SANCTI CÆCILII
CYPRIANI
OPERA

AD VETVSTISSIMORVM EXEMPLARIVM FIDEM SEDVLO EMENDATA, DILIGENTIA

NIC. RIGALTII I.C.

CVM EIVSDEM ANNOTATIONIBVS INTEGRIS, PAMELII, & Aliorum commentariis, seorsim anteà editis.

ACCEDVNT

MARCI MINVCII FELICIS OCTAVIVS *de Idolorum vanitate.*
ARNOBII AFRI ADVERSVS GENTES, *Libri VII.*
IVLII FIRMICI MATERNI V. C. *de Errore profanarum Religionum.*
COMMODIANI INSTRVCTIONES *aduersus Gentium Deos.*

Cum eiusdem N. RIGALTII Notis integris, & Variorum commentariis vno conspectu dispositis.

PH. PRIORIVS argumenta & Notas in Libros omnes, de nouo adjecit.

PARISIIS,
Sumptibus IOANNIS DV PVIS, viâ Iacobæâ,
sub signo Coronæ aureæ.

M. DC. LXVI.
Cum Priuilegio Regis & Approbationibus.

ILLVSTRISSIMO PETRO SEGVIERIO FRANCIÆ CANCELLARIO.

Postquam diu silentio admiratio tui nostra sese fessa est; SEGVIERE ILLVSTRISSIME, nunc tandem in vocem erumpit. Vocalem eam reddiderunt Viri disertissimi, quos emendatissimos hac postremâ editione, sub auspiciis clarissimi Nominis tui in lucem dare constituimus. Nempe haud aliter musicæ aues, cytharæ sono ad cantus suos prouocantur. Amplitudinem verò tuam pro argumento sumpsimus: tum vt quod facultati deerat, materia suppeditaret: tum quia fulgore tuo pérstricta mens ac veluti fulgurita, nihil aliud cogitare poterat. Intrauerant animum gesti magistratus maxima cum laude & ingenti plausu bonorum, in quorum altero, quamuis ostendisses quid posset virtus ad summum euecta; tamen ea quæ sequuta sunt effecere, vt quod summum erat, si mortalitas spectaretur, tibi communem sortem supergresso, quasi rudimentum esset: adeò emicuit in suprema legum administratione, quam per triginta amplius annos, adhuc obtines, diuina quadam, natura tua, dicam, an

ſolertia, an induſtria, an conſtantia? Sed quidquid eſt, illud omninò diuinum eſt. An non diuinum; quod per tot caſus & varietates temporum, in gradu perſtiteris, rariſſimamque rem in Aula ſis conſequutus, diu placere? An non diuinum; quod nec blandienti fortunæ nimis indulgendo, nec ſæuienti nimis cedendo, vtrâque te maiorem oſtenderis? Adde quod non per contumaciam, aut libertatis abrupta, dignitati conſuluiſti, ſed morum quadam facilitate deuinxiſti principum animos; vt in fœdam adulationem minimè pronus, ita obſequio proximus. Ergo tam carus es, filiò Regi ſenex; quàm anteà parenti, iuuenis fueras. & certè vterque habet quamobrem iudicio ſuo gratuletur: LVDOVICVS XIII. qui, per quædam documenta, virtutem tuam ita perſpexerit, vt Reipublicæ feliciſſimè admoueret: LVDOVICVS XIV. qui per multa experimenta, eamdem ita probauerit, vt iampridem Reipublicæ admotum feliciſſimè retineret. Vnde ingentia bona Galliæ, per te parta, obuenere, reuerentia æqui, legibus ſuum robur, atque etiam inter tumultus bellicos pax ſecura; quantò magis poſtquam Orbi Chriſtiano clementia principis quietem reſtituit. Iam verò ita felicitati publicæ curas impendis, vt bona priuata non deſeras: pulcherrimis artibus das operam, & in medio actu rerum, erudita otia excolis. Quidquid in obſtruſioribus diſciplinis reconditum; quidquid in elegantioribus literis amœnum, capaciſſimâ mente hauſiſti. Ex quo euenit, vt quoties, in conuentu Optimatum, vice ſacra, verba facere neceſſe eſt, caſtigatiſſimâ ſimul atque doctiſſimâ oratione, auditores ita perfundis; vt quæ vix armis, ab inuitis extorquerentur, ea ſuauiſſimis eloquentiæ viribus, à lubentiſſimis concedantur. Itaque Literatorum natio

omnis te certissimum Patronum habet, quos similitudine quadam & consensu studiorum, opibus, gratia, omnibus rebus foues: & ipsi vicissim Nomen tuum in ore habent; atque addictissima veneratione prosequuntur. Quibus & nos typographi quodammodo accenseri cupimus; magna enim nobis, cum eruditis, consuetudo & frequens vsus est. Quod profectò intellexisti, cum à te numquam alienum iudicaueris, res nostras promouere. Quare accipe & illorum nomine & nostro, eruditos illos, quos typis mandamus, authores: siue tamquam munus in gratitudinis obsequium: siue tamquam clientes in patrocinium. Nec minus ideò clientes existima, quod multis anteà sæculis vixere: *adhuc enim viuunt, vt ipse optimè nosti, meliore parte sui, & libitinam ingenia vitant.* Sed & est alia augustior æternitas, qua beatissimæ mentes (de Cypriano certum) in complexu Patris, suauissimè perfruuntur: atque ex illâ erit sperare, si te Patronum, scriptis elegantissimis, apud mortales exhibeas; tibi vicissim Patronos apud Cælites non defuturos. Et ecce iam votis incipimus appellare, vt te diu nobis incolumem & florentissimum seruent. Quamuis enim ætati & gloriæ satis vixisse videri velis; profectò patriæ & bonorum vtilitatibus vixisti parùm. Nec mirum, si plurimorum mortalium fata impleat is, qui tot mortalibus est causa viuendi. Viue igitur & vale.

CANCELLARIE ILLVSTRISSIME,

Amplitudinis tuæ

Obseruantissimus I. DVPVIS.

DE DIVI CYPRIANI SCRIPTIS
IOANNIS TRITHEMII TESTIMONIVM.

CYPRIANVS *Ecclesiæ Carthaginiensis in Africa Episcopus, vir doctus atque sanctissimus, multis annis Rhetoricam gloriosè docuit, & in omni literatura sæculari doctor magnificus fuit. Deinde persuadente Presbytero Cæcilio, à quo sortitus est cognomen: ad fidem Christi conuersus, omnem substantiam suam pauperibus erogauit. Ac non multò post in Presbyterum electus, etiam Episcopus ordinatus est. Qui cùm in diuinis scripturis studiosus esset; ad ædificationem fidelium multa vtiliter edidit, & subjecta volumina Latino sermone conscripsit: videlicet. De gratia Dei ad Donatum, contra Demetrianum. De Pietate & Eleemosyna. De Laude Martyrij. De Zelo & Liuore. De Bono Patientiæ. De Mortalitate. De Virginitate. De Lapsis. De Sacramento calicis. De Vnitate fidei. De Oratione Dominica. De Vanitate Idolorum. De Vita Clericorum. De duobus Montibus. Ad Antonianum, de Nouato. De Iudæis ad Quirinum, libros duos. Ad Cornelium Papam Epistolas octo. De Aleatoribus. Ad Iubajanum. Epistolarum ad diuersos librum vnum. Sed & alia multa composuisse dicitur, quæ ad manus nostras non venerunt. Libellus de duodecim Abusionibus sæculi, Cypriano à plerisque adscriptus, phrasin eius non redolet. Passus est tandem sub Valeriano, eo die quo Cornelius Romæ, sed non eodem anno, videlicet anno Domini* CCXXVIII. *Indictione* XII. XVIII. *Kalend. Octobris.*

OBSERVATIO GALEATA QVAE ET CATHOLICA, COMMVNIS VNIVERSIM SEQVENTIBVS AD CYPRIANVM OBSERVATIONIBVS, ET REGVLA CVNCTARVM.

SCRIPTVRÆ ſacræ ſanctiſſimus interpres Hieronymus, præfationem in libros Regum ſuam, prologum dici voluit galeatum, ſcholaſtico rhetorum vocabulo, principia galeata recitantium, quæ omnibus argumentis facilè conuenirent. Nos, exemplo ſiue ratione non abſimili, Obſeruationem iſtam inſcribimus, Galeatam, quæ ſic debeat eſſe communis & apta ſeqoentibus, vt ſi quid in illis ab iſta diſſideat, ſtatim ad concordiam reducatur. adeóque ſub galeato principio pax, baud iniquo ſtudio noſtra legentibus, ſanciatur. Catholicam quoque nuncupamus, vt Catholica dicunt etiam rhetores & medici, quæ ſunt Vniuerſalia. Neque ſanè magis alio gaudeat Vnitas Eccleſiaſtica cognomento. Sequitur Tertullianum Cyprianus, hortatorem martyrii ſummum fortiſſimus martyr, & Chriſtianæ diſciplinæ acertimus propugnator. Si quid eſt infra magiſtrum diſcipulus, hoc certè magiſtro ſuo felicior æſtimabitur, quòd perfectius eſt præſtitiſſe, quàm ea quæ præſtari oportere videbantur oſtendiſſe. Ambo diligentiſſimi rerum Dominicarum procuratores hoc ſeculo redeunt in Eccleſiam, cum ſuo quidem ipſi priſtino cultu, quid adhuc illa Chriſtiani ſapiat, exploraturi. Et obtulit ſeſe prior Tertullianus. Sed quotuſquiſque hominis Africani ſeueritatem natiua grandiloquentia nixam ſuſtinuit? Tolle tuum, inquiunt, Xerophagum, & cum tota Pallii ſui moroſitate reporta Carthaginem. Hæc ſi ponè magiſtrum Cyprianus auſcultat: quid non metuat exploſo præceptore diſcipulus, qui Romam appellationis ergo nauigantes pati non potuit; quem Romanus ſub Antichriſti nomine proſcripſit! Viderit Pamelius, qui Scriptoris vtriuſque tempora ſequentibus ita compoſuit, vt cùm maximè diſſonant, tum maximè inter ſe conuenire perſanctè iuret. Nos ad illa quidem Chriſti maxume, & ad proxima Chriſto ſecula ſic reſpicimus, vt ea quæ ſunt poſterioribus ſeculis continuato, perſonarum ſucceſſione, Spiritu ſancto, ſummorum Pontificum & Conciliorum decretis ſancita, etiam ad ſalutem æternam pertinere dicamus. Hoc certè liceat ſcripta priſcorum legentibus, obſeruare quid illi fecerint dixerintve, vnde poſteriora probentur fuiſſe certiora prioribus, & hodierna ſentiamus eſſe commodiora priſtinis. Nemo crimini vertit quod eſt nobis à Paulo traditum, ſe reſtitiſſe in faciem Petro; Petrum fuiſſe reprehenſibilem, nec recto pede ad euangelium inceſſiſſe, quòd Gentibus ad Chriſtum conuerſis, aliquid Iudaïci ritus obſeruandum præciperet. Conuerſationis hoc erat, non fidei, non doctrinæ: adeóque, pro variis perſonarum & temporum & locorum qualitatibus accipi aut deponi fas erat, & quandoque neceſſe. Nam quis audeat idcircò Petrum deprimere, aut detrahere quidquam de primæ adlectionis illius prærogatiua? quem Paulus ipſe adeo ſuſpexit, vt eius videndi conſultandique ſtudio aſceoderit Hieroſolyma, ne fortè caſſo labore fatigaretur, ſi poſtquam ſecundùm Petrum credidiſſet, non ſecundùm Petrum euangelizaret. Nam ſe Paulus agnoſcebat ipſe poſtremum & abortiuum, etſi tam à Deo deſtinatum ad Gentes, quàm ad Iudæos Petrum. Sed & optimè omnium nouerat, quantum iuris ac poteſtatis Petro Chriſtus contulerat, quum ad Patrem ſe recepturus, Petrum coram cunctis apoſtolis de amoris & fidei præſtantia trina interrogatione tentatum probatumque, ouium ſuarum Paſtorem conſtituit. Et ceteri quidem Apoſtoli partes ouilis erant egregiæ, proptereáque eximia cura primi ac præcipui Paſtoris indoſtria paſcendæ. Hoc fecit Petrus erga Ponticos preſbyteros: *Paſcite*, inquit, *gregem vobis commiſſum.* Paſcit ecce paſtores. Et quemadmodum acceperat à Chriſto, Paſce oues

meas : ſic iſtis ipſe paſtoribus mandat, *Paſcite* : Quod mandatum eſt Epiſcopi ſuper ipſos paſtores conſtituti. Non dicit : Oues meas. etenim ſciebat eſſe oues Chriſti. Sed modeſtè ac ciuiliter, vt compreſbyteros ſuos, adfatur ac monet, paſcant gregem curæ ſuæ creditum, ſicut ipſi forma facti gregis, ſub principalis paſtoris ordine curâque paſcebantur. Denique Chriſtus, qui ob dilectionis & fidei profeſſæ firmitatem, de ſuo Simone fecerat Cepham, quod Latini vertêre Petrum, ſiue Petram, ſuper hanc Petram ædificauit Eccleſiam ſuam. Eamdem verò Petram ſiue Petrum eumdem, coram omnibus Diſcipulis, de quibus commodùm facturus erat Apoſtolos, quorum certè capitibus conſtabat grex ille Chriſti primitiuus, paſtorem primitiuum ſiue principalem gregi ſuo præfecit. atque, vt ouilis ſui monſtraret vnitatem, ſuper vnam illam Petram ouile ſuum concepit & condidit. quæ ſanè petra erat ipſe Chriſtus. Et quia Simon primus agnouit & profeſſus eſt Petram Chriſtum, ob illam fidei firmitatem, à Petra Chiſto nominatus eſt Petrus. Nec malè Cyprianus noſter & alii Patres pleriſque locis, pro Petra dixêre Petrum, &, Eccleſiam fundatam fuiſſe ſuper Petrum qui non extitit Petrus, niſi agnito Chriſto Petra. Sed quia ſacros etiam apices diligentiſſimè obſeruari decet, quotiens apud Patres legimus Eccleſiam fundatam fuiſſe ſuper Petrum, obſeruamus verba Chriſti ſic habere : *Tu es Petrus, & ſuper hanc petram ædificabo Eccleſiam meam* : nec propatereà noxam adſcribimus Cypriano vel aliis Petram in Petrum mutantibus. quando nec Simoni Chriſtus nomen indidit Petro, niſi poſt effatum illud Petrinum, Tu es Chriſtus, filius Dei viuentis. Nam propter iſtud elogium, Simon factus eſt Petra, ſiue Petrus : & ſuper hanc Petram Chriſtus fundauit Eccleſiam. Etenim ſoli Petro dixit, *Paſce oues meas.* quâ ſanè mandandi formulâ poteſtatem contulit Petro paſcendi regendique ouilis Chriſtiani, cuius potiſſima pars erant Diſcipuli, poſt Petrum adlecti. Hæc igitur fuêre ἀρχηγεμονικὰ Petri : Quod Petrus primus à Chriſto vocatus adlectuſque eſt : Quod ſoli Petro Chriſtus coram ceteris Diſcipulis Paſcendi facultatem nuncupauit. Quæ paſcendi facultas Claues ſecum intulit anteà promiſſas. Claues, inquam, multiplices. Nam & neceſſariæ fuerant ouili paſcendo Claues. Hæ poteſtatis, iubendi vetandique, eximio iure ac principali. Alias verò claues accepit vnà cum ceteris, quæ fuêre claues Aperiendi, Claudendi, Ligandi ſoluendique : Docendi, Interpretandi. Hæ claues Scientiæ : Verbum Dei, datum in commune omnibus Diſcipulis Apoſtolica illa formula : *Ecce ego mitto vos* : & quæ ſequuntur. Eminebat inter Diſcipulos Petrus iam πρωτόκλητος, iam ἀρχιποίμην, iam Paſtor ouilis, quod erat corpus Apoſtolorum. Hanc regiminis Eccleſiaſtici formam Chriſtus inſtituit. Agmen ducit & tegit Petrus, Paulus includit & continet. Spiritus ſanctus amplificat. atque inde eſt longa ſerie ſucceſſorum, Chriſti nomen ita propagatum in varias Eccleſias, vt omnes vna ſint illa Petrina, vnum illud ouile creditum Petro, quem ſibi vicarium Chriſtus ad Patrem reuerſurus, hoc etiam ſignanit ſacramento, vt in Vrbe, totius Imperii capite, communi Crucis martyrio vices ſuas poſteris longo ſuccedendi ordine duraturis tradere voluerit. Sic per plures Petros ad vnius originem Petri cui Dominus dixit : Paſce oues meas, ſcandendo recurrimus, ac per plures Petras ad illam primam, ſuper quam Chriſtus ædificauit Eccleſiam ſuam. Sic denique per Petrum attinemus ad Chriſtum quotquot in Eccleſia ſumus, quæ cùm vna eſſe debeat, vnius Paſtoris monarchico miniſterio conuenientiſſimè regitur. Sic voluit Chriſtus cùm in corona Diſcipulorum dixit vni Petro, Paſce. Hoc enim mandato totum illud ouile ſuum ſubdidit curæ Petri : monarchicæ quidem, ſed non propterea tyrannicæ. immo, ciuili, & Chriſtianæ, & Paſtorali. Nam & ipſe Petrus erat in ouili : & præfecturæ ſuæ paſtoralis rationem debebat Domino. Itaque, ſancta illa monarchia fuit & planè diuina, quam adeo, præſentes Diſcipuli abſque inuidia, abſque æmulatione, ſacro aduenerationis ſilentio ſunt proſecuti. Nam & ordine vocationis poſtremus omnium Paulus aſcendit, vt ſuprà diximus, ad Petrum, vt exinde certior ad ea pergeret quæ incœperat. Habuerunt autem etiam ceteri Diſcipuli ſuas à Chriſto quoque dignationes : & ad eos dixit Chriſtus : *Ecce ego mitto vos. Si cui remiſeritis peccata, remittentur ei. Quæcumque ligaueritis ſuper terram, erunt ligata & in cælis.* Hoc & Petrus accepit in commune cum ceteris. Nec indignamur aut ſuccenſemus Cypriano dicenti : *Hoc vtique fuiſſe ceteros Apoſtolos quod fuit Petrus : pari conſortio præditos honoris & poteſtatis.* Æqua fuit illis Euangelii prædicandi, remittendi aut retinendi peccati, poteſtas. verùm abſque præiudicio Petrinæ illius poteſtatis, Paſcendi catholico regimine ouilis etiam Apoſtolici. Hoc iure ſaluo, ſalua eſt Eccleſiæ vnitas, ſalua pax, ſalua concordia. Diuinæ ordinationis archetypum, quà poſſunt terrena reſpondere cæleſtibus, Petri nepotes ad ſe tranſmiſſum longiſſima ſucceſſione poſſident. Sedet Apoſtolicæ pietatis heres in Vrbe, quam ſanguine ſuo Petrus Eccleſiæ Chriſtianæ propriam fecit. nec ſine myſterio Princeps Apoſtolus Crucem Chriſti per ſuum corpus impreſſit Romæ, vbi formaretur Eccleſia ceteris orbe toto datura nomen, vnde Catholicæ pietatis & orthodoxæ fidei, ratio tota conſtaret. Hoc exemplo Cyprianus æquum eſſe dicit vt cedat Romæ Carthago. Et Auguſtino, de ſtatuis Deorum, quæ iam Romæ de templis ſublatæ fuerant, tractante, populus

pulus acclamauit: QVO MODO ROMA, SIC ET CARTHAGO. naturali lege populorum cordibus insculptâ, vt etiam claræ ciuitates habeant, quas imitentur & sequantur, matrices; & matricibus cunctis antistet vna matrix & regina cunctarum. Adeóque Paulus exultat, ὅτι ἡ πίστις Ῥωμαίων καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. Et in Nicæna Synodo, Patres Alexandrini ad formam Romani Pontificis componi desiderant. Hac fidei norma semel recepta, constitutis Apostolorum diligentia per vniuersas mundi prouincias Pastoribus, vocatis subinde ad cælum ipsis Apostolis & Petro, mansit perpetua Romæ Petri successoribus auctoritas pascendi suffectos Apostolis Pastores; ac per ipsos, Ecclesiam vniuersam, de Gentibus vniuersis imperio Romano subiectis. Adeóque post aliquot sæculorum ætates, disiectis illius Imperij rebus, nihilominus perstitit Ecclesiæ Romanæ Petra. Varia passim de corporis vastissimi ruinis regna fundata: diuersissimæ nationes pro diuersa cæli temperie, próque natiua ingeniorum diuersitate, moribus planè diuersis, manifestissima numinis prouidentia, principes contrariis vbique studiis inter sese discordes, Christi fide suscepta, mox & Romanum adeò coluere Pastorem, vt qui maximus esset Pontificum, idem esset hominum adeóque Principum summus. Ad eum verò suos quisque misêre legatos, ac tandem apud ipsum, de cardinalibus omnium linguarum clericis, constituère Senatum. Vnde fit vt Roma sit patria communis omnium nationum, in qua nemo censeatur peregrinus, nisi qui factus exortis Ecclesiâ, exsors pœnitentiæ, exspes salutis. Sic res Christiana rediit ad illius primitiuæ pietatis originem, vt plebeius quisque si Christiana sapit, per diaconos sacerdotes episcopos, ad sacerdotij cardinalis collegium Apostolicum, (clerus hic fuerit Romanus,) ac denique per Petrum, ad Christum tandem pertineat. Vnitatis Ecclesiasticæ retinendæ consilia suggerit vbique Cyprianus. Et si fortè alicubi Stephanum suum indiligentiùs vel inclementiùs tractare videatur, hoc fecit quæstionibus adhuc in medio positis & indecisis, non litigandi turbandíve proposito, sed veritatis inquirendæ studio. Scripta Romani aduersus Pœnum hunc nostrum non exstant. Sed causam Stephani, hoc est Ecclesiæ Romanæ, tantis ingenij viribus explicat Afer Augustinus, vt res hodie terminatas ac definitas cum vtriusque pace, non iniucundè nec infructuosè, vti sunt à Cypriano disputatæ, legantur. nec sine desiderio litterarum Stephani, quæ tantam Augustino disserendi copiam reliquerunt. Sic legimus ea Pauli quæ vulgò videntur aduersus Petrum dicta vehementiùs. Sed inter Apostolos pronuntiare quicquam, nisi cum adueneratione vtriusque maxima, formidamus. Sic legimus Hieronymi & Augustini super eiusdem Petri negotio certamina sanè aspera & propemodum crudelia. Sed mox amicè composita. Nam & Paulus, ad Petri prudentiam accedens, agnouit factum se Iudæis tamquam Iudæum vt Iudæos lucraretur Christo. & alicubi etiam fatetur, per amorem Christiani nominis factum se omnibus omnia, vt omnes lucrifierent Domino. Quod verò inter Cyprianum & Stephanum dissidium fuit, tandem conquieuit. Vicit Roma Carthaginem. Africana concilia cessere Romanis. Etenim Stephanus & Cyprianus, ambo postmodum martyres, adunati sunt Christo. nec offecit majestati Romanæ horridior Africani supercilij libertas, vtrimque ad Ecclesiæ Christianæ gloriam diuersis rationibus animata. Compescuit seruorum suorum discordiam Dominus, in exsequendis ipsius mandatis, etsi per diuersa currendi spatia, strenuè concordem. Hoc erit infirmitatis humanæ argumentum, quod etiam bona piaque mente peccamus. Apud hæreticos esse baptisma negat Cyprianus: adfirmat Stephanus. Auferamus iurgia: tollamus studia partium: conueniunt ambo ad fidelium salutem. Dicat ergo Cyprianus in pace, Esse apud hæreticos baptisma. non contradixerit mandato baptizandi Dominico. nam illic de ministro baptizante nulla fit mentio. Audiat igitur etiam in pace Stephanus Cyprianum dicentem, Esse apud hæreticos baptisma. Concedet hoc quidem Stephanus: tantùm adiiciet, Sed inutile est hæretico baptisma. Audiat tandem Cyprianus Stephanum dicentem: Inutile esse apud hæreticos baptisma: Iam in eo res erit, vt verbis Dominicis sua constet auctoritas atque potestas. & sit quidem apud hæreticos baptisma; sed non prosit baptizato, quamdiu hæretico. Itaque deponat hæresin baptizatus, intrabit Ecclesiam Dominicum baptisma cum illo nuper hæretico, iam fideli, & proficiet baptizato baptisma: non ab hæreticæ personæ ministerio, sed Verbi Dominici, etiam per hæreticum ministrati, virtute. Sic Stephanus & Cyprianus satis vtrimque fidelibus suis cauerint. & tantulo caritatis Christianæ spiritu, tantæ argutiarum & subtilitatum machinæ difflantur. Patrum scripta legentibus occurrunt huiuscemodi plurima, quæ sunt à me depromta vel eruta curiosiùs; non quòd ea reduci velim, nam hoc esset vbique ferè temerarium & rancidum. aliquando etiam impossibile & nefarium: Sed obseruare tamen oportuit, vt necessaria scitu, ad percipienda quæ Cyprianus, & alij proximorum Cypriano sæculorum Scriptores, pro suorum temporum necessitatibus, decreuerunt, vnde mutatis rerum argumentis multa sunt à nostris examinata diligentiùs, adinuenta feliciùs, vel fortiùs adstricta, vel stabilita constantiùs. Apparent in hisce nostris ad Cyprianum lucubrationibus veteris illius Ecclesiæ moribus receptæ episcopos inter & presbyteros loquendi formulæ, quæ summos Pontifices fratrum & collegarum nomine compellant: papæ & sacerdotis vocabula tribuunt episcopis: & eucharistica sacrificia sub sacrificiis orationum comprehendunt: sacerdotium communicant diaconis,

& presbyteros ab episcopis non distingunt. adeóque hierarchicam nostram turbant, vel negligentiùs adorant. Quæ sanè paupertinis Ecclesiæ tum seculis accidisse credimus: & si quid istis hodie confundimur aut erubescimus, tamen infantiæ nostræ pannucia reuerenter inspicimus, laudes & gratias agentes Domino, qui de magnificentia Sæculi concessit Ecclesiæ quod vagientis olim fletus & lacrimas & pædorem abstergeret. Itaque nec Decimis Ecclesiasticis inuidemus. immò fraudatores aut maligna præbentes quotidie damnamus pro tribunalibus. Sed & regum & principum pietatem agnoscimus qui de suis in vsus Ecclesiæ liberaliter conferunt: atque vt porrò conferant exhortamur. nec vetamus Dispensatores ipsos etiam sibi frangere, si cum exultatione pauperum lautitias miscent suas. Ecclesiæ bona quæ vocantur, abutentibus mala sunt perniciosissima: eadem verò benè vtentibus, bona. Nec desunt hodie qui diuitias inter & Sæculi potestates sanctæ paupertatis modestiam colant, & sub fastigiis elatioribus, siue Paparum siue Pontificum, siue Primatum siue Metropolitanorum, & sub archiepiscorum, archipresbyterorum & archidiaconorum titulis, pristinæ simplicitatis verecundiam seruent, hæc dignitatum Ecclesiasticarum discrimina, functionibus distinguendis necessaria, non ambitiosè, non arroganter affectant; oblatis vtuntur innocentissimè, & memores formulæ pastoralis, vt villici, vt opiliones, vt pastores seruiunt & ministrant salutaria gregi Christiano. Praua & contumax calumniatorum natio, sputcis contactibus sanctissima quæque corrumpit & fœdat. Nos acta veterum sic laudamus, vt si qua fuerint peruersa, damnemus, vtamur interim nostris quæ bona sunt & conuenientia Christi mandatis. Neque alia mente accipi velim, quæ sunt etiam istic obseruata De transmarinis appellationibus. Etenim historica sunt potiùs quàm dogmatica, & opportuniùs explicabitur Romani cleri caussa, siquando Deus annuerit votis, quæ omnini suo pro totius Africæ restitutione nuncupamus. Hoc ampliùs; nec erit ista minimi momenti cautio: Vbi de Corporis Christi manducatione passim isthic tractabitur, Ne quis existimet à nobis aliquid esse tractatum quod officiat aut præjudicet reali Corporis in Eucharistia manducationi. Etenim, cùm sit manducatio Corporis Christi duplex, vna Spiritalis, qua de agitur Euangelio Ioannis, cap. VI. altera Realis, quæ describitur Matthæi cap. XXVI. & Pauli Epistola ad Corinthios I. II. hic agitur tantùm de Spiritali: cuius officia præclarè & eleganter monstrauit, commentario de Resurrectione carnis, Tertullianus: *Exequitur Christus, quid velit intelligi Spiritum: Verba quæ loquutus sum vobis spiritus sunt: vita sunt. Qui audit sermones meos, & credit in eum qui me misit, habet vitam æternam. Itaque Sermonem* (Nos Verbum dicimus) *constituens viuificatorem, quia spiritus & vita sermo, eundem etiam Carnem suam dixit. quia & Sermo caro erat factus, proinde in caussam vitæ appetendus, & deuorandus auditu, & ruminandus intellectu, & fide digerendus.* Hæc igitur spiritalis manducatio, tantùm abest, vt realem excludat, quin & consummatur & perficitur reali, eucharistica, quam Christus instituit & exhibuit vltima illa Cœna, qua Panem Corpus suum fecit, & vinum sanguinem. Nec dissimulari debet, istam realem Corporis Christi manducationem variis locis adseri à Cypriano multò clariùs quàm à Tertulliano: sed præsertim libro Cypriani de Lapsis, vbi narrantur Eucharistiæ miracula valdè memorabilia ex quibus hoc etiam discimus, sacramenti Corporis & Sanguinis Dominici celebrationem, acceptissimum esse Deo sacrificium, & cotidiana seu frequenti manducatione reali, etiam ea quæ de spiritali promittuntur & sperantur impleri. Plura de Cypriano præfari aut prædicare, superuacuum videatur, quum satis episcopatu suo semetipse demonstrauerit, epistolis ad collegas plurimis, ad Christianæ disciplinæ vigorem facientibus. Ex iis autem sumere sibi argumenta quisque poterit, quâ prudentiâ, quâ sanctitate vir maximus Ecclesias administrauerit per omnem Africam celeberrimas. Atque hæc omninò vita est Cypriani nostri manifestissima, quæ ab eo ferè incipiat, quo nomen & fidem Christi suscepit: adeóque frustrà nos aliam vestigamus: cùm ab ista sola censeri debeat Christi Sacerdos. Itaque contenti simus ipso sui Apelle Cypriano. Ad Epistolas & Tractatus, ostendi præcipua veteris Scripturæ liniamenta, ab ipsius Auctoris stilo seruata fideliter in optimis exemplaribus, Vetonensi & Beneuentano, collatis olim à Marcello P P. & Antonio Augustino Episcopo tunc Allifano: quæ in Cypriani volumine, manu illustrissimi & reuerendissimi Tolosatum Archiepiscopi Caroli Monchalli, Patrum omnium, præsertimque veterum, lectione exercitatissimi, & rei totius Ecclesiasticæ peritissimi, summa diligentia, summa fide descripta, perpetuo nobis vsui fuere. Atque hic illa quidem in ipso Cypriani operum contextu repræsentari omnia debuisse non infitior; nec me huiusce consilij ambiguum fuisse vnquam existimari velim. tristissimè tuli quòd festinantibus operis typographicis adesse mihi non licuerit. Ceterùm, Obseruationibus istis inserui tractatum, sanè egregium, De baptismo hæreticorum, scriptoris antiquissimi; sed in Remigiana bibliotheca, vnde est descriptus, anonymi. Adjeci etiam ad Tertulliani scripta nonnihil, quod Cypriano minimè displiceat, & præcedentium editionum Obseruationibus inseri debeat, si quando rei typographicæ interesse mea recudi. Etenim, quantùm ad Tertullianum attinet, vix est, vt tediosius vnquam vb vllo mortalium dici queat, qui iam sit horrendis vegrandium commentariorum sarcinis obrutus & contritus.

VITA S. CAECILII CYPRIANI

PER PONTIVM EIVS DIACONVM.

CYPRIANVS Religiosus Antistes, ac testis Dei gloriosus, tametsi multa conscripsit, per quæ memoria digni nominis superuiuat; etsi eloquentiæ eius ac Dei gratiæ larga fœcunditas ita se copia & vbertate sermonis extendit, vt vsque in finem mundi fortasse non taceat: tamen, quia operibus eius ac meritis etiam hæc prærogatiua debetur, vt exemplum suum in litteras dirigatur, placuit summatim pauca conscribere: non quod aliquem gentilium lateat tanti viri vita, sed vt ad pastores quoque nostros incomparabile & grande documentum in immortalem memoriam porrigatur. Certè durum erat, vt [cùm maiores nostri plebeiis & cathecumenis martyrium consecutis, tantum honoris pro martyrii ipsius veneratione dederint, vt de passionibus eorum multa, aut, propè dixerim, penè cuncta conscripserint, vt ad nostram quoque notitiam, qui nondum nati fuimus, peruenirent] Cypriani, tanti Sacerdotis, & tanti Martyris, passio præteriretur, qui & sine martyrio habuit quæ doceret: & quæ dum vixit gesserit, non paterent: quæ quidem tanta, atque tam magna, & mira sunt, vt magnitudinis contemplatione deterreat, ac imparem me esse confitear ad proferendum dignè pro meritorum honore sermonem, nec posse sic prosequi facta tam grandia, vt, quanta sunt, tanta videantur: nisi quod numerositas gloriarum sibimetipsa sufficiens, alieno præconio non eget. Accedit ad cumulum, quod & vos de eo multum, aut, si fieri potest, totum desideratis audire, concupiscentes ardore flagranti, vel facta eius cognoscere, etsi interim viua verba tacuerunt. In qua parte si dixero nos opibus facundiæ defici, minus dico, facundia enim ipsa deficit digna facultate, quæ desiderium vestrum pleno spiritu satiet. Ita vtrimque grauiter vrgemur: ille nos virtutibus suis onerat, vos nos precibus fatigatis. Vnde igitur incipiam? vnde exordium bonorum eius aggrediar, nisi à principio fidei, & natiuitate cælesti? si quidem hominis Dei facta non debent aliunde numerari, nisi ex quo Deo natus est. Fuerint licet studia, & bonæ artes deuotum pectus imbuerint: tamen illa prætereo, nondum enim ad vtilitatem, nisi sæculi, pertinebant, postquam & sacras litteras didicit, & mundi nube discussa in lucem sapientiæ spiritalis emersit, si quibus eius interfui, si qua de antiquioribus eius operibus comperi, dicam: hanc tamen petens veniam, vt quidquid minus dixero [minus enim dicam necesse est] ignorantiæ meæ potiùs, quàm illius gloriæ derogetur. Inter fidei suæ prima rudimenta nihil aliud credidit Deo dignum, quàm si continentiam tueretur: tunc enim posse idoneum fieri pectus, & sensum ad plenam veri capacitatem peruenire, si concupiscentiam carnis robusto atque integro sanctimoniæ vigore calcaret. Quis vnquam tanti miraculi meminit? Nondum secunda natiuitas nouum hominem splendore toto diuinæ lucis oculauerat, & iam veteres ac pristinas tenebras sola lucis paratura vincebat. Deinde quod maius est, cùm de lectione diuina quædam iam non pro conditione nouitatis, sed pro fidei festinatione didicisset: statim rapuit quod inuenit promerendo Domino profuturum. Distractis rebus suis ad indigentiam pauperum sustentandam, tota prædia pretio dispensans, duo bona simul iunxit, vt & ambitionem sæculi sperneret, qua perniciosius nihil est, & misericordiam, quam Deus etiam sacrificiis suis prætulit, quam nec ille qui legis omnia mandata seruasse se dixerat, fecit, impleret: & præpropera velocitate pietatis, penè antè cœpit perfectus esse, quàm disceret. Quis oro de veteribus hoc fecit? Quis de antiquissimis in fide senibus, quorum mentes & aures per plurimos annos diuina verba pulsauerant, tale aliquid impendit, quale adhuc rudis fidei homo, & cui nondum forsitan crederetur, supergressus vetustatis ætatem, gloriosis & admirandis operibus, perpetrauit? Nemo metit statim vt seuit. Nemo vindemiam de nouellis scrobibus expressit. Nemo adhuc vnquam de nouiter plantatis arbusculis matura poma quæsiuit. In illo omnia incredibilia cucurrerunt. Præuenit, si potest dici [res enim fidem non capit] præuenit, inquam, tritura sementem, vindemia palmitem, poma radicem. Aiunt Apostoli litteræ, debere neophytos præteriri, ne stupore gentilitatis nondum fundatis sensibus adhærente; aliquid in Deum nouitas inerudita peccaret. Ille fuit primus, & puto solus exemplo, plus fide posse, quàm tempore promoueri. Sed etsi in Apostolorum Actis eunuchus ille describitur, quia toto corde crediderat, à Philippo statim tinctus; non est similis comparatio. Ille enim & Iudæus erat, & de templo Domini veniens Prophetam legebat Isaiam & sperabat in Christo, etsi nondum eum venisse crediderat: Hic de imperitis gentibus veniens, tam matura cœpit fide, quanta pauci fortassè per fecerint. Mora denique circa gratiam

Dei nulla: nulla dilatio. Parum dixi: Presbyterium, & sacerdotium statim accepit. Quis enim non omnes honorum gradus crederet tali mente credenti? Multa sunt quæ adhuc plebeius, multa quæ iam Presbyter fecit, multa quæ ad veterum exempla iustorum, imitatione consimili prosecutus, promerendo Dominum totius religionis obsequio præstitit. Nam & sermo illi de hoc fuerat vsitatus, vt si quem prædicatum Dei laudatione legisset, suaderet inquiri, propter quæ facta Deo placuisset. Si Iob, Dei testimonio gloriosus, dictus est verus Dei cultor, & cui in terris nemo compararetur, faciendum docebat ille, quidquid Iob antè fecisset: vt dum & nos paria facimus, simile in nos Dei testimonium prouocemus. Contemptis ille dispendiis rei familiaris, in tantum exercitata virtute profecit, vt nec pietatis temporalia damna sentiret. Non illum penuria, non dolor fregit. Non vxoris suadela deflexit: non proprij corporis dira pœna concussit. Permansit in suis sedibus fixa virtus, & altis radicibus fundata deuotio: nullo diaboli tentantis impetu cessit, quominus Dominum suum, fide grata, etiam inter aduersa benediceret. Domus eius patuit cuicumque venienti. Nulla vidua reuersa est sinu vacuo: nullus indigens lumine, non illo comite directus est: nullus debilis gressu, non illo baiulo vectus est: nullus nudus auxilio de potentioris manu, non illo tutore protectus est. Hæc debent facere (dicebat) qui Deo placere desiderant. Et sic per bonorum omnium documenta decurrens, dum meliores semper imitatur, etiam ipse se fecit imitandum. Erat sanè illi etiam de nobis contubernium viri iusti, & laudabilis memoriæ Cæcilij, & ætate tunc & honore Presbyteri, qui eum ad agnitionem veræ diuinitatis à sæculari errore correxerat. Hunc toto honore, atque omni obseruantia diligebat, obsequenti veneratione suspiciens, non iam vt amicum animæ coæqualem, sed tamquam nouæ vitæ parentem. Denique, ille demulsus eius obsequiis, in tantum dilectionis immensæ merito prouocatus est, vt de sæculo excedens, accersitione iam proxima, commendaret illi coniugem ac liberos suos, & quem fecerat de sectæ communione participem, postmodum faceret pietatis hæredem. Longum est ire per singula: sancta eius facta operosum est enumerare. Ad probationem bonorum operum, solum hoc arbitror satis esse: quod iudicio Dei & plebis fauore, ad officium sacerdotij, & Episcopatus gradum adhuc neophytus, & vt putabatur, nouellus, electus est. Quamuis in primis fidei suæ adhuc diebus, & rudi vitæ spiritalis ætate, sic generosa indoles reluceret: vt etsi nondum officij, spei tamen fulgore resplendens, imminentis sacerdotij totam fiduciam polliceretur. Non prætereo etiam illud eximium, quemadmodum cùm in dilectionem eius & honorem totus populus adspirante Domino prosiliret, humiliter ille secessit; antiquioribus cedens, & indignum se titulo tanti honoris existimans, vt dignus magis fieret. Magis enim dignus efficitur, qui quod meretur excusat. Quod tunc ardore plebs æstuans fluctuabat, spiritali desiderio concupiscens (vt exitus docuit) non tantùm Episcopum: sed in eo quem tunc latentem diuinitatis præsagio taliter flagitabat, futurum etiam Martyrem requirebat. Obsederat fores domus copiosa fraternitas, & per omnes aditus sollicita charitas circuibat. Potuisset fortassè tunc illi Apostolicum illud euenire, quod voluit, vt per fenestram deponeretur: si cum Apostolo etiam ordinationis honore similaret. Erat videre cæteros omnes suspensos anxio spiritu expectare venturum, cum gaudio nimio excipere venientem. Inuitus dico; sed dicam necesse est. Quidam illi restiterunt, etiam vt vinceret. Quibus tamen quanta lenitate, quàm patienter, quàm beneuolenter indulsit, quàm clementer ignouit, amicissimos eos postmodum & inter necessarios computans mirantibus multis? Cui enim posset non esse miraculo, tam memoriosæ mentis obliuio? Exinde quemadmodum se gesserit, quis referre sufficiat? quæ illi pietas? qui vigor? misericordia quanta? quanta censura? Tantum sanctitati & gratiæ ex ore eius lucebat, vt confunderet intuentium mentes. Grauis vultus & lætus: nec seueritas tristis, nec comitas nimia, sed admixta vtrimque temperies; vt esset ambigere, vereri plus an diligi mereretur: nisi quod & vereri & diligi merebatur. Sed nec cultus fuit dispar à vultu, temperatus & ipse de medio. Non illum superbia sæcularis inflauerat: nec tamen prorsus affectata penuria sordidarat: quia & hoc vestitus genus à iactantia minus non est, quàm ostentata taliter ambitiosa frugalitas. Quid autem circa pauperes Episcopus faceret, quos catechumenus diligebat? Viderint pietatis Antistites, seu quos ad officium boni operis instruxit ipsius ordinis disciplina: seu quos sacramenti religio communis, ad obsequium exhibendæ dilectionis artauit. Cyprianum de suo talem accepit cathedra, non fecit. Statim denique pro talibus meritis etiam Proscriptionis gloriam consecutus est. Nec enim aliud oportebat, quàm vt eum, qui intra secretam conscientiæ latebram, religionis & fidei toto honore florebat, etiam publicè celebrata gentilium fama titularet. Potuisset quidem tunc pro velocitate qua semper omnia consecutus est, etiam martyrij circa eum debita corona properare: maximè cùm & suffragiis sæpè repetitis ad leonem postularetur: nisi per omnes ordines gloriatum transeundum illi esset, & sic ad summa veniendum: & nisi imminens ruina ope tam fœcundi pectoris indigeret. Finge enim tunc illum martyrij dignatione translatum. Quis emolumentum gratiæ per fidem proficientis ostenderet? Quis virgines ad congruentem pudicitiæ disciplinam, & habitum sanctimonia dignum, velut frenis quibusdam lectionis Dominicæ coërceret? Quis doceret pœnitentiam lapsos, veritatem hæreticos, schismaticos vnitatem, filios Dei pacem, & Euangelicæ precis legem? per quem gentiles blasphemi repercussis in se iis quæ nobis ingerunt vincerentur? A quo Christiani mollioris affectus

circa amissionem suorum, aut quod magis est, fidei paruioris consolarentur spe futurorum? Vnde sic misericordiam, vndo patienriam disceremus? quis liuorem de venenata inuidiæ malignitate venienrem dulcedine remedu salutaris inhiberet? Quis martyras tantos exhortatione diuini sermonis erigeret? quis denique tot Confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos, & ad exemplum martyrii superstites reseruatos, incentiuo tubæ cælestis animaret? Bene, bene tunc, & verè spiritaliter contigit quod vir tam necessarius, tam multis & bonis rebus à martyrii consummatione dilatus est. Vultis scire secessum illum non fuisse formidinem? Vt nihil aliud excusem, ipse postmodum passus est: quam passionem vtique ex more vitaret, si & antè vitasset. Fuit verò formido illa, sed iusta, formido quæ Dominum timeret offendere: formido quæ præceptis Dei mallet obsequi, quàm sic coronari. Dicata enim in omnibus Deo mens, & fides diuinis admonitionibus mancipata, credidit se, nisi Domino latebram tunc iubenti paruisset, etiam ipsa passione peccare. Puto denique etiam nunc aliqua de dilationis vtilitate disserenda, tametsi iamdudum pauca perstrinximus: per hæc enim quæ videntur postmodum subsecuta sciamus, sequitur vt probemus, secessum illum non hominis pusillanimitate conceptum, sed sicuti est, verè fuisse diuinum. Vastauerat Dei populum persecutionis infestæ, insolens, atque acerba grassatio, & quia omnes decipere vna fraude non poterat artifex hostis: quacumque miles incautus prodiderat latus nudum, dispari genere sæuiendi, singulos diuersa strage deiecerat. Debebat esse qui posset saucios homines & varia expugnantis inimici arte iaculatos, adhibita medicinæ cælestis medela pro qualitate vulneris vel secare interim, vel fouere. Seruatus est vir, ingenii præter cætera etiam spiritaliter temperati: qui inter resultantes collidentium schismatum fluctus, Ecclesiæ iter medium, librato limite gubernaret. Nónne hæc, oro, consilia diuina sunt? Hoc fieri sine Deo potuit? Viderint qui putant posse fortuitu ista contingere. Ecclesia illis clara voce respondet, dicens: Ego sine Dei nutu necessarios reseruari non admitto. Percurramus tamen cætera, si videtur. Erupit postmodum lues dira, & detestabilis morbi vastitas nimia, innumeros per diem populos à sua quemque sede abrupto impetu rapiens, continuatas per ordinem domos vulgi trementis inuasit. Horrere omnes, fugere, vitare contagium; exponere suos impiè: quasi cum illo peste morituro, etiam mortem ipsam aliquis posset excludere. Iacebant interim tota ciuitate, non iam corpora, sed cadauera plurimorum: & misericordiam in se transeuntium, contemplatione sortis mutuæ flagitabant. Nemo respexit aliud, præterquàm lucra crudelia. Nemo similis euentus recordatione trepidauit. Nemo fecit alteri quod sibi fieri voluit. Quid inter hæc egerit Christi & Dei Pontifex, qui pontifices mundi huius tantò plus pietate, quantò religionis veritate præcesserat, scelus est præterire. Aggregatam primò in loco vno plebem de misericordiæ bonis instruit, docens diuinæ lectionis exemplis, quantum ad promerendum Deum prosint officia pietatis. Tunc deinde subiungit non esse mirabile si nostros tantum debito charitatis obsequio fouerenius; eum perfectum posse fieri, qui plus aliquid publicano, vel ethnico fecerit; qui malum bono vincens, & diuinæ clementiæ instar exercens, inimicos quoque dilexerit; qui pro persequentium se salute, sicuti Dominus monet & hortatur, orarit. Oriri facit Deus iugiter solem suum, & pluuias subinde nutriendis seminibus impertit; exhibens cuncta ista non suis tantùm, sed etiam alienis: & qui se Dei etiam filium esse profitetur, cur non exemplum patris imitatur? Respondere nos decet natalibus nostris, & quos renatos per Deum constat, degeneres esse non congruit; sed probare potiùs in sobole traducem boni patris æmulatione bonitatis. Multa alia & quidem magna prætereo, quæ temperandi voluminis ratio non patitur prolixiore sermone replicari. De quibus hoc tantùm dixisse satis est. Quod si illa gentiles pro rostris audire potuissent, forsitan statim crederent. Quid Christiana plebs faceret, cui de fide nomen est? Distributa sunt ergo continuo pro qualitate hominum atque ordinum ministeria. Multi qui angustia paupertatis beneficia sumptus exhibere non poterant, plus sumptibus exhibebant; compensantes proprio labore mercedem diuitiis omnibus cariorem. Et quis non sub tanto doctore properaret inueniri in parte aliqua talis militiæ, per quam placeret & Deo patri, & iudici Christo, & tam bono interim sacerdoti? Fiebat itaque exuberantium operum largitate quod bonum est ad omnes, non ad solos domesticos fidei. Fiebat plus aliquid quàm de Tobiæ incomparabili pietate signatum est. Ignoscat ille, & ignoscat iterùm, & frequenter ignoscat: aut, vt verius dixerim, merito concedat, tametsi ante Christum plurimum licuit, plus aliquid licuisset post Christum: cuius temporibus plenitudo debetur. Necatos ille à rege & proiectos sui tantùm generis colligebat. His tam bonis & tam plis actibus superuenit exilium. Hanc enim vicem semper repræsentat impietas, vt melioribus peiora restituat. Et, vt quid Sacerdos Dei Proconsule interrogante responderit taceam, sunt acta quæ referant. Excluditur interim è ciuitate. ille qui fecerat boni aliquid pro ciuitatis salute; ille qui laborauerat, ne viuentium oculi paterentur infernæ sedis horrorem, ille inquam qui excubiis pietatis inuigilans (pro nefas!) ingrata bonitate prouiderat ne omnibus tetram ciuitatis faciem relinquentibus multos exules, deserta respublica, ac destituta patria sentiret. Sed viderit sæculum, cui inter pœnas exilium computatur: Nobis patria minùs cara, & commune nomen est; qui parentes ipsos, si contra Dominum suaserint, abhorremus. Illis extra ciuitatem suam viuere grauis pœna est. Christiano, totus hic mundus vna domus est. Vnde licet in abditum &

abſtruſum locum fuerit relegatus; admixtus Dei ſui rebus, exilium non poteſt computare. Adde quod Deo integrè ſeruiens, etiam propria in ciuitate peregrinus eſt Dum enim ſe carnalibus deſideriis continentia ſancti Spiritus abſtinet, conuerſationem prioris hominis exponens, etiam inter ciues ſuos, aut propè dixerim, inter parentes ipſos, vitæ terreſtris alienus eſt. Accedit, quod & ſi hæc talia pœna poſſent videri, in huiuſmodi tamen cauſis atque ſententiis, quas ob approbandæ virtutis experimenta perpetimur, non eſt pœna, quia gloria eſt. Sed eſto ſanè nobis pœna exilium. Illis vltimum crimen, & peſſimum nefas etiam ipſorum conſcientia reſtis adſcribat, qui poſſunt innocentibus irrogare quod putant pœnam. Nolo nunc deſcribere loci gratiam; & deliciarum omnium paraturam interim tranſeo. Fingamus locum illum ſitu ſordidum, ſqualidum viſu, non ſalubres aquas habentem, non amœnitatem viroris, non viciniam litoris; ſed rupes vaſtas ſiluarum, inter inhoſpitas fauces deſertæ admodum ſolitudinis auia mundi parte ſummotum. Poſſe, licet talis locus, habere nomen exilii, quò Cyprianus ſacerdos Dei venerat; cui ſi hominum miniſteria deficerent, vel alites, vt Heliæ, vel vt Danieli Angeli miniſtrarent? Abſit, vt credat aliquis, cuilibet minimo, dummodo in confeſſione nominis conſtituto, aliquid defuturum. Tantum abeſt vt Dei Pontifex ille, qui miſericordiæ ſemper rebus inſtiterat, horum omnium opibus indigeret. Iam nunc quod ſecundo poſueram loco, cum gratiarum actione reperamus. Prouiſum eſſe diuinitus etiam pro animo tanti viri, apricum & competentem locum, hoſpitium pro voluntate ſecretum, & quidquid apponi eis antè promiſſum eſt, qui regnum & iuſtitiam Dei quærunt. Atque vt omittam frequentiam viſitantium fratrum, & ipſorum inde ciuium charitatem, quæ repræſentabat omnia, quibus videbatur eſſe fraudatus; admirabilem viſitationem Dei non præteribo: qua Antiſtitem ſuum ſic in exilio eſſe voluit de ſecutura paſſione ſecurum, vt imminentis martyrii pleniore fiducia, non exulem tantummodo Curubi, ſed & martyrem poſſideret. Eo enim die quo primùm in exilii loco manſimus, (nam & me inter domeſticos comites dignatio charitatis eius delegerat exulem voluntarium, quod vtinam & in paſſione licuiſſet.) apparuit mihi, inquit, nondum ſomni quiete ſopito, iuuenis vltra modum hominis enormis: qui cùm me quaſi ad prætorium duceret, videbar mihi tribunali ſedentis tum Proconſulis admoueri. Is vt in me reſpexit, adnotare ſtatim cœpit in tabula ſententiam, quam non ſciebam, nihil enim de me ſolita interrogatione quæſierat: ſed enim iuuenis, qui à tergo eius ſtabat, admodum curioſus legit quidquid fuerat adnotatum. Et quia id verbis proferre non poterat, nutu declarante monſtrauit, quid in litteris tabulæ illius haberetur. Manu enim expanſa & complanata ad ſpatæ modum, ictum ſolitæ animaduerſionis imitatus; quod volebat intelligi, ad inſtar liquidi ſermonis expreſſit. Intellexi ſententiam paſſionis futuram. Rogare cœpi, & petere continuò, vt dilatio mihi vel vnius diei prorogaretur, donec res meas legitima ordinatione diſponerem. Et cùm preces frequenter iteraſſem, rurſus in tabula cœperat neſcio quid adnotare. Senſi tamen de vultus ſerenitate, iudicis mentem, quaſi iuſta petitione commotam. Sed & ille iuuenis, qui iamdudum de paſſionis indicio geſtu potiùs, quàm ſermone prodiderat; clandeſtino identidem nutu, conceſſam dilationem, quæ in craſtinum petebatur, contortis poſt inuicem digitis, ſignificare properauit. Ego quamuis non eſſet lecta ſententia, & ſi de gaudio dilationis acceptæ læto admodum corde gauderem; metu tamen interpretationis incertæ ſic tremebam, vt reliquiæ formidinis, cor exultans, adhuc toto pauore pulſarent. Quid hac reuelatione manifeſtius? quid hac dignatione felicius? Antè illi prædicta ſunt omnia, quæcumque poſtmodum ſubſecuta ſunt. Nihil Dei verbis imminutum: nihil de tam ſancta promiſſione mutilatum. Singula denique, ſecundùm quod oſtenſa ſunt, recognoſcite. Dilationem petit craſtini cùm de paſſionis ſententia cogitaretur: poſtulans, vt res ſuas die illo, quem impetrauerat, ordinaret. Hic dies vnus ſignificabat annum, quo ille poſt viſionem acturus in ſæculo fuerat. Nam vt manifeſtiùs dicam, eo die poſt exactum annum fuerat oſtenſum. Diem autem Domini, & ſi non annum in diuinis litteris legimus, promiſſioni tamen futurorum, debitum illud tempus accipimus. Vnde nihil intereſt; ſi ſub diei ſignificatione ſolus annus oſtenſus eſt; quia illud plenius debet eſſe quod maius eſt. Quod verò nutu potius, & non ſermone explanatum eſt, repræſentationi temporis ſeruabatur ſermonis expreſſio. Solet enim tunc verbis quodcumque proferri, quotiens quidquid profertur impletur. Nam & verè nemo cognouit quare hoc ei oſtenſum fuiſſet, niſi poſtquam eodem die quo id viderat, coronatus eſt. Medio nihilominus tempore imminens paſſio pro certo ab omnibus ſciebatur: Paſſionis tamen dies certus ab eiſdem omnibus quaſi ignorantibus, tacebatur. Sanè & in ſcripturis tale aliquid inuenio. Nam Zacharias ſacerdos, promiſſo ſibi per Angelum filio, quia non crediderat obmutuit; ita vt filii nomen, ſcripturus potiùs quàm relaturus, nutu tabulas poſtularet. Meritò & hic, vbi Dei nuncius paſſionem Antiſtitis imminentem nutu potiùs expreſſit: & fidem admonuit & ſacerdotem muniuit. Dilationis autem petendæ ratio, de ordinatione rerum & de voluntatis diſpoſitione veniebat. Quæ verò res illi, aut quæ voluntas ordinanda, niſi Eccleſiaſtici ſtatus? Suprema icciteo accepta dilatio eſt, vt quicquid circa pauperum fouendorum curam ſupremo iudicio diſponendum fuerat, ordinaretur. Et puto propter nihil aliud, immo verò propter hoc tantùm, etiam indulgentia ab ipſis, qui eiecerant, & qui occiſuri erant, admiſſa eſt; vt præſens præſentes pauperes, nouiſſimæ diſpenſationis extremis,

& vt pleniùs dixerim, totis ſumptibus releuaret. Ordinatis ergo tam piè rebus & ſic voluntate diſpoſita, proximabat dies craſtinus. Iam de Xiſto bono & pacifico ſacerdote, ac propterea beatiſſimo Martyre, ab vrbe nuncius venerat. Sperabatur iam iámque carnifex veniens, qui deuota ſanctiſſimæ victimæ colla percuteret: & ſic erant omnes dies illi quotidiana expectatione moriendi, vt corona ſingulis poſſet aſcribi. Conueniebant interim plures egregii & clariſſimi ordinis & ſanguinis, ſed & ſæculi nobilitate generoſi: qui propter amicitiam eius antiquam, ſeceſſum ſubinde ſuaderent: & ne parum eſſet nuda ſuadela, etiam loca in quæ ſecederet offerebant. Ille verò iam mundum ſuſpenſa ad cælum mente neglexerat; nec ſuadelis blandientibus annuebat. Feciſſet fortaſſe tunc etiam quod à plurimis & fidelibus petebatur, ſi & diuino imperio iuberetur. Sed nec illa ſublimis tanti viri gloria ſine præconio tranſeunda eſt: quia iam ſæcula tumeſcente & de fiducia Principum infeſtationem nominis anhelante: ille ſeruos Dei, prout dabatur occaſio, exhortationibus dominicis inſtruebat, & ad calcandas paſſiones huius temporis, contemplatione ſuperuenturæ claritatis animabat. Videlicet tanta illi fuit ſacri cupido ſermonis, vt optaret ſic ſibi paſſionis vota contingere, vt dum de Deo loquitur, in ipſo ſermonis opere necaretur. Et hi erant quotidiani actus deſtinati ad placentem Deo hoſtiam ſacerdotis: cùm ecce Proconſulis iuſſu ad hortos eius (ad hortos inquam, quos inter initia fidei ſuæ venditos, & Dei indulgentia reſtitutos, pro certo iterum in vſus pauperum vendidiſſet, niſi inuidiam de perſecutione vitaret) cum militibus ſuis princeps repentè ſubitauit; immò, vt verius dixerim, ſubitaſſe ſe, credidit. Vnde enim poſſet tamquam improuiſo impetu mens ſemper parata ſubitari? Proceſſit ergo iam certus expungi, quod diu fuerat retardatum: proceſſit animo ſublimi, & erecto, hilaritatem præferens vultu, & corde virtutem. Sed dilatus in craſtinum ad domum principis à prætorio reuertebatur; cùm ſubitò per Carthaginem totam ſparſus rumor increbuit, productum eſſe iam Taſcium, quem præter celebrem glorioſa opinione notitiam etiam de commemoratione præclariſſimi operis nemo non nouerat. Concurrebant vndiqueuerſus omnes ad ſpectaculum, nobis pro deuotione fidei glorioſum, gentilibus & dolendum. Receptum eum tamen & in domo principis conſtitutum vna nocte continuit cuſtodia delicata; ita vt conuiuæ eius, & cari in contubernio ex more fuerimus. Plebs interim tota ſollicita, ne per noctem aliquid ſine conſcientia ſui fieret, ante fores principis excubabat. Conceſſit ei diuina tunc bonitas vere digno vt Dei populus etiam in ſacerdotis paſſione vigilaret. Forſitan tamen quærat aliquis, quæ cauſa fuerit à prætorio reuertendi ad principem. Et volunt hoc ſcilicet quidam de ſuo, tunc Proconſulem noluiſſe. Abſit vt in rebus diuinitùs geſtis ſegnitiem ſiue faſtidium Proconſulis conqueratr. Abſit vt malum hoc intra conſcientiam religioſæ mentis admittam; vt de tam beatiſſimo Martyre arbitrium hominis iudicaret. Sed craſtinus dies ille, quem ante annum dignatio diuina prædixerat, verè craſtinus eſſe debebat. Illuxit denique dies alius, ille ſignatus, ille promiſſus, ille diuinus; quem ſi tyrannus ipſe differre voluiſſet, numquam prorſus valeret: dies de conſcientia futuri Martyris lætus; & diſcuſſis per totum mundi ambitum nubibus, claro ſole radiatus. Egreſſus eſt domum principis, ſed Chriſti & Dei princeps, & agminibus multitudinis mixtæ ex omni parte vallatus eſt. Sic autem comitatui eius infinitus exercitus adhærebat, quaſi ad expugnandam mortem manu facta veniretur. Eundi autem interfuit tranſitus ſtadij. Bene verò, & quaſi de induſtria factum, vt & locum congruentis certaminis præteriret, qui ad coronam iuſtitiæ conſummato agone currebat. Sed vbi ad prætorium ventum eſt, nondum procedente Proconſule, ſecretior locus datus eſt. Illic cùm poſt iter longum nimio ſudore madidatus ſederet (ſedile autem erat fortuito linteo tectum, vt & ſub ictu paſſionis epiſcopatus honore frueretur) quidam ex teſſerariis quondam Chriſtianus res ſuas obtulit; quaſi vellet ille veſtimentis ſuis humidis ſicciora mutare: qui videlicet nihil aliud in rebus oblatis ambiebat, quàm vt proficiſcentis ad Deum Martyris ſudores iam ſanguineos poſſideret. Cui ille reſpondit, & dixit: Medelas adhibemus querelis quæ hodie forſitan non erunt. Mirum, ſi contempſit laborem corpore, qui mortem mente contempſerat. Quid plura? ſubitò Proconſuli nunciatus eſt; producitur, admouetur, interrogatur de ſuo nomine, ſe eſſe reſpondit; & hactenus verba. Legit itaque de tabula iam ſententiam iudex, quam nuper in viſione non legerat: ſententiam ſpiritalem non temerè dicendam; ſententiam Epiſcopo tali, & tali teſte condignam; ſententiam glorioſam; in qua dictus eſt ſectæ ſignifer, & inimicus deorum, & qui ſuis futurus eſſet ipſe documento, & quod ſanguine eius inciperet diſciplina ſanciri. Nihil hac ſententia plenius, nihil verius; omnia quippe, quæ dicta ſunt, licet à gentili dicta, diuina ſunt. Nec mirum vtique, cùm ſoleant de Paſſione Pontifices prophetare. Signifer fuerat, qui de ferendo ſigno Chriſti docebat: inimicus deorum, qui idola deſtruenda mandabat: documento autem ſuis fuit, qui multis pari genere ſecuturis, prior in Prouincia, martyrij primitias dedicauit. Sanciri etiam cœpit eius ſanguine diſciplina: ſed martyrum; qui doctorem ſuum imitatione gloriæ conſimilis æmulati, ipſi quoque diſciplinam exempli ſui proprio cruore ſanxerunt. Et cùm exiret prætorij fores, ibat comes militum turba, & ne quid in paſſione deeſſet, centuriones, & tribuni latus texerant: ipſe autem locus æqualis eſt vbi pati contigit, vt arboribus ex omni parte denſatis ſublime ſpectaculum præbeat. Sed per enormitatem ſpatij longiatis viſu denegato per confuſam nimis turbam, perſonæ fauentes in ramos arborum

tepſerant; ne vel hoc illi negaretur vt ad Zachei ſimilitudinem de arboribus videretur. Sed iam ligatis per manus ſuas oculis moram carnificis vrgere tentabat, cuius munus eſt ferrum; & labente dextera gladium vix trementibus digitis circuibat, donec ad perpetrandam pretioſi viri mortem, clarificationis hora matura, centurionis manum conceſſo deſuper vigore firmatam, permiſſis tandem viribus expediret. O beatum Eccleſiæ populum, qui Epiſcopo ſuo tali, & oculis pariter & ſenſibus, & quod eſt amplius publicata voce compaſſus eſt; & ſicut ipſo tractante ſemper audierat, Deo iudice coronatus eſt. Quamuis enim non potuerit euenire, quod optabant vota communia, vt conſortio paris gloriæ ſimul plebs tota pateretur; quicumque ſub Chriſti ſpectantis oculis, & ſub auribus ſacerdotis ex animo pati voluit, per idoneum voti ſui teſtem legationis quodam modo literas ad Deum miſit. Sic conſummata paſsione perfectum eſt; vt Cyprianus, qui bonorum omnium fuerat exemplum, etiam ſacerdotales coronas in Africa primus imbueret: quia & talis eſſe poſt Apoſtolos prior cœperat. Ex quo enim Carthagini Epiſcopatus ordo numeratur, numquam aliquis, quamuis ex bonis, & ſacerdotibus ad paſsionem veniſſe memoratur; licet ſemper Deo mancipata deuotio, dicatis hominibus pro martyrio deputetur: Cyprianus tamen etiam ad perfectam coronam Domino conſummante profecit; vt in ciuitate ipſa, in qua taliter vixerat, & in qua prior fecerat multa præclara, prior etiam ſacerdotii cæleſtis inſignia glorioſo cruore decoraret. Quid hoc loco faciam, inter gaudium paſsionis, & remanendi dolorem? in partes diuiſus animus, & anguſtum nimis pectus affectus duplices onerant. Dolebo, quòd non comes fuerim? ſed illius victoria triumphanda eſt. De victoria triumphabo? ſed doleo, quòd comes non ſim. Verùm vobis tamen & ſimpliciter confitendum eſt quod & vos ſcitis, in hac me fuiſſe ſententia. Multum, ac nimis multum de gloria eius exulto; plus tamen doleo, quod remanſi.

De hac vita S. Hieronymus ita ſcribit in Catalogo virorum illuſtrium: Pontius diaconus Cypriani, vſque ad diem paſsionis eius cum ipſo exilium ſuſtinêt, egregium volumen vitæ & paſsionis reliquit.

ACTVS PASSIONIS CYPRIANI, CVIVS IPSE PONTIVS meminit, ſecundùm editiones Manutij & Morelij.

TEMPORE Valeriani & Gallieni, cùm glorioſum nomen Chriſti à gentilibus exoſum, intentione maxima conaretur auferri, & eſſet perſecutio apud vrbem Romam: beatiſsimus Cornelius Pontificatum prædictæ vrbis ſummis virtutibus præditus tunc regebat; comprehenſuſque à Præſide & diuturnis tormentis afflictus gladio finiuit temporalem vitam, percepturus à Deo ſine fine perpetuam. Sed cùm hoc odium fuiſſet etiam in Libycis terminis irrogatum; multi Chriſtianorum populi malentes, tranſitoriam vitam amittere, & illa quæ à Deo promiſſa ſunt adipiſci, diuerſis tormentis afflicti conſummabantur. Ferunt etiam tunc à Præſide clibanum calcis accenſum; & in ore illius prunas cum thure exhibitas, & Præſidem dicere Chriſtianis: Eligite è duobus vnum, aut thura ſuper his carbonibus offerre Ioui, aut in calcem demergimini. Tunc trecenti viri fide armati, ſe ictu rapidiſsimo, Chriſtum Dei filium Deum fatentes, iecerunt in ignem, & inter vapores calcis puluerei ſunt demerſi; quos ſibi Chriſtus conſecrauit. In his autem diebus cùm talia gererentur, beatus Antiſtes Cyprianus Carthaginienſem regebat Eccleſiam Qui comprehenſus à gentilibus ſedente Paterno Proconſule in ciuitate, iniquis tribunalibus præſentatur. Cui Paternus ait: Nobilium Imperatorum ad me ſcripta venerunt: vt hi qui diis cæremonias execrantur immolare, ad ſacrificandum compellantur inuiti. Exquiſiui de nomine tuo; quid reſpondes? Sanctus Cyprianus reſpondit: Nullos Deos noui, niſi vnum & verum, qui fecit cælum & terram, & quæ in eis ſunt, huic Deo nos Chriſtiani deſeruimus; hunc deprecamur diebus ac noctibus & pro ſalute populi, & pro ſtatu Imperatorum veſtrorum. Proconſul dicit: Ergo in hac voluntate perſeueras, vt non ſacrifices? Sanctus Cyprianus reſpondit: Bona voluntas quæ Deum nouit, mutari non poteſt. Proconſul dixit: Iuſſum eſt etiam vt & Preſbyteros requiram: volo ergo ſcire per te, qui ſunt Preſbyteri, qui in hac ciuitate conſiſtunt. Sanctus Cyprianus reſpondit: Legibus veſtris bene atque vtiliter cenſuiſtis, nos delatores non eſſe. Itaque eos exhibere non poſſumus. Sed nec ipſi ſe vltrò offerunt, cùm hoc ſcriptura ſancta prohibeat. A te enim quæſiti, inuenientur. Proconſul dixit: Iuſſum eſt, vt nulla conciliabula faciant, neque cœmiteria ingrediantur. Quod qui facere deprehenſus fuerit, capite plectatur. Sanctus Cyprianus reſpondit: Fac quod tibi præceptum eſt. Et poſt hæc ductus eſt in exilium beatus Martyr per præceptum Aſpaſii Proconſulis in ciuitatem Curubitanam. Poſt dies autem multos regreſſus de exilio, habitabat in hortis ſuis. Cumque ibidem moraretur, venerunt ad eum duo principes ex officio Proconſulis Galerii Maximi, & leuantes eum in curriculum ſuum duxerunt ad Proconſulem in locum vbi pro reparanda ſanitate degebat. Et collectus ab Adſtatore officii ſeceſsit in hoſpitium eius in vicum, qui dicebatur Saturni, & habitabat ibi. Conuenit autem ad eum omnis populus fratrum. Quod cùm comperiſſet beatiſsimus Martyr, præcepit cuſtodiri puellas, quæ

aduenerant

aduenerant audire verbum Dei; quoniam ante ostium principis manebant ob amorem Martyris gloriosi. Mane autem facto oblatus est Beatus Cyprianus Proconsuli. Quem intuitus ait; Tu es Thascius Cyprianus qui te Papam sacrilegæ mentis hominibus præbuisti? Iusserunt te sacratissimi Imperatores sacrificare. Consule tibi ne pereas. Sanctus Martyr respondit; Ego sum Cyprianus: Christianus sum, & diis sacrificare non potero; tu verò quod tibi præceptum est fac. In re enim tam iusta, nulla consultatio est. Tunc iratus Proconsul dixit; Diu sacrilega mente vixisti, & plurimos tibi nefariæ conspirationis homines aggregasti, & inimicum te diis Romanis & sacris religionibus constituisti, nec te pii sacratissimique Imperatores ad consensum cæremoniarum suarum reuocare potuerunt. Et ideò eùm sis nequissimi criminis auctor & signifer deprehensus, eris ipse documento his, quos scelere tuo tecum aggregasti; Sanguine tuo sancientur disciplinæ. Et his dictis decretum ex tabella recitauit; Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet. Sanctus Cyprianus hæc audiens dixit: Gratias ago Deo omnipotenti, qui me à vinculis huius corporis dignatur absoluere. Et cùm duceretur, populus fratrum plangens & eiulans dicebat: Et nos cum eodem decollemur. Perductus autem gloriosus Martyr, exuit se lacernum birrum, quem indutus erat: complicans, & posuit ad genua sua. Dehinc tunicam tulit, & Diaconibus tradidit. Et stans in linea, expectabat spiculatorem: cui & viginti aureos dare praecepit. Fratres verò flentes, linteamina & oraria ante eum ponebant: ne sanctus cruor defluens absorberetur à terra. Ligatis quoque manicis ad ceruicem à Tulliano Presbytero ipse sibi manu propria oculos texit; & sic gladio percussus, occubuit. Hucusque corpus propter gentilium curiositatem, cum magna turba populi in proximo collocatum est. Sed ne à gentilibus tolleretur, nocte adueniente, ex eodem loco vbi positum fuerat, sublatum est: & inde cum cereis & scholaribus in area cuiusdam Candidi procuratoris, cum magno triumpho sepultum est. Tale martyrium beatus Cyprianus Carthaginiensis Episcopus expleuit pro nomine Domini nostri Iesu Christi: cui est gloria in sæcula sæculorum, Amen. Curubitana ciuitas dicitur, vbi in exilium fuit. Vicus vbi in domo principis officiorum habitauit, dicitur Saturni, inter Veneriam & Salariam. Atrium quoque Proconsulis dicitur Sauciolum. Locus in quo decollatus est vocatur Sexti. Sepultus est in areis Macrobii Candidi procuratoris, quæ sunt in via Appellensi iuxta piscinas. Passus est XVIII. Kalend. Octobris. Galerius Maximus Proconsul, post dies paucos discessit è sæculo.

S. CYPRIANI PASSIO EX VET. COD. MS.

Censvra Pamelii.

Quum non modo editione Morelii duobus in locis variè descriptus reperiatur hic Passionis actus, sed & à Vvolphango Lazio latinè editus cum Abdia de Vitis Apostolorum. & in Manuscripto Guilhelmitarum Brugensium quodam codice, putaui operæpretium, seorsum à præcedenti hunc etiam publicare, præsertim quum quæ ex Actu Passionis infra citantur à Diuo Augustino & Paulo Diacono, magis cum hoc quàm cum illo conueniant. In hoc item, non in alio, reperitur illud, quod citat idem August. lib. de 2. seu potius 1. contra Epistolam Gaudentii cap. 25. in hæc verba: His sacris litteris eruditus Cyprianus, in Confessione dixit: Disciplinam prohibere, ne quis se offerat.

a IMPERATORE Valeriano quartùm, & Gallieno tertiùm consulibus, tertio Kalendarum Septembrium, Carthagine in secretario, Paternus Proconsul Cypriano Episcopo dixit: Sacratissimi Imperatores Valerianus & Gallienus, litteras ad me dare dignati sunt, quibus præceperunt, eos qui Romanam religionem non colunt, debere Romanas cæremonias recognoscere. Exquisiui ergo de nomine tuo. quid mihi respondes? Cyprianus Episcopus dixit: Christianus sum, & Episcopus. Nullos alios Deos noui, nisi vnum & verum Deum, qui fecit cælum & terram, mare & quæ in eis sunt omnia. Huic Deo nos Christiani deseruimus, hunc deprecamur diebus ac noctibus, pro nobis, & pro omnibus hominibus, & pro incolumitate ipsorum Imperatorum. Paternus Proconsul dixit: In hac ergo voluntate perseueras? Cyprianus Episcopus respondit

Obseruationes Rigaltii ad Acta Martyrii S. Cypriani.

Cypriani martyrium duabus Actorum editionibus exhibuit Pamelius: tertiam adiecimus ex codice Victorino. Ex iis verò tribus quartam concinnare castigatiorem, pretium fuisset, nisi facti fiducia temeritas haberi periclitaretur. Satis fortean fuerit, varias lectiones proponere, quas olim ad eam quæ incipit: *Imperatore Valeriano quartum*, in S. Mauri Fossatensis & S. Germani Pratensis exemplaribus collegit Nicolaus Faber, vir istarum sanè litterarum peritissimus, adiectis etiam pauculis, quæ & nos obiter obseruauimus.

a IMPERATORE VALERIANO QVARTVM) In martyrologio veteri, incipit: *Tusco & Basso coss. Carthagine in secretario.* Atque ita etiam in Fossatensi.

bona voluntas, quæ Deum nouit, immutari non potest. [a] Paternus Proconsul dixit: Poteris ergo secundùm præceptum Valeriani & Gallieni, exul ad vrbem Curubitanam proficisci? Cyprianus Episcopus dixit: Proficiscor. Paternus Proconsul dixit: Non solùm de Episcopis, verumetiam de Presbyteris mihi scribere dignati sunt. Volo ergo scire ex te, qui sint Presbyteri, qui in hac ciuitate consistunt. Cyprianus Episcopus respondit: Legibus vestris bene atque vtiliter censuistis, delatores nos non esse. Itaque detegi & deferri à me non possunt: in ciuitatibus autem suis inuenientur. [b] Paternus Proconsul dixit: Ego hodie in hoc loco exquiro. Cyprianus dixit: Cùm disciplina prohibeat, vt quis se vltrò non offerat, & tuæ quoque censuræ hoc displiceat: nec offerre seipsi possunt, sed à te exquisiti inuenientur. Paternus Proconsul dixit: A me inuenientur. Et adiecit: Præceperunt etiam, ne in aliquibus locis conciliabula fiant, nec cœmeteria ingrediantur. Siquis itaque hoc tam salubre præceptum non obseruauerit, capite plectetur. Cyprianus Episcopus respondit: Fac quod tibi præceptum est. Tunc Paternus Proconsul iussit beatum Cyprianum Episcopum in exilium deportari. Cúmque diu ibidem moraretur, successit Aspasio Paterno proconsuli Galerius Maximus Proconsul, qui Sanctum Cyprianum Episcopum ab exilio reuocatum sibi iussit præsentari. Cúmque Cyprianus sanctus Martyr, electus à Deo, de ciuitate Curubitana, in qua exilio præcepto Aspasii Paterni tunc Proconsulis datus fuerat, regressus esset, ex sacto præscripto in hortis suis manebat. Inde quotidie sperabat veniri ad se, sicut illi ostensum fuerat. Et cùm illic demoraretur, repentè Idibus Septembris Tusco & Basso consulibus, venerunt ad eum principes duo: vnus strator officii Galerii Maximi Proconsulis, qui Aspasio Paterno successerat, & alius equistrator à custodiis eiusdem officii, qui & in curriculum eum leuauerunt, & in medióque posuerunt, & in Sexti perduxerunt. Vbi idem Galerius Maximus Proconsul, bonæ valetudinis recuperandæ gratia secesserat. Et ita idem Galerius Maximus Proconsul, in aliam diem Cyprianum sibi reseruari præcepit: Et eo tempore beatus Cyprianus ductus, ad principem & statorem eiusdem offici Galerii Maximi Proconsulis clarissimi viri secessit. Et in hospitio eius, cum eo in vico qui dicitur Saturni, [c] inter Veneriam & Salariam mansit. Illuc vniuersus populus fratrum conuenit. Et cùm hoc sanctus Cyprianus comperisset, [d] custodiri puellas præcepit, quoniam omnes in vico ante ianuam hospitii principis manserant. Et ita altera die, octaua decima Kalendarum Octobrium, mane, multa turba conuenit ad Sexti, secundum præceptum Galerii Maximi Proconsulis. Et ita idem Galerius Maximus Proconsul eadem die Cyprianum sibi offerri præcepit, [e] in atrio Sauciolo sedenti. Cúmque oblatus fuisset, Galerius Maximus Proconsul Cypriano Episcopo dixit: Tu es Thascius Cyprianus? Cyprianus Episcopus respondit: Ego sum. Galerius Maximus Proconsul dixit: Tu Papam te sacrilegæ mentis hominibus præbuisti? Cyprianus Episcopus respondit: Ego. Galerius Maximus Proconsul dixit: Iusserunt te sacratissimi Imperatores [f] ceremoniari. Cyprianus Episcopus dixit: [g] Non facio. Galerius Maximus ait: Consule tibi. Cyprianus Episcopus respondit: Fac quod tibi præceptum est: in re tam iusta, nulla est consultatio. Galerius Maximus collocutus cum consilio, sententiam vix ægrè dixit verbis huiusmodi: Diu sacrilega mente vixisti, [h] & plurimos nefariæ tibi conspirationis homines aggregasti, & inimicum te diis Romanis & sacris legibus constituisti, nec te pij & sacratissimi Principes Valerianus & Gallienus Augusti, & Valerianus nobilissimus Cæsar, ad sectam ceremoniarum suarum reuocare potuerunt. Et ideò cùm sis nequissimorum criminum auctor & signifer deprehensus, eris ipse documento his, quos scelere tuo tecum aggregasti, sanguine tuo sancietur disciplina. Et his dictis decretum ex tabella recitauit: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet. Cyprianus Episcopus dixit: Deo gratias. [i] Post hanc verò sententiam turba fratrum dicebat: Et nos cum ipso decollemur. Propter hoc tumultus fratrum exortus est, & multa turba eum prosecuta est. Et ita idem Cyprianus in agrum Sexti productus est, & ibi se lacerno birro expoliauit, & genu in terra flexit, & in orationem se Domino prostrauit. Et cùm se dalmatica expoliasset, & Diaconibus tradidisset, [k] in linea stetit, & cœpit spiculatorem sustinere. Cùm venisset autem spiculator, iussit suis, vt eidem spiculatori xxv. aureos darent. [l] Linteamina verò & manualia à fratribus ante eum mittebantur. Postea verò Beatus Cyprianus manu sua oculos sibi texit. Qui cùm lacinias manuales ligare sibi non potuisset, Iulianus Presbyter, & Iulianus Subdiaconus ei ligauerunt. Et ita beatus Cyprianus passus

a PATERNVS PROCOS. DIXIT: *Poteris ergo secundum præceptum Valeriani & Gallieni exul ad vrbem Curubitanam proficisci. Cyprianus dixit: Proficiscor.*] Hæc non leguntur in exemp.

b PATERNVS PROCOS. DIXIT: *Ego hodie in hoc loco exquiro. Cyprianus dixit: Cùm disciplina prohibeat, vt quis se vltro offerat, &c. tua quoque censura hoc displiceat) nec offerre se ipsi possunt. sed à te exquisiti inuenientur.*, Neque item hæc.

c INTER VENERIAM ET SALARIAM] Salutariam. In aliis: Saluatiam.

d CVSTODIRI PVELLAS) Castigari. Hoc est, admonuit vt castissimè sese haberent, castitatis, sanctitatis, & pudicitiæ memores.

e IN ATRIO SAVCIOLO.) Setuliolo, Cod. S. Germ. nihil mutat.

f CAEREMONIARI.) Cærimoniari.

g NON FACIO.) Non faciam.

h ET PLVRIMOS NEFARIÆ TIBI CONSPIRATIONIS, HOMINES AGGREGASTI.] Diu sacrilega mente vixisti & nefarios tuæ conspirationis h. ag.

i POST HANC VERO SENTENTIAM TVRBA FRATRVM, &c.) Et cùm duceretur, populus fratrum dicebat: Et nos cum eo decollemur.

k IN LINEA STETIT.] In lineis.

l LINTEAMINA VERO ET MANVALIA.] Orafia In cod. S. Ger. Linteamina & manualia ante eum fratres mittebant.

est. Eiúsque corpus propter gentilium curiositatem in proximo positum est [a] cum cereis & scholaribus, in areis Macrobii Candidi procuratoris, quæ sunt in via Mappaliensi iuxta piscinas, cum voto & triumpho magno. Post paucos autem dies Galerius Maximus Proconsul decessit. Passus est autem beatissimus Cyprianus Martyr die octaua decima Kalendarum Octobrium, sub Valeriano & Gallieno Imperatoribus: regnante verò Domino nostro Iesu Christo, cui est honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.

PASSIO

[a] CVM CEREIS ET SCHOLARIBUS.] Baronius, ad Ann. Chr. 261 num 36. *Prisinum hic mos referatur Christianos sepeliendi, præcedente clero diuersarum classium atque scholarum, accensas faces gestantibus singulis* In exemplaribus legitur. *ad cereos & scolaces*. Rectissimè. Scolaces Græcæ originis vocabulum, scirpos aut funes intortos significat, ex quibus cerätis funalia, in vsum nocturni luminis. Funalea & scolaces erant candelæ, quæ quoquo versus arctè vinciebant thecam librorum Numæ. Erant enim seposita ad vincula lentitiæ, & sub terram depositæ non computrescebant, stipatæ cedro teráque.

PASSIO S. CYPRIANI EX MS. S. VICTORIS.

Ex die qua martyrium Cyprianus tulit. Ordo autem martyrii hac lectione demonstratur & declaratur.

CVM Cyprianus, sanctus martyr, electus à Domino, de ciuitate Curubitana, in qua exilio datus erat ex præcepto Passi Paterni tunc proconsulis clariss. viri regressus esset ex sacro rescripto [a] specialiter hoc & personaliter emisso in hortis suis manebat, [b] & ad diem omnibus veniri, sicut ei ostensum erat, sperabat. Idem cùm illic demoraretur, repentè Idib. Septembrib. Tusco & Basso consulib. venerunt ad eum principes duo. vnus strator officii Galerii Maximi proconsulis clariss. viri, & in curriculum eum imposuerunt, & ambo eum tenuerunt, & in Sexti tulerunt, vbi idem Galerius Maximus proconsul bonæ valitudinis recuperandæ gratia secesserat. Eumdémque Cyprianum idem Galerius Maximus proconsul vir clariss. alia die, id est, crastina, offerri sibi præcepit & ita idem Cyprianus eum principe & stratore officii Maximi proconsulis clariss. viri secessit, & [c] in hospitio eius, cum eo, vico Saturni, [d] inter Venaria & Salutaria mansit. Illic ante ianuam vniuersus populus fratrum mansit. & cùm hoc Cyprianus comperisset, castigari puellas præcepit, quoniam in vico omnes ante ianuam hospitii principis iacebant. Et ita altera die, id est XVIII. Kal. Octob. mane multo, ad Sexti, secundùm præceptum Galerii Maximi proconsulis clariss. viri, [e] in atrio sedentis obuoluto & Sauciolo oblatus est. Quo oblato, idem Galerius Maximus proconsul clarissimus vir Cypriano dixit. Tu papatum sacrilegæ mentis hominibus exhibuisti? Cyprianus dixit. Ego. Galerius Maximus procos. clariss. vir locutus cum consilio, sententiam vix & ægrè dixit, verbis huiusmodi: Diu sacrilega mente vixisti, & plurimos tibi nefariæ conspirationis homines aggregasti, & inimicum te constituisti Diis Romanis & religionibus sacris, neque pii & sanctissimi principes nostri Valerianus & Gallienus Augusti, & Valerianus nobilissimus Cæsar secta felicissimorum temporum suorum, [f] obdurati furoris, ad cerimonias percolendas bonámque mentem habendam tanto tempore potuerunt reuocare. & ideò

Obseruationes Rigaltii ad Acta Martyrii S. Cypriani.

Hanc de Cypriani martyrio narrationem, vt est breuissima sic etiam esse antiquissimam arbitramur. Plurima Pontius pio erga suum episcopum adfectu rhetorica libertate ingeniosè commentus est. Multa etiam alii, pro captu quisque suo, adiecerunt, aliena seculo, aliena personis. quædam etiam detraxeruot valde bona. Vt iam pauca supersint quæ præstare possimus sincera.

[a] SPECIALITER HOC ET PERSONALITER] Hæc ineptus aliquis de grege leguleiorum intrusit.

[b] ET AD DIEM OMNIBUS VENIRI.] Legendum videtur, *Et ad se diebus omnibus veniri*. Augostinus: *Et inde quotidie sperabat veniri ad se*. Ipse Cyprianus, epist. LXXXII. vbi de litteris Valeriani. *quas litteras quotidie speramus venire*,

[c] IN HOSPITIO EIUS.] Pontius: delicata custodia.

[d] INTER VENARIA ET SALUTARIA.] Acta, ex cod. Fossatensi & Pratensi. *inter Venariam & Salariam*. In aliis codicib. legitur, *Salutariam*. Non est spernendum quod in Victorino scriptum est: *inter Venaria & Salutaria*. hac enim manu ducor, vt existimem scire, tum fuisse, *inter venaria & saltuaria*, ab aliquo sciolo qui apud Pontium legerat, locum, vbi Cyprianum pati contigit, fuisse arboribus ex omni parte densatis consitum.

[e] IN ATRIO SEDENTI OBVOLUTO ET SAVCIOLO.) Nihil istorum Pontius: hoc tantùm. *Receptum eum tamen, & in domo principis constitutum vna nocte*. Et paulò pòst *Plebs ante fores principis excubabat*. Iste igitur in codice Victorino scriptor, dixit: in atrio sedisse Galerium Procos. ibique sententiam aduersus Cyprianum dixisse.

[e] IN ATRIO SEDENTE OBVOLUTO ET SAVCIOLO.] Hactenus nemo hanc potuit ex vllo exemplari scripturam. Vulgatissima illa est: *In atrio sedente Sauciolo*, & in Actis à Manatio & Mosello editis: *Atrium quoque proconsulis dicitur, Sauciolum*, Sed parùm probabile videtur, vllum fuisse atrio cognomentum Fabri restaror, in veteri codice reperiri *Selutiolo*, Quod igitur in isto Victorino scriptum est, obuoluto & sauciolo, si cui displiceat istud, *sauciolo*, emendari poterit leuissima mutatione: *Mane multo ad Sexti, secundùm præceptum Galerii Maximi proconsulis clarissimi viri, in atrio sedenti, obuoluto & heluciaso, oblatus est*. Scriptor iste qui venaria dixit, pro venationibus aut venationis, heluciosum quoque dixerit pro helucoso. vt sit helucosus siue helucinsus, ὁ χαυνόφρων, Norandum verò est, eumdem Scriptorem hoc quoque tradere: Proconsulem in locum, qui dicitur Sexti, secessisse, valetudinis gratia, locum nempè amœnum, inter venationes & saltus. Notandum etiam in ista narratione, Proconsulem vix & ægrè interrogasse & allocutum esse. Itaque sedisse in atrio obuolutum, pannis fortasse & focalibus, vt solent ægrotantes aut sauciati. vnde aliquis postea dixerit *obuolutum & sauciolum*. Quæ coniectura firmatur eo quod in Actis aliis legitur: Post paucos dies proconsulem decessisse.

[f] OBDVRATI FVRORIS.] Aliquid hic turbatum est. Nam hæc verba sunt proconsulis, in Cypriani constantiam, & fidei Christianæ robur. quasi Galerius allocutione ad martyrem sua dixisset: *Nec te obdurato furore . pii & sancti simus principes nostri secta felicissimorum temporum suorum ad cerimonias percolendas reuocare potuerunt*, &c.

ideò quòd nequissimi criminis auctor & signifer deprehensus es, quo tu scelere docuisti, ipso documento peribis, vt quoniam tuo adnisu ducauit sacrilega contumacia, tuo sanguine sanciatur disciplina. Et decretum ex tabella recitauit. Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet.

Ruffinus, Apologia pro Origene.

Sancti Cypriani martyris solet omne Epistolarum corpus vno codice scribi. Huic corpori hæretici quidam, qui in Spiritum sanctum blasphemant, Tertulliani libellum de Trinitate, reprehensibiliter, quantum ad veritatem fidei nostræ pertinet, scriptum inserunt, & quamplurimos codices de talibus conscribunt.

VITA BEATI CÆCILII CYPRIANI PER DIVVM HIERONYMVM.
Ex Catalogo Virorum illustrium.

CYPRIANVS Afer primùm gloriosè Rhetoricam docuit: exinde, suadente presbytero Cæcilio, à quo & cognomentum sortitus est, Christianus factus, omnem substantiam suam pauperibus erogauit: ac post non multum temporis, electus in Presbyterum, etiam Episcopus Carthaginiensis constitutus est. Huius ingenij superfluum est indicem texere, cum sole clariora sint eius opera. Passus est sub Valeriano & Gallieno Principibus, persecutione octaua, eodem die, quo Romæ Cornelius, sed non eodem anno.

AVRELII PRVDENTII PASSIO S. CYPRIANI EPISCOPI.

PVnica terra tulit quo splendeat omne quicquid vsquam est,
Inde domo Cyprianum: sed decus orbis & magistrum.
Est proprius patriæ Martyr, sed amore & ore noster:
Incubat in Lybia sanguis, sed vbique lingua pollet,
Sola superstes agit: de corpore sola obire nescit,
Dum genus esse hominum Christus sinet, & vigere mundum.
Dum liber vllus erit, dum scrinia sacra litterarum
Te leget omnis amans Christum, tua Cypriane discet.
Spiritus ille Dei qui fluxerat auctor in Prophetas,
Fontibus eloquij te cælitus actus irrigauit.
O niue candidius linguæ genus! ô nouum saporem!
Vt liquor ambrosius cor mitigat, irrigat palatum,
Sedem animæ penetrat; mentem fouet & pererrat artus;
Sic Deus interius sentitur, & inditur medullis.
Vnde bonum subitum terris dederis, pater, reuela.
Deerat Apostolicis scriptis opulentus exsecutor.
Eligitur locuples facundia quæ doceret orbem,
Quæque voluminibus Pauli famulata disputaret.
Quo mage cruda hominum præcordia perpolita nossent,
Siue timoris opus, seu mystica, vel profunda Christi.
Vnus erat iuuenum doctissimus artibus sinistris.
Fraude pudicitiam perfringere, nil sacrum putare.
Sæpe etiam magicum cantamen inire per sepulchra,
Quo geniale tori ius solueret æstuante nupta.
Luxuriæ rabiem tantæ cohibet repente Christus.
Discutit, & tenebras de pectore pellit, & furorem.
Implet amore sui, dat credere, dat pudere facti.
Iamque figura alia est quam quæ fuit oris, & nitoris.
Exuitur tenui vultus cute, transit in seueram
Christicolæ, aut mediæ sponte irruerent in ima fossæ.
Prosiluère alacres cursu rapido simul trecenti,

Deflua cæsaries compescitur ad breues capillos:
Ipse modesta loqui, spem quærere, regulam tenere.
Viuere iustitiæ Christi, penetrare dogma nostrum.
His igitur meritis dignissimus vsque episcopale
Prouehitur solium doctor, capit & sedile summum.
Valerianus opum Princeps erat atque Gallienus,
Constituere simul pœnam capitis Deum fatenti,
Millia terrigenum spurcissima iusserant sacrati,
Contra animas populi doctor Cyprianus incitabat,
Ne quis ab egregiæ virtutis honore discreparet.
Neu fide pretium quis sumere degener timeret:
Esse leuem cruciatum si modò conferas futura
Quæ Deus ipse viris intermina fortibus spopondit.
Merce doloris emi spem luminis, & diem perennem:
Omne malum volucri cum tempore transuolare cursim.
Nil graue quid peragi finis facit, & quiete donat.
Se fore principium pulchræ necis, & ducem cruoris,
Seque caput gladio summittere, sanguinem dicare.
Qui sociare animam Christo velit, vt comes sequatur.
His vbi corda virum Christo calefacta præparauit,
Ducitur ante alios Proconsule perfurente, vinctus.
Antra latent Tyriæ Carthaginis altius reposta
Conscia tartareæ caliginis abdicata soli:
Clausus in his specubus sanctus Cyprianus, & cathena
Nexus vtramque manum, nomen patris inuocat supremi:
Omnipotens genitor Christi Deus, & creator orbis,
Christe parens hominis, quem diligis, & vetas perire;
Ille ergo, vipereis quem tu bonus oblitum venenis
Criminibus variis tinctum miseratus abluisti,
Iamque tuum fieri mandas; fio Cyprianus alter.
Et nouus ex veteri, nec iam reus, aut nocens, vt ante,
Si luteum facili charismate corpus expiasti:
Vise libens tenebris ergastula cæca dissipatis.
Eripe corporeo de carcere vinculisque mundi
Hanc animam, liceat fuso tibi sanguine immolari,
Ne qua ferum reprimat clementia iudicem tyranni,
Neu sciat inuidia mitescere, gloriam negare.
Da quoque ne quis iners si de grege quem tuum regebam
Ne cadat impatiens pœnæ, titubet ne quis tuorum,
Incolumem vt numerum reddam tibi, debitumque soluam.
Vocibus his Dominum permouerat, influebat inde
Spiritus in populum Carthaginis auctor acrioris
Ingenij, stimulis vt pectora subditis calerent
Ad decus egregium discrimine sanguinis petendum.
Non trepidare docens, nec cedere, nec dolore vinci,
Laudis amore rapi, Christum sapere, & fidem tueri.
Fama refert, foueam campi in medio patere iussam,
Calce vaporifera summos prope margines refertam;
Saxa recocta vomunt ignem, niueusque puluis ardet,
Vrere tacta potens, & mortifer ex odore fletus.
Adpositam memorant aram fouea stetisse summa.
Lege sub hac, solis aut micam, iecur & suis litarent

Gurgite puluereo mersos liquor aridus vorauit,
Præcipitemque globum fundo tenus implicauit imo.
Corpora candor habet, candor vehit ad superna mentes,
Candida massa dehinc dici meruit per omne seclum.
Lætior intereà iam Thascius ob diem suorum,
Sistitur indomiti proconsulis eminus furori.
Dogmatis, atque loci iussus genus, Christianus, inquit,
Seruo salutiferi mysteria consecrata Christi.
Ille sub hæc, Satis est iam criminis, ipse confitetur,
Thascius ipse Iouis fulmen negat, expedite ferrum,
Carnificis gladio pœnam luat hostis Idolorum.
Ille Deo meritas grates agit, & canit triumphans.
Fleuit obire virum mœsta Africa, quo docente facta est,
Cultor, eloquio cuius sibi docta gloriatur;
Mox tumulum lacrymans struxit, cineresque consecrauit.
Desine flere bonum tantum, tenet ille regna cæli;
Nec minùs inuolitat terris, nec ab hoc recedit orbe.
Differit, eloquitur, tractat, docet, instruit, prophetat.
Nec Lybiæ populos tantùm regit, exit vsque in ortum
Solis, & vsque obitum Gallos fouet, imbuit Britannos,
Præsidet Hesperiæ, Christum serit vltimis Hiberis.
Denique doctor humi est, idem quoque Martyr in supernis,
Instruit hic homines, illic pia dona dat patronus.

SERMO DIVI AVGVSTINI, DE SANCTO CYPRIANO MARTYRE.

SERMONEM à nobis debitum, auribus & cordibus vestris exigit tam grata & religiosa solemnitas, qua passionem beati Martyris celebramus. Tristis proculdubio tunc Ecclesia fuit, & non damno cadentis, sed desiderio recedentis, semper cupiens videre præsentem tam bonum rectorem atque doctorem: sed quos afflixerat sollicitudo certaminis, consolata est corona victoris. Et nunc, non solùm sine vlla tristitia, verùm etiam cum ingenti lætitia, cuncta quæ tunc gesta sunt, legendo recolimus, dieque isto nobis gaudere concessum est, non timere. Neque enim formidamus terribiliter venientem, sed expectamus hilariter redeuntem. Placet itaque vniuersam illam fidelissimi, & fortissimi, & gloriosissimi Martyris passionem cum exultatione recordari præteritam, quam tunc fratres sustinuêre futuram. Primò igitur quòd pro fide confessionis Christi in exilium Curubim missus est; non sancto Cypriano aliquid nocitum, sed multum illi præstitum ciuitati. Quò enim ipse mitteretur; vbi ille non esset, propter cuius testimonium mittebatur? Christus ergo qui ait: Ecce ego vobiscùm sum omnibus diebus vsque ad consummationem sæculi, in omni loco membrum suum excipiebat, quocumque furor inimici pellebat. O stulta infidelitas persequentis? Si quæris exilium quo Christianus iubeatur ire; prius si potes, inueni vnde Christus cogatur exire. De patria sua in alienam te arbitraris excludere hominem Dei, in Christo nusquam exulem, in carne vbique peregrinum? Sed iam commemorare & considerare delectat, post illud, quod Cyprianus non senserat, sed inimicus putabat exilium, quid ex ordine passionis ipsum consecutum sit. Cùm enim Cyprianus sanctus Martyr electus à Deo, de ciuitate Curubitana, in qua exilio præcepto Aspasii Paterni Proconsulis missus fuerat, regrederetur, in hortis suis manebat. Et inde quotidie sperabat venire ad se, sicut ostensum erat illi. Quid iam fremeret persecutoris impetus, aduersus tot semper paratum, accedente etiam Domini reuelatione firmatum? Quando enim desereret patientem, qui non est passus præoccupari nescientem? Iam ergo quod ad eum passioni exhibendum duo missi sunt, qui eum etiam secum in curriculum leuauerunt, in medioque posuerunt; & hoc diuinæ admonitionis fuit, vt gaudens recoleret, ad eius se corpus pertinere, qui inter iniquos reputatus est. Christus namque inter duos latrones ligno suspensus, ad exemplum patientiæ præbebatur: Cyprianus autem inter duos apparitores ad passionem curru portatus, Christi vestigia sequebatur. Quid illud, quod cùm in alium diem dilatus apud custodes esset, atque illuc se multitudo fratrum ac sororum congregans, pro foribus pernoctaret, custodiri puellas præcepit; quanta intentione considerandum, quanta laude

Matth. 28.

prædicandum, quanto præconio commendandum est? Vicina corporis morte, non moriebatur in animo pastoris vigilantia pastoralis; & cura tuendi Dominici gregis, vsque ad extremum vitæ huius diem mente sobria tenebatur. Nec excutiebat ab animo diligentiam fidelissimi dispensatoris, manus tam proxima cruenti carnificis. Ita se Martyrem cogitabat futurum, vt esse non obliuisceretur Episcopum, magis curans, quam rationem pastorum Principi de commissis sibi ouibus redderet, quàm quid infideli Proconsuli de fide propria responderet. Amabat quippe eum qui Petro dixerat: Amas me? Pasce oues meas. Et pascebat oues eius, pro quibus sanguinem fundere, illum imitans, properabat. Custodiri puellas præcepit, sciens se non solùm habere simplicem Dominum, sed etiam versipellem aduersarium. Itaque aduersus leonem apertè frementem, in confessione virile pectus armabat, aduersus insidiantem lupum gregi, sexum fœmineum muniebat. Ita verè sibi consulit, qui Deum iudicem cogitat, apud quem causam gestæ huius vitæ, atque ab illo sibi muneris iniuncti quisque dicturus est. Vbi omnis homo recepit, sicut testatur Apostolus, quæ per corpus gessit, siue in bonum, siue in malum. Ita sibi consulit, qui ex fide viuens, & satagens ne ab extremo præoccupetur die, extremum computat omnem diem, & sic Deo placitos mores perducit vsque ad extremum diem. Ita sibi beatus Cyprianus Episcopus misericordissimus, & Martyr fidelissimus consulebat: & non sicut eum lingua subdola diaboli per os possessi à se impii iudicis monere videbatur, dicens: Consule tibi. Cùm enim eius immobilem mentem videret, quando ei dixit; Iusserunt te principes cæremoniari. Respondit que ille, non facio: adiecit & ait: Consule tibi; ipsa est lingua subdola diaboli, & si non huius qui nesciebat quid loqueretur, illius tamen qui per eum loquebatur. Loquebatur enim Proconsul non tam secundùm principes homines, quorum iussa sibimet iniuncta iactabat, quàm secundùm principes potestatis aëris, de quo Apostolus dicit: Qui operatur in filios diffidentiæ. Quem per huius quoque linguam operari Cyprianus nouerat, quod ipse non nouerat. Nouerat, inquam, Cyprianus, cùm à Proconsule audiret, Consule tibi; quod caro & sanguis dicebat stolidè, hoc diabolum dicere subdolè: atque intuebatur in vno corpore duos, istum oculis, illum fide. Nolebat eum iste mori: nolebat ille coronari. Proinde circa istum placidus, circa illum cautus, huic apertè respondebat, & illum occultè vincebat. Fac, inquit, quod tibi præceptum est. In re tam iusta nulla est consultatio. Dixerat quippe ille: Consule tibi. Ad hoc responsum est: In re tam iusta nulla est consultatio. Consulit enim, qui consilium vel impertit, vel quærit. Sed Proconsul non à Cypriano consilium accipere volebat, sed eum potiùs vt à se acciperet admonebat. At ille: In re, inquit, tam iusta, nulla est consultatio. Non adhuc consulo, quia non adhuc dubito. Abstulit enim mihi dubitationem ipsa iustitia. Iustus autem vt securus moriatur in ea re, certus viuit in fide. Præcesserant Cyprianum multi Martyres, quos flagrantibus exhortationibus suis ad vincendum diabolum accenderat: & erat vtique iustum, vt quos veridicus loquendo præmiserat, patiendo intrepidus sequeretur. Ergo in re tam iusta, nulla est consultatio. Quid ad hæc dicamus? quid ad hæc exultemus tanta conceptione gaudiorum? In quid erumpat cor nostrum, & os nostrum, nisi in ipsam venerabilis Martyris vltimam vocem? Cùm enim Galerius Maximus decretum ex libello recitasset: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet, respondit ille: Deo gratias. Habentes igitur de re tanta memoriam præsentis loci, festiuitatem solemnissimi diei, propositionem salubertimi exempli; omnibus medullis nostris & nos dicamus; Deo gratias.

Augustinus, contra Cresconium lib. 3. cap. 31.

Nullam Cypriano facimus iniuriam, cùm eius quaslibet litteras, à canonica diuinarum Scripturarum auctoritate distinguimus, neque enim sine causa tam salubri vigilantia canon Ecclesiasticus institutus est.

Idem, ibid. cap. seq.

Ego huius Epistolæ auctoritate non teneor: quia litteras Cypriani non vt canonicas habeo, sed eas ex canonicis considero, &c. quod autem non congruit, cum pace eius respuo.

Procopius lib. 1. Belli Vandalici.

Κυπριανὸν ἅγιον ἄνδρα μάλιστα πάντων οἱ Καρχηδόνιοι σέβονται, καὶ αὐτῷ νεών τινα λόγου πολλοῦ ἄξιον πρὸ τῆς πόλεως ἱδρυσάμενοι παρὰ τὴν τῆς θαλάσσης ἠϊόνα, τά τε ἄλλα ἐξοσιοῦνται, καὶ ἄγουσιν ἐνιαύσιον ἑορτὴν, ἣν δὴ Κυπριανὰ καλοῦσι.

PASSIO BEATI CYPRIANI EPISCOPI CARTHAGINIENSIS per Paulum Diaconum edita.

CENSVRA PAMELII.

De Paulo Diacono ita scribit Sigebertus in Chronico: Anno Domini 807. Carolus Imperator per manum Pauli Diaconi sui, decerpens optima quaque de scriptis Catholicorum Patrum, lectiones vnicuique festiuitati conuenientes, per circulum anni in Ecclesia legendas compilari fecit. Quare rectè hac passio antea Pontio perperam inscripta, Paulo Diacono adscripta est à Manutio & Morelio.

TEMPORIBVS Valeriani iniquissimi Imperatoris, fuit in Carthagine, quæ est in Africa, gloriosissimus vir, nomine Cyprianus, qui primò quidem Rethoricam docuit: deinde à quodam Presbytero, nomine Cæcilio, conuersus ad fidem Christi, nomen quoque sortitus est Cæcilius: qui omne culmen gestiens assequi Christianæ religionis, perfectionem (quam Christus consulenti iuueni de vita æterna deprompserat) secutus, omnem substantiam suam pauperibus erogauit; vt nudum mater Ecclesia susciperet, quem nudum mater carnea terræ ediderat, veraciter perspiciens, non posse perfectè in inenarrabili Dei sapientia Philosophari terrenis cupiditatibus innixum. Namque ita Dei ineffabili sapientiæ contemplandæ se tradidit, vt toto orbe propè notissima, sole clariùs extent eius innumera volumina, quæ in Euangeliis & aliis voluminibus optimè perorauit: chronicam quoque valdè vtilem composuit, & exhortatorias ad multos sanctorum Epistolas, in quibus ardorem fidei velut bonus demonstrauit athleta. Post multum verò temporis, vt non abdita maneret lucerna sub modio, sed vt luceret instar stellæ spiritalis solis, posita est super candelabrum; vt præsentes & secuturi agnoscerent, non debere doloribus momentaneis cedere: quibus perpetua beatitudo fixa maneret. Denique comprehensus à ministris Paterni Proconsulis Carthaginiensis, ante eum in quoddam secretarium adductus est, cui ita dixit: Sacratissimi Imperatores Gallienus & Valerianus ad me litteras dirigere dignati sunt; in quibus sanxerunt, vt omnes homines, deos quos Romani adorant, debeant adorare; & qui contempserint hoc præceptum, gladio feriantur. Audiui verò, quòd tu deorum cultum pro nihilo ducas: vnde hortor vt consulas tibi, & deos honores. Cyprianus respondit: Christianus ego sum, nullos alios deos noui, nisi vnum & verum Deum, qui creauit cælum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt. Huic Deo Christiani seruimus, hunc noctéque diéque deprecamur pro omnibus, etiam pro Imperatoribus. Paternus Proconsul dixit: Si in hac voluntate perseueraueris, pessima morte peribis. Sanctus Cyprianus Episcopus respondit: Bona voluntas est, quæ Deum timet; & ideò non potest immutari. Paternus Proconsul dixit: Quia in hac voluntate permanes, secundùm præcepta Principum exilio deputandus es. Sanctus Cyprianus respondit: Exul non erit, qui Deum in mente habebit: quoniam Domini est terra & plenitudo eius. Paternus Proconsul dixit ad eum: Antequam proficiscaris, dic vbi sint Presbyteri, qui in hac ciuitate esse dicuntur, vel similes tui. Sanctus Cyprianus respondit: Benè atque viriliter legibus vestris sanxistis, nullos delatores fore debere; idcircò à me prodi non debent, sed à vobis inueniantur; quia & hoc censuistis, vt nullus se vltrò offerret. Proconsul dixit: Ego à te cum tormentis eos exquiram. Sanctus Dei respondit: Per me non prodentur. Proconsul dixit: Præceptum Principum est, ne qui Christiani conciliabula faciant, vel cœmeteria ingrediantur, & si quis hoc violauerit, gladio animaduertatur. Sanctus Dei respondit: Fac quod tibi præceptum est. Cùm ergo videret animum eius immutabilem in religione diuina, fecit eum in ciuitate Curubitana exulari, vbi aliquandiu exemplo boni operis multis profuit, nemini obfuit. Cúmque ibi Domino in sanctitate deseruiret, mortuus est Paternus Proconsul. Et ipse de exilio regressus, in quodam hortulo commanebat. Cumque de eo perlatum esset ad Galerium Maximum, qui Paterno successerat; misit duos ministros, & iussit eum ad se adduci. Qui cùm venissent ad eum, leuauerunt eum in curru suo, & ad Galerium Maximum perduxerunt. Qui cùm vidisset eum, ait: Tu es Thascius Cyprianus? Sanctus Cyprianus respondit: Ego. Galerius Proconsul dixit: Tu es quem Christiani Papam suum nominant? Sanctus Dei respoudit: Ego. Proconsul dixit: Iusserunt tibi Principes nostri adorare deos. Sanctus Dei respondit: Non faciam. Proconsul dixit: Melius facies si saluti tuæ consulas, & deos non contemnas. Sanctus Dei respondit: Salus mea & virtus mea Christus Dominus est, cui sine fine seruire desidero. Proconsul dixit: Vicem tuam doleo, & vellem consulere tibi. Sanctus Cyprianus respondit: Consultum mihi melius non esse quæro, quàm vt Deum meum adorans, ad ipsum tota mentis auiditate festinem: quoniam non sunt condignæ passiones huius temporis ad superuenturam gloriam, quæ reuelabitur in nobis. Iratus Galerius Proconsul, ait: Diu sacrilega mente vixisti, & nefariæ conspirationis homines aggregasti tibi, & inimicum te diis & sacris religionibus eorum præbuisti, & non æquissimis consiliis Principum assensum vmquam præbuisti; sed semper auctor iniqui

Matth. 19.

Matth. 5.

Psal. 23.

Rom. 8.

nominis

nominis & signifer extitisti, & propterea cæteris quos sceleri tuo aggregasti, exemplum eris, & in sanguine tuo discent disciplinam. Tunc ergo dictauit sententiam, dicens: Thascium Cyprianum dijs libamina offerre renuentem, gladio animaduerti placet. Cumque duceretur ad decollandum, sequebatur eum multitudo populi, & alij clamabant: Moriamur simul cum sancto Episcopo. Et cùm peruenisset in locum qui dicitur Sexti, quarto ab vrbe milliario, expoliauit se birro, & tradidit carnificibus, Dalmaticam verò tradidit Diaconis, & stetit in linteis, expectans spiculatorem. Et dum ille appropinquasset, iussit suis illi dare viginti aureos. Cumque prostrauisset sese in terram, orauit cum lachrymis, & à fratribus linteamina offerebantur, vnde oculos sibi tergebat. Et cùm surrexisset ab oratione, sententia ex tabella recitata est, ita: Thascius Cyprianus gladio feriatur. Et statim respondit sanctus Dei: Amen. Et ceruicem obtulit gladio, temporalemque vitam finiuit, recepturus à Deo sine fine perpetuam. Sic ergo beatus Cyprianus subsecutus est fide gloriosa sanctum Cornelium, eodem martyrij genere, eodem passionis die, licet non eodem anno, deuicto diabolo, triumphator migrauit ad cælum. Et sicut scriptum est: Quo modo in vita sua dilexeruot se, ita & in morte non sunt separati Ambo fide clari, ambo constantia inuicti, ambo martyrio gloriosi. Nos ergo fratres, oremus Omnipotentem Deum, pro serenissimo Imperatore Carolo: quatenus qui beatum Cornelium Papam & martyrem de Romanis partibus ob munimen sui, cunctorumque fidelium sibi proximari fecit, ac nos de tam magno patrono honorauit: per suffragia huius incliti Martyris beatitudine perennis vitæ sibi concessa, Sanctorum omnium, quos venerabiliter excoluit, consortia adipisci mereamur perpetuò obtinenda: præstante Domino nostro Iesu Christo, qui cum Patre viuit & regnat Deus in vnitate Spiritus sancti, per omnia sæcula sæculorum. Amen.

ENNODII EPISCOPI TICINENSIS HYMNVS, DE SANCTO CYPRIANO.

VATIS Cypriani & martyris
Cor, lingua, sensus, dignitas
Mortem ferendo proferunt.
Vitalis ictum nex dedit,
Mucrone parta lux micat.
Dictis fuit præfulgidus,
Et ore diues vnico,
Torrentis vnda gurgitis
Impacta cornu spicula
Sermone vincens promulo.
Opes verendi pectoris
Qui jure Christo reddidit,
Nunc munus implet pr.stinum;
Orator orat, obtinet.
Et dura causis temperat.
Facit beatos ex reis
Peccata rumpens carmine.
Non flamma, carcer, vinculum
Potest nocere quos iuuat.
Mactare jussus hostias
Lugenda risu numina.
Instante mox periculo,
Fugit pericla funere.
Parnas loquendi schemate
Moras remisit ictibus.
Accruit enses latior,
Currente leto plus celer.
Proconsul esse sanior
Nequiuit ille Maximus,
Dum quod minatur munus est.
Nec tardat ira lenior
Christum volentes visere.

BEATI AGOBARDI EPISCOPI LVGDVNENSIS LII. CARMEN, DE TRANSLATIS LVGDVNVM RELIQVIIS sanctorum Martyrum, Cypriani, Sperati, & Pantaleonis.

Huius translationis meminerunt Venerabilis Beda in Martyrologio ad 16. Kalend. Augusti, ac Ado Viennensis in Chronico, vbi etiam Leidradi & Agobardi Episcoporum meminit. Paucis verò eam ips...s in hac verba recenset Sigebertus: Anno Domini 802. Legati Imperatoris Caroli, ab Aaron Ammira venientes; inter cetera munera, corpora etiam Cypriani Carthaginensis Episcopi & Martyris, & Sperati primi Scillitanorum Martyrum, & caput Pantaleonis Martyris in Franciam adferunt. De Scillitanis verò Martyribus scripsit etiam D. August.nus sermonem vnum teste Possidio, qui non exstat. Porrò carmen hoc Morelio acceptum debeo.

REctor magnificus piusq; Princeps
Augusto Carolus decore fultus;
Sceptrũ nobile Francicũ regebat,
Subjectos populos piè gubernans;
Lectos æquora iusserat secare,
Eorumque ducem viros adire,
Dum pacem colit ac studet quieti,
Et famam cupit eleuare regni,
Ac iam propitio sibi tonante,
Post multos nimiæ viæ labores
Ingressu reduci salum petentes,
Intrarunt Libycos repentè fines;

Qua Carthago graui iacens ruina
Deflet præteritæ decus iuuentæ:
Quondam diues opum, corusca bello,
Florens consiliis, fidéque pollens;
At nunc Barbaricis subacta frenis,
Et prisco penitus honore nuda,
Vix vitam tenuem gemendo ducit,
Curis anxia, seruiens tributis.
Hic dum Basilicas Deo dicatas,
Et Christi subeunt veranda templi,
Cernunt vt tua Cypriane Martyr
Seruaret loculus neglectus ossa.
Tum verò nimio dolore moti,
Et magno gemitu polum tuentes,
Poscunt auxilium Dei perennis,
Pro quo, sancte, caput tibi recisum est.
Et mox æditui precanda flexis
Pandunt sarcophagum, certantque sacros
Artus stringere linteis paratis,
Committuntque sacro corpus locello
Sperati quoque Martyris beati,
Nec non Pantaleonis ossa raptim
Tollunt, cuncta simul ligantque pannis,
Ac tantas loculis gazas recondunt.
Conscendunt celeres ratem paratam,
Nec feri metuunt pericla ponti;
Portantes Domino pios alumnos,
Quorum cuncta preces tremunt profunda,
Egressis Arelas opima, portu
Occurrit placido, sinuque læto
Fessos accipit, ac fouet benignè,
Gaudentes reditu soloque noto.
Illic eximias opes ouanti
Deponunt animo, stupente portu
Terrenis solitos patere fluctus,
Cælestes subitò tulisse gazas.
Quod mox comperit optimus sacerdos
Lugduni placidam tenens cathedram,
Sollerti studij calore flagrans;
Intentusque sacris rebus vbique
Leidradus, prece supplici serenum
Regem postulat, impetratque raptim,
Vt ritè sacra Martyrum piorum
Nostris manibus ossa conderentur.
Et nunc ad placidam Ioannis aram,
Qui Christum vitrea respersit vnda,
Dignis cultibus & honore claro,
Florens inclite Cypriane dormis.
Sed quæso vigiles, vigilque nostris
Intendas precibus; fiasque nobis
Clemens & validus Deo patronus:
Soluas crimina, conferasque vota.
Sit quæso memor illa lingua nostri,
Quæ confessa Dei perenne verbum,
Ceruicem gladio dedit secandam:
Sed Christum eccinit, silere nescit.
Hanc Christus iugiter benignus audit,
Vel sacro populos stilo excitantem,
Hæreses ve prauas deosque falsos,
Verbi fulmine funditus cremantem:
Hanc & pro populo & patrono nostro
Semper quæsumus audiat rogantem,
Pastorem foueat, gregem propaget,
Det munus fidei, decus salutis.
O doctor sacer, ô beate Martyr,
Serua Pontificem pius Agobardum,
Qui nomen, meritum, tuumque festum
Dictis extulit, & honore compsit.
O triplex honor, ô triforme culmen,
O tres magnifici, pijque testes,
Sit nobis triplici, ô fauens precatu,
Pollens vnica Trinitas per æuum.

DE EARVMDEM DIVI CYPRIANI RELIQVIARVM TRANSLATIONE AD ECCLESIAM ROTHNACENSEM EPISTOLA IOANNIS de la Haye Theologi, Canonici Tornacensis, ad Amplissum Præsidem Dominum Vigilium Zvvichemum Frisium.

QVEMADMODVM gloriatur Cicero nobilissimam Græciæ Ciuitatem Syracusas, acutissimi eiuis sui Archimedis monumentum ignorasse: donec ab homine Arpinate & peregrino illud didicisset: sic tanti, tamque celebris hospitis (Cyprianum dico) perpetua sanè ignorantia Tornacum laborasset: nisi vestræ monitionis classico; tamquam reuelatione quadam solemni, & planè θεοπνεύστῃ, nobis innotuisset. Bruxella enim non ita pridem reuersus, percunctari cœpi, num aliquando D. Cypriani corpus quiescere Rothnaci territorio audiissent, qui eò aliquando fuissent profecti. Illi planè ignorare affirmauerunt; celebre quidem illuc esse D. Hermetis & Cornelij nomen, sed de Cypriano nihil. Ideò à non multo tempore me accinxi itineri; &, satis prolixo sermone habito cum Canonicis, illi me deduxerunt ad gazophylacium templi. Ibique oculis meis exposuerunt feretrum cupreum deauratum Apostolorum imaginibus interstinctum, in tres veluti distinctum capsulas laminis tribus deauratis, quod opus antiquissimum iudicarunt adhibiti aurifices; cuius longitudo quinque ferè pedes æquat; in cuius margine tales inscribuntur versus.

Duplex vita tenet cælos, hic ossa tenentur,
Sufficit ad titulum, Celestinum caput aula,
Ossa sigillauit hic operosa manus,
Gaudent in cælis Cornelius & Cyprianus.
Vita Celestini gladio fuerat data fini,
Cornelius gladij suscepit acumine funus,
Cum quo bis deni gladio cæduntur & vnus,
Carnificisque manu sic passus erat Cyprianus.
Hic Celestinum sanctos locat & Cyprianus.
Hic est dæmonium pellens, morbumq; caducũ,
Hæc breuis arca, patres coniungit Apostolicos tres.

Et certè Ludouicus Pius, fundator fuit Rothnacensis Ecclesiæ, cuius filii Caroli tempore, reliquiæ D. Cypriani ad Monasterium nouum (quod dicunt esse Endense iuxta Aquisgranum) Lugduno fuerunt delatæ. Cuius Monasterii Abbas aliquando fuit Dominus temporalis totius territorii Rothnacensis, quod vendidit posteà Guidoni Comiti Flandriæ, ex quo Abbate, tales se suscepisse reliquias, profitentur. Curaui bona fide exscribendum quod in Archiuis & antiquis codicibus descriptum habebatur. Quæ omnia bona fide exscripta, manu secretarii Capituli D. V. destino. Cui dignas rependere grates haud opis sit nostræ: cuius indicio contigerit, me sacrum tanti Martyris corpus venerari præsentem, cuius visendi gratia Carthaginem lubens perrexissem.

In Archiuis verò hæc leguntur.

Post multa curricula annorum, gloriosissimo Karolo Francis imperante, contigit legationem Francorum ferentes illustres ac sapientia circumspectos legatos, transitum per Africam fecisse. Hi cum Carthaginem dirutam, & loca venerabilia sanctorum Martyrum, reuertentes à Rege Persarum Aaron, qui excepta India totum penè tenebat Orientem, vidissent, facile sibi conciliato Principe, ac fauorem re tali præstante, pro magno munere rogauerunt, vt ossa beati Cypriani eis ferenda permitteret. Quod ille non magni ducens, continuò postulata concessit; vtque Imperatori, cuius gratiam omnium Regum qui in toto orbe terrarum erant ac Principum amicitiæ præponeret, ipsi ea ferrent, libenter assensit. Cumque venerabiles Legati, ingentia dona, Martyrum scilicet reliquias, ferentes, & beati Sperati Martyris membra, qui vnus fuit de illis 1200. Martyribus præclarissimis Scillithanis, caput etiam gloriosi Martyris Panthaleonis secum cum beatis ossibus Cypriani habentes, reuerterentur; prosperis vsi velis, tandem peruenerunt Arelatem: ibique sacrorum membra Martyrum signata interim relinquentes, legationem suam glorioso Imperatori renunciare, multo iam exacto tempore, festinauerunt; & vt animum Regis de legatione strenuè peracta reconciliarent, inter alia de Sanctorum reliquiis ab Africa deportatis animum eius attollunt. Vnde ille plurimum lætus, eas tamdiu apud Arelatem digna veneratione reseruari iussit, donec ipse magno aliquo opere in regno suo templum conderet, vbi tam pretiosum pignus ingenti cultu & ornatu reponeret. Sed emergentibus causis, dum opus tardiùs construitur, occasionem nactus Leuidradus venerabilis Lugdunensis Episcopus, gloriosum Imperatorem rogauit, quatenus ad suam ciuitatem deferre beata Martyrum ossa ei liceret. Annuit Imperator, sed & idem ociùs opus suum perfecit. Cum honore ergo in ciuitatem Lugduni deportata sunt, ibique in maiori Ecclesia beati Ioannis Baptistæ ac S. Stephani Martyris aliquanto tempore sunt custodita, & ad defensionem ciuium, Deo id misericorditer operante retenta. Imperatore verò iam votum suum de ædificatione templi non longè alias transferente, sanctus Episcopus beatissimas reliquias gloriosorum Martyrum post venerabile & sacrum altare decentissima sepultura recondidit, ac posteris ciuibus suis profuturum honorabiliter commendauit. Sed post, interposito tempore, glorioso Carolo regnante Ludouici filii Imperatoris filio, reliquiæ iterum beati Cypriani ad Monasterium nouum, quod idem Rex augusto opere construxit in Compendio palatio, Deo iubente translatæ sunt. Referuntur autem cum beato Cypriano passi, Crescentianus, Victor, Rosula & Generalis.

Descripta sunt hæc ad verbum ex Adonis Martyrologio, in quo etiam quædam castigauimus.

Huc usque Ado.

VITA D. CYPRIANI CARTHAGINIENSIS, EX IPSIVS scriptis Collecta, per Iacobum Pamelium.

MIRABVNTVR sat scio plerique, quidam πολυλογίας; alij temeritatis fortassis arguent, quòd post tot sanctorum veterum Elogia, velut anser (quod aiunt) inter olores, D. Cypriani vitam denuò describendam susceperim. Verum aduertant, quæso, illi, non nouo me exemplo id facere; quippe quum ante me id adtentarint, de D. Ambrosio post Paulinum Presbyterum Io. Costerius; de D. Chrysostomo post Palladium & Theodorum Erasmus Roterodamus; idem denique post alios complures, & post eum longe eruditiss. Theologus Marianus Victorius de D. Hieronymo. Spero itaq; & me non ingratam studiosis operam nauaturum, si de D. Cypriano; tum, quæ ab aliis compendii gratiâ prætermissa sunt, ex ipsius scriptis suppleam, tum, quæ cum historiæ veritate mi-

nus consentire videntur, pro viribus in concordiam redigam; vt ita tandem illius ætatis Africana historia, obscura hactenus, magis innotescat. Priusquam tamen institutum adgrediar, ne quis nominum posthac hallucinetur affinitate, paucis demonstrandum venit, plures fuisse Cyprianos, qui in numerum diuorum relati sint: atque adeò alium esse hunc nostrum Cyprianum Carthaginiensem, à D. Cypriano qui Nicomediæ cum Iustina Martyrium passus est, item à D. Cypriano Vnizibitensi in Africa Antistite martyre; vt prætereram D. Cyprianum Pictauiensem martyrem, cuius festum à Pictauis celebratur 13. Iulii, & D. Cyprianum Abbatem Petragoricum, cuius meminerunt in Martyrologiis Beda & Vsuardus 9. Decemb. Quod vt compendio perstringam, verum esse quod dixi de duobus postremis, nemo est qui dubitet: de Vnizibitensi etiam Cypriano satis id constat, quippe qui longo post tempore (iuxta quod recensent Victor Vticensis libro 2. de persecut. Vandal. & Beda in Martyrolog. ad 12. Octobris) passus sit, cum quatuor millibus nongentis septuaginta sex aliis, sub Hunnericho Rege Arriano. Atqui de altero illo Cypriano cum Iustina passo, haud exigua est controuersia, quibusdam magni nominis Auctoribus pro eodem vtrumque reputantibus. Verùm esto Aloysii Lippomani sententiæ non assentiri non possum, quod ille à nostro Cypriano prorsum diuersus sit; vtpote qui sub alio Imperatore, in alia prouincia, in alia ciuitate, sub alio iudice, cum alia passionis comite, & alio die martyrii coronam adeptus sit. Noster enim Cyprianus, sub Imperatoribus Valeriano & Gallieno, in Africa, Carthagini, sub iudice Galerio Maximo, Comitibus Crescentiano & aliis tribus, XVIII. Kalend. Octobreis passus est. Alter sub Imperatore siue Claudio siue Diocletiano in Bithynia, Nicomediæ, sub iudice Eutholmio, cum Iustina virgine, VI. Kalend. Octobreis. Huius quoque reliquiæ Romam statim delatæ sunt; illius longo post tempore adseruatæ in Africa. Quicumque autem tamdem possunt oboriri scrupuli, vt non me patiar diuelli ab hac nostra sententia, facit Auctoritas Ecclesiæ, quæ variis diebus iam prænotatis, vtriusque festum iam olim celebrat. Manifestum id euadit, ex Bedæ, Adonis, Vsuardi, Vvandelberti, & Romano Martyrologiis: ac veteri Ms. Sacramentorum libro Bibliothecæ D. Bauonis Gandensis, in quo reperire est alias atque alias de illis, Collectas & Præfationes Ecclesiasticas. Nobis etiam consentiunt M. Marullus, Raphaël Volaterranus, S. Antoninus, Vincentius Bellouacensis & Hermannus Contractus. Astipulantur quoque DD. Augustinus ac Hieronymus, & Lactantius; dum Oratorem siue Rhetorem, non verò Magum, nostrum Cyprianum fuisse testantur, neque Iustinæ virginis vel verbo mentionem iniiciunt: immo verò è contrario, non à virgine, sed à Presbytero Cæcilio conuersum tradunt. Adde, quod si magus fuisset, non diceret D. Pontius, bonis illum artibus ante Christianismum imbutum fuisse: neque ipse Cyprianus Epist. ad Donatum, vbi suam narrat conuersionem & vsque adeò in dæmones inuehitur, id tacuisset. Verùm de hoc plus satis. Vnum hoc hîc adhuc præfandum duxi, nostro huic Martyri, præter Cypriani nomen, fuisse etiam prænomen Thascii, idque ethnicis notum magis, vti patet ex passione ipsius per Pontium & Prudentium. Qui quum constanter legant Thascius, non Titius, aut Thacius, seu Statius, prorsus illud legere oportet apud D. Augustinum, Paulum Diaconum, ac Adonem, præsertim quum ipse Auctor se Thascium nuncupet Epist. ad Florentium Pupianum. Rem ipsam aggrediamur. Qui linguas itaque infantium facis disertas Deus, tuque sanctissime Christi Martyr Cypriane (vt cum Diuo Nazianzeno loquar) ex alto propitius nos respice, & nostrum sermonem ac vitam dirige.

Epist. 69. CYPRIANVS, qui & Thascius vel ipso teste, Epist. iam dicta, Carthagini natus est ciuitate Africæ primaria, de qua infrà ad Concilium Carthaginiense latissimè. Parentum suorum *Tom. 2.* nusquam meminit; at D. Gregorius Nazianzenus diuitiis clarum fuisse scribit, potentia conspicuum, genere cognitum; immo senatorii ordinis illi nobilitatem adscribit. Quorum illud, quod ad diuitias adtinet, ex hortis aliisque bonis ab ipso distractis satis constat. Institutio fuit liberalis & bonis artibus ac studiis [D. Pontio teste] pectus eius à tenera adolescentia imbutum est. In tantam etiam venit gloriam eloquentiæ (inquit D. Hieronymus) vt Oratoriam quoque publi-*Epist. 1.* cè doceret Carthagini. Quo tempore fuisse illi se sodalem indiuiduum, significat sua ad ipsum Epistola Donatus: Credo (inquit) te retinere, sanctissime Cypriane, quæ nobis fuerit apud Oratores garrulitas, vnus sensus, vna cogitatio, indiuidua lectio. Caussarum verò patronum etiam aliquandiu fuisse, mihi fit verisimile ex Epistola ipsius ad eumdem Donatum, vbi verbis vtitur foro tantum non propriis. Procul igitur abest vt Magus fuerit, quum etiam apud ethnicos omni functione tales excluderentur; præsertim & Lactantio adfirmante Institut. diuin. libr. 4. cap. 1. magnam illum sibi gloriam (non ex Magia) sed ex artis Oratoriæ professione quæsiuisse. Græcæ autem linguæ æquè atque Latinæ peritissimum fuisse ex eo probatur, quòd postea Christianus factus, peculiari penè sibi soli scripturarum & potissimum Psalmorum vtatur versione; vt certo mihi persuadeam, de ipso inter cæteros verissimum esse illud Diui Augustini, quod vnusquisque ex Græco propriam sibi interpretationem scripturarum commentatus sit; atque hinc factum, vt sua ætate tot essent; tamque variæ editiones Latinæ: vt prætereram quod subinde Græcis vtatur vocibus; & in hoc quoque Tertullianum imitetur, quod citet Euangelia, κατὰ Matthæum, & sic de cæteris.

L. Trib. Tryf. ad Quirinum. Atque hæc de ipsius institutione ante baptismum. Inter ipsa fidei suæ prima rudimenta, postquam & sacras litteras didicit; statim quod sibi profuturum putabat inde arripuit. Ita fa-

ctum, vt & continentiam tueretur, & distractis rebus suis omnem substantiam in pauperes erogaret; idque teste Pontio, adhuc Cathecumenus; vt antè penè cœperit perfectus esse, quàm disceret. Catechistam habuit, qui & illum ad agnitionem veræ fidei traduxit, Cæcilium (non Cæcilianum, vti male habent exemplaria Pontii) Presbyterum; à quo & Cæcilii prænomen sortitus est; cuius ipse quoque meminit Cyprianus dicta ad Florentium Epistola. Collegam verò illi in baptismo fuisse Donatum illum de quo suprà: tum Donatus ipse, tum Cyprianus apertius significat sua ad illum Epistola: Scis ipse (inquit) & pariter mecum recognoscis, quid detraxerit nobis, quidve contulerit mors ista criminum, vita virtutum. In qua Epistola ita stilum suum exercet; tali vtitur adparatu verborum pompaque sermonis, quali postea numquam. Quod & consulto fecisse illum putat D. Augustinus libro 4. de Doctrina Christiana, cap. 14. vt sciretur à posteris, quam linguam doctrinæ sanitas ab ista redundantia reuocarit, & ad eloquentiam grauiorem modestioremque restrinxerit: qualis & in aliis eius scriptis secure amatur, religiosè adpetitur, sed difficilè impletur. In quibus suis scriptis omnibus, quam perpetuo Tertullianum imitetur, sæpissimè commonstrauimus: vnum hoc loco ea de re sufficeret D. Hyeronimi testimonium: Vidi ego [inquit Catalog. script. Ecclesiast.] quemdam Paulum, Concordiæ, quod oppidum Italiæ est, senem, qui se beati Cypriani iam grandis ætatis Notarium, cùm ipse admodum adolescens esset, Romæ vidisse diceret, referréque sibi solitum: numquam Cyprianum absque Tertulliani lectione vnam diem præterisse; ac sibi crebro dicere solitum: Da magistrum, Tertullianum significans. Verum hæc de stilo ipsius sufficiant. Adhuc Neophytus Cyprianus per omnia Ecclesiastica munia ad presbyterium promotus est. In quo qui se gesserit, longum esset inquit Pontius, ire per singula: ad probationem bonorum operum hoc satis esse arbitror, quod mox ad officium sacerdotii & Episcopatus gradum electus sit. Quam inuitus verò, quum iam ea de causa se subduxisset, quanta flagitatione, quanta vi ad Episcopatum raptus sit, latius prosequitur Pontius: eo ipso profecto dignus magis, quod se indignum existimaret. Atque id est quod ad plebem suam scribens de se dicit. Sacerdoti quem tanto amore & ardore fecistis. Et de eadem sua ordinatione loquitur in hæc verba Epistola ad Cornelium 7. de Fortunato & Felicissimo: Quando Episcopus in locum defuncti substituitur, quando populi vniuersi suffragio deligitur. Vbi etiam satis insinuat, quemdam Donatum fuisse suum in Episcopatu proximum Decessorem; non verò Agrippinum illum, qui primus hæreticos rebaptizandos censuit. Quamquam enim Epistola ad Quintum, hunc bonæ memoriæ virum dicat; addit tamen cum cæteris coepiscopis suis qui illo tempore, &c. quum alioqui dicere debuisset: nostro tempore; & ad Ianuarium, sententiam illam iampridem ab Antecessoribus suis statutam dicit; ad Iubaianum verò, multos iam annos & longam ætatem intercessisse, ex quo sub Agrippino Episcopi plurimi hoc statuerint. Nuncupat quidem D. Augustinus lib. 2. contra Donatistas cap. 7. Agrippinum Cypriani prædecessorem, sed non proximum; & lib. 3. cap. 12. verbis infrà citatis, nobiscum sentire se satis ostendit. Pro nobis etiam facit, quod dicta ad Cornelium Epist. meminerit Cyprianus Concilii Lambesitani iam anteà celebrati; in quo condemnatus fuerit Priuatus hæreticus; quod ego post illud Agrippini Concilium conuenisse censeo. Et eo quoque posterius videtur, illud sub Antecessore Cypriani celebratum Concilium, cuius meminit Epistola ad Furnitanos, quo statutum narrat, ne quis excedens, ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset pro eo defuncto non oraretur.

Epist. 60. Epist. 1. & 2. Epist. 44. Epist. 55 Epist. 71 Epist. 70 Epist. 73 Epist. 55 Epist. 66

Porrò de tempore quo optatus est ad Episcopatum Cyprianus, difficultatis est plurimum: Etsi enim Epistola ad plebem de quinque Presbyteris, in secessu biennium se transegisse significet, & dicta Epistola ad Cornelium iam tum quadriennio se dicat in Episcopatu probatum; hos tamen quatuor annos conciliare cum annis Consulum, Decii Imperatoris, & Pontificis Cornelii, hoc opus hic labor est. Vsque adeò vt Oedipo quopiam coniectore sit opus, neque videam quo pacto ex hoc Labyrintho extricare me queam; atque adeo etiam tacere mallem, nisi pollicitis standum foret. Ego certè, ex eo quod eam Epistolam scriptam constet; anno quinto Episcopatus Cypriani, instante immo iam cœpta, persecutione quæ sub Gallo & Volusiano facta est, qua paulo post in exilium missus, & postea etiam passus est Cornelius; ita colligere mihi posse videor: hos quatuor annos, vt anno à Christo nato ducentesimo quadragesimo nono, in Episcopum delectus & ordinatus fuerit Cyprianus. Verum dissoluendi veniunt nodi duo, vti est in prouerbio, plane Gordii, tum de biennio quo in secessu fuit Cyprianus, tum de tempore ordinationis Cornelii in Episcopatum Romanum. Quod enim ad illud attinet, quum non nisi post cædem Philipporum Cæsarum exordium suum cœperit septima illa sub Decio Imperatore Christianorum persecutio, qua Fabianus Romanus Pontifex passus est; difficile est inuenire biennium integrum; præsertim, quod vix duobus annis videatur imperasse Decius, & tamen post Pascha ex secessu rediisse Cyprianum constet, iam occiso tyranno & pace Ecclesiis reddita. Hic si dicamus anno 250. passum Fabianum, nihil erit scrupuli, sed obstat calculus annorum 14. qui ipsi tribuuntur. Quare si hunc numerum saluum velimus, cum plerisque historicis diuinandum erit, statim à Philipporum clade secessisse Cyprianum, paulo plus dimidia anni parte ante obitum Fabiani, quod si sub Pascha anni 250. contigisse dicamus, inde ad Pascha vsque anni 252. duo anni computantur. Quam coniecturam nostram probabilem fa-

Epist. 40 Epist. 55 Lib. de Lapsis.

cit, quod dicto anno 250. in fastis Romanorum Consulum ponatur initium Imperii Decii, & tamen inter Philippos & Decium intermedius à quibusdam ponatur Imper. Cæs. Mapinus P. F. Augustus; qui paulò post interfectus sit, item quod satis insinuet Marianus Scotus, occisos Philippos Mense Ianuario, dum imperasse eos dicit Kalend. vsque Februarias. Pro eadem facit, quod scribit Dionysius Alexandrinus Epistola ad Fabium Antiochenum apud Euseb. Eccl. hist. libr. 6. cap. 31. Alexandriæ anno integro ante edicta principalia persecutionem hanc septimam sumpsisse exordium, ministro quodam Dæmonum superstitiosum vulgus agitante. Videtur ergo & Carthagini plebs persecutionem cœpisse iam ante edicta Decii, præsertim, cum Cyprianus non vno in loco plebis se ad Leonem postulantis, Imperatorii verò decreti (vti posteà Epistolis ad Antonianum & Successum) nusquam in secessu meminerit. Maior est scrupulus de initio Pontificatus Cornelii, ob locos quosdam Cypriani prima sibi inuicem facie contrarios, vt omittam iam olim receptam historicorum sententiam, quod non diu vacauerit sedes Romana inter Fabianum & Cornelium; & quorumdam quod sub Decio vterque passus sit: contrà tamen, disertis verbis indicat Clerus Romanus Epistola 2. ad Cyprianum, diu, immo anno integro tum vacasse Pontificatum; dum & nondum sibi Episcopum post excessum Fabiani constitutum scribit, & paulò antè gratias illi agit, de missis ad confessores Romanos litteris, quibus felicitates illorum condignis laudibus prosecutus fuerat. Atqui illæ ad confessores litteræ, præsertim priores, prorsus conuincunt, per annum in carcere illos fuisse: & verò non nisi post mortem Fabiani coniectos illos in vincula, testatur in illius vita Damasus. Huius verba sunt: Post passionem verò Fabiani, Moyses & Maximus Presbyteri, & Nicostratus Diaconus, comprehensi sunt & in carcerem missi. Ipsius verò Cypriani: Eant nunc Magistratus & Consules siue Proconsules, annuæ dignitatis insignibus & duodecim fascibus glorientur; ecce dignitas cælestis in vobis honoris annui claritate signata est, & iam reuertentis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est. Vbi etiam hyberno tempore comprehensos illos insinuans, prorsus cum Damaso consentit. Iam verò Decio superuixisse Cornelium, adserit Cyprianus Epist. ad Antonianum: Qualis (inquit) firmitas fidei? Sedisse intrepidum Romæ in sacerdotali cathedra, eo tempore, quum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda comminaretur. Et paulò post: Cornelius, quantum ad eius deuotionem pertinet & timorem, passus est quicquid pati potuit; & tyrannum armis & bello postmodum victum, ipse prior sacerdotio suo vicit. Cui tamen rursum aduersari videtur Epistolis duabus primis ad Cornelium, vbi conuentus Episcoporum meminit, qui videtur fieri non potuisse ante pacem datam, atque adeò neque ante cædem Decii; & cum primum nihilominus electionem Cornelii pro legitima agnoscit, repudiata Nouatiani electione schismatica. Quid hic dicam, quo me vertam, quo pacto me extricem non video; præsertim quum duas ordinationes mense Decembri à Cornelio factas commemoret Damasus, & si dictam sententiam amplectamur de 14. annis Fabiani & anno integro vacationis; vix vno anno potuerit Pontifex esse Cornelius, aut saltem non duobus Decembribus. Perplexum etiam me magis reddit, quod incertum sit, quo anni tempore Pontificatum inierit Cornelius, etiam apud Onuphrium doctissimum illum Chronographum. Nam quem in Epitome Romanorum Pontificum XIIII. Kalendas Aprileis, in Chronico non ita pridem editio IIII. Idus Iulias creatum dicit; & aliter rursum Christianus Massæus Chronic. lib. 9. delectum scribit XXVII. Ianuarii. Ego equidem, vero non absimile existimabam, electum quidem anno 251. Cornelium Mense Iulio, & non ordinatum nisi anno sequenti. Sed obstat, tum quod Moyses Confessor paulo post Martyr, & Nouatianus ipse subscripserint adhuc dictæ Cleri Romani Epistolæ, teste Cypriano Epistola ad Antonianum, ita vt non nisi anno integro post Fabiani decessum, potuerit schisma Nouatiani contingere; tum quod non diceretur sedisse Romæ in sacerdotali cathedra ante ordinationem, vt prætercam, quod eo ipso loco satis insinuetur, iam prius & delectum & ordinatum fuisse. Quare non video aliud effugium quàm vt dicamus 13. dumtaxat annos in Pontificatu vixisse Fabianum, & passum anno 250. iam occisis, illis ipsis diebus, Philippis Imperatoribus; quo etiam anno Cyprianus post Pascha secesserit. Atque ita anno euoluto & vno atque altero Mense, anno 251. creatum Cornelium, ac mox ab ordinatione ipsius, confessores Romanos à Nouato seductos, vbi primum carcere prodierunt, schisma excitasse, ac Nouatianum Episcopum fecisse. Atque adeò sedisse Romæ Cornelium anno fere integro vsque ad Decii tyranni cædem, quum multo (inquit Cyprianus) patientius & tolerabilius audiret leuari aduersum se æmulum Principem, quàm constitui Romæ æmulum sacerdotem. Neque tamen anteà, omnium Episcoporum Africæ suffragiis pro legitima habitam ipsius ordinationem, quam pace iam data, anno 252. in Concilio 1. de Lapsis paulò post Pascha; iuxta quod indicat Cyprianus Epistola ad ipsum prima. Anno verò 253. sub Imperatoribus Gallo & Volusiano passum Cornelium, imperante cum illis adhuc Q. Herennio Hetrusco Decio, senioris Decii filio. Nam eo anno demum interfectum illum testantur Fasti Consulares; Decium verò illum qui paulò post patrem interfectus est, nuncupant C. Valentem Hostilianum Mess. Quinctum, ipsius Decii non filium, sed generum; cui vxor fuerit Herennia Hetruscilla Imperatoris Decii filia, quemadmodum ex antiquis numismatis comprobat Onuphrius. Quam sententiam si sequamur; &

Epist. 55 & 55. Epi. 52. & 81. Epi. 31. Epi. 26. Epi. 52. Epi. 41. & 42. Epi. 52. Epist. ead. Epi. 41.

conciliabantur Historici, quorum alii sub Gallo & Volusiano, alii sub Decio passum Cornelium scribunt, & cæteri etiam scrupuli eximentur. Neque verò etiam necesse erit ad illud confugere, quod supra coniecimus, vt ante mortem Fabiani Cyprianus secesserit. Obstat tantummodo communis chronographorum sententia, quod quatuordecim annis sederit in Pontificia sede Fabianus. At contrà, nobiscum sentit Eusebius in Chronicis, non modo iuxta excussa exemplaria (ne forte quis mendum subesse suspicetur) sed & iuxta Ms. codices Bibliothecarum D. Victoris & D. Genouefes apud Lutetiam Parisiorum. Neque multum dissentit Marianus Scotus, qui etsi ex Martyrologiis alleget annos 14. prius tamen tredecim dumtaxat annos Fabiano attribuit. Martinus item Polonus non amplius quàm tredecim annos & aliquot menses enumerat. Per me interim licet vnicuique hic in suo sensu abundare, dummodo dictos locos Cypriani inter se & cum aliis Historiis in concordiam valeat redigere, immo verò pergratum fuerit, si quis aliud quid adinuenerit quod probetur magis, quippe qui hæc tam latè ea solum de causa tractauerim, vt aliis ansam præbeam veritatis diligentius inuestigandæ.

Anno igitur (vt ad institutum redeat oratio) à Christo nato 249. in Episcopum delectus est Cyprianus, Imperatoribus Cæsaribus M. Iulio Philippo August. III. & M. Iulio Aug F. Philippo Aug. II. Consulibus, qui fuit 13. Fabiani Pontificis, & Millesimus ab vrbe condita: quod ex Ludis sæcularibus dicto Consulatu celebratis testatum faciunt nummi veteres. Episcopatum autem gessit toto decennio & aliquot mensibus ad 18. vsque Kalend. Octobreis anni 259. In quo administrando quæ illi pietas, qui vigor, quanta sensu, quanta misericordia, quanta sanctitas, ex sequentibus manifestum euadet. Principio adhuc pace Ecclesiæ perdurante, in eam curam totus incubuit, vt Disciplinam diuinitus traditam restitueret, quam (vel ipso teste) pax longa corruperat: atque hoc est quod de se dicit: In quiete seruiens disciplinæ. Quæ eius verba à priori me sententia reuocarunt, quam in Adnotationibus meis infrà reperiri est; vt etsi primo loco inter cæteros tractatus, non tamen (quod ibi censebam) à Presbytero adhuc, sed iam Episcopo, librum de Disciplina & habitu Virginum hoc primo Episcopatus anno conscriptum putem. *Lib. de Lapsis. Epist. 15. Tom. 2.*

Anno verò 250. Consulibus Fuluio Æmiliano & Vettio Aquilino, non multis elapsis in Episcopatu mensibus (vnde fit vt statim id contigisse dicat Pontius) iam passo Fabiano & in carcerem Romæ coniectis Moyse, Maximo, Nicostrato, Celerino, Rufino, Vrbano confessoribus; pro meritis talibus proscriptionis gloriam promeruit Cyprianus; Proscriptus adplicito & adiuncto Episcopatus nomine. Publicè enim lectum fuisse testatur ipse Epistola ad Pupianum: Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilii Cypriani Episcopi Christianorum; vt (inquit) etiam qui non credebant Deo Episcopum constituenti, vel diabolo crederent Episcopum proficenti. Mox deinde, quum hæc plebi ethnicæ non sufficerent, sed (vti ad Clerum Romanum scribit) turbationis impetu primo, clamore violento ad Leonem eum populus repetitis suffragiis flagitaret, non tam suam salutem quàm quietem publicam cogitans, secessit, ne per inuerecundam præsentiam suam, seditio, quæ cœperat, plus prouocaretur. Ante tamen secessum, aliquod confessionis pro Christo specimen ab illo editum, colligi videtur ex verbis illis Epistolæ sæpè dictæ ad Cornelium: In Circo, in Amphitheatro diuinæ dignationis testimonio honoratus. Quò verò secesserit, reperiri non licuit; at secessisse cum illo Victorem Diaconum fit verisimile ex Epistola ipsius 1. ad Clerum, fortassis eum ipsum, qui posteà cum illo passus est. Illud constat, ægrè tulisse illius secessum Romanos Presbyteros sede iam vacante, quod id testentur tum ipsorum ad Clerum Carthaginiensem litteræ, tum ad ipsos Cypriani purgatoria Epistola. Immo & Carthagini non defuisse, qui secessum calumniarentur, patet, tum ex Pontio, qui multis verborum ambagibus illum excusat, tum ex frequentibus ad suum Clerum & plebem Cypriani litteris, quibus quod latebram teneret se purgat. Duas verò potissimum sui secessus causas adferr. Priorem, quod ex diuino mandato id fecerit. Hinc est illud Epistolæ ad Clerum de Presbyteris qui Lapsis temerè pacem dabant: Audietis omnia quando ad vos reducem me Dominus fecerit, qui vt secederent iussit; cui similia reperire est in vita ipsius per Pontium. Alteram, ne præsentia sui gentilium inuidiam prouocaret; præsertim quum aliorum Presbyterorum nun esset tam inuidiosa præsentia. In hoc secessu, etsi absens corpore (verbis eius vti pergo) nec spiritu tamen nec actu nec monitis defuit, quo minus secundum Domini præcepta, fratribus, in quibus posset, sua mediocritate consuleret. Et quid egerit, loquuntur imprimis Epistolæ numero 13. quarum exemplaria ad Clerum Romanum misit; quarum pleràsque, ne hic sim æquo prolixior, suo ordine quo Epistola 15. commemorantur, ab Epistola tertia ad illam vsque repetiet lector. Deinde omnes illæ, quæ prima Epistolarum classe continentur, summam ipsius vigilantiam abundè produnt; præsertim constitutis qui sua vice fungerentur, tum Tertullo Presbytero, posteà Episcopo, & Rogatiano seniore postmodum Martyre, tum Britio & Numidico Presbyteris. Eodem secessus tempore, quem ad biennium perdurasse docet dicta ad Clerum Epistola 5 de Presbyteris conscriptos existimo libros eius de Spectaculis, de Disciplina & Bono pudicitiæ, & de Laude Martyrii. *Epist. 65. Epist. 69. Epist. 15. Epist. 55. Epist. 6. Epist. 5. & 15. Epist. 10. Epist. 15. Epist. 15. Epist. 6. 7. 17. & 40. Tom. 3*

Atqui absentis Cypriani animum angebat haud parum, Lapsorum (quos sacrificatos &

Epist. 12. Epist. 15. libellaticos vocat) impudentia, qui, quum initio Decianæ persecutionis sacrilegis contactibus manus suas atque ora maculassent, vel nefandis libellis conscientiam polluissent, exambibant (inquit) ad Martyres passim, Confessores quoque importuna deprecatione corrumpebant, vt sine discrimine vel examine singulorum darentur libellorum millia. Immò verò Presbyterorum quorumdam temeritas qui siue prece siue pretio conducti, pacem temerè Lapsis dabant, Epist. 10. 11. 12. citra Episcopi conscientiam. Huc pertinent Epistolæ illæ tres, ad Clerum, ad Martyres, ad plebem, de Lapsis qui pacem petierant, cum plurimis sequentibus. In quibus ita suam hac de re definit sententiam, vt ante exactam pœnitentiam, ante exomologesin factam, ante manum ab Episcopo & Clero impositam, ad communionem non admittantur Lapsi, neque Epist. 15. nomen eorum in Ecclesia recitetur. Ita tamen, vt iis qui in infirmitate deprehensi essent & pœnitentes communicationem desiderarent, subueniretur: Cæterorum verò causæ vsq; in pacem Ecclesiæ differrentur, quamuis Libello accepto à Martyribus; & tum primùm Lapsorum tra- Epistol. 26. 28. 30. ctaretur ratio, collatione consiliorum facta, cum Presbyteris, Diaconis ac Laïcis stantibus, id est, iis qui in fide perstiterant. Quod ipsum etiam definierunt Clerus Romanus, ac Moyses & Maximus, cæterique Confessores, vti ex ipsorum Epistulis constat; & cum illis etiam Noua- Epist. 52. tianus, Cypriano teste ad Antonianum, contrà tamen quàm posteà sensit, vti infrà latiùs Immò Epist. 31. verò anno secundo secessus Cypriani, anno (inquam) 251. sede Fabiani adhuc vacante, celebrata Romæ Synodus de Lapsis idipsum censuit; facit eius mentionem Clerus Romanus Epistola 2. ad Cyprianum. Atque hæc prima fuit Ecclesiæ de Lapsis sententia, quæ posteà tamen legitima ex caussa bis immutata est. Ad cuius intellectum maiorem, tribus, quod aiunt, verbis Epist. 52. indicandum est, quid discrepent libelli Lapsorum à libellis Martyrum, ne quis nominum affinitate falsus, Cyprianum secus, quàm sensit, intelligat. Libelli igitur Lapsorum, quos Proconsuli offerebant, vt euaderent supplicia, hæc reperitur, Epistola ad Antonianum, formula: Ego prius legeram & Episcopo tractante cognoueram, non sacrificandum idolis, nec simulachra seruum Dei adorare debere, & idcircò ne hoc facerem quod non licebat, quum occasio libelli fuisset oblata (quem nec ipsum acciperem nisi ostensa fuisset occasio) ad Magistratum veni, vel alio eunte mandaui: Christianum me esse, sacrificare mihi non licere, ad aram diaboli me venire non posse; date me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Cui similia Tom. 2. videre est libro de Lapsis. Libelli autem Martyrum exemplar non inueni disertis verbis expres- Epistol. 17. sum in Cypriano, sed specimen quoddam præbet Epistola illa breuis à Luciano nomine Confessorum omnium conscripta seu conficta potiùs, in hæc verba Scias nos vniuersis, de quibus apud te ratio constiterit quid post commissum egerint, dedisse pacem: & hanc formam per te & aliis Episcopis volumus innotescere. Quod, vt fiat clarius, iam olim, etiam ætate Tertulliani [vti constat ex libro eius ad Martyres] vetus erat consuetudo vt Lapsi ad carceres commeantes pacem à Martyribus peterent, priusquam pro Christu mortem capesserent. Illi vicissim petentium desideria ponderantes, merita quoque singulorum & delictorum genera expendentes, pacem quibusdam concedebant, eamque libello à se subscripto signatam ad Episcopum destinabant; qui diligentiùs examinatis singulorum desideriis, exomologesi, & manus impositione præuia, ad communionem eos admittebat. Quæ certè pax non aliud fuisse videtur, quàm pœnitentiæ per Episcopos impositæ relaxatio, atque adeò indulgentiarum genus quoddam. Accessit absentis Cypriani animo rabesceoti dolor maior, accessit alia persecutio, Epist. 6. & alia tentatio, quod infesta tempestas [rursum verbis eius vtor] quæ plebem maxima ex parte prostrauerat, etiam Cleri portionem sua strage perstringeret; quod nempè non modo ex Clero quam plurimi Christi fidem desererent tormentorum metu, sed etiam semel Christum confessi confessores, gloriam suam vita improba commacularent. Quod quidam etiam Presbyteri plusculum sibi auctoritatis arrogare præsumerent, atque adeò schismatis fomenta quædam ministrarent. Hi quum initio inter se δὶς διὰ πασῶν dissentirent, posteà tamen vnum schisma fecerunt Erant enim quinque numero, qui, vt iam diximus, temerè nimis pacem & communionem Lapsis concederent. Alij quidam, & inter hos Nouatus & Fortunatus, omnem omninò pacis spem illis præcludebant. Quum verò & ad horum scripta rescribere differret Cyprianus, & certi aliud præterea nollet de Lapsis ante pacem Ecclesiæ datam statuere; criminibus in eum conuenientibus, ex vtraque sibi mutuo repugnante, conflata est vna factio. Atque hoc est, quod Epistola quadam de quinque scribit Presbyteris, qui se Felicissimi factioni coniunxerant Eamdem enim Felicissimi fuisse quæ Nouati erat, manifestum fit, tum ex eo quod illum Epistol. 40. signiferum seditionis & ducem factionis nuncupet Cyprianus, tum quod de Nouato in hæc verba scribat ad Cornelium: Idem est Nouatus, qui apud nos primum discordiæ & schismatis Epist. 38. et 55. Epistol. 40. incendium seminauit, qui quosdam istic ex fratribus ab Episcopo segregauit, qui in ipsa persecutione, ad euertendas fratrum mentes, alia quædam persecutio nostris fuit. Ipse est, qui Felicissimum satellitem suum, Diaconum, nec permittente me nec sciente, sua factione & ambitione constituit. Vbi & hæc de illo adiicit: Spoliati ab illo populi, fraudatæ viduæ, pecuniæ quoque Ecclesiæ denegatæ; has de illo exigunt pœnas, quas in eius furore conspicimus. Pater etiam eius in vico fame mortuus, & ab eo in morte postmodum nec sepultus. Vterus vxoris [adlegebantur enim tunc etiam coniugati in Presbyterorum ordinem] calce perustus. Hanc conscientiam criminum iampridem timebat, propter hanc se non de Presbyterio tantùm excitari,

tari, sed & communicatione prohiberi pro certo tenebat; & vrgentibus fratribus imminebat cognitionis dies, quo apud nos caussa eius ageretur, nisi persecutio antè venisset. Similia facinora narrat alibi Felicissimi: Ad rapinas [inquit] & fraudes eius, quas dilucida veritate cognouimus, etiam adulterij crimen accessit. Neque verò sanctiores fuisse quinque illos Presbyteros, patet ex epistola ad Cornelium sæpè citata, vbi plerosque illorum, ob nefanda sacrificia & crimina in se probata, sententia nouem Episcoporum [en conuentum Africæ Cypriano absente] condemnatos dicit. Erant hi, Felix, Iouinus, Maximus, Repostus, & Fortunatus; quorum iste posteà à veteri hæretico Priuato & alijs quatuor Carthagini Pseudoepiscopus constitutus fuit. Haud parum interim commendanda venit Cypriani etiam adhuc delitescentis vigilantia, qui Caldonio & alijs Episcopis scripserit, vt Felicissimum & complices excommunicarent, idque in hæc verba: Quum Felicissimus comminatus sit, non communicaturos in monte secum, qui nobis obtemperassent, id est, qui nobis communicarent: accipiat sententiam quam prior dixit, vt Abstentum se à nobis sciat. Quod ipsum se fecisse Episcopi rescripserunt. Abstinuimus, inquit, communicatione Felicissimum & Augendum, item Repostum, &c. quæ verba ea de causa huc adduxi, quòd veterem contineant excommunicationis formulam, quali tamen etiamnum vtimur. Ad plebem verò insuper scripsit Cyprianus, vti diligenter sibi cauerent à lupis illis ouile Dominicum infestantibus, vt ab eorum contagione discederent, & sermones eorum velut cancer & pestem fugiendo vitarent. Seruatus est itaque ad hoc à Domino Cyprianus in secessu, vt ipse postmodum martyrio destinatus, prius ad Dominum complures sua exhortatione Martyres præmitteret, qui alioqui incentiuo tubæ cælestis destituti, à fide excidissent. Huc pertinent, tum dictus liber de Laude Martyrij, tum Epistolæ ipsius ad Romanos ac Africanos Martyres. Seruatus est deinde (inquit Pontius) vir iste ingenij præter cætera etiam spiritaliter temperati, qui inter resultantes schismatum fluctus, Ecclesiæ iter medium librato tramite gubernaret. Postquam enim hæc flagitia à factione Nouati & Felicissimi in Africa designata sunt, dicto anno 251. Imper. Cæsar. Cn. Messio Traiano Decio Aug. II. & Annæo Maximo Grato consulibus, ipse Nouatus (inquit Cyprianus Epistola ad Cornelium sexta) cum sua tempestate Romam quoque ad euertendam Ecclesiam nauigans, similia illic & paria molitus est; à Clero portionem plebis auellens, fraternitatis benè sibi cohærentis & se inuicem diligentis concordiam scindens. Et planè, quoniam magnitudine sua Carthaginem Roma debeat præcedere, illic maiora & grauiora commisit. Qui istic aduersus Ecclesiam Diaconum fecerat, illic Episcopum fecit. Quam historiam vt latiùs paulò prosequamur, creatus fuit hoc tempore Romanus Pontifex Cornelius Castini filius. Non tamen ad Episcopatum, inquit alibi Cyprianus, subitò peruenit, sed per omnia officia Ecclesiastica promotus, ad Sacerdotij sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit. Tum deinde Episcopatum ipsum nec postulauit, nec voluit, nec inuasit; sed quietus & modestus, pro pudore virginalis conscientiæ suæ, & pro humilitate ingenitæ sibi & custoditæ verecundiæ, ipse vim passus est, vt Episcopatum coactus exciperet. Et factus est Episcopus à plurimis collegis qui tunc in vrbe Roma aderant, de Dei & Christi iudicio, de clericorum penè omnium testimonio, de plebis quæ tunc adfuit suffragio, & de sacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio: quum nemo ante se factus esset, quum Fabiani locus, id est, quum locus Petri & gradus cathedræ sacerdotalis adhuc vacaret: contrà tamen, Romam quum venisset Nouatus, similitudine quadam sanctitatis, continuò in suas partes pertraxit Nouatianum Presbyterum, deinde & Confessores quosdam primos in clero, è carcere prodeuntes, de quibus suprà, Maximum, Nicostratum, Sidonium, Vrbanum & Macharium: Moyse iam defuncto, & Celerino [vti Epistolis de illo perspicuum fit] iam pridem in Africam profecto. Et paulò post, gliscente, inquit Cyprianus, & in peius recrudescente discordia, Nouatus Nouatianum Episcopum Romæ constituit; & contra sacramentum semel traditum diuinæ dispositionis & catholicæ vnitatis, adulterum & contrarium caput extra Ecclesiam fecit. Quæ ordinatio Nouatiani quanta vi facta sit, latissimè prosequitur Cornelius epistola ad Fabium Antiochenum, apud Eusebium Eccles. histor. lib. 6. cap. 33. & Nicephorum lib. 5. cap. 3. ac 5.

Anno Domini 252. dicto Imperatore Decio & Q. Herennio Etrusco [pro quo quidam perperam olim scripserunt Rustico] Decio Cæsare illius filio, consulibus; statim post Pascha; iuxta quod prædixerat è secessu rediit Cyprianus; iam occisis fraude Galli per Barbaros Gothos Decio patre & eius genero, & pace Ecclesiis reddita. Statim verò conciliando dicto Ecclesiæ schismati omnem nauit operam. Et imprimis [vti constat ex epistola 2. ad Cornelium] litteras dedit, quibus Romanum clerum ad concordiam hortatus est. Deinde concilium Africæ Carthagini indixit, ex quo mox Romam missi sunt Caldonius & Fortunatus Episcopi, qui præsentia sua & consilio eniterentur quantum possent, & elaborarent, vt ad catholicæ Ecclesiæ vnitatem scissi corporis membra componerent. Neque tamen è contrario suis partibus deerant Schismatici: verùm destinati sunt ad hanc Synodum à Nouatiano [quod habet epistola 1. ad Cornelium] Maximus Presbyter, Augendus Diaconus, Machæus quidam, & Longinus; qui ordinationem Nouatiani Africani significarent, & libellum famosum aduersus Cornelium secum adferrent. Hi cùm in statione inuidiosis conuitiis & clamoribus turbulentis prorumperent & flagitarent, vt crimina quæ se adferre ac probare dicebant, publicè & à plebe recognoscerentur

tur; non est passus Cyprianus. Quin potiùs certiores redditi qui illuc plurimi conuenerant Episcopi, ex reditu Stephani & Pompei; collegarum, de legitima electione & ordinatione Cornelij: ipsos statim à communicatione sua cohibendos censuerunt. Atque vna iterato illic

Epist. 55

abstenti sunt (teste alibi Cypriano) quinque illi Presbyteri factionis Felicissimi. Intereà verò quæ Cornelio obiiciebantur, fuit calumnia illa, cuius meminit Epistola ad Antonianum, quod

Epi. 52.

Trophimo cuidam & aliis thurificatis, hoc est, qui idolis thus immolauerant, communicasset. Atque adeò constat, simili in Cornelium vsos illos calumnia, quali posteà in Cæcilianum Donatistæ. Et certè (vt obiter id hîc quoque dicam) hinc Καθαροὺς se nuncuparunt, quod immundis, ita lapsos vocabant, non communicarent, quum tamen ipsi nihil minus quàm puri fuerint; ad quod cognomen adludere mihi videtur Cyprianus Epistola ad Magnum: Et nomina, in-

Epi. 76.

quit, adulterata fingentes. In hoc ipso autem concilio (iam ante edito per Cyprianum libro de

Tom. 2.

Lapsis) scripturis diu ex vtraque parte prolatis, temperamentum tale, ipso teste, de ratione lapsorum salubri moderatione libratum est, vt examinatis causis & voluntatibus & necessitatibus singulorum, Libellatici tamquam qui minus deliquissent admitterentur; sacrificati verò diu pœnitentiam agerent, & si periculum infirmitatis vrgeret, pacem sub ictu mortis accipe-

Epist. 52. 54. & 46.

rent. Consensit in hanc ipsam sententiam paulò post & Cornelius, habito Romæ concilio, quod loco citato Eusebius celeberrimum fuisse dicit, Episcoporum nempe 60. Presbyterorum totidem, cum Diaconis pluribus. Vbi tum Nouatianus cum factione Nouati & Felicissimi ab Ecclesia pulsus est, tum Lapsorum ratio (eodem Eusebio teste) pertractata, vt constare videatur, non duo tunc Romæ concilia, sed vnum idemque fuisse, quod & lapsis & contra Nouatia-

Epist. 68

num indictum fuerit. Huius quoque Romanæ Synodi Decretum fuisse puto, cuius in hæc verba epistola ad Hispanos Cyprianus meminit: Iampridem etiam Cornelius Collega noster decreuit; Episcopos lapsos ad pœnitentiam quidem agendam posse admitti, ab ordinatione tamen Cleri atque sacerdotali honore prohiberi. Quod etiam in omnibus Africanis Conciliis ea de re factis statutum fuisse, eo ipso loco Cyprianus significat, & eiusdem etiam fit mentio Epistola ad Epictetum. Interea verò non otiosa fuit Cypriani pia sollicitudo ad schisma compo-

Tom. 2.

nendum, sed & aureum illum librum de vnitate Ecclesiæ ac librum de Oratione Dominica huius rei gratia conscripsit; & vna cum secunda sua ad Cornelium Epistola, qua ordinationem

Epist. 48 & 49.

eius comprobauit, ad confessores quoque à Nouato seductos litteras dedit adhortatorias, vt ad vnitatem redirent. Quas ipsas litteras magna ex parte reditus eorum causam fuisse, vel ex eo videtur consentaneum, quòd paulò post ad mentem & Ecclesiam redierint Maximus, Vrbanus, Sidonius & Macharius. Cuius rei historiam, quo pacto recepti sunt, latiùs prosequitur Cornelius, in Epistola ad Cyprianum, quæ hactenus huic perperam inscripta est, & Epistola dicta ad Fabium Antiochenum. Solus ex ipsorum consortio non rediit Nicostratus Diaconus, quippe qui Ecclesiasticis pecuniis sacrilega, inquit Cyprianus, fraude subtractis, & viduarum ac pupillorum depositis denegatis, conscientia rapinarum & criminum ab vrbe fugerit. Rediit enim Nouatus Romæ Ecclesia eiectus, in Africam, vna cum illo, ac cum Euaristo, Primo, & Dionysio, vt denuò nouam illic Tragediam excitaret; quod & fecisse ex Eusebii Cronico, fit perspicuum, qui scribit à Nouato in Africa constitutum Episcopum Nicostratum, & ex ipso etiam Cypriano, dum de Nicostrato: Quomodo, inquit, adsumit sibi regendæ Ecclesiæ curam, qui

Epist. 45

spoliauit & fraudauit Ecclesiam? Neque verò his omnibus contentus Cyprianus, etiam hoc præstitit schismatis soluendi causa, vt singulos in Italiam nauigantes hortaretur, vti Ecclesiæ

Epist. 52 Tom. 3.

Catholicæ radicem & matricem agnoscerent: & ad singulos collegas qui adhuc hæsitabant, de legitima Cornelii electione litteras daret: inter quas vel præcipua est illa ad Antonianum. Immò & ad Nouatianum, quod spes veniæ lapsis non sit deneganda, scripto libro latè prosecutus est. Dum hæc in Africa geruntur, celebrata est & Synodus Antiochena contra Nouatianum, Eusebio teste Eccles. hist. lib 6. cap. vltimo, cui Dionysius Alexandrinus, Helenus Tharsi Ciciliæ, Firmilianus Cappadociæ, Theotecnus Palestinæ, & Fabius Antiochiæ Episcopi interfuêre. Quorum Dionysius strenuam etiam nauauit operam pro Ecclesiæ vnitate, scriptis tum ad ipsum Nouatianum, tum ad Confessores & ad Cornelium litteris. Alia item Concilia id temporis celebrata aduersus Nouatianum, per Italiam & alias Prouincias, testatur disertis verbis Eusebius dict. lib. cap. 33. Atqui Nouatiani quæ fuerit de pœnitentia hæresis, ne hîc sim prolixior, repetiet lector Epistola ad Antonianum, & latiùs in Adnotationibus. Quod chrisma

Epi. 52.

quoque Nouatiani contempserint, demonstrauimus Epistola ad Stephanum. Quod denique secundas damnarint nuptias, nullum quidem est in Cypriano iudicium, sed vno id ore adtestantur Epiphanius, Philastrius, August. & Theodoretus, libris de hæresibus Nouatiano etiam

Epist. 72

adtribuit D. Hieronymus [præter Epistolas quarum meminit Epistola ad Paulum Concordiensem] Catal. script. Eccles. librum de Trinitate, quasi Epitomen operis Tertulliani, quod plerique nescientes Cypriani olim existimabant; quo quædam contineri, iis fauentia qui Spiritum sanctum blasphemabant, tradit Rufinus Apologia in Diuum Hieronymum.

Porrò Anno Domini 253. Imperator. Cæsar. C. Vibio Treboniano Gallo August. II. & Imperator. Cæsare C. Vibio Augusti filio Volusiano August. Consulibus, celebrata est Carthagini secunda de Lapsis Synodus, Idibus Maiis; idque iam instante altera persecutione. Imperator enim Gallus, quum regnum suum [inquit Dionys. Alexandr. apud Euseb. lib. 7.

cap. 1.) floreret initio, & cuncta ei ex sententia succederent; sanctos viros qui pro pace regni eius Deo summo supplicabant, persecutus, & prosperitatem fugauit & pacem. In hoc Concilio factum est Episcoporum Africæ nouum de lapsis decretum, quod ipsum Cornelio Pontifici suis litteris in hæc verba indicarunt. Placuit nobis sancto spiritu suggerente, & Domino per visiones multas & manifestas admonente, quia hostis nobis imminere prænunciatur & ostenditur, colligere intra castra militem Christi; & examinatis singulorum causis, pacem lapsis dare, immo pugnaturis arma suggerere; quod credimus vobis quoque paternæ misericordiæ contemplatione placiturum. In eodem Concilio (teste Cypriano) quum Priuatus vetus hæreticus causam agere se velle diceret, nec admissus esset; Fortunatum statim Carthagini Pseudepiscopum fecit, vna cum quinque illis Presbyteris Felicissimi, de quibus suprà adeò (vti loquuntur etiam post Cyprianum Optatus & D. Augustinus) altare contra altare constituit. Hi quinque soli numero cum paucis vel sacrificatis vel malè sibi conscijs, non veriti sunt iactitare 25. Episcopos Fortunati ordinationi interfuisse. Quo in mendacio posteaquam detecti sunt in Africa atque confusi, Romam quoque cum mendaciorum suorum merce nauigarunt, & ad Petri Cathedram, inquit, atque ad Ecclesiam principalem vnde vnitas sacerdotalis exorta est à Schismaticis literas ferre ausi sunt. Quæ quidem multis in Cyprianum erant referta calumnijs; verum vel hoc uno ipsius sanctitas restata est, quod iis ipsis diebus quibus hæc scripsit, ob sacrificia quæ edicto proposito celebrare populus iubebatur, clamore popularium ad Leonem in circo denuò postulatus fuerit; hac tamen persecutione Dei protectus auxilio. Immò velut imperterritus Christi miles, non est veritus Demetrianum Proconsulem scripto libro increpare durius; & latius comprobare, quod bella illa quibus Decii interfecti sunt, & quæ imperantibus Gallo & Volusiano perdurarunt, ac lues illa quæ totum tunc orbem peruagata est per annos 15. non Christianis, sed ethnicis siue gentilibus (vti ipse loquitur) imputanda veniant, eo quod Christo bellum indicerent. Quæ pestis quum occasionem dederit conscribendis libris de Mortalitate ac opere & Eleemosynis; satis constat, hac temporum serie illos à Cypriano editos. In ipsa verò tam vasta corporum clade, quantum operæ impenderit; tum in eleemosynis colligendis, tum in ministerio necessario etiam ethnicis impendendo, latè tractat Pontius. Et verò etiam in omnes pauperes miram ipsius largitionem, testatam facit Epistola ad Episcopos Numidas, qua cum misit in redemptionem captiuorum sestertiorum decem millia; quod hoc ferè eodem contigisse tempore, ex eo fit verisimile, quod à Barbaris illos in captiuitatem abductos scribit. A Gothis enim siue Scythis hoc factum est, contra quos Decius in bellum profectus est; aut ab illis, qui paulò post per Bosphorum (teste Ioan. Zonara) in Pontum Euxinum irruperunt. Fortassis & tum temporis, vt suos ab idololatria dehortaretur, librum scripsit: quod idola dii non sunt: in quo aut ipsum imitatur ad verbum, qui eadem ætate iuxta Freculphum vixit, Minutius Felix in Octauio, aut si ipsum is præcesserit (vti volunt alii] Minutium imitatus est Cyprianus. Porrò neque cessasse eum à solita exhortatione ad Martyrium, tum liber inscriptus de exhortatione Martyrum ad Fortunatum: tum ad Thibaritanos, & Cornelium iam in exilio constitutum, Epistolæ satis comprobant. Nam tum primum Cornelius, & Centumcellas missus est in exilium, & non ita diu postea 18. Kalendas Septembris passus est, postquam duos sedisset annos & menses aliquot. De qua Cornelii passione, & quod illius occasionem quamdam dederit Cypriani Epistola, de qua modo diximus, videat lector Damasum in Pontifical. & Adonem in Martyrologio: quæ quum & inscribatur & tractet de confessione Cornelii, planè censeo legi debere apud Damasum de sua confessione, pro eo quod est, confirmatione: & ex Damaso restituendus Ado, vt legatur: per Celerinum Lectorem: vbi est, de Celerino Lectore. Cornelio autem eodem anno, mense vel Octobri vel Nouembri (nam hic etiam variant scriptores & ipse Onuphrius) Lucius successit Porphyrii filius, Romanus, qui & statim ab ordinatione sua in exilium, eadem Galli & Volusiani persecutione, missus est. Atque hoc est quod Epistola ad Lucium, quæ exstat, scribit Cyprianus. Nuper quidem tibi, frater charissime, gratulati sumus, quum te, honore geminato, in Ecclesiæ suæ administratione, confessorem pariter & Sacerdotem constituit diuina dignatio. Alludens ad Epistolam priorem quæ desideratur, qua illi se de exilio pro Christi nomine gratulatus fuerat.

Epist. 55. — Tom. 1. — Epistol. 60. — Tom. 1. — Epist. 56 & 57. — Epist. 58.

* Anno Domini 254 Volusiano Cæsare & M. Valer. Max Consulibus, Lucius ab exilio reuersus est. Gallo enim & Volusiano Imper. fraude Æmiliani interfectis, & ipso deinde Æmiliano post tres menses extincto, initio Imperii Valer. & Gallieni cessauit aliquantulum persecutio. Huius reditum quum intellexisset Cyprianus, dicta Epistola concelebrat, quam conscriptam constat in Concilio quodam, eò quod etiam collegarum nomen sit additum in Epistolæ inscriptione. Et certè illud ipsum fuisse Concil. Episcoporum 66. de baptizandis infantibus, è quo scripta est ad Fidum Epistola; mihi fit verisimile, tum ex eo quod scripta sit illa post vtramque Synodum de Lapsis, tum quod vtriusque Epistolæ ἐπιγραφαὶ satis inter se conueniat, & alibi similis vix dum reperiatur; quippe quum vna sit: Cyprianus & collegæ; altera: Cyprianus cum collegis. Ipse verò Lucius Pontifex etiam Synodum quampiam celebrasse videtur contra Nouatianos, & de Lapsis; nam dandam esse pacem (teste Cypriano) censuit, & pœnitentia acta, fructum communicationis & pacis negandum non esse, litteris signauit; at desideratur hoc ipsius decretum. An verò hoc temporum tractu, an postea, scripta sit Epistola Cypriani ad Assur-

Epist. 59. — Epistol. 67.

Epiſt. 62 & 61. ritanos de Fortunatiano ipſorum Epiſcopo, non perinde certum eſt, quare etiam illam in variarum claſſem reiecimus. Inter quas (vt hoc obiter dicam) ſi quæ aliæ, lectu profectò ſunt dignisſimæ Epiſtolæ ad Pomponium de virginibus, & ad Cæcilium de ſacramento calicis. *Tom. 2.* Fortè eadem ætate conſcripti ſunt libri illi tres teſtimoniorum ad Quirinum: quandoquidem tunc pluſculum illi otii fuerit. Præter quos ſcripturarum veluti locos communes, nullum in ſcripturas commentarium edidit. Qnum enim totus eſſet (inquit ad Paulam D. Hieron.) in exercitatione virrutum, occupatus perſecutionum anguſtiis, de ſcripturis ſanctis nequaqoam diſſeruit. Quare fallitur Paulus Diaconus, dum in Euangelia oprimè illum peroraſſe ſcribit; atque eiuſdem eſt momenti, qood adfert de ipſius Cbronica. Hoc tamen diffiteri nemo queat, qui indicem ſcripturarum ab illo citatarum inſpexerir: quod etſi ex inſtituto illas non explicauerit, innumeros tamen locos velut aliud agens elucidauerit. Verum ad hiſtoriæ ſeriem reuertamur.

Anno Domini 255. Imperatoribus Cæſaribus P. Licinio Valeriano Aug. II. & P. Licinio Gallieno Aug. Conſulibus, martyrii palmam promeruit Lucius Pontifex, 4. nonas Martias, poſtquam duas menſe Decembri ordinationes celebraſſet, & annum vnum ſediſſet cum aliquot menſibus. Neque verò multo poſt menſe Aprili ſucceſſor illi creatus eſt Iulius Stephanus Iulii filius etiam Romanus: anteà ipſius Archidiaconus, cui & theſaurum Eccleſiæ (teſte Damaſo) moriens concrediderat. Huius Pontificatus initio, quum Martianus Arelatenſis Epiſcopus ad Nouatiani ſchiſma & hæreſim defeciſſet, Cyprianus certior factus per Fauſtinum Lugdunenſem Epiſcopum, ſtarim Stephano ſcripſit, vt Martianum ab Eccleſia eiiceret, & alium Epiſco- *Epiſt. 67* pum in ipſius locum ſubſtitueret. Eodem verò anno celebratam exiſtimo poſt Paſcha Synodum *Epiſt. 68* illam Africæ Epiſcoporum 37. aduerſus Baſilidem Aſtoricenſem & Martialem Emeritenſem in Hiſpaniis Epiſcopos lapſos: in qua (Cypriano teſte qui illi præfuit) pronunciatum eſt, ioxta Decrerum Cornelii in Concilio Romano, de quo ſuprà, ab omni honore ſacerdotali prohibendos illos eſſe; atqne adeò comprobata eſt electio Felicis & Sabini in ipſorum locom. Tunc etiam celebrata Concilia illa Orientalium de rebaptizandis hæreticis, ex eo mihi colligere videor: qûod paulò poſt ſcripſerir Stephanus ad Firmilianum, Helenum & cæteros, qui illis interfuerant, communicaturum ſe illis, quamdiu in ea ſententia perſiſterent. Horum alterum apud Symnada, alterum apud Iconium Phrygiæ oppida, commemorat Dionyſius Alexandri- *Epiſt. 75* nus Epiſtola ad Fabium apud Nicephorum. De quorum hoc in hæc verba Firmilianns ad Cyprianum: Planè (inquit) quoniam quidam de eorum baptiſmo dubitabant, qui, etſi nonos Prophetas recipiunr & κατὰ Φρύγας appellantur, eoſdem tamen Parrem & filium noſſe nobiſcum videntur; plurimi ſimul conuenienres in Iconio, diligentisſimè tractauimus & confirmauimus, repudiandum eſſe omne omninò baptiſma, quod ſit extra Eccleſiam conſtitutum. Ad quod conueniſſe idem teſtatur, ex Galatia, Cilicia & propinquis regionibus Epiſcopos; Aug. *Epiſt. 70.* verò numero 50. fuiſſe dicit lib. 3. contra Creſconium Gramm. c. 3. Et fortasſis eodem anno, bis enim in anno quando neceſſitas Eccleſiæ requirebat, vſitata fuerunt olim concilia inter Paſcha nempe & Penrecoſten, menſe Seprembri vel Octobri, celebratum eſt primum Africanum eadem de re concilium, Epiſcoporum Africæ dumtaxat, quos conſtat fuiſſe 32. ex inſcriptione epiſt. ad Ianuarium & cæteros Numidas Epiſcopos, qui quæſtionem Cypriano mouerant. Niſi quis malit, anno ſequenti, & hoc & alia duo Africana celebrata dicere. Neque enim magnopere refert, modò mihi concedatur, tria omninò in Africa fuiſſe ſub Cypriano de rebaptizandis hæreticis Concilia, & non niſi ſub Stephano contigiſſe hanc tragœdiam. Quorum illum *Epiſt. 73* tnm ex D. Aug. conſtat lib. 3. de bapt. contra Donatiſt. cap. 10. tum ex Epiſtola Cypriani ad *Tom. 2.* Iubaianum, & Initiò Concilii Carthaginienſis. Hoc verò comprobatur ex D. Hieron. contra Lncifer. Auguſtino compluribus in locis, & Vincentio Lirinenſi in libello aduerſus prufanas hæreſum nooitates qui conſtanter Stephani mentionem faciunt hac de re ſcribentes, & nuſquam Cornelii. Item ex Nicephoro, qui lib. 6. c. 7. Dionyſium Alexandrinum primam de hoc *Epiſt. 56 & 71.* baptiſmo Epiſtolam ad Stephanum ſcripſiſſe tradit; quam haud dubiè ad Cornelium ſcripſiſſet, ſi ſub eo cœpiſſet hæc controuerſia. Conuincit etiam hoc ipſum Epiſt. Cypriani 2. ad Stephanum, qua primum cum illo communicat & confert tamquam rem nouam ſuam & collegarum *Epi. 17.* hac de re in vtroque Concilio ſententiam. Scripſit autem ſtatim poſt primam Synodum eiuſdem argumenti Epiſt. Cyprianus ad Quintum Mauritaniæ Epiſcopum. Fuit interim quæſtio non tam de rebaptizandis quàm de baptizandis hæreticis; quippe quum ipſorum baptiſma non haberet pro legitimo Cyprianus; alioqni certè, ab Anabaptiſmo prorſus alienum ſe com- *Epiſt. 63* monſtrat Epiſt. ſupradicta ad Cæcilium, vbi negat baptiſmum iterari poſſe. Quem etiam ita abominatur D. Auguſt. vt diſputet, ſatius ne ſit non baptizari, quàm rebaptizari, lib. 2. de baptiſ. contra Donat. cap. 24. Neque verò vlla de Lapſis baptizandis (in quo hallucinatur Nicepborns) fuit diſceptatio, qoum iam anreà illi in Catholica baptizati forent.

Anno Domini 256. Imperatoribus Cæſaribus Valeriano III. & Gallieno II. Conſulibus, celebratum eſt ſecundum Epiſcoporum Africæ & Numidiæ Concilinm; in quo non modò baptizandos eſſe qui ex hæreſi reuertebantur decretum eſt, ſed & illud, ne Epiſco- *Epiſt. 72. Epi. 67. Epiſt. 73* pi aut Preſbyteri ab iiſdem redeuntes, alia conditione recipiantur, quàm vt communicent laici; id eſt, in ordine laicorom. Extat hæc vtraque definitio, dicta ad Stephanum Epiſtola:

quo magis miror dicere D. Augus. lib. 6. de bapt. cap. 15. nihil continere de baptismo Epistolam Cypriani ad Stephanum; vidisse adeò illum suspicor Epistolam primam ad Stephanum dumtaxat, de qua suprà. Ex Epistola autem ad Iubaianum, Episcopos 71. huic Synodo interfuisse constat. Quæ ipsa Epistola scripta est accepto responso à Stephano. Quod quidem hodie desideratur; verùm multa inde citantur, tum hac ad Iubaianum, tum ad Pompeium Cypriani, & ad Cyprianum Firmiliani Capadociæ Episcopi Epistolis; quæ tres ex proposito aduersus eam Stephani Epistolam conscriptæ sunt. Nisi malit quis, binas eadem de re scripsisse litteras Stephanum. Cui fauere videtur, quod aliquandiu post Epistolam ad Iubaianum scriptæ videantur dictæ ad Pompeium & Firmiliani Epistolæ, immò & post Carthaginiense Concilium tertium: Quod hic ipso anno celebratum constat Carthagini, Calendis Septembris, Episcoporum numero 87. ex Africa, Numidia, & Mauritania, quorum omnium etiamnum exstant sententiæ. Atqui vt ad Stephanum recurrat oratio, ex verbis his ipsius: Si quis ergo à quacumque hæresi venerit ad nos, nihil innouetur, nisi quod traditum est, vt manus imponatur; constat vsisse illum, non tam scripturas, quàm traditionem Ecclesiæ contrariam, eámque Apostolicam. Quæ enim (inquit D. Augustinus lib. 2. de Baptis. cap. 8. verba illa pertractans) per vniuersam Ecclesiam custodiuntur, non nisi ab Apostolis tradita & commendata credi oportet, etiamsi in litteris eorum non reperiantur. Quare rectè Vincentius Lirinensis: Primus (inquit) omnium Agrippinus Carthaginiensis Episcopus, contra diuum canonem, contra vniuersalis Ecclesiæ regulam, contra sensum omnium sacerdotum, contra morem atque instituta maiorum rebaptizandum esse censebat. Neque tamen etiam ab Agrippino ad Cyprianum vsque, in vsu fuisse dictum Decretum, pulchrè argumentatur hoc pacto D. Augustinus lib. 3. de Baptis. cap. 12. Cæterùm [inquit] si permanebat ab Agrippino vsque ad Cyprianum consuetudo baptizandi ab hæreticis venientes, vt quid facta sunt à Cypriano hac de re Concilia? Vt quid Iubaiano dicit, non se rem nouam facere aut repentinam; sed ab Agrippino institutam? Cur enim Iubaianus de nouitate turbaretur, si ab Agrippino vsque ad Cyprianum hoc tenebat Ecclesia? Cùr denique tot eius collegæ in Concilio dixerunt; rationem & veritatem consuetudini præponendam, ac non potiùs dixerunt, eos qui aliud facere vellent, & contra veritatem & consuetudinem facere? Antè certè ante Agrippinum, vsitatam fuisse de non rebaptizandis hæreticis consuetudinem etiam in Africa, satis ostenditur [inquit idem August. lib. 2. de Baptism. cap. 9.] ex ipsius B. Cypriani verbis in eadem ad Iubaianum Epistola. Ait enim. Sed dicit aliquis: Quid ergo fiet de iis, qui in præteritum de hæresi ad Ecclesiam venientes, sine baptismo admissi sunt? Vbi certè quid fieri soleret, etsi fieri non vellet, satis ostendit. Firmilianus quidem dicta sua Epistola dicit, consuetudini Romanorum opponere se contrariam suorum consuetudinem. Verùm ipsæ caussæ suæ seruiebat, & plusculum profectò sibi sapere videbatur. Licebit enim & aduersus illum cum August. arguere: Si consuetudo talis fuit in Oriente; quod opus fuit, huius rei gratia, nouum in Iconio indici Concilium? Quocirca non contentus Stephanus, sua illa definitione, traditionis veritatem proponere; etiam Firmilianum & Collegas Orientales communicatione sua abstinuit, quamdiu in suo instituto persisterent. Quod ipsum & fecisse illum de Cypriano ac coëpiscopis, indicare videntur D. August. lib. 5. de Baptism. cap. 25. & Firmilianus in Epistolæ suæ calce. Ipse è contrario Cyprianus, quantumuis ad Pompeium duriusculè quædam in Stephanum irritatus profuderit; ab Ecclesia tamen se separare noluit, & cum ipso etiam Sthephano concordiam & pacem noluit labefactare. Atque hoc est quod Epistola ad Iubaianum scribit: Seruatur à nobis patienter & firmiter charitas animi, collegij honor, vinculum fidei, concordia sacerdotij. Propter hoc etiam libellum de bono Patientiæ conscripsimus. Vbi paucis occasionem indicat scripti dicti libelli; qua ipsa de caussa, vt suos collegas à liuore & inuidia in Stephanum alienos redderet, librum etiam de zelo & liuore in lucem edidit. Atqui quis (inquit Lirinensis) totius huius negotii exitus? quis vtique, nisi vsitatus & solitus? Retenta est antiquitas, explosa nouitas. Quid? ipsius Africani Concilii quæ vires? Donante Deo nullæ; sed vniuersa, tamquam somnia, tamquam fabulæ, tamquam superflua, abolita, antiquata, calcata sunt. Et, ô rerum mira conuersio, auctores eiusdem opinionis Catholici; consectatores verò, hæretici iudicantur. Nondum enim [inquit August. lib. 2. de baptism. cap. 7.] erat diligenter illa baptismi quæstio pertractata, sed saluberrimam consuetudinem tenebat Ecclesia. Quam tamen consuetudinem, nisi ante prior Agrippinus & nonnulli per Africam coepiscopi etiam per Concilii sententias dissercre tentauissent, non auderet Cyprianus saltem ratiocinari aduersus eam; sed in tam obscura quæstione turbatus, & vbique intuens vniuersalem robustamque consuetudinem, coarctaret se potiùs, & prece, & testatione mentis in Deum, vt quod posteà plenario Concilio visum est, id verum esse perspiceret & doceret. Quum enim secutum se dicat sententiam dicti Concilii; hac attestatione satis ostendit, multò magis se fuisse commemoraturum, si quod de hac re transmarinum vel vniuersale Concilium factum esset. Postea verò, dum inter multos ex vtraque parte tractatur & quæritur, non solùm inuenta est veritas, sed etiam ad plenarii Concilii auctoritatem roburque deducta: post Cypriani quidem passionem: sed antequam [inquit] nos nati essemus: & fortassè etiam factum est [ait idem August. lib. 2. cap. 4.] vt veritati patefactæ cesserit, sed nescimus. Neque enim omnia quæ in illo tempore inter Episcopos

Epist. 74 & 75.

Tom. 4.

Epi. 71.

Epi. 74.

Epi. 73.

Tom. 4.

gesta sunt, memoriæ litterisque mandare potuerunt, aut omnia quæ mandata sunt, nouimus. Cui similia in Cypriani excusationem habet idem August. Epist. 48. ad Vincentium Donatistam in hæc verba; Correxisse illum sententiam, non inuenitur; non incongruenter tamen de tali viro existimandum est quod correxerit, & fortasse suppressum est ab eis, qui hoc errore nimium delectati sunt, & tanto velut patrocinio carere noluerunt. Aut igitur hoc non sensit omninò, aut hoc postea correxit in regula veritatis, aut hunc quasi næuum sui candidissimi pectoris cooperuit vbere charitatis, dum & vnitatem Ecclesiæ toto orbe crescentis copiosissimè defendit, & perseuerantissimè tenuit vinculum pacis. Accessit etiam huc, quòd tamquam sarmentum fructuosissimum, si quid in eo fuerat emendandum, purgauit pater falce passionis. Hæc ille, de Cypriani correctione adhuc suspensam retinens sententiam. D. Hieron. etiam Dial. contra Lucifer. Episcopos quidem, qui cum Cypriano rebaptizandos hæreticos statuerant, ad antiquam consuetudinem reuolutos, nouum scribit emisisse decretum, sed de Cypriano tacet. Verùm Dionysius Alexandrinus, verbis infrà citatis in præfatiuncula ad Concilium Carthaginiense, videtur retractationem quamdam etiam ipsi Cypriano adscribere, quum ad Stephanum scribens, cui ille superuixit, omnes vbique Antistites cum ipso sentire adserit. Et certè Ven. Beda libello 8. Quæst. quæst. 5. disertis verbis Cypriani Palinodiam adserit: Cyprianus [inquit] cum suis coepiscopis qui erant in Africa, rebaptizandos esse hæreticos contra morem Ecclesiæ statuit, sed quia in suo sensu, qui sibi rectus videbatur, bonis abundare operibus studuit, mox corrigi meruit, atque ad vniuersalem sanctæ Ecclesiæ normam spiritualium virorum institutione reduci. Neque verò obstare potest huic sententiæ quod D. Gelasius apud Gratianum Dist. 15. Romana Ecclesia, inter Apocrypha numeret librum de Pœnitentia Cypriani, quandoquidem neque nos vtamur illius libri testimonio, & Antoninus in summa Historiali, de Cypriano apud Nicomediam passo conscriptum illum tradat. Cuius generis enumerat etiam philacteria quædam titulo orationis Cypriani, quæ multos characteres & nomina dæmonum continebant. Vt interim sit de Cypriano, certè non solùm Afri iuxta quod modò diximus, sed & Orientales illi Episcopi qui Iconij & Synnadæ conuenerant, suum rescidère decretum. Cuius rei locuples testis est D. etiam August. lib. 3. contra Donat. cap. 1. 2. & 3. Postea verò & plenario siue œcumenico Concilio (quod Nicenum esse Epist. ad Iubaian. comprobauimus) Stephani sententia confirmata est, & inde in hunc vsque diem ad nos per manus tradita. Soli olim Donatistæ, & Hilarius quidam, non (vti opinatur Ioan. Langus in Nicephorum) Pictauiensis Episcopus, sed Romanus Diaconus, denuò hanc camerinam mouerunt. At illos totis libris 7. de baptismo Augustinus, hunc vero Hieronym. egregiè refutat Dialog. contra Lucifer. Quorum vterque disertis verbis dictam nostram de Concilio Niceno confirmat sententiam. August. quidem, dum lib. 2. c. 7. plenarium illud siue vniuersæ Ecclesiæ Concilium, antequam natus esset, celebratum dicit, quod de Niceno verissimum est. Hieronymus verò in hæc verba: Synodus (inquit) Nicena omnes hæreticos suscepit, exceptis Pauli Samosateni discipulis; vbi alludit ad 19. Canonem.

Anno Domini 257. M. Valerio Maximo, & M. Acilio Glabrione Consulibus, celebratum coniicio illud Africæ Concilium, è quo scripta est Epist. ad Furnitanos; eo quòd Geminius ille victor Episcopus, quem illic defunctum constat, Synodo Carthaginiensi anno præcedenti interfuerit. Ex quo etiam scripta videtur illa ad Rogatianum Episcopum Epist. de superbo Diacono, ob simile vtriusque exordium Si autem viuo adhuc Stephano) quod indicare videtur loco suprà citato Dion. Alex.) suam sententiam retractarint Orientales & Afri Episcopi; oportet vt conuenerint duo Concilia hoc anno aut sequenti, alterum in Oriente, alterum in Africa; in quibus priori contrarium Decretum ediderint. Nam altero horum annorum passum constat B. Stephanum Pontificem, variant enim historici. Onuphrius quidem in Chronico, in hunc annum passionem illius reiicit, quem si sequamur, sedit ille dumtaxat annos duos & menses aliquot; quod sentit quoque Eusebius & in chronico & in Eccl. hist. Verùm, quum Marianus Scotus & Martinus Polonus 4. Ado, Rhegino, & Platina 7. illi annos adtribuant; magis placet eiusdem Onuphrij in Epitome Pontificum prior sententia, de tribus annis. Quippe quæ confirmetur his verbis Damasi: Fuit temporibus Valer. & Gallieni (ita enim lego, pro, Gallicani) & Maximi (cui adiiciendum censeo, ac Glabrionis) vsque ad Valerianum quartò & Gallienum tertiò consules. Cùm igitur Consules hi in sequentem annum inciderint, necesse est tres annos Stephano tribuamus, & apud eumdem Damasum legere oportebit 3. pro eo quod 7. est enim facilis error in numerorum notis. Atque adeò etiam Xisto Pontifici non annum integrum & menses 10. aut 11. cum aliquot diebus contribuere licebit, sed dumtaxat menses 11. dies 13. qui computantur ab XI. Cal. Sept. quo die creatum scribit Onuphrius in dicta Epitome, vsque ad VIII. Idus August. Tusco & Basso Consulibus. Quod ipsum confirmari videtur ex Eusebio, apud quem in vtroque libro legitur sedisse Sixtus, annos XI. si ibi legamus menses 11. Sed quum hæc omnia meris coniecturis nitantur, liceat & hic vnicuique sequi quod volet; modò tamen in hoc mihi & Onuphrio consentiat, quod passus sit Xistus Papa ante Cyprianum dictis Consulibus. Pro mea interim illud facit sententia, quod Firmilianus Epist. sua dicat 22. ferè annos intercessisse ad id vsque temporis ab initio persecut. sub Max. qui inueniri iusto calculo nequeunt, nisi adnumerentur Stephan. anni 3 præsertim quum illo adhuc viuo, scripta sit illa Ep.

Anno Domini, mea quidem sententia, 258. Imperat. Cæsaribus, Valeriano IV. & Gallieno III. Consulibus, passus est Stephanus Martyrium IV. Nonas Augusti, quod latissimè describitur ab Adone in *Ado.* Martyrologio; & paucis interiectis diebus, creatus est Pontifex Xistus eius nominis secundus, Philosophi filius, Atheniensis, Græcus. Et deinde 3. Calend. Septembres, Cyprianus Christum publicè professus, proculdubio hoc anno, à Proconsule Aspasio Paterno Curubin in exilium relegatus est. Qui Proconsul an idem sit cum Ouinio Paterno, qui aliquot post annis Consulatum Romæ gessit, aliorum permitto disquisitioni. Curubis verò oppidum est, mari Lybico, Peninsulæ in morem circumdatum, haud procul à Pentapoli; locus apricus & amœnus, teste Pontio Diacono qui Cyprianum spontaneus exul comitatus est. Huc quum venisset Cyprianus, mox ex visione quadam [qualique frequentissimè vtebatur, & plurimum tribuebat) dicit, se intra annum ipso die Martyrii corona decoratum iri, quo primum illic hospitio exceptus fuerat. Neque verò etiam in exilio ociosum fuisse Cyprianum, testantur inde ad Martyres conscriptæ litteræ, quos ad extremum vsque vitæ diem non destitit ad mortem pro Christo obeundam adhortari. *Epist. 77. Epist. 75. 79 & 80.* Inter has exstat insignis illa Epistola ad Nemesianum, Lucium & *Epist. 82.* alios Episcopos ad metalla damnatos. Quibus adeò etiam, etsi in exilio constitutus, subsidium vitæ misit; vti ex tribus illorum responsis constat. Item illa ad Rogatianum Iuniorem in carcere constitutum, de Martyrio Rogatiani senioris. An verò hoc anno, an sequenti passi sint 300. illi Massæ candidæ Martyres, de quibus in actu passionis Cypriani Pontius ac Prudentius, & Martyrologia ad a. Augusti, non satis constat; sub Valeriano tamen & Gallieno passos vno ore testantur omnes; ita dictos, quod in clibanum calcis ardentis demersi fuerint.

Anno denique 259. M. Aurelio Memmio Tusco, & Pomponio Basso Consulibus (Tuscum enim nuncupant Damasus, Camodorus, Fasti Græci, Marianus Scotus, Gregorius Alexander, Christianus Massæus, Ioan. Cuspinianus, & Ms. tres codices in Actu passiônis Cypriani; quum Fuscum soli appellant Trebellius Pollio, Fl. Vopiscus, Onuphrius, ac Hubertus Goltsius) decreta est à *Epist. 81.* Cæsaribus veluti noua quædam & acerba magis quàm antea, persecutio; de qua ita scribit Epi. ad Successum Cyprianus: Rescripsit Valerianus ad Senatum, vt Episcopi & Presbyteri & Diaconi in continenti animaduertantur; Senatores verò & egregii viri, & equites Romani, dignitate amissa etiam bonis spolientur, & si ademptis facultatibus Christiani esse perseuerauerint, capite quoque mulctentur Subiecit etiam Valerianus Imperator orationi suæ exemplum literarum, quas ad Præsides prouinciarum de nobis fecit; quas litteras quotidie speramus venire. Xistum autem in cœmiterio animaduersum sciatis octauo Iduum Augustarum die, & cum eodem Quartum. Sed & huic persecutioni quotidie insistunt Præfecti in vrbe: vt si qui sibi oblati fuerint, animaduertantur, & bona eorum fisco vindicentur. Hactenus ille. Constat autem hinc, paulo antè passionem Cypriani passum Romæ Xistum Pontificem; quæ quum contigerit Tusco & Basso Consulibus, ipso anno obiisse Xistum dicamus, necesse est; præsertim eum dictæ Cypriani Epistolæ meminerint Martyrologia Bedæ, Adonis & Vsuardi, ac Marianus Scotus, qui etiam disertis verbis adserit, martyrio coronatum Xistum dictis Consulibus. Cum Xisto verò passos scribunt tum B. Quartum, tum Felicissimum & Agapitum Diaconos, ac Ianuarium, Magnum, Vincentium [seu potius, iuxta Platinam, Innocentium] & Stephanum Subdiaconos. Quem etiam post triduum IV. Idus Augusti secutus est D. Laurentius ipsius Archidiaconus, cui thesauros Ecclesiæ asseruandos tradiderat. Deinde etiam altero elapso triduo Hipolytus cum aliis 19. Atque hoc est quod superioribus verbis scribit Cyprianus, quotidie Romæ Præfectos persecutioni institisse. Atqui Cyprianus, quum iam ab exilio reuocatus, per hos dies ex sacro rescripto [ita vocabant edictum Imperatorium) in hortis suis moraretur, & nunciaretur, *Epi. 83.* missos esse Lictores qui illum Vticam perducerent; secessisse iusta de caussa scribit ad aliquot dies; quod congrueret, Episcopum in ea ciuitate in qua Ecclesiæ Dominicæ præest, Dominum confiteri. In qua etiam Epistola suos monet, ne se vltrò tradant, dicens disciplinam Dominicam id prohibere; quod ipsum denuo ab illo repetitum in passione, citat D. August. lib. 1. contra Epist. Gaudentii, qui perperam secundus inscribitur. Exspectabat igitur Cyprianus in abdito secessu Proconsulis aduentum, quum repente superuenerunt Idibus Septembris duo Magistri officii siue Adparitores, qui eum ad Galerium Maximum, nouum proconsulem fortassis eumdem qui Valerius Maximus nuncupatus, bis iam anteà Romæ Consulatum gesserat) pertraherent. A quo dilatus in crastinum, Deo *In Act. Pass.* ita destinante, vt interea de rebus Ecclesiæ disponeret, postridie XVIII. Calendas Octobreis ad Prætorium perductus est. Vbi à Proconsule hanc excepit sententiam: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet. Atque inde eductus in locum qui dicebatur Sexti, eam orationem pronunciasse creditur, quæ titulum habet: in die passionis eius; ac ita capite plexus Martyrium subiit, & vitam hanc caducam cum sempiterna commutauit. Primus [inquit Pontius] qui sacerdotales coronas in Africa suo sanguine imbuerit. Passos vero cum illo testantur Martyrologia, Victorem Diaconum, Crescentianum, Rosulam, ac Generalem. Atqui corpus ipsius cum ceteris sepultum est in areis Macrobii Candidi Procuratoris, quæ sunt iuxta piscinas in via Appellensi, seu potius Mapaliensi. Testatur enim Victor Vticensis lib. 1. dirutas à Vandalis duas egregias Ecclesias S. Martyris Cypriani, vnam vbi sanguinem fudit, aliam vbi eius sepultum est corpus, qui locus dicitur Mappalia. Cætera quæ in hac passione contigerunt, latissimè prosequitur Pontius, Actus passionis vterque D. quoque Augustin. & Paulus Diaconus; quare ad illos Lectorem remitto. E quibus plus satis constat, passum Cyprianum, vti iam diximus, sub Valeriano & Gallieno Imperatoribus; quod ipsum etiam testantur Eusebius in histor. & chronico, Hieronym. catal. scrip.

Beda in chronico, Haymo de Christ. rerum memoria, Freculphus historiæ Ecclesiasticæ, Gregorius Turonensis in Francorum Annalibus, Marianus item Scotus, Nicephorus, Martinus Polonus, Hermannus Contractus, Vincentius Bellouacensis, Antoninus, & I. Philippus Bergomas Historici. Verum de Xisto non item, quem Martyrologia & complures [quemadmodum etiam de Cypriano sentiunt Gregorius Nazianzenus, Symeon Metaphrastes, Ioannes Zonaras, & alii quidam) sub Decio passum volunt; cuius etiam Decretalis Epistola scripta legitur Valeriano & Decio consulibus. Huius discrepantiæ conciliandæ gratia, Marianus anno post hunc secundo, quo in fastis ponuntur Cornelius Sæcularis II. & D. Iunius Donatus Consules, ponit Decium Cæsarem & Valerianum; sed quum ipsemet fateatur, passum Xistum Tusco & Basso Consf. non satis constat sibi. Martinus Polonus dicit à Valeriano & Gallieno creatum quemdam Decium in Cæsarem, qui non fuerit Imperator, & Decius Iunior dictus sit [fortassis alludens ad dictum D. Iunium] ac sub hoc passum scribit D Laurentium. Et hanc ipsam sententiam citat Antoninus; verùm placet illi magis Vincentii sententia, vt Gallienus Imperator, etiam Decius cognominatus sit. Ego verò, quandoquidem cum Ethnicis scriptoribus illa minus conueniant, probarim maximè alteram illam, quam etiam recenset Marianus, & ad quam alludunt Martyrologia sententiam; vt Decii ac Valeriani persecutio pro vna reputetur, atq; adeò 16. aut plures recenseantur anni persecutionis Decianæ. Præsertim quum & D. Hieron. quantumuis alibi duas has persecutiones distinctas faciat; in vita tamen Pauli Eremitæ sub initium, Decium & Valerianum persequutores simul iungat. Confirmatur verò ex eo hæc sententia, quod statim ab initio imperii sui Decius, illum ipsum Valerianum qui postmodum Imperator extitit, Censorem Romæ constituit; atque adeò fit verisimile vnam ab vtroque persecutionem indictam fuisse. Quod ipsum disertis verbis habet Ioan. Zonaras Annal. Tom 2. Decius (inquit) imperii amplitudine considerata, vt quidam aiunt, Valerianum collegam adsciuit; & vterque alterum cohortatus, persecutionem atrocissimam contra Christianos instituerunt Porro (vt illud, ad historiæ Africanæ cognitionem maiorem adiiciam] ex eo quod Optatus Mileuitanus lib. I. contra Petilianum, Episcopos Carthaginienses enumerat Cyprianum, & Lucianum, qui Cæcilianum præcessetint, videtur Cypriano in Episcopatu successisse Lucianus. Operæ pretium verò visum est adiicere, quanto illum honore Lybies post obitum coluerint. De hoc enim Procopius apud Nicephorum lib. 17. c. 12. Cyprianum [inquit] virum sanctum maximè omnium colunt Carthaginienses, eique templum magnificum pro vrbis mœnibus ad litus maris statuerunt Atque præter multos alios cultus quos ei exhibent; festum quoque anniuersarium diem celebrant, quem Cypriana nominant. Et eodem, quo festum eum conuentum, nomine tempestatem quamdam procellosam appellare solent nautæ; quandoquidē in id tempus incidere solet. Hoc templum Vandali sub Honorico Rege Catholicis Christianis per vim ademptum euertere, eiectis inde cum magna contumelia sacerdotibus; & deinceps id, vtpote Arrianis commodum, restaurarunt. Quum autem vicem eam dolerent atque deplorarent Lybies, persæpe Cyprianum ferunt, in somnis quibusdam apparentem dixisse: Christianos minimè de se sollicitos esse debere, ipsum enim se tempore suo vindicem atque vltorem fore. Eam rem (inquit) quum illi renunciaretur, Iustinianus Imperator vt auspicatum omen accepit. Et prædictio hæc oracularis, in Bellisari tempora rectè incidit, quo duce Carthago, Romano imperio subiecta est, nonagesimo quinto anno postquam templum id à Christianis est redemptum. Eo bello Vandali omninò sunt expugnati, & Arrianorum opinio ex Lybia eiecta, Christiani autem templa sua recuperarunt, iuxta Cypriani Martyris prædictionem. Hactenus ille. Idipsum testantur tum 4. D. Augustini tractatus de natali Cypriani, quorum meminit Possidius in Indiculo, & sermo habitus ad Mensam Cypriani de conductis in vineam; tum quod dicit ille Epistol. 120. se Psalmum 72 exposuisse, nocte qua illucescebat Beatis. Cypriani solemnitas. Alibi autem etiam illius diem festum iam olim celebratum, vt recentiores omittam & Martyrologia, in Oriente, id perspicuum faciunt D. D. Nazianzenus & Symeon Metaphrastes suis in illum Encomiis; in Occidente verò D. Prudentius hymno γ. περὶ στεφάνων, & Maximus ac Petrus Chrysologus sermonibus de illo editis. Cæterum quæ de translatione S. Cypriani inter Prolegomena collocauimus, sua auctoritate Ado Viennensis in suo Chronico sub anno Christi 804. & Ado Treuirensis Archiepiscopus in suo Martyrologio 16. Kalend. Augusti confirmarunt. Primum itaque anno Domini 802. Legati Caroli Magni Imperatoris, reuersi ab Aaron Ammira Persarum Rege, secum adtulerunt in Gallias D. Cypriani reliquias, sub Leidrado Lugdunensi Episcopo, cuius successor fuit Agobardus à quo carmen illud conscriptum est. Inde Carolus Ludouici Pii filius Caroli Magni nepos, ad Monasterium nouum illa transtulit. Ab eius denique Monasterii Abbate tum temporis domino eius territorii, Rothnacenses nostri illas ipsas D. Cypriani reliquias accepisse se gloriantur: Situs est is locus, medio fere inter Tonacum & veteres Neruios, quos Aldenardanos dicimus itinere; Collegiata Ecclesia insignis. Gratuletur itaque sibi de tanto thesauro Belgium, nec minus quàm olim Africa festis laudibus tantum Martyrem prosequatur. Quod restat; si quid minus eruditum, minus concinnum, expolitum minus dixerim, humani fragilitati ingenii adscribendum Lector meminerit: si quid contrà, quo ad vitæ pietatem ac eruditionem promoueri queat, in hoc nostro scripto atque adeò hoc opere repererit; non nobis, sed Deo Opt. Max. acceptum referat. Cui laus & benedictio & gratiarum actio in sæcula sæculorum. Amen.

INDEX OPERVM OMNIVM

SANCTI CYPRIANI IVXTA EDITIONEM ET CENSVRAM PAMELII.

TOMVS PRIMVS EPISTOLAS CONTINENS NVMERO LXXXIII.

Epistolæ statim à Baptismo D. Cypriani conscriptæ.

Epistolæ scriptæ sub Pontificatu Cornelij & Lucij.

Epistolæ miscellaneæ in pace Ecclesiæ variis temporibus conscriptæ.

Epistolæ scriptæ sub Pontificatu Stephani, & de baptizandis hæreticis.

Epistolæ in exilio conscriptæ, & sub finem vitæ.

TOMVS SECVNDVS, LIBROS CONTINENS ET TRACTATVS VARIOS.

TOMVS TERTIVS, OPERA CYPRIANI ADSCRIPTA CONTINENS.

INDEX OPERVM D. CYPRIANI
IVXTA VVLGATAM ET MANVTII EDITIONEM.

EPISTOLÆ LIBRI PRIMI.

Epistolæ libri Secundi.

Epistolæ libri tertii.

Epistolæ libri quarti.

Epistolæ libri quinti.

LIBRI ET TRACTATVS.

OPERA ADSCRIPTA CYPRIANO.

Etsi integrum est. De laude martyrij, ad Moysen, & Maximum & cæteros confessores,

Probatio capitulorum. De montibus Sina & Sioo aduersus Iudæos

Vt me satis contristat. De Spectaculis.

Promiseram. De singularitate Clericorum.

Solent matres De cardinalibus operibus Christi vsq; ad eius Ascensum ad patrem.

Aliquas offi:iorum. De disciplina & bono pudicitiæ.

Cogitanti mihi. Ad Nouatianum, quod Lapsis spes veniæ oon sit neganda.

Mihi qoidem Expositio in Symbolum Apostolorum, Rufino Aquileiensi presbytero auctore.

Multifariam. De duplici martyrio.

Hagios. Oratio pro Martyribus.

Domine sancte. Oratio B. Cypriani, quam sub die passionis suæ dixit.

Narrat Iosephos. Tractatus de reuelatione capitis B. Ioannis Baptistæ.

INDICVLVS CODICVM TVM EXCVSORVM tum Ms. quibus vsus est Pamelius in D. Cypriani recognitione, cum præmissa Notula qua citari solent.

Afflig. *Codex Abbatiæ Affliginiensis haud procul Bruxellis, Manuscriptus.*

Angli. *Codex Anglicus Ms. Io. Clementis, qui ad me quasdam inde castigationes misit.*

Aug. *Libri 7. Augustini de baptismo contra Donatistas. excusi & Ms.*

Bland. *Codex Abbatiæ Blandiniensis apud Gandenses quæ D. Petri nuncupatur Ms. nunc à sectariis concrematus.*

Camb. *Codex Ms. Abbatiæ Cambionensis in Hannonia, omnium optimus.*

Carr. *Fragmentum quoddam Lud. Carrionis, quo quædam Cypriani opuscula continentur.*

Cauch. *Excusus codex, cum castigationibus ad marginem. Ioa. Cauchij Vltraiectini, ex Ms. variis codicibus.*

Co Ms. *Codex D. Pantaleonis apud Coloniam.*

Col. ex. *Editio Colon. apud Hieronem Alopecium anno 1520.*

Coster. *Castigationes Ioannis Costerij, ad marginem adscripta codicis Cauchij.*

Dun. *Codex Ms. Abbatiæ Dunensis in Flandria, ex incendio sectariorum superstes.*

Erasm. *Editiones omnes ex castigatione Erasmi circa annum 1520.*

Froben. *Editiones Frobenij, & præsertim anni 1549.*

Grau. *Editio Henrici Grauij, Coloniæ excusa anno 1549. in officina Quintiliana.*

Editio Lugdunensis apud Sebast. Gryphium anni 1549. in forma 8. Gryph.

Codex Ms. Ioan. Harrisij Angli, ex quo castigationes haud pœnitendas ad me misit. Harris.

Hieron. operum triplex editio, vnde castigatum est Rufini Symbolum. Hiero.

Editio Romana apud Paulum Manutium, cæteris omnibus multò castigatior. & Epistolarum libro. 3. auctior. anni 1563 Manut.

Codex Ms. Abbatiæ Marchenensis, haud procul à Duacensi Academia. March.

Editio Guilielmi Morelij apud Lutetiam Parisiorum anni 1564. auctior præ cæteris & egregiè etiam recognita. Morel.

Editio Parisiensis apud Arnulphum Langelier anni 1541. Paris.

Editio vetus, ante Erasmi recognitionem Parisiis excusa, apud Guilielmum Remboldum, qui primus Epistolas in libros distinxit. Remb.

Codex Ms. Abbatiæ D. Nicolai extra muros. Tornacenses. Torn.

Editio omnium vetustissima, sine nomine Typographi aut Oppidi, quantum apparet excusa statim post inuentam artem Typographicam, multò Erasmi editione castigatior. Vet. ed.

Vulgata editiones omnes præter Manutij & Morelij. Vulg.

INDEX

OPERVM D. CYPRIANI,

IVXTA PRÆSENTEM RIGALTII EDITIONEM.

Epiſtola S. Cypriani, ſtatim à Baptiſmo conſcripta.

Epiſtolæ in ſeceſſu Cypriani toto biennio conſcriptæ.

Epiſtolæ ſcriptæ ſub Pontificatu Cornelij & Lucij.

OPERA CYPRIANO ADSCRIPTA.

INDEX
S. SCRIPTVRARVM
TOTO OPERE CITATARVM
LOCVPLETISSIMVS.

QVum in Veterum operibus soleant plerique non aliud quàm Scripturarum toto opere explicatarum Indicem texere, idque etiam verbis immutatis, ita vt quæ plerumque citantur iuxta editionem 70 Interpretum, ipsi describant iuxta vulgatam D. Hieronymi editionem (quam rectè viderint alij consilio eruditissimorum quorumdam Theologorum, & verbo tenus ipsum Cyprianum secutus sum, & quidquid apud illum citatur, in hunc indicem contexui, addito tamen illis scripturis asterisco, quæ aut ab Auctore aut à me in Adnotationibus explicantur. Ita habebit studiosus Lector veterem Psalmorum translationem, ac in alijs editionem 70. puram putam, ex qua collatione cum cæteris veteribus facta, castigari possit, quæ hodie illius titulum præfert, & ne per singula vagari necesse sit (quod quam molestum sit, ipse multotiens experientia didici) scripturæ locos explicatos haud difficilè deprehendet: Primus numerus indicat locum Scripturæ: Alter verò paginam huius libri in quo citatur.

EX GENESI.

populum in diem tertium, sanctificauit ille & adiecit: Estote parati, tribus diebus non accederitis ad mulieres, *ibid* 272

Et sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum sanctificentur, ne fortè derelinquat illos Deus, *ibid.* 106. 111. 121.

Non erunt tibi dij alij absque me, *ibid.* 199. 235.

Non facies tibi idolum nec cuiusquam similitudinem. *cap. 20.* 235

Non accipies nomen Domini Dei tui in vanum. *ibid.* 268

Honora patrem & matrem, *ibid.* 127

Non facietis vobis deos argenteos neque aureos. *ibid.* 176

Sacrificans diis eradicabitur nisi Domino soli, *cap. 22.* 83. 170. 235. 150.

Omnem viduam & orphanum non vexabitis Si autem vexaueritis eos, & vociferantes exclamauerint ad me, exaudiam exclamationes eorum, & irascar animo in vobis, & percutiam vos gladio, & erunt coniuges vestræ viduæ & filij vestri orphani, *ibid.* 385

Principem populi tui non maledices, *cap. 23.* 108. 268

Innocentem & iustum non occides, *ibid.* 254

Non apparebis in conspectu meo vacuus, *ibid.* 319.

Ecce ego præmitto Angelum meum ante faciem tuam ad custodiendum te in itinere, vt inducat in terram, quam tibi præparaui. Obserua eum & obaudi eum, & ne fueris inobaudiens ei, non deerit tibi, nomen enim meum in illo est. *ibid.* 250

Septiformis lucerna in tabernaculo martyrij, *cap. 25.* 240. 248.

Scriptas digito Dei, *ibid.* 345

Populus ad Aaron: exsurge & fac nobis deos qui nos præcedant, quia Moyses vir hic qui nos eiecit de Ægypto, quid ei acciderit nescimus, 244.

Et fecit ex eis caput bubulum, *cap. 32.* 237.

Et consedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere, *ibid.* 276

Occidit Moyses idololatras, *ibid.* 324

Precor (ait Moyses ad Dominum) Domine, deliquit populus hic delictum grande & fecerunt sibi deos aureos, & nunc si dimittis eis debitum, dimitte, sin autem dele me de libro quem scripsisti Et dixit Dominus ad Moysen: Si quis deliquir ante me, delebo eum de libro meo, *ibid.* 174. 235. 244.

EX LEVITICO.

A facie senioris exurges & honorabis personam presbyteri, 279

Omne varium & immundum eiice foras extra castra, 304

Omne mundum manducabit carnem. Anima autem quæcumque manducauerit ex carne sacrificij salutaris, quod est Domini & immunditia ipsius super ipsum est, peribit anima illa de populo suo, 173. 349.

Nabath & Abiu filij Amon offerebant ignem alienum, *cap. 10.* 124. 185.

Sancti estote quoniam ego sanctus sum, *cap. 19.* 118. 189.

Non dormiet merces mercenarij tui apud te vsque in mane, *ibid.* 279

Non facietis cirrum ex corona capitis vestri, *ibid.*

Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ, *ibid.* 177.

Adulteros non patieris viuere, *cap. 20.* 295

Homo in quo fuerit vitium & macula, non accedet offerre dona Deo, *ibid.* 106. 111. 121.

Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens: Produc eum qui maledixerit, foras extra castra, & imponent omnes qui audierunt manus suas super caput eius, & lapidabit eum omnis Synagoga filiorum Israël, *cap. 24.* 268.

EX NVMERIS.

Accipe Leuitas de medio filiorum Israël & purificabis eos. Et ita facies eis purificationem eorum, circumsparges eos aqua purificationis, *cap. 8.* 153.

Aqua aspersionis purificatio est, *ibid.*

Desinat murmuratio eorum à me, & non moriantur, *cap. 11.* 270

Et fuit Moyses homo lenis nimis, *cap. 12.* 70

Chore, Dathan & Abiron surrexerunt contra Moysen, 108. 113. 124 150. 185.

Separamini à tabernaculis hominum istorum durissimorum, & noli tangere ab omnibus quæ sunt eis, ne simul pereatis in peccato eorum, *ibid.* 152

Memoriale filiis Israël, vt non accedat quisquam alienigena, qui non ex semine Aaron, impunere incensum ante Dominum, & non sit.

Et omnia quæ tetigerit immundus, immunda erunt, *cap. 18.* 117

Et homo qui fuerit immundus vsque ad vesperam hic purificabitur die tertio & die septimo & mundus erit. Si autem non fuerit purificatus die tertio & die septimo, non erit mundus, & exterminabitur anima illa de Israel, quoniam aqua aspersionis non est super eum, *cap. 19.* 153

Apprehende Aaron fratrem tuum, & Eleazarum filium eius, & impones eos in montem coram omni Synagoga, & exue Aaron stolam eius, & indue Eleazarum eius & Aaron appositus moriatur, *cap. 20.* 125

Asina Balaam, *cap. 22.* 238

Non quasi filius homo Deus suspenditur, neque quasi hominis minas patitur, *cap. 23.* 257

Ecce populus quasi populus Leoninus exsurget,

Procedet homo de semine eius & dominabitur multarum gentium, & exaltabitur Gog regnum ipsius & augebitur regnum eius, & Deus eduxit eum ab Ægypto, quasi claritas vnicornis ei, & edet gentes inimicorum suorum & crassitudines eorum emedullabit, & ballistis quasi leo, & quasi catulus leonis: quis suscitabit eum? Qui benedicunt te benedicti sunt, qui maledicunt te maledicti sunt, *cap. 24.* 212

Orietur stella ex Iacob, & exurget homo ex Israël, *ibid.* & 318.

Zelus Phinees, *cap. 25.* 124. 324.

EX DEVTERONOMIO.

Dominus Deus tuus, Deus zelans est, *cap 4.* 124

Non facies tibi idolum, nec cuiusquam similitudinem, *cap. 5.* 177

Audi Israël, Dominus Deus tuus, Deus vnus est, *cap. 6.* 195

Diliges Dominum Deum tuum, de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua, *cap. 8* 195. 270.

Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies, *ibid.* 235

Non tentabis Dominum Deum tuum, *ibid.* 310

Dominus Deus vexabit te, & famem inijciet tibi, & cognosceretur in corde tuo, si benè custodieris præcepta eius, siue non, *ibid.*

Caue ne sanguinem edas, *cap. 12.* 329

Tentat vos Dominus Deus vester, vt sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro, ex tota anima vestra, *cap. 13.* 210. 237. 269

Et propheta ille, aut somnium somnians, ille

EX IESV NAVE.

EX IVDICVM LIB.

EX REGNORVM LIBRO I.

hezer, id est, lapis auxiliator. *cap. 7.* 255.

Non te spreuerunt, sed me. *cap. 8.* 79. 108.

Homo videt in facie, Deus autem in corde. *cap. 16.* 70. 176.

Lapis, quo frontem Goliæ percussit Dauid. *cap. 17.* 255.

EX REGNORVM II.

Ante arcam Dauid saltauit. 291.

Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens: Vade & dic seruo meo Dauid. Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum, sed erit cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius, hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum eius in sæcula, & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsque in sæcula in conspectu meo. *cap. 6. 7.* 247.

EX REGNORVM III.

Et auerterunt vxores alienigenæ cor eius post deos suos. *cap. 7.* 277.

Et excitauit Dominus Sathanam ipsi Salomoni. *ibid.* 193.

Achias Propheta Ieroboam Regi obuius factus in campo, in duodecim scissuras vestimentum suum discidit, dicens: Sume tibi decem scissuras, quia hæc dicit Dominus: Ecce scindo regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem sceptra, & duo sceptra erunt ei propter seruum meum Dauid, & propter Hierusalem ciuitatem, quam elegi, vt ponam nomen meum illic *ibid.* 181

A tribu Iuda & Beniamin scissæ sunt decem tribus. *ibid.* 151.

Et indignatus est Dominus in omne semen Israël, & dimouit eos, & dedit eos in direptionem donec abiiceret eos à facie sua, quia dissipatus est Israël à domo Dauid, & constituerunt sibi Regem Hieroboam filium Nabat. *cap. 12.* *ibid.*

Homo Dei ad Hieroboam missus. *cap. 13.* *ibid.*

Helias pastus à coruis *cap. 17.* 173 217.

Hæc dicit Dominus: Hydria farinæ non deficiet, & capsaces olei non diminuetur vsque in diem quo dabit Dominus imbrem super terram. *ibid.* 219. 473.

Æmulando æmulatus sum Domino Deo omnipotenti, quia dereliquerunt te filij Israël, altaria tua demolierunt, & Prophetas tuos interfecerunt gladio, & remansi ego solitarius, & quærunt animam meam auferre eam. *cap. 19.* 245.

EX REGNORVM IV.

Auriga Israël Helias. *cap. 2.* 291.

Duplex Heliæ spiritus. *ibid.* 347.

Infans resuscitatus ab Helisæo. *cap. 4.* 95.

Non morientur patres pro filiis, & filii non morientur pro patribus, vnusquisque in peccato suo morietur. *ibid.* 74.

Venit Nabuchodonosor Rex Babyloniæ in Hierusalem, & expugnabat eam, & dedit eam Deus in manu eius. *cap. 24.* 194.

EX PARALIPOMENON I.

Nabla, æra, tympana, tibias, citharas, choros. *cap. 15.* 292.

EX PARALIPOMENON II.

Dominus vobiscum est, dum estis cum ipso, si dereliqueritis eum, derelinquet vos. *cap. 15.* 237.

Et dixit eis Zacharias: Hæc dicit Dominus Deus, Dereliquistis vias Domini, & ipse derelinquet vos. *cap. 24.* 86.

Ozias lepra percussus. *cap. 26.* 185. 351.

EX ESDRÆ I.

Satis non fit Deo cum vastarentur Iudæi, nisi alienigenas vxores cum filiis quoque quos ex illis procreauerant, reliquissent. *cap. 10.* 277.

EX ESDRÆ II.

Desciuerunt à te, & abiecerunt legem tuam post dorsum suum, & Prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos, vt reuerterentur ad te. *cap. 2.* 245.

EX ESDRÆ III.

Veritas manet & inualescit in æternum: & viuit & obtinet in sæcula sæculorum, &c. *cap. 3.* 380.

EX TOBIA.

Et dixi Tobiæ filio meo: Vade & adduc quemcumque pauperem inueneris ex fratribus nostris, qui tamen in mente habeat Deum ex toto corde suo: cum adduc, manducabit pariter mecum prandium hoc. Ecce sustineo te fili donec venias. *cap. 2.* 197.

Vbi sunt iustitiæ tuæ, ecce quæ pateris. *ibid.* 210. 266.

Omnibus diebus vitæ tuæ, fili Deum in mente habe, & noli præterire præcepta eius, & iustitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ, & noli ambulare viam iniquitatis; quoniam agente te ex veritate erit respectus operum tuorum Et substantia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem tuam ab vllo paupere, ita fiet vt nec à te auertatur facies Dei. Quomodo (*vel* prout) habueris fili, sic fac Si tibi fuerit copiosa substantia, plus ea illa fac eleemosynam Si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam Præmium enim bonum reponis tibi in diem necessitatis Quoniam eleemosyna à morte liberat, & non patitur ire in tenebras. Munus bonum est eleemosyna, omnibus qui faciunt eam coram summo Deo. *cap. 4.* 72. 214. 219.

Vxorem accipe ex semine parentum tuorum, & noli sumere alienam mulierem, quæ non est de tribu parentum tuorum. *cap. 6.* 277.

Opera Dei reuelare & confiteri honorificum est. *cap. 2.* 196.

Bona est oratio cum ieiunio & eleemosina. *ibid.* 196. 21.

Quia eleemosyna à morte liberat, & ipsa purgat peccata. *ibid.* 215.

Nam cum orabas tu & Sarra, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectum claritatis Dei. Et cum sepelires tu mortuos simpliciter, & quia non cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum, sed abisti & condidisti mortuos (*vel* mortuum) missus sum tentare te. Misit me Deus curare te & Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael vnus ex septem Angelis iustis, qui assistimus & conuersamur ante claritatem Dei. *ibid.* 210 282.

EX IOB.

EX PSALMIS.

EX PAROEMIIS. SALOMONIS.

eu

egò vestræ perditioni superridebo. *cap. 1.* 366

Gratulabor ergo aduersum vos, cùm advenerit vobis interitus, & cùm aduenerit vobis subitò tumultus; euersio autem simol & procellæ, & cùm aduenerit vobis pressura, & expugnatio, Erit enim, cùm me innocaueritis, ego autem non exaudiam vos. Quærent me mali, & non inuenient; oderunt enim sapientiam, Verbum autem Domini non assumpserunt, neque voluerunt meis consiliis intendere: Spreuerunt enim meas correptiones: ideòque edent vitæ suæ fructus, & sua impietate satiabuntur, *ibid.* 367

Prudentiam facootam tibi, vt te seruet à muliere aliena & pessima, *cap. 2.* 368

Fili, ne neglexeris disciplinam Dei, nec defeceris ab eo correptus. Quem enim diligit Deus corripit, *cap. 3.* 165. 280

Ne dixeris: Abi & reuertere, cras ego dabo, cùm possis continuò benefacere: non enim scis quid contingat sequenti die, *ibid.* 461

Ne adduxeris impium in habitaculum iustorum, *cap. 4.* 279

Ne declinabis in dexteram, neque in sinistram, *cap. 6.* 375

Pretium meretricis tantùm est vnius panis, mulier autem pretiosas animas capit, *ibid.* 368

Quis alligabit in sinu suo ignem, vestimenta autem sua non comburat? Aut quis ambulabit super carbones ignis, pedes verò non comburet? &c. *ibid.* 367.

Dominus condidit me initium viarum suarum, in opera sua ante sæculum fundauit me: in principio antequam terram faceret & antequam abyssos constitueret, priusquam procederent fontes aquarum, antequam montes collocarentur, ante omnes colles genuit me Dominus, fecit regiones & inhabitabilia, & fines inhabitabiles sub cælo, cùm pararet cælum, aderam illi, & cùm seccerneret suam sedem, cùm super ventos validas faceret desuper nubes, & cùm confirmatos ponebat fontes sub cælo, quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum disponens, ego eram cui adgaudebat: quotidie autem iucundabar ante faciem eius in omni tempore, cùm lætaretur orbe perfecto *cap. 8.* 149

Sapientia ædificauit sibi domum, & subdidit columnas septem. Mactauit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & parauit suam mensam, & misit seruos suos conuocans cum excelsa prædicatione ad creteram dicens: Qui est insipiens, declinet ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis. Derelinquite stultitiam, & quærite prudentiam, & corrigite scientiam in intellectu, *cap. 9.* 501. 149

Qui corripit impium odictur ab eo, corripe sapientem, & diliget te, *ibid.* 280

Non occidet Dominus fame animam iusti, *cap. 10.* 193. 209. 217.

Qui fidens est in falsis, hic pascit ventos. *ibid.* 585

Qui ambulat simpliciter, ambulat fidenter. *ibid.* 475.

In multiloquentia non effugies peccatum, parcens autem labiis sensatus eris, *ibid.* 480

Captans annonam maledictus in plebe est. *cap. 11.* 276.

Si iustus vix saluus erit, iniustus vbi parebit? *ibid.* 375.

Benedictio autem eius in capite est qui communicat, *ibid.* 276

Imprudens eadem die enunciat iram suam; abscondit autem to honorationem suam astutus, *cap 12.* 266

Abominatio est Domino, labia mendacia, *ibid.* 181

Qui parcit baculo, odit filium, *ibid.* *ibidem.*

Noli diligere detrahere, ne extollaris: *cap. 13.* *ibid.*

Est via quæ videtur apud homines recta esse: nouissima autem eius veniunt in profundum inferorum, *cap. 14.* 374

Sapiens timendo declinabit ab omni malo: insipiens autem confidens sui miscetur iniquo. *ibid.* 367

Liberat de malis animam martyr fidelis, *ibid.* 169

In omni loco speculantur oculi Dei, bonos & malos, *cap. 15.* 188. 575

Qui oderunt correptiones, consumentur turpiter, *ibid.* 100

Non diligit indisciplinatus castigantem se, *ib.* *ibid.*

Eleemosynis & fide peccata purgantur, *ibid.* 214. 465.

Cor viri cogitet iusta, vt à Deo dirigantur gressus eius, *cap. 16.* 432

Peruersus in ore suo portat perditionem, & in labiis suis ignem condit, *ibid.* 87

Melior est vir patiens forti. Qui enim iracundiam continet, melior est, quàm qui vrbem capit, *ibid.* 166

Malus obaudit lingua iniquorum, iustus autem non intendit labiis mendacibus, *cap. 17.* 87. 116

Frater fratrem adiuuans exaltabitur, *cap. 18.* 71

Testis falsus non erit impunitus, *cap. 19.*

Qui miseretur pauperis, Deum fenerat, *ibid.* 218. 263.

Qui conuersatur sine vituperatione in iustitia, beatos filios relinquit, 219. 563

Quis gloriabitur castum se habere cor, aut quis gloriabitur mundum se esse à peccatis? *ibid.* 215

Ne dixeris: Vlciscar me de inimico meo, sed expecta Dominum vt tibi auxilio sit, *cap. 21.* 200. 280

Qui obturat aures suas ne audiat imbecillum, & ipse inuocabit Deum, & non erit qui exaudiat eum, *ibid.* 215. 163

Astutus videns malum puniri, vehementer eruditur. Cadentibus impiis iusti vehementer terrebuntur, *cap. 22.* 367

In aures imprudentis noli quicquam dicere: ne quando audierit, irrideat sensatos sermones, *cap. 23.* 197. 374.

Si esurierit inimicus tuus, pasce eum: & si sitierit, potabis eum: hoc enim faciens carbones viuos superfundes capiti eius, 263

Noli respondere insipienti ad ipsius insipientiam, ne similis fias illi: sed responde insipienti, contra ipsius insipientiam, vt non videatur sibi sapiens esse, *cap 26.* 197. 374. 375

Qui fodit foueam proximo suo, ipse incidet in eam, *ibid.* 283

Beatus homo qui veretur omnia per metum, *cap. 28.* 270

Qui dat pauperibus, numquam indigebit: qui autem auertit oculum suum, in multa penuria erit, *ibid.* 216. 261.

Homo animosus parit lites, & vir iracundus exaggerat peccata, *cap. 29.* 143

Infernus & amor mulieris, & terra quæ non satiatur aqua: & ignis non dicit, sufficit, 375

EX ECCLESIASTE.

NOn satiatur oculus videndo, 577

Vidi vniuersa opera quæ facta sunt sub sole, & ecce omnia vanitas, 40

Prout voueris votum Deo, ne moram feceris reddere illud, *cap. 5.* 272

Noli esse iustus multùm, & noli atgnmeotati plusquam oportet, *cap. 7.* 575

Scindens ligna periclitabitur in eis, si inciderit ferrum, *cap. 10.* 379

EX CANTICIS.

EX SAPIENTIA.

EX ECCLESIASTICO.

Noli citatus esse in lingua tua, & inutilis & remissus in operibus tuis, 280

Ne dixeris: Peccaui, & quid accidit mihi triste? Est enim Altissimus patiens redditor, *cap 5.* 273

Amicus fidelis medicamentum vitæ & immortalitatis, *cap. 6.* 279

Ex tota anima tua time Deum, & sacerdotes eius sanctifica Honora Deum ex tota anima tua & honorifica sacerdotes eius, *cap. 7.* 108

Ne pigriteris visitare infirmum, ex his enim in dilectione firmaberis, *ibid.* 280

Cum saltatrice noli assiduus esse, nec audias illam, ne fortè dispereas in efficacia eius, *cap. 9.* 371

Cum aliena muliere ne sedeas omninò, & ne alterceris cum illa in vino, ne fortè declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem, *ibid.* *ibidem.*

Longè abesto ab homine habente potestatem occidendi, & non suspicaberis timorem, *ibid.* 279

Viri iusti sint tibi conuiuæ, *ibid.* *ibid.*

Noli te extollere in faciendo opere tuo, *cap. 10.* 274.

Qui gloriatur in diuitiis, paupertatem vereatur, *ibid.* 382

Ante mortem ne laudes hominem quemquam. *cap. 11.* 13

Ab scintilla vna augetur ignis, *ibid.* 380

Omne animal diligit simile sibi, *cap. 13.* 374

Fili si habes, bene fac tecum, & Deo dignas oblationes offer, memorare quoniam mors non tardat, *cap. 14.* 263

Abominatio est coram Domino, defigens oculum, *ibid.* 377

Qui diligit argentum non satiabitur argento, *cap. 19.* 279

Qui spernit modica, paulatim cadet, *cap. 23.* 373

Vir multùm iurans replebitur iniquitate, & non discedet à domo eius plaga; & si vanè iurauerit non iustificabitur, *ibid.* 268

Ego ex ore Altissimi prodiui ante omnem creaturam. Ego in cælis feci, vt orietur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitaui, & thronus meus in columna nubis. Girum cæli circuiui, & in profundum abyssi penetraui, & in fluctibus maris ambulaui, & in omni terra steti. Et in omni populo, & in omni gente, primatum habui, & omnium excellentium & humilium corda propria virtutem calcaui, *cap. 24.* 249

In me omnis spes vitæ & virtutis. Transite ad me omnes qui concupiscitis me, *ibid.* *ibidem.*

Beatus qui inuenit amicum verum, & qui enarrat iustitiam auri audienti, *cap. 25.* 279

Beatus vir qui veretur omnia per metum, *ibid.* 367

A muliere factum est initium peccati, & propter hanc omnes morimur, *ibid.* 368

Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis, *cap. 27.* 210. 237. 266

Volatilia ad sibi similia conueniunt, *ibid.* 374

Susurro & bilinguis maledictus, multos enim turbabit pacem habentes, *cap. 28* 280

Sepi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam, *ibid.* 83. 117. 185. 279

Conclude eleemosynam in corde pauperis, hæc pro te exorabit ab omni malo, *cap. 29.* 215. 263

Nequius oculo quid creatum est, *cap. 31.* 377

Rectorem te petierunt, noli extolli: esto in illis quasi vnus ex ipsis, curam illorum habe, & considera, *cap. 32.* 348

Peccator homo euitat correptionem, & ad voluntatem suam inuenit comparationem, 374

Non te credas viæ laboriosæ, ne ponas animæ tuæ scandalum, *ibid* *ibidem.*

Dona iniquorum non probat Altissimus, *c. 34.* 280

Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio eius? *ibid.* 119

In medio mulierum noli assiduus esse, *cap. 42.* 383

De vestimentis procedit tinea, & à muliere iniquitas viri, *ibid.* 369

Melior est iniquitas viri, quàm benefaciens mulier, *ibid.* 374

EX ESAIA.

AVdi cælum & auribus percipe terra quoniam Dominus locutus est, *cap. 1.* 245

Filios generaui & exaltaui, ipsi autem me reprobauerunt. Agnouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui: Israël autem me non cognouit, & populus meus non me intellexit. Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis. Semen nequam, filij scelesti; dereliquistis Dominum, & in indignationem misistis illum sanctum Israël, *ibid.* 190. 231. 245

Terra vestra deserta, ciuitates vestræ igni exustæ; regionem vestram in conspectu vestro, alieni comedent eam; & deserta & subuersas populis alienis derelinquetur filia Syon, sicut casa in vinea, & sicut custodiarium in cucumerario, quasi ciuitas quæ expugnatur. Et nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similaremur, *ibid.* 246

Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum dicit Dominus? Plenus sum, holocaustomata arietum, & pinguamina agnorum, & sanguinem taurorum & hircorum nolo. Quis enim exquisiuit ista de manibus vestris? *ibid.* 247

Neomenias sabbatum & diem magnum non patior, ferias & ieiunium vestrum execratur anima mea, *ibid.*

Iam non laxabo peccata vestra. Cùm extenderitis manus, auertam faciem à vobis, etsi multiplicaueritis preces, non exaudiam vos. Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. Lauamini, mundi estote, auferte nequitias ab animis vestris à conspectu oculorum meorum, cessate à nequitiis vestris. Discite bonum facere, exquirite iudicium, conseruate eum qui iniuriam patitur, iudicate pupillo, & iustificate viduam, & venite disputemus dicit Dominus, etsi fuerint peccata vestra vt phœniceum, vt niuem exalbabo: etsi fuerint quasi coccinum, vt lanam inalbabo. Et si volueritis & audieritis me, bona terræ edetis. Si autem nolueritis, & non audieritis me, gladius vos consumet. Os enim Domini locutum est ista, *ibid.* 283. *alias* 281. 309.

Et erit in nouissimis diebus (*vel* temporibus) manifestus mons Domini, & domus Dei super vertices montium, & exaltabitur super colles, & venient super illum omnes gentes, & ambulabunt multi, & dicent: Venite ascendamus in montem Domini, & in domum Dei Iacob, & nunciabit nobis viam eius, & ambulabimus in illa. De Syon enim procedet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. & iudicabit inter gentes, & redarguet populum multum; & concident gladios suos in aratra & lanceas suas in falces, & iam non discent pugnare, *cap. 2.* 143. 246. 255. 354

Venite ambulemus in lumine Domini. Dimisit enim populum suum domum Israël, *ibid.* 145

Completa est, &c. *ibid.* *ibidem.*

Adorauerunt eos quos fecerunt digiti eorum. & curuatus est homo; & humiliatus est vir, & non laxabo illis, *ibid.* 106. 170. 201. 235

Dies enim Domini Sabaoth super omnem iniuriosum & superbum, & super omnem elatum & excelsum, *ibid.* 79. 206

Ecce dominator Dominus Sabaoth auferet a Iuda & Hierusalem valentem & validum, valentiam panis & valentiam aquæ, *cap. 3.* 247

Dominus abstulit ab Hierusalem virtutem panis

pta est in deserto aqua & riuus in terra sitienti. *cap. 35* 251.

Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri. Omnis riuus implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur: & erunt omnia tortuosa in directum, & aspera in campum, & videbitur claritas Domini, & videbit omnis caro salutare Dei, quoniam Dominus locutus est. *cap. 49.* 251.

Clama: Omnis caro fœnum, & omnium claritas eius vt flos fœni. Aruit fœnum, & flos decidit: verbum autem Domini manet in æternum. *ibid.* 163. 276.

Palmo mensus sum cælum, & pugno comprehendi terram, & finxi hominem ex omni limo terræ. *ibid.* 352.

Ecce feci te sicut rotas vehiculi triturantis, nouas in se retornatas, & triturabis montes, & extenuabis colles, & sicut lanuginem pones, & ventilabis, & ventus occupabit illos & procella disperget: tu autem iucundaberis in sanctis Israël, & exultabunt inopes, & egeni; quærent enim aquam, & non erit, lingua enim illorum à siti siccabit. Ego Dominus Deus ego exaudiam Deus Israël, & non dereliquam eos, sed aperiam inter montes flumina, & in mediis campis fontes, faciam desertam in nemora aquosa, & sitientem terram in aquæ ductus; ponam in inaquosam terram, cedrum & buxum, & myrthum, & cypressum, & populum, vt videant & cognoscant, & sciant & et edant simul quia manus Domini fecit ista, & sanctus Israël ostendit. *cap. 41.* 150.

Ecce puer meus dilectissimus, ponam super eum spiritum meum, & iudicium gentibus nuntiabit. &c. *cap. 42.* 355.

Non clamabit, neque audiet quis in plateis vocem eius, arundinem quassatam non constringet & linum fumigans non extinguet, sed in veritate proferet iudicium, fulgebit & non quassabitur, quoadusque ponat in terra iudicium & in nomine eius gentes credent. *ibid.* 228. 253.

Ego Dominus Deus, vocaui te in iustitia, vt teneam manum tuam, & conforrabo te; & dedi te in testamentum generis mei in lumen gentium, aperire oculos cæcorum, producere à vinculis vinctos, & de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus Deus, hoc mihi nomen est, claritatem meam alii non dabo, neque virtutes meas sculptilibus. *ibid.* 251. 252.

Dominus Deus virtutem prodibit & comminuet bellum, excitabit certamen, & clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui. Numquid semper tacebo? *ibid.* 218. 258.

Quis dedit in direptionem Iacob, & Israël, his qui prædabantur illum? Nonne Deus cui peccauerunt, & nolebant in viis eius ambulare neque audire legem eius? Et superduxit super eos iram animationis suæ. *ibid.* 174. 194.

Noli timere quia te redemi, & vocaui te nomine tuo, meus es tu. Et si tansieris per aquam tecum sum, & flumina te non inundabunt. Et si transieris per ignem, flamma te non comburet Quoniam ego Dominus Deus tuus, sanctus Israël, qui te saluum facio. *cap. 43.* 28.

Nolite ergo priora meminisse, & antiqua nolite reputare. Ecce ego facio noua, quæ non orientur, & cognoscetis, & faciam in desetto viam & flumina in loca inaquosa, adaquare faciam genus meum electum plebem meam quam acquisiui vt virtutes meas exponeret *ibid.* 101. 246.

Ego sum, ego sum, qui deleo facinora tua, & non commemorabor te, tu autem in mente habe, & iudicemus Dic tu facinora tua prius, vt iustificeris. *ibid.* 241.

Sic dicit Dominus Christo meo Domino, cuius tenui dexteram, vt exaudiant eum gentes Et fortitudinem regum disrumpam; aperiam ante illum portas, & ciuitates non claudentur. *cap. 45.* 247.

Sic dicit Dominus Deus Sabaoth: Fatigata est Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaim viri alii ad te transgredientur, & tui erunt serui, & post te ambulabunt vincti compedibus; & adorabunt te, & in te precabuntur, quoniam in te Deus est, & non est Deus alius præter te. Tu enim es Deus, & non sciebamus, Deus Israël saluator. Confundentur & reuerebuntur omnes, qui aduersantur tibi, & cadent in confusionem. *ibid.* 250.

Si sitierint per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis, findetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea. *cap. 48.* 102. 246.

Non sum contumax, neque contradico, dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas, faciem autem meam non auerti à fœditate sputorum, & fuit Deus auxiliator meus. *cap. 50.* 15. 253.

Reuelauit Dominus brachium suum, illum sanctum, in conspectu omnium gentium; videbunt omnes gentes ipsa suprema terræ salutem à Deo. *cap. 52.* 250.

Discedite, discedite, exite inde, & immundum nolite tangere. Exite de medio eius, mundamini qui fertis vasa Domini. *ibid.* 171. 273. 349.

Quibus non est nunciatum de eo, videbunt, & qui non audierunt, intelligent. *ibid.* 247. 391.

Domine quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est? Annunciauimus coram ipso sicut pueri, sicut radix in terra sitienti. Non est figura eius neque claritas, & vidimus illum, & non habuit figuram neque speciem, sed figura eius sine honore, & deficiens præter cæteros homines. Homo in plaga positus, & sciens ferre imbecillitatem: quia auersa est facies eius, inhonoratus est, & non est computatus. Hic peccata nostra portat, & pro nobis dolet, & nos putauimus illum esse in dolore, & in plaga, & in vexatione: ipse autem vulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra Doctrina pacis nostræ super illum, & liuore eius sanati sumus. Omnes sicut oues errauimus, homo à via sua errauit, & Deus tradidit illum pro peccatis nostris, & ipse propterea quod vexatus est, non aperuit os suum. *cap. 53.* 150. 253. 391.

Sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum: in humilitate iudicium eius sublatum est, natiuitatem eius quis enarrabit? Quoniam auferetur à terra vita eius, à facinoribus populi mei adductus est ad mortem, & dabo malos pro sepultura eius, & ipsos diuites pro morte eius, quia facinus non fecit, neque insidias ore suo, propterea ipse consequetur multos, & fortium diuidet spolia: propterea quod tradita est ad mortem anima eius, & inter facinorosos deputatus est. Et ipse peccata multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus est. *ibid.* 15. 228. 154.

Iucundare sterilis quæ non paris, erumpe & exclama quæ non parturis, quia multi filij desertæ, magis quam eius quæ habet virum. Dixit enim Dominus: Dilata locum tabernaculi tui, & auleorum tuorum, & fige. Noli parcere, longas fac mensuras tuas, & palos tuos confirma. Adhc in dexteram tuam, & in sinistram tuam extendere, & semen tuum gentes possidebit, & ciuitates desertas inhabitabit. Noli timere quia te uinces, neque reuerearis, quam maledicta es, quoniam confusionem æternam obliuisceris. *cap. 54.* 248.

Ad tempus in modico derelinquam te, in miserationibus magnis congregabo te *cap. 55.* 352.

Qui sititis, vadite ad aquam, & quotquot non habetis pecuniam, euntes emite, & bibite sine pecunia.

EX HIEREMIA.

Cognouit tempus suum turtur & hirundo : turis passeres custodierunt tempora introitus sui, populus autem meus non cognouit iudicium Domini : Quomodo dicetis, sapientes sumus, & lex Domini nobiscum est? In cassum facta est metatura falsa, scribæ confusi, sapientes trepidauerunt, & capti sunt, quia verbum domini reprobauerunt. *ibid.* 245.

Non glorietur sapiens in sapientia sua, neque glorietur fortis in fortitudine sua, neque glorietur diues in diuitiis, sed in hoc glorietur qui gloriatur, intelligere & nosse, quoniam ego sum Dominus, qui facio misericordiam & iudicium & iustitiam super terram quoniam in his est voluntas mea, dicit Dominus. *ibid.* 265. *alias* 267.

Hæc dicit Dominus : Secundum viam gentilium ne ambulaueritis. *cap.* 10. 271. 392.

Domine significa mihi & cognoscam, tunc vidi meditationes eorum. Ego sum agnus sine malitia perductus sum ad victimam, in me cogitauerunt cogitatum dicentes : Venite mittamus lignum in panem eius, & eradamus à terra vitam eius, & nomen eius non erit in memoria amplius. *cap.* 11. 256. 392.

Facta est hæreditas mea mihi sicut leo in sylua. Dedit super me vocem suam, propterea exosus sum eam. Et propter hoc dereliqui domum meam. *capit* 12. 278.

Exterrita est quæ parit, & tæduit anima eius. Subiit sol ei cum adhuc medius dies esset, confusa est & maledicta, reliquos eorum in gladio dabo in conspectu inimicorum eorum. *cap.* 15. a 7.

Vt quid, qui contristant me, præualent? Plaga mea solida est, vnde sanabor? Dum fit, facta est mihi quasi aqua mendax non habens fidem. *ibid.* 122.

Et auferam de ciuitatibus Iuda & de quadriuiis Hierusalem vocem lætantium, & vocem gaudentium, vocem sponsi, & vocem sponsæ. *cap.* 16. 256.

Maledictus homo qui spem habet in homine. *cap.* 17. 173 265.

Benedictus homo qui fidit in Domino, & erit in Deo spes eius *ibid.* 265.

Et homo est, & quis cognoscet eum. *ibid.* 252.

Et veni in domum figuli, &c. *ibid.* 419.

Ecce sermo Dei factus est eis in maledictum, & non volunt illum. *cap.* 20. 245.

Nolite audire sermones pseudoprophetarum, quoniam visiones cordis eorum frustrantur eos. Loquuntur, sed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abiiciunt verbum Domini : Pax erit vobis, & omnibus ambulantibus in voluntatibus suis : Omnis qui ambulat in errorem cordis sui, non venient super eum mala. *cap.* 23. 54. 182.

In nouissimo dierum cognoscetis ea *ibid.* 245.

Non loquutus sum ad eos, & ipsi prophetauerunt. Si stetissent in substantia mea & audissent verba mea, & si docuissent populum meum; conuertissem eos à malis cogitationibus eorum *ibid.* 181.

Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ergo ego non videbo eum? Nonne cælum & terram ego impleo dicit Dominus. *ibid.* 188. 175.

Quid est paleis ad triticum? Propter hoc ecce ego ad prophetas, dicit Dominus, qui furantur verba mea vnusquisque à proximo suo, & seducunt populum meum in mendaciis & in erroribus suis. *ibid.* 205.

Nolite ambulare post deos alienos vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum, ad disperdendos vos; non audistis me. *cap.* 25. 199. 235. 244. 350.

In die illa contribulabo iugum à vertice illorum, & vincula eorum disrumpam & non operabuntur Domino Deo, & Dauid Regem suscitabo ipsis. *cap.* 30. 247.

Audite verbum Domini gentes, & nunciate insulis quæ longæ sunt, dicite : Qui dispergit Israël congregabit illum, & custodiet sicut pastor gregem suum; qui eruit Dominus Iacob, & eruit de manu fortioris illius. *cap.* 31. 247.

Nouum faciet Dominus super terram. Mulier circumdabit virum. Opus suum faciet, & peregrinum opus eius ab eo. *ibid.* 416. *alias* 316.

Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo domui Israël & domui Iuda testamentum nouum. Non secundùm testamentum quod disposui patribus eorum in die qua apprehendi manus eorum, vt educerem eos de terra Ægypti, quia non manserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus, quia hoc testamentum, quod disponam domui Israël post dies illos, dicit Dominus : Dans leges meas, in sensum illorum scribam illas, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in plebem; & non docebunt vnusquisque fratrem suum, dicentes : Dignusce Dominum, quia omnes scient me à minimo vsque ad maximum eorum; quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non ero memor amplius. *ibid.* 246. 247.

Misi ad vos seruos meos prophetas, ante lucem mittebam, (& non audiebatis me, neque intendebatis auribus vestris) dicens : Conuertatur vnusquisque à via sua mala, & à nequissimis affectationibus vestris; & habitabitis in terra ista, quam dedi vobis & patribus vestris à sæculo & vsque in sæcula. *cap.* 35. 244.

Maledictus qui facit opera Dei negligenter. *cap.* 48. 272.

EX THRENIS
HIERAMIÆ.

BOnum est viro cum portauerit iugum graue in iuuentute sua; sedebit singulariter & silebit, quoniam tulit super se iugum graue. *cap.* 3. 370.

Mortificauerunt in lacu vitam suam, & posuerunt lapidem super me. *ibid.* 392.

Spiritus vultus nostri Christus Dominus, comprehensus est in corruptionibus nostris; in quo diximus, sub vmbra eius viuemus in gentibus. *cap.* 4. 391.

Dorsum meum dedi flagellis, & maxillas meas ad palmas, & faciem meam non auerti à confusione sputorum. *cap.* 5. 391.

EX EPISTOLA
HIERAMIÆ.

IN sensu debet tibi adorari Deus. *ibid.* 188.

EX BARVCH.

HIc Deus noster & non deputabitur alter ad eum. Inuenit omnem viam disciplinæ, & dedit eam Iacob puero suo, & Israël dilecto suo, in terris est, & cum hominibus conuersatus est *cap.* 3. 251. 389

EX EZECHIELE.

IN legalibus meis non ambulastis, & iustificationes meas non fecistis. Sed neque secundùm iustificationes gentium quæ sunt in circuitu vestro fecistis. *cap.* 5. 376.

Dicit Deus : Transi per mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum qui ingemunt & mœrent ob iniquitates quæ fiunt in medio ipsorum. *cap.* 9. 203. 257.

Vadite & cædite & nolite parcere oculis vestris. Nolite misereri senioris & iuuenis & virginis; & mu-

EX DANIELE.

dierum, & stetit in conspectu eius, & qui assistebant ei obtulerunt eum, & data est ei potestas regia & omnes reges terræ per genus, & omnis claritas seruiens eis, & potestas eius æterna quæ non auferetur, & regnum eius non corrumpetur, *ibid* 151. 394. 395

Domine Deus magnus & fortis & metuendus qui seruas testamentum tuum & miserationes tuas iis qui te diligunt & custodiunt imperia tua: peccauimus, facinus admisimus, impij fuimus, transgressi sumus, ac deseruimus præcepta tua & iudicia tua; non audiuimus verba puerorum tuorum prophetarum, qui locuti sunt in nomine tuo super reges nostros & omnes gentes & omnem terram. Tibi Domine gloria, tibi iustitia, nobis autem confusio, *cap. 9.* 177

Quia tunc resurgent qui sunt in terræ puluere, hi quidem in vitam æternam, hi autem in opprobrium & confusionem æternam, *cap. 12.* 397. 400

Muni sermones & signa librum, vsque ad tempus consummationis quoad discant multi, & impleatur agnitio; quoniam cùm fuerint dispersi cognoscent omnia hæc, *ibid.* 245

Duo presbyteri Susannam pudicam corrumpere conati sunt, *cap. 13.* 54 296. 376

Daniel cùm compelleretur adorare idolum Bel, dixit: Nihil colo nisi Dominum Deum meum, qui condidit cælum & terram, *c. 14.* 89. 93. 111. 174. 139 500

Transtulit Abacuc Angelus in Babylonem, *ibid* 317

Prandium Danieli allatum est ab Abacuc, *ibid.* 193. 217.

EX OSEEA.

VOcabo non populum meum, populum meum, & non dilectam, dilectam: Erit enim quo loco dicetur, non populus meus, illo loco vocabuntur filij Dei viui, *cap. 2.* 248

Audite sermonem Domini filij Israël, quia iudicium est Domini aduersus incolas terræ, eò quod neque misericordia, neque veritas, neque agnitio Dei sit super terram. Sed execratio & mendacium, & cædes, & furtum, & adulterium diffusum est super terram. Sanguinem sanguini superміscent. Iccircò terra lugebit cum vniuersis incolis suis, cum bestiis, cum serpentibus terræ, cum volucribus cæli, & deficient pisces maris, & nemo iudicet, nemo reuincat, *cap. 4.* 399 274.

Diluculo vigilabunt ad me, dicentes: Eamus & reuertamur ad Dominum Deum nostrum, *cap. 6.* 197

Viuificabit nos post biduum, die tertia resurgemus, & viuemus in conspectu eius, *ibid.* 393

Misericordiam volo magis quàm sacrificium & agnitionem Dei plusquam holocaustomata, *ibid.* 263

Sibimetipsis constituerunt Regem, & non per me, *cap. 8.* 80. 114.

Sacrificia eorum tamquam panis luctus, omnes qui manducant ea, contaminabuntur, *cap. 9* 80. 113. 156.

Non faciam iuxta iram indignationis meæ, non sinam deleri Effraim; quoniam Deus ego sum; & non homo in te sanctus, & non introibo in ciuitatem, post Deum ibo. *cap. 11.* 2,1

EX IOELE.

CAnite tuba in Syon, sanctificate ieiunium: & indicite curationem, aggregate populum, sanctificate Ecclesiam, excipite maiores natu, corrigite paruulos lactantes; procedat sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo, *cap. 1.* 219

Conuertimini ad me ex toto corde vestro, in ieiunio, in ploratione, & planctu: & discindite corda vestra, & non vestimenta, & conuertimini ad Dominum Deum vestrum, quoniam misericors est, & pius, & patiens, & miserator, multæ miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogatas. *ibid.* 72. 177. 178. 223. 306

EX AMOS.

ET pluam super vnam ciuitatem, & super aliam non pluam: Pars vna compluetur, & pars super quam non pluero, arefiet. Et congregabuntur duæ & tres ciuitates in vnam ciuitatem potandæ aquæ causa nec satiabuntur. Et non conuertimini ad me dicit Dominus, *cap. 4. & 5.* 199

Quærite Deum, & viuet anima vestra, *cap 5.* 203

Et erit in die illo dicit Dominus, occidet sol meridie, & obtenebrabitur dies lucis, & conuertam dies festos vestros in luctum, & omnia cantica vestra in lamentationem, *ibid.* 353. 354. 257

EX MICHEA.

QVoniam de Syon lex proficiscetur, & sermo Domini de Hierusalem, & iudicabit inter plurimos populos, & reuincet, & deteget validas nationes, *cap. 4.* 246

Et tu Bethleem domus Effrata non exigua es, vt constituaris in millibus Iuda, ex te mihi procedet vt sit princeps apud Israël; & processiones eius à principio à diebus sæculi, *cap. 5.* 253. 319

Noli gratulari inimica mea mihi, quoniam si cecidi & exsurgam, & si in tenebris ambulauero, Dominus lumen est mihi. Iram Domini tolerabo, quoniam peccaui illi, vsque dum iustificet causam meam, & faciat iudicium & iustitiam, & producat me ad lucem. Videbo iustitiam illius, & videbit me inimica mea, & operiet se confusione, *cap. 7.* 307

EX NAHVM.

NOn iudicat bis in idipsum Deus, *cap. 1.* 338.

EX ABACVC.

IVstus ex fide mea viuet, *cap. 2.* 245 174

Ille verò qui præsumit & contumax est vir sui iactans, nihil omninò proficiet qui dilatauit tamquam infernus animam suam, 111 156

Domine audiui auditum tuum & timui, *cap. 3* 336 & sequentib.

Domine consideraui opera tua & expaui, *ibid.* 318

Texit cælos virtus eius. & laudis eius plena est terra, & splendor eius vt lux erit, cornua in manibus eius erunt. Et illic constabilita est virtus gloriæ eius, & constituit dilectionem validam: ante faciem suam ibit verbum, & procedet in campos secundùm gressus suos, *ibid.* 259 358

Ficus non afferet fructum, & non erunt nascentia in vineis. Mentietur opus oliuæ, & campi non præstabunt cibum. Deficient à pabulo oues, & non erunt in præsepibus boues. Ego autem in Domino exultabo, & gaudebo in Deo salutari meo. *ibid.* 208

EX SOPHONIA.

DEfectione deficiat à facie terræ, dicit Dominus. Deficiat homo, & pecudes deficiant, volucres cæli & pisces maris: & auferam iniquos à facie terræ, *cap. 1.* 274

Ædificabunt domos, & non inhabitabunt: & instituent vineas, & non bibent vinum earum, quia prope est dies Domini, *ibid* *ibidem.*

Metuite à facie Domini Dei, quoniam prope est dies eius; quia apparuit Dominus sacrificium suum, sanctificauit electos suos, *cap. 3.* 2,7

EX AGGÆO.

EX ZACHARIA.

EX MALACHIA.

EX MACHABÆORVM
Lib. I.

EX MACHABÆORVM
Lib. II.

EX MATTHÆO.

Qui potest capere, capiet. *ibid.* 370.

Si vis ad vitam ingredi, serua mandata. *ibid.* 179.

Si vis perfectus esse, vade & vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælo, & veni sequere me. *ibid.* 171. 195. 216. 262.

Et acceperunt singulos denarios *ibid.* 153.

Et sedit Iesus super asinam. *cap.* 2, 312.

In resurrectione enim neque nubent neque nubentur. *ibid.*

Deus non est mortuorum sed viuorum. *ibid.* 39.

Si ergo Dauid in spiritu Dominum eum vocat, quomodo filius eius est? *ibid.* 320 321.

Super cathedram Moysi, &c. *ibid.* *ibid.*

Diligunt primum recumbendi locum in cœnis, & primam sessionem in synagogis, & salutationes in foro, & vocari ab hominibus Rabbi. Vos autem ne vocaueritis Rabbi, vnus est enim vobis magister. *ibid.* 266.

Nolite vocare vobis patrem in terra. *ibid.* 239.

Væ vobis Scribæ & Pharisæi, qui ædificatis monumenta Prophetarum *ibidem.*

Zacharias interfectus in medio templi & altaris. *ibid.* 81. 381.

Hierusalem Hierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas missos ad te; quoties volui congregare filios tuos sicut gallina pullos sub alas suas, & noluisti? Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. *ibid.* 246.

Cauete ne quis vos fallat, multi enim venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, & multos fallent. Incipietis autem audire bella, & auditus bellorum: videte, nolite tumultuari, oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis. Exsurget enim gens super gentes, & regnum super regnum: erunt fames & terræ motus, & pestilentiæ per singula loca. Omnia autem ista initia parturitionum sunt. Tunc tradent vos in pressuram, & interficient vos; & eritis odibiles omnibus gentibus propter nomen meum. Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradent & odient inuicem. Et multi pseudoprophetæ exsurgent, & seducent multos: & eò quod facinus abundabit, refrigescet charitas multorum. Qui autem tolerauerit vsque in finem, hic saluus erit. Et prædicabitur Euangelium istud regni per totum orbem terræ in testimonium omnibus gentibus, & tunc veniet finis. Cum ergo videritis abominationem vastationis, quæ dicta est per Danielem Prophetam, stantem in loco sancto (qui legit intelligat) tunc qui in Iudæa sunt fugiant in montes, & qui in tecto est, non descendat tollere quicquam de domo, & qui in agro est, non conuertetur retro auferre vestimentum suum. Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus. Orate autem ne fiat fuga vestra, hyeme, neque sabbato. Erit enim tunc pressura magna, qualis non fuit ab initio mundi vsque nunc, sed neque fiet: & nisi breuiati essent dies illi, non esset salua omnis caro; propter electos autem breuiabuntur illi dies. Tunc si quis dixerit vobis: ecce hic est Christus, aut ecce illic, nolite credere. Surgent enim pseudochristi, & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna, & prodigia ad errorem faciendum si fieri potest, etiam electis. Vos autem cauete, ecce prædixi vobis omnia. Si ergo dixerint vobis: Ecce in solitudine est, nolite exire; ecce in cubiculis, nolite credere. Sicut enim coruscatio exit ab Oriente, & apparet vsque ad Occidentem, ita erit & aduentus filii hominis. Vbi fuerit corpus, illic colligentur aquilæ. Continuò autem post pressuram dierum illorum sol tenebrescet, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum mouebuntur. Et tunc apparebit signum filii hominis de cælo, & lamentabuntur omnes tribus terræ, & videbunt filium hominis venientem in nubibus cæli, cum virtute magna & claritate: Et mittet angelos suos cum tuba magna. Et colligent electos eius à quatuor ventis, à summis cælorum vsque ad summitates eorum *cap.* 24. 216. 237. 239. 386. 387.

Cælum & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt. *ibid.* 367.

Cum venerit filius hominis in claritate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gentes, & segregabit illos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hædis, & statuet oues ad dexteram suam, hædos autem ad sinistram. Tunc dicet Rex eis qui ad dexteram eius erunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratũ est ab origine mundi. Esuriui enim & dedistis mihi manducare: sitiui & potastis me: hospes fui & adduxistis me: nudus & texistis me: infirmus & visitastis me: in carcere fui & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti, dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, & pauimus? sitientem & potauimus? quando autem te vidimus hospitem & adduximus? nudum & vestiuimus? quando autem te vidimus infirmum, & in carcere & venimus ad te? Tunc respondens Rex dicet eis: Amen dico vobis, quamdiu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet & illis qui ad sinistram eius erunt: Discedite à me maledicti in ignem æternum, quem parauit pater meus diabolo & angelis eius. Esuriui enim & non dedistis mihi manducare: sitiui & non potastis me, hospes fui & non adduxistis me: nudus & non vestistis me: infirmus & in carcere & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere & non ministrauimus tibi? & respondebit illis: Amen dico vobis, quamdiu non fecistis vni ex minimis his, neque mihi fecistis: & abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam. *ibid.* 97. 220. 231.

Quid vultis mihi dare & ego vobis eum tradam? *cap.* 26. 97. 327.

Calicem sub die passionis accipiens, benedixit & dedit discipulis suis dicens: Bibite ex hoc omnes. Hic est enim sanguis noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Dico vobis, non bibam amodo ex ista creatura vitis, vsque in diem illum quo vobiscum bibam nouum vinum in regno patris mei. *ibid.* 102.

Pater si fieri potest, transeat à me calix iste; verumtamen non quod ego volo, sed quod tu. *ibid.* 270.

Venit Iudas ad Iesum, & dixit ei: Aue Rabbi. Et osculatus est eum. *ibid.* 190.

Verumtamen dico vobis, amodo videbitis filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei. *ibid.* 395.

Iudas pœnitentia ductus, sacerdotibus & senioribus dixit: Peccaui tradens sanguinem iustum. *cap.* 27. 254. 390.

A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super totam terram vsque ad horam nonam. *ibid.*

Monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorum dormientium resurrexerunt, & apparuerunt multis, & ingressi sunt sanctam ciuitatem *ibid.* 395.

Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. *cap.* 28. 36. 105. 258.

Ite ergo & docete omnes gentes, tingentes eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quæcunque dixi (*vel* præcepi) vobis *ibid.* 25. 36. 126. 129.

Ecce ego vobiscum sum vsque ad consummationem sæculi *ibid.* 139.

EX MARCO.

IPse fuit secedens in solitudinem, & adorans. *cap.* 1. 195.

EX LVCA.

EX IOANNE.

Pater,

Pater, quos dedisti mihi volo vt vbi ego fuero, & ipsi sint mecum, & videant claritatem meam quam mihi dedisti ante constitutionam mundi, *ibid.* 213. 219

Si malè locutus sum, exprobra de malo : si autem benè, quid me cædis? *cap. 18.* 97. 108. 116.

Quia frigus erat, *ibid.* 392.

Regnum meum non est de isto sæculo ; si de isto sæculo esset regnum meum, ministri mei turbarentur ne traderer Iudæis, nunc autem regnum meum non est hinc. Dixit Pilatus : ergo Rex es tu. Respondit Iesus : tu dicis quoniam Rex sum ; Ego in hoc natus sum ; & in hoc veni in sæculum vt testimonium perhibeam veritati. Omnis qui est de veritate, audit vocem meam, *ibid.* 259. 315. 126.

Nullam habetes potestatem aduersus me, nisi data esset tibi desuper, *cap. 19.* 194. 279.

Iesus Nazarenus Rex Iudæorum, *ibid.* 353.

De tunica autem, quia de superiore parte non consutilis, sed per totum textilis erat, dixerunt ad inuicem : Non scindamus illam, sed sortiamur de illa cuius sit, *ibid.* 181.

Ex latere Christi exiuit sanguis & aqua, *ibid.* 339. 354. 391.

Quia tulerunt Dominum meum, & nescio vbi posuerunt eum, *cap. 20.*

Ascendo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum, *ibid.* 343.

Sicut me misit pater, & ego mitto vos. Hec cùm dixisset, insufflauit, & ait illis : Accipite spiritum sanctum Si cuius remiseritis peccata, remittentur illis : si cuius tenueritis, tenebuntur, *ibid.* 114. 148. 153. 380.

Dixit Dominus ad Thomam : Inijce huc digitum tuum, & vide manus meas, & noli esse incredulus, sed fidelis ; Respondit autem Thomas & dixit illi : Dominus meus & Deus meus. Dixit illi Iesus, quia vidisti me, credidisti : felices qui non viderunt, & crediderunt, *ibid.* 425.

Dixit Simoni Iesus : Diligis me? Respondit, Diligo, Ait illi : Pasce oues meas, *cap. 21.* 251.

EX ACTIBVS APOSTOLORVM.

Nemo potest cognoscere tempus, ante tempora quæ pater posuit in sua potestate, *cap. 1.* 268. *alias* 281. 380.

Et erant perseuerantes omnes vnanimes in oratione cum mulieribus, & Maria quæ fuit mater Iesu & fratribus eius, *ibid.* 187. 189.

Surrexit Petrus in medio discentium. Fuit autem turba in vno, *ibid.* 113.

Et factus est subitò de cælo sonus quasi ferretur flatus vehemens, & impleuit totum illum locum in quo erant sedentes. Et visæ sunt illis linguæ diuisæ, quasi ignis, & qui insedit in vnumquemque illorum, & impleti sunt omnes Spiritu sancto, *ibid.* 280.

Et locuti sunt variis linguis ; *ibid.* 347. 381.

Cùm sit hora diei tertia, *ibid.* 196.

Exaltatus ergo dextera Dei effudit hoc donum quod vos auditis, & videtis, 394.

Pœnitemini, & baptizetur vnusquisque vestrûm in nomine Domini Iesu Christi in remissionem peccatorum, & accipietis donum Spi itus sancti. Vobis enim est promissio, & filiis vestris, & omnibus deinceps, quoscumque admonuerit Dominus Deus noster, *ibid.* 124.

Ad horam orationis nonam.

Argentum quidem & aurum non est mihi, quod autem habeo hoc tibi do. In nomine Iesu Christi Nazareni, surge & ambula, & apprehensa manu eius dextera, excitauit eum, *capit. 3.* 164. 277.

Principes populi & seniores Israël audite : Ecce nos hodie interrogamur à vobis super benefacto hominis infirmi, in quo iste saluatus est. Sit vobis omnibus notum, & in omni populo Israël, quia in nomine Iesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitauit à mortuis in illo iste conspectu vestro sanus adstat, alio autem nullo. Hic est lapis qui contemptus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli. Non enim est nomen aliud sub cælo datum hominibus, in quo oportet saluari vos, *cap. 4.* 255.

Turba autem eorum qui crediderant, anima ac menta vna agebant, nec fuit inter illos vllum discrimen, nec quicquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia communia, *ibid.* 17. 187. 221. 261.

Cur impleuit Sathanas cor tuum mentiri te Spiritui sancto, esset fundus in tua potestate, non omnibus mentitus est sed Deo, *ibid.* 180.

Et connocarunt illi duodecim totam plebem discipulorum & dixerunt illis, *ibid.* 113. 114.

Et elegerunt septem diaconos ; *ibid.* 108.

Domine ne statuas illis hoc peccatum, *cap. 7.* 226.

Tunc imponebant manus super illos, & accipiebant Spiritum sanctum, *cap. 8.* 124.

Pecunia tua tecum sit in perditione, quia existimasti gratiam Dei per pecuniam possideri, *ibid.* 280. 317.

Ait Eunuchus : Ecce aqua, quid est quod me impedit baptizari ? Tunc dixit Philippus : Si credis ex toto corde tuo, licet, *ibid.* 274.

Tabitha exsurge in nomine Iesu Christi, *cap. 9.* 216.

Cornelius Centurio fuit faciens multas eleemosynas in plebem & semper orans Deum Huc circa horam nonam oranti astitit Angelus, testimonium reddens sui operis & dicens : Cornelii orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt ad memoriam coram Deo, *ibid.* 196.

Petrus ascendit in superiora, vt oraret circa horam sextam, *ibid.* *ibidem.*

Dominus dixit mihi neminem communem dicendum & immundum, *ibid.* 95.

Quem vnxit pater Spiritu sancto misso de cælis, *ibid.* 386.

Et iussit eos baptizari, 121.

Vobis primum oportebat indicari verbum Dei : sed quia repulistis illud, nec vos dignos æternæ vitæ iudicastis, ecce conuertimus nos ad gentes : Sic enim dixit per scripturas Dominus : ecce lumen posui te inter gentes, ita vt sis in saluationem vsque ad fines terræ, *cap. 13.* 147.

Visum est sancto Spiritui & nobis, nullam vobis imponere sarcinam, quam ista quæ ex necessitate sunt ; abstinete vos ab idolólatriis, & sanguinis effusione, & fornicatione. Et quæcumque vobis fieri non vultis, aliis na feceritis, *cap. 15.* 181.

Circa mediam autem noctem Paulus & Silas orantes gratias agebant Deo. Audiebant autem eos vincti, *cap. 16.* 269.

In quo sumus, viuimus & mouemur, *cap. 17.* 297. 315.

Baptizati prius baptismo Ioannis, baptizati sunt in nomine Domini Iesu, *cap. 19.* 128. 146.

Iesum noui & Paulum scio, &c. *ibid.* 310.

Beatus Paulus cùm ei dictum esset, Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendi : Nesciebam (inquit) fratres, quia pontifex est Scriptum est enim : Principem populi tui non maledices, *cap. 23.* 79. 108. 117.

EX PAVLI EPISTOLA AD ROMANOS.

EX EPISTOLA AD CORINTHIOS I.

OBſecro vos, fratres, per nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt idipſum dicatis omnes, & non ſint in vobis ſchiſmata. Sitis autem compoſiti in eodem ſenſu & in eadem ſententia, 181. 279

Numquid in nomine Pauli baptizati eſtis? 34. 35. 320. 321.

Miſit me Chriſtus annunciate non in ſermonis ſapientia, ne ſuauis fiat crux Chriſti. Verbum enim crucis ſtultitia eſt iis qui pereunt; iis autem qui ſaluantur, virtus Dei eſt. Scriptum eſt enim: Perdam ſapientiam ſapientium: & prudentiam prudentium reprobabo. Vbi ſapiens? vbi ſcriba? vbi conquiſitor huius ſæculi? nonne infatuauit Deus ſapientiam huius mundi? Quoniam quidem in ſapientia Dei non cognouit mundus per ſapientiam Deum: complacuit Deo per ſtultitiam prædicationis ſaluare credentes. Quoniam Iudæi ſigna deſiderant, & Græci prudentiam quærunt; nos autem prædicamus Chriſtum crucifixum, Iudæis quidem ſcandalum, gentibus autem ſtultitiam: ipſis autem vocatis Iudæis, & Græcis Chriſtum, Dei virtutem, & Dei ſapientiam, 249. 278. 390.

Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcendit, *cap. 2.* 91. 312

Et ego quidem fratres, non potui vobis loqui quaſi ſpiritalibus, ſed quaſi carnalibus quaſi infantibus in Chriſto. Lac vobis potum dedi, non eſcam (*vel* cibum) dum adhuc enim puſilli eratis, non poteratis, ſed neque nunc poteſtis: adhuc enim eſtis carnales. Vbi enim in vobis æmulatio (*vel* zelus) & contentio, & diſſenſiones, nonne carnales eſtis, & ſecundùm hominem ambulatis? *ibid.* 231. 263 308.

Saluus erit, ſic tamen quaſi per ignem, *ibid.* 72

Neſcitis quia templum Dei eſtis, & ſpiritus Dei habitat in vobis, *ibid.* 96. 271

Nemo ſe decipiat. Si quis putat ſapientem ſe eſſe in vobis, mundo huic ſtultus fiat, vt ſit (*vel* fiat) ſapiens. Sapiens enim huius mundi ſtultitia eſt apud Deum. Scriptum eſt enim: Reprehendam ſapientes in aſtutitia ipſorum. Et: Cognouit Deus cogitationes ſapientium quoniam ſtultæ ſunt, *ibid.* 221. 278

Quid enim habes quod non acceperis? Si autem acceperis, quid gloriaris quaſi non acceperis? *cap. 4.* 263

Imitatores mei eſtote, ſicut & ego Chriſti, *ibid.* 70. 375.

Non in ſermone eſt verbum Dei, ſed in virtute, *ibid.* 283

Expurgate vetus fermentum, vt ſitis noua conſperſio ſicut eſtis azymi Nam & Paſcha noſtrum immolatus eſt Chriſtus. Itaque feſtá celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, ſed in azymis ſinceritatis & veritatis, *c. 5.* 166. 168

Si quis frater, fornicarius, aut idolorum cultor, aut auarus, aut raptor, ſiue iniuſtus nominatus fuerit, cum eiuſmodi quidem nec cibum capere, *ibid.* 349

Audet quiſquam veſtrûm aduerſus alterum negotium habens diſceptare apud iniuſtos, & non apud ſanctos? An neſcitis quia ſancti hunc mundum iudicabunt? Iam quidem torum delictum in vobis eſt, quia iudicia habetis cum inuicem. Quare non magis iniuriam patimini, aut quare non magis fraudamini? Sed vos injuriam facitis & fraudatis, & hoc fratribus? an neſcitis quoniam injuſti regnum Dei non conſequentur? *cap. 6.* 274

Neque fornicarij, neque idolis ſeruientes, neque adulteri, neque molles, neque maſculorum adoptitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebrioſi, neque maledici, neque raptores regnum Dei conſequentur Et hæc quidem fuiſtis, ſed abluti eſtis, ſed iuſtificati eſtis, ſed ſanctificati eſtis, in nomine Domini Ieſu Chriſti, & in ſpiritu Dei noſtri, *ibid.* 79. 277

Omnia licent, ſed non omnia expediunt, &c: *ibid.* 164. 279

Neſcitis quoniam corpora veſtra membra Chriſti ſunt? Auferens membra Chriſti, faciam membra fornicariæ. Abſit. An neſcitis, quia qui conglutinatur fornicariæ, vnum corpus ſunt? Erunt enim duo in carne vna. Qui autem ſe coniunxerit Domino, vnus ſpiritus eſt. *ibid.* 277

Omne delictum quodcumque fecerit homo, extra corpus eſt: qui autem fornicatur, in corpus ſuum peccat, *ibid.* 75. 277. 295

Non eſtis veſtri, empti enim eſtis pretio magno. clarificate & portate Deum in corpore veſtro, *ibid.* 162. 190. 265. 177.

Bonum eſt homini mulierem non contingere: propter fornicationem autem vnuſquiſque vxorem ſuam habeat, & vnaquæque virum ſuum habeat. Vxori vir debitum reddat, ſimiliter & vxor viro. Vxor corporis ſui poteſtatem non habet, ſed vir: ſimiliter & vir poteſtatem ſui corporis non habet, ſed vxor. Nolite fraudare inuicem niſi ex conuentione ad tempus vt vacetis orationi, & iterùm reuertimini ad idipſum, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam veſtram: hoc dico ſecundùm veniam, non ſecundùm imperium; volo autem omnes homines eſſe, ſicut & me, *ibid.* 272

Vnuſquiſque proprium donum habet à Deo alius ſic, alius autem ſic.

Quòd ſi non ſe continent, nubant. Iis autem quæ nupſerunt præcipio, non ego ſed Dominus vxorem à viro non ſeparari: ſi autem receſſerit, manere innuptam, aut reconciliari viro, & virum vxorem non dimittere, *ibid.* 280

De virginibus præceptum Domini non habeo, &c. *ibid.* 416. *alias* 316.

Alligatus es vxori, ne quæſieris ſolutionem: ſolutus es ab vxore, ne quæſieris vxorem, *ibid.* 369

Tempus collectum; ſupereſt ergo vt & qui habent vxores, quaſi non habentes ſint; & qui plangunt quaſi non plangentes, & qui gaudent, quaſi non gaudentes; & qui emunt, quaſi non ementes; & qui poſſident, quaſi non poſſidentes; & qui hoc mundo vtuntur, quaſi non vtantur. Præterit enim figura huius mundi, *ibid.* 264. *alias* 164. 265. *alias* 267.

Cælebs cogitat ea quæ ſunt Domini, quomodo placeat Deo: qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ ſunt mundi huius, quomodo placeat vxori. ſic & mulier, & virgo innupta, cogitat ea quæ ſunt Domini, vt ſit ſancta & corpore & ſpiritu: quæ autem nupſit, cogitat de iis quæ ſunt mundi huius, quomodo placeat viro, *ibid.* 163. 272. 369

Mulier vincta eſt quamdiu viuit vir eius; ſi autem dormierit, liberata eſt, vt cui vult nubat, tantùm in Domino: felicior autem erit ſi ſic permanſerit, *cap. 8.* 277

Cibus nos non commendat Deo: neque ſi manducauerimus, abundabimus: neque ſi non manducauerimus, egebimus, *ibid.* *ibidem.*

Si cibus ſcandalizat fratrem, non manducabo carnes in æternum, ne fratrem ſcandalizem, *cap. 9.* 99. 371.

Dominum Ieſum vidi, *ibid.* 243

Numquid non habemus poteſtatem mulierem circumducendi? *ibid.* 375

Factus ſum infirmis infirmus, vt infirmos lucrarer, *ibid.* 70

Neſcitis quoniam qui in ſtadio currunt, omnes qui-

EX EPISTOLA AD CORINTHIOS. II.

& illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum, vt fit æqualitas sicut scriptum est : Qui multum habuit, non abundauit, & qui modicum non indiguit, *ibid.* 262

Qui parcè seminat, parcè & metet : & qui seminat in benedictione, de benedictione & metet. Vnusquisque autem sicut corde proposuit ; non quasi ex tristitia, vel ex necessitate, hilarem enim datorem diligit Deus, sicut scriptum est ; Distribuit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in æternum, *cap. 9.* 163

Qui administrat semen seminanti, & panem ad edendum præstabit. Et multiplicabit seminationem vestram, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, vt in omnibus locupletemini : Administratio huius officij non tantùm supplebit ea quæ sanctis desunt, sed & abundauit per multam gratiarum actionem in Deum, *ibid.* *ibidem.*

Non enim audemus nos comparare aut conferre quibusdam qui seipsos commendant, sed ipsi in nobis ipsis nosmetipsos commendantes, &c. *cap. 10.* 375.

Despondi vos vni viro virginem castam adsignare Christo, *cap. 11.* 147

Transfigurat se velut angelum lucis, *ibid.* 179

Scio hominem raptum vsque in tertium cælum, *cap. 12.* 242

Datus est mihi stimulus carnis meæ, Angelus Satanæ, qui me colaphizet, vt non extollar : propter quod ter Dominum rogaui vt discederet à me & dixit mihi : Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur, *ibid.* 210. 266. 317

Timeo ne fortè veniens ad vos lugeam multos, ex iis qui ante peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam de immunditiis quas fecerunt, & fornicationibus & libidinibus, *ibid.* 74

EX EPISTOLA AD GALATAS.

MIror quòd sic tam citò demutamini ab eo qui vos vocauit in gratiam ad aliud Euangelium, quod non est aliud, nisi si sunt aliqui qui vos turbant, & volunt conuertere Euangelium Christi. Sed licet nos aut Angelus de cælo aliud adnunciet præterquam quod adnunciauimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus & nunc iterùm dico : Si quis aliquid vobis adnunciauerit præter quam quod accepistis, anathema sit, *cap. 1.* 55 103

Si hominibus placere vellem, Christi seruus non essem, 100.104. 163. 191. *alias* 365. 375

Reprehensio Petri à Paulo, *ibid.* 113

Abraham credidit Deo, & deputatum est ei ad iustitiam Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, filij sunt Abrahæ. Prouidens autem scriptura, quia ex fide iustificat gentes Deus, prænunciauit Abrahæ quia benedicentur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicti sunt cum fideli Abraham, *cap. 3.* 101. 245.

Factus pro nobis maledictum, *ibid.* 339

Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis, *ibid.* 96 110. 147

At vbi aduenit impletio temporis, misit Deus filium suum natum de muliere, *ibid.* 151

Quæ autem sursum est Hierusalem libera est, quæ est mater omnium nostrûm, *ibid.* 395

Diliges proximum tibi tamquam te. Si autem mordetis & accusatis inuicem, videte ne consumamini ab inuicem, *cap. 15.* 263

Caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem. Hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæ vultis ipsa faciatis. Manifesta autem sunt facta carnis, quæ sunt, adulteria, fornicationes, immunditiæ, spurcitiæ, idololatria, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animositates, prouocationes, simultates, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia : quæ prædico vobis sicut & prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas, *ibid.* 191 192

Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis suis, *ibid.* 163. 275

In contemplatione habentes vnusquisque ne & vos tentemini. Alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi, *ibid.* 71 263

Onera vestra sustinete inuicem, & sic adimplebitis legem Christi, *ibid.* *ibidem.*

Deus non deridetur, *ibid.* 114. 176

Ergo cùm tempus habemus, operemur quod bonum est ad omnes, maximè autem ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim suo metemus, *ibid.* 213 251

Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo, *ibid.* 163. 268

EX EPISTOLA AD EPHESIOS.

QVi simul conresuscitauit nos simulque sedere fecit in cælestibus, *cap. 1.* 393 399

Et cùm venisset adnunciauit vobis pacem his qui longè, & pacem iis qui propè ; quia per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem, *ib.* 258

Vt possitis comprehendere quæ sit latitudo, *ibid.* 339. 389.

Obsecro vos ego vinctus in Domino, dignè ambulare vocatione qua vocati estis, cum omni humilitate sensus & lenitate, cum patientia sustinentes inuicem in dilectione, satis agentes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis, *ibid.* 73.149. 181.216

Vnum corpus & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ, *ibid.* 149. 180

Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus & pater omnium, qui super omnes & per omnia, & in omnibus nobis, *ibid.* 54. 60. 131. 149. 180 387.

Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus, *ibid.* 336. 338. 394

Exponite priotis conuersationis veterem hominem, qui corrumpitur secundùm concupiscentias deceptionis. Innouamini autem spiritu sensus vestri, & induite nouum hominem, cum qui secundùm Deum constitutus est in iustitia, & sanctitate & veritate, *ibid.* 268

Irascimini & nolite peccare, sol non occidat super iracundiam vestram, *ibid.* 266

Nolite locum dare diabolo, 98 99. 374

Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus, *ibid.* 57 268

Nolite contristare Spiritum sanctum Dei in quo signati estis in diem redemptionis, *ibid.* *ibidem.*

Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia auferatur à vobis, *cap. 5.* 116. 166.

Stultiloquium & scurrilitas, quæ ad rem non pertinet, non nominetur quidem in vobis. Hoc enim scitote intelligentes, quia omnis fornicator, aut immundus, aut fraudator quod est idololatria, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei, *ibid.* 74. 171.

Nemo vos decipiat inanibus verbis : propterea enim venit ira Dei super filius contumaciæ ; nolite ergo esse participes eorum, *ibid.* 54.107.186

EX EPISTOLA AD PHILIPPENSES.

EX EPISTOLA AD COLLOSSENSES.

EX EPISTOLA AD THESSALONICENSES. I.

EX EPISTOLA AD THESSALONICENSES. II.

Iesus interficiet spiritu oris sui, & euacuabit illuminatione aduentus sui eum, cuius est aduentus, secundum opera Satanæ, in omni virtute, signis & prodigiis mendacibus. Et ideò mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati. *cap. 2.* 395.

Dilectum veritatis non receperunt vt salui fierent, ac propterea mittet illis Deus operationem erroris: vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed sibi placent in iniustitia *ibid.* 85.178

Præcipimus autem vobis in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt discedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinatè, & non secundùm traditionem, quam acceperunt à nobis. *cap. 5.* 87.186.277.179.

Neque gratis panem manducauimus ab aliquo, sed in labore & fatigatione, nocte & die operantes ne quem vestrûm grauaremus. *ibid.* 13.278.380.

EX EPISTOLA AD TIMOTHEVM PRIMA.

Finis autem præcepti est charitas de corde puro & conscientia bona & fide nôn ficta, *cap. 1.* 378

Scimus quoniam bona est lex, si quis ea legitimè vtatur, *ibid.* 376

Qui primò fui blasphemus & persecutor & iniuriosus, sed misericordiam merui quia ignorans feci, *cap. 1.* 125

Sint mulieres vestræ cum verecundia & pudicitia componentes se, non in tortis crinibus, neque auro, neque margaritis, aut veste pretiosa, sed vt decet mulieres promittentes castitatem per bonam conuersationem. *cap. 2,* 168.273.

Mulier in silentio discat in omni subiectione. Docere autem mulierem non permitto neque præpositam esse viro, sed esse in silentio. Adam enim primus formatus est, deinde Eua; & Adam seductus non est, mulier autem seducta est. *ibid.* 274.

Oportet autem eum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, vt non in oprobrium incidat & laqueum diaboli. *cap. 3.* 381.

In nouissimis temporibus, &c. *cap. 4.* 114,

Nemo iuuentutem tuam despiciat *ibid.* 108.

Forma esto fidelibus in sermone, in conuersatione & charitate, in fide & castitate. *ibid.* 370.

Viduas honora quæ verè viduæ sunt. *cap. 5.* 283. *alias* 281.

Quæ autem delicta est vidua, viuens mortua est. *ibid.* 418 419.

Si quis autem suorum & maximè domesticorum non agit curam, fidem denegat & est infideli deteriore *ibid.* 280.

Iuniores autem viduas præteri. Cùm enim indelicatæ fuerint in Christo, nubere volunt, habentes iudicium quoniam primam fidem reprobauerunt. *ibid.*

Aduersus maiores natu accusationem ne receperis. *ibid.* 180.

Peccantes coram omnibus corripe, vt & cæteri metum habeant. *ibid.* *ibidem.*

Quorumdam hominum peccata manifesta sunt præcedentia ad iudicium, quosdam autem & sua subsequuntur. *ibidem.* 380.

Si quis aliter docet & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Iesu Christi & doctrinæ eius, stupore elatus est. Discedite ab huiusmodi. *cap. 6.* 54.150.

Nihil intulimus in hunc mundum, verum nec quid auferre possumus. Habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti sumus *ibid.* 193.277.

Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & muscipulam, & desideria multa, & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis. *ibid.* 172.193.217.277.

EX EPISTOLA AD TIMOTHEVM II.

O Timothee fili, commendatum serua, noli spernere donum quod in te est per impositionem manuum seniorum, & cæter. *cap. 2.* 349.

Nemo militans Deo, obligat se molestiis sæcularibus, vt possit placere ei cui se probauit. *ibidem.* 265.

Sed si certauerit quis, non coronabitur, nisi legitime pugnauerit. 137.265.

Si enim commorimur & conuiuemus; si toleramus, & conregnabimus; si negamus, & ipse negabit nos *ibidem.* 236.

Noli verbis contendere, nihil enim vtile est, nisi in subuersionem audientium. Solicitè cura teipsum probabilem, &c. Stulta autem & inania eloquia deuita, multum enim proficiunt ad impietatem. *ibid.* 380.

Sermo eorum velut cancer serpit. *ibid.* 53.87.126. 178.182.279.

In domo autem magna non solum sunt vasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia, & quædam quidem honorata, quædam autem inhonorata, *ibid.* 65.73.155.

Stultas autem & ineruditas quæstiones deuita; sciens quia lites generant. *ibid.* 275.

Seruum Domini non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes, docibilem, patientem, cum omni modestia corripientem eos, qui resistunt veritati: ne fortè det illis Deus pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur secundùm eius voluntatem. *ibid.* 131.378.

In nouissimis diebus aderunt tempora molesta, & erunt homines sui placentes, superbi, tumidi, cupidi, blasphemi, parentibus inobedientes, ingrati, impii, sine affectu, sine fœdere, delatores, incontinentes, immites, bonum non amantes, proditores, procaces, stupore inflati, voluptates magis quàm Deum diligentes, habentes deformationem religionis, virtutem autem eis abnegantes, hos deuita. Ex his sunt qui repunt in domos & prædantur mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis, semper discentes, & numquam ad scientiam veritatis peruenientes, & quomodo Iannes & Mambres restiterunt Moysi, sic & hi resistunt veritati, homines corrupti sensu, reprobi circa fidem, Sed non proficient plurimum. Imperitia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit, 80.84.

Omnis scriptura diuinitus inspirata vtilis est ad docendum. 249.

Erit tempus quando sanam doctrinam non sustinebunt, sed secundùm sua desideria coaceruabunt sibi magistros prurientes in audiendo, scalpentes aures: Et à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur. *cap. 4.* 278.

Ego iam delibor, & tempus instat meæ assumptionis. Bonum agonem certaui, cursum perfeci, fidem seruaui, iam superest mihi corona iustitiæ, quam mihi reddet Dominus in illa die iustus iudex: non solum autem mihi sed omnibus qui dilexerint aduentum eius. *ibid.* 20.270.

EX EPISTOLA AD TITVM.

Ante tempora sæcularia. *ibid.* 312.

Episcopum oportet esse sine crimine tamquam

nentem. *ibidem.* 194. 231.
Qui habuerit substantiam mundi, & viderit fratrem suum desiderantem, & clauserit viscera sua ab eo, quomodo charitas Dei manet in illo? *ibid.* 218. 262. *alias* 264.
Si cor nostrum nos non reprehendat, fiduciam habemus apud Deum, & quodcumque petierimus accipiemus ab eo. *ibid.* 281.
Omnis spiritus qui confitetur Iesum Christum in carne venisse, de Deo est; qui autem negat in carne venisse, de Deo non est, sed est de Antichristi spiritu, *cap.* 4. 252.
Maior est qui in vobis est, quàm in isto mundo. *ibid.* 377.
Deus dilectio est, & qui manet in dilectione, in Deo manet, & Deus in eo. *ibid.* 184 263.
Si quis dixerit quoniam diligit Deum & fratrem suum odit, mendax est; qui enim non diligit fratrem suum quem videt, Deum quem non videt quomodo potest diligere? *cap.* 5. 263.
Et hi tres vnum sunt. *ibid.* 381.

EX EPISTOLA IOANNIS II.

SI quis ad vos venit, & doctrinam Christi non habet: nolite eum admittere in domum vestram, & aue illi ne dixeritis. Qui enim dixerit illi aue, communicat factis eius malis. *cap.* 11. 290.

EX EPISTOLA IVDÆ.

ECce venit cum multis millibus nunciorum suorum, facere iudicium de omnibus, & perdere omnes impios, & arguere omnem carnem de omnibus factis impiorum, quæ fecerunt impiè, & de omnibus verbis impiis, quæ de Deo locuti sunt peccatores. *cap.* 1. 309.

EX APOCALYPSI IOANNIS.

ET conuersus respexi vt viderem vocem quæ mecum loquebatur; & vidi septem candelabra aurea, & in medio candelabrorum similem filio hominis vestitum podere, & erat præcinctus supra mamillas zonam auream. Caput autem eius & capilli erant albi velut lana aut nix, & oculi eius vt flamma ignis, & pedes eius similes aurichalco ignis, sicut de fornace ignis, & vox eius vt sonus aquarum multarum, & habebat in dextera sua septem stellas, & ex ore eius gladius ex vtraque parte acutus exibat, & facies eius splendebat vt sol in virtute sua. Et cùm vidissem eum, cecidi ad pedes eius tamquam mortuus, & imposuit super me dexteram suam, dicens: Nolite timere, ego sum primus & nouissimus, & viuus qui fueram mortuus, & ecce sum viuens in sæcula sæculorum, & habeo claues mortis & inferorum, *cap.* 1. 258.
Septem stellæ, septem Angeli, septem candelabra, septem Ecclesiæ.
Memor esto vnde excideris, & age pœnitentiam, & fac propria opera, si quo minus, veniam tibi nisi pœnitentiam egeris. *ibidem* 26. 77. 173 308.
Qui vincet dabo illi edere de ligno vitæ quod est in paradiso Dei. *ibid.* 270.
Nihil eorum timeas quæ passurus es *ibid.* 238.
Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ. *ibid.* 13. 31. 270.
Habeo aduersus te multa, quod vxorem tuam Iezabel, quæ se dicit Propheten, sinis docere & seducere sanctos (*vel* seruos) meos fornicari, & manducare de sacrificiis. Et dedi illi tempus vt pœnitentiam ageret, & pœnitere non vult à fornicatione sua. Ecce mitto eam in lectum, & qui cum ea fornicati sunt in tribulationem maximam, nisi pœnitentiam gesserint ab operibus suis. *ibid.* 72.
Et scient omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis, & dabo vnicuique secundùm opera sua. *ibid.* 176. 188 212. 275.
Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam. *cap.* 3. 186. 225. 236. *alias* 237.
Dicis: Diues sum & ditatus, & nullius egeo, & pauper, & cæcus & nudus. Suadeo tibi emere à me aurum ignitum de igni, vt sis diues, & vestem albam vestiaris, vt non appareat in te fœditas nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos vt videas. *ibid.* 217. 218. 304.
Quos diligo, redarguo & castigo. *ibid.* 171.
Vincenti dabo sedere super thronum meum sicut & ego vici & sedi super thronum patris mei. *ibid.* 38.
Et requiem non habebant die ac nocte dicentes: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus Sabaoth, qui erat & qui est, & qui venturus est omnipotens. *ibid.*
Et vidi librum in dextera Dei sedentis super thronum, scriptum intus & retrò, signatum signis septem, & vidi Angelum fortem prædicantem voce magna: quis dignus est accipere librum & aperire signa eius? nec quisquam poterat, neque de cælo, neque super terram, neque sub terra aperire librum, sed neque perspicere eum. Et ego flebam multum, quod nemo dignus repertus esset qui aperiret librum, aut videret illum. Et vnus ex senioribus dixit mihi: Ne fleueris, ecce vicit leo de tribu Iuda, radix Dauid aperire librum & soluere septem signa eius. *ibid.* 253.
Et vidi in medio throni & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem quasi occisum, habentem cornua septem, & oculos septem; qui sunt septem spiritus Dei missi per orbem terræ. Et venit & accepit librum de dextera Dei sedentis in throno. Et cùm accepisset librum, quatuor animalia & viginti quatuor seniores prostrauerunt se ante agnum, habentes singuli citharas & pateras aureas plenas odoramentis supplicationum, quæ sunt orationes sanctorum, & cantauerunt canticum nouum, dicentes: Dignus es Domine accipere librum & aperire singacula eius, quoniam occisus es, & redemisti nos sanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione, & fecisti nos regnum Deo nostro, sacerdotesque fecisti & regnabunt super terram. *ibid.* 254. 255.
Et vidi cælum apertum, & ecce equus albus: & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus æquumiustumque iudicans, & prælliabatur, eratque coopertus veste conspersa sanguine, & dicitur nomen eius, sermo Dei *cap.* 6. 250.
Et cùm aperuisset quintum sigillum, vidi sub ara Dei animas occisorum propter verbum Dei & martyrium suum, & clamauerunt magna voce, dicentes: Vsquequo domine sanctus & verus non iudicas, & vindicas sanguinem nostrum de his qui in terris inhabitant; Et datæ sunt eis singulæ stolæ albæ. & dictum est eis vt requiescerent breui ad huc tempore, donec impleretur numerus conseruorum & fratrum eorum, quique postea occidentur exemplo ipsorum. *ibid.* 269.
Et cùm aperuisset sigillum sextum, ecce terræ motus factus est magnus, & factus est sol niger vt saccus cilicinus, & luna tota sanguinea facta est, & stellæ ceciderunt in terram, quomodo ficus à vento magno agitata mittit grossos suos; & cælum recessit vt liber cum inuoluitur, & omnis mons & insulæ de locis suis

FINIS INDICIS SCRIPTVRARVM.

APPROBATIO.

VIRI nobiliſſimi ac doctiſſimi & ſenatoris integerrimi NICOLAI RIGALTII *Obſeruationes & Notas* ad libros D. Cæcilij Cypriani Carthaginienſis Epiſcopi cum Præfatione Galeata & animaduertendis quibuſdam ad maiorem earumdem Obſeruationum lucem, Nos è Societate Sorbonicâ Doctores Theologi legimus & probauimus. Die 8. menſis Auguſti anno Domini milleſimo ſexcenteſimo quadrageſimo octauo. Sign. A. DE BREDA. M. GRANDIN.

SVMMA PRIVILEGII
Regis Chriſtianiſsimi.

LVDOVICVS XIV. DEI GRATIA GALLIARVM ET NAVARRÆ REX CHRISTIANISSIMVS, ſingulari priuilegio ſanxit ; ne quis per vniuerſos Regnorum ſuorum fines, intra quindecim annos à die perfectæ primæ Editionis computandos imprimat, aut alibi excuſum venalem habeat Libros qui inſcribuntur *Sancti Cæcilij Cypriani Opera*, *Marci Minucij Felicis Octauius*, *Arnobij Afri aduerſus Gentes*, *Iulij Firmici de Errore profanarum Religionum*, *Commodiani Inſtructiones aduerſus Gentium deos pro Chriſtiana diſciplina*: Omnia cum notis integris NICOLAI RIGALTII, variorumque commentariis illuſtrata, & PHILIPPI PRIORII ſtudio recenſita & accurata; præter Ioannem DV PVIS Bibliopolam Pariſienſem : Qui ſecus fecerit, Librorum confiſcatione, & pœnis quæ latiùs in diplomate Regio continentur, multabitur. Datum Pariſiis die 21. Iunij 1664.

Signatum, IVSTEL.

De Mandato Regis.

In publicas Bibliopolarum Pariſienſium Societatis Tabulas relatum menſe Septembris 1665.
Signatum, S. PIGET, Synd.

Hæc prima Editio abſoluta fuit die ſecunda Ianuarij anno Domini 1666. atque exemplaria tradita.

NICOLAVS RIGALTIVS LECTORI.

DE VARIIS EDITIONIBVS OCTAVII MINVCIANI.

ANNI sunt omninò centum, ex quo M. Minucij Felicis Octauius prima per typographos editione versari cœpit hominum manibus eruditiorum. Exemplar annorum haud minus octingentorum in Vaticana Romæ seruabatur. ex eóque descripti septem Arnobij aduersus Gentes libri prodiêre; cum usque vna pro libro eiusdem Arnobij octauo Minucij Felicis Octauius. Nemo suppositum arguebat. Ipse quidem vindicias libello suo satis clarè poscebat. Sed libellum percipiebat nemo. Ergo delatus in Germaniam Arnobius cum appendice sua, in eas manus incidit, quæ stili Africani satis horridam libertatem imperiosa dictatura tam inuerecundè subegerunt vt penè sensus ac mentis imporem reddiderint; fari iussum, quæ nec somniare voluisset vnquam. eiusdemque fortis infelicitatem nec Minucius effugit. Misellus Octauius! & suum & parentis sui nomen amiserat, & jam non persona, sed liber octauus Arnobij dicebatur. Nun sine rubore talis audiebat, inter haud ignarus commentariorum Lactantij & Hieronymi, qui numerum Arnobianorum septimo concludi testarentur, deque Minucij Octauio, clari parentis legitimo fœto, fidem non ambiguam facerent. Quis crederet? Hæc munimenta non senserat Erasmus, qui tam multos simili casu adflictos erexerat. Tandem inter ciuilis prudentiæ togatos, eruditione, judicio, pietate insignis Franciscus Balduinus Atrebas ex jore manu consertum venit, & appellata fide publica doctè & religiosè multa præfatus, datis notoribus, indiciis apertissimis, Arnobio non inuito, abduxit Octauium, confestimque reddidit M. Minucio Felici. Sic peractum status Octauiani judicium anno Christi supra millesimum quingentesimum sexagesimo Hidelbergenses typographi vulgauerant. Et tamen annis post triginta tribus, quasi tota penderet adhuc in dubio caussa, Fuluius Vrsinus ex scedis Petri Ciacconi Romanam Arnobij editionem instaurauit, prima certè, & Germanica etiam, atque Batauа, longè meliorem; sed quæ dissimulato Balduini præjudicio, totam sibi iudicij gratiam vindicaret: quasi tum primùm de statu suo Minucius & Octauius certi esse inciperent ac securi. Annis adhuc sequutis prope viginti, vir eximiè doctus, & iudicij admodum exacti, Ioannes Vouerius, Minucii sextam editionem per Frobenianos accurauit. Notas apposuit sinceras collatione veterum, qui pro Christianis apologetica scripserant, perutiles. Etenim multa præcedentibus editionibus obscura & deprauata remanserant. Vetus exemplar inspexisse videtur; illud ipsum ex quo Romanam editionem primam per Ferrarium & Priscianensem fuisse cusam testatus Faustus Sabæus, præfatione ad Franciscum I cuius nomini maiestatique opus dicatum fuerat, & iussu quidem, vt videtur, Pontificis maximi. is potentissimo Principi vetustorum exemplarium bibliothecam instituenti, cum editione Arnobij typographica veteres etiam membranas, vnde prodibat editio, donari voluit. nam exinde in Bibliotheca Regia censentur: tanti plurimi æstimandæ, quod Minucij vel Arnobij vetus exemplar aliud vllibi exstare hactenus est incompertum. Annis post Vouerium nouem, septima Minucij Felicis editio venit in lucem, ab Geuerarto Elmenhorstio elaborata, Balduini præfatione recusa, & Vouerij notationibus interspersis, adiectisque insuper veterum eiusdem argumenti auctorum paginis locuples. Illic præterea variæ lectiones exhibitæ, ac sæpenumerò citatus perperam liber manuscriptus. non alius sanè quàm ille Regius. qui liber visus est etiam Desiderio Heraldo Iurisconsulto, cuius adeò post ceteras omnes accuratior editio anno post Elmenhorstium prodiit. Nos hac ipsa denuò cum eodem libro Regio commissa & comparata, deprehendimus quæ perspicaces oculos effugerant aliquam multa, nec pauca etiam secus accepta quàm velit ipse Minucius vt jam opinari liceat, huic editioni nostræ locum fuisse seruatum. nec offensum iri de præcedentibus editoribus quemquam, si quid sibi bono publico fiat, quod ipse suis antecessoribus non sine gloria, fecisse dicatur.

VETERVM DE M. MINVCIO FELICE TESTIMONIA.

LACTANTIVS LIB. I. DIVINARVM INSTITVTIONVM, CAP. XI.

Minucius Felix in eo libro, qui Octauius inscribitur, sic argumentatus est, Saturnum, quum fugatus esset à filio, in Italiamque venisset, Cæli filium dictum; quod soleamus eos, quorum virtutem miremur, aut qui repentinò aduenerint, de cælo cecidisse dicere: Terræ autem, quod ignotis parentibus natos, terræ filios nominemus.

IDEM LIB V. CAP. I.

Minucius Felix, non ignobilis inter caussidicos loci fuit. Huius liber, cui Octauio titulus est, declarat, quàm idoneus veritatis assertor esse potuisset, si se totum ad id studium contulisset.

B. HIERONYMVS DE VIRIS ILLVSTRIBVS.

Minucius Felix Romæ insignis caussidicus scripsit Dialogum Christiani & Ethnici disputantium, qui Octauius inscribitur. Sed & alius sub nomine eius fertur de fato, vel contra Mathematicos, qui cùm sit & ipse diserti hominis, non mihi videtur cum superioris libri stilo conuenire.

IDEM EPISTOLA AD MAGNVM.

Minucius Felix caussidicus Romani fori, in libro, cui titulus Octauius est, & in altero contra Mathematicos, si tamen inscriptio non mentitur auctorem, quid Gentilium scripturarum dimisit intactum?

IDEM APOLOGIA AD PAMMACHIVM.

Taceo de Latinis scriptoribus Tertulliano, Cypriano, Minucio, Victorino, Lactantio, Hilario: ne non tam me defendisse, quàm alios videar accusasse.

EVCHERIVS EPISC. IN EPIST. AD VALERIANVM.

Et quando clarissimos facundia Firmianum, Minucium, Cyprianum, Hilarium, Iohannem Ambrosium ex illo volumine numerositatis euoluam.

MIN. ⁂

PROLEGOMENA

FRANCISCI BALDVINI I.C.

IN M. MINVCII FELICIS OCTAVIVM.

VT hunc siue Libellum, siue Dialogum, qui multis jam sæculis falsò creditus est, dictusque esse octauus Arnobij aduersus Gentes, & inscriberem, & esse planè liquidóque affirmarem M. Minutij Felicis OCTAVIVM, facilè mihi persuaserunt duo & boni & antiqui, & graues testes auctoresque, Lactantius & Hieronymus. Ille enim suarum Institutionum lib. 1 cap. 11. citat Minucium Felicem in eo, vt ait, libro, qui OCTAVIVS inscribitur: & ex eo verba quædam descripta recitat, quæ non patiuntur nos aut alium aliquem, aut alterius cuiusquam OCTAVIVM fingere. Idem lib. 5. cap. 1. loquens de Christianorum quos legerit, eloquentia primo loco hunc Minucium laudat. *Minucius (inquit) Felix non ignobilis inter causidicos loci fuit. Huius liber cui OCTAVIVS titulus est, declarat, quàm idoneus veritatis assertor esse potuisset, si se totum ad id studium contulisset.* Testis alter est Hieronymus, qui hunc (sicut ipse fatetur) Lactantium secutus, in Catalogo scriptorum Ecclesiasticorum ait: *Minucius Felix Romæ insignis causidicus, scripsit Dialogum Christiani & Ethnici disputantium, qui OCTAVIVS inscribitur.* Idem in epist. ad Magnum Oratorem Roman. *Minucius (inquit) Felix causidicus Romani fori, in libro cui titulus OCTAVIVS est, quid Gentilium scripturarum dimisit intactum?* Iam autem non esse hunc librum Arnobij, satis patet, cùm Minucij esse appareat. Et verò quòd Hieronymus in eadem epistola subjicit, indicare alioqui poterat, Arnobij non esse, cùm quidem non nisi septem, qui etiamnum extant, libros aduersus Gentes Arnobium scripsisse testetur. Cúmque alterùm quemdam librum Minucio nostro falsò inscriptum fuisse narret, tanto miror doleóque magis, hunc qui eius erat vnicus ω γνήσιος, fuisse illi surreptum, alterique non domino injustè ascriptum: vt & plagio & partu supposito facta nostro Minucio duplex injuria esse videatur. Sed hæc frequens est querela de librariorum nihil non temerè miscentium facinoribus. Fortasse, vt hunc libellum Arnobio quidam ascriberent, quædam styli & argumenti similitudo, quæ imperitos persæpè fallit, fecit: & cùm legerent OCTAVVM, statim somniarent octauum aliquem esse librum. Ridiculè profectò & ineptè. Saltem Arnobio perpetua oratione vtenti Dialogum temerè ascribendum non esse cogitassent. Verùm inscitiæ tam cæca quàm confidens est audacia. Sanè Hieronymus scribit, Nepotianum suum esse in scriptoribus Ecclesiasticis diligenter versatum fuisse; vt si quid ex iis proferretur, statim agnosceret atque discerneret, quid Tertulliani, quid Cypriani, quid Lactantij, quid Minucij, quid Victorini, quid Arnobij esset. Ceterùm tantò magis miror, Erasmum eo loco, illum dico Erasmum, hominem acerrimo judicio præditum, & talium scripturum minimè obtusum censorem, annotasse, huius Minucij nihil nunc extare.

Cujus potissimum Imperatoris temporibus Romæ vixerit noster Minucius, nondum mihi satis liquet. Hieronymus in suo Catalogo, quo scriptores Ecclesiasticos eo quo vixerunt ordine recensere videtur, illum Origeni proximum, Cypriano priorem fuisse, obscurè significat. Sed eius alioqui vel sæculum vel ætatem non indicat. Certè in Cypriani de Idolorum vanitate libello plurima sunt, quæ totidem verbis in OCTAVIO Minucij leguntur: necesse vt sit, aut hunc ab illo, aut illum ab hoc ea sumpsisse. Hieronymus verò in Epistola ad Magnum, loquens de latinis scriptoribus Ecclesiæ, etsi Minucium ante Cyprianum laudet, tamen illam de Idolis orationem ascribere Cypriano magis videtur. Sed & in apologia pro suis aduersus Iouinianum libris, primo loco Tertullianum, secundo Cyprianum, tertio Minucium commemorat. Sabellicus, sed sine teste, affirmat eum Romæ floruisse, quo tempore Vrbanus ibi erat Episcopus: hoc est, temporibus Alexandri Seueri Imperatoris. Si ita esset, esset Minucius antiquior Cypriano, æqualis Tertulliano, nostrisque adeò Iureconsultis Vlpiano & Paulo. Verùm etsi posteriorem fuisse credam, tamen proximè illa tempora secutum esse existimo; nostra verò non attingere nisi interuallo longissimo, hoc est, annorum propè M.CCC.

Minuciam gentem olim Romæ nobilem fuisse memini, in qua quatuor Consules Minucij Augurini intra annos quadraginta numerari possunt. Sed & Minucios Rufos, & Minucios Thermos in fastis Consularibus lego. Denique & Minucius Fundanus Asiæ præses fuit illustris, ad quem Adrianus Imp. non iniquam de Christianis legem misit: vt jam nihil dicam de eo, cuius in Epistolis meminit Plinius, vel quem ille noster laudat Iulianus, cuius ad Minucium Natalem libri de jure ciuili laudantur.

His verò omnibus vnum Minucium Felicem, etsi non fuerit eiusdem aut gentis aut familiæ, facilè antepono, ætate quidem posteriorem, doctrina tamen, virtute, & (quod primo loco numerandum est) pietate multò superiorem. Fuit enim non modò Iurisconsultus magnus, & excellens suo tempore orator: sed & (quod maius est) fuit seriò Christianus. Afrum fuisse suspicor, licet id affirmare non ausim. Certè Frontonis Cirtensis (Cirta autem fuit nobilissima ciuitas, cuius & in Pandectis mentio fit) ita meminit, vt in Africa versatum se esse significet. Estque genus dicendi, scribendique secutus, quale Afri illi, Tertullianus, Cyprianus, Arnobius: vt iam de posterioribus non loquar, quos eadem olim aluit Africa, illa (inquam) felix, fœcundaque Africa, quæ vt semper aliquid noui proferre dicebatur, sic etiam religionis nostræ vindices & patronos doctissimos, acerrimosque protulit, & ad ipsius quoque Romanæ Ecclesiæ præsidium atque defensionem emisit. Nam & ex eadem Africa prodibant hostes minimè ignaui, neque improbi minus, quàm vehementes calumniatores, qualis (ne longiùs abeam) fuit ille, cuius iam memini, Fronto: quem quidem tam impudentem rhetorem, quàm impium Christianorum aduersarium fuisse, ex Minucio intelligemus. Nollem hunc fuisse Papirium Frontonem Iurisconsultum, qui in Pandectis laudatur. Suspicor potiùs fuisse Cornelium Frontonem Rhetorem: quem Capitolinus narrat fuisse præceptorem M. Antonini Philosophi Imp. & ex cuius etiam schola oratoria accepimus prodiisse illum nostrum Militonem, qui ad Christianorum defensionem eloquentiam suam conuertit: vt quod illis impius præceptor probrum asperserat maledicendo, bonus discipulus abstergeret respondendo.

Minucium nostrum Romæ causas egisse, paulò antè ex Lactantio & Hieronymo dictum est: neque hoc ipsa

dissimulat, cùm vindemiarum feriis curam judiciariam sibi remissam fuisse narrat. Sic enim & Vlpianus in Pandectis lib. 1. D. de Feriis scribit, M. Antonini Imp. oratione expressum fuisse, ne quis messium aut vindemiarum tempore aduersarium cogeret ad judicium venire. Sicuti & Suetonius narrat Augustum statuisse, ne Septembri Octobrive mense necesse esset in Senatum venire. Imò verò & ipse Cyprianus, tamquam alter Minucius, in sua epistola ad Donatum, meminit eius temporis, quo (vt ait) indulgente vindemia solutus animus in quietem, solennes & statos anni fatigantis inducias sortitur. Ac tum quidem secessus amœnos captare se ait, vbi de rebus diuinis cogitet. Non dissimilis est narratio nostri Minucij. Felices verò illæ feriæ, quibus à foro subselliisque abductus nobilissimus causidicus est ad religiosam siue commentationem, siue disputationem. Cicero, quod abs nostro Scæuola accepit, narrat Lælium cum Scipione solitum esse rusticari: eosque incredibiliter repuerascere esse solitos, cùm rus ex vrbe tamquam ex vinculis euolassent: conchas etiam & vmbilicos ad Cajetam & ad Lucrinum legere consuesse, & ad omnem animi remissionem ludumque descendere. Eius verò exempli statim mihi in mentem venit, cùm Minucium audirem, relicto strepitu forensi, cum suo Octauio rusticari, & in littore Ostiensi suauiter spectare puerilem, quem describit ludum. Sed cùm deinde audio, quàm in illo secessu & grauis & seria de religione disputatio fuerit, & quale sit in deserto fornice concilium: sentio, numquam coactum Romæ fuisse senatum maiori de re: nullumque forum, vrbem nullam, nullum negotium, illi siue otio siue solitudini prætulero. Sæpiusque vt Iurisconsulti eo modo feriari, secedere atque rusticari aliquando velint, optare cogor. An in eorum animas cadere non potest sancta aliqua, & religiosa, & secreto suo digna rerum diuinarum cogitatio? Lactantius innuit Minucium sese totum non contulisse ad studium rerum Ecclesiasticarum. Sed tanto nobilior eius jurisprudentia fuit, quæ qualis esse debet, in Repub. fuit; & rerum diuinarum humanarumque curam & cognitionem coniunxit: tantóque propterea magis eius exemplum nostri ordinis hominibus commendo: vt saltem diebus nefastis in ocio melioris religionis fastos excolant, iisque se dent atque addicant. Habebant olim feriantes Romani suam decursionem Tiberinam, cuius meminit Cicero: suamque (vt leges nostræ vocant) Majumam ad Ostiam. Sed excursio nostri Minucij quàm minimè aut ociosa aut ludicra fuit? Digna profectò, cuius vestigia libenter conspiceret Augustinus; & illum recessum, in quo habita est disputatio, salutaret, cùm in Ecclesia Ostiensi matrem suam Monicam sepeliret. Equidem religiosi eius colloquij, quod sancta hæc matrona cum filio suo habuit ad ostia illa Tiberina, [sicuti ipse recitat lib. 9. Confession.] meminisse soleo, quoties Dialogum hunc Minucianum lego.

Quænam esset Romani fori conditio, cùm in eo versaretur Minucius, quæque Ecclesiæ in ea vrbe tunc facies esset, eius ætatis memoria planè ostendit: & quæ aliquando scripsi ad edicta veterum Principum Romanorum de Christianis, eam rem illustrant. Neque ignota est historia temporum, quibus Decius aut Valerianus imperauit. Benè verò habet: Iurisconsultis, quorum de jure ciuili responsa legimus, non solùm abs religione alienis, sed & eius acerrimis aduersariis, successisse Christianum causidicum: & illud siue forum, siue collegium Romanæ togæ atque aduocationis, quod tot jam annis conspersum fuerat sanguine & cineribus piorum hominum, tandem aliquando voce & vestigiis Christiani Iurisperiti expiatum atque consecratū fuisse. Arnobius libro primo gloriatur, & oratores & jurisconsultos, magnis (vt ait) ingeniis præditos, transiisse ad Ecclesiam. Credo equidem, cùm id scriberet, de Minucio eum suo cogitasse. Multos eius ordinis fortassè numerare vix potuisset. Sed Minucij tamen exemplum quosdam secutos esse credo: vt & Minucius habuit, quos in eodem stadio sequeretur. Saltem Hieronymus ad Magnum, vbi Minucium laudat, meminit duorum Romanæ vrbis Senatorum, Hippolyti & Apollonij, qui vt inter scriptores Ecclesiasticos referrentur, meriti sint. Quid dicam de illo Vetio Epagatho Lugdunensi, qui olim & multis quidem ante Minucium annis & fuit, & partim ignominiæ, partim honoris causa (vt varia tunc erant hominum de religione judicia) publicè appellatus est ADVOCATVS CHRISTIANORVM? An horum causam aliquando in foro Rom. Minucius egerit, nescio. Certè Tertullianus vix hoc licuisse significat, & tam odiosa tunc erat eorum siue religio, siue Ecclesia, cui status Reipub. Imperijque Rom. aduersabatur, totque iam erat publicis præjudiciis confossa, vt ipsius nominis Christiani confessio ad damnationem satis esset. Tantùm abest, vt huius religionis esset, quæ libertatis erat, assertio. Sed tantò magis interea miror, in tam profano & inimico foro consistere causidicum pium potuisse. Mirum verò, cùm iam annis propè ducentis orbis Romanus & palam & publicè & liberè Christo nomen dedisset, auctoribus ipsis Imperatoribus, visam esse legem necessariam, quæ & tandem lata est, vt in nullo foro vel aduocatus vel causidicus esset vllus, vel ius postulandi quisquam haberet, qui Christianus non esset. L. 8. Cod. de Postul. Quàm fuit itaque nobile Minucij nostri exemplum, quo bonarum partium, quantùm potuit, patronus Romæ fuit, quo tempore nondum impunè hoc licebat? Certè Christianis tunc erat interdictum foro, neque iis ius postulandi Prætor dabat. Verùm etsi magis illi palliati quàm togati esse solerent: tamen quia iis Respub. sæpè carere non poterat, aliquando togatos esse eos, & eorum quosdam aliquod in Repub. munus obire, passi subinde sunt ethnici principes. Christiani Imperatores deinde multò fuêre indulgentiores, qui eos & Consules & Præfectos Vrbi atque etiam Prætorio interdum creabant, quos aliqui non ignorabant esse acerrimos hostes religionis, quod intelligi potest vel ex vnius Symmachi conditione. Sed facti tandem aliquando sunt seueriores, & senatum forumque Romanum perpurgarunt, & Minucios quosdam esse iusserunt, quicumque vel ius dicerent, vel causas agerent. Aram Victoriæ, quæ in vestibulo curiæ stabat, ad quam senatus jurare atque sacrificare solebat, iampridem euerterant, ipso etiam Symmacho & senatu reclamante. Sed effecerunt postremò, vt non modò à tali superstitione liberi essent omnes togati, sed etiam vt nulla in foro nisi Christiana esset illa jurisprudentia, cuius iam olim aliqua in Minucio nostro effigies fuerat.

Minuciani huius Libelli inscriptio, & Dialogi forma, antiquum, eruditumque scribendi morem refert. Genus dicendi est argutum, acre, vehemens. Est pressum, densum, neruosum, crebris sententiis compactum, omniumque antiquitatum atque historiarum memoria refertum: & in quo plures sententias, quàm periodos numerare possis. Nam neque verbosi olim fuerunt Christiani, qui verba dare nondum didicerant: & eorum patroni erant homines docti, ac (vt vno verbo dicam) polyhistores. Quod ad falsa crimina attinet, non tam verbis & libellis quàm vita & re ipsa refellebant aduersarios.

Quæstio, quæ hîc proponitur, & causa, qua de agitur magna est, de religione nempè vera aut falsa. Acerrima vtrinque est actio atque contentio. Exitus & victoria est, qualis esse debet, vbi verum cum falso confligit. Malarum partium vehemens patronus, & bonarum grauis hostis est Cæcilius Natalis. Harum contra vindex, & illarum accusator acerrimus atque iustissimus est Octauius Ianuarius. Medius sedet bonus judex atque arbiter Minucius Felix. Contentionis occasio fuit, quòd cum hic cum duobus illis, quos nominaui, in litore Ostiensi ambularet, ab Octauio Christiano reprehensus sit Cæcilius ethnicus, qui occurrens idolo Serapidis, illud colere se significasset. Sanè olim Pisone & Gabinio Coss. Serapidis sacra Capitolio & vrbe

fuerant ejecta : sed posteà fuerunt restituta, & in suburbiis facilè hærebant. Reprehensus Cæcilius fremit, & tamquam irritatus grauiter in Christanorum religionem inuehitur : suamque simul superstitionem defendens, Octauium veluti lacessit. Sed imprudens incurrit in aduersarium fortem & acrem, & (vt ille ait) fragili cupiens illidere dentem, infregit solido.

Causæ status non vnus est. Cæcilius variè & confusè agit de multis. Octauius pleraque & depellit sola infitiatione, & retorquet iusta recriminatione. Quædam ingenuè confitetur : sed jure defendit. Itaque hæc disceptatio partim facti, partim juris quæstionibus constat. Tertullianus anteà, & ante Tertullianum Iustinus & Athenagoras, quorum extant apologetici libelli, & posteà Cyprianus partim contra Demetrianum, partim in libello de vanitate Idolor. & multò deinde magis Arnobius atque Lactantius hanc causam egerunt : & vsi plerumque sunt non iisdem modò & sententiis & argumentis, sed & verbis & formulis. Sic enim maiores nostri eadem de iisdem (vt ille olim dicebat) dicere solebant.

Atque vtinam posteritas tale obseruasset exemplum, ambitiosa nouitas bonam antiquitatem non inquinasset. Velim sanè apologias eorum, quos dixi, cum hoc Minuciano libello conferri : vt alium nunc commentarium colligere non sit necesse. Multa ex veterum philosophorum disputationibus & poëtarum fabulis, & Romana, Græcaque historia subtiliter & doctè hic repetuntur. Verùm ineptum esset iis de rebus annotationes multas & otiosas hoc loco inculcare. Mallem quæ ad antiquitatum Christianarum memoriam pertinent, copiosè explicare. Sed & harum commentariis alius dabitur liberior locus : nam iis, quos jam inchoaui, absoluendis aliquando me dedam. Iam verò præter illos, quos dixi, libellos valdè velim etiam hic legi & comparari aduersarias orationes Symmachi & Ambrosij : vt, quam causam acriter quidem, sed priuatim tamen, quo tempore Christianis palam esse vix licebat, actam esse ex Minucio audiemus, eamdem multis post annis publicè in aulico consistorio iterum iterumque agitatam, in eaque nobilem Romanorum sacrorum patronum, qui & Pont. Max. & Præfectus Vrbi erat, cum maximo & acerrimo antistite Christianæ religionis commissum, quo tempore nostri liberi erant & bona, æquaque conditione, audiamus : præsertim cùm judex & arbiter sederet, non modò tam religiosus, quàm Minucius, sed multò maioris auctoritatis, & qui rem benè judicatam exequi, & aduersarij calumniatoris petulantiam reprimere atque coërcere posset. Si quis denique hîc adjungat Augustini libros de Ciuitate Dei, ad Octauij disputationem multum lucis & splendoris adjunxerit. Ego in talibus commentariis nunc describendis non immorabor. Sed breuiter tantùm delibabo quædam capita Minuciani libelli, vt lectorem præmoneam.

Cæcilius principio laudat nescio quam siue Academicam ἀκαταληψίαν, siue Pyrrhonicam ἐποχήν, quasi nulla esset religionis scientia : & Epicurea audacia exagitat Dei prouidentiam, prope vt ille Cotta apud Ciceronem in libris de Nat. deor. Octauius prouidentiam defendit : neque iis etiam argumentis vti dedignatur, quibus Velleius apud eumdem Ciceronem refellit Cottæ vanitatem : Cæcilius exprobrabat, Christianos Deo, vt cuidam fato, addicere quicquid agitur geriturve. Aba verbo Fati, tametsi odioso propter ineptias Stoïcorum, qui ea voce abutebantur, non abhorret Octauius. Sed longiorem ea de re disputationem in aliud tempus rejicit, & eum veluti scopulum cautè refugit. Sanè Hieronymus in Catalog. & ad Magn. testis est, quemdam de fato librum olim Minucio inscriptum fuisse. Sed falsam fuisse inscriptionem monet. Credo illi à quibusdam esse ascriptum, quia hîc videbatur tale aliquid esse pollicitus. Arnobius quem Minucij discipulum & imitatorem appellare soleo, modò aduersarios de fato accusat, modò etiam Christianos eodem nomine accusatos fuisse ostendit : & in vtraque tamen causa, cùm ad rem ventum est, hæret, & nescio quomodo attonitus ἐπέχει. Nam (iuuat enim propter Minucium & quosdam alios obiter hoc notare) lib. 7. postea quam exagitauit fatum, præsertim quale Stoïci fingebant : *has tamen* (inquit) *partes, quia res nimium longi est multique sermonis, inexplicatas transcurrimus atque intactas.* Idem lib. 11. cùm scriberet Christianos vrgeri rogatos, an sine Dei voluntate quicquam fieret : tam se vtrimque premi sentit, vt ad elabendum, deprecatione cuiusdam ignorantiæ vtatur. *Si* (inquit) *cuncta eius voluntate conficiuntur, nec citra eius nutum quicquam potest in rebus vel prouenire vel cadere necessario sequitur, mala etiam vt cuncta voluntate eius intelligantur enasci. Sin autem dicere voluerimus, pessimorum: ab eo rejicientes causas, mali esse conscium generatoremque nullius : incipient videri aut eo inuito res pessimæ fieri, aut* (*quod sit immane dixisse*) *nesciente, ignaro, & nescio.* Quid igitur tandem, inter has veluti Symplegadas constrictus, quæstioni respondet. *Respondeamus* (inquit) *necesse est, nescire nos ista, &c.* Iustinus anteà in sua apologia non dubitauerat τὴν τῆς εἱμαρμένης ἀνάγκην (vt appellat) apertè infitiari, planéque rejicere, dum scopulum vnum, quem imminere alioqui putat, vult effugere. Atqui tunc in alterum incurrit, quem non minus aut Minucius aut Arnobius reformidasse videtur. Tandem verò Augustinus in eadem Africa volens veluti persoluere, quod Minucius pollicitus esse dicebatur, &, quod hic præstare fortassè vix potuisset, cumulatè dependere : subtiliter exposuit in hac quæstione medium quidpiam, quo satisfieri posse judicauit vtrique difficultati. Sciebant & Minucius & Arnobius, quænam olim fuisset dissensio disputatioque inter Chrysippum & Diodorum περὶ δυνατῶν, τοῦ εἱμαρμένου siue de fato. Nam & nos ex Cicerone & Plutarcho illam vtcumque cognoscimus. Sed ne in huius quidem judicibus & arbitris nostri quicquam deprehendebant, quod omninò sequerentur. Itaque quamdiu non liquebat, AMPLIVS pronunciare, quàm temerè aliquid statimque definire maluerunt.

Redeo ad Cæcilium. Is suorum numinum antiquitatem, passimque receptam auctoritatem, quantum potest, tuetur : Christianorum Deum verum & vnicum exagitat, & eos interea tamquam ἀθέους, proscindit : Octauius idolorum fabulam & vanitatem falsè traducit, iisdem etiam verbis vsus, quibus Cyprianus in eodem argumento vtitur. Neque verò difficilis fuit reprehensio, cùm quidem & ipsius Ciceronis libri de Nat. Deor. veluti suffragaretur. Nam & Arnobius testis est, propterea quosdam Christianorum hostes aliquando mussitasse, libros illos jussu senatus abolendos atque cremandos esse. Quid? res ipsa, quæ abs suis quoque cultoribus est irrisa, (nulla enim vmquam stultior atque ineptior fabula vllius superstitionis fuit) vltrò sese refellebat. Sed quod huc pertinebat, facilè describere potuit Minucius ex Tertulliano, Iustino, Athenagora, Theophilo : vt & posteà ex Minucio Arnobius, Lactantius, Ambrosius, Augustinus, cùm eamdem causam agerent. Certè quod Octauius de Saturno narrat, Lactantius ipsum Minucium auctorem laudans repetit, latiusque exponit lib. 1. cap. 11. Vt autem Octauius totam fabulam Romanæ superstitionis falsè subsannat : sic & ipsorum oraculorum, quibus tantopere gloriabantur Ethnici, vanitatem eleganter ostendit : ac ante suam quidem ætatem oraculum Apollinis Pythij desiisse significat : sicuti & Plutarchus fatetur temporibus Adriani Imp. planè defecisse. Sic enim cùm Christianæ religionis veritas inualesceret, necesse fuit euanescere imposturam illorum τῶν χρηστηρίων. Porrò Octauius de dæmonibus & eorum, cùm abs Christianis adiurantur, trepidatione narrat, quod anteà Iustinus & Tertullianus in Apolog. & Cyprianus contra Demetrianum, & posteà

Lactantius libro quarto, capite vigesimo septimo. Itaque facilè refellit ipsum quoque Vlpianum, Christianos, vt impostores, huius (vt vocant) exorcisationis causa, irridentem. L. 1. De extraordinaria cognitione. Inanes non fuisse exorcismos posterioribus quoque temporibus. & fuisse frequentes in Ecclesia, intelligi quoque potest ex Optato Afro, & Augostino, scriptoribus à Minucio minimè alienis.

Sed & de Deo vnico multa Octauius inculcat, non dissimilia iis, quæ Iustinus *περὶ μοναρχ.* & Clemens Alexandrinus collegerant. Nam & vtrumque legisse noster potuit. Neque verò prætereit, quod Cyprianus vrget, ipsum quoque vulgus naturaliter appellare Deum vnum & singularem, cùm Numen inuocat; sicuti & Lactantius libro secundo, capite primo ait, Ethnicos, cùm jurarent, Deum potiùs quàm Iouem nominasse. In antiqua formula jurisjurandi Rom. nominatur Diespiter. Sed Cicero libro septimo, epist. ad Trebat. dixit, *jurare Iouem lapidem.* Sæpè etiam Iouis meminisse olim jurantes & constat, & apud Græcos *Ζεὺς ὅρκιος* est appellatus. Mirum verò, quod Cæcilius gloriatur, ignotis etiam numinibus Romanos aras extruxisse. Nam quid hoc aliud est, quàm errorem confiteri? Talem aram Paulus Athenis vidisse se ait, & ex ea sumit argumentum conuincendæ huius ignorantiæ, docendorumque Atheniensium. Neque in Attica modò, sed & in Elide fuisse aras ita inscriptas, testis est Pausanias. Et fortasse posteà Octauius cùm docere Cæcilium instituit, Pauli exemplo inde reperiit suæ Catecheseos de veri Dei cognitione principium.

Illud quoque mirum videri posset, Cæcilium gloriari, quæ apud alios populos singula numina coluntur, vniuersa Romæ coli: nihil vt supersit, quàm vt suum Pantheon gloriosè ostentet. Atqui obstabat lex Romuli, quæ peregrinos Deos coli vetabat. Obstabat Ciceronis sententia, qui confusionem religionum alioqui fore pronunciat. Sed peregrinos fortassè non judicabant, quia jam erant publicè acciti, & veluti ciuitate donati. Sic Vrbs illa, quæ ab Athenæo scitè dicta erat *ἐπιτομὴ τῆς οἰκουμένης*, falsè abs Theophilo nostro ante Minutij ætatem appellata est *ἐπιτομὴ τῆς δεισιδαιμονίας*. Nam & Tertullianus dixersi, in ea consedisse conuentum dæmoniorum, curiamque Deorum. Intereà non temerè adjecit, illic quiduis colere jus fuisse, præter Deum verum. Estque profectò memorabile quod Augustinus libro primo de consen. Euang. cap. 18. scribit, cur illum vnum non coluerint Romani, qui colebant omnes alios. *Quia* (inquit) *solum se coli voluerit, illos autem Deos gentium, quos isti jam colebant, coli prohibuerit.* Cùm autem de ipso Christo quæreretur, alia etiam causa fuit, cur Senatus reclamaret. Porrò vt Augustinus in eo libro multa inculcat, quæ ex nostro Octauio repetita videri possent, sic & quod eleganter responder de excidio Hierosolymitano, Octauij de eadem re responsionem confirmat. Sed singula nunc describere nihil attinet. Redeo ad Minucianum auditorium.

Cæcilius Christianos accusat quòd templa tamquam busta despiciant. Fatetur Octauius. Nam & Clemens Alexandrinus in *προτρεπτ.* anteà probauerat illa esse sepulchra. Sed & Arnobius libro sexto templa bustis superlata fuisse ait. Cæterùm Christiani alia posteà ratione ex suorum Martyrium sepulchris, non modò templa, sed & altaria effecerunt. Neque non potuit Minucius ea vidisse. Sed ita est profectò. Etsi majores nostri religionis nomine multa facerent in speciem similia iis quæ ab ethnicis fiebant: tamen quia alius erat finis, aliusque vsus, sua sacra defendi posse sciebant, etsi aliorum *πανηγύρεις* damnarent. Sacrificiorum Romanorum ritus quàm valdè irrident? Atqui non dissimilis eorum, quæ lege diuina Iudæis mandata erant, forma fuit.

Etsi autem Christiani ætate nostri Minucij sua templa superbè attollere ad exemplum ethnicorum non possent, tamen suas saltem habebant cryptas, & quasdam etiam ædes & domus sacras in apertis & editis locis, vt Tertullianus ait, & lubenter conueniebant ad illa suorum martyrum sepulchra: quæ *κοιμητήρια* vocabant. Nam & hæc illis permisisse Galienum Imper. (qui Minucij ætatem non longo interuallo attigit) Eusebius scribit. Ridet autem Cæcilius, quod Christiani suos jam vita functos, non tam mortuos esse, quàm dormire dicerent, & crederent, corporumque resurrectionem futuram jactarent. Atqui & apud suum Homerum legerat, *νήδυμος ὕπνος*, & apud Virgilium, Somnos adimere, cùm de mortuis in vitam reuocandis agitur. Quid prætereà hîc responderit Octauius, conferri potest cum iis quæ anteà Theophilus, Athenagoras, Iustinus, Tertullianus eadem de re scripsêre. Nam hos secutus Minucius est. Ridet Cæcilius Christianos quòd cadauera vngant, non coronent. Atqui & Romani, etsi quid agerent, ignorarent, vnguenta funebria habebant. Notus est ille Ennij versiculus, *Tarquinij corpus bona fœmina lauit & vnxit.* Et licet Leges duodecim Tabul. seruilem vncturam cadauerum (vt ait Cicero) tollerent, aliam tamen relinquebant: & ipsi Iurisconsulti inter justos funeris sumptus vnguenta referunt. L. 37. De religios. & sump. fun. Quod ad coronas cadauerum attinet, fatetur Octauius Christianis ineptas videri: & eos propterea in eo genere ethnicos imitari nolle. Tertullianus in lib. de Coron. milit. ait, à sæculo coronari & ipsas libitinas: & ipse Cicero pro Flacco meminit aureæ coronæ impositæ mortuo cuidam Castricio. Verùm quid antiquæ leges Rom. de coronis cadauerum statuerent, dixi ad duodecim Tab. Denique ridet & indignatur Cæcilius, apud Christianos cadauera humari, non vri. Verum est vetus illud, *Risu inepto nihil est ineptius.* Quid Octauius? Simpliciter respondet, antiquam esse suam & meliorem sepeliendi consuetudinem. Quod & Arnobius respondit. Nam & post Minucium mota iterum hæc quæstio est. Atqui Romani poterant sui saltem Ciceronis librum secundum de legibus legisse, qui hunc morem defendit & confirmat. Et Plinius libro septimo, capite quinquagesimo quarto, Ipsum, inquit, cremare, non fuit veteris instituti apud Romanos: terra condebantur. Sanè Tertull. de coron. milit. ait: Christiano non licuisse cremare. & in lib. de Resurrect. carnis ridet eos, qui atrocissimè (vt ait) exurunt defunctos.

Porrò Augustinus libro vndecimo Confess. significat, in Ecclesia Ostiensi peculiarem aliquem etiam fuisse morem humandorum corporum. An is quoque iam tum in vsu esset, cùm ibi ageret Minucius, nescio. Ridiculum verò, quod Cæcilius, seuerus scilicet censor, Christianos accusat, quia neque vnguentis deliburi, neque sertis redimiti essent. Mirum, quòd intereà non miratur, eos tamen vsos jam tunc fuisse oleo & chrismate. Sanè sobriam, siccam, frugalemque vitam, hoc est, ab vnguentis alienam, ipsi etiam ethnici laudare solebant: & Plato ex sua Repub. quam optimam suo judicio fingit, Homerum non eiicit nisi vnguento perfusum & vittis redimitum, & (vt hic noster Octauius ait) coronatum: cùm significaret sese habere nolle ciues tam molles. Ac ne longiùs abeam, Vespasianus quemdam vnguentis madentem, & gratias agentem pro impetrata præfectura, auersatus, Mallem, inquit, allium oleres. Sed quid non obijceret Cæcilius, cùm etiam Christianos accuset, quia flores naribus supponerent, nec capiti coronando imponerent. Atqui ipse Lucianus in suo Nigrino ipsos Romanos rectiùs irridet, quòd Christianos hic non imitentur, & faciant contra naturam, planeque nihil aut sapiant, aut sentiant. Adde Tertull. de Coron. milit.

Cæterùm Cæcilius, vt alter Lucianus in Peregrino, Christianos irridet, quòd colant hominem crucifixum. Octauius breuiter negat hominem tantum esse, quem colunt: & regerit, aduersarios potiùs esse *ἀνθρωπολάτρας*, qui reges tamquam deos colant, & per eorum etiam genium jurent: quinimò grauiùs puniant ita

peierantem, quàm siquis suum Iouem jurando sciens falleret. Suspicor hic notari quandam constitutionem Alexandri Seueri: quæ tamen relata est in libros Iuris. L. 11. Cod. de rebus credit. Sanè olim Christianos noluisse vti tali formula jurisjurandi, testis est Tertullianus in Apologet. Sed tantò magis miror eam posteriorum Cæsarum Christianorum legibus commendari.

Cæcilius contumeliosè obiicit, Christianos etiam ipsam crucem adorare. Negat Octauius. Aduersarius iis, vt furciferis maledicit. Noster (non enim eum pudet crucis Christianæ) cruciferos suo modo dici, non recusat, & de suo crucis signo religioso (quod certè maioribus olim nostris familiare fuit) respondet, quod anteà Iustinus & Tertullianus scripserant, & posteà Lactantius lib. 4. cap. 27. Nam & quanti illud fecerit Constantinus, notum est: certè vt vulgò res minus esset ignominiosa, edixit, ne deinceps facinorosi cruci affigerentur. Non desiit tamen Iulianus Apostata, vt Cæcilius, Christianis ignominiæ causa exprobrare crucis cultum, sicuti ex Cyrillo intelligi potest.

Mira est impudentia calumniæ. Eò tandem euasit, vt nescio quæ sacrorum monstra Christianis obiicerent aduersarij, & qualia demens (vt quidem Poëta dixit) Ægyptus portenta colit. Audet etiam Cæcilius fingere illos adorare caput asini, quamquam primus hoc non finxerit. Octauius tam putidam calumniam infitiatione depellit, & id potiùs de aduersariis verè dici posse, recriminando probat, secutus suum Tertullianum: qui & Christianos vulgò dictos esse asinarios, & Christum ipsum auribus asininis tamquam aliquem Midam ab impio pictore expressum fuisse narrat. Talem autem confictam fabulam esse significat, quòd Cornelius Tacitus mentiendo tale quippiam de Iudæis recitasset. Verùm & ante Tacitum multis annis Appio Alexandrinus tempore Caligulæ in Iudæis accusauerat quandam ὀνολατρείαν. Cæterùm cùm Iosephus tale mendacium iam refutasset, minus ignoscendum est Tacito, qui in eo perstat: minimè verò illis, qui maiori etiam impudentia Christianis hoc probrum aspergunt.

Turpius est, quod Cæcilius eodem pudore clamitat, eos colere nescio quæ pudenda. Ecquò ruit impura maledicentia? Octauius suæ verecundiæ esse intelligit, id longiori oratione non refellere. Intereà audire cogitur alia non minus nefanda, cùm Cæcilius declamaret, nefarios esse Christianorum cœtus antelucanos, incesto & parricidio pollutos, propè vt olim erant Romæ Bacchanalia. Octauius talia crimina non solùm abs suis depellit, sed etiam retorquet in aduersarios. Quàm incesta essent Romanorum sacra, non est ignotum. Nam & eorum Poëta. Nota bonæ, inquit, secreta Deæ. Diu etiam humanas victimas immolarunt: etsi in aliis gentibus hanc, non jam dico sanctam, sed sanguinariam & sceleratam feritatem deprehenderent. Est autem memorabile, quod Plutarchus in Problemat. narrat eos obtendisse ad hoc suum factum excusandum, aliorumque damnandum. Mirum verò, Christianis sacra talia obiecta fuisse. Fuit tamen vetus & diuturna hæc calumnia: & quidem promiscuæ libidinis coitio, & quia Christiani sese fratres sororesque appellarent, atque etiam osculo sese inuicem exciperent. Quid dicam osculo quosdam impudicè abusos esse, vt & fatetur & conqueritur Clemens Alexandrinus in Pædagog. Christiani satis multa castissimi sui pudoris testimonia opponebant. Sed nihil audit impudens maleuolentia, quæ vt linguam habet intemperantem, sic neque frontem, neque aures habet. Sanè & olim Appionem tale quippiam de Iudæorum cœtibus confinxisse narrat Iosephus. Ergo nihil nostris tali infamia oppressis aliud superfuit, quàm, quod scitè & eleganter Æschylus ait, τὴν ἀλήθειαν ἀναδεῖξαι τῷ χρόνῳ. Non erant impostores, qui verba darent: non homines clamosi & impotentes, qui conuitiis, maledictis, libellis famosis aduersarios vicissim opprimere vellent. Rebus ipsis falsum refellere, & eo tandem modo vincere sedendo & silendo, malebant: & bona intereà conscientia sese sustentabant atque consolabantur. Sic bonam causam agebant benè.

Mirum rursus, Cæcilio tam insolentem visam esse illam inter eos fraterni nominis communionem, cùm & ipse Vlpianus scripserit, eum, qui fraterna charitate diligitur, etsi frater non sit, rectè tamen fratrem simpliciter appellari: quod & in libros Iuris relatum est, L. quinquagesima octaua. De hæredib. instit. Quinimò & olim ipsos Essæos, ante tempora Christianorum, ita sese inuicem compellasse, didici ex quodam Philonis fragmento, quod extat apud Eusebium περὶ Ἐσσαίων.

Horribilius est alterum quod obiiciebat crimen infanticidij: cœpitque hæc calumnia paulò post tempora Trajani, & ad Constantini ætatem perdurauit, & quidem cum tragica suspicione cuiusdam cœnæ Thyesteæ. Sed vnde hæc suspicio? An quia Christiani dicere solerent se vesci corpore & sanguine Christi? sicut è diuerso narrat Augustinus quosdam aliquando existimasse ab Christianis adorari Cererem & Bacchum, cùm audirent in eorum mysteriis tanti fieri panem & vinum, neque alioqui rem intelligerent. Quid dicam, quod Epiphanius narrat quosdam hæreticos, qui Gnostici & Cataphryges & Pepuziani appellabantur, se verò Christianos esse mentiebantur, commisisse, quod hic Cæcilius omnibus Christianis obiicit? Sed an æquum fuit, vt viris bonis propterea affingeretur, quod ab iis erat alienissimum? Aduersarij loco probationis obtendebant famam & rumorem. Sed nullo quoque jure id fieri, leges ciuiles pro nostris respondebant, & ipse Quintilianus dixit, nulli non etiam innocentissimo accidere posse fraude inimicorum falsa vulgantium, vt sinistro rumore laboret. Quàm verò procul abessent Christiani abs omni homicidio, satis Octauius ostendit, cùm ne homicidium quidem in ludis gladiatoriis spectare eos per suam religionem potuisse narrat, quod & anteà Theophilus dixit contra Autoly. & eodem tempore Athenagoras in Apologia, & latiùs Tertullianus in libro de Spectaculis. & posteà Lactantius libro sexto, capite vigesimo. Sed neque cæsæ pecudis sanguinem gustasse nostros Minutius affirmat, sicuti & Tertullianus. Sic enim quam Apostoli repetitam Nohæ legem rursus tulerant, multis sæculis nostri diligenter obseruarunt, non minus quàm Apostolicum in eadem Synodo decretum περὶ πνικτοῦ. Certè quàm honestum, religiosum, pudicum, castumque fuerit Christianorum solenne conuiuium, quod Ἀγάπας appellabant, Cæcilius, si verum ingenuè dicere, quàm improbè mentiri noluisset, intelligere potuerat non solùm ex Tertulliani nostri Apologia, sed & sui Plinij quadam ad Trajanum epistola. Sed petulantiam projectæ maledicentiæ quid refrenare posset? Dixi de eo conuiuio plura in annotationibus ad illam epistolam, quæ jam repetere nihil attinet. Vtut autem nocturni Christianorum cœtus innoxij essent, tamen obstabat lex duodecim Tab. multis decretis confirmata, & grauia erant judicia de collegiis illicitis. Nostri verò respondebant, nihil Reipub. esse periculi à suis coitionibus, quia essent alienissimi ab omni vel ambitione vel vllius dignitatis cogitatione, nihilque esset in Repub. quod affectarent, sed sua essent priuata conditione contenti, vt Tertullianus in Apolog. respondet.

Cæterùm vt jam prætercam reliqua capita vel accusationis Cæcilianæ, vel Octauianæ defensionis illud obseruare iuuat: cùm calumniator ingeniosus & acer nihil non vel confingat vel exaggeret, & majestatis quædam leuiora crimina adiungat: prætetisse crimen perduellionis, quod & alij anteà objecerant, & ad reos

statim opprimendos imprimis idoneum esse videbatur. An id dissimulauit, quia ne tenuis quidem eius esset suspicio? Fuit certè perpetua hæc majorum nostrorum gloria, quòd nullis injuriis tam irritari potuerint, vt in principes aut tyrannos, etsi ab iis indignissimè vexarentur, hostili animo essent, aut vllis aduersus eos conjuratis conspirationibus (quæ tamen alioqui & speciosæ & frequentes tunc erant) assentirentur: aut quid sua patientia, tolerantia, modestia, continentia dignum esset, non meminissent. Tantum abest vt essent aut turbulenti aut seditiosi, aut immani cupiditate vltionis abriperentur. Nam etsi ea multitudine septi essent, vt facilè possent efficere quod in hoc genere instituissent, tamen fas non esse putabant. Et verò suæ alioqui religionis & principia sustulissent, & fundamenta euertissent. Imò verò humanæ societatis vincula omnia dissoluissent. Quid multi etiam philosophi ambitiosè prædicarent de tyrannicidia, notum erat. Sed nostri talibus flabellis incendi se non patiebantur; quantùm abest vt religionis nomine ad publicum parricidium incitarentur. Nihil est prætermissum quod eos inflammare posset, & furor fieri dicitur læsa sæpiùs patientia. Sed eos religio continuit, & ad inuictam modò patientiam armauit. Id verò, de quo etiam quæri hoc tempore audio & miror, perpetua plurium sæculorum historia nos aliàs confirmabimus. Illud modò breuiter attingam, quod Minucius dicere potuit, ac paulò ante eius ætatem accidit.

Tertullianus ad Scapulam, *Circa Majestatem*, inquit, *Imperatoris infamamur: tamen nunquam Albiniani vel Nigriani vel Cassiani inueniri potuerunt Christiani.* Iuuat & alterum eiusdem Tertulliani locum, cuius memoriam veterem hisce temporibus renouari plurimùm interest, ascribere. *Vnde*, inquit in Apolog. *& Cassij & Nigri & Albini? unde qui inter duas lauros obsident Cæsarem? Vnde qui faucibus eius exprimendis palestricam exercent? Vnde qui armati palatium irrumpunt, omnibus Stephanis atque Parthenis audaciores? De Romanis (ni fallor) id est, de non Christianis.* Ne hunc quidem locum ea historia illustrare grauabor. Auidius Cassius, Syriæ legatus, aduersus M. Antoninum Imp. surrexerat, cùm prætexeret se Rempublicam restituere atque conseruare velle, quam Marci dissoluta indulgentia pessumdaret. Christiani tamen qui in Marci exitu aduersus Marcomannos tam frequentes fuerunt, Cassianæ factionis nulli fuerunt. Commodum impurum tyrannum & nostris infestissimum domi strangulari Romani curarunt, qui illi maximè erant familiares. An his Christianus vllus adfuit? Septimio Seuero, qui ad imperium gladiatorio animo viam affectabat, sese opposuit Pescennius Niger in Syria, & deinde Clodius Albinus in Britannia Galliaque, cùm vterque tam bono jure armatus, quàm Seuerus, sibi esse videretur. Nam & ipse Tertullianus in libro de Pallio, hosce non minus quàm Seuerum, Augustos aliquando agnouit atque appellauit. Christiani tamen in eorum vel exercitu vel factione nulli inuenti sunt. Plautianus, qui Principi proximus erat, & post eum maximæ auctoritatis, vt Seuerus & Caracalla, à quibus fiebant multa crudeliter, jugularentur, immittit in curiam suum Præfectum, & eodem paulò post irrumpit. An Plautianum Christiani secuti sunt, quorum interesse videbatur tyrannos illos tolli? Imò verò potius Seuerum jam decumbentem illi suo etiam oleo curarunt, sanaruntque, vt testis est Tertullianus ad Scapulam, vbi & solennes Ecclesiæ preces pro Principibus commemorat. Tum addit: *Ex regula patientiæ diuinæ agere nos satis manifestum est, cum tanta hominum multitudo, pars penè maior ciuitatis cuiusque, in silentio & modestia agimus. Absit enim, vt indignè feramus ea nos pati, quæ optamus: aut vltionem à nobis aliquam machinemur, quam à Deo expectamus.* Non dissimilia sunt, quæ reperit in Apolog. & digna sunt, quæ his quoque temporibus inculcentur. Certè ait, Christianos facilè paucis faculis vel vna nocte potuisse sese vlcisci, si aut fuissent aut esse voluissent (quod tamen jam à temporibus Neronis dicebantur) incendiarij. *Sed absit*, inquit, *vt aut igni humano vindicetur humana secta, aut doleat pati, in quo probatur.* At illis, si apertè agere & vim vi repellere voluissent, minimè defuisse vim numerorum & copiarum. *Sed*, inquit, *apud istam disciplinam magis occidi licet, quàm occidere.* Ait, illos etiam sine armis potuisse vincere secedendo, & vacuum Romanis suum orbem relinquendo, si alið migrare voluissent. Tunc enim defuissent quibus imperasset Rom. Imp. Adeò pauci supererant, qui non essent Christiani. Sed nostros & ciues manere voluisse, & ad hostes Romanorum transire noluisse significat, & intereà tamen à Romanis appellatos esse non hostes modò, sed & principum & humani generis hostes. Cæterùm tam injusta & aperta fuit hæc injuria, vt ipsos tandem hostes Christianorum puduerit tam & ingratè agere, & loqui impudenter. Ergo Cæcilius, quantumuis esset impudens, erubuit iis aliquod perduellionis crimen affingere. Quiduis aliud obijcere, carpere, mentiri, calumniari maluit. Sed neque Christianis ascribit causam publicarum calamitatum: quod tamen eo tempore alij aduersarij odiosè facere imprimis solebant. Tristissima sanè, ætate Minucij, erat facies Romani imperij, horribilisque dilaceratio atque confusio. Quid dicam genus omne malorum tunc inundasse? orbemque & concussum & permixtum bellis, incendiis, inundationibus, terræ motu, ciuitatum ruinis, gentium regnorumque excidiis; denique confectum & fame & peste publica? Non committit tamen Cæcilius, vt (quod vulgus tunc clamitabat, & antè postque multis sæculis jactatum est) calumniaretur, Christianis totum illud chaos acceptum ferri debere, eorumque sanguine esse expiandum. Ante Minucii ætatem Tertullianus, Si, inquit, Tiberis ascendit in arua, si cælum stetit, si terra mouit, si fames, si lues, statim CHRISTIANOS AD LEONEM acclamatur. Non minus odiosa & immanis erat acclamatio tempore Cypriani, vt ex huius ad Demetrianum epistola satis apparet. Eadem & tempore Arnobii. Nam & hic in suis aduersus Gentes libris laborat, vt hac publici odii & inuidiæ flamma nostros liberet. Quid ipse postea Symmachus? Nonne audet talem rursus cantilenam canere? Certè dignus erat, qui audiret, quod aliquando Romæ post mortem Commodi Imp. acclamatum est: DELATORES AD LEONEM. Sed nostri aba sanguine & vltionis cupiditate erant alieni. Ambrosius non passus est eum in crimine tam falso diutiùs exultare. Sed cùm non multò post vrbs ipsa capta atque direpta fuisset, non erubuerunt impii calumniatores talem postremò cladem religioni Christianæ ascribere: coactusque est rursus Augustinus tam tetræ maledicentiæ occurrere. Nam & propterea se suos de Ciuitate Dei libros scripsisse fatetur. Agit ergo minus malitiosè Cæcilius, qui aliorum exemplo talem facem in nostros non contorquet, neque eorum innocentiam tam indignè onerat. Imò verò iis, vt miseris, vt victis, vt seruis, ipse tamquam magnis victoriis elatus, & summa felicitate cumulatus, superbè insultat: & hoc nomine tam illorum religionem fastidiosè deprimit, quàm suam gloriosè attollit superstitionem. Sic enim profani homines ex fortuna & rerum successu pendent. Sic ipse Cicero pro Flacco contumeliosè exagitat Iudæorum & gentem & sacra. Sed & Appionem Iudæis seruitutem, & ærumnas, tamquam falsæ religionis testimonia, confidenter objecisse, ex Iosepho intelligimus. Mirum verò, post tempora quoque Constantini, Iulianum Imp. nostros eadem ratione impetiisse, sicuti ex Cyrilli responsionibus cognoscimus. Quantò id magis potuit Cæcilius, qui Christianos, nisi afflictos, miseros, pauperes, nullos viderat? Itaque magno supercilio & fastu & contemptu eos despuit, & tamquam περικαθάρματα καὶ περίψημα (vt cum Apostoli verbis) proculcat. Sed Thrasonicos eius spiritus altiori animo despicit Octauius, iisque sanctam quamdam superbiam opponit, qua & in paupertate diuites, & in seruitute liberi, & in media denique morte victores essent

hostri. Vtut autem Cæcilius initio despumans, & intemperanter conuicia profunderet, & minas efflaret, & ampullas horribiles proiiceret, denique Christo insultaret: tamen veris victus paulò post cedit, neque arbitri, judicisque Minucij sententiam expectat, sed vltrò illi occurrit. Admirabilis profectò conuersio, præsertim tam repentina. Sed ea ostendit, sanabiles multos Romæ fuisse, qui videbantur alioqui depositi & deplorati. Veritati verò errorem facilè cedere. Ergo Cæcilius quadam veluti in jure cessione Octauio vindicanti addici poterat. Certè vinci dedique non recusat, & Octauianæ orationis quodam quasi fulmine perculsos, tamquam alter quidam Paulus, subitò religionem, quam ignorans oppugnauerat, admonitus complectitur. Vellem autem, Minucius nobis quoque exposuisset totam huiusce *μυστηρίου* historiam: vt &, qua lege, qua conditione, quibus sponsoribus, quo ritu, qua ceremonia, Cæcilius Romam reuersus, in Ecclesiæ collegium & communionem cooptatus fuerit, intelligeremus. Nam & antiqui illius moris memoria expetenda est. Sed quod Hieronymus ad Chronica Eusebij, & Augustinus libro octauo Confession. narrant de duobus aliis eiusdem & conditionis & ordinis, & gentis, & ingenij viris, Arnobio & Victorino: cogitemus factum quoque esse de Cæcilio. Imò verò hic Cæcilius fatetur, sese, posteaquam intellexit, quid non sit vera religio, desiderare intelligentiam, cognitionem, institutionem religionis veræ; eam verò catechesin in diem sequentem fuisse rejectam Minucius scribit. Sed tantò magis doleo, alteram hanc scholam, quæ Minuciani libri optima & maxima pars fuisset, non editam esse, saltem non extare. Nam neque satis est, falsum refellere: verùm etiam docere oportet: vt & quid non sit, & quid sit Deus aut religio, exponatur. Sed benè habet: quod hic desideramus, sarcire potest Augustini liber de Catechizan. rudib. qui & leges & formulam veteris catecheseos eleganter describit: & quomodo sit agendum cum doctis & literatis, etiam monet: neque dissimilem Minucij ætate credo catechesin fuisse: & his quoque temporibus non obseruari miror. Iuuat autem, vt Cæcilium audiuimus accusatorem & aduersarium, nunc rebus conuersis spectare cathecumenum. Catechumeni tunc etiam appellabantur auditores, vel audientes, sicuti ex multis Tertulliani locis apparet: erantque imprimis dociles, minimeque refractarij: quod & ipse Lucianus in Philopat. indicat. Contentiosæ itaque disputationes nullæ cum iis erant: sed placidis monitionibus religio docebatur. Post catechesin, qui jam sua nomina Ecclesiæ dederant, vt baptismo initiarentur, appellati sunt competentes: eorumque rursus in ordine Cæcilium iam nostrum conspicere iuuat. Post baptismum candidatus denique particeps fiebat *τῶν μυστηρίων*, à quibus anteà procul abesse jubebatur. Neque sanè de iis, aut promiscuè disputare, aut coram profanis hominibus disserere, maiores nostri solebant. Testis est Theodor. in Eran. Nam illa religiosiùs atque adeò timidiùs tractanda esse sentiebant: & quorsum alioqui res euaderet, longè prospiciebant. Itaque licet, cùm accusarentur eorum *συνάξεις* magna causa esse videretur, cur exponere deberent quicquid in iis ageretur, tamen de mysteriis nihil dicunt in foro, neque de iis cum aduersariis aut contendunt aut litigant.

Atque hæc quidem hactenus breuiter præmonere visum fuit, vt ad Octauij Minuciani lectionem viam veluti præmunirem, quæ & Christianarum antiquitatum memoriam nobis commendat, & ad eam renouandam nos excitat, qui & alioqui Romanas tanto studio persequimur. Atque vtinam qui Romæ sunt docti homines, & nullum non etiam lapidem reuoluunt, nullamque non in ipsis lapidibus literam obseruant, vt antiquæ Reipublicæ aliquid ernant: veteris quoque Ecclesiæ monumenta (quibus eadem vrbs abundat) colligerent, pluresque, qui in ea & vixerunt, & sepulti sunt, Minucios excitarent. Satis jam, satis est nouorum de religione libellorum. Veteribus potiùs in lucem reuocandis huius generis reliquiis operam demus: & simus aliquando doctæ antiquitatis potiùs quàm inanis nouitatis studiosi: majorumque nostrorum imagines & intueamur, & aliis, ne noui homines esse fortè videamur, ostentemus. Neque tamen, etsi eadem eorum religio, animusque idem fuerit, eadem quoque semper facies fuit, idemve status. Non enim semper vexati abjectique jacuerunt, neque tam aut ingrati aut inepti fuerunt, vt optimo jure optimaque conditione esse recusarint, cùm hoc iis licuit per Principes Christianos: neque tam fatui, vt hoc beneficio non vterentur: neque tam iniqui, vt si quid in suis Imperatoribus desiderarent, paganorum (vt loquimur) tyrannorum loco eos haberent: neque tam morosi, vt publicæ tranquillitati nihil quicquam condonarent. Loquor de iis, qui non fuerunt degeneres. Sed liberæ Ecclesiæ splendorem non vidit Minucius. Seruientis modò squallorem vidit. Nostrum verò est, vtrumque statum & vtriusque temporis conditionem rectè considerare atque discernere: & hoc externæ (vt ita loquar) formæ temporumque discrimen prudenter obseruare, vt & antiquitatis memoriâ, & maiorum nostrorum exemplis rectè vtamur. Hîc enim & prudentia magna & cautione maxima opus esse fatent, & cùm lex noua rogatur fertur sæpè illud VTI ROGAS, sæpiùs istud ANTIQVO, nobis vt occurrat atque placeat, necesse est, resque postulat. Insculptum Romæ in veteri marmore esse dicitur, CANDIDA PVLVO NOBILIOR AVRO FELIX ANTIQVITAS. Sed eius præjudiciis infeliciter abuteremur, nisi liberum integrumque judicium in iis discernendis atque deligendis adhibeamus: ne vel confuse omnia misceamus, vel malitiosè prætereamus, quæ imitari nos oportet; vel etiam quæ huic ætati non conueniunt, intemperanter vrgeamus. Cùm olim de testamentis ageretur, lex quædam ciuilis respondit, retinendum esse morem fidelissimæ vetustatis. L. XVIII. Cod. de testam. Cúmque de finibus & ordinatione gubernationis Ecclesiasticæ quæreretur, audita in Niceno concilio est illa vox: ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΕΘΗ ΚΡΑΤΕΙΤΩ. Nulla tamen fuit superstitio, quæ intemperanter atque impotenter vrgeret, quod Reipublicæ salus repudiaret. Et vt sapientes Iurisconsulti, vbi de Magistratuum jure quæstio esset, grauiter respondebant, non solùm spectandum esse, quid Romæ factum sit, sed etiam quid fieri debebat. L. XII. de offic. Præf. Sic etiam spectare debemus, non solùm quid maiores nostri fecerint, sed & quo tempore, & qua conditione, quave fini. neque non meminisse quoque oportet, quod Lex quædam monet, non tam exemplis quàm legib. iudicandum esse. Ergo facio perlubenter, vt & jurisprudentiam & historiam coniunctim aut colam, aut saltem colendam esse sæpè profitear: & quidem vtramque in vtroque genere, humanarum dico & diuinarum rerum, siue ciuilium & Ecclesiasticarum. Nam & earum intelligentia atque memoria talem horum studiorum coniunctionem requirit: vt si Tiberius Imperator rectè judicauit militarem disciplinam (quod ait Suetonius) ex antiquitate esse repetendam: nos multò magis sentiamus, rectiusque dicamus, ciuilem & Ecclesiasticam bona fide judicioque bono inde repeti debere. Intereà verò, quia variè & periculosè hîc errari posse sentio, iterùm iterúmque obtestabor omnes bonos & cordatos, vt à factionibus auersi, & à studio partium alieni, primùm vetustati tantum auctoritatis tribuant quantum illi debetur: deinde placidè cogitent atque obseruent, non solùm quid veteres Christiani, tempore Minucij, fecerent, cùm aliud non possent: sed & quid optarent, & vbi possent, faciendum esse statuerent: & verò, quid tandem, cùm liberi fuerunt, fecerint, vt & Rempublicam & Ecclesiam rectè constituerent.

MARCI

ARNOBII AFRI
ADVERSVS GENTES
LIBRI VII.
CVM SELECTIS VARIORVM AVCTORVM. COMMENTARIIS.

Editio nouissima atque omnium accuratissima.

IN

ARNOBII AFRI

LIBROS VII.

DVm tonat in gentes Afri facundia præceps,
Cum dîs ſuccubuit Roma profana ſuis:
Victrix Roma quidem ferro compreſſerat orbem,
Nunc mundi victrix Africa ſed calamo eſt.
Magnum eſt, immenſum ferro compeſcere mundum,
Plus eſt cum mundo vincere poſſe deos.

AD LECTOREM.

ARNOBIVM *Afrum aduersus Gentes abstrusæ eruditionis summique ingenij autorem omnium luculentis & quidem integris commentarijs auctum tibi exhibemus, Humanissime Lector. Recondita hoc sapientiæ promptuarium, quo fatua Gentilium religio exploditur, vera confirmatur, omni laude maius est. Quis enim Eloquentiæ neruos, rationum pondera, exquisitas sententias cùm peruoluit, non abripitur in amorem & desiderium tanti autoris? Vbique triumphat florentissima eius dictio, atque ipsi adeò Gentiles suo jugulantur gladio. Calamus ille simul omnes tacentes Gentilium deos perfodit, confecit. Ipsi dij, si tales dij essent, erubescerent, vbi audirent hic sua crimina, atque insulsas de se confictas fabulas. Libro quidem secundo Autor noster Gnosticorum sequitur opinionem de Immortalitate animarum, & alijs in locis à veritate Christiana nonnihil recedit. Sed hoc condonandum illi, qui ex Ethnicismi tenebris recens ad veritatem Christianam peruenerat. Idem huic autori euenit, quod iis solet, qui ex carcere tenebricoso in lucem perducti visum adhuc dubium habent. In cæteris subtilis, disertus, ingenio & facundia pollens, Ethnicismi debellator fortissimus. Rectè itaque Hieronymus in Epistola ad Tranquillinum:* Ego Origenem propter eruditionem, sic interdum legendum arbitror, quomodo Tertullianum, Nouatum, Arnobium, Apollinarium, & nonnullos Ecclesiasticos scriptores Græcos pariter & Latinos: vt bona eorum eligamus, vitemusque contraria, iuxta Apostolum dicentes, omnia probate, quod bonum est tenete. *Vixit autem Arnobius anno à natiuitate Christi 300. sub Diocletiano Imperatore. Audi iterùm Hieronymum in catalogo scriptorum Ecclesiasticorum:* Arnobius sub Diocletiano Principe, Siccæ apud Africam, florentissimè Rhetoricam docuit, scripsitque aduersum gentes, quæ vulgò extant volumina. *Idem alibi:* Septem libros aduersus gentes Arnobius edidit, totidemque discipulus eius Lactantius; qui de Ira quoque & opificio Dei duo volumina condidit: quos si legere volueris, dialogorum Ciceronis in eis Epitomen reperies. *Qua occasione hæc scripserit ex appendice chronicorum Eusebij Pamphili apparet:* Arnobius in Africa Rhetor clarus habetur, qui cùm in ciuitate Sicca ad declamandum iuuenes erudiret, & adhuc Ethnicus, ad credulitatem somniis compelleretur, vt ab Episcopis impetraret fidem, quam semper impugnauerat, elucubrauit aduersus pristinam religionem luculentissimos libros, & tandem veluti quibusdam obsidibus impetrauit. *Scripsit etiam teste Trithemio in Psalterium lib. 1. item de Rhetorica Institutione lib. 1. Commen-*

tarij in omnes Psalmos excusi primum apud Frobenium. Item in aliquot Euangelistarum locos excusæ annotatiunculæ Basileæ. Quod autem ad editionem hanc Arnobij nostri attinet, quam accuratißimam hîc exhibemus. Exemplar secuti fuimus manu viri celeberrimi emendatum, cuius eruditio & fama in his artibus, quæ ab humanitate nomen habent, veluti Principatum tenet. Curam postmodum itidem viro erudito commisimus, vt quicquid ad gloriam huius editionis colligi posset, in medium produceret. Itaque selectos commentatores cum Notis doctißimi Viri Priorij in vnum corpus redegimus, vt editionis huius ratio ex iis peti poßit. Perrupit primum glaciem vir eruditißimus Theodorus Canterus, qui iudicij omninò exacti diligentiaque accuratæ fuit. Arnobium quidem hunc primus Romæ vulgauerat Franciscus Priscianensis Florentinus, sed vna cum veteris manuscripti, quo vsus fuerat, fœdis admodum erroribus. Sigismundus posteà Gelenius editionem hanc corruptam solo ingenio, vti potuit restituit. Sed ingenij ille fiducia malo exemplo vsus, conjecturas suas textui inseruit, antiquas lectiones suo imperio eiecit, & Arnobium nobis effinxit, qui Arnobij speciem non referret. Hanc audaciam meritò reprehendit Canterus, doctißimisque autorem nostrum annotationibus illustrauit. Neque pœnitendam hic operam Godescalcus Steuvechius posuit, homo non vulgaris eruditionis. Diffusum dein atque magni studij commentarium edidit Gebhartus Elmenhorstius, quibus adjectæ quoque sunt Variæ Lectiones tum ex Mss. tum ex codice vetusto Francisci Sabæi Brixiani, qui impressus fuit Romæ anno CIↃ IↃXLII. *tum ex libro Fulvij Vrsini, qui suæ editioni aliorum correctiones præcipuè Petri Chiaconi Hispani, viri eruditißimi immiscuit, adspersit. Desiderius quoque Heraldus ad Arnobij lib.* VII. *animaduersiones luculentas & castigationes edidit. Vltimò deniq; Clar. Vir Priorius aliorum Notas selegit, & suas interseruit. Quorum omnium delectas lucubrationes in vnum corpus coniecimus, ita vt nihil huic editioni desit, quod vel votis exoptari poßit. Obnixè tamen rogamus eruditos omnes, vt si nonnulla in hunc autorem nostrum obseruauerint, quæ editionem merentur, ad nos transmittant, ea confestim calci huius operis adijciemus. Sin autem labor hic noster placuerit erudito huic sæculo, constituimus alijs voluminibus ceteros Patres tam Græcos quàm Latinos, qui contra Gentes scripsêre, cum selectis omnium commentariis typis vulgare. Interim his vtere fruere Humanißime Lector, & si quid melius noueris, candidus imperti. Vale iterum atque iterum.*

CÆCILII CYPRIANI EPISTOLÆ.

CÆCILIVS [a] CYPRIANVS DONATO S.

ARGVMENTVM.

Promiſerat Donato Cyprianus, ſermonem ſe cum illo habiturum de rebus diuinis. Iam promiſſis admonitus ſatisfacit, ac multis gratiam Dei per baptiſmum collatam commendat, quantum ſit mutatus ab illo ſignificat, & ad oculum demonſtratis mundi erroribus, ad contemptum eius, ad aſſiduam denique lectionem & orationem adhortatur.

BENE admones, Donate chariſſime. Nam & promiſiſſe me memini, & reddendi tempeſtiuum prorſus hoc tempus eſt, quum [b] indulgente vindemia, ſolutus animus in quietem, ſolemnes ac ſtatas anni fatigantis inducias ſortitur: locus etiam cum die conuenit, & mulcendis ſenſibus ac fouendis ad lenes auras blandientis autumni, hortorum facies amœna conſentit. [c] Hic iucundum ſermonibus diem ducere, & [d] ſtudentibus fabulis in diuina præcepta conſcientiam pectoris erudire: ac ne colloquium noſtrum arbiter profanus impediat, aut clamor intemperans familiæ ſtrepentis obtundat, [e] petamus hanc ſedem. dant ſeceſſum vicina ſecreta, vbi dum erratici palmitum lapſus nexibus pendulis per arundines 1

a CYPRIANVS & DONATVS, ambo nuper ab ſecularibus Oratorum diſciplinis ad Chriſtum conuerſi, dum vnà feriis vindemialibus ruſticarentur nouitij Chriſtiani de communibus diuinæ gratiæ bonis ſermones inter ſe ſe miſcuerant: adeò que Donatus Cypriani ſermonibus animum ſibi ad Chriſtiana ſtudia firmari ſenſerat, vt ſapientiæ tam efficacis diſſertationem ſcripto comprehenſam habere voluerit. Amico roganti, Cyprianus id ſe primo quoque tempore curaturũ reſcripſerat. Poſtmodum igitur admonitus à Donato Cyprianus quod promiſerat præſtitit, & mandatum litteris ſermonem inſcripſit Donato, cum ſalute, ac velut epiſtolam perferri ad eum iuſſit. Itaque æuo iam Auguſtini inter epiſtolas Cypriani legebatur, quamuis Auctor ipſe & hocce ſuo quidem opuſculo Colloquium appellarit. Sed & alia eiuſdem Cypriani ſcripta, De mortalitate, De opere & eleemoſynis, De zelo & liuore, De habitu virginum, epiſtolarum nomine ab eodem Auguſtino citantur. Et, ſi veteribus Grammaticis Acroni & Porphyrio credimus, verba ad amicum facta coràm, ſermones erunt, ex iiſdem, ſi conſignata tabellis, ad ipſum mittantur, fiet epiſtola. Ego quidem certè dixerim, iſtud omninò eſſe, quod apud Demetrium Phalereum Artemo nuncupabat Alteram dialogi partem. Quod ſi modum aut characterem ſpectes, id genus ſcripti erit quod profectò dici Epiſtola non debeat, niſi quod inſcriptionem & titulum gerat Epiſtolæ, nominis ſcilicet amici ad amicum, & ſalutem. Qualia fuiſſe ait Demetrius Platonis aliquot εὐσχήματα, τὸ χαίρειν ἔχοντα προσκείμενον. Hæc autem Epiſtola conuenientiſſimè præfigitur ceteris, quia Sermonem exhibet Cypriani de religionis Chriſtianæ præſtantia & ſuperſtitionis ethnicæ futilitate: cuiuſmodi ſcripta ab viris eruditioribus, cùm primùm apud Eccleſiam Chriſtianam nomen erant profeſſi ſuum, concinnari ſolita fuiſſe teſtantur Apologetica multorum præclara. Ea verò ſtatim in principio librorum apparent legentibus, ſicut hanc quoque Epiſtolam in exemplaribus Auguſtini antepoſitam fuiſſe ceteris, liber de doctrina Chriſtiana quartus oſtendit. Quã etiam nunc ordine in Vetuſtiſſimo codice Veronenſi conſpicitur. Neque autem hic ſanè codex, vti nec alius quiſquam, Donati aliquid habet quod Cypriani epiſtolam excitauerit. Ianus Cambronenſis à Pamelio laudatus, hæc habuiſſe dicitur. Admonitio Donati ad Cyprianum. *Credo te retinere, ſanctiſſime Cypriane, quæ nobis fuerit apud Oratores garrulitas, vnus ſenſus, vna cogitatio, vnde aſsidua lectio. Quare non & in diuina lectione ita animus roboramur? Aut non ea ſemper nobis fuit cogitatio, vt ſimul crederemus?* Sed & titulus ab epiſtolæ Cyprianicæ exordio conceptus impoſturam prodit auctoris, & inſulſæ dictionis periodus indigna planè eſt rhetore, condiſcipulo Cypriani, ad quem Cyprianus ſermonem facit tam eximio cultu laboratum. RIGALTIVS.

b INDVLGENTE VINDEMIA.] Sic Impp. in L. Omnes dies. C. de feriis. *Feriarum dies, quos geminis menſibus ad requiẽ laboris indulgentior annus excepit.* Idem.

c HIC IVCVNDVM SERMONIBVS DIEM DVCERE.] Imitatur Minucium Felicem. *Idem.*

d STVDENTIBVS FABVLIS.] Quibus ſcilicet iucundè hic eſſabimur ſtudiosè concepta, lecta, notata, obſeruata. *Idem*

d *Studentibus fabulis.* id eſt feriis, inquit Morellus, ſic Græci dicunt σπουδάζοντα μῦθον. elegans locus qui ſcholaſticam adhuc redolet eloquentiam. PAMELIVS.

e PETAMVS HANC SEDEM.] Hæc & ſequentia pluſcula ab Auguſtino citantur; verùm ad cenſuram, ſanè grauem & ſanctam. Ait igitur: *In populo graui*, Eccleſiam Chriſtianam ſignificat *hanc ſuauitatem orationis non eſſe delectabilem, quia non quidem iniqua dicuntur, ſed exigua & fragilia bona ſpumeo verborum ambitu ornantur quali nec magna atque ſtabilia decenter & grauiter ornantur.* Quod autem adducit, Sanctiſſimum Martyrem

nes baiulas repunt, viteam porticum frondea tecta fecerunt. [a] benè hîc studia in aures damus: & dum in arbores & vites oblectante prospectu oculos amœnamus, animum simul & auditus instruit & pascit obtutus. quamquam tibi sola nunc gratia sola cura sermonis est. contemptis voluptariæ visionis illecebris in me oculos tuos fixus es, [b] quam ore, quàm mente totus auditor es, & hoc amore, quo diligis. Cæterùm quale vel quantum est, quod in pectus tuum veniat ex nobis? Exilis ingenij angusta mediocritas tenues admodum fruges parit, nullis ad copiam fœcundi cespitis culmis ingrauescit: aggrediar tamen facultate, qua valeo; nam & materia dicendi facit mecum. In judiciis, in concione pro rostris, opulenta facundia [c] volubili ambitione iactetur, cum verò de domino Deo vox est; vocis pura sinceritas [d] non eloquentiæ viribus nititur ad fidei argumenta, sed rebus. Denique accipe non diserta, sed fortia; nec ad audientiæ popularis illecebram culto sermone fucata, sed ad diuinam indulgentiam prædicandam rudi veritate simplicia: accipe, quod [e] sentitur antequàm discitur; nec per moras temporum longa agnitione colligitur, sed compendio gratiæ maturantis hauritur. Ergo cùm in tenebris atque in nocte cæca iacerem, cúmque in salo iactantis sæculi nutabundus ac dubius vestigiis oberrantibus fluctuarem, vitæ meæ nescius, veritatis ac lucis alienus; [f] difficile prorsus ac durum pro illis tunc moribus opinabar, quod in salutem mihi diuina indulgentia pollicebatur, vt quis renasci denuò posset; vtque in nouam vitam lauacro aquæ salutaris animatus, [g] quod priùs fuerat, exponeret; & corpora licet manente compage, hominem animo ac mente mutatet. qui possibilis, aiebam, est tanta conuersio; vt repentè ac perniciter exuatur, quod vel genuinum situ materiæ naturalis obduruit, vel vsurpatum diu senio vetustatis inoleuit? alta hæc, & profunda penitus radice sederunt. quando parsimoniam discit, qui epularibus cœnis & largis dapibus assueuit? & qui pretiosa veste conspicuus in auro atque in purpura fulsit, ad plebeium se ac simplicem cultum quando deponit? fascibus ille oblectatus & honoribus, priuatus & inglorius esse non potest. hic stipatus clientium cuneis, frequentiore comitatu officiosi agminis honestatus, pœnam putat esse cùm solus est: tenacius semper illecebris assuetum, necesse est, vt solebat, vinolentia inuitet, inflet superbia, iracundia inflammet, rapacitas inquietet, crudelitas stimulet, ambitio delecter, libido præcipitet. Hæc egomet sæpè mecum: nam vt ipse quamplurimis vitæ prioris erroribus implicitus tenebar, quibus exui me posse non crederem; sic vitiis adhærentibus obsecundans eram, & desperatione meliorum malis meis veluti jam propriis ac vernaculis fauebam. Sed postquam vndæ genitalis auxilio superioris æui labe detersa, in expiatum pectus ac purum, desuper lumen infudit; postquam cœlitus spiritu hausto in nouum me hominem natiuitas secunda reparauit; mirum in modum

nusquam postmodum sic dixisse, arguit censuram, aut valde isthic seueram, aut aliás, plerisque extra hanc epistolam paginis, satis indiligentem. RIGALT.

a BENE HIC STVDIA IN AVRES DAMVS.] Libet *Nic. Fabri*: Benè hic studia in aures damus, vt dum in arbores & vites quas videmus oblectante prospectu oculos amœnamus, animum simul & auditus instruat & pascat obtutus. RIG.

b QVAM ORE, QVAM MENTE.] Quam aure, quam mente. *Idem*

c VOLVBILI AMBITIONE.] Lib. N. F. nobili ambitione. *Idem*

d *Non eloquentiæ viribus &c.* In hac nempè causa id dicendum, quod Petronius in satyr. *Grandis, & vt ita dicam pudica oratio, non est maculosa, nec turgida, sed naturali pulchritudine exsurgit.* Et Seneca lib. 9. Controu. eam damnat quæ, *vsque ad vltimum tumorem perducta.* Hic enim vbi de Deo, hoc est, veritate agitur, naturali & inaffectato sermone opus. PRIORIVS.

e SENTITVR ANTEQVAM DISCITVR.] Diuina gratia quam *Cyprianus* indulgentiam vocat, per fidem Christianam anteactæ vitæ peccata delet. Virtutes inducit, ac de homine impio facit pium; de prauo, rectum. Mutatum hominem videmus: quibus gradibus, quibusve artibus ad mutationem peruenerit, nescimus. Vt momento turbinis exit de serua liber, sic de repentè sancti Spiritus afflatu de peccatore fit Christianus. RIG.

f DIFFICILE PRORSVS AC DVRVM, VT QVIS RENASCI DENVO POSSET.] Sic apud Ioannem, cap. III. ad ea verba Christi, *Nisi quis renatus fuerit, non potest videre regnum Dei.* Nicodemus, vt erat Psychicus, non percipiens ea quæ sunt Spiritus, *Quomodo*, inquit, *potest homo renasci?* Et cap. VI. Cùm dixisset Christus, *Ego sum panis viuus*, &, *Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum*, *litigabant Iudæi ad inuicem dicentes, Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?* Quin & complures ex discipulis Christi, dixerunt: *Durus est hic sermo, & quis potest eum audire?* Itaque ad Nicodemum Christus, sermonem quo renasci hominem oportere dixerat, de aqua & spiritu accipiendum esse ait, & natum ex carne carnem esse; natum verò ex spiritu, spiritum. Et ad Iudæos, atque etiam ad discipulos, ad quos dixerat, *Caro mea verè est cibus*, statim subjunxit, *Spiritus est qui viuificat. Caro non prodest quicquam. Verba quæ ego locutus sum vobis, spiritus & vita sunt. Nihil adeò est*, inquit Tertullianus, *quod tam obduret mentes hominum, quam simplicitas diuinorum operum, quæ in actu videtur, & magnificentia quæ in effectu repromittitur: vt hic quoque, quoniam tanta simplicitate, sine pompa, sine apparatu nouo aliquo, denique sine sumptu, homo in aqua demissus, & inter pauca verba tinctus, non multò, vel nihilo mundior resurgit, eò incredibilis existimetur consecutio æternitatis.* Hæc lib. de Baptismo, cap. 2. Abducamus igitur mentem ab iis quæ sensu percipiuntur, & ad spiritalia siue cœlestia transferamus. Nam & carnem non prodesse quicquam ait Christus, & carnem ex aqua non multò, vel nihilo mundiorem emergere ait Septimius. Et tamen verissimè ex aqua renascuntur in vitam æternam, qui Spiritu sancto vegetante fide Christiana imbuti baptizantur, & carne Christi nutriuntur in vitam æternam, qui sermones Christi incarnati seruant. Baptismo tingimur & imbuimur; mergimur & emergimus. Tingimur doctrina Christi, imbuimur fide sancta: mergimur vt mortui peccato: emergimus, hoc est, resurgimus & renascimur ad vitam æternam, quæ est noua vita, quam hic viuere incipimus, adeoque alimur & fouemur cibo Christianorum, corpore Christi, carne & sanguine Christi. Hisce sacramentis siue mysteriis procuramur ad spiritalia, spiritalibus autem ad cœlestia nutrimur. *Idem.*

g QVOD PRIVS FVERAT, EXPONERET.] Hoc est, veterem hominem deponeret siue exueret. Sic Apostolus veterem hominem manifestè notat: *Exponite enim*, inquit, *secundum pristinam conuersationem, veterem hominem, non secundum alicuius substantiæ interitum.* Tertull. lib. de resur. carn. cap. 45. Pontius in vita Cypriani: *Conuersationem prioris hominis exponentes. Idem.*

modum protinus confirmare se dubia, parere clausa, lucere tenebrosa; facultatem dare quod priùs difficile videbatur; geri posse, quod impossibile putabatur, vt esset agnoscere terrenum fuisse, quod priùs carnaliter natum delictis obnoxium viueret; Dei esse cœpisse, quod iam Spiritus sanctus animaret. Scis ipse profectò, & mecum pariter recognoscis, quid detraxerit nobis, quid-ve contulerit mors ista criminum, vita virtutum. [a] Scis ipse, nec prædico: in proprias laudes odiosa iactatio est: quamuis non iactatum possit esse, sed gratum quicquid non virtuti hominis adscribitur, sed de Dei munere prædicatur, vt iam non peccare esse cœperit fidei, quod ante peccatum est, fuerit erroris humani. Dei est, inquam, Dei omne quod possumus: indè viuimus, indè pollemus, indè sumpto & vigore concepto, hic adhuc positi futurorum indicia prænoscimus. [b] Sit tantum timor innocentiæ custos, vt qui in mentes nostras indulgentiæ cœlestis allapsu [c] clementer Dominus infulsit, in animi oblectantis hospitio iusta operatione teneatur, ne accepta securitas indulgentiam pariat, & vetus denuò hostis obrepat. Ceterùm si tu innocentiæ, si iustitiæ viam teneas, [d] si illapsa firmitate vestigij tui incedas, si in Deum viribus totis, ac toto corde suspensus, hoc sis tantum quod esse cœpisti; tantum tibi ad licentiam datur, quantum gratiæ spiritalis augetur. non enim, qui beneficiorum terrestrium mos est in capessendo munere cœlesti mensura vlla vel modus est, profluens largiter spiritus nullis finibus premitur, nec coërcentibus claustris intra certa metarum spatia frænatur: manat iugiter, exuberat affluenter. nostrum tantum sitiat pectus & pateat; quantum illuc fidei capacis afferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus. Inde iam facultas datur, castitate sobria, mente integra, voce pura, [e] in medelam dolentium, posse venenorum virus extinguere; animorum desipientium labes reddita sanitate purgare, infestis iubere pacem, violentis quietem, ferocientibus lenitatem: [f] immundos & erraticos spiritus qui se expugnandis hominibus immerserint, ad confessionem minis increpantibus cogere, vt recedant, [g] duris verberibus vrgere, conflictantes, eiulantes, gementes, incremento pœnæ propagantis extendere, flagris cædere, igne torrere. res illic geritur, nec videtur [h] occulta plaga, & pœna manifesta. ita [i] quod esse iam cœpimus, acceptus spiritus licentia sua potitur; quod nec dum corpus ac membra mutauimus, adhuc carnalis aspectus sæculi nube cæcatur. Quantus hic animi potentatus, quanta vis est? non tantum ipsum esse subtractum perniciosis contactibus mundi, vt qui expiatus & purus nulla incursantis inimici labe capiatur; sed adhuc maiorem, & fortiorem viribus fieri, vt in omnem aduersarij grassantis exercitum imperioso iure dominetur? Atque vt illustrius veritate patefacta diuini muneris indicia clarescant, lucem tibi ad cognitionem dabo, malorum caligine absterſa, [k] opertas sæculi tenebras reuelabo Paulisper te crede subduci in montis ardui verticem celsiorem, speculare inde rerum infra te iacentium facies; & oculis in diuersa porrectis, ipse

a SCIS IPSE, NEC PRÆDICO. IN PROPRIAS LAVDES ODIOSA IACTATIO EST.] Contractiora sunt quæ in exemplari Regio leguntur. Scribere in proprias laudes odiosa iactatio est, quamuis iactatum possit esse. Sed de Dei munere prædicatur; vt iam non peccare, esse cœperit fidei, &c. RIG.

b *Sit tantum timor innocentiæ custos.* metus ideò custos est innocentiæ, quia pœnitentiam pro læso numine semper habet propositam, vnde Tertullianus timorem vocat *instrumentum pœnitentiæ*, lib. de pœnit. cap. 6. Atque vt Constantini magni innocentiam probet Eusebius, in eius vita lib. 1. (c. 17. τῷ τοῦ Θεοῦ) φόβῳ καταφρουρούμενος. *Dei timore stipatus* dicitur. In eumdem sensum φόβον & μετάνοιαν coniunxit Cyrillus Alex. in Amos. PRIORIVS.

c CLEMENTER DOMINVS INFVLSIT.] Sic legitur *in Cod. Veronensi & Corbeiensi.* In aliis legitur, vt quod in mentes nostras illapsum clementer Dominus infixit. Vtrumque sanè diuinæ gratiæ conueniet, clementer infulcire, vel clementer infigere. Vt sit sermo de Spiritus sancti donis, tanquam de inuectis & illatis in animi nostri hospitium. RIG.

d SI ILLAPSA FIRMITATE VESTIGII TVI INCEDAS.] Inlapsam firmitatem dicit quæ non labitur, sed perstat in vestigio, nec fallit fidem datam Christo. Alludit ad lapsos, quorum frequens in sequentibus epistolis mentio, quos idololatriæ tentatio commouet, subuertit, deiicit *Idem.*

e IN MEDELAM DOLENTIVM.] Hæc scriptura est *codicis Veronensis.* In aliis etiam antiquis legitur, languentium. Quod est, dolentium, ægrotantium. Vt iam aliud, volentium, ab interprete esse videatur, quàm ab Auctore Nisi tamen *Cyprianus* scripserit, *in medelam dolescentium*, vnde fluxerit quod in editione Romana mendosissimè legitur, in medulla adolescentium vulnerum Emendatissima igitur scriptura tandem exstet huiusmodi, Iam inde facultas datur, castitate sobria, mente integra, voce pura in medelam dolescentium, posse venenorum virus extinguere, &c. *Idem.*

f IMMVNDOS ET ERRATICOS SPIRITVS] Quos & errones rectissimè dici fateor. Sed Arnobio manum idcircò intentari nolim. Nam eius verba *lib. 1. aduersus Gentes* in antiquissimo exemplari sic optimè se habent, Puerile, pusillum est & exile, vis & illis conueniens, quos iam dudum experientia doctorum dæmonas appellat, errores non nosse cœlestia, & in hac rerum materia, crassiore conditionis suæ sorte versari. Stultum est, inquis, cœlestia, scilicet numina non nosse errores, & hominum erroribus falli ac decipi. Turpe est cœlestia, substantias cœlestes, cuiusmodi sunt qui ob scientiam dæmones appellantur, ignorare quæ recta sunt. Pudendum dicto, Deos à quibus homines sunt creati & conditi, in ista rerum materia sic versari, vt solent deterioris naturæ & sequioris sortis homines, errare scilicet, & per ignorantiam labi Conditionem dicit homines ab diis siue dæmonibus conditos & creatos Itaque scripsit Arnobius, errores non nosse cœlestia Non errones, neque heroas *Idem.*

g DVRIS VERBERIBVS VRGERE.] Ipse ad Demetrianum: Spiritalibus flagris & verborum tormentis. Itaque hîc subiungitur: occulta plaga. *Idem.*

h OCCVLTA PLAGA.] Ipse, *lib. de Idolor. van.* operatione majestatis occultæ flagris cædi. *Idem*

i QVOD ESSE IAM COEPIMVS] Æternæ vitæ participes, coheredes Christi, filij Dei. eo scilicet, quod prius fuegas, exposito. Quemadmodum ipse loquitur sup. *pag. 2.* nimirum deposito peccato, absterſa baptismo idololatriæ labe. *Idem.*

k OPERTAS SECVLI TENEBRAS REVELABO.] *Cod. Reg & Corb.* opertas seculi tenebras reual, *Idem.*

ipſe à terrenis contactibus liber fluctuantis mundi turbines intuere. Iam ſæculi & ipſe miſereberis, tuique admonitus & plus in Deum gratus, maiore lætitia quod euaſeris, gratulaberis. Cerne tu itinera latronibus clauſa, maria obſeſſa prædonibus, cruento horrore caſtrorum bella vbique diuiſa: madet orbis mutuo ſanguine, & homicidium cùm admittunt ſinguli crimen eſt, virtus vocatur cùm publicè geritur: impunitatem ſceleribus acquirit non innocentiæ ratio, ſed ſæuitiæ magnitudo. Iam ſi ad vrbes ipſas oculos tuos atque ora conuertas, celebritatem offendes omni ſolitudine triſtiorem. [a] Paratur gladiatorius ludus, vt libidinem crudelium luminum ſanguis oblectet. [b] Impletur in ſuccum cibis fortioribus corpus, & aruinæ toris membrorum moles robuſta pingueſcit, vt ſaginatus in pœnam cariùs pereat. Homo occiditur in hominis voluptatem, & vt quis poſſit occidere peritia eſt, vſus eſt, ars eſt: ſcelus non tantùm geritur, ſed & docetur. quid poteſt inhumanius, quid acerbius dici? diſciplina eſt, vt perimere quis poſſit: & gloria eſt, quod perimit. Quid illud oro te, quale eſt, vbi ſe feris obiiciunt, quos nemo damnauit? ætate integra, honeſta ſatis forma, veſte pretioſa, viuentes in vltroneum funus ornantur, malis ſuis miſeri gloriantur: pugnant ad beſtias beſtiæ, non crimine ſed furore. Spectant filios ſuos patres. Frater in cauea eſt, & ſoror præſto eſt. [c] Et ſpectaculi licet pretium largior muneris apparatus amplificet, vt mœroribus ſuis mater interſit; hoc proh dolor! mater & redimit; [d] & in tam impiis ſpectaculis támque diris & funeſtis [e] eſſe ſe non putant oculi parricidas. Conuerte hinc vultus ad diuerſa ſpectaculi non minus pœnitenda contagia: in theatris quoque conſpicies, quod tibi & dolori ſit, & pudori. Cothurnus eſt tragicus priſca facinora carmine recenſere: de parricidis & inceſtis horror antiquus expreſſa ad imaginem veritatis actione replicatur, ne ſæculis tranſeuntibus exoleſcat quod aliquando commiſſum eſt. Admonetur ætas omnis auditu, fieri poſſe, quod factum eſt: numquam æui ſenio delicta moriuntur, numquam temporibus crimen obruitur, numquam ſcelus obliuione ſepelitur. [f] exempla fiunt, quæ eſſe iam facinora deſtiterunt. Tum delectat in mimis turpitudinum magiſterio vel quid domi geſſerit recognoſcere, vel quid gerere poſſit audire. Adulterium diſcitur, dum videtur; & lenocinante ad vitia publicæ auctoritatis malo, quæ pudica fortaſſe ad ſpectaculum matrona proceſſerat, de ſpectaculo reuertitur impudica. Adhuc deinde morum quanta labes, quæ probrorum fomenta, quæ alimenta vitiorum, hiſtrionicis geſtibus inquinari? videre contra fœdus iúſque naſcendi patientiam inceſtæ turpitudinis elaboratam? Euirantur mares, honor omnis & vigor ſexus eneruati corporis dedecore mollitur, plúſque illic placet quiſquis [g] virum in fœminam magis fregerit; in laudem creſcit ex crimine, & peritior quò turpior iudicatur. Spectatur hic proh! nefas & libenter. quid non poſſit ſuadere qui talis eſt? Mouet ſenſus, mulcet affectus, expugnat boni pectoris conſcientiam fortiorem: nec deeſt probri blandientis auctoritas, vt auditu molliore pernicies hominibus obrepat. exprimunt impudicam Venerem, adulterum Martem, Iouem illum ſuum, non magis regno, quàm vitiis principem, in terrenos amores cum ipſis ſuis fulminibus ardentem, nunc aureo imbre defluere, nunc in puerorum pubeſcentium raptus miniſtris auibus proſilire. Quære iam nunc an poſſit eſſe, qui ſpectat, integer vel pudicus. Deos ſuos quos venerantur imitantur, fiunt miſeris [h] & religioſa delicta. O ſi poſſis in illa ſublimi ſpecula conſtitutus oculos tuos inſerere ſecretis, recludere cubiculorum obductas fores, & ad conſcientiam luminum penetralia occulta reſerare! aſpicias ab impudicis

geri,

a *Paratur gladiatorius ludus*, Gladiatorum plura erant genera. inter quos erant Retiarij, Seutores, Mirmillones, Hoplomachi, Thraces, quorum magiſtri laniſtæ vocabantur, qui è mancipiis familiam alentes, aliquot ſubinde paria in ſpectaculum producebant; vt innocentes publicæ voluptatis, inquit Tertull lib. de ſpectac. hoſtiæ fierent: interdictus eſt poſteà à Conſtantino ludus gladiatorius Romæ l. vnica. C. de gladiatorib. PAM

b *Impletur in ſuccum cibis fortioribus corpus* cibos hic indicat aridos, ex quibus non obeſitas ſed ſuccus ſolidus confieri ſolet, & σώματα ἀθλητικὰ καὶ ὑγιῆ, *athletica corpora & valida*, vt loquitur B. Chryſoſt. hom. 1. ad pop. PRI.

c ET SPECTACVLI LICET] In quibuſdam libris legitur, Et licet ſpectaculi RIG.

d *Et in tam impiis ſpectaculis.* Circo & amphitheatro impietatem tribuit Septimius Tertull. de ſpect. c 19 à quo impia ſpectacula dixit magni magiſtri eximius diſcipulus, quoniam impietas eſt maxima pereuntem videri filium à parentibus, & quidem ſiccis oculis, & cum voluptate aliqua Quod in parentibus adhuc grauiùs quam in aliis, etſi vbique reprehendendum, Nam *homo occiditur in hominis voluptatem.* vnde Prudentius in hamartig.

Sanguinis humani ſpectaculas publicus edit Conſeſſus.

PRI.

e ESSE SE NON PVTANT OCVLI PARRICIDAS] In pleriſque legitur, Eſſe ſe non putant oculis parricidas. Pater ſcilicet & ſoror & mater. RIG.

Exempla fiunt, quæ eſſe iam facinora deſtiterunt. Lactantius lib 6. c 20, non aliena ab his continet. *Tragicæ hiſtoriæ ſubiiciunt oculis parricidia, & inceſta regum malorum, & cothurnata ſcelera demonſtrant.* Eamdem ob rationem ſpectaculorum immanitatem arguit Theophilus patriarcha, lib. 3. ab Autolycum quod αἱ Θυέστου βορὰς θυέσι, καὶ Τηρέως ἔμβρυα ἐδόμενα *Thyeſteas epulas, & comeſos Terei filios*, exhibeant. PRIOR.

g VIRVM IN FEMINAM FREGERIT.) Eadem loquendi figura vtuntur Impp. lib. ix. cod. Cùm vir nubit in feminam, & ipſe Cyprianus epiſt 61 de hiſtrione dixit, artem hiſtrioniam docere, quemadmodum maſculus frangatur in feminam. RIG.

h *Et religioſa delicta.* Manilius lib. 5 ---- *improbitas fiet virtus.* Aduerſus monſtra illa eleganter Lactant. lib. 1. cap 20 *Quid mirum, inquit, ſi ab hac gente vniuerſa flagitia manarunt, apud quam ipſa vitia religioſa ſunt.* PRIOR.

geri, quod nec possit aspicere frons pudica. Videas, quod crimen sit & videre: videas quod vitiorum furore dementes gessisse se negant, & gerere festinant. libidinibus insanis in viros viri proruunt. Fiunt quæ nec illis possunt placere, qui faciunt. Mentior nisi alios qui talis est, increpat; turpes turpis infamat, & euasisse se conscium credit, [a] quasi conscientia satis non sit. Iidem in publico accusatores, in occulto rei, in semetipsos censores pariter, & nocentes. damnant foris, quod intus operantur: admittunt libenter, quod cùm admiserint, criminantur. [b] audacia prorsus cum vitiis faciens, & impudentia congruens impudicis. Nolo mireris quæ loquuntur huiusmodi ore illo. quicquid iam voce delinquitur, minus est. Sed tibi post [c] insidiosas vias, post dispersas orbe toto multiplices pugnas, post spectacula vel cruenta, vel turpia, post libidinum probra vel lupanaribus prostituta vel domesticis parietibus obsepta, quorum quô secretior culpa, maior audacia est; [e] forum fortassè videatur immune, quod ab iniuriis lacessentibus liberum, nullis malorum contactibus polluatur. illuc aciem tuam flecte. plura illic quæ detesteris inuenies, magis oculos tuos inde diuertes. Incisæ sint licet leges duodecim tabulis, & publicè ære præfixo iura præscripta sint, inter leges ipsas delinquitur, inter iura peccatur. innocentia nec illic vbi defenditur, reseruatur. Sæuit inuicem discordantium rabies, & inter togas pace rupta forum litibus mugit insanum, hasta illic & gladius, & carnifex præsto est, vngula effodiens, equuleus extendens, ignis exurens, ad hominis corpus vnum supplicia plura quàm membra sunt. Quis inter hæc verò subueniat? Patronus? sed præuaricatur & decipit. [e] Iudex? sed sententiam vendit. qui sedet crimina vindicaturus, admittit, & vt reus innocens pereat, fit nocens iudex. Flagrant vbique delicta, & passim multiformi genere peccandi, per improbas mentes nocens virus operatur. [f] Hic testamentum subiicit: ille falsum capitali fraude conscribit: hic arcentur hæreditatibus liberi: illic bonis donantur alieni. Inimicus insimulat, calumniator impugnat, testis infamat, vtrobique grassatur in mendacium criminum prostitutæ vocis venalis audacia, [g] cùm interim nocentes, nec cum innocentibus pereunt. Nullus de legibus metus est: de quæsitore, de iudice pauor nullus: quod potest redimi, non timetur: esse iam inter nocentes innoxium criminis est: malos quisquis non imitatur, offendit. Consensere iura peccatis, & cœpit licitum esse quod publicum est. Quis illic rerum pudor, quæ esse possit integritas; vbi qui damnant improbos desunt, soli tibi qui damnentur occurrunt? Sed ne nos videamur eligere fortasse peiora, & studio destruendi, per ea oculos tuos ducere, quorum tristis atque aduersandus aspectus ora & vultus conscientiæ melioris ostendat: iam tibi illa quæ ignorantia sæcularis bona opinatur, ostendam, illic etiam fugienda conspicies. Quos honores putas esse? quos fasces? quam affluentiam in diuitiis? quam potentiam in castris? in magistratu purpuræ speciem? in principatu licentiæ potestatem? Malorum blandientium virus occultum est, & arridentis nequitiæ facies quidem læta, sed calamitatis abstrusæ illecebrosa fallacia; instar quoddam veneni, vbi in lethales succos dulcedine aspersa calliditate fallendi sapore mendicato, poculum videtur esse quod sumitur: [h] vbi epotaueris, pernicies hausta grassatur. Quippe illum vides, qui amictu clariore conspicuus fulgere sibi videtur in purpura. quibus hoc sordibus emit, vt fulgeat? quos arrogantium fastus priùs pertulit? quas superbas fores matutinus salutator obsedit? quot tumentium contumeliosa vestigia stipatus in clientium cuneos antè præcessit, vt ipsum etiam salutatum comes postmodum pompa præcederet, obnoxia non homini, sed potestati? neque enim coli moribus meruit ille, sed fascibus. Horum denique videas exitus turpes, cum auceps temporum palpator abscessit, cum priuati latus nudum desertor assecla fœdauit, tunc laceratæ domus plagæ conscientiam feriunt, tunc rei familiaris exhaustæ damna noscuntur, quibus redemptus fauor vulgi, & caducis atque inanibus votis popularis aura quæsita est. Stulta prorsus & vana iactura, frustrantis spectaculi voluptate id parare voluisse, quod nec populus acciperet, & perderet

a QVASI CONSCIENTIA SATIS NON SIT) Interpretamentum est quod in veteri quodam libro legitur: Quasi conscientiam suam non posse effugere, satis non sit. Hoc certè non legitur in Corbeiensi, neque item in Regio. R I G.

b AVDACIA CVM VITIIS FACIENS.) *συμμαχὶς*, socia & federata. *Idem*.

c INSIDIOSAS VIAS.) Suprà dixit, Itinera latronibus clusa. *Idem*.

d *Forum fortasse videatur immune*. Forensis exercitij venalitatem, prauitatemque iudicum, & fraudes patronorum, vniuersamque iudiciorum corruptionem latè modò insectatur. De quibus audiendus epist. 18 Seneca. *numquid tam turbidum fieri potest, quam forum?* P R I

e *Iudex? sed sententiam vendit*. Illud idem Petronius in sat. *Ergo iudicium nihil est nisi publica merces*

Atque eques in causa qui sedet, empta probat. Idem.

f *Hic testamentum subiicit*. Subiicere testamentum, est supponere l. instrumentum D. ad l. Corneliam de falsis & l. qui testamentum S.D. eod. vbi qui testamenta subiecerunt lege Cornelia falsi damnantur; pœna quondam erat capitalis, verùm postea facta est non capitalis. *Idem*.

g CVM INTERIM NOCENTES NEC CVM INNOCENTIBVS PEREVNT.) Innocentes pereunt, nocentes seruantur. Saltem, si cum innocentibus etiam nocentes perirent, R I G.

h VBI EPOTAVERIS) In quibusdam libris etiam vetustatis haud contemnendæ, legitur: Vbi epota res est. In Corbeiensi, Vbi epotata res est. Verior esse videtur scriptura codicis Regij: Vbi epotatis pernicies hausta grassatur. *Idem*.

perderet magistratus. Sed & quos diuites opinaris continuantes saltibus saltus, & de confinio pauperibus exclusis infinita ac sine terminis rura latius porrigentes, quibus argenti & auri maximum pondus, & pecuniarum ingentium vel extructi aggeres, vel defossæ strues; hos etiam inter diuitias suas trepidos cogitationis incertæ sollicitudo discruciat, ne prædo vastet, ne percussor infestet, ne inimica cuiusque locupletioris inuidia calumniosis litibus inquietet. Non cibus securo, somnúsve contingit. suspirat ille in conuiuio, bibat licet gemmas, & cum epulis marcidum corpus [a] torus mollior alto sinu condiderit, vigilat tamen in pluma: nec intelligit miser speciosa sibi esse supplicia, auro se alligarum teneri, & possideri magis quàm possidere diuitias atque opes. O detestabilis cæcitas mentium, & cupiditatis insanæ profunda caligo. Cùm exonerare se possit & leuare ponderibus, pergit magis fortunis augentibus incubare, pergit pœnalibus cumulis pertinaciter adhærere. Nulla in clientes inde largitio est, cum indigentibus nulla partitio, & pecuniam suam dicunt, quam velut alienam domi clausam sollicito labore custodiunt. ex qua non amicis, non liberis quicquam, non sibi denique impertiunt. possident ad hoc tantùm, ne possidere alteri liceat. Et ô nominum quanta diuersitas! bona appellant, ex quibus nullus illis, nisi ad res malas vsus est. An tu vel illos putas tutos, illos saltem inter bonorum infulas & opes largas stabili firmitate securos, quos regalis aulæ splendore fulgentes armorum excubantium tutela circumstat? Maior illis quàm cæteris metus est: tam ille timere cogitur, quàm timetur. Exigit pœnas pariter de potentiore sublimitas, sit licet satellitum manu septus, & clausum ac protectum latus numeroso stipatore tueatur. Quàm securos non sinit esse subiectos, tam necesse est non sit & ipse securus. Ante ipsos terret potestas sua, quos facit esse terribiles. Arridet, vt sæuiat: blanditur, vt fallat: illicit, vt occidat: extollit, vt deprimat. Fœnore quodam nocendi quàm fuerit amplior summa dignitatis & bonorum, tam maior exigitur vsura pœnarum. Vna igitur placida & fida tranquillitas: vna solida, & firma & perpetua securitas, si quis ab his inquietantis sæculi turbinibus extractus, salutaris portus statione fundetur, ad cœlum oculos tollat à terris, & ad Domini munus admissus, ac Deo suo iam proximus quicquid apud cæteros in rebus humanis sublime ac magnum videtur, intra suam iacere conscientiam glorietur. Nihil appetere iam, nihil desiderare de sæculo potest, qui sæculo maior est. Quàm stabilis, quàm inconcussa tutela est, quàm perennibus bonis cœleste præsidium, implicantis mundi laqueis solui, in lucem immortalitatis æternæ de terrena fæce purgari. Viderit quæ in nos priùs infestantis inimici pernicies insidiosa grassata sit! Plus amare compellimur, quod futuri sumus: dum & scire conceditur, & damnare quod eramus. Nec ad hoc pretiis, aut ambitu, aut manu opus est, vt hominis summa vel dignitas vel potestas elaborata mole pariatur: sed gratuitum de Deo munus, & facile est. vt sponte sol radiat, fons rigat, imber irrogat; ita se spiritus cœlestis infundit. Postquàm auctorem suum cœlum intuens anima cognouit, sole altior, & hac omni terrena potestate sublimior, id esse incipit, quod sese credit. Tu tantùm quem iam spiritalibus castris cælestis militia signauit, tene incorruptam, tene sobriam religiosis virtutibus disciplinam. Sit tibi vel oratio assidua, vel lectio: nunc cum Deo loquere, nunc Deus tecum: ille te præceptis suis instruat, ille disponat: quem ille diuitem fecerit, nemo pauperem faciet. Penuria esse nulla iam poterit, cui semel pectus cælestis sagina saturauit. Iam tibi auro distincta laquearia, & pretiosi marmoris crustis vestita domicilia sordebunt; cùm scieris te excolendum magis, te potius ornandum, domum tibi hanc esse potiorem, quam Dominus insedit templi vice, in qua Spiritus sanctus cœpit habitare. Pingamus hanc domum pigmentis innocentiæ, illuminemus luce iustitiæ. Non hæc vnquam procumbet in lapsum senio vetustatis, nec pigmento parietis, aut auro exolescente fœdabitur. Caduca sunt quæcumque fucata sunt, nec fiduciam præbent possidentibus stabilem, quæ possessionis non habent firmitatem. Hæc manet cultu iugiter viuido, honore integro, splendore diuturno, aboleri non potest, nec extingui, [b] potest tantùm in melius corpore redeunte formari. Hæc interim breuibus, Donate carissime. nam etsi facilem de bonitate patientiam, mentem solidam, fidem tutam salutaris auditus oblectat, nihilque tam tuis auribus gratum est, moderari tamen dicenda debemus simul iuncti, & sæpiùs colloquuturi. Et quoniam feriata nunc quies, ac tempus est otiosum, quicquid inclinato iam sole in vesperam diei superest, ducamus hanc diem læti

[a] ET TORUS MOLLIOR ALTO SINU CONDIDERIT.) In Cod. Regio tantùm habetur, *torus mollior condat*. RIG.

[b] POTEST TANTUM IN MELIUS, CORPORE REDEUNTE, FORMARI.) Hoc est, in vitam æternam resurgente. Alludit ad illud Pauli ad Cor. I 15. 53. Oportet corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem.

læti, [c] nec ſit vel hora conuiuij gratiæ cæleſtis immunis, [d] ſonet Pſalmos conuiuium ſobrium, [d] & vt tibi tenax memoria eſt, vox canora; [e] aggredere hoc munus ex more. magis cariſſimos paſces, ſi ſit nobis ſpiritalis auditio; prolectet aures [f] religioſa mulcedo.

EPIS-

c NEC SIT VEL HORA CONVIVII GRATIÆ COELESTIS IMMVNIS) Tertullianus Apolog cap. 39 Non priùs diſcumbitur quàm oratio ad Deum præguſtetur

d SONET PSALMOS CONVIVIVM SOBRIVM) Hoc etiam præclarè explicat Tertull. Poſt aquam manualem & lumina, vt quiſque de Scripturis ſanctis vel de proprio ingenio poteſt, prouocatur in medium Deo canere. Hinc probatur quomodo biberit.

d ET VT TIBI TENAX MEMORIA EST) Ex verbis Tertulliani ſuprà citatis, diſcimus veteris Eccleſiæ morem, canendi aliquid non ſolùm de Scripturis ſanctis, verùm etiam de proprio ingenio.

e AGGREDERE HOC MVNVS EX MORE MAGIS CARISSIMOS PASCES) Hæc, ſi bene putamus, deprauata ſunt, etſi magno veterum exemplarium conſenſu probari videantur. In vno tamen & altero de ſatis antiquis ſic variat ſcriptura, vt Morelius & Ioſephus Scaliger tradidere Et hæc quidem Morelij: Aggredere hoc munus tuo ore magis. Paſcat nos ſpiritalis auditio, delectet aures religioſa mulcedo. Hæc verò Scaligeri: Aggredere hoc munus tuo ore magis, clariſſimè. Paſtus ſit nobis ſpiritalis auditio, prolectet aures religioſa mulcedo.

f RELIGIOSA MVLCEDO.) Bellarminus lib. de Scriptorib. Eccleſ librum De ſingularitate Clericorum, non eſſe Cypriani, bonis alioqui rationibus arguit ſed & hac ſanè frigida, quòd in eo opere verba multa parum Latina occurrant, quæ non inueniantur in Cypriano, qualia ſunt, inquit, mulcedo, &c. quod argumentum ex iſto Cypriani loco facilè refellitur. Quin & hocce vocabulum Agellio ſic placuiſſe animaduertimus, vt Latinæ linguæ venuſtates non alio magis expreſſerit, lib. XIX. cap. 9.

EPISTOLÆ IN SECESSV CYPRIANI TOTO biennio conſcriptæ.

[a] CLERI ROMANI AD CLERVM CARTHAGINIENSEM de ſeceſſu D. Cypriani.

ARGVMENTVM.

Intellexerat Clerus Romanus à Clementio hypodiacono ſeceßiſſe Cyprianum in perſecutione. Pro ſuo itaque zelo fidei Clerum Carthaginienſem officij ſui admonet, ac inſtruit, quid circa lapſos intereà dum abeſt illorum Epiſcopus, fieri oporteat.

a CLERI ROMANI.) Clerus Græca vox, Κλῆρος: Latina, ſors. Vtriuſque autem linguæ dictio tria ſignificat Sorticulam qua vtimur in ſortiendo: Sortitionem ſiue Sortitum, actionem ipſam ſortiendi: & quod ſortitu cuique accidit Rerum Hebraicarum ſcriptores Græci, ab iiſque etiam Latini, Clerum dixere quod ex ampliſſimo illo terrarum tractu, Ioſua iubente in vndecim tribus Hebræorum diuiſo, per ſortitionem vnicuique contigerat Factis ſcilicet cleris vndecim, clero cuique numerus inſcriptus fuerat, pro numero portionum menſoris tabula ſub totidem numeris comprehenſarum. Pone Beniamini tribum, vel quamlibet aliam. Cleris igitur in vrnam coniectis, vrna mota, qui cleris exierat ſortiente Benjamini tribu clerus Benjamini dicebatur Eóque nomine intelligebatur ager ſiue regio quam ſortito Benjamini tribus acceperat poſſidendam. Itaque omnes regionis illius incolæ Benjamini tribus & Benjamini clerus deinceps nuncupati: atque ita de ceteris vndecim tribuum portionibus Poſteaquam figuris Moſaicis veritas Chriſtiana ſucceſſit, & malè merentibus Hebræis gratia diuina ad Gentes conuerſa eſt quod Helleniſtæ Chriſtiani dixerant Eccleſiam, dixerunt etiam clerum. Chriſtus appellauerat Ouile, & paſcendis ouibus ſuis paſtorem præfecerat ipſe ἀρχιποίμην. Homines erant oues, & homo paſtor, ex ouibus vna At paſtoris ſimul & ouium dominus erat Chriſtus Itaque huiuſmodi ouium numerus cùm excreuiſſet, adhibuit Dominus ouili ſuo paſtores vtique complures Paſtores autem ſumpſit de ouibus, vt iam fierent paſtores qui nuper ouium numero cenſebantur Sed & ipſi quidem facti paſtores nihilominus erant oues ἀρχιποιμένος, id eſt Chriſti. Ergo & paſtores omnes cum ouibus etiam cunctis, vnum erant ouile Chriſti, non ouile cuiuſque paſtoris. Sed ex multis & ouium & paſtorum capitibus vnum ouile & vnus paſtor Chriſtus. Quod de Ouili diximus, hoc de Eccleſia quoque dicendum & Clero Ac de Eccleſia quidem, in promptu eſt Nam etſi plurium ſit perſonarum: immò & ſi plures Eccleſiæ conuenerint, ſi tamen Chriſtianæ ſint, omnes vna ſunt Eccleſia, pluribus membris in corpus vnum coëuntibus, cuius corporis caput eſt Chriſtus. De clero prorſus idem Nam etſi quid diuiſum ſonet, attamen partes quantæcumque ſint, vnam omnes ſubſtantiam componunt Et quicquid ſortientes acceperint pro ſuo clero, puta clerum eſſe de numeroſo quopiam ouili Chriſtiano, ex vno eſt ouili, ex vna Eccleſia. quod ouile, quæ Eccleſia in quantaſlibet acceptas, ſiue portiones exierit, vnciæ ſunt, vnius aſſis, vnius ſubſtantiæ, vnius patrimonij conſortia: & conſortio ſuo iuncta, clerum vnum faciunt, vnum ouile Chriſti. Hæc enim apud Chriſtum, ſiue Clerus, ſiue Eccleſia, ſiue Ouile, ſunt typi & parabolæ & ſpecula, ſiue exempla, per quæ nos ad diuina Deus erigit, & quaſi manu ducit in cœlum, adeòque ſunt mente, animo, intellectu concipienda. Sed praua mortalium cæcitas, Chriſtiana ſimplicitate neglecta, Phariſaicam ſuperbiam reduxit. & obruit eccleſiam terrenis. Cleri vocabulum ad res Chriſtianas primus tranſtuliſſe videtur Petrus, epiſtola ſua canonica prima Hortatur Preſbyteros ipſe compreſbyter, gregem, quem ipſis commiſit Deus, paſcant, prouidentes ouibus, non turpis lucri cupidine, ſed gratis: neque vt dominantes in cleris, ſed facti in exemplum & formam gregis, vt cùm venerit princeps paſtorum, accipiant coronam gloriæ. Loquitur Petrus ad preſbyteros Ponti, nec ſe alium facit quàm compreſbyterum, Sicut mandatum habebat à Domino: Paſce oues meas, ſic ipſe preſbyteris illis tradidit: Paſcite oues Chriſti Apponit illis exemplum opilionum & gregis Abſtinet eos ab auaritia, prohibet a ſuperbia. Nolite, inquit, paſcere gregem, vt dominantes in cleris, ſed vt curatores ouilis, non veſtri, ſed Chriſti. Quod Ezechiel dixerat Phariſæis, hoc Petrus Ponticis, & quò magis ipſe Phariſaicam ſuperbiam retunderet, Clerorum iniicit mentionem, quibus ſic præerant tunc temporis Leuitæ, vt domini ac tyranni: etſi nullum Ioſuas clerum Leuitis aſſignaſſet, qui ſanxerat edicto, ne Leuitica tribus partem vllam faceret in cleris Minimè autem propterea negauerim, Leuitas, quamuis in agrorum diuiſione partem non fecerint, nihilominus obtinuiſſe munus à Deo longè præſtantius; nempe ſacerdotiorum functiones & pontificia, quæ ſcilicet hæreditario iure poſſiderent. Et hæc quidem illorum ſors fuit ſiue clerus. Verùm, & Prophetæ Chriſti, & Chriſtus ipſe, & à Chriſto Petrus, ceterique deinceps Apoſtoli ſortem illam, ſiue clerum, ad formam ouilis redegere, quin, & hoc ſuperdicto Ouile non eſſe paſtorum, ſed Chriſti. ac proinde monitis paſtoribus, vt paſcant oues Chriſti, non ſeipſos: Nimirum de pecoribus improbè veſcebantur, paſcentes potiùs ſemetipſos, inquit Tertullianus lib de Fuga in perſecut. quod præclarè Propheta dixerat: ἐβόσκησαν οἱ ποιμένες ἑαυτούς, τὰ δὲ πρόβατά μου οὐκ ἐβόσκησαν. διὰ τοῦτο, ποιμένες, τάδε λέγει κύριος κύριος. ἰδοὺ ἐγὼ ἐπὶ τοὺς ποιμένας, &c. Credo diſcipulos, & mox Apoſtolos fuiſſe Chriſti magiſtri ſui vocibus obſequentiſſimos. & multo cernimus æquo

II. [b] DIDICIMVS secessisse [c] benedictum Papam Cyprianum, [d] à Clementio [e] subdiacono, qui à vobis ad nos venit, e certa ex causa; quod vtique rectè fecerit, cùm sit persona insignis Et imminente agone quem permisit Deus in sæculo colluctandi causa cum aduersario, simul cum seruis suis, volens etiam angelis & hominibus certamen hoc manifestare, vt qui vicerit coronetur, victus verò portauerit in se sententiam, quæ nobis manifesta est: Et cùm incumbat [f] nobis qui videmur præpositi esse, & vice pastoris custodi-

proximè sequenti primitiuæ illius reuerentiæ fideique vestigia. sic tamen, vt necesse sit fateri, jam exinde nonnullos ouilibus Christianis adeo graues & asperos incubuisse pastores, vt ab iis ad nos antiquissimæ origines fluxerint morum & rituum ab illa primæua sinceritate alienissimorum. Præuiderat Paulus venturos post discessum suum lupos insidiantes gregi, non parcentes ouibus. Et hic quidem in Gentibus. At Petrus Pharisæos dominari suetos in cleris ab Synagoga vocans ad Christum, pastores vt fiant ouium Christi, depellit ab regno Clerorum. Formam ouilis, quam Ecclesiæ Christianæ Apostoli, pastores à Domino formati, tradiderant, viri Apostolici seruauere. Sed vix alterius seculi disciplina fuit, cùm ipsi pastores nomen cleri, quod erat ouium vniuersitati commune, sic proprium sibi fecerint, vt jam nomen ipsum ouilis in populi siue plebis & laïcorum appellatione vilesceret Hinc exorta jam æuo Tertulliani ac Cypriani inter clericos & laïcos differentia tanta, vt laïci non intelligerentur appellatione cleri. Magnum sanè cleros inter Mosaïcos & Christianos discrimen, quòd Mosaici sacerdotes & pontifices partem in cleris vllam non facerent, Clerum Christianum, quantus quantus est, non constituunt nisi sacerdotes & pontifices. Nemo tamen sanus ambiget, quin optima & necessaria fuerit Ordinis Ecclesiastici ratio, cuius inter populum differentiam fecit ipsius Ecclesiæ auctoritas & honor per Ordinis consessum sanctificatus.

[a] CLERI ROMANI AD CLERVM CARTHAGINIENSEM.) Fabiano mortuo sedes Romana vacabat Secedente igitur Cypriano Clerus Carthaginensis litteras ad Clerum Romanum dederat, & secessionis caussas allegauerat, quales hîc reddit Romanus. Nam & secessisse Carthaginienses clerici scripserant, & benedictum Papam Cyprianum suum nuncupauerant. Reddunt Carthaginiensibus voces suas Romani, sed mox istum Cypriani secessum in fugam vertunt; addúntque circumstantias, imminente agone, quem Deus permisit, vt sententiam damnationis ferat in eos qui de persecutione pedem referrent, aut Christum negarent Hæc itaque sunt dulcacida, qualia præberi solent in poculis mellitis absinthia. *Idem.*

b DIDICIMVS SECESSISSE BENEDICTVM PAPAM CYPRIANVM.) Secessus iste Cypriani, fugæ probro minimè caruit apud quosdam de Christiana fraternitate, qui Tertulliani ad Fabium de fuga in persecutione disputationem legerant Nec dubito, quin ipsa tanti Magistri seueritas Discipuli mentem adeò suffuderit, vel aliquo saltem scrupulo sic pupugerit, vt fugæ suspicionem Cyprianus amoliri abs se magno studio contenderet Hoc & Pontij familiaris sui satis intricata sedulitas persuadet: ipsiúsque Cypriani epistolæ sequentes declarant &, si verum amamus, haud aliud magis ista Romani cleri tam argumentosa quam incondita commonitio proscribit. Fortissima est illa Cypriani defensio, quòd Dei nutu, immò jussu secesserit Nam quid apertius mandato diuino per Christum Apostolis tradito? Cùm persequentur vos in ciuitate ista, fugite in aliam Quòd si mandatum ad alios quàm Apostolos pertinuisse negaueris, quis à Cypriano jussi Dominici, Spiritus sancti, diuini ergo ipsum quoque speciatim fauoris testem exigat? Sed & complures humanæ prudentiæ rationes amici caussati sunt. Erat persona insignis. Vnus Cyprianus Ecclesiam demonstrabat: Eo sublato, tota perditum ibat fraternitas. Vnius Cypriani præsentia inimicas nomini Christiano potestates exasperabat. Vnum præsertim Cyprianum populus efferatus ad leonem depostulauerat. Eo aliquantisper amoto rabies sedari posse videbatur. Denique absens nihilominus per procuratores suos vicarios, pérque litteras frequentiores Ecclesiæ suæ necessaria cuncta prouidebat, suggerebat Has certè secessus causas, tunc valde probabiles, sequentibus seculis exemplo fuisse arguit præclara Augustini ad Honoratum epistola, quæ & consilia præbet aduersus cunctas istius humanæ prudentiæ subtilitates saluberrima. Strategicorum scriptores quæstionem tractant huic nostræ haud absimilem · An sit laudandus in bello dux, quem non pigeat caput suum passim fortiter ac strenuè periculis objectare. Quæ res hanc definitionem admittit Ha-

bendam in primis esse rationem ducis, quo sublato, salus populi subuertatur necesse est. tunc enim πρῶτον ἔργον ἀρετῆς εἶναι, σώζειν τὸν ἄπαντα τ' ἄλλα σώζοντα. Ac vbi de exemplo ducis tota pendet exercitus constantia, tum verò, neque manibus neque capiti esse parcendum. Hoc sapienter obseruauit in Pelopida Plutarchus. *Idem.*

c BENEDICTVM PAPAM CYPRIANVM. Episcopis olim, saltem Africanis iisque Metropolitanis Papæ nomen tribuebatur, quòd Romanis Pontificibus tantùm posteà datum est vt in synodo 6. & Nouella 131. Papa autem est quasi Pater Patrum; Quamuis nonnulli scriptores inter Iouis elogia id recenseant, Iouemque Pappeum appellari testentur. PAM.

c BENEDICTVM CYPRIANVM.) Sic Tertullianus, benedictum Eleutherum, benedictos martyras, benedictam feminam. RIG.

c BENEDICTVM PAPAM) Sic appellari Carthaginis episcopum non inuident Romani: Sed nec aliter appellat Romanum Pontificem Tertullianus, libro de Præscript. aduersus hæreticos. & libro de Pudicitia. Hi fuêre tunc Romano pontifici cum plerisque aliarum Vrbium episcopis tituli communes. & præter Ennodium Ticinensem & Cassiodorum, vix alii reperiantur, qui Papæ nomen, vt proprium & peculiare, Pontifici Romano adseruerint. Tandem verò Gregorius VII. in Synodo Romana, quod ad Ennodium Sirmondus obseruat, edixit vt Papæ nomen vnicus esset in orbe Christiano Ceterùm in matricula Curopalatina adeò descenderat appellatio Paparum etiam ad infimos sacerdotes, vt ipse Protopapa subesset Patriarchæ Constantinopolitano; & Papa dicebatur qui libet sacerdos, quales nos hodie Patres vocitamus, & Presbyteros, etiam ætate plerumque inferiores Sicuti Senatores Patres jam olim appellatos fuisse ait Sallustius, vel ætate, vel curæ similitudine. *Idem.*

PAPAM) Infantile vocabulum. Græcè πάππας. vnde Latini secundo casu dixere, *papatis*. Hesychius: πάππας, πατρὸς ὑποκόρισμα. πάππιας δὲ ἡ λέξις ἀπὸ τῆς παιδίων φωνῆς [illegible]. Inde & παππάζειν Homero Il v Plauto & Persio, pappare. Verum alio significatu, pappare minutum poscis. &, opus est quod pappet. hoc est, præmansum aliquid, μασσηθὲν, masticatum. Glossæ veteres: Pappet. hoc est, præmansum aliquid, μασσηθῆναι. Aliæ: μάσσω, mastico, subigo. Quemadmodum verò de patris vocabulo fluxit, papa siue pappas, sic de vocabulo matris, mamma, Hesych. μάμμαν, ὑποκοριστικῶς μητρὸς, ἐπὶ παιδίων Ἀττικοί. Martialis: Mammas atque tatas habet Afra, &c. Sed & Saliari carmine PA vsurpatum fuisse, pro, patre, docent excerpta de libris Sex. Pomp Festi. *Idem.*

d A CLEMENTIO.) Infrà epistola proximè seq. RIG.

e SVBDIACONO) Sic paulatim, atque ab minimis, intrauit in Ecclesiam regnum, & dominandi libido. Apostoli Diaconos tantùm dixerant. Ætas Cypriani subdiaconos admisit. sequens Archidiaconos ac deinceps Archiepiscopos & Patriarchas. Apostoli Episcopos & Presbyteros tantùm dixerant, Tertullianus dixit Episcopum esse summum sacerdotem. *Idem*

e CERTA EX CAVSA, QVOD VTIQVE RECTE FECERIT.) Hæc ita sunt continuanda: *Certa ex caussa quod vtique rectè fecerit; cùm sit persona insignis, & imminente agone* quæ videntur esse verba Cleri Carthaginiensis in gratiam & fauorem Cypriani scripta ad excusandum eius secessum.

f NOBIS QVI VIDEMVR ESSE PRÆPOSITI) Cùm abiisset è viuis Fabianus, Cyprianus verò secessisset, vtraque Sedes vacabat, Romana & Carthaginiensis. Vtrubique igitur Clerus Ecclesiæ suæ curam susceperat. & litteras ad Romanum dederat Carthaginiensis super illo secessu Cypriani sui: Romanus Carthaginiensi rescribens, Cùm incumbat nobis, inquit, qui videmur præpositi esse, & vice pastoris custodire gregem, si negligentes inueniamur. dicetur nobis, &c. quæ verba cùm sint communia, & curæ vtrimque communis, ciuilem magis & verecundam solicitudinem charitati Christianæ conuenientissimam significans, quàm alicuius imperii siue potestatis superbiam. Sed nemo tamen sanus negauerit, præcipuum jam olim ac primarium fuisse Romanæ Sedis honorem. Nam & ab Clero Carthaginiensi

custodire gregem; si negligentes inueniamur, dicetur nobis [a] quod & antecessoribus nostris dictum est, qui tam negligentes præpositi erant: quoniam perditum non requisiuimus, & [b] errantem non correximus, & [c] claudum non colligauimus, & lac eorum edebamus, & lanis eorum operiebamur. Denique & ipse Dominus implens quæ erant scripta in lege & Prophetis, docet dicens: Ego sum pastor bonus qui pono animam meam pro ouibus meis: mercenarius autem & cuius non sunt propriæ oues, cùm viderit lupum venientem, relinquens effugit, & lupus dispergit oues: [d] sed & Simoni sic dicit: Diligis me? respondit, Diligo: Ait ei, Pasce oues meas. [e] Hoc verbum factum [f] ex actu ipso quo cessit cognoscimus, & cæteri discipuli similiter fecerunt. Nolumus ergo, fratres dilectissimi, [g] vos mercenarios inuenire, sed bonos pastores, cùm sciatis non minimum periculum incumbere, si non hortati fueritis fratres nostros stare in fide immobiles, ne præceps iens ad idololatriam funditùs eradicetur fraternitas. Nec enim hoc solum verbis vos hortamur, sed discere poteritis à pluribus è nobis ad vos venientibus, quoniam ea omnia nos Deo adiuuante & fecimus & facimus cum omni sollicitudine & periculo sæculari, ante oculos plus habentes timorem Dei & pœnas perpetuas, quàm timorem hominum & breuem iniuriam: non deserentes fraternitatem, & hortantes eos stare in fide, & paratos esse debere ire cum Domino: sed & [h] ascendentes ad hoc quod compellebantur, reuocauimus. [i] Ecclesia ista fortis in fide, licet quidam terrore ipso compulsi, quòd essent insignes personæ, siue apprehensi timore hominum, reuertuntur: quos quidem separatos à nobis non derelinquimus, sed ipsos cohortati sumus & hortamur agere pœnitentiam [k] si quo modo indulgentiam potuerunt recipere ab eo qui potest præstare: ne si relicti fuerint à nobis, peiores efficiantur. Videtis ergo fratres, quoniam & vos hoc facere debetis, vt etiam illi qui ceciderunt, hortatu vestro corrigentes animos eorum, si adprehensi fuerint iteratò confiteantur, vt possint priorem errorem corrigere. Et alia quæ incumbunt vobis, etiam ipsa subdidimus; vt, si, qui in hanc tentationem inciderunt, cœperint adprehensi infirmitate, & agant pœnitentiam facti sui, & desiderent communionem, vtique subueniri eis debet. [l] Siue viduæ, siue clinomeni, qui se exhibere non possunt, siue hi qui in carceribus sunt, siue exclusi à sedibus suis, vtique habere debent qui eis ministrent. Sed & cathecumeni adprehensi infirmitate, decepti esse non debebunt, vt eis subueniatur. [m] & quod maximum est, corpora Martyrum aut cæterorum si non sepeliantur, grande periculum imminet eis quibus incumbit hoc opus. Cuiuscumque ergo vestrûm quacumque occasione effectum fuerit hoc opus, certi sumus eum bonum seruuum æstimari,

rthaginiensi datæ ad Romanum super secessu Cypriani literæ, quasi rationem reddunt; & Romanorum verba quæ hîc sequuntur, Nolumus ergo vos mercenarios inuenire, etsi hortatoria sint potiùs quàm imperatoria, & consilia magis quàm jussa, satis indicant Romanum jam tunc etiam sede Pontificia fuisse potiorem. R i o.

a ERRANTEM NON CORREXIMVS.) Tertullianus sic reddit: quod expulsum est non conuertistis, libro de Pudicitia *Idem*.

b CLAVDVM.) Tertull. comminutum LXX. *συντετριμμένον*. Ps 102. Qui sanat infirmitates eorum, & alligat contritiones eorum. *Idem*.

c CLAVDVM NON COLLIGAVIMVS.) Adhibitis fasciis atque etiam regulis. *Idem*

d SED ET SIMONI SIC DICIT) Quasi non jam Petro, qui de petra deciderat, parum seruata fide, ob quam illi Christus nomen fecerat Petro, à petra, hoc est firmitate; Petra autem erat Christus, fides & confessio nominis Christiani *Idem*.

e HOC VERBVM FACTVM EX ACTV IPSO QVO CESSIT) Verbum scilicet quod fecit Christus ad Petrum, jam non Petrum vocans, sed Simonem, quasi de illius erga se dilectione addubitans. *Idem*.

f EX ACTV IPSO QVO CESSIT.) Ex facto Petri, qui apprehenso à Iudæis Christo, non propriè fugit, sed cessit siue abscessit aut recessit. Nam, vt est in Euangelio, sequebatur Christum, sed longo interuallo quod fugæ speciem præbuit, adeoque in Euangelio legitur, discipulos omnes relicto Christo fugisse. Hæc autem Cleri Romani epistola Petrum eò magis onerare videtur, quod ait: Et ceteri discipuli similiter fecerunt Quasi ad exemplum Petri: Atque hoc Romani torquent in Cypriani secessum, non sine opprobrio fugæ *Idem*.

g VOS MERCENARIOS INVENIRE) Inueniri: *Id*.

ASCENDENTES AD HOC QVOD COMPELLEBANTVR. In Capitolium, vt imponerent in acerram tura. Sic lib. de Lapsis. Non expectauerant saltem, vt ascenderent apprehensi, vt interrogati negarent Et paulò post: Nonne quando ad Capitolium sponte ventum est, labauit gressus? Et eodem libro: Vnus ex his qui sponte Capitolium negaturus ascendit Canon 59 Concil. Eliberit. Ne quis Christianus ad idolum Capitolii sacrificandi causa ascendat. *Idem*.

h ECCLESIA ISTA FORTIS IN FIDE.) Hac fortitudinis suæ jactantia Romani faciunt inuidiam Carthaginiensibus. Et Romanæ quidem fidei prærogatiuam Tertullianus ipse Carthaginiensis prædicat lib. de Præscriptionibus: Si autem Italiæ adiaces, inquit, habes Romam, vnde nobis quoque auctoritas præsto est Ista quàm felix Ecclesia, cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt! & libro aduers. Marcionem quarto: Videamus quid etiam Romani de proximo sonent. *Idem*.

i SI QVO MODO INDVLGENTIAM POTVERVNT RECIPERE) Indulgentiam pœnitentiæ. *Idem*.

k SIVE VIDVÆ, SIVE CLINOMENI.) Primus hanc epistolam edidit Guil. Morelius, nec indicauit vnde habuerit exemplar Non inuenitur autem in mss codicibus Pamelianis, nec in Italicis, neque in nostratibus. Et tamen valde proba est, nec tam scatet mendis, quàm existimabat Pamelius. Morelius igitur hoc loco edidit, clydomeni. quod mendosum esse non inficiamur, immò veram esse arbitramur Pamelij conjecturam, in authentico scriptum fuisse, clinomeni. Eoque magis hæc opinio firmari videtur, quòd inter illius æui Christianos probrosam vulgo fuisse constat appellationem clinicorum, qui decumbentes in lectulo, propter imminens mortis periculum aqua perfusi baptismum acceperant quasi non propriè baptizati, quia perfusi, non mersi, de quibus agitur in epistola Cypriani ad Magnum, LXXV. Clerus ergo Romanus istorum etiam clinicorum curam suscipiens, vocabuli tristitiam mitigat, ac deflexa terminatione *κλινομένοις* dicit, non *κλινικοῖς*. eiusmodi etiam benignitate Tertullianus in Apologetico Christianos graui senio propè confectos noluit appellare *clinicos*, sed *[illegible]* *senes*. Idem.

l CATECHVMENI DECEPTI ESSE NON DEBEBVNT) Nam hæc in primis audiebant ab Episcopo siue Presbytero, summam esse apud Christianos curam charitatis siue dilectionis; & conqueri poterant se deceptos, si contigisset eos in ipso persecutionis æstu deseri *Idem*.

m ET QVOD MAXIMVM EST, CORPORA MARTYRVM AVT CETERORVM SEPELIANTVR. Ne superstites hoc suorum etiam post mortem supplicio deterriti, sepulturæ desperatione martyria expauescerent. Neue item ethnici Christianæ religioni crimen impietatis objicerent, quæ mortuis suis officia, gentium consensu, & mundi fœdere, & sortis humanæ commercio debita, non impenderet. *Idem*.

ri, vt qui in minimo fidelis fuit, constituatur super decem ciuitates. Faciat autem Deus, qui omnia præstat sperantibus in se, vt omnes nos in his operibus inueniamur. Salutant vos fratres qui sunt in vinculis, & presbyteri & tota Ecclesia, quæ & ipsa cum summa sollicitudine excubat pro omnibus qui inuocant nomen Domini. Sed & nos petimus mutua vice, memores sitis nostri. Sciatis autem Bassianum peruenisse ad nos, & petimus vos, qui habetis zelum Dei, [a] harum litterarum exemplum ad quoscumque poteritis, transmittere, per idoneas occasiones, vel vestras, faciatis, siue nuncium mittatis, vt stent fortes & immobiles in fide. Optamus vos, charissimi, benè valere.

CY-

a HARVM LITTERARVM EXEMPLVM AD QVOSCVMQVE POTERITIS TRANSMITTERE) Hinc etiam peti posse videntur argumenta quædam auctoritatis Ecclesiæ Romanæ in ceteras, modestæ tamen & verecundæ. *Idem.*

CYPRIANVS [a] PRESBYTERIS ET [b] DIACONIBVS Romæ consistentibus fratribus S.

ARGVMENTVM.

Epistola hæc familiaris est, quare argumento non indiget, potissimùm quum ex titulo ipso satis colligi queat. Desideratur autem epistola cleri Romani ad quam respondet Cyprianus.

III. [c] CVM de excessu boni viri collegæ mei rumor apud nos incertus esset, fratres charissimi, & opinio dubia nutaret: [d] accepi à vobis litteras ad me missas per Clementium hypodiaconum, quibus plenissimè de glorioso eius exitu instruerer: & exultaui satis, quod pro integritate administrationis eius, [e] consummatio quoque honesta processerit. In quo vobis quoque plurimùm gratulor, quòd eius memoriam tam celebri & illustri testimonio prosequamini: vt per vos innotesceret nobis, quod & vobis esset circa [f] Præpositi memoriam gloriosum, & nobis quoque fidei ac virtutis præberet exemplum. Nam quantum perniciosa res est ad sequentium lapsum ruina præpositi, in tantum contrà vtile est & salutare, cùm se episcopus per firmamentum fidei fratribus præbet imitandum. [g] Legi etiam litteras, [h] in quibus nec qui scripserint, nec ad quos scriptum sit, significanter expressum est. Et quoniam me in iisdem litteris & scriptura, & sensus, & chartæ ipsæ quoque mouerunt, ne quid ex vero vel subtractum sit vel immutatum; [i] eamdem ad vos epistolam authenticam remisi, vt recognoscatis an ipsa sit quam Clementio hypodiacono perferendam dedistis: perquàm etenim graue est, si Epistolæ clericæ veritas menda-

cio

a PRESBYTERIS ET DIACONIBVS ROMÆ.) Cùm exorta sub Decio Cæsare aduersus Christianos vexatio Fabianum Ecclesiæ Romanæ præpositum peremisset, Clerus Romanus ad Cyprianum Carthaginis Episcopum litteras per Clementium Subdiaconum misit, ac de glorioso Fabiani exitu certiorem fecit Mox eâdem pernicie per Africam grassante, Cyprianus, cùm iam ad leonem depostularetur, Deo sic annuente secessit; nec de secessu suo quicquam Ecclesiæ Romanæ significauit: Sed postmodum Carthaginiensis clerus datis ad Romanum litteris, quid sibi consilii Cyprianus cepisset, aperuit. Ac subinde Romanus Carthaginiensi rescripsit, se non minimo dolore tangi, quòd pastor ouibus derelictis latebras petiisset. Hoc verò agitur Epistola præcedenti, quam Morelio deberi testatur Pamelius, & ipsissimam esse quam Cyprianus in manus suas non sine aliqua fraudis suspicione peruenisse conquestus est, & remisit Romam Presbyteris ac Diaconis, vt recognoscerent an esset illa clerica sua quam Clementio perferendam tradiderant. Quid autem Romani rescripserint, non habemus. Hoc tantùm assequi coniectura fas est, Epistolam suam agnouisse Romanos. eam verò sic pupugisse animum Cypriani, vt necesse sibi esse duxerit, litteras ad eos facere, quibus & actus sui & disciplinæ & diligentiæ ratio redderetur. quod sanè præstitit epistola quæ hac editione habetur XIV. RIG.

b DIACONIBVS.) Antiquæ sunt inflexiones istæ, Diacones & Diaconibus. Et tamen habebant Apostolum in manibus, apud quem legitur: διάκονοι & διακόνους & διακόνοις. Et in veteri versione Latina, Diaconi, Diaconis & Diaconos. Nescio quo pacto maluerint dicere, Diacones & Diaconibus. Sanè vocabulum Episcoporum reuerentiùs habuerunt. Qui autem Episcopas dixere, non dixere diaconas sed diaconissas. Iustiniani Nouella III. quasi epicœno genere, διακόνοις ἄῤῥενας εἶναι, παραδέχονται δὲ θηλείας. *Idem.*

c CVM DE EXCESSV BONI VIRI COLLEGÆ MEI) Quàm ex æquo & ciuilis mentio Episcopi Romani ab Episcopo Carthaginis apud Clerum Romanum! quem nihilominus vniuersam Ecclesiam Sede Romana vacante rexisse Pamelius & Binius arbitrantur. *Idem.*

c DE EXCESSV BONI VIRI COLLEGÆ MEI.) Hoc est, de morte. quam mox consummationem dicet. Mortis nomen quantum poterant euitabant Christiani, ob spem resurrectionis & vitæ sempiternæ. Itaque pro Mortuo, Præmissum, & pro Morte, Obitum & excessum dicebant ductóque de arte calculatoria vocabulo consummatum & consummationem annorum, dierum, horarúmque velut nummorum numero in supremam summam collecto computatóque. Qualia sæpè apud Tertullianum occurrunt schemata. *Idem.*

d ACCEPI A VOBIS LITTERAS.) Hæ vero litteræ hodie non extant. *Idem.*

e CONSVMMATIO HONESTA PROCESSERIT.] Φαβιανοῦ ἐπὶ Ῥώμης μαρτυρίῳ τελειωθέντος. Euseb. VI. 39. Ruffinus: Fabiano in vrbe Roma martyrio coronato. *Idem.*

f PRÆPOSITI MEMORIAM.] Fabiani Episcop. Rom. quem etiam præpositum vocat Clerus Rom. epistola præcedenti, & eodem nomine ceteros quoque Ecclesiarum rectores appellat. προεστῶτα dixerat Iustinus. Præsidentem Tertullianus Apolog. Is est Episcopus qui & Summus Sacerdos ab eodem Tertulliano dicitur. *Idem.*

g LEGI ETIAM ALIAS LITTERAS.] Adsentior Pamelio, non alias fuisse quàm præcedentes Epistolæ secundæ paginas. *Idem.*

h IN QVIBVS NEC QVI SCRIPSERINT, NEC AD QVOS SCRIPTVM SIT.] Dicendum igitur, in authentico omissum fuisse titulum, quæ fortean fuerit Romanorum cautio siue prudentia, inter pericula Decianæ persecutionis. *Idem.*

i EAMDEM AD VOS EPIST. AVTHENTICAM REMISI] Authenticam dicit, de cuius tamen fide dubitabat: Sed nihilominus authenticam, cùm eadem omninò esset quæ allata fuerat à Clementio.

cio aliquo & fraude corrupta est Hoc igitur vt scire possimus, & a scriptura, & subscriptio an vestra sit, recognoscite, & nobis quid sit in vero rescribite. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

CY-

a SCRIPTVRA ET SVBSCRIPTIO AN VESTRA SIT RECOGNOSCITE.) Non erat fortasse huius Epistolæ scriptura aut subscriptio similis illi quam paulò antè super excessu Fabiani acceperat. Et chartarum etiam forma diuersa. RIG.

CYPRIANVS* PRESBYTERIS ET DIACONIBVS fratribus charissimis S.

ARGVMENTVM.

Hortatur clerum suum D. Cyprianus, iam in secessu constitutus, vt vice sua ritè fungantur; neve quid aut constitutis in carcere, aut cæteris pauperibus desit. Deinde vt plebem in quiete contineant, ne si glomeratim ad martyres in carcere visitandos concurrant, tandem ab illis interdicatur.

IV.

SALVTO vos incolumis per Dei gratiam fratres charissimi, lætus quod circa incolumitatem quoque vestram omnia integra esse cognouerim. Et quoniam mihi interesse nunc non permittit b loci conditio; peto vos pro fide, & religione vestra, fungamini illic & vestris partibus, & meis, vt nihil vel ad disciplinam, vel ad diligentiam, desit. Quantum autem ad sumptus suggerendos siue illis, qui gloriosa voce Deum confessi, in carcere sunt constituti; siue iis qui pauperes, & indigentes laborant, & tamen in Domino perseuerant; peto nihil desit: cum summa omnis, quæ redacta est, illic sit apud clericos distributa propter eiusmodi casus: vt haberent plures, c vnde ad necessitates, & pressuras singulorum operari possint. Peto quoque ad procurandam quietem solertia & sollicitudo vestra non desinat: & d si fratres pro dilectione sua cupidi sunt ad conueniendum & visitandum confessores bonos, quos illustrauit iam gloriosis initiis diuina dignatio, tamen cautè hoc, & non glomeratim, nec per multitudinem simul iunctam puto esse faciendum: ne ex hoc ipso inuidia concitetur, & introeundi aditus denegetur, & e dum insatiabiles multum volumus,

AD EPISTOLAM IV.

SALVTO VOS INCOLVMIS. Ea vox quamquam Tullio cæterisque Latij primoribus vsurpata, ideò a Cypriano adhibetur, vt voci ἀσπάζομαι respondeat, qua passim vtitur B. Paulus. PAM.

b LOCI CONDITIO.) Cujus loci, & quæ illius conditio fuerit, dicet Epistola sequenti. Vbi scilicet toties flagitatus & quæsitus ad necem fuerat, nempe Carthagini, vbi & personæ qualitas Cyprianum jam ob merita propria clarissimum, inter ceteros omnes spectabilem reddiderat, & præsentiam illius plebi aduersus Christianos infestissimæ inuidiosam ac periculosam fecerat. Huc pertinent verba Galerii Maximi procos. ad Cyprianum: Tu Papa tum sacrilegæ mentis hominibus exhibuisti? I, se Cyprianus infrà epist. 37. Vtinam loci & gradus mei conditio permitteret. RIG.

c VNDE AD NECESSITATES ET PRESSVRAS.) Quod dixerat Lucas cap. XXI. 23. ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς. hoc versio vetus, Erit enim pressura magna super terram. Pressura propriè in torculari Hesychius, [illegible], & quamlibet vexationem Christiani dixere, pressuram. & in veteribus Glossis, θλῖψις dicitur, fames. eòque sensu dixit Tertullianus Compressaturum Glossæ: θλίβω, tribulo, presso. Pressuram Asiaticam Pauli dixit Tertullianus. & alii veteres Glossæ, pressationem, [illegible]. *Idem*

d SI FRATRES PRO DILECTIONE SVA CVPIDI SVNT AD CONVENIENDVM ET VISITANDVM CONFESSORES.) Ad huiusmodi officia pietatis, fiebant tunc temporis Christianorum processiones. Visitabant fratres ob confessionem nominis Christi in carcerem coniectos, aut per ægritudinem retentos in tuguriis, aut ex caussa Christi quauis alia necessitate miseriave afflictos Tertullian. lib. II. de Cultu Fem. Vobis autem nulla procedendi caussa non tetrica. Aut imbecillus aliquis ex fratribus visitatur, aut sacrificium offertur, aut Dei sermo administratur. Quiduis horum grauitatis & sanctitatis negotium est. Et lib. ad Vxor. II. Visitandorum fratrum gratia vicatim aliena, & quidem pauperiora quæque tuguria circuire. Summa igitur erat illis cura, vt modesto cultu incessuque processiones istæ fierent, adeòque idem Tertull. processiones modestas dixit, libro de Præscript. Sed hæc, quamuis sancta Christianæ religionis officia pro simplicitate fratrum, malis interdum fratribus, jam non Christianis, ad fraudes & imposturas occasionem præbebant vnde illa sanè pudenda quæ Psychicis suis idem auctor objicit libro de Iejuniis, vbi & alia quædam notauimus. *Idem.*

e DVM INSATIABILES MVLTVM VOLVMVS.) Benè ac sapienter Cyprianus in illo secessu prospicit, ne quid à suis inconsiderato religionis calore ac zelo turbaretur aduersus seculi potestates, quod eas meritò exasperaret, aut populi furorem commoueret. Nam haud rarò peccari sciebat à fratribus aduersus patientiam à Christo monstratam, ab Apostolis traditam, à Conciliis commendatissimam. Nonnulli per amorem Christiani nominis præcipites ruebant in pericula, & gratuita martyrii patiendi cupidine temerè cuncta miscebant, vnde violata pace, non sibi tantùm, verùm & suis & Ecclesiæ proceribus perniciem creabant: adeòque non sapiebant ad serpentium ethnicorum prudentiam, nec erant ad columbæ Christianæ simplicitatem mansueti ac mites: non possidebant animas suas in patientia sua. Etenim possidere animam suam in patientia dicitur, qui cautè ac prouidè aduersa sustinet neque se morti temerarius objicit, sed in ipsa moriendi pro Christo necessitate mortem obit intrepidus. Cùm itaque essent inter Christianos adeò crudi & projectæ audaciæ martyres, vt non requisiti, non interrogati, non compulsi Romanum militem lacesserent ac prouocarent, hos tamquam perditos ac furiosos Ecclesia seposuit, nec vindicauit pro veris testibus Christi. Nimirum, circa hæc facinora mitior fuit magistro suo Cyprianus. Etenim ille nec militi coronam ad donatiuum prodeunti cum ceteris commilitonibus laureatis, nec latebras aduersus Centuriones & satellites edicta Cæsarum exequentes tristissimè fugientibus indulget. Et variæ quidem caussæ pro suis figuris varias admittunt rationes. Hoc certè quod atrox factio concipit, quod manu perficitur, etiam Tertulliano displicuit, qui exarmato Petro omnem Christianum etiam in caussa Christi, discinxit. Quid abominatius idololatria? Et tamen Christianos ethnicorum imperio subditos aduersus edicta Principum idola frangere, templa destruere Patres Elibertani vetant: Si quis idola fregerit & ibidem fuerit occisus, quia in Euangelio non est scriptum, neque inuenitur ab Apostolis vnquam factum, placuit in numero eum non recipi martyrum. Est inter sermones Augustini, nuper à doctissimo viro Iac. Sir-

mus, totum perdamus. Consulite ergo & prouidete, vt cum temperamento hoc agi tutiùs possit: ita vt presbyteri quoque, qui illic apud confessores offerunt, singuli cum singulis diaconus per vices alternent: quia & mutatio personarum, & vicissitudo conuenientium minuit inuidiam. Circa omnia enim mites & humiles, ª vt seruis Dei congruit, temporibus seruire, & quieti prospicere, & plebi prouidere debemus. Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi, semper benè valere, & nostri meminisse. Fraternitatem vniuersam salutate. Salutant vos Victor diaconus, & qui mecum sunt. Valete.

CY-

mondu editos, sermo. vi. vbi agitur de idolis quæ tum adhuc Carthagini cernebantur. Cùm nulla jam Romæ extarent, Carthagine nondum omnino Christianis, sed Christianis pace gaudentibus, & sanctissimæ religionis officia sub Episcopo suo tractantibus, Ethnicis quietis, plebs Christiana derepente acclamauerat, Quomodo Roma, sic & Carthago. Conuicio permotus Episcopus Carthaginis, & fortean veritus nequid Ethnici hoc impetu prouocati aduersus Christianos sæuirent, plebem suam quibus potuit rationibus compescuit, rogauitque Augustinum, tum fortè Carthagini degentem, vt ad eos sermonem haberet, rogatu collegæ. Augustinus hunc habuit sermonem: Habetis in numine Dei pastores, seruos pastores & membra pastores multitudinis. Animus vester & voluntas ad aliquam rem faciendam istis vocibus poterit apparere. Paucorum autem cura pro vobis, non vocibus, sed rebus debuit ostendi. Itaque, fratres, quoniam jam quod ad vos pertinebat implestis acclamando, sinite vt probetur vobis verum & quod ad nos pertinet impleamus. Absit à nobis vt vos inueniamini probi & nos reprobi. Sed quoniam voluntas agendi de iis quibus acclamastis vna est & vestra & nostra, modus verò agendi par esse non potest. Et post aliqua. Itaque & congratulamur caritati vestræ, quia sancto Domino & collegæ nostro Episcopo vestro obedistis in eo quod vobis manè locutus est, hoc sequimini, ab isto non recedatis, ne cadatis. Post hæc verba, tangit paulò quàm narrat Augustinus historiam rei, vt videtur, proximè cùm sermonem huncce habuit, gestæ adeòque tum suorum Carthaginiensium vulgò notissimæ, quam nobis hodie ignoratæ: cùm nemo alius scriptor exstet, qui mentionem eius faciat, vnde si rem ipsam ad hypothesim examinare velimus, fingenda nobis ea sit, quam fieri ad Augustini verba poterit, accommodatè. Proconsuli fortè aut Vicario Carthaginem regenti adsidebat iudex iam Christianus, vel certè ab Christi secta non alienus. Sub initium sui magistratus, sacra quædam de more celebranda, prouincialium nonnulli suggesserant, quæ suggestio, parum ad sacrorum originem caussamque aduertenti sic obrepserat, vt ludos & munera nescio quæ celebrari flagitantibus adnueret. Ea verò fieri ad Herculis statuam solebant aurea barba fulgentem. Intereà dum adueniret dies, iudex de idololatriæ ritu certior factus, et quod incautiùs permiserat, emendaret, hoc sibi consilii cepit: vt scilicet Christianorum aliquis illi superstitioni misceretur, qui aliis aliud agentibus ad statuam accederet, barbamque Herculi raderet, vnde idolo simul & idoli cultoribus dedecus & ignominia crearetur. Ait igitur Augustinus, Christianum eo judicis facto, minimè inclinatum fuisse ad obsequendam superstitioni: sed potiùs commotum impulsumque ad confutandam superstitiosi ritus insaniam. Sic enim factum fuisse amplius, quam si statuæ caput ademptum aut dejectum fuisset. Puto, inquit, ignominiosius fuisse Herculi barbam radi, quàm caput præcidi. Denique ab idolis & templis ethnicorum sumpta videtur ratio, quæ Auitum Viennensium episcopum mouit, cùm Epaonensi Concilio præesset, vt hæreticorum oratoria nec occupanda Catholicis, nec destruenda esse diceret & canone illius Concilii trigesimo tertio sanciret. Sic enim ad Epist. vi. ad Victorem scribit: Et dices forsitan hæreticus, si eis potestas detur, altaria nostra temerare. verum est. nec refello. Sæuiunt quidem cùm possunt fœdis vnguibus alienarum ædium peruasores. Sed vim intentare, loca peruadere, altaria commutare, non pertinet ad columbam. Verùm, de commutandis, atque ad Catholici cultus obseruationem reformandis ethnicorum & hæreticorum oratoriis ac templis, siue basilicis, aliter sensere sequentium ætatum episcopi. Immo Libanius ipse oratione ad Theodosium M. Imp. diruenda non esse clamitat, quæ sit ciuilius atque vtilius in alios vsus transferre. τὸ γὰρ δεῖ διαφθείρειν, ἃ τὴν χρείαν ἔτι μεταποιῆσαι; *Idem.*

ª VT SERVIS DEI CONGRVIT, TEMPORIBVS SERVIRE.] Paulinum præceptum innuit, ex ea quæ ad Romanos, jampridem, vt ex Origenis commentario discere est, duplicitate lectionis ambiguum. Nam in quibusdam exemplaribus Græcis legitur, καιρῷ δουλεύοντες. in aliis Κυρίῳ δουλεύοντες. Scripturam vtramque Cyprianus prudentissimè conciliat, vt Christianus seruiat tempori, sicut seruo. *Idem.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIS fratribus S.

ARGVMENTVM.

Eiusdem penè argumenti est cum præcedenti, præterquam quod Confessores quoque sui officij vult admoneri à clero, vt humilitati dent operam, & Presbyteris ac Diaconis morem gerant: obiter etiam secessus sui causam reddit.

V. OPTAVERAM quidem, fratres charissimi, vt vniuersum Clerum nostrum integrum & incolumem meis litteris salutarem: sed quoniam ª infesta tempestas, quæ plebem nostram ex maxima parte prostrauit, hunc quoque addidit nostris doloribus cumulum, vt etiam Cleri portionem sua strage perstringeret: oramus Dominum, vt vos saltem, ᵇ quos & in fide, & in virtute ᶜ stare cognouimus, tutos quoque in posterum per diuinam misericordiam salutemus. Et quamquam causa compelleret, vt ipse ad vos properare & venire deberem: primò cupiditate & desiderio vestri, quæ res in votis meis summa est, tum deinde vt ᵈ ea quæ circa Ecclesiæ gubernaculum vtilitas communis exposcit, tractare simul & plurimorum consilio examinata ᵉ limare possemus: tamen potiùs visum est adhuc interim latebram

ª INFESTA TEMPESTAS.] Decio imperante jam tum septima persecutione in Christianos sæuitum. Sulp. Seuerus. Rig.

ᵇ QVOS ET IN FIDE ET IN VIRTVTE STARE COGNOVIMVS.] Non defecisse à fide Christo dicta, neque de Ecclesiæ disciplina Seruasse fidem intactam, & mores sinceros. *Idem.*

ᶜ STARE.] Stantes, hoc est fideles. opponuntur Lapsis, ἀποστάταις. August. Epistola 111. Apostatas nuncupat, à standi firmitate decidaos. *Idem.*

ᵈ EA QVÆ CIRCA ECCLESIÆ GVBERNACVLVM.] Erat tunc præcipua quæstio de lapsis ad Ecclesiam recipiendis. Et in hac disciplinæ parte Ecclesiæ Rom. præpositi laxiores & molliores fuisse videntur. Occurrunt exempla sequentibus Epistolis. *Idem.*

ᵉ LIMARE POSSEMVS.] Glossæ veteres: Limat, ἐκλέγει, ζητεῖ. Phædrus: Si mendacium subtiliter limasset à radicibus, Non expressisset scelere honesto commun. *Idem.*

bram & quietem tenere, respectu vtilitatum aliarum, quæ ad pacem omnium nostrûm pertinent & salutem, quarum vobis à [a] Tertullo fratre nostro charissimo ratio reddetur: qui [b] pro cætera sua cura, quam impendens diuinis operibus impertit, etiam huius consilij auctor fuit, vt cautus & moderatus existerem, nec me in conspectum publicum [c] & maximè eius loci, vbi totiens flagitatus & quæsitus fuissem, temerè committerem. Fretus ergo & dilectione & religione vestra, quam satis noui, his litteris & hortor & mando: vt vos quorum minimè illic inuidiosa & non adeò periculosa præsentia est, vice mea fungamini circa gerenda ea, quæ administratio religiosa deposcit. Habeatur interim quantum potest & quo modo potest pauperum cura: sed qui tamen inconcussa fide stantes gregem Christi non reliquerunt: vt his ad tolerandam penuriam sumptus per vestram diligentiam suggeratur, [d] ne quod circa fidem tempestas non fecit, circa laborantes necessitas faciat. Confessoribus etiam gloriosis impertiatur cura propensior. Et quamquam sciam plurimos ex his fratrum voto & dilectione susceptos: tamen si qui sunt, qui vel vestitu, vel sumptu indigeant, sicut etiam pridem vobis scripseram, cùm adhuc essent in carcere constituti, subministrentur eis quæcumque sunt necessaria, modo vt sciant ex vobis & instruantur & [e] discant, quid secundum scripturarum magisterium Ecclesiastica disciplina deposcat; humiles & modestos & quietos esse debere, vt honorem sui nominis seruent, & qui gloriosi voce fuerint, sint & moribus gloriosi: faciunt se dignos, vt in omnibus Dominum promerentes, ad cœlestem coronam laudis suæ consummatione perueniant: plus enim superest, quàm quod transactum videtur, cùm scriptum sit: [f] Ante mortem ne laudes hominem quemdam. Et iterùm: Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ. Et Dominus quoque dicat: Qui tolerauerit vsque ad finem, hic saluabitur. Imitentur Dominum, qui sub ipso tempore passionis non superbior, sed humilior fuit. Tunc enim Apostolorum suorum pedes lauit dicens: Si ego laui pedes vestros magister & Dominus, & vos debetis aliorum pedes lauare. Exemplum enim dedi vobis, vt sicut ego feci, & vos faciatis. Item Pauli Apostoli documenta sectentur; qui post carcerem sæpe repetitum, post flagella, post bestias, circa omnia mitis & humilis perseuerauit, nec post tertium cœlum & paradisum quidquam sibi insolenter assumpsit, dicens: Neque gratis panem manducauimus ab aliquo vestrûm, sed in labore & fatigatione nocte & die operantes, ne quem vestrûm grauaremus. Hæc singula oro vos insinuate fratribus nostris. Et quia is exaltabitur, qui se humiliauerit; nunc est vt magis insidiantem aduersarium metuant, qui fortiorem quemque magis aggreditur, & acrior factus hoc ipso quò victus est, superantem superare conatur. Dominus faciat, vt & ego iterùm illos maturè videre, & salutari exhortatione componere mentes eorum ad seruandam gloriam suam possim. Doleo enim quando audio quosdam improbè & insolenter discurrere, & [g] ad ineptias vel ad discordias vacare: Christi membra & iam Christum confessa, [h] per concubitus illicitos inquinare; nec à diaconis aut presbyteris regi posse, sed id agere, vt per paucorum prauos, & malos mores, multorum & bonorum confessorum gloria honesta maculetur: quos vereri debent, ne ipsorum testimonio & iudicio condemnati, ab eorum societate priuentur. Is enim demum confessor illustris & verus est, de quo postmodum non erubescit Ecclesia, sed gloriatur. Ad id verò quod scripserunt mihi [i] compresbyteri nostri Donatus & Fortunatus, Nouatus & Gordius, solus rescribere nihil potui;

a TERTVLLO.] Vid. Epist. xxvi. & Epist. ad Pompeium. *Idem.*

b PRO CÆTERA CVRA SVA.] Rectam esse hanc scripturam confirmant ea quæ sequuntur, Etiam huius consilij auctor fuit. *Idem.*

c ET MAXIME EIVS LOCI, VBI TOTIENS FLAGITATVS.] Hæc verba, & quæ proximè sequuntur, *Vos, quorum minimè illic inuidiosa, & non adeo periculosa præsentia*, causas continent secessus Cypriani: quæ parum certè probabiles videntur Clericis Ecclesiæ Romanæ, suprà. Videnda etiam est Epist. xiv. *Idem*

d NE QVOD CIRCA FIDEM.] Codex Corbeiensis, circa fidentes, hoc est fideles & quadrat illi quod statim apponitur, circa laborantes. *Idem*

e DISCANT QVID SECVNDVM SCRIPTVRARVM MAGISTERIVM ECCLESIASTICA DISCIPLINA DEPOSCIT.] Inculcat quod jam monuit Epistola præcedenti, vt qui jam confessionis titulo gloriantur, sint nihilominus humiles, modesti, quieti, ne superbia sua prouocent aduersum se ethnicorum sæuitiem, tanquam aduersos rebelles & contumaces, & sic nomini Christiano inuidiam faciant. Curæ autem pretium fuerit, semel hic obseruare, Cæcilium nostrum istis Epistolis hoc præcipuè contendere, vt populum faciat quietum, ac probè Christianum. Sciebat enim plerosque proterua Christiani nominis jactatione importunos, ipsas etiam seculi potestates, ac persæpè aliud agentes, toties concitasse, vt necesse habuerint publicæ quietis perturbatores pœnis supramodum exacerbatis crudelissimè coërcere, quæ res magnum fidei Christianæ dedecus attulerat. Hoc item sciebat, in Ecclesia sua complures esse lauacri salutaris fiducia nimium securos, disciplinæ totiusque fraternitatis immemores, lucri cupidos, ambitioni studentes, factiosos, luxuriæ deditos, superba conuersatione sibi placentes, omnibus displicentes, solo denique nomine Christianos. Ait igitur Cyprianus hos mores tantorum causas esse luctuum, quibus Ecclesia prorsus disperditur. At quid hic miramur in duorum jam seculorum Ecclesia, qui & pejora Corinthiis suis Paulum exprobrasse toties audimus aut legimus? *Idem.*

f ANTE MORTEM NE LAVDES HOM. QVEMQVAM.] Iuuenalis -- dicique beatus Ante obitum nemo supremaque funera debet. Hanc sententiam Sophocles jam ætate sua [illegible] esse ait. *Idem*

g AD INEPTIAS AT DISCORDIAS.] Cauet Cyprianus Confessoribus istis, quemadmodum Septimius benedictis illis ad martyrium designatis, quos in ipso carcere à diabolo tentatos fuisse dicit vilibus scidiis, adfectionibus, aut inter se dissensionibus. quæ sanè multa mala dederunt reipublicæ Christianæ. Ineptias hic dicit quæ Tertullianus viles scidas, aut vilia scidia. R e o.

h PER CONCVBITVS ILLICITOS INQVINARE.] Hac de re fusius epist. seq. *Idem.*

i AD ID VERO QVOD SCRIPSERVNT MIHI COMPRESBYTERI NOSTRI.] De lapsis videlicet ad pœnitentiam recipiendis. *Idem*

i COMPRESBYTERI NOSTRI. ex vsu Ecclesiæ in qua Episcopi presbyteros ita nuncupabant [illegible] quod ideò non probo quoniam notissimum. Ad Tertullia-

potui; quando à primordio Episcopatus mei statuerim, [a] nihil sine consilio vestro, & sine consensu plebis, mea priuatim sententia gerere; sed cum ad vos per Dei gratiam venero, tunc de iis quæ vel gesta sunt, vel gerenda, [b] sicut honor mutuus poscit, in commune tractabimus. [Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi, semper benè valere, & mei meminisse: fraternitatem, quæ vobiscum est, multum à me salutato: & vt nostri meminerit admonete.] Valete.

num quædam obiter notauimus in hanc rem, majora daturi aliquando. PRIOR.

a NIHIL SINE CONSILIO VESTRO ET CONSENSV PLEBIS) Hoc est cum tota Ecclesia, sicut Apostoli fecerant, prima illa Synodo, quæ describitur in Act. xv. 22. Tunc placuit Apostolis & Senioribus cum omni Ecclesia. Ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ. Ad eum verò locum præclarè Chrysostomus: [Greek, partly illegible] & paulò pòst: [Greek, partly illegible] Ἐκκλησίᾳ. Sic ipsimet Romani infrà Epist 31. pag. 49. Collatione consiliorum cum Episcopis, presbyteris, diaconis, confessoribus pariter ac stantibus laicis. RIG.

b SICVT HONOR MVTVVS POSCIT, IN COMMVNE TRACTABIMVS.) Communi consilio, Epist. xxiv. & Epist. xxx. Quando conuenire in vnum permittente Domino cœperimus. *Idem.*

SOLVS RESCRIBERE NIHIL POTVI.) Sic infrà Epist. 27. sed non potui me solum judicem dare, cùm multi adhuc de cœtu absentes sint &c pag. 44. & Epist. xxiv. Nihil ergo à me absente vobis factum est. Et Epist. xxxiii. De ceteris quæ agenda erunt, sicut & collegis meis plurimis scripsi, plenius consilio communi tractabimus. Et Epist. xxxiii. In ordinationibus clericis solemus vos consulere, & mores ac merita singulorum communi consilio ponderare. Hieronymus in Epist. ad Titum, cap. 1. Antequam diaboli instinctu, studia in religione fierent, & diceretur in populis, Ego sum Pauli, ego Apollo, ego autem Cephæ, communi consilio ecclesiæ gubernabantur, &c. *Idem.*

CY-

CYPRIANVS ROGATIANO PRESBYTERO ET CÆTERIS confessoribus fratribus salutem.

ARGVMENTVM.

Rogatianum & cæteros confessores exhortatur ad disciplinam obseruandam, ne qui Christum voce confessi fuerant, moribus abnegare viderentur: obiter increpans quosdam eorum, qui extorres facti ob fidem, in patriam tamen iniussi reuerti non verebantur.

VI. ET iampridem vobis, fratres charissimi ac fortissimi, litteras miseram, quibus fidei & virtuti vestræ verbis exultantibus gratularer, & nunc non aliud in primis vox nostra complectitur, quàm vt læto animo, frequenter ac semper gloriam vestri nominis prædicemus. quid enim vel maius in votis meis potest esse, vel melius, quàm cum video confessionis vestræ honore inluminatum gregem Christi! nam cum gaudere in hoc omnes fratres oportet, tum in gaudio communi maior est Episcopi portio. [a] Ecclesiæ enim gloria, præpositi gloria est. Quantum dolemus ex illis, quos tempestas inimica prostrauit; tantum lætamur ex vobis, quos diabolus superare non potuit. Hortamur tamen per communem fidem, per pectoris nostri veram circa vos & simplicem charitatem, vt qui aduersarium prima hac congressione viciſtis, gloriam vestram forti & perseueranti virtute teneatis. Adbuc in sæculo sumus, adhuc in acie constituti, [b] de vita nostra quotidie dimicamus; danda opera est, vt post hæc initia ad incrementa quoque veniatur, & consummetur in vobis, quod iam rudimentis fœlicibus esse cœpistis. Parum est adipisci aliquid potuisse, plus est quod adeptus es posse seruare. sicut & [c] fides ipsa & natiuitas salutaris non accepta, sed custodita viuificat. Nec statim consecutio, sed consummatio hominem Deo seruat. Dominus hoc magisterio suo docuit dicens: Ecce sanus factus es, iam noli peccare, [d] ne quid tibi deterius fiat. Puta hoc illum & confessori suo dicere: Ecce confessor factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. Salomon denique, & Saul, & cæteri multi quamdiu in viis Domini ambulauerunt, datam sibi gratiam tenere potuerunt: recedente ab iis disciplina Dominica, recessit & gratia. Perseuerandum nobis est in arcto & in angusto itinere laudis & gloriæ: & cum quies & humilitas, & bonorum motum tranquillitas Christianis omnibus congruat, secundum Domini vocem, qui neminem alium respicit, nisi humilem & quietum, & trementem sermones suos; tum magis hoc obseruare & implere vos confessores oportet, qui exemplum facti estis cæteris fratribus, ad quorum mores om-

a ECCLESIAE ENIM GLORIA &c. liber N. F. præpositi honor est RIG.

b DE VITA NOSTRA QVOTIDIE DIMICAMVS.) Intelligit vitam æternam vt infrà pag. 86 Disciplinæ & vitæ ipsi omnium nostrûm conuenit. *Idem.*

b DE VITA NOSTRA QVOTIDIE DIMICAMVS. Hoc est morti quotidiè obijcimur vnde Tertullianus lib. de Spectaculis cap. 1 expeditum morti genus, vocat Christianos & si quid inauguratum & imperitum contingeret, Christiani statim leonibus exponebantur De quo Tertullianus apolog. 40. similiter Eusebius in martyrio S. Polycarpi [Greek, illegible] PAL.

c FIDES ET NATIVITAS ACCEPTA acceptam fidem, dicit, & acceptam natiuitatem, pro suscepta fide Christiana, & suscepto baptismo sic & amissum baptismum dixit Tertullianus lib. de Bapt. & in antiquis inscriptionibus de sacris magnæ Matris: *Taurobolium accepit & percepit, & taurobolium fecit*, & alicubi etiam *Taurobolicatus est.* quemadmodum autem accipere sacra dicebant, sic & tradere: lapides antiqui. TRADIDERVNT LEONTICA. TRADIDERVNT CORACICA. TRADIDERVNT PATRICA. RIG.

d NE QVID TIBI DETERIVS FIAT) Ne fiant nouissima illius pejora prioribus, vt habetur Lucæ 11. 26 *Idem*

omnium vita & actus debeat prouocari. Nam sicut Iudæi à Deo alienati sunt propter quos nomen Dei blasphematur in gentibus: ita contrà Deo chari sunt, per quorum disciplinam nomen Domini laudabili testimonio prædicatur; sicut scriptum est Domino præmonente & dicente: Luceat lumen vestrum coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & clarificent patrem vestrum qui in cælis est. Et Paulus Apostolus dicit. [a] Lucete sicut luminaria in mundo. Et Petrus similiter hortatur: Sicut hospites, inquit, & peregrini abstinete vos à carnalibus desideriis, quæ militant aduersus animam, conuersationem habentes inter gentiles bonam, [b] vt dum retractant de vobis; [c] quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes magnificent Dominum. Quod quidem maxima pars vestrûm cum meo gaudio curat, & confessionis ipsius honore melior facta, tranquillis & bonis moribus gloriam suam custodit & seruat; sed quosdam audio inficere numerum vestrum, & laudem præcipui nominis praua sua conuersatione destruere: quos etiam vosipsi, vtpote amatores, & conseruatores laudis vestræ, obiurgare & comprimere & emendare debetis. Cum quanto enim nominis vestri pudore delinquitur, [d] quando alius ab aquis temulentus & [e] lasciuiens demoratur: alius in eam patriam, vnde [f] extorris factus est regreditur, vt deprehensus [g] non quasi Christianus, sed quasi nocens pereat? Inflari aliquos, & tumere audio; cùm scriptum sit: Noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne fortè nec tibi parcat. Dominus noster sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente sine voce, sic non aperuit os suum. Non sum, inquit, contumax, neque contradico. Dorsum meum posui ad flagella, & [h] maxillas meas ad palmas. Faciem autem meam non auerti à fœditate sputorum. Et quisquam per ipsum nunc, atque in ipso viuens, extollere se audet & superbire, immemor & factorum quæ ille gessit, & mandatorum quæ nobis vel per se, vel per Apostolos suos tradidit? Quod si non est maior Domino suo seruus; qui Dominum sequuntur humiles & quieti, & taciturni vestigia eius imitentur. quantò quisquis inferior fuerit, sublimior fiat dicente Domino: Qui minimus fuerit in vobis, hic erit magnus. Quid deinde illud? quàm vobis execrandum debet videri, quod cum summo animi nostri gemitu & dolore cognouimus! Non deesse, qui Dei templa, & [i] post confessionem sanctificata; & [k] illustrata membra turpi & infami concubitu suo plus maculent, [l] cubilia sua cum fœminis promisca iungentes: quando & si stuprum conscientiæ eorum desit, hoc ipso grande crimen est, quod illorum scandalo in aliorum ruinas exempla nascuntur. Contentiones quoque & æmulationes inter vos nullas esse oportet, cùm pacem suam nobis dimiserit Dominus, & scriptum sit: Diliges proximum tuum tamquam te. Si autem mordetis & incusatis inuicem: videte [m] ne consumamini ab inuicem. A conuiciis etiam & maledictis, quæso vos abstinete: quia neque maledici regnum Dei consequuntur, & lingua, quæ Christum confessa est, incolumis & pura cum suo honore seruanda est. Nam qui pacifica, & bona, & iusta secundum præceptum Christi loquitur, Christum cotidie

a *Lucete sicut luminaria.* locus est Philipp. 2. vox græca φαίνεσθε ambigua est ad imperandi modum, quo hic Cyprianus vtitur, & Ambros. in comment. & ad indicandi, quo vulgatus interpres. PAM

b VT DVM RETRACTANT DE VOBIS.) Dum ethnici quæstionem habent de vobis, dum anquirunt, dum examinant, dum obloquuntur: Petrus Epist. 1. 2. ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν. Vulgata versio, detrectant. Glossæ veteres, Detrectare, λοιδορεῖν. Detrectat, ἀπωθεῖ. RIG.

c QVASI DE MALIGNIS.) Petrus; ὡς κακοποιῶν. *Idem.*

d QVANDO ALIVS AB AQVIS TEMVLENTVS.) Omnes antehac editiones, Quando alius aliquis, vel, Quando vnus aliquis temulentus. Hactenus igitur mendosissima scriptura præclarum Cypriani sensum corrupit Cum quanto, inquit, nominis vestri pudore delinquitur, quando aliquis ab aquis temulentus & lasciuiens demoratur? Ab aquis, id est, à baptismo Qui nomen Christo dedit, qui in nomen Christi tinctus siue baptisatus est, hoc sacramento obligat sese futurum hominem frugi ac temperantem. Subinde igitur, si temulentus, si nequam apparet, magnum dedecus & probrum religioni suæ objicit nam cùm temulentus à temeto dicatur. temetum autem aquis diluatur, iste contra naturam ab aquis existit temulentus, à lauacro lasciuus & turpis. Renunciauit Satanæ, & in Satanæ castra reuertitur. vnde extorris factus est regreditur. *Idem.*

e LASCIVIENS DEMORATVR.) Permanet, eóque sensu apud Tertullianum haud semel. In quibusdam Cypriani exemplaribus, denotatur *Idem.*

f *Vnde extorris factus &c.* Vides expressis verbis in extortes obiurgationem rendere; alludit autem, ad illud 1. Petr. 2. Quæ est enim gloria, si peccantes & colaphizati sufferetis? vt potè significant illos, qui iniussi ab exilio reuersi essent, iam occidi, non vt Christianos, sed vt nocentes. PAM.

g NON IAM QVASI CHRISTIANVS.) Ob caussam quidem Christi in exilium pulsus, sed in exilio tam improbè conuersatus, vt post reditum ob perpetrata scelera sit condemnatus à judice, jam non vt Christianus, sed vt nocens. Excludimur enim, inquit Septimius in Apologetico, pag. 4. de nomine Christiani, si facimus quæ faciunt non Christiani. Idem, pag. 39. De vestris semper munerarii noxiorum greges pascunt. nemo illic Christianus, nisi hoc tantùm aut si & aliud, jam non Christianus. RIG.

h MAXILLAS MEAS AD PALMAS.) Septuaginta, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα. Glossæ veteres, ῥαπίζω, expalmo, alapo. Versio vetus alio sensu, *Genas meas dedi vellentibus.* Palmare, palmam apprimere; vnde titulus Declamationis Quintil. Paries palmatus, impressa parieti palma eruenti alicujus sicarii homicidæ *Idem.*

i POST CONFESSIONEM SANCTIFICATA ET ILLVSTRATA MEMBRA.) Sic in præcedenti epistola dixit: Christi membra, & jam Christum confessa. De iis scilicet qui à præside vel proconsule interrogati gloriosum nomen Confessorum adepti erant. quod acciderat nonnullis etiam adhuc catechumenis, qui post hujuscemodi confessionem baptizati, subinde Christianam disciplinam indiligentiùs seruauerant. Ergo in Confessorum genere erant boni. de quibus Epist. IV. *Cupidi sunt ad conueniendum & visitandum Confessores bonos, quos illustrauit tam gloriosis initiis diuina dignatio.* Erant & praui, de quibus hic. Non deesse ait qui Dei templa, & post confessionem sanctificata & illustrata membra, turpi & infami concubitu suo plus maculent. *Idem.*

k ILLVSTRATA MEMBRA.) φωτισθέντα. Illustrata baptismo, Lustralibus aquis. *Idem.*

l CVBILIA PROMISCA.) Sic legitur in cod. Thuani. *Idem.*

m NE CONSVMAMINI AB INVICEM) ὑπ᾽ ἀλλήλων, Sic autem legitur in Corbeiensi. *Idem.*

tidie confitetur. Sæculo renunciaueramus cùm baptizati fumus: fed nunc verè renunciauimus fæculo, quando tentati, & probati à Deo noftra omnia relinquentes, Dominum fecuti fumus, & fide ac timore eius ftamus & viuimus. Corroboremus nos exhortationibus mutuis, & magis ac magis proficiamus in Domino: vt cùm pro fua mifericordia [a] pacem fecerit, quam fe facturum repromittit, noui & penè mutati ad Ecclefiam reuertamur, & [b] excipiant nos fiue fratres noftri, fiue gentiles, circa omnia correctos, atque in melius reformatos; & qui admirati fuerant priùs in virtutibus gloriam, nunc admirentur [c] in moribus difciplinam. Opto vos, fratres chariffimi, femper benè valere.

a PACEM DOMINVS FECERIT, QVAM SE FACTVRVM REPROMITTIT.] Habes ipfa verba dicta Cypriano per vifum, infrà Epift VII. pag 17. Dic illi, fecurus fit, quia pax ventura eft. RIG.

b EXCIPIANT NOS FRATRES SIVE GENTILES CIRCA OMNIA CORRECTOS.] Probos, quietos, fobrios, prudentes *Idem*.

c IN MORIBVS DISCIPLINAM.] Poft hæc verba, in codice Remenfi leguntur ifta: *Et quamquam Clero noftro, & nuper cùm adhuc effetis in carcere conftituti, fed nunc, quique denuo pleniffime fcripferim, vt fi quid vel ad veftitum veftrum, vel ad victum, neceffarium fuerit, fuggeratur. tamen etiam ipfe de fumpticulis propriis, quos mecum ferebam, mifi vobis CCL. fed & alia CCL. proximè miferam. Victor quoque ex Lectore Diaconus qui mecum eft, mifit vobis CLXXV. Gaudeo autem quando cognofco plurimos fratres noftros pro fua dilectione certatim concurrere, & neceffitates veftras fua conlationibus adiuuare. Opto vos, &c.* Quòd auctarium tantò majoris effe pretii debet, quantò nobis apertius exemplum fuggerit Cæcilianæ caritatis erga fratres. Nam in aliis quidem epiftolis habemus ipfum de propria quidem quantitate liberalem, hic verò etiam de fumpticulis fuis, quos fecum ad neceffitates fuas ferebat, vt jam intelligamus, etiam de neceffariis fuis, fratrum neceffitates fubleuaffe. Etenim ipfe fibi neceffaria fumptibus fuis degrauabat. Viatico autem leui nihil gratius. *Idem.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS fratribus Salutem.

ARGVMENTVM.

Eiufdem penè eft argumenti cum præcedentibus, præterquam quod hic ad preces exhortetur affiduas.

VII. [a] QVAMQVAM fciam, fratres chariffimi, pro timore, quem finguli debemus Deo, vos quoq; illic affiduis orationibus & enixis precibus inftanter incumbere; admoneo tamen & ipfe religionem veftram, vt ad placandum atque exorandum Dominum non voce fola, fed & ieiuniis, & lacrymis, & omni genere deprecationis ingemifcamus. Intelligendum eft enim & confitendum, preffuræ iftius tam turbidam vaftitatem, quæ gregem noftrum maxima ex parte populata eft, & adhuc vfque populatur, fecundùm peccata noftra veniffe, dum viam Domini non tenemus, nec data nobis ad falutem cæleftia mandata feruamus. Fecit Dominus nofter voluntatem patris, & nos non facimus Domini voluntatem; patrimonio & lucro ftudentes, fuperbiam fectantes, æmulationi & diffenfioni vacantes, fimplicitatis & fidei negligentes, [b] fæculo verbis folis & non factis renunciantes, vnufquifque fibi placentes, & omnibus difplicentes. Vapulamus itaque vt meremur, cùm fcriptum fit: Seruus autem ille qui cognofcit voluntatem Domini fui, & non paruerit voluntati eius, vapulabit multis. Quas autem plagas, quæ verbera non meremur: [c] quando nec confeffores, qui exemplo cæteris ad bonos mores effe debuerant, tenent difciplinam? Itaque dum quofdam infolenter extollit confeffionis fuæ [d] tumida & inuerecunda iactatio, [e] tormenta venerunt, & [f] tormenta fine fine tortoris, fine exitu damnationis, fine folario mortis; tormenta quæ ad coronam non facilè dimittant, fed tamdiu torqueant, quamdiu deiciant; nifi fi aliquis diuina dignatione fubtractus inter ipfa cruciamenta profecerit, adeptus,

a QVAMQVAM SCIAM] Augnft lib. IIII. de bap. contra Donatiftas mentionem facit huius epiftolæ cum hoc titulo, Ad clericos, de precando Deo. quem titulum agnofcit tamquam Cypriani genuinum. & quafi ad clericos verba faciens fe quoque ipfum alloqueretur, transfigurans, inquit Auguftinus, in fe vt fanctus Daniel peccata populi fui. RIG.

b SECVLO VERBIS SOLIS ET NON FACTIS RENVNCIANTES.] Addit Auguftinus ex Epift. Pauli ad Titum: Confitentur enim noffe fe Deum, factis autem negant. *Idem*.

c *Quando nec confeffores.* Confeffores hic funt martyres, Nam *martyres defignati* Tertulliani confeffores quoque dicuntur. Liberius antequam iret in exilium, fcribebat: *Vos acceptiffimos Deo facerdotes egregia & fingularis fides, & hic probabiles Deo oftendit, & iam ad futuram gloriam Martyres defignauit.* Videatur Ioan. Chryfoftomus in epift ad Epifcopos & presbyteros, ob impietatem in carcere inclufos, hos Martyres vocat, felicefque prædicat ob carcerem & catenas. PRI.

d TVMIDA ET INVERECVNDA IACTATIO] [illegible]. In codice Corbeienfi legitur, tumor & inuerecunda jactatio. RIG.

d TORMENTA VENERVNT.] In Corbeienfi, In tormenta venerunt tormenta fine fine tortoris, hoc eft, tormenta per fupergreffum in fupergreffum longiffima. quemadmodum contrario fignificatu Paulus ad Corinth. II. vitam dixit per fupergreffum in fupergreffum æternam. [illegible] *Idem*.

e *Tormenta venerunt & tormenta fine fine tortoris.* Hinc patet quo tempore fcripta fit hæc epift. Nempè poftquam tormenta venerunt, quomodo etiam epiftola fequens. PAMELIVS.

f TORMENTA SINE FINE TORTORIS, SINE EXITV DAMNATIONIS, SINE SOLATIO MORTIS.] Tertullianus ad Mart. Omne carnificis ingenium in tormentis: Ruffinus Verfione Hiftoriæ Ecclef. Eufebianæ libro VI. vbi de Origenis vexatione fub Decio Ita vt mille mortibus vexatus fit, nec tamen vna ei quam exoptabat accideret, perfecutore fummo ftudio id gerente vt nec interitus præftaretur, nec pœna ceffaret. Eufebius tantùm fcripferat, [illegible] RIG.

ptus gloriam non termino supplicij, sed velocitate moriendi. Hæc patimur delicto & merito nostro, sicut præmonuit diuina censura, dicens: Si dereliquerint legem meam, & in iudiciis meis non ambulauerint; si iustificationes meas prophanauerint, & præcepta mea non obseruauerint: visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Virgas igitur & flagella sentimus, qui Deo nec bonis & factis placemus, nec pro peccatis satisfacimus. Rogemus de intimo corde & de tota mente misericordiam Dei, quia & ipse addidit dicens: Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Petamus: & si accipiendi mora & tarditas fuerit, quoniam grauiter offendimus, pulsemus; quia & pulsanti aperietur, si modò pulsent ostium gemitus, lachrymæ nostræ, quibus insistere & immorari oportet, & si sit vnanimis oratio. Nam quod magis suasit & compulit, vt has ad vos litteras scriberem, scire debetis (sicut Dominus ostendere & reuelare dignatur) [a] dictum esse in visione: Petite & impetratis. Tunc deinde præceptum plebi assistenti, [b] vt pro quibusdam personis designatis sibi peterent. In petendo autem fuisse dissonas voces, & dispares voluntates: & vehementer hoc displicuisse illi qui dixerat: Petite & impetratis, quod plebis inæqualitas discreparet, nec esset fratrum consensio vna & simplex & iuncta concordia; cùm scriptum sit: Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo. Et in Actis Apostolorum legamus: Turba autem eorum qui crediderant, anima, ac mente vna agebant: & Dominus sua voce mandauerit, dicens: Hoc est mandatum meum, vt diligatis inuicem. Et iterùm: Dico autem vobis, quoniam si duo ex vobis conueneritis in terra, de omni re quamcumque petieritis, continget vobis à patre meo qui in cælis est. Quod si duo vnanimes tantum possunt, quid si vnanimitas apud omnes esset? quid si [c] secundum pacem, quam nobis Dominus dedit, vniuersis fratribus conueniret? Iampridem de diuina misericordia impetrassemus quod petimus, nec tamdiu in hoc salutis & fidei nostræ periculo fluctuaremus. Imò verò nec venissent fratribus hæc mala, si [d] in vnum fraternitas fuisset animata. Nam & illud ostensum est, quod sederet paterfamilias sedente sibi ad dexteram iuuene, qui iuuenis anxius & cum quadam indignatione subtristis, maxillam manu sustinens, mœsto vultu sedebat. Alius verò in sinistra parte consistens [e] rete portabat, quod se mittere, [f] vt circumstantem populum caperet, minabatur: & cùm minaretur, quid hoc esset, ille qui vidit, dictum est ei: Iuuenem qui ad dexteram sic sederet, contristari & dolere quod præcepta sua non obseruarentur: illum verò in sinistra exultare, quod sibi daretur occasio vt à patre-familias potestatem sumeret sæuiendi. Hoc priùs longè ostensum est, quàm tempestas vastitatis huius oriretur. Et vidimus impletum quod fuerat ostensum, vt dum Domini præcepta contemnimus, dum datæ legis mandata salutaria non tenemus, facultatem nocendi inimicus acciperet; minus armatos, & ad repugnandum minus cautos [g] iactu retis operiret. Oremus instanter, & assiduis precibus ingemiscamus. Nam & hoc nobis non olim per visionem, fratres charissimi, exprobratum sciatis quod dormitemus in precibus, nec vigilanter oremus; & Deus vtique qui quem corripit diligit; quando corripit, ad hoc corripit vt emendet, ad hoc emendat, vt seruet. Excutiamus itaque & abrumpamus somni vincula, & instanter ac vigilanter oremus: sicut Paulus Apostolus præcipit dicens: Instate orationi vigilantes in ea. Nam & Apostoli orare diebus ac noctibus non destiterunt, & Dominus quoque ipse disciplinæ magister, & exempli nostri via, frequenter & vigilanter orauit, sicut in Euangelio legimus: Exiit in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei: & vtique quod orabat, orabat ille pro nobis, cùm peccator ipse non esset, sed aliena peccata portaret. Adeò autem pro nobis ille deprecabatur,

[a] DICTVM EST IN VISIONE.] Visionum exempla sacri vtriusque bibliothecæ codices, Mosaici scilicet & Christiani, suggerunt. Nam & multa sibi diuinitus reuelata patriarchæ narrant. narrant prophetæ. Vidit Petrus demissum sibi de cœlo vas ingens. & vidit Paulus quæ nec auris vnquam audiuerat, nec viderat oculus. Dein Christianæ patres Ecclesiæ pleraque sibi in somnis significata litteris mandauere. & visionum testimonia Tertullianus citat non semel. Adeò in hac Deciana Christiani populi vexatione Cyprianus rem facit Episcopo conuenientissimam, qui tempestate sæuiente, vt peritus astrorum gubernator, cœlum contemplatur, & mandata sibi de cœlo vectoribus suis inculcat, suadendi genere efficacissimo, visione oblata sibi diuinitùs, negotio quod agitabat aptissima. Hanc verò visionem in somnis contigisse declarabit Epistola IX. pag 22. vbi de Ecstasi. RIG.

[b] VT PRO QVIBVSDAM PERSONIS DESIGNATIS SIBI PETERENT) Memoriam facti alicuius refricat de quorumdam lapsorum pœnitentia, circa quam dissona fuerant fratrum suffragia. *Idem.*

[c] SECVNDVM PACEM QVAM NOBIS DOMINVS DEDIT) Dixit Apostolis apud Ioannem, XIV 27. *Pacem meam do vobis. non quomodo mundus dat ego do vobis.* dabunt enim pacem inter suos Apostolos mutuam. Ita sensit Chrysostomus, ἐγὼ δὲ δῶμι τοιαύτην, ὥστε μετ' ἀλλήλων εἰρηνεύειν. ὅπερ ὑμᾶς ἰσχυροτέρους ποιεῖ. *Idem.*

[d] IN VNVM FRATERNITAS ANIMATA.) ὁμοθυμαδόν. *Idem.*

[e] RETE PORTABAT.) Hæc visio diabolum exhibet in armatura retiarii, qui rete jaculo & tridente seu fuscina pugnabat. *Idem.*

[f] VT CIRCVMSTANTEM POPVLVM CAPERET.) Aemulus Christi diabolus homines capit dolis & fraudibus. At Christus ad piscatores, Simonem & Andream, capiendis piscibus intentos, Venite, inquit, faciam vos piscatores hominum. & pro retibus & sagena dedit eis mandata Dei Patris omnipotentis ad salutem æternam efficacissima, quibus illi præceptis siue mandatis, homines à diabolo in mortem deceptos, ad vitam reciperent. *Idem.*

[g] IACTV RETIS OPERIRET.) Retis superfusi iaculo ἀμφίβληστρον, funda. Seruius ad illud Virg Georg -- *funda iam verberat amnem* Funda, inquit, genus est retis, dictum à fundendo, id est, iaculum, quod dicitur βόλος. Composito igitur retiario cum Thrace aut myrmillone aut secutore, ars certaminis erat, vt retiarius effusum rete tanta agilitate contraheret, vt aduersarium corriperet. Contractionem illam siue comprehensionem Tertullianus spongiam dixit libro de Spectaculis, *Defixus in morsus vrsorum & spongias retiariorum.* vbi & aliquid obseruauimus. *Idem.*

cabatur, vt legamus alio loco: Dixit autem Dominus ad Petrum: Ecce Satanas postulauit vt vos vexaret quo modo triticum? ego autem rogaui pro te, ne deficiat fides tua. Quod si pro nobis ac pro delictis nostris ille & laborabat & vigilabat & precabatur, quantò nos magis insistere precibus & orare, & primò ipsum Dominum rogare, tum deinde per ipsum Deo patri satisfacere debemus? Habemus aduocatum & deprecatorem pro peccatis nostris Iesum Christum Dominum & Deum nostrum, si modò nos in præteritum peccasse pœniteat, & confitentes atque intelligentes delicta nostra, quibus nunc Dominum offendimus, vel de cætero nos ambulare in viis eius, & præcepta eius mereuere spondeamus. Pariter nos & corrigit & tuetur, stantes tamen in fide & pressuris atque angustiis, & Christo eius firmiter adhærentes, sicut scriptum est: Quis non separabit à dilectione Christi? pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? Nihil horum potest separare credentes, nihil potest auellere corpori eius & sanguini cohærentes. Persecutio ista examinatio est atque [a] exploratio pectoris: excuti nos Deus voluit & probari sicut suos semper probauit: nec tamen in probationibus eius aliquando auxilium credentibus defuit. Denique ad minimum famulum suum, & in delictis licet plurimis constitutum, & dignatione eius indignum: tamen ille pro sua circa nos bonitate mandare dignatus est: [b] Dic illi, inquit, securus sit, quia pax ventura est. Sed quod interim morula est, supersunt adhuc aliqui qui probentur. Sed & de victu parco, & sobrio potu, diuinis dignationibus admonemur; scilicet ne vigore cælesti sublime iam pectus illecebra sæcularis eneruet, vel ne largioribus epulis mens grauata minùs ad preces orationis euigilet. Dissimulare hæc singula & apud conscientiam meam solus occultare non debui, quibus vnusquisque nostrûm & instrui & regi possit. Nec ipsi vtique apud vos hanc Epistolam teneatis occultam, sed legendam fratribus suggeratis. Intercipere enim quibus nos Dominus admonere & instruere dignatur, eius est qui admoneri & instrui fratrem suum nolit. Probari nos à Domino nostro sciant, nec vnquam à fide qua in eum semel redidimus, præsentis pressuræ conflictatione deficiant. Delicta sua singuli recognoscentes, vel modò conuersationem veteris hominis exponant: Nemo enim retrò attendens, & superponens manum suam super aratrum, aptus est regno Dei. Denique & vxor Lot, quæ liberata contra præceptum retrò respexit, quod euaserat perdidit. Attendamus non posteriora, quò diabolus reuocat, sed priora, quò Christus vocat. Oculos erigamus ad cælum, ne oblectamentis & illecebris nos suis terra decipiat. Vnusquisque oret Deum non pro se tantùm, sed pro omnibus fratribus, sicut dominus orare nos docuit, vbi non singulis priuatam precem mandat, sed oratione communi & concordi prece pro omnibus iussit orare. Si nos Dominus humiles & quietos, si nobis inuicem copulatos, si circa iram suam timidos, si præsenti tribulatione correctos emendatosque conspexerit, tutos ab inimicis infestationibus exhibebit. præcessit disciplina, sequetur & venia. nos tantùm sine cessatione poscendi, & cum fide accipiendi simplices & vnanimes Dominum deprecemur, cum gemitu pariter & fletu deprecantes, sicut deprecari oportet eos, qui sint positi inter plangentium ruinas, & timentium reliquias, inter numerosam [c] languentium stragem, & [d] exiguam stantium firmitatem. Rogemus pacem maturiùs reddi, citò latebris nostris & periculis subueniri; impleri quæ famulis suis Dominus dignatur ostendere, redintegrationem Ecclesiæ, securitatem salutis nostræ, post pluuias serenitatem, post tenebras lucem, post procellas & turbines placidam lenitatem. Pia paternæ dilectionis auxilia, diuinæ Maiestatis solita magnalia, quibus & persequentium blasphemia retundatur, & [e] lapsorum pœnitentia reformetur, & fortis & stabilis perseuerantium fiducia glorietur. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

CY-

a EXPLORATIO PECTORIS.) Hæc scriptura est vetustorum exemplarium Veronensis & Beneuentani Pectus autem dixerit Cyprianus, constantissimæ fidei robur Sic epistola sequenti, Robur pectoris vestri & perseuerantiam fidei quo preconio vocis exornem? RIG.

b DIC ILLI, INQVIT, SECVRVS SIT, QVIA PAX VENTVRA EST) Itaque sub finem Epistolæ dicet, Rogemus pacem maturiùs reddi, citò latebris nostris & periculis subueniri. Huiusce autem visionis meminit Epist xxxviii. & xi. pag. 36. & pag. 60. *Idem.*

b DIC ILLI, INQVIT, SECVRVS SIT, Alloquitur paterfamilias iuuenem, qui suprà apparuit Cypriano in somnis anxius & subtristis. Dic illi, id est Cypriano. *Idem.*

c LANGVENTIVM) Lapsorum *Idem*

d EXIGVAM STANTIVM FIRMITATEM, Sic habet exemplar Veronense Pamelius ediderat, *exiguam stantium paucitatem.* quo vitio laborabat etiam editio Romana *Idem.*

e LAPSORVM POENITENTIA REFORMETVR.] Ne recipiatur cruda, præcox & imperfecta, aut parum sincera. *Idem.*

CYPRIANVS [a] MARTYRIBVS ET CONFESSORIBVS Iesu Christi Domini nostri in Deo patre perpetuam S.

ARGVMENTVM.

Martyres Africæ Cyprianus miris modis à constantia commendans, inuitat ad perseuerantiam, exemplo Mappalici eorum collegæ.

EXVLTO lætus & gratulor, [b] fortissimi ac beatissimi fratres, cognita fide ac virtute vestra, in quibus mater Ecclesia gloriatur. gloriata est & nuper quidem, cum confessione perstante suscepta pœna est, quæ Confessores Christi fecit extorres; confessio tamen præsens, quantò in passione fortior, tantò clarior & maior in honore est. Creuit pugna, creuit & pugnantium gloria. Nec retardati estis ab acie tormentorum metu, sed ipsis tormentis magis estis ad aciem prouocati; fortes & stabiles [c] ad maximi certaminis prælium prompta deuotione redistis. Ex quibus quosdam iam comperi coronatos, quosdam verò ad coronam victoriæ proximos, vniuersos autem, quos agmine glorioso carcer inclusit, pari ac simili calore virtutis ad gerendum certamen animatos; sicut esse oportet in diuinis castris milites Christi: vt incorruptam fidei firmitatem non blanditiæ decipiant, non minæ terreant, non cruciatus ac tormenta deuincant; quia maior est qui in nobis est, quàm qui est in hoc mundo. Nec plus ad deiiciendum potest terrena pœna, quàm ad erigendum tutela diuina. Probata res est certamine fratrum glorioso, qui ad tormenta vincenda cœteris duces facti, exemplum virtutis ac fidei præbuerunt, congressi in acie, donec acies succumberet victa. Quibus ego vos laudibus prædicem, fortissimi fratres? robur pectoris vestri, & perseuerantiam fidei quo preconio vocis exornem? Tolerastis vsque ad consummationem gloriæ durissimam quæstionem, nec cessistis suppliciis, sed vobis potiùs supplicia cesserunt. Finem dolorum, quem tormenta non dabant, coronæ dederunt. [d] Laniena grauior ad hoc diu perseuerauit, non vt stantem fidem deiiceret, sed vt homines Dei ad Dominum velociùs mitteret. Vidit admirans præsentium multitudo cæleste certamen Dei, spiritale certamen, prælium Christi; stetisse seruos eius voce libera, mente incorrupta, virtute diuina, telis quidem sæcularibus nudos, sed armis fidei credentes armatos. Steterunt torti torquentibus fortiores; & pulsantes ac laniantes vngulas, pulsata ac laniata membra vicerunt. Inexpugnabilem fidem superare non potuit sæuiens diu plaga repetita, quamuis rupta compage viscerum, torquerentur in seruis Dei iam non membra, sed vulnera. Fluebat sanguis, qui incendium persecutionis extingueret, qui flammas & ignes gehennæ glorioso cruore sopiret. O quale illud fuit spectaculum Domino, quàm sublime, quàm magnum, quàm Dei oculis sacramento, ac deuotione militis eius acceptum, sicut scriptum est in Psalmis, Spiritu sancto loquente ad nos pariter & monente: Pretiosa est in conspectu Domini mors iustorum eius: pretiosa mors hæc est, quæ emit immortalitatem pretio sui sanguinis; quæ accipit coronam de consummatione virtutis. Quàm lætus illic Christus fuit, quàm libens in talibus seruis suis & pugnauit & vicit protector fidei, & [e] dans credentibus tantum, quantum se credit accipere, qui sumit: certamini suo adfuit, præliatores atque assertores sui nominis erexit, corroborauit, animauit. Et qui pro nobis mortem semel vicit, semper vincit in nobis. Cùm vos, inquit, tradiderint, nolite cogitare quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Documentum rei præsens prælium præbuit. Vox plena Spiritu sancto de Martyris ore prorupit, cùm Mappalicus beatissimus inter cruciatus suos Proconsuli diceret: Videbis cras agonem. Et quod ille cum virtutis ac fidei testimonio dixit, Dominus impleuit. Agon cælestis exhibitus, & Dei seruus in agonis promissi certamine coronatus est. Hic est agon quem Propheta Esaias prædixit, dicens: Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem. Et vt ostenderet quis hic agon futurus esset, addidit, dicens: Ecce virgo

VIII.

a *Martyribus & confessoribus*. Liber N F Confessores dicti sunt, qui coram iudicibus interrogati, Christum professi erant: Martyres qui Christum professi, & præterea vt abnegarent torti, perseuerant. Martyres igitur omnes Confessores erant. Sed confessores nondum martyres, nisi vt eleganter Tertullianos vocat, initio lib. ad mart designati, & alibi candidati martyrij. R s G.

b *Fortissimi ac beatissimi fratres*. Vsitatum Cypriano elogium, alibi etiam fortissimos vocat. Tertulliano verò magis vsitatum: benedicti. *Pam.*

c *Ad maximi certaminis prælium*. Liber N. F. præmium. R i G.

d LANIENA GRAVIOR] Malim quod in Beneuentano reperitur: *Lanio grauior ad hoc diu perseuerauit*. Cyprianus lanionem dixit, quemadmodum Suetonius, mensam lanioniam. *Idem*

e DANS CREDENTIBVS TANTVM, QVANTVM SE CREDIT ACCIPERE QVI SVMIT.] Sic suprà pag. 3. Quantum fidei capacis afferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus. *Idem.*

go in vterum accipiet & pariet filium, & vocabitis nomen eius Emmanuel. Hic est agon fidei nostræ qua congredimur, qua vincimus, qua coronamur. Hic est agon quem nobis ostendit beatus Apostolus Paulus, in quo oportet nos currere, & ad coronam gloriæ peruenire. Nescitis, inquit, quia qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis. Omnis enim qui agonizat [a] in omnibus continens est, & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam. Item suum certamen ostendens, & hostiam se Domini cito futurum esse promittens ait: Ego iam libor, & tempus instat assumptionis meæ. Bonum agonem certaui, cursum perfeci, fidem seruaui. Iam superest mihi corona iustitiæ, quam mihi reddet Dominus in illa die, ille iustus iudex: non solum autem mihi, sed & omnibus qui dilexerint aduentum eius. Hunc igitur agonem per Prophetas antè prædictum, per Dominum commissum, per Apostolos gestum, Mappalicus suo & collegarum suorum nomine Proconsuli repromisit. nec fefellit in promisso suo vox fidelis: pugnam quam spopondit, exhibuit; & palmam, quam meruit, accepit. Istum nunc beatissimum Martyrem & alios participes eiusdem congressionis, & comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quæstione victores, vt cæteri quoque sectemini, & opto pariter, & exhortor; vt quos vinculum confessionis & hospitium carceris simul iunxit, iungat etiam consummatio virtutis, & corona cœlestis; vt lacrymas matris Ecclesiæ quæ [b] plangit ruinas & funera plurimorum, vos vestra lætitia tergearis; & cæterorum quoque stantium firmitatem vestri exempli prouocatione solidetis. Si vos acies prouocauerit, si certaminis vestri dies venerit, militate fortiter, dimicate constanter, scientes vos sub oculis præsentis Domini dimicare, confessione nominis eius ad ipsius gloriam peruenire; qui non sic est, vt seruos suos tantùm spectet; sed & ipse luctatur in nobis, ipse congreditur, ipse in certamine agonis nostri & coronat pariter, & coronatur. Quod si ante diem certaminis vestri de indulgentia Domini [c] pax superuenerit, vobis tamen maneat voluntas integra, & conscientia gloriosa: Nec contristetur aliquis ex vobis, quasi illis minor qui ante vos tormenta perpessi, victo & calcato sæculo, ad Dominum glorioso itinere venerunt: Dominus scrutator est renis, & cordis: arcana perspicit & intuetur occulta. Ad coronam Dei promerendam sufficit ipsius testimonium solum, qui iudicaturus est. Ergo vtraque res, fratres charissimi, sublimis est pariter & illustris. illa securior, ad Dominum victoriæ consummatione properare: hæc lætior, [d] accepto post gloriam commeatu, in Ecclesiæ laude florere. O beatam Ecclesiam nostram, quam sic honor diuinæ dignationis illuminat; quam temporibus nostris gloriosus Martyrum sanguis illustrat? Erat ante in operibus fratrum candida, nunc facta est in Martyrum cruore purpurea. Floribus eius nec lilia nec rosæ desunt. Certent nunc singuli ad vtriusque honoris amplissimam dignitatem. vt accipiant coronas vel de opere candidas, vel de passione purpureas. In cœlestibus castris & pax & acies habent flores suos, [e] quibus miles Christi ob gloriam coronetur. Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper in Domino benè valere, & nostri meminisse. Valete.

AD

a In omnibus continens est.] Paulus ad Cor. I. πάντα ἐγκρατεύεται. Tertullianus: *continetur a luxuria, cibis laetioribus, iucundiore potu*, & vulgata versio: *ab omnibus se abstinet*. Rig.

a *In omnibus continens est, & illi quidem vt corruptibilem coronam, &c.* Confert hic agonem christianum cum certaminibus gentilium, qui diligenter obseruabant victum & exercitationes pugilum, quibus non omnis cibus, sed ἀναγκοφαγία, vt vocat Aristoteles, imponebatur. Panis eorum coliphium vocabatur. Abstinebant autem à voluptatibus omnibus propter exercitationem corporis, vt innuit Clement Alexandrinus strom 3. Plato lib. 8. de repub. idem habet [illegible]. *Illud autem optimè norunt pugiles; quoniam cui benè constitutum debet esse corpus, abstinendum ab ijs omnibus*. voluptates intelligit & noxias illecebras. Si verò gentiles propter fumum & gloriolam hæc sectantur, quantò magis Christianus qui æternitati velificatur. Pri.

b Plangit ruinas et funera plurimorum.] Sic epistola præcedenti, inter plangentium ruinas Ruinas dicit fratrum lapsorum, quos tormenta deiecerant, ac per sæuitiam tormentorum tuta dederant idolis, aut Christum negauerant, ruinæ lapsorum, funera negatorum, Rig.

c Pax superuenerit.] De qua paterfamilias in epistola præcedenti per iuuenem illum anxium mandauerat, his verbis: Dic illi securus sit, quia pax ventura est. *Idem*.

d Accepto post gloriam commeatu.] Post gloriam scilicet voluntatis integræ & conscientiæ gloriosæ, quæ nos coram Deo facit martyras, etsi per ipsius indulgentiam Dei pax superuenerit non exspectata nec sperata, quæ nobis tribuat commeatum permanendi adhuc in seculo & in Ecclesia laude florentes, ipso iam seculo proculcato. Sic Ep. LII. pag. 77. *Si accepta pace commeatus à Deo datur*, hoc est, si fratres in periculo mortis, post acceptam ab Ecclesia pacem, Deo volente periculum euadant, concesso illis à Deo viuendi commeatu, nihilominus pace fruantur, quam Ecclesia contemplatione mortis appropinquantis indulserat. Et libro de mortalitate: *Cùm quidam de collegis & consacerdotibus nostris infirmitate defessus & de appropinquante morte sollicitus commeatum sibi precaretur*. id est, a Deo peteret indulgeri sibi, vt adhuc aliquandiu in viuis permaneret.

e Quibus miles Christi ob gloriam coronetur.] Ob gloriam scilicet martyrij & confessionis. Nam apud Cyprianum vt & apud Tertullianum etsi ob fidei Christianæ testimonium dicatur martys & confessor, & miles Christi vterque: hoc tamen est inter martyrem & confessorem, quod confessor dicatur, qui interrogatus à præside vel proconsule aliusve seculi potestatibus, Christianum se esse professus est, vel ob Christi nomen exilium, carcerem & bonorum suorum damna pertulit: Martyr, qui pro Christi nomine tormenta vicit & mortem obiit constanter. Martyri corona de rosis tribuitur purpurea: Confessori de liliis candida: Martyri de vtrisque liliis. Rigaltius.

AD CLERVM, DE PRESBYTERIS QVI TEMERE PACEM lapsis dederunt, nec dum sedata persecutione.

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS fratribus Salutem.

ARGVMENTVM.

Argumentum eius epistolæ habes infra epist. 14. in hac verba: Presbyteris & Diaconibus non defuit sacerdotij vigor, &c.

DIu patientiam meam tenui, fratres charissimi, quasi verecundum silentium nostrum proficeret ad quietem. Sed cùm quorumdam immoderata & abrupta præsumptio temeritate sua, & honorem Martyrum, & Confessorum pudorem, & plebis vniuersæ tranquillitatem turbare conetur; tacere vltrà non oportet, ne ad periculum & plebis pariter & nostrum taciturnitas nimia procedat. Quod enim non periculum metuere debemus de offensa Domini; quando aliqui de Presbyteris, nec Euangelij, [a] nec loci sui memores, sed neque futurum Domini iudicium, neque nunc sibi præpositum Episcopum cogitantes, quod nunquam omninò sub antecessoribus factum est, cum contumelia & contemptu præpositi totum sibi vindicent? atque vtinam non contra fratrum nostrorum salutem sibi omnia vindicarent. Contumeliam Episcopatus nostri dissimulare & ferre possum, sicut dissimulaui semper & pertuli: sed dissimulandi nunc locus non est; quando decipiatur fraternitas nostra à quibusdam vestrûm, qui dum [b] sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsis obsunt. Summum enim delictum esse quod persecutio committi coëgit, sciunt ipsi etiam qui commiserunt; cum dixerit dominus & iudex noster: Qui me confessus fuerit coram hominibus, & ego illum confitebor coram patre meo qui in cœlis est. Qui autem me negauerit, & ego illum negabo. & iterùm dixerit. [d] Omnia peccata remittentur filiis hominum & blasphemiæ. Qui autem blasphemauerit Spiritum sanctum, non habebit remissam, sed reus est [e] æterni peccati. Item beatus Apostolus dixerit: Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum. Non potestis mensæ Domini communicare, & mensæ dæmoniorum. Hæc qui subtrahit fratribus nostris, decipit miseros; vt qui possunt agentes pœnitentiam veram, Deo quà patri & misericordi precibus & operibus suis satisfacere, seducantur, vt magis pereant: & qui erigere se possent, [f] plus cadant. Nam cùm in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam iusto tempore, & secundùm disciplinæ ordinem ad exomologesin veniant, & per manus impositionem Episcopi & Cleri ius communicationis accipiant; nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseuerante, nondum restituta Ecclesiæ ipsius pace, ad communicationem admittuntur, & [g] offertur nomen eorum, & nondum pœnitentia acta, [h] nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab Episcopo

&

a NEC LOCI SVI MEMORES.] Gradus Presbyteralis, qui subditus est Episcopali. Nam sic erat Ordo Ecclesiasticus sub Cypriano, atque idem omninò jam fuerat æuo Tertulliani. nam vbi disserit de facultate dandi baptismi, Dandi quidem, inquit, habet jus summus sacerdos, qui est episcopus, dein presbyteri & diaconi: non tamen sine episcopi auctoritate, propter Ecclesiæ honorem; quo saluo, salua pax est. Inde autem seculis succedentibus presbyteri dicti antistites ordine in secundo, Episcopi in ordine & gradu presbyterorum, & secundi sacerdotes. quod jam pridem exemplis probauere doctissimi viri Iacobus Sirmondus & Ioannes Sauaro ad Sidonii Apollin. Ep. xi. libro v. RIG.

b SINE RATIONE RESTITVENDAE SALVTIS.] Id est, communionis, extra quam non est salus. *Idem.*

c MAGIS LAPSIS OBSVNT.] Quia scilicet antequàm egerint pœnitentiam veram, cruda & præmatura restitutione seducuntur, ita vt magis pereant, & qui erigere se possent, plus cadant. Sic ipse sui mox interpres. *Idem.*

d OMNIA PECCATA REMITTENTVR FILIIS HOMINVM.] Marci verba sunt cap. III. πάντα ἀφεθήσεται τὰ ἁμαρτήματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. quorum verborum sententiam vulgatæ versionis auctor ambiguam fecit transpositione verbi, *remittentur.* quam hic seruauit Cyprianus. At libro ad Quirinum III. apertissimè dixit, Non posse in Ecclesia remitti ei, qui in Deum deliquerit deinde citat ex Euangelio κατὰ Ματθαῖον: *Qui dixerit verbum aduersus filium hominis, remittetur illi: qui autem dixerit aduersus Spiritum sanctum, non remittetur illi, neque in hoc, neque in futuro seculo,* & statim apponit ex Marco; *Omnia peccata remittentur filiis hominum & blasphemia,* &c. Ex quibus fit manifestissimum, hac Epistola & libro ad Quirinum, hanc esse Cypriani mentem, Remitti omnia peccata quæ aduersus filios hominum, id est, aduersus homines, quis commiserit, non autem quæ aduersus Spiritum sanctum. Hoc verò Cyprianus habet à magistro suo. Etenim libro de Pudicitia, Dimittis, inquit, vt dimittatur tibi à Deo. Delicta mundantur quæ quis in fratrem, non Deum, admiserit. Debitoribus denique dimissuros nos in oratione profitemur. Proculdubio intellexit Septimius, Debitoribus nostris, non Dei. *Idem*

e ÆTERNI PECCATI.] Idololatriæ. Epist. sequent. dicet, grauissimi atque extremi delicti. *Idem.*

f PLVS CADANT.] Qui jam exciderunt de fide dicta Christo, nunc etiam excidunt de disciplina Ecclesiæ Christi. *Idem.*

g OFFERTVR NOMEN EORVM.] Inter orationum sacrificia nominantur orationes siue preces pro eis nominatim allegantur Deo per presbyteros. offertur nomen eorum vnà cum precibus quæ pro eis offeruntur. Quod obseruat Pamelius, in libris manuscriptis Canonem ita incipi: *Memento Domine famulorum famularùmque tuarum, nomina,* sic intelligi debet, vt post ea verba, *Memento Domine famulorum famularùmque tuarum,* scriptum fuerit præcipiendi modo, NOMINA quo scilicet admoneatur presbyter qui pro populo facit, mentionem hoc loco habendam esse certarum personarum nominatim. *Idem*

h NONDVM EXOMOLOGESI FACTA.] Nemo meliùs definiet quid sit exomologesis, quàm Tertullianus. Sic igitur libro de pœnitentia, Exomologesis prosternen-

& Clero imposita, Eucharistia illis datur, cùm scriptum sit: Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini. Sed nunc illi rei non sunt, qui minus Scripturæ legem tenent. erunt autem rei, qui præsunt, & hæc fratribus non suggerunt, vt instructi à præpositis faciant omnia cum Dei timore, & cum data ab eo & præscripta obseruatione. Exponunt deinde inuidiæ beatos Martyres, & a gloriosos b seruos Dei cum Dei sacerdote committunt, vt (cùm illi memores loci nostri c ad me litteras direxerint, & peterent tunc desideria sua examinari, & pacem dari, quando ipsa ante mater nostra Ecclesia pacem de misericordia Domini prior sumpserit, & nos diuina protectio reduces ad Ecclesiam suam fecerit) hi sublato honore, quem nobis beati Martyres cum Confessoribus seruant, contemptâ Domini lege & obseruatione, quam iidem Martyres & Confessores tenendam mandant, ante extinctum persecutionis metum, ante reditum nostrum, ante ipsum penè Martyrum excessum, communicent cum lapsis d & offerant, e & Eucharistiam tradant: quando etiam si Martyres per calorem gloriæ f scripturam minus contemplantes plus aliquid cuperent, à Presbyteris & Diaconis suggerentibus admoneri deberent, sicut semper in præteritum factum est. Castigare nos itaque diuina censura nec noctibus desinit, nec diebus: præter nocturnas enim visiones, g per dies quoque impletur apud nos Spiritu-sancto puerorum innocens ætas, quæ in extasi videt oculis, & audit, & loquitur ea quibus nos Dominus monere & instruere dignatur. Et audietis omnia quando ad vos reducem me Dominus fecerit, qui vt secederem iussit. Interim temerarij & incauti & tumidi quidam inter vos, h qui hominem non cogitent, vel Deum timeant, scientes quoniam si vltra in iisdem perseuerauerint, vtar ea admonitione, qua me vti Dominus iubet; i vt interim prohibeantur offerre, acturi & apud nos, & apud Confessores ipsos, & apud plebem vniuersam causam suam; cùm Domino permittente, in sinum matris Ecclesiæ colligi cœperimus. De hoc ad Martyres & Confessores & ad plebem litteras feci, quas vtrasque vobis legi mandaui. Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi in Domino semper benè valete, & nostri meminisse. Valete.

di atque humilificandi hominis disciplina est, conuersationem injungens misericordiæ illicem.

Nondum exomologesi facta. Publicam intelligit pœnitentiam quæ semel fiebat vt vulgò creditur, qua abiiciebant se & prosternebant se pœnitentes, vnde prosternendi disciplina & humilificandi dicitur Tertulliano cap 9. de pœnitent. Nulla autem humiliatio major ea quam de Theodosio narrat Theodoritus lib. 5. c. 17. *τὰς χεῖρας ἀποτίλλων τὰς τρίχας, καὶ τὸ μέτωπον τύπτων, καὶ ταῖς τῶν δακρύων σταγόσι τὸ ἔδαφος καταῤῥαίνων, συγγνώμης τυχεῖν ἱκέτευεν. manibus comas dilacerans, tundens frontem, lacrymarum imbre pauimentum rigans, veniam adipisci postulabat.* S Hieronymus in epitaphio Fabiolæ exomologesim accuratè explicat PRI.

a *Gloriosos seruos Dei cum sacerdote dei committunt.* Phrasis est Tertulliano frequens: committuntur autem propriè gladiatores, dum certamen ineunt Eadem phrasi dixit Iuuenalis alicubi, *committit Victor* PAM.

b SERVOS DEI CVM DEI SACERDOTE COMMITTVNT.] Id est, cum Episcopo. Sic Ep. LII. pag. 76 constitutum Romæ Dei sacerdotem. Animaduertendum hic Dei seruos committi cum Dei sacerdote Sed meminisse debet Dei sacerdos, esse se etiam Dei seruum. RIG.

c MEMORES LOCI NOSTRI.) Episcopalis, & quidem Carthaginiensis Ecclesiæ, quæ prima prouinciæ sedes adeòque multarum ecclesiarum curam sustinebat. Sic in cod. Eccles. Afric Aurelius Carthaginis ep. Ego cunctarum ecclesiarum dignatione Dei, vt scitis fratres, sollicitudinem sustineo. Ibidem, Numidius episcopus ad Aurelium, Fuit semper hæc licentia huic sedi, pro desiderio cuiusque ecclesiæ ordinare episcopum. Epigonius item eidem Necesse habes tu omnes ecclesias suffulcire. Itaque ipse Cyprianus, Epistola proximè sequenti sic incipit: Sollicitudo loci nostri & timor Domini compellit, &c. *Idem*.

d ET OFFERANT.] Nomina lapsorum, vt suprà, vel offerant lapsis pacem, vt infrà Epist. proximè seq *Idem*.

e ET EVCHARISTIAM TRADANT.) Lapsis *Idem*.

f SCRIPTVRAM MINVS CONTEMPLANTES.) quam suprà recitauit, *Qui ederit panem aut biberit calicem*, &c. *Idem*

g PER DIES QVOQVE IMPLETVR APVD NOS SPIRITV SANCTO PVERORVM INNOCENS ÆTAS, QVÆ IN ECSTASI VIDET.) Non ex somniis tantùm, verùm etiam ex furore, diuina variorum euentuum præsagia concepère viri Christiana pietate laudatissimi. Et somniorum quidem exempla, quæ Cæcilius noster Ecclesiæ suæ presbyteris narrat, suprà notauimus. Hac epistola per ecstaticos puerorum innocentium effatus monita quædam siue mandata inculcat. Per dies, inquit, impletur apud nos spiritu sancto puerorum innocens ætas, quæ in ecstasi videt oculis & audit & alloquitur ea quibus nos Dominus monere & instruere dignatur. Rectè, in ecstasi. Cum aduentans in pueros vis diuini spiritus, elocabat quidquid in illis erat mentis inquilinæ siue domesticæ: ita vt quisque, non iam sui compos, magno illo habitatore plenus, nihil præter hospitem suum sentiret, nec videret, nec loqueretur. Quam propè exploratam habuit hanc diuini furoris gratiam Aristoteles, libro de diuinatione per insom. vbi fatetur ecstaticos futura quandoque prospicere. *τὸ δ' αἴτιον*, inquit, *τῶν ἐκστατικῶν προορᾶν, ὅτι αἱ οἰκεῖαι κινήσεις οὐκ ἐνοχλοῦσιν, ἀλλ' ἀποῤῥαπίζονται· τῶν ξενικῶν οὖν μάλιστα αἰσθάνονται*. Vnde autem illa ξενικὰ, nisi ab illo diuino hospite illata & inuecta? Præclarè Philo Dissertatione sua, Quis diuinorum hæres, *ἐξοικίζεται γὰρ ἐν ἡμῖν ὁ νοῦς κατὰ τὴν τοῦ θείου πνεύματος ἄφιξιν. θέμις γὰρ οὐκ ἔστι θνητὸν ἀθανάτῳ συνοικῆσαι. διὰ τοῦτο ἡ δύσις τοῦ λογισμοῦ καὶ τὸ περὶ αὐτὸν σκότος ἔκστασιν καὶ θεοφόρητον μανίαν ἐγέννησε.* Idem auctor huncce furorem dicit esse *ἔνθεον κατοκωχήν τε καὶ μανίαν*. Ac propterea Tertullianus aduersus Marcionem, pag. 537 hoc etiam defendit, gratiæ ecstasin, id est, amentiam conuenire In spiritu enim homo constitutus, inquit, necesse est excidat sensu. Itaque in ecstaticis aliquantisper sapientia moritur, nimirum, diuinæ superuentu humana sic offuscatur & inumbratur, vt excessisse interim videatur. Chrysostomus, vbi de visione, qua Petrus vas ingens cœlo demissum conspexit: *ἔκστασις, τουτέστι θεωρία γέγονεν αὐτῷ. τοῦ σώματος, ὡς ἂν εἴποι τις, ἐξέστη ἡ ψυχή. Idem.*

h QVI HOMINEM NON COGITANT.) Modestè dicit, hominem, pro Episcopo, Dei sacerdote Epistola sequenti: *Qui nec Dei timorem, nec Episcopi honorem cogitantes Idem*

i *Vt interim prohibeantur offerre.*) En suspensionem quam vocamus a diuinis, antiquitùs vsurpatam PAM.

CYPRIANVS MARTYRIBVS ET CONFESSORIBVS charissimis fratribus Salutem.

ARGVMENTVM.

Argumentum huius epist. habes infra epist. 14. in hæc verba. Cum comperissem eos qui sacrilegis contactibus, manus suas atque ora maculassent, &c.

SOLLICITVDO loci nostri,& timor Domini compellit,fortissimi ac beatissimi martyres, admonere vos litteris nostris, vt à quibus tam deuotè & fortiter seruatur fides Domino, ab iisdem lex quoque & disciplina Domini reseruetur. Nam cùm omnes milites Christi custodire oporteat præcepta Imperatoris sui,tum vos magis præceptis eius obtemperare plus conuenit, qui exemplum cæteris facti estis & virtutis & timoris Dei Et credideram quidem Presbyteros & Diaconos, qui illic præsentes sunt, monere vos & instruere plenissimè circa Euangelij legem, sicut in præteritum semper sub antecessoribus nostris factum est, vt Diaconi ad carcerem commeantes Martyrum desideria consiliis suis & scripturarum præceptis gubernarent: sed nunc cum maximo animi dolore cognosco, non tantùm illic vobis non suggeri diuina præcepta, [a] sed adhuc potiùs inueniri, vt ea quæ à vobis ipsis & circa Deum cautè, & circa sacerdotem Dei honorificè fiunt, à quibusdam Presbyteris resoluantur, qui nec timorem Dei, nec Episcopi honorem cogitantes, cùm vos ad me litteras direxeritis, quibus examinari desideria vestra & [b] quibusdam lapsis pacem dari postulastis, cum persecutione finita conuenire in vnum cum Clero & recolligi cœperimus. Illi contra Euangelij legem, contra vestram quoque honorificam petitionem ante actam pœnitentiam, ante exomologesim [c] grauissimi atque extremi delicti factam, ante manum ab Episcopo & Clero in pœnitentiam impositam, offerre lapsis pacem & Eucharistiam dare, id est, sanctum Domini corpus profanare audeant; cùm scriptum sit: Qui ederit panem, aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini. Et [d] lapsis quidem potest in hoc venia concedi. Quis enim non mortuus viuificari properet? Quis non ad salutem suam venire festinet? Sed præpositorum est præceptum tenere, & vel properantes, vel ignorantes instruere, ne qui ouium pastores esse debent, lanij fiant. Ea enim concedere, quæ in perniciem vertant, decipere est. nec erigitur sic lapsus, sed per Dei offensam [e] magis impellitur ad ruinam. Vel ex vobis itaque discant, quod docere debuerant. Petitiones & desideria vestra Episcopo seruent, & ad pacem vobis petentibus dandam maturum & pacatum tempus expectent. Antè Domini pacem [f] mater prior sumat, tunc secundum vestra desideria de filiorum pace tractetur. Et quoniam audio, fortissimi & charissimi fratres, impudentia vos quorumdam premi, & verecundiam vestram vim pati, oro vos quibus possum precibus; vt Euangelij memores, & considerantes quæ & qualia in præteritum antecessores vestri Martyres concesserint, quàm solliciti in omnibus fuerint, vos quoque sollicitè & cautè petentium desideria ponderetis, vtpotè amici Domini; & cum illo postmodum iudicaturi inspiciatis & actum, & opera, & merita singulorum; ipsorum quoque delictorum genera & qualitates cogitetis, ne si quid [g] abruptè & indignè vel à vobis promissum, vel à nobis factum fuerit, [h] apud gentiles quoque ipsos Ecclesia nostra erubescere incipiat. Visitamur enim & castigamur frequenter, & vt Domini mandata incorrupta & inuiolata permaneant, admonemur [i] quod qui-

a SED ADHVC POTIVS INVENIRI) Sic legitur in Corbeiensi. Sed magis placet recepta scripta, *impedire*. cui non contradicunt Veronensis nec Beneuentana. RIG.

b *Quibusdam lapsis pacem*, &c. Sæpissimè huius pacis mentio incidit apud Cyprianum, Tertullianum & alios. Erat autem pax illa reconciliatio cum ecclesia, quæ aut dabatur perfecta pœnitentia, aut relaxata Illud enim erat quod indulgentiarum nomine postea vsurpatum est. Hortatur autem hic Beatissimus martyr Confessores, ne adeo sint indulgentes, ac temerè pacem concedant. PRI.

c GRAVISSIMI ATQVE EXTREMI DELICTI) Suprà dixit: æterni peccati Idololatriam significat, ingens & supra omnia peccatum, Ep. XXVI. pag. 41. Principale crimen generis humani, summus seculi reatus, tota causa judicij Tertullian RIG.

d LAPSIS QVIDEM POTEST IN HOC VENIA CONCEDI.) In hoc scilicet, quod vrgeant; quod festinent quod anticipare velint pœnitentiæ tempora *Idem*.

e MAGIS IMPELLITVR AD RVINAM.] Epist. præced. *Plus caduca*. Idem.

f MATER PRIOR SVMAT) Suprà ep præced. Mater nostra Ecclesia Tertul. libro ad Martyras, Domina mater Ecclesia. Consultissimè Cyprianus, desideria Martyrum super pace lapsis concedenda, in illud tempus seruat, cùm ipsa mater Ecclesia pace gaudebit. ne scilicet æstu persecutionis incalescente, ab ruina recentes, confestimque ad pacem admissi, stantibus ceteris exemplo suo noceant, minùs constanter in agone certaturis, blandiente ipsis post lapsum & ruinam pro se quoque sperandi dulcedine *Idem*.

g ABRVPTE ET INDIGNE VEL A VOBIS PROMISSVM.) Reuerenter, vt apud Martyras. censoria verba sic præmittit, vt temperari possint sequentibus istis, *vel a nobis factum*. Idem.

h APVD GENTILES QVOQVE IPSOS ECCLESIA NOSTRA ERVBESCERE INCIPIAT) Sic suprà pag. 11. de quo postmodum non erubescit Ecclesia, apud gentiles scilicet. Erubescere autem contingebat ob dissolutos quorumdam mores, vel ob disciplinam minimè seruatam, fide turpiter euersa ipso statim agonis principio. *Idem*.

quidem nec illic apud vos cessare cognosco, quò minus plurimos quoque ex vobis instruat ad Ecclesiæ disciplinam diuina censura. hoc autem totum potest fieri, si ea quæ à vobis petuntur religiosa contemplatione moderemini; intelligentes & comprimentes eos, qui [a] personas accipientes, in beneficiis vestris aut gratificantur, aut [b] illicitæ negotiationis nundinas aucupantur. De hoc & ad Clerum & ad plebem litteras feci, quas vtrasque vobis legi mandaui. Sed & illud ad diligentiam vestram redigere & emendare debetis, vt nominatim designetis eos quibus pacem dari desideratis: audio enim [c] quibusdam sic libellos fieri vt dicatur: Communicet ille cum suis. quod numquam omninò à Martyribus factum est, vt incerta & cæca peritio inuidiam nobis postmodum cumulet: latè enim patet quando dicitur: Ille cum suis; & possunt nobis viceni, & triceni, & ampliùs offerri, qui propinqui & affines, & liberti ac domestici esse asseuerentur eius, qui accipit libellum; & ideò peto vt eos quos ipsi videtis, quos nostis, quorum pœnitentiam scitis, designetis nominatim libello, & sic ad nos fidei ac disciplinæ congruentes litteras dirigatis. Opto vos, fratres fortissimi ac dilectissimi, in Domino semper benè valete, & nostri meminisse. Valete.

CY-

a PERSONAS ACCIPIENTES.) Matthæus & Marcus dixere, βλέπειν εἰς πρόσωπον XXII. 16. XII. 14. Lucas XX. 21, λαμβάνειν πρόσωπον. Cui opponitur, οὐ προσωπολήπτης ἐστὶν ὁ Θεός. Deus non est προσωπολήπτης. RIG.

b ILLICITAE NEGOTIATIONIS NVNDINAS AVCVPANTVR.) Quàm fœda labes etiam illius Ecclesiæ martyras prostrauit: Nam hoc significat Cyprianus, etiam inter martyras extitisse qui venales haberent pacis libellos. *Idem.*

c QVIBVSDAM SIC LIBELLOS FIERI.) In Corbeiensi legitur: *quibusdam sic libellos fieri.* Tertullianus dixit: *accepto facere.* RIG.

c *Libellos fieri.* Libelli nimirum, quibus designabantur ii, quibus pax concedebatur, PAM.

CYPRIANVS FRATRIBVS [a] IN PLEBE consistentibus S.

XI. INGEMISCERE vos & dolere ruinam fratrum nostrorum ex me scio, fratres charissimi, qui & ipse vobiscum pro singulis ingemisco pariter & doleo; & patior, ac sentio, quod beatus Apostolus dixit: Quis infirmatur, inquit, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non vror? Et iterùm posuit in Epistola sua dicens: Si patitur membrum vnum, compatiuntur & cætera membra; & si lætatur membrum vnum, collætantur & cætera membra. Compatior ego & condoleo de fratribus nostris, qui lapsi & persecutionis infestatione prostrati partem nostrorum viscerum secum trahentes, parem dolorem nobis suis vulneribus intulerunt. [b] quibus potens est diuina misericordia medelam dare; properandum tamen non puto, nec incautè aliquid & festinanter gerendum; ne, dum temerè pax vsurpatur, diuinæ indignationis offensa grauiùs prouocetur. Fecerunt ad nos de quibusdam beati Martyres litteras, petentes examinari desideria sua; cum pace nobis omnibus à Domino priùs data, ad Ecclesiam regredi cœperimus, [c] examinabuntur singula [d] præsentibus & iudicantibus vobis. audio tamen [e] quosdam de Presbyteris nec Euangelii memores, nec quid ad nos Martyres scripserint cogitantes, nec Episcopo honorem sacerdotij sui & cathedræ reseruantes, iam cum lapsis communicare cœpisse, & offerre pro illis, & Eucharistiam dare, quando oporteat ad hæc per ordinem perueniri. Nam cùm [f] in minoribus delictis, quæ non in Dominum committuntur, pœnitentia agatur iusto tempore, & exomologesis fiat, inspecta vita eius qui agit pœnitentiam, nec ad communicationem venire quis possit, nisi priùs illi ab Episcopo & Clero manus fuerit imposita, quantò magis in his grauissimis & extremis delictis cautè omnia & moderatè secundum disciplinam Domini obseruari oportet? vos quidem nostri Presbyteri & Diaconi monere debuerant, vt commendatas sibi oues fouerent, & diuino magisterio adviam deprecandæ salutis instruerent. Ego plebis nostræ & quietem noui pariter & timorem, qui in satisfactione Dei & deprecatione vigilarent, nisi illos quidam de Presbyteris gratificantes decepissent. [a] Vel vos itaque singulos

a IN PLEBE CONSISTENTIBVS) Sic Epist. 45. Ecclesiarum istic consistentium consensio. & Diaconi in Hadrumetino consistentes & alibi sæpissimè. RIG.

b QVIBVS POTENS EST DIVINA MISERICORDIA MEDELAM DARE. Suprà dixit, Vt qui possunt agentes pœnitentiam veram, Deo, quà patri & misericordi, precibus & operibus suis satisfacere. *Idem.*

c EXAMINABVNTVR SINGVLA) Alloquitur stantium fratrum plebem quam & paullò pòst admonebit vt se ipsos tegant, quando malè regantur a præpositis, hanc ipsam plebem secum, simul ac ipse ad Ecclesiam regredi cœperit, iudicaturam de lapsis ad exomologesin recipiendis, *Idem.*

d PRAESENTIBVS ET IVDICANTIBVS VOBIS Etiam in plebe consistentibus. Itaque non tantùm clerici, sed etiam laïci tunc iudicabant. Iudicabant autem etiam de rebus grauissimi momenti, nempe, de pœnitentia lapsorum, de recipiendis in Ecclesiam lapsis, de libellis quos lapsi impetrauerant à martyribus, de pace lapsis à martyribus data. *Idem.*

e QVOSDAM DE PRESBYTERIS. Libri veteres: *quosdam de præpositis.* Idem.

f IN MINORIBVS DELICTIS Scilicet minoribus idololatriæ, quæ in proximum & Ecclesiam, non rectà in Deum. *Idem.*

a VEL VOS ITAQVE SINGVLOS REGITE.

Quasi

los regite., & consilio ac moderatione vestra & secundum diuina præcepta lapsorum animos temperate: nemo adhuc importuno tempore acerba poma decerpat. nemo nauem suam quassatam & perforatam fluctibus priusquam diligenter refecerit in altum denuò committat, nemo tunicam scissam accipere & induere properet, nisi eam & ab artifice perito sartam viderit, & à fullone curatam receperit. Audiant quæso patienter consilium nostrum, expectent regressionem nostram, vt cum ad vos per Dei misericordiam venerimus, conuocati coepiscopi plures, secundum Domini disciplinam & Confessorum præsentiam, beatorum Martyrum litteras, & desideria examinare possimus. De hoc & ad Clerum, & ad Martyres, & Confessores litteras feci, quas vtrasque legi vobis mandaui. Opto vos, fratres charissimi ac dosideratissimi, in Domino semper benè valere, & nostri meminisse. Valete.

AD

Quasi diceret: Quandoquidem sunt de præpositis vestris, qui non recto pede, nec secundùm disciplinam incedant: saltem vnusquisque vestrûm se regat, ac veram disciplinam custodiat, & secundùm diuina præcepta lapsorum animos temperet. Hoc ait Cyprianus ad fratres in plebe constitutos. R10.

AD CLERVM DE LAPSIS ET CATECHVMENIS, [a] NE vacui exeant.

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS fratribus, Salutem.

ARGVMENTVM.

Huius etiam & sequentis epistolæ argumentum habes infra epist. 14.

XII.

MIROR vos, fratres charissimi, ad multas Epistolas meas, quas ad vos frequenter misi, nunquam mihi rescripsisse; cum fraternitatis nostræ vel vtilitas vel necessitas sic vtique gubernetur, si à vobis instructi rerum gerendarum consilium limare possimus. Quoniam tamen video facultatem veniendi ad vos nondum esse, & iam æstatem cœpisse, quod tempus infirmitatibus assiduis & grauibus infestatur, occurrendum puto fratribus nostris; vt qui libellos à Martyribus acceperunt, & prærogatiua eorum apud Deum adiuuari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non expectata præsentia nostra apud Presbyterum quemque præsentem, vel si Presbyter repertus non fuerit, & vrgere exitus cœperit, [b] apud Diaconum quoque, exomologesin facere delicti sui possint; vt manu eis in pœnitentia imposita veniant ad Dominum cum pace, quam dari Martyres litteris ad nos factis desiderauerunt. partem plebis quæ lapsa est, præsentia vestra fouete: & vt à fide & misericordia Domini non deficiant, vestro solatio focillate; neque enim deserentur ab ope & auxilio Domini, qui mites & humiles, & pœnitentiam verè agentes [c] in bonis operibus perseuerauerint, quò minus illis quoque diuino remedio consulatur. [d] Audientibus etiam si qui fuerint periculo præuenti, & in exitu constituti, vigilantia vestra non desit, implorantibus diuinam gratiam misericordia Domini non denegetur. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere, & nostri meminisse. Fraternitatem vniuersam meo nomine salutate, & vt nostri meminerit admonete, & rogate. Valete.

AD

a NE VACVI EXEANT. Pace, scilicet, siue vt mox dicet, communicatione, solatio & misericordia Christiana. Canon Nicænus XIV. De his qui vita excedunt pœnitentibus. decernit vacuum nullum debere dimitti. apud Ruffinum Hist. x. R10.

b APVD DIACONVM QVOQVE EXOMOLOGESIN FACERE. Est enim etiam in diaconatu sacerdotium Sic Epist. XV. pag. 27. *Item presbyteris & diaconibus non defuit sacerdotij vigor.* At diaconos pœnitentibus manum imponere, sola necessitatis ratio admittit. nempe si vrgeat exitus, & presbyter repertus non fuerit. *Idem.*

b *Apud Diaconum quoque exomologesin facere.* Etsi alij plerique auctores videantur vocem exomologeseos accipere pro omni confessione peccatorum siue priuata siue publica, vt græcis sit ἐξομολόγησις quod latinis confessio: sunt tamen qui existiment accipi apud Cyprianum pro publica, sicut latiùs loco suo lib de lapsis tractaturi sumus. Quod si verum sit, nihil hîc mirum, quod permittat apud Diaconum peccatorum exomologesin fieri, & manum ab illo imponi, vt non sit aliud hæc manus impositio quam à pœnis satisfactoriis absolutio, quæ cur Diaconis concedi non possit, non video: præsertim quum etiam hodiè vsitata sit Archidiaconorum ab excommunicatione absolutio, etiam si in solo Diaconatus ordine constituti sint. PAM.

c IN BONIS OPERIBVS PERSEVERAVERINT. In Neap. IV. *opinionibus*. R10

d AVDIENTIBVS Cathecumenis. Hesychius. Κατηχίζει, νουθετεῖ. Κατηχούμενος, διδασκόμενος. *Idem.*

AD CLERVM DE IIS QVI AD PACEM FESTINANT.

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS fratribus, Salutem.

XIII. [a] Legi litteras vestras, fratres charissimi, quibus scripsistis salubre consilium vestrum non deesse fratribus nostris, vt temeraria festinatione deposita religiosam patientiam Deo præbeant: vt cùm in vnum per eius misericordiam venerimus, de omnibus speciebus secundum Ecclesiasticam disciplinam tractare possimus: maximè cùm scriptum sit: Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam. [b] Pœnitentiam autem ille agit, qui diuinis præceptis mitis & patiens, & sacerdotibus Dei obtemperans, obsequiis suis & operibus iustis Dominum promeretur. Quoniam tamen significastis quosdam immoderatos esse, & communicationem accipiendam festinanter vrgere; & desiderastis in hac re formam à me vobis dari: satis plenè scripsisse me ad hanc rem proximis litteris ad vos factis credo, vt qui libellum à Martyribus acceperunt, & auxilio eorum adiuuari apud Dominum in delictis suis possunt, si premi infirmitate aliqua & periculo cœperint, exomologesi facta, & [c] manu eis à vobis in pœnitentia imposita, cum pace à Martyribus sibi promissa ad Dominum remittantur. Cæteri verò qui nullo libello à Martyribus accepto [d] inuidiam faciunt; quoniam non paucorum, nec Ecclesiæ vnius, aut vnius prouinciæ, sed totius orbis hæc causa est: expectent de Domini protectione Ecclesiæ ipsius publicam pacem. Hoc enim & verecundiæ & [e] disciplinæ & vitæ ipsi omnium nostrûm conuenit: vt præpositi cum clero conuenientes præsente & [f] stantium plebe, quibus & ipsis pro fide & timore suo honor habendus est, disponere omnia consilij communis religione possimus. Cæterùm quàm irreligiosum est, & ipsis quoque festinantibus perniciosum, vt cùm extorres facti, & patria pulsi, ac bonis suis omnibus spoliati nondum ad Ecclesiam redierint, quidam de lapsis Confessores ipsos præuenire, & antè ad Ecclesiam introire festinent. Qui si nimiùm properant, habent in sua potestate quod postulant; [g] tempore ipso sibi [h] plus quàm postulant largiente. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur: si commissi vreè & firmiter pœnitet, & fidei calor prævalet: [i] qui differri non potest, potest coronari. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere, & nostri meminisse. Fraternitatem vniuersam meo nomine salutate, & vt nostri memores sint admonete. Valete.

AD

a Legi litteras vestras) Hæc Epistola non habetur in Veronensi, neque in IIII Vatic. Rig.

b *Pœnitentiam autem agit.* Descriptio est satisfactionis potius, quæ pars est pœnitentiæ, quàm ipsius pœnitentiæ, vt sit synecdoche. Est etiam locus insignis de meritis operum. Verùm de vtroque plura infrà, partim lib de lapsis, partim de opere & eleemosynis. PAM

c Manvs iis a vobis imposita.) Vobis, hoc est, presbyteris & diaconis, vt suprà epistola præced. Rig.

d Invidiam faciunt) Quasi non odio inuidiaque onerent, tristioris ac durioris disciplinæ. *Idem.*

e Disciplinæ et vitæ ipsi) Vitam intelligit in Christo vt suprà *Idem.*

f Stantium plebe.) Fidelium, non lapsorum. In Beneuentano legitur, *adstante plebe. Idem.*

g Tempore ipso) Cotidiana Christianorum certaminis occasione

h Plus quam postulant largiente.) Coronam scilicet martyrij, non tantùm pacem & communicationem, quam sibi ab Ecclesia concedi postulant In Neapolitano legitur: Plus quàm quod postulant. Vid epist. ad Antonianum. *Idem*

h Tempore ipso sibi plus quam postulant largiente.) Hæc ita leguntur etiam in cod. Beneuentano. Tertullianus, Tota paradisi clauis sanguis tuus est *Idem.*

i Qui differri non potest) Qui moram pati non potest. Qui pœnitentiam differri sibi indignatur: Qui præfestinata pœnitentiæ impetratione, ad Ecclesiæ communionem redire contendit, potest martyrio fortiter suscepto, celeritate coniungendarum gratiarum pœnitentiam includere martyrij corona. *Idem.*

AD CLERVM ROMANVM DE SECESSIONE SVA.

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS ROMÆ consistentibus fratribus, Salutem.

ARGVMENTVM.

Argumentum huius epistolæ non obscurè indicat Cyprianus infra epist. 22. ad clerum Rom. post factas, inquit, ad vos literas, quibus actus noster expositus, & disciplinæ ac diligentiæ quantulacumque ratio declarata est, &c. Neque enim aliud quàm secessus sui, & eorum quæ in illo gessit rationem reddit, missis Romam in sui purgationem, quas ad suos scripserat, epistolarum exemplis, immo iisdem, quibus illic, verbis vtitur.

XIV. Qvoniam comperi, fratres charissimi, minus simpliciter & minus fideliter vobis renunciari, quæ hîc à nobis & gesta sunt & geruntur, necessarium duxi has ad vos litteras facere, quibus vobis [a] actus nostri, & disciplinæ, & diligentiæ ratio redderetur. Nam sicut Domini mandata instruunt, orto statim turbationis impetu primo, cùm me clamore violento frequenter populus flagitas-

a Actvs nostri ratio) Actum dicit, ministerium, administrationem, disciplinam. Et sub finem istius

ſet, non tam meam ſalutem, quàm quietem fratrum publicam cogitans, interim ſeceſſi, ne per inuerecundam præſentiam noſtram ſeditio, quæ cœperat, plus prouocaretur. Abſens tamen corpore, nec ſpiritu, nec actu, nec monitis meis defui, quò minus ſecundùm Domini præcepta fratribus noſtris in quibus poſſem mea mediocritate conſulerem. & quid egerim, loquuntur vobis Epiſtolæ, pro temporibus omiſſæ numero tredecim, quas ad vos tranſmiſi. In quibus nec Clero conſilium nec Confeſſoribus exhortatio, nec [a] extorribus quando oportuit obiurgatio, nec vniuerſæ fraternitati ad deprecandam Dei miſericordiam allocutio, & perſuaſio noſtra defuit: quantum ſecundùm legem fidei, & timorem Dei, Domino ſuggerente, noſtra mediocritas potuit eniti. poſteaquàm verò & tormenta venerunt, ſiue iam tortis fratribus noſtris, ſiue adhuc vt torquerentur incluſis, ad corroborandos, & confirmandos eos noſter ſermo penetrauit. Item cùm comperiſſem eos, qui [b] ſacrilegis contactibus manus ſuas atque ora maculaſſent, [c] vel nefandis libellis nihilo minus conſcientiam polluiſſent; exambire ad Martyres paſſim, Confeſſores quoque importuna & [d] gratioſa deprecatione corrumpere, vt ſine vllo diſcrimine atque examine ſingulorum, [e] darentur quotidie libellorum millia contra Euangelij legem; litteras feci quibus Martyres & Confeſſores conſilio meo quantum poſſem ad Dominica præcepta reuocarem. Item [f] Preſbyteris & Diaconibus non defuit ſacerdotij vigor, vt quidam minus diſciplinæ memores & temeraria feſtinatione præcipites, qui cum lapſis communicare iam cœperant, comprimerentur, intercedentibus nobis. Plebi quoque ipſi quantum potuimus animos compoſuimus, & vt Eccleſiaſtica diſciplina ſeruaretur, inſtruximus. Poſtmodum verò cùm quidam de lapſis, ſiue ſua ſponte, ſiue aliquo incitatore, audaci flagitatione prorumperent, vt pacem ſibi à Martyribus & Confeſſoribus promiſſam extorquere violento impetu niterentur, de hoc etiam bis ad Clerum literas feci, & legi eis mandaui, vt ad illorum violentiam interim quoquo genere mitigandam, ſi qui libello à Martyribus accepto de ſæculo excederent, exomologeſi facta, & manu eis in pœnitentiam impoſita, cum pace ſibi à Martyribus promiſſa ad Dominum remitterentur. Nec in hoc legem dedi, aut me auctorem temerè conſtitui; ſed cùm videretur & honor Martyribus habendus, & eorum qui omnia turbare cupiebant impetus comprimendus, & præterea veſtra ſcripta legiſſem, quæ huc ad Clerum noſtrum per Clementium hypodiaconum nuper feceratis, vt iis, qui poſt lapſum infirmitate apprehenſi eſſent, & pœnitentes communicationem deſiderarent, ſubueniretur; ſtandum putaui & cum veſtra ſententia, ne actus noſter qui adunatus eſſe & conſentire circa omnia debet, in aliquo diſcreparet. Planè cæterorum cauſas quamuis libello à Martyribus accepto differri mandaui, & in noſtram præſentiam reſeruari; vt cùm pace à Domino nobis data, plures Præpoſiti conuenire in vnum cœperimus, communicato etiam vobiſcum conſilio diſponere ſingula & reformare poſſimus. Opto vos, fratres chariſſimi, ſemper benè valere.

CY-

epiſt. Actus noſter, qui adunatus eſſe & conſentire circa omnia debet. Sic etiam Epiſt. XXXI. Actus ſuos deſiderant etiam ab ipſis ſuis fratribus comprobari. R 10

a EXTORRIBUS OBIURGATIO.] Qui pro Chriſti quidem nomine extorres facti, non perſeuerauerant in Chriſtiana diſciplina, adeòque in eam patriam vnde extorres facti fuerant, regreſſi, non iam quaſi Chriſtiani deprehenderentur, ſed quaſi nocentes. De iis ſuprà, ad Rogatianum, pag. 13. & 14. *Idem*

b SACRILEGIS CONTACTIBUS MANUS SUAS ATQUE ORA MACULASSENT.] Hi dicebantur Sacrificati, qui maculauerant manus ſuas impoſito in acerram thure, vel maculauerant ora ſua veſcentes idolothyto. *Idem.*

c VEL NEFANDIS LIBELLIS NIHILO MINUS CONSCIENTIAM POLLUISSENT.] Iſti dicebantur Libellati, qui nimio vitæ mortalis amore martyrium euitauerant vel recuſauerant turpi redemptione. captata ſcilicet furunculi alicujus Præſidis auaritia, libellum ſignauerant nummariæ pactionis, ac per hoc vita turpiter redempta, perfido timore, nihilo minùs peccauerant quàm ſi ſacrificaſſent. Horum verò libellorum duæ ſpecies. Hi dari fuiſſe videntur à Chriſtianis parum fidelibus. Quandoque autem offerebantur ab ipſo præſide per interpoſitas perſonas Chriſtianis minùs fortibus, qui taliter oblatos ſi accepiſſent, inter libellatos quidem cenſebantur, ſic tamen vt ab Eccleſia veniam faciliùs impetrarent. Obſeruabimus & tertiam ſpeciem, ad Epiſtolam XXXI. *Idem.*

d GRATIOSA DEPRECATIONE.] Per gratiam & cœco fauore. *Idem.*

e *Darentur quotidie libellorum millia.* vel hinc etiam apparet, non tam taxaſſe Cyprianum libellos Martyrum, quàm illorum immenſam copiam, ſine vllo, vt inquit, diſcrimine atque examine ſingulorum. Porrò hic loquitur de libellis martyrum, de lapſis, paulò autem priùs de libellis, quos iudici offerebant quidam ne ſacrificarent. PAM.

f PRESBYTERIS ET DIACONIBUS NON DEFUIT SACERDOTII VIGOR.] Operæpretium fuerit ſemel obſeruaſſe, vocabulis ſacerdotij & ſacramenti, in rebus Chriſtianis, omnia ſignificari quæ adminiſtrandæ diſciplinæ Chriſtianæ conueniunt. Itaque ad perſonas tali miniſterio præpoſitas, vt ſunt epiſcopi, presbyteri, diaconi, pertinere dicuntur pontificia & ſacerdotia; auctoritas ſiue poteſtas faciendi, tradendi, interpretandíque religioſa myſteria ſiue ſacramenta, manus imponendæ, tinguendorum fidelium, orationum offerendarum Deo, &c. Atque inde fit, vt Cyprianus etiam in diaconis ſacerdotij vigorem laudauerit. R 19

[a] CYPRIANUS [b] MOYSI ET MAXIMO PRESBYTERIS ET cæteris Confessoribus fratribus, S.

XV. ET cunctos vos pariter & singulos [c] repræsentauit affectibus nostris, fratres charissimi, Celerinus adueniens, & fidei ac virtutis vestræ comes, & [d] gloriosis congressibus Dei miles; vniuersos vos in illo veniente conspeximus; & cùm charitatem circa me vestram dulciter ac sæpè loqueretur, in eius sermonibus vos audiebamus. Satis ac plurimùm gaudeo, quando à vobis per tales talia perferuntur: vobiscum illic in carcere quodam modo & nos sumus, [e] diuinæ dignationis ornamenta vobiscum sentire nos credimus, qui sic vestris cordibus inhæremus: honori nos vestro charitas vestra indiuidua connectit, separari dilectionem spiritus non sinit: [f] vos illic confessio, me affectio includit. Et nos quidem vestri diebus ac noctibus memores, [g] & quando in sacrificiis [h] precem cum pluribus facimus, & cùm in secessu priuatis precibus oramus, coronis ac laudibus vestris plenam à Domino fauentiam postulamus, sed ad reddendam vobis vicem minor est nostra medioctitas: plus vos daris quando nostri in orarione meministis, qui [i] spirantes iam sola cœlestia, & tantùm diuina meditantes, ad fastigia celsiora [k] mora ipsa passionis ascendiris; longóque temporum ductu glorias vestras non trahitis, sed augetis. Beatum facit prima, & vna confessio: vos totiens confitemini, [l] quotiens rogati, vt de carcere recedatis, carcerem fide, & virtute [m] prælegitis: tot vestræ laudes, quot dies; quot mensium curricula, tot incrementa meritorum. Semel vincit qui statim patitur: at qui manens semper in pœnis, congreditur cum dolore, nec vincitur; quotidie coronatur. [o] Eant nunc Magistratus & Consules siue Proconsules, annuæ dignitatis insignibus & duodecim fascibus glorientur; ecce dignitas cœlestis in vobis honoris annui claritate signata est: & iam reuertentis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnirare transgressa est. Illuminabat mundum sol oriens & luna decurrens, sed vobis idem qui solem fecit & lunam, maius in carcere lumen fuit; & in corde ac mentibus vestris Christi claritudo resplendens, horribiles cæteris atque funestas pœnalis loci tenebras æterna illa & candida luce radiauit. Per vicissitudines mensium transmeauit tempus hybernum; sed & vos inclusi tempora hyemis, persecutionis hyeme pensastis; Successit hyemi verna temperies rosis læta, & floribus coronata; sed vobis rosæ & flores de paradisi deliciis aderant, & caput vestrum serta cœlestia coronabant. Æstas ecce messium fertilitate fœcunda est, & area frugibus plena est; sed vos qui gloriam seminastis, frugem gloriæ metitis: atque in Domini area constituti, exùti paleas inextinguibili igne conspiciris, ipsi

a *Cyprianus Moysi, &c.* Argumentum huius epistolæ habes infra epist. 30 PAM.

b MOYSI ET MAXIMO) In veteri catalogo Episcopor. Eccles. Rom. quem vidimus penes Nic. Fabrum Peirescium Senatorem Aquensem: Post passionem Fabij, Moyses & Maximus presbyteri, & Nicostratus diaconus, comprehensi sunt, & in carcerem sunt missi. Eo tempore superuenit Nouatus ex Africa, & separauit de Ecclesia Nouatianum & quosdam confessores, postquam Moyses in carcere defunctus est qui fuit ibi m. xi. d. xi. His addenda sunt quæ de iisdem presbyteris ex eodem catalogo descripsimus ad Ep. LXVII pag. 141. R I O.

c REPRÆSENTAVIT) In Corbeiensi, præsentauit. *Idem.*

d *Gloriosis congressibus.* Liber N. F. congressionibus. *Idem.*

e DIVINÆ DIGNATIONIS ORNAMENTA] Sic in vetustissimo Veronensi, magis placuit Pamelio quod in quibusdam legitur, *hortamenta* quæ autem sint illa confessorum in carcere ornamenta, fusè explicat Cyprianus lodente stilo flosculis exquisitis *Idem.*

f *Vos illic confessio, me affectio.* Liber N. F. me hic affectio. *Idem.*

g QVANDO IN SACRIFICIIS PRECEM CVM PLVRIBVS FACIMVS) Iam Tertullianus dixerat. Offerre sacrificium, & Sacrificiorum orationes, & libro IV aduersus Marcionem, pag. 502. vbi agit de Noui Testamenti sacrificiis, Sacrificiorum officia potiora significantur verbis istis Malachiæ prophetæ: Non est voluntas mea in vobis, inquit Dominus, & sacrificia vestra non excipiam de manibus vestris, quoniam à solis ortu vsque ad occasum glorificatum est in nationibus nomen meum, & in omni loco sacrificium offertur nomini meo, & sacrificium mundum, scilicet simplex oratio, de conscientia pura. Libro III. pag. 497. sacrificium illud mundum sic explicat: gloriæ scilicet relatio, & benedictio, & laus, & hymni, & eodem libro pag. 512. Hominem quondam peccatorem, verbo mox Dei emaculatum, offerre debere munus Deo apud templum, orationem scilicet, & actionem gratiarum apud ecclesiam per Christum Iesum catholicum Patris sacerdotem *Idem.*

g *Et quando in sacrificijs.* Locus hic requirere videbatur tractatum de sacrificio Dominico: verùm cum nusquam ferè non illius mentionem facit Cyprianus, tum potissimùm epist. 63. infrà de sacramento Calicis ad Cæcilium, eo lectorem remittimus PAM.

h PRECEM CVM PLVRIBVS FACIMVS] Orationum sacrificia fiebant à presbytero qui pro populo faciebat, hoc est, populi preces allegabat Deo R I O.

i SPIRANTES IAM SOLA COELESTIA.] Sic Veronensis & Beneuentanus, & initio libri de Mortalitate: *positus in cælestibus castris diuina iam spirat.* Idem.

k MORA IPSA PASSIONIS) Perperam in Corbeiensi: *ad horam ipsam passionis* Idem

l QVOTIENS ROGATI VT DE CARCERE RECEDATIS.) Rogandi formula fuit, Serua animam tuam, Consule tibi. His vocibus amici & propinqui non Christiani, monere & hortari solebant amicos siue propinquos, ne perirent sine caussa. Sic illi Christianæ veritatis & cœlestium ignari. Nam disciplina quidem vetabat, ne quis vltrò se offerret, hoc enim est præcipites & parabolani: eádem verò disciplina cauetur, Ne quis animam suam sic amet, vt pro Christi nomine ponere eam nolit. Ipse Proconsul Cyprianum, quem iam Imperatorum edicta duci iusserant, hortabatur, *Iusserunt te principes ceremoniari.* Respondit ille: *Non facio.* Proconsul adjecit & ait: Consule tibi. Videndus Sermo Augustini de passione S. Cypriani *Idem.*

m PRÆLIGITIS) In Ver. prælegistis.

n *Eant nunc Magistratus & consules.* Quum in aliis prouinciis prætores ferè constituti sint a Romanis, in Africa Proconsules erant, vnde & Proconsularis appellatur à Plinio, & alijs. Iudiciorum Proconsulis etiam meminit Tertullianus ad martyras, & Pontius in vita D. Cypriani. PAM.

ipsi vt tritici grana purgata & frumenta pretiosa, iam purgati & conditi, [a] hospitium carceris horreum computatis. Nec deest autumno ad munera fungenda temporis gratia spiritalis, vindemia fotis premitur, & profutura poculis in torcularibus vua calcatur. Vos de Domini vinea pingues racemi, & iam maturis fructibus botri, pressuræ sæcularis infestatione calcati: torcular vestrum carcere torquentes, vini vice sanguinem funditis, ad passionis tolerantiam fortes martyrij poculum libenter hauritis. Sic apud seruos Dei annus euoluitur. Sic spiritalibus meritis, & cœlestibus præmiis temporum vicissitudo celebratur. Beati satis qui ex vobis per hæc gloriarum vestigia commeantes, iam de sæculo recesserunt, confectóque itinere virtutis ac fidei [b] ad complexum & osculum Domini, Domino ipso gaudente venerunt. Sed & vestra non minor gloria, qui adhuc in certamine constituti, & comitum glorias secuturi, pugnam diu geritis, immotáque & inconcussa fide stabiles, quotidie spectaculum Deo vestris virtutibus exhibetis. [c] Quò longior vestra pugna, hoc corona sublimior. Agon vnus, sed multiplici præliorum numerositate congestus. Famem vincitis, & sitim spernitis, & squalorem carceris ac terroris pœnalis horrorem roboris vigore calcatis. Pœna illic subigitur, cruciatus obteritur, nec mors metuitur, sed optatur; quæ scilicet immortalitatis præmio vincitur, vt vitæ æternitate, qui vicerit, coronetur. Qui nunc in vobis animus, quàm sublime quàm capax pectus; vbi talia & tanta voluuntur. Vbi non nisi Dei præcepta & Christi præmia cogitantur, voluntas est illic tantùm Dei; & in carne adhuc licet vobis positis, vita iam viuitur non præsentis sæculi, sed futuri. Nunc est, fratres charissimi, vt memores mei sitis, vt inter magnas atque diuinas cogitationes vestras, nos quoque animo ac mente voluatis, simque in precibus & orationibus vestris; cum [d] vox illa purificatione confessionis illustris, & iugi honoris sui tenore laudabilis, ad Dei aures penetrat, & aperto sibi cœlo, de his subacti mundi partibus ad superna transmissa, impetrat de Domini voluntate quod postulat. Quid enim petitis de indulgentia Domini, quod non impetrare mereamini, qui sic Domini mandata seruastis; qui Euangelicam disciplinam sincero fidei vigore tenuistis, qui incorrupto honore virtutis, cum præceptis Domini, & cum Apostolis eius fortiter stantes, nutantem multorum fidem Martyrij vestri veritate solidastis? Verè Euangelij testes, & verè Martyres Christi radicibus eius innixi, [e] super petram robusta mole fundati, disciplinam cum virtute iunxistis, ad timorem Dei cæteros prouocastis, martyria vestra exempla fecistis. Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper benè valere, & nostri meminisse.

VNI-

a *Hospitium carceris horreum.* Tertullianus capit. 2. ad Martyres eodem eloquio detonat vt Martyres adhortetur ad vincenda etiam carceris discrimina, squallorem, egestatem. Custodiarium autem vocat ibi carcerem. PRI.

b AD COMPLEXVM ET OSCVLVM DOMINI.] Ad propagationem nominis Christiani, inter tot tamque atroces persecutionum procellas, quæ non rarò plebem, atque etiam plebi regendæ præpositos euertebant, omnibus modis allaborandum fuit episcopo, vt populum & clerum haberet deuotæ Christo fidei retinentissimum. Quod cùm perfici nullo magis consilio posset, quàm proposita confessoribus Christi felicitate præsentissima, moram eius adipiscendæ abrogari posse omnem placuit martyrii prærogatiua, ne fortè illius obtinendæ spes in iudicii fine resurrectionis tempus dilata minùs strenuos milites faceret. Itaque martyres statim à certamine ad coronam, hoc est ad Domini complexum & osculum missi. Intereà verò etiam ante martyrii consummationem Confessoribus optimis indultum, vt pacem lapsis impetrarent, quam non nisi per tristissimas longi temporis austeritates, secundùm Ecclesiæ disciplinam sperare potuissent. Hac igitur Epistola Cyprianus paratissima felicitatis æternæ gaudia Confessoribus exhibet, vt eorum exemplo ceteros ad martyrii constantiam erigat accendatque. RIG.

c *Quò longior vestra pugna.* liber N. F. Quò longior vestra confessio. *Idem.*

d VOX ILLA PVRIFICATIONE CONFESSIONIS ILLVSTRIS.] Christianus sum. Tertullianus in Apolog. ad tyrannum præsidem: *Vociferatur homo, Christianus sum, quod est dicit: tu vis audire quod non est.* Purificationem confessionis dicit Cyprianus, quia martyrii baptismo, siue lauacro sanguinis pro Christo fusi omnia delicta purgantur. *Idem.*

d VOX ILLA ILLVSTRIS.] Vocem illustrem dicit, quemadmodum Celerinus Epist. ad Lucianum, pag. 12, dicet, *Floridam confessionem.* hoc est purpuream, sanguineam *Idem.*

e SVPER PETRAM ROBVSTA MOLE FVNDATI.] Sic Epist. LII. pag. 71. Graues viros, & semel supra petram solida stabilitate fundatos. *Idem.*

VNIVERSI CONFESSORES [a] CYPRIANO PAPÆ, Salutem.

ARGVMENTVM.

Argumentum huius recitat ipse Cyprianus infra epist. 22. Postquam vero, inquit, ad eos litteras misi, vt quasi moderatius aliquid & temperatius fieret, vniuersorum confessorum nomine idem Lucianus epistolam scripsit, &c.

SCIAS nos vniuersis, [b] de quibus apud te ratio constiterit, quid post commissum egerint, dedisse pacem: & hanc formam per te & aliis Episcopis innotescere voluimus. Optamus te cum sanctis Martyribus pacem habere. [c] Præsente de Clero, & Exorcista, & Lectore Lucianus scripsit. XVI.

DE

a CYPRIANO PAPAE.] In cod. Veronensi legitur, papparî. RIG.

b DE QVIBVS APVD TE RATIO CONSTITERIT.] Vet. ad te. *Idem.*

c PRAESENTE DE CLERO.] In Veronensi: Presbyter de clero & exorcistâ & lector Lucianus scripsit. *Idem.*

DE PRÆCEDENTI ET DVABVS SEQVENTIBVS Epistolis.

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS FRAtribus, Salutem.

ARGVMENTVM.

Argumentum quoque huius epistolæ est infrà Epist. 22. Apud nos etiam, inquit, quidam turbulenti, qui vix à nobis in præteritum regebantur, & in nostram sententiam differebantur, &c.

XVII D OMINVS loquitur & dicit: Super quem respiciam, nisi super humilem, & quietum, & trementem sermones meos? Hoc cùm debeamus omnes esse, tum modo huiusmodi illi esse debent quibus laborandum est, vt post grauem lapsum vera pœnitentia & humilitate tota promereri Dominum possint. Legi autem & vniuersorum Confessorum litteras, quas voluerunt per me collegis omnibus innotescere, & ad eos pacem à se datam peruenire, de quibus apud nos ratio constiterit,ª quid post commissum egerint. Quæ res cùm omnium nostrûm consilium & sententiam exspectet, præiudicare ego, & solus mihi rem communem vindicare non audeo. & ideò insistetur interim Epistolis, quas ad vos proximè feceram: quarum exemplum collegis quoque multis iam misi; qui rescripserunt placere sibi quod statuimus, nec ab eo recedendum esse, donec pace nobis à Domino reddita in vnum conuenire, & singulorum causas examinare possimus. Sed & quid mihi Caldonius collega meus scripserit, quidque ego ei rescripserim, vt scitetis; vtriusque Epistolæ exemplum litteris meis iunxi: quod totum peto fratribus nostris legatis, vt magis ac magis ad patientiam componantur, nec delicto proprio adiiciant adhuc aliud delictum, dum nec nobis nec Euangelio volunt seruire, nec secundùm vniuersorum Confessorum litteras causas suas examinari permittunt. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere, & nostri meminisse. Fraternitatem vniuersam salutate. Valete.

ª QVID POST COMMISSVM EGERINT.] Quam egerint facti sui pœnitentiam supra pag. 9. Ne quid admiserint vnde Ecclesia erubescat. pag. 12. Inspiciatis & actum, & opera, & merita singulorum pag. 15. Cognitionis huius exemplum habemus in Epist. Celerini ad Lucianum in causa Numeriæ & Candidæ, pro quibus ad pacem obtinendam Celerinus litteras siue libellos ab egregio & fortissimo Confessore Luciano exoratutus, commemorat quid post commissum egerint. Ipsæ, inquit, ad Confessores, qui à vexatione huc venerunt, in portum descenderunt, & in vrbem leuauerunt, sexaginta quinque ministrauerunt, & in omnibus vsque in hodiernum fouerunt. Sunt enim penes illos omnes. Aliud exemplum suggerit epistola Caldonii Cyprianum exorantis pro lapsis quibusdam, qui posteaquam sacrificauerunt, iteratò tentati, extorres facti sunt. Videntur ergo mihi, inquit Caldonius, abluisse prius delictum, dum possessiones & domos dimittunt, & pœnitentiam agentes Christum sequuntur, reliquerunt possessiones quas nunc fiscus tenet. Ideoque respondet Caldonio Cyprianus, Rectè eum sensisse circa impertiendam fratribus pacem, quam sibi ipsi vera pœnitentia & Dominicæ confessionis gloria reddiderant, sermonibus suis iustificati, quibus se antè damnauerant. RIG.

DE LAPSIS.

CYPRIANO ET COMPRESBYTERIS CARTHAGINI consistentibus, Caldonius, S.

ARGVMENTVM.

Quum lapsorum quidam noua vrgente persecutione Christum confessi essent, atque adeò antequam in exilium proficiscerentur, pacem peterent: consulit Cyprianum Caldonius, an pax illis danda foret.

XVIII.ª N ECESSITAS temporum facit, vt non temerè pacem demus. Sed oportebat vobis scribere, quoniam ij qui posteaquàm sacrificauerunt, iteratò tentati, extorres sunt facti. Videntur ergo mihi abluisse prius delictum, dum possessiones & domos dimittunt, & pœnitentiam agentes Christum sequuntur. Ergo ᵇ Felix, qui Presbyterium subministrabat sub Decimo, proximus mihi vicinus (pleniùs cognoui eumdem Felicem) & Victoria coniunx eius, & Lucius, fideles, extorres facti reliquerunt possessiones quas nunc fiscus tenet. Sed & mulier nomine Bona; quæ tracta est à marito ad sacrificandum, qua conscien-

ª NECESSITAS TEMPORVM FACIT, VT NON TEMERE PACEM DEMVS.] Tam atrociter sæuiunt aduersus Christianos tormenta, vt etiam optimorum plerique deiiciantur, confestimque ad nos reuersi tam certa pœnitentiæ dent signa, vt faciant nobis inuidiam, si repellamus. Itaque si faciles sumus ad pacem erga huiusmodi lapsos, non proptereà tamen reprehendendi sumus. nec temerè pacem damus quam necessitas extorquet. Et infrà ad epist. LII. obseruabimus, esse in rebus etiam Christianis aliqua necessitatis priuilegia. RIG.

ᵇ FELIX QVI PRESBYTERIVM SVBMINISTRABAT.] Subministrare presbyterium, non aliud mihi videtur, quàm quod hodie dicimus vicarium presbyteri agere, nisi fortè, *administrabat* legendum sit. PAM.

ſcientia, non commiſi, ſed quia tenentes manus eius ipſi ſacrificabant, cœpit dicere contrà: [a] Non feci, vos feciſtis; ſic & ipſa extorris facta eſt. Cùm ergo vniuerſi pacem peterent, dicentes: Recuperauimus fidem, quam amiſeramus, pœnitentiam agentes, & Chriſtum publicè ſumus confeſſi: quamuis mihi videantur debere pacem accipere, tamen ad conſultum veſtrum eos dimiſi ne videar aliquid temerè præſumere. ſi quid ergo ex communi conſilio placuerit; ſcribite mihi. Salutate noſtros, vos noſtri. Opto vos feliciſſimos benè valere.

CY-

b QVI PRESBYTERIVM SVBMINISTRABAT.] Qui frequenti miniſterio preſbyteris aderat. ſic in epiſtola Celerini quæ proximè ſequitur, Numeria & Candida, confeſſores ſexaginta quinque miniſtraſſe, & in omnibus fouiſſe dicuntur RIG.

a NON FECI.] Martialis -- plus eſt dicere: Non facio. *Idem.*

CYPRIANVS CALDONIO FRATRI, S.

ARGVMENTVM.

Nihil peculiare agit hæc epiſtola Cyprianus, quàm quod Caldonij ſententia accedit, ijs nempè lapſis pacem negandam non eſſe, qui vera pœnitentia, & Chriſti nominis confeſſione illam meruerint, atque adeò ſibi reddiderint.

ACCEPIMVS litteras tuas, frater chariſſime, ſatis ſobrias & integritatis ac fidei plenas. Nec miramur ſi exercitatus & in ſcripturis Dominicis peritus cautè omnia & conſultè geras. Rectè autem ſenſiſti circa impertiendam fratribus noſtris pacem, quam ſibi ipſi vera pœnitentia & Dominicæ confeſſionis gloria reddiderunt, [a] ſermonibus ſuis iuſtificati, quibus ſe antè damnauerant. Cùm ergo abluerint omne delictum, & maculam priſtinam aſſiſtente ſibi Domino [b] potiore virtute deleuerint, iacere vltra ſub diabolo quaſi proſtrati non debent; [c] qui extorres facti, & bonis ſuis omnibus ſpoliati erexerunt ſe, & cum Chriſto ſtare cœperunt. Atque vtinam ſic & cæteri poſt lapſum pœnitentes in ſtatum priſtinum reformentur. Quos nunc vrgentes, & pacem temerè atque importunè extorquentes, quomodo diſpoſuerimus, vt ſcires; [d] librum tibi cum Epiſtolis numero quinque miſi: quas ad Clerum, & ad plebem, & ad Martyres quoque & Confeſſores feci quæ Epiſtolæ iam plurimis collegis noſtris miſſæ placuerunt; & reſcripſerunt ſe quoque nobiſcum in eodem conſilio ſecundùm Catholicam fidem ſtare. Quod ipſum etiam tu ad collegas noſtros, quos potueris, tranſmitte, [e] vt apud omnes vnus actus & vna conſenſio ſecundùm Domini præcepta teneatur. Opto te, frater chariſſime, ſemper benè valere. XIX.

CE-

a SERMONIBVS SVIS IVSTIFICATI.] Voce illa ſcilicet purificatione confeſſionis illuſtri, ſuprà pag 29 RIG.

b POTIÒRE VIRTVTE DELEVERVNT.] Ferri poſſunt, qui ſe aliqua virtute a vitiis redimunt, haud ſimiles illi de quo Iuuenalis -- Monſtrum nulla virtute redemptum A vitiis -- Cyprianus in Chriſtiano, virtutem requirit macula priſtina potiorem. *Idem.*

c *Qui extorres facti &c.* Extorres hic ſunt *ἀποκοινωνοὶ* & qui vulgò *ἀκοινώνητοι* in antiquis canonibus dicuntur, quibus ob grauiſſima delicta communione & ſacro interdicebantur PAM.

d LIBRVM TIBI MISI.] Librum de lapſis. RIG.

e VT APVD OMNES VNVS ACTVS.] In re ſcilicet fidei. Nam in Eccleſiæ adminiſtratione vnicuique prapoſito liberum eſſe ait voluntatis ſuæ arbitrium, Epiſtola ad Stephanum Epiſc Rom. Ipſi preſbyteri Rom. ad Cyprianum, Epiſt XXXI. Conſcientiam ſciant Deo ſoli debere ſe iudici. Videantur extremæ clauſæ Epiſtolarum ad Stephanum & ad Iubajanum LXXII. LXXIII. RIG.

CELERINVS LVCIANO SALVTEM.

HÆc cùm tibi ſcriberem, Domine frater, gaudens & triſtis eram: gaudens eò quòd audierim, te pro nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti Saluatoris noſtri tentatum, & illius nomen penes magiſtratus huiuſmodi confeſſum: triſtis autem in eo quod ab eo ex quo te deduxi, numquam litteras tuas accipere potui. Et nunc modò duplex mihi triſtitia incubuit, quod cùm Montanum fratrem noſtrum communem abs te de carcere ad me eſſe venturum ſciebas, de ſalute tua, vel quid penes te agatur, mihi non ſignificaueris. Et hoc ſolet contingere ſeruis Dei, maximè eis qui in confeſſione Chriſti ſunt conſtituti. ſcio enim quoniam vnuſquiſque iam quæ ſunt ſæculi non attendit, quoniam coronam cœleſtem ſperat. Ego enim dixi, fortaſſe oblitum te eſſe mihi ſcribere. Nam vt tibi quoque de infimo tuus vel frater dicat, ſi fuero dignus Celerinus audire: tamen cùm eſſem & ego [b] in XX.

tam

a *Celerinus Luciano.* Argumentum huius & ſequentis epiſtolæ habes ſæpè dicta epiſt. 22. PAM.

b IN TAM GLORIOSA CONFESSIONE.] Hoc eſt purpurea, in qua ſanguis fuſus eſt pro nomine Chriſti. Sic

tam florida confessione, fratres meos vetustissimos memorabam, & eos litteris meis memoraui, charitatem pristinam eorum penes me meósque nunc esse. Peto tamen, charissime, à Domino, vt si non antè cruore illo sancto laueris pro nomine Domini nostri Iesu Christi, quàm litteræ meæ te in hoc mundo apprehendant, vel nunc si apprehenderint, mihi ad hæc rescribas. Sic coronet te, cuius nomen confessus es. Credo enim quoniam etsi in hoc mundo nos non viderimus, in futuro tamen nos coronari à Christo complectemur. Per te sim dignus & ego coronari cum numero vestro. In magna tribulatione constitutum me scias, & ac si sis mecum præsens, sic charitatis pristinæ reminiscor die ac nocte, Deus solus scit. Et ideò peto vt annuas desiderio meo, & mecum doleas in morte sororis meæ, quæ [a] cecidit in hac vastatione Christo. sacrificauit enim & exacerbauit Dominum nostrum. quod nobis manifestum videtur. Pro cuius factis ego in lætitia Paschæ flens die ac nocte; in cilicio & cinere lacrymabundus dies exegi, & exigo vsque in hodiernum, donec auxilium Domini nostri Iesu Christi, & pietas per te vel per eos Dominos meos qui coronati fuerint, à quibus postulaturus es vt veniam habeant nefanda naufragia; memor sum enim charitatis tuæ pristinæ, quod cum omnibus doleas sorores nostras, quas & tu benè nosti, id est, Numeriam & Candidam; pro quarum peccatis quæ nos fratres habent, debemus excubare. Credo enim Christum secundùm illarum pœnitentiam & opera, quæ penes collegas nostros fecerunt extorres, qui à vobis venerunt, à quibus ipsis de operibus eorum audies iam, pro eis vobis Martyribus suis petentibus indulturum credo. Audiui enim te [b] floridorum ministerium percepisse. O te felicem! suscipe vota tua quæ semper desiderasti, vel in terra dormiens; optasti pro nomine illius in carcere mitti, quod nunc tibi contingit, sicut scriptum est: Det tibi Dominus secundùm cor tuum. & nunc super ipsos factus Antistes Dei, recognouit idem minister. Rogo itaque, Domine, & peto per Dominum nostrum Iesum Christum, vt cæteris collegis tuis, fratribus tuis, meis Dominis referas, & ab eis petas, vt quicumque prior vestrûm coronatus fuerit, istis sororibus nostris Numeriæ & Candidæ, tale peccatum remittant. Nam ipsam [c] Etecusam semper appellaui, testis est nobis Deus, [d] quia pro se dona numerauit, ne sacrificaret: sed tantùm ascendisse videtur [e] vsque ad Triansacta, & inde descendisse. Hanc ergo non sacrificasse ego scio. Quarum iam causa audita, præceperunt eas præpositi tantisper sic esse, donec Episcopus constituatur. Sed quatenus per vestras sanctas orationes & petitiones, in quas nos fidimus quoniam estis amici, sed & testes Christi, quod omnia indulgeatis. Peto ergo, Domine charissime Luciane, memor sis mei, & petitioni meæ annuas. sic Christus coronam illam sanctam, quam tibi non tantùm in confessione, sed in sanctimonia tradidit, in qua semper cucurristi, exemplum sanctorum, semper & testis fuisti: vt omnibus dominis meis fratribus tuis Confessoribus referas de hoc facto, vt à vobis auxilium recipiant. Nam hoc, domine frater, scire debes, me non solùm hoc pro eis petere, sed Statim & Seueriadum & omnes Confessores, qui inde huc à vobis venerunt, ad quos ipsæ in portum descenderunt, & in vrbem leuauerunt; quòd sexaginta quinque ministrauerunt, & vsque in hodiernum in omnibus fouerunt. Sunt enim penes illas omnes. Plus autem grauare cor illud sanctum tuum non debui, cùm sciam te prona voluntate operari. Salutant te Macarius cum sororibus suis Cornelia & Emerita, quæ lætantur confessione tua florida, sed & omnes fratres: & Saturninus, qui & ipse luctatus est cum diabolo, qui

Tertullianus lib. de Corona, dixit militem Christi russatum sanguinis sui spe. & paullò pòst Cæcilius noster dicet floridos martyres, siue confessores, sanguine fuso purpuratos. Iam verò pridem Salmasios probauit Græcos scriptores ἀνθηρὰν dixisse, porpuram veri luminis, hoc est coloris excellentis & perfectissimè florentis. Sic etiam auctores Latini, circa Cypriani seculum, Floridos versus dixere, exquisitis sententiis nobiles: & excerpta quædam Apuleii, Florida. & floridus color opponitur austero, Plin. lib xxxv. cap. 6. Rig.

a Cecidit in hac vastatione.) Hoc est, persecutione. Cyprianus dixit, pressuræ secularis infestationem, pag 29. *Idem.*

Si non antè cruore illo sancto laueris. Quum post cruoris pro Christo effusionem rescribere non licuisset Luciano, nulli dubium esse debet, quin hic prætermissa sit aliquo casu negandi particula *non*; ego itaque illam interserere non sum veritus. Pam.

b Floridorum ministerium] Sic lego. dum arbitramur Floridos vocat Confessores illos jam florida confessione conspicuos, qui jam torti equuleo, siue vngulis concerpti, fidem Christo constantissimè seruauerant, adeòque Proconsulis arbitrium exspectabant in carcere: sacrarum intereà litterarum cogitantiam pascentes, spem erigentes, fiduciam figentes: omnia denique tractantes quæ præsentium temporum qualitas aut præmonere suadebat aut recognoscere Ad hæc igitur Christianæ pietatis officia fratribus secum inclusis Lucianus, super ipsos factus antistes? ipse quoque florida confessione præclarus ministrabat, ac desideria Confessorum ad fratres qui fortè in proximo formam Ecclesiæ retinuerant, perscribebat. aut ab dominæ matris Ecclesiæ vberibus transmissa refrigeria dispensabat. Rig.

c Et Etecusam semper appellaui.) Quasi diceret, ascendentem ad hoc quod compellebatur, reuocaui. Quod sæpenumero fecisse gloriatur clerus Romanus Ep. 31. pag. 24. *Idem.*

d Quia pro se dona numerauit ne sacrificaret.) Sacrificandi necessitatem nummis redemerat. Sic plerique solebant qui suis ad perferenda tormenta viribus diffidebant. itaque paciscebantur cum delatore, vel milite, vel furunculo aliquo præside Erga istos Cæcilius noster multò fuit humanior ac benignior Tertulliano, qui persecutionem neque esse fugiendam censuit neque redimendam. Pretium interest, inquit: ceterùm, sicut fuga redemptio gratuita est, ita redemptio, nummaria fuga est *Idem.*

e Vsque ad Triansacta.) Etecusam vsque ad Triansacta ascendisse ait, sed non sacrificasse. nimirùm corruptis pretio militibus dimissionē redemisse. Quid verò significetur hoc vocabulo, Triansacta, valde est ambiguum; cùm ipsius scripturæ fidem exemplarium inopia faciat incertam absque exemplaribus autem quis credat conjectanti, locum aliquem in capitolio significari, per quem esset ad Iouis simulacrum aditus sacrificaturo, cancellis in anfractum ordine triplici dispositis, adeòque, Atris Romanen-

qui & Christi nomen est fortiter confessus, qui & ibi in pœna vngularum fortiter est confessus, qui & hic nimis rogat & petit. Salutant te fratres tui Calphurnius, & Maria, & omnes sancti fratres. Nam hoc scire debes; me & dominis meis fratribus tuis scripsisse, quas peto illis eas legere digneris.

LV-

manensibus neutro genere pronunciantibus, Triumfracta vocitatum. *Idem.*

Vsque ad Triumfacta. Sunt qui putent satis emendatam fore hanc scripturam: *vsque ad Triumfata*, ac de loco intelligi velint vbi gentes victimis triumphatis vescebantur. Quod sanè probari posse videatur Ouidij versu, Fast. 3. *deque triumphato viscera tosta boue.* Idem.

LVCIANVS CELERINO DOMINO [a] SI DIGNVS FVERO vocari Collega in Christo, S.

[b] ACCEPI litteras tuas, Domine frater dilectissime, in quibus me tantùm grauasti, vt perpetua grauatione tanto gaudio penè exciderim, vt litteras quas & ego optabam, post tantum temporis legere, in quibus mei dignatus memorare, beneficio tantæ tuæ humilitatis legere exultaui, qui scribens mihi dicis. Si dignus fuero frater nominari tuus; hominis qui [c] apud pusilliores nomen Dei cum timore confessus sum. Nam tu Deo volente ipsum anguem maiorem [d] metatorem Antichristi, nos tantum confessus deterruisti, vocibus illis & verbis deficis, quibus scio quasi amatores fidei & zelotypi disciplinæ Christi, in qua tenoris viuacitate versari te gaudeo, vicisti. Nunc, charissime, iam inter Martyres depurande, voluisti nos litteris tuis grauare, in quibus significasti de sororibus nostris; pro quibus vtinam fieri posset, vt sine tanto scelere commisso memoriam faceremus; non profectò tantis lacrymis incumberemus, vt nunc. Scire debuisti quid circa nos actum sit. Cùm benedictus Martyr Paulus adhuc in corpore esset, vocauit me, & dixit mihi: Luciane, coram Christo tibi dico, vt si quis [e] post arcessitionem meam abs te pacem petierit, des in nomine meo: sed & omnes quos Dominus in tanta tribulatione arcessire dignatus est, vniuersi litteras [f] ex compacto vniuersis pacem dimisimus. Videas ergo frater, quod tam placuit mihi quod Paulus præcepit, quàm vniuersis, quod censuimus, ex quibus eramus in hac tribulatione, cùm iussimus, secundùm præceptum Imperatoris fame & siti & necati & reclusi sumus in duabus cellis, ita vt nos afficerent fame & siti, sed & ignis ab opere pressuræ nostræ tam intolerabilis erat, quam nemo portare posset, sed nunc ipsam claritatem sumus consecuti. Et ideò frater charissime, saluta Numeriam & Candidam, quæ secundùm Pauli præceptum & cæterorum Martyrum, quorum nomina subiicio, [g] Bassi in peierario, Mappalici in quæstione, Fortunionis in carcere, [h] Pauli à quæstione, Fortunæ, Victorini, Victoris, Herenei, Credulæ, Herenæ, Donati, Firmi, Venti, Fructi, Iuliæ, Martialis, & Aristonis, qui Deo volente in carcere fame necati sunt (quorum & nos socios futuros intra dies audietis.) iam iteratò reclusi sumus, sunt dies octo in die quo tibi litteras scripsi. Nam & ante dies

XXI.

octo

a SI DIGNVS FVERO VOCARI COLLEGA.) Scripserat Celerinus Luciano: Vt tibi quoque de infimo tuus vel frater dicar, si fuero dignus Celerinus audire. Reddit igitur Lucianus Celerino voces suas, pulcro Christianæ humilitatis certamine, quod explicabit ipsa mox epistola, non elegantior præcedenti, sed non minùs Christiana. RIG.

b ACCEPI LITTERAS TVAS IN QVIBVS ME TANTVM GRAVASTI.] Valde dura est & incompta dictio hujus epistolæ totius, sed initium præsertim intricatissimum: mens verò digna bono Confessore Christi. Respondet Lucianus litteris Celerini atque iis tanto se pudore oneratum fuisse ait simul ac legit ea Celerini verba, Si dignus fuero frater tuus audire, vt perpetuo deinde pudore grauatus pene exciderit gaudio, quod maximum ceperat ex litteris quas optabat post tantum temporis legere. Exultabam, inquit, lecta mentione mei honorificentissima, sed pro tanto tuæ humilitatis beneficio, quo tam demissè de te aut tam magnificè de me sentis, vt diceris: Si dignus fuero frater nominari tuus, in ruborem adeò sum datus, vt omnis mea lætitia confusa penè corruerit. Nam quid mea apud pusillum magistratulum confessio, præ illa tua, quæ Christi nomen confessa est, non tantùm coram milite, aut coram aliquo præside, sed coram ipso Cæsare, atque hoc vocibus generosis ac verbis planè diuinis, quibus scio, vicisti anguem illum majorem, metatorem Antichristi. & hoc quidem scio, qua fiducia scions amatores fidei & zelotypi disciplinæ Christi: in qua tenoris viuacitate versari te etiam atque etiam lætor. *Idem.*

c APVD PVSILLIORES.) Prudenter, atque ea disciplina Christi, subricet magistratus, præsides, proconsules & mox dicet, anguem majorem & metatorem Antichristi, non Rom. Imperatorem, non Cæsarem. *Idem.*

d METATOREM ANTICHRISTI.) Nam ex verbis Pauli ad Thessalonicenses, à fine imperii Romani, Antichristus. Scitè autem dicit anguem, quasi lineam seu funiculum metatoris. alluditque ad Diabolum, quem sacræ litteræ serpentem nuncupant. *Idem.*

d SI QVIS ABS TE PACEM PETIERIT, DES IN NOMINE MEO.) Immo, in nomine Christi dari debuit, si dari expediebat: non in nomine Pauli illius, quamuis benedicti martyris. Ac propterea meritò Cyprianus Luciani inuerecundiam notat, epistola proximè sequenti, plena grauitatis & prudentiæ Christianæ. *Idem.*

e POST ARCESSITIONEM MEAM.) Postquam me Dominus vocauerit. Mortem dicere nolunt Christiani, minimè autem Martyres, quibus est corona præsto. *Idem.*

f EX COMPACTO.) Mox dicet, *secundùm nostrum tractatum. Idem.*

g BASSI IN PEIERARIO.) Videndum in exemplari, an aliqua extent vestigia scripturæ, *in petrario*, quod esset in metallo. *Idem.*

g *Bassi in peierario.* Quid peierarium vocet nescio, nisi fortè locum tormentorum, in quo multi fideles iam peierarios. Porò an omnes hi Martyres eodem die passi sint, non ista constant. fit mihi verisimile quod non. Bassi enim Martyris & Iuliæ fit mentio in Martyrologiis ad 16. Cal. Mappalici & sociorum ad 13. Cal. Maiis; Fortunionis verò & aliorum quorumdam 3. Cal Martii. PAM

h PAVLI A QVÆSTIONE) Sic in Actis synodalibus collectis ab Hilario Pictauensi, *Liberium de exilio* RIG.

E

octo per dies quinque medios modicum panis accepimus & aquam ad mensuram) & ideò frater peto, vt sicut hic cùm Dominus cœperit ipsi Ecclesiæ pacem dare secundùm præceptum Pauli & nostrum tractatum, [a] exposita causa apud Episcopũ, & facta exomologesi, habeant pacem; non tantum hæ, sed & quas scis ad animum nostrum pertinere. Salutant vos collegæ mei vniuersi: vos salutate Confessores Domini qui ibi vobiscum sunt, quorum nomina significasti; inter quos & Saturninus cum comitibus suis, sed & collega meus, & Macharius, Cornelia, & Emerita, Calphurnius & Maria, Sabina, Spesina, & sorores, Ianuaria, Datiua, Donata. Salutamus cum suis Saturum, Bassianum & vniuersum Clerum, Vranium, Alexium, Quintianum, Colonicam, & vniuersos; quorum nomina non scripsi, quia iam lassus eram, ideò ignoscere debent. Opto vos benè valere, Alexium & Getulicum & argentarios & sorores. Salutant vos sorores meæ, Ianuaria & Sophia, quas vobis commendo.

DE

a *Exposita causa apud Episcopum.* Vides hic à Luciano quantumuis indiscreto, tamen obseruatum illud quod toties in presbyteris reprehendit Cyprianus, vt causæ apud Episcopum, & exomologeses præmitterentur, antè quàm pax daretur, etiam ad preces Martyrum. PAM.

DE SEX EPISTOLIS PRÆCEDENTIBVS ET LVCIANI inuerecundia.

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS ROMÆ consistentibus fratribus, Salutem.

ARGVMENTVM.

Quum, vti è præcedentibus epistolis constat, mira inuerecundia Lucianus Pauli & aliorum confessorum siue martyrum nomine, passim lapsis omnibus sine discrimine, & sine examine libellos concederet, atque adeò lapsi pacem à Cypriano extorquere niterentur, conqueritur de illorum importunitate apud Clerum Romanum, & in dictorum confirmationem, epistolarum præcedentium exempla transmittit.

XXII. POST factas ad vos litteras, fratres charissimi, quibus actus noster expositus, & disciplinæ ac diligentiæ quantulacumque ratio declarata est, aliud accessit, quod nec ipsum latere vos debuit. Nam frater noster Lucianus & ipse vnus de Confessoribus, [a] fide quidem calidus & virtute robustus, minus Dominica lectione fundatus, quædam conatus est [b] imperiti iampridem se vulgi auctorem constituens, vt manu eius scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur; cum Mappalicus Martyr cautus & verecundus, legis ac disciplinæ memor nullas contra Euangelium litteras fecerit, sed tantùm domestica pietate commotus matri suæ & sorori, quæ lapsæ fuerant, mandauerit pacem dari: Saturninus quoque post tormenta adhuc in carcere constitutus, nullas eiusmodi litteras emiserit. Lucianus verò non tantùm Paulo adhuc in carcere posito nomine illius libellos manu sua scriptos passim dedit, sed & post eius excessum eadem facere sub eius nomine perseuerauit, dicens hoc sibi ab illo mandatum; nesciens Domino magis quàm conseruo obtemperandum. Aurelij quoque adolescentis tormenta perpessi nomine libelli multi dati sunt, eiusdem Luciani manu scripti, quod litteras ille non nosset. Cui rei vt aliquatenus posset obsisti, litteras ad eos feci, quas ad vos sub Epistola priore transmisi; quibus petere & suadere non destiti, vt Dominicæ legis, & Euangelij ratio teneretur. postquam verò ad eos litteras misi, vt quasi moderatius aliquid & temperantius fieret, vniuersorum Confessorum nomine idem Lucianus Epistolam scripsit, qua penè omne vinculum fidei & timor Dei & mandatum Domini, & Euangelij sanctitas, & firmitas solueretur. Scripsit enim omnium nomine, vniuersis eos pacem dedisse, & hanc formam per me alijs Episcopis innotescere velle, cuius Epistolæ exemplum ad vos transmisi. Additum est planè: de quibus ratio constiterit, quid post commissum egerint. Quæ res maiorem nobis conflat inuidiam, vt nos cùm singulorum causas audire, & excutere cœperimus, videamur multis negare; quod se nunc omnes iactant à Martyribus, & Confessoribus accepisse. Denique huius seditionis origo iam cœpit: nam in prouincia nostra per aliquot ciuitates in Præpositos impetus multitudinum factus est, [c] & pacem quam semel cunctis à Martyribus & Confessoribus datam clamitabant, confestim sibi repræsentari coëgerunt; territis & subactis præpositis suis, qui ad resistendum minus virtute animi, & robore fidei præualebant. Apud nos etiam quidam turbulenti, qui

a FIDE QVIDEM CALIDVS.) Sic Epist. ad Antonianum dixit fidei calorem. Si fidei calor præualet. Et lib. de opere & eleemos. Credentium fides nouo adhuc fidei calore feruebat. RIG.

b IMPERITI IAMPRIDEM SE VVLGI AVCTOREM CONSTITVENS.) Exemplar Veronense: *Quadam conatus est imperitè iampridem se auctorem constituens.* Idem.

c ET PACEM QVAM SEMEL CVNCTIS A MARTYRIBVS.) In Veronensi, *quamuis semel.* Vnde Latinius, *quam vel.* Idem.

qui vix à nobis in præteritum regebanrur, & in nostram præsentiam differebantur, per hanc Epistolam, velur quibusdam facibus accensi, plus exardescere, & pacem sibi datam extorquere cœperunt. De quibus quales ad Clerum nostrum litteras fecerim, exemplum vobis misi: sed & quid mihi Caldonius collega pro integritate & fide sua scripserit, quidve ego ei rescripserim, vtrumque ad vos legendum transmisi. Exempla quoque Epistolæ Celetini boni & robusti Confessoris, quam ad Lucianum eumdem Confessorem scripserit, item quid Lucianus ei rescripserit, misi vobis; vt sciretis & laborem circa omnia & diligentiam nostram, & veritatem ipsam disceretis: Celetinus confessor, quàm sit moderatus & cautus, & humilitate ac timore [a] sectæ nostræ verecundus. Lucianus verò circa intelligentiam Dominicæ lectionis, vt dixi, [b] minus peritus, & circa inuidiam verecundiæ nostræ relinquendam facilitate sua molestus. Nam cum Dominus dixerit, In nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti gentes tingui, & [c] in baptismo præterita peccata dimitti: hic præcepti & legis ignarus, mandat pacem dari & peccata dimitti in Pauli nomine, & hoc sibi dicit ab illo esse mandatum, sicut in litteris eiusdem Luciani ad Celerinum factis animaduertetis. Quibus minimè considerauit, quod non Martyres Euangelium faciant: sed per Euangelium Martyres fiant: quando & Paulus Apostolus, quem Dominus vas electionis suæ dixit, posuerit in Epistola sua, dicens: Miror quòd sic tam cito demutamini ab eo qui vos vocauit in gratiam, ad aliud Euangelium, quod non est aliud: nisi si sunt aliqui, qui vos turbant, & volunt conuertere Euangelium Christi; sed licet nos, aut Angelus de cælo aliud adnunciet præterquàm adnunciauimus vobis, anathema sit: sicut prædiximus, & nunc iterùm dico, si quis vobis adnunciauerit præterquàm quod accepistis, anathema sit. Opportunè verò superuenerunt litteræ vestræ, quas accepi ad Clerum factas, item quas beati Confessores Moyses & Maximus, Nicostratus & cæteri Saturnino, & Aurelio, & cæteris miserunt, in quibus Euangelij plenus vigor & [d] disciplina robusta legis Dominicæ continentur; laborantes hic nos, & contra inuidiæ impetum totis fidei viribus resistentes, multùm sermo vester adiuuit, vt diuinitus compendium fieret; & priusquàm venirent ad vos litteræ, quas vobis proximè misi, declararetis nobis, quòd secundùm Euangelij legem stet nobiscum fortiter atque vnanimiter etiam vestra sententia. Opto vos, fratres, semper benè valete.

a *Secta nostra.* Sectæ nomine in bonam partem frequenter vitur Tertullianus, pro confessione Christiana; vt videre est libris de fuga in persecutione, de Pallio, & apologetico contra gentes. Quem pro more suo imitatur Cyprianus, tum hic, tum epist. 33. de Celetino, & præfat. lib. 2. testimon. ad Quirinum. Sic etiam Actor. 26. *ἀιρέσιν* in bonam partem accepisse Apostolum, testis est Beda, retractatione sua in acta. pro quo ibidem, *Sectam*, non malè vertit noster Interpres. PAM.

b MINVS PERITVS.] In exemplari: Lucianus verò circa intelligentiam dominicæ lectionis, vt diximus, imperitus. Huius epistolæ principio dixit eumdem Lucianum dominica lectione minus fundatum. R I G.

c IN BAPTISMO PRAETERITA PECCATA DIMITTI.] Idololatriæ scilicet, & quæcunque alia ante Fidem commissa fidelibus dimittuntur, & gratiæ per Fidem concessæ signaculum, siue sacramentum, baptismi lauacro confertur. *Idem.*

d DISCIPLINA ROBVSTA. Sic suprà, Lucianum dixit, *virtute robustum.* *Idem*

AD CLERVM, DE LITTERIS ROMAM MISSIS, ET DE Saturo lectore & Optato hypodiacono factis.

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS fratribus, Salutem.

XXIV.

NE quid conscientiam vestram lateret, fratres charissimi, quid mihi scriptum sit, quidque ego rescripserim, vtriusque Epistolæ exemplum vobis misi: & credo vobis id quod rescripsi, non displicere. Sed & illud ad vos perferre litteris meis debui, vrgente causa, Clero in vrbe consistenti litteras me misisse. Et [a] quoniam oportuit me per Clericos scribere: scio autem nostros plurimos absentes esse, paucos verò, qui illic sunt, vix ad ministerium quotidiani operis sufficere: necesse fuit nouos aliquos constituere, qui mitterentur: Fecisse me autem sciatis lectorem Saturum, & Hypodiaconum Optatum confessorem: quos iam pridem communi consilio [b] Clero proximos feceramus; quando aut Saturo die Paschæ semel atque iterùm lectionem dedimus; aut modo cum Presbyteris doctoribus lectores diligenter probaremus, Optatum [c] inter lectores doctorem Audientium constituimus; examinantes an congru-

a QVONIAM OPORTVIT ME PER CLERICOS SCRIBERE. Tam reuerenter Christiana negotia peragebantur, vt ad Clerum non scriberet Episcopus nisi per Clericos. Obseruandùm verò est, ab eo iam tempore quo plebs Christiana simul cum Clericis de rebus Ecclesiæ iudicabat, adeò separ eos à clericis laicos, vt Episcopi litteras non nisi clerici perferrent. & hoc fortean prudenter: vt si tutius viderentur, etiam verbo mandata referrent. R I G.

b CLERO PROXIMOS. Erat igitur aliqua dignitas, proximatus Clero, & fortean mello proximatus ad eámque dignitatem etsi minimam Cyprianus adsumebat communi consilio. Proximi isti clero, facti ad exemplum eorum qui circa Principem in sacris scriniis militabant. Et est libro 12. C. tit. De proximis sacrorum scriniorum. *Idem.*

c INTER LECTORES DOCTOREM AVDIENTIVM. Itaque tunc, etiam in Lectoribus eruditio & doctrina. *Idem.*

congruerent illis testimonia, quæ esse debent in his, qui ad Clerũ parabantur. Nihil ergo à me absentibus vobis factum est: sed quod iam pridem communi consilio omnium nostrũm cœperat, necessitate vrgente promotum est. Opto vos fratres charissimi, semper benè valere, & nostri meminisse, fraternitatem salutare, Valete.

CYPRIANVS MOYSI ET MAXIMO PRESBYTERIS, ET cæteris Confessoribus dilectissimis fratribus, Salutem.

XXV. GLORIAM fidei & virtutis vestræ, fortissimi ac beatissimi fratres, iampridem de opinione cognoueram, lætatus satis & plurimũ gratulatus; quod vos confessione sui nominis parauerit ad coronam Domini nostri præcipua dignatio. Vos enim primores & duces ad nostri temporis prælium facti cælestis militiæ signa mouistis. vos [a] spiritale certamen, quod nunc geri Deus voluit, vestris virtutibus imbuistis. vos surgentis belli impetus primos immobili robore atque inconcussa stabilitate fregistis. inde initia felicia pugnandi orta sunt. Inde vincendi auspicia cœperunt. Contingit hic per tormenta consummari martyria, sed qui in congressione præcedens, exemplum virtutis fratribus factus est, cum Martyribus in honore communis est. [b] Coronas vestra manu sertas inde huc tradidistis, & de poculo salutari fratribus propinastis. Accessit ad confessionis exordia gloriosa, & militiæ victricis auspicia disciplinæ tenor, quem de Epistolæ vestræ vigore perspeximus, quamodò ad collegas vestros in confessione vobiscum Domino copulatos, sollicita admonitione misistis; vt Euangelij sancta præcepta, & tradita nobis semel mandata vitalia, forti & stabili obseruatione teneantur. Ecce alius gloriæ vestræ sublimis gradus, ecce iterùm cũ confessione geminatus [c] promerendi Dei titulus: Stare firmo gradu; & in hac acie, qui Euangelium conantur irrumpere, & præceptis Domini subruendis manus impias inferentes, fidei robore submouere; præbuisse antè initia virtutum, nunc & morum magisteria præbere. Dominus post resurrectionem mittens Apostolos mandat, & dicit; Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. Ite ergo & docete gentes omnes, tingentes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quæcumque præcepi vobis. Et Ioannes Apostolus mandari memor in Epistola sua postmodum ponit: In hoc, inquit, intelligimus quia cognouimus eum, si præcepta eius custodiamus: Qui dicit quoniam cognouit eum, & mandata eius non seruat; mendax est; & veritas in illo non est. Hæc præcepta cùm custodienda suggeritis, diuina & cælestia mandata seruatis. Hoc est esse Confessorem Domini, hoc est esse Martyrem Christi, seruare [d] vocis suæ inuiolatam circa omnia & solidam firmitatem; nec propter Dominum Martyrem fieri, & præcepta Domini destruere conari; vti aduersus illum dignatione, quam tibi dederit, armis ab illo acceptis rebellem quodammodo fieri, hoc est, Christum confiteri velle, & Euangelium Christi negare. Lætor igitur ex vobis fortissimi ac fidelissimi fratres; & quantum gratulor Martyribus istic honoratis ob virium gloriam, tantum gratulor pariter & vobis ob Dominicæ etiam disciplinæ coronam. Dignationem suam Dominus multiplici genere largitatis infudit, bonorum militum laudes & glorias spiritales copiosa varietate distribuit; honoris vestri participes & nos sumus, gloriam vestram nostram gloriam computamus, quorum tempora illustrauit tanta felicitas, vt ætate nostra videre contingeret probatos seruos Dei, & Christi milites coronatos. Opto vos, fortissimi fratres, semper benè valere, & nostri meminisse.

CY-

a SPIRITALE CERTAMEN VESTRIS VIRTVTIBVS IMBVISTIS) Incœpistis. Phrasis Tertulliani, lib. de Ieiuniis, Vbi iam & familiaris populus allegi Deo cœpit, & restitutio hominis imbui potuit. & lib. de Pudicitia, vbi de Petro: ipse clauem imbuit, id est, claue vti cœpit. Nempe, euangelio verbi Dominici. RIG.

b CORONAS VESTRA MANV SERTAS) In exemplari Corbeiensi legitur: *Corona vestra manus vestras* Corruptè quidem, sed vnde elici scriptura possit *Coronas vestra manu sutas* Non tamen displicet, *sertas* Etenim serere coronam dici potest στεφανοπλόκον, qui flores in vsum coronæ strophio inserit, nectitque. *Idem*.

c PROMERENDI DEI TITVLVS) Titulum dicit, gloriam, laudem, honorem Sic loquitur sæpissimè Tertullianus *Idem*.

c *Promerendi Dei titulus*. Hic titulus est occasio; Tertullianus pro ligno vsus, at de patient cap 11. Apolog. 44. & aliis locis, pro capite seu indice apud Patres aliquando, & pariter apud Petronium Ciconia titulus tepidi temporis dicitur in satyr PAM.

d VOCIS SVAE FIRMITATEM] Hoc est fidei & professionis suæ constantiam Suprà dixit, Vocem floridam. RIG.

CYPRIANO PAPÆ MOYSES, ET MAXIMVS PRESBYteri, & Nicostratus, & Rufinus Diaconi, [a] & cæteri Confessores, qui cum eis sunt, Salutem.

XXVI

INTER varios & multiplices, frater, dolores nobis constitutis propter præsentes multorum per totum penè orbem ruinas, hoc præcipuum nobis solatium superuenit, quod acceptis litteris tuis erecti sumus, & dolentis animi mœroribus fomenta suscepimus. Vnde intelligere iam possumus gratiam diuinæ prouidentiæ, forsitan non ob aliam causam nos tamdiu clausos vinculis carceris reseruare voluisse; nisi vt instructi & robustiùs animati litteris tuis, voto proniore ad coronam destinatam possemus peruenire. Illuxerunt enim nobis litteræ tuæ, vt in tempestate quadam serenitas, [b] & in turbido mari exoptata tranquillitas, & in laboribus requies; vt in periculis & doloribus sanitas; vt in densissimis tenebris candida lux & refulgens. Ita illas animo sitiente perbibimus, & voto esuriente suscepimus; vt ad certamen inimici, ex illis nos satis pastos, & saginatos gaudeamus. Reddet tibi Dominus pro ista tua charitate mercedem, & huius tam boni operis repræsentabit debitam frugem. Non minùs enim coronæ mercede condignus est, qui hortatus est quàm qui & passus est: non minùs laude condignus qui docuit, quàm qui & fecit: non minùs honorandus est, qui monuit, quàm qui dimicauit: nisi quoniam nonnumquam magis gloriæ cumulus redundat ad eum, qui instituit quàm ad eum qui se docibilem discipulum subministrauit. hic enim fortassis hoc quod exercuit non habuisset, nisi ille docuisset. Percepimus igitur (iterùm dicimus) frater Cypriane, magna gaudia, magna solatia, magna fomenta, maximè quòd & gloriosas Martyrum non dicam mortes, sed immortalitates, gloriosis & condignis laudibus prosequutus es: tales enim excessus talibus vocibus personandi fuerunt, vt quæ referebantur, sic dicerentur qualiter facta sunt; ex tuis ergo litteris vidimus gloriosos illos martyrum triumphos, & oculis nostris quodammodo, cælum illos petentes, [c] prosecuti sumus; & inter angelos ac potestates dominationesque cælestes constitutos, contemplati sumus: sed & Dominum apud patrem testimonium suum illis promissum perhibentem auribus nostris quodammodo sensimus. Hoc est ergo quod & nobis animum in dies singulos erigit, & ad consequendos gradus tantæ dignationis intendit. Quid enim gloriosius, quidve felicius vlli hominum poterit ex diuina dignatione contingere, quàm inter ipsos carnifices interritum confiteri Dominum Deum? quam inter sæuientia sæcularis potestatis varia & exquisita tormenta, etiam extorto, & excruciato, & excarnificato corpore, Christum Dei Filium, etsi recedente, sed tamen libero spiritu confiteri? quàm relicto mundo cælum petisse? quàm desertis hominibus inter Angelos stare? quàm impedimentis omnibus sæcularibus ruptis in [d] conspectu Dei iam se liberum sistere? quàm cæleste regnum sine vlla cunctatione retinere? quam collegam passionis cum Christo in Christi nomine factum fuisse? quàm iudicis sui diuina dignatione iudicem factum fuisse? quàm immaculatam conscientiam de confessione nominis reportasse? quàm humanis & sacrilegis legibus contra fidem non obedisse? quàm veritatem voce publica contestatum fuisse? quàm ipsam, quæ ab omnibus metuatur, moriendo mortem subegisse? quàm per ipsam mortem immortalitatem consecutum fuisse? quàm omnibus sæuitiæ instrumentis excarnificatum & extortum, ipsis tormentis tormenta superasse? quàm omnibus dilaniati corporis doloribus robore animi reluctatum fuisse? quàm sanguinem suum profluentem non horruisse? quàm supplicia sua post fidem amare cœpisse? quàm [e] detrimentum vitæ suæ putare non exisse? Ad hoc enim prælium quasi quadam tuba Euangelij sui nos excitat Dominus: dicendo: Qui plus diligit patrem aut matrem, quàm me, non est me dignus. & qui non tollit crucem suam, & sequitur me, non est me dignus. Et iterùm; Beati qui persecutionem passi fuerint propter iustitiam; ipsorum enim est regnum cælorum. Beati eritis cùm vos persecuti fuerint & oderint: gaudete, & exultate, sic

a ET CÆTERI CONFESSORES.) Horum mentionem facere videtur Eusebij historia septima, ex Cornelij quadam ad Fabianum epistola. Ait Nouatum, quosdam de confessoribus viros optimos inter ipsa initia sibi assumsisse: & in iis fuisse Maximum ecclesiæ Romanæ presbyterum, & Vrbanum qui secundò confessores extiterant: sed & Sidonium Celerinum, qui valdè clari in confessoribus habebantur, eò quòd omnia tormentorum genera superauerant. Obseruandus hîc titulus honoris Christiani, Confessor. II. RIO.

b ET IN TVRBIDO MARI EXOPTATA TRANQVILLITAS.) Vet. exemplar: Vt in turbido mari tranquillitas, vt in laboribus requies *Idem.*

c PROSECVTI SVMVS.) Vetus exemplar: Quasi prosecuti sumus. *Idem.*

d IN CONSPECTV DEI IAM SE LIBERVM SISTERE.) In Veronensi: *iam celerem sistere.* hoc est, sine vlla mora, sine vlla cunctatione ad cæleste regnum peruenire. *Idem.*

e DETRIMENTVM VITAE SVAE PVTARE NON EXISSE) In Veronensi: *detrimentum vitæ suæ putare non vicisse.* Hoc est, detrimentum vitæ suæ putare, quod non sit adeò tormentis excarnificatus, vt super exanimatum tortor exclamaret, Vicisse. *Idem.*

sic enim & Prophetas persecuti sunt, qui antè vos fuerunt, [a] patres eorum. Et iterùm: Quoniam ante reges & potestates stabitis; & tradet frater fratrem ad mortem, & pater filium, & qui perseuerauerit vsque ad finem, hic saluus erit. Et: Vincenti dabo sedere super thronum meum, sicut & ego vici & sedi super thronum patris mei; Sed & Apostolus: Quis nos separabit à charitate Christi? pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius, sicut scriptum est, quia propter tè interficimur tota die, æstimati sumus velut oues victimæ, sed in iis omnibus superuincimus prò eo, qui nos dilexit. Hæc, & huiusmodi cùm in Euangelio collata perlegimus, & quasi faces quasdam ad inflammandam fidem, dominicis vocibus, suppositas nobis sentiamus, hostes veritatis iam non rantùm non perhorrescimus, sed prouocamus, & inimicos Dei iam hoc ipso, quod non cessimus, vicimus: & [b] nefarias contra veritatem leges subegimus: & si nondum nostrum sanguinem fudimus, sed fudisse parati sumus. Nemo hanc dilationis nostræ moram clementiam iudicet, quæ nobis officit, quæ impedimentum gloriæ facit, quæ cælum differt; quæ gloriosum Dei conspectum inhibet. In huiusmodi enim certamine, & in huiusmodi, vbi decertat fides, prælio, mora martyres non distulisse; vera clementia est. Pete ergo, Cypriane charissime, vt nos gratia sua Dominus magis ac magis in dies singulos quosque vberiùs, atque propensiùs, & armet, & illustret, & viribus potentiæ firmet, ac roboret: vtque [c] quasi optimus Imperator milites suos, quos vsque adhuc in castris carceris exercuit, & probauit, producat iam ad propositi certaminis campum: porrigat nobis arma diuina, illa tela, quæ nesciunt vinci, loricam iustitiæ, quæ nunquam solet rumpi, clypeum fidei, qui non potest perforari, & gladium Spiritus, qui non consueuit vulnerari. cui enim magis hæc, vt pro nobis petat, mandare debemus, quàm tam glorioso Episcopo, vt [d] hostiæ destinari petant auxilium de sacerdote? Ecce aliud gaudium nostrum, quod in officio Episcopatus tui, [e] licet interim à fratribus pro temporis conditione distractus es, tamen non defuisti: quod litteris confessores frequenter corroborasti, quod etiam sumptus necessarios de tuis laboribus iustis præbuisti, quod omnibus te præsentem quodammodo exhibuisti: quod in nulla officij tui parte quasi aliquis desertor claudicasti. Sed quod nos ad maiorem lætitiam robustiùs prouocauit, tacere non possumus; quin omni vocis nostræ testimonio prosequamur. Animaduertimus enim, te congruente censura, & eos dignè obiurgasse, qui immemores delictorum suorum pacem à Presbyteris per absentiam tuam festinata & præcipiti cupiditate extorsissent, & illos qui sine respectu Euangelij sanctum Domini canibus, & [f] margaritas porcis profana facilitate donassent, cùm grande delictum, & per totum penè orbem incredibili vastatione grassatum, non oporteat nisi, vt ipse scribis, cautè moderatéque tractari, consultis omnibus Episcopis, [g] Presbyteris, Diaconibus, Confessoribus, & ipsis stantibus Laicis, vt in tuis litteris & ipse testaris, ne dum volumus importunè ruinis subuenire, alias maiores ruinas videamur parare. Vbi enim diuinus sermo relinquitur; si tam facilè peccantibus venia præstetur: fouendi sunt sanè ipsorum animi, & ad maturitatis suæ tempus nutriendi; & de scripturis sanctis, quàm ingens, & supra omnia peccatum commiserint, instruendi. Nec hoc animentur, quia multi sunt; sed hoc ipso magis reprimantur, quia non pauci sunt. [h] Nihil ad extenuationem delicti numerus impudens valere consueuit, sed pudor, sed modestia, sed patientia, sed disciplina, sed humilitas, atque subiectio: sed alienum de se expectasse iudicium; sed alienam de suo substinuisse sententiam. Hoc est, quod pœnitentiam probat; hoc est, quod impresso vulneri inducit cicatricem; hoc est, quod deiectæ mentis ruinas erigit & attollit; quod ardentem delictorum æstuantium vaporem restringit & finit. Non ea, quæ sanorum sunt corporum, medicus ægris dabit: ne importunis cibis tempestatem valetudinis sæuientis non reprimat, sed accendat: scilicet, [i] ne quod potuisset maturiùs ieiunio extenuari

a *Patres eorum.* Oratio consarcinata ex Matthæi & Lucæ euangeliis. Nam verba hæc: *sic enim faciebant prophetis patres eorum*, Lucæ sunt, apud Matthæum verò sunt ista: *sic enim persecuti sunt prophetas qui fuerunt antè vos.* Colligere hinc licet modum concordiæ euangelicæ, ita vt etiam singula singulorum euangelistarum verba seruentur: quem ita exactè tradidit & seruauit Reuerendissimus in Christo pater Dñus Cornelius Iansenius electus Gandensis, vt omnibus palmam præripuerit. PAM.

b ET NEFARIAS CONTRA VERITATEM LEGES SVBEGIMVS.) In Veronensi, *contra ciuitatem* quod intelligi potest de ciuitate cælesti, quæ est vera Christianorum patria. & est municipatus noster in cælis. RIG.

c QVASI OPTIMVS IMP.) Scribendum vt in Veronensi, *quà optimus imp.* Sic in Epist. ad Steph. de Marciano Are. *quà pastores vtiles & misericordes* & Epist. ad Pompeium, *quà fideles Dei milites. Idem.*

d HOSTIAS DESTINATI.) In Veronensi: hostiæ destinatæ. Sic suprà, oues victimæ. Hostia verò relationem habet suam ad Sacerdotem, cuius est auctoritas & pontificium sacrificare, immolare. *Idem.*

e LICET INTERIM A FRATRIBVS.) In Veronensi. Licet in primo à fr. *Idem.*

f MARGARITAS PORCIS PROFANA FACILITATE DON.] In Ver *prona fac. Idem*

g PRESBYTERIS DIACONIBVS CONFESSORIBVS ET IPSIS STANTIBVS LAICIS.] Erant Cypriani æuo Subdiaconi & Lectores. An hi omittuntur, quia sub nomine diaconorum intelliguntur? Et quid diaconis subiunguntur quasi ordinem Confessorum, quando & confessores etiam inter Presbyteros & Diacones erat reperire? An fuit satis tales Confessores inter presbyteros & diaconos fuisse spectabiles? ceteros, de laicis eximi, tantùm virtutis eorum signandæ gratia? vt jam denique stantes laici dicantur ea pars Ecclesiæ quæ numero constat fidelium ex quibus fierent Confessores & Subdiaconi & Diaconi & Presbyteri *Idem.*

h NIHIL NVMERVS IMPVDENS VALERE CONSVEVIT. Vetus exemplar: *Nihil ad extenuationem delicti numerus impudens consulit. Idem*

i NE QVOD POTVISSET MATVRIVS IEIVNIO ATTENVANTE SANARI.) Pamelius ediderat: *scilicet ne*

per impatientiam longiùs pasta cruditate producat. a Eluendæ sunt igitur impio sacrificio manus inquinatæ, operibus bonis; & nefario cibo ora misera polluta, pœnitentiæ sunt veræ sermonibus expianda. & in secretis cordis fidelis nouellandus, & consecrandus est animus; crebri pœnitentium gemitus audiantur, & iterùm fideles ex oculis lacrymæ profundantur: vt illi ipsi oculi, qui malè simulachra conspexerunt, quæ inlicita commiserant, satisfacientibus Deo fletibus deleant. b Non est nisi patientia morbis necessaria: luctantur cum suo dolore qui languent; & ita demum sperant sanitatem, si tolerantia superarint dolorem. infidelis enim cicatrix, quam citò festinans medicus induxit: & ad quemlibet casum medela rescinditur, si non fideliter de ipsa tarditate remedia præstentur. Citò rursus in incendium flamma reuocatur, nisi totius ignis etiam vsque ad extremam scintillam materia restinguatur, vt meritò huiusmodi homines sciant sibi etiam de ipsa mora magis consuli, & fideliora necessariis dilationibus remedia præstari. Cæterùm vbi erit quod custodia squalidi carceris includuntur, qui Christum confitentur: si sine periculo fidei sunt, qui negauerunt: vbi quod in nomine Dei catenarum ambitu vinciuntur, si sine communicatione non sunt, qui confessionem Dei non retinuerunt? c vbi quod detenti Martyres gloriosas animas suas ponunt; si, qui dereliquerunt fidem, periculorum & delictorum suorum non sentiunt magnitudinem? quod si nimiam impatientiam præ se ferunt, & intolerabili festinatione communicationem exposcunt, frustra querula ista, & inuidiosa, ac nihil aduersus veritatem valentia iactant petulanti, & infreni ore conuicia: quandoquidem licuerit illis suo iure retinere, quod nunc d sua sponte quæsita necessitate coguntur postulare: fides enim quæ potuit Christum confiteri, potuit & à Christo in communicatione retineri. Optamus te, frater benè valere, & nostri meminisse.

CY-

quod potuisset maturiùs ieiunio attenuante sanare, videatur per impatientiam longiùs pasta cruditate produci. In Veronensi legitur: *Ne quod potuisset maturius ieiunio attenuari, per impatientiam longiùs passiua cruditate producat* Satis dixerat Cyprianus clausula præcedente. *Non ea qua fauorum sunt corporum medicus agris dabit: ne importunis cibis tempestatem valetudinis ssauientis non reprimat, sed accendat* Satis inquam dixerat nec erat quod desideraretur. Attamen sequentia retinere si libeat, sic omninò legenda sunt, vt habentur in Veronensi: Etenim illud *producat*, rectè respondebit præcedenti clausulæ *accendat* Benè autem passiua cruditas opponitur ieiunio attenuanti, etenim ieiunium extenuat & constringit, edacitas & cruditas dilatat, expandit, Ieiunium reprimit, cruditas producit. *Idem.*

a *Eluenda sunt igitur impio sacrificio, &c* Elegans locus de satisfactionis modo, iuxta illud ad Rom 6 Sicut exhibuistis membra vestra seruire immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra vestra seruire iustitiæ in sanctificationem. PAM.

b NON EST NISI PATIENTIA MORBIS NECESSARIA.) Sic legitur in Veronensi. Rig.

c VBI QVOD DETENTI MARTYRES GLORIOSAS ANIMAS SVAS PONVNT] Vetus exemplar tantùm habet: Vbi quod gloriosas animas suas ponunt. *Idem.*

d SVA SPONTE QVÆSITA NECESSITATE.] Quæsita necessitas non est necessitas, sed quæsitus color & prætextus necessitatis ficta & simulata necessitas. *Idem.*

CYPRIANVS LAPSIS.

DOMINVS noster, cuius præcepta metuere & obseruare debemus, Episcopi honorem, & Ecclesiæ suæ rationem disponens in Euangelio loquitur, & dicit Petro; Ego tibi dico, quia tu es Petrus, a & super istam petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam, & tibi dabo claues regni cælorum, & quæ ligaueris super terram, erunt ligata & in cælis, & quæcumque solueris super terram, erunt soluta & in cælis. Inde per temporum & successionum vices, Episcoporum ordinatio, & Ecclesiæ ratio decurrit, vt Ecclesia super Episcopos constituatur: & omnis actus Ecclesiæ per eosdem Præpositos gubernetur. Cùm hoc itaque diuina lege fundatum sit, miror quosdam audaci temeritate sic mihi scribere voluisse; quando Ecclesia in Episcopo & Clero, b & in omnibus stantibus sit constituta. Absit enim, ne Domini misericordia & potestas eius inuidiam patiatur, vt Ecclesia esse dicatur lapsorum numerus; cùm scriptum sit, Deus non est mortuorum, sed viuorum. Omnes quidem viuificari optamus, & vt in statum pristinum restituantur, precibus nostris & gemitibus oramus. si autem quidam lapsi Ecclesiam se volunt esse, & si apud illos, atque in illis est Ecclesia: quid superest, quàm vt ipsi rogentur à nobis,

XXVII.

a ET SVPER ISTAM PETRAM.) Cyprianus hoc loco verba Christi laudantis Petri fidei professionem, Tu es Christus filius Dei viuentis, cuius professionis gratia Christus Simoni petrinum nomen indidit, & super quam professionem, velut super petram, ædificaturum se dixit Ecclesiam suam, ad Episcopos transfert. Verba Christi sunt: σὺ εἶ πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν. Chrisostomus, τουτέστι τῇ πίστει τῆς ὁμολογίας. Matth. 16. 18. Et tamen Hieronymus in Epistola ad Marcellam: Apostolus Petrus, super quem Dominus fundauit Ecclesiam. Et ipse Cyprianus Epist 22. Cathedra vna super Petrum Domini voce fundata. Quod sic intelligi debet, vt sit allusio Christi, significantis duritiem & firmitatem fidei, per exemplum & figuram petræ, soliditate sua durissimæ. Sic & Apostolos piscatores à captura piscium, ad hominum capturam traduxit. Δεῦτε ὀπίσω μου, inquit, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων. Plena sunt huiusmodi figurarum euangelia Christi. quæ homines quamplurimos diuina sua gratia ceperunt. Seneca dixit alicubi de Socrate, facetum fuisse, cuius sermo per figuras procedere solitus erat. Hæ verò figuræ sunt schemata, tropi, allegoriæ, ænigmata, similitudines; quæ sanè sermonem faciunt facundiorem. Rig.

b *Et in omnibus stantibus.* Eleganter qui in fide perstiterant, *stantes* vocat, eadem metaphora qua *lapsos*, qui fidem negarant, PAM.

bis, vt nos ad Ecclesiam dignentur admittere? summissos ergo & quietos & verecundos esse oportet eos, qui delicti sui memores satisfacere Deo debent, nec Ecclesiæ nomine litteras facere, cum se magis sciant Ecclesiæ scribere. Scripserunt autem mihi nuper quidam de lapsis humiles, & mites, & trementes, & metuentes Deum, & qui in Ecclesia semper gloriosè, & [a] granditer operati sunt; & opus suum Domino imputauerunt, scientes illum dixisse: Et cum hæc omnia feceritis, dicite: Serui superuacui sumus; quod debuimus facere, fecimus. Quæ illi cogitantes & quamuis libello à Martyribus accepto, vt tamen à Domino satisfactio sua admitti possit, orantes scripserunt mihi, se delictum suum cognoscere, & pœnitentiam veram agere, nec ad pacem temerè, aut importunè properare, sed expectare præsentiam nostram; dicentes pacem quoque ipsam, si eam nobis præsentibus acceperint, dulciorem sibi futuram. Quibus quantum gratulatus sim, Dominus testis: [b] qui dignatus est ostendere quid eiusmodi & tales serui de eius benignitate mereantur. [c] Quas litteras cum nuper acceperim, & nunc aliud scripsisse vos legerim, peto discernatis desideria vestra, & quicumque estis qui has litteras nunc misistis, nomina vestra libello subiiciatis, & libellum cum singulorum nominibus ad me transmittatis; antè est enim scire quibus rescribere habeam: tunc ad singula quæ scripsistis pro loci, & actus nostri mediocritate rescribam. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere, & secundùm Domini disciplinam quietè & tranquillè agere. Valete.

CY-

a GRANDITER OPERATI] Magnificè, pro maiestate ac disciplina fidei Christianæ. Sic Martialis in rebus seculi dixerat, grande opus, & grandia verba. Glossæ veteres, μεγαλοέργως, *magnopere* Μεγαλεργία, *magnificum*. Tertullianus grande officium Iuuenalis, grande carmen, pro Tragico. Tertul. grandiores fabulæ Granditatem verborum, Cic. de cla. or. vbi de grandiloquentia Demosthenis. Ipse Cyprianus infrà Epist. XXXIII. Verba sublimia dixit, quæ Christianæ fidei testimonium dixerunt. RIG.

b QVI DIGNATVS EST OSTENDERE.] In somnis, per visum, in visione, supra Epist. VII. *Idem*.

c *Quas litteras cum nuper acceperim*. Desiderantur tam hæ literæ lapsorum quàm illæ ad quas respondet, quæ si exstarent, iam libelli Martyrum forma nobis nota foret. PAM.

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS FRATRIBUS, Salutem.

XXVIII. INTEGRE & cum disciplina fecistis, fratres charissimi, quod consilio collegarum meorum qui præsentes erant, [a] Gaio Diddensi Presbytero, & Diacono eius censuistis non communicandum: qui communicando cum lapsis, & [b] offerendo oblationes eorum in prauis erroribus suis frequenter deprehensi, & semel, atque iterùm, secundùm quod mihi scripsistis, à collegis meis moniti ne hoc facerent, in præsumptione, & audacia sua pertinaciter perstiterunt, decipientes quosdam fratres ex plebe nostra; quibus nos omni humilitate consultum cupimus, & quorum saluti non adulatione composita, sed sincera fide, prospicimus; vt vera pœnitentia, & gemitu, & dolore pleno Dominum deprecentur, quia scriptum est; Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam. & iterùm loquitur scriptura diuina: sic dicit Dominus: cùm conuersus gemueris, tunc saluaberis, & scies vbi fueris: ingemiscere autem & agere pœnitentiam quomodo possunt; quorum gemitibus & lacrymis intercedunt quidam de Presbyteris, vt communicandum cum illis temetè existiment? nescientes quia scriptum est; Qui vos fœlices dicunt, in errorem vos mittunt, & semitam pedum vestrorum turbant. Meritò salubria nostra & vera consilia nihil promouent, dum blanditiis & palpationibus perniciosis veritas impeditur; & patitur lapsorum saucia, & ægra mens, quod corporaliter quoque ægri, & infirmi sæpè patiuntur: vt dum salubres cibos & vtiles potus, quasi amaros & abhorrentes respuunt, & illa quæ oblectare & ad præsens suauia videntur esse, appetunt, perniciem sibi, & mortem per inaudientiam & intemperantiam prouocent. nec proficiat ad salutem artificis medela vera [c] dum blandimentis decipit dulcis illecebra. Vos itaque secundum litteras meas fideliter & salubriter consulentes, à consiliis melioribus ne recedatis: legite verò has easdem litteras & collegis meis, si qui aut præsentes fuerint, aut superuenerint, vt vnanimes, & concordes ad fouenda, & sananda lapsorum vulnera consilium salubre teneamus, tractaturi plenissimè de omnibus, cùm conuenire in vnum per Domini misericordiam cœperimus. Intereà si quis immoderatus, & præceps, siue de nostris Presbyteris vel

a *Gaio Diddensi* Si quid in re incerta diuinare licet, fit mihi verisimile, Diddam pagum quempiam fuisse in diœcesi Carthaginensi, & Gaium hunc fuisse illius loci presbyterum, id est, quem nunc vocamus Pastorem siue Curatum, idque quia Diaconi illius mentionem facit. PAM.

b OFFERENDO OBLATIONES EORVM. Etenim presbyteri & diaconi, intempestiuè ac præmaturè cum lapsis communicando, oblationes eorum, hoc est orationes & eleemosynas, pœnitentiam nondum probè consignatam, crudas adhuc operationes, ac per hoc diuinæ maiestati minimè gratas, allegassent. Nimirùm pœnitentes, & presbyteris & diaconis & omnibus fratribus legationes deprecationum suarum iniungebant, vt ait Tertullian. lib. de pœnit RIG.

c DVM BLANDIMENTIS DECIPIT DVLCIS ILLECEBRA.] Legendum videtur, *Blandientis*. Egenum artificis medelæ conuenienter subjicitur blandientis illecebra. *Idem*.

CVR

vel Diaconibus, siue de peregrinis ausus fuerit ante sententiam nostram communicare cum lapsis, à communicatione nostra arceatur, apud omnes nos causam dicturus temeritatis suæ, quando in vnum permittente Domino, conuenerimus. Desiderastis quoque vt de Philumeno, & Fortunato Hypodiaconis, & Fauorino Acolutho, qui medio tempore recesserunt, & nunc venerunt, quid mihi videatur rescribam. [a] cui rei non potui me solum iudicem dare, cùm multi adhuc de Clero absentes sint, nec locum suum vel serò repetendum putauerunt, & hæc singulorum tractanda sit, & limanda pleniùs ratio, non tantùm cum collegis meis, [b] sed & cum plebe ipsa vniuersa: expensa enim moderatione libranda, & pronuncianda res est, quæ in posterum circa ministros Ecclesiæ constituat exemplum. [c] Interim se à diuisione mensurna tantum contineant, non quasi à Ministerio Ecclesiastico priuati esse videantur, sed vt integris omnibus ad nostram præsentiam differantur. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere. Fraternitatem vniuersam salutate, & valete.

CY-

a CUI UBI NON POTUI ME SOLUM IUDICEM DARE.) Sic supra: solus rescribere nihil potui. Epist. v. Riu.

b SED ET CUM PLEBE IPSA UNIUERSA VT etiam singulorum ratio tractetur cum Ecclesia vniuersa. *Idem.*

c INTERIM SE A DIUISIONE MENSURNA TANTUM CONTINEANT) Sic edidit Pamelius, cùm anteà legeretur in libris quidem impressis, *à diuisione mensurantium*: in manuscriptis autem quibusdam, *a ditione*; in aliis, *a d.tione*. At in nonnullis ex vtraque conflata est tertia, quam esse arbitror veram: *Interim se à ditione mensurnantium contineant.* Hoc est, non dicant se mensurnantes, non habeantur in numero mensurnantium, nihil capiant ex diuisionibus mensurnis, quarum fiet mentio Epist. XXXIV. Sanè Pamelij coniectura eò minùs ferenda est, quòd apertissimè repugnat auctoris menti. Nam hoc in primis cauet Cyprianus, ne quid absente se decernatur in causa Philumeni, Fortunati & Fauorini, sed vt integris omnibus ad suum reditum differantur: Pamelius contrà, vt se interim à diuisione mensura tantùm abstineant. Cyprianus eos ab Ecclesia sic abstinet, vt nec mensurnantes dici velit cuius appellationis æquè ac sportulantium rara sunt in libris hodie vestigia. *Idem.*

CYPRIANUS PRESBYTERIS ET DIACONIBUS ROMÆ consistentibus fratribus, Salutem.

XXIX

ET dilectio communis & ratio exposcit, fratres charissimi, nihil conscientiæ vestræ subtrahere de his quæ apud nos geruntur, vt sit nobis circa vtilitatem Ecclesiasticæ administrationis commune consilium: nam posteaquàm ad vos litteras feci, quas misi per Saturum Lectorem, & Optatum Hypodiaconum fratres nostros, [a] de quorumdam prospecta temeritate, qui pœnitentiam agere, & Deo satisfacere detrectant, litteras ad me fecerunt; pacem non dandam sibi postulantes, sed quasi iam datam sibi vindicantes, quòd dicant Paulum omnibus pacem dedisse, sicut in litteris eorum, quarum exemplum ad vos transmisi, legetis Simul quid & ego eis breuiter interim rescripserim; sed & quales postea ad Clerum litteras fecerim; vt scire possetis; huius quoque rei exemplum vobis misi. [b] quod si vltra temeritas eorum nec meis. nec vestris litteris compressa fuerit, nec consiliis salutaribus obtemperauit, agemus ea quæ secundùm Euangelium Dominus agere præcepit. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

CY-

a DE QUORUMDAM PROSPECTA TEMERITATE) Sic edidit Morelius At Manutius omiserat dictionem, *prospecta.* quod impunè quidem factum à Manutio fuerat. Riu.

b *Quod si vltrà temeritas*, &c. In obseruanda disciplina ecclesiastica totus erat Cyprianus vnde temeritatem illam sæpè redarguit eorum qui sibi indulgendum absque vlla satisfactione contendebant. Vnde & Clero Romano & omnibus significabat quo ordine quo ritu in eos actùm esset, ac deinceps agendum si in peruicacia remanerent. Pam.

CYPRIANO PAPÆ, PRESBYTERI ET DIACONES, ROMÆ consistentes, Salutem.

XXX.

CVM perlegissemus, frater, litteras tuas quas per Fortunatum Hypodiaconum miseras, gemino sumus dolore perculsi, & duplici mœrore confusi, quòd neque tibi requies vlla in tantis persecutionis necessitatibus traderetur; & lapsorum fratrum immoderata petulantia vsque ad periculosam verborum temeritatem producta denotaretur. Sed quamquam nos atque animum nostrum illa, quæ diximus, grauiter adfligerent; tamen mœroris nostri tam grauem sarcinam, vigor tuus, & secundùm Euangelicam disciplinam adhibita seueritas temperat: dum & quorundam improbitatem iustè coërcet, & hortando ad pœnitentiam, viam legitimam salutis ostendit. Quos quidem satis mirati sumus ad hoc vsque prosilire voluisse, vt [a] tam vrgenter, & tam immaturo, atque acerbo tempore, [b] in tam

a TAM URGENTER.) Mox dicet, tam petulanter. Riu.

b IN TAM INGENTI AC IMMENSO CRIMINE.) Idololatria. Mox dicet, atque delicto. ἀποστασίᾳ. Ipse Cyprianus delictorem posuit pro desertore. *Ibidem.*

tam ingenti & immenso crimine, atque delicto; pacem sibi non tam peterent, quàm vindicarent, immò iam & in cælis habere se dicerent. Qui si habent, quid petunt, quod tenent? si autem non habere illos probatur, hoc ipso quod petunt, cur non iudicium eorum sustinent, à quibus petendam pacem, quam vtique non habent, putauerunt? Quòd si aliundè prætogatiuam communicationis habere se credunt, cum Euangelio illam conferre conentur, vt ita demùm firmiter valeat, si ab Euangelica lege non dissonat. Cæterùm quo pacto Euangelicam poterit præstare communicatio nem, quod contra Euangelicam decretum videtur veritatem? Nam cùm omnis prætogatiua ita demum [a] ad indulgentiæ priuilegium spectet; si ab eo qui sociari quærit non discrepet, qui à Deo, cui sociari quærit, discrepat, necesse est indulgentiam & priuilegium societatis amittat. Videant igitur quid in hoc negotio agere conentur. nam si aliud quidem Euangelium, aliud autem Martyres dicunt posuisse decretum; collidentes contra Euangelium Martyres, vtrobique periclitabuntur. Nam & Euangelij fracta iam & iacens videbitur esse maiestas; si potuit alterius decreti nouitate superari: & de Martyrum capite gloriosa confessionis corona detracta; si non illam ex Euangelio de Euangelij conseruatione inuenientur consecuti, vnde martyres fiunt; vt meritò nulli magis sit competens nihil contra Euangelium decernere, quàm qui Martyris nomen laborabat accipere. Illud prætereà vellemus addiscere, si Martyres non propter aliud martyres fiunt, nisi vt non sacrificantes, teneant Ecclesiæ vsque ad effusionem sanguinis sui pacem; ne cruciatus dolore superati perdendo pacem, perdant salutem, quam si sacrificassent se habituros non putauerunt, illis existiment donandam, qui sacrificasse dicantur; cùm legem hanc debeant in aliis tenere, quam ipsi videbantur sibi antepostuisse? In quo negotio, hoc ipsum, quod pro se ipsis facere putauerunt, animaduertimus contra se ipsos protulisse. Nam si dandam illis pacem Martyres putauerunt, cur ipsi non dederunt? cur illos ad Episcopum, vt ipsi dicunt, remittendos censuerunt? Is enim qui iubet fieri, potest vtique facere, quod fieri iubet. Sed vt intelligimus, immò vt res ipsa loquitur & clamat, sanctissimi Martyres vtrobique adhibendum putauerunt temperamentum & pudoris & veritatis. Nam & quia à multis vrgebantur, dum [b] ad Episcopum illos remittunt, verecundiæ propriæ ne vlteriùs inquietarentur consulendum putauerunt: & dum illis non ipsi communicant, Euangelicæ legis illibatam sinceritatem custodiendam iudicauerunt. [c] Tu tamen, frater, numquam pro tua charitate desistas lapsorum animos temperare, & errantibus veritatis præstare medicinam; licet animus ægrotorum, medentium respuere soleat industriam. Recens est lapsorum nuper hoc vulnus, & adhuc in tumorem plaga consurgens: & ideircò certi sumus, quod spatio productioris temporis impetu isto consenescente, amabunt hoc ipsum, ad fidelem se dilatos esse medicinam, si tamen desint, qui illos arment ad periculum proprium, & in peruersum instruentes pro salutaribus dilationum remediis, exitiosa deposcant illis properatæ communicationis venena. neque enim credimus sine instinctu quorumdam, ausuros fuisse omnes tam petulanter sibi pacem vindicare. [d] Nouimus Carthaginiensis Ecclesiæ fidem, nouimus institutionem, nouimus humilitatem: vnde etiam mirati sumus, quòd quædam in te per Epistolam inicta duriùs notaremus: cùm amorem vestrum mutuum, & charitatem exemplis multis reciprocæ adfectionis in vos inuicem sæpè comperissemus. Tempus est igitur vt agant delicti pœnitentiam, vt probent lapsus sui dolorem, vt ostendant verecundiam, vt monstrent humilitatem, vt exhibeant modestiam; vt de submissione prouocent in se Dei clementiam, & de honore debito [e] in Dei sacerdote, eliciant in se diuinam misericordiam. Quantò meliores ipsorum litteræ fuissent, si pro ipsis preces stantium humilitate ipsorum adiutæ fuissent, quoniam & faciliùs impetratur, quod petitur, quando is pro quo petitur, condignus est, vt quod petitur, impetretur. [f] Quod autem pertinet ad Priuatum Lambesitanum, pro tuo more fecisti, qui rem nobis sollicitam nunciare voluisti, omnes enim nos decet [g] pro corpore totius Ecclesiæ, cuius per varias quasque prouincias membra digesta sunt, excubare: sed nos etiam ante litteras tuas fraus callidi hominis latere non potuit.

nam

a *Ad indulgentiæ priuilegium.* Vides hic bis vsitatam, Christiane lector, vocem indulgentiæ, in eadem prorsus significatione, qua nunc vtimur: habes eamdem supra bis repetitam epist. 10 & epistola quoque sequenti PAM.

b *Ad Episcopum illos remittunt.* In eo neruum disciplinæ infringi censebat B. Martyr, quod à martyribus libelli corrogarentur, cum tamen ij pacem dare non possent, sed ad Episcopos suos vnumquemque mittere solerent. *Idem.*

c TV TAMEN FRATER.) Fratrem vocant Episcopum Carthaginis, quem initio Epistolæ Papam nuncuparunt RIG.

d NOVIMVS CARTHAGIN. ECCLESIAE FIDEM.) Ipsi Romani fidem Carthaginiensis Ecclesiæ laudant *Idem.*

e IN DEI SACERDOTE.) Manutius & Pamelius, *in Dei sacerdotem.* In Veronensi legitur, *sacerdote. Idem.*

f QVOD AVTEM PERTINET AD PRIVATVM LAMBESITANVM.) Hunc hæreticum Epist. LV in Lambesitana colonia ob multa & grauia delicta nonaginta episcoporum sententia condemnatum fuisse dicet. *Idem.*

Priuatum lambesitanum. Fit huius mentio epistol. 54. vbi satis indicatur, vexillarium Priuati, cuius hic meminit, fuisse felicissimum. PAM.

g PRO CORPORE TOTIVS ECCLESIAE CVIVS PER VARIAS QVASQVE PROVIN. MEMBRA DIGESTA SVNT.) Hæc pertinent ad sollicitudinem Cypriani erga omnes Ecclesias & ad vnum illum episcopatum, cuius partem à singulis episcopis in solidum teneri ait, libro de vnitate Ecclesiæ. RIG.

nam cùm antehac quidam ex ipsius nequitiæ cohorte venisset [h] vexillarius Priuati Futurus, & fraudulenter litteras à nobis elicere curaret, nec quis esset, latuit, nec litteras, quas volebat, accepit. Optamus te in Domino benè valere.

CY-

h VEXILLARIVS PRIVATI FVTVRVS.] Sic legitur in Veronensi. Pamelius ediderat: cùm antehac quidam ex ipsius nequitiæ cohorte venisset vexillarius Priuati, & furto ac fraudulenter litteras à nobis elicere curaret. In quibusdam exemplaribus legitur, Saturus. RIG.

CYPRIANO PAPÆ, PRESBYTERI ET [a] DIACONI ROMÆ consistentes, Salutem.

XXXI

QVAMQVAM benè sibi conscius animus, & Euangelicæ disciplinæ vigore subnixus, & verus sibi [b] in decretis cælestibus testis effectus, soleat solo Deo iudice esse contentus, nec alterius aut laudes petere, aut accusationes pertimescere: tamen geminata sunt laude condigni, qui cum [c] conscientiam sciant Deo soli debere se iudici, actus tamen suos desiderant etiam ab ipsis suis fratribus comprobari. Quod te, frater Cypriane, facere non mirum est, qui pro tua verecundia & ingenita industria, [d] consiliorum tuorum nos non tam iudices voluisti, quàm participes inueniri; & tuorum consiliorum bonorum [e] cohæredes, quia & affirmatores esse possimus. Idem enim omnes credimur operati, in quo deprehendimur eadem omnes censuræ & disciplinæ consensione sociati. Quid enim magis aut in pace tam aptum, aut in bellis persecutionis tam necessarium, quàm debitam seueritatem diuini vigoris tenere? quam qui remiserit, instabili rerum cursu erret semper necesse est, & huc atque illuc variis & incertis negotiorum tempestatibus dissipetur, & quasi extorto de manibus consiliorum gubernaculo, nauim Ecclesiasticæ salutis illidat in scopulos, vt appareat non aliter saluti Ecclesiasticæ consuli posse, nisi si qui & contra ipsam faciunt; quasi quidam aduersi fluctus repellantur, & disciplinæ ipsius semper custodita ratio, quasi salutare aliquod gubernaculum in tempestate seruetur. Nec hoc nobis nunc nuper consilium cogitatum est, nec hæc apud nos aduersus improbos modò superuenerunt repentina subsidia, sed antiqua hæc apud nos seueritas, antiqua fides, disciplina legitur antiqua. quoniam nec [f] tantas de nobis laudes Apostolus protulisset dicendo: Quia [g] fides vestra prædicatur in toto mundo, nisi iam exinde vigor iste radices fidei de temporibus illis mutuatus fuisset, quarum laudum & gloriæ degenerem fuisse, maximum crimen est. Minus est enim dedecoris numquam ad præconium laudis accessisse, quàm de fastigio laudis ruisse. Minus est criminis honoratum bona testimonio non fuisse, quàm honorem bonorum testimoniorum perdidisse. Minus est, sine prædicatione virtutum ignobilem sine laude iacuisse quàm [h] exhæredem fidei factum laudes proprias perdidisse: ea enim quæ in alicuius gloriam proferuntur, nisi anxio & sollicito labore seruentur, in inuidiam maximi criminis intumescũt. Hoc nos non falsò dicere superiores nostræ litteræ probauerunt, in quibus vobis sententiam nostram dilucida expositione protulimus, aduersus eos, qui se ipsos infideles illicita [i] nefariorum Libellorum professione prodiderant, quasi euasuri irretientes illos diaboli laqueos viderentur, quò non mi-

nùs

a DIACONI ROMAE CONSISTENTES.) Sic Ep. XLV Diaconi in Hadrumetino consistentes. RIG.

b IN DECRETIS CAELESTIBVS.] Non placet quod in quibusdam libris reperiri aiunt, castris cælestibus Hoc enim à Presbyteris & Diaconis Romanis proponitur, animum benè sibi conscium constanter adserere ac retinere Disciplinam & Verbum Dei Disciplinam Christianam nuncupant Euangelicam, ab ipsis Euangelij præconibus ortam: Verbum Dei, Sermones & præcepta Christi, decreta cælestia. Itaque fidei Christianæ confessorem dicunt esse testem decretorum cælestium. *Idem.*

c CONSCIENTIAM DEO SOLI DEBERE SE IVDICI.] In Veronensi: Dei solius debere se iudicio. Vtram eligas lectionem, idem erit sensus. Obseruandum verò, etiam Cleri Romani presbyteros agnoscere & adprobare quod Cyprianus ad Stephanum Episcopum Rom. & ad Iubajanum item episcopum scripsit, in Ecclesiæ administratione, vnumquemque præpositum habere voluntatis suæ liberum arbitrium. & rationem actus sui Domino redditurum. Hoc amplius Clerici Romani hac epistola: Deo soli. Subjiciunt modestiæ clausulam: Actus tamen suos desiderant etiam ab ipsis suis fratribus comprobari. Videatur Epist. XIX. *Idem*

d CONSILIORVM TVORVM NON TAM IVDICES VOLVISTI, QVAM PARTICIPES INVENIRI [Hinc illa quæ sæpè occurrunt in epistolis Cypriani, Solus respondere non debui, Et, de communi consilio, Et, communicato vobiscum consilio *Idem.*

e COHAEREDES.) Simul dominos & auctores *Idem.*

f TANTAS DE NOBIS LAVDES.) Iam Cypriani seculo Romani sibi de hoc Pauli dicto blandiebantur, quasi iudicio Pauli præstarent ceteris fide Christiana. *Idem.*

g FIDES VESTRA PRAEDICATVR.] Dixit Paulus, *καταγγέλλεται, annunciatur.* hoc est, fama per omnes prouincias spargitur, esse, etiam Romæ, cultores fidei Christianæ. Hisce autem Pauli verbis abutuntur huius Epistolæ scriptores, quemadmodum & Vroicus ille notus Casulano ad quem est Augustini Epistola 86. Sed & ipse Cyprianus Epistola LV. Eos esse Romanos ait, quorum fides Apostolo prædicante laudata est, ad quos perfidia habere non possit accessum. Ambigua verò sunt illa Chrysostomi; Obserua inquit, prædicationis Euangelicæ maiestatem, & vim verbi diuini. quàm breui tempore per publicanos & piscatores peruasit ad vniuersarum vrbium caput & verticem; & Syri facti sunt Romanorum magistri ac duces. Laudat igitur Romanos, quòd fidem susceperint, & quòd tanta cum fiducia crediderint in Christum, *ὡς πᾶσαν τὴν γῆν καταλαβεῖν τὴν ὑπὲρ αὐτῶν φήμην. Idem.*

h EXHEREDEM FIDEI FACTVM.] Exheres fidei dicitur qui negauit Christum, qui de fide Christiana decidit, & lapsus est. Desertor castrorum cælestium: *Idem.*

i NEFARIORVM LIBELLORVM PROFESSIONE] Duas species libellatorum ostendit hæc Epistola. Vnam eorum qui nomina sua libellis perscripserant, Iouis & Martis, & ceterorum huiusmodi Deorum cultum profitentibus: Alteram eorum, qui non ipsi quidem professione sua libellos ethnicis potestatibus obtulerant, sed per alios, ac per ipsas fortean potestates, submissos acceperant, signauerant. Tertium verò fuit libellatorum genus: eorum scilicet qui libello dato acceptóre profitebantur se Christia-

nùs quàm si ad nefarias aras accessissent, hoc ipso [a] quod ipsum contestati fuerant, tenentur, [b] Sed etiam aduersus illos qui acta fecissent, licet præsentes cùm fierent non affuissent, cum præsentiam suam vtique vt sic scriberentur mandando fecissent. Non est enim immunis à scelere, qui vt fieret imperauit; nec est alienus à crimine, cuius consensu, licet non à se admissum crimen, tamen publicè legitur; & cùm [c] totum fidei sacramentum in confessione Christi nominis intelligatur esse digestum: qui [d] fallaces in excusatione præstigias quærit, negauit: & qui vult videri propositis aduersus Euangelium vel edictis vel legibus satis fecisse, hoc ipso iam paruit, quod videri paruisse se voluit. Nec non etiam contra illos quoque, qui illicitis sacrificiis manus suas atque ora polluerant, pollutis antè mentibus propriis, vnde etiam sunt ipsæ manus atque ora polluta; fidem nostram consensumque monstrauimus. Absit enim ab Ecclesia Romana vigorem suum tam profana facilitate dimittere, & neruos seueritatis euersa fidei maiestate dissoluere; vt cum adhuc non tantùm iaceant, sed & cadant euersorum fratrum ruinæ, properata nimis remedia communicationum vtique non profutura præstentur, & noua per misericordiam falsam vulnera veteribus transgressionis vulneribus imprimantur, vt miseris ad euersionem maiorem eripiatur & pœnitentia. Vbi enim poterit indulgentiæ medicina procedere, si etiam ipse medicus [e] intercepta pœnitentia indulget periculis? si tantummodo operit vulnus, nec sinit necessaria temporis remedia obducere cicatricem? Hoc non est curare, sed si dicere verum volumus, occidere. Quamquam [f] Confessorum quoque, quos hic adhuc in carcerem [g] dignitas suæ confessionis inclusit, & ad certamen Euangelicum sua fides in confessione iam gloriosa semel coronauit, litteras habeas conspirantes cum litteris nostris, quibus seueritatem Euangelicæ disciplinæ protulerunt, & illicitas petitiones ab Ecclesiæ pudore reuocarunt. Nisi hoc fecissent, disciplinæ Euangelicæ ruina non facilè sarciretur, præsertim cùm nulli magis tam congruens esset tenorem Euangelici vigoris illibatum, dignitatémque seruare, quàm qui se excruciandos & excarnificandos pro Euangelio furentibus tradidissent, ne martyrij honorem meritò perderent, si in occasione martyrij præuaricatores Euangelij esse voluissent: nam qui quod habet, non custodit in eo ex quo illud possidet, dum id ex quo possidet, violat, violat illud quod possidebat In quo loco maximas tibi atque vberes gratias referre debemus & reddimus; quod illorum [h] carceris tenebras [i] litteris tuis illuminasti; quod ad illos venisti, quo modo introire potuisti; quod illorum animos, sua fide & confessione robustos, tuis allocutionibus litterisque recreasti; quòd felicitates eorum condignis laudibus persecutus accendisti ad multò ardentiorem cælestis gloriæ cupiditatem; quod pronos impulisti, quòd, vt credimus & optamus, victores futuros viribus tui sermonis animasti: vt quamquam hoc totum de fide confitentium & de diuina indulgentia venire videatur, tamen in martyrio suo tibi ex aliquo debitores facti esse videantur. Sed vt ad id, vnde digressus sermo videbatur esse, rursus reuertatur, quales litteras in Siciliam quoque miserimus, subiectas habebis. Quamquam nobis differendæ huius rei necessitas maior incumbat, quibus, post excessum nobilissimæ memoriæ viri Fabiani,

nos esse, ac per hoc, in capitolium ascendere aut sacrificare, si non licere, sed dare se ob hoc præmium, ne quod non licet faciant. De hoc genere libellatorum dicetur ad Epist. Cypriani ad Antonianum. RIG.

a QVOD IPSVM CONTESTATI FVERANT] Scilicet se ad nefarias aras accessisse. vnde apparet istud libellatorum genus diuersum fuisse ab iis de quibus agitur in Epistola ad Antonianum. Vide lib. de Lapsis. *Idem*.

b SED ETIAM ADVERSVS ILLOS QVI ACTA FECISSENT.] Sic edidit Pamelius. At rectissimè in Beneuentano exemplari & in editione Romana legitur, qui accepta fecissent. hoc est qui submissos libellos accepissent: sic enim accepto & rato habuerant quicquid illis continebatur. Continebatur autem illum illo die in Capitol ascendisse, ac dedisse thura Ioui; quod etsi ille non fecerat, attamen fecerat, vt se fecisse publicè legeretur: Lecto scilicet libello, quo videri voluit propositis aduersus Euangelium edictis satisfecisse, quod erat, fidem Christo datam deseruisse. *Idem*.

c TOTVM FIDEI SACRAMENTVM] Tota fides Christiana. Sic sacramentum adoptionis Christianæ, adoptionem dici posse ait Facundus Hermanensis libro IX. ad Iustinianum Imp. *Idem*.

d FALLACES IN EXCVSATIONE PRÆSTIGIAS QVÆRIT.] Has præstigias damnat Psalm. 140. *Idem*.

e INTERCEPTA POENITENTIA.] Interceptam pœnitentiam dicit, cuius tempora presbyter præpostera misericordia contraxit, nec procedere passus est quousque debuerat. *Idem*.

f CONFESSORVM, QVOS HIC ADHVC IN CARCEREM DIGNITAS SVAE CONFESS. INCLVSIT.] Iuuabit hic semel aliquid obseruasse de nomine Confessorum. Qua forma Iuris Auctores in quæstione de Seruitutibus, Confessoriam actionem dicunt, qua sibi quis vindicat seruitutem, & Negatoriam, qua seruitutem, quis denegat vindicanti: Eadem forma Patres Christiani, in quæstione Fidei, Confessores dicunt eos, qui de Fide aut religione interrogati, nomen Christi fortiter adserunt, & se esse Christianos adfirmant; Negatores verò eos, qui perfidè Christum deserunt, & se esse Christianos dissimulant aut negant. *Idem*

g DIGNITAS CONFESSIONIS.] Floridæ scilicet: hoc est constantis, robustæ, & ad exemplum generosæ, vel vt mox sequitur, gloriosæ. quam dignatio diuina ad tantum gloriæ culmen euexit. Hanc dignationem, paulò pòst hæc epistola nuncupabit, diuinam indulgentiam. *Idem*.

h *Carceris tenebras*. His tenebris maiores tenebras habet mundus, ait, Tertullianus ad Martyr. cap. 2. Prudentius περὶ στεφάνων.

Locus tenebris nigrior
Quem saxa mersi fornicis
Angusta clausum strangulant:
Æterna nox illic latet,
Hic carcer horrendus suos
Habere fertur inferos.

& in agone Romani iubet Præses B. martyrem
Trudi in tenebras noxialis carceris.

Gregorius Nyssenus epist. ad Flauianum eleganter depingit. πάλαι δὲ ἀλλ' ἐμοὶ ᾅδης, ἢ δεσμωτήριον ἄφεγγες, ἢ ἄλλο τι σκυθρωπὸν κολαστήριον ἐδόκει τὰ παρόντα εἶναι. *at verò præsentia aut infernus, aut carcer caliginosus, aut alius quispiam pœnarum horribilis locus videbantur.* PAL.

i *Litteris tuis illuminasti*. Liber N. F animasti. RIG.

ni, nondum est Episcopus propter rerum & temporum difficultates constitutus, qui omnia ista moderetur, & eorum, qui lapsi sunt, possit cum auctoritate & consilio habere rationem. Quamquam nobis in tam ingenti negotio placeat, [a] quod & tu ipse tractasti priùs: [b] Ecclesiæ pacem sustinendam, deinde, sic [c] collatione consiliorum cum Episcopis, Presbyteris, Diaconis, Confessoribus, pariter ac [d] stantibus laïcis facta, lapsorum tractare rationem. Perquàm enim nobis & inuidiosum & onerosum videtur, non per multos examinare, quod per multos commissum videatur fuisse, & vnum sententiam dicere, cùm tam grande crimen per multos diffusum notetur exisse; quoniam nec firmum decretum potest esse, quod non plurimorum videbitur habuisse consensum. Aspice totum orbem penè vastatum, & vbique iacere deiectorum reliquias, & ruinas, & idcircò tam grande expeti consilium, quàm latè propagatum videtur esse delictum. Non sit minor medicina, quàm vulnus est: non sint minora remedia quàm funera: vt quo modo qui ruerunt, ob hoc ruerunt, quod cæca temeritate nimis incauti fuerunt; ita qui hoc disponere nituntur, omni consiliorum moderamine vtantur, ne quid non vt oportet factum tamquam irritum ab omnibus iudicetur. Vno igitur eodémque consilio, iisdem precibus & fletibus tam nos, qui vsque adhuc videmur temporis istius ruinas subterfugisse, quàm illi qui in has temporis videntur clades incidisse, diuinam maiestatem deprecantes pacem Ecclesiastico nomine postulemus: mutuis votis nos inuicem foueamus, custodiamus, armemus: oremus pro lapsis, vt erigantur; oremus pro stantibus, vt non ad ruinas vsque tententur: oremus, vt qui cecidisse referuntur, delicti sui magnitudinem agnoscentes, intelligant non momentaneam neque præproperam desiderare medicinam: oremus vt effectus indulgentiæ lapsorum subsequatur & pœnitentiam, vt intellecto suo crimine velint nobis interim pæstare patientiam, nec adhuc fluctuantem turbent Ecclesiæ statum; ne interiorem nobis persecutionem ipsi incendisse videantur, & accedat ad criminum cumulum, quod etiam inquieti fuerunt. Maximè enim illis congruit verecundia, quorum in delictis damnatur mens inuerecunda. Pulsent sanè fores, sed non vtique confringant. Adeant ad limen Ecclesiæ, sed non vtique transiliant. Castrorum cælestium excubent portis, sed armati modestia, qua intelligant se desertores fuisse. Resumant precum suarum tubam, sed qua non bellicum elangant. Arment se quidem modestiæ telis, & quem negando mortis metu fidei dimiserant clypeum, resumant; sed vt contra hostem diabolum vel nunc armati, non contra Ecclesiam, quæ illorum dolet casus, armatos esse se credant. Multum illis proficiet petitio modesta, postulatio verecunda, humilitas necessaria, patientia non otiosa. Mittant legatos pro suis doloribus lacrymas; [e] aduocatione fungantur ex intimo pectore prolati gemitus, dolorem probantes commissi criminis & pudorem. Imò si dedecoris admissi magnitudinem perhorrescunt, si pectoris & conscientiæ suæ lethalem plagam & sinuosi vulneris altos recessus verè medica manu tractant, erubescant & petere, [f] nisi quia maioris & rursum & periculi & pudoris, [g] auxilium pacis non petiisse. [h] Sed hoc totum in sacramento, sed in ipsis postulationis lege temporis facto temperamento, sed postulatione demissa, sed prece subdita; quoniam & qui petitur flecti debet, non incitari, & sicut respici debet diuina clementia, sic respici debet & diuina censura, & sicut scriptum est: Donaui tibi omne debitum, quia me rogasti: sic scriptum est: Qui me negauerit coram hominibus, negabo & ego eum coram patre meo, &

coram

a QVOD ET TV IPSE TRACTASTI PRIVS.] Videlicet Epist. v. vbi sic Cyprianus ad presbyteros & diaconos, Solus inquit rescribere nihil potui: quando à primordio episcopatus mei statuerim, nihil sine consilio vestro & consensu plebis, mea priuata sententia gerere. Sic plebis suæ animos Cyprianus obligatissimos sibi ac deuotissimos habuit. *Idem.*

b ECCLESIAE PACEM SVSTINENDAM.] Expectandam, differendam. trahendam diu pœnitentiam. R i o.

c COLLATIONE CONSILIORVM CVM EPISCOPIS PRESBYTERIS DIACONIS CONFESSORIBVS PARITER AC STANTIBVS LAÏCIS.) Obseruat hoc loco Pamelius numquam permissum fuisse laïcis sententiam in conciliis Ecclesiasticis dicere: Et tamen hac Epistola Clerus Romanus in collatione consiliorum cum Episcopis, cujusmodi sanè collatio concilium fuit, plebem adhibitam fuisse dicit stantium laïcorum. &, in tam ingenti negotio, & in tam grandi crimine, vbi erant dicendæ sententiæ, & habendus plurimorum consensus. hæc enim sunt verba hujus epistolæ, quæ ab ipso Cypriano recitantur in Epistloa ad Antonianum. Itaque hæc Obseruatio Pamelii apertissimè contradicit Clero Romano comprobanti Cyprianicam œconomiam, quæ in maximi momenti negotiis requirebat etiam plebis consensum. Nam & plebs, siue laici, cum episcopo & presbyteris ac diaconis, ecclesiam faciunt. Et in ipsa synodo Carthaginiensi, conuenisse in vnum dicuntur Episcopi plurimi cum presbyteris & diaconis, præsente etiam plebis maxima parte. Sed & sesquialtero fere pòst seculo collationi inter Catholicos & Donatistas interfuit Flauius Marcellinus Tribunus & Notarius ab Honorio & Theodosio Impp. missus vt principe loco sedens judicaret. Ipse Marcellinus Collatione prima: *Et quoniam libenter adsensum tribuit clementia principalis, & concilium fieri intra Africam vniuersale decreuit vtriusque partis iuxta poscentibus, huic me disputationi principe loco iudicem voluit residere.* Et tamen eumdem Marcellinum modestissimè de se sensisse testantur hæc ipsius verba, in eiusdem collationis exordio: *Licèt supra meritum meum hoc cognoscam esse iudicium, vt inter eos videar iudicare, à quibus me potiùs decuerat iudicari.* Scio Pamelium sic euasurum, dictutúmque, plebem interfuisse quidem conciliis, minimè autem dixisse sententiam. *Idem.*

d STANTIBVS LAICIS.) Stantes dicit, quos persecutio non prostrauerat, non euerterat, non dejecerat. *Stantes*, non lapsos. *Stantes*, quos integros & incolumes fides sua & Domini tutela protexerat *Idem*

e ADVOCATIONE FVNGANTVR.) Ad veniam & misericordiam promerendam, siue impetrandam, gemitus & fletus amari fungantur aduocatorum vicem. *Idem.*

f NISI QVIA MAIORIS EST RVRSVM ET PERICVLI ET PVDORIS.) Tertull. sub finem lib. de pœnitentia *Idem.*

g AVXILIVM PACIS NON PETIISSE.] Hoc est veniæ siue indulgentiæ. *Idem.*

h SED HOC TOTVM IN SACRAMENTO.) Sunt enim signa, mysteria, & sacramenta dolentis ac verè pœnitentis animi, petitio modesta, postulatio verecunda, humilitas necessaria, patientia, non otiosa excubatio

coram angelis eius. Deus enim vt est indulgens, ita est præceptorum suorum exactor, & quidem diligens, & sicut ad conuiuium vocat, sic habitum nuptiarum non habentem ligatis manibus & pedibus extra sanctorum cœtum foras iactat. Parauit cælum, sed parauit & tartarum. Parauit refrigeria, sed parauit etiam æterna supplicia. Parauit inaccessibilem lucem, sed parauit etiam perpetuæ noctis vastam æternámque caliginem. Cuius temperamenti moderamen nos hic tenere quærentes, diu & quidem multi, & quidem cum quibusdam Episcopis vicinis nobis & appropinquantibus, & quos ex aliis prouinciis longè positis persecutionis istius ardor eiecerat, ante constitutionem Episcopi nihil innouandum putauimus, sed lapsorum curam mediocriter temperandam esse credimus; vt interim dum Episcopus dari à Deo nobis sustinetur, in suspenso eorum qui moras possunt dilationis sustinere, causa teneatur: eorum autem quorum vitæ suæ finem vrgens exitus dilationem non potest ferre, acta pœnitentia & professa frequenter suorum detestatione factorum, si lacrymis, si gemitibus, si fletibus dolentis ac verè pœnitentis animi signa prodiderint, cùm spes viuendi secundùm hominem nulla substiterit, ita demum cautè & sollicitè subueniri, Deo ipso sciente quid de talibus faciat, & qualiter iudicij sui examinet pondera, nobis tamen anxiè curantibus, vt nec pronam nostram improbi homines laudent facilitatem, nec verè pœnitentes accusent nostram quasi duram crudelitatem. Optamus te, [a] beatissime ac gloriosissime Papa, in Domino semper benè valere, & nostri meminisse.

CY-

ad castrorum cœlestium portas, quod est limen Ecclesiæ. Omnia *ἐξομολογήσεως* sacramenta præclarè describit Tertullianus, lib. de Pœnitentia. Itaque exomologesis prosternendi & humilificandi hominis disciplina est, conuersationem iniungens misericordiæ illicem. de ipso quoque habitu atque victu mandat, sacco & cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum mœroribus deijcere, illa quæ peccauit tristi tractatione mutare. cæterùm pastum & potum pura nosse. Ieiuniis preces alere, ingemiscere, lacrymari, mugire dies noctésque ad Dominum, presbyteris aduolui, & caris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suæ iniungere. Rig.

a Beatissime ac gloriosissime Papa.) Sic Romanus clerus appellat Cyprianum Carthaginis Episcopum. *Idem.*

CYPRIANI AD CLERVM SVVM DE MISSIS ROMAM, & acceptis inde litteris.

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS fratribus, Salutem.

XXXII. QVALES litteras ad Clerum Romæ agentem fecerim, quidque illi mihi rescripserint, quid etiam Moyses & Maximus Presbyteri & Nicostratus & Rufinus Diaconi, & cæteri cum eis Confessores in custodia constituti, æquè ad litteras meas rescripserint, vt scire possetis, fratres charissimi, exempla vobis legenda transmisi. Vos curate quantum potestis pro diligentia vestra, vt scripta nostra, & illorum rescripta fratribus nostris innotescant. Sed etsi qui [a] de peregrinis Episcopi collegæ mei, vel Presbyteri, vel Diacones præsentes fuerint, vel superuenerint, hæc omnia de vobis audiant: & si exempla Epistolarum transcribere, & ad suos perferre voluerint, facultatem transcriptionis accipiant. Quamuis & Saturo Lectori fratri nostro mandauerim, vt singulis desiderantibus describendi faciat potestatem, vt in Ecclesiarum statu quoquo modo interim componendo seruetur ab omnibus vna & fida consensio. De cæteris verò quæ agenda erunt, sicut & collegis meis plurimis scripsi, pleniùs consilio communi tractabimus, quando conuenire in vnum permittente Domino cœperimus. Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi, semper benè valere: fraternitatem salutate. Valete.

AD

a De peregrinis episcopi.] Etiam peregrinis episcopis honorem habet, & collegas suos vocat, & canone Arelatensi xix. locus sacrificandi datur, *Placet eis locum dari vt offerant.* Præclarum est Auiti Viennensis de Maximiano quodam antistite monitum ad Cæsarium Arelatensem Epist. ix. *Quantalibet vel temporum longitudine, vel itineris vastitate, genitalis patria linquat habitaculum, peregrinum sacerdos dici non potest, vbi catholica reperiri Ecclesia potest.* Quo sensu dici etiam poterit, minimè esse probrosam nuncupationem Episcopi peregrini, quem Ecclesia sortitur aliundè quàm ex proprio presbyterio, vel propria patria. Rig.

AD [a] CLERUM ET PLEBEM [a] DE AURELIO Lectore ordinato.

CYPRIANUS [b] PRESBYTERIS, ET DIACONIBUS, Item Plebi vniuersæ salutem.

XXXIII.

[c] IN ordinationibus Clericis, fratres Charissimi, solemus vos antè consulere, & mores ac merita singulorum [d] communi consilio ponderare : sed exspectanda non sunt testimonia humana, cùm præcedunt diuina suffragia, Aurelius frater noster, illustris adolescens, à Domino iam probatus & in Deo suo carus, in annis adhuc nouellus, sed in virtutis ac fidei laude prouectus ; minor in ætatis suæ indole, sed maior in honore, gemino hic agone certauit; bis confessus, & bis confessionis suæ victoria gloriosus ; & [e] quando vicit in cursu factus extorris, & cùm denuò certamine fortiore pugnauit, triumphator & victor in prælio confessionis extitit : quotiens aduersarius prouocare seruos Dei voluit, totiens promptissimus ac fortissimus miles & pugnauit & vicit. Parum fuerat sub oculis ante paucorum quando extorris fiebat, congressum fuisse ; meruit & in foro congredi clariore virtute, vt post magistratus etiam Proconsulem vinceret, & post exilium tormenta superaret. Nec inuenio quid in eo prædicare plus debeam, gloriam vulnerum an verecundiam morum ; quòd honore virtutis insignis est, an quòd pudoris admiratione laudabilis ? ita & dignitate excelsus est, & humilitate submissus, vt appareat illum diuinitus reseruatum, qui ad Ecclesiasticam disciplinam ceteris esset exemplo, quomodo serui Dei in confessione virtutibus vincerent, post confessionem moribus eminerent. Merebatur talis clericæ ordinationis vlteriores gradus & incrementa maiora, non de annis suis, sed de meritis æstimandus; sed interim placuit vt ab officio lectionis incipiat. Quia & nihil magis congruit voci, quæ Dominum gloriosa prædicatione confessa est, quàm celebrandis diuinis lectionibus personare : post [f] verba sublimia quæ Christi martyrium prolocuta sunt, Euangelium Christi legere, vnde Martyres fiunt : [g] ad pulpitum, post catastam venire: illic fuisse conspicuum gentilium multitudini, hic à fratribus conspici : illic auditum esse cum miraculo circumstantis populi, hic cum gaudio fraternitatis audiri. Hunc igitur, fratres dilectissimi, à me & à collegis qui præsentes aderant, ordinatum sciatis ; quod vos scio & libenter amplecti, & optare tales in Ecclesia nostra quàm plurimos ordinari. [h] Et quoniam semper gaudium properat, nec potest moras ferre lætitia. Dominico legit interim nobis, id est, auspicatus est pacem, dum dedicat lectionem. Vos orationibus frequenter insistite, & preces nostras vestris precibus adiuuate, vt Domini misericordia fauens nobis, [i] citò plebi suæ & sacerdotem reddat incolumem, & Martyrem cum Sacerdote Lectorem. Opto vos, fratres charissimi, in Deo Patre & Christo Iesu semper benè valere.

AD

a De Aurelio lectore.) In Corbeïensi : De Aurelio Confessore, Lectore ordinato. R i g.

b *Presbyteris & Diaconibus.* Liber N F. ad presbyteros & diaconos & plebem vniuersam Hipponensem *Idem.*

c In ordinationibus clericis) In Corbeïensi, In ordinandis. Ordinare, præpositos facere, Lampridio. Alexander Seuerus vbi aliquos voluisset vel rectores prouinciis dare, vel procuratores aut rationales ordinare, nomina eorum proponebat, dicebátque graue esse, quum id Christiani facerent in prædicandis sacerdotibus qui ordinandi sunt, non fieri in prouinciarum rectoribus, *Idem.*

d Communi consilio ponderare.) Suprà Epist. v & Epist. xxiv. Quod iampridem communi consilio omnium nostrûm cœperat, necessitate vrgente promotum est. *Idem.*

e Quando vicit in cursu facto extorris) In MS. Corbeïensi legitur, Excursu. Excursum siue incursum dicit, tamquam prolusionem ad fortius certamen. Vegetius lib. 1 cap. 9. Ad cursum præcipuè adsue faciendi sunt iuniores, vt maiore impetu in hostem procurrant. *Idem.*

f Verba sublimia.) Quemadmodum Persius dixit grandia verba morituri Catonis. Verba sublimia, quæ sublimiter Christum confessa sunt. qualia sunt illa Romani martyris apud Prudentium. *Idem.*

g Ad pulpitum post catastam venire.) Martyr ille Romanus : *Audite cuncti, clamo longè, prædico, Emitto vocem de catasta celsior.* Catasta, pegma plerumque ligneum, Vocem Romanam esse ait Casaubonus, sed Græcæ, vel potiùs Siculæ originis, -- ad illud Persii -- *ne sit præstantior alter Cappadocas rigida pingues plausisse catasta.* Martialis dixit, tabulata catastæ. Sed & catastæ ferreæ martyres impositi, illic erant conspicui gentilium multitudini. vnde gloriosissimum fuit Aurelio, ab illa catasta, vbi Christum fortissimè confessus erat, ad consimilem in Ecclesia machinam venisse, vt in conspectu fratrum diuinas lectiones personaret. Lectores in Ecclesia sacras lectiones de pulpito recitabant, siue de ambone. Hinc etiam illa apud Scriptores Eccl. [Greek illegible]. Epistola seq. dicet, in locum altiore constitui gloriosos vultus. Confessorum scilicet. adhuc in ordine Lectorum. *Idem.*

h Et quoniam semper gaudium properat.) Quæ dehinc sequuntur, deprauatissima sunt in editione Pamelij, Emendauimus ex Veronensi & Corbeïensi : *Et quoniam semper gaudium properat, nec potest moras ferre lætitia, Dominico legit interim nobis, id est, auspicatus est pacem, dum dedicat lectionem.* Hæc verò mens Cypriani, Aurelius noster, ordinatus à nobis Lector, munus illud suum apud Ecclesiam auspicari debuisset, verùm cùm huc appulerit à martyrio tam gloriosè reuersus, et cipi suo debuis à nobis somma cum lætitia : Et quoniam semper gaudium properat, nec potest moras ferre lætitia, intereà dum sese vobis ille cum pace Deo fauente sistet, dominicis diebus hic apud nos leget. Hoc est, aget apud nos quod apud Ecclesiam agendum illi fuerat si pace frueretur, nimirùm sedatis persecutionum furoribus. Auspicatus est antem optatissimam Ecclesiæ pacem apud nos, dum apud nos suum illud nouum legendi munus Ecclesiæ dedicauit. *Idem.*

i Cito plebi svae et sacerdotem reddat incolumem.) Me scilicet Cyprianum Episcopum & sacerdotem vestrum. Modestè sacerdotem se tantùm nuncupat. *Idem.*

AD CLERVM ET PLEBEM DE CELERINO LECTORE ordinato.

CYPRIANVS PRESBYTERIS, ET DIACONIBVS, ET PLEBI vniuersæ, fratribus, salutem.

XXXIV AGNOSCENDA & amplectenda sunt, fratres dilectissimi, beneficia diuina, quibus Ecclesiam suam Dominus illustrare temporibus nostris & honestare dignatus est, [a] commeatum dando bonis Confessoribus suis & Martyribus gloriosis; vt qui sublimiter Christum confessi essent, Clerum postmodum Christi ministeriis Ecclesiasticis adornarent. Exultate itaque & gaudete nobiscum litteris nostris, quibus ego & collegæ mei, qui præsentes aderant, referimus ad vos, Celerinum fratrem nostrum virtutibus pariter & moribus gloriosum, Clero nostro non humana suffragatione, sed diuina dignatione coniunctum. [b] Qui cùm consentire dubitaret Ecclesiæ, ipsius admonitu & hortatu in visione per noctem compulsus est, ne negaret. Nobis suadentibus; cui plus licuit, & coëgit; quia nec fas fuerat nec decebat sine honore Ecclesiastico esse, quem sic Dominus honorauit cælestis gloriæ dignitate. Hic ad temporis nostri prælium primus, hic inter Christi milites antesignanus, hic inter persecutionis initia feruentia cum ipso infestationis principe & auctore congressus; dum inexpugnabili firmitate certaminis sui aduersarium vincit, vincendi cæteris viam fecit; non breui compendio vulnerum victor, [c] sed adhærentibus diu & permanentibus pœnis longæ colluctationis miraculo triumphator. Per decem & nouem dies custodiæ carceris septus, in neruo ac ferro fuit. sed posito in vinculis corpore, solutus ac liber spiritus mansit. Caro famis, ac sitis diuturnitate contabuit; sed animam fide & virtute viuentem nutrimentis spiritalibus Deus pauit. Iacuit inter pœnas pœnis suis fortior, inclusus includentibus maior, iacens stantibus celsior, vincientibus firmior vinctus, sublimior iudicantibus iudicatus; & quamvis [d] ligati neruo pedes essent, calcatus serpens & obtritus & victus est. Lucent in corpore glorioso clara vulnerum signa; eminent & apparent in neruis hominis, membris longa tabe consumptis, expressa vestigia. Sunt magna, sunt mira, quæ de virtutibus eius ac laudibus fraternitas audiat. Et si aliquis Thomæ similis extiterit, qui minùs auribus credat; nec oculorum fides deest, vt quis quod audit, & videat. In seruo Dei victoriam gloria vulnerum fecit, gloriam cicatricum memoria custodit. Nec rudis iste aut nouus est in Celerino charissimo nostro titulus gloriarum: per vestigia cognationis suæ graditur, parentibus, ac propinquis suis honore consimili diuinæ dignationis æquatur. Auia eius Celerina iam pridem Martyrio coronata est. item patruus eius & auunculus Laurentinus & Ignatius, in castris & ipsi quondam sæcularibus militantes, sed veri & spiritales Dei milites, dum diabolum Christi congressione prosternunt, palmas Domini & coronas illustri passione meruerunt. [e] Sacrificia pro eis semper, vt meministis, offerimus, quoties [f] Martyrum passiones & dies anniuersaria commemoratione celebramus. Nec degener ergo esse, nec minor poterat, quem sic domesticis exemplis virtutis ac fidei prouocabat familiæ dignitas & generosa nobilitas. Quod si in familia sæculari prædicationis & laudis est, esse Patricium, quantò maioris laudis & honoris est, fieri in cælesti prædicatione generosum? Non inuenio quem beatiorem magis dicam, vtrumne illos de posteritate tam clara, an hunc de origine gloriosa. ita æqualiter apud eos recurrit & commeat diuina dignatio

a COMMEATVM DANDO BONIS CONFESSORIBVS.) Commeatum permanendi adhoc aliquantisper in seculo, vt suprà Epist. VIII. accepto post gloriam commeatu in Ecclesiæ laude florere. ad hoc a Domino de media morte subtractos, vt infrà, hac Epist. RIG.

b QVI CVM CONSENTIRE DVBITARET.) Tota periodus sic legenda & distinguenda est *Qui cùm consentire dubitaret, Ecclesia ipsius admonitu & hortatu, in visione per noctem compulsus est, ne negaret nobis suadentibus. Cui plus licuit, hac coegit. quia nec fas fuerat, nec decebat sine honore Ecclesiastico esse, quem sic Dominus honorauit cælestis gloriæ dignitate.* Cyprianus exul ad Ecclesiæ suæ presbyteros diaconos & plebem scribit, se vnà cum suis Collegis, qui tunc fortè aderant, ordinasse Lectorem Celerinum multis virtutibus clarum. Celerino pro modestia ac pudore suo manus oblatum detrectanti, hæsitantique, visam in somnis Ecclesiam, quæ compelleret, ne diutiùs obsequi Cypriano suadenti cunctaretur. Ait igitur Cyprianus, suasu quidem suo se Celerinum adoptasse in clerum, Ecclesiam verò, cujus auctoritas major, compulisse & coëgisse. Notanda hic etiam est industria Cypriani, visionum efficacia tam suauiter vtentis. *Idem.*

c ADHÆRENTIBVS DIV ET PERMANENTIBVS.) Exemplar Corbeiense, *admanentibus. Idem.*

d *Ligati Neruo pedes* Memini monuisse me aliquando Neruum esse tortorum instrumentum quo pedes Christianorum & crura alligabant, erat autem ligneum, & multis foraminibus separatum, vt faciliùs membra torquerentur, tanta scilicet vi, vt plerumque luxarentur Plutarchus de Deo Socr. *τὼς πόδας ἐν τῷ ξύλῳ δεδεμένους. alligati pedes in neruo* vide Baronium ad Martyrolog. Euseb. lib 5. hist. eccl Prudent. in S. Vincent. PRI.

e SACRIFICIA PRO EIS SEMPER) Græci panegyrica celebrauere honori virorum fortium, qui tyrannum sustulerant, aut aliàs pro patria feliciter pugnauerant, vt hoc exemplo suorum animos ad præclara facinora erigerent. Christiani factis anniuersariis laudes Deo dicunt, commemorantes eorum nominibus qui pro fide Christo dicta martyrium fortiter obierunt RIG

f *Martyrum passiones.* Natalia vocat Tertullianus. Diem nimirum intelligendo qua cælo nati sunt. Atque ex hoc loco Pamelius contra Beatum Rhenanum ostendit ecclesiæ consuetudinem in festis Martyrum celebrandis. PRI.

a QVORVM

gratio, vt & illorum coronam dignitas sobolis illustret, & huius gloriam sublimitas generis illuminet. Hinc ad nos, fratres dilectissimi, cum tanta Domini dignatione venientem, testimonio & miraculo eius ipsius; qui se persecutus fuerat, illustrem, quid aliud quàm super pulpitum, id est, super tribunal Ecclesiæ oportebat imponi, vt loci altioris celsitate subnixus, & plebi vniuersæ pro honoris sui claritate conspicuus, legat præcepta & Euangelium Domini, quæ fortiter ac fideliter sequitur? vox Dominum confessa in his quotidie, quæ Dominus locutus est, audiatur? Viderit an sit vlterior gradus ad quem profici in Ecclesia possit. Nihil est in quo magis Confessor fratribus prosit, quàm vt dum Euangelica lectio de ore eius auditur, Lectoris fidem quisquis audierit, imitetur. Iungendus in lectione Aurelio fuerat, cum quo & diuini honoris societate coniunctus est, cum quo omnibus virtutis & laudis insignibus copulatus est, pares ambo, & vterque consimiles; in quantum gloria sublimes, in tantùm verecundia humiles; quantum diuina dignatione promoti, tantum sua quiete & tranquillitate summissi, & virtutum pariter & morum singulis exempla præbentes, & congressioni & paci congruentes, illic robore, hic pudore laudabiles. In talibus seruis lætatur Dominus. In eiusmodi Confessoribus gloriatur, [a] quorum secta & conuersatio sic proficit ad præconium gloriæ, vt magisterium cæteris præbeat disciplinæ. Ad hoc eos Christus esse hîc in Ecclesia diu voluit, ad hoc de media morte subtractos, [b] quadam dixerim resurrectione circa eos facta, incolumes reseruauit; vt dum nihil in honore sublimius, nihil humilitate submissius à fratribus cernitur, hos eosdem fraternitas sectata comitetur. Hos tamen lectores interim constitutos sciatis, quia oportebat lucernam super candelabrum poni, vnde omnibus luceat, & gloriosos vultus [c] in loco altiore constitui, vbi ab omni populo circumstante conspecti incitamentum gloriæ videntibus præbeant. Cæterùm Presbyterij honorem designasse nos illis iam sciatis, vt & [d] sportulis iisdem cum Presbyteris honorentur, & [e] diuisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur, sessuri nobiscum prouectis & corroboratis annis suis; quamvis in nullo minor possit videri ætatis indole, qui consummauit ætatem gloriæ dignitate. Opto vos, fratres charissimi & desideratissimi, semper benè valere.

AD

a QVORVM SECTA ET CONVERSATIO) Ab antecessore siue præceptore sectator & secta: à doctore discipulus & disciplina: a magistro minister & ministerium. RIG.

b QVADAM RESVRRECTIONE CIRCA EOS FACTA) Reuiuiscere videntur qui resurgunt, expergiscentes e somno, vel reualescentes a morbo, præsertim difficili. *Idem.*

c IN LOCO ALTIORE) Suprà dixit, ad pulpitum post catastam venire, Epist. præced. *Idem.*

d SPORTVLIS IISDEM CVM PRESBYTERIS HONORENTVR.) Sic Epist. LXVI. In honore sportulantium fratrum. Videatur Epist. XXVIII. sub finem *Idem.*

e DIVISIONES MENSVRNAS.) De quantitate scilicet communi totius Ecclesiæ Carthaginensis erogatione contributa. Extra hanc communem erat alia de quantitate propria Cypriani. infra Epist. XXXVI. *Idem.*

AD EOSDEM DE NVMIDICO ORDINATO Presbytero.

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS ET PLEBI vniuersæ, charissimis ac desideratissimis fratribus, Salutem.

XXXV.

NVNCIANDVM vobis fuit, fratres charissimi, quod pertineat & ad communem lætitiam, & ad Ecclesiæ nostræ maximam gloriam. [a] Nam admonitos nos & [b] instructos sciatis dignatione diuina, vt Numidicus Presbyter ascribatur [c] presbyterorum Carthaginiensium numero, & nobiscum sedeat in Clero, luce clarissima confessionis illustris, & virtutis ac fidei honore sublimis; qui hortatu suo [d] copiosum Martyrum numerum lapidibus & flammis necatum [e] ante se misit: quique vxorem adhærentem lateri suo, concrematam simul cùm cæteris (vel conseruatam magis dixerim) lætus aspexit. Ipse semiustulatus & lapidibus obrutus, [f] & pro mortuo derelictus, dum postmodum filia sollicito pietatis obsequio cadauer patris inquireret, semianimis inuentus, [g] & extractus, & refocil-

a NAM ADMONITOS NOS ET INSTRVCTOS SCIATIS DIGNATIONE DIVINA) Sic solet Cyprianus, quod absente clero per se ipse facere ordinando videbatur, ad Dei monitum referre. Itaque infrà dicet, Interim quod ostenditur fiat. RIG.

b *Instructos sciatis dignatione diuina.* Sic epistola præcedenti, diuinæ dignationis admonitu suscepisse dicit Celerinum lectoris officium. epistola quoque 33. præcessisse ordinationem Aurelij suffragia diuina. Hinc collige non prophanas sed sacras iam olim habitas ordinationes clericorum, non modò Hypodiaconorum, Diaconorum presbyterorum, sed & lectorum, vsque adeò vt ferè signa quæpiam diuinitus ante ordinationem illorum contingerent. PAM.

c *Presbyterorum Carthagin.* Conatur Pamelius euincere distinctos Apostolorum temporibus Episcopos & presbyteros. Quod quam bellè & quam verisimiliter iudicent omnes. Excutienda in hanc rem sunt quæ B. Hieronymus scripsit in epist. ad Titum. RIG.

d COPIOSVM MART. NVMERVM.) In Beneuentano & Veronensi, & in editione Rom. *gloriosum martyrum numerum*. RIG.

e ANTE SE MISIT) In Beneuentano, *præmisit*. *Idem.*

f ET PRO MORTVO DERELICTVS.) In Veronensi: *Et pro mortuo propemodum relictus. Denique cum postmodum filia. Idem.*

g ET EXTRACTVS ET REFOCILLATVR) In

focillatus à comitibus, quos ipse præmiserat, [a] remansit inuitus, sed renſtandi (vt videmus) hæc fuit cauſa, vt eum Clero noſtro Dominus adiungeret, & deſolatam per lapſum quorumdam Presbyterij noſtri copiam glorioſis ſacerdotibus adornaret. Et [b] promouebitur quidem, cùm Deus permiſerit, ad ampliorem locum religionis ſuæ, quando in præſentiam protegente Domino venerimus. Interim [c] quod oſtenditur fiat, vt cum gratiarum actione ſuſcipiamus hoc Dei munus, ſperantes de miſericordia Domini eiuſmodi ornamenta complura; vt redintegrato Eccleſiæ ſuæ robore, tam mites, & humiles faciat [d] in conſeſſus noſtri honore florere. Opto vos, fratres chariſſimi ac deſideratiſſimi, ſemper benè valere.

AD

Veron. & in ed. Rom. *Et extractus & vix focillatus.* qui velut ad foculum recaluit. R I G.

a REMANSIT INVITVS.) Indicio ſibi adhuc à Domino in carne commeatu. *Idem*

b PROMOVEBITVR AD AMPLIOREM LOCVM.) Ad locum ſummi ſacerdotis, id eſt, Epiſcopi. interim ſedebit in ordine ſecundo, qui eſt presbyteratus, nam & in tertio ſacerdotij gradu eſt diaconatus, nempe & diaconiom, ſicut presbyterium *Idem*.

c QVOD OSTENDITVR FIAT.) Quod oſtenditur diuina, vt ſupra dixit, dignatione. *Idem*.

d IN CONSESSVS NOSTRI HONORE FLORERE.) Poſt floridam ſcilicet confeſſionem. *Idem*.

AD CLERVM DE CVRA PAVPERVM ET PEREgrinorum.

CYPRIANVS PRESBYTERIS, ET DIACONIBVS FRATRIbus chariſſimis, Salutem.

XXXVI. SALVTO vos, fratres chariſſimi, per Dei gratiam incolumis, optans citò ad vos venire, vt deſiderio tam meo quàm veſtro & omnium fratrum ſatisfiat. Oportet nos tamen paci communi conſulere, & interdum quamuis cum tædio animi noſtri deeſſe vobis, ne præſentia noſtri inuidiam & violentiam gentilium prouocet; & ſimus auctores rumpendæ pacis, qui magis quieti omnium conſulere debemus. Quando ergo vos ſcripſeritis rebus compoſitis me venire debere, aut [a] ſi antè dignatus fuerit Dominus oſtendere, tùnc ad vos veniam. vbi enim mihi aut melius poſſit eſſe, aut lætius, quàm illic, [b] vbi me Deus & credere voluit & creſcere? Viduarum, & infirmorum & omnium pauperum curam peto diligenter habeatis: ſed & peregrinis, ſi qui indigentes fuerint, [c] ſumptus ſuggeratis [d] de quantitate mea propria, quam apud Rogatianum compresbyterum noſtrum dimiſi: quæ quantitas ne fortè iam vniuerſa erogata ſit, miſi eidem per Naricum Acoluthum aliam portionem, vt largiùs & promptiùs circa laborantes fiat operatio. Opto vos fratres chariſſimi, ſemper benè valere.

AD

AD EPISTOLAM XXXVI.

[a] SI ANTE DIGNATVS FVERIT DOMINVS OSTENDERE.) Huiuſce dignationis diuinæ ſigna ſibi oblata ſæpè commemorat Cyprianus. atque hinc meritò ſibi apud clerum & plebem honoris & gratiæ plurimum conciliat. R I G.

b VBI ME DEVS ET CREDERE VOLVIT ET CRESCERE.) Credidit, vocatus ad Fidem: creuit, vocatus ad Epiſcopatum. *Idem*.

c SVMPTVS SVGGERATIS DE QVANTITATE MEA PROPRIA.) Erat apud Chriſtianos, jam æuo Tertulliani, Arcæ aliquod genus, vbi ſeruabantur pecuniæ communi fidelium munificentia contributæ, ad pauperum vſus erogandæ. Præter eas pecunias in Arca illa communi depoſitas, erat pecunia quā Cyprianus de quantitate ſua propria penes Rogatianum dimiſerat; vnde poſſent neceſſaria ſubleuandis peregrinorum neceſſitatibus depromi *Idem*

d DE QVANTITATE MEA PROPRIA.) Sic ipſe ſub finem Epiſt. v I. in cod. Remenſi: De ſumpticulis propriis, quos mecum ferebam, miſi vobis COL. *Idem*.

AD CLERVM VT CONFESSORIBVS IN CARCERE conſtitutis omnis humanitas præbeatur.

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS fratribus, Salutem.

XXXVII. QVAMQVAM ſciam vos, fratres chariſſimi, litteris meis frequenter admonitos eſſe, vt glorioſa voce Dominum confeſſis, & in carcere conſtitutis omnis diligentia præbeatur: tamen identidem vobis incumbo, ne quid ad curam deſit iis, quibus ad gloriam nihil deeſt. Atque vtinam loci & gradus mei conditio permitteret, vt ipſe nunc præſens eſſe poſſem: promptus & libens ſolemni miniſterio cuncta circa fortiſſimos fratres noſtros dilectionis obſequia complerem ſed officium meum veſtra diligentia repræſentet, faciat omnia quæ fieri oportet circa eos, quos in talibus meritis fidei ac virtutis illuſtrauit diuina dignatio. Corporibus etiam omnium, qui etſi tecti non ſunt in carcere, tamen glorioſo exitu mortis excedunt, impertiatur & vigilantia, & cura propenſior. neque enim vir-

cus eorum aut honor minor est, quò minus ipsi quoque inter beatos Martyres aggregentur. Quod in illis est, tolerauerunt quidquid tolerare parati & prompti fuerunt. Qui se tormentis & morti sub oculis Dei obtulit, passus est quicquid pati voluit. Non enim ipse tormentis, sed tormenta ipsi defuerunt. Qui in me confessus fuerit coram hominibus, & ego confitebor in eum coram Patre meo, dicit Dominus; Confessi sunt. Qui tolerauerit vsque ad finem hic saluus erit, dicit Dominus. Tolerauerunt, & ad finem vsque incorrupta & immaculata virtutum suarum merita pertulerunt. Et iterùm scriptum est: Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ. Vsque ad mortem fideles, & stabiles, & inexpugnabiles perseuerauerunt. [a] Cùm voluntati & confessioni nostræ in carcere & vinculis accedit & moriendi terminus, consummata Martyris gloria est. [b] Denique & dies eorum quibus excedunt annotate, vt commemorationes eorum inter memorias Martyrum celebrare possimus. quamquam Tertullus fidelissimus & deuotissimus frater noster pro cætera sollicitudine, & cura sua, quam fratribus in omni obsequio operationis impertit, (qui nec illic [c] circa curam corporum deest) scripserit & scribat, ac significet mihi dies quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatem gloriosæ mortis exitu transeunt, & celebrentur hic à nobis oblationes & [d] sacrificia ob commemorationes eorum, quæ citò vobiscum Domino protegente celebrabimus. Pauperibus quoque, vt sæpè jam scripsi, cura ac diligentia vestra non desit, iis tamen, qui in fide stantes, & nobiscum fortiter militantes, Christi castra non reliquerunt: quibus quidem nunc maior à nobis & dilectio & cura præstanda est: quod nec paupertate adacti, nec persecutionis tempestate prostrati, cùm Domino fideliter seruiunt, cæteris quoque pauperibus exemplum fidei præbuerunt. Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi, semper benè valere & nostri meminisse. Fraternitatem meo nomine salutate. Valete.

AD

a CVM VOLVNTATI ET CONFESSIONI NOSTRAE.) Perperam huius Epistolæ argumentum Pamelius differentiam fuisse contendit inter Confessores & Martyras, quasi martyr haberi non debeat, qui post gloriosam Christiani nominis confessionem tormenta mortémve non sit passus. Perperam, dico. Nam hic apertissimè Cyprianus martyrum numero adnumerari debere ait Confessores, qui supremum diem in carcere obierint. Hoc verò Pamelius non negauerit, Confessores, quibus extra carcerem, extráve exilium supremus dies obuenit, pulcræ confessionis honore, si non martyrii gloria, coronari. At Confessor in carcere, cuius sanguini mors incruenta pepercit, hoc certè ab consummato martyre distare videbitur, quod etsi non ipse tormentis defuerit, sed ipsi tormenta defuerint: attamen obscurior eius est constantia: quod in ambiguo sit, an si tormenta venissent, perseuerasset in tormentis RIG.

b *Denique & dies eorum quibus excedunt.* Morem hunc iam inde in Ecclesia seruatum non dubito, ex quo Romæ constituti sunt Notarii, qui gesta Martyrum describerent, quod Clementi Romano adscribit Damasus, alij Fabiano. Certè lib. de cor. mil. Tertullian. fastos ecclesiæ opponit municipalibus solennitatibus gentilium. Porrò hinc originem suam posteà sumpserunt martyrologia quæ vocantur. Quorum primus auctor fuit Eusebius, cuius Martyrologium vertit in latinum D. Hier attestante Beda sub initium retract. in acta Apost. illos imitati sunt idem Beda, Ado Treuirensis, & Florus quidam: è quibus omnibus iussu Caroli M. suum congessit Martyrologium Vsuardus, quod hodiéque in omnibus ecclesiis legitur. Apud Græcos verò idipsum præstitit, sed prolixiùs Simeon Metaphrastes PAM.

c CIRCA CVRAM CORPORVM.) Vt non desint ea quæ sunt ad victum & vestitum necessaria. — *quibus doleat natura negatis* Sed & corporum quoque curam dixerit Cyprianus sepeliendorum. RIG.

d SACRIFICIA QVAE CITO VOBISCVM DOMINO PROTEGENTE CELEBRABIMVS.) Suprà Epist. VII Dominus ad Cyprianum in visione per angelum: Dic illi, inquit, quia pax ventura est & Epist. LI. Persecutionis istius nouissima hæc est & extrema tentatio, quæ & ipsa citò Domino protegente transibit. *Idem.*

AD CALDONIVM, HERCVLANVM ET CÆTEROS de abstinendo Felicissimo.

CYPRIANVS CALDONIO, ET HERCVLANO Collegis; item Rogatiano, & Numidico compresbyteris, S.

XXXVIII

Vehementer contristatus sum, fratres charissimi, acceptis litteris vestris, vt cùm mihi propositum semper & votum sit vniuersam fraternitatem nostram incolumem continere, & illibatum gregem, secundùm quod charitas exigit, reseruare; nunc nuncietis Felicissimum multa improbè & insidiosè esse molitum; vt præter fraudes veteres, & rapinas, de quibus jampridem multa cognoueram; nunc quoque [a] cum Episcopo portionem plebis diuidere, id est, à pastore oues, & filios à parente separare, & Christi membra dissipare tentauerit; Cúmque [b] ego vos pro me vicarios miserim, [c] vt expungeretis necessitates fratrum nostrorum sumptibus, si qui etiam vellent [d] suas artes exercere, addiramento quantum satis

a CVM EPISCOPO PORTIONEM PLEBIS DIVIDERE) Notum est illud, Diuidere cum fratre nolito quod est ad turpia & obscena productum. RIG.

b EGO VOS PRO ME VICARIOS MISERIM) Et in iis quidem ipsum Rogatianum, quem suprà nominauit Epist XXXVI. *Idem.*

c VT EXPVNGERENT. VR NECESSITATES FRATRVM NOSTRORVM SVMPTIBVS.] Matricula necessitatum continebat nomina personarum egentium. Cuius ergo necessitas beneficentia fratrum subleuabatur, eius & nomen expungebatur sic beneficentia necessitatem, & cum necessitate nomen egentis expungebat. *Idem.*

d SVAS ARTES EXERCERE) Tractauit hanc de artibus quæstionem Tertullianus libro de Idololatria. Artes autem intellige Christiano minimè indignas, non scenicas, aut idololatriæ fauentes. *Idem.*

tis esset, desideria eorum iuuaretis: simul etiam & ætates eorum, & conditiones, & merita discerneretis; vt iam nunc ego, cui cura incumbit, omnes optimè nossem, & dignos quoque & humiles, & mites ad Ecclesiasticæ administrationis officia promouerem: illi intercesserit ne quis posset expungi, neve ea, quæ desideraueram, possent diligenti examinatione discerni; comminatus sit etiam fratribus nostris ª qui primi expungi accesserant, potentatu improbo & terrore violento, quod secum in morte non communicarent qui nobis obtemperare voluissent. Cúmque post hæc omnia, nec loci mei honore motus, nec vestra auctoritate & præsentia fractus: instinctu suo quietem fratrum turbans, proripuerit se cum plurimis, ducem se factionis, & seditionis principem temerario furore contestans (in quo quidem gratulor plurimos fratres ab hac audacia recessisse, & vobis acquiescere maluisse, vt cum Ecclesia matre remanerent, & stipendia eius Episcopo dispensante perciperent; quod quidem & cæteros pro certo scio cum pace facturos, & citò ab errore temerario recessuros) interim cùm Felicissimus comminatus sit, ᵇ non communicaturos in morte secum, qui nobis obtemperassent, id est, qui nobis communicarent: accipiat sententiam quam prior dixit; vt abstentum se à nobis sciat; quando ad fraudes eius & rapinas, quas dilucida veritate cognouimus, adulterij etiam crimen accedit; quod fratres nostri graues viri deprehendisse se nunciauerunt, & probaturos se asseuerarunt. Quæ omnia tunc cognoscemus, quando in vnum collegis pluribus permittente Deo conuenerimus. Sed & Augendus, qui nec Episcopum, nec Ecclesiam cogitans, pariter se cum illius conspiratione sociauit, si vltrà cum eo perseuerauerit, sententiam ferat, quam ille in se factiosus, & temerarius prouocauit. Sed & quisquis se inspirationi & factioni eius adiunxerit, sciat se in Ecclesia nobiscum non esse communicaturum: qui sponte maluit ab Ecclesia separari. Has litteras meas fratribus nostris legite, & Carthaginem ad Clerum quoque transmittite, additis nominibus eorum, quicumque se Felicissimo iunxerunt. Opto vos, fratres clarissimi, semper benè valere.

ª QVI PRIMI EXPVNGI ACCESSERANT.] Sic Tertullianus dixerat, *Adsunt esse testes* In aliquo exemplari legitur, *qui primi expungi accersebantur* R 10.

ᵇ NON COMMVNICATVROS IN MORTE SECVM.] Sic suprà: *quod secum in monte non communicarent*. & hæc scriptura est omnium editionum & exemplarium, exceptis duobus Vaticanis, in quibus vtrobique legitur, *in morte*. quasi Felicissimus ille sit comminatus pacem nec in exitu mortalitatis daturum se iis qui Cypriano obtemperarent, nec celebraturum se oblationes & sacrificia ob commemorationes eorum. Nihilominus vulgatam lectionem veram esse arbitramur. vt Felicissimus proripuerit se cum plurimis, & per factionem aduersus Ecclesiam secesserit in Montem: propterea que, vt peruersæ conspirationis auctorem, Cyprianus contraria comminatione repercutiat, Sciat, inquit, se in Ecclesia nobiscum non communicaturum. opponens Ecclesiam fidelium, Monti factiosorum. Comminatus est vobis, dixitque, vos non communicaturos in monte cum ipso: Nos comminamur illi, ac dicimus, non communicaturum in Ecclesia vobiscum. Et tamen hæret scrupulus, quòd in Epistulis sequentibus non faciat mentionem montis, etsi verba multa faciat de Felicissimo, déque illius factione ac secessione. *Idem*.

CALDONII HERCVLANI ET CÆTERORVM AD Clerum Carthaginiensem, de abstento Felicissimo cum suis.

ª CALDONIVS CVM HERCVLANO ET VICTORE collegis, item Rogatiano cum Numidico Presbyteris, S.

XXXIX. ABSTINVIMVS communicatione Felicissimum, & Augendum, item ᵇ Repostum de extorribus, & Irenem Rutilorum, & Paulam sarcinatricem: quod ex annotatione mea scire debuistis. ᶜ Item abstinuimus Sophronium, & ipsum de extortibus Soliassum Budinatium.

ª CALDONIVS CVM HERCVLANO ET VICTORE.] Rectè quidem Pamelius hic pro Nouatiano restituit Rogatianum Sed aliàs peruersus est titulus, nec satis ostendit ad quos epistola mittatur. Apertior erit inscriptio ex editione Manutii: *Caldonius, Herculanus & Victor, collegis: Item Rogatiano cum Numidico, presbyteris*. R 10.

ᵇ REPOSTVM DE EXTORRIBVS.] Qui scilicet, cùm esset in Ecclesia, factus fuerat extorris propter nomen Christi. *Idem*.

ᶜ ITEM ABSTINVIMVS SOPHRONIVM.] Sic legenda videtur hæc clausula: Item abstinuimus Sophronium, & ipsum de extorribus: Soliassum, & Bodinarium vt tres abstentos hic fuisse intelligamus. Sophronium, de extorribus: Soliassum, & Budinarium. *Idem*.

CYPRIANI AD PLEBEM DE QVINQVE PRESBYTERIS schiſmaticis factionis Feliciſſimi.

CYPRIANVS PLEBI VNIVERSÆ, SALVTEM.

XLI.

QVAMQVAM, fratres chariſſimi, Britius fideliſſimus atque integerrimus Preſbyter, item Rogatianus, & Numidicus, Preſbyteri, Confeſſores, & gloria diuinæ dignationis illuſtres, ſed & Diaconi boni viri & Eccleſiaſticæ adminiſtrationi per omnia obſequia deuoti, cum cæteris miniſtris plenam vobis præſentiæ ſuæ diligentiam præbeant, & exhortationibus aſſiduis ſingulos corroborare, ſed & lapſorum mentes conſiliis ſaluοribus regere & reformare non deſinant; tamen ego quantum poſſum admoneo, & quo modo poſſum viſito vos litteris meis. Litteris, inquam, fratres chariſſimi. [a] Hoc enim quorumdam Preſbyterorum malignitas & perfidia perficit, [b] ne ad vos ante diem Paſchæ venire licuiſſet: dum coniurationis ſuæ memores, & antiqua illa contra Epiſcopatum meum, immò contra ſuffragium veſtrum & Dei iudicium venena retinentes, inſtaurant veterem contra nos impugnationem ſuam, & ſacrilegas machinationes inſidiis ſolitis denuò reuocant. Et quidem de Dei prouidentia nobis hoc nec volentibus nec optantibus, immò & ignoſcentibus, & tacentibus, pœnas quas meruerant tependerunt, vt à nobis non eiecti vltrò ſe eiicerent, ipſi in ſe pro conſcientia ſua ſententiam darent, ſecundùm veſtra diuina ſuffragia coniurati & ſcelerati de Eccleſia ſponte ſe pellerent. Nunc apparuit, [c] Feliciſſimi factio vnde veniſſet, quibus radicibus & quibus viribus ſtatet. hi fomenta olim quibuſdam Confeſſoribus & hortamenta tribuebant, ne concordarent cum Epiſcopo ſuo, nec Eccleſiaſticam diſciplinam cum fide & quiete iuxta præcepta Dominica continerent, ne confeſſionis ſuæ gloriam incorrupta & immaculata conuerſatione ſeruarent. Ac ne parum fuiſſet corrupiſſe quorumdam Confeſſorum mentes, & contra ſacerdotium Dei portionem ruptæ fraternitatis armare voluiſſe; nunc ſe ad lapſorum perniciem venenata ſua deceptione verterunt, vt ægros, & ſaucios, & ad capienda fortiora conſilia per calamitatem ruinæ ſuæ minùs idoneos, & minùs ſolidos, à medela vulneris ſui auocent, & intermiſſis precibus, & orationibus, quibus Dominus [d] longa & continua ſatisfactione placandus eſt, ad exitioſam temeritatem mendacio captioſæ pacis inuitent. Sed oro vos, fratres, vigilate contra inſidias diaboli, & pro veſtra ſalute ſolliciti contra mortiferam fallaciam diligentiùs excubate. Perſecutio eſt hæc alia & alia tentatio, & [e] quinque [f] iſti Preſbyteri nihil aliud ſunt quàm quinque primores illi, qui edicto nuper magiſtratibus fuerant copulati, vt fidem noſtram ſubuerterent, vt [g] gracilia fratrum corda ad letales laqueos præuaricatione veritatis auerterent. Eadem nunc ratio, eadem rurſus euerſio, per quinque Preſbyteros Feliciſſimo copulatos, ad ruinam ſalutis inducitur, vt non rogetur Deus, nec qui negauit Chriſtum, eumdem Chriſtum quem negauerat, deprecetur; poſt culpam criminis tollatur & pœnitentia, nec per Epiſcopos & ſacerdotes Domino ſatisfiat, ſed relictis Domini ſacerdotibus contra Euangelicam diſciplinam noua traditio ſacrilegæ inſtitutionis exſurgat; cúmque ſemel placuerit tam nobis quàm Confeſſoribus & Clericis vrbicis, item vniuerſis Epiſcopis vel in noſtra Prouincia, vel trans mare conſtitutis, vt nihil innouetur circa lapſorum cauſam, niſi omnes in vnum conuenerimus, & collatis conſiliis cum diſciplina pariter & miſericordia temperatam ſententiam fixerimus; contra hoc conſilium noſtrum rebelletur, & omnis ſacerdotalis auctoritas & poteſtas factioſis conſpirationibus deſtruatur. Quas nunc pœnas patior, fratres chariſſimi, quod ipſe ad vos in præſentiarum venire non poſſum,

a *Hoc enim quorumdam presbyterorum.* Poſteà quinque fuiſſe Presbyteros dicit, nomina eorum habes infrà epiſt 51. quos ex hac epiſt conſtat vitæ Cypriani inſidiatos quæ autem fuerint ſacrilegæ eorum machinationes contra Cyprianum, perſpicuum ſit dicta epiſt. quòd nempè Fortunatum, quemdam pſeudo-epiſcopum in locum eius ſubſtituerint. PAM.

b NE AD VOS ANTE DIEM PASCHAE VENIRE LICVISSET; Omnia tunc ſchiſmatici turbauerant in Eccleſia Carthaginienſi, auctoritatem ſibi arrogantes pacis dandæ lapſis, cauſſa nondum ad eccleſiaſticæ diſciplinæ normam ſatis examinata, ideòque Cyprianus reditum ſuum differendum ſibi eſſe duxit, ne ad feriarum paſchalium ſolennia, plebis concurſus, Epiſcopi reducis inuidioſa præſentia, nouarum occaſionem turbarum præberent factioſis. hæc ipſa Cypriani verba pagina ſequenti, ſatis innuunt; *dum per minas & per inſidias perfidorum caueamus, ne aduenientibus nobis tumultus illic maior oriatur* RIG.

c *Feliciſſimi factio.* Liber N. F. Feliciſſimi prouectio. *Idem.*

d LONGA ET CONTINVA SATISFACTIONE PLAC.) Quæ ſcilicet inuidiam facere videatur epiſcopo pacem differenti aut renuenti. RIG.

e QVINQVE ISTI PRESBYTERI) Horum nomina prodit Epiſtola LV. *Idem.*

f ISTI PRESBYTERI NIHIL ALIVD SVNT QVAM QVINQVE PRIMORES ILLI.) Quàm exquiſitè omnia quæ ad ſuam cauſam faciunt congerit, vt inuidiam aduerſario faciat! Quinque presbyteros, qui ſe Feliciſſimo ſociauerant, vt calumniam & periculum Cypriano crearent à Deo ſibi oſtenſos ac ſignificatos eſſe ait per illos quinque primores qui magiſtratuum aduerſus Chriſtianos edicto ſubſcripſerant ac proinde quinque illos presbyteros non minore dignos odio, quàm illos quinque primores perſecutionis fautores. *Idem*

g *Gracilia fratrum corda,* Liber N. F. fragilia fr. cor. *Idem,*

possum ipse singulos aggredi, ipse vos [a] secundùm Domini & Euangelij eius magisterium cohortari. Non suffecerat exilium iam biennij, & à vultibus atque ab oculis vestris lugubris separatio, dolor iugis & gemitus, qui me solum sine vobis continua lamentatione discruciat? lachrymæ diebus ac noctibus profluentes, quod sacerdoti, quem tanto amore & ardore fecistis, nec dum vos salutare, & nec dum complexibus vestris inhærere contingat. Accessit hic tabescenti animo nostro dolor maior, quod in tanta sollicitudine, ac necessitate [b] excurrere ad vos ipse non possum, dum per minas & per insidias perfidorum cauemus, ne aduenientibus nobis tumultus illic maior oriatur; & cùm paci & tranquillitati Episcopus prouidere in omnibus debear, ipse materiam seditioni dedisse, & persecutionem denuò exacerbasse videatur. Hinc tamen, fratres dilectissimi, hinc admoneo pariter & consulo, ne perniciosis vocibus temerè credatis, ne fallacibus verbis consensum facilè commodetis, ne pro luce tenebras, pro die noctem, pro cibo famem, pro potu sitim, venenum pro remedio, mortem pro salute sumatis. Ne ætas vos eorum nec auctoritas fallat; qui ad duorum Presbyterorum veterem nequitiam respondentes sicut illi Susannam pudicam corrumpere, & violare conati sunt, sic & hi adulterinis doctrinis Ecclesiæ pudicitiam corrumpere, & veritatem Euangelicam violare conantur. Clamat & dicit Dominus; Nolite audire sermones pseudoprophetarum, quoniam visiones cordis eorum frustrantur eos. Loquuntur, sed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abiiciunt verbum Domini: Pax erit vobis. Pacem nunc offerunt, qui ipsi non habent pacem. In Ecclesiam lapsos reducere & reuocare promittunt, qui de Ecclesia recesserunt. Deus vnus est, & Christus vnus, & vna Ecclesia, & [c] cathedra vna super Petrum Domini voce fundata. Aliud altare constitui, aut sacerdotium nouum fieri præter vnum altare, & vnum sacerdotium, non potest. Quisquis alibi collegerit, spargit. Adulterum est, impium est, sacrilegum est, quodcumque humano furore instituitur, vt dispositio diuina violetur. Procul ab huiusmodi hominum contagione discedite, & sermones eorum velut cancer & pestem fugiendo vitate, præmonente Domino & dicente: Cæci sunt duces cæcorum: cæcus autem cæcum ducens, simul in foueam cadent. [d] Intercedunt precibus nostris, quas nobiscum diebus ac noctibus Deo funditis, vt eum iusta satisfactione placetis; intercedunt lacrymis nostris, quibus commissi delicti crimen abluitis: intercedunt paci, quam verè & fideliter de Domini misericordia postulatis, nec sciunt scriptum esse: Et Propheta ille aut somnium somnians, ille qui locutus est, vt errare te faceret, à Domino Deo tuo interficietur. Nemo vos, fratres, errare à Domini viis faciat. Nemo vos Christianos ab Euangelio Christi rapiat. nemo filios Ecclesiæ de Ecclesia tollat. pereant sibi soli, qui perire voluerunt. extra Ecclesiam soli remaneant, qui de Ecclesia recesserunt. Soli cum Episcopis non sint, qui contra Episcopos rebellarunt. Coniurationis suæ pœnas soli subeant, qui olim [e] secundùm vestra suffragia, nunc secundùm Dei iudicia, sententiam coniurationis & malignitatis suæ subire metuerunt. Monet nos Dominus in Euangelio suo, dicens: Reiicitis mandatum Dei vt traditionem vestram statuatis. Qui mandatum Dei reiiciunt, & traditionem suam statuere conantur, fortiter à vobis & firmiter respuantur. Sufficiat lapsis ruina vna, nemo volentes surgere sua circumuentione præcipitet. nemo iacentes pro quibus nos rogamus, vt Dei manu & brachio subleuentur, prosternat grauiùs & deprimat. nemo semianimes, & vt salutem suam pristinam recipiant, deprecantes, ab omni spe salutis auertat. nemo nutantibus lapsus sui caligine omne itineris salutaris lumen extinguat. Instruit Apostolus, dicens; Si quis aliter docet & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Iesu Christi & doctrinæ eius, [f] stupore elatus est; discedendum ab huiusmodi. Et iterùm dicit ipse: Nemo vos decipiat inanibus verbis. propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ. nolite ergo esse participes eorum, [g] non est, quod decepti inanibus verbis, prauitatis eorum incipiatis esse participes. Discedite à talibus, quæso vos, & acquiescite consiliis nostris, qui pro vobis quotidie continuas Domino preces fundimus,

a *Secundùm Domini & Euangelij eius magisterium*. Liber N. F. secundùm D. & E ministerium. Rio.

b EXCURRERE AD VOS NON POSSUM.] Ante diem Paschæ, vt suprà hac Epistola dixit *Idem*.

c CATHEDRA VNA SUPER PETRUM DOMINI VOCE FUNDATA.] Sic legitur in vetustissimo codice Thuani, qui priùs fuerat Nic. Fabri. Sic etiam in laudatissimo illo Veronensi. Neque ambigo sic à Cypriano fuisse hoc loco citata Domini verba Nam & Cypriani mens hoc postulat. & ipsa Christi verba, Tu es Petrus & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, epistola XXVII Petri personæ magis quàm professioni adscribuntur, etsi non dixerit Christus, super hanc petram ædificaturum se Ecclesiam suam, nisi postquam Simoni nomen fecit Petro, ob præclaram illam rectæ fidei professionem, Tu es Christus filius Dei viui. quæ veræ fidei professio petra est, & super hanc petram Christus ædificauit Ecclesiam suam. Hieronymus in ad ea Domini verba, Matth. XVI. 18. Tu es Petrus, &c Simon: qui credebat in petram Christum, Petri largitus est nomen: ac secundùm metaphoram petræ, rectè dicitur ei, Ædificabo ecclesiam meam super te. *Idem*.

d INTERCEDUNT PRECIBUS VESTRIS.] Oppositu & interuentu suo impediunt preces vestras. *Idem*

e *Secundùm vestra suffr*. Lib. I. N. F. secundùm nostra suffrag. *Idem*.

f *Stupore elatus*. Palmarem hic & se dignam correctionem Erasmus dedit, dum *tumore* reposuit, nam græcè est τετύφωται. Pri.

g *Non est quod decepti inanibus verbis*. Liber N. F. Non sit quod decipiat vos inanibus verbis, non prauitatis eorum incipiatis esse participes. Rio.

dimus, qui vos ad Ecclesiam reuocari per Domini clementiam cupimus, qui de Deo stacem plenissimam priùs matri, tum & filiis eius oramus. Cum precibus atque orationibus nostris vestras quoque orationes & preces iungite, cum fletibus nostris vestras lacrymas copulate. Vitate lupos, qui oues à pastore secernunt: vitate linguam diaboli venenatam, qui ab initio mundi fallax semper & mendax mentitur vt fallat: blanditur, vt noceat: bona promittit, vt malum tribuat: vitam pollicetur, vt perimat. Lucent nunc quoque verba eius, & venena manifesta sunt: pacem pollicetur, ne perueniri possit ad pacem: salutem promittit, ne qui deliquit, veniat ad salutem; Ecclesiam spondet; quando id agat, vt qui illi credit, in totum ab Ecclesia pereat. Nunc est, fratres dilectissimi, vt & qui statis fortiter perseueretis, & stabilitatem vestram gloriosam, quam in persecutione tenuistis, perpetua firmitate seruetis, & si qui circumueniente aduersario lapsi estis, in secunda hac tentatione spei & paci vestræ fideliter consulatis; & vt vobis Dominus ignoscat, à sacerdotibus Domini non recedatis; cùm scriptum sit; Et homo quicumque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille. Persecutionis istius nouissima hæc est, & extrema tentatio, [a] quæ & ipsa citò Domino protegente transibit, vt repræsentet vobis post Paschæ diem cum collegis meis; quibus præsentibus secundùm arbitrium quoque vestrum, & omnium nostrûm commune consilium, [b] sicut semel placuit, ea quæ agenda sunt, disponere pariter & limare poterimus. si quis autem pœnitentiam agere, & Deo satisfacere detrectans, ad Felicissimi & satellitum eius partes concesserit, & se hæreticæ factioni coniunxerit; sciat se posteà ad Ecclesiam redire, & cum Episcopis & plebe Christi communicare non posse. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere, & circa Domini misericordiam exorandam continuis nobiscum precibus insistere,

EPISTOLÆ

a QVAE ET IPSA CITO DOMINO PROTEGENTE TRANSIBIT.] Sic ipse, Epist. XXXVII. sub finem, *qua citò vobiscum Domino protegente celebrabimus.* RIG.

b SICVT SEMEL PLACVIT.] A primordio sui episcopatus, vt ipse testatur Epist. V. sub finem. *Idem.*

EPISTOLÆ SCRIPTÆ SVB PONTIFICATV Cornelij & Lucij.

CYPRIANVS AD CORNELIVM QVOD ORDINATIONEM Nouatiani non receperit.

CYPRIANVS CORNELIO FRATRI, SALVTEM.

XLI.

VENERVNT ad nos, frater charissime, missi à Nouatiano Maximus presbyter & Augendus Diaconus, & Macheus quidam, & Longinus. Sed enim cum ex litteris quas secum ferebant, & ex eorum sermone atque asseueratione, Nouatianum Episcopum factum comperissemus, illicitæ & contra Ecclesiam Catholicam factæ ordinationis prauitate commoti, à communicatione eos nostra statim cohibendos esse censuimus, refutatis interim ac retusis, quæ obstinatè ac pertinaciter asserere tentabant. Nam & ego & collegæ plurimi qui ad me conuenerant, expectauimus aduentum collegarum nostrorum Caldonij & Fortunati (quos ad te nuper & coëpiscopos nostros qui ordinationi tuæ affuerant, legatos miseramus, vt eis aduentantibus, & rei gestæ veritatem reportantibus, maiore auctoritate & elucida per eos probatione, partis aduersæ improbitas frangeretur. Superuenerunt verò Pompeius & Stephanus collegæ nostri, qui & ipsi quoque ad instruendos istic nos manifesta secundùm grauitatem ac fidem suam indicia ac testimonia protulerunt, vt nec necesse fuerit audiri vltrà eos qui [a] Nouatiano venerant missi. Qui cùm in statione inuidiosis quoque conuiciis & clamoribus turbulentis proruerent; & flagitarent, vt crimina quæ se afferre ac probare dicebant publicè, [b] à nobis, & à plebe cognoscerentur; grauitati nostræ negauimus conuenire, vt collegæ nostri iam delecti & ordinati, & laudabili multorum sententia comprobati, ventilandum vltrà honorem maledica æmulantium voce pateremur. Et quia, quibus refutati & compressi sunt, & illicitis conatibus hæresim fecisse nudati sunt, in Epistolam congerere longum fuit; ex Primitiuo compresbytero nostro plenissimè singula, quando ad vos venerit

a A Nouatiano. Erat hic Nouatianus ecclesiæ Romanæ presbyter, & inter primores, vt potè qui (vti constat ex epist. ad Antonianum) cum Moyse & aliis subscripserit Epistolæ Cleri Romani, quam habes suprà. Hic autem primum in ecclesia schisma concitauit. Nam Cornelio à maiori Cleri parte, episcopis compluribus legitimè electo, ipse factione Nouati presbyteri Africani, in suas partes simulatione quadam sanctitatis protraxit confessores quosdam, etiam primos in clero, Maximum, Nicostratum, Synodium, Vrbanum, & Macarium: Ac tandem pseudo-episcopus factus est, vti ex hac epist. & sequentib. perspicuum fit. PAM.

b A NOBIS ET A PLEBE.] Sic Epistola XXXIII. de ordinationibus clericis, inscribitur, *Cyprianus presbyter*

rit audietis. Ac ne eorum furens audacia vnquam desisteret, hîc quoque in schismatis partes Christi membra distrahere, & Catholicæ Ecclesiæ corpus vnum scindere ac laniare nituntur; vt ostiatim per multorum domos, vel oppidatim per quasdam ciuitates discurrentes, obstinationis suæ, & [c] erroris scissi sibi quærant comites. Quibus semel responsum dedimus, nec mandare desistimus, vt perniciosa dissensione & concertatione deposita impietatem esse sciant, matrem deserere: & agnoscant atque intelligant, Episcopo semel facto, & collegarum [d] ac plebis testimonio & iudicio comprobato, alium constitui nullo modo posse: proinde [e] si pacificè sibi, ac fideliter consulunt, si se assertores Euangelij Christi esse confitentur, priùs ad Ecclesiam reuertantur. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

ris & diaconis, item plebi vniuersæ R I G.

c ERRORIS SCISSI.] Sic exemplaria & editiones. Sed praua interpunctio, quæ sensum turbauit, restituenda est, & coniungenda obstinatio cum errore, vt iam ipsi à corpore ecclesiæ scissi, obstinationis & erroris quærant sibi comites. R I G.

d AC PLEBIS TESTIMONIO ET IVDICIO.] In Veronensi legitur: *in Dei iudicio* Quod absque dubio verum est, Nam hoc sæpissimè inculcat Cyprianus, Sacerdotes siue Episcopos tanquam a Deo constitutos, coli & obseruari debere. *Idem.*

e SI PACIFICE SIBI AC FIDELITER CONSVLVNT, SI SE ASSERTORES.] Hæc est scriptura Codicis Beneuentani, & rectissima videtur. *Idem.*

AD CORNELIVM DE ORDINATIONE EIVS A SE comprobata & Felicissimo.

[a] CYPRIANVS CORNELIO FRATRI SALVTEM.

XLII. QVOD serui Dei & maximè [b] sacerdotibus iustis [c] & pacificis congruebat, frater charissime, misertamus nuper collegas nostros Caldonium & Fortunatum; vt non tantùm persuasione litterarum nostrarum, sed præsentia sua & consilio omnium vestrûm eniterentur, quantum possent, & elaborarent, vt ad Catholicæ Ecclesiæ vnitatem scissi corporis membra componerent, & Christianæ charitatis vinculum copularent. Sed quoniam diuersæ partis obstinata & inflexibilis pertinacia non tantùm [d] radicis, & matris sinum, atque complexum recusauit; sed etiam gliscente & in peius crudescente discordia Episcopum sibi constituit, & contra sacramentum semel traditum [e] diuinæ dispositionis & Catholicæ vnitatis, adulterum & contrarium caput extra Ecclesiam fecit: acceptis litteris tam tuis, quàm collegarum nostrorum, item aduentantibus bonis viris, & nobis charissimis collegis nostris Pompeio & Stephano, à quibus hæc omnia [f] cum tristitia communi adserta sunt firmiter & probata, secundùm quod diuinæ traditionis & Ecclesiasticæ institutionis sanctitas pariter ac veritas exigebat, litteras nostras ad te direximus. [g] Sed & per prouinciam nostram hæc eadem collegis singulis in notitiam perferentes, ab his quoque fratres nostros cum litteris dirigendos esse mandauimus. Quamquam mens nostra & propositum iam tunc fratribus & plebi istic vniuersæ manifestatum fuisset, quando litteris nuper [h] ab vtraque parte susceptis tuas litteras legimus, & Episcopatus tui ordinationem singulorum auribus intimauimus. Honoris etiam communis memores, & grauitatis sacerdotalis ac sanctitatis respectum tenentes, ea quæ ex diuerso in librum ad nos transmissum congesta fuerant acerbationibus criminosis, respuimus; considerantes pariter & ponderantes, quod in tanto fratrum religiosóque conuentu, [i] considentibus Dei sacerdotibus & altari posito, nec legi debeant, nec audiri. Neque enim facilè promenda sunt, & incautè ac temerè,

a CYPRIANVS CORNELIO FRATRI.) Non solùm inscriptio, sed tota Epistola fraterna, & ex æquo R I G.

b SACERDOTIBVS IVSTIS.) Hoc est, legitimis: ritè ac legitimè ab Ecclesia constitutis. *Idem.*

c ET PACIFICIS.) Non factiosis & schismaticis *Idem.*

d RADICIS ET MATRIS SINVM.) Suprà dixit: *ad Ecclesiæ Catholicæ vnitatem*: Sic Epist. xlv. etiam ad Cornelium episcopum Rom. scripta: *Scimus nos hortatos eos esse, vt Ecclesiæ catholicæ radicem & matricem agnoscerent.* *Idem.*

e DIVINAE DISPOSITIONIS.) In Corbeiensi, *dispensationis.* *Idem.*

f CVM TRISTITIA COMMVNI.) Sic legitur in Beneuentano: quod sanè conuenientius est eo quod edidit Pamelius, *lætitia.* *Idem.*

g SED ET PER PROVINCIAM NOSTRAM.) Per Africam. Sic Epist. xlv. *Sed quoniam latiùs fusa est nostra prouincia.* Quod illic sequitur: *Habemus etiam Numidiam & Mauritanias duas sibi cohærentes*, infititium esse videtur, & ab interpretamento quodam ex margine in textum irrepsisse. *Idem.*

h *Ab vtraque parte.* Nempè à parte Cornelij & parte Nouatiani; habent enim pro more veteres, vt dum de schismate in Ecclesia sermo est, partem vocent vtramque, non ecclesiam, quæ vna est & scindi nequit: vbi autem iam deprehensum est vtra ecclesiæ catholicæ adhæreat, hanc quidem ecclesiam, alteram verò partem nuncupant. Sic Augustin. non vno solo loco partis Donati meminit, & extat inter scripta eius, psalmus contra partem Donati. Ita etiam ante illum Optatus Mileuit. contra Parmenianum frequenter. Porrò desiderantur etiam hæ tum Cornelij tum partis Nouatiani litteræ. P A M.

i *Considentibus Dei Sacerdotibus*, &c. Videtur mihi alludere ad consuetudinem illam qua in Synodis soli Episcopi considere consueuerunt. Nam sacerdotes non obscurè per hoc cap. solos episcopos intelligit. Adiecit autem *altari posito*, quia in basilica quapiam vbi erectum erat altare, & iuxta altare fiebant tum stationes, tum conuentus omnes ecclesiastici, & ante tractationem negotiorum offerebatur sacrificium & communicabant omnes. Nam libro de Oratione reprehendit eos Tertullianus, qui stationem solebant statim accepto corpore Domini, vbi inter cætera: Nonne solennior erit statio tua, si & ad aram Dei steteris? P A M E L I V S.

QVAE

temerè publicanda, [a] quæ diſcordioſo ſtylo ſcripta audientibus ſcandalum moueant, & fratres longè poſitos ac trans mare conſtitutos incerta opinione confundant. Viderint qui vel furori ſuo, vel libidini ſeruientes, & diuinæ legis ac ſanctitatis immemores, iactitare interim geſtiunt quæ probare non poſſunt; & cùm innocentiam deſtruere atque expugnare non valeant, ſatis habent fama mendaci, & falſo rumore maculas inſpergere. Certè quod præpoſitis & ſacerdotibus congruit, danda opera eſt, vt talia, cùm à quibuſdam ſcribuntur, per nos reſpuantur. vbi enim erit quod diſcimus, ac docemus ſcriptum eſſe: Contine linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur inſidioſè? Item alibi: Os tuum abundauit malitia, & lingua tua complectebatur inſidias: ſedens aduerſus fratrem tuum detrahebas, & aduerſus filium matris tuæ ponebas ſcandalum. Item quod Apoſtolus dicit: [b] Omnis ſermo malus de ore veſtro non procedat, ſed bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus; Porrò hæc fieri debere oſtendimus, ſi, quando talia quorumdam calumnioſa temeritate conſcripta ſunt, legi apud nos non patimur. Et ideircò, frater chariſſime, cùm ad me talia de te & compreſbyteris tecum confidentibus ſcripta veniſſent, quæ religioſam ſimplicitatem ſonabant, nec vllis maledictorum & conuiciorum latratibus perſtrepebant, [c] clero & plebi legi præcepi. Quòd autem ſcripta collegarum noſtrorum qui illic ordinationi tuæ affuerant deſiderauimus; non veteres mores obliti, nouum aliquid quærebamus; nam ſatis erat, vt tu te [d] Epiſcopum factum litteris nunciares; niſi eſſet ex diuerſo diſcrepans factio, quæ criminoſis & calumnioſis commentis ſuis collegarum pariter ac fratrum plurimorum turbaret mentes, & corda confunderet. Cui rei ſopiendæ neceſſarium duximus, vt ſcribentium nobis inde collegarum noſtrorum firma & ſolida auctoritas pararetur: qui moribus ac vitæ & diſciplinæ tuæ condigna litterarum ſuarum teſtimonia prædicantes, æmulis quoque & rerum vel nouitate, vel prauitate gaudentibus, omnem ambigendi & diſcrepandi ſcrupulum ſuſtulerunt; & ſecundùm conſilium noſtrum [e] ſalubri ratione libratæ in hoc fluctu æſtuantium fratrum mentes, ſyncerè ac firmiter tuum ſacerdotium probauerunt. Hoc enim vel maximè frater & laboramus & laborare debemus; vt vnitatem à Domino, & per Apoſtolos nobis ſucceſſoribus traditam, quantum poſſumus, obtinere curemus, & quod in nobis eſt, [f] palabundas & errantes oues, quas quorumdam peruicax factio, & hæretica tentatio à matre ſecernit, [g] in Eccleſiam colligamus; illis ſolis foris remanentibus, qui in obſtinatione ſua vel furore perſeuerauerint, & ad nos redire noluerint; diſcretionis & ſeparationis à ſe factæ & Eccleſiæ derelictæ ipſi rationem Domino reddituri. Quantum verò hic [h] ad Preſbyterium quorumdam, & Feliciſſimi cauſam pertinet, quid hic actum ſit vt ſcire poſſes, litteras ad te collegæ noſtri manu ſua ſubſcriptas miſerunt. qui auditis eis, quid ſenſerint, & quid pronunciauerint, ex eorum litteris diſces. Meliùs autem frater facies, ſi etiam exempla litterarum, quæ ad te legenda pro dilectione communi per Caldonium & Fortunatum collegas noſtros proximè miſeram, quæ de eodem Feliciſſimo, [i] & de Preſbyterio eiuſdem [k] ad Clerum iſtic noſtrum & ad plebem ſcripſeram, legi illic fratribus iubeas, quæ & ordinationem & rationem rei geſtæ loquantur; vt tam iſtic quàm illic circa omnia per nos fraternitas inſtruatur. Exemplaria autem eadem nunc quoque per Mettium Hypodiaconum à me miſſum & Nicephorum Acoluthum tranſmiſi. Opto te, frater chariſſime, ſemper benè valere.

a QVAE DISCORDIOSO STYLO SCRIPTA AVDIENTIBVS SCANDALVM MOVEANT.] Veram eſſe arbitramur Corbeienſis exemplaris ſcripturam. *Quæ diſcordia ſint, & in abundantibus ſcandalum moueant.* RIG.

b OMNIS SERMO MALVS DE ORE VESTRO NON PROCEDAT.] Hoc eſt, nullus ſermo malus de ore veſtro procedat. Ipſe Cyprianus lib. III. Teſtim 113. Omnem viduã & orphanum non vexabitis. Sic in Pſal. CXLVII. Non fecit taliter omni nationi, hoc eſt, nulli nationi fecit taliter. Sic apud Iuuenalem, ſine omni labe, hoc eſt, ſine vlla abſque labe vlla. SAVAR. *Idem.*

c CLERO ET PLEBI LEGI PRAECEPI.] Hæc & præcedentia huius clauſulæ habentur in Codice Veronenſi vti hic edita ſunt. *Idem.*

d EPISCOPVM FACTVM LITTERIS NVNCIARES.] Sic habent exemplaria quædam. Editiones, factis. *Idem.*

e SALVBRI RATIONE LIBRATAE.] Sic Pamelius In Corbeienſi, *liberatas.* In Beneuentano, *liberatum* In Veronenſi, *libratas Idem.*

f PALABVNDAS ET ERRANTES OVES.] In Veronenſi, balabundas. In Regio, belabundas. *περίεργα λέγουσι* BE. Sed in epiſtola XLVI. Cornelius dicet, *ipſos viderent in Eccleſia conſtitutos, quos errantes & palabundos eamdem viderant. Idem.*

g IN ECCLESIAM COLLIGAMVS.] Eccleſiaſtica ſynaxi. *Idem.*

h AD PRESBYTERIVM QVORVMDAM.] In Veronenſi. *presbyterorum.* quod verum eſſe arbitramur. Paolò pòſt: *quæ de eodem Feliciſſimo, & de presbyteris eiuſdem Idem*

i ET DE PRESBYTERIO EIVSDEM.] Hoc eſt, de quibuſdam presbyteris, qui circa illum. *Idem.*

k AD CLERVM ISTIC NOSTRVM Vera hæc ſcriptura, vnde eſt illa in quibuſdam exemplaribus deprauata: *ad eccleſiaſticum noſtr. Idem.*

AD EVMDEM QVOD AD CONFESSORES A NOVATIANO seductos litteras fecerit.

CYPRIANVS CORNELIO FRATRI, SALVTEM.

ET religiosum vobis, & necessarium existimaui, frater charissime, ad Confessores, qui illic sunt, & Nouatiani ac Nouati obstinatione & prauitate seducti de Ecclesia recesserunt, litteras breues facere, quibus eos pro affectione mutua conuenirem, vt ad matrem suam, [a] id est, Ecclesiam Catholicam reuertantur. Quas litteras tibi à Mettio Hypodiacono legi priùs mandaui, ne quis aliud me scripsisse fingeret, quàm quod meis litteris continetur. mandaui tamen eidem Mettio à me ad vos misso, vt de tuo arbitrio rem gerat, & si easdem litteras Confessoribus putaueris esse reddendas, tunc eas tradat. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

AD

a ID EST, AD ECCLESIAM CATHOLICAM. Ad Catholicam vnitatem. Epist. seq. Et Epist. XLV. vt *Ecclesia Catholica radicem & matricem agnoscant*, RIG.

AD CONFESSORES ROMANOS, VT AD VNItatem redeant.

CYPRIANVS MAXIMO ET NICOSTRATO, ET CÆTEris Confessoribus, Salutem.

XLIV. [a] CVM frequenter charissimi, cognoueritis ex litteris meis, quem & confessioni vestræ honorem; & [b] fraternitati connexæ dilectionem meo sermone seruauerim: credatis quæso & acquiescatis his litteris meis; quibus [c] vobis & actui, ac laudibus vestris & scribo, & simpliciter ac fideliter consulo. Grauat enim me atque contristat, & intolerabilis [d] perculsi & penè prostrati pectoris mœstitia perstringit; cùm vos illic comperissem contra Ecclesiasticam dispositionem, contra Euangelicam legem, contra institutionis Catholicæ vnitatem, alium Episcopum fieri consensisse, [e] id est, quod nec fas est, nec licet fieri, Ecclesiam aliam constitui, Christi membra discerpi, Dominici gregis animum & corpus vnum discissa æmulatione lacerari. Quod quæso vt in vobis saltem illicitum istud fraternitatis nostræ discidium non perseueret, sed & confessionis vestræ & diuinæ traditionis memores ad matrem reuertamini vnde prodiistis, vnde ad confessionis gloriam cum eiusdem matris exultatione venistis. Nec putetis sic vos Euangelium Christi asserere, dum vosmetipsos à Christi grege & ab eius pace & concordia separatis; cùm magis militibus gloriosis, & bonis congruat intra domestica castra consistere, & intus positos ea, quæ in commune tractanda sunt, agere ac prouidere. Nam cùm vnanimitas & concordia nostra scindi omninò non debeat, quia nos Ecclesia derelicta foras exire, & [f] ad vos venire non possumus, vt vos magis ad Ecclesiam matrem, & [g] ad nostram fraternitatem reuertamini, quibus possumus hortamentis petimus & rogamus. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

AD

a CVM FREQVENTER. Scribit ad Confessores Romanos Episcopus Carthaginis, ac de rebus eorum curam gerit, consulit, hortatur. RIG.

b FRATERNITATI CONNEXÆ.) Quæ alium scilicet Episcopum fieri consenserat, Nouatiani dolo decepta. *Idem.*

c VOBIS ET ACTVI.) Actum dicit, Confessionem nominis Christi. Suprà *dixerat, confessionis vestræ honorem. Idem.*

d PERCVLSI ET PENE PROSTRATI.] In quibusdam exemplaribus non legitur, *perculsi.* In Veronensi scribitur, *percussi. Idem.*

e ID EST, QVOD NEC FAS EST NEC LICET FIERI.] Hæc omiserunt exemplaria quædam. *Idem.*

f AD VOS VENIRE.] Pro dilectione Christiana optabat conuenire posse Confessores & sic alloqui, Venio ad vos, fratres charissimi. Est enim hæc formula quasi præsentis. Sic Epistola seq. *vbi nos in præsentiam venimus. Idem.*

g AD NOSTRAM FRATERNITATEM.] Perperam in Beneuentano, *vestram.* Nostram fraternitatem dicit Cyprianus, non connexam Confessoribus illis, arte & fraude Nouatiani deceptis. Nostram igitur, id est, non scismaticam, sed quæ permanserat in vnius ecclesiæ sinu, in matris ecclesiæ concordia. *Idem.*

AD CORNELIVM DE POLYCARPO HADRVMETINO.

CYPRIANVS CORNELIO FRATRI, SALVTEM.

LEGI litteras tuas, frater charissime, quas per Primitiuum compresbyterum nostrum misisti, in quibus te comperi motum, quòd cum de Hadrumetina Colonia Polycarpi nomine ad te litteræ dirigerentur, posteaquàm nos, ego & Liberalis in eumdem locum venissemus, cœpissent illuc ad Presbyteros & Diaconos litteræ dirigi. Quod scire te volumus & pro certo credere, nulla id leuitate aut contumelia factum. Sed cum statuissemus collegæ complures, qui in vnum conueneramus, vt legatis ad vos coëpiscopis nostris Caldonio & Fortunato missis, omnia interim integra suspenderentur, donec ad nos iidem collegæ nostri rebus illic aut ad pacem redactis, aut pro veritate compertis redirent. Presbyteri & Diaconi in Hadrumetino consistentes, Polycarpo coëpiscopo nostro absente, ignorabant quid nobis in commune placuisset. At vbi nos in præsentiam venimus, comperto consilio nostro, ipsi quoque quod & cæteri obseruare cœperunt, vt in nullo Ecclesiarum istic consistentium consensio discreparet. Quidam tamen mentes nonnumquam & animos sermonibus suis turbant, dum aliter quædam quàm se habet veritas, nunciant. Nos enim singulis nauigantibus, ne cum scandalo vllo nauigarent, rationem reddentes, scimus nos hortatos eos esse, [a] vt Ecclesiæ Catholicæ radicem & matricem agnoscerent ac tenerent. [b] Sed quoniam latiùs fusa est nostra prouincia, habet etiam Numidiam, & [c] Mauritanias duas sibi cohærentes; ne [d] in vrbe schisma factum absentium animos incerta opinione confunderet, placuit vt per Episcopos, retentâ à nobis rei veritate, & ad comprobandam ordinationem tuam [e] facta auctoritate maiore, tum demum scrupulo omni [f] de singulorum pectoribus excusso, per omnes omninò istic positos litteræ fierent, (sicuti fiunt) vt te vniuersi collegæ nostri & communicationem tuam, id est, Catholicæ Ecclesiæ vnitatem pariter & charitatem probarent firmiter ac tenerent. Quod diuinitus euenisse, & consilium nostrum [g] prouidenter profecisse gaudemus. Sic enim nunc Episcopatus tui & veritas pariter & dignitas, apertissima luce & manifestissima, & firmissima comprobatione fundata est, vt ex rescriptis collegarum nostrorum, qui ad nos litteras inde fecerunt, & ex relatione, ac testimoniis coëpiscoporum Pompeij, & Stephani, & Caldonii, ac Fortunati ordinationis tuæ & origo necessaria, & ratio iusta, & gloriosa quoque innocentia ab omnibus noscerur. Quod vt simul cum cæteris collegis nostris stabiliter ac firmiter administremus, atque vt Catholicæ Ecclesiæ pacem concordiæ vnanimitate teneamus, perficiet diuina dignatio; vt [h] Dominus, qui sacerdotes sibi in Ecclesia sua eligere & constituere dignatur, electos quoque, & constitutos sua voluntate atque opitulatione tueatur, gubernantes inspirans, ac subministrans, & ad improborum contumaciam frænandam, vigorem, & ad lapsorum fouendam pœnitentiam, lenitatem, Opto te, frater charissime, semper benè valere.

CORNELII

a ECCLESIAE CATHOLICAE RADICEM ET MATRICEM.) Mos de communicatione Romana, dicet: Catholicæ Ecclesiæ vnitatem. Sic Epist. XLII. radicis & matris sinum. Et alibi Cathedram Petri Ecclesiam principalem. Hæc fuêre tunc Monarchiæ Christianæ crepundia. RIG.

Ecclesiæ Catholicæ radicem & matricem agnoscerent. Pari loquendi forma Tertullianus vtitur cap. 21. de præscript. *Constat proinde*, inquit, *omnem doctrinam, quæ cum illis ecclesiis Apostolicis matricibus & Originalibus fidei conspiret, veritati deputandam, id sine dubio tenentem, quod ecclesiæ ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo suscepit.* Sunt autem Matrices ecclesiæ ex quibus tamquam parentibus Christi fides ad nos peruenit, ac per orbem vniuersum diffusa est. PRI.

b SED QVONIAM LATIVS DIFFVSA SIT NOSTRA PROVINCIA.) Suprà, Epist. XLII. RIG.

c MAVRITANIAS DVAS SIBI COHAERENTES.) In vno Vaticano, *Mauritanias sibi cohærentes.* In alio, *habet etiam Numidiam & Mauritaniam sibi cohærentes.* *Idem.*

d IN VRBE.) Sic Epist. XLII. ab Vrbe fugisse. Roma scilicet, quæ pro magnitudine sua Carthaginem præcedit, sic & Carthago Christiana, Romæ Christianæ maiestatem suscipit. *Idem.*

[a] CORNELII AD CYPRIANVM DE CONFESSORIBVS ad vnitatem reuersis.

CORNELIVS CYPRIANO FRATRI, SALVTEM.

XLVI.

QVANTAM sollicitudinem, & anxietatem sustinuimus de iis confessoribus, qui dolo, & malitia hominis callidi, & veteratoris fuerant circumuenti, & penè decepti, & ab Ecclesia alienati; [b] tanta lætitia adfecti sumus, & Deo omnipotenti, & Christo Domino nostro gratias egimus, cùm ij cognito suo errore, & intellecta hominis maligni, velut serpentis, astutia venenata, ad Ecclesiam, vnde exierant, sicut ipsi ex suo corde profitentur, simplici voluntate venerunt. Et primò quidem fratres nostri probatæ fidei, amantes pacem, vnitatem optantes, tumorem illorum mollitum iam adnunciabant, [c] fides tamen non idonea, vt facilè nobis credere daretur, illos penitus esse mutatos. Posteà verò Vrbanus & Sidonius confessores ad Presbyteros nostros venerunt, affirmantes Maximum Confessorem, & Presbyterum secum pariter cupere in Ecclesiam redire: [d] sed quoniam multa præcesserant ab eis designata, quæ tu quoque à coëpiscopis nostris litteris meis cognouisti, vt non temerè eis fides haberetur, ex ipsorum ore, & confessione, ista, quæ per legationem mandauerant, placuit audiri. Qui cùm venissent, & à Presbyteris, quæ gesserant, exigerentur, nouissimè quod per omnes Ecclesias litteræ calumniis, & maledictis plenæ, eorum nomine frequentes missæ fuissent, & penè omnes Ecclesias perturbassent: circumuentos se esse affirmauerunt; [e] nec quid in litteris inesset sciisse: tantummodo circumductos commisisse se quoque schismatica, & hæresis auctores fuisse; vt paterentur ei manus quasi in Episcopum imponi. Qui, cùm hæc, & cætera fuissent exprobrata, vt abolerentur & de memoria tollerentur, deprecati sunt. Omni igitur actu ad me perlato [f] placuit contrahi Presbyterium. Adfuerunt etiam Episcopi quinque, qui & hodie præsentes fuerunt, vt firmato consilio, quid circa personam eorum obseruari deberet, consensu omnium statueretur. Et vt motum omnium & consilium singulorum dignosceres, etiam sententias nostras placuit in notitiam vestri proferri, quas & subiectas leges. His ita gestis in Presbyterium venerunt Maximus, Vrbanus, Sidonius, & Macarius, & plerique fratres qui se eis adiunxerant, summis precibus desiderantes vt ea quæ antè fuerant gesta, in obliuionem cederent, nullaque eorum mentio haberetur; proinde atque si nihil esset vel commissum, vel dictum, inuicem omnibus remissis, cor mundum & purum iam Deo exhiberent; sequentes Euangelicam vocem dicentem: beatos esse puros corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Quod erat consequens, [g] omnis hic actus populo fuerat insinuandus, vt & ipsos viderent in Ecclesia constitutos, quos [h] errantes & palabundos iam diu viderant & dolebant. Quorum voluntate cognita, magnus fraternitatis concursus factus est. Vna vox erat omnium gratias Deo agentium, gaudium pectoris lacrymis exprimentes; complectentes eos, quasi hodie pœna carceris fuissent liberati. Et vt ipsorum propria verba designem: Nos, inquiunt, Cornelium Episcopum sanctissimæ Catholicæ Ecclesiæ, electum à Deo omnipotente & Christo Domino nostro scimus. Nos errorem nostrum confitemur: nos imposturam passi

a CORNELII AD CYPRIANVM] Coniecturam Pamelij, hanc Epistolam Cornelio adserentis, confirmat titulus in Cod. Corbeiensi: *Incipiunt rescripta Cornelij ad Cyprianum, de schismaticis.* Huic verò epistolæ consimilis illa videtur, quam ad Fabianum à Cornelio scriptam fuisse refert Euseb. Hist. VI cap. 43. vbi & fortissimis Confessoribus adnumerantur Vrbanus, & Sidonius, & Maximus. RIG.

b TANTA LÆTITIA ADFECTI SVMVS.] In Corbeiensi: *tantam lætitiam adepti s. Idem*

c FIDES TAMEN NON IDONEA.] Emendanda est hæc clausula ad exemplar Veronense: *Fide tamen non idonea, haud facile nobis credere dabatur, illos repentè esse mutatos. Idem*

d SED QVONIAM MVLTA PRAECESSERANT AB HIS DESIGNATA.) In Veronensi: *Sed quoniam multa processeran: ab eis dessemmata Idem.*

e NEC QVID IN ISTIS LITTERIS INESSET SCISSE.) In Veronensi: *Neque in istis inesset, verum nescisse tantummodo circumductos se, quoque schismatis & hæresis auctores fuisse, vt paterentur ei manum quasi in episcopatum imponi, qui cum & ceteris hæreticis fuissent, & ne exprobrarentur* Ex Beneuentano nihil refertur ab editione Romana diuersum. Ea verò est huiusmodi: *Nec quidem in istis litteris inesset scisse: tantummodo circumductos commisisse se quoque schismatis, & hæresis auctores fuisse: vt paterentur ei manum quasi in episcopatum imponi: qui cum hæc & cætera fuissent exprobrata, vt abolerentur, & de memoria tollerentur, deprecati sunt* Hanc igitur scripturam sequi tutius videtur. nec ab ea ferè discordant Corbeiensis ac Thuanus *Idem.*

f PLACVIT CONTRAHI PRESBYTERIVM] Notandum conuocato presbyterio interfuisse episcopos. & Cyprianus passim non aliam se dicit quàm presbyterum, quum alios appellat compresbyteros suos hoc tamen distabat, quòd inter presbyteros eminet episcopus, vt presbyter in specula constitutus. Itaque alios episcopos in eodem officio speculandi constitutos appellat collegas suos, sacerdotes Dei. Singulorum Episcoporum & Sacerdotum sententias subiecerat epistolæ suæ Cornelius, quæ si extarent, inquit Pamelius, notior foret auctoritas Cleri Romani in dicendis sententiis vnà cum Episcopis. Itaque, si Pamelio credimus, eæ sententiæ perierunt damno magis Cornelij, quàm Cypriani *Idem*

f *Contrahi presbyterium* Beati Martyris obseruanda summa modestia, qua licet Episcopos, se tamen presbyterum vocat. Presbyteros verò illos de quibus agitur Cardinales fuisse docere conatur ac multum sudat Pamelius post alios. PRI.

g OMNIS HIC ACTVS POPVLO FVERAT INSINVANDVS. Fraternitati. RIG.

h ERRANTES ET PALABVNDOS Qui Veronense & Beneuentanum & alia vetera exemplaria inspexerunt, nihil renunciant hîc se legisse quod esset ab hac scriptura

passi sumus, circumuenti sumus perfidia, & loquacitate captiosa; Nam etsi videbamur quasi quamdam communicationem cum schismatico & hæretico homine habuisse, sincera tamen mens nostra semper in Ecclesia fuit. nec enim ignoramus vnum Deum esse, vnum Christum esse Dominum, quem confessi sumus, vnum Spiritum sanctum; [a] vnum Episcopum in Catholica Ecclesia esse debere. Ista eorum professione non moueremur; vt quod apud potestatem sæculi erant confessi, in Ecclesia constitui comprobarent; Quapropter Maximum Presbyterum [b] locum suum ignoscere iussimus: cæteros eum ingenti populi suffragio recepimus. Omnia autem remisimus Deo omnipotenti, in cuius potestate sunt omnia reseruata. Hæc igitur, frater charissime, eadem hora, eodem momento ad te scripta transmisimus, & Nicephorum Acoluthum [c] descendere ad nauigandum festinantem, de statione ad vos statim dimisi; vt nulla procrastinatione habita velut præsens in isto clero, & in illo populi cœtu Deo omnipotenti & Christo Domino nostro gratias ageres. Credimus autem fore, quinimò pro certo iam confidimus, cæteros quoque qui in errore hoc sunt constituti, in Ecclesiam breui reuersuros, cum auctores suos viderint nobiscum agere. Has litteras puto te debere, frater charissime, & ad cæteras Ecclesias mittere, vt omnes sciant schismatici huius & hæretici dolum & preuaricationem [d] de die in diem euacuari. Benè vale, frater charissime.

CY-

diuersum, etsi varia fuerit lectio in iisdem vocabulis Epist. XLIX. RIG.

a VNVM EPISCOPVM IN CATHOLICA ECCLESIA ESSE DEBERE. Vnus Episcopus dicitur, vt Ecclesia vna quamuis episcopatus in plures episcopos & plures Ecclesias sit diffusus. eius enim a singulis in solidum pars tenetur. Et tamen plures Episcopi & plures Ecclesiæ, quum vno spiritu, qui est Spiritus sanctus, regunt & reguntur, vnus est Episcopus & vna Ecclesia, *quæ per tot Petros petra coniungitur vni*. Versus est Aratoris poetæ Christiani, in Carm. de S. Stephano: *Dum per tot lapides petra coniungitur vni*. Et sanè dicere poterat --- per tot petras petræ coniungitur vni. Verùm ad saxa tantùm alludebat, per quæ Stephanus lapidatus in cælum ibat ad petram, id est Christum. *Idem*.

b LOCVM SVVM IGNOSCERE IVSSIMVS. In Corbeiensi, *agnoscere*. *Idem*.

c DESCENDERE AD NAVIGANDVM FESTINANTEM.) Sic Cyprianus Epist. LV. *Nauigare audent, & ad Petri cathedram, atque ad Ecclesiam principalem*. Hic autem locus valdè turbatus est in exemplaribus antiquis. Vaticana duo sic habent: ad nauigandum destinatione ad vos statim misi, vt in illa orare festinatione habita. In Corbeiensi: *Ad nauigandum destinatione ad vos statim dimissi*. & supra vocem hanc postremam alia manu, *iussimus* In Veronensi: *Eadem hora eodemque momento ad te scripta transmisimus, & Nicephorum acoluthum descendere ad nauigandi destinatione ad vos statim dimisimus*. Minùs deprauata videtur ea scriptura quam præfert editio Romana: *Nicephorum acoluthum descendere ad nauigandum festinantem ad vos statim dimisi*. *Idem*

d DE DIE IN DIEM.) In Corbeiensi legitur, *de die euacuare*. quemadmodum & Tertullianus dixit, *Spiritum de die concutis*. In Veronensi: *frequenter, perdere* RIG.

CYPRIANI AD CORNELIVM, RESPONSVM congratulatorium de illorum reditu ex schismate.

CYPRIANVS CORNELIO FRATRI, SALVTEM.

ET egisse nos & agere, frater charissime, maximas gratias sine cessatione profitemur Deo patri omnipotenti & Christo eius Domino & Deo [a] nostro salutari, quod sic Ecclesia diuinitus protegatur, vt vnitas eius & sanctitas, non iugiter nec in totum perfidiæ & hæreticæ prauitatis obstinatione vitietur. Legimus enim litteras vestras, & voti communis amplissimum gaudium exultanter excepimus: Maximum Presbyterum & Vrbanum Confessores cum Sidonio & Machario ad Ecclesiam Catholicam regressos esse, id est, errore deposito, & schismatico, imò hæretico furore deserto, [b] vnitatis ac veritatis domicilium fideli sanitate repetiisse, vt vnde ad gloriam processerant, illuc gloriosi redirent: ne qui Christum confessi essent, Christi postmodum castra desererent, [c] nec tentarent charitatis atque veritatis fidem, qui victi robore, & virtute non fuerant. Ecce incolumis & immaculata laudis integritas, ecce incorrupta & solida confitentium dignitas; à desertoribus, & profugis recessisse, proditores fidei & Ecclesiæ Catholicæ impugnatores reliquisse. Meritò illos reuertentes summo, vt scribit, gaudio & clerus & plebs, & fraternitas omnis excepit, quoniam in Confessoribus gloriam suam conseruantibus & ad vnitatem reuertentibus nemo non socium se & participem eorum gloriæ computat. Huius diei lætitiam de nostris possumus sensibus æstimare. nam cum istic ad litteras vestras, quas de

XLVII.

eorum

a NOSTRO SALVTARI.] In Veronensi *saluatori* Sic Psalm. XCIV. Interpretes LXX. σωτῆρι. Vulgata versio *salutari* Sic etiam Lucæ I. τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρί μου. Vulgata, *salutari meo*. σωτῆρι RIG.

b VNITATIS AC VERITATIS DOMICILIVM Fraternitate Christiana in vnum habitante, vno spiritu veritatis animata in idipsum conspirante. Ecclesia Catholica, domicilium veritatis. Alludit ad illud Psalm. CXXXII. Ecce quàm bonum & quàm iucundum, habitare fratres in vnum! *Idem*.

c NEC TENTARENT CARITATIS ATQVE VNITATIS FIDEM.) In Beneuentano legitur, vt in editione Romana: *Nec tentarentur caritatis atque vnitatis fide*. quæ certè lectio vera est. Laudat Cyprianus confessores, Maximum, Vrbanum, Sidonium & Macarium, qui de persecutione, rebus bene gestis, Ecclesiæ catholicæ sese reddiderant, schisma non fecerant, neque ad Nouatum defecerant. Minimè autem fuisse metuendum, ne, qui robore ac virtute victi non fuerant, charitatis atque vnitatis fide tentarentur, Quemadmodum dixerat, non vinci

eorum confessione misistis lætatus sit omnis fratrum numerus, & summa alacritate hunc nuncium communis gratulationis exceperit; quid illic vbi tes ipsa & præsens lætitia sub oculis omnium gerebatur; Cum enim Dominus in Euangelio suo dicat esse summum gaudium in cælo super vno peccatore pœnitentiam agente: quantò maius est gaudium & in terris pariter & in cælo, super Confessoribus ad Ecclesiam Dei cum gloria sua & cum laude redeuntibus, & redeundi viam cæteris exempli sui fide & probatione facientibus? Hic enim quosdam fratres nostros error induxerat, quòd sibi a communicationem Confessorum sequi viderentur. quo errore sublato lux omnium pectoribus infusa est, & Ecclesia Catholica vna esse, nec scindi, nec diuidi posse, monstrata est. Nec quisquam iam facilè poterit schismatici furentis verbis loquacibus decipi; quando probatum sit bonos & gloriosos Christi milites non potuisse diu aliena fallacia & perfidia extra Ecclesiam detineri. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

a CORNELII

robore, non vinci virtute, de iis quorum fides robusta frangi nequiuerat, ita hic, non tentari fide, de iisdem dicit, quorum fides vnitatis tentata non fuerat. Nimirum, tentata fides, propè est vt oriet aut cadat. Tentata valetudo dicitur, afflicta morbo. RIG.

a COMMVNICATIONEM CONFESSORVM SEQVI VIDERENTVR.) Non omnes Confessores semper adhæsisse videntur Ecclesiæ. Nam & Confessores quidam improbi extitère, horum communicationem qui sequebantur, eos communicare cum Ecclesia negat Cyprianus. *Idem.*

a CORNELII AD CYPRIANVM DE FACTIONE Nouatiani cum suis.

CORNELIVS CYPRIANO FRATRI, SALVTEM.

XLVIII. NE quid minus ad pœnam futuram huius scelerati hominis deesset; prostratus virtutibus Dei (cum Maximus, & Longinus, & Machæus inde fuissent expulsi) denuò resurrexit; & sicuti prioribus litteris tibi quas per Augendum confessorem misi, significaui; puto Nicostratum, & Nouatum, & Euaristum, & Primum, & Dionysium illò iam peruenisse: Inuigiletur ergo, vt omnibus coëpiscopis nostris & fratribus innotescat; Nicostratum multorum criminum reum, & non solùm patronæ suæ carnali, cuius rationes gessit, fraudes & rapinas fecisse, verùm etiam, b quod est illi ad perpetuam pœnam reseruatum, Ecclesiæ deposita non modica abstulisse; c Euaristum verò auctorem schismatis fuisse, & successorem plebi, cui antè præfuerat, d Zetum in locum eius Episcopum esse constitutum. Maiora verò & grauiora hic designauit malitia & inexplebili prauitate sua, quàm quæ illic apud suos semper exercuit, vt scias quales duces & protectores iste schismaticus & hæreticus e lateri suo semper iunctos habeat.

a CORNELII AD CYPRIANVM.] In Corbeiensi: INCIPIT ALIA EIVSDEM DE NOMINE MAXIMI, LONGINI, MACHÆI, NICOSTRATI, ET EVARISTI Quæ sanè sunt, siue pro titulo, siue pro argumento, inepta, vt pleraque huiusmodi alia, quæ sunt istis Epistolis, pro captu lectoris aut librarij, præfixa. Hæc autem Epistola sequela est vel additiuncula potiùs alicuius præcedentis RIG.

b QVOD EST ILLI AD PERPETVAM POENAM ASSERVATVM) Dei iudicio reseruatum. nam Ecclesia pœnitentiæ tempus non dabit. nec tam graue peccatum etiam in marte remittet: nisi restitutione satisfactum fuerit. *Idem.*

c EVARISTVM VERO AVCTOREM SCHISMATIS.) Hæc clausula valde turbata est editionibus & M S S. Editio Manutij: *Euaristum verò cùm autor schismatis fuisset, successorem plebi cui ante præfuerat.* Pamelius edidit: *Euaristum verò auctorem schismatis fuisse, & successorem plebi, c. a. pr.* In Corbeiensi legitur: *cum auctorem schismatis fuisse.* In Veronensi: *successorem ei plebe cui a. pr.* Quæ omnia quamuis depeauata sint, legendum tamen suadent: Euaristum commorotem schismatis fuisse, & successorem plebis, cui antè præfuerat, Zetum in locum eius episcopum esse constitutum *Idem*

d ZETVM.] Alij, *Zenum*

e LATERI SVO SEMPER IVNCTOS HABEAT.) Hinc illa Cypriani Epist seq *perniciosum latus fugiant* Post hæc autem verba *lateri suo semper iunctos habeat*, in Veronensi clauditur epistola verbis solennibus. Bene vale, frater carissime.

CYPRIANI RESPONSVM AD CORNELIVM DE Nouati sceleribus.

CYPRIANVS CORNELIO FRATRI, SALVTEM.

XLIX. ET cum diligentia & cum dilectione fecisti, frater charissime, festinatò ad nos mittendo Nicephorum Acoluthum, qui nobis & de Confessoribus regressis gloriam lætitiam nunciaret, & aduersus a Nouatiani & Nouati nouas perniciosas ad impugnandam Christi Ecclesiam machinas plenissimè instrueret. Nam cùm pridie istic venisset hæreticæ prauitatis nocens factio ipsa iam perdita, & alios qui sibi consenserint perditura, postero die Nicephorus cum vestris litteris

a NOVATIANI ET NOVATI.] Ambo schismatici, mox & hæretici. Nouatus presbyter Cypriani, ob flagitia & scelera absentus à Cypriano, Romam nauigauit, ac sese comitem addidit Nouatiano presbytero Romano, qui liuore ac superbia percitus aduersus ordinationem Cornelij episcopi Romani turbas commouebat. eoque subornato

litteris ſuperuenit. Quibus & didicimus, & docere atque inſtruere cæteros cœpimus, Euariſtum [a] de Epiſcopo iam nec laïcum remanſiſſe, cathedræ & plebis extorrem, & de Eccleſia Chriſti exſulem, per alias longè prouincias oberrare, & ipſum veritatis ac fidei naufragum factum, circa quoſdam ſui ſimiles paria naufragia concitare: Nicoſtratum verò, [b] Diacono ſanctæ adminiſtrationis amiſſo, [c] Eccleſiaſticis pecuniis ſacrilega fraude ſubtractis, & viduarum ac pupillorum depoſitis denegatis, non tam in Africam venire voluiſſe, quàm conſcientia rapinarum & criminum nefandorum illinc ab vrbe fugiſſe. Et nunc Eccleſiæ deſertor ac profugus, quaſi mutaſſe ſit hominem, mutare regionem, Confeſſorem ſe vltrà iactat & prædicat, cùm Chriſti Confeſſor nec dici, nec eſſe iam poſſit, qui Eccleſiam Chriſti negauit. Nam cùm Paulus Apoſtolus dicat: Propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & erunt duo in carne vna. Sacramentum iſtud magnum eſt, ego autem dico in Chriſtum & in Eccleſiam. Cùm hoc, inquam, beatus Apoſtolus dicat: & Chriſti pariter atque Eccleſiæ vnitatem indiuiduis nexibus cohærentem, ſancta ſua voce teſtetur, quo modo poteſt eſſe cum Chriſto, qui cum ſponſa Chriſti atque in eius Eccleſia non eſt? aut quomodo aſſumit ſibi regendæ aut gubernandæ Eccleſiæ curam, qui ſpoliauit & fraudauit Eccleſiam Chriſti? Nam de Nouato nihil inde ad nos fuerat nunciandum cùm magis per nos vobis debeat Nouatus oſtendi, rerum nouarum ſemper cupidus, auaritiæ inexplebili rapacitate furibundus, arrogantia & ſtupore ſuperbi rumoris inflatus, ſemper iſtic Epiſcopis malè cognitus, quaſi hæreticus ſemper & perfidus omnium ſacerdotum voce damnatus; curioſus ſemper vt prodat, ad hoc adulatur vt fallat, numquam fidelis vt diligat, fax & ignis ad conflanda ſeditionis incendia, turbo & tempeſtas ad fidei facienda naufragia, hoſtis quietis, tranquillitatis aduerſarius, pacis inimicus. Denique Nouato illinc à vobis recedente, id eſt, procella & turbine recedente, ex parte illic quies facta eſt, & glorioſi ac boni Confeſſores, qui de Eccleſia illo incitante diſceſſerant, poſteaquam ab vrbe ille diſceſſit, ad Eccleſiam reuerterunt. Idem eſt Nouatus, qui apud nos primum diſcordiæ & ſchiſmatis incendium ſeminauit, qui quoſdam iſtic ex fratribus ab Epiſcopo ſegregauit, qui in ipſa perſecutione ad euertendas fratrum mentes alia quædam perſecutio noſtris fuit. Ipſe eſt qui Feliciſſimum ſatellitem ſuum Diaconum, nec permittente me, nec ſciente, ſua factione & ambitione conſtituit; & cum ſua tempeſtate Romam quoque ad euertendam Eccleſiam nauigans ſimilia illic & paria molitus eſt, à Cleto portionem plebis auellens, fraternitatis benè ſibi cohærentis & ſe inuicem diligentis concordiam ſcindens. Planè quoniam [d] pro magnitudine ſua debeat Carthaginem Roma præcedere, illic maiora & grauiora commiſit. Qui iſtic aduerſus Eccleſiam Diaconum fecerat, illic Epiſcopum fecit. Nec hoc quiſquam miretur in talibus. Feruntur ſemper mali ſuo furore dementes, & poſteaquam ſcelera fecerint, conſcientia ipſa ſceleratæ mentis agitantur. Nec remanere in Eccleſia Dei poſſunt, qui [e] deïficam

conflauit hæreſim quæ dicta eſt Catharorum. hi pœnitentiam lapſis dandam eſſe negabant. eujus dogmatis etſi vterque eodem tempore auctor & artifex fuerit, vnum tamen Nouatum hæreſiarcham fuiſſe adſerunt plerique veterum. quaſi Nouatianus non jam ipſe quoque auctor, ſed adſecla & diſcipulus Nouati cenſeri debeat. Hoc apertiſſimè fecit Auctor libri de hæreſibus, qui liber exſtat Tomo primo operum Auguſtini. ac verbis omninò iiſdem quæ leguntur in Primaſii opuſculo etiam de Hæreſibus, eademque hæreſi Catharorum, ſub numero XXXVIII. *Pœnitentiam denegant*, inquit, *Nouatum ſectantes hæreticum: vnde etiam Nouatiani appellantur.* Addit Primaſius: *Contra hunc beatus Xyſtus martyr & epiſcopus, & venerabilis Cyprianus Chriſti martyr, tunc Carthaginienſis Pontifex ſcribit contra Nouatum librum, De lapſis, quòd poſſent per pœnitentiam recuperare gratiam, quam labendo perdiderant: quod Nouatus adſerebat fieri omninò non poſſe.* Quæ poſtrema verba conſentanea ſunt illis Theodoreti de Nouato μὴ χρῆναι τοῖς ἀρνηθεῖσι δὰς σωτηρίας τυχεῖν. Sed & Theodoretus inter eos reperitur, qui Nouatum Africanum minimè diſtinxerunt à Nouatiano Romano. Præclarè autem vtrumque diſcreuit Euſebius ille Hieronymus, quem Scaliger edidit, poſteriore libro Chronicorum. *Nouatus presbyter Cypriani Romam veniens Nouatianum & ceteros Confeſſores ſibi ſociat, eò quòd Cornelius pœnitentes apoſtatas recepiſſet.* Sed & Indiculus hæreticorum à Menardo ſub eiuſdem Hieronymi nomine editus, Nouatianum dicit Romæ presbyterum fuiſſe, & aduerſus Cornelium cathedram ſacerdotalem inuadere voluiſſe, Nouatianorum dogma inſtruxiſſe, apoſtatas ſuſcipi noluiſſe, & baptizatos baptizaſſe: Huius auctorem fuiſſe Nouatum Cypriani presbyterum. Inde eſt igitur quod Pacianus ait ad Sympronianum, Nouatianos de Nouato aut Nouatiano vocari. Vtriuſque hiſtoriam idem Pacianus epiſtola III. narrat elegantiſſimè, & plurima Cypriani loca illuſtrat. Latini autem ſcriptores hac parte Græcis proculdubio ſunt præferendi. Hoc amplius, de Nouato & Nouatianis, in Photii Collectaneis reperiri, Philoſtorgium lib. VIII. Hiſt Eccl. ſic de Nouatianorum hæreſi cenſuiſſe, vt diceret fluxiſſe à Phrygibus, & ab ea quæ vocitata eſt τῶν κατὰ Φρύγας, quales fuerunt etiam Pepuzeni: καὶ τὸν Ναυάτου ἐκ φυλῆς ὁρμᾶσθαι τῶν Φρυγῶν. qui ſeſe Catharos, puros, ac ceteris meliores eſſe jactabant. de quibus eſt apud Baſilium in epiſt. ad Amphil. eos omnes ejectos ab Eccleſia fuiſſe, & ex ſententia quidem Cypriani & Firmiliani. ἔδοξε τοῖς ἀρχαίοις, τοῖς περὶ Κυπριανὸν λέγω καὶ Φιρμιλιανὸν τὸν ἡμέτερον τούτους πάντας μιᾷ ψήφῳ ὑποβαλεῖν. Rig.

a De Episcopo iam nec laicum remansisse.) Epiſcopo ſemel ab epiſcopatu depoſito, quamuis pœnitenti, non reddebatur locus neque dignitas epiſcopi. pœnitentia completa reddebatur ei communio Chriſtiana, ſed laïca ita vt laïcus in eccleſia maneret. At Euariſtus de epiſcopatu depoſitus, in eccleſia non remanſit. *Idem*

b Diacono sanctae administrationis amisso.) Hoc enim erat in diaconio præcipuum, ſancta adminiſtratio arcæ eccleſiaſticæ, qua ſcilicet habebantur viduarum & pupillorum depoſita. Et inter diaconium & diaconatum, quod inter magiſterium & magiſtratum. *Idem.*

c *Eccleſiaſticis pecuniis ſacrilega fraude ſubſtractis.* Non vno crimine hæreſeos laboraſſe videtur hic Nicoſtratus, qui mihi Archidiaconus fuiſſe videtur, cui etiam credıtæ erant opes & pecuniæ eccleſiæ, verùm metu iudicii ob rapinam & ſacrilegium in Africam Nouatum ſecutus eſt. Par.

d Pro magnitudine sua debeat Carthaginem Roma praecedere) Propter potentiorem principalitatem, inquit Irenæus lib. III. cap. 3. & Concil. Chalced. διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην. Ipſe Cyprianus epiſt. LV. Petri cathedram dicit, atque Eccleſiam principalem. Rig.

e Deificam et Ecclesiasticam disciplinam.) Quæ Dei filios & Chriſti coheredes alit &

ficam & Ecclesiasticam disciplinam nec actus sui conuersatione, nec morum pace tenuerunt. Spoliari ab illo pupilli, fraudatæ viduæ, pecuniæ quoque Ecclesiæ denegatæ, has de illo exigunt pœnas, quas in eius furore conspicimus. Pater etiam eius in vico fame mortuus, & ab eo in morte postmodum nec sepultus. [a] Vterus vxoris calce percussus, & abortione properante in parricidium partus expressus. [b] Et damnare nunc audet [c] sacrificantium manus; cùm sit ipse nocentior pedibus, quibus filius qui nascebatur, occisus est. Hanc conscientiam criminum iampridem timebat, propter hoc se non [d] de Presbyterio excitari tantùm, sed & communicatione prohiberi pro certo tenebat, & vrgentibus fratribus imminebat cogitationis dies, quo apud nos causa eius ageretur, nisi persecutio antè venisset. Quam iste voto quodam euadendæ, & lucrandæ damnationis excipiens, hæc omnia commisit & miscuit; vt qui eiici de Ecclesia, & excludi habebat, iudicium sacerdotum voluntaria discessione præcederet, quasi euasisse sit pœnam, præuenisse sententiam. Circa cæteros autem fratres elaboramus, quos ab eo circumuentos dolemus, vt veteratoris [e] perniciosum latus fugiant, vt letales laqueos sollicitantis euadant, vt de qua ille pelli diuinitus meruit, Ecclesiam repetant. quos quidem Domino adiuuante, per eius misericordiam regredi posse confidimus, neque enim potest perire nisi quem constat esse periturum, cùm Dominus in Euangelio suo dicat; Omnis plantatio, quam non plantauit pater meus cælestis, eradicabitur. Qui plantatus non est in præceptis Dei patris, & monitis; solus poterit de Ecclesia ille discedere; solus Episcopis derelictis cum schismaticis & hæreticis in furore remanere. Cæteros verò nobiscum adunabit Dei patris misericordia, & Christi Domini nostri indulgentia, & nostra patientia. Opto te frater charissime, semper benè valere.

retinet in vitam æternam. Sic in Synodu Carthagin. Crescens episcopus Cirtensis dixit, Scripturas deificas. Ipse Cyprianus lib. de Zelo & liuore, deificam disciplinam quæ diuinam inducit natiuitatem in mentes hominum. & Ælianus quidam Procus. apud Optatum Mileuitanum, lib. I. Instrumenta deifica, & scripturas deificas, Reu.

a *Vterus vxoris, &c.* assumebantur tunc temporis ob aliorum paucitatem multi coniugati in Clerum: quare non mirum est, si vxoris Nouati meminit, quum presbyter esset. Pam.

b Et damnare nunc audet sacrificantium manus, cum sit ipse nocentior pedibus.) Nouatus pœnitentiam dari nolebat Christianis, qui in persecutione apprehensi sacrificauerant, adeòque damnabat eorum manus, cùm ipse pedibus suis partum vsuris in vtero necasset. Ait igitur Cyprianus eiusmodi paricidæ pedes nocentiores fuisse, quàm sacrificantium manus. Itaque componit paricidium Nouati cum idololatria. expensaque criminis vtriusque grauitate, paricidium præponderare arbitratur. Hoc verò Cyprianus pro tempore, ac pro hypothesi. quod nos alibi, nec semel obseruauimus. Neque aliter censuit Optatus in causa schismaticorum, lib. I. Etenim committit trium criminum reos; sacrilegum, hoc est idololatram, paricidam & schismaticum, deinde ait: Deus, cui displicet schisma, quod in sacrilegos & paricidam non fecerat, in schismaticos fecit. Sed videtis Optatus, cujus sententiam nos aliquando, si Deus annuat, examinabimus. Interim, si quid pro Cypriano dicimus, vix aliud habemus, quam Nouatum ideò nocentiorem dici sacrificantibus, quòd pedes habuerit, non tantùm paricidas, verùm etiam schismaticos, qui pedibus iisdem, quibus vsuris vterum percusserat, secessionem siue schisma posteà fecerat, aduersus Ecclesiam, aduersus Sacerdotem Dei, aduersus Episcopum. Reu.

c Sacrificantium manus.) Eorum scilicet qui thura dederant idolis, qui etiam dicebantur Sacrificati, hoc est, sacrificiis polluti, qua forma & Libellati. *Idem.*

d De presbyterio excitari.) Exturbari, Ejici Sic Tertul. lib. IV. ad Marcionem, de atroci quadam depugnatione, dixit, *omnem dentem excitatum*. vnde nec eum pauculis dentibus euadere misero liceret *Idem.*

De Presbyterio excitari. Presbyterium vtro modo hic accipiatur, an pro presbyterii officio, an verò pro presbyterorum collegio, incertum est. Si priori modo excitari de presbyterio, videtur mihi idem esse, quod suspendi ab officio. Si posteriori modo, accipi videtur mihi, pro eo quod hodie dicimus citari à presbyteris, maximè quum, *de*, pro *a* Cypriano sit frequens. Pam.

e Perniciosum latus effugiant.) Tegit latus qui se comitem alicui præbet. Vnde illud, *Visne tegam spurco Damæ latus.* Fugit latus improbi, qui se comitem non addit improbo. qui societatem improbi vitat. Cornelius dixerat: Schismaticos & hæreticos lateri suo semper iunctos habet. Reu.

MAXIMI ET CÆTERORVM CONFESSORVM AD Cyprianum de suo reditu ex schismate.

CYPRIANO FRATRI, MAXIMVS, VRBANVS, SIDONIVS, Macarius, Salutem.

L.

Certi sumus, frater charissime, te quoque nobiscum pari voto congaudere, nos habito consilio, vtilitatibus Ecclesiæ & paci magis consulentes, [a] omnibus rebus prætermissis & iudicio Dei seruatis, cum Cornelio Episcopo nostro pariter & cum vniuerso Clero pacem fecisse, cum gaudio etiam vniuersæ Ecclesiæ, prona etiam omnium charitate. Hoc factum his litteris nostris scire certissimè debuisti. Oramus te, frater charissime, multis annis benè valere.

a Omnibus rebus prætermissis.) Ipse Cornelius suprà, Epist. XLVI. *Vt ea quæ antè fuerant gesta in obliuionem cederent, inuicem omnibus remissis.* Nimirùm pace facta, omnibus rebus iudicio Dei seruatis. Reu.

CYPRIANI AD CONFESSORES DE REDITV EX schismate congratulatoria.

CYPRIANVS MAXIMO PRESBYTERO, ITEM VRBANO, & Sidonio, Macario fratribus, Salutem.

LI.

LECTIS litteris vestris, fratres charissimi, quas ad me de vestra regressione, & de Ecclesiastica pace, ac fraterna redintegratione fecistis, in tantum me lætatum esse confiteor, in quantum fueram & antè lætatus, quando confessionis vestræ gloriam comperi, & militiæ vestræ cælestem ac spiritalem laudem gratulabundus excepi. Nam & hæc fidei & laudis vestræ alia confessio est, vnam esse Ecclesiam confiteri, nec alieni erroris, vel potiùs prauitatis participem fieri; repetere eadem castra vnde prodistis, vnde ad gerendum prælium & aduersarium subigendum fortissimis viribus prosilistis. Illuc enim erant de acie trophæa referenda, vnde ad aciem fuerant arma suscepta: ne quos ad gloriam Christus parasset, eosdem gloriosos Christi Ecclesia non haberet. Nunc verò & vos congruentem fidei vestræ tenorem, atque indiuiduæ charitatis & concordiæ legem Dominicam pace tenuistis, & exemplum cæteris dilectionis & pacis vestro itinere fecistis; vt Ecclesiæ veritas & [a] Euangelici sacramenti vnitas, quæ à nobis tenebatur, vestro etiam consensu ac vinculo necteretur: nec Confessores Christi erroris duces fierent, qui virtutis & honoris auctores laudabiles extitissent. Viderint quantùm vobis cæteri gratulentur, vel quantùm apud se ipsos singuli glorientur: ego me & gratulari satis vobis, & plus cæteris gloriari in hac vestra pacifica regressione & charitate confiteor. simpliciter enim quid in meo corde fuerit, debetis audire. Dolebam vehementer, & grauiter angebar, quod eis communicare non possem quos semel diligere cœpissem. [b] Posteaquàm vos de carcere prodeuntes schismaticus & hæreticus error excepit, sic res erat, quasi vestra gloria in carcere remansisset. Illic enim resedisse vestri nominis dignitas videbatur, quando milites Christi non ad Ecclesiam de carcere redirent, in quem priùs cum Ecclesiæ laude & gratulatione venissent. Nam etsi videntur in Ecclesia esse zizania, non tamen impediri debet aut fides aut charitas nostra, vt quoniam zizania esse in Ecclesia cernimus, ipsi de Ecclesia recedamus. Nobis tantummodò laborandum est vt frumentum esse possimus, vt cùm cœperit frumentum Dominicis horreis condi, fructum pro opere nostro & labore capiamus. Apostolus in Epistola sua dicit: In domo autem magna non solùm vasa sunt aurea, & argentea, sed & lignea, & fictilia, & quædam quidem honorata, quædam verò inhonorata. Nos operam demus, & quantum possumus laboremus, vt vas aureum vel argenteum simus. cæterùm [c] fictilia vasa confringere Domino soli concessum est, cui & virga ferrea data est. Esse non potest maior Domino suo seruus. Nec quisquam sibi quod soli filio pater tribuit, vindicare potest, vt putet aut ad aream ventilandam & purgandam, palam ferre se iam posse, aut à frumento vniuersa zizania [d] humano iudicio segregare. Superba est ista obstinatio, & sacrilega præsumptio, quam sibi [e] furor prauus assumit: [f] Et dum dominium sibi semper quidam, plusquàm mitis iustitia deposcit, assumunt, de Ecclesia pereunt: & dum se insolenter extollunt, ipso suo tumore cæcati veritatis lumen amittunt. Propter quod & nos temperamentum tenentes, & libram Domini contemplantes, & Dei patris pietatem ac misericordiam cogitantes, diu multùmque tractatu inter nos habito iusta moderatione agenda librauimus. Quæ omnia penitus [g] potestis inspicere lectis libellis, quos hic nuper legeram, & ad vos quoque legendos pro communi dilectione transmiseram, vbi lapsis nec censura deest, quæ increpet; nec medicina, quæ sanet. Sed & Catholicæ Ecclesiæ vnitatem, quantùm potuit, expressit nostra mediocritas. quem libellum magis ac magis nunc vobis placere confido, quando eum iam sic legitis, vt & probetis, & ametis. si quidem quod nos verbis conscripsimus, vos factis impletis, quando

a EVANGELICI SACRAMENTI VNITAS) In Benen. & Ver. euangelij ac sacramenti vnitas. RIG.

b POSTQVAM VOS DE CARCERE PRODEVNTES SCHISMATICVS ET HÆRETICVS ERROR EXCEPIT) Hæc verba satis arguunt vanam esse Pamelij obseruationem, Cyprianum hic, & aliis huiusmodi locis, non esse intelligendum de schismaticis aut hæreticis, sed de aliis improbis hominibus. Et quæ de libris Augustini Pamelius adducit, hoc tantùm probant, sanctissimum doctorem, pro variis causarum figuris, diuersa ab Cypriano sensisse de puniendis hæreticis. *Idem.*

c VASA FICTILIA CONFRINGERE SOLI FILIO CONCESSVM EST.] Mox dicet: *Nec quisquam sibi, quod soli filio pater tribuit, vindicare potest. Idem.*

d HVMANO IVDICIO SEGREGARE] Augustinus lib. III. ad Cresconium: *Humano iudicio separare.* Atque ita legitur in Veronensi. *Idem.*

e FVROR PRAVVS ASSVMIT.) Auctior Veronensis: *Furor prauus insipienter ass. Idem.*

f ET DVM DOMINIVM) Augustinus, tantùm habet: *Et dum sibi semper quidam plus quàm mitis iustitia deposcit, assumunt,* &c. Et sic in Ben. & Ves. Neque aliud sibi vult Cyprianus. *Idem.*

g POTESTIS INSPICERE LECTIS LIBELLIS.) Apertissimè hoc loco declarat Cyprianus libellos jam ab se editos, De lapsis, & De vnitate Ecclesiæ. *Idem.*

do ad Ecclesiam charitatis ac pacis vnitate remeatis. Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi, semper benè valere.

AD ANTONIANVM DE CORNELIO ET NOVATIANO.

CYPRIANVS ANTONIANO FRATRI, SALVTEM.

ARGVMENTVM.

Quum Antonianus acceptis litteris à Nouatiano, in partes illius animo propendere cœpisset, confirmat illum Cyprianus in priori sententia, vt nempè cum Cornelio, hoc est, Ecclesia catholica communicare pergat. Quod vt persuadeat, totius tragœdiæ inter Cornelium & Nouatianum historiam texit, & Cornelium virum optimum, & legitimè electum, Nouatianum verò multis sceleribus obnoxium illegitimam electionem vsurpâsse docet: obiter etiam sub initium Epistolæ se excusans, de mutata, quod ad lapsorum rationem attinet sententia, & sub finem in quo Nouatiana hæresis consistat, explicans.

LII. [a] ACCEPI primas litteras tuas, frater charissime, concordiam collegij sacerdotalis firmiter obtinentes, & Catholicæ Ecclesiæ cohærentes, quibus significasti cum Nouatiano te non communicare, sed sequi consilium nostrum, & cum Cornelio coëpiscopo nostro vnum tenere consensum. Scripsisti etiam, vt exemplum earumdem litterarum ad Cornelium collegam nostrum transmitterem, vt deposita omni sollicitudine iam sciret, te secum, hoc est, cum Catholica Ecclesia communicare. Sed enim superuenerunt postmodum aliæ litteræ tuæ per Quintum compresbyterum missæ, in quibus animaduerti animum tuum Nouatiani litteris motum nutare cœpisse. Nam cùm & consilium & consensum tuum firmiter antè fixisses, desiderasti in his litteris, vt rescriberem tibi, quam hæresim Nouatianus introduxisset, vel Cornelius, qua ratione [b] Trophimo & turificatis communicet. Quod quidem si pro sollicitudine fidei anxiè curas, & rei dubiæ veritatem sollicitus exploras; reprehendenda non est timore diuino æstuantis animi sollicitudo suspensa. Quoniam tamen video, post primam sententiam Epistolæ tuæ, Nouatiani litteris postmodum te esse commotum, illud, frater charissime, primo in loco pono: graues viros, & semel [c] super petram solida stabilitate fundatos, non dico aura leui, sed nec vento aut turbine commoueri, ne animus dubius & incertus variis opinionibus, velut quibusdam ventorum incursantium flatibus, frequenter agitetur, & à proposito suo cum quadam leuitatis reprehensione mutetur. Quod ne vel apud te vel apud quemquam Nouatiani litteræ faciant; vt desiderasti, frater, rationem rei tibi breuiter exponam. Et quidem primùm quoniam de meo quoque actu motus videris, mea apud te & persona, & causa purganda est, ne me aliquis existimet à proposito meo leuiter recessisse: & cùm Euangelicum vigorem primò & inter initia defenderim, postmodum videar animum meum à disciplina, & censura priore flexisse; vt his, qui libellis conscientiam suam maculauerint, vel nefanda sacrificia commiserint, laxandam pacem putauerim. Quod vtrumque non sine librata diu & ponderata ratione à me factum est. Nam cùm [d] acies adhuc inter manus esset, & prælium gloriosi certaminis in persecutione ferueret, toto hortatu, & pleno impetu militum vires fuerant excitandæ, & maximè lapsorum mentes classico quodam nostræ vocis animandæ; vt pœnitentiæ viam non solùm precibus & lamentationibus sequerentur, sed (quoniam repetendi certaminis & reparandæ salutis dabatur occasio) ad confessionis potiùs ardorem, & martyrij gloriam nostris increpiti vocibus prouocarentur: Denique cùm de quibusdam ad me Presbyteri & Diaconi scripsissent, eos immoderatos esse, & ad communicationem accipiendam festinanter vrgere: rescribens eis in Epistola mea quæ extat, & hoc addidi: [Qui si nimium properant, habent in sua potestate quod postulant, tempore ipso sibi plus quàm postulant largiente. Acies adhuc geritur, & [e] agon quotidie celebratur. Si commissi verè & firmiter pœnitet, & fidei calor præualet, qui differri non potest, potest coronari.] De eo tamen quod statuendum esset circa causam lapsorum distuli

a ACCEPI PRIMAS.] In Veronensi & Corbeïensi, Accepimus litteras tuas. RIG.

b *Trophimo & thurificatis.* Trophimus vnus erat lapsorum, & quos infrà sacrificatos, hîc thurificatos, nuncupat. Patet autem hinc præcipuam calumniam Nouatiani contra Cornelium fuisse, quod Trophimo & thurificatis communicasset. PAM.

c SVPER PETRAM SOLIDA STABILITATE FVNDATOS.) In Corbeïensi, legitur: *super petram robustam.* quod impropriè dictum videatur. nam robustum à robore formatum, nimis impropriè tribuatur petræ; quæ satis suapte natura stat, præsertim cùm hæc petra dicatur solida stabilitate fundata. Et tamen suprà, Epist. XV. idem Cyprianus dixit, martyras supra petram robusta mole fundatos. RIG.

d ACIES ADHVC INTER MANVS.) Mox dicet: *Acies adhuc geritur Idem.*

e AGON QVOTIDIE CELEBRATVR.] Suprà; *Adhuc prælium feruet, Idem.*

ftuli; vt cùm quies & tranquillitas data esset, & Episcopis in vnum conuenire indulgentia diuina permitteret, tunc communicato & librato de omnium collatione consilio, statueremus quid fieri oporteret; si quis verò ante consilium nostrum, & ante sententiam de omnium consilio statutam lapsis temerè communicare voluisset; ipse à communicatione abstineretur. Quod etiam Romam ad Clerum tunc adhùc sine Episcopo agentem, & ad Confessores Maximum Presbyterum & cæteros in custodia constitutos, nunc [a] in Ecclesia cum Cornelio iunctos, plenissimè scripsi. quod me scripsisse, de eorum rescriptis poteris noscere. nam in Epistola sua ita posuerunt: [Quamquam nobis in tam ingenti negotio placeat, quod & tu ipse tractasti, priùs esse Ecclesiæ pacem sustinendam; deinde sic collatione consiliorum cum Episcopis, Presbyteris, Diaconibus, Confessoribus pariter ac stantibus laicis facta, lapsorum tractare rationem.] Additum est etiam Nouatiano tunc scribente, & quod scripserat sua voce recitante, & Presbytero Moyse, tunc adhuc Confessore, nunc iam Martyre subscribente, vt lapsis infirmis, & in exitu constitutis pax daretur. [b] Quæ litteræ per totum mundum missæ sunt, & in notitiam Ecclesiis omnibus & vniuersis fratribus perlatæ sunt. Secundùm quod tamen antè fuerat destinatum, persecutione sopita, cùm data esset facultas in vnum conueniendi, copiosus Episcoporum numerus, quos integros & incolumes fides sua & Domini tutela protexit, in vnum conuenimus, & scripturis diu ex vtraque parte prolatis, temperamentum salubri moderatione librauimus, vt nec in totum spes communicationis & pacis lapsis denegaretur. ne plus desperatione deficerent, & eò quòd sibi Ecclesia cluderetur, secuti sæculum gentiliter viuerent; nec tamen rursus censura Euangelica solueretur, vt ad communicationem temerè prosilirent; sed traheretur diu pœnitentia, & rogaretur dolenter paterna clementia, & examinarentur causæ, & voluntates, & necessitates singulorum, secundùm quod [c] libello continetur, quem ad te peruenisse confido, vbi singula placitorum capita conscripta sunt. Ac si minus sufficiens Episcoporum in Africa numerus videbatur, etiam Romam super hac re scripsimus ad Cornelium collegam nostrum, qui & ipse [d] cum plurimis coëpiscopis habito concilio, in eamdem nobiscum sententiam pari grauitate & salubri moderatione consensit. De quo tibi necesse nunc fuit scribere, vt scias me nihil leuiter egisse, sed secundùm quod litteris meis fueram ante complexus, omnia ad commune consilij nostri consilium distulisse, & nemini quidem ex lapsis priùs communicasse, quando adhuc erat, vnde non tantùm indulgentiam, sed & coronam lapsus acciperet: posteà tamen sicut collegij concordia, & colligendæ fraternitatis, ac medendi vulneris vtilitas exigebat, necessitati temporum succubuisse, & saluti multorum prouidendum putasse, & nunc ab his non recedere, quæ semel in concilio nostro de communi collatione placuerunt, quamvis multa multorum vocibus ventilentur, & mendacia aduersus sacerdotes Dei, de Diaboli ore prolata, ad rumpendam Catholicæ vnitatis concordiam vbique iactentur. Sed te oportet [e] vt bonum fratrem atque vnanimem consacerdotem, non quid maligni atque apostatæ dicant facilè suscipere; sed quid collegæ tui modesti & graues viri faciant, de vitæ & disciplinæ nostræ exploratione perpendere. Venio iam nunc, frater charissime, ad personam Cornelij collegæ nostri; vt Cornelium nobiscum veriùs noueris, non de malignorum & detrahentium mendacio, sed de Domini Dei iudicio, qui Episcopum fecit, & coëpiscoporum testimonio, quorum numerus vniuersus per [f] totum mundum concordi vnanimitate consensit. Nam, quod Cornelium charissimum nostrum Deo, & Christo & Ecclesiæ eius, item consacerdotibus cunctis laudabili prædicatione commendat; non iste ad Episcopatum subitò peruenit, sed per omnia Ecclesiastica officia promotus, & in diuinis administrationibus Dominum sæpe promeritus, [g] ad sacerdotij sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit. Tum deinde Episcopatum nec ipse postulauit, nec voluit, nec vt cæteri, quos arrogantiæ & superbiæ suæ tumor inflat, inuasit; [h] sed quietus & modestus, & quales esse consueuerunt

a *In Ecclesia cum Cornelio iunctos.* Scripta est ergo hæc Epistola post reditum confessorum ad vnitatem, & vti paulò post constat, post primam synodum Africæ, & synodum Romanam de lapsis, non verò post secundam, nam ibi denuò alia fuit facta de sacrificatis moderatio; atque adeò hinc patet, scriptam hanc post epistolam præcedentem, & ante epistolam synodi Africanæ ad Cornelium, nam illa secunda fuit. PAM.

b QVAE LITTERAS PER TOTVM MVNDVM MISSAE SVNT.] Vacabat Sedes Romana, Fabiano martyrij gloria consummato. Itaque ea vnitatis Ecclesiasticæ disciplina, Cyprianus sollicitudinem omnium Ecclesiarum ad se pertinere non ambigens, etiam Romam se dedisse litteras ait ad Clerum. Eas verò litteras per totum mundum missas, hoc est, per Ecclesiam Catholicam, cuius Ecclesiæ vnus est episcopatus atque huiusmodi episcopatus à singulis episcopis in solidum pars tenebatur, RIG.

c LIBELLO CONTINETVR.] Libello, de lapsis, *Idem.*

d *Cum plurimis coep. scopis habito concilio* De hoc concilio loquitur Eusebius lib. 6 in quo damnatum Nouatum cum suis asseclis atque ab Ecclesiæ communione remotum, PAM.

e VT BONVM FRATREM, ATQVE VNANIMEM CONSACERDOTEM. Tunc tempora ferebant istam conuersationem Apostolicam. RIG.

f PER TOTVM MVNDVM CONCORDI VNANIMITATE CONSENSIT.] Vt supra, Litteræ per totum mundum missæ sunt. *Idem.*

g AD SACERDOTII SVBLIME FASTIGIVM] Etenim sacerdotium omnes gradus Clericæ ordinationis includit. *Idem.*

h SED QVIETVS ET MODESTVS] In Beneuentano & Vercoensi, sed quietus alias & mod. *Idem.*

fuerunt, qui ad hunc locum diuinitus eliguntur, [a] pro pudore virginalis conſcientiæ ſuæ, & pro humilitate ingenitæ ſibi & cuſtoditæ verecundiæ, non vt quidam vim facit, vt Epiſcopus fieret; ſed ipſe vim paſſus eſt, vt Epiſcopatum coactus exciperet. Et factus eſt Epiſcopus à plurimis collegis noſtris, qui tunc in vrbe Roma aderant, qui ad nos litteras honorificas, & laudabiles, & teſtimonio ſuæ prædicationis illuſtres de eius ordinatione miſerunt. Factus eſt autem Cornelius Epiſcopus de [b] Dei & Chriſti eius iudicio, de Clericorum penè omnium teſtimonio, de plebis quæ tunc affuit ſuffragio, & [c] de ſacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio; cùm nemo ante ſe factus eſſet, cùm Fabiani locus, id eſt, cùm locus Petri [d] & gradus cathedræ ſacerdotalis vacaret, quo occupato de Dei voluntate, atque omnium noſtrûm conſenſione firmato; quiſquis iam Epiſcopus fieri voluerit, foris fiat neceſſe eſt, nec habeat Eccleſiaſticam ordinationem qui Eccleſiæ non tenet vnitatem, quiſquis ille fuerit, multùm de ſe licet iactans, & ſibi plurimum vindicans, profanus eſt, alienus eſt, foris eſt. [e] Et cùm poſt primum ſecundus eſſe non poſſit, quiſquis poſt vnum qui ſolus eſſe debeat, factus eſt, non iam ſecundus ille, ſed nullus eſt. Tum deinde poſt Epiſcopatum non exambitum, nec extortum, ſed de Dei, qui ſacerdotes facit, voluntate ſuſceptum, quanta in ipſo ſuſcepto Epiſcopatu ſuo virtus? quantum robur animi? qualis firmitas fidei? quod nos ſimplici corde & perſpicere penitus, & laudare debemus: ſediſſe intrepidum Romæ in ſacerdotali cathedra eo tempore, cùm tyrannus infeſtus ſacerdotibus Dei fanda, atque infanda comminaretur, cum multò patientiùs & [f] tolerabiliùs audiret [g] leuari aduerſus ſe æmulum principem, quàm conſtitui Romæ æmulum ſacerdotem. Nonne hic, frater chariſſime, ſummo virtutis & fidei teſtimonio prædicandus eſt? nonne inter glorioſos Confeſſores & Martyres deputandus, qui tantùm temporis ſedit expectans corporis ſui carnifices, & tyranni ferocientis vltores, qui Cornelium aduerſus edicta feralia reſiſtentem, & minas, & cruciatus, & tormenta fidei vigore calcantem, vel gladio inuaderent, vel crucifigerent, vel igne torrerent, vel quolibet inaudito genere pœnarum viſcera eius & membra laniarent? Etiam ſi maieſtas Domini protegentis & bonitas, ſacerdotem quem fieri voluit, factum quoque protexit: tamen Cornelius [h] quantum ad eius deuotionem pertinet

a PRO PVDORE VIRGINALIS CONSCIENTIAE SVAE.] Infrà dicet: *Nulla illum libelli, vt quidam iactant, labe maculatum.* Et de Libellatis: *Etſi manus eorum pura ſit, conſcientiam tamen eorum eſſe pollutam.* Itaque hic Virginalem conſcientiam dicit, ſanctam, integram, non libellatam, non turificam, non alio huiuſmodi crimine contaminatam. Sed Pamelius virginem fuiſſe Cornelium ex his Cypriani verbis colligit. Cui certè opinioni fauent exemplaria nonnulla, in quibus ſcribitur, *virginalis continentia.* ſic enim reperiri aiunt in Beneuentano & Veronenſi. Et paulò poſt ſubiiciet Cyprianus de eodem Cornelio, ipſum vim paſſum eſſe, vt epiſcopatum coactus acciperet *Idem.*

b *Dei & Chriſti eius iudicio.* Imperatorem intelligit, variis quippe temporibus factum vt imperatores Pontifices eligerent. Quod Carolo M. contigit ſedente Adriano, pulſis nimirum ab eodem rege Italia Longobardis. Par.

c *De ſacerdotum antiquorum & bonorum virorum conſilio.* Liber N. F conſenſu. Rig.

d ET GRADVS CATHEDRAE SACERDOTALIS VACARET.] In Beneuentano & Veronenſi: *Et cathedra ſacerdotalis vacaret.* Vnde conjiciet aliquis, manum Cypriani tantùm ſcripſiſſe: *Cum Fabiani locus, & cathedra ſacerdotalis vacaret.* Nec ſanè aliud quicquam patitur ſenſus Auctoris. *Idem.*

e ET CVM POST PRIMVM SECVNDVS ESSE NON POSSIT.] Poſt electum Cornelium, Nouatianus per ambitum electus fuerat. Priorem illam Cornelij electionem, veram & legitimam, Cyprianus primam vocat. vnde & primum in Epiſcopatu fuiſſe ait Cornelium. Sic tamen, vt Nouatianus poſteà electus, haberi aut dici nequeat ſecundus, quia Cornelius ſolus eſſe debeat. neque enim licere plures haberi eodem tempore ſingularis Eccleſiæ epiſcopos. Cùm igitur Nouatianus ſecundus eſſe non poſſit, rectè Cyprianus argumentatur, nullum eſſe. hoc eſt, epiſcopante Cornelio, præter ipſum Cornelium eſſe epiſcopum neminem. Hoc verò & ad omnes eccleſias pertinet. Nam etſi Romana ſit prima, tamen & ceteræ omnes. vna eſt ab Apoſtolis prima, ex qua omnes. Tertulliani verba ſunt: *Sic omnes prima, & Apoſtolica omnes, dum vna omnes probant vnitatem: dum eſt illis communicatio pacis & appellatio fraternitatis. Idem.*

f TOLERABILIVS AVDIRET LEVARI ADVERSVS SE AEMVLVM PRINCIPEM, QVAM CONSTITVI ROMAE AEMVLVM SACERDOTEM.] Sic edidit Pamelius, ex codice vt ipſe ait Aſſliginenſi: & veriſſimam eſſe adfirmat hanc ſcripturam, quæ proculdubio falſa eſt. Nam & in antiquis exemplaribus optimo conſenſu legitur: *quam conſtitui Romæ Dei ſacerdotem.* & Cypriani mens aliam lectionem non patitur. Etenim Cornelium epiſcopum propterea commendat, quod per omnes gradus eccleſiaſticos promotus, tandem ex Dei & Chriſti iudicio, clericorum teſtimonio, plebis ſuffragio, de ſacerdotum collegio factus fuerit Vrbis Romæ epiſcopus. Eundem verò hoc etiam nomine prædicat, quod vna cum epiſcopatu tantùm virtutis, tantùm animi, tantùm fidei ſuſceperat, vt ab Officio ſuo non ſit deterritus ſæuitia Decij qui tamen odio tanto Chriſtianos oderat, vt libentiùs tuliſſet oppoſi ſibi contrarium Cæſarem, quàm conſtitui Romæ Dei ſacerdotem. Atque hoc Cyprianus pro ſtili ſui rhetorici facundia. Ceterùm, quod adſerit Pamelius Decium æquiore animo paſſurum fuiſſe æmulum aduerſus ſe principem, quàm conſtitui Romæ Nouatianum, æmulum Cornelij, valde eſt abſurdum. etenim Decius hoſtis Chriſtiani nominis acerrimus, omnes vno ordine habebat Chriſtianos, ſiue catholicos ſiue ſchiſmaticos. neque is erat qui ſeſe vellet interponere ſedandis illorum diſcordiis, & Nouatiano æquè pro ſacerdote agendum fuiſſet, atque Cornelio. Sed multò eſt abſurdius quod in mentem venit cuidam, his Cypriani verbis editione illa Pameliana interpolatis obſeruantis, adeò magnificam illo jam æuo epiſcopi Romani poteſtatem, vt eſſet ipſis Cæſaribus inuidioſa. quaſi metuendum foret, ne Romanum imperium ſacerdos Chriſtianus inuaderet. Longè aberant ab huiuſmodi conſiliis eò tempore Chriſtiani, nec erat Romæ vllus Dei ſacerdos æmulus Cæſareæ maieſtatis. *Idem.*

g LEVARI ADVERSVS SE AEMVLVM PRINCIPEM.] Ex more tunc temporis caſtrorum. quem faciebant imperatorem milites, impoſitum ſcuto, aſpiciendum exercitui ſubleuabant. Ammianus Marcellinus, de Iuliano: *Cæſar adſentire coactus eſt, impoſituſque ſcuto pedeſtri, & ſublatius eminens, nullo ſilente, Auguſtus renunciatus eſt.* Ad eumque morem pertinet verſus Claudiani citatus à P. Pithœo Aduerſarior. l1. cap. 6. *Sed mox cùm ſolita miles te voce leuaſſet.* Suſtinentium humeris vibratum, dixit Tacitus Hiſt. IV. Zonaras, *ἐν ἀσπίδι αὐτὸν μετέωρον ἄραντες*, de Hypatio aduerſus Iuſtinianum leuato *Idem.*

h QVANTVM AD EIVS DEVOTIONEM PERTINET ET TIMOREM.] Quem nobis hic timorem prædicat Cyprian. in Cornelio ſuo, quem fortiſſimum & intrepidum, & ad omnia perpetienda paratiſſimum exhibuit? Dicamus igitur, timorem intelligi debere, quem Tertullianus ait eſſe fundamentum æternæ ſalutis. Nempe timorem in Deum vindicem & vltorem, qui dixit ſe negaturum Negatores, fidei deſertores. Hoc timore Chriſtiana mens animata ſic exhorreſcit inueniri parum fidelis, vt ſit in perpetuo timore, necubi pro Chriſti ſui nomine videatur eſſe non fortis. deuotiſſima Chriſto, hoc vnum timet, ne de-

pertinet & timorem [a] passus est quicquid pati potuit, & [b] tyrannum, armis & bello postmodum victum, prior sacerdotio suo vicit. Quod autem quædam de illo inhonesta & maligna iactantur nolo miteris; cùm scias hoc esse opus semper diaboli, vt seruos Dei mendacio laceret, & opinionibus falsis gloriosum nomen infamet; vt qui [c] conscientiæ suæ luce clarescunt, alienis rumoribus sordidentur. Explorasse autem collegas nostros scias, & verissimè compensisse nulla illum libelli, vt quidam iactant, labe maculatum esse, sed neque cum Episcopis, qui sacrificauerunt, communicationem sacrilegam miscuisse; sed eos demum, quorum causa audita & innocentia comprobata sit, coniunxisse nobiscum. Nam & de Trophimo, de quo tibi scribi desiderasti, non ita res est vt ad te pertulit rumor, & mendacium malignorum. Nam sicut antecessores nostri sæpè fecerunt [d] colligendis fratribus nostris, charissimus frater noster Cornelius [e] necessitati succubuit; & quoniam cum Trophimo pars maxima plebis abscesserat, redeunte nunc ad Ecclesiam Trophimo, & satisfaciente, & pœnitentia deprecationis errorem pristinum confitente, & fraternitatem, quam nuper abstraxerat, cum plena humilitate & satisfactione reuocante, auditæ sunt eius preces; & in Ecclesiam Domini non tam Trophimus quàm maximus fratrum numerus, qui cum Trophimo fuerat, admissus est: qui omnes regressuri ad Ecclesiam non essent, nisi cùm Trophimo comitante venissent. Tractatu ergo illic cum collegis plurimis habito, susceptus est Trophimus; [f] pro quo satisfaciebat fratrum reditus, & restituta multorum salus: sic tamen admissus est Trophimus, [g] vt laicus communicet; non secundùm quod ad te malignorum litteræ pertulerunt, quasi locum sacerdotis vsurpet. Sed & quod passim communicare sacrificatis: Cornelium tibi nunciatus est, hoc etiam de apostatarum fictis rumoribus nascitur. Neque enim possunt laudare nos, qui recedunt: aut expectare debemus, vt placeamus illis, qui nobis displicentes, & contra Ecclesiam rebelles, sollicitandis de Ecclesia fratribus violentèr insistunt. Quare & de Cornelio, & de nobis quæcumque iactantur, nec audias facilè, nec credas, frater charissime. Si qui enim infirmitatibus occupantur, illis, sicut placuit, in periculo subuenitur; postea quàm tamen subuentum est, & periclitantibus pax data est, suffocari à nobis non possunt, aut opprimi, aut vi & manu nostra in exitum mortis vrgeri, vt quoniam morientibus pax datur, necesse sit mori eos, qui acceperint pacem: cùm magis in hoc iudicium diuinæ pietatis, & paternæ lenitatis appareat, quod qui pignus vitæ in data pace percipiunt, hic quoque ad vitam percepta pace teneantur. Et idcirco si accepta pace commeatus à Deo datur, nemo hoc debet in sacerdotibus criminari, cùm semel placuerit fratribus in periculo subueniri. Nec tu existimes, frater charissime, sicut quibusdam videtur, [h] libellaticos cum sacrificatis æquari oportere; quando inter ipsos etiam qui sacrificauerint, & conditio frequenter & causa diuersa sit. Neque enim æquandi sunt, ille qui ad sacrificium nefandum statim voluntate prosiliuit; & qui reluctatus & congressus diu ad hoc funestum opus necessitate peruenit: ille qui & se & omnes suos prodidit; & qui ipse pro cunctis ad discrimen accedens, vxorem, & liberos, & domum totam

tam

notione excidat sua. Hoc verò sensu benè Cyprianus deuotioni timorem adjunxit. Rio.

a PASSVS EST, QVICQVID PATI POTVIT.) In exemplari Beneuentano: *Quicquid pati voluit.* Christus accepto fecit quod Cornelius pati voluit. Voluntas pro facto cessit. Voluit pati quicquid tyrannus decerneret. Potuit autem tyrannus adhibere gladium, crucem, ignem & inaudita genera pœnarum. Itaque passus est Cornelius, inquit Cyprianus, quicquid pati voluit. Etenim paratissimus fuit pati, quicquid pati potuit. hoc est, quicquid decernere potuit tyrannus. *Idem.*

a PASSVS EST QVICQVID PATI POTVIT.) In Beneuentano *voluit*: Dominus scilicet. *Idem.*

b TYRANNVM ARMIS ET BELLO POSTMODVM VICTVM PRIOR SACERDOTIO SVO VICIT.) Sacerdotalibus armis, patientiæ Christianæ constantia. Sic vbique rhetorico murice dicta sua Cyprianus illuminat. *Idem.*

c CONSCIENTIÆ SVÆ LVCE CLARESCVNT.) Supra dixit, virginalem conscientiam & mox subjiciet: nulla illum libelli, vt quidam iactant, labe maculatum.

d COLLIGENDIS FRATRIBVS NOSTRIS.) Hoc est, ad vitanda schismata. *Idem.*

e NECESSITATI SVCCVBVIT) Laberius,

Necessitas, cuius cursus transuersi impetum
Voluerunt multi effugere, pauci potuerunt.

Etiam in rebus Ecclesiæ, pro arbitrio præsidentium, magna debet haberi ratio necessitatis, eàque suadente multa condonantur, quæ debent aliàs obnixè prohiberi tradendis accipiendisque sacramentis. Exempla suggerit Tertullianus in baptismi & eucharistiæ administratione. *Idem.*

f PRO QVO SATISFACIEBAT FRATRVM REDITVS.) Mox dicet, *Multa soluentes animas. Idem.*

g VT LAICVS COMMVNICET) Sæuiente aduersus Christianos persecutione, si quem fortè in ordine constitutum ecclesiastico, puta episcopum, presbyterum, diaconum, exilii metus aut violentia tormentorum de fide Christo data dejecerat, is ad fidem reuersus, postquam impetrata peractaque pœnitentia satisfecerat ecclesiæ, recipiebat quidem ecclesiasticam communionem, hoc est, societatem & conuersationem cum ceteris fidelibus, ita ut fieret particeps Corporis Christi; sed non recipiebat locum quem in ordine priùs tenuerat. Itaque de episcopo, de presbytero, de diacono fiebat id quod erat [illegible]squàm fuisset ordinatus. Reddebatur illi locus in Ecclesia, non dignitas loci, communicabat vt laicus siue plebeius. vtebatur jure ceterorum fidelium qui nondum erant promoti ad quemquam ordinem ecclesiasticum. Hæc erat tunc temporis communio laica, cuius adeo participes Eucharistica sacramenta, speciem inquam vtramque panis & vini sumebant. Hodiè communionem laicam diceremus, quæ sub vna tantùm specie panis conceditur, etiam episcopis & sacerdotibus extra sacrificiorum officia communicantibus. Imò & communionis vocabulum vix audimus alio significatu quàm Eucharistiæ celebrandæ *Idem.*

g VT LAICVS COMMVNICET.) Hoc est, vt communicet laicus jam non presbyter, non episcopus *Idem.*

h LIBELLATICOS CVM SACRIFICATIS.) Vbique in MSS. occurrunt Sacrificati & Thurificati; sed Libellati et sæpissimè Libellatici. Rio.

i *Libellaticos cum sacrificatis* Eodem fermè vocabulo nuncupabantur; Distinguit tamen hic Cæcilius, Nam libellatici dicebantur, qui iudici libellos offerebant, & prolata pecunia supplicium redimebant. Sacrificati verò & thurificati οἱ εἰδώλοις ἐπιτεθυκότες qui idolis Thus adolebant & profano ritu sacra fecerant. Pet.

tam [a] periculi sui perfunctione protexit : ille qui inquilinos vel amicos suos ad facinus compulit, & qui inquilinis & colonis pepercit, fratres etiam plurimos qui extorres & profugi recedebant, in sua tecta & hospitia recepit, ostendens & offerens Domino [b] multas viuentes & incolumes animas, quæ pro vna saucia deprecentur. Cùm ergo inter ipsos qui sacrificarint, multa sit diuersitas ; quæ inclementia est, & quàm acerba duritia libellaticos cum iis qui sacrificarint iungere ? quando is cui libellus acceptus est, dicat: Ego priùs legeram, & [c] Episcopo tractante cognoueram non sacrificandum idolis, nec simulacra seruum Dei adorare debere ; & ideircò ne hoc facerem, quod non licebat [d] (cùm occasio libelli fuisset oblata, quem nec ipsum acciperem nisi ostensa fuisset occasio,) ad magistratum vel veni, vel alio eunte mandaui : Christianum me esse, sacrificare mihi non licere, ad aras diaboli me venire non posse, dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Nunc tamen etiam iste qui libello maculatus est, posteaquàm nobis admonentibus didicit, neç hoc se facere debuisse, & si manus pura sit, & eos eius feralis cibi contagia nulla polluerint, [e] conscientiam tamen eius esse pollutam ; flet auditis nobis, & lamentatur, & quod deliquerit nunc admonetur, & non tam crimine, quàm errore deceptus, quod iam de cætero instructus, & paratus sit, contestatur. Quorum si pœnitentiam respuamus habentium aliquam fiduciam [f] tolerabilis conscientiæ, statim cum vxore, cum liberis quos incolumes reseruauerant, in hæresim vel schisma diabolo inuitante rapiuntur : & adscribetur nobis in die iudicij, nec ouem sauciam curasse, & propter vnam sauciam multas integras perdidisse. Et cum Dominus relictis nonaginta nouem sanis vnam errantem & lassam quæsierit, & inuentam humeris suis ipse portauerit ; nos non tantùm [g] non quæramus lapsos, sed & venientes arceamus : & cùm pseudoprophetæ gregem Christi nunc vastare & lacerare non desinant, occasionem canibus & lupis demus, vt quos persecutio infesta non perdidit, eos nos duritia nostra & inhumanitate perdamus. Et vbi erit, frater charissime, quod Apostolus dicit ? Omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi vtile est, sed quod multis vt saluentur. Imitatores mei estote, sicut & ego Christi. Et iterum ; Factus sum infirmus infirmis, vt infirmos lucrarer. Et iterùm: Si patitur membrum vnum, compatiuntur & cætera membra : & si lætatur vnum membrum, collætantur & cætera membra. Alia est Philosophorum & Stoïcorum ratio, frater charissime, qui dicunt omnia peccata paria esse, & virum grauem non facilè flecti oportere : inter Christianos autem & Philosophos plurimum distat. Et cùm Apostolus dicat: Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam & inanem fallaciam, vitanda quæ non de Dei clementia veniunt, sed de philosophiæ durioris præsumptione descendunt. De Moyse autem legimus in scripturis dictum ; Et fuit Moyses homo lenis nimis. Et Dominus in Euangelio suo dicit : Estote misericordes, sicut & pater vester misertus est vestri. Et iterùm : Non est opus sanis medicus, sed malè habentibus. Quam potest exercere medicinam, qui dicit : ego solos sanos curo, quibus medicus necessarius non est ? Opem nostram, medelam nostram vulneratis exhibere debemus. [h] nec putemus mortuos esse, sed magis semianimes iacere eos, quos persecutione funesta sauciatos videmus ; qui si in totum mortui essent, numquam de eisdem postmodum & Confessores & martyres fierent. Sed quoniam est in illis quod pœnitentia sequente reualescat, ad fidem, [i] & ad virtutem de pœnitentia robur armatur ; quod armari non poterit, si quis desperatione deficiat, si ab Ecclesia durè & crudeliter segregatus, ad gentiles se vias & sæcularia opera conuertat, vel ad hæreticos & schismaticos reiectus ab Ecclesia transeat. [k] Vbi etsi occisus propter nomen postmodum fuerit extra Ecclesiam constitutus, & ab vnitate atque à charitate diuisus, coronari in morte non poterit. Et ideò placuit, frater charissime, examinatis

a PERICVLI SVI PERFVNCTIONE.) In Ver. *pactione*, in Beneu. *passione*. RIG.

b MVLTAS VIVENTES ET INCOLVMES) In Corbeiensi, *multa soluentes*. In Vaticanis quibusdam, *saluatas*. Legendum vt est in Corbeiensi, *multa soluentes*, hoc est, animas ad facienda pro Christo martyria tam forti pectore paratissimas, vt non tantùm pro se, sed & pro multis aliis soluendo esse videantur. Sic suprà, de Trophimo: *Susceptus est Trophimus, pro quo satisfaciebat fratrum reditus & restituta multorum salus*. Idem

c EPISCOPO TRACTANTE.) Sic Epist LVI. Collectam fraternitatem non videat, nec tractantes episcopos audiat. *Idem*.

d CVM OCCASIO LIBELLI FVISSET OBLATA.) Ab auaro scilicet præside, vel fortean misericordi, ac de melioribus Ethnicis. Sed respuendam fuisse hanc occasionem docet Tertullianus in illo grandi & magnifico ad Fabium sermone, probátque exemplo Pauli : Cùm Felix præses pecuniis accepturum se pro eo à discipulis sperasset, de quo & ipse in secreto tractauerat cum ipso, neque ipse pro se, neque discipuli pro eo numerarunt. *Idem*

e CONSCIENTIAM TAMEN EIVS ESSE POLLVTAM) Sicut fuga redemtio gratuita est ; ita redemtio nummaria fuga est. certè & huius, timiditatis consilium est. Quod times, redimis ergo fugis. Pedibus stetisti, cucurristi nummis. Hoc ipsum quod stetisti ea redemtione, fugisti. Tertull. *Idem*.

f TOLERABILIS CONSCIENTIÆ.) Aliqua labe adspersæ, attaminatæ : vt contrà, de Cornelio dixit, virginalem, pro sanctissima & intaminata. *Idem*.

g NON QVÆRAMVS LAPSOS.) In Veron. *lassos*: vt suprà, ouem lassam. *Idem*.

h NEC PVTEMVS MORTVOS ESSE.) Hunc locum Hugo Grotius Auctor in Euang. Lucæ cap XXII. 62. appositissimè citauit ad lapsum & pœnitentiam Petri. *Idem*.

i ET AD VIRTVTEM DE POENITENTIA ROBVR ARMATVR.) In aliquot Vatic. *Et ad virtutem pœnitentia robur armatur*. Idem

k VBI ETSI OCCISVS PROPTER NOMEN) Scilicet Christi. Itaque tota clausula sic constituenda est. Si ab Ecclesia durè & crudeliter segregatus, ad gentiles se vias & secularia opera conuertat, vel ad hæreticos & schismaticos, rejectus ab Ecclesia, transeat, vbi etsi occisus propter nomen postmodum fuerit, extra Ecclesiam constitutus, &c. *Idem*.

exomologesis apud inferos non est, nec ad pœnitentiam quis à nobis compelli potest, si fructus pœnitentiæ subtrahatur. Si prælium priùs venerit, corroboratus à nobis inuenietur, armatus ad prælium. si verò ante prælium infirmitas vrserit, cum solatio pacis & communicationis abscedit. [a] neque enim præiudicamus Domino iudicaturo, quominus si pœnitentiam plenam & iustam peccatoris inuenerit, tunc ratum faciat quod à nobis fuerit hic statutum. Si verò nos aliquis pœnitentiæ simulatione deluserit; Deus qui non deridetur, & qui cor hominis intuetur, de his quæ nos minus perspeximus iudicet, & seruorum sententiam Dominus emendet: dum tamen nos meminisse, frater, debeamus, scriptum esse: Frater fratrem adiuuans exaltabitur. Et Apostolum quoque dixisse: In contemplatione habentes vnusquisque, ne & vos tentemini, alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi. Item quòd superbos redarguens & arrogantiam frangens in Epistola sua ponat: Et qui se putat stare, videat ne cadat. Et alio in loco dicat: Tu quis es qui iudicas alienum seruum? Domino suo stat aut cadit; stabit autem, potens est enim Deus statuere eum. Ioannes quoque Iesum Christum Dominum aduocatum & deprecatorem pro peccatis nostris probat dicens: Filioli mei ista scribo vobis ne delinquatis, & si quis deliquerit, aduocatum habemus apud patrem Iesum Christum iustum, & ipse est deprecatio pro delictis nostris. Et Paulus quoque Apostolus in Epistola sua posuit; Si cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, multò magis nunc iustificati in sanguine illius, [b] liberabimur per illum ab ira. Cuius pietatem & clementiam cogitantes, non acerbi adeò, nec in fouendis fratribus inhumani esse debemus: sed dolere cum dolentibus, & cum [illegible]dentibus flere, & eos quantum possumus auxilio & solatio nostræ dilectionis eri[illegible]c adeò immites & pertinaces ad eorum pœnitentiam refundendam, nec iterùm soluti & faciles ad communicationem temerè laxandam. Iacet ecce saucius frater ab aduersario in acie vulneratus. Inde diabolus conatur occidere quem vulnerauit, hinc Christus hortatur ne in totum pereat, quem redemit. Cui de duobus assistimus, in cuius partibus stamus? vtrum-ne diabolo fauemus vt perimat, & semianimem fratrem iacentem, sicut in Euangelio sacerdotes & Leuites præterimus? an verò vt sacerdotes Dei & Christi, quod Christus & docuit, & fecit imitantes, vulneratum de aduersarij faucibus rapimus, [c] vt curatum Deo iudici reseruemus? Nec putes, frater charissime, hinc aut virtutem fratrum minui, aut martyria deficere, quòd lapsis laxata sit pœnitentia, & quod pœnitentibus spes pacis oblata. Manet verè fidentium robur immobile, & apud timentes ac diligentes corde toto Deum stabilis & fortis perseuerat integritas. Nam & mœchis à nobis pœnitentiæ tempus conceditur, & pax datur, non tamen idcircò virginitas in Ecclesia deficit, aut continentiæ propositum gloriosum per aliena peccata languescit. Floret Ecclesia tot virginibus coronata, & castitas ac pudicitia tenorem gloriæ suæ seruat; nec quia adultero pœnitentia & venia laxatur, continentiæ vigor frangitur. [d] Aliud est, ad veniam stare, aliud ad gloriam peruenire; aliud missum in carcerem non exire inde, donec soluat nouissimum quadrantem; aliud statim fidei & virtutis accipere mercedem: aliud pro peccatis longo dolore cruciatum emundari, & purgari diu igne; aliud peccata omnia passione purgasse, [e] aliud denique pendere in iudicij ad sententiam Domini, aliud statim à Domino coronari. Et quidem apud antecessores nostros [f] quidam de

a NEQVE ENIM PRÆIVDICAMVS DOMINO. Sic infrà hac epist. *Vulneratum de aduersarij faucibus rapimus, vt curatum Deo iudici reseruemus.* Et paulò pòst *pendere in diem iudicij ad sententiam Domini.* Riu.

b LIBERABIMVR PER ILLVM AB IRA.) In Veronensi, *eliberabimur*, & sic edidit Manutius. *Idem.*

c VT CVRATVM DEO IVDICI RESERVEMVS.) Curatum intellige, cura diligenter habita, salutaribus monitis & alijs Christianæ caritatis officijs ad pœnitentiam, deinde ad Ecclesiam, reuocatum. *Idem*

d ALIVD EST AD VENIAM STARE, ALIVD AD GLORIAM PERVENIRE.) Disputat Cyprianus de lapsis ad pœnitentiam, hoc est ad veniam & Ecclesiam, recipiendis. nam post impetratam pœnitentiam, ea ritè peracta, pœnitentibus venia datur, pax & ecclesiæ siue communio redditur lapsis, puta libellatis & turificatis. Ac varias quidem intercedere ait circomstantias & figuras delictorum, pro quibus Episcoporum arbitrio temperari pœnitentia debeat. Hoc tamen interesse, quòd cum libellatis mitiùs agi debere, multa suadeant. Contradicebant episcopi nonnulli, ideo maximè negandam esse pœnitentiam lapsis, quòd laxata semel disciplinæ regula, maximum sequeretur ecclesiæ detrimentum, & in summo periculo versaretur Fidei Christianæ tenor. Nam quis deinceps pro nomine Christi martyria non fugiat, aut vitam quacumque ratione suam non redimat, qui lapsis pœnitentiæ tempus concedi debere intellexerit? Hoc verò non ita metuendum esse Cyprianus ait, Etenim longè aliam esse conditionem lapsorum, aliam confessorum siue martyrum. Hos statim paradiso recipi, de gloria, de mercede, de corona certos. Illos ad veniam stare anxios & sollicitos quid statuat ac decernat episcopos, & an pœnitentiæ tempus indicat tam longum, quàm esse debitori solet carceris tædium, vnde non exeant, donec soluant nouissimum quadrantem. an forma pœnitentiæ futura sit tam atrox, pro qualitate scilicet criminis, vt per cineres & puluerem volutari, per ieiuniorum tristitiam, pérque ciliciorum asperitatem macerari, per gemitus & suspiria, cordis exæstuantis dolorem clarè loquentia, velut metallum ignibus ardentissimis excoqui ac purgari debeant: & post hæc omnia tamdem, aut si qua infirmitas vrserit, ægrè recepti, in diem iudicij, ad sententiam Domini pendeant reseruati. Cùm sit igitur tanta pœna proposita lapsis vt euentus incerti pœnitentiam adipiscantur, tam certa verò támque præsens martyri gloria, non esse cur ad fugienda martyria fideles inuitari pœnitentia videantur. *Idem.*

e *Aliud denique pendere in die iudicij.* Ad notam Pamelij, vbi dicitur locum esse intelligendum de die particularis iudicij vniuscuiusque, Nic. Faber, notat: imò potiùs de extremò iudicio, ex ea opinione quæ fuit multorum & magnorum virorum tam græcorum quam latinorum in ecclesia primitiua, qui illos martyras gloria diuina perfrui ante illud extremum iudicium differri voluerunt. Quæ fuit etiam Tertulliani sententia. *Idem.*

f QVIDAM IN PROVINCIA NOSTRA DANDAM PACEM MOECHIS NON PVTAVERVNT.

de Episcopis istic in prouincia nostra dandam pacem mœchis non putauerunt, & in totum pœnitentiæ locum contra adulteria clauserunt; non tamen à coëpiscoporum suorum collegio recesserunt, aut Catholicæ Ecclesiæ vnitatem vel duritiæ, vel censuræ suæ obstinatione ruperunt; vt quia apud alios adulteris pax dabatur, qui non dabat, de Ecclesia separaretur. Manente concordiæ vinculo & perseuerante Catholicæ Ecclesiæ indiuiduo sacramento, [a] actum suum disponit & dirigit vnusquisque Episcopus, rationem propositi sui Domino redditurus. Miror autem quosdam sic obstinatos esse vt dandam non putent lapsis pœnitentiam, aut pœnitentibus existiment veniam denegandam, cum scriptum sit: Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam, & fac priora opera. Quod vtique ei dicitur, quem constat cecidisse, & quem Dominus hortatur per opera rursus exsurgere, quia scriptum est: Eleëmosyna à morte liberat; & non vtique ab illa morte, quam semel Christi sanguis extinxit, & à qua nos salutaris baptismi, & redemptoris nostri gratia liberauit, sed ab ea, quæ per delicta postmodum serpit. Alio item loco pœnitentiæ tempus datur, & pœnitentiam non agenti Dominus comminatur: Habeo, inquit, aduersus te multa, quòd vxorem tuam Iezabel, quæ se dicit prophetem, sinis docere & seducere seruos meos, fornicari & manducare de sacrificiis, & dedi illi tempus vt pœnitentiam ageret, & pœnitere non vult à fornicatione. Ecce mitto eam in lectum, & qui cum ea fornicati sunt, in maximam tribulationem, nisi pœnitentiam fecerint ab operibus suis. Quos vtique ad pœnitentiam Dominus non hortaretur, nisi quia pœnitentibus indulgentiam pollicetur. Et in Euangelio: Dico, inquit, vobis, sic erit gaudium in cælo super vno peccatore pœnitentiam agente, quàm super nonaginta nouem iustis, quibus non est opus pœnitentia. Nam cùm scriptum sit: Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione viuorum: vtique qui neminem vult perire, cupit peccatores pœnitentiam agere, & per pœnitentiam denuò ad vitam redire. Ideò & per Iohel Prophetam clamat & dicit: Et nunc dicit Dominus Deus: Reuertimini ad me ex toto corde vestro, simulque & ieiunio, & fletu, & planctu, & discindite corda vestra, & non vestimenta vestra, & reuertimini ad Dominum Deum vestrum, quia misericors & pius est, & patiens, & multæ miserationis, & qui [b] sententiam flectat aduersus malitias irrogatas. In Psalmis etiam legimus censuram pariter & clementiam Dei comminantis simul atque parcentis; punientis vt corrigat, & cùm correxerit reseruantis; Visitabo, inquit, in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam nón dispergam ab eis. Dominus quoque in Euangelio pietatem Dei patris ostendens ait: Quis est ex vobis homo quem si petierit filius eius panem lapidem porriget illi? aut si piscem postulauerit, serpentem illi porriget? Si ergo vos, cùm sitis nequam, scitis bona data dare filiis vestris, quantò magis pater vester cælestis dabit bona poscentibus se? Comparat hîc Dominus carnalem patrem & Dei patris æternam largámque pietatem, quòd si iste in terris nequam pater offensus grauiter à filio peccatore & malo, si tamen eumdem postmodum viderit reformatum, & depositis prioris vitæ delictis ad sobrios & bonos mores, & ad innocentiæ disciplinam pœnitentiæ dolore correctum, & gaudet & gratulatur, & susceptum quem antè proiecerat cum voto paternæ exultationis amplectitur; quantò magis vnus ille & verus pater bonus, misericors & pius, [c] immò ipsa bonitas & misericordia, & pietas lætatur in pœnitentia filiorum suorum, nec iram pœnitentibus, aut plangentibus & lamentantibus pœnam comminatur, sed veniam magis & indulgentiam pollicetur. Vnde Dominus in Euangelio beatos dicit plangentes, quia qui plangit, misericordiam prouocat: qui peruicax & superbus est, iram sibi & pœnam iudicij venientis exaggerat. Et iccircò, frater charissime, pœnitentiam non agentes, nec [d] dolorem delictorum suorum toto corde & manifesta lamentationis suæ professione testantes, prohibendos omninò censuimus à spe communicationis & pacis, si in infirmitate atque in periculo cœperint deprecari;

Hoc certè acerrimè pertendit Tertullianus vehementissimo illo de pœnitentia libro, & miror nullam hîc mentionem eius à Cypriano factam cùm in Tertulliani sententia fuisse dicat Episcopos, & in ipsius quidem Cypriani prouincia, qui dandam esse pacem mœchis non putauerint, & pœnitentiæ locum adulteris in totum clauserint; non tamen à coëpiscoporum suorum collegio recesserint, aut catholicæ ecclesiæ vnitatem ruperint. Illud mirandum magis, inter fratres mansisse concordiam, cùm verosimile sit repudiatos ab austerioribus episcopis lapsos transiisse ad benigniores. Qualis inter discordes in re tanti momenti concordia. RIG.

a ACTVM SVVM DISPONIT ET DIRIGIT VNVSQVISQVE EPISCOPVS.) Quanta hoc seculo libertas Episcopi cuiusque, manente tamen Ecclesiæ Catholicæ concordia! Ipse Cyprianus Epist. LV. Singulis pastoribus portio gregis adscripta, quam regat vnusquisque & gubernet, rationem sui actus Domino redditurus. Et in Concil. de hæreticis baptis. Neque enim quisquam nostrûm Episcopum se Episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit, quando habeat omnis episcopus pro licentia libertatis & potestatis suæ arbitrium proprium; támque iudicari ab alio non possit quàm nec ipse potest alterum iudicare. Et Epistola ad Quintum, 71. Nam nec Petrus, quem primum Dominus elegit, & super quem ædificauit Ecclesiam suam, cùm secum Paulus de circumcisione postmodum disceptaret, vindicauit sibi aliquid insolenter, aut arroganter adsumpsit, vt diceret se primatum tenere, & obtemperari à nouellis & posteris sibi potius oportere. *Idem.*

b SENTENTIAM FLECTAT) In Beneuentano; *vertat Idem.*

c IMMO IPSA BONITAS.) In Ben. & Ver. *imo ipse bonitas* & sic in editione Romana. *Idem.*

d DOLOREM DELICTORVM SVORVM.) Intelligit delictá, propriè sumpto Delicti vocabulo. quæ scilicet

deprecari; quia rogare illos non delicti pœnitentia, sed mortis vrgentis admonitio compellit, nec dignus est in morte accipere solatium, qui se non cogitauit esse moriturum.

a Quod verò ad Nouatiani personam pertinet, frater charissime, de quo desiderasti tibi scribi quam hæresim introduxisset; scias nos primo in loco nec curiosos esse debere quid ille doceat, cùm foris doceat. Quisquis ille est, & qualiscumque est, Christianus non est, qui in Christi Ecclesia non est. Iactet se licet & philosophiam vel eloquentiam suam superbis vocibus prædicet; qui nec fraternam charitatem, nec Ecclesiasticam vnitatem retinuit, etiam quod priùs fuerat, amisit. Nisi si Episcopus tibi videtur, qui Episcopo in Ecclesia à sedecim coëpiscopis facto, adulter atque extraneus Episcopus fieri à desertoribus per ambitum nititur; & cùm sit à Christo vna Ecclesia per totum mundum in multa membra diuisa, item Episcopatus vnus, Episcoporum multorum concordi numerositate diffusus; ille post Dei traditionem, post connexam & vbique coniunctam Catholicæ Ecclesiæ vnitatem, b humanam conetur Ecclesiam facere, & per plurimas ciuitates nouos Apostolos suos mittat, vt quædam recentia institutionis suæ fundamenta constituat; cumque iampridem per omnes prouincias & per vrbes singulas ordinati sint Episcopi in ætate antiqui, in fide integri, in pressura probati, in persecutione proscripti, ille super eos creare alios pseudoepiscopos audeat. Quasi possit aut totum orbem noui conatus obstinatione peragrare, aut Ecclesiastici corporis compaginem discordiæ suæ seminatione rescindere; nesciens schismaticos semper inter initia feruere, incrementa verò habere non posse, nec augere quod illicitè cœperint, sed statim cum praua sua æmulatione deficere; Episcopatum autem tenere non posset, etiam si Episcopus priùs factus, à coëpiscoporum suorum corpore & ab Ecclesiæ vnitate descisceret; quando Apostolus admoneat, vt inuicem nosmetipsos sustineamus, ne ab vnitate quam Deus constituit, recedamus, & dicat: Sustinentes inuicem in dilectione, satis agentes seruare vnitatem Spiritus in coniunctione pacis. Qui ergo nec vnitatem Spiritus, nec coniunctionem pacis obseruat, & se ab Ecclesiæ vinculo atque à sacerdotum collegio separat, Episcopi nec potestatem potest habere, nec honorem, qui Episcopatus nec vnitatem voluit tenere, nec pacem. Tum deinde c quantus arrogantiæ tumor est, quanta humilitatis & lenitatis obliuio, arrogantiæ suæ quanta iactatio, vt quis aut audeat, aut facere se posse credat, quod nec Apostolis concessit Dominus, vt zizania à frumento putet se posse discernere, aut quasi ipsi palam ferre & aream purgare concessum sit, paleas conetur à tritico separare: Cumque Apostolus dicat: In domo autem magna non solùm vasa aurea sunt & argentea, sed & lignea & fictilia; aurea & argentea vasa videatur eligere, lignea verò & fictilia contemnere, abiicere, damnare; quando non nisi die Domini vasa lignea diuini ardoris incendio concrementur, & fictilia ab eo cui data est ferrea virga, frangantur. Aut si se cordis & renis scrutatorem constituit & iudicem, per omnia æqualiter iudicet, & eùm sciat scriptum esse; Ecce sanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat, fraudatores & mœchos à latere atque à comitatu suo separet: quandò multò & grauior, & d peior sit mœchi quàm libellatici causa, cùm hic necessitate, ille voluntate peccauerit; hic existimans sibi satis esse quod non sacrificauerit, errore deceptus sit, ille matrimonij expugnator alieni, vel lupanar ingressus ad cloacam & cœnosam voraginem vulgi, sanctificatum corpus & Dei templum detestabili colluuione violauerit: sicut Apostolus dicit: Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est; qui autem mœchatur, in corpus suum peccat. Quibus tamen & ipsis pœnitentia conceditur, & lamentandi ac satisfaciendi spes relinquitur, secundùm ipsum Apostolum dicentem: Timeo ne fortè veniens ad vos, lugeam multos ex iis qui antè peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam de immunditiis quas fecerunt, & fornicationibus & libidinibus. Nec sibi in hoc noui hæretici blandiantur, quod se dicant idololatris non communicare; quando sint apud illos & adulteri & fraudatores

ces commisisse qui dicitur, officium Christiani prætermisisse, fidem Christianam, hoc est Christum, dereliquisse ac deseruisse censetur. Huiusmodi verò sunt sacrificati, aut Thurificati, & Libellati. RIG.

a QVOD VERO AD NOVATIANI PERSONAM PERTINET] Quæ de Nouatiano mox dicet, ostendunt longè alium à Nouato fuisse Nouatianum. *Idem.*

a *Quod verò ad Nouatiani personam.* Hîc respondet ad alteram Antoniani quæstionem, qua petebat doceri, quam hæresim introduxisset Nouatianus; primùm autem schismaticum, posteà sub epistolæ finem etiam hæreticum fuisse docet. PAM.

b HVMANAM CONETVR ECCLESIAM FACERE.] Non diuinam, non Christianam, non Apostolicam. Hinc illa Hieronymi querela cap. XXXIV. Ezech. Ecclesiastici viri dogmatum non custodiuos veritatem, sed de suo corde confingunt, magistrámque habent præsumptionem suam. Et ipse Cyprianus Epist. XLIII. Cæcilium monet verbis grauissimis, ne in administratione Dominici calicis ab eo quod Christus magister & præcepit & gessit, humana & nouella institutione decedat. & Epist. LXIII. diuinam pietatem opponit humanæ crudelitati. Et Firmilianus Epist. LXXV. Traditionem humanam opponit Apostolicæ. Quæ omnia ducunt originem ab illa Gamalielis pro Stephano concione, quam refert Lucas Act. v. 38. vbi, τῇ ἐξ ἀνθρώπων βουλῇ, opponitur ἡ ἐκ Θεοῦ. RIG.

c QVANTVS ARROGANTIAE TVMOR EST.] Citatur à Gratiano c. Quantus XXIII. Quæst. 4. quæ tota est in hanc sententiam, malos tolerandos, non expellendos. Et tamen ipse Cyprianus ad Rogatianum Epist. LXV. de superbo quodam Diacono: Quod si vltra te contumeliis suis exacerbauerit, & prouocauerit, fungeris circa eum potestate honoris tui, vt eum vel deponas, vel abstineas. Sunt alia huiusmodi pleraque in his Epistolis variè tractata. Sed hîc variare licuit in diacono, cuius alia est ab episcopi ratio. *Idem.*

d PEIOR SIT MOECHI QVAM LIBELLATI CAVSA.] Hoc habet Cyprianus ab Tertulliano suo, qui pluribus hanc quæstionem tractauit libro de Pudicitia. Quis magis negauit, qui Christum vexatus, an qui delectatus amisit? qui quum amitteret doluit, an qui cùm amitteret lusit? *Idem.*

tores, qui teneantur idololatriæ crimine, ſecundùm Apoſtolum dicentem: Hoc enim ſcitote intelligentes quia omnis fornicator aut [a] immundus, aut fraudator, quod eſt idololatria, non habet hæreditatem in regno Chriſti & Dei. Et iterùm: Mortificate itaque membra veſtra quæ in terra ſunt, exponentes fornicationem, immunditiam, & concupiſcentiam malam, & cupiditatem, quæ ſunt idolorum ſeruitus, propter quæ venit ira Dei. Nam cùm corpora noſtra membra ſint Chriſti, & ſinguli ſimus templum Dei, quiſquis adulterio templum Dei violat, & Deum violat; & qui in peccatis committendis voluntatem diaboli facit, dæmoniis & idolis ſeruit. Neque enim mala facta de ſancto Spiritu veniunt, ſed de aduerſarij inſtinctu; & de immundo ſpiritu natæ concupiſcentiæ contra Deum facere, & diabolo ſeruire compellunt. Ita fit, vt ſi peccato alterius inquinari alterum dicunt, & idololatriam delinquentis ad non delinquentem tranſire ſua aſſeueratione contendunt; excuſari ſecundùm ſuam vocem non poſſint ab idololatriæ crimine, cùm conſtet de Apoſtolica probatione mœchos & fraudatores, quibus illi communicant, idololatras eſſe. Nobis autem ſecundùm fidem noſtram, & diuinæ prædicationis datam formam competit ratio veritatis, vnumquemque in peccato ſuo ipſum teneri, nec poſſe alterum pro altero reum fieri, cum Dominus præmoneat & dicat: Iuſtitia iuſti ſuper eum erit, & ſcelus ſcelerati ſuper eum erit. Et iterùm: Non morientur patres pro filiis, & filij non morientur pro patribus. Vnuſquiſque in peccato ſuo morietur. Quod legentes ſcilicet & tenentes, neminem putamus à fructu ſatisfactionis & ſpe pacis arcendum; cùm ſciamus iuxta ſcripturarum diuinarum fidem, auctore & hortatore ipſo Deo, & ad agendam pœnitentiam peccatores redigi, & veniam atque indulgentiam pœnitentibus non denegari. Atque ô fruſtrandæ fraternitatis irriſio! [b] ô miſerorum lamentantium caduca deceptio! ô hæreticæ inſtitutionis inefficax & vana traditio! hortari ad ſatisfactionis pœnitentiam, [c] & ſubtrahere de ſatisfactione medicinam; dicere fratribus noſtris, plange & lacrymas funde, & diebus ac noctibus ingemiſce, & pro abluendo & purgando delicto tuo largiter & frequenter operare, ſed extra Eccleſiam poſt omnia iſta morieris: quæcumque ad pacem pertinent, facies, ſed nullam pacem, quam quæris, accipies. Quis non ſtatim pereat? quis non ipſa deſperatione deficiat? Quis non animum ſuum à propoſito lamentationis auertat? Operari tu putas ruſticum poſſe, ſi dixeris: agrum peritia omni ruſticitatis exerce; culturis diligenter inſiſte: ſed nullam meſſem metes, nullam vindemiam premes, nullos olıueti tui fructus capies, nulla de arboribus poma decerpes? Vel ſi ei, cui dominium eſt, [d] vſum nauium ſuadeas, dicas: Materiam de excellentibus ſyluis mercare frater; carinam prævalidis & electis roboribus intexe, clauò, funibus, velis, vt fabricetur atque armetur nauis, operare: ſed cùm hæc feceris, fructum de actibus eius & curſibus non videbis? [e] Præcludere eſt atque abſcindere inter doloris ac pœnitendi viam, vt cùm in ſcripturis Dominus Deus reuertentibus ad ſe & pœnitentibus blandiatur; noſtra duritia & crudelitate dum fructus pœnitentiæ intercipitur, pœnitentia ipſa tollatur. Quod ſi inuenimus à pœnitentia agenda neminem debere prohiberi, & deprecantibus atque exorantibus Domini miſericordiam, ſecundùm quod ille miſericors & pius eſt, per ſacerdotes eius pacem poſſe concedi; admittendus eſt plangentium gemitus, & pœnitentiæ fructus dolentibus non negandus. Et quia [f] apud inferos confeſſio non eſt, nec exomologeſis illic fieri poteſt: qui ex toto corde pœnituerint, & rogauerint, [g] in Eccleſiam debent interim ſuſcipi, & in ipſa Domino reſeruari, qui ad Eccleſiam venturus, de illis vtique, quos in ea intus inuenerit, iudicabit. Apoſtatæ verò & deſertores, vel aduerſarij & hoſtes & Chriſti Eccleſiam diſſipantes, nec ſi occiſi pro nomine foris fuerint, admitti ſecundùm Apoſtolum poſſunt ad Eccleſiæ pacem, quando nec ſpiritus, nec Eccleſiæ tenuerunt vnitatem. Hæc interim, frater chariſſime, pauca de multis quantum potui breuiter decucurri, quibus & deſiderio tuo ſatisfacerem: & te magis ac magis collegij & corporis noſtri ſocietati coniungerem. Si autem tibi veniendi ad nos opportunitas

&

a IMMVNDVS AVT FRAVDATOR, QVOD EST IDOLOLATRIA.) Fraudator, πλεονέκτης, qui circumuenit in negotio fratrem. πλεονεξία, εἰδωλολατρεία. RIG.

b O MISERORVM LAMENTANTIVM CADVCA DECEPTIO) Quorum ſpes caducæ & vanæ, tam fallaci euentu, per noſtram duritiam & crudelitatem! *Idem.*

c *Et ſubtrahere de ſatisfactione medicinam.* Eleganter hic vanitas Nouatianarum artium demonſtratur. Quorſum enim ad pœnitentiam accedes ſiſte que te coram illo tribunali, ſi nihil proſit, & nihilo ſecius in peccato moriendum? Vbi animaduertendum non pœnitentiam, ſed remiſſionem peccatorum quæ per abſolutionem conceditur à Nouatianis ſublatam fuiſſe. PRI.

d VSVM NAVIVM SVADEAS, DICAS.) Commodior eſt in Corbeienſi lectio. *Vel ſi cui dominium & vſum nauium ſuadens, dicas: Materiam,* &c. Niſi malis cum Beneuentano ſcribere: *Vel ſi ei, cui vſum nauium ſuadeas, dicas: Materiam,* &c. In duobus Vatic. legitur: *Vel ſi cui, dum vſum nauium ſuadeas, dicas,* &c. RIG.

e PRAECLVDERE EST ATQVE ABSCINDERE.) In Beneuentano & Veronenſi, ſcribitur: *abſcidere. Idem.*

f APVD INFEROS) In ſepulcro. In corde terræ ἐν τῷ ᾅδῃ. Pſal vi. 6. *Idem.*

f APVD INFEROS CONFESSIO NON EST.) Non quod nobiſcum mortuis omnia noſtra intereant, ſed quod animæ poſt ſeparationem a corpore intempeſtiua ſit & ſera confeſſio, adeóque vana & inutilis. Chryſoſtomus: ὅτι μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν ὁ μετανοίας καιρὸν οὐκ ἔχει. ἐπεὶ καὶ ὁ πλούσιος ἐξωμολογεῖτο καὶ μετενόει. ἀλλ' οὐδὲν ὠφέλησε. διὰ τὴν ἀωρίαν. *Idem.*

g IN ECCLESIAM DEBENT INTERIM SVSCIPI ET IN IPSA DOMINO RESERVARI.) Itaque ipſimet, quibus Eccleſia pacem reddidit, Domino iudici reſeruantur. Notanda in primis hæc Cypriani ſententia. *Idem.*

& facultas fuerit, plura in commune conferre, & vberiùs ac pleniùs, quæ in salutarem concordiam faciant, tractare poterimus. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

AD

AD FORTVNATVM ET ALIOS COLLEGAS DE IIS QVI per tormenta superantur.

CYPRIANO FORTVNATO, AHIMNIO, OPTATO, Priuatiano, Donatulo & Felici, fratribus, Salutem.

LIII.

SCRIPSISTIS mihi, fratres charissimi, quòd cùm in Capsensi ciuitate propter ordinationem Episcopi essetis, pertulerit ad vos [a] Superius frater & collega noster: Ninum, Clementianum, Florum fratres nostros, qui in persecutione apprehensi priùs fuerant, & nomen Domini confessi, violentiam magistratus & populi frementis impetum vicerant; postmodum cùm apud Proconsulem pœnis grauibus excruciarentur, vi tormentorum subactos esse, & de gradu gloriæ, ad quam plena fidei virtute tendebant, diutinis cruciatibus excidisse: nec tamen post hunc grauem lapsum, [b] non voluntate, sed necessitate susceptum, à pœnitentia agenda [c] per hoc triennium destitisse. De quibus consulendum putastis an eos ad communicationem iam fas esset admittere. Et quidem quod ad mei animi sententiam pertinet, puto his indulgentiam Domini non defuturam, quos constat stetisse in acie, [d] nomen confessos esse: violentiam magistratuum & populi furentis incursum immobilis fidei obstinatione vicisse, passos esse carcerem, diu inter minas proconsulis & fremitum populi circumstantis, tormentis laniantibus ac longa iteratione cruciantibus repugnasse: vt quod in nouissima infirmitate carnis subactum videtur, meritorum præcedentium defensione releuetur: & sit satis talibus gloriam perdidisse, non tamen debere eis & veniæ locum claudere, atque eos à paterna pietate, & à nostra communicatione priuare; quibus existimamus ad deprecandam clementiam Domini posse sufficere, quòd triennio iugiter ac dolenter, vt scribitis, cum summa pœnitentiæ lamentatione planxerunt. Certè non puto incautè & temerè his pacem committi, quos videmus militiæ suæ fortitudine [e] nec priùs pugnæ defuisse, & si acies etiam denuò venerit, gloriam suam posse reparare. Nam cùm in concilio placuerit pœnitentiam agentibus in infirmitatis periculo subueniri & pacem dari; debent vtique in accipienda pace præcedere, quos videmus non animi infirmitate cecidisse, sed in prælio congressos & vulneratos, per imbecillitatem carnis confessionis suæ coronam non potuisse perferre; maximè cùm cupientibus mori non permitteretur occidi, sed tamdiu fessos tormenta laniarent, quamdiu non fidem, quæ inuicta est, vincerent, sed carnem, quæ infirma est, fatigarent. Quoniam tamen scripsistis, vt [f] cum pluribus collegis de hoc ipso plenissimè tractem, & res tanta exigit maius & impensius de multorum collatione consilium, & nunc omnes ferè inter paschæ prima solemnia apud se cum fratribus demorantur; quando solemnitati celebrandæ apud suos satisfecerint, & ad me venire cœperint, tractabo cum singulis pleniùs, vt de eo quod consuluistis figatur apud nos, & rescribatur vobis firma sententia, multorum sacerdotum consilio ponderata. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

AD

a SVPERIVS FRATER COLLEGA NOSTER.) In Veronensi: *Superius collega noster* RIG.

b NON VOLVNTATE SED NECESSITATE SVSCEPTVM.) Necessitati imputat vim tormentorum, longam iterationem cruciatuum. *Idem.*

c *Per hoc triennium.* Quum biennio in secessu fuerit Cyprianus, atque adeò anno integro post reditum eius hæc conscripta sit epistola, patet scriptam anno secundo Cornelij, atque adeò eodem ferè tempore cum præcedenti. PAM.

d NOMEN CONFESSOS ESSE.) Hoc est, palam & liquidò pronunciasse, Christiani sumus. Sic epistola præced. Occisi pro nomine, videlicet Christi: constanter vociferantes se esse Christianos. RIG.

e NEC PRIVS PVGNAE DEFVISSE) Priùs, hoc est, antequam carnem tormenta fatigassent. *Idem.*

f CVM PLVRIBVS COLLEGIS.) In Veronensi, cum plurimis. *Idem.*

[a] AD CORNELIVM SYNODI AFRICANÆ NOMINE, de pace lapsis danda.

CYPRIANVS, LIBERALIS, CALDONIVS, NICOMEDES, Cæcilius, &c. Cornelio fratri, Salutem.

LIV. [b] STATVERAMVS quidem iam pridem, frater chariſſime, participato inuicem nobiſcum conſilio, vt qui in perſecutionis infeſtatione ſupplantati ab aduerſario & lapſi fuiſſent, & ſacrificiis ſe illicitis maculaſſent, agerent diu pœnitentiam plenam, & ſi periculum infirmitatis vrgeret, pacem ſub [c] ictu mortis acciperent. [d] Nec enim fas erat, aut permittebat paterna pietas & diuina clementia, Eccleſiam pulſantibus claudi, & dolentibus ac deprecantibus ſpei ſalutaris ſubſidium denegari, vt de ſæcolo recedentes ſine communicatione, & pace ad Dominum dimitterentur; quando permiſerit ipſe, qui legem dedit, vt ligata in terris etiam in cælis ligata eſſent; ſolui autem poſſent illic, quæ hic priùs in Eccleſia ſoluerentur. Sed enim cùm videamus diem rurſus alterius infeſtationis appropinquare cœpiſſe, & [e] crebris atque aſſiduis oſtenſionibus admoneamur, vt ad certamen, quod nobis hoſtis indicit, armari & parati ſimus; plebem etiam nobis de diuina dignatione commiſſam exhortationibus noſtris paremus, & omnes omninò milites Chriſti, qui arma deſiderant, & prælium flagitant, intra caſtra Domini colligamus: neceſſitate cogente, cenſuimus, eis qui de Eccleſia Domini non receſſerunt, ſed pœnitentiam agere & lamentari, ac Dominum deprecari à primo lapſus ſui die non deſtiterunt, pacem dandam eſſe, & eos ad prælium, quod imminet, armari & inſtrui oportere. Obtemperandum eſt namque oſtenſionibus, atque admonitionibus iuſtis, vt à paſtoribus oues in periculo non deſerantur, ſed grex omnis in vnum congregetur, & exercitus Domini ad certamen militiæ cæleſtis armetur. Meritò enim trahebatur dolentium pœnitentia tempore longiore, vt infirmis in exitu ſubueniretur, quamdiu quies & tranquillitas aderat, quæ differre diu plangentium lacrymas, & [f] ſubuenire ſerò morientibus in infirmitate pateretur. At verò nunc non infirmis, ſed fortibus pax neceſſaria eſt, nec morientibus, ſed viuentibus communicatio à nobis danda eſt, vt quos excitamus & hortamur ad prælium, non inermes & nudos relinquamus, ſed [g] protectione ſanguinis, & corporis Chriſti muniamus: & cùm ad hoc fiat Euchariſtia, vt poſſit accipientibus eſſe tutela, quos tutos eſſe contra aduerſarium volumus, munimento Dominicæ ſaturitatis armemus. Nam quo modo docemus aut prouocamus eos [h] in confeſſione nominis ſanguinem ſuum fundere, ſi eis militaturis Chriſti ſanguinem denegamus? aut quo modo ad martyrij poculum idoneos facimus, ſi non eos priùs ad bibendum in Eccleſia poculum Domini iure communicationis admittimus? Intereſſe debet, frater chariſſime, inter eos qui vel apoſtatauerunt, & ad ſeculum cui renunciauerant reuerſi, gentiliter viuunt, vel ad hæreticos transfugæ facti, contra Eccleſiam parricidalia quotidie arma ſuſcipiunt: & inter eos qui ab Eccleſiæ limine non recedentes, & implorantes iugiter ac dolenter diuina & paterna ſolatia, nunc ſe ad pugnam paratos eſſe, & pro Domini ſui nomine, ac pro ſua ſalute ſtare fortiter, & pugnare profitentur. Hoc in tempore pacem nos non dormientibus, ſed vigilantibus damus; pacem non deliciis, ſed armis damus; pacem non ad quietem, ſed ad aciem damus. Si ſecundùm quod eos audimus, & optamus & credimus fortiter ſteterint, & aduerſarium nobiſcum in congreſſione proſtrauerint: non pœnitet pacem conceſſiſſe tam fortibus,

[a] AD CORNELIVM) Epiſtola eſt Synodi Africanæ nomine conſcripta, ad Cornelium. Nomina epiſcoporum hæc habentur in cod Corb. *Cyprianus, Liberalis, Caldonius, Nicomedes, Cæcilius, Iunius, Maruſcius, Felix, Succeſſus, Fauſtinus, Fortunatus, Victor, Saturninus, Faetius, Secundinus, alius Saturninus, Aurelius, Priſcus, Herculanus, Victoricus, Quintus, Honoratus, Montanus, Hortenſianus, Verianus, Iambus, Donatus, Primatianus, Fortunatus, Rogatus, & Mennius, Cornelio fratri* RIG.

[b] *Statueramus quidem iam pridem.* Quantum coniicere libet, fuit hoc ſtatutum in ſynodo Africana, poſt Paſcha, ſtatim à reditu Cypriani è ſuo receſſu. Quale quid etiam ſtatutum legitur in ſynodo habita à Cornelio; vt teſtatur Euſebius PAM.

[c] SVB ICTV MORTIS.) In Corbeïenſi: *ſub exitum.* RIG.

[d] NEC ENIM FAS ERAT) In Corbeïenſi, *veritas erat. Idem.*

[e] CREBRIS ATQVE ASSIDVIS OSTENSIONIBVS ADMONEMVR.) Sub finem Epiſtolæ: *Hoc nobis diuinitus frequenter oſtenditur.* Idem commemorat Epiſtola LVI. ad Thibaritanos, quos etiam de perſecutione grauiſſima admonet. *Idem.*

[f] SVBVENIRE SERO MORIENTIBVS IN INFIRMITATE.) In Corbeïenſi legitur: *Subuenire ſe morientibus* Hæc tria, *ſero, morientibus, & in infirmitate,* repetita ſunt de præcedentibus illis, *Tempore longiore, infirmis & in exitu. Idem.*

[g] PROTECTIONE SANGVINIS ET CORPORIS CHRISTI MVNIAMVS.) In ſequentibus dicet, euchariſtia recepta fideles erigi & accendi. iure id quidem. Nam à conuiuio Dominico, memores Dominici ſanguinis, ſumpto ſacramento, quemadmodum ſuprema illa nocte præceperat Dominus, vt coniurati prodibant alacres, mortémque fortiter oppetebant quam Dominus pro ipſorum ſalute obierat. *Idem.*

Marrutius Lib. N. F in v c. Maurutius *Idem.*

[h] IN CONFESSIONE NOMINIS.) Chriſti ſcilicet. Sic ſuprà occiſi pro nomine. & infra hac pag. in confeſſione nominis conſtituti. *Idem.*

tibus, immo Episcopatus nostri honor grandis & gloria est, pacem dedisse Martyribus, vt facerdotes qui [a] sacrificia Dei quotidie celebramus, hostias Deo & victimas præparemus. Si autem (quod Dominus auertat à fratribus nostris) aliquis lapsorum fefellerit, vt pacem subdolè petat, & impendentis prælij tempore communicationem non præliaturus accipiat, se ipsum fallit & decipit, qui aliud corde occultat, & aliud voce pronunciat. Nos in quantum nobis & videre & iudicare conceditur, faciem singulorum videmus; cor scrutari, & mentem perspicere non possumus. De his iudicat occultorum scrutator & cognitor citò venturus, & de arcanis cordis atque abditis iudicaturus. obesse autem mali bonis non debent, sed magis mali à bonis adiuuari. Nec ideò martyrium facturis pax neganda est, quia sunt quidam negaturi; cùm propter hoc pax danda sit omnibus militaturis, ne per ignorantiam nostram ille incipiat præteriri, qui habet in prælio coronari. Nec quisquam dicat, [b] qui martyrium tollit, [c] sanguine suo baptizatur: nec pax illi ab Episcopo necessaria est, habituro gloriæ suæ pacem, & accepturo maiorem de Domini dignatione mercedem. Primò idoneus esse non potest ad martyrium, qui ab Ecclesia non armatur ad prælium: & mens deficit, quam non recepta Eucharistia erigit, & accendit. Dominus enim in Euangelio suo dicit: Cùm autem vos tradiderint, nolite cogitare quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini; non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Quando autem dicat, [d] in traditis atque in confessione nominis constitutis spiritum patris loqui; quo modo potest ad confessionem paratus aut idoneus inueniri, qui non priùs pace accepta receperit spiritum patris, qui corroborans seruos suos, ipse loquitur & confitetur in nobis? Tum deinde si relictis omnibus rebus suis fugerit, & in latebris atque in solitudine constitutus in latrones fortè incurrerit, aut in febribus & in languore decesserit: nonne nobis imputabitur quòd tam bonus miles, qui omnia sua dereliquit, & contempta domo, & parentibus, ac liberis, sequi Dominum suum maluit, sine pace & sine communicatione decedit? Nonne nobis vel negligentia segnis, vel duritia crudelis ascribetur in die iudicij; quòd pastores creditas & commissas nobis oues nec curare in pace, nec in acie voluerimus armare? nonne ingeretur nobis à Domino, quod per Prophetam suum clamat & dicit: Ecce lac consumitis, lanis vos tegitis, & quod crassum est interficitis, & oues meas non pascitis; quod infirmatum est non confortastis, & quod malè habuit non corroborastis, & quod contribulatum est [e] non consolati estis, & quod errabat non reuocastis, & quod periit non inquisistis, & quod forte fuit, confecistis labore: & dispersæ sunt oues meæ, eò quòd non sunt pastores, & [f] factæ sunt in comesturam omnibus bestiis agri; & non fuit qui inquireret, neque qui reuocaret. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos vt non pascant oues meas; & iam non pascent eas, & extraham oues meas de ore eorum, & [g] pascam eas cum iudicio. Ne igitur ore nostro, quo pacem negamus, quo [h] duritiam magis humanæ crudelitatis, quàm diuinæ & paternæ pietatis opponimus, oues nobis commissæ à Domino reposcantur; placuit nobis, sancto Spiritu suggerente, & Domino per visiones multas & manifestas admonente, quia hostis nobis imminere prænunciatur & ostenditur, colligere intra castra milites Christi, & examinatis singulorum causis, pacem lapsis dare, immò pugnaturis arma suggerere: quod credimus vobis quoque paternæ misericordiæ contemplatione placiturum. Quod si de collegis aliquis extiterit, qui vrgente certamine pacem fratribus & sororibus non putat dandam, reddet ille rationem in die iudicij Domino, vel importunæ censuræ, vel inhumanæ duritiæ suæ. Nos, quod fidei, & charitati, & sollicitudini congruebat, quæ erant in conscientia nostra protulimus; diem certaminis appropinquasse, hostem violentum citò contra nos exsurgere: pugnam non talem qualis fuit, sed grauiorem multò & acriorem venire. hoc nobis diuinitus frequenter ostenditur; de hoc nos prouidentia & misericordia Domini sæpiùs admonent, de cuius ope & pietate qui in eum confidimus, possumus esse securi: quia qui in pace militibus suis futuram prænunciat pugnam, dabit militantibus in congressione victoriam. Optamus te, frater charissime, semper benè valere.

a SACRIFICIA DEI QVOTIDIE CELEBRAMVS.] In Corbeiensi: Sacrificia Deo q. c. R iu.

b QVI MARTYRIVM TOLLIT.] Qui dignatione diuina martyrium obtinet. Martyrium tollit, vt infrà arma tollentes. *Idem*

c SANGVINE SVO BAPTIZATVR.] Tota paradisi clauis, sanguis tuus est, inquit Tertul. Vid. Epist. LVI *Idem*.

d IN TRADITIS ATQVE IN CONFESSIONE NOMINIS CONSTITVTIS.] Traditis, παραδιδομένοις. Matthæi x. 17. & 18 παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς συνέδρια, ἐπὶ ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς. & Marci XIII. 9 & 10 *Idem*.

e NON CONSOLATI ESTIS.] Alibi legitur in Veganensi, *non consolidati estis*. *Idem*.

f FACTÆ SVNT IN COMESTVRAM.] Ezech. XXXIV. εἰς κατάβρωμα. In Corbeiensi legitur, *factæ sunt in deprædatione* In veteri glossario, Comestor, καταφαγάς. Comesturæ vocabulo vsus est Cato. *Idem*.

g PASCAM EAS CVM IVDICIO.) Ezech. μετὰ κρίματος, εν σωμα αγαθη. Sciens cui oui, quæ pascua debeantur, inquit Hieronymus. Etenim Deus iudicabit inter pecus & pecus. *Idem*.

h DVRITIAM MAGIS HVMANÆ CRVDELITATIS.] Ipse Epist. LVII Magis philosophiæ secularis prauitate durus, quàm philosophiæ Dominicæ lenitate pacificus. Pacianus Epist. II dixit, inobsecrabilem asperitatem, cui opponit gratuita Domini bona, & cælestis clementiæ titulos. *Idem*.

AD CORNELIVM DE FORTVNATO ET FELICISSIMO, siue contra hæreticos.

CYPRIANVS CORNELIO FRATRI, SALVTEM,

LV. LEGI litteras tuas, frater charissime, quas per Saturum fratrem nostrum Acoluthum misisti, & dilectionis fraternæ, & Ecclesiasticæ disciplinæ, & sacerdotalis censuræ satis plenas; quibus significasti, Felicissimum hostem Christi, non nouum, sed iam pridem ob crimina sua plurima & grauissima abstentum, & non tantùm mea, sed plurimorum coëpiscoporum sententia condemnatum, reiectum à te illic esse, & cùm venisset stipatus caterua & factione desperatorum, vigore pleno, quo Episcopos agere oportet, pulsum de Ecclesia esse: de qua iam pridem cum sui similibus, Dei maiestate, & Christi Domini & iudicis nostri seueritate, depulsus est, ne [a] schismatis & dissidij auctor, ne pecuniæ commissæ sibi fraudator, ne stuprator virginum, ne matrimoniorum multorum depopulator atque corruptor, vltra adhuc sponsam Christi incorruptam, sanctam, pudicam, præsentiæ suæ dedecore, & impudica atque incesta contagione violaret. Sed enim lecta alia tua Epistola, frater, quam primis litteris subiunxisti, satis miratus sum: cùm animaduertissem te minis atque terroribus eorum, qui venerant, aliquantum esse commotum, cùm te, secundùm quod scripsisti, aggressi essent, cum summa desperatione comminantes, quòd si litteras quas attulerant non accepisses, publicè eas recitarent, & multa turpia ac probrosa, & ore suo digna proferrent. Quod si ita res est, frater charissime, vt nequissimorum timeatur audacia, & quod mali iure, atque æquitate non possunt, temeritate ac desperatione perficiant: [b] actum est de Episcopatus vigore, & de [c] Ecclesiæ gubernandæ sublimi ac diuina potestate, nec Christiani vltrà aut durare, aut esse iam possumus, si ad hoc ventum est, vt perditorum minas atque insidias pertimescamus. Nam & gentiles, & [d] Iudæi minantur, & hæretici, atque omnes quorum pectora & mentes diabolus obsedit, venenatam rabiem suam quotidie furiosa voce testantur; non tamen iccircò cedendum est, quia minantur, aut ideò aduersarius & inimicus maior est Christo, quia tantum sibi vindicat, & assumit in sæculo. Manere apud nos debet, frater charissime, [e] fidei robur immobile; & stabilis atque inconcussa virtus contra omnes incursus, atque impetus oblatrantium fluctuum, [f] velut petræ obiacentis fortitudine & mole debet obsistere. Nec interest vnde Episcopo aut terror aut periculum veniat; qui terroribus & periculis viuit obnoxius, & tamen fit de ipsis terroribus ac periculis gloriosus. Nec enim solas gentilium vel Iudæorum minas cogitare & spectare debemus, cùm videamus ipsum Dominum à fratribus esse detentum, & ab eo, quem inter Apostolos ipse delegerat, proditum: inter initia quoque mundi Abel iustum non nisi frater occiderit; & Iacob fugientem persequutus sit frater infestus; & Ioseph puer venierit vendentibus fratribus; in Euangelio etiam legamus, esse prædictum magis domesticos inimicos futuros, & qui priùs [g] copulati sacramento vnanimitatis fuerint, ipsos inuicem udradituros. Nihil interest quis tradat, aut sæuiat, [h] cùm Deus tradi permittat quos disponit coronari. neque enim nobis ignominia est pati à fratribus, quod passus est Christus: nec illis gloria est facere [i] quod fecerit Iudas. Quæ autem sui elatio est, quæ comminantium tumens & inflata & vana iactatio; illic absenti minari, cùm hîc me habeant in potestate præsentem? Conuicia eorum, quibus se & vitam suam quotidie lacerant, non timemus; [k] fustes, & lapides, & gladios, quos verbis

a SCHISMATIS ET DISCIDIJ AVCTOR.] Ad quod scilicet accessit, quod fauore & auctoritate quantum in ipso fuit auxit atque promouit. RIG.

a *Dissidij auctor.* Pro inuentore hic auctor non dicitur sed pro fautore & propagatore seu defensore; Nouatus enim primus schisma conflauit, hîc verò de Felicissimo agitur. In hac autem Notione auctor reperitur apud veteres. PRI.

b ACTVM EST DE EPISCOPATVS VIGORE) Epistola XLV dicet, episcopatus vigorem & cathedræ auctoritatem. Epist. LXII. consultè & cum rigore fecisti, frater carissime. RIG.

c *Ecclesiæ gubernandæ.* Insigni elogio episcopatus vigorem describit tum hîc tum infrà, vbi scripturis aliquot idipsum confirmat, quarum illa maximè ad institutum pertinet: *Qui vos audit, &c.* PAM.

d *Iudæi minantur & hæretici.* Minis & maledicentia hæreticorum omnium veterum tam sunt refertæ historiæ Ecclesiasticæ, Eusebij, Rufini, Socratis, Sozomeni, Theodoreti, Victoris, & Nicephori, vt nemo iure admirari debeat, qui hodie quoque illa in vsu illis esse viderit. *Idem.*

e FIDEI ROBVR IMMOBILE) Epist. LVI. fidei virtutem, Epist. LI. fidei suæ firmitatem. RIG.

f VELVT PETRAE OBIACENTIS FORTITVDINE ET MOLE.] Alludit ad illud Christi, Et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. *Idem.*

g COPVLATI SACRAMENTO VNANIMITATIS) Vt sunt pater & filius: ambo coniuges: ambo fratres. Matth. 10. *παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον καὶ πατὴρ τέκνον.* *Idem.*

h CVM DEVS TRADI PERMITTAT QVOS DISPONIT CORONARI. In Beneuentano & Veronensi; cùm Deus tradit, permittit & coronari. *Idem.*

i QVOD FECERIT IVDAS. In Ver. quod fecit Iudas. *Idem.*

k FVSTES ET GLADIOS, ET LAPIDES VERBIS PARICIDALIBVS IACTITANT) Iam Christianorum internecina odia lacerabant Ecclesiam, & adhuc seculo pòst, Hieronymus de Ruffino queritur in hæc verba: Si quid in te asperum dixero, statim mihi proscriptionem & gladios comminaris. *Idem.*

bis parricidalibus iactitant, non perhorrescimus. Quod in illis est, homicidæ sunt apud Deum tales: necare tamen non possunt, nisi eis Dominus necare permiserit. Et cùm nobis semel moriendum sit, illi tamen & odio, & verbis, & delictis suis quotidie perimunt. Sed non iccirco, frater charissime, relinquenda est Ecclesiastica disciplina, aut sacerdotalis soluenda censura, quoniam conuiciis infestamur, aut erroribus quatimur, quando occurrat & moneat scriptura diuina dicens: Ille verò qui præsumit & contumax est, vir sui iactans, nihil omninò perficiet, qui [a] dilatauit tamquam infernus animam suam. Et iterùm: Et verba viri peccatoris ne timueritis, quia gloria eius in stercora erit & in vermes. Hodie extolletur, & cras non inuenietur, quoniam conuersus est in terram suam, & cogitatio eius perit. Et iterùm: Vidi impium exaltatum, & extolli super cedros Libani, & transiui, & ecce non fuit, & quæsiui eum, & non est inuentus locus eius. Exaltatio, & inflatio, & arrogans, ac superba iactatio, non de Christi magisterio, qui humilitatem docet, sed de Antichristi spiritu nascitur, cui exprobrat per prophetam Dominus, & dicit: Tu autem dixisti in animo tuo: In cælum ascendam, super stellas Dei ponam sedem meam: Sedebo [b] in monte alto super montes altos in aquilonem, ascendam super nubes, ero similis Altissimo. Et addidit dicens: Tu verò ad inferos descendes in fundamenta terræ, & qui videbunt te, mirabuntur super te. Vnde & parem talibus pœnam scriptura diuina loco alio comminatur & dicit: Dies enim Domini Sabaoth super omnem iniuriosum & superbum, & super omnem elatum & excelsum. De ore itaque ac de verbis suis vnusquisque statim proditur, & vtrum Christum in corde suo, an verò Antichristum habeat, loquendo detegitur: secundùm quod Dominus in Euangelio suo dicit: Progenies viperarum quomodo potestis bona loqui, cùm sitis nequam? de abundantia enim cordis os emittit. Bonus homo de bono thesauro emittit bona, & nequam homo de nequam thesauro emittit nequam. Vnde & diues ille peccator, [c] qui de Lazaro in sinu Abrahæ posito atque in refrigerio constituto implorat auxilium, cùm in tormentis cruciabundus flammæ cremantis ardoribus aduratur, inter omnes corporis partes magis os eius & lingua pœnas dat; quia plus scilicet lingua sua & ore peccauerat. Nam cùm scriptum sit: Neque maledici regnum Dei consequentur; & iterùm Dominus in Euangelio suo dicat: Qui dixerit fratri suo, fatue; & qui dixerit [d] racha, reus erit in gehenna ignis; quomodo possunt censuram Domini vltoris euadere, qui talia ingerunt non solùm fratribus sed & sacerdotibus; quibus honor tantus de Dei dignatione conceditur, vt quisquis sacerdoti eius [e] & ad tempus hic iudicanti non obtemperaret, statim necaretur? In Deuteronomio loquitur Dominus Deus, dicens: Et homo quicumque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem, quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille; & omnis populus cùm audierit, timebit: & non agent impiè etiam nunc. Item ad Samuelem, cùm à Iudæis sperneretur, Deus dicit: non te spreuerunt, sed me spreuerunt. Et Dominus quoque in Euangelio: Qui audit vos, inquit, me audit, & eum qui me misit: & qui reiicit vos, me reiicit; qui me reiicit, reiicit eum qui me. Et cùm posteà tempore passionis alapam accepisset à seruo sacerdotis, cúmque ei dixisset: Sic respondes pontifici? aduersus pontificem Dominus contumeliosè nihil dixit, nec quidquam de sacerdotis honore detraxit, sed innocentiam suam magis asserens & ostendens: Si malè, inquit, locutus sum, exprobra de malo: si autem benè, quid me cædis? Item in Act. Apostolorum. Postmodum beatus Apostolus Paulus cùm ei dictum esset: [f] Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo? quamvis Domino iam crucifixo, sacrilegi, & impij, & cruenti illi esse cœpissent; nec iam quidquam de sacerdotali honore & auctoritate retinerent: tamen ipsum quamuis inane nomen & vmbram quamdam sacerdotis cogitans Paulus: Nesciebam, inquit, quia Pontifex est. scriptum est enim: Principem populi tui non maledices. Cùm hæc tanta ac talia, & multa alia exempla præcedant, quibus sacerdotalis auctoritas & potestas de diuina dignatione firmatur; quales putas esse eos, qui sacerdotum hostes & contra Ecclesiam Catholicam rebelles, nec præmonentis Domini communicatione, nec futuri iudicij vltione terrentur? Neque enim aliunde hæreses obortæ sunt, aut nata sunt schismata, quàm inde, quòd sacerdoti Dei non obtemperatur, [g] nec vnus in Ecclesia ad tempus sacerdos, &

a DILATAVIT TANQVAM INFERNVS ANIMAS.] In Ben. & Ver. tanquam inferi, quemadmodum etiam Ep. 67. Rig.

b IN MONTE ALTO SVPER MONTES ALTOS.] Hoc est, in monte omnium altissimo quemadmodum Paulus dixit, [illegible] *Idem.*

c QVI DE LAZARO IN SINV ABRAHAE POSITO.] Tertullianus lib. de Idololatria. Sic & Lazarus apud inferos in sinu Abrahæ refrigerium consecutus, contrà diues in tormento ignis constitutus, alternas malorum & bonorum vices æmula retributione compensant. Præclara & appositissima in hanc historiam collegit Hugo Grotius Annot. in Luc. XVI. *Idem.*

d RACHA.] Hesych. Ῥακά, κενός. vanos. Virg. vanos Ligur. Ligures autem Nigidio apud Seruium insidiosi, fallaces, mendaces. *Idem.*

e ET AD TEMPVS HIC IVDICANTI.] Infrà dicet, ad tempus sacerdos & ad tempus iudex. *Idem.*

f *Sic insilis in sacerdotem.* In quibusdam exemplaribus legitur, insimulas. Faber, ex vetustiss. codice: *sic cuncilas sacerdotem?* Actius apud Nonium ... *qui me cuncilant probro.* hoc verbo vtuntur etiam Plautus & Lucretius. *Idem.*

g VNVS IN ECCLESIA AD TEMPVS SACERDOS, ET AD TEMPVS IVDEX.] Cornelius Episco-

ad tempus iudex vice Christi cogitatur. Cui si secundùm magisteria diuina obtemperaret fraternitas vniuersa, nemo aduersum sacerdotum collegium quidquam moueret; nemo post diuinum iudicium, post populi suffragium, post coëpiscoporum consensum [a] iudicem se iam non Episcopi, sed Dei faceret; nemo discidio vnitatis Christi Ecclesiam scinderet; nemo sibi placens ac tumens seorsum foris hæresim nouam conderet, nisi si ita est aliquis sacrilegæ temeritatis ac perditæ mentis, vt putet sine Dei iudicio fieri sacerdotem, cùm Dominus in Euangelio suo dicat: Nonne duo passeres asse veneunt, & neuter eorum cadit in terram sine patris voluntate? Cùm ille nec minima fieri sine voluntate Dei dicat: existimat aliquis summa & magna, aut non sciente, aut non permittente Deo, in Ecclesia Dei fieri, & sacerdotes, id est, dispensatores eius, non de eius sententia ordinari? Hoc est fidem non habere, qua viuimus, hoc est Deo honorem non dare, cuius nutu & arbitrio regi, & gubernari omnia scimus & credimus. Planè Episcopi non de voluntate Dei fiunt, qui extra Ecclesiam fiunt, sed contra dispositionem & traditionem Euangelij fiunt: sicut ipse Dominus in duodecim Prophetis ponit & dicit: Sibimetipsis regem constituerunt, & non per me. Et iterùm: Sacrificia eorum tamquam panis luctus, omnes qui manducant ea, contaminabuntur. Et per Esaiam quoque Spiritus sanctus clamat & dicit: Væ vobis filij desertores, hæc dicit Dominus, habuistis consilium & non per me, & fecistis conuentionem non per spiritum meum, adiicere peccata super peccata. Cæterùm ([b] dico enim prouocatus, dico dolens, dico compulsus) quando Episcopus in locum defuncti substituitur, quando populi vniuersi suffragio [c] in pace deligitur, quando Dei auxilio in persequutione protegitur; collegis omnibus fideliter iunctus; [d] plebi suæ in Episcopatu quadriennio iam probatus, in quiete seruiens disciplinæ, in tempestate proscriptus, [e] applicito & adiuncto Episcopatus sui nomine, toties ad leonem petitus, in circo, in amphitheatro Dominicæ dignationis testimonio honoratus: his ipsis etiam diebus, quibus has ad te litteras feci, ob sacrificia, quæ edicto proposito celebrare populus iubebatur, clamore popularium ad leonem denuò postulatus in circo: cum talis, frater charissime, à quibusdam desperatis & perditis, & extra Ecclesiam constitutis impugnari videtur, apparet quis impugnet. Non scilicet Christus, qui sacerdotes aut constituit aut protegit, sed ille, qui Christi aduersarius, & Ecclesiæ eius inimicus, ad hoc Ecclesiæ præpositum sua infestatione persequitur, vt gubernatore sublato, atrociùs atque violentiùs circa Ecclesiæ naufragia grassetur. Nec quemquam fidelem & Euangelij memorem, atque Apostoli præmonentis mandata retinentem, mouere debet, frater charissime, si quidam in extremis temporibus superbi, & contumaces & sacerdotum Dei hostes, aut de Ecclesia recedunt, aut contra Ecclesiam faciunt quando tales nunc futuros & Dominus, & Apostoli eius antè prædixerint. Nec [f] præpositum seruum deseri à quibusdam

pus Romanus Epistula quæ suprà habetur XLVI. ad Cyprianum scribens dixit, vnum Episcopum in Catholica ecclesia esse debere. Et Cyprianus ad Antonianum Epist. LII. vbi de ordinatione Cornelij aduersus Nouatianum agit: Quisquis, inquit, post vnum qui solus esse debeat, factus est, non iam secundus ille, sed nullus est. Idem verò Cyprianus pro seipso ad eumdem Cornelium scribens, eamdem sibimetipsi vnitatem adserit, sic tamen vt non præiudicet primatui Romano. Nam hoc tantùm sibi vult, vniuscuiusque Ecclesiæ, quæ vniuersalis illius portio est, vnum esse debere Episcopum sacerdotem, qui sit Ecclesiæ suæ sacerdos ad tempus, & ad tempus iudex vice Christi. Ecce autem Episcopos suo iam Cypriani vicarios Christi. Epistola aduersus Florentium dicet, *præpositos qui Apostolis vicaria ordinatione succedunt*. R I G.

AD TEMPVS SACERDOS.] Hoc est, qui pro tempore ministrabit. Vid. Epist. XLII. Alludit enim ad ea quæ de sacerdote & iudice Deuteron. XVII. Potest autem illud Cypriani, *ad tempus sacerdos*, sic etiam intellige, Vsque dum sistat nos Christus Iesus catholicus sacerdos coram Deo Patre. Nam in Epistola ad Hebræos dicitur, *μέγας ἀρχιερεύς*. Tertullianus dixit, Catholicum sacerdotem. Et, ad tempus iudex, vsque dum veniat idem Christus supremus ille iudex viuorum & mortuorum. Sic enim suprà, hac epist. dicit: ad tempus hic iudicanti. *Idem*.

IAM NON EPISCOPI, SED DEI.] His gradibus nititur Cyprianus, vt honoris quantum possit plurimum adstruat Episcopo. Ait Episcopum legitimè in Ecclesia, concilio & consensu collegarum seu coëpiscoporum constitutum, iam non humano, sed Dei iudicio factum esse Dei sacerdotem, & iam esse vicarium Christi. Vnde colligit, post diuinum iudicium, post populi suffragium, post coëpiscoporum consensum, quod Episcopo sic administrante decretum, propositum, pronunciatúmque est, si retractare, aut conuellere aliquis audeat, hunc oportere esse sacrilegæ temeritatis ac perditæ mentis hominem, qui se iudicem facere velit, iam non Episcopi, sed Dei. *Idem*

a IVDICEM SE IAM NON EPISCOPI SED DEI.] Hoc vbique diligentissimè adserit Cyprianus, Episcopus fieri, non humano iudicio, sed Dei. Præsertim verò Epist. LXIX. vbi obtrectantem sibi Florentium, etsi iam martyrio clarum, eadem præscriptione submouet, qua hic Nouatianum oblatrantem Cornelio: Animaduerto, inquit, post Deum iudicem, qui sacerdotes facit, te velle, non dicam de me, (quantus enim ego sum?) sed de Dei & Christi iudicio, iudicare. Hoc est in Deum non credere, rebellem aduersus Christum & aduersus euangelium eius existere. *Idem*.

b DICO ENIM PROVOCATVS.] Acriter & strenuè pro se dimicat Cyprianus. Videatur epist. LXIX. *Idem*

c IN PACE.] Ecclesia ab sese & ab Imperio tranquilla.

d PLEBI SVAE IN EPISCOPATV IAM QVADRIENNIO.] Itaque biennio post dicet aduersus Florentium: ecce iam sex annis nec fraternitas habuerit episcopum. Ex hac vero Epistola Chronologi colligunt anno Christi 248. Cyprianum, mortuo Donato, creatum fuisse episcopum Carthaginiensem. *Idem*.

e APPLICITO ET ADIVNCTO EPISCOPATVS SVI NOMINE TOTIES AD LEONEM PETITVS.] Fortissimum telum in aduersarios stringit, qui sibi de sua, iam quadriennii, in episcopatum ordinatione controuersiam mouebant. Nam & se sub hoc elogio, Cyprianum Christianorum episcopum, fuisse proscriptum, & ad leonem petitum, in circo, in amphitheatro. Sic Dominicæ dignationis testimonio honoratum, vt iam de ordinationis suæ iure ambigi nequeat. Hoc verò etiam commemorat Epist. LXIX. vbi aliquid etiam de formula ipsa proscriptionis recitat; vnde discimus, non Episcopatus sui nomen, puta Carthaginensis, sed ipsius tituli Episcopalis honorem adplicitum & adiunctum fuisse proscriptionis formulæ his verbis: Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilij Cypriani episcopi Christianorum. Vt iam nemo dubitare queat, Cæcilium Cyprianum episcopũ fuisse Christianorum, quando id ipsum etiam Ethnici proscriberent. *Idem*.

f PRAEPOSITVM SERVVM.] Episcopum, *προεστῶτα*. *Idem*.

dam miretur aliquis; quando ipsum Dominum magnalia & mirabilia summa facientem, & virtutes Dei patris factorum suorum testimonio comprobantem, [a] discipuli sui reliquerint. Et tamen ille non increpuit recedentes, aut grauiter comminatus est, sed magis conuersus ad Apostolos suos dixit: Numquid & vos vultis ire? seruans scilicet legem, qua [b] homo libertati suæ relictus, & in arbitrio proprio constitutus, sibimet ipse vel mortem appetit, vt salutem. Petrus tamen, super quem ædificata ab eodem Domino fuerat Ecclesia, vnus pro omnibus loquens, & Ecclesiæ voce respondens, ait: Domine ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes, & nos credimus & cognouimus, quoniam tu es filius Dei viui: Significans scilicet & ostendens, eos qui à Christo recesserint, culpa sua perire: Ecclesiam tamen quæ in Christum credat, & quæ semel id quod cognouerit teneat, numquam ab eo omninò discedere: & eos esse Ecclesiam, qui in domo Dei permanent: Plantationem verò plantatam à Deo patre non esse, quos videmus non frumenti stabilitate solidari, sed tamquam paleas dissipantis inimici spiritu ventilari, de quibus & Ioannes in Epistola sua dicit: Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis, mansissent vtique nobiscum. Item Paulus monet nos, cùm mali de Ecclesia pereunt, non moueri, nec recedentibus perfidis fidem minui: Quid enim, inquit, si exciderunt à fide quidam eorum, numquid infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? absit: est enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Quod ad nos attinet, conscientiæ conuenit, frater charissime, dare operam, ne quis culpa nostra de Ecclesia pereat. si autem quis vltrò & crimine suo perierit & pœnitentiam agere, atque ad Ecclesiam redire noluerit, nos in die iudicij inculpatos futuros, qui consulimus sanitati, illos solos in pœnis remansuros, qui noluerint consilij nostri salubritate sanari. Nec mouere nos debent conuicia perditorum, quò minùs à via recta & à certa regula non recedamus, quando & Apostolus instruat dicens: Si hominibus placerem, Christi seruus non essem. Interest vtrum quis homines promereri, an Deum cupiat. Si hominibus placetur, Dominus offenditur; si verò id enitimur, & elaboramus vt possimus Deo placere, & conuicia & maledicta debemus humana contemnere. Quod autem tibi de Fortunato isto pseudoepiscopo, à paucis & inueteratis hæreticis constituto, non statim scripsi, frater charissime, non ea res erat, quæ in notitiam tuam deberet per nos festinatò statim quasi magna aut metuenda perferri; maximè quando & Fortunati nomen iam satis nosses, qui est vnus ex quinque Presbyteris iam pridem de Ecclesia profugis, & sententia coëpiscoporum nostrorum, multorum & grauissimorum virorum nuper abstentis, qui [c] super hac re priore anno ad te litteras fecerunt: item [d] Felicissimum signiferum seditionis recognosceres, qui & ipse in iisdem coëpiscoporum nostrorum factis ad te pridem litteris continetur: qui non tantùm ab iis istic abstentus, sed abs te illic nuper de Ecclesia pulsus est. Cum hæc in notitia tua esse confiderem, & pro certo hærere memoriæ, & disciplinæ tuæ scirem: necessarium non putaui, celeriter & vrgenter hæreticorum tibi ineptias nunciandas. neque enim [e] ad Catholicæ Ecclesiæ maiestatem pariter, ac dignitatem pertinere debet, quid apud se hæreticorum & schismaticorum moliatur audacia. Nam & pars Nouatiani Maximum Presbyterum, nuper ad nos à Nouatiano legatum missum, atque à nostra communicatione

a DISCIPVLI SVI RELIQVERINT,) Non capientes verba Christi quæ sunt apud Ioannem cap. 6. Caro mea verè est cibus. Etenim accipiebant ea σαρκικῶς. Itaque ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω. Apostoli verò permanserunt, atque inter omnes Petrus, ostendit se non accepisse ea verba σαρκικῶς, sed πνευματικῶς, & quemadmodum Christus dixerat, Verba quæ ego locutus sum vobis, spiritus & vita sunt, ipse Petrus pro ceteris Apostolis dixit: Domine, ad quem ibimus? Verba vitæ æternæ habes. Verba autem vitæ æternæ, sunt verba quæ fecit, & mandata quæ dedit Christus in carne apud homines agens. ad hoc enim Caro factus erat, vt in hominis carne, siue corpore, hominum salutem procuraret, homines ad vitam æternam formaret. Itaque verba quæ fecit Christus in carne, Euangelium Christi, Caro Christi est. Hæc verò verba, hanc carnem, hunc cibum, percipi, manducari, & ruminari ab hominibus voluit Christus, vt homines eo cibo nutriti in vitam æternam proficerent. Hoc ita capiens & credens Petrus, respondit Christo: Verba vitæ æternæ habes. Nondum tamen Christus instituerat Corporis & sanguinis sui sacramentum, nondum dixerat, Corpus suum esse panem. Sed iam dixerat, Carnem suam verè esse cibum, & sanguinem suum verè esse potum. Porrò hanc fidei professionem Petrus edidit, vnus pro omnibus loquens, inquit Cyprianus, & Ecclesiæ voce respondens. Ostenditque eos, qui à Christo recedunt, qui Christi carnem non manducant, aut manducant indignè, culpa sua perire. RIG.

b HOMO LIBERTATI SVAE RELICTVS.] contra hanc libertatem disputabant Prædestinati, edito sub nomine Augustini libello, atque ex his Apostoli quidem verbis ad Romanos: Reconciliati sumus Deo, non per voluntatem nostram, sed per mortem filij eius. Vnde sic inferebant: Per præuaricationem itaque primi hominis periit ab hominibus libertas arbitrij. Et hæc etiam verba citant ex eodem Apostolo, Non est volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei. Vbi est ergo, inquiunt, voluntas hominis? exclusa est. quare? quia non omnis qui vult, ipse saluetur. Omnis enim homo saluari vult. Sed non omnis saluatur homo. Saluatur autem is quem voluerit Deus, exclusa hominis voluntate. Deinde: Per præuaricationem primi hominis periit ab hominibus libertas arbitrij Aduersus hæc argumenta librum edidit Primasius, & in principio quidem sic agit: Recedant vana argumenta verborum Nihil habent omninò commune, præuaricatio delinquentis, & prædestinatio vindicantis quia peccatum in voluntate transgressoris est, prædestinatio autem in redemptoris est ordinata virtute, &c. *Idem.*

c SVPER HAC RE PRIORE ANNO) Prior annus hic eo sensu dici videtur, quo Publij Syri versiculo: Discipulus prioris est posterior dies. *Idem.*

d *Felicissimum signiferum seditionis.* Latiùs huius suprà mentio facta est. Vocatur autem tum vexillifer Priuati, tum satelles Nouati, è quibus appellationibus colligitur, fuisse eamdem tum quinque presbyterorum tum Nouati factionem, aut saltem quum principio diuersæ essent, posteà sibi inuicem coniunctas. Porrò repetit quod priùs dixit, Felicissimum abstentum fuisse etiam à Cornelio PAM.

e AD CATHOLICAE ECCLESIAE MAIESTATEM. Hac etiam epistola Cyprianus Ecclesiæ Romanæ fastigium suspicit, Suprà dicit, Romam, pro magnitudine

municatione reiectum nunc istic sibi fecisse pseudoepiscopum dicitur. Nec tamen de hoc tibi scripseram; quando hæc omnia contemnantur à nobis, & miserim tibi proxime nomina Episcoporum [a] istic constitutorum, qui integri & sani in Ecclesia Catholica fratribus præsunt. Quod vtique idcò de omnium nostrorum consilio placuit scribere; vt erroris diluendi ac perspiciendæ veritatis compendium fieret, & scires tu & collegæ nostri, quibus scribere, & litteras mutuò à quibus vos accipere oporteret; si quis autem præter hos, quos Epistola nostra complexi sumus, scribere vobis auderet, sciretis eum vel sacrificio, vel libello esse maculatum, vel vnum de hæreticis peruersum scilicet & profanum. Nactus tamen occasionem familiarissimi hominis & clerici; per Felicianum Acoluthum, quem cum Perseo collega nostro miseras, inter cætera quæ in notitiam tuam perferenda hinc fuerant, etiam de Fortunato isto tibi scripsi. sed dum istic Felicianus frater noster vel vento retardatur, vel accipiendis aliis Epistolis à nobis detinetur, Felicissimo ad vos properante præuentus est. Ita enim semper scelera festinant, quasi contra innocentiam festinatione præualeant. Per Felicianum autem significaui tibi, frater, venisse Carthaginem Priuatum veterem hæreticum, in Lambesitana colonia, [b] ante multos fere annos ob multa & grauia delicta nonaginta Episcoporum sententia condemnatum; [c] Antecessorum etiam nostrorum, quod & vestram conscientiam non latet [d] Fabiani & Donati litteris seuerissimè notatum, qui cùm causam suam apud nos [e] in concilio, quod habuimus Idibus Maiis quæ proxime fuerunt, agere velle se diceret, nec admissus esset, Fortunatum istum sibi pseudoepiscopum dignum collegio suo fecit. Venerat etiam cum illo & Felix quidam, quem [f] ipse extra Ecclesiam in hæresi, pseudoepiscopum olim constituerat. Sed Iouinus & Maximus comites cum Priuato hæretico affuerunt, ob nefanda sacrificia & crimina in se probata, sententia nouem Episcoporum collegarum nostrorum condemnati, & iteratò quoque à pluribus nobis, in concilio anno priore abstenti. Cum his autem quatuor iunctus est & Repostus Suturnicensis, qui non tantùm in persecutione ipse cecidit, sed maximam partem plebis suæ sacrilega persuasione deiecit. Hi quinque cum paucis vel [g] Sacrificatis, vel [h] malè sibi consciis, Fortunatum sibi pseudoepiscopum cooptarunt, vt criminibus in vnum conuenientibus talis esset scilicet rector, quales illi qui reguntur. Hinc iam & cætera mendacia, frater charissime, potes noscere, quæ illic homines desperati, & perditi ventilauerunt, vt cùm de sacrificatis vel de hæreticis amplius quàm quinque pseudoepiscopi non fuerint qui Carthaginem venerint, & Fortunatum sibi dementiæ suæ socium constituerint; illi tamen quasi filij diaboli, & mendacio pleni, ausi sunt, vt scribis, iactitare vigintiquinque Episcopos affuisse: quod mendacium & istic priùs apud fratres nostros iactitabant, dicentes vigintiquinque Episcopos de Numidia esse venturos, qui sibi Episcopum facerent; quo in mendacio suo posteaquam, quinque solis conuenientibus [i] naufragis & à nobis abstentis, detecti sunt, atque confusi; [k] Romam cum mendaciorum suorum merce nauigauerunt, quasi veritas post eos nauigare non posset, quæ mendaces linguas rei certæ probatione conuinceret. Atque hæc

sua, præcedere debere Carthaginem R s e.

a ISTIC IN ECCLESIA CATHOLICA FRATRIBVS PRAESVNT.] Suprà, de Ecclesia Romana dixit, Ecclesiæ Catholicæ maiestatem: hic, de Ecclesiis Africanis, dicit simpliciter, Ecclesiam Catholicam. Enaoi si minimè dissimulari debeat, hoc sensisse Cyprianum, Ecclesiam in Africa æquè ac Romæ Catholicam: vt ex aliis passim Epistolis colligitur. *Idem.*

b ANTE MVLTOS FERE ANNOS.] A. D. CCXLI. Dixit Cyprianus, multos ferè annos. quia iam transacto fa-ctoque decennio ibant in vicennium. Primus terminus longi, siue diuturni temporis, decennio comprehenditur, Aristo respondit, à debitore fisci qui soluendo non erat, manumissum, reuocari in seruitutem debere, nisi diu in libertate fuisset, non minùs decennio. L. si quum. parag. Aristo Qui & à quibus man. lib. non fiant. *Idem.*

c ANTECESSOR. NOSTROR. FABIANI ET DONATI.] Ex hoc loco non improbabili coniectura, Baronius Cyprianum in episcopatu Carthaginiensi Donato successisse opinatur. Quia scilicet Cyprianus ad Cornelium episcopum Romanum facta mentione nonaginta episcoporum qui Priuatum hæreticum in Lambesitana colonia ante annos tredecim damnauerant, eumdem quoque Priuatum seuerissimè notatum fuisse significat litteris Fabiani & Donati. vt quemadmodum Cyprianus Fabianum Cornelij antecessorem nominat, sic etiam Donatum antecessorem suum nominauerit, ideoque ad Cornelium scribens dixerit, antecessorum nostrorum: Fabiani tui, & Donati mei. Ceterùm hanc loquendi formam non semper ad decessores in eodem episcopatu referri, docebit Epistola LXVII. vbi Cyprianus antecessores suos nuncupat Cornelium & Lucium episcopos Romanos, etsi numquam præfuerint Ecclesiæ Carthaginiensi, simpliciter antecessores suos vocat quasi maiores suos, quia scilicet annis aliquot ante se vixerant eodem episcopandi officio, sed aliis in prouinciis functi. *Idem*

d FABIANI.] In vetustissimo Episcoporum Ecclesiæ Romanæ Catalogo penes Nicolaum Fabrum Peirescium appellatur de parentis nomine Fabius. Ac de illo quidem hæc habentur eo Catalogo Fabius ann. XIII. m. vno. d. X Fuit temporibus Maximini & Africani & Philippi. à cons Maximini & Africani vsque Decio II. & Grato. passus XII Kal. Feb. Hic regiones diuisit diaconibus & multas fabricas per cœmeteria fieri iussit. *Idem.*

e IN CONCILIO QVOD HABVIMVS IDIBVS MAIIS.] Episcopi adfuère XLII A. D. CCLV. *Idem.*

e IDIBVS MAIIS.] In Veronensi: Martiis. *Idem.*

f IPSE EXTRA ECCLESIAM IN HAERESI] Perperam constituerat, quia ipse in Ecclesia non erat, sed extra Ecclesiam Nempe in hæresi. *Idem.*

g SACRIFICATIS. Idolorum sacrificio pollutis; ac per hoc fidei Christianæ desertoribus. *Idem.*

h MALE SIBI CONSCIIS. Infrà dicet, *hæreticis.* *Idem*

i NAVFRAGIS. Fracta fidei naue. *Idem.*

k ROMAM CVM MENDACIOR SVOR MERCE NAVIGAVERVNT. Canon vigesimus-octauus Cod. Eccles. Afric. Non prouocent ad transmarina iudicia, sed ad primates suarum prouinciarum, aut ad vniuersale concilium Ad transmarina autem qui putauerit appellandum, à nullo intra Africam ad communionem suscipiatur. Transmarina Græci dixere τὰ περατικὰ. & τὰς περατικὰς ἐκκλησίας. Balsamo in can. CVIII. Syn. Cartha. ἤγουν ἐν τῇ Ῥώμῃ. Zonaras in can. XXXI Videatur etiam Epistola Concilij Africani ad papam Cælestinum, Vrbis episcopum. *Idem.*

hæc est, frater, vera dementia, non cogitare, nec scire, quod mendacia non diu fallant, noctem tamdiu esse quamdiu illucescat dies, clarificata autem die, & sole oborto, luci tenebras & caliginem cedere, & quæ grassabantur per noctem latrocinia cessare. Deinque si nomina ab eis quæreres, non haberent vel quos falsò nominarent: tanta apud eos etiam malorum penuria est, vt ad illos nec de sacrificatis, nec de hæreticis viginti quinque colligi possint. Et tamen ad decipiendas aures simplicium & absentium mendacio numerus inflatur; quasi, etsi verus esset hic numerus, aut ab hæreticis Ecclesia, aut ab iniustis iustitia vincatur. Nec me oportet, frater charissime, paria nunc cum illis facere, & ea, quæ commiserunt atque hucusque committunt meo sermone decurrere; cùm considerandum sit nobis, quid proferre & scribere sacerdotes Dei oporteat, nec tam dolor apud nos debeat, quàm pudor loqui & ne videat prouocatus maledicta potius, quàm crimina & peccata congerere. Taceo itaque de fraudibus Ecclesiæ factis; coniurationes, & adulteria, & varia delictorum genera prætereo: vnum illud (in quo non mea, nec hominum, sed Dei causa est) de eorum facinore non puto esse reticendum; quod à primo statim persequutionis die, cùm recentia delinquentium facinora feruerent, & sacrificiis nefandis non tantùm diaboli altaria, sed adhuc manus ipsæ lapsorum atque ora fumarent, communicare cum lapsis & pœnitentiæ agendæ intercedere non destiterunt. Clamat Deus: Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli. Et Dominus in Euangelio dicit: Qui me negauerit, negabo illum. Et alio loco indignatio & ira diuina non tacet, dicens: Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia: super hæc non indignabor? dicit Dominus: Et intercedunt ne rogetur Deus, qui indignati se ipse testatur. Intercedunt ne exoretur precibus & satisfactionibus Christus, qui negantem se negare profitetur. Nos in ipso persecutionis tempore de hoc ipso litteras misimus, nec auditi sumus. Concilio frequenter acto, non consensione tantùm nostra, sed & comminatione decreuimus, vt pœnitentiam fratres agerent, vt pœnitentiam non agentibus nemo temerè pacem daret: & illi contra Deum sacrilegi, contra sacerdotes Dei impio furore temerarij, de Ecclesia recedentes, & contra Ecclesiam paricidalia arma tollentes, elaborant (vt opus suum diaboli malitià consumment) ne vulneratos diuina clementia in Ecclesia sua curet; miserorum pœnitentiam mendaciorum suorum fraude corrumpunt, ne Deo indignanti satisfiat; ne Christum Dominum suum, qui Christianus esse vel erubuit antè, vel timuit, postmodum quærat; ne ad Ecclesiam qui de Ecclesia recesserat, redeat. Datur opera, ne satisfactionibus & lamentationibus iustis delicta redimantur, ne vulnera lacrymis abluantur. Pax vera falsæ pacis mendacio tollitur, salutaris sinus matris nouerca intercedente præcluditur, ne de pectore atque ore lapsorum fletus, & gemitus audiatur. Compelluntur adhuc insuper lapsi, vt linguis, atque ore, quo in Capitolio antè deliquerant, sacerdotibus conuicium faciant; [a] confessores, & virgines, & iustos quosque fidei laude præcipuos atque in Ecclesia gloriosos, contumeliis & maledicis vocibus prosequantur. A quibus quidem non tam nostrorum modestia, & humilitas, & pudor cæditur, quàm illorum ipsorum spes & vita laceratur. Neque enim qui audit, sed qui facit conuicium, miser est: nec qui à fratre vapulat, sed qui fratrem cædit, in lege peccator est. & cùm nocentes innocentibus iniuriam faciunt, illi patiuntur iniuriam, qui facere se credunt. Denique hinc illis percussa mens, & hebes animus, & sensus alienus est. Ira est Dei non intelligere delicta, ne sequatur pœnitentia, sicut scriptum est: Et dedit illis Deus [b] spiritum transpunctionis; ne reuertantur scilicet, & curentur, & deprecationibus & satisfactionibus iustis post peccata sanentur. Paulus Apostolus in Epistola sua ponit & dicit: Dilectum veritatis non habuerunt vt salui fierent; ac propterea [c] mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed sibi placent in iniustitia. [d] Primus felicitatis gradus est, non delinquere: secundus, delicta cognoscere. Illic currit innocentia integra & illibata quæ seruet, hic succedit medela quæ sanet: quod vtrumque isti offenso Deo perdiderunt, & vt amissa sit gratia, quæ de baptismi sanctificatione percipitur, [e] & non subueniat pœnitentia, per quam culpa

[a] ATQVE HVC VSQVE] In Veronensi: *adhucusque*. RIG.

a CONFESSORES ET VIRGINES.) Hic locus satis indicat honorem habitum in Ecclesia tunc temporis, virginitati & continentiæ: etsi non voto solennibus verbis aut ritibus concepto huiusce propositi siue status personas obligatas fuisse constet, neque sub vllius cœnobij disciplina conclusas. Nam hæc post aliquod tempus inuenta sunt & instituta *Idem.*

b SPIRITUM TRANSPUNCTIONIS] Dixit Paulos ad Rom. *ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατανύξεως.* Esaias dixerat, *πεπότικεν ὑμᾶς κύριος πνεύματι κατανύξεως.* Quod LXX. *κατάνυξιν* interpretantur, Aquila vertit, *καταφορὰν*, vt significaret eo poculo ebrios in stuporem dari, eoque stupore consopitos nutare, sensibus oppressis non pungi, & *κατανύσσειν*, non *κατανύσσειν*. quod rectissimè obseruauit Grotius Annotationibus in Epistolas Pauli *Idem.*

c MITTET ILLIS DEUS OPERATIONEM ERRORIS) *Ἐνέργειαν πλάνης*, vt sunt etiam diabolica miracula, prodigia, portenta. Pauli locus est Epist. II. ad Thessal. Theophylactus, *Ἐνέργειαν δὲ πλάνης, τὰ ἔργα φησὶ ἀντιχρίστου.* Ibidem Paulus dixerat, *κατ' ἐνέργειαν τοῦ Σατανᾶ.* *Idem.*

d *Primus felicitatis gradus est* Vetus exemplar addit tertium gradum: Primus felicitatis gradus est, non delinquere; secundus, delicta cognoscere; Tertius, commissa diluere. *Idem.*

e ET NON SUBVENIAT POENITENTIA.] In Veronensi, *& non subsit pœnitentia.* rectissimè. In Beneuentano, *sumpta sit.*

culpa curatur. An putas, frater, leuia esse aduersus Deum facinora, parua & modica delicta, quòd per illos non rogatur maiestas indignantis Dei? quod non timetur ira & ignis, & dies Domini? quòd imminente Antichristo, examinatur fides militantis populi, dum tollitur vigor & timor Christi? Viderint laici hoc quomodo curent; sacerdotibus labor maior incumbit in asserenda, & procuranda Dei maiestate, ne quid videamur in hac parte negligere; cùm admoneat Dominus & dicat: Et nunc præceptum hoc ad vos est, ô sacerdotes: Si non audieritis, & si non posueritis in corde vestro vt detis honorem nomini meo, dicit Dominus; Immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionem vestram. Honor ergo datur Deo) quando sic Dei maiestas & censura contemnitur, vt cùm se ille indignari & irasci sacrificantibus dicat, & cum pœnas æternas & supplicia perpetua comminetur, proponatur à sacrilegis atque dicatur; ne ira cogitetur Dei, ne timeatur iudicium Domini, ne pulsetur ad Ecclesiam Christi: sed sublata pœnitentia, nec vlla exomologesi criminis facta, despectis Episcopis atque calcatis, pax à presbyteris verbis fallacibus prædicetur; & ne lapsi surgant, aut foris positi ad Ecclesiam redeant, communicatio non communicantibus offeratur? Quibus etiam satis non fuit ab Euangelio recessisse, spem lapsis satisfactionis & pœnitentiæ sustulisse, fraudibus inuolutos, vel adulteriis commaculatos, vel sacrificiorum funesta contagione pollutos, ne Deum rogarent, ne in Ecclesia exomologesin criminum facerent, ab omni & sensu & fructu pœnitentiæ remouisse; nisi foris sibi extra Ecclesiam & contra Ecclesiam constituissent conuenticulum perditæ factionis, cùm malè sibi consciorum & Deum rogare ac satisfacere nolentium caterua conflueret. Post ista adhuc insuper pseudo-episcopo sibi ab hæreticis constituto, [a] nauigare audent, & ad Petri cathedram atque [b] ad Ecclesiam principalem, vnde vnitas sacerdotalis exorta est, à schismaticis & profanis litteras ferre, nec cogitare [c] eos esse Romanos (quorum fides, Apostolo prædicante, laudata est) ad quos perfidia habere non possit accessum. Quæ autem causa veniendi & pseudo-episcopum contra Episcopos factum nunciandi? aut enim placet illis quod fecerunt, & in suo scelere perseuerant: aut si displicet & recedunt, sciunt quò reuertantur. [d] Nam cùm statutum sit omnibus nobis, & æquum sit pariter ac iustum, vt vniuscuiusque causa illic audiatur, vbi est crimen admissum, & singulis pastoribus [e] portio gregis sit adscripta, quam regat vnusquisque & gubernet, rationem sui actus Domino redditurus; oportet vtique eos quibus præsumus non circumcursare, nec Episcoporum concordiam cohærentem sua subdola & fallaci temeritate collidere, sed agere illic causam suam, vbi & accusatores habere & testes sui criminis possint; nisi si paucis desperatis & perditis minor videtur esse auctoritas Episcoporum in Africa constitutorum, qui iam de illis

a NAVIGARE AVDENT.) Nullum non mouet in schismaticos aduersarios suos lapidem. Episcoporum Africæ concilio damnati prouocauerant. Itaque laudat Ecclesiam Romanam ad quam illi nauigauerant cum libello appellationis. Et Petri cathedram esse dicit, & Ecclesiam principalem, & sacerdotalis vnitatis originem: Romanorum fidem, Pauli prædicatione ac testimonio laudatam. Subinde autem schismaticis, perfidiæ crimen inurit, quo magis faciat inuisos Romanis, fide præstantibus. nam & hunc sensum Paulinis verbis accommodat. ad eos verò perfidiam accessum habere vllum non debere, nec posse, ait. Subiicit, appellantes minimè esse audiendos, causa semel cognitâ, dictâque sententia. Mox & auctoritatem Episcoporum in prouincia sua tuetur. Statutum esse omnibus episcopis, sed & æquum esse pariter & iustum, vt causa non alibi disceptetur, quàm vbi est crimen admissum. Singulis pastoribus episcopis portionem gregis esse adscriptam, quam regat vnusquisque, actus sui siue administrationis suæ rationem redditurus, non Romæ, sed in cœlis: non Cornelio, sed Christo. Pulcrè igitur & prudenter laudato Cornelio, deprædicata Ecclesiæ principalis auctoritate, siue prærogatiua, negat vllas eius esse partes in caussa Nouatiani, peracta iam in Africa cognitione damnati. RIG.

b AD ECCLESIAM PRINCIPALEM.] In vrbe principali constitutam. Canone 28 Concil. Calched. τῷ θρόνῳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην οἱ πατέρες ἀποδεδώκασι τὰ πρεσβεῖα. Maxima & antiquissima, & omnibus cognita, à gloriosissimis duobus Apostolis Petro & Paulo Romæ fundata & constituta ecclesia. Ad hanc propter potentiorem principalitatem necesse est omnem conuenire ecclesiam. Irenæi verba sunt, lib. III. aduersus hær. *Idem.*

c EOS ESSE ROMANOS QVORVM FIDES APOSTOLO PRÆDICANTE LAVDATA EST.) Hieronymus aduersus Ruffinum, *Scito Romanam fidem, Apostolica voce laudatam, eiusmodi præstigias non recipere.* Sic omnes ferè Latini Patres Pauli ad Romanos verba acceperunt, quasi rectior & sincerior fuisset apud Romanos fides: cùm hoc tantùm dicat Apostolus, Agere se gratias Deo, quòd vbique passim fama sit, etiam Romanos, rerum dominos, fidem Christianam suscepisse. quod certè ob dignitatem Vrbis, quæ totius orbis erat caput & gentium domina, valde ad fidei Christianæ propagationem conducebat. Ceterùm fidem Romanorum Paulo scribente non vsquequaque fuisse probabilem, ostendunt ipsa Pauli verba. quod etiam obseruauit Ambrosius Prooemio Commentarior. in Epistolam ad Rom. & in hæc ipsa quidem Pauli quæ citantur à Cypriano. Fidem Romanorum ait non fuisse tunc secundùm regulam traditæ ab auctoribus veritatis, tamen quia, quod ab vno Deo erat, interposito Christi nomine cœperant venerari, gratulatur illis Apostolus, sciens illos posse proficere, tum quia fama fidei illorum erat profectus multorum. tum certè quia qui non crediderant, poterant credere horum exemplo. facilè enim, inquit, facit inferior, quod fieri viderit à potiore. Denique ipse Hieronymus, procemio libri secundi ad Galatas, non aliam habuisse ait Romanos fidem, nisi hanc quam omnes Christi Ecclesiæ, sed quod in eis major esset deuotio, & simplicitas ad credendum *Vbi alibi tanto studio & frequentia ad ecclesias & martyrum sepulcra concurritur? Vbi sic ad similitudinem cælestis tonitrui Amen reboat, & vacua idolorum templa quatiuntur? Idem.*

d NAM CVM STATVTVM SIT OMNIBVS.) Vetustissimo canone cauebatur τοὺς ὑφ' ἑτέρων ἀποβληθέντας, ὑφ' ἑτέρων μὴ προσίεσθαι. Hanc regulam Patres Niceni can. V. seruari volunt illibatam τοὺς κατὰ ἑκάστην ἐπαρχίαν ἐπισκόπους. Epistola Concilii Africani ad Cœlestinum P. *Presbyterorum quoque & sequentium clericorum improba refugia, sicut te dignum est, repellat sanctitas tua: quia & nulla patrum definitione hoc ecclesiæ derogatum est Africanæ, & decreta Nicæna, siue inferioris gradus clericos, siue ipsos episcopos suis metropolitanis apertissime commiserunt. prudentissime enim iustissimèque viderunt, quæcumque negocia in suis locis, vbi orta sunt, finienda: nec vnicuique prouidentia, gratiam sancti spiritus defuturam. Idem.*

e PORTIO GREGIS.) Cuius gregis à singulis Episcopis in solidum pars & portio tenetur, vt ipse ait libro de Vnitate Eccles. *Idem.*

illis iudicauerunt, & eorum conscientiam [a] multis delictorum laqueis vinctam iudicij sui nuper grauitate damnarunt. Iam causa eorum cognita est: iam de eis dicta sententia est, nec censuræ congruit sacerdotum mobilis atque inconstantis animi leuitate reprehendi, cùm Dominus doceat & dicat: Sit sermo vester, est est, non non. Si eorum, qui de illis priore anno iudicauerunt, numerus cum Presbyteris & Diaconis computetur, plures tunc affuerunt iudicio & cognitioni, quàm sunt iidem isti, qui cum Fortunato nunc videntur esse coniuncti. Scire enim debes, frater charissime, eum posteaquàm pseudoepiscopus ab hæreticis factus est, iam penè ab omnibus esse desertum. Namque ij, quibus in præteritum præstigia obtendebantur, & dabantur verba fallacia, quòd simul ad Ecclesiam regressuri dicerentur; posteaquàm viderunt illic pseudoepiscopum factum, frustratos & deceptos se esse didicerunt, & remeant quotidie atque ad Ecclesiam pulsant: nobis tamen, à quibus ratio Domino reddenda est, anxiè ponderantibus, & sollicitè examinantibus, qui recipi & admitti ad Ecclesiam debeant. Quibusdam enim ita aut crimina sua obsistunt, aut fratres obstinatè & firmiter renituntur; vt recipi omninò non possint, cum scandalo, & periculo plurimorum. Neque enim sic [b] putamini quædam colligenda sunt, vt quæ integra & sana sunt, vulnerentur; nec vtilis aut consultus est pastor, qui ita [c] morbidas & contactas oues gregi admiscet, vt gregem totum [d] mali cohærentis afflictatione contaminet. O si posses, frater charissime, istic interesse nobiscum, cùm [e] praui isti & peruersi de schismate reuertuntur; videres quis mihi labor sit persuadere patientiam fratribus nostris, vt animi dolore sopito recipiendis malis curandisque consentiant. Namque vt gaudent & lætantur, cùm tolerabiles & minus culpabiles redeunt: ita contrà fremunt & reluctantur, quoties inemendabiles, & proterui, & vel adulteriis, vel sacrificiis contaminati, & post hæc adhuc insuper & superbi, sic ad Ecclesiam remeant, vt bona intus ingenia corrumpant. Vix plebi persuadeo, immò extorqueo, vt tales patiantur admitti: & iustior factus est fraternitatis dolor, ex eo quòd vnus atque alius, obtinente plebe, & contradicente, mea tamen facilitate suscepti, peiores extiterunt, quàm priùs fuerant, nec fidem pœnitentiæ seruare potuerunt, quia nec cum vera pœnitentia venerant. De istis verò quid dicam, qui nunc ad te cum Felicissimo omnium criminum reo nauigauerunt, legati à Fortunato pseudo-episcopo missi, tam falsas ad te litteras afferentes, quàm est & ipse, cuius litteras ferunt, falsus; quàm est eius peccatorum multiplex conscientia, quàm execrabilis vita, quàm turpis, vt etsi in Ecclesia essent, eiici tales de Ecclesia debuissent? Denique quia conscientiam suam norunt, nec nos audent adire, aut ad Ecclesiæ limen accedere; sed foris per prouinciam [f] circumueniendis fratribus, & spoliandis peterrant: & omnibus iam satis noti, atque vndique pro suis facinoribus exclusi, illuc etiam ad vos nauigant. Neque enim potest illis frons esse ad nos accedendi, aut apud nos consistendi; cùm sint acerbissima & grauissima crimina, quæ eis à fratribus ingerantur. Si iudicium nostrum voluerint experiri, veniant. Denique si qua illis excusatio & defensio potest esse, videamus quem habeant satisfactionis suæ sensum, quem afferant pœnitentiæ fructum: nec Ecclesia istic cuiquam clauditur, [g] nec Episcopus alicui denegatur; patientia & facilitas & humanitas nostra venientibus præsto est. Opto omnes in Ecclesiam regredi, opto vniuersos commilitones nostros intra Christi castra, & Dei patris domicilia concludi: remitto omnia, multa dissimulo studio & voto colligendæ fraternitatis, [h] etiam quæ in Deum commissa sunt, non pleno iudicio religionis examino, delictis plusquam oportet remittendis penè ipse delinquo: amplector prompta & plena dilectione cum pœnitentia reuertentes, peccatum suum satisfactione humili & simplici confitentes. Si qui autem sunt, qui putant se ad Ecclesiam non precibus, sed minis regredi posse, aut existimant aditum se sibi non lamentationibus, & satisfactionibus, sed terroribus facere pro certo habeant, contra tales clausam stare Ecclesiam Domini, nec castra Christi inuicta & fortia, & Domino tuente munita, minis cedere. Sacerdos Dei Euangelium tenens, & Christi præcepta custodiens occidi potest, non potest vinci. Suggerit & subministrat nobis exempla virtutis ac fidei Zacharias antistes Dei, qui cùm terreri minis & lapidatione non posset, in templo Dei occisus est; clamans & identidem dicens, quod nos quoque contra hæreticos clamamus & dicimus:

Hæc

a MVLTIS DELICTORVM LAQVEIS VINCTAM.) Veronensis, *inuolutam*. Rig.

b PVTAMINA.) In Veronensi, putramina. Sed veriùs dicuntur putamina colligi, quàm putramina. *Idem*.

c MORBIDAS ET CONTACTAS.] Contactas dicit, contage quadam pestiferâ. *Idem*.

d MALI COHÆRENTIS AFFLICTATIONE CONTAMINET.) Incidi in editionem Manutii cum exemplaribus MSS collatam, in eâque repperi post hæc verba auctarium istud: *Non attendas numerum illorum. Melior est enim vnus timens, quàm mille filii impij, sicut locutus est Dominus per Prophetam dicens: Fili, ne iocunderis in filiis impiis, si multiplicentur tibi, cùm non fuerit timor Dei in ipsis. Idem*.

e PRAVI ISTI ET PERVERSI.) In Ben. *subuersi. Idem*.

f CIRCVMVENIENDIS FRATRIBVS ET SPOLIANDIS.) Spoliandis fide, quâ Christum induerunt. *Idem*

g NEC EPISCOPVS ALICVI DENEGATVR.) In Beneuentano: *Episcopatus*.

h ETIAM QVÆ IN DEVM COMMISSA SVNT.) Vt sunt varia idololatriæ crimina quæ sunt grauissima & extrema delicta. Sic suprà Epist. xi. minora delicta dixit, quæ non in Dominum committuntur. *Idem*.

Hæc dixit Dominus: Dereliquistis vias Domini, & Dominus relinquet vos. Neque enim, quia pauci temerarij & improbi, cælestes & salutares vias Domini derelinquunt, & sancta non agentes à sancto Spiritu deseruntur, ideò & nos diuinæ traditionis immemores esse debemus, vt maiora esse furentium scelera, quàm sacerdotum iudicia censeamus; aut existimemus plus ad impugnandum posse humana conamina, quàm quo ad protegendum præualet diuina tutela. An ad hoc, frater charissime, deponenda est Catholicæ Ecclesiæ dignitas, & [a] plebis intus positæ fidelis atque incorrupta maiestas, & sacerdotalis quoque auctoritas ac potestas, vt iudicare velle se dicant de Ecclesiæ præposito extra Ecclesiam constituti? [b] de Christiano hæretici? de sano saucij? de integro vulnerati? de stante lapsi? de iudice rei? de sacerdote sacrilegi? Quid superest quàm vt Ecclesia Capitolio cedat, & recedentibus sacerdotibus, ac [c] Domini altare remouentibus, in Cleri nostri sacrum venerandúmque consessum, simulacra atque idola cum aris suis transeant, & Nouatiano declamandi aduersum nos atque increpandi largior & plenior materia præstetur; si ij qui sacrificauerunt, & Christum publicè negauerunt, non tantum rogari, & sine acta pœnitentia admitti, sed adhuc insuper cœperint terroris sui potestate dominari? Si pacem postulant, arma deponant: si satisfaciunt, quid minantur? aut si comminantur, sciant quia à Dei sacerdotibus non timentur: neque enim & Antichristus cùm venire cœperit, introibit Ecclesiam, quia minatur; aut armis eius & violentiæ ceditur, quia resistentes peremptum se esse profitetur. Armant nos hæretici, dum nos putant sua comminatione terreri, [d] nec in pace nos deiiciunt, sed magis erigunt, & accendunt, dum ipsam pacem persecutione peiorem fratribus faciunt. Et optamus quidam ne quod loquuntur furore, impleant crimine: ne qui verbis perfidis & crudelibus peccant, factis quoque delinquant. Oramus ac deprecamur Deum, quem prouocare illi & exacerbare non desinunt, vt eorum corda mitescant, vt furore deposito [e] ad sanitatem mentis redeant, [f] vt pectora operta delictorum tenebris pœnitentiæ lumen agnoscant; & magis petant fundi pro se preces atque orationes antistitis, quàm ipsi fundant sanguinem sacerdotis. Si autem in suo furore permanserint, atque in istis insidiis ac minis suis parricidalibus crudeliter perseuerauerint, nullus Dei sacerdos sic infirmus est, sic iacens & abiectus, sic imbecillitate humanæ mediocritatis inualidus; qui non contra hostes & impugnatores Dei diuinitus erigatur, cuius non humilitas & infirmitas vigore & robore Domini protegentis animetur. Nostra nihil interest, aut ā quo, aut quando perimamur, mortis & sanguinis præmium de Domino recepturi. [h] Illorum flenda & lamentanda concisio est, quos sic diabolus excæcat; vt æterna gehennæ supplicia non cogitantes, Antichristi iam propinquantis aduentum conentur imitari. Et quamquam sciam, frater charissime, [i] pro mutua dilectione quam debemus, & exhibemus inuicem nobis, [k] florentissimo illic Clero tecum præsidenti & sanctissimæ atque [l] amplissimæ plebi legere te semper litteras nostras; tamen nunc & admoneo & peto, vt quod alias sponte atque honorificè facis, etiam petente me facias, vt hac Epistola mea lecta, si quod illic contagium venenati sermonis & pestiferæ seminationis irrepserat, id omne de fratrum auribus & pectoribus exuatur, & bonorum integra ac sincera

a PLEBIS MAIESTAS] Quàm reueretur plebis integræ & intaminatæ sacerdotium fideliter custoditum! baptisma illæsum & incorruptum, non sacrificio aut libello pollutum! Maiestatis vocabulum, quod sibi proprium fecerat populus olim tantùm Romanus, conuenientissimè Cyprianus, in republicæ Christianæ disciplina, transtulit ad plebem Romanam Christianam. RIG.

b DE CHRISTIANO HÆRETICI. In Veronensi, *de episcopo hæretici*. In quibusdam exemplaribus, *de catholico*. *Idem*.

c DOMINI ALTARE REMOVENTIBVS. Altare Dominicum opponit aris Idolorum, Ecclesiam Capitolio. *Idem*.

c *Domini altare remouentibus*. lib N. F. de altare domini remouentibus. *Idem*.

d *Nec in pace nos deijciunt*. Lib. N. F nec in faciem nos deiiciunt. *Idem*.

e AD SANIT. MENTIS RED.) In Ver. *ad sanitatem mentes redeant* Rectè. Etenim præcessit, *vt eorum corda mitescant* *Idem*

f VT PECTORA OPERTA DELICTOR. TENEB. POENIT. LVM. AGN.] Sic legitur in Veronensi & in editione Rom. In Beneuentano: *vt peccatores a delictorum tenebris pœnitentia lumen agnoscant*. *Idem*.

f *Vt pectora operta delictorum tenebris* lib N. F. vt peccatorum ac delictorum tenebris. *Idem*.

A quo aut quando perimamur. lib N. F. pereamus *Idem*.

g ILLOR. FLENDA ET LAMENTANDA CONCISIO EST.] Sic edidit Pamelius Neque veterum exemplarium auctoritate caret etenim præter ea quæ citauit habemus in Beneuentano, *flenda & lamentanda confessio*, quod de conscissione vel concisione formatum fuisse videatur, & est apud Paulum ad Philipp. III *videte concisionem* βλέπετε τὴν κατατομήν. & in veteribus Glossis, κατατομή, *concisio* quod etiam hic in Nouatum, Ecclesiæ scissorem torqueri a Cypriano potuisse quis arbitretur, quemadmodum à Chrysostomo translatum est ad eos qui τὴν ἐκκλησίαν εἰς πολλὰ κατατέμνουσι. Verumtamen exist mo rectam & veram esse hanc editionis Romanæ scripturam: *Illorum flenda & lamentanda conditio est, quos sic diabolus excæcat*, &c. Est enim antecedentibus & subsequentibus conuenientissima. Quod alia scripturâ fieri si quis pertendat, mihi certè non persuadebit. *Idem*.

g *Illorum flenda & lamentanda*. lib. N. F. Illorum flenda potiùs. &c. *Idem*.

h PRO MVTVA DILEC. QVAM DEBEMVS.) In Ben & Veron. *quam habemus*, *Idem*.

i FLORENTISSIMO ILLIC CLERO TECVM PRÆSIDENTI.) Florentissimum clerum dicit, vt mox sanctissimam atque amplissimam plebem. epithetis Vrbis dignitati maiestatique conuenientibus. Hoc enim accidisse videmus, vt earum vrbium quæ magnitudine sua ceteris vrbibus anteirent, ecclesiæ quoque ceteris ecclesiis præfuerint. Adeòque Roma, præ ceteris vrbibus conspicua Ecclesiam semper habuit omnium ecclesiarum spectatissimam. posteaquam verò constituta fuit Romæ sedes Petri, consentaneum fuit quod Auitus Viennensis Fausto & Symmacho Senatoribus Vrbis persuasit, non minùs diligi in Ecclesia Romana sedem Principis Apostolorum, quàm in principali ciuitate apicem mundi. *Idem*.

l AMPLISSIMÆ PLEBI.] Romanæ, cui suprà tribuit maiestatem. *Idem*.

cera dilectio ab omnibus hæreticæ detractionis sordibus repurgetur. Declinent autem de cætero fortiter, & euitent dilectissimi fratres nostri verba & colloquia eorum, quorum sermo vt cancer serpit: sicut Apostolus dicit, Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ. Et iterùm: Hæreticum hominem post vnam correptionem euita, sciens quia peruersus est huiusmodi, & peccat, [a] & est à semetipso damnatus. Et per Salomonem loquitur Spiritus Sanctus: Peruersus, inquit, [b] in ore suo portat perditionem, & in labiis suis ignem condit. item denuò monet dicens: Sepi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam. Et iterùm: Malus obaudit linguæ iniquorum, iustus autem non intendit labiis mendacibus. Quod, quamquam sciam illic [c] fraternitatem nostram, vestra scilicet prouidentia monitam, sed & sua vigilantia satis cautam, nec capi hæreticorum venenis posse, nec decipi, tantúmque apud illos præualere magisteria & præcepta diuina, quantus illis in Deum timor est; tamen ex abundanti vel sollicitudo nostra, vel charitas scribere ad vos ista persuasit, vt nulla cum talibus commercia copulentur, nulla cum malis conuiuia vel colloquia misceantur, simusque ab eis tam separati, [d] quàm sunt illi de Ecclesia profugi, quia scriptum est; Si aotem & Ecclesiam contempserit, sit tibi tamquam ethnicus & publicanus: & beatus Apostolus non monet tantùm, sed & iubet à talibus vt recedatur. Præcipimus, inquit, vobis in nomine Domini Iesu Christi, vt recedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinatè, & non secundùm traditionem quam acceperunt à nobis. Nulla societas fidei & perfidiæ potest esse: qui cum Christo non est, qui aduersarius Christi est, qui vnitati & paci eius inimicus est, nobiscum non potest cohærere. Si cum precibus & satisfactionibus veniunt, audiantur: Si maledicta & minas ingerunt, respuantur. Opto te, frater charissimo, semper benè valere.

a ET EST A SEMETIPSO DAMNATVS] In Beneuentano. & est per semet ipsum damnatus R i o.

b *In ore suo portat perditionem* Lib. N. F. in ore suo portat verbum perditionis suæ. *Idem.*

c FRATERNITATEM NOSTRAM VESTRA PROVID. In Beneuentano & Veronensi: quamquam sciam illic fraternitatem vestram, nostra scilicet prouidentia monitam *Idem*

d QVAM SVNT ILLI DE ECCLES. PROFVGI. In Ben. & Ver isti ab Ecclesia profugi. *Idem.*

AD THIBARITANOS, DE EXHORTATIONE Martyrij.

CYPRIANVS [a] PLEBI THIBARI CONSISTENTI, Salutem.

LVI.

COGITAVERAM quidem, fratres dilectissimi, atque in votis habebam, [b] si rerum ratio, ac temporis conditio permitteret, secundùm quod frequenter desiderastis, [c] ipse ad vos venire, & quantulacumque mediocritate exhortationis nostræ præsens illic fraternitatem vestram corroborare. Sed quoniam sic rebus vrgentibus detinemur, vt longè istinc excurrere, & diu à plebe, cui de diuina indulgentia præsumus, abesse non detur facultas, has interim pro me ad vos vicarias litteras misi. Nam cùm Domioi instruentis dignatione instigemur sæpiùs, [d] ampliùs & admoneamur; ad vestram quoque conscientiam admonitionis nostræ sollicitudinem perferre debemus. Scire enim deberis & pro certo credere ac tenere, [e] pressuræ diem super caput esse cœpisse, & occasum sæculi atque Antichristi tempus appropinquasse; vt parati omnes ad prælium stemus: nec quidquam nisi gloriam vitæ æternæ, & coronam confessionis dominicæ cogitemus; nec putamus talia esse, quæ veniunt, qualia fuerunt illa quæ transierunt. Grauior nunc & ferocior pugna imminet, ad quam fide incorrupta, & virtute robusta parare se debent milites Christi; considerantes iccircò se quotidie calicem sanguinis Christi bibere, vt possint & ipsi propter Christum sanguinem fundere. Hoc est enim velle cum Christo inueniri, id quod Christus & docuit, & fecit imitari: secundùm Ioannem Apostolum dicentem: Qui dicit se io Christo manere, debet quomodo ille ambulauit & ipse ambulare. Item beatus Apostolus Paulus exhortatur & docet dicens. [f] Sumus filij. Si autem

a *Plebi Thibari consistenti.* Quum soleat ad maiores ciuitates scribens tum clero tum plebi inscribere epistolam, mirum est quòd soli plebi hanc epistolam scribat, præsertim quum inter episcopos Africæ Vincentij Thibaritani fiat mentio. PAM.

b SI RERVM RATIO AC TEMPORIS CONDITIO Sic Cyprianus etiam Domino seruiens, non prohiberi se putat tempori quoque prudenter seruire, hoc est, vt seruo Dei congruit [illegible] supra Epist. III. [illegible]

c IPSE AD VOS VENIRE.] Sic suprà Epist. XLIV. *Idem.*

d AMPLIVS ET ADMONEAMVR.] In Veronensi, non legitur, *amplius. Idem.*

e PRESSVRAE DIEM, OCCASVM SAECVLI, ANTICHRISTI TEMPVS] Iam dixerat Paulus Tempus esse in collecto, & appropinquare extrema tempora. Ipse Cyprianus hac Epist mox dicet, *nouissimus temporibus.* Infrà dicet, diem nequissimum. *Idem.*

f SVMVS FILII. SI AVTEM FILII DEI.] Sic edidit Pamelius Recta & vera est scriptura in Veronensi MS. & in editione Romana: *Sumus filij Dei. Si autem filij, & heredes Dei* Speramus à Deo patrimonium æternæ salutis, vitæ sempiternæ. *Idem.*

autem filij Dei, & hæredes Dei, cohæredes autem Christi, si quidem compatiamur vt & commagnificemur. Quæ nunc omnia consideranda sunt nobis, vt nemo quidquam [a] de sæculo iam moriente desideret; sed sequatur Christum, qui & viuit in æternum, & viuificat seruos suos in fide sui nominis constitutos. Venit enim tempus, fratres dilectissimi, quod iampridem Dominus noster prænunciauit, & docuit aduenire: dicens: Veniet hora, vt omnis, qui vos occiderit, putet se obsequium Deo facere. Sed hæc facient, quoniam non cognouerunt patrem, neque me. Hæc autem locutus sum vobis, vt cùm venerit hora eorum, memores sitis quia ego dixi vobis. Nec quisquam miretur persecutionibus nos assiduis fatigari, & [b] pressuris angentibus frequenter vrgeri; quando hæc futura in nouissimis temporibus Dominus antè prædixerit, & malitiam nostram magisterio & hortamento sui sermonis instruxerit: Petrus quoque Apostolus eius docuerit, ideò persecutiones fieri, vt probemur, & vt dilectioni Dei, iustorum præcedentium exemplo, nos etiam morte & passionibus copulemur: posuit enim in Epistola sua dicens: Charissimi, [c] nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit, ne excidatis tamquam nouum vobis contingat; sed quotiescumque communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete, vt & in reuelatione facta claritatis eius gaudentes exultetis. Si improperatur vobis in nomine Christi, beati estis, quia maiestatis & virtutis Domini nomen in vobis requiescit. Quod quidem secundùm illos blasphematur, secundùm nos autem honoratur. Docuerunt autem nos Apostoli ea quæ de præceptis Dominicis & cælestibus mandatis ipsi quoque didicerunt, Domino ipso scilicet corroborante nos, & dicente: Nemo est qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut sorores, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat septies tantùm in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam. Et iterùm: Beati, inquit, eritis, cùm odio vos habuerint homines, & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam, propter filium hominis; gaudete in illa die & exultate, ecce enim merces vestra multa in cælis. Gaudere nos & exultare voluit in persecutionibus Dominus, quia quando persecutiones fiunt, tunc dantur coronæ fidei, tunc probantur milites Dei, [d] tunc Martyribus patent cæli. Neque enim sic nomen militiæ dedimus, vt pacem tantummodò cogitare, & detrectare, & recusare militiam debeamus quando in ipsa militia primus ambulauerit Dominus, humilitatis & tolerantiæ & passionis magister, vt quod fieri docuit, prior faceret, & quod pati hortatur, [e] prior pro nobis ipse pateretur. Si ante oculos, fratres dilectissimi, quod qui omne iudicium à patre solus accepit, & qui venturus est & iudicaturus, iam iudicij sui & cognitionis futuræ sententiam protulerit: prænuncians & contestans, confessurum se coram patre suo confitentes, & negaturum negantes. Si mortem possemus euadere, meritò mortem timeremus. Porrò autem cùm mortalem mori necesse sit, amplectamur occasionem de diuina promissione & dignatione venientem, & fungamur exitu mortis cum præmio immortalitatis; nec vereamur occidi, quos constet quando occidimur, coronari. Nec quisquam, fratres dilectissimi, [f] cùm populum nostrum fugari conspexerit metu persecutionis & spargi, conturbetur, quòd collectam fraternitatem non videat, [g] nec tractantes Episcopos audiat. Simul tunc omnes esse non possunt, [h] quibus occidere non licet, sed occidi necesse

a DE SAECVLO IAM MORIENTE.) Suprà dixit, occasum seculi. RIG.

b PRESSVRIS ANGENTIBVS.) Paulus in II. ad Cor. θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι. Glossæ veteres. Angit, θλίβει, στενοχωρεῖ, ἄγχει, πνίγει. Hic igitur angi, siue angustiari, plus est quàm pressuram pati, vt apud Paulum Hsdiæ IIII. Iusti autem ferent angusta, sperantes spatiosa. Psal. IIII. ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς μοι. Ipse Cyprianus Epist. LXIII. dicet, peccatis angentibus premebatur. Idem.

c NOLITE MIRARI ARDOREM ACCIDENTEM.) Petri I. 4. Μὴ ξενίζεσθε τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει. Tertullianus in Scorp. Dilecti ne expauescatis vstionem quæ agitur in vobis in tentationem, quasi nouum accidat vobis. Ignium pœna summa, Tertulliano lib. ad Martyras: & Apostolus, vt ostendat summum fidei Christianæ experimentum, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθήσωμαι, Adeòque damnationis æternæ tormenta significantur in gehenna ignis. Idem.

c Nolite mirari ardorem. Ignem scilicet qui cruce suffixis apponebatur, vt illo tum fumi tum flammarum cruciatu perirent. Eusebius lib. 4. hist. eccl. cap. 15. de B. Polycarpo. μελλόντων δὲ αὐτῶν καὶ προσηλοῦν, εἶπεν, ἄφετέ με οὕτως. ὁ γὰρ διδοὺς ὑπομεῖναι τὸ πῦρ, δώσει καὶ χωρὶς τῆς ὑμετέρας ἐκ τῶν ἥλων ἀσφαλείας, ἀσκύλτως ὑπομεῖναι τῇ πυρᾷ. οἱ δὲ οὐ καθήλωσαν, προσέδησαν δὲ αὐτόν. Cum autem affixuri eum essent, ait, linquite me sic; qui enim potestatem ferendi ignis, dabit ipse absque illa securitate quam è clauis quæritis, pyræ etiam superesse. Et verò clauis non affixerunt, ligauerunt tamen. RIG.

d TVNC MARTYRIBVS PATENT CAELI.) Alludit ad illud Stephani, Video cælos apertos. Tertul. Tota paradisi clauis sanguis tuus est. Ipse Cyprianus Epist. LIV. Qui martyrium tollit, sanguine suo baptizatur. Hæc erat summa curarum episcopis & presbyteris, vt plebem facerent ad subeunda pro nomine Christi martyria fortem & constantem. RIG.

e PRIOR PRO NOBIS IPSE PATERETVR.) Vt nos ad veri Dei cultum perduceret, & morte sua testimonium dedit veritati præceptorum suorum. Idem.

f CVM POPVLVM NOSTRVM FVGARI CONSPEXERIT, METV PERSEC.) Fugam in persecutione non abhorret, Tertulliano mitior & facilior. Idem.

g NEC TRACTANTES EPISCOPOS AVDIAT.) Hoc est, docentes, disserentes. Ipse Epist. ad Antonianum: Ego prius legeram, & episcopo tractante cognoueram, non sacrificandum idolis. Pontius in vita Cypr. O beatum Ecclesiæ populum, qui Episcopo suo tractante semper audierat, &c. Idem.

h QVIBVS OCCIDERE NON LICET.) Arma Christianorum preces & lacrymæ, quandoque fuga: sæpissimè autem fortis patientiæ constantia pro nomine Christi. Tertullianus in Apolog. Apud istam disciplinam magis occidi licet quàm occidere. Christus exarmato Petro, omnem Christianum discinxit. Itaque Epistola sequenti Cyprianus ad Cornelium ait: milites Christi vigilare iam sobrios, & armatos ad prælium stare: vinci non posse: mori posse. & hoc ipso inuictos esse, quia mori non timent, nec repugnare contra impugnantes, cùm occidere innocentibus nec nocentem liceat. Idem.

a QVOD

necesse est. Vbicumque in illis diebus vnusquisque fratrum fuerit à grege interim necessitate temporis corpore non spiritu separatus, non moueatur ad fugæ illius horrorem, nec recedens & latens deserti loci solitudine terreatur. Solus non est, cui Christus in fuga comes est. Solus non est, qui templum Dei seruans, vbicumque fuerit, sine Deo non est. Et si fugientem in solitudine ac montibus latro oppresserit, fera inuaserit, fames aut sitis aut frigus afflixerit, vel per maria præcipiti nauigatione properantem tempestas, ac procella submerserit: Spectat militem suum Christus vbicumque pugnantem, & persecutionis causa pro nominis sui honore morienti præmium reddit, [a] quod daturum se in persecutione promisit. Nec minor est martyrij gloria, non publicè & inter multos perisse, cum pereundi causa sit propter Christum perire. Sufficit ad testimonium Martyrij sui, testis ille qui probat Martyres & coronat; imitemur fratres dilectissimi, Abel iustum, qui initiauit martyria dum propter iustitiam primus occiditur. Imitemur Abraham Dei amicum, qui non est cunctatus vt filium victimam suis manibus offerret, dum Deo fide deuotionis obsequitur. Imitemur tres pueros, Ananiam, Azariam, & Misahelem; qui nec ætate terriri, nec captiuitate fracti, Iudæa deuicta & Hierosolymis captis, [b] in ipso regno suo regem fidei virtute vicerunt, qui adorare statuam, quam Nabuchodonozor rex fecerat, iussi, & minis regis & flammis fortiores extiterunt, proclamantes & fidem suam per hæc verba testantes: Nabuchodonozor rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus cui nos seruimus potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis rex liberabit nos: & si non notum sit tibi quia diis tuis non seruimus, & imaginem auream quam statuisti, non adoramus. Credebant se illi secundùm fidem posse euadere, sed addiderunt; & si non vt sciret rex illos propter Deum quem colebant & mori posse. Hoc est enim robur virtutis & fidei, credere & scire quòd Deus à morte præsente liberare possit, & tamen mortem non timere, nec cedere; vt probari fortiùs fides possit. Erupit per os eorum Spiritus sancti incorruptus & inuictus vigor, vt appareant vera esse, quæ in Euangelio suo Dominus dixit: Cùm autem vos apprehenderint, nolite cogitare quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini, Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Dixit, quid loqui & respondere possimus, dari nobis in illa hora diuinitus & offerri; nec nos tunc esse qui loquimur, sed spiritum Dei patris; qui cùm à confitentibus non discedit, neque diuiditur, ipse in nobis & loquitur, & coronatur. Sic & Daniel cùm compelleretur adorare idolum Bel, quem tunc populus & rex colebat, in asserendum Dei sui honorem plena fidei libertate prorupit, dicens; Nihil colo ego nisi Dominum Deum meum, qui condidit cælum & terram. Quid in Machabæis beatorum Martyrum grauia tormenta, & multiformes septem fratrum pœnæ, & confortans liberos suos mater in pœnis, & moriens ipsa quoque cum liberis? nonne magnæ virtutis & fidei documenta testantur; & nos ad martyrij triumphum suis passionibus adhortantur? Quid Prophetæ quos ad præsentiam futurorum Spiritus sanctus animauit? Quid Apostoli quos Dominus elegit? Nonne qui iusti occiduntur propter iustitiam, mori nos quoque docuerunt? Christi natiuitas à Martyriis infantium statim cœpit, vt ob nomen eius à bimatu & infrà qui fuerant, necarentur. Ætas necdum habilis ad pugnam, idonea extitit ad coronam; vt appareret innocentes esse, qui propter Christum necantur, infantia innocens ob nomen eius occisa est. Ostensum est neminem esse à periculo persecutionis immunem, quando & tales martyria fecerunt. Quam ergo grauis causa sit hominis Christiani, seruum pati nolle, cùm prior passus sit Dominus: & pro peccatis nostris nos pati nolle, cùm peccatum suum proprium non habens passus sit ille pro nobis? Filius Dei passus est, vt nos filios Dei faceret, & filius hominis pati non vult, vt esse Dei filius perseueret: Si odio sæculi laboramus, odium sæculi sustinuit prior Christus. Si contumelias in hoc mundo, si fugam, si tormenta toleramus, grauiora expertus est mundi factor, & Dominus, qui & admonet, dicens: Si sæculum, inquit, vos odit, mementote quia me priorem vobis odit. Si de sæculo essetis, sæculum quod suum esset amaret. Sed quia de sæculo non estis, & ego elegi vos de sæculo, propterea odit vos sæculum. Mementote sermonis quem dixi vobis: Non est seruus maior Domino suo: Si me persecuti sunt, & vos persequentur. Dominus & Deus noster quidquid docuit, & fecit, vt discipulus excusatus esse non possit, qui discit & non facit. Neque aliquis ex vobis, fratres dilectissimi, futuræ persecutionis metu, aut Antichristi imminentis aduentu sic terreatur; vt non Euangelicis exhortationibus & præceptis ac monitis cælestibus ad omnia inueniatur armatus. Venit Antichristus

a QVOD DATVRVM SE IN PERSECVTIONE PROMISIT) Sic edidit Pamelius. At in editione Romana, & in antiquis exemplaribus: *in resurrectione promisit.* Nec video cur hæc scriptura deleri debuerit, etsi confestim, & in ipso agone martyras coronari velit Cyprianus. Nam & a Deo spectari militem suum, & morienti præmium reddi asserit. Hac verò figura loquendi facit ignuit repræsentari quod est in resurrectione promissum R i e.

b IN IPSO REGNO SVO REGEM FIDEI VIRTVTE VICERVNT.) In atrocissima tyrannidis suæ fornace, qua sæuissimè regia tyrannis æstuabat. De iisdem, *vel tam vt regem in ipsa sua captiuitate vicerunt. Idem.*

christus, sed & superuenit Christus. Grassatur & sæuit inimicus, sed statim sequitur Dominus passiones nostras & vulnera vindicaturus. Irascitur aduersarius & minatur, sed est qui possit de eius manibus liberare. Ille metuendus est, cuius iram nemo poterit euadere, ipso præmonente & dicente: Ne timueritis eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest & corpus & animam occidere in gehennam. Et iterùm: Qui amat animam suam, perdet illam, & qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conseruabit illam. Et in Apocalypsi instruit & præmonet, dicens: Si quis adorat bestiam & imaginem eius, & accipit notam in fronte sua & in manu, [a] bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum angelorum, & sub oculis Agni, & fumus de tormentis eorum ascendet in sæcula sæculorum, nec habebunt requiem die ac nocte, quicumque adorant bestiam & imaginem eius. Ad agonem sæcularem exercentur homines & parantur; & magnam gloriam computant honoris sui, si illis spectante populo, & imperatore præsente contigerit coronari. Ecce agon sublimis & magnus, & coronæ cælestis præmio gloriosus, vt spectet nos certantes Deus: & super eos quos filios facere dignatus est, oculos suos pandens certaminis nostri spectaculo perfruitur. Præliantes nos & fidei congressione pugnantes spectat Deus, spectant angeli eius, spectat & Christus. Quanta est gloriæ dignitas, quanta felicitas præsente Deo congredi, & Christo iudice coronari? Armemur, fratres dilectissimi, viribus totis, & paremur ad agonem mente incorrupta, fide integra, virtute deuota. Ad aciem quæ nobis indicitur, Dei castra procedant. Armentur integri, ne perdat integer [b] quod nuper stetit. Armentur & lapsi, vt & lapsus recipiat quod amisit. Integros honor, lapsos dolor ad prælium prouocet. Armat nos & præparat Apostolus dicens: Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus potestates & principes huius mundi harum tenebrarum, aduersus spiritus nequitiæ in cælestibus. Propter quod induite tota arma Dei, vt possitis resistere in die nequissimo; vt cùm omnia perfeceritis, stetis accincti lumbos vestros in veritate, induti loricam iustitiæ, & calciati pedes in præparatione Euangelij pacis, assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia ignita iacula nequissimi extinguere, & galeam salutis, & gladium spiritus qui est sermo Dei. Hæc arma sumamus, his nos tutamentis spiritalibus & cælestibus muniamus, vt [c] in die nequissimo resistere diaboli minis & repugnare possimus. Induamus loricam iustitiæ, vt contra inimici iacula munitum sit pectus & tutum. Calciati sint Euangelico magisterio & armati pedes; vt cùm serpens calcari à nobis & obteri cœperit, mordere & supplantare non possit. Portemus fortiter scutum fidei, quo protegente quidquid iaculatur inimicus, possit extingui. Accipiamus quoque ad tegumentum capitis galeam salutarem, vt muniantur aures, ne audiant edicta feralia: muniantur oculi, ne videant detestanda simulachra: muniatur frons, vt signum Dei incolume seruetur: muniatur os, vt Dominum suum Christum victrix lingua fateatur. Armemus & dexteram gladio spiritali, vt sacrificia funesta fortiter respuat, & [d] eucharistiæ memor, [e] quæ Domini corpus accepit, ipsum complectatur, postea à Domino sumptura præmium cælestium coronarum. O dies ille qualis & quantus adueniet, fratres dilectissimi, cùm cœperit populum suum Dominus recensere, & diuinæ cognitionis examine singulorum merita recognoscere, mittere in gehennam nocentes, & persecutores nostros flammæ pœnalis perpetuo ardore damnare, nobis verò mercedem fidei & deuotionis exoluere. Quæ erit gloria, & quanta lætitia, admitti, vt Deum videas; honorari, vt cum Christo Domino Deo tuo salutis ac lucis æternæ gaudium capias? Abraham, & Isaac, & Iacob, & Patriarchas omnes, & Prophetas, & Apostolos, & Martyres salutare; cum iustis & Dei amicis in regno cælorum datæ immortalitatis voluptate gaudere; sumere illic

a BIBET DE VINO IRAE DEI.) Bibet iram Dei, quemadmodum Paulus dixit, *Iudicium sibi manducat & bibit* Notauimus ad illud Tertul. Apolog. *bibere spiritum sanctitatis*. RIG.

b QVOD NVPER STETIT.] Quod non lapsus est, nec de fide sua dejectus. *Idem.*

c IN DIE NEQVISSIMO.) Scilicet, Antichristi. τῷ πονηρῷ. *Idem*

d EVCHARISTIAE MEMOR, QVAE DOMINI CORPVS ACCEPIT.) Ambrosius lib. IV de Sacramentis, cap. 5. Dicit tibi sacerdos: Corpus Christi, & tu dicis: Amen, hoc est. Verum. Quod confitetur lingua, teneat affectus *Idem.*

e QVAE DOMINI CORPVS ACCEPIT.] Sic edidit Pamelius At in editione Romana, sicut in cod. Veronensi: *accepit Idem*

e QVAE DOMINI CORPVS ACCEPIT, IPSVM COMPLECTATVR, POSTEA A DOMINO SVMPTVRA PRAEMIVM CAEL. COR.) Hanc editionem Pamelij, sicut & istam Manutij: *quæ Domini corpus accipit, ipsum complectatur, à Domino sumptura premium cælestium coronarum*, suspectam faciunt exemplaria Vaticana tria, in quibus sic legitur: *quæ Domini corpus accipit, ipsum complectatur postmodum Dominum sump. p. cal. cor.* Item aliud exemplar, cujus hæc scriptura est: Quæ Domini corpus accipit, ipsum complectatur, postmodum à Domino suo sumpturus præmium cælestium coronarum. *Idem.*

e *Quæ domini corpus accepit.* Loquitur hic secundùm ritum quo eucharistia in manus laicorum porrigebatur, non in os, vnde Trullana synodus can 28. de Presbytero μήτε τοίνυν δημοσίᾳ μήτε ἰδίᾳ εὐλογείτω, μήτε τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ κατανεμέτω ἑτέροις. *ne igitur publicè aut priuatim benedictionem impertiatur, neque Christi corpus alijs distribuat.* Concilium Tolet. XI. cap. 14. *Siquis autem acceptam à sacerdote eucharistiam non sumpserit, velut sacrilegus propellatur.* & can. 1. conc. Cæsaraugust. vbi aduertendum laicos manu accipere, ore autem sumere. PAL.

illic quod nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit; maiora enim nos accipere, quàm quod hîc aut operamur, aut patimur, Apostolus prædicat, dicens: Non sunt condignæ passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelabitur in nobis. Cùm reuelatio illa venerit, cùm claritas super nos Dei fulserit, tam beati erimus, & læti, dignatione Domini honorati; quàm rei remanebunt, & miseri, qui Dei desertores, aut contra Deum rebelles voluntatem fecerunt diaboli, vt eos necesse sit cum ipso simul extinguibili igne torqueri. Hæc, fratres dilectissimi, hæreant cordibus vestris. hæc diurna ac nocturna meditatio, ante oculos habere, & cogitatione semper ac sensibus voluere iniquorum supplicia, & præmia ac merita iustorum: quid negantibus Dominus comminetur ad pœnam, quid contrà confitentibus promittat ad gloriam. Si hæc cogitantibus ac meditantibus nobis superuenerit persecutionis dies, miles Christi, præceptis eius & monitis eruditus, non expauescit ad pugnam, sed paratus est ad coronam. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

AD CORNELIVM IN EXILIO DE EIVS CONFESSIONE

CYPRIANVS CORNELIO FRATRI, SALVTEM.

LVII.

COGNOVIMVS, frater charissime, fidei, ac virtutis vestræ testimonia gloriosa, & confessionis vestræ honorem sic exultanter accepimus; vt in meritis ac laudibus vestris nos quoque participes & socios computemus. Nam cùm nobis & Ecclesia vna sit & mens iuncta, & indiuidua concordia, [a] quis non sacerdos in consacerdotis sui laudibus, tamquam in suis propriis gratuletur? aut quæ fraternitas non in fratrum gaudio vbique lætetur? Exprimi satis non potest, quanta istic exultatio fuerit, & quanta lætitia, cùm de vobis prospera & fortia competiissemus: ducem te illic confessionis fratribus extitisse, sed & confessionem ducis de fratrum confessione creuisse; vt dum præcedis ad gloriam, multos feceris gloriæ comites, & confessorem populum suaseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri: vt non inueniamus quid priùs prædicare in vobis debeamus, vtrum ne tuam promptam & stabilem fidem, an inseparabilem fratrum charitatem. Virtus illic Episcopi præcedentis publicè comprobata est, adunatio sequentis fraternitatis ostensa est. [b] Dum apud vos vnus animus & vna vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est. [c] Claruit; fratres charissimi, fides, quam de vobis beatus Apostolus prædicauit. Hanc laudem virtutis, & roboris firmitatem iam tunc in spiritu [d] præuidebat, & præconio futurorum merita vestra contestans, dum parentes laudat, filios prouocabat. Dum sic vnanimes, dum fortes estis, magna cæteris fratribus vnanimitatis & fortitudinis exempla tribuistis. Docuistis granditer Deum timere, Christo firmiter adhærere; plebem sacerdotibus in periculo iungi; in persecutione fratres à fratribus non separari; concordiam simul innectam vinci omninò non posse; [e] quicquid simul petitur à cunctis, Deum pacis pacificis exhibere. Prosilierat aduersarius terrore violento Christi castra turbare: sed quo impetu venerat, eodem impetu pulsus est; & quantum formidinis & terroris attulit, tantum fortitudinis inuenit & roboris. Supplantare se iterùm posse crediderat Dei seruos, & velut tyrones; & rudes, quasi minus paratos, & minus cautos, solito suo more conuetere. Vnum primò aggressus, vt lupus ouem secernere à grege, vt accipiter columbam ab agmine volantium separare tentauerat; nam cui non est aduersus omnes satis virium circumuenire, quærit solitudinem singulorum. Sed retusus adunati exercitus fide pariter & vigore, intellexit milites Christi vigilare iam sobrios, & armatos ad prælium stare; vinci non posse, mori posse: & hoc ipso inuictos esse, quia mori non timent; nec repugnare contra impugnantes, [f] cùm occidere innocentibus nec nocentem

a QVIS NON SACERDOS IN CONSACERDOTIS SVI LAVDIBVS.) Hoc Cyprianus ad Cornelium: sacerdos Carthaginis ad sacerdotem Romanum. Dicimúsne, æmulam ad huc fuisse Romæ Carthaginem? An Carthaginem hîc agere vt alteram Romam? An ex disciplina Christi, pro fraterna concordia, Carthaginis sacerdotem siue episcopum, appellare consacerdotem suum Cornelium Romæ episcopum? R I O.

b DVM APVD VOS VNVS ANIMVS ET VNA VOX EST.) Minimè igitur vana est illa Cleri Romani exultatio. Epist 31. *Ecclesia ista fortis in fide*. Nam & hoc Cypriani testimonio confirmatur. *Idem*.

c CLARVIT FIDES QVAM DE VOBIS BEATVS APOSTOLVS PRAEDICAVIT.] Iam obseruauimus Apostolum non prædicasse fidem Romanorum, sed gratulatum esse Romanis, quòd fama per totum orbem spargeretur, etiam Romæ esse Christianos suprà Ep. XXXI & 34. Sic tamen acceperunt plerique Patres antiqui, quasi dixerit Paulus, eam fuisse jam æuo suo Romanorum fidem, vt ceteris gentibus præiret exemplo. Quid igitur? inquit Chrysostomus; Omnis terra fidem exaudiit Romanorum? Omnis exinde? Nec incredibile est quidem. Non enim ignobilis ea ciuitas, sed tamquam in vertice posita, vbique conspicua fuit. Et paulò post, duplicem esse ait Pauli laudationem, & quod in Christum crediderunt Romani, καὶ ὅτι μετὰ παῤῥησίας ἐπίστευον. Hoc sibi volunt ista Cypriani, quæ statim sequuntur: *Hanc laudem virtutis & roboris firmitatem iam tunc in spiritu præuidebat*: Apostolus scilicet.

d PRAEVIDEBAT In Beneuentano, *prouidebat Idem*.

e QVICQVID SIMVL PETITVR A CVNCTIS.) Quasi manu facta, quod in eamdem sententiam dixerat Tertullianus in Apolog. Coimus ad Deum, quasi manu facta precationibus ambiamus. hæc vis Deo grata est. *Idem*.

f CVM OCCIDERE INNOCENTIBVS NEC NOCENTES LICEAT. Hoc etiam obseruauimus Epistola præcedenti, *Idem*.

certem liceat; sed promptè & animas & sanguinem tradere; vt cùm tanta in sæculo malitia & sæuitia grassetur, à malis & sæuis velociùs recedatur. Quale illud fuit sub oculis Dei spectaculum gloriosum? quale in conspectu Christi, Ecclesiæ suæ gaudium, ad pugnam, quam tentauerat hostis inferre, non singulos milites, sed tota simul castra prodiisse? omnes enim constat venturos fuisse, si audire potuissent, quando occurrerit properanter, & venerit quisquis audiuit. Quot illic lapsi, gloriosa confessione sunt restituti? Steterunt fortes, [a] & ipso dolore pœnitentiæ facti ad prœlium fortiores; vt appareat nuper [b] subitatos esse, & nouæ atque insuetæ rei pauore trepidasse? rediisse ad se postmodum, fidem veram, & vires suas de Dei timore collectas, ad omnem patientiam constanter & firmiter roborasse, nec iam stare ad criminis veniam, sed ad passionis coronam. [c] Quid ad hæc Nouatianus, frater charissime, vtrumne iam deponit errorem? an verò (qui dementium mos est) ipsis bonis & prosperis nostris plus adactus est ad furorem? & quò magis ac magis dilectionis ac fidei crescit hic gloria, illic dissensionis & zeli recrudescit insania: nec vulnus suum miser curat, sed adhuc grauius & se, & suos vulnerat? in perniciem fratrum lingua sua perstrepens, & facundiæ venenatæ iacula contorquens, magis durus sæcularis philosophiæ prauitate, quàm [d] philosophiæ Dominicæ lenitate pacificus; desertor Ecclesiæ, misericordiæ hostis, interfector pœnitentiæ, doctor superbiæ, veritatis corruptor, perditor charitatis? Agnoscitne iam qui sit sacerdos Dei? quæ sit Ecclesia & domus Christi? qui sint Dei serui, quos diabolus infestet? qui sint Christiani, quos Antichristus impugnet? Neque enim quærit illos, quos iam subegit, aut gestit euertere, quos iam suos fecit. Inimicus & hostis Ecclesiæ quos alienauit ab Ecclesia & foras duxit, vt captiuos & victos contemnit, & prætérit: eos pergit lacessere, in quibus Christum cernit habitare. Quamquam & si aliquis ex talibus fuerit apprehensus, non est quod sibi quasi in confessione nominis blandiatur, cùm constet, si occisi eiusmodi extra Ecclesiam fuerint, fidei coronam non esse, sed pœnam potius esse perfidiæ, nec in domo Dei inter vnanimes habitaturos esse, quos videmus de pacifica & diuina domo, furore discordiæ, recessisse. Hortamur planè quantum possumus, frater charissime, pro charitate mutua, qua nobis inuicem cohæremus, vt (quoniam [e] prouidentia Domini monentis instruimur, & diuinæ misericordiæ consiliis salubribus admonemur, appropinquare iam certaminis & agonis nostri diem) ieiuniis, vigiliis, orationibus insistere cum omni plebe non desinamus. incumbamus gemitibus assiduis, & deprecationibus crebris. hæc sunt enim nobis arma cælestia, quæ stare & perseuerare fortiter faciunt. hæc sunt munimenta spiritalia, & tela diuina, quæ protegunt: memores nostri inuicem simus, concordes atque vnanimes, [f] vtrobique pro nobis semper oremus, pressuras & angustias mutua charitate releuemus. & quis istinc nostrûm prior diuinæ dignationis celeritate præcesserit, [g] perseueret apud Dominum nostra dilectio, pro fratribus & sororibus nostris apud misericordiam patris non cesset oratio. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

AD

a ET IPSO DOLORE POENITENTIAE FACTI AD PROELIVM FORTIORES.) Dolorem pœnitentiæ dicit, acerrimum pudorem, quo solebant affici boni pœnitentes, id se commisisse propter quod pœnitentia indigerent, quo dolore, velut irritati, ad martyria ferebantur acriores. Sic Epistola præcedenti, *Lapsos dolor ad prælium prouocet*. RIG.

b SVBITATOS ESSE.) Quasi subito & improuiso casu. *Idem*.

c *Quid ad hæc Nouatianus*. Insultat Nouatiano, quasi dicat, frustrà illum calumnias spargere de tali viro, qui tam constanter Christum confessus sit. PAM.

d PHILOSOPHIAE DOMINICAE LENITATE) Sic edidit Pamelius. At in Beneuentano & Veronensi, & in editione Romana, *Sophia Dominica*. quod est rectissimum. Opponit Cyprianus Sophiam Dominicam Philosophiæ seculari. Hæc tam incerti falsique mater, quam illa fons & origo veri rectique. Hæc suos etiam Sophos habuit: sed inter eos qui nobilissimus exstitit, inuidiam vocabuli, professione contraria, damnauit. ceteris adumbratâ modestiâ Philosophiæ nomen placuit, verùm, nec istis vnquam amica sua potiri contigit. Illa igitur Sophia, Christus, nominis sui cultores habuit Christianos, qui Domini sui præcepta summo studio seruantes, veram Sophiam, hoc est, summæ felicitatis & gloriæ possessionem, consequuntur. RIG.

e PROVIDENTIA DOMINI MONENTIS INSTRVIMVR.) Noctes habet Cyprianus haud cæcas. Sæpissimè videt in somnis monstrantem sibi Dominum, & ostendentem quæ reuelaret, quoties occasio posceret. *Idem*

f VTROBIQVE PRO NOBIS SEMPER OREMVS) Reciproca dilectione: mutua caritate. *Idem*.

g PERSEVERET APVD DOMINVM NOSTRA DILECTIO) Patet, inquit Pamelius, ex hoc loco Cyprianum sensisse & credidisse sanctos etiam defunctos pro viuis orare. Ego quidem hanc disciplinam Christiano dignissimam esse arbitror. Sed ambiguum mihi videtur, an hoc sentiat Cyprianus: nisi dicamus hæc illius verba, *Si quis istinc nostrûm prior diuinæ dignationis celeritate præcesserit* quis enim orandum esse dicet pro martyre, cuius sanguis tota paradisi clauis est? sed de eo qui communi mortalitatis casu diem certaminis anteuenerit, pro eo certè perseueret apud Dominum dilectio nostra. At si vicissim oremus, vt perseueret illi apud Dominum dilectio nostri, quæ ratio rogandi hortandive beatum jam & felicem, vt in dilectione fratrum suorum perseueret? cùm absque ista dilectione, absque illa scilicet caritate, æterna vita planè esset indignus. neque dici debeat sanctus, qui erga fratres suos caritatem amiserit. Profectò pius & fidelis est sermo, Eorum qui jam casu mortalitatis facti sunt Christi coheredes, & eorum qui superstites adhuc in terris eiusdem Christi coheredes futuri sunt, vnam esse Ecclesiam, vno spiritu sancto tam probè junctam, vt nec morte corporis diuellatur. Orant illi Deum pro nobis, & nos Deum laudamus pro illis. & sic vtrubique pro nobis semper oramus. *Idem*.

AD LVCIVM PAPAM ROMANVM REVERSVM AB EXILIO.
CYPRIANVS CVM COLLEGIS LVCIO FRATRI, Salutem.

LVIII

ET nuper quidem tibi, frater charissime, gratulati sumus, cum te honore geminato in Ecclesiæ suæ administratione Confessorem pariter & Sacerdotem constituit diuina dignatio; sed & nunc non minus tibi & comitibus tuis atque vniuersæ fraternitati gratulamur, quòd cùm eadem gloria & laudibus vestris reduces vos denuò ad suos fecerit benigna Domini & larga protectio: vt pascendo gregi pastor, & gubernandæ naui gubernator, & plebi regendæ rector redderetur; & appareret relegationem vestram sic diuinitus esse dispositam, non vt Episcopus relegatus & pulsus Ecclesiæ deesset, sed vt ad Ecclesiam maior rediret. Neque enim in tribus pueris minor fuit martyrij dignitas, quia morte frustrata de camino ignis incolumes exierunt, aut non consummatus Daniel exstitit in suis laudibus, quia qui leonibus missus fuerat ad prædam, protectus à Domino vixit ad gloriam. In Confessoribus Christi dilata martyria non meritum confessionis minuunt, sed magnalia diuinæ protectionis ostendunt. Repræsentatum videmus in vobis, quod apud Regem fortes atque illustres pueri prædicauerunt: Ipsos quidem paratos esse ardere flammis, ne diis eius seruirent, aut imaginem quam fecerat adorarent; Deum tamen quem colebant, quemque & nos colimus, potentem esse vt eos de camino ignis eximeret, & de regis manibus ac de pœnis præsentibus liberaret. Quod inuenimus in confessionis vestræ fide, & in Domini circa vos protectione nunc gestum; vt cùm vos parati fueritis & prompti omne subire supplicium, Dominus tamen vos pœnæ subtraheret, & Ecclesiæ reseruaret. Regredientibus vobis breuiata non est in Episcopo confessionis suæ dignitas, sed magis creuit sacerdotalis auctoritas; vt altari Dei assistat Antistes, qui ad confessionis arma sumenda & facienda martyria, non verbis plebem, sed factis cohortetur, & [a] imminente Antichristo parет ad prælium milites non solùm sermonis & vocis incitamento, sed fidei & virtutis exemplo. Intelligimus, frater charissime, & tota cordis nostri luce perspicimus diuinæ maiestatis salutaria & sancta consilia; vnde illic [b] repentina persecutio nuper exorta sit, vnde contra Ecclesiam Christi & Episcopum Cornelium beatum Martyrem, vosque omnes, sæcularis potestas subitò proruperit: vt ad confundendos hæreticos & retundendos ostenderet Dominus, quæ esset Ecclesia, [c] quis Episcopus eius vnus, diuina ordinatione delectus; qui cum Episcopo Presbyteri sacerdotali honore coniuncti; quis adunatus & verus Christi populus Dominici gregis charitate connexus: qui essent, quos inimicus lacesseret, quibus diabolus vt suis parceret. Neque enim persequitur & impugnat Christi aduersarius, nisi castra & milites Christi: hæreticos prostratos semel & ipsos & suos factos contemnit, & præterit: eos quærit deiicere, quos videt stare. Atque vtinam nunc facultas daretur, frater charissime, vt interesse illic vobis regredientibus possemus, qui vos mutua charitate diligimus, vt aduentus vestri lætissimum fructum præsentes cum cæteris ipsi quoque caperemus. Quæ illic exultatio omnium fratrum? qui concursus atque complexus concurrentium singulorum? Vix oculis adhærentium potest satisfieri, vix vultus ipsi atque oculi plebis possunt videndo satiari. De aduentus vestri gaudio cognoscere illic fraternitas cœpit, qualis & quanta sit secura Christo veniente lætitia: [d] cuius quia citò appropinquabit aduentus, imago iam quædam præcessit in vobis, vt quo modo Ioannes præcursor eius & præuius veniens, prædicauit Christum venisse, sic nunc Episcopo Confessore Domini & sacerdote redeunte, appareat & Dominum iam redire. Vicarias verò pro nobis ego & collegæ & fraternitas omnis has ad vos litteras mittimus, frater charissime, & repræsentantes vobis per Epistolam gaudium nostrum, fida obsequia charitatis expromimus, hic quoque in sacrificiis atque in orationibus nostris non cessantes Deo patri, & Christo filio eius Domino nostro gratias agere, & orare pariter ac petere, vt qui perfectus est atque perficiens, custodiat & perficiat in vobis confessionis vestræ gloriosam coronam: qui & ad hoc vos fortasse reuocauit, ne gloria esset occulta, si foris essent confessionis vestræ consummata martyria. Nam victima quæ fraternitati præbet exemplum virtutis & fidei, [e] præsentibus debet fratribus immolari. Optamus te, frater charissime, semper benè valere.

EPISTOLÆ

a IMMINENTE ANTICHRISTO.] Persecutione. RIG.

b *Repentina persecutio.* Eò quòd repentinam vocet persecutionem qua passus est Cornelius confirmatur, passum illum sub Gallo & Volusiano, vt potè quos constet non toto anno imperium tenuisse, & quibus mortuis persecutio cessauit ad aliquantum tempus. Rursus autem episcopum vnum Papam Romanum nuncupat. PAM.

c QVIS EPISCOPVS EIVS VNVS.] In vnaquaque vniuersalis Ecclesiæ portione, hoc est in vnoquoque episcopatu, vnus episcopus. RIG.

d CVIVS QVIA CITO APPROPINQVABIT ADVENTVS.] Christi scilicet, qui tamquam agonothetes præsidebit certamini martyrum certantium aduersus antichristi vexationes proxima persecutione. Tertul ad Martyras: *Bonum agonem subituri estis, in quo agonothetes Deus viuus est. xystarches Spiritus sanctus: corona æternitas.* Idem.

e PRAESENTIBVS DEBET FRATRIBVS IMMOLARI.] Quod præstitit ipse Cyprianus, vt in eius passione Pontius demonstrat. Idem.

EPISTOLÆ MISCELLÆ IN PACE ECCLESIÆ VARIIS temporibus conscriptæ.

AD FIDVM DE INFANTIBVS BAPTIZANDIS.

CYPRIANVS ET CÆTERI, COLLEGÆ QVI IN concilio affuerant numero lxvj. [a] Fido fratri Salutem.

LVIX

LEGIMVS litteras tuas, frater chariſſime, quibus ſignificaſti dē [b] Victore quodam Presbytero, quod ei, antequam pœnitentiam plenam egiſſet, & Domino Deo, in quem deliquerat, ſatisfeciſſet, temerè Therapius collega noſter immaturo tempore & præpropera feſtinatione pacem dederit. Quæ res nos ſatis mouit, receſſum eſſe à decreti noſtri auctoritate, vt ante legitimum, & plenum tempus ſatisfactionis, & [c] ſine petitu & conſcientia plebis, nulla infirmitate vrgente, ac neceſſitate cogente pax ei concederetur. ſed librato apud nos diu conſilio, ſatis fuit obiurgare Therapium collegam noſtrum, quòd temerè hoc fecerit, & inſtruxiſſe, ne quid tale de cætero faciat. [d] Pacem tamen quomodocumque à ſacerdote Dei ſemel datam non putauimus auferendam, ac per hoc Victori communicationem ſibi conceſſam vſurpare permiſimus. [e] Quantum verò ad cauſam infantium pertinet

a *Fide fratri* Quo in locô fuerit Epiſcopus Fidus, rèpetire non potui, veriſimile tamen eſt fuiſſe vicinum Epiſcopatui Therapij, qui in ſynodo cognominatur à bulla: ſi extarent literæ Fidi, poſſet fortaſſis ex illis certius quid colligi PAM.

b VICTORE QVODAM PRESBYTERO) Sic edidit Pamelius. At in editione Romana & in antiquiſſimis exemplaribus Beneuentano & Veronenſi legitur *quondam presbytero*, quod erat rectiſſimum, & reponi debet Nam iſte Victor quondam in Eccleſia presbyter, malè ſeruata fide, Eccleſiam amiſerat, & pacem Itaque etſi pacem quomodocumque, hoc eſt præpropera Therapij feſtinatione recepiſſet, minimè tamen locum in Eccleſia, hoc eſt presbyteri honorem, receperat. Benè igitur, atque ex diſciplina veteri, ſcripſit Cyprianus, de Victore quondam presbytero, qui tunc inter laïcos communicabat Eccleſiæ. idem ergo Victor de laïco presbyter; de presbytero lapſus: de lapſo pœnitens: de pœnitente laicus. RIG.

c SINE PETITV ET CONSCIENTIA PLEBIS.) Hoc ſæpiſſimè dicit, communicato etiam cum plebe conſilio. *Idem.*

d PACEM QVOMODOCVMQVE A SACERDOTE DEI SEMEL DATAM) Hoc vbique agit ſummo ſtudio Cyprianus, ne quid fiat aduerſus Dei ſacerdotem *Idem.*

e QVANTVM VERO AD CAVSAM INFANTIVM PERTINET.) Fidus iſte non cauerat circumciſionis antiquæ legem. Adeòque baptiſmum infantibus ante diem à partu matris octauum dari non debere arbitrabatur. Cyprianus moram adhibendam eſſe vllam negat. Vterque ab Tertulliano diſſentit Videamus quid Apoſtoli de baptiſmo tradiderint. Etenim fiunt, non naſcuntur Chriſtiani. Fiunt, venientes ab Ethnicis, hoc eſt, Gentibus non Chriſtianis Fiunt etiam, venientes à parentibus Chriſtianis, vel alterutro Chriſtiano. Hos Apoſtolus, etiam ante baptiſmum, ſanctos eſſe ait, quaſi deſignatos ſanctitati, voto parentis, cui ſcilicet, & cujus ſemini, cum Deo fœdus intercedit. Ad huiuſmodi autem priuilegium valet [illegible] parentibus alter, quaſi fauore libertatis. Sed nemo [illegible] habetur, priuſquam Chriſtum ſciat. Itaque priùs audiat oportet quæ ſunt Fidei Chriſtianæ. Poſteaquam audierit ac perceperit, tune, ob ipſa Fide, fidelis vocatur. Atque vt ea, quæ iam illi ſunt demiſſa per aures in mentem, ſigno aliquo ſubjiciantur oculis, & fortiùs animum feriant, tinguitur, ſeu mergitur aqua, fluuio, fonte, lacuna, labro. Tria verò jam illi contigerant, Nam & fidem perceperat, & per fidem adeptus erat veniam omnium retrò delictorum: prætereáque acceperat pignus reſurrectionis in vitam æternam. Itaque illa tria baptiſmos ſignificat, tinctio, hominem fide imbutum: merſio, ablutum ſordibus & maculis: emerſio, reſurgentem. Ergo iam perfectè fidelem dicimus [illegible], quaſi ebrium fidei Chriſtianæ ſucco, vt lanam purpurâ. Sic Philippus Eunuchum, iam Chriſtiana perdoctum, iam profeſſum ſe toto corde credere Chriſtum eſſe Filium Dei, obuia fortè in itinere aqua baptizauit Tinctionem ſiue Merſionem, & tinguendi mergendíque formulam tunc ſimpliciſſimam fuiſſe apparet hoc Eunuchi baptiſmo Neque enim aliud mandauerat Chriſtus dimittens Apoſtolos: *Euntes*, inquit, *docete omnes gentes, baptizantes eos in nomen Patris & Filij & Spiritus ſancti.* Sic de Petri ad populum allocutione vna Lucas: *Qui ſermonibus eius fidem adhibuerunt, baptizati ſunt; & addita ſunt Eccleſia die illo animarum tria circiter millia* Qui toto corde crediderat in Chriſtum, iam in illa fide viuebat Chriſtianus Deo, imbiberat Chriſtum, & integrè ſapiebat ad Deum. Illi ergo baptiſmus ſiue immerſio ſignum erat fidei iam probæ: ac proinde neceſſitas ſigni, ſiue ſacramenti, oſtendebat neceſſitatem rei cuius erat ſacramentum Nec inutilis erit hîc repetita obſeruatio formulæ ab ipſo Domino præſcriptæ. *Docete tinguentes eos,* Nam, qui docentur Chriſtiana, tinguuntur in Chriſtum. Audientes & credentes, imbuuntur. Poſtquam audierunt, & crediderunt, iam ſpiritaliter uncti ſeu baptizati ſunt. Hunc verò baptiſmum ſpiritalem, ſignari & declarari voluit Chriſtus aquæ ſacramento, corporis baptiſmo. Apoſtolos eiuſdem tinctionis & tinguendi formulæ ſimplicitatem conſeruaſſe, ipſorum Acta declarant. At Chriſtianos æui proximè ſequentis addidiſſe pluſcula, fatetur Tertullianus libro de Corona. Aquam adituri, inquit, ibidem, id eſt, ad ipſam aquam, & aliquantò priùs in Eccleſia ſub antiſtitis manu conteſtamur renunciare diabolo, & pompæ & angelis eius. dehinc, ter mergitamus. Inde ſuſcepti, lactis & mellis concordiam prægustamus; atque ex ea die lauacro quotidiano per totam hebdomaden abſtinemus, Et hæc omnia quidem, de Iudaïca moroſitate magis, quàm de Chriſtiana ſimplicitate, Septimius laudat, & ratione non carere adfirmat: quorum tamen hodie magna pars exoleuit. Idem Septimius, ætate iam ſua baptiſmo adhibitam fuiſſe Vnctionem teſtatur; Et priſtina, inquit, diſciplina, hoc eſt, Moſaica, qua vngi oleo de cornu in ſacerdotium ſolebant. Hoc vero mandatum à Domino, aut ab Apoſtolis factitatum fuiſſe non legitur ſed paullò poſt exceſſum Apoſtolorum, Chriſtiani faciles multa de Iudaicis obſeruationibus nondum obliterata retinuerunt; quæ hodie ſi quis omitteret, annorum ſupra mille propè quingentorum auctoritate obrueretur. Verba ſunt in Apocalypſi Ioannis ad Eccleſias in Aſia: *Gratia ſit vobis à Chriſto Ieſu, qui fecit vos reges & ſacerdotes Deo & Patri ſuo.* Sunt & iſta Petri in Epiſtola priore: *Vos eſtis genus electum, regale ſacerdotium, gens ſancta.* quæ de regno & ſacerdotio ſpiritali ſunt accipienda. Hoc tamen argumento, atque etiam vocabulo Chriſti, quantum ab origine Græca deducitur, perſuaſum fuit veteribus, omnem Chriſtianum vngi oportere, tamquam regem & ſacerdotem. nec alias conuenientiùs, quàm in ipſo quidem baptiſmo, quo nomen adſumitur Chriſtiani. Vngi quoque neceſſe eſt eum qui baptizatus ſit, ait Cyprianus ad Epiſcopos Numidiæ, vt accepto chriſmate, id eſt vnctione, eſſe vnctus Dei & habere in ſe gratiam Chriſti poſſit. Adeòque canon ſecundus Synodi primæ Arauſicanæ ſic habet: *Nullum miniſtrorum, qui baptizandi recepit officium, ſine chriſmate vſquam debere progredi. quia inter nos placuit ſemel chriſmari De eo autem qui in baptiſmate, quacumque neceſſitate faciente, non chriſmatus fuerit, in confirmatione ſacerdos admonebitur.* Huiuſce vnctionis adminiſtratio pro variorum epiſcoporum ingenio variaſſe videtur, & in illo ipſo canone reperiuntur etiam in exemplaribus antiquis adjecta quædam parum conſtanter, & fortean ad vſum ſeculi poſterioris accommodata. Nam & inuectæ ſunt plures vnctiones, & diſtingui cœpit ea quæ in fronte fiebat, ab alia quam in ver-

pertinet, quos dixisti [a] intra secundum vel tertium diem, quo nati sint, constitutos baptizari non oportere, & considerandum esse legem circumcisionis antiquæ, vt intra octauum diem eum qui natus est baptizandum & sanctificandum non putares; longè aliud in concilio nostro omnibus visum est. In hoc enim quod tu putabas esse faciendum, nemo consensit, sed vniuersi potiùs iudicauimus nulli hominum nato misericordiam Dei & gratiam denegandam. Nam cùm Dominus in Euangelio suo dicat: Filius hominis non venit animas hominum perdere, sed saluare; quantum in nobis est, si fieri potest, nulla anima perdenda est. Quid enim ei deest, qui semel in vtero Dei manibus formatus est? Nobis enim atque oculis nostris [b] secundùm dierum sæcularium cursum, accipere, qui nati sunt, incrementum videntur: cæterùm quæcumque à Deo fiunt, Dei Factoris maiestate & opere perfecta sunt. Esse denique apud omnes, siue infantes, siue maiores natu, vnam diuini muneris æqualitatem declarat nobis diuinæ scripturæ fides, Helisæus super infantem Sunamitidis viduæ filium qui mortuus iacebat, ita se Deum deprecans superstrauit, vt capiti caput, & faciei facies applicaretur, & superfusi Helisæi membra singulis paruuli membris & pedes pedibus iungerentur. Quæ res si secundùm natiuitatis nostræ & corporis qualitatem cogitetur, adulto & prouecto infans non posset æquari, nec cohærere & sufficere possent parua membra maioribus. Sed illic æqualitas diuina & spiritalis exprimitur, quod pares atque æquales sint omnes homines, quando à Deo semel facti sunt; & possit ætas nostra in incrementis corporum, secundùm sæculum, non secundùm Deum habere discrimen: nisi si & gratia ipsa, quæ baptizatis datur, pro ætate accipientium vel minor, vel maior tribuitur; cum Spiritus sanctus non de mensura, sed de pietate atque [c] indulgentia paterna æqualis omnibus præbeatur. Nam Deus vt personam non accipit, sic nec ætatem, cùm se omnibus ad cælestis gratiæ consecutionem æqualitate librata præbeat patrem. Nam & quod vestigium infantis in primis partus sui diebus constituti, mundum non esse dixisti, quod [d] vnusquisque nostrûm adhuc horreat exosculari, nec hoc putamus ad cælestem gratiam dandam impedimento esse oportere, scriptum est enim: Omnia munda sunt mundis. Nec aliquis nostrûm id debet horrere, quod Deus dignatus est facere. Nam etsi adhuc infans à partu nouus est, non ita est tamen, vt quisquam illum in gratia danda atque in pace facienda horrere debeat osculari; quando in osculo infantis vnusquisque nostrûm pro sua religione ipsas adhuc recentes Dei manus debeat cogitare, quas in homine modò formato & recens nato quodammodo exosculamur, quando id quod

Deus

tice fieri placuit. hæc permissa presbyteris, alia Episcopis reseruata, perficientibus & consummantibus inchoata mysteria. Ad baptismi quoque disciplinam pertinere videntur ea quæ tradidit Lucas de fraterna conuersatione fidelium inter sese post adeptionem baptismi. *Perseuerabant*, inquit, *in doctrina Apostolorum & communicatione, & fractione panis & precibus* Sed in ea conuersatione subit obseruatio circa infantes & paruulos: non ita fuisse participes Christianæ communionis, vt etiam baptizarentur. Hoc necessariò colligi videtur ex ante dictis, vbi apertissima sunt verba Domini, iubentis docere, priusquam tingere: & Apostoli docentis Eunuchum, deinde baptizantis. Erat Deus ipse ratio, fidem explorans priusquam imponat signaculum fidei, quæ fides, cùm ex adsensu veniat, in homine non deprehenditur ante annos intellectus & sapientiæ capaces. adeòque in Actis Apostolorum legimus: Cùm credidissent Philippo euangelizanti, baptizatos fuisse viros & mulieres, mentione infantium nulla. Itaque ab æuo Apostolorum, vsque ad Tertulliani tempora, res in ambiguo mansit. Et fuère, qui occasione verbi Dominici: *Sinite paruulos venire ad me*, quibus tamen aquas ministrari non iussit Dominus, etiam recens natos infantes baptizauerint. & quasi seculare aliquod negotium cum Deo transigeretur, sponsores & fideiussores Christo dederint, adultos à fide Christiana non recessuros. Quod sanè displicuit Tertulliano. *Quid enim necesse est*, inquit, *sponsores etiam periculo ingeri? quia & ipsi per mortalitatem destituere promissiones suas possunt, & prouentu malæ indolis falli. Ait quidem Dominus: Nolite prohibere paruulos ad me venire. Veniant ergo, dum adolescunt: dum quò veniant docentur: fiant Christiani, quum Christum nosse potuerint. Quid festinat innocens ætas ad remissionem peccatorum?* Parum aduertebat Septimius ad primææ originis peccatum, quod omnes in Adamo peccauimus, cùm innocentem esse dixit paruulorum ætatem. aut peccatum illud, quod in Adamo peccasse dicimur, satis expiari credidit pœna mortis, quam nos in Adamo quoque necesse est mori. Dubitatum etiam fuisse videtur Septimij tẽpore de innuptis, tam virginibus quàm viduis. Et admitti ad baptismum virgines adhuc crudas satis periculosum existimabant, quia fortean aliquæ, postquam maturuissent, nuptias suas extra Ecclesiam ferebant, & cùm in manum domúmque Ethnici venissent, datam Christo fidem facilè sibi cum virginitate eripi patiebantur. Nec erat absimile periculum in viduis adhuc iuuenculis, occasione mariti quoque Ethnici, fortasse prædiuitis ac desideratissimi. Ob huiuscemodi pericula Tertullianus pro cuiusque personæ conditione ac dispositione, etiã ætate, cunctationem baptismi vtiliorem fore ait, præcipuè tamen circa paruulos Deinque ambiguitatem sic dijudicat: *Si qui pondus intelligant baptismi, magis timebunt consecutionem, quàm dilationem. Fides integra secura est de salute.* Hanc Tertulliani sententiam plerique parùm tutam esse arbitrati, cum Cypriano censuerunt, etiam recens natos lauacri salutaris participes fieri oportere, quod & Synodi decreto constitutum & dubitatio sublata. Satis argutè quidem & subtiliter disserit Tertullianus: *Fuisse retrò salutem per fidem nudam, ante Domini passionem & resurrectionem; vt vbi fides aucta est credendi in natiuitatem, passionem & resurrectionem eius, addita sit quoque fuisse amplificationem sacramenti, obsignationem baptismi, vestimentum quodammodo fidei, quæ retrò erat nuda: nec potest iam sine sua lege. Legem enim tinguendi impositam esse, & formam præscriptam.* REG.

a INTRA SEC. VEL TER. DIEM QVO NATI SVNT. Rectè in Beneuentano & Veronensi, *intra secundum vel tertium diem quam nati sunt* Idem.

b SECVNDVM DIERVM SECVLARIVM CVRSVM. Sic infrà: *secundùm seculum, non secundùm Deum*. Nam apud Deum, non est tempus. Dies igitur dicit seculares, vti ab hominibus in seculo numerantur. *Idem*.

c DE INDVLGENTIA PATERNA AEQVALIS OMNIBVS PRAEBEATVR.) Paullò post dicet, *cum se omnibus æqualitate librata præbeat patrem*. Sic enim absque dubio legendum, non *parem*. Indulgentia paterna præbet se patrem omnibus æqualitate librata. *Idem*.

d VNVSQVISQVE NOSTRVM ADHVC HORREAT EXOSCVLARI.) Fidus, ad quem est hæc epistola Cypriani, horrebat osculari recens natos infantes, cum suis impedimentis profusos vtique & oblitos, indéque in octauam à partu diem differri baptismum volebat. Horrorem discutit Cyprianus iisdem argumentis quibus Tertullianus Marcionis hæresim confutauit exhorrentis Fidei Christianæ articulum quo Christum filium Dei de Mariæ virginis vtero verè hominem natum adserimus. Christus dilexit hominem illum in immonditiis, in vtero coagulatum, illum per pudenda prolatum, illum per ludibria nutritum. Propter eum descendit, propter eum prædicat

Deus fecit amplectimur. Nam quod in Iudaïca circumcisione carnali octauus dies obseruabatur, sacramentum est in vmbræ atque in imagine antè præmissum, sed veniente Christo veritate completum. Nam quia octauus dies, id est, post Sabbatum primus dies futurus erat, quo Dominus resurgeret & nos viuificaret, & circumcisionem nobis spiritalem daret: hic dies octauus, id est, post Sabbatum primus & Dominicus præcessit in imagine, quæ imago cessauit superueniente postmodum veritate, & data nobis spiritali circumcisione. Propter quod neminem putamus à gratia consequenda impediendum esse ea lege, quæ iam statuta est, nec spiritalem circumcisionem impediri carnali circumcisione debet, sed [a] omnem omninò admittendum esse ad gratiam Christi; quando & Petrus in Actis Apostolorum loquatur, & dicat: Dominus mihi dixit [b] neminem hominum communem dicendum & immundum. Cæterùm si homines impedire aliquid ad consecutionem gratiæ posset; magis adultos, & prouectos, & maiores natu possent impedire peccata grauiora. Porrò autem si etiam [c] grauissimis delictoribus & in Deum multum antè peccantibus, cùm posteà crediderint, remissa peccatorum datur, & à baptismo atque à gratia nemo prohibetur; quantò magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil peccauit, nisi quod secundùm Adam carnaliter natus contagium mortis antiquæ prima natiuitate contraxit? qui ad remissam peccatorum accipiendum hoc ipso facilius accedit, quod illi remittuntur non propria, sed aliena peccata. Et icircò, frater charissime, hæc fuit in concilio nostra sententia à baptismo atque à gratia Dei, qui omnibus misericors & benignus & pius est, neminem per nos debere prohiberi. Quod cum circa vniuersos obseruandum sit atque retinendum: [d] magis circa infantes ipsos & recens natos obseruandum putamus, qui hoc ipso de ope nostra, ac de diuina misericordia plus merentur, quod in primo statim natiuitatis suæ ortu plorantes ac flentes nihil aliud faciunt quàm deprecantur. Optamus te, frater charissime, semper bené valere.

AD

ait. Tu hæc erubescenda illi facis quæ redemit; Tu exhorrescis in infante recentes adhuc Dei manus. Natura veneranda est non erubescenda. Rig.

a OMNEM OMNINO.) Sic Ben. & Ver. *Idem.*

b NEMINEM HOMINUM] Sic in Beneuentano & Veronensi. Dicitur etiam, Nemo homo. Plautus dixit; *Alienum hominem intromittas neminem. Idem.*

c GRAVISSIMIS DELICTORIBVS.) Negatoribus, sacrificatis, libellatis. Delictores dici eos qui fidem Christo datam deseruerunt, dereliquerunt. Obseruauimus suprà ad Epist. 111. In Corbeiensi & Thuaneo legitur: *grauissimus delictorum. Idem.*

d MAGIS CIRCA INFANTES IPSOS.] Pamelius edidit, tum magis. In Beneuentano & Veronensi simpliciùs & elegantiùs, magis circa infr. *Idem.*

AD EPISCOPOS NVMIDAS DE REDEMPTIONE fratrum ex captiuitate Barbarorum.

CYPRIANVS IANVARIO, MAXIMO, PROCVLO, Victori, Modiano, Nemesiano, Nampulo, & Honorato fratribus, Salutem.

LX. CVM maximo animi nostri gemitu, & non sine lacrymis legimus litteras vestras, fratres charissimi, quas ad nos pro dilectionis vestræ sollicitudine, [a] de fratrum nostrorum & sororum captiuitate fecistis. Quis enim non doleat in eiusmodi casibus: aut quis non dolorem fratris sui suum proprium computet? cum loquatur Apostolus Paulus, & dicat: Si patitur vnum membrum, compatiuntur & cætera membra; si lætatur membrum vnum, collætantur & cætera membra. Et alio loco: Quis infirmatur, inquit, & non ego infirmor? Quare nunc & nobis captiuitas fratrum nostra captiuitas computanda est: & periclitantium dolor pro nostro dolore numerandus est: cùm sit scilicet adunationis nostræ corpus vnum, & non tantùm dilectio, sed & religio instigare nos debeat, & confortare ad fratrum membra redimenda. Nam cùm denuò Apostolus Paulus dicat: Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis? etiam si charitas nos minus adigeret ad opem fratribus ferendam; considerandum tamen hoc in loco fuit, Dei templa esse, quæ capta sunt; nec pati nos longa cessatione, & neglecto dolore debere, vt diu Dei templa captiua sint, sed quibus possumus viribus elaborare, & velociter gerere, vt Christum iudicem, & Dominum & Deum nostrum promereamur obsequiis nostris. Nam cùm dicat Paulus Apostolus: Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis; in captiuis fratribus nostris contemplandus est Christus, & redimendus de periculo

a *De fratrum nostrorum ac sororum captiuitate.* Vera forsan Pamelij coniectura, existimantis captiuitatem hanc contigisse sub Decio, quo tempore contra Barbaros pugnans paludis haustus gurgite promiscua turba periit, adeo-vt ne quidem eius cadauer reperiri potuit. Putarem tamen sub Valeriano id factum, nam tanta non fuit sub Decio strages ac captiuitas, quanta sub Valeriano eiusque filio Gallieno; Ea quippe fuit desolatio, vt referente Augustino epist. 80. *mundi finem Barbaros appetere putare possent.* PAM.

a Da

periculo captiuitatis, qui nos redimit de periculo mortis: vt qui nos [a] de diaboli faucibus exuit, nunc ipse, qui manet & habitat in nobis, de Barbarorum manibus exuatur; & redimatur nummaria quantitate, qui nos cruce redemit, & sanguine: qui icircò hæc fieri interim patitur, vt fides nostra tentetur, an faciat vnusquisque pro altero, quod pro se fieri vellet, si apud Barbaros teneretur ipse captiuus. Quis enim non humanitatis memor, & mutuæ dilectionis admonitus, si pater est, illic esse nunc filios suos computet? si maritus est, vxorem suam illic captiuam teneri cum dolore pariter ac pudore vinculi maritalis existimet? quantus verò communis omnibus nobis mœror est, & cruciatus de periculo virginum, quæ illic tenentur; pro quibus non tantùm libertatis, sed & pudoris iactura plangenda est; nec tam vincula barbarorum, quàm leonum, & lupanarium stupra deflenda sunt; ne [b] membra Christo dicata, & in æternum continentiæ honore pudica virtute deuota, insultantium libidine, & contagione fœdentur? Quæ omnia istic secundùm litteras vestras fraternitas nostra cogitans, & dolenter examinans, promptè omnes & libenter ac largiter subsidia nummaria fratribus contulerunt; semper quidem secundùm fidei suæ firmitatem ad opus Dei proni, nunc tamen magis ad opera salutaria contemplatione tanti doloris accensi. Nam cùm Dominus in Euangelio suo dicat: Infirmus fui, & visitastis me: quantò nunc quoque cùm maior operis nostri mercede dicturus est: Captiuus fui, & redemistis me? Et cùm denuò dicat: In carcere fui, & venistis ad me; quantò plus est cùm cœperit dicere: In carcere captiuitatis fui, & clausus, & vinctus apud Barbaros iacui; & de carcere illo seruituris liberastis me, cum iudicij dies venerit præmium de Domino recepturi: Denique maximas vobis gratias agimus, quod nos vestræ sollicitudinis, & tam bonæ ac necessariæ operationis participes esse voluistis: vt offerretis nobis agros vberes, in quibus spei nostræ semina mitteremus, expectaturi messem de amplissimis fructibus qui de hac cælesti, & salutari operatione prouenirent. [c] Misimus autem sestertia centum millia nummûm, quæ istic in Ecclesia, cui de Domini indulgentia præsumus, Cleri & plebis apud nos consistentis collatione collecta sunt: quæ vos illic pro vestra diligentia dispensabitis. Et optamus quidem nihil tale de cætero fieri, & fratres nostros Domini maiestate protectos ab eiusmodi periculis incolumes reseruari. si tamen ad explorandam nostri animi charitatem, & examinandam nostri pectoris fidem, tale aliquid acciderit, nolite cunctari nunciare hæc nobis litteris vestris pro certo habentes, Ecclesiam nostram & fraternitatem istic vniuersam ne hæc vltrà fiant precibus orare; si facta fuerint, libenter, & largiter subsidia præstare. Vt autem fratres nostros ac sorores, qui ad hoc opus tam necessarium promptè ac libenter operati sunt, vt semper operentur, in me[illegible] habeatis in orationibus vestris, & eis vicem boni operis in sacrificiis & precibus repræsentetis, [d] subdidi nomina singulorum; sed & collegarum quoque & consacerdotum nostrorum, qui & ipsi cùm præsentes essent, & suo, & plebis suæ nomine quædam pro viribus contulerunt, nomina addidi; & præter quantitatem propriam nostram, eorum quoque summulas significaui, & misi: quorum omnium secundùm quod fides & charitas exigunt, in orationibus & precibus vestris meminisse debetis. Optamus vos, fratres charissimi, semper benè valere.

AD

a DE DIABOLI FAVCIBVS EXVIT.) Sic Epist. LXII. dicet, Exoenda est de incendio sarcina RIG.

b *Membra Christo dicata.* Similem de sanctis virginibus phrasin habes tum epistola ad Pomponium, tum lib. de discipl. & hab. Virginum. PAM.

c MISIMVS AVTEM SESTERTIA CENTVM MILLIA NVM.) Rectissimè monuit Io. Fredericus Gronouius lib. de Sestertiis, no. 18. frustra Pamelium addubitasse de vitio vulgatæ istius scripturæ, etenim Latinam non esse, nec vllam summam Latinè quidem significare. Itaque procul dubio scribendum *sestertiûm centum millia nummûm*, quæ scriptura summam conficiet nostrorum hodie librarum. 2500. RIG.

d SVBDIDI NOMINA SINGVLOR.) Non frustra, nec superuacuè. Nam in sacrificiis orationem offerebantur nomina eorum, qui ad hoc opus tam necessarium promptè ac libenter operati erant. *Idem.*

AD EVCHRATIVM DE HISTRIONE.

CYPRIANVS EVCHRATIO FRATRI, SALVTEM.

LXI.

PRo dilectione tua, & verecundia mutua consulendum me existimasti, frater charissime, quid mihi videatur de histrione quodam, qui apud vos constitutus [a] in eiusdem adhuc artis suæ dedecore perseuerat, & magister & doctor non erudiendorum, sed perdendorum puerorum, id quod malè didicit, cæteris quoque insinuat; an talis debeat communicare nobiscum. Puto nec maiestati diuinæ, nec Euangelicæ disciplinæ congruere, vt pudor & honor Ecclesiæ

a *In eiusdem adhuc artis suæ dedecore perseuerat.* Infames nimirum erant qui histrionicam exercebant, vnde S. Augustinus lib. 2. de ciu. Dei cap. 14. *Romani ab honoribus omnibus repellunt homines scenicos.* Tertullianus in

Ecclesiæ tam turpi & infami contagione fœdetur. [a] Nam cùm in lege prohibeantur viri induere muliebrem vestem, & maledicti eiusmodi iudicentur; quantò maioris est criminis, non tantùm muliebria indumenta accipere; sed & gestus quoque turpes, & molles, & muliebres, magisterio impudicæ artis exprimere? Nec excuset se quisquam si à theatro ipse cessauerit, cùm tamen hoc cæteros doceat. Non potest enim videri cessasse, qui vicarios substituit, & qui pro se vno plures succidaneos suggerit contra institutionem Dei; erudiens [b] & docens quemadmodum masculus frangatur in fœminam, & sexus arte mutetur, & diabolo diuinum plasma maculanti per corrupti atque eneruati corporis delicta placeatur. Quod si penuriam talis & necessitatem paupertatis obtendit; potest inter cæteros, [c] qui alimentis Ecclesiæ sustinentur, huius quoque necessitas adiuuari; si tamen contentus sit frugalioribus, sed [d] innocentibus cibis. Nec putet salario se esse redimendum, vt à peccatis cesset, quando hoc non nobis, sed sibi præstet. Cætetùm quantum velit inde quærat, qualis quæstus est qui de conuiuio Abraham, Isaac, & Iacob homines rapit, & malè ac perniciosè in sæculo saginatos, ad æternæ famis ac sitis supplicia deducit? Et ideò quantum potes, cum ab hac prauitate, & dedecore ad viam innocentiæ atque ad spem vitæ suæ reuoca; vt sit contentus Ecclesiæ sumptibus [e] parcioribus quidem sed salutaribus. quod si illic Ecclesia non sufficit vt laborantibus præstet alimenta, poterit se ad nos transferre, & hic quod sibi ad victum atque ad vestitum necessarium fuerit accipere; nec alios extra Ecclesiam mortalia docere, sed ipse salutaria in Ecclesia discere. Opto te, fili charissime, semper benè valere.

apolog. mimos capite ignominiosa & famosa appellat. Tsuilana synodus can. 11. τὺς λιγγελ.. μίμυς à communione separat & concilium Arelat. cap 5. *De Theatricis & ipsis placuit, quamdiu agunt, à communione separari.* PAT.

a *Nam cum in lege prohibeantur.* Alludit ad verba illa Deuter. 22. non induetur mulier veste virili, nec vir vtetur veste fœminea. Abominabilis enim apud Deum est qui hoc facit. PAM.

b DOCENS QVEMADMODVM MASCVLVS FRANGATVR IN FEMINAM] Epistola 1. dixit *Plúsque illic placet quisquis virum in feminam magis fregerit.* REN.

c QVI ALIMENTIS ECCLESIAE SVSTINENTVR. Itaque habuit Alimentarios suos Ecclesia Christi, Dominam matrem Ecclesiam de vberibus suis, & singulos fratres de opibus suis propriis subministrasse alimenta pauperibus & captiuis, docet Tertullianus, principio libri Ad Martyras. Habuit & seculum Alimentarias puellas. *Idem.*

d INNOCENTIBVS CIBIS.] Non iam turpiter arte illa histrionica quæsitis, sed fraternitatis Christianæ munificentia subministratis *Idem.*

e PARCIORIBVS QVIDEM, SED SALVTARIBVS.] Conuenienter iis quæ suprà dixit; frugalioribus, sed innocentibus. *Idem.*

AD POMPONIVM DE VIRGINIBVS.

CYPRIANVS, CÆCILIVS, VICTOR SEDATVS, TERTVLLVS, cum Presbyteris qui præsentes aderant Pomponio fratri, Salutem.

LXII. LEGIMVS litteras tuas, frater charissime, quas per Pæonium fratrem nostrum misisti; postulans & desiderans, vt tibi rescriberemus; quid nobis de iis virginibus videatur, quæ cùm in statu suo esse & [a] continentiam firmiter tenere decreuerint, detectæ siut posteà in eodem lecto pariter mansisse cum masculis: Ex quibus vnum Diaconum esse dicis; planè easdem quæ se cum viris dormisse confessæ sint, asseuerare se integras esse. Circa quam tem, quoniam consilium nostrum desiderasti, scias nos ab Euangelicis & Apostolicis traditionibus non recedere, quò minus fratribus & sororibus nostris constanter & fortiter consulatur, & per omnes vtilitatis & salutis vias Ecclesiastica disciplina seruetur; cùm Dominus loquatur & dicat: Er dabo vobis pastores secundùm cor meum, & pascentes eum disciplina: & iterùm scriptum sit: Disciplinam qui abiicit, infelix est: & in Psalmo quoque Spiritus sanctus admoneat & instruat, dicens: Continete disciplinam, ne fortè irascatur Dominus, & pereatis à via recta, cùm exarserit citò ira eius super vos. Primo igitur in loco, frater charissime, & præpositis, & plebi nihil aliud elaborandum est, quàm vt qui Deum timemus, cum omni obseruatione disciplinæ diuina præcepta teneamus; nec patiamur errare fratres nostros, & [b] pro arbitrio & suo viuere, sed ad vitam singulis fideliter consulere: nec pati virgines cum masculis habitare, non dico simul dormire, sed nec simul viuere: quando & sexus infirmus, & ætas adhuc lubrica per omnia frænari à nobis & regi debeat, ne diabolo insidianti & sæuiте cupienti, ad nocendum detur occasio, quando & Apostolus dicat; Nolite locum dare

a CONTINENTIAM FIRMITER TENERE DECREVERINT.] Quàm proximè hæc accedunt ad vota continentiæ & virginitatis, vnde aliquot posteà seculis cœnobia & claustra & disciplinæ austeriores fluxerunt. RIG.

b PRO ARBITRIO ET FRVCTV SVO VIVERE.] Exemplar Veronense scripturam seruauit verissimam *pro arbitrio & ructu suo.* Eodem sensu Tertullianus dixerat: ructantes deditiis, & ructare sapientiam: & imitatione Cypriani Pontius: Absit vt de tam beatissimo martyre ructus hominis iudicaret. Quod autem Tertullianus & Pontius, & hoc loco Cyprianus, *nec patiamur errare fratres nostros & pro ructu suo viuere*, ab illo ductum videtur Horatij, Hic dum sublimes versus ructatur & errat *Idem.*

re diabolo. Libetanda & vigilanter de periculosis locis nauis, ne inter scopulos & saxa frangatur. [a] Exuenda est velociter de incendio sarcina, priusquam flammis superuenientibus concremetur. Nemo diu tutus est, periculo proximus. Nec euadere diabolum seruus Dei poterit, qui se diaboli laqueis implicauit. [b] Intercedendum est citò talibus, dum adhuc separari innocentes possunt, [c] quia diuidi postmodum nostra intercessione non poterunt. Denique quàm graues multorum ruinas hinc fieri videmus, & per huiusmodi illicitas & periculosas coniunctiones corrumpi plurimas virgines cum summo animi nostri dolore conspicimus. [d] Quod si ex fide se Christo dicauerunt? pudicè, & castè sine vlla fabula perseuerent, ita fortes & stabiles præmium virginitatis expectent. Si autem perseuerare nolunt, vel non possunt; melius est nubant, quàm in ignem delictis suis cadant. Certè nullum fratribus aut sororibus scandalum faciant, cùm scriptum sit: Si eibus scandalizat fratrem, non manducabo carnem in sæculum, ne fratrem scandalizem. Nec aliqua putet se hac excusatione defendi, [e] quod inspici, & probari possit, an virgo sit: cum & manus obstetricum & oculus sæpè fallatur. Et si incorrupta inuenta fuerit virgo [f] ea parte sui, qua mulier potest esse; potuerit tamen ex alia corporis parte peccasse, quæ violari potest, & tamen inspici non potest. Certè ipse concubitus, ipse complexus, ipsa confabulatio & osculatio, & coniacentium duorum turpis & fœda dormitio quantum dedecoris & criminis confitetur? Si superueniens maritus sponsam suam iacentem cum altero videat, nonne indignatur & fremit? & [g] per zeli liuorem [h] fortassis & gladium in manum sumit? Quid? Christus Dominus, & iudex noster, cùm virginem suam sibi dicatam, & sanctitati suæ destinatam iacere cum altero cernit, quàm indignatur & irascitur? & quas pœnas incestis eiusmodi coniunctionibus comminatur? Cuius vt gladium spiritalem, & venturum iudicii diem vnusquisque fratrum possit euadere, omni consilio prouidere & elaborare debemus. Et cùm omnes omninò disciplinam tenere oporteat, multò magis Præpositos & Diaconos curare hoc fas est, qui exemplum & documentum cæteris de conuersatione & moribus suis præbeant. Quo modo enim possunt integritati & continentiæ præesse, si ex ipsis incipiant corruptelæ, & vitiorum magisteria procedere? Et iccircò consultè & cum vigore fecisti, frater charissime, abstinendo Diaconum, qui cum virgine sæpè mansit, sed & cæteros qui cum virginibus dormire consueuerunt. Quod si pœnitentiam huius illiciti concubitus sui egerint, & à se inuicem recesserint, inspiciantur interim virgines ab obstetricibus diligenter, & si virgines inuentæ fuerint, accepta communicatione ad Ecclesiam admittantur, hac tamen in terminatione, vt si ad eosdem masculos post modum reuersæ fuerint, aut si cum eisdem in vna domo & sub eodem tecto simul habitauerint, grauiore censura eiiciantur, nec in Ecclesiam postmodum facilè recipiantur. Si autem de eis aliqua corrupta fuerit deprehensa, agat pœnitentiam plenam, quia quæ hoc crimen admisit, non mariti sed Christi adultera est, & ideò æstimato iusto tempore; [i] postea exomologesi facta ad Ecclesiam redeat. Quod si obstinatè perseuerant, nec se ab inuicem separant; sciant se cum hac sua impudica obstinatione nunquam à nobis admitti in Ecclesiam posse, ne exemplum cæteris ad ruinam delictis suis facere incipiant. Nec putent sibi vitæ aut salutis constare rationem, si Episcopis & sacerdotibus obtemperare noluerint cum in Deuteron. Dominus Deus dicat: Et homo quicumque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem, quicumque fuerit, in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit, timebit, & non agent impiè etiam nunc. Interfici Deus iussit sacerdotibus suis

non

a EXVENDA EST VELOCITER DE INCENDIO SARCINA.) Sic suprà, Epist. LX. de diaboli faucibus exuit, &, de barbarorum manibus exuatur. R I G.

b INTERCEDENDVM EST CITO TALIBVS.) Sic legitur in Veronensi. Pamelius edidit, *Intercedendum est citò talibus vt separentur. Idem.*

c QVIA DIVIDI POSTMODVM NOSTRA INTERCESSIONE NON POTERVNT.) Sequitur in editione Pamelij & Romana: *Posteaquam conscientia grauissima cohæserint*, quæ in Veronensi non leguntur. *Idem*

d QVOD SI EX FIDE SE CHRISTO DICAVERVNT.) Iterùm dico, hæc proximè ad votum pertinent. Nam quid est, ex fide se virginem dicare Christo, quàm certo ac destinato consilio siue proposito talem se profiteri, ac deuouere Christo? Hæc tamen deuotio, hoc votum, non obligabat vouentem vt perseuerare cogeretur. Itaque ait Cyprianus: *Si perseuerare nolunt, aut non possunt, nubant. Idem.*

e QVOD INSPICI ET PROBARI POSSIT AN VIRGO SIT.) Turpe negotium, & nimiùm curiosis digitis, inter obstetricum manus virginitas occiditur. *Idem.*

f EA PARTE SVI) In Veronensi legitur tantùm: *Ea parte qua mulier potest esse. Idem*

g PER ZELI LIVOREM.) Sic legitur in Veronensi. Pamelius & Manutius ediderant, *per zeli dolorem.* Dixit Claudianus --- *rabiem liuoris acerbi.* Sed & Horatius in adulterij caussa dixerat: --- *Exigit autem interdum ille dolor plusquam lex vlla dolori concessit* --- Et --- *nec solos tangit Atridas iste dolor.* Idem

h *Fortassis & gladium in manum sumit.* Alludit ad veteres leges Romanas, quibus permittitur marito adulterum & vxorem in adulterio repertos interficere. Quemadmodum etiam D. Hieronymus epist. ad Sabinian. Non timuisti, inquit, in illa domo adulterium facere, in qua si me iudice læsus vir se poterat vlcisci, vide tit. ad l. Iuliam de adult. l. Marito. P A M.

i POSTEA EXOMOLOGESI FACTA] Agitur hic de virgine corrupta. Et in corruptorem eiusdem poena lex fuit. Corrupta igitur, ac deprehensa, agit pœnitentiam, & quidem plenam, æstimato iusto tempore. Per id tempus excluditur Ecclesia. Obseruandum verò, deprehensam fuisse hoc fecisse propter quod Ecclesia erubesceret apud Gentes, Ecclesiæ scandalum dedisse. propterea de Ecclesia ejectam, pœnitentiam egisse. peracto pœnitentiæ tempore, exomologesin fecisse, qualem supra de Tertulliano descripsimus tandem exomologesi facta, ad Ecclesiam redisse, accepisse communicationem. R I G.

non obtemperantes, [a] iudicibus à se ad tempus constitutis non obedientes; sed tunc quidem gladio occidebantur, quando adhuc & circumcisio carnalis manebat: nunc autem quia circumcisio spiritalis esse apud fideles seruos Dei cœpit, [b] spiritali gladio superbi & contumaces necantur, dum de Ecclesia eiiciuntur. Neque enim viuere foris possunt, cùm domus Dei vna sit, & nemini salus esse, nisi in Ecclesia possit. Indisciplinatos autem perire, dum non audiunt nec obtemperant salubribus præceptis, testatur scriptura diuina quæ dicit: Non diligit indisciplinatus castigantem se. Qui autem oderunt correptiones, consumentur turpiter. Ergo ne indisciplinati consumantur & pereant, da operam, frater charissime, vt quantum potes consiliis salutaribus fraternitatem regas, & singulis ad salutem suam consulas. Arcta & angusta est via per quam gradimur ad vitam, sed summus & magnus est fructus cùm peruenimus ad gloriam. Qui se semel castrauerunt propter regnum cælorum, Deo per omnia placeant; nec sacerdotes Dei aut Ecclesiam Domini, scandalo suæ prauitatis offendant. Et si ad præsens à nobis contristari videntur, nos tamen in salubri persuasione maneamus, scientes & Apostolum dixisse: Ergo ego inimicus factus vobis sum, verum dicens vobis? Quod si obtemperauerint nobis, lucrati sumus fratres, & eos ad salutem pariter & dignitatem nostro sermone formauimus. si autem quidam de peruersis obtemperare noluerint, sequamur eumdem Apostolum dicentem: Si hominibus placerem, Christi seruus non essem: si quibusdam suadere non possumus vt eos Christo placere faciamus, nos certè, quod nostrûm est, Christo Domino & Deo nostro, præcepta eius seruando, placeamus. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

AD

a IVDICIBVS A SE AD TEMPVS CONSTITVTIS.] Deuteronomij XVII. οἱ ἂν ὦσιν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. Suprà dixit: *quicumque fuerit in diebus illis*. RIG.

b SPIRITALI GLADIO SVPERBI ET CONTVMACES NECANTVR] Augustinus, Quæst. super Deuteronom. *Hoc nunc agit in Ecclesia excommunicatio, quod agebat tunc interfectio* Littera occidit spiritus viuificat. Lex Mosis, conuictum criminis occidebat. Euangelium, spiritus Christi ab Ecclesia pellit, extra quam non est salus. sic tamen vt reum verè pœnitentem recipiatque ad vitam reuocari velit. *Idem*.

AD CÆCILIVM DE SACRAMENTO DOMINI calicis.

CYPRIANVS CÆCILIO FRATRI, SALVTEM.

LXIII. QVAMQVAM sciam, frater charissime, Episcopos plurimos, Ecclesiis Dominicis in toto mundo diuina dignatione præpositos, Euangelicæ veritatis ac Dominicæ traditionis tenere rationem, nec ab eo quod Christus magister & præcepit, & gessit, [a] humana & nouella institutione decedere; tamen quoniam quidam vel ignoranter, vel simpliciter in calice Dominico sanctificando, & plebi ministrando, non hoc faciunt, quod Iesus Christus, Dominus & Deus noster [b] sacrificij huius auctor & doctor, fecit & docuit; religiosum pariter ac necessarium duxi ad vos literas facere, vt [c] si quis in isto errore adhuc teneatur, veritatis luce perspecta ad radicem atque originem traditionis Dominicæ reuertatur. Nec nos putes, frater charissime, nostra & humana conscribere, aut vltronea voluntate hoc nobis audacter assumere, cùm mediocritatem nostram semper humili & verecunda moderatione teneamus; sed quando aliquid Deo aspirante & mandante præcipitur, necesse est domino seruus fidelis obtemperet; excusatus apud omnes, quod nihil sibi arroganter assumat, qui offensam domini timere compellitur, nisi faciat quod iubetur. Admonitos autem nos scias, vt in calice offerendo Dominica traditio seruetur, [d] neque aliud fiat à nobis, quàm quod pro nobis Dominus prior fecerit: Vt calix qui in commemoratione eius offertur, mixtus vino offeratur. Nam cùm dicat Christus: Ego sum vitis vera; sanguis Christi, non aqua est vtique, sed vinum. [e] Nec potest videri sanguis eius, quo redempti & viuificati sumus, esse in calice; quando vinum desit calici, quo Christi sanguis ostenditur, qui scripturarum

a HVMANA ET NOVELLA INSTITVTIONE.] Sic paulò pòst dicet, Nostra & humana conscribere Videantur quæ suprà obseruauimus de humana ecclesia, déque humana crudelitate & traditione humana ad Epist. LIIII. & LXIII RIG.

b QVOD SACRIFICII HVIVS AVCTOR ET DOCTOR FECIT ET DOCVIT.] Quid fecerit, quid docuerit, Euangelia narrant. nec aliud Corinthiis ioris tradidit Paulus. Quod in cœna Christus instituit, Christiani dein sacrificium appellauere & sacræ cœnæ ministros, sacerdotes. *Idem*.

c SI QVIS IN ISTO ERRORE ADHVC TENEATVR] Manutius edidit, *texebatur* Vaticani duo, *trectur*. in aliis, *tenebratur*. quod verum puto. etenim sequitur, veritatis luce perspecta.

d NEQVE ALIVD FIAT A NOBIS, QVAM QVOD PRO NOBIS DOMINVS PRIOR FECERIT] Hac eadem Epistola dicet: Quòd si nec minima de mandatis Dominicis licet soluere, quantò magis tam magna, tam grandia, tam ad ipsius Dominicæ passionis & nostræ redemptionis sacramentum pertinentia fas non est infringere, aut in aliud quàm quod diuinitus institutum sit, humana traditione mutare? *Idem*.

e NEC POTEST VIDERI SANGVIS EIVS ESSE IN CALICE.] Sic Tertullianus lib. de Oratione, *Corpus eius in pane censetur*. & ipse Cyprianus mox, *Calix quo Christi sanguis ostenditur*. vbi de aqua: *quæ sola Christi sanguinem non possit exprimere*.

figurarum omnium sacramento ac testimonio prædicetur. Inuenimus enim & in Genesi [a] circa sacramentum in Noe hoc idem præcurrisse, & figuram Dominicæ passionis illic extitisse, quod vinum bibit; quod inebriatus est; quod in domo sua nudatus est; quod fuit recumbens nudis & patentibus femoribus: quod nuditas illa patris à medio filio denotata est, & foras nunciata: à duobus vero maiore, & minore contecta; & cætera quæ necesse non est exequi; cum satis sit hoc solum complecti, quod [b] Noe typum futuræ veritatis ostendens; non aquam, sed vinum biberit, & sic imaginem Dominicæ passionis expresserit. Item in sacerdote Melchisedech sacrificij Dominici sacramentum præfiguratum videmus, secundùm quod scriptura diuina testatur & dicit; Et [c] Melchisedech rex Salem protulit panem & vinum. Fuit autem sacerdos Dei summi, & benedixit Abraham. Quod autem Melchisedech typum Christi portaret: declarat in Psalmis Spiritus sanctus ex persona patris ad filium dicens: Ante Luciferum genui te; tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedech. Qui ordo vtique hic est de sacrificio illo veniens & inde descendens; quod Melchisedech sacerdos Dei summi fuit, quod panem & vinum obtulit, quod Abraham benedixit. Nam quis magis sacerdos Dei summi, quàm Dominus noster Iesus Christus? qui sacrificium Deo patri obtulit, & obtulit hoc idem quod Melchisedech obtulerat, id est, panem & vinum, suum scilicet corpus, & sanguinem. Et circa Abraham benedictio illa præcedens, ad nostrum populum pertinebat. Nam si Abraham Deo credidit, & deputatum est ei ad iustitiam; vtique quisquis Deo credit, & fide viuit, iustus inuenitur, & iam pridem in Abraham fideli benedictus & iustificatus ostenditur, sicut beatus Apostolus Paulus probat; dicens: Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad iustitiam. Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. Prouidens autem scriptura quia ex fide iustificat gentes Deus, prænunciauit Abrahæ, quia benedicentur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicti sunt cum fideli Abraham: vnde in Euangelio inuenimus de lapidibus excitari, id est, de gentibus colligi filios Abrahæ. Et cum Zachæum laudaret Dominus respondit & dixit: Salus hodie domui huic facta est: quia & hic filius est Abrahæ. Vt ergo in Genesi per Melchisedech sacerdotem benedictio circa Abraham posset ritè celebrari, [d] præcedit antè imago sacrificij Christi in pane & vino scilicet constituta, quam rem perficiens & adimplens Dominus panem & calicem mixtum vino obtulit, & qui est plenitudo, veritatem præfiguratæ imaginis adimpleuit. Sed & per Salomonem Spiritus sanctus typum Dominici sacrificij ante præmonstrat immolatæ hostiæ & panis & vini, sed & altaris & Apostolorum faciens mentionem: Sapientia, inquit, ædificauit sibi domum, & subdidit columnas septem. Mactauit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & parauit mensam suam. Et misit seruos suos, conuocans cum excelsa prædicatione ad cratera, dicens; Qui est insipiens declinet ad me. & egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus & bibite vinum quod miscui vobis. Vinum mixtum declarat, id est, calicem Domini aqua & vino mixtum prophetica voce prænunciat; vt appareat in passione Dominica id esse gestum quod fuerat antè prædictum. In benedictione quoque Iudæ hoc idem significatur, vbi & illic Christi figura exprimitur, quod à fratribus suis laudari & adorari haberet, quod inimicorum dorsa, cedentium atque fugientium, manibus quibus crucem pertulit & mortem vicit, compressurus fuisset; quodque ipse sit leo de tribu Iuda, & recubet dormiens in passione, & surgat, & sit ipse spes gentium, quibus scriptura diuina adiungit, & dicit: Lauabit in vino stolam suam, & in sanguine vuæ amictum suum. Quando autem sanguis vuæ dicitur; quid aliud quàm vinum calicis Dominici sanguinis ostenditur? Nec non & apud Esaiam hoc idem Spiritus sanctus de Domini passione testatur, dicens; Quare rubicunda sunt vestimenta tua; & indumenta tua velut à calcatione torcularis pleni & percalcati? Numquid rubicunda vestimenta aqua potest facere? aut in torculari aqua est, quæ pedibus calcatur, vel prælo exprimitur? Vini vtique mentio ideò

a CIRCA SACRAMENTVM IN NOE HOC IDEM PRAEC.] Sic legitur in Veronensi. Pamelius edidit: *circa sacramentum Noe hoc idem præc.* In Corbeiensi legitur: *In Genesi sacramentum circa Noe hoc idem præcurrisse.* RIG.

b NOE VINVM BIBENS IMAGINEM DOMINICAE PASSIONIS EXPRESSIT.] Valde indulserunt ingenio suo Patres, vbicumque in Scripturis Panis & Vinum occurrit. *Idem.*

c MELCHISEDECH REX SALEM PROTVLIT PANEM ET VINVM.] Septuaginta Interpret Genes. XIV. καὶ Μελχισεδὲκ βασιλεὺς Σαλὴμ ἐξήνεγκεν ἄρτους καὶ οἶνον. Editio Complut. ἐξέθηκεν αὐτῷ ἄρτους, quomodo etiam citauit Ambrosius, lib. 1. de Abrahamo. *Et Melchisedech rex Salem protulit ipsi panes & vinum.* Tertullianus autem apertissimè dixerat aduersus Iud. *Melchisedech ipsi Abrahæ reuertenti de prælio panem & vinum obtulit.* Iosephus: τῷ Ἀβράμου στρατῷ, & pro pane & vino, πολλὴν ἀφθονίαν τῶν ἐπιτηδείων. Auctor Commentariorum in Genesin, quæ tribuuntur Eucherio, lib. II nu 37. *Nec esse mirum si Melchisedech victori Abraham processerit obuiàm, & in refectione tam ipsius quam pugnatorum eius panem vinumque protulerit.* Quæ autem in iisdem Commentariis hac de historia sequuntur, arguunt manum interpolatoris, Ioannes Mercerus & Hugo Grotius fatentur non improbabilem esse sententiam existimantium, factum hoc fuisse sacrificio præcedente. *Idem.*

d PRAECEDIT ANTE IMAGO SACRIFICII CHRISTI.] Thomas Aquinas Hymno illo suo eucharistico, qui sanè est ingeniosissimè compositus, vbi mentionem facit figurarum veteris Testamenti quibus præsignatum fuisse ait sacramentum corporis & sanguinis Christi in pane & vino, huiusce sacrificij Melchisedeciani non meminit. Sed in Summæ suæ Theologicæ tertia parte potissimam huius sacramenti figuram fuisse ait Melchisedecum, qui obtulit panem & vinum. *Idem.*

ideò ponitur, vt Domini ſanguis intelligatur; & quod in calice Dominico poſteà manifeſtatum eſt, prophetis annunciantibus prædiceretur. Torcularis quoque calcatio & preſſura taxatur: quia quo modo ad potandum vinum veniri non poteſt, niſi botrus calcetur antè, & prematur: ſic nec nos ſanguinem Chriſti poſſemus bibere, niſi Chriſtus calcatus priùs fuiſſet & preſſus, & calicem prior biberet, in quo credentibus propinaret. Quotienſcùmque autem aqua ſola in ſcripturis ſanctis nominatur, baptiſma prædicatur, vt apud Eſaiam ſignificari videmus. Nolite, inquit, priora meminiſſe, & antiqua nolite reputare. Ecce ego facio noua, quæ nunc orientur, & cognoſcetis, & faciam in deſerto viam, & flumina in loco inaquoſo; adaquare genus meum electum, plebem meam quam acquiſiui, vt virtutes meas exponeret. Prænunciauit illic per Prophetam Deus, quod apud gentes in locis, quæ inaquoſa priùs fuiſſent, flumina poſtmodum redundarent: & electum genus Dei, id eſt, per regenerationem baptiſmi filios Dei factos, adaquarent. Item denuò præcinitur, & antè prædicatur, Iudæos, ſi ſitierint, & Chriſtum quæſierint, apud nos eſſe potaturos, id eſt, baptiſmi gratiam conſecuturos. Si ſitierint, inquit, per deſerta adducet illos, aquam de petra producet illis; findetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea. Quod in Euangelio adimpletur, quando [a] Chriſtus qui eſt petra, finditur ictu lanceæ in paſſione: qui & admonens quid per Prophetam ſit antè prædictum, clamat & dicit: Si quis ſitit, veniat & bibat. Qui credit in me, ſicut ſcriptura dicit, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Atque vt magis poſſet eſſe manifeſtum, quia non de calice, ſed de baptiſmo illic loquitur Dominus, addidit ſcriptura, dicens: Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant, qui in eum credebant. Per baptiſma enim Spiritus ſanctus accipitur, & ſic à baptizatis, & Spiritum ſanctum conſecutis ad bibendum calicem Domini peruenitur. Neminem autem moueat, quod cum de Baptiſmo loquatur ſcriptura diuina, ſitire nos dicit & bibere, quando & Dominus in Euangelio dicat: Beati eſurientes & ſitientes iuſtitiam; quia quod auida & ſitienti cupiditate ſuſcipitur, pleniùs & vberiùs hauritur. Sicut & alio loco ad Samaritanam mulierem Dominus loquitur, dicens: Omnis qui biberit ex aqua iſta, ſitiet iterùm: qui autem biberit ex aqua quam ego dedero, non ſitiet in æternum. Quo & ipſum baptiſma ſalutaris aquæ ſignificatur, quod ſemel ſcilicet ſumitur, nec rurſus iteratur: cæterùm calix Domini in Eccleſia ſemper & ſititur & bibitur. Nec argumentis plurimis opus eſt, frater chariſſime, vt probemus appellatione aquæ baptiſma ſignificatum ſemper eſſe, & ſic nos intelligere debere; quando Dominus adueniens Baptiſmi & Calicis manifeſtauerit veritatem, qui aquam illam fidelem, aquam vitæ æternæ præceperit credentibus in Baptiſmo dari; calicem verò docuerit exemplo magiſterij ſui, vini & aquæ coniunctioni miſceri. [b] Calicem etenim, [c] ſub die paſſionis accipiens; benedixit, & dedit diſcipulis ſuis dicens: Bibite ex hoc omnes: [d] hic eſt enim ſanguis noui teſtamenti, qui pro multis effundetur in remiſſionem peccatorum. Dico vobis, non bibam à modo ex iſta creatura vitis, vſque in diem illum, quo vobiſcum bibam nouum vinum in regno patris mei. Qua in parte inuenimus calicem mixtum fuiſſe quem Dominus obtulit, & vinum fuiſſe, quod ſanguinem ſuum dixit. Vnde apparet ſanguinem Chriſti non offerri, ſi deſit vinum calici; nec ſacrificium Domini cum legitima ſanctificatione celebrari, niſi oblatio & ſacrificium noſtrum reſponderit paſſioni. Quo modo autem de creatura vitis nouum vinum cum Chriſto in regno patris bibemus, ſi in ſacrificio Dei patris & Chriſti vinum non offerimus, nec calicem Domini dominica traditione miſcemus? Beatus quoque Apoſtolus Paulus à Domino electus & miſſus, & prædicator veritatis Euangelicæ conſtitutus, hæc eadem in Epiſtola ſua ponit, dicens: Dominus Ieſus in qua nocte tradebatur, accepit panem, & gratias agens fregit, & dixit: Hoc eſt corpus meum, quod pro vobis tradetur, hoc facite in meam commemorationem. Simili modo & calicem poſtquam cœnatum eſt accepit, dicens: Hic calix nouum teſtamentum eſt in meo ſanguine: hoc facite quotieſcumque biberitis in meam commemorationem: quotieſcumque enim ederitis panem iſtum & calicem biberitis, mortem Domini annuntiabitis quoadúſque veniat. Quod ſi & à Domino præcipitur, & ab Apoſtolo eius hoc idem confirmatur & traditur, vt quotieſcumque biberimus in commemorationem Domini, hoc faciamus, quod fecit & Dominus; inuenimus non obſeruari à nobis quod mandatum eſt, niſi eadem quæ Dominus fecit, nos quoque faciamus, & calicem Domini pari ratione miſcentes à diuino magiſterio non recedamus. Ab Euangelicis autem

a CHRISTVS QVI EST PETRA.] Super quam ædificauit Eccleſiam ſuam Chriſtus. Et tamen pleriſque locis Cyprianus quæ de petra dicuntur tranſtulit ad Simonem, cui Chriſtus ob rectum de filio Dei effatum, nomen fecit Petro. R I G.

b *Calicem enim ſub die Paſſionis accipiens.* Hæc expreſsè non habentur apud vnum ex Euangeliſtis, ſed ex omnibus id colligitur, etſi etiam à Chriſto Domino & Apoſtolis conſecrationis verba promanarint, pleraque tamen ex traditione prouenerunt, vt plures eruditi autumant. P A M.

c SVB DIE PASSIONIS.] Paulus, *In qua nocte tradebatur.* Infrà Epiſt. LXV *ſub ictu paſſionis* R I G

d *Hic eſt enim ſanguis.* lib. N. F. hoc eſt enim. *Idem.*

e QVOD PRO VOBIS TRADETVR] In Beneuentano & Veronenſi & in Vaticanis legitur, *quod pro vobis eſt,* *Idem.*

tem præceptis omninò recedendum non esse, & eadem quæ magister docuit & fecit, discipulos quoque obseruare & facere debere, constantiùs & fortiùs alio in loco beatus Apostolus docet, dicens: Miror quòd sic tam citò demutamini ab eo qui vos vocauit ad gratiam, ad aliud Euangelium, quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui vos turbant, & volunt conuertere Euangelium Christi. Sed licet nos aut Angelus de cælo aliter annunciet, præterquam quod annuntiauimus vobis, anathema sit. Cùm ergo neque ipse Apostolus, neque Angelus de cælo annunciare possit aliter aut docere, præterquàm quod semel Christus docuit, & Apostoli eius annunciauerunt; miror satis vnde hoc vsurpatum sit, vt contra Euangelicam & Apostolicam disciplinam quibusdam in locis aqua offeratur in Dominico calice, quæ sola Christi sanguinem non possit exprimere. Cuius rei sacramentum nec in Psalmis tacet Spiritus sanctus, faciens mentionem Dominici calicis, & dicens: Calix tuus inebrians quàm peroptimus: calix autem qui inebriat, vtique vino mixtus est. neque enim aqua inebriare quemquam potest. Sic autem calix Dominicus inebriat, vt Noe in Genesi vinum bibens inebriatus est. Sed quia ebrietas Dominici calicis & sanguinis non est talis, qualis ebrietas vini secularis, cùm diceret Spiritus sanctus in psalmo: Calix tuus inebrians: addidit, quàm peroptimus, quod scilicet calix Dominicus sic bibentes inebriet, vt sobrios faciat, vt mentes ad spiritalem sapientiam redigat, vt [a] à sapore isto sæculari [b] ad intellectum Dei vnusquisque resipiscat: & quemadmodum [c] vino isto communi mens soluitur, & anima relaxatur, & tristitia omnis exponitur; [d] ita epoto sanguine Domini & poculo salutari, exponatur memoria veteris hominis, & fiat obliuio conuersationis pristinæ sæcularis, & mœstum pectus ac triste, quod priùs [e] peccatis angentibus premebatur, diuinæ indulgentiæ lætitia resoluatur, quod tunc demum potest lætificare in Ecclesia Domini bibentem, si quod bibitur Dominicam teneat veritatem. Quàm verò peruersum est, quamque contrarium, vt cùm Dominus in nuptiis de aqua vinum fecerit, nos de vino aquam faciamus: cùm sacramentum quoque rei illius admonere & instruere nos debeat, vt in sacrificiis Dominicis vinum potiùs offeramus. Nam quia apud Iudæos defecerat gratia spiritalis, defecit & vinum; vinea enim Domini sabaoth domus erat Israël; Christus autem docens & ostendens gentium populum succedere, & in locum quem Iudæi perdiderant, nos postmodum merito fidei peruenire, de aqua vinum fecit, id est, quod ad nuptias Christi & Ecclesiæ, Iudæis cessantibus, plebs magis gentium conflueret, & conueniret, ostendit. Aquas namque populos significare, in Apocalypsi scriptura diuina declarat, dicens: Aquæ quas vidisti, super quas sedet meretrix illa, populi, & turbæ, & gentes ethnicorum sunt & linguæ. Quod scilicet perspicimus & in sacramento calicis contineri. Nam quia nos omnes portabat Christus, qui & peccata nostra portabat; videmus in aqua populum intelligi, [f] in vino verò ostendit sanguinem Christi. Quando autem in calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur, & credentium plebs ei in quem credidit, copulatur & coniungitur. Quæ copulatio & coniunctio aquæ & vini sic miscetur in calice Domini, vt commixtio illa non possit ab inuicem separari. Vnde Ecclesiam, id est, plebem in Ecclesia constitutam fideliter & firmiter in eo quod credidit, perseuerantem, nulla res separare poterit à Christo, quò minus hæreat semper & maneat indiuidua dilectio. Sic autem in sacrificando calice Domini offerri aqua sola non potest, quomodo nec vinum solum potest; nam si vinum tantùm quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis: si verò aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo: quando autem vtrumque miscetur, & adunatione confusa sibi inuicem copulatur, tunc sacramentum spiritale & cæleste perficitur. Sic verò, calix Domini non est aqua sola, aut vinum solum, nisi vtrumque sibi misceatur, quomodo nec corpus Domini potest esse farina sola, aut aqua sola, nisi vtrumque adunatum fuerit & copulatum, & panis vnius compage solidatum. Quo & ipso sacramento populus noster ostenditur adunatus, vt quemadmodum grana multa in vnum collecta, & commolita, & commixta, panem vnum faciunt: sic in Christo qui est panis cælestis, vnum sciamus esse corpus, cui coniunctus sit noster numerus & adunatus. Non est ergo frater charissime, quod aliquis existimet sequendam esse quorumdam consuetudinem, si qui in præteritum in calice Dominico aquam solam offerendam putauerint: quærendum est enim, ipsi quem

a A SAPORE ISTO SECVLARI.) Saporem vini communis & profani dicit esse saporem secularem, cui opponit intellectum diuinum, vt iam non vinum sed sanguis Domini intelligatur. RIG.

b AD INTELLECTVM DEI VNVSQVISQVE RESIPISCAT.) In Veronensi: respiciat. *Idem.*

c VINO ISTO COMMVNI MENS SOLVITVR.] Vinum commune dicit quod nondum est sacrificatum siue consecratum in sanguinem Christi. itaque mox vino isto communi, opponet sanguinem Domini. iam non vocat vinum, sed sanguinem. *Idem.*

d ITA EPOTO SANG D.] In Beneuentano & Veronensi: ita & poto sang. D *Idem.*

e PECCATIS ANGENTIBVS PREMEBATVR.) Sic suprà Epist. LVI. dixit: *Pressuris angentibus frequenter vrgeri* *Idem.*

f IN VINO VERO OSTENDIT SANGVINEM CHRISTI.) Suprà, hac epist. *Vinum quo Christi sanguis ostenditur.* Et hîc paulò pòst, vbi de aqua: *Quo & ipso sacramento populus ostenditur adunatus.* Ostenditur, eo sensu quo dixit hoc ipso loco: *videmus in aqua populum intelligi.* Videatur Epist. LXXVI. *Idem.*

quem sint secuti. Nam si [a] in sacrificio quod Christus obtulerit, [b] non nisi Christus sequendus est: utique id nos obaudire & facere oportet, quod Christus fecit, & quod faciendum esse mandauit; quando ipse in Euangelio dicat: Si feceritis quod mando vobis, iam non dico vos seruos, sed amicos. Et quod Christus debeat solus audiri, pariter etiam de cælo contestatur, dicens: Hic est filius meus dilectissimus in quo bene sensi, ipsum audite. Quare si solus Christus audiendus est, non debemus attendere, quid alius ante nos faciendum putauerit, sed quid, qui ante omnes est, Christus, prior fecerit. Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem; cùm per Isaiam prophetam Deus loquatur & dicat: Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes; Et iterùm Dominus in Euangelio hoc idem repetat, dicens: Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. Sed & alio in loco ponit & dicit: Qui soluerit vnum ex mandatis istis minimis, & sic docuerit homines, minimus vocabitur in regno cælorum. Quod si nec minima de mandatis Dominicis licet soluere; quantò magis tam magna, tam grandia, tam ad ipsum Dominicæ passionis & nostræ redemptionis sacramentum pertinentia, fas non est infringere, aut in aliud, quàm quod diuinitus institutum sit, humana traditione mutare? Nam si Iesus Christus, Dominus & Deus noster, ipse est summus sacerdos Dei patris; & sacrificium patri se ipsum primus obtulit, & hoc fieri in sui commemorationem præcepit: vtique ille sacerdos vice Christi verè fungitur, qui id quod Christus fecit, imitatur; & sacrificium verum & plenum tunc offert in Ecclesia Deo patri, si sic incipiat offerre secundùm quod ipsum Christum videat obtulisse. Cæterùm omnis religionis & veritatis disciplina subuertitur, [c] nisi id quod spiritaliter præcipitur, & fideliter reseruetur. nisi si [d] in sacrificiis matutinis hoc quis veretur, ne [e] per saporem vini redoleat sanguinem Christi. Sic ergo incipit & à passione Christi in persecutionibus fraternitas retardari; dum in oblationibus discit de sanguine eius & cruore confundi. Porrò autem Dominus in Euangelio dicit: Qui confusus me fuerit, confundetur eum filius hominis. Et Apostolus quoque loquitur dicens: Si hominibus placerem; Christi seruus non essem. Quomodo autem possumus propter Christum sanguinem fundere, qui sanguinem Christi erubescimus bibere? An illa sibi aliquis contemplatione blanditur, quod etsi manè aqua sola offerri videtur, tamen cum ad cœnandum venimus, mixtum calicem offerimus: Sed cum cœnamus, ad conuiuium nostrum plebem conuocare non possumus, vt [f] sacramenti veritatem fraternitate omni præsente celebremus. [g] At enim non manè, sed post cœnam mixtum calicem obtulit Dominus. Numquid ergo Dominicum post cœnam celebrare debemus, vt sic mixtum calicem frequentandis Dominicis offeramus. Christum offerre oportebat circa vesperam diei, vt hora ipsa sacrificij ostenderet occasum & vesperam mundi, sicut in Exodo scriptum est: & occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israël ad vesperam. Et iterùm in Psalmis: Alleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum. Nos autem resurrectionem Domini mane celebramus. Et quia passionis eius mentionem in sacrificiis omnibus facimus (passio est enim Domini, sacrificium quod offerimus) nihil aliud quàm quod ille fecit, facere debemus. Scriptura enim dicit: Quotienscumque enim ederitis panem istum, & calicem istum biberitis, mortem Domini annunciabitis quoadusque veniat. Quotiescumque ergo calicem in commemorationem Domini & passionis eius offerimus, id quod constat

a IN SACRIFICIO QVOD CHRISTVS OBTVLIT. In sacrificio Christus semetipsum obtulit Patri: in sacrificio sui sacramento panem & vinum corpus suum fecit, dedítque discipulis suis cœnantibus. RIG.

b NON-NISI CHRISTVS SEQVENDVS EST. SOLVS CHRISTVS AVDIENDVS EST. Tutissima traditionum custodiendarum regula, quam Cyprianus inculcat locis hac Epistola plerisque; Iam initio quidem sic ait: *Neque aliud fiat à nobis quam quod pro nobis Dominus prior fecerit*. Et hoc ipso loco: *Nostra redemptionis sacramentum fas non est infringere, aut in aliud quam quod diuinitus institutum sit, humana traditione mutare*. Et: *Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem*. Attamen idem ipse Cyprianus, hac ipsissima Epistola dicet: *At enim non mane, sed post cœnam mixtum calicem obtulit Dominus: Numquid ergo Dominicum post cœnam celebrare debemus?* Tertulliani de Corona liber aduersus Psychicos & Gnosticos scriptus est. Horum illud erat: etiam in traditionis obtentu exigendam esse auctoritatem scriptam. Itaque aduersus istos hoc tractare incipit, plurimas traditiones absque auctoritate scripta, & circa Baptisma, & circa Eucharistiam, receptas fuisse, quibus deberi obsequium fatetur. Sic opinioni & causæ suæ quisque vehicat. *Idem*.

c NISI ID QVOD SPIRITALITER.) In Vaticano legitur, specialiter præcipitur, & fideliter obseruetur. *Idem*.

d IN SACRIFICIIS MATVTINIS.) Tertullianus, *etiam antelucanis cœtibus*. Horis antelucanis eucharistiam celebrabant, quia si distulissent in cœnæ tempus plebs ad conuiuium conuocari non potuisset. Hoc innuunt in Cypriano sequentia paullò pòst. Tertullianus autem cùm ait, *etiam antelucanis cœtibus*, eucharistiam celebrari, fatetur etiam in tempore victus celebratam fuisse. *Idem*.

e PER SAPOREM VINI REDOLEAT SANGVINEM CHRISTI.) Posteaquam scilicet vino sacrato, siue sanctificato, factus est sanguis Christi. *Idem*.

f SACRAMENTI VERITATEM.) Calicem mixtum & fraternitate omni præsente. vt sic verè obseruemus omnia quæ Christus tradidit, offerendo calicem mixtum, & in tempore victus, & fraternitate omni præsente. *Idem*.

g AT ENIM NON MANE SED POST COENAM MIXTVM CALICEM OBTVLIT DOM. NVMQVID ERGO DOMINICVM POST COENAM CELEBRARE DEB.) Supra dixit, nefas esse ad ipsum Dominicæ ordinationis sacramentum pertinentia infringere, aut in aliud quàm quod diuinitus institutum sit humana traditione mutare. hic verò causas & rationes ingeniosè comminiscitur, cur Dominicum post cœnam celebrare non debeamus, etsi post cœnam Dominus instituerit. Dicet aliquis, causas siue rationes quas Cyprianus adfert esse spiritales atque diuinas, nempe, Christum memoriam passionis suæ ad vesperam diei contigit instituisse post vesperam; nos autem resurrectionem Domini matutinò tempore ab ipso Domino patratam mane celebrare, ac proinde quod diuinitùs institutum fuit, non videri humana traditione siue præsumptione mutatum. Æuo iam Tertulliani mutatum aliquid circa hoc sacramentum fuisse colligitur, & non solùm vespere, in tempore victus, sed etiam horis antelucanis, sacramentum corporis Christi celebratum fuisse arguunt hæc verba, lib. de Corona: *Eucharistia sacramentum in tempore victus mandatum à Domino, etiam antelucanis horum su.*

constat Dominum fecisse, faciamus. Et videris, frater charissime [a] si quis de antecessoribus nostris, vel ignoranter, vel simpliciter non hoc obseruauit & tenuit, quod nos Dominus facere exemplo & magisterio suo docuit; potest simplicitati eius de indulgentia Domini venia concedi, nobis vero non poterit ignosci qui nunc à Domino admoniti & instructi sumus, vt calicem Dominicum vino mixtum, secundùm quod Dominus obtulit, offeramus. Et de hoc quoque ad collegas nostros litteras dirigamus, vt vbique ex Euangelica & traditio Dominica seruetur, & ab eo quod Christus & docuit & fecit, non recedatur. Quæ vltrà iam contemnere, & in errore pristino perseuerare, quid aliud est quàm incurrere in obiurgationem Domini increpantis in Psalmo & dicentis: Ad quid exponis iustificationes meas; & assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retrò. Si videbas furem, concurrebas ei, & inter mœchos particulam tuam ponebas. Exponere enim iustificationes & testamentum Domini, & non hoc idem facere quod fecerit Dominus; quid aliud est, quàm sermones eius abiicere, & disciplinam Dominicam contemnere, nec terrena, sed spiritalia furta & adulteria committere? dum quis de Euangelica veritate furatur Domini nostri verba & facta, corrumpit atque adulterat præcepta diuina? Sicut apud Hieremiam scriptum est: Quid est, inquit paleis ad triticum? propter hoc ecce ego ad Prophetas, dicit Dominus, qui furantur verba mea vnusquisque à proximo suo, & seducunt populum meum in mendaciis suis, & in erroribus suis. Item apud eumdem alio loco. Et mœchata est, inquit, in lignum & lapidem; & in his omnibus, non est reuersa ad me. Quod furtum & adulterium ne in nos etiam cadat, cauere sollicitè & timidè, ac religiosè obseruare debemus. Nam si sacerdotes Dei & Christi sumus, non inuenio quem magis sequi quàm Deum & Christum debeamus; quando ipse in Euangelio maximè dicat: Ego sum lumen saeculi. Qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Ne ergo in tenebris ambulemus, Christum sequi & præcepta eius obseruare debemus; quia & ipse in alio loco mittens Apostolos, dixit: Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Ite ergo & docete omnes gentes, tingentes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quæcumque præcepi vobis. Quare si in lumine Christi ambulare voluimus, à præceptis & monitis eius non recedamus; agentes gratias, quod dum instruit in futurum quid facere debeamus, de præterito ignoscit quod simpliciter errauimus. Et quia iam [b] secundus eius aduentus nobis appropinquat; magis ac magis benigna eius & larga dignatio corda nostra luce veritatis illuminat. Religioni igitur nostræ congruit & timori, & ipsi loco atque officio sacerdotij nostri, frater charissime, in Dominico calice miscendo, & offerendo custodire [c] traditioni; Dominicæ veritatem; & quod priùs apud quosdam videtur erratum, Domino monente corrigere: vt cum in claritate sua & maiestate cælesti venire cœperit, inueniat nos tenere quod monuit, obseruare quod docuit, facere quod fecit. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

vt sumimus Nondum tamen humana præsumptio sic inualuerat, vt non etiam in tempore victus sumeretur. Sed paulò post omninò inualuisse manifestum est ex his quæ tradit hac Epistola Cyprianus. Immò placuisse Spiritui sancto ait Augustinus, nec propter eas quas Cyprianus attulit rationes, sed vt in honorem tanti sacramenti in os Christiani priùs Dominicum corpus intraret, quàm ceteri cibi. nam ideò, inquit, per vniuersum orbem mos iste seruatur. Et tamen idem obseruat, nonnullos probabili quadam ratione delectari, vt vno certo die per annum quo ipsam cœnam Dominus dedit, tamquam ad insigniorem commemorationem post cibos offerri & accipi liceat corpus & sanguinem Domini. Deinde disputationem suam vir sanctissimus quasi dubius & incertus ita concludit: *Quapropter neminem cogimus ante Dominicam illam cœnam prandere, sed nulli etiam contradicere audemus.* Habetur autem ea disputatio Epistola CXVIII. vbi hoc etiam obseruare est, eo die quo ipsam cœnam Dominus dedit propè omnes in plerisque locis lauasse. itaque addit Aug. *Et quia nonnulli etiam sermonem custodiunt, mane offertur propter prandentes, quia sermone simul & lauacra tolerare non possunt: ad vesperam verò, propter ieiunantes.* RIG.

a SI QVIS SIMPLICITER NON HOC OBSERVAVIT.] Sic infra, sub finem epistolæ, dicet: *quod simpliciter errauimus*, *Idem.*

b SECVNDVS EIVS ADVENTVS APPROPINQVAT.] Supra dixit, Occasum seculi. Epist. XVI. *Idem.*

c TRADITIONIS DOMINICAE VERITATEM.] Supra dixit, *sacramenti veritatem*. *Idem.*

AD EPICTETVM ET PLEBEM ASSVRITANORVM [a] DE Fortunatiano quondam eorum Episcopo.

CYPRIANVS [b] EPICTETO FRATRI ET PLEBI ASSVRAS consistenti, Salutem.

LXIV.

GRAVITER & dolenter motus sum, fratres charissimi, quod cognouerim, [b] Fortunatianum quondam apud vos Episcopum, post grauem lapsum ruinæ suæ, pro integro nunc agere velle, & Episcopatum sibi vindicare cœpisse: quæ res contristauit me, primò propter ipsum, qui miser, vel diaboli tenebris in totum excæcatus, vel quorumdam sacrilega persuasione deceptus (cum debeat satisfacere, & ad Dominum exorandum, diebus ac noctibus, lacrymis &

a FORTVNATIANO QVONDAM EOR. EP.] In Corbeiensi. Fortunato quondam Episcopo eorum. RIG.

b *Epicteto.* Fuisse hunc episcopum Assuritanum, verisimile est quandoquidem autem in Synodo sententiam dixit alius Assuritanus episcopus, Victor nomine, aut defunctus fuit Epictetus ante Synodum, aut Victori successit, sed prius fit mihi magis verisimile. PAM.

b FORTVNATIANVM.] Corb. Fortonatum, & sic in seq. RIG.

b *Fortunatianum quondam apud vos Episcopum.* Fuerat

O

orationibus, & precibus incumbere) audet sibi adhuc sacerdotium quod prodidit, vindicare; quasi post aras diaboli accedere ad altare Dei fas sit? aut non maiorem in se iram & indignationem Domini in die iudicij prouocet; qui cùm fidei, & virtutis dux fratribus esse non potuerit, perfidiæ, & audaciæ, & temeritatis magister existat; & qui non docuit fratres in prælio fortiter stare, doceat eos, qui victi & prostrati sunt, nec rogare. Cùm Dominus dicat: Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia, super hæc omnia ergo non indignabor? dicit Dominus. Et alio loco: Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli. Item Dominus denuò loquitur & dicit: Adorauerunt eos, quos fecerunt digiti eorum, & curuatus est homo, & humliatus est vir, & [a] non laxabo illis. In Apocalypsi quoque legimus iram Domini comminantis & dicentis: Si quis adorat bestiam & imaginem eius, & accipit notam in fronte sua & in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei, mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum Angelorum, & sub oculis agni, & fumus de tormentis eorum in sæcula sæculorum ascendet; nec habebunt requiem die ac nocte, qui adorant bestiam & imaginem eius. Cum ergo hæc tormenta, hæc supplicia in die iudicij Dominus comminetur iis, qui diabolo obtemperant, & idolis sacrificant: quo modo se putat posse agere pro Dei sacerdote, qui obtemperauit & seruiuit diaboli sacerdotibus? aut quo modo putat manum suam transferri posse [b] ad Dei sacrificium & precem Domini, quæ captiua fuerit sacrilegio & crimini? quando in scripturis diuinis Deus ad sacrificium prohibeat accedere sacerdotes etiam in leuiori crimine constituros, & in Leuitico dicat: Homo in quo fuerit vitium & macula, non accedet offerre dona Deo. Item in Exodo: Et sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum sanctificentur, ne fortè derelinquat illos Dominus: & iterùm. [c] Et cum accedunt ministrare ad sanctum, non adducent in se delictum, ne moriantur. Qui ergo grauia in se delicta adduxerunt, id est, qui idolis sacrificando sacrilega sacrificia fecerunt, sacerdotium Dei sibi vindicare non possunt, nec vllam in conspectu eius precem pro fratribus facere; quando in Euangelio scriptum sit: Deus peccatorem non audit, sed si qui Deum coluerit, & voluntatem eius fecerit, illum audit. Quamuis sic quorumdam pectora tenebrarum ingruentium profunda caligo cæcauerit, vt de præceptis salubribus nihil lucis admittant, sed semel à recto limite veri itineris auersi, per præceps, & abruptum criminum suorum nocte atque errore rapiantur. Nec mirum, si consilia nostra aut Domini præcepta nunc abnuunt, qui Dominum negauerunt. [d] Stipes & oblationes & lucra desiderant, quibus priùs insatiabiles incubabant, & cœnis atque epulis etiam nunc inhiant, quarum crapulam nuper [e] superstite in dies cruditate ructabant; nunc manifestissimè comprobantes, nec ante se religioni, sed ventri potiùs & quæstui profana cupiditate seruisse. Vnde & ipsam venisse perspicimus, & credimus de Dei exploratione censuram, ne apud altare consistere & contrectare vlteriùs perseuerarent, pudorem incesti, fidem perfidi, religionem profani, diuina terreni, sancta sacrilegi. Quod ne tales ad altaris impiamenta, & contagia fratrum denuò redeant, omnibus viribus excubandum est, vt quantum possumus ab hac eos sui sceleris audacia retundamus; ne adhuc agere pro sacerdote conentur, qui ad mortis extrema deiecti, [f] vltrà lapsos laicos ruinæ maioris pondere proruerunt. Si verò apud insanos furor insanabilis perseuerauerit, & recedente Spiritu sancto, quæ cœpit cæcitas in sua nocte permanserit; consilium nobis erit singulos fratres ab eorum fallacia separare; & ne quis in laqueos erroris incurrat, ab eorum contagione secernere; quando nec [g] oblatio sanctificari illic possit, vbi Spiritus sanctus non sit, nec cuiquam Dominus per eius orationes & preces prosit, qui Dominum ipse violauit. Quod si Fortunatianus aut immemor criminis sui per diaboli cæcitatem, aut minister & seruus diaboli factus ad decipiendam fraternitatem in hoc suo furore permanserit: vos quantum potestis elaborate, & in hac caligine diaboli sæuientis fratrum mentes ab errore reuocate; ne alienæ dementiæ facilè consentiant, ne se

quidem Fortunatianus illorum Episcopus, sed quod lapsus esset, iam Episcopatu priuatur; fuisse autem eum & factionis Nouatiani ex sequentib. constat PAM.

a NON LAXABO ILLIS.) Manebunt ligati, non remittetur eis, non absoluentur. R I G.

b AD DEI SACRIFICIVM ET PRECEM DO.) Corb ad sacrifi ium & precem Domini *Idem*.

c ET CVM ACCEDVNT MINISTRARE AD SANCTVM.) Sic legitur in Veronensi, rectissimè. Pamelius edidit, *ministrare ad altare sancti*. In Corbeïensi legitur, *sanctum*, *Idem*.

d STIPES ET OBLATIONES ET LVCRA DESIDERANT.) Itaque iam Cypriani seculo mali sacerdotes quæstum hunc capturam ex oblationibus fidelium vsurpauerant. August lib IIII. de baptismo, contra Don. Hanc verò luem fœdissimam postetos inuasisse apertissimè conquestus est Sulpitius Seuerus, Hist. I. Sedentes, inquit, munera expectant, atque omne vitæ decus mercede corruptum habent, dum quasi venalem præferunt sanctitatem. *Idem*.

e SVPERSTITE IN DIES CRVDITATE. Eleganter dicit superstitem cruditatem, quæ de pridiana crapula restabat. Eodem sensu dixerat Tertullianus, *cruditate ortygometras. Idem*.

f VLTRA LAPSOS LAICOS Veram Cypriani manum seruasse videtur codex Corbeïensis: vltra lapsus laïcos ruinæ maioris pondere deruerunt. *Idem*.

g OBLATIO SANCTIFICARI. Sanctificatur oblatio, cùm fit Corpus Christi, quod absolutè Sanctum dicitur. Obseruauimus apud Tertul. lib de Oratione *Ex ore quo Amen in Sanctum protuleris*. Et lib. de præscr. hæreticor. Ne Sanctum canibus iactaret. Posteà verò inualuit pro sanctificatione dici consecrationem, vulgo sic existimante sacrandi vocabulo aliquid significari sanctificatione præstantius *Idem*.

g QVANDO NEC OBLATIO SANCTIFICARI ILLIC POSSIT. Sententiæ Cypriani Pamelius opponit sententiam Augustini statuentis, Sacramenta ab impiis & sceleratis episcopis siue presbyteris ministrata, imò & baptismata ab hæreticis collata, valere. Tract. V in Ioan. & lib. VI. & VII contra Donatistas. Quæ res indiget distinctione facta in controuersiam deducti. Nam hoc loco Cypria-

ne ſe deſperatorum delictis participes faciant, a ſed teneant integri ſalutis ſuæ & integritatis conſeruatæ à ſe & cuſtoditæ perpetuum vigorem. Lapſi verò magnitudinem delicti ſui cognoſcentes à deprecando Domino non recedant, nec Eccleſiam Catholicam (quæ vna & ſola eſt à Domino conſtituta) derelinquant; ſed ſatisfactionibus imminentes, & Domini miſericordiam deprecantes ad Eccleſiam pulſent, vt recipi illuc poſſint, vbi fuerunt, & ad Chriſtum redeant, à quo receſſerunt. Nec audiant eos qui ſe fallaci & mortali circumuentione decipiunt, cùm ſcriptum ſit: Nemo vos decipiat inanibus verbis; propterea enim venit ira Dei ſuper filios contumaciæ: Nolite ergo eſſe participes eorum. Ergo contumaces, & Deum non timentes, & ab Eccleſia in totum recedentes, nemo comitetur. Quod ſi quis impatiens fuerit ad deprecandum Dominum, qui offenſus eſt, & nobis obtemperare noluerit, ſed deſperatos & perditos ſecutus fuerit: ſibi imputabit cùm iudicij dies venerit. Quomodo enim deprecari in die illo Dominum poterit, qui & ante hoc Chriſtum, & nunc quoque Eccleſiam Chriſti negauit: & Epiſcopis ſanis & integris & viuentibus non obtemperans, comitem ſe & participem morientibus præbuit? Opto vos, fratres chariſſimi, ſemper benè valere.

AD

nus agit de Fortunatiano quondam Aſſuratum epiſcopo, qui per idololatriam exciderat fide, adeóque epiſcopatu, ſacerdotio, eccleſia, nec iam Chriſtianus, nedum presbyter aut ſacerdos, nedum epiſcopus cenſebatur. Ac pro diſciplina quæ Cypriani tempore vigebat, ſi pœnitentiæ tempus impetraſſet, eo peracto, poſt ſatisfactionem legitimam poterat quidem recipi ad communicationem Chriſtianam, minimè autem ad epiſcopatum, neque ad vllius in eccleſia ſacerdotij gradum. reddebatur eccleſia lapſo, non locus, non gradus. nam locum ſiue gradum perdiderat, itaque ad plebem, ſiue ad laicos ſic retrahebatur, vt penes eum nullus remaneret ſacerdotij character, neque poteſtas. In huiuſcemodi autem idololatriæ cauſa, Cyprianus Fortunatianum, ab idololatra ſchiſmaticum, qui non impetrata pœnitentia gradum ſibi epiſcopalem vindicabat, ac plebeculam ſuperbè & contumaciter collegerat, oblationes vllas ſiue orationes ſiue preces ſanctificare negat potuiſſe. Quia ſcilicet extra eccleſiam ſic erat, vt jam non pertineret ad Chriſtum, quem idolis ſacrificandu, negauerat. deraſerat characterem Chriſti, ſuperducto charactere Iouis antichriſti. Ab eadem diſciplina venit quòd ab hæreticis baptiſatos idem Cyprianus baptiſma Chriſti ſuſcepiſſe negat. Ait enim tales ſacramentorum miniſtros extra Eccleſiam miniſtrantes, nihil miniſtrare, hoc nimirùm argumento, quòd cùm Eccleſia ſit vna, in illa vna qui non ſint, in nulla ſint, nec aptitudinem habeant vllam, qua poſſint ab illa vna quid accipere, quod acceptum communicent aut conferant. Talia dogmata, æuo poteſtatum ſecularium vexationibus & miniſtrorum Eccleſiæ factionibus afflictiſſimo, ſtabilire ac ſancire viſum Cypriano, ceteriſque per Africam, Numidiam ac Mauritaniam coepiſcopis presbyteris & diaconis, quò ſibi populum facerent fidei Chriſtianæ magis tenacem, miniſtróſque haberent pacis & vnitatis Eccleſiaſticæ magis amantes. Hic ergo fuit ſcopus, in quem ſanctiſſimi Patres omnia tunc Scripturarum ingenia contorſére. Proxima deio illis ætas, vt vel meliores ethnicos habuit, hoc eſt nomini Chriſtiano minùs infeſtos, vel miniſtros eccleſiæ ſortita eſt meliores, laxari diſciplina cœpit, paulatimque argumentandi ſubtilitas acui ſtudioſa nominis Catholici. Itaque ſub Auguſtino placuit humanior ſententia, quæ longè diuerſam ab idololatris cauſam conſtituit hæreticorum ſiue ſchiſmaticorum. Nam ab catholico ſenſu recedentes, ab Eccleſia quidem præciſi dicebantur, ſed in eo tamen ſtatu, vt ſi facta pace ad catholicam redirent, quaſi poſtliminij iure, nunquam abſceſſiſſe fingerentur, & ſic priſtinum reciperent in Eccleſia locum; cuius Eccleſiæ caput, nempe Chriſtum non negauerant, quemadmodum idololatræ: proptereáque & baptiſmata, quæ in ſchiſmate miniſtrauerant, non fiebant irrita. Hinc igitur illa Auguſtini. *Concede ſceleratos eſſe hæreticos. Sed hæretici baptiſma Chriſti dederunt.* Et. *Sic ergo quos baptiſauit ebrioſus, quos baptiſauit homicida, quos baptiſauit adulter, ſi baptiſmum Chriſti erat, Chriſtus baptiſauit.* Et: *Quod ſacramentum tam ſanctum eſt, vt nec homicida miniſtrante polluatur.* Idem Auguſtinus Epiſt. CLXVI. citat in hanc ſententiam ſuam verba Conſtantini. *Attendite*, inquit, *quid habeant verba Principis: Nam ſi in eis qui primò initiati ſunt, idcircò religio baptiſmatis iudicatur infirma, quòd q à quibus accipitur, peccatores putentur, toties renouari neceſſe erit traditum ſacramentum, quoties indignus fuerit inuentus collati baptiſmatis adminiſtrator, & fides noſtra non ex noſtra voluntatis arbitrio, neque ex diuini muneris gratia, ſed ex meritis ſacerdotum & clericorum qualitate pendebit.* RIG.

a SED TENEANT INTEGRI SAL. & AT ENTAC. Hæc ſcriptura eſt codicis Corb. quæ rectiſſima videtur. *Idem.*

QVAE VNA ET SOLA EST A DOMINO CONSTITVTA. In Ver. *conſecrata.*

AD ROGATIANVM EPISCOPVM DE SVPERBO Diacono.

CYPRIANVS ROGATIANO FRATRI, SALVTEM.

LXV.

GRAVITER & dolenter commoti ſumus ego & collegæ qui præſentes aderant frater chariſſime, lectis litteris tuis, quibus de Diacono tuo conqueſtus es, quod immemor ſacerdotalis loci tui, & officij ac miniſterij ſui oblitus, contumeliis & iniuriis ſuis te exacerbauerit. Et tu quidem honorificè circa nos & pro ſolita tua humilitate feciſti, vt malles de eo nobis conqueri, cùm a pro Epiſcopatus vigore & cathedræ auctoritate haberes poteſtatem, quâ poſſes de illo ſtatim vindicari; certus quòd collegæ tui omnes gratum haberemus quodcumque circa Diaconum tuum contumelioſum ſacerdotali poteſtate feciſſes, habens circa huiuſmodi homines præcepta diuina, cum Dominus Deus in Deuteronomio dicat: Et homo quicumque fecerit in ſuperbia, vt non exaudiat ſacerdotem aut iudicem, quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cùm audierit, timebit: & non agent impiè etiam nunc. Et vt ſciamus hanc Dei vocem cum vera & ſumma maieſtate

a PRO EPISCOPATVS VIGORE ET CATHEDRAE AVCTORITATE HABERES POTESTATEM] Hac Epiſtola Cyprianus conſilium Rogatiani dare videtur, quod ipſe præcedentibus Epiſtolis noluit ſibi ſumere. Nam ad presbyteros & diaconos ſuos Epiſtola quinta ſic ait: *Ad id verò quod ſcripſerunt nobis compresbyteri noſtri ſolum reſcribere nihil potui, quando à principio epiſcopatus mei ſtatuerim, nihil ſine conſilio veſtro & ſine conſenſu plebis mea priuatim ſententia gerere.* & ne Lectorem quidem vel hypodiaconum ordinauerit abſque communi conſilio

state processisse ad honorandos ac vindicandos sacerdotes suos, cùm aduersus Aaron sacerdotem tres de ministris, Chore, & Datham, & Abiron ausi sunt [a] superbisse, & ceruicem suam extollere, & sacerdoti præposito se adæquare, hiatu terræ absorpti ac deuorati, pœnas statim sacrilegæ audaciæ persoluerunt. Nec soli illi, sed & cæteri ducenti quinquaginta, qui eis comites ad audaciam fuerunt prorumpente à Domino igne consumpti sunt; vt probaretur, sacerdotes Dei ab eo qui sacerdotes facit vindicari. In libro quoque Regum, cùm Samuel sacerdos à Iudæorum populo ob senectutem, sicut tu modò, contemneretur exclamauit iratus Dominus, & dixit: Non te spreuerunt, sed me spreuerunt. Et vt hoc vlcisceretur excitauit eis Saül Regem, qui eos iniuriis grauibus affligeret, & per omnes contumelias & pœnas superbum populum calcaret & premeret, vt contemptus sacerdos de superbo populo vltione diuina vindicaretur. Sed & Salomon in Spiritu sancto constitutus testatur & docet, quæ sit sacerdotalis auctoritas & potestas dicens: Ex tota anima tua time Deum, & sacerdotes eius sanctifica. Et iterùm; Honora Deum ex tota anima tua, & honorifica sacerdotes eius. Quorum præceptorum memor beatus Apostolus Paulus, secundùm quod in Actibus Apostolorum legimus, cum ei diceretur: Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo? Respondit & dixit: Nesciebam, fratres, quia Pontifex est; scriptum est enim: Principem populi tui non maledices. Dominus etiam noster ipse Iesus Christus Rex & iudex & Deus noster vsque ad passionis diem seruauit honorem Pontificibus & sacerdotibus, quamuis illi nec timorem Dei, nec agnitionem Christi seruassent. Nam cùm leprosum emundasset, dixit illi: Vade & monstra te sacerdoti, offer donum. Humilitate ea qua nos quoque esse humiles docuit, sacerdotem adhuc appellabat quem sciebat esse sacrilegum. Item [b] sub ictu passionis cùm alapam accepisset, & ei diceretur, sic respondes Pontifici? nihil ille contumeliosè locutus est in personam Pontificis, sed magis, innocentiam suam tuitus est dicens? Si malè locutus sum, exprobra de malo; Si autem benè, quid me cædis? Quæ omnia, ab eo ideò facta sunt humiliter atque patienter, vt nos humilitatis ac patientiæ haberemus exemplum. Docuit enim sacerdotes veros legitimè & plenè honorari, dum circa falsos sacerdotes ipse talis exstitit. Meminisse autem Diaconi debent, quoniam Apostolos, id est, Episcopos & præpositos Dominus elegit: [c] Diaconos autem post ascensum Domini in cælos Apostoli sibi constituerunt Episcopatus sui & Ecclesiæ ministros. Quod si nos aliquid audere contra Deum possumus, qui Episcopos facit; possunt & contra nos audere Diaconi, à quibus fiunt. Et ideò oportet Diaconum, de quo scribis agere, audaciæ suæ pœnitentiam, & honorem sacerdotis agnoscere, & Episcopo præposito suo plena humilitate satisfacere. Hæc sunt enim initia hæreticorum, & ortus atque conatus schismaticorum malè cogitantium, vt sibi placeant, vt præpositum superbo tumore contemnant. Sic de Ecclesia receditur, sic altare prophanum foris collocatur, sic contra pacem Christi & ordinationem atque vnitatem Dei rebellatur. Quod si vltrà te contumeliis suis exacerbauerit & prouocauerit, fungeris circa eum potestate honoris tui, vt eum vel deponas vel abstineas. Nam si Apostolus Paulus ad Timotheum scribens dixit: Iuuentutem tuam nemo despiciat, quantò magis tibi à collegis tuis dicendum est: Senectutem tuam nemo despiciat? Et quoniam scripsisti quendam cum eodem Diacono tuo se miscuisse, & superbiæ eius atque audaciæ participem esse, hunc quoque & si qui alij tales exstiterint, & contra sacerdotem Dei fecerint, vel coërcere poteris, vel abstinere. Nisi quod hortamur & monemus, vt peccasse se potiùs intelligant, & satisfaciant, & nos propositum nostrum tenere patiantur. magis enim optamus & cupimus contumelias & iniurias singulorum clementi patientia vincere, quàm sacerdotali licentia vindicare. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

AD

cleri & plebis, Epist. XXIV. XXV. & XXXIII. Quod autem hic *Cathedra auctoritatem*, sub finem epistolæ dicet, potestatem honoris, & licentiam sacerdotalem. *Poteris*, inquit, *coercere vel abstinere*. hoc est, deponere, vel excommunicare, dejicere loco, vel etiam ecclesia. RIG.

a SVPERBISSE] Sic in Veronensi, & in editione Pamelij. In Beneuentano & in ed. Manutij: *superbi esse*. *Idem*.

b SVB ICTV PASSIONIS.) Vt Epist. LXIV. sub die passionis & Epist. LIV si periculum infirmitatis vrgeret, pacem sub ictu mortis acciperent. Perperam igitur suggerunt, *subditus passioni*. *Idem*.

c DIACONOS APOSTOLI SIBI CONSTITVERVNT) Nam ab initio notum in Ecclesia non fuit dignitatis siue ministerij nomen aliud quam Apostolorum, quos ipse sibi Christus legerat. Oeconomia ecclesiæ penes presbyteros erat, ita suadente naturali sensu, non alio dignitatis ordine. Chrysostomus in Act. VI. [illegible] ἀλλ' οἱ ἀπόστολοι μόνον. ὥστε οὔτε διακόνων, οὔτε πρεσβυτέρων οἶμαι τὸ ὄνομα εἶναι δῆλον καὶ φανερὸν, ἀλλὰ τέως εἰς τοῦτο ἐχειροτονήθησαν. Rectè autem Cyprianus ait, *Diaconos Apostoli sibi constituerunt*, suffectos scilicet Apostolis, τῇ διακονίᾳ τῶν τραπεζῶν. reseruata Apostolis διακονίᾳ τοῦ λόγου. *Idem*.

AD CLERVM ET PLEBEM FVRNITANORVM DE Victore, qui Faustinum Presbyterum tutorem nominauit.

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS ET plebi Furnis consistentibus, Salutem.

LXVI.

GRAVITER commoti sumus ego & collegæ mei qui præsentes aderant, & compresbyteri nostri qui nobis assidebant fratres charissimi, cùm cognouissemus quod Geminius Victor, frater noster, de sæculo excedens, Geminium Faustinum Presbyterum tutorem testamento suo nominauerit, cùm [a] iam pridem in concilio Episcoporum statutum sit, ne quis [b] de Clericis, & Dei ministris tutorem vel curatorem testamento suo constituat, quando singuli diuino sacerdotio honorati, & in Clerico ministerio constituti, non nisi altari & sacrificiis deseruire, & precibus atque orationibus vacare debeant. Scriptum est enim; Nemo militans Deo obligat se molestiis sæcularibus, [c] vt possit placere ei cui se probauit. Quod cùm de omnibus dictum sit, quantò magis clerici molestiis & laqueis secularibus obligari non debent, qui spiritalibus occupati, ab Ecclesia recedere, & ad terrenos & sæculares actus vacare non possunt? Cuius ordinationis & religionis formam Leuitæ priùs in lege tenuerunt, vt cum terram diuiderent, & possessiones partirentur vndecim tribus, Leuitica tribus, quæ templo, & altari, & ministeriis diuinis vacabat, nihil de illa diuisionis portione perciperet, sed aliis terram colentibus, illa tantùm Deum coleret, & ad victum atque alimentum ab vndecim tribubus de fructibus qui nascebantur, decimas reciperet. Quod totum fiebat de auctoritate & dispositione diuina; vt qui operationibus diuinis insistebant, in nulla re auocarentur, nec cogitare, aut agere sæcularia cogerentur. Quæ nunc ratio & forma in Clero tenetur, vt qui in Ecclesia Domini ordinatione clerica promouentur, in nullo ab administratione diuina auocentur, nec molestiis & negotiis sæcularibus alligentur, [d] sed in honore sportulantium fratrum, [e] tamquam decimas ex fructibus accipientes, ab altari & sacrificiis non recedant, sed die, ac nocte cælestibus rebus, & spiritalibus seruiant. Quod Episcopi antecessores nostri religiosè considerantes, & salùbriter prouidentes, censuerunt ne quis frater excedens ad tutelam vel curam Clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur. neque enim apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes & ministros voluit auocare. Et ideò Victor cùm contra formam nuper in concilio à sacerdotibus datam, Geminium [f] Faustinum Presbyterum ausus sit tutorem constituere, non est quod pro dormitione eius apud vos fiat oblatio, [g] aut deprecatio aliqua nomine eius in Ecclesia frequentetur, vt sacerdotum decretum religiosè & necessariè factum seruetur à nobis, simul & cæteris fratribus detur exemplum, ne quis sacerdotes & ministros Dei, altari eius, & Ecclesiæ vacantes ad sæculares molestias deuocet. Obseruari enim de cætero poterit, ne vltra hoc fiat circa personam Clericorum, si quod nunc factum est, fuerit vindicatum. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

EPISTOLÆ

a IAM PRIDEM IN CONCILIO EPISCOPOR. STATVTVM SIT] Verba ipsa concilij hæc fuisse videntur: *Ne quis frater excedens, ad tutelam vel curam Clericum nominet. Si quis hoc fecerit, non efferatur pro eo, nec sacrificium pro dormitione eius celebretur. Neque enim apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes & ministros voluerit auocare.* R i g.

b DE CLERICIS ET DEI MINISTRIS.] In Veronensi: *& de ministris Idem.*

c VT POSSIT PLACERE EI CVI SE PROBAVIT.] In Beneuentano & Veronensi: *Vt possit placere ei qui se probauit.* Vnde firmatur coniectura Grotij, sic interpretantis illud Apostoli τῷ στρατολογήσαντι, *ei qui delectum fecit* Enimuero eumdem etiam sensum vulgata interpretatio facilè suscipit. *Idem.*

d SED IN HONORE SPORTVLANTIVM FRATRVM], Non dehonoraria fuit appellatio Sportulantium in Ecclesia Nam huiusmodi sportulis, non imperatis, non extortis, sed vltrò subministratis, præberi solebant refrigeria quædam & solatia subleuandis pauperum clericorum, ac cæterorum fratrum necessitatibus *Idem.*

e TAMQVAM DECIMAS RECIPERET.) Lib. de vnitate Eccles. *At nunc de patrimonio nostro nec decimas damus.* Conuenientissimè autem Cyprianus hac Epistola dixit, *tamquam decimas reciperet.* Nam decimæ quidem iure Mosaico debebantur, minimè autem iure Christiano, Apud nos, inquit Septimius in Apolog. nulla res Dei pretio constat Itaque ab Apostolis ad vsque Cypriani tempora nulla fuit, inter Christians subsidia, mentio Decimarum. Vsitatæ aliquandiu Sportulæ. Postea verò sole centæ sportularum honore, intrauère in Ecclesiam decimæ, religionis obtentu ac primò quidem, spontanea liberalitate, quasi sportulis haud sufficientibus, oblatæ: mox auarè & crudeliter exactæ *Idem.*

f *Faustinum presbyterum ausus sit tutorem constituere.* De hoc diximus ad Tertullianum, vbi orationes pro mortuis fieri solitas in ecclesia demonstrauimus Prohibetur enim à Iustiniano l. generaliter 51. C. de episc. ne Episcopi ac cæteri clerici, atque etiam monachi ad tutelam aut curationem compellantur, cum immunitatem habeant ab hoc onere. Episcopi quidem ac monachi nullatenus tutores esse possunt aut curatores: Verum presbyteri ad legitimam tutelam admittuntur si iam spontè suscipere voluerint ex eiusdem imperatoris nouella. 123 P r e

g AVT DEPRECATIO ALIQVA NOMINE EIVS IN ECCLESIA FREQVENTETVR] Placet scriptura in codice Corbeiensi: *aut delegatio aliqua.* R i g.

EPISTOLÆ SCRIPTÆ SVB PONTIFICATV STEPHANI, & de baptizandis hæreticis.

[a] AD STEPHANVM DE MARCIANO ARELATENSI, QVI Nouatiano consensit.

[b] CYPRIANVS STEPHANO FRATRI, SALVTEM.

LXVII.

FAVSTINVS collega noster Lugduni consistens, frater charissime, semel atque iterum mihi scripsit, [c] significans ea, quæ iam vobis scio vtique nunciata tam ab eo, quàm à cæteris coëpiscopis nostris in eadem Prouincia constitutis, quod [d] Marcianus Arelate consistens Nouatiano sese coniunxerit, & à Catholicæ Ecclesiæ vnitate atque à corporis nostri & sacerdotij consensione discesserit, tenens [e] hæreticæ præsumptionis durissimam prauitatem; vt seruis Dei pœnitentibus & dolentibus & Ecclesiam lacrymis, & gemitu, & dolore pulsantibus, diuinæ pietatis, & lenitatis paternæ solatia & subsidia claudantur, nec ad fouenda vulnera admittantur vulnerati, sed sine spe pacis & communicationis relicti ad luporum rapinam & prædam diaboli proijciantur. [f] Cui rei nostrum est consulere & subuenire, frater charissime, qui diuinam clementiam cogitantes, & [g] gubernandæ Ecclesiæ libram tenentes, sic censuram vigoris peccatoribus exhibemus, vt tamen lapsis erigendis, & curandis vulneratis, bonitatis & misericordiæ diuinæ medicinam non denegemus. Quapropter facere oportet plenissimas litteras ad coepiscopos nostros in Galliis constitutos, ne vltra Marcianum peruicacem & superbum, & diuinæ pietatis ac fraternæ salutis inimicum, [h] collegio nostro insultare patiantur, quod necdum videatur à nobis abstentus, [i] qui iam pridem

[a] AD STEPHANVM DE MARCIANO.] In Corbeiensi legitur, *Incipit ad Stephanum, de Marciano Arelatense, qui & hæreticos recepit. Feliciter* Quem titulum, sicut & aliarum epistolarum titulos, pro argumentis positos, quamuis in veteribus libris reperiantur, Cypriani esse non puto. Itaque pro captu librariorum variè sunt variis exemplaribus præfixi. In quibusdam, vtique melioribus, hoc tantùm: Cyprianus Stephano fratri, Salutem, & sic in ceteris. R e n.

b CYPRIANVS STEPHANO FRATRI. Hanc Epistolam non esse Cypriani, vir optimus & doctissimus Ioannes Launoius Theologus Parisiensis edito libello multis rationibus contendit. Vna me ratio, ne quid dissimulem, cõmouebat, quod Stephano Romanam ecclesiam regente, disputatio de baptizandis hæreticis incaluerat, tanto vtrumque inter Carthaginienses & Romanos studio, vt abstentus fuerit ab Stephano Cyprianus. Quo rerum statu, vix credibile videretur, Faustinum ab Stephano fauoris aliquid sperasse per Cyprianum, aut Cyprianum epistolam dedisse tam honorificam ad Stephanum, quem tum maximè scriptis atrocibus vrgebat, cuiusmodi sanè sunt epistolæ complures, & concilij Carthaginiensis præfatio Verùm huius argumenti vis cùm tota pendeat ex circumstantia temporis quo scripsit epistolam Cyprianus, Stephano per quadriennium ferè in episcopatu sedente, satis esse potuit spatij, quo nondum exarserant animi. nam, & alia Cypriani ad eumdem Stephanum extat epistola, quæ hac editione habetur post septuagesimam prima, non minùs ciuilis & honorifica, scripta scilicet ante illas ad Iubaianum & Pompeium, priusquam signa cecinissent, & priusquam abstinuisset Cyprianum Stephanus. Addimus, hanc epistolam non esse tam inuidiosam Stephano, nec tantum illi tribuere quantum Baronius existimat. Nam sunt aliæ passim Romanis episcopis multò fauentiores. adeòque semel hic notabimus quod vbique ferè obseruabitur, Carthaginiensem pro Romano dicere quæ ad propositum dicentis maximè faciant sic quandoque magis, quandoque minùs intendere: quandoque parciùs, quandoque liberaliùs concedere, prout expedit œconomiæ Christianæ propitium habere Romanum. Ceterùm & stilus & methodus epistolam Cypriano satis adsignant. In quibusdam certè exemplaribus antiquis, vt in Vaticanis & Beneuentano, non reperitur sed habetur in vetustissimis Veronensi, & Corbeiensi, & Cambronensi, & in impresso veteri. Nec vllus est harum epistolarum codex antiquus, in quo non aliqua desiderentur, in quo non sit etiam ordo diuersus. *Idem*

c SIGNIFICANS EA QVAE IAM VOBIS SCIO VTIQVE NVNTIATA.) In hac Marciani episcopi Arelatensis causa, si ius abstinendi siue excommunicandi competebat soli Episcopo romano, cur Faustinus episcopus Lugdunensis Cypriano episcopo Carthaginiensi longè dissito, semel atque iterùm significat ea de Marciano, quæ iam vtique ipse Faustinus & alij eiusdem prouinciæ episcopi nuntiauerant Stephano, proximiori, & omnium episcoporum principi: Dicendum igitur factum id fuisse aut per negligentiam Stephani, aut quod magis videtur, per disciplinam quæ tunc in Ecclesia vigebat, vt omnes quidem in circumpositis locis, sed præsertim vrbium clarissimarum episcopi, in commune consulerent Ecclesiæ, viderentque ne quid detrimenti res Christiana catholica caperet Itaque super isto Marciani Arelatensis facinore, Lugdunensem episcopum ad Romanum & Carthaginiensem dedisse litteras, istum verò vt remotissimum, dedisse vicissim suas ad romanum, vt fratrem & collegam, qui in propinquo faciliùs posset de negotio cognoscere & statuere. *Idem.*

d MARCIANVS NOVATIANO SESE CONIVNXERIT.) Multa sunt in Epistolis Cypriani, quarum nulla sit ab aliis scriptoribus ecclesiasticis mentio, tum quia paucissima eorum scripta ad nos peruenerunt: tum quia variis tunc Ecclesia vexationibus oppressâ, difficilis & infrequens erat prouinciarum inter sese communicatio. Non proptereà tamen suspecta nobis esse debet hæc de Marciano epistola, quod istius episcopi nemo veterum, qui hactenus editi sunt auctorum, meminerit, quando nec Basilidis, nec Martialis, de quibus est sequens epistola, mentio nulla quoque nunc extat. *Idem*

e HAERETICAE PRAESVMPTIONIS DVRISSIMAM PRAVITATEM) Hæc propriè stringit in Nouatianos, qui lapsorum pœnitentiam respuebant. quæ secta, sine disciplina, solam duritiem continebat. proptereàque homines istos Epistola proximè sequenti durissimos dicet. Hæc verò forma loquendi clarissimè testatur eiusdem esse auctoris vtramque epistolam. Sed & ista quæ hic passim occurrunt, *Marcianum peruicacem & superbum, fraternæ salutis inimicum*, Et, *fratres nostros crudeliter despici*. Et, *Marcianum pietatis & misericordiæ aduersarius*, ab Cypriani manu & genio proculdubio sunt. Ipse, Epist. LIV. sub finem, Nouatiani disciplinam ait esse *duritiam humanæ crudelitatis. Idem.*

f CVI REI NOSTRVM EST CONSVLERE.] Nostrum est, inquit Cyprianus ad Stephanum hoc est, tam mihi incumbit, quàm tibi, nempe subuenire laborantibus, communi consilio. *Idem.*

g GVBERNANDAE ECCLESIAE LIBRAM TENENTES.) Hæc igitur libra tenebatur a compluribus. Itaque mox dicet, Facere te oportet litteras ad coepiscopos nostros, hoc est, tam tuos Stephane, quàm meos. *Idem.*

h COLLEGIO NOSTRO.] Hoc est, Coepiscoporum, quo & Stephanus includitur. *Idem.*

i QVI IAM PRIDEM IACTAT ET PRAEDICAT.) Hæc & sequentia, vsque ad, *& hostis Ecclesiæ iudicatum*, non leguntur in Corbeïensi. apparent tamen in editione veteri. vnde colligitur editionem prodiisse ex alio MS. in quo habetur hæc etiam epistola inter epistulas Cypriani. *Idem.*

dem iactat & prædicat quod Nouatiano studens; & eius peruicaciam sequens à communicatione se nostra segregauerit; cùm Nouatianus ipse, quem sequitur, olim abstentus & hostis Ecclesiæ iudicatus sit: Et cùm ad nos in Africam legatos misisset, optans ad communicationem nostram admitti, hinc à concilio plurimorum sacerdotum qui præsentes eramus sententiam retulerit; se foris esse cœpisse, nec posse à quoquam nostrûm sibi communicari, qui Episcopo Cornelio in Catholica Ecclesia de Dei iudicio & cleri ac plebis suffragio ordinato, profanum altare erigere, & adulteram cathedram collocare, & sacrilega contra verum sacerdotem sacrificia offerre tentauerit. Proinde si resipiscere, & ad sanæ mentis consilium redire vellet, ageret pœnitentiam & ad Ecclesiam supplex rediret. Quàm vanum est, frater charissime, vt, Nouatiano nuper retuso & refutato, & per totum orbem à sacerdotibus Dei abstento: nunc [a] adulatores adhuc nobis patiamur illudere, & de maiestate ac dignitate Ecclesiæ iudicare. Dirigantur in Prouinciam, & [b] ad plebem Arelatæ consistentem à te litteræ, quibus [c] abstento Marciano alius in locum eius substituatur, & grex Christi, qui in hodiernum ab illo dissipatus & vulneratus contemnitur, colligatur. Sufficiat multos illic ex fratribus nostris [d] annis istis superioribus excessisse sine pace; vel cæteris subueniatur qui supersunt, qui & diebus ac noctibus ingemiscunt, & diuinam ac paternam misericordiam deprecantes, [e] solatium nostræ opitulationis expostulant. Idcircò enim, frater charissime, [f] copiosum corpus est sacerdotum concordiæ mutuæ glutino atque vnitatis vinculo copulatum, vt si quis ex collegio nostro hæresin facere, & gregem Christi lacerare & vastare tentauerit, subueniant cæteri, & [g] quasi pastores vtiles & misericordes, oues Dominicas in gregem colligant. Quid enim si in mari portus aliquis munitionibus suis ruptis infestus & periculosus esse nauibus cœperit; nonne nauigantes ad alios proximos portus naues suas dirigunt, vbi sit tutus & salutaris introitus & statio secura? aut si in via stabulum aliquod obsideri & teneri à latronibus cœperit, vt quisquis ingressus fuerit, insidiantium illic infestatione capiatur; nonne commeantes, hac opinione comperta, stabula alia in itinere appetunt tutiora, vbi sint fida hospitia & receptacula commeantibus tuta? Quod nunc esse apud nos debet, frater charissime, vt fratres nostros, qui vitatis Marciani scopulis petunt Ecclesiæ portus salutares, suscipiamus ad nos prompta & benigna humanitate, & stabulum commeantibus præbeamus tale, quale est in Euangelio, quo à latronibus sauciati & vulnerati suscipi & foueri, & tutari ab stabulario possint. Quæ est enim maior aut melior cura Præpositorum, quàm diligenti sollicitudine & medela salubri fouendis & conseruandis ouibus prouidere? cum Dominus loquatur & dicat: quod infirmatum est, non confortastis: & quod malè habuit, non corroborastis: & quod tribulatum est, non consolidastis: & quod errauit, non reuocastis: & quod periit, non inquisistis: & dispersæ sunt oues meæ eò quòd non sint pastores, & factæ sunt in commesturam omnibus bestiis agri, & non fuit qui inquireret, neque qui reuocaret. Proptereà hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos vt non pascant oues meas, & iam non pascent eas, & extraham eas de ore eorum, & pascam eas cum iudicio. Cum ergo pastoribus talibus per quos Dominicæ oues negliguntur & pereunt sic Dominus comminetur; [h] quid nos aliud facere oportet, frater charissime, quàm colligendis & reuocandis Christi ouibus exhibere diligentiam plenam, & curandis lapsorum vulneribus paternæ pietatis adhibere medicinam; quando & Dominus in Euangelio maneat & dicat: Non est opus sanis medicus, sed malè habentibus. Nam etsi pastores multi sumus, [i] vnum tamen gregem pascimus, & oues vniuersas quas Christus sanguine suo & passione quæsiuit, colligere & fouere debemus; nec pati supplices & dolentes fratres nostros crudeliter despici, & superba quorumdam præsumptione calcari, Cùm scriptum sit: Ille autem qui contumax est, vir sui iactans, nihil omninò perficiet, qui [k] dilatauit tamquam inferi animam suam: & eiusmodi homines Dominus in Euangelio suo culpet & damnet, dicens: Vos estis qui iustificatis vos in conspectu

a ADVLATORES.] Fautores Nouatiani, sequaces, adseclas, qualis erat Marcianus. RIG.

b *Ad plebem Arelatæ consistentem.* Prouincia Arelatensis quatuor etiam sub se episcopatus habet, Tolonensem, Tricastinensem, Massiliensem, & Arausicanum. Scribit autem Gaguinus lib. 9 de gestis Caroli 5. olim regni Burgundionum primorem fuisse ciuitatem Arelatem, quasi aram latam dictam ab ara duabus columnis imposita, ad quam humanas litabant hostias, donec à S. Trophimo primo eorum episcopo ad fidem conuersi sunt illius loci incolæ. PAM.

c *Abstento Marciano.* Licuisse iam olim Pontificibus Romanis episcopos iustis de causis excommunicare, immò destituere, & nouos in eorum locum substituere; perspicuum facit hoc loco Cyprianus de Gallis. Quod mirum in modum auctoritatem commendat & primatum. Excommunicauerunt etiam alios episcopos Romani Pontifices, vti Nestorium episcopum Constantinopolit. Celestinus, Timotheum Alexandr. Simplicius, Theophilum Alexandr. etiam post mortem Innocentius. Eiectus etiam est & depositus Dioscorus Alexandr. & Petrus Antiochenus à Felice. *Idē.*

d ANNIS ISTIS SVPERIORIBVS.) Quod tempus extendi potest etiam supra episcopatum Stephani. RIG.

e SOLATIVM NOSTRAE OPITVLATIONIS.] Dicit, *nostra*, tam suæ quàm Stephani. *Idem.*

f COPIOSVM CORPVS EST SACERDOTVM.] Episcoporum, corpus in multas Ecclesias concordi numerositate diffusum. *Idem.*

g QVASI PASTORES VTILES.) Io Vel quà pastores vtiles. nota phrasis discipulo Tertulliani. *Idem.*

h QVID NOS ALIVD FACERE OPORTET.] Etenim comminatur Dominus nobis, non Stephano tantùm. *Idem.*

i VNVM TAMEN GREGEM PASCIMVS.] Cuius salutis cura non ad te tantùm ô Stephane pertinet, verùm etiam ad nos, qui tibi sumus coepiscopi. Vnum gregem dixit, vt suprà, *vnitatis vinculo copulatum.* & lib. de Vnitate Ecclesiæ, Episcopatum dicit esse vnum, cuius a singulis in solidum pars tenetur. *Idem.*

k DILATAVIT TAMQVAM INFERI ANIMAM SVAM.] legitur in Veronensi, vt & supra Epist. L T. *Idem.*

ſpectu hominum, Deus autem dignoſcit corda veſtra, quoniam quod excelſum eſt in hominibus, execratio eſt in conſpectu Dei. Execrabiles & deteſtabiles dicit eſſe, qui ſibi placeant, qui tumidi & inflati aliquid ſibi arroganter aſſumant. Ex quibus cùm Marcianus eſſe cœperit, & ſe Nouatiano coniungens, aduerſarius miſericordiæ & pietatis extiterit: ſententiam non dicat, ſed accipiat, nec ſic agat quaſi ipſe iudicauerit de collegio ſacerdotum, quando ipſe ſit ab vniuerſis ſacerdotibus iudicatus. Seruandus eſt enim [a] anteceſſorum noſtrorum beatorum martyrum Cornelij & Lucij honor glorioſus; quorum memoriam cùm nos honoremus, multò magis tu, frater chariſſime, honorificare & ſeruare grauitate & auctoritate tua debes, qui vicarius & ſucceſſor eorum factus es. [b] Illi enim pleni Spiritu Dei & in glorioſo martyrio conſtituti, dandam eſſe lapſis pacem cenſuerunt, & pœnitentia acta fructum communicationis & pacis negandum non eſſe litteris ſuis ſignauerunt, quam rem omnes omninò vbique cenſuimus. Neque enim poterat eſſe apud nos ſenſus diuerſus, in quibus vnus eſſet Spiritus: & ideò manifeſtum eſt eum Spiritus ſancti veritatem cum cœteris non tenere, quem videmus diuerſa ſentire. [c] Significa planè nobis quis in locum Marciani Arelate fuerit ſubſtitutus, vt ſciamus ad quem fratres noſtros dirigere, & cui ſcribere debeamus. Opto te, frater chariſſime, ſemper benè valere.

a ANTECESSOR. NOSTROR. CORNELII ET LVCII.] Cyprianus Afer Cornelium & Lucium, etſi non Carthaginis epiſcopos, ſed Romæ, anteceſſores ſuos nuncupat, quia ſucceſſor eorum fuerit. Nimirùm, propter vnitatem eccleſiæ catholicæ, cuius Epiſcopatus vnus eſt. R I O.

b ILLI ENIM DANDAM ESSE LAPSIS PACEM CENSVERVNT.] In veteri catalogo epiſcoporum Eccleſiæ Romanæ, quem penes Nic. Fabrum Peireſcium vidimus, hæc de Cornelio & Lucio leguntur. Cornelius ann. II. m. III. d. X. à conſ. Decio IV. & Decio II. vſque Gallo & Voluſiano. Sub epiſcopatu eius Nouatus extra eccleſiam ordinauit Nouatianum, in vrbe Roma, & Nicoſtratum in Africa. hoc facto Confeſſores, qui ſe ſeparauerunt à Cornelio, cum Maximo presbytero qui cum Moyſe fuit, ad eccleſiam ſunt reuerſi. Poſt hoc Centumcellis expulſus ibi cum gloria dormitionem accepit. Lucius, ann. III. m. VIII. d. X. fuit temporibus Galli & Voluſiani vſque Valeriano III. & Gallieno II. Hic exul fuit. & poſtea nutu Dei incolomis ad eccleſiam reuerſus eſt III. Non. Mar. Cos. Ss. *Idem.*

c SIGNIFICA PLANE NOBIS QVIS IN LOCVM MARCIANI.] Quàm ex æquo tunc viuebat Carthaginienſis cum Romano! Nimirùm, vt ſolet inter fratres & collegas. *Idem.*

AD

[a] AD CLERVM ET PLEBES IN HISPANIA CONSISTENTES, de Baſilide & Martiale.

[b] CYPRIANVS, CÆCILIVS, PRIMVS, POLYCARPVS, &c. Felici Presbytero & plebibus conſiſtentibus ad Legionem & Aſturicæ. item Lælio Diacono & plebi Emeritæ conſiſtentibus, fratri in Domino, Salutem.

LXVIII.

CVM in vnum conueniſſemus, legimus litteras veſtras, fratres dilectiſſimi, quas ad nos per Felicem & Sabinum Epiſcopos noſtros pro fidei veſtræ integritate, & pro Dei timore feciſtis, ſignificantes Baſilidem & Martialem libellis idololatriæ commaculatos, & nefandorum facinorum conſcientia vinctos, Epiſcopatum gerere, & ſacerdotium Dei adminiſtrare non oportere: & [c] deſideraſtis reſcribi ad hæc vobis, & iuſtam pariter ac neceſſariam ſollicitudinem veſtram vel ſolatio, vel auxilio noſtræ ſententiæ ſubleuari. Sed enim deſiderio huic veſtro non tam noſtra conſilia, quàm diuina præcepta reſpondent, quibus iam pridem mandatur voce cæleſti, & Dei lege præſcribitur, quos & quales oporteat deſeruire altari, & ſacrificia celebrare. In Exodo namque ad Moyſen Deus loquitur, & monet dicens. Sacerdotes, qui accedunt ad Dominum Deum, ſanctificentur, ne fortè derelinquat illos Dominus. Et iterùm: Et cùm accedunt miniſtrare ad altare Sancti, non adducent in ſe delictum, ne moriantur. Item in Leuitico præcipit Dominus, & dicit: Homo, in quo fuerit macula & vitium, non accedet offerre dona Deo. Quæ cùm prædicta, & manifeſta ſint nobis, præceptis diuinis neceſſe eſt obſequia noſtra deſeruiant, nec perſonam in eiuſmodi rebus accipere, aut aliquid cuiquam largiri poteſt humana indulgentia, vbi intercedit, & legem tribuit diuina præſcriptio. Neque enim immemores eſſe debemus, quid ad Iudæos per Eſaiam prophetam locutus ſit Dominus, increpans & indignans, quòd [d] contemptis diuinis præceptis

a AD CLERVM ET PLEBES.) In Corbeïenſi legitur: INCIPIT AD PLEBEM IN HISPANIA CONSISTENTEM, DE MARTIALE ET BASILIDE. RIO

b CYPRIANVS ET CETERI EPISCOPI, PRESBYTERIS ET DIACONIS ET PLEBIBVS IN HISPANIA CONSISTENTIBVS SALVTEM. In Veronenſi: Cyprianus & ceteri coepiſcopi. In Remenſi expanditur in hunc modum: Cyprianus, Cæcilius, Primus, Polycarpus, Nicomedes, Lucianus, Succeſſus, Sedatus, Fortunatus, Ianuarius, Secundinus, Pomponius, Honoratus, Victor, Aurelius. Sattius, Petrus, alius Ianuarius, Saturninus, alius Aurelius, Venantius, Quietus, Rogatianus, Tenax, Felix, Fauſtus, Quintus, alius Saturninus, Lucius, Vincentius, Liboſus, Geminus, Marcellus, Iambus, Adelphius, Victoricus, & Paulus, Felici presbytero, & plebibus conſiſtentibus ad Legionem & Aſturicæ; item Ælio diacono & Emeritenſi conſiſtentibus fratribus in Domino ſalutem. *Idem.*

c DESIDERASTIS RESCRIBI AD HAEC VOBIS.) Non inconuenienter, neque abſurdè aliquis opinabitur, Clerum Hiſpanum ſuper iſtis epiſcopis idololatris etiam ad Stephanum literas dediſſe, vt ad Cyprianum. Sed cur ad Cyprianum, ſi poteſtas infinita penes Romanum? Immo Romano, vt longè poſito, ac per negligentiam decepto, ſiue per ambitum aut gratiam ſubornato, Baſilides & Martialis iniuſtè repoſiti in epiſcopatum, de quo iuſtè depoſiti fuerant, cùm vſurpare locum priſtinum conarentur, obſtitère clerici Legionenſes & Aſturicenſes vnà cum plebe, dariſque ad Cyprianum litteris appellauere Carthaginienſem aduerſus Romanum. *Idem.*

d CONTEMPTIS DIVINIS PRÆCEPTIS HVMANAS DOCTRINAS SEQVERENTVR.] Hic Eſaiæ locus ſons

ceptis, humanas doctrinas sequerentur: Populus iste, inquit, labiis suis honorificat me, cor verò eorum longè separatum est à me. [a] Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes, quod item Dominus in Euangelio repetit: Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. Quæ ante oculos habentes, & sollicitè ac religiosè considerantes in ordinationibus sacerdotum non nisi immaculatos & integros antistites eligere debemus, qui sanctè, & dignè sacrificia Deo offerentes, audiri in precibus possint quas faciunt pro plebis Dominicæ incolumitate: cùm scriptum sit: Deus peccatorem non audit, sed quis Deum coluerit, & voluntatem eius fecerit, illum audit. Propter quod plena diligentia, exploratione sincera oportet eos ad sacerdotium deligi, quos à Deo constet audiri. Nec sibi plebs blandiatur immunis esse à contagio delicti posse, cum sacerdote peccatore communicans, & ad iniustum atque illicitum præpositi sui Episcopatum consensum suum commodans, quando per Osee Prophetam comminetur & dicat censura diuina: Sacrificia eorum tamquam panis luctus: omnes qui manducant ea, contaminabuntur. Docens scilicet & ostendens omnes omninò ad peccatum constringi, qui fuerint profani & iniusti sacerdotis sacrificio contaminati. Quod item in Numeris manifestari inuenimus, quando Chore, & Dathan, & Abiron contra Aaron sacerdotem sacrificandi sibi licentiam vindicauerunt. Illic quoque per Moysen præcepit Dominus vt ab eis populus separetur, ne facinorosis coniunctus eodem facinore & ipse perstringatur: Separamini, inquit, [b] à tabernaculis [c] hominum istorum durissimorum, & nolite tangere ea quæ ad eos pertinent, ne simul pereatis in peccato eorum. Propter quod [d] plebs obsequens præceptis Dominicis, & Deum metuens, à peccatore præposito separare se debet, nec se ad sacrilegi sacerdotis sacrificia miscere; quando ipsa maximè habeat potestatem vel eligendi dignos sacerdotes, vel indignos recusandi. Quod & ipsum videmus de diuina auctoritate descendere, [e] vt sacerdos plebe præsente, sub omnium oculis deligatur, & dignus atque idoneus publico iudicio ac testimonio comprobetur, sicut in Numeris Dominus Moysi præcepit dicens: Apprehende Aaron fratrem tuum, & Eleazarum filium eius, & imponens eos in montem coram omni Synagoga, & exue Aaron stolam eius, & indue Eleazarum filium eius, & Aaron appositus moriatur illic. Coram omni Synagoga iubet Deus constitui sacerdotem, id est, instruit & ostendit [f] ordinationes sacerdotales non nisi sub populi assistentis conscientia fieri oportere, vt plebe præsente vel detegantur malorum crimina, vel bonorum merita prædicentur, & sit ordinatio iusta & legitima, quæ omnium suffragio & iudicio fuerit examinata. Quod postea secundùm diuina magisteria obseruatur in Actis Apostolorum; quando de ordinando in locum Iudæ Episcopo Petrus ad plebem loquitur: Surrexit, inquit, Petrus [g] in medio discentium, [h] fuit autem turba in vno. Nec hoc in Episcoporum tantùm & sacerdotum, sed in Diaconorum ordinationibus obseruasse Apostolos animaduertimus, de quo & ipso in Actis eorum scriptum est: [i] Et conuocauerunt, inquit, illi duodecim totam plebem

eius fons & origo est omnium quas antehac obseruauimus dictionum huiusmodi Cyprianicarum, quibus hominum commenta, diuinis mandatis opposita, damnantur: Dixerat autem Esaias: μάτην δὲ σέβονταί με διδάσκοντες ἐντάλματα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας. Christus apud Matth. Pharisæos increpans dixit: Quare & vos transgredimini mandatum Dei, per traditionem vestram. quod Cyprianus interpretatur, reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. Pro, transgredimini, siue reiicitis, aut irritum fecistis, Græca habent, παραβαίνετε & ἠκυρώσατε. Cyprianus dixit, contemnitis. Itaque opponit, humanæ indulgentiæ, diuinam præscriptionem; humanis doctrinis, diuina præcepta; traditionibus humanis, mandata diuina. Ac semel statuit quod semper custodiri velit, humanam indulgentiam nihil concedere cuiquam posse, vbi Deus intercedit, hoc est, vetat. Videantur Obseruationes ad Epist. LI de Ecclesia humana. REO.

a SINE CAVSA COLVNT ME. Sic reddidit Cyprianus quæ Septuaginta dixere, μάτην σέβονταί με. Sine causa, vanè, perperam. *Idem.*

b A TABERNACVLIS HOMINVM ISTORVM DVRISSIMORVM. Sic suprà, Epistola præced de Marciano, quem Cyprianus dicit hæreticæ præsumptionis durissimam prauitatem tenere, hominum scilicet durissimorum, hoc est Nouatianorum, qui negabant pœnitentiam lapsis. *Idem.*

c HOMINVM ISTORVM DVRISSIMORVM. Locus est lib. Numer. XVI. 26. vbi legitur, hominum istorum impiorum. Interpt. LXX. ἀπὸ τῶν σκηνῶν τῶν ἀνθρώπων τῶν σκληρῶν τούτων. Cyprianus vertit, durissimorum, appositè ad hæresim Nouatianorum, quorum rigorem Pacianus Epist. 2. inobsecrabilis asperitatis titulo proscribit Dionysius Alexandrinus epist. ad Fabianum Antioch. [Greek illegible] esse ait [Greek illegible]. Ruffinus, *inhumanam & nihil fraternæ caritatis habentem.* Idem, sententiæ illius auctores *crudeles fuisse dicit & truces.* Euseb. Hist. VI. cap. 31. & 32. Item Pacianus Epist. 3. de Nouatianis: Ergo & filij sanguinum vos eritis; non enim pacem fratrum, sed sanguinem concupiscitis. fides falsa est vestra crudelitas: Et scitè admodum Chrysostomus homilia quæ nuper auctior edita est, De politia morali: Dominus, inquit, lapsis pœnitentibus debitū dimisit, syngrapham dirupit, & Nouatus improbo calumniatorum more, scidas illius syngraphæ diruptas colligit, vt adglutinatas iterùm reducat in iudicium. [Greek illegible] *Idem.*

d PLEBS A PRÆPOSITO SEPARARE SE DEBET. HABET POTESTATEM ELIGENDI DIGNOS SACERDOTES. Non proprio motu impulsa, sed admonita per iustam ac necessariam sollicitudinem aliorum præpositorum, per aliarum ecclesiarum episcopos, quorum consilia diuinis præceptis respondent. *Idem.*

e VT SACERDOS PLEBE PRÆSENTE. In Beneuentano legitur, à plebe presente. Mox dicet Cyprianus, omnium suffragio. *Idem.*

f ORDINATIONES SACERDOTALES NON NISI SVB POPVLI ASSISTENTIS CONSCIENTIA FIERI OPORTERE.] Hoc probat auctoritate Apostolica Act. VI. REO

f ORDINATIONES SACERDOTALES NON NISI SVB POPVLI ASSISTENTIS CONSCIENTIA FIERI OPORTERE.) Hoc exemplo Christianorum Alex. Seuerus depositiones suas publicabat, vbi aliquos volebat vel rectores prouinciis dare, vel præpositos facere vel procuratores id est, rationales, ordinare: nomina eorū proponebat, dicebátque graue esse quum id Christiani & Iudæi facerent in ordinandis sacerdotibus, non fieri in prouinciarum rectoribus, & ce quæ apud Lampridium. *Idem.*

g IN MEDIO DISCENTIVM.] Act. I. ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν. Vulg. discipulorum. *Idem.*

h FVIT AVTEM TVRBA IN VNO.) ἐπὶ τὸ αὐτό. Ipse Cyprianus principio huius Epist. Cùm in vnum conuenissemus. Psal. XLI. [Greek illegible] ἐπὶ τὸ αὐτό. *Idem.*

i CONVOCAVERVNT TOTAM PLEBEM) Act.

plebem discipulorum & dixerunt eis. Quod vtique iccircò tam diligenter & cautè conuocata plebe tota gerebatur, ne quis ad altaris ministerium, vel ad sacerdotalem locum indignus obreperet. Ordinari enim nonnumquam indignos [a] non secundùm Dei voluntatem, sed secundùm humanam præsumptionem, & hæc Deo displicere, quæ non veniant ex legitima & iusta ordinatione, Deus ipse manifestat per Osee prophetam dicens: Sibimetipsis constituerunt regem, [b] & non per me. Propter quod diligenter de traditione diuina, & Apostolica obseruatione obseruandum est & tenendum quod apud nos quoque, & ferè per prouincias vniuersas tenetur, vt ad ordinationes ritè celebrandas, ad eam plebem, cui præpositus ordinatur, Episcopi eiusdem Prouinciæ proximi quique conueniant, & Episcopus deligatur plebe præsente, quæ singulorum vitam plenissimè nouit, & vniuscuiusque actum de eius conuersatione perspexit. Quod & apud vos factum videmus in Sabini collegæ nostri ordinatione, vt de vniuersæ fraternitatis suffragio, & de Episcoporum qui in præsentia conuenerant, quique de eo ad vos litteras fecerant, iudicio, Episcopatus ei deferretur, & manus ei in locum Basilidis imponeretur. [c] Nec rescindere ordinationem iure perfectam potest, quòd Basilides post crimina sua detecta, & conscientiam etiam propria confessione nudatã [d] Romam pergens, Stephanum collegam nostrum longè positum, & gestæ rei ac tacitæ veritatis ignarum fefellit, vt exambiret reponi se iniustè in Episcopatum, de quo fuerat iustè depositus. Hoc eò pertinet vt Basilidis non tam abolita sint, quàm cumulata delicta, vt ad superiora peccata eius etiam fallaciæ & circumuentionis crimen accesserit. Neque enim tam culpandus est ille, cui negligenter obreptum est, quàm hic execrandus, qui fraudulenter obrepsit. Obrepere autem si hominibus Basilides potuit, Deo non potest, cùm scriptum sit: Deus non deridetur. Sed nec Martiali potest profuisse fallacia, quò minùs ipse quoque [e] delictis grauibus inuolutus Episcopatum tenere non debeat, quando & Apostolus moneat, & dicat: Episcopum oportet esse sine crimine, quasi Dei dispensatorem. Quapropter cùm (sicut scripsistis fratres dilectissimi, vt & Felix & Sabibus collegæ nostri asseuerant; vtque alius Felix de Cæsaraugusta fidei cultor ac defensor veritatis, litteris suis significat). Basilides & Martialis nefando idololatriæ libello contaminati sint: Basilides adhuc insuper præter libelli maculam cùm in infirmitate decumberet, in Deum blasphemauerit, & se blasphemasse confessus sit; & Episcopatum pro conscientiæ suæ vulnere spontè deponens, ad agendam pœnitentiam conuersus sit, Deum deprecans, & satis gratulans, [f] si sibi vel laïco communicare contingeret: Martialis quoque præter gentilium turpia & lutulenta conuiuia: & collegia diu frequentata, & [g] filios in eodem collegio exterarum gentium more apud profana sepulchra depositos, & alienigenis consepultos; actis etiam publicè habitis [h] apud procuratorem Ducenarium obtemperasse se idololatriæ, & Christum negasse contestatus sit: cumque alia multa sint & grauia delicta, quibus Basilides & Martialis implicati tenentur; frustra tales Episcopatum sibi vsurpare conantur, cùm manifestum sit eiusmodi homines nec Ecclesiæ Christi posse præesse, nec Deo sacrificia offerre debere. Maximè cùm iampridem nobiscum & cum omnibus omninò Episcopis in toto mundo constitutis, etiam Cornelius collega noster, sacerdos pacificus ac iustus, & martyrio quoque dignatione Domini honoratus, decreuerit eiusmodi homines ad pœnitentiam quidem agendam posse admitti; ab ordinatione autem Cleri atque sacerdotali honore prohiberi. Nec vos moueat, fratres dilectissimi,

vi 3. προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν & 6. ἐστησαν ἐνώπιον τοῦ πλήθους. Pacianus Epistola III. cuncti partes in unum. Riu.

a NON SECVNDVM DEI VOLVNTATEM, SED SECVNDVM HVMANAM PRAESVMPTIONEM.] Hic iterùm Cyprianus, humanam præsumptionem oppositam Dei voluntati damnat. *Idem.*

b ET NON PER ME.] καὶ οὐ δι' ἐμοῦ ἦρξαν. Os. VIII. *Idem.*

c *Nec rescindere ordinationem iure perfectam potest* Vide. lib. N. F. ad notam Pamelian. num. 17. vbi de canone illo Nic. quo agitur de appellationibus ad Sedem Rom. At ille canon, inquit, supposititius est; quod ex concilio 6. Carthag. & Synodicis eius ad Cælestinum & Bonifacium constat suppositititius inquam, Nicenæ synodo, nam est concilij Sardicensis. *Idem.*

d ROMAM PERGENS.) Quò solebant contumaces, vt procul ab suis quibus erant noti, faciliùs fallerent, fucum & imposturam facerent. *Idem.*

e DELICTIS GRAVIBVS INVOLVTVS.] Principio Epistolæ dixit. nefandorum facinorum conscientia vinctos. Mox dicet, grauibus delictis implicatos. & conscientiam multis delictorum laqueis vinctam. *Idem.*

f SI SIBI VEL LAICO COMMVNICARE CONTINGERET.) Non reposcebat locum quem obtinuerat inter episcopos & sacerdotes. tantùm rogabat vt censeretur inter fideles qui non Episcopi, nec Sacerdotes, nec diaconi, neque lectores. Etenim cùm abstentus fuisset, de episcopo iam nec laïcus remanserat, vt loquitur Cyprianus epist. XLIX Hic igitur optabat, vt de episcopo laicus in Ecclesiam reciperetur. non iam episcopus, neque saltem diaconus, sed laïcus. Sic Epist. LXXI. *Addimus planè, eos quoque hac conditione suscipi cùm reuertuntur, vt communicent laici, & satis habeant, quod admittuntur ad pacem, qui hostes pacis extiterint, nec debere eos reuertentes ea apud nos ordinationis & honoris arma retinere, quibus contra nos rebellauerint.* Videantur quæ ad Epistolam III. *Idem.*

g FILIOS APVD PROFANA SEPVLCRA.) In his verò sepulcris erant plurima quæ ad ritus ethnicos pertinebant, quibus communicare & contaminari videbantur, qui mortuos suos illic deponebant: & hoc solo participes idololatriæ fuisse dicebantur. sed & minimè conueniebat Christianæ charitati vnitatique ecclesiasticæ, fratrũ defunctorum corpora sepulcris inferre hostium nominis Christiani, quasi ipsi defuncti, tum maximè cùm morerentur, extra Ecclesiam fuissent. Iure igitur Christiana fraternitas Ethnicorum collegia despuebat, vt pestifera; eorúmque sepulcra vt conditoria mortuorum. Etenim Fideles habuere sua κοιμητήρια, dormientiũ videlicet, in spem resurrectionis ac beatitatis æternæ. Huiusce autem spei pignus illis fuit Christus, qui depositus in sepulcro reuixit surrexitque, ac mulieribus Dominum in sepulcro quærentibus obuiam factus angelus dixit, ΟΥΚ ΕСΤΙΝ ΩΔΕ. NON EST HIC qui sanè titulus tantò magnificus & gloriosus, quantò dispar vulgatis illis tumulorum inscriptionibus, HIC IACET. *Idem*

h APVD PROCVRATOREM DVCENARIVM.] Extra curas exercitus & negotia belli, circa Principem Romanum fuit militia duplex. litterata, quæ scriniis operam dabat: actuosa, quæ rebus agendis erat occupatissima. hi magistriani dicebantur, & ex eorum schola Ducenarij & centenarij, siue sexagenarij, qui fiscales pecunias exigebant,

mi, si apud quosdàm in nouissimis temporibus aut lubrica fides nutat, aut Dei timor irreligiosus vacillat, aut pacifica concordia non perseuerat. Prænunciata sunt [a] hæc futura in sæculi fine, & Domini voce, atque Apostolorum contestatione prædictum est: deficiente iam mundo, atque appropinquante Antichristo, bona quæque deficere, mala verò & aduersa proficere. Non sic tamen, quamvis nouissimis temporibus, in Ecclesia Dei aut [b] Euangelicus [c] vigor cecidit, aut Christianæ virtutis aut fidei robur elanguit, vt non supersit portio sacerdotum, quæ minimè ad has rerum ruinas, & fidei naufragia succumbat; sed fortis & habilis honorem diuinæ maiestatis & sacerdotalem dignitatem plena timoris obseruatione tueatur. Meminimus & tenemus, succumbentibus licet & cedentibus cæteris, Mathatiam legem Dei vindicasse fortiter: Heliam, Iudæis deficientibus atque à religione diuina recedentibus, stetisse, & certasse sublimiter: Danielem nec sollicitudine regionis alienæ, nec persecutionis assiduæ infestatione deterritum, frequenter ac fortiter gloriosa edidisse martyria: tres item pueros nec annis, nec minis fractos, contra ignes Babylonios fideliter obstitisse, & victorem regem in ipsa sua captiuitate vicisse. Viderit vel præuaricatorum numerus, vel proditorum, qui nunc in Ecclesia contra Ecclesiam surgere, & fidem pariter ac veritatem labefactare cœperunt. Permanet apud plurimos sincera mens, & religio integra, & non nisi Domino & Deo suo anima deuota, nec Christianam fidem aliena perfidia deprimit ad ruinam, sed magis excitat & exaltat ad gloriam secundùm quod beatus Apostolus Paulus hortatur, & dicit: Quid enim si exciderunt à fide quidam eorum, numquid infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Si autem omnis homo mendax est, & solus Deus verax; quid aliud serui, & maxime sacerdotes Dei facere debemus, nisi vt [d] humanos errores & mendacia relinquamus, & præcepta Dominica custodientes, in Dei veritate maneamus? Quare etsi aliqui de collegis nostris exstiterunt, fratres dilectissimi, qui deificam disciplinam negligendam putant, & cum Basilide & Martiale temerè communicant, conturbare fidem nostram res ista non debet, cùm Spiritus sanctus in psalmis talibus comminetur, dicens: Tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retrò: si videbas furem concurrebas ei, & cum adulteris portionem tuam ponebas. Consortes & participes ostendit eos alienorum delictorum fieri, qui fuerint delinquentibus copulati. Sed & hoc idem Paulus apostolus scribit & dicit: Susurratores, detractores, abhorrentes Deo, iniuriosi, superbi, iactantes sui, adinuentores malorum, qui cùm iustitiam Dei cognouissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, morte sunt digni, non tantùm qui faciunt ea, sed & qui consentiunt eis qui hæc agunt: quoniam qui talia, inquit, agunt, morte sunt digni. Manifestat, & comprobat morte dignos esse, & ad pœnam venire non tantùm illos qui mala faciunt, sed etiam eos qui talia agentibus consentiunt, qui dum malis & peccatoribus, & pœnitentiam non agentibus illicita communicatione miscentur, nocentium [e] contactibus polluuntur, & dum iunguntur in culpa, sic nec in pœna separantur. Propter quod integritatis & fidei vestræ religiosam sollicitudinem fratres dilectissimi & laudamus pariter & probamus; & quantum possumus adhortamur litteris nostris, ne vos cum profanis & maculatis sacerdotibus communicatione sacrilega misceatis, sed integram & sinceram fidei vestræ firmitatem religioso timore seruetis. Opto vos fratres charissimi semper benè valete.

a numero pecuniarum quas in stipendium accipiebant, nuncupati, Dio lib. LIII. vbi de pro. ut. Cæs. καὶ τοῖς γε ἐπιτρόποις καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διδομένων αὐτοῖς χρημάτων. Capitolinus in Pertinace: *Ad ducenûm sestertiorum stipendium translatus in Daciam.* Vetus inscriptio: *Procurator Augusti prouincia Baetica ad ducena accipienda.* Apuleius, Milesior. VII. *Procurator Principis ducenaria perfunctus.* Natio valde infesta Christianis. Etenim per occasionem officij sui omnia minima maxima quæ in prouinciis agerentur renunciabant. Itaque ab iis sæpe vexati Confessores Christiani nominis, nisi pactione turpi vexationem redimerent, sicut ab isto Martiale factum innuit Cyprianus. Titulus est lib. x. Cod. De exactionibus tributorum, vbi Constantinus Imp. vetat Ducenarios aliquem ex debitoribus conuenire priusquam a tabulario ciuitatis nominatim breues accipiant debitorum. & l. seq. *Nemo carcerem*, inquit, *plumbatarúmque verbera, aut pondera, aliáque ab insolentia iudicum reperta supplicia in debitorum solutionibus expauescat.* Et apud Eusebium legitur Epistola Synodi Antiochenæ ad Dionysium Romæ, & Maximum Alexandriæ episcopos, qua patres Antiocheni tantam in Paulo Samosateno fuisse superbiam notant, vt Ducenarius aliquis haberi debuerit magis, quam Episcopus, adeò prauè & insolenter circa omnem fraternitatem satagebat. Verba Synodi, Historiæ Ecclesiasticæ libro VII. capite 14. sic habent, καὶ ὕψει ἐπαιρόμενος καὶ ὑπερηφανευόμενος, καὶ κοσμικὰ ἀξιώματα ὑποδυόμενος, καὶ δουκηνάριος μᾶλλον ἢ ἐπίσκοπος θέλων καλεῖσθαι καὶ σοβῶν κατὰ τὰς ἀγορὰς καὶ ἐπιστολὰς ἀναγινώσκων καὶ ὑπαγορεύων ἅμα βαδίζων δημοσίᾳ καὶ δορυφορούμενος &c. Hocce igitur hominum genus valdè molestum, adeóque odiosũ passim & inuisum plerisque vt etiam Circitorũ & curiosorum sed præsertim Christianis, qui sæpissimè taliũ officiorum crudelitate comprehensi ad potestates rapiebantur Eulogius Archiepiscopus Alexandrinus libro de disciplina ecclesiastica aduersus Nouatum, mentionem facit cõmentarij cuiusdam Nouatiani, cuius hanc fuisse hypothesin refert, ὅτι [illegible] Ῥωμαίων Δεκίου καὶ Οὐαλεριανοῦ, [illegible] Χριστιανοῖς [illegible] &c. Videantur quæ de Beneficiariis & Curiosis ad Tertullianum obseruauimus & quæ ad vltimam Cypriani epistolam de Frumentariis; sed in primis quæ ad Capitolini Pertinacem Salmasius. *Idem*

a HAEC FVTVRA APPROPINQVANTE ANTICHRISTO.) Nec mirandum nobis hodie quod etiam peiora videamus, antichristo non iam appropinquante, sed longè latéque regnante atque triomphante. Hæc nouissimis temporibus futura prædixit Christus, prædixerunt Apostoli, & adhuc peraguntur illa nouissima tempora, quæ quidem, præ æternitate, momentanea sunt & breuissima. Ceterùm nouissima dicuntur, post quæ non alia venient, vsque dum veniat iterùm Christus, splendida facturus de Antichristo deque Antichristianis arbitria. *Idem.*

b EVANGELICVS VIGOR CECIDIT.) Sequentia verò secula Christum sibi fecerunt imperiis & bellis & pontificiis & gazis accommodatissimum *Idem.*

c VIGOR CECIDIT) In Corbeiensi, *timor*. Et mox sequitur. *Honorem diuinæ maiestatis & sacerdotalem dignitatem plena timoris obseruatione tueatur. Idem.*

d HVMANOS ERRORES.) Rursus opponit humanis erroribus præcepta Dominica, humanos errores dicit, & mendacia, quam supra dixit humanam præsumptionem, hominum commenta *Idem*

e NOCENTIVM CONTACTIBVS POLLVVNTVR.) Pacianus Epist. 112. *reuerere nocentes, attactus potentium fugere. Idem.*

ftum, & templum, & facerdotium perdidiffent. Sed quamuis in falfis & fpoliatis facerdotibus vmbram tamen ipfam inanem facerdotalis nominis cogitans, dixerit : Nefciebam fratres quia pontifex eft : fcriptum eft enim : Principem populi tui non maledices. Nifi fi facerdos ubi fui ante perfecutionem, quando mecum communicabas ; poft perfecutionem facerdos effe defiui. Perfecutio enim veniens te ad fummam martyrij fublimitatem prouexit: me autem [a] profcriptionis onere depreffit, cùm publicè legeretur : Si quis tenet vel poffidet de bonis Cæcilij Cypriani [b] epifcopi Chriftianorum ; vt etiam qui non credebant Deo epifcopum conftituenti, vel diabolo crederent epifcopum profcribenti. [c] Nec hæc iacto, fed dolens profero, cum te iudicem Dei conftituas & Chrifti, qui dicit ad Apoftolos, ac per hoc ad omnes præpofitos, qui Apoftolis vicaria ordinatione fuccedunt : Qui audit vos, me audit, & qui me audit, audit eum qui me mifit. Et qui reiicit vos, me reiicit, & eum qui me mifit : Inde enim fchifmata & hærefes obortæ funt & oriuntur, dum epifcopus qui vnus eft, & Ecclefiæ præeft, fuperba quorumdam præfumptione contemnitur, & homo dignatione Dei honoratus indignus hominibus iudicatur. Quis enim hic eft fuperbiæ tumor, quæ arrogantia animi, quæ mentis inflatio, ad cognitionem fuam præpofitos & facerdotes vocare ; ac nifi apud te purgati fuerimus, & fententia tua abfoluti, [d] ecce iam fex annis nec fraternitas habuerit epifcopum, nec plebs præpofitum, nec grex paftorem, nec Ecclefia gubernatorem, nec Chriftus antiftitem, nec Deus facerdotem ? Subueniat Puppianus & fententiam dicat : & iudicium Dei & Chrifti in acceptum referat ; ne tantus fidelium numerus, qui fub nobis accerfitus eft, fine fpe falutis & pacis exiffe videatur ; nec nouus credentium populus nullam per nos confecutus effe baptifmi & Spiritus fancti gratiam iudicetur ; ne tot lapfis & pœnitentibus, pax data, & communicatio noftra examinatione eqnceffa, iudicij tui auctoritate foluatur. Annue aliquando & dignare pronunciare de nobis, & epifcopatum noftrum cognitionis tuæ auctoritate firmare, vt Deus & Chriftus eius agere tibi gratias poffint, quod per te fit antiftes & rector altari eorum pariter & plebi reftitutus. [e] Apes habent regem, & ducem pecudes, [f] & fidem feruant Latrones, mancipi, obfequio pleno humilitatis obtemperant. Quantò fimpliciores & meliores vobis funt brutæ pecudes, & muta animalia, & cruenti licet ac furentes inter gladios atque inter arma prædones ? Præpofitus illic agnofcitur & timetur, quem non fententia diuina conftituit, fed in quem factio perdita & nocens caterua confenfit. Dixifti fanè fcrupulum tibi effe tollendum de animo, in quem incidifti. Incidifti, fed tua crudelitate inreligiofa. Incidifti fed tua mente, & voluntate facrilega, dum incefta, dum impia, dum nefanda contra fratrem, contra facerdotem facilè audis, libenter credis ; aliena mendacia quafi propria & priuata defendis ; nec recordaris fcriptum effe : Sepi aures tuas fpinis, & noli audire linguam nequam, & iterum : Malus obaudit linguæ iniquorum, iuftus autem non intendit labiis mendacibus Quare in hunc fcrupulum non inciderunt martyres Sancto-Spiritu pleni, & ad confpectum Dei & Chrifti eius, paffioue iam proximi ? qui ad Cyprianum epifcopum litteras de carcere direxerunt, facerdotem Dei agnofcentes & conteftantes ei. Quare in hunc fcrupulum non inciderunt tot coepifcopi collegæ mei, qui vel [g] cùm de medio recederent, profcripti funt, vel apprehenfi in carcere & in catenis fuerunt, aut qui in exilium relegati, illuftri itinere ad Dominum profecti funt, aut qui quibufdam locis [h] animaduerfi cæleftes coronas [i] de Domini clarificatione fumpferunt ? Quare in hunc fcrupulum non inciderunt de plebe ifta noftra quæ apud nos eft, & nobis de Dei dignatione commiffa eft, tot [k] confeffores quæftionati & torti & infignium

a PROSCRIPTIONIS ONERE DEPRESSIT.] Sic edidere Manutius & Pamelius, & appofitiffimè quidem committitur Cyprianus profcriptionis onere depreffus cum Florentio ad fummam martyrij fublimitatem prouecto minimè tamen fpernenda eft Beneuentani exemplaris antiquiffimi fcriptura, *profcriptionis horrore*, vnde fluxiffe arbitror quod in Veronenfi legitur, *profcriptionis honore*, ex eóque natum illud quod habent editiones, *profcriptionis onere*. quod vulgo placuit, vt conuenientius verbo quod fequitur, depreffit. RIG.

b EPISCOPI CHRISTIANORVM] Suprà, Epift. LV. dixit, *applicito & adiuncto epifcopatus fui nomine*. Itaque profcriptos, quia Epifcopus. propter hoc tantùm, non proptérea quòd Epifcopus Carthaginis ; fed quia Chriftianorum epifcopus. *Idem.*

c NEC HAEC IACTO SED DOLENS PROFERO] Epift. LV. *Dico enim prouocatus, dico dolens, dico compulfus*, &c. *Idem.*

d ECCE IAM SEX ANNIS.] Hunc colorem ante biennium direxat aduerfus Fortunatum & Feliciffimum, Epift. LV *Idem.*

d *Ecce iam fex annis.* Quum igitur hanc epiftolam fcripfit, fex annis epifcopatum egerat, duobus itaque annis fcripta eft hæc poft illam 55. quæ cum fub finem vitæ Cornelij fcripta, & vno anno duntaxat Lucius romanum pontificatum gefferit, certò colligitur fub Stephano fcriptam hanc Epiftolam. PAM.

e APES HABENT REGEM.] Idem lib. de idolor. van. *Rex vnus eft apibus, & dux vnus in gregibus, & in armentis rector vnus* Tales argutiæ tractari folent in fcholis, & de ortygometra duce agminis cuiufque coturnicum, & de gruibus, nam & ducem eligunt quem fequantur, quique erecto collo prouideat, & cetera huiufmodi. ex quibus hoc colligitur, fingulis alueis, fingulis gregibus, fingulis armentis, agminibus fingulis regem, ducem, rectorem effe fuum, œcumenicum nullum. RIG.

f ET FIDEM SERVANT LATRONES MANCIPI.] A quo funt conducti ad facinus aliquod. Mancipem vocat factionis magiftrum. *Idem.*

g CVM DE MEDIO RECEDERENT.] Synodo foluta, poft impofitam mihi manum recedentes. *Idem.*

h *Animaduerfi.* Vti alias fæpè ita & hic voce Iureconfultis vfitata vtitur, quam ita alicubi etiam loquitur Paulus Iureconfultus ; animaduerforum, id eft, morte punitorum corpora fepulturæ danda, Africanis proconfulibus eamdem in vfu fuiffe paret ex fententia lata in Cyprianum, hac nempè : Thafcium Cyprianum gladio animaduerti placet, quam habes tum in actu Paffionis eius, tum in ferm. D. Aug. de D. Cypriano. PAM.

i DE DOMINI CLARIFICATIONE) Sæpè aliàs dixit, Domini dignatione. &, quos Dominus voluit claros fieri martyrio. & de ifto quidem Puppiano, initio huius Epift. *claritatis & martyrij tui dignitas*. RIG.

k CONFESSORES QVAESTIONATI.] A quæftione Sic Lucianus martyr Epift. XXI. dixit, *Paulum à quæftione*. Obferuandum hic Confeffores dici primùm quæ-

gnium vulnerum & cicatricum memoria gloriosi? tot virgines integræ? tot laudabiles viduæ? Ecclesiæ denique vniuersæ per totum mundum nobiscum vnitatis vinculo copulatæ? Nisi si omnes isti communicantes mecum, secundùm quod scripsisti, polluto nostro ore polluti sunt, & spem vitæ æternæ communicationis nostræ contagione perdiderunt; Pupianus solus integer, inuiolatus, sanctus, pudicus, qui nobis miscere se noluit, in paradiso atque in regno cælorum solus habitabit. Scripsisti quoque quod Ecclesia nunc propter me portionem sui in dispersò habeat, quando omnis Ecclesiæ populus & collectus sit & adunatus & indiuidua concordia sibi iunctus; soli illi foris remanserint, qui & si intus essent, eiiciendi fuerant: nec patiatur Dominus populi sui protector & tutor triticum de area sua diripi, sed solæ possint paleæ de Ecclesia separari, quando & Apostolus dicat: quid enim si exciderunt à fide quidam illorum? Numquid infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Et Dominus quoque in Euangelio, cùm eum loquentem discipuli derelinquerent, conuersus ad duodecim dixerit: Numquid & vos vultis ire? Respondet ei Petrus dicens: Domine, ad quem imus? verba vitæ æternæ habes, & nos credimus & cognouimus, quoniam tu es filius Dei viui. [b] Loquitur illic Petrus, super quem ædificata fuerat ecclesia; Ecclesiæ nomine docens & ostendens, quia etsi contumax ac superba obaudire volentium multitudo discedat, Ecclesia tamen à Christo non recedit; & illi sunt Ecclesia plebs sacerdoti adunata, & pastori suo grex adhærens. Vnde scire debes Episcopum in ecclesia esse, & Ecclesiam in Episcopo; & si qui cum Episcopo non sit, in ecclesia non esse; & frustra sibi blandiri eos, qui pacem cum sacerdotibus Dei non habentes obrepunt, & latenter apud quosdam communicare se credunt; quando ecclesia quæ catholica vna est, scissa non sit, neque diuisa, sed sit vtique connexa, & cohærentium sibi inuicem sacerdotum glutino copulata. Quamobrem frater, si maiestatem Dei, qui sacerdotes ordinat, cogitaueris: si Christum, qui arbitrio, & nutu, ac præsentia sua & præpositos ipsos, & ecclesiam cum præpositis gubernat, aliquando respexeris; si de innocentia sacerdorum [c] non humano odio, sed diuino iudicio credideris, si temeritatis & superbiæ atque insolentiæ tuæ agere vel serò pœnitentiam cœperis, si Deo & Christo eius, quibus seruio, & quibus [d] puro atque immaculato ore sacrificia & in persecutione pariter & in pace indesinenter offero, plenissimè satisfeceris, communicationis tuæ poterimus habere rationem, manente tamen apud nos diuinæ censuræ respectu, & metu; vt priùs Dominum meum consulam an tibi pacem dari, & te ad communicationem Ecclesiæ suæ admitti sua ostensione & admonitione permittat. [e] Memini enim quid iam mihi sit ostensum, [f] immò quid seruo obsequenti, & timenti de Dominica & diuina auctoritate præceptum; qui inter cætera quæ ostendere & reuelare dignatus est, & hoc addidit: Itaque qui Christo non credere sacerdotem facienti, posteà credere incipit sacerdotem vindicanti. Quamquam sciam somnia ridicula & visiones ineptas quibusdam videri, sed vtique illis qui malunt contra sacerdotes credere, quàm sacerdoti. Sed nihil mirum, quando de Ioseph fratres sui dixerunt: Ecce somniator ille venit; Nunc ergo venite, occidamus illum, & somniator posteà quod somniauerat, consecutus sit; & occisores ac venditores confusi sint: vt qui verbis priùs non credidissent, factis postmodum crederent. De iis autem quæ tu egisti vel in persecutione, vel in pace, stultum est, vt velim te iudicare, quando tu magis iudicem te nostri constitueris. Hæc pro animi mei pura conscientia, & Dei mei fiducia rescripsi. Habes tu litteras meas, & ego tuas: in die iudicij ante tribunal Christi vtræque recitabuntur.

AD

stionatos, deinde, tortos. Etenim cognitione data, habetur quæstio primùm, dein tormenta adhibentur. R i e.

a AD QVEM IBIMVS?] In Beneuentano *ibimus*. In Veronensi: *Ad quem imus? Verbum vitæ æternæ habes. Idem.*

b LOQVITVR ILLIC PETRVS.] Ioannis cap. vi. Quid verò loquitur? Loquitur super quem ædificata fuerat Ecclesia, Christum scilicet, filium Dei viui. Etenim Petrus iam ediderat præclaram illam veræ Fidei professionem, Christum esse filium Dei viui, quam professionem Christus petram esse dixit, & super hanc petram ædificaturum se Ecclesiam suam. Matthæi xvi, 18. Hoc tamen loco & quibusdam aliis Cyprianus Ecclesiam super Petrum fundatam esse dicit, quod ferri quidem potest respicientibus, non iam ad Simonem, sed ad Petrum, à petra, hoc est firmitate fidei professæ nuncupatum, à petra Christo. *Idem.*

c NON HVMANO ODIO, SED DIVINO IVDICIO.) Sic Epist. præced. Humanos errores & mendacia relinquamus, præcepta Dominica custodientes *Idem.*

d PVRO ATQVE IMMACVLATO ORE SACRIFICIA INDESINENTER OFFERO. Preces, de corde sincero, de conscientia pura & casta. *Idem.*

e MEMINI ENIM QVID IAM MIHI SIT OSTENSVM. Hic etiam virtut ostensionibus & visionibus, telo ad conterendos aduersarios, in manu præsertim Cypriani, viri optimi atque diuini, valentissimo: aliàs vano ac futili. Nam & callidus rhetor & sophista vafer huiusmodi visa ad causam suam appositissima poterit comminisci, & fallere incautos & simplices. *Idem.*

f IMMO QVOD SERVO OBSEQVENTI. Et hoc quod seruus obsequens, præceptum sibi esse dicit ostento illo dominico & diuino, quod certè animum Florentij perterrere potuit, fortean aduersis posteà casibus adflictu; *Idem.*

AD IANVARIVM ET CÆTEROS EPISCOPOS NVMIDAS de Baptizandis hæreticis. [a]

[a] CYPRIANVS, LIBERALIS, CALDONIVS IVNIVS, &c. IANVARIO, SATVRNINO, MAXIMO, VICTORI, ALTERI VICTORI, CASSIO, PROCVLO, MODIANO, CITTINO, GARGILIO, EVTICHIANO, ALTERI GARGILIO, ALTERI SATVRNINO, NEMESIANO, NAMPVLO, ANTONIANO, ROGATIANO, HONORATO, FRATRIBVS, SALVTEM.

LXIX

[b] CVM simul in concilio essemus fratres charissimi, legimus litteras vestras, quas ad nos fecistis, de iis qui apud hæreticos & schismaticos baptizari videntur, an ad ecclesiam catholicam, quæ vna est, venientes baptizari debeant. De qua re quamquam & ipsi illic veritatem & firmitatem catholicæ regulæ teneatis; tamen quoniam consulendos nos pro communi dilectione existimastis, [c] sententiam nostram non nouam promimus, sed iam pridem ab antecessoribus nostris statutam, & à nobis obseruatam, vobiscum [d] pari consensione coniungimus; censentes scilicet & pro certo tenentes, neminem foris baptizari extra ecclesiam posse, cum sit baptisma vnum in sancta ecclesia constitutum, & scriptum sit Domino dicente: Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & effoderunt sibi [e] lacus detritos [f] qui non possunt aquam portare. Et iterùm diuina scriptura moneat & dicat: Ab aqua aliena abstine te, & à fonte aquæ alienæ ne biberis. Oportet ergo mundari & sanctificari aquam priùs à sacerdote, vt possit baptismo suo peccata hominis qui baptizatur, abluere; quia per Ezechielem prophetam dominus dicit: Et aspergam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus immunditiis vestris, & ab omnibus simulacris vestris, emundabo vos, & dabo vobis cor nouum, & spiritum nouum dabo in vobis. Quo modo autem mundare & sanctificare aquam potest, qui ipse immundus est, & apud quem Spiritus sanctus non est? cum Dominus dicat in Numeris: Et omnia quæcumque tetigerit immundus, immunda erunt. Aut quo modo baptizans dare alteri remissam peccatorum potest, qui ipse sua peccata deponere extrà Ecclesiam non potest? [g] Sed & ipsa interrogatio quæ fit in baptismo testis est veritatis. Nam cùm dicimus: Credis in vitam æternam, & remissionem peccatorum per sanctam Ecclesiam? intelligimus remissionem peccatorum non nisi in Ecclesia dari, [h] apud hæreticos autem, vbi Ecclesia non sit, non posse peccata dimitti. itaque [i] qui hæreticos asserunt, aut interrogationem mutent, aut vindicent veritatem; nisi si eis & Ecclesiam tribuunt, quos baptisma habere contendunt. Vngi quoque necesse est eum, qui baptizatus sit, vt accepto chrismate, id est, vnctione, esse vnctus Dei, & [k] habere in se gratiam Christi possit. [l] Porrò autem Eucharistia, & vnde baptizati vnguntur oleum in altari sanctificatur. Sanctificare autem non potuit olei creaturam, qui nec altare habuit, nec Ecclesiam. Vnde nec vnctio

a CYPRIANVS, LIBERALIS, CALD. Huius epistolæ titulus in Corbeiensi, Veronensi & Neapolitano sic concipitur: *Cyprianus cum collegis, Ianuario & cæteris coepiscopis fratribus salutem.* At in codice Remensi: *Cyprianus, Liberalis, Caldonius, Iunius, Primus, Cæcilius, Polycarpus, Nicomedes, Felix, Marrucius, Successus, Lucilianus, Honoratus, Fortunatus, Victor, Donatus, Lucilius, Herculanus, Pomponius, Demetrius, Quintus, Saturninus, Ianuarius, Marcus, alius Saturninus, alius Donatus, Rogatianus, Sedatus, Tertullus, Hortensianus, item alius Saturninus, Sattius. Ianuario, Saturnino, Nemesiano, Euthychiano, alio Gargilio, Napulo, Antoniano, & Honorato fratribus salutem.* In altero item remensi, pro Iolio, Marrucio, Luciliano, Lucilio, Herculano, legitur: *Iunius, Mauricius, Lucianus, Lucius, Herculianus.* Et post Ianuarium & Saturninum, adducitur: *Maximo, Victori, alio Victori, Cassio, Proculo, Modiano, Tittino, Gargilio, Eutychiano, alio Gargilio, alio Saturnino.* Ceterùm, qui hic Sattius dicitur, Epist. LIV. in cod. Corbeiensi Fattius nuncupatur. Epistola verò hæc LXX. exstat apud Balsamonem & Zonaram versa Græcè, obarbarè, ac plerisque locis ineptè & absurdè. RIG.

b CVM SIMVL IN CONCILIO Græculus interpres, ἐν κατασυνόδῳ *Idem.*

c SENTENTIAM NOSTRAM NON NOVAM Versio Gr. habet aliquid amplius: οὐ προσφάτως γνώμην ἡμῶν ἀδρανῆ οἷον προσφέρομεν, ἀλλὰ τὴν πάλαι ὑπὸ τῶν προγενεστέρων ἡμῶν μετ᾽ αὐτοῖς ἀρεσθεῖσαν καὶ ὁμονοίας ἀποδεχομένην, καὶ ὑφ᾽ ἡμῶν συμπαρατηρουμένην κατὰ μέρος ὑμῖν καὶ συζεύγνυμεν. *Idem.*

d PARI CONSENSIONE. In Corbeiensi, pari confessione *Idem.*

e LACVS DETRITOS λάκκους συντετριμμένους. Vulg. cisternas dissipatas, hoc est, rimarum plenas, hac illacque perfluentes. Pacianus Epist. III. non consecrata sede contentus, detritum lacum adulterini fontis adamauit Hieronymus aduersus Luciferianos: *Conatus est & beatus Cyprianus contritos lacus fugere, nec bibere de aqua aliena, & idcircò hæreticorum baptisma reprobans ad Stephanum tunc Romanæ vrbis episcopum, qui à beato Petro vigesimus sextus fuit, super hac re Africanam Synodum direxit: sed conatus eius frustra fuit. Idem*

f QVI NON POSSVNT AQVAM PORTARE. Septuaginta dixerunt: ὕδωρ συνέχειν. Apud Balsam. & Zonaram legitur σώζειν. Apud Tertul. *foderunt sibi lacus contritos, qui non poterunt aquam continere. Idem*

g SED ET IPSA INTERROGATIO QVAE FIT IN BAPTISMO. Dehinc ter mergitamur, inquit Tertullianus, amplius aliquid respondentes, quam Dominus in Euangelio determinauit, sub Antistitis manu contestamur. *Idem.*

h *Apud hæreticos autem vbi ecclesia non sit* Renuntiatio quæ fiebat in baptismo, non in baptisterio, quod μητέρα τῆς υἱοθεσίας *matrem adoptionis* vocat Dionysius de eccl. hier. cap. 2. sed in ecclesia quæ eidem est sacer locus, ἱερὸς χῶρος celebrabatur, atque etiam admota antistitis manu Baptizandi capiti, nam tunc iubebat antistes *verba abrenuntiationis proferre* τὰ τῆς ἀποταγῆς ἐπιλογοῦνται. PRI.

i QVI HAERETICOS ASSERVNT. Versio Græca, οἱ αἱρετικοῖς συνηγοροῦντες. RIG.

k HABERE IN SE GRATIAM CHRISTI POSSIT. Suauitatem, quæ vnctione significatur Christianus, inquit Septimius, quantum interpretatio est, ab vnctione deducitur. Sed & cùm perperam Christianus pronunciatur, de suauitate vel benignitate impositum est. *Idem.*

l PORRO AVTEM EVCHARISTIA, ET VNDE BAPTIZATI VNGVNTVR OLEVM IN ALTARI SANCTIFICATVR. Veram esse arbitramur scripturam quam edidit Manutius. *Porrò autem eucharistia est*

vnctio ſpiritalis apud hæreticos poteſt eſſe, quando conſtet oleum ſanctificari, & Euchariſtiam fieri apud illos omninò non poſſe. Scite autem, & meminiſſe debemus, ſcriptum eſſe: Oleum peccatoris non vngat caput meum, quod antè in pſalmis præmonuit Spiritus ſanctus, ne quis exorbitans, & à via veritatis exertans, apud hæreticos & Chriſti aduerſarios vngeretur. [a] Sed & baptizato quam precem facere poteſt ſacerdos ſacrilegus & peccator? cùm ſcriptum ſit: Deus peccatorem non audit: ſed qui eum coluerit, & voluntatem eius fecerit, illum audit. Quis autem poteſt dare quod ipſe non habeat? aut quo modo poreſt [b] ſpiritalia agere, qui ipſe amiſerit Spiritum-ſanctum? Et icircò baptizandus eſt & innouandus qui ad Eccleſiam rudis venit vt intus per ſanctos ſanctificetur, quia ſcriptum eſt: Sancti eſtote, quia & ego ſanctus ſum, dicit Dominus: vt [c] qui in errorem ſeductus eſt, & foris tinctus, in baptiſmo verò & Eccleſiaſtico etiam hoc ipſum deponat, quòd homo ad Deum veniens, dū ſacerdotem quærit, in ſacrilegū fraude erroris incurrit. Cæterùm probare eſt hæreticorum & ſchiſmaticorum baptiſma, conſentire in id, quod illi baptizauerint. Neq; enim poteſt pars illic inanis eſſe, & pars præualere. Si baptizare potuit, potuit & Spiritum ſanctum dare: Si autem Spiritum-ſanctum dare non poteſt; quia foris conſtitutus [d] cum ſancto Spiritu non eſt; nec baptizare venientem poteſt; quando & baptiſma vnum ſit, & Spiritus ſanctus vnus, & vna [e] Eccleſia à Chriſto Domino ſuper Petrum origine vnitatis & ratione fundata. Ita fit, vt cùm omnia apud illos inania & falſa ſint, nihil eorum, quod illi geſſerint, probari à nobis debeat. quid enim poteſt, ratum, & firmum eſſe apud Deum quod illi faciunt, quos Dominus hoſtes, & aduerſarios ſuos dicit, in Euangelio ſuo ponens: Qui non eſt mecum, aduerſum me eſt; & qui non mecum colligit, ſpargit? Et beatus quoque Apoſtolus Ioannes mandata Domini & præcepta cuſtodiens in epiſtola ſua poſuerit: Audiſtis quia antichriſtus venit, nunc autem antichriſti multi facti ſunt, vnde cognoſcimus quia nouiſſima hora eſt. Ex nobis exierunt ſed non fuerunt ex nobis: ſi enim fuiſſent ex nobis, manſiſſent vtique nobiſcum. Vnde nos quoque [f] colligere & conſiderare debemus, an qui aduerſarij ſunt Domini, & appellati ſunt antichriſti, poſſint dare gratiam Chriſti. Quare qui cum Domino ſumus, & vnitatem Domini tenemus & ſecundum eius dignationem ſacerdotium eius in Eccleſia adminiſtramus, quæcumque aduerſarij eius, & antichriſti faciunt, repudiare & reiicere, [g] & pro profanis habere debemus, [h] & eis qui de errore & prauitate venientes agnoſcunt vnius Eccleſiæ veram fidem, [i] dare illis per omnia diuinæ gratiæ ſacramenta vnitatis, & fidei veritatem. Optamus vos fratres chariſſimi ſemper benè valere.

vnde baptizati vnguntur, oleum in altari ſanctificatum. Sic perſuadent exemplaria. Nam in Corbeienſi legitur, *Porrò autem euchariſtia eſt vnde baptizati vnguntur oleo in altari ſanctificato* in Veronenſi, & Thuaneo, ſicut in Manuciana editione. Perperam Græci apud Zon. & Bals. ἁγιάζεσθαι ἔλαιον εἰς εὐχαριστίας At præclarè Cyprianus dixerat, euchariſtiam eſſe, oleum in altari ſanctificatum, oleum ſcilicet per ἔντευξιν, hoc eſt interpellationem ſiue inuocationem diuini numinis, per laudes & gratias Deo fuſas & nuncupatas benedictum. Sic Matthæus & Marcus & Ioannes euchariſtiam dixerunt eulogiam, nec tantùm in cœnæ Dominicæ inſtitutione, verùm etiam in panum multiplicatione, quod Euangeliſtarum verbis accuratè collatis facilè deprehenditur. RIG.

a SED ET BAPTIZATO.) Gr. ὑπὲρ τοῦ βαπτισθέντος. *Idem.*

b SPIRITALIA AGERE.) Gr. πνευματικὰ ἐργάζεσθαι *Idem*

c QVI IN ERROREM SEDVCTVS EST.] Gr. ὁ ἐπὶ πλάνης [illegible]. *Idem.*

d CVM SANCTO SPIRITV NON EST.] Gr. πνεῦμα ἅγιον οὐκ ἔχει. *Idem.*

e ECCLESIA SVPER PETRVM ORIGINE VNITATIS ET RATIONE FVNDATA.) Verſio Græca tantùm habet: [illegible]. Ipſe Cyprianus lib de vnitate Eccleſ. *Super vnum ædificat Eccleſiam.* Et paulò poſt: *Vt vnitatem manifeſtaret, vnitatis eiuſdem originem ab vno incipientem ſua auctoritate diſpoſuit.* Pacianus Epiſt. III. *Ad Petrum locutus eſt Dominus: ad vnum ideò, vt vnitatem fundaret ex vno, mox idipſum in commune præcipiens. Idem.*

f COLLIGERE ET CONSIDERARE DEBEMVS; In Veronenſi tantùm: *colligere debemus.* Græca verſio: [illegible]. *Idem.*

g ET PRO PROFANIS HABERE.] In Veronenſi; *& profana habere Idem.*

h ET EIS QVI DE ERRORE ET PRAVITATE VENIENTES. Veram lectionem exhibet Veronenſis ſcriptura, *Et, ſi qui.* In Corbeienſi: *Et ſi quidam errorem & prauitatem reiicientes. Idem.*

i DARE ILLIS PER OMNIA DIVINAE GRATIAE SACRAMENTA VNITATIS ET FIDEI VERITATEM.] Legendum, vt in Beneuentano & Veronenſi: *dare illis, per omnia diuina gratia ſacramenta, & vnitatis & fidei veritatem.* Græci legiſſe videntur, *& vnitatis & fidei & veritatis Idem.*

AD

AD QVINTVM DE HÆRETICIS BAPTIZANDIS.

CYPRIANVS QVINTO FRATRI SALVTEM.

LXXI. RETVLIT ad me, frater chariſſime, Lucianus compreſbyter noſter, te deſideraſſe, vt ſignificaremus tibi, quid ſentiamus de his qui apud hæreticos, & ſchiſmaticos baptizati videntur. De qua re quid nuper in concilio plurimi coepiſcopi cum compreſbyteris qui aderant cenſuerimus, vt ſcires, eiuſdem epiſtolæ exemplum tibi miſi. Neſcio etenim qua præſumptione ducuntur quidam de collegis noſtris, vt putent eos [b] qui apud hæreticos tincti ſunt, quando ad nos venerint,

a QVINTO FRATRI.) Hunc & collegam ſuum vocat, & in Mauritania conſtitutum fuiſſe teſtatur Epiſtola ſequens, vbi etiam meminit huius epiſtolæ. RIG.

b *Eos qui apud hæreticos tincti ſunt* Pro Cypriano facit canon Apoſtol. 45. quo deponuntur epiſcopi aut preſbyteri, hæreticorum baptiſma aut ſacrificium admittentes Bu[...] Baptiſmum autem iteratò fieri non cenſuit Cyprianus, vt in hac epiſtola patet, nam hæreticorum baptiſma nullum eſſe exiſtimabat. PRI.

venerint, baptizari non oportere; eò quòd dicant vnum baptisma esse, quod vnum scilicet in Ecclesia Catholica est. [a] Quæ Ecclesia si vna est, esse baptisma extra Ecclesiam non potest. Nam cùm duo baptismata esse non possint, si hæretici verè baptizant, ipsi habent baptisma. Et qui hoc illis patrocinium de auctoritate sua præstat, cedit illis & consentit; vt hostes & aduersarij Christi habere videantur abluendi, & purificandi, & sanctificandi hominis potestatem. Nos autem dicimus eos qui inde veniunt, non rebaptizari apud nos, sed baptizari. Neque enim accipiunt illic aliquid, vbi nihil est; sed veniunt ad nos, vt hic accipiant, vbi & gratia & veritas omnis est; quia & gratia & veritas vna est. Porrò autem quidam de collegis nostris malunt hæreticis honorem dare, quàm nobis consentire: & dum vnius baptismi asseueratione baptizare venientes nolunt, sic aut duo baptismata ipsi faciunt, [b] dum & apud hæreticos baptisma esse dicunt; aut certè quod est grauius, hæreticorum sordidam & profanam tinctionem, vero, & vnico, & legitimo Ecclesiæ catholicæ baptismo præponere & præferre contendunt: non considerantes scriptum esse: [c] Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio eius? Manifestum est autem eos qui non sunt in Ecclesia Christi, inter mortuos computari, nec posse ab eo viuificari alterum, qui ipse non viuat; quando vna sit Ecclesia, quæ vitæ æternæ gratiam consecuta & viuit in æternum, & viuificat Dei populum. Et dicunt se in hoc veterem consuetudinem sequi; quando apud veteres, hæreseos, & schismatum prima adhuc fuerint initia, vt hi illic essent, qui de Ecclesia recedebant, & hic baptizati priùs fuerant; quos tunc tamen ad Ecclesiam reuertentes, & pœnitentiam agentes necesse non erat baptizare. Quod nos quoque hodie obseruamus, vt quos constet hic baptizatos esse, & à nobis ad hæreticos transisse, si postmodum peccato suo cognito, & [d] errore digesto, ad veritatem & matricem redeant, satis sit in pœnitentiam manum imponere; vt quia ouis fuerat, hanc [e] ouem abalienatam & errabundam in ouile suum pastor recipiat. Si autem qui ab hæreticis venit, baptizatus in Ecclesia priùs non fuit sed alienus in totum & profanus venit, baptizandus est, vt ouis fiat, quia vna est aqua in Ecclesia sancta quæ oues faciat. Et iccircò quia nihil potest esse commune mendacio & veritati, tenebris & luci, morti & immortalitati, antichristo & Christo; per omnia debemus Ecclesiæ Catholicæ vnitatem tenere, nec in aliquo fidei & veritatis hostibus cedere. [f] Non est au-

a QVAE ECCLESIA SI VNA EST] Verior esse videtur scriptura Corbeiensis: *quæ Ecclesia si est vna, & esse baptisma præter ecclesiam non potest.* In vno Regio legitur: *quod vnum scilicet in ecclesia vna est: & esse baptisma præter ecclesiam non potest.* RIG.

b DVM ET APVD HAERETICOS BAPTISMA ESSE DICVNT] Atque inter Canones, qui dicuntur Apostolorum, disertissimè habetur, canone, 46. *τοὺς ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν βαπτισθέντας ἢ χειροτονηθέντας, οὔτε πιστοὺς οὔτε κληρικοὺς εἶναι δυνατόν.* vid. & can. 68 *Idem.*

c QVI BAPTIZATVR A MORTVO, QVID PROFICIT LAVATIO EIVS?] Sæpenumero quidem noster Cyprianus & alij Patres, arripiunt de Scripturis quidquid vel solo verborum sono facere ad propositum videtur, etsi longè alio sit audiendum sensu: cuiusmodi aliqua notauimus in præcedentibus. Quod verò hic de tricesimo Ecclesiastici capite citatum plerique putant, omninò abludit ab Sapientia Siracidis. Rectissimè autem Cyprianus ait, hæreticos & schismaticos, qui extra ecclesiam sunt, inter mortuos computari, nempe mortuos spiritaliter. At nihil tale sibi voluit Siracides, qui hoc tantùm dixit: Eum qui a mortuo, *ἀπὸ νεκροῦ*, hoc est, à contactu mortui, lauit, & abluit quod immundi contraxerat ex contage cadaueris, si posteà reuertatur ad cadaueris contactum, iam illam suam lauationem perdidisse, quia nouo mortui contactu sese contaminauit. quæ sententia nihil omninò facit ad mentem Cypriani. Ergo quisquis auctor fuit istius dicti, *Qui à mortuo baptizatur, quid proficit lauatio eius?* hoc enim primitus à Cypriano vsurpatum fuisse numquam crediderim, appellatione mortui aliquem intellexit ex Diis gentium, qui homines quondam fuerant, & iam cùm inter Deos censeri incipiebant, erant mortui: aut si non aliquem ex talibus Diis, saltem aliquem ex eiusmodi Deorum sacerdotibus siue cultoribus, qui etiam à Christianis inter mortuos seculi computabantur. Itaque auctor istius dicti, vt verba Siracidis ad suum de extra Ecclesiam baptizatis sensum transferret, omisit quod apud Siracidem sequitur, *& iterùm tangit eum*; quo certè omisso, tota mens Siracidis eliditur: ex eòque quod à Siracide dictum fuerat, *Qui à mortuo baptizatur & iterùm tangit eum, non proficit lauatio eius*, dictum prorsus aliud expressit: *Qui baptizatur à mortuo, non proficit lauatio eius.* quod idiotis Christianorum, ob eam, quæ fuit ipsis notissima, mortuorum appellationem, cùm mirè placuisset, neglecto iam Siracidis sensu, in prouerbium abiit. Hoc igitur Cyprianum, non ex Siracide, sed ex vulgi prouerbio sumpsisse malim equidem arbitrari, quàm dicere virum tantum non legisse, aut non intellexisse Siracidem. Enimuerò, sic etiam opinatum esse Augustinum, ex eo colligitur, quòd in prolixa aduersus Cresconium disputatione, qua Cypriani sententiam satis acriter refellit, hæc ipsa verba à Cypriano prolata non ad Siracidis mentem retrahit, sed ex ore vulgi, verùm ferebantur, excepta sic interpretatur, vt definiat baptismum à mortuo, hoc est hæretico siue schismatico, extra Ecclesiam datum, tunc incipere baptizato proficere, cùm taliter baptizatus transit ad corpus Christi, quod est Ecclesia Dei viui. *Idem.*

d QVI BAPTIZATVR A MORTVO] Hoc ita citatur etiam à Quieto Ep. Buruchitensi, in Concil. Carth. & ab Augustino lib. 2 contra Petilianum, cap. 9 *Item enim audierit, Qui baptizatur à mortuo, non ei prodest lauatio eius, respondebit: Viuit Christus, &c. Baptizantur autem à mortuis, qui baptizantur in idolorum templis. non enim & ipsi à sacerdotibus suis se accipere arbitrantur sanctificationem quam putant, sed à Diis, qui quondam homines fuerunt, & ita mortui sunt. Idem.*

e ERRORE DIGESTO.] Vetus exemplar, *degesto.* Ouidius, Chaos antiquum describens, molem fuisse ait rudem & indigestam. indigesta dicuntur, quæ sunt confusa & conturbata: contra verò digesta, quando sunt ordine quæque suo disposita. Sic Tertullianus lib de Patientia: *Quid sectandum sit magis illuminabis, si quod vitandum sit pramde digesseris. Idem.*

f OVEM ABALIENATAM ET ERRABVNDAM] Hic variant exemplaria. In Corbeiensi, *abalienatam.* In quibusdam legitur, *abiectam*, in aliis, *abactam*: in Veronensi & Thuaneo, *abigeatam.* vnde verissimam esse arbitror, *abigeatam.* Glossæ veteres: Abigator, abactor. Abigeus, *ἐπελάτης*. Et Iuris auctores dixere, crimen abigeatus. *Idem.*

g NON EST AVTEM EX CONSVETVDINE PRAESCRIBENDVM.] Et tamen post multas disceptationes consuetudo vicit. Hoc testatur Hieronymus apertissimè, aduersus Lucifer. Denique illi ipsi episcopi, inquit, qui rebaptizandos hæreticos cum Cypriano statuerant, ad antiquam consuetudinem reuoluti, nouum emisere decretum. Quid facimus? ita & nobis maiores nostri, & illis sui tradidère maiores. Augustinus lib. III. contra Cresc. cap. 3. Hæc consuetudo ecclesiæ fuit ante concilium Cypriani. hæc superari & auferri non potuit nec concilio Cypriani. Bonam istius consuetudinis rationem ex Augustino supra obseruauimus. Et generaliter hoc definiri posse videtur, in istis fidei Christianæ mysteriis, vbi res ipsa constat & fides in tuto est collocata, non esse cur ab alterutra parte vnitatis catholicæ tranquillitas turbetur. *Idem.*

g NON EST AVTEM EX CONSVETVDINE PRAESCRIBENDVM.] Communem hunc locum de vi & effectu consuetudinis variè tractant Patres Ecclesiæ, prout ad propositum conducit. Ipse Cyprianus aduersus consuetudinem dicit, non solùm hic, sed etiam Epist. LXXIII. Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei

est autem de consuetudine præscribendum, sed ratione vincendum. Nam nec [a] Petrus quem primum Dominus elegit, & [b] super quem ædificauit Ecclesiam suam, cùm secum Paulus de circumcisione postmodum disceptaret, [c] vindicauit sibi aliquid insolenter, aut arroganter assumpsit; [d] vt diceret se primatum tenere; & obtemperari [e] à nouellis & posteris sibi potiùs oportere. Nec despexit Paulum quod ecclesiæ priùs persecutor fuisset, sed consilium veritatis admisit, & rationi legitimæ quam Paulus vindicabat, facilè consensit; documentum scilicet nobis & concordiæ & patientiæ tribuens, vt non pertinaciter nostra amemus, sed quæ aliquando à fratribus & collegis nostris vtiliter & salubriter suggeruntur, si sint vera & legitima, [f] ipsa potiùs nostra ducamus. Cui rei Paulus quoque prospiciens, & concordiæ & paci fideliter consulens in epistola sua posuit, dicens: Prophetæ autem duo, aut tres loquantur, & cæteri examinent. Si autem alij reuelatum fuerit sedenti, ille prior taceat. Qua in parte docuit & ostendit, multa singulis in melius reuelari; & debere vnumquemque, non pro eo quod semel imbiberat & tenebat, pertinaciter congredi, sed si quid melius & vtilius exstiterit, libenter amplecti. Non enim vincimur quando offeruntur nobis meliora, sed instruimur; maximè in his, quæ ad Ecclesiæ vnitatem pertinent, & spei & fidei nostræ veritatem: vt nos sacerdotes Dei, & Ecclesiæ eius de ipsius dignatione præpositi, sciamus remissam peccatorum non nisi in Ecclesia dari posse, nec posse aduersarios Christi quicquam sibi circa eius gratiam vindicare. Quod quidem & Aggripinus, bonæ memoriæ vir, cum cæteris coepiscopis suis, qui illo tempore in prouincia Africa & Numidia Ecclesiam Domini gubernabant, & libraro consilij communis examine firmauit. Quorum sententiam & religiosam, & legitimam, & salutarem, fidei & Ecclesiæ congruentem, nos etiam secuti sumus. Et quales super hac re litteras fecerimus vt scires, exemplum earum, ad notitiam tam tuam, quàm coepiscoprorum nostrorum qui illic sunt, pro communi dilectione transmisimus. Opto te frater charissime semper benè valere.

A D

veritatem. Et Epist. LXXIV. Nec consuetudo, quæ apud quosdam obrepserit, impedire debet quominùs veritas præualeat & vincat. nam consuetudo sine veritate, vetustas erroris est. Pro consuetudine dixit Tertullianus. lib. de Corona: quam & idoneam testem esse aii probatæ traditionis, ex perseuerantia obseruationis Idem aduersus consuetudinem perorat, lib de Virg. velandis. Veritati, inquit, nemo præscribere potest, non spatium temporum, non patrocinia personarum, non priuilegium regionum. Ex his enim ferè consuetudo initium ab aliqua ignorantia vel simplicitate sortita, in vsum per successionem corroboratur, & ita aduersus veritatem vindicatur sed Dominus noster Christus Veritatem se, non Consuetudinem cognominauit. Atque his consimilia passim apud Hieronymum & Augustinum Ksn.

a PETRVS QVEM PRIMVM DOMINVS ELEGIT. Petrus πρωτόκλητος: vocatus ante alios omnes. Matthæus, cap X. [illegible] Πρῶτος Σίμων ὁ λεγόμενος Πέτρος. Princeps haud dubiè collegij, inquit Grotius, à Christo designatus ad retinendam corporis compagem. Et Matthæus quidem dixit Primum, non Supremum: Et est princeps, post quem alij deinceps: ordine, non potestate. Hoc præclarè Cyprianus ostendit libro de Vnitate ecclesiæ ad illa verba Christi, Tibi dabo claues: *Super vnum*, inquit, *ædificat Ecclesiam, & quamuis Apostolis omnibus post resurrectionem suam parem potestatem tribuat & dicat, Sicut misit me pater, & ego mitto vos, Accipite spiritum sanctum: Si cui remiseritis peccata remittentur illi: & si cui tenueritis, tenebuntur: tamen vt vnitatem manifestaret, vnitatis eiusdem originem ab vno incipientem sua auctoritate disposuit.* Sic enim legitur in antiquis exemplaribus, vt suo loco monstrabimus. Optatus Mileuitanus lib. VII *Stans toti innocentes, & peccator accepit claues, vt vnitatis negotium formaretur, promissum est vt peccator aperiret innocentibus; ne innocentes clauderent contra peccatores, & quæ necessaria est vnitas, esse non posset.* *Idem.*

b SVPER QVEM AEDIFICAVIT ECCLESIAM] Super petram, vnde nomen inditum Petro: Qua de re diximus suprà. Hieronymus ad Domini verba, Matth. XVI. 18. *Secundùm metaphoram petræ, rectè dicitur Petro, Ædificabo Ecclesiam meam super te.* *Idem.*

c NEC VINDICAVIT SIBI ALIQVID INSOLENTER AVT ARROGANTER.] Ipse Cyprianus in Concilio Carthagin. Neque enim quisquam nostrûm tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit Zonaras & Balsamo. [illegible] *Idem.*

d IPSA POTIVS NOSTRA DVCAMVS.] Codex Th. ipsa potiùs amplectamur. In C. reg. legitur: *Si sint* vera & legitima; ista potiùs dicamus nostra. *Idem.*

e VT DICERET SE PRIMATVM TENERE. Hoc Cypriani locum Facundus Hermianensis Episcopus in aduersarios suos torsit pro defensione trium capitulorum Concilij Calchedonensis, libro IX. Laudatur etiam Pauli minimi Apostolorum sana ratio atque libertas, quòd Petrum Apostolorum primum adductum in hypocrisin, & non recta via incedentem ad veritatem Euangeli fidenter improbans, in faciem illi restitit Et lib. X. Nam sic aliquando Petrus apostolorum primus, sicut iam diximus, cùm non rectè ambularet ad veritatem euangelij, reprehensus à Paulo minimo Apostolorum non indignè tulit, nec, pro sui primatus gloria, resistentem sibi despexit. *Idem.*

f SE PRIMATVM TENERE. Non imperium, non dominatum, non potentatum sed primum locum. Hoc apertissimè significat Euangelium Matthæi cap. supra citato: Πρῶτος Σίμων ὁ λεγόμενος Πέτρος. Epist. Pauli ad Galatas, vt vulgò legitur, inter Iacobum & Ioannem medium posuit Petrum. [illegible] Euangelium Marci c. 16. facta vniuersim mentione Apostolorum, subdidit Petrum separatim [illegible] καὶ τῷ Πέτρῳ. Sed nec ordo ille medius, neque iste postremus, quicquã detrahunt de primatu. Etenim viri fide dignissimi testantur in antiquissimo Pauli exempl. nomen Cephæ inter Iacobum & Ioannem non apparere, quasi fuerit satis quod præcedens comma Cephæ siue Petri nomen exhibeat: adeóque veterum scriptorum in illam ad Galatas commentaria Petrum primo loco recenseant Illa verò Angeli apud Marcum verba, *Dicite discipulis eius, & Petro,* Discipulos quidem collectiuo nomine commendant, sed præsertim & eximiè Petrum nominatim designant, si non honoris, at singularis misericordiæ diuinæ gratia, qua certè plus ceteris discipulis indigebat, quia ter Christum negauerat. Aliàs dici posset, Angelum, comprehensis appellatione communi discipulis, separatim nominasse Petrum, qua forma dixit Homerus, [illegible], & Ioris auctores, titulũ scripsere, De seruitutibus & aqua. Et Lucas in Act. I 14. [illegible] Μαρίᾳ [illegible] Denique vtatur aliquis illa solutione Hieronymi ad Hedibiam, dicátque, non recipiendum hac in re testimonium Marci, quod in raris fertur Euangeliis, omnibus Græciæ libris penè hoc capitulum in fine non habentibus Nam & hoc etiam se obseruasse refert Gregorius Nyssenus, [illegible], Orat II. in Christi resurrectionem Quam certè solutionem viri prudentes & docti non esse admittendam meritò censuerunt. *Idem.*

g A NOVELLIS ET POSTERIS. primatui opponit nouellitatem & posteritatem; Petrum apostolorum primo, Paulum nouellum & postremum, nam se ipse dicit [illegible], & [illegible]. Facundus appellat minimum Apostolorum, post omnes alios vocatum. Chrysost. in I. ad Cor. 15 8. [illegible] Totum hunc Cypriani locum transcripsit Augustinus initio libri II. contra Donatist. subindéque ait: Ecce vbi commemorat Cyprianus, quod etiam nos in scripturis sanctis didicimus, Apostolum Petrum, in quo primatus Apostolorum tam excellenti gratia præeminet, aliter quàm veritas postulabat de circumcisione agere solitum, à posteriore Apostolo Paulo esse correctum, &c. *Idem.*

AD STEPHANVM PAPAM DE CONCILIO.

CYPRIANVS ET CÆTERI STEPHANO FRATRI, Salutem.

AD quædam disponenda & consilij communis examinatione limanda, necesse habuimus frater charissime, conuenientibus in vnum pluribus sacerdotibus cogere & celebrare concilium. In quo multa quidem prolata atque transacta sunt: sed de eo vel maximè tibi scribendum, & [a] cum tua grauitate ac sapientia conferendum fuit, quòd magis pertineat, & ad sacerdotalem autoritatem, & ad Ecclesiæ catholicæ vnitatem pariter ac dignitatem, de diuinæ dispositionis ordinatione venientem, eos qui sint foris extra Ecclesiam tincti, & apud hæreticos & schismaticos profanæ aquæ labe maculati, quando ad nos atque ad Ecclesiam, quæ vna est, venerint, baptizari oportere; eò quòd parum sit eis manum imponere ad accipiendum Spiritum sanctum, nisi accipiant & Ecclesiæ baptismum. Tunc enim demum plenè sanctificari, & esse filij Dei possunt, si sacramento vtroque nascantur, cùm scriptum sit: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei. Inuenimus enim etiam in Actis Apostolorum hoc esse ab Apostolis custoditum, & salutaris fidei veritate seruatum vt cùm in domo Cornelij centurionis super ethnicos qui illic aderant, fidei calore feruentes, & in Dominum toto corde credentes, descendisset Spiritus sanctus, quo adimpleti variis linguis Deum benedicerent; nihilominùs tamen beatum Apostolum Petrum diuini præcepti atque euangelij memorem præcepisse, vt baptizarentur idem illi, qui iam fuerant sancto Spiritu pleni; vt nihil prætermissum videretur, quò minùs per omnia diuini præcepti atque euangelij legem apostolica magisteria seruarent. Baptismum autem non esse quo hæretici vtuntur, nec quemquam apud eos qui Christo aduersantur, per gratiam Christi posse proficere; diligenter nuper expressum est in epistola quæ ad Quintum collegam nostrum in Mauritania constitutum, super ea re scripta est: item in litteris quas collegæ nostri ad episcopos in Numidia præsidentes antè fecerunt, cuius vtriusque epistolæ exempla subdidi. Addimus planè & adiungimus frater charissime, consensu & auctoritate communi, vt etiam si qui presbyteri aut diaconi, qui vel in Ecclesia catholica priùs ordinati fuerint, & postmodum perfidi ac rebelles contra ecclesiam steterint, vel apud hæreticos à pseudoepiscopis & antichristis contra Christi dispositionem profana ordinatione promori sint, & contra altare vnum atque diuinum sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conari sint, eos quoque hac conditione suscipi cum reuertuntur, vt communicent laici; & satis habeant quòd admittuntur ad pacem, qui hostes pacis extiterint, nec debere eos reuertentes ea apud nos [b] ordinationis & honoris arma retinere, quibus contra nos rebellauerint. Oportet enim sacerdotes & ministros qui altari & sacrificiis deseruiunt, integros atque immaculatos esse, cùm Dominus Deus in Leuitico loquatur & dicat: Homo in quo fuerit macula & vitium, non accedet offerre dona Deo: Item in Exodo hæc eadem præcipiat & dicat: Et sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum, sanctificentur, ne fortè derelinquat illos Dominus. Et iterùm: & cum accedunt ministrare ad altare Sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur. Quod autem maius potest esse delictum, aut quæ macula deformior, quàm aduersus Christum stetisse, quàm Ecclesiam eius quam ille sanguine suo parauit, & condidit, dissipasse? quàm euangelicæ pacis ac dilectionis oblitum, contra vnanimem & concordem Dei populum hostilis discordiæ furore pugnasse? Qui etsi ipsi postmodum ad ecclesiam redeunt, restituere tamen eos & secum reuocare non possunt, qui ab eis seducti & foris morte præuenti extra Ecclesiam sine communicatione & pace perierunt; quorum animæ in die iudicij de ipsorum manibus expetentur, qui perditionis auctores & duces extiterunt. Et iccircò satis est talibus reuertentibus veniam dari. non tamen debet [c] in domo fidei perfidia promoueri. nam quid bonis & innocentibus, atque ab ecclesia non recedentibus reseruamus; si eos qui à nobis recesserint, & contra Ecclesiam steterint, honoramus? [d] Hæc ad conscientiam tuam frater charissime, & pro honore communi, & pro simplici dilectione pertulimus, credentes etiam tibi pro religionis tuæ & fidei veritate placere, quæ & religiosa pariter & vera sunt, Cæterùm

LXXI.

a CVM TVA GRAVITATE AC SAPIENTIA CONFERENDVM FVIT. Hunc ipsum Stephanum idem Cyprianus appellabit superbum, imperitum atque improuidum, ineptum, obstinatum. Epist. ad Pompeium R t o

b ORDINATIONIS ET HONORIS ARMA. Arma sunt instrumenta cuiuslibet rei, inquit Seruius ad II Æneid. Hic verò sunt insignia siue ornamenta quemadmodum & Homerus dixit, ὅπλα ... & in clypeis illustrium virorum descripti vultus expresso thorace. Arma lucis, ὅπλα φωτός. ad Rom. XIII. 12. Suid. ὅπλα φωτός. ... *Idem.*

c IN DOMO FIDEI. In Ecclesia Dei, quæ est fidelium mater. Vnde & domestici fidei. οἰκεῖοι τῆς πίστεως. ad Gal. VI. qui sunt de familia fidei. *Idem.*

d HAEC AD CONSCIENTIAM TVAM Ex his verbis Hieronymus ad Luciferianos obseruanit, beatum Cy-

terùm scimus quosdam [a] quod semel imbiberint nolle deponere, nec propositum suum facilè mutare, sed saluo inter collegas pacis, & concordiæ vinculo, quædam propria, quæ apud se semel sint vsurpata, retinere. qua in re [b] nec nos vim cuiquam facimus aut legem damus, [c] cùm habeat in Ecclesiæ administratione voluntatis suæ arbitrium liberum vnusquisque præpositus, rationem actus sui Domino redditurus. Optamus te frater charissime semper benè valere.

AD

prianam hæc non cum anathemate eorum, qui se sequi noluerant, edidisse: si quidem in communione, inquit, eorum permansit, qui sententiæ suæ contraierant, sed hortatum potius fuisse, propter Nouatum, & alias tunc hæreses multas enascentes, ne quisquam ab eo, sine damnatione erroris sui, reciperetur. R I G.

a QVOD SEMEL IMBIBERINT NOLLE DEPONERE. Epist. præced. Debere vnumquemque, non pro eo quod semel imbiberat & tenebat, pertinaciter congredi, sed si quid melius & vtilius extiterit, libenter amplecti. *Idem.*

b NEC NOS VIM CVIQVAM FACIMVS.] Hieron. ad Lucif. *Quam re non vim cuiquam facimus. Idem.*

c CVM HABEAT. Hier. *quin habeat in Ecclesia administratione voluntatis sua arbitrium liberum: vnusquisque sit præpositus. Idem.*

AD IVBAIANVM DE HÆRETICIS BAPTIZANDIS.

[a] CYPRIANVS [b] IVBAIANO FRATRI SALVTEM.

LXXIII

SCRIPSISTI mihi, frater charissime, desiderans significari tibi motum animi nostri, quid nobis videatur de hæreticorum baptismo, qui foris positi & extra Ecclesiam constituti vindicant sibi rem nec iuris sui, nec potestatis, quod nos nec ratum possumus, nec legitimum iudicare, quando hoc apud eos esse constet illicitum. Et quoniam super hac re quid sentiremus, litteris nostris expressimus: vt compendium faceremus, exemplum earumdem litterarum tibi misi, quid in concilio cùm complures adessemus, decreuerimus; quid item posteà Quinto collegæ nostro de eadem re quærenti rescripserimus. Et nunc quoque cùm in vnum conuenissemus tàm prouinciæ Africæ quàm Numidiæ, Episcopi numero septuaginta & vnus, hoc idem denuò sententia nostra firmauimus, statuentes vnum Baptisma esse quod sit in Ecclesia catholica constitutum, ac per hoc non rebaptizari, sed baptizari à nobis. Quicumque ergo ab adultera & profana aqua veniunt, abluendi sunt & sanctificandi salutaris aquæ veritate. Nec nos mouet frater charissime quod in litteris tuis complexus es; Nouatianenses rebaptizare eos, quos à nobis sollicitant: quando ad nos omninò non pertineat quid hostes ecclesiæ faciunt, dummodò teneamus ipsi potestatis nostræ honorem, & rationis ac veritatis firmitatem. Nam Nouatianus simiarum more, quæ cum homines non sint, homines tamen imitantur, vult Ecclesiæ catholicæ auctoritatem sibi, & veritatem vindicare, quando ipse in Ecclesia non sit; immò adhuc insuper contra Ecclesiam rebellis & hostis extiterit. Sciens etenim vnum esse baptisma, hoc vnum sibi vindicat, vt apud se esse Ecclesiam dicat, & nos hæreticos faciat. Nos autem qui Ecclesiæ vnius caput & radicem tenemus, pro certò scimus & fidimus, nihil illic extra Ecclesiam licere, & baptismatis, quod est vnum, caput nos esse, vbi & ipse baptizatus priùs fuerat, quando diuinæ vnitatis & rationem & veritatem tenebat. Quod si in Ecclesia baptizatos, rebaptizandos foris extra Ecclesiam Nouatianus existimat, à se incipere debuerat; vt prior extraneo & hæretico baptismo rebaptizaretur, qui post Ecclesiam, immò & contra Ecclesiam baptizandos foris opinatur. Quale est autem, vt quia hoc Nouatianus facere audet, nos putemus non esse faciendum? Quid ergo? quia & honorem cathedræ sacerdotalis Nouatianus vsurpat, num iccircò nos cathedræ renunciare debemus? Aut quia Nouatianus altare collocare, & sacrificia offerre contra fas nititur; [c] ab altari & sacrificiis cessare nos oportet, ne paria & similia cum illo celebrare videamur? Vanum prorsus & stultum est, vt quia Nouatianus extra Ecclesiam vindicat sibi veritatis imaginem, relinquamus Ecclesiæ veritatem. Apud nos autem non noua, aut repentina res est, vt baptizandos censeamus eos qui ab hæreticis ad Ecclesiam veniunt, quando multi iam anni sint, & [d] longa ætas ex quo sub Agrippino bonæ memoriæ viro conuenientes in vnum episcopi plurimi hoc statuerint, atque exinde in hodiernum tot millia hæreticorum in prouinciis nostris ad Ecclesiam conuersi, non aspernati sint neque cunctati, immò & rationabiliter, & libenter amplexi sint, vt lauacri vitalis & salutaris baptismi gratiam consequerentur. Neque enim difficile est doctori vera & legitima insinuare eis, qui hæretica prauitate damnata, & ecclesiastica veritate

com-

a CYPRIANVS IVBAIANO FRATRI.) Hanc epistolam à Cypriano scriptam fuisse addubitat Augustinus lib. III. contra Crescontum, cap. 31. his verbis: Cùm enim persuadere conaretur vel sanctus Cyprianus vel quicumque illam scripsit epistolam, &c. Hieronymus ad Lucif. Cypriano tribuit, & libellum vocat. R I G.

b IVBAIANO.] Græci dicunt, Ἰοβιανῷ. In Corbeiensi, Iouiano. *Idem.*

c AB ALTARI ET SACRIFICIIS.) De altaribus & sacrificiis Christianorum satis ad Tertullianum. *Idem.*

d LONGA AETAS EX QVO SVB AGRIPPINO. Longam ætatem intercessisse ait Cyprianus ex quo decessor Agrippinus Carthaginis episcopus celebrato concilio mutauit consuetudinem non baptizandi venientes ad Ecclesiam ab hæreticis baptizatos. Hanc verò longam

comperta, ad hoc veniunt vt discant, ad hoc discunt, vt viuant. Nos non debemus stuporem hæreticis patrocinio consensus nostri augere: cùm libenter ac promptè obtemperant veritati. Planè quoniam inueni in epistola, cuius exemplum ad me transmisisti, scriptum esse, quod quærendum non sit quis baptizauerit, quando is qui baptizatus sit, accipere remissam peccatorum potuerit secundùm quod credidit; prætereundum hunc locum non putaui; maximè cùm in eadem epistola animaduerterim etiam [a] Marcionis fieri mentionem; vt nec ab ipso venientes dicat baptizari oportere, quòd iam in nomine Iesu Christi baptizati esse videantur. Considerare itaque debemus fidem eorum qui foris credunt, an secundùm eamdem fidem possint aliquid gratiæ consequi. Nam si fides vna est nobis & hæreticis, potest esse & gratia vna. Si eumdem Patrem, eumdem Filium, eumdem Spiritum-sanctum, eamdem ecclesiam confitentur nobiscum Patripassiani, Anthropiani, Valentiniani, [b] Appelletiani, Ophitæ, Marcionitæ, & cæteræ hæreticorum pestes, & [c] gladiis ac venenis subuertentes veritatem: potest illic & baptisma vnum esse, si est & fides vna. Ac ne longum sit per hæreses vniuersas decurrere, & singulorum vel ineptias vel insanias recensere; quia nec delectat id dicere, quod aut horret, aut pudet nosse; de Marcione interim solo, cuius mentio in epistola à te ad nos transmissa facta est, examinemus an possit baptismatis eius ratio constare. Dominus enim post resurrectionem discipulos suos mittens, quemadmodum baptizare deberent, instituit & docuit dicens: Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra: Ite ergo, & docete gentes omnes baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti. Insinuat Trinitatem, cuius sacramento gentes baptizarentur. Numquid hanc Trinitatem Marcion tenet? Numquid eumdem asserit, quem & nos patrem creatorem? Numquid [d] eumdem vnum filium Christum, de Maria virgine natum; qui sermo caro factus sit? qui peccata nostra portauerit? [e] qui mortem moriendo vicerit? qui resurrectionem carnis per semetipsum primus initiauerit, & discipulis suis quòd in eadem carne resurrexisset ostenderit? Longè alia est apud Marcionem, sed & apud cæteros hæreticos fides; immò nihil est apud illos nisi perfidia, & blasphemia, & contentio sanctitatis & veritatis inimica. quo modo ergo potest videri qui apud illos baptizatur, consecutus esse peccatorum remissam, & diuinæ indulgentiæ gratiam per suam fidem, qui ipsius fidei non habuerit veritatem? Si enim sicut quibusdam videtur, secundùm fidem suam quis accipere aliquid foris extra Ecclesiam potuit, vtique id accepit, quod credidit: falsum autem credens, verum accipere non potuit, sed potiùs adultera & profana, secundùm quod credebat, accepit. Quem locum profani & adulteri baptismi subtiliter Hieremias propheta perstringit dicens: Vt quid qui contristant me, præualent? Plaga mea solida est, vnde sanabor? Dum fit, facta est mihi quasi aqua mendax, non habens fidem. Mentionem facit per prophetam Spiritus sanctus aquæ mendacis, & fidem non habentis. Quæ est hæc aqua mendax & perfida? vtique ea quæ baptismi imaginem mentitur, & gratiam fidei adumbrata simulatione frustratur. Quòd si secundùm prauam fidem baptizari aliquis foris, & remissam peccatorum consequi potuit; secundum eamdem fidem consequi & Spiritum-sanctum potuit. Aut vtrumque enim fides foris potuit, aut neutrum eorum, qui foris fuerat, accepit. Manifestum est autem vbi & per quos remissa peccatorum dari possit, quæ in baptismo scilicet datur. Nam Petro primùm Dominus, super quem ædificauit Ecclesiam, & vnde vnitatis originem instituit & ostendit, potestatem

ætatem Augustinus libro IV. contra Don. in paucos annos contrarit: Consuetudinem, inquit, tam robustam anteà Cyprianus inuenit, vt cùm eius mutandæ auctoritatem quam sequeretur vir tanta scientia præditus quæreret, non nisi in Africa sola factũ paucis ante se annis Agrippini concilio reperiret. Addit, hoc concilium non suffecisse Cypriano aduersus totius orbis morem, & rationes Cypriani verisimiles esse potiùs quàm veras. At in septimo tamen Eusebianæ historiæ libro, ex epistolis ferè Dionysij Alexandrini episcopi composito, citantur magni illius viri epistolæ de baptismo quinque, prima ad hunc Cypriani nostri Stephanum, secunda ad Xystum in episcopatu Romano Stephani Luciique successorem, tertia & quarta ad Romæ presbyteros Philemonem & Dionysium, quinta ad eumdem Xystum. In illa verò ad Philemonem scribit hoc se etiam didicisse, non in Africa solùm viguisse morem baptizandi venientes ab hæreticis; verùm multò antè in Ecclesijs celeberrimis & conciliorum etiam decretis apud Iconienses & Synnadenses, & apud gentes plerasque alias factitatum id fuisse. μὴ γὰρ οἱ ἐν Ἀφρικῇ μόνοι τοῦτο παρεισήγαγον ἀλλὰ καὶ πρὸ πολλοῦ μετὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἐπισκόπους ἐν ταῖς πολυανθρωποτάταις ἐκκλησίαις καὶ ταῖς συνόδοις τῶν ἀδελφῶν, &c. Hoc ampliùs addit, Sustinere se, nec audere aduersus eos sententiam ferre. Quæ certè non mediocrem faciunt controuersiam Vincentio Lirinensi, priore Commonitorio suo sic opinanti, Aggripinum istum omnium mortalium primum, contra diuinum canonem, contra vniuersalis ecclesiæ regulam, contra sensum omnium consacerdotum, contra morem atque instituta maiorum, baptizandos eos qui ab hæreticis ad Ecclesiam venirent, censuisse. Huius Aggrippini meminit etiam Facundus Hermianensis lib. X. & prædecessorem Cypriani fuisse ait. Decessor autem dici potest etiam qui annis compluribus præcessit. RIG.

a MARCIONIS FIERI MENTIONEM.] Enimuerò mirari subit facta Marcionis mentione Cyprianum hic vt nec aliàs vllibi mentionem vllam fecisse Tertulliani, quem & magistrum suum appellabat, & quotidie lectitabat. *Idem.*

b APELLETIANI. Epistola ad Pompeium. mentionem facit Apelletis. Vnde Apelletiani, Apud Martialem – *credat Iudæus Apella.* Apella, Ἀπελλῆς, Ἀπελλοῦς. Diximus ad Tertull. *Idem.*

c *Gladijs ac venenis subuertentes veritatem.* lib. N. F. subuertendæ veritatis. *Gentes baptizarentur.* lib. N. F. tingerentur. *Idem.*

d *Eumdem vnum filium Christum.* lib N. F. eumdem nouit Filium Christum. *Idem.*

e *Qui mortem moriendo vicerit, &c.* Errores Marcionis latè describuntur, qui à Tertulliano confutantur lib. de carne Christi cap. 5. vbi interfector veritatis Marcion appellatur, & scelestissimus hominum. Idem adhuc lib. de resurrectione carnis sub initium; sed & S. Ignatius ad Trallianos; B. Augustinus serm. 176. de tempore, & alij fanaticam illam Marcionis opinionem de carne Christi phantastica refutarunt. PRI.

f NAM PETRO PRIMVM.) Infrà dicet, Super vnum Domini voce fundatam Ecclesiam, RIG.

ſtatem iſtam dedit; vt id ſolueretur in cælis, quod ille ſoluiſſet in terris. Et poſt reſurrectionem quoque ad Apoſtolos loquitur dicens: Sicut miſit me pater, & ego mitto vos: Hoc cùm dixiſſet, inſpirauit, & ait illis: Accipite Spiritum-ſanctum: Si cuius remiſeritis peccata, remittentur illi: ſi cuius tenueritis, tenebuntur. Vnde intelligimus non niſi in Eccleſia præpoſitis, & in euangelica lege ac Dominica ordinatione fundatis licere baptizare, & remiſſam peccatorum dare; [a] foris autem nec ligari aliquid poſſe nec ſolui, vbi non ſit qui aut ligare poſſit aliquid, aut ſoluere. Nec hoc frater chariſſime ſine ſcripturæ diuinæ auctoritate proponimus, vt dicamus certa lege ac propria ordinatione diuinitus cuncta eſſe diſpoſita; nec poſſe quemquam contra epiſcopos & ſacerdotes vſurpare ſibi aliquid, quod non ſit ſui iuris & poteſtatis. Nam & Chore & Dathan, & Abyron, contra Moyſen & Aaron ſacerdotem ſacrificandi ſibi licentiam vſurpare conati ſunt; nec tamen quod illicitè auſi ſunt, impunè fecerunt. Et filij Aaron qui alienum ignem altari impoſuerunt, in conſpectu ſtatim Domini indignantis extincti ſunt. Quod ſupplicium manet eos, qui alienam aquam baptiſmo inferunt falſo, vt diuina cenſura vlciſcatur, & vindicet, id hæreticos contrà Eccleſiam gerere, quod non niſi ſoli liceat Eccleſiæ. [b] Quod autem dicunt quidam de eis qui in Samaria baptizati fuerant, aduenientibus Apoſtolis Petro & Ioanne, tantùm ſuper eos manum impoſitam eſſe, vt acciperent Spiritum ſanctum, rebaptizatos tamen non eſſe: locum frater chariſſime ad præſentem cauſam videmus omninò non pertinere. Illi enim qui in Samaria crediderant, fide vera crediderant; & intus in Eccleſia, quæ vna eſt, & cui ſoli gratiam baptiſmi dare, & peccata ſoluere permiſſum eſt, à Philippo diacono, quem iidem Apoſtoli miſerant, baptizati erant. Et idcircò quia legitimum & Eccleſiaſticum baptiſmum conſecuti fuerant, baptizari eos vltrà non oportebat: ſed tantummodò quod deerat, id à Petro & Ioanne factum eſt, vt oratione pro eis habita, & manu impoſita, inuocaretur & infunderetur ſuper eos Spiritus ſanctus. Quod nunc quoque apud nos geritur, vt qui in Eccleſiâ baptizantur, præpoſitis Eccleſiæ offerantur, & per noſtram orationem ac manus impoſitionem Spiritum ſanctum conſequantur, & [c] ſignaculo Dominico conſummentur. Non eſt ergo frater chariſſime quod hæreticis cedendum exiſtimemus, vt baptiſma quod non niſi vni, & ſoli Eccleſiæ datum ſit, prodendum putemus. Boni militis eſt, aduerſus rebelles & hoſtes imperatoris ſui caſtra defendere. Glorioſi ducis eſt commiſſa ſibi ſigna ſeruare. Scriptum eſt: Dominus Deus tuus Deus zelans eſt: qui ſpiritum Dei accepimus, zelum diuinæ fidei habere debemus. Quo zelo Phinees placuit, & Deum promeritus indignantis iram populo pereunte leniuit: quid adulteram & alienigenam & diuinæ vnitatis inimicam in acceptum referimus, qui non niſi vnum Chriſtum & vnam eius Eccleſiam nouimus? Eccleſia [d] paradiſi inſtar exprimens, arbores fructiferas intra muros ſuos intus includit, ex quibus quæ non facit fructum bonum, exciditur, & in ignem mittitur. Has arbores rigat quatuor fluminibus, id eſt, Euangelijs quatuor, quibus Baptiſmi gratiam ſalutaris cæleſti inundatione largitur. Numquid de Eccleſiæ fontibus rigare poteſt, qui intus in Eccleſia non eſt? Numquid paradiſi potus ſalubres & ſalutares impertire cuiquam poteſt; qui peruerſus & à ſemetipſo damnatus, & extra paradiſi fontes relegatus aruit, & æternæ ſitis ſiccitate defecit? Clamat Dominus, vt qui ſitit veniat & bibat de fluminibus aquæ viuæ quæ de eius ventre fluxerunt. Quò venturus eſt qui ſitit, vtrum ne ad hæreticos, vbi fons & fluuius aquæ vitalis omninò non eſt: [e] an ad Eccleſiam, quæ vna eſt, [f] & ſuper vnum qui & claues eius accepit,

a FORIS AVTEM NEC LIGARI ALIQVID POSSE NEC SOLVI.) Foris, hoc eſt, extra Eccleſiam, vbi non eſt qui aut ligare poſſit aliquid aut ſoluere. Etenim qui extra Eccleſiam ſunt, clauem non habent, clauis eſt verbum Dei, præcepta Chriſti, Spiritus ſanctus. quo ſpiritu, quibus præceptis, quo verbo data eſt poteſtas ligandi ſoluendique. Clauem non habent neque poteſtatem, qui vtuntur clauibus adulterinis, humano ſpiritu, non diuino: præceptis ſuis, non Chriſti. R s e.

b *Quod autem dicunt quidam.* [Fatetur etiam D. Auguſtinus cap. 19. lib 3. de bapt exemplum hoc ex actis Apoſtol. ad rem non pertinere: Nam vti rectè adnotauit Cyprianus, locus ille de illa manuum impoſitione intelligitur, quæ in confirmationis ſacramento fieri eſt ſolita, de qua latiùs epiſtola præced. PAM.

c SIGNACVLO DOMINICO CONSVMMENTVR.) Abſque hoc ſignaculo ſiue ſacramento Cornelius epiſcopus Romanus in epiſtola quadam ad Fabianum Antiochiæ epiſcopum ſcribit, minimè eſſe putandum Nouati clinici baptiſma perfectum aut conſummatum fuiſſe, nec Spiritum ſanctum interueniſſe. Hoc ſua lingua ſic narrat Euſebius Hiſt vi. cap 35. οὐ μὴν οὐδὲ τῶν λοιπῶν ἔτυχε, ὧν χρὴ μεταλαμβάνειν κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας κανόνα τοῦ σφραγισθῆναι ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου. τούτου δὲ μὴ τυχὼν, πῶς ἂν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἔτυχε. Ruffinus aliquid Cornelianis ſtili ſeruaſſe videtur: *Et quod iacens in lecto, pro neceßitate perfuſus ſit: nec reliqua in eo, quæ baptiſmum ſubſequi ſolent, ſolenniter adimpleta ſint, nec ſignaculo chriſmatis conſummatus ſit. vnde nec Spiritum ſanctum vnquam potuit promereri* R s e.

d PARADISI INSTAR EXPRIMENS.] Inſtar dicitur abſentis rei figura, ſimilitudo, ὁμοίωμα, ἐπείκασμα. quod rem abſentem ſic exprimis, vt res ipſa inſtare, hoc eſt in animo ſiue in oculis noſtris ſtare videatur. vnde & inſtaurare dicuntur, qui rem aliquam quæ interciderat, ſiue abolita fuerat, reſtituunt, renouant, repræſentant. Sic artifices redemptoribus alicuius operis ſolent proponere Inſtar, quod eſt, delineatio & facies quædam operis faciundi. Eccleſia exprimit inſtar paradiſi, hoc eſt, figuram & ſimilitudinem nobis exhibet paradiſi. Feſtus: *Inſtauratum ab inſtar dictum eſt, cùm aliquid ad priſtinam ſimilitudinem & comparationem reficitur.* Beatus Auguſtinus in Gram. *Inſtar, eſt ſimilitudo, & habet tres caſus tantùm, nominatiuum, accuſ. & voc.* Et tamen Iuſtar Inſtaris dixit in Catholicis Valerius Probus. Seruius ad illud Æneid. vi. de Marcello --- *quantum inſtar in ipſo eſt* Inſtar, inquit, ſimilitudo: & eſt nomen quod non recipit præpoſitionem. Ad inſtar enim non dicimus: quod Probus declarat. *Idem.*

e AN AD ECCLESIAM ET SVPER VNVM} Eccleſiam nominat, deinde Petrum. quemadmodum in Euangelio legimus, Dicite Diſcipulis & Petro. Mox Eccleſiæ tribuit omnem Sponſi & Domini ſui poteſtatem: In hac præſidemus, inquit, &c Ac demum de cunctis pariter epiſcopis, Nos cuſtodimus terminos vitalium fontium *Idem.*

f ET SVPER VNVM DOMINI VOCE FVNDATA EST.] Hoc ad vnitatem Eccleſiæ pertinet, quæ cùm

accepit, Domini voce fundata est? Hæc est vna quæ tenet & possidet omnem sponsi sui & Domini potestatem, in hac præsidemus, pro honore eius atque vnitate pugnamus, huius & gratiam pariter & gloriam fidei virtute defendimus. Nos de diuino permissu rigamus sitientem Dei populum, nos custodimus terminos vitalium fontium. Si possessionis ergo nostræ ius tenemus, si sacramentum vnitatis agnoscimus; cur præuaricatores veritatis, cur proditores vnitatis existimamur? Aqua Ecclesiæ fidelis & salutaris & sancta corrumpi & adulterari non potest; sicut & ipsa Ecclesia incorrupta & casta & pudica est. Si Ecclesiæ deuoti, & in Ecclesia constituti sunt hæretici, possunt & baptismo eius, & cæteris salutaribus bonis vti: si autem in Ecclesia non sunt, immò & contra Ecclesiam faciunt, quomodo baptizare baptismo Ecclesiæ possunt? Neque enim parua res hæreticis & modica conceditur, quando à nobis baptisma eorum in acceptum refertur: cùm inde incipiat omnis fidei origo, & ad spem vitæ æternæ salutaris ingressio, & purificandis ac viuificandis Dei seruis diuina dignatio. Nam si baptizari quis apud hæreticos potuit, vtique & remissam peccatorum consequi potuit. Si peccatorum remissam consecutus est, & sanctificatus est, & [a] templum Dei factus est, quæro cuius Dei? si creatoris, non potuit qui in eum non credidit: si Christi, nec huius fieri potest templum, qui negat Deum Christum: si Spiritus sancti, cum tres vnum sint, [b] quo modo Spiritus sanctus placatus esse ei potest, qui aut Patris, aut Filij inimicus est? Proinde [c] frustrà quidam qui ratione vincuntur, consuetudinem nobis opponunt; quasi consuetudo maior sit veritate, aut non id sit in spiritalibus sequendum, quod in melius fuerit à sancto Spiritu reuelatum. Ignosci enim potest simpliciter erranti, sicut de seipso dicit Apostolus Paulus: qui primò, inquit, fui blasphemus, & persecutor, & iniuriosus; sed misericordiam merui, quia ignorans feci. Post inspirationem verò & reuelationem factam, qui in eo quod errauerat, perseuerat prudens & sciens, sine venia ignorantiæ peccat: præsumptione enim atque obstinatione quadam nititur, cùm ratione superetur. Nec quisquam dicat quod accepimus ab Apostolis, hoc sequimur; quando Apostoli non nisi vnam Ecclesiam tradiderunt, & baptisma vnum, quod non nisi in eadem Ecclesia sit constitutum; & neminem inueniamus ab Apostolis, cùm apud hæreticos baptizatus esset, in eodem baptismo admissum esse, & communicasse, vt videantur Apostoli baptisma hæreticorum probasse: quod enim quidam, dicunt quasi ad hæreticorum suffragium pertineat, quod dixerit Apostolus Paulus: [d] Verumtamen omnimodò, siue per occasionem, siue per veritatem, Christus annuncietur: inuenimus hoc quoque ad eorum patrocinium, qui hæreticis suffragantur & plaudunt, nihil posse proficere. Neque enim de hæreticis, aut de eorum baptismo loquebatur in Epistola sua Paulus, vt aliquid quod ad hanc rem pertineat, posuisse ostendatur. Loquebatur de fratribus siue inordinatè, & contra Ecclesiasticam disciplinam ambulantibus, siue Euangelicam veritatem de Dei timore seruantibus. Et quosdam ex eis posuit verbum Domini constanter atque intrepidè locutos, quosdam verò in inuidia & dissensione versatos; quosdam seruasse circa se beneuolam charitatem, aliquos verò habuisse maleuolam dissensionem. Sed tamen patienter omnia se sustinere, dummodo siue in veritate, siue per occasionem [f] nomen Christi, quod Paulus prædicabat, ad plurimorum notitiam perueniret; & noua adhuc ac rudis sermonis seminatio loquentium prædicatione crebesceret. Porrò aliud est eos qui intus in Ecclesia sunt, de nomine Christi loqui: aliud est eos qui foris sunt, & contra Ecclesiam faciunt, in nomine Christi baptizare. quare qui hæreticis patrocinantur,

vna sit, cuius est episcopatus concordi numerositate diffusus in plures. vt iam omnes vbicumque sint Ecclesiæ, vna sint Ecclesia. & vnus Episcopus. R I G.

a SVPER VNVM QVI ET CLAVES EIVS ACCEPIT. Dixit Dominus Petro: *Dabo tibi claues regni cælorum.* Promisit, & dedit quod promiserat: sed non priùs dedit Petro, quàm cùm dedit & ceteris discipulis suis. Tunc videlicet, cùm de discipulis fecit Apostolos. Postquam surrexit à mortuis, intrauit ad congregatos, stetit inter eos medius, dixitque: *Sicut misit me Pater, ego mitto vos.* Et insufflans in eos, *Accipite*, inquit, *Spiritum sanctum: Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis.* Inde est quod Cyprianus lib. de Vnitate Ecclesiæ dixit: *Hoc erant vtique & ceteri Apostoli quod fuit Petrus, pari consortio præditi, & honoris & potestatis, sed exordium ab vnitate proficiscitur.* Exordium dicit, promissum. *Dabo tibi claues.* Claues autem intellige, verbum Dei: Euangelium Christi. Matth. X V I. 17. & X V I I I. 18 Iohannis X X. 21. *Idem.*

b *Templum Dei factus est.* Respondet Augustinus admittere se non fieri templum Dei qui apud hæreticos baptizatur; tamen pro baptizato habetur eorum, qui ab aitaritia non recesserit etiam si templum Dei non fiat, ita & hæreticum verè baptizati P A M.

c QVO MODO SPIRITVS SANCTVS PLACATVS ESSE EI POTEST, QVI AVT PATRIS, AVT FILII INIMICVS EST? His Cypriani verbis confirmantur ea quæ ad Tertullianum notauimus, Visum fuisse Cypriano, venientes ab hæresi ad Ecclesiam ideircò baptizandos, quia tunc hæreses ferè omnes alterutram de Trinitate personam oppugnabant, in qua cùm tres vnum sint, totum Christum, ac per hoc totam Ecclesiam terebant. adeoque extra Ecclesiam, immò contra Ecclesiam, consistentibus nullum erat sacramenti Christiani commercium neque consortium. R I G.

d FRVSTRA QVIDAM QVI RATIONE VINCVNTVR CONSVETVDINEM NOBIS OPPONVNT. Hoc planè verum est, inquit beatus Augustinus lib. I V. contra Don. quia ratio & veritas consuetudini præponenda, sed cùm consuetudini veritas suffragetur, nihil oportet firmiùs retineri. *Idem.*

e VERVMTAMEN OMNIMODO. Epist. ad Philip. cap. I. τί γάρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ Χριστὸς καταγγέλλεται. Obseruat Chrysostomus Paulum dixisse, καταγγέλλεται, *annunciatur*, forma narrandi quod fieret, non forma statuendi, quod fieri vellet, καταγγελλέσθω, *annuncietur*. Tertullianus lib. V. ad Marcionem, Pauli verba sic reddidit, *Nihil mea*, inquit, *siue causatione, siue veritate Christus annuncietur.* deinde explicat: *quia scilicet vnus annunciabatur, siue ex causatione, siue ex veritate fides. Ad fidem enim prædicationis retulit mentionem veritatis, non ad regulam ipsius. quia vna quidem erat regula, sed fides prædicantium quorumdam vera, id est simplex, quorumdam nimis docta.* Quod Septim. dicit, *doctam*, intelligo, cautam, versutam. Chrysost. ad mentem Cypriani addidit, εἰ καὶ νομοθετῶν ἔλεγεν, οὐδ' ἂν ταλαίπωρός εἰμι. R I G.

f NOMEN CHRISTI AD PLVRIMORVM NO-

patrocinantur, non id proferant, quod Paulus de fratribus posuit, sed ostendant si hæretico aliquid concedendum putauit, aut si perfidos & blasphemos remissionem peccatorum accipere extra Ecclesiam posse constituit. Si autem quid Apostoli de hæreticis senserint, consideremus, inueniemus eos in omnibus epistolis suis execrari & detestari hæreticorum sacrilegam prauitatem. Nam cùm dicant sermonem eorum vt cancer serpere; quomodo potest is sermo dare remissam peccatorum, qui vt cancer serpit ad aures audientium? Et cùm dicant nullam participationem esse iustitiæ & iniquitati, nullam communionem lumini & tenebris, quomodo possunt aut tenebræ illuminare, aut iniquitas iustificare? Et cùm dicant de Deo eos non esse, sed esse de antichristi spiritu; quomodo gerunt spiritalia & diuina tractant, qui sunt hostes Dei, & quorum pectora obsederit spiritus antichristi? Quare si [a] reiectis humanæ contentionis erroribus ad Euangelicam auctoritatem atque ad Apostolicam traditionem sincera & religiosa fide reuertamur, intelligemus nihil eis ad gratiam Ecclesiasticam & salutarem licere, qui spargentes atque impugnantes Ecclesiam Christi, à Christo ipso aduersarij, ab Apostolis eius antichristi nominantur. [b] Non est autem quòd aliquis ad circumueniendam Christianam veritatem, Christi nomen opponat, vt dicat: In nomine Iesu Christi vbicumque quomodocumque baptizati, gratiam baptismi sunt consecuti, quando ipse Christus loquatur & dicat: Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum; & iterùm præmoneat atque instruat, ne quis à pseudoprophetis, & pseudochristis in nomine suo facilè fallatur. Multi, inquit, venient in nomine meo dicentes: ego sum Christus, & multos fallent. & posteà addidit dicens: Vos autem cauete, ecce prædixi vobis omnia. Vnde apparet, [c] non ea statim suscipienda & assumenda quæ iactantur in nomine Christi, sed quæ geruntur in Christi veritate. Quod enim in Euangeliis & in Apostolorum Epistolis Iesu Christi nomen insinuatur ad remissionem peccatorum, non ita est quasi aut sine patre, aut contra patrem prodesse cuiquam solus filius possit; sed vt Iudæis qui iactitabant se patrem habere, ostenderetur quod nihil eis pater profuturus esset, nisi in filium crederent quem ille misisset. Nam qui Deum patrem creatorem sciebant, filium quoque Christum scire debebant; ne sibi blandirentur & plauderent de solo patre sine filij eius agnitione; qui & dicebat: Nemo venit ad patrem nisi per me. Duorum autem cognitionem esse quæ saluet, idem ipse manifestat, dicens: Hæc est vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Cum ergo ex ipsius Christi prædicatione & contestatione pater antè cognoscendus sit, qui misit: tunc deinde Christus, qui missus est: nec possit esse spes salutis, nisi duobus simul cognitis; quomodo non cognito, immò & blasphemato Deo patre, qui apud hæreticos Christi nomine baptizati dicuntur, peccatorum remissam consecuti iudicantur? Alia enim fuit Iudæorum sub Apostolis ratio, alia est gentilium conditio. Illi quia iam legis & Moysi antiquissimum baptisma fuerant adepti, in nomine quoque Iesu Christi erant baptizandi, secundùm quod in Actis Apostolorum Petrus ad eos loquitur & dicit: Pœnitemini, & baptizetur vnusquisque vestrûm in nomine Domini Iesu Christi in remissionem peccatorum, & accipietis donum Spiritus sancti. Vobis enim est promissio & filiis vestris, & omnibus deinceps quoscumque aduocauerit Dominus Deus noster. Iesu Christi mentionem facit Petrus, non quasi pater omitteretur, sed vt patri quoque filius adiungeretur. Denique vbi post resurrectionem, à Domino Apostoli ad gentes mittuntur; in nomine Patris & Filij, & Spiritus sancti baptizare gentiles iubentur. Quomodo ergo quidam dicunt foris extra Ecclesiam immò & contra Ecclesiam, modo in nomine Iesu Christi vbicumque & quomodocumque gentilem baptizatum remissionem peccatorum consequi posse; quando ipse Christus gentes baptizari iubeat in plena, & adunata Trinitate: Nisi si, qui Christum negat, negatur à Christo; qui patrem eius negat, quem ipse Christus confessus sit, non negatur: & qui in eum blasphemat, quem Christus Dominum & Deum suum dixerit, remuneratus à Christo remissionem peccatorum, & baptismi sanctificationem consequitur. Qua autem potestate consequi in baptismo remissionem peccatorum potest, negans Deum creatorem patrem Christi; quando ipsam potestatem qua baptizamur, & sanctificationem ab eodem patre Christus acceperit; quem maiorem dixerit, à quo clarificari petierit, cuius voluntatem vsque ad obsequium bibendi calicis, & subeundæ mortis impleuerit? Quid est igitur aliud quam participem hæreticis blasphemantibus fieri; defendere velle & asserere, quod remissam peccatorum accipere in Christi nomine possit, blasphemans grauiter & peccans in patrem

TIAM PERVENIRET] Ideòque in ea quam scripsit ad Romanos, gaudere se ait & gratias agere Deo, quòd annunciatur in vniuerso mundo, fidem Christianam Romæ esse receptam. RIG.

[a] REIECTIS HVMANAE CONTENTIONIS ERRORIBVS.) Infrà, hac ipsa Epist. opponet humanæ argumentationi, euangelicæ prædicationis veritatem. *Idem*

[b] *Non est autem quod aliquis, &c.* Multis deducit Cyprianus, non esse verum baptisma quod in solo Christi nomine confertur, eò quòd Christus baptizare iusserit in plena & adunata Trinitate. Immò & eorum confirmat sententiam, qui neque ab Apostolis act. 2. ita collatum baptismum volunt. PAM.

[c] NON QVAE IN CHRISTI NOMINE, SED QVAE IN CHRISTI VERITATE.) Ab Ecclesia quippe omnes hæreses exierunt, quæ vocabulo Christiano decipiunt. August. lib. v. de bap. contra Don cap. 25. RIG.

RATVM

in patrem & Dominum & Deum Christi? Quid deinde illud, quale est, vt qui filium Dei negat, neque patrem habeat; & qui negat patrem filium habere videatur, cum filius ipse contestetur & dicat: Nemo potest venire ad me, nisi fuerit illi datum à patre: vt manifestum sit, nullam remissionem peccatorum in baptismo accipi à filio posse, quam constet patrem non dedisse, maximè quando adhuc idem repetat & dicat: Omnis plantatio quam non plantauit pater meus cælestis, eradicabitur. quod si Christi discipuli discere à Christo nolunt, quantum venerationis & honoris paterno nomini debeatur, vel de exemplis terrenis ac sæcularibus discant, & sciant Christum non sine maxima exprobratione posuisse: Filij sæculi huius, prudentiores sunt filiis lucis in sæculo isto. Si cuius patri aliquis conuicium fecerit, si contumeliosus ac procax pudorem eius & honorem maledico ore lacerauerit, indignatur filius & irascitur, & læsi patris iniuriam quibus potest viribus vindicare conatur. Tu Christum putas impiis & sacrilegis, & in patrem suum blasphemis impunitatem dare, & eis in baptismo peccata dimittere, quos constet baptizatos, eadem adhuc in personam patris maledicta congerere, & incessabili blasphemantis linguæ scelere peccare? Hoc Christianus, hoc Dei seruus potest aut mente concipere, aut sermone proferre? Et vbi erunt legis præcepta diuinæ, quæ dicunt: Honora patrem & matrem, si vocabulum patris quod in homine honorari præcipitur, in Deo impunè violatur? Vbi erit quod ipse Christus in Euangelio ponit & dicit: Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur: Si is qui maledicentes parentibus carnalibus puniri & interfici mandat; in cælestem & spiritalem patrem maledicos, atque Ecclesiæ matris inimicos ipse viuificat? Execranda ac detestanda res à quibusdam prorsus asseritur, vt is qui blasphemantem in Spiritum sanctum [a] reum futurum peccati æterni comminatur, idem in patrem Deum blasphemos salutari baptismo sanctificare dignetur. Et nunc qui talibus ad Ecclesiam venientibus sine baptismo communicandum existimant, non putant se alienis immò æternis peccatis communicare, admittentes sine baptismo eos, qui non nisi in baptismo possint blasphemiarum suarum peccata deponere. Quàm vanum est porrò & peruersum, vt cùm ipsi hæretici repudiato & relicto vel errore, vel scelere in quo priùs fuerant, agnoscant Ecclesiæ veritatem, nos veritatis eiusdem iura & sacramentum mutilemus, & venientibus ac pœnitentibus dicamus eos remissionem peccatorum consecutos esse, quando illi se peccasse, & propter hoc ad Ecclesiæ indulgentiam venire fateantur? quare Ecclesiæ Catholicæ fidem ac veritatem frater charissime & tenere debemus firmiter & docere, & per omnia Euangelica & Apostolica præcepta rationem diuinæ dispensationis, atque vnitatis ostendere. Numquid potest vis baptismi esse maior, aut potior, quàm passio? vt quis coram hominibus Christum confiteatur, & [b] sanguine suo baptizetur? Et tamen neque hoc baptisma hæreticis prodest, quamuis Christum confessi, & extra Ecclesiam fuerint occisi, nisi si hæreticorum patroni & aduocati hæreticos in falsa confessione Christi interfectos, martyres prædicant, & contra Apostoli contestationem, qui nihil eos quamuis exustos & occisos dicit posse proficere, gloriam eis & coronam passionis assignant. quod si hæretico nec baptisma publicæ confessionis & sanguinis proficere ad salutem potest, quia salus extra Ecclesiam non est: quantò magis ei nihil proderit, si [c] in latebra & in latronum spelunca adulteræ contagione aquæ tinctus, non tantùm peccata antiqua non exposuerit, sed adhuc potiùs noua & maiora cumulauerit? quare baptisma nobis & hæreticis commune esse non potest, cum quibus nec Pater Deus, nec Filius Christus, nec Spiritus sanctus, nec fides, nec Ecclesia ipsa communis est: & ideò baptizari eos oportet qui de hæresi ad Ecclesiam veniunt; vt qui legitimo & vero, atque vnico sanctæ Ecclesiæ baptismo ad regnum Dei regeneratione diuina præparantur, sacramento vtroque nascantur, quia scriptum est: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest intrare in regnum Dei. quo in loco quidam quasi euacuare possint humana argumentatione, prædicationis Euangelicæ veritatem, catechumenos nobis opponunt, si quis antequam in Ecclesia baptizetur, in confessione nominis apprehensus fuerit & occisus, an spem salutis & præmium confessionis amittat, eò quòd ex aqua priùs non sit renatus. Sciant igitur huiusmodi homines suffragatores & fautores hæreticorum, cathecumenos illos primò integram fidem & Ecclesiæ vnitatem tenere, & ad debellandum diabolum de diuinis castris cum plena & sincera Dei Patris, & Christi, & Spiritus sancti cognitione procedere; deinde nec priuari baptismi sacramento, vtpote qui baptizentur [d] gloriosissimo & maximo sanguinis baptismo, de quo & Dominus dicebat habere se aliud baptisma baptizari. Sanguine autem suo baptizatos, & passione sanctificatos consummari, & diuinæ pollicitationis

[a] REVM PECCATI AETERNI.) Quod Ecclesia non dimittet, neque in hoc neque in futuro seculo. nec pœnitentiam in morte. RIG.

[b] *Sanguine suo baptizetur.* Hæc omnia de baptismo sanguinis eodem sensu tractat Tertullianus lib. de baptismo adu. Quintillam cap. 16. & Cyrillus Alexandr. lib. 1. in Leuit. cum Gregorio Nazianz. Orat. 39. & B. Bernardo epist. 77. PAL.

[c] IN LATEBRA ET IN LATRONVM SPELVNCA) Ecclesias omnes quæ sunt extra Ecclesiæ catholicæ vnitatem, latebras appellat & speluncas, quales sunt latronum factiones. RIG.

[d] GLORIOSISSIMO ET MAXIMO SANGVINIS BAPTISMO.) Sanguinis scilicet fidei Christianæ martyrio fusi. de quo apud Tertul. Tota paradisi clauis sanguis tuus est. *Idem.*

pollicitationis gratiam consequi; declarat in Euangelio idem Dominus, quando * ad latronem in ipsa passione credentem & confitentem loquitur, & quòd secum futurus sit in paradiso pollicetur. Quapropter qui fidei & veritati præsumus, eos qui ad fidem & veritatem veniunt, & agentes pœnitentiam remitti sibi peccata deposcunt, decipere non debemus & fallere; sed correctos à nobis ac reformatos ad regnum cælorum disciplinis cælestibus erudire. Sed dicit aliquis: [b] Quid ergo fiet de his qui in præteritum de hæresi ad Ecclesiam venientes, sine baptismo admissi sunt? Potens est Dominus misericordia sua indulgentiam dare, & eos qui [c] ad Ecclesiam simpliciter admissi, in Ecclesia dormierunt, ab Ecclesiæ suæ muneribus non separare. Non tamen quia aliquando erratum est, ideò semper errandum est; cum magis sapientibus & Deum timentibus congruat, patefactæ, & perspectæ veritati libenter atque incunctanter obsequi, quàm pertinaciter atque obstinatè contra fratres & consacerdotes pro hæreticis reluctari. Nec quisquam existimet hæreticos, [d] eò quòd illis BAPTISMA opponitur, quasi secundi baptismi vocabulo scandalizatos, vt ad Ecclesiam veniant retardari: immò verò hoc ipso magis ad necessitatem veniendi testimonio ostensæ sibi & probatæ veritatis adiguntur. Nam si viderint iudicio ac sententia nostra id decerni & statui, vt baptisma iustum & legitimum computetur, quo illic baptizantur; [e] putabunt se Ecclesiam quoque & cætera Ecclesiæ munera iustè & legitimè possidere; nec erit causa veniendi ad nos, quando habentes baptisma, habere videantur & cætera. Porrò autem cum cognoscunt baptisma nullum foris esse, nec remissam peccatorum extra Ecclesiam dari posse, auidiùs ad nos & promptiùs properant, & munera ac dona Ecclesiæ matris implorant; certi peruenire se omninò non posse ad veram diuinæ gratiæ pollicitationem, nisi priùs venerint ad Ecclesiæ vnitatem. Nec recusabunt baptizari apud nos hæretici legitimo & vero Ecclesiæ baptismo, quando ex nobis didicerint, baptizatos quoque à Paulo eos qui iam baptismo Ioannis baptizati fuissent; sicut legimus in Actibus Apostolorum. Et nunc apud quosdam de nostris, hæreticorum baptisma occupatum asseritur, & inuidia quadam quasi rebaptizandi, baptizare post hostes Dei nefas ducitur; cùm baptizatos inueniamus quos Ioannes baptizauerat: ille Ioannes maior inter Prophetas habitus, ille diuina gratia adhuc in vtero matris impletus, ille Heliæ spiritu & virtute subnixus, qui non aduersarius Domini, sed præcursor ac prædicator fuit, qui Dominum non tantùm verbis prænunciauit, sed & oculis ostendit; qui ipsum Christum, per quem baptizentur cæteri, baptizauit. Quòd si iccircò hæreticus ius baptismi obtinere potuit, quia prior baptizauit, non possidentis erit iam baptisma, [f] sed occupantis; & cum separari à se & diuidi omninò non possint baptisma & Ecclesia; qui occupare baptisma prior potuit, & Ecclesiam pariter occupauit: & incipis tu illi hæreticus videri, qui præuentus posterior esse cœpisti; qui cedendo ac manus dando, ius quod acceperas reliquisti. Quàm periculosum sit autem in diuinis rebus vt quis cedat iure suo & potestate; scriptura sancta declarat, cum in Genesi, Esaü [g] primatus suos inde perdiderit, nec recipere id postmodum potuerit quod semel cessit. Hæc tibi breuiter pro nostra mediocritate rescripsimus frater charissime, nemini

a AD LATRONEM IN IPSA PASSIONE CREDENTEM.] In latronis istius passione duplex tempus consideratur, adeóque duplex homo, duplex sanguis. Sanguis scilicet ante fidem fusus, sanguis fuit latronis: post fidem, sanguis Christiani. Sanguis latronis, pœna criminis fuit: at sanguis jam Christiani, in ipso fidei Christianæ testimonio fusus, quo testimonio Christum latro verè Dei filium esse professus est, sanguis fuit Confessoris. Hunc sanguinem Christus applicuit suo, déque latrone fecit sibi consanguineum & coheredem, ac de jam coheredis sui sanguine, baptisma. Hoc certè argumento pugnari aduersus Cyprianum potest. Etenim baptisma datum quidem in hæresi, sed Christiano tamen ritu, quamdiù extra ecclesiam perstat in hæresi, vanum & nihili esse rectè dicimus; post expositam verò abjectámque hæresim, ad Ecclesiam veniens, jam Christiano ritus baptisma sanctificatur, & fit veræ fidei sacramentum. *Idem.*

b QVID ERGO FIET DE HIS QVI IN PRÆTERITVM DE HÆRESI AD ECCLESIAM VENIENTES SINE BAPTISMO ADMISSI SVNT.] Augustinus libro II. contra Don. *Hic certè quod fieri soleret, etsi non fieri vellet, satis Cyprianus ostendit. Et eo ipso quod concilium Agrippini commemorat, aperte indicat fuisse aliam consuetudinem Ecclesiæ.* Hoc argumentum tractatur etiam Epistola Firmiliani. *Idem.*

c AD ECCLESIAM SIMPLICITER ADMISSI.] Hoc est, per errorem, ex sententia Cypriani. Sed Augustinus, *Ista nobis simplicitas*, inquit, *sufficit, cui testimonium perhibet ipse Cyprianus, tantum bonum intelligens esse vnitatem corporis Christi, vt in eam simpliciter admissos, etiam illos quos esse sine baptismo arbitrabatur, de diuina misericordia mereri indulgentiam, & ab ecclesia muneribus non separari, pia cogitatione præsumeret.* Et paulò pòst: *Hæc simplicitas, magis quàm duplicitas, ecclesiæ placuit vniuersæ toto terrarum orbe diffusæ. Idem.*

d EO QVOD ILLIS BAPTISMA OPPONITVR.] Sic habent libri veteres. Absolutè hîc ponitur vocabulum, *baptismata*, plurali numero, quem non admittit catholica baptismi vnitas & simplicitas. Itaque Cypriani sectatoribus pœnitentes hæreticos baptizantibus, opponebatur illa vox, *Baptismata.* quod jam in hæresi atque ab hæreticis baptizatos, rebaptizarent, ac per hoc vni homini conferrent baptismata, hoc est, duplex baptisma. Cyprianus contrà prætendit, ab hæresi venientes baptizari quidem, minimè autem rebaptizari, quia scilicet datum in hæresi baptisma, vanum & pro nihilo censeatur. *Idem.*

e PVTABVNT SE ECCLESIAM QVOQVE IVSTE ET LEGITIME POSSIDERE.) Mirum esse ait Augustinus quo modo dicat Cyprianus separari & diuidi omninò non posse baptismum & ecclesiam. Si enim baptisma in baptizato inseparabiliter manet, quo modo baptizatus separari ab ecclesia potest, & baptismus non potest? Idem. Potest hæreticus & catholicus baptisma vnum habere, & vnam Ecclesiam non habere, sicut possunt in catholica innocens & homicida vnum habere baptisma, & vnum spiritum non habere, quia sicut vnum est baptisma, sic vnus est spiritus & vna Ecclesia. ita fit vt in hoc quoque agnoscendum sit quod habet, hoc ei dandum quod non habet, &c. cap. 1. lib. IV. contra Donatist. *Idem.*

f SED OCCVPANTIS.) Vt sunt agrorum conditione, occupatorij, pro indiuiso, & indefensi. Augustinus, *Non præoccupat baptismum hæreticus, cùm eum ab Ecclesia sumpserit. Nec potuit amittere cùm recederet, quem jam non habere ecclesiam dicimus, & tamen habere baptismum concedimus.* Attamen Tertullianus alicubi dixit, amittere baptisma, & perdere pœnitentiam. *Idem.*

g PRIMATVS SVOS INDE PERDIDERIT.) Subtiliter Augustinus: *Nec primatum quisquam sibi derogat, & hæretico tribuit, quia cùm dicis factum abstulisse, quod non legitimè haberet, sed legitimum haberet.* Idem subjungit: *Pro-*

mini præscribentes aut præiudicantes, quò minùs vnusquisque Episcoporum quod putat faciat, [a] habens arbitrij sui liberam potestatem. Nos quantum in nobis est, propter hæreticos cum collegis & coëpiscopis nostris non contendimus, cum quibus diuinam concordiam & Dominicam pacem tenemus; maximè cum & Apostolus dicat: [b] Si quis autem putatur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei. Seruatur à nobis patienter [c] & firmiter charitas animi, collegij honor, vinculum fidei, & concordia sacerdotij. Propter hoc etiam libellum de bono patientiæ, quantum valuit nostra mediocritas permittente Domino & inspirante conscripsimus, quem ad te pro mutua dilectione transmisimus. Opto te frater charissime semper benè valere.

AD

matus autem non est, nisi in sancta conuersatione, & vita bona. Idem.

a HABENS ARBITRII SVI LIBERAM POTESTATEM.) Atque hinc etiam Augustinus adserit sibi contradicendi Cypriano libertatem. *Etiam nobis*, inquit, *quibuscumque locum dedit pacificè secum ista tractandi.* Et quam verè Christiana sunt quæ apponit! *Præsens est enim*, inquit, *non solùm per litteras suas, sed etiam per ipsam qua in illo maximè viguit, & mori numquam potuit caritatem.* Mox, etiam orationibus Cypriani adjuuari exoptat. *Idem.*

b SI QVIS AVTEM PVTATVR.) Hieronymus ad Lucif. *Si quis autem putauerit se contentiosum esse. Idem.*

c ET FIRMITER.) Hier. & leniter. *Idem.*

AD POMPEIVM CONTRA EPISTOLAM STEPHANI.

[a] CYPRIANVS [b] POMPEIO FRATRI SALVTEM.

LXXIV.

QVamquam plenè ea quæ de hæreticis dicenda sunt complexi sumus in epistolis, quarum ad te exempla transmisimus, frater charissime; tamen quia desiderasti in notitiam tuam perferri, quæ mihi ad litteras nostras Stephanus frater noster rescripserit, misi tibi rescripti eius exemplum: quo lecto magis ac magis eius errorem denotabis, qui hæreticorum causam contra Christianos, & contra Ecclesiam Dei asserere conatur. Nam inter cætera vel superba, vel ad rem non pertinentia, vel sibi ipsi contraria, [c] quæ imperitè atque improuidè scripsit, etiam illud adiunxit, vt diceret: (*Si quis ergo à quacumque hæresi venerit ad nos*, [d] *nihil innouetur nisi quod traditum est, vt manus illi imponatur in pœnitentiam;* [e] *cum ipsi hæretici propriè* [f] *alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantùm.*) A quacumque hæresi venientem baptizari in Ecclesia vetuit, id est, omnium hæreticorum baptismata iusta esse & legitima iudicauit. Et cùm singulæ hæreses singula baptismata & diuersa peccata habeant, hic cum omnium baptismo communicans, vniuersorum delicta in sinum suum coaceruata congessit. Et præcepit nihil aliud innouari nisi quod traditum est; quasi is innouet qui vnitatem tenens, vnum baptisma vni Ecclesiæ vindicat; & non ille vtique qui vnitatis oblitus mendacia & contagia profanæ tinctionis vsurpat. (*Nihil innouetur*, inquit, *nisi quod traditum est.* [g] Vnde est ista traditio? vtrumne de Dominica & Euangelica auctoritate descendens, an de Apostolorum mandatis atque epistolis veniens? Ea enim facienda esse quæ scripta sunt, Deus testatur, & proponit ad Iesum Naue dicens: Non recedet liber legis huius ex ore tuo, sed meditaberis in eo die ac nocte, vt obserues facere omnia quæ scripta sunt in eo. Item Dominus Apostolos suos mittens, mandat baptizari gentes & doceri, vt obseruent omnia quæcumque ille præcepit. Si ergo aut in Euangelio præcipitur, aut in Apostolorum Epistolis, aut Actibus continetur, vt à quacumque hæresi venientes non baptizentur, sed tantùm manus illis imponatur in pœnitentiam,

a CYPRIANVS POMPEIO FRATRI.) Huius Epistolæ mentionem fecit Facundus Hermianensis, in hæc verba: Nemo sapiens Ecclesiam credit hæreticam, quia doctrinam beati Cypriani Carthaginiensis Episcopi & martyris laudat, cùm ille non solùm priuatim, vt ei visum est, verumetiam congregato concilio definierit, vt omnis hæreticus ad Ecclesiam rediens baptizetur, & propter hoc culpatus ab Stephano antistite Romano restiterit, suámque sententiam scribens ad Pompeium quanta potuit humana argumentatione defenderit, injuriosè tractans eumdem B. Stephanum, à quo fuerat jure culpatus, &c. lib. x. R I O.

b POMPEIO.) Episcopo Sabratensi. *Idem.*

c IMPERITE ATQVE IMPROVIDE SCRIPSIT.) Hæc in Stephanum irritatus effudit, inquit Augustinus, & quamuis commotior, sed tamen fraternè indignaretur; vicit tamen pax Christi in cordibus eorum, vt in disceptatione tali, nullum inter eos malum schismatis oriretur. *Idem.*

d NIHIL INNOVETVR NISI QVOD TRADITVM EST. Traditionibus aliquid in religione nouari solet. Traditiones autem longi temporis obseruatio & consuetudo corroborat. Qua de re vulgatissimus est Tertulliani lib. de Corona locus. *Idem.*

NIHIL INNOVETVR.) Nihil noui fiat circa baptismum. Nouo baptismo non suscipiantur, nisi vt manus illis imponatur in pœnitentiam. hoc enim est quod traditum esse videtur, ac deesse quidem apud Vincentium Lirinensem. *Idem.*

e CVM IPSI HÆRETICI PROPRIE.) Hoc est cùm ipsi qui propriè ob propriam aliquam hæresin dicuntur hæretici; Ob causas scilicet alias quàm ob sectam rebaptizantium. Ipsi, inquit, ex aliis causis hæretici non baptizant venientes ad se ex alia quauis hæresi. *Idem.*

f ALTERVTRVM AD SE VENIENTES.) Rectissima est hæc scriptura. Hoc est, neque venientem à Marcione baptizat Montanus, neque venientem à Montano baptizat Marcion. Non rebaptizant alterutrum ad se venientes. In Veronensi legitur, *Cùm ipsi hæretici propriè alterutrum ad se venientes non baptizentur, communicent tantùm Idem.*

g VNDE EST ISTA TRADITIO?) Augustinus lib. v. contra Don. cap. 23. Apostoli autem nihil quidem exinde præceperunt, sed consuetudo illa quæ opponebatur Cypriano ab eorum traditione exordium sumsisse credenda est: sicut sunt multa quæ vniuersa tenet Ecclesia, & ob hoc ab Apostolis præcepta benè creduntur, quamquam scripta non reperiantur. Apertissimè dicit Augustinus Apostolos nihil de baptizandis aut non baptizandis iis qui ab hæresi veniunt, tradidisse: nondum enim proruperant hæretici, vt mox apponet Cyprianus, & consentiet Firmilianus, epist. seq. *Idem.*

pœnitentiam, obseruetur diuina hæc & sancta traditio. Si verò vbique hæretici nihil aliud quàm aduersarij & antichristi nominantur: si vitandi, & peruersi, & à semetipsis damnati pronunciantur: quale est vt videantur damnandi à nobis non esse, quos constat Apostolica contestatione à semetipsis damnatos esse? Vt nemo infamare Apostolos debeat, quasi illi hæreticorum baptismata probauerint; aut eis sine Ecclesiæ baptismo communicauerint, quando talia de hæreticis Apostoli scripserint: & hoc, cùm nondum hæreticæ pestes acriores protupissent, [a] necdum quoque Marcion de Ponto emersisset, [b] cuius magister Cerdon sub Hygino tunc Episcopo, qui in vrbe nonus fuit, Romam venit; quem Marcion secutus additis ad crimen augmentis, impudentiùs cæteris & abruptiùs in Deum patrem creatorem blasphemare instituit, & hæreticum furorem sacrilegis armis contra Ecclesiam rebellantem, sceleratiùs & grauiùs armauit. Quòd si hæreses constat postmodum plures ac peiores extitisse; & si retrò nusquam omninò præceptum est, neque conscriptum, vt hæretico tantùm manus in pœnitentiam imponatur, & sic ei communicetur; & si baptisma non nisi vnum est, quod apud nos est, & intus est, & soli Ecclesiæ de diuina dignatione concessum est: quæ ista obstinatio est, quæve præsumptio, humanam traditionem diuinæ dispositioni anteponere, nec animaduertere, indignari & irasci Deum, quotiens diuina præcepta soluit & præterit humana traditio? Sicut per Esaiam prophetam clamat & dicit: Populus iste labiis honorificat me, cor verò eorum longè separatum est à me. Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes. Item Dominus in Euangelio, increpans similiter & obiurgans ponit & dicit. Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. Cuius præcepti memor beatus Apostolus Paulus, commonet ipse quoque & instruit, dicens: Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Iesu Christi & doctrinæ eius, [c] stupore elatus est, nihil sciens; [d] discedendum ab huiusmodi. Præclara sanè & legitima traditio Stephano fratre nostro docente proponitur, quæ auctoritatem nobis idoneam præbeat. Nam in eodem loco epistolæ suæ addidit & adiecit: (*cum ipsi hæretici propriè alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantùm.*) Ad hoc enim malorum deuoluta est Ecclesia Dei & sponsa Christi, vt hæreticorum exempla sectetur, vt ad celebranda sacramenta cælestia disciplinam lux de tenebris mutuetur, & id faciant Christiani, quod antichristi faciunt. Quæ verò est animi cæcitas, quæ prauitas, fidei vnitatem de Deo patre & de Iesu Christi Domini & Dei nostri traditione venientem nolle cognoscere? Nam si idcircò apud hæreticos Ecclesia non est, quia vna est, & diuidi non potest: si ideò illic Spiritus sanctus non est, quia vnus est, & esse [e] apud profanos & extraneos non potest: vtique & baptisma quod in eadem vnitate consistit, esse apud hæreticos non potest, quia separari neque ab Ecclesia, neque à Spiritu sancto potest. Aut si effectum baptismi maiestati nominis tribuunt, vt qui in nomine Iesu Christi vbicumque & quomodocumque baptizantur, innouati & sanctificati iudicentur; cur non in eiusdem Christi nomine illic & manus baptizato imponitur ad accipiendum Spiritum sanctum? cur eadem eiusdem maiestas nominis non præualet in manus impositione, quam valuisse contendunt in baptismi sanctificatione? Nam si potest quis extra Ecclesiam natus templum Dei fieri, cur non possit super templum & Spiritus sanctus infundi? Qui enim [f] peccatis in baptismo expositis sanctificatus est, & in nouum hominem spiritaliter reformatus, ad accipiendum Spiritum sanctum

a NECDVM QVOQVE DE PONTO MARCION EMERSISSET.] In exemplari Pompesiano: *necdum quoque Marcion Ponticus, cuius magister Cerdon.* RIG.

b CVIVS MAGISTER CERDON SVB HYGINO TVNC EPISCOPO.] In Corbeiensi: *cuius magister Cerdon sub Hygino episcopo, qui in vrbe nonus fuit.* Hæc de Cerdone & Marcione Cyprianus ab Irenæo sumpsisse videtur. Sic enim ille lib. I. cap. 28. *Cerdon autem quidam ab iis qui sunt erga Simonem occasionem accipiens cùm venisset Romam sub hoc Hygino, qui nonum locum Episcopatus per successionem ab Apostolis habuit.* Versus in Marcionem Pseudo Tertulliani, libro III *sub finem*,

Constabat pietate vigens Ecclesia Roma
Composita à Petro, cuius successor & ipse
Iámque loco nono cathedram suscepit Hyginus.

Epiphanius, Hæresi Cerdonianorum: οὗτος ὁ Κέρδων ἐν χρόνοις Ὑγίνου γέγονεν ἐπισκόπου τοῦ ἐνάτου κλῆρον ἄγοντος ἀπὸ τῆς τῶν περὶ Ἰάκωβον καὶ Πέτρου καὶ Παύλου ἀποστόλων διαδοχῆς. Hæc testimonia satis adserunt locum Hygino in Romana sede nonum. Nam quis crederet summos viros, Irenæum & Cyprianum, tam proximos Apostolicis temporibus, hujusce rei fuisse incertos? Et tamen valde dubiam faciunt ea quæ tradidit Hieronymus in Catalogo Scriptor. Eccles. vbi de Clemente: Plerique Latinorum, inquit, secundum post Petrum Apostolum putant fuisse Clementem. Ipse Hieronymus ibidem locum adsignat Clementi quartum: Irenæus libro item supradicto, tertium. Vtrumlibet sequamur, non seruabitur locus Hygino nonus. Immò nec sibimetipsi constat Irenæus. Etenim qui lib. I. cap. 28. nonum Hygino dederat per successionem ab Apostolis, idem lib. III. cap. 3. tribuit octauum. Hæc itaque sunt ambigua, & incerta valde: nisi hoc etiam dispiciamus, an series Episcoporum Vrbis Romæ ita ducenda sit computantibus, vt eximantur Apostoli de numero Episcoporum. Hoc sibi velle videtur Irenæus lib. III vbi secundum à Lino facit Anacletum, & tertium Clementem, & sic octauo loco siue κλήρῳ censet Hyginum. Epiphanius autem ambobus Apostolis Petro & Paulo in Romanorum episcoporum serie principem locum adsignat Πέτρος καὶ Παῦλος οἱ ἀπόστολοι, inquit, αὐτοὶ καὶ ἐπίσκοποι. deinceps, secundo loco ponit etiam ambo simul Linum & Cletum: tertio Clementem: nono Hyginum. Sed hujusce catalogi fides vacillat. interponit enim, quarto & octauo loco, duos Euaristos & in ipsa disquisitione formulis vtitur addubitationem facientibus. ὡς μὲν δοκῶ ἴσμεν: & διανοοῦμαι γὰρ οὐχ ὁρίζομαι. Denique Optatus Mileuitanus lib II. Sedisse ait priorem Petrum: deinde Linum: ac deinceps octauo loco ponit Hyginum. *Idem.*

c STVPORE ELATVS EST.] I. ad Timoth. cap. 6. num. 4. τετύφωται. Eadem verba citauit Epist. XI. In cod. Th. legitur, *stupore inflatus est.* Stuporem dicit, superbiam, arrogantiam. Tertul. Stuporatam gloriam, Stupores Atticos, & Stuporem mulierum, quod adsectant mulieres, vt spectantium oculos ad se rapiant, ita vt admirando stupescant. *Idem.*

d DISCEDENDVM AB HVIVSMODI.] In Veronensi: *Discede. Idem.*

e APVD PROFANOS ET EXTRANEOS.] In Veronensi, *extraneos. Idem.*

f PECCATIS IN BAPTISM. EXPOSITIS.] Etenim aquam adituri sub antistitis manu contestantur se renuntiare diabolo & pompæ seculari. *Idem.*

ctum [a] idoneus factus non est? quando Apostolus dicat: Quotquot in Christo baptizati estis, [b] Christum induistis. Qui potest apud hæreticos baptizatus Christum induere; multò magis potest Spiritum sanctum, quem Christus misit, accipere. Cæterùm maior erit mittente qui missus est, vt incipiat foris baptizatus Christum quidem induisse, sed Spiritum sanctum non potuisse percipere; quasi possit aut sine spiritu Christus indui, aut à Christo spiritus separari: Illud quoque ineptum, vt cùm natiuitas secunda spiritalis sit, qua [c] in Christo per lauacrum regenerationis nascimur, dicant quod possit quis apud hæreticos spiritaliter nasci, vbi Spiritum negant esse. Peccata enim purgare, & hominem sanctificare aqua sola non potest, nisi habeat & Spiritum sanctum. Quare aut & Spiritum necesse est concedant esse illic, vbi baptisma esse dicunt: aut nec baptisma est, vbi Spiritus non est; quia baptisma esse sine Spiritu non potest. Quale est autem asserere, & contendere, quòd esse possint filij Dei, qui non sint in Ecclesia nati? Baptisma enim esse in quo homo vetus moritur, & nouus nascitur, manifestat & probat beatus Apostolus dicens: Saluauit nos per lauacrum regenerationis. Si autem in lauacro, id est, in baptismo est regeneratio, quo modo generare filios Deo hæresis per Christum potest, quæ Christi sponsa non est? Ecclesiæ est enim sola, quæ Christo coniuncta & adunata spiritaliter filios generat, eodem Apostolo rursus dicente: Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea vt eam sanctificaret, purgans eam lauacro aquæ. Si igitur hæc est dilecta & sponsa quæ sola à Christo sanctificatur; & lauacro eius sola purgatur; manifestum est hæresim (quæ cùm sponsa Christi non sit, nec purgari, nec sanctificari lauacro eius possit) filios Deo generare non posse. Porrò autem non per manus impositionem quis nascitur quando accipit Spiritum sanctum, sed in baptismo; vt Spiritum iam natus accipiat, sicut in primo homine Adam factum est. Antè enim Deus eum plasmauit, & tunc insufflauit in faciem eius flatum vitæ. Nec enim potest accipi Spiritus, nisi priùs fuerit qui accipiat. Cùm autem natiuitas Christianorum in baptismo sit, baptismi autem generatio, & sanctificatio apud solam sponsam Christi sit, quæ parere spiritaliter, & generare filios Deo possit; vbi, & ex qua, & cui natus est, qui filius Ecclesiæ non est, vt habere quis possit Deum patrem, ante Ecclesiam matrem? Cùm verò nulla omninò hæresis, sed neque aliquod schisma habere salutaris baptismi sanctificationem foris possit; cur in tantum Stephani fratris nostri obstinatio dura prorupit vt etiam de Marcionis baptismo, item Valentini & Apelletis, & cæterorum blasphemantium in Deum patrem contendat filios Deo nasci? & illic in nomine Iesu Christi dicat remissionem peccatorum dari, vbi blasphematur in Patrem, & in Dominum Deum Christum? Quo in loco considerandum est frater charissime, pro fide & religione sacerdotalis loci quo fungimur, an constare sacerdotis Dei ratio in die iudicij possit, asserentis & probantis, & in acceptum referentis blasphemantium baptismata; cùm Dominus comminetur & dicat: Et nunc præceptum hoc ad vos est ô sacerdotes, si non audieritis, & si non posueritis in corde vestro, vt detis honorem nomini meo, dicit Dominus omnipotens, immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionem vestram. Dat honorem Deo, qui Marcionis baptismo communicat? Dat honorem Deo, qui apud eos qui [d] in Deum blasphemant remissionem peccatorum dari iudicat? Dat honorem Deo, qui foris de adultera & fornicaria nasci Deo filios asseuerat? Dat honorem Deo, qui vnitatem, & veritatem de diuina lege venientem non tenens, hæreses contra Ecclesiam vindicat? Dat honorem Deo, qui hæreticorum amicus, & inimicus Christianorum, sacerdotes Dei veritatem Christi, & Ecclesiæ [e] vnitatem tuentes abstinendos putat? Si sic honor Deo datur, si sic à cultoribus & sacerdotibus eius timor Dei & disciplina seruatur: abiiciamus arma, manus demus in captiuitatem, tradamus diabolo ordinationem Euangelij, dispositionem Christi, maiestatem Dei; diuinæ militiæ sacramenta soluantur, [e] sacrorum cælestium signa prodantur: succumbat & cadat Ecclesia hæreticis, lux tenebris, fides perfidiæ, spes desperationi, ratio errori, immortalitas morti, charitas odio, veritas mendacio, Christus antichristo: Meritò & sic in dies singulos schismata & hæreses surgunt, crebriùs atque liberiùs excrescunt, & [f] serpentinis criminibus pullulantes, aduersus Ecclesiam Dei maioribus viribus, venenorum suorum virus exprimunt; dum illis aduocatione quorumdam, & auctoritas præstatur, & firmitas; dum baptisma eorum defenditur, dum fides, dum veritas proditur, dum id quod contra Ecclesiam foris geritur, intus in ipsa Ecclesia

a IDONEVS FACTVS NON EST?] In Veronensi, absque interrogationis accentu, idoneus factus est. RIG.

b CHRISTVM INDVISTIS.] August. lib. v. contra Don. cap. 21. *Induunt homines Christum vsque ad sacramenti perceptionem, aliquando & vsque ad vitæ sanctificationem. Atque illud primum & bonis & malis potest esse commune: hoc autem alterum, proprium est bonorum & piorum.* Idem.

c *In Christo per lauacrum regenerationis nascimur.* Inutile non est illud lauacrum, vt nugabatur Quintilla Montani insana sectatrix; sed eius beneficio Deo grati & vitæ æternæ participes efficimur, *In vitam æternam liberamur*; inquit Tertullianus, lib. de bapt. cap. 1. qui & ibi vocat fœlix sacramentum. Vbi obseruabis stupiditatem & inscitiam verè singularem Carolostadij, Caluini & aliorum, qui vocem illam scriptam esse non admittunt in eo sensu quo explicamus. Imperitia item summa est Kemnitij examinis parte 2. scribentis Augustinum primò illud vocabulum vsurpasse. At non modò eo loci Tertullianus sed & bis in Scorpiaco vsus est. Porrò ipse lauacrum vocat de Pœnit. cap. 6. & S. Ambrosius lib. de his qui mysteriis initiantur regenerationis sacrarium vocat. PRI.

d VNITATEM TVENTES.] In ed. Rom. & in exemplari Veron. *tenentes.* RIG.

e SACROR. CÆLESTIVM SIGNA PRODANTVR.] In Veronensi, *dedantur.* Idem.

f SERPENTINIS CRIMINIBVS.] In Veronensi, *crinibus.* Idem.

Ecclesia vindicatur. Quod si est apud nos frater dilectissime Dei timor, si tenor prævalet fidei, si custodimus Christi præcepta, si incorruptam atque inuiolatam sponsæ eius sanctitatem tuemur, si hærent sensibus & cordibus nostris verba Domini dicentis: Putas cùm venerit filius hominis, inueniet fidem in terra? quia fideles Dei milites, qui Deo fide & religione sincera militamus; commissa nobis diuinitus castra fideli virtute seruemus. Nec consuetudo quæ apud quosdam obrepserat, impedire debet quò minus veritas præualeat & vincat. Nam [a] consuetudo sine veritate, vetustas erroris est: propter quod relicto errore sequamur veritatem, scientes quia & apud Esdram veritas vicit, sicut scriptum est: Veritas manet & inualescit in æternum, & viuit & obtinet in sæcula sæculorum. Nec est apud eam accipere personam, nec differentias sed quæ sunt iusta facit; nec est in iudicio eius iniquum, sed fortitudo, & regnum, & maiestas, & potestas omnium sæculorum; Benedictus Deus veritatis. Quam veritatem nobis Christus ostendens in Euangelio suo dicit: Ego sum veritas. Propter quod si in Christo sumus, & Christum in nobis habemus; si manemus in veritate, & veritas in nobis manet, ea quæ sunt vera teneamus. Fit autem studio præsumptionis & contumaciæ, vt quis magis sua praua & falsa defendat, quàm ad alterius recta & vera consentiat. Cui rei prospiciens beatus Paulus Apostolus ad Timotheum scribit & monet, Episcopum non litigosum, sed mitem & docibilem esse debere. Docibilis autem ille est, qui est ad discendi patientiam lenis & mitis; oportet enim Episcopum non tantùm docere, sed & discere; quia & ille meliùs docet, qui quotidie crescit, & proficit discendo meliora. Quod ipsum quoque idem Apostolus Paulus docet, præmonens, vt si alij sedenti melius reuelatum fuerit, prior taceat. In compendio est autem apud religiosas & simplices mentes, & errorem deponere, & inuenire atque [b] eruere veritatem. Nam si [c] ad diuinæ traditionis caput & originem reuertamur, cessat error humanus; & sacramentorum cælestium ratione perspecta, quicquid sub caligine ac nube tenebrarum obscurum latebat, in lucem veritatis aperitur. Si canalis aquam ducens qui copiosè priùs & largiter profluebat, subitò deficiat; nonne ad fontem pergitur, vt illic defectionis ratio noscatur, vtrumne arescentibus venis, in capite vnda siccauerit; an verò integra inde & plena procurrens in medio itinere destiterit? Aut si vitio interrupti aut bibuli canalis effectum est, [d] quo minus aqua continua perseueranter ac iugiter flueret; refecto & confirmato canali ad vsum atque ad potum ciuitatis aqua collecta eadem vbertate atque integritate repræsentetur, qua de fonte proficiscitur. Quod & nunc facere oportet Dei sacerdotes præcepta diuina seruantes, vt si in aliquo nutauerit & vacillauerit veritas, [e] ad originem Dominicam & Euangelicam, & Apostolicam traditionem reuertamur; & inde surgat actus nostri ratio, vnde & ordo & origo surrexit. Traditum est enim nobis quod si vnus Deus, & Christus vnus, & vna spes, & fides vna, & vna Ecclesia, & baptisma vnum non nisi in vna Ecclesia constitutum, à qua vnitate quisquis discesserit, cum hæreticis necesse est inueniatur; quos dum contra Ecclesiam vindicat, sacramentum diuinæ traditionis impugnat. Cuius vnitatis sacramentum expressum videmus etiam in Cantico Canticorum ex persona Christi dicentis: Hortus conclusus, soror mea, sponsa, fons signatus, puteus aquæ viuæ, paradisus cum fructu pomorum. Si autem Ecclesia eius hortus conclusus est & fons signatus; quo modo in eumdem hortum introire, aut bibere de fonte eius potest, qui in Ecclesia non est? Item Petrus ipse quoque demonstrans, & [f] vindicans vnitatem; mandauit & monuit [g] nisi per vnum solum baptisma vnius Ecclesiæ saluari nos non posse. In arca, inquit, Noë pauci, id est, octo animæ, saluæ factæ sunt per aquam, [h] quod & vos similiter saluos faciet baptisma. Quàm breui & spiritali compendio, vnitatis sacramentum manifestauit? Nam vt [i] in illo mundi baptismo, quo iniquitas antiqua

a CONSVETVDO SINE VERITATE VETVSTAS ERRORIS EST.) Firmilianus: Consuetudini Romanorum, consuetudinem; sed veritatis, opponimus. REG.

b ERVERE VERITATEM.) In Veronensi, *discernere. Idem.*

c AD DIVINÆ TRADITIONIS CAPVT ET ORIGINEM REVERTAMVR.) Mox dicet, Ad originem Dominicam & Euangelicam & Apostolicam traditionem, cui traditioni Firmilianus epist. seq. & Cyprianus passim opponit traditionem humanam. hæc verò sæpissimè aduersatur diuinæ. *Idem.*

d QVO MINVS AQVA CONTINVA.) In Corbeiensi legitur: *quo minùs aqua perseueranter continua ac iugiter profluat Idem.*

e AD ORIGINEM DOMINICAM ET EVANGELICAM. Augustinus, Quod autem admonet vt ad fontem recurramus, id est ad Apostolicam traditionem, & inde canalem ad nostra tempora dirigamus, optimum est, & sine dubitatione faciendum. lib. v. contra Don. cap. 26. *Idem.*

f VINDICANS VNITATEM.) In Veronensi; *indicans. Idem*

g NISI PER VNVM.) In Veronensi: *Per vnum solum baptisma vnius Ecclesiæ saluari nos posse.* sicut etiam in Cambronensi Pamelius reperiri testatur. *Idem.*

h QVOD ET VOS SIMILITER SALVOS FACIET BAPTISMA.) Sensum beati Petri valdè contraxit, & multò angustiorem reddidit. Ait Petrus: *ὑμᾶς νῦν σώζει βάπτισμα, ὁ βάπτισμα δικαίως*, non lauatio carnis, *ἀπόθεσις ῥύπου* quæ est apud Tertullianum & Cyprianum, expositio sordium: quæ expositio si corporearum tantùm sit sordium, homo in aqua demissus, inquit Tertullianus, non multò, vel nihilo, mundior resurgit. Pergit Apostolus: *ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα*, quod est, bonæ conscientiæ stipulatio, qua sub manu antistitis interrogantis contestamur nos credere in Deum per resurrectionem Christi. Hinc igitur origo interrogationum in baptismo. *Idem.*

i IN ILLO MVNDI BAPTISMO.) Per baptismum hic intellige submersionem & abolitionem impiorum. Nam aliàs minùs conuenienter baptismus comparatur diluuio. Etenim diluuio perierunt omnes ferè mortales. At baptismo Christi, mortalibus ad immortalitatem euadere datur. Aptissimè autem Ecclesia comparatur Arcæ, extra quam illo diluuii miraculo nulli fuit animali salus, ita neque extra Ecclesiam nemini homini vita frui datur æterna. Quod verò Cyprianus diluuium hic imitatione Tertulliani mundi baptismum fuisse dicit, hac sola ratione placeat, quòd & illo Noæ diluuio & Christi baptismo mersa est ini-

antiqua purgata eſt, qui in arca Noë non fuit, ª non potuit per aquam ſaluus fieri : ita nec nunc poteſt per baptiſmum ſaluus videri, qui baptizatus in Eccleſia non eſt, quæ ad arcæ vnius ſacramentum Dominica vnitate fundata eſt. ᵇ Obſeruatur itaque à nobis & tenetur, frater chariſſime, explorata & perſpecta veritate, vt omnes qui ex quacumque hæreſi ad Eccleſiam conuertuntur, Eccleſiæ vnico legitimo baptiſmo baptizentur, exceptis his qui baptizati in Eccleſia priùs fuerant, & ſic ad hæreticos tranſierant : hos enim oportet cùm redeunt, acta pœnitentia per manus impoſitionem ſolam recipi, & in ouile, vnde errauerant, à paſtore reſtitui. Optò te, frater chariſſime, ſemper benè valere.

AD

quitas mundi. Ac Tertullianus, malle ſe ait, propterea comparari baptiſmum diluuio, quòd a baptiſmo, ſicut a diluuio, mundus rurſum deliquit. Itaque mundum igni deſtinari, ſicut & hominem qui poſt baptiſmum delicta reſtaurat. R I G.

ª NON POTVIT PER AQVAM SALVVS FIERI.] Dixerat Petrus Epiſt. 1. cap. 3. ὀλίγαι ψυχαὶ διεσώθησαν δι' ὕδατος, quod a quibuſdam Latinè redditur, ſeruatæ ſunt in aqua. Nempe ſubmerſæ fuiſſent in aquis, & periiſſent per aquas, niſi arcæ illius ope & beneficio vectæ ſu[per] tranſ[iſſ]ent aquas. Aqua igitur per ſe non ſeruat, immò ſuffocat & necat. Etenim littera occidit. Et caro, ſiue corpus, in rebus diuinis pro nihilo ſolet eſſe. Spiritus autem viuificat. Itaque Domini ſpiritus ferebatur ſuper aquas, & ſeruauit in Arca Noam cum ſuis. Sic Arcæ illius nomen rectè componitur ἀντίτυπον, Eccleſia Chriſtiana. *Idem.*

ᵇ OBSERVATVR ITAQVE A NOBIS ET TENETVR.] Concluſio Epiſtolæ, ſimul & controuerſiæ: Omnes qui ab hæreſi ad Eccleſiam veniunt, etſi ab hæreticis baptizati fuiſſe dicantur, eſſe tamen Eccleſiæ vnico legitimo baptiſmo baptizandos. In exemplari vetuſtiſſimo S. Remigii, poſt hanc epiſtolam ſequitur Tractatus Scriptoris anonymi qui aduerſus Cyprianum, eamdem controuerſiam diiudicat. Hunc verò Tractatum, quem in aliis exemplaribus inueniri nemo hactenus prodidit, placuit iſtis Obſeruationibus inſeri, quia variis ſuper hac Cypriani ſententia quæſtionibus ſubtiliter examinatis multa continet quæ ad veteris Eccleſiæ diſciplinam faciunt plurimum; &, quantum ex dictione deprehenditur, Auctoris eſt ab æuo Cyprianico parum diſtantis. Sic igitur incipit:

NON DEBERE DENVO BAPTIZARI QVI SEMEL IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI SINT TINCTI.

ANIMADVERTO quæſitum apud fratres, quid potiùs obſeruari oporteat in perſonam eorum, qui in hæreſi quidem, ſed in nomine Dei noſtri Ieſu Chriſti ſint tincti, poſtmodum inde digreſſi, & ſuppliciter ad Eccleſiam Dei aduolantes, totis præcordiis pœnitentiam agerent, & erroris ſui damnationem nunc demum intelligentes, auxilium ſalutis ab ea implorent: vtrum vetuſtiſſima conſuetudine ac traditione eccleſiaſtica, poſt illum, qui foris quidem, ſed in nomine Ieſu Chriſti ª Dominicum acceperunt baptiſma, tantummodò imponi eis manum ab Epiſcopo, ad accipiendum Spiritum ſanctum ſufficeret, & hæc manus impoſitio ſignum fidei iteratum atque conſummatum eis præſtaret: an verò etiam iteratum baptiſma his neceſſarium eſſet, tamquam nihil habituris, ſi hoc quoque adepti ex integro non fuiſſent, perinde ac ſi numquam baptizati in nomine Ieſu Chriſti forent. Ideóque nonnulla ſuper hac noua quæſtione ſcripta aut reſcripta eſſe iactabantur, quibus vtraque pars ad deſtruenda aliena ſummo ſtudio nitebatur. In quo genere quæſtionis, vt mihi videtur, nulla omninò potuiſſet controuerſia aut diſceptatio emergere, ſi vnuſquiſque noſtrûm contentus venerabili eccleſiarum omnium auctoritate, & neceſſaria humilitate, nihil innouare geſtiret, cùm ᵇ locum contradictioni non quemlibet animaduerteret. Namque omne quod anceps & ambiguum, & in diuerſis ſententiis prudentium ac fidelium virorum conſtitutum eſt, ſi contra priſcam & memorabilem cunctorum emeritorum ſanctorum & fidelium ſollenniſſimam obſeruationem iudicatur, damnari vtique debet, cùm in re olim compoſita & ordinata, quodcumque eſt illud quod contra Eccleſiarum quietem atque pacem in medium producatur, nihil præter diſcordias & ſimultates & ſchiſmata allaturum: vbi nullus alius fructus reperiatur, niſi hic ſolus, vt vnus homo, quicumque ille eſt, magnæ prudentiæ & conſtantiæ eſſe apud quoſdam leues homines inani gloria prædicetur, & hæreticorum ſtupore præditus, quibus hoc vnicum perditionis ſolatium eſt, ſi non ſoli peccare videantur, errores & vitia vniuerſarum eccleſiarum correxiſſe apud ſimilliimos ſui & compares celebretur. ᶜ Hæreticorum enim omnium hoc ſtudium atque propoſitum eſt, ſanctiſſimæ matri noſtræ Eccleſiæ eiuſcemodi & plurimas quantas calumnias nectere, & inueniſſe aliquid quod ei crimini, vel otiam leuiter, dari poſſet, ſummam gloriam ducere. Quod cùm nullum ſanæ mentis fidelium tenere, vel maximè nullum omninò in quocumque clero conſtitutum, ac multò magis epiſcoporum, audere deceat, monſtri ſimile eſt, ipſos epiſcopos talia ſcandala cogitare, & turpitudinem matris Eccleſiæ, ſi quam putant in hoc negotio eſſe, contra præceptum Legis & omnium ſcripturarum nimis irreuerenter cum ſua ipſorum turpitudine & periculo non vereri detegere. quamquam nulla ſit in hoc, niſi in errore ipſorum illorum, turpitudo Eccleſiæ. Itaque deteriùs delinquitur

ª DOMINICVM ACCEPERVNT BAPTISMA.] In exemplari legitur: *Domini non acceperunt baptiſma.* quod abſque dubio prauum eſt. itaque edi curauimus, *Dominicum*, ex coniectura quam exhibuit doctiſſimi Sirmondi manus, qui nobis illius ſcripti copiam fecit. nam ipſum exemplar nondum inſpeximus. Dominicum baptiſma dicitur, quod eſt in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti collatum fideli, ſiue credenti. R I G.

ᵇ LOCVM CONTRADICTIONI NON QVEMLIBET.] Non quemlibet, dicit, qui eſt in ancipiti & in ambiguo, & diuerſam ſententiam patitur, contradictione tam obuia, tamque in promptu, vt eam nemo non eſtiat proponere. *Idem.*

ᶜ HÆRETICORVM STVPORE.] Stuporem dicit, arrogantiam, ſuperbiam. quod iam compluribus locis obſeruauimus apud Tertull. & Cypr. *Idem.*

quitur ab hominibus eiusmodi, si id quod in obseruatione antiquissima, aliis, tamquam non rectè fiat reprehenditur, & ab his qui ante nos fuerunt, tum etiam à nobis rectè obseruatum & obseruari manifestè ac fortiter ostendatur, ita vt etsi paribus argumentis ex vtraque parte congrederemur, tamen quia non poterat id quod innouabatur sine dissensione fratrum & damno ecclesiastico consistere, vtique non debeat contra fas quod aiunt & nefas, id est, contra bonum & æquum, Ecclesiæ matri quasi macula temerè infligi, eisque qui hoc adtentarint, audaciæ huius atque impietatis ignominia meritò debeat adscribi. Sed quoniam non est in nostra potestate, vt secundùm præceptum Apostoli idipsum dicamus omnes, néve sint in nobis schismata, tamen in quantum possumus, connitimur huius tractatus statum demonstrare ; & turbulentis hominibus, vt vel nunc suum negotium agere incipiant, persuadere ; consecuturis etiam plurimum nobis, si hoc quoque consilio sano tandem voluerint acquiescere. Et ideò quæcumque sanctarum [a] scripturarum ad hanc partem pertinentia sunt capitula, necessariò in vnum congeremus : & quæ videntur esse diuersa aut varia, quantum poterit, manifestè inter se conglutinabimus, & vtilitatem ac commodum singulorum pro mediocritate nostra examinabimus, [b] vt accedendi in Ecclesia formam & consuetudinem saluberrimam atque pacificam vniuersis fratribus insinuemus. Igitur adgredientibus tractatum salutaris & noui, hoc est, spiritalis & euangelici baptismatis, imprimis occurrit notissima omnibus prædicatio celebrata atque cœpta ab Ioanne Baptista, qui aliquantum descifcens à Lege, id est Moyse, antiquissimo baptismate, & viam nouæ & veræ gratiæ præsternens, & baptismate, quod interim exercebat, aquæ & pœnitentiæ sensim aures Iudæorum præueniebat, & occupabat spiritalis baptismatis futuri annuntiatione adhortans eos & dicens : Qui post me venit fortior me est, cuius ego non sum dignus corrigiam calciamenti soluere. ipse vos baptizabit in spiritu sancto & igni. Propter quod nobis quoque huius sermonis orsus hinc incipere debebit. Nam & Dominus hanc eamdem vocem Ioannis post suam resurrectionem in Actis Apostolorum confirmans, præcepit eis, ab Hierosolymis ne discedere, sed expectare illam promissionem Patris quam audistis à me, quia Ioannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto non post multos hos dies. Itémque Petrus eadem verba Domini percensuit, rationem pro se apud Apostolos reddens dicendo : Cùm autem inciperem loqui ego, irruit Spiritus sanctus super eos, sicut & super nos in principio, & recordatus sum sermonem Domini sicut dicebat : Ioannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto. Si ergo æquale donum dedit eis, sicut & nobis credentibus Dominum Iesum Christum, ego quis eram qui possem prohibere Domino ? Et iterùm : Viri fratres, scitis quia à diebus antiquis in nobis Deus elegit per os meum audire gentes verbum Euangelij & credere, & qui corda nouit Deus testimonium perhibuit dans eis Spiritum sanctum sicut & nobis. Ac propterea huius sententiæ quæ sit vis & potestas considerare debemus. Ait enim Dominus eis qui postmodum baptizari haberent quia crederent, baptizandos esse, non quemadmodum à se in aqua in pœnitentiam, sed in Spiritu sancto. De qua prædicatione cùm vtique nemo nostrûm possit ambigere, manifestum est quâ ratione homines in Spiritu sancto baptizati sint. nam & propriè in ipso solo sancto Spiritu baptizati sunt qui crediderunt. quia Ioannes discreuit & dixit, dicens, Se quidem in aqua baptizare, venturum autem qui in Spiritu sancto baptizet, [c] gratia & virtute Dei, sunt & hoc & occulta largiente & operante. nihilominus autem etiam in baptismate Spiritus & aquæ. Præterea etiam in baptismate spiritus in sanguine proprio vniuscuiusque. sicut declarant nobis sanctæ scripturæ, quarum per singula quæque eorum quæ enarrabimus, adferemus perspicuas probationes. Ad quæ fortè tu, qui nouum quid inducis, continuò impatienter respondeas vt soles, dixisse in Euangelio Dominum : Nisi quis denuò natus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum cælorum. Ex quo manifestè apparet, [d] illum baptisma solum prodesse, cui possit etiam Spiritus sanctus inesse. super ipsum enim Dominum cùm baptizaretur Spiritum sanctum descendisse, factúmque eius atque dictum pariter congruere, nec vlla alia ratione mysterium istud posse consistere. Cui responso nemo nostrûm adeo, ita insanus reperitur aut contumax, vt audeat contra fas aut contra verum contradicere : scilicet, rebus integris, & omni modo ita in Ecclesia gerendis, & secundùm disciplinæ ordinem perpetuo à nobis obseruandis. Sed si in eodem nouo Testamento hæc quæ in isto negotio deprehendimus adunata numquam, reperiantur quodammodo diuisa ac separata, & proinde disposita, atque si sint singula, videamus vtrum possint esse aliquando etiam singulariter solitaria, quasi non sint mutila, sed tamquam integra atque perfecta. Nam cùm per manus impositionem episcopi datur

a SCRIPTVRARVM CAPITVLA.] Sic etiam sæpè Tertull. & Cypr. RIG.

b VT ACCEDENDI IN ECCLESIA.] Fortean, *vt accendi in Ecclesia formâ & consuetudinem insinuemus. Idem.*

c GRATIA ET VIRTVTE DEI SVNT ET HOC.] Aliquid hîc deesse videtur, quod absque alterius exemplaris ope restitui nequeat. nisi dicamus, ista : *Gratia & virtute Dei sunt*, pendere de præcedentibus illis : *propriè in ipso solo sancto Spiritu baptizati sunt* vt continua lectione hic perducamus : *Gratia & virtute Dei sunt* nempe baptizati. deinde sequatur : *hoc & occulta largiente & operante.* Verùm hæc sunt nimis antia & coacta. Sustinebimus igitur vsque dum in alium incidamus codicem antiquum. *Idem.*

d ILLVM BAPTISMA.] Mox dicet, *illud*. sicut & modò baptismum, modò baptisma. & in dandi casu, *alio*. *Idem.*

datur vnicuique credenti Spiritus ſanctus, ſicut Apoſtoli circa Samaritanos poſt Philippi baptiſma manum ei imponendo fecerunt, & hac ratione Spiritum ſanctum in eos contulerunt. quod vt fieri poſſet ipſi pro eis orauerunt. nondum enim ſuper quemquam eorum deſcenderat Spiritus. tantùm autem baptizati erant in nomine Domini Ieſu. Dominus quoque noſter poſt reſurrectionem, cùm inſufflaſſet & dixiſſet Apoſtolis ſuis, Accipite Spiritum ſanctum, ita demum largitus eis Spiritum. cùm ita inuenitur, Quid tibi frater videtur. ſi quis non ab Epiſcopo baptizatus, ita vt ſi in continenti etiam manus ei imponatur, priuſquàm tamen acciperet Spiritum ſanctum, fuerit defunctus, vtrum cenſeas ſalutem percepiſſe eum, nec ne. quoniam quidem & ipſi [a] Apoſtoli & Diſcipuli; qui etiam alios baptizabant, qui etiam à Domino baptizati, non ſtatim Spiritum ſanctum acceperint, qui nondum erat, quia Ieſus nondum fuerat clarificatus: ſed poſt reſurrectionem eius nec modicum interuallum temporis quo id geſtum eſt, interceſſerit. Sicuti & cùm baptizati à Philippo Samaritani: donec Samariam rogati ab Hieruſalem Apoſtoli deſcenderent ad illos, vt eis manum imponerent, & Spiritum ſanctum per manus impoſitionem in eos inferrent. quoniam illo interuallo temporis aliqui eorum non adeptus Spiritum ſanctum morte potuit intercipi, & defraudatus gratia Spiritus ſancti defungi. Quòd hodierna quoque die non poteſt dubitari eſſe vſitatum, & euenire ſolitum vt plerique poſt baptiſma ſine impoſitione manus epiſcopi de ſeculo exeant, & tamen pro perfectis fidelibus habentur. ſicuti Æthiops eunuchus cùm rediret ab Hieruſalem & legeret prophetam Eſaiam & hæſitaret, ſuggerente Spiritu, audita veritate à Philippo diacono, credidit & baptizatus eſt, & cùm aſcendiſſet de aqua Spiritus Domini rapuit Philippum, & non vidit eum iam nunc ampliùs eunuchus. abibat enim viam ſuam gaudens. quoniam vt animaduertis impoſita ei manus non eſt ab Epiſcopo, vt Spiritum ſanctum reciperet. Quod ſi hoc admittis, & ſalutare eſſe credis, nec opinioni omnium fidelium refragaris, neceſſe eſt confitearis, proinde autem atque hoc latiùs tractatu procedit, etiam illud aliud latiùs poſſe conſiſtere. id eſt, vt per ſolam manus impoſitionem Epiſcopi, quia baptiſma in nomine Ieſu Chriſti Domini noſtri præceſſit, poſſit alio homini pœnitenti atque credenti etiam Spiritus ſanctus tribui. quoniam eos qui in Chriſtum credituri eſſent Scriptura ſancta prædixit, Oportet in Spiritu baptizari. ita vt & hi quoque non videantur minus aliquid habere, quàm illi qui perfectè ſunt Chriſtiani, ne neceſſe ſit quæri, Quare illud baptiſma fuerit quod in nomine Ieſu Chriſti ſunt conſecuti. Niſi fortè in illo quoque ſuperiore tractatu, circa eos qui tantummodò in nomine Chriſti Ieſu baptizati fuerint, ſtatuas etiam ſine Spiritu ſancto poſſe ſaluos fieri, aut non hac ſola ratione; ſed ſi per manus impoſitionem Epiſcopi Spiritum ſanctum conſueſſe præſtari. aut etiam non Epiſcopum dicas Spiritum ſanctum ſolum eſſe largiri. Quod ſi ita eſt, & poteſt aliquid horum eueniens ſalutem homini credenti non præripere, tu quoque ipſe annuis quoniam modo dimidiatum, & non vt contendis conſummatum myſterium fidei, qua neceſſitas interuenit, ſalutem adimere non poſſe credenti & pœnitenti homini. Aut ſi dicis huiuſmodi hominem ſaluum non poſſe fieri, omnibus Epiſcopis ſalutem adimimus, quos ita periculis quamcertiſſimis adſtringis; vt omnibus qui ſub cura eorum agunt, & hac atque illac diſperſis regionibus ipſorum infirmantur, per ſemetipſos ſubuenire deberent, quia ceteri homines minores clericis qui periclitantur, hoc idem præſtare non poſſint. ne ſanguis eorum qui vacui de ſeculo exiſſe videbantur, de manu epiſcoporum neceſſe habeat requiri. Porrò autem vt non ignoratis credentibus hominibus inuenitur Spiritus ſanctus à Domino datus ſine baptiſmate aquæ, ſicut Actis Apoſtolorum continetur in hunc modum: Adhuc loquente Petro verba hæc, irruit Spiritus ſanctus ſuper omnes qui audiebant verbum, & obſtupefacti ſunt qui erant ex circumciſione fideles quotquot ſimul venerant cum Petro, quia & ſuper gentes donum Spiritus ſancti effuſum eſt. audiebant enim eos loquentes linguis ſuis & magnificabant Deum. Tunc reſpondit Petrus, Numquid aliquis aquam prohibere poteſt vt non baptizentur iſti qui Spiritum ſanctum acceperunt ſicut & nos? & præcepit eos baptizari in nomine Ieſu Chriſti. Sicut etiam Petrus poſtmodum de eiſdem gentibus pleniſſimè docuit nos dicens; Et nihil diſcreuit inter nos & ipſos, fide emundatis cordibus eorum. Atque hoc non erit dubium in Spiritu ſancto homines poſſe ſine aqua baptizari. ſicut animaduertis baptizatos hos priùs quàm aqua baptizarentur vt ſatisfieret & Ioannis & ipſius Domini prædicationibus,

a APOSTOLI ET DISCIPVLI QVI ETIAM A DOMINO BAPTIZATI.] Tertullianus lib. de Baptiſmo: *Apoſtolos tinctos non inuenimus in Domino, præter Paulum.* Ibidem: *Illis vel prima adlectionis, & exinde indiuidua familiaritatis prærogatiua compendium baptiſmi conferre potuit.* RIG.

AVT NON HAC SOLA RATIONE, SED SI PER MANVS IMPOSITIONEM:] Aliquid hic deeſſe videtur: niſi totam clauſulam ſic conſtituamus: *Circa eos qui tantummodo in nomine Chriſti Ieſu baptizati fuerint; ſtatuas etiam ſine Spiritu ſancto poſſe ſaluos fieri: aut, non hac ſola ratione, ſed & per manus impoſitionem epiſcopi; Spiritum ſanctum conſueſſe præſtari: aut etiam non epiſcopum dicas Spiritum ſanctum eſſe largiri.* Solum, hoc eſt, ſine aqua, ſine baptiſmo. Eſſe largiri, hoc eſt, Spiritum ſanctum dare poſſe etiā non epiſcopum. & videlic aliquem de minore clero. vel de iis qui ſunt minores clericis.

QVA NECESSITAS INTERVENIT.] Peculiari neceſſitatis cauſatione, cuius exempla obſeruauimus apud Tertul. & Cypr.

cationibus, quandoquidem hæc ſine manus impoſitione Apoſtolorum, & ſine lauacro quod poſteà adepti ſunt, gratiam repromiſſionis acceperint. & inundatis cordibus eorum Deus per fidem ipſorum etiam remiſſionem peccatorum ſimul eis largitus ſit, vt hoc ſolum eis baptiſma ſubſequens præſtiterit, vt inuocationem quoque nominis Ieſu Chriſti acciperent, nequid eis deeſſe videretur ad integritatem miniſterij & fidei. Quod etiam, à contrario latere tractatus huius, ſunt conſecuti ipſi illi diſcipuli Domini noſtri, ſuper quos iampridem baptizatos, poſtremo die Pentecoſtes ſuperuenit Spiritus ſanctus, voluntate Dei quidem, non ſua ſponte cælo lapſus, ſed ad hoc ipſum munus effuſum, ſed & ſuper vnumquemque eorum. [a] cùm iuſti jampridem vt diximus baptiſmate Domini fuiſſent baptizati, ſicut & ipſi Apoſtoli, qui tamen omnes Domino nocte qua apprehenſus eſt, deſeruiſſe inueniuntur. & ille ipſe, qui gloriatus eſt perſeueraturum ſe in ſua fide, Petrus, & aduerſus ipſius Domini prædictum obſtinatiſſimè repugnauit. [b] Poſtremò tamen tum ipſum negauit, vt hac ratione oſtenderetur nobis, quæ medio tempore, quóque modo, contraxerant delicta, eadem hæc in eis [c] fide poſtmodum ſinceratæ per baptiſma Spiritus ſancti non dubiè eſſe dimiſſa. nec vlla vt puto alia ex cauſa Apoſtoli his quos in Spiritu ſancto adloquebantur, niſi quia virtus nominis Ieſu ſuper quemcumque hominum baptiſmate inuocata ad ſalutem adſequendam non modicam prærogatiuam ei qui baptizaretur præſtare poſſet, ſicuti Petrus in Actis Apoſtolorum narrat dicens, Nec enim aliud eſt nomen ſub cælo quod datum eſt hominibus, in quo oportet ſaluos fieri nos. Sicut etiam Apoſtolus Paulus aperit oſtendens, quia Deus exaltauit Ieſum Dominum noſtrum & donauit illi nomen ad hoc vt ſit ſuper omne nomen, vt in nomine Ieſu omnes genua curuent cæleſtium & terreſtrium & infernorum & omnis lingua confiteatur quia Dominus eſt Ieſus in gloria patris. & ille in quo, cùm baptizaretur, inuocatum eſſet in nomine Ieſu, licèt in aliquo errore conſequeretur, tamen quandoque non prohiberetur rectum ſapere, & errorem ſuum corrigere, & ad Eccleſiam & ad Epiſcopum venire, & ſinceriter confiteri Ieſum noſtrum coram hominibus, vt tunc cùm ab Epiſcopo ei manus imponeretur, etiam Spiritum ſanctum acciperet, nec inuocationem illam priſtinam nominis Ieſu amitteret, quam nemini noſtrûm licet damnare: quum hæc nuda & ſingularis ſit conſtituta non poſſet ad ſalutem præſtandam ſufficere, ne hac ratione etiam ethnicos & hæreticos abutentes nomen Ieſu, credamus ad ſalutem ſine vera re atque integra poſſe peruenire. quam tamen inuocationem nominis Ieſu, correctione erroris & agnitione fidei veritatis, & abſciſa omni labe præteritæ conuerſationis, myſterio Dei, circa eiuſmodi homines ritè perpetratam; locum quem habitura non erat, obtinere, & poſtremò in fide recta, & ad integritatem ſigni præſtandam non obeſſe, ſupplemento eius quod deerat accedente. Perquàm vtile eſt credere, & tot annorum; tótque Eccleſiarum, itémque Apoſtolorum & Epiſcoporum auctoritati cum bona ratione adquieſcere. cùm ſit maximum incommodum ac diſpendium ſanctiſſimæ matris Eccleſiæ aduerſus priſca conſulta, poſt tot ſeculorum tantam ſeriem, nunc primùm repentè ac ſine ratione inſurgere. Nec enim propter aliud Petrus, qui iam fuerat baptizatus, & quid ſentiret de Domino ab ipſo Domino erat interrogatus, & veritate reuelationis Patris cæleſtis in eum collocata, quod Dominus noſter non ſolùm Chriſtus, verùm etiam filius Dei viui eſſet confeſſus, poſtmodum eidem Chriſto prædicanti de ſua paſſione refragatus eſſe monſtratus eſt, & propterea Satanas dici oſtenſus eſt. niſi quia futurum erat, vt quidam tametſi variantes in ſententia propria, & claudicantes aliquando in fide atque doctrina, cùm in nomine Ieſu baptizarentur, tamen ſi interuallo quodam temporis recorrigere id potuiſſent, non propterea à ſalute exciderent. ſed quandoque reſipuiſſent, integram ſpem ſalutis pœnitendo obtinerent. præſertim cùm Spiritum ſanctum, quo baptizari vnuſquiſque hominum debet, acciperent, aliquid tale deſignaſſent. ſicuti non ſolùm Petrum hoc paſſum eſſe in Euangelio deprehendimus, verùm vniuerſos quoque diſcipulos, quibus iam baptizatis poſteà Dominus ait, quia vos omnes ſcandalizabimini in me. qui omnes, vt animaduertimus, correcta fide ſua, poſt reſurrectionem Domini in Spiritu ſancto ſunt baptizati. vt non immeritò hodie quoque credamus homines correctos à priſtino errore in Spiritu ſancto poſſe baptizari, qui cùm aqua baptizarentur in nomine Domini [d] aliquod ſcabram habuiſſent fidem. quoniam multum intereſt, vtrum in totum quis non ſit baptizatus in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, an verò in aliquo claudicet cùm baptizatur [e] baptiſmate aquæ, quod minus eſt, dummodò poſteà conſtet in veritate ſincera fides in baptiſmate ſpiritus, quod maius eſt. Nec æſtimes huic tractatui contrarium eſſe quod dixit Dominus: Ite, docete gentes, tinguite eos in nomine Patris & Filij & Spiritus ſancti.

Quia

a CVM IVSTI IAMPRIDEM.] Leg. *cum iſti*.

b POSTREMO TAMEN TVM IPSVM NEGAVIT.] Leg. *ter ipſum neg.*

c FIDE POSTMODVM SINCERATA.] Ad ſinceritatem reducta. Mel. ſincerum, quod purum & ſine cera. Infrà dicet, *purificato corde*.

d ALIQVOD SCABRAM HABVISSENT FIDEM.] Fortean ſcripſerit Auctor, *aliquo ſcabram* hoc eſt, aliquatenus. vt apud Tertul. *aliquo Numidas*. Quod ſi quis malit, *aliquod ſcabram*, ferri certè poterit, quemadmodum apud Virgil. *os humeriſque deo ſimilis*.

e BAPTISMATE AQVÆ.] Sic emendauit quod in MS. Remenſi prauè ſcriptum eſt, *Baptiſmate ea qua*.

Quia cùm hoc verum & omnibus modis in Ecclesia obseruandum sit, & obseruari quoque solitum sit, tamen considerare oportet quod inuocatio nominis Iesu non debet à nobis futilis videri propter venerationem & virtutem ipsius nominis, in quo nomine virtutes omnes solent fieri: & nonnumquam aliquæ etiam [a] ab hominibus extraneis. Ceterum quò pertinent illa verba Christi, qui negaturum se esse dixit, nec nosse eos qui sibi in die iudicij dicturi essent, Domine Domine nonne in tuo nomine prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes magnas fecimus, respondendo eis etiam iureiurando, Quia numquam cognoui vos: Discedite à me qui operamini iniquitatem: nisi ostenderetur nobis, nonnumquam etiam ab his qui operarentur iniquitatem, posse [b] per nimiam virtutem nominis Iesu etiam hæc fieri. Idcircò quæ debet inuocatio hæc nominis Iesu quasi initium quoddam mysterij Dominici commune nobis & ceteris omnibus accipi, quia possit postmodum residuis rebus impleri, aliàs non profutura talis inuocatio cùm sola permanserit. quia post mortem eiusmodi hominis non potest ei quicquam omnino adici vel suppleri, aut in aliquo prodesse in die iudicij, cùm illa à Domino nostro quæ suprà memorauimus cœperint exprobrari, qui tamen vniuersi hodie, vt sibi his modis subueniant quibus suprà ostendimus non possunt ab vllo hominum tam durè támque crudeliter prohiberi. Sed ad hæc vt soles contradices, opponendo nobis, tunc cùm baptizarentur integrè ac rectè discipulos, ac non vt hos hæreticos esse baptizatos, quod ex persona ipsorum, & eius qui baptizauit illos, sumas necesse est. & ideò nos ad propositionem hanc tuam non vt accusatores discipulorum Domini respondemus, sed sicuti compellimur, quia necesse est vbi & quando & quemadmodum vnicuique nostrûm salus sit præstita, rationibus inuestigemus. Namque natum esse Dominum nostrum, & Christum esse eum, multis rationibus eius non immeritò credi videbatur, quod ex tribu Iuda, quod ex genere Dauid, quódque in ciuitate Bethlehem fuisset natus, & quod pastoribus ab Angelis, quoniam saluator illis natus esset, eodem momento fuisset annuntiatus, quod in oriente visa eius stella sollicitissimè fuisset à Magis requisitus & adoratus, & illustribus donis & insignibus muneribus honoratus. quod puer admodum in templo sedens cum legis doctoribus prudenter & cum admiratione omnium disputasset. quod cùm baptizaretur, ita vt nulli alij contigerat, cælis apertis descensione Spiritus sancti, & super eum mansione, testimonio etiam Patris sui, itémque Ioannis Baptistæ fuisset clarificatus. quod supra humanam mediocritatem corda & cogitationes vniuersorum intelligeret. quod languores & vitia & valetudines cum potestate maxima curaret atque sanaret. quod remissiones peccatorum cum euidenti probatione præstaret, quod dæmonia iussu expelleret, quod leprosos verbo mundaret, quod aquam in vinum conuertendo conuiuium nuptiale admirabili lætitia amplificaret. quod visionem restitueret aut indulgeret. quod doctrinam Patris cum omni fiducia assereret. quod in loco deserto de quinque panibus quinque millia hominum saturaret. quod reliquiæ atque bucellæ plusquam duodecim cophinos implerent. quod mortuos pro sua pietate passim suscitaret. quod ventis & mari vt quiescerent imperaret. quod super mare pedibus ambularet. quod virtutes omnes omninò perficeret. Quibus rebus & huiusmodi compluribus factis ad claritatem eius pertinentibus consequens esse videbatur, vt quemadmodum Iudæi de Christo sentiant. quod tamen de Iesu Christo Domino nostro non credunt, vt etiam ipsi existimarent, vt talis & tantus nulla obita morte in æternum perseueret, & regnum Israël & totius orbis in perpetuum quod non corriperetur possideret. Vnde etiam Iudæi ausi fuerant eum rapere & in regnum vnguere. quod quidem [c] necesse habuit ille superfugere. ac propterea discipuli eius arbitrabantur, quod nulla alia ratione vitam æternam his præstaturus esset, nisi primùm ipse vitam hanc temporalem cum illa æterna in seipso continuasset. Denique cùm conuersarentur in Galilæa dixit eis Iesus; Incipit filius hominis tradi in manus hominum, & interficient eum, & post triduum resurget, & contristati sunt nimis ac mente conceperant. Denique hic fuit etiam Iudæorum sermo contradictionis aduersus eum, [d] cùm se ipse quidem doceret eos, & futura annuntiaret. illi autem dicerent, Nos audiuimus à lege quia Christus manet in æternum, & quo modo tu dicis, quia exaltari oportet filium hominis? Itaque fuit discipulorum hæc præsumptio de Christo, prorumpente in istum sermonem incredulitatis suæ Petro ipso duce ac principe Apostolorum. Cùm enim à Domino simul cum ceteris fuisset interrogatus quidnam sentiret de ipso, id est, quem esse eum existimaret, & primò veritatem confessus fuisset dicens,

esse

a AB HOMINIBVS EXTRANEIS] Non domesticis fidei: extra Ecclesiam constitutis. Infrà dicet, *alienis*.

b PER NIMIAM VIRTVTEM] Abundantia, siue exuberantia diuinæ virtutis, nominis Iesu.

c NECESSE HABVIT SVPERFVGERE.] Hoc certè magis Deo conuenit, quam subterfugere.

d CVM SE IPSE QVIDEM DOCERET EOS.] Docebat se Christus, docens se esse natum hominem, crucifixum, sepultum, postea verò surrexisse ac reuixisse. Nam totum illud, Homo Christi, siue Corpus & Sanguis Christi, Caro Christi, Crux Christi, ac denique omne illud quod pro nobis in homine suo, conuersatus nobiscum, fecit dixítque, Christus est: historia Corporis & crucis Christi, Christus est. Nam qui sciunt, Christum sciunt: qui gesta & mandata Christi animo suo, corde suo, mente sua, benè ac fideliter continent, Christum in se habent. in illis viuit Christus, & viuunt in Christo: Christum sciunt, vt Tertullianus dixit, *Alexandrum qui sciunt*, de iis qui Alexandri vitam siue historiam sciant.

eſſe eum Chriſtum filium Dei viui, & propterea beatus ab illo iudicatus eſſet, quod hoc non carnaliter, ſed per Patris cæleſtis reuelationem adſecutus eſſet: idem tamen, vbi cœpit Ieſus oſtendere diſcipulis ſuis quia oportet illum Hieroſolymam ire & multa pati à ſenioribus & ſacerdotibus & ſcribis, & interfici, & poſt diem tertium reſurgere, nihilominus ille vetus Chriſti confeſſor poſt pauculos dies aſſumpto eo cœpit illum corripere, dicens, [a] Propitius ſit tibi, non erit iſtud: vt propterea audire à Domino commeruerit, Vade poſt me Satanas, ſcandalum mihi es. ob hoc quod non ſaperet ea quæ ſunt Dei, ſed ea quæ ſunt hominum. Quæ increpatio aduerſus Petrum magis magiſque eluxit adprehenſo Chriſto, cùm à muliercula conterritus diceret, Neſcio quid dicas, neque noui te. & iterùm cùm hoc diceret adhibito iureiurando, & tertio [b] deuotans & iurans adfirmaret, quoniam non noſſet hominem. & non ſemel ſed ſæpiùs eum negaſſet. quod conſilium ei quoniam vſque ad paſſionem Domini perſeueraturum erat, multò priùs à Domino palàm factum eſt, vt nos quoque id non ignoremus. Denique poſt reſurrectionem Domini vnus è diſcipulis eius Cleopas cùm eſſet mœſtus ſecundùm errorem omnium condiſcipulorum ſuorum, ipſi Domino, tanquam alicui ignoto, referens quod contigerat, ſic locutus eſt dicens, De Ieſu Nazareno, qui fuit propheta potens in factis & dictis in conſpectu Dei & vniuerſi populi, quomodo hunc tradiderunt ſacerdotes & principes noſtri in damnationem mortis & crucifixerunt: Nos autem ſperabamus quod ipſe erat redempturus Iſrael. Iuxta quæ, omnes quoque diſcipuli adſeuerationem quoque mulierum, quæ poſt reſurrectionem viderant Dominum, iudicauerunt deliramenta, & quidam ipſorum viſo eo non crediderunt, ſed dubitauerunt. quique tunc non interfuerunt, omninò non crediderunt, niſi poſtmodum ab ipſo Domino omnibus modis fuiſſent obiurgati atque increpati. quoniam mors eos ita offenderat, vt putarent eum non reſurrexiſſe, quem [c] timuerant mori non debuiſſe, quia contra opinionem ipſorum ſemel mortuus fuiſſet. Itaque quod ad ipſos diſcipulos pertinet, neque integram neque perfectam fidem habuiſſe his modis quibus retulimus inueniuntur, & quod multò grauius eſt, ſicut in Euangelio [d] circa Ioannem ſcriptum eſt, etiam alios baptizabant. Præterea, quid dicturus es de his, qui plerumque ab Epiſcopis peſſimæ conuerſationis baptizantur. qui tamen tandem, cùm Deus voluerit, in ſceleribus ſuis conuicti, [e] etiam ipſo, aut prorſus etiam communicatione priuantur? Aut quid ſtatues de eis qui ab Epiſcopis prauè ſentientibus aut imperitioribus fuerint baptizati? quando non ad liquidum & integrè, vel etiam aliter quàm oportet, in traditione ſacramenti fuerint locuti. certè aut interrogauerint quid, aut interrogantes à reſpondentibus audierint quod minimè ita interrogari aut reſponderi debet. quod tamen non valde illam noſtram rectam fidem lædat, ſed non ornatè vt tu & compoſitè, iſti quoque ſimpliciores homines myſterium fidei tradant. Dicturus es enim vtique pro tua ſingulari diligentia, hos quoque denuò baptizandos eſſe, cùm maximè eis res deſit, aut obſtet, quominùs inuiolabile illud diuinum myſterium fidei intemeratum poſſit accipere. Sed enim [f] viuorum optime reddamus & permittamus virtutibus cæleſtibus vires ſuas, & dignationi diuinæ maieſtatis concedamus operationes proprias, vt intelligentes quantum in ea ſit emolumentum, libentes ei adquieſcamus. Et ideò cùm ſalus noſtra in baptiſmate ſpiritus, quod plerumque cum baptiſmate aquæ coniunctus eſt, ſit conſtituta, ſi quidem per nos baptiſma tradetur, integrè & ſollemniter & per omnia quæ ſcripta ſunt adſignetur, atque ſine vlla vllius rei ſeparatione tradatur: aut ſi à [g] minore clero per neceſſitatem traditum fuerit, euentum expectemus, [h] vt aut ſuppleatur à nobis, [i] aut à Domino ſupplendum reſeruetur. ſi verò ab [k] alienis traditum fuerit, vt poteſt hoc negotium & vt admittit, corrigatur. quia Spiritus ſanctus extra Eccleſiam non ſit, fides quoque non ſolùm apud hæreticos, verùm etiam apud eos qui in ſchiſmate conſtituti ſunt, ſana eſſe non poſſint. Idcircò quæ pœnitentiam agentibus correctiſque per doctrinam veritatis & per fidem ipſorum, quæ poſteà emendata eſt, purificato corde eorum, tantummodò baptiſmate ſpiritali, id eſt, manus impoſitione Epiſcopi, & Spiritus ſancti ſubminiſtratione ſubueniri debeat. ſignum quoque fidei integrum hoc modo & hac ratione tradi in Eccleſia meritò conſueuit. ne inuocatio nominis Ieſu, quæ aboleri non poteſt contemptui à nobis videatur habita. quod vtique non oportet. quamquam talis inuocatio, ſi nihil eorum quæ memorauimus ſeruatum fuerit, ab operatione ſalutis ceſſet ac vacet. Dicente enim Apoſtolo, vnum eſſe baptiſma,

neceſſe

a PROPITIVS SIT TIBI) Comparatiuè dictum videtur, Propitiora tibi aduenient. quaſi fatum ſuum Chriſtus narraſſet diſcipulis.

b DEVOTANS ET IVRANS) Tertullianus dixit, *deuotamenta*.

c QVEM TIMVERANT MORI NON DEBVISSE.) Praua ſcriptura Remenſis. Legendum, *quem innuerant mori non debuiſſe.*

d CIRCA IOANNEM.) KATA IOANNEM.

e ETIAM IPSO, AVT PRORSVS ETIAM COMM. PRIV., Etiam ipſo, ſcilicet Domino, priuantur. quia vel facto ſuo peſſimo Dominum negant, & ad Ethnicos tranſeunt: aut prorſus etiam ejiciuntur ab Eccleſia.

f VIVORVM OPTIME.) Chriſtiano more loquitur: ne ſi, mortalium optime, dixiſſet, aliquid in fidem ſiue ſpem vitæ æternæ peccaſſet. qui de Seculo ſunt, mortui dicuntur: qui verò de Eccleſia, viui.

g MINORE CLERO.) Presbytero, diacono. per neceſſitatem ſcilicet.

h VT AVT SVPPLEATVR A NOBIS.) Si reualeſcat ægrotus.

i AVT A DOMINO SVPPLENDVM) Iudicaturo viuos & mortuos.

k ALIENIS.) Suprà dixit, *extraneis*.

necesse est inuocatione nominis Iesu perseuerante, quia non potest à quoquam hominum quæ semel inuocata est auferri. si eam contra decretum Apostolorum geminare, aut si fuerimus [a] nimietate præstandi, immo superaddendi baptismatis studiosi. Si ille qui ad Ecclesiam reuertitur, noluit denuò baptizari, futurum est vt defraudemus baptismate spiritali eum, quem putamus defraudandum non esse baptismate aquæ. Quid autem statues in personam eius verbum audientis, qui fortè adprehensus in nomine Christi statim confessus, ac priusquàm baptizari aqua permitteretur ei, [b] fuerit punitus, vtrum perisse eum pronuntiabis, quia non est aqua baptizatus, an verò aliquid extrinsecùs patrocinari ei ad salutem existimabis, licèt non sit aqua baptizatus. quod perisse cùm existimabis obniam tibi veniet sententia Domini dicentis, Quicumque me confessus fuerit coram hominibus, confitebor illum & ego coram patre meo qui in cælis est. quia nihil interest vtrum hic [c] verbum audiens, an fidelis sit qui confitetur Domino, dummodo ipsum Christum quem confiteri oportet, confiteatur. quia Dominus pari vice confitendo & ipse confessorem suum apud Patrem honore cum martyrij vt pollicitus est exornet. quod vtique non debet latiùs accipi, quasi possit vsquequaque porrigi, quia potest Christi nomen etiam hæreticus aliquis, qui tamen ipsum Christum negat, confiteri. quia in alium Christum credit. cùm Christus confiteatur quod ei prodesse minimè possit. [d] si quidem Dominus non seipsum in confessionem à nobis coram hominibus deduci oportere dixit. quod sine ipso, & sine venerando nomine eius non potest fieri. Et ideò integrum ac sincerum & incontaminatum & inuiolatum vtrumque debet consistere confitenti, nullo dilectu habito ipsius confessoris, sine ille iustus, siue peccator, perfectúsque Christianus, an verò etiamnunc imperfectus, qui [e] summo discrimine suo Domino confiteri non timuit. nec est hoc contrarium superiori tractatui. quia illic quidem tempus superat ad corrigenda quæ [f] multa vel praua sunt. & quoniam quædam concessa sunt ipsi tantummodò nomini Domini nostri; martyrium autem non nisi in ipso & per ipsum Dominum possit consummari. Et ideircò neque Christum sine ipsius nomine quis possit confiteri, neque nomen Christi sine ipso Christo ad confessionem cuiquam possit patrocinari. Quapropter totus discernendus est tractatus hic, vt possit manifestior fieri. Namque inuocatio nominis Iesu ideò tantùm patrocinari potest, si ritè suppleta posteà fuerit. quia & Prophetæ & Apostoli ita prædicauerint. ait enim Iacobus in Actis Apostolorum, Viri fratres audite, Simeon exposuit quemadmodum primùm Deus visitauerit accipere ex gentibus populum nomini suo. & si consonant sermones prophetarum, sicut scriptum est, Post hæc reuertar, & reædificabo tabernaculum illud Dauid quod cecidit, & quæ demolita sunt eius reædificabo, & denuò erigam illud vti exquirant residui hominum Deum, & omnes gentes super quas inuocatum est nomen meum super eas, dicit Dominus faciens hæc. Itaque & residui hominum, id est, quidam Iudæorum, & omnes gentes super quas inuocatum est nomen Domini, possunt & necesse habent requirere Dominum. quia ipsa inuocatio nominis præbet eis occasionem, vel etiam imponit necessitatem requirendi Dominum. cum quibus præcipiunt scripturas sanctas, siue vniuersas, siue quasdam, tamen audentiùs de veritate tractare, quàm cum gentibus super quos non est inuocatum nomen Domini, id est, Christi Iesu filij Dei viui. sicuti nec super Iudæos, qui veteres tantùm scripturas recipiunt. Et ideò vtriusque huius generis homines, id est, Iudæi & gentiles, plenè vt oportet credentes pari modo baptizantur. hæretici verò jam baptizati aqua in nomine Iesu Christi, tantùm in Spiritu sancto baptizandi sunt. & in Iesu, quod nomen solum datum est sub cælo in quo oporteat saluos fieri nos, meritò mors contemnitur. [g] quam si sic perseuerent salui esse non possunt quia non requisiuerunt Domino post inuocationem nominis eius super eos. sicut & illi qui in eos Christus qui fortè credere noluerunt. de quibus Dominus ait, Cauete ne quis vos in errorem inducat. multi enim venient in nomine meo dicentes, Ego sum Christus. & multos in errorem inducent. Et iterùm, Tunc si qui dixerit vobis, Ecce hic Christus aut hic, nolite credere. Surgent enim pseudo-Christi & pseudo-Prophetæ, & dabunt signa magna & portenta, ita vt errent si fieri potest etiam electi. Quas virtutes non dubiè tunc illi sub nomine Christi facient. In quo nomine videntur quidam etiam modò quasdam virtutes facere, & falsò prophetare. sed certum est eos, quòd ipsi non sint Christi, propterea ad Christum non pertinere. quemadmodum etiam si quis desciscat à Christo inhærens solo nomini eius. qui non multum adiuuatur. iinmo magis hoc nomine etiam oneratur, licèt fuerit anteà fidelissimus aut iustissimus, aut [h] clero aliquo honoratus, aut confessionis dignitate præditus. Hi enim omnes negando verum Christum, introducendo

a NIMIETATE PRÆSTANDI.) Superstitiosa, vana & inepta formidine.

b FVERIT PVNITVS] Occisus pro nomine.

c VERBVM AVDIENTIS.) Catechumeni.

d SI QVIDEM DOMINVS NON SEIPSVM.) Legendum, *Dominus noster*, aut certè delenda est negandi particula. Etenim dixit Dominus, *Qui me confessus fuerit*

e SVMMO DISCRIMINE SVO.) Interrogatus scilicet coram seculi potestatibus infestissimis nomini Christiano.

f QVÆ MVLTA VEL PRAVA SINT.) Legendum; *quàm multa vel praua sint* hoc est, quam multa vel quam praua sint.

g QVAM SI SIC PERSEVERET.) Locus deprauatissimus expectat melioris alicuius codicis auxilium

h CLERO ALIQVO.) Nempe episcopo, presbytero, diacono.

ducendo aut sequendo aliud, cùm sit nullus omninò alius, nihil spei aut salutis sibi relinquunt. non aliter quàm illi, qui coram hominibus negauerunt Christum, quos negari necesse est à Christo. non habita vlla ratione ipsorum ex præcedenti conuersatione eorum [a] aut sensu aut dignitate, [b] proinde atque ipsi aut si sunt Christum, id est, salutem suam abrogare damnati. per huiusmodi clausulam quia manifestissimè à Domino dictum est, Quicumque me negauerit coram hominibus, negabo eum & ego coram patre meo qui in cælis est. vt verbum hoc, Quicumque, etiam in clausula confessionis plenissimè nobis ostendat, quòd nulla conditio ipsius confitentis obesse possit, licèt negator ille anteà vel hæreticus fuerit, vel audiens, aut audire incipiens, qui nondum baptizatus sit, vel de hæresi ad veritatem fidei conuersus, vel ab Ecclesia digressus ac postea reuersus sit, & tunc cùm rediret [c] priùs ei manus ab Episcopo imponeretur, adprehensus, confiteri Christum coram hominibus, necesse habuerit. sicut iterum neganti Christum nulla propria vetus dignitas potest ad salutem patrocinari. Quodcumque enim in homine vltimum in hac specie deprehensum fuerit, in illo quis nostrûm iudicari necesse habebit abolitis & obliteratis omnibus quæ priùs gessit. Et ideò cùm in martyrio tanta sit mutatio rerum in momento temporis, vt in re perquàm veloci possint mutari vniuersa, nemo sibi blandiatur, qui occasionem amiserit gloriosæ salutis, si fortè se ab ea excluserit propria sua culpa. sicuti & illa vxor Loth, quæ similiter in angustiis rerum contra præceptum Angelorum, tantummodò post se respexit, & tumulus salis facta est. qua ratione etiam ille hæreticus qui confitendo Christi nomen trucidatur, nihil posteà potest corrigere, si quid de Deo aut de Christo malè senserit, cùm in alium Deum, aut in alium Christum credendo semetipsum fefellit, confessor non Christi, sed solitario Christi nomine. quando & Apostolus consequenter dicat: Et si corpus meum tradidero, ita vt exurar igni, dilectionem autem non habeam, nihil proficio. Quia hoc facto nihil proficit qui non habet dilectionem eius Dei & Christi, qui per Legem & Prophetas & in Euangelio in hoc modo prædicatur, Diliges Dominum Deum tuum in toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota cogitatione tua. & Diliges proximum tibi tamquam te. In his enim duobus præceptis tota Lex pendet & Prophetæ. Sicut & Ioannes Euangelista dicit, Et omnis qui diligit ex Deo natus est, & cognoscit Deum quia Deus dilectio est, Sicuti & Deus ait, Ita enim dilexit Deus mundum, vt filium suum vnicum daret, vt omnis qui in eum crederet, non periret, sed haberet vitam æternam. Vt manifestè apparet eum, qui hanc diligendi nos & diligendi à nobis dilectionem in se non habeat, inani confessione & passione [d] nihil proficere. quàm vt ipsa apparet & constat hæreticum esse, qui in alium Deum credat, siue Christum alium accipiat. quamquam Scripturæ noui & veteris testamenti manifestè prædicant, quæ patrem omnipotentem creatorem omnium, & filium eius sine obscuritate annuntiante. veniet enim eis vt alij ab alio Deo salutem expectanti. tunc demum contra opinionem suam à Christo Dei patris omnipotentis creatoris filio, quem blasphemauerant, in pœnam æternam damnentur, cùm iudicare Deus cœperit absconsa hominum, secundùm Euangelium per Christum Iesum, eò quod in ipsum non crediderint, licèt ipsius nomine abluti sint. & vsque adeò omne illud hæreticorum baptisma intercedente aliquo interuallo temporis corrigi potest, si quis superuixerit & fidem correxit, vt Deum nostrum in Euangelio secundùm Lucam ad discipulos suos locutus est dicens, Habeo autem aliud baptisma baptizari. Item secundùm Marcum ad filios Zebedæi, eadem ratione dixerit, Potestis bibere calicem quem ego bibo, aut baptismate quo ego baptizor baptizari? Quod sciret homines non solùm aqua, verùm etiam sanguine suo proprio habere baptizari. ita vt & solo hoc baptismate baptizati fidem integram & dilectionem sinceram lauacri possint adipisci, & vtroque modo baptizari. æquè tamen vnum [e] baptisma salutis & honoris pariter & æqualiter consequi. Quod enim dictum est à Domino, Habeo aliud baptisma baptizari, hoc in loco non vt secundum baptisma, ac sint duo baptismata, significat: sed alterius quoque speciei baptisma ad eamdem salutem concurrens donatum nobis esse demonstrat. Quas [f] vtrasque species ab ipso Domino nostro primùm ministrari & sanctificari oportebat, vt nobis quoque alterutra, siue vtraque species, vnum hoc duplex salutiferum atque honorificum baptisma præstaret. & viæ quædam vnius baptismatis sic nobis patefieret, vt aliquando impunè aliqua illarum deesset, sicut in verbum audientibus, martyribus, impunè aquæ baptisma deest.

[a] AVT SENSV.) Qui rectus anteà steterat.

[b] PROINDE ATQVE IPSI AVT SI.) Legendum, *proinde atque ipsi ausi sunt Christum, id est salutem suam abrogare, damnati per huiusmodi clausulam.*

[c] PRIVS EI MANVS AB EPISCOPO IMPONERETVR.) Scribendum, *priusquam ei manus ab episcopo imponeretur, adprehensus.*

[d] NIHIL PROFICERE, QVAM VT IPSA APPARET ET CONSTAT HAERETICVM ESSE.) Scribendum, *nihil proficere, quam vt ipsum appareat & constet hæreticum esse.*

[e] BAPTISMA SALVTIS ET HONORIS.) Etenim martyrij baptismate non solùm salus æternæ vitæ, sed & corona datur.

[f] VTRASQVE BAPTISMI SPECIES AB IPSO DOMINO PRIMVM MINISTRARI ET SANCTIFICARI OPORTEBAT.) Nimirum ante baptisma Christi aquæ non lauerant: ante crucem Christi, sanguis non lauerat. quod vtrobique accipiendum est de vi ac virtute spirituali, siue deifica. Sed impropriè dici videtur à Christo ministrari aquæ baptisma, cùm ipsi Christo ab Ioanne sit ministratum. Inde nata varietas scripturæ *initiari*, pro *ministrari*. Etsi hoc ferri quidem possit.

deeſt. quos tamen certi ſumus, [a] ſi quid laxamenti habeant, etiam aqua ſolitos baptizari; itemque illis qui [b] legitimi ſunt fideles effecti, impunè deeſt baptiſma ſanguinis proprij, quia baptizati in nomine Chriſti redempti ſunt pretioſiſſimo ſanguine Domini, cùm vtraque hæc ex vno atque eodem fonte procedant flumina baptiſmatis Dominici, vt omnis qui ſitit veniat & bibat ſicut Scriptura dicit, Flumina de ventre eius currebant aquæ viuæ. Quæ flumina primùm apparuerunt in Domini paſſione, cùm de latére perforato lancea militari ſanguis & aqua manauit. vt emitteret duo flumina diuerſæ ſpeciei, ſed tamen eiuſdem ac ſingulare latus, ita vt impleatur Spiritu ſancto quicumque credens biberit ex vtroque flumine. Hæc enim de fluminibus his loquens oſtendebat Dominus ſignificans Spiritum ſanctum quem accepturi eſſent qui credituri erant in illum. nondum autem erat Spiritus, quia Ieſus nondum erat clarificatus. Igitur dicens quemadmodum generari poteſt baptiſma, quod Apoſtolus vnum eſſe prædicat, vtique manifeſtum eſt illa ratione, quia diuerſæ ſunt ſpecies vnius atque eiuſdem baptiſmatis ex vno vulnere profluentis in aquam & ſanguinem. cùm illic duo ſint de quibus locuti ſumus baptiſmata aquæ, id eſt, vnius atque eiuſdem ſpecies cùm vnum eſſe debeat baptiſma vniuſcuiuſque ſpeciei, ſicut pleniùs ſumus locuti. Et quoniam videmur omne baptiſma ſpiritale trifariam diuiſiſſe, veniamus etiam ad probationem narrationis propoſitæ, ne videamur proprio ſenſu & temerè hoc feciſſe. Ait enim Ioannes de Domino noſtro in epiſtola ſua nos docens, Hic eſt qui venit per aquam & ſanguinem Ieſus Chriſtus. non in aqua tantùm, ſed in aqua & ſanguine. Et ſpiritus eſt qui teſtimonium perhibet, quia Spiritus eſt veritas. quia tres teſtimonium perhibent, Spiritus & Aqua & Sanguis. Et iſti tres in vnum ſunt. Vt ex illis colligamus, & aquam præſtare ſolitam, & ſanguinem proprium hominibus præſtare ſpiritum ſolitum, & ipſum quoque Spiritum præſtare ſpiritũ ſolitum. Nam cùm effundatur aqua ſicuti & ſanguis, ſpiritus etiam effuſus ſit à Domino ſuper omnes qui crediderunt, vtique & aqua, & proprio nihilominus ſanguine, tunc deinde & Spiritu ſancto poſſunt homines baptizari. Ait enim Petrus: Sed hoc eſt quod dictum eſt per prophetam: Erit in nouiſſimis diebus dicit Dominus, Effundam ſpiritum meum ſuper omnem carnem, & prophetabunt filij eorum & filiæ eorum. & iuuenes viſiones videbunt, & ſeniores ſomnia ſomniabunt. Et quidem ſuper ſeruos & ſuper ancillas effundam de ſpiritu meo. Quem ſpiritum in veteri Teſtamento, non quidem paſſim, nec effuſè, ſed communicatum cum aliis, aut etiam ſponte inſiluiſſe in quoſdam homines; vel induiſſe illos & fuiſſe ſuper eos deprehendimus. ſicuti Moſi de ſeptuaginta presbyteris à Domino dictum eſſe animaduertimus, Et auferam ſpiritum qui ſuper te eſt, & imponam ſuper eos. Propter quod etiam, ſecundùm pollicitationem ſuam, Deus ab alio ex ſpiritu qui ſuper Moyſen fuerat, impoſuit ſuper illos, & prophetauerunt in caſtris, quod Moyſes vt homo ſpiritalis ita contigiſſe gaudebat, licèt ab Ieſu filio Naue, vt huic rei intercederet, inuito ſuadebatur, & idcircò non fuiſſe permotus. Porrò autem in libro Iudicum, item in Regnorum libris animaduertimus ſuper pleroſque aut fuiſſe ſpiritum Domini, aut inſiluiſſe in eos, tamquam ſuper Gothoniel, Gedeon, Iephthe, Sampſon, Saul, Dauid, & ceteros alios. quod vſque adeò ita ſe habet; vt Spiritus ſancti ſponte accedendi ab eis libertatem ac facultatem manifeſtiſſimè nos Dominus docuerit; dicens, Spiritus vbi vult ſpirat, & vocem eius audis, & neſcis vnde veniat aut quò vadat. ita vt idem ſpiritus etiam ſuper indignos quoque ſui nonnumquam inueniatur eſſe. non vtique otioſè, nec ſine ratione, ſed neceſſariæ alicuius operationis gratia, ſicuti ſuper Saul fuit, ſuper quem factus eſt ſpiritus Dei & prophetauit. quamquam poſteriore tempore poſtquam receſſit ab eo Spiritus Domini, & poſtquam [c] angebat eum ſpiritus malignus adm. quoniam tunc ad hoc poſtremus veniebat poſt nuntios quos antè aſſiduè præmiſerat, vt interficeret Dauid. qui idcircò inciderunt in chorum prophetarum & prophetauerunt; ne id quod iuſſi fuerant perficere poſſent aut vellent. quod admirabili ratione per voluntatem Dei ſpiritum qui ſuper omnes illos fuit credimus operatum eſſe. Qui ſpiritus impleuit etiam Ioannem Baptiſtam adhuc ab vtero matris ſuæ, & incubuit ſuper eos, qui cum Cornelio centurione erant priuſquàm baptizarentur aqua. Ita dum cohæret baptiſmati hominum Spiritus ſanctus; aut antecedit aut ſequitur; vel ceſſante baptiſmate aquæ incumbit ſuper eos qui credunt, det nobis conſilium, quod aut ex integro ritè baptiſma obſeruare, aut fortè dato à quocumque in nomine Ieſu baptiſmate, ſupplere id debeamus cuſtodita nominis Ieſu Chriſti, ſicuti pleniſſimè expoſuimus, ſanctiſſima inuocatione; cuſtodita præterea tanti temporis, tot virorum, veneranda nobis conſuetudine & auctoritate. Quoniam autem prima pars diſputationis huius videtur explicata, etiam ſequentem eius propter hæreticos debemus attingere. quia perquàm neceſſarium eſt eum tractatum qui ſemel in manus incidit non prætérire: ne fortè eos qui ſunt ſimpliciores ex fratribus aliquis hæreticorum verſutia ſua au-

[a] SI QVID LAXAMENTI HABEANT.] Si neceſſitas diſcriminis imminentis aliquid laxauerit, aliquid temporis indulſerit, quod Cyprianus amat dicere, commeatum, & moram in ſæculo tantiſper adhuc manendi.

[b] LEGITIMI FIDELES.] Baptiſmate in Eccleſia ritè ſuſcepto.

[c] ANGEBAT EVM SPIRITVS MALIGNVS ADM.] Sic legitur in MS Remenſi. Reg. 1. 16. Exagitabat eum Spiritus nequam a Domino. Arripit eum ſpiritus Domini malus.

deat attentare. Nam quia Ioannes dixit nos baptizandos esse in spiritu & igni, eò quod addiderit dicens, Et igni, idcircò quidam desperati homines ausi sunt vsquequaque prauitatem suam porrigere, & propterea homines nasutissimi quærunt quomodo sanctitatis baptisma ita corrumpant ac violent, vt etiam euacuent. qui originem jam exinde trahunt à Simone mago multiformi peruersitate per varios errores eam exercentes. cui Simoni Petrus in Actis Apostolorum dixit, Pecunia tua tecum sit in perditionem, quia gratiam Christi existimasti per pecunias posse possidere. non est tibi pars neque sors in sermone hoc: cor enim tuum non rectum coram Deo. Et agunt isti hæc omnia dum fallere cupiunt eos qui sint simpliciores aut curiosiores. & temptant nonnulli iterùm tractate se solos integrum atque perfectum, non sicuti nos mutilatum & decurtatum, baptisma tradere. quod taliter dicantur adsignare, vt quàmmox in aquam descenderunt, statim super aquam ignis appareat. Quod si aliquo lusu perpetrari potest, sicut [a] adfirmantur plerique huiusmodi lusus Anaxilai esse, siue naturale quid est, quo pacto possit hoc contingere, siue illi putant hoc se conspicere, siue maligni opus & magicum virus ignem potest in aqua exprimere: illi tamen talem fallaciam & stropham prædicant perfectum baptisma esse, quod fideles homines, si coacti fuerunt accipere, vtique non dubitabitur eos id quod habuerant amisisse. proinde ac si quis sacramento miles dicto desertis suis castris, in hostium diuersissimis castris longè aliud sacramentum velit dicere: hac ratione constat eum vetere sacramento exauctoratum esse. idem si huiusmodi homo rursus ad te redeat, vtique hæsitabis vtrum habeat baptisma nec ne, & tamen oportebit te huic quoque pœnitentiam agenti quibuscumque modis potueris subuenire. Est autem adulterini huius, immo internecini baptismatis, si quis alius auctor, tum etiam quidam ab eisdem ipsis hæreticis propter hunc eumdem errorem confictus liber, qui inscribitur [b] PAVLI PRÆDICATIO. In quo libro contra omnes scripturas, & de peccato proprio confitentem inuenies Christum, qui solus omninò deliquit, & ad accipiendum Ioannis baptisma penè inuitum à matre sua Maria esse compulsum. Item cùm baptizaretur, ignem super aquam esse visum. quod in Euangelio nullo est scriptum. Et post tanta tempora, Petrum & Paulum; post conlationem Euangelij in Hierusalem & mutuam altercationem & rerum agendarum dispositionem, postremo in Vrbe quasi tunc primùm inuicem sibi esse cognitos. & quædam alia huiuscemodi absurdè ac turpiter conficta. quæ omnia in illum librum inuenies congesta. Qui autem non ignorant Spiritus sancti qualitatem, intelligunt quod dictum est de igni, de ipso Spiritu dictum esse. Nam in Actis Apostolorum secundùm hanc eamdem promissionem Domini nostri, ipso die Pentecostes cùm descendisset Spiritus sanctus super discipulos, & in illo baptizarentur, visæ sunt insidentes super singulos linguæ quasi ignis, vt constaret eos Spiritu sancto & in igne baptizatos, hoc est, eo spiritu qui esset siue ignis siue quasi ignis. qualis ignis fuit qui in rubo ardebat & rubum non comburebat. qualisque est ille ignis qui est Angelorum spiritus, sicut Scriptura dicit, Qui fecit Angelos suos spiritus, & ministros suos ignem ardentem. Cui cùm similis aut socius aut particeps fueris, poteris nullum ignem timere. nec illum quidem qui antecedens Domino in die iudicij conflagrabit totum orbem terræ absque eis qui baptizati sunt in Spiritu sancto & igni. & hominibus quidem Spiritus perseuerat hodie inuisibilis, sicut Dominus dicit, Spiritus vbi vult spirat, & nescis vnde veniat vel quò vadat. Sed in principio mysterij fidei & spiritalis baptismatis hic idem Spiritus manifestè visus est & super discipulos insedisse quasi ignis: Item cælis apertis descendisse super Domino columbæ similem. quoniam pleraque, immo penè omnia quæ essent futura manifesta sunt, quæ tamen modò essent inuisibilia nihilominus. nunc quoque oculis & incredulitati hominum vel ex parte, vel aliquando, vel in figura sunt monstrata ad corroborandam & confirmandam fidem nostram. Sed nec illud omiserim quod Euangelium meritò prædicat. Ait enim paralytico Dominus noster, Bono animo esto fili, dimittuntur tibi peccata. vt ostenderet fide mundari corda ad remissionem peccatorum consequendam. quam remissionem peccatorum consecuta est illa quæ erat mulier peccatrix in ciuitate: cui Dominus ait, Dimittuntur tibi peccata. Et cùm cœpissent qui simul discumbebant apud semetipsos dicere, Quis est hic qui peccata dimittit? Quod & circa paralyticum acerbiùs Scribæ & Pharisæi obmurmurauerant. Ait ad mulierem Dominus, Fides tua te saluam fecit. vade in pace. Ex quibus vniuersis ostenditur, fide emundari corda, spiritu autem ablui animas. Porro autem per aquam lauacri corpora. Sanguine quoque festinantiùs perueniri per compendium ad salutis præmia. Puto nos plenè ex-

secutos

a ADFIRMANTVR PLERIQVE HVIVSMODI LVSVS ANAXILAI ESSE.) Hæc etiam est scriptura Remensis. Plinius lib. XXXV. vbi de sulphure, Lusit & Anaxilaus eo, candens in calice nouo, prunáque subdita circumferens, exardescentis repercussu pallorem dirum, velut defunctorum, effundente conuiuiis.

b PETRI PRÆDICATIO.) Huiusce scripti meminit Hieron. lib. de Script. Eccl. in Petro, atque inter apocryphas scripturas reputari. & ab Eusebio, in Ebionis hæresi, nuncupatur Περίοδοι Παύλου. Talia fuêre Acta Pauli, studio cuiusdam in Asia presbyteri, qui postea conuictus fraudis, hæc se amore Pauli fecisse confessus est. Hunc propterea loco decessisse tradit Tertullian. libro de Baptis. Videatur Euseb. in Paulo. Hic verò irrepsit nomen Pauli pro nomine Petri.

c FIDE MVNDARI CORDA.) Inuocato nomine Christi, agnito Christo Dei filio [illegible]

fecutos prædicationem Baptistæ Ioannis, vnde sermonem sumus exorsi, qui dixit ad Iudæos. Ego quidem vos baptizo aqua in pœnitentiam. qui autem post me venit, fortior me est, cuius ego non sum dignus soluere corrigiam calceamenti. Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igni. Arbitror autem & Apostoli Ioannis doctrinam nos non ineptè dispo-suisse, qui ait, Quia tres testimonium perhibent, Spiritus & Aqua & Sanguis. & isti tres vnum sunt. Nisi fallor autem etiam illud explanauimus quod Dominus noster ait, Ioannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini in Spiritu sancto. Præterea existimo nos non infirmam rationem reddidisse, consuetudinis causam. Tueamur tamen, etsi posteriore loco id facimus, ne qui putet nos vnico articulo præsentem altercationem suscitare. Quamquam hæc consuetudo etiam sola deberet apud homines timorem Dei habentes & humiles præcipuum locum obtinere.

AD CYPRIANVM FIRMILIANI CONTRA eamdem epistolam Stephani.

[a] FIRMILIANVS CYPRIANO FRATRI [b] IN Domino Salutem.

ACCEPIMVS per Rogatianum charissimum nostrum diaconum à vobis missum, litteras quas ad nos fecisti frater dilectissime, & gratias propter hoc Domino maximas egimus: quod contigerit, vt qui corpore ab inuicem separamur, sic spiritu adunemur; quasi non vnam tantum regionem tenentes, sed in ipsa atque in eadem domo simul inhabitantes. Quod & decet dicere, quia & spiritalis domus Dei vna est. Erit enim in nouissimis, ait propheta, diebus manifestus mons Domini & domus Dei super vertices montium. In quam conuenientes cum iucunditate adunantur, secundum quod & in psalmo hoc postulatur à Domino, inhabitare in domo Dei per omnes dies vitæ. Vnde & in alio loco manifestatum est, esse apud Sanctos magnam voluntatis charitatem, in vnum conuenire. Ecce, inquit, [c] quàm bonum & voluptabile est, [d] vt habitent fratres in vnum. Adunatio enim & pax & concordia, non solum hominibus fidelibus & cognoscentibus veritatem, sed & Angelis ipsis cælestibus voluptatem maximam præstat quibus dicit sermo diuinus, esse gaudium in vno peccatore pœnitentiam agente, & ad vnitatis vinculum reuertente. Quod vtique non diceretur de angelis, conuersationem in cælis habentibus, nisi ipsi quoque essent nobis adunati, qui nostra adunatione lætantur: sicut econtrario vtique contristantur, quando vident diuersas quorumdam mentes, & scissas voluntates, quasi non tantùm vnum, & eumdem Dominum simul inuocent, sed separatis & diuisis ab inuicem nec confabulatio iam possit esse, aut sermo communis. Nisi quod nos gratiam referre Stephano in isto possumus: quod [e] per illius inhumanitatem nunc effectum sit, vt fidei & sapientiæ vestræ experimentum caperemus. Sed non si nos propter Stephanum hanc beneficij gratiam cepimus, statim Stephanus beneficio & gratia digna commisit. Neque enim & Iudas perfidia sua & proditione, qua sceleratè circa Saluatorem operatus est, dignus videri potest, quasi causam bonorum tantorum ipse præstiterit,

a FIRMILIANVS CYPRIANO FRATRI.] Tantus amor veri Pamelio fuit, vt hanc epistolam, nisi à Morelio iam edita fuisset, omitti ac tenebris damnari consultius esse censuerit, cuiusmodi certè consilio peccasse arbitror viros cetera præstantes, qui vetustissimos codices inspexerunt, Veronensem & Beneuentanum & cum editionibus Manucij Pamelijque contulerunt, absque vlla mentione huius epistolæ etenim omissam illic fuisse, via est credibile, cùm in plerisque, quos vidit Pamelius, sit reperta: nimirum in Anglicano, Affligmensi, Blandino, Marchiano, Dunensi, Cauchiano. Ea certè in Regio nostro extat, & per catalogum inuenitur sub numero [illegible]. Græcè à Firmiliano Cæsareæ Capp. episcopo conscriptam fuisse, atque etiam à Cypriano versam Latinè satis arguit stilus, etsi Firmiliani vocabulum Latinam prodat originem nec frustra Cyprianicis epistolis insertam varia disciplinæ veteris arma testantur. Ipsum verò Firmilianum eximium Origenis discipulum inter illustres clarissimarum vrbium episcopos recenset [illegible] ille apud Eusebium & Basilij Amphilochium Dionysius Alex. Eiusdem elogium legitur apud Niceph: Eccl. hist. lib. vi [illegible] R I B

b IN DOMINO.] In exemplari Regio non legitur. *Idem*.

c QVAM BONVM ET VOLVPTABILE.] Septuaginta [illegible]. *Idem*.

d VT HABITENT FRATRES IN VNVM.] Vt concordes benè consentiant inter sese. Psal. 133. Ad quem locum Grotius appositissimè citauit illud Menandri: [illegible]. *Idem*.

ECCE QVAM BONVM ET VOLVPTABILE EST, VT HABITENT FRATRES.) In exemplari Beneuentano, lib. III ad Quirinum, idem locus ita citatur: Vt quid bonum & voluptabile est vt habitent fratres in vnum. Vnde non mediocriter firmari conjectura possit, versionis epistolæ Firmilianeæ auctorem esse Cyprianum. *Idem*.

e PER ILLIVS INHVMANITATEM.) Stephanus epistola quadam significauerat nolle se cum Cypriano neque cum Firmiliano ac ceteris eiusdem cum illis sententiæ episcopis communicare: quod est, nolle se cum iis quicquam habere commune, quia scilicet hæreticos ad se venientes rebaptizarent. Hoc verò inciuiliter atque inhumaniter ab Stephano factum queritur Firmilianus, ea potissimùm ratione, quòd Cyprianus & alij secum eadem de baptizandis hæreticis sentientes apertissimè testarentur, nolle se proptereà fraternitatis siue communionis iura dissoluere aut præiudicare quidquam aduersus aliter sentientes: Itaque debuisse Stephanum fratres suos, etsi hac in re dissentientes, mutua clementia sustinere. Et est Cypriani quidem benignitas præcedentibus epistolis consignata passim & publica concilij Africani præfatione promulgatā. nam & verba ipsa sunt nec semel ab Augustino transcripta studiosissimè ac dilaudata. Sed & Firmiliani æquanimitas in præsertim ostenditur, quòd in Pauli Samosateni causa, nihil temerè decernendum ratus, cognitionem in aliud tempus distulerat, sperans posse fieri, vt absque religionis nostræ opprobrio, sicuti narrat Ruffinus, & absque dissensionum nota res veniret in melius. Eusebij verba sunt: [illegible]. *Idem*.

stiterit, vt per illum mundus [a] & gentium populus liberaretur. Sed hæc interim quæ ab Stephano gesta sunt, prætereantur, ne dum audaciæ & insolentiæ eius meminimus, de rebus ab eo improbè gestis longiorem mœstitiam nobis inferamus. De vobis autem cognoscentes, quod secundùm regulam veritatis & sapientiam Christi, hoc [b] de quo nunc quæritur disposueritis; cum magna lætitia exultauimus & Deo gratias egimus, quia [c] inuenimus in fratribus tam longè positis tantam nobiscum fidei & [d] veritatis vnanimitatem. Potens est enim gratia Dei copulare & coniungere charitatis atque vnitatis vinculo; etiam ea quæ videntur longiore terrarum spacio esse diuisa. Secundùm quod & olim interuallo temporum separatos ab Iob & Noë qui in primis fuerant, Ezechielem & Danielem, posteriores ætate ad vnanimitatis vinculum virtus diuina coniunxit; Vt quamuis temporibus longis discreti essent, eadem tamen diuina inspiratione sentirent. Quod & nunc in vobis animaduertimus, vt qui longissimis regionibus à nobis separati estis, sensu tamen & spiritu copulatos vos esse nobiscum probaretis. Quod totum hoc fit diuina vnitate. Nam cum Dominus vnus atque idem sit qui habitat in nobis, coniungit vbique & copulat suos vinculo vnitatis. Vnde in vniuersam terram exiuit sonus eorum, qui à Domino missi sunt vnitatis spiritu velociter currentes. Sicut econtrario nihil prodest aliquos proximos & iunctos sibi esse corporibus, si animo & mente dissideant; quando adunari animæ omninò non possint, quæ se à Dei vnitate diuiserint: Ecce enim, inquit, qui longinquant se abs te, peribunt: sed tales iudicium Domini pro merito suo subibunt recedentes à verbis eius qui patrem pro vnitate deprecatur, & dicit: Pater da vt quomodo ego & tu vnum sumus, sic & hi in nobis vnum sint. Nos verò ea quæ à vobis scripta sunt, [e] quasi nostra propria suscipimus, nec in transcursu legimus, sed sæpè repetita memoriæ mandauimus: neque obest vtilitati salutari aut eadem retexere, ad confirmandam veritatem, aut & quædam addere ad cumulandam probationem. Si quid autem à nobis additum fuerit, non sic additur quasi à vobis aliquid minus dictum sit; sed quoniam sermo diuinus humanam naturam supergreditur, nec potest totum & perfectum anima concipere. Ideircò & tantus est numerus prophetarum, vt multiplex diuina sapientia per multos distribuatur. Vnde & tacere præcipitur, primo in prophetia loquenti, si secundo fuerit reuelatum. Qua ex causa necessariò apud nos fit, vt per singulos annos seniores & præpositi in vnum conueniamus [f] ad disponenda ea quæ curæ nostræ commissa sunt: Vt si qua grauiora sunt, communi consilio dirigantur; [g] lapsis quoque fratribus & post lauacrum salutare à diabolo vulneratis per pœnitentiam medela quæratur; [h] non quasi à nobis remissionem peccatorum consequantur, sed vt per nos ad intelligentiam delictorum suorum conuertantur, & Domino pleniùs satisfacere cogantur. Quoniam verò legatus iste à vobis missus regredi ad vos festinabat, & hibernum tempus vrgebat; quantum potuimus ad scripta vestra rescripsimus. Et quidem quantum ad id pertineat quod Stephanus dixit, [i] quasi Apostoli eos qui ab hæresi veniant

a ET GENTIVM POPVLVS LIBERARETVR.) Non debuit reijci quod in quibusdam MSS. legitur. Et gentium populus passione Domini liberaretur. RIG.

b DE QVO NVNC QVÆRITVR.) In libro Regio: *de quo nunc sequitur. Idem.*

c INVENIMVS IN FRATRIBVS NOSTRIS TAM LONGE POSITIS.) Sententiæ Cypriani super hæreticorum baptismo fauebant non solùm per Africam, Numidiam & Mauritaniam ecclesiæ quamplurimæ, verumetiā omnes ferè quæ in Oriente magno numero Christianam pietatem profitebantur In iis autem episcopi nobilium ciuitatum celeberrimi nominatim indicati epistola ad Stephanum, quæ prima est de septem illis Dionysij Alexandrini *περὶ βαπτίσματος* ab Eusebio memoratis Et in ea quidem epistola magnus ille Dionysius Stephanum certiorem faciebat, sedatos esse motos quos in Oriente Nouatiani concitauerant, itaque omnes Ecclesias in eo consentire, vt lapsis pœnitentia daretur: verùm adiecerat aliquid de pœnitentibus, qui ab hæreticis redirent, baptizandis, quod prætermisit Eusebius; Vnde Baronius occasionem sumpsit affirmandi pro certo, sic omnes illas Ecclesias acquieuisse Stephano. vt in eius decretum, de non baptizandis hæreticis, abdicata Cypriani sententia conuenirent quod adeò non est ab Dionysio traditum, vt defuncto postmodum Stephano idem ille Dionysius Xystum Stephani successorem per alteram epistolam diligenter ac seriò monuerit; Consideraret attentiùs quæstionis pondus & causæ difficultatem: Stephanum quidem Heleno & Firmiliano, cæterisque per Ciliciam & Cappadociam & finitimas Ecclesias Episcopis nunciasse per litteras, minimè communicaturum se cum iis, eo quod hæreticos rebaptizarent; Verumtamen esse magni momenti negotium. [Greek text illegible] Pergit Dionysius, atque, hoc se ab Antiochiæ, Cæsareæ, Æliæ, Tyri, Laodiceæ, Tarsi episcopis rogatum scribere Xysto: quia & e .. presbyteris suis Dionysio & Philemoni, qui fuerant eiusdem cum Stephano sententiæ, scripsisse: hæc de re pleniùs & vberiùs. Vnde opinari liceat Dionysium illum & Philemonem repudiato Stephani dogmate, concessisse in Alexandrini Dionysij & cæterorum sententiam qui secundùm Cypriani doctrinam consenserant Firmiliano. *Idem.*

d VERITATIS VNANIMITATEM.) Lib. Regius: *vnitatem.*

e QVASI NOSTRA PROPRIA SVSCIPIMVS.) Sic supra, ipse Cypr. *Idem.*

f AD DISPONENDA EA QVÆ CVRÆ NOSTRÆ COMMISSA SVNT.) Hæc & quæ sequuntur, communi consilio dirigantur *Idem.*

g LAPSIS QVOQVE FRATRIB.) Thurificatis aut libellatis Lapsis fide. *Idem.*

h NON QVASI A NOBIS REMISSIONEM PECCATORVM CONSEQVANTVR.) Nouatianus aliquis apud Pacianum, epist. 1. Paciano dicenti, Nunquam Deus non pœnitenti comminaretur, nisi ignosceret pœnitenti: Solus hoc, inquit, Deus poterit. Respondet Pacianus: Verum est: sed & quod per sacerdotes suos facit, ipsius potestas est. Haud absimiliter ea quoque temperanda videbuntur, quæ dixit Chrysostomus homil. v. [Greek text illegible]. Dotiora enim sunt quæ de Homiliis tanti Patris censet Animaduersio ad Epiphan. Hæresi Nouat. vbi de historia Nectarij. *Idem.*

i QVASI APOSTOLI EOS QVI AB HÆRESI VENIVNT BAPTIZARE PROHIB.) Notare videtur Firmilianus ea Stephani verba: Si quis ergo à quacumque hæresi venerit ad nos nihil innouetur, nisi quod traditum est. quasi traditio non baptizandi eos qui ab hæreticis veniunt, ab Apostolis descenderit. quod opinari stultum esse ait Firmilianus, cùm hæc traditio de hæreticis non baptizandis ab Apostolis fluxisse dici nequeat, quandoquidem hæretici de quibus hic quæstio est, post Apostolos, & post longam ætatem prodierint. Pro Stephano tamen scitè Vincentius Lirinensis aduersus Cyprianum & Firmilianum hæc verba protulit: Stephanum

veniant, baptizari prohibuerint, & hoc custodiendum posteris tradiderint; plenissimè vos respondistis, neminem tam stultum esse qui hoc credat Apostolos tradidisse, quando etiam ipsas hæreses constet execrabiles ac detestandas posteà extitisse. Cum & Marcion Cerdonis discipulus inueniatur serò post Apostolos & post longa ab eis tempora, sacrilegam aduersus Deum traditionem induxisse. Apelles quoque blasphemiæ eius consentiens, multa alia noua & grauiora fidei ac veritati inimica addiderit. Sed & Valentini & Basilidis tempus manifestum est, quod & ipsi post Apostolos & post longam ætatem, aduersus Ecclesiam Dei sceleratis mendaciis suis rebellauerint. Cæteros quoque hæreticos constat prauas suas sectas & inuentiones peruersas prout quisque errore ductus est, posteà induxisse; quos omnes manifestum est à semetipsis damnatos esse, & [a] ante diem iudicij inexcusabilem sententiam aduersus semetipsos dixisse: quorum baptisma qui confirmat, quid aliud quàm [b] cum ipsis se adiudicat, & se ipse participem talibus faciendo condemnat? [c] Eos autem qui Romæ sunt non ea in omnibus obseruare quæ sint ab origine tradita, & frustra Apostolorum auctoritatem prætendere: scire quis etiam inde potest, quod circa celebrandos dies paschæ, & circa multa alia diuinæ rei sacramenta, videat esse apud illos aliquas diuersitates, nec obseruari illic omnia æqualiter, quæ Hierosolymis obseruantur. Secundùm quod in cæteris quoque plurimis prouinciis, multa pro locorum & nominum diuersitate variantur; nec tamen propter hoc ab Ecclesiæ Catholicæ pace atque vnitate aliquando discessum est. Quod nunc Stephanus ausus est facere, [d] rumpens aduersum vos pacem, quam semper antecessores eius vobiscum amore & honore mutuo custodierunt: adhuc etiam infamans Petrum & Paulum beatos Apostolos, quasi hoc ipsi tradiderint; qui in epistolis suis hæreticos execrati sunt, & vt eos euitemus monuerunt. Vnde apparet [e] traditionem hanc humanam esse, quæ hæreticos asserit, & baptisma quod non nisi solius Ecclesiæ est, eos habere defendit. Sed & ad illam partem benè à vobis responsum est, vbi Stephanus in epistola sua dixit: [*Hæreticos quoque ipsos in Baptismo conuenire, &* [f] *quod ad alter-utrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum,*] quasi & nos hoc facere debeamus. Quo in loco, etsi vos iam probastis satis ridiculum esse, vt quis sequatur errantes, illud tamen ex abundanti addimus: non esse mirum si sic hæretici agant, qui etsi in quibusdam minoribus discrepant; in eo tamen quod est maximum, vnum & eumdem consensum tenent, vt blasphement creatorem, quædam somnia sibi & phantasmata ignoti Dei confingentes: quos vtique consequens est sic consentire in baptismi sui vanitate, vt consentiunt in repudianda diuinitatis veritate. De quibus quoniam longum est ad singula eorum, vel scelesta, vel superuacua respondere; satis est breuiter illud in compendio dicere; eos qui non teneant verum Dominum patrem, tenere non posse, nec filij nec Spiritus sancti veritatem. Secundùm quod etiam illi qui καταφρυγας appellantur & [g] nouas prophetias vsurpare conantur, nec patrem possunt habere, nec filium, nec Spiritum sanctum; quibus si quæramus quem Christum prædicent; respondebunt eum se prædicare qui miserit spiritum per Montanum & Priscam locutum. In quibus cum animaduertamus non veritatis spiritum sed erroris fuisse; cognoscimus eos qui falsam illorum prophetiam contra Christi fidem vindicant, Christum habere non posse. Sed & cæteri quique hæretici, si se ab Ecclesia Dei sciderint, nihil habere potestatis aut gratiæ possunt; quando omnis potestas & gratia in Ecclesia constituta sit, [h] vbi præsident maiores natu, qui & baptizandi

reliquos omnes tantùm fidei deuotione vicisse: quantum loci auctoritate superabat. Intelligebat enim vir sanctus & prudens, inquit, nihil aliud rationem pietatis admittere, nisi vt omnia, quæ fide à patribus suscepta forent, eadem fide à filiis consignarentur, nosque religionem, non quà vellemus ducere, sed potiùs quà illa duceret, sequi oportere: idque esse proprium Christianæ modestiæ & grauitatis, non sua posteris tradere, sed à majoribus accepta seruare. Quæ sanè sunt à Vincentio verissimè ac prudentissimè pronunciata, si non alia sint à majoribus tradita quàm quæ majores ab Apostolis susceperant, ceterum, sub nomine ac persona maiorum per fatuos aut sophistas asinina aut sophistica pro Apostolicis traderentur. *Idem.*

a *Ante diem Iudicij inexcusabilem sentent. &c.* Idem sentit Tertullianus de præscript. cap. 6. & pariter sanctus Hieronymus in epist. ad Titum. *fornicator, adulter, homicida, & cætera vitia per sacerdotes propelluntur; hæretici autem in semetipsos sententiam ferunt, suo arbitrio ab ecclesia recedentes, quæ recessio propria conscientia videtur esse damnatio.* Vid. Athanasius orat. 5. contra Arrianos; ad illam enim hæreticorum peruicaciam qua seipsos condemnant necessaria est voluntas resistendi ecclesiæ, cui se subiicere, illiusque auctoritati detrectant atque in eo sita est pertinacia. Permultos affert indurati animi peruicacia insignes Farinacius de hæresi quæst. 196. Par.

b Cum ipsis se adiudicat.] A Domino judicatus à seipso quoque adjudicatur. Hic enim agnosco Cypriani stilum ab Tertulliano traditum. Hæretici autem jam à Domino judicati, hoc est, damnati, cùm in hæresi perseuerant ipsi quoque se adjudicant siue addamnant. Rig.

c Eos qui Romæ sunt.] Obseruandum quod ait Firmilianus, Eos qui tunc erant Romæ in plerisque frustra Apostolorum auctoritatem prætendisse. Quasi Hierosolymitæ, Apostolorum traditionibus magis institerint, quàm Romani. *Idem.*

d Rumpens adversum vos pacem.] Ad Cyprianum scribit. Itaque his verbis Firmilianus apertè satis queritur, ruptam fuisse ab Stephano communionem cum Cypriano: Et tamen hoc fuisse vmquam ab Stephano factum negat Baronius. Hic Firmilianus factum esse dicit ab Stephano, quod ab Stephani antecessoribus factum non fuerat. *Idem.*

e Traditionem hanc humanam esse.] Non de Dominica & Euangelica auctoritate descendentem, non de Apostolorum mandatis atque epistolis venientem. Sic suprà Cyprianus ad Pompeium. *Idem.*

f Quod ad alterutrum.] Legendum vt est in Epistola Cypriani: *Quod alterutrum ad se venientes. Idem.*

g Novas prophetias vsurpare conantur.] Hic manifestissimè Firmilianus à Tertulliano dissentit; & sub persona Firmiliani Cyprianus magistrum suum deserit. *Idem.*

h Vbi præsident maiores natu.) Seniores & verè πρεσβύτεροι, qui & baptizandi, & manum imponendi & ordinandi possident potestatem, ordine sic ab Ecclesia constituto. Sed quare hic non fit mentio, offerendi? nisi quod tacitè trium illorum potestate includitur. *Idem.*

baptizandi & manum imponendi & ordinandi possident potestatem. Hæretico enim sicut ordinare non licet, nec manum imponere, [a] ita nec baptizare, nec quicquam sanctè nec spiritaliter gerere, quando alienus sit à spiritali & deifica sanctitate. Quod totum nos iampridem in Iconio, qui Phrygiæ locus est, collecti in vnum conuenientibus ex Galatia, & Cilicia & cæteris proximis regionibus confirmauimus, tenendum contra hæreticos firmiter & vindicandum, cum à quibusdam de ista re dubitaretur. Et quoniam Stephanus & qui illi consentiunt, contendunt dimissionem peccatorum & secundam natiuitatem in hæreticorum baptisma posse procedere, apud quos etiam ipsi confitentur Spiritum sanctum non esse; considerent & intelligant spiritalem natiuitatem sine spiritu esse non posse, secundùm quod & beatus Paulus apostolus eos qui ab Ioanne baptizati fuerant, priusquam missus esset à domino Spiritus sanctus, baptizauit denuò spiritali baptismo, & sic eis manum imposuit, vt acciperent Spiritum sanctum. Quale est autem vt cum Paulum post Iohannis baptisma iterarò discipulos suos baptizasse videamus; nos eos qui ab hæresi ad Ecclesiam veniunt, post inlicitam & prophanam eorum tinctionem baptizare dubitemus? Nisi si his episcopis, de quibus nunc minor fuit Paulus; vt hi quidem possint per solam manus impositionem venientibus hæreticis dare Spiritum sanctum; Paulus autem idoneus non fuerit, qui ab Ioanne baptizatis Spiritum sanctum per manus impositionem daret, nisi eos priùs etiam Ecclesiæ baptismo baptizasset. Illud quoque absurdum, quod non putant, quærendum esse, quis sit ille qui baptizauerit, eò quòd qui baptizatus sit, gratiam consequi potuerit inuocata trinitate nominum Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Deinde [b] hæc erit sapientia quam scribit Paulus esse in his qui perfecti sunt. At quis est in Ecclesia perfectus & sapiens, qui hoc aut defendat, aut credat, quod inuocatio hæc nominum nuda sufficiat ad remissionem peccatorum, & baptismi sanctificationem? cum hæc tunc vtique proficiant, quando & qui baptizat habet Spiritum sanctum, & baptisma quoque ipsum non sit sine spiritu constitutum. Sed dicunt eum qui quomodocunque foris baptizatur, mente & fide sua, baptismi gratiam consequi posse: quod & ipsum sine dubio ridiculum est, quasi de cælo adducere ad se possit aut mens praua iustorum sanctificationem, aut fides falsa credentium veritatem. Non omnes autem qui nomen Christi inuocant, audiri, & inuocationem suam consequi aliquid gratiæ posse, Dominus ipse manifestat dicens: Multi venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus & multos fallent. Nulla quippe differentia est inter pseudoprophetam & hæreticum. Nam vt ille in nomine Dei aut Christi, ita iste in sacramento baptismi fallit. Mendacio vterque nititur, ad decipiendas hominum voluntates. Volo autem vobis & de historia quæ apud nos facta est, exponere ad hoc ipsum pertinente. Ante viginti enim & duos ferè annos, temporibus post Alexandrum Imperatorem, multæ istic conflictationes & pressuræ acciderunt, vel in commune omnibus hominibus, vel priuatim Christianis; terræ etiam motus plurimi & frequentes extiterunt, vt per Cappadociam & per Pontum multa subruerent, quædam etiam ciuitates in profundum receptæ dirupti soli hiatu deuorarentur, vt ex hoc persecutio quoque grauis aduersum nos Christiani nominis fieret. Quæ post longam retrò ætatis pacem repentè oborta, de inopinato & insueto malo ad turbandum populum nostrum terribilior effecta est. Serenianus tunc fuit in nostra prouincia præses, acerbus & dirus persecutor. In hac autem perturbatione constitutis fidelibus, & huc atque illuc persecutionis metu fugientibus, & patrias suas relinquentibus, atque in alias partes regionum transeuntibus (erat enim transeundi facultas, eò quod persecutio illa, non per totum mundum, sed localis fuisset) emersit istic subitò quædam mulier, quæ in extasi constituta, propheten se præferret, & quasi sancto Spiritu plena sic ageret. Ita autem principalium dæmoniorum impetu ferebatur, vt per longum tempus sollicitaret & deciperet fraternitatem; ac mirabilia quædam & portentosa perficiens, & facere se terram moueri polliceretur. Non quod dæmoni tanta esse potestas, vt terram mouere aut elementum concutere iussu valeret; sed quod nonnumquam spiritus nequam præsciens & intelligens terræmotum futurum, id se facturum esse simularet, quod futurum videret. Quibus mendaciis & iactationibus subegerat mentes singulorum, vt sibi obedirent, & quocumque præciperet & duceret sequerentur: faceret quoque mulierem illam cruda hyeme nudis pedibus per asperas niues ire, nec vexari in aliquo aut lædi illa discursione: diceret etiam se in Iudæam & Hierosolymam festinare, fingens tamquam inde venisset. Hic & vnum de presbyteris Rusticum, Item & alium diaconum fefellit, vt eidem mulieri commiscerentur, quod paulòpost detectum est. Nam subito apparuit illi vnus de exorcistis vir probatus & circa religiosam disciplinam benè semper conuersatus, qui exhortatione quoque fratrum plurimorum, qui & ipsi fortes ac laudabiles in fide aderant, excitatus, erexit se contra illum spiritum nequam

reuincendum

a. *Ita nec baptizare, &c.* Quod ad Cataphrygas pertinet de quibus hic mentionem facit, canon decimus nonus concilij Nicæni Paulianistas similiter baptizandos iubet de integro. Erant autem Paulianistæ dicti à Paulo Samosateno qui Christum Dominum à B. Virgine initium sumpsisse furiosus pronuntiabat. PAL.

b HÆC ERIT SAPIENTIA.) Hanc loquendi formam Cyprianus habet a Tertulliano suo. atque hæc forma coniecturam firmat, Græca Firmiliani ab Cypriano fuisse in Latinum translata. RIG.

reuincendum; qui subtili fallacia etiam hoc paulò antè prædixerat, venturum quendam auersum & tentatorem infidelem. Tamen ille exorcista inspiratus Dei gratia fortiter restitit, & esse illum nequissimum Spiritum qui priùs sanctus putabatur ostendit. Atqui illa mulier, quæ priùs per præstigias & fallacias dæmonis, multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cætera quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter ausa est, vt & inuocatione non contemptibili sanctificare se panem & eucharistiam facere simularet, & sacrificium Domino [a] sine sacramento solitæ prædicationis offerret: baptizaret quoque multos [b] vsitata & legitima verba interrogationis vsurpans, vt nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur. Quid igitur de huius baptismo dicemus, quo nequissimus dæmon per mulierem baptizauit? Numquid & hoc Stephanus, & qui illi consentiunt comprobant? maxime cui nec symbolum Trinitatis, nec interrogatio legitima & ecclesiastica defuit? Potest credi aut remissio peccatorum data, aut lauacri salutaris regeneratio rite perfecta, vbi omnia quamuis ad imaginem veritatis tamen per dæmonem gesta sunt? Nisi si dæmonem in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, gratiam baptismi dedisse contendunt, qui hæreticorum baptisma defendunt. Apud quos sine dubio idem error est, dæmonum fallacia ipsa est; quando apud illos omninò Spiritus sanctus non est. Illud etiam quale est, quod vult Stephanus, his qui apud hæreticos baptizantur, adesse præsentiam & sanctimoniam Christi? Nam si non mentitur Apostolus dicens: Quotquot in Christo tincti estis, Christum induistis: Vtique qui illic in Christo baptizatus est, induit Christum: si autem induit Christum, accipere potuit & Spiritum sanctum qui à Christo missus est, & frustra illi venienti ad accipiendum Spiritum manus imponitur: nisi si à Christo spiritum induit, vt apud hæreticos sit quidem Christus, non sit autem illic Spiritus sanctus. Decurramus verò breuiter & cætera quæ à vobis copiosè & plenissimè dicta sunt, festinante vel maximè ad vos Rogatiano diacono charissimo nostro. Sequitur enim illud, quod interrogandi sunt à nobis qui hæreticos defendunt, vtrum carnale sit eorum baptisma, an spirituale. Si enim carnale est, nihil differunt à Iudæorum Baptismo, quo sic illi vtuntur, vt eo tamquam communi & vulgari lauacro tantùm sordes lauentur. Sin autem spiritale est: quomodo apud illos esse baptisma spiritale potest, apud quos Spiritus sanctus non est? Ac per hoc aqua qua tinguntur, lauacrum est illis carnale tantùm, non baptismi sacramentum. Quod si baptisma hæreticorum habere potest regenerationem secundæ natiuitatis, non hæretici, sed filij Dei computandi sunt, qui apud illos baptizantur. Secunda enim natiuitas quæ est in baptismo, filios Dei generat. Si autem sponsa Christi vna est, quæ est ecclesia Catholica; ipsa est quæ sola generat Dei filios. Neque enim multæ sponsæ Christi; cum dicat Apostolus: Despondi vos vni viro virginem castam assignare Christo, &: Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populi tui: quia desiderauit rex speciem tuam, &: Veni sponsa de Libano, aduenies & pertransibis à principio fidei. &: Ingressus sum in hortum meum soror mea, sponsa. videmus vnam personam vbique proponi, quia & sponsa est vna. Non est autem vna nobiscum hæreticorum synagoga, quia nec sponsa est adultera & fornicaria; vnde nec potest filios Dei parere. Nisi si secundùm quod Stephano videtur, hæresis quidem parit & exponit: expositos autem ecclesia suscipit: & quos non ipsa peperit pro suis nutrit, cum filiorum alienorum mater esse non possit. Et ideò Christus Dominus noster vnam esse manifestans sponsam suam, & vnitatis eius sacramentum declarans, ait: Qui non est mecum, aduersus me est, & qui non mecum colligit, spargit. Si enim nobiscum est Christus, hæretici autem non sunt nobiscum; pro certo aduersus Christum sunt hæretici. Et si nos colligimus cum Christo, non colligunt autem nobiscum hæretici, sine dubio spargunt. Sed nec illud prætereundum est à nobis, quod à vobis necessariò dictum est, quod Ecclesia secundùm Canticum Canticorum, hortus sit conclusus, & fons signatus, paradisus cum fructu pomorum. Qui autem numquam in hunc hortum introierunt, neque paradisum à Deo creatore plantatum viderunt, quomodo de fonte qui intus inclusus est, & diuino sigillo signatus est, aquam viuam lauacri salutaris præbere alicui poterunt? Cùm verò & archa Noe nihil aliud fuerit quàm sacramentum Ecclesiæ Christi, quæ tunc omnibus foris pereuntibus eos solos seruauit qui intra archam fuerunt; manifestè instruimur ad Ecclesiæ vnitatem perspiciendam, quemadmodum & Apostolus Petrus posuit dicens: Sic & vos similiter saluos faciet baptisma, ostendens, quoniam quomodo qui cùm Noë in archa non fuerunt, non tantùm purgati per aquam non sunt, sed statim diluuio illo perierunt sic, & nunc quicumque in Ecclesia cum Christo non sunt, foris peribunt, nisi ad vnicum & salutare Ecclesiæ lauacrum per pœnitentiam, conuertantur. Qualis verò error sit, & quanta sit cæcitas eius qui remissionem peccatorum dicit apud synagogas hæreticorum dari posse, nec permanet in fundamento [c] vnius Ecclesiæ quæ semel à Christo

supra

a SINE SACRAMENTO SOLITÆ PRÆDICATIONIS.) Legendum videtur: *sine sacramentum solita precationes offerret.* Sacramentum precationis dicit, quemadmodum Tertullianus, *sacramentum orationis*. RIG.

b VSITATA ET LEGITIMA VERBA INTERROGATIONIS.) Mox dicet interrogationem legitimam & ecclesiasticam. Hæc autem verba, atque hæc interrogatio sic habentur Epist. seq. *Credis remissionem peccatorum & vitam æternam per sanctam Ecclesiam?* Idem.

c VNIVS ECCLESIÆ QVÆ SEMEL A CHRISTO

ſupra petram ſolidata eſt; hinc intelligi poteſt, quod ſoli Petro Chriſtus dixerit: Quæcumque ligaueris ſuper terram, erunt ligata & in cælis: & quæcumque ſolueris ſuper terram, erunt ſoluta & in cælis, & iterum in euangelio quando in ſolos Apoſtolos inſufflauit Chriſtus dicens: Accipite Spiritum ſanctum: ſic cuius remiſeritis peccata, remittentur illi: & ſi cuius tenueritis, tenebuntur. Poteſtas ergo peccatorum remittendorum Apoſtolis data eſt, & eccleſiis quas illi à Chriſto miſſi conſtituerunt, & epiſcopis qui eis ordinatione vicaria ſucceſſerunt. Hoſtes autem vnius Catholicæ eccleſiæ in qua nos ſumus, & aduerſarij noſtri qui Apoſtolis ſucceſſimus, ſacerdotia ſibi illicita contra nos vindicantes, & altaria prophana ponentes; quid aliud ſunt quàm Chore & Dathan & Abiron, pari ſcelere ſacrilegi, & eaſdem quas & illi pœnas daturi cum his qui ſibi conſentiunt; ſecundùm quod etiam tunc illorum participes & fautores pariter cum eis perierunt. Atque ego in hac parte iuſtè indignor ad hanc tam apertam & manifeſtam Stephani ſtultitiam, quod qui ſic de Epiſcopatus ſui loco gloriatur & ſe ſucceſſionem Petri tenere contendit, ſuper quem fundamenta eccleſiæ collocata ſunt, [a] multas alias petras inducat, & eccleſiarum multarum noua ædificia conſtituat, dum eſſe illic baptiſma ſua auctoritate defendit. Nam qui baptizantur, complent ſine dubio eccleſiæ numerum. Qui autem baptiſma eorum probat, de baptizatis & Eccleſiam illic eſſe confirmat. Nec intelligit obfuſcari à ſe & quodammodo aboleri Chriſtianæ petræ veritatem, qui ſic prodit & deſerit vnitatem. Iudæos tamen quamuis ignorantia cæcos & grauiſſimo facinore conſtrictos, zelum Dei Apoſtolus habere profitetur; Stephanus qui per ſucceſſionem cathedram Petri habere ſe prædicat, nullo aduerſus hæreticos zelo excitatur: concedens illis non modicam ſed maximam gratiæ poteſtatem, vt dicat eos & aſſeuerat per baptiſmi ſacramentum ſordes veteris hominis abluere, antiqua mortis peccata donare, regeneratione cæleſti filios Dei facere, ad æternam vitam diuini lauacri ſanctificatione reparare. Qui ſic magna & cæleſtia Eccleſiæ munera hæreticis concedit & tribuit; quid aliud quàm communicat eis, quibus tantum gratiæ defendit ac vindicat? Et fruſtra iam dubitat in cæteris quoque conſentire eis & particeps eſſe; vt & ſimul cum eis conueniat, & orationes pariter cum eiſdem miſceat, & altare ac ſacrificium commune conſtituat. Sed in multum, inquit, proficit nomen Chriſti ad fidem & baptiſmi ſanctificationem, vt quicumque in nomine Chriſti baptizatus fuerit conſequatur ſtatim gratiam Chriſti; quando huic loco breuiter occurri poſſit & dici, quoniam ſi in nomine Chriſti valuit foris baptiſma ad hominem purgandum, in eiuſdem Chriſti nomine valere illic potuit & manus impoſitio ad accipiendum Spiritum ſanctum. Et incipient cætera quoque quæ apud hæreticos aguntur, iuſta & legitima videri, quando in nomine Chriſti gerantur; ſecundùm quod vos in epiſtola veſtra exſecuti eſtis: non niſi in eccleſia ſola valere poſſe nomen Chriſti, cui vni conceſſerit Chriſtus cæleſtis gratiæ poteſtatem. Quod autem pertinet ad conſuetudinem refutandam quam videntur opponere veritati; quis tam vanus ſit vt veritati conſuetudinem præferat? aut qui perſpecta luce tenebras non derelinquat? Niſi ſi & Iudæos Chriſto aduentante, id eſt, veritate, adiuuat in aliquo antiquiſſima conſuetudo, quod relicta noua veritatis via in vetuſtate permanſerint. Quod quidem aduerſus Stephanum vos dicere Afri poteſtis, cognita veritate errorem vos conſuetudinis reliquiſſe. Cæterum nos veritati & conſuetudinem iungimus, & conſuetudini Romanorum conſuetudinem ſed veritatis opponimus; ab initio hoc tenentes quod à Chriſto & ab Apoſtolo traditum eſt. Nec meminimus, hoc apud nos aliquando cœpiſſe, cum ſemper iſtic obſeruatum ſit, vt non niſi vnam Dei eccleſiam noſſemus, & ſanctum baptiſma non niſi ſanctæ eccleſiæ computaremus. Planè quoniam quidam de eorum baptiſmo dubitabant, qui & ſi nouos prophetas recipiunt, eoſdem tamen patrem & filium noſſe nobiſcum videntur; plurimi ſimul conuenientes in Iconio diligentiſſimè tractauimus; & confirmauimus repudiandum eſſe omne omninò baptiſma, quod ſit extra Eccleſiam conſtitutum. Ad illud autem quod pro hæreticis ponunt, & aiunt Apoſtolum dixiſſe: Siue per occaſionem, ſiue per veritatem Chriſtus annuncietur, vt reſpondeamus, ineptum eſt; quando manifeſtum ſit, Apoſtolum in epiſtola ſua qua hoc dixit, neque hæreticorum, neque baptiſmi eorum mentionem feciſſe, ſed locutum eſſe de fratribus tantùm, ſiue perfidè ſecum loquentibus, ſiue in fide ſincera perſeuerantibus: Nec oporteat hoc longo tractatu excutere, ſed ipſam ſatis ſit epiſtolam legere, & quid Apoſtolus dixerit, de ipſo Apoſto-

lo

SVPRA PETRAM SOLIDATA EST.) Rectè hoc quidem Firmilianus, Eccleſiam ſemel eſſe ſolidatam a Chriſto ſupra petram. Quod autem adjicit: Soli Petro Chriſtum dixiſſe: Quæcumque ligaueris ſuper terram erunt ligata & in cælis, referri debet ad primam pollicitationis partem, quæ eſt apud Matthæum, *Dabo tibi claues regni calorum*. Atque hoc eſt etiam veriſſimum: nam & ad vnitatem Eccleſiæ pertinet, Chriſtum in perſona Petri promiſiſſe Eccleſiæ daturum ſe claues regni cælorum. Dixit igitur Petro: Dabo tibi claues: At non dixit; Dabo tibi ſoli. Quod pollicitus eſt ſe daturum, diximus ſuprà quando & quomodo dederit. Dediſſe poſt reſurrectionem ſuam, diſcimus ex Ioanne: Ac dediſſe quidem Petro, non nominatim, ſed cunctis Apoſtolis vnà congregatis. Verba verò Chriſti ſunt: Sicut me miſit Pater, ego mitto vos. Quorum remiſeritis peccata, remittuntur eis. Quod igitur promiſerat Petro, daturum ſe, dedit omnibus Apoſtolis, atque ita Petro. RIG.

a MVLTAS ALIAS PETRAS INDVCIT.) Multi alij eſſe poſſunt Petri, ſed vna eſſe debet Petra. *Idem.*

lo recognoscete: a Quid ergo, inquiunt fiet de his qui ab hæreticis venientes sine Ecclesiæ baptismo admissi sunt? Si de sæculo excesserunt, in eorum numero qui apud nos catechisati quidem sunt, sed priusquàm baptizarentur obierunt, b habentur. non modo dicunt emolumentum veritatis & fidei, ad quam relicto errore peruenerant, & si consummationem gratiæ consecuti non sunt, morte præuenti. Qui autem adhuc in sæculo permanent, baptizentur ecclesiæ baptismo, vt remissionem peccatorum consequi possint; ne per alienam præsumptionem in pristino errore manentes, sine gratiæ consummatione moriantur. Cæterùm quale delictum est, vel illorum qui admittuntur, vel illorum qui admittunt; vt non ablutis per ecclesiæ lauacrum sordibus, nec peccatis expositis, vsurpata temerè communicatione contingant corpus & sanguinem Domini, cum scriptum sit: Quicunque ederit panem aut biberit calicem Domini, indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini? Nos etiam illos quos hi qui priùs in ecclesia catholica episcopi fuerunt, & postmodum sibi potestatem clericæ ordinationis assumentes baptizauerant, pro non baptizatis habendos iudicauimus. Et hoc apud nos obseruatur, vt quicumque ab illis tincti ad nos veniunt, tamquam alieni & nihil consecuti; vnico & vero ecclesiæ catholicæ baptismo apud nos baptizentur; & lauacri vitalis regenerationem consequantur. Et tamen multum inter eum qui inuitus & necessitate persecutionis coactus succubuit, & illum qui sacrilega voluntate audax contra ecclesiam rebellat; vel in patrem & Deum Christi, & totius mundi conditorem impia voce blasphemat. Et non pudet Stephanum hoc asserere, vt per eos qui ipsi in omnibus peccatis sunt constituti, dicat posse remissionem peccatorum dari? Quasi possit esse in domo mortis lauacrum salutis. Vbi ergo erit quod scriptum est: Ab aqua aliena abstine te & à fonte alieno ne biberis: si relicto ecclesiæ fonte signato, alienam aquam pro tua suscipis, & prophanis fontibus ecclesiam pollutis? Quando enim baptismo hæreticorum communicas, qui aliud quàm de voragine & cœno illorum bibis, & ipse Ecclesiæ sanctificatione purgatus; alienarum sordium contactibus inquinaris? Nec metuis iudicium Dei, hæreticis testimonium contra ecclesiam perhibens; cum scriptum sit. Falsus testis, non erit impunitus. Quinimmò tu hæreticis omnibus peior es. Nam cum inde multi cognito errore suo ad te veniant, vt ecclesiæ verum lumen accipiant; tu venientium errores adiuuas, & obscurato lumine Ecclesiasticæ veritatis, tenebras hæreticæ noctis accumulas. Cúmque se illi in peccatis esse & nihil gratiæ habere se, ac propterea ad Ecclesiam venire fateantur; tu eis remissionem peccatorum substrahis quæ in baptismo datur, dum dicis eos iam baptizatos, & extra Ecclesiam; Ecclesiæ gratiam consecutos. Nec intelligis animas eorum de manu tua exquiri, cum iudicij dies aduenerit; qui sitientibus ecclesiæ potum negasti: & volentibus viuere, causa mortis fuisti. Et insuper indignaris. Vide qua imperitia reprehendere audeas eos, qui contra mendacium pro veritate nituntur: Quis enim iustiùs indignari contra alterum debuit? Vtrumne qui hostes Dei asserit, an verò qui aduersus eum qui hostes Dei asserit, pro ecclesiæ veritate consentit? Nisi quod imperitos etiam animosos atque iracundos esse manifestum est, dum per inopiam consilij & sermonis ad iracundiam facilè vertuntur, vt de nullo alio magis quàm de te dicat scriptura diuina; Homo animosus parit lites, & vir iracundus exaggerat peccata. Lites enim & dissensiones quantas parasti per ecclesias totius mundi? Peccatum verò quàm magnum tibi exaggerasti, quando te à tot gregibus scidisti? Excidisti enim teipsum: noli te fallere. Si quidem ille est verè schismaticus, qui se à communione ecclesiasticæ vnitatis apostatam fecerit. Dum enim putas omnes à te abstinere posse; solum te ab omnibus abstinuisti. Nec te informare ad regulam veritatis & pacis vel Apostoli præcepta potuerunt, monentis & dicentis; Obsecro ergo vos ego vinctus in Domino dignè ambulare vocatione qua vocati estis, cum omni humilitate sensus & lenitate, cum patientia, sustinentes inuicem in dilectione, b satis agentes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis. Vnum corpus, & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ. Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus & pater omnium, qui super omnes, & per omnia, & in omnibus nobis. Hæc Apostoli mandata & monita salutaria, quàm diligenter Stephanus impleuit, humilitatem sensus & lenitatem primo in loco seruans? Quid enim humilius aut lenius quàm c cum tot episcopis per totum mundum dissensisse; pacem cum

singulis

a QVID ERGO FIAT DE HIS.) Suprà, Epist. ad Iubaianum. ... R I G.

b HABENTVR. NON MODO DICVNT EMOLVMENTVM VERITATIS ET FIDEI.) Reponendum est hoc loco verbum, *habent*: quod non intellecta reduplicatione præcedentis, excidit adeò que scribendum: *In eorum numero, qui apud nos catechizati quidem sunt, sed priusquam baptizarentur, obierunt, habent, non modo dicunt, emolumentum veritatis & fidei, ad quam relicto errore peruenerant, etsi consummationem gratiæ consecuti non sunt, morte præuenti*. Sententia Firmiliani est, eos qui apud orthodoxos catechizati quidem sunt sed priusquam baptizarentur obierunt, non tantùm didicisse, verum etiam habuisse emolumentum veritatis & fidei, vita scilicet æternæ, quamuis consummationem gratiæ consecuti non sint. consummationem gratiæ vocat sacramentum baptismi, quo significatur, baptizatum adeptum esse consummationem gratiæ Christianæ apud Ecclesiam Christi. quod sacramentum, signum est visibile gratiæ inuisibilis, iam à Christo collatæ homini ad veritatem conuerso, etsi nondum baptizato. Non indiget Deus signis siue sacramentis, cùm sit ipse veritas & apud ipsum veritas ipsa. Sed apud homines Deus vtitur sacramentis & signis, vt hebetiores & tardiores intellectu homines corporis sensibus signa corporea percipiant mirabilium quæ Deus facit etiam inuisibili sua potestate. *Idem.*

c SATIS AGENTES.) Satagentes. *Idem.*

c CVM TOT EPISCOPIS DISSENSISSE.) Heraclius

singulis vario discordiæ genere rumpentem, modò cum orientalibus (quod nec vos latere confidimus) modò vobiscum, qui in meridie estis? A quibus legatos episcopos patienter satis & leniter suscepit; vt eos nec ad sermonem saltem colloquij communis admitteret: adhuc insuper dilectionis & charitatis memor, præciperet fraternitatis vniuersæ, ne quis eos in domum suam reciperet; vt venientibus non solùm pax & communio, sed & tectum & hospitium negaretur. Hoc est seruasse vnitatem spiritus in coniunctione pacis, abscindere se à charitate, & alienum se per omnia fratribus facere, & contra sacramentum & fidem, contumacis furore discordiæ rebellare. Apud talem potest esse vnum corpus & vnus spiritus; apud quem fortasse ipsa anima vna non est, sic lubrica & mobilis & incerta? Sed quantum ad illum pertinet, relinquamus: excutiamus potiùs id de quo maxima quæstio est. Qui contendunt ab hæreticis baptizatos sic recipi oportere, tamquam legimi baptismi gratiam consecutos; vnum nobis atque illis baptisma dicunt esse, & in nullo discrepare. Sed quid ait Apostolus Paulus? Vnus dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus. Si vnum atque idem est cum nostro baptisma hæreticorum; sine dubio & fides vna est: si autem fides vna est vtique & Dominus vnus est. Si autem hæc vnitas quæ separari omninò & diuidi non potest, etiam apud hæreticos ipsa est; quid vltrà contendimus? Vt quid illos hæreticos, & non Christianos vocamus? Porrò cum nobis & hæreticis nec Deus vnus sit, nec dominus vnus, nec vna ecclesia, nec fides vna, sed nec vnus spiritus, nec corpus vnum, manifestum est, nec baptisma nobis & hæreticis commune esse posse, quibus nihil est omninò commune. Et tamen non pudet, Stephanum talibus aduersus ecclesiam patrocinium præstare, & propter hæreticos asserendos, fraternitatem scindere: a insuper & Cyprianum, pseudochristum, & pseudoapostolum, & dolosum operarium dicere? Qui omnia in se esse conscius præuenit; vt alteri ea per mendacium obiiceret, quæ ipse ex merito audire deberet. Benè te valere omnibus nobis, cum vniuersis qui in Africa sunt Episcopis, & cunctis Clericis, & omni fraternitate vniuersi optamus; vt perpetuò vnanimes, & vnum sentientes, habeamus nobiscum etiam de longinquo adunatos.

eadem forma dixit: Tecum mihi discordia est Rio. a INSVPER ET CYPRIANVM) Hinc manifestum est Stephanum adeò infestum fuisse Cypriano, vt diceret Cyprianum esse pseudo-christum & pseudo-apostolum, & dolosum operarium. *Idem.*

AD MAGNVM DE BAPTIZANDIS NOVATIANIS, & de iis qui in lecto gratiam consequuntur.

CYPRIANVS MAGNO FILIO SALVTEM.

PRo tua religiosa diligentia consuluisti mediocritatem nostram fili charissime, an inter cæteros hæreticos, eos quoque, qui à Nouatiano veniant, post profanum eius lauacrum baptizari & sanctificari in ecclesia catholica legitimo, & vero, & vnico ecclesiæ baptismo oporteat. De qua re quantum fidei nostræ capacitas, & scripturarum diuinarum sanctitas ac veritas suggerit; dicimus omnes omninò hæreticos & schismaticos nihil habere potestatis ac iuris. Propter quod Nouatianus nec debet, nec potest excipi, quò minus ipse quoque extra Ecclesiam consistens, & contra pacem ac dilectionem Christi faciens, inter aduersarios & antichristos computetur. Neque enim Dominus noster Iesus Christus, cum in Euangelio suo testaretur, aduersarios suos esse eos, qui secum non essent, aliquam speciem hæreseos designauit, sed omnes omninò hæreticos qui secum non essent, & secum non colligentes gregem suum spargerent, aduersarios suos esse ostendit, dicens. Qui non est mecum, aduersum me est: & qui mecum non colligit, spargit. Item beatus Ioannes Apostolus nec ipse vllam hæresim, aut schisma discreuit, aut aliquos speciatim separatos posuit, sed vniuersos qui de Ecclesia exissent, quique contra Ecclesiam facerent, antichristos appellauit, dicens: Audistis quia antichristi multi facti sunt. Vnde cognoscimus quia nouissima hora est: ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. si enim fuissent ex nobis, mansissent vtique nobiscum. Vnde apparet aduersarios Domini antichristos omnes esse, quos constet à charitate atque ab vnitate Ecclesiæ Catholicæ recessisse. Adhuc quoque Dominus in Euangelio suo ponit & dicit: Si verò & Ecclesiam contempserit, sit tibi tamquam ethnicus & publicanus. Si autem qui Ecclesiam contemnunt, ethnici & publicani habentur; multò magis vtique rebelles & hostes, falsa altaria, & illicita sacerdotia, & sacrificia sacrilega, & a nomina adulterata fingentes, inter ethnicos & publicanos necesse est computentur; quando minora peccantes, & tantùm Ecclesiæ contemptores, ethnici & publicani sententia Domini iudicentur. Quod autem ecclesia vna sit, declarat in cantico canticorum Spiritus sanctus ex persona Christi dicens: Vna est columba mea, perfecta mea vna est matri suæ, electa genitrici suæ, de qua item denuò dicit:

a *Nomina adulterata.* Alludit ad nomen quod sibi adrogabant Nouatiani, καθαροὺς hoc est, puros se nuncupantes, Epiphanius test. hær. 59. & D. August. hær. 38. PAM.

a DOMINICA

dicit: Hortus conclusus, soror mea, sponsa; fons signatus, puteus aquæ viuæ. Si autem hortus conclusus est sponsa Christi, quæ est Ecclesia; patere res clausa alienis & profanis non potest. Et si fons signatus est; neque bibere inde, neque consignari potest, cui foris posito accessus ad fontem non est. Puteus quoque aquæ viuæ si vnus est, idemque intus est; viuificari & sanctificari foris positus ex illa aqua non potest, ex qua solis eis, qui intus sunt, vsus omnis & potus concessus est. Quod & Petrus, ostendens vnam Ecclesiam esse, & solos eos qui in Ecclesia sint, baptizari posse, posuit & dixit: In arca Noë pauci, id est, octo animæ hominum saluæ factæ sunt per aquam, quod & vos similiter saluos faciet baptisma; probans & contestans vnam arcam Noë typum fuisse vnius Ecclesiæ. Si potuit tunc in illo expiati & purificati mundi baptismo saluus per aquam fieri, qui in arca Noë, non fuit, potest & nunc viuificari per baptisma, qui in Ecclesia non est; cui soli baptisma concessum est. Sed & Paulus Apostolus hoc idem adhuc apertiùs & clariùs manifestans ad Ephesios scribit & dicit: Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea, vt eam sanctificaret, purgans eam lauacro aquæ. Quod si vna est Ecclesia, quæ à Christo diligitur, & lauacro eius sola purgatur; quomodo qui in Ecclesia non est, aut diligi à Christo, aut ablui & purgari lauacro eius potest: Propter quod cum sola Ecclesia habeat aquam vitalem, & baptizandi atque abluendi hominis potestatem, qui dicit apud Nouatianum baptizari & sanctificari aliquem posse, priùs ostendat & doceat Nouatianum in Ecclesia esse, aut Ecclesiæ præsidere. Ecclesia enim vna est, quæ vna & intus esse & foris non potest. Si enim apud Nouatianum est, apud Cornelium non fuit. Si verò apud Cornelium fuit, qui Fabiano episcopo legitima ordinatione successit, & quem præter sacerdotii honorem martyrio quoque Dominus glorificauit, Nouatianus in Ecclesia non est; nec episcopus computari potest, qui Euangelica & Apostolica traditione contempta, nemini succedens, à se ipso ortus est: habere namque aut tenere Ecclesiam nullo modo potest, qui ordinatus in ecclesia non est. Foris enim non esse Ecclesiam, nec scindi aduersum se, aut diuidi posse, sed inseparabilis atque indiuiduæ domus vnitatem tenere, manifestat scripturæ diuinæ fides, cum de sacramento paschæ & agni, qui agnus Christum designabat, scriptum sit: In domo vna comedetur; non eiicietis de domo carnem foras. Quod item circa Rahab, quæ ipsa quoque typum portabat ecclesiæ, expressum videmus; cui mandatur & dicitur: Patrem tuum, & matrem tuam, & fratres tuos, & totam domum patris tui colliges ad te ipsam in domum tuam, & omnis qui exierit ostium domus tuæ foras; reus sibi erit. Quo sacramento declaratur in vnam domum solam, id est, in Ecclesiam, victuros & ab interitu mundi euasuros, colligi oportere. Quisquis autem de collectis foras exierit, id est, si quis quamuis in Ecclesia gratiam consecutus, recesserit, & ab Ecclesia exierit, reum sibi futurum, id est, ipsum sibi quod pereat, imputaturum. Quod Apostolus Paulus explanat, docens & præcipiens hæreticum vitandum esse, vt peruersum & peccatorem, & à semetipso damnatum. Hic enim reus sibi erit, qui non ab episcopo eiectus, sed sponte de ecclesia profugus, & hæretica præsumptione à semetipso damnatus. Et icirco Dominus insinuans nobis vnitatem de diuina auctoritate venientem ponit & dicit: Ego & pater vnum sumus: ad quam vnitatem redigens Ecclesiam suam, denuò dicit: Et erit vnus grex & vnus pastor. Si autem grex vnus est, quomodo potest gregi annumerari, qui in numero gregis non est? aut pastor haberi quo modo potest, qui (manente vero pastore, & in Ecclesia Dei ordinatione succidanea præsidente) nemini succedens, & à se ipso incipiens, alienus fit & prophanus Dominicæ pacis ac diuinæ vnitatis inimicus; non habitans in domo Dei, id est, in Ecclesia Dei, in qua non nisi concordes atque vnanimes habitant? loquente in psalmis Spiritu sancto & dicente: Deus qui inhabitare fecit vnanimes in domo. Denique vnanimitatem Christianam firma sibi atque inseparabili charitate connexam, etiam ipsa [a] Dominica sacrificia declarant. Nam [b] quando Dominus corpus suum panem vocat de multorum granorum adunatione congestum; populum nostrum quem portabat, indicat adunatum: & quando sanguinem suum vinum appellat, de botris atque acinis plurimis expressum atque in vnum coactum; gregem item nostrum significat, commixtione adunatæ multitudinis copulatum. Si Nouatianus huic pani Dominico adunatus est, si Christi poculo & ipse commixtus est; poterit videri & vnici Ecclesiastici baptismi habere gratiam posse, si eum constiterit Ecclesiæ vnitatem tenere. Denique quàm sit inseparabile vnitatis sacramentum, & quàm sine spe sint, & perditionem sibi maximam de indignatione Dei acquirant, qui schisma faciunt, & relicto Episcopo, alium sibi foris pseudoepiscopum constituunt; declarat in libris Regnorum scriptura diuina, vbi à tribu Iuda & Beniamin decem tribus scissæ sunt & relicto rege, alterum sibi foris constituerunt: Et indignatus est, inquit, Dominus in omne semen Israel, & dimouit eos, & dedit eos in direptionem donec abiiceret eos à facie sua, quia dissipatus est Israel à domo Dauid, & constituerunt sibi regem Hieroboam filium Nabath.

a DOMINICA SACRIFICIA) Sacrificia dicit sacramenta, panem Dominicum, & Christi poculum Rig.
b QVANDO DOMINVS CORPVS SVVM PANEM VOCAT.) Itaque mox etiam dicet: *Sanguinem suum vinum appellat.* Et obseruanda sunt hæc verba, *vocat, appellat, significat.* Videatur Epist. LXIII. *Idem.*

bath. Indignatum esse dominum dicit, & eos in perditionem dedisse; quod ab vnitate dissipati essent, atque adulterum sibi legem constituissent. Et tanta indignatio Domini extitit aduersus illos, qui schisma fecerant, vt etiam cum homo Dei ad Hieroboam missus esset, qui ei peccata sua exprobraret, atque vltionem futuram prædiceret, panem quoque apud illos edere, & aquam bibere vetaretur. Quod cùm non custodisset, & contra præceptum Dei prandisset, statim diuinæ censuræ maiestate percussus est, vt inde regrediens impetu, ac morsu leonis in itinere necaretur. Et audet quisquam dicere aquam baptismi salutarem, & gratiam cælestem communem cum schismaticis esse posse; cum quibus nec terrestris cibus nec sæcularis potus debet esse communis? Sonat adhuc in Euangelio suo Dominus, & maiorem intelligentiæ lucem manifestat, quod iidem qui se tunc à tribu Iuda & Beniamin sciderant, & Hierosolymis derelictis, Samariam secesserant inter profanos & gentiles computarentur. Nam cum primùm discipulos suos in ministerium salutis mittere, mandauit & dixit: In viam nationum ne ieritis, & in ciuitatem Samaritanorum ne introieritis. Ad Iudæos priùs mittens, gentiles adhuc prætetiri iubet. Addendo autem, & ciuitatem Samaritanorum debere omitti, vbi erant schismatici; ostendit schismaticos gentilibus adæquari. Quod si aliquis illud opponit, vt dicat, eamdem Nouatianum legem tenere, quam Catholica Ecclesia teneat, eodem symbolo quo & nos, baptizare; eumdem nosse Deum patrem; eumdem filium Christum, eumdem Spiritum sanctum, ac propter hoc vsurpare eum potestatem baptizandi posse, quod videatur in interrogatione baptismi à nobis non discrepare: sciat quisquis hoc opponendum putat, primùm non esse vnam nobis & schismaticis symboli legem, [a] neque eamdem interrogationem. Nam cùm dicunt: Credis remissionem peccatorum & vitam æternam per sanctam Ecclesiam; mentiuntur in interrogatione, quando non habeant ecclesiam. Tunc deinde voce sua ipsi confitentur remissionem peccatorum non dari, nisi per sanctam Ecclesiam posse; quam non habentes, ostendunt remitti illic peccata non posse. Quod verò eumdem quem & nos Deum patrem, eumdem filium Christum, eumdem Spiritum sanctum nosse dicuntur, nec hoc adiuuare tales potest. Nam & Chore & Dathan & Abiron cum sacerdote Aaron & Moyse eumdem Deum nouerant, pari lege & religione viuentes vnum & verum Deum, qui colendus atque inuocandus fuerat, inuocabant. Tamen quia loci sui ministerium transgressi contra Aaron sacerdotem, qui sacerdotium legitimum dignatione Dei atque ordinatione perceperat, sacrificandi sibi licentiam vindicauerunt, diuinitus percussi pœnas statim pro illicitis conatibus penderunt; nec potuerunt rata esse, & proficere sacrificia, irreligiosè & illicitè contra ius diuinæ dispositionis oblata. Turribula quoque ipsa, in quibus incensum illicitè fuerat oblatum, ne in vsu de cætero essent sacerdotibus, sed potiùs indignationis & vltionis diuinæ memoriam corrigendis posteris exhiberent; iussu Domini conflata atque igne purgata, in laminas ductiles producuntur, & affiguntur altari, secundùm quod loquitur scriptura diuina. Memoriale, inquit filiis Israël, vt non accedat quisquam alienigena, qui non est ex semine Aaron, imponere incensum ante Dominum, vt non sit sicut Chore. Et tamen illi schisma non fecerant, nec foras egressi, contra Dei sacerdotes impudenter atque hostiliter rebellauerant; quod nunc hi Ecclesiam scindentes, & contra pacem atque vnitatem Christi rebelles, cathedram sibi constituere, & [b] primatum assumere, & baptizandi atque offerendi licentiam vindicare conantur. Quo modo perficere quæ agunt, aut impetrare aliquid illicitis conatibus de Deo possunt, qui contra Deum, quod eis non licet, moliuntur? Quare qui Nouatiano, siue cæteris eiusmodi schismaticis patrocinantur; frustra contendunt baptizari & sanctificari illic aliquem salutari baptismo posse, vbi constet baptizantem baptizandi licentiam non habere. Atque vt magis intelligi posset contra eiusmodi audaciam, quæ sit censura diuina; inuenimus in tali facinore non solùm duces & auctores, sed & participes pœnis destinari, nisi se à communione malorum separauerint, præcipiente per Moysen Domino & dicente: Separamini à tabernaculis [c] hominum istorum durissimorum, & nolite tangere ab omnibus quæ sunt eis, ne simul pereatis in peccato eorum: & quod comminatus per Moysen Dominus fuerat, impleuit; vt quisquis à Chore, & Dathan, & Abiron non separasset, pœnas statim pro impia communione persolueret. Quo exemplo ostenditur & probatur, obnoxios omnes & culpæ, & pœnæ futuros, qui se schismaticis contra præpositos & sacerdotes irreligiosa temeritate miscuerint. Sicut etiam per Osee prophetam Spiritus sanctus contestatur & dicit: Sacrificia eorum tamquam panis luctus, omnes qui manducant ea contaminabuntur. Docens scilicet & ostendens omnes omninò cum auctoribus supplicio coniungi, qui fuerint eorum peccato contaminati. Quæ ergo apud eos merita esse circa Deum possunt, quibus supplicia diuinitus irrogantur? aut quo modo tales iustificare & sanctificare baptizatos possunt; qui hostes sacerdotum, aliena & illicita, & nullo sibi iure concessa, vsurpare conantur? Quos tamen ipsos non miramur pro sua prauitate conten-

a NEQVE EAMDEM INTERROGATIONEM] In baptismo, sub antistitis manu. RIG.

b PRIMATVM ASSVMERE.] Locum episcopl. sacerdotium episcopale. In Corbeïensi legitur, *principatum*. *Idem*.

c HOMINVM ISTOR. DVRISSIMORVM.] Suprà, epist. LXVIII. *Idem*.

dere. Asserant enim necesse est singuli quique quod satiunt, nec volunt victi facile succumbere, quamuis sciant id quod faciant, non licere. Illud mirandum est, immò indignandum potius & dolendum; a Christianos antichristis assistere, & præuaricatores fidei atque Ecclesiæ proditores, intra ipsa septa ecclesiæ contra ecclesiam stare. Qui quoniam pertinaces alias & indociles, vel hoc tamen confitentur; quod vniuersi siue hæretici, siue schismatici non habeant Spiritum sanctum, & ideò baptizare quidem possint, dare autem Spiritum sanctum non possint: in hoc ipso à nobis tenentur, vt ostendamus nec baptizare omninò eos posse, b qui non habeant Spiritum sanctum. Nam cum in baptismo vnicuique peccata sua remittantur, probat & declarat in euangelio suo Dominus, per eos solos peccata posse dimitti, qui habeant Spiritum sanctum. Post resurrectionem enim discipulos suos mittens loquitur ad eos & dicit: Sicut misit me Pater, & ego mitto vos. Hoc cum dixisset, insufflauit & ait illis: Accipite Spiritum sanctum. Si cuius remiseritis peccata, remittentur illi: si cuius tenueritis, tenebuntur. Quo in loco ostendit, eum solum posse baptizare, & remissionem peccatorum dare, qui habeat Spiritum sanctum. Denique ipsum Christum Dominum nostrum baptizaturus Ioannes, accepit ante Spiritum sanctum cum adhuc esset in vtero matris constitutus; vt certum esset atque manifestum, baptizare non posse, nisi eos qui habeant Spiritum sanctum. Itaque qui hæreticis siue schismaticis patrocinantur, respondeant nobis, habeant ne Spiritum sanctum, an non habeant. Si habent, cur illic baptizatis quando ad nos veniunt, manus imponitur ad accipiendum Spiritum sanctum, cum iam vtique illic acceptus sit, vbi si fuit, dari potuit? Si autem foris cuncti hæretici & schismatici non habent Spiritum sanctum, & ideò apud nos manus imponitur, vt hic accipiatur, quod illic nec est, nec dari potest; manifestum est nec remissionem peccatorum dari per eos posse, quos constat Spiritum sanctum non habere. Et icircò vt secundùm diuinam dispositionem atque euangelicam veritatem, peccatorum remissionem consequi & sanctificari, ac templa Dei fieri possint; Ecclesiæ baptismo baptizandi sunt omnes omninò, qui ab aduersariis & antichristis ad Christi Ecclesiam veniunt.

c QVÆSISTI etiam fili charissime, quid mihi de illis videatur, qui d in infirmitate & languore gratiam Dei consequuntur, an habendi sint legitimi Christiani, eò quod aqua salutari non loti sint, sed perfusi. Qua in parte nemini verecundia & modestia nostra præiudicat, quò minus vnusquisque quod putat, sentiat, & quod senserit, faciat. Nos quantum concipit mediocritas nostra, æstimamus in nullo mutilari & debilitari posse beneficia diuina, nec minus aliquid illic posse contingere, vbi plena & tota fide & dantis & sumentis accipitur quod de diuinis muneribus hauritur. Neque enim sic in sacramento salutari delictorum contagia, vt in lauacro carnali & sæculari sordes cutis & corporis abluuntur, vt aphronitris, & cæteris quoque adiumentis, & solio, & piscina opus sit, quibus ablui & mundari corpusculum possit. Aliter pectus credentis abluitur, aliter mens hominis per fidei merita mundatur. e In sacramentis salutaribus necessitate cogente, & Deo indulgentiam suam largiente totum credentibus conferunt diuina compendia. Nec quemquam mouere debet, quod aspergi vel perfundi videntur ægri, cùm gratiam Dominicam consequuntur; quando scriptura sancta per Ezechielem Prophetam loquatur & dicat: Et aspergam super vos aquam mundam, mundabimini ab omnibus immunditiis vestris, & ab omnibus simulacris vestris emundabo vos, & dabo vobis cor nouum, & spiritum nouum dabo in vobis. Item in Numeris: Et homo qui fuerit immundus vsque ad vesperam, hic purificabitur die tertio & die septimo, & mundus erit. Si autem non fuerit purificatus die tertio & die septimo, non erit mundus, & exterminabitur anima illa de Israel, quoniam aqua aspersionis non est super eum sparsa. Et iterùm: Et locutus est Dominus ad Moysen dicens: Accipe Leuitas de medio filiorum Israël, & purificabis eos. Et ita facies eis purificationem eorum, circumsparges eos aqua purificationis. Et iterùm: Aqua aspersionis purificatio est. Vnde apparet aspersionem quoque aquæ instar salutaris lauacri obtinere; & quando hæc in Ecclesia fiunt, vbi sit & dantis & accipientis fides integra, stare omnia & consummari ac perfici posse maiestate Domini & fidei veritate. Porrò autem quod quidem eos salutari aqua & fide legitima Christi gratiam consecutos, non Christianos sed Clinicos vocant, non inuenio vnde hoc nomen assumant; nisi forte qui plura & secretiora legerunt apud Hippocratem vel Sotanum κλινικοὺς istos deprehenderunt. Ego enim qui Clinicum de Euangelio noui; scio paralitico illi, & debili per longa ætatis curricula in lecto iacenti nihil infirmitatem suam obfuisse, quò minus ad firmitatem

a CHRISTIANOS ANTICHRISTIS ADSISTERE. Reddit Cyprianus Stephano voces suas. Obliquè antichristum vocat, à quo pseudo-christus fuerat nuncupatus & pseudo-apostolus, vt videre est sub finem Epist. Firmiliani. Rig.

b QVI NON HABEANT SPIRITVM SANCTVM.] Perperam in Co. beiensi *qui non habeant licentiam.* Idem.

c *Quæsisti etiam fili charissime* Lib. N F. In V. C opt. *inscript. ad eundem Magnum*, de his qui in lecto gratiam consequuntur. *Idem*

d *In infirmitate & languore* Nouatianus fortè quondam in morbo imminente periculo in lecto aqua perfusum fuisse, quæ de se Magnum instruit Cæcilius. Pa t.

e IN SACRAMENTIS SALVTARIBVS NECESSITATE COGENTE TOTVM CREDENTIBVS CONFERVNT DIVINA COMPENDIA.] Verbum enim consummans & breuians fecit Dominus super terram, & compendio fidei per gratiam saluos facit credentes, non per innumerabiles obseruationes quibus Iudaica multitudo seruiliter onerata premebatur. Corde creditur ad iustitiam; ore confessio fit ad salutem quo consummatione atque breuitate latro iustificatus est, & mereri audire meruit: Hodiè mecum eris in paradiso. Primasius Vticens. in Epist. Pauli ad Rom. Rig.

mitatem cælestem plenissimè perueniret: nec tantum indulgentia Dominica excitatum de grabato esse, sed ipsum grabatum suum reparatis & vegetatis viribus sustulisse. Et iccircò quantum fide concipere & sentire nobis datur, mea sententia hæc est vt Christianus iudicetur legitimus, quisquis fuerit in Ecclesia lege & iure fidei diuinam gratiam consecutus. Aut si aliquis existimat eos nihil consecutos, eò quod aqua salutari tantùm perfusi sint, sed inanes & vacui sunt; non decipiantur; vt si incommodum languoris euaserint & conualuerint, baptizentur. Si autem baptizari non possunt, qui iam baptismo ecclesiastico sanctificati sunt; cur in fide sua & Domini indulgentia scandalizentur? An consecuti sunt quidem gratiam Dominicam, sed breuiore & minore mensura muneris diuini ac Spiritussancti, vt habeantur quidem Christiani, non sint tamen cæteris adæquandi? Quinimò Spiritus sanctus non de mensura datur, sed super credentem totus infunditur. Nam si dies omnibus æqualiter nascitur, & si sol super omnes pari & æquali luce diffunditur; quantò magis Christus sol & dies verus, in Ecclesia sua lumen vitæ æternæ pari æqualitate largitur? Cuius æqualitatis sacramentum videmus in Exodo esse celebratum, cum de cælo manna deflueret, & futurorum præfiguratione alimentum panis cælestis & [a] cibum Christi venientis ostenderet. Illic enim sine discrimine vel sexus; vel ætatis gomor à singulis æqualiter colligebatur. Vnde apparebat Christi indulgentiam & cælestem gratiam postmodum secuturam, æqualiter omnibus diuidi sine sexus varietate, sine annorum discrimine, sine acceptione personæ super omnem Dei populum spiritalis gratiæ munus infundi. Planè eadem gratia spiritalis, quæ æqualiter in baptismo à credentibus sumitur, in conuersatione atque actu nostro postmodum vel minuitur, vel augetur; vt in euangelio Dominicum semen æqualiter seminatur, sed pro varietate terræ aliud absumitur, aliud in multiformem copiam vel tricesimi, vel sexagesimi, vel centesimi numeri fructu exuberante cumulatur. Adhuc verò cum singuli ad denarium vocentur, quid est vt quod à Deo æqualiter distribuitur, humana interpretatione minuatur? Quod si aliquis in illo mouetur, quod quidam de iis qui ægri baptizantur, spiritibus adhuc immundis tentantur; sciat diaboli nequitiam pertinacem vsque ad aquam salutarem valere, in baptismo verò omne nequitiæ suæ virus amittere. Quod exemplum cernimus in rege Pharaone, qui diu reluctatus, & in sua perfidia demoratus, tamdiu resistere potuit & præualere, donec ad aquam veniret: quò cum venisset, & victus est, & extinctus. Mare autem illud sacramentum baptismi fuisse, declarat beatus Apostolus Paulus dicens: Nolo enim vos ignorare fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes per mare transierunt, & omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari. Et addidit dicens: Hæc autem omnia figuræ nostræ fuerunt. Quod hodie etiam geritur, vt per exorcistas [b] voce humana & potestate diuina flagelletur, & vratur, & torqueatur diabolus: & cum exire se, & homines Dei dimittere sæpè dicat, in eo tamen quod dixerit fallat, & id quod per Pharaonem priùs gestum est, eodem mendacio obstinationis & fraudis exerceat. Cum tamen ad aquam salutarem, atque ad baptismi sanctificationem venitur, scire debemus, & fidere quia illic diabolus opprimitur, & homo Deo dicatus diuina indulgentia liberatur. Nam si scorpij & serpentes, qui in sicco præualent, in aquam præcipitati, præualere possunt, aut sua venena retinere possunt, & spiritus nequam, (qui scorpij & serpentes appellantur, & tamen per nos data à Domino potestate calcantur) permanere vltrà in hominis corpore, in quo baptizato & sanctificato incipit Spiritus sanctus habitare. Hoc denique & rebus ipsis experimur, vt necessitate vrgente in ægritudine baptizati & gratiam consecuti, careant immundo spiritu, quo anteà mouebantur; & laudabiles ac probabiles in Ecclesia viuant, plusque per dies singulos in augmentum cælestis gratiæ per fidei incrementa proficiant. Et contrà sæpè nonnulli de illis qui sani baptizantur, si postmodum peccare cœperint, spiritu immundo redeunte quatiuntur; vt manifestum sit, diabolum in baptismo fide credentis excludi, si fides postmodum defecerit, regredi: Nisi si iustum quibusdam videtur, vt illi qui extra Ecclesiam apud aduersarios & antichristos profana aqua polluuntur, baptizati iudicentur: hi verò qui in Ecclesia baptizantur, minus indulgentiæ, & gratiæ diuinæ consecuti esse videantur; & tantus honor habeatur hæreticis; vt inde venientes non interrogentur vtrumne loti sint, an perfusi; vtrumne [c] Clinici sint an Peripatetici. apud nos autem de integra fidei veritate detrahitur, & baptismo ecclesiastico

majestas

a CIBVM CHRISTI VENIENTIS) Verbum vitæ æternæ Ioannis VI. Hoc verò verbum corpus est Christi: atque hoc sensu caro Christi verè est cibus, nempe, verbum Dei caro factum, Christus est. & corpus Christi verba Dei sunt quæ habuit Christus in carne. Corpus autem Christi manducamus credentes in Christum & præcepta eius fideliter obseruantes. Ait enim Christus, Caro mea verè est cibus, Ioan. VI. 56. & Cibus meus est facere voluntatem Patris, Ioan. IV. 34. Quo igitur modo Christus faciens voluntatem, id est, faciens mandata Patris, manducauit Patrem, siue voluntatem Patris; Eo modo, seruantes mandata Christi, manducant Christum. Eadem figura, eodémque intellectu dicuntur Christiani manducare Christum, quo dicuntur induere Christum, qui secundùm præcepta Christi sapiunt & viuunt, Deum toto corde colunt, proximum sicut seipsos diligunt. RIG.

b VOCE HVMANA ET POTESTATE DIVINA.) Abstulit suam, hoc est diuinam, Christus potestatem, posteaquam homines diuinæ potestati admiscuerunt humanam. Eteoim diffidit Deo, qui hominem vocat in partem operis, quod est solius Dei. Et est Deus zelotes. *Idem.*

c *Clinici sint an Peripatetici.* Iaceant an obambulent. Scaurus apud Senecam epist. 29. de Aristone Philosopho, qui in gestatione disserebat *cum de eius secta tunc quæreretur, ait, utique Peripateticus non est.* Etenim in gestatione sedebat aut iacebat, & sic erat Clinicus *Idem.*

majeſtas ſua & ſanctitas derogatur. Reſcripſi fili chariſſime ad litteras tuas quantum parua noſtra mediocritas valuit, & oſtendi quid nos quantum in nobis eſt ſentiamus, nemini præſcribentes, quo minus ſtatuat quod putat vnuſquiſque præpoſitus; actus ſui rationem Domino redditurus, ſecundùm quod beatus apoſtolus Paulus in epiſtola ſua ad Romanos ſcribit & dicit: Vnuſquiſque noſtrûm pro ſe rationem dabit. Non ergo nos inuicem iudicemus. Opto te fili chariſſime ſemper bene valere.

EPISTOLÆ IN EXSILIO CONSCRIPTÆ ET ſub finem vitæ.

AD NEMESIANVM ET CÆTEROS MARTYRAS IN Metallo conſtitutos.

CYPRIANVS NEMESIANO FELICI, LVCIO, ALTERI FELICI, LITTEO POLIANO, VICTORI, IADERI, DATIVO, COEPISCOPIS, ITEM COMPRESBYTERIS ET DIACONIBVS, ET CÆTERIS FRATRIBVS IN METALLO CONSTITVTIS MARTYRIBVS DEI PATRIS OMNIPOTENTES ET IESV CHRISTI DOMINI, ET DEI CONSERVATORIS NOSTRI, ÆTERNAM SALVTEM.

LXXVII.

GLORIA quidem veſtra poſcebat beatiſſimi ac dilectiſſimi fratres, vt ad conſpectum atque ad complexum veſtrum venire ipſe deberem, nisi me quoque ob confeſſionem nominis relegatum [a] præfiniti loci termini coercerent: ſed quo modo poſſum repræſento me vobis, & ad vos etiam ſi corpore & greſſu venire non datur, dilectione tamen & ſpiritu venio, exprimens litteris animum meum, quo in iſtis virtutibus & laudibus veſtris lætus exulto; participem me computans vobis etſi non paſſione corporis, conſortio charitatis. An ego poſſim tacere & vocem meam ſilentio premere, cum de chariſſimis meis tam multa & glorioſa cognoſcam, quibus vos diuina dignatio honorauit: vt ex vobis pars iam martyrii ſui conſummationi præceſſerit, meritorum ſuorum coronam de Domino receptura; pars adhuc in carcerem clauſtris, ſiue in metallis & vinculis demoretur, exhibens per ipſas ſuppliciorum moras corroborandis fratribus & armandis maiora documenta; ad meritorum titulos ampliores tormentorum tarditate proficiens, habitura tot mercedes in cæleſtibus præmiis, quot nunc dies numerantur in pœnis? Quæ quidem vobis fortiſſimi ac beatiſſimi fratres pro merito religionis ac fidei veſtræ accidiſſe non miror, vt vos ſic Dominus ad gloriarum ſublime faſtigium clarificationis ſuæ honore prouexerit; qui ſemper in Eccleſia eius cuſtodito fidei tenore viguiſtis, conſeruantes firmiter Dominica mandata; in ſimplicitate innocentiam, in charitate concordiam, modeſtiam in humilitate, diligentiam in adminiſtratione, vigilantiam in adiuuandis laborantibus, miſericordiam in fouendis pauperibus, in defendenda veritate conſtantiam, in diſciplinæ ſeueritate cenſuram. Ac ne aliquid ad exemplum bonorum factorum deeſſet in vobis, etiam nunc in confeſſione vocis & paſſione corporis fratrum mentes ad diuina martyria prouocatis, duces vos exhibendo virtutis, vt dum grex paſtores ſuos ſequitur, & quod fieri à præpoſitis cernit, imitatur, paribus obſequiorum meritis à Domino coronetur. Quod autem fuſtibus cæſi priùs grauiter & afflicti, per eiuſmodi pœnas initiaſtis confeſſionis veſtræ religioſa primordia; [b] execranda nobis iſta res non eſt. Neque enim ad fuſtes Chriſtianum corpus expauit, [c] cuius eſt ſpes omnis in ligno. [d] Sacramentum ſalutis ſuæ Chriſti ſeruus agnouit, redemptus ligno ad vitam æternam, ligno prouectus eſt ad coronam. Quid verò mirum, ſi vaſa aurea & argentea in metallum, id eſt, auri & argenti domicilium dati eſtis, niſi quod nunc metallorum natura conuerſa eſt, locáque quæ aurum & argentum dare antè conſueuerant, accipere cœperunt? Impoſuerunt quoque compedes pedibus veſtris, & membra felicia ac Dei templa infamibus vinculis ligauerunt; quaſi cum corpore ligetur & ſpiritus, aut aurum veſtrum ferri contagione maculetur. Dicatis Deo hominibus & fidem ſuam religioſa virtute teſtantibus, ornamenta ſunt iſta, non vincula; nec Chriſtianorum pedes ad infamiam copulant, ſed clarificant ad coronam. O pedes feliciter vincti, qui non à fabro, ſed à Domino reſoluuntur. O pedes feliciter vincti, qui itinere ſalutari ad paradiſum diriguntur. O pedes in ſeculo ad præſens ligati, vt ſint ſemper apud Dominum liberi. O pedes compedibus & [e] tranſuerſariis interim cunctabundi, ſed celeriter

[a] PRÆFINITI LOCI TERMINI COERCERENT] Itaque epiſtola IIII & LXXXI. excuſat ſe ob loci conditionem; quem ſcilicet præfiniti termini coercebant. RIG.

[b] EXSECRANDA NOBIS ISTA RES NON EST] Adeò nobis exſecranda non eſt, vt pro ſalutis æternæ ſacramento accipi debeat. Idem.

[c] CVIVS EST SPES OMNIS IN LIGNO.] Hoc eſt in Chriſto, qui pro peccatoribus pependit in ligno. Sic Paulus gloriatur in cruce, hoc eſt, in Domino crucifixo. Idem.

[d] SACRAMENTVM SALVTIS NOSTRÆ.] Eo ſenſu omnia quæ Chriſtus geſſit in carne, ſacramenta ſunt noſtræ ſalutis. Idem.

[e] TRANSVERSARIIS] Tranſuerſaria dicit quæ in tranſuerſo cohibent atque impediunt: Vitruuius lib. VIII cap. 6 & X. cap. 21. Idem.

riter ad Chriſtum glorioſo itinere curſuri. Quantum vult hic vel inuida crudelitas, vel maligna, nexibus vos ſuis & vinculis teneat: cito à terris & pœnis iſtis ad cælorum regna venietis. Non fouetur in metallis, lecto & culcitris corpus, ſed refrigerio & ſolatio Chriſti fouetur. Humi iacent feſſa laboribus viſcera; ſed pœna non eſt cum Chriſto iacere. Squalent ſine balneis membra ſitu & ſorde deformia; ſed ſpiritaliter intus abluitur, quod foris carnaliter ſordidatur. Panis illic exiguus; At non in ſolo pane viuit homo, ſed in ſermone Dei. Veſtis algentibus deeſt; Sed qui Chriſtum induit, & veſtitus abundanter & cultus eſt. a Semitonſi capitis capillus horreſcit, ſed cum ſit caput viri Chriſtus, qualecunque illud caput deceat neceſſe eſt, quod ob Domini nomen inſigne eſt. Omnis iſta deformitas deteſtabilis & tætra gentilibus, quali ſplendore penſabitur? Sæcularis hæc & breuis pœna, quam clari & æterni honoris mercede mutabitur, cum ſecundùm beati Apoſtoli vocem transformauerit Dominus corpus humilitatis noſtræ conformatum corpori claritatis ſuæ? Sed nec in illo fratres dilectiſſimo aliqua poteſt aut religionis, aut fidei iactura ſentiri, quod illic nunc ſacerdotibus Dei facultas non datur offerendi & celebrandi ſacrificia diuina. Celebratis immò atque offertis ſacrificium Deo & pretioſum pariter & glorioſum, & plurimum vobis ad retributionem præmiorum cæleſtium profuturum; cum ſcriptura diuina loquatur & dicat: Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non deſpicit. Hoc vos ſacrificium Deo offertis, hoc ſacrificium ſine intermiſſione die ac nocte celebratis, hoſtiæ facti Deo & voſmetipſos ſanctas atque immaculatas victimas exhibentes, ſicut Apoſtolus adhortatur & dicit: Oro ergo vos fratres per miſericordiam Dei vt conſtituatis corpora veſtra hoſtiam viuam, ſanctam, placentem Deo, nec configuremini ſæculo huic, ſed transformamini in renouatione ſenſus, ad probandum quæ ſit voluntas Dei bona & placens, & perfecta. Hoc eſt enim quod præcipuè Deo placeat: hoc eſt, in quo maioribus meritis ad promerendam voluntatem Dei opera noſtra proueniant: hoc eſt, quod ſolum Domino de beneficiis eius grandibus & ſalutaribus fidei ac deuotionis noſtræ obſequia retribuant, prædicante in pſalmis & conteſtante Spiritu ſancto: Quid retribuam, inquit, Domino pro omnibus quæ tribuit mihi? Calicem ſalutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. Pretioſa in conſpectu Domini mors iuſtorum eius. Quis non libenter & promptè calicem ſalutis accipiat? quis non appetat gaudibundus & lætus, in quo aliquid & ipſe Domino ſuo retribuat? quis non pretioſam in conſpectu Domini mortem fortiter & conſtanter excipiat, placiturus eius oculis, qui nos in congreſſione nominis ſui deſuper ſpectans volentes comprobat, adiuuat dimicantes, vincentes coronat, retributione bonitatis ac pietatis paternæ remunerans in nobis quidquid ipſe præſtitit, & honorans quod ipſe perfecit? Ipſius enim eſſe quod vincimus, & quod ad maximi certaminis palmam ſubacto aduerſario peruenimus, declarat & docet Dominus in Euangelio ſuo, dicens: Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri qui loquitur in vobis. Et iterùm: Ponite in cordibus veſtris non præmeditari excuſare. Ego enim dabo vobis os & ſapientiam, cui non poterunt reſiſtere aduerſarij veſtri. In quo quidem & credentium magna fiducia eſt, & culpa grauiſſima perfidorum; non credere ei qui ſe opem ſuam daturum confitentibus pollicetur, nec rurſus eumdem timere qui æternam pœnam negantibus comminatur. Quæ vos omnia fortiſſimi ac fideliſſimi milites Chriſti inſinuaſtis fratribus noſtris implentes factis quod verbis antè docuiſtis; futuri maximi in regno cælorum pollicente Domino & dicente: Qui fecerit & ſic docuerit, maximus vocabitur in regno cælorum. Denique exemplum veſtrum ſecuta multiplex plebis portio, confeſſa eſt vobiſcum pariter, & pariter coronata eſt; connexa vobis vinculo fortiſſimæ charitatis, & à præpoſitis ſuis nec carcere, nec metallo ſeparata. Cuius numero nec virgines deſunt, quibus ad ſexagenarium fructum centenus acceſſit, quaſque ad cæleſtem coronam gloria geminata prouexit. In pueris quoque virtus maior ætate annos ſuos confeſſionis laude tranſcendit, vt martyrij veſtri beatum gregem & ſexus, & ætas omnis ornaret. Quis nunc vobis, dilectiſſimi fratres, conſcientiæ victricis vigor? quæ ſublimitas animi? quæ in ſenſu exultantia? qui triumphus in pectore? vnumquemque veſtrûm ſtare ad promiſſum Dei præmium, de iudicij die eſſe ſecurum? ambulare in metallo, captiuo quidem corpore ſed corde regnante; ſcire Chriſtum ſecum eſſe præſentem, gaudentem tolerantia ſeruorum per veſtigia & vias ſuas ad regna æterna gradientium? Exſpectatis quotidie læti profectionis veſtræ ſalutarem diem, & iam iamque de ſæculo receſſuri ad martyrum munera & domicilia diuina properatis; poſt has mundi tenebras viſuri candidiſſimam lucem, & accepturi maiorem paſſionibus omnibus & conflictationibus claritatem, Apoſtolo conteſtante & dicente: Non ſunt condignæ paſſiones huius temporis ad ſuperuenturam claritatem quæ reuelabitur

a SEMITONSI CAPITIS CAPILLUS HORRESCIT.] Deformitate ſua horrorem infert ſpectantibus. Epiſt. ſeq. *ſemitonſi capitis capillaturam adæquaſti.* Horatius -- *curtatus in æquali tonſore capillos* RIG.

a *Semitonſi capitis capillus.* Ita olim tondebantur ſerui ad metalla damnati. Sic etiam 2. Regum 10. legitur Hanon filius Naas rex Ammonitarum raſiſſe dimidiam partem barbæ nuntiorum Dauid. Videtur autem hunc locum imitatus D. Hieronymus epiſtola ad Heliodorum, vti adnotauit Eraſmus. PAM.

tur in nobis. Planè quia nunc vobis in precibus efficacior sermo est, & ad impetrandum quod in pressuris petitur facilior oratio est: petite impensiùs, & rogate, vt confessionem omnium nostrûm dignatio diuina consummet; vt de istis tenebris & laqueis mundi nos quoque vobiscum integros & gloriosos Deus liberet; vt qui hic charitatis & pacis vinculo copulati, contra hæreticorum injurias & pressuras gentilium simul stetimus, pariter in regnis cælestibus gaudeamus. Opto vos beatissimi ac dilectissimi fratres in Domino benè valere, & nostri semper & vbique meminisse. Valete.

AD CYPRIANVM NEMESIANI, DATIVI, FELICIS, & Victoris responsum.

CYPRIANO FRATRI NEMESIANVS, DATIVVS, FELIX, & Victor, in Domino æternam Salutem.

LXXVIII.

SEmper magnis sensibus pro temporis conditione litteris tuis locutus es Cypriane dilectissime; quibus assiduè lectis, & praui corriguntur, & bonæ fidei homines corroborantur: dum enim non desinis tractatibus tuis [a] sacramenta occulta nudare, sic nos in fide facis crescere, & de sæculo homines [b] ad credulitatem accedere. Nam quæcumque bona in multis libris tuis intulisti, nescius ipsum te nobis designasti: es enim omnibus in tractatu maior, in sermone facundior, in consilio sapientior, in patientia simplicior, in operibus largior, in abstinentia sanctior, in obsequio humilior, & in actu bono innocentior. Scis & ipse charissime nostrum optabile votum esse, quod te videamus doctorem & amatorem nostrum ad coronam magnæ confessionis peruenisse, nam quasi bonus & verus doctor quid nos discipuli secuti apud præsidem dicere deberemus, prior apud acta proconsulis pronunciasti, & tuba canens, Dei milites cælestibus armis instructos ad congressionis prælium excitasti: & in acie prima pugnans spiritali gladio diabolum interfecisti: agmina quoque fratrum hinc & inde verbis tuis composuisti, vt insidiæ inimico vndique renderentur, & cadauera ipsius publici hostis neruis concisis calcarentur. Crede nobis charissime, quoniam non est à centesimo præmio minor tua innocens anima, quæ nec sæculi primos impetus timuit, nec ire in exsilium recusauit, nec relinquere ciuitatem dubitauit, nec in deserto loco commorari horruit; & quoniam multis documentum confessionis dedit, ipsa martyrium prior dixit; alios enim ad martyria facienda exemplo suo prouocauit; & non tantùm martyrum de sæculo iam excedentium socia esse cœpit; sed & eum futuris cælestem amicitiam copulauit. Agunt ergo tibi nobiscum damnati maximas apud Deum gratias Cypriane dilectissime, quod litteris tuis laborantia pectora recreasti, fustibus vulnerata membra curasti; compedibus pedes ligatos resoluisti; [c] semitonsis capitis capillaturam adæquasti; tenebras carceris illuminasti; montes metallicos in planum deduxisti; naribus etiam flagrantes flores imposuisti; & tetrum odorem fumi exclusisti. Fecit autem & prosecutum ministerium tuum, & Quirini dilectissimi nostri; quod per Herennianum hypodiaconum, & Lucanum, & Maximum, & Amantium acoluthos distribuendum misisti, quæcumque necessitatibus corporum defuerant expediri. Simus ergo orationibus nostris [d] alterutrum adiutores, & rogemus, sicut mandasti, vt Deum, & Christum, & angelos in omnibus actibus nostris habeamus fautores. Optamus te Domine frater semper benè valere, & nostri meminisse. Saluta omnes qui tecum sunt. omnes nostri, qui nobiscum sunt, te amant, & salutant, & videre desiderant.

AD

a SACRAMENTA OCCVLTA NVDARE.] Sacrarum scripturarum arcana, mysteria, difficultates, sensus abditos: incerta & occulta sapientiæ diuinæ. Rig.

b AD CREDVLITATEM ACCEDERE.] Ad fidem Christianam. *Idem.*

c SEMITONSIS] ad ludibrium. Rig.

d ALTERVTRVM ADIVTORES.] Inuicem alter alterutrum adjuuantes. Suprà, epist. LXXIV. *alterutrum ad se venientes. Idem.*

AD EVMDEM LVCII ET CÆTERORVM martyrum responsum.

CYPRIANO FRATRI ET COLLEGÆ, LVCIVS & qui mecum sunt omnes in Domino Salutem.

LXXIX.

EXultantibus nobis & lætantibus in Deo, quod nos ad congressionem armauerit, & in prælio victores sua dignatione fecerit, superuenerunt litteræ tuæ frater charissime, quas per Herennianum hypodiaconum, & Lucanum, & Amantium acoluthos misisti nobis; quibus lectis recipimus in vinculis laxamentum, in pressura solatium, & in necessitate præsidium, & excitati sumus & robustiùs animati ad si quid amplius fuerit pœnarum. Nam ante passionem à te sumus ad

gloriam prouocati, qui prior nobis ducatum ad confessionem nominis Christi præbuisti. Nos verò secuti vestigia confessionis tuæ parem gloriam tecum speramus. Nam qui prior es in cursu, prior est & ad præmium, & qui prior occupasti, de quo cœpisti, inde hoc nobis communicasti, demonstrans scilicet indiuiduam charitatem, qua semper nos dilexisti; vt quibus vnus fuit spiritus in coniunctione pacis, esset precum tuarum gratia, & vna corona confessionis. Accessit autem tibi frater charissime ad confessionis coronam retributio operum, abundans mensura quam accipies à Domino in die remunerationis; qui te nobis litteris tuis repræsentasti, vt pectus illud tuum candidum & beatum, quod semper nouimus, manifestares; & [a] secundùm latitudinem eius nobiscum laudes Deo diceres, non quantum nos meremur audire, sed quantum tu potes dicere. Tuis enim vocibus & quæ minus in nobis instructa erant exornasti, & confirmasti ad sustentationem earundem passionum, quas patienter ferimus, securi de præmio cælesti, & de corona martyrij, & de regno Dei, ex prophetia quam litteris tuis Spiritu sancto plenus spopondisti. Hoc totum fiet dilectissime, si nos orationibus tuis in mente habueris, quod te facere confido, sicut & nos vtique facimus. [b] Accepimus itaque frater desideratissime id quod à Quirino, & à teipso misisti sacrificium ex omni opere mundo. Sicut & Noë obtulit Deo, & delectatus est Deus in odorem suauitatis, & respexit in sacrificium eius. [c] Ita & in vestrum respiciat, & delectetur reddere vobis huius tam boni operis mercedem. Peto autem vt litteras, [d] quas ad Quirinum fecimus, transmitti præcipias. Opto te frater charissime ac desideratissime semper benè valere, & nostri meminisse. saluta omnes, qui tecum sunt. Valete.

a SECVNDVM LATITVDINEM EIVS.) Latitudinem pectoris dicit de pectore viri sancti, quod esse solet in Dei laudes & bonas operationes secundum, & magnificū. RIG.

b ACCEPIMVS ID QVOD A QVIRINO ET A TE IPSO MISISTI SACRIFICIVM.) In Ver. id quod est à Cyrino. *Idem.*

c ITA ET IN VESTRVM RESPICIAT.) In Ver. *respiciet & delectabitur*, Epist. seq *Et erit in tempore respectus illorum. Idem.*

d QVAS AD QVIRINVM FECIMVS.) In Ver. *quas ad Cyrinum feci. Idem.*

AD EVMDEM FELICIS IADERIS, POLYANI ET CÆterorum martyrum responsum.

CYPRIANO CHARISSIMO ET DILECTISSIMO, FELIX, IADER, POLIANVS VNA CVM PRESBYTERIS ET OMNIBVS NOBISCVM COMMORANTIBVS APVD METALLVM SIGVENSE, ÆTERNAM IN DOMINO SALVTEM.

LXXX. Resalutamus te, frater charissime, per Victorium Herennianum hypodiaconum, Lucanum, & Maximum fratres nostros, fortes & incolumes adiuuantibus orationibus tuis. A quibus [a] accepimus oblationis nomine quantitatem vnà cum litteris quas scripsisti; in quibus dignatus es de verbis cælestibus nos tamquam filios confortare: & Deo patri omnipotenti per Christum eius gratias egimus, & agimus; quod sic confortati, & corroborati sumus per tuam adlocutionem; petentes de animi tui candore, vt nos assiduis orationibus tuis in mente habere digneris: vt confessionem vestram, & nostram, quam Dominus in nobis conferre dignatus est, suppleat. Saluta omnes qui tecum commorantur. Optamus te frater charissime in Deo semper benè valere. Iader subscripsi, Polianus legi; dominum meum Eutichianum saluto.

a ACCEPIMVS OBLATIONIS NOMINE QVANTITATEM.) Pecuniæ summam quam de suo quisque contulerat: vel quam de propria sua quantitate Cyprianus submiserat. Obseruauimus ad præced. epistolas. RIG.

CYPRIANI AD ROGATIANVM IVNIOREM ET CÆteros Confessores in carcere constitutos.

CYPRIANVS SERGIO ROGATIANO ET CÆTERIS Confessoribus in Domino perpetuam Salutem.

LXXXI. Salvto vos fratres charissimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, [a] si me ad vos peruenire loci conditio permitteret. Quid enim mihi optatius & lætius posset accidere, quàm nunc vobis inhærere vt complecterer manus illas, quæ puræ & innocentes & Dominicam fidem seruantes sacrilega obsequia respuerunt? Quid iucundius & sublimius quàm osculari nunc ora

a SI ME AD VOS PERVENIRE LOCI CONDITIO PERMITTERET.) Ipse Epist. IIII. *Et quoniam mihi interesse nunc non permittit loci conditio*, quem scilicet præfiniti termini coercebant. Epistola XXVII RIG.

ora vestra, quæ gloriosa voce Dominum confessa sunt; conspici etiam præsentem ab oculis vestris, qui despecto sæculo, conspiciendo Deo digni extiterunt? Sed quoniam huic lætitiæ interesse facultas non datur, has pro me ad aures & ad oculos vestros vicarias litteras mitto, quibus gratulor pariter & exhortor, vt in confessione cælestis gloriæ fortes & stabiles perseueretis; & ingressi viam Dominicæ dignationis, ad accipiendam coronam spiritalis virtutis pergatis, habentes Dominum protectorem & ducem, qui dixit: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem mundi. O beatum carcerem, quem illustrauit vestra præsentia! O beatum carcerem, qui homines Dei mittit ad cælum! O tenebras lucidiores sole ipso, & luce hac mundi clariores; vbi modò constituta sunt Dei templa, & sanctificanda diuinis confessionibus membra vestra! Nec quidquam nunc versetur in cordibus & mentibus vestris, quàm diuina præcepta & mandata cælestia, quibus vos ad tolerantiam passionis Spiritus sanctus semper animauit. Nemo mortem cogitet, sed immortalitatem; nec temporariam pœnam, sed gloriam sempiternam, cùm scriptum sit: Pretiosa est in conspectu Domini mors iustorum eius. Et iterùm: Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit. Et iterùm, vbi loquitur scriptura diuina de tormentis quæ martyras Dei consecrant, & in ipsa passionis probatione sanctificant: Etsi coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est. Et in paucis vexati, in multis [a] benè disponentur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos se. Tamquam aurum in fornace probauit illos, [b] & quasi holocausti hostiam accepit illos, & in tempore [c] erit respectus illorum. [d] Fulgebunt iusti & tamquam scintillæ in arundineto discurrent. Iudicabunt nationes & dominabuntur populis, & regnabit eorum Dominus in perpetuum. Quando ergo iudicaturos vos & regnaturos cum Christo Domino cogitatis, exultetis necesse est, & futurorum gaudio præsentia supplicia calcetis; scientes ab initio mundi sic institutum, vt laboret istic in sæculari conflictatione iustitia, quando in origine statim prima Abel iustus occiditur; & exinde iusti quique & prophetæ & Apostoli missi. Quibus omnibus Dominus quoque in se ipso constituit exemplum, docens ad suum regnum non nisi eos qui se per viam suam secuti sint, peruenire; dicens: Qui amat animam suam in isto sæculo, perdet illam. Et qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conseruabit illam. Et iterùm: Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam verò non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest & animam & corpus occidere in gehennam. Paulus etiam nos adhortatur, vt qui ad Domini promissa venire cupimus, imitari Dominum in omnibus debeamus. Sumus, inquit, filij Dei, si autem filij, & hæredes, [e] hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi, siquidem compatiamur, [f] vt commagnificemur. Addit etiam comparationem præsentis temporis, & futuræ claritatis, dicens: Non sunt condignæ passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelabitur in nobis. Cuius claritatis gloriam cogitantes, pressuras omnes & persecutiones tolerare nos conuenit; quia etsi sunt multæ pressuræ iustorum, ex omnibus tamen liberantur, qui in Deum fidunt. Beatas etiam fœminas, quæ vobiscum sunt in eadem confessionis gloria constitutæ; quæ Dominicam fidem tenentes, & sexu suo fortiores, non solùm ipsæ ad coronam proximæ sunt, sed & cæteris quoque fœminis exemplum de sua constantia præbuerunt. Ac ne quid deesset [g] ad gloriam numeri vestri, vt omnis vobiscum & sexus, & ætas esset in honore, pueros etiam vobis gloriosa confessione sociauit diuina dignatio; repræsentans nobis tale aliquid, quale Ananias, Azarias, & Misahel illustres pueri aliquando fecerunt; quibus inclusis in caminum cesserunt ignes, & refrigerij locum flammæ dederunt, præsente cum illis Domino, & probante, quod in confessores & martyres eius nihil posset gehennæ ardor operari, sed quod qui in Deum crederent, incolumes semper [h] & tuti in omnibus perseuerarent. Et consideretis diligentiùs peto pro vestra religione, quæ apud illos pueros fides fuerit, quæ promereri Dominum pleniùs potuit. ad omnia enim parati, sicut omnes esse debemus, aiunt regi: Nabuchodonosor Rex non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. est enim Deus, cui nos seruimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, & [h] de manibus tuis Rex liberabit nos: & si non; notum tibi sit quoniam diis tuis non seruimus, & imaginem auream quam statuisti, non adoramus. Cum se crederent, & pro fide sua scirent posse etiam de

præsenti

a BENE DISPONENTVR.) Liber Sap. cap. III. *μεγάλα εὐεργετηθήσονται.* ornabuntur gloria maxima, splendore multo RIG.

b ET QVASI HOLOCAVSTI HOSTIAM] Corbeïensis & Veronensis: *Holocausta hostia* & lib. de exhort. marty cap. 11. *holocaustam hostiam*, vulg. *holocausta hostia*, Septuag. *ὡς ὁλοκάρπωμα θυσίας*. *Idem*

c ERIT RESPECTVS ILLORVM.) Sap. *καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναλάμψουσι.* Vnde videatur à Cypriano scriptum fuisse: *& in tempore respectus illorum.* Hoc est, cùm aduenerit tempus gloriæ illorum, fulgebunt, &c. Sic enim eodem libro cap. præcedenti, Erit enim ei respectus ex sermonibus eius. In Græco: *ἔσται γὰρ αὐτῷ ἐπισκοπὴ ἐκ λόγων αὐτοῦ.* quod de Christo dici videtur, cui gloria decor & splendor ex sermonibus eius. *Idem*;

d FVLGEBVNT IVSTI.) Hæc clausula non legitur in cod. Veronensi, neque in editione Romana *Idem*.

e HEREDES QVIDEM DEI) In Veronensi & in editione Romana, *Si autem filij, & hæredes Dei, cohæredes autem Christi*. *Idem*.

f VT COMMAGNIFICEMVR.) Corbeïensis, *vt sic glorificemur*. *Idem*.

g AD GLORIAM NVMERI VESTRI] In Beneuentano: *numero vestro* *Idem*.

ET TVTI IN OMNIBVS PERSEVERARENT.] In Ben. *& tuti in Domino perseuerent*. *Idem*.

X

præſenti ſupplicio liberari, iactare hoc tamen, & vindicare ſibi noluerunt, dicentes: Et ſi non; ne minor eſſet confeſſionis virtus ſine teſtimonio paſſionis. Addiderunt poſſe omnia Deum facere, ſed tamen non in hoc fidere, vt liberari in præſentia vellent, ſed illam libertatis, & ſecuritatis æternæ gloriam cogitarent. Quam fidem nos quoque retinentes, & die ac nocte meditantes, toto corde ad Deum prompti, contemptu præſentium, futura tantummodo cogitemus, fructum regni æterni, complexum & oſculum Domini, conſpectum Dei. Vt ſequamini in omnibus Rogatianum presbyterum glorioſum ſenem, viam vobis ad gloriam temporis noſtri religioſa virtute & diuina dignatione facientem, qui cum Feliciſſimo fratre noſtro [b] quieto ſemper & ſobrio excipiens, ferocientis populi impetum, primum hoſpitium vobis in carcere præparauit, & metator quodammodo veſter, nunc quoque vos antecedit, quod vt conſummetur in vobis, aſſiduis orationibus Dominum deprecamur, vt initiis ad ſumma pergentibus, quos confiteri fecit, faciat & coronari. Opto vos fratres chariſſimi ac beatiſſimi in Domino ſemper benè valere, & ad coronam cæleſtis gloriæ peruenire.

AD

h DE MANIBVS TVIS REX LIBERABIT NOS.) In Ver. & in ed. Rom. *De manibus tuis liberabis nos*. R 1 0.

b QVIETO SEMPER ET SOBRIO.) Quæ ſunt præcipua bonæ conuerſationis officia, apud Chriſtianos commendatiſſima. *Idem*.

AD SVCCESSVM DE NVNCIIS ROMA REVERSIS persecutionem nuntiantibus.

CYPRIANVS SVCCESSO FRATRI SALVTEM.

LXXXII. VT non vobis in continenti ſcriberem frater chariſſime, illa res fecit; quod vniuerſi clerici [a] ſub ictu agonis conſtituti, recedere iſtinc omninò non poterant, parati omnes pro animi ſui deuotione ad diuinam & cæleſtem gloriam. Sciatis autem eos veniſſe, quos ad Vrbem propter hoc miſeram, vt quomodocumque de nobis reſcriptum fuiſſet, exploratam ſibi veritatem ad nos referrent. Multa enim varia & incerta opinionibus ventilantur; quæ autem ſunt in vero, ita ſe habent. [b] Reſcripſiſſe Valerianum ad ſenatum; vt Epiſcopi, & presbyteri, & diacones [c] in continenti animaduertantur; ſenatores verò & viri egregij, & equites Romani, dignitate amiſſa, etiam bonis ſpolientur, & ſi ademptis facultatibus Chriſtiani eſſe perſeuerauerint, capite quoque multentur: matronæ ademptis bonis in exſilium relegentur: Cæſariani quicumque vel priùs confeſſi fuerant, vel nunc confeſſi fuerint confiſcentur, & vincti in Cæſarianas poſſeſſiones deſcripti mittantur. Subjecit etiam [d] Valerianus Imperator orationi ſuæ exemplum litterarum, quas ad præſides prouinciarum de nobis fecit: quas litteras quotidie ſperamus venire, ſtantes ſecundùm fidei firmitatem ad paſſionis tolerantiam, & expectantes de ope, & indulgentia Domini vitæ æternæ coronam. Xiſtum autem in cæmiterio animaduerſum ſciatis, octauo iduum Auguſtarum die, & cum eodem Quartum. Sed & huic perſecutioni quotidie inſiſtunt præfecti in Vrbe; vt ſi qui ſibi oblati fuerint, animaduertantur; & bona eorum fiſco vindicentur. Hæc peto per vos & collegis noſtris innoteſcant, vt vbique hortatu eorum poſſit fraternitas corroborari, & ad agonem ſpiritalem præparari: vt ſinguli ex noſtris, non magis mortem cogitent, quàm immortalitatem: & plena fide ac tota virtute Domino dicata gaudeant magis, quàm timeant in hac confeſſione; in qua ſciunt Dei & Chriſti milites non perimi, ſed coronari. Opto te frater chariſſime, ſemper benè valere.

AD

a SVB ICTV AGONIS.) Epiſtola ſequenti dicet, Sub illo confeſſionis momento. R 1 0

b *Reſcripſiſſe Valerianum*. Hinc patet ſub Valeriano & Gallieno paſſum Cyprianum, iuxta D. Hieronymi ſententiam, non ſub Decio quod tradit Nazianzenus & Græci. PAM.

c IN CONTINENTI ANIMADVERTANTVR.) Aliquando dies negandi, hoc eſt Chriſto renunciandi, præſtituebatur. vt lib. De lapſis, cùm dies negantibus præſtitutus exceſſit. R 1 0.

d VALERIANVS IMP. ORATIONI SVÆ) Orationem hîc vocat, quod ſuprà reſcripſiſſe Cæſarem dixit. Ceterùm Imperator oratione in ſenatu habita auctor erat Senatui cenſendi, quod tum è republica eſſe videbatur. Eiuſmodi eſt illa Antonini de donationibus inter virum & vxorem oratio, quæ ab Vlpiano refertur. *Idem*.

AD CLERVM ET PLEBEM DE SVO SECESSV PAVlo ante Passionem.

CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS ET plebi vniuersæ Salutem.

CVm perlatum ad nos fuisset, fratres charissimi, [a] frumentarios esse missos, qui me Vticam perducerent, & consilio charissimorum persuasum esset, vt de hortis nostris interim secederemus, iusta interueniente causa consensi; eò quod congruat Episcopum in ea ciuitate, in qua Ecclesiæ dominicæ præest illic Dominum confiteri, & plebem vniuersam præpositi præsentis confessione clarificari. Quodcumque enim sub illo confessionis momento confessor Episcopus loquitur, aspirante Deo ore omnium loquitur. Cæterùm mutilabitur honor Ecclesiæ nostræ tam gloriosæ, si ego Episcopus alterius Ecclesiæ præpositus, [b] accepta apud Vticam super confessione sententia, exinde martyr ad Dominum proficiscar; quandoquidem ego & pro me, & pro vobis apud vos confiteri, [c] & ibi pati, & exinde ad Dominum proficisci, orationibus continuis deprecer, & votis omnibus exoptem & debeam. Expectamus ergo hic in secessu abdito constituti aduentum proconsulis Carthaginem redeuntis, audituri ab eo, quid Imperatores super Christianorum laicorum, & Episcoporum nomine mandauerint; & dicturi, quod ad horam Dominus dici voluerit. Vos autem fratres charissimi pro disciplina, quam de mandatis Dominicis à me semper accepistis, & secundùm quod me tractante sæpissimè didicistis, quietem, & tranquillitatem tenete: [d] ne quisquam vestrûm aliquem tumultum de fratribus moueat, aut vltrò se gentilibus offerat: apprehensus enim, & traditus loqui debet; siquidem in nobis Dominus positus illa hora loquatur: qui nos confiteri magis voluit quàm profiteri. Quid autem de cætero nos obseruare conueniat, antequàm in me super confessione nominis Dei proconsul sententiam ferat, instruente Domino [e] in commune disponemus. Incolumes vos fratres charissimi Dominus noster in Ecclesia sua permanere faciat, & conseruare dignetur. LXXXIII.

AD

a FRVMENTARIOS ESSE MISSOS QVI ME VTICAM PERDVCERENT.) Vita Cypriani quæ fertur ab eius diacono Pontio perscripta, rhetoricæ dictionis gratiam magis quàm narrationis historicæ diligentiam præfert. Adeò, de gestis sanctissimi viri, quæ sunt ipsius epistolis comprehensa, nihil attingit: ac ne istud quidem ad martyrium pertinens; quod cùm rescisset se ab frumentariis requiri, perducendùmque Vticam, tantisper latuerit, ne suis Carthaginiensibus eriperetur, quorum in oculis martyrium facere exoptaret, vt quæ pro Christi nomine perferenda sermonibus & scriptis docuerat, etiam exemplo suo moriens confirmaret. Latuit igitur in secessu abdito. sic enim ait ipse hac epistola. Sed vbi secessum habuerit, non dicit, certè prudenter. Neque enim tutum illi tunc fuisset. At post obitum agonem, Pontius diaconus, qui etiam in exilio comes & familiaris illi fuit; vitam episcopi sui cùm traderet posteris, quis hoc eum putet tam jejunè támque exiliter præstitisse, vt quem in locum de consilio carissimorum secesserit, non indicarit. immò totam huiusce secessus historiam prætermiserit? Nam quod exulasse Curubin, eo qui circumfertur Pontii tractatu, legimus, nihil ad istum, de quo hic agitur, secessum pertinet. nec latuisse frumentarios dicendus est, qui eò, quò exulatum ire jussus est, migrauit. Ceterùm, si quis in eo de vita Cypriani opusculo scriptoris fidem aut diligentiam desideret, eodem ipsum desiderio tangi necesse est circa passionis acta quæ Lazius & Morelius ediderunt. hunc enim Cypriani de hortis suis secessum non exhibent. Hoc tantùm, ab exilio reuersum in hortos, exinde accersitum perductúmque ad Proconsulem. Sed neque Augustinus frumentariorum meminit, Martyrologia quædam Actis illis consimilia secutus: Nam inter duos apparitores ad passionem curru portatum fuisse tradidit: Acta, venisse ad martyrem principes duos, stratorem officii & equistratorem. Quæ sanè temporis illius scriptorum ignorantiam siue negligentiam produnt. RIG.

a FRVMENTARIOS ESSE MISSOS.) Longè aberrauit à scopo, qui per metaphoram frumentarios hic dici suspicatur lictores ipsos qui Christianos ad supplicia raperent, quasi frumentariorum more frumenta Dominica in horreum Dominicum conderent. Quam conjecturam eò magis rideat quispiam, quando sit recta interpretatio, satis aperta & facilis: nec erat magnæ lucubrationis opera, peruidere, non alios hic à Cypriano frumentarios intelligi, quàm id genus hominum qui militaribus officiis adnumerati, specie frumentorum per varias prouincias conquirendorum auscultabant explorabántque si quid aduersus Cæsaris aut populi Romani majestatem turbaretur, molitionum turbatúmque auctores comprehendebant, & quò jussi erant perducebant, aut etiam illicò necabant. Est autem apud Eusebium Hist. lib. VI. Dionysii episcopi Alexandrini epistola, scribentis ad Germanum quemdam in hæc verba: Σαβῖνος, is fuit præfectus sub Decio, φρουμεντάριον ἔπεμψεν εἰς ἀναζήτησίν μου. Ac plerisque locis apud Spartianum, Lampridium & Capitolinum repetire est per frumentarios significari, speculatores, ἀγγελιαφόρους, ὑπηρέτας, δούλους, ἐφοδευτὰς [illegible]. Itaque Adrianus Cæs. sic erat curiosus, non solùm domus suæ, sed etiam amicorum: ita vt per frumentarios occulta omnia exploraret: nec aduerterent amici, sciri ab imperatore suam vitam, priusquàm ipse hoc imperator ostenderet. Clarum est illud Capitolini de Maximino: Scriptum est ad omnes prouincias, missis frumentariis; jussúmque vt quicumque Maximinum juuisset, is hostium numero duceretur. Hieronymus in Abdiam cap. I. Eos enim quos nunc Agentes in rebus vel veredarios appellant, veteres frumentarios nominabant. Videantur quæ ad Tertullianum de Curiosis Beneficiariis. *Idem.*

b SVPER CONFESSIONE ACCEPTA SENTENTIA.) Hoc est in confessione nominis, nempe Christiani. Augustinus, contra Epist. Gaud. His sacris litteris eruditus B. Cyprianus in Confessione dixit: Disciplinam prohibere, ne quis se offerat. *Idem.*

c ET IBI PATI.] Apud vos, in oculis Ecclesiæ cui sum præpositus à Deo. *Idem.*

d NEC QVISQVAM VESTRVM VLTRO SE GENTILIBVS OFFERAT.) Hoc Cyprianum in confessione dixisse tradit Augustinus, loco jam citato. Et in veteribus Actis: Paterno Proconsuli exquirenti, Cyprianus dixit: Cùm disciplina prohibeat, ne quis se vltrò offerat, & tuæ quoque censuræ hoc displiceat; nec offerre se ipsi possunt, sed à te exquisiti inuenientur, scilicet in ciuitatibus suis. Horum itaque actorum vetustas claro lumini vnî testimonio comprobatur. *Idem.*

e IN COMMVNE DISPONEMVS.) Non abs re hoc tam sedulò inculcat: In commune. prauidedat monarchiæ vitia, & abhorrebat maximè mali fomitem. *Idem.*

[a] DE DISCIPLINA ET HABITV VIRGINVM. A

[b] Disciplina custos spei, retinaculum fidei, dux itineris salutaris, fomes ac nutrimentum bonæ indolis, magistra virtutis, facit in Christo manere semper ac iugiter Deo viuere, & ad promissa cælestia & diuina præmia peruenire. Hanc & sectari salubre est, & auersari ac negligere letale. In psalmis loquitur Spiritus sanctus: Continete disciplinam, ne forte irascatur Dominus, & pereatis à via recta, cùm exarserit citò ira eius super vos. Et iterùm: Peccatori autem dixit Deus: Ad quid exponis iustificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retrò. Et denuò legimus: Disciplinam qui abiicit, infelix est. Et de Salomone mandata sapientiæ monentis accipimus: Fili ne neglexeris disciplinam Domini, nec defeceris ab eo correptus. Quem enim diligit Deus, corripit. Si autem Deus quem diligit corripit, & ad hoc corripit vt emendet; fratres quoque & maximè sacerdotes, non oderunt, sed diligunt eos quos corripiunt vt emendent: quando & Deus per Hieremiam antè prædixerit, & tempora nostra significauerit, dicens: Et dabo vobis pastores secundùm cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina. Quod si in Scripturis sanctis, [c] tam veteribus quàm etiam nouis, frequenter & vbique disciplina præcipitur, & fundamentum omne religionis ac fidei de obseruatione ac timore proficiscitur, quid cupidiùs appetere, quid magis velle ac tenere nos conuenit, quàm vt radicibus fortiùs fixis, & domiciliis nostris super petram robusta mole solidatis, inconcussi ad procellas & turbines sæculi stemus, [d] vt ad Christi munera per diuina præcepta veniamus: considerantes pariter ac scientes quod templa Dei sint membra nostra, ab omni fæce contagionis antiquæ lauacri vitalis sanctificatione purgata; nec violari ea aut pollui fas sit, quando qui violat, & ipse violetur? Eorum nos templorum cultores & antistites sumus, seruiamus illi, cuius esse iam cœpimus. Paulus in Epistolis suis dicit, quibus nos ad curricula viuendi per diuina magisteria formauit: Non estis vestri: [e] empti enim estis precio magno. [f] glorificate & portate Deum in corpore vestro. Glorificemus & portemus Deum puro & mundo corpore & obseruatione meliore; & qui per sanguinem Christi Domini nostri redempti sumus, per omnia seruitutis obsequia redemptoris imperio pareamus, demusque operam, ne quid immundum & profanum templo Dei inferatur, ne offensus sedem quam inhabitat, derelinquat. Sospitantis Domini verba sunt & docentis, curantis pariter & monentis: Ecce, inquit, sanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. Dat viuendi morem, dat innocentiæ legem, postquam contulit sanitatem; nec habenis liberis & solutis vagari postmodum patitur, sed ipsis potiùs, quibus sanatus fuerat, mancipato, grauius comminatur; quod sit scilicet minor culpa deliquisse antè, cum necdum nosses disciplinam Dei, [g] nulla sit venia vltrà delinquere, postquam Deum nosse cœpisti: & quidem hoc tam viri quàm mulieres, tam pueri quàm puellæ, sexus omnis atque omnis ætas obseruet: & curet pro religione & fide, quam Deo debet, ne quod sanctum & purum de Domini dignatione percipitur, minus sollicito timore teneatur, quia scriptum est: Qui perseuerauerit vsque in finem hic saluus erit. Nunc nobis ad virgines sermo est, quarum quò sublimior gloria est, maior & cura est. Flos est ille Ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritalis, læta indoles, laudis & honoris opus integrum atque incorruptum, Dei imago respondens

a De disciplina et hab. virg. Tantùm abest vt ea Cypriani vita quam scripsit Pontius, in Pamelii sententiam adducar, hunc de Virginibus tractatum fuisse ab Auctore conscriptum cùm primùm in Ecclesia Christi ex plebeio excessisset, hoc est, presbyteratus aut episcopatus initio: Tantùm abest inquam vt adsentiri Pamelio possim, vt ex ipso Pontii libro Pamelium falli manifestò velim ostendere. Ait enim Pontius Cyprianum, statim atque factus fuit episcopus, proscriptum fuisse, ac potuisse quidem tunc, pro velocitate qua semper omnia consecutus est, ad martyrij coronam properare, nisi imminens ruina Christiani populi atque etiam Episcoporum, tam fecundi pectoris indigeret: Deinde ait, Finge enim tunc alium martyrij dignatione translatum. Quis Virgines ad congruentem pudicitiæ disciplinam, & habitum sanctimonia dignum coërceret? Hæc verba tam clarè significant hunc de Virginibus libellum ab Cypriano post persecutionem editum fuisse, quàm inscriptum, De disciplina & habitu Virginum. Rio.

b *Disciplina custos spei.* Disciplinæ vocabulum apud Cyprianum seueram viuendi rationem significat, vt apud Tertullianum cap. 13. de Idololatria, *vt & idola destruas*, inquit, *& Deum prædices, & adimpleas disciplinam.* Sed & Valerianus Cemeliensis Episcopus homil. 1. *Disciplina igitur magistra est religionis, magistra veræ pietatis, quæ nec ideò increpat, vt lædat; nec ideò castigat, vt noceat.* Pam.

b *Disciplina custos &c.* Disciplinæ vox, pro ea quam seueram disciplinam nuncupant. Quintil. lib. 8. cap. 4. & Tacit. lib. 5. hoc est pro seueritate castigatrice. & Tertulliano tum initio libri contra Valentinian. tum iis libris quos hic imitatur, & Cypriano frequentissima est. Adfert autem Rhenanus simile quoque testimonium ex Ammiano Marcellino, & complura, ex scripturis, hoc loco Cyprianus, & infrà iestim lib. 3. cap. 66. 67. & 68. Pam.

c Tam veteribus qvam etiam novis.) Hæc in Veronensi cod. non leguntur, & sanè superuacua sunt. Rio.

d Vt ad Christi mvnera.) In Ver. *vt ad munera.* *Idem.*

e Empti estis precio magno.) Veron. *Empti, estis magno.* *Idem.*

f Glorificate. Glorificemvs.) Veron. *Clarificate. Clarificemus.* *Idem.*

g Nvlla sit venia vltra delinqvere.) Qui antequàm fieret Christianus, vixit gentiliter, vagus, habenis liberis, cùm ad Christi fidem accedit, veniam pristinorum à Deo quidem, statim dicta Christo fide consequitur, atque in Ecclesiam admittitur baptizatus nec pœna vlla conuerso imponitur. At postea quam factus Christianus ad pristina peccata reuertitur, propterea quo

ſpondens ad ſanctimoniam Domini, illuſtrior portio gregis Chriſti. Gaudet per illas atque in illis largiter floret Eccleſiæ matris glorioſa fecunditas: quantóque plus copioſa virginitas numero ſuo addit, tantò plus gaudium matris augeſcit. Ad has loquimur, has adhortamur [a] affectione potiùs quàm poteſtate; non quod extremi & minimi & humilitatis noſtræ admodum conſcij, aliquid ad cenſuram licentiæ vindicemus; ſed quod ad ſollicitudinem magis cauti, plus de diaboli infeſtatione timeamus. Neque enim inanis hæc cautio eſt, & vana formido, quæ ad ſalutis viam conſulit, quæ Dominica & vitalia præcepta cuſtodit, vt quæ ſe Chriſto dicauerint, & à carnali concupiſcentia recedentes tam carne quàm mente ſe Deo vouerint, conſummont opus ſuum magno præmio deſtinatum; nec ornari iam aut placere cuiquam niſi Domino ſuo ſtudeant, à quo & mercedem virginitatis expectant, dicente ipſo: Non omnes capiunt verbum, ſed illi quibus datum eſt. Sunt enim ſpadones qui ex vtero matris ſic nati ſunt, & ſunt ſpadones, qui coacti ſunt ab hominibus, & ſunt ſpadones qui ſeipſos caſtrauerunt propter regnum cælorum. Denuò quoque per hanc angeli vocem continentiæ munus oſtenditur, virginitas prædicatur: Hi ſunt qui cum mulieribus ſe non coinquinauerunt, virgines enim permanſerunt: hi ſunt qui ſequuntur agnum quocumque ierit. Neque enim tantùm maſculis continentiæ gratiam Dominus repromittit, & fœminas præterit; ſed quoniam fœmina viri portio eſt, & ex eo ſumpta atque formata eſt, in ſcripturis ferè omnibus ad protoplaſtum Deus loquitur: quia ſunt duo in carne vna; & in maſculo ſimul ſignificatur & fœmina. Quod ſi Chriſtum continentia ſequitur, & regno Dei virginitas deſtinatur, quid eſt illis cum terreno cultu & cum ornamentis; quibus dum hominibus placere geſtiunt, Deum offendunt, non cogitantes eſſe prædictum: qui hominibus placent confuſi ſunt, quoniam Deus nihil fecit illos? Et Paulum quoque glorioſè & ſublimiter prædicaſſe. Si hominibus placere vellem, Chriſti ſeruus non eſſem. [b] Continentia verò & pudicitia non in ſola carnis integritate conſiſtit, ſed etiam in cultus & ornatus honore pariter ac pudore, vt ſecundùm Apoſtolum, quæ innupta eſt, ſancta ſit & corpore, & ſpiritu. Inſtruit Paulus & dicit: Cœlebs cogitat ea quæ ſunt Domini, quo modo placeat Deo. Qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ ſunt mundi huius, quo modo placeat vxori. Sic & virgo & mulier innupta cogitat ea, quæ Domini, vt ſit ſancta & corpore & ſpiritu. Virgo non eſſe tantùm, ſed & intelligi debet, & credi, vt nemo cum virginem videt, dubitet, an virgo ſit. Parem ſe integritas in omnibus præſtet, nec bonum corporis cultus infamet. Quid ornata, quid compta procedit, quaſi maritum aut habeat, aut quærat? Timeat potiùs placere, ſi virgo eſt, nec periculum ſui appetat, quæ ad meliora & diuina ſe ſeruat. Quæ virum non habent, cui placere ſe ſimulent; integræ & puræ non tantùm corpore, ſed etiam ſpiritu perſeuerent. Neque enim fas eſt virginem ad ſpeciem formæ ſuæ comi, aut de carne, & de eius pulchritudine gloriari; cùm nulla ſit illis magis quàm aduerſus carnem colluctatio, & vincendi corporis ac domandi obſtinata certatio. Paulus forti ac ſublimi voce proclamat: Mihi autem abſit gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti, per quem mihi mundus crucifixus eſt, & ego mundo: & virgo in Eccleſia de ſpecie carnis ac de corporis pulchritudine gloriatur? Addit Paulus & dicit: Qui enim ſunt Chriſti, carnem ſuam crucifixerunt cum vitiis, & concupiſcentiis: Et quæ ſe concupiſcentiis carnis & vitiis renuntiaſſe profitetur, in iiſdem quibus renunciauerat, inuenitur? [c] Deprehenderis virgo, detegeris. Aliud eſſe te iactas, & affectas. Maculis te concupiſcentiæ carnalis aſpergis, cum integritatis candidata ſis, & pudoris. Clama, inquit Eſaiæ Dominus: Omnis caro fœnum, & omnis claritas eius vt flos fœni. Aruit fœnum, & flos decidit: ſermo autem Domini manet in æternum. Neminem Chriſtianum decet, & maximè virginem non decet, claritatem vllam computare carnis & honorem; ſed ſolùm appetere ſermonem Dei, bona in æternum manſura complecti. Aut ſi in carne ſit gloriandum, tunc planè quando in nominis confeſſione cruciatur, quando fortior femina viris torquentibus

ab Eccleſia eiectus, recipi poſtulat, iam non illi venia datur, etenim pro qualitate delicti ſatisfactionis pœna ſupplicioque multatur. Iterùm dico: Ioſpius, ſiue ethnicus, ad fidem veniens, depoſito errore, probata fide, veniam meretur. At Chriſtiano ad impietatem reuerſo, iam non venia datur, ſed ſupplicium, ſed pœna: qua perſoluta, per ſupplicii ſeueritatem caſtigato, tandémque expiato, non per veniam excuſato, eccleſia redditur. Rectè itaque Cyprianus, Nulla ſit venia, inquit, vltrà delinquere, poſtquam Deum noſſe cœpiſti. Ric.

a Affectione potius quam potestate.] Hæc pro comitate ac benignitate ſua Cyprianus: ſed nihilominus peritè vtitur ſchemate rhetorico: diſſimulat poteſtatem ſuam epiſcopalem, vt leniùs & blandiùs ferant virgines acerbitatem caſtigationis ſiue increpationis, quâ depellit eas ab omni ferè muliebri mundo. Ait igitur hoc ſe facere non pro ſua poteſtate, ſed pro affectione & ſollicitudine: non quod aliquid ſibi licentiæ vindicet ad cenſuram, ſed quod eis maximè cautum eſſe velit pro quibus ipſe minimus & extremus & humilitatis ſuæ conſcius inſe-ſtationes diaboli timeat. *Idem.*

b *Continentia verò & pudicitia, &c.* Non alia Notione quam magiſter Tertullianus qui de habitu mul. cap. 4: *habitus fœminæ, ait, duplicem ſpeciem circumfert, cultum & ornatum: cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant; ornatum, quem immunditiam muliebrem conuenit dici. Ille in auro & argento, & gemmis & veſtibus deputatur; iſte in cura capilli, & cutis, & earum partium corporis quæ oculos trahunt. Alteri ambitionis crimen intendimus, alteri proſtitutionis.* Quem locum huc adduco vt illuſtrem & diſcipulum luculenter explicantem, qui cultum & ornatum, hic & paulò poſt, non ſeparat, aut disiungit, ſed copulat, eodem ſenſu quo Magiſter Tertull. Pa1.

c Deprehenderis, virgo! detegeris! aliud te esse iactas, et affectas!] Hæc adiuuanda ſunt geſta, & pronuntianda cum indignationis accentu. Deprehendi, laſciuientium eſt feminarum, bona ſua intelligentium, & res ſuas conſiderantium, probantiúmque priuatim, nec ſine gaudio. Ric.

nire contingat, [a] multorum precibus exora: Commenda illic thesauros tuos, vbi fur nullus effodiat, quo nullus insidians grassator irrumpat. Possessiones tibi, sed cælestes magis compara, vbi fructus tuos iuges ac perennes & [b] ab omni contactu iniuriæ sæcularis immunes, nec rubigo atterat, nec grando cædat, nec sol vrat, nec pluuia corrumpat. Nam delinquis & hoc ipso in Deum, si ad hoc tibi ab illo diuitias datas credis, vt illis non salubriter perfruaris. Nam & vocem Deus homini dedit, & tamen non sunt icciro amatoria cantanda nec turpia, & ferrum esse ad culturam terræ Deus voluit, nec homicidia sunt iecirco facienda: aut quia tura & merum, & ignem Deus instituit, sacrificandum est inde idolis; vel quia abundant pecudum greges in agris tuis, victimas & hostias immolare debebis. Alioqui tentatio est patrimonium grande, nisi ad vsus bonos sensus operetur; vt patrimonio suo vnusquisque locupletior, magis redimere debeat quàm augere delicta. Ornamentorum ac vestium insignia & lenocinia formarum non nisi prostitutis & impudicis fœminis congruunt, & nullarum ferè pretiosior cultus est, quàm quarum pudor vilis est. Sic in Scripturis sanctis, quibus nos instrui Dominus voluit, & moneri, describitur ciuitas meretrix, compta pulchriùs & ornata, & cum ornamentis suis, & propter ipsa potius ornamenta, peritura: Et venit, inquit, vnus ex septem angelis habentibus phialas septem, & aggressus est me, dicens: Veni ostendam tibi damnationem meretricis magnæ sedentis super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges terræ. Et duxit me in spiritu: & vidi mulierem sedentem super bestiam, & mulier illa amicta erat pallio purpureo, & coccineo, & adornata erat auro & lapidibus pretiosis, & margaritis, tenens poculum aureum in manu sua plenum execrationum & [c] immunditiæ, & fornicationis totius terræ. [d] Fugiant castæ virgines, & pudicæ incestarum cultus, habitus impudicarum, lupanarium insignia, ornamenta meretricum. Clamat etiam Spiritu sancto plenus Esaias, & filias Sion auro & argento, ac veste corruptas increpat, & obiurgat perniciosis opibus affluentes, & à Deo per sæculi delicias recedentes: Exaltatæ sunt, ait, filiæ Sion, & [e] ambulauerunt alto collo, & nutu oculorum, & incessu pedum trahentes tunicas, & pedibus simul ludentes. Et humiliabit Deus principales filias Sion, & reuelabit Dominus habitum earum, & auferet Dominus gloriam vestis illarum, & ornamenta earum & crines, & cincinnos, & lunulas, & [f] discriminalia, & armillas, & botronatum, & dextralia, & annulos, & inaures, & serica contexta cum auro, & hyacintho. Et erit pro odore suauitatis puluis, & pro cingulo reste cingeris, & pro ornamento capitis aureo caluitium habebis. Hoc Deus culpat, hoc denotat: hinc corruptas esse virgines, hinc à cultu vero atque diuino desciuisse pronunciat. Exaltatæ ceciderunt: comptæ turpitudinem fœditatémque meruerunt: sericum & purpuram indutæ, Christum induere non possunt: auro, & margaritis, & monilibus adornatæ, ornamenta cordis ac pectoris perdiderunt. Quis non id execretur & fugiat, quod alij fuerit exitio? Quis id appetat & assumat, quod ad necem alterius pro gladio fuerit, & telo? Si haustò poculo moreretur ille qui biberat, venenum scires esse quod ille potauit. Si accepto cibo, qui acceperat, interiret; scires esse letale quod acceptum potuit occidere, nec ederes inde, nec biberes, vnde interiisse alios antè conspiceres. Nunc quanta ignorantia veri est, animi quanta dementia, id velle, quod & nocuerit semper & noceat: & putare quod inde ipsa non pereas, vnde alios periisse cognoscas? Neque enim Deus coccineas aut purpureas oues fecit, aut herbarum succis, & conchiliis tingere & colorare lanas docuit. Nec distinctis auro lapillis, & margaritis, [g] contexta serie & numerosa compage digestis, monilia instituit, quibus ceruicem, quam fecit, absconderes; vt operiatur illud quod Deus in homine formauit, & conspiciatur id desuper, quod diabolus adinuenit. [h] An vulnera inferri auribus Deus voluit, quibus innocens adhuc infantia, & mali sæcularis ignara crucietur; vt posteà de aurium cicatricibus & cauernis pretiosa

a MVLTORVM PRECIBVS EXORA.] Quasi manu facta ad Christum exorandum. Hæc quidem vis est Deo gratissima; caritatis & fidei Christianæ fomes. R I O.

b AB OMNI CONTACTV INIVRIÆ SÆCVLARIS IMMVNES.] In Vaticano cod. adjicitur: *nec iudex ambiat, nec quæsitor inquirat.* Quod videtur esse interpretamentum, *iniuriæ sæcularis. Idem.*

c ET IMMVNDITIÆ.] In Veron. *& omnis immunditie. Idem.*

d FVGIANT CASTÆ VIRG.] In Veronensi: *Fugiant fugiant castæ virg. Idem.*

e AMBVLAVERVNT ALTO COLLO.] In Beneuentano: *Incesserunt alta ceruice.* Et, *incessu pedum simul trahentes tunicas. Idem.*

f DISCRIMINALIA.] In Veronensi, *discrimen*: In Beneuentano, *vedrinacula. Idem.*

f *Discriminalia*, acum intelligit comatoriam, siue calamistratoriam, acus crinalis est Apuleio, & spica crinalis Martiano Capellæ, est enim βελόνη ᾗ αἱ γυναῖκες ἀναίρονται, hac acu caput scalpebant mulieres & crines distinguebant, fingebant etiam vt ex Iuuenale sat. 3. liquet.

Ille supercilium madida fuligine tinctum
Obliqua producit acu, pingitque trementes
attollens oculos.

Aliquando etiam pungere solebant, hoc veluti stylo, Quod de Psyche Petronius testatur; quæ *acu comatoria cupiens Eucolpio muccare Quiritium fidem malas pungebat.* & Xiphilinus de Fuluia Antonii vxore ἐνηλάσας αὐτὴν εἰς τὴν κεφαλὴν ὃ χρῦσο κατεκέντησε, *acubus quibus ad caput vtebatur pupugit.* S. Hieronymus illud etiam explicat aduersus Ruffinum. *fecerunt hoc*, inquit, *& Fuluia in Ciceronem, & Herodias in Ioannem, quia veritatem non poterant audire, & linguam veriloquam acu discriminali confodiebant.* Tanta autem erat luxus affectatio, vt acus illas gemmis ornarent. Vlpianus L. argumento. §. ornamento O. de aur. & arg. leg. Tertullianus cap. 11. de Pœnit. de his fusè tractat. Pat.

g CONTEXTA SERIE.] Sic in Veronensi. In Beneuentano perperam, *serico.* R I O.

h *An vulnera inferri auribus Deus voluit?* S. Hieronymus epist. 27. de vita & morte Marcellæ. *auribus perforatis rubri maris pretiosissima grana suspendere.* & epist. 7. ad Lætam de institut. filiæ. *caue ne aures eius perfores.* Clemens Alex lib. 3. pædag. c. 11. κωλύει δὲ διατρυπᾶν ὁ λόγος τὰ ὦτα τῶν λοβῶν τῶν ὤτων τι τρῆσαι. hoc est. *prohibet autem hoc verbum, ne vis naturæ inferatur, dum auricularum particula vulnerantur.* Hæc autem de perforatis auribus à Tertulliano habet, qui cap. 10. de cultu fœm. ait; *scrupulosa Deum aurium vulnera intulit.* quod Arnobius lib.

dum negligentia in vsum veniunt, contra pudicos & sobrios mores licentiam sibi de vsurpatione fecerunt. Quasdam non pudet nubentibus interesse, & in illa lasciuientium libertate sermonum colloquia incesta miscere, audire quod non decet, quod non licet dicere, obseruare, & esse præsentes inter verba turpia & temulenta conuiuia, quibus libidinum fomes accenditur, sponsa ad patientiam stupri, ad audaciam sponsus animatur. Quis illi in nuptiis locus est cui animus ad nuptias non est? aut voluptaria illic, & læta esse quæ possunt, vbi & studia & vota diuersa sunt? quid illic discitur, quid videtur? quantum à proposito suo virgo deficit, [a] quando pudica quæ venerat, impudica discedit? corpore licet virgo ac mente permaneat, oculis, auribus, lingua minuit illa quæ habebat. Quid verò quæ [b] promiscuas balneas adeunt, quæ [c] oculis ad libidinem curiosis, pudori ac pudicitiæ corpora dicata prostituunt, quæ cum viros, atque à viris nudæ vident turpiter, ac videntur, nonne ipsæ illecebram vitiis præstant? nonne ad corruptelam & iniuriam suam desideria præsentium sollicitant & inuitant? Viderit, inquis, qua illuc mente quis veniat: mihi tantum reficiendi corpusculi cura est, & lauandi. Non te purgat ista defensio, nec lasciuiæ, & petulantiæ crimen excusat. Sordidat lauatio ista, non abluit; nec emundat membra, sed maculat. Impudicè tu neminem conspicis, sed ipsa conspiceris impudicè: oculos tuos turpi oblectatione non polluis, sed dum oblectas alios, ipsa pollueris. Spectaculum de lauacro facis: theatro sunt fœdiora quò conuenis; verecundia illic omnis exuitur, simul cum amictu vestis, honor corporis ac pudor ponitur, denotanda & [d] contrectanda virginitas reuelatur. Iam nunc considera an cum vestita es, verecunda sis inter viros, talis, cui ad inuerecundiam proficit audacia nuditatis. Sic ergo frequenter Ecclesia virgines suas plangit, sic ad infames earum ac detestabiles fabulas ingemiscit, sic flos virginum extinguitur, honor continentiæ ac pudor cæditur, gloria omnis ac dignitas profanatur. Sic se expugnator inimicus per artes suas inserit: sic insidiis per occulta fallentibus diabolus obrepit: sic dum ornari cultius, dum liberius euagari virgines volunt, esse virgines desinunt, furtiuo dedecore corruptæ, viduæ antequam nuptæ, non mariti sed Christi adulteræ, quam fuerant præmiis ingentibus virgines destinatæ, tam magna supplicia pro amissa virginitate sensuræ. Audite itaque virgines vt parentem, audite, quæso vos docentem pariter ac monentem, audite vtilitatibus & commodis vestris fideliter consulentem. Estote tales quales vos Deus artifex fecit: estote tales quales vos manus patris instituit: maneat in vobis facies incorrupta, ceruix pura, forma sincera. Non inferantur auribus vulnera, nec brachia includat aut colla de armillis & monilibus catena pretiosa; sint à compedibus aureis pedes liberi, crines nullo colore fucati, oculi conspiciendo Deo digni. Celebrentur lauacra cum feminis, [e] quarum in vos pudica lauatio est. Nuptiarum festa improba, & [f] conuiuia lasciua vitentur; quorum periculosa contagio est. Vince vestem, quæ virgo es, quæ Deo seruis: vince aurum, quæ carnem vincis & sæculum. Non est eiusdem non posse à maioribus vinci, & imparem minoribus inueniri. Arta & angusta est via, quæ ducit ad vitam: durus & arduus est limes qui tendit ad gloriam. Per hunc vix limitem martyres pergunt, eunt virgines, iusti quique gradiuntur. Lata & spatiosa itinera vitate: letales illic illecebræ & mortiferæ voluptates: illic diabolus blanditur, vt fallat; arridet, vt noceat; illicit, vt occidat. [g] Primus enim centenarius martyrum fructus est, secundus sexagenarius vester est. Vt apud Martyrum [h] non est carnis & sæculi cogitatio, nec parua & leuis & delicata congressio: sic & in vobis, quarum ad gloriam merces secunda est, sit & virtus ad tolerantiam proxima. Non est ad magna facilis ascensus. quem sudorem perpetimur, quem laborem, cum conamur ascendere colles & vertices montium? quid vt ascendamus ad cælum? Si præmium pollicitationis attendas, minus est quod laboras, immortalitas perseueranti datur, perpetua vita promittitur, regnum dominus pollicetur. Seruate virgines, seruate quod esse cœpistis, seruate quod eritis. Magna vos merces manet, præmium grande virtutis, munus maximum castitatis. Vultis scire quo malo careat, & quid boni teneat contiuentiæ virtus? Multiplicabo, inquit mulieri Deus, tristitias tuas, & gemitus tuos; & in tristitia paries filios, & conuersio tua ad virum tuum, & ipse tui dominabitur.

Vos

a QVANDO PVDICA QVÆ VENERAT IMPVDICA DISCEDIT.) Rectè in Veronensi: quantum impudicior, quæ venerat pudica, discedit? Quomodo legitur etiam in Corbeiensi. Hoc verò sibi vult Cyprianus noster: virginem, quæ ad theatra, siue ad nuptias, baloeásve accessit, etsi pudica discedat, propterea tamen esse minus pudicam, quòd illic spectauerit & audierit lasciua multa, quæ numquam antea viderat, numquam audiuerat: Inde igitur non tantùm minus pudicam; verùm etiam eò impudiciorem discedere, quò plura vadit audiuitque obscena, quæ non prius viderat, neque audiuerat. Idem Cyprianus ad Donatum, Epist. 1. Adulterium discitur, dum videtur: & lenocinante ad vitia publicæ auctoritatis malo, quæ pudica fortasse ad spectaculum matrona processerat, de spectaculo reuertitur impudica. RIG.

b *Promiscuas balneas.* Promiscuum virorum & mulierum balneum *ἀνδρόγυνον λουτρὸν* vocat S. Epiphanius hær. 30 quæ est Ebionitarum. Adrianus Spartiano auctore, & Alexander Imp. teste Lampridio id fieri vetuerunt. illud damnat Trullana Synodus cap. 77. & Laodicena can. 30 Ac siquid è literis secularibus libare aliquid iuuat, videndus Hesiodus operum lib. 2. PR I.

c *Oculis ad libidinem curiosis. Prima amoris tela*, inquit Augustinus serm. 8. de temp *oculorum sunt, secunda verborum.* mihi autem oculi curiosi, sunt oculi lubrici quomodo Clemens Alexandr. lib. 3. pædag. cap. 5. iubet *[Greek illegible]* *lubricos affectus effugere.* Optimè Chrysostomus *[Greek illegible]* vocat orat. de ira, & S. Ambrosius lib. de fide resurrect. *procaces oculos.* Idem.

d CONTRECTANDA VIRGINITAS.) In Beneuentano: conspectanda. RIG.

e QVARVM IN VOS PVDICA LAVATIO EST) Rectiùs in Vet. codice & Manuciana editione: Quarum pudica lauatio est. *Idem.*

f CONVIVIA LASCIVA.) In Veronensi: temulenta *Idem.*

g PRIMVS ENIM CENTENARIVS MARTYRVM FRVCTVS EST.) In Veronensi: primum enim centesimo martyrum fr. e. *Idem*

h NON EST CARNIS AC SÆCVLI COGITATIO.) In Veronensi: conluctatio. *Idem.*

Vos ab hac sententia liberæ estis, vos mulierum tristitias & gemitus non timetis: nullus vobis de partu circa filios metus est, nec maritus est dominus, sed dominus vester & caput Christus est ad instar & vicem masculi: sors vobis & conditio communis est. Domini vox est illa dicentis: Filij sæculi huius generant & generantur: qui autem habuerint dignationem sæculi illius & resurrectionis à mortuis, non nubunt, neque matrimonium faciunt: neque enim incipient mori, æquales enim sunt angelis Dei, cum sint filij resurrectionis. Quod futuri sumus, iam vos esse cœpistis: vos resurrectionis gloriam in isto sæculo iam tenetis: per sæculum sine sæculi contagione transitis. Cum castæ perseueratis & virgines, angelis Dei estis æquales: tantum maneat & duret solida & illæsa virginitas, & vt cœpit fortiter, iugiter perseueret. Nec monilium aut vestium quærat ornamenta, sed morum. Deum spectet & cælum; neque oculos ad sublime porrectos, ad carnis & mundi concupiscentiam deprimat; aut ad terrena deponat. Prima sententia crescere & generare præcepit: secunda continentiam suasit. Cum adhuc rudis mundus & inanis est, [a] copiam fecunditate generantes propagamur, & crescimus ad humani generis augmentum. [b] Cum iam refertus est orbis & mundus impletus, qui capere continentiam possunt, spadonum more viuentes, castrantur ad regnum. Nec hoc iubet Dominus, sed hortatur: nec iugum necessitatis imponit, quando maneat voluntatis arbitrium liberum. Sed cum habitationes multas apud patrem suum dicat, melioris habitaculi hospitia demonstrat: habitacula ista meliora vos petitis, carnis desideria castrantes maioris gratiæ præmium in cælestibus obtinetis. Omnes quidem qui ad diuinum munus & patrium baptismi sanctificatione perueniunt, hominem illic veterem gratia lauacri salutaris exponunt, & innouati Spiritu sancto à sordibus contagionis antiquæ iterata natiuitate purgantur. Sed natiuitatis iteratæ vobis maior sanctitas & veritas competit, quibus desideria iam carnis & corporis nulla sunt. sola in vobis, quæ sunt virtutis & spiritus, ad gloriam remanserunt. Apostoli vox est, quem Dominus vas electionis suæ dixit, quem ad promenda mandata cælestia Deus misit: Primus homo, inquit, de terræ limo: secundus homo de cælo. Qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cælestis, tales & cælestes. Quo modo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cælo est. Hanc imaginem virginitas portat, portat integritas, sanctitas portat & veritas. Portant disciplinæ Dei memores, iustitiam cum religione retinentes, stabiles in fide, humiles in timore, ad omnem tolerantiam fortes, ad sustinendam iniuriam mites, ad faciendam misericordiam faciles, fraterna pace vnanimes atque concordes. Quæ vos singula ô bonæ virgines obseruare, diligere, implere debetis; quæ Deo & Christo vacantes ad Dominum, cui vos dicastis, & maiore & meliore parte præceditis. Prouectæ annis, iunioribus facite magisterium: minores natu præbete maioribus ministerium, comparibus incitamentum: hortamentis vos mutuis excitate; æmulis de virtute documentis ad gloriam prouocate. Durate fortiter, spiritaliter pergite, peruenite feliciter: tantum mementote nunc nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari.

DE

a COPIAM FECVNDITATE GENERANTES.] In Veronensi: ad copiam fecunditatis generantes. RIG.

b CVM IAM REFERTVS EST.] In Veronensi. A cùm jam refertus est, *Idem.*

[a] DE LAPSIS.

[b] PAX ecce dilectissimi fratres, ecclesiæ reddita est: & quod difficile nuper incredulis, ac perfidis impossibile videbatur, ope atque vltione diuina securitas nostra reparata est. In lætitiam mentes redeunt, & tempestate pressuræ ac nube & caligine discussa, tranquillitas ac serenitas refulserunt. Dandæ laudes Deo, & beneficia eius ac munera cum gratiarum actione celebranda, quamuis agere gratias nostra vox nec in persecutione cessauerit. neque enim tantùm inimico licere potest, vt non qui Dominum toto corde, & anima, & virtute diligimus, benedictiones eius & laudes semper & vbique cum gloria prædicemus. Exoptatus votis omnium dies venit, & post longæ noctis horribilem tetràmque caliginem, Domini luce radiatus mundus eluxit. Confessores præconio boni nominis claros, & virtutis ac fidei laudibus gloriosos, lætis conspectibus intuemur, sanctis oculis adhærentes, desideratos diu inexplebili cupiditate complectimur. Adest militum Christi [c] cohors candida, qui persecutionis vrgentis ferociam turbulentam stabili congressione fregerunt, parati ad patientiam carceris, armati ad tolerantiam mortis: repugnastis fortiter sæculo, spectaculum gloriosum præbuistis Deo, secuturis fratribus fuistis exemplo.

Religiosa

a DE LAPSIS.] Huiusce operis mentionem ab Eusebio factam Ruffini verbis eò libentiùs citauerim, quòd omnibus ad splendorem & gloriam sanctissimi martyris conferre videantur. Cyprianus, inquit, librum de lapsis magnificentissimè scriptum edidit, in quo & lapsos ad pœnitentiam cohortandos & contradicentes alienos esse à Christi visceribus statuit. RIG.

b *Pax ecce, dilectissimi fratres.* Pax illa intelligenda est, quæ contigit post interfectum Imp. Decium, initio imperij Galli, Quæ tamen haud diu perdurauit. Nam cum regnum eius floreret initio, & cuncta ei ex animi sententia succederent, posteà (inquit Dion Alexandr. apud Eusebium initio lib. 7.) in eumdem offensionis lapidem impegit, & sanctos viros qui pro pace regni eius Deo summo supplicabant, persecutus, & prosperitatem suam pariter fugauit & pacem. PAM.

c *Cohors candida.* Propter innocentiam, quomodo Tertullianus de corona mil. & *de martyris candida laurea melius coronandus, donatiuum Christi in carcere exspectat.* & S. Augustinus lib. 2. de fide ad Catechumenos cap 6 *In isto sanguine sancti Martyres stolas suas lauerunt, candidas eas fecerunt.* PAM.

c COHORS CANDIDA.] Massa candida, RIG.

Religiosa vox Christum locuta est, in quem se semel credidisse confessa est. Illustres manus quæ non nisi diuinis operibus assueuerant, sacrificiis sacrilegis restiterunt. Sanctificata ora cælestibus cibis, post corpus & sanguinem Domini, profana contagia & idolorum reliquias respuerunt. Ab impio sceleratóque velamine, quo illic velabantur sacrificantium capita captiua, caput vestrum liberum mansit. [a] Frons cum signo Dei pura diaboli coronam ferre non potuit, coronæ se Domini reseruauit. Quam vos læto sinu excipit mater ecclesia de prælio reuertentes? Quam beata, quam gaudens portas suas aperit, vt adunatis agminibus intretis, de hoste prostrato trophea referentes? Cum triumphantibus viris & feminæ veniunt, quæ cum sæculo dimicantes, sexum quoque vicerunt. Veniunt & geminata militiæ suæ gloria virgines, & pueri annos suos continentiæ virtutibus transeuntes. Nec non & cætera Stantium multitudo vestram gloriam sequitur, proximus & pænè coniunctis laudis insignibus vestigia vestra comitatur. Eadem & in illis sinceritas cordis, eadem fidei tenacis integritas. Inconcussis præceptorum cælestium radicibus nixos, & Euangelicis traditionibus roboratos, non præscripta exilia, non destinata tormenta, non rei familiaris damna, non corporis supplicia terruerunt. [b] Explorandæ fidei præfiniebantur dies, sed qui sæculo renunciasse se meminit, nullum sæculi diem nouit. nec tempora terrena iam computat, qui æternitatem de Deo sperat. Nemo fratres dilectissimi, nemo hanc gloriam mutilet, nemo incorruptam stantium firmitatem [c] maligna obtrectatione debilitet: cum [d] dies negantibus præstitutus excessit; quisquis professus intra diem non est, Christianum se esse confessus est. Primus est victoriæ titulus, gentilium manibus apprehensum Dominum confiteri. Secundus ad gloriam gradus est, cauta secessione subtractum Domino reseruari. Illa publica, hæc priuata confessio est. Ille iudicem sæculi vincit, hic contentus Deo suo iudice, conscientiam puram cordis integritate custodit. Illic fortitudo promptior, hic sollicitudo securior. Ille appropinquante hora sua iam maturus inuentus est, hic fortasse dilatus est qui patrimonio derelicto idcirco secessit, quia non erat negaturus; confiteretur vtique si fuisset & ipse detentus. Has Martyrum cælestes coronas, has Confessorum glorias spiritales, has stantium fratrum maximas eximiásque virtutes mæstitia vna contristat, quod auulsam nostrorum viscerum partem violentus inimicus populationis suæ strage deiecit. Quid hoc loco faciam dilectissimi fratres, fluctuans vario mentis æstu? quid, aut quo modo dicam? Lacrymis magis quàm verbis opus est, ad exprimendum dolorem, quo corporis nostri plaga deflenda est, quo populi aliquando numerosi multiplex lamentanda iactura est. Quis enim sic durus ac ferreus, quis sic fraternæ charitatis oblitus, qui inter suorum multiformes ruinas, & lugubres ac [e] multo squalore deformes reliquias constitutus, siccos oculos tenere præualeat, nec erumpente statim fletu, prius gemitus suos lacrymis quam voce depromat? Doleo fratres, doleo vobiscum, nec mihi ad leniendos dolores meos integritas propria, & sanitas priuata blanditur; quando plus pastor in gregis sui vulnere vulneretur. Cum singulis pectus meum copulo, mœroris & funeris pondera luctuosa participo. Cum plangentibus plango: cum deflentibus defleo: [f] cum iacentibus iacere me credo. Iaculis illis grassantis inimici, mea simul membra percussa sunt: sæuientes gladij per mea viscera transierunt. Immunis & liber à persecutionis incursu fuisse non potest animus. In prostratis fratribus & me prostrauit affectus. Habenda tamen est, fratres dilectissimi, ratio veritatis, nec sic mentem debet & sensum persecutionis infestæ tenebrosa caligo cæcasse, vt nihil remanserit lucis & luminis, vnde diuina præcepta perspici possint. Si cladis causa cognoscitur, & medela vulneris inuenitur. Dominus probari familiam suam voluit, & quia [g] traditam nobis diuinitus disciplinam pax longa corruperat, iacentem fidem & pœnè

a *Frons cum signo Dei pura &c.* Confessorum constantiam magnificè capimus, qui cum frontem crucis impressione signatam haberent, coronam quæ à dæmonibus seu Gentilibus promittebatur fortiter repulerunt. Crux illa vanitatem omnem fugabat, vt ex Gregorio Nazianz. colligere est contra Iulianum, qui cum abominanda sacra faceret & dæmonum innumerabiles exercitus ipsum perterrefacerent, signo crucis frontem communiuit, statimque *ἐτρέποντο οἱ δαίμονες, λύονται οἱ φόβοι, fugantur dæmones, terrores soluuntur*. Atque eodem sensu, Tertullianus ait cap. 5. de Idololat. crucem liberaturam nos ab angelis diaboli. PAM.

b EXPLORANDÆ FIDEI PRÆFINIEBANTUR DIES.] Rescriptis Principum aut Magistratuum edictis continebatur: Placere, Christianos qui ante diem illum, coram illo Præfecto, siue Præside illo, Christo non maledixissent, aut Diis Rom. non sacrificassent, extremo supplicio puniri. Alia rescripta continebant, Vti in continenti animaduertantur. quale est illud Valeriani, quod habetur Epist. LXXXII. RIG.

c MALIGNA OBTRECTATIONE DEBILITET.] Erant enim inter Lapsos qui dicerent, etiam inter Stantes numerari qui tormentis & vexationibus ipsi quoque cessissent, si persecutio durasset, si pax non antè venisset. *Idem.*

d DIES NEGANTIBUS PRÆSTITUTUS EXCESSIT.] Proposita fuerant aduersus Christianos edicta, Vt intra diem illum, Christianus quisque, coram præside illo, profiteretur se renunciare Christo: Ni faceret, capite plecteretur, bonis exiliove multaretur. Decio Cæsare postmodum sublato, vexatio quieuit edictorum dies cessit, neque vlla fuit persecutio. Pace igitur Ecclesiæ reddita, extitere inter Christianos qui fratribus obtrectarent, quasi negaturis, si secundum edicta Cæsaris interpellati fuissent de fide erga Dominum. Hos Cyprianus consolatur hoc interdicto: Quisquis professus intra diem non est, Christianum se esse confessus est, secundum esse ad gloriam gradum, cauta secessione subtractos Domino reseruari, qui solus corda videt & nouit quid etat quisque facturus dicturusve, etiam in tormentis, si tormenta venissent. *Idem.*

e MULTO SQUALORE DEFORMES RELIQUIAS.) Significat Lapsos Pœnitentes. In iis verò erant Libellati, Sacrificati, siue Turificati, deformes nominis Christiani reliquiæ. *Idem.*

f CUM IACENTIBUS.) Non significat mortuos seu defunctos sed Lapsos, qui tormentis cesserant & negauerant Dominum, violentia tormentorum deiecti de fide. itaque ruinas dicit, & populationes & strages. & cum iis se iacere credit, præ dolore scilicet, quasi per eos aut in iis ipse quoque negasset. Verba doloris & affectus. *Idem.*

g TRADITAM NOBIS DIUINITUS DISCIPLINAM PAX LONGA CORRUPERAT.) Et tamen nondum fluxerant anni ab Apostolis ducenti. *Idem.*

g *Disciplinam pax longa corruperat.* Hic de ea pace loquitur, quæ fuit totis an. 14. durante Fabiani Pontificatu, vel quod magis probatur per 38. an. a Seuero vsque ad Decium iuxta Seuerum Sulpitium, vtpotè qui eam persecutionem, quæ sub Maximiano fuit, non numeret inter reliquas, eo quòd

nè dixerim dormientem, censura cælestis erexit: cumque nos peccatis nostris amplius pati mereremur, clementissimus Dominus sic cuncta moderatus est, vt hoc omne quod gestum est, exploratio potius quàm persecutio videretur. Studebant augendo patrimonio singuli; & [a] obliti quid credentes, aut sub Apostolis antè fecissent, aut semper facere deberent, insatiabili cupiditatis ardore ampliandis facultatibus incubabant. Non in sacerdotibus religio deuota non in ministris fides integra, non in operibus misericordia, non in moribus disciplina. [b] Corrupta barba in viris, in feminis forma fucata. Adulterari post Dei manus oculi, capilli mendacio colorati. Ad decipienda corda simplicium callidæ fraudes, circumueniendis fratribus subdolæ voluntates. [c] Iungere cum infidelibus vinculum matrimonij, prostituere gentilibus membra Christi: non iurare tantùm temerè, sed adhuc etiam peierare: præpositos superbo tumore contemnere, venenata sibi ore maledicere, odiis pertinacibus inuicem dissidere: [d] episcopi plurimi, quos & hortamento esse oportet cæteris & exemplo, diuina procuratione contempta, procuratores rerum sæcularium fieri, derelicta cathedra, plebe deserta, per alienas prouincias oberrantes, negotiationis quæstuosæ nundinas aucupari. Esurientibus in Ecclesia fratribus non subuenire, habere argentum largiter velle, fundos insidiosis fraudibus rapere, vsuris multiplicantibus fœnus augere. Quid non perpeti tales pro peccatis eiusmodi mereremur? cum iam pridem præmonuerit ac dixerit censura diuina: Si dereliquerint legem meam, & in iudiciis meis non ambulauerint: si iustificationes meas profanauerint, & præcepta mea non obseruauerint, visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Prænunciata sunt ista nobis & ante prædicta: sed nos datæ legis & obseruationis immemores, id egimus per nostra peccata, vt dum Domini mandata contempsimus, ad correctionem delicti & probationem fidei remediis seuerioribus veniremus. Nec saltem serò conuersi ad Domini timorem sumus, vt hanc correptionem nostram, probationemque diuinam patienter & fortiter subiremus. [e] Ad prima statim verba minantis inimici maximus fratrum numerus fidem suam prodidit, nec prostratus est persecutionis impetu, sed voluntario lapsu se ipse prostrauit. Quid oro inauditum, quid nouum venerat vt velut incognitis, atque inopinatis rebus exortis, [f] Christi sacramentum temeritate præcipiti solueretur? Nonne hæc & prophetæ antè, & Apostoli postmodum nunciauerunt? Nonne iustorum pressuras & gentilium semper iniurias pleni sancto Spiritu prædicauerunt? Nonne fidem nostram semper armans, & Dei seruos cælesti voce corroborans dicit scriptura diuina: Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies? Nonne iram diuinæ indignationis ostendens, & pœnæ metum præmonens, denuo dicit: Adorauerunt eos quos fecerunt digiti eorum, & curuatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis? Et iterum Deus loquitur, dicens: Sacrificans diis eradicabitur, [g] nisi Domino soli. In Euangelio quoque postmodum Dominus in verbis doctor, [h] consummator in factis; docens quid fieret, & faciens quodcumque docuisset; quicquid nunc geritur & geretur, nonne ante præmonuit? Nonne & negantibus æterna supplicia, & salutaria confitentibus præmia antè constituit? Exciderunt quibusdam, pro nefas, omnia, & de memoria recesserunt. Non expectauerunt saltem; vt interrogati negarent, [i] vt tus accenderent apprehensi. Ante aciem multi victi, sine

nonnullarum dumtaxat Ecclesiarum clerum persequutus sit, quod confirmat epist. suprà 75. Firmilianus dicens localem fuisse dumtaxat, & in Africa non fuisse, vel ex eo confirmatur quod primus Martyr inter Episcopos Carthaginienses fuerit Cyprianus. PAM.

a OBLITI QVID CREDENTES FECISSENT. Credentes dicit, Christianos, Fideles, qui fidem seruauerant integram & incorruptam. RIG.

b *Corrupta barba in viris*, &c. Sidonius Apoll. epist. 2 lib. 1. *Barba concauis hirta temporibus, quam in subdita vultus parte surgentem stirpitus tonsor assiduus genas ad usque forcipibus euellit* & epist. 13 lib. 4. barba dicitur *ad cutem secta forcipibus*. PRI.

b *Corrupta barba in viris*. Barbæ studium in viris ita paucis describit Tertullianus lib. de cultu fœm. Proprias præstigias formæ & hic sexus agnoscit, barbam acriùs cædere, interuellere, circumdare capillum, disponere etiam colorare canitiem, primam quamque subducere totius corporis lanuginem, pigmento quoque muliebri distinguere cætera pulueris cuiusdam asperitudine leuigare. Eodem pertinet quod infrà dicit Cyprianus: Cumque scriptum sit: non corrumpetis effigiem barbæ vestræ, barbam vellit, & faciem comit. Porrò de forma fucata fœminarum, plus satis libro præcedenti PAM.

c *Iungere cum infidelibus vinculum matrimonij*. Non aliter ferè S. Hieronymus aduersus Iouinianum lib. 1. *At nunc*, inquit, *pleraque contemnentes Apostoli iussionem, iunguntur Gentilibus, & templa Christi idolis prostituunt: nec intelligunt se corporis eius esse partem cuius & costa sunt*. PRI.

c *Iungere cum infidelibus vincul. matr.* Alludit haud dubiè ad verba illa 2. Cor. nolite iugum ducere cum infidelibus, quippe qui ea ad hoc institutum citet infra lib. 3. testim. cap. 62. & citans hunc locum D. Augustini lib. 1. de adult. coniug. cap. 25. etsi ipse nondum sententiam firmasset, dicit Cyprianum non dubitasse, quin illicita forent matrimonia contracta cum infidelibus. Idipsum habet Tertull. disertis verbis lib. 2. ad vxorem, & de monogam. & D. Hieronym lib. 1. contra Iouin. In eadem sententia fuit Ambrosius epist. 70. ad Vigil de Abraham patriarch. lib. 1. cap. 9. & lib. 8. in illud Lucæ, omnis qui dimittit vxorem &c. Chrysostom. item & Theoph. in cap. 7. epist. 1 ad Corinth. Non solum autem illicita, sed & irrita iam olim fuisse in lege Moysi patet 1. Esdræ cap. 9. & 10. Quare rectè etiam ab Ecclesia postmodum declarata sunt irrita, qualis canon est inter cæteros de Iudæis concil. Aurelia. 1. can. 14. vocant hoc impedimentum scholastici, cultus disparitatem. PAM.

d EPISCOPI PLVRIMI, DERELICTA CATHEDRA PER ALIENAS PROVINCIAS OBERRANTES.) Hæc verba Cypriani præ oculis habebat Augustinus lib. 1 [illegible] de bap. contra Don. *Cyprianum in Ecclesia suis temporibus fuisse ait, non qualescumque auaros, sed raptores & feneratores, nec quoslibet homines, sed episcopos*. RIG.

e *Ad prima statim verba* &c. De Negatoribus istis latè Dionysius Alex. epist. ad Fabium Antiochenum, apud Eusebium hist. lib. 6. PAM.

f *Christi sacramentum* &c. Alludit ad sacramentum militare, baptismi sacramentum illi comparans, ob impressum characterem. *Idem*.

g *Nisi Domino soli*. Veram hanc esse Manutij lectionem, conuincunt cod. M S. & epist. 13. suprà & 64. quare corruptè legunt alij *Deo soli*. *Idem*.

h CONSVMMATOR IN FACTIS) Adeóque spiritum emissurus & cessaturus in corpore morituro loqui & facere mandata Patris, clamabit, voce magna, Consummatum est. Alludit ad hoc verbum Cyprianus. RIG.

i VT THVS ACCENDERENT APPREHENSI) Sic ediderunt Manutius & Pamelius. Mendosè. Verissima est veterum exemplarium scriptura: *Non expectauerunt vt ascenderent apprehensi, aut interrogati negarent*. Sic in cod. Thuani. Sic etiam in Veronensi & Foxiensi, & Regio. Sic autem su-

fine congressione prostrati; nec hoc sibi reliquerunt, vt sacrificare idolis viderentur inuiti. [a] Vltro ad forum currere, ad mortem sponte properare; quasi hoc olim cuperent, quasi amplecterentur occasionem datam, [b] quam semper optassent. [c] Quid illi qui à magistratibus vespera vrgente dilati sunt? quod ne eorum differretur interitus, etiam rogauerunt? Quam vim potest talis obtendere qua crimen suum purget, cum vim magis ipse fecerit vt periret? Nonne quando ad Capitolium sponte ventum est, quando vltro ad obsequium diri facinoris accessum est, labauit gressus, caligauit aspectus, tremuerunt viscera, brachia conciderunt? Nonne [d] sensus obstupuit, lingua hæsit, sermo defecit? Stare illic potuit Dei seruus, & loqui & renunciare Christo; qui iam diabolo renunciarat & sæculo? Nonne ara illa, quò moriturus accessit, rogus illi fuit? Nonne diaboli altare, quod fœtore tætro fumare ac redolere conspexerat, velut funus & bustum vitæ suæ horrere ac fugere debebat? Quid hostiam tecum miser, quid victimam supplicaturus imponis? Ipse ad aras hostia, victima ipse venisti. Immolasti illic salutem tuam, spem tuam, fidem tuam funestis illis ignibus concremasti. Ac multis proprius interitus satis non fuit hortamentis mutuis in exitum suum populus impulsus est: mors inuicem lætali poculo propinata est. [e] Ac ne quid deesset ad criminis cumulum; infantes quoque parentum manibus, vel impositi, vel attracti; [f] amiserunt paruuli, quod in primo statim natiuitatis exordio fuerant consecuti. Nonne illi cum iudicij dies venerit, dicent: Nos nihil fecimus, nec derelicto cibo & poculo Domini ad profana contagia sponte properauimus: perdidit nos aliena perfidia, parentes sensimus patricidas. Illi nobis Ecclesiam matrem, illi patrem Deum negauerunt; vt dum parui & improuidi, & tanti facinoris ignari, per alios ad consortium criminum iungimur, aliena fraude caperemur? [g] Nec est, pro dolor, iusta aliqua & grauis causa, quæ tantum facinus excuset: relinquenda erat patria, & patrimonij facienda iactura. Cui enim nascenti atque morienti non relinquenda quandoque patria, & patrimonij sui facienda iactura est? Vt Christus non relinquatur, salutis ac sedis æternæ iactura timeatur. Clamat ecce per prophetam Spiritus sanctus: Discedite, discedite, exite inde, & immundum nolite tangere. Exite de medio eius, [h] separamini qui fertis vasa Domini: & qui vasa sunt Domini ac templum Dei, ne immundum tangere, & feralibus cibis pollui, violarique cogantur, non exeunt de medio, nec recedunt? Alibi quoque vox auditur è cælo præmonens quid Dei seruos facere conueniat & dicens: Exi de ea populus meus, ne particeps sis delictorum eius, & ne perstringaris plagis eius. Qui exit & cedit, delicti particeps non fit. Plagis verò & ipse perstringitur, qui socius criminis inuenitur. Et ideo Dominus in persecutione secedere & fugere mandauit, atque vt id fieret & docuit & fecit. Nam cum corona de Dei dignatione descendat, nec possit accipi nisi fuerit hora sumendi; quisquis in Christo manens interim cedit non fidem denegat, sed tempus expectat. Qui autem cum non secederet, cecidit: negaturus remansit. Dissimulanda fratres veritas non est, nec vulneris nostri materia & causa reticenda. [i] Decipit multos patrimonij sui amor cæcus; nec ad recedendum parati aut expediti esse potuerunt, quos facultates suæ velut compedes ligauerunt. Illa fuerunt remanentibus vincula, illæ catenæ; quibus & virtus retardata est, & fides pressa, & mens vincta, & anima præclusa; vt serpenti terram secundum Dei sententiam deuoranti, præda & cibus fierent, qui terrestribus cupiditatibus inhærerent. Et iccircò Dominus bonorum magister, & præmonens & consulens in futurum: Si vis, inquit, perfectus esse, vade, vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælis, & veni, sequere me. Si hoc diuites facerent per

prà, Epistola 11. *Sed & ascendentes ad hoc quod compellebantur renunciauimus*. Ruffinus Eusebianæ hist. lib. VI. *Alij sanè tam impudenter ad aras prosiliebant, vt nonnulli comprehensi & in carcerem missi, alij ad primam statim iudicis faciem negauerunt*. RIG.

a *Vltro ad forum currere, ad mortem sponte properare*. Eleganter quidem ponuntur infinitiui hi pro præteritis, sed hactenus præterquam epist. 11. non memini me vidisse apud Cyprianum similem phrasin, & Affligin. cod. legit *cucurrere ac properauere*, quomodo Costerius ac Colon. cod. PAM.

b QVAM SEMPER OPTASSENT.) Exemplaria: *habeuter*. RIG.

c *Quid illi qui à magistratibus &c. quot*. Capitolium autem accipit pro aris deorum, vti & infrà hoc eodem libro, & suprà epist. 55. PAM.

d SENSVS OBSTVPVIT.) Scriptura vetus, *obstipuit*. RIG.

e *Ac ne quid deesset &c*. Locum hunc Cypriani sic excusat D. Augustinus epist. 23. ad Bonifacium, vt dicat amisisse paruulos quod acceperant: quantum attinet ad parentum scelus, à quibus amittere coacti sunt: amisisse (inquam) non in se ipsis, sed in mente & voluntate parentum. PAM.

f AMISERVNT PARVVLI QVOD IN PRIMO STATIM NATIVITATIS EXORDIO.) Hoc sensu permotti censuerunt etiam infantes baptizandos. Itaque signum fidei dederunt homini, priusquam esset homo fidei capax. Signum sine re, ipsius rei vicarium fecerunt. RIG.

g *Nec est, pro dolor, iusta & grauis causa*. Quod paucis attigit epist. 15. latius hic: secedendum nempè in persecutione, ex scripturis prosequitur. Quod eò magis inculcasse videtur, ob Tertulliani sententiam contrariam libro de fuga in persecutione. Vsque adeò autem hanc sententiam probauit Cyprianus, vt in confessione sua, quam habes in acta passionis eius & apud D. Augustin. contra Gaud. epist. lib. 1. Disciplinam Eccles. seu scripturam sanctam prohibere dicat, ne quis se offerat. PAM.

h *Separamini qui fertis vasa Domini*. Hæc MS. cod. lectio genuina est, quam 70 legant ἀφορίσθητε. & certè etiam veteres sic legit, quare non placet Remboldi & aliorum lectio *mundamini* ea iisdem paulò pòst adjecimus, &c. *Idem*.

i DECIPIT MVLTOS PATRIMONII SVI AMOR CAECVS) Hoc distat à magistro suo discipulus, quòd in persecutione secedere & fugere suadet, vbi secedendi aut fugiendi datur occasio. plerique autem facultatibus & patrimoniis suis velut compedibus ligati, remanebant ingruente autem pressura tormentorum, infirmiores, negabant Dominum. Hoc telum, quod amissionem bonorum inferret, fortissimum esse ad euertendam Christi sectam Valerianus Imper. sentiebat, cùm ad senatum rescripto Senatores & viros egregios & equites Romanos dignitate amissa etiam bonis spoliari iubet, matronas ademptis bonis in exilium relegari, Cæsarianos confiscari. Quod rescriptum habetur, suprà Epistol. ad Successum. 82 RIG.

i *Decipit multos patrimonij sui amor*. Similiter loco citato Dionysius Alexandr. Hi erant de quibus prædixerat dominus, quoniam pecunias habentes difficile saluabuntur. PAMELIVS.

per diuitias suas non perirent; thesaurum in cælo reponentes, hostem nunc expugnatorem domesticum non haberent: esset in cælo cor & animus & sensus, si thesaurus esset in cælo. Nec vinci à sæculo posset, qui vnde vinceretur in sæculo non haberet: [a] sequeretur Dominum solutus & liber, vt Apostoli & sub Apostolis multi; & nonnulli sæpè fecerunt, qui & rebus suis & parentibus derelictis, indiuiduis Christo nexibus adhæserunt. Sequi autem Christum quo modo possunt, qui patrimonij vinculo detinentur? Aut quo modo cælum petunt, & ad sublimia & alta conscendunt, qui terrenis cupiditatibus degrauantur? Possidere se credunt, qui potiùs possidentur; census sui serui, nec ad pecuniam suam Domini, sed magis pecuniæ mancipati. Hoc tempus, hos homines Apostolus denotat dicens: Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & muscipulam, & desideria multa inutilia & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidem appetentes naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis. Dominus autem quibus nos præmiis ad contemptum rei familiaris inuitat? parua hæc & exigua huius temporis damna, quibus mercedibus pensat? Nemo est, inquit, qui relinquat domum aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios, propter regnum Dei; & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam. Quibus cognitis, & de Domini pollicentis veritate compertis, non tantum timenda non est eiusmodi, sed & optanda iactura ipso denuo Domino prædicante & monente: Beati eritis cum persecuti vos fuerint, & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro venequam, propter filium hominis. Gaudete in illa die & exultate; ecce enim merces vestra multa est in cælis. Sed tormenta postmodum ventura erant, & cruciatus graues reluctantibus imminebant. Queri de tormentis potest qui per tormenta superatus est: excusationem doloris obtendere, qui victus est in dolore. potest rogare talis & dicere: Certare quidem fortiter volui, & sacramenti mei memor, deuotionis ac fidei arma suscepi: sed me in congressione pugnantem cruciamenta varia & [b] supplicia longua vicerunt. Stetit mens stabilis, & fides fortis, & cum torquentibus pœnis immobilis diu anima luctata est: sed cum durissimi iudicis recrudescente sæuitia iam fatigatum, iam lassum corpus, nunc flagella scinderent, nunc contunderent fustes, nunc [c] equuleus extenderet, nunc vngula effoderet, nunc flamma torreret, caro me in colluctatione deseruit, infirmitas viscerum cessit, nec animus sed corpus in dolore defecit. Potest citò proficere ad veniam causa talis: potest eiusmodi [d] excusatio esse miserabilis. Sic sic Casto & Æmilio aliquando Dominus ignouit: sic in prima congressione deuictos, victores in secundo prælio reddidit, vt fortiores ignibus fierent, qui ignibus antè cessissent; & vnde superati essent, inde superarent. Deprecabantur illi non lacrymarum miseratione, sed vulnerum, nec sola lamentabili voce, sed laceratione corporis & dolore. Manabat pro fletibus sanguis, & pro lacrymis cruor semiustulatis visceribus defluebat. Nunc verò quæ vulnera ostendere victi possunt? quas plagas hiantium viscerum? quæ tormenta membrorum, vbi non fides congressa cecidit, sed congressionem perfidia præuenit? Nec excusat oppressum necessitas criminis, vbi crimen est voluntatis. Nec hoc ideo dico vt fratrum causas onerem, sed vt magis fratres ad precem satisfactionis instigem. Nam cum scriptum sit: Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, & semitas pedum vestrorum turbant: Qui peccantem blandimentis adulantibus palpat, peccandi fomitem subministrat: nec comprimit delicta ille, sed nutrit. At qui consiliis fortioribus tedarguit simul atque instruit fratrem, promouet ad salutem. Quos diligo, inquit Dominus, tedarguo & castigo. Sic oportet & Dei sacerdotem non obsequiis decipientibus fallere, sed remediis salutaribus prouidere. Imperitus est medicus, qui tumentes vulnerum sinus manu parcente contrectat, & in altis recessibus viscerum virus inclusum dum seruat exaggerat. Aperiendum vulnus est & secandum [e] & putraminibus amputatis medela fortiore curandum. Vociferetur & clamet licet, & conqueratur æger impatiens per dolorem, gratias ager postmodum cùm senserit sanitatem. [f] Emersit enim, fratres dilectissimi, nouum genus cladis; & quasi parum

a *Sequeretur Dominum solutus & liber.* Locus insignis de paupertate voluntaria, sed quia à pluribus tractatus est, ad alios huius seculi scriptores lectorem remittimus PAM.

b SVPLICIA LONGA.] Ita vt lento cruciatu vexati diu sentiant se mori. Sic & basia longa dixerunt poetæ, quæ diutiùs impressa longiore voluptate delectarent & pascerent basiantem. Itaque affectu contrario, cita mors. Et misericordiæ genus, citò occidere RIG.

c *Equuleus extenderet, &c.* Vngula cum Equuleo iungitur, nam vngulæ quæ ferramenta erant mucronata seu bifida suspensos in Equuleo lacerabant, sic Tertullianus apolog. 30. *sic itaque nos ad Deum expansos vngula fodiant.* PRI

c *Equuleus extenderet, &c.* Varia hic tormentorum genera enumerat, flagella, fustes, equuleum, vngulam & flammam, & libro contra Demetr. & lib. de patientia, præterea bestias adijcit, & cruces & gladium, de quibus omnibus in Apolog. Tertullianus, & lib. ad martyr. Prudentius etiam alicubi vncorum meminit. Quorum cætera satis nota sunt. Equuleum accipit Cicero lib. 5. quæst. Tuscul. pro tormenti genere in formam equi, in quem conijciebantur rei. Verum ex eo quòd Prudentius dicat eculeandum corpus equuleo eminus pendere, & hic Cyprianus *equuleus extenderet*: videtur aliud quodpiam fuisse instrumentum, in quo rei extenderentur, & extensi deinde propenderent. Vngulam verò ferramentum fuisse mucronatum, quo sulcatim corpora laniabantur & fodiebantur, siue ferreum pectinem, manifestum fit ex illo Prudentij in Romano Mart.

Scindunt vtrinque milites teterrimi
Mucrone hiulco pensiles latus viri,
Sulcant per artus longa tractim vulnera;
Obliqua recta, recta transuersis secant. PAM.

d EXCVSATIO MISERABILIS.] Quæ spectatori vel auditori misericordiam suggerat RIG.

e *Et putraminibus amputatis.* Quum sic legat Cambron. cod. & ad id quam proximè accedant vet. exc. & Remboldus, legentes, (huic loco alioqui non satis conuenientes:) *putaminibus*: conijcio genuinam Cypriani lectionem esse *putraminibus*, præsertim quum Epist. 55. adnotarit Morelius, quosdam etiam codices legere *putraminibus*, & sic ibi legant Affligien. cod. & alij MS. quatuor. Accipitur autem pro putredinibus, quomodo legit Affligin. cod. & excusi cæteri. PAM.

f *Emersit enim.* De hoc genere cladis habes tomo 1. epist.

parum persecutionis procella sæuierit, accessit ad cumulum sub misericordiæ titulo malum fallens, & blanda pernicies. Contra Euangelij vigorem, contra Domini ac Dei legem temeritate quorumdam laxatur incautis communicatio: irrita & falsa pax, periculosa dantibus, & nihil accipientibus profutura. a Non quærunt sanitatis patientiam, nec veram de satisfactione medicinam. Pœnitentia de pectoribus excussa est, b grauissimi extremique delicti memoria sublata est. Operiuntur morientium vulnera: & plaga letalis altis & profundis visceribus infixa, dissimulato dolore contegitur. A diaboli aris reuertentes, ad sanctum Domini sordidis & infectis nidore manibus accedunt. Mortiferos idolorum cibos adhuc pœnè ructantes, exhalantibus etiam nunc scelus suum faucibus, & contagia funesta redolentibus, Domini corpus inuadunt; quando occurrat scriptura diuina & clamet & dicat: Omnis mundus manducabit carnem, & anima quæcumque manducauerit ex carne sacrificij salutaris, quod est Domini, & immunditia eius super ipsum est; peribit anima illa de populo suo. Apostolus item testatur & dicit: Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum: non potestis mensæ Domini communicare, & mensæ dæmoniorum. Idem contumacibus & peruicacibus comminatur & denunciat dicens: c Quicumque ederit panem, aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini. Spretis his omnibus atque contemptis, vis infertur corpori eius & sanguini: & plus modò in Dominum manibus, atque ore delinquunt, quàm cùm Dominum negauerunt. Ante expiata delicta, ante exomologesin factam criminis, ante purgatam conscientiam sacrificio & manu sacerdotis, ante offensam placatam indignantis Domini & minantis; pacem putant esse, quam quidam verbis fallacibus venditant. Non est pax illa, sed bellum: nec Ecclesiæ iungitur, qui ab Euangelio separatur. Quid iniuriam beneficium vocant? quid impietatem vocabulo pietatis appellant? quid eis qui flere iugiter & rogare Dominum suum debent, intercepta pœnitentiæ lamentatione communicare se simulant? Hoc sunt eiusmodi lapsis, quod grando frugibus; quod turbidum sidus arboribus; quod armentis pestilens vastitas; quod nauigiis sæua tempestas. Solatium æternæ spei adimunt, arborem à radice subuertunt, sermone morbido ad letale contagium serpunt; nauem scopulis, ne in portum perueniat, illidunt. Non concedit pacem facilitas ista, sed tollit: nec communicationem tribuit, sed impedit ad salutem. Persecutio est hæc alia, & alia tentatio, per quam subtilis inimicus impugnandis adhuc lapsis occulta populatione grassatur; d vt lamentatio conquiescat, vt dolor sileat, vt delicti memoria euanescat, vt comprimatur pectorum gemitus, statuatur fletus oculorum; nec Dominum grauiter offensum longa & plena pœnitentia deprecetur; cùm scriptum sit: Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam. Nemo se fallat, nemo se decipiat. e Solus Dominus misereri potest. Veniam peccatis, quæ in ipsum commissa sunt, solus potest ille largiri, qui peccata nostra portauit, qui pro nobis doluit, quem Deus tradidit pro peccatis nostris. Homo Deo esse non potest maior: nec remittere aut donare indulgentia sua seruus potest, quod in Dominum delicto grauiore commissum est; ne adhuc lapso f & hoc accedat ad crimen, si nesciat esse prædictum: Maledictus homo qui g spem habet in homine. Dominus nostra satisfactione placandus est; qui negantem negare se dixit, qui omne iudicium de patre solus accepit. h Credimus quidem posse apud iudicem plurimum martyrum merita, & opera iustorum; sed cum iudicij dies venerit, cum post occasum sæculi huius & mundi ante tribunal Christi populus eius adstiterit. i Cæterum si quis præpropera festinatione temerarius remissionem peccatorum dare se cunctis putat posse, aut audet Domini præcepta rescindere; non tantum nihil prodest, sed & obest lapsis. Prouocasse est iram, non seruasse sententiam: nec misericordiam

---

20. 21. 22. & seq. aliquot. PAM.

a *Non quærunt sanitatis patientiam.* Ita Cambron. cod. Muntius, Remboldus & Erasmici omnes. Affligiensis verò, Colonien. vet. exc. Morel. & Grauius ad marginem *pœnitentiam.* Quam varietatem semel adnotasse sufficiat. *Idem.*

b GRAVISSIMI EXTREMIQVE DELICTI.) Negationis, Idololatriæ. RIG.

SPRETIS HIS OMNIBVS ATQVE CONT. VIS INFERTVR CORP.) Verissimam esse arbitror veterum exemplarium scripturam: *Spretis his omnibus atque contemptis, ante expiata delicta, ante exhomologesin factam criminis, ante purgatam conscientiam sacrificio & manu sacerdotis, ante offensam placatam indignantis Domini & minantis, vis infertur corpori eius & sanguini, & plus modò in Dominum manibus atque ore delinquunt, quam cùm Dominum negauerunt. Pacem putant esse,* &c. *Idem.*

c *Quicumque ederit panem,* &c. Prorsus eodem modo citant scripturam hanc Epistola suprà decima, & vndec. Cyprianus, & 75. Firmilianus, Ambrosius & Græci in comment. & August. tract. in Ioan. 62. quæ lectio notatu digna, contra eos qui necessitatem vrgent communionis sub vtraque specie. Deinde aduertenda venit huius scripturæ loci expositio, tum hic, tum locis citatis, de præmittenda exomologesi ante Eucharistiam; Quomodo interpretatur & D. Augustinus epist. 118. ad Ianuarium, & Ambros. in comment. nec dissentiunt Græci, Chrysostomus, Theophylactus, Oecumenius, & præsertim Theodoretus in comment. quum probationem illam cuius meminit Apostolus interpretatur de discussione conscientiæ imputadit. Certè etiam Dionys. Areopagita Eccl. hierar. c. 3 ante Eucharistiæ sumptionem requirit expiationem ab extremis animi vitiosibus. PAM.

d *Vt lamentatio conquiescat, vt dolor sileat.* Frequentissimè occurrunt similes loci epistolis de Lapsis apud Cyprianum, & lib. de pœnit. ac alibi apud Tertull. vt satis mirari nequeam eos qui omnem contritionem, omnem satisfactionem sublatam volunt, præsertim quum illud Ioannis Bapt. Matthæi 3. facite fructus dignos pœnitentiæ exemplis similibus tam referta sunt, vt superfluum sit pluribus agere. Omitto publicas pœnitentias olim vsitatissimas, quæ nihil aliud quam satisfactiones erant pro peccatis. *Idem.*

e SOLVS DOMINVS MISERERI POTEST.) Terrorem incutit Negatoribus, quò fortiùs sanciatur disciplinu Confessorum & Martyrum: Firmilianus Cypriano: *Lapsis quoque fratribus, & post lauacrum salutare à diabolo vulneratis per pœnitentiam medela quæratur: non quasi à nobis remissionem peccatorum consequantur, sed vt per nos ad intelligentiam delictorum suorum veniam consequantur, & Domino plenius satisfacere cogantur.* RIG.

f ET HOC ACCEDAT AD CRIMEN. In Veronensi legitur, ad cumulum. *Idem.*

g SPEM HABET IN HOMINE. In Veronensi: spem ponit in hominem. *Idem.*

h *Credimus quidem posse apud iudicem plurimum martyrum merita.* Elegans locus pro meritis operum, atque adeò aduersus illos qui martyriis pœnas duntaxat peccatorum esse volunt, non etiam merita quæ aliis prodesse queant. Porrò de libellis martyrum, suprà latius epistolis de Lapsis. PAM.

i *Cæterum si quis præpropera festinatione.* Alludit ad epistolam Luciani confessorum vniuersorum nomine, quam habes num. 17. Habet autem variam lectionem Affligien. cod. *præpostera*, sed non placet. *Idem.*

cordiam prius Dei deprecandam putare, sed contempto Domino de sua facultate præsumere. Sub ara Dei animæ occisorum martyrum clamant magna voce dicentes: Quousque Domine sanctus & verus non iudicas & vindicas sanguinem nostrum de his, qui in terris inhabitant? & requiescere ac patientiam tenere adhuc iubentur: & quemquam posse aliquis existimat remittendis passim donandisque peccatis dignum fieri contra iudicem velle, aut prius quam vindicetur, ipse alios posse defendere? Mandant aliquid Martyres fieri? si iusta, si licita,[a] si non contra ipsum Dominum, à Dei sacerdoto facienda sunt obtemperantis facilis & prona consensio, si petentis fuerit religiosa moderatio. Mandant aliquid Martyres fieri? Sed si scripta non sint in Domini lege quæ mandant; antè est vt sciamus illos de Deo impetrasse quod postulant; tunc facere quod mandant, Neque enim statim videri potest de diuina maiestate concessum, quod fuerit humana pollicitatione promissum. Nam & Moyses pro peccatis populi petiit, nec tamen peccantibus veniam, cum petisset, accepit: Precor, ait, Domine deliquit populus hic delictum grande, & fecerunt sibi deos aureos, & nunc si dimittis eis, delictum dimitte: sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysem: Si quis deliquit ante me, & deleam eum de libro meo. Ille amicus Dei, ille facie ad faciem locutus sæpè cum Domino, quod petiit impetrare non potuit, nec Dei indignantis offensam sua deprecatione placauit. Hieremiam Deus laudat & prædicat dicens: Prius quam te formarem in vtero, noui te: & prius quam exires de vulua, sanctificaui te, & prophetam in gentibus posui te: & eidem pro peccatis populi deprecanti frequentius & oranti: Noli, ait Dominus, orare pro populo hoc, & noli postulare pro eis in prece & oratione, quia non exaudiam in tempore in quo inuocabunt me, in tempore afflictionis suæ. Quid verò iustius Noë, qui cum repleta esset terra peccatis, solus inuentus est iustus in terris? Quid gloriosius Daniele? Quid illo [b] ad facienda martyria in fidei firmitate robustius? in Dei dignatione felicius? qui totiens & cum confligeret vicit, & cum vinceret superuixit? Quid Iob in operibus promptius, in tentationibus fortius, in dolore patientius, in timore submissius, in fide verius? Nec his tamen si rogarent concessurum se Deus dixit. Cum propheta Ezechiel pro delicto populi deprecaretur: Terra, inquit, quæcumque peccauerit mihi vt delinquat delictum, extendam manum meam super eam, & obteram stabilimentum panis, & immittam in eam famem, & auferam ab ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio eius, Noë, & Daniel, & Iob, [c] non liberabunt filios neque filias, sed ipsi soli salui erunt. Adeo non omne quod petitur in præiudicio petentis, sed in dantis arbitrio est. Nec quidquam sibi vsurpat & vindicat humana sententia, nisi annuat & censura diuina. In Euangelio Dominus loquitur dicens: [d] Qui confessus me fuerit coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo, qui in cælis est. Qui autem me negauerit, & ego negabo eum. Si negantem non negat, nec confitentem confitetur. Non potest euangelium in parte consistere, & in parte nutare. Aut vtrumque oportet valeat, aut vtrumque vim veritatis amittat. Si negantes rei criminis non erunt, nec confitentes præmium virtutis accipient. Porrò si fides quæ vicerit, coronatur, necesse est, vt victa perfidia puniatur. Ita martyres aut nihil possunt, si Euangelium non potest solui, contra Euangelium facere non possunt, qui de Euangelio martyres fiunt. Nemo, fratres dilectissimi, nemo infamet Martyrum dignitatem, nemo eorum glorias destruat & coronas. Manet incorruptæ fidei robur incolume; nec dicere aliquid aut facere contra Christum potest, cuius & spes, & fides, & virtus, & gloria omnis in Christo est. Vt ab episcopis contra mandatum Dei fiat, auctores esse non possunt; qui ipsi Dei mandata fecerunt. An quisquam maior Deo, aut diuina bonitate clementior, qui aut infectum velit quod passus est Deus fieri: aut quasi illi minus potestatis ad protegendam Ecclesiam suam fuerit, auxilio nos suo putet posse seruari [e] nisi hæc ignaro Deo gesta sunt, aut non permittente illo omnia ista euenerunt; cum doceat indociles, & admoneat immemores scriptura diuina, quæ loquitur dicens: Quis dedit in direptionem Iacob; & Israel iis qui prædabantur illum? nonne Deus cui peccauerunt; & nolebant in viis eius ambulare, neque audire legem eius? Et superduxit super eos [f] iram animationis suæ. Et alibi testatur ac dicit: Numquid non valet manus Dei vt saluos faciat? aut grauauit aurem vt non exaudiat? sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter delicta vestra auertit faciem à vobis ne misereatur. Delicta potiùs nostra reputemus, actus nostros & animi secreta reuoluentes, conscientiæ merita ponderemus. Redeat in cor nostrum non ambulasse nos in viis Domini, & abiecisse legem Dei; præcepta eius, & monita salutaria numquam seruare voluisse. Quid de eo boni sentias? Quem timorem fuisse apud eum, quam fidem credas; quem corrigere nec metus potuit, quem persecutio ipsa non reformauit? Alta & erecta ceruix, nec quia cecidit, inflexa est. Tumens animus & superbus, nec quia victus est, factus est. Iacens stantibus, & integris vulneratus

a SI NON CONTRA IPSVM DOMINVM.) Hæc sunt vno tractu sic perducenda: si non contra ipsum Dominum à Dei sacerdote facienda sit obtemperantis facilis & prona consensio. Talis est scriptura codicis Veronensis: & esse verissimam puto. RIG.

b *Ad facienda Martyria.* Neque enim placet lectio Grauij ad marg. *Mysteria* eo quod similis prorsus sit locus epist. ad Lucium. PAM.

c *Non liberabunt filios neque filias.* Hæc verba neque apud 70. neque apud D. Hieron. leguntur. Adjecimus autem quod sequitur *sed*, ex Cambr. cod. *Idem*

d *Qui confessus me fuerit.* Vide epistolas 10. & 57: de varia huius loci lectione certè prius illud hic legunt M S. & excusi omnes. *Idem.*

e *Nisi si hæc ignaro Deo gesta sunt.* Particulam *si* Cypriani phrasi aptissimam, ex M S adiecimus cum Morelio, ex Afflig. vero cod. cum Grauio & Costerio legimus, *euenerunt*, pro eo quod erat, *venerunt.* *Idem.*

f IRAM ANIMATIONIS SVÆ) Ὀργὴν θυμοῦ. RIG.

a *Si*

ratus minatur: [a] & quod non statim Domini corpus inquinatis manibus accipiat, aut ore polluto Domini sanguinem bibat, sacerdoribus sacrilegus irascitur. Atque ô tuam nimiam furiosè dementiam. Irasceris ei, qui abs te auertere iram Dei nititur ei minaris, qui pro te Domini misericordiam deprecatur, qui vulnus tuum sentit, quod ipse non sentis, qui pro te lacrimas fundit, quas forsitan ipse non fundis. Oneras adhuc crimen & cumulas: & cum sis ipse implacabilis ad antistites & sacerdores Dei, putas circa te [b] Dominum posse placari? Accipe potius & admitte quæ loquimur: Quid surdæ aures salutaria præcepta non audiunt, quæ monemus? Quid cæci oculi pœnitentiæ iter non vident, quod ostendimus? Quid perculsa & alienata mens remedia vitalia non percipit, quæ de scripturis cælestibus & discimus, & docemus? Aut si incredulis quibusdam minor fides est futurorum; vel præsentibus terreantur. Ecce eorum qui negauerunt quæ supplicia conspicimus? quos eorum tristes exitus flemus? Nec hic esse sine pœna possunt, quamuis necdum dies venerit pœnæ. Plectuntur interim quidam, [c] quo cæteri corrigantur. Exempla sunt omnium, tormenta paucorum. Vnus ex his qui sponte capitolium negaturus ascendit, postquam Christum negauit, obmutuit. Pœna inde cœpit, vnde cœpit, & crimen; vt nec rogare iam posset qui verba ad precandam misericordiam non haberet. Alia in balneis constituta (hoc enim crimini eius & malis deerat, [d] vt & ad balneas statim pergeret, quæ lauacri vitalis gratiam perdidisset, [e] illic ab immundo spiritu immunda correpta cecidit, laniauit dentibus linguam, qua fuerat vel pasta impie, vel locuta. Postquam sceleratus cibus sumptus est, in perniciem suam rabies oris armata est. Ipsa sui carnifex extitit, nec diu superesse postmodum potuit; doloribus ventris & viscerum cruciata defecit. [f] Præsente ac teste me ipso, accipite quid euenerit. Parentes forte fugientes dum trepidi minus sibi consulunt sub nutricis alimento paruulam filiam reliquerunt, relictam [g] nutrix detulit ad magistratus. [h] Illi ei apud idolum quo populus confluebat, quod carnem necdum posset edere per ætatem, panem mero mixtum, quod tamen & ipsum de immolatione pereuntium supererat, tradiderunt. Recepit filiam postmodum mater. Sed facinus puella commissum tam loqui & indicare non potuit, quam nec intelligere prius potuit, nec arcere. [i] Ignoratione igitur obreptum est, vt [k] sacrificantibus nobis eam secum mater inferret. Sed enim puella mixta cum sanctis, precis nostræ & orationis impatiens, nunc ploratu concutti, nunc mentis æstu cœpit fluctuabunda iactari, & velut tortore cogente, quibus poterat indiciis conscientiam facti in simplicibus adhuc annis rudis anima fatebatur. [l] Vbi vero solemnibus adimpletis calicem diaconus offerre præsentibus cœpit, [m] & accipientibus cæteris locus eius aduenit; faciem suam paruula instinctu diuinæ maiestatis auertere, os labiis obturantibus premere, calicem recusare. Perstitit tamen diaconus, & reluctanti licet, de sacramento calicis infudit. Tunc sequitur singultus & vomitus. In corpore atque ore violato Eucharistia permanere non potuit. Sanctificatus in Domini sanguine potus, de pollutis visceribus erupit; tanta est potestas Domini, tanta maiestas. Secreta tenebrarum sub eius luce detecta sunt, sacerdotem Dei nec occulta crimina fefelle-

a *Et quod non statim Domini corpus inquinatis manibus accipiat.* Bis terve supra & rursum infra hoc eodem libro, ac de bono pat. & supra epist. ad Thibarit. satis superque indicat, suo tempore id fuisse obseruatum, vt in manus traderetur corpus domini. Idipsum eadem ætate indicat Cornelius in sæpè citata epist. ad Fabium Antiochenum de Nouatiano, qui communicantes per ea quæ tenebant in manibus iurare coegit, se ad Cornelium non redituros. Dionysius quoque Alexandr. epist. ad Xystum Pontif. apud Eusebium & Nicephor. Eodem pertinet illud Clementis Alexandr. 1. stromat. permittitur vnicuique, Eucharistiæ diuisæ partem sumere; & quæ mox afferemus ex veteribus de Eucharistia domum deportari solita. Eamdem consuetudinem indicant Ambros orat. sua ad Theodosium Imperat. quum prohiberet illum à Templi ingressu, quam habes apud Theodoretum, & Hieronymus epist. ad Theophilum contra Ioannem Hierosol. Immò diu posteà adhuc perdurasse constat ex cap. 1. Bothomagensis conc. quo cauetur, vt non nisi in os immittatur à sacerdote, quemadmodum obseruatur hodiè similis consuetudo qua laicis & pueris nonnunquam dabatur deferenda Eucharistia ad infirmos, quam colligere est ex historia Serapionis apud Eusebium, ex Dionysio Alex. reuocata est à concilio Remensi, cap. 2. quemadmodum citatur ab Iuone in decret. & à Gratiano de consecr. dist. 2. ca pertinet. PAM.

b DOMINVM POSSE PLACARI.] Ver. *Dominum circa te posse plac.* vt RIG.

c QVO CAETERI CORRIGANTVR.] Ben. & Ver. *derigantur. Idem.*

d VT AD BALNEAS STATIM PERGERET.] Cùm in lacrymis & luctu, in squalore & tristitia, misericordiam Dei implorare debuisset *Idem.*

e ILLIC AB IMMVNDO SPIR. CORREPTA, IMMVNDA CECIDIT.] In Veronensi non legitur, *cecidit.* Fortè ab ingenio librarij, legentis *cecidit*, quod esse otiosum credidit, cùm sequeretur, *laniauit dentibus linguam.* Itaque legendum *ab immundo spiritu immunda correpta cecidit: laniauit dentibus linguam.* Casus & ruina de correptis à dæmone vel comitiali morbo aut rabie, vnde & caducarii dicti. *Idem.*

f PRAESENTE AC TESTE ME IPSO.] Horatius: Me teste quod dicam factum est. *Idem.*

g NVTRIX DETVLIT AD MAGISTRATVS.] Hoc est ad potestates, ad Præsidem fortè aut Proconsulem: eò scilicet detulit, vbi quæstiones habebantur de Christianis. *Idem.*

h ILLI EI APVD IDOLVM.] Illi, hoc est officia siue ministeria magistratuum, potestatum. *Idem.*

i *Ignoratione igitur obreptum est.* Tullius epistolarum famil. lib. 16. ep. 21. *Sæpè inscientibus nobis & cauantibus obrepit.* PAM.

k SACRIFICANTIBVS NOBIS.] Ἀντὶ τοῦ λειτουργούντων ἡμῶν. Ipse mox dicet: *precis nostræ & orationis impatiens.* Vt paulo suprà dixit: *antistites & sacerdotes Dei*, pro episcopis & presbyteris, ita hoc loco dicit etiam, *Sacrificantibus nobis.* Apta iam erant Christianis Mosaica. RIG.

l *Vbi verò solemnibus adimpletis calicem diaconus.* De hoc officio Diaconi supra latius epist. ad Rogatianum Episcopum. Colligitur autem tum hinc tum ex liturgijs græcorum, non nisi solennibus adimpletis calicem administrari solere, deinde in solennibus missis præsentes olim communicasse. De priuatis autem missis, an in iis semper commun catum sit, an etiam priuatæ quædam fuerint, erat hic dicendi locus; sed ne hic sim prolixior, statui deo fauente assertioni de communione sub altera specie, tractatulum de missis priuatis aliquando subjicere. PAM.

m *Et accipientibus cæteris locus eius aduenit.* Tractat locum hunc D. August. epist. 23. ad Bonifacium. Haud obscurè autem hic, quomodo vt supra indicatur vetus Ecclesiæ consuetudo communionis paruulorum qualem etiam indicare videtur Dionys. Areop. sub finem Eccl. Hierarchiæ, & sua adhuc ætate D. August. epist. 107. ad vitalem. Quandoquidem autem apud alios auctores rarissima fiat illius mentio, suspicor neque vniuersalem fuisse, neque post D. August. diu illam perdurasse. *Idem.*

fefellerunt. Hoc circa infantem, quæ ad eloquendum alienum circa fe crimen necdum habuit ætatem. At vero ea, quæ ætate prouecta, & in annis adultioribus constituta sacrificantibus nobis latenter obrepsit, non cibum, sed gladium sibi sumens. & velut quædam venena lethalia inter fauces & pectus sanguinem admittens, angi & anima exæstuante concludi postmodum cœpit. Et pressuram non iam persecutionis, sed delicti sui passa, palpitans & tremens & concidit. Impunitum diu non fuit nec occultum dissimulatæ conscientiæ crimen, quæ fefellerat hominem, Deum sensit vltorem. Et cum quædam arcam suam, in qua Domini sanctum fuit, [a] manibus indignis tentasset aperire, igne inde surgente deterrita est, ne auderet attingere. Et alius quia & ipse maculatus, sacrificio à sacerdote celebrato, partem cum cæteris ausus est latenter accipere, [b] sanctum Domini edere, & contrectare non potuit: cinerem ferre se apertis manibus inuenit. Documento vnius ostensum est, Dominum recedere, cum negatur; nec immerentibus ad salutem prodesse quod sumitur, quando gratia salutaris in cinerem, sanctitate fugiente mutetur. [c] Quam multi quotidie pœnitentiam non agentes, nec delicti sui conscientiam confitentes, immundis spiritibus adimplentur, quam multi vsque ad insaniam mentis excordes, dementiæ furore quatiuntur? Nec necesse est ire per exitus singulorum, cum per orbis multiformes ruinas tam delictorum pœna sit varia, quàm delinquentium multitudo numerosa. Vnusquisque consideret, non quid alius passus sit, sed quid pati & ipse mereatur. Nec euasisse se credat, si eum interim pœna distulerit, cum timere plus debeat, [d] quem sibi Dei iudicis censura seruauit. Nec sibi quo minus agant pœnitentiam, blandiantur, qui etsi nefandis sacrificiis manus non contaminauerunt, libellis tamen conscientiam polluerunt. [e] Et illa professio denegantis, contestatio est Christiani, quod fuerat, abnuentis; fecisse se dixit, quicquid alius faciendo commisit. Cùmque scriptum sit: Non potestis duobus Dominis seruire; [f] seruiuit sæculari Domino, obtemperauit eius edicto: magis obaudiuit humano imperio, quam Deo. Viderit an minore vel dedecore, vel crimine apud homines publicauerit quod admisit. Deum tamen iudicem [g] subterfugere & vitare non poterit, cum dicat Spiritus sanctus in psalmis: Quod est imperfectum meum, viderunt oculi tui; & in libro tuo omnes scribentur. Et iterum: [h] Homo videt in facie, Deus autem in corde. Ipse quoque Dominus præmoneat & præstruat dicens: Et scient omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis. Perspicit ille abdita, & secreta atque occulta considerat. Nec Dei oculos potest aliquis euadere dicentis: Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ergo ego non videbo eum? Nonne cælum & terram ego impleo? Videt ille corda & pectora singulorum, & iudicaturus est non tantum de factis, sed & de verbis & de cogitationibus nostris, omnium mentes voluntatésque conceptas in ipsis adhuc clausi pectoris latebris intuetur. Denique quanto & fide maiores & timore meliores sunt, qui, quamuis nullo sacrificij, aut libelli facinore constricti, quoniam tamen de hoc vel cogitauerunt, [i] hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentes, exomologesin conscientiæ faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam paruis licet & modicis vulneribus exquirunt; scientes scriptum esse: Deus non deridetur. Derideri & circumueniri Deus non potest, nec astutia aliqua fallente deludi. Plus immo delinquit, qui secundum hominem Deum cogitans, euadere se pœnam criminis credit, si non palam crimen admisit. Christus in præceptis suis dicit: Qui confessus me fuerit, confitebitur cum filius hominis. Et Christianum se putat, qui Christianus esse confunditur, aut veretur? Quo modo potest esse cum Christo, qui ad Christum pertinere aut erubescit, aut metuit? Minus planè peccauerit non videndo idola, nec sub oculis circumstantis atque insultantis populi sanctitatem fidei profanando, non polluendo manus suas funestis sacrificiis, nec sceleratis cibis ora maculando. Hoc eo proficit vt sit minor culpa; non vt innocens conscientia. Facilius potest ad veniam criminis peruenire, non est tamen immunis à crimine. Nec cesset in agenda pœnitentia atque in Domini misericordia depre-

a MANIBVS INDIGNIS.] Vet *inquinatis*. *Idem*.

b SANCTVM DOMINI.] Sanctificatus in Domini corpore cibus vt suprà dixit: Sanctificatus in Domini sanguine potus. RIG.

c QVAM MVLTI QVOTIDIE POENITENTIAM NON AGENTES.] In vno exemplari tantùm habetur: *Quàm multi quotidie immundis spiritibus adimplentur*. *Idem*.

d ET ILLA PROFESSIO DENEGANTIS.] Huic loco fatis obscuro lucem dabit Epistola Clericorum Ecclesiæ Romanæ quæ suprà habetur, Agitur illic de Christianis qui seipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodiderant hos non minùs teneri diabolo, siue diaboli laqueis, quàm si ad nefarias aras accessissent, hoc ipso quod ipsum diabolum contestati fuerant illicita professione libellorum, per quos id significauerant, siue contestati fuerant, se dare præmium concussori siue militi siue præsidi, ne quod non licet facerent scilicet, ne cogerentur sacrificare idolis. Hanc verò professionem Cyprianus ait esse professionem denegantis Christum & Negatoris, non Confessoris. Videatur etiam Epist. ad Antonianum *Idem*.

e QVEM SIBI DEI IVDICIS CENSVRA SERVAVIT.] In Veneronensi *quem sibi Dei iudicis ira s.* *Idem*.

f SERVIVIT SAECVLARI DOMINO.] Ethnico, idololatriæ. Hodie seculares dicimus eos, qui non episcopi sunt, non presbyteri, non diaconi. quantumuis alias sint fide Christiani *idem*.

g SVBTERFVGERE.] Vet & Ben *fugere*. RIG.

h HOMO VIDET IN FACIE.] Vet. *Homo videt in faciem: Deus autem in cor*. *Ibidem*.

i *Hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentes*. Facere equidem potest hic locus Cypriani ad confessionis secretæ demonstrationem, quod docet optimè Pamelius; sed quis ei assentiri potest dum Tertullianum in suum patrocinium aduocat ex cap. 10. de pœnitentia? Locum adducet, verum non satis intelligere videtur quænam sit Tertulliani exomologesis. Nam exomologesis illa seu pœnitentia publica quæ semel tantum fiebat, peccata coram omnibus manifestari postulabat. Id euincit celebris locus Sozomeni. ἐξ ἀρχῆς τοῖς ἱερεῦσιν ἐδόκει ... ὡς ἐν θεάτρῳ ... ἐξαγγέλλειν. *Sacerdotibus placuit primum peccata explicari in conspectu populi in ecclesia coacti, veluti in theatro*. Inutilis itaque labor Pamelij, cuius tamen laudandus animus, & diligentia non condemnanda. Post eruditos quosdam asserere non verebor, Tertullianum mentionem nullam fecisse confessionis secretæ, suo libro de pœnitentia. PRI.

deprecanda, ne quód minus esse in qualitate delicti videtur, in neglecta satisfactione cumuletur. Confiteantur singuli, quæso vos fratres dilectissimi, delictum suum, dum adhuc qui deliquit in sæculo est, dum admitti confessio eius potest, dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud Dominum grata est. Conuertamur ad Dominum mente tota, & pœnitentiam criminis veris doloribus exprimentes, Dei misericordiam deprecemur. Illi se anima prosternat, illi mæstitia satisfaciat: illi spes omnis incumbat. Rogare qualiter debeamus dicit ipse: Reuertimini, inquit, ad me ex toto corde vestro, simulque & ieiunio, & fletu, & planctu; & scindite corda vestra, & non vestimenta vestra. Ad Dominum toto corde redeamus. Iram & offensam eius, ieiuniis, fletibus, planctibus, sicut admonet ipse, placemus. Lamentari eum putamus ex toto corde, ieiuniis, fletibus, planctibus Dominum deprecari; qui ex primo criminis die, lauacra quotidie celebrat, qui epulis affluentibus pastus, & sagina largiore distentus, [a] cruditates suas postridie ructat, nec cibos & potus suos cum pauperum necessitate communicat? Qui hilaris ac lætus incedit, quo modo mortem suam deflet? Cumque scriptum sit: [b] Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ; barbam vellit, & faciem suam comit? Et placere nunc cuiquam studet, qui Deo displicet? An illa ingemiscit & plangit, cui vacat cultum prætiosæ vestis induere, nec indumentum Christi, quod perdidit, cogitare? accipere pretiosa ornamenta, & monilia elaborata, nec diuini & cælestis ornatus damna deflere? Tu licet indumenta peregrina & vestes sericas induas, nuda es. Auro te licet & margaritis gemmisque condecores, sine Christi decore deformis es. Et quæ capillos tuos inficis, vel nunc in doloribus desine. Et quæ [c] nigri pulueris ductu oculorum lineamenta depingis, vel nunc lacrimis oculos tuos ablue. [d] Si quem de tuis charis mortalitatis exitu perdidisses, ingemisceres dolenter & fleres? facie inculta, veste mutata, neglecto capillo, vultu nubilo, ore deiecto, indicia mœroris ostenderes. Animam tuam misera perdidisti, spiritaliter mortua superuiuere hic tibi, & ipsa ambulans funus tuum portare cæpisti; & non acriter plangis, non iugiter ingemiscis? Non te vel pudore criminis, vel continuatione lamentationis abscondis? Ecce peiora adhuc peccandi vulnera, ecce maiora delicta; peccasse, nec satisfacere, deliquisse, nec delicta deflere. Ananias, Azarias, Misahel illustres ac nobiles pueri; quo minus exomologesin Deo facerent nec inter flammas & camini exæstuantis incendia quieuerunt. Bene sibi licet conscij, & Dominum fidei ac timoris obsequio sæpè promeriti, humilitatem tamen tenere, & [e] Domino satisfacere, nec inter ipsa gloriosa virtutum suarum martyria destiterunt. Loquitur scriptura diuina: Stans, inquit, Azarias preçatus est, & aperuit os suum; & exomologesin faciebat Deo simul cum sodalibus suis in medio ignis. Daniel quoque post fidei atque innocentiæ suæ multiplicem gratiam, post dignationem Domini circa virtutes ac laudes suas sæpe repetitam, ieiuniis adhuc promereri. Deum nititur in sacco & in cinere volutatur, exomologesin faciens dolenter & dicens: Domine Deus magnus & fortis, & metuendus, qui seruas testamentum tuum & miserationes eis qui te diligunt & conseruant imperia tua, peccauimus, facinus admisimus, impij fuimus, transgressi sumus, ac deseruimus præcepta tua & iudicia tua, non audiuimus verba puerorum tuorum Prophetarum, quæ locuti sunt in nomine tuo, super reges nostros & omnes gentes, & super omnem terram. Tibi Domine gloria, tibi iustitia, nobis autem confusio. Hæc mites, hæc simplices, hæc innocentes in promerenda Dei maiestate fecerunt & nunc satisfacere, & Dominum rogare detrectant, qui Dominum negauerunt? Quæso vos fratres acquiescite salubribus remediis, consiliis obedite melioribus; cum lacrimis nostris vestras lacrimas iungite, cum nostro gemitu vestros gemitus copulate. Rogamus vos, vt pro vobis Deum rogare possimus; preces ipsas ad vos prius vertimus, quibus Deum pro vobis vt misereatur, oramus. [f] Agite pœnitentiam plenam dolentis ac lamentantis animi probate mœstitiam. Nec vos quorundam moueat aut error improuidus, aut stupor vanus, qui cum teneantur [g] in tam grandi crimine, percussi sunt animi cæcitate, ut nec intelligant delicta, nec plangant. Indignantis Dei maior hæc plaga est,

a CRVDITATES SVAS POSTRIDIE RVCTAT.] Ab hoc voracitatis vitio Tertullianus procudit, Cruditare. Vnde & Cruditare ortygometras vsque ad choleram, &, Cruditare in mortem. RIG.

b *Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ,* &c. Crimen istud, & quæ sequuntur ab omnibus ferè, antiquis reprehenduntur acerrim è à veteribus, Tertulliano cap. 4 de Pallio. Clemente Alexandr. cap 3 lib. 2. Pædag. [Greek text illegible]. *Eorum causa scatent hominibus ciuitates, qui effœminatos illos p[illegible], radunt, vellunt.* Mitto Suetonium in Iulio cap. 45. in Othone cap. 12. Senecam epist. 47. & Senecam patrem controuers. 2. aliosque profanos, apud quos hæc obuia sunt. PEL.

c NIGRI PVLVERIS DVCTV.] Ver. *nigro pul. ductu.* RIG.

d SI QVEM DE TVIS CARIS.] *Si quem de tuis carum.* Idem.

e *Domino satisfacere.* Hoc est confessione non solum sed opere: Nam in vera exomologesi tam facta quam verba continebantur. PEL.

f *Agite pœnitentiam plenam,* &c. Plena pœnitentia à Tertulliano cap. 9 de pœnit. tribus constare dicitur, sordibus corpus obscurare, animum mœroribus deiicere, illa quæ peccauit, tristi tractatione mutare. Quæ cum olim ad reos solum pertinerent, ad pœnitentes postea sunt traducta. Eadem in plena pœnitentia requirere videtur Cyprianus. S. Ambrosius ad Virg lapsam, *singula membra digna castigatione puniendâ.* Et prolixius ibidem *Amputentur crines, qui occasionem luxuriæ præbuerint; defluant oculi lacrymas, qui non simpliciter adspexerunt, pallescat facies quæ rubuit impudicè; denique corpus iniuria maceretur, cinere aspersum & opertum cilicio perhorrescat, quia male sibi de pulchritudine placuit.* Locum hunc adduxi non tam vt tria illa, quæ Tertullianus ac postea Cecilius requirit, ostenderem quam diffusam & accuratam pœnitentiæ rationem afferrem. Similiter de pœnitentibus Sozomenus lib 7. cap. 16 [Greek text illegible]. *deiecti sunt ac veluti lugentes* Idem.

g IN TAM GRANDI CRIMINE.] Bert. & Ver. *tam graui.* RIG.

[a] DE VNITATE ECCLESIÆ CATHOLICÆ.

[b] CVM moneat dominus & dicat: Vos estis sal terræ, cumque esse nos iubeat ad innocentiam simplices & tamen cum simplicitate prudentes: quid aliud fratres dilectissimi, quam prouidere nos conuenit, & sollicito corde vigilantes subdoli hostis insidias intelligere pariter & cauere, ne qui Christum sapientiam Dei patris induimur, minus sapere intuenda salute videamur? Neque enim persecutio sola metuenda est, & ea quæ subruendis ac deiiciendis Dei seruis aperta impugnatione grassantur. Facilior cautio est, vbi manifestior formido est: & ad certamen animus ante præstruitur, [c] quando se aduersarius profitetur. Plus metuendus est & cauendus inimicus, cum latenter obrepit: cum per pacis imaginem fallens, occultis accessibus serpit, vnde & nomen serpentis accepit. Ea est eius semper astutia: ea est circumueniendi hominis cæca & latebrosa fallacia: sic ab initio statim mundi fefellit, & verbis mendacibus blandiens, rudes animas incauta credulitate decepit: sic Dominum ipsum tentare conatus, quasi obreperet, rursus & falleret, latenter accessit, intellectus tamen est & retusus, & ideo prostratus, quia agnitus, atque detectus. Vnde nobis exemplum datum est veteris hominis viam fugere, vestigiis Christi vincentis insistere: ne denuo incauti in mortis laqueum reuoluamur, sed ad periculum prouidi accepta immortalitate potiamur. Immortalitate autem potiri quomodo possumus, nisi ea quibus mors expugnatur & vincitur, Christi mandata seruemus? ipso monente & dicente: Si vis ad vitam venire, serua mandata. Et iterum: Si feceritis quæ mando vobis, [d] iam non dicam vos seruos, sed amicos. Hos denique fortes dicit & stabiles; hos super petram robusta mole fundatos; hos contra omnes tempestates & turbines sæculi immobili & inconcussa firmitate solidatos. Qui audit, inquit, verba mea, & facit ea, similabo eum viro sapienti, qui ædificauit domum suam supra petram. Descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerunt in domum illam, & non cecidit: fundata enim fuit super petram. Verbis igitur eius insistere; quæcunque & docuit & fecit, discere & facere debemus. Cæterum credere se in Christum quomodo dicit, qui non facit quod Christus facere præcepit? aut vnde perueniet ad præmium fidei, qui fidem non vult seruare mandati? Nutet necesse est & vagetur: & spiritu erroris arreptus, velut puluis quem ventus excutit, ventiletur: nec ambulando proficiet ad salutem, qui salutaris viæ non tenet veritatem. Cauenda sunt autem fratres dilectissimi non solum quæ sunt aperta atque manifesta, sed & astutæ fraudis subtilitate fallentia. Quid vero astutius, quidve subtilius, quam vt Christi aduentu detectus ac prostratus inimicus (postquam lux gentibus venit, & sospitandis hominibus salutare lumen effulsit, [e] vt surdi auditum gratiæ spiritalis admitterent, aperirent ad Deum oculos suos cæci, infirmi æterna sanitate reualescerent, claudi ad Ecclesiam currerent, muti claris vocibus & precibus orarent) videns ille idola derelicta, & per nimium credentium populum sedes suas ac templa deserta, excogitauerit nouam fraudem, vt sub ipso Christiani nominis titulo fallat incautos? Hæreses inuenit & schismata, quibus subuerteret fidem, veritatem corrumperet, scinderet vnitatem. Quos detinere non potest in viæ veteris cæcitate circumscribit, & decipit noui itineris errore. Rapit de ipsa Ecclesia homines, & dum sibi appropinquasse iam lumini, atque euasisse sæculi noctem videntur, alias nescientibus tenebras rursus infundit: vt cum Euangelio Christi, & cum obseruatione eius, & lege non stantes, Christianos se vocent: & ambulantes in tenebris, habere se lumen existiment: blandiente aduersario atque fallente, qui secundum Apostoli vocem, transfigurat se velut angelum lucis, & ministros subornat suos velut ministros iustitiæ: [f] asserentes noctem pro die, interitum pro salute, desperationem sub obtentu spei, perfidiam sub prætextu fidei, antichristum sub vocabulo Christi, vt dum verisimilia mentiuntur, veritatem subtilitate frustrentur. [g] Hoc eo fit fratres dilectissimi, dum ad veritatis originem non reditur, nec caput quæritur, [h] nec magistri cælestis doctrina seruatur. Quæ si quis consideret & examinet, tractatu longo atque argumentis opus non est. Probatio est ad fidem facilis

a DE VNITATE ECCLESIÆ.] Citatur hic titulus ab Augustino lib. III. contra Crescon. cap. 33. Alii addidere, Catholicæ, ipsius Cypriani testimonio fulti, qui librum hunc suum Epist. 21. apertissimè indicat his verbis: *Sed & Catholicæ Ecclesiæ vnitatem quantum potuit expressit nostra mediocritas, quem libellum magis ac magis nunc vobis placere confido.* Pontius in vita Cypriani, subindicat titulum, De Vnitate. Alij nouum titulum scripsere, De simplicitate prælatorum, quod certè vnitatem significat, duplicitatem & multiplicitatem excludit. R I G.

b *Cum moneat Dominus & dicat.* Phrasis Cypriano frequentissima. P A M.

c *Quando se aduersarium confitetur.* Ita Cambronen. in marg. & rectius quam à 33, *confitetur*, supra alicubi adnotauimus ex Cicerone vtriusque differentiam eleganter autem explicat, cur diabolus serpens cognominetur. *Idem.*

d *Iam non dicam vos seruos.* Ita MS. rectius quam vulg. præsertim quum ita distinguatur locus ille Ioannis 15. cum Cypriano. *Idem.*

e VT SVRDI AVDITVM GRATIÆ SPIRITALIS.] Vtrumque autem verbo suo Christus effecit, vt & corpore & spiritu, surdi audirent, cæci viderent, infirmi reualescerent. R I G.

f *Asserentes noctem pro die.* Locum hunc citat D. Bernardus serm. de donis Spiritus cap. 5. vbi proinde castigando est pro eo quod habet *afferentes.* P A M.

g *Hoc eo fit fratres dilectissimi.* Latissimè hic & apertissimè repetit quod paucis diseratepist. 55. Cyprianus, initium hæresum & schismatum esse Romani Pontificis contemptum. P A M.

h NEC MAGISTRI COELESTIS.] In Ver. legitur, *magisterii.* R I G.

lis compendio veritatis. [a] Loquitur Dominus ad Petrum: Ego tibi dico, inquit, quia tu es Petrus, & super istam petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam. Et tibi dabo claues regni cælorum, & quæ ligaueris super terram, erunt ligata & in cælis: & quæcumque solueris super terram, erunt soluta & in cælis. [b] Et iterum eidem post Resurrectionem suam dicit: Pasce oues meas. [c] Super illum vnum ædificat Ecclesiam suam, & illi pascendas mandat oues suas. [d] Et quamuis Apostolis omnibus post Resurrectionem suam parem potestatem tribuat & dicat: Sicut misit me pater, & ego mitto vos, accipite Spiritum sanctum. Si cui remiseritis peccata, remittentur illi; si cui tenueritis, tenebuntur: tamen vt vnitatem manifestaret, [e] vnam cathedram constituit, & vnitatis eiusdem originem ab vno incipientem sua auctoritate disposuit. [f] Hoc erant vtique & cæteri Apostoli, quod fuit Petrus, pari consortio præditi & honoris & potestatis, sed exordium ab vnitate proficiscitur. [g] Primatus Petro datur, vt vna Christi Ecclesia & cathedra vna monstretur. Et pastores sunt omnes, sed grex vnus ostenditur, qui ab Apostolis omnibus vnanimi consensione pascatur. [h] Quam vnam Ecclesiam etiam in Cantico Canticorum Spiritus sanctus ex persona domini designat & dicit: Vna est columba mea, perfecta mea, vna est matri suæ, electa genitrici suæ. Hanc Ecclesiæ vnitatem qui non tenet, tenere se fidem credit? qui Ecclesiæ renititur & resistit, qui cathedram Petri, super quam fundata est Ecclesia, deserit in Ecclesia se esse confidit? quando & beatus Apostolus Paulus hoc idem doceat, & [i] sacramentum vnitatis ostendat, dicens: Vnum corpus & vnus spiritus, vna spes vocationis vestræ, vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus? Quam vnitatem firmiter tenere & vindicare debemus, maximè Episcopi, qui in Ecclesia præsidemus, vt Episcopatum quoque ipsum, vnum atque indiuisum probemus. Nemo fraternitatem mendacio fallat, nemo fidei veritatem perfida præuaricatione corrumpat. Episcopatus vnus est, cuius à singulis in solidum pars tenetur. Ecclesia quoque vna est, quæ in multitudinem latius incremento fæcunditatis extenditur: quo modo solis multi radij sed lumen vnum: & rami arboris multi, sed robur vnum tenaci

a LOQVITVR DOMINVS AD PETRVM.] Totum hunc locum, variis editionibus passim interpolatum, vna semel obseruatione ad exemplarium fidem constituamus, partes postbac singulas examinaturi. *Loquitur Dominus ad Petrum: Ego tibi dico, inquit, quia tu es Petrus, & super istam petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam. Tibi dabo claues regni cælorum, & quæ ligaueris super terram, erunt ligata & in cælis: & quæcunque solueris super terram, erunt soluta & in cælis. Super vnum ædificauit Ecclesiam. & quamuis Apostolis omnibus post resurrectionem suam parem potestatem tribuat, & dicat: Sicut misit me Pater, & ego mitto vos: accipite Spiritum sanctum: Si cuius remiseritis peccata, remittentur illi: si cuius tenueritis, tenebuntur: tamen vt vnitatem manifestaret, vnitatis eiusdem originem ab vno incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant vtique & cæteri Apostoli, quod fuit Petrus, pari consortio præditi & honoris & potestatis: sed exordium ab vnitate proficiscitur, vt Ecclesia Christi vna monstretur. Quam vnam Ecclesiam etiam in Cantico canticorum Spiritus sanctus ex persona Domini designat & dicit: Vna est columba mea, perfecta mea: vna est matri suæ, electa genitrici suæ. Hanc Ecclesiæ vnitatem qui non tenet, tenere se fidem credit? qui Ecclesiæ renititur, & resistit, in Ecclesia se esse confidit? quando & beatus apostolus Paulus hoc doceat, & sacramentum vnitatis ostendat dicens, Vnum corpus & vnus spiritus, &c.* Hoc tantùm habent exemplaria duo vetustissima, quorum alterum litteris scriptum est quas vocant capitales, nec amplius quidquam legitur in exemplari Regio, aliquanto recentiore. *Idem.*

b ET ITERVM EIDEM POST RESVRRECTIONEM SVAM DICIT.] Hæc insititia esse satis ex eo deprehenditur, quod minimè conueniunt proposito: & Pamelius ipse fatetur in manuscripto Card. Hosij, post hanc Scripturæ clausulam, *Pasce oues meas*, adjectum fuisse, *Hic Petro primatus datur.* Atque hinc arguitur, & hic & in sequentibus, notulam istam vt in Can. VI. Concilij Nicæni, in ora codicis adscriptam, pro captu inepti alicuius librarij irrepsisse in textum Cypriani. Absurde omnino. Etenim neque hic neque in sequentibus, de primatu aut principatu Petri agitur, sed de vnitate Ecclesiæ. Immo destruit vnitatem Primatus, nam qui vnus est, is non primus, neque postremus, sed solus est. *Idem.*

c SVPER ILLVM. ET ILLI PASCENDAS.] Præpositiones istæ *illum* & *illi*, argumenta sunt adulterinæ manus quæ pro libidine sua flagitium hic fecit. *Idem.*

d *Quamuis Apostolis omnibus post resurrectionem suam parem potestatem tribuat.* Locus hic mirificè Primatum Petri stabilire videtur, tum propter auctoritatem Cypriani, tum eo quod non adeò huic causæ fauisse vulgò fertur. Huic affinis locus B. Hieronymi cap. 14. lib. 1 aduers. Iouinian. *At dicis*, inquit, *super petram fundatur ecclesia, licet id ipsum alio in loco super omnes Apostolos fiat, & cuncti claues regni cælorum accipiant, & ex æquo super eos Ecclesiæ fortitudo solidetur: tamen propterea inter duodecim vnus eligitur, vt capite constituto schismatis tollatur occasio.* PAL.

e VNAM CATHEDRAM CONSTITVIT.] Hæc non leguntur in exemplaribus nostris. Quod autem sequitur: vnitatis eiusdem originem ab vno incipientem sua auctoritate disposuit, in Veronensi aliter habetur: *vnitatis eiusdem originem atque rationem sua auct. disp.* ne quid dissimulem, totum huncce ad locum optarem equidem hisce meis oculis videre codices illos, aliàs vbique ferè præstantissimos, Veronensem & Beneuentanum. RIG.

f HOC ERANT VTIQVE ET CÆTERI QVOD FVIT PETRVS.] Eulogius episcopus Alexandrinus lib. II. contra Nouatianos, quo in opere fortiter pro Cornelio episcopo Romano dimicauit, claues regni cælorum soli Petro datas à Christo fuisse dicebat, hoc colore, quod negaturus Christum Petrus, ac pœnitentia sua, fletu illo amaro, veniam promeriturus, post impetratam commissi veniam clauium potestate donatus, initialis videretur acturus cum negatoribus. Ad Eulogij verba Photius notat, τοῦτο μὲν φησιν ὁ Εὐλόγιος πιθανώτερον μᾶλλον ἢ ἀληθέστερον λέγων. Εἰ γὰρ καὶ πρὸ τῆς περιτροπῆς, ἀλλ' οὐδὲ ἐν τοιούτῳ τῷ καιρῷ αὐτὸν, καὶ τοῖς λοιποῖς τῶν μαθητῶν ἡ τοιαύτη ἐξουσία δέδοται. Sacramentum fuit vnitatis, quod Christus Petro promisit claues, quas postmodum & cæteris dedit Apostolis. Nec aliud quidquam sibi volunt Optati verba lib. VII. Bono vnitatis Petrus, cui satis erat si postquam negauit solam veniam consequeretur, & præferri apostolis omnibus meruit, *Et claues regni cælorum communicandas cæteris solus accepit.* Communicandas cæteris dixit, *quas ipse Christus communicaturus erat & cæteris.* Nam quod Matth. XVI. 18 dixit Petro, *Quodcunque ligaueris*, hoc etiam Matth. XVIII. 18. dixit & cæteris, *Quæcunque ligaueritis.* Quod promittit se daturum Petro, non dedit Petro, nisi cùm dedit & cæteris, post suam videlicet resurrectionem insufflauit eis & dixit: Accipite Spiritum sanctum: Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, &c. Ioannis XX. 22. 23. *Idem.*

g PRIMATVS PETRO DATVR, VT VNA CHRISTI ECCLESIA MONSTRETVR.] Malè meriti sunt de sanctissimo Cypriano, qui sapientissimum episcopum faciunt auctorem istius paralogismi vt suprà demonstrauimus. Hanc absurditatem agnouit Auctor notarum ad calcem editionis Romanæ. Nam quod hic à Cypriano dicitur, hoc fuisse cæteros Apostolos quod fuit Petrus, pari consortio præditos honoris & potestatis, omnino de æqualitate apostolatus intelligendum esse ait: hanc verò æqualitatem cum apostolis morientibus cessasse, nec ad episcopos transiisse, qui succedunt, inquit, apostolis in ministerio episcopalis dignitatis pro sua quisque portione. at in solo Petro remansisse omnem plenitudinem potestatis, ad vniuersalem ecclesiæ totius gubernationem. *Idem.*

h QVAM VNAM ECCLESIAM.] Connexio isti declarat verissimam esse nostrorum exemplarium scripturam, in quibus absque vlla interjectione legitur: *exordium ab vnitate proficiscitur, vt Ecclesia Christi vna monstretur, quam vnam ecclesiam, &c. Idem.*

i SACRAMENTVM VNITATIS.] Vnius appellatio, maximè conueniens diuinitati, fecit apud veterum Christianorum scriptores sacramentum vnitatis. Vni Deo sacrata multis

naci radice fundatum: & cum de fonte vno riui plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur exundantis copiæ largitate, vnitas tamen seruatur in origine. Auelle radium solis à corpore, diuisionem lucis vnitas non capit: ab arbore frange ramum, fractus germinare non poterit: à fonte præcide riuum, præcisus arescet. [a] Sic & Ecclesia domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit, vnum tamen lumen est, quod vbique diffunditur, nec vnitas corporis separatur: ramos suos in vniuersam terram copia vbertatis extendit, profluentes largiter riuos latius expandit: vnum tamen caput est, & origo vna, & vna mater, fœcunditatis successibus copiosa. Illius fœtu nascimur, illius lacte nutrimur, spiritu eius animamur. Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est & pudica: vnam domum nouit, vnius cubiculi sanctitatem casto pudore custodit. Hæc non Deo seruat, hæc filios regno quos generauit assignat. Quisquis ab Ecclesia segregatus adulteræ iungitur, à promissis Ecclesiæ separatur. Nec perueniet ad Christi præmia, qui relinquit Ecclesiam Christi. Alienus est, profanus est, hostis est. Habere iam non potest Deum patrem, qui Ecclesiam non habet matrem. [b] Si potuit euadere quisquam qui extra arcam Noë fuit; & qui extra Ecclesiam foris fuerit, euadit. Monet Dominus & dicit: Qui non est mecum, aduersus me est: & qui non mecum colligit, spargit. Qui pacem Christi & concordiam rumpit, aduersus Christum facit. Qui alibi præter Ecclesiam colligit, Christi Ecclesiam spargit. Dicit Dominus: Ego & pater vnum sumus. Et iterum de Patre & Filio & Spiritu sancto scriptum est: Et hi tres vnum sunt: & quisquam credit hanc vnitatem de diuina firmitate venientem, sacramentis cælestibus cohærentem, scindi in Ecclesia posse, & voluntatum collidentium diuortio separari? Hanc vnitatem qui non tenet; Dei legem non tenet, non tenet Patris & Filij fidem, vitam non tenet & salutem. [c] Hoc vnitatis sacramentum, hoc vinculum concordiæ inseparabiliter cohærentis ostenditur; quando in Euangelio tunica domini Iesu Christi non diuiditur omnino, nec scinditur, sed sortientibus de veste Christi, quis ipsam potius indueret, integra vestis accipitur & incorrupta atque indiuidua tunica possidetur. Loquitur ac dicit scriptura diuina: De tunica autem, quia de superiore parte non consutilis, sed per totum textilis fuerat, dixerunt ad inuicem: Non scindamus illam, sed sortiamur de ea cuius sit. Vnitatem illa portabat de superiore parte venientem, id est, de cælo & à patre venientem; quæ ab accipiente ac possidente scindi omnino non poterat, sed totam semel & solidam firmitatem inseparabiliter obtinebat. Possidere non potest indumentum Christi, qui scindit & diuidit Ecclesiam Christi. Contra denique cum Salomone moriente, regnum eius & populus scinderetur, Achias propheta Ieroboam Regi obuius factus in campo, in duodecim scissuras vestimentum suum discidit, dicens: Sume tibi decem scissuras, quia hæc dicit Dominus: Ecce scindo regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem sceptra, & duo sceptra erunt ei propter seruum meum Dauid, & propter Hierusalem ciuitatem quam elegi, vt ponam nomen meum illic. Cum duodecim tribus Israël scinderentur, vestimentum suum propheta Achias discidit. At verò quia Christi populus non potest scindi, tunica eius per totum textilis & cohærens diuisa à possidentibus non est: indiuidua, copulata, connexa, ostendit populi nostri, qui Christum induimus, concordiam cohærentem; [d] sacramento vestis & signo declarauit Ecclesiæ vnitatem. Quis ergo sic est sceleratus & perfidus, quis sic discordiæ furore vesanus, vt aut credat scindi posse, aut audeat scindere vnitatem Dei? vestem Domini? Ecclesiam Christi? Monet ipse in Euangelio suo, & docet dicens: [e] Et erit vnus grex, & vnus pastor. Et esse posse vno in loco aliquis existimat aut multos pastores, aut plures greges? Apostolus item Paulus hanc eandem nobis insinuans vnitatem, obsecrat & hortatur dicens: Obsecro, inquit, vos fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt id ipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata [f] Sitis autem compositi in eodem sensu, [g] & in eadem sententia. Et iterum dicit: Sustinentes inuicem in dilectione, satis agentes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis. Stare tu & viuere putas posse de Ecclesia recedentem? sedes sibi alias & diuersa domicilia condentem? cum dictum sit ad Raab, in qua præformabatur Ecclesia: Patrem

articulis vultas, mysterium condidit vnitatis. Sic vna cathedra, vna ecclesia, vnum corpus, vnus spiritus, vna spes, vnus dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus. Et epist. LI. Ecclesiæ veritas, Euangelij ac sacramenti vnitas. *Idem.*

a SICUT ECCLESIA DOMINI LUCE PERFUSA.] Hanc clausulam citat Augustinus libro III contra Cresc. & subjungit. *Hanc ecclesiam Cyprianus in scripturis sanctis promissam, in vniuerso mundo redditam, dilexit, tenuit, commendauit, quam perditi schismatici vel hæretici, velut à malis se discernere ac separare cupientes, fœdissimum impiis reliquerunt*

b SI POTUIT EUADERE QUISQUAM &c.] Non debuit mutari scriptura libri Vet *Sic potuit euadere quisquis extra arcam Noe tunc fuit.* RIG.

c *Hoc vnitatis sacramentum, &c.* Figuras affert Ecclesiæ vnitatis quomodo etiam supra epist. ad Magnum sed hic longè plures PAM.

d SACRAMENTO VESTIS ET SIGNO.] Signum vocat sacramentum, imaginem, exemplum, similitudinem, figuram, & paulò post dicet, *sacramentum Pascha, agnum qui in figura Christi occiditur.* RIG.

e ET ERIT VNUS GREX, VNUS PASTOR.] Vnitate sententiæ, non personæ, vt id ipsum dicant omnes; desuper contexti per totum, vt sint sustinentes inuicem in dilectione; satis agentes seruare vnitatem spiritus in conjunctione pacis. *Idem.*

f *Sitis autem compositi in eodem sensu.* Ita excus. & Cambronen. ad marginem idem in contextu & Affligimen *sitis autem perfecti*, vtrumque significat vox græca *καταρτισμένοι*. quamquam prius magis accedat ad propriam significationem eius vocis, Nam *καταρτισμοὺς* vocat Paulus Ægineta, cum luxati artus componendò redeunt ad juncturam, vnde translatio facta. PAM.

g *Et in eadem sententia* Affligin legit *scientia* quomodo & noster interpres, varietas lectionum orta ex vicinitate vocum græcarum *γνώμη* & *γνῶσις*. & variant etiam hodiè latini codices *Idem.*

trem tuum & matrem tuam, & fratres tuos, & totam domum patris tui colliges ad te ipsam in domum tuam, & erit, omnis qui exierit ostium domus tuæ foras, reus sibi erit: Item sacramentum Paschæ nihil aliud in Exodi lege contineat, quam vt agnus, qui in figura Christi occiditur, in domo vna edatur. Loquitur Deus dicens: In domo vna comedetur, non eiicietis de domo carnem foras. Caro Christi & sanctum Domini eiici foras non potest, nec alia vlla credentibus præter vnam Ecclesiam domus est. Hanc domum, hoc vnanimitatis hospitium designat, & denunciat Spiritus sanctus in Psalmis, dicens: Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo. In domo Dei, in Ecclesia Christi vnanimes habitant, concordes & simplices perseuerant. [a] Ideirco & in columba venit Spiritus sanctus. Simplex animal & lætum est, non felle amarum, non morsibus sæuum, non vnguium laceratione violentum: hospitia humana diligere, vnius domus consortium nosse; cum generant simul filios edere, cum commeant volatibus inuicem cohærere, communi conuersatione vitam suam degere, oris osculo concordiam pacis agnoscere, legem circa omnia vnanimitatis implere. [b] Hæc est in Ecclesia noscenda simplicitas, hæc charitas obtinenda; vt columbas dilectio fraternitatis imitetur, vt mansuetudo & lenitas agnis & ouibus coæquetur. Quid facit in pectore Christiano luporum feritas? & canum rabies? & venenum lethale serpentum? & cruenta sæuitia bestiarum? Gratulandum est, cum [c] tales de Ecclesia separantur; ne columbas, ne oues Christi sæua sua & venenata contagione prædentur. Cohærere & conjungi non potest amaritudo cum dulcedine, caligo cum lumine, pluuia cum serenitate, pugna cum pace, cum fecunditate sterilitas, cum fontibus siccitas, cum tranquillitate tempestas. Nemo existimet bonos de Ecclesia posse discedere. Triticum non rapit ventus, nec arborem solida radice fundatam procella subuertit. Inanes paleæ tempestate iactantur, inualidæ arbores turbinis incursione euertuntur. Hos execratur & percutit Ioannes Apostolus dicens: Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis, mansissent vtique nobiscum. Hinc hæreses & factæ sunt frequenter, & fiunt, dum peruersa mens non habet pacem dum perfidia discordans non tenet vnitatem. Fieri verò hæc Dominus permittit & patitur, manente propriæ libertatis arbitrio, vt dum corda & mentes nostras veritatis discrimen examinat, probatorum fides integra, manifesta luce clarescat. Per Apostolum præmonet Spiritus sanctus & dicit: Oportet & hæreses esse, vt probati manifesti sint in vobis. Sic probantur fideles, sic perfidi deteguntur: sic & ante iudicij diem hic quoque iam iustorum atque iniustorum animæ diuiduntur, & à frumento paleæ separantur. [d] Hi sunt qui se vltro apud temerarios conuenas sine diuina dispositione præficiunt, qui se præpositos sine vlla ordinationis lege constituunt, qui nemine Episcopatum dante, Episcopi sibi nomen assumunt: quos designat in psalmis Spiritus sanctus, sedentes in pestilentiæ cathedra pestes & lues fidei, serpentis ore fallentes, & [e] corrumpendæ veritatis artifices, venena lethalia linguis pestiferis euomentes: [f] quorum sermo vt cancer serpit: quorum tactus pectoribus & cordibus singulorum mortale virus infundit. Contra eiusmodi clamat Dominus, ab his refrænat & reuocat errantem plebem suam dicens: Nolite audire sermones pseudoprophetarum: quoniam visiones cordis eorum frustrantur eos. Loquuntur sed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abiiciunt verbum Dei: Pax erit vobis; & omnibus ambulantibus in voluntatibus suis: [g] omnis qui ambulat in errore cordis sui, non venient super eum mala. non locutus sum ad eos, & ipsi prophetauerunt. [h] Si stetissent in substantia mea, & audissent verba mea, & si docuissent populum meum, conuertissem eos, à malis cogitationibus eorum. Hos eosdem denuo Dominus designat & denotat dicens: Me dereliquerunt [i] fontem aquæ viuæ, & effoderunt sibi lacus detritos, qui non possunt aquam portare. Quando aliud baptisma præter vnum esse non possit, baptizare se posse opinantur. Vitæ fonte deserto, vitalis & salutaris aquæ gratiam pollicentur. Non abluuntur illis homines, sed potius sordidantur: nec purgantur delicta, sed immo cumulantur. Non Deo natiuitas illa, sed diabolo filios generat. Per mendacium nati, veritatis promissa concupiunt. De perfidia procreati, fidei gratiam perdunt. Ad pacis præmium venire non possunt, qui pacem Domini discordiæ furore repetunt. Nec se quidam vana interpretatione decipiant, quod dixerit Dominus: Vbicunque fuerint duo aut tres collecti

a IN COLVMBA VENIT SPIR. S.] Veronensis scriptura, *In Columbam*. RIG.

b *Hæc est in ecclesia Noscenda simplicitas*. Ita simplicitatem accipit, vt à duplicitate distinguatur: quomodo etiam D. Augustinus contra Crescon. Atque hinc non malè conjecit Remundus Rufus inscribendum potius librum hunc: *de simplicitate Ecclesiæ*, quam *de simplicitate prælatorum*. PAM.

c *Tales de Ecclesia separantur*. De Ecclesia separari dixit, quod nos excommunicari. *Idem*.

d *Hi sunt qui se vltro*. Agit contra Nouatianum & eius schismatis sequaces. Ille enim sine vlla ordinationis lege præpositus constitutus est, & nemine episcopatum dante, Episcopi Romani sibi nomen assumpsit, vti supra latius in epistolis sub Cornelij pontificatu scriptis. Optime autem quadrant hæc ipsa verba, in nostræ tempestatis hæreticorum ministris. *Idem*.

d HI SVNT QVI SE VLTRO APVD TEMERARIOS CONVENAS] Nouatianum significat, & fraternitatem illi connexam. videatur Epistola XLIV. RIG.

e CORRVMPENDÆ VERITATIS ARTIFICES.] *σοφισταί*, RIG.

f QVORVM TACTVS PECTORIBVS AC CORDIBVS SINGVLORVM MORT. VIRVS INFVNDIT] Omnino scribendum vt est in Veronensi: *quorum tract-tus*. Etenim loquitur de iis qui sermones habent ad populum. Sic alibi Noster: Episcopo tractante. Hoc est disserente, disputante. Et ad Demetrianum: Tuam rabiem tractatibus coërcere. *Idem*.

g OMNIS QVI AMBVLAT] Ver. *omnes*, rectè *Idem*.

h SI STETISSENT IN SVBSTANTIA MEA] In soliditate fundamenti quod posui. Sic infra, *Substantiam salutis amittit*. Psal. LXVIII. *Infixus sum in limo profundi & non est substantia. Idem*.

i FONTEM AQVÆ VIVÆ] Scribendum vt est in Veronensi: *fontem aqua viua*. Etenim mox sequitur, *Vitæ fonte deserto*. RIG.

lecti in nomine meo, ego cum eis sum. a Corruptores Euangelij atque interpretes falsi extrema ponunt, & superiora prætereunt; partis memores, & partem subdolè comprimentes. Vt ipsi ab Ecclesia scissi sunt, ita capituli vnius sententiam scindunt. Dominus enim cum discipulis suis vnanimitatem suaderet & pacem: Dico, inquit, vobis: quoniam si duobus ex vobis conuenerit in terra, de omni re, quamcumque petieritis, continget vobis à patre meo qui in cælis est. Vbicunque enim fuerint duo, aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum: ostendens non multitudini, sed vnanimitati deprecantium plurimum tribui. Si duobus, inquit, ex vobis conuenerit in terra: vnanimitatem prius posuit; concordiam pacis antè præmisit, vt conueniat nobis, fideliter & firmiter docuit. Quo modo autem potest ei cum aliquo conuenire, qui cum corpore ipsius Ecclesiæ & cum vniuersa fraternitate non conuenit? Quomodo possunt duo aut tres in nomine Christi colligi, quos constat à Christo & ab eius euangelio separari? non enim nos ab illis, sed illi à nobis recesserunt. Et cum hæreses & schismata postmodum nata sunt dum conuenticula sibi diuersa constituunt, veritatis caput atque originem reliquerunt. Dominus autem de Ecclesia sua loquitur, & ad hos qui sunt in Ecclesia loquitur: b vt si ipsi concordes fuerint, si secundum qood mandauit & monuit, duo aut tres licet, collecti vnanimiter orauerint, duo aut tres licet sint, impetrare possint de Dei maiestate quod postulant. Vbicumqoe fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego, inquit, cum eis sum; cum simplicibus scilicet, c atque pacatis, cum Deum timentibus, & Dei præcepta seruantibus. Cum his, duobus vel tribus licet, esse se dixit. Quo modo & cum tribus pueris in camino ignis fuit; d & quia in Deum simplices, atque inter se vnanimes permanebant, flammis ambientibus medios spiritu roris animauit. Quo modo Apostolis duobus in custodia clausis, qui simplices, quia vnanimes erant, ipse adfuit; ipse resolutis carceris claustris, vt verbum quod fideliter prædicabant, multitudini traderent, ad forum rursus imposuit. Quando ergo in præceptis suis ponit & dicit. Vbi fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum: non homines ab Ecclesia diuidit, qui instituit & fecit Ecclesiam; sed exprobrans discordiam perfidis, & fidelibus pacem sua voce commendans, ostendit magis esse se cum duobus aut tribus vnanimiter orantibus, quam cum dissidentibus plurimis; plusqoe impetrari posse paucorum concordi prece, quam discordiosa oratione multorum. Ideo & cum orandi legem daret, addidit dicens: Et cum steteritis ad orationem, remittite si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester qui in cælis est, remittat vobis peccata. Et ad sacrificium cum dissensione venientem reuocat ab altari, & iubet prius concordare cum fratre, tunc cum pace redeuntem Deo munus offerre, quia nec ad Cain munera respexit Deus: neque enim habere pacatum Deum poterat, qui cum fratre pacem per zeli discordiam non habebat. Quam sibi igitur pacem promittunt inimici fratrum? quæ sacrificia celebrare se credunt e æmuli sacerdotum? f an secum esse Christum, cum collecti fuerint, opinantur, qui extra Christi Ecclesiam colliguntur? Tales etiam si occisi in confessione nominis fuerint, macula ista nec sanguine abluitur. Inexplicabilis & grauis culpa discordiæ, nec passione purgatur. Esse martyr non potest, qui in Ecclesia non est: ad regnum peruenire non poterit, qui eam, quæ regnatura est, derelinquit. Pacem nobis Christus dedit: concordes atque vnanimes esse præcepit: dilectionis & charitatis fœdera incorrupta atque inuiolata seruari mandauit: exhibere se non potest martyrem, qui fraternam non tenuit charitatem. Docet hoc & contestatur Paulus Apostolus dicens: Et si habuero fidem ita vt montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Et si in cibos pauperum distribuero omnia mea, & si tradidero corpus meum vt ardeam, charitatem autem non habeam, nihil proficio. g Charitas magnanima est, charitas benigna est, charitas non æmulatur, non agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum. Omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sostinet: charitas numquam excidit. h Numquam, inquit, excidit

a *Corruptores Euangelij atque interpretes falsi extrema ponunt, & superiora prætereunt.* Apertissimè hic hæreticorum technæ & artes exponuntur; Non abiit à præceptoris sui sententia Cyprianus, qui cap. 17. de præscript. vbi Marcionitas insectatur. *Ista hæresis*, inquit, *non recipit quasdam scripturas & si quas recipit, adiectionibus & detractionibus, ad dispositionem instituti sui interuertit, & si recipit, non recipit integras, & si aliquatenus integras præstat, nihilominus diuersas expositiones commentata conuertit.* Lolium & zizania vocat Basilius tergiuersationes illas hom. 5. in hexam. S. Augustinus contra Adimantum cap. 14 illum morem optimè describit locum quia insignis est, adduco. *Hæretici particulas quasdam de scripturis eligunt, quibus decipiunt imperitos, non connectentes quæ supra & infra scripta sunt, ex quibus voluntas & intentio scriptoris possit intelligi.* P r. r.

b *Vt si ipsi concordes fuerint, &c.* Quod nempè dixerat modo; *Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est, & pudica, vnam domum nouit, vnius cubiculi sanctitatem casto pudore custodit.* Studium enim partium & schismatis ecclesiæ exitiabile est. & hoc veluti charactere notantur hæretici. *Nec nobis cum his sermo est*, inquit Arnobius lib. 2. *qui per varia sectarum deuerticula dissipati, has atque illas partes opinionum diuersitate fecerunt.* Socrates lib. 1. hist eccl. cap. 10 ἐσχίσθησαν γὰρ εἰς ἑαυτοὺς διάφωνα, *in varias singuli distracti sunt sententias*, ibi enim discordiam & veluti opinionum confusionem indicat. *Idem.*

c Atqve pacatis.] In Veronensi, *pacificis*. R i o.

d Et qvia in Devm simplices.] In Veronensi legitur: in Domino. At in Beneuentano rectissimè: *quia in domo simplices*. Hoc sensus flagitat. *Idem.*

e Æmvli sacerdotvm.] Nouatum & Nouatianum intelligit. Sic supra æmulum principem? *Idem.*

f An secvm esse Christvm.] Rectiùs in Vec. *secum esse Christum, cum collecti fuerint, opinantur? Idem.*

g Caritas magnanima est.] Paulus dixit: ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ. Chrysostomus, de homine qui tale donum à Deo possidet: καὶ γὰρ μακρόθυμος διὰ τοῦτο λέγεται, ἐπειδὴ μακρόν τινα καὶ μεγάλην ἔχει ψυχήν. *Idem.*

h *Charitas numquam excidit.* Cambronensis cod. & Manut. vtrobique *excidet* sed prius magis placet, eo quod ita legatur apud Apostolum græcè & latinè. P a m.

c Nvnqvam excidit caritas. [In Veronensi; *Nunquam, inquit, excidet caritas* R i o.

dit charitas: hæc enim semper in regno erit; hæc in æternum fraternitatis sibi cohærentis vnitate durabit. ad regnum cælorum non potest peruenire discordia. ª Ad præmia Christi qui dixit: Hoc est mandatum meum vt diligatis inuicem, quemadmodum dilexi vos, pertinere non poterit, qui dilectionem Christi perfida dissensione violauit. Qui charitatem non habet, Deum non habet. Ioannis beati Apostoli vox est: Deus, inquit, dilectio est, & qui manet in dilectione, in Deo manet, & Deus in illo manet. Cum Deo manere non possunt, quia esse in Ecclesia Dei vnanimes noluerunt; ardeant licet flammis & ignibus traditi, vel obiecti bestiis animas suas ponant [b] non erit illa fidei corona sed pœna perfidiæ, nec religiosæ virtutis exitus gloriosus, sed desperationis interitus. Occidi talis potest, coronari non potest. Sic se Christianum esse profitetur, quomodo & Christum diabolus sæpè mentitur, ipso Domino præmonente & dicente: Multi venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, & multos fallent. Sicut ille Christus non est quamuis fallat in nomine illius: ita nec Christianus videri potest, qui non permanet in Euangelij eius & fidei veritate. Nam & prophetare, & dæmonia excludere, & virtutes magnas in terris facere, sublimis vtique & admirabilis res est; non tamen regnum cæleste consequitur, quisquis in his omnibus inuenitur, [d] nisi recti & iusti itineris obseruatione gradiatur. Denunciat Dominus & dicit: Multi mihi dicent in illo die: Domine Domine, nonne in tuo nomine prophetauimus? & in tuo nomine dæmonia exclusimus? & in nomine tuo virtutes magnas fecimus? Et tunc dicam illis: Nunquam vos cognoui, recedite à me [e] qui operamini iniquitatem. Iustitia opus est, vt promereri quis possit Deum iudicem. Præceptis eius & monitis obtemperandum est, vt accipiant merita nostra mercedem. Dominus in Euangelio cum spei & fidei nostræ viam compendio breuiante dirigeret: Dominus Deus tuus inquit, vnus est: & Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua. Hoc est primum mandatum: & secundum simile huic: Diliges proximum tuum tanquam te. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ. Vnitatem simul & dilectionem magisterio suo docuit: prophetas omnes & legem præceptis duobus inclusit. Quam verò vnitatem seruat, quam dilectionem custodit aut cogitat; qui discordiæ furore vesanus Ecclesiam scindit, fidem destruit, pacem turbat, charitatem dissipat, [f] sacramentum profanat? Malum hoc dilectissimi fratres iam pridem cœperat, sed nunc creuit eiusdem mali infesta clades, & exurgere ac pullulare plus cœpit hæreticæ peruersitatis & schismatum venenata pernicies: quia & sic in occasu mundi fieri oportebat, prænunciante per Apostolum nobis & præmonente Spiritu sancto: [g] In nouissimis, inquit, diebus aderunt tempora molesta, & erunt homines sibi placentes, superbi, tumidi, cupidi, blasphemi, [h] parentibus inobedientes, ingrati, impij, sine affectu, sine fœdere, delatores, incontinentes, immites, [i] bonum non amantes, proditores, procaces, [k] stupore inflati, voluptates magis quàm Deum diligentes, [l] habentes deformationem religionis, virtutem autem eius abnegantes. Ex iis sunt qui repunt in domos, & prædantur mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis; semper discentes, & nunquam ad scientiam veritatis peruenientes. Et quomodo Iamnes & Mambres restiterunt Moysi: sic & hi resistunt veritati, [m] homines corrupti sensu, reprobi circa fidem, [n] sed non proficient plurimum Imperitia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit. Adimplentur quæcunque prædicta sunt; & appropinquante iam sæculi fine, [o] hominum pariter ac temporum probatione venerunt. Magis ac magis aduersario sæuiente error fallit, extollit stupor, liuor incendit, cupiditas excæcat, deprauat impietas, superbia inflat, discordia exasperat, ira præcipitat. Non tamen nos moueat aut turbet multorum nimia & abrupta perfidia, sed potius [p] fidem nostram prænunciante rei veritate corroboret. Vt quidam tales

a *Ad præmia Christi, &c.* Cambr. cod. hæc lectio clara est, quam in cæteris intricatam faciebat superflua repetitio illius, *ad præmia Christi*, facit autem hic locus pro meritis operum. PAM.

b *Non erit illa fidei corona, sed pœna perfidiæ.* Hæc verba sæpissimè meminerat est D. Augustinus locis dicta epistola citatis. *Idem.*

c QVAMVIS FALLAT IN NOMINE ILLIVS.] In Ben. & Ver. tantùm legitur: *Quamuis fallat in nomine.* Quod certè magis sapit Cypriani stilum RIO.

d NISI RECTI ET IVSTI ITINERIS OBSERVATIONE GRADIATVR] B. Paulus ad Gal. 2. [illegible] *Idem.*

e QVI OPERAMINI INIQVITATEM.] Rectè in Beneuentano & Veronensi: *iniustitiam.* Etenim sequitur: *iustitia opus est Idem.*

f SACRAMENTVM PROFANAT] Infrà dicet, Dominicæ hostiæ veritatem per falsa sacrificia profanare. Falsa dicit, adulterina, quæ extra Ecclesiam, vt sunt schismaticorum preces. *Idem.*

g NOVISSIMI DIES.] Tempora antichristi. *Idem.*

h PARENTIBVS INOBEDIENTES] Exemplaria quædam habent, *dicto inaudientes*: alia, *indicto audientes. Idem*

i *Bonum non amantes.* Græcè est [illegible], quod interpres noster vertit *sine benignitate*, græca scholia, *non amici bonus.* Ambr. *bonorum inimici.* PAM.

k STVPORE INFLATI] Sic paulò pòst, *Extollit stupor.* Obseruauimus ad Epistolas. RIO.

l HABENTES DEFORMATIONEM RELIGIONIS.] Deformationem, [illegible], inquit Chrysost [illegible]. Deformare argilla, dixit Tertull. *Idem.*

m HOMINES CORRVPTI SENSV, REPROBI CIRCA FIDEM.] Hæc non leguntur in exemplari Thuaneo, nec puto esse Cypriani. *Idem.*

n *Sed non proficient plurimum* Ita Cambron. Manut. & Costerius; & videtur expressisse ad verbum quod græcè est, [illegible], quare non placet quod alij interserunt: *vltra*: alterum enim superfluum esse oportet. Neque verò displicet Grauij lectio, qui præmittit quod græcè & latinè legitur apud Apostolum: *homines corrupti sensu reprobi circa fidem.* Verùm desideratur in MS. & excus. omnibus, excepto Coloniensi, atque adeò omitti æquè potuit à Cypriano, atque paulò prius, D. Paulus interserit: *& hos deuita.* PAM.

o HOMINVM PARITER AC TIMPORVM PROBATIONE VENERVNT] Scribendum vt est in Veronensi, *Probationes venerunt.* RIO

p FIDEM NOSTRAM PRÆNVNTIANTE REI VERITATE CORROBORET] Valde est notabilis scriptura in exemplaribus illis antiquissimis Beneuentano & Veronensi, *fidem nostram prænuntiatæ corroboret*, vt prænuntiatas

tes esse cœperunt, quia hæc antè prædicta sunt: ita cæteri fratres ab eiusmodi caueant, quia & hæc ante prædicta sunt: instruente Domino & dicente: Vos autem cauete, ecce prædixi vobis omnia. Vitate, quæso, vos eiusmodi homines, & à latere atque auribus vestris perniciosa colloquia velut contagium mortis arcete, sicut scriptum est: Sepi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam. Et iterum: Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ. Docet Dominos & admonet à talibus recedendum. Cæci sunt, inquit, duces cæcorum. Cæcus autem cæcum ducens, simul in foueam cadent. Auersandus est talis atque fugiendus quisquis fuerit ab Ecclesia separatus. Peruersus est huiusmodi & peccat, & est à semetipso damnatus. An esse sibi cum Christo videtur, qui aduersus sacerdotes Christi facit? qui se à cleri eius & plebis societate secernit? Arma ille contra Ecclesiam portat, contra Dei dispositionem repugnat: hostis altaris, aduersus sacrificium Christi rebellis, pro fide perfidus, pro religione sacrilegus, inobsequens seruus, filius impius, frater inimicus, contemptis episcopis & Dei sacerdotibus derelictis constituere audet aliud altare, precem alteram illicitis vocibus facere, Dominicæ hostiæ veritatem per falsa sacrificia profanare; nec dignatur scire, quoniam qui contra ordinationem Dei nititur, ob temeritatis audaciam diuina animaduersione punitur. Sic Chore & Dathan & Abiron, qui sibi contra Moysen & Aaron sacerdotem sacrificandi licentiam vindicare conati sunt, [a] pœnas statim pro suis conatibus pependerunt, Terra compagibus ruptis in profundum sinum patuit, stantes atque viuentes recedentis soli hiatus absorbuit. [b] Nec tantum eos qui auctores fuerant, Dei indignantis ira percussit: sed & cæteros ducentos quinquaginta participes eiusdem furoris & comites, qui coagulati cum iisdem simul ad audaciam fuerant, exiens à Domino ignis, properata vltione consumpsit: admonens scilicet & ostendens contra Deum fieri, quidquid improbi fuerint ad destruendam ordinationem Dei humana voluntate conati. Sic & Ozias Rex, cum turibulum ferens, & contra legem Dei sacrificium sibi violenter assumens, resistente sibi Azaria sacerdote, obtemperare nollet & credere; diuina indignatione confusus, & lepræ varietate in fronte maculatus est: ea parte corporis notatus offenso Domino, [c] vbi signantur qui Dominum promerentur. Et filij Aaron qui imposuerunt altari ignem alienum, quem non præceperat Dominus: in conspectu statim Domini vindicantis extincti sunt. Quos imitantur scilicet atque sectantur, qui Dei traditione contempta alienas doctrinas appetunt, & [d] magisteria humanæ institutionis inducunt; quos increpat Dominus & obiurgat in Euangelio suo dicens: Deiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis: peius hoc crimen est, quam quod admisisse lapsi videntur; qui tamen in pœnitentia criminis constituti, Deum [e] plenis satisfactionibus deprecantur. Hic ecclesia quæritur & rogatur: illic Ecclesiæ repugnatur. Hic potest necessitas fuisse: illic voluntas tenetur in scelere. Hic qui lapsus est, sibi tantum nocuit: illic qui hæresim vel schisma facere conatus est, multos secum trahendo decepit. Hic animæ vnius est damnum: illic periculum plurimorum. Certe peccasse se hic & intelligit, & lamentatur & plangit: ille tumens in peccato suo, & in ipsis sibi delictis placens, à matre filios segregat, oues à pastore sollicitat. Dei sacramenta disturbat. Et cum lapsus semel peccauerit, ille quotidie peccat: [f] Postremo lapsus, martyrium postmodum consecutus potest regni promissa percipere; ille si extra Ecclesiam fuerit occisus, ad Ecclesiæ non potest præmia peruenire. [g] Nec quisquam miretur, dilectissimi fratres, etiam de confessoribus quosdam [h] ad ista procedere, inde quoque aliquos [i] tam nefanda quàm grauia peccare. Neque enim confessio immunem facit ab insidiis diaboli, aut contra tentationes, & pericula, & incursus atque impetus sæculares adhuc in sæculo positum perpetua securitate defendit: [k] cæterum numquam in confessoribus [l] fraudes, & stupra, & adulteria postmodum videremus, quæ nunc in quibusdam videntes ingemiscimus & dolemus. Quisquis ille confessor est, Salomone maior, aut melior, aut Deo charior non est. Qui tamen quamdiu viis Domini ambulauit: tamdiu gratiam, quam de Domino fuerat consecutus obtinuit: postquam dereliquit Domini viam, perdidit & gratiam Domini, sicut scriptum est; Et excitauit Dominus Satanam ipsi Salomoni. [m] Et ideò scriptum est:

sit prænouitas, *πρόσφατος*. Nouus: quem primùm nouimus: qui non antè notus. RIG.

a *Pœnas pependerunt.* Siue sic legas, *siue acciderunt*, quomodo supra epist. ad Magnum, perinde est. Affliginiensis codex & Cambronensis ad marginem, *receperunt.* PAM.

b NEC TANTVM EOS QVI AVCTORES FVERANT.] Hoc amplius in Veronensi: *Nec tantummodo eos qui auctores fuerant tunc dementia.* RIG.

c VBI SIGNANTVR QVI DOMINVM PROMERENTVR.] In baptismo scilicet *Idem.*

c *Vbi signantur qui Dominum promerentur.* De hoc signo crucis in frontibus, vide epistolam ad Thibaritanos. PAM.

d MAGISTERIA HVMANA INSTITVTIONIS] Non diuinæ. RIG.

e PLENIS SATISFACTIONIBVS.] Exomologesi. *Idem.*

f POSTREMO, LAPSVS MARTYRIVM POSTMODVM CONSECVTVS POTEST REGNI PROMISSA PERCIPERE.] Alicubi dixit de lapsis intempestiuè ad Ecclesiam recipi properantibus, Plus habere illos in sua potestate: Hoc est facto præclarè martyrio statim ad Dominum peruenire. *Idem.*

g *Nec quisquam miretur.* Agit de confessoribus Romanis Maximo & cæteris, de quorum schismate extant epistolæ 41. & 46 & de reditu ad vnitatem 45. 47. 50 & 51. atque adeò patet hunc librum scriptum fuisse ante illorum reditum ex schismate, initio nempè Pontificatus Cornelij. PAM.

h AD ISTA PROCEDERE.] In Veronensi, *prosilire.* RIG.

i TAM NEFANDA QVAM GRAVIA.] In exemplari Th. tàm nefanda iam grauia. In Veronensi, iam nefariè tamque grauia peccare. RIG.

k *Cæterum numquam*, &c. Nouè vsurpat, *cæterum*, de confessorum verò fraudibus, stupris & adulteriis, egit etiam epistolis 7. & 8 PAM.

l FRAVDES ET STVPRA ET ADVLTERIA IN CONFESSORIBVS. Obseruauimus supra bonos & malos Confessores. RIG.

m ET IDEO SCRIPTVM EST.] In Veron. Et ideò in Apocalypsi Dominus ad Ioannem grauiter comminatus:

est: Tene quod habes, nec alius accipiat coronam tuam. Quod vtique Dominus non minaretur, auferri posse coronam iustitiæ; nisi quia recedente iustitia, recedat necesse est & corona. [a] Confessio exordium gloriæ est, non meritum iam coronæ; nec perficit laudem, sed initiat dignitatem. cumque scriptum sit; Qui perseuerauerit vsque ad finem, hic saluus erit: quidquid ante finem fuerit gradus est quo ad fastigium salutis ascenditur, non terminus quo iam culminis summa teneatur. Confessor est, sed post confessionem periculum maius est: quia plus aduersarius prouocatus est. Confessor est; hoc magis stare debet cum Domini Euangelio, per Euangelium gloriam consecutus à Domino. Ait enim Dominus: Cui multum datur, multum quæretur ab eo, & cui plus dignitatis adscribitur, plus de illo exigitur seruitutis. Nemo per confessoris exemplum pereat: nemo iniustitiam, nemo insolentiam, nemo perfidiam de confessoris moribus discat, Confessor est, sit humilis & quietus, sit in actu suo cum disciplina modestus; vt qui Christi confessor dicitur, Christum quem confitetur imitetur. Nam cùm dicat ille: Qui se extollit, humiliabitur; & qui humiliat se, exaltabitur; & ipse à patre exaltatus sit, quia se in terris sermo, & virtus, & sapientia Dei patris humiliauit: quo modo potest [b] extollentiam diligere, qui & nobis humilitatem sua lege mandauit, & ipse à patre amplissimum nomen præmio humilitatis accepit? Confessor est Christi; sed si non posteà blasphemetur per ipsum maiestas & dignitas Christi Lingua Christum confessa non sit maledica, non turbulenta, non conuiciis & litibus perstrepens audiatur; non contra fratres & Dei sacerdotes, [c] post verba laudis serpentis venena iaculetur. Cæterùm si culpabilis & detestabilis postmodum fuerit, [d] si confessionem suam mala conuersatione prodegerit, si vitam suam turpi fœditate maculauerit; [e] si Ecclesiam denique, vbi confessor factus est, derelinquens, & vnitatis concordiam scindens fidem primam perfidia posteriore mutauerit, blandiri sibi per confessionem non potest, quasi sit electus ad gloriæ præmium; quando ex hoc ipso magis creuerint merita pœnarum: Nam & Iudam inter Apostolos Dominus elegit, & tamen Dominum Iudas postmodum prodidit. Non tamen idcircò Apostolorum fides & firmitas cecidit, quia proditor Iudas ab eorum societate defecit: sic & hic non statim confessorum sanctitas & dignitas comminuta est, quia quorumdam fides fracta est. Beatus Apostolus in Epistola sua loquitur dicens: Quid enim si exciderunt à fide quidam illorum, numquid infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Stat confessorum pars maior & melior in fidei suæ robore, & in legis ac disciplinæ Dominicæ veritate. Nec ab Ecclesiæ pace discedunt, qui se in Ecclesia gratiam consecutos de Dei dignatione meminerunt: [f] atqui hoc ipso ampliorem consequuntur fidei suæ laudem, quod ab eorum perfidia segregati, qui iuncti confessionis consortio fuerunt, à contagio criminis recesserunt; vero illuminati Euangelij lumine, pura & candida Domini luce radiati, tam sunt in conseruanda Christi pace laudabiles, quàm fuerunt in diaboli congressione victores. Opto equidem dilectissimi fratres, & consulo pariter & suadeo; vt, si fieri potest, nemo de fratribus pereat, & consentientis populi corpus vnum gremio suo gaudens mater includat. Si tamen quosdam schismatum duces, & dissensionis auctores, in cæca & obstinata dementia permanentes, non potuerit ad salutis viam consilium salubre reuocare: cæteri tamen vel simplicitate capti, vel errore inducti, vel aliqua fallentis astutiæ calliditate decepti, à fallaciæ vos laqueis soluite, vagantes gressus ab erroribus liberate, iter rectum viæ cælestis agnoscite. Contestantis Apostoli vox est: Præcipimus vobis, inquit, in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt recedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinatè, [g] & non secundùm traditionem quam acceperunt à nobis. Et iterùm dicit: Nemo vos decipiat inanibus verbis. Propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ. Nolite ergo esse participes eorum. [h] Recedendum est à delinquentibus, vel immo fugiendum, ne dum quis malè ambulantibus iungitur, & per itinera erroris & criminis graditur, à via veri itineris exerrans, pari crimine & ipse teneatur. Deus vnus est, & Christus vnus, & vna Ecclesia eius, & fides vna, [i] & plebs in solidam corporis vnitatem concordiæ glutino copulata. [k] Scindi vnitas non potest, nec corpus vnum discidio

Tene quod habes, ne alius &c. Quæ & in editione Romana leguntur. Rig.

Et ideo scriptum est: Tene, &c. Non placet quod loco huius habet Manutius: *Et ideo in Apocalypsi Dominus, ad Ioannem grauiter comminatur: Tene*. Neque enim ad Ioannem loquitur, sed ad Angelum siue Episcopum Philadelphiensem. Pulchrè autem illud deducit poetæ. Ante obitum felix nemo. Pam.

a CONFESSIO EXORDIVM GLORIÆ EST.] Confessor martyrio suo superstes est martyr imperfectus, cuius videlicet corona est adhuc in pendenti, nempè si perseuerauerit in fide vsque dum vitam & animam ponat. Rig.

b EXTOLLENTIAM DILIGERE.] Superbiam, ὑπεροχὴν, ὑπεροχλώ. *Idem*.

c POST VERBA LAVDIS.] Rectè additur in Veronensi: post verba laudis & confessionis. *Idem*.

d *Si confessionem suam mala conuersatione prodegerit*. Elegantior est hæc lectio MS. & Grauij quàm cæterorum exc. prodiderit. ex iisdem adiecimus paulò post *sit*. Pam.

e SI ECCLESIAM DENIQVE.] Rectè hîc etiam in Veronensi: Si Ecclesiam denique ipsam. Rig.

f ATQVI HOC IPSO AMPLIOREM CONSEQ. FIDEI SVÆ LAVDEM Emendanda est tota hæc clausula secundùm scripturam libri Veronensis: *atque hoc ipso maiorem consequuntur fidei sua laudem, immò ampliorem, quod ab eorum perfidia segregati quibus iuncti confessionis consortio fuerunt, à contagio criminis recesserunt Idem*.

g *Et non secundum traditionem quam acceperunt*. Cambronensis codex *accepistis*, sed prius legitur apud Apostolum græcè & latinè Pam.

h *Recedendum est à delinquentibus*. Hinc patet vitiosè legi hactenus epistola 40. *recedite ab eis*. tamquam verba D. Pauli; sed hoc pacto legendum potiùs.

i ET PLEBS IN SOLIDAM CORPORIS VNITATEM.] Rectiùs in libro Veronensi: *Et plebs vna in solidam corporis firmitatem*. *Idem*

k *Scindi vnitas non potest, nec corpus vnum discidio compaginis separari*. Quo scilicet sensu discidium partium dixit Arnobius lib. 5. & Lucretius Carus lib. 1.

——— quod numquam sine perniciali
Discidio potis est seiungi, seque gregari

& lib. 3. ——— *non inquam sine animai*

dio compaginis separari, diuulsis laceratione visceribus in frusta discerpi. Quidquid à matrice discesserit, seorsum viuere & spirare non poterit; [a] substantiam salutis amittit. [b] Monet nos Spiritus sanctus & dicit: Quis est homo, qui vult vitam, & amat videre dies optimos? Contine linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur insidiosè. Declina à malo & fac bonum, quære pacem & sequere eam. Pacem quærere debet & sequi filius pacis, à dissensionis malo continere linguam suam debet, qui nouit & diligit vinculum charitatis. [c] Inter sua diuina mandata & magisteria salutaria, passioni iam proximus Dominus addidit dicens: Pacem dimitto vobis, pacem meam do vobis. Hanc nobis hæreditatem Christus dedit: dona omnia suæ pollicitationis & præmia in pacis conseruatione promisit. Si hæredes Christi sumus; [d] in Christi pace maneamus. Si filij Dei sumus, pacifici esse debemus: Beati, inquit, pacifici, quoniam ipsi filij Dei vocabuntur. Pacificos esse oportet Dei filios, corde mites, sermone simplices, affectione concordes, fideliter sibi vnanimitatis nexibus cohærentes. Hæc vnanimitas sub Apostolis olim fuit; sic nouus credentium populus Domini mandata custodiens charitatem suam tenuit. Probat scriptura diuina quæ dicit: Turba autem eorum qui crediderant, anima & mente vna agebant. Et iterum: Et erant perseuerantes omnes vnanimes in oratione cum mulieribus, & Maria quæ fuit Mater Iesu, & fratribus eius. Et ideo efficacibus precibus orabant, ideo impetrare cum fiducia poterant quodcunque de Domini misericordia postulabant. In nobis verò sic vnanimitas diminuta est, [e] vt & largitas operationis infracta est. Domos tunc & fundos venundabant, & thesauros sibi in cælo reponentes, distribuenda in vsus indigentium pretia Apostolis offerebant. At nunc de patrimonio nec decimas damus, & cum vendere iubeat Dominus, emimus potius & augemus. Sic in nobis emarcuit vigor fidei, sic credentium robur elanguit? & iccirco Dominus tempora nostra respiciens, in Euangelio suo dicit: Filius hominis cùm venerit, putas inueniet fidem in terra? Videmus fieri quod ille prædixit. In Dei timore, in lege iustitiæ, in dilectione, in opere fides nulla est. Nemo futurorum metum cogitat, diem Domini, & iram Dei: & incredulis ventura supplicia, & statuta perfidis æterna tormenta nemo considerat. [f] Quod metueret conscientia nostra, si crederet; quia non credit omnino, nec metuit: si autem crederet, & caueret: [g] si caueret, euaderet. Excitemus nos quantum possumus, dilectissimi fratres, & somno inertiæ veteris abrupto ad obseruanda & gerenda Domini præcepta vigilemus. Simus tales, quales esse nos ipse præcepit dicens: Sint lumbi vestri accincti, & lucernæ ardentes: & vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando veniat à nuptiis, vt cum venerit & pulsauerit, aperiant ei. Beati serui illi, quos adueniens Dominus inuenerit vigilantes: Accinctos nos esse oportet, ne cùm expeditionis dies venerit, impeditos nos & implicitos apprehendat. Luceat in bonis operibus nostrum lumen & fulgeat, vt ipsum nos ad lucem claritatis æternæ de hac sæculi nocte perducat. Expectemus solliciti semper & cauti aduentum Domini repentinum, vt quando ille pulsauerit, euigilet fides nostra, vigilantiæ præmium de Domino receptura. Si hæc mandata seruentur; si hæc monita & præcepta teneantur, opprimi dormientes diabolo fallente non possumus serui vigiles Christo dominante regnabimus.

Discidium possint artus perferre relicti. PAM.

a SVBSTANTIAM SALVTIS AMITTIT.] Substatoria, fundamentum. quod substat; hoc est sub pedibus stat solidum. Vulgata versio Psalmorum sæpè vsurpat hoc sensu. & opponitur limosæ voragini. RIG.

b MONET NOS SPIR. S.] Veronensis: *monet nos spiritus sanctus in Psalmo. Idem.*

c INTER SVA DIVINA.] Rectiùs in Veronensi: *Inter sua denique mandata. Idem.*

d IN CHRISTI PACE MANEAMVS.] Corbeiensis, *in Christi pacem abeamus. Idem.*

e VT ET LARGITAS OPERATIONIS INFRACTA EST.] Liber Veron. *vt Largitas operationis infracta, Domos, &c Idem.*

f QVOD METVERET CONSCIENTIA NOSTRA SI CREDERET.] In Beneuentano: *Quidquid metueret.* In Ver. *quæ metueret. Idem.*

g SI CAVERET, EVADERET.] Ver. *si caueret & euaderet. Idem.*

DE

DE ORATIONE DOMINICA,

[a] EVangelica præcepta, fratres dilectissimi, nihil sunt aliud quàm magisteria diuina, fundamenta ædificandæ spei, firmamenta corroborandæ fidei, nutrimenta fouendi cordis, gubernacula dirigandi itineris, præsidia obtinendæ salutis: quæ dum dociles credentium mentes in terris instruunt, ad cælestia regna perducunt. [b] Multa & per prophetas seruos suos dici Deus voluit & audiri: sed quanto maiora sunt quæ filius loquitur, quæ [c] Dei sermo, qui in prophetis fuit propria

a *Euangelica præcepta.* Elegantissima est præceptorum euangelicorum definitio PAM.

b *Multa & per prophetas seruos suos dici Deus voluit.* Vt Orationis dominicæ excellentiam certius demonstret, ostendit prophetas qui monita dederunt orandi quamuis egregia, seruos tamen tantum Domini fuisse; cùm hæc oratio ab ipso Domino sit instituta. Qua ratione Tertullianus lib. de orat. ait, *Docuerat & Ioannes discipulos suos adorare; sed omnia stationis Christi opprestruebantur.* PAM.

c *Dei sermo.* Verbum diuinum Gregorius Nazianz carm. 2. in arcanis [illegible] *Nouit magni Dei patris natus sermo.* Constantinus Manass. in Annalib. [illegible] *Sermo Dei perfectus & rerum omnium opifex.* Hanc vocem latius explicat Tertullianus sub initium libri de orat. *Idem.*

pria voce testatur: non iam mandans [a] vt pareretur venienti via, sed ipse veniens, & viam nobis aperiens & ostendens; vt qui in tenebris mortis errantes improuidi & cæci prius fuimus, luce gratiæ luminati, iter vitæ duce & rectore Domino teneremus. Qui inter cætera salutaria sua monita & præcepta diuina, quibus populo suo consuluit ad salutem, etiam orandi ipse formam dedit; ipse quid precaremur, monuit & instruxit. Qui fecit viuere, docuit & orare, benignitate ea, scilicet, qua & cætera dare & conferre dignatus est, vt dum prece & oratione, quam filius docuit, apud patrem loquimur, facilius audiamur. Iam prædixerat horam venire: quando veri adoratores adorarent patrem in spiritu & veritate, & impleuit quod ante promisit; vt qui spiritum, & veritatem de eius sanctificatione percepimus, de traditione quoque eius verè & spiritaliter adoremus. Quæ enim potest esse magis spiritalis oratio, quam quæ verè à Christo nobis data est, à quo nobis & Spiritus sanctus missus est? Quæ vera magis apud patrem precatio, quam quæ à filio qui est veritas, de eius ore prolata est? vt aliter orare quam docuit, non ignorantia sola sit, sed & culpa; quando ipse posuerit & dixerit: Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. Oremus itaque, fratres dilectissimi, sicut magister Deus docuit. [b] Amica & familiaris oratio est Deum de suo rogare, ad aures eius ascendere Christi orationem. Agnoscat pater filij sui verba, cum precem facimus, qui habitat intus in pectore, ipse sit & in voce. Et cum ipsum habeamus apud patrem aduocatum pro peccatis nostris; quando peccatores pro delictis nostris petimus, aduocati nostri verba promamus. Nam cum dicat; quia quodcumque petierimus à patre in nomine eius, dabit nobis: quanto efficacius impetramus quod petimus in Christi nomine, si petamus ipsius oratione? Sit autem orantibus sermo & precatio cum disciplina, quietem continens & pudorem. Cogitemus nos sub conspectu Dei stare: placendum est diuinis oculis & habitu corporis, & modo vocis: Nam vt impudentis est clamoribus strepere, ita contra congruit verecundo modestis precibus orare. Denique magisterio suo Dominus secretò orare nos præcipit, in abditis & semotis locis, in cubiculis ipsis, quod magis conuenit fidei; vt sciamus Deum vbique esse præsentem, audire omnes & videre, & maiestatis suæ plenitudine in abdita quoque & occulta penetrare, sicut scriptum est: Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ego ergo non videbo eum? Nonne cælum & terram ego impleo? Et iterum: In omni loco oculi Dei speculantur bonos & malos. Et quando in vnum cum fratribus conuenimus, & sacrificia diuina cum Dei sacerdote celebramus, verecundiæ & disciplinæ memores esse debemus: [c] Non passim [d] ventilare preces nostras incondițis vocibus; nec petitionem commendandam modestè Deo, tumultuosa loquacitate iactare. Quia [e] Deus non vocis, sed cordis auditor est. Nec admonendus est clamoribus, qui cogitationes hominum videt, [f] probante Domino & dicente: Quid cogitatis nequam in cordibus vestris? & alio loco: & scient omnes ecclesiæ, quia ego sum scrutator renis & cordis. Quod Anna in primo Regnorum libro ecclesiæ typum portans, custodit & seruat; quæ Dominum non clamosa petitione, sed tacite & modestè intra ipsas pectoris latebras precabatur. Loquebatur prece occulta, sed manifesta fide: [g] loquebatur non voce, sed corde: quia sic Deum sciebat audire; & impetrauit efficaciter quod petiit, quia fideliter postulauit. Declarat scriptura diuina quæ dicit: Loquebatur in corde suo, & labia eius mouebantur, & vox eius non audiebatur, & exaudiuit eam Deus. Item legimus in Psalmis: Dicite in cordibus, & in stratis vestris, & transpungimini. Per Hieremiam quoque hæc eadem Spiritus sanctus suggerit & docet dicens: [h] In sensu autem tibi debet adorari Deus. Adorans autem fratres dilectissimi, nec illud ignoret, quemadmodum in templo cum Pharisæo Publicanus orauerit, [h] non alleuatis in cælum impudenter oculis, [i] nec manibus insolenter erectis, sed pectus suum pulsans,

a *Vt pareretur venienti via.* Cambronensis codex, præpararetur, sed prius magis placet, eo quod alludere videatur ad illud Esaiæ: Parate vias Domini. PAM.

b AMICA ET FAMILIARIS ORATIO.] Scribenda sunt hæc vt leguntur in exemplaribus: Amica & familiaris oratio est Deum de suo rogare, ad aures eius ascendere Christi oratione. Rogamus Dominum de suo, cùm illi reddimus verba sua, memores eorum quæ nobis ipse dictauit. Rogamus Deum de suo, cùm ipsissimis filij sui verbis ... rogantes. Itaque sequitur: Agnoscat Pater filij sui verba, & ... oratione Christi ascendimus ad aures Dei. RIG.

c *Non passim ventilare preces.* Locus hic non prohibet cantum Ecclesiasticum, sed potius inconditas illas voces, quibus hodiè aduersarij sua sacra faciunt, plebe vniuersa nullo ordine omnia decantante. Alioqui etiam apostolo Paulo contradiceret, qui ad cantum fideles hortatur Ephes. 5. & ad Colossen. 3. PAM.

d *Ventilare preces nostras incondițis vocibus.* Modestiam & venerationem summam in oratione requirit, quam Saluianus lib. 1. de gubern. *modestiam supplicationum* vocat. PAM.

e *Deus non vocis sed cordis auditor est.* Ad verbum hoc ex Tertull. dicto lib. de orat. sed loqui eum de precibus quas apud se faciebant fideles in conuentibus, patet ex his verbis: *Quo d amplius, inquit, referret esse quid clarius adorant, nisi quod proximis obstrepunt*: imo prodendo petitiones suas, quid minus faciunt, quàm si in publico orent? Atque adeo eodem sensu interpretandus locus hic Cypriani quem inde mutuatus est. PAM.

f *Probante Domino & dicente.* Ita rectè MS. Grauius, Manutius, & Manelius, cum veteribus excusis, pro eo quod substituerat Remboldus prouocante. *Idem.*

g *Loquebatur non voce sed corde.* Ioannes Chrysostomus orat. 5. de incomprehensibili natura Dei de hoc ipso loquens, καὶ γὰρ σιγώσῃ, οἶδεν ἀκοῦσαι ὁ Θεός ... *Quamuis siluerit, nouit ipse omnia.* PAM.

h IN SENSV AVTEM TIBI DEBET ADORARI DEVS.] Sept. Interp. ... τῇ διανοίᾳ ... Aliter expressit Iul. Firm. lib. de myst. pro. relig. Dicite autem in corde vestro, Tibi oportet adorare Domine. Sed fortean scripserat Firmicus: Dicite autem, In corde nostro tibi oportet adorare Domine. Quæ scriptura quadrabit cum versione Hierem. vulgata: *In sensu autem tibi esse debet adoratio Domini.* RIG.

i *Non alleuatis in cælum impudenter oculis, nec manibus, &c.* Manuum hic temperata elatio, & vultus deiectus atque demissus iubetur, non autem in audaciam erectus vt loquitur Tertullianus. Quum enim modestia requiratur & humilitas, vanitas omnis & superstitio ac insolentia abiicienda. PAM.

k *Nec manibus insolenter erectis.* Rectè addit *insolenter*,

ſans, & peccata intus incluſa conteſtans, diuinæ miſericurdiæ implorabat auxilium. Et cum ſibi Phariſæus placeret, ſanctificari Publicanus hic magis meruit qui ſic rogauit; qui ſpem ſalutis non in fiducia innocentiæ ſuæ poſuit, cum innocens nemo ſit, ſed peccata confeſſus humiliter orauit, & exaudiuit orantem qui ſemper humilibus ignoſcit. Quæ Dominus in Euangelio ſuo ponit & dicit: Homines duo aſcenderunt in templum adorare, vnus Phariſæus, & [a] vnus Publicanus. Phariſæus cum ſtetiſſet talia apud ſe precabatur: Deus gratias tibi ago, quia non ſum ſicut cæteri homines, iniuſti, raptores, adulteri, quomodo & publicanus iſte: ieiuno bis in ſabbato, [b] decimas do omnium quæcumque poſſideo. Publicanus autem de longinquo ſtabat, & neque oculos volebat ad cælum leuare, ſed percutiebat pectus ſuum dicens: Deus propitius eſto mihi peccatori. Dico vobis, deſcendit hic iuſtificatus in domum ſuam magis, quàm ille Phariſæus. Quia omnis qui ſe extollit, [c] humiliabitur: & qui ſe humiliat, exaltabitur. Quæ nos, fratres dilectiſſimi, de diuina lectione diſcentes, poſtquam cognouimus qualiter ad orationem accedere debeamus; cognoſcamus, docente Domino & quid oremus. Sic, inquit, orate: *Pater noſter qui es in cælis, ſanctificetur nomen tuum. Adueniat regnum tuum. Fiat voluntas tua ſicut in cælo & in terra. Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie. Et remitte nobis debita noſtra, ſicut & nos remittimus debitoribus noſtris:* [d] *Et ne nos patiaris induci in tentationem: ſed libera nos à malo,* [e] *Amen.* Ante omnia pacis doctor atque vnitatis magiſter ſigillatim noluit & priuatim precem fieri, vt quis cùm precatur, pro ſe tantum precetur. Non enim dicimus pater meus, qui es in cælis; nec, panem meum da nobis hodie; nec dimitti ſibi tantum vnuſquiſque debitum poſtulat; aut vt in tentationem non inducatur, atque à malo liberetur, pro ſe ſolo rogat. Publica eſt nobis & communis oratio: & quando oramus, [f] non pro vno, ſed pro toto populo oramus; quia totus populus vnum ſumus. Deus pacis & concordiæ magiſter qui docuit vnitatem, ſic orare vnum pro omnibus voluit, quo modo [g] in vno omnes ipſe portauit. Hanc orationis legem ſeruauerunt tres pueri in camino ignis incluſi; conſonantes in prece, & ſpiritus conſenſione concordes. Quod declarat ſcripturæ diuinæ fides; & dum docet quo modo orauerint tales, dat exemplum quod imitari in precibus debeamus, vt tales eſſe poſſimus. Tunc illi tres, inquit, quaſi ex vno ore hymnum canebant, & benedicebant Dominum. Loquebantur quaſi ex vno ore, & nondum illos Chriſtus in carne viſus Docuerat orare, & iccircò orantibus fuit impetrabilis & efficax ſermo, quia promerebatur dominum pacifica, & ſimplex, & ſpiritalis oratio. Sic & Apoſtolos cum diſcipulis poſt aſcenſum Domini inuenimus oraſſe. Erant, inquit, perſeuerantes omnes vnanimes in oratione cum mulieribus & Maria, quæ fuit mater Ieſu, & fratribus eius. Perſeuerabant in oratione vnanimes; orationis ſuæ & inſtantiam ſimul & concordiam declarantes. Quia Deus, qui inhabitare facit vnanimes in domo, non admittit in diuinam & æternam domum, niſi eos apud quos eſt vnanimis oratio. Qualia autem ſunt, fratres dilectiſſimi [h] orationis Dominicæ ſacramenta, quàm multa, quàm magna, breuiter in ſermone collecta, ſed in virtute ſpiritaliter copioſa? vt nihil omnino prætermiſſum ſit, quod non in precibus atque orationibus noſtris [i] cæleſtis doctrinæ compendio comprehendatur. Sic, ait, orate: *Pater noſter qui es in cælis.* Homo nouus, renatus, & Deo ſuo per eius gratiam reſtitutus: Pater, primo in loco dicit; quia filius eſſe iam cœpit. In ſua, inquit, propria venit, & ſui eum non receperunt. Quotquot autem eum receperunt, dedit illis poteſtatem, vt filij Dei fierent his qui credunt in nomine eius. Qui ergo credidit in nomine eius, & factus eſt Dei filius: hinc debet incipere, vt & gratias agat, & profiteatur ſe Dei filium, dum nominat patrem ſibi eſſe in cælis Deum; conteſtetur quoque inter prima ſtatim natiuitatis ſuæ verba renunciaſſe ſe terreno & carnali patri, [k] & patrem ſolum noſſe ſe, & habere cœpiſſe, qui ſit in cælis, ſicut ſcriptum eſt: Qui dicunt patri & matri, non noui te, & filios ſuos non agnouerunt, hi cuſtodierunt præcepta tua, & teſtamentum tuum ſeruauerunt. Item Dominus in Euangelio ſuo præcepit, ne vocemus nobis [l] patrem in terra, quod ſit ſcilicet nobis vnus pater qui eſt in cælis. Et diſcipulo qui mentionem defuncti patris fecerat, reſpondit:

Sine,

neque enim omnem manuum eleuationem, ab illo culpari pater ex Tertulliano, quem imitatur: Atqui, inquit, cum modeſtia & humilitate adorantes, magis commendamus Deo preces noſtras, ne ipſis quidem manibus ſublimius elatis, ſed temperatè & probè elatis PAM.

a ET VNVS PVBLICANVS.] Ver. *Et alter publicanus.* RIG.

b DECIMAS DO OMNIVM.] Ver. *decimas do de omnibus.* *Idem.*

c HVMILIABITVR. HVMILIAT.] Ver *Humiliabitur. Humilat.* *Idem.*

d ET NE NOS PATIARIS] Io Veronenſi: *Et ne paſſus fueris induci nos in tent.* *Idem.*

e AMEN.] In quibuſdam exempl. non legitur *Idem.*

f NON PRO VNO.] Ver *non pro nobis ſolis.* *Idem.*

g IN VNO OMNES IPSE PORTAVIT.] In vno ſcilicet homine quem Deus induit, cùm factus eſt homo Chriſtus, qui venit ad omnes ſaluandos *Idem.*

h ORATIONIS DOMINICÆ SACRAMENTA.] Sacri ſignificatus, myſteria. Hilarios in Matth cap. v. vbi mentionem facit huius opuſculi, orationis ſacramentum dicit. De orationis autem ſacramento, neceſſitate nos commentandi Cyprianus vir ſanctæ memoriæ liberauit. *Idem.*

i *Cæleſtis doctrinæ com endio* Alio loco dixit *magiſterio ſuo omnem pacem noſtram ſalutari ſermone breuiauit.* Quo ſenſu Breuiarium vocat Tertullianus de orat. cap. 10 & S. Ambroſius lib. de inſtit. Virg. cap. 2. *Dominica oratio omnia comprehendit.* PRI.

k *Vt patrem ſolum noſſe ſe.* Per hanc vocem *patrem* ad Dei cognitionem quaſi manu ducimur, & qui filium ſe agnoſcit, nouit quoque patris miſericordiam & ἀνεξικακίαν, qui filio licet malè agenti ſolet indulgere. Deum itaque vocamus patrem, eius naturæ memores, quæ cum ad miſericordiam ſit procliuis, errata & culpas omnes dimittit. Hæc interpretatio Cypriano addenda è ſenſu Tertulliani, ea cuius verbis exprimi poteſt. *Idem.*

l PATREM IN TERRA.] Ver. *in terris.* RIG.

Sine, mortui mortuos suos sepeliant; dixerat enim patrem suum mortuum; cùm sit credentium pater viuus. Nec hoc solum, fratres dilectissimi animaduertere & intelligere debemus, quod appellemus patrem qui sit in cælis: sed coniungimus & dicimus: Pater noster, id est, eorum qui credunt; eorum qui per eum sanctificati, & [a] gratiæ spiritalis natiuitate reparati, filij Dei esse cœperunt. Quæ vox Iudæos etiam perstringit & percutit, qui Christum sibi per prophetas annunciatum, & ad se prius missum, non tantum infideliter spreuerunt, sed & crudeliter necauerunt. Qui iam non possunt patrem Deum vocare, cùm Dominus eos confundat & redarguat dicens. [c] Vos de diabolo patre nati estis, & concupiscentias patris vestri facere vultis. Ille enim homicida fuit ab initio, & in veritate non stetit, quia veritas non est in illo. Et per Esaiam prophetam Deus clamat indignans: Filios generaui & exaltaui, ipsi autem me spreuerunt. Agnouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui: Israël autem me non cognouit, & populus meus me non intellexit. [d] Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis. Semen nequam, filii scelesti. Dereliquistis Dominum, & in indignationem misistis illum sanctum Israël. In quorum exprobationem, Christiani quando oramus, pater noster, dicimus; quia noster esse cœpit, & Iudæorum qui eum reliquerunt, esse desiit: nec peccator populus potest esse filius, sed quibus remissa peccatorum datur, eis filiorum nomen adscribitur, eis & æternitas repromittitur, Domino ipso dicente: Omnis qui facit peccatum, [e] seruus est peccati. Seruus autem non manet in domo in æternum, filius autem manet in æternum. Quanta autem Domini indulgentia, quanta circa nos dignationis eius & bonitatis vbertas; qui sic nos voluerit orationem celebrare in conspectu Dei, vt Deum patrem vocemus, & vt est Christus Dei filius, sic & nos Dei filios nuncupemus? Quod nomen nemo nostrum in oratione auderet attingere, nisi ipse nobis sic permisisset orare. Meminisse itaque fratres dilectissimi, & scire debemus, quia [f] quando patrem Deum dicimus, quasi filij Dei agere debemus, vt quo modo nos nobis placemus de Deo patre, sic sibi placeat, & ille de nobis. Conuersemur quasi Dei templa, vt Deum in nobis constet habitare. Nec sit degener actus noster à spiritu, vt qui cælestes & spiritales esse cœpimus, non nisi spiritalia & cælestia cogitemus & agamus, quia & ipse Dominus Deus dixit: Eos qui clarificant me, clarificabo: & qui me spernit, spernetur. Beatus quoque Apostolus in epistola sua posuit: Non estis vestri, empti enim estis pretio magno: clarificate & portate Deum in corpore vestro. Post hoc dicimus: *Sanctificetur nomen tuum*, non quod optemus Deo, vt sanctificetur orationibus nostris; sed quod petamus ab eo, vt nomen eius sanctificetur in nobis. Cæterum à quo Deus sanctificatur, qui ipse sanctificat? Sed quia ipse dixit Sancti estote, quoniam & ego sanctus sum, [g] id petimus & rogamus, vt qui in baptismo sanctificati sumus, in eo quod esse cœpimus, perseueremus, & hoc quotidie deprecamur. opus est enim nobis quotidiana sanctificatione, vt qui quotidie delinquimus, delicta nostra sanctificatione assidua repurgemus. Quæ autem sit sanctificatio quæ nobis de Dei dignatione confertur, Apostolus prædicat dicens: Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum appetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. [h] Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed iustificati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri. Hæc sanctificatio vt in nobis permaneat oramus; & quia Dominus & iudex noster sanato à se & iustificato comminatur iam non delinquere, ne quid ei deterius fiat, hanc continuis orationibus precem facimus, hoc diebus ac noctibus postulamus, vt sanctificatio & viuificatio quæ de Dei gratia sumitur, ipsius protectione seruetur. Sequitur in oratione: *Adueniat regnum tuum*. Regnum etiam Dei repræsentari nobis petimus; sicuti & nomen eius, vt in nobis sanctificetur postulamus. Nam Deus quando non regnat? aut apud eum quando incipit, quod & semper fuit, & esse non desinit? Nostrum regnum petimus aduenire à Deo nobis repromissum, Christi sanguine & passione quæsitum; vt qui in sæculo ante seruiuimus, postmodum Christo dominante regnemus, sicut ipse pollicetur & dicit: venite benedicti patris

a GRATIÆ SPIRITALIS NATIVITATE REPARATI] Baptismo, secunda natiuitate. RIG.

b *Vos de patre diabolo nati estis.* Excusi vulgati non habent *nati*, & placeret ea lectio magis, eo quod hodie apud Ioannem neque græcè neque latinè legatur, nisi tam constanter legerent MSS. codd. Grauij & Manntij. PAM.

c *Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis.* Ita Grauius & MS. cod. hoc loco & infra loco iam citato, & exc. omnes, & accedit magis ad phrasin latinam. Tertullianus verò (cum prius exc.) lib. adu. Iudæos. *Væ gens peccatrix, populus plenus*. Eligat lector vtrum malit, modò in hoc sequatur MS. vtrobique cod. vt legat. *semen nequam*. *Idem*.

d SERVVS EST PECCATI.] In quibusdam exempl. non legitur: *peccati*. Et quod sequitur tantùm postulat, *seruus est*. RIG.

e *Quando patrem Deum dicimus, &c.* Chrysostomus [illegible] RIG.

f *Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, &c.* Hisce tenebris immersi eratis, quia nondum filij Dei, nondum Deum patrem agnoscentes; Nunc verò *gratia spiritalis natiuitate reparati*, vt mox dicebat Cyprianus. sanctificationem accepimus, quam in nobis perseuerare postulamus. PAM.

g Id petimus & rogamus. Ita MSS. & D. August. cap. 2 de bono perseu. pro eo quod alij & ipse August. lib. 4. contra 2. epist. Pelag. cap. 9 legunt *Ideo*. Probat autem hoc & sequentib. aliquot locis Augustinus contra Pelagium, gratiam non secundum merita nostra dari, & perseuerantiam esse donum Dei. PAM.

h *Et hæc quidem fuistis.* Morelius censet legendum *quidam*, cum vet. quodam cod. eo quod græcè legitur [illegible] verum constanter cæteri exc. & MS. prius illud legunt, quomodo & apud Apostolum magno consensu (vel ipso Erasmo teste) Latinorum codices. & D. Augustinus de pœnit. medic. c. 10. Quare nimis liberè ita castigauit Apostoli locum Isidorus Clarus. PAM.

a Vt

patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Potest verò, fratres dilectissimi, & ipse Christus esse regnum Dei, quem venire quotidie cupimus, cuius aduentus [a] vt cito nobis repræsentetur, optamus. Nam cum resurrectio ipse nostra sit, quia in ipso resurgimus: sic & regnum Dei potest ipse intelligi, quia in illo regnaturi sumus. Bene autem regnum Dei petimus, id est, regnum cæleste, quia est & terrestre regnum. Sed qui renunciauit iam sæculo, maior est & honoribus eius, & regno, & ideo qui se Deo & Christo dedicat, non terrena, sed cælestia regna desiderat. Continua autem oratione & prece opus est, ne excidamus à regno cælesti, sicut Iudæi, quibus hoc prius promissum fuerat, exciderunt, [b] Domino manifestante & probante: Multi, inquit, venient ab oriente & occidente, & recumbent cum Abraham, Isaac & Iacob in regno cælorum. Filij autem regni expellentur in tenebras exteriores: illic erit ploratio & stridor dentium. Ostendit quia antè filij regni Iudæi erant, quando & filij Dei esse perseuetabant: Postquam cessauit circa illos nomen paternum, cessauit & regnum. Et ideo Christiani, qui in oratione appellare patrem Deum cœpimus, nos & vt regnum Dei nobis veniat oramus. Addimus quoque & dicimus: *Fiat voluntas tua*, [c] *sicut in cælo & in terra*: non vt Deus faciat quod vult, sed vt nos facere possimus, quod Deus vult. [d] Nam Deo quis obsistit, quo minus quod velit faciat? Sed quia nobis à diabolo obsistitur, quo minus per omnia noster animus atque actus Deo obsequatur; oramus & petimus vt fiat in nobis voluntas Dei, quæ vt fiat in nobis, opus est Dei voluntate, id est, ope eius & protectione; quia nemo suis viribus fortis est, sed Dei indulgentia & misericordia tutus est. Denique & Deus infirmitatem hominis, quem portabat ostendens ait: Pater si fieri potest, transeat à me calix iste. Et exemplum discipulis suis tribuens, vt non voluntatem suam, sed Dei faciant, addidit, dicens: Verumtamen non quod ego volo, [e] sed quod tu. Et alio loco dicit: Non descendi de cælo vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me. Quod si filius obaudiuit vt faceret patris voluntatem: quantò magis seruus obaudire debet vt faciat Domini voluntatem, sicut in epistola sua Ioannes quoque ad faciendam Dei voluntatem hortatur & instruit dicens: Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo. Quia omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia mundi, & mundus transibit & concupiscentia eius. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo modo & Deus manet in æternum. Qui in æternum manere volumus, Dei qui æternus est, voluntatem facere debemus. Voluntas autem Dei est, quam Christus & fecit & docuit: Humilitas in conuersatione, stabilitas in fide, verecundia in verbis, in factis iustitia, in operibus misericordia, in moribus disciplina, iniuriam facere non nosse, & factam posse tolerare, cum fratribus pacem tenere, Deum toto corde diligere, amare in illo quod pater est, timere quod Deus est; Christo nihil omnino præponere, quia nec nobis quidquam ille præposuit; charitati eius inseparabiliter adhærere, cruci eius [f] fortiter ac fidenter assistere; [g] quando de eius nomine & honore certamen est, exhibere in sermone constantiam qua confitemur; in quæstione fiduciam, qua congredimur, in morte patientiam, qua coronamur: hoc est cohæredem Christi esse velle, hoc est præceptum Dei facere, hoc est voluntatem patris adimplere. Fieri autem petimus voluntatem Dei vt in cælo & in terra, quod vtrumque [h] ad consummationem nostræ incolumitatis pertinet & salutis. Nam cum corpus è terra, [i] & spiritum possideamus è cælo, ipsi terra & cælum sumus, & in vtroque, id est, & corpore & spiritu, vt Dei voluntas fiat oramus. Est enim inter carnem & spiritum colluctatio, & discordantibus aduersus se inuicem quotidiana congressio; vt non quæ volumus ipsa faciamus; dum spiritus cælestia & diuina quærit, caro terrena & sæcularia concupiscit: & ideo petimus impensè inter duo ista, ope & auxilio Dei concordiam fieri: vt dum & in spiritu & in carne voluntas Dei geritur, quæ per eum renata est, anima seruetur. Quod apertè atque manifestè apostolus Paulus sua voce declarat: Caro, inquit, concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem: hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæ vultis

a *Vt cito nobis repræsentetur.* Repræsentationis vox non Cypriano modò, sed & Tertulliano, sæpè citato loco vsitata. Quem miror petitionem hanc, *Adueniat regnum tuum*, postponere sequenti petitioni, *Fiat voluntas tua*. PAM.

b *Domino manifestante & probante.* Grauius *manifestè exprobrante*, sed prius ad phrasin Cypriani pertinet. *Idem.*

c SICVT IN CÆLO ET IN TERRA] In vno Vatic. tantùm hic habetur, *fiat voluntas tua in cælo & in terra.* RIG.

d *Nam Deo quis obsistit, &c.* illud habes apud Tertullianum cap. 4. de orat. *Non quod aliquis obsistat, quominus voluntas Dei fiat.* Est autem voluntas Dei salus hominum, vt scribit Gregorius Nyss. serm. 4. de orat. Dom. [Greek text illegible] PAM.

e *Sed quod tu.* Cambroensis codex addit *vis*, sed id neque cæteri habent MS. aut excusi, neque Matthæus Græcè & Latinè, ex MS. vero adiecta est à Manutio vox *voluntatem*. PAM.

f FORTITER AC FIDENTER ASSISTERE.] Exemplar Veronense: *libenter insistere.* RIG.

g QVANDO DE EIVS NOM. ET HON. CERTAMEN EST.] Ipse Cyprianus lib. de Mortalitate: *Quam præposterum est, quámque peruersum, vt cùm Dei voluntatem fieri postulemus, quando euocat nos & accersit de hoc mundo Deus, non statim voluntatis eius imperio pareamus. obnitimur & reluctamur pertinacium more seruorum, &c. Idem.*

h *Ad consummationem nostræ incolumitatis.* Ita MS. & vet. exc. Morelij. & D. Augustinus tom. lib. 4. ad Bonifacium, tum lib. 2. contra Iulianum, cap. 3. pro eo quod primus Remboldus *nostra voluntatis*. PAM.

i *Et Spiritum possideamus è cælo.* Quomodo intelligendus sit locus iste ne fauere videatur errori Origenis, tractat paucis D. Augustinus lib. 1. retract. cap. 2. *Idem.*

vultis ipſa faciatis. Manifeſta autem ſunt opera carnis, quæ ſunt adulteria, fornicationes, immunditiæ, ſpurcitiæ, idololatria, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animoſitates, prouocationes, ſimultates, diſſenſiones, hæreſes, inuidiæ, ebrietates, comeſſationes, & his ſimilia, quæ prædico vobis ſicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non poſſidebunt. [a] Fructus autem ſpiritus eſt charitas, gaudium, pax, [b] magnanimitas, bonitas, fides, manſuetudo, continentia, caſtitas. Et iccirco quotidianis immo continuis orationibus hoc precamur, & in cælo & in terra voluntatem circa nos Dei fieri: quia hæc eſt voluntas Dei, vt terrena cæleſtibus cedant, ſpiritalia & diuina præualeant. Poteſt & ſic intelligi, fratres dilectiſſimi, vt quoniam mandat & monet Dominus etiam inimicos diligere, & pro iis quoque qui nos perſequuntur orare; [c] petamus & pro illis qui adhuc terra ſunt, & necdum cæleſtes eſſe cœperunt, vt & circa illos voluntas Dei fiat, quam Chriſtus hominem conſeruando & redintegrando perfecit. Nam cum diſcipuli ab eo non iam terra appellentur, [d] ſed ſal terræ: & Apoſtolus primum hominem vocet de terræ limo, ſecundum vero de cælo: merito & nos qui eſſe debemus patri Deo ſimiles (qui ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos & malos, pluit ſuper iuſtos & iniuſtos) ſic Chriſto monente oramus & petimus, vt precem pro omnium ſalute faciamus; Vt quomodo in cælo, id eſt, in nobis per fidem noſtram voluntas Dei facta eſt, vt eſſemus è cælo; ita & in terra, hoc eſt, in illis non credentibus fiat voluntas Dei, vt qui adhuc ſunt prima natiuitate terreni, incipiant eſſe cæleſtes, ex aqua & ſpiritu nati. Procedente oratione poſtulamus & dicimus. [e] *Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie.* Quod poteſt & ſpiritualiter, & ſimpliciter intelligi: quia & vterque intellectus vtilitate diuina proficit ad ſalutem. Nam panis vitæ Chriſtus eſt, & panis hic omnium non eſt, ſed noſter eſt: & quomodo dicimus pater noſter; quia intelligentium & credentium pater eſt; ſic & panem noſtrum vocamus; [f] quia Chriſtus, noſter (qui corpus eius contingimus) panis eſt. Hunc autem panem dari nobis quotidie poſtulamus, ne qui in Chriſto ſumus, [g] & euchariſtiam quotidie [h] ad cibum ſalutis accipimus, intercedente aliquo grauiore delicto, dum abſtenti [i] & non communicantes à cæleſti pane prohibemur, à Chriſti corpore ſeparemur; ipſo prædicante & monente: Ego ſum panis vitæ qui de cælo deſcendi. Si quis ederit de meo pane, viuet in æternum. Panis autem, quem ego dedero, [k] caro mea eſt pro ſeculi vita. Quando ergo dicit in æternum viuere, ſi quis ederit de eius pane; vt manifeſtum eſt eos viuere, qui corpus eius attingunt, & [l] euchariſtiam iure communicationis accipiunt: ita contra timendum eſt & orandum, ne dum quis abſtentus ſeparatur à Chriſti corpore, [m] procul remaneat à ſalute; comminante ipſo & dicente: Niſi ederitis carnem filij hominis, & biberitis ſanguinem eius, non habebitis vitam in vobis. Et ideo panem noſtrum, id eſt, Chriſtum dari nobis quotidie petimus, vt qui in Chriſto manemus & viuimus, à ſanctificatione eius & corpore non recedamus. Poteſt vero & ſic intelligi, vt qui ſæculo renunciauimus, & diuitias eius & pompas fide gratiæ ſpiritalis abiecimus; cibum nobis tantum petamus & victum; quando inſtruat Dominus & dicat: Qui non renunciat omnibus quæ ſunt eius, non poteſt meus diſcipulus eſſe. Qui autem Chriſti cœpit eſſe diſcipulus,

a FRVCTVS AVTEM SPIRITVS EST CHARITAS.] In Veroneuſi: *Fructus autem ſpiritus eſt agapes, gaudium, pax, magnanimitas, ſuauitas, benignitas.* RIG.

b *Magnanimitas.* Secutus Tertullian. de Patientia vocem μακροθυμία, ſic vertit vbique Cyprianus pro eo quod alij, longanimitatem ferè vertunt, vulgatus interpres patientiam, rectè autem Manut. & Morell. vocem *bonitas*, vt pote quæ legatur & græcè & latinè. PAM.

c PETAMVS ET PRO ILLIS QVI ADHVC TERRA SVNT.] Citatur ab Auguſtino, Epiſt. CVII. RIG.

c *Petamus & pro illis qui adhuc terra ſunt.* Manut. hanc lectionem confirmat D. Auguſt. dicto lib. 4. ad Boniſac. & de prædeſtinatione ſanctor. cap. 8. qui tamen legit: *precemur.* Cambron. cum cæteris excuſis, *adhuc terreni ſunt*, reliqui verò 4. MSS. *terrena ſapiunt.* PAM.

d SAL TERRÆ.] Vos eſtis ſal terræ. inquit Chriſtus ad diſcipulos, diſpenſatores verbi diuini, ſapientiæ cæleſtis, quæ eſt ſal terræ, hoc eſt carnis, ſiue hominum. quo ſale homines ſaliti, iam ſapiunt, non ampliùs inſulſi, non fatui, non idolorum cultores. *Idem.*

e PANEM NOSTRVM QVOTIDIANVM.] Ἐπιούσιον, περιούσιον. Symmachus ἐξαίρετον. Hieronymus, ſuperſubſtantialem. In Hebraïco Matthæi exemplari, quod viderat Hieronymus, verba ſuiſſe ſignificantia, panem craſtinum, vel futurum & venturum, indicat verſio Græca, ἐπιούσιον. quo vocabulo nihil audiendum eſſe quod ſonet auribus noſtris οὐσίαν ſiue ſubſtantiam: ſed quod ab ἐπιέναι formatum, id ſignificet quod ὁ ἐπιὼν χρόνος, ſiue ὁ μέλλων χρόνος, multis rationibus probauit Salmaſius, libro de Fenore trapezitico. Vt iam panis ἐπιούσιος ſignificet panem qui venturus eſt, ipſum videlicet Chriſtum, qui vltimo tempore venturus eſt, in die nempe iudicij. *Idem.*

f QVIA NOSTER CHRISTVS.] In lib. Th. quia Chriſtus, eorum qui corpus eius contingunt, panis eſt *Idem.*

g *Et Euchariſtiam quotidie ad cibum ſalutis accipimus.* Satis hinc perſpicuum eſt, quotidie adhuc ætate Cypriani communicaſſe fideles, quod iam inde ab Apoſtolis vſitatum fuiſſe patet ex act. Apoſt. non vno in loco. Perdurauit ea conſuetudo vſque ad D. Hieronymi ætatem Romæ & in Hiſpaniis. PAM.

h AD CIBVM SALVTIS ACCIPIMVS.] In lib. Th. ad cibum ſalutis iure communicationis accipimus. RIG.

i *Et non communicantes à cæleſti pane prohibemur.* Explicatio cuius loci à Tertulliano deſumitur cap. 6. de orat. *Itaque petendo panem quotidianum, perpetuitatem poſtulamus in Chriſto, & indiuiduitatem à corpore eius.* PRI.

k CARO MEA EST PRO SECVLI VITA.] Verba Dei Patris, quæ Chriſtus in carne ad noſtram ſalutem attulit. Itaque totum illud tempus quo Chriſtus apud nos vixit in corpore, prædicatio, euangelium, Corpus & Caro Chriſti eſt. Crux Chriſti eſt. Sanguis Chriſti eſt. Hoc cibo & potu alimur Chriſtiani in vitam æternam. RIG.

l *Euchariſtiam iure communicationis.* Iure communicationis illos cenſet accipere, qui digni erant, & ab eccleſia non abſtenti, quod ex aduerſatiua eius ſatis colligere eſt, *ita contra timendum eſt &c.* Ius enim illi habent ad euchariſtiam ſumendam. Confirmat itaque hic locus ſententiam Domini Ioannis Heſſelij, qui rectè ſimilem locum epiſtolæ 54 interpretatur non de iure ad calicis ſumptionem, ſed de iure ad communicationem. Quod vel ipſe ibi textus indicat, dum quod id ius communicationis attinet intereſſe docet, inter apoſtatas vel hæreticæ & lapſos qui iam diu pœnitentiam egerant, atque adeò ſi ad calicis ſumptionem ius illud referatur, videbitur promiſiſſe apoſtatis & hæreticis ſumptionem corporis Dominici. PAM.

m PROCVL REMANEAT A SALVTE.] Ieiunet à ſalute, vt loquitur Tertul. aduerſ. Iudæos. RIG.

lus, secundum magistri sui vocem renuncians omnibus, diurnum debet cibum petere, nec in longum desideria petitionis extendere ipso iterum Domino præscribente & dicente: Nolite in crastinum cogitare, crastinus enim dies ipse cogitabit sibi. Sufficit dici malitia sua. Merito ergo Christi discipulus [a] victum sibi in diem postulat, qui de crastino cogitare prohibetur: quia & contrarium sibi fit & repugnans, vt quæramus in sæculo diu viuere, qui petimus regnum Dei velociter aduenire. Sic beatus Apostolus mouet, formans & corroborans spei nostræ ac fidei firmitatem: Nihil, inquit, intulimus in hunc mundum, verum nec auferre possumus. [b] Habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt diuites fieri incidunt in tentationem & muscipulam & desideria multa & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum: Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis. Docet non tantum contemnendas, sed & periculosas esse diuitias, illic esse radicem malorum blandientium, cæcitatem mentis humanæ occulta deceptione fallentium. Vnde & diuitem stultum sæculares copias cogitantem, & se exuberantium fructuum largitate iactantem redarguit Deus dicens: Stulte hac nocte expostulatur anima tua: quæ ergo parasti cuius erunt? Lætabitur stultus in fructibus ipsa nocte moriturus, & cui vita iam deerat, victus abundantiam cogitabat. Contra autem Dominus perfectum & consummatum docet fieri, qui omnibus suis venditis, atque in vsum pauperum distributis, thesaurum sibi condat in cælo. Eum dicit posse se sequi, & gloriam Dominicæ passionis imitari, qui expeditus & succinctus nullis laqueis rei familiaris inuoluitur, sed solutus ac liber facultates suas ad Deum ante præmissas, ipse quoque comitatur. Ad quod vt possit vnusquisque nostrum parare se; sic discat orare, & de orationis lege qualis esse debeat noscere. Neque enim deesse quotidianus cibus potest iusto, cum scriptum sit: Non occidet Dominus fame animam iustam. Et iterum: Iunior fui & senui, & non vidi iustum derelictum, neque semen eius quærens panem. Item Dominus promittat & dicat: Nolite cogitare dicentes: quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? hæc enim nationes quærunt. Scit autem pater vester, quia horum omnium indigetis. Quærite primò regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia apponentur vobis. Quærentibus regnum & iustitiam Dei, omnia promittit apponi. Nam cum Dei sint omnia, habenti Deum nihil deerit, si Deo ipse non desit. [c] Sic Danieli in leonum lacu iussu regis incluso, prandium diuinitus procuratur, & inter feras esurientes & parcentes, homo Dei pascitur. Sic alitur Helias in fuga: & in solitudine coruis ministrantibus, & volucribus cibum sibi apportantibus in persecutione nutritur. Atque ô humanæ malitiæ detestanda crudelitas: feræ parcunt, aues pascunt, & homines insidiantur & sæuiunt. Post hæc & pro peccatis nostris deprecamur dicentes: *Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.* Post subsidium cibi petitur & venia delicti; vt qui à Deo pascitur, in Deo viuat: nec tantum præsenti & temporali vitæ, sed & æternæ consulatur, ad quam veniri potest, si peccata donentur: quæ debita Dominus appellat, sicut in euangelio suo dicit: Dimisi tibi omne debitum, quia me rogasti. Quàm necessariè autem, quàm prouidenter, & salutariter admonemur, quod peccatores sumus, qui pro peccatis rogare compellimur, vt dum indulgentia de Deo petitur conscientiæ suæ animus recordetur. Ne quis sibi quasi innocens placeat cum innocens nemo sit, & se extollendo plus pereat; instruitur & docetur peccare se quotidie, dum quotidie pro peccatis iubetur orare. Sic denique & Ioannes in epistola sua monet dicens: Si dixerimus quia peccatum non habemus; nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est. Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis & iustus est Dominus, qui nobis peccata dimittat. In epistola sua vtrumque complexus est, quod & rogare pro peccatis debeamus, impetremus indulgentiam cum rogamus. Ideo & fidelem dixit Dominum ad dimittenda peccata, fidem pollicitationis suæ seruantem. Quia qui orare nos pro debitis & peccatis docuit, paternam misericordiam promisit & veniam secuturam. Adiunxit planè & addidit legem, certa nos conditione & sponsione constringens, vt sic nobis dimitti debita postulemus, secundum quod & ipsi debitoribus nostris dimittimus: scientes impetrari non posse, quod pro peccatis petimus; [d] nisi & ipsi circa debitores

a *Victum sibi in diem postulat, &c.* Gregorius Nyss. serm. 4. de orat. Domin. [illegible]. *Paruum est quod natura debes, carunculæ tuæ cibum suppeditas.* PRI

b HABENTES ITAQVE EXHIBITIONEM.] Hoc est, habentes vnde se exhibeant. Vocabulum Iuris, quo significatur victus & vestitus. Addit tamen Cyprianus, *& tegumentum.* Vid. tract. De op. & eleemos. suprà RIG

c *Sic Danieli in leonum lacu* Eundem hunc locum Dan. 14. citauit suprà epist. 66 & 68. & infr. de eleemos. Susannæ quoque historiam epist. 40. Easdem explicauit edito comment. ante eum Origenes lib. 10 stromat. & de Susannæ historiæ auctoritate librum conscripsit aduersus Africanum. Tertullianus lib. de corona mil. Susannæ historiam citat, & in Scorpiaco hunc Danielis locum. D. etiam Chrysostomus Homiliam edidit de Susanna. (qui in Danielem postea commentati sunt, omitto) Eandem historiam citat D. August. tract. 36. in Ioan. & ex ea Diuus Hieronymus illud; semen Chanaan & non Iuda, in cap. 1. Sophoniæ: quare frustra illum allegant aduersarij, ad eleuandam auctoritatem dictorum capitum, præsertim quum suam sententiam, disertis verbis indicet. lib. 2. apolog. contra Ruffinum PAM.

d NISI ET IPSI CIRCA DEBITORES NOSTROS] In exemplari Thuan. *Nisi & ipsi circa peccatores nostros.* De conditionis istius necessitate diximus ad Tertullian. in eodem eius de Oratione tractatu. RIG

d *Nisi & ipsi circa debitores nostros paria fecerimus.* S. Hieronymus in regul. Monach. *ne sit exactor vindictæ, qui petitor est veniæ.* & Petrus Chrysol. serm. 43. *improbus petitor est, qui quod alijs negat sibi postulat.* Sed prolixius Cyrillus Hierosol. catech. 5. [illegible]

bitores nostros paria fecerimus. Iccirco & alio in loco dicit: In qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis. Et qui seruus post dimissum sibi à Domino omne debitum, conseruo suo noluit ipse dimittere, in carcerem relegatur. Quia indulgere conseruo suo noluit, quod sibi à Domino indultum fuerat, amisit. Quæ adhuc fortius Christus in præceptis suis maiore censuræ suæ vigore proponit: Cum steteritis, inquit, ad orationem, remittite si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester qui in cælis est, remittat peccata vestra vobis: si autem vos non remiseritis, neque pater vester qui in cælis est, remittet vobis peccata vestra. [a] Excusatio tibi nulla in die iudicij superest, cùm secundum tuam sententiam iudiceris: & quod feceris, hoc & ipse pati ris. Pacificos enim & concordes atque vnanimes esse in domo sua Deus præcipit: & quales nos fecit secunda natiuitate, tales vult renatos perseuerare; vt qui filij Dei esse cœpimus, in Dei pace maneamus; & quibus spiritus vnus est, vnus sit & animus & sensus. Sic [b] nec sacrificium Deus recepit dissidentis, & ab altari reuertentem prius fratri reconciliari iubet, vt pacificis precibus & Deus possit esse pacatus. Sacrificium Deo maius est pax nostra, & fraterna concordia, & [c] de vnitate Patris & Filij & Spiritus Sancti plebs adunata. Neque enim in sacrificiis quæ Abel & Cain primi obtulerunt, munera eorum Deus, sed corda intuebatur; vt ille placeret in munere, qui placebat in corde. Abel pacificus & iustus dum Deo sacrificat innocenter; docuit & cæteros quando ad altare munus offeruut, sic venire cum Dei timore, cum simplici corde, cum lege iustitiæ, cum concordiæ pace, merito ille dum in sacrificio Dei talis est ipse, postmodum sacrificium Deo factus est; vt martyrium primus ostendens, initiaret sanguinis sui gloria Dominicam passionem; qui & iustitiam Domini habuerat & pacem. Tales denique à Domino coronantur; tales in die iudicij cum Domino vindicabuntur. [d] Cæterum discordans & dissidens, & pacem cum fratribus non habens, secundum quod beatus Apostolus & scriptura sancta testatur, nec si pro nomine Christi occisus fuerit, crimen dissensionis fraternæ poterit euadere; quia sicut scriptum est: Qui fratrem suum odit, homicida. Non potest esse cum Christo; qui imitator Iudæ maluit esse, quam Christi. Quale delictum est, quod nec baptismo sanguinis potest ablui? quale crimen est, quod martyrio non potest expiari? Illud quoque necessariò admonet Dominus vt in oratione dicamus: *Et ne nos patiaris induci in tentationem.* Quia in patre ostenditur nihil contra nos aduersarium posse, nisi Deus ante permiserit; vt omnis timor noster & deuotio atque obseruatio ad Deum conuertatur, quando in tentationibus nostris [e] nihil malo liceat, nisi potestas inde tribuatur. Probat scriptura diuina quæ dicit: Venit Nabuchodonosor rex Babyloniæ in Hierusalem, & expugnabat eam, & dedit eam Deus in manum eius. Datur autem potestas aduersus nos malo secundum nostra peccata, sicut scriptum est: Quis dedit in direptionem Iacob & Israël eis, qui prædantur illum? nonne Deus cui peccauerunt, & nolebant in viis eius ambulare, neque audire legem eius, & superduxit super eos iram animationis suæ? Et iterum: Salomone peccante, & à præceptis atque à viis Domini recedente, positum est: Et excitauit Dominus Satanan ipsi Salomoni. Potestas vero dupliciter aduersus nos datur vel ad pœnam cum delinquimus, vel ad gloriam cum probamur: sicuti de Iob factum videmus, manifestante Deo & dicente: Ecce omnia quæcumque habet, in manus tuas do: sed ipsum caue ne tangas. Et Dominus in Euangelio loquitur tempore passionis ad Pilatum: Nullam haberes aduersum me potestatem, nisi data esset tibi desuper. Quando autem rogamus ne in tentationem veniamus, admonemur infirmitatis & imbecillitatis nostræ, dum sic rogamus, ne quis se insolenter extollat, ne quis sibi superbè atque arroganter aliquid assumat, ne quis aut confessionis, aut passionis gloriam suam ducat, cum Dominus ipse humilitatem docens dixerit: Vigilate & orate [f] ne veniatis in tentationem. Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma: vt dum præcedit humilis & summissa confessio, & datur totum Deo; Quicquid suppliciter cum timore & honore Dei petitur, ipsius pietate præstetur. Post ista omnia in consummatione orationis venit clausula, vniuersas petitiones & preces uostras collecta breuitate concludens. In nouissimo enim ponimus: *Sed libera nos à malo,* comprehendentes aduersa cuncta, quæ contra nos

ἀφίησιν καὶ ἡ συγγνώμη ἡ παρὰ τοῦ διαμαρτανόντος ... τοῦ κυρίου λέξεις ... μὴ δὲ τὰς ὀλίγας τοῦ ὁμοδούλου συγχωρήσας. Peccatorum remissionem accepturus venisti, ipse & tu peccanti remittas. Qua enim fronte Deo dices, remitte mihi coniuncta peccata, qui conseruo tuo ne pauca quidem condonaueris? Hic locus non erit forsan inutiliter adductus, vt qui eandem adducit ex Euangelio sententiam cum Cypriano PAM.

a *Excusatio tibi nulla.* Interseruntur hic aliquot lineæ in editione Parisiensi apud Arnulphum Langelier, sed quæ Cypriani non sunt, vti ipse fatetur in margine hæc adnotatiuncula: *Additio quædam.* Ex qua de cæteris iudicare facile est lectori, vt porè qui quantumuis repurgationem iactet in titulo, innumeris Cyprianum mendis contaminarit; & tamen vt plausibiliorem suam editionem faceret, subscriptionem epistolæ dedicatoriæ Erasmi immutare non est veritus, & quum scriptum constet Louanij anno 1579. ipso subscripsit Parisijs an. 1541 PAM.

b NEC SACRIFICIUM DEUS RECIPIT.] In Vet. *nec ad sacrificium Deus respicit* RIG.

c *De vnitate Patris & Filij, &c.* Sicuti alibi frequentissimè, ita & hic trium personarum disertis verbis meminit. Loci adnotandi contra Trinitarios, qui proh dolor! hodie nimium multiplicantur in modum PAM.

d *Cæterum discordans & dissidens.* Rursum inculcat schismaticos non posse martyres dici. De Baptismo autem sanguinis vide epistulam ad Iubaianum. *Idem.*

e *Nihil malo liceat.* Malum diabolum intelligit, habet autem simile epistola Firmiliani ad Cyprianum *Idem.*

f *Ne veniatis in tentationem.* Quidam vetus codex Morelij: *ne intretis*, quod accedit magis ad lectionem græcam εἰσέλθητε, sed prius legit D. August. hunc locum citans lib. 4. ad Bonif. cap. sæpè dicto. *Idem.*

nos in hoc mundo molitur inimicus; à quibus potest esse fida & firma tutela, si nos Deus liberet, si deprecantibus atque implorantibus opem suam præster. [a] Quando autem dicimus: libera nos à malo, nihil remanet quod vlterà adhuc debeat postulari: quando semel protectionem Dei aduersus malum petamus, qua impetrata contra omnia quæ diabolus & mundus operantur, securi stamus & tuti. Quis enim ei de sæculo metus est, cui in sæculo Deus tutor est? Quid mirum, fratres dilectissimi, si oratio talis est quam Deus docuit, qui magisterio suo [b] omnem pacem nostram salutari sermone breuiauit? Hoc iam per Esaiam prophetam fuerat antè prædictum, cum plenus Spiritu sancto de Dei maiestate ac pietate loqueretur: Verbum consummans, inquit, & breuians in iustitia: quoniam sermonem breuiatum faciet Deus in toto orbe terræ. Nam cum Dei sermo Dominus noster Iesus Christus omnibus venerit, & colligens doctos pariter & indoctos, omni sexui atque ætati præcepta salutis ediderit: præceptorum suorum fecit grande compendium, vt in disciplina cælesti discentium memoria non laboraret, sed quod esset simplici fidei necessarium, velociter disceret. Sic cum doceret quid sit vita æterna, [c] sacramentum vitæ magna & diuina breuitate complexus est dicens: Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Item cum de lege & prophetis præcepta prima & maiora decerperet: Audi, inquit, Israel, dominus Deus tuus, Deus vnus est. Et diliges dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua: [d] hoc est primum mandatum, & secundum simile est huic: Diliges proximum tuum tamquam te ipsum. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ. Et iterùm: Quæcumque volueritis vt faciant vobis homines bona, ita & vos facite illis. Hæc est enim lex & prophetæ. Nec verbis tantùm, sed & factis Dominus orare nos docuit, ipse orans frequenter & deprecans; & quid facere nos oporteret, exempli sui contestatione demonstrans, sicut scriptum est: [e] Ipse autem fuit secedens in solitudinem, & adorans. Et iterùm: Exiuit in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei. Quod si ille orabat qui sine peccato erat; quantò magis peccatores oportet orare? Et si ille per totam noctem iugiter vigilans continuis precibus orabat; quantò nos magis in frequentanda oratione debemus nocte vigilare? Orabat autem Dominus, & rogabat non pro se: quid enim pro se innocens precaretur? sed pro delictis nostris, sicut & ipse declarat cum dicit ad Petrum: [f] Ecce Satanas expetiuit; [g] vt vos vexaret quo modo triticum: ego autem rogaui pro te, ne deficiat fides tua. Et postmodum pro omnibus patrem deprecatur dicens: Non pro his autem rogo solis, sed & pro illis qui credituri sunt per verbum ipsorum in me, vt omnes vnum sint, sicut tu pater in me, & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint. Magna Domini propter salutem nostram benignitas pariter & pietas; vt non contentus quod nos sanguine suo redimeret, adhuc pro nobis amplius & rogaret. Rogantis autem desiderium videte quod fuerit, vt quo modo vnum sunt pater & filius; sic & nos in ipsa vnitate maneamus: vt hinc quoque possit intelligi quantum delinquat, qui vnitatem scindit & pacem; cùm pro hoc & rogauerit Dominus, [h] volens scilicet sic plebem suam saluam fieri & in pace viuere, cum sciret [i] ad regnum Dei discordiam non venire. [k] Quandò autem stamus ad orationem, fratres dilectissimi, vigilare & incumbere ad preces toto corde debemus. Cogitatio omnis carnalis & sæcularis abscedat, nec quidquam tunc animus, quàm id solum cogitet quod precatur: [l] Ideò & sacerdos ante orationem Præfatione præmissa, parat fratrum mentes dicendo: Sursum corda; vt dum respondet plebs: Habemus ad Dominum, admoneatur nihil aliud se quàm Dominum cogitare debere. Claudatur contra aduersarium pectus, & soli Deo pateat, nec ad se hostem Dei, tempore orationis adire patiatur: obrepit enim frequenter & penetrat, & subtiliter fallens preces nostras à Deo auocat, vt aliud habeamus in corde, & aliud in voce, quando intentione sincera Dominum debeat non vocis sonus, sed animus & sensus orare. Quæ autem segnitia est alienari & rapi ineptis cogitationibus & profanis, cùm Dominum deprecaris; quasi sit aliud quod magis debeas cogitare quàm quod cum Deo loqueris? Quo modo te audiri à Deo postulas, cùm te ipse non audias? Vis esse Deum memorem tui cùm rogas; quando tu ipse memor tui non sis? Hoc est, ab hoste in totum non cauere; hoc est,

quando

a *Quando autem dicimus*. Rursum hic Parisiensis ille corruptor dimidiam penè paginam adsueras, eum hac adnotatiuncula in margine; *quidam addidit*, sed non est Cypriani, oportebat igitur prætermittere. PAM.

b OMNEM PACEM NOSTRAM.] Emendandum vt in Vaticanis: *omnem precem nostram*. RIG.

c SACRAMENTVM VITÆ.] Sacramentum vitæ, Christus, hoc est, Caro Christi, Corpus Christi, Crux Christi. *Idem*.

d *Hoc est primum mandatum* Vocem *mandatum* adiecimus ex Cambronensi codice, & substituimus ex eodem *teipsum*, pro eo quod erat *te*. PAM.

e *Ipse autem fuit secedens in solitudinem & adorans*. Adorare est orare [illegible]. Nihil apud Scriptores magis tritum. Sic Tertullianus lib de orat. cap. 1. *docuerat & Ioannes discipulos suos adorare*. Liuius lib. 38 *Deos demùm conuulsos ex sedibus suis ablatos esse, quos adorent, ad quos precentur & supplicent, Ambraciensibus non superesse*. PRI.

f ECCE SATANAS EXPETIVIT.] Liber Ver. postulauit. Atque sic etiam Tertul. RIG.

g *Vt vos vexaret* Eodem modo hanc scripturam suprà citatam epist. 4. Iuxtà Gellium autem (inquit Morel.) qui raptatur, atque huc & illuc distrahitur, vexari propriè dicitur. PAM

h VOLENS SCIL. PLEBEM SVAM SALVAM FIERI ET IN PACE VIVERE.] Editio Romana: *Volens scilicet plebem suam viuere*. RIG

i AD REGNVM DEI DISCORDIAM NON VENIRE] Alludit ad fabulam Discordiæ, quam deorum omnium vnam non interfuisse celebratis in cælo nuptiis Pelei ac Thetidis poetæ nugantur. Bellè hoc Cyprianus ad Dei regnum & Christianam caritatem traducit. *Idem*.

k *Quando autem stamus ad Orationem*. Stabant olim fideles in orationibus publicis, hinc stationes dictæ. PAM

l *Ideò & sacerdotes ante orationem præfatione præmissa*. Patet hinc, iam tum ætate D. Cypriani, etiam de nomine notam fuisse, quam etiamnum præfationem vocamus in Missa, Immò & verba ipsa hodiè vsitatissima, *Sursum corda*, &, *habemus ad Dominum*. *Idem*.

quando oras Deum, majestatem Dei negligentia orationis offendere; hoc est, vigilare oculis & corde dormire, cùm debeat Christianus & cùm dormit oculis, corde vigilare: sicut scriptum est ex persona Ecclesiæ loquentis in Cantico Canticorum: Ego dormio, & cor meum vigilat. Quapropter sollicitè & cautè Apostolus admonet dicens: Instate orationi vigilantes in ea; docens, scilicet, & ostendens, eos impetrare quod postulant de Deo posse, quos Deus videat in oratione vigilare. Orantes autem non infructuosis, nec nudis precibus ad Deum veniant: [a] inefficax petitio est, cùm precatur Deum sterilis oratio. Nam cùm omnis arbor non faciens fructum excidatur, & in ignem mittatur: vtique & sermo non habens fructum, promereri Deum non potest, qui nulla est operatione secundus: Et ideò scriptura diuina instruit dicens: Bona est oratio cum jeiunio & eleemosyna. Nam qui in die judicij præmium pro operibus & eleemosynis redditurus est; hodie quoque ad orationem cum operatione venienti benignus auditor est. Sic denique Cornelius Centurio cùm oraret meruit audiri: Fuit faciens multas eleemosynas in plebem & semper orans Deum; huic circa horam nonam oranti astitit Angelus testimonium reddens sui operis, & dicens: Corneli orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt ad memoriam coram Deo. Citò orationes ad Deum ascendunt, quas ad Deum merita nostri operis imponunt. Sic & Raphael Angelus Tobiæ oranti, semper, & semper operanti, testis fuit dicens: Opera Dei reuelare & confiteri honorificum est. Nam quando orabas tu & Sarra, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectum claritatis Dei. Et cùm sepelires tu mortuos simpliciter: & quia non es cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum, sed abisti & condidisti mortuum, missus sum tentare te; & iterum me misit Deus curare te, & Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael, vnus ex septem Angelis iustis, qui assistimus & conuersamur ante claritatem Dei. Per Esaiam quoque Dominus admonet & docet similia contestans: Solue, inquit, omnem nodum iniustitiæ, [b] resolue suffocationes impotentium commerciorum. Dimitte quassatos in requiem, & omnem consignationem iniustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum vesti, & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua cito orientur, & præibit ante te iustitia, & claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te, & dum adhuc loquens, dicet: ecce adsum. Adesse se promittit; & audire ac protegere se eos dicit, qui iniustitiæ nodos de corde soluentes, & eleemosynas circa domesticos Dei, secundum eius præcepta facientes, dum audiunt quod Deus præcipit fieri, ipsi quoque à Deo merentur audiri. Beatus Apostolus Paulus in necessitate pressuræ adiutus à fratribus, opera bona quæ fiunt, sacrificia Dei dixit esse: Saturatus sum, inquit, recipiens ab Epaphrodito ea quæ à vobis missa sunt, odorem suauitatis, sacrificium acceptum, & placitum Deo. Nam quando quis miseretur pauperis, Deum fœnerat: & qui dat minimis, Deo donat, spiritaliter Deo suauitatis odorem sacrificat. [c] In orationibus verò celebrandis inuenimus obseruasse cum Daniele tres pueros in fide fortes, & in captiuitate victores, horam tertiam, sextam, nonam, [d] sacramento scilicet trinitatis; quæ in nouissimis temporibus manifestari habebat. Nam & prima hora in tertiam veniens, consummatum numerum trinitatis ostendit. Itemque ad sextam quarta procedens, declarat alteram trinitatem. Et quando à septima nona completur per ternas horas trinitas perfecta numeratur: quæ horarum spatia iampridem spiritaliter determinantes adoratores Dei, statutis & legitimis ad precem temporibus seruiebant; & manifestata postmodum res est sacramenta olim fuisse; quod antè sic iusti precabantur. Nam super discipulos hora tertia descendit Spiritus sanctus, qui gratia Dominicæ repromissionis impleuit. Item Petrus hora sexta in tectum superius ascendens, signo pariter & voce Dei monentis instructus est, vt omnes ad gratiam salutis admitteret, cum [e] de emundandis gentilibus antè dubitaret. Et Dominus hora sexta crucifixus, ad nonam peccata nostra sanguine suo abluit, & vt redimere & viuificare nos posset; tunc victoriam suam passione perfecit. Sed nobis, fratres,

a *Inefficax petitio est*, &c. A Tertulliano habet hoc Cyprianus vt putet commendatiorem esse orationem cum jeiunio coniunctam. Quo etiam modo Gregorius Nazianzenos *νηστείας καὶ δεήσεις* coniungit *jeiunia & orationes* orat. 3. & Petrus Chrysologos *quod oratio pulsat, impetrat jeiunium*. P v l.

b *Resolue suffocationes impotentium commerciorum*. Græcè est *στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων*. Id est, oblationes, inquit Morell. violentarum cautionum. Significat enim interprete D. Hieronymo chartarum fasciculos, in quibus fœneratorum calumniæ continentur. P a m.

c *In orationibus verò celebrandis*. Locus hic mirè confirmat horarum canonicarum institutionem, quæ hodie in ecclesia frequentantur: atque imprimis à Daniele cum tribus pueris dicit obseruatas horas tertiam, sextam, & nonam, & obseruatas illas non à Iudæis modo, sed & ab Apostolis in actib. Apostolorum. Hora enim tertia venit in discipulos Spiritus sanctus, hora sexta in tecto superiori orans Petrus visionem vidit, Hora nona Petrus & Ioannes precandi gratia, ascenderunt in templum. His vero adiunctas horas matutinam & vespertinam ac nocturnam. Neque his contentus, semper orandum docet. Non rectè itaque horarum precum prolixitatem calumniantur quidam. Certè D. Hieronymus epist. ad Lætam & ad Demetriadem, earum horarum vsum non nouum tum fuisse disertis verbis indicat. Quare rectè mihi sentire videntur Sigebertus in Chronicis, & Radulphus Tungrensis qui D. Damaso cum D. Hieronymo & Ambros. canonicarum horarum institutionem assignant; quod confirmat psalmorum per totam hebdomadam iam inde tum in Romana, tum in Mediolanensi ecclesia distributio. Quod imitatus est præsertim D. Hieronym. & Benedictus in regula, & ita psalterium in septem horas diuisit, vt singulis septimanis integrum psalterium diceretur. Vt autem non in ecclesia modò canerentur septem preces horariæ, sed quotidiè à presbyteris recitarentur, institutum referunt à Pelagio; singulis etiam horis præfationis loco adiunxisse D. Gregorium illud psalmi Dauidici: Deus in adiutorium meum intende. Porrò vt eaedem horæ quotidiè recitarentur in laudem D. Virginis, & sabbata solemniter, statutum est ab Vrbano 2. in concilio apud Claromontem an. 1096. *Idem*.

d SACRAMENTO SCI. TRIN] Ver. *Sacramentum*. R I G.

tres dilectiſſimi, præter horas antiquitus obſeruatas, orandi nunc & ſpatia & ſacramenta creuerunt. Nam & mane orandum eſt, vt reſurrectio Domini matutina oratione celebretur. quod olim Spiritus ſanctus deſignabat in pſalmis dicens: Rex meus & Deus meus, quoniam [a] ad te orabo Domine; mane exaudies vocem meam: mane aſſiſtam tibi, & contemplabor te. Et iterum per prophetam loquitur Dominus: Diluculo vigilabunt ad me dicentes: Eamus & reuertamur ad Dominum Deum noſtrum. Recedente item ſole ac die ceſſante neceſſario rurſus orandum eſt. Nam quia Chriſtus ſol verus, & dies eſt verus, ſole ac die ſæculi recedente, quando oramus & petimus vt ſuper nos lux denuo veniat, Chriſti precamur aduentum, lucis æternæ gratiam præbiturum. Chriſtum autem diem dictum declarat in Pſalmis Spiritus ſanctus: Lapis, inquit, quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli: à Domino factus eſt iſte, & eſt admirabilis in oculis noſtris. Iſte eſt dies quem fecit Dominus, [b] ambulemus & iucundemur in eo. Item quod ſol appellatus ſit. [c] Malachias propheta teſtatur dicens: Vobis autem qui timetis nomen Domini, orietur ſol iuſtitiæ & in alis eius curatio eſt. Quod ſi in ſcripturis ſanctis ſol verus, & dies verus eſt Chriſtus: hora nulla à Chriſtianis excipitur, quo minus frequenter ac ſemper Deus debeat adorari; vt qui in Chriſto, hoc eſt in ſole & in die vero ſumus, inſiſtamus per totum diem precibus & oremus: & quando mundi lege decurrens vicibus alternis nox reuoluta ſuccedit, nullum de nocturnis tenebris eſſe orantibus damnum poteſt, quia filiis lucis & in noctibus dies eſt. Quando enim ſine lumine eſt, cui lumen in corde eſt? Aut quando ſol ei & dies non eſt, cui ſol & dies Chriſtus eſt? Qui autem in Chriſto, hoc eſt, in lumine ſemper ſumus, nec noctibus ab oratione ceſſemus. Sic Anna vidua ſine intermiſſione rogans ſemper & vigilans, perſeuerabat in promerendo Deo, ſicut in Euangelio ſcriptum eſt: Non recedebat, inquit, de templo, ieiuniis & orationibus ſeruiens nocte ac die. Viderint vel gentiles, qui necdum illuminati ſunt: vel Iudæi, qui deſerti lumine in tenebris remanſerunt. Nos fratres dilectiſſimi, qui in Domini luce ſemper ſumus, qui meminimus & tenemus, quid eſſe accepta gratia cœperimus; computemus noctem pro die. Ambulare nos credamus ſemper in lumine, non impediamur à tenebris quas euaſimus; nulla ſint horis nocturnis precum damna; nulla orationum pigra & ignaua diſpendia. Per Dei indulgentiam recreati ſpiritaliter & renati imitemur quod futuri ſumus: [d] habituri in regno ſine interuentu noctis ſolum diem; ſic nocte, quaſi in lumine vigilemus: oraturi ſemper & acturi gratias Deo; hic quoque orare, & gratias agere non deſinamus.

AD

a DE SENVMO ANNIS GENTILIBVS.] Ver. *gentibus*. RIG.
c AD TE ORABO.] Ver. *ad te adorabo*. *Idem*.
b AMBVLEMVS ET IVCVND.] Ver. *Exultemus*. *Idem*.
c MALACHIAS.] Ver. Malachiel. in editione Rom. *Malachim*. *Idem*.
c *Malachias propheta*. Ita hunc locum reſtitui ex vet. rec. & M S. tribus codic. pro eo quod vitio Remboldi legebatur, *Malachim*, neque enim vſpiam, Malachim vocatur propheta: ſed libri Malachim iidem ſunt cum libris regum. Atque adeo non placet etiam illud Dun. & Marchin. cod. *Malachiel* præſertim quum in margine legant *Malachias*. PAM.
d HABITVRI IN REGNO.] Var. *In regno Dei*. RIG.

AD DEMETRIANVM.

BLATRANTEM te, & aduerſus Deum, qui vnus & verus eſt, ore ſacrilego & verbis impiis obſtrepentem, frequenter Demetriane contempſeram verecundius ac melius exiſtimans errantis imperitiam ſilentio ſpernere, quàm loquendo dementis inſaniam prouocare. Nec hoc ſine magiſterij diuini & nominis auctoritate faciebam, cùm ſcriptum ſit: In aures imprudentis noli quidquam dicere; ne, quando audierit, irrideat ſenſatos ſermones tuos. Et iterum: Noli reſpondere imprudenti ad imprudentiam eius, ne ſimilis fias illi: & ſanctum quoque iubeamur intra conſcientiam noſtram tenere, nec inculcandum porcis & canibus exponere, loquente Domino & dicente: [a] Ne dederitis ſanctum canibus, neque miſeritis margaritas veſtras ante porcos; ne conculcent ea pedibus, & conuerſi elidant vos. Nam cùm ad me ſæpe ſtudio magis contradicendi, quam voto diſcendi venires, & clamoſis vocibus perſonans malles tua impudenter ingerere, quam noſtra patienter audire: ineptum videbatur congredi tecum, quando facilius eſſet & leuius [b] turbulenti maris concitos fluctus clamoribus retundere, quàm tuam rabiem tractatibus coercere. Certe & labor irritus & nullus effectus, offerre lumen cæco, ſermonem ſurdo, ſapientiam bruto: cùm nec ſentire brutus poſſit, nec cæcus lumen admittere, nec ſurdus audire. Hæc conſiderans ſæpe conticui, & impatientem patientia vici; cùm nec docere indocilem poſſem, nec impium religione comprimere, nec furentem lenitate cohibere. Sed enim cum dicas plurimos conqueri, [c] quod bella crebrius ſurgant, quod

a *Ne dederitis ſanctum canibus, &c.* Tertullianus de præſcript. cap. 41. iiſdem Euangelij verbis vtitur, vbi ex mente quorumdam interpretum, per ſanctum tum eo loci, tum lib. de ſpectac. Euchariſtiam intelligit. PRI.
b *Turbulenti maris concitos fluctus clamoribus retundere.* Prouerbium eſt & hoc, & ea quæ ſequuntur: *offerre lumen cæco, ſermonem ſurdo, ſapientiam bruto*. PAM.
c *Quod bella crebrius ſurgant*. Eamdem hanc calumniam

lues, quod fames sæuiant, quódque imbres, & pluuias serena longa suspendant, nobis imputari; tacere vltrà non oportet; ne iam non verecundiæ, sed diffidentiæ esse incipiat, quod tacemus; & dum criminationes falsas contemnimus refutare, videamur crimen agnoscere. Respondeo igitur & tibi Demetriane pariter, & cæteris, quos tu forsitan concitasti, & aduersum nos odia tuis maledicis vocibus seminando, comites tibi plures, radicis, atque originis tuæ pullulatione fecisti, quos tamen sermonis nostri admittere credo rationem. nam qui ad malum motus est fallente mendacio, multò magis ad bonum mouebitur, veritate cogente. [a] Dixisti per nos fieri, & quòd nobis debeant imputari omnia ista, quibus nunc mundus quatitur & vrgetur, quod dij vestri à nobis non colantur. Qua in parte (quia ignarus diuinæ cognitionis, & veritatis alienus es) illud primo in loco scire debes, senuisse iam mundum, non illis viribus stare, quibus priùs steterat nec vigore & robore eo valere quo antea præualebat. Hoc etiam nobis tacentibus & nulla de scripturis sanctis prædicationibusque diuinis documenta promentibus, mundus ipse iam loquitur, & occasum sui rerum labentium probatione testatur: Non hyeme nutriendis seminibus tanta imbrium copia est: non frugibus æstate torrendis solis tanta flagrantia est, nec sic verna [b] de temperie sua læta sunt, nec adeò arboreis fetibus [c] autumna fecunda sunt. Minus de effossis & fatigatis montibus eruuntur marmorum crustæ, minus argenti & auri opes suggerunt exhausta iam metalla: & pauperes venæ breuiantur in dies singulos, & decrescunt: deficit [d] in agris agricola, in mari nauta, miles in castris, innocentia in foro, iustitia in iudicio, in amicitiis concordia, in artibus peritia, in moribus disciplina. Putasne tu tantam posse substantiam rei senescentis existere, quantùm priùs potuit nouella adhuc & vegeta iuuentute pollere? Minuatur necesse est quicquid fine iam proximo in occidua extrema deuergit. Sic sol in occasu suo radios minùs claro & igneo splendore iaculatur, sic declinante iam cursu, [e] exoletis cornibus luna tenuatur; & arbor quæ fuerat ante viridis & fertilis, arescentibus ramis fit postmodum [f] sterili senectute deformis. Et fons qui exundantibus prius venis largiter profluebat, senectute deficiens vix modico sudore distillat. Hæc sententia mundo data est: hæc Dei lex est, vt omnia orta occidant, & aucta senescant; & infirmentur fortia, & magna minuantur; & cùm infirmata & diminuta fuerint, finiantur. Christianis imputas, quod minuantur singula mundo senescente: quid si & senes imputent Christianis, quod minus valeant in senectute? quod non perinde vt priùs vigeant auditu aurium, cursu pedum, oculorum acie, virium robore, succo viscerum, mole membrorum? & cùm olim [g] vltra octingentos, & nongentos annos vita hominum longæua procederet, vix nunc possit ad centenarium numerum peruenire? Canos videmus in pueris, capilli deficiunt antequam crescant, nec ætas in senectute desinit, sed incipit à senectute: sic in ortu adhuc suo ad finem natiuitas properat: sic quodcumque nunc nascitur, mundi ipsius senectute degenerat: vt nemo mirari debeat singula in mundo cœpisse deficere, quando totus ipse iam mundus in defectione sit & in fine. [h] Quòd autem crebriùs bella continuant, quòd sterilitas & fames sollicitudinem cumulant, quòd sæuientibus morbis valetudo frangitur, quòd humanum genus luis populatione vastatur; & hoc scias esse prædictum, in nouissimis temporibus multiplicari mala & aduersa variari, & appropinquante iam iudicij die magis ac magis in plagas generis humani censuram Dei indignantis accendi. Non enim sicut tua falsa quærimonia & imperitia veritatis ignara iactat, & clamitat, ista accidunt, quòd dij vestri à nobis non colantur; sed quòd à vobis non colatur Deus. Nam cùm ipse sit mundi Dominus & rector, & cuncta arbitrio eius & nutu gerantur, nec quidquam fieri possit, nisi quod aut fecerit, aut fieri ipse permiserit: vtique quando ea fiunt, quæ iram Dei indignantis ostendunt, non propter nos fiunt, à quibus Deus colitur; sed delictis & meritis vestris irrogantur à quibus

ethnicorum confutauit ante D. Cyprianum Iustinus martyr, quæst. & respons. lib. 1 quæst. 126. & Tertullianus post medium Apolog. & Arnobius lib septem, præsertim autem primo DD. Ambrosius & Prudent. contra Symmach. & latissimè D. Augustinus lib. 5. priorib. de ciuitate Dei, ac Orosius lib. 7. Quorum quum alij plerique in refutationem huius calumniæ, bella, tum fames, tum pestilentias adferrent, quæ ante Christum natum contigerunt Orosius earum etiam cladium meminit quæ ab illo nato factæ sunt, & pulchrè deducit, post singulas persecutiones Christianorum grauissima bella, & clades consecutas, atque adeò ipsis potiùs persequutoribus quam Christianis imputandas. PAM.

a *Dixisti per nos fieri.* Propositio est ad quam respondet toto opere. Atqui quod de senectute mundi dicit, alludit ad veterum philosophorum & poëtarum sententias, asserentium mundum senectute deteriorem fieri, exemplis idipsum probans. Scripturæ autem quas omittere se dicit, sunt: Cum venerit filius hominis, putas inueniet fidem in terra? & similes, quibus nouissimorum temporum prauitas manifestissimè describitur in euangelicis & apostolicis literis. *Idem.*

b DE TEMPERIE SVA LÆTA SVNT.] Rectè in Veronensi, *Verna de temperie sua læta sunt.* Verna, scilicet tempora. RIG.

c AVTVMNA FECVNDA SVNT.] Autumna dicit, quemadmodum, verna *Idem.*

d IN AGRIS.] Exemplar Veronense: in aruis. *Idem.*

e EXOLETIS CORNIBVS LVNA TENVATVR.] Postquam adoleuit, exolescit. Sunt quibus magis placeat: *expletis. Idem.*

f *Sterili senectute.* Vt ostendat res in sua decliuitate ac velut senectute languescere, multoties hoc in loco senectutis vocem fonti etiam tribuit, quod non adeò vulgare. De legibus quidem Papiis Apolog. 4. dixerat Tertullianus, *post tanta auctoritatum senectutem.* PAM.

g *Vltra octingentos & nongentos annos, &c.* Confirmatur hic D. Augustini sententia, quam lib. 15. de ciuit. Dei latè prosequitur de vita longæua primorum mortalium contra eorum sententiam, qui Gen. cap. 5. de annis lunaribus volebant intelligi; quale quid habet Plinius lib. 7. cap. 48. non credens tam longæuos illos fuisse. Augustini sententiam Iosephus antè longe comprobauit antiq. iudaic. lib. 1. cap 8. ex Manethone Ægyptiorum Beroso Chaldæorum, & Mocho, Hestæo, Hieronymo Ægyptio Phœnicum historiæ scriptoribus: Hesioda etiam Hecatæo, Hellanico, Acusilao, Ephoro, & Nicolao historicis. Immò & idoneam reddit rationem, studium Geometriæ & Astronomiæ, vt potè quarum certitudinem assequi non potuissent, si minus sexcentis annis vixissent. Ea tot enim constare magnum annum qui omnium Planetarum, inquit Beda de temporibus cap. 36. ad sua loca recursu conficitur. PAM.

h *Quod autem crebrius bella, &c.* De bellis loquitur, tum Gotthorum, contrà quos pugnans occisus est imperator Decius, tum aliis magis frequentibus sub Gallo & Volusiano. Ita Zonaras lib. 2. Annal. *Idem.*

a *Quando*

quibus Deus omninò nec quæritur, nec timetur; nec relictis vanis superstitionibus religio vera cognoscitur; vt qui Deus vnus est omnibus, vnus colatur ab omnibus & rogetur. Ipsum deniquè audi loquentem, ipsum voce diuina instruentem nos pariter ac monentem: Dominum Deum tuum adorabis, inquit, & illi soli seruies. Et iterùm: Non erunt tibi dij alii absque me. Et iterùm: Nolite ambulare post deos alienos, vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos; & ne incitetis me [a] in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos. Propheta item Spiritui sancto plenus contestatur & denunciat iram Dei, dicens: Hæc dicit dominus Deus omnipotens: Eò quòd domus mea deserta est, vos autem sectamini vnusquisque in domum suam, propterea abstinebit cælum à rore, & terra subtrahet procreationes suas, & inducam gladium super terram, & super frumentum, & super vinum, & super oleum, & super homines, & super pecora, & super omnes labores manuum eorum. Item propheta alius repetit & dicit: Et pluam super vnam ciuitatem, & super aliam non pluam. Pars vna compluetur, & pars, super quam non pluero, arescet. Et congregabuntur duæ & tres ciuitates in vnam ciuitatem potandæ aquæ causa, nec satiabuntur; & non conuertimini ad me, dicit Dominus. Indignatus ecce Dominus & irascitur, & quod ad eum non conuertamini comminatur: & tu miraris aut quereris in hac obstinatione & contemptu vestro, si rara desuper pluuia descendat; si terra situ pulueris squaleat, si vix ieiunas & pallidas herbas sterilis gleba producat, si vineam debilitet grando cædens, si oleam detruncet turbo subuertens, si [b] fontem siccitas statuat, aërem pestilens aura corrumpat, hominem morbida valetudo consumat; cum omnia ista peccatis prouocantibus veniant, & plus exacerbetur Deus quando nihil talia & tanta proficiant? Fieri enim ista vel ad disciplinam contumacium, vel ad pœnam malorum, declarat in scripturis sanctis idem Deus dicens: Sine causa percussi filios vestros, disciplinam non exceperunt. Et propheta deuotus ac dicatus Deo, ad hæc eadem respondet & dicit; Verberasti eos, nec doluerunt: flagellasti eos, [c] nec voluerunt accipere disciplinam. Ecce irrogantur diuinitus plagæ & nullus Dei metus est. Ecce verbera desuper & flagella non desunt, & [d] trepidatio nulla, nulla formido est. Quid si non intercederet rebus humanis vel ista censura; quantò adhuc maior in hominibus esset audacia facinorum impunitate secura? Quereris quod minus nunc tibi vberes fontes, & auræ salubres, & frequens pluuia, & fertilis terra obsequium præbeant, quod non ita vtilitatibus tuis, & voluptatibus elementa deseruiant. [e] Tu enim Deo seruis, per quem tibi cuncta deseruiunt? Tu familiaris illi, cuius nutu tibi vniuersa famulantur? Ipse de seruo tuo exigis seruitutem, & homo hominem parere tibi & obedire compellis; & cùm sit vobis eadem sors nascendi, condicio vna moriendi, corporum materia consimilis, animarum ratio communis, æquali jure, & pari lege vel veniatur in istum mundum, vel de mundo postmodum recedatur: tamen nisi tibi pro arbitrio tuo seruiatur, nisi ad voluntatis obsequium pareatur, imperiosus & nimius seruitutis exactor, flagellas, verberas, fame, siti, nuditate, ferro frequenter, & carcere affligis & crucias; & non agnoscis miser Dominum Deum tuum, [f] cum sic exerceas ipse in homine dominatum? Meritò ergo incursantibus plagis non desunt Dei flagella nec verbera: quæ cum nihil istic promoueant, nec ad Deum singulos tanto cladium terrore conuertant, manet postmodum carcer æternus, & iugis flamma, & pœna perpetua, nec audietur illic rogantium gemitus, quia nec hic Dei indignantis terror auditus est, qui per prophetam clamat, & dicit: Audite sermonem Domini filij Israël, quia iudicium est Domini aduersus incolas terræ, eò quòd neque misericordia, neque veritas, neque agnitio Dei sit super terram, sed execratio, & mendacium, & cædes, & furtum, & adulterium diffusum est super terram, sanguinem sanguini supermiscent. Iccircò terra lugebit cum vniuersis incolis suis, cum bestiis agri, cum serpentibus terræ, cum volucribus cæli, & deficient pisces maris, vt nemo judicet, nemo reuincat. Indignari se Deus dicit, quod agnitio Dei non sit in terris, & Deus non agnoscitur nec timetur. Delicta mendaciorum, libidinum, fraudum, crudelitatis, impietatis, furoris, Deus increpat & incusat, & ad innocentiam nemo conuertitur. Fiunt ecce quæ verbis Dei antè prædicta sunt, nec quisquam fide præsentium, vt in futurum consulat, admonetur. Inter ipsa aduersa, quibus vix coartata & conclusa anima respirat, [g] vacat malos esse, & in periculis tantis non de se magis, sed de altero iudicare. Indignamini indignari Deum, quasi aliquid boni malè viuendo mereamini, quasi non omnia ista quæ accidunt, minora adhuc sint & leuiora peccatis vestris. Qui alios judicas, aliquando esto & tui judex, [h] conscientiæ tuæ latebras intuere, immò (quia nullus jam delinquendi vel pudor est, & sic peccatur, quasi magis per ipsa peccata placeatur) qui perspicuus

a IN OPERIBVS MANVVM VESTRAR.] Idola dicuntur opera manuum homin. Psalm. 113. RIG.

b FONTEM SICCITAS STATVAT.] Stare faciat. *Idem.*

c *Nec voluerunt accipere disciplinam.* Quod interserebatur in excusis, *credere nec* omisimus cum Morelio: neque enim id habent biblia Hebræa aut 70. neque M S, cod PAM.

d *Trepidatio nulla, nulla formido est.* Interserit Grauius: *nulla cunctatio*, sed id M S. non habent. *Idem.*

e *Tu enim Deo seruis, &c.* Aut cum interrogatione hæc enuncianda sunt, aut addendæ negationes cum 4 MS. *Idem.*

f CVM SIC EXERCEAS IPSE IN HOMINE DOMINATVM.] Iuuenalis: *Seruus homo est.* RIG.

g VACAT MALOS ESSE.] Est illis otij satis ad concipiendas & peragendas omne genus malitias & fraudes. RIG.

h *Conscientiæ tuæ latebras intuere* A Demetriano proconsule ad Demetrianum prouocat & conscientiam ipsius appellat, quemadmodum Septimius Tertull. apolog. 1. *Appellamus & prouocamus à vobis ad conscientiam vestram, illa nos iudicet &c.* S. Hieronymus de eadem conscientia ad Nepotianum, *tua conscientia iudicaris.* Addam & S. Ambrosium exhort. ad Virg. *Voluit Deus omnes homines suorum delictorum esse censores, vt & qui publico testimonio non tenetur, seipsum judicem qui in occultum lapsus est, erubescat.* PRI.

spicuus & nudus à cunctis videris, & ipse te respice. Aut enim superbia inflatus es, aut auaritia rapax, aut iracundia sæuus, aut alea prodigus, aut vinolentia temulentus, aut liuore tumidus, aut libidine incestus, aut crudelitate violentus; & miraris in pœnas generis humani iram Dei crescere, cum crescat quotidie quod puniatur? Hostem quereris exsurgere, quasi, [a] & si hostis desit, esse pax inter ipsas togas possit. Hostem quereris resurgere, quasi non etsi externa de barbaris arma, & pericula comprimantur, ferocius intus & grauius, de calumniis, & iniuriis potentium ciuium, domesticæ impugnationis tela grassentur. De sterilitate aut fame quereris; quasi famem maiorem siccitas quàm rapacitas faciat, quasi non de captatis annonarum incrementis & pretiorum cumulis flagrantior inopiæ ardor excrescat. Quereris cludi imbribus cælum; cum sic horrea cludantur in terris. [b] Quereris minus nasci; quasi quæ nata sunt, indigentibus præbeantur. Pestem & luem criminaris; cum peste ipsa & lue vel detecta sint, vel aucta crimina singulorum, dum nec infirmis exhibetur misericordia, & defunctis auaritia inhiat ac rapina: Iidem ad pietatis obsequium timidi, ad impia lucra temerarij, fugientes morientium funera, & appetentes spolia mortuorum, vt appareat in ægritudine sua miseros ad hoc forsitan derelictos esse, ne possint, dum curantur, euadere. Nam perire ægrum voluit, qui censum pereuntis inuadit. Tantus cladium terror dare non potest innocentiæ disciplinam; & inter populum frequenti strage morientem, nemo considerat & se esse mortalem. Passim discurritur, rapitur, occupatur. Prædandi dissimulatio nulla, cunctatio nulla, formido est. Quasi liceat, quasi oporteat, quasi ille, qui non rapit, damnum & dispendium proprium sentiat; sic vnusquisque rapere festinat. In latronibus est vtcumque aliqua scelerum verecundia, auias fauces & desertas solitudines deligunt, & sic illic delinquitur, vt tamen delinquentium facinus tenebris & nocte veletur. Auaritia palam sæuit, & ipsa audacia sua tuta, in fori luce abruptæ cupiditatis arma prostituit: Inde falsarij; inde venefici, inde in media ciuitate sicarij, tam ad peccandum præcipites, quàm impune peccantes. A nocente crimen admittitur, nec innocens qui vindicet, inuenitur. De accusatore vel iudice metus nullus. Impunitatem consequuntur mali, dum modesti tacent, timent conscij, veneunt iudicaturi. Et iccirco per Prophetam diuino spiritu & instinctu rei veritas promitur, certa & manifesta ratio monstratur; Deum posse aduersa prohibere, sed ne ille subueniat, merita peccantium facere: Numnuid, ait, non valet manus Dei, vt saluos vos faciat, aut grauauit aurem, vt non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant. Et propter delicta vestra auertit faciem suam à vobis, ne misereatur. Peccata itaque & delicta reputentur, conscientiæ vulnera cogitentur, & desinet vnusquisque de Deo vel de nobis conqueri, si quod patitur, intelligat se mereri. Ecce id ipsum quale est, vnde nobis vobiscum maximè sermo est, quod nos infestatis innoxios, quod in contumeliam Dei impugnatis, atque opprimitis Dei seruos. Parum est quod furentium varietate vitiorum, quod iniquitate feralium criminum, quod cruentarum compendio rapinarum vita vestra maculatur, quod superstitionibus falsis religio vera subuertitur, quod Deus omnino nec quæritur, nec timetur: adhuc insuper Dei seruos, & maiestati ac nomini eius dicatos iniustis persecutionibus agitaris. Satis non est, quod ipse tu Deum non colis; adhuc insuper eos qui colunt sacrilega infestatione persequeris. Deum nec colis, nec coli omnino permittis; & cum cæteri, qui non tantum ista inepta idola, & manibus hominis facta simulacra, sed & portenta quædam & monstra venerantur, tibi placeant; solus displicet Dei cultor. Fumant vbique in templis vestris hostiarum busta & rogi pecorum; & Dei altaria vel nulla sunt, vel occulta. [c] Crocodili & cynocephali & lapides & serpentes à vobis coluntur, & Deus solus in terris aut non colitur, aut non est impune quod colitur. Innoxios, iustos, [d] Deo charos domo priuas, patrimonio spolias, catenis premis, carcere includis, bestiis, gladio, ignibus punis. [e] Nec saltem contentus es dolorum nostrorum compendio & simplici ac veloci breuitate pœnarum: admoues laniandis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis visceribus numerosa supplicia, nec feritas atque immanitas tua vsitatis potest contenta esse tormentis; excogitat nouas pœnas ingeniosa crudelitas. Quæ hæc est insatiabilis carnificinæ rabies? quæ inexplebilis libido sæuitiæ? Quin potius elige tibi alterum de duobus: Christianum esse, aut est crimen, aut non est. [f] Si crimen est, quid non interficis confitentem? si crimen non est, quid perse-

a *Et si hostis desit, esse pax inter ipsas togas possit.* Pariter dixerat Tertullianus cap. 5. de Pallio. *Quippe si pergam ad acuta rerum, plus toga laesera Remp. quam lorica.* Iuuenalis Sat. 6.

Nunc patimur longæ pacis mala, sæuior armis
Luxuria incubuit, victumque vlciscitur orbem. PRI.

b QVERERIS MINVS NASCI.] Veron. *Quereris nunc minus nasci.* RIG.

c *Crocodili & Cynocephali, &c.* Monstra Deorum Ægyptiorum quæ fuerint explicat. Crocodili autem meminit Tertull lib. 2. contra Marcionem, & Cynocephali, id est, canini capitis Dei in apolog. haud procul ab initio. De omnibus autem Athenagoras apolog. pro Christ. Plura quoque Prudentius in Romano Mart. & lib. 2. contra Symmach. & Diodorus Siculus biblioth. lib. 2. Atqui Cynocephali figura colebatur ab Ægyptiis, Anubis Osiridis regis filius, eo quod talibus insignibus vteretur, vnde & Æneid. 8 vocatur à Virgil latrator Anubis. Quodque turpissimum est testatur Minutius Felix in Octauio etiam crepitum ventris ab illis pro Deo habitum. Rectè autem Grau adiicit *à vobis*, Nam etsi primum quidem portenta illa Deorum Ægyptiorum Pisone & Gabinio coss Capitolio prohibita sint inferri, posteà tamen restituta constet, ex Tertull Apolog. PAM

d DEO CAROS.] Sic apud Tertull. *caris Deo adgeniculari.* RIG

e *Nec saltem contentus es.* Hinc patet fuisse Demetrianum Africæ præsidem siue proconsulem, qui Christianos persequendi accepisset potestatem; imitatur autem ferè ad Verbum Tertull. tum in apolog. tum ad Scapulam PAM

f *Si crimen est, &c.* Illa est iudiciorum peruersitas, de

persequeris innocentem? Torqueri enim debui si negarem. Si pœnam tuam metuens id quod prius fueram, & quod Deos tuos non colueram, mendacio fallente celarem, tunc torquendus fuissem, tunc ad confessionem criminis vi doloris adigendus; sicut in cæteris quæstionibus torquentur rei qui se negant crimine quo accusantur teneri, vt facinoris veritas, quæ indice voce non promitur, dolore corporis exprimatur. Nunc verò cum sponte confitear & clamem, & crebris ac repetitis identidem vocibus, Christianum me esse contestet; quid tormenta admoues confitenti? & Deos tuos non in abditis & secretis locis, sed palam, sed publicè, sed in foro ipso magistratibus & præsidibus audientibus, destruenti? vt etsi parum fuerat, quod in me prius criminabaris, creuerit quod & odisse & punire plus debeas? quod dum me Christianum celebri loco & populo circumstante pronuncio, & vos & Deos vestros clara & publica prædicatione confundo. Quid te ad infirmitatem corporis vertis? quid cum terrenæ carnis imbecillitate contendis? Cum animi vigore congredere, virtutem mentis infringe, fidem destrue, [a] disceptatione si potes vince, vince ratione. Vel si quid diis tuis numinis & potestatis est, nisi in vltionem suam furgant, ipsi se sua maiestate defendant: aut quid præstare colentibus possunt, qui se de non colentibus vindicare non possunt. Nam si eo qui vindicatur pluris est ille qui vindicat, tu Diis tuis maior es. Si autem iis quos colis maior es, non tu illos colere, sed ab ipsis potius coli debes & timeri vt dominus. Sic illos [b] læsos vltio vestra defendit, quomodo & clausos, ne pereant, tutela vestra custodit. Pudeat te eos colere, quos ipse defendis; pudeat tutelam de iis sperare, quos tu ipse tueris. O si audire eos velles, & videre, [c] quando [d] à nobis adiurantur & torquentur spiritualibus flagris, & verborum tormentis de obsessis corporibus eiiciuntur, quando eiulantes & gementes voce humana, & potestate diuina flagella & verbera sentientes, venturum iudicium confitentur. Veni & cognosce vera esse, quæ dicimus. Et quia sic Deos colere te dicis, vel ipsis quos colis, crede, aut si volueris & tibi credere, de te ipso loquetur, audiente te, qui nunc tuum pectus obsedit, qui nunc mentem tuam ignorantiæ nocte cæcauit, [e] videbis nos rogari ab eis, quos tu rogas; timeri ab eis, quos tu adoras. videbis sub manu nostra stare vinctos, & tremere captiuos, quos tu suspicis, & veneraris vt Dominos. Certè vel sic confundi in istis erroribus tuis poteris; quando conspexeris & audieris Deos tuos, quid sint, interrogatione nostra statim prodere, & præsentibus licet vobis, præstigias illas, & fallacias suas non posse celare. Quæ ergo mentis ignauia est, immo quæ desipientium cæca, & stulta dementia, ad lucem de tenebris nolle venire? & mortis æternæ laqueis vinctos, spem nolle immortalitatis excipere? non metuere Deum comminantem & dicentem: Sacrificans Diis eradicabitur nisi Domino soli? Et iterum: Adorauerunt eos quos fecerunt digiti eorum, & incuruatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis. Quid te ad falsos deos humilias & inclinas? Quid ante inepta simulachra & figmenta terrena captiua corpus incuruas? Rectum te Deus fecit; & cum cætera animalia prona, & ad terram situ vergente depressa sint, tibi sublimis status, & ad cælum atque ad Deum sursum vultus erectus est. Illuc intuere, illic oculos tuos erige, in supernis Deum quære. Vt carere inferis possis, ad alta & cælestia suspensum pectus attolle. Quid te in lapsum mortis cum serpente quem colis, sternis? [f] Quid in ruinam diaboli per ipsum & cum ipso cadis? Sublimitatem serua, qua natus es. Persevera talis, qualis à Deo factus es. Cum statu oris & corporis animum tuum statue;

qua tractat etiam Minutius Felix. *Exercentes in his peruersam quæstionem, non qua verum erueret, sed qua mendacium cogeret.* Tertullianus ab omnibus ferè in hoc recensetur apolog. 2 *Itaque neque in illum ex forma malorum iudicandorum agitis erga nos, quod cæteris negantibus adhibetis tormenta ad confitendum, solis Christianis ad negandum.* & ad Scapulam cap. 4 PRI.

a DISCEPTATIONE VINCE, VINCE RATIONE.] Etenim religio non imperatur, persuaderi debet, non cogi. Res est animi: non corporis. Si Christianum cogis; aut fortem cogis, aut infirmum. Si fortem, superabit tormenta morte. Aut si mortem ipsam adhibes, quid aliud facis, quàm de hominis corpore cadauer? Animum nunquam facies idolorum cultorem. Si minus fortem cogis, euadet mortem & tormenta mendacio, hypocrisi. scandent Capitolium pedes, & manus imponent aræ tuis tura: animos dabit tibi fumos, & stultitiam ridebit tuam. Sed & maledicet ipse sibi, & infirmitatis suæ perfidiam damnabit: mox & reuersus ad Christum, redibit aduersus tormenta tua fortis. RIG.

b *Læsos vltio vestra defendit, quomodo & clausos ne pereant.* S. Ambrosius lib. 2. de Virgin locum hunc illustrare poterit. *Quis igitur*, inquit, *eos colat qui nec defendere se quasi dij, nec abscondere quasi homines possunt?* Iustinus Martyr, epist. ad Diogn. idem gentibus exprobrat. ὃ πολὺ μᾶλλον αὐτοὺς χλευάζετε καὶ ὑβρίζετε· τοὺς μὲν λιθίνους καὶ ὀστρακίνους σέβοντες ἀφυλάκτους· τοὺς δὲ ἀργυρέους καὶ χρυσοῦς ἐγκλείοντες ταῖς νυξὶ, καὶ ταῖς ἡμέραις φύλακας παρακαθιστάντες, ἵνα μὴ κλαπῶσιν. *multo magis vos irridetis & contemnitis? Lapideos & testaceos sine custodia veneramini, argenteos autem, & aureos noctu includentes, & interdiu custodes apponentes ne surripiantur.* PRI.

c *Quando a nobis adiurantur & torquentur spiritualibus flagris, & verborum tormentis.* De anima cap 57. Tertullianus hanc adiurationem vocat expugnatoriam dominationem, quia scilicet dæmones pelluntur & fugantur: lege iam hanc rem Prudent. in apotheosi aduersus Iudæos. Tormenta autem verborum etiam vocat cum Cypriano Minutius, & sermonis flagella Iulius Firmicus de err. pr. relig. *Idem.*

d *A nobis adiurantur* Quamuis adiurare sit iurare, dicit tamen Isidorus exorcistas latinè verti adiurantes. Quod autem notat Alardus Gazæus in collat. 15. Cassiani cap. 7. non omittendum; scilicet verbum ἐξορκίζω per verbum adiuro explicat. Stephanus Durantus lib. 1. de ritib. eccl cap 19 exorcizare & adiurare eadem notione ponit, ex verbis concilij Constantinop. sub Theodosio can. 7. vbi εἶτα τῇ τρίτῃ ἐξορκίζομεν αὐτοὺς μετὰ τοῦ ἐμφυσᾶν τρίτον εἰς τὸ πρόσωπον καὶ εἰς τὰ ὦτα. *Tertio verò die exorcisamus ipsos*, adiuramus, *ter in faciem & in aures insufflando. Idem.*

e *Videbis nos rogari ab iis quos tu rogas.* Vnde Tertullianus apolog. 23 *Iam ergo subiecta est Christianis diuinitas vestra. Idem.*

f *Quid in ruinam diaboli.* MSS. 4. nostri & quidam Morel legunt *Zabuli*, sed Ionas Aurelianensis prius legit cum Camb. & excusis codicib. Quod semel hic adnotasse sufficiat. Inde varietas orta, inquit Morel quod dorica lingua quæ latinæ quàm proxima est ζα effert, pro eo quod Attica lingua διὰ, vt exempli gratia ζαβάλλω pro διαβάλλω & ζάκορος pro διάκορος. PAM.

ſtatue. Vt cognoſcere Deum poſſis, te ante cognoſce. Relinque idola, quæ humanus error inuenit. Ad Deum conuertere, quem ſi imploraueris ſubuenit. Chriſto crede, quem viuificandis ac reparandis nobis pater filium miſit. Lædere ſeruos Dei & Chriſti perſecutionibus tuis deſine, quos læſos vltio diuina defendit. Inde eſt enim quod nemo noſtrûm quando apprehenditur, reluctatur: nec ſe aduerſus iniuſtam violentiam veſtram, quamuis nimius & copioſus noſter ſit populus, vlciſcitur. Patientes facit de ſecutura vltione ſecuritas. Innocentes nocentibus cedunt. Inſontes pœnis & cruciatibus acquieſcunt; certi & fidentes quod inultum non remaneat quodcumque perpetimur, quantoque maior fuerit perſecutionis iniuria, tanto & iuſtior fiat & grauior pro perſecutione vindicta. Nec vnquam impiorum ſcelere in noſtrum nomen exſurgitur, vt non ſtatim diuinitus vindicta comitetur. Vt memorias taceamus antiquas, & vltiones pro cultoribus Dei ſæpè repetitas, nullo vocis preconio reuoluamus; documentum recentis rei ſatis eſt, quod ſic celeriter, quodque in tanta celeritate ſic granditer nuper ſecuta defenſio eſt, [a] ruinis regum, iacturis opum, diſpendio militum, diminutione caſtrorum. Nec hoc caſu accidiſſe aliquis exiſtimet, aut fuiſſe fortuitum putet; cum iam pridem ſcriptura diuina poſuerit & dixerit: Mihi vindictam, ego retribuam, dicit Dominus. Et iterum Spiritus ſanctus præmoneat & dicat: Ne dixeris, vlciſcar me de inimico meo, ſed exſpecta Dominum, vt tibi auxilio ſit. Vnde clarum eſt atque manifeſtum; quia non per nos, ſed pro nobis accidunt cuncta iſta, quæ de Dei indignatione deſcendunt. Nec ideo quis putet Chriſtianos iis quæ accidunt non vindicari, quod & ipſi videantur accidentium incurſatione perſtringi. Pœnam de aduerſis mundi ille ſentit, cui & lætitia & gloria omnis in mundo eſt. Ille mœret & deflet, ſi ſibi male ſit in ſæculo, cui bene non poteſt eſſe poſt ſæculum; cuius viuendi fructus omnis hic capitur, cuius hic ſolatium omne finitur; cuius caduca & breuis vita hic aliquam dulcedinem computat & voluptatem, [b] quando iſtinc exceſſerit, pœna iam ſola ſupereſt ad dolorem. Cæterum nullus iis dolor eſt de incurſatione malorum præſentium, quibus fiducia eſt futurorum bonorum. Denique nec conſternamur aduerſis, nec frangimur, nec dolemus, neque in vlla aut rerum clade, aut corporum valitudine muſſitamus; ſpiritu magis quam carne viuentes, firmitate animi infirmitatem corporis vincimus. Per ipſa, quæ vos cruciant & fatigant, probari & corroborari nos ſcimus & fidimus. Putatis nos aduerſa vobiſcum æqualiter perpeti, cum eadem aduerſa videatis à nobis & vobis non æqualiter ſuſtineri? Apud vos impatientia clamoſa ſemper & querula eſt: apud nos fortis & religioſa patientia, quieta ſemper, & ſemper in Deum grata eſt: nec quidquam iſtic lætum aut proſperum ſibi vindicat, ſed mitis & lenis, & contra omnes fluctuantis mundi turbines ſtabilis, diuinæ pollicitationis tempus exſpectat. Quamdiu enim corpus hoc permanet, commune cum cæteris ſit neceſſe eſt, & corporalis conditio communis; nec ſeparari generi humano ab inuicem datur, niſi iſtinc de ſæculo recedatur. Intra vnam domum boni & mali interim cotinemur, quidquid intra domum euenerit, pari ſorte perpetimur; donec æui temporalis fine completo, ad æternæ vel mortis vel immortalitatis hoſpitia diuidamur. Non ergo iccirco compares vobis & æquales ſumus, quia in iſto adhuc mundo & carne hac conſtituti mundi & carnis incommoda vobiſcum pariter incurrimus: nam cum in ſenſu doloris ſit omne quod punit, manifeſtum eſt eum non eſſe participem pœnæ tuæ? quem tecum videas non dolere. Viget apud nos ſpei robur, & firmitas fidei, & inter ipſas ſæculi labentis ruinas erecta mens eſt, & immobilis virtus, & nunquam non læta patientia, & de Deo ſuo ſemper anima ſecura; ſicut per prophetam Spiritus ſanctus loquitur & hortatur, ſpei ac fidei noſtræ firmitatem cæleſti voce corroborans: Ficus, inquit, non afferet fructum, & non erunt naſcentia in vineis. Mentietur opus oliuæ, & campi non præſtabunt cibum. Deficient à pabulo oues, & non erunt in præſepibus boues. Ego autem in Domino exultabo, & gaudebo in Deo ſalutari meo. Dei hominem, & cultorem Dei ſubnixum ſpei veritate, & fidei ſtabilitate fundatum, negat mundi huius & ſæculi infeſtationibus commoueri. Vinea licet fallat, & olea decipiat, & herbis ſiccitate morientibus æſtuans campus areſcat; quid hoc ad Chriſtianos? quid ad Dei ſeruos, quos paradiſus inuitat, quos gratia omnis & copia regni cæleſtis expectat? Exultant ſemper in Domino, & lætantur, & gaudent in Deo ſuo; & mala atque aduerſa mundi fortiter tolerant, dum dona & proſpera futura proſpectant. Nam qui expoſita natiuitate terrena, ſpiritu recreati & renati ſumus, nec iam mundo, ſed Deo viuimus; non niſi cum ad Deum venerimus, Dei munera & promiſſa capiemus: & tamen [c] pro arcendis hoſtibus, & imbribus impetrandis, & vel auferendis vel temperandis aduerſis, rogamus ſemper & preces fundimus: & pro pace ac ſalute veſtra propitiantes ac placantes Deum, diebus ac noctibus iugiter atque inſtanter oramus. Nemo itaque

a RVINIS REGVM] In Ver. *ruinis rerum.* Mox dicet: *inter ipſas ſeculi labentis ruinas.* Hor. Si fractus illabatur orbis Impauidum ferient ruinæ. RIG.

a *Ruinis regum.* Loquitur de interfectione Gordianorum, Philipporum, Deciorum imperatorum. quam etiam Oroſius lib. 7. cap. 31. perſequutioni imputat Chriſtianorum. PAM.

b *Quando iſtinc exceſſerit.* Hoc eſt poſt mortem. Tertull. cap. 1. lib. 2. ad Vxorem. *Poſt exceſſum noſtrum renunties nuptiis.* PRI.

c *Pro arcendis hoſtibus, & imbribus impetrandis, & rogamus ſemper.* Locus inſignis pro antiquitate precum eccleſiaſticarum communium. qualis eſt etiam apud Tertullianum, & Iuſtinum in apolog. reperiuntur eiuſmodi preces in liturgiis etiam Iacobi, Clementis, Baſilij, & Chryſoſtomij, PAM.

itaque sibi blandiatur, quod nobis & profanis Dei cultoribus, & Deo aduersantibus, sit interim per æqualitatem carnis & corporis laborum sæcularium conditio communis, vt ex hoc opinetur non omnia ista, quæ accidunt, vobis irrogari; cum Dei ipsius prædicatione & prophetica contestatione antè prædictum sit, venturam super iniustos iram Dei, persecutiones quæ nos humanitus læderent non defuturas, sed & vltiones quæ læsos diuinitus defenderent secuturas. Et quanta sunt quæ istic pro nobis interim fiunt? In exemplum aliquid datur vt Dei vindicis ira noscatur: cæterùm tetro est iudicij dies, quem scriptura sancta denunciat, dicens: Vlulate, proximus est enim dies Domini, & obtritio à Deo aderit. Ecce enim dies Domini, venit insanabilis indignationis & iræ, ponere orbem terræ desertum, & peccatores perdere ex eo. Et iterùm: [a] Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus, eruntque omnes alienigenæ, & omnes iniqui stipula: & succendet illos adueniens dies; dicit Dominus. Succendi & cremari alienigenas præcinit Dominus, id est, alienos à diuino genere & profanos, spiritaliter non renatos, nec Dei filios factos. Euadere enim eos solos posse, qui renati & signo Christi signati fuerint, alio in loco Deus loquitur; quando ad vastationem mundi & interitum generis humani Angelos suos mittens, grauiùs in vltimo comminatur, dicens: Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris. Nolite misereri senioris aut iuuenis, & virginis: & paruulos, & mulieres interficite, [b] vt perdeleantur. Omnem autem super quem signum scriptum est, ne tetigeritis. Quod autem sit hoc signum, & qua in parte corporis positum, manifestat alio in loco Deus, dicens: Transi per mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum, qui ingemunt & mœrent ob iniquitates, quæ fiunt in medio ipsorum. Et quod ad passionem & sanguinem Christi pertineat hoc signum, & ille saluus atque incolumis reseruetur, quisquis in hoc signo inuenitur; item Dei testimonio comprobatur dicentis: Et erit sanguis in signo vobis super domos, [c] in quibus vos eritis: & videbo sanguinem & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis, cùm percutiam terram Ægypti. Quod antè occiso agno præcedit in imagine, impletur in Christo, secuta postmodum veritate. Vt illic percussa Ægypto, Iudaicus populus euadere non nisi sanguine & signo agni potuit: ita & cum vastari cœperit mundus & percuti, quisquis in sanguine & signo Christi inuentus fuerit, solus euadet. Respicite itaque dum tempus est ad veram & æternam salutem: & quia iam mundi finis in proximo est, ad Deum mentes vestras Dei timore conuertite. Nec vos delectet in sæculo inter iustos & mites impotens ista & vana dominatio; quando & in agro inter cultas & fertiles segetes [d] Lolium & auena dominetur. Nec dicatis mala accidere, quia dii vestri à nobis non colantur, [e] sciatis hanc iram Dei esse censuram: vt qui beneficiis non intelligitur, vel plagis intelligatur. Deum vel sero quærite, quia iam pridem per prophetam Deus præmonens hortatur & dicit: Quærite Deum, & viuet anima vestra. Deum vel sero cognoscite, quia Christus adueniens hoc admonet & docet dicens: Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Credite illi qui omninò non fallit. Credite illi, qui hæc omnia futura prædixit. Credite illi, qui credentibus præmium vitæ æternæ dabit. Credite illi, qui incredulis æterna supplicia gehennæ ardoribus irrogabit. Quæ tunc erit fidei gloria, quæ pœna perfidiæ, cùm iudicij dies venerit? quæ lætitia credentium, quæ mœstitia perfidorum; noluisse istic prius credere, & vt credant, iam redire non posse? Cremabit addictos ardens semper gehenna, & viuacibus flammis vorax pœna; nec erit vnde habere tormenta vel requiem possint aliquando vel finem. [f] Seruabuntur cum corporibus suis animæ infinitis cruciatibus ad dolorem. Spectabitur illic à nobis semper, qui hic nos spectauit ad tempus: & in persecutionibus factis oculorum crudelium breuis fructus, perpetua visione pensabitur: secundùm scripturæ sanctæ fidem dicentis: Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur; & erunt ad visionem vniuersæ carni: Et iterùm: Tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum. Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis; dicentes inter se, pœnitentiam agentes, & [g] præ angustia spiritus gementes: Hi sunt [h] quos habuimus aliquando in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore. Quo modo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors eorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non ortus est nobis. Lassati sumus in iniquitatis via, & perditionis ambulauimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia? aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? Transierunt omnia illa

tamquam

a *Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus.* Excus. volg. & M S. 4 adduut. *ignis*, sed quum non reperiatur apud 70 neque infrà lib. testim. 3. c. 22. rectè omittitur à Cambronensi cod. & Manutio cum Morello. PAM.

b VT PERDELEANTVR.] Sic apud Sulp. Seuerum, *Debitorem suum perurgebat*. RIG.

b *Vt perdeleantur.* Prorsus sic legendum cum Cambron. cod. Grau. & Morell. conuenit dictum cap. 22. lib. testim. & Tert. Magis etiam exprimit illud quod græcè est εἰς ἐξαλειφθῆναι (?), quod vetus D. Hieronymus vsque ad internecionem PAM.

c IN QVIBVS VOS ERITIS.] In Ver. & in ed. Rom. *in quibus vos estis*. RIG.

d *Lolium & auena dominetur.* Alludit ad illud: infelix Lolium & steriles dominantur auenæ. *Idem*.

e SCIATIS HANC IRAM. DEI ESSE CENSVRAM.] In Veronensi: *sed sciatis hanc esse iram Dei, esse censuram*. RIG.

f *Seruabuntur enim cum corporibus suis animæ.* Hoc ex Cambron. cod. pro eo quod alij *seruantur*. est autem insignis locus de pœnis inferni. PAM.

g PRÆ ANGVSTIA SPIR.] Ver. *per angustiam*. RIG.

h HABVIMVS ALIQVID IN DERISVM ET IN SIMIL.] Ver. *in risu & in similitudinem*. Idem.

tamquam vmbra. Erit tunc sine fructu pœnitentia, dolor pœnæ, inanis ploratio, & inefficax deprecatio. In æternam pœnam serò credent, qui in vitam æternam credere noluerunt. Securitati igitur & vitæ, [a] dum licet, prouidere. Offerimus vobis animi & consilii nostri salutare munus. Et quia odisse non licet nobis, & sic Deo plus placemus, dum nullam pro iniuria vicem reddimus, hortamur dum facultas adest, dum adhuc aliquid de sæculo superest, Deo satisfacere, & ad veræ religionis candidam lucem [b] de profunda & tenebrosa nocte superstitionis emergere. Non inuidemus commodis vestris, nec beneficia diuina celamus. Odiis vestris beneuolentiam reddimus, & pro tormentis ac suppliciis, quæ nobis inferuntur, salutis itinera monstramus. Credite & viuite; & qui nos ad tempus persequimini, in æternum gaudete nobiscum. Quando istinc [c] excessum fuerit, nullus iam pœnitentiæ locus est, nullus satisfactionis effectus: hic vita aut amittitur, aut tenetur; hic saluti æternæ cultu Dei, & fructu fidei prouidetur. [d] Nec quisquam aut peccatis retardetur, aut annis, quo minus veniat ad consequendam salutem. In isto adhuc mundo manenti, pœnitentia nulla sera est. Pater ad indulgentiam Dei aditus, & quærentibus atque intelligentibus veritatem facilis accessus est. Tu sub ipso licet exitu & vitæ temporalis occasu, pro delictis roges: & Deum qui vnus & verus est, confessione & fide agnitionis eius implores. venia confitenti datur; & credenti indulgentia salutaris de diuina pietate conceditur; & ad immortalitatem sub ipsa morte transitur. hanc gratiam Christus impertit; hoc munus misericordiæ suæ tribuit subigendo mortem trophæo crucis, redimendo credentem pretio sanguinis sui, reconciliando hominem Deo patri, viuificando mortalem regeneratione cælesti. Hunc (si fieri potest) sequamur omnes; [e] huius sacramento & signo censeamur: hic nobis viam vitæ aperit, hic ad paradisum reduces facit, hic ad cælorum regna perducit. cum ipso semper viuemus, facti per ipsum filij Dei: cum ipso exultabimus semper, ipsius cruore reparati. Erimus Christiani cum Christo simul gloriosi, de Deo patre beati, de perpetua voluptate lætantes semper in conspectu Dei, & agentes Deo gratias semper. Neque enim poterit nisi & lætus esse semper & gratus, qui cum morti fuisset obnoxius, factus est de immortalitate securus.

QVOD

a DVM LICAT. In Vet. *dum tempus est.* Suprà, pag. præced. *Respicite itaque dum tempus est. Idem.*

b *De profunda & tenebrosa nocte superstitionis.* Hoc ita ex MS. suppleuimus cum Morelio, pro eo quod erat dumtaxat, *de profundo tenebrosa superstitionis.* PAM.

c EXCESSVM FVARIT.] Vet. *recessum.* RIG.

d *Nec quisquam aut peccatis retardetur.* Nunquam seram esse docet pœnitentiam in hac vita. PAM.

e HVIVS SACRAMENTO ET SIGNO.] Sacramento crucis. baptismo. Sic suprà, *qui renati & signo Christi signati fuerint.* suprà. *Quisquis in sanguine & signo Christi inuentus fuerit, euadet* Et libro De mortalitate, suprà *qui Christi cruce & passione censetur.* RIG.

[a] QVOD IDOLA DII NON SINT, ET QVOD DEVS VNVS SIT, & quod per Christum salus credentibus data sit, siue de idolorum vanitate.

DEos non esse, quos colit vulgus, hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos, postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa; inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulachra: [b] quibus & immolabant hostias, & dies festos dando honores celebrabant: inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an stet hæc apud singulos veritas. Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria, & fiunt postmodum maris numina. [c] Castor & Pollux alternis moriuntur, vt viuant. Æsculapius vt in Deum surgat, fulminatur. Hercules vt hominem exuat, Oeteis ignibus concrematur. [d] Apollo Admeri pecus pauit. Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit. [e] Antrum Iouis in Creta visitur, & sepulchrum eius

a Vulgatum huic opusculo titulum seruauimus, etsi minùs conuenientem, sed vsitatum, & in exemplaribus antiquis repertum. Opusculum verò Cypriani antehac adiunximus Octauio Minuciano, quia scilicet inde est à Cypriano ferè descriptum. Libri veteres trium articulorum distinctionem agnoscunt. Duûm priorum; Quòd idola dii non sint, &, Quòd Deus vnus sit; auctorem esse Minucium verba ipsa testantur. Tertius, Quòd per Christum salus credentibus data sit, totus ferè est Tertulliani. Et tamen beatus Hieronymus, qui sanè Tertullianum & Minucium legerat, quicquid hîc historiarum scientia, verborum & sententiarum splendore laudabile continetur, Cypriano tribuit, haud secus ac si Cyprianus proprio marte procudisset. Augustinus lib. de vnico bapt. contra Petil. nonum innuit titulum, De vno vero Deo. *Regula*, inquit, *apostolica sectator Cyprianus episcopus de vno vero Deo aduersus multorum deorum falsorúmque cultores disputans, multa profert testimonia de libris eorum, quos præcipuos auctores habent, hoc est, ex illa veritate quam in iniquitate continent.* RIG.

b QVIBVS ET IMMOLABANT HOSTIAS.] In Beneuentano & Veronensi tantùm legitur: *& immolabant hostias. Idem.*

c CASTOR ET POLLVX ALTERNIS.] Rectè in Beneuentano & Veronensi: Castores alternis moriuntur *Idem.*

d *Apollo Admeti pecus pauit.* Nihil in antiquitate seu vera seu fabulosa magis tritum quam Apollinem Admeti regis greges pauisse, Seneca in Hercule furente

Pastor Pheræas Delius pauit greges.

& quoniam ad Amphrysum Thessaliæ fluuium illud minus obibat, dictos est pastor ab Amphryso à Virgilio initio lib. 3. Georg. Prudentius in agone S. Romani.

---- *conductus idem pauit alienum pecus.*

& iisdem penè verbis in Octauio Minutius, *& Apollo Admeto pecus pascit.* Mitto Tertullianum., Apolog 14. PRI.

e *Antrum Iouis.* De hoc ad Apolog. Tertulliani quædam scripsimus. adde Athenagoram legat. pro Christian. [illegible] *Saturno enim & Rhea, Iupiter ac Iuno tum cateri quos fratres eorum dici videmus, pregnate sunt. Idem.*

eius ostenditur, & ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est: inde Latium de latebra eius nomen accepit. [a] Hic litteras imprimere, [b] hic signare nummos in Italia primus instituit, vnde ærarium Saturni vocatur: & [c] rusticitatis hic cultor fuit, inde falcem ferens senex pingitur: Hunc fugatum hospitio Ianus exceperat, de cuius nomine Ianiculum dictum est; & mensis Ianuarius institutus est. Ipse bifrons exprimitur, quòd in medio constitutus annum incipientem pariter & recedentem spectare videatur. Mauri verò manifestè reges colunt, nec vllo velamento hoc nomen obtexunt: inde per gentes & prouincias singulas varia deorum religio mutatur, dum non vnus ab omnibus Deus colitur, sed propria cuique [d] maiorum suorum cultura seruatur. [e] Hoc ita esse Alexander magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis proditum sibi de diis hominibus à sacerdote secretum: quod maiorum & regum memoria seruata sit; inde colendi, & sacrificandi ritus inoleuerit. Si autem aliquando dij nati sunt, cur non hodiéque nascuntur? nisi si fortè Iupiter senuit, aut partus in Iunone defecit. Cur verò deos putas pro Romanis posse, quos videas nihil pro suis aduersus eorum arma valuisse? Romanorum enim vernaculos deos nouimus: est Romulus pejerante Proculo Deus factus, & Picus, & Tiberinus, & Pilumnus, & [f] Consus, quem Deum fraudis, velut consiliorum Deum, coli Romulus voluit; postquam [g] in raptum Sabinarum perfidia prouenit. [h] Deam quoque Cloacinam Tatius & inuenit & coluit; Pauorem Hostilius atque Pallorem, mox à nescio quo Febris dedicata, & Acca, & Flora meretrices. [i] In tantum verò deorum vocabula apud Romanos finguntur, vt sit apud illos & Viduus Deus qui anima corpus viduet, qui quasi feralis & funebris intra muros non habetur, sed foris collocatur, & nihilominus, quia excorris factus, damnatur potius Romana religione quàm colitur. Est & Scansus ab ascensibus dictus, & Forculus à foribus, & à liminibus Limentinus, & Cardea à cardinibus, & [k] ab orbitatibus Suburbana. Hi dii Romani. Cæterùm Mars Thracius, & Iupiter Creticus, & [l] Iuno vel Argiua, vel Samia, vel Pœna, & Diana Taurica, & deûm mater Idæa, & Ægyptia portenta, non numina: quæ vtique si quid potestatis habuissent, sua ac suorum regna seruassent. Planè sunt apud Romanos & victi penates, quos Æneas profugus aduexit. [m] Est & Venus Calua, multo hic turpius calua, quàm apud Homerum vulnerata. Regna autem non meritò accidunt, sed forte variantur. Cæterùm imperium antè tenuerunt & [n] Assyrii, & Medi, & Persæ, & Græcos & Ægyptios regnasse cognouimus. Ita vicibus potestatum, Romanis quoque, vt & cæteris imperandi tempus obuenit. Cæterùm si ad originem redeas, erubescas. Populus de sceleratis & nocentibus congregatur, & Asylo constituto facit numerum impunitas criminum; [o] vt Rex ipse principatum habeat ad crimina, fit Romulus parricida. Atque [p] vt matrimonium facit, rem concordiæ per discordias auspicatur. Rapiunt, ferociunt, fallunt. Ad copiam ciuitatis augendam, nuptiæ sunt illis rupta hospitii fœdera, & cum soceris bella crudelia. Est & gradus summus [q] in Romanis honoribus consulatus: sic consulatum cœpisse videmus vt regnum. Filios interficit Brutus, vt crescat de suffragio sceleris commendatio dignitatis. Non ergo de religionibus sanctis, nec de auspiciis, aut auguriis Romana regna creuerunt, sed acceptum tempus certo fine custodiunt. Cæterùm & Regulus auspicia seruauit, & captus est: & Mancinus religionem tenuit, & sub iugum missus est. Et pullos edaces Paulus habuit, & apud Cannas tamen cæsus est. C. Cæsar ne ante brumam [r] in Africam nauigia transmitteret, auguriis & auspiciis retinentibus, spreuit; & eò faciliùs nauigauit & vicit. Horum autem omnium ratio est illa, quæ fallit & decipit, & præstigiis cæcantibus veritatem, [s] stultum &

a HIC LITTERAS IMPRIMERE.] Satis, membranis, ebori. Valdè sunt suaues, qui typographicæ artis originem hinc repetunt. RIG.

b *Signare nummos, &c.* Illud pluribus Tertull. capit. 10. Apolog. & Macrob. lib 1. Saturn. PRI.

c RVSTICITATIS HIC CVLTOR FVIT.] Roris, agrorum. RIG.

d MAIORVM SVORVM CVLTVRA SERVATVR] Culturam hic posuit pro cultu. *Idem.*

e HOC ITA ESSE ALEXANDER MAGNVS.] Immò Alexander Polyhistor. Dixi ad Tertullianum & Minucium. *Idem.*

f *Consus quem Deum fraudis &c.* Ideò Deus fraudis dicitur Consus, quod auctor fuit Romulo rapiendarum Sabinarum: Ita Tertullianus 5. de spectaculis. PRI.

g IN RAPTVM SABINAR. PERFIDIA PROVENIT.] Processit euentu prospero. In Veronensi legitur, *peruenit.* RIG.

h *Deam quoque Cloacinam, &c.* Lactant. lib. 7. cap. 20. *Cloacinæ simulacrum cloaca maxima repertum Tatius consecrauit.* Idem tradit Prudentius in apoth. & Tertullianus apol. 4. qui omnes à Minucio Felice acceperunt PRI.

i IN TANTVM VERO DEOR. VOCABVLA.] Hæc periodus & sequens, vsque ad, Ceterùm Mars Thracius, desunt in editione Romana, & in exemplari Thuaneo. At leguntur in Beneuentano, Veronensi, & Corbeiensi. Et tamen interjectæ sensum abrumpunt. Etenim illa, *quos s. piùt videas nihil pro suis aduersus eorum arma valuisse*, commodissimè adnexa erant istis; *Ceterùm Mars Thracius & Iupiter Creticus, si quid potestatis habuissent, sua ac suorum regna seruassent.* RIG.

k AB ORBITATIBVS SVBVRBANA.] Orbana Plinio lib 11 Hist. nat. Quod autem hic, *suburbana* scribitur forsan accidit per vltimæ vocabuli præcedentis syllabæ replicationem. RIG.

l *Iuno vel Argiua vel Samia, &c.* Virgilius Æneid. 1. ——

Hoc regnum dea gentibus esse
Si qua fata sinant, iam tum tenditque fouetque.

Tertull. apol. 15 hæc fusius. PRI.

m EST ET VENVS CALVA, MVLTO HIC TVRPIVS CALVA.] In Corbeiensi legitur: *Est & Venus multo hic turpius Calua.* RIG.

n ASSYRII ET MEDI ET PERSÆ.] In Veronensi: Assyrij & Medi, & Tyrij. *Idem.*

o VT REX IPSE PRINCIPATVM HABEAT AD CRIM. SIT ROM. PARICIDA.] Principale apud homines crimen, paricidium: principale apud Deum idololatria. *Idem.*

o VT REX IPSE PRINCIPATVM HABEAT AD CRIMINA.] Minucius dixerat, *vt ipse Romulus imperator & rector populum suum facinore præcederet, parricidium facit.* *Idem.*

p VT MATRIMONIVM FACIT.] Scribendum vt est in Veronensi. *Atque vt matrimonium faciant, rem concordiæ per discordias auspicantur,* Idem.

q IN ROMANIS HONORIBVS.] Vet. *Est gradus summus in honoribus, consulatus* Idem.

r IN AFRICAM NAVIGIA TRANSMITTERET.] In Corbeiensi, *nauta transmitteret.* quod elegantia non caret. *Idem*

s STVLTVM ET PRÆSIDIVM VVLGVS INDVCIT.]

& prodigum vulgus inducit. Spiritus insinceri & vagi, qui posteà quam terrenis vitiis immersi sunt, & à vigore cælesti, terreno contagio recesserunt, non desinunt perditi perdere, & deprauati errorem prauitatis infundere. [a] Hos & poëtæ dæmonas norunt; & [b] Socrates instrui se & regi ad arbitrium dæmonis prædicabat; & Magis inde est ad perniciosa vel ludicra potentatus; quorum tamen præcipuus Hostanes & formam veri Dei negat conspici posse, & angelos veros sedi eius dicit assistere. In quo & Plato pari ratione consentit, & vnum Deum seruans, exteros angelos, vel dæmonas dicit. Hermes quoque Trismegistus vnum Deum loquitur, eumque incomprehensibilem atque inæstimabilem confitetur. Hi ergo spiritus sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt. hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, auium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper inuoluunt. nam & falluntur, & fallunt: vitam turbant, [c] somnos inquietant, irrepentes etiam in corporibus [d] occultè mentes terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbos lacessunt; vt ad cultum sui cogant, vt nidore altarium, & rogis pecorum saginati, [e] remissis quæ constrinxerant, curasse videantur. Hæc est de illis medela, cum illorum cessat iniuria: nec aliud illis studium est, quàm à Deo homines auocare, & ad superstitionem sui ab intellectu veræ religionis auertere; cùm sint ipsi pœnales, quærere sibi ad pœnam comites, quos ad crimen suum fecerint errore participes. Hi tamen adiurati per Deum verum à nobis, statim cedunt, & fatentur, & de obsessis corporibus exire coguntur. [f] Videas illos nostra voce & operatione maiestatis occultæ flagris cædi, igne torreri, [g] incremento pœnæ propagantis extendi, eiulare, gemere, deprecari: vnde veniant, & quando discedant, ipsis etiam qui se colunt audientibus confiteri; & vel exiliunt statim, vel euanescunt gradatim, prout fides patientis adiuuat, aut gratia curantis aspirat. Hinc vulgus in odium nostri nominis coguntur, vt nos odisse incipiant homines antequam nosse; ne cognitos aut imitari possint, aut damnare non possint. [h] Vnus igitur omnium Dominus est Deus: neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omnem teneat potestatem. Ad diuinum imperium etiam de terris mutuemur exemplum. Quando vnquam regni societas aut cum fide cœpit, aut sine cruore desiit? Sic [i] Thebanorum germanitas rupta, & permanens rogis dissidentibus etiam in morte discordia: & Romanos geminos vnum non capit regnum, quos vnum vteri cepit hospitium. Pompeius & Cæsar affines fuerunt, nec tamen necessitudinis fœdus in æmula potestate tenuerunt. Nec hoc tantum de homine mireris, cum in hoc omnis natura consentiat. Rex vnus est apibus, & dux vnus in gregibus, & in armentis rector vnus: multo magis mundi vnus est rector, qui vniuersa, quæcumque sunt, verbo iubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est: nec comprehendi, tactu purior est: nec æstimari, sensu maior est. & ideo sic eum dignè æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. [k] Quod verò templum habere possit Deus, cuius templum totus est mundus? & cum homo latius maneat, intra vnam ædiculam vim tantæ maiestatis includam? In nostra dedicandus est mente, in nostro consecrandus est pectore. [l] Nec nomen Dei quæras: Deus nomen est illi. illic vocabulis opus est, vbi propriis appellationum insi-

In Corbeiensi, *stultum & crudelem*. quod profectò deprauatum est ea aliqua scriptura quæ habuisse videtur, *credulum*. Illud verò, *prodigum*, vnde irrepserit, non habeo dicere: ni si, scriptum olim fuisse, *perditum*, deque illo *perdito* factum ab imperitis, *prodiuum*, ac deinde, *prodigum*. Perditi homines dicuntur, scelerati ac nefarij. Rig.

a *Hos & poëtæ dæmonas norunt.* In eamdem sententiam Lactantius lib. 2. cap. 15. Grammatici dictos aiunt dæmonas, quasi δαήμονας, id est, peritos & rerum scios. Eos poëtæ & scriuor esse dæmonas & loquuntur. Hesiodus ita tradit.

τοὶ μὲν δαίμονες εἰσὶ Διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς,
ἐσθλοὶ, ἐπιχθόνιοι, φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων. Pam.

b *Socrates instrui se & regi ad arbitrium dæmonis prædicabat.* Legendi Plutarchus, Maximus Tyrius, Apuleius, Ælianus è profanis, è Patribus Clemens Alex. strom. 1. Tertullianus de anima cap. 1. Lactantius lib. 2. cap. 5. E recentioribus Marsilius Ficinus in apolog. Plat. Carpentarius in Alcinoum, Cardanus de variet. lib. 16. c. 105. adde Xenophontem lib. 1. de factis Socratis. *διετεθρύλητο γάρ, ὡς φαίη Σωκράτης τὸ δαιμόνιον ἑαυτῷ σημαίνειν. Erat enim vulgatum, Socratem dicere, dæmonem sibi assidere.* Pam.

c Somnos inqvietant.] Sic legitur in optimis exemplaribus, nec dubito quin ita scriptum habuerit Cyprianus in exemplari suo Minucij: vt iam hinc emendari debeant veteres Minucij nostri membranæ, quæ nobis exhibent, *omnes inquietant*. suprà, nisi dicamus istos dæmonas omnes homines inquietare, quia sunt humanitatis inimici. vt ait ipse Minucius ex Hostane, *Idem*.

d Occvlte mentes terr.] In Veronensi *occultè mentem ter*.

e Remissis qvæ constrinxerant.] Hæc Minuciana locutio placet Cypriano. Nam & lib. de Mortalitate vsurpauit: *accenduntur trepidi, constringuntur remissi*. *Idem*.

f Videas illos nostra voce.] Cum dicto nostro: simul atque iussimus. Sic legitur in cod. Thoani, Corbeiensi, Nauarrico & Victorino. At in optimo illo Veronensi: *Videas illos, non nostra voce, sed operatione manifestatæ occulta flagris cædi*. Ex vtraque autem scriptura facilè sensus elicitur idem. Rig.

g Incremento pœnæ propagantis.] Idem dixit, verbis iisdem Epistola ad Donatum. *Idem*.

h Vnvs igitvr omn. Dom. est Devs.] Ver. *Vnus igitur omnium Dominus, vnus est Deus*. *Idem*.

i Thebanorvm germanitas.] In Veronensi *Thebanorum fratrum germanitas*. *Idem*.

i Thebanorvm fratrvm germanitas.] Sic Vrbicus quidam apud August. Epist. ad Casulanum de Ieiunio. Ieiunio, inquit, trium fida germanitas ignibus coruscantis carceri dominata rogi hospitio susceptum Dominum adorauit. *Idem*.

k *Quod verò templum habere possit Deus.* Agit contra Idololatras, qui existimabant Deos suos in templis domicilium habere, quare nihil facit hic locus contra templa Christianorum, quæ eriguntur, non vt Deus inhabitet, sed orationis & sacrificiorum gratia. De quo tamen plura lib. de opere & eleem. Pam.

l *Nec nomen Dei quæras, Deus nomen est illi.* Minutius Felix in Octauio iisdem verbis, *Nec nomen Deo quæras, Deus nomen est.* Iustinus apolog. 2. *ὄνομα γὰρ τῷ ἀρρήτῳ θεῷ οὐδεὶς ἔχει εἰπεῖν. εἰ δέ τις τολμήσειεν εἶναι λέγειν, μέμηνε τὴν ἄσωτον μανίαν. Deum ineffabilem nemo vnquam nomen habere dicat; si quis verò id audeat dicere, delirat stolidè.* Quod repetit. lib. de Monarch. & in Paræn. Simplicius in Epictetum, *ὅτι δὲ μᾶλλον ὑπὲρ πάντα χρὴ ὅτι τὸ πάντων αἴτιον ὑπερβαῖνον πάντα τὰ ὄντα, οὐδὲ ἓν ἔχειν ἴδιον ὄνομα. In primis autem scire oportet, quod rerum omnium auctor, qui res omnes exsuperat, nullum habet nomen proprium.* Vnde Trismegisto in Poemandro *ἀκατάληπτος, ἄρρητος, ἀνώνυμος* dicitur. Pam.

insignibus multitudo dirimenda est. Deo qui solus est, Deus vocabulum totum est. Ergo vnus est, & vbique totus diffusus est. [a] Nam & vulgus in multis Deum naturaliter confitetur, cum mens & anima sui auctoris & principis admonetur. Dici frequenter audimus, ô Deus; & Deus videt; & Deo commendo; & Deus mihi reddet, & quod vult Deus; & si Deus dederit. Atque hæc est summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare non possis. [b] Quod verò Christus sit, & quomodo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic ratio. Iudæis primum erat apud Deum gratia: sic olim iusti erant, sic maiores eorum religionibus obediebant. Inde illis & regni sublimitas floruit, & generis magnitudo prouenit: sed illi negligentes indisciplinati, & superbi postmodum facti, & fiducia patrum inflati; dum diuina præcepta contemnunt, datam sibi gratiam perdiderunt. Quam verò fuerit illis profana vita, quæ contracta sit violatæ religionis offensa, ipsi quoque testantur, qui etsi voce tacent, exitu confitentur: dispersi & palabundi vagantur, soli & cæli sui profugi, per hospitia aliena iactantur. Nec non Deus antè prædixerat fore, vt vergente sæculo, & mundi fine iam proximo, ex omni gente, & populo, & loco cultores sibi allegeret Deus multò fideliores, & melioris obsequij, qui indulgentiam de diuinis muneribus haurirent, quam acceptam Iudæi contemptis religionibus perdidissent. Huius igitur indulgentiæ, gratiæ disciplinæque arbiter, & magister sermo, & filius Dei mittitur, qui per prophetas omnes retrò [c] illuminator, & doctor humani generis prædicabatur. Hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia eius, & gloria: [d] hic in virginem illabitur; [e] carnem, Spiritu sancto cooperante, induitur. Deus cum homine miscetur, hic Deus noster, hic Christus est, qui mediator duorum, hominem induit, quem perducat ad Patrem. Quod homo est, esse Christus voluit, vt & homo possit esse quod Christus est. Sciebant & Iudæi Christum esse venturum: nam hic illis semper prophetis admonentibus adnunciabatur: sed significato duplici eius aduentu, vno, qui exercitio & exemplo hominis fungeretur, altero, qui Deum fateretur, non intelligendo primum aduentum, qui passione præcessit occultus; vnum tantum credunt, qui erit in potestate manifestus. Quod autem hoc Iudæorum populus intelligere non potuit, delictorum meritum fuit. sic erant sapientiæ & intelligentiæ cæcitate multati, vt qui vita indigni essent, haberent vitam ante oculos, nec viderent. Itaque cum Christus Iesus, secundum à prophetis antè prædicta, verbo & vocis imperio dæmonia de hominibus excuteret, paralyticos restringeret, leprosos purgaret, illuminaret cæcos, claudis gressum daret, mortuos rursus animaret, cogeret sibi elementa famulari, seruire ventos, maria obedire, inferos cedere; Iudæi qui illum crediderant hominem tantum, de humilitate carnis & corporis; existimabant magum, de licentia potestatis. Hunc magistri eorum atque primores, hoc est, quos & doctrina ille, & sapientia reuincebat, [f] accensi ira & indignatione prouocati, postremo detentum, Pontio Pilato, qui tunc ex parte Romana Syriam procurabat, tradiderunt, crucem eius & mortem suffragijs violentis ac pertinacibus flagitantes. Hoc eos facturos & ipse prædixerat, & prophetarum omnium testimonium sic antè præcesserat, oportere illum pati, non vt sentiret tantum mortem, sed vt vinceret: & cum passus esset, ad superos denuo regredi: vt vim diuinæ maiestatis ostenderet. Fidem itaque rerum cursus impleuit. nam & crucifixus, præuento carnificis officio, spiritum sponte dimisit, & die tertio rursus à mortuis sponte surrexit. Apparuit discipulis suis talis vt fuerat, [g] agnoscendum se videntibus præbuit, simul iunctus & substantiæ corporalis firmitate conspicuus, ad dies quadraginta remoratus est, vt de eo ad præcepta vitalia instrui possent, & discerent quæ docerent. Tunc in cælum circumfusa nube sublatus est; vt hominem quem dilexit, quem induit, quem à morte protexit, ad patrem victor imponeret; iam venturus è cælo ad pœnam diaboli, & ad censuram generis humani, vltoris vigore, & iudicis potestate: per orbem verò discipuli [h] magistro & Deo monente diffusi præcepta Dei in salutem darent, ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent, cæcos & ignaros ad agnitionem

a NAM ET VVLGVS IN MVLTIS NATVRALITER DEVM CONFITETVR] De naturali & publico sensu Deum esse mundi rectorem agnoscit. Naturaliter iudicat. Vt contra Minucius de brutis animantibus dixit, eas naturaliter sentire quòd idola dii non sint. *De deis vestris*, inquit, *animalia muta naturaliter iudicant*. R i o.

b QVOD VERÒ CHRISTVS SIT.] Ver. *Quid*. *Idem*.

c ILLVMINATOR ET DOCTOR] In antiquissimis Cypriani & Tertulliani exemplaribus legitur, *Illuminator & deductor humani generis*. *Idem*

d HIC IN VIRGINEM ILLABITVR.] Tertullianus in Apolog. delabitur in virginem quamdam *Idem*.

e CARNEM SPIRITV SANCTO COOPERANTE INDVITVR.] In vetustioribus libris scribitur: *Carnem Spiritus sanctus induitur* in aliis: *carnem Spiritu sancto cooperante induitur*, quod sequentium ætatum schola subtilior inuenit. Dei sermo, Dei ratio, Dei virtus, Dei sapientia, Dei spiritus, Dei filius carnem induitur. Angelus dixerat Mariæ, *Spiritus sanctus superueniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi*. Superuenit & obumbrauit qui subiit vt indueret. obumbrauit carnem Spiritus incarnandus. obumbratus est carne spiritus incarnatus. Spiritus autem dicitur & Dei filius, in quo Pater & Spiritus sanctus. Sic tamen, vt Filius sit incarnatus, non Pater, non Spiritus sanctus. & Filius sit passus non Pater non Spiritus sanctus. In exemplari Beneuentanæ bibliothecæ, quod inspexit Ant. Augustinus, ita scriptum esse tradunt viri auctoritate & fide præstantes *Hic in virginem delabitur: carnem Spiritu sancto induitur* Tertul. Apol *Caro spiritu instructa nutritur, adolescit, adfatur, docet, operatur, & Christus est* *Idem*.

f ACCENSI IRA ET INDIGNATIONE PROVOCATI.] In Corbeiensi legitur: *Accensa ira & indignatione reuocata*. Quæ scriptura accedere videtur ad Mannetij editionem, cui consentanea Veronensis: *accensa ira & indignatione prouocata est*. *Idem*

g AGNOSCENDVM SE VIDENTIBVS PRÆBVIT SIMVL IVNCTVS.] In Regio & Veronensi, *simul iunctus*, vt sit illud Lucæ: συναλιζόμενος αὐτοῖς.

h NON MAGISTRO, SED DEO MONENTE DIFFVSI.] Sic habet exemplar Veronense, quod est rectissimum. Non magistro, id est, non homine aliquo præcipiente, sed Deo. *Idem*.

nem veritatis ocularent. Ac ne esset probatio minus solida, & de Christo delicata confessio t per tormenta, per cruces, per multa pœnarum genera tentantur. Dolor qui veritatis testis est admouetur; vt Christus Dei filius, qui hominibus ad vitam datus creditur, non tantùm præconio vocis, sed & passionis testimonio prædicaretur. Hunc igitur comitamur, hunc sequimur, hunc habemus itineris ducem, lucis principem, salutis auctorem, cælum pariter & patrem quærentibus, & credentibus pollicentem. Quod est Christus, erimus Christiani, si Christum fuerimus imitati.

DE

[a] DE MORTALITATE.

ET si apud plurimos vestrûm, fratres dilectissimi, mens solida est, & fides firma, & animus deuota, [b] quæ ad præsentis mortalitatis copiam non mouetur, sed [c] tanquam petra fortis & stabilis turbidos impetus mundi, & violentos sæculi fluctus frangit potius ipsa, nec frangitur, & tentationibus non vincitur, sed probatur: tamen quia animaduerto in plebe quosdam vel imbecillitate animi, vel fidei paruitate, vel dulcedine sæcularis vitæ, vel sexus mollitie, vel, quod maius est, veritatis errore minus stare fortiter, nec pectoris sui diuinum atque inuictum robur exerere: dissimulanda res non fuit nec tacenda, quo minus quantum nostra mediocritas potest, vigore pleno & sermone de Dominica lectione concepto, delicatæ mentis ignauia comprimatur, & qui homo Dei & Christi esse iam cœpit, Deo & Christo dignus habeatur. Agnoscere enim se debet fratres dilectissimi, qui Deo militat, qui positus in cælestibus castris diuina iam sperat, vt ad procellas & turbines mundi trepidatio nulla sit in nobis, nulla cunctatio; quando hæc ventura prædixerit Dominus, prouidæ vocis hortatu instruens & docens, & præparans atque corroborans Ecclesiæ suæ populum ad omnem tolerantiam futurorum, bella, & fames, & terræ motus, & pestilentias per loca singula exsurgere prænunciauit & docuit. Et ne inopinatus nos & nouus rerum infestantium metus quateret, magis ac magis in nouissimis temporibus aduersa crebescere antè præmonuit. Fiunt ecce quæ dicta sunt; & quando fiunt quæ antè prædicta sunt, sequentur & quæcumque promissa sunt, Domino ipso pollicente & dicente: Cum autem videritis hæc omnia fieri, scitote quoniam in proximo est regnum Dei. Regnum Dei fratres dilectissimi, esse cœpit in proximo: præmium vitæ & gaudium salutis æternæ, & perpetua lætitia, & possessio paradisi nuper amissa, mundo transeunte iam veniunt; iam terrenis cælestia, & magna paruis, & caducis æterna succedunt. Quid hic anxietatis & sollicitudinis locus est? quis inter hæc trepidus & [d] mœstus est, nisi cui spes & fides deest? Eius est enim mortem timere, qui ad Christum nolit ire: eius est ad Christum nolle ire, qui se non credat cum Christo incipere regnare. Scriptum est enim iustum fide viuere. Si iustus es, & fide viuis, si verè in Deum credis; cur non cum Christo futurus, & de Domini pollicitatione securus, quod ad Christum voceris, amplecteris; & quod diabolo careas, gratularis? Symeon denique ille iustus, qui verè iustus fuit, qui fide plena Dei præcepta seruauit, cum ei diuinitus responsum fuisset, quod non antè moreretur quàm Christum vidisset, & Christus infans in templum cum matre venisset; agnouit in spiritu natum esse iam Christum, de quo sibi fuerat antè prædictum, quo viso sciuit se cito esse moriturum. Lætus itaque de morte iam proxima, & [e] de vicina accersitione securus, accepit in manus puerum, & benedicens Deum exclamauit & dixit: Nunc dimittis seruum Domini, secundum verbum tuum in pace: quoniam viderunt oculi mei salutare tuum. Probant, scilicet, atque contestans tunc esse seruis Dei pacem, tunc liberam, tunc tranquillam quietem, quando de istis mundi turbinibus extracti, sedis & securitatis æternæ portum petimus, quando expuncta hac morte ad immortalitatem venimus. Illa est enim nostra pax, illa fida tranquillitas, illa stabilis & [f] firma & perpetua securitas. Cæterum quid aliud in mundo, quàm pugna aduersus diabolum quotidie geritur? quam aduersus iacula eius & tela conflictationibus assiduis dimicatur? Cum auaritia nobis, cum impudicitia, cum ira, cum ambitione congressio est:

cum

a DE MORTALITATE] Huius operis mentionem facit Pontius in Vita Cypriani, & occasionem scripti indicat, quam apertiùs ex epistola Dionysij Alexandrini discere est apud Euseb. Hist. VII. 22 cuius epistolæ meminit etiam Iornandes in rebus Geticis, & alij à Iosepho Scaligero notati Animaduers. in Chronol. Euseb 2268. Hieronymus, Olymp. CCLVII *Pestilens morbus multas totius orbis prouincias occupauit, maximéque Alexandriam & Ægyptum, vt scribit Dionysius. & Cypriani de Mortalitate testis est liber.* RIG.

b *Quæ ad præsentis mortalitatis copiam* Mortalitatis vox & hic & in titulo operis, pro pestilentia Cypriano peculiaris est, quantum colligere licet, quod præsentaneam mortem infertat. Tertullianus eamdem non accipit lib de resurr. car. vbi sic loquitur. *Aliud mortale, aliud mortalitas.* Contigisse autem hanc luem imperantibus Gallo & Volusiano, testes sunt Eusebius, Orosius, & Zonaras. PAM.

c *Tamquam petra fortis & stabilis.* S. Basilius à fratre Nysseno dicitur propter inconcussam animi firmitatem πέτρα ἀσάλευτος, καὶ ὄρος, *mons & petra immobilis.* Et idem ipse Cyprianus à Gregorio Nazianz. orat. 18. dicitur impetus omnes propulsasse, veluti iactationes fluctuum petra in mari. [illegible] PRI.

d *Et mœstus est.* Ad verba respicit apost. 1. Thessal. 4. *Nolumus vos ignorare de dormientibus, &c.* Si vis plura adi Tertullianum de resurrect. carnis cap 24. PRI.

e DE VICINA ACCERSITIONE SECVRVS.] Infrà

f *Firma & perpetua securitas* Mortuorum securitatem exprimit Sidonius Apollinaris, epist. 12. lib. 5. & Epicureos securos vocare vita functos testis est Tertullianus de testim. an. cap. 4. *Idem*

cum carnalibus vitiis, cum illecebris sæcularibus assidua, & molesta luctatio est. Obsessa mens hominis & vndique diaboli infestatione vallata, vix occurrit singulis, vix resistit. Si auaritia prostrata est, exsurgit libido: si libido compressa est, succedit ambitio: si ambitio contempta est, ira exasperat, inflat superbia, vinolentia inuitat, inuidia concordiam rumpit, amicitiam zelus abscindit. [a] Cogeris maledicere, quod diuina lex prohibet: [b] compelleris iurare, quod non licet. Tot persecutiones animus quotidie patitur, tot periculis pectus vrgetur, & delectat hic inter diaboli gladios diu stare; cùm magis concupiscendum sit & optandum ad Christum, subueniente velociùs morte, properare, ipso instruente nos & dicente: Amen amen dico vobis, quoniam vos plorabitis & plangetis, sæculum autem gaudebit: vos tristes eritis, sed tristitia vestra in lætitiam veniet. [c] Quis non tristitia carere optet? quis non ad lætitiam venire festinet? Quando autem in lætitiam veniat nostra tristitia, Dominus denuò ipse declarat dicens: Iterùm videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo auferet à vobis. Cùm ergo Christum videre, gaudere sit, nec possit esse gaudium nostrum nisi cùm viderimus Christum; quæ cæcitas animi, quæve dementia est, amare pressuras & pœnas, & lachrymas mundi, & non festinare potiùs ad gaudium quod numquam possit auferri? Hoc autem fit, fratres dilectissimi, quia fides deest; quia nemo credit vera esse quæ promittit Deus qui verax est, cuius sermo credentibus æternus & firmus est. Si tibi vir grauis & laudabilis aliquid polliceretur, haberes vtique pollicenti fidem, nec te falli aut decipi ab eo crederes; quem stare in sermonibus atque in actibus suis scires: nunc Deus tecum loquitur; & tu mente incredula perfidus fluctuas? Deus de hoc mundo recedenti tibi immortalitatem atque æternitatem pollicetur, & tu dubitas? hoc est Deum omninò non nosse; hoc est, Christum [d] credentium Dominum & magistrum peccato incredulitatis offendere; hoc est, in Ecclesia constitutum fidem in domo fidei non habere. Quantùm prosit exire de sæculo, Christus ipse salutis atque vtilitatis nostræ magister ostendit; qui cùm discipuli eius contristarentur, quod se jam diceret recessurum, locutus est ad eos dicens: Si me dilexissetis, gauderetis; quoniam vado ad patrem: docens scilicet & ostendens, cum chari quos diligimus de sæculo exeunt, gaudendum potiùs quàm dolendum. Cuius rei memor beatus Apostolus in Epistola sua ponit & dicit: [e] Mihi viuere Christus est, & mori lucrum. Lucrum maximum computans, iam sæculi laqueis non teneri, iam nullis peccatis & vitiis carnis obnoxium fieri; exemptum pressuris angentibus, & venenatis diaboli faucibus liberatum, ad lætitiam salutis æternæ Christo vocante proficisci. [f] At enim quosdam mouet, quod æqualiter cum gentilibus nostros [g] morbi istius valitudo corripiat; quasi ad hoc crediderit Christianus, vt immunis à contactu malorum, mundo & sæculo feliciter perfruatur, & non omnia hic aduersa perpessus ad futuram lætitiam reseruetur. Mouet quosdam quod sit nobis cum cæteris mortalitas ista communis. Quid enim nobis in hoc mundo non commune cum cæteris, quamdiu adhuc secundùm legem primæ natiuitatis manet caro ista communis? Quoadusque istic in mundo sumus; cum genere humano carnis æqualitate conjungimur, spiritu separamur. Itaque donec corruptiuum istud induat in-corruptionem, & mortale hoc accipiat immortalitatem, & spiritus nos perducat ad Deum patrem; quæcumque sunt carnis incommoda, sunt nobis cum humano genere communia. Sic cum fœtu sterili terra ieiuna est, neminem fames separat: sic cum irruptione hostili ciuitas aliqua possessa est, omnes simul captiuitas vastat. Et quando [h] imbrem nubila serena suspendunt, omnibus siccitas vna est. Et [i] cum nauem scopulosa saxa constringunt, nauigantibus naufragium sine exceptione commune est. Et oculorum dolor, & impetus febrium, & omnium valitudo membrorum cum cæteris communis est nobis, quamdiu [k] portatur in sæculo caro ista communis. Quinimò si qua condirione, qua lege crediderit Christianus, noscat & teneat; sciet plus sibi, quàm cæteris in sæculo laborandum, cui magis sit cum diaboli impugnatione luctandum. Docet & præmonet scriptura diuina dicens: Fili accedens ad seruitutem Dei, sta in iustitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem. Et iterùm: In dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe; quoniam in igne probatur aurum & argentum. [l] Homines verò receptibiles in camino humiliationis. Sic Iob

post

a COGERIS MALEDICERE.] Christo scilicet. RIG.

b COMPELLERIS IVRARE, QVOD NON LICET.] Iurare per Iouem, &c. *Idem.*

c *Quis non tristitia carere optet? &c.* Tristitia hic vita est, & lætitia mors. Idem habet de spectac. cap. 28. Tertullianus De viro probo & ab impietate integro labeque S. Chrysostomus hom. 18. ad pop. *ὁ τοιοῦτο οὐχ ὅπως ἄθυμον αὐτὸν ὁ θάνατος, ἀλλὰ καὶ εὐφραίνει μᾶλλον.* huius mortis *expectatio non modo ipsum non contristat, sed potius delectat.* PRI.

d CREDENTIVM DOMINVM ET MAGISTRVM.] Rectè in Veronensi & Beneuentano: Deum omninò non nosse, hoc est, Christum credendi magistrum. RIG.

e MIHI VIVERE CHRISTVS EST.] Hoc est, esse cum Christo. *Idem*

f *At enim quosdam mouet, quod æqualiter cum gentilibus.* Quod interserit Grauius *quoque*, non habent MS. placet etiam magis lectio Manutij & Costerij, *gentilibus*, quam aliorum *gentibus*. Illud enim Tertulliano & Cypriano frequentius est. similis est varietas infrà. PAM

g MORBI ISTIVS VALITVDO.] Valitudinem morbi dicit morbum inualescentem & sæuum, & valdè siue validè vigentem. RIG

h *Imbrem nubila serena suspendunt* Virgilius lib 1 Georg. *Dum sicca tellure licet, dum nubila pendent.* Vide in eum locum Seruium. & si vis plura, lege Arnobium lib 1. & 2. PRI.

i NAVEM SCOPVLOSA SAXA CONSTRINGVNT.] Vento impellente, saxo obstante, nauis allisa constringitur, & frangitur. RIG.

k PORTATVR CARO ISTA COMMVNIS.] Horatius, de se ipso benè valente: *Et pedibus me porto meis. Idem.*

l HOMINES RECEPTIBILES.] *Itemi.* Comma istud, *Homines verò receptibiles in camino humiliationis*, non legitur in exemplaribus antiquis, nec in editione Romana. *Idem.*

post rerum damna, post pignorum funera, vulneribus quoque & vermibus grauiter afflictus, non victus est sed probatus; qui in ipsis conflictationibus & doloribus suis patientiam religiosæ mentis ostendens ait? Nudus exiui de vtero matris, nudus etiam ibo sub terram: Dominus dedit, Dominus abstulit: sicut Domino visum est, ita factum est: sit nomen Domini benedictum. Et cùm eum vxor quoque sua compelleret, vt vi doloris impariens aliquid aduersus Deum querula & [a] inuidiosa voce loqueretur, respondit & dixit: [b] Tamquam vna ex insipientibus mulieribus locuta es. Si bona suscepimus de manu Domini, mala cur non tolerabimus? In his omnibus quæ contigeruntei, nihil peccauit Iob labiis suis in conspectu Domini. Itaque illi Dominus Deus perhibet testimonium dicens: Animaduertisti puerum meum Iob? non enim est similis illi quisquam in terris, homo sine querela, verus Dei cultor. Et Tobias post opera magnifica, post misericordiæ suæ multa & gloriosa præconia, cæcitatem luminum passus, timens & benedicens in aduersis Deum, per ipsam corporis sui cladem creuit ad laudem; quem & ipsum vxor sua deprauare tentauit dicens: Vbi sunt iustitiæ tuæ? ecce quæ pateris. At ille circa timorem Dei stabilis & firmus, & ad omnem tolerantiam passionis fide religionis armatus, tentationi vxoris inualidæ in dolore non cessit, sed magis Deum patientia maiore promeruit; quem postmodum Raphaël angelus collaudat & dicit: Opera Dei reuelare, & confiteri honorificum est. nam quando orabas tu & Sarra nurus tua, ego [c] obtuli memoriam orationis vestræ in conspectu claritatis Dei. [d] Et cùm sepelires tu mortuos simpliciter: & quia non es cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum, & abisti & condidisti mortuum, [e] missus sum tentare te. Et iterùm: me misit Deus curare te, & Sarram nurum tuam: ego enim sum Raphaël vnus ex septem angelis sanctis; qui assistimus & conuersamur ante claritatem Dei. Hanc tolerantiam iusti semper habuerunt, hanc Apostoli disciplinam de Domini lege tenuerunt; non mussitare in aduersis, sed quæcumque in sæculo accidunt fortiter & patienter accipere; cùm Iudæorum populus hinc semper offenderit, quòd aduersus Deum frequentiùs murmuraret. sicut testatur in Nume. Dominus Deus, dicens: Desinat murmuratio eorum à me, & non morientur. Murmurandum non est in aduersis, fratres dilectissimi, sed patienter & fortiter quidquid acciderit sustinendum, cùm scriptum sit: Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit. In Deuteronomio quoque moneat per Moysen Spiritus sanctus & dicat: Dominus Deus tuus vexabit te, & famem iniiciet tibi, & cognoscetur in corde tuo si benè custodieris præcepta eius, siue non. Et iterùm: Tentat vos Dominus Deus vester, vt sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro, & ex tota anima vestra. Sic Abraham Deo placuit, quia vt placeret Deo, nec amittere filium timuit, nec gerere parricidium recusauit. Qui filium non potes lege & sorte mortalitatis amittere; quid faceres si filium iubereris occidere? Ad omnia te paratum facere timor Dei & fides debet. Sit licet rei familiaris amissio, sit de infestantibus morbis assidua membrorum & cruenta vexatio, sit de vxore, de liberis, de excedentibus charis funebris & tristis auulsio, [f] non sint tibi scandala ista, sed prœlia: nec debilitent aut frangant Christiani fidem, sed potiùs ostendant in colluctatione virtutem; cum contemnenda sit omnis iniuria malorum præsentium, fiducia futurorum bonorum. Nisi præcesserit pugna, non potest esse victoria: cum fuerit in pugnæ congressione victoria, tunc datur vincentibus & corona. Gubernator in tempestate dinoscitur, in acie miles probatur. [g] Delicata iactatio est, cum periculum non est: conflictatio in aduersis probatio est veritatis. Arbor quæ alta radice fundata est, ventis incumbentibus non mouetur: & nauis quæ forti compage solida est, pulsatur fluctibus, nec foratur: & quando area fruges terit, ventos grana fortia & robusta contemnunt, inanes paleæ [h] flatu portante rapiuntur. Sic & Apostolus Paulus post naufragia, post flagella, post carnis & corporis multa & grauia tormenta, non vexari, sed emendari se dicit aduersis, vt dum grauiùs affligitur, [i] veriùs probaretur: Datus est mihi, inquit stimulus carnis meæ, angelus satanæ qui me colaphizet, vt non extollar: propter quod ter Dominum rogaui, vt discederet à me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur. Quando ergo infirmitas, & imbecillitas, & vastitas aliqua grassatur, tunc virtus nostra perficitur: tunc fides si tentata perstiterit, coronatur sicut scriptum est: Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis. Hoc denique inter nos & cæteros interest qui Deum nesciunt, quod illi in aduersis queruntur & murmurant: nos aduersa non auocant à virtutis & fi-

dci

a INVIDIOSA VOCE LOQVERETVR) Quasi faceret inuidiam Deo non ferenti suppetias cultori suo statim. RIG.

b *Tamquam vna ex insipientibus.* Cambroonsis codex & MS. Morelij: *ex ineptis*, sed cæteri nobiscum legunt, & græcè etiam est ἐξ ἀφρόνων. PAM.

c OBTVLI MEMORIAM ORATIONIS VESTRÆ.) Itaque angelorum officio funguntur sacerdotes, qui sacrificia nostra, preces nostras offerunt Deo. RIG.

d ET CVM SEPELIRES TV MORTVOS SIMPLICITER.) Omninò legendum: *Et cùm sepelires tu mortuos, similiter*, Hoc est, quemadmodum adfui tibi oranti, & obtuli Deo memoriam orationis tuæ: sic etiam, cùm sepelires mortuos, adfui tibi, & obtuli operationis tuæ memoriam Deo. Septuaginta dixere: καὶ ὅτε ἔθαπτες τοὺς νεκροὺς ὁμοίως συμπαρήμην σοι. Itaque rectissima est versio noua: *cùmque defunctos sepelires, ego tibi similiter aderam.* Idem.

e *Missus sum tentare te.* Clarior est hæc lectio Cambron. cod. quam cæterorum: *& missus.* Quare suprà quoque lib. de orat. Dominica ita castigandus locus. PAM.

f NON SINT TIBI SCANDALA ISTA.) In vno Vatic. *offendicula.* RIG.

g *Delicata iactatio est.* Quemadmodum Pontius, delicatam custodiam, leuem & mitissimam. *Idem.*

h FLATV PORTANTE) Vt apud Iuris auctores, vento ferente. *Idem.*

i VERIVS PROBARETVR.) In Beneuentano: *veriùs comprobetur.* *Idem.*

dei veritate, [a] sed corroborant in dolore. [b] Hoc quod nunc corporis vires solutus in fluxum venter euiscerat, quod in faucium vulnera conceptus medullitus ignis exæstuat, quod assiduo vomitu intestina quatiuntur; quod oculi vi sanguinis inardescunt, quod quorumdam vel pedes vel aliquæ membrorum partes contagio morbidæ putredinis amputantur; quod per iacturas & damna corporum prorumpente languore vel debilitatur incessus, vel auditus obstruitur, vel cæcatur aspectus, ad documentum proficit fidei. [c] Contra tot impetus vastationis & mortis inconcussis animi virtutibus congredi, quanta pectoris magnitudo est? & quanta sublimitas, inter ruinas generis humani [d] stare erectum; nec cum eis quibus spes in Deum nulla est, iacere prostratum? Gratulari magis oportet, & temporis munus amplecti, quod dum nostram fidem [e] firmiter promimus, & labore tolerato ad Christum per angustam Christi viam pergimus, [f] præmium vitæ eius & fidei ipso iudicante capiamus. Mori plane timeat, sed qui ex aqua & spiritu non renatus, gehennæ ignibus mancipatur: mori timeat, qui non [g] Christi cruce & passione censetur: mori timeat, qui ad secundam mortem de hac morte transibit: mori timeat, quem de sæculo recedentem perennibus pœnis æterna flamma torquebit: mori timeat, cui hoc mora longiore confertur, vt cruciatus eius & gemitus interim differatur. Multi ex nostris in hac mortalitate moriuntur, hoc est, multi ex nostris de sæculo liberantur. Mortalitas ista vt Iudæis & gentilibus & Christi hostibus pestis est, ita Dei seruis salutaris excessus est. Hoc quod sine vllo discrimine generis humani cum iniustis moriuntur & iusti; non est quod putetis bonis & malis interitum esse communem. Ad refrigerium iusti vocantur, ad supplicium rapiuntur iniusti: [h] datur velocius tutela fidentibus, perfidis pœna. Improuidi & ingrati sumus, fratres dilectissimi, ad diuina beneficia, nec quid nobis conferatur agnoscimus. Excedunt ecce in pace tutæ cum gloria sua virgines, venientis antichristi minas & corruptelas & lupanaria non timentes: pueri periculum lubricæ ætatis euadunt, ad continentiæ atque innocentiæ præmium feliciter perueniunt: tormenta iam non timet delicata matrona, metum persecutionis & manus, cruciatusque carnificis, moriendi celeritate lucrata. Pauore mortalitatis & temporis [i] accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignaui: desertores compelluntur, vt redeant: gentiles coguntur, vt credant: [k] vetus fidelium populus ad quietem vocatur: ad aciem recens & copiosus exercitus robore fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis cum prælium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit. Quid deinde illud fratres dilectissimi, quale est, quam pertinens, quam necessarium, quod pestis ista & lues, quæ horribilis & feralis videtur, explorat iustitiam singulorum; & mentes humani generis examinat? [l] an infirmis seruiant sani, an propinqui cognatos pie diligant, an misereantur seruorum languentium Domini, an deprecantes ægros non deserant medici, an feroces violentiam suam comprimant, an rapaces auaritiæ furentis insatiabilem semper ardorem vel metu mortis extinguant, an ceruicem flectant superbi, an audaciam leniant improbi, an pereuntibus charis, vel sic aliquid diuites largiantur, & donent, sine hærede morituri. Vt nihil aliud mortalitas ista contulerit, hoc Christianis & Dei seruis plurimum præstitit, quod martyrium cœpimus libenter appetere, dum mortem discimus non timere. Exercitia sunt nobis ista, non funera; dum animo fortitudinis gloriam, contemptu mortis præparant ad coronam.

Sed fortasse aliquis apponat & dicat: Hoc me ergo in præsenti mortalitate contristat, quod qui paratus ad confessionem fueram, & ad tolerantiam passionis toto me corde & plena virtute deuoueram, martyrio meo priuor, dum morte præuenior; Primo in loco non est in tua potestate, sed in Dei dignatione martyrium: nec potes te dicere perdidisse, quod nescis an merearis accipere: tunc deinde Deus scrutator renis & cordis, & occultorum contemplator & cognitor, videt te, & laudat, & comprobat; & qui perspicit apud te paratam fuisse virtutem, [m] reddet pro virtute mercedem. Nam quid Cain cùm Deo munus offerret, iam peremerat fratrem? & tamen parracidium mente conceptum Deus prouidus ante damnauit; vt illic cogitatio mala, & [n] perniciosa conceptio Deo prouidente prospecta est: ita & in Dei

a SED CORROBORANT IN DOLORE.] In exemplaribus Vaticanis: *comprobant*. *Idem*.

b *Hoc quod nunc*, &c. Pulchrè varia morborum genera describit. PAM.

c *Contra tot impetus vastationis*. Inter MSS. solus Cambronensis, *vastitatis*, quare prior lectio magis placet, præsertim cum eam habeant etiam vet. exc. & Remboldus. *Idem*.

d STARE ERECTVM.] In Ver. *rectum*. RIG.

e FIRMITER PROMIMVS] In Ben. *fortiter promimus*. *Idem*.

f *Præmium vitæ eius*. Toties præmia vitæ inculcat Cyprianus, & mercedem virtutis, vt non credam quemquam illa negare posse qui eum legerit. PAM.

g CHRISTI CRVCE ET PASSIONE CENSETVR.] Sic ad Demetrianum, sub finem: *Huius sacramento & signo censeamur*. RIG.

h DATVR VELOCIVS TVTELA FIDENTIBVS] Fidentes dicit, fideles, quibus est integra fides: qui lapsi non sunt. Talibus igitur pestifera lue correptis, obitu præfestinato anticipatur mortis tempus, atque ita quiescentes in refrigerio spei Christianæ tuti sunt aduersus omnia diaboli siue secularium potestatum tela. *Idem*.

i ACCENDVNTVR TEPIDI.] In Beneuentano & Veronensi. *Accenduntur trepidi*. *Idem*.

k VETVS FIDELIVM POPVLVS AD QVIETEM VOCATVR.] Veterem populum dicit eorum qui fidelibus prognati parentibus fidem ab teneris vnguiculis susceptam adultámque ad seniles annos seruauerunt intemeratam. *Idem*.

l *An infirmis seruiant sani*. Pulchrè deducit, prodesse mortalitatem, ad explorandam iustitiam singulorum. PAM.

m *Reddet pro virtute mercedem* Suspicor vitio operarum, apud solum Manutium legi *reddit* *Idem*

n PERNICIOSA CONCEPTIO.] Conceptionem dicit cogitationis ad effectum perducendæ consilium: & sic Tribonianus conceptionem Digestorum dixit, ordinandi ac digerendi Iuris ciuilis apparatum.

n PERNICIOSA CONCEPTIO DEO PROVIDEN-

Dei seruis, apud quos [a] confessio cogitatur, & martyrium mente concipitur, animus ad bonum deditus Deo iudice coronatur. Aliud est enim martyrio animum deesse, aliud animo defuisse martyrium. Qualem te inuenit Dominus cum vocat, talem pariter & iudicat; quando ipse testetur & dicat: Et scient omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis. Nec enim Deus sanguinem nostrum sed fidem quærit. Nam nec Abraham, nec Isaac, nec Iacob occisi sunt, & tamen fidei ac iustitiæ meritis honorati inter Patriarchas primi esse meruerunt; ad quorum conuiuium congregatur quisquis fidelis & iustus & laudabilis inuenitur. Meminisse debemus voluntatem nos, non nostram, sed Dei facere debere; secundùm quod nos Dominus quotidie iussit orare. Quam præposterum est quamque peruersum, vt cùm Dei voluntatem fieri postulemus, quando euocat nos & accersit de hoc mundo Deus, non statim voluntatis eius imperio pareamus. Obnitimur & reluctamur, & peruicacium more seruorum ad conspectum Domini cum tristitia & mœrore perducimur, exeuntes istinc necessitatis vinculo, non obsequio voluntatis: & volumus ab eo præmiis cælestibus honorari, ad quem venimus inuiti? Quid ergo oramus & petimus vt adueniat regnum cælorum, si captiuitas terrena delectat? Quid precibus frequenter iteratis rogamus & poscimus, vt acceleret dies regni, si maiora desideria, & vota potiora sunt seruire istic diabolo, quàm regnare cum Christo? Denique vt manifestius diuinæ prouidentiæ indicia clarescerent, [b] quod Dominus præscius futurorum suis consulat ad veram salutem: cum quidam de collegis & consacerdotibus nostris iam infirmitate defessus, & de appropinquante morte sollicitus, [c] commeatum sibi precaretur, astitit deprecanti, & iam pœnè morienti iuuenis honore & maiestate venerabilis, statu excelsus, & clarus aspectu, & quem assistentem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri, nisi quod talem videre iam poterat de sæculo recessurus. Atque ille non sine quadam animi & vocis indignatione infremuit & dixit: Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis? Increpantis vox & monentis est: qui de persecutione sollicitis, de accersitione securis non consentit ad præsens desiderium, sed consulit in futurum. Audiuit frater noster & collega moriturus, quod cæteris diceret. Nam qui moriturus audiuit, ad hoc audiuit vt diceret: audiuit non sibi ille, sed nobis. Nam quid disceret iam recessurus? didicit immo nobis remanentibus, vt dum sacerdotem Dei qui commeatum petebat, increpitum esse comperimus, quid cunctis expediat agnosceremus. Nobis quoque ipsis minimis & extremis quoties reuelatum est, quàm frequenter atque manifestè de Dei dignatione præceptum est: vt contestarer assiduè & publicè prædicarem, [d] fratres nostros non esse lugendos accersitione Dominica de sæculo liberatos, [e] cum sciamus non eos amitti, sed præmitti, recedentes præcedere, vt proficiscentes, vt nauigantes solent; desiderari eos debere, non plangi: nec accipiendas esse hic atras vestes, quando illi ibi indumenta alba iam sumpserint: occasionem dandam non esse gentilibus, vt nos merito ac iure reprehendant, quod quos viuere apud Deum dicimus, vt extinctos & perditos lugeamus, & fidem quam sermone & voce depromimus, cordis & pectoris testimonio non probemus. [f] Spei nostræ ac fidei præuaricatores sumus; simulata, ficta, fucata videntur esse quæ dicimus. Nihil prodest vobis præferre virtutem, factis destruere veritatem. Improbat denique Apostolus Paulus, & obiurgat, & culpat, si qui contristentur in excessu suorum: Nolumus, inquit, ignorare vos fratres de dormientibus, vt non contristemini sicut & cæteri, qui spem non habent. Si enim credimus quia Iesus mortuus est, & resurrexit: sic & Deus eos qui dormierunt in Iesu, adducet cum illo. Eos contristari dicit in excessu suorum, qui spem non habent. Qui autem spe viuimus, & in Deum credimus, & Christum passum esse pro nobis, & resurrexisse confidimus, in Christo manentes, & per ipsum atque in ipso resurgentes; quid aut ipsi recedere istinc de sæculo nolumus, aut nostros recedentes quasi perditos plangimus ac dolemus? ipso Christo Domino & Deo nostro monente ac dicente: Ego sum resurrectio & vita; qui credit in me, licet moriatur viuet: & omnis qui viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Si in Christum credimus, fidem verbis & promissis eius habeamus; & non morituri in æternum, ad Christum, cum quo & victuri & regnaturi semper sumus, læta securitate veniamus. Quod interim morimur, ad immortalitatem morte transgredimur: nec potest vita æterna succe-

TI PROSPECTA EST.) Ante omnia secula vocauit vnumquemque hominum Deus ad salutem: & vocando prouidit atque prospexit cogitationes nostras, siue bonas siue malas: & exinde malos damnauit, bonos coronauit. Talem prouidentiam, vel potiùs prouisionem, talem prospectionem, tale præscitum, minùs apto vocabulo prædestinationem dicere Magistri, disputandi artifices. R I G.

a *Confessio cogitatur & martyrium.* Rursum distinguit inter hæc duo. P A M.

b QVOD DOMINVS PRÆSCIVS FVTVRORVM SVIS CONSVLAT.) Morem suum hic seruat Cyprianus, visione doctrinam suam confirmat. R I G.

c *Commeatum sibi precaretur.* Commeatum pro liberatione à morte accipi a Cypriano diximus epist. de Celerino: eodem significatu commeatum vitæ dixit Possidius. P A M.

d *Fratres nostros non esse lugendos.* Quid sibi velit, prius indicauit his verbis: *Cum chari de sæculo exeunt, gaudendum potius quam dolendum.* Neque enim omnem luctum, sed immodicum vetat, deinde vrget potissimum scandalum gentilium, si quando videbant fideles atras vestes induere. *Idem.*

e *Cum sciamus non eos amitti.* Sic S. Augustinus epist. 6. ad Italicam *Nostros migrantes non amisimus, sed præmisimus.* Tertull. lib 1. ad vxorem cap. 5. P A M.

f *Spes nostra ac fides præuaricatores sumus.* Præuaricator est causæ proditor, siue qui leuia tantum adducit in ipsius patrocinium, & apertum veluti latus aduersario porrigit. A Tertulliano hæc eadem accipe quæ Cyprianus ı lib. nempè de patientia cap. 9. *Cæterùm impatientia in eiusmodi, & spei nostræ male ominatur, & fidem præuaricatur.* Idem.

ſuccedere, nec hinc contigerit exire: non eſt exitus iſte: ſed tranſitus, & temporali itinere de curſo ad æterna tranſgreſſus. Quis non ad meliora feſtinet? Quis non mutari & reformari ad Chriſti ſpeciem, & ad cæleſtis gratiæ dignitatem venire citius exoptet? Paulo Apoſtolo prædicante: Noſtra autem conuerſatio, inquit, in cælis eſt, vnde & Dominum expectamus Ieſum Chriſtum, qui transformabit corpus humilitatis noſtræ, configuratum corpori claritatis ſuæ. Tales nos futuros & Chriſtus Dominus pollicetur, quando vt cum illo ſimus, & cum illo in æternis ſedibus viuamus, atque in regnis cæleſtibus gaudeamus, patrem pro nobis precatur dicens: Pater quos mihi dediſti, volo vt vbi ego fuero, & ipſi ſint mecum; & videant claritatem quam mihi dediſti prius quam mundus fieret. Venturus ad Chriſti ſedem, ad regnorum cæleſtem claritatem, lugere non debet & plangere; ſed potius ſecundùm pollicitationem Domini, ſecundum fidem veritatis in profectione hac ſua & tranſlatione gaudere. Sic denique inuenimus & Enoch tranſlatum eſſe, qui Deo placuit: ſicut in Geneſi teſtatur & loquitur ſcriptura diuina: Et placuit Enoch Deo, & non eſt inuentus poſtmodum, quia Deus illum tranſtulit. Hoc fuit placuiſſe in conſpectu Dei, de hoc contagio ſæculi meruiſſe transferri. [a] Sed & per Salomonem docet Spiritus ſanctus, eos qui Deo placeant, maturiùs iſtinc eximi, & citius liberari; ne dum in iſto mundo diutius immorantur, mundi contactibus polluantur. Raptus eſt, inquit, ne malitia mutaret intellectum illius: placita enim erat Deo anima eius: propter hoc properauit educere eum de medio iniquitatis. Sic & in pſalmis ad Dominum properat ſpiritali fide Deo ſuo anima deuota, dicens: Quam dilectiſſimæ habitationes tuæ Deus virtutum, deſiderat & properat anima mea ad atria Dei. Eius eſt in mundo diu velle remanere, quem mundus oblectat, quem ſeculum blandiens atque decipiens, illecebris terrenæ voluptatis inuitat. Porrò cum mundus oderit Chriſtianum; quid amas eum qui te odit, & non magis ſequeris Chriſtum qui te & redemit & diligit? Ioannes in epiſtola ſua clamat & loquitur: & ne carnalia deſideria ſectantes mundum diligamus, hortatur: Nolite, inquit, diligere mundum, neque ea quæ in mundo ſunt. Si quis dilexerit mundum, non eſt charitas patris in illo: quia omne quod in mundo eſt, concupiſcentia oculorum, & ambitio ſæculi, quæ non eſt à patre, ſed ex concupiſcentia mundi, & mundus tranſibit & concupiſcentia eius: qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo modo & Deus manet in æternum. Potius fratres dilectiſſimi, mente integra, fide firma, virtute robuſta, parati ad omnem voluntatem Dei ſimus: pauore mortis excluſo, immortalitatem quæ ſequitur, cogitemus. Hoc nos oſtendamus eſſe quod credimus, vt neque chlarorum lugeamus exceſſum: & cum [b] accerſitionis propriæ dies venerit, incunctanter & libenter ad Dominum ipſo vocante veniamus. Quod cum ſemper faciendum fuerit Dei ſeruis, nunc fieri multò magis debet, corruente iam mundo, & malorum infeſtantium turbinibus obſeſſo; vt qui cernimus cœpiſſe iam grauia, & ſcimus imminere grauiora, lucrum maximum computemus, ſi iſtinc velocius recedamus. Si in habitaculo tuo parietes vetuſtate nutarent, tecta deſuper tremerent, domus iam fatigata, iam laſſa; ædificiis ſenectute labentibus ruinam proximam minaretur, nonne omni celeritate migrares? Si nauigante te turbida & procelloſa tempeſtas fluctibus violentius excitatis, prænunciaret futura naufragia; nonne portum velociter peteres? Mundus ecce nutat & labitur; & ruinam ſui non iam ſenectute rerum, ſed fine teſtatur: & tu non Deo gratias agis, non tibi gratularis; quod exitu maturiore ſubtractus, ruinis, & naufragiis, & plagis imminentibus exuaris? Conſiderandum eſt fratres dilectiſſimi, & identidem cogitandum, renunciaſſe nos mundo, & [c] tanquam hoſpites & peregrinos iſthic interim degere. [d] Amplectamur diem, qui aſſignat ſingulos domicilio ſuo; qui nos iſtinc ereptos, & laqueis ſæcularibus exſolutos paradiſo reſtituit, & regno cæleſti. Quis non peregre conſtitutus properaret in patriam regredi? Quis non ad ſuos nauiga-

re

a *Sed & per Salomonem docet.* Librum Sapientiæ Salomoni adſcribit, non Cyprianus modo tum hic, tum infrà lib de exhort. mart. cap. 1. Teſtim. 2. cap. 13. & 3. cap. 15. 53. 59. ao 66. ſed & Hegeſippus & Irenæus, & omnis (inquit Euſebius lib. 4. cap. 22.) antiquorum chorus. Tertullianus etiam lib. de præſcript. Origenes lib. 8. in Epiſt. ad Rom. D. Hilarius in Pſalm. 128. Baſilius lib. 5. contra Eunom. Euariſtus epiſt. ad Afric. Felix 1. in epiſt. ad Gallos. Felix 2. epiſt. ad D. Athanaſ. Epiphanius hær. 76. & lib. de ponderib. & menſ. Damaſcenus lib. 4. cap. 18. Ambroſius in Pſal. 1. & lib de paradiſo cap. 12. & vel ipſe D Hieronymus epiſt. ad Paulinum de inſtit. Fil. Cauſam reddit D. Auguſtin. in hæc verba lib. 17. de Ciuit. Dei cap. 20. *Alij duo libri quorum vnus Sapientia, alter verò eccleſiaſticus dicitur, propter eloquij nonnullam ſimilitudinem, vt Salomonis dicantur, obtinuit conſuetudo.* Quod ipſum tamen adhuc retractari videtur lib. 2. cap. 4. Et certè multæ eius libri ſententiæ 7. 8. & 9. cap. ſoli conueniunt Salomoni: Titulus etiam græcus eſt σοφία σαλομῶντος. Quare probatur mihi Domin. Ioan Driedonis opinio de dog. Eccleſ. lib. 1. Philonem illum Iudæum; ſuprà 160. an. ante Chriſtum natum, temporibus Oniæ Pontif. ſparſas paſſim Salomonis ſententias in vnum hoc congeſſiſſe volumen. Eò magis quod 3. Reg cap. vlt. ſcribatur locutus tria millia parabolarum, carminum quinque millia, & diſſeruiſſe de iumentis, volucribus, reptilibus, & piſcibus, &c. Confirmat quod ipſa illius prouerbia, non ab illo, ſed diu poſteà à miniſtris Ezechiæ regis, aut iuxta Rabbi Moſen ab Iſaia in vnum collecta conſtet ex prou. cap. 25. vt ſit pro doctrina Spiritus ſancti hoc loco & epiſt. 81 ad Demetr. pro ſcriptura diuina agnoſcit Cyprianus: Nec minus alij veteres vbi hunc librum citant, nominatim Dionyſius Areopag. cap. 4. de diuinis nomin. Concilium Sardicenſe epiſt. ad omnes epiſc. Auguſt. cap. 14. de prædeſtin Immo ipſe Apoſt. Rom. 11. & Hebr 11. ad 9. 6. & 4. Sapientiæ alludit. PAM.

b ACCERSITIONIS PROPRIÆ DIES VENERIT.] Hoc opuſculo ſuprà de morte iam proxima, de vicina accerſitione ſecurus. RIG.

c *Tanquam hoſpites & peregrinos, &c.* Eandem ſententiam iiſdem fermè vocibus Tertullianus docet cap. 42. & 43. de reſurrectione carnis. PRI.

d AMPLECTAMVR DIEM QVI ADSIGNAT SINGVLOS DOMICILIO SVO.] Refrigerio, ſcilicet, vbi, velut in prato, ſiue horto, ſiue paradiſo, iuſtorum animæ quieſcunt, & patientiam paſcunt, iam de ſua immortalitate ſecuri, quaſi iudicio iam peracto: nempe diuina prouiſione, Dei præſcito. RIG.

re festinans, ventum prosperum cupidius optaret, vt velocitet charos liceret amplecti? Patriam nostram paradisum computamus, parentes Patriarchas habere iam cœpimus; quid non properamus & currimus, vt patriam nostram videre, vt parentes salutare possimus? Magnus illic nos charorum numerus expectat, parentum, fratrum, filiorum frequens nos & copiosa turba desiderat, iam de sua immortalitate secura, & [a] adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum & complexum venire, quanta & illis & nobis in commune lætitia est? qualis illic cælestium regnorum voluptas sine timore moriendi, & cum æternitate viuendi? quam summa & perpetua felicitas? illic [b] Apostolorum gloriosus chorus: illic prophetarum exultantium numerus: illic martyrum innumerabilis populus ob certaminis & passionis victoriam coronatus: triumphantes illic virgines, quæ concupiscentiam carnis & corporis, continentiæ robore subegerunt: remunerati misericordes qui alimentis & largitionibus pauperum iustitiæ opera fecerunt, qui Dominica præcepta seruantes ad cælestes thesauros terrena patrimonia transtulerunt. Ad hos fratres dilectissimi, auida cupiditate properemus; vt cum his citò esse, vt citò ad Christum venire contingat, optemus. Hanc cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum mentis & fidei Dominus Christus aspiciat; daturus eis gloriæ suæ ampliora præmia, quorum circa se fuerint desideria maiora.

DE

a ET ADHVC DE NOSTRA SALVTE SOLLICITA] Etenim charitas, vt ipse Paulus adfirmat, οὐδέποτε ἐκπίπτει, numquam excidit, perseuerat etiam post obitum & qui iam in sepulcris quiescunt resurrectionem sibi & immortalitatem expectantes, nobis etiam felicitatem exoptant. Itaque nos etiam illis benè adprecari par est. vota nostra cum illorum votis & precibus communionis iure miscenda sunt. PAM.

b *Apostolorum gloriosus chorus*, Videntur hunc locum imitari D D. Ambrosius & August. in cant. Ecclesiast. Te Deum laudamus, & responsorium quoddam est Ecclesiasticum. In quo quia legitur *transtulerunt*, idoialo paulò post, quam quod 4. M S. legunt *præmiserunt*: præsertim quum Alcuinus illud legat. PAM.

[a] DE OPERE ET ELEEMOSYNIS.

MVLTA & magna sunt, fratres charissimi, beneficia diuina, quibus in salutem nostram Dei patris & Christi larga & copiosa clementia & operata fit, & semper operetur, quod conseruandis ac viuificandis nobis pater filium suum misit, vt reparare nos posset, quodque filius missus, [b] esse & hominis filius voluit, vt nos Dei filios faceret; humiliauit se, vt populum qui prius iacebat, erigeret; vulneratus est, [c] vt vulnera nostra sanaret; seruiuit, vt ad libertatem seruientes extraheret; mori sustinuit, vt immortalitatem mortalibus exhiberet. Multa hæc sunt & magna diuinæ misericordiæ munera. Sed adhuc qualis prouidentia illa, & quanta clementia est, quod nobis salutari ratione prospicitur, vt homini qui redemptus est, reseruando, pleniùs consulatur. [d] Nam cùm Dominus adueniens sanasset illa quæ Adam portauerat vulnera, & venena serpentis antiqui curasset; legem dedit sano, & præcepit ne vltrà iam peccaret, ne quid peccanti grauius eueniret. Coartati eramus, & in angustum innocentiæ præscriptione conclusi. Nec haberet, quid fragilitatis humanæ infirmitas atque imbecillitas faceret: nisi iterùm pietas diuina subueniens, iustitiæ, & misericordiæ operibus ostensis, viam quamdam tuendæ salutis aperiret; vt sordes postmodum quascumque contrahimus, eleemosynis abluamus. Loquitur in scripturis diuinis Spiritus sanctus & dicit: Eleemosynis & fide delicta purgantur. Non vtique illa delicta, quæ fuerant antè contracta, nam illa Christi sanguine & sanctificatione purgantur. Item denuò dicit. Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna extinguit peccatum. Hic quoque ostenditur & probatur, quia sicut lauacro aquæ salutaris gehennæ ignis extinguitur, ita eleemosynis atque operibus iustis delictorum flamma sopitur. Et quia semel in baptismo remissio peccatorum datur, [e] assidua & jugis operatio, baptismi instar imitata, Dei rursus indulgentiam largitur. Hoc & in Euangelio Dominus docet: [f] nam cùm

a DE OPERE ET ELEEMOSYNIS.] Intelligit opera justitiæ & misericordiæ, circa quæ homini Christiano assidua & jugis operatio esse debet RIG.

b ESSE ET HOMINIS FILIVS VOLVIT.] Veronensis. *Quodque filius missus, dici se & hominis filium voluit. Idem.*

c VT VVLNERA NOSTRA SANARET.] Beneuent. & Veron. *curaret. Idem.*

d *Nam cum Dominus adueniens.* Locum hunc ad assertionem peccati originalis ex Adam, contra Pelagianos citat D August. PAM.

e ASSIDVA ET IVGIS OPERATIO.] Sic operantes Christiani tota vita sua confessores sunt Christi, & martyres, & essentia tyrium operum, sicut & sanguinis. Vanos martyras esse ait Commodianus, qui otiosi sunt Christo.

Verba geris tantum, vane; qui sub vno momento
Martyrium quæris otiosus tollere Christo.

Cyprianus ipse sub finem istius tractatus laudat *in operis agone currentes* RIG.

e *Assidua & jugis operatio.* Operationem tum hic tum alibi frequenter, vti & opus in titulo huius libri accipit Cyprianus, pro virtute Auaritiæ contraria: quomodo etiam Prudentius in psychomach. auaritiæ & operationis in hæc verba.

Cum subitò in medium frendens operatio campum.
Prosilit auxi io sociis, pugnamque capessit.

Nam quod pro illo reposuit Georgius Fabricius, *miseratio* est contra fidem M S. tum nostri qui id bis legit, tum aliorum quibus vsi sunt in castigando Prudentio Victor Ghiselinus & Theod. Pulmannus. Et videntur mihi hinc transtulisse vocem hanc veteres, quod inter opera bona præcipua sit eleemosyna. Haud procul ab ea significatione abesse mihi videtur Pontius in vita Cypriani in hæc verba. *fiebat itaque exuberantium operum largitate, quod bonum est ad omnes*; & illud Tertulliani lib. 4. contra Marc. *Nam etsi maior bonitas quæ operatur in extraneos.* loquitur enim de eleemosynis. PAM.

f *Cum denotarentur discipuli.* Sunt qui legant *detinentur*, sed cum ea vox tum Cypriano tum Tertulliano vsitata sit, cum Rigaltio retinenda. Porrò vsus est Tertullianus apolog. 3. *At nunc vtriusque inquisitione & agitatione neglecta, nomen denotatur.* PRI.

a In

cùm denotarentur discipuli eius quòd ederent, nec priùs manus abluissent, respondit & dixit: Qui fecit quòd intus est, fecit & quod foris est. verùm date eleemosynam, & ecce vobis munda omnia: docens scilicet, & ostendens, non manus lauandas esse, sed pectus; & sordes intrinsecus potiùs quàm extrinsecus detrahendas: verùm qui purgauerit quod est intus, eum quoque id quod foris est repurgasse; & emundata mente, cute quoque & corpore mundum esse cœpisse. Porrò autem monens & ostendens vnde mundi & purgati esse possimus, addidit eleemosynas esse faciendas. Misericors docet ac monet, misericordiam fieri; & quia seruare quærit, quos magno pretio redemit, post baptismi gratiam sordidatos docet denuò posse purgari. Agnoscamus, itaque, fratres charissimi, diuinæ indulgentiæ munus salubre, & emundandis purgandisque peccatis nostris, qui sine aliquo conscientiæ vulnere esse non possumus, medelis spiritalibus vulnera nostra curemus. Nec quisquam sic sibi de puro atque immaculato corde blandiatur, vt innocentia sua fretus medicinam non putet adhibendam esse vulneribus: cùm scriptum sit: Quis glotiabitur castum se habere cor, aut quis gloriabitur mundum se esse à peccatis? Et iterùm in epistola sua Ioannes ponat & dicat: Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est. Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis & iustus est Dominus, qui nobis peccata dimittat. Si autem nemo esse sine peccato potest, & quisquis se inculpatum dixerit, aut superbus, aut stultus est; quàm necessaria, quàm benigna est diuina clementia? quæ cùm sciat non deesse sanatis quædam postmodum vulnera, dedit curandis denuò sanandisque vulneribus remedia salutaria. Numquam denique, fratres dilectissimi, admonitio diuina cessauit, numquam & tacuit, quo minus in scripturis sanctis tam veteribus quàm nouis, semper & vbique ad misericordiæ opera Dei populus prouocaretur; & canente atque exhortante Spiritu sancto quisquis ad spem regni cælestis instruitur, facere eleemosynas iubetur. Mandat & præcipit Esayæ Deus: Exclama, inquit, in fortitudine, & noli parcere: sicut tuba exalta vocem tuam, & annuncia plebi meæ peccata ipsorum, & domui Iacob facinora eorum. Et cùm peccata eis sua exprobrari præcepisset, cumque eorum facinora pleno indignationis impetu protulisset, dixissetque; eos, nec si orationibus & precibus & ieiuniis vterentur, satisfacere pro delictis posse; nec si [a] in cilicio & cinere voluerentur, iram Dei posse lenire; in nouissima tamen parte [b] demonstrans solis eleemosynis Deum posse placari, addidit dicens: Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti eum; & domesticos seminis tui nou despicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & [c] vestimenta tua citò orientur, & præibit ante te iustitia, & claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te: dum adhuc loqueris, dicet: ecce adsum. Remedia propitiando Deo ipsius Dei verbis data sunt: qnid deberent facere peccantes, magisteria diuina docuerunt; operationibus iustis Deo satisfieri, misericordiæ meritis peccata purgari. Et apud Salomonem legimus: Conclude eleemosynam in corde pauperis, [d] & hæc pro te exorabit ab omni malo. Et iterùm: Qui obturat aures ne audiat imbecillum, & ipse inuocabit Deum, & non erit qui exaudiat eum. Neque enim promereri misericordiam Domini poterit, qui misericors ipse non fuerit, aut impetrabit de diuina pietate aliquid in precibus, qui ad precem pauperis non fuerit humanus. Quod item in Psalmis Spiritus sanctus declarat & probat, dicens: Beatus qui intelligit super egenum & pauperem: in die mala liberabit eum Dominus. Quorum præceptorum memor Daniel, cùm rex Nabuchodonosor aduerso somnio territus æstuaret, pro auertendis malis, ad diuinam opem impetrandam remedium dedit dicens: Propterea rex consilium meum placeat tibi, & peccata tua eleemosynis redime, & iniustitias tuas miserationibus pauperum, & erit Deus patiens peccatis tuis. Cui rex non obtemperans, aduersa quæ viderat & infesta perpessus est; quæ euadere & vitare potuisset, si peccata sua eleemosynis redemisset. Raphaël quoque angelus paria testatur, & vt eleemosyna libenter ac largiter fiat, hortatur dicens: Bona est oratio cum ieiunio & eleemosyna: quia eleemosyna à morte liberat, & ipsa [e] purgat peccata. Ostendit orationes nostras ac ieiunia minus posse, nisi eleemosynis adiuuentur. Deprecationes solas parum ad impetrandum valere, nisi factorum & [f] operum accessione farciantur. Reuelat angelus & manifestat, & firmat eleemosynis petitiones nostras efficaces fieri, eleemosynis vitam de periculis redimi, eleemosynis à morte animas liberari. Nec sic, fratres charissimi, ista proferimus, vt non quod Raphaël Angelus dixit veritatis testimonio comprobemus. In Actibus Apostolorum facti fidès posita est, & quod eleemosynis [g] non tantùm à secunda, sed à prima morte animæ liberentur; gestæ & impletæ rei

a IN CILICIO ET CINERE VOLVERENTUR.] Ver. *in cinere & cilicio volutarentur*. Sic loquitur Tert. RIG.
b *Demonstrans solis eleemosynis Deum posse placari*. Nic. Faber: eleemosyna orationibus & ieiuniis præstat. *Idem*.
c *Vestimenta tua citò orientur*. Hic & alibi Cyprianus & alij veteres quidam latini teste D. Hieronymo, inquit Morell. ex similitudine dictionum græcarum fecerunt, vt pro eo quod 70. scripserunt *ἰάματά σου*, id est, *sanitates tuæ* legerent *ἱμάτιά σου*. PAM.
d *Et hæc pro te exorabit*. Prorsus sic legendum cum Gratio, Morelio & Manutio, nam græcè est *αὐτή*. *Idem*.
e PVRGAT PECCATA.] Ver. *purgat peccatis* RIG.
f OPERVM ACCESSIONE FARCIANTVR.] Sic Pamelius: At in exemplaribus, *socientur*: in aliis, *satientur*. *Idem*.
g NON TANTVM A SECVNDA, SED A PRIMA MORTE] Prima mors, corporis; secunda animæ. Ait igitur, eleemosynis, bonis operationibus, primam illam corporis mortem suspendi, exemplo Tabithæ: secundam vero, quæ est animæ, mortem euitari adeptione vitæ æternæ, quæ promittitur fidelibus bonas operationes operantibus. *Idem*

rei probatione compertum est. Tabitha operationibus iustis & eleemosynis præstandis plurimum dedita, cum infirmata esset & mortua, ad cadauer exanime Petrus accitus est: qui cum impigre pro Apostolica humanitate venisset, circumsteterunt eum viduæ flentes, & rogantes, pallia & tunicas & omnia illa quæ prius sumpserant indumenta monstrantes, [a] nec pro defuncta suis vocibus, sed ipsius operibus deprecantes. Sensit Petrus impetrari posse, quod sic petebatur; nec defuturum Christi auxilium viduis deprecantibus [b] quando esset in viduis ipse vestitus. Cùm itaque genibus nixus orasset, viduarum ac pauperum idoneus aduocatus legatas sibi preces ad Dominum pertulisset, conuersus ad corpus, [c] quod in tabula iam lotum iacebat: Tabitha, inquit, exsurge in nomine Iesu Christi: nec defuit Petro, quo minus statim ferret auxilium, qui in euangelio dari dixerat quicquid fuisset eius nomine postulatum. Mors itaque suspenditur, & spiritus redditur: & mirantibus ac stupentibus cunctis, ad hanc mundi denuo lucem diuinum corpus animatur: tantum potuerunt misericordiæ merita; tantum opera iusta valuerunt. Quæ laborantibus viduis largita fuerat subsidia viuendi, meruit ad vitam viduarum petitione reuocari. Itaque in Euangelio Dominus, doctor vitæ nostræ, & magister salutis æternæ, viuificans credentium populum, viuificatis consulens in æternum; inter sua mandata diuina & præcepta cælestia nihil crebrius mandat & præcipit, quàm vt insistamus eleemosynis dandis: nec terrenis possessionibus incubemus, sed cælestes thesauros potius recondamus. Vendite, inquit, res vestras, & date eleemosynam. Et iterum: Nolite vobis condere thesauros super terram, vbi [d] tinea & comestura exterminat, & vbi fures effodiunt & furantur. Thesaurizate autem vobis thesauros in cælo, vbi neque tinea, neque comestura exterminat, & vbi fures non effodiunt, nec furantur. Vbi enim fuerit thesaurus tuus, ibi erit & cor tuum. Et cùm obseruata lege perfectum & consummatum vellet ostendere: Si vis, inquit, perfectus esse, vade & vende omnia tua, & da egenis, & habebis thesaurum in cælo & veni, sequere me. Item alio loco negotiatorem cælestis gratiæ, & comparatorem salutis æternæ, distractis omnibus rebus suis, pretiosam margaritam, hoc est, vitam æternam Christi cruore pretiosam, de quantitate patrimonij sui dicit debere mercari. Simile est, inquit, regnum cælorum [e] homini negotiatori quærenti bonas margaritas. Vbi autem inuenit pretiosam margaritam, abiit & vendidit omnia quæ habuit, & emit illam. Eos denique & Abrahæ filios dicit, quos in iuuandis alendísque pauperibus operarios cernit. Nam cùm Zachæus dixisset: Ecce dimidium ex substantia mea do egenis, & si cui quid fraudaui, quadruplum reddo: [f] respondit Iesus & dixit: Quia salus hodie huic domui facta est, quoniam & hic filius est Abrahæ. Nam si Abraham credidit Deo, & deputatum est ei ad iustitiam: vtique qui secundum præceptum Dei eleemosynas facit, Deo credit; & qui habet fidei veritatem, seruat Dei timorem; qui autem Dei timorem seruat, in miserationibus pauperum Deum cogitat. Operatur enim ideo quia credit, quia scit vera esse quæ prædicta sunt verbis Dei, nec scripturam sanctam posse mentiri: arbores infructuosas, id est, steriles homines excidi, & in ignem mitti, misericordes autem ad regnum vocari. Qui & alio in loco operarios, & fructuosos fideles appellat: infructuosis verò & sterilibus fidem derogat dicens: Si in iniusto mammona fideles non fuistis, [g] quod est verum quis credet vobis? Et si in alieno fideles non fuistis, quod est vestrum, quis dabit vobis? Si vereris & metuis, ne si operari plurimum cœperis, patrimonio tuo larga operatione finito ad penuriam forte redigaris: esto in hac parte intrepidus, esto securus; finiri non potest, vnde in vsus Christi impenditur, vnde opus cæleste celebratur. Nec hoc tibi de meo spondeo, sed de sanctarum scripturarum fide, & diuinæ pollicitationis auctoritate promitto. Loquitur per Salomonem Spiritus sanctus & dicit: Qui dat pauperibus numquam egebit; qui autem auertit oculum suum, in magna penuria erit: ostendens misericordes atque operantes egere non posse, magis parcos & steriles ad inopiam postmodum deuenire. Item beatus Apostolus Paulus Dominicæ inspirationis gratia plenus: Qui administrat, inquit, semen seminanti, & panem ad edendum præstabit, & multiplicabit seminationem vestram, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, vt in omnibus locupletemini. Et iterum: Administratio huius officij non tantum supplebit ea [h] quæ sanctis desunt, sed & abundabit per multam gratiarum actionem in Deum. Quoniam dum gratiarum actio ad Deum pro eleemosynis atque operationibus nostris pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur. Et Dominus

a NEC SVIS VOCIBVS SED IPSIVS OPERIBVS DEPRECANTES.] Monstrantes Petro indumenta quæ habuerant beneficio Tabithæ. RIG.

b QVANDO ESSET IN VIDVIS IPSE VESTITVS.] Tabitha, vestiendo pauperes viduas, Christum vestierat. ait igitur Cyprianus, Christum ipsum in viduis illis fuisse vestitum. Hoc ipse etiam dicet infra. *Illic in pauperibus suis vestiris & pasceris*. *Idem*.

c *Quod in tabula iam lotum iacebat*. Ita enim legitur Actorum 9. Quam cum lauissent, posuerunt eam in cœnaculo. Patet autem hinc non nouum esse morem illum, quo lauantur defunctorum corpora. PAM.

d TINEA ET COMESTVRA EXTERMINAT.] In Veronensi: exterminant. Veram esse hanc scripturam sequentia clamant. RIG.

e *Homini negotiatori*. Affligin. & duo Morell. MSS. *negotianti*, sed vox græca ἔμπορος negotiatorem significat, & eum qui vltra mare negotiatur ἀπὸ τοῦ πόρου, quæ vox illud significat quod mari conficitur. PAM.

f *Respondit Iesus & dixit*. Denuò adiecimus ex MS. *& dixit*. Est enim phrasis Cypriani. *Idem*.

g *Quod verum est quis dabit vobis?* Affligin. & vlt. exc. *vestrum*, sed græcè est ἀληθινὸν & prius etiam legunt emendatiora latina exemplaria. *Idem*.

h *Quæ sanctis desunt*, Ex vitio cod. Remboldi adijciebatur *fide*, quod neque Apostolus habet, neque MS. *Idem*.

nus in Euangelio iam tunc eiusmodi hominum corda considerans, & perfidis atque incredulis præscia voce denuncians: contestatur & dicit: Nolite cogitare dicentes: quid edemus aut quid bibemus, aut quid vestiemur? hæc enim nationes quærunt. Scit autem pater vester quia omnium horum indigetis. Quærite primum regnum Dei, & omnia ista apponentur vobis. Eis omnia apponi dicit & tradi, qui regnum & iustitiam Dei quærunt. Eos enim Dominus, cum iudicij dies venerit, ad percipiendum regnum dicit admitti, qui fuerint in Ecclesia eius operati. Metuis ne patrimonium tuum forte deficiat, si operari ex eo largiter cœperis: & nescis miser, quia dum times ne res familiaris deficiat, vita ipsa & salus deficit: & dum ne quid de rebus tuis minuatur attendis, non respicis quod ipse minuatis amator magis mammonæ quàm animæ tuæ, [a] vt dum times ne pro re patrimonium tuum perdas, ipse pro patrimonio tuo pereas. Et ideò bene Apostolus clamat & dicit: Nihil intulimus in hunc mundum, verum nec auferre quid possumus: [b] habentes itaque exhibitionem & regumentum, his contenti simus. Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & in muscipulam, & desideria multa & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis. Metuis-ne patrimonium tuum forte deficiat, si operari ex eo largiter cœperis? quando enim factum est [c] vt iusto possent deesse subsidia vitæ, cùm scriptum sit: Non occidet fame Dominus animam iustam. Helias in solitudine coruis ministrantibus pascitur: & Daniel in lacu ad leonum prædam iussu regis inclusio, prandium diuinitus apparatur: & tu metuis ne operanti tibi & Dominum promerenti desit alimentum? quando ipse in Euangelio ad exprobrationem eorum, quibus mens dubia est & fides parua, contestetur & dicat: Aspicite volatilia cæli, quoniam non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea, & pater vester cælestis alit illa: nonne vos pluris illis estis? Volucres Deus pascit, & passeribus alimenta diurna præstantur, & quibus nullus diuinæ rei sensus est, eis nec potus, nec cibus deest, tu Christiano, tu Dei seruo, tu operibus bonis dedito, tu Domino suo charo aliquid existimas defuturum? Nisi si putas quia qui Christum pascit, à Christo ipse non pascitur; aut eis terrena deerunt, quibus cælestia & diuina tribuuntur. Vnde hæc incredula cogitatio? vnde impia & sacrilega ista meditatio? quid facit in domo fidei perfidum pectus? quid qui Christo omnino non credit, appellatur & dicitur Christianus? Pharisæi tibi magis congruit nomen. Nam cùm Dominus in Euangelio de eleemosynis disputaret, & vt nobis amicos de terrestribus lucris prouida operatione faceremus, qui nos postmodum in tabernacula æterna susciperent, fideliter ac salubriter præmoneret; addidit post hæc scriptura dicens: Audiebant autem hæc omnia Pharisæi qui erant cupidissimi, & irridebant eum. Quales nunc in Ecclesia quosdam videmus, quorum præclusæ aures & corda cæcata nullum de spiritalibus ac salutaribus monitis lumen admittunt; de quibus mirari non oportet quod contemnant [d] in tractatibus seruum, quando à talibus ipsum Dominum videamus esse contemptum. Quid tibi in istis ineptis & stultis cogitationibus plaudis, quasi metu & sollicitudine futurorum ab operibus retarderis? quid vmbras & præstigias quasdam vanæ excusationis obtendis? Confitere immo quæ vera sunt, & quia scientes non potes fallere, secreta & abdita mentis exprome. Obsederunt animum tuum sterilitatis tenebræ, & recedente inde lumine veritatis, carnale pectus alta & profunda auaritiæ caligo cæcauit: [e] pecuniæ tuæ captiuus & seruus es: catenis cupiditatis & vinculis alligatus es; & quem iam soluerat Christus denuo vinctus es: seruas pecuniam, quæ te seruata non seruat: patrimonium cumulas, quod te pondere suo grauius onerat: nec meministi quid Deus responderit diuiti exuberantium fructuum copiam stulta exultatione iactanti: Stulte, inquit, hac nocte [f] expostulatur anima tua à te quæ ergo parasti, cuius erunt? Quid diuitiis tuis solus incubas? quid in pœnam tuam patrimonij tui pondus exaggeras; vt quo locupletior sæculo fueris, pauperior Deo fias? Redditus tuos diuide cum Domino Deo tuo: fructus tuos partire cum Christo: fac tibi possessionum terrestrium Christum participem, vt & ille te sibi faciat regnorum cælestium coheredem. Erras & falleris quisquis te in sæculo diuitem credis. Audi in Apocalypsi Domini tui vocem, eiusmodi homines iustis objurgationibus increpantem: Dicis, inquit, diues sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo; & nescis quoniam tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Suadeo tibi emere à me aurum ignitum de igni, vt sis diues, & vestem albam vestiaris, & non appareat in te fœditas nuditatis

a QVI DVM TIMES, NE PRO TE PATRIMONIVM TVVM PERDAS] Verissima est scriptura Veronensis: Dum times ne pro te patrimonium perdas, id agis, vt ipse pro patrimonio pereas. RIG.

b HABENTES ITAQ. EXHIBITIONEM ET TEGVMENTVM.] Sic supra, tractatu de oratione Dom. *Idem.*

c VT IVSTO POSSENT DEESSE SVBSIDIA VITÆ.] Rectissimè in Veronensi: Quando enim factum est vt iusto posset deesse substantia? *Idem.*

d *In Tractatibus.* Tractatus vocabant veteres, conciones ad populum, vt patet vel ex tractatib. D. Augustini in Ioan. Quare non rectè sermones intitulati fuerunt hic & alij libri quidam Cypriani, sed potius tractatus erant inscribendi. PAM.

e *Pecuniæ tuæ captiuus & seruus es.* Pari ratione de iis qui de diuitiis suis gloriantur, & in iis confidunt, loquitur lib. de lapsis *Possidere se credunt, qui potius possidentur, censûs sui serui, nec ad pecuniam suam Domini, sed magis pecuniæ mancipati.* PRI.

f EXPOSTVLATVR ANIMA TVA A TE.] In Veronensi: *Stulte, inquit, hac nocte expostulatur anima tua. quæ ergo parasti, cui erunt?* RIG.

nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos vt videas. Qui ergo locuples & diues es, eme tibi à Christo aurum ignitum, vt sordibus tuis tamquam ignis decoctis, esse aurum mundum possis, si eleemosynis & iusta operatione purgeris. Eme tibi albam vestem, vt qui secundùm Adam nudus fueras, & horrebas antè deformis, indumento Christi candido vestiaris. Et quæ matrona in Ecclesia Christi locuples & diues es, inunge oculos tuos [a] non stibio diaboli, sed collyrio Christi; vt peruenire ad videndum Deum possis, dum Deum, & operibus bonis & moribus promereris. Cæterùm quæ talis es, nec operari in Ecclesia potes: Egentem enim & pauperem non vident oculi tui superfusi nigroris tenebris, & nocte contecti. Locuples & diues es, [b] & Dominicum celebrare te credis, quæ corbonam omninò non respicis; quæ [c] in Dominicum sine sacrificio venis; [d] quæ partem de sacrificio, quod pauper obtulit, sumis? Intuere in Euangelio viduam præceptorum cælestium memorem, inter ipsas pressuras & angustias egestatis operantem, in gazophylacium duo, quæ sola sibi fuerant minuta, mittentem. Quam cùm animaduerteret Dominus & videret; non de patrimonio, sed de animo opus eius examinans, & considerans, non quantum sed ex quanto dedisset; respondit & dixit: Amen dico vobis, quoniam vidua ista plus omnibus misit in dona Dei. Omnes enim isti de eo quod abundauit illis, miserunt in dona Dei: hæc autem de inopia sua omnem quemcumque habuit victum misit. Multum beata mulier & gloriosa, quæ etiam ante diem iudicij meruit iudicis voce laudari. Pudeat diuites [e] sterilitatis atque infidelitatis suæ: vidua, & inops vidua inopere larga inuenitur. Cumque vniuersa quæ dantur, pupillis & viduis conferantur, dat illa quam oportebat accipere, vt sciamus quæ pœna sterilem diuitem maneat, quando hoc documento operari etiam pauperes debeant. Atque vt intelligamus hæc opera Deo dari, & eum quisquis hæc faciat, Dominum promereri; Christus illud Dei dona appellat, & in dona Dei viduam [f] duos quadrantes misisse significat, vt magis ac magis possit esse manifestum, quia qui miseretur pauperis, Deum fenerat. Sed nec illa res, fratres charissimi, à bonis operibus & iustis refrænet & reuocet Christianum, quod excusari se posse aliquis existimet beneficio filiorum: quando in impensis spiritalibus Christum cogitare, qui accepere se professus est, debeamus; nec conseruos liberis nostris, sed Dominum præferamus, ipso instruente & monente. Qui diligit, inquit, patrem aut matrem super me, non est me dignus: & qui diligit filium aut filiam super me, non est me dignus. Item in Deuteronomio, ad corroborationem fidei & dilectionem Dei, pariaconscripta sunt: Qui dicunt, inquit, patri aut matri, non noui te, & filios suos non agnouerunt, hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum seruauerunt. Nam si Deum toto corde diligimus; nec parentes, nec filios Deo præferre debemus. Quod & Ioannes in epistola sua ponit, charitatem Dei apud eos non esse, quos videamus operari in pauperem nolle: Qui habuerit, inquit, substantiam mundi, & viderit fratrem suum desiderantem, & clauserit viscera sua, [g] quomodo charitas Dei manet in illo? Si enim Deus eleemosynis pauperum feneratur, & cùm datur minimis, Christo datur: non est quod quis terrena cælestibus præferat, nec diuinis humana præponat. Sic vidua illa in tertio Regnorum libro, cum in siccitate & fame consumptis omnibus de modico farre & oleo quod superfuerat, fecisset [h] subcinericium panem, quo assumpto moritura cum liberis esset; superuenit Helias, & petiit sibi prius ad edendum dari; tunc quod superfuisset, inde illam cum filiis suis vesci; nec obtemperare illa dubitauit, aut Heliæ filios mater in fame, & egestate præposuit. Fit immò in conspectu Dei, quod Deo placeat; promptè ac libenter quod petebatur, offertur: nec de abundantia portio, sed de modico totum datur, & esurientibus

a NON STIBIO DIABOLI, SED COLLYRIO CHRISTI.] Non corporis tui cultu studiosè curato, sed studio Christi, verbo Dei suscepto, ac fideliter & constanter obseruato. RIG.

a *Non stibio diaboli sed collyrio Christi.* Stibium lapis est spumæ candidæ, quem alii alabastrum nuncupant, quo vtuntur fœminæ, ad venustandos orbes oculorum: hinc illud D. Hieronymi ad Furiam: *Nec orbes stibio fuliginatos.* Collyrium verò quasi [illegible] dicitur, quod fluxum oculorum sistat. Rectè itaque hæc inter se componis, nam & stibium eamdem vim habere tradunt medici. PAM.

b ET DOMINICVM CELEBRARE TE CREDIS, QVÆ CORBAN OMNINO NON RESPICIS.] Adhuc æuo Cypriani, viguisse credimus illam disciplinæ Christianæ simplicitatem: quum nulla res Dei precio constaret: & si quod arcæ genus erat, non de honoraria summa inde colligebatur. Hoc certè innuunt ista quæ sequuntur: *Cùmque vniuersa quæ dantur, pupillis & viduis conferantur, dat illa, quam oportebat accipere.* His tamen orta principiis auaritia, quorumdam oculos ad Pharisaicum illud Corban retorsit, adeò inuerecunda cupiditate, vt jam nulla Dei res pretio non constet. conuersis in vsus priuatos opibus, quæ pro totius Ecclesiæ necessitatibus contulerat fidelium liberalitas valdè laudanda. RIG.

c *In Dominicum sine sacrificio venis.* Dominicum est Ecclesia, græcis [illegible] vt patet ex can. . concilij Neocæsar. [illegible] *Catechumenum si Ecclesiam adieris, inter catechumenos maneat.* varia sunt nomina apud veteres, quorum multa refert Stephanus Durantus de ritib. Eccles. PAM.

d QVÆ PARTEM DE SACRIFICIO QVOD PAVPER OBTVLIT, SVMIS.] Sacrificia dicit eleemosynas in vsus fidelium collatas. Inter eleemosynas erant panes per eucharistiam sacrandi. De panibus autem istis quandoque diues parcus & sterilis, hoc est, qui nihil contulerat in eleemosynam, sumebat eucharistiam. Quod pudendum esse ait Cyprianus: diuitem aliquid accipere de paupere, nec dare quicquam pauperi. RIG.

d *Partem de sacrificio quod pauper obtulit.* Hoc loco vsus est vir eruditus Sirmondus, vt ostenderet in Ecclesia latina adhibitum fuisse olim fermentatum panem. PRI.

e STERILITATIS ATQVE INFIDELITATIS.] In Veronensi legitur: infelicitatis. Pudeat diuites, inquit, infelicitatis suæ, qui ante diem judicij merentur judicis voce damnari. Quod opponitur illis quæ de inope vidua dixerat, ante diem iudicij meruit iudicis voce laudari. RIG.

f *Duos quadrantes.* Quod prius minuta, nunc quadrantes appellat, sed impropriè. Quadrans enim est quarta pars assis, & Græca vox [illegible] minutissimum significans monetæ genus, quippe cum [illegible] conficerent [illegible], quod obolum transferunt interpretes. Quamquam tamen apud Lucam [illegible] alicubi interpretetur Chrysostomus [illegible]. PAM.

g QVOMODO CARITAS DEI MANET IN ILLO.] Veron. *quomodo poterit charitas Dei manere in illo.* RIG.

h SVBCINERICIVM PANEM.] Ver. *cinericium.* Idem.

tibus liberis alter prius pascitur, neque in penuria & fame cibus, antequam misericordia, cogitatur; vt dum in opere salutari carnaliter vita contemnitur, spiritaliter anima seruetur. Helias itaque typum Christi gerens, & quod ille pro misericordia vicem singulis reddat, ostendens: respondit & dixit: Hæc dicit Dominus: fidelia farris non deficiet, ᵃ & capsaces olei non minuetur vsque in diem, quo dabit Dominus imbrem super terram. Secundum diuinæ pollicitationis fidem multiplicata sunt viduæ & cumulata quæ præstitit, & operibus iustis, ac misericordiæ meritis, augmenta & incrementa sumentibus farris & olei vasa completa sunt. Nec filiis abstulit mater quod Heliæ dedit, sed magis contulit filiis, quod benignè & piè fecit. Et illa nondum Christum sciebat, nondum præcepta eius audierat: non cruce & passione eius redempta, cibum & potum pro sanguine rependebat, vt ex hoc appareat quantum in Ecclesia peccet, qui se & filios Christo anteponens, diuitias suas seruat, nec patrimonium copiosum cum indigentium paupertate communicat. Sed enim multi sunt in domo liberi, & retardat te numerositas filiorum, quo minus largiter bonis operibus insistas: atquin hoc ipso operari amplius debes, quo multorum pignorum pater es. Plures sunt pro quibus Dominum depreceris: multorum delicta redimenda sunt, multorum purgandæ conscientiæ, multorum animæ liberandæ. Vt in hac vita sæculari alendis sustinendisque pignoribus quo maior est numerus, hoc maior & sumptus est: ita & in vita spiritali atque cælesti, quo amplior fuerit pignorum copia, esse & operum debet maior impensa. Sic & Iob sacrificia numerosa pro liberis offerebat: quantusque erat in domo pignorum numerus, tantus dabatur Deo & numerus hostiarum. Et quoniam quotidie deesse non potest quod peccetur in conspectu Dei, sacrificia quotidiana non deerant, ᵇ quibus possent peccata tergi. Probat scriptura diuina, dicens: Iob homo verus & iustus, habuit filios septem, & filias tres, & emundabat illos offerens pro eis hostias Deo secundum numerum illorum, & pro peccatis eorum vitulum vnum. Si ergo vere filios tuos diligis, si eis exhibes plenam & paternam dulcedinem charitatis; operari magis debes, vt filios tuos Deo iusta operatione commendes. Nec eum liberis tuis cogites patrem, qui & temporarius & infirmus est; sed illum patrem pares, qui æternus & firmus filiorum spiritalium pater est. Illi assigna facultates tuas, quas hæredibus seruas: ille sit liberis tuis tutor, ille curator, ille contra omnes iniurias sæculares diuina maiestate protector. Patrimonium Deo creditum nec respublica eripit, nec fiscus inuadit, nec calumnia aliqua forensis euertit. In tuto hæreditas ponitur, quæ Deo custode seruatur. Hoc est charis pignoribus in posterum prouidere: hoc est futuris hæredibus paterna pietate consulere secundum fidem scripturæ sanctæ dicentis: Iunior fui, & senui, & non vidi iustum derelictum, neque semen eius egens pane. Tota die miseretur & feneratur: & semen eius in benedictione est. Et iterum: Qui conuersatur sine vituperatione in iustitia, beatos post se filios relinquet. Præuaricator itaque & proditor pater es, nisi filiis tuis fideliter consulas, nisi conseruandis eis religiosa & vera pietate prospicias. Qui studes terreno magis quàm cælesti patrimonio, filios tuos diabolo magis commendare quàm Christo, bis delinquis, & geminum ac duplex crimen admittis: & quod non præparas filiis tuis Dei patris auxilium, & quòd doces filios patrimonium plus amare quàm Christum. Esto potius liberis tuis pater talis, qualis Tobias extitit. Da vtilia & salutaria præcepta pignoribus, qualia ille filio dedit: manda filiis tuis, quod & ille filio mandauit, dicens: Et nunc fili mando tibi, serui Deo in veritate, & fac coram illo, quod illi placet, & filiis tuis manda vt faciant iustitiam & eleemosynas, & sint memores Dei, & benedicant nomen eius omni tempore. Et iterum: Omnibus diebus vitæ tuæ, fili dilectissime, Deum in mente habe, & noli præterire præcepta eius. Iustitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ, & noli ambulare viam iniquitatis, quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem tuam ab vllo paupere: Ita fiet vt nec à te auertatur facies Dei. Prout habueris fili, sic fac: si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam: si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam: præmium enim bonum reponis tibi in diem necessitatis. Quia eleemosyna à morte liberat, & ᶜ non patitur ire in gehennam. Munus bonum est eleemosyna omnibus qui faciunt eam coram summo Deo. ᵈ Quale munus est fratres charissimi, cuius editio Deo spectante celebratur? Si in gentilium munere grande & gloriosum videtur, proconsules vel imperatores habere præsentes; & apparatus ac sumptus apud munerarios maior est, vt possint placere maioribus: quanto illustrior muneris & maior est gloria, Deum & Christum

a ET CAPSACES OLEI NON MINVETVR.] Vet. *minuet*. Rectè: nam est huius verbi significatio etiam passi-[ua]. Gr. ἐλαττονήσει. RIG.

a *Capsaces olei*. Retinuit vocem Græcam καψάκης. Sic [et]iam D. August. serm 106. & Prosper lagunculam tamen [ei]dem appellat D. Augustinus. Vas D. Ambrosius lib. de Vi[r]duis, Lecythom vulg. interpres, Iosephi interpretes hydriam. Vnde significationem vocis Græcæ colligere oportet, [a]pud Ethnicos enim auctores non reperitur. PAM.

b *Quibus possent peccata tergi*. Erasmus quidem Rembol[d]um secutus legit, *tergere*, iuxta secundam inflexionem, quale putat esse illud Terentij in Eunucho, *cui abstergerem vulnera*. Sed prius illud MSS. legunt cum vet. excuso & Morel. PAM.

c NON PATITVR IRE IN GEHENNAM.] Veronense exemplar: *non patitur ire in tenebras*. Sic Ambros. ad Virg. deuotam. RIG.

d *Quale munus est fratres*. Eleganter transit à significatione muneris pro dono ad munus quod editor à munerariis. *De quo* suprà epist. 2. ex Tertull. aliquid diximus; PAM.

ftum fpectatores habere? Quanto iftic & apparatus vberior, & fumptus largior exibendus eft; vbi ad fpectaculum conueniunt cælorum virtutes, conueniunt Angeli omnes; vbi muneratio non quadriga vel confulatus petitur, fed vita æterna præftatur: nec captatur inanis & temporarius fauor vulgi, fed perpetuum præmium regni cæleftis accipitur? Atque vt pigros & fteriles, & cupiditate nummaria nihil circa fructum falutis operantes magis pudeat, vt plus confcientiam fordidam dedecoris ac turpitudinis fuæ rubor, cædat; ponat vnufquifque ante oculos fuos diabolum cum feruis fuis, id eft, cum populo perditionis ac mortis in medium profilire, plebem Chrifti, præfente & iudicante ipfo, comparationis examine prouocare dicentem: Ego pro iftis quos mecum vides, nec alapas accepi, nec flagella fuftinui, nec crucem pertuli, nec fanguinem fudi, nec familiam meam pretio paffionis & cruoris redemi; fed nec regnum illis cælefte promitto, nec ad paradifum reftituta immortalitate denuo reuoco; & munera mihi quàm grandia, quàm nimio & longo pretiofa, quàm labore quæfita fumptuofiffimis apparatibus comparant, rebus fuis vel obligatis in muneris comparatione, vel venditis; ac nifi editio honefta fucceflerit, conuiciis ac fibilis eiiciuntur, & furore populari nonnumquam pœnè lapidantur? Tuos tales munerarios Chrifte demonftra [a] præceptis tuis monitos, & pro terrenis cæleftia recepturos, illos diuites, illos copiofis opibus affluentes; an in Ecclefia præfidente & fpectante te eiufmodi munus edant, oppignoratis vel diftractis rebus fuis, immo ad cæleftes thefauros mutata in melius poffeffione translatis? In iftis muneribus meis caducis atque terrenis nemo pafcitur, nemo veftitur, [b] nemo cibi alicuius aut potus folatio fuftinetur: cuncta inter furorem edentis & fpectantis errorem, prodiga & ftulta voluptatum fruftrantium vanitate depereunt. Illic in pauperibus tuis tu veftiris & pafceris, tu æternam vitam operantibus polliceris; [c] & vix tui meis pereuntibus adæquantur, qui à te diuinis mercedibus & præmiis cæleftibus honorantur. Quid ad hæc refpondemus fratres chariffimi: [d] Sacrilega fterilitate, & quadam tenebrarum nocte coopertas diuitum mentes qua ratione defendimus? qua excufatione purgamus? qui diaboli feruis minures fumus, vt Chrifto pro pretio paffionis & fanguinis, vicem nec in modicis rependamus? Præcepta ille nobis dedit: quid facere feruos fuos oporteret inftruxit: operantibus præmium pollicitus, & fupplicium fterilibus comminatus fententiam fuam protulit, quid iudicaturus fit, antè prædixit. Quæ poteft excufatio effe ceffanti? quæ defenfio fterili? nifi quod non faciente feruo quod præcipitur, Dominus faciet quod minatur, qui & dicit: Cum venerit filius hominis in gloria fua, & omnes Angeli cum eo, [e] tunc fedebit in throno claritatis fuæ, & colligentur ante eum omnes gentes, & fegregabit eos ab inuicem, quemadmodum paftor fegregat oues ab hœdis: & ftatuet oues ad dexteram fuam, hœdos autem ad finiftram: tunc dicet rex iis, qui ad dexteram fuam erunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum eft ab origine mundi: Efuriui enim, & dediftis mihi manducare; [f] fitiui, & potaftis me; hofpes fui, & adduxiftis me; nudus, & veftiftis me; infirmatus fum, & vifitaftis me; in carcere fui, & veniftis ad me. Tunc refpondebunt ei iufti, dicentes: Domine quando te vidimus efurientem, & pauimus? fitientem, & potauimus? quando te vidimus hofpitem, & adduximus? nudum, & veftiuimus? quando autem te vidimus infirmari, & in carcere, & venimus ad te? Tunc refpondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quamdiu feciftis vni horum ex fratribus meis minimis, mihi feciftis. Tunc dicet & illis, qui ad finiftram eius erunt: Difcedite à me maledicti in ignem æternum quem parauit pater meus diabolo, & angelis eius. Efuriui enim, & non dediftis mihi manducare; fitiui, & non potaftis me; hofpes fui, & non adduxiftis me; nudus, & non veftiftis me; infirmus & in carcere, & non vifitaftis me. Tunc refpondebunt & ipfi dicentes: Domine quando te vidimus efurientem, aut fitientem, aut hofpitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, [g] & non miniftrauimus tibi? Et refpondebit illis: Amen dico vobis, quamdiu non feciftis vni ex minimis his, neque mihi feciftis. Ecabibunt ifti in ambuftionem æternam, iufti autem in vitam æternam. Quid potuit nobis maius Chriftus edicere? quo modo magis potuit iuftitiæ ac mifericordiæ noftræ opera prouocare, quàm quod præftari dixit fibi, quicquid egenti præftetur & pauperi; & fe dixit offendi, nifi egenti præftetur & pauperi; vt qui refpectu fratris in Ecclefia non moueretur, vel Chrifti contemplatione moneatur: & qui non cogitat in labore atque in egeftate conferuum, vel Dominum cogitet in ipfo illo quem defpicit conftitutum. Et icircò fratres charif-

a PRAECEPTIS TVIS MONITOS.] Sic fuprà *furda aures præcepta falutaria non audiunt qui monemus*. Hodie dicit Ecclefia: Præceptis falutaribus moniti, & diuina inftitutione formati. RIG.

b NEMO CIBI ALICVIVS AVT POTVS.] Vetus exemplar: *Nemo cibi aut potus*. *Idem*.

c ET VIX TVI MEIS PEREVNTIBVS] In Veron. & Corbeienfi, *perdentibus*. & fic Manutius & Morelius ediderant *Idem*.

d SACRILEGA STERILITATE.] Ver *Sacrilegas fterilitates*. Sic vocat parcas & tenaces manus, quæ de fuo nihil largiuntur pauperibus *Idem*.

e *Tunc fedebit in throno gloria fua*. MS. *claritatis fuæ*; contingit autem frequentiffimè hæc diuerfitas, quia tamen illud legitur infrà lib. teftim. 2. cap. vlt. & lib. 3. cap. 2. id malo; PAM.

f *Sitiui & potaftis me* Genuinam hanc effe lectionem Manutij & MS. patet ex eo quod fequitur, *& potauimus*, prius erat, *& dediftis mihi potum*. Illam habet etiam infrà lib. teftim 2. cap vlt & 3. cap primo *Idem*.

g *Et non miniftrauimus tibi*. MS legunt hic & in fine lib. 2. teftim. *& non vifitauimus te*, fed prius conftanter legitur ab omnibus cap. 2. lib. 1. teftim, & magis placet, quia græcè eft καὶ οὐ διηκονήσαμέν σοι. PAM.

ᵃ charissimi, quibus metus in Deum pronus est, & spreto calcatóque iam mundo ad superna & diuina animus erectus est; fide plena, mente deuota, operatione continua promerendo, Domino obsequium præbeamus: demus Christo vestimenta terrena, indumenta cælestia recepturi. Demus cibum & potum sæcularem, cum Abraham Isaac & Iacob ad conuiuium cæleste venturi: ne parum metamus, plurimum seminemus. Securitati ac saluti æternæ, dum tempus est, consulamus, Paulo Apostolo admonente & dicente: Ergo dum tempus habemus, operemur quod bonum est ad omnes, maximè autem ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim suo metemus. Cogitemus, fratres dilectissimi, quid sub Apostolis fecerit credentium populus, quando inter ipsa primordia maioribus virtutibus mens vigebat; quando credentium fides nouo adhuc fidei calore feruebat: domicilia tunc & prædia venundabant, ᵇ & dispensandam pauperibus quantitatem libenter ac largiter Apostolis offerebant, terreno patrimonio vendito atque distracto fundos illuc transferentes, vbi fructus caperent possessionis æternæ: illic comparantes domos, vbi inciperent semper habitare. Talis tunc fuit in operationibus cumulus, qualis in dilectione consensus, sicut legimus in Actis Apostolorum: Turba autem eorum qui crediderant, anima ac mente vna agebant: nec fuit inter illos discrimen vllum, nec quidquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia communia. Hoc est natiuitate spiritali verè Dei filios fieri, hoc est, lege cælesti æquitatem Dei patris imitari. Quodcumque enim Dei est, in nostra vsurpatione commune est, nec quisquam à beneficiis eius & muneribus arcetur, quo minus omne humanum genus bonitate ac largitate diuina æqualiter perfruatur. Sic æqualiter dies illuminat, sol radiat, imber rigat, ventus aspirat, & dormientibus somnus vnus est, & stellarum splendor ac lunæ communis est. Quo æqualitatis exemplo, qui possessor in terris reditus ac fructus suos cum fraternitate partitur; dum largitionibus gratuitis communis ac iustus est, Dei patris imitator est. Quæ illa erit, fratres charissimi, operantium gloria, quam grandis & summa lætitia: cùm populum suum Dominus cœperit recensere: & meritis atque operibus nostris præmia promissa contribuens, pro terrenis cælestia, pro temporalibus sempiterna, pro modicis magna præstare; offerre nos patri, cui nos sua sanctificatione restituit; æternitatem nobis immortalitatemque largiri, ad quam nos sanguinis sui viuificatione reparauit; reduces ad paradisum denuò facere, regna cælorum fide & veritate suæ pollicitationis aperire? Hæc hæreant firmiter sensibus nostris: hæc intelligantur plena fide: hæc corde toto diligantur: hæc indesinentium operum magnanimitate redimantur. Præclara & diuina res, fratres charissimi, salutaris operatio, solatium grande credentium, securitatis nostræ salubre præsidium, munimentum spei, tutela fidei, medela peccati: res posita in potestate facientis, res & grandis & facilis; sine periculo persecutionis, corona pacis: verum Dei munus & maximum, infirmis necessarium, fortibus gloriosum, quo Christianus adiutus ᶜ perfert gratiam spiritalem, promeretur Christum iudicem, Deum computat debitorem. Ad hanc operum salutarium palmam libenter ac promptè certemus: omnes in agone iustitiæ Deo & Christo spectante curramus; & qui sæculo & mundo maiores esse iam cœpimus, cursum nostrum nulla sæculi & mundi cupiditate tardemus. Si expediti, si celeres, si in hoc operis agone currentes, ᵈ dies nos vel redditionis, vel persecutionis inuenerit: nusquam Dominus meritis nostris ad præmium deerit; ᵉ in pace vincentibus ᶠ coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit.

DE

a CHARISSIMI.] In Ver. D D. quod est, dilectissimi. R 30.

b *Et dispensandam pauperibus quantitatem.* τὸ πόσον, id est, pretium quanti vendiderant (inquit Morelius) & legunt sic etiam M S. cum ver. exc. pro eo quod erat *facultatem.* PAM.

c PERFERT GRATIAM SPIRITALEM.] Præfert. Ve libro de Zelo. Nec vestitu sapientiam, sed veritate præferimus. R 30.

d DIES NOS, VEL REDDITIONIS, VEL PERSECUTIONIS.] In Corbeiensi & Veronensi, *reditionis.* vt opponas reditionem, quæ spontanea videtur, persecutioni, quæ est violenta. Vel potiùs reditionem intelligit, in paradisum, vnde expulsus peccator Adamus, & progenies Adami infecta peccato. Hoc peccatum aboleuit Christus, atque inde boni Christiani redeunt in paradisum, quo Cainus fratricida non rediit, inquit Cyprianus lib. de Zelo & Liuore, sub finem. *Idem.*

e IN PACE VINCENTIBUS:] De iis suprà dixit, *qui sæculo & mundo maiores esse iam cœpimus.* Commodianus Institutione 2. sub tit. Martyrium volenti,

Tu quidem quod optas res est felicibus apta.
Vince prius malum bene factis, rectè viuendo.
Rex ille tuus cùm viderit esto securus.
Ipsum est tempus, & vos in vtrumque gerentes:
Vt si bellum abest in pace martyres ibunt.
Multi quidem errant dicentes: sanguine nostro
Vicimus iniquum, qui manentes vincere nolunt.

Posteà concludit:

Tu ergo qui quæris martyrium tollere verbo,
In pace te vesti bonis, & esto securus.

Huncce Auctorem Gennadius censuit inter Scriptores Ecclesiasticos, & quamuis eius dictio sit valdè incompta & sordida, nihilominus sententias dicit prisco illo Christianorum æuo dignissimas. Idem, titulo sequente, habet etiam quod ad hunc Cypriani locum valde facias: Titulus inscribitur: Bellum quotidianum:

Belligerare quæris stulte, quasi bella quiescant.
Ex protoplasto die pugnatur vsque nobis.
Libido præcipitat, bellum est, pugna cum illa
Luxuria suadet, abstine: bellum vicisti. Idem.

f *Coronam candidam pro operibus dabit.* Similis locus fuit ad verbum ferè suprà epist. 6 ad mart. Non possunt autem reperiri apertiores loci apud veteres pro corona operum, quam sit totus hic liber. Qua de re lectorem ad alios nostri sæculi auctores remittimus, ne prolixiores simus. PAM.

DE BONO PATIENTIÆ.

DE patientia locuturus, fratres dilectissimi, & vtilitates eius & commoda prædicaturus, vnde potiùs incipiam, quàm quod nunc quoque [a] ad audientiam, vestram patientiam video esse necessariam; vt nec hoc ipsum quod auditis & discitis, sine patientia facere possitis. Tunc enim demum [b] sermo & ratio salutaris efficaciter discitur, si patienter quod dicitur audiatur. Nec inuenio, fratres dilectissimi, inter cæteras cælestis disciplinæ vias, quibus ad consequenda diuinitus præmia spei ac fidei nostræ secta dirigitur, quid magis sit vel vtilius ad vitam, vel maius ad gloriam; quàm vt qui præceptis Dominicis obsequio timoris ac deuotionis innitimur, patientiam maximè tota obseruatione tueamur. [c] Hanc se sectari [d] philosophi quoque profitentur, sed tam illic patientia falsa est, quàm & falsa sapientia est. Vnde enim vel sapiens esse vel patiens possit, qui nec sapientiam, nec patientiam Dei nouit? quando ipse de iis qui sibi sapere in mundo videntur, moneat & dicat: Perdam sapientiam sapientium, prudentiam prudentium reprobabo. Item beatus Apostolus Paulus plenus Spiritu sancto, & vocandis formandisque gentibus missus, contestetur & instruat, dicens: Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam & inanem fallaciam, secundùm traditionem hominum, secundùm elementa mundi, & non secundùm Christum, quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis. Et alio loco: Nemo se, inquit, decipiat: Si quis putat sapientem se esse in vobis, mundo huic stultus fiat, vt fiat sapiens. Sapientia enim mundi huius, stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: Reprehendam sapientes in astutia ipsorum. & iterum: Cognouit Dominus cogitationes sapientium, quia sunt stultæ. Quare si sapientia illic vera non est, esse non potest & vera patientia. Nam si sapiens ille est, qui est humilis & mitis; philosophos autem nec humiles videmus esse nec mites, sed sibi multum placentes, & hoc ipso quod sibi placeant Deo displicentes: apparet illic veram non esse patientiam, vbi sit insolens affectatæ libertatis audacia, & [e] exerti ac seminudi pectoris inuerecunda iactantia. Nos autem, fratres dilectissimi, qui philosophi non verbis sed factis sumus; nec vestitu sapientiam, sed veritate præferimus; qui virtutum conscientiam magis quàm iactantiam nouimus; [f] qui non loquimur magna, sed viuimus; [g] quasi serui & cultores Dei, patientiam quam magisteriis cælestibus discimus, obsequiis spiritalibus præbeamus. Est enim nobis cum Deo virtus ista communis. Inde patientia incipit, inde claritas eius & dignitas caput sumit. Origo & magnitudo patientiæ Deo auctore procedit. Diligenda res homini, quæ Deo chara est. [h] Bonum quod amat, majestas Diuina commendat. Si Dominus nobis & pater Deus est, sectemur patientiam Domini pariter & patris: quia & seruos oportet esse obsequentes, & filios non decet esse degenetes. Qualis verò in Deo & quanta patientia quod in contumeliam suæ majestatis & honoris instituta ab hominibus profana templa, & terrena figmenta, & [i] sacra sacrilega patientissimè sustinens, super bonos & malos æqualiter facit diem nasci, & lumen solis oboriri; & cùm imbribus terras rigat, nemo à beneficiis eius excluditur, quo minus iustis similiter & iniustis indiscretas pluuias largiatur. Videmus inseparabili æqualitate patientiæ, nocentibus & innoxiis, religiosis & impiis, gratias agentibus & ingratis, Dei nutu [k] tempora obsequi, elementa famulari, spirare ventos, fontes fluere, grandescere copias messium, fructus mitescere vinearum, exuberare pomis arbusta, nemora frondescere, prata florere. Et cùm crebris immò continuis exacerbetur offensis Deus, indignationem suam temperat, & præstitutum semel retributionis diem patienter expectat. Cumque habeat in potestate vindictam, mauult diu tenere patientiam; sustinens scilicet clementer & differens, vt si fieri potest, multùm malitia protracta aliquando mutetur; & homo in errorum & scelerum contagione volutatus, vel serò ad Dominum conuertatur, ipso monente & dicente:

a *Ad audientiam.* Similes phrases sunt apud Ciceronem de senectute. Audientiam sibi facit senis oratio, & Liuium 5. dec. lib. 1. Audientiam facere præconem jussit. PAM.

b *Sermo & ratio salutaris efficaciter discitur.* M S. Affligen. Marchin. Blandin. & Dun. *ratio spiritualiter & efficaciter.* Rationem verò pro proposito accipit. *Idem.*

c *Hanc se sectari philosophi.* Ex iis est hic locus qui à Tertulliano desumpti sunt seque inuicem explicant; eadem enim cap. 1. de pat. de philosophis refert. Apud Suidam patientia dicitur etiam τὸ τῆς σοφίας πρᾶγμα *philosophiæ præceptum.* PRI.

d PHILOSOPHI QVOQVE.] Ver. Phil. quique RIG.

e EXERTI PECTORIS INVERECVNDA IACTANTIA.] Quintilianus, vbi de pronunciatione. *Idem.*

f NON LOQVIMVR MAGNA, SED VIVIMVS.] Hypocritæ contrà, Curios simulant, & Bachanalia viuunt. *Idem.*

f *Non loquimur magna, sed viuimus.* Hellenismus ille vsitatus Tertulliano lib. de patientia cap. 1. *etiam qui cum viuunt.* vt Bacchanalia viuunt apud Iuuenalem. PRI.

g QVASI SERVI.] Ver. quà serui, RIG.

h *Bonum quod amat, &c.* Vos ista, bonum, familiaris est antiquis, bonum patientiæ, bonum pudicitiæ dicunt, & Hieronymus in regulis Monachorum, *de bono patientiæ loquendum* quo modo Gregorius Nyssenus serm. 1. de orat. ἄγαν ἀγαθὸν *orationis bonum*, vocat. PRI.

i *Sacra sacrilega patientissimè sustinens.* Tertullianus cap. de pat. *sustinet ingratissimas nationes.* S. Dionysius epist. ad Demophilum χρηστὸς ἐστιν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους. *erga ingratos bonus est. Idem*

k *Tempora obsequi, elementa famulari.* Liber hic vt alij quidam cum eiusdem nominis alius Tertulliani legendus & explicandus inde videtur nam cap. 3. de pat. *temporum officia, elementorum seruitia*, in hoc sensu dicit. Non aliter B. Chrysostomus hom. 8. ad popul. λειτουργίαν vocat seruitium quod homini a rebus omnibus creatis exhibetur. & Homil. 7. κόσμον οὕτω καλὸν, καὶ μέγαν, καὶ θαυμάσιον διὰ σὲ τὸν βραχὺν εἰς μέσον παρήγαγεν. *Mundum ita pulchrum & magnum atque admirabilem propter te hominem, pusillum in medium produxit. Idem.*

tente: Nolo mortem morientis, quantum vt reuertatur & viuat: & iterum propheta: Reuertimini ad Dominum Deum vestrum, quoniam misericors & pius est, & patiens, & multæ miserationis, & qui sententiam flectat [a] aduersus malitias arrogatas. Quod idem beatus Apostolus Paulus commemorans, & peccatorem ad pœnitentiam reuocans, proponit & dicit: An numquid opulentiam bonitatis eius, [b] & sustinentiæ & longanimitatis contemnis, ignorans quoniam patientia & bonitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Tu autem secundùm duritiam tuam & cor impœnitens, thesaurizas tibi iram [c] in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet vnicuique secundum opera sua. Iustum iudicium Dei dixit esse, quia serum est, quia diu multumque differtur; vt homini ad vitam longa Dei patientia consulatur. Tunc repræsentatur pœna impio & peccatori, quando iam non potest [d] pœnitentia prodesse peccanti. Atque vt plenius intelligere possimus, fratres dilectissimi, quia patientia, Dei res est; & quisquis lenis, & patiens, & mitis est, Dei patris imitator est; cum in Euangelio suo Dominus præcepta in salutem daret, & diuina monita depromens ad perfectum discipulos erudiret, posuit & dixit: Audistis quia dictum est: Diliges [e] proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum. Ego autem dico vobis: Diligite inimicos vestros, & orate pro eis qui vos persequuntur, vt sitis filij patris vestri qui in cælis est: qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Si enim dilexeritis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? [f] nonne sic & publicani faciunt? Et si salutaueritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis? nonne & ethnici idipsum faciunt? [g] Estote itaque vos perfecti, sicut pater vester cælestis perfectus est. Sic perfectos dixit fieri Dei filios, sic consummari ostendit & docuit cælesti natiuitate reparatos; si patientia Dei patris maneat in nobis, si similitudo diuina, quam peccato Adam perdiderat, manifestetur & luceat in actibus nostris. Quæ gloria est similem Deo fieri, qualis & quanta felicitas, habere in virtutibus, quod diuinis laudibus possit æquari? Nec hoc fratres dilectissimi, Iesus Christus Deus & Dominus noster tantum verbis docuit, sed impleuit & factis. Et quia ad hoc descendisse se dixerat, vt voluntatem patris faceret; [h] inter cætera admirabilia virtutum suarum, quibus indicia diuinæ maiestatis expressit, paternam quoque patientiam tolerantiæ tenore seruauit: omnes denique actus eius ab ipso statim aduentu patientia comite signantur; quod primum de illa sublimitate cælesti ad terrena descendens, [i] non aspernatur Dei filius carnem hominis induere; &, cùm peccator ipse non esset, aliena peccata portare. Immortalitate interim posita, fieri se & mortalem patitur, vt innocens pro nocentium salute perimatur. Dominus baptizatur à seruo, & remissam peccatorum daturus, ipse non dedignatur lauacro regenerationis corpus abluere. Diebus quadraginta ieiunat, per quem cæteri saginantur esurit, & famem sentit, vt qui in fame sermonis & gratiæ fuerant, cælesti pane saturentur. Cum diabolo tentante congreditur, & inimicum tantum vicisse contentus, nihil vltra verba conatur. Discipulis non vt seruis Dominica potestate præfuit, sed benignus & mitis fraterna eos charitate dilexit. Dignatus est etiam pedes Apostolorum lauare; vt dum circa seruos talis est Dominus, exemplo suo doceret, qualis circa compares & æquales debeat esse conseruus. Nec mirandum, quod circa obedientes talis extiterit, qui Iudam potuit vsque ad extremum longa patientia sustinere, [k] cibum cum inimico sumere, hostem domesticum scire nec palam ostendere, traditoris osculum non recusare. In Iudæis verò tolerandis æquanimitas quanta, & quanta patientia? incredulos ad fidem suadendo flectere, obsequio ingratos fouere, contradicentibus respondere leniter, superbos sustinere clementer, humiliter persequentibus cedere; prophetarum interfectores & aduersum Deum semper rebelles, vsque ad crucis & passionis horam, velle colligere. Sub ipsa autem passione & cruce, priusquam ad crudelitatem necis & effusionem sanguinis veniretur, quæ conuiciorum probra patienter audita, quæ [l] contumeliarum tolerata ludibria: vt [m] insultantium

[n] sputa-

a ADVERSVS MALITIAS ARROGATAS.] Veron. *irrogatas*, & sic in edit. Romana. malitiam hic non contrariam virtuti debemus accipere, sed afflictionem quam scilicet sibi quisque irrogauit & indixit, vel imposuit, vt flectat iram Domini, qui est misericors, & super afflictiones nostras, præsto est nobis & miseretur, *μετανοῶν ἐπὶ ταῖς κακίαις* Ioelis II. quod sic vertit Hieronymus, præstabilis super malitia, qui præstat se præstolatur, & adest vt opem ferat. Offensus peccatis nostris Dominus auertit faciem suam à nobis & abscedit: Idem verò pœnitentia nostra, cum ipsi nos castigamus & affligimus, tùm irrogamus nobis mala, siue malitias, hoc est, pœnas pro peccatis nostris, tunc multæ misericordiæ Dominus conuertitur & præstat se nobis placatum. RIG.

b ET SVSTINENTIÆ ET LONGANIMITATIS.] In Ver. & Ben. sustinentiam & patientiam eius. Sic etiam citatur, libro ad Quirinum III. cap. 35. *Idem.*

c IN DIE IRÆ.] Ver *in diem iræ. Idem.*

d POENITENTIA PRODESSE PECCANTI.] Veron. *peccati. Idem.*

e PROXIMVM TVVM, ET ODIO HAB.] Ben & Ver. *Diliges proximum tibi, & odies inimicum tibi, Idem.*

f NONNE SIC ET PVB.] Ver. *Nonne & sic publicani f. Idem.*

g ESTOTE ITAQVE VOS PERF. SICVT PATER.] Ben. & Ver. *Estote itaque vos perf. quomodo & pater.*

h INTER CETERA ADMIRABILIA.]. Ver. *magnalia Idem.*

i *Non aspernatur Dei filius carnem hominis induere* Cap. 3 de pat. Tertullianus hæc de patientia Christi admirabilia recenset multis. Adde Hieronymum ad Eustochium. & lib. ad Heluid. Augustinum, siue potius Volusianum ad August. Petrum Chrysologum serm. 6. *in incunabulis nostris capax, dulcis in gremio, mitis in habitu, in nostro contubernio blandus* & serm. 48. *se claudit vtero, metitur cunis, vberibus occupatur, arctat gremio, dat in vlnas.* PRI.

k CIBVM CVM INIMICO SVMERE.] Ben & Ver. *capere.* RIG.

l *Contumeliarum tolerata ludibria.* Alio loco *paternam patientiam tolerantiæ tenore formauisse*, dicit. Tolerantia vero illa est porro [illegible] quàm quadraginta martyribus tribuit S. Basilius. Patientiam etiam definit S. Hieronymus de reg. Monach. *est patientia omnium iniuriarum & passionum tolerantia* PRI.

m *Insultantium sputamina patienter exciperet*, &c. Quo

[a] ſputamina patienter exciperet, qui ſputo ſuo [b] cæci oculos paulò antè formaſſet: & in cuius nomine à ſeruis nunc eius diabolus cum angelis ſuis flagellatur, flagella ipſe pateretur: coronaretur ſpinis, qui martyres floribus coronat æternis: palmis in faciem verberaretur, qui palmas veras vincentibus tribuit: ſpoliaretur veſte terrena, qui indumento immortalitatis cæteros veſtit: cibaretur felle, qui cibum cæleſtem dedit: aceto potaretur, qui [c] ſalutare poculum propinauit. Ille innocens, ille iuſtus, immo innocentia ipſa, & ipſa iuſtitia, inter facinoroſos deputatur: & teſtimoniis falſis veritas premitur, iudicatur iudicaturus, & Dei ſermo ad victimam tacens ducitur. Et cùm ad crucem Domini confundantur ſidera, elementa turbentur, contremiſcat terra, nox diem claudat; ſol, ne Iudæorum facinus aſpicere cogatur, & radios, & oculos ſuos ſubtrahat: ille non loquitur, nec mouetur, nec maieſtatem ſuam ſub ipſa ſaltem paſſione profitetur: vſque ad finem perſeueranter ac iugiter tolerantur omnia, vt conſummetur in Chriſto plena & perfecta patientia. Et poſt iſta omnia, adhuc interfectores ſuos, ſi conuerſi ad eum venerint, ſuſcipit; & patientia ſalutari ad conſeruandum [d] benignus & patiens, Eccleſiam ſuam nemini cludit: illos aduerſarios, illos blaſphemos, illos nominis ſui ſemper inimicos, ſi pœnitentiam delicti agant, ſi admiſſum facinus agnoſcant, non ſolum ad indulgentiam criminis, ſed & ad præmium regni cæleſtis admittit. Quid poteſt patientius, quid benignius dici? viuificatur Chriſti ſanguine, etiam qui fudit ſanguinem Chriſti. Talis eſt Chriſti ac tanta patientia; quæ niſi talis ac tanta exiſteret, Paulum quoque Apoſtolum Eccleſia Dei non haberet. Quod ſi & nos, fratres dilectiſſimi, in Chriſto ſumus, ſi ipſum induimus, ſi ipſe eſt ſalutis noſtræ via; qui Chriſtum veſtigiis ſalutaribus ſequimur, per Chriſti exempla gradiamur; ſicut Ioannes Apoſtolus inſtruit dicens: Qui dicit ſe in Chriſto manere, debet quomodo ille ambulauit, & ipſe ambulare. Item Petrus, ſuper quem Eccleſia Domini dignatione fundata eſt, in epiſtola ſua ponit & dicit: Chriſtus paſſus eſt pro nobis, relinquens vobis exemplum vt ſequamini veſtigia eius: qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus eſt in ore eius; qui cùm male diceretur, [e] non maledicebat: cùm pateretur, non comminabatur. Tradebat autem ſe iudicanti ſe iniuſtè. Inuenimus denique & Patriarchas, & Prophetas, & iuſtos omnes, qui figuram Chriſti imagine præeuntes portabant, nihil magis cuſtodiſſe in laude virtutum ſuarum; quàm quod patientiam forti & ſtabili æquanimitate tenuerunt. Sic Abel, originem martyrij & [f] paſſionem iuſti hominis initians primus & dedicans, [g] aduerſus fratrem parricidam non reſiſtit, nec reluctatur; ſed humilis & mitis patienter occiditur. Sic Abraham Deo credens, & radicem ac fundamentum fidei primus inſtituens, tentatus in filio, non dubitat neque cunctatur, ſed præceptis Dei tota patientia deuotionis obſequitur. Et Iſaac ad hoſtiæ Dominicæ ſimilitudinem præfiguratus; quando à patre immolandus offertur, patiens inuenitur. Et Iacob fugatus à fratre, de terra ſua patienter excedit; & maiore patientia poſtmodum ſuplex, adhuc magis impium & perſecutorem muneribus pacificis ad concordiam redigit. [h] Ioſeph venundatus à fratribus & relegatus, non tantum patienter ignoſcit; ſed & gratuita frumenta venientibus largiter & clementer impertit. Moyſes ab ingrato & perfido populo contemnitur frequenter, & pœnè lapidatur, & tamen lenis & patiens pro eiſdem Dominum deprecatur. In Dauid verò ex quo ſecundum carnem Chriſti natiuitas oritur, quam magna & mira & Chriſtiana patientia, habuiſſe in manu ſæpè vt Saul Regem perſequentem ſe, & interficere concupiſcentem poſſet occidere; & tamen ſubditum ſibi, & traditum maluiſſe ſeruare, nec rependiſſe inimico vicem, ſed occiſum adhuc inſuper & vindicaſſe? Tot denique prophetæ interfecti: tot martyres glorioſis mortibus honorati, qui omnes ad cæleſtes coronas patientiæ laude venerunt. Neque enim poteſt accipi dolorum & paſſionum corona, niſi præcedat in dolore & paſſione patientia. Quàm ſit autem patientia vtilis & neceſſaria, fratres dilectiſſimi, vt manifeſtius poſſit & plenius noſci; Dei ſententia cogitetur, quam in origine ſtatim mundi & generis humani Adam præcepti immemor, & datæ

hic à Magiſtro habet Cyprianus ab omnibus ferè tractantur, ſed notanda ſunt verba Concilij Chalcedonenſis act. 4. ὁ δεσπότης ἡμῶν ὁ ἐμπτυσθεὶς, καὶ λογχευθεὶς, καὶ ῥαπισθεὶς. *Sputitur Dominus noſter, lancea percutitur, & alapa violatur.* Sanctus Baſilius Homilia 21. de humilitate, vbi de Chriſto Domino. ἐμπτύεται ὑπὸ δούλων καὶ ἀνδραπόδων ἀτιμοτάτων. *A ſeruis & viliſſimis pueris conſpuitur.* Et expreſſius S. Gregorius Nazianz. orat. 16. de amore pauperum, [Greek illegible] *Neque faciem ſputaminum probris ſubduxit.* PRI.

a SPVTAMINA PATIENTER EXCIPERAT.] In Ver. *ſput. exciperet.* RIG.

b *Cæci oculos paulò antè formaſſet.* Eorum ſententiam confirmat hic Cyprianus, qui nouos oculos cæco nato formatos fuiſſe à Chriſto volunt. ſunt autem hic pulcherrimæ antitheſes. PAM.

c SALVTARE POCVLVM PROPINAVIT.] Ben. & Ver. *ſalutari poculo propinauit* RIG.

d BENIGNVS ET PATIENS] In Veron tantùm legitur *benignus.* Rectè. Etenim præceſſit, *& patientia ſalutari ad conſeruandum benignus eccleſiam ſuam nemini cludit.* *Idem.*

e NON MALEDICEBAT.] Ver. *non remaledixit. cùm pateretur, non minabatur. Idem.*

f PASSIONEM IVSTI HOMINIS INITIANS.] In Ver & Benen *paſſionem iuſti initians. Idem.*

g *Aduerſus fratrem parricidam.* Excuſ. vulgo *fratricidam.* Afflig. & Bland. cod. *amicidam*, Tertullianus vtrumque. Verum primam illam Manutij & Grauij lectionem confirmant M S S. Cambron. Dun. & March. & quod lib. de Zelo & liuore ſic loquatur Cyprianus: Hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel iuſtum Cain zelat iniuſtus. Et certè lege Pompeia de parricidiis cauetur, vt parricidij teneatur, non ſolum qui patrem & matrem interfecerit, ſed & qui fratrem, ſororem, patruelem, matruelem, filium, filiam, nepotem, nurum, aliosve propinquos occiderit. PAM.

h *Ioſeph venundatus à fratribus & relegatus.* M S 4. *catlio relegatus*, ſed non eſt opus, quum relegare ſit in exilium mittere, nec ſatis Latinè illud dicatur. *Idem.*

datæ legis transgressor accepit: tunc sciemus quàm patientes esse in isto sæculo debeamus, qui sic nascimur, vt pressuris istic & conflictationibus laboremus. Quia audisti, inquit, vocem mulieris tuæ, & manducasti ex illa arbore, de qua sola præceperam tibi ne manducares, maledicta terra erit in omnibus operibus tuis. In tristitia & gemitu edes ex ea, omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas & tribulos eiiciet tibi, & edes pabulum agri. In sudore vultus tui edes panem tuum, donec reuertaris in terram, de qua sumptus es, quia terra es, & in terram ibis. Huius sententiæ vinculo colligati omnes & constricti sumus, donec [a] expuncta morte de isto sæculo recedamus. In tristitia & gemitu simus necesse est omnibus diebus vitæ nostræ. Edamus panem necesse est cum sudore, & labore. Vnde vnusquisque nostrûm cùm nascitur, & hospitio mundi excipitur, [b] initium sumit à lachrymis: & quamuis adhuc omnium nescius & ignarus, nihil aliud nouit in illa ipsa prima natiuitate, quam flere: prouidentia naturali lamentatur [c] vitæ mortalis anxietates, & [d] labores, & procellas mundi quas ingreditur, in exordio statim suo, ploratu & gemitu rudis anima testatur. Sudatur enim quamdiu istic viuitur, & laboratur. Nec sudantibus & laborantibus possunt alia magis quàm patientiæ subuenire solatia: quæ cùm apta sint & necessaria in isto mundo vniuersis; tum magis nobis qui diabolo impugnante plus quatimur, qui in acie quotidie stantes inueterati & exercitati hostis colluctationibus fatigamur; quibus præter varias & assiduas tentationum pugnas, in persecutionum quoque certamine patrimonia relinquenda sunt, subeundus carcer, portandæ catenæ, animæ impendendæ, gladius, bestiæ, ignes, cruces, omnia denique tormentorum ac pœnarum genera, fide & virtute patientiæ perferenda, Domino ipso instruente & dicente: Hæc locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis; in mundo autem pressuram habebitis, sed fidite, quoniam ego vici mundum. Si autem qui diabolo & mundo renuntiauimus, pressuras, & infestationes diaboli & mundi crebriùs ac violentiùs patimur; quantò magis patientiam tenere debemus, qua adiutrice & comite omnia infesta toleremus? Domini & magistri salutare præceptum est. Qui tolerauerit, inquit, vsque ad finem, hic saluus erit: & iterum: Si permanseritis, inquit, in verbo meo, vere discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos. Tolerandum & perseuerandum est, fratres dilectissimi, vt ad spem veritatis & libertatis admissi, ad veritatem & libertatem ipsam peruenire possimus: quia hoc ipsum quod Christiani sumus, fidei & spei res est; vt autem spes & fides ad fructum sui possint peruenire, patientia opus est. Non enim præsentem gloriam sequimur, sed futuram; [e] quod Paulus Apostolus monet dicens: Spe saluati sumus, spes autem quæ videtur non est spes: quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, [f] per patientiam expectamus: propterea expectatio & patientia necessaria est, vt id quod esse cœpimus, impleamus: & quod credimus, & speramus, [g] Deo præstante capiamus. Denique alio in loco idem Apostolus, iustos & operantes, & diuini fenoris incremento cælestes [h] thesauros sibi recondentes, vt patientes quoque sint, instruit & docet dicens: Ergo dum tempus habemus, operemur quod bonum est ad omnes, maximè verò ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus: tempore enim suo metemus. Admonet ne quis impatiens in operatione deficiat; ne quis tentationibus aut auocatus, aut victus, in medio laudis & gloriæ itinere desistat, & pereant præterita; dum quæ cœperant, desinunt esse perfecta. Sicut scriptum est: Iustitia iusti non liberabit eum [i] in quacumque die exerrauerit. Et iterum: Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam. Quæ vox adhortatur patienter & fortiter perseuerare; vt [k] qui ad coronam laude iam proxima nititur, durante patientia coronetur. Patientia autem, fratres dilectissimi, non tantum bona custodit; sed & repellit aduersa. Spiritui sancto fauens, & cælestibus ac diuinis cohærens; contra facta carnis & corporis, quibus anima expugnatur & capitur, virtutum suarum propugnaculo reluctatur. Inspiciamus denique pauca de multis, vt de paucis intelligantur & cætera. [l] Adulterium, fraus,

a EXPVNCTA MORTE.] Sic lib. de Mortalitate, *quando expuncta hac morte ad immortalitatem venimus.* RIG.

b INITIVM SVMIT A LACRYMIS.] Hoc naturæ exprobrat Plinius initio libri VII. *Hominem tantùm nudum & in nuda humo, natali die abiicit ad vagitus statim & ploratum, nullumque tot animalium aliud ad lacrymas, & has protinus vitæ principio.* Et post alia: *Hominem scire nihil, sine doctrina, non fari, non ingredi, non vesci: breuitérque, non aliud naturæ sponte quam flere.* Idem.

c VITÆ MORTALIS.] Ver. *temporalis.* Idem.

d *Labores & procellas mundi, &c.* Sidonius Apollinaris lib. 7. epist. 14. ex consideratione tot impendentium malorum & futuræ calamitatis, homines asserit, non tam in mundum editos, quàm eiectos veluti è naufragio. PRI

e QVOD PAVLVS APOSTOLVS.] Ver. & Ben. *secundum quod & Paulus,* RIG.

f PER PATIENTIAM EXPECTAMVS.] Ver. *per expectationem speramus.* Sic & lib. III. ad Quirinum. Idem.

g DEO PRÆSTANTE.] Ver. & Ben. *Deo repræsentante.* Idem.

h THESAVROS SIBI RECONDENTES.] In Ver. *reponentes.* Idem.

i IN QVAC. D. EXERRAVERIT.] In Ver. *peccauerit.* Idem.

k *Qui ad coronam laude iam proxima nititur.* Sic Cambrun. cod. & Manus. MS. alij 4. *qui ad coronam & laudem quam proximè nititur.* Moreil. *& laudem quam proximè;* Vulgati denique excusi *& laudem iam proximam.* Primu placet maximè PAM.

l *Adulterium, fraus, homicidium, mortale crimen est.* Mortale pro eo quod mortem infert, apud veteres aut rarò aut non reperitur, præterquam hoc loco apud Cyprianum, & suprà, sub finem epist. ad Affuritanos apud Tertull. lib. de pudicitia, & apud auctorem comment. in Apocalyp. D. August. adscripti initio 5. cap. vbi etiam mortalis delicti seu criminis meminerunt. Alij veteres aut crimina dumtaxat appellant, aut peccata grauia, principalia, seu capitalia. Idem.

fraus; homicidium, mortale crimen est. Sit fortis & stabilis in corde patientia: & nec adulterio sanctificatum corpus & Dei templum polluitur; nec iustitiæ dicata innocentia, [a] contagione fraudis inficitur; [b] nec post gestatam eucharistiam, manus gladio & cruore maculatur. Charitas fraternitatis vinculum est, fundamentum pacis, tenacitas ac firmitas vnitatis, quæ & spe & fide maior est; quæ & opera & martyria præcedit; quæ nobiscum semper æterna [c] apud Deum in regnis cælestibus permanebit. [d] Tolle illi patientiam, & desolata non durat. Tolle sustinendi tolerandique substantiam, & nullis radicibus ac viribus perseuerat. Apostolus denique cum de charitate loqueretur, tolerantiam illi & patientiam iunxit. Charitas, inquit, magnanima est, charitas benigna est, charitas non æmulatur, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Ostendit inde illam perseuerare tenaciter posse, quod norit omnia sustinere. Et alio in loco. Sustinentes, inquit, inuicem in dilectione, satis agentes, seruare vnitatem Spiritus in coniunctione pacis: probauit nec vnitatem seruari posse nec pacem, nisi se inuicem fratres mutua tolerantia foueant, & concordiæ vinculum patientia intercedente custodiant. Quid deinde, vt non iures, neque maledicas; vt tua ablata non repetas; vt accepta alapa & alteram maxillam verberanti præbeas; vt fratri in re peccanti non tantùm septuagies septies, sed & omnia omninò peccata dimittas; vt diligas inimicos tuos, vt pro aduersariis & persecutoribus precem facias: Poteris-ne ista perficere, nisi patientiæ & tolerantiæ firmitate? quod factum videmus in Stephano, qui cùm à Iudæis vi & lapidibus necaretur, non sibi vindictam, sed interfectoribus veniam postulabat dicens: Domine ne statuas illis hoc peccatum. Sic esse oportuit primum martyrem Christi, qui martyras secuturos gloriosa morte præcurrens non tantum Dominicæ passionis prædicator esset, sed & patientissimæ lenitatis imitator. Quid dicam de ira, de discordia, de simultate, quæ in Christiano esse non debent? sit patientia in pectore, & hæc illic locum habere non possunt: aut si adire tentauerint, citò exclusa discedunt, vt domicilium pacificum perseueret in corde, vbi Deum pacis delectet habitare. Admonet denique Apostolus & docet dicens: Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis. Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia auferatur à vobis. Si enim Christianus à furore & contentione carnali, tamquam de maris turbinibus excessit, & tranquillus ac lenis in portu Christi esse iam cœpit; nec iram, nec discordiam debet intra pectus admittere, cui nec malum pro malo reddere liceat, nec odisse. Nec non ad varia quoque carnis incommoda, & crebros corporis durósque cruciatus, quibus humanum genus quotidie fatigatur & quatitur, patientia necessaria est. Nam cùm in illa prima transgressione præcepti, firmitas corporis cum immortalitate discesserit; & cum morte infirmitas venerit, nec possit firmitas recipi, nisi cùm recepta & immortalitas fuerit: oportet in hac fragilitate atque infirmitate corporea luctari semper & congredi, quæ luctatio & congressio non nisi patientiæ viribus potest sustineri. Examinandis autem nobis atque explorandis diuersi inportantur dolores, & multiplex tentationum qualitas irrogatur, de iacturis facultatum, de ardoribus febrium, de cruciatibus vulnerum, de amissione carorum. Nec aliud magis inter iniustos discernit & iustos; quàm quod in aduersis per impatientiam queritur & blasphemat iniustus, patientia iustus probatur, sicut scriptum est: In dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe: quoniam in igne probatur aurum & argentum. Sic Iob examinatus est & probatus, & ad summum fastigium laudis patientiæ virtute prouectus. Quanta aduersus eum diaboli iacula emissa? quanta admota tormenta? iacturâ rei familiaris infligitur; numerosæ sobolis orbitas irrogatur: diues in censu dominus, & in liberis pater ditior; nec dominus repentè, nec pater est: [e] accedit vulnerum vastitas, & tabescentes ac fluentes artus edax quoque vermium pœna consumit. Ac ne quid omninò remaneret, quod non Iob in suis tentationibus experiretur, armat diabolus & vxorem; illo antiquo nequitiæ suæ vsus ingenio, quasi omnes per mulierem decipere posset & fallere, quod fecit in mundi origine: tamen Iob grauibus ac densis conflictationibus frangitur; quo minùs inter illas angustias & pressuras suas Dei benedictio victrice patientia prædicetur. Tobias quoque post iustitiæ & misericordiæ suæ operâ magnifica, luminum amissione tentatus; In quantum patienter cæcitatem pertulit, in tantum granditer Deum patientiæ laude promeruit. Atque vt magis, fratres

a CONTAGIONE.] Vet. *contagio fraudis infic.* RIG.

b *Nec post gestatam eucharistiam.* Manu gestari solitam Eucharistiam, hoc est in manus datam à diacono siue presbytero nemo ferè est qui dubitet, canon. 16 concilij Trullani τὸ σῶμα τῇ χειρὶ καταδέχεσθαι ἑτέροις. Sed concilium Tolet. 1. can. 14. dubium omne soluit: *Si quis autem*, inquit, *acceptam à sacerdote Eucharistiam non sumpserit, velut sacrilegus propellatur.* Quo in canone accipere, & sumere optimè distinguuntur, accipiebant nimirum à sacerdote siue diacono, qui eam *diderat* vt Iustinus Martyr apolog. 2. loquitur, seu *μεταδιδόναι* vt concilium Trull can. 28. vulgò dicebatur. Nec aliter accipio illud Cypriani epist. ad Thibaritanos, vbi ad Martyrium illos accendit *armemus*, inquit, *dexteram gladio spirituali: vt sacrificia funesta fortiter respuat, & Eucharistiæ memor quæ Domini corpus accepit.* Addo etiam ex eodem Cypriano hæc ex lib. de Lapsis, loquente de Laico. *Quod non statim Domini corpus inquinatis manibus accipiat, aut ore polluto Domini sanguinem bibat, sacerdotibus sacrilegus irascitur.* PRI.

c APVD DEVM IN REGNIS COELESTIB.] In Vet. tantùm legitur, *in regno cælest.* RIG.

d *Tolle illi patientiam, &c.* Charitatis comitem ac velut subsidium ponit patientiam. Gregor. Nyss. affinitatem illam virtutum & coniunctionem in Encomio. S. Basilij fratris vocat βλάσταμα *surculum*, & charitatem ῥίζαν siue radicem. PRI.

e *Accedit vulnerum vastitas &c.* cap. 14. de pat. hæc fusè à Magistro tractantur, ad vulnerum vastitatem adhuc aperiendam aduoco Chrysostomum qui hom. 4. ad pop. de Martyribus loquens πλάγας ... vocat. PRI.

fratres dilectissimi, patientiæ bonum luceat; [a] quid mali è contrario impatientia importet, consideremus. Nam vt patientia bonum Christi est, sic contrà impatientia diaboli malum: & sicut, in quo habitat, & manet Christus, patiens inuenitur, ita impatiens semper existit, cuius mentem diaboli nequitia possidet. Exordia denique ipsa videamus. Diabolus hominem ad imaginem Dei factum impatienter tulit; inde & periit primus, & perdidit. Adam contra cæleste præceptum cibi lethalis impatiens, in mortem cecidit; nec acceptam diuinitus gratiam patientia custode seruauit: & vt fratrem Cain perimeret, sacrificij eius & muneris impatiens fuit: & quod Esau de maioribus ad minora descendit, primatus suos per impatientiam lentis amisit. Quid? Iudaicus populus circa beneficia diuina perfidus & ingratus, nonne quod à Deo primum recessit, impatientiæ crimen fuit? dum Moysi cum Deo conloquentis moras non potest ferre, profanos deos ausus postulare; vt itineris sui duces nuncuparet, caput bubulum, & terrestre figmentum: nec vnquam ab eadem impatientia destitit, quo minùs semper docilitatis & diuinæ admonitionis impatiens, prophetas suos & iustos quosque perimendo, ad crucem quoque & sanguinem Domini prosiliret. Impatientia etiam & in Ecclesia hæreticos facit, & ad Iudæorum similitudinem contra Christi pacem & charitatem rebelles, ad hostilia & furiosa odia compellit. Et ne longum sit singula recensere, omnia omninò, quæ patientia operibus suis ædificat ad gloriam, impatientia destruit ad ruinam. Quare, fratres dilectissimi, & bonis patientiæ, & impatientiæ malis diligenter expensis, patientiam per quam in Christo manemus, vt venire cum Christo ad Deum possimus, plena obseruatione teneamus; quæ copiosa & multiplex non angusto fine concluditur, nec breuibus terminis coërcetur. Latè patet patientiæ virtus, & vbertas eius & largitas de vnius quidem nominis fonte proficiscitur, sed exundantibus venis per multa gloriarum itinera diffunditur; nec proficere aliquid in actibus nostris potest ad consummandam laudem, nisi inde consummationis accipiat firmitatem. Patientia est, quæ nos Deo & commendat & seruat: ipsa est, quæ iram temperat, quæ linguam frænat, quæ mentem gubernat, pacem custodit, disciplinam regit, libidinis impetum frangit, tumoris violentiam comprimit, incendium simultatis extinguit, coërcet potentiam diuitum, inopiam pauperum refouet: tuetur in virginibus beatam integritatem, [b] in viduis laboriosam castitatem, in conjunctis & maritatis indiuiduam charitatem: facit humiles in prosperis, in aduersis fortes, contra iniurias & contumelias mites: docet delinquentibus citò ignoscere; si ipse delinquas, diu & multum rogare: tentationes expugnat, persecutiones tolerat, passiones & martyria consummat. Ipsa est quæ fidei nostræ fundamenta firmiter munit: ipsa est quæ incrementa spei sublimiter prouehit: ipsa actum dirigit, vt tenere possimus viam Christi, dum per eius tolerantiam gradimur: ipsa efficit vt perseueremus filii Dei, dum patientiam patris imitamur. Sed quoniam plurimos scio, fratres dilectissimi, vel pondere iniuriarum angentium, vel dolore, de iis qui aduersum se grassantur & sæuiunt, vindicari velociter cupere, nec in illum extremi iudicii diem malorum retributionem differre; nobiscum hortamur, interim amplectimini patientiæ bonum, vt in istis fluctuantis mundi turbinibus, & [c] Iudæorum siue gentilium & hæreticorum quoque persecutionibus constituti, patienter expectemus vltionis diem, nec ad vindictam doloris nostri querula & inuidiosa festinatione properemus: cùm scriptum sit: Expecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in testimonium, quoniam iudicium meum ad congregationes gentium, vt excipiam reges, & effundam super eos iram meam. Expectare nos iubet Dominus, & futuræ vltionis diem forti patientia sustinere: qui & in Apocalypsi loquitur dicens: Ne signaueris verba prophetiæ libri huius, quia iam tempus in proximo est, vt & ij [d] qui perseuerant nocere, noceant, & qui in sordibus est, sordescat adhuc: [e] iustus autem [f] adhuc iustiora faciat, similiter & qui sanctus est, sanctiora. Ecce venio citò, & merces mea mecum est, reddere vnicuique secundùm facta sua. Vnde etiam clamantes martyres, & ad vindictam suam dolore erumpente properantes, expectare adhuc iubentur, & temporibus consummandis, implendisque martyribus præbere patientiam. Et cùm apetuisset, inquit, quintum sigillum, vidi sub ara Dei animas occisorum propter verbum Dei & martyrium suum, & clamauerunt voce magna dicentes: Quousque Domine sanctus & verus non iudicas & vindicas sanguinem

a *Quid mali è contrario impatientia.* Hæsit Tertulliano 5. de pat. Pariter Ioannes Chrysost. hom. 5. ad populum *ἀνυπομονησίαν ὑπομονῇ* opponit, & S. Hieronymus de reg. monach. *Quantum boni virtus habeat, vitia demonstrant: clariusque fit lumen comparatione tenebrarum. Idem.*

b *In viduis laboriosam castitatem, &c.* Ideò laboriosa castitas dicitur in viduis, quod eis continere difficilius sit, propter matrimonij recordationem, quod explicat B. Hieronymus epist. ad Gerontiam, *Virginitas*, inquit, *in eo facilior est, quod carnis incentiua non nouit, & viduitas in eo sollicitior, quod præteritas animo recolit voluptates.* Vnde Tertullianus viduam habere aliquid operosius quàm Virgines dixit, & Virginem feliciorem laboriosiorem autem viduam, propter prælibatas voluptates asserit. PRI.

c *Iudæorum siue gentilium & hæreticorum, &c.* Videntur hinc passi Carthaginenses, non hæreticorum modo Nouatianorum & Gentilium, sed & Iudæorum persecutiones, atque adeò hinc orti libri Tertulliani & Cypriani aduersus Iudæos. PAM.

d *Qui perseuerant nocere, noceant.* Malui legere particulam vtramque, *vt &*, cum excusis, quam *aut*, cum MS. aut cum Manutio, *& dumtaxat*, eò magis quòd hæc lectio neque cum Græco, neque cum Latino textu congruat: Latinè enim est, *qui nocet adhuc noceat:* Græcè *ὁ ἀδικῶν ἀδικησάτω ἔτι. Idem.*

e *Iustus autem adhuc iustiora faciat.* Etiam hoc discordat à Latino & Græco textu, atque hinc reposita est lectio vulgata ab Erasmo: *Iustior fiat, & sanctus sanctior.* Verùm illam habent MS. 5. vet. exc. & Remboldus, tum hic tum infrà lib. Test. & variant etiam in priori tum Græci & Latini codices. *Idem.*

f ADHVC IVSTIORA FACIAT.] In Ver. *adhuc iustior fiat? similiter & sanctus, sanctior.* & in edit. Romana: *similiter & qui sanctus est, sanctior.* RIG.

sanguinem nostrum, de iis qui in terris inhabitant? Et datæ sunt eis singulæ stolæ albæ, & dictum est eis vt requiescerent breui adhuc tempore, donec impleatur numerus conseruorum & fratrum eorum, qui postea occidentur exemplo ipsorum. Quando autem veniat sanguinis iusti diuina vindicta, declarat [a] per Malachiam prophetam Spiritus sanctus dicens: Ecce dies Domini, venit ardens velut clibanus, eruntque omnes alienigenæ & omnes iniqui stipulæ; & succendet illos adueniens dies, dicit Dominus. Quod item legimus in psalmis, vbi Dei iudicis prædicatur aduentus censuræ suæ maiestate venerandus: Deus manifestus veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis ante eum ardebit, & in circuitu eius procella nimia, [b] aduocabit cælum sursum, & terram deorsum; vt separet populum suum. Colligite illi iustos eius, eos qui disponunt testamentum eius in sacrificiis: & annunciabunt cæli iustitiam eius, quoniam Deus iudex est. Et Esaias eadem prænunciat dicens: Ecce enim Dominus sicut ignis veniet, & sicut procella currus eius, retribuere in ira vindictam: in igne enim Domini iudicabuntur, & in gladio eius vulnerabuntur. & iterum: Dominus Deus virtutum prodibit & comminuet bellum, excitabit certamen, & clamabit super inimicos suos cum fortitudine: Tacui, numquid semper tacebo? Quis autem est hic qui tacuisse se prius dicit, & non semper tacebit? vtique ille qui sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus [c] coram tondente se, sine voce, non aperuit os suum: vtique ille qui non clamauit: neque in plateis vox eius audita est: vtique ille qui non fuit contumax, neque contradixit, cùm dorsum suum poneret ad flagella, & maxillas ad palmas; [d] faciem autem suam non auertit à fœditate sputorum; vtique ille, qui cùm accusaretur à sacerdotibus & senioribus, nihil respondit; & admirante Pilato patientissimum silentium tenuit. Hic est qui cùm [e] in passione tacuerit, in vltione postmodum non tacebit. Hic est Deus noster, id est, non omnium, sed fidelium & credentium Deus, qui cùm in secundo aduentu manifestus venerit non silebit: nam cum in humilitate prius fuerit occultus, veniet in potestate manifestus. Hunc expectemus, fratres dilectissimi, iudicem & vindicem nostrum, Ecclesiæ suæ populum, & ab initio mundi iustorum omnium numerum secum pariter vindicaturum. Qui ad vindictam suam nimium festinat & properat, consideret, quia [f] necdum vindicatus est ipse, qui vindicat. Pater Deus præcepit filium suum adorari, & Apostolus Paulus diuini præcepti memor ponit & dicit: Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, [g] quod est super omne nomen; vt in nomine Iesu [h] omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, & infernorum: & in Apocalypsi angelus Ioanni volenti adorare se resistit & dicit: Vide ne feceris, quia conseruus tuus sum & fratrum tuorum. Iesum Dominum adora. Qualis Dominus Iesus & quanta patientia eius, vt qui in cælis adoratur, necdum vindicetur in terris? Huius patientiam fratres dilectissimi persecutionibus & passionibus nostris cogitemus. Huius aduentui plenum expectationis obsequium præbeamus. Nec defendi ante Dominum serui irreligiosa & inuerecunda festinatione properemus. Insistamus potius [i] & elaboremus, & toto corde vigilantes, atque ad omnem tolerantiam stabiles Dominica præcepta seruemus; vt cùm ille iræ & vindictæ dies venerit, non cum impiis & peccatoribus puniamur, sed cum iustis & Deum timentibus honoremur.

DE

a PER MALACHIAM PROPHETAM.] In Ver. tantùm legitur, per Malachiam Spiritus sanctus dicens. RIG.

b ADVOCABIT CÆLVM SVRSVM.] In Veron. & Ben. vocabit cælum sursum *Idem.*

c CORAM TONDENTE SE.] Ver. coram tondentibus sine voce. *Idem.*

d *Faciem autem suam non auertit à fœditate sputorum* Petrus Chrysologus serm. 38. dixit eleganter, *palmis faciem non negauit.* PRI.

e IN PASSIONE TACVERIT.) In Veron, in passione priùs tac. RIG.

f NECDVM VINDICATVS EST IPSE QVI VINDICAT.) Vindicandus scilicet illo die quo veniet iudicare viuos & mortuos. *Idem.*

g QVOD EST SVPER OMNE NOMEN) In Veron, ad hoc vt sit sup. om. no. *Idem.*

h OMNE GENV FLECTATVR.) In Ver. omnes genu curuent. *Idem.*

i ET ELABOREMVS.) Ver. & laboremus. *Idem.*

DE ZELO ET LIVORE.

ZELARE quod bonum videas, & inuidere melioribus, leue apud quosdam & modicum crimen videtur fratres dilectissimi; dumque existimatur leue esse & modicum, non timetur; dum non timetur, contemnitur; dum contemnitur, non facilè vitatur, & fit cœca & occulta pernicies: quæ dum minus perspicitur vt caueri à prouidentibus possit, improuidas mentes latenter affligit. Porro autem Dominus prudentes esse nos iussit, & cauta sollicitudine vigilare præcepit; ne aduersarius vigilans semper, & semper insidians, ubi in pectus [a] obrepserit, de scintillis conflet incendia, de paruis maxima exaggeret; & dum remissis & incautis leniore aura & flatu molliore blanditur, procellis ac turbinibus excitatis, ruinas fidei & salutis ac vitæ naufragia moliatur. Excubandum est itaque, fratres dilectissimi, atque omnibus viribus elaborandum, vt inimico sæuienti, & iacula sua in omnes corporis partes, quibus percuti

a OBREPSERIT.) Ver. & Ben. obrepsit, RIG.

cuti & vulnerari possumus, diligenti, sollicita, & plena vigilantia repugnemus, secundum quod Petrus Apostolus in epistola sua præmonet & docet, dicens: Sobrij estote & vigilate, quia aduersarius vester diabolus [a] tamquam leo rugiens [b] circuit, aliquem deuorare quærens. Circuit ille nos singulos, & tamquam hostis clausos obsidens, muros explorat, & tentat an sit pars aliqua membrorum minus stabilis, & minus fida, cuius aditu ad interiora penetretur. Offert oculis formas illices, & faciles voluptates, vt visu destruat castitatem. Aures [c] per canoram musicam tentat, vt soni dulcioris auditu soluat & molliat Christianum vigorem. Linguam conuicio prouocat, manum iniuriis lacessentibus ad petulantiam cædis instigat: vt fraudatorem faciat, lucra opponit iniusta: vt animam pecunia capiat, ingerit perniciosa compendia: honores terrenos promittit, vt cælestes adimat: [d] ostentat falsa, vt vera subripiat: & cùm latenter non potest fallere, exertè atque aperte minatur: terrorem turbidæ persecutionis intentans, ad debellandos Dei seruos inquietus semper & semper infestus: in pace subdolus, in persequutione violentus. Quamobrem fratres dilectissimi, contra omnes diaboli vel fallaces insidias, vel apertas minas stare debet instructus animus & armatus, tam paratus semper ad repugnandum, quàm est ad impugnandum semper paratus inimicus. Et quoniam frequentiora sunt tela eius, quæ latenter obrepunt; magisque occulta & clandestina iaculatio, quo minus perspicitur, hoc & grauius & crebrius in vulnera nostra grassatur: ad hæc quoque intelligenda & depellenda vigilemus. Ex quibus est zeli & liuoris malum. Quod si quis penitus inspiciat, inueniet nihil magis Christiano cauendum, nihil cautius prouidendum, quàm ne quis inuidia & liuore capiatur; ne quis fallentis inimici cæcis laqueis implicatus, dum zelo frater in fratris odia conuertitur, gladio suo nescius ipse perimatur; quod vt colligere plenius & manifestius perspicere possimus, ad caput eius atque originem recurramus. Videamus vnde zelus, & quando, & quomodo cœperit; facilius enim à nobis malum tam perniciosum vitabitur, si eiusdem mali & origo & magnitudo noscatur. Hinc diabolus inter initia statim mundi & periit primus, & perdidit. Ille dudum angelica maiestate subnixus, ille Deo acceptus & charus, postquam hominem ad imaginem Dei factum conspexit, in zelum maliuolo liuore prorupit, non prius alterum deiiciens instinctu zeli, quàm ipse zelo ante deiectus; captiuus antequam capiens; perditus, antequam perdens; dum stimulante liuore homini gratiam datæ immortalitatis eripit, qui ipse quoque id, quod prius fuerat, amisit. [e] Quale malum est fratres dilectissimi, quo Angelus cecidit; quo circumueniri & subuerti alta illa & præclara sublimitas potuit, quo deceptus est ipse qui decepit? Exinde inuidia grassatur in terris, dum liuore periturus, magistro perditionis obsequitur: dum diabolum qui zelat, imitatur. sicut scriptum est: Inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum. Imitantur ergo illum qui sunt ex parte eius. Hinc denique nouæ fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel iustum Cain zelat iniustus, dum bonum malus inuidia & liuore persequitur. Tantum valuit ad consummationem facinoris æmulationis furor vt nec charitas fratris, nec sceleris immanitas, nec timor Dei, nec pœna delicti cogitaretur. Iniustè oppressus est, qui iustitiam primus ostenderat: odia perpessus est, qui odisse non nouerat: occisus est impiè, qui moriens non repugnabat. Et quod Esaü fratri suo Iacob inimicus extitit, zelus fuit. Nam quia ille benedictionem patris acceperat, hic in odium persecutionis facibus liuoris exarsit. & quod Ioseph fratres sui vendiderunt, causa vendendi de æmulatione descendit; postquàm id quod sibi in visionibus prosperum fuerat ostensum, simpliciter vt fratribus frater exposuit, in inuidiam maliuolus animus erupit. Saül quoque Rex vt Dauid odisset, vt persecutionibus sæpe repetitis innocentem, misericordem, miti lenitate patientem necare cuperet, quid aliud quàm zeli stimulus prouocauit? quia Goliad interfecto & ope ac dignatione diuina tanto hoste deleto, populus admirans in laudes Dauid prædicationis suffragio prosiliit; Saül simultatis atque insectationis furias de liuore concepit. Et ne longum faciam singulos accensendo, pereuntis semel populi attendamus interitum. Iudæi nonne inde perierunt, dum Christo malunt inuidere quàm credere? [f] Obtrectantes magnalibus quæ ille faciebat, zelo excæcante decepti sunt, nec ad diuina noscenda cordis oculos aperire potuerunt. Quæ nunc considerantes, fratres dilectissimi, contra tantam mali perniciem vigilanter & fortiter dicata Deo pectora muniamus. Aliorum mors proficiat ad nostram salutem, imprudentiam pœna prouidentibus conferat sanitatem. Non est autem quod aliquis existimet malum illud vna specie

conti-

a TAMQVAM LEO RVGIENS.) In Ver. *tanquam leo rugiens circuit aliquid deuorare quærens.* R 10.

b *Circuit aliquem deuorare quærens.* Ad verbum expressit quod pleraque exemplaria legunt, ζητῶν τινὰ καταπιεῖν. PAM.

c PER CANORAM MVSICAM) Ben. *per canora musica.* R 10.

d OSTENTAT FALSA VT VERA SVBRIPIAT.) Hæc clausula citatur à Primasio lib. de hæresib. suprà. *Liber dolosus, circumdatus fallaciis, adulter integra diffinitionum, quique, vt sanctus Cyprianus ait, falsa ostentat, vt vera subripiat.* Huiusmodi autem sunt etiam ista Cypriani lib. de Vnitate Eccles. vbi de libris hæreticor. aut schismaticor. Corruptores, inquit, Euangelij atque interpretes falsi: extrema ponunt & superiora prætereunt; partis memores, & partem subdolè comprimentes. *Idem.*

e *Quale malum.* Hoc idem allegat D. Augustinus in Ioan. PAM.

f OBTRECTANTES MAGNALIB. QVÆ ILLE FACIEBAT.) Etenim dicebant hæc fieri à Christo in nomine Beelzebubi principis dæmoniorum. Et fuere posteà qui dicerent Apollonij miracula maiora Christianis. Lactantius lib. v. de falsa relig. cap 3. August. Epist. 5 v. ad Marcellinum. Euseb. lib. aduers Hierociem R 10.

contineri, aut breuibus terminis, & angusto fine concludi. Late patet zeli multiplex & fecunda pernicies. [a] Radix est malorum omnium, fons cladium, seminarium delictorum, materia culparum. Inde odium surgit, animositas inde procedit. Auaritiam zelus inflammat, dum quis suo non potest esse contentus, videns alterum ditiorem. Ambitionem zelus excitat; dum cernit quis alium in honoribus auctiorem, zelo excæcante sensus nostros, atque in ditionem suam mentis arcana redigente, Dei timor spernitur, magisterium Christi negligitur, iudicij dies non prouidetur. [b] Inflat superbia, exacerbat sæuitia, perfidia præuaricatur, impatientia concutit, furit discordia, ira feruescit; nec se iam potest cohibere, vel regere, qui factus est potestatis alienæ. Hinc Dominicæ pacis vinculum rumpitur, hinc charitas fraterna violatur, hinc adulteratur veritas, vnitas scinditur, ad hæreses atque ad schismata prosilitur; dum obtrectatur sacerdotibus, dum Episcopis inuidetur, cum quis aut queritur non se potius ordinatum, aut dedignatur alterum ferre præpositum. Hinc recalcitrat, hinc rebellat de zelo superbus, de æmulatione peruersus, animositate & liuore, non hominis, sed honoris inimicus. Qualis verò animæ tinea, quæ cogitationum tabes, pectoris quanta rubigo? zelare in altero vel virtutem eius, vel felicitatem, id est, odisse in eo vel merita propria, vel beneficia diuina; in malum proprium bona aliena conuertere, illustrium prosperitate torqueri, aliorum gloriam facere suam pœnam; velut quosdam pectori suo admouere carnifices, cogitationibus & sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent, qui cordis secreta maliuolentiæ vngulis pulsent: non cibus talibus lætus, non potus potest esse iucundus; suspiratur semper & ingemiscitur & doletur: dumque ab inuidis numquam liuor exponitur, diebus ac noctibus pectus obsessum sine intermissione laniatur. Mala cætera habent terminum; & quodcumque delinquitur, delicti consummatione finitur. In adultero cessat facinus perpetrato stupro; in latrone conquiescit scelus homicidio admisso; & prædoni rapacitatem statuit præda possessa; & falsario modum ponit impleta fallacia; zelus terminum non habet, permanens iugiter malum & sine fine peccatum, quantóque ille cui inuidetur successu meliore profecerit, tantò inuidus in maius incendium liuoris ignibus inardescit. [c] Hinc vultus minax, toruus aspectus, pallor in facie, in labiis tremor, stridor in dentibus, verba rabida, effrenata conuicia, manus ad cædis violentiam prompta, etiam si à gladio interim vacua, odio tamen furiatæ mentis armata: & idcirco Spiritus sanctus dicit in Psalmis: Nolite zelare bene ambulantem in via sua. Et iterum: Obseruabit peccator iustum, & [d] stridebit ad eum dentibus suis. Deus autem irridebit eum; quoniam prouidet quia veniet dies eius. Hos beatus Apostolus Paulus designat & denotat dicens: Venenum aspidum sub labiis eorum, [e] & os eorum maledictione & amaritudine plenum est. Veloces ad effundendum sanguinem pedes eorum: [f] contritio & calamitas in viis eorum, qui viam pacis non agnouerunt, nec est timor Dei ante oculos eorum. Multò malum leuius, & periculum minus est, cùm membra gladio vulnerantur. Facilis cura est, vbi plaga perspicua est; & citò ad sanitatem medela subueniente perducitur vulnus, quod videtur: zeli vulnera abstrusa sunt & occulta, nec remedium curæ medentis admittunt, quæ se intra conscientiæ latebras cæco dolore clauserunt. Quicumque es inuidus & malignus, videris, quàm sis eis quos odisti insidiosus, perniciosus, infestus: nullius magis quàm tuæ salutis inimicus es. Quisquis ille est quem zelo persequeris, subterfugere & vitare te poterit: tu te non potes fugere: vbicumque fuerit, aduersarius tuus tecum est, hostis semper in pectore tuo est, pernicies intus inclusa est, ineluctabili catenarum nexu ligatus & vinctus es, zelo dominante captiuus es, nec solatia tibi vlla subueniunt. Perseuerans malum est, hominem persequi ad Dei gratiam pertinentem: calamitas sine remedio est, odisse felicem. Et idcirco, fratres dilectissimi, huic periculo consulens Dominus, ne quis zelo fratris in laqueum mortis incurreret; cùm eum discipuli interrogarent quis inter illos maior esset: [g] Qui fuerit, inquit, minimus in omnibus vobis, hic erit magnus. Amputauit omnem æmulationem responso suo, omnem causam & materiam mordacis inuidiæ eruit & abscidit. Discipulo Christi zelare non licet, non licet inuidere. Exaltationis apud nos non potest esse contentio, de humilitate ad summa crescimus, didicimus vnde placeamus. Denique & Apostolus Paulus instruens & monens, vt qui illuminati Christi lumine tenebras nocturnæ conuersationis euasimus, in factis atque in operibus luminis ambulemus, scribit & dicit: Nox transiuit, dies autem appropinquabit; abijciamus ergo opera tenebrarum, & induamus arma lucis, tamquam in die decenter ambulemus: non in comessationibus & ebrietatibus; non in concupiscentiis & impudicitiis;

a *Radix est malorum omnium.* 4 MSS. addunt *blandientium*, sed non facit ad institutum. PAM.

b *Inflat superbia, &c.* Hunc locum sic restitui ex MSS. 4. cod. pro eo quod erat *inflatur & exacerbatur*. Nam præterquam, quod sequitur *impatientia concutit*, iisdem prorsus verbis vtitur Cyprianus supra, lib. de Mortalitate. *Idem.*

c *Hinc vultus minax.* Elegans Liuoris & Zeli descriptio, qualem & habes in Epigrammate Virgiliano, cuius initium; *Liuor tabifici malum veneni.* *Idem.*

d STRIDEBIT AD EVM DENTIB. SVIS.) Ver. & Ben. *stridet ad eum dentes suos*, RIG.

e ET OS EOR. MALEDICTIONE.] In Veronensi *maledicto.* *Idem.*

f CONTRITIO ET CALAMITAS.] Ver. *contribulatio.* *Idem.*

g *Qui fuerit minimus in omnibus vobis, &c.* Ad verbum ferè expressit quod græcè est: ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων οὗτος ἔσται μέγας. PAM.

citiis; non in certaminibus & zelo. Si recesserunt de pectore tuo tenebræ; si nox inde discussa est; si caligo detersa est; si illuminauit sensus tuos splendor diei; si homo lucis esse cœpisti: quæ sunt Christi, gere; quia lux & dies Christus est. Quid in zeli tenebras ruis? quid te nubilo liuoris inuoluis? quid inuidiæ cæcitate omne pacis & charitatis lumen extinguis? quid ad diabolum cui renunciaueras, redis? quid Cain similis existis? Homicidij namque facinore constringi eum quisquis zelauerit, & odio habuerit fratrem suum, declarat Ioannes Apostolus in Epistola sua dicens: Qui fratrem suum odit, homicida est: & scitis quia omnis homicida non habet in se vitam manentem. Et iterùm: Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc, & in tenebris ambulat, & non scit quò eat: quoniam tenebræ excæcauerunt oculos eius. Qui odit, inquit, fratrem suum, in tenebris ambulat, & non scit quò eat: it enim nescius in gehennam, ignarus & cæcus præcipitatur in pœnam; recedens scilicet à Christi lumine monentis & dicentis: Ego sum lumen mundi: qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Sequitur autem Christum, qui præceptis eius insistit, qui per magisterij eius viam graditur, qui vestigia eius atque itinera sectatur, qui id quod Christus & fecit & docuit, imitatur: secundùm quod Petrus quoque hortatur & monet dicens: Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum vt sequamini vestigia eius. Meminisse debemus quo vocabulo plebem suam Christus appellet, quo titulo gregem suum nuncupet: oues nominat, vt innocentia Christiana ouibus æquetur: agnos vocat, vt agnorum naturam simplicem simplicitas mentis imitetur. Quid sub vestitu ouium lupus latitat? quid gregem Christi, qui se Christianum mentitur, infamat? Christi nomen induere, & non per Christi viam pergere; quid aliud quàm præuaricatio est diuini nominis, quàm desertio itineris salutaris? quando ipse doceat & dicat eum ad vitam venire, qui mandata seruauerit: & eum esse sapientem, qui verba eius audierit & fecerit: doctorem quoque eum maximum in regno cælorum vocari, qui fecerit & sic docuerit; tunc prædicanti profuturum, quod benè atque vtiliter prædicatum fuerit, si id quod ore promitur, factis sequentibus impleatur. Quid verò insinuauit crebriùs discipulis suis Dominus, quid inter salutaria monita & præcepta cælestia custodiendum magis seruandùmque mandauit; quàm, vt eadem dilectione qua discipulos ipse dilexit, nos quoque inuicem diligamus? Quo modo autem vel pacem Domini, vel charitatem tenet, qui intercedente zelo nec pacificus potest esse, nec charus? Ideò & Apostolus Paulus cum pacis & charitatis merita depromeret, cumque asseueraret firmiter & doceret nec fidem sibi nec eleemosynas, nec passionem quoque ipsam confessionis & martyrij profuturam, nisi charitatis fœdera integra atque inuiolata seruasset; adiecit & dixit: Charitas magnanima est, charitas benigna est, charitas non zelat. Docens scilicet & ostendens eum posse charitatem tenere, quisquis magnanimus fuerit & benignus, & zeli ac liuoris alienus. Item alio loco cùm moneret, vt homo iam Sancto spiritu plenus & natiuitate cælesti Dei filius factus, non nisi spiritalia & diuina sectetur, ponit & dicit: Et ego quidem fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus, quasi infantibus in Christo. [a] Lac vobis potum dedi, non cibum: nondum enim poteratis, sed neque nunc potestis, adhuc enim estis carnales: vbi enim in vobis zelus & contentio [b] & dissensiones sunt, nonne carnales estis, & secundùm hominem ambulatis? [c] Obterenda sunt, fratres dilectissimi, vitia & peccata carnalia, & terreni corporis infesta labes spiritali vigore calcanda: ne dum iterùm ad veteris hominis conuersationem reuoluimur, letalibus laqueis implicemur, Apostolo hoc idem prouidenter & salubriter præmonente: Itaque inquit, fratres, non secundùm carnem viuamus, [d] si enim secundùm carnem vixeritis, incipietis mori; si autem spiritu opera carnis [e] mortificaueritis, viuetis: quotquot enim Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt. Si filii Dei sumus, si templa eius esse iam cœpimus, si accepto Spiritu sancto, sanctè & spiritaliter viuimus, si de terris oculos ad cælum sustulimus, si ad superna & diuina plenum Deo & Christo pectus ereximus: non nisi quæ sunt Deo & Christo, digna faciamus: sicut & Apostolus excitat & hortatur: [f] Si consurrexistis, inquit, cum Christo, quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt sapite, [g] non quæ super terram. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo: cùm autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Qui ergo in baptismo secundùm hominis antiqui peccata carnalia & mortui & sepulti sumus, qui regeneratione cælesti Christo consurreximus; quæ sunt Christi, & cogitemus pariter & geramus: sicut idem Apostolus docet rursus & monet, dicens: Primus homo de terræ limo, secundus homo

a *Lac vobis potum dedi, &c.* Cambron. & alij veteres *lacte vos potaui non cibo*, vtrumque rectè legitur, sed hoc ad verbum est ex Græco. PAM.

b *Et dissensiones sunt.* Cambr. *dissensio est*, sed illud placet, nam græcè legitur καὶ διχοστασίαι. *Idem.*

c *Obterenda sunt, fratres dilectissimi, vitia, &c.* Ad hunc locum respicit D. Hieronymus in cap. 5. ad Galatas, dum dicit Cyprianum hoc libro inuidiam enumerare inter vitia carnalia. Letales etiam laqueos hic dicit, quod lib. præcedenti crimina mortalia. *Idem.*

d SI SECVNDVM CARNEM VIXERITIS.] Ben. & Ver. *Viuetis*, RIG.

e MORTIFICAVERITIS.] Ver. *Mortificatis. Idem.*

f SI CONSVRREXISTIS.] Ver. *conresurrexistis*, inquit, *Christo. Idem.*

g NON QVÆ SVPER TERRAM.] Ben. & Veron. *non quæ terrena sunt. Idem.*

mo de cælo: qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cælestis, tales & cælestes. Quo modo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cælo est. Imaginem autem cælestem portare non possumus, nisi in eo quod esse nunc cœpimus, Christi similitudinem præbeamus: hoc est enim mutasse quod fueras, & cœpisse esse quod non eras, vt in te diuina natiuitas luceat, vt ad patrem Deum deifica disciplina respondeat, vt honore & laude viuendi Deus in homine clarescat; ipso exhortante & monente, & eis qui se clarificant, vicem mutuam pollicente. Eos, inquit, qui clarificant me, clarificabo: & qui spernit me, spernetur. Ad quam clarificationem formans nos ac præparans Dominus, & filiis Dei similitudinem Dei patris insinuans, in Euangelio suo dicit: Audistis quia dictum est: Diliges proximum tibi, & odio habebis inimicum tibi. Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, & orate pro his qui vos persequuntur, vt sitis filij patris vestri qui in cælis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & injustos. Si hominibus lætum est & gloriosum, filios habere consimiles; & tunc magis generasse delectat, [a] si ad patrem lineamentis paribus soboles subsiciua respondeat: quanto maior in Deo patre lætitia est, cùm quis sic spiritaliter nascitur, vt in actibus eius & laudibus diuina generositas prædicetur? Quæ iustitiæ palma est, quæ corona, esse te talem, de quo Deus non dicat: Filios genui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me; [b] sed collaudet te potiùs Christus, & inuitet ad præmium dicens: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. His meditationibus corroborandus est animus, fratres dilectissimi, eiusmodi exercitationibus contra omnia diaboli iacula firmandus. Sit ante oculos diuina lectio, in manibus bona operatio, in sensibus Dominica cogitatio. Oratio iugis omninò non cesset. Salutaris operatio perseueret. Spiritalibus semper actibus occupemur, vt quotiescumque inimicus accesserit, quoties adire tentauerit, & clausum aduersum se pectus inueniat & armatum. Non enim Christiani hominis corona vna est, quæ tempore persecutionis accipitur. Habet & pax coronas suas, quibus de varia & multiplici congressione victores prostrato & subacto aduersario coronamur. Libidinem subegisse, continentiæ palma est. Contra iram, contra injuriam repugnasse, corona patientiæ est. De auaritia triumphus est, pecuniam spernere. Laus est fidei, fiducia futurorum mundi aduersa tolerare. Et qui superbus in prosperis non est, gloriam de humilitate consequitur. Et qui ad pauperum fouendorum misericordiam pronus est retributionem thesauri cælestis adipiscitur. Et qui zelare non nouit, quique vnanimis & mitis fratres suos diligit, dilectionis & pacis præmio honoratur. In hoc virtutum stadio quotidie currimus, ad has iustitiæ palmas & coronas sine intermissione temporis peruenimus. Ad quas vt peruenire tu etiam possis, qui fueras zelo & liuore possessus; omnem illam malitiam, qua prius tenebaris abiice, ad viam vitæ æternæ vestigiis salutaribus reformare. Euelle de pectore tuo spinas & tribulos, vt te Dominicum semen fertili fruge locupletet, vt diuina & spiritalis seges in copiam fœcundæ messis exuberet. Venena fellis euome, discordiarum virus exclude: purgetur mens, quam serpentinus liuor infecerat; amaritudo omnis quæ intus insederat, Christi dulcedine leniatur. [c] Si de sacramento crucis & cibum sumis & potum; lignum, quod [d] apud Mara profecit in imagine ad saporis dulcedinem, tibi in veritate proficiat ad mulcendi pectoris lenitatem; nec ad medelam prosperandæ valitudinis laborabis: vnde vulneratus fueras, inde curare. Ama eos quos antè oderas, dilige illos quibus iniustis obtrectationibus inuidebas. bonos imitare, [e] si sectari potes: si autem eos sectari non potes, collætare certè & congratulare melioribus: fac te illis adunata dilectione participem, fac te consortio charitatis & fraternitatis vinculo cohæredem. Dimittentur tibi debita, quando ipse dimiseris: accipientur sacrificia tua, cùm pacificus ad Deum veneris. Sensus atque actus tui diuinitus dirigentur, quando ea quæ diuina & iusta sunt cogitaueris, sicut scriptum est: Cor viri cogitet iusta, vt à Deo dirigantur gressus eius. Habes autem multa quæ cogites. Paradisum cogita, quò Cain non redit, qui zelo fratrem peremit. Cogita cæleste regnum, ad quod non nisi concordes atque vnanimes Dominus admittit. Cogita quod filii Dei hi soli possint vocari, qui sunt pacifici; qui natiuitate cælesti & lege diuina ad similitudinem Dei patris & Christi respondeant adunati. Cogita sub oculis nos Dei stare, spectante ac iudicante ipso conuersationis ac vitæ nostræ curricula decurrere, peruenire

a AD PATREM LINEAMENTIS PARIB. SOBOLES SVBSICIVA.] Propiùs ad verum Morelius edidit, *subcesiua*. Etenim legendum, *succesiua*: Alij placet, *succidiua*, aut *succidiua*. Quod à quibusdam proponi video de subsiciuis, planè alienum est ab hoc loco. RIG.

a *Ad patrem lineamentis paribus*, &c. Sic rectiùs Camb. codex cum Manutio quam Morellius *subcisiua*, aut exc. vulg. *subcidiua*, aut vet. exc. & cæteri MS. 4. *succidiua*, seu *succeduua*, aut vnus Mor. *successa*. subcisiuum teste Nonio Marcello significat secundum, sequens, succedens, succidaneum, Hinc Lucilius lib. 28 Præter hæc, subcisiua si quando voles opera. Ita legendum in cecoseo, pro eo quod est: *operam*. PAM.

b SED COLLAVDET TE POTIVS CHRISTVS.] Ver. tantùm habet, *Collaudet te potius Christus*. RIG.

b *Sed Collaudet te potius Christum*. adjecimus recens *sed* ex Cambr. cod. PAM.

c DE SACRAMENTO CRVCIS ET CIBVM SVMIS ET POTVM.] Per sacramentum crucis hîc intelligit Cyprianus totum Christi in corpore humano commeatum, quo redemtionem Israëlis peregit: Exempla scilicet & verba, siue mandata Christi, quorum obseruatione alimur in vitam æternam: ac præsertim per crucem, hoc est, passionem & mortem. RIG.

d APVD MARA] In Ver. *Marram*. Idem.

e SI SECTARI POTES] Rectè in Veronensi & in edit. Rom. *si sectari non potes, collætare* c. & Gr. m. *Idem*.

nite nos tunc demum posse, vt eum videre contingat; si ipsum nunc videntem delectemus actibus nostris, si nos [a] dignos gratia eius & indulgentia præbeamus; si placituri semper in regno; in hoc mundo antè placeamus.

AD

a *Dignos gratia eius* Nisi alibi Cypriano familiarior esset hæc phrasis, censuissem genuinam esse quam hab. at M S S. omnes vet. exc. & Remb. *dignos gratia eius & indulgentia* P A M.

AD FORTVNATVM, [a] DE EXHORTATIONE MARTYRII.

PRÆFATIO.

[b] DESIDERASTI Fortunate charissime, vt quoniam persecutionum & pressurarum pondus incumbit, & in fine atque in consummatione mundi, antichristi tempus infestum appropinquare nunc cœpit, ad præparandas & corroborandas fratrum mentes de diuinis scripturis hortamenta componerem, quibus milites Christi ad cæleste & spiritale certamen animarem. Obtemperandum fuit desiderio tuo tam necessario, vt quantum sufficit mediocritas nostra auxilio inspirationis instructa, quasi arma ac munimenta quædam pugnaturis fratribus de præceptis Dominicis promerentur. Parum est enim quod Dei plebem classico nostræ vocis erigimus, nisi credentium fidem, & dicatam Deo deuotamque virtutem diuina lectione firmemus. Quid autem potius aut maius curæ nostræ ac sollicitudini congruit; quàm vt commissum nobis diuinitus populum, & exercitum in castris cælestibus constitutum, aduersus diaboli tela & iacula, exhortationibus assiduis præparemus? Neque enim idoneus potest esse miles ad bellum, qui non exercitatus prius in campo fuerit. Aut qui agonisticam coronam quærit adipisci, in studio coronabitur, nisi vsum, & peritiam virium antè meditetur. Aduersarius vetus est, & hostis antiquus, cum quo prælium gerimus. [c] Sex millia annorum iam pœnè complentur, ex quo hominem diabolus impugnat. Omnia genera tentandi, & artes atque insidias deiiciendi vsu ipso vetustatis edidicit. Si imparatum inuenerit militem Christi, si rudem, si non sollicitum ac toto corde vigilantem, circumuenit nescium, fallit incautum, decipit imperitum. Si verò quis Dominica præcepta custodiens, & fortiter Christi vestigiis adhærens, contra eum steterit, vincatur necesse est: quia Christus quem confitemur, inuictus est. Ac ne in longum sermonem meum extenderem, frater charissime, & audientem vel legentem stili latioris copia fatigarem, compendium feci; vt propositis titulis, quos quis & nosse debeat & tenere, capitula dominica subnecterem, & id quod proposueram diuinæ lectionis auctoritate solidarem, vt non tam [d] tractatum meum videat tibi misisse, quàm materiam tractantibus præbuisse: quæ res in vsum singulis proficit vtilitate maiore. Nam si confectam & [e] paratam iam vestem darem, vestis esset mea, qua alius vteretur; & forsitan [f] non pro habitudine staturæ & corporis res alteri facta, minus congruens haberetur. Nunc verò de agno, per quem redempti ac viuificati sumus, [g] lanam ipsam & purpuram misi, quam cùm acceperis, tunicam tibi pro voluntate conficies, & plus vt in domestica tua atque in propria veste lætaberis: & cæteris quoque vt conficere & ipsi pro arbitrio suo possint, quod misimus exhibebis; vt vetere illa nuditate contecta, perferant omnes indumenta Christi, cælestis gratiæ sanctificatione vestiti. Nec non & illud consilium, frater charissime, vtile & salubre prospexi, in exhortatione tam necessaria quæ martyres faciat, amputandas esse verborum nostrorum moras & tarditates, atque ambages sermonis humani subtrahendas; ponenda sola illa quæ Deus loquitur, quibus seruos suos ad martyrium Christus hortatur. Præcepta ipsa diuina velut arma pugnantibus suggerenda sunt. Illa sint militaris tubæ hortamenta, illa pugnantibus classica. Inde aures erigan-

a DE EXHORTATIONE MARTYRII.) Eadem forma loquendi, qua Tertullianus dixit, *De Exhortatione castitatis*. In Foxiensi tantùm inscribitur, *Ad Fortunatum*. Sed in illo exemplari desideratur præfatio, & primi quatuor articuli. R I G.

b *Desiderasti Fortunate charissime*. Fortunati duo scribunt cum Cypriano epist. suprà 24. & 51. Epistola scripta est ad Fortunatum & alios quosdam. Infrà quoque in synodo Carthag. sententiam dicit Fortunatus à Tuccabori. Confirmat itaque etiam hoc dictam sententiam nostram de Cypriano huius libri auctore, quod plures eo tempore fuerint eius nominis episcopi in Africa. Itaque adeò è contrario nihil obstat, quod Fortunatus vnus D. Hilario familiaris fuerit vitamque eius descripserit. P A M.

c *Sex millia annorum iam penè complentur*. Rectius si cum M S S. Grau. & Manut. *planè*. Tantum enim abest, vt plenè ætate Cypriani completa fuerint sex annorum millia, vt etiam iuxta Eusebii, D. August. Orosii & Seueri Sulp. computum annus passionis eius qui à Christo nato fuit 259. nonnisi 5457. fuerint aut circiter. Iam si Hebræorum, Philonis D. Hieronymi & Bedæ computum spectes, non plures à mundo condito anni erant elapsi quam 4107. vtpotè quanum Natiuitatis Iesu faciant duntaxat 3952. Penè compleri itaque dixit sex annorum millia eo quod 5000. iam præteriissent saltem secundum 70. interpr. quorum translatio tunc erat in vso. Discrepantia autem inter 70. & Hebraicam veritatem illa est Gen. 5. & 11. quod vbi hæc centum annos Patriarchis illis primis attribuit, illi 200. plerumque legant, verbi gratia, vbi Hebræi & nostri codices hodie legunt Gen. 5. Vixit autem Adam centum & triginta an. legebant 70. vixit autem Adam 200. & 30 an. vide D. Hieronym quæst. hebr. in Gen. D. Aug lib. 15. de Ciuit. à cap. 10. ad 15. & 20. item lib. 18 cap. 10. *Idem*.

d *Tractatum meum*. Hinc rursus confirmatur mox sententia, tum tractatus tum libros potiùs intitulari debere quam epistolas, & huius generis scripta. *Idem*.

e PARATAM IAM VESTEM DAREM] In Veron. *vestem misissem* R I G.

f NON PRO HABITVDINE STATVRÆ.] Quæ non bene sederet, habens videlicet in se non plus minusue ambitus aut longitudinis, quàm statura posceret. *Idem*.

h LANAM IPSAM ET PVRPVRAM.] Purpuram dicit, colorem martyrio conuenientem. *Idem*.

erigantur, inde instruantur mentes, inde & animi & corporis vires ad omnem passionis tolerantiam roborentur. Nos tantum qui domino permittente primum baptisma credentibus dedimus, ad aliud quoque singulos præparemus, [a] insinuantes & docentes hoc esse baptisma in gratia maius, in potestate sublimius, in honore pretiosius: baptisma in quo angeli baptizant, [b] baptisma in quo Deus & Christus eius exultant, baptisma post quod nemo iam peccat, baptisma quod fidei nostræ incrementa consummat, baptisma quod nos de mundo recedentes statim Deo copulat. In aquæ baptismo accipitur peccatorum remissa; in sanguinis corona virtutum. Amplectenda res est & optanda, & omnibus postulationum nostrarum precibus expetenda, vt qui [c] serui Dei sumus, simus & amici.

1. a In

a INSINVANTES.] Veronense exemplar: *instruentes*. RIG.

b *Baptisma in quo Deus & Christus*. Agit de baptismo Martyrij, de quo suprà latius epist. ad Iubaianum. PAM.

c SERVI DEI SVMVS.] In Ver. & Ben. *serui Dei sumus*. RIG.

CAPITVLA LIBRI SEQVENTIS.

1. [a] In exhortandis itaque ac præparandis fratribus nostris, virtutis ac fidei firmitate ad præconium Dominicæ confessionis, atque ad prælium persecutionis & passionis armandis, primo in loco dicendum est, idola deos non esse: quæ homo sibi faciat. Neque enim quæ fiunt, factore suo & fabricatore maiora sunt: aut protegere & seruare quemquam possunt, quæ ipsa de templis suis pereunt, nisi ab homine seruentur. Sed nec elementa colenda esse, quæ homini secundum dispositionem & præceptum Dei seruiunt.

2. Destructis idolis & elementorum ratione monstrata, ostendendum Dominum solum colendum esse.

3. Tunc addendum quæ comminatio Dei sit aduersus eos, qui idolis sacrificant.

4. Præterea docendum non facilè ignoscere Deum idololatris.

5. Et quod sic idololatriæ indignetur Deus, vt præceperit etiam eos interfici, qui sacrificare & seruire idolis suaserint.

6. [b] Subiungendum post hæc, quod redempti ac viuificati Christi sanguine, nihil Christo præponere debeamus: quia nec ille quidquam nobis præposuerit: & ille propter nos mala bonis prætulerit; paupertatem diuitiis, seruitutem dominationi, mortem immortalitati. Nos contrà in passionibus nostris paupertati sæculari paradisi diuitias & delicias præferamus; dominatum & regnum æternum temporariæ seruituti, immortalitatem morti, Deum & Christum diabolo & antichristo.

7. Insinuandum quoque, ne erepti de faucibus diaboli, & de laqueis sæculi liberati, si in angustiis & pressuris esse cœperint, regredi denuò ad sæculum velint, & perdant quod euaserint.

8. Insistendum potius esse & perseuerandum in fide & virtute, & cælestis ac spiritalis gratiæ consummatione, vt ad palmam & coronam possit perueniri.

9. Ad hoc enim pressuras & persecutiones fieri vt probemur.

10. Nec timendas esse iniurias, & pœnas persecutionum; quia maior est Dominus ad protegendum, quàm diabolus ad impugnandum.

11. Ac ne expauescat quis & conturbetur ad pressuras & persecutiones, quas patimur in isto mundo, probandum antè prædictum esse, quod nos mundus odio habiturus esset, & quod persecutiones aduersum nos excitaret, vt ex hoc ipso quod hæc fiant, manifesta sit fides diuinæ pollicitationis, in mercedibus & præmiis postmodum secuturis. Nec nouum quid accidat Christianis, quando ab initio mundi boni laborauerint, & oppressi atque occisi sint iusti ab iniustis.

12. In nouissima parte ponendum est, quæ spes & quæ merces maneat iustos & martyras post conflictationes huius temporis & passiones. [c] Et quòd plus accepturi simus in passionis remuneratione, quàm quod hic sustinemus in ipsa passione.

CAP.

a IN EXHORTANDIS ITAQVE AC PRÆPARANDIS FRA.] In Beneuentano & Veronensi, *ac parandis fratribus nostris*. Idem.

b SVBIVNGENDVM POSTHAC.] In Veron. *Subiungendum etiam posthac*. Idem.

c *Et quod plus accepturi simus*. Præmittunt hic Grau. & Manutius. num. 13. atque adeò & in calce libri huius 13. capita constituunt. Verùm rectè adnotauit Morellius refragari MSS. cod. & id quod præmittitur, *in nouissima parte*. PAM.

CAPVT PRIMVM.

Quod idola dij non sint, & quod nec elementa vice deorum colenda sint, [a] ostenditur in Psalmo 113. Idola gentium argentum & aurum, [b] opera manuum hominum. Os habent & non loquuntur, oculos habent & non vident. Aures habent & non audiunt, neque enim est spiritus in ore ipsorum. [c] Similes illis fiant qui faciunt ea. Item in Sapientia Salomonis: Omnia idola nationum æstimauerunt deos,

quibus

a *Ostenditur in psalmo 113.* adiecimus recens *ostenditur* ex Afflig. Cod. prout coniecerat Costerius legendum: *habes*, auo qui certè locus erat mutibus. PAM.

b OPERA MANVVM.] In Ver. *opus manuum*, RIG.

c SIMILES ILLIS FIANT.] In Ben. & Ver. *Similes sint illis*. Idem.

quibus neque oculorum vsus est ad viuendum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti in manibus ad tractandum, sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos, & qui spiritum mutuatus est, finxit illos. Nemo autem sibi similem homo poterit Deum fingere; cùm sit enim mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior est autem ipse iis quos colit, quoniam ipse quidem vixit, illi autem numquam. Item in Exodo: Non facies tibi idolum, nec cuiusquam similitudinem. Item apud Salomonem de elementis: Neque opera attendentes, agnouerunt quis esset artifex, sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aërem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam, aut solem, aut lunam rectores orbis terrarum deos putauerunt. Quorum si propter speciem hoc æstimauerunt, sciant quantò iis Dominus sit speciosior: aut si virtutes & opera eorum mirati sunt, intelligant ab ipsis, quoniam qui hæc constituit fortia, fortior est illis.

CAPVT II.

[a] Quod Deus solus colendus sit, scriptum est in Deuteronomio: Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies. Item in Exodo: [b] Non erunt tibi dij alij absque me. Item illic: Videte, videte quia ego sum, & non est Deus præter me. Ego interimam & viuere faciam, percutiam & ego sanabo, & non est qui eripiat de manibus meis. Item in Apocalypsi: Et vidi alium angelum volantem in medio cælo, habentem euangelium æternum, vt annunciaret [c] super terram & super omnes nationes, & tribus, & linguas, & populos, dicentem voce magna: Metuite potiùs Deum, & date illi claritatem, quoniam venit hora iudicij eius; & adorate eum qui fecit cælum & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt. Sic & Dominus in Euangelio commemorationem facit primi & secundi præcepti dicens: Audi Israël, Dominus Deus tuus, Deus vnus est: Et diliges Dominum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua; hoc primum, & secundum simile huic. Diliges proximum tuum tamquam te. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ. Et iterùm: Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, quem misisti Iesum Christum.

a *Quod Deus solus colendus sit, &c.* Legitimam esse hanc Grauij & Morell. lectionem patet ex locis è scriptura citatis. Ex Remboldi codice contigit corrupta illa transpositio, & in vulg. exc. desiderabatur *scriptum est* quod habent tamen MS. PAM.

b *Non erunt tibi dij alij absque me.* Affliginiensis & alij quidam: *præter me*, sed prius habes etiam suprà ad Demetrianum. *Idem.*

c SVPER TERRAM ET SVPER OMNES NATIONES.] In Ben. & Vet. *super terram per omnes nationes.* RIG.

CAPVT III.

Quæ comminatio Dei sit aduersus eos qui idolis sacrificant, legitur in Exodo: Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli. Item in Deuteronomio: Sacrificauerunt dæmoniis, & non Deo. Item apud Esaiam: Adorauerunt eos, quos fecerunt digiti eorum, & curuatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis. Et iterùm: Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia. Super hæc ergo non indignabor, dicit Dominus? Item apud Hieremiam: Nolite ambulare post deos alienos vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos. Item in Apocalypsi: Si quis adorat bestiam & imaginem eius, & accipit notam in fronte sua, an in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum Angelorum, & sub oculis agni; & fumus de tormentis eorum in sæcula sæculorum ascendet. Nec habebunt requiem die ac nocte quicumque adorant bestiam & imaginem eius.

CAPVT IV.

Non facile ignoscere Deum idololatris. Moyses in Exodo pro populo rogat nec impetrat. Precor, ait, Domine deliquit populus hic delictum grande: fecerunt sibi deos aureos: & nunc si dimittis illis delictum, dimitte: sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen: Si quis deliquit ante me, deleam eum de libro meo. Item cùm Hieremias pro populo deprecaretur, Dominus ad eum loquitur dicens: & tu noli orare pro populo hoc, & noli postulare pro ipsis in prece & oratione; quia non exaudiam in tempore quo inuocabunt me, in tempore afflictionis suæ. Ezechiel quoque hanc eamdem denunciat indignationem Dei eis, qui in Deum delinquunt: Et fuit, inquit, verbum Domini ad me dicens: Fili hominis terra quæcumque peccauerit mihi, vt delinquat delictum, extendam manum meam super eam, & obteram stabilimentum panis, & immittam in eam famem, & auferam de ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio eius, Noë, Daniel, & Iob, non liberabunt filios neque filias, ipsi soli salui erunt. [a] Item in Regnorum primo. Si delinquendo

a *Item in regnorum primo.* Placet magis hæc MS. & Morell. lectio quam vulgata *regum*, eò quòd eodem modo legat Cyprianus lib. de Eleem. & Orat. & alibi plerumque, imitatus in hoc Tertullianum lib. adu. Iudæos. *Idem.*

do peccet vir aduerſus virum, orabunt pro eo Dominum: Si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo?

CAP.

CAPVT V.

Quòd ſic idololatriæ indignetur Deus, vt præceperit etiam eos interfici, qui ſacrificare & ſeruire idolis ſuaſerint. In Deuteronomio: Quod ſi rogauerit te frater tuus, aut filius tuus, aut filia tua, aut vxor tua quæ eſt in ſinu tuo, aut amicus tuus, qui æqualis eſt animæ tuæ, latenter dicens: [a] Eamus & ſeruiamus diis alijs, dijs gentium, non conſenties ei, & non exaudies eum, & non parcet oculus tuus ſuper eum, & non celabis eum, annuncians annunciabis de illo. Manus tua erit ſuper eum, in primis interficere eum, & manus omnis populi poſtremo: & lapidabunt eum & morietur: quoniam quæſiuit auertere te à Domino Deo tuo. Et iterùm loquitur Dominus & dicit, nec ciuitati parcendum, etiam ſi vniuerſa conſenſerit ad idololatriam: Aut ſi audieris in vna ex ciuitatibus, quas Dominus Deus tuus dabit tibi inhabitare te illic, dicentes: Eamus & ſeruiamus diis aliis, quos non noſti; Interficiens necabis omnes qui ſunt in ciuitate cæde gladij, & incendes ciuitatem igni, & erit ſine habitaculo in æternum. Non reædificabitur etiam nunc, vt auertatur Dominus ab indignatione iræ ſuæ. Et dabit tibi miſericordiam & miſerebitur tui, & multiplicabit te, ſi exaudieris vocem Domini Dei tui, & obſeruaueris præcepta eius. Cuius præcepti & vigoris memor Mathatias interfecit eum qui ad aram ſacrificaturus acceſſerat. [b] Quod ſi ante aduentum Chriſti circa Deum colendum & idola ſpernenda, hæc præcepta ſeruata ſunt: quantò magis poſt aduentum Chriſti ſeruanda ſunt; quando ille veniens non verbis tantum nos hortatus ſit, ſed & factis, poſt omnes iniurias & contumelias paſſus quoque & crucifixus; vt nos pati & mori exemplo ſuo doceret; vt nulla ſit homini excuſatio pro ſe non patienti, cùm paſſus ſit ille pro nobis & cùm ille paſſus ſit pro alienis peccatis, multò magis pro peccatis ſuis pati vnumquemque debere? Et ideò in Euangelio comminatur & dicit: Quicumque confeſſus fuerit me coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo qui in cælis eſt: Qui autem negauerit me coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in cælis eſt. Item Apoſtolus Paulus: Si enim commorimur, inquit, & conuiuemus: ſi toleramus, & conregnabimus: ſi negabimus, & ipſe negabit nos. Item Ioannes: Qui negat filium, neque patrem habet: qui confitetur filium, & filium & patrem habet. Vnde nos ad contemptum mortis hortatur Dominus & corroborat dicens: Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non poſſunt occidere. Magis autem metuite eum qui poteſt animam & corpus occidere in gehennam. Et iterùm: Qui amat animam ſuam, perdet eam: & qui odit animam ſuam in iſto ſæculo, in vitam æternam conſeruabit illam.

CAP.

a *Eamus & ſeruiamus dijs alijs.* Ita Manut. rectiùs meo iudicio quam cæteri *alienis*, tum hic tum poſteà, eò quòd ita etiam ter legat Tertullianus in Scorpiaco, quem hic ferè ad verbum imitatur. Vox Græca eſt ἑτέροις. Superfluum eſt autem quod interſerunt tres Morelli cod. *& videamus*, Neque enim id habent Græci aut Latini cod. PAM.

b *Quod ſi ante aduentum Chriſti*, &c. Quum hic apertè doceat de Idololatris ſumendum ſupplicium ſatis patet non eſſe alienum ipſum à punitione hæreticorum. Verùm de hoc ſuprà latiùs epiſt. ad Antonianum. Hoc loco ſufficiat, quod habet Tertull. initio Scorpiaci, ad officium hæreticos compelli, non illici dignum eſt, duritia vincenda eſt non ſuadenda. Quippe cum eum locum imitari hic Cyprianum ſatis colligatur ex iiſdem vtrobique ſcripturis. *Idem.*

CAPVT VI.

Quòd redempti & viuificati Chriſti ſanguine nihil Chriſto præponere debeamus: In Euangelio Dominus loquitur & dicit: Qui diligit patrem aut matrem ſuper me, non eſt me dignus. Et qui non accipit crucem ſuam & ſequitur me, non eſt me dignus. Sic & in Deuteronomio ſcriptum eſt: Qui dicunt patri & matri, non noui te, & filios ſuos non agnouerunt, hi cuſtodierunt præcepta tua, & teſtamentum tuum ſeruauerunt. Item Apoſtolus Paulus: Quis nos, inquit, ſeparabit à charitate Chriſti, preſſura, an anguſtia, an perſecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? Sicut ſcriptum eſt: Quia propter te occidimur tota die, æſtimati ſumus vt oues victimæ, ſed [a] in his omnibus ſuperamus propter eum qui dilexit nos. Et iterùm: Non eſtis veſtri, [b] empti enim eſtis pretio magno, [c] glorificate, & portate Deum in corpore veſtro. Et iterum: Pro omnibus mortuus eſt, vt & qui viuunt, iam non ſibi viuant, ſed ei qui pro ipſis mortuus eſt, & reſurrexit.

CAP.

a IN HIS OMNIB. SVPERAMVS.] In Ver. *ſupervincimus pro eo q.d.n.* RIG.

b EMPTI ESTIS PRECIO MAGNO.] In Veron. *empti eſtis magno. Idem.*

c GLORIFICATE.] In Veroneſ. & Beneuentan *clarificate. Idem.*

CAPVT VII.

Ereptos de faucibus diaboli, & de laqueis ſæculi liberatos non debere denuò ad ſæculum reuerti, ne perdant quod euaſerint. In Exodo Iudaicus populus ad vmbram noſtri & imagi-

nem præfiguratus, cum Deo tutore & vindice euasisset Pharaonis atque Ægypti, id est, diaboli, & sæculi durissimam seruitutem; circa Deum perfidus & ingratus, aduersus Moysen mussitat, respiciens solitudinis ac laboris incommoda, & non intelligens libertatis ac salutis beneficia diuina, & reuerti quærit ad Ægypti, hoc est, ad sæculi seruitutem vnde fuerat exutus; cum magis fidere deberet in Deum & credere: quoniam qui à diabolo & sæculo liberat populum suum, protegit liberatum: Quid hoc nobis, inquiunt, fecisti in eiiciendo nos de Ægypto? [a] Melius est nobis seruire Ægyptiis quàm moti in solitudine hac. Et dixit Moyses ad populum: Fidite, & state, & cernite salutem quæ à Domino est, quam vobis faciet hodie: Dominus ipse pugnabit pro vobis, & vos tacebitis. Quod nos admonens in Euangelio suo Dominus, & docens ne ad diabolum rursus & ad sæculum, quibus renunciauimus, & vnde euasimus, reuertamur, dicit: Nemo retro attendens & superponens manum suam super aratrum, aptus est regno Dei. Et iterum: Et qui in agro est, non conuertatur retro. Memores estote vxoris Loth. Ac ne quis aliqua vel cupiditate rerum, vel suorum dulcedine retardetur quo minus Christum sequatur, addit & dicit: Qui non renunciat omnibus quæ sunt eius, non potest meus esse discipulus.

CAP.

a *Melius est Nobis seruire Ægyptiis*, Ita Man. cum vulgata editione Latina. MSS. verò & alij excusi *melius erat*, neutri malè. Rursus autem in sequentib. confirmat quod de Renunciatione in Baptismo diximus epist. 9. P A M.

CAPVT VIII.

Insistendum esse & perseuerandum in fide & virtute, & cælestis ac spiritalis gratiæ consummatione, vt ad palmam & coronam possit perueniri: In Paralipomenon: [a] Dominus vobiscum est, quàmdiu & vos estis cum ipso. Si autem dereliqueritis eum, derelinquet vos. Item apud Ezechielem: Iustitia iusti non liberabit eum, in quacumque die exerrauerit. Item in Euangelio Dominus loquitur & dicit: Qui perseuerauit vsque in finem, hic saluus erit. Et iterum: Si permanseritis in verbo meo, verè discipuli mei estis, & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos: Præmonens quoque nos paratos semper esse debere, & expeditos in procinctu firmiter stare; addit & dicit: Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes; & vos similes hominibus expectantibus dominum suum, quando reuertatur à nuptiis; vt cùm venerit & pulsauerit aperiant ei. Beati serui illi, quos adueniens dominus inuenerit vigilantes. Item beatus Apostolus Paulus, vt fides nostra proficiat & crescat & ad summa perueniat, hortatur dicens: Nescitis quoniam qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis; omnis enim qui agonizat, in omnibus continens est. Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, vos autem incorruptam. Et iterum: Nemo militans Deo, obligat se molestiis secularibus, vt possit placere ei cui se probauit. Sed & si certauerit quis, non coronabitur, nisi legitimè pugnauerit: Oro autem vos fratres per misericordiam Dei vt constituatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam, placentem Deo, nec configuremini sæculo huic, sed transformamini in renatione spiritus, ad probandum quæ sit voluntas Dei bona, & placens & perfecta. Et iterum: Sumus filij Dei: si autem filij, & hæredes Dei, cohæredes autem Christi. Si quidem compatiamur, vt & comınagnificemur. Et in Apocalypsi eadem loquitur diuinæ prædicationis hortatio, dicens: Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam. Quod exemplum perseuerandi & permanendi designatur in Exodo, vbi Moyses ad superandum Amalech, qui figuram portabat diaboli, in signo & sacramento crucis ad leuabat supinas manus. Nec vincere aduersarium potuit, nisi postquam stabilis in signo adleuatis iugiter manibus perseuerauit. Et factum est, inquit, cum leuabat Moyses manus, præualebat Israël; vbi autem submiserat manus, [b] inualescebat Amalech. Et accepto lapide supposuerunt sub eo, & sedebat super eum. Et Aaron & Vr sustentabant manus eius hinc & inde; & factæ sunt manus Moysi stabiles vsque in occasum solis. Et fugauit Iesus Amalech, [c] & omnem populum eius. Et dixit Dominus ad Moysen: Scribe hoc, vt sit memoria in libro, & da in aures Iesu: quoniam deletione deleam memoriam Amalech de sub cælo.

CAP.

a *Dominus vobiscum* Ex hac scriptura sumpta est vsitatissima illa sacrificij Missæ clausula: *Dominus vobiscum*, quam reperire est non modo apud Latinos, sed & in græcorum liturgiis extat; ea de re liber in speculo antiquæ deuotionis Rig

b INVALESCEBAT AMALECH.) Auctior est scriptura Veronensis Et enim sequitur: *Sed manus Moysi graues erant. Et accepto lap. Idem.*

c ET OMNEM POPVLVM EIVS.) Additur in Veronensi: *in ore gladij. Idem.*

CAPVT IX.

Ad hoc pressuras & persecutiones fieri vt probemur, in Deuteronomio: Tentat vos Dominus Deus vester, vt sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro, & ex tota anima vestra, & ex tota virtute vestra. Et iterum apud Salomonem: Vasa figuli probat fornax; & homines iustos tentatio tribulationis. Paulus quoque paria testatur ac loquitur dicens: Gloriamur in pressuris, scientes quoniam pressura tolerantiam operatur; tolerantia autem probatio-

nem, probatio autem spem: spes autem non confundit, quia dilectio Dei infusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis. Et Petrus in Epistola sua ponit & dicit: [a] Charissimi, nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit; nec excidatis tamquam nouum aliquid vobis contingat. Sed quotienscumque communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete; vt & in reuelatione facta claritatis eius, gaudentes exultetis. Si improperatur vobis in nomine Christi, beati estis; quia maiestatis & virtutis Domini nomen in vobis requiescit: quod quidem secundum illos blasphematur, secundum nos autem honoratur.

CAP.

a *Charissimi Nolite mirari ardorem accidentem vobis.* Cambr. *Nolite tentari ardore accidente.* Verùm prius habet Afflign. partim, & supra Cyprianus, nec vox græca *ξενίζεσθε* permittit vt vertatur *accidentem*, quod habet Afflign. Si item vt habet titulus huius capitis, persecutiones fiant vt probemur: Non ergo semper vapulamur. PAM.

CAPVT X.

Timendas non esse iniurias & pœnas persecutionum, quia maior est Dominus ad protegendum, quàm diabolus ad impugnandum, Ioannes in epistola sua probat dicens: Maior est qui in vobis est, quàm qui in isto mundo. Item in Psalmo 117. Non metuam quid mihi faciat homo, Dominus mihi auxiliator est. Et iterum: [a] isti in curribus & isti in equis, non autem in [b] nomine Domini Dei nostri magnificabimus. [c] Ipsi obligati sunt & ceciderunt: nos autem surreximus & erecti sumus. Et adhuc fortius docens & ostendens Spiritus sanctus castra diaboli non timenda, & si bellum nobis hostis indixerit, in ipso magis bello spem nostram consistere, & congressione illa iustos ad diuinæ sedis & salutis æternæ præmium peruenire, in Psalmo 26. ponit & dicit: Si directa fuerint in me castra, non timebit cor meum: si exsurrexerit super me bellum, [d] in illud ego sperabo: [e] Vnam petij à Domino; hanc requiram, vt inhabitem in domo Domini per omnes dies vitæ meæ. Item in Exodo declarat scriptura diuina pressuris multiplicari nos potius & augeri, dicens: Quantóque eos deprimebant, tantò plures fiebant, & inualescebant magis. Et in Apocalypsi protectio diuina promittitur passionibus nostris: Nihil, inquit, eorum timeas quæ passurus es. Nec alius securitatem nobis & protectionem pollicetur, quam qui & per Esaiam Prophetam loquitur dicens: Noli timere, quia te redemi, & vocaui te nomine tuo, meus es tu. Et si transieris per aquam, tecum sum, & flumina te non inundabunt. Et si transieris per ignem, flamma te non comburet: quoniam ego Dominus Deus tuus sanctus Israël, qui te saluum facio. Quin & in Euangelio promittit auxilium diuinum Dei seruis in persecutionibus non defuturum, dicens: Cùm autem vos tradiderint, nolite cogitare quo modo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Et iterum: Ponite in cordibus vestris non præmeditari excusare: ego enim dabo vobis os & sapientiam, cui non poterunt resistere aduersarij vestri. Sicut in exodo, ad Moysen cunctantem & ad populum iste trepidantem, Deus loquitur dicens: Quis dedit os homini? [f] & quis fecit mutum? & quis surdum? & quis videntem & cæcum? nonne ego Dominus Deus? Et nunc perge, & ego aperiam os tuum, & instruam te quid loquaris. Nec difficilè est Deo aperire os hominis deuoti sibi, & confessori suo inspirare constantiam & fiduciam loquendi, qui in Numeris aduersus Balaam Prophetam etiam asinam fecerit loqui. Quare in persecutionibus nemo cogitet, quod periculum diabolus importet, [g] sed immò consideret quod auxilium Deus præstet: nec mentem labefactet humana infestatio, sed corroboret fidem diuina protectio: quando vnusquisque secundum Dominica promissa, & fidei suæ merita tantum accipiat de Dei ope: quantum se credat accipere: nec sit quod omnipotens præstare non possit, nisi si accipientis fides caduca defecerit.

CAP.

a *Isti in curribus, &c.* Cum Grauio & Mor adiecimus, *in curribus & isti,* legitur enim Græcè & Latinè in psal. 19 *Idem.*

b IN NOM. DEI NOSTRI MAGNIFICABIMVR.) In Ben. & Ver. *inuocabimus.* RIG.

c IPSI OBLIGATI SVNT.) In Ben. & Ver. *Illis copulati sunt pedes, & ceciderunt.* Rectissimè. *Idem.*

d IN ILLVD EGO SPERABO.) Ben. & Ver. spero. Deinde sequitur: *Vnam petij a domino, hoc exquiram. Idem.*

e *Vnam petij a domino, &c.* MSS. nostris denuò lectionem hanc restituimus, pro eo quod legunt Grauius & Manot. *vnum hoc exquiram.* Etsi enim hebraicè postremum hoc legatur vel D. Hieronymo teste in comm. illam tamen veram esse lectionem 70. patet, tum ex vocibus græcis *μιαν* & *ταύτην* tum ex D. Augustino qui in comm. disertis verbis dicit legi hunc locum in fœminino. Nulli autem dubium quum 70. editionem sequatur auctor. PAM.

f ET QVIS FACIT MVTVM, ET QVIS SVRDVM?) Manus Cyprianeæ vestigia seruauerunt codices antiquissimi, Veronensis & Beneuentanus *Quis fecit mogilalum & surdum?* In Foxieosi, *mogilalum.* RIG.

g SED IMMO CONSIDERET.) Sic omnino in antiquis exemplaribus. *Idem.*

CAPVT XI.

Antè prædictum esse, quòd nos mundus odio habiturus esset, & quòd persecutiones aduersum nos excitaret, & quod nihil nouum Christianis accidat, quando ab initio mundi boni laborauerint, & oppressi atque occisi sint iusti ab iniustis; Dominus in Euangelio præmonet & prænunciat, dicens: Si mundus vos odit, scitote quoniam me primò odiit. Si de mundo essetis, mundus quod suum esset amaret: sed quia de mundo non estis, & ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Mementote sermonis quem dixi vobis: Non est seruus

maior

maior Domino suo: Si me persecuti sunt, & vos persequentur. Et iterum: Veniet hora vt omnis qui vos occiderit, putet se officium Deo facere: sed hoc facient, quoniam non cognouerunt patrem, neque me. Hæc autem locutus sum vobis vt cùm venerit hora, eorum memores sitis, quia ego dixi vobis. Et iterum: Amen amen dico vobis, quoniam vos plorabitis & plangetis, sæculum autem gaudebit: vos tristes eritis, [a] sed tristitia vestra in lætitiam veniet. Et iterum: Hæc locutus sum vobis vt in me pacem habeatis, in sæculo autem pressuram habebitis: sed fidite quoniam ego vici sæculum. Et cùm à discipulis suis interrogaretur de signo aduentus sui & consummationis mundi, respondit & dixit: Cauete ne quis vos fallat, multi enim venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, & multos fallent. Incipietis autem audire bella & auditus bellorum: videte, nolite tumultuari: oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis. Exurget enim gens super gentem, & regnum super regnum, & erunt fames & terræ motus & pestilentiæ per singula loca: omnia autem ista initia parturitionum sunt. Tunc tradent vos in pressuram, & interficient vos, & eritis odibiles omnibus gentibus propter nomen meum. Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradent & odient inuicem. Et multi pseudoprophetæ exsurgent & seducent multos: & eò quòd facinus abundet, refrigescet charitas multorum. Qui autem tolerauerit vsque in finem, hic saluus erit. Et prædicabitur Euangelium istud regni per totum orbem terræ in testimonium omnibus gentibus, & tunc veniet finis. Cùm ergo videritis abominationem vastationis, quæ dicta est per Danielem Prophetam, stantem in loco sancto (qui legit intelligat) tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes, & qui in recto est, non descendat tollere quidquam de domo; & qui in agro est, non conuertatur retrò auferre vestimentum suum. Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus. Orate autem ne fiat fuga vestra hieme, neque sabbato. Erit enim tunc pressura magna, qualis non fuit ab initio mundi vsque nunc, sed neque fiet: & nisi breuiati essent dies illi, [b] non esset salua omnis caro; propter electos autem breuiabuntur illi dies. Tunc si quis dixerit vobis: ecce hic est Christus, aut ecce illic, nolite credere. Surgent enim pseudochristi, & pseudoprophetæ: & dabunt [c] signa magna, & prodigia ad errorem faciendum si fieri potest etiam electis. Vos autem cauete, ecce prædixi vobis omnia. Si ergo dixerint vobis: Ecce in solitudine est, nolite exire; ecce in cubiculis, nolite credere. Sicut enim coruscatio exit ab oriente, & apparet vsque ad occidentem, ita erit & aduentus filij hominis. [d] Vbi fuerit corpus, illuc colligentur aquilæ. Continuò autem post pressuram dierum illorum sol [e] tenebrescet, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum mouebuntur. Et tunc apparebit signum filii hominis in cælo, [f] & lamentabuntur omnes tribus terræ, & videbunt filium hominis venientem in nubibus cæli cum virtute magna & claritate. Et mittet Angelos suos cum tuba magna. Et colligent electos eius [g] à quatuor ventis, à summis cælorum vsque ad summitates eorum. Nec noua aut repentina hæc sunt quæ nunc accidunt Christianis, cùm boni semper & iusti, & Deo innocentiæ lege ac veræ religionis timore deuoti, per pressuras & iniurias, & graues ac multiformes infestationum pœnas angusti itineris difficultate gradiantur. Sic in origine statim mundi Abel iustus à fratre primus occiditur, & Iacob fugatur, & Ioseph venundatur, & Dauid misericordem Saul rex persequitur, & Heliam maiestatem Dei constanter ac fortiter asserentem rex Achab opprimere conatur. Zacharias sacerdos interficitur in medio templi & altaris, vt illic hostia ipse fiat, vbi Deo hostias immolabat. Tot denique martyria iustorum sæpè celebrata, tot edita in posterum fidei & virtutis exempla. Tres pueri, Ananias, Azarias, Misael, ætate compares, dilectione concordes, fide stabiles, virtute constantes, flammis ac pœnis vrgentibus fortiores, soli se Deo seruire, solum nosse, solum colere proclamant dicentes: Nabuchodonosor rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos seruimus, potens nos eripere de camino ignis ardentis, & de manibus tuis rex liberabit nos. Et si non, notum sit tibi, quia diis tuis non seruimus, [h] & statuam auream quam statuisti, non adoramus. Et Daniel Deo deuotus, & sancto Spiritu plenus exclamat, & dicit: Nihil colo ego nisi Dominum Deum meum, qui condidit cælum & terram. Tobias quoque sub regali licet ac tyrannica seruitute, sensu tamen ac spiritu liber, confessionem suam Deo seruat, & virtutem maiestatemque diuinam sublimiter prædicat, dicens: Ego in terra captiuitatis meæ confiteor illi, & ostendo virtutem eius in natione peccatrice. Quid verò in Machabeis septem fratres & natalium pariter & virtutum sorte consimiles septenarium numerum sacramento perfectæ consummationis implentes? sic septem fratres in

a *Sed tristitia vestra in lætitiam veniet.* Alligin. & quidem Morel. *vertetur in gaudium* seu *lætitiam*, verùm prius legitur suprà lib. de Mortalitat. nec dissentit quod græcè legitur *εἰς χαρὰν γενήσεται*. PAM.

b NON ESSET SALVA OMNIS CARO] In Ben. & Ver. *non liberaretur*. RIG.

c SIGNA MAGNA ET PRODIGIA.] Ben. & Ver. *signa magna & portenta*. *Idem*.

d VBI FVERIT CORPVS.] Ben. & Ver. & For. *Vbi fuerit cadauer*. Mutauere, qui hunc locum ad Corpus Christi transtulerunt. *Idem*.

e TENEBRESCET.] Ben. & Ver. tenebricabit. *Idem*.

f *Et lamentabuntur*. M S. quidem & exc. adijciunt, *se*: sed id apud Matthæum neque græcè neque latinè legitur, & tamen mihi videtur alibi legere Cyprianus: *plangent se*. Illud autem: *cum tuba magna*, rectè substituerunt Grau & Man. ex M S. pro eo quod erat: *virtute magna & claritate cum turba magna*. PAM.

g A QVATVOR VENTIS.] Adijcitur in Veronensi, *à quatuor ventis cæli*. RIG.

h ET STATVAM AVREAM.] Beneuent. & Veronensi *imaginem*. *Idem*.

in martyrio cohærentes, vt primi in dispositione diuina [a] septem dies annorum septem millia continentes, vt septem [b] spiritus & angeli septem qui assistunt & conuersantur ante faciem Dei, [c] & lucernæ septiformes in tabernaculo martyrij, & in Apocalypsi septem candelabra aurea, & apud Salomonem columnæ septem, super quas ædificauit domum sapientia: ita & istic septem fratrum numerus, ecclesias septem numeri sui quantitate complexus, secundùm quod in primo Regnorum libro legimus, sterilem septem peperisse. Et apud Esaiam: Septem mulieres vnum hominem apprehendunt, cuius inuocari super se nomen exposcunt. Et Apostolus Paulus qui huius legitimi numeri & certi meminit ad septem ecclesias scribit. Et in Apocalypsi Dominus mandata sua diuina, & præcepta cælestia ad septem ecclesias, & earumdem angelos dirigit, qui nunc istic in fratribus numerus inuenitur, vt consummatio legitima compleatur. Cum septem liberis planè copulatur & mater origo & radix; quæ ecclesias septem postmodum peperit, [d] ipsa prima & vna super Petrum Domini voce fundata. Nec vacat quod in passionibus sola cum liberis mater est. Martyres enim qui se Dei filios in passione testantur, iam non nisi Deo patre censentur; sicut in Euangelio Dominus docet, dicens: Ne vocaueritis vobis patrem super terram, vnus est enim pater vester qui in cælis est. Quæ verò ediderunt confessionum præconia, quàm præclara quàm magna documenta fidei præbuerunt? Rex Antiochus infestus, immò in Antiocho antichristus expressus, ora martyrum gloriosa & spiritu confessionis inuicta contagio suillæ carnis maculare quærebat, & cum flagellis grauiter verberasset, ac nihil promouere potuisset, sartagines iussit igniri: quibus ignitis & accensis, eum qui primus locutus fuerat, & magis regem virtutis & fidei constantia prouocauerat, admoueri præcepit & frigi, producta & exsecta prius lingua, quæ confessa Deum fuerat: quod martyri gloriosius contingit; lingua enim confessa nomen Dei, prior ad Deum debuit ipsa proficisci. Post in secundo excogitatis acrioribus pœnis, antequam cætera membra torqueret, cutem capitis cum capillis detraxit, odio scilicet certe. Nam cùm caput viri Christus sit, & caput Christi Deus; qui caput laniabat in martyre Deum, & Christum persequebatur in capite. At ille in martyrio suo fidens, & resurrectionis sibi præmium de Dei remuneratione promittens exclamauit & dixit: Tu quidem impotens ex hac præsenti vita nos perdis; sed mundi rex defunctos nos pro suis legibus in æternam vitæ resurrectionem suscitabit. Tertius linguam postulatus citò protulit: nam pœnam linguæ exsecandæ iam didicerat à fratre contemnere; manus quoque amputandas constanter extendit, multum beatus genere isto supplicij, cui contigit extensis ad pœnam manibus passionis Dominicæ instar imitari. Nec & non quartus pari virtute tormenta contemnens, & ad retundendum regem cælesti voce respondens exclamauit & dixit: Potius est ab hominibus morti datos expectare spem à Deo [e] iterum ab eo suscitandos in vitam æternam: tibi enim resurrectio ad vitam non erit. Quintus præter quod carnificinam regis, & duros variosque cruciatus fidei vigore calcabat ad præscientiam quoque & notitiam futurorum spiritu diuinitatis animatus prophetauit regi, indignationem Dei & vltionem velociter secututam: Potestatem, inquit, inter homines habens, cùm sis corruptibilis, facis quod vis. Noli autem putare genus nostrum à Deo derelictum esse. [f] Sustine & vide magnam potestatem eius, qualiter te & semen tuum torquebit. [g] Quale illud leuamentum fuit martyri, quàm grande solatium, in cruciatibus suis non tormenta propria cogitare, sed tortoris sui supplicia prædicare? In sexto verò non virtus sola, sed & humilitas prædicanda est; nihil sibi martyrem vindicasse, nec confessionis suæ honorem [h] superbis vocibus ventilasse, peccatis potius suis adscripsisse, quod persecutionem à rege patiebatur; Deo verò dedisse quod postmodum vindicaretur. Docuit esse martyres verecundos, de vltione fidere, & nihil in passione iactare: Noli, inquit, frustra errare: nos enim propter nosmetipsos, hæc patimur peccantes in Deum nostrum. Tu autem [i] ne te existimes [k] impunè futurum, aggressus pugnare cum Deo. Admirabilis quoque mater, quæ nec sexus infirmitate, nec multiplici orbitate commota, morientes liberos spectauit libenter, nec pœnas illas pignorum, sed glorias computauit, tam grande martyrium Deo præbens virtute oculorum suorum, quàm præbuerant filij eius tormentis & passione membrorum: Cum sex punitis & occisis superesset vnus ex fratribus, cui rex diuitias,

a *Septem Dies septem ann. millia.* Procul hisce verbis ab errore Millenariorum, non esse Cyprianum quidam suspicantur. difficilis sanè est huius loci explicatio. Alludere sanctum Martyrem crederem ad illud psal. 89. *Quoniam mille anni ante oculos tuos sicut dies hesterna, &c.* Lege & B. Petri epist. 2. cap. 3. Non autem in illum errorem lapsum tam temere quis potest asseuerare? PRI.

b SPIRITVS ET ANGELI SEPT.] Ben. & Veron, *spiritus aut angeli sept.* RIG.

c ET LVCERNÆ SEPTIFORMES IN TABERNACVLO MARTYRII.] In exemplari Fossensi: Et lucerna septiformis in tabernaculo martyrij. Superscriptum est alia manu, sed tamen antiqua, *tabernaculo testi.* Idem.

d IPSA PRIMA ET VNA SVPER PETRVM.] Sic aiunt reperiri in exemplaribus Ben. & Ver. At in Fossensi quod egomet inspexi, manifestissimè scriptum fuerat, *super petram.* Manus recentior, antiqua tamen, duobus obeliscis perstrinxit A, & superscripsit V. *Idem.*

e ITERVM AB EO SVSCITANDOS.] In Ben. & Veron. *suscitari.* Quod sequitur, *in vitam æternam*, non legitur in Benedi. neque in Veron. *Idem.*

f SVSTINE ET VIDE MAGNAM POTESTATEM.] In Benedi. & Veron. *Sustine & vide, magna potestas eius qualiter te & semen tuum torquebit.* Idem.

g *Quale illud leuamentum, &c.* MS. hæc lectio placet præ vulgata: *Martyrij*, eo quod sequitur *cruciatibus suis*, atque noua vox est, *leuamentum*, PAM.

h SVPERBIS VOCIBVS VENTILASSE.] Supra, Epist. ad Antonianum; *Multa multorum vocibus ventilentur* RIG.

i NE TE EXISTIMES IMPVNE FVTVRVM.] In Ben & Veron. *impunitum futurum.* Idem.

k *Impune futurum.* Sic rectiùs Affligin & ete cæteri, quàm Cambr. & Manut. *impunitum futurum* est græcè ἀθῶος ἔσῃ. PAM.

tias, & potentatus, & multa pollicebatur, vt crudelitas eius ac feritas vel vnius subacti solatio foueretur, & peteret vt ad filium deijciendum secum deprecaretur & mater; deprecata est illa, sed vt decebat martyrum matrem, vt decebat legis & Dei memorem, vt decebat filios suos non delicate, sed fortiter diligentem. Deprecata est enim, sed vt Deum confiteretur: deprecata est ne à fratribus suis frater in consortio laudis & gloriæ separaretur: tunc se septem filiorum computans matrem, si sibi contingeret filios septem Deo potiùs peperisse, non sæculo. Armans itaque eum & corroborans, & feliciore tunc partu filium generans: Fili, inquit, miserere mei, [a] quæ te in vtero mensibus nouem portaui, & lac triennio dedi & alui, & in ætatem istam perduxi. Oro fili, aspicias in cælum & terram; & omnibus quæ in eis sunt aspectis, intelligas, quia ex nihilo fecit illa Deus, & hominum genus: [b] Itaque fili ne timeas carnificem istum, sed dignus fratribus effectus excipias mortem, vt in illa miseratione cum fratribus tuis te recipiam. Magna laus matris in exhortatione virtutis; sed major in Dei timore & in fidei veritate, quod nihil sibi aut filio de sex martyrum honore promisit, nec fratrum precem profuturam credidit ad negantis salutem: persuasit potiùs participem passionis fieri, vt in iudicij die posset cum fratribus inueniri. [c] Posthæc liberis suis commoritur & mater, neque enim aliud iam decebat, quam vt quæ martyres pepererat, & fecerat, in consortio illis gloriæ iungeretur; & quos ad Deum præmiserat, ipsa quoque sequeretur. Ac ne quis vel libelli, vel alicuius rei oblata sibi occasione qua fallat, amplectatur decipientium malum munus; [d] nec Eleazarus tacendus est, qui cùm sibi à ministris regis offerretur facultas, vt accepta carne qua liceret sibi vesci, ad circumueniendum regem simularet se illa edere, quæ de sacrificiis atque illicitis cibis ingerebantur; consentire ad hanc fallaciam noluit, dicens: nec ætati suæ, nec nobilitati conuenire id fingere, quo cæteri scandalizarentur, & in errorem inducerentur, existimantes Eleazarum nonaginta annos natum ad alienigenarum morem, relicta & prodita Dei lege transisse: nec tanti esse lucrari breuia vitæ momenta, vt offenso Deo incurreret æterna supplicia. At ille excruciatus diu, & in extremo iam constitutus, cùm inter verbera & tormenta moreretur, ingemiscens ait: Domine qui sanctam habes scientiam, manifestum est, quia cùm possem à morte liberari, durissimos dolores corporis tolero flagellis vapulans; animo autem propter tui ipsius metum libenter hæc patior. Sincera prorsus fides & virtus integra ac satis pura, non regem Antiochum cogitasse, sed Deum iudicem; & sciisse proficere sibi ad salutem non posse, si hominem derideret ac falleret; quando Deus qui conscientiæ nostræ iudex est, & solus timendus est, nec derideri possit omninò nec falli. Si igitur & nos dicati ac deuoti Deo viuimus, si supra iustorum antiqua & sancta vestigia iter facimus: per eadem documenta pœnarum, per eadem passionum martyria purgamus; hoc ampliorem gloriam computantes temporis nostri, quod cum vetera exempla numerentur, exuberante postmodum copia virtutis ac fidei, numerari non possunt martyres Christiani; testante Apocalypsi & dicente: [e] Post hæc vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat, ex omni gente, & ex omni tribu & populo & lingua, stantes in conspectu throni, & agni: & erant [f] amicti stolas albas, & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus deo nostro sedenti super thronum, & agno: & respondit vnus ex senioribus dicens mihi: Hi qui amicti sunt stolas albas, qui sunt, & vnde venerunt? Et dixi ei: Domine mi tu scis: & ait mihi: Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, & lauerunt stolas suas, & candidas eas fecerunt in sanguine agni: propter hoc sunt in conspectu throni Dei, & [g] seruiunt ei die ac nocte in templo eius. Quòd si tantus ostenditur & probatur Christianorum martyrum populus; nemo difficile vel arduum putet esse martyrem fieri, quando videat martyrum populum non posse numerari.

a QVÆ TE IN VTERO MENSIBVS NOVEM.) In Beneuentano & Veron *mensibus decem*. Rectè. RIO

a *Quæ te in vtero mensibus nouem portaui.* Etiam hic mallem lectionem MSS. & Grauij: *decem* nisi obstaret & Latinus & Græcus contextus. est enim vsitata ea lectio veteribus tam sacris quàm prophanis auctoribus. Sic sap. 7. Sum quidem & ego mortalis homo decem mensium tempore coagulatus: Sic iuxta MS cod. Hieronym. lib adu. Heluidium. Sacri ventris hospitium, cuius decem mensibus habitator fuit. Ambros. quoque similiter serm. 15 in Psal. 118. Item Volusianus Aug. Miror verum mundi Dominus & rector intemeratæ feminæ corpus impleuerit, pertulerit decem mensium longa illa fastidia mater. vbi alludit ad illud Virgil Matri longa decem tulerunt fastidia menses. Similiter Terentius-Compressu facta est grauida, mensis hic decimus est. PAM.

b ITAQVE FILI NE TIMEAS.] In Veronensi: Ita fiei, nec timeas. RIO.

c POSTHÆC LIBERIS SVIS COMMORITVR.) Posthæc cum liberis suis commoritur, & mater. *Idem.*

d NEC ELIZARVS TACENDVS EST.] In Ben. & Ver. Eliezer quomodo etiam in Tertulliano Agohardi. *Idem.*

e TVRBAM MAGNAM.] In Ver. *turbam multam*. *Idem.*

f AMICTI STOLAS ALBAS.] In Ver. *stola alba*. *Idem.*

h SERVIVNT EI DIE AC NOCTE IN TEMPLO EIVS] In Ben. & Ver. *seruiunt in templo eius*. Rectè. *Idem.*

CAP.

CAPVT XII.

Quæ spes, & merces maneat iustos & martyras post conflictationes huius temporis & passiones, per Salomonem Spiritus sanctus ostendit & præcauit, dicens: Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est. Et in paucis vexati, in multis benè disponentur: quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos, dignos se. Tamquam aurum in

fornace probauit illos, & [a] quasi holocausta hostiæ accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus eorum in perpetuum. Item apud eumdem vindicta nostra describitur, & persequentium nos atque infestantium pœnitentia prædicatur. Tunc stabunt, inquit, iusti in magna constantia aduersus eos qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum: videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes inter se, pœnitentiam agentes, & [b] præ angustia spiritus gementes: Hi sunt quos aliquando habuimus [c] in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore. Quomodo ergo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia? aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tamquam vmbra. Item in psalmo 115. pretium & merces passionis ostenditur: Pretiosa est, inquit, in conspectu Domini [d] mors sanctorum eius. Item in psalmo 125. tristitia conflictationis, & lætitia retributionis exprimitur. Qui seminant, inquit, in lachrymis, in gaudio metent. Ambulantes [e] ambulabant & flebant, mittentes semina sua: venientes autem venient in exultatione portantes gremia sua. Et iterum in psalmo 118. Beati qui immaculati sunt in via, qui ambulant in lege Domini. Beati qui perscrutantur martyria eius, in [f] toto corde exquirunt eum. Item Dominus in Euangelio, vltor ipse persecutionis nostræ [g] & remunerator passionis: Beati, inquit, qui persecutionem passi fuerint propter iustitiam quia ipsorum est regnum cælorum. Et iterùm: Beati eritis cùm odio vos habuerint homines, & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro, quasi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die, & exultate: ecce enim merces vestra multa est in cælis. Et iterùm: Qui perdiderit animam suam propter me, hic saluabit illam. Nec solos animaduersos & interfectos diuinæ pollicitationis manent præmia, sed etiam si ipsa passio fidelibus desit, fides tamen integra atque inuicta perstiterit, & contemptis ac relictis suis omnibus Christum se sequi Christianus ostenderit, ipse quoque à Christo inter martyres honoratur, pollicente ipso & dicente: Nemo est qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat septies tantùm in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam. Item in Apocalypsi hoc idem loquitur: Et vidi, inquit, animas occisorum [h] propter nomen Iesu & sermonem Dei, & cùm primo in loco posuisset occisos, addidit, dicens: Et quicumque imaginem bestiæ non adorauerunt, [i] nec acceperunt inscriptionem in fronte aut in manu sua; quos vniuersos à se in eodem loco simul visos coniungit & dicit: & vixerunt & regnauerunt cum Christo. Viuere omnes dicit & regnare cum Christo, non tantùm qui occisi fuerint, sed & quicumque in fidei suæ firmitate, & Dei timore perstantes, imaginem bestiæ non adorauerint, neque ad funesta eius, & sacrilega edicta consenserint. Plus nos accipere in passionis mercede, quàm quod hic sustinemus in ipsa passione, probat beatus Apostolus Paulus, qui dignatione diuina vsque in tertium cælum atque in paradisum raptus, audisse se inenarrabilia verba testatur; qui [k] occulata fide Iesum Dominum vidisse se gloriatur, qui id quod & didicit & vidit, maiori conscientiæ veritate profitetur. Non sunt, inquit, condignæ passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelabitur in nobis. Quis ergo non omnibus viribus elaboret ad tantam claritatem peruenire, vt amicus Dei fiat, vt cum Christo statim gaudeat? vt post tormenta & supplicia terrena, præmia diuina percipiat? Si militibus sæcularibus gloriosum est, vt hoste deuicto redeant in patriam triumphantes: quantò potior & maior est gloria, victo diabolo ad paradisum triumphantem redire, & vnde Adam peccator eiectus est, illuc prostrato eo qui antè deiecerat, trophæa victricia reportare? offerre Deo acceptissimum munus, incorruptam fidem, & virtutem mentis incolumem, laudem deuotionis illustrem? comitari eum, cùm venire cœperit, vindictam de inimicis recepturus? lateri eius assistere, cùm sederit iudicaturus? cohæredem Christi fieri? angelis adæquari? cum Patriarchis, cum Apostolis, cum Prophetis

a QVASI HOLOCAVSTA HOSTIÆ.] In Beneuent. & Ver. quasi holocaustam hostiam. Quomodo etiam in eodem Cod. ver. legitur Epist. LXXXI. RIG.

a *Quasi holocausta hostia.* Grau. legit cum vulg. interprete: *holocausti hostiam*, sed prius legunt MS. tum hic tum test. lib. 3, cap. 15. & accedit magis ad id quod Græcè est ὁλοκαρπώματα θυσίας, quare & supra epist. 81. Ita quoque legendum. Rursum autem Salomoni hunc librum adscribit PAM.

b PRÆ ANGVSTIA.] Ben. & Ver *per angustiam*. RIG.

b *Præ angustia.* Morellus legendum putat *per angustiam*, eò quòd Græcè sit διὰ στενοχωρίαν. Sed prius habent MS. & eae. tum hic tum loco citato, nec repugnat significatio vocis διὰ. PAM.

c IN DERISVM ET IN SIMILITVDINEM.] Ver. *in risu & in similitudine impr.* RIG.

d MORS SANCTOR. EIVS.] In Beneuent. & Veron. *mors iustorum eius*. Idem.

e AMBVLABANT ET FLEBANT.] In Ben. & Ver. *ambul. & plorabant*. Idem.

f TOTO CORDE EXQVIRVNT.] In Beneu. & Ver. *toto corde inquirunt*. Idem.

g ET REMVNERATOR PASS.] In Ben. & Ver. *& munerator passionis eius*. Rectè. Idem

h PROPTER NOMEN EIVS ET SERMONEM DEI.] In Veron *propter nomen Dei & testimonium Iesu*. Idem.

i NEC ACCEPERVNT INSCRIPTIONEM.] Ver. *nec acceperunt notam & inscript.* Idem.

k OCVLATA FIDE.] Sic legitur in Ben. & Ver perperam in Romana edit. *occulta*. Idem.

k *Qui oculata fide Iesum Dominum vidisse se gloriatur.* Ita hunc locum restituimus ex Cambr. & quodam vetustissimo Morelli cod. Quum enim eiusdem epist. 15. dicat Apostolus. Nouissimè autem omnium tamquam abortiuo visus est & mihi, non vidit Iesum, occulta fide dumtaxat, sed oculata, id est per apparitionem ocularem. PAM.

Prophetis cælestis regni possessione lætari? Has cogitationes quæ persecutio potest vincere, quæ possunt tormenta superare? Durat fortis & stabilis religiosis meditationibus fundata mens: & aduersus omnes diaboli terrores & minas mundi, animus immobilis perstat; quem futurorum fides certa & solida corroborat. [a] Clauduntur oculi in persecutionibus terræ, sed patet cælum: minatur antichristus, sed Christus tuetur: mors infertur, sed immortalitas sequitur: occiso mundus eripitur, sed restituto paradisus exhibetur: vita temporalis extinguitur, sed æterna reparatur. Quanta est dignitas & quanta securitas, exire hinc lætum, exire inter pressuras & angustias gloriosum, claudere in momento oculos, quibus homines videbantur & mundus, & aperire eosdem statim vt Deus videatur & Christus? Tam feliciter migrandi, quanta velocitas? terris repentè subtraheris, vt in regnis cælestibus reponaris. Hæc oportet mente & cogitatione complecti, hæc die ac nocte meditari. Si talem persecutio inuenerit Dei militem, vinci non poterit virtus ad prælium prompta. Vel si accersitio antè præuenerit, sine præmio non erit fides, quæ erat ad martyrium præparata. Sine damno temporis merces iudice Deo redditur: in persecutione militia; in pace, conscientia coronatur.

a CLAVDVNTVR OCVLI IN PERSEC. TERRÆ]-- scriptis, scilicet. RIG. Rectè in Ben. & Ver. *Clauduntur in persecutionibus terra*. PRO---

[a] TESTIMONIORVM LIBRI TRES AD QVIRINVM

PRÆFATIO IN DVOS LIBROS PRIORES.

CYPRIANVS QVIRINO FILIO SALVTEM.

Obtemperandum fuit, fili charissime, desiderio tuo spiritali, impensissima petitione Diuina magisteria poscenti, quibus nos Dominus per scripturas sanctas erudire & [b] instituere dignatus est, vt à tenebris erroris abducti, & luce eius pura & candida luminati, viam vitæ per salutaria sacramenta teneamus. Et quidem sicut petisti, ita à nobis sermo compositus, & libellus compendio breuiante digestus est: vt quæ scribebantur, non copia latiore diffunderem; sed quantum mediocris memoria suggerebat, excerptis capitulis & annexis necessaria quæque colligerem, quibus non tam tractasse, quàm tractantibus materiam præbuisse videamur. Sed & legentibus breuitas eiusmodi plurimum prodest, dum non intellectum legentis & sensum [c] liber longior spargit, sed subtiliore compendio id quod legitur tenax memoria custodit. Complexus sum verò [d] libellos duos [e] pari æqualitate moderatos. Vnum, quo ostendere enisi simus; Iudæos secundùm quæ fuerant antè prædicta, à Deo recessisse, & indulgentiam Domini quæ sibi iampridem data, & in posterum promissa fuerat, perdidisse; successisse verò in eorum locum Christianos fide Dominum promerentes, & de omnibus gentibus ac de toto orbe venientes. Item libellus alius [f] continet Christi sacramentum, quod idem venerit, qui secundùm scripturas annunciatus est; & gesserit ac perfecerit vniuersa quibus intelligi & cognosci potest, quod ipse sit qui prædictus est. quæ [g] legenti tibi interim prosint [h] ad prima fidei liniamenta formanda. Plus roboris tibi dabitur, & magis ac magis intellectus cordis operabitur, scrutanti scripturas veteres ac nouas plenius, & vniuersa librorum spiritalium volumina perlegenti. Nam nos nunc de diuinis fontibus impleuimus modicum, quod tibi interim mitteremus. Bibere vberius & saturari copiosius poteris, si tu quoque ad eosdem diuinæ plenitudinis fontes nobiscum pariter potaturus accesseris. Opto te fili charissime, semper benè valere.

a TESTIMONIORVM LIB.] Quæ scilicet testimonium perhibent de Christo & Christianæ sectæ disciplina. RIG.

b INSTITVERE DIGNATVS EST.] Beneuent. & Ver. *instruere*. *Idem*.

c LIBER LONGIOR SPARGIT] In Veron. *spargeret, sed vtiliore compendio id quod legitur tenax memoria custodiret*. *Idem*.

d DVOS LIBELLOS.] Vnde igitur liber tertius? quem certè non habet vetus editio. Et tamen habetur in exemplaribus. *Idem*.

d *Duos libellos*. Tertium non addit, eò quod vt mihi videtur, è tribus hisce libris, duos priores peculiariter magis ad Iudæos spectent, tertius verò ad vitæ institutionem accommodatus est vnde mirari non debuit vir eruditus & benè de Cypriano ac Christianis omnibus meritus Nic. Rigaltius, cur detertio nihil addiderit, ex sequentibus id facilè est colligere. PRI.

e PARI ÆQVALITATE.] Rectiùs in Veronensi. *pari qualitate*. RIG.

f CONTINET CHRISTI SACRAMENTVM.] Nempè incarnationem siue incorporationem, hoc est, Carnem & corpus Domini nostri, ea scilicet quæ in carne siue corpore peregit pro salute hominum. *Idem*

g LEGENTI TIBI.] In Veronensi *legentibus interim prosint*. *Idem*

h PRIMA FIDEI LINEAMENTA.] In Ver. *prima fides*. *Idem*.

CAPITVLA LIBRI PRIMI:

1. Iudæos in offensam Dei grauiter deliquisse, quod Dominum dereliquerint; & idola secuti sint.
2. Item quod prophetis non crediderint, & eos interfecerint.

3. Antè prædictum, quod Dominum neque cogniturі, neque intellecturi, neque recepturi essent.

4. Quod scripturas sanctas intellecturi Iudæi non essent, intelligi autem haberent in nouissimis temporibus, posteaquam Christus venisset.

5. Nihil posse Iudæos intelligere de scripturis, nisi prius crediderint in Christum.

6. Quod Hierusalem perdituri essent, & terram quam acceperant relicturi.

7. Item quod essent amissuri lumen Domini.

8. Quod circumcisio prima carnalis euacuata sit, & secunda spiritalis repromissa sit.

9. Quod lex prior quæ per Moysen data est, cessatura esset.

10. Quod lex noua dari haberet.

11. Quod dispositio alia & Testamentum nouum dari haberet.

12. Quod baptisma verus cessaret, & nouum inciperet.

13. Quod iugum vetus euacuaretur, & iugum nouum daretur.

14. Quod pastores veteres cessaturi essent, & noui inciperent.

15. Quod domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessasset templum vetus, & nouum cœpisset.

16. Quod sacrificium vetus euacuaretur, & nouum celebraretur.

17. Quod sacerdotium vetus cessaret, & nouus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset.

18. Quod propheta alius sicut Moyses promissus sit, scilicet, qui testamentum nouum daret, & qui magis audiri deberet.

19. Quod duo populi prædicti sint maior & minor, id est, vetus Iudæorum, & nouus qui esset ex nobis futurus.

20. Quod Ecclesia, quæ prius sterilis fuerat, plures filios habitura esset ex gentibus, quàm quot synagoga ante habuisset.

21. Quod gentes magis in Christum crediture essent.

22. Quod panem & calicem Christi, & omnem gratiam eius amissuri essent Iudæi, nos verò accepturi: & quod Christianorum nouum nomen benediceretur in terris.

23. Quod ad regnum cælorum magis gentes quàm Iudæi perueniant.

24. Quod solo hoc Iudæi accipere veniam possint delictorum suorum, si sanguinem Christi occisi baptismo eius abluerint, & in Ecclesiam transeuntes præceptis eius obtemperauerint.

TESTIMONIORVM LIBER PRIMVS ADVERSVS Iudæos ad Quirinum.

CAPVT PRIMVM.

IVDÆOS in offensam Dei grauiter deliquisse, quòd Dominum dereliquerint, & idola secuti sint, in Exodo populus ad Aaron: Exsurge, & fac nobis deos qui nos præcedant, quia Moyses vir hic qui nos eiecit de Ægypto, quid ei acciderit, non scimus. Item illic Moyses ad Dominum: Precor, ait, Domine, deliquit populus hic delictum grande: fecerunt sibi deos aureos & argenteos, & nunc si dimittis ei delictum, dimitte: sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen: Si quis deliquit ante me, deleam illum de libro meo. Item in Deuteronomio: Sacrificauerunt dæmoniis & non Deo. Item libro Iudicum: Et fecerunt filij Israël malignum coram Domino Deo patrum suorum, qui eiecit eos de terra Ægypti, & secuti sunt [a] Deos gentium, quæ circa illos sunt: & offenderunt Dominum, & reliquerunt Deum [b] & seruierunt Baal. Item illic: Et adiecerunt filij Israël iterum facere malignum coram Domino & seruierunt Baal & Diis alienigenarum, & reliquerunt Dominum, & non seruierunt illi. Derelictus est Iuda, & abominatio facta est in Israël & in Hierusalem, quoniam profanauit Iudas sancta Domini, in quibus dilexit & affectauit Deos alienos. Exterminabit Dominus hominem qui facit hæc, & humilis efficietur in tabernaculis Iacob apud Malachiam.

2. Item quod prophetis non credidèrint, & eos interfecerint apud Hieremiam Dominus dicit: Misi ad vos seruos meos prophetas, ante lucem mittebam (& non audiebatis me, neque intendebatis auribus vestris) dicens: Conuertatur vnusquisque à via sua mala, & à nequissimis affectationibus vestris; & habitabitis in terra ista, quem dedi vobis & patribus vestris, à sæculo & vsque in sæcula. Item illic: Nolite ambulare post deos alienos vt seruiatis, & ne adorauerítis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos; & non

a DEOS GENTIVM) Ben & Ver. *deos à gentibus* Rig. b *Et seruierunt Baal*, &c. Hæc verba omissa rursum adjecimus ex vtroque MSs. Nam si hæc prætermittenda sint eo quod hodiè 70. non legant, neque legendum quod sequitur, *& non seruierunt ei*. Atqui vtrumque habent cæteri excusi omnes, & postremum ipse Manutius. PAM.

non audistis me. Item in Βασιλειῶν libro tertio, Helias ad Dominum: Æmulando æmulatus sum Domino Deo omnipotenti; quia dereliquerunt te filij Israël, altaria tua demolierunt, & prophetas tuos interfecerunt gladio, & remansi ego solitarius, & quærunt animam meam auferre eam. Item in Hesdra: Desciuerunt à te, & abiecerunt legem tuam post dorsum suum & prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos vt reuerterentur ad te.

3. Antè prædictum quod Dominum neque cognituri, neque intellecturi neque recepturi essent, apud Esaiam; Audi cælum, & [a] percipe auribus terra, quoniam Dominus locutus est: Filios generaui & exaltaui, [b] ipsi autem me reprobauerunt. Agnouit bos possessorem suum, & asinus [c] præsepe Domini sui; Israël autem me non cognouit, & populus me non intellexit. Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis. Semen nequam, filij scelesti, reliquistis Dominum & in indignationem misistis illum sanctum Israël. Item apud eumdem Dominus dicit: Vade & dic populo isti: Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non videbitis. Incrassauit enim cor populi huius; & auribus grauiter audierunt, & oculos suos concluserunt, ne fortè videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & reuertantur, & curem illos. Item apud Hieremiam Dominus dicit: Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & effoderunt sibi lacus detritos, qui non poterunt aquam portare. Item apud eumdem: Ecce sermo Domini factus est eis in maledictum, & non volunt illum. Item apud eumdem Dominus dicit: Cognouit tempus suum turtur & hirundo, rutis passeres custodierunt tempora introitus sui: populus autem meus non cognouit iudicium Domini. Quo modo dicetis, sapientes sumus, & lex Domini nobiscum est? [d] Incassum facta est metatura falsa, scribæ confusi sunt, sapientes trepidauerunt, & capti sunt, quia verbum Domini reprobauerunt. Item apud Salomonem: Quærunt me mali, & non inuenient: odio enim habuerunt sapientiam, sermonem autem Domini non receperunt. Item in Psalmo 27. Redde eis retributionem eorum, quoniam non intellexerunt in operibus Domini. Item in Psalmo 81. Non cognouerunt neque intellexerunt, in vmbra deambulabunt. Item [e] in Euangelio κατὰ Ioannem: In sua propria venit: & sui eum non receperunt. Quotquot eum receperunt, dedit illis potestatem vt filij Dei fierent, qui credunt in nomine eius.

4. Quod scripturas sanctas intellecturi Iudæi non essent, intelligi autem haberent in nouissimis temporibus, posteaquam Christus venisset; apud Esaiam: Et erunt vobis hi omnes sermones sicut sermones libri qui signatus est: quem si dederis homini scienti litteras ad legendum, dicet: Non possum legere, signatus est enim. Sed in illa die audient surdi sermones libri, & qui in tenebris & qui in nebula sunt: oculi cæcorum videbunt. Item apud Heremiam: In nouissimo dierum cognoscetis ea. Item apud Danielem: Muni sermones, & [f] signa librum, vsque ad tempus consummationis, quoad discant multi, & impleatur agnitio; quoniam cùm fiet dispersio, cognoscent omnia hæc. In epistola Pauli ad Corinthios prima: Nolo enim vos ignorare fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt. Item in epistola ad Corinthios secunda: [g] Obrusi sunt sensus eorum vsque in hunc diem, hoc eodem velamento in lectione veteris testamenti manente, quod non reuelatur, quia in Christo euacuatur: & vsque in hodiernum, si quando legitur Moyses, velamentum est super cor eorum. Mox autem vt conuersi fuerint ad Dominum, auferetur velamentum. In Euangelio Dominus post resurrectionem dicit: Isti sunt sermones, quos locutus sum ad vos, cùm adhuc essem vobiscum: quia oportet adimpleri omnia scripta in lege Moysi, & prophetis, & psalmis de me. Tunc adaperuit illis sensum, vt intelligerent scripturas, & dixit illis: Quia sic scriptum est; & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertia die, & prædicari in nomine eius pœnitentiam & remissam peccatorum vsque in omnes gentes.

5. Nihil posse Iudæos intelligere de scripturis, nisi prius crediderint in Christum apud Esaiam: Et, si non credideritis, neque intelligetis. Vnde Dominus in Euangelio. Si enim non credideritis quia ego sum, moriemini in peccatis vestris. Fide autem stare iustitiam, & illic esse vitam, prædictum est apud Abacuc: [h] Iustus autem ex fide mea viuet. Inde Abraham pater gentium credidit. In Genesi: Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad iustitiam. Item Paulus ad Galatas: Abraham credidit Deo, & deputatum est ei ad iustitiam.

Cognocitis

a PERCIPE AVRIS.] Ver *Prabe aures*. RIG.

b *Ipsi autem me reprobauerunt*. Sic MSS. & Manut. Cyprianus supra lib de orat. Dom. & excusi vulg. *me spreuerunt*, perinde est, Nam & græca vox vtrumque significat, & Tertullian quoque variat. libro enim adu. Iudæos legit *spreuerunt me*, & lib 5. adu. Marcionem *me reiecerunt*, & lib. de orat. *me non agnouerunt* PAM.

c PRÆSEPE DOMINI.] Ben *præsepium*, Ver. *præsepem*. RIG.

d *Incassum facta est metatura falsa*, *Mensura*, legunt Camb cod. Grau Morel. & Manut. pro eo quod Affligio. & alij *mechatura* Græcè est σχοῖνος quæ vox propriè iuncum significat, quare quum iuncis marinis olim scribere soliti sint veteres, rectè D. Hieronymus vertit stylum. Significat & funem: vnde σχοινίον funiculus, quia ex vlna & iunco palustri (teste Plinio lib. 19. cap. 2.) nectuntur & torquentur funes. Significat etiam idem quod σχοινισμός id est, mensuram per funem. Vnde apud Herodotum σχοῖνος pro mensura terræ Persica accipitur 60. stadiorum, seu iuxta Plin. 40. hanc significationem respexit qui vertit: *metatura*, atque ideo magis placet lectio, quàm aliorum, *mechatura*, præsertim quum infra cap 40. quod alij verterunt *funiculos*, Cyprianus, *mensuras* vertat. PAM.

e *In Euangelio κατὰ Ioan* Tum hic tum vbique toto hoc opere sic legunt MSS. vterq. ver. exc. Morell Costerius: quare & mihi placet magis quam vulgata, *secundum*, quod semel dixisse sufficiat. *Idem*.

f SIGNA LIBRVM.] Ver. *Muni librum*. RIG.

g OBTVSI SVNT.] Ver. *Obtunsi Idem*.

h *Iustus autem ex fide mea viuet*. Consentiunt in hac lectione MSS. cum excusis. Causam varietatis inter 70. interpretes & Hebræos vide apud D. Hieronymum in comment. PAM.

Cognoſcitis ergo quia qui ex fide ſunt, hi ſunt filij Abrahæ. Prouidens autem ſcriptura quia ex fide iuſtificat gentes Deus, prænuntiauit Abrahæ, quia benedicentur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide ſunt, benedicti ſunt cum fideli Abraham.

6. Quod Ieruſalem perdituri eſſent, & terram quam acceperant relicturi; apud Eſaiam: Terra veſtra deſerta, ciuitates veſtræ igni exuſtæ; regionem veſtram in conſpectu veſtro, [a] alieni comedent eam; & deſerta & ſubuerſa à populis alienis derelinquetur filia Sion, ſicut caſa in vinea, & ſicut cuſtodiarium in cucumerario, quaſi ciuitas quæ expugnatur. Et niſi Dominus Sabaoth reliquiſſet nobis ſemen, quaſi Sodoma fuiſſemus, & quaſi Gomorra ſimilaremur. Item in Euangelio Dominus dicit: Hieruſalem Hieruſalem, quæ occidis prophetas, & lapidas miſſos ad te: quoties volui colligere filios tuos ſicut gallina pullos ſub alas ſuas, & noluiſti? Ecce relinquetur vobis [b] domus veſtra deſerta.

7. Item quòd eſſent amiſſuri lumen Domini apud Eſaiam: Venite ambulemus in lumine Domini: dimiſit enim populum ſuum domum Iſraël. Item in Euangelio κατὰ Ioannem: Fuit lumen verum quod illuminat omnem hominem [c] venientem in hunc mundum. In hoc mundo fuit, & mundus per ipſum factus eſt, & mundus eum non cognouit. Item illic: Qui non crediderit, iam iudicatus eſt: quia non credidit in nomine vnici filij Dei. Hoc autem eſt iudicium, quoniam lux venit in ſæculum, & magis dilexerunt tenebras quàm lucem.

8. Quod circumciſio prima carnalis euacuata ſit, & ſecunda ſpiritalis repromiſſa ſit; apud Hieremiam; Hæc dicit Dominus viris Iuda, & qui inhabitant Hieruſalem: Renouate inter vos nouitatem, & ne ſeminaueritis in ſpinis: circumcidite vos Deo veſtro, & circumcidite præputium cordis veſtri; ne exeat ſicut ignis ira mea, & exurat, & non ſit qui extinguat. Item Moyſes dicit: In nouiſſimis diebus circumcidet Deus cor tuum & cor ſeminis tui, ad Dominum Deum amandum. Item apud Ieſum Naue: Et dixit Dominus ad Ieſum: Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & aſſidens circumcide ſecundò filios Iſraël. Item Paulus ad Coloſſenſes: Circumciſi eſtis circumciſione non manufacta in expoliatione carnis, ſed in circumciſione Chriſti. Item quod Adam primus à Deo factus incircumciſus, & Abel iuſtus, & Enoch qui Deo placuit & tranſlatus eſt. [d] Et Noë qui terris hominibuſque ob delicta pereuntibus ſolus in quo humanum genus ſeruaretur electus eſt: & Melchiſedech ſacerdos, ſecundùm cuius ordinem Chriſtus repromiſſus eſt, tum quod illud ſignaculum feminis non proficit. Signo autem Domini omnes ſignantur.

9. Quod lex prior quæ per Moyſen data eſt, ceſſatura eſſet, apud Eſaiam: Tunc manifeſti erunt qui ſignant legem, ne diſcant. Et dicet: Expecto Deum qui auertit faciem ſuam à domo Iacub & fidens ero in illum. Item in Euangelio: Omnes prophetæ & lex, vſque ad Ioannem prophetauerunt.

10. Quod lex noua dari haberet, apud Micheam; Quoniam lex de Syon proficiſcetur, & ſermo Domini de Hieruſalem. Et iudicabit inter plurimos populos, & reuincet & deteget validas nationes. Item apud Eſaiam: De Syon enim procedet lex, & verbum Domini de Hieruſalem, & iudicabit inter gentes. Item in Euangelio κατὰ Matthæum: Et ecce vox de nube dicens: Hic eſt filius meus dilectiſſimus, in quo benè ſenſi, ipſum audite.

11. Quod diſpoſitio alia & teſtamentum nouum dari haberet, apud Hieremiam: Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & conſummabo domui Iſraël, & domui Iuda teſtamentum nouum. Non ſecundùm teſtamentum quod diſpoſui patribus eorum in die qua apprehendi manus eorum, vt educerem eos de terra Ægypti; [e] quia non permanſerunt in teſtamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus. Quia hoc teſtamentum quod diſponam domui Iſrael poſt dies illos, dicit Dominus: Dans leges meas, in ſenſum illorum ſcribam illas, & ero illis in Deum, & ipſi erunt mihi in plebem; & non docebunt vnuſquiſque fratrem ſuum dicentes: Dinoſce Dominum, quia omnes ſcient me à minimo vſque ad maximum eorum, quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non ero memor amplius.

12. Quod baptiſma vetus ceſſaret, & nouum inciperet; apud Eſaiam: Nolite ergo priora meminiſſe, & antiqua nolite reputare. Ecce facio noua quæ nunc orientur & cognoſcetis, & faciam in deſerto viam, & flumina in loco inaquoſo adaquare genus meum electum; plebem meam quam acquiſiui, vt virtutes meas exponeret. Item apud eumdem: [f] Si ſitierint, per deſerta adducet illos, aquam de petra producet illis: findetur petra, & fluet aqua; & bibet plebs mea. Item in Euangelio κατὰ Matthæum Ioannes dicit: Ego quidem vos baptizo

a *Alieni comedent eam.* MS. cum Morel. *alienigenæ*, ſed prius habet Tertullianus adu. Iudæos, aduerſus verò Marcionem lib. 3 legit, *extranei.* Sic etiam quod illic legit Tertullianus *cuſtodiarium*, hic legis *caſula* PAM.

b DOMVS VESTRA DESERTA] In Ver. & Ben. tantùm habetur: *Relinquetur vobis domus veſtra.* RIG.

c VENIENTEM IN HVNC MVND.] In Ben. & Ver. *venientem in hunc mundum. Idem.*

d ET NOE QVI TERRIS.] In Ben. & Ver. & in edit. Rom. *Et Noë qui in terris, omnibus ob delicta pereuntibus. Idem*

d QVIA NON PERMANSERVNT.] In Beneuent. & Veron. *Non ſecundùm teſtamentum quod diſpoſui patribus eorum, in die qua apprehendi manus eorum, vt educerem de terra Ægypti, permanſerunt in teſtamento meo, Idem.*

e *Quia non permanſerunt in teſtamento meo, &c.* Hæc vſq; ad finem capitis deſiderantur in vtroque MS. habent tamen ver. exc. & Propheta Hieremias. PAM.

f SI SITIERINT PER DESERTA.] Rectè in Beneuentano: *Si ſitierint per deſerta aquam de petra, findetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea.* RIG.

a Ad

ptizo in aqua in pœnitentiam; qui venit autem post me, fortior me est, cuius non sum idoneus calciamenta portare. Ipse vos baptizat in Spiritu sancto & igni. Item κατὰ Ioannem: Nisi quis natus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei. Quod enim natum est de carne, caro est: & quod natum est de spiritu, spiritus est.

13. Quod iugum vetus euacuaretur, & iugum nouum daretur; in psalmo secundo: [a] Ad quid tumultuata sunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ & principes collecti sunt in vnum, aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. Disrumpamus vincula eorum, & abiiciamus à nobis iugum eorum. Item in Euangelio κατὰ Matthæum Dominus dicit: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite iugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris: Iugum enim meum bonum est, & sarcina leuis. Apud Hieremiam: In illa die contribulabo iugum à ceruice illorum, & vincula illorum disrumpam, & non operabuntur illis, sed operabuntur Domino Deo, & Dauid regem suscitabo ipsis.

14. Quod pastores veteres cessaturi essent, & noui inciperent; apud Ezechielem: Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos vt non pascant oues meas, & iam non pascent eas, & extraham oues meas de ore eorum, & pascam eas cum iudicio. Apud Hieremiam Dominus dicit: Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina. [b] Item apud Hieremiam: Audite verbum Domini gentes & nunciate Insulis quæ longè sunt, dicite: qui dispergit Israël congregabit illum & custodiet sicut pastor gregem suum, quia eruit Dominus Iacob & eruit de manu fortioris illius.

15. Quod domus & templum Dei Christus futurus esset, & cesset templum vetus & nouum cœpisset: Βασιλειῶν secundo: Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens; Vade & dic seruo meo Dauid: Hæc dicit Dominus: non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum: sed erit, cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius; hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum eius in sæcula, & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsque in sæcula in conspectu meo. Item in euangelio Dominus dicit: Non relinquetur in templo lapis super lapidem qui non dissoluatur. Et: post triduum aliud excitabitur sine manibus.

16. Quod sacrificium vetus euacuaretur, & nouum celebraretur; apud Esaiam: [c] Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum dicit Dominus? Plenus sum, holocaustomata arietum & pinguamina agnorum, & sanguinem taurorum, & hircorum nolo. Quis enim exquisiuit ista de manibus vestris? Item in psalmo quadragesimo nono: Non edam carnes taurorum, aut sanguinem hircorum bibam. Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota tua: Inuoca me in die pressuræ, [d] & eruam te, & clarificabis me. Item in Psalmo eodem: Sacrificium laudis clarificabit me, illic via est in qua ostendam illi salutare Dei. Item psalmo quarto: Sacrificate sacrificium iustitiæ, & sperate in Dominum. Item apud Malachiam: [e] Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, & sacrificium [f] acceptum non habebo ex manibus vestris. Quoniam à solis ortu & vsque in occasum clarificatum est nomen meum apud gentes, & in omni loco odores incensi offeruntur nomini meo, & sacrificium mundum; quoniam magnum est nomen meum apud gentes, dicit Dominus.

17. Quod sacerdotium vetus cessaret, & nouus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset; in psalmo 109. Ante luciferum [g] genui te. Iurauit Dominus & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Item in Βασιλειῶν primo Deus ad Heli sacerdotem: Et suscitabo mihi sacerdotem fidum, qui omnia quæ sunt in corde meo faciet, & ædificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu [h] Christorum meorum omnibus diebus; & erit, qui remanserit in domo tua, veniet adorare in obolo pecuniæ & in pane vno.

18. Quod propheta alius, sicut Moyses, promissus sit, scilicet qui testamentum nouum daret, & qui magis audiri deberet; in Deuteron. Deus in Moysen: Et dixit Dominus ad me: Prophetam excitabo eis de fratribus eorum sicut te; Et dabo verbum meum in ore eius; & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei. Et quisquis non audierit quæcumque loquutus fuerit propheta ille in nomine meo, ego vindicabo. De quo & Christus in euangelio κατὰ Ioannem: Scrutamini scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere, [i] hæ sunt quæ testimonium

a *Ad quid tumultuata sunt gentes.* MS. Iidem paulò post *proiiciamus*, sed Tertull. lib. 1. 3. & 5. adu. Marcion. prius legit, qui etiam modò *principes*, modò *magistratus* legit, & lib. de resurrectione carnis *Archontes*. PAM.

b ITEM APVD HIEREM. AVDITE VERBVM.] Hic Scripturæ locus non habetur in Veronensi. RIG.

c *Quo mihi multitudinem.* Reposuimus hanc MS: lectionem pro eo quod erat, *Quid*, eo quod sic etiam legat Tertullianus adu. Iudæos vbi ita legit quod sequitur. *Holocaustomata & sacrificia vestra, & adipem hircorum & sanguinem taurorum nolo.* PAM.

d ET ERVAM TE) Ver. *eximam te.* RIG.

e *Non est mihi voluntas circa vos.* MS. *voluptas*, sed malè, est enim græcè θέλημα. Notatu autem dignum quod Tertullianus 1. adu. Marcionem, hunc interpretatur locum de sacrificio Ecclesiæ. PAM.

e NON EST MIHI VOLVNTAS CIRCA VOS.] Ver. *in vobis.* RIG.

f ACCEPTVM NON HABEO.] Ver. *non accepto habeo.* Idem.

g GENVI TE.] Ben. & Ver. *generaui te.* Idem.

h CHRISTORVM MEORVM.] In Ver. *suorum.* Idem.

i HÆ SVNT QVÆ TESTIMONIVM PERHIBENT

monium perhibent de me; & non vultis venire ad me, vt vitam habeatis. Nolite putare quia ego vos accuſo apud patrem, eſt qui vos accuſet Moyſes, in quem vos ſperatis. Si enim credidiſſetis Moyſi, crederetis & mihi; de me enim ille ſcripſit: Si autem illius ſcripturis non creditis, quo modo verbis meis credetis?

19. Quod duo populi prædicti ſint maior & minor, id eſt, vetus Iudæorum, & nouus qui eſſet ex nobis futurus, in Geneſi: Et dixit Dominus Rebeccæ: Duæ gentes in vtero tuo ſunt, & [a] duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum ſuperabit, & maior ſeruiet minori. Item apud Oſee: Vocabo non populum meum, populum meum; & non dilectam, dilectam. Erit enim quo loco dicetur non populus meus, illo loco vocabuntur filij Dei viui.

20. Quod Eccleſia quæ prius ſterilis fuerat, plures filios habitura eſſet ex gentibus, [b] quàm quot ſynagoga antè habuiſſet; apud Eſaiam: Iucundare ſterilis quæ non paris: erumpe, & exclama quæ non parturis; quia multi filij deſertæ magis quàm eius quæ habet virum. Dixit enim Dominus: [c] Dilata locum tabernaculi tui, & auleorum tuorum, & fige. Noli parcere, longas fac menſuras tuas, & palos tuos confirma. Adhuc in dexteram tuam & in ſiniſtram extende, & ſemen tuum gentes poſſidebit, & ciuitates deſertas inhabitabit. Noli timere quia reuinces. Neque reuerearis, quia maledicta es; quoniam confuſionem æternam obliuiſceris. Sic & Abrahæ cum de ancilla natus eſſet prior filius, Sarra ſterilis diu manſit, & ſerò in ſenecta de pollicitatione peperit filium Iſaac, qui fuit typus Chriſti. Sic & Iacob accepit vxores duas maiorem Liam oculis infirmioribus, in typum ſynagogæ; minorem ſpecioſam Rachel in typum Eccleſiæ, quæ & ſterilis diu manſit, & poſteà peperit filium Ioſeph, qui & ipſe fuit typus Chriſti. Et in Βασιλειῶν primo legitur, Helcana habuiſſe vxores duas, Phenennam cum filiis, & Annam ſterilem, ex qua naſcitur Samuel, non ſecundùm ordinem generandi, ſed ſecundùm Dei miſerationem & promiſſionem, cùm illa oraſſet in templo, & natus Samuel typus fuit Chriſti. Item in Βασιλειῶν primo: Sterilis ſeptem peperit, & quæ plurimos habebat filios infirmata eſt. Filij autem ſunt eccleſiæ ſeptem. Vnde & Paulus ſeptem eccleſiis ſcripſit; & Apocalypſis eccleſias ſeptem ponit, vt ſeruetur ſeptenarius numerus: vt dies ſeptem, quibus Deus mundum fecit: vt angeli ſeptem qui aſſiſtunt & conuerſantur ante faciem Dei, [d] ſicut Raphaël angelus in Tobia dicit: & lucernæ ſeptiformes in tabernaculo martyrij: & oculi Domini ſeptem, qui mundum ſpeculantur: & lapis eum oculis ſeptem, vt Zacharias dicit: & ſpiritus ſeptem: & candelabra in Apocalypſi ſeptem: & columnæ ſeptem, ſuper quas ædificauit domum ſapientia apud Salomonem.

21. Quod gentes magis in Chriſtum crediture eſſent; in Geneſi: Et dixit Dominus Deus ad Abraham: Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & vade in illam terram quam tibi oſtendero; & faciam te in gentem magnam, & benedicam te, & magnificabo nomen tuum & eris benedictus; & benedicam qui te benedixerit, & maledicam qui te maledixerit, & benedicentur in te omnes tribus terræ: de hoc ipſo in Geneſi; Et benedixit Iſaac Iacob. Ecce odor filij mei ſicut odor agri pleni, quem benedixit Dominus. Et det tibi Deus de rore cæli, & à fertilitate terræ multitudinem frumenti, & vini & olei; & ſeruient tibi gentes, & adorabunt te principes, & eris Dominus fratris tui, & adorabunt te filij patris tui; & qui te maledixerit erit maledictus, & qui te benedixerit benedictus. De hoc ipſo in Geneſi: Vt vidit autem Ioſeph, quoniam ſuperpoſuit pater ſuus manum dexteram ſuper caput Ephraim, graue illi viſum eſt; & apprehendit Ioſeph manum patris ſui, auferre eam à capite Ephraim ad caput Manaſſe. Dixit autem Ioſeph ad patrem ſuum: Non ſic pater, hic eſt primitiuus meus, ſuperpone dexteram tuam ſuper caput eius: Ille autem noluit, & dixit: Scio fili, ſcio; & hic erit in populum, & hic exaltabitur, ſed frater eius iunior major illo erit; & ſemen eius erit in multitudinem gentium. Item in Geneſi: Iuda te laudabunt fratres tui, manus ſuper dorſum inimicorum tuorum. Adorabunt filij patris tui,

catulus

DE ME.) Io Ben. & Ver. *Hæ ſunt quæ teſtimonio ſunt mihi.* RIG.

[a] *Duo populi de ventre tuo.* Hoc eſt MS. pro eo quod erat, *de vtero tuo*, præſertim quum & apud 70 duæ ſint diuerſæ voces, γαστὴρ καὶ κοιλία. Et ſic etiam legit Tertull. initio lib. adu. Iud. PAM.

[b] QVAM QVOT SYNAGOGA HAB.) In Pen. & Ver. *quam ſynagoga habuiſſet.* RIG.

[c] *Dilata locum tabernaculi tui, &c.* Ita ex MS. & vet. exc. hunc locum reſtituimus, & pro eo quod erat: *Et pelles tabernaculorum tuorum* Noſtram autem lectionem confirmant tum D. Hieronymus in comm. & D. Ambroſ. in hexam. lib. 5. c. 1. ſic legentes iuxta 70. tum quod græcè legatur. καὶ τῶν αὐλαιῶν σου πῆξον. Quod autem hodiè illic interſeritur, *tuas ſtepes*, ex dictis locis colligo poſtea ſuperadditum, neque ætate dictorum veterum lectum fuiſſe, ſed additum ex hebraico, atque adeò prætermittendum in græcis exemplaribus. Eſt proinde etiam ſuperfluum, quod addit Morelius, *& fige funiculos tuos. Idem.*

[d] *Sicut Raphael angelus in Tobia.* Tobiæ librum citatum habes à D. Cypriano non modò, ſed & ſuprà epiſt. 52 & lib. de orat. dom. de mortal. de oper. & eleem. de bono pat. & ad Fortunat. cap. 10. & 11. infrà quoque lib. teſt. 3. c. 1 6. & 62. vbi ex Tobia probat rem magni momenti, nempè non eſſe iungenda matrimonia cum gentilibus. Immò lib. de orat. dom. & de opere & elemoſ. diuinam ſcripturam vocat. Diuus Irænæus inter prophetas qui contumelia afficiebantur à Gnoſticis, enumerat Tobiam lib. 1. adu. hæret. cap. 34. D. Alexander Papa 1. Trinitatem epiſt. 3 hinc comprobat. D. Hilarius ex 12. cap. Tobiæ probat interceſſionem angelorum pro nobis in Pſal. 129. D. Ambr. librum ſcripſit de Tobia, & citatur ab eodem hexam. 6. cap. 4. ac de Helia & ieiun. c. 10. Chryſoſtomus eiuſdem cap. 4. citat hom. 13. ad pop. Antioch. Quare temerariè à quibuſdam reiicitur liber Tobiæ, licet non habeatur in canone, (de canone hebræorum loquens) tamen vſurpatur ab Eccleſiaſticis viris, & præfatio in Tobiam, ſatis indicat ſe contemnere Phariſæorum ſupercilium, qui illum in canonem non recipiunt. Vnde rectè Iſidorus Etym. cap. 1. de hoc & ſimilib. lib. loquens. licet eos, [inquit] Hebræi in ſuum canonem non recipiant, Eccleſia Chriſtiana inter diuinos honorat & prædicat libros. *Idem.*

catulus leonis Iuda, de frutice fili mi ascendisti; recubans obdormisti velut leo, & velut catulus leonis. Quis excitabit illum? Non deficiet princeps de Iuda, & dux de femoribus eius, quoad vsque veniant deposita illi, & ipse est spes gentium. Deligans ad vitem pullum suum, & ad helicem pullum asinæ suæ. Lauabit in vino stolam suam, & in sanguine vuæ amictum suum. [a] Formosi oculi eius à vino, & candidi dentes eius magis quàm lac. Inde in Numeris de populo nostro scriptum est: Ecce populus quasi populus leoninus exsurget. In Deuteronomio: Eritis gentes in caput, incredulus autem populus in caudam. [b] Item apud Hieremiam: Audite vocem tubæ, & dixerunt: Non audiemus, propter hoc audient gentes, & qui pascent pecora in eis. [c] In psalmo 17. Constitues me in caput gentium. Populus quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi. De hoc ipso apud Hieremiam Dominus dicit: Priusquam te formarem in vtero, noui te; & priusquam exires de vulua, sanctificaui te, & prophetam in gentibus posui te. Item apud Esaiam: Ecce testem illum nationibus manifestaui; principem & imperantem gentibus. Item apud eumdem: Gentes quæ non nouerunt te, inuocabunt te: & populi qui ignorabant te, ad te confugient. Item apud eumdem: Et erit in illa die radix Iesse, qui surget imperare omnibus gentibus: in illum gentes sperabunt, & erit requies eius honor. Item apud eumdem: Terra Zabulon & terra Neptalim via maris, & cæteri qui maritima inhabitatis, & trans Iordanem gentium populus, ambulans in tenebris, videte lumen magnum: qui habitatis in regione vmbræ mortis, lumen lucebit super vos. Item apud eumdem: [d] Sic dicit Dominus Deus Christo meo Domino, cuius teneo dexteram, vt exaudiant eum gentes. Et fortitudinem regum disrumpam; aperiam ante ipsum portas, & ciuitates non claudentur. Item apud eumdem: Venio colligere omnes gentes & linguas, & venient & videbunt claritatem meam, & dimittam super eos signum, & mittam ex eis conseruatos in gentes quæ longæ sunt, quæ non audierunt nomen meum, neque viderunt gloriam meam, & nunciabunt claritatem meam in gentes. Item apud eumdem: Et in omnibus his non sunt conuersi: igitur extollet signum in gentes quæ sunt longè, & attrahet illos à summo terræ. Item apud eumdem: Quibus non est nunciatum de eo, videbunt; & qui non audierunt, intelligent. Item apud eumdem: Manifestus factus sum eis, qui me non quærunt; inuentus sum ab eis, qui me non interrogabant. Dixi ecce sum genti, quæ non inuocauit nomen meum. De hoc ipso in Actibus Apostolorum Paulus: Vobis primum oportuerat indicari verbum Dei: sed quia expulistis illud, nec vos dignos vitæ æternæ iudicastis; ecce conuertimus nos ad gentes: sic enim dixit per scripturas Dominus: Ecce lucem posui te inter gentes, ita vt sis in salutationem vsque ad fines terræ.

22. Quod panem & calicem Christi, & omnem gratiam eius amissuri essent Iudæi, nos verò accepturi, & quod Christianorum nouum nomen benediceretur in terris apud Esaiam sic dicit Dominus: Ecce qui seruiunt mihi, manducabunt; vos autem esurietis: ecce qui mihi seruiunt, iucundabuntur, vos autem confundemini; vos interficiet Dominus. [e] Eis autem qui seruiunt mihi, nomen nominabitur nouum, quod benedicetur in terra. Item illic: Igitur extollet lignum in gentes quæ sunt longè, & attrahet illos à summo terræ. Et ecce citò leuiter venient, non esurient, neque sitient. Item illic: Ecce itaque dominator Dominus Sabaoth auferet à Iuda, & ab Hierusalem valentem & validum, valentiam panis, & valentiam aquæ. Item in psalmo tricesimo tertio: Gustate & videte quoniam dulcis est Dominus: felix est vir qui sperat in eum. Timete Dominum Deum omnes sancti eius; quoniam non est inopia eis qui eum metuunt. Diuites eguerunt & esurierunt: qui autem inquirunt Dominum, non indigebunt omni bono. Item in Euangelio κατὰ Ioannem Dominus dicit: Ego sum panis vitæ: qui venit ad me, non esuriet; & qui in me crediderit, non sitiet vnquam. Item illic ipse: Si quis sitit, veniat & bibat. Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Item illic ipse: Nisi ederitis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis.

23. Quod ad regnum cælorum magis gentes quàm Iudæi peruenient, in Euangelio Dominus dicit: Multi venient ab oriente & occidente, & recumbent cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cælorum. Filij autem regni exibunt in tenebras exteriores: illic erit ploratio & stridor dentium.

24. Quod solo hoc Iudæi accipere veniam possint delictorum suorum, si sanguinem Christi

a FORMOSI OCVLI EIVS A VINO.] In Beneuent. & Veronensi. *formidolosi*. RIG.

a *Formosi oculi eius a vino*. Rectè sic legendum, primus coniecit Erasmus, pro eo quod erat corruptè *formidolosi*, Græcè enim est, χαροποιοί. Affligin. legit, *pulchriores*. PAM.

b *Item apud Hieremiam*. Ita potiùs legendum, quam quod habet Manut. & Morel *apud Ezechielem*, hinc constat quod verba citata reperiantur Hieremiæ 6. *Idem*.

c *Item in psalmo 17*. Nescio cur Manutius & Morell. reposuerint 15. cum priùs legant eum excusis cæteris nostris M S. & reperiantur hæc verba psal 17. *Idem*.

d *Sic dicit Dominus Deus Christo meo Domino*. De hac lectione ita D. Hieronym in commentario, inquit, in hoc capitulo non solùm Latinorum sed & Græcorum plurimos vehementer errare, existimantium scriptum esse: *sic dicit Dominus Christo Domino meo*, vt intelligatur iuxta illud quod alibi legimus, Pluit Dominus [illegible]mino, & dixit Dominus Domino meo. Neque enim κυρίῳ quod Dominum sonat, sed Κύρῳ dicitur Ita enim lege pro eo quod est apud illum Cyro, fuit autem is rex Persarum, qui Babylonem Chaldæosque superauit, de quo Xenophon octo librorum historiam scripsit. *Idem*.

e *Eis autem qui seruiunt mihi, nomen nominabitur nouum*. Rectè sic Manut. & Morell. ad verbum ex Græco, pro eo

ſti occiſi baptiſmo eius abluerint; & in Eccleſiam eius tranſeuntes, præceptis eius obtemperauerint; apud Eſaiam Dominus dicit: Iam non laxabo peccata veſtra. Cùm extenderitis manus, auertam faciem à vobis: & ſi multiplicaueritis preces, non exaudiam vos: manus enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt. Lauamini, mundi eſtote, auferte nequitias ab animis veſtris, à conſpectu oculorum meorum, ceſſate à nequitiis veſtris. Diſcite bonum facere, exquirite iudicium, conſeruate eum qui injuriam patitur, iudicate pupillo, & iuſtificate viduam, & venite diſputemus, dicit Dominus; & [a] ſi fuerint peccata veſtra [b] vt phœniceum, vt niuem exalbabo; & ſi fuerint [c] quaſi coccinum, vt lanam inalbabo. Et ſi volueritis, & audieritis me, bona terræ edetis. Si autem nolueritis, & non audieritis me, gladius vos conſumet. Os enim Domini locutum eſt iſta.

LIB.

quod erat duntaxat: *& ſeruos meos vocabo nomine alios*. R I G.

a *Si fuerint peccata veſtra vt phœniceum*. Expreſſit latinè vocem græcam φοινικοῦν, pro eo quod alii puniceum dicunt. Tertullianus verò lib. adu. Marc. 4. legit *tamquam roſeum*. Atqui ſiue *inalbabo* legas, cum excuſis, ſiue *dealbabo* cum M S. perinde eſt. Tertullianus vtrobique habet: *exalbabo*. *Idem*.

b VT PHOENICEVM.] In Ver. *quaſi ruſſeum*. R I G.

c QVASI COCCINVM.] In Ben. & Ver. *quaſi coccum*. Et ſic in edit. Rom. *Idem*.

LIBRI SECVNDI CAPITVLA.

1. Chriſtum primogenitum eſſe, & ipſum eſſe ſapientiam Dei, per quem omnia facta ſint.
2. Quod ſapientia Dei Chriſtus, & de [a] ſacramento incarnationis eius, & paſſionis, & calicis & altaris, & Apoſtolorum qui miſſi prædicauerunt.
3. Quod Chriſtus idem ſit & ſermo Dei.
4. Quod Chriſtus idem ſit manus, & brachium Dei.
5. Quod idem angelus, & Deus.
6. Quod Deus Chriſtus.
7. Quod Chriſtus Deus venturus eſſet illuminator & ſaluator generis humani.
8. Quod cum à principio filius Dei fuiſſet, generari denuo haberet ſecundùm carnem.
9. Quod hoc futurum eſſet ſignum natiuitatis eius, vt de virgine naſceretur homo & Deus, hominis & Dei filius.
10. Quod homo, & Deus Chriſtus ex vtroque genere concretus, vt mediator eſſe inter nos & patrem poſſet.
11. Quod de ſemine Dauid ſecundùm carnem naſci haberet.
12. Quod in Bethleem naſceretur.
13. Quod humilis in primo aduentu ſuo veniret.
14. Quod ipſe ſit iuſtus, quem Iudæi occiſuri eſſent.
15. Quod ipſe ſit ouis & agnus, qui occidi haberet: & de ſacramento paſſionis.
16. Quod idem & lapis dictus ſit.
17. Quod deinde idem lapis mons fieret, & impleret totam terram.
18. Quod in nouiſſimis temporibus idem mons manifeſtaretur, ſuper quem gentes venirent, & in quem iuſti quique aſcenderent.
19. Quod ipſe ſit ſponſus, Eccleſiam habens ſponſam, de qua filij ſpiritaliter naſcerentur.
20. Quod cruci illum fixuri eſſent Iudæi.
21. Quod in paſſione crucis & ſigno, virtus omnis ſit & poteſtas.
22. Quod in hoc ſigno crucis ſalus ſit omnibus qui in frontibus notentur.
23. Quod medio die in paſſione eius tenebræ futuræ eſſent.
24. Quod à morte non vinceretur, nec apud inferos remanſurus eſſet.
25. Quod ab inferis tertio die reſurgeret.
26. Quod cùm reſurrexiſſet, acciperet à patre omnem poteſtatem, & poteſtas eius æterna ſit.
27. Quod perueniri non poſſit ad Deum patrem, niſi per filium eius Ieſum Chriſtum.
28. Quod ipſe judex venturus ſit.
29. Quod ipſe ſit Rex in æternum regnaturus.
30. Quod ipſe ſit & iudex & rex.

TES-

a SACRAM. INCARNATIONIS.] In Veron. *concarnationis*. PAM.

TESTIMONIORVM LIBER SECVNDVS ADVERSVS Iudæos ad Quirinum.

CAPVT PRIMVM.

CHristvm primogenitum esse sapientiam Dei, per quem omnia facta sunt; apud Salomonem in parœmiis: Dominus condidit me initium viarum suarum, in opera sua ante sæculum fundauit me; in principio antequam terram faceret, & antequam abyssos constitueret, priusquam procederent fontes aquarum, antequam montes collocarentur, ante omnes colles genuit me Dominus. Fecit regiones [a] & inhabitabilia, & fines inhabitabiles sub cælo. cùm pararet cælum, aderam illi, & cùm secerneret suam sedem. Cum super ventos validas faceret desuper nubes, & cùm confirmaros ponebat fontes sub cælo; quando fortia faciebat fundamenta terræ; eram penes illum disponens; ego eram, cui adgaudebat: quotidie autem iucundabar ante faciem eius in omni tempore, cùm lætaretur orbe perfecto. [b] Item apud eumdem in ecclesiastico: Ego ex ore altissimi prodiui ante omnem creaturam. Ego in cælis feci, vt oriretur lumen indeficiens, & nubila texi omnem terram. Ego in altis habitaui, & thronus meus in columna nubis. Gyrum cæli circuiui, & in profundum abyssi penetraui, & in fluctibus maris ambulaui, & in omni terra steti: Et in omni populo & in omni gente primatum habui, & omnium excellentium & humilium corda [c] propria virtute calcaui. In me omnis spes vitæ & virtutis. Transite ad me omnes qui concupiscitis me. Item in psalmo 88. Et ego primogenitum ponam eum, altissimum apud reges terræ. In æternum seruabo illi misericordiam meam, & testamentum meum fidele illi. Et ponam in sæculum sæculi semen eius. Si dereliquerint filij eius legem meam, & in iudiciis meis non ambulauerint: si iustificationes meas profanauerint, & præcepta mea non obseruauerint, visitabo in virga facinora eorum & in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Item in Euangelio κατὰ Ioannem Dominus dicit: Hæc autem est vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Ego te clarificaui in terra: opus perfeci quod dedisti mihi vt faciam. Et nunc tu clarifica me apud te-ipsum claritate, quam habui apud te prius quàm mundus fieret. Item Paulus ad Colossenses: Qui est imago Dei inuisibilis, & [d] primogenitus totius creaturæ. Item illic: Primogenitus à mortuis, vt fieret in omnibus ipse primatum tenens. Item in Apocalypsi: Ego sum α & ω initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Quod idem sit & sapientia & virtus Dei, Paulus ad Corinthios prima: Quoniam Iudæi signa desiderant, & Græci prudentiam quærunt: nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudæis & Græcis, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.

2. Quod sapientia Dei Christus, & de Sacramento incarnationis eius, & passionis, & calicis, & altaris, & Apostolorum qui missi prædicauerunt; apud Salomonem in parœmiis: Sapientia ædificauit sibi domum, & subdidit columnas septem Mactauit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & parauit suam mensam, & misit seruos suos conuocans cum excelsa prædicatione ad craterem dicens: Quis est insipiens declinet ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis. Derelinquite stultitiam, & quærite prudentiam, & corrigite scientiam in intellectu.

3. Quod Christus idem sit sermo Dei; in psalmo 44. [e] Eructauit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi. Item in psalmo 32. Sermone Dei cæli solidati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum. Item apud Esaiam; Verbum consummans & breuians in iustitia: quoniam sermonem breuiatum faciet Deus in toto orbe terræ. Item in psalmo 106. Misit sermonem suum & curauit illos. Item in Euangelio κατὰ Ioannem: In principio erat

a Et inhabitabilia.] In Vet. *fecit regiones & habetabilia & fines inha stabiles.* Rig.

b *Item apud eumdem in ecclesiastico.* Salomoni attribuit ecclesiastici librum Cyprianus, tum supra epist. 65. & lib. de Opere & Eleem. ad Fortunatum cap. 9. tum infrà testim. 3. cap. 1. 6. 12. 35. 51. 60. 95. & 111. Alibi etiam frequenter tamquam sacram Scripturam citat. Idipsum faciunt Clemens Alex. lib. 7. strom. Pontifex Sixtus epist. 1. ad omnes Fratres. Marcellinus ad Salom. Episcop. Fabianus ad omnes orient. Episcopos. Sixtus 3. ad Gratum. Damasus ad Italos. Innocentius 1. cap. vlt. ad Exuper. & Ioan. ad Valerium. Item Gregor. Nazianz. orat. 8. Basilius lib. 4. contra Eunomium Ambr. in 7. cap. prioris ad Corinth. Hieronymus in cap. 10. Eccles. Concilium Carthagin. 3. Cassiodorus in psal. 50. 66. & 93. ac Gregorius lib. 10. moral. Causam autem cur Salomoni adscribatur reddit Dn. Ioann. Driedonis Ecclesiæ dog. lib. 1. ex Eusebio lib. 11. præparat. Euang quemadmodum suprà latiùs diximus lib. de Mortalitate. Iam vt omittam auctores citatos præcedent. lib. cap. 26. qui hunc librum inter canonicas scripturas enumerant, certè vt diurnam citant, præter iam dictos, Euaristus Papa epist. Ambrosius lib. 4. de fide. Chrysost. in gen. hom. 6. & 19. & alibi frequentissimè, & disertis verbis Epiphanius hær. 76. D. August. quoque lib. 17. de ciuit. Dei cap. 2. ad Oros. contra Priscill. cap. 11. & lib. de cura pro mortuis cap. 17. Valeant igitur qui libri huius auctoritatem eleuare nituntur. Pam.

c. Propria virtute cal.] In Ben. & Ver. non legitur, *propria.* Rig.

d Primogenitus totius creaturæ.] In Ver. *primogenitus totius terra.* Rig.

e *Eructauit cor meum sermonem bonum.* MS. *verbum bonum.* Sed titulus cap. *Quod idem sit sermo Dei*, conuincit priorem lectionem esse veram, non hic modò sed & in omnibus scripturis huius capitis, vbi varia reperitur lectio, præsertim quum & hoc sic legat Tertull. adu. Marc. lib. 1. & quod infrà citatur ex 1. cap. Ioan contra Praxean. Pam.

erat fermo, & fermo erat apud Deum, & Deus erat fermo. Hic erat in principio apud Deum: omnia per ipsum facta funt, [a] & fine ipfo factum eft nihil. [b] Quod factum eft in illo vita erat, & vita erat lux hominum; & lux lucet in tenebris, & tenebræ illam non comprehenderunt. Item in Apocalypfi: Et vidi cælum apertum, & ecce equus albus: & qui fedebat fuper eum, vocabatur fidelis & verus, æquum iuftumque iudicans, & præliabantur; eratque coopertus vefte confperfa fanguine, & dicitur nomen eius fermo Dei.

4. Quòd Chriftus idem manus & brachium Dei fit, apud Efaiam: Numquid non valet manus Dei vt faluos faciat? aut grauauit aurem vt non exaudiat? Sed peccata veftra inter vos & Deum feparant, & [c] propter peccata veftra auertit faciem fuam à vobis ne miferea-tur; manus enim veftræ inquinatæ funt fanguine, & digiti veftri in peccatis. Labia autem veftra locuta funt facinus, & lingua veftra iniuftitiam meditatur. Nemo loquitur vera, ne-que eft iudicium verum. Fidunt in vanis, & loquuntur inania, qui parturiunt dolorem, & pariunt facinus. Item illic: Domine quis credidit auditui noftro? & brachium Dei cui re-uelatum eft? Item apud eumdem fic dicit Dominus: Cælum mihi thronus, & terra fuppe-daneum pedum meorum. Quam mihi fedem ædificabitis? aut quis locus ad requiem mihi? omnia enim ifta fecit manus mea. Item apud eumdem: Domine Deus altum eft brachium tuum, & non fciebant: cùm cognouerint autem, confundentur. Item apud eumdem: Re-uelauit Dominus brachium fuum, illum fanctum, in confpectu omnium gentium; videbunt omnes gentes ipfa fuprema terræ [d] falutem à Deo. Item illic: Ecce feci te ficut rotas vehi-culi triturantia nouas [e] in fe retornatas, & triturabis montes & extenuabis colles, & ficut lanuginem pones & ventilabis, & ventus occupabit illos & procella difperget: tu autem io-cundaberis in fanctis Ifraël, & exultabunt inopes & egeni; quærent enim aquam & non erit, lingua enim eorum à fiti ficcabit, ego Dominus Deus, ego exaudiam Deus Ifraël, & non derelinquam eos, fed aperiam inter montes flumina & in mediis campis fontes, faciam de-fertam in nemora aquofa, & fitientem terram in aquæductus; ponam in inaquofam terram, cedrum & buxum & myrrhum & cypreffum & populum, vt videant & cognofcant & fciant & credant fimul, quia manus Domini fecit ifta, & fanctus Ifraël oftendit.

5. Quòd idem angelus & Deus Chriftus, in Genefi ad Abraham: Et vocauit eum Angelus Domini de cælo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam fuper puerum, neque feceris illi quidquam. Nunc enim co-gnoui quoniam times Deum tuum & [f] non pepercifti filio tuo dilectiffimo propter me. Item illic ad Iacob: Et dixi mihi Angelus Domini in fomnis: Ego fum Deus quem vidifti in loco Dei, vbi vnxifti mihi titulum lapideum, & vouifti mihi votum. Item in Exodo: Deus au-tem præibat eos, die quidem per columnam nubis, oftendere illis iter; noctu autem in co-lumna ignis. Et poftea illic: Promouit autem Angelus Dei, qui præcedebat exercitum fi-liorum Ifraël. Item illic: Ecce ego præmitto Angelum meum ante faciem tuam ad cufto-diendum te in itinere, vt te inducat in terram quam tibi præparaui. Obferua eum & obaudi eum, & ne fueris inobaudiens ei, & non deerit tibi, nomen enim meum in illo eft. Vnde ipfe in Euangelio dicit: Ego veni in nomine patris mei, & non recepiftis me: cùm alius venerit in nomine fuo, illum accipietis. Et item in pfalmo 117. Benedictus eft [g] qui venit in nomine Domini. Item in Malachia: Teftamentum meum fuit cum Leui vitæ & pacis, & dedi illi timorem vt timeret me, à facie nominis mei proficifci illum. Lex veritatis fuit in ore eius, iniuftitia non eft inuenta in labiis eius. In pace linguæ corrigens, ambulauit nobif-cum; & multos auertit ab iniuftitia. Quoniam labia facerdotis feruabunt fcientiam, & le-gem exquirent ab ore eius, quoniam Angelus omnipotentis eft.

6. Quòd Deus Chriftus, in Genefi: Dixit autem Deus ad Iacob: Exfurge & afcende in locum Bethel, & habita illic, & fac illic altare illi Deo, qui tibi apparuit cùm fugeres à facie Efau fratris tui. Item apud Efaïam: Sic dicit Dominus Deus Sabaoth: Fatigata eft Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaim viri alti ad te transgredientur, & tui erunt ferui, poft te ambulabunt vincti compedibus; & adorabunt te & in te precabuntur; quoniam in

a ET SINE IPSO FAC. N. QVOD F.] In Ben. & Ver. *& fine ipfo factum eft nihil quod factum eft. In illo vita eft.* Et fic in ed. Rom. RIG.

b *Quod factum eft in illo vita erat.* Quum fic legant & MS. & veteres excufi cum Morellio, rurfum eam in locum refti-tuimus, pro eo quod alij: *quod factum eft in illo vita eft*: feu *erat* Græci quidem & D. Hieronymus in Amos cap. 6. Ale-xandrini quoque & Ægyptij tefte Ambrofio, hanc habent cum vulg. Græcis exemplaribus & Lat. Verum ad illam ac-cedit Tertullianus lib. adu. Hermog. Explicant verò difertis verbis DD. Hilarius lib. 1. de Trinit. Ambrof. in Pfal. 36. & Auguft. cum Beda in comment. quædam etiam hodiè Græca exempl. fic legunt. Cur autem Græci ab ea lectione abhor-ruerint, in caufa fuiffe tum Arrianorum tum Macedoniorum errorem, qui ex ea vitus fuum comprobabant. Satis conftat ex dictis locis Ambrofij & Chrifoftomi ac Euthymij com-mentariis. PAM.

c PROPTER PECCATA VESTRA.] In Ver. *propter debita veftra.* RIG.

d SALVTEM A DEO] Hic terminatur articulus quar-tus in Beneuentano & Veronenfi, neque eft amplior editio Romana. *Idem.*

e *In fe retornatas.* MS. vterque & vet. exc. *in feres forma-ta*, ex quo cenfeo legendum *in ferram formatas*, Nam quod græcè eft voce compofita [illegible] vertit in comment. D. Hieronym. *in ferrarum modum* & in Amos cap. 1. *cum ferrarum dentibus*, confonat etiam quod ipfe ex Hebræo ver-tit, *habens roftra ferrantia.* PAM.

f *Non pepercifti filio tuo dilectiff.* MS. *dilecto*, verum prius eft Cyprianicum, alibi enim eandem vocem Græcam, [illegible], fic interpretatur autem feu Nouatianus iuxta D. Hie-ronymum lib. de Trinit. haud procul à fine latiffimè hoc argumentum tractat. *Idem.*

g QVI VENIT IN NO. DOM.] Hic etiam termina-tur articulus quintus in Ben. & Ver. & in ed. Rom. RIG.

in te Deus est, & non est Deus alius præter te. Tu enim es Deus, & non sciebamus, Deus Israël saluator. Confundentur & reuerebuntur omnes qui aduersantur tibi, & cadent in confusionem. Item apud eumdem: Vox clamantis in deserto: parare viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri. Omnis riuus implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur: & erunt omnia tortuosa in directum, & aspera in campum, & videbitur claritas Domini, & videbit omnis caro salutare Dei, quoniam Dominus locutus est. [a] Item apud Hieremiam, Hic Deus noster & non deputabitur alius absque illo: qui inuenit omnem viam prudentiæ, & dedit eam Iacob puero suo, & Israël dilecto sibi: post hæc in terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. Item apud Zachariam Deus dicit: Et transibunt per mare angustum, & percutient in mari fluctus, & arefacient omnes altitudines fluminum: & confundetur omnis iniuria Assyriorum, & sceptrum Ægypti auferetur, & confortabo eos in Domino Deo ipsorum, & in nomine eius gloriabuntur, dicit Dominus. Item apud Osee dicit Dominus: Non faciam iuxta iram indignationis meæ, non sinam deleri Ephraim: quoniam Deus ego sum, & non homo in te sanctus, & non introibo in ciuitatem, post Deum ibo. Item in psalmo 44. Thronus tuus Deus in sæcula sæculorum, virga æquitatis, virga regni tui. Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus Deus tuus, oleo exultationis super participes tuos. Item in psalmo 45. Vacate & cognoscite, quoniam ego sum Deus. Exaltabor in gentibus, & exaltabor in terra. Item in psalmo 81. Non cognouerunt neque intellexerunt, in vmbra deambulabunt. Item in psalmo 67. Cantate Deo, psallite nomini eius, viam facite ei qui ascendit in occasum, Deus nomen illi. Item in Euangelio κατὰ Ioannem: In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo. Item in eodem Dominus ad Thomam: Iniice huc digitum tuum, & vide manus meas, & noli esse incredulus, sed fidelis: Respondit Thomas & dixit illi: Dominus meus & Deus meus. Dicit illi Iesus, quia vidisti me, credidisti: Felices qui non viderunt & crediderunt. Item Paulus ad Romanos: Optabam ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus cognatisque meis secundùm carnem, qui sunt Israëlitæ, quorum adoptio & claritas, & testamentum, & legis constitutio, & famulatus, & promissiones, quorum patres, ex quibus Christus secundùm carnem, qui est super omnia [b] Deus benedictus in sæcula. Item in Apocalypsi: Ego sum, α, & ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis: qui vicerit possidebit ea, & eorum hæreditatem: & ero eius Deus, & ille erit mihi filius. Item in psalmo 81. Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos discernens. Et iterùm illic. Ego dixi dij estis, & filij altissimi omnes: vos autem sicut homines moriemini. Quod si iusti qui fuerint & præceptis diuinis obtemperauerint, dii dici possunt: quantò magis Christus Deus Dei filius? Sic ipse in Euangelio dicit κατὰ Ioannem: Nonne scriptum est in lege, quoniam ego dixi dij estis? Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui scriptura: quem pater sanctificauit & misit in sæculum, vos dicitis: quoniam blasphemas, quia dixi filius Dei sum? Quòd si non facio facta patris, nolite mihi credere: quod si facio, & mihi non vultis credere, factis credite: & cognoscite, quoniam in me est pater, & ego in illo. Item in Euangelio κατὰ Matthæum: Et vocabitis nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum, nobiscum Deus.

7. Quod Christus Deus venturus esset illuminator & saluator generis humani, apud Esaiam: Confortamini manus resolutæ & genua debilia, [c] exhortamini: Qui estis pusillanimi, nolite metuere. Deus noster iudicium retribuet, ipse veniet & saluos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum audient. Tunc saliet claudus sicut ceruus, & plana erit lingua mutorum: quia rupta est in deserto aqua, & riuus in terra sitienti. Item illic: Non senior neque angelus, sed ipse Dominus liberabit illos, quia diliget eos & parcet eis: & ipse redimet eos. Item illic: Ego Dominus Deus vocaui te in iustitia, vt teneam manum tuam, & confortabo te: & dedi te in testamentum generis mei, in lumen gentium, aperire oculos cæcorum, producere à vinculis vinctos, & de domo carceris sedentes in tenebris.

Ego

a *Item apud Hieremiam*. Lectionem hanc ex MS & veteri excul. restitui, pro eo quod erat, *apud Baruch*. Quia etsi testimonium hoc reperiatur Baruch 3, tamen vsitatum hoc fuit veteribus, vt nomine Hieremiæ librum eum & præsertim verba hæc citarent. Nominatim autem D. August. lib. 18. de ciu. Dei cap. 33. Chrysostom. hom. de Trin. & homil. cuius initium: profundam sectionem: quæ citatus synodi 6. sess. x. Cassiodorus in Psal. 81. & Auctor quæst. vet. & n. test. quæst. 102. Alia verò eiusdem libri testimonia nomine Hieremiæ citant Clemens Alex. lib. 1. Pædag. cap. 10. Basilius lib. 4. contra Eunom. Ambrosius lib. 1. de Pœnit. cap. 8. Exam. lib. 5. c. 14. & lib. 1. de fide cap. 3. ac Fulgentius lib. 2. ad Thrasymundum. Pontifex etiam Sixtus epist. 1. Felix ad Petrum Antioch. & Pelagius ad Vigilium. Non mirum igitur si & Cypriano sic citatur. Prophetiam verò Baruch diuinam esse affirmare audent Clemens Alex. lib. 1. pædag. cap. 3. & Eusebius euang. demonstr. cap. 19. & Prophetiæ nomine ab Ecclesia legitur in vigilia Pentecostes. Quare rectè à Synodo Florentina & Tridentina in canone scripturarum recensetur hic liber: nec obstat quod veteres in canone illum non enumerauerint, quippe qui sub Hieremia illum comprehenderint. PAM.

b *Deus benedictus*. Sic MS. vterque noster, & quibus vsi sunt Manutius & Morel. Tertullianus etiam lib. de Trinit. Quare mirari desinat lector eum Erasmo, quod in vetustissimis exemplaribus non addatur *Deus*, præsertim quum ipse contextus conuincat legendum, aliquoquin enim totum hoc testimonium nihil ad rem faciet. *Idem*.

c *Exhortamini, qui estis pusillanimi*. Distinctionem hanc MS. cod. debemus, & veram eam esse satis patet ex D. Hieronym. comment. atque adeò & Græca exempla sic distinguenda censeo, παρακαλέσατε οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ μὴ [illegible], aloqui enim sensus non constat. Non dubito autem reperi debere, *confortamini* eò quòd & græcè sit sic, & Tertullianus adu. Marcionem lib. 4. sic legat: *conualescite, nolite timere*, sed nolui temerè inducere sine auctoritate vet. cod. *Idem*.

Ego Dominus Deus, hoc mihi nomen est: claritatem meam alii non dabo, neque virtutes meas sculptilibus. Item in psalmo 24. Vias tuas Domine ostende mihi, & semitas tuas edoce me, & deduc me ad veritatem tuam & doce me: quoniam tu es Deus saluator meus. Vnde in Euangelio κατὰ Ioannem Dominus dicit: Ego sum lumen mundi: qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Item κατὰ Matthæum: Gabriel angelus ad Ioseph: Ioseph fili Dauid, ne metueris assumere Mariam vxorem tuam. Quod enim ex illa natum fuerit, de Spiritu sancto est. Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum. Hic enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Item κατὰ Lucam: Et Zacharias impletus est Spiritu sancto, & prophetauit dicens: Benedictus Dominus Deus Israël, qui prospexit redemptionem populo suo, & excitauit nobis cornu salutis in domo Dauid pueri sui. Item illic: Angelus ad pastores: ne timueritis: ecce enim adnuncio vobis, quoniam natus est vobis hodie saluator, qui est Iesus Christus in ciuitate Dauid.

8. Quod cùm à principio filius Dei fuisset, generari denuò haberet secundum carnem: in psalmo 2. Dominus dixit ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Item in euangelio κατὰ Lucam: [a] Et factum est, vt audiuit salutationem Mariæ Elisabet, exultauit infans in vtero eius; & impleta est Spiritu sancto, & exclamauit voce magna, & dixit: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui. [b] Et vnde hoc mihi contingit vt veniat mater Domini mei ad me? Item Paulus ad Galatas: At vbi aduenit impletio temporis, misit Deus filium suum natum de muliere. Item in epistola Ioannis: Omnis spiritus, qui confitetur Iesum Christum in carne venisse, de Deo est: qui autem negat in carne venisse, de Deo non est, sed est de antichristi spiritu.

9. Quod hoc futurum esset signum natiuitatis eius, vt de virgine nasceretur homo & Deus, hominis & Dei filius, apud Esaïam: Et adiecit Dominus loqui ad Achaz, dicens: Pete tibi signum à Domino Deo tuo [c] in altitudinem sursum, & in altitudinem deorsum. Et dixit Achaz: Non petam, & non tentabo dominum Deum meum. Et dixit: Audite itaque domus Dauid; Non pusillum vobis certamen cum hominibus quoniam Deus præstat agonem. Propter hoc dabit Deus ipse vobis signum: [d] Ecce [e] virgo in vtero accipiet, & pariet filium, & vocabitis nomen Eius Emmanuel. Butyrum & mel manducabit; [f] priusquam sciat reprobare malum, & eligere bonum. Hoc semen prædixerat Deus de muliere procedere, quod calcaret caput diaboli; in Genesi. Tunc dixit Deus ad serpentem: Quia tu hoc fecisti, maledictus tu ab omni genere bestiarum terræ. Pectore tuo & ventre repes, & erit tibi terra cibus in omnibus diebus vitæ tuæ. Et ponam inimicitiam inter te & mulierem, & inter semen eius: [g] ipse tuum obseruabit caput, & tu obseruabis calcaneum eius.

10. Quod & homo & Deus Christus, ex vtroque genere concretus, vt mediator esse inter nos & patrem posset, apud Hieremiam: Et homo est, & quis cognoscet eum? Item in Numeris: Orietur stella ex Iacob, & exsurget homo ex Israël. Item illic: [h] Procedet homo de semine eius, & dominabitur multarum gentium, & exaltabitur Gog regnum ipsius, & augebitur regnum eius, & Deus eduxit eum ex Ægypto, [i] quasi claritas vnicornis ei, & edet gentes inimicorum suorum, & crassitudines illorum emedullabit, & ballistis suis configet inimicum: Recumbens requieuit quasi leo, & quasi catulus leonis: quis suscitabit eum? qui benedicunt te, benedicti sunt: & qui maledicunt te, maledicti sunt. Item apud Esaïam: Spiritus Domini super me, propter quod vnxit me, benè nunciare pauperibus misit me; curare contribulatos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis visum, vocare annum Domini acceptabilem & diem retributionis. vnde in euangelio Gabriel ad Mariam:

Et

a ET FACTVM EST VT AVDIVIT.] In Ver. & Ben. *Et factum est quomodo audiuit.* Sic etiam omn. XIX infra in iisdem exemplaribus legitur: *Et factum est quo modo fuit Iesus.* RIG.

b *Et vnde hoc mihi contingit.* MS *Contigit* cum Morelio, Græcè neutrum est neque apud Tertull. lib. de carne Christi, quam hoc & duobus sequentibus capitib. imitatur, in comprobanda vera humanitate Christi, aduersus tum sui tum nostri temporis hæreticos quosdam. PAM.

c IN ALTITVDINEM SVRSVM.] In Ver. *susum.* & sic sæpè alibi. RIG.

d *Ecce virgo accipiet & pariet filium.* Sic MS. Man. & Morel. ad verbum ex græco [illegible], Ambrosius quoque de Cain & Abel lib. 1 c. 3. Tertullian. vero cum MS. præter locos iam dictos duos lib. 3. adu. Marc. & lib. de Trinit. legit *in vtero concipiet.* Verùm nostram lectionem disertis verbis D. Hieronym. dicit reperiri apud 70. de opt. gen. interp. & confirmat quod dicit in Comment. Esaiæ. 26. legere 70. In vtero accepimus & parturiuimus, &c. Vbi græcè eædem voces sunt, quomodo & Esaiæ 8. vbi de prophetissa loquitur. Quare & apud eumdem D. Hieron. in comment. in comment. 7. cap. Esaiæ, prorsus ita legendum censeo. Accedit quod Lucæ 1. vbi omnes veteres legunt *concipies in vtero*, alia vox græca sit συλλήψῃ. Quandoquidem autem & Chrysostomus cum Cyrillo in comment. & Hieronymus locis citatis cum Tertull. Cypriano & Ambrosio constanter legant illud: *& pariet*, censeo textum Græcum Esaiæ qui hodiè extat mutilum esse, & adijci oportere καὶ τέξεται. Atqui malim, vti etiam dixi, legi *vocabis*, quod sic legant 70. ac Hieronym. teste tres reliqui interpretes & alij veteres præter Chrysostomum in comment. & in Psal. 44. qui legit καλέσεις quam *vocabitis*, nisi sic legeret Tertullianus lib. sæpè dicto adu. Iudæos, & Hieronymus ad Pammachium de opt. gen. interpt. PAM.

e VIRGO IN VTERO ACCEPIET.] Ver. *in vterum.* RIG.

f PRIVSQVAM SCIAT REPROBARE MALVM.] In Ben. & Ver. *priusquam cognoscat aut proferat mala, commutata bonum* Ben. *commutat* Idem.

g IPSE TVVM OBSERVARIT CAPVT.] In Ben. & Ver. *ipsa* Idem.

h PROCEDET HOMO DE SEMINE EIVS.] Totus hic locus sic legitur in Beneuentano & Veronensi, vt in edit. Rom. *Procedit homo de semine eius & dominabitur gentiū multarum, & exaltabitur regnum, & augebitur regnum eius* Idem.

i QVASI CLARITAS VNICORNIS EI.] Auctor opusculi de Stella & magis: *cuius fortitudo quasi rhinocerotis.* Quæ diuersitas versionis ostendit opusculi auctorem non esse Cyprianum. *Idem.*

n *Qui*

Et respondens angelus dixit ad illam: Spiritus sanctus superueniet in te, & virtus altissimi obumbrabit te: quapropter qui nascetur ex te sanctus, vocabitur filius Dei. Item in epistola Pauli ad Corinthios priore: Primus homo de terræ limo, secundus homo de cælo qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cælestis, tales & cælestes: quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cælo est.

11. Quod de semine Dauid secundùm carnem nasci haberet: in Βασιλειῶν 2. Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens: Vade & dic seruo meo Dauid: Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum: sed erit, cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuùm post te, [a] qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum eius vsque in sæculum. Et ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium: & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsque in sæculum in conspectu meo. Item apud Esaiam: Et exibit virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet: & requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis, & implebit eum spiritus timoris Domini. Item in psalmo 131. Iurauit Deus ipsi Dauid veritatem, & non reprobauit eam, de fructu ventris tui ponam super thronum meum. Item in Euangelio κατὰ Lucam: Et dixit angelus ad illam: Ne timeas Maria, inuenisti enim gratiam ante Deum: Ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomen eius Iesum. Hic erit magnus, & filius altissimi vocabitur: & dabit illi Dominus Deus thronum Dauid patris sui, & regnabit super domum Iacob in sæcula, & regni eius non erit finis. Item in Apocalypsi: Et vidi librum in dextera Dei sedentis super thronum, scriptum intus & retrò, signatum sigilis septem: & vidi angelum fortem prædicantem voce magna: Quis dignus est accipere librum, & aperire signa eius? Nec quisquam poterat neque in cælo, neque super terram, neque sub terra aperire librum, sed neque perspicere eum. Et ego flebam multum, quòd nemo dignus repertus esset qui aperiret librum, aut videret illum. Et vnus ex senioribus dixit mihi: Ne fleueris, ecce vicit leo de tribu Iuda, radix Dauid, aperire librum, & soluere septem signa eius.

12. Quod in Bethleem nasceretur: apud Micheam: Et tu Bethleem domus Ephrata non exigua es, vt constituaris in millibus Iuda: ex te mihi procedet, vt sit princeps apud Israël, [b] & processiones eius à principio à diebus sæculi. Item in Euangelio: Et cùm Iesus natus esset in Bethleem Iudæ, in diebus Herodis regis, ecce Magi ab oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Vbi est qui natus est rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in oriente, & venimus adorare illum.

13. Quod humilis in primo aduentu suo veniret: apud Esaiam: Domine quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est? Annunciauimus coram ipso sicut pueri, sicut radix in terra sitienti. Non est figura eius neque claritas: & vidimus illum, & non habuit figuram neque speciem: sed figura eius sine honore, & deficiens præter cæteros homines. Homo in plaga positus, & sciens ferre imbecillitatem: quia auersa est facies eius, inhonoratus est, & non est computatus. Hic peccata nostra portat, & pro nobis dolet, & nos putauimus illum esse in dolore, & in plaga, & in vexatione: ipse autem vulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra. Doctrina pacis nostræ super illum, & liuore eius sanati sumus. Omnes sicut oues, errauimus, homo à via sua errauit. Et Deus tradidit illum pro peccatis nostris, & ipse proptereà quod vexatus est, non aperuit os suum. Item apud eumdem: Non sum contumax, neque contradico: dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas, faciem autem meam non auerti à fœditate sputorum, & fuit Deus auxiliator meus. Item apud eumdem: Non clamabit, neque audiet quis in plateis vocem eius: arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet, sed in veritate proferet iudicium. Fulgebit & non quassabitur quoadusque ponat in terra iudicium: & in nomine eius gentes credent. Item in psalmo 21. Ego autem sum vermis & non homo, [c] maledictum hominis & abiectio populi. Omnes qui me videbant, despiciebant me: & locuti sunt in labiis & mouerunt caput. Sperauit in Domino, eripiat eum: saluum faciat eum, quoniam vult eum: Item illic: [d] Aruit velut testa virtus mea, & lingua mea adglutinata est faucibus meis. Item apud Zachariam. Et ostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem illum magnum, stantem ante faciem angeli Domini, [e] & diabolus stabat ad dexteram eius aduersari ei. Et Iesus erat indutus vestimenta sordida, & stabat ante faciem ipsius angeli, & respondit, & ait ad eos qui stabant ante faciem eius, dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo,

a *Qui erit de vtero tuo.* Hinc comprobat lib. 5. adu. Marc. Tertullianus locum hunc de Christo debere intelligi. Est autem hoc caput diligenter aduotandum contra Anabaptistas quosdam negantes humanitatem Christi. PAM.

b *Et processiones.* Hoc ex MS. & vet. cod. cum Morellio, pro eo quod cæteri ex mendo Remboldi *possessiones*, est enim Græcè ἔξοδοι. *Idem.*

c *Maledictum hominis.* Ex MS. & vet. exc. hos substitui, pro eo quod erat *hominum*, quia vtroque loco iam citato Tertullianus sic legit. Adiecerunt autem paulò post Manutius & Morel. particulam *in*, quam tamen non habent vet. exc. aut MS. nostri. *Idem.*

d ARVIT VELVT TESTA VIRTVS MEA.] In Ver. *aruit velut testum fortitudo mea.* RIG.

e DIABOLVS STABAT AD DEXTERAM EIVS ADVERSARI EI.] In Ver. *vt aduersari ei caepit.* *Idem.*

eo, & dixit ad eum: [a] Ecce abstuli iniquitates tuas. Et induite eum poderem, & imponite cidarim mundam super caput eius. Item Paulus ad Philippenses: Qui in figura Dei constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed [b] semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit se, [c] factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen [d] quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu [e] omne genu flectatur cælestium, terrestrium, & infernorum; & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris.

14. Quod ipse sit iustus, quem Iudæi occisuri essent: in sapientia Salomonis: Circumueniamus iustum, quoniam insuauis est nobis: & contrarius est operibus nostris, & [f] exprobrat nobis peccata legis. Promittit scientiam Dei se habere, & filium Dei se nominat. Factus est nobis in traductione cogitationum nostrarum, grauis est nobis etiam ad videndum: quoniam dissimilis est aliis vita illius, & mutatæ sunt viæ illius. Tamquam nugaces æstimati sumus ab illo, & continet se à viis nostris quasi ab immunditiis, & præfert nouissima iustorum, & gloriatur [g] patrem se habere Deum. Videamus ergo si sermones illius veri sunt, & tentemus quæ ventura sunt illi. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam illius, & probemus patientiam illius. Morte turpissima condemnemus eum. Hæc cogitauerunt, & errauerunt: excæcauit enim illos malitia ipsorum, & nescierunt sacramenta Dei. Item apud Esaiam: Videte quomodo iustus perit, & nemo intelligit; & viri iusti tolluntur, & nemo recognoscit. A facie enim iniustitiæ sublatus est iustus, & erit in pace sepultura eius, de hoc ipso in Exodo antè prædictum: Innocentem & iustum non occides. Item in Euangelio: Iudas pœnitentia ductus, sacerdotibus & senioribus dixit: Peccaui tradens sanguinem iustum.

15. Quod ipse dictus sit ouis & agnus qui occidi haberet, & de sacramento passionis apud Esaiam: Sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum: in humilitate iudicium eius sublatum est; natiuitatem eius quis enarrabit? Quoniam auferetur à terra vita eius, à facinoribus populi mei adductus est ad mortem, & dabo malos pro sepultura eius, & ipsos diuites pro morte eius: quia facinus non fecit, [h] neque insidias ore suo. Proptereà [i] ipse consequetur multos, & fortium diuidet spolia: proptereà quod tradita est ad mortem anima eius, & inter facinorosos deputatus est. Et ipse peccata multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus est. Item apud Hieremiam: Domine significa mihi & cognoscam, tunc vidi meditationes eorum. Ego sicut agnus sine malitia perductus sum ad victimam; in me cogitauerunt cogitatum dicentes: Venite mittamus lignum in panem eius, & eradamus à terra vitam eius, & nomen eius non erit in memoria amplius. Item in Exodo Deus ad Moysen: Accipiant sibi singuli ouem per domos tribuum, [k] ouem sine vitio, perfectum, masculum, anniculum erit vobis. Ab agnis & ab hœdis accipietis, & occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israël ad vesperam; & accipient de sanguine eius, & ponent super duos postes, & super limen in domibus, in quibus eum edent in ipsis: & edent carnes ipsa nocte assatas igni, & azyma [l] cum picridibus edent. Non edetis de eis crudum, neque coctum in aqua, nisi assatum igni; caput cum pedibus & interaneis; nihil derelinquetis ex eis in mane, [m] & os non confringetis ex eo. Quæ autem relicta fuerint de eo vsque in mane, igni crementur. Sic autem comedetis eum: Lumbi vestri præcincti, & caligæ vestræ in pedibus vestris, & bacula vestra in manibus vestris, & edetis eum festinantes, pascha est enim Domini. Item in Apocalypsi: Et vidi in medio throni & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem quasi occisum, habentem cornua septem, & oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei missi per orbem terræ. Et venit, & accepit librum de dextera Dei sedentis in throno. Et cùm accepisset librum, quatuor animalia,

a *Ecce abstuli iniquitates & indui te.* Veram hanc esse lectionem huius loci, vt illud, *& dixit &c.* præponatur huic: *& induite*, patet, tum ex contextu græco, tum ex D. Hieronymi comment. atque adeò corrupta fuit horum atque illorum verborum transpositio, & in exc. & in MS. cod quorum maximam varietatem omitto compendij gratia. Atqui *podêris* tunica, inquit D. Hieronym. talaris est, *κίδαρις* iuxta Suidam & Hesychium ac Plutarchum in Anton. insigne erat capitis regium apud Persas *μίτρα* verò quam adijcit cum textu græco Tertull. lib. adu. Iud. & adu. Marcion. aureum capitis ornamentum. Vtebantur autem eodem genere ornamentorum Sacerdotes summi apud Iudæos. PAM.

b SEMETIPSUM EXINANIUIT.] Ver. *seipsum inaniuit*. R. 1 c.

c FACTUS OBEDIENS.] In Ver. non leguntur. *Idem.*

d QUOD EST SUPER OM. NO.] In Ben. & Ver. *vt sit super om. no. Idem*

e OMNE GENU FLECTATUR.] In Ver. *Omnes genu curuent. Idem.*

f EXPROBRAT NOBIS.] Ver. *improperat Idem.*

g PATREM SE HABERE DEUM] In Ben. & Veron. *gloriatur patrem Deum Idem.*

h *Neque insidias ore suo.* Expressit ad verbum quod græcè est, pro quo Tertull. *nec dolus in ore eius inuentus est*, & MS. *nec dolus fuit in ore eius*. PAM.

i *ipse consequetur multos.* Rectè sic Manut. & Morel. pro eo quod erat, *confitetur*, corruptissimè: est enim græcè *κληρονομήσει* quod sonat possidebit, quo modo legit Costerius. *Idem.*

k *Ouem sine vitio, perfectum masculum, &c* Quandoquidem sic legant MS. videtur retinuisse Cyprianus barbaram versionem sui interpretis qui verba græca apud 70. vt patè quum *πρόβατον* neutr. sit generis, non habito respectu ad verbum transtulit, vt nemo mirari debeat, si & nos vulg. nostri interpretis barbariem æquo animo feramus. Cui tamen vt obuiarent, Erasmus interjecit, & legens; *& erit vobis*, Morellus verò: *masculum erit vobis*. sed Manutium hic sequimur & MS. *Idem.*

l *Cum picridibus.* Vertit hoc D. Hieron. *lactucis agrestibus*, vocatur ab aliis *πικρὶς* cichorium atque intybum sylnestre seu amarago. hinc illud Virgil. — *& amaris intyba fibris. Idem.*

m *Os non confringetis.* Afflligin. *ossa*. sed prius est apud 70. & Euangelistam. Cambron. *ossum* voce Africanis visitata, qua vtitur etiam August. in psal. 1, 8. & lib. 3. de doctr. Christ. cap. 3. ac lib. 4. cap. 10. *Idem.*

malia, & viginti quatuor seniores prostrauerunt se ante agnum, habentes singuli citharas, & pateras aureas plenas odoramentis supplicationum quæ sunt orationes sanctorum, & cantauerunt canticum nouum dicentes: Dignus es Domine accipere librum & aperire signa eius, quoniam occisus es, [a] & redemisti nos sanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione: & fecisti nos regnum Deo nostro, sacerdotesque fecisti. & regnabunt super terram. Item in Euangelio; Altera die videt Ioannes Iesum venientem ad se, & ait: Ecce agnus Dei: & ecce qui aufert peccata mundi.

16. Quod idem & lapis dictus sit; apud Esaïam sic dicit Dominus: Ecce ego immitto in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, summum, angularem, honoratum: & qui crediderit in eum, non confundetur. Item in psalmo 117. Lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factus est iste, & est admirabilis in oculis nostris. Iste dies quem fecit Dominus, exultemus & iucundemur in eo. O Domine salua igitur, ô Domine dirige igitur: benedictus est qui venit in nomine Domini. Item apud Zachariam: Ecce ego adduco puerum meum, oriens nomen est ei: quoniam lapis quem dedi ante faciem Iesu, super lapidem ipsum vnum septem oculi sunt. Item in Deuteronomio: Et scribes super lapidem omnem legem hanc, manifestè nimis. Item apud Iesum Naue: Et accepit lapidem magnum, & statuit eum illic contra Dominum, & ait Iesus ad populum; Ecce lapis iste erit in testimonium, quia iste audiuit omnia quæ dicta sunt à Domino, quanta locutus est ad vos hodie; & erit ipse vobis in testimonium in nouissimo dierum, quando recesseritis à Deo vestro. Item in Actibus Apostolorum Petrus: [b] Principes populi & seniores Israël audite; Ecce nos hodie interrogamur à vobis super benefacto hominis infirmi in quo iste saluatus est. Sit vobis omnibus notum, & omni populo Israël; quia in nomine Iesu Christi [c] Nazareni quem vos crucifixistis, quem [d] Deus suscitauit à mortuis, in illo iste in conspectu vestro sanus adstat, in alio autem nullo. Hic est lapis, qui contemptus est [e] à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli. Non est enim nomen aliud sub cælo datum hominibus, in quo oporteat saluari nos. Hic est lapis in Genesi, quem ponit Iacob ad caput suum, quia caput viri Christus; & dormiens videt scalam ad cælum pertingentem, in qua constitutus erat Dominus, & angeli ascendebant, & descendebant; quem lapidem consecrauit & vnxit, sacramento vnctionis Christum significans. Hic est lapis in Exodo, super quem sedit Moyses [f] in cacumine collis, quando Iesus Naue contra Amalech dimicauit, & sacramento lapidis, & stabilitate sessionis Amalech superatus est ab Iesu, id est, diabolus à Christo victus est. Hic est lapis magnus in Βασιλειῶν primo, super quem posita est arca testamenti, quando eam ab Allophylis remissam & redditam in plaustro boues reportauerunt. Item hic est lapis [g] in Βασιλειῶν, quo Dauid frontem Goliæ percussit & occidit; significans diabolum & seruos eius inde prosterni, [h] victa scilicet ea capitis parte, quam signatam non habent. Quo signo nos & tuti semper sumus, & viuimus. Hic est lapis, quem cùm alienigenas Israël vicisset, statuit Samuel, & appellauit nomen eius Abennezer, id est, lapis auxiliator.

17. Quod deinde idem lapis mons fieret & impleret totam terram; apud Danielem: Et ecce imago nimis magna, & contemplatio eius imaginis metuenda & elata stabat contra te; cuius caput fuit ex auro bono, pectus & brachia eius argentea, venter & femora ærea, pedes autem ex parte quidem ferrei, ex parte autem fictiles; quoadusque abscisus est lapis de monte sine manibus concidentium, & percussit imaginem super pedes ferreos & fictiles, & comminuit eos minutatim, & factum est simul ferrum & testa, & æramentum & argentum & aurum: & facta sunt minuta quasi palea, aut puluis in area æstate, & ventilauit illa ventus, ita vt nihil remanserit ex illis: & lapis qui percussit imaginem, factus est mons magnus, & impleuit totam terram.

18. Quòd in nouissimis temporibus idem mons manifestaretur, super quem gentes venirent, & in quem iusti quique ascenderent; apud Esaiam: erit in nouissimis temporibus manifestus mons Domini & domus Dei super vertices montium, & exaltabitur super colles, & venient super illum omnes gentes, & ambulabunt multi, & dicent: Venite ascendamus in montem Domini: & in domum Dei Iacob, & nunciabit nobis viam eius, & ambulabimus in illa. De Sion enim procedet lex, & verbum Domini ab Hierusalem; & iudicabit inter gentes, & redarguet populum multum, [i] & concident gladios suos in aratra,

a &

a ET REDEMISTI NOS SANGUINE TUO.] In Vet. *emisti nos Deo sang. tuo.* Quod est verissimum. Etenim Christus homines idololatriæ deditos, mancipia Satanæ, emit Deo per euangelium Verbi diuini, sanguine suo, & miraculis adprobatum firmatumque. Sanguis Christi pro veritate Verbi diuini fusus nos emit Deo. RIG.

b *Principes populi & seniores, audite.* Ex MS. cum vet. exc. adjecimus *audite*, & genuinum esse tum hoc, tum quod paulò post sequitur *in alio autem nullo*: confirmat quod dicit Beda retract. in act. Apost. vtrumque græcè lectum suo tempore, vti & alia multa quæ hodie non leguntur. Quod notatu dignum, vt confirmemus alia fuisse olim Græca exemplaria quam nunc extent. PAM.

c NAZARENI.] In Ben. *Nazaret.* RIG.

d DEUS SUSCITAVIT.] In Vet. *excitauit.* Idem.

e A VOBIS AEDIFICANTIBUS] In Beneuent. & Veron. *qui ædificabitis.* Idem.

f *In cacumine collis.* MS. *montis.* sed obstat vox græca *βουνοῦ.* PAM.

g *In Βασιλειῶν primo.* Recens ex MS. & vet. exc. adieci *primo.* Rursum autem meminit signi crucis in fronte. Idem.

h VICTA SCILICET EA CAP. PAR.] In Veronensi. *victos.* RIG.

i *Et concident gladios suos in aratra, & lanceas suas in falces.* Corruptè legebant quidam excusi *condent* siue *condicent*, nam præter 70 sic legit Tertull. lib. 3. aduersus Marc. *& concident machæras suas in aratra, sybinas in falces,* vbi expressit vocem græcam. PAM.

[a] & lanceas suas in falces, & iam non discent pugnare. Item in Psalmo 23. Quis ascendet in montem Domini; aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus & mundo corde, qui non accepit in vano animam suam, & non iurauit subdolè proximo sibi: iste accipiet benedictionem à Domino, & misericordiam à Deo salutari suo. Ista natiuitas eorum qui eum quærunt, qui quærunt faciem Dei Iacob.

19 Quòd ipse sit sponsus Ecclesiam habens sponsam, de qua filij spiritaliter nascerentur; apud Iohel: Canite tuba in Sion, sanctificate ieiunium, & indicite curationem, aggregate populum, sanctificate Ecclesiam, excipite maiores natu, colligite paruulos lactentes: procedat sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo. Item apud Hieremiam: Et auferam de ciuitatibus Iuda, & de quadriuiis Hierusalem, vocem lætantium & vocem gaudentium, vocem sponsi, & vocem sponsæ. Item in Psalmo 18. Et ipse velut sponsus egrediens de thalamo suo. [b] Exultauit vt gigas viam currere: [c] à summo cæli egressio eius, & decursio eius vsque ad summum eius, & non est qui [d] lateat à calore eius. Item in Apocalypsi: Veni ostendam tibi nouam vxorem agni; & duxit me in spiritu in montem magnum, ostendit mihi ciuitatem sanctam Hierusalem descendentem de cælo, à Deo habentem claritatem Dei. Item in Euangelio κατὰ Ioannem: Vos mihi testes estis, quoniam dixi eis, qui missi sunt ab Hierosolymis ad me, quia non sum Christus, sed quoniam missus sum ante illum. Qui enim habet sponsam, sponsus est. Amicus autem sponsi est, qui stat & audit eum, & gaudio gaudet propter vocem sponsi. Huius rei mysterium ostensum est apud Iesum Naue, quando iussus est excalciare se, quod scilicet sponsus non ipse esset. Erat enim in lege, vt quisquis nuptias recusaret, calciamentum deponeret: calciaretur verò ille qui sponsus futurus esset. Et factum est [e] cùm esset Iesus in Ierico, circumspexit oculis, & vidit hominem stantem ante faciem suam, & [f] frameam tenentem in manu eius, & dixi: Noster es, an aduersariorum? Ille autem dixit: Ego sum dux virtutis Domini, nunc adueni. Et Iesus cecidit in faciem ad terram, & ait illi: Domine quid imperas famulo tuo? & ait dux virtutis Domini: Solue calciamentum de pedibus: locus enim in quo stas terra sancta est. Item in Exodo Moyses iubetur calciamentum deponere, quòd nec ipse sponsus esset. Et apparuit ei Angelus Domini in flamma ignis de rubo, & vidit quoniam rubus arderet igni, rubus autem non cremabatur. Et dixit Moyses: Transiens videbo hoc grande visum, cur vtique non crematur rubus. Vt vidit autem quoniam accedit videre: vocauit eum Dominus Deus de rubo dicens: Moyses. Qui dixit: Quid? & dixit; Ne accesseris huc nisi solueris calciamentum de pedibus tuis; locus enim in quo stas terra sancta est. Et dixit ei, Ego sum Deus patris tui, Deus Abraham, & Deus Isaac, Deus Iacob. Hoc autem manifestatum est in Euangelio κατὰ Ioannem. Et respondit illis Ioannes: Ego quidem baptizo in aqua, in medio autem vestrûm stat, quem vos nescitis, ipse est enim de quo dixi: Post me veniens homo ante me factus est, cuius non sum dignus corrigiam calciamenti soluere. Item κατὰ Lucam: Sint lumbi vestri præcincti & lucernæ ardentes, & vos similes hominibus expectantibus Dominum suum, quando veniat à nuptiis; vt cum venerit & pulsauerit, aperiant ei. Beati serui illi, quos adueniens Dominus inuenerit vigilantes. Item in Apocalypsi: Regnauit Dominus Deus omnipotens, gaudeamus & exultemus, & demus ei [g] gloriæ claritatem, quoniam venerunt nuptiæ agni, & vxor eius se præparauit.

20. Quòd cruci illum fixuri essent Iudæi, apud Esaiam: Expandi manus meas tota die ad plebem contumacem, & contradicentem mihi: qui ambulant vias non bonas, sed post peccata sua. Item apud Hieremiam: Venite [h] mittamus lignum in panem eius, & eradamus à terra vitam eius. Item in Deuteronomio: Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die & nocte, & non credes vitæ tuæ. Item in psalmo 21. [i] Effoderunt manus meas, & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea. Ipsi autem contemplati sunt, & viderunt me, & diuiserunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam sortem miserunt. Tu autem Domine [k] ne elongaueris auxilium tuum à me: in auxilium meum attende. Libera à gladio animam meam, & de manu canis vnicam meam. Salua me ex ore leonis, & à cornibus vnicornium humilitatem meam. Enarrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te.

Item

a ET LANCEAS SVAS IN FALCES.] In Ver. sequitur: *Et iam non accipiet super gentem gladium.* RIG.

b *Exultauit vt gygas viam currere* MS. cum Morel. *ad currendam viam*, ac frequens est Cypriano seruare infiniti uos græcos. Ob Phrasin etiam auctoris magis placet illud *decursio*, quam quod MS habent *decursus*, aut Morel *occursio*. Tertullian. verò lib. 4. adu. Marc. legit *deuersio* PAM.

c A SVMMO CAELI EGRESSIO EIVS.] In Benev. *profectio*. In Ver. *processio*. RIG.

d LATEAT A CALORE EIVS.] In Ver. *qui lateat calorem eius. Idem.*

e CVM ESSET IESVS IN IER.] In Benen. & Veron. *quemodo fuit Iesus*. Vide suprà num. v t. *Idem.*

e *Cum esset Iesus in Hierico.* Ex MS vtroque sic lego, prætermissa voce *agro*. Nam & hodiè sic legunt -o & sic olim legisse testatur D. August. q. 7. in Iesum Naue, addens tamen rectè legi ex Hebræo *in agro Ieries*, quia nondum erat Iesus in ciuitate. Pro eo autem quod legitur *tenentem*, MS. legunt *habentem*, cum vet. exc. PAM.

f FRAMEAM TENENTEM IN MANV.] In Ver. *horrentem*. In Ben. *ferentem*. RIG.

g GLORIAE CLARITATEM.] In Ver. *domus ei. Idem.*

h MITTAMVS LIGNVM IN PANEM EIVS.] Hac prophetæ scriptura lignum crucis Christi humeris impositum significari Patres antiquissimi tradiderunt. Alij sic accipiendam esse putant, vt sint verba consultantium super alicuius nece per cibum pernicioso ligni cuiusdam succo venenatum. *Idem.*

i *Effoderunt manus meas & pedes.* MS placet hæc lectio, eo quod neque Græcè neque Latinè legatur, *& foderunt* quemadmodum excus. Tertull. lib. adu. Iudæos, modò legit *foderunt*, modò *exterminauerunt*, vbi pulchrè hæc explicat. PAM.

k NE ELONGAVERIS.] Ver. *longinquauerit*. RIG.

Item in Pſalmo 118. Confige clauis de metu tuo carnes meas. Item in Pſalmo 140. Alleuatiò manuum meatum ſacrificium veſpertinum. De quo ſacrificio Sophonias dixit: Metuite à facie Domini Dei, quoniam prope eſt dies eius: quia apparuit Dominus ſacrificium ſuum, ſanctificauit [a] electos ſuos. Item apud Zachariam: Et intuebuntur in me, in quem transfixerunt. Item in Pſalmo 87. Exclamaui ad te Domine tota die, extendi ad te manus meas. Item in Numeris: Non quaſi homo Deus ſuſpenditur, neque quaſi filius hominis minas patitur. vnde in Euangelio Dominus dicit: Sicut Moyſes exaltauit ſerpentem in eremo: ita exaltari oportet filium hominis, vt omnis qui crediderit in filium habeat vitam æternam.

21. Quod in paſſione crucis & ſigno virtus omnis ſit & poteſtas; apud Abacuc: Texit cælos virtus eius, & laudis eius plena eſt terra: & ſplendor eius vt lux, cornua in manibus eius erunt. Et [b] illic conſtabilita eſt virtus gloriæ eius, & conſtituit dilectionem validam: ante faciem ſuam ibit verbum, & procedet in campos ſecundùm greſſus ſuos. Item apud Eſaiam: Ecce natus eſt nobis puer, & datus eſt nobis filius, cuius imperium ſuper humeros eius; & vocatum eſt nomen eius, magnæ cogitationis nuncius. Hoc ſigno crucis & Amalech victus eſt ab Ieſu per Moyſen. In Exodo dixit Moyſes ad Ieſum: Elige tibi viros, & exi, & conſtitue cum Amalech in craſtinum. Ecce ego ſtabo in cacumine collis, & virga Dei in manu mea: Et factum eſt cùm leuabat manus Moyſes, præualebat Iſraël. Vbi autem ſubmiſerat manus Moyſes, inualeſcebat Amalech: ſed manus Moyſi erant graues, & accepto lapide ſuppoſuerunt ſub eo, & ſedebat ſuper eum, & Aaron & Vr ſuſtentabant manus eius hinc & inde, & factæ ſunt manus Moyſi ſtabiles vſque in occaſum ſolis, & fugauit Ieſu Amalech, & omnem populum eius. Et dixit Dominus ad Moyſen: Scribe hoc, [c] vt ſit memoria in libro, & da in aures Ieſu; quoniam deletione deleam memoriam Amalech de ſub cælo.

22. [d] Quòd in hoc ſigno Crucis ſalus ſit omnibus qui in frontibus notentur; apud Ezechielem dicit Deus: Tranſi mediam Hieruſalem, [e] & notabis ſignum ſuper frontes virorum qui ingemunt & mœrent ob iniquitates quæ fiunt in medio ipſorum. Item illic: Vadite & cædite, & nolite parcere oculis veſtris. Nolite miſereri ſenioris, & iuuenis, & virginis; & paruulos, & mulieres interficite, vt perdeleantur. Omnem autem ſuper quem ſignum ſcriptum eſt, ne tetigeritis, [f] & ab ipſis ſanctis meis incipite. Item in Exodo Deus ad Moyſen: Et erit ſanguis in ſigno vobis ſuper domos, in quibus ibi eritis; & videbo ſanguinem, & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis cùm percutiam terram Ægypti. Item in Apocalypſi: Et vidi, & ecce agnum ſtantem in monte Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, & habebant nomen eius, & nomen patris eius ſcriptum in frontibus ſuis. Item illic. Ego ſum α & ω, primus & nouiſſimus, initium & finis. Felices eos qui faciunt præcepta eius, vt ſit poteſtas eorum [g] ſuper lignum vitæ.

23. Quòd medio die in paſſione eius tenebræ futuræ eſſent. Apud Amos: Et erit in illo die, dicit Dominus, occidet ſol meridie, & obtenebrabitur dies lucis; & conuertam dies feſtos veſtros in luctum, & omnia cantica veſtra in lamentationem. Item apud Hieremiam: Exterrita eſt quæ parit, & tæduit anima eius. Subiit ſol ei, cùm adhuc medius dies eſſet; confuſa eſt & maledicta; reliquos eorum in gladio dabo, in conſpectu inimicorum eorum. Item in Euangelio: A ſexta autem hora tenebræ factæ ſunt ſuper totam terram, vſque ad horam nonam.

24. Quòd à morte non vinceretur, nec apud inferos remanſurus eſſet; In Pſalmo 29. Domine reduxiſti ab inferno animam meam. Item in Pſalmo 15. Non derelinques animam meam apud inferos, neque dabis ſanctum tuum videre corruptionem. Item in Pſalmo 3. Ego dormiui, & ſomnum cepi, & reſurrexi, quoniam Dominus auxiliatus eſt mihi. Item κατὰ Ioannem: Nemo aufert animam meam à me, ſed ego à me pono eam; poteſtatem habeo ponendi eam, & poteſtatem habeo iterum ſumendi eam: hoc enim mandatum accepi à patre meo.

25. Quòd ab inferis tertio die reſurgeret, apud Oſee: Viuificabit nos poſt biduum; [h] die tertio

a ELECTOS SVOS.] In Ver. vocatos. RIG.

b *Et illic conſtabilita eſt virtus gloriæ eius & conſtituit, &c.* Prorsùs legendum *conſtituet*, quia græcè eſt ἔθετο. Noua eſt verò hæc lectio, & quantum apparet ex variis verſionibus concinnata. Septuaginta cum græcis quæ hodiè extant exemplaribus & Theophylacto, non aliud habent quam, *& poſuit dilectionem robuſtam fortitudinis ſuæ*: Aquila tranſtulit, *& poſuit abſconſionem fortitudinis ſuæ*. Symmachus, *& poſuit abſconditam fortitudinem ſuam*. Theodotio. *Et ibi abſconſio fortitudinis eſt*. Et ſimiliter Hieronym. *Ibi abſcondita eſt fortitudo eius*. Cauſam varietatis apud eumdem vide in comment. PAM.

c VT SIT MEMORIA.] In Ver. *Vt ſit memoria*. RIG.

d QVOD IN HOC SIGNO CRVCIS SALVS SIT OMNIBVS.] Signum hîc ponitur pro ſacramento paſſionis. *Idem*.

d *Quod in hoc ſigno crucis ſalus ſit*. Idipſum argumentum tractat Tertull. lib. adu. Iud. & lib. 3. adu. Marc. & ex iiſdem penè ſcripturis. PAM.

e *Notabis ſignum ſuper frontes*. MS. & Tertull. *in frontibus*, ſed prius & græcè eſt, & ſupra legitur ad Demetr. vbi plura de ſequentium varia lectione. Atqui pro ſigno, inquit D. Hieronym. comment. quod 70. Aquila & Symmachus tranſtulerunt, Theodotio ipſum verbum Hebraïcum Tau poſuit, quæ extrema eſt apud hebræos 22. literarum. Et vt ad noſtra veniamus, antiquis Hebræorum literis, quibus vſque hodie vtuntur Samaritani, extrema Tau litera crucis habet ſimilitudinem, quæ in Chriſtianorum frontibus pingitur, & frequenti manus inſcriptione ſignatur. Tertull. autem legit vtrobique: *Et da ſigna Tau, &c.* Ipſa eſt enim, inquit lib. 3. adu. Marc. litera Græcorum Tau, noſtra autem T, ſpecies crucis, quam portendebat futuram in frontibus noſtris, apud veram & catholicam Ieruſalem. Loci diligenter adnotandi; contra noſtræ tempeſtatis ſugillatores, immò inimicos crucis Chriſti *Idem*.

f ET AB IPSIS SANCTIS INCIPITE.] Hæc non leguntur in Veronenſi. RIG.

g SVPER LIGNVM VITÆ.] In Ben. tantùm legitur; *ſuper lignum*. *Idem*.

h *Die tertio reſurgemus*. Rectè primus adiecit vocem *reſurgemus*, Nam apud 70. legitur. Quum autem apud Oſee reperiatur hic locus, Caſtigandus eſt huic locum citans Ter-

tertio resurgemus. Item in Exodo: Et dixit Dominus ad Moïsen, descende & testificare populo, & sanctifica illos hodie & cras, & lauent vestem suam, & sint parati in perendinum diem: die enim tertio descendet Dominus in montem Sina. Item in Euangelio: Progenies nequam & adultera signum quærit, & signum non dabitur illi nisi signum Ionæ prophetæ. Quomodo enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, ita erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.

26. Quòd cùm resurrexisset, acciperet à patre omnem potestatem, & potestas eius æterna sit, apud Danielem: Videbam in visu nocte, & ecce in nubibus cæli quasi filius hominis veniens, venit vsque ad veterem dierum, & stetit in conspectu eius, & qui assistebant ei obtulerunt eum: & data est ei potestas regia, & omnes reges terræ per genus: & omnis claritas seruiens ei: & potestas eius æterna, quæ non auferetur, & regnum eius non corrumpetur. Item apud Esaïam: Nunc exsurgam, dicit Dominus, nunc clarificabor, nunc exaltabor, nunc videbitis, nunc intelligetis, nunc confundemini: vana erit fortitudo spiritus vestri, igni vos consumet. Item in Psalmo 109. Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam, quoad vsque ponam inimicos tuos [a] suppedaneum pedum tuorum: Virgam virtutis tuæ mittet Deus à Sion; & dominaberis in medio inimicorum tuorum. Item in Apocalypsi: Et conuersus respexi, vt viderem vocem quæ mecum loquebatur; & vidi septem candelabra aurea, & in medio candelabrorum similem filio hominis vestitum podere, & erat præcinctus supra mamillas [b] zonam auream. Caput autem eius & capilli erant albi velut lana aut nix; & oculi eius vt flamma ignis; & pedes eius similes [c] aurichalco, sicut de fornace ignis; & vox eius vt sonus aquarum multarum: & habebat in dextera sua septem stellas, & ex ore eius gladius vtraque parte acutus exibat, & facies eius splendebat vt sol in virtute sua. Et cùm vidissem eum, cecidi ad pedes eius tamquam mortuus, & imposuit super me dexteram suam dicens: Noli timere, ego sum primus & nouissimus, & viuus qui fueram mortuus: & ecce sum [d] viuens in sæcula sæculorum, & habeo claues mortis & inferorum. Item in Euangelio Dominus post resurrectionem discipulis dicit: Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra: ite ergo, & docete omnes gentes, tingentes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quæcumque præcepi vobis.

27. Quod peruenire non possit ad Deum patrem, nisi per filium eius Iesum Christum, in Euangelio: Ego sum via & veritas & vita: nemo venit ad patrem nisi per me. Item illic: Ego sum ostium; per me si quis introierit, saluabitur. Itèm illic: Multi prophetæ & iusti cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt, & audire quæ auditis & non audierunt. Item illic: Qui credit in filium, habet vitam æternam: [e] Qui dicto non audiens est in filium, non habet vitam: sed ira Dei manebit super eum: Item Paulus ad Ephesios: Et cùm venisset, annunciauit vobis [f] pacem his qui longè, & pacem iis qui propè: quia per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem. Item ad Romanos: Omnes enim peccauerunt, & egent claritate Dei; iustificantur autem dono ipsius & gratia, per redemptionem quæ est in Christo Iesu. Item in Epistola Petri Apostoli: Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis, vt nos offerret Deo. Item illic: In hoc enim & mortuis prædicatum est, vt suscitentur. Item in Epistola Ioannis: Qui negat filium, neque patrem habet: qui confitetur filium, & filium & patrem habet.

28. Quòd ipse iudex venturus sit, apud Malachiam: Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus, eruntque omnes alienigenæ, & omnes iniqui stipula, & succendet illos adueniens dies, dicit Dominus. Item in psalmo 49. Deus deorum Dominus locutus est, & vocauit terram. A solis ortu vsque ad occasum, ex Sion species decoris eius. Deus manifestè veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis ante eum ardebit: & in circuitu eius procella nimia. [g] Vocauit cælum sursum, & terram vt separet populum suum. Colligite illi iustos eius, eos qui disponunt testamentum eius in sacrificiis; & annunciabunt cæli iustitiam eius, quoniam Deus iudex est. Item apud Esaïam: Dominus Deus virtutum prodibit, & comminuet bellum. Excitabit certamen, & clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui, numquid semper tacebo? Item in Psalmo 67. Exsurgat Deus, [h] & dissipentur inimici eius, & fugiant à facie eius qui oderunt eum. Sicut deficit fumus, deficiant: Sicut tabescit cera à facie ignis, sic pereant peccatores à facie Dei, & iusti iucundentur & exultent in conspectu Dei: & lætentur in iucunditate. Cantate Deo, psallite nomini eius, iter facite ei, qui ascendit in occasum, Deus nomen illi. Turbabuntur à facie eius patris orphanorum, & iudicis viduarum. Deus in loco sancto suo, Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo, producens

tull. aduersus Iud. & legendum: Osee, pro eo quod est: Esaiam PAM.

a *Suppedaneum pedum meorum.* Etiam hic M S. *scabellum*, prius tamen placet. *Idem.*

b *Zonam auream* Hoc reposui ex M S. cum Morel. pro eo quod erat *zona aurea*, quia phrasis est Cypriani. *Idem.*

c AVRICHALCO.] In Ver. *aurichalco, sicut de fornace ignea.* In Beneuentano, *ignea*. R I O.

d VIVENS IN SÆC.] Ver. *viuus*. *Idem.*

e QVI DICTO NON AVDIENS EST.] In Ben. *qui dicto inaudiens est filio. Idem.*

e *Qui dicto non audiens est in filium.* M S. *Qui in dicto inobediens est filio.* Græcè verò & latinè apud Ioannem non aliud quàm *qui incredulus est filio.* PAM.

f *Pacem his qui longè.* Omissam à Remboldo vocem *his* denuò adiecimus, nam habent M S. & vet excus. *Idem.*

g VOCAVIT CÆLVM SVRSVM.] In Beneuentano & Veronensi *sursum*. R I O.

h ET DISSIPENTVR INIMICI.] In Ben. & Veron. *dispargantur. Idem.*

ducens vinctos in virtute, similiter eos [a] qui in iram prouocant, qui inhabitant in monumentis. Deus dum prodires in conspectu populi tui, in transeundo in eremum. Item in Psalmo 81. Exsurge Deus, iudica terram, quoniam tu [b] exterminabis in omnibus gentibus. Item in Euangelio κατὰ Matthæum: Quid nobis & tibi fili Dauid? Quid huc venisti ante tempus punire nos? Item κατὰ Ioannem: Nihil pater iudicat, sed iudicium omne filio dedit, vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem: qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui eum misit. Item in Epistola Pauli ad Corinthios secunda: Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, vt repottet vnusquisque sui corporis propria, secundùm quæ egit, siue bona, siue mala.

29. Quòd ipse sit rex in æternum regnaturus, apud Zachariam: Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus venit tibi iustus & saluans, mitis sedens super asinum indomitum. Item apud Esaiam: Quis enim nunciabit vobis locum illum æternum? Ambulans in iustitia, & manus abstinens à munetibus, grauans aures vt non audiat iudicium sanguinis, & comprimens oculos suos ne videat iniustitiam: hic inhabitabit in alta spelunca petræ fortis. Panis illi dabitur, & aqua eius fidelis: regem cum claritate videbitis. Item apud Malachiam: Rex magnus sum ego, dicit Dominus, & nomen meum illustre est apud gentes. Item in psalmo 2. Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, adnuncians imperium ipsius. Item in Psalmo 20. Commemorabuntur & conuertentur ad Dominum omnes termini terræ: & adorabunt in conspectu tuo [c] omnes patriæ gentium; quoniam Domini est regnum, & ipse dominabitur omnium gentium. Item in Psalmo 23. Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & introibit rex claritatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus fortis & potens: Dominus fortis in prælio. Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ [d] æternales, & introibit [e] rex claritatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus virtutum ipse est rex claritatis. Item in Psalmo 44. [f] Eructauit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi. Lingua mea calamus scriptoris acutè scribentis: decorus specie super filios hominum. Effusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in sæcula. [g] Accingere ense tuo ad femur potentissime. Decori & speciei tuæ & intende, & dirige, & regna propter veritatem & mansuetudinem & iustitiam. Item in Psalmo 5. Rex meus & Deus meus, quoniam ad te orabo Domine, mane exaudies vocem meam; mane assistam tibi, & contemplabor te. Item in Psalmo 96. Dominus regnauit, exultet terra, iucundentur insulæ multæ. Item in Psalmo 44. Astitit regina ad dexteram tuam in veste inaurata, amicta est varietate. Audi filia & vide, & inclina autem tuam, & obliuiscere populi tui, & domus patris tui. Quoniam desiderauit rex speciem tuam; quia ipse est Dominus Deus tuus: Item in Psalmo 73. Deus autem rex noster ante sæculum, operatus est salutem in medio terræ. Item in Euangelio κατὰ Matthæum: Et cùm Iesus natus esset in Bethleem Iudæ in diebus Herodis regis: ecce Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Vbi est qui natus est Rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in Oriente, & venimus adorare eum. Item κατὰ Ioannem dixit Iesus: Regnum meum non est de isto sæculo: si de isto seculo esset regnum meum, ministri mei turbarentur ne traderer Iudæis: nunc autem regnum meum non est hinc. Dixit Pilatus: Ergo Rex es tu? Respondit Iesus: Tu dicis, quoniam Rex sum: Ego in hoc natus sum: Ego in hoc veni in sæculum, [h] vt testimonium perhibeam veritati. Omnis qui est de veritate, audit vocem meam.

30. Quòd ipse sit & iudex & rex; in Psalmo 74. Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis. Iudicare populum tuum in iustitia. Item in Apocalypsi: Et vidi cælum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus, æquum iustumque iudicat, & præliatur. [i] Oculi autem eius erant tamquam flamma ignis: & super caput eius diademata multa: & portabat nomen scriptum, nemini alij nisi sibi notum. Et erat coopertus vestem aspersam sanguine, & dicitur nomen eius verbum Dei: & exercitus qui sunt in cælo sequebantur eum in equis albis, induti byssinum album mundum: & de ore eius exibat gladius vtrinque acutus, vt ex eo percuteret nationes, quas ipse pasciturus est in virga ferrea, & ipse calcabit torcular vini iræ Dei omnipotentis, habet etiam in veste & in femore suo nomen scriptum: Rex regum & Dominus dominantium. Item in Euangelio: Cùm venerit filius hominis in claritate sua, & omnes angeli eum eo, tunc sedebit in

a QVI IN IRAM PROVOCANT.] Veron. *qui inamaricant*. *Idem*.

a *Qui in iram prouocant*. Sic Manutius, Morellius verò *qui amaritudine prouocant*. Qui sic vertit videtur voluisse exprimere compositionem vocis græcæ παραπικραινόντας. MS & vet. excusum neutrum habent. PAM.

b *Exterminabis in omnibus gentibus*. MS *omnes gentes*. Sed prius habet psalmorum editio græca & Latina. Mirum est autem quod legat *exterminabis*, pro eo quod est κατακληρονομήσεις, quæ vox hæreditare significat, & ita vertitur vbique. *Idem*.

c *Omnes patriæ gentium*. Retinuit vocem græcam πατριαί, quod & alibi adnotauit Erasmus. *Idem*.

d ÆTERNALES.] In Vet. *æterna*. RIG.

e *Rex claritatis*. MS. bis *rex gloriæ*. prius vsitatum Cypriano est pro gloria. Item sermo pro verbo, quare placet vulgata lectio: *sermonem bonum* præsertim quum sic legat & Tertull.

f ERVCTAVIT.] In Vet. *eructuauit*.

g ACCINGERE ENSE TVO AD FEM.] In Ben. & Ver. *Accingere ensem tuum ad femur*. *Idem*.

h VT TESTIMONIVM PERHIBEAM.] In Ben. & Ver. *vt testimonium dicam veritati*. *Idem*.

i *Oculi autem eius erant*. Negligentia operarum apud Manut. & Morell. irrepserat, *erunt*. Legimus autem cum MS. Phrasi Cyprianica vsitatissima, *vestem aspersam & byssinum album & mundum* iuxta quod græcè est βύσσινον λευκὸν καὶ καθαρόν. Priùs exc. non habebant *album*. PAM.

throno claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gentes, & segregabit illos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hœdis, & statuet oues ad dexteram suam, hœdos autem ad sinistram. Tunc dicet Rex eis qui ad dexteram eius erunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi: Esuriui enim, & dedistis mihi manducare; sitiui, & potastis me; hospes fui, & adduxistis me; nudus, & texistis me; [a] infirmus, & visitastis me; in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, & pauimus? sitientem, & potauimus? quando autem te vidimus hospitem, [b] & adduximus? nudum, & vestiuimus? quando autem te vidimus infirmum, & in carcere, & venimus ad te? Et respondens Rex dicet eis: Amen dico vobis, quamdiu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet illis, qui ad sinistram eius erunt: Discedite à me maledicti in ignem æternum, quem parauit pater meus diabolo & angelis eius: Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare; sitiui, & non potastis me; nudus, & non vestistis me; infirmus, & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & [c] non ministrauimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quamdiu non fecistis vni ex minimis his, neque mihi fecistis: & abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam.

a Infirmvs.] In Ver. *infirmatus*. Rig.
b Et addvximvs.] In Ver. *&* *abduximus*, & paulò pòst. *non abduxistis*.
c Non ministravimvs.] In Ver. & Ben. *non visitauimus te*.

TESTIMONIORVM AD QVIRINVM

Liber III.

PRÆFATIO.

CYPRIANVS [a] QVIRINO FILIO SALVTEM.

Pro fide ac deuotione tua quam Domino Deo exhibes, fili charissime, petisti vt ad instruendum te exceperem de scripturis sanctis quædam capitula ad religiosam sectæ nostræ disciplinam pertinentia: lectionis diuinæ succinctam diligentiam quærens, vt animus Deo deditus, non longis aut multis librorum voluminibus fatigetur, sed eruditus breuiario præceptorum cælestium, habeat ad fouendam memoriam suam salubre & grande compendium. Et quia tibi plenum dilectionis obsequium debeo, feci quod petisti; vt laborarem semel, ne tu semper laborares. Quantum potuit itaque mediocritas nostra complecti, collecta sunt à me quædam præcepta Dominica & magisteria diuina; quæ esse facilia & vtilia legentibus possint, dum in breuiarium pauca digesta, & velociter perleguntur, & frequenter iterantur. Opto te fili charissime semper bene valere.

CAPI-

a Qvirino.] In Ver. Cyrino. Rig.

CAPITVLA LIBRI TERTII.

a Sed circa omnia.] In Ver. *sed omnia*. Rig.

Remit-

16. De bono Martyrij.
17. Minora esse quæ in sæculo patimur, quàm sit præmium quod promissum est.
18. Dilectioni Dei ac Christi nihil præponendum.
19. Voluntati non nostræ, sed Dei obtemperandum.
20. Fundamentum, & firmamentum spei, & fidei esse timorem.
21. Non temerè de altero iudicandum.
22. Accepta iniuria [a] remittendum & ignoscendum.
23. [b] Vicem malis non reddendam.
24. Non posse ad patrem peruenire, nisi per Christum.
25. Ad regnum Dei nisi baptizatus & renatus quis fuerit, peruenire non posse.
26. Parum esse baptizari & Eucharistiam accipere, nisi qui factis & opere proficiat.
27. Baptizatum quoque gratiam perdere, quam consecutus sit, nisi innocentiam seruet.
28. Non posse in Ecclesia remitti ei, qui in Deum deliquerit.
29. De odio nominis antè prædictum.
30. Quod quis Deo vouerit, citò reddendum.
31. Eum qui non crediderit, iam iudicatum esse.
32. De bono virginitatis & continentiæ.
33. Nihil patrem iudicare, sed filium; & patrem ab eo non honorificari, à quo non honorificetur filius.
34. Fidelem gentiliter viuere non oportere.
35. Deum ad hoc patientem esse, vt nos pœniteat peccati nostri & reformemur.
36. Mulierem ornari sæculariter non debere.
37. Fidelem non oportere ob alia delicta, nisi [c] ob nomen solum puniri.
38. Seruum Dei innocentem esse debere, ne incidat in pœnam sæcularem.
39. Datum nobis esse exemplum viuendi in Christo.
40. Non jactanter nec tumultuosè operandum.
41. Ineptè & scurriliter non loquendum.
42. Fidem in totum prodesse, & tantum nos posse, quantum credimus.
43. Posse eum statim consequi qui verè crediderit.
44. Fideles inter se disceptantes, non debere gentilem iudicem experiri.
45. Spem futurorum esse, & ideo fidem circa ea quæ promissa sunt, patientem esse debere.
46. Mulierem in Ecclesia tacere debere.
47. Delicto & merito nostro fieri vt laboremus, nec Dei opem in omnibus sentiamus.
48. Non fenerandum.
49. Inimicos quoque diligendos.
50. Sacramentum fidei non esse profanandum.
51. Quod nemo in opere suo extolli debeat.
52. Credendi vel non credendi libertatem in arbitrio positam.
53. Dei arcana perspici non posse, & iccirco fidem nostram simplicem esse debere.
54. Neminem sine sorde & sine peccato esse.
55. Non hominibus, sed Deo placendum.
56. Deum nihil latere ex his quæ geruntur.
57. Fidelem emendari & reseruari.
58. Neminem contristari morte debere, cum sit in viuendo labor & periculum, in moriendo pax & resurgendi securitas.
59. De idolis quæ gentiles deos putant.
60. Ciborum nimiam concupiscentiam non appetendam.
61. Possidendi concupiscentiam & pecuniam non appetendam.
63. Graue delictum esse fornicationis.
64. Quæ sint carnalia, quæ mortem pariant; & quæ spiritalia, quæ ad vitam ducant.
65. Omnia delicta in baptismo deponi.
66. Disciplinam Dei in Ecclesiasticis præceptis obseruandam.
67. Prædictum, quod disciplinam sanam aspernaturi essent.
68. Recedendum ab eo qui inordinate, & contra disciplinam viuat.
69. Non in sapientia mundi, nec in eloquentia esse regnum Dei, sed in fide crucis, & virtute conuersationis.
70. Parentibus obsequendum.
71. Patres quoque asperos circa filios esse non oportet.
72. Seruos cum crediderint, plus dominis carnalibus seruire debere.

73. Item

a REMITTENDVM ET IGNOSC.) In Ver. prætermittendum. REG.
b VICEM MALIS NON REDDENDAM.) In Ver. non referendam. Idem.
c OB NOMEN SOLVM PVNIRI.] In Ver. vendi Idem.

73. Item dominos mitiores esse debere.
74. Viduas probatas quasque honorandas.
75. Suorum & maximè fidelium curam plus vnumquemque habere debere.
76. Maiorem natu non temerè accusandum.
77. Peccantem publicè obiurgandum.
78. Cum hæreticis non loquendum.
79. Innocentiam fidenter petere, & impetrare.
80. Nihil licere diabolo in hominem, nisi Deus permiserit.
81. Mercedem mercenario cito reddendam.
82. Non augurandum.
83. [a] Cirrum in capite non habendum.
84. Barbam non vellendam.
85. Surgendum, cùm episcopus aut presbyter veniat.
86. Schisma non faciendum, etiam si in vna fide, & in eadem traditione permaneat qui recedit.
87. Fideles simplices cum prudentia esse debere.
88. Fratrem non circumueniendum.
89. Subito venire finem mundi.
90. Vxorem à viro non recedere, aut si recesserit innuptam manere.
91. Tantum vnumquemque tentari, quantum potest sustinere.
92. Non quidquid licet esse faciendum.
93. Prædictum quòd hæreses futuræ essent.
94. Cum timore & honore Eucharistiam accipiendam.
95. [b] Bonis conueniendum, malos autem vitandos.
96. Factis non verbis operandum.
97. Et ad fidem & ad consecutionem properandum.
98. Cathecumenum peccare iam non debere.
99. Iudicium secundum tempora futurum, æquitatis ante legem, vel legis post Moysen.
100. Gratiam Dei gratuitam esse debere.
101. Spiritum sanctum in igne frequenter apparuisse.
102. Correptionem bonos quosque libenter audire debere.
103. A multiloquentia temperandum.
104. Non mentiendum.
105. Frequenter emendandos qui delinquunt in domestico ministerio.
106. Iniuria accepta patientiam tenendam, & vltionem Deo relinquendam.
107. Non detrahendum.
108. Non esse proximo insidiandum.
109. Infirmos visitandos.
110. [c] Susurrones maledictos esse.
111. Sacrificia malorum acceptabilia non esse.
112. Grauius iudicari de his qui in sæculo plus habuerint potestatis.
113. Viduam & pupillos protegi oportere.
114. Dum in carne est quis exomologesin facere debere.
115. Adulationem perniciosam esse.
116. Plus ab eo diligi Deum, cui in baptismo plura peccata dimittuntur.
117. Fortem congressionem esse aduersus diabolum, & ideò fortiter nos stare debere, vt possimus vincere.
118. De antichristo quod in homine veniat.
119. Graue fuisse iugum legis, quod à nobis abjectum est: & leue esse iugum Domini, quod à nobis susceptum est.
120. Orationibus insistendum.

TESTIM.

a CIRRVM IN CAPITE NON HAB.) In Ver. & Ben. *cirrum non habendum*. RIO.
b BONIS CONVENIENDVM.] In Ver. *conueniendum*. Idem.
c SVSVRRONES MALED. ESSE.) In Ver. *Susurrones & bilingues*. Idem.

TESTIMONIORVM AD QVIRINVM

LIBER III.

CAPVT PRIMVM.

[a] De bono operis & misericordiæ; apud Esaiam: Exclama, inquit, in fortitudine & noli parcere: sicut tuba exalta vocem tuam, adnuncia plebi meæ peccata ipsorum, & domui Iacob facinora eorum. Me de die in diem quærunt, & cognoscere vias meas concupiscunt, quasi plebs quæ iustitiam fecerit, & iudicium Dei non deseruerit. Postulant me nunc iudicium iustum, & appropinquare Deo concupiscunt dicentes: Quid quia ieiunauimus & non vidisti, humiliauimus animas nostras, & non cognouisti? In diebus enim ieiunij inueniuntur voluntates vestræ: aut enim subiectos vobis subpungitis, aut ad iudicia & lites ieiunatis, aut proximos cæditis pugnis; vt quid mihi ieiunatis, vt hodie audiatur vox vestra in clamore? [b] Non hoc ieiunium ego elegi, nisi humiliet homo animam suam. Et si contorseris quasi circulum collum tuum; & saccum & cinerem substraueris, nec sic vocabitur ieiunium acceptum. Non tale ieiunium elegi, dicit Dominus: sed solue omnem nodum iniustitiæ, tesolue suffocationes impotentium commerciorum. Dimitte quassatos in requiem, & omnem consignationem iniustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti: & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua citò orientur. Et præibit ante te iustitia, & claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te. Dum adhuc loqueris dicet: ecce adsum. De hoc ipso apud Iob. Conseruaui egenum de manu potentis, & pupillo cui non erat adiutor, auxiliatus sum. Os viduæ benedixit me, cùm essem oculus cæcorum, pes quoque claudorum ego essem, & inualidorum pater. De hoc ipso apud Tobiam: Et dixi Tobiæ filio meo: Vade & adduc quemcumque pauperem inueneris ex fratribus nostris, qui tamen in mente habeat Deum ex toto corde suo: hunc adduc, & [c] manducabit pariter meum prandium hoc: Ecce sustineo te fili donec venias. Item illic: Omnibus diebus vitæ tuæ, fili Deum in mente habe, & noli præterire præcepta eius. Iustitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ, & noli ambulare viam iniquitatis: quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem ab vllo paupere: ita fiet vt nec à te auertatur facies Dei. Quomodo habueris fili, sic fac. Si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam: si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris, cùm facis eleemosynam, præmium bonum reponis tibi in diem necessitatis: quoniam eleemosyna à morte liberat, & non patitur ire in tenebras. Munus bonum est eleemosyna, omnibus qui faciunt eam coram summo Deo. De hoc ipso apud Salomonem in parœmiis. Qui pauperi miseretur, Deo fenerat. Item illic: Qui dat pauperibus, numquam indigebit. Qui autem auertit oculum suum, in multa penuria erit. Item illic: Eleemosynis & fide peccata purgantur. Item illic: [d] Si esurierit inimicus tuus ciba eum, & si sitierit potabis eum: hoc enim faciens, carbones viuos superfundes in caput eius. Item illic: Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna extinguit peccatum. Apud eumdem in parœmiis, Ne dixeris, abi & reuertere, cras ego dabo, cùm possis continuò bene facere: non enim scis quid contingat sequenti die. Item illic: Qui obturat aures suas ne audiat imbecillum; & ipse inuocabit Deum, & non erit qui exaudiat eum. Item illic: Qui conuersatur sine vituperatione in iustitia, beatos filios relinquit. Apud eumdem in Ecclesiastico: Fili si habes, bene fac tecum, & Deo dignas oblationes offer, memorare quoniam mors non tardat. Item illic: Conclude eleemosynam in corde pauperis, & hæc pro te orabit ab omni malo. De hoc ipso in psalmo 36. misericordiam & posteris prodesse: Iunior fui, etenim senui, & non vidi iustum derelictum, nec semen eius quærens panem. Tota die miseretur & fenerat, & semen eius in benedictione erit. De hoc ipso in psalmo 40. Beatus qui intelligit super egenum & pauperem, in die malo liberabit illum Deus. Item in psalmo 111. [e] Distribuit, dedit pauperibus, iustitia eius manebit in sæculum sæculi. De hoc ipso apud Osee: Misericordiam volo magis quàm sacrificium, & agnitionem Dei plusquam holocaustomata. De hoc ipso in Euangelio κατὰ Matthæum: Beati qui esuriunt, & sitiunt iustitiam, quia ipsi saturabuntur. Item illic: Beati misericordes, quoniam

a *De bono operis & misericordiæ.* Vetus exc. cum Grauio: *de opere & misericordia*, verùm prior phrasis Cyprian. vsitata est in titulo libri de bono patientiæ, & infrà cap. 16. Accipitur autem opus hic in eadem significatione qua lib. de opere & eleemosynis. PAM.

b *Non hoc ieiunium ego elegi.* Vocem *quod*, interiectam semouimus, neque enim eam habent aut MS. aut vetus exc. aut 70. *Idem.*

c *Et manducabit pariter mecum prandium.* Sic lego ex MS. & vet. exc. pro eo quod alij *meum*, In iisdem desiderabatur vox *ecce*. *Idem.*

d *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum.* Ex iisdem hoc loco, pro eo quod Manut. & Morell. *pasces.* Item *in caput eius*, pro eo quod hi *capiti eius*, & *ne* pro eo quod ipsi *nec.* *Idem.*

d *Distribuit, dedit pauperibus.* Etiam hoc denuò restitui, pro eo quod illi *dispersit*, quam infrà hoc eodem cap. prius legitur. *Idem.*

quoniam ipsi misericordiam consequentur. Item illic: Thesaurizate vobis thesauros in cælo, vbi neque tinea, neque comestura exterminat, & vbi fures non effodiunt, & furantur. Vbi enim fuerit thesaurus tuus, illic erit & cor tuum. Item illic: Simile est regnum cælorum homini negotianti, quærenti [a] bonas margaritas: vbi autem inuenit pretiosam margaritam, abiit & vendidit omnia quæ habuit, & emit illam. Etiam modicum opus prodesse. Item illic: Et qui potauerit vnum ex minimis istis calicem aquæ frigidæ in nomine discipuli; amen dico vobis, non peribit merces eius. Nemini negandam eleemosynam. Item illic: Omni poscenti te da: & ab eo qui voluerit mutuari, [b] ne auersatus fueris. Item illic: Si vis ad vitam venire, serua mandata. Dicit ille, quæ? dicit illi Iesus. Non occides, non mœchaberis, non falsum testimonium dices. Honora patrem & matrem, & diliges proximum tibi tamquam te. Dicit illi iuuenis: Omnia ista obseruaui; quid adhuc mihi deest? dicit illi Iesus: Si vis perfectus esse, vade & vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælo, & veni sequere me. Item illic: Cùm venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gentes. Et segregabit illos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hœdis. Et statuet oues ad dexteram suam, hœdos autem ad sinistram. Tunc dicet rex eis qui ad dexteram suam sunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare; sitiui, & potastis me; hospes fui, & adduxistis me; nudus, & texistis me; infirmatus sum, & visitastis; in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, & pauimus; sitientem, & potauimus? [c] Quando te vidimus hospitem, & [d] adduximus; nudum, & vestiuimus? Quando autem te vidimus infirmum, & in carcere; & venimus ad te? Et respondens rex dicet eis: Amen dico vobis quamdiu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis, & mihi fecistis. Tunc dicet illis, qui à sinistris eius sunt: Discedite à me maledicti in ignem æternum, quem præparauit pater meus diabolo & angelis eius. Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare; sitiui, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus fui, & non vestistis me; infirmus, & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quamdiu non fecistis vni ex minimis his, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam. De hoc ipso in Euangelio κατὰ Lucam: Res vestras vendite, & date eleemosynam. Item illic: Qui fecit quod est intus, fecit & quod foris est. Verumtamen date eleemosynam, & ecce vobis omnia sunt munda. Item illic: Ecce dimidium ex substantia mea do egenis; & si cui quid fraudaui, quadruplum reddo. Dixit autem Iesus, quia salus hodie domui huic facta est, quoniam & ipse filius est Abrahæ. De hoc ipso ad Corinthios secunda: Vestra abundantia illorum inopiam suppleat; vt & illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum, vt fit æqualitas, sicut scriptum est: Qui multùm habuit, non abundauit: & qui modicum, non indiguit. Item illic: Qui parcè seminat, parce & metet. Et qui seminat in benedictione & benedictione & metet. Vnusquisque autem sicut corde proposuit; non quasi ex tristitia, vel ex necessitate; hilarem enim datorem diligit Deus. Item illic: Sicut scriptum est: Distribuit, dedit pauperibus: iustitia eius manet in æternum. Item illic: Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad edendum præstabit: Et [e] multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, vt in omnibus locupletemini. Item illic: Administratio huius officij non tantùm suppleuit ea quæ sanctis desunt; sed abundauit per multam gratiarum actionem in Deum. De hoc ipso in epistola Ioannis: Qui habuerit substantiam mundi, & viderit fratrem suum [f] desiderantem, & clauserit viscera sua ab eo; [g] quomodo charitas Dei manet in illo? De hoc ipso in Euangelio κατὰ Lucam: Cùm facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres, neque vicinos, neque diuites, ne fortè & illi reinuitent te & fiat tibi retributio. Sed cùm facis epulum, voca pauperes, debiles, [h] cœcos & claudos, & beatus eris: quoniam non habent retribuere tibi, retribuetur autem tibi in resurrectione iustorum.

2. In opere & eleemosynis, etiam si per mediocritatem minus fiat, ipsam voluntatem satis esse; in epistola Pauli ad Corinthios secunda: Si voluntas prompta est, secundum quodcumque habuerit, [i] acceptabile est, non secundùm quod non habuerit: neque sit aliis refrigerium, vobis autem pressura.

3. Agap-

a *Bonas Margaritas.* Rectè hoc Manutius & Morell. iuxta exemplaria tam græca quàm latina, pro eo quod excus. & MS nostri *bonam Margaritam.* PAM.

b *Ne auersatus fueris.* M S. *ne auerteris te* vet. exc. *ne auertas te* corruptè verò vulg. *ne auerseris te. Idem.*

c QVANDO TE VIDIMVS HOSPITEM ET ADDVXIMVS.) In Veronensi non legitur hic, *quando te vidimus.* RIG.

d ADDVXIMVS.) In Ver. *abduximus.* & sic in editione Romana. *Idem.*

e MVLTIPLICABIT SEMEN VESTRVM) In Ben. & Ver. *seminationem vestram. Idem.*

f DESIDERANTEM.) In Veronensi *desiderantem aliquid. Idem.*

g QVOMODO CARITAS DEI.) In Beneuent. *agape Dei. Idem.*

h *Cæcos & claudos.* Cambr cod. sicut & alibi *clodos* PAM.

i *Acceptabile est* Costerius *accepta est*, rectè quidem mea sententia, sed prius habent MS & exc. omnes adiecerunt verò Manut. & Mor. vocem *autem*, anteà desideratam. PAM.

3. [a] Agapen & dilectionem fraternam religiosè & firmiter exercendam; apud Malachiam: Nonne Deus vnus condidit nos? Nonne pater vnus est omnium nostrûm? Quid vtique dereliquistis vnusquisque fratrem suum? De hoc ipso κατὰ Ioannem: Pacem vobis remitto, pacem meam do vobis. Item illic: Hoc est mandatum meum vt diligatis inuicem, quemadmodum dilexi vos. Maiorem hac charitatem nemo habet, quam vt animam suam quis ponat pro amicis suis. Item illic: Beati pacifici, quoniam ipsi filij Dei vocabuntur. Item illic: Amen dico vobis, quoniam si duobus ex vobis conuenerit in terra, de omni re quamcumque petieritis, continget vobis à patre meo qui in cælis est. Vbicumque enim fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum. De hoc ipso ad Corinthios prima: Et ego quidem fratres non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus; quasi infantibus in Christo [b] lac vobis potum dedi, non escam; dum enim adhuc pusilli eratis, non poteratis, sed neque nunc potestis: adhuc enim estis carnales. [c] Vbi enim in vobis æmulatio & contentio & dissensiones, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Item illic: Et si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Et si in cibos distribuero omnia mea, & si tradidero corpus meum [d] vt ardeam, [e] charitatem autem non habeam nihil proficio. Charitas magnanima est, charitas benigna est; charitas non æmulatur, charitas non agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniustitiam, conlætatur autem in veritate. Omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Charitas nunquam excidet. De hoc ipso ad Galatas: Diliges proximum tibi tamquam te. Si autem mordetis, & incusatis inuicem, videte ne consumamini ab inuicem. De hoc ipso in epistola Ioannis: In hoc apparent filij Dei, & filij diaboli. Omnis qui non est iustus, non est de Deo: & qui non diligit fratrem suum. Qui enim fratrem suum odit, homicida est: & scitis quia omnis homicida non habet in se vitam æternam in se manentem. Item illic: Si quis dixerit quoniam diligit Deum, & fratrem suum odit, mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem videt, Deum quem non videt, quomodo potest diligere? De hoc ipso in Actibus apostolorum: Turba autem eorum qui crediderant, anima ac mente vna agebant: [f] nec fuit inter illos discrimen vllum, nec quidquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia communia. De hoc ipso in euangelio κατὰ Matthæum: Si obtuleris munus tuum ad altare, & illic recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque illic munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo, & tunc veni & offer munus tuum ad altare. Item in epistola Ioannis: Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo. Item illic: Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, mendax est, & in tenebris ambulat vsque adhuc.

4 [g] In nullo gloriandum quando nostrum nihil sit; in euangelio κατὰ Ioannem: Nemo potest quidquam accipere, nisi datum fuerit illi de cælo. Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: Quid enim habes quod non acceperis? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Item in Βασιλειῶν primo: Nolite gloriari, neque loquamini elata, & non procedat magniloquentia ex ore vestro: quia Deus scientiarum Dominus. Item illic: Inualidus factus est arcus potentium, & infirmi accincti sunt virtute. [h] De hoc ipso in Machabæis: Iustum est subditum Deo esse, & mortalem non paria Deo sentire. Item illic:

Et.

a *Agapen & dilectionem fraternam.* Sicut Tertull. lib adu. Marc. & Hieronymus ad Eustochium, Agapen fratrum accipiunt pro eleemosyna, sic hic Cyprianus pro ipsa charitate accipit. Vocatur enim agape, inquit Tertull. in Apolog. id quod dilectio penes græcos est. vbi agit de cœnæ genere, quod agapen dicebant veteres, quo excipiebantur pauperes. de quo & epistola Iudæ ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν. Et Paulinus lib. de Gazophylacio & alibi. in cuius locum successit, quam hodie mensam pauperum dicimus. PAM.

b LAC VOBIS POTVM DEDI.] In Ben. & Ver. *Lacte vos potaui, non cibo, nondum enim poteratis.* RIG.

c *Vbi enim in vobis æmulatio & contentio & dissensi.* MS. cum exc. antè Manut. & Morel. *Vbi enim inuocatis æmulationes & dissensiones.* Verùm prius legitur suprà de zelo & liuore, & apud Apostolum tam græcè quam Latinè, præter vocem: *dissensiones.* Quam quidem reperire est in græcis hodiernis exempl. apud Irenæum lib. 4. cap. 75. & apud Theophylactum, sed neque apud veteres alios Latinos, neque apud Chrysostomum. PAM.

d VT ARDEAM.] In Ben. & Ver. *vt ardeat.* RIG.

e CHARITATEM AVTEM NON HAB.] In Ben. & Ver. *agapem.* Idem.

f *Nec fuit inter illos discrimen vllum.* De verbis his sic Beda retractatione in act. Apost. Hic in græcis exemplaribus quod nostri codices non habent, adiunctum est: *Et non erat separatio in eis vlla.* Quam sententiam etiam B. Cyprianus in lib. testim. 3. sic posuit dicens: Turba autem eorum qui crediderunt, anima vna ac mente agebant, nec erat inter illos vllum discrimen, nec quicquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant, &c. Locus alter, immò totus liber retract. diligenter expendendus, ad comprobandam varietatem exemplarium græcorum illius ætatis & nostræ. PAM.

g *In nullo gloriandum, &c.* Locum hunc citat D. August. adu. Pelagianos non modo contra duas epist. Pelagij. cap. 9. Sed & lib. de prædest. sanct. cap. 3. *Idem.*

h *De hoc ipso in Maccabæis.* Maccabæorum libros citat Cyprianus, tum supra epist. 56. & 68. ac ad Fortunatum cap. 11. latissimè, tum infra hoc eodem lib. cap. 15. & 51. immò epist. 53. Scripturam diuinam vocat citans sequentia verba; ac ad Fortunatum cap. 5. Inde probat, idololatras interfici debere. Tertullianus quoque lib. adu. Iudæos, ex pugna Macabæorum in die Sabbati, Iudæorum sabbatum impugnat; D. Ambrosius cap. 6. ac 7. lib. 1. Machab. latè tractat, lib. 2. de Iacob & vita beata cap. 10. 11. ac 12 ac officiorum lib. 2. cap. 40. & 41. etiam officior 3. citat 2. Machab. cap. 1. & 2. de igne sacrificij abscondito, & arca; quæ tamen quidam habent pro apocryphis. Chrysostomus homil. de Maccab. conscripsit, ex qua multa citat Ionas Aurelianen. lib 1 de cultu imag. Citat etiam ipsorum historiam hom. 4. de verbis Isaac. cap. 6. & in Psal. 44. Augustinus lib. de cura pro mort. ex iisdem probat offerendum sacrificium pro mortuis & lib. 18. de ciuit. Dei. cap. 36. Maccabæorum libros, inquit, non quidem Iudæi sed ecclesia pro canonicis habet. vnde & in canone scriptur. ab eodem recensentur, & rursum à concilio Carthag. ab Innocentio, Gelasio (qui mense Octobri legi illos in ecclesia voluit) Isidoro, & conciliis suprà citatis lib. testim. 1. cap. 20. itaut post tantos viros, posthac de horum canonica auctoritate dubitare non licet. Vnde & in illos tamquam scripturæ sacræ libros commentati sunt iam olim Bellator presbyter, & Rabanus Maurus; cuius commentarij penès me MS. extant. vbi pulchrè 137. annos illos quos calumniantur quidem per singulos reges compu-

10. In Deum solum fidendum, & in ipso gloriandum esse apud Hieremiam: Non glorietur sapiens in sapientia sua, neque glorietur fortis in fortitudine sua: neque glorietur diues in diuitiis suis: sed in hoc glorietur, qui gloriatur intelligere & nosse quoniam ego sum Dominus, qui facio misericordiam & iudicium & iustitiam super terram: quoniam in his est voluntas mea, dicit Dominus. De hoc ipso in psalmo 54. In Domino speraui, non timebo quid faciat mihi homo. Item illic: Non nisi soli Deo subiecta est anima mea. Item in psalmo 117. Non metuam quid faciat mihi homo, Dominus mihi auxiliator est. Item illic: Bonum est confidere in Dominum, quàm fidere in homine. Bonum est sperare in Dominum, quàm sperare in principibus. De hoc ipso apud Danielem: Responderunt autem Sidrac, Misac, & Abdenago, & dixerunt regi Nabuchodonosor: Rex non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos seruimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis rex liberabit nos. Et si non, notum sit tibi quia diis tuis non seruimus, & imaginem auream quam statuisti non adoramus. Item apud Hieremiam: Maledictus homo, qui spem habet in homine: & benedictus homo qui fidet in Domino, & erit in Deo spes eius. De hoc ipso in Deuteronomio: Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies. De hoc ipso ad Romanos: Et coluerunt & seruierunt creaturæ, relicto creatore, propter quod & tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. De hoc ipso apud Ioannem: Major est qui in vobis est, quàm qui in hoc mundo.

11. Eum qui fidem consecutus est, exposito priore homine, cælestia tantum & spiritalia cogitare debere, nec attendere ad sæculum cui iam renunciauit; apud Esaiam: Quærite Dominum, & cum inueneritis, inuocare eum. Cum autem appropinquauerit vobis, relinquat impius vias suas, & vir facinorosus cogitationes suas: & conuertatur ad Dominum, & misericordiam consequetur, quia in multum remittet peccata vestra. De hoc ipso apud Salomonem: Vidi vniuersa opera quæ facta sunt sub sole: & ecce omnia vanitas. De hoc ipso in Exodo: Sic autem comedetis eum. Lumbi vestri præcincti, [a] & calciamenta vestra in pedibus vestris, baculi vestri in manibus vestris, & edetis eum festinanter: pascha est enim Domini. De hoc ipso in euangelio κατὰ Matthæum: Nolite cogitare dicentes, quid edemus, quid bibemus, aut quid vestiemur? hæc enim nationes inquirunt: scit autem pater vester, quia horum omnium indigetis. [b] Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius & omnia ista apponentur vobis. Item illic: Nolite cogitare in crastinum: crastinus enim dies ipse cogitabit sibi. [c] Sufficit diei malitia sua. Item illic: [d] Nemo retrò attendens & superponens manum suam super aratrum, aptus est regno Dei. Item illic: Aspicite volatilia cæli, quoniam non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea, & [e] pater vester cælestis pascit illa. Nonne vos pluris estis illis? De hoc ipso κατὰ Lucam: Sint lumbi vestri accincti, & lucernæ ardentes. Et vos similes hominibus expectantibus dominum suum, quando veniat à nuptiis, vt cum venerit & pulsauerit, aperiant illi: Beati serui illi, quos adueniens Dominus inuenerit vigilantes. De hoc ipso apud Matthæum: Vulpes [f] foueas habent, & volucres cæli diuersoria; filius autem hominis non habet vbi caput suum inclinet. Item illic, Qui non renunciat omnibus quæ sunt eius, non potest meus discipulus esse. De hoc ipso ad Corinthios prima: Non estis vestri, empti enim estis pretio magno, clarificate & portare Deum in corpore vestro. Item illic: Tempus collectum: superest ergo vt & qui habent vxores, quasi non habentes sint: & qui plangunt, quasi non plangentes: & qui gaudent, quasi non gaudentes: & qui emunt, quasi non ementes; & qui possident, quasi non possidentes; & qui hoc mundo vtuntur, quasi non vtantur. Præterit enim figura huius mundi. Item illic: Primus homo de terræ limo, secundus homo de cælo. Qualis ille è limo, tales & qui de limo, & qualis cælestis, tales & cælestes. Quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cælo est. De hoc ipso ad Philippenses: Omnes sua quærunt, & non quæ sunt Christi: Quorum finis est interitus, quorum Deus venter est: & gloria in confusionem eorum qui terrena sapiunt. Nostra autem conuersatio in cælis est: vnde & Saluatorem expectamus Dominum nostrum Iesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ conformarum corpori claritatis suæ. De hoc ipso ad Galatas: Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. De hoc ipso ad Timotheum: Nemo militans Deo obligat se molestiis sæcularibus, vt possit placere ei cui se probauit. Sed & si certauerit quis, non coronabitur, nisi legitimè pugnauerit. [g] De hoc ipso ad Colossenses: Si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid tamquam viuentes in mundo vana sectamini? [h] Item de hoc ipso:

Si

a ET CALCIAMENTA VESTRA.] In Pen. & Ver. *& caligæ vestræ in pedibus vestris, & baculi vestri in m. v.* RIG.

b QVÆRITE PRIMVM.] In Ben. & Ver. *Quærite primò regnum & iustitiam Dei.* Idem.

c SVFFICIT DIEI.] Ver. *Sufficiat.* Idem.

d *Nemo retrò attendens.* Aut memoria lapsus hic fuit Cyprianus, aut olim etiam apud Matthæum hoc legebatur. Idipsum censendum de eo quod paulò post subiungitur. *Qui non renunciat*, &c. Nisi fortè errore librariorum transposita sunt testimonia. Reperitur hodie illud Lucæ 9. hoc 14. cap. & non alibi. PAM.

e PATER VESTER CÆLESTIS PASCIT ILLA.] Ben & Veron *aut ea.* RIG.

f FOVEAS HABENT.] Ben & Ver. *cubilia.* Idem.

g DE HOC IPSO AD COLOSS.] In Ver. *Item ad Coloss.* RIG.

h ITEM DE HOC IPSO.] Ver. *Item illic.* Idem.

illos dignos se. Tamquam aurum in fornace probauit illos, & quasi [a] holocausta hostiæ accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus eorum in perpetuum. De hoc ipso in Machabæis: Abraham nonne in tentatione inuentus est fidelis, & deputatum est ei ad iustitiam?

16. De bono martyrij, [b] in sapientia Salomonis: Liberat de malis animam martyr fidelis. Item illic: Tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se [c] angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum: Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes inter se pœnitentiam habentes, & per angustiam spiritus gementes. Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore. Quo modo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia, aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tamquam vmbra. De hoc ipso in psalmo 115. Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius. Item in psalmo 125. Qui seminant in lachrymis in exultatione metent. Ambulantes ambulabant, & plorabant mittentes semina sua: venientes autem venient in exultatione tollentes gremia sua. De hoc ipso in Euangelio κατὰ Ioannem: Qui amat animam suam, perdet illam: & qui odit animam suam in isto sæculo, [d] in vitam æternam inueniet illam. Item illic: Cùm autem tradiderint vos, nolite cogitare quid loquamini, non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitor in vobis. Item illic: Veniet hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se Deo facere. Sed & hoc facient, quoniam non cognouerunt patrem neque me. De hoc ipso apud Matthæum: Beati qui persecutionem passi fuerint propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum. Item illic: Ne timueritis eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum, qui potest animam & corpus occidere in gehennam. Item illic: Quicumque me confessus fuerit coram hominibus, & ego confitebor illum coram patre meo, qui in cælis est. Qui autem me negauerit coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo, qui in cælis est. Qui autem sustinuerit vsque in finem, hic saluus erit. De hoc ipso κατὰ Lucam: Beati eritis cùm vos oderint homines, & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die & exultate, ecce enim merces vestra multa est in cælis. Item illic: Amen dico vobis, nemo est qui relinquat domum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat septies tantùm in isto tempore, in sæculo autem futuro vitam æternam. [e] De hoc ipso in Apocalypsi: Et cùm aperuisset quintum signum, vidi sub ara Dei animas occisorum propter verbum Dei & martyrium suum, & clamauerunt magna voce dicentes: Quousque Domine sanctus & verus non iudicas & vindicas sanguinem nostrum de his qui in terris inhabitant? Et datæ sunt eis singulis stolæ albæ, & dictum est eis vt requiescerent breui adhuc tempore, donec impleatur numerus conseruorum, & fratrum eorum, quique posteà occidentur exemplo ipsorum. Item illic: Post hæc vidi turbam multam, quam dinumerare ex his nemo poterat, ex omni gente, [f] & ex omni tribu, & ex omni populo & lingua, stantes in conspectu throni, & in conspectu agni, & erant amicti stolas albas, & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo nostro sedenti super thronum, & agno. Et respondit vnus ex senio-

a HOLOCAVSTA HOSTIÆ.] Ben. & Ver. *holocaustum hostiam*. RIG.

b *In sapientia Salomonis*. Manutius & Morell. *in prouerbijs*. Fortassis quia testimonium quod citat inuenitur prou. 14. Verum aut legendum *paræmijs*, aut certè sicut legunt M S. & anteà excusi omnes: *sapientia*. Nam ex cap. 6. huius lib 20. 53. & 56 satis patet Cyprian. etiam libros alios Salomonis titulo sapientiæ inscripsisse; quomodo & hodie pro more habent Ecclesiastæ. PAM.

c ANGVSTIAVERVNT.] Ver. *angustauerunt* RIG.

d IN VITAM ÆTERNAM INVENIET ILLAM.] Ben. & Ver. *conseruabit illam*. Sic lib de exhort. mart. *Idem*.

e *De hoc ipso in Apocalypsi*. Nullum noui Testamenti librum toties atque hunc citat Cyprianus, præmittens sæpius: ita Dominum aut Spiritum sanctum loqui frequenter. Idipsum facit Tertullianus qui & Ioanni Apostolo disertis verbis attribuit lib 3. adu. Marc. & apertiùs lib. 4. Habemus, inquit, & Ioannis alumnas ecclesias. Nam etsi Apocalypsin eius Marcion respuit, ordo tamen Episcoporum ad originem recensus, in Ioannem stabit auctorem. Similiter Dion. Eccl. hierarch. cap 3 Irenæus adu. hær. lib. 4. cap. 10 & non vno in loco sub finem libri 5 Iustinus Martys dialogo cum Tryphone Iudæo citatus ab Eusebio lib. 4. Ecclesiast. histor cap 18 Origenes apud eumdem dicens se hoc à maioribus accepisse eiusdem hist. lib. 6. cap. 18. & ipse Eusebius in Chronico, Theophilus apud eumdem. Hilarius lib. 6. de Trinit. Ambros. lib. 1. de Virg. Hieronym. lib. 1. contra Iouinian. & de viris illustr. August. tract. 36 in Ioan. Postremò ecclesia nomine Ioannis Apostoli Apocalypsin decantat. Iam alij etsi expressè Ioanni Apostolo non attribuant, inter scripturas tamen sacras recensent. Inter hos sunt Clemens Alex. lib 2. pædag. cap. 15 Dion. Alexandr. apud Eusebium lib. 7. hist. cap. 10. Chrysostomus locis à Suida citatis. Damasc. lib. 4. cap. 18 & concilium Tolet. 4. excommunicans eos qui contrarium sentiunt. Omitto quod iam olim teste Hieronymo in illam commentati sunt, (vt Latinos prætercam) Irenæus, Iustinus, Melito, & Hippolytus, Andreas quoque Cæsariensis. Certè ab Epiphanio inter hæreticos recensentur Alogiani hær. 51. & ab August. hær 30. quòd Euangelium & Apocalypsin Ioannis Apostoli non reciperent. Valeat igitur Erasmus cum suis rationibus nouem quibus probare nititur adnot. in Apocalypsin, non esse ipsam Apostoli Ioannis, præsertim quum etsi græci quidam in ea fuerint sententia, plures contrariam secuti sint, nec cuiusquam sit momenti, quod in exemplaribus græcis inscribatur ἰωάννου τοῦ θεολόγου, quippe cùm ab Euodio loco citato à Niceph. lib. 2. hist. Eccl. cap. 3. & à Chrysost. in psal. 37. Ioannes Theologus nuncupetur Euangelista Idque quantùm conijcere licet ex Dion. Areopagit. loco citato, quod Theologiam, id est, de Deo Christo sermonem in Euangelio suo primus scripserit. PAM.

f EX OMNI TRIBV.] Veronens. *Ex omni tribu & lingua & populo*. RIG.

senioribus, dicens mihi: Qui amicti sunt stolis albis, qui sunt, & vnde venerunt? Et dixi ei: Domine mi tu scis. Et ait mihi: Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, & lauerunt stolas suas, & candidas eas fecerunt in sanguine agni: Ideo sunt in conspectu throni Dei, & seruiunt ei diebus & noctibus in templo eius. Et is qui sedet in throno, inhabitabit super eos, neque esurient neque sitient vnquam, sed neque sol super eos cadet, neque vllum æstum patientur. Quoniam agnus qui in medio throni est, teget eos, & deducet eos ad fontes vitæ aquarum, & absterget Deus omnem lachrymam ex oculis eorum. Item illic: Qui vincet, dabo illi edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei mei. Item illic: Esto fidelis vsque mortem, & dabo tibi coronam vitæ. Beati erunt qui vigilabunt, & seruabunt vestimenta sua ne nudi ambulent, & videant turpitudinem suam. De hoc ipso ad Timotheum in secunda: Ego iam delibor, & tempus instat meæ assumptionis. a Bonum agonem certaui, cursum perfeci, fidem seruaui: iam superest mihi corona iustitiæ, quam mihi reddet Dominus in illo die iustus iudex: non solùm autem mihi, sed & omnibus qui dilexerint aduentum eius. De hoc ipso ad Romanos: Sumus filij Dei, si autem filij, & hæredes Dei, cohæredes autem Christi: si quidem compatiamur, vt & commagnificemur. De hoc ipso in psalmo 118. Beati qui immaculati sunt in via, & qui ambulant in lege Domini. Beati qui perscrutantur martyria eius.

17. Minora esse quæ in sæculo patimur quàm sit præmium quod promissum est; in epistola Pauli ad Romanos: Non sunt condignæ passiones huius temporis, ad superuenturam claritatem b quæ reuelabitur in nobis.

18. Dilectioni Dei & Christi nihil præponendum; in Deuteronomio: Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua. In Euangelio κατὰ Matthæum: Qui amat patrem aut matrem super me, non est me dignus: & qui amat filium aut filiam super me, non est me dignus; & qui non accipit crucem suam & sequitur me, non est meus discipulus. Item in epistola Pauli ad Romanos: Quis nos separabit c à charitate Christi, pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? sicut scriptum est: Quoniam causa tui occidimur tota die, deputati sumus vt oues victimæ: sed in his omnibus superuincimus, pro eo qui dilexit nos.

19. Voluntati non nostræ, sed Dei obtemperandum, in Euangelio κατὰ Ioannem: Non descendi de cælo vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui me misit. De hoc ipso κατὰ Matthæum: Pater, si fieri potest, transeat à me calix iste: verumtamen non quod ego volo, sed quod tu. Item in prece quotidiana: Fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra. Item κατὰ Matthæum: Non omnis qui mihi dicit, Domine Domine, introibit in regnum cælorum; sed is qui facit voluntatem patris mei qui in cælis est, ipse introibit in regnum cælorum. Item κατὰ Lucam: Ille autem seruus qui cognoscit voluntatem domini sui, & non paruerit voluntati eius, vapulabit multis. In epistola Ioannis: Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quomodo & ipse manet in æternum.

20. Fundamentum, & firmamentum spei, & fidei esse timorem, in Psalmo 100. Initium sapientiæ timor Domini. De hoc ipso in Sapientia Salomonis: Initium sapientiæ, metuere Deum. Item in Parœmiis eiusdem: Beatus homo est qui veretur omnia per metum De hoc ipso apud Esaïam: Et super quem alium respiciam, nisi super humilem, & quietum, & trementem sermones meos? De hoc ipso in Genesi: Et vocauit eum Angelus Domini de cælo, & dixit illi: Abraham Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi quidquam. Nunc enim cognoui, quoniam times Deum tuum, & non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me. Item in psalmo 2. Seruite Domino in timore, & exultate ei in tremore. Item in psalmo. 33. Timete Dominum omnes sancti eius; quoniam non est inopia eis qui eum metuunt. Item in Psalmo 18. Timor Domini castus perseuerans in sæcula sæculorum.

21. Non temerè de altero iudicandum, in Euangelio κατὰ Lucam: Nolite iudicare, ne iudicemini: nolite condemnare, ne condemnemini. De hoc ipso ad Romanos: Tu quis es qui iudicas alienum seruum? Domino suo stat aut cadit; stabit autem, potens est enim Deus statuere eum. Et iterùm: quare sine excusatione es ô homo omnis qui iudicas; in quo enim iudicas alium, te ipsum condemnas, eadem enim agis, quæ iudicas. Speras autem tu qui iudicas eos qui mala agunt, & eadem facis, quia ipse effugies iudicium Dei? Item in epistola Pauli

a *Bonum agonem certaui.* Lego hoc cum Morel. Grau. ad marg. M S. & vet. exc. pro eo quod erat *bonum certamen* Ita legitur enim suprà epist. 9. sic etiam *dilexerint* pro *dilexerunt*. PAM.

b QVÆ REVELABITVR IN NOBIS.] In Veronensi adijcitur *De hoc ipso in Maccabæis. Domino qui sanctam habet scientiam, manifestum est, quia cùm possim morte liberari, durissimos dolores corporis tolero, flagellis vapulans: animo autem propter ipsius metum libenter hæc patior. Item illic. Tu quidem impotens ex hac præsenti vita nos perdis: sed mundi rex defunctos nos pro suis legibus, in æternam vitæ resurrectionem suscitabit. Item illic: Potius est ab hominibus morti datos expectare spem à Deo iterum ab ipso suscitari. tibi enim resurrectio in vitam non erit. Item illic: Potestatem inter homines habens, cùm sis corruptibilis, facis quod vis, noli autem putare genus nostrum à Deo esse derelictum. Sustine & vide magnam potestatem eius qualiter te & semen tuum torquebit. Item illic: Noli frustrà errare. Nos enim propter nosmetipsos hæc patimur: peccantes in Deum nostrum. tu autem ne te existimes impunitum, adgressus pugnare cum Deo.* RIG.

c *A charitate Christi.* M S. & vet. exc. *Dei*, sed prius legitur alibi. Itidem placet *pro eo qui dilexit nos*, magis quam *pro eo quod*, sicut habent M S. vel, *propter quod*, vti legunt excusi vulg. PAM.

Pauli ad Corinthios prima: Et qui se putat stare, videat ne cadat. Et iterum: Si quis se putat scire aliquid, nondum scit quemadmodum oporteat eum scire.

22. Accepta iniuria remittendum & ignoscendum; in Euangelio, in prece quotidiana: Remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris. Item κατὰ Marcum: Et cùm steteritis ad orationem, [a] remittite si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester qui in cælis est, remittat vestra peccata vobis: Si autem vos non dimiseritis; neque pater vester qui in cælis est dimittet vobis peccata vestra. Item illic: In qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis.

23. Vicem malis non reddendam; in epistola Pauli ad Romanos: Nemini malum pro malo reddentes. Item illic: Noli vinci à malo, sed vince in bono malum. De hoc ipso in Apocalypsi: Et dixit mihi, ne signaueris verba prophetiæ libri huius, quia iam tempus in proximo est; & hi qui perseuerant nocere, noceant; & qui in sordibus est, sordescat adhuc: iustus autem adhuc iustiora faciat, similiter & sanctus sanctiora. Ecce venio citò, & merces mea mecum est reddere vnicuique secundùm facta sua.

24. Non posse ad patrem perueniri, nisi per filium eius Iesum Christum; in euangelio κατὰ Ioannem: ego sum via, veritas & vita: nemo venit ad patrem nisi per me. Item illic: Ego sum ostium: per me si quis introierit, saluabitur.

25. [b] Ad regnum Dei nisi baptizatus & renatus quis fuerit, peruenire non posse; in euangelio κατὰ Ioannem: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei. Quod enim natum est de carne, caro est: & quod natum est de spiritu, spiritus est. Item illic: Nisi ederitis carnem filii hominis & biberitis sanguinem eius, non habebitis vitam in vobis.

26. Parum esse baptizari & Eucharistiam accipere, nisi quis factis & opere proficiat; in epistola Pauli ad Corinthios prima: Nescitis quia qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis; & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos verò incorruptam. In Euangelio κατὰ Matthæum: Omnis arbor non faciens fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur. Item illic: Multi mihi dicent in illa die: Domine Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia exclusimus, & in tuo nomine virtutes magnas fecimus? Et tunc dicam illis: Numquam vos noui, recedite à me qui operamini iniquitatem. Item illic: Luceat lumen vestrum coram hominibus, vt videant bona opera vestra, & clarificent patrem vestrum qui in cælis est. Item Paulus ad Philippenses: Lucete sicut luminaria in mundo.

27. Baptizatum quoque gratiam perdere, quam consecutus sit, nisi innocentiam seruet; in euangelio κατὰ Ioannem: Ecce sanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. Item in Epistola Pauli ad Corinthios prima. Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis? si quis templum Dei violauerit, disperdet illum Deus. De hoc ipso in Paralipomenon: Deus vobiscum est, dum estis vos cum ipso si dereliqueritis eum, derelinquet vos.

28. Non posse in ecclesia remitti ei, qui in Deum deliquerit, in Euangelio κατὰ Matthæum: Qui dixerit verbum aduersus filium hominis, remittetur illi: qui autem dixerit aduersus Spiritum sanctum, non remittetur illi neque in isto sæculo, neque in futuro. Item κατὰ Marcum: Omnia peccata remittentur filiis hominum & blasphemiæ: qui autem blasphemauerit in Spiritum sanctum, non remittetur illi, sed [c] reus erit æterni peccati. De hoc ipso in Βασιλειῶν primo: [d] Si delinquendo peccet vir aduersus virum, orabunt pro eo Dominum, si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo?

29. De odio nominis antè prædictum; in euangelio κατὰ Lucam: Et eritis odibiles omnibus hominibus propter nomen meum. Item κατὰ Ioannem: Si sæculum vos odit, scitote quoniam me primo odiit: si de sæculo essetis, sæculum quod suum esset amaret: sed quia de sæculo non estis, & ego elegi vos de sæculo, propterea odit vos sæculum. Mementote sermonis quem dixi vobis: Non est maior seruus domino suo, si me persecuti sunt, & vos persequentur.

30. [e] Quod quis Deo vouerit, citò reddendum; apud Salomonem: Prout voueris votum Deo, ne moram feceris reddere illud. Item in Deuteronomio: Si autem voueris votum domino Deo tuo, non tardabis reddere illud: quia inquirens quæret illud Dominus Deus tuus

a *Remittat peccata vestra vobis.* Rursum ex MS. adiecimus *vestra*, & paulò post legimus, *mensi fueritis.* Atqui ex hoc capite confirmatur, quod dixi libr. de oratione Dominica, modò remittere, modò dimittere vsitatum esse Cypriano. PAM.

b *Ad regnum Dei nisi baptizatus, &c.* Insignis locus contra Anabaptistas, atque adeò & Caluinum ipsum, qui contendunt in veteris matrum proles sanctificari. *Idem.*

c REVS ERIT ÆTERNI PECCATI.] Hoc est, quod non remittetur illi neque in isto seculo, neque in futuro. Non potest in ecclesia remitti illi. Huiusmodi peccatum dicitur grande delictum. Exodi 31. R. I. V.

d *Si delinquendo peccet vir.* Sic rectè Manutius, pro eo quod erat *peccetur*, quia 70. illud legunt. PAM.

e *Quod quis Deo vouerit &c.* Insignis locus aduersus votorum violatores in quocunque genere. De voto Virginitatis tractauimus latè epist. 62 & lib. de discipl. & habitu virginum, & infra Cyprianus cap. 32. De votis monasticis aliquid etiam ibi attigimus. Peculiaris verò hic erat locus tractandi de voto paupertatis ob exemplum Ananiæ quod hic adfert, verùm tam latè ab aliis id factum est, vt superuacaneum videatur. Quare ad D. Claudium Espenceum, & Card. Hosium lectorem remittimus. *Idem.*

tuus à te, & erit in peccatum: ea quæ egredientur per labia tua, obseruabis: & facies donum quod locutus es ore tuo. De hoc ipso in psalmo 49. Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota tua. Inuoca me in die pressuræ, & eximam te, & clarificabis me. De hoc ipso in actibus Apostolorum: Cur impleuit satanas cortuum [a] mentiri te Spiritui sancto, cum esset fundus in tua potestate, non hominibus mentitus es, sed Deo. Item apud Hieremiam: Maledictus qui facit opera Dei negligenter.

31. Eum qui non crediderit, iam iudicatum esse in euangelio κατὰ Ioannem: Qui non crediderit, iam iudicatus est; qui non credidit in nomine vnici filii Dei. Hoc autem est iudicium, quoniam lux venit in sæculum, & magis dilexerunt homines tenebras, quàm lucem. De hoc ipso in psalmo 1. Propterea non resurgent impii in iudicio, neque peccatores in consilio iustorum.

32. De bono virginitatis & continentiæ; in Genesi: Multiplicans multiplicabo tristitias tuas, & gemitus tuos: & in tristitia paries filios, & erit conuersio tua ad virum tuum, & ipse tui dominabitur. De hoc ipso in euangelio κατὰ Matthæum: Non omnes capiunt verbum, sed illi quibus datum est: sunt enim spadones, qui ex vtero matris nati sunt: & sunt spadones, qui coacti sunt ab hominibus: & sunt spadones, qui seipsos castrauerunt propter regnum cælorum. Qui potest capere, capiat. Item κατὰ Lucam: Filij sæculi huius generant & generantur: qui autem habuerunt dignationem sæculi illius, & resurrectionis à mortuis, [b] non nubunt, neque nubuntur. Neque enim incipient mori: æquales enim sunt angelis Dei, cùm sint filij resurrectionis. Resurgere autem mortuos Moyses significat, cùm dicit in rubo: Dominus Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob, non est Deus mortuorum, sed viuorum: omnes enim illi viuunt. Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: Bonum est homini mulierem non contingere: propter fornicationem autem vnusquisque vxorem suam habeat, & vnaquæque virum suum habeat. Vxori vir debitum reddat: similiter & vxor viro. Vxor corporis sui potestatem non habet, sed vxor. Nolite fraudare inuicem, nisi ex conuentione, [c] ad tempus vt vacetis orationi, & iterum reuertimini ad idipsum, ne tentet vos satanas propter incontinentiam vestram. [d] Hoc dico secundùm veniam, non [e] secundùm imperium: volo autem omnes homines esse, sicut & me: sed vnusquisque proprium habet donum à Deo, alius sic, alius autem sic. Item illic: Cœlebs cogitat ea quæ sunt Domini, quo modo placeat Deo. Qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ sunt mundi huius, quo modo placeat vxori: sic & mulier, & virgo innupta cogitat ea quæ sunt Domini, vt sit sancta & corpore & spiritu: quæ autem nupsit, cogitat de iis quæ sunt mundi huius, quo modo placeat viro. Item in Exodo: Cùm præcepisset Dominus Moysi, vt sanctificaret populum in diem tertium, sanctificauit ille, & adiecit: Estote parati: [f] tribus diebus non accederis ad mulieres. Item in Βασιλειῶν primo: Et respondit sacerdos ad Dauid, & dixit: Non sunt panes profani in manu mea, nisi panis sanctus vnus: [g] si obseruati sunt pueri à muliere, manducabunt. Item in Apocalypsi: Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquinauerunt, virgines enim permanserunt: hi sunt qui sequuntur agnum quocumque ierit.

33. Nihil patrem iudicare, sed filium: & patrem ab eo non honorificari, à quo non honorificatur filius; In euangelio κατὰ Ioannem: Nihil pater iudicat, sed iudicium omne filio dedit, vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem. Qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui eum misit. Item in psalmo 71. Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis, iudicare populum tuum in iustitia. Item in Genesi: [h] Et pluit Dominus super Sodomam & Gomorram sulphur & ignem de cælo à Domino.

34. Fidelem gentiliter viuere non oportere; apud Hieremiam: Hæc dicit Dominus: Secundùm viam gentilium ne ambulaueritis. De hoc ipso quod segregare se quis debeat à gentilibus, ne sit socius culpæ, & fiat particeps plagæ eorum, in Apocalypsi: Et audiui aliam vocem de cælo dicentem: Exi de ea populus meus, ne particeps sis delictorum eius, & ne

a MENTIRI TE SPIRITVI SANCTO.] In Ben. & Ver. *apud Spiritum sanctum.* RIG.

b *Non nubunt neque nubuntur.* Ex MS. & exc. omnes hoc pacto legunt, vt non mirum esse debeat, si & nos hodiè vulgarum interpretem cum sua barbarie retineamus. Imitatus autem in hoc Tertullianum lib. 4. adu. Marc. qui etiam legit, quod tum hic, tum suprà de discipl. & habitu Virgin. habet Cyprianus contra græca & latina exemplaria, *filii huius sæculi generant & generantur.* Neque verò hic barbarismus solum est apud Bedam, Rabanum & alios recentiores: sed & apud Hilarium, & ipsum D. Hieronymum comment. in Matth. vbi disertis verbis ipsum interpretatur, præterquam quod latini omnes apud eum Lucam cum Matth. 22. & Marc. 12. in futuro legant, quod Cyprianus cum Græcis in præsenti effert PAM.

c *Et ad tempus.* Neque MS. neq. 1. excusi ante Manut. & Morell. neque Apostolus habet particulam *&.* Quod sequitur apud Manut. *ad ipsum*, consonat quidem voci græcæ ἐπὶ, at habent MS. cum cæteris excusis *in idipsum. Idem.*

d HOC DICO SECVNDVM VENIAM.] In Ver. secundùm consilium. In Ben. secundùm veniam. RIG.

e SECVNDVM IMPERIVM.] In Ben. & Ver. secundùm iussum. *Idem.*

f TRIB. DIEB. NON ACCEDETIS AD MVLIERES.] Septuaginta sic interpretantur: 1. Reg. cap. 21. ἀπὸ γυναικὸς ἀπεσχήμεθα ἐχθὲς καὶ τρίτην ἡμέραν. Hanc abstinentiam ridet Iuuenalis, vbi de Iudæis.

—— quoties non abstinet vxor
Concubitu sacris obseruandisque diebus Idem.

g SI OBSERVATI SVNT PVERI A MVLIERE.] Septuaginta: εἰ πεφυλαγμένα τὰ παιδάριά ἐστι μάλιστα ἀπὸ γυναικὸς καὶ φάγονται. Hic verò, μάλιστα ἀπὸ γυναικὸς; à muliere, pro eo sumptum a Cypriano videtur quod est, ab vtero matris. *Idem.*

h *Et pluit Dominus &c. à Domino.* Ita Manut. iuxta græcos hodiernos, & Chrysost. codic. quomodo & Tertull. lib. adu. Praxean. Comprobant autem hinc Tertull. & Hieronymus commens in cap. 45 Esaiæ, & Hilarius lib. de Synodis secundam in Trinitate personam. PAM.

& ne perstringaris plagis eius : quoniam delicta eius vsque ad cælum peruenerunt ; & meminit Dominus Deus iniquitatum eius. Ideò reddidit ei dupla, & in quo poculo miscuit, duplum remixtum est ei : & in quantum se clarificauit, & delicias habuit, in tantum datus est ei & cruciatus & luctus : quoniam in corde suo dicit : Regina sum, & vidua esse non possum, nec luctum visura sum, propterea vna hora plagæ eius aduenient mors, luctus & fames, & igni cremabitur : quoniam fortis est Dominus Deus qui eam iudicabit. Et flebunt & plangent se in ea reges terræ, qui cum ea fornicati sunt, & in delictis conuersati sunt. Item apud Esaiam : Exite de medio eorum, qui fertis vasa Domini.

35. Deum ad hoc patientem esse, vt nos pœniteat peccati nostri & reformemur ; apud Salomonem in Ecclesiastico : Ne dixeris, peccaui, & quid accidit mihi triste ? est enim altissimus patiens redditor. Item Paulus ad Romanos : An numquid opulentiam bonitatis eius, & sustinentiam & patientiam contemnis, ignorans quia bonitas Dei in pœnitentiam te adducit ? Tu autem secundùm duritiam tuam & cor impœnitens thesaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iusti judicii Dei ; qui reddet vnicuique secundùm opera sua.

36. Mulierem ornari sæculariter non debere ; in Apocalypsi : Et venit vnus ex septem angelis habentibus phialas, & aggressus est me dicens : Veni ostendam tibi damnationem [a] meretricis magnæ, sedentis super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges terræ. Et vidi mulierem sedentem super bestiam : & mulier illa amicta erat pallium purpureum, & coccineum, & adornata erat auro, & lapidibus pretiosis, & margaritis, tenens poculum aureum in manu sua plenum execrationum, & immunditiæ, & fornicationis totius terræ. Item ad Timotheum : Sint mulieres vestræ cum verecundia & pudicitia componentes se : non in tortis crinibus, neque auro, neque margaritis, aut veste pretiosa, sed vt decet mulieres promittentes castitatem per bonam conuersationem. De hoc ipso [b] in epistola Petri ad Ponticos : Sit in muliere non exterior ornamenti, aut auri, aut vestis cultus, sed cultus cordis. Item in Genesi : Thamar cooperuit se pallio, & adornauit : & cùm aspexisset eam Iudas, visum est ei meretricem esse.

37. Fidelem non oportere ob alia delicta, nisi ob nomen solum puniri ; in epistola Petri ad Ponticos : Nec quisquam vestrûm tamquam fur aut homicida patiatur ; aut tamquam maleficus, [c] aut curas alienas agens, sed tamquam Christianus.

38. Seruum Dei innocentem esse debere, ne incidat in pœnam sæcularem ; in epistola Pauli ad Romanos : Vis non timere potestatem ? bonum fac, & habebis laudem ex illa.

39. Datum nobis esse exemplum viuendi in Christo ; in epistola Petri ad Ponticos : Christus enim passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum, vt sequamini vestigia eius, qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius. Qui cùm malediceretur, non remaledixit ; cùm pateretur, non minabatur : tradebat autem se judicanti injustè. Item Paulus ad Philippenses : Qui in figura Dei constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed se exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominis factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit se, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, vt sit super omne nomen : vt in nomine Iesu omne genu curuetur, cælestium, terrestrium, & infernorum : & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris. De hoc ipso in Euangelio κατὰ Ioannem : Si ego laui pedes vestros magister, & Dominus, & vos debetis alioru m pedes lauare. Exemplum enim dedi vobis, vt, sicut ego feci, & vos aliis faciatis.

40. Non iactantet nec tumultuosè operandum ; in Euangelio κατὰ Matthæum : Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua, vt sit eleemosyna tua in abscondito : & pater tuus qui videt in abscondito, [d] reddet tibi. Item illic : Cùm facis eleemosynam, [e] noli buccinare ante te quomodo hypocritæ faciunt, in vicis & synagogis, vt clarificentur ab hominibus. Amen dico vobis, [f] compleuerunt mercedem suam.

41. Ineptè & scurriliter non loquendum ; in epistola Pauli ad Ephesios : Stultiloquium & scurrilitas, quæ ad rem non pertinent, nec nominentur quidem in vobis.

42. [g] Fidem in totum prodesse, & tantum nos posse, quantum credimus ; in Genesi : Et credidit

a *Meretricis magnæ.* Solus Manut. præmittit *mulieris*, quod tamen neque græcè neque latinè reperitur, neque supra legitur lib. de Discipl. & Hab. Virg. vbi latiùs hoc argumentum auctor prosequitur. PAM.

b IN EPIST. PETRI AD PONTICOS.] Sic legitur in Beneuentano & Vaionensi. non legitur in edit. Rom. neque item infrà paulò post, num. seq. RIG.

b *In epistola Petri ad Ponticos.* Rursum ex MS. adjeci *ad Ponticos*, tum hic, tum sequ. & 39. capitulis. Nam & sic illam nuncupat Cassiodorus diuin. institut. lib. 1. cap 8 & Tertullianus in Scorpiaco, hinc opinor, quod scripta sit ad fideles dispersionis Ponti. PAM.

c AUT CURAS ALIENAS AGENS.] Tertullianus *alieni speculator*. RIG.

d *Reddet tibi palam.* Adjecerunt Manutius & Morellius *palam*, verum neque nostri MS. neque cæteri excusi illud legunt, neque Hieron. Habent quidem hodie exemplaria græca, sed olim non habuisse patet ex verbis D. Augustini de serm. Domini in monte lib. 2. cap. 5. Multa, inquit, latina exemplaria sic habent : & pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi palam. Sed quia in Græcis quæ priora sunt inuenimus, non putauimus hinc aliquid disseptendum esse. PAM.

e NOLI BUCCINARE ANTE TE.] Beo. & Ver *noli tumultuare*. RIG.

f COMPLEVERUNT MERCEDEM SUAM.] Benen. & Ver. *compensauerunt*. Idem.

g *Fidem in totum prodesse.* Sic Manut. hoc loco, & ipse cum Morello in titulis capitum ; pro eo quod corruptissimè & suspectissimè Erasmici omnes *fidem tantum prodesse*. Nam accedunt quam proximè MS. & vet exc. legentes *fidem totum prodesse*. Accipit autem vbique *totum* pro *summo*. Nihil igitur facit hic locus contra operum merita, quippe quæ toties inculcet, vt loca citare superfluum sit, sufficiant nunc cap. huius 56. & 96. & suprà l. 2 3. PAM.

credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad iustitiam. Item apud Esaiam: Et si non crediderits, neque intelligetis. Item in Euangelio κατὰ Matthæum: Modicæ fidei quare dubitasti? Item illic: Si habueritis fidem quasi granum sinapis, dicetis monti huic, transi hinc illò, & transibit: & nihil impossibile erit vobis. Item κατὰ Marcum: Omnia quæcumque oratis & petitis, credite, quia accipietis, & erunt vobis. Item illic: Omnia possibilia credenti. Apud Abacuc: Iustus autem ex fide mea viuit. Item in Daniele: Ananias, Azarias, Misahel credentes Deo liberati sunt de flamma ignis.

43. Posse eum statim consequi qui verè crediderit; in Actibus Apostolorum: Ecce aqua, quid est [a] quod me impedit baptizari? Tunc dixit Philippus: si credis ex toto corde tuo, licet.

44. Fideles inter se disceptantes, non debere gentilem iudicem experiri: in epistola Pauli ad Corinthios. I. Audet quisquam vestrûm aduersùs alterum negotium habens disceptare apud iniustos, & non apud sanctos? An nescitis quia sancti hunc mundum iudicabunt? Et iterùm: Iam quidem in totum delictum in vobis est, quia iudicia habetis cum inuicem. Quare non magis iniuriam patimini, aut quare non magis fraudamini? Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus: an nescitis, quoniam iniusti regnum Dei non consequentur?

45. Spem futurorum esse, & ideò fidem nostram circa ea quæ promissa sunt, patientem esse debere; in epistola Pauli ad Romanos: Spe saluati sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, [b] per spectationem speramus.

46. Mulierem in Ecclesia tacere debere; in epistola Pauli ad Corinthios prima: Mulieres in Ecclesia taceant. Si quæ autem quid dicere volunt, domi viros suos interrogent. Item ad Timotheum: Mulier cum silentio discat in omni subiectione. Docere autem mulierem non permitto, neque præpositam esse viro, sed esse in silentio. Adam enim primus formatus est, deinde Eua: & Adam seductus non est, mulier autem seducta est.

47. Delicto & merito nostro fieri vt laboremus, nec Dei opem in omnibus sentiamus apud Osee: Audite sermonem Domini filii Israël, quia iudicium est Domino aduersus incolas terræ, quod neque misericordia, neque veritas, neque agnitio Dei sit super terram. Sed exceratio, & mendacium, & cædes, & furtum, & adulterium diffusum est super terram. Sanguinem sanguini supermiscent, iccircò terra lugebit cum vniuersis incolis suis, cum bestiis agri, cum serpentibus terræ, cum volucribus cæli: & deficient pisces maris, vt nemo iudicet, nemo reuincat. De hoc ipso apud Esaiam: Numquid non valet manus Domini vt saluos faciat: aut grauauit autem vt non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant: & propter delicta vestra auertit faciem à vobis ne misereatur. Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis: labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra iniustitiam meditatur: nemo loquitur vera, neque est iudicium verum: fidunt in vanis, & loquuntur inania: qui parturiunt dolorem, & pariunt facinus. Item apud Sophoniam: Defectione deficiat à facie terræ, dicit Dominus: Deficiat homo, & pecudes deficiant, volucres cæli & pisces maris: & auferam iniquos à facie terræ.

48. Non fenerandum; in psalmo 13. Qui pecuniam suam non dedit in fenore, & munera super innocentes non accepit: qui ista fecerit, non commouebitur in æternum. Item apud Ezechielem. Homo autem qui erit iustus, hominem non opprimet, & pignus debitoris reddet, & rapinam non faciet, & panem suum esurienti dabit, & nudum operiet, & pecuniam suam in vsuram non dabit. Item in Deutero. Non fenerabis fratri tuo vsura pecuniæ, & vsura ciborum.

49. Inimicos quoque diligendos; in Euangelio κατὰ Lucam: Si diligitis qui vos diligunt, quæ est vobis gratia? & peccatores enim diligunt κατὰ Matthæum: Diligite inimicos vestros, & orate pro his qui vos persequuntur: vt sitis filij patris vestri qui in cælis est; qui solem oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos.

50. Sacramentum fidei non esse profanandum; apud Salomonem [c] in Parœmijs: In aures imprudentis noli quidquam dicere: ne quando audierit, irrideat sensatos sermones tuos. Item in Euangelio κατὰ Matthæum: Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos, ne fortè inculcent ea pedibus suis, & conuersi elidant vos.

51. Quod nemo in opere suo extolli debeat; apud Salomonem in Ecclesiastico: Nolite extollere in faciendo opere tuo. Item in Euangelio κατὰ Lucam: Quis vestrûm habens seruum arantem, aut pastorem, & venienti de agro dicit continuò, transi, recumbe? Sed dicit illi, para aliquid quod cœnem, & accingere, & ministra mihi, donec manducem & bibam: & posteà tu manducabis & bibes. Numquid habet gratiam seruo illi, quia fecit quæ ei imperata

[a] QVOD ME IMPEDIT BAPTIZARI] In lib. Petri Damiani, & in Ver. *quod me impediat tingui.* RIG.
[b] PER SPECTATIONEM.] Ver. & Ben. *per exspectationem. Idem.*
[b] *Per spectationem speramus*, Probatur mihi quidem magis lectio Morellij *per patientiam exspectamus*, vt potè quæ græcè & latinè fit apud Apostolum, & suprà lib. de Bono Patientiæ. Verùm quod & M S. cum vet. exe. illam habeant, & retinuerit Manutius, nolui immutare. PAM.
[c] IN PAROEMIIS.] Ver. *in parabola. Idem.*

imperata sunt? sic itaque & vos cùm perfeceritis quæ vobis imperata sunt, dicite: Serui superuacui sumus: quod habuimus facere, fecimus.

52. Credendi vel non credendi libertatem in arbitrio positam; in Deuteronomio: Ecce dedi ante faciem tuam vitam & mortem, bonum & malum: elige vitam, tibi vt viuas. Item apud Esaiam: Et si volueritis & audieritis me, bona terræ edetis. Si autem nolueritis, & non audieritis me, gladius vos consumet: os enim domini locutum est ista. Item in Euangelio κατὰ Lucam: Regnum Dei intra vos est.

53. Dei arcana perspici non posse, & ideò fidem nostram simplicem esse debere, in Epistola Pauli ad Corinthios prima: Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut & ego cognitus sum. [a] Item apud Salomonem in Sapientia: Et in simplicitate cordis quærite illum. Item apud eumdem: Qui ambulat simpliciter, ambulat fidenter. Item apud eumdem: Altiora te ne quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris. Item in Salomone: Noli esse multum iustus, & noli argumentari plus quàm oportet. Item apud Esaiam; Væ qui arguti sunt in semetipsis. Item in Machabæis: Daniel in sua simplicitate liberatus est de ore leonum. [b] Item in Epistola Pauli ad Romanos: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & quàm inuestigabiles viæ eius. Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? vel quis prior dedit ei, & retribuetur illi? Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia: ipsi claritas in sæcula sæculorum. Item ad Timotheum: Stultas autem & ineruditas quæstiones deuita, sciens quia lites generant. Seruum autem Dei non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes.

54. [c] Neminem sine sorde & sine peccato esse apud Iob: Quis enim mundus à sordibus? nec vnus, etiam si vnius diei sit vita eius in terra. Item in psalmo 50. [d] Ecce in iniquitatibus conceptus, & in delictis concepit me mater mea. Item in Epistola Ioannis: Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est.

55. Non hominibus, sed Deo placendum; in psalmo 52. Qui hominibus placent, confusi sunt: quia Deus nihil fecit illos. Item in Epistola Pauli ad Galatas: Si hominibus placere vellem, Christi seruus non essem.

56. Deum nihil latere ex his quæ geruntur; in Sapientia Salomonis: In omni loco speculantur oculi Dei bonos & malos. Item apud Hieremiam: Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ergo ego non videbo eum? Nonne cælum & terram ego impleo, dicit Dominus? Item in Βασιλειῶν primo: Homo videt in facie, Deus autem in corde. Item in Apocalypsi: Et scient omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis: & dabo vnicuique vestrûm secundùm opera sua. Item in psalmo 18. Delicta quis intelligit? Ab occultis meis munda me Domine. Item in Epistola Pauli ad Corinthios secunda; Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, vt reportet vnusquisque sui corporis propria secundùm quæ egit, siue bona, siue mala.

57. Fidelem emendari & reseruari, in psalmo 116. Emendans emendauit me Dominus, & morti non tradidit me. Item in psalmo 88. Visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. [e] Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Item apud Malachiam Et sedebit conflans & expurgans sicut aurum & argentum; & emundabit filios Leui. Item in Euangelio. Non exibis inde, donec exsoluas nouissimum quadrantem.

58. Neminem contristari morte debere, cùm sit in viuendo labor & periculum, in moriendo pax & resurgendi securitas; in Genesi: Tunc dixit Dominus ad Adam: Quia exaudisti vocem vxoris tuæ, & manducasti ex illa arbore de qua sola præceperam tibi ne manducares, maledicta terra erit in omnibus operibus tuis. In tristitia & gemitu edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas & tribulos eiiciet tibi, & edes pabulum agri in sudore vultus tui. Edes panem tuum donec reuertaris in terram, de qua & sumptus es, quia terra es, & in terram ibis. Item illic: & complacuit Enoch Deo, & non est inuentus postmodum: quia Deus illum transtulit. Et apud Esaiam; Omnis caro fœnum, & omnis claritas eius, vt flos fœni. Aruit fœnum & flos decidit. [f] Sermo autem Domini manet in æternum.

Apud

a *Apud Salomonem in Sapientia* Similiter titulo sapientiæ Salomonis citat hos eosdem locos D. Hieronymus 1 dialog. adu. Pelag. præter quam quod pro *Noli esse multum iustus* legat, *Noli esse multum sapiens*. PAM.

b *Item in epistola Pauli*. Quum totis his libris hac phrasi hactenus sit vsus Cyprianus, & consentiant MS. cum exc non placet quod hic & aliquoties in sequentib. reposuit Manutius *Paulus* dumtaxat, Neque etiam quod omittit particulam *Item*, ipsi vsitatissimam. *Idem*.

c SINE SORDE.] In Ver. & Ben. *sine sordibus*. RIG.

c *Neminem sine sorde & sine peccato esse*. Citans hunc locum D. August. lib. 4. contra duas epist. Pelagian. cap. 10. & D. Hieronymus dialog. 1. adu. Pelag. in hæc verba. Cumque se imitatorem imò expletorem operis beati Martyris Cypriani scribentis ad Quirinum esse fateatur, non intelligit se in eodem opere dixisse contraria. Ille in 54. titulo lib. 3. posuit, *Neminem sine sorde & sine peccato posse esse*. statimque iungit testimonia &c. PAM.

d ECCE IN INIQVITATIB. CONCEPTVS.] In Veronensi: *In facinore conceptus sum & in peccatis mater mea me in vtero aluit*. RIG.

e *Misericordiam autem meam non dispergam*. vox quidem græca διασκεδάσω significat dispergam; quod legunt Manut. & Morell. & suprà Cyprianus epist. 52 sed MS. cum antea excusis legunt *auferam*. Possunt autem hæc referri etiam ad emendationem post hanc vitam, de qua latè suprà epist. ad Anton. PAM.

f *Sermo autem Domini*. Reposuit quidem Manut. tum hic tum suprà lib. de disciplina & hab virg. vocem *verbum*, sed prius Cyprianicum est. Malim autem cum vulg. exc. & MS. hic legi *Dei*, quam *Domini*, quod græcè sit τοῦ Θεοῦ, nisi ibi consentirent omnes cod. Rectè verò legit Manut. *manet*, pro eo quod alii, *manebit*, quia græcè est μένει, & ibi id legitur. *Idem*.

Apud Ezechielem : Ipsi dicunt, arida facta sunt ossa nostra : periit spes nostra : expirauimus : propterea Prophetiza , & dic : Hæc dicit Dominus : Ecce ego aperio monumenta vestra , & educam vos de monumentis vestris , & inducam vos in terram. Israël. Et dabo spiritum meum in vos , & viuetis. Et ponam vos in terram vestram , & cognoscetis quoniam ego Dominus locutus sum , & faciam dicit Dominus. Item in Sapientia Salomonis : Raptus est ne malitia mutaret intellectum illius : placita enim erat Deo anima illius. Item in psalmo 83. Quam dilectissimæ habitationes tuæ Deus virtutum : desiderat & properat anima mea ad atria Dei. Et in Epistola Pauli ad Thessalonicenses : Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus , ne contristemini sicut & cæteri qui spem non habent. Si enim credimus quia Iesus mortuus est & resurrexit, sic & Deus eos qui dormierunt in Iesu, adducet cum eo. Item ad Corinthios prima : Stulte , tu quod seminas, non viuificatur nisi prius mortuum fuerit. Et iterum : Stella à stella differt in claritate , sic & resurrectio mortuorum. Seminatur corpus in corruptione, resurgit sine corruptela. Seminatur in ignominia, resurgit in gloria. Seminatur in infirmitate , resurgit in virtute. Seminatur corpus animale, resurgit spiritale. Et iterum : Oportet enim corruptiuum istud induere incorruptionem , & & mortale hoc induere immortalitatem. Cùm autem corruptiuum hoc induerit incorruptionem , & mortale hoc induerit immortalitatem ; tunc fiet verbum quod scriptum est : Absorpta est mors in contentionem. Vbi est mors aculeus tuus ? vbi est mors contentio tua? Item in Euangelio κατὰ Ioannem : Pater , quos dedisti mihi , volo , vt vbi ego fuero , & ipsi sint mecum , & videant claritatem meam quam mihi dedisti ante constitutionem mundi. Item κατὰ Lucam Nunc dimittis seruum tuum Domine secundùm verbum tuum in pace. Quia viderunt oculi mei salutare tuum. Item κατὰ Ioannem : Si me dilexissetis, gauderetis ; quoniam vado ad patrem , quia pater maior me est.

59. De idolis quæ gentiles Deos putant , in Sapientia Salomonis : Omnia idola nationum æstimauerunt Deos , quibus neque oculorum vsus est ad videndum , neque nares ad percipiendum spiritum , neque aures ad audiendum , neque digiti in manibus ad contrectandum : sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos , & qui spiritum mutuatus est , is finxit illos. Nemo autem sibi similem homo poterit Deum fingere: cùm sit enim mortalis , mortuus fingit manibus iniquis. Melior est autem ipse iis quos colit : quoniam ipse quidem vixit , illi numquam. De hoc ipso : Neque opera attendentes cognouerunt quis esset artifex , sed aut ignem , aut spiritum , aut citatum aërem , aut gyrum stellarum , aut nimiam aquam , aut solem , & lunam , rectores orbis terræ Deos putauerunt : quorum si propter speciem hoc æstimauerunt , sciant quantò his Dominus sit speciosior : aut si virtutes & opera eorum mirati sunt, intelligant ab ipsis, quoniam qui hæc constituit fortia , fortior est illis. Item in psalmo 134. Idola gentium argentum & aurum, opus manuum hominum. Os habent [a] & non loquuntur : oculos habent & non vident : aures habent & non audiunt ; neque enim est spiritus in ore eorum. Similes fiant illis qui faciunt ea , & omnes qui confidunt in illis. Item in psalmo 95. Omnes dii gentium dæmonia , Dominus autem cælos fecit. Item in Exodo : Non facietis vobis Deos argenteos neque aureos. Et iterum : [b] Non facies tibi idolum, nec cuiusquam similitudinem.

60. Ciborum nimiam concupiscentiam non appetendam; apud Esaiam: Edamus & bibamus , cras enim moriemur. Non remittetur vobis peccatum istud , quoadusque moriamini. Item in Exodo : Et consedit populus manducare & bibere , & surrexerunt ludere. Paulus ad Corinthios 1. Cibus nos non commendat Deo : neque si manducauerimus , abundabimus : neque si non manducauerimus , egebimus. Et iterùm : Cum conuenitis ad manducandum , inuicem expectate. Si quis esurit , domi manducet , vt non ad iudicium conueniatis. Item ad Romanos : Non est regnum Dei esca & potus , sed iustitia & pax & gaudium in Spiritu sancto. In Euangelio κατὰ Ioannem : Ego cibum habeo, quem vos non nostis. [c] Meus cibus est , vt faciam voluntatem eius qui me misit , & perficiam opus eius.

61. Possidendi concupiscentiam, & pecuniam non appetendam ; in Ecclesiastico apud Salomonem : Qui diligit argentum , non satiabitur argento. Item in Parœmiis : Captans annonam maledictus in plebe est; benedictio autem in eius capite est, qui communicat. Item apud Esaiam : Væ qui coniungunt domum ad domum , & agrum ad agrum continuant, vt auferant proximo suo aliquid. Numquid habitabitis soli super terram ? Item apud Sophoniam : Ædificabunt domos & non inhabitabunt ; & instituent vineas , & non bibent vinum

a *Et non loquuntur.* Manut. hanc lectionem , & eorum quæ sequuntur : *& non vident , & non audiunt* , confirmat Tertull. lib. de cor. mil. Et suprà cap. 1. lib ad Fortunat. Alioqui certè magis placet lectio vulgata & MS. in futuro , præsertim quum græcè sic legatur psalm. 113. & 114. PAM.

b *Non facies tibi.* Manutius *Non facietis* , verùm prius habent & ipso loco iam citato , vtrobique MS. & excusi cæteri omnes , Græcè quoque legitur tam Exodi 20. quam Deuter. 50. οὐ ποιήσεις σεαυτῷ. id est , tibi ipsi. Confirmat & illud Damascenus lib. 4. de fide orthodoxa cap. 17. Non enim , inquit , dicitur. non facies idolum vel sculptile aut similitudinem in quo inhiberet artem pingendi, dolandi, sculpendi , & fundendi imagines , sed dicitur : Non facies tibi , id est , vt tuum Deum , tuum idolum. *Idem.*

c MEVS CIBVS ESTVT FACIAM VOLVNTATEM EIVS QVI ME MISIT.] Quemadmodum Deus Pater, hoc est, voluntas Dei Patris , est cibus Christi : Ita Christus , hoc est , verba Christi, cibus Christianorum RIG.

a MVSCI-

vinum earum, quia propè est dies Domini. Item in Euangelio κατὰ Lucam: Quid enim prodest homini lucrifacere totum mundum, se ipsum autem perdere? Et iterùm: Dixit autem illi Dominus: Stulte, hac nocte expostulatur anima tua: quæ ergo parasti, cuius erunt? Et iterùm commemorare quoniam percepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala, Nunc verò hic rogatur, tu autem doles: Et in Actibus Apostolorum: Dixit autem Petrus ad eum: Argentum quidem & aurum non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do: In nomine Iesu Christi Nazareni, surge & ambula. Et apprehensa manu eius dextera, excitauit eum. Item ad Timotheum prima: Nihil intulimus in hunc mundum, verùm nec auferre quid possumus. Habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & [a] muscipulam, & desideria multa & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis.

62. Matrimonium cum gentilibus non iungendum; apud Tobiam: Vxorem accipe ex semine parentum tuorum & noli sumere alienam mulierem, quæ non est ex tribu parentum tuorum. Item in Genesi: Mittit puerum suum Abraham, vt de semine suo accipiat Rebeccam filio eius Isaac. Item in Esdra: Satis non fit Deo cùm vastarentur Iudæi, nisi alienigenas vxores cum filiis quoque quos ex illis procreauerant, reliquissent. Item in epistola Pauli ad Corinthios 1. Mulier vincta est quamdiu viuit vir eius: si autem dormierit, liberata est, vt cui vult nubat, tantùm in Domino: felicior autem erit si sic permanserit. Et iterùm: Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Auferens membra Christi, [b] faciam membra fornicariæ? absit. Aut nescitis quia qui conglutinatur fornicariæ, vnum corpus sunt? Erunt enim duo in vna carne. Qui autem se coniunxerit Domino, vnus spiritus est. Item ad Corinthios secunda: Nolite coniungi cum infidelibus. Quæ autem participatio est iustitiæ & iniquitati? [c] Aut quæ est communicatio luci ad tenebras? Item de Salomone in Basileiωn 3. Et auerterunt vxores alienigenæ cor eius post deos suos.

63. Graue delictum esse fornicationis, Paulus ad Corinthios: Omne delictum quodcumque fecerit homo, extra corpus est: Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Non estis vestri: empti enim estis pretio magno. Clarificate & portate Dominum in corpore vestro.

64. Quæ sunt carnalia, quæ mortem pariant; & quæ spiritalia, quæ ad vitam ducant? Paulus ad Galatas: Caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem. Hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæ vultis, ipsa faciatis. Manifesta sunt autem facta carnis, quæ sunt, adulteria, fornicationes, immunditiæ, spurcitiæ, idololatriæ, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animositates, prouocationes, simultates, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia. Quæ prædico, quia qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. [d] Fructus autem spiritus est charitas: gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas. Qui enim sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis.

65. Omnia delicta in baptismo deponi; in epistola Pauli ad Corinthios 1. Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum appetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Domini Iesu nostri Christi, & in spiritu Dei nostri.

66. Disciplinam Dei in ecclesiasticis præceptis obseruandam; apud Hieremiam: Et dabo vobis pastores secundùm cor meum, & pascent oues pascentes cum disciplina. Item apud Salomonem in Parœmiis: Fili ne neglexeris disciplinam Dei, neque defeceris ab eo correptus. Quem enim Deus diligit, corripit. Item in Psalmo 2. Continete disciplinam ne fortè irascatur Dominus, & pereatis à via recta. Cùm exarserit citò ira eius super vos: beati omnes qui confidunt in eo. Item Psalmo 49. Peccatori autem dicit Deus: Ad quid exponis iustificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum; tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retrò? Item in sapientia Salomonis: Disciplinam qui abiicit, infelix est.

67 Prædictum, quod disciplinam sanam aspernaturi essent: Paulus ad Timotheum 2. Erit tempus quando sanam doctrinam non sustinebunt, sed secundùm sua desideria coaceruabunt sibi magistros [e] prurientes in audiendo, scalpentes aures: Et à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.

68. Recedendum ab eo qui inordinatè, & contra disciplinam viuit; Paulus ad Thessalonicenses: Præcipimus autem vobis in nomine Iesu Christi, vt discedatis ab omnibus fratribus

a MVSCIPVLAM.] Ver. *muscipula*. Phæd. —— *laqueos & muscipula*. RIG.

b *Faciam membra fornicaria*. Rectè sic Morellianum MS. nam græcè est ποιήσω è contrario magis placet vulgata lectio *fornicaria*, &, *conglutinatur fornicaria* quam quod habet ipse *meretricis*, &, *adhæret meretrici*. PAM.

c *Aut quæ communicatio*. Hoc iuxta stylum Cypriani, Manet. pro eo quod alij *communio*. *Idem*.

d FRVCTVS AVTEM SPIRITVS EST CARITAS.] Ver. agapes. Ben agape. RIG.

e *Prurientes in audiendo scalpentes aures*. Videtur plus aliquid pro more suo legisse hic Cyprianus, quàm hodie habent exemplaria græca & latina; nam græcè tantùm est κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν, & latinè prurientes auribus. PAM.

bus ambulantibus inordinatè, & non secundùm traditionem quam acceperunt à nobis. Item in Psalmo 49. Si videbas furem simul currebas cum eo, & cum adulteris portionem tuam ponebas.

69. Non in sapientia mundi, nec in eloquentia esse regnum Dei, sed in fide crucis, & in virtute conuersationis; In epistola Pauli ad Corinthios 1. Misit me Christus annunciare non in sermonis sapientia, ne inanis fiat crux Christi: Verbum enim crucis stultitia est iis qui pereunt; iis autem qui saluantur, virtus Dei est. Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Vbi sapiens? vbi scriba? vbi conquisitor huius sæculi? nonne infatuauit Deus sapientiam huius mundi? Quoniam quidem [a] in sapientia Dei non cognouit mundus per sapientiam Deum, complacuit Deo per stultitiam prædicationis saluare credentes. Quoniam Iudæi signa desiderant, & Græci prudentiam quærunt: nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudæis & Græcis Christum Dei virtutem, & Dei sapientiam, & iterùm: Nemo se decipiat. Si quis putat sapientem se esse in vobis, mundo huic stultus fiat, vt sit sapiens. Sapientia enim huius mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: [b] Reprehendes sapientes in astutia ipsorum. & iterùm: Dominus cognouit cogitationes sapientium, quia sunt stultæ.

70. Parentibus obsequendum; in epistola Pauli ad Ephesios: [c] Filij obsequentes estote parentibus vestris, hoc enim est iustum. Honora patrem tuum, & matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione, vt benè sit tibi, & sis longæuus super terram.

71. Patres quoque asperos esse circa filios non oportere. Et vos parentes nolite [d] in iracundiam mittere filios vestros, sed nutrite eos in disciplina, & correptione Domini.

72. Seruos cum crediderint, plus dominis carnalibus seruire debere; in epistola Pauli ad Ephesios: Serui obedite dominis carnalibus cum metu & tremore, & in simplicitate cordis vestri sicut Christo, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed quasi serui Dei.

73. Item dominos mitiores esse debere. Et vos Domini eadem facite ad eos, laxantes iracundiam, scientes quia & vester & ipsorum Dominus est in cælis, & exceptio personarum non est in illo.

74. Viduas probatas quasque honorandas: In epistola Pauli ad Timotheum prima; Viduas honora, quæ verè sunt viduæ. Quæ autem delicata est vidua, viuens mortua est. & iterùm: Iuniores autem viduas præteri. [e] cùm enim indelicatæ fuerint in Christo, nubere volunt, habentes iudicium: quoniam primam fidem reprobauerunt.

75. Suorum & maximè fidelium curam plus vnumquemque habere debere; ad Timotheum prima: Si quis autem suorum, & maximè domesticorum non agit curam, fidem denegat, & est deterior infideli. De hoc ipso apud Esaiam: Si videris nudum, vesti, & domesticos seminis tui non despicias. De quibus domesticis in Euangelio dictum est: Si patrem-familias Beelzebub dixerunt, quantò magis domesticos eius?

76. Maiorem natu non temerè accusandum; ad Timotheum prima: [f] Aduersus maiorem natu accusationem ne receperis.

77. Peccantem publicè obiurgandum; In epistola Pauli ad Timotheum prima: Peccantes coram omnibus corripe, vt & cæteri metum habeant.

78. Cum hæreticis non loquendum: ad Titum: Hæreticum hominem post vnam correptionem deuita, sciens quoniam peruersus est huiusmodi, & peccat, & est à semetipso damnatus. De hoc ipso in epistola Ioannis: Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis, mansissent vtique nobiscum. Item ad Timotheum secunda: Sermo eorum vt cancer serpit.

79. Innocentiam fidenter petere, & impetrare; in epistola Ioannis: Si cor nostrum nos non reprehendat, fiduciam habemus ad Deum, & quodcumque petierimus accipiemus ab eo. Item in Euangelio κατὰ Matthæum: Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Item in psalmo 23. Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus & mundo corde.

80. Nihil licere diabolo in hominem, nisi Deus permiserit; In Euangelio κατὰ Ioannem dixit Iesus: Nullam habetes potestatem aduersus me, nisi data tibi esset desuper. Item in Βασιλειῶν tertio: Et excitauit Dominus satanan ipsi Salomoni. Item in Iob priùs Deus permisit, & tunc diabolo licuit. Et in Euangelio Dominus antè permisit dicendo Iudæ; Quod facis fac celeriùs. Item apud Salomonem in Parœmiis: Cor regis in manu Dei.

81. Merce-

a *In sapientia Dei non cognouit mundus &c.* Manut. solus *per sapientiam mundi non cognouit mundus Deum.* Verùm prior lectio est Apostoli genuina, & eamdem habet Tertullianus lib. 5. adu. Marc. Quare rectè adiecit primus Morellus ex MS. Dei. *Idem.*

b *Reprehendes sapientes* Morel *Reprehendam.* Similis est varietas codicum suprà lib. de Bono Pat. græcè est participium, & apud Iob, & apud Apostolum. PAM.

c *Filij obsequentes estote parentibus.* Rursum variat à græcis & latinis exemplaribus qui adiciunt *in Domino. Idem.*

d *In iracundiam mittere.* Ita circumloquuntur vocem græcam παροργίζετε. *Idem.*

e CVM ENIM INDELICATA.) Veron. *indelicatæ.* Beneuent. *delicatæ.* RIG.

f *Aduersus maiorem natu.* Sic vertit quod græcè est πρεσβυτέρου. PAM.

81. Mercedem mercenario citò reddendam; in Leuitico: Non dormiet merces mercenarii tui apud te vsque in mane.

82. Non augurandum; in Deuteronomio: Non ominemini neque auguremini.

83. Cirrum in capite non habendum: [a] Non facietis cirrum ex coma capitis vestri.

84. [b] Barbam non vellendam: Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ.

85. Surgendum, cùm Episcopus aut presbyter veniat. [c] A facie senioris exsurges, & honorabis personam presbyteri.

86. Schisma non faciendum, etiam si in vna fide, & in eadem traditione permaneat qui recedit; in Ecclesiastico apud Salomonem: Scindens ligna periclitabitur in eis si exciderit ferrum. Item in Exodo: In domo vna comedetur, non eiicietis de domo carnem foras. Item in Psalmo 132. [d] Ecce quàm bonum & quàm iucundum habitare fratres in vnum. Item in Euangelio κατὰ Matthæum: Qui non est mecum aduersus me est. Et qui mecum non colligit, spargit. Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: Obsecro autem vos fratres per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt idipsum dicatis omnes & non sint in vobis schismata. Sitis autem compositi in eodem sensu, [e] & in eadem sententia. Item in Psalmo 67. Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo.

87. Fideles simplices cum prudentia esse debere; in Euangelio κατὰ Matthæum: Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ, & iterum: Vos estis sal terræ: Si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur? adnihil valet, nisi vt proiciatur foras, & conculcetur ab hominibus.

88. Fratrem non circumueniendum: In epistola Pauli ad Thessalonicenses prima: Non circumuenire in negotio fratrem suum; quia vltor est Deus de his omnibus.

89. Subitò venire finem mundi, inquit Apostolus: Dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet. Cum dixerint pax & firmitas, tunc illis repentinus adueniet interitus. Item in Actibus Apostolorum; Nemo potest cognoscere tempus, aut tempora, quæ pater posuit in sua potestate.

90. Vxorem à viro non recedere, aut si recesserit innuptam manere: Paulus ad Corinthios: Iis autem quæ nupserunt præcipio, non ego sed Dominus, vxorem à viro non separari: si autem recesserit, manere innuptam, aut reconciliari viro & virum vxorem non dimittere.

91. Tantum vnumquemque tentari, quantum potest sustinere; Paulus ad Corinthios in epistola prima: Tentatio vos non occupauit, nisi humana. Fidelis autem Deus, qui non patietur vos tentari super quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam euadendi facultatem, vt possitis tolerare.

92. Non quidquid licet esse faciendum; Paulus in epistola ad Corinthios prima: Omnia licent, sed non omnia expediunt. [f] Omnia licent, sed non omnia ædificant.

93. Prædictum quòd hæreses futuræ essent, in epistola Pauli ad Corinthios prima: Oportet & hæreses esse, [g] vt probati manifesti sint in vobis.

94. Cum timore & honore Eucharistiam accipiendam; in Leuitico: Anima autem quæcumque manducauerit ex carne sacrificij salutaris, quod est Domini, & immunditia ipsius super ipsum est, peribit anima illa de populo suo. Item ad Corinthios prima: Quicumque ederit panem, aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.

95. [h] Bonis conuiuendum, malos autem vitandos: apud Salomonem in Parœmiis: Ne adduxeris impium in habitaculum iustorum. Item apud eumdem in Ecclesiastico: Viri iusti sint tibi conuiuæ. & iterum: Amicus fidelis medicamentum vitæ, & immortalitatis. Item illic: Longè abesto ab homine potestatem habente occidendi, & non suspicaberis timorem. Item illic: Beatus qui inuenit amicum verum, & qui enarrat iustitiam auri audienti. Item illic: Sepi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam. Item in psal. 17. Cum iusto iustificaberis; & cum viro innocente innocens eris; & cum peruerso peruersus eris. Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ.

96. Factis

a *Non facietis cirrum ex coma &c.* Cirrum cincinnum vocat, hoc est, contortos crines, quomodo & quidam ex Hebræo vertunt. Græcè est apud 70. *σισόη*, quam vocem alibi apud Græcos non reperi, vertit pro eo vulgatus interpres ex hebræo: *neque in rotundum attondebitis comam*. Eodem autem intellectu dixit D. Hieronymus apolog ad Domnionem & apolog. aduersus Ruffinum, cirratos pueros seu iuuenes. PAM.

b *Barbam non vellendam.* Rectè sic Manut. & Morel. pro eo quod erat duntaxat · *Item non vellendum*. Nam similiter supra Cypr. lib de lapsis. Non placet contra quod adnotauit ad marg. Morelius *Esaia* 55. & quod in textu in seruit Manutius: *apud Esaiam* quum contrarium prorsus habeat eo capite Esaias, etiam iuxta 70. Reperitur verò his verbis apud 70. οὐ φθερεῖτε τὴν ὄψιν τῶν πώγωνος ὑμῶν Leuit. 19. *Idem*.

c *A facie senioris exurges.* Senioris vertit pro eo quod est πολιὸς, quia qui canus est, senior est. Est autem insignis locus de veteri ecclesiæ consuetudine etiamnum obseruata. *Idem*.

d ECCE QVAM BONVM ET QVAM IVCVNDVM.] In Beneuentano legitur, Vt quid bonum & voluptabile est, vt habitent fratres in vnum. RIG.

e ET IN EADEM SENTENTIA.] Ver. eodem consilio. *Idem*.

f *Omnia licent.* Vtrobique omittit, & hic & lib. de hab. Virg. vocem *mihi*, quæ tamen etiam græcè est. PAM.

g *Vt probati manifesti sint.* Ita ex MS. nunc primum pro eo, quod erat *manifestati* non rectè, & lib. de vnit. eccl. prior legitur & græcè & latinè. *Idem*.

h *Bonis conuiuendum.* Morel. & Manut. *conueniendum*, & hic & in titulis capitum, sed non placet. *Idem*.

[a] non probat Altissimus.

111. Grauius iudicari de his qui in sæculo plus habuerunt potestatis; apud Salomonem. Iudicium durissimum in his qui præsunt fiet. Exiguo enim conceditur misericordia, potentes autem potenter tormenta patientur. Item in psalmo 2. Et nunc reges intelligire, [b] emendamini qui iudicatis terram.

113. Viduam & pupillos protegi oportere; apud Salomonem in Ecclesiastico: Esto pupillis misericors vt pater, & pro viro matri illorum: & eris velut filius altissimi si obedieris. Item in Exodo: [c] Omnem viduam & orphanum non vexabitis. [d] Si autem vexaueritis eos, & vociferantes exclamauerint ad me, exaudiam exclamationes eorum, & irascar animo in vobis, & perimam vos gladio; & erunt coniuges vestræ viduæ, & filij vestri orphani. Item apud Esaiam: Iudicate pupillo, & iustificate viduam, & venite disputemus, dicit Dominus. Item apud Iob: Conseruaui egenum de manu potentis; & pupillo cui non erat adiutor, auxiliatus sum: os viduæ benedixit me. Item in psalmo 67. Patris orphanorum, & iudicis viduarum.

114. Dum in carne est quis [e] exomologesin facere debere. In psalmo 5. Apud inferos autem quis confitebitur tibi? Item in psalmo 29. Numquid exomologesin faciet tibi puluis? Item alibi, exomologesin faciendam: Malo pœnitentiam peccatoris quàm mortem. Item apud Hieremiam: Hæc dicit Dominus: Numquid qui cadit, non surget? aut qui auertitur, non conuertetur?

115. Adulationem perniciosam esse; apud Esaiam: Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, & semitas pedum vestrorum turbant.

116. Plus ab eo diligi Deum, cui in baptismo [f] plura peccata dimittuntur: In Euangelio κατὰ Lucam: [g] Cui plus dimittitur, plus diligit: & cui minus dimittitur, modicum diligit.

117. Fortem congressionem esse aduersus diabolum, & ideò fortiter nos stare debere, vt possimus vincere; In epistola Pauli ad Ephesios: Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus potestates & principes huius mundi & harum tenebrarum, aduersus spiritalia nequitiæ in cælestibus. Propter hoc [h] induite arma Dei vt possitis resistere in die nequissimo, vt cum omnia perfeceritis stetis accincti lumbos vestros in veritate Euangelij, induentes loricam iustitiæ, & calciati pedes in præparatione [i] Euangelij pacis; in omnibus assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia [k] ignea iacula nequissimi extinguere, [l] & galeam salutis assumere, & gladium spiritus, qui est verbum Dei.

118. Item de antichristo quod in hominem veniat; apud Esaiam: Hic homo qui concitat terram, commouet reges, qui ponit orbem terræ totum desertum.

119. Graue fuisse iugum legis, quod à nobis abiectum est: & leue esse iugum Domini, quod à nobis susceptum est; In psalmo 2. Ad quid tumultuaræ sunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes congregati sunt in vnum aduersus Dominum & aduersus Christum eius. Dirumpamus vincula eorum, & [m] proiiciamus à nobis iugum eorum. Item in Euangelio κατὰ Matthæum: Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite iugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde, & inueniens requiem animabus vestris. Iugum enim meum bonum est, [n] & onus meum leue est. Item in Actibus Apostolorum: Visum est Sancto Spiritui & nobis [o] nullam vobis imponere sarcinam, quàm ista, quæ ex necessitate sunt, abstinere vos [p] ab idololatriis, [q] & sanguinis effusione, & fornicatione. Et quæcumque vobis fieri non vultis, aliis ne feceritis.

120. Orationibus insistendum; in epistola Pauli ad Colossenses: Instate orationi, vigilantes in ea. Item in psalmo 1. Sed in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.

CON-

a NON PROBAT.) In Ver. *reprobat*, & sic in editione Romana. RIG.

b *Emendamini qui iudicatis terram*. Peculiaris est hæc lectio Cypriano, sicut pleraque in psalmis. PAM.

c OMNEM VIDVAM ET ORPHANVM NON VEXABITIS.] Hoc est, Nullam viduam, nullum orphanum vexabitis. Sic Epist. XLIII. *Omnis sermo malus de ore vestro non procedat*. RIG.

d *Si autem vexaueritis eos*. Placet & hoc præfillo quod legit ipse *vexabitis*. Et si etiam non legant Biblia *in vobis*, quia tamen habent MS denuò adjecimus. PAM.

e EXOMOLOGESIM FAC.) In Ver. & in edition Rom. *exomologesin malo peccatoris & pœnitentiam, quàm mortem*. RIG.

f PLVRA PECCATA.] In Ver. *multa*. *Idem*.

g CVI PLVS DIMITTITVR] In Ben. & Ver. *cui pusillum dimittitur, modicum diligit*. *Idem*.

h INDVITE ARMA DEI.] In Beneuent. *tota arma Dei*. *Idem*.

i EVANGELII PACIS.) In Veron. tantùm legitur, *Euangelij*. *Idem*.

k IGNEA IACVLA.) In Ben. & Ver. *ignita*. *Idem*.

l *Et galeam salutis assumere*. Sic Manut. & exc. vulg. veterus verò exc. *assumite* quomodo & hodie legitur, neutrum habet suprà epist. ad Thybaris. neque Tertullian. lib. 5. adu. Marc. PAM.

m PROIICIAMVS A NOBIS IVGVM.) In Ver. *abiiciamus*. RIG.

n ET ONVS MEVM LEVE.) In Ben. & Ver. *Sarcina mea leuis*. *Idem*.

o NVLLAM VOBIS IMPONERE SARCINAM.) βάρος. Chrysost. βάρος τ νόμου καλεῖ. Ergo quæ sequuntur de lege Mosaica sumpta sunt, neque aliter accipienda, quàm de idolothyto, suffocato & arte meretricia. *Idem*.

p AB IDOLOLATRIIS.) In Ver. idolatriis, quod est idolothytis. *Idem*.

q ET SANGVINIS EFFVSIONE) In Beneuentano & Veronensi, & in editione Rom. *& sanguine*. Rectissimè. Est enim in Actis Apost. Græcis καὶ αἵματος. Qui crediderunt hic agi de homicidiis, scripserunt, *sanguinis effusione*, verùm hæc opinio non quadrat cum iis de quibus disceptauerant Apostoli, cùm sententiam suam sic perscribi voluere: Visum est Spiritui sancto & nobis, &c. Quæ Salmasius ad hunc locum illustrandum collegit, libro de Trap. fen. pag. 440. & seqq. ea sunt valdè proba. *Idem*.

CONCILIVM CARTHAGINIENSE, DE BAPTIZANDIS hæreticis.

[a] SENTENTIÆ EPISCOPORVM LXXXVII. DE hæreticis baptizandis.

CVm in vnum [b] Carthagini conuenissent Kalend. Septembris Episcopi plurimi ex prouincia Africa, Numidia, Mauritania, cum presbyteris & Diaconibus, [c] presente etiam plebis maxima parte, & lectæ essent litteræ Iubaiani ad Cyprianum factæ, item Cypriani ad Iubaianum rescriptæ, de hæreticis baptizandis, quidque postmodum Cypriano Iubaianus idem rescripserit; [d] Cyprianus dixit: [e] Audistis collegæ dilectissimi, quid mihi Iubaianus coëpiscopus noster scripserit, consulens [f] mediocritatem nostram de illicito & profano hæreticorum baptismo; & quid ego ei rescripserim; censens scilicet, quod semel atque iterùm & sæpè censuimus, hæreticos ad Ecclesiam venientes, Ecclesiæ baptismo baptizari & sanctificari oportere. Item lectæ sunt vobis & aliæ Iubaiani litteræ, quibus pro sua sincera, & religiosa deuotione ad epistolam nostram rescribens, non tantùm consensit, sed etiam instructum se esse gratias egit. Superest vt de hac ipsa re singuli quid sentiamus, proferamus; neminem iudicantes, aut à iure communionis aliquem, si diuersum senserit, amouentes. Neque enim quisquam nostrum [g] Episcopum se esse Episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit; [h] quando habeat omnis Episcopus pro licentia libertatis & potestatis suæ, arbitrium proprium, támque iudicari ab alio non possit, quam nec ipse potest iudicare. Sed expectemus vniuersi iudicium Domini nostri Iesu Christi, qui vnus & solus habet potestatem & præponendi nos [i] in Ecclesiæ suæ gubernatione, & de actu nostro iudicandi.

Cæcilius à Bilta dixit:

1 Ego vnum baptisma in Ecclesia sola scio, & extra Ecclesiam nullum. Hic erit vnum vbi spes vera est, & fides certa; sic enim scriptum est. Vna fides, vna spes, vnum baptisma; non apud hæreticos, vbi spes nulla est, & fides falsa, vbi omnia per mendacium aguntur, vbi [k] exorcizat dæmoniacus; [l] sacramentum interrogat, cuius os & verba cancer emittunt; fidem dat infidelis; veniam delictorum tribuit sceleratus, & in nomine Christi [m] tingit antichristus: benedicit à Deo maledictus; vitam pollicetur mortuus; pacem dat impacificus; Deum inuocat blasphemus; sacerdotium administrat profanus; ponit altare sacrilegus. Ad hæc omnia accedit & illud malum, vt antistites diaboli audeant Eucharistiam facere, aut qui illis assistunt, dicant hæc omnia falsa esse de hæreticis. Ecce ad qualia cogitur Ecclesia, & sine baptismo ac venia delictorum communicare compellitur. Quam rem fratres fugere ac vitare debemus, & à tanto scelere nos separare, & vnum baptisma tenere; quod soli Ecclesiæ à Deo concessum est.

[n] Primus à Misgirpa dixit:

2 Censeo omnem hominem ab hæresi venientem, baptizandum. Frustrà enim illic putat se esse baptizatum, cùm non sit baptisma, nisi in Ecclesia, vnum, & verum: quia & Deus vnus,

a SENTENTIA EPISCOPOR.] In Corbeïensi & Foxiensi adijcitur, *numero LXXXVII.* In Veronensi hoc tantùm, *Sententia Episcopor.* RIG.

b CARTHAGINI.) In Ver. Carthagine con. Kal. Septembrib. In Foxiensi, *Carthaginem. Idem.*

c PRAESENTE ETIAM PLEBIS MAX. PAR.] In Foxiensi, *præsentibus etiam pleb. max par. Idem.*

d CYPRIANVS DIXIT.) Hic Cypriani primus in Concilio sermo, sic omnino prolatus à Donatistis, vt testatur Augustinus libro II. contra Donatist. Primum sermonem vocat, non sententiam. quia sententiam dicet post alios omnes Episcopos. Et tamen idem Augustinus eodem opere hunc Cypriani sermonem, pro eius sententia, sumpsit. itaque priorem dixisse ait. Nec arbitror, inquit, beatum Cyprianum, propter aliud contra consuetudinem quid sentiret liberiùs exprompsisse, prioremque dixisse, nisi vt alium, si fortè existeret cui esset melius reuelatum gratissimè acciperet, & ostenderet imitandam, non solùm docendi diligentiam; sed etiam discendi modestiam, &c. Quæ cùm satis ambigua sint, conuenientissimum videtur, hunc sermonem pro Consultatione accipi, vnde concilium incipiat. quo etiam nomine appellatur ab eodem Augustino, eiusdem contra Donatistas operis libro VI. cap. 6. *Idem.*

e *Audistis collegæ dilectissimi.* Citat hæc verba D. Augustinus de baptismo contra Donatistas lib. 2. cap. 2. lib. 3. cap. 3 & lib. 6. cap. 6. & latè excutit singula toto libro secundo, vt eos doceat exemplo Cypriani, etsi sententiis dissentiant, in pace tamen vnitatis manere oportere. Quum autem vel ipso illo & D. Hieronym. contra Lucifer. testibus de collegis suis loquatur, frustrà detorserit quispiam contra primatum Romani pontif. illud: Neque enim quisquam nostrum Episcopum Episcoporum se esse constituit. PAM.

f MEDIOCRITATEM NOSTRAM.) Rectè in Veron. *mediocrit. meam.* RIG.

g EPISCOPVM SE ESSE EPISCOPOR.] In Veron. Episcopum se episcopor. constituit. quod apertissimè declarat per derisum à Tertulliano dici, cùm ista verba profert adu. Psychicos. *Idem.*

h *Quando habeat omnis &c.* Adnotat hic Erasmus, cum sacramenti res tractatur ac fidei, vnumquemque suo relinqui iudicio. Quod nimis crudè ab illo dictum est, neque enim id verum est, præterquam (iuxta quod interpretatur D. August. dicto lib. 3 cap 3.) in his quæstionibus, quæ nondum eliquatissima perspectione discussæ sunt. PAM.

i IN ECCLESIA SVA OVA.) In Veronensi, *In Ecclesiæ gub.* RIG.

k EXORCIZAT.] In Ver. & Fox. *exorcidiat*, quod ex vinosa pronunciatione venit, *cizat* vt *cadiat*, vnde alij, *cidiat Idem.*

l INTERROGAT SACRAMENTVM.) Credis Christum Filium, esse Dei viui? *Idem.*

m TINGIT ANTICHR.) In Ver *tingit Idem.*

n *Primus à Misgirpa* Sic MS. 4. nec multum differt quod habet Cambron. *Miscirpa* pro eo quod habebant excusi cum D. Aug. *Migirpa.* De eadem ciuitate intelligo quod in concilio 3. Carthagin. sententiam dixit Tutus Migirtinensis, seu

vnus, & fides vna, & Ecclesia vna est, in qua stat vnum baptisma, & sanctitas, & cætera. Nam quæ foris exercentur, nullum habent salutis effectum.

a Polycarpus ab Adrumeto dixit:

[b] 3 Qui hæreticorum baptisma probant, nostrum euacuant.

Nouatus à Thamugade dixit:

4 Licet sciamus omnes scripturas sibi testimonium reddere de salutari baptismo, debemus tamen fidem nostram exprimere. Hæreticos & schismaticos ad Ecclesiam venientes qui pseudobaptizati videntur, debere eos in fonte perenni baptizari. Et ideo secundùm testimonium scripturarum, & [c] secundùm decretum collegarum nostrorum sanctissimæ memoriæ virorum, omnes schismaticos & hæreticos qui ad Ecclesiam conuersi sunt, baptizari; sed & eos qui ordinati videbantur, [d] inter laicos recipi.

Nemesianus à Thubunis dixit:

5 Baptisma, quod dant hæretici & schismatici, non esse verum; vbique in scripturis sanctis declaratum est. Quoniam ipsi præpositi eorum falsi Christi sunt, & falsi prophetæ, dicente Domino per Salomonem: Qui fidens est in falsis, hic pascit ventos; idem autem ipse sequitur aues volantes. Deserit enim vias vineæ suæ, à semitis verò agelli sui errauit. Ingreditur autem [e] per auia loca atque arida, [f] terram destinatam in sitim: contrahit autem manibus [g] infructuosa. Et iterùm: ab aqua aliena abstine te, & de fonte alieno ne biberis, vt longum viuas tempus, adiiciantur etiam tibi anni vitæ. Et in Euangelio diuina sua voce Dominus noster Iesus Christus locutus est, dicens: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei. Hic est spiritus qui ab initio ferebatur super aquam. Neque enim spiritus sine aqua operari potest, neque aqua sine spiritu. Malè ergò sibi quidam interpretantur, vt dicant, quod per manus impositionem Spiritum sanctum accipiant, & sic recipiantur; cum manifestum sit [h] vtroque sacramento debere eos renasci in Ecclesia Catholica. Tunc quippe poterunt filij Dei esse, dicente Apostolo: Curantes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis: vnum corpus & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ: vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus. Hæc omnia Ecclesia Catholica loquitur. Et iterum in Euangelio dicit: Quod natum est de carne, caro est: & quod natum est de spiritu, spiritus est; quia Deus spiritus est, & de Deo natus est. Ergo omnes hæretici & schismatici omnia quæcumque faciunt, carnalia sunt, dicente Apostolo: Manifesta enim sunt opera carnis, quæ sunt, fornicationes, immunditiæ, [i] incestum idololatriæ, veneficia, inimicitiæ, certamina, zelus, ira, diuisiones, hæreses & his similia; de quibus prædixi vobis, sicut prædico, quoniam quicumque hæc faciunt, regnum Dei non hæreditabunt. Condemnat æquè Apostolus cum omnibus malis & eos qui diuisionem faciunt, hoc est, schismaticos & hæreticos. Nisi ergo acceperint baptisma salutare in Ecclesia Catholica quæ vna est, salui esse non possunt, sed cum carnalibus in iudicio Domini Christi damnabuntur.

[k] Ianuarius à Lambese dixit:

6 Secundùm scripturarum sanctarum auctoritatem decerno hæreticos omnes baptizandos, & sic in Ecclesiam sanctam admittendos.

[l] Lucius à Castrogalbæ dixit:

7 Cùm Dominus in Euangelio suo dixerit: Vos estis sal terræ; Si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur? ex eo ad nihilum valebit, nisi vt proiiciatur foras, & conculcetur ab hominibus. & iterùm post resurrectionem suam mittens Apostolos suos mandauerit dicens: Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra; Ite ergo & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Cùm ergo manifestum sit hæreticos

Misgentinensis, vt potiùs legendum sit *Migirpensis*. PAM.

a *Polycarpus ab Adrumeto*. Huius suprà fit mentio epist. 45. vbi Adrumetinam coloniam vocat, & plerique MS. cum aspiratione legunt. Hic contra MS & omnes exc. præter D. August dict. lib. cap. 11. sine aspiratione, quomodo & Victor Vticensis hist. Vand. 3. ac primum Carthag. concil. *Idem*.

b 3. QVI HÆRETICOR.] In Corbeiensi, *Qui hæreticorum baptisma probant, nostrum hæreticis communicant*. In Veronensi, *Qui hæreticorum baptisma probat, nostrum improbat*. RIG.

c *Secundum decretum collegarum nostrorum*. Eiusdem decreti meminit epist. ad Stephanum Cyprianus, atque adeò & hinc confirmatur nostra sententia de communione laica, hoc est, inter laicos. PAM.

d 4. INTER LAICOS RECIPI.] Sic Epist. ad Antonianum, Sic tamen admissus est Trophimus, vt laicus communicet. RIG.

e 5. PER AVIA LOCA ATQVE ARIDA.] δι' ἀνύδρων ἐρήμων. *Idem*.

f TERRAM DESTINATAM IN SITIM.] διατεταγμένην ἐν διψώσῃ. Quod autem in Corbeiensi & in aliis quibusdam libris legitur, *destinatam à messe*: vel, *in ense*, vitiosum est: irrepsitque ex glossemate, *in messe colligit*. *Idem*.

g INFRVCTVOSA.] ἀκαρπίαν quod in Vaticanis exemplaribus, *sterilitatem*. *Idem*.

h VTROQVE SACRAMENTO DEBERE EOS RENASCI.] Aqua & spiritu. *Idem*

i *Incestum, idololatriæ*. Hinc patet varias fuisse olim Noui Testamenti versiones, aliter enim hic, aliter suprà Cyprianus. PAM.

k 6. IANVARIVS A LAMBESE.] In exemplari Foxiensi: *à Lambes*. Hic verò semel obseruabimus quod deinceps in istis Episcoporum & Ecclesiarum appellationibus dici oporteret, optam non perditurum, qui diligenter inspiciet Notitias Episcopalium Sedium Africæ, editas à Iac. Sirmondo vnà cum opusculis aliquot dogmaticis Leporii, Capreoli & Victorini. RIG.

l 7. LVCIVS A CASTROGALBÆ.] In Fox. *Castraquando*. In Thuaneo, & Corbeiensi, *Castragalba*. *Idem*.

l *Lucius à Castrogalba*. Lectionem hanc collegi partim ex Manutio, partim ex Cambr. codice quorum ille *Castragalba*, iste *Castrogalba*: anteà non satis Latinè excusi cum D. August. & aliis MS. legebant *Castrogalbæ*. Suspicor autem fuisse Castrum à Galba Cæsare extructum, præsertim quum apud Ptolomæum in Africa reperire sit etiam castra Cornelia, & castra Germanorum. Respondet autem ad rationes huius August. dicti lib. cap. 14. PAM.

reticos, id est, hostes Christi, non integram sacramenti confessionem habere: Item schismaticos non posse condire sapientia spiritali, cum ipsi, ab Ecclesia quæ vna est recedendo infatuati, contrarij facti sint, fiat sicut scriptum est: Domus [a] contrariorum legis debet emundationem, & consequens est eos qui à contrariis baptizati inquinati sunt, primo purgari, & tum demum baptizari.

Crescens à Cirta dixit:

8 In tanto cœtu sanctissimorum sacerdotum lectis litteris Cypriani dilectissimi nostri ad Iubaianum, [b] itémque ad Stephanum, quæ tantum in se sanctorum testimoniorum descendentium ex scripturis deificis continent, vt meritò omnes per Dei gratiam adunati consentire debeamus: Censeo, omnes hæreticos & schismaticos, qui ad Catholicam Ecclesiam voluerint venire, non antè ingredi, nisi exorcizati priùs fuerint; exceptis his sanè qui in Ecclesia catholica fuerint antè baptizati, ita tamen vt per manus impositionem in pœnitentiam Ecclesiæ reconcilientur.

Nicomedes à Segermis dixit:

9 Mea sententia hæc est, vt hæretici ad Ecclesiam venientes baptizentur, eò quòd nullam foris apud peccatores remissionem peccatorum consequantur.

[c] Munnulus & Girba dixit:

10 Ecclesiæ Catholicæ matris nostræ veritas semper apud nos, fratres, & mansit & manet, & vel maximè in baptismatis trinitate Domino nostro dicente: Ite & baptizate gentes in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti. Cum ergo manifestè sciamus hæreticos non habere nec Patrem, nec Filium, nec Spiritum sanctum; debent venientes ad Ecclesiam matrem nostram verè renasci, & baptizari, vt cancer quod habebant, & damnationis ira, [d] & erroris effectura, per sanctum & cæleste lauacrum sanctificetur.

Secundinus à Cedias dixit:

11 Cùm Dominus noster Christus dicat: Qui non est mecum, aduersus me est: & Ioannes Apostolus eos qui ab Ecclesia exeunt antichristos dicat: indubitanter hostes Christi, quique antichristi nominati sunt, gratiam baptismi salutaris ministrare non possunt. Et ideò censeo eos qui de insidiis hæreticorum confugiunt ad Ecclesiam, baptizandos esse à nobis, qui amici appellati sumus Dei, eius dignatione.

Felix à Bagai dixit:

12 Sicut cæcus cæcum ducens simul in foueam cadunt, ita hæreticus hæreticum baptizans simul in mortem cadunt. Et ideò hæreticus baptizandus est, & iustificandus, ne nos viui mortuis communicemus.

[e] Polianus à Mileo dixit:

13 Iustum est hæreticum baptizari in Ecclesia sancta.

Theogenes ab Hyppone regio dixit:

14 Secundum sacramentum Dei gratiæ cælestis, quod accepimus, vnum baptisma quod est in Ecclesia sancta credimus.

Datiuus à Badis dixit:

15 Nos quantum in nobis est, hæreticis non communicamus, nisi baptizati in Ecclesia fuerint, & remissionem peccatorum acceperint.

Successus ab Abbir germaniciana:

16 Hæreticis aut nihil licet, aut totum licet. Si possunt baptizare, possunt dare & Spiritum sanctum. Si autem Spiritum sanctum dare non possunt, quia non habent Spiritum sanctum; nec baptizare spiritaliter possunt: proptereà censemus hæreticos baptizandos esse.

Fortunatus à Thuchabori dixit:

17 Iesus Christus Dominus & Deus noster, Dei patris & creatoris filius [f] super petram ædificauit

a CONTRARIORVM LEGIS.] Septuaginta dixere, παρανόμων Hinc verò manifestum est Lucium istum ex Latina versione sumpsisse argomentum sententiæ suæ. In Foxiensi legitur, *Domus contrariorum domus legis.* RIG.

b *Itemque ad Stephanum.* D. Augustinus dicto lib. cap. 25. vbi huius sententiæ verba tractat à se visam epistolam hanc Cypriani ad Stephanum, sed aliam, in qua nulla mentio hæreticorum baptismi, quam non dubito esse illam quæ est num. 67. Cuius autem hic meminit habetur suprà num. 72. PAM.

c 10. MVNNVLVS A GIRBA.) In cod. Veronensi ab hoc episcopo omnes ferè deinceps episcopi sententiis suis hanc formulam præmittunt: IN PACE, quæ in Foxiensi nullibi legitur RIG.

d ET ERRORIS EFFECTVRA.) In Corbeïensi legitur, *offensa*, & sic legebat Manucius. In Foxiensi, *offectura*, pro eo quod officit. & hanc esse verissimam lectionem arbitramur. *Idem.*

e *Polianus a Mileo* Etiam hic cum illis consentiunt M S. pro eo quod erat *Pollianus*, & veram hanc esse lectionem ex Epigraphe epistolarum supra 78. & 80. Quare & apud D. August dict. lib. cap. 10. ita legendum, & pro *Milon*, quod ibi legitur *Mileo*, aut *Mileno*. Nam Mileum oppidum recensetur ab eodem epist 165. & Mileuitanum episcopum Optatum citat, contra epist. Parmen. lib. 1. c. 3. Quare & apud Ptolomeum legendum censeo *Meleum*, vbi est *Mireum*, iuxta Lares in Numidia. Quibus ritè perpensis, Mileuitanum illud celebre concilium aduersus Pelagium in hac potiùs ciuitate conuenisse sentio, quàm in insula Melitæ, vti plerique opinantur, præsertim quum ipsi patres eius concilii sic alloquantur Innocentium Pontificem Romanum; De conciliis Numidiæ ad te scripta direximus, & inter Numidiam & Melitam, non mare dumtaxat, sed & Africa & Byzancium sunt intermedia. PAM.

f 17. SVPER PETRAM, ET NON SVPER HÆRESIN.] In Veronensi & Foxiensi, & Corbeiensi, & in edit. Rom. *super Petrum*. Atque etiam in Veronensi legitur: *super Petrum ædificauit ecclesiam suam*, quo sanè proditur facinus ineptissimi librarii, qui pro *petram*, cùm scripsisset *Petrum*, scribendum quoque sibi putauit, suum, non suam. Nec dissimulari quidem potest, quod passim ad Epistolas obseruauimus, suo iam Cypriani sic libitum fuisse plerisque, vt Ecclesiam à Christo super Petrum ædificatam dicerent. Nihilominus tamen Augustinus hoc loco exemplaris sui fidem secutus legit: *super petram: Ædificauit*, inquit, *ecclesiam suam Christus super petram, non super arenam.* RIG.

a POTEST

ficauit Ecclesiam suam, non super hæresim; & [a] potestatem baptizandi Episcopis dedit, non hæreticis. Quare qui extra Ecclesiam sunt, & contra Christum stantes oues eius & gregem spargunt, baptizare foris non possunt.

Sedatus à Tuburbo dixit:

18 In quantum aqua sacerdotis prece in Ecclesia sanctificata abluit delicta; in tantum hæretico sermone [b] velut cancere, infecta, cumulat peccata. Quare omnibus [c] pacificis quidem viribus nitendum est, ne quis hæretico errore infectus & tinctus, singulare & verum Ecclesiæ baptismum detrectet accipere, quo quisquis non fuerit baptizatus, regno cælorum fiet alienus.

Priuatianus à Sufetula dixit:

19 Qui hæreticos potestatem baptizandi habere dicit, dicat priùs, quis hæresim condiderit. Si enim hæresis à Deo est, habere & indulgentiam diuinam potest. Si verò à Deo non est, quomodo gratiam Dei aut habere aut conferre alicui potest?

Priuatus à Sufibus dixit:

20 Qui hæreticorum baptismum probat, quid aliud quàm hæreticis communicat?

[d] *Hortensianus à Laribus dixit:*

21 [e] Quot sint baptismi, viderint aut præsumptores, aut fautores hæreticorum: nos vnum baptisma, quod non nisi in Ecclesia nouimus, Ecclesiæ vindicamus. Aut quomodo possunt in nomine Christi aliquem baptizare, quos ipse Christus dicit aduersarios suos esse.

Cassius à Macomadibus dixit:

22 Cùm baptismata duo esse non possint: qui hæreticis baptisma concedit, sibi tollit. Censeo itaque [f] flebiles & tabidos hæreticos baptizandos esse, cùm ad Ecclesiam venire cœperint, & sacra & diuina lauatione lotos, & lumine vitæ illuminatos, non hostes, sed pacificos, non alienos, sed fidei Domini domesticos, non adulteros, sed Dei filios, non erroris, sed salutis effectos in Ecclesiam recipi; absque his, qui de Ecclesia fideles supplantati, ad hæresis tenebras transierant, sed eos per manus impositionem restituendos.

[g] *Alius Ianuarius à Vico Cæsaris dixit:*

23 Si non obtemperat error veritati, multò magis veritas non consentit errori. Et ideò nos Ecclesiæ assistimus in qua præsidemus, vt baptismum eius ipsi soli vindicantes, eos, quos Ecclesia non baptizauit, baptizemus.

Alius Secundinus [h] *à Carpis dixit:*

24 Hæretici Christiani sunt, an non? Si Christiani sunt: cur in Ecclesia Dei non sunt? [i] Si Christiani non sunt, quomodo Christianos faciunt? Aut quò pertinebit sermo Domini dicentis: Qui non est mecum, aduersus me est, & qui non mecum colligit, spargit? Vnde constat, super filios alienos & soboles antichristi Spiritum sanctum per manus impositionem tantummodo non posse descendere, cùm manifestum sit hæreticos baptisma non habere.

Victoricus à Thabraca dixit:

25 Si licet hæreticis baptizare & remissam peccatorum dare; quid illos infamamus, vt hæreticos appellemus?

Alius Felix ab Vthina dixit:

26 Nemini dubium est, sanctissimi consacerdotes, non in tantum posse humanam præsumptionem, quantùm Domini nostri Iesu Christi adorandam & venerabilem majestatem. Memores ergo periculi, hoc quoque non tantùm obseruare debemus, verùm etiam ab omnibus nobis confirmare, vt omnes hæretici qui ad sinum matris Ecclesiæ accurrunt, baptizentur; vt mens hæretica, quæ diuturna tabe polluta est, sanctificatione lauacri purgata in melius reformetur.

[k] *Quietus à Baruch dixit:*

27 Qui fide viuimus, obsequi iis quæ instruendis nobis antè prædicta sunt, credula obseruatione debemus. Nam scriptum est apud Salomonem: Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio eius? Quod vtique de his qui ab hæreticis tinguntur, & de tingentibus loquitur. Si

a POTESTATEM BAPT. EPISCOPIS DEDIT.] Immò Apostolis, ac per Apostolos quidem, Episcopis. In Veronensi, *Potestatem baptizandi Episcopis habere dedit.* RIG.

b VELVT CANCERE.] In Veronensi & in Corbeiensi, & in edit. Rom. *cancer.* *Idem.*

c PACIFICIS QVIDEM VIRIB.] In Ver. & in edit. Rom. & in exempl. Corb. *viris.* *Idem.*

d 21. HORTENSIANVS A LARIBVS.] In Corbeiensi, *à Salaribus.* *Idem.*

d *Hortensianus à Laribus* MS. quidem *Portensianus*, sed malè; quum Hortensiani frequens fiat mentio inter epist. Cypriani, & prius etiam legit D. August. dicti lib. cap. 18. Lares autem (quod lego apud Salustium in Iugurtha pro eo quod est Laris) collocat Ptolemeus in Numidia iuxta Mireum vti suprà diximus. Larensis etiam ciuitatis meminit Victor Vticensis lib. 2. quare corruptè legit Cambr. codex *à Salaribus.* PAM.

e QVOT SINT BAPTISMI] In Veronensi & Foxiensi rectissimè Hortensiani sententia incipit: *Viderint aut præsumptores aut f. h.* RIG.

f FLEBILES ET TABIDOS.] In Foxiensi, *flebiles & babiles.* Perperam Tabidos hæreticos dicit, quasi tabescentes mærore & squalore pœnitentiæ. *Idem.*

g *Alius Ianuarius à Vico Cæsaris dixit.* Tractat hoc Diu. Augustin. dicti libri cap. 30. suspicor autem vicum Cæsaris eundem esse quem Ptolemeus Iol-Cæsaream vocat, Aqua Cæsariensis Mauritania dicta est. De qua latiùs ita Plinius: Oppidumque ibi celeberrimum Cæsarea anteà vocata Iol; Iubæ regia, à D. Claudio coloniæ iure donata, eiusdemque iussu deductis veteranis. Reperitur hodie è regione Argieræ, & quidam Bugiam nuncupant. PAM.

h 24. A CARPIS.] In Ver. & Fox. *à Carpos.* RIG.

i SI CHRISTIANI NON SVNT, QVOMO. CHR. FAC.] In Ver. & Fox. *Si Christiani non sunt, fiant. aut quo pertinebit, &c.* Fiant hoc est, baptizentur, vt fiant scilicet Christiani. *Idem.*

k QVIETVS A BVRVCH.] In Ver. Confess. *Quietus à Burug.* *Idem.*

Si enim qui apud illos baptizantur, per remiſſionem peccatorum vitam æternam conſequuntur, cur ad Eccleſiam veniunt? Si verò à mortuo ſalutis nihil accipitur, ac propterea agnito errore priſtino ad veritatem cum pœnitentia reuertuntur; vno vitali baptiſmate, quod in Eccleſia Catholica eſt, ſanctificari debebunt.

Caſtus à Sicca dixit:

28 Qui contempta veritate præſumit conſuetudinem ſequi; aut circa fratres inuidus eſt & malignus, quibus veritas reuelatur; aut circa Deum ingratus eſt, cuius inſpiratione [a] Eccleſia eius inſtruitur.

Euchratius à Thenis dixit:

29. Fidem noſtram, & baptiſmatis gratiam, & legis Eccleſiaſticæ regulam Deus & Dominus noſter Ieſus Chriſtus ſuo ore Apoſtolos docens, perimpleuit dicens: Ite & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus ſancti. Falſum ergo hæreticorum baptiſma & iniquum, à nobis pellendum eſt, & [b] omni deteſtatione refutandum, de quorum ore virus non vita, nec gratia cæleſtis, ſed blaſphemia trinitatis exprimitur. Et ideò venientes ad Eccleſiam hæreticos, integro & Catholico baptiſmate baptiſari debere manifeſtum eſt, vt à blaſphemiæ ſuæ præſumptione purificati, poſſint Spiritus ſancti gratia reformari.

[c] *Liboſus à Vaga dixit:*

30 In Euangelio Dominus: Ego ſum, inquit, veritas: non dixit, ego ſum conſuetudo. [d] Itaque veritate manifeſtata cedat conſuetudo veritati, vt & ſi in præteritum quis in Eccleſia hæreticos non baptizabat, nunc baptizare incipiat.

[e] *Lucius à Thebeſte dixit:*

31 Hæreticos blaſphemos atque iniquos verbis variis decerpentes ſancta & adorabilia ſcripturarum verba, execrandos cenſeo; & ideò exorcizandos & baptizandos eſſe.

Eugenius ab Ammedera dixit:

32 Et ego hoc idem cenſeo, hæreticos baptizandos eſſe.

Item [f] alius [g] ab Amaccura dixit:

33 Et ipſe ſecutus diuinarum ſcripturarum auctoritatem, baptizandos hæreticos eſſe cenſeo, ſed & eos qui apud ſchiſmaticos baptizatos ſe eſſe contendunt. Si enim [h] ſecundùm cautum Chriſti priuatus fons noſter eſt, intelligant cuncti Eccleſiæ noſtræ aduerſarij, [i] quia alienis eſſe non poteſt. Nec duobus populis ſalutarem aquam tribuere poteſt ille, qui vnius gregis paſtor eſt. Et ideò manifeſtum eſt, nec hæreticos nec ſchiſmaticos aliquid cæleſte poſſe ſuſcipere, qui à peccatoribus hominibus, & ab Eccleſia extraneis audeant accipere. Quando danti locus non eſt, vtique nec accipienti prodeſt.

Item alius [k] Ianuarius Muzulenſis dixit:

34 Miror quod cùm omnes confiteantur vnum eſſe baptiſma, non omnes intelligant eiuſdem baptiſmatis vnitatem: Eccleſia enim & hæreſis, duæ & diuerſæ res ſunt. Si hæretici habent baptiſma, nos non habemus. Si autem nos habemus, hæretici habere non poſſunt. Dubium autem non eſt, [l] Eccleſiam ſolam baptiſmum Chriſti poſſidere, quæ ſola poſſideat & gratiam Chriſti & veritatem.

Adelphius à Thaſualte dixit:

35 Sine cauſa quidam falſo & inuidioſo verbo impugnant veritatem, vt rebaptizare nos dicant; quando Eccleſia hæreticos non rebaptizet, ſed baptizet.

Demetrius Aleptiminus dixit:

36 Vnum baptiſma nos cuſtodimus, quia Eccleſiæ Catholicæ ſoli rem ſuam vindicamus. Qui autem dicunt quia hæretici verè & legitimè baptizare poſſunt; ipſi ſunt qui non vnum, ſed multa baptiſmata faciunt. Nam cùm hæreſes multæ ſint, pro earum numero & baptiſmata computabuntur.

Vin-

a *Eccleſia eius inſtruitur.* Hæc lectio Manut. confirmatur à D. Auguſtino & M S. præter Cambronenſem, anteà erat, *Eccleſiæ eius inſtruuntur.* Aduotat autem tum dicto cap. tum lib. 3. cap. 5. fateri iſtum, contrariam fuiſſe Eccleſiæ conſuetudinem. PAM.

b 29. OMNI DETESTATIONE REFVT.] In Veron. *Omni conteſtatione ref.* RIO.

c 30. LIBOSVS A VAGA.] In Veronenſi: Confeſſ. & Mart. *in Nouis areis poſitus Liboſus à Vaga. Idem.*

d 31. LVCIVS A THEBESTE.] In Veron. Confeſſ. & Mart. *in Fauſti poſitus Leucius à Theueſte. Idem.*

e ITAQVE VERITATE MANIFESTATA.] Breuiùs in Veronenſi: *Itaque veritas eſt, vt etſi in præteritum quis in Eccleſia hæreticos non baptizabat, nunc baptizare incipiat. Idem.*

f *Alius Felix ab Amaccura.* Accedit magis hæc Manutij lectio ad id quod habent 4. cod. M S. *ab Amacchora*, pro quo D. Auguſt. eſt. dicto lib. ab *Accura.* M S. verò & hic prius exc. *ab Accura.* Cambronenſis codex *ab Hamuccura.* Morelius denique *à Maccura.* Hinc autem patet veriſſimum eſſe quod dixit Plinius, Africæ populorum & oppidorum nomina ineffabilia eſſe præterquam ipſorum linguis. PAM.

g 33. FELIX AB AMACCVRA.] In Foxienſi, *ab Ameccora.* RIO.

h SECVNDVM CAVTVM CHRISTI.] Hoc eſt, ſecundùm inſtitutionem & præceptum Chriſti. *Idem.*

i QVIA ALIENIS ESSE NON POTEST.] Rectè in Veronenſi & Foxienſi: *quia alienus eſſe non poteſt.* Rectè, inquam, ſic enim alienus reſpondet præcedenti, noſter. Qui Felicis iſtius mentem non percepere, ſic interpolare conati ſunt; qui alieni ſunt, nobiſcum eſſe non poſſunt. Veronenſis exemplaris veſtigia ſuperſunt adhuc in Corbeïenſi. Etenim ſcriptum priùs fuerat: *qui alienus eſſe non poteſt.* Aliquis poſteà interleuit: *qui alienus, nobiſcum eſſe non poteſt.* Alius deinde: *qui alienus nobiſcum eſſe non poſſunt, nec duobus. Idem.*

k 34. IANVARIVS MVZVLENSIS.] In Foxienſi; *Mozulenſis.* In Corbeïenſi: *à Muzucha. Idem.*

l ECCLESIAM SOLAM BAPTISMVM CHRISTI POSSIDERE.] Sic in exemplari Thuani antiquiſſimo, nec aliter habebit alia item antiqua. In vno Remigiano: *Dubium autem non eſt, iuſtos ſolos baptiſmum Chriſti poſſidere, qui ſoli poſſideant & gratiam Chriſti & veritatem. Idem.*

Vincentius à Thibari dixit:

37 Hæreticos scimus esse peiores quàm ethnicos: si ergo conuersi ad Dominum venire voluerint, habemus vtique regulam veritatis, quam Dominus præcepto diuino mandauit Apostolis dicens: Ite, in nomine meo manum imponite; dæmonia expellite. Et alio loco: Ite & docete gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Ergo primò per manus impositionem in exorcismo, secundò per baptismi regenerationem, tunc possunt ad Christi pollicitationem venire: alias autem fieri censeo non debere.

Marcus à Mactari dixit:

38 Mirandum non est, si hæretici hostes atque Impugnatores veritatis, rem sibi vindicent potestatis & dignationis alienæ: sed illud mirandum est, quod quidam nostri, præuaricatores veritatis, hæreticis suffragantur, & Christianis aduersantur. Propterea decernimus hæreticos baptizandos esse.

[a] *Satius à Sicilibba dixit:*

39 Si hæreticis in baptismo sua peccata donantur, sine causa ad Ecclesiam veniunt. Nam cùm in die iudicij peccata sint quæ puniuntur; nihil est quod timere possint hæretici de iudicio Christi, si sunt remissionem peccatorum consecuti.

[b] *Victor à Gor dixit:*

40 Cùm peccata non nisi in Ecclesiæ baptismo remittantur, qui hæreticum ad communicationem sine baptismo admittit, vtrumque contra rationem facit, nec hæreticos purgat, & Christianos inquinat.

[c] *Aurelius ab Vtica dixit:*

41 Cùm dicat Apostolus, non communicandum peccatis alienis, quid aliud quàm peccatis alienis communicat, qui hæreticis sine Ecclesiæ baptismo communicat? Et ideò censeo baptizandos esse hæreticos vt accipiant remissam peccatorum, & sic illis communicetur.

[d] *Confessor Iambus à Germaniciana dixit:*

42 Qui hæreticorum baptisma probant, nostrum improbant; vt extra Ecclesiam non dicam lotos, sed sordidatos, negent in Ecclesia baptizari oportere.

Lucianus à Rucuma dixit:

43 Scriptum est: Et vidit Deus lucem quia bona est, & diuisit inter lucem & tenebras. Si potest luci & tenebris conuenire, potest nobis & hæreticis aliquid esse commune. Proptereà censeo hæreticos [e] baptizandos esse.

Pelagianus à Luperciana dixit:

44 Scriptum est: Aut enim Dominus tuus Deus est, aut Baal Deus est: ita & nunc, aut Ecclesia Ecclesia est, aut hæresis Ecclesia est. Porrò si hæresis Ecclesia non est, quomodo esse apud hæreticos baptisma Ecclesiæ potest?

Confessor & martyr Iader à Midila dixit:

45 Scimus non esse nisi vnum baptisma in Ecclesia Catholica: & ideò non debemus admittere hæreticum, nisi baptizatus apud nos fuerit, ne se putet extra Ecclesiam Catholicam baptizatum esse.

Item alius Felix à Marrazana dixit:

46 Vna fides, vnum baptisma; sed Ecclesiæ Catholicæ, cui soli licet baptizare.

Confessor Paulus à Bobba dixit:

47 Ne non mouet si aliquis Ecclesiæ fidem, & veritatem non vindicat, quando Apostolus dicat: Quid enim si exciderunt à fide quidam illorum? Numquid infidelitas eorum fidem Dei euacuauit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Si autem Deus verax est, quomodo esse apud hæreticos baptismi veritas potest, apud quos Deus non est?

Confessor [f] Pomponius à Dionysiana dixit:

48 Manifestum est, hæreticos non posse baptizare; & remissionem peccatorum dare; qui potestatem

a 39. SATIVS A SICILIBBA DIXIT.] In Corbeiensi, ab hoc episcopo omnes ferè nominibus suis præmittunt, IN PACE: qua formula significare videntur, nolle se sententia sua quemquam a communione, etsi diuersum senserit, amouere. Quæ lex dicta per Cyprianum fuerat in præfatione Synodi. R I G.

b 40. VICTOR A GOR.] In Foxiensi, *Victor à Corduba. Idem.*

c *Aurelius ab Vtica.* Vticæ frequens mentio apud Sallustium in Iugurtha, & Cæsarem commentar. lib. 5. Hæc teste Mela, fato Catonis insignis, & magnitudine (inquit Strabo libro vlt.) & auctoritate secunda post Carthaginem & ea excisa Metropolis & receptaculum Romanorum ad res in Libya gerendas, eodem in sinu quo Carthago, ad alterum ea promontoria quæ sinum faciunt, flumine Bragada intermedio. Etiam à Phœnicibus seu Tyriis (Plinio teste) condita. Et vetustiorem Carthagine fuisse, indicat illud Silij Italici lib. 3. -- *Prisca situ, veteresque ante arces condita Byrsa*... Ptolomeus Ythicam nuncupat, Neque enim literam V habent græci sed eam per Y efferunt, vti rectè adnotauit Adolphus Mekercus de vera linguæ græcæ pronuntiatione, hodie Byserta nuncupatur. Vide porrò responsum diui August. dicti lib. cap. quinto. P A M.

d 42. CONFESSOR IAMBVS.] In Foxiensi, neque hic neque in aliis episcoporum nominibus non leguntur, appellationes confessorum neque martyrum. R I G.

d *Confessor Iambus à Germaniciana.* D. August. dicti lib. cap. 6. non habet *confessor*, neque 4. M S. nostri habent tamen cum excus. Cambron cod. Atqui Germaniciane nowæ fit mentio in conc. Africano, & de Germanicianensi loquitur D. August. epist. ad Pancarium quæ 39. est in appendice Parisiensi. Suspicor eamdem esse quæ Germiana nomine, apud Ptolomeum sita est in Mauritania Cæsariensi ad flumen Ampsagam, qui ab illa Numidiam determinat. P A M.

e *Baptizandos esse.* Tum hic tum suprà, & infrà aliquoties concludit Sententias episcoporum codex Lambron. clausula hac; *in pace*: non malè, vt potè ac si hæc adiecerint, vt significarent se in pace ecclesiæ persistere velle. Verùm nolui in contextum inserere, eò quòd neque D. August. neque MS. alij vspiam id legant. *Idem.*

f POMPONIVS A DIONYSIANA.] In Foxiensi non

poteſtatem non habent, vt aut ſoluere aut ligare aliquid in terris poſſint.

Confeſſor [a] *Venantius à Timiſa dixit:*

49 Si maritus peregrè proficiſcens amico ſuo commendaſſet vxorem ſuam cuſtodiendam commendatam ſibi ille quanta poſſet diligentia conſeruaret, ne ab aliquo caſtitas eius & ſanctitas adulteraretur: Chriſtus Dominus & Deus noſter ad Patrem proficiſcens, ſponſam ſuam nobis commendauit; vtrumne eam incorruptam & inuiolatam cuſtodiemus, an integritatem eius & caſtitatem mœchis & corruptoribus prodemus? Qui enim baptiſma Eccleſiæ commune cum hæreticis facit, ſponſam Chriſti adulteris prodit.

[b] *Aymnius ab Auſuaga dixit:*

50 Nos vnum baptiſma accepimus, & ipſum tenemus & exercemus. Qui autem dicit quia & hæreticis licet baptizare, ipſe duo baptiſmata facit.

Saturninus [c] *à Victoriana dixit:*

51 Si licet hæreticis baptizare, excuſati ſunt & defenſi illicita facientes. Nec video quare eos aut Chriſtus aduerſarios ſuos, aut Apoſtolus antichriſtos appellauerit.

Alius confeſſor Saturninus à Thucca dixit:

[d] 52 Gentiles quamuis idola colant, tamen ſummum Deum [e] Patrem creatorem cognoſcunt & confitentur. In hunc [f] Marcion blaſphemat, & quidam non erubeſcunt Marcionis baptiſmum probare: quo modo tales ſacerdotes, ſacerdotium Dei aut ſeruant aut vindicant, qui hoſtes Dei non baptizant, & ſic illis communicant?

Marcellus à Zama dixit:

53 Cùm peccata non niſi in Eccleſiæ baptiſmo remittantur, qui hæreticum non baptizat, peccatori communicat.

[g] *Confeſſor Hireneus ab Vlulis dixit:*

54 Si ideò Eccleſia hæreticum non baptizat, quod dicatur iam baptizatus eſſe: hæreſis maior eſt.

[h] *Donatus à Cybaliana dixit:*

55 Ego vnam Eccleſiam & vnum baptiſma eius noui. Si eſt qui dicat eſſe apud hæreticos baptiſmi gratiam: antè eſt vt oſtendat & probet eſſe illic Eccleſiam.

Zozimus à Tharaſſa dixit:

56 Reuelatione facta veritate, cedet error veritati; quia & Petrus qui prius circumcidebat, ceſſit Paulo veritatem prædicanti.

[i] *Iulianus à Telepte dixit:*

57 Scriptum eſt: Nemo poteſt aliquid accipere, niſi datum fuerit illi de cælo. Si hæreſis de cælo eſt, poteſt & baptiſma dare.

Confeſſor Fauſtus à Timida regia dixit:

58 Non ſibi blandiantur, qui hæreticis patrocinantur. Qui pro hæreticis eccleſiaſtico baptiſmati intercedit; illos Chriſtianos, & nos hæreticos facit.

[k] *Geminius à Furnis dixit:*

59 Quidam de collegis hæreticos præponere ſibi poſſunt, nobis non poſſunt; & ideò quod ſemel decreuimus tenemus, vt ab hæreticis venientes baptizemus.

Rogotianus à Noua dixit:

60 Eccleſiam Chriſtus inſtituit, hæreſim diabolus, quo modo poteſt habere baptiſmum Chriſti ſynagoga ſatanæ?

Confeſſor [l] *Therapius à Bulla dixit:*

61 Qui hæreticis Eccleſiæ baptiſma concedit & prodit, quid aliud ſponſæ Chriſti quàm Iudas exiſtit?

Confeſſor item alius Lucius à Membreſa dixit:

62 Scriptum eſt: Deus peccatorem non audit hæreticus qui peccator eſt, quo modo audiri in baptiſmo poteſt?

Item

apparet iſtius epiſcopi nomen. Sententia verò cum epiſcopi præcedentis ſententia confuſa eſt R i c.

a 49. VENANTIVS A TIMISA.] In Foxienſi, *à Thimiſa* In Corbeïenſi: *à Thimiſti. Idem.*

b 50. AYMNIVS.] In Foxienſi: *Abymmus ab Auſuagoad.* In Corbeïenſi, *Ritiſsimus ab Caulaga.* In Thuaneo: *Abymmus ab auſuagga. Idem.*

c 51. A VICTORIANA.] In Foxienſi: *à Victorina. Idem.*

d 52. GENTILES SVMMVM DEVM PATREM CREATOREM COGNOSCVNT.] Hoc certè probat ipſius animæ quamuis non Chriſtianæ teſtimonio Tertullianus, lib. de Teſtim. an. *Idem.*

e PATREM CREATOREM COGNOSCVNT ET CONFITENTVR.] Poſt hæc verba Saturnini à Tucca, in exemplari Foxienſi legitur: *in hunc Marcionis baptiſmum eius nomiſu eſt vt oſtendat probare quemodo tales ſacerdotes*, &c. quæ haud dubiè corruptiſſima ſunt, nec apparet origo mali. nam in aliis exemplaribus etiam antiquis ſcriptura ſana eſt. quam nobis editiones exhibent bona fide. *Idem.*

f MARCION BLASPHEMAT.] In Corbeïenſi: *Marcionita blaſphemant. Idem.*

g *Confeſſor Hirenaus ab Vlulis.* Aſpirationem adiicio ex manuſcriptis, Qui quamquam conformiter cum excuſis legant *Vlulis* nec multum diſſentiat illud Cambronen, *Vnudu*: Cenſeo tamen legendum *Vzulis*, ſeu *Vſulis*. Nam & Vzulenſis Epiſcopus Caſtianus ſubſcripſit Carthaginen. concilio primo: ac Theodori Vzulenſis meminit D. Auguſt. contra Creſcon. lib. 3. cap. 19. Ptolomeus quoque Vſullam haud procul à minori Syrti collocat. Ita enim legendum, pro eo quod eſt, *Vſilla*: patet ex voce græca οὔσυλλα, quam legi illic teſtatur Viues in Auguſtinum. PAM.

h DONATVS A CIBALINA.] In Corbeïenſi: *Gabaliana.* RIG.

i IVLIANVS A THELEPTE.] In Corbeienſi, *à Thelapte.* In Thuaneo, *à Thepelte.* Notitia Africæ: *Frumentius Teleptenſis. Idem.*

k 59. GEMINIVS A FVRNIS.] In Thuaneo: *Geminus. Idem.*

l 61. THERAPIVS A BVLLA.] In Corbeienſi: *Annila. Idem.*

Item alius [a] Felix à Bustaceni dixit:

63 In hæreticis sine Ecclesiæ baptismo admittendis, nemo consuetudinem rationi & veritati præponat: quia consuetudinem ratio & veritas semper excludit.

Alius Saturninus ab Auitinis dixit:

64 Si potest antichristus dare alicui gratiam Christi; possunt & hæretici baptizare, qui appellati sunt antichristi.

[b] Quintus ab Aggya dixit:

65 Ille potest dare aliquid, qui aliquid habuerit: hæretici autem quid possunt dare, quos constat nihil habere?

Alius Iulianus à Marcelliana dixit:

66 Si potest homo duobus dominis seruire; Deo & mammonæ; potest & baptisma duobus seruire, Christiano & hæretico.

[c] Tenax ab Horriscalia dixit:

67 Baptisma vnum est, sed Ecclesiæ. Vbi Ecclesia non est, baptisma illic esse non potest.

Confessor alius Victor ab Assuris dixit:

68. Scriptum est, quia Deus vnus est, & Christus vnus est, & Ecclesia vna, & baptisma vnum. Quo modo ergo illic baptizari aliquis potest, vbi Deus & Christus, & Ecclesia vna non est?

Donatulus à Capse dixit:

69 Et ego semper hoc sensi, vt hæretici qui nihil foris consequi possunt, quando ad Ecclesiam conuertuntur, baptizentur.

Martyr de schismaticis [d] Verulus à Rusiccade dixit:

70 Homo hæreticus dare non potest quod non habet; multò magis schismaticus, qui quod habuit, amisit.

Pudentianus à Cuiculi dixit:

71 Nouitas Episcopatus effecit, fratres dilectissimi, vt sustinerem quid maiores iudicarent. Nam hæreses nihil habere, nec posse manifestum est: atque ita si qui ex eis venerint, baptizari æquissimè statutum est.

[e] Martyr Petrus ab Hippone Diarito dixit:

72 Cùm baptisma vnum sit in Catholica Ecclesia: manifestum est, non posse extra Ecclesiam baptizari. Et ideò in hæresi tinctos siue in schismate, venientes ad Ecclesiam censeo baptizari oportere.

Item alius [f] Lucius ab Ausafa dixit:

73 Secundùm motum animi mei, & Spiritus sancti, cùm sit vnus Deus pater Domini nostri Iesu Christi, & vnus Christus, & vna spes, & vnus spiritus, & vna Ecclesia; vnum debet esse & baptisma. Et ideò dico, si quid ab hæreticis motum aut factum fuerit, rescindi debere, & eos qui inde veniunt in Ecclesia baptizandos esse.

Item alius Felix à Gurgitibus dixit:

74 Ego censeo vt secundùm sanctarum scripturarum præcepta, baptizatus ab hæreticis illicitè extra Ecclesiam, cùm ad Ecclesiam confugere voluerit, gratiam baptismi vbi licitè datur, consequatur.

[g] Pusillus à Lamabba dixit:

75 Ego credo baptisma salutare non esse, nisi in Ecclesia Catholica. [h] Quidquid absque Catholica fuerit, simulatio est.

Martyr Saluianus à Gazaufala dixit:

76 Hæreticos nihil habere constat: & ideò ad nos veniunt, vt possint accipere quod non habent.

Honoratus à Tucca dixit:

77 Cùm Christus veritas sit, magis veritatem quàm consuetudinem sequi debemus; vt hæreticos qui ideò ad nos veniunt, quia foris nihil accipere potuerunt, Ecclesiæ baptismo sanctificemus.

[a] *Victor*

a 63. FELIX A BVSLSCENI.] In Corbeiensi: *à Busdaccemi.* In Thuaneo: *à Busflacgemi.* RIG.

b 65. QVINTVS AB AGGIA.] In Corbeiensi: *ab Agusa* In Thu. *à Bachsa. Idem*

c 67. TENAX AB HORRISCALIÆ.] In Corbeiensi, *ab Horreis Caeliamis.* In Thuaneo *ab Horreis Calia* Notitia Africæ, Horrea Cælia. *Idem.*

d VERVLVS A RVSICCADE.) In Thuaneo. *à Rusiccade.* In Foxiensi: *à Succede. Idem.*

e 72. PETRVS AB HIPPONE DIARRHITO.) In Corb. *Zarreto. Idem.*

e *Martyr Petrus ab Hippone Diarito.* Veram esse lectionem *Diarrhyto*, præ vulgata, & D Augost. dicti lib. c. 36. & aliorum MS. *Diarreto*, aut aliorum *Diarito*, patet ex verbis Plinij. Hipponem dilutum vocant διαρύτον à Græcis dictam propter aquarum irrigua, & similiter Ptolomæus, ad mare eam collocans, ac Mela: vt potè quæ à voce græca διαρρύειν deriuetur. PAM.

f 73. LVCIVS AB AVSAFA.] Corb. *Ausafa.* Foxiens. *Ausura Idem.*

g 75. PVSILLVS A LAMABBA.) Corb. *Labasina* Fox. *Labamd. Idem.*

h QVICQVID ABSQVE CATHOLICA FVERIT SIMVLATIO EST.) In Corbeiensi & Thuaneo: *Simulatio est* Et recipi potest. Ipse Cyprianus Epist LXXIII. ad Iubajanom de baptizandis hæreticis: *Nouatianus, simiarum more, quæ cùm homines non sint homines tamen imitantur; vult Ecclesiæ catholicæ auctoritatem sibi & veritatem vindicare.* Et tamen in huiusce concilij codice quem habuit Augustinus scriptum fuisse *simulatio est*, apparet ex ipsius Augustini responsione *Idem.*

[a] *Victor ab Octauo dixit:*

78 Quod & ipsi scitis, non olim sum Episcopus constitutus, & ideò expectabam præcessorum consilium. Hoc itaque existimo, vt quicumque ex hæresi venerint, sine dubio baptizentur.

Confessor Clarus à Mascula dixit:

79 Manifesta est sententia Domini nostri Iesu Christi, Apostolos suos mittentis, & ipsis solis potestatem à patre sibi datam permittentis, quibus nos successimus, eadem potestate Ecclesiam Domini gubernantes, & credentium fidem baptizantes. Et ideò hæretici qui nec potestatem foris, nec Ecclesiam Christi habent, neminem baptizare baptismo eius possunt.

Martyr Secundianus à Thambeis dixit:

80 Non debemus hæreticos nostra præsumptione decipere; vt in Ecclesia Domini nostri Iesu Christi non baptizati, ac per hoc remissionem peccatorum non consecuti, cùm iudicii dies venerit nobis imputent, quod per nos non sint baptizati, & indulgentiam diuinæ gratiæ consecuti. Propter quod, cùm sit vna Ecclesia, & vnum baptisma, quando ad nos conuertuntur, simul cum Ecclesia, & Ecclesiæ baptismum consequantur.

Item alius [b] *Aurelius à Chullabi dixit:*

81 Ioannes Apostolus in Epistola sua posuit dicens: Si quis ad vos venit, & doctrinam Christi non habet, nolite eum admittere in domum vestram, &, aue, illi ne dixeritis. Qui enim dixerit illi, aue, communicat factis eius malis. Quomodo admitti tales temerè in domum Dei possunt, qui in domum nostram priuatam admitti prohibentur? aut quo modo cum eis sine Ecclesiæ baptismo communicare possumus, quibus, si aue, tantùm dixerimus, factis eorum malis communicamus?

Confessor Littaus à Gemellis dixit:

82 Cæcus si cæcum ducat, ambo in foueam cadunt. Cùm ergo hæreticos constet non posse illuminare quemquam, vt potè cæcos, baptisma eorum non valet.

Natalis ab Oea dixit:

83. 84 85 Tam ego præsens, quàm Pompeius Sabratensis, quàm etiam Dioga Leptimagnensis, qui mihi mandauerunt corpore quidem absentes, spiritu præsentes, censemus quod & collegæ nostri; quod hæretici communicationem habere nobiscum non possunt, nisi Ecclesiastico baptismo baptizati fuerint.

[c] *Iunius à Neapoli dixit:*

86 Ab eo quod semel censuimus non recedo, vt hæreticos venientes ad Ecclesiam baptizemus.

[d] *Confessor & martyr Cyprianus à Carthagine dixit:*

87 Meam sententiam plenissimè exprimit epistola quæ ad Iubaianum collegam nostrum scripta est; hæreticos secundùm Euangelicam & Apostolicam contestationem aduersarios Christi & Antichristos appellatos, quando ad Ecclesiam venerint, vnico Ecclesiæ baptismo baptizandos esse, vt possint fieri de aduersariis amici, & de Antichristis Christiani.

SEQVVN-

a VICTOR AB OCTAVO.) In Corb. *ab Octaua*. In Th. *ab Attauo*. In Foxiensi, *ab Octauo*. In Notitia Africæ, prouinciæ Byzacenæ, censentur episcopi Octabensis & Octabensis. R I G.

b AVRELIVS A CHVLLABI.] In Thuaneo, *à Buccabi*. *Idem*.

c IVNIVS A NEAPOLI.] Io Corbeiensi, *Ianuarius*. In Foxiensi, *à Neapoli*. *Idem*.

c *Iunius à Neapoli*. Cambrooensis *Ianuarius*, sed prior est genuina, eo quòd non præmittatur *Alius*, Atqui Neapolim quidem vocatam Leptum maiorem, testatur Plinius, Strabo, & Ptolomeus, sed iidem cum Mela alteram recensent Neapolim, & collocatur à Ptolomeo iuxta Curubin ad mare, cuius & apud Cæsarem mentio, comment. lib. 5. & etiam hodie extat 12. à Tuneto milliario. Eiusdem ciuitatis Episcopum fuisse censeo, qui 7. concilio Carthag. subscripsit. vide responsum D August. dicti libri capit. 18. P A M.

d *Confessor & martyr Cyprianus*. Rursum præter Cambronensem, non habent manuscripti illud, *confessor & martyr*, neque D. Augustinus dicti libri cap. 19. *Idem*.

SEQVVNTVR OPVSCVLA
QVÆ VVLGO ADSCRIBVNTVR
CÆCILIO CYPRIANO.

DE SPECTACVLIS.

CYPRIANVS PLEBI IN EVANGELIO STANTI, Salutem.

VT me ſatis contriſtat, & animum meum grauiter affligit, cùm nulla mihi ſcribendi ad vos porrigitur occaſio (detrimentum eſt enim meum vobiſcum non colloqui) ita nihil mihi tantam lætitiam, hilaritatemque reſtituit, quàm cùm adeſt rurſus occaſio. vobiſcum me eſſe arbitror, cùm vobis per litteras loquor. Quamquam igitur ita ſe hæc habere quæ dico, certos vos eſſe ſciam, nec quidquam de verborum meorum veritate dubitare: tamen etiam argumentum, ſinceritatem rei aſſerit; nam cùm nulla prorſus prætetitur occaſio, probatur affectio. Quamuis ergo certus ſim, vos non minus eſſe in vitæ actu graues, quàm in ſacramento fideles; tamen, quoniam non deſunt vitiorum aſſertores blandi, & indulgentes patroni, qui præſtant vitiis auctoritatem, & quod eſt deterius, cenſuram ſcripturarum cæleſtium in aduocationem criminum conuertunt; quaſi ſicut innocens ſpectaculorum ad remiſſionem animi appetatur voluptas (nam & eouſque eneruatus eſt eccleſiaſticæ diſciplinæ vigor, & ita omni languore vitiorum præcipitatur in peius, vt iam non vitiis excuſatio, ſed auctoritas detur) placuit paucis vos non nunc inſtruere ſed inſtructos admonere, ne quia malè ſunt vincta vulnera, ſanitatis obductæ perrumpant cicatricem. Nullum enim malum difficiliùs extinguitur, quàm quod faciles reditus habet, dum & multitudinis conſenſu aſſeritur, & excuſatione blanditur. Non pudet, non pudet inquam fideles homines, & Chriſtiani ſibi nominis auctoritatem vindicantes, ſuperſtitiones vanas gentilium cum ſpectaculis mixtas de ſcripturis cæleſtibus vindicare? & auctoritatem idololatriæ conferre? nam quando id, quod in honore alicuius idoli ab ethnicis agitur, à fidelibus Chriſtianis ſpectaculo frequentatur; & idololatria gentilis aſſeritur, & in contumeliam Dei religio vera, & diuina calcatur. Pudor me tenet [a] præſcriptiones eorum in hac cauſa, & patrocinia referre. [b] Vbi, inquiunt, ſcripta ſunt iſta? vbi prohibita? Alioquin, & auriga eſt Iſrael Helias, & ante arcam Dauid ipſe ſaltauit; Nabla, æra, tympana, tibias, citharas, choros legimus. Apoſtolus quoque dimicans, ceſtus, & colluctationis noſtræ aduerſus ſpiritalia nequitiæ proponit certamen. Rurſus de ſtadiis ſumit exempla, coronæ quoque collocat præmia. Cur ergo homini Chriſtiano fideli non liceat ſpectare, quod licuit diuinis litteris ſcribere? Hoc in loco dixerim longè melius fuiſſe iſtis, nullas litteras noſſe, quàm ſic litteras legere. Verba enim, & exempla, quæ ad exhortationem euangelicæ virtutis poſita ſunt, ad vitiorum patrocinia transferuntur: quoniam non vt ſpectarentur iſta ſcripta ſunt, ſed vt animis noſtris inſtantia maior excitaretur in reb. profuturis, dum tanta eſt apud ethnicos in rebus non profuturis. Argumentum eſt ergo excitandæ virtutis, non permiſſio, ſiue libertas ſpectandi gentilis erroris; vt per hanc animus plus accendatur ad Euangelicam virtutem propter diuina præmia, cùm per omnium laborum, & dolorum calamitatem concedatur peruenire ad terrena compendia. Nam quod Helias auriga eſt Iſraëlis, non

[a] *Præſcriptiones eorum in hac cauſa.* Præſcriptio hic ex vſu Iureconſultorum eſt accuſatoris defenſio ſiue exceptio. Vlpianus in l. Iulia §. marito. D. ad leg. Iuliam de adolt. *marito, ait, cure mariti accuſanti illa præſcriptio obiicitur.* Eadem in notione adhibetur hæc vox a Tertulliano. Pam.

[b] *Vbi inquiunt ſcripta iſta? &c.* Chriſtianorum ſimplicitas hic non arguitur, ſed proteruia eorum qui ad ſpectacula concurrebant. Pari ratione cap. 3. de ſpectac. Tertullianus. *Quorumdam enim fides aut ſimplicior aut ſcrupuloſior ad hanc abdicationem ſpectaculorum de ſcripturis auctoritatem expoſcit. Idem.*

non patrocinatur ſpectandis Circenſibus, in nullo enim is circo cucurrit. Et quod Dauid in conſpectu Dei choros egit, nihil adiuuat in theatro ſedentes Chriſtianos fideles. Nulla enim obſcœnis motibus membra diſtorquens, deſaltauit græcæ libidinis fabulam. [a] Nabla æra, tibiæ, & citharæ Deum cecinerunt, non idolum. Non igitur præſcribetur, vt ſpectentur illicita: diabolo artifice ex ſanctis in illicita mutata ſunt. Præſcribat igitur iſtis pudor, etiam ſi non poſſunt ſanctæ litteræ. Quædam enim ſcriptura magis prouidet in præcipiendo: verecundiam paſſa plus interdixit, quia tacuit: veritas ſi ad hæc vſque deſcenderet, peſſimè de fidelibus ſuis ſenſiſſet; [b] nam & plerumque in præceptis quædam vtiliùs tacentur: admonent ſæpè dum interdicuntur: ita etiam tacentur, dum in litteris ſcripta ſunt; & præceptorum loco ſeueritas loquitur, & ratio loquitur, quæ ſcriptura conticuit, ſecum tantum vnuſquiſque deliberet, & cum perſona profeſſionis ſuæ loquatur, nihil vmquam indecorum geret; plus enim ponderis habebit ſententia, quæ nulli ſe alteri debebit niſi ſibi. Quid ſcriptura interdixit? Prohibuit enim ſpectari, quod prohibet geri. Omnia inquam iſta ſpectaculorum genera damnauit, quando idololatriam ſuſtulit, ludorum omnium matrem; vnde hæc [c] vanitatis & leuitatis monſtra venerunt. Quod enim ſpectaculum ſine idolo? quis ludus ſine ſacrificio? quod certamen non conſecratum mortuo? [d] Quid inter hæc Chriſtianus fidelis facit; ſi idololatriam fugit, quid loquitur? qui iam ſanctus ſit, de rebus criminoſis voluptatem capit? Quid contra Deum ſuperſtitiones probat, quas amat dum ſpectat? Cæterùm ſciat hæc omnia inuenta dæmoniorum eſſe, non Dei. Impudenter in Eccleſia dæmonia exorcizat, quorum voluptates in ſpectaculis laudat: & cum ſemel illi renuntians, reciſa ſit res omnis in baptiſmate; dum poſt Chriſtum ad diaboli ſpectaculum vadit, Chriſto tamquam diabolo renuntiat. Idololatria, vt iam dixi, ludorum omnium mater eſt; quæ vt ad ſe Chriſtiani fideles veniant, blanditur illis per oculorum, & aurium voluptatem. Romulus Conſo quaſi conſilij Deo ob rapiendas Sabinas Circenſes primus conſecrauit. Cæterùm reliqui, dum vrbem fames occupaſſet, ad aduocationem populi acquiſiti ſunt ludi ſcœnici, & Cereri & Libero dicati poſtmodum, reliquiſque idolis, & mortuis. Græca illa certamina, vel in cantibus, vel in fidibus, vel in vocibus, vel in viribus præſides ſuos habent varia dæmonia; & quicquid eſt aliud, quod ſpectantium aut oculos mouet, aut delinit aures; ſi cum origine ſua, & inſtitutione quæratur, cauſam præfert idolum, aut dæmonium, àut mortuum. Ita diabolus artifex quia idololatriam per ſe nudam ſciebat horreri, ſpectaculis miſcuit, vt per voluptatem poſſet amari. Plura proſequi quid eſt neceſſe? vel ſacrificiorum in ludis genera monſtruoſa deſcribere? inter quæ nonnumquam & homo fit hoſtia, latrocinio ſacerdotis; dum cruor etiam de iugulo calidus exceptus patera, dum adhuc feruet, & quaſi ſitienti idolo in faciem iactatus crudeliter propinatur; & inter voluptates ſpectantium quorumdam mors erogatur, vt per cruentum ſpectaculum ſæuire diſcatur: quaſi parum ſit homini priuata ſua rabies, niſi illam & publicè diſcat. Ad pœnam hominis fera rabida nutritur in deliciis, vt ſub ſpectantium oculis crudeliùs inſaniat: erudit artifex belluam, quæ clementior fortaſsè fuiſſet ſi non illam magiſter crudeliùs ſæuire docuiſſet. ergo vt taceam quicquid latiùs idololatria probat; quàm vana ſunt ipſa certamina, lites in coloribus, contentiones in curribus, gaudere quod equus velocior fuerit, mœrere quod pigrior, annos pecoris computare, conſules noſſe, ætates diſcere, proſapiam deſignare, auos ipſos, atauoſque commemorare: quàm hoc totum otioſum negotium? immò quàm turpiter non otioſum? hunc inquam, memoriter totam equini generis ſobolem computantem, & ſine offenſa hunc locum magna velocitate referentem? Partes Chriſtiani ſi perroges, neſcit; aut infelicior, ſi ſcit: quem ſi rurſum perrogem, quo ad illud ſpectaculum itinere peruenerit; confitebitur per lupanarium, per proſtitutarum nuda corpora, per publicam libidinem, per dedecus publicum, per vulgarem laſciuiam, per communem omnium contumeliam. Cui vt non obiiciam quod fortaſsè commiſit, vidit tamen quod committendum non fuit, & oculos ad idololatriæ ſpectaculum per libidinem duxit: auſus ſecum Spiritum ſanctum in Lupanarium ducere ſi potuiſſet; qui feſtinans ad ſpectaculum, [e] dimiſſus, & adhuc gerens ſecum, vt aſſolet, Euchariſtiam inter corpora obſcœna meretricum tulit; plus damnationis meritus de ſpectaculi voluptate. Sed vt ad cœnæ iam ſales inuerecundos tranſitum faciam, pudet referre quæ dicuntur, pudet etiam accuſare quæ fiunt: Agentium ſtrophas, adulterorum fallacias, mulierum impudicitias, ſcurriles iocos, paraſitos ſordidos; ipſos quoque patres-familias togatos, modò ſtupidos,

a *Nabla, æra, tympana, &c.* Quum hic enumeret varia inſtrumentorum muſicorum genera, malè habebat codex Manutij hoc loco *aras*, & paulò poſt *ara*, quod etiam addito aſteriſco ſatis ipſe indicauit. PAM.

b *Nam & plerumque in præceptis quædam vtiliùs tacentur.* Quod hic eleganter dicit Cæcilius habet à Magiſtro de ſpectacul. cap. 19. *Cæterùm abſit, vt de iſtius ſpectaculi auerſione diutiùs diſcat Chriſtianus: quamquam nemo hæc omnia pleniùs exprimere poteſt, niſi qui adhuc ſpectat. malo non implere quàm meminiſſe.* PRI.

c *Vanitatis & leuitatis monſtra.* Non ſemel hoc in opuſculo ſpectacula vanitatis nomine indigitantur. Lucianus vanitatem illam vocat *μανίας inſaniam* de gymnaſiis. *Idem.*

d *Quid inter hæc Chriſtianus fidelis.* Hæ voces ſæpiſſimè hic, ſenſus verò idem eſt apud Tertullianum capit. 25. de ſpectac. *Idem.*

e *Dimiſſus & adhuc gerens ſecum, vt aſſolet, Euchariſtiam.* Manutius aſteriſcum addidit voci *dimiſſus*, quauxùm ſuſpicor quod putaret locum mutilum: ſed conſtare facilè ſenſum deprehendent, qui aduerterint veterem Eccleſiæ morem, quo fideles dimiſſi, peracto iam ſacro, à Diacono exclamante *Ite miſſa eſt*, ſecum Euchariſtiam domum deportabant, de qua latiùs ſuprà lib. de Lapſis MS. habet *dimiſſus è Dominico.* PAM.

a Puderis

dos modò obscœnos, in omnibus stolidos, certis nominibus inuerecundos. Et cùm nulli hominum aut generi, aut professioni, ab improbis isto sermone parcatur; ab omnibus tamen ad spectaculum conuenitur. commune dedecus delectat, videlicet, vel recognoscere otia vel discere: concurritur in illud a pudoris publici lupanarium, ad obscœnitatis magisterium, ne quid secreto minus agatur, quàm quod in publico discitur; & inter ipsas leges docetur, quicquid legibus interdicetur. Quid inter hæc Christianus fidelis facit? cui vitia non licet nec cogitare, quid oblectatur simulacris libidinis, vt in ipsis deposita verecundia audacior fiat ad crimina? b Discit facere dum consuescit videre. Illas tamen, quas infelicitas sua in seruitutem prostituit, libidinis publicæ occultat locus; & dedecus suum de latebris consolantur, erubescunt videri etiam quæ pudorem vendiderunt. At istud publicum monstrum omnibus videntibus geritur, & prostitutarum transitur obscœnitas: quæsitum est quo modo adulterium ex oculis admitteretur. Hinc dedecori condignum dedecus superducitur, homo fractus omnibus membris, & vir vltra muliebrem molitiem dissolutus, cui ars sit c verba manibus expedire; & propter vnum nescio quem, nec virum, nec feminam, commouetur ciuitas tota, vt desaltentur fabulosæ antiquitatum libidines. Ita amatur quicquid non licet, vt quæ etiam ætas absconderat, sub oculorum memoriam reducantur; non est libidini satis, malis suis vti præsentibus, nisi suum de spectaculo faciat, in quo etiam superior ætas errauerat. Non licet inquam adesse Christianis fidelibus, non licet omninò; nec illis, quos ad oblectamenta aurium ad omnes vbique Græcia instructos suis vanis artibus mittit: clangores tuba bellicos alter imitatur raucos; alter lugubres sonos spiritu tibiam inflante moderatur; alter cum choris, & cum hominis canora voce, contendens spiritu suo, quem de visceribus suis superioribus nitens hauserat, tibiarum foramina modulans; nunc effuso, & nunc intus recluso, ac represso, nunc certis foraminibus emisso, atque in aerem profuso, item in articulos sonum frangens, loqui digitis elaborat; ingratus artifici qui linguam dedit. Quid loquar comicas & inutiles curas? quid illas magnas Tragicæ vocis insanias? quid neruos cum clamore mistos? Hæc etiam si non essent simulachris dicata, obeunda tamen, & spectanda non essent Christianis fidelibus; quæ etsi non haberent crimen, habent in se & maximam & parum congruentem fidelibus vanitatem: nam illa altera dementia est manifesta otiosis hominibus negotiatio sua, vt vapulet; & prima victoria est vltra modum humani ventris esurire potuisse super titulo coronæ edacis flagitiosæ nundinæ; ictibus infelix facies locatur, vt infelicior venter saginetur. Quam fœda prætereà ista luctamina? vir infra virum iacens, & amplexus inhonestis nexibus implicatur. In tali certamine stare (videris quis vincat) pudor victus est. Ecce tibi alter nudus salit, alter orbem æneum contentis in aerem viribus iactat, hæc gloria est dementiæ: denique remoue spectatorem, reddideris vanitatem. Fugienda sunt ista Christianis fidelibus, vt iam frequenter diximus, tam vana, tam perniciosa, tam sacrilega spectacula: & oculi nostris sunt, & aures custodiendæ. citò in hoc astuescimus, quod audimus, scelere. Nam cùm mens hominis ad vitia ipsa ducatur; sibi quid faciet, si habuerit exempla naturæ corporis lubricæ? quæ sponte corruit; quid faciet, si fuerit impulsa? Auocandus est animus ab istis. Habet Christianus spectacula meliora, si velit; habet veras, & profuturas voluptates, si se recollegerit: & vt omittam illa, quæ nondum contemplari potest, habet istam mundi pulchritudinem, quam videat, atque miretur; solis ortum aspiciat, rursus occasum mutuis vicibus dies, noctesque reuocantem: globum Lunæ, temporum cursus incrementis suis, decrementisque signantem; astrorum micantium choros, & à summo de summa mobilitate fulgentes; anni totius per vices membra diuisa, & dies ipsos cum noctibus per horarum spatia digestos; & terræ molem libratam cum montibus; & proflua flumina cum suis fontibus; extensa maria cum suis fluctibus, atque littoribus: Interim constantem pariter summa conspiratione nexibusque concordiæ; extensum aerem medium, tenuitate sua cuncta vegetantem, nunc imbres contractis nubibus profundentem nunc serenitatem refecta raritate reuocantem; & in omnibus istis incolas proprios, in aëre auem, in aquis piscem, & in terra hominem. hæc inquam, & alia opera diuina, sint Christianis fidelibus spectacula Quod theatrum humanis manibus extructum istis operibus poterit comparari? magnis licet lapidum molibus extruatur, crusta sunt montium; & auro l. et tecta lacunaria reluceant; astrorum fulgore vincentur: numquam humana opera mirabitur, quisquis se cognouerit filium Dei. Deiicit se de culmine generositatis suæ, qui admirari aliquid post Deum potest. Scripturis inquam sacris incumbat Christianus fidelis; ibi inueniet condigna fidei spectacula. Videbit instituentem Deum mundum suum, & cum cæteris animalibus hominis illam admirabilem fabricam melioremque facientem: spectabit mundum in delictis suis: iusta naufragia, piorum præmia, impiorùmque supplicia; maria populo siccata; & de petra rursus populo maria porrecta: spectabit de cælo descendentes

a *Pudoris publici lupanarium.* Impuritas spectaculorum & turpitudo satis reuelatur & confoditur, quod etiam a Magistro factum cap. 17. de spect. P R I.

b *Discit facere dum consuescit videre.* B. Chrysostomus hom. 3. de pœnit. [Greek illegible] *Spectasti, crimen admisisti, & meretricio captum factus es.* S. Augustinus lib. 3. confess. *Rapiebant me spectacula theatrica, plena imaginibus miseriarum mearum & fomitibus ignis mei* Idem.

c *Verba manibus expedire* Alio hic in loco ait, *loqui digitis laborat.* Lucianus de saltat. [Greek illegible] *Intelligo ô homuncio, quid facis, non modo video, sed manibus ipsis loqui mihi videris.* P R I.

tes messes, non ex areis: inspiciet flumina transitus siccos refrænatis aquarum agminibus exhibentia: videbit in quibusdam fidem cum igne lactantem; religione superatas feras, & in mansuetudinem conuersas: intuebitur & animas ab ipsa morte reuocatas: considerabit etiam de sepulchris admirabiles ipsorum consummatorum iam vitas corporum redactas: & in his omnibus iam maius videbit spectaculum, diabolum illum qui totum detriumphauerat mundum, sub pedibus Christi iacentem. Quàm hoc decorum spectaculum fratres? quàm iucundum? quàm necessarium? intueri semper spem suam, & oculos aperire ad salutem suam. Hoc est spectaculum quod videtur etiam luminibus amissis; hoc est spectaculum, quod non exhibet prætor, aut consul, sed qui est solus, & ante omnia, & super omnia, immò ex quo omnia, pater Domini nostri Iesu Christi, cui laus & honor in sæcula sæculorum, Amen.

DE DISCIPLINA ET BONO PVDICITIÆ.

ALiquas officiorum meorum partes non estimo præterisse, dum semper enitor, vel maximè quotidianis Euangeliorum tractatibus, aliquando vobis fidei & scientiæ per Dominum incrementa præstare. Quid enim aliud in Ecclesia Domini vtiliùs geri, quid accommodatius officio Episcopi potest inueniri; quàm vt doctrina diuinorum per ipsum insinuata collataque verborum, possint credentes ad repromissum regnum peruenire cælorum? Hoc certè mei, & operis & muneris, quotidianum votiuum negotium, absens licet obtinere connitor, & per litteras præsentiam meam vobis reddere conor. Dum vos solito more allocutionibus missis in fide interpello, ideò conuenio, vt Euangelicæ radicis firmitate solidati, aduersus omnia diaboli prælia stetis semper armati. [a] Absentem me non credam, si fuero securus. [b] Verumtamen omnia quæ vtiliter proferuntur, & æternæ vitæ statum tractantibus vel definiunt, vel promittunt; ita demum fructuosa sunt, si ad emolumentum operis diuinæ indulgentiæ viribus adiuuentur. Non solùm proferimus verba quæ de scripturarum sacris fontibus veniunt, sed cum ipsis verbis preces ad Dominum, & vota sociamus, vt tam nobis quàm vobis, & sacramentorum suorum thesauros aperiat, & vires [c] ad implenda quæ cognoscimus, tribuat. Periculum enim maius est voluntatem Domini cognouisse, & in Dei voluntatis opere cessasse. Quamuis ergo ad multa vos negotia ad diuinæ monitionis præcepta, semper vt scitis exhorter (quid enim mihi aliud votiuum aut maius potest esse, quàm vt per omnia perfecti stetis in Domino) tamen vt præcipuæ pudicitiæ claustra teneatis (quod & facitis) admoneo: scientes templum esse vos Domini, membra Christi, habitationem Spiritus sancti, electos ad spem, consecratos ad fidem, destinatos ad salutem, filios Dei, fratres Christi, consortes Spiritus sancti, nihil iam carni debentes, quasi renatos ex aqua & pudicitia, [d] præter voluntatem, quam velle debemus vt nostra sit: præstetur etiam propter redemptionem. vt corrumpi non possit, [e] quæ à Christo consecrata sit. Nam si Apostolus Ecclesiam sponsam Christi pronunciat: oro vos quanta pudicitia exigitur, vbi Ecclesia inter matrimonia sponsa virgo præstetur? Et ego quidem, nisi quod breuiter vos admonere proposui, latissimas satis puto, & locupletes pudicitiæ laudes proferre potui: sed superuacuum duxi laudare eam diutiùs apud colentes. Vos enim illam ornatis dum geritis, & plures eius laudes exercendo profertis; facti eius ornamentum, dum & illa vestrûm est, mutuo decore inuicem fenerando. Illa vobis disciplinam bonorum suggerit morum, vos illi ministerium præstatis operum sanctorum. Nam & illa quantum & quid possit, per vos apparuit, & quid vos velitis, ipsa demonstrauit, & docuit; copulatis in vnum duobus bonis mandatorum & rerum, ne quid mutilum videretur, si aut præcepta ministeriis, præceptis ministeria defuissent. Pudicitia est honor corporum, ornamentum morum, sanctitas sexuum, vinculum pudoris, fons castitatis, pax domus, concordiæ caput. Pudicitia sollicita non est cui placeat nisi sibi: Pudicitia semper verecunda, dum innocentiæ mater est: Pudicitia semper ornatur solo pudore, benè sibi tunc conscia de pulchritudine, si improbis displicet: Pudicitia nihil ornamentorum quærit, decus suum ipsa est. Hæc nos commendat Domino, connectit Christo: hæc expugnat omnia de membris illicita desideriorum prælia, pacem nostris corporibus inducit: beata ipsa, & beatos efficiens apud quoscumque habitare dignatur, quam numquam accusare possunt, nec qui eam non habent: venerabilis etiam hostibus suis, dum illam multò magis mirantur, qui eam expugnare non possunt. Sed vt matura & in viris probata semper, & à feminis appetenda: sic inimica eius impudicitia semper est detestanda; obscœnum ludibrium reddens ministris suis,

a *Absentem me non credam.* Ita Grauius ad marginem & MS. pro: *non credo.* PAM.

b *Verumtamen omnia quæ vtiliter proferuntur.* Hoc ex iisdem Grau. & MS. pro eo quod alij *proferunt*, Non placet autem quod habet solus Manutius: *vtiliter. Idem.*

c *Ad implenda quæ cognoscimus.* Hanc coniecturam Erasmi sequuntur Grauius, Manutius, & Morellius, poterat nomen *quæque* accipi pro *quæcumque*, præsertim quum sic legant etiam MS. *Idem.*

d *Præter voluntatem quam velle debemus vt nostra sit* Ex Costerio habeo, *vt*, pro *&*, adhuc tamen totus locus obscurus est. MS. cod. *& in nostra sit*, sed non placet. *Idem.*

e *Quæ à Christo consecrata sit.* Hic iterùm Costerius: *quia Christo*, sed vel Erasmo teste, ille sensus constat, & sic legunt etiam MS. cod. *Idem.*

suis, nec corporibus parcens nec animis. Debellatis enim propriis moribus, totum hominem suum sub triumphum libidinis mittit: blanda prius, vt plus noceat dum placet; exhauriens rem cum pudore; hostis continentiæ, frequenter perueniens ad sanguinem cupiditatum infesta rabies, incendium conscientiæ bonæ, mater impœnitentiæ, ruina melioris ætatis, contumelia generis, expugnans sanguinis & familiæ fidem, alienis affectibus suos inserens filios, in aliena testamenta sobolem ignoti & corrupti generis inducens. Quæ plerumque extra sexum ardens, dum se non continet intra concessa, parum sibi putat satisfactum, nisi in virorum quoque corporibus non voluptatum nouam quærat, sed extraordinaria & portentosa contra ipsam naturam ex viris per viros monstra conquirat. Sed enim pudicitia locum primum in virginibus tenet, secundum in continentibus, tertium in matrimoniis. Verùm in omnibus gloriosa est cum gradibus suis. Nam & matrimoniorum fidem tenere laus est, inter tot corporis bella; & matrimonio de continentia modum statuisse, maioris virtutis est, dum etiam licita reiiciuntur. Certè ex vtero sanctitatem custodisse, & infantem se vsque in senectutem in sua ætate tota tenuisse admirandæ vtique potentiæ est: nisi quod blandas corporis leges non nosse, magis felicitatis est, notas iam vicisse, virtutis est; sic tamen vt & virtus ista de dono Dei veniat, licet se in membris hominibus ostendat. Pudicitiæ, fratres, antiqua præcepta sunt. Quare antiqua dico? quia cum ipsis hominibus instituta sunt. Nam & ideò vir suus feminæ est, vt præter eumdem alterum nesciat, & ideò viro reddita est mulier, vt subiecto quod fuerat ei proprium, nihil requirat alienum. Sic & duo, inquit, erunt in carne vna, vt in vnum redeat, quod vnum fuerat, ne separatio sine reditu occasionem præstet alterius. Inde & Apostolus: Caput mulieris pronuntiauit virum, vt coniunctione duorum pudicitiam probaret. Nam vt alterius caput membris aptum non potest esse, ita & alieno capiti membra non sua: caput enim suis conuenit membris, & membra capiti suo: vtraque naturali fibula in concordia mutua cohærent, ne qua Oriente discordia de diuisione membrorum pactum diuini fœderis rumperetur. Addit tamen & dicit: Quoniam qui vxorem suam diligit, se ipsum diligit. Nemo enim carnem suam odio habet, sed nutrit & fouet eam, sicut & Christus Ecclesiam. Charitatis cum pudicitia ex hoc magna præscriptio, si vxores diligendæ sunt à viris suis sicut & Christus dilexit Ecclesiam; & ita vxores maritos debent diligere, vt Ecclesia diligit Christum. Hanc sententiam Christus quando vxorem dimitti non nisi ob adulterium dixit: interrogatus, tantum honorem pudicitiæ dedit. Hinc nata est illa sententia: Adulteras non sinetis viuere. Hinc Apostolus dicit: Hæc est voluntas Dei, vt abstineatis vos à fornicatione. Hinc & illud dicit: Membra Christi, membris meretricis non esse iungenda. Hinc traditur satanæ in interitum carnis, qui proculcato iure pudicitiæ, vitia carnis exercet. Hinc meritò regnum cælorum non tenent adulteri; hinc est omne peccatum extra corpus esse, solum adulterum peccare in suum corpus: hinc cæteræ præceptorum auctoritates, quas nunc recolere omnes non est necesse, apud vos præsertim qui illas nostis frequenter & facitis; quæ licet descripta non sint, queruli tamen de his non potestis esse. [a] Adulter enim non habet excusationem, aut habere potuit; quia ducere licebat vxorem. Sed sicut matronis iura præscripta sunt, [b] quæ ita sunt nexæ, vt diuelli inde non possint. Virginitas verò & continentia extra ius omne sunt; nihil ad virginitatem de matrimoniorum legibus pertinet, altitudine sua transcendit omnes. Si vlla praua hominum leges ausa supergredi conantur, virginitas æquat se Angelis: si verò exquiramus, etiam excedit; dum in carne luctata victoriam etiam contra naturam refert, quam non habent Angeli. Virginitas quid aliud est quàm futuræ vitæ gloriosa meditatio? [c] Virginitas neutri sexus est: virginitas est perseuerans infantia: virginitas est voluptatum triumphus: virginitas filios non habet, sed quod plus est, filiorum contemptum habet: non habet fecunditatem, sed non habet orbitatem: felix quod est extra partus dolorem, felicior autem quod est extra funerum filiorum calamitatem. Virginitas quid est aliud quàm soluta libertas? maritum non habet dominum; virginitas affectationibus omnibus soluta est. Non matrimoniis est dicata, non sæculo, non liberis Persecutionem non potest timere, dum illam de securitate potest prouocare. Sed quia pudicitiæ nobis breuiter sunt exposita præcepta, iam pudicitiæ ponamus exemplum. Plus enim proficitur, cùm in rem præsentem venitur: nec de virtute dubitabitur, quando quod præcipitur, exemplis etiam signatur. Exemplum pudicitiæ à Ioseph cœpit. Adolescens Hebræus generosus de patre, generosior de innocentia, ob inuidiam reuelationum distractus à fratribus Ismaëlitis, in domum deuenerat hominis Ægyptij; obsequio & innocentia [illegible] tota seruitutis fide facilem & beneuolum in se animum sui prouocauerat domini, cuius faciem tam sermo liberalis, quàm ætas omnibus commendauerat.

a *Adulter enim non habet excusationem.* Hoc rursum ex Tertull. de Pudicitia, non procul ab initio, referens ad excusationem peccati, quod ille malè iuxta suum errorem ad excusationem veniat. PAM.

b *Quæ ita sunt nexa, vt diuelli inde non possint.* Locus pro matrimonij indissolubilitate. Est autem locus ille mutilus, quod etiam asterisco adnotauit Manutius. Prosequuntur quidam codices M S. alia distinctione quæ sequuntur, in hunc modum. *altitudine sua transcendit omnes. Si vlla praua hominum leges ausa supergredi conantur, virginitas æquat se Angelis Dei.* sed nec sic satisfaciunt. *Idem.*

c *Virginitas neutri sexus est.* Grauius ad marginem, & codex S. Pantaleonis *neuter*, sed prius placet. *Idem.*

uerat. Sed ista generositas ab vxore Domini aliter quam decebat accepta est: in domus parte secreta, & sine arbitris, alta & facinoribus accommoda; putauit sed pudicitiam adolescentis incontinens mulieris impudicitia, nunc promissis, nunc minis posse superare. Et cùm retentus est vestibus, eò quòd moliretur fugam, propter tanti facinoris audaciam ipsas vestes relinquens, & corporis nudi sinceritatem habiturus innocentiæ testem; a ad crimen impudicitiæ suæ impudens mulier adiicere non dubitauit calumniam: & cæteris & marito, squalida & feruens, spreto desiderio suo, conquesta est dolore simulato, quod Hebræus adolescens vim sibi molitus fuisset inferre, quam ipsa conata fuerat irrogare. Maritalis ardor rerum inscius, & vxoris accusatione grauiter inflammatus incenditur. Pudicus verò iuuenis, quia delicto conscientiam non miscuit, in imum carceris truditur. Sed sola non est in carcere pudicitia: nam est cum Ioseph Deus, & nocentes dantur in manu eius, quia innocens fuerat. Somniorum præterea obscura dissoluit, quia spiritus in tentatione vigilabat; & per dominum liberatur à vinculis. b Qui in domo minor cum periculo fuerat, regiæ domus sine periculo dominus effectus est: generositati suæ redditus, fructum pudicitiæ & innocentiæ, Deo iudice, à quo meruerat, accepit. Sed non minus ex parte diuersa, aliud nobis pudicitiæ simile de continentia feminarum exoritur exemplum. Fuit, vt legimus, Susanna filia Helciæ, vxor Ioachim pulcherrima, pulchrior moribus. Hanc nullum ad dedecorem commendabat species, simplex enim erat. Excoluerat pudicitia, & cum pudicitia sola natura. Hanc & senioribus duo cœperant deperire, nihil memores nec diuini timoris, sed nec suæ annis iam marcescentis ætatis; ita illos in flagrantia transactæ iuuentutis incendia, rediuiuæ libidinis flammina reuocabat: Pudicitiæ latrones amorem profitentur, sed oderant. Resistenti minantur calumnias, adulterij se dicunt accusatores, voto adulteri. Inter duos libidinis scopulos auxilium de Domino petebat, quia viribus corporis repugnare non valebat. Et exaudiuit de cælo clamantem ad se pudicitiam Dominus; & cùm iniquitate oppressa duceretur ad pœnam, vidit inimicorum liberata vindictam. Bis victrix, & in periculo suo tam funestè totiens consepta, & libidinem euasit, & mortem. Infinitum erit si exempla prosequar plura: his duobus contentus sum, præsertim cùm omnibus sit viribus per istos pudicitia defensat. Non illos emollire potuit in vita generosi sanguinis memoria, quæ in quosdam licentia lasciuiæ est ministra: non decor corporis, & apte positorum figura membrorum, quæ suggerit plerumque c vt quasi flos quidam, properans velociter transituræ ætatis, porrecta voluptatis occasione pascatur: non anni primi virentis, sed maioris ætatis; cum rudis adhuc sanguis æstuans, naturæ flammas accendat, & in medullis versata cæca incendia ad remedium verum etiam per periculum pudoris itura: non vlla latebrarum & sine vllo conscio, quæ tuta quibusdam putatur, occasio; quæ maxima vis est admittendi sceleris, cum deliberationibus occurrit impunitas. Non posita necessitas de auctoritate iubentium, & in temeritate participum atque sociorum; quo genere franguntur etiam sæpè tecta consilia. Non præmia ipsa & bonitas, non accusationes, non minæ, non pœnæ, non mortes; nihil tam sæuum, tam durum, tam triste, quàm cecidisse de alto pudicitiæ gradu. Digni tanto iudicis diuini præmio, quorum alter regio pænè throno illustraretur, altera concordia mariti dotata inimicorum mortibus redimeretur. Hæc sunt & his similia semper nobis ante oculos exempla ponenda, his paria diebus noctibusque meditanda.

Nihil animum fidelem sic delectat, quam integra immaculati pudoris conscientia. Voluptatem vicisse, voluptas est maxima: nec vlla maior est victoria, quàm ea quæ de cupiditatibus refertur. Qui hostem vicit, fortior fuit, sed altero; qui libidinem repressit, se ipso fortior fuit: qui inimicum prostrauit, externum hostem percussit; qui cupiditatem depressit, hostem domesticum superauit. Malum omne facilius vincitur quàm voluptas: quia illud quicquid est, horridum est; hoc blandum est. Nihil tam difficile opprimitur, quàm quod per illud armatur. Qui cupiditates tollit, & metus sustulit, nam ex cupiditatibus metus veniunt. Qui cupiditates vincit, de peccato triumphat: qui cupiditates vincit, malum generis humani sub pedibus suis iacere ostendit: qui cupiditates vicit, pacem sibi perpetuam dedit: qui cupiditates vicit, libertatem sibi, quod etiam ingenuis difficillimum, reddit. Meditanda ergo nobis, fratres, vt res docent: semper pudicitia, quo facilior fit, nullis artibus constat. d Quæ enim illa consummata voluntas, quæ nisi impediretur, longè est, sed nostra est: ita non est acquirenda, sed fouenda quæ nostra est. Quid enim est aliud pudicitia, quàm mens honesta ad custodiam corporis data; vt sexibus redditus pudor, seueritate signatus, fidem honoris de incorrupta sobole seruaret? Pudicitiæ autem, fratres, co[illegible]tunt & cogniti sunt in primis diuinus pudor, & præceptorum sancta meditatio, & animus propensus ad fidem, & mens attonita ad sacram religionem: e deinde videre, ne quid in se vltra modum sculptum, vltra

a *Ad crimen impudicitiæ.* Optimè sic MS. codices, pro *pudicitiæ*: PAM.

b *Qui in domo minor.* Rectè etiam hoc MS. codices pro *minore*, neque enim in minori, sed in maiori erat periculo ibi Ioseph *Idem*

c *Vt quasi flos quidam properans velociter transituræ ætatis.* Pulchre sic restituit hunc locum Grauius, pro eo quod alii legunt *quasi flos quidam properans velociter transire ætatis*. Nam & consentiunt MS. codices, qui etiam legunt *porrecta*, pro eo quòd alii *porrecta*, *Idem*.

d *Quæ enim consummata illa voluntas.* Grauius in margine *voluptas*; sed neque hoc perspicuum locum reddit. *Idem*.

e *Deinde videre nequid in se vltra modum sculptum.* Hæc ex initio mutuatus est libri Tertull. de cultu Fœm. vbi docet etiam in cultu consistere pudicitiam, quod ipsum supra tractauit lib. de discipl. & hab. virg. Cyprianus vbi

tra honestatem productum, ne quid proditum, ne quid arte fucatum, ne quid ad irritandos, aut redintegrandos dolos lenocinatum. Non est pudica quæ affectat animum alterius mouere, etiam salua corporis castitate. Longè absint quibus pulchritudo non ornatur, sed prostituitur. Nam sollicitudo de pulchritudine, & malæ mentis iudicium & deformitatis est. Sit natura corporis libera, nec diuinis operibus inferatur vis. Semper est misera, quæ sibi non placet qualis est. Quid capillorum mutatur color? [a] quid oculorum extremitates suffuscantur? quid facies artibus in diuersam formam conuertitur? quid postremò speculum consulitur, nisi quia ne ipsa sit timetur? Cultus etiam mulieris pudicæ pudicus sit: adulterium fidelis nec in coloribus nouerit. Vestibus aurum intexere, quasi pretio est vestes corrumpere. Quid inter fila staminum delicata, rigida faciunt metalla? nisi vt fluentes humeros premant, & luxuriam infeliciter animi iactantis ostendant? Quid cum ceruices peregrinis lapidibus vrgentur, & absconduntur? Quorum pretia etiam sine artibus [b] Kalendarium cuiusuis excedunt? Non ornatur mulier, sed vitia mulieris ostenduntur. Quid cum digiti tali auro onerati, nec intrare possunt, nec egredi? vtrum vsus exposcitur, an patrimoniorum inanis pompa monstratur? Mirum negotium, mulieres ad omnia delicatæ, ad vitiorum sarcinas fortiores sunt viris. Sed vt repetam quæ cœperam, colenda semper pudicitia viris & feminis, omni custodia seruanda est intra limites suos. Citò natura corporis periclitatur in corpore, dum rapit illam secum caro, quæ semper in lapsu est. Sub prætextu quippe naturæ quæ homines semper vrget ad affectus, quibus ruinæ collapsi generis resarciuntur; blandimento voluptatis fallens, non ducit ad continentiam legitimæ coniunctionis sobolem, sed iactat in crimen. Ergo contra has carnis insidias, quibus se diabolus & socium ingerit & ducem facit, obluctandum est omni genere virtutis. Assumantur secundùm Apostolum Christi opera, & a consortio carnis quantum potest animus colligatur: separetur consensus à corpore, vitia semper castigentur vt odiantur: Ante oculos obuersetur; deformis esse atque deiectus peccati pudor: Pœnitentia ipsa cum luctibus suis commissorum criminum inhonesta contestatio est. Nihil consideretur curiosè in alienis vultibus? sermo & breuis sit, & sobrius risus, signum est enim animi facilis & remissi: nam contractus recedat etiam honestus: nihil corpori liceat, vbi vitandum est corporis vitium. Cogitetur quàm honestum, sit vicisse dedecus, quàm inhonestum victum esse dedecore. Dicendum etiam, quod adulterium voluptas non est, sed mutua contumelia: nec delectare potest, quod & animam interficiat & pudorem. Coerceat animus stimulos carnis, refrænet imperum corporis. Accepit enim hanc potestatem, vt illi ad imperium eius membra seruirent: & quasi legitimus ac perfectus auriga, vltra concessas corporis metas extollentes se carnis impetus, cælestium præceptorum habenis reflectat; ne vltra terminos suos currus iste corporis raptus in periculum suum secum & ipsum rapiat aurigam. Sed inter hæc, immò & ante hæc, contra turbas & vitia omnia de diuinis castris auxilium petendum est: solus enim potens est Deus qui homines dignatus est facere, & plena hominibus auxilia præstare. Ego pauca dictaui, quoniam non est propositum volumen scribere, sed allocutionem transmittere. Vos scripturas aspicite, exempla vobis de ipsis præceptis huius rei maiora conquirite. Fratres charissimi, bene valete.

DE

latius de similibus Tertulliani locis. Atqui rectè Erasmus conjecit legendum: *lenocinatur* pro *lenocinantium*. PAM.

a *Quid oculorum extremitates suffuscentur*. Ita censet legendum Erasmus, pro eo quòd habebat vetus excusus codex, *suffocantur*, eo quod, inquit, stibio nigror oculis addi soleat: verùm si legatur *suffucantur*, aut *fucantur*, accedet magis ad illud Cypriani libro cit. *oculos circumducto nigrore fucare*. Idem.

b *Kalendarium cuiusuis excedunt*. Similiter Tertullianus de habitu muliebri Vno lino decies sestertium insumitur, saltus & insulas tenera ceruix fert, graciles aurium cutes Kalendarium expendunt, & in sinistra per singulos digitos de singulis saccis ludit: & seipsum explicans, hæ sunt vires, inquit, ambitionis tantarum vsurarum substantiam vno & muliebri corpusculo baiulare. kalendarium enim seu kalendarii liber (vt nuncupatur à Seneca epist. 88.) & tabulas domesticas significat, quibus adnotantur, quæ in singulos menses accipiuntur, & eas in quibus proscriptæ erant vsuræ ad kalendas exigendæ, sicut rectè adnotauit Rhenanus: Vlpianus enim & Africanus Iurisconsulti, posteriori hac significatione vtuntur. Quare non est necesse confugere ad coniecturam Erasmi, vt legatur *cylindrorum enim excedunt*.

DE LAVDE MARTYRII AD MOYSEN, ET MAXIMVM, & cæteros confessores.

ETSI incongruens est, fratres charissimi, in hoc fauore dicendi aliquid trepidationis adferre, minimèque deceat gloriam tantæ deuotionis infringere, ex eo quod fatear me cæpisse dubitare: tamen identidem dico, ipsa animum deliberatione confringi; qui exequendæ laudis cupiditate succenditur, & eloquendo magnitudine virtutis inhibetur: cum aut non deceat tacere, aut periculosum sit parum dicere; nisi quod hæc æstuanti res sola subuenit, quod videatur ei facilè ignosci posse, qui non timuit audere. Quam ob rem charissimi fratres, tot tantisque rebus etsi potentia rei oneratur facultas ingenii, vt quantum se in exprimenda martyrii dignitate protulerit, tantum ipso pondere laudis oppressa, atque æstimatione rerum omnium, de quibus cum maximè loquitur, debilitata ac fracta, intra se ipsa illaqueata oratione de-

ficiat; nec habenis liberis ac solutis in apertum sermonis eloquium vim tantæ laudis expromat; tamen erit aliqua, nisi fallor, in eloquendo facultas, quæ ipsius operis oratione munita [a] largè fundat, [b] quod à dicendo impar ingenij conscientia submoueat. Cum igitur, fratres charissimi, tot tantisque rebus impliciti, ad comprobandos salutis eximios pulcherrimosque prouentus, omni studio ac labore nitamur; non vereor, ne quo ignauiæ metu territus vel reuocer, vel extinguar: cum si quis ad id voluerit, de quo agimus, intueri, spe deuotionis expensa, atque ipsa eius magnitudine ponderata, magis miretur audere potuisse, in quo me positum & amplitudo rei premeret, & confusam gaudio mentem in angustias animi voti sui feruor vrgeret. Nam & quis est, quem non ista res terreat? quis, quem non admirationis suæ pauore subuertat? Est enim profectò, nisi fallor, etiam in ipso conscientiæ robore admiranda formido, quæ nos exagitet pariter & inflammet. Cuius quantò penitiùs inspexeris potestatem, tantò ex ipso venerandæ claritatis aspectu religionis suæ præmittat horrorem. Considerare enim vtique debetis, [c] quantæ sit gloriæ, vitæ quamlibet maculam, & sordes polluti corporis, & longa vitiorum tabe concreta contagia, tantóque temporis tractu mundi crimen exceptum, vnius ictus remediis expiare: quo & augeri merces, & crimen possit excludi. Vnde omnis consummatio & status vitæ in martyrio est collocatus. Hoc fundamentum vitæ & fidei, hoc præsidium salutis, hoc vinculum libertatis & honoris: & quamuis sint & alia per quæ adipisci lux possit, tamen ad proximitatem muneris repromissi, pœnis meliùs patrocinantibus peruenitur. Quantæ enim sit gloriæ ponderare, huius vitæ cupiditatibus, atque ab omni animum natura, mundique commercio segregatum, contra aduersantis discrimen opponere, nec sæuitiam torquentis horrere: animari hominem dolore, quo credatur extingui; & id sibi in augmentum virtutis assumere, quod cruciatui putat prodesse, qui punit. Nam prædurantibus licet costis resultans vngula recurrat in vulnus, & euntibus flagris cum auulsa corporis parte rediens habena ducatur; stat immobilis tamen pœnis suis fortior, hoc solùm secum ipse conuoluens; quod in illa crudelitate carnificum, plus, pro quo patitur, Christus, quàm ipse patiatur. Nam quando, si negauerit Dominum, pro eo crimen subeat, pro quo vicisse debeat; necesse est eum videri cuncta tolerare, cui victoria debetur & pœna. Igitur quoniam res summa martyrium est, tria sunt quæ ex eo nobis proposuimus esse dicenda: Quid sit, quantum sit, cui rei prosit. Quid est ergo martyrium? delictorum finis, periculi terminus, dux salutis, [d] iter patientiæ, magister domus vitæ quo profectò etiam ea occidunt, quæ in futuro discrimine potuissent tormenta reputari. Per hoc & testimonium nomini redditur, [e] & maiestas nominis redampliatur; non quòd per se ipsa minui possit, vel de scelere tractantis magnitudo eius infringi, sed quòd redundet ad gloriæ cumulum, dum circumstrepentis populi terror impauidos animos dat dolori, & minis frendentis inuidiæ addit ad titulum: quòd tantùm sibi mens crescat in pugnâ, quantùm se ille p[illegible]uerit vincere, per quem Christus hominem voluerit coronare. Tunc ergo omne fidei robur expenditur, tunc crudelitas comprobatur, cùm in sermones vulgi atque in opprobrium veneris: cùmque te contra illas populares insanias religiosa mente firmaueris, conuincens scilicet ac repugnans, quidquid super persona tua in iniuriam Christi profanus sermo iactauerit: vt cum aduerso mari moles opposita reluctatur, feriant licet fluctus, & reuolutum æquor identidem pulset; tamen hæret immobilis virtus, nec vndis circumspumantibus adoperta succumbit, donec per scopulos vis digesta se supprimat, & superiacens saxis in aperta litoris spatia victum æquor euadat. Quid enim est in illis aliud quàm sermo vacuus, & inane colloquium, & inanium voluptas praua verborum? sicut scriptum est: Oculos habent & non vident, aures habent & non audiunt. Grauatum est cor insipiens eorum, ne quando conuertantur & saluem illos. Non enim dubium est, quin hoc de omnibus dixerit, quorum dura mens semper, & obstinata pectoris feritas, à deuotione vitali fugata dissentit, ducente dementia, furore rapiente, omni denique illos immanitate vexante, qua instigantur pariter ac feruntur: vt cùm illis ad pœnam sua facta sufficerent, pœnam ipsam persecutionis agitatæ crimen oneraret. Totum hoc in laudem martyrij spectat, totum gloriam passionis illuminat; in qua spes futuri temporis cernitur, in qua Christus ipse operatur, cuius aguntur exempla quæ petimus: cuius & virtus est, qua repugnamus. Et quia in hoc loco aliquid proferre suppetit, summa nimirum est ista, atque admiranda dignatio, & quam nec mente concipere, nec verbis valeamus implere. Quid enim nobis ampliùs potuisset larga pietate largiri, quàm vt in se primus ostenderet, quid in aliis coronaret? Mortalis

a *Largè fundat.* Istud habeo ex Affligin. cod. pro *vagè fundat*, adhuc tamen locus obscurus est. PAM.

b *Quod à dicendo impar ingenij conscientia submouebat.* Cambronen. cod. *quod ad dicendum par ingenij conscientia commoueat*, quam postremam vocem habent etiam vulgati exc. codices. *Idem.*

c *Quanta sit gloria, vita quamlibet maculam, &c.* Cambr. codic. non malè, *quanta sit gloria virtus, quam licet maculati cordis & polluti corporis licet modicè intusa contagia* Accedens propiùs ad corruptam Affligen. & exc. cod. lectionem: sed prior placet magis. Confirmat verò Cambronensis codex quod habent Manutius & Morelius: *istum* pro *isto*. *Idem.*

d *Iter patientia, magister domus vita.* Hæc vtriusque MS. lectio placet, eò quòd anteà, peruersa tamen distinctione, legebatur in excusis vulgatis, *iter patientia magister, domus vita*: alij omittunt vocem *iter*. *Idem.*

e *Et ma estas nominis redampliatur.* Huic etiam lectioni vulgat. consentiunt MS. pro quo illi *ampliatur*. Similes voces reperiuntur: *recorporatio, redan.matio*, apud Tertul. lib. de resurrect. carn. sequentia certè illi rectè restituerunt. *Idem.*

talis factus est, vt immortales esse possemus: & humanæ sortis exitum pertulit, per quem reguntur humana; vt nobis videretur præstitisse quod passus est; confessionem tribuit, martyria subiecit: omnia denique quibus lux supprimi posset, in remedium salutare natiuitatis suæ meritis relegauit, humilitate præcipua, virtute diuina. Cuius rei quique digni esse meruerunt, caruerunt omni hac mundi teterrima labe, subactæ mortis conditionem vicerunt. Non enim dubium est quantum à Domino consequantur, qui saluti suæ nomen Dei prætulerunt; vt in illa iudicii die meliores cruor faceret, [a] quos sanguis suus martyres esse monstraret. Mors quippe integriorem facit vitam, mors magis deducit ad gloriam. [b] Sic quotiescumque iacentibus stipulis distenta imbribus frumenta turgescunt, fecundæ messes coguntur æstate: sic quotiens ferro vitis abscinditur erumpentibus pampinis, melius vua vestitur; nam in & augmentum prouenturi temporis cedit, quidquid iniuria sua proficit. [c] Flammas quippe plerumque agris iuuit immittere, quo calore vagantis incendii cæca terræ spiramenta laxentur: iuuit leues stipulas crepitanti igne torrere, vt se altius grauida seges tollere, parturientibus culmis densior arista valeat florere. Igitur talis & martyrii primo casus, postmodum fructus est, qui morte vitam condemnat, vt vitam morte custodiat. Quid enim tam eximium atque sublime est, quàm inter tot instrumenta carnificum deuotione robusta cunctam fidei reseruare virtutem? quid tam magnum atque pulcherrimum, quàm inter tot circumstantium gladios, libertatis suæ Dominum ac salutis auctorem, repetita sæpiùs voce profiteri? & maximè si ante oculos tuos ponas, nihil detestabilius esse dedecore, nihil fœdius seruitute, nihil aliud te debere iam petere, aliud optare, quàm eripiendum esse cladibus sæculi, exuendum malis mundi, & inter ruinas orbis iam iamque perituri, alienum à terrena contagione versari? Quid enim tibi cum hac luce, cui lux æterna promissa est? quid cùm hoc vitæ naturæque commercio, quem cæli amplitudo deposcit? Sane teneat cupiditas ista viuendi, sed quos inexpiabili malo sæuiens ignis æterna scelerum vltione torquebit: teneat cupiditas ista viuendi, sed quibus & mori pœna est, & durare tormentum. Tibi iam & mundus ipse succumbit, & terra cedit, qui morientibus cunctis ad hoc reseruatus es, vt martyr esse potuisses. An non quotidiana cernimus funera? cernimus nouos exitus diuturnos factos ex sæuientibus morbis; inexpertæ cuiusdam cladis exitia, ac strages populatarum vrbium intuemur? vt possimus agnoscere quanta martyrii habenda sit dignitas, ad cuius gloriam nos cogere etiam lues cœpit. Etenim charissimi fratres, respicite ad hoc quæso vos plenius, in quo & salus vertitur & sublimitas computatur; licet non sim nescius, etiam vos plenissimè nosse, [d] stantium omnium nos iudiciis contineri; neque ignorare hanc esse nobis traditam disciplinam, vt sine vllo terrore militiæ vim tanti nominis tueamur: quippe quos pridem à desiderio lucis istius cupiditas æternæ memoriæ deduxerit, quos futurorum vota diuellerint, quosque ab omnibus vitiis optanda Christi societas segregarit: nisi si exitio succumbere, morti animam dubitamus offerre: nec iam retinenda sunt nobis, & amplectenda beneficia diuina; quorum vltra rerum ardorem tanta sit merces, quantum in dicendo humana mediocritas vix possit implere. Sanguini nostro patet cælum: sanguini gehennæ cedit habitaculum. Et inferiorum omnium gloria pulchrior sanguinis titulus, & integrior corona signatur. Sic quotiens de hoste triumphalibus spoliis onustus miles ingreditur, vulneribus suis gaudet. sic quotiens tempestatibus diu nauta fatigatus littora tuta contigerit, felicitatem suam de perpesso periculo ducit. Est enim profectò, nisi fallor, labor lætus, per quem securitas inuenitur. Igitur toleranda sunt omnia, patienda cuncta, nec appetendum quo modico gaudeas tempore, & perpetuo puniaris ardore. Meminisse enim debes, velut quadam te fœderis pactione constrictum, ex qua aut capessendæ salutis sit iusta conditio, aut pœnæ meritæ formido. stas inter aduersa pariter ac prospera, arma inter & tela, hincque te sæcularis ambitio, inde cælestis admonet magnitudo. Si salutem times perdere, scito te mori posse. Porrò autem contemnenda tibi mors est, cui Christus occisus est. Ante oculos tibi quæso concurrant Dominicæ passionis exempla: concurrant oblata & præmia, & parata discrimina: & quantam inter se habeant difficultatem, res vtrasque conspicito: nec enim poteris confiteri, nisi scias quantum noceas, si negaris. Cælo martyres gaudent, veritatis inimicos ignis absumit. Paradisus Dei testibus floret, [e] negatores gehenna complexa æternus ignis inardescit. Et vt de cæteris taceam, hoc nos vtique magis debet hortari, quod confessio vocis vnius Christi perpetua confessione seruetur: sicut

a *Quos sanguis suus Martyres esse monstraret.* Hoc sic restitui ex Cambron. cod. pro eo quod dumtaxat: *sanguis suus (vel viuos) esse monstraret.* PAM.

b *Sic quotiescumque iacentibus stipulis.* Ita etiam ex eodem hunc locum restitui: Nam veram esse eam lectionem tùm probat experientia, tùm quòd alioqui non esset apta comparatio. Anteà erat *latentes*, pro quo Manutius & Morellius *latentibus*.

c *Flammas plerumque agris iuuit immittere.* Cambronensis & hic & posteà: *libet*, si legamus *libet*, accedet propius ad lectionem prius excusorum & Affliginien. codicis *mbet*. latius de his in georgicis Virgilius. *Idem*.

d *Stantium omnium nos iudiciis contineri.* Iterum hoc ex Cambron. cod. præterquam quod legat *ignorare*, pro eo quod Manutius & Morelius, *stantium omnium nostrum iudiciis contineri*. Est enim frequens Stantium mentio apud Cyprianum. *Idem*.

e *Negatores gehenna complexa æternus ignis inardescit*: Sic cum Manutio & Morelio Affligio. cod. pro eo quod erat *negatorum*. Cambronensis autem cod. *negatores gehenna complexos, &c.* quomodò si legas, actiuè accipitur, *inardescit*, pro, comburit. haud aliter ac dixit Virgilius georg. 4 *ardebat Syrius Indos*. *Idem*.

ent scriptum est : a Qui me confessus fuerit in terris coram hominibus , & ego confitebor eum coram patre meo , & coram angelis eius. Adhuc accedunt ad gloriæ cumulum ornamenta virtutum : ait enim : Fulgebunt iusti , tamquam scintillæ in arundineto discurrentes : iudicabunt nationes , & dominabuntur populis. Magna est enim , fratres charissimi, claritas , vitam salutis æternæ honestare passionis ornare ; magna sublimitas ante ora Domini aspectumque Christi potestatis humanæ tormenta contemnere , nec horrere. Sic Daniel minas regis & leonum frementium rabiem per constantiam fidei suæ vicit , dum adorandum nullum alium esse quàm Deum credidit. Sic in camino pueris constitutis in se arsit incendium , dum ignes iusti tolerant ; quod de gehenna , Domino credendo , metuebant. Vnde & retulere condigna , non in posterum tracti , non salutis æternæ premio reseruati. Fidem illorum Deus vidit , vt quod sibi post exitum promiserant , videre mererentur in corpore : nec enim poterit æstimari quanta in præsenti tributa sit merces. Si sæuitia fuit, cessit : si flamma , constitit. Erat enim vna mens omnibus , quam nec violentia frangeret, nec ira subuerteret , nec à deuotionis obsequio timor mortis inhiberet. Vnde per gratiam Domini factum est , vt sic in illis rex potius videretur punitus esse , dum euadunt quos se crediderat occidere. Nunc iam ad eam rem , fratres charissimi , veniam ; ex qua ostendere satis possum , quanta martyrii virtus habeatur ; quæ tametsi est omnibus nota , [b] proque ingenitæ claritatis insignibus expetenda , tamen plus addidit necessitas temporis desiderio voluptatis. Etenim est in muneribus magnis , si eo tempore quis coronetur , quo coronatum se putat , si fortè moriatur. Igitur cum sit sublime excelsumque martyrium ; nunc magis est necessarium , quando mundus ipse subuertitur , partimque orbe concusso natura deficiens vltimi exitus monumenta testatur. Nam & cum cælo imber incumbit , pluuias aër tristis ostendit ; & quotiens atra tempestas horrenti imminet pelago , per inter apertam nubium noctem corusca ignium fulmina relucescunt : sed & cum magnis mare fluctibus voluitur , paulatim vnda se tollit , paulatimque æquor albescit ; donec cernas ita postmodum ruere , vt in illis quibus retunditur saxis spumam altius iaciat , quàm vndam tumidum pelagus expuebat. [c] Legis scriptum esse , vsque quadrantem nos vltimum reddere : sed hæc pars ablata martyribus. Etenim qui saluris æternæ cupiditatibus freti vitæ huiusce desideria vicerunt , hos expertes doloris vniuersi , Domini propitiatio coronat. Igitur hic primum, charissimi fratres , poterimus exponere , quanta martyrii virtus possit impleri. [d] Atque vt transeam cuncta meminisse debemus , quanta sit gloria ad Christum immaculatum venire , consortem passionis existere , perpetuaque cum Domino æternitate regnare , carere exitiis imminentibus sæculi , nec inter cruentam morborum populantium stragem in communi cum ceteris sorte misceri. Atque vt sileam de corona , si tibi in his naturæ lubricis malis posito , vitæ promitteretur excessus ; nonne omni gente gauderes ? Si inquam , te in huius mundi turbinibus fluctuante vicina arcesseret requies , nonne mortem pro remedio computares ? Positus inter arma carnificum , ac tela probantium quæstionum , Ista sublimis ac fortis considerans quanta sit pœna negare eo tempore , quo frui sæculo nequeas , cuius causa negaras : quoniam quidem grauia tormenta , ac puniendi noxias artes in perniciem nostram Dominus sciebat armari , quo fortes ad omnem tolerantiam faceret. Fili , inquit , accedens ad seruitutem Dei , sta in iustitia & timore , & præpara animam tuam ad tentationem. Sed & beatissimus Paulus Apostolus exclamauit & dixit : Mihi viuere Christus est , & mori lucrum. Quam ob rem , charissimi fratres , fide firma , deuotione robusta , contra minas sæculi atroces & asperos insequentium fremitus , aduersa virtute resistendum ; nec timendum quorum spes æternitatis & vita cælestis est , quorumque ardor in cupidine lucis succenditur , & salus de promissa immortalitate lætatur. Hoc verò quod catenis artantibus manus strictæ & circumacti graues ceruicibus nexus solido deprimunt pondere : vel quod eculeo corpus extensum candentes stridet ad laminas ; non expetendi sanguinis , sed tentationis est causa. Nam & ipsam martyrii dignitatem quemadmodum agnoscere possemus , nisi illam etiam cum damno corporis nostri cogeremur optare ? Sensi equidem , nec me veritas fallit , cum sæuè incumbentium manus membra diuellerent , artusque laniatos tortor sæuiens exararet , nec tamen vinceret , circumstantium verbis : [e] magnum istud est , dici profecto , non doloribus subigi , non pœnis angentibus frangi. Sed erant aliæ dicentium voces ; & puto liberos habet. Nam est illi socia in penatibus coniux , & tamen nec vinculo pignorum cedit , nec obsequio pietatis abductus à proposito suo deficit. Noscenda res est, & virtus penitus scrutanda visceribus : nec enim leuis est ista quæcumque confessio , propter

a *Qui me confessus fuerit coram hominib. in terris.* Illud *in terris* neque alibi habet Cyprianus , neque Euangelistæ, pro more tamen Cypriani ex duobus Euangelistis concinnatum est hoc testimonium. P a m.

b *Proque ingenita.* Affligin. *proque ingenua.* Quod quidem magis accedit ad lectionem vulgatam , *pro quingentus* legit tamen illud cum illis Cambronensis : Neutrum displicet. *Idem.*

c *Legis scriptum esse , vsque quadrantem nos vltimum reddere , &c.* Eodem prorsus modo hanc scripturam explicat, nempe de doloribus post mortem , epistola ad Antonianum , quare etiam hic locus facit pro purgatorio. *Idem.*

d *Atque vt transeam cuncta , &c.* Placet hæc Cambron. cod. præ illa Manut. & Morel. Atque vt transeam cunctas neque verò malè antea excusi cum Affligin. cod. *Atque vt transeam nunc tam Idem.*

e *Magnum istud est , dici profecto.* Pulchrè hic locus restitutus est à Manutio & Morel. antea erat *vsum est , &c.* *Idem.*

pter quam homo patitur, & mori posse. Etenim charissimi fratres, virtus est tanta martyrij, vt per illam credere etiam ille cogatur qui te voluit occidere. Scriptum est & legimus: In dolore sustine, & in humilitate tua habe patientiam, quoniam per ignem probatur aurum & argêntum. Quoniam ergo non terrenis tentationibus probat Dominus, & his sæculi malis scrutator Christus expendit; gratulandum nobis est, atque lætandum, quòd non illis nos perennibus reseruet exitiis, sed gaudeat ab omni contagione purgatos. Cæterùm ab his quos hæreditatis particeps adsciscit, & in regna cælorum libenter adsumit, quid vtique aliud quàm integritatis ambitum quærit? Sua ipse dixit vniuersa, & quæ iacentibus se explicant campis, & quæ in obliquos se erigunt colles: sed & quod cæli magnitudo circumuenit, & quod pelago circumfluente lubricum æquor includit. Quod si illi adiacent omnia, nec à nobis exposcit nisi facta sincera; auro, vt ipse dixit, similes esse debemus. Autum quippe cùm relucentibus terris tremulo videris splendere sub lumine, [a] & in liquidum flammis torrentibus resolui (nam & artificis gratia, ferè sic est) caminis quotiens anhelantibus æstuans ignis euomitur; aditu terrestri canali angusto diues flamma eligitur; & refluentibus glebis arena retinetur. Vnde necesse est vniuersa sufferre, quo possimus omni scelere carere, sicut per prophetam suum dixit: Et si coram hominibus tormenta passi sunt, tamen spes illorum immortalitate plena est: & vexati in paucis, in multis benè disponentur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos sui, & quasi [b] holocausti hostiam accepit illos. Quod si te dignitas ambitiosa deterret, & congesta in thesauris pecuniæ admonet magnitudo, quæ semper propositum bonæ mentis auertit, & deuotam pro Domino suo animam furiali elidit horrore; quæso repetas verba cælestia, nam & ipsa vox dicentis est Christi: Qui perdiderit animam suam pro nomine meo, recipiet in hoc sæculo centuplum, & in futuro vitam æternam possidebit. Qua vtique nihil maius, nihil aptius, nihil vtilius computare debemus. Nam licet pretiosatum vestium more purpura in imagines currat, & lentescentibus filis aurum erret ad speciem, nec de effossis grauia quibus incumbis, desint metalla thesauris; vacua tamen nisi fallor ista atque inania computabuntur, sic adiacentibus tibi cunctis, sola salus tibi deesse videatur; sicut Spiritus sanctus loquitur, nihil nos in vicem animæ nostræ posse dare. ait enim: Si totum orbem lucrifeceris, & animam tuam perdideris, quid proderit tibi? aut quam homo commutationem dabit pro anima sua? Vacua sunt enim vniuersa quæ cernimus, & quæ infirmis radicibus posita, soliditatis suæ vim nequeant sustinere. Nam quod & de sæculo capitur, vetustate temporis frustratur; vnde & ne quid esset dulce, vel carum, vel quod salutis æternæ præferri cupiditatibus possit; Dominicis amputata præceptis, iure proprio, ac lege priuata sunt: Ne in tormentis scilicet patrem filius frangeret, néue obstrictum durati roboris pectus in aliam voluntatem affectus fortè mutaret. Solam veritatem, salutemque solam inter magnos complectendam esse cruciatus, suo Christus iure constituit: in quo coniux & liberi & nepotes, in quo omni viscerum sobole relicta, vsurpanda victoria est. Nam & Abraham sic Deo placuit, qui tentatus à Deo, & filio non pepercit: pro quo ignosci forsitan posset, si illum dubitasset occidere. Armauit manus religiosa deuotio, & omnes pietatis affectus Domini iubentis imperio pietas paterna neglexit. Nec horruit quod nati funderet sanguinem, nec intremuit ad vocem; & adhuc pro eo Christus non fuerat occisus. Quid enim carius eo, quàm qui ne quid inuitus hodie sustineres, priùs passus est, quod doceret? Quid eo dulcius, qui cùm ipse sit Deus noster & Dominus, tamen patientem pro se hominem regni cælestis efficit cohæredem? O grande nescio quid, siue quia illud conscientiæ ratio vix sustinet capere, quin magna semper miretur ad munera; siue quia tam larga maiestas est Dei, vt insperantibus cunctis etiam ea offerat, quæ nobis contemplatione factorum nefas fuerat optare. Etenim si tantùm salus daretur æterna, pro ipsa perpetuitate viuendi haberemur in gratia. At nunc cùm cælum & iudicandi de cæteris facultatem perenni sæculo largiatur: quid est in quo se parem his omnibus possit humana mediocritas experiri? Si iniuriis ageris, prior actus est ille: si contumeliis premeris, Dei munus imitaris. Vnde & parum est quidquid pertuleris pro eo, qui nihil amplius potes facere, nisi quod in hoc salus vniuersa consistit; quia martyrio totum ille promisit. Denique Apostolus cui cordi fuerunt semper vniuersa, cùm instar munerum promissorum penitùs miraretur: Æstimo, inquit, non esse condignas passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelatur in nobis. Etenim secum ipse voluebat quanta merces existeret, vt ei cui sufficeret morte carere, non tantùm salutis daretur præmium, sed & conscendere cælum; cælum quod nec fugata lux cogit in noctem, nec alternis vicibus dies aperit in lucem, sed aëris liquidi serena temperies, per sudum igneo fulgore rutilantem puram explicat claritatem. Iam superest, charissimi fratres, vt debeamus ostendere, cui rei martyrium

[a] *Et in liquidum flammis torrentibus resolui.* Etiam hunc locum eleganter illi restituerunt, anteà erat; *vos & in liquidum flammis torrentibus resoluam*, seu, *resoluisse*, &c. & pro, *canali*, quod habet etiam Cambronensis, legebatur *carnali*, pessimè. PAM.

[b] *Et holocausti hostiam.* Sic Affligniens. & exc. cod. præter Manutium, qui habet, *holocaustum hostiam.* Quia autem Cambronensis legit, *holocausta hostiam*, suspicor esse legendum, sicut alibi Cyprianus: *holocausta hostia.* Atqui prorsus legendum, *accepit*, pro eo quòd perperam omnes *accipit*, quia & græcè & latinè illud legitur. *Idem.*

rium prosit. Atque illud profectò doceamus, quod nos ad hunc gloriæ titulum metus excitet futurorum. Etenim quibus magna promissa sunt, magis magna sunt quæ metuenda esse illis videantur. Nam nec se in arma miles accendit, [a] priusquam se inimica hostis tela commouerint. Nec nauem aliquis statione subducit, nisi animum pelagi pauor strinxerit. Sed & intentans suis opibus scrutator agricola, non ante felici terram suscitat vomere, quàm in puluerem imbre concepto putris gleba soluatur. Ita est omnis naturalis hic vsus, nescire quid prosit, nisi agnoueris quod occidit. vnde & datur sanctis omnibus præmium, dum infliguntur iniustis tormenta factorum. Igitur quæ suis promiserit Dominus, nemini qui nesciat, dubium, sed nec quantis mioetur ignarum. Et quoniam ita se attulit sermo, vt de vtrisqoe habeatur ratio, paucis vt de vtrisque dixi, breuiter exponam. Sæuiens locus, cui gehenna nomen est, magno plangentium murmure & gemitu, & eructantibus flammis per horrendam spissæ caliginis noctem, sæua semper incendia camini fumantis expirat: globus ignium artatus obstruitur, & in varios pœnæ exitus relaxatur. Tunc sæuiendi plurima genera; tum in se ipse conuoluit quidquid ardoris emissi edax flamma cruciarit. Hos, quibus recusata vox Domini & imperia fuere contempta, disparibus coërcet exitiis; próque merito salutis exactæ vires suas suggerit, dum pars sceleris discrimen imponit. Et alios quidem moles intolerabilis curuat, alios per abruptum cliuosi tramitis collem vis sæua præcipitat, & catenatum stridentium nexum graue pondus inclinat. Sunt & quos agens strictim rota & indefessa vertigo, & quos tenaci inter se densitate constrictos adhærens corpori corpus includat: vt & absumat incendium, & grauet ferrum, [b] & excruciet turba multorum. Quibus autem inquisitus fuit semper Deus, aut notus, numquam excidit Christi locus; vbi iacet gratia, vbi virentibus campis terra luxurians alumno se induit gramine, & redolente pascitur flore; vbi altum nemora tolluntur in verticem; & [c] vbi arbor densiore coma vestit, quidquid curuantibus ramis scena deiacens inumbrarit. Omnia illic non frigoris, nec ardoris: nec vt in autumno arua requiescant, aut vt iterùm vere nouo tellus fœcunda parturiat: vnius cuncta sunt temporis: vnius poma feruntur æstatis. Quippe cùm nec mensibus suis tunc luna deseruiat, nec per horarum sol momenta decurrat, aut in noctem lux fugata concedat. Habet popolos quies læta, sedes tenet placida, vbi fons scaturiens medius sinu aluei prorumpentis emergit, & rauco per interualla circuitu sinuosis flexibus labitur, vt in ora nascentium sibi fluminum diuidatur. Hinc ergo magna laus martyrum, hinc nobilis corona victorum, quibus maiora his repromissa sunt, quibus auctiora sunt præmia. Quod verò vel feris corpus obiicitur, vel imminens gladius non timetur; dignationis ostenditur ratio, manifestatur electio. Etenim incongruens fuerat, vt quem æquum tanti muneris iudicasset, inter terrena vitia sordesque retineret. Meritò enim nihil vobis, ô boni martyres, denegatum: quos spes æternitatis alit, & lucis; quorumque deuotio vniuersa, & mens cælesti dedita cernitur seruituti. Meritò, inquam, meritò vobis nihil velle non licitum, quorum animo despectus hic mundus, & alienata sæculi facies, velut confusa tenebrarum inhorruit cæcitate; cui semper hic mundus loco carceris, tecta pro claustris, in vita semper habita commeatus. Sic quippe triumphantibus victoria de his malis rapitur, quem non pompatico gressu vana subiecit ambitio, aut popularis extulit magnitudo; sed quem cælesti cupiditate flagrantem suo Christus addidit regno. Nihil itaque tam magnum atque venerandum, qoàm quod liberat morte, & facit viuere, & dat perpetuò regnare cum sanctis. Hoc diuitibus aptum, miseris necessarium, omnibus gratum; quo lætantur boni, releuantur abiecti, coronantur electi. Etenim Deus omnium cultor velut quoddam martyrio remedium vitæ dedit, quando aliis illud pro merito eorum tribuit; aliis pro misericordia sua tradidit. Vidimus quippe ad hunc nominis titulum fide nobiles venisse plerosque, vt deuotionis obsequium mors honestaret. Sed & alios frequenter aspeximus interritos stetisse; vt admissa peccata redimentes, cruore suo loti haberentur in sanguine, & reuiuiscerent interempti, qui viuentes computabantur occisi. Mors quippe integriorem facit vitam; mors amissam inuenit gloriam. Nam hoc spes iam amissa percipitur, hoc salus cuncta reparatur. [d] Sic cum arentibus campis sementa defecerint, & herbis terra morientibus æstuarit, supinis è collibus fluuium iuuit elicere, & scaturientibus riuis arua sitientia temperare; quo se in vberes culmos victa agri ieiunitas funderet, & pluuiali imbre mentito seges densior inhorreret. Quid igitur, fratres charissimi, potissimùm referam, quidve dicam? sic in vnum conuenientibus titulis dignitatis, turbatur animus, deducitur sensus, & in ipso conatu nitentis eloquij impar sermo vanescit. Quid enim dici satis possit; cùm si vim æternæ salutis expresseris, occurrat ambitio;

si

a *Priusquam se inimica hostis tela commouerint.* Ex MS. hanc lectionem substituimus, pro quod Manutius, *priusqu m inimica hostis tela commouerit*. & Morelius, *priusquam inimica hostes tela commouerint.* PAM.

b *Et excruciet turba multorum.* Rursum hoc ex Cambron. pro, *& se cruciet.* Iuxtà quem etiam nunc primum rectè sic locus sequens distinguitur: *Quibus autem inquisitus fuit semper Deus, aut notus numquam excidit Christi locus* Neque enim in gehenna ritè collocarentur, quibus semper fuit Deus inquisitus aut notus. *Idem.*

c *Vbi arbor densiore coma vestit.* Hæc Cambronens. cod. lectio magis quadrat sequentibus. Excus. vulg. habebant. *arbor densior comam vestit*, pro quo illi, *arborem densiore coma. Idem.*

d *Et cum arentibus campis sementa defecerint.* Cambron. arantibus *sementa defecerant*, in cæteris cum illis consentiens, quum apud alios locus esset mutilus, præterquàm quod legas cum exc. vulg. *iubet elicere. Idem.*

si ambitum dixeris, præueniat magnitudo? Res simulque congruunt, simulque concurrunt; [a] nec est hoc dignum proferendum esse videatur. Ita impetus orationis audentis velut implicatos irretitosque obuiàm ex aduerso martyrii exempla tenuerunt. Quæ vox, quæ latera, quæ vires instar muneris tanti capiant sustinere? Confessioni vocis vnius aduersa succumbunt, læta proueniunt, patent regna, parantur imperia, deuincitur pœna, mors subigitur, vita profertur, & infestantis inimici repugnantia arma soluuntur. Si delictum est, occidit: si crimen, absistit. Vnde, quæso vos, hoc vestris mentibus ponderate, tantumque de nostra oratione percipite, quantum sciatis vos posse sentire. Veniat ante oculos vestros, qui dies ille sit, cùm spectante populo, atque intuentibus cunctis, contra terrenas cruces, & minas sæculi, inconcussa deuotio reluctetur; quam suspensi animi, mentesque sollicitæ de ancipiti trepidatione, gratulante formidine, pauido quatiantur horrore: quæ illic anxietas, quæ exoptatio precum, quæ vota memorentur, cum adhuc nutante victoria, atque in incertos exitus casu victrix capiti corona dependeat. Cumque illa pestilens ac furibunda confessio accendatur ira, inflammetur insania, omni denique pectoris rabie ac minis frendentibus torqueatur. Etenim quantum hoc sit quis ignorat, vt non doloribus vulnerum, non ictibus quæstionum, velut despecta nostra fragilitas, & humanæ virtutis inopinata cedat audacia; stare hominem, nec moueri; torqueri, nec tamen vinci; sed pœna ipsa potius, qua cruciatur, armari. Considerate quid sit, charissimi fratres; omnem martyrii firmitatem sensibus vestris animisque proponite. Ecce enim in cuiuslibet passione vocati gaudent iampridem acciti è sæculo martyres; gaudent bonorum omnium nuncii; gaudent pariter electi; ibi lætatur milite suo Dominus, lætatur teste nominis sui Christus. Parum est quod dico, fratres charissimi, parum est. Ita magna mihi ratio in hoc genere dicendi, ac moles admiranda suscepta: sed arbitrii, quæso vos, grauitas ab intentione propria non desit, sciens tantùm de martyrio posse dici, quantum potuerit æstimari. Vnde & hæc sola exequendæ laudis fuit causa, non quo parem me gloriæ eius, atque idoneum iudicarem, sed quod tantam in illo cernerem esse virtutem, vt & si parum de eo dicerem, plurimum me dixisse profiterer. Nam præferatur licet bono fidei custodita iustitia, melioremque se inter omnium laudes virginitas immaculata cognoscat: cedat tamen sanguini, summittatur cruori. illi elegerunt bonum, hi imitati sunt Christum. Nunc verò, charissimi fratres, ne quis me arbitretur omnem salutem non in alio statu quàm in martyrio collocasse: hoc primo profectò respiciat, neque me tantum esse qui loqui videor, neque ita se habere ordinem rerum, vt immortalitatis spes repromissa vnius partis latere nitatur. Sed quoniam ita Dominus suo ore testatus est, esse habitacula penes patrem multa; nihil maius credidi ea gloria, qua probantur hic homines, qui sæculari indigni sunt. Igitur charissimi fratres, æmula religione certantes, velut incentiuo quodam mercedis agitati, omnem virium copiam tolerantiamque subeamus. Non enim mouere nos debent caduca, quæ semper in euersionem suam non modò lege proposita, sed etiam ipso fine temporis vrgentur. Exclamat Ioannes & dicit: Iam quidem securis ad radicem arboris posita est: monstrans scilicet & ostendens, vltimam esse rerum omnium senectutem. Sed & ipse Dominus: Ambulate, inquit, dum lucem habetis, ne vos tenebræ comprehendant. Quod si illo tempore ambulandum nobis esse prædixit: vtique vt nos magis ambularemus ostendit. Atque vt ad laudem martyrii redeam, vox est beatissimi Pauli dicentis: Nescitis quoniam qui in agone currunt, multi certant, vnus autem accipit palmam? vos autem sic currite, vt omnes coronemini. Sed & alibi, quod ad martyrium possit hortari, cohæredes nos Christi vocauit. quin etiam nequid omitteret: Si cum Christo, inquit, commortui estis, quid tamquam viuentes in hoc mundo decernitis? Etenim charissimi fratres, qui resurrectionis præmia sustinemus, qui iudicii diem quærimus, qui denique cum Christo regnaturos nos esse confidimus; sæculo mortui esse debemus. Nec poteris optare martyrium, nisi antè oderis sæculum; nec peruenire ad Dei præmium, nisi amaueris Christum: Qui autem amat Christum, non amat sæculum; Christus enim abiectus est sæculo, sicut & sæculum Christo: Ita vt scriptum est: Mundus mihi crucifixus est, & ego mundo. Nemini amabilis fuit mundus, quem non antè damnauerit Dominus; nec salute potuit frui æterna, qui mundi gloriatus est vita. Vox est ista Christi dicentis: Qui in hoc sæculo amauerit animam suam, in futuro perdet illam; qui autem in hoc sæculo oderit illam, in futuro inueniet eam. Sed & Apostolus Paulus: Imitatores, inquit, mei estote, sicut & ego Christi. Et alibi: Volo vos omnes, ait, si fieri potest, imitatores meos esse. Dixit hoc ille qui passus est: & qui ad hoc passus est, vt imitaretur Dominum; vtique & nos ad hoc voluit pati, vt per ipsum imitaremur Christum. Si iustus es & Deo credis, quid pro eo sanguinem fundere metuis, quem pro te toties passum esse cognoscis? In Esaia sectus, in Abel occisus, in Isaac immolatus, in Ioseph venumdatus, in homine crucifixus est: & de cæteris quidem taceo, quæ nec oratio potest dicere, nec animus sustinere. Vincitur conscientia humilitatis exemplo; & quando considerat quæ dum pateretur acciderint,

mitatur

a *Nec est quod dignum proferendum esse videatur.* Hoc ex eodem cod. nunc primum pro, *præferendum*, qui legit, *im-pleditosque*, pro, *irretitosque*. Rectè etiam legunt illi & Cambron. cod. *latera*, pro, *utera*. PAM.

miratur passum propter quem cuncta trepidarint. Dies fugit in noctem, in tenebras lux cuncta concessit: atque inclinato per alternas vices pondere, omnis terra commota dissiluit; turbari manes, monumenta nudata sunt; & sepulchris hiatu dehiscentibus terræ, reddita luci corpora restituetunt; fluxu sanguinis mundus intremuit, scissa quæ foribus dependebant vela [a] templum omne mugiit: qui moriendo arguit sæculum. Igitur cùm ad exemplum Dominicæ passionis, atque ad omne testimonium Christi animam tuam ponas, nec fundere sanguinem metuas; martyrio totum necesse est cedat. Martyrii inæstimabilis gloria, infinita mensura, immaculata victoria, nobilis virtus, inæstimabilis titulus, triumphus immensus; quippe quo & propria confitentis laude præfertur, velut sociu Christi cruore decoratus. Itaque, charissimi fratres, licet sit hoc totum Dominicæ promissionis & muneris, licétque tribuatur ex alto, nec capiatur nisi eius imperio, sed nec aut mente concipi, aut exprimi verbis, aut oratione percurri, aut quibuslibet eloquentiæ viribus possit impleri: tamen erit hoc beneuolentiæ vestræ. erit charitatis & amoris, si volueritis nostri memores esse, cum in vobis Dominus martyrium cœperit honorare. Vos intra se sanctum illud altare, vos intra se magna illa venerandi nominis sedes, veluti sinu quodam gremii amplectentis includit; vos imperia perennis temporis sustinent, & illic conregnaturi semper & victuri. O beati & quibus verè dimissa sunt peccata; si tamen qui Christi compares estis, aliquando peccastis. O beati quos à primordio mundi Domini sanguis infecit, & quos meritò splendor iste niuei amictus induerit, & candor stolæ ambientis ornarit. Videor denique ipse mihi iam cernere, proque arbitrio mentis humanæ ante oculos & aspectum diuinum illud mihi & insigne concurrit: videor, inquam, mihi iam cernere, vt ille virorum nobilis numerus Christi sui gloriam iterque comitetur. Ibit ante ora eius felix catetua victorum, & se densantibus ruinis, velut solis exortu totum illuminatum agmen inferet potestatem. Et vtinam perabiecto mihi istud videre contingat: sed hoc Dominus poterit efficere, quod vobis perennibus creditur non negare.

a *Templum omne mugiit*, &c. Supplendum est, ex libro Fabri. Templum omne mugiit, vnde magnum est imitari | eum, qui moriendo arg. sec. R i e.

AD NOVATIANVM HÆRETICVM, QVOD LAPSIS spes veniæ non est deneganda.

COGITANTI mihi, & intolerabiliter animo æstuanti, quid nam agere deberem de miserandis fratribus qui vulnerari non propria voluntate, sed diaboli sæuientis irruptione, adhucusque, hoc est, per longam temporum seriem agentes, pœnas darent; ecce ex aduerso obortus est alius hostis, & ipsius paternæ pietatis aduersarius hæreticus Nouatianus; qui non tantùm, vt in Euanlio significatum est, sicut sacerdos vel Leuites iacentem vulneratum prætertet, sed ingeniosa ac noua crudelitate sauciatum potiùs occideret adimendo spem salutis, denegando misericordiam patris, respuendo pœnitentiam fratris. Mirum quot acerba, quot aspera, quot peruersa sunt? Sed facilius quis in alieno oculo festucam perspicit, quàm in suo trabem. Nos autem, fratres dilectissimi, non moueat, aut turbet hæretici istius perfidi abrupta dementia: qui cum in tam ingenti dissensionis & schismatis crimine constitutus, & ab Ecclesia separatus sit, sacrilega temeritate non dubitet in nos sua crimina retorquere. Cùm sit enim à semetipso nunc factus immundus, sordibus sacrilegis inquinatus; hoc nune nos esse contendit. Et cùm scriptum sit, canes foris remansuros; & Apostolus hos eosdem canes docuerit esse virandos, sicut legimus, ait enim: Videte canes, videte malos operarios: rabiem suam non cessat latratibus excitare, luporum more tenebrosam caliginem optare, qua facilè possit ferina sua crudelitate oues à pastore direptas, spelunca tenebrosa laniare. Aurum certè se suosque quos colligit, esse pronuntiat. nec nos dubitamus desertores Ecclesiæ apostatas factos, in aurum nunc facilè potuisse conuerti, sed illud aurum in quo prima delicta populi Israël denotata sunt. Cæterum vasa aurea & argentea, quæ ab Ægyptiis excusa sunt, in Dominica potestate, id est, Christi Ecclesia, perseuerant: in qua domo si perseuerasses, Nouatiane, vas forsitan & pretiosum fuisses; sed nunc te in paleas & in stipulam conuersum nec intelligis, nec plangis. Quid igitur vanis rebus extolleris? damna potius quàm lucra consequeris. Quid te ex quo pauperior factus es, diuitem credis? Audi in Apocalypsi Dominicam vocem iustis te obiurgationibus increpantem: Dicis, inquit, diues sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo: & nescis quoniam tu es miser, & miserabilis, & cæcus, & pauper, & nudus. Has opes, has diuitias paupertatis pro certo possidere se credat, quisquis Christi Ecclesia derelicta ratione cæca, apud temerarios illos schismatum duces & dissensionis auctores conuerti non trepidat; quos Ioannes antichristos appellat; quos Euangelista paleis similat; quos Dominus Christus fures & latrones designat, sicut ipse in Euangelio declarat dicens: Quia qui non introiit per ostium in ouile ouium, sed descendit per alteram partem, ille fur & latro est.

Item

Item in eodem quoque ait : Omnes qui venerunt, fures sunt & latrones. [a] Qui isti sunt, nisi desertores fidei, & transgressores Ecclesiæ Dei, qui contra [b] ordinationem Dei nituntur? quos meritò Spiritus sanctus per prophetam increpat dicens : [c] Fecistis consilium non per me, & conuentionem non per spiritum meum, adiicere peccata super peccata. Quid ad ista respondeant peruersissimi isti Nouatiani, [d] vel nunc infelicissimi pauci: qui ad tantam furoris dementiam proruperunt, vt nec Deo, nec homini reuerentiam habuerint? Illic impudenter & sine vlla ordinationis lege episcopatus appetitur : hic autem propriis sedibus & cathedræ sibi traditæ à Deo renunciatur. Illic veritas : Aspernantur me, vt sacrificent mihi, nec offerunt oblationes sanctas filiorum Israël, nec accedunt offerre sancta sanctorum, sed accipient ignominiam suam in errore, quo errauerunt. Satis sit paucis probasse quidnam sint. Audite igitur Nouatiani, apud quos scripturæ cælestes leguntur potiùs quàm intelliguntur, parum si non interpolentur. Sunt enim vestræ præclusæ aures & corda cæcata, qui nullum de spiritalibus ac salutaribus monitis lumen admittitis. Sicut Esaias ait: Excæcati sunt serui Dei; & meritò excæcati, quia voluntas schismaticorum non est in lege, quæ lex vnam nobis & singularem designat Ecclesiam; in illa scilicet quæ sub Noë ante diluuium Dei prouidentia fabricata est arca, in qua non tantùm munda animalia, sed & immunda, vt tibi citò respondeatur Nouatiane, inuenimus esse reclusa. Quæ arca sola cum his quæ secum fuerant liberata est : in qua & cætera quæ in ea inuenta non sunt, diluuio perierunt. Ex illa igitur arca remittuntur duæ aues, corax & columba. Qui corax verè hominum immundorum, & in tenebris perpetuis futurorum per sæculi latam viam, & immunda vescentium apostatarum futurorum, & ad Ecclesiam se vltrà non vertentium, figuram portabat, quem legeres inuenimus emissum, & non amplius reuersum. Huic ergo aui, id est, immundo spiritui, quique fuerint similes inuenti, ad Ecclesiam amplius reuerti non poterunt: qui & si voluerint, Dominus prohibebit, qui Moysi præcepit, dicens : Omne varium & immundum eiice foras extra castra. Columba autem emissa incontinenti significatur reuersa, eò quòd requiem non haberet pedibus suis : quam Noë recepit in arcam, & post septimum diem iteratò emissam, recepit eam portantem suo ore oliuæ folium. Et ego quidem, fratres dilectissimi, non temerè ista cogitans, nec humana sapientia conspirans, sed vt cælestis Domini dignatione necessariè & pertinenter mentibus nostris concipere permittitur; dico illam, id est, columbam, duplicem nobis per semetipsam significare figuram. [e] Primam quidem, & principalem, suam, hoc est spiritalem, olim, id est, ab initio diuinæ administrationis insistit, & sacramentum baptismatis, quod in salutem generis humani prouisum, & soli Ecclesiæ cælesti ratione celebrare, per os suum præostendit. Ter enim emissa ex arca, volitans per aërem super aquam, significabat iam tunc Ecclesiæ nostræ sacramenta. Vnde & Dominus Christus Petro, sed & cæteris discipulis suis mandat & dicens : Euntes euangelizate gentibus, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, hoc est, [f] vt Trinitas illa quæ sub Noë per columbam figuraliter operata est, hæc nunc in Ecclesia per hos spiritaliter operetur. Sumamus iam nunc & secundam personam columbæ ex arca emissæ; diluuij scilicet tempore, quando omnes abyssi proruperunt, quando cataractæ cæli patefactæ sunt super terram, propter facinora hominum quæ quotidie exercebant coram Domino, sicut Moyses dixit : Et vidit Dominus Deus redundare nequitias hominum super terram, & quòd omnes in malum recordarentur à principio dierum suorum, & dixit : Perdam hominem quem feci à facie terræ, ab homine vsque ad pecus, & à reptili vsque ad volatilia cæli. Emittitur ergo tempore cataclysmi columba ex arca, aquis violenter toto orbe terram infestantibus. Illa arca figuram Ecclesiæ, sicut superiùs diximus, portabat, quæ verberabatur hinc atque inde aquis insurgentibus tantùm. Cataclysmus ergo ille qui sub Noë factus est, figuram persecutionis quæ per totum orbem nunc nuper superessusa, ostendit. Aquis autem, diruptis cataractis, vndique conuenientibus & excrescentibus significabantur gentes, quæ ad vastandam Ecclesiam exciteuerunt. Sicut Apocalypsis docet dicens : Aquæ quas vidisti, populi sunt, & gentes, & regna. Columba autem quæ pedibus suis requiem habere non poterat, lapsorum imaginem portabat: qui [g] immemores diuinarum prædictionum, vel simpliciter ignorantes, vel audacter dissimulantes ceciderunt : quorum Dominus ruinam in Euangelio futuram his verbis significauerat dicens : Qui audit verba mea & non facit ea, similabo eum viro stulto qui ædificauit domum

a *Qui sunt isti nisi desertores, &c.* Sicut & alibi mendum hic irrepserat apud Erasmum, vt legeretur, *non*, eò quòd vetus excus. legat, *non*, quum potiùs iuxta M S. cod. significet nisi. PAM.

b *Ordinationem Dei.* Hoc quoque rectè Gràuius & MS. cod. pro *ordinem*: alludit enim ad Ordinationem Cornelii, de qua paulò post *Idem.*

c *Fecistis conuentionem.* Hunc locum sic restitui, tum ex epist. 55. tum ob vocem græcam *συνθήκης*. hactenus legebatur *cogitationem. Idem.*

d *Vel nunc infelicissimi pauci.* Costerius & MS. cod. *infelicissime*, non malè, sed illud placet magis, vt per *antithesin* alludat ad felicissimum, cuius sæpè in primo tomo fit mentio, & præsertim epistola iam dicta 55. *Idem.*

e *Primam quidem & principalem.* Locus obscurus & corruptus, etiam in M S cod præterquam quòd hic satis significet solam Ecclesiam baptismi sacramentum habere, quod ad errorem Cypriani pertinet. *Idem.*

f *Vt Trinitas illa.* Quidam *trinitas*, Rectiùs meo iudicio *trinitas*. Sic enim M S. cod. *Idem.*

g *Immemores diuinarum prædictionum.* Sic lego, pro *prædicationum* eò quòd sequitur, *quorum Dominus ruinam in Euangelio futuram, &c. Idem.*

mum ſuam ſuper arenam : venerunt tempeſtates , & impegerunt in domum illam , & cecidit, & facta eſt ruina eius magna. Et ne temerè comparaſſe videamur , columbam illam lapſorum imaginem portare ; propheta ciuitatem vt columbam, hoc eſt, lapſorum perſonam increpat dicens : Columba non exaudit vocem, id eſt, præclara & redempta ciuitas non recipit doctrinam , & in Dominum fidens non fuit. Quod autem requiem pedibus columba illa, ſicut ſuperiùs diximus, inuenire non poterat ; hoc ſignificabat veſtigia negantium , hoc. eſt , ſacrificatorum , lubrici veneno ſerpentis ſauciata, in lapſum conuerſa, quæ vlteriùs non poſſent ſuper aſpidem & baſiliſcum conſcendere , & draconem & leonem calcare. Quam poteſtatem tradidit Dominus diſcipulis ſuis, ſicut in Euangelio ait : Ecce do vobis poteſtatem calcandi ſuper omnem poteſtatem inimici , & ſuper ſerpentes & ſcorpiones , [a] & non nocebunt vobis. Iſtis ergo tot & tantis malignis ſpiritibus infeſtantibus , & in lapſorum necem inſurgentibus , prouiſa eſt vulneratis ſalutis via : vt quibuſcumque viribus poſſent toto ſe corpore protrahere, caſtris ſuis recipere ; quibus recepti poſſent medelis ſpiritalibus vulnera ſua curare. Recepta igitur columba , paucis etiam diebus interiectis , iteratò emittitur ex arca ; quæ reuerſa, non tantùm firma veſtigia , ſed & inſignia ſuæ pacis atque victoriæ, per illa oleæ folia quæ ſuo ore portabat , oſtendit. Duplex ergo illa emiſſio , duplicem nobis perſecutionis tentationem oſtendit : prima in qua qui lapſi ſunt, victi ceciderunt ; ſecunda in qua hi qui ceciderunt, victores extiterunt. Nulli enim noſtrûm dubium vel incertum eſt, fratres dilectiſſimi , illos qui prima acie , id eſt, Deciana perſecutione vulnerati fuerunt ; hos poſteà, id eſt, ſecundo prœlio ita fortiter perſeueraſſe, vt contemnentes [b] edicta ſæcularium principum, hoc inuictum haberent ; quòd & non metuerunt exemplo boni paſtoris, animam ſuam tradere , & ſanguinem fundere, nec vllam inſanientis tyranni ſæuitiam recuſare. Ecce, quàm glorioſos, quàm Domino caros, ſchiſmatici iſti ligna, fœnum, ſtipulam appellare non dubitant : quorum pares , hoc eſt , in eodem crimine lapſus ſui adhucvſque conſtitutos , nec ad pœnitentiam admittendos eſſe præſumunt ; ex illa Domini pronuntiatione qua ait : Qui me negauerit coram hominibus , negabo eum coram patre meo qui in cælis eſt. Pro dolor, quid contra Dominica præcepta contendunt , vt ea quæ Chriſtus iudicij ſui tempore ſit acturus , hæc nunc ſtirps Nouatiani , patris ſui exemplum diaboli ſecuta, exercere conetur ? dicente ſcriptura : Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus. Reſpondebimus eis ad iſtam pronunciationem Domini , [c] quàm malè intelligant & malè ſibi interpretentur : Quod enim ait : Qui me negauerit coram hominibus , & ego negabo eum coram patre meo qui in cælis eſt , vtique futuri temporis ſignificatio eſt ; quo tempore incipiet Dominus ſecreta hominum iudicare ; quo tempore tribunali Chriſti omnes non oportet aſtare ; quo tempore multi incipient dicere : Domine Domine, nonne in tuo nomine prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia excluſimus , & in tuo nomine virtutes multas fecimus ? & tamen audient vocem Domini dicentis : Diſcedite a me omnes qui operati eſtis iniquitatem ; non noui vos. Ibi adimplebitur quod ait : Negabo & ego illos. Quos autem maximè negabit Dominus Chriſtus , niſi vos omnes hæreticos , & ſchiſmaticos , & nominis ſui alienos ? Qui enim aliquando Chriſtiani , nunc Nouatiani , iam non Chriſtiani, primam fidem veſtram perfidia poſteriore [d] per nominis appellationem mutaſtis ; velim nunc propoſitioni veſtræ reſpondeatis. Legite & docete, quem Dominus de his qui ſe dereliquerant vel negauerant , cùm adhuc ipſe eſſet , negauit ; atqui & cæteris qui ſecum remanſerant de diſcipulis ait : Numquid & vos vultis abire ? Petrum etiam quem negaturum antè prædixerat , cùm negaſſet , ipſe non negauit , ſed ſuſtinuit ; & amarè illam ſuam negationem flentem ipſe poſtmodum lenit. Quænam eſt tua , Nouatiane , dementia, vt illa quæ ad exitium ſalutis pertineant , tantùm legas : & quæ ad miſericordiam , prætereas ? clamante ſcriptura & dicente : [e] Pœnitentiam agite qui erratis, conuertimini corde. Et eodem quoque propheta ſimiliter exhortante & dicente : Conuertimini ad me in toto corde veſtro, in ieiunio, & ploratione , & planctu : & ſcindite corda veſtra , & non veſtimenta , & conuertimini ad Dominum Deum veſtrum : quoniam miſericors eſt , & miſerator multæ miſerationis. Adeò quia multæ miſerationis eſt Dominus , audiuimus : audiamus quid per Dauid conteſtatur Spiritus ſanctus : Si dereliquerint filii eius legem meam, & in mandatis meis non ambulauerint, & ſi iuſtificationes meas profanauerint, & præcepta mea non cuſtodierint ; viſitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum : miſericordiam autem meam non diſpergam ab eis. His ſimilia & per Ezechielem legimus dixiſſe Dominum: Fili hominis domus Iſraël habitauit ſuper terram ſuam , & coïnquinauerunt eam facinoribus ſuis. Sicut mulieris menſtruatæ facta eſt immunditia eorum ante faciem meam , effudi iram meam ſuper eos , & diſſeminaui eos inter gentes, & ſecundùm peccata eorum iudicaui eos:

a *Et non nocebunt vobis.* Sic Manut. & Morell. pro *vos*, quod tamen habet etiam M S. cod. PAM.

b *Edicta ſecularium principum.* Galli nempè & Voluſiani. *Idem.*

c *Quàm malè intelligant & interpretentur.* MS. cod. *intelligunt & interpretantur. Idem.*

d *Per nominis appellationem mutaſtis.* Iſtud denuò ex Grauio, pro eo quod alij *per nominis mutaſtis velum* præferunt cum etiam legat *velim.* M S. cod. *Idem.*

e *Pœnitentiam agite qui erratis , conuertimini corde. &c.* Hæc quoque Grauio & Manuſcriptis codic. accepta debemus , a ſibi deſiderata. *Idem.*

eos: quia coinquinauerunt sanctum nomen meum. Et quia dictum est de his: Hic est populus Domini; peperci eis propter nomen sanctum meum, quod spreuit domus Israel inter gentes. Et coniungens ait: Propterea dic populo Israël: Hæc dicit Dominus: Non vobis parco domus Israel; sed propter nomen sanctum meum parcam, quod coinquinastis inter gentes, & scietis quia ego Dominus, cùm sanctificatus fuero in vobis. Item Dominus ad eumdem: Fili hominis dic populo Israel: Quare locuti estis dicentes: erroribus nostris contabescimus, & quo modo salui esse poterimus? dic eis: Viuo ego, dicit Dominus: quia non desidero mortem peccatoris: sed desidero vt auertatur peccator à via sua pessima & viuat. Redite ergo à via vestra pessima. Quid morti vos traditis domus Israel? Sic per Esaiam Prophetam: Non in æternum indignabor vobis, [a] neque semper non defendam vos. Et quoniam Hieremias Propheta in persona populi peccatoris deprecatur Dominum dicens: Emenda nos Domine, sed in iudicio & non in ira, ne paucos facias nos; adiecit & dicit Esaias: Propter peccatum modicè contristaui eum, & percussi eum, & auerti faciem meam ab eo, & contristatus est & abiit tristis in viis suis; & quia operatur, adiecit & dixit: Vias eius vidi, & curaui eum, & dedi ei exhortationem veram, pacem super pacem; [b] pœnitentibus, deprecantibus, & operantibus restitui posse, quod malè perierint, quodque à Christo declinauerint. Denique hoc in Euangelio comprobatur, vbi illa mulier peccatrix describitur, quæ venit ad domum cuiusdam Pharisæi, vbi erat Dominus vocatus cum discipulis, portans vas vnguenti; quæ stetit ad pedes Domini, & lachrymis suis lauit pedes eius, & capillis extersit, & oscula infixit, vt excitaretur ille Pharisæus & diceret: Hic si esset Propheta, sciret quæ & qualis esset ista mulier quæ eum tangit, quia peccatrix est. Vnde incontinenti Dominus peccatorum remissor, & pœnitentium receptor ait: Simon, habeo tibi aliquid dicere. At ille respondit dicens: Magister, dic. Et Dominus: Duo debitores erant cuidam feneratori, vnus qui habebat denarios quingentos, & alius quinquaginta: cùm non haberent vnde soluerent, ambobus donauit. Et interrogauit: Quis illorum plus diligit? Et respondit Simon: Vtique ille cui plus donauit. Et adiecit dicens: Vides istam mulierem? Intraui in domum tuam, osculum mihi non dedisti; hæc autem non cessauit osculando pedes meos: pedes meos non lauasti; hæc autem lachrymis suis lauit, & capillis extersit: oleo pedes meos non vnxisti; hæc autem vnxit: propter quod dico tibi, Simon, quia remittuntur illi peccata eius. Ecce Dominus vtrisque debitoribus larga sua pietate debitum concedit. Ecce delicta donantem. Ecce mulierem peccatricem pœnitentem, flentem, deprecantem; & remissam peccatorum accipientem. Erubesce iam nunc si fieri potest, Nouatiane: desine argumentis tuis impiis incautos decipere: desine vnius capituli præscriptione terrere. Legimus & adoramus, nec prætermittimus cælestem Domini sententiam, qua ait negaturum se negantem; numquid & pœnitentem? Et quid ego tamdiu de miserationibus probare singula gestiam? quandoquidem Niniuitis Allophylis, & longè à lege Domini constitutis, propter ciuitatis suæ annunciatam euersionem deprecantibus, misericordia Dei non denegatur? Ipsi illi Pharaoni sacrilega temeritate repugnanti, cum quondam cælestibus plagis verberaretur, & conuersus Moysi & fratri eius dixisset: Orate pro me ad Dominum, quia peccaui; incontinenti ab eo suspendebatur ira Dei. Et tu iam Nouatiane, iudicas, & nullam spem pacis ac misericordiæ habere lapsos prædicas; nec increpanti Apostolo aurem accommodas dicenti: Tu qui es, qui iudicas seruum alienum? Domino suo stat aut cadit. Stabit autem, potens est Deus stabilire eum. Vnde pertinenter & necessariè ex persona eorumdem lapsorum increpat vos Spiritus sanctus dum dicit: [c] Noli gratulari inimica mea mihi, quoniam si cecidi, & exurgam: & si in tenebris ambulauero, Dominus lumen est mihi. Iram Domini tolerabo, quoniam peccaui illi, vsque dum iustificet causam meam, & faciat iudicium & iustitiam, & producat me ad lucem. Videbo iustitiam illius, & videbit me inimica mea, & cooperiet se confusione. Oro, non legisti: Nolite gloriari, & nolite loqui excelsa, & ne exeat magniloquentia ex ore vestro; Quoniam erigit à terra pauperem, à sterquilinio erigit inopem, & sedere eum facit cum potentibus populi? Non legisti: Quia Dominus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam? Non legisti: Qui se exaltat, humiliabitur? Non legisti: Quia Deus perdidit memoriam superborum, & non relinquit memoriam humilium? Non legisti: Quia quo iudicio quis iudicauerit, eum iudicari necesse est? Non legisti: Quia qui odit fratrem suum, in tenebris est; & in tenebris ambulat, & non scit quò eat, quia tenebræ excæcauerunt oculos eius? Vnde igitur & tam sceleratus, & tam perditus, tam discordiæ furore vesanus exciterit iste Nouatianus, inuenire non possum; qui semper in domo vna, id est, Christi Ecclesia, proximorum delicta vt propria fleuerit; onera fratrum, sicut Apostolus hortatur,

a *Neque semper non defendam vos.* Mira translatio quum ad verbum græcè sit οὐκ εἰς τὸν αἰῶνα ἐγκαταλείψω ὑμᾶς, quod latinè sonat, *neque semper irascar vobis*. Costerius omittens secundam negationem, accipit *defendam*, pro, *vlciscar*; qua significatione alibi quoque vtitur Cyprianus. Certè negandi particula posteà fuit adiecta in cod. MS. PAM.

b *Pœnitentibus, deprecantibus, operant. &c.* Sunt hæc verba auctoris, non Isaiæ, vti malè censet Morellus; est tamen ita adhuc locus obscurus. *Idem.*

c *Noli gratulari inimica mea.* Non minus & istud, pro eo quòd corruptè erat *amica*: Nam græcè apud 70. est ἐχθρά μου. *Idem.*

tur, sustinuerit, lubricos in fide cælesti allocutione corroborauerit. At nunc ex quo [a] Cainam illam hæresim, quæ non nisi tantùm occidere gestit, exercere cœpit; nec sibi nouissimè parcit. Cæterum si legisset, quia iustitia iusti non liberabit eum in die qua errauerit, & iniquitas impii non nocebit ei ex qua die conuersus fuerit, iam olim in cinere pœniteret: ille qui semper pœnitentibus aduersatur; qui in ruina faciliùs ædificatorum stantium operatur, quàm instructione iacentium ruinarum; qui multos ex fratribus nostris misertimos falsis suis aduersationibus perterritos, iterum fecit ethnicos, dicendo quod pœnitentia lapsorum sit vana, nec possit eis proficere ad salutem; clamante scriptura & dicente: Memento vnde excideris, & age pœnitentiam; si quo minus, veniam tibi, nisi pœnitentiam egeris. Et quidem ad septem Ecclesias scribens singulis sua quoque facinora, & delicta ingerens, pœnitemini dicebat: quibus? nisi illis, scilicet, quos pretio magno sui sanguinis redemerat? O te impium scelestumque hæretice Nouatiane, qui post tot & tanta in Ecclesia, à quibusdam retrò voluntariè commissa crimina, quæ & tu ipse in domo Dei priusquam apostata esse cognoueras; & hæc posse aboleri de memoria succedente bono vtique docueras, secundùm fidem scripturæ dicentis: Quia si conuersus fuerit, facinorosus ab omnibus facinoribus suis quæ commisit, & iustitiam fecerit vitæ æternæ viuet, & non morietur in facinore suo (Delicta enim quæ commisit, abolebuntur de memoria succedentibus bonis factis.) Tu hodie retractas, an debeant lapsorum curari vulnera, qui nudati à diabolo ciciderunt, [b] violentia aquæ, quam suo ore serpens emisit post mulierem. Sed quid dicant? ait Apostolus: Laudo vos? in hoc non laudo: quia non in melius, sed in peius venistis. vbi enim sunt æmulationes & dissensiones in vobis; nonne carnales estis, & secundùm hominem ambulatis? Nec nos quidem mirari oportet, cur iste Nouatianus tam nefanda, tam grauia in personam lapsorum exercere nunc audeat: quandoquidem habemus exempla præuaricationis huius præcedentia. Saul ille bonus, præter cætera, posteà liuore euertitur, & contra Dauid omnia aduersa & inimica agere molitur. Iudas ille inter Apostolos electus, qui semper in domo Dei vnanimis & fidelis; ipse postmodum Deum tradidit. Prædixerat quidem & Dominus multos esse venturos sub pellibus ouium, rapaces lupos. Qui sunt isti rapaces lupi, nisi sensu subdolo conspirantes ad infestandum gregem Christi? sicut legimus [c] apud Zachariam positum: Ecce ego suscito pastorem in terra, qui quod auersum est, non visitabit, & carnes electorum manducabit, & talos illorum torquebit. Similiter & per Ezechielem increpat huiusmodi pastores, scilicet prædones & laniones (dicam vt æstimauerat) dicens: O pastores, quare lac ebibitis, & coagulatum comeditis, & forte ad nihilum perduxistis, & infirmum non visitastis, claudicantem non curastis, & errantem non reuocastis, & permisistis populum meum errare inter spinas & tribulos? Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego veniam aduersus pastores, & exquiram oues meas [d] de manibus illorum, & repellam eos vt non pascant oues meas, & non erunt eis amplius oues meæ in deuorationem, & exquiram eas sicut pastor gregem suum in die qua fuerit caligo & nebula: sic exquiram oues meas, & exquiram eas in omni loco quocumque dispersi sunt: & quod perierat, requiram: & quod errauerat, reuocabo: & quod claudicauerat, curabo: & quod infirmum est, custodiam, & pascam oues meas cum iudicio. Quis ista loquitur? vtique ille qui relictis nonaginta nouem ouibus, quæsiuit illam quæ de suo errauerat grege, sicut Dauid dicit: Erraui velut ouis quæ periit; quam inuentam Christus redit humero suo portans peccatricem, delicatam; qui gaudens & exultans vocatis amicis & domesticis, ait: Congratulamini mihi, quoniam inuenta est ouis mea quæ perierat. Dico, inquit, vobis, quia tale gaudium erit in cælo super vno peccatore pœnitentiam agente. Et subiungens ait: Aut quæ mulier habens denarios decem, & cùm perdiderit ex denariis vnum, nónne accendet lucernam, & tota die domum suam emundat, quærens donec inueniat? Et cùm inuenerit, conuocat amicas & vicinas dicens: Congratulamini mihi, quoniam inueni denarium quem perdideram. Dico vobis, quia tale gaudium erit in conspectu angelorum Dei super vno peccatore pœnitentiam agente. Econtrario autem non agentes facinorum suorum pœnitentiam; quæ eos maneant ex ipsius Domini responso cognoscant. Legimus enim in Euangelio: quod quidam venerunt de Galilæis ad Dominum, annunciantes ei de eis quorum sanguinem miscuit Pilatus cum sacrificiis ipsorum: quibus respondit Dominus dicens: Putatis quia illi Galilæi super cæteros Galilæos peccatores fuerant, quia passi sunt talia? non. Dico enim vobis, nisi pœnitentiam egeritis, omnes similiter peribitis. Aut illi decem & octo, super quos cecidit turris in Siloa, putatis

a *Cainam illam hæresim.* Rectè Erasmus, pro *caninam.* Sic enim & Hieronymus appellat eam, quæ adimit spem remittendi peccati. locus Hieron. est epist. ad Oceanum, & meminit eiusdem quasi tollentis martyrium, libro contra Vigilant, vt sit eadem quæ Gnosticorum, de quibus Tertullianus in Scorpiaco. Atque adeò etiam Caina, legendum censeo apud eumdem Tertull. initio libri de Baptismo aut saltem *Caiana*, pro eo quod est *Gaiana*. Quippè quæ remedium etiam baptismo tolleret. De aliis huius sectæ erroribus vide eumdem de præscriptione aduersus hær. Irenæum lib. 1. cap. vlt. Epiphanium hær. 38. & August. hær. 18. PAM.

b *Violentia aquæ quam suo ore serpens emisit post mulierem.* Intelligit persecutionem quam diabolus immisit in ecclesiam. *Idem.*

c *Apud Zachariam.* Hoc ex coniectura Costerii, pro *ad*, consentit etiam MS. cod. *Idem.*

d *De manibus illorum.* Adiecit istud rectè Grauius, nam habent 70. & Cyprianus suprà epist. 54 sic etiam MS. cod. *Idem.*

a De

putatis quia debitores fuerunt morti super omnes homines qui habitabant in Hierusalem? Non dico vobis, inquit, quia nisi pœnitentiam egeritis, omnes similiter peribitis. Excitemus itaque nos quantum possumus, fratres dilectissimi, & abrupto inertiæ & securitatis somno ad obseruanda Domini præcepta vigilemus. Quæramus tota mente quod perdidimus, vt inuenire possimus: Quia quærenti, ait scriptura, dabitur, & pulsanti aperietur. Mundemus domum nostram munditia spiritali, vt secreta quæque & abdita pectoris nostri, vero Euangelii lumine radiata, dicant: Tibi soli deliqui, & nequissimum in conspectu tuo feci; Quia mors peccatorum mala, & apud inferos pœnitentia nulla: habentes in contemplatione maximè diem iudicii & retributionis: & quod ab omnibus nobis credendum, & firmiter est tenendum, quia acceptio personarum non est apud Deum; cùm præcepit in Deuteronomio, non accipiendam personam in iudicio: Non accipies, ait, personam, nec secundùm minimum, nec secundùm maximum iudicabis. His similia & per Ezechielem dixit; Omnes, inquit, animæ meæ sunt, sicut anima patris & anima filii. Anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Hic erit igitur à nobis venerandus, hic tenendus, hic per plenam & dignam nostram confessionem propitiandus, qui habet potestatem animam & corpus mittendi in gehenna ignis; sicut scriptum est: Ecce venit cum multis millibus nunciorum suorum facere iudicium de omnibus, & perdere omnes impios, & arguere omnem carnem [a] de omnibus factis impiorum quæ fecerunt impiè, & de omnibus verbis impiis, quæ de Deo locuti sunt peccatores. His similia & Daniel: Vidi, inquit, thronum positum, & vetustus dierum sedebat super eum, & vestitus eius erat tamquam nix, & capilli capitis eius tamquam lana alba: thronus illius flamma ignis, rotæ illius ignis ardens. [b] Flumen ignis prodibat ante eum, millia millium seruiebant ei, & millia millium assistebant ei: ad iudicium sedit, & libri aperti sunt. Ioannes autem manifestius & de die iudicii & consummatione sæculi declarat dicens: Et cùm aperuisset, inquit, sigillum sextum, ecce terræmotus factus est magnus, & factus est sol niger, vt saccus cilicinus, & luna tota sanguinea facta est, & stellæ ceciderunt in terra, quo modo ficus à vento magno agitata mittit grossos suos, & cælum recessit vt liber cum inuoluitur, & omnis mons & insulæ de locis suis motæ sunt: & reges terræ, & maximi quique, & tribuni, & diuites, & fortes, & omnis seruus & liber absconderunt se in speluncis & in cauernis montium, dicentes montibus & petris; Cadite super nos & abscondite nos à conspectu Patris sedentis super thronum, & ab ira Agni: quoniam venit dies interitionis, & quis poterit stare? Item in eadem Apocalypsi hoc quoque Ioannes dicit sibi reuelatum: Vidi, inquit, thronum magnum, & candidum sedentem super eum, à cuius facie fugit cælum & terra, & locus eorum inuentus non est: & vidi mortuos magnos, & pusillos stantes ante conspectum throni Domini, & libri aperti sunt. & alius liber apertus est qui est vitæ: & iudicati sunt singuli secundùm ea quæ scripta erant in libro secundùm opera ipsorum. Sed & Apostolus bonum consulens, sic hortatur nos dicens: Nemo vos decipiat inanibus verbis: propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ, nolite esse participes eorum. Demus igitur totis viribus fidei nostræ Deo laudem, demus plenam confessionem: quandoquidem super pœnitentia nostra gaudeant virtutes cælorum, gaudeant angeli omnes, gaudeat & Christus; qui nos denuò peccatis oneratos, delictis obrutos, plena & clementi moderatione cessare à facinore hortatur, dicens: Conuertite vos, & redite ab impietatibus vestris, & non erunt vobis iniquitates vestræ ad pœnam. Proiicite à vobis omnes impietates vestras quas fecistis aduersum me: & facite vobis cor nouum, & spiritum nouum. Et vt quid vos morti traditis domus Israël? Non enim desidero mortem peccatoris. Ego sum, ego sum, qui deleo facinora tua, & non commemorabor te: tu autem in mente habe, & iudicemus. Dic tu facinora tua priùs, vt iustificeris. Dum patet, fratres, indulgentiæ aditus, Deum plenis satisfactionibus deprecemur. Humiliemus nos, vt exaltari possimus. Acquiescamus diuinæ exhortationi, qua euadere liceat diem Domini & iram, dicit enim sic: Respice fili nationes hominum, & scito. Quis sperauit in Domino, & confusus est? permansit in mandatis illius, & derelictus est? aut inuocauit eum, & despexit illum? quoniam pius & misericors Dominus, & remittens in tempore tribulationis peccata, omnibus inquirentibus se in veritate. Ait ergo: Dic tu facinora tua priùs, vt iustificeris. [c] Præ manu sit vobis oratio illa exomologeseos plena.

AD

a *De omnibus factis impiorum, quæ fecerunt impiè.* Ita ex margine Grauii in textum inseruimus, eò quòd reperiatur apud Iudam Apostolum, præsertim consentiente MS. cod. PAM.

b *Flumen ignis prodibat ante eum.* Grauius & Manutius *flumen*; sed pugnat vox græca ποταμός. *Idem.*

c *Præ manu sit vobis oratio illa exomologeseos plena.* Ex MS. cod. reposuimus *vobis*, pro *nobis*. Hinc autem apparet, nisi forè illud, *dic facinora* &c. mutilum esse & imperfectum hunc librum, neque tamen oratio illa Cypriani pro martyribus, ea esse potest cuius meminit; quòd nulla pœnitentiæ aut relaxationis peccatorum, (vti ante me quoque Erasmus adnotauit) fiat mentio. Accedit quòd in cod. vet. ex quo hunc librum descripsi ille medius interponatur sermo D. Augustini de Cypriano: & in MS. Afflighem. Marchinensi, Dunensi, & Anglico codd. reperiatur illa oratio cum sequenti, absque tamen hoc libro, ac vicissim hic liber in MS. cod. sine vlla Oratione. *Idem.*

AD CORNELIVM PAPAM, DE CARDINALIBVS OPERIBVS Christi vsque ad ascensum eius ad Patrem.

PRÆFATIO SEV PROLOGVS.

SOlent Matres infantulis nuper editis in ipso vitæ introitu aptare vocabula, & ex aliquibus præcedentibus vel circumstantibus causis, vel ex genere, vel ex euentibus imponere nomina; vt in ipsis primordialibus initiis quædam præfigerentur commonitoria ingredientibus vitam, ne nomen eis esset ad ignominiam, si originalis naturæ traductio à consueto limite deuiaret, & à virtute patrum degenerans, indigna successio monstri non hominis faciem exhiberet. Respicerent potiùs ad nomina vel officia sua, quorum inspectio honestæ conuersationis formam eis infunderet & doctrinam, vt honorificarent naturales causas & rationales disciplinas, nec in aliquo elementarias amaricarent dulcedines, vel primarias offenderent dignitates. Nam olim tumultuariè vel inconsideratè nomina rebus imponebantur: sed ex quo ad Adam adducta sunt singula, vt vocaret ea & propria imponeret nomina, prouisum est in populo antiquo & institutum, vt aliqua esset in vocabulis ratio, & interpretarentur nomina vitam, & exprimerent aliquam personæ proprietatem, secundùm quam vel differret à cæteris, vel etiam communicaret. Sic in nominibus patriarcharum Abraham, Isaac & Iacob magnarum rerum extitêre indicia, & præloquebantur ventura, nec deerat impositorum nominum [a] secundùm sensum suorum effectuum certitudo. Apud gentiles etiam non in nominibus, sed in agnominibus posteà à viris illustribus obseruatum (vt nobilitas generis vel virtutis gloria posteros illustraret) Augusti vel Cæsaris titulo succedentem honorare progeniem, & imperatoriæ dignitatis hæredes primæ originis irradiare fulgoribus. Sic & philosophi & doctores antiqui tractatibus suis nomina prætexêre, breui titulo grandis materiæ latitudinem prælibantes. & propriæ gloriæ proposito nomine suo prouidentes, vt integritatem operis & laborem auctoris tam stili quàm personæ in posterum auctoritas conseruaret; & facilè scripturæ subtilitas indicaret, si aliqua manus inuida elegantiæ tractatuum elimatorum pannum rudem insueret, vel nugis suis quasi sua essent quæ alius laudabiliter dictasset, furtiua translatione insereret. Sic in capite libri sui quisque auctorem se posuit, vt & stilus auctori, & stilo auctor famularetur, & auctoritate altrinseca communis gloria muniretur. Hoc virorum illustrium præclara meruerunt ingenia, & per hæc viuax eorum fama & gloria indelebilis perseuerat. Nos verò qui vix intelligimus quæ ab eis dicta sunt, sensu & eloquentia omninò eis impares, si quid aliquando scribimus, indignum titulo iudicamus; ne fortè nobilis materia, cuius explanationi studium adhibemus, decoloratam se potiùs quàm ornatam nostra præsumptione queratur. Verùm quia solent aliquando patres nugis infantilibus arridere, & linguis balbutientibus delectari; indulgentiam meretur humilitas, quæ quo potest accessu sublimitatis vestræ manibus se porrigit attrectandam, non gloriam mendicans, sed gratiam. Ego quidem nec à me ipso, neque ab alio quæro nomen, neque enim aliquid me existimo esse, [b] cùm nihil sim; qui hoc à vobis maxima supplicatione quæsiui, vt non essem quod sum, & humiliter supplicaui vt ab hac flamma in qua crucior, me vestra clementia liberaret. Tentaui si possem manu vestra me sustinente, honestè descendere: quod quia non potui vrgentibus flammis, non attendi quò prosilirem; dum me vorax incendium non cremaret. [c] Sublimes materiæ subtilium ingeniorum exigunt tractatores: nec facilè de artibus rectè iudicat, qui artes ignorat. Exercitati in liberalibus disciplinis simul ingenio conueniente & studio philosophari possunt, & securè aggredi res abditas; eorumque conatibus se peruiam penetrata exhibet difficultas, & ænigmatibus enodatis rerum secretarum facies patet, cuius serenitatem velabat nubes opposita, & veritati superfusa caligo. Ideóque tam in diuinis, quàm in philosophorum doctrinis, nec tutum est nec honestum, ineruditos & ignaros [d] sensuum ad litteras illas pertinentium, prosilire ad discussionem eorum quæ nesciunt: & de his sibi vsurpare magisterium quæ ignorant. Huius rei forma seraphim faciem Dei, & pedes velat; & petentibus quæ in medio sunt, principium finémque maiestatis diuinæ alarum extensio infrà supráque operiens, aditum ad se temerariis tractatoribus vel scriptoribus interdicit: nec patitur ad liquidum se videri diuinitas, quam vtique inuestigatio fidelis aliquo modo odorat vel sentit, sed puram eius essentiam nec conspicit nec comprehendit. Affirmatio quippe de Dei essentia in promptu haberi non potest: neque enim diffinibilis est diuinitas, [e] sed veriùs sinceriusque remotio indicat negando quid non sit, quàm asserendo quid sit:

quoniam

a *Secundùm sensum suorum effectuum.* Sic lego ex coniectura, pro *secundùm sensum suum*, PAM.

b *Cùm nihil sim.* Planè & istud, pro *sum*, alludit enim ad verba Apostoli. *Idem.*

c *Sublimes materiæ, &c.* Quum quod latinè præfatio, græcè dicatur πρόλογος, cum Morelio sustuli distinctionem illam, qua hæc pars prologus intitulabatur. *Idem.*

d *Sensuum ad litteras pertinentium.* Locus pro difficultate scripturæ. *Idem*

e *Sed veriùs sinceriusque remotio indicat.* Locus obscurus *Id.*

quoniam quidquid sensui subiacet, illud esse non potest, quod omnem superat intellectum. Quidquid audiri vel videri vel sciri potest, non conuenit maiestati : hebes est in hac consideratione omnis acies sensuum, & caligat aspectus. Hanc inuisibilem lucem, & inaccessibilem naturam sex aliis hinc & inde seraphim statu & volatu circumeunt & abscondunt; statu æternitatis immobilitatem monstrantes, volatu verò altitudinem eius, sic in superioribus eleuatam, vt quantumlibet ad cor altum homo ascendat, exaltetur Deus, & comprehensionis importunitatem euadat. Nec tamen alæ illæ, quæ Dei velant substantiam, nostros conspectus diffugiunt, sed illæ puris mentibus se visibiles exhibent, & operum Dei ratio siue eorum quæ ex nihilo sunt, siue eorum quæ ex materia vel factæ sunt vel fiunt, se intelligibilem exponit : & quæ circa Deum & quæ sub Deo sunt mundi potest cordis quoquo modo sinceritas contemplari. Prima rerum conditio sex instituta diebus fatetur artificem, & profitetur opus auctorem. Neque enim sui ipsius artifex esse, aut potuit quis nouam creare materiam, nec potuerunt multa & diuersa rerum esse principia : quia nisi ad vnum cuncta respicerent, discordia & infinitate cuncta turbata voluerentur in chaos, & repugnarent & colliderentur in se discordes materiæ, nisi omnibus factoris auctoritas imperaret: & vnius monarchia potestatis, vniuersitatis causas & efficientias ordinaret. Homo itaque præpositutam in inferiora accepit, sciens quis hunc honorem contulerit : nec tamen ea scientiæ perfectione illustratus est, vt eo modo congnosceret conditorem, quo eius cognitioni reliquæ creaturæ subiectæ sunt; sed distantiam maximam experiretur inter summa & infima, & ex hoc ipso esset Deo accliuis & humilis, quo auctori suo se in nullo posset conferre, cuius effugere dominium, nec penetrare consilium, nec poterat vitare iudicium. Itaque qui circa ipsum sunt angelici spiritus, licet inuisibilis naturæ sint, in legationibus tamen suis se auditu manifestant & visu; & saluris nostræ ministeriales sæpissimè experimur, quorum officia & nomina in scripturis sanctis habentur. Illa quidem superiora agmina nobis prædicant, non indicant Deum : & nunciant quæ iubentur, [a] spiritalem iniuncti negocij peragentes, non vniuersitatis explicantes scientiam : quia ad nos numerus & mensura & pondus refertur. Deus verò his omnibus non artatur, sed excedens omnia & æternaliter antecedens potestas & virtus nil habet coæuum, nec immensitatis eius profundum vlla creatura vel cælestis vel terrena metitur. Quæ verò sub ipso sunt, implent templum; & præsens Ecclesia cognitionem, earum rerum assequitur, quæ ad cultum iustitiæ, quæ ad ordinem vitæ, quæ ad gradus ascensionum, quæ ad conuenientiam morum, quæ ad honestatem huius conuersationis & gratiam pertinent contemplationis : hæc aguntur & exercentur in templo præsenti & per hæc Deus quæritur, nec tamen quæsitus illicò inuenitur. Gustamus, delibamus, odoramus, & propè est : cumque accesseris, longiùs abit. Et quo modo fulgur nubes disrumpit, & repentina coruscatio non tam illuminat quàm hebetat oculum: ita aliquando nescio quo modo tu augeris, & tangi te sentis, eum tamen qui te tangit non intueris. Dicuntur tibi quædam verba arcana intrinsecus quæ efferri non sufficis, vt dubitare non possis, qui iuxta te est, immò intra te qui sollicitat : nec tamen sicuti est, se tibi videndum concedat. Rachel ad odorem, non ad esum, Liæ mandragoras concupiscit; tu sponso fide non complexu coniungeris, tu spe concipis, donec Christus in te formetur; & deposito pondere huius cadaueris, eiusdem sint puritatis caro & spiritus, & renouata natura sobolem immaculatam parturiat. Rachel quippe visum principium sonat. Quod verbum in principio apud Deum in suo proprio esse, mihi non patet, sed quibusdam nominibus Deum inuoco & dico : iustitia, veritas, sanctificatio, charitas; & quæro aliquas species vel formas, & per quas quid sentio quoquo modo intimem. Nam quod verbum caro factum est, facilius video, si hoc sensui meo quasi esu incorporo; principium autem illud vix remotissimo odoratu quasi pertransiens sentio. Illa quidem intellectualia per visibiles creaturas, quantùm fas est animæ videre vel præuidere, diuina mente à longè prospicimus; in multis per opinionum & coniecturarum pelagus circumducti, in multis veritati hærentes, in multis magnitudine rerum oppressi, exclamamus cum Apostolo : O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei! Cordi igitur nostro se offert Deus, & aliquid sui luminis infundit inuitans & prouocans. Nisi enim aliquo modo sentiretur, nec appetendi, nec inquirendi spes esset aliqua vel facultas. [b] Sed quia ex parte sentitur, admirationi est odor ille & sapor, nullam habens cum carnalibus dulcedinibus similitudinem, & per omnia suauitate differens, eòque desideratur copiosiùs, quò cætera delectamenta excedit. Desiderium autem inquirentes purificat, & purificatio exclusis enormitatibus ad formam Dei prouehit ascendentes : atque ita in opere suo imago & similitudo Dei multis laboriosisque prouectibus propriam sibi demum indicat dignitatem. Ad hanc rerum adeò profundarum indaginem nisi incarnati Verbi magisterium accessisset, humana defecissent ingenia; & nescio si & aliqui auderent ad hæc tentanda conatus assurgere; sed associata carni diuinitas assumptam

a *Spiritalem iniuncti negotij peragentes* Apud Remboldum, qui primus hoc opus edidit, potest legi *specialitatem*. PAM.

b *Sed quia ex parte sentitur, admirationi est odor ille & sapor*. Manutius & Morelius : *dolor ille* : sed non placet, idem.

bitionis falſugo bibulam animam occupat; vt per fas & nefas ad loca ſuperiora etiam de latebris eremi nonnulli ſe ingerant: & de omni gradu vbi aliquis aditus patet anheli prodeant, diſcurrant ad iudices, blandiantur mediatoribus, conducant auxiliarios, & modis omnibus elaborent, vt ſedeant cum principibus; eo quæſtu, vt maledicat Deus quod ipſi benedixerint, & benedicat quod maledixerint. Hæc lex peccati, quare in his & ſimilibus legem iuſtitiæ opprimat, & quare eneruata ratio cum ſtare poſſit, tam miſerabiliter ruat, difficile eſt aſſequi; [a] maximè cum defectus iſte à damnationis ſententia pendeat, & hanc ineuitabilem pœnam antiqua tranſgreſſio ſit ſortita. [b] Ergo ſi me ipſum neſcio, ſi animæ meæ ſubſtantiam & naturam ignoro, ſi eorum quæ intra me ſunt rationem non intelligo: qua audacia ſupra me erigam oculos, vt videam principium ſine principio, & finem ſine fine attingam? à talibus auſibus deſiſtendum excellentia maieſtatis imperat, & ipſa impoſſibilitas omnes ingenii noſtri conatus repellit. Ea igitur quæ licita ſunt & conceſſa tangamus, & circa cunabula Saluatoris prima infantiæ eius fercula deguſtemus; & circumciſi & loti victo diabolo, Sanctitatis affectibus in cœna cum Domino recumbamus; vbi pane angelorum refecti, poſt illius cibi delicias ſurgamus ad tranſitum, vt de hoc mundo vehiculo crucis euehamur ad cælum; Spiritu ſancto nos replente, vt qui deinceps nos deuehat, & patefaciat quidquid in exilii huius peregrinatione moles corporis & imperfectionis lippitudo fecit obſcurum. Librum igitur quem de cardinalibus Chriſti domini noſtri operibus ſcripſi, paternitati veſtræ (ſuppreſſo nomine noſtro) miſi; in quo fons ſacramentorum & diſciplinæ huius in qua ſtamus, origo formam & exemplar rectè viuendi nobis proponens, ab humili aduentu vſque ad glorioſum eius reditum ad patrem gradatim conſcendit: quem potiùs in mente noſtra quàm in pagina ſcribi deſidero; & vtinam in ſanctitatis veſtræ conſpectu, memoriam & recordationem noſtri ſupplex mereatur affectus.

DE

[a] *Maximè cùm defectus iſte.* Ita appellat peccatum originale. PAM.

[b] *Ergo ſi me ipſum.* Hoc rurſum ex coniectura Cauchij, pro *ego. Idem.*

DE NATIVITATE CHRISTI.

ADEST Chriſti multùm deſiderata & diu expectata Natiuitas, adeſt ſolemnitas inclyta; & in præſentia Saluatoris grates & laudes viſitatori ſuo per orbem terrarum ſancta redit Eccleſia. Gaudia nobis cælitus renunciantur, lætitia imperatur. Nox iſta ſacri partus conſcia, nouis fulgoribus illuſtratur. Gloriantur in cæleſtibus ſuperi, pax in terra bonæ voluntatis hominibus confirmatur. Adſunt angeli, loquuntur paſtoribus; non dedignantur loqui perſonis humilibus, & cùm ipſi ſublimes ſint, infimos non aſpernantur. Nec luce inſolita, nec angelorum terrentur paſtores præſentia; ſanæ & puræ fidei homines delectantur in eo quod audiunt conſonas laudantium voces cæleſtes, gloriæ & gratiæ diuinæ præconia modulantes. Nec ſatis fuit ſuperiùs arcana reſerare cæleſtia, etiam hominibus pax reddita nunciatur, & bonæ voluntatis noui muneris largitate conſectatur affectus. Oportuit bonum Dominum certificare & lætificare in aduentu ſuo bonas expectantium voluntates: & multiplicatis teſtibus certa præſentiæ ſuæ dare indicia, vt iam non expectaretur quaſi venturus, ſed qui venerat, videretur; & eſſent angeli quem ſibi noua Chriſti infantia conſecrarat, ſancti ortus & loci indices. Vnus Gabriel virgini obumbrationem virtutis altiſſimi nunciat; multitudo cæleſtis exercitus, gratulabunda Saluatorem mundi prædicat adueniſſe, & reconciliata terreſtria ſuperis canit; & conſilium antiquum prodiit palam nec iam ſecretum eſt; ſed innotuit publicè in conſpectu gentium reuelata Chriſti benignitas, & oblata mundo in nullo à nobis differens, excepto quod peccati expers fuit, Saluatoris humanitas. A ſupernis legationibus incipit Euangelium, cuius primi dictatores Angeli extiterunt. Nec iam in manibus prophetarum ſimilitudines, & ænigmata inuoluuntur; ſed angelorum iubilo, & hominum ſtilo, & [a] euidenti rerum indicio, conſtant & conſonant ſimul promiſſa & data, vmbriſque remotis, lex & Euangelia ſunt vnita. Multiplicantur teſtes, militia cæleſtis conclamat, credit paſtorum cuneus & exultat. A ſapientibus & prudentibus non quærit teſtimonium, qui paruulis ſe reuelat. In huius doctrinæ initio ſtatim faſtus & ambitio condemnatur. Non colores rhetorum, non inductiones perſuaſoriæ adducuntur, ratio & miracula harum rerum ordinem complectuntur. In primis ſigna ſe fidei miſcuerunt; & maxima in hoc efficacia dogmatum fuit, cum ſimul verbis & rebus actum eſt, vt nullum infidelium repugnantia inueniret diffugium. Nox illa omni luce clarior; ſermones angelici pacem hominibus nunciantes, deſignato loco Bethleem, ad quærendum puerum cohortantur. Paſtores illi amplius mente quam oculis carnalibus illuminati, ad conſpiciendum Emmanuel feſtinant: & edocti intus inuiſibili magiſterio Spiritus ſancti, quem paruulum vident, confitentur immenſum; & piæ ei deuotionis affectum

[a] *Euidenti rerum indicio, conſtant & conſonant ſimul.* Ita lego pro eo quod corruptè legebatur, iudicio conſtat. PAM.

affectum præsentant. Electa adest humilium personarum simplicitas; vt poneretur regula, & indissolubilis daretur forma, quod non nisi pauperibus spiritu, Christi pateret humilitas; nec superbos ad intuitum sui posset admittere veritas. Veniunt in Bethleem; quem prædixit Gabriel, inuenitur Emmanuel; ciuitas parua, domus paupercula, supellex exigua. Nulla domus ambitio, nisi reclinatorium in stabulo; mater in feno, filius in præsepio. [a] Tale elegit fabricator mundi hospitium, huiusmodi habuit delicias sacræ virginis puerperium. Panniculi pro purpura, pro bysso in ornatu regio laciniæ congeruntur, genitrix est & obstetrix, & deuotam dilectæ soboli exhibet clientelam, attrectat, amplectitur, iungit oscula, porrigit mammam, totum negotium plenum gaudio; [b] nullus dolor, nulla naturæ contumelia in puerperio. Pedissequas substantia familiaris non patitur; manciporum obsequia sumptus tenuis & inops mensa excludit. Nullum domus arta diuersorium occultabat, nec secreti recessus erant illius casulæ; [c] incrustaturam tectum, & soli parietes per circuitum vestiebant. Nec locus ibi erat lauacris, quæ solent puerperis præparari, quippe nec aliqua naturæ iniuria matrem Domini læserat, quoniam sine tormento peperit; quæ in conceptione caruit voluptate: & tamen consuetudinem sequens, vt legi satisfaceret, quasi cum aliis mulieribus esset ei in hoc opere ratio similis, diebus designatis recubuit, & depositi oneris lassitudinem professa oblatæ quieti paruit: & in diebus separationis non se à thoro Ioseph, qui eam numquam tetigit, sed ab ingressu templi & cæteris quæ lex prohibebat, continuit. Vltrò maturus arbore baiula fructus elapsus est: nec oportuit vellicari, quod sponte prodibat. [d] Nihil in hac re petiit vltio, nec præcedens delectatio aliquam expetiit pœnarum vsuram. Spiritu sancto obumbrante incendium originale extinctum est; ideoque innoxiam affligi non decuit, nec sustinebat iustitia, vt illud vas electionis communibus lassaretur iniuriis; quoniam plurimùm à cæteris differens, natura communicabat non culpa. Eratque ei proprium priuilegium, quod nulla mulierum nec antè, nec deinceps meruit obtinere, quòd erat simul mater & virgo singulis titulis insignita. Vnde & matri plenitudo gratiæ debebatur, & virgini abundantior gloria; quæ carnis & mentis integritate insignis, spiritali & corporali intus & extra Christi præsentia fruebatur. Ornamenta quæ deerant, etiam si adessent, non haberent oculos inspectores: quia præsentia paruuli, sic eorum qui aderant, Ioseph, [e] & si quis fortè alius ibi erat, oculos occuparat, sic illuminauerat animos, sic corda illexerat; vt in hoc summo bono omnium bonorum vnita collectio videretur, nec opus esset euagari & mendicari per partes, quod simul in se vno fidelibus omnipotens infantia præsentabat. Angelica sanè non est credendum ministeria defuisse, nec recesserat à venerabili pectore matris Spiritus sanctus ad verbum Gabrielis elapsus. Possidebat domum suam; & templum quod sibi consecrauerat adornabat. Seruabat sacrarium suum & sanctimoniæ thalamum honorabat: lætificabant consolationes huiusmodi animam benedictam, & tanti habitatoris reuerentia concupiscentiarum ludibria abigebat; legem mentis lex carnis non infestabat, rebellio nulla quem spiritus affligebat. Paruulus sugens vbera pura alimonia vtebatur, & fons sacri pectoris defæcatum edulium ori mundissimo infundebat. Sed & cor matris quædam dulcedines, quæ humanum superant intellectum, imbuebant: eratque vtrinque mira iucunditas, cùm pia sanctæ matris & deuota humilitas, & sancti sanctorum immensa benignitas confederatis affectibus mergerentur. Extrinsecus nuda erant & egena quæ videbantur, [f] nihil in illa paupertate videbatur diuinum, nisi his quibus reuelatum est desuper; quorum primi fuêre suprà memorati pastores, quorum innocentia & simplicitas electa est, vt laus Christi perficeretur: [g] quin piscatores & pastores sequentibus temporibus confunderent oratores, & à pauperibus & humilibus prædicatio paupertatis [h] haberet initium. Execrari solent Ægyptii hoc hominum genus, & abominabiles eis sunt oues & pecora. Sed huiusmodi officium ab initio auctoritatem obtinuit: & Abel pastor munera de gregibus ouium obtulit; quæ in eo quòd cælitus inflammari visa sunt, quòd grata essent Deo, cunctis innotuit. Pastores Abraham Isaac & Iacob viri Deo familiares: Pastores Patriarchæ duodecim: pastor ipse Moyses, qui in eremi recessu dum sequitur pecudes, in rubo conspicit Deum, & potestate signorum collata, populi recipit principatum. Helisæus de aratro propheta constituitur: Dauid de post fœtantes accipitur, & in regni solio collocatur. Agnum quem abominatur Ægyptius, sacrificari sibi præcipit Deus, eiusque sanguinis Israëlitarum postibus illitus, exterminatorem angelum repellit & abigit; nec timetur mortis periculum, vbi tantæ reuerentiæ conspicitur signum. Ad vmbram Petri languentes consurgunt; Apostolis subiiciuntur dæmonia; cedit

a *Tale elegit fabricator mundi hospitium.* Hoc quoque lego; pro, *tale egit.* PAM.

b *Nullus dolor.* Prorsus sic lego ex conjectura Cauchii, pro *dolus*, eò quod sequatur *nulla naturæ contumelia in puerperio*; præsertim quum in sequentibus laudis hoc prosequatur. *Idem.*

c *Incrustaturam tectum & soli parietes vestiebant.* Magis placet lectio Marginalis apud Remboldum & alibi, quàm quod in textu est *incrustaturam.* *Idem.*

d *Nihil in hac re petiit vltio.* Illud etiam ex conjectura Cauchii, pro *vltro.* facit autem hic locus pro immunitate B. Virginis à peccato originali, & præsertim sequentia. *Idem.*

e *Et si quis fortè alius ibi erat.* Irrepserat vitio operarum superflua hic negatio apud Manutium. *Idem*

f *Nihil in illa paupertate videbatur diuinum nisi iis.* Etiam hoc rectè legit Cauchius, pro *non his.* *Idem.*

g *Quin piscatores & pastores.* Hoc Rembold. rectiùs quàm Erasmus *qui.* *Idem.*

h *Haberet initium.* Ità lego pro *habet*, quemadmodum etiam paulò post *Pastores Abraham Isaac & Iacob.* pro eo quòd alij, *pastor.*

cedit idiotis reprobatum eloquentia: prædicante Paulo captiuas complicant manus gentes & regna: Pauperes electi, superbi neglecti: nec fastus, nec altus circa Christi discipulatum aliquem obtinent locum: Christus pauper discipulos diuites aspernatur Pauper mater, pauper filius inops hospitium, his qui in forma huius scholæ in Ecclesia militant, præbent efficax documentum. Hunc in cunabulis adorauere pastores; & paruulum confitentes, Deum simpliciter argumentosi in spiritu & veritate, quem adorauerunt, nouerunt. Fuerat quidem miraculum, quod apertis cælis, lux fulgoris insolita nocte super eos fulserat, quod auditi angeli & conspecti quod ab ipsis fuerant edocti & instructi pastores. Sed licet hæc præcessissent, tamen circa infantiam pueri diuinitatis intimatæ nulla humana ratio præbebat experimentum: nec circa illius præsepii angustias, vagiente inter alligaturas infantulo, aliquod maiestatis erat indicium, sed auditui fides obtemperans, nullum apud Deum impossibile verbum credidit; & per Spiritum sanctum ad sacramentum hoc intelligendum subtilissimis est intelligentiarum accessibus introducta. Idemque spiritus qui longè ante prophetas docuerat, etiam nunc humilium mentibus se infundens, dilatabat humani intellectus angustias, & aperiebat interiores oculos; vt viderentur inuisibilia, intelligerentur ea quæ humanus non attingit sensus, nec rationis penetrat intellectus. Hinc est quod prædixerat Esaïas: Paruulus natus est nobis, & filius datus est nobis. Hoc potuit videri, huc nullum fides meritum quærit. Quod autem sequitur, vocabitur nomen eius Emmanuel, admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis, si clausi sint oculi mentis, exterioribus oculis nescio quid mereris. Qui nec dum loquitur, quo modo consiliarius erit? paruulus, quo modo creditur omnipotens Deus? omninò infirmus, in quo videbitur fortis? nihil omninò possidens, ad apicem regni & principatus fastigium quibus ascensionibus attinget? Sed si fidei mysterium prosequaris, in his omnibus subtilissimas & purissimas rationes inuenies, & quòd omninò necesse fuit immensum fieri paruulum, & filium Dei hominis filium euidenter agnosces. Mirabitur etiam & dilatabitur cor tuum, quando intelliges profundissimum sacramentum in eo quòd contemptibilis factus est admirabilis, & qui litteras non didicit, nec legibus instructus est, sufficiens sit diuinarum humanarumque rerum consiliarius: quo modo diuinitas & humanitas in vnam personam conuenerunt, & vbi æstimata est infirmitas, fortitudo inuenta est; [a] & corpus humilitatis nostræ diuinæ claritati configuratum, non in hoc mundo, sed in cælesti gloria perpetuum habeat principatum. Ad paruulos venit Christus, & cum paruulis conseruatur, pauperes instruit, & creat, & facit. Ipse in synagoga Iudæorum in Esaiæ volumine cùm legisset in sabbato, complicato libro prophetiam hanc in se completam edocuit, quòd à Spiritu sancto vnctus sit, & ad euangelizandum pauperibus pater eum miserit. Item in Euangelio gloriatur, confitetur Domino cæli & terræ, gratias agens, quòd reuelata sunt diuina mysteria paruulis, à quorum intellectu sublimitas huius mundi repulsa est; quæ Deo subiici non potest, dum secundùm carnem & sanguinem inuisibile ipsius suis regulis inuestigat. Hic est primus religionis introitus, sicut in mundum primus Christi ingressus; vt quicumque piè vult viuere, humiliter de se sentiat, neque supra se in mirabilibus ambulare præsumat. Fundamentum sanctitatis semper fuit humilitas, nec in cælo stare potuit superba sublimitas. Hanc primam gratiam ingrediens mundum noster paruulus attulit: & à cunabulis nos sibi conformes fieri volens, teneri voluit in vita, quod exhibuit in persona. Quia verò filij Dei sumus, humanitatis participatione frater noster fieri voluit, vt essemus secum beatitudinis cohæredes, & haberet tota compositio hominis perfectam plenamque lætitiam, cùm spiritus diuinam repræsentaret imaginem, & caro nostra Christi corporis similitudinem; consummatæ societatis beneficium obtineremus cùm nominis Christi & hæreditatis consortes, & diuinæ naturæ communicamus per spiritum, & humanæ per corpus. Iurauit Dominus & non pœnitebit eum; & promissionum suarum non immemor, sicut se daturum nobis iurauerat, sic compleuit. Filius datus est nobis: qui cùm in forma Dei esset, splendor gloriæ & figura substantiæ eius, non est confusus se ad formam serui exinanire, vt qui de fraternitate eius gloriantur & volunt ascendere, non erubescant descendere; sed eidem scalæ cum Iacob innitantur, & cantantes canticum graduum ab imis ad superiora conscendant. O Domine quàm admirabile est nomen tuum, vere tu es Deus qui facis mirabilia. Non modò mundi huius staturam admiror, non stabilitatem terræ, cùm eam complectatur volubile firmamentum; non singulos dies, non lunæ defectum & incrementum, non solem semper integrum & laborem eius perpetuum; non temporum vicissitudines, in quibus quædam arent, quædam virent, & quæ mortua modo videntur, deinceps reuiuiscunt: miror Deum in vtero virginis, miror omnipotentem in cunabulis, miror quo modo verbo Dei caro adhæserit, quo modo incorporeus Deus corporis nostri tegumentum induerit; miror in hac dispensatione tanti dispendia temporis, & tam lentos processus ad obedientiam Saluatoris. In breui poterat patrari, negotium & poterat tantus labor abbreuiari ad solum Christi verbum; sicut factus mundus, & disposita cuncta ad eius imperium. Sed elementario mundo dignior est rationabilis homo, quod ex eo quod in eius seruitium facta sunt omnia, facilè creditur.

In

a *Vt Corpus humilitatis nostræ, &c. habeat principatum.* Ex Canchio adiecimus particulam *vt*, prorsus necessariam. PAM.

In cæteris quocumque modo aliquæ satisfaciunt rationes; hic solus me complectitur stupor. Et cum Abacuc cano: Consideraui opera tua & expaui. Miror ieiunium, miror tentationes, miror Omnipotentem in sepulchro iacentem, miror occisum & resurgentem. [a] Hæc sunt noua mira quæ prædixerat Hieremias: Nouum faciet Dominus super terram. Mulier circumdabit virum. Opus suum faciet, & peregrinum opus eius ab eo. Iesus Christus heri & hodie ante luciferum genitus, initium carnis sumpsit ex virgine; [b] quem cæli cælorum non capiunt; qui implens omnia cùm sit in omnibus, ab his tamen non capitur nec tenetur. Nouum est & inauditum, quòd in materni angustia vteri circumdedit intra se fragilis caro virtutem Altissimi, & ordinem rerum cursumque naturæ mutauit sapientia Dei: & vbique diuinitas dilatata, plenitudinem sui vasi infundens exiguo, sic est circumdata muliebri vtero, [c] vt cùm vniuersa ambiret implens omnia, excedens cuncta, intra se omnia continens, extra vniuersa complectens. Quem nos paruulum, propheta nuncupat virum; insinuans ei numquam defuisse virtutem, sed semper virilis ætatis affuisse fortitudinem, quem infantilis infirmitas occultabat. Opus suum igitur fecit quod creauerat, saluans quod perierat, ad vitam reuocans quod mortuum: Sed peregrinum opus fuit in Deo, quod verbum factum est caro, quod factus est visibilis & comprehensibilis, passibilis & mortalis: & peregrinum à maiestate; puer sugens vbera, panniculis inuolutus & sustinens conuicia, filius Dei in patibulo constitutus. Consiliarius quoque dictus est paruulus iste, qui & alibi dictus magni consilij angelus, eò quòd secreta Dei quæ ab hominibus erant abscondita, publicè reuelauit, & cùm nemo nosset patrem, nisi filius ipse arcana Dei reserans, indaginem Trinitatis explicuit; loquens Patri, & à Patre responsum accipiens, & Spiritum sanctum infundens discipulis, [e] generationis & processionis intimans rationes, subtiliter astruens personarum proprietates, & indissolubilis essentiæ vnitatem. Alia quoque inferiora, sed tamen necessaria consilia edocens; vt beneficia collata homo intelligat, vt in eo quod stat, gratias agat, & quod possibile est ex Dei gratia, cúm ceciderit resurgat. De Virginibus, ait Apostolus, præceptum Domini non habeo, consilium autem do, tamquam misericordiam consecutus. Vult & laudat ex imperio Domini, vt quæ nupserint, sic permaneant; [f] quæ verò virgines sunt Dei, cumulatione castitatis integritatem exhibeant Christo: & in hunc modum quæcumque auctoritate diuina immobilia constant, sic maneant; quæ verò in alterutrum potest libertas arbitrii flectere, locum eligant priorem: quia & si bona sunt, & à Deo instituta coniugia, melior tamen est continentia, & virginitas excellentior; quam non cogit necessitas aut mandatum, sed perfectionis suadet consilium. Quod si diuinis consiliis obuiauerint tentamenta & liberas, mentes ad carnales reuocauerint appetitus; adest Deus fortis, nec spem ponat homo in homine, nec in brachio carnis suæ confidat, quia qui mundum vicit, victoriam suis promittit militibus; & qui victores sunt sui, cælo vim inferunt, quoniam sicut scriptum est: Regnum cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud. In paruuli huius nomine cum hoste antiquo congredimur, & fortis armatus superueniente fortiore de atrio antiquitus possesso potenter expellitur, & præsumptæ infestationis audaciæ silentium imperatur. Defectui carnis nostræ quæ à primitiuis fæcibus originalis mali infecta languerat, ex Christi carne redditur fortitudo: & sacramentorum communicatio, per quam illius corporis sinceritati vnimur, nos in tantum corroborat; vt de mundo, & de diabolo, & de nobis ipsis victoria potiamur, & sacramentali gustu viuificis mysteriis inhærentes, vna caro, & vnus spiritus simus, dicente Apostolo. Qui adhæret Domino, vnus spiritus est: Sic hi ad quos sermo fit, dicuntur Dii, & filii excelsi, nominis, & hæreditatis, & æternitatis participes, fortitudine societatis Christi subigentes tentamina: & cùm homines sint ex indigniori materia, in captiuitatem redigunt, & conspuunt ligantque dæmonia. Et quidem in hoc tempore in stadio vitæ huius se exercet militia Christiana, & præeunte Christi vexillo, quem & paruulum vidimus & cognouimus Deum: & quos spiritus consilii & fortitudinis munit, nec vinci, nec decipi possumus; quos eruditio, diuina scientia & potestate fecit insignes. Videtur autem in præsenti disciplina huiuscemodi non esse gaudii, sed mœroris; eò quòd non sine periculo certamina peraguntur. Bonum verò certamen certantibus pacatissimum fructum in futuro exercitatis in iustitia dabit princeps pacis æternæ, consignans sibi in beatitudine, quorum communicauit naturæ. Ipsi gloria & imperium à modo, & vsque in sempiternum. Amen.

DE

a *Hæc sunt noua mira quæ prædixerat Hieremias.* Prorsus sic legendum, pro *Esaias*. Neque enim hæc verba apud Esaiam, sed apud Hieremiam reperiuntur. PAM.

b *Quem cæli cælorum non capiunt.* Omisi particulam, *&*, quæ sensum obscurabat. *Idem.*

c *Vt cùm vniuersa ambiret.* Locus similis. *Idem.*

d *Saluans quod perierat.* Cum Gauchio omisi adiectam qua particulam *Idem.*

e *Generationis & processionis intimans rationes.* Locus pro processione Spiritus sancti, etiam ex filio. *Idem.*

f *Quæ verò virgines sunt Dei.* De his vide librum de disciplina & habitu virginum. Rursum autem hic locus est pro libero arbitrio, item pro peccato originali: & mirè facit hic locus contra eos qui dicunt impossibilem continentiam. *Idem.*

DE RATIONE CIRCVMCISIONIS.

INter omnia testamenti veteris sacramenta nihil Circumcisione sollemnius antiqua celebrauit religio, nec tantùm in Hebræos, sed etiam [a] in Phœnices & Arabes hæc traditio inoleuit. Reliquæ gentes tam mandatum quàm factum irrident; & Deo minimè asserunt conuenire, vt Saluatoris benignitas plagis infantium delectetur, & immeritos in ipso vitæ initio periculo mortis addicat. Hoc de bono Domino sentire, qui neminem vult perire, absurdum & irrationabile iudicant. Nec tamen eis omnia reliqua sacrificia sunt horrori; sed in multis naturalem legem sequentes, expiationum retinent instrumenta, & immolant victimas, & incendunt adipes, & cum odoramentis & libaminibus fundunt coram Deo vota & preces. Legimus Iob Dei testimonio approbatum, iugibus sacrificiis occupatum; [b] nec legimus circumcisum. Et poterant esse eo temporum diuersis in locis multi viri insignes, qui iustitiæ Dei subiecti, hoc signo carebant; licet filios Esau & Hismael putandum sit huius traditionis non fuisse expertes. Verùm cùm opus istud & antiquitas commendet, & iubentis auctoritas; inquirenda est tanti mysterii ratio, quæ Abrahæ specialiter & semini eius tanto pondere mandata est, vt quisquis in illa gente huius signi careret differentia, Ethnicus non Iudæus reputaretur, & à titulo filiorum Israel abraderetur proscriptus. Hoc cum octaua die iussum sit celebrari, & nomen circumciso aptari; intimatum est his qui digni sanctorum consortio censebantur quod eorum nomina scriberentur in cælis, & æternæ beatitudinis quam post vitæ huius septimanam octaua consequitur, hæredes fierent & consortes, quicumque vitæ innocentia & cælibatus sanctimonia sese Domino consecrassent. Tenera itaque infantia huiusmodi erat imbuenda doctrina, & ante concupiscibiles motus, quos peccatum metuerat, miserabili pœnæ, & ineuitabili vindictæ etiam in patuulis adhibenda erat seueritas, & antequàm ebulliret sartago libidinum prouisum est ventilabrum, quo refrigerari posset, & extingui depopulatricis flammæ vagus ardor, & vniuersa perlustrans incendium. Ideóque dolor voluptati, & sanguini delectationis sanguis tormenti opponebatur; vt in primis elementis discerent patuuli semper propriæ memores sectionis contraria curare contrariis, & ad cohibendos refrænandosque turpitudinum appetitus necessarium esse sale corrosorio carnis perfricare pruritus, & semper recrudescentes desiccare putredines. Ad hoc corpus suum mortificabat Apostolus, non tantùm circumcidens illud seminarium membrum, sed totum se crucifigens, & omnibus extraordinariis motibus opponens cauterium, vsque adeò corpus suum redigens in seruitutem vt diceret: Viuo autem iam non ego, viuit verò in me Christus. Cuius facti æmulatores erubescimus in pudendis: & detecto sectóque confusionis opericulo, quamuis conscientia testis semper nobis exponat scaturientes intus peccati insidias, nec internum vitare possimus iudicium; viriliter tamen standum est, & rationis auctoritate increpandi sunt titillatorii sensus, & summopere vigilandum est ne sequatur assensus. Intra nos pudor iste aboleri omninò non potest; quia nec totum hoc membrum, sed anterior eius portio iussa est circumcidi. Res sanè maxima est, si non egrediatur foras huius contagio corruptelæ, & insaniens bestia corrupti anhelitus catenis ferreis in vltimis animæ recessibus alligetur, intusque fractis dentibus seipsam concupiscentia captiua mastiget & corrodat. Manet itaque erubescentia propter sensum; vt qui in agone contendit, sciens circumcisionis mysterium, ab omnibus se abstineat quæ possunt huic flammæ ministrare fomentum. Nec tamen peremptoria est contendentibus, sed probatoria huius sensualitatis colluctatio tam veterna: sed institutum est certamen inter spiritum & carnem, vt victor homo peccati & pœnæ, post triumphos sollemnes coronetur in gloria, sine infestationibus deinceps, liber à peccato & pœna. Hanc verecundiam post præuaricationem, vanitati subiecta, non volens anima pertulit, & vim sustinet inquietudine perurgente, & inuoluntariis motibus fatigata infelicitatis suæ deplorat miseriam, liberari de corpore mortis huius desiderans; & pacifici tranquillique status à Deo postulat libertatem. Quotidiano sanè conflictu spiritus & caro luctantur, & causatur ratio aduersus domesticum malum; quod ita intra se exerceat regnum quasi natura sit vitium, & secum traxerit creatio prima peccatum. Hoc vtique prima non sentit conditio, sed secutum & transgressorem supplicium, & adhæsit indiuidua pœna peccato; de quo erubescent quicumque mundo corde regem in decore suo videre desiderant. Quis in tam assiduis illusionibus non confundatur? Quis non in tantis contumeliis erubescat? Fomes quippe huius mali intus in tenebrosis recessibus latitans, vt viderit animam alias occupatam, & minùs ad sui circumspectionem sollicitam; irruptionibus vehementibus erumpit, blanditiis venena supponens pudicitiæ puritatem inopinatus inuadit assultibus: Ideóque pudibundus homo nuditatem suam operit, & fœditatem confusus occultat. Histrediuiuis

[a] *In Phœnices & Arabes.* Vide D. Hieronymum in Hieremiam cap. 9. PAM.

[b] *Nec legimus circumcisum.* Gratius legit *legimus*, at prius placet. *Idem.*

rediuiuis vulneribus semper hac sanie illitis necessaria est per omnem huius vitæ septimanam iugis resecatio putredinum, & continua circumcisio cicatricum. Et in cæteris quidem membra omnia imperio rationis obediunt, & arbitrii retinent libertatem. Hic verò vbi Babyloniæ fornax exarserit, & quasi pice & naphtha consperſi libidinum ebullierint appetitus, inflammata caro libertatis priuatur honore; intantum vt rebellia membra velit nolit in motus nefarios audacter exurgant. Præcedebant olim integumenta rerum significantia abolitionem peccati, & ad perfectionem inchoata tendebant. Nec hoc sacramentum consuetudini antiquæ subtrahere voluit Christus, & licet non esset in hoc tempore necessarium, tamen ne antiqua religio prorsus reproba videretur, in se voluit circumcisionis aptare signaculum. Sanè originale peccatum quod à primis patribus in totam generis huius successionem defluxit, omni tempore aliquibus remediis oportuit expiari; licet vim plenam significantiæ non habuerint, donec ad rem ipsam ventum est, quæ figurarum operiebatur velamine. Et licet sacramentorum arcana omnibus non paterent, virtus tamen & effectus eorum ignorari non poterat: quia ab Adam vsque ad Noë sacrificia Deo constat fuisse accepta, quæ vsque ad illud tempus sine legis distinctione diuinitus inspirata institutione primi hominis celebrarent. Illa verò sacrificia aut in animalium sanguine, aut aliarum oblationum incensionibus agebantur; non quod fumo aut mortibus pecudum delectaretur Deus, sed vt intelligeretur immutabile iudicium & prolata ab initio sententia in peccatum. Immutabile decretum ab æterna lege exierat, concupiscentia affligi, & morte peccatorem puniri: nec poterat plagis exterioribus remedium aliquod subuenire, quin stimulus carnis sine vlla exceptione colaphizaret infirmum, & vsque ad dissolutionem mors importuna persequeretur captiuum. Et mors quidem carnis concupiscentiarum intercidebat ludibria, nec poterat vltrà peccare illud quod erat putredini ac dissolutioni prædestinatum & datum; sed supererat post mortem carnis animæ labor, & afflictio spiritus: nec poterat vlla ratione illa absolui damnatio, nisi morti omnium vita omnium subueniret, & pro generali morbo gratia Dei singulare propinaret antidotum. a Hoc antiquum redemptionis nostræ consilium sanctis patribus reuelauit Deus, voluitque vt paulatim assuescerent homines passioni & morti necessariæ, voluntariæ mortis opponerent libamentum, & pœnam in medelam, & supplicium in remedium commutarent. Huius oblationis doctrinam sacrificia continebant antiqua: & incensiones & mortes huius consummationis gratiam præsignabant. Propter hoc cum iam fidei tempora propinquarent, imperata est circumcisio; & pars illa corporis in qua est voluptatum seminarium & libidinis officina iussa in paruulis amputari, vt propriu primitias sanguinis, ei qui totum sanguinem suum oblaturus erat, offerrent, & communia singulorum sacrificia singulare præcederent holocaustum. Vbi verò Christus Dominus venit, de quo in capite libri scriptum erat, vt in morte sua patris voluntatem impleret, cessarunt sacrificia; nec iam truncationem præputii euangelium imperauit, sed circumcisionem cordis, & omnem tam membrorum quàm affectionum petulantiam gladio spiritus resecari immutabili decreto mandauit. Et tantæ dignitatis illa vna redemptoris nostri fuit oblatio, vt vna ad tollenda mundi peccata sufficeret; qui tanta auctoritate in sancta introiuit in sanguine proprio, vt deinceps nulla supplicantium postulatio sanguine indigeret alieno. A diebus igitur visitationis nostræ regnum cælorum vim patitur, nec iam in expoliatione carnis circumcisio agitur, sed Spiritus sancti virtute vetustatis antiquæ sanies expurgatur.

DE

a *Hoc antiquum redemptionis nostra consilium.* Grauius an- -tiqua, verùm prius placet. PAM.

DE STELLA ET MAGIS, ET INNOCENTIVM MORTE.

NAto in Bethlcem Saluatore, audita est in Effrata eius in terris præsentia, & vsque ad siluas camposque gentium nouæ huius natiuitatis est fama porrecta: in Iudæa à pastoribus & angelis primo sunt hæc gaudia celebrata, nec multò post Arabum fines huius rei notitia penetrauit, & incolis Sabba præclari stella luminis a cæleste numen nouis splendoribus indicauit. Erant in illis regionibus viri siderum inspectionibus assueti, qui arte mathematica vim discursumque nouerant planetarum; quia ex elementorum natura rationem temporum metientes, astrorum ministeria certis experimentis propriis didicerant effectibus assignata. Hi ex vaticiniis Balaam olim audierant, stellam oriri in Iacob, & hominem in Israel, cuius fortitudo quasi rhinocerotis, ad quem in trieribus de Italia venirent, qui superarent Assyrios, & vastarent Hebræos, quo temporum nec in Iacob idolum, nec in Israel simulacrum esset. Diu homines illi huius prophetiæ prouentum expectauerant, & vbi venit plenitudo temporis, orto repente nouo sidere, ad antiqua recurrentes volumina, tam testimonio muniti quàm signo dromadis inuecti in Iudæam stella duce perueniunt. Nec potuere Palæstinæ incolas latere

tanti

a *Cœlestis lumen.* Sic legendum censeo: & ita poterit retineri hæc vox quæ sequitur *indicauit*. Alioqui non vt malè coniicit Cauchius reponendum indicatur. PAM.

tanti nominis personæ; sed vbi auditum est quòd stellam indicem nati in Bethleem paruuli sequerentur, Herodi noui regis inquisitio nunciatur. Euocatis itaque Magis, rei huius ordinem cum omni diligentia sciscitatur. Audit natum in Bethleem esse paruulum, quem profitentes regem & Deum, qui de Sabba venerant, adorare & venerari festinant: intimatum est ei quod ab antiquis temporibus Moabites propheta, licet gentilis, prædixerat: & contulit cum litteris gentium, sanctorum vaticinia prophetarum quorum scripta per omne sabbatum legebantur; de quibus nulla in populo Iudæorum ambiguitas erat, quin rata essent, quæ illi vel asseruissent præterita, vel prædixissent futura: à fortitudine eius qui quasi vnicornis obuios penetraret, in cuius obsequium vltrices de Italia trieres in Iudææ terminos aduentarent, & vsque ad finem mundi dilatarent imperium, anxius expauit & timuit. Conturbabat quoque aliud quod in Michæa scriptum est testimonium: Quoniam de Bethleem quæ est Effrata, egrederetur paruulus, qui Dominator esset in Israel, cuius egressus esset ab initio à diebus æternitatis. Cumque ea quæ domestici codices continebant, [a] cum his quæ ab alienigenis dicebantur, intelligeret conuenire; diuinis tentans reluctari consiliis, simulat perfidus religionis assensum, promittens Magis sese ad adorandum paruulum cum omni deuotione illicò affuturum, cùm per reuertentes certitudinem de puero accepisset. Turbatur cum Rege maligno Hierosolyma, non lætatur: expauescit & tabescit, & negare erubescit quod scriptura testatur. Nec minus horrendum scribarum sacrilegium, quàm Herodis impietas: quia proprio Iudæi abutentes priuilegio, cùm visitationi diuinæ inuenirentur ingrati causam sibi cum Herode fecêre communem; cùm hinc & inde impietas & infidelitas aduersus Dominum & Christum eius fremerent, & pariter in eius odio consentirent. Ecce alienigenæ à fluminibus Æthiopiæ ad paruulum Christum supplices veniunt, & filii dispersorum deferunt munera; accedunt qui longè erant, & qui propè recedunt; in loco humili & suppellectile vili Rex regum & Dominus dominantium inuenitur, cognoscitur, & ab aliis adoratur. Quia verò neminem in conspectu Dei apparere vacuum antiqua lex edocet; præuaricatoribus legis abeuntibus vacuis; primitiæ gentium sacramentalia munera proferunt de thesauris, & Domino aurum & odoramenta præsentant; profitentes ex ratione munerum de eo quem adorabant quid crederent, quid sentirent. In auro regem, in ture sacerdotem, in myrrha incorruptibilem, quamuis passibilem profitentur. Oblatio ista incarnati verbi & exponit mysteria, & breui subtilique indicio vtriusque naturæ humanæ diuinæque exprimit vnitatem, quod & proprium est vnicuique singulatim distinguens. Nam Deo patri cuius regnum & imperium suis mundum replet splendoribus, in odorem suauitatis summus sacerdos & pontifex Christus se obtulit; cuius caro passionis cremata carbonibus, [b] incensionis suæ fragrantiam transmisit ad cælos; & vsque hodie odor ille suauissimus in terrestri cælestique Ecclesia indeficiens perseuerat. Quod autem passibilitas quam obediens Deo voluntariè suscepit, incorruptione firmata sit; virtus myrrhæ obuians corruptelæ suo probat effectu, & visibilium ratione munerum immortalitatis solidæ constat euidens argumentum. Adorato Domino Magi hilares alio tramite in suam patriam reuertuntur: quia necesse est, vt qui credunt ad iustitiam, ore etiam confessi sunt ad salutem, deinde vias eligant arctiores, & se districtioribus mandatis obligent: quoniam per vias latas, descensusque præcipites itur ad inferos, per artas verò & difficiles reditur ad superos. Propter verba labiorum Dei religiosus quisque vias duras ingreditur, & iugulator voluptatum, [c] stantem ex diuerso hostem securus aggreditur. Arta via est castitas, trames strictus humilitas; ieiunio affligi, & carnem in seruitutem redigere, scopulosæ sunt semitæ, sed ad patriam superiorem non nisi per meatus difficiles armati milites reuertuntur. Non est tutus ad Herodem regressus, nec expedit cum his qui oderunt Deum fœdera iungere: nec de religione cum malignantibus inire consilia, quorum familiaritas infantiam Christi studiosè persequitur; & antequam formetur Christus in nobis, in ipso piæ conuersationis initio, vt extinguatur spiritus, & suffocetur vita iustitiæ, penitùs elaborat. [d] Delusum se Herodes conqueritur, cùm Magos alias comperit diuertisse: quia molestissimum est principi tenebrarum cùm excogitatis laqueis tentatos quoslibet nouerit euasisse; & acriori inflammatus rabie, in neces innocentium debacchatur. Sic sanctorum persecutionibus tyrannus crudelis illuditur, qui dum putat perdere quos occidit, melioris vitæ statum eis procurat: & quòd ille in perditionem molitur, hi vtuntur pro beneficio, quibus lucra vitæ perpetuæ per hæc momentanea damna celeri compendio acquiruntur. Ecce paruuli isti, quos hostis naturæ, pietatis inimicus, bestialis sæuitiæ; inauditæ crudelitatis monstrum Herodes occidit, subitò fiunt martyres, & dum vice Christi, & pro Christo auulsi, à matrum vberibus detruncatur, testimonium quod nondum poterant sermone, perhibent passione; & sufficit causa testimonio, licet nondum eloquio distinguatur. Illicò spiritus infantilis vasculi receptaculum deserens, iam non tenelli corporis ætatisque nouitiæ tempore tenetur: sed ab illis infantilibus coagulis

a *Cum his quæ ab alienigenis dicebantur.* Sic rectè Morelius, pro eo quod erat, *cum his qui*, pessimè. *Idem.*

b *Incensionis suæ fragrantiam.* Rursus hoc ex Morelio pro *flagrantiam.* PAM.

c *Stantem ex diuerso hostem.* Fortè *ex aduerso.* *Idem.*

d *Delusum se Herodes queritur, cùm Magos alias.* Accipit *alias*, tum hic, tum infra alicubi, pro *alia*, id est, per aliam viam. *Idem.*

coagulis anima expedita, adepta rationis & intellectus plenitudinem in occursum Christi festinat, à quo militiæ suæ quærens stipendium, ad lucis & pacis æternæ præmittitur gaudia; & [a] Epiphaniæ solemnia in cælestibus celebrat, nec in stellæ alicuius lumine, sed in ipsa claritate diuinæ præsentiæ gloriatur. Acta est natiuitatis solemnitas sursum iubilantibus angelis, deorsum ex ore infantium & lactentium laus est perfecta, resonantibus vsque ad cælos victoriæ tubis; & versus est patuulorum vagitus in gaudium, & luctus in iubilum, sequente non stellam, sed agnum exercitu innocentium, & baiulante gloriosissimi triumphi solemne vexillum. Nec potuit mundus interficere nuper agonem ingressum infantilem exercitum: & pedes qui nondum lutum calcauerant, vrgens citatusque transitus non est passus vllis sordibus inquinari: sed in ipso vitæ initio tota illa innocua phalanx, sine vllo integritatis detrimento, ad solidioris vitæ translata est gloriam. Et quæ expectari poterat annorum elapsu rationis discretio; repentè nullis iam ætate illa temporibus subiecta, omnis consummationis reperit finem, & casuum accidentium mutabilitates euasit. Euigilauerunt sensus quos sopor infantiæ opprimebat; dissplosisque palpebris intuiti lucem, in momento assecuti sunt, quæ pacificis & mundo corde debetur, beatitudinem: & ascendentes per omnium virtutum gradus sine doctrinæ humanæ exercitio cumulatam inuenere mensuram; ita vt in ordine sanctorum protomartyres primum habeant locum, [b] & secretorum conscii diuinorum, propinquitate familiarissima clementiam Dei pro nostris exorent laboribus; quos vsque hodie funestus Herodes persequitur, quorum sanguine & morte diabolus delectatur. Hi itaque à cunabulis in cælum translati, facti sunt superni capitolii senatores & iudices, [c] nonnullis veniam obtinentes immeritis; assistuntque miserationibus & vltionibus diuinis, sed sæpiùs agni, quem quocumque ierit, prosequuntur, mansuetudine, quàm ira vel furore vtuntur. Hi nuper cruore lacteo loti primitias baptismi martyrio consecrarunt, tradentes posteris formam, vbi necessitatis articulus exclusetit moram; non minus ad lauacrum animæ sanguinem efficacem, quàm sanctificatas verbis solemnibus aquas; maximè cùm nec sanguis hoc elemento careat, sed aquarum motu per totum corporis alueum fluat. Spiritus verò sanctus & aquis & sanguini superfertur, qui subiectos sibi fouet & abluit; quo baptizante idem occisio quod mersio operatur, qua extinctam peccati vitam virtutemque emortuam vtriusque rei continet sacramentum. Ipse enim est qui vel hoc vel alio modo quicumque est ille modus baptizat, & ad idem refertur quod pura fide agitur per Christum Dominum nostrum.

DE

a *Epiphaniæ solemnia.* Iam tunc igitur solemnis erat Epiphaniæ dies. PAM.

b *Et secretorum conscij diuinorum &c.* Locus insignis de oratione Sanctorum pro nobis *Idem.*

c *Nonnullis veniam obtineant immeritis.* Denuò reposui *nonnullis* pro eo quod Manut. & Morel. *nonnulli. Idem.*

DE BAPTISMO CHRISTI, ET MANIFESTATIONE Trinitatis.

NON satis est quod angeli locuti sunt pastoribus, quod apparuit stella regibus, quod natiuitati, & personæ, & loco consona prophetarum oracula, perfidæ gentis indicio, Christo perhibentia testimonium, in vnam conuenère sententiam: sublimius & perfectius testimonium profertur diuinitus, & ipse pater inuisibilis auditur, & aures humanas omnipotentis Dei præclara vox penetrat, & inaudita à sæculo fidei species declaratur. Veniebat Christus ad baptismum, non egens lauacro, in quo peccatum non erat, sed vt sacramento perennis daretur auctoritas, & tanti virtutem operis nulla personarum acceptio commendaret: quoniam remissio peccatorum, siue per baptismum, siue per alia sacramenta donetur, propriè Spiritus sancti est, & ipsi soli huius efficientiæ priuilegium manet. Verborum solemnitas, & sacri inuocatio nominis, & signa institutionibus Apostolicis sacerdotum ministeriis attributa, visibile celebrant sacramentum: rem verò ipsam Spiritus sanctus format & efficit, & consecrationibus visibilibus inuisibiliter manum totius bonitatis auctor apponit, & plenitudinem gratiæ vnctionis diuinæ pinguedo, sanctificationibus officialibus infundit, & rem sacramenti consummat & perficit. Si in Petri vel Pauli nomine baptismi gratia donaretur, posset alius alio videri sublimior: & secundùm ministrorum merita hæc singularis gratia æstimari, vt melior esset baptismus eius qui sanctior videretur, & indignior esset qui ab eo acciperetur, quem non ampliot æstimatio commendaret. Hæc & in alia sacramenta transferretur iniuria, vt non in eis vnitas, sed diuersitas haberetur; si conferentur à melioribus fieri meliora, & minus haberent vtilitatis & ponderis quæ fierent ab indignis. Sic eucharistia vna alia melior, & baptismus pro ministerio vel melior, vel deterior credetur. Absit hoc à fide catholica, absit à religione Christiana tantæ corruptionis fermentum. Vna nobis fides, vnus Dominus, vnum baptisma: quod si ab indigno fortè fuerit consecratum, non audet iustus iterare vel corrigere quod semel est factum: quia per quemcumque fiat, idem est; nec hoc priuilegium meritis est

datum, ſed gratiæ, & propriè ſibi omnipotentia Dei retinet hunc effectum. Neque enim Paulus pro nobis crucifixus eſt, aut nos gloriamur in Paulo, ſed in cruce domini gloriamur: cuius virtus omnia peragit ſacramenta, ſine quo ſigno nihil eſt ſanctum, neque aliqua conſecratio meretur effectum. Hinc omnium ſanctificationum exurgit ſublimitas & profundum, & longè latéque plenitudo diffunditur gratiarum. Quod ne vlla præſumptio ſibi doni huius in poſterum gloriam vendicaret, in hoc ſicut & aliis, Domini noſtri Eccleſiæ ſuæ prouidit benignitas, vt ipſe baptizaretur à ſeruo: [a] ne conſerui conſeruorum miniſterium detrectarent; vel aliquis cuiquam in hoc opere præferretur; quoniam ſiue Iudas ſiue Paulus baptizet; Chriſtus peccatum lauat, abſoluit, & delet. Sic Rachel & Lia, Balam & Zelpham maritis accommodant, & liberos accipiunt ex vteris ancillarum. Scribæ & phariſæi in cathedra Moyſi ſedentes, dum agunt quæ ad cathedram pertinent, per omnia plenitudine poteſtatis vtuntur, & officium non vita tantis effectibus honoratur. Obediunt dæmones exorciſtis: Chriſtum, inquiunt, ſcimus, & Paulum nouimus: & in nomine Chriſti, quem Paulus prædicat, adiurati egredimur, vos autem penitus ignoramus. Ecce in nomine ſuo nihil quæſtuarii peragunt exorciſtæ, nec ſe eis deferre ipſi dæmones profitentur, ſed nomen Chriſti etiam per luctorum ſectatores ſuæ gloriæ retinet poteſtatem, & fiunt in talibus cauſis miniſtri mercenarii: ſicut naues onerariæ, quæ per pelagus euehunt inſtitores, quarum rectores potiùs eorum quos ducunt, pecuniis inhiant quàm ſaluti. Et tamen mare ſæculi huius neceſſarios habet huiuſmodi tranſuectores: alioqui ceſſabunt commercia, nec ex tranſmarinorum copia aliorum inopia habebit ſubſidium, nec occurrent ſibi ſolatia regionum, ſi vehicula tollantur de inuio, & pelagus immeabile relinquatur. Bonis quippe ſæpè malorum miniſteria ſuffragantur. Supponit itaque ceruicem ſanctam manibus hominis humilitas redemptoris, & licet plenam non habeat virtutem, ſuſcipit tamen Chriſtus baptiſma Ioannis. Præparabat viam Domino Ioannes lauando exterius corpora; vt præcederet exterius lauacrum ſecuturum baptiſma, in quo conferretur animarum ablutio, & peccatorum remiſſio. Præceſſit quod erat ex parte, vt conſummatio ſequeretur. Horret tamen Ioannes, & accliue ſibi eſſe ſacrum Chriſti caput non patitur: quia maiorem à minore benedici antiquis regulis refragatur, & criminalis ei viſa eſt vſurpatio poteſtatis. De plenitudine Chriſti omnes accepiſſe, & ſeipſum cum cæteris prædicarat Baptiſta; ideóque Deo & hominem manus imponere iudicabat temerarium, lauare eum in quo non erat peccatum æſtimabat ſuperfluum. Se ad ſoluendam calciamenti huius corrigiam confeſſus indignum, formidabat exhibere prælatum, ſi ipſe in magiſtro ſine cauſa tentaret hoc agere, quod ab ipſo ſuſcipere neceſſarium dignoſcebat. Ideóque tremebundus, humili ſatisfactione poſtulanti miniſterium negat aſſenſum; non quod obedientiam detrahat imperanti, ſed quod iudicio ſuo ſeruo ſubdi, non competat maieſtati. Tu, inquit, venis ad me, & à te debeo baptizari? Cui Dominus: Sine modo: ſic enim decet nos omnem complere iuſtitiam. Ioannis humilitas non arguitur; nec vituperabile viſum eſt Chriſto ſimplicitatis diffugium, quod reuerentia non importunitas ſuggerebat. In hoc igitur omnem impleri iuſtitiam aſſeuerat, ſi doctrinam præcedat exemplum, & honore ſe inuicem præueniant, qui maiorem & qui minorem obtinent locum; & qui maior eſt, fiat minor, & præceſſor ſicut miniſtrator: ſi in vnitate ſacramentorum omnes ſimul conueniant, ſi pacis eccleſiaſticæ fœdera non diſrumpant. Baptizatus Chriſtus, nec vltra Iordanis retrorſum conuertitur: aruerunt vnctiones Iudaïcæ, ceremoniæ putruerunt; perpetuo lapſu baptiſmi gratia emanat ad poſteros, nec vlla vetuſtate ſiccatur. Adeſſe ſe tantis myſteriis & præſentiam ſuam dignoſci dignata eſt ſempiterna diuinitas; cæliſque apertis in ſpecie columbæ Spiritus ſanctus ibi ſe ipſum oſtendens, & intelligi voluit & videri, & quietiſſimo elapſu adueniens, ſuper Chriſtum quieuit & manſit. Acceperat quippe familiare ſuper hoc ab eodem Spiritu Ioannes reſponſum: quia ſuper quem Spiritum ſanctum ſub hac ſpecie videret, ipſe eſſet apud quem baptiſmi maneret auctoritas, qui mundi peccata tolleret, qui ſolus à nullo ſanctificatus, & cuncta ſanctificans non tam intereſſet ſanctificationibus & ſacramentis omnibus, quàm patraret. Sed & vox patris audita eſt cælitus: Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi benè complacui, ipſum audite. Hucuſque Domine ſancte pater non audiuimus te loquentem, qui multifariè olim patribus locutus es in prophetis, & per angelos ſanctos quibus ad diuerſa ſæpè myſteria à te legatio eſt iniuncta. Te ipſum non ita ante hoc tempus locutum audiuimus, vt perſonaliter tibi aſſignetur locutio quam proferres. Hanc vocem à paternitate tua delatam nemo eſt qui ambigat; non eſt qui ſibi hoc verbum audeat arrogare, non eſt in cæleſtibus agminibus qui Dominum Ieſum, ſuum audeat filium nominare. Certè tibi ſoli nota eſt trinitas; & ſolus pater ſcit filium, patrémque nouit filius, nec à quoquam niſi eo reuelante eſt cognitus. In hac diuini magiſterii ſcola pater eſt qui docet & inſtruit, filius qui arcana Dei nobis reuelat, & aperit, Spiritus ſanctus qui nos replet & imbuit. A patre potentiam, à filio ſapientiam, à Spiritu ſancto accipimus innocentiam. Pater eligit, Filius diligit, Spiritus ſanctus coniungit, & vnit. A Patre nobis datur æternitas, à Filio imaginis eius conformitas

[a] *Ne conſerui conſeruorum miniſterium detrectarent.* Ita prorſus legendum, pro, *nec.* PAM.

conformitas, & à Spiritu ſancto integritas & libertas. In Patre ſumus, in Filio viuimus, in Spiritu ſancto mouemur & proficimus. Conuenerunt ſimul ſempiterna diuinitas, & temporalis humanitas, & eo tenore vtriuſque naturæ facta eſt vnitas, vt impoſſibile ſit quod iunctum eſt ab inuicem ſeparari, ſed verbum & caro ſic ſunt vna eſſentia, vt perfectam & integram ſincera coniunctio faciat vnitatem. Nec iniuria eſt, ſed gratia Dei, ſi quod minus videtur digniori iungatur; cum inferior natura contumeliam probrumque peccati non contrahat: nec eſt minoratio maieſtatis, profectio paupertatis: nec altitudinem Dei in aliquo humilitas diſpenſatoria dehoneſtat. Hoc teſtimonium auditum eſt, quia filius Dei eſt quem Ioannes tenet in manibus, verus homo, verus Deus, vnicus patris, in ſua natura inuiſibilis, in noſtra viſibilis; vt fide & experimento fulciatur doctrina, dum & viſu & intellectu incarnati verbi notitiam aſſequatur. Dilectus à patre [a] immeritos nos dilexit, vltrò viſitationis ſuæ nobis beneficium largitus eſt, vltrò ſanauit, vltrò curauit, vltrò libertate donauit. Etiam ingratos proſequitur hic amor & reuocat: neque tunc odit, cum corripit & flagellat: vſque ad mortem Chriſtum duxit dilectio, & reſurgens à mortuis caros habet, quibus tantæ charitatis affectum oſtendit. Duo grata vocabula, filius & dilectus, ipſo Deo dictante noſtris ſenſibus imprimuntur; vt communio nominum nos aſſociet collegio munerum, & tantæ dulcedinis nomina noſtrum emolliant animum accendantque deuotionis affectum. Per omnia ſibi paret in filio complacuit, nec vlla in eo ſerpentis ſunt reperta veſtigia, nec ſacerdotii eius pœnituit Deum: quoniam ſacrificium quod in cruce obtulit, ſic in beneplacito Dei conſtat acceptabile, & perpetua virtute conſiſtit, vt non minus hodie in conſpectu patris oblatio illa ſit efficax, quàm ea die qua de ſaucio latere ſanguis & aqua exiuit, & ſemper reſeruatæ in corpore plagis ſalutis humanæ exigant pretium, & obedientiæ donatiuum requirant. [b] Huic dilecto filio tuo tu Domine nos præcipis obedire. Loquere igitur Domine, quia audit ſeruus tuus. Auditui meo dabis gaudium, & lætitiam, doctrinam tuam amplector: ſuaue eſt mihi eloquium tuum, viuus & efficax ſermo tuus, ancipiti gladio penetrabilior vſque ad diuiſionem ſpiritus & animæ meæ attingens, carnales & ſpiritales intra me ſeparat & ſequeſtrat affectus; & à vilibus pretioſa diſtinguens, quaſi flagello de funiculis contexto, de meo interiori templo quod tu inhabitas, omnem nundinationem expellit, nec patitur in atriis tuis mercimonia columbarum ſed à ſanctuario gratiæ tuæ omnem venalitatem excludit. Audio te cum iraſceris, audio cum miſereris; ſiue parcis, ſiue flagellas, iuſtum & bonum te prædico: In ira te ſupplicio, in clementia gratias ago, nec ſanctis ſermonibus contradico. Loquere, magiſter bone, libenter te audio, & cùm aduerſaris mihi, etiam in plagis & doloribus intelligo diſciplinam: nec latet me te docente, ad ſiccandas corruptionum mearum putredines prodeſſe cauterium, & mundare cicatrices veteres ſal diſciplinæ tuæ euangelio tuo medente infuſum. Præcipis vt infundam corrupto pulmoni hyſſopum, & ſpiritus tui ſuauitate epota, totius malignitatis inflatio derumeſcat. A te, Deus bone, humilitatem diſcentes, quaſi manſueta animalia quieto greſſu te baiulamus ſeſſorem; nequaquam ſub hoc onere laſſitudinem, ſed quietem inuenturi: quia iugum tuum non eſt graue, ſed leue: & lex tua, & teſtimonia iuſtitiæ & præcepta, timor & iudicia delectabilium in ſe rerum continent ſacramenta. Lex tua docet vitare peccatum, & corripit tranſgreſſores: & vt lotis mundiſque pedibus in via immaculata incedant omnia præmonſtrat offendicula, & inſinuat diuerticula, quibus periculoſi tranſitus euitentur; nihil impoſſibile, nihil iubet auſterum. In quibuſdam per legem tuam promiſſa præmia nos inuitant, in multis pœnæ propoſitæ, & ſupplicia vel damna territos animos à ſcelerum retrahunt appetitu: neque lex tua ſcripta à lege naturali in aliquo diſſonat, ſed reprobatio mali, & electio boni ſic animæ rationali infixa ſunt diuinitus, vt de hoc nemo rectè cauſetur: quia nulli ad harum rerum perſecutionem deeſt ſcientia ſiue potentia; quia & quod agendum eſt, ſcimus: & quod ſcimus, facere poſſumus. Quod ſi impoſſibilia eſſent præcepta tua, vel tantis difficultatibus onerata, vel voluntas tua ſic abdita, vt non poſſet intelligi quid à nobis intelligi quid à nobis tua expeteret altitudo, licet inuitus nemo peccet; poſſet tamen ex multis excuſare delictum, niſi nobis & moderatio mandati, & veritatis cognitio, & agendorum diſtinctio auctoritate cognoſcibili prouidiſſent: & ſimul ſe complecterentur poſſibilitas, & facilitas, ſcientia & poteſtas. [c] Præcipis mihi Domine Deus, vt diligam te; hoc & poſſum & debeo: & totum me & interius tibi eſſe iubes obnoxium; de proximo iubes, vt ad meam eum menſuram complectar. Gratias ago tibi clementiſſime Deus, quia quod quæris à me priùs ipſe donaſti: & quomodo tu me dilexeris, ſi linguis hominum & angelorum loquar, nec dignè poſſum eloqui, nec vniuerſa complecti, quæ mihi gratiæ tuæ contulit amplitudo. Iuſtum eſt Domine vt diligamus te: quia & ipſe nos diligis:

a *Immeritos nos dilexit.* Sic legendum cenſeo, pro immerito. PAM.

b *Huic dilecto filio tuo.* Eraſmus hic nouum ſermonem faciens, falſus eſt cod. Remboldi, qui primus hoc opus edidit. Dum enim quæ ſequuntur, littera maiuſcula excuſa eſſent, fortè fortuna in frontiſpicio pagellæ, videbatur illi ſuperſcriptio, *de Baptiſmo Chriſti*, nouus eſſe noui ſermonis titulus. Quare rectè à Manutio & Morelio, prioribus ſequentia coniuncta ſunt. *Idem.*

c *Præcipis mihi Domine Deus vt diligam te, hoc & poſſum, &c.* Rectè ſic Cauchius, Morelius & Manutius, pro diligam te hoc & poſſum. *Idem.*

diligis: & iniquum omninò est, vt te in aliquo dilecti tui offendant. Verè hoc mandatum legem complectitur & prophetas, & in hoc verbo omnium scripturarum volumina coartantur. Hoc natura, hoc ratio, hoc Domine verbi tui clamat auctoritas; hoc ex ore tuo audiuimus; hîc inuenit consummationem omnis religio; primum est hoc mandatum & vltimum, hoc in libro vitæ conscriptum, indeficientem & hominibus & angelis exhibet lectionem. Legat hîc vnum verbum, & in hoc mandato meditetur Christiana religio, & inueniet ex hac scriptura omnium doctrinarum regulas emanasse: & hinc nasci, & huc reuerti, quidquid ecclesiastica continet disciplina, & in omnibus irritum esse & friuolum quidquid dilectio non confirmat. Non pertinet Domine ad te, nec de tuis est qui te non diligit: nec diligit te, qui scienter offendit. Dilectioni tuæ detrahit, qui terminos à te positos transit, & Euangelii tui decreta transgreditur & contemnit. Non amat te qui pecuniam diligit, tibi & mammonæ nemo simul deseruit. Non pertinent ad te speciem pietatis habentes & negantes virtutem, nec militant tibi negotiorum huius sæculi traiectores; non audiunt te, sed sicut aspis aures suas obturant, ne eorum corda verbum tuum penetret, quotquot peccato seruiunt & voluptati carnalium amatores. Lex tua Deus, Apostolorum & Martyrum testimonio confirmata; paruulis tuis pauperibus spiritu, quibus tibi regnum tuum dare complacuit, sapientiam præstitit; & lætificauerunt animas eorum iustitiæ tuæ, in quibus per eamdem legem edocti vixerunt: & hoc dilectionis præceptum ita fidelium mentes illuminauit, vt in pace & sanctimonia viuentes pacificis & mundis cordibus te viderent, & simul amor sanctus & timor castus perseuerantibus tibi studiis obedirent; vsque adeò tibi ascensionibus huiusmodi propinquantes, vt fierent iudiciorum tuorum conscii, & per ipsos tua & nunc postmodum iudicia exerceres. Præcepisti Domine vt audiamus dilectum filium tuum: gratias tibi agimus, quia nos eius magisterio commendasti. Nos verò ex præcepto tuo eius doctrinæ nos tradimus informandos; & inhærentes ei, libenter eum, duce Spiritu sancto, omni tempore audiemus.

DE IEIVNIO ET TENTATIONIBVS CHRISTI.

ANNO tricesimo carnis assumptæ, baptizato Domino in Iordane, postquam reuelante patre, quòd filius Dei esset, innotuit; non iam conueniebat eum putari filium Ioseph, vel esse subditum illi. Nec tamen repentè ad signa & miracula & doctrinam vsus est potestate, sed interim auctoritatem continuit; & antequam notum se faceret mundo, exposuit se tentandum diabolo: non vt diuinitatis integritas probaretur, sed vt tentatoris confunderetur præsumptio; dum fame & lassitudine post ieiunium veritas humanitatis pateret, quæ diuinitati associata omninò peccati sensu & consensu careret. Hac ætate tempus doctrinæ insinuatum est rationabile, & a ante has metas perperam inuadi magisterium data est forma: quia non competit annis impubibus sedere in cathedra, & in primogenitis boum lege aratio est interdicta. Iam verò cùm ætatis & temporis ratio conueniret, & ad obediendum verbo Christi mandatum cælitùs aduenisset: voluit tamen sapientia Dei primo erudiendos informare exemplo, & contra tentamenta proponere documenta; vt audiret & videret & sentiret humana rationabilitas, quàm insuperabilis sit victrixque peccati, si libertas arbitrii libero moderamine dirigatur. Igitur desertum Christus ingreditur: ibi suo, id est, Spiritu sancto duce & comite conuersatur. Locus secretus eligitur; quia solius Dei iudicio ieiunia sunt agenda, & singulariter inspectorem adiutoremque Deum voluit hæc habere certamina, neque in agonibus aliquibus periculosiùs militatur. Nulli religionis exercitio fraudulentiùs inanis gloria adulatur, nulli virtuti fauor ita blanditur. Ieiuniorum sudoribus laus importuna se ingerit: & subtilissimis aculeis penetrans animam, dum extollit, emollit; & pungit, cùm vngit. Virtutem in hypocrisim vertit, & simpliciter inchoata peruertit. Quasi tinea quod integrum erat, rodit & occupat, & sanctitatis fundamenta euellit & dissipat. Subtilissimum malum proprio laqueo hypocritam iugulat, & propriis armis sanctitatem impugnat. Castigatio carnis spiritum inflat, & macies corporis extenuatum arrogantem impinguat. Contemptus venerationem veneratur, fames & calamitas laudibus saturatur. Mens hoc veneno imbuta in miseriis delectatur, & occupata hac scabie in vlceribus gloriatur. Religio fit superstitio, & succedit ei ambitio subornata. Extincto spiritu quatriduano cadaueri solæ supersunt exuuiæ, virtutis species exanimis & simulachrum sanctitatis. Tanta est hypocritarum dementia, vt fœtoribus pro odoribus abutantur, & pretiosa vilia, & aspera suauia arbitrentur, & fauorum sapor omnium dulcedinum superet condimenta, omnisque delira sensualitas contrariis delectetur. Propter hoc solitudo carens arbitris, & eremus assentatorum satellitio vacua à ieiunante Christo eligitur, vt non cum carne & sanguine, sed cum spiritualibus nequitiis dimicetur, & amotis minarum occasionibus homo cum diabolo colluctetur, & soli sint in palæstra Christus

a *Ante has metas perperam inuadi magisterium.* Prorsus sic lego ex coniectura Cauchij, pro *nec ante, &c.* PAM.

ſtus & antichriſtus, Spiritus & antiſpiritus. Neque putet homo ſe euaſiſſe pericula, cùm in eremum venerit: quia quantò ſubtiliùs, tantò difficiliùs à tentatore inuaditur, quia cogitationum foribus aſſidens, omnia virtutum germina in ipſo ortu ſtrangulare molitur. Imaginem Chriſti delere cupiens, adulterinos colores naturali pulchritudini superducit, claritatem ſpiritus interpolat & obnubit. Verùm liberiùs anima expedita obuiat impugnanti, vbi compedes impedimentorum defuerint, & aſpectus irritamenta non nouerint: ſecuriorque eſt congreſſus, vbi ſingula non vellicant dimicantem, nec inebriant animum lenocinia voluptatum. [a] Honeſtiùs cum ſpiritu quàm cum carne luctamur: quia [b] carnis complexus fœdas exhalans nebulas, eum qui ſibi adhæſerit aliqua ex parte contaminat: nec libidinum morſus quiſquam euaſit illæſus. Flatus ille peſtilens etiam longè poſitos inficit, & hoc certaminis genus fugam potiùs quàm aſſultum requirit. Et quia ſolent oratione & ieiunio dæmones edomari, munitio eremi cum huiuſmodi armatura exemplo magiſtri [c] recipit Chriſtianos: quos etſi omnes diuerſorium non excipiat loci; animi tamen omninò neceſſaria eſt ſolitudo, vbi erecta ſpecula, mens ſibi inſopita prouideat, deterſa rubigine coruſcantibus armis importunum hoſtem terreat & repellat. Ieiuniis vitiorum ſentina ſiccatur, petulantia marcet, concupiſcentiæ languent, fugitiuæ abeunt voluptates. Extinguitur ardentis Ætnæ incendium & flammiuomi fornax Vulcani extincta intrinſecus, montes conterminos non adurit. Ieiunium ſi diſcretione tegatur, omnem carnis rebellionem edomat, & tyrannidem gulæ ſpoliat & exarmat. Ieiunium extraordinarios motus [d] in cippo claudit & artat, & appetitus vagos diſtringit & ligat. Ieiunium ſi humilitate ornetur, ſeruos Dei, mundi efficit contemptores. Ieiunium carnes azymas mundat & ſolidat: & putredines quæ ex adipe prodeunt, conſumit & ſiccat. Ieiunium ſcripturarum deliciis paſcitur, contemplatione reficitur, gratia ſtabilitur, cæleſti pane nutritur. Danieli interpretatio ſomniorum reuelatur ieiunio, & tres pueri de Babylonio illæſi egrediuntur incendio. Moyſes in monte quadraginta diebus cum Domino perſeuerans; & Dei familiare colloquium, & legis miniſterium ieiunio promeretur. Helias quoque eodem dierum numero abſtinens in eremo conuerſatur. Vtilitas ieiuniorum temporibus Chriſtianis clariùs patuit, & à multis frequentata in plurimos ſe effudit. Quotquot viros virtutum vidimus, ſine ieiunio non legimus aſcendiſſe: nec aliquid magnum moliti ſunt, niſi priùs abſtinentia præceſſiſſet. Quotiens aliquid à Deo obtinere conati ſunt, ieiuniis incubuere & lachrymis, & pernoctantes in orationibus, ciliciis carni hærentibus ſupplices beneficia poſtularunt. Nec defuit prouentus, vbi ad pedes Dei ſacrificium contriti cordis offerens ſe proſtrauit humilitas; ſed propè fuit inuocantibus ſe Deus, & porrexit manum naufragis, & ſubuenit afflictis. Si Moyſen, & Aaron, & Samuelem hodie haberet Eccleſia, cùm inuocarent, exaudirentur: & orantibus Iob, & Noë, & Daniele, populo parceretur. Rarus hodie Phinees, qui perfodiat impudicos: rarus Moyſes, qui occidat ſacrilegos: rarus Samuel, qui inobedientes lugeat: rarus Iob, qui pro filiorum negligentia ſacrificium offerat: rarus Aaron, qui coram Pharaone comminationes diuinas edicat: rarus Noë, qui his, quibus ſubmerſio imminet, arcam bitumine litam prouideat. Flens cum Apoſtolo dico, inimicos crucis qui terrena ſapiunt magiſtratus, quorum Deus venter eſt; qui in his quæ dicere nefas eſt, impudentes lætantur & gloriantur. Venerunt periculoſa tempora quæ prædixit Apoſtolus; in quibus voluptatum amatores magis quàm Dei, ſpeciem pietatis habentes, virtutem verò abnegantes. Inueniuntur præpoſiti innumerabiles, qui ieiunia & orationes nec digito mouent, in quorum manibus iniquitates ſunt, & muneribus eorum dextra oneratur: fruſtrà ab his quærantur miracula, fruſtrà auxilia implorentur, non ſunt idonei interceſſores, Domini contemptores: nec conuenienter ad placandum eum accedunt, nec conciliant quem offendunt. Efficax eſt oratio præcedente ieiunio, & ſacris ſtudiis antecedentibus non patitur poſtulatio deuota repulſam. Eligitur ſolitudo; vt ſoli Deo vacans animam cùm in ſe per continentiam mactauerit voluptates, purgatis affectibus ad cæleſtia euolet; & videns Deum oret & adoret, & dulcedinis ſupernæ ſuauitatem prægustet. Forma igitur ieiuniorum propoſita fixoque exemplo, poſtquam quadraginta dierum abſtinentiam Dominus conſummauit, Satan cùm eſurientem videret, acceſſit. Retroactum tempus obtinuerat quies, & ſecum ſilentii ſera opus illud eximium Saluator exegerat; modò oblata famis occaſione tumultuator de latebris prodiens foras egreditur, & ſubdola profeſſione quaſi compatiens ei, ſubuenire periclitanti naturæ hortatur: Si filius Dei es, dic vt lapides iſti panes fiant. [e] Nec vult fateri, nec præſumit diabolus diffiteri Chriſtum filium Dei; ſed dubiè [f] diſpenſéque conſulens tendiculas blandis innectit ſermonibus, vt obaudientem ſibi reddat obnoxium, & ſe de compaſſionis ſpecie reddat acceptum. Caro & laſſitudo, & cætera huiuſmodi hominem teſtabantur; virtutis integritas, & vita carens omni peccato perfectius ei priuilegium adſcribebant, & diuinitas potentiſſima ex ipſis effectibus negari

b *Honeſtiùs cum ſpiritu quàm cum carne.* Adiecimus *cum*, ſecundo loco ex Grauio & Remboldo. *Idem.*

c *Carnis complexus fœdas exhalans nebulas.* Malim legi *fœdas. Idem.*

b *Recipit Chriſtianos.* Sic lego, pro *recepit. Idem.*

e *In cippo claudit & artat.* Metaphora à cippo inſtrumento, quo pedes conſtringuntur *Idem.*

f *Nec vult fateri, nec præſumit diabolus diffiteri.* Solus Manutius *differre. Idem.*

g *Diſpenſéque.* Noua vox. *Idem.*

a Scient

negari non poterat. Fuerant & ante Christum viri insignes prophetæ & sacerdotes, sed in peccatis concepti & nati, nec originali nec personali caruere delicto: & inuenta est in omnibus vel ignorantia, vel insufficientia; in quibus erronei peccauerunt, & eguerunt misericordia Dei, per quam edocti & restituti gratias egerunt Deo, & ad plenitudinem iustitiæ multum sibi deesse confessi sunt, & sperantes in Deo nullam sibi soliditatem attribuere præsumpserunt. Non ita Christus in quo verbi carnísque sic conuenit natura, vt nulla alteri ex altero iniuria deueniret: quia in carne socia nullam diuinitus maculam reperit, nec secuta est, nec præcessit. Hæc naturarum coniunctio diabolum excæcabat: quia impossibile ei videbatur vel quòd esurire posset diuinitas, vel quòd tantæ tolerantiæ posset esse, tantæque potestatis corporalis humilitas. Duplicem itaque inquisitionem sinuosa calliditate ordirur, vt de Christo verum naturalis filius Dei sit, ipso respondente certitudinem habeat: vt cum Deum confessus se fuerit, absurdum videatur quòd Deus esuriat, & in quamcumque partem se responsio verterit, necessitas conclusionis occurrat: Si filius Dei es, tibi non competit esurire. quod si esuris, manifestum est filium Dei non esse; quem violentia necessitatis communibus indigentiis intercludit. Succurre, inquit, necessitati si potes, alioqui deficies: & præsentes lapides in panis muta substantiam; sic enim fiet vt euadas periculum, & si hoc poteris, probes te Deum. Non erat digna responsione quæstio malignantis; neque enim technas diaboli Dominus ignorabat, sed diuino cauillatori satisfecit eloquio, subtilissimo dogmate edocens corporis & animæ vitæ propriis alimoniis deberi subsidia, & cibum animæ, id est, verbum Dei eduliis corporalibus præponendum, & citiùs attentiúsque menti prouidendum quàm ventri. Nec opus erat vt hoc facto insidiatori innotesceret: quia nullo signo eius poterat inuidia commutari, cuius incorrigibilem iniquitatem desperatio sigillauit. Superfluum igitur erat ad suggestionem eius ibi nulla profutura miracula operari; cùm satis esset diligenter consideranti, quod esurientem cibi non superabat appetitus, & desiderij motus defectio non esset, sed virtus. In nullo Christum aliqua coëgit aut dominata est ei necessitas; qui propriæ moderamine voluntatis disposuit, & persoluit quod exegit humanitas. Sicut in ipsius voluntate fuit consecrare ieiunium, ita & in potestate fuit tempore opportuno sumere cibum: quod vtique nec ministerio, nec consilio diaboli fuerat ordinandum; quia & abstinentiæ & refectionis penes ipsum erat & arbitrium & facultas. Itaque nihil certitudinis seductor extorsit, sed dubius incertusque dimissus est; nec obtinuit vt se proderet Christus miraculo, vel intemperanter ad cibum properans obediret seductoris consilio, quasi tunc primum quid fieri oporteret data doctrina, acceptáque sententia. Repulsus igitur auctoritate scripturæ, & propositi firmitate, defecit scrutinio: nec tamen alia aggredi via destitit, & falsatis argumentis prioribus alia subiiciens, quibus ab eo consentaneas sibi responsiones aliquas extorqueret, adiecit. Eo igitur supra templi pinnaculum constituto, quem gula non potuit, vana gloria subuertere nititur. A multis ambigitur vtrum fuerit hic translatio corporalis: & si de loco ad locum se Christus transferri permiserit, eo modo quo Abacuc de Iudæa in Chaldeam delatus est; & Philippus de Azoto in occursum eunuchi, qui reuertens de Hierusalem non intelligens Esaiam, codicem reuoluebat. Sed quod corporaliter eum diabolus tulerit, videtur inconueniens: quòd humeris eius Saluator insederit, & pro vehiculo vsus sit quem præcipitatorem sciebat; vel ei ferendum se commiserit, cuius insidias agnoscebat. Suo itaque spiritu eum credendum est ductum & in desertum, & super templum, vt vtrubique eum diabolus assumeret ad tentandum. Et localiter quidem in deserto prima fuit tentatio; sed cæteras eo modo circumduxit tentatoris astutia; vel circumduci passa est patientia Saluatoris, quo modo Ezechiel cùm super fluuium Chobar sederet, Hierosolymam raptus in spiritu ciuitatem ædificat & metitur, & muros & templum instaurat. Hoc modo super culmen templi Christus erat in spiritu; [a] sciens quid Antispiritus affectaret, & hosti se de vana gloria pulsaturo opportunitatem parabat. Hac igitur occasione loci hortatur & consulit, vt in vrbe sancta & frequentia populorum qua si nouus funambulus in excelso pendulus, se deorsum ad spectaculum vulgi iactet intrepidus; addens ex testimonio scripturæ angelorum affutura suffragia, quæ ruentem exciperent, & conseruarent illæsum. O execrabilis diaboli malitia, ô stulta nequitia; ô insensata versutia, ô præsumptio excæcata. Putabat malignus quem gula non vicerat, [b] vana gloria superari. Experientia quippe rerum didicerat, & in multis probauerat; vitiorum victores sæpe nugis laudationum corruptos, & cognatum propinquumque esse virtutibus malum adulationem: nec facilè quemquam posse euadere, quin libenter assentatorum canticis porrigat aures, & laudatorum modulationibus delectetur. Et sicut rarus est, aut nullus qui de se mala dici æquanimiter ferat: ita rarus est, qui non benè de se velit sentiri, & se si rectè viuit stantem in vitæ rectitudine non diligat æstimari. Quod si opera virtutum foras exierint, rarus est qui hominum iudicia conspuat, & laudes humanas contemnat. Hoc generale malum in humano genere satan putabat ex præcedentis occasione victoriæ suggerere Saluatori: vt populatibus

a *Sciens quid antispiritus affectaret.* Prorsus sic legendum, non *antespiritus*, patet ex verbis illis non procul ab initio *Christum & antichristum, Spiritum & antispiritum.* PAM.
b *Vana gloria superari.* Malim legere *superare* Idem.

tibus laudibus vellet attolli, & facere sibi nomen iuxta nomen magnorum qui sunt in terra si geminato miraculo ieiuniorum constantia innotesceret populo, & vectoribus angelis sine offendiculo sustentatus, se filium Dei tam potenti abstinentia, quàm angelorum obedientia, comprobaret. Huiusmodi consiliis filios hominum satan corrumpere consueuerat, & robustis virilibusque animis etiam huiusmodi cogitatus immittit: [a] & si ab ingressu mentis arceatur renitente consensu, aliquid tamen de spurcitia sua ibi euomens, abominationum horrore nauseare compellit. Sic, vt aliquid poëticum inseram, [b] temulentus Cyclops illiciti coniugii appetitor, licet à Pallade repellatur, in gremio tamen eius Erichthonium fundit; & incorrupta Minerua, superest tamen deforme monstrum, nec omninò affectata scelera in memoria moriuntur. Non tentabis, inquit, Dominum Deum tuum. Hoc in Deuteronomio scriptum est: Ecce lex legi obiicitur, & satan auctoritate scripturæ abutens malus legis interpres præcipitium quasi ex ratione mandati hortatur: sed intellectus fallax & falsus veritate sincera confunditur; & generali edicto interdictum ostenditur, ne dum patet in quibuslibet angustiis quilibet exitus, Deus vlla præsumptione tentetur. Alia exploratot malignus argumenta conatur adducere; & ad summam cumulumque nequitiæ suæ, continentem & humilem oblata aggreditur potestate; & ostensa mundi huius sublimitate & gloria (quasi indignum sit tantæ auctoritatis doctorem, & insignium operum patratorem, ignobili, & contemptibili schemate obumbrari) & dominatione vniuersorum vsquequanimum dignum honore sollicitat; & daturum se omnia pollicetur, si ei pro tanto munere gratias agat, & procidens adoret tanti culminis largitorem. Solent viris virtutum huiusmodi præstigia se offerre, [c] & testimonium religionis conscientia perhibente, cum ab aliis digni honoribus iudicentur, facilè acquiescunt: & tam proprio quàm alieno fascinati iudicio à rectitudine corruunt, euersique cathedra mentis, humo fractis ceruicibus colliduntur: repentéque & subitò quod multis erat partum sudoribus, ambitione irruente obliteratum est & turbinis huius impetu auulsum est, quidquid antiquæ religionis labor metuerat. Malum hoc Adam in paradiso pulsauit & strauit; cum subiectionem quam Deo debebat fastidiens, appetiit dominatum; & cùm vellet esse sicut Deus, sine Deo se vidit & nouit: & conspectam carnis Euæ abhorruit fœditatem, quam licet operiret, manens tamen perpes ibi contumelia stetit & adhæsit. Ad suasionem diaboli animam vanitati subiectam deiecit ambitio; [d] poterátque exterminio eius posteritas didicisse, quàm misera mutatio fuit de delitiis ad spinas & tribulos emigrasse, & rastris ligonibusque auaritiam condemnatam. Hoc malo restitit, & resistere nos saluator edocuit, vt soli Deo subiectus sit homo quantumcumque profecerit, vt in ipso, immo ipse sit substantia nostra; & pateat nobis, quod sicut [e] peremptoria est altitudo quæsita, ita & periculosissima est oblata: non quod potestas quæ ex Deo est sit damnabilis, aut ordinatio diuina peccatorum sit obstetrix; sed quod excellentiam, cuius Spiritus sanctus auctor est, ita debet complecti humilitas, vt qui vocatus est superius, nesciat se sublimem, & per omnia agnoscat conditio conditorem, & gratia largitorem. Gloriabantur aliquando discipuli, & complacebant sibi in miraculis, gratulabundi quòd eis etiam dæmonia obedirent: sed repressa est, increpante Domino, simplicitatis eorum præsumptio: Videbam, inquit, satanam tamquam fulgur descendentem de cælo. His verbis eorum animis intimans; quia ante hoc temporale initium ipse in principio, immò ipse principium existens apud Deum, ante hominis conditionem superbientis diaboli ruinam vidit, affectatæ dominationis ambitionem deiectionis eius fuisse causam: nec in hoc gaudendum esse si quis prærogatiua celsitudinis donaretur, sed hanc esse certam stabilémque veri gaudii metam, si vocatio nostra iustificatione muniretur: & tunc demum ratum constare beatificationis prouentum, si huius ordinis scriptura in conspectu Dei indelebilis seruaretur. Hoc igitur attendentes, quod non in nobis quasi ex nobis sufficientes sumus, sed ex Domino sufficientia nostra est; & contentos solo Deo necesse est ei esse omnes accliues, cui totum debemus quod viuimus, quod mouemur, quod sumus. Qui de plenitudine sua nobis interim prout cuique opus est, donationes partitur, donec ad cumulum perueniat copia consummata; vsqueadeo conserta coagitataque mensura, vt nihil vel accedat amplius, vel recedat; sed in cognitione Dei certum finem stabilemque metam omnes & animæ & corporis obtineant appetitus. Frustra itaque regna huius mundi transitoria mutabilia immutabili & æterno regi ostendit vel promittit diabolus, cùm ipse dicat regnum suum de hoc mundo non esse: non quod creationem suam remouens, dæmonum subiecerit potestati; sed quia in his qui amorem mundi Dei amori præponunt, non dignetur diuinitas sibi facere mansionem: & impossibile sit eos à Deo regi, qui se diabolo tradidere: quia Christi & Belial nulla est participatio, nec aliqua iustitiæ cum iniquitate potest esse communio. [f] Regnum hoc non est naturæ,

a *Et si ab ingressu mentis arceatur renitente consensu.* Manutius & Morelius *retinente*. sed non placet. PAM.
b *Temulentus Cyclops*, hoc sumpsit ex Ouidii primo metamorph. *Idem.*
c *Et testimonium religionis conscientia perhibente.* Non dubito eruditos omnes mihi in hac lectione assensum præbituros, pro eo quod erat, *prohibente*, nullo sensu. *Idem.*
d *Poterátque eius exterminio posteritas didicisse.* Etiam hoc reponere non sum veritus ex coniectura Cauchii, pro *extermino eius*. Malim etiam legi *quam misera mutatio fuerit*, quam *fuit*. *Idem.*
e *Peremptoria est altitudo.* A perimendo propriè hanc vocem accipit, si ut etiam infrà sub finem. *Idem.*
f *Regnum hoc non est naturæ, sed malitiæ.* Cum Gratiu

ſed malitiæ, perſecutio eſt, non defenſio : & tota huius poteſtatis virtus in mortem damnationemque eorum qui ſub hoc principe militant, elaborat. Regnum hoc munitur vitiis; ambitur flagitiis, turres eius ſunt crimina, arma quarumcumque turpitudinum molimina. Huius regis telonarii ſunt pauperum oppreſſores, tribuni, ſeductores, præfecti iudiciorum peruerſores. Cubicularii eius ſunt quæſtuum aduucatores, mercimonii traiectores, ærarij ſacerdotes, nummularii doctores, conductiti defenſores, linguæ ſubdolæ vel conſilii locatores, venales auxiliarii, bilingues cauſidici, concinnatores mendacii, fabricatores peccati, veſtiti mollibus, amicti diſcoloribus. In domo huius regis ſunt; qui paludamentis talaribus pauimenta verrentes, capillis muliebribus ſe in fœminas transfigurant, & dignitatem virilem non ſine naturæ iniuria dehoneſtant. In hoc regno ſunt quicumque veritatem Dei commutant in mendacium; quicumque, quaſi in taberna vitiorum præcones, venales animas impuriſſimis dæmonibus corrumpendas exponunt. Hic auaras manus cupidi muneribus complicant; hic genu flexo concupiſcentiæ ſuæ quiſque idolum colit, & propriæ libidinis adorat ſimulachrum. Non hæc te Domine Ieſu gloria, mouet; non huius mundi tu tenes imperium; non horum cupidine tu cadis, aut proſterneris; non adoras malitiam, non peccato ſubiiceris: qui ſeruis tuis dæmonia ſubdis, & omnem huius mundi gloriationem deſtruis & confundis. Inſaniſſime ſatan, qua fronte, qua lingua auſus es dicere Saluatori; vt ante te, qui ſtat inflexibilis, & immobilis, caderet? vt te damnatum, ipſe qui te damnauerat, adoraret? Quis auſus, quàm impudens hæc fuit præſumptio? Quid deſperate ſperaſti? An filium Dei putabas poſſe tecum apoſtatam fieri? Si de mundo viſibili, id eſt, cælo & terra, & de his quæ in eo aguntur, te iactas habere dominium; nec cæli, nec terræ tu conditor, nec ſolem moues, nec curſum das ſideribus, nec per te voluitur firmamentum: nec vides aut intelligis Deum, nec vllum tibi eſt cum cæleſti militia conſortium, vel aliquam habes ad ſuperioris mundi claritatem acceſſum. Huius inferioris mundi tua eſt ſcabies, languentis ſunt vlcera, hæc ſcalpis, hæc impurus ablingis. Si quid vitii eſt, ſi quid corruptelæ, tu cadaueribus aſſides, tu contrectas putredines, tu diſtemperas fæces, tu verſas fœtores: tu ſpiritus nequam, tu in priſtino ſæculi huius fermentator immundus, tu ſanctitatis corruptor, & ſimplicium perturbator, tu incendiator libidinum, & omnium turpitudinum adinuentor: in his regnas quos inquinas, & in his quos polluis, dominaris. Fornicatores & adulteri te habent ſuggeſtorem, te habebunt tortorem; te quoque cum illis vltricia incendia concremabunt. Stultis vaniſque promiſſionibus nullus à corde Chriſtiano dari debet acceſſus, ſed primis titillationibus obuiare debet abigens manu: nec foueri debet coluber, donec in draconem formetur. Mendax eſt diabolus, & his qui ſibi obtemperant, multa ſe daturum promittit. Malum hoc in vniuerſa Eccleſia vagatur, & communis peſtilentia innumerabiles occupat; vt pro gloria huius mundi qui liberi erant, ſe vendant in ſeruos, & per vitia ad ſeruitia deputentur, & obligati pacto chirographum ſubiectionis conſcribant diabolo. Per omne nefas voluptates emuntur; & per omne ſcelus copioſæ libidines exquiruntur. Iudas ille proditor venditurus magiſtrum, pretaxatum pretium à principibus exegit ſacerdotum; Quid mihi, inquit, vultis dare, & ego eum vobis tradam? Vſque ad mortem Domini amor lucri ſe ingerit; nec vitæ Saluatoris quæſtus deſiderium parcit. Etiam in ſinu ſacerdotum ambitio dormit, ibi ſub vmbra recubat, in ſecreto thalami ſe fraudulenter occultat. Simon Apoſtolorum temporibus venalem putans Spiritum ſanctum, Petrum donis aggreditur, & tentat emere poteſtatem, per quam plura lucretur. Hæc ſacrilegii forma per omnia officia graduſque diſcurrit, & nihil intentatum ambitio prætermittit. Nec dubitet quiſquam diaboli hæc eſſe negotia, & nundinatores eius quicumque hæc exercent commercia; nec quidquam huiuſmodi ab eo, niſi præmiſſa apoſtaſia, donari. Inuerecundè tentator ambitioſos aggreditur, [a] & conditione perniitioſa præmiſſa præmia talia pollicetur, vltra quæ extendi non poſſit cupiditas; regnorum ſcilicet omnium monarchiam & vniuerſitatis dominatum, vt in omnibus mundanis vnus homo quaſi Deus habeat poteſtatem, & vni omnia ſubiecta ſint, & generale vectigal excellentiæ principali cuncta perſoluant. Quid vltrà cupide quæris? quid amplius auare deſideras? numquid & ſic poteſt impleri ambitio tua, aut ſatiari poteſt fames tua, offa huius mundi iniecta dentibus tuis, & faucibus tuis vniuerſa rerum maſſa intruſa? Mundum habes, Deum non habes: mundus tranſibit; tu cum eo qui non ſtat, cades, tranſibis & ttes. Peremptoria ſunt hæc conſilia, quæ tibi alia pollicentur, in quibus te neceſſe eſt aut vomitu, aut ruptis interire viſceribus. Sed & pretium quod petitur, vt diabolum adores proſtratus: & eum tibi Deum conſtituas, quem non dubitas ſeductorem, ſi conſenſeris vt concedas, caſus tui te non potes excuſare improuidum; cùm ipſe tibi caſum & ruinam prænominet, & præcipitium exigat, qui tanti ſe facit nundinatorem culminis, & tantæ tibi promittit faſtigia poteſtatis. Regnum Chriſti non eſt de hoc mundo: regnum cælorum tibi Deus promittit, ipſum ſolum adora, ipſi ſoli memento vt ſeruias, qui repulſo tentatore, te quoque gloria & honore poſt victoriam coronabit, ſi in iuſtitiæ rectitudine ſteteris, nec falſis

adiicio negandi particulam. PAM.
b *Et conditione præmiſſa præmia talia pollicetur*. Cum eo | dem aduce *præmia*. Idem.

falsis promissionibus obtemperans, ad venerationem diaboli damnationis eius factus particeps incurueris.

DE COENA DOMINI, ET PRIMA INSTITVTIONE [a] Consummantis omnia sacramenta.

SVSCITATI Lazari Hierosolymis [b] increbuerat rumor, & tam solemne miraculum ad venerationem Christi excitauerat populum: vnde & ei ciuitatem ingredienti, cum ramis palmarum obuiam processerunt; sedentémque super asinum resonantibus laudibus introduxerunt in vrbem, regem Israel confitentes, & acclamantes filium Dauid in nomine Domini aduenisse, cuius æternum imperium prophetarum vaticinia antiquitus conclamarant. Nec latebat Dominum, qui sciebat omnia, quòd in viæ illius confinio de torrente passionis erat bibiturus, & ex ea veneratione quæ impendebatur ei à plebe, inflammandam amplius inuidiam magistratuum, & animos exacerbatos vehementiori insania perturbandos, & conspirationis malignæ non vltrà posse occultari consilia, nec differri ampliùs quæ de eius interitu cogitarant. Sed volebat pius magister eùm iam damnationis suæ dictaretur sententia, & propè esset vt figeretur in cruce, suæ dare indicia potestatis, [c] vt qui animam Lazari reuocauerat ab inferis, & quatriduano mortuo reddiderat vitam, dinosceretur virtute diuina non humana tantum opus patrasse: & impossibile esse suam animam ab infero teneri, qui alienam potestatiuè extraxerat: nec se necessitate, sed obedientia vrgeri ad mortem; & vitam quam aliis reddebat, [d] ad se quoque vbi iuberet, illicò rediturам. Finem igitur legalibus cæremoniis impositurus, parari sibi voluit Pascha, & ex consuetudine legis ea quæri quæ solemnitas exigebat, agnum assum, panes azymos, & lactucas agrestes. Non oportet esse fermentarios noui Testamenti ministros: putas sincerasque mentes sanctum quærit conuiuium: in veru crucis boni odoris afflatio omnem exequat carnalium sensuum eruditatem, & induret solidetque mentis affectus: nec in Ecclesiæ sanctæ sacrificio vlla sit macula, sed pura simplicitas & innocentia vitæ, in vna Ecclesiæ catholicæ domo à fidelibus de Ægypto egredientibus, transito mari rubro, lotis Christi sanguine affectibus offeratur. Cœna itaque disposita inter sacramentales epulas obuiarunt sibi instituta antiqua & noua, & consumpto agno, quem antiqua traditio proponebat, inconsumptibilem cibum magister apponit discipulis: nec iam ad elaborata impensis & arte conuiuia populi inuitantur; sed immortalitatis alimonia datur à communibus cibis differens, corporalis substantiæ retinens speciem, sed virtutis diuinæ inuisibili efficientia probans adesse præsentiam. Significata olim à tempore Melchisedech prodeunt sacramenta, & filiis Abrahæ facientibus opera eius summus Sacerdos panem profert & vinum: Hoc est, inquit, corpus meum. Manducauerant & biberant de eodem pane secundùm formam visibilem, sed ante verba illa cibus ille communis, tantùm nutriendo corpori commodus erat, & vitæ corporali subsidium ministrabat. Sed ex quo à Domino dictum est: Hoc facite in meam commemorationem, [e] hæc est caro mea, & hic est sanguis meus; quotienscumque his verbis & hac fide actum est, panis iste supersubstantialis & calix benedictione solemni sacratus, ad totius hominis vitam salutemque proficit, simul medicamentum & holocaustum ad sanandas infirmitates & purgandas iniquitates existens. Manifestata est etiam spiritalis & corporalis cibi substantia, aliud fuisse quod priùs est appositum & consumptum, aliud quod à magistro datum est & distributum. Quamdiu cibi illi qui ad diem festum erant parati à conuescentibus Apostolis sumebantur, veteris paschæ agebatur memoria, nec dum Iudas ad veterem vitam pertinens, diabolo inuadente & occupante animum eius egredi cogebatur, sed vbi sacrum cibum mens perfida tetigit, & sceleratum os panis sanctificatus intrauit, [f] parricidalis animus vim tanti sacramenti non sustinens, quasi palea de area exsufflatus, & præceps eucurrit ad proditionem & pretium, ad desperationem & laqueum. Orta fuerat aliquando, sicut in Euangelio Ioannis legitur, de nouitate verbi huius quæstio: & ad doctrinam mysterij huius obstupuerant auditores, cùm diceret Dominus: Nisi manducaueritis carnem filii hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Quod quidam quia non credebant, nec poterant intelligere, abierunt retrò: quia horrendum eis & nefarium videbatur vesci carne humana; existimantes hoc eo modo dici, vt carnem eius vel elixam

a *Consummantis omnia sacramenta.* Ita videtur mihi in titulo legendum, pro eo quod est, *sacramenta*, vt potè sacramentum Eucharistiæ, sacramentum omnia consummans eadem significatione, quo appellatur à Dion. Areopag. lib. de Eccl. hierarch. τελετῶν τελετή. Ac si dicas sacramentum sacramentorum. Rationem reddit ille, quòd nullum ferè sacramentum hierarchici ordinis sine diuina Eucharistia perficiatur. Facit pro nostra lectione, quod post medium tractatus dicat; hæc secreta diuina omnium in se mysteriorum summam continere. Prior tamen lectio etiam eodem redit. PAM.

b *Increbruerat rumor.* Rectiùs mea sententia Morelius & Gryphius quam cæteri *increbuerat. Idem.*

c *Vt qui animam Lazari.* Prorsus sic lego, pro &c. *Idem.*

d *Ad se quoque vbi iuberet, illicò rediturам.* Etiam hoc lego pro *redditurum. Idem.*

e *Hæc est caro mea.* Forte legendum *hoc est corpus meum*, sic enim habent Euangelistæ omnes & Paulus. *Idem.*

f *Parricidalis animus.* Sic Manutius & Morelius, alij *parricidalis. Idem.*

xam, vel aſſam, ſectámque membrarim edere docerentur, cum illius perſonæ caro ſi in fruſta partiretur, non omni humano generi poſſet ſufficere, qua ſemel conſumpta, videretur interiſſe religio, cui nequaquam vlteriùs victima ſupereſſet. Sed in cogitationibus huiuſmodi caro & ſanguis non prodeſt quidquam: quia ſicut ipſe magiſter expoſuit, verba hæc ſpiritus & vita ſunt: nec carnalis ſenſus ad intellectum tantæ profunditatis penetrat, niſi fides accedat. Panis eſt eſca, ſanguis vita, caro ſubſtantia, corpus Eccleſia: corpus propter membrorum in vnum conuenientiam; panis propter nutrimenti congruentiam: ſanguis propter viuificationis efficientiam; caro propter aſſumptæ humanitatis proprietatem. Hoc ſacramentum aliquando corpus ſuum, aliquando carnem & ſanguinem; aliquando panem Chriſtus appellat, portionem vitæ æternæ; [a] cuius ſecundùm hæc viſibilia corporali communicauit naturæ. Panis iſte communis in carnem & ſanguinem mutatus, procurat vitam & incrementum corporibus: ideóque ex conſueto rerum effectu fidei noſtræ adiuta infirmitas, ſenſibili argumento edocta eſt viſibilibus ſacramentis ineſſe vitæ æternæ effectum, & non tam corporali, quàm ſpiritali tranſitione Chriſto nos vniri. Ipſe enim & panis, & caro, & ſanguis, idem cibus & ſubſtantia, & vita factus eſt Eccleſiæ ſuæ quam corpus ſuum appellat, dans ei participationem ſpiritus. Et nos quidem cùm caro eſſemus & ſanguis, corrupta & infirma corporis animæque natura, reformari non poteramus, neque ad ſimilitudinem Dei, reuerti niſi morbo inueterato imponeretur malagma conueniens, & in curatione deſperatæ infirmitatis contraria remouerentur contrariis, & ſimilia ſimilibus conuenirent. Panis iſte quem Dominus diſcipulis porrigebat, non effigie ſed natura mutatus; omnipotentia verbi factus eſt caro: & ſicut in perſona Chriſti humanitas videbatur, & latebat diuinitas; ita ſacramento viſibili ineffabiliter diuina ſe infudit eſſentia, vt eſſet religioni circa ſacramenta deuotio, & ad veritatem cuius corpus & ſanguis ſacramenta ſunt, ſincerior pateret acceſſus, vſque ad participationem ſpiritus; non quod vſque ad conſubſtantialitatem Chriſti, ſed vſque ad ſocietatem germaniſſimam eius hæc vnitas perueniſſet. Solus quippe filius patri conſubſtantialis eſt, nec diuiſibilis eſt, nec partiabilis ſubſtantia trinitatis: noſtra verò & ipſius coniunctio nec miſcet perſonas, nec vnit ſubſtantias, ſed affectus conſociat, & confœderat voluntates. Ita Eccleſia corpus Chriſti effecta obſequitur capiti ſuo; & ſuperius lumen [b] in inferiora diffuſum claritatis ſuæ plenitudine à fine vſque ad finem attingens, totum apud ſe manens, [c] totum ſe omnibus commodat, & caloris illius identitas ita corpori aſſidet, vt à capite non recedat. Panis itaque hic azymus, cibus verus, & ſincerus per ſpeciem & ſacramentum nos tactu ſanctificat, fide illuminat, veritate Chriſto conformat. Et ſicut panis communis quem quotidie edimus, vita eſt corporis: ita panis iſte superſubſtantialis vita eſt animæ, & ſanitas mentis. Panem Angelorum ſub Sacramento manducamus in terris, eumdem ſine ſacramento manifeſtiùs edemus in cælis; non miniſterio corporali, [d] ſæpè repetitis actionibus ad eumdem reuertentes, ſed conſummato ſacerdotio noſtro, erit & permanebit perpetua & ſtabilis, implens & reficiens nos ſufficientia, qua proferet ſe palàm abſque vllis integumentis, omnibus conſpicabilis ſummi præſentia ſacerdotis. Sacramenta quidem, quantum in ſe eſt, ſine propria eſſe virtute non poſſunt; nec vllo modo diuina ſe abſentat maieſtas myſteriis: ſed quamuis ab indignis ſe ſumi vel contingi Sacramenta permittant, non poſſunt tamen ſpiritus eſſe participes, quorum infidelitas vel indignitas tantæ ſanctitudini contradicit. Ideóque aliis ſunt hæc munera odor vitæ in vitam; aliis odor mortis in mortem: quia omninò iuſtum eſt, vt tanto priuentur beneficio gratiæ contemptores, nec in indignis tantæ gratiæ puritas ſibi faciat manſionem. Noua eſt huius ſacramenti doctrina, & ſcholæ Euangelicæ hoc primum magiſterium protulerunt, & doctore Chriſto primùm hæc mundo innotuit diſciplina, vt biberent ſanguinem Chriſtiani, cuius eſum legis antiquæ auctoritas diſtrictiſſimè interdicit. Lex quippe eſum ſanguinis prohibet, [e] Euangelium præcipit vt bibatur: in quibus mandatis hoc maximè diſcernere debet Chriſtiana religio, quod ſanguis animalium à ſanguine Chriſti per omnia differens, temporalis tantum habeat viuificationis effectum, & vita eorum finem habeat, & ſine vlla reuocatione terminum conſtitutum. Ideóque ad obtinendam æternitatem [f] non poteſt proficere, quod ſemel obrutum non ſurgit vlteriùs, nec aliqua ei ſupereſt virtus, quod ſine vlla ſpe præciſis radicibus mors penitus exſiccauit. Vita verò hominis licet aliquam habet affinitatem cum ſanguine, non tamen ſolo ſanguine regitur: ſed anima ſanguini dat caloris & nutrimenti effectum, ſicut & cæteris quæ in corpore ſunt, propria diſtribuit officia, & diuidit motus, & quaſi talenta partitur. Nec oportuit

a *Cuius ſecundùm hæc viſibilia, &c.* Locus obſcurus. Quod verò ſequitur, prorſus tranſſubſtantiationem confirmat. Obſcurum eſt & illud quod poſtea ſubiungitur, *cuius corpus ſacramenta ſunt.* PAM.

b *In inferiora diffuſum.* Grauius *diffuſa*, eligat lector vtrum velit. *Idem.*

c *Totum ſe omnibus commodat.* Rectiùs legeretur *accommodat. Idem.*

d *Sæpe repetitis actionibus ad eumdem reuertentes.* Remboldus cum vulgatis *ad eadem*, Manutius & Morel. *ad eamdem*: Sed illa Grauij lectio genuina eſt, quia loquitur de pane. Facit autem hic locus ad Frequentem communionem. *Idem.*

e *Euangelium præcipit vt bibatur.* Nihil hoc facere pro neceſſitate communionis vtriuſque ſpeciei pulchrè deducit Dn. Ioan. Heſſelius ex ſequentibus: quæ planè conuincunt loqui auctorem de potu ſpiritali ſanguinis Chriſti. Vide adnotationes noſtras in epiſt. ad Cæcilium de ſacramento calicis. *Idem.*

f *Non poteſt proficere.* Prorſus ſic lego pro, *non poteſt perficere. Idem.*

tuit vt ſanguini humano ſanguis pecudum miſceretur; quia vita rationalis hominis vitæ beſtiali conſociari non habet: ſed omninò & fidelium animis quaſi ſanguis impurus detergenda eſt hæc carnalis opinio, ne putetur vita hominis eo modo tranſitoria, quo vita pecudum inaneſcit, vel quod ſanguis conſubſtantialis ſit animæ, & neceſſe ſit vtrumque ſuperueniente ſuffocatione diſſolui. Carne quidem animalibus ſimiles ſumus, ſed vita diſſimiles: ideóque quod commune cum eis habemus, nobis incorporare licenter poſſumus: quod verò dignitati noſtræ non conuenit, & ab æternitate alienum videtur, à nobis ſubtiliſſimo legis iudicio ſeparamus. Bibimus autem de ſanguine Chriſto ipſo iubente, vitæ æternæ cum ipſo & per ipſum participes; animalis vitæ peccata, quaſi ſanguinem impurum horrentes, & fatentes nos per peccati guſtum à beatitudine priuatos & damnatos, niſi nos Chriſti clementia ad ſocietatem vitæ æternæ ſuo ſanguine reduxiſſet. Nobis itaque pro quibus ſanguis Chriſti oblatus eſt in cruce, & quos reconciliauit Deo, omnes excedens victimas hoc ſacrificium ſingulare, ipſe Chriſtus pincerna porrexit hoc poculum & docuit; vt non tantùm exterius hoc ſanguine liniremur, ſed & interius [a] aſperſione omnipotenti anima muniremur, & penetrans omnia tanti medicamenti virtus, quidquid eſſet intus ibi durum effugaret, & renouaret ſanarétque quidquid morbi carni vel ſpiritui veteris vitæ ad linierat corruptela. Dixerat ſanè huius traditionis magiſter, quod [b] niſi manducaremus eius carnem, & biberemus eius ſanguinem, non haberemus vitam in nobis: ſpirituali nos inſtruens documento, & aperiens ad rem adeò abditam intellectum, vt ſciremus quod manſio noſtra in ipſo ſit manducatio, & potus quaſi quædam incorporatio, ſubiectis obſequiis, voluntatibus iunctis, affectibus vnitis. Eſus igitur carnis huius quædam auiditas eſt, & quoddam deſiderium manendi in ipſo, per quod ſic imprimimus & eliquamus in nobis dulcedinem charitatis, vt hæreat palato noſtro & viſceribus ſapor dilectionis infuſus, penetrans & imbuens omnes animæ corporiſque receſſus. Potus & eſus ad eamdem pertinent rationem; quibus ſicut corporea nutritur ſubſtantia & viuit, & incolumis perſeuerat, ita vita ſpiritus hoc proprio alimento nutritur: & quod eſt eſca carni, hoc animæ eſt fides: quod cibus corpori, hoc verbum ſpiritui; excellentiori virtute peragens æternaliter, quod agunt alimenta carnalia temporaliter & finaliter. Celebrantes ſacramenta commonemur, quaſi vngulam findens & ruminans pecus reuocare ad fauces, & minutatim commolere Dominicæ inſtitutionis exemplum, vt ſemper paſſio ſit in memoria; nec terreant crucifixi hæredes mortis ſupplicia, ſed paſcant & reficiant maturatæ reſurrectionis lætabunda ſolemnia. Quàm præclarus eſt calix iſte, quàm religioſa eſt huius potus ebrietas, per quam excedimus Deo, & quæ retrò ſunt obliti ad anteriora extendimur, non habentes ſenſum huius mundi, [c] ſed diuitis purpurati delicias contemnentes, cruci hæremus, ſanguinem ſugimus, & intra ipſa redemptoris noſtri vulnera figimus linguam: quo interius exteriuſque rubricati, à ſapientibus huius ſæculi iudicamur amentes, qui religionis huius abhorrentes mandatum, vſque hodie retrò abeunt, & à ſecretis diuinis omnium intra ſe myſteriorum continentibus ſummam diffugiunt, & recedunt. Qui manducat ex hoc pane, vltrà non eſurit; qui bibit, vltrà non ſitit: quoniam myſterii huius ſic ſufficit gratia, ſic reficit intelligentia; vt cuicumque tantæ rei innotuerit plenitudo, omnis conſummationis fine inuento Chriſti baiulus ipſum ferat in pectore, ipſum gerat in mente, & omni tempore habitatori ſuo dicta & facta iubilatione conſona laudes reſonent, & gratiarum actiones decantent. Hæc ebrietas non accendit, ſed extinguit peccatum: in hoc vino non eſt luxuria, nec mouetur ad ludum poſt hunc potum laſciuia. Cùm ſopiuit obliuio cuncta carnis ludibria: mira ſunt quæ ſentit, magna quæ videt, inaudita quæ loquitur; [d] quem agnus iſte Paſchalis inhabitat, cuius animam meri huius fortitudo hilaritate inexplicabili lætificat & delectat. Inter Dominicæ menſæ conuiuas animalis homo non admittitur; quidquid caro & ſanguis dictat ab hoc cœtu excludit; nihil ſapit, nihil prodeſt quidquid humani ſenſus molitur ſubtilitas: omne quidquid à ſuis rationibus deuium videtur, ſapientes huius ſæculi ad dementiam referunt, & à veritate reputant alienum. Sed veritas ab erroneis hominibus comprehendi non potuit; & cùm in ſole vellet figere oculos, vim luminis non ferens, excæcata eſt non illuminata humana præſumptio, & aſpectui eius lippitudo inhæſit. Vident hæc ſacramenta pauperes ſpiritu, & hoc vno contenti ferculo, omnes mundi huius delicias aſpernantur: & poſſidentes Chriſtum, aliquam huius mundi poſſidere ſupellectilem dedignantur. Eſurientes & ſitientes iuſtitiam cùm ſaturati fuerint, vide quid agant, intellige quæ loquantur, quàm ſancti odoris ſit quidquid illa eructat plenitudo; verbum bonum, mores compoſitos, affectus pudicos, ſenſus pacificos, illa interior ſinceritas vbique diffundit; ita vt poſt odoramenta iſta gratiæ huius comparticipes diſcurrant, & mutuis ad inuicem affectibus complectantur, & quibus vnus eſt panis, vnum eſt corpus, & omnium vnum cor, & anima vna, vni Chriſto adhærens

a *Aſperſione omnipotenti anima muniremur.* forte muniretur. PAM.

b *Niſi manducaremus eius carnem.* Adiecit Grauius carnem; ego verò particulam *eius*. Alludit enim ad verba Chriſti Ioan. 6. *Idem.*

c *Sed diuitis purpurati delicias contemnentes.* Rectè hic Grauius pro *preparati*. *Idem.*

d *Quem Agnus iſte Paſchalis inhabitat.* Remboldus habebat *qua*, cæteri *quem*. prius verò aliud lego ex coniectura Cauchii. *Idem.*

adhærens, [a] cætera omnia quasi fermentata respuens, in vnius azymi sinceritate lætatur. Perpes est hoc sacrificium & semper permanens holocaustum: nulla panem hunc multitudo consumit, nulla antiquitate veterascit. Vna est domus Ecclesiæ, in qua agnus editur, nullus ei communicat, quem Israelitici nominis generositas non commendat. Huius panis figura fuit manna quod in deserto pluit, sic vbi ad verum panem in terra promissionis ventum est, cibus ille defecit. Per singula sabbata panes propositionis iam frigidi & duri mutari consueuerant, & calidi panes eiusdem numeri in mensa proponi: [b] Iam nulla fit panis mutatio, vnus est panis caloris continui, status integri, qui semel oblatus Deo in sapore dulcissimo, & candore purissimo perseuerat. [c] Nec solos sacerdotes ad panes huius dignitatis Leuiticæ prærogatiua admittit: vniuersa Ecclesia ad has epulas inuitatur, æqua omnibus portio datur, integer erogatur, distributus non demembratur: incorporatur non iniuriatur, recipitur non includitur, cum infirmis habitans non infirmatur, nec pauperum ministerio indignatur: fides pura, mens sincera hunc habitatorem delectat, neque immensi & omnipotentis Dei magnitudinem pauperculæ domus nostræ angustia offendit vel artat. Panis iste Angelorum omne delectamentum habens virtute mirifica, omnibus qui dignè & deuotè sumunt, secundùm suum desiderium sapit; & ampliùs quàm manna illud eremi implet & satiat edentium appetitus, & omnia carnalium saporum irritamenta, & omnium exuperat dulcedinum voluptates. Vide quo modo his qui Christi commemorant passionem [d] intra sacra officia, quasi per quosdam canales de interioribus fontibus [e] egrediantur torrentes, & super omnes delicias lachrymis nectareis anima delectetur; quantam suauitatem animæ inquirenti vbi sit Deus suus, suspiria contemplationis eliciant. Non illos [f] imbres procellosæ tempestatis deponunt, ros matutinus est de cælestibus stillans, & quasi vnctio spiritus mentem deliniens Gemitus illos pietas excitat, & inter diem & noctem retrò & ante se affectio intuens, inter data condonando se diuidens, gratias agit tam vberis beneficij largitori; & se sanatam & sanctificatam agnoscens, fletibus se abluit, & lachrymis se baptizat. Verùm hi qui verbo tenus corde sicci & mente aridi [g] sacris intersunt, vel etiam participant donis, lambunt quidem petram, sed inde nec mel sugunt, nec oleum: qui nec aliqua charitatis dulcedine, nec Spiritus sancti pinguedine vegetantur, nec se iudicant, nec sacramenta diiudicant: sed sicut cibis communibus irreuerenter sacris vtuntur muneribus, & Dominicæ mensæ in veste lutulenta se ingerunt impudenter, quibus melius erat mola asinaria collo alligata mergi in pelagus, quàm illota conscientia de manu Domini buccellam accipere; qui vsque hodie hoc veracissimum & sanctissimum corpus suum creat, & sanctificat, & benedicit, & piè sumentibus diuidit. In huius præsentia non superuacuæ mendicant lachrymæ veniam, nec vmquam patitur contriti cordis holocaustum repulsam. Quotiens te in conspectu Domini video suspirantem, Spiritum sanctum non dubito aspirantem: cùm intueor flentem, sentio ignoscentem. Tu si templum Spiritus sancti violas, si intra te sacrarium Dei deturbas & fœdas, si cum calice Christi de calice dæmoniorum communicas, contumelia est, non religio; iniuria, non deuotio. Idolorum seruitus & horrenda abominatio, velle simul Baal famulari & Christo. Abi retrò cum sacellis tuis qui lucris inhias, & mercedes sectaris; qui opulentus in Sion quotidie crapularis, qui in lectis eburneis recubas, & in stratis segmentatis lasciuis, qui vestitis mollibus & in terra suauiter viuentium conuersaris, cuius manus plenæ sunt sanguine; cuius lumbi discincti sunt, & sine baltei discurris ligamine. Non est tibi pars in sermone isto: quia quod Dei est, aufers Deo, & imaginem Dei consecras idolo. Pauperes quidem spiritu ad hoc mysterium [h] eligit & diligit Spiritus sanctus & eorum qui pompaticè & gloriosè sacris se altaribus ingerunt, obsequia detestatur. Ozias licet Rex ob præsumptionem lepra percussus; à sanctuarij ingressu repellitur, & eius oblatio quasi sordida refutatur. Incensi odor de immundorum manibus reputatus est pro fœtore, & iram non gratiam præsumptio meruit: quia contra fas rem vsurpans illicitam, temerariè in sancta conscendit. Sed & propter malignantium insolentiam altare suum Deus repellit, & sanctificationibus maledicit, odit sabbata, abominatur solemnia, odoramenta fœtent, displicent holocausta. In his omnibus laborare se dicit Deus, nec esse voluntatem suam in ministris impuris, indignatione districta testatur. Sed hierarcha pius quem Spiritus sanctus compungit, excitat, inhabitat, & sanctificat, eleuatione manuum crucis mysterium repræsentans, confidenter orat pro sua & populi ignorantia; recolens pudibundi & contriti animi confessione, quod aliquando præualente aduersum se peccato fuerit derelictus, iuxta illúd quod Dauid plorans ait: Auertisti faciem tuam à me, & factus sum conturbatus. Et Dominus per Esaïam: Ad tempus in modico derelinquam

a *Cætera omnia quasi fermentata.* Manotius & Morelius *fermenta*, sed prius malo. PAM.

b *Iam nulla fit panis mutatio.* Nic. Faber, id est, semper idem panis nobis apponitur is qui de cælo descendit. RIG.

c *Nec solos sacerdotes ad panes huius.* Aliquid desideratur, fortè legendum, *ad panis huius esum.* PAM

d *Intra sacra officia.* Locus hic facit pro sacræ missæ officio, de quo paulo post plura in hæc verba. *sed hierarcha pius eleuatione manuum crucis mysterium repræsentans, &c.* & iterùm sub finem. *ad hæc intra sacra mysteria ad gratiarum actiones conuertitur, & inclinato capite &c. Idem.*

e *Egrediantur torrentes.* Manut & Morell. *egrediuntur*, at prius placet *Idem.*

f *Imbres procellosa tempestatis.* Sic lego, pro *tempestates. Idem.*

g *Sacris intersunt vel etiam participant donis.* Hinc coniincere mihi videor quosdam interfuisse sacris donis qui non participarent. *Idem.*

h *Eligit & diligit.* Fortè *delegit. Idem.*

relinquam te. Verecundatur fateri, & tamen fatetur iuuentutis delicta. Sed accusatrici conscientiæ necesse est coram iudice respondere; nec potest ibi esse vllum diffugium, vbi ipsa testis est quæ accusat, & nihil ei potest esse occultum qui iudicat. Sed vbi cum iudice agit qui iudicatur, & ipse in partem accusatoris transiens, etiam in sua proscriptione sententiam approbat condemnantis, experitur clementiam Saluatoris, & lætabundus canit: Domine in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem. Et iterùm per Esaiam audit: In miserationibus magnis congregabo te. [a] Sed & in eodem articulo temporis cùm iam anima festinet ad exitum, & egrediens ad labia expirantis emerserit, pœnitentiam clementissimi Dei benignitas non aspernatur, nec serum est quod verum, nec irremissibile quod voluntarium: & quæcumque necessitas cogat ad pœnitudinem; nec quantitas criminis, nec breuitas temporis, nec horæ extremitas, nec vitæ enormitas (si vera contritio, si pura fuerit voluptatum mutatio) excludit à venia: sed in amplitudine sinus sui mater charitas prodigos suscipit reuertentes, & velit nolit. Nouatus hæreticus, omni tempore Dei gratia recipit pœnitentes. Ipse Dominus noster derelictorum personam gerens in cruce, se queritur derelictum: & ne desperarent etiam in vltimis constituti, festinans in adiutorium illicò adest, & te in arto positâ non differt beneficium, sed repentè indulgentiæ celeris documentum eiusdem statuit & exemplum, latroni inquiens. Hodie mecum eris in paradiso. Latrocinium damnationem meruerat & supplicium, sed cor contritum pœnam [b] mutauit in martyrium, & sanguinem in baptismum. In momento impietas religionem, crudelitas induit pietatem; & statim consummatus ciuis sanctorum & domesticus Dei [c] præmissus est in regnum: reconciliationis humanæ priuilegium secum ferens ad superos; quod Deo patri tantæ legationis fungens honore, in se ipso scripturæ huius experimentum continens, libero & securo aditu penetrans, præsentauit. Quid tu Domine amplius Stephano contulisti? quid amplius ille obtinuit dilectus tuus, qui supra pectus tuum in cœna recubuit? quid amplius Pauli meruere sudores? quid labores sanctorum? quid tot annorum tormenta? quid martyrum plagæ? Vna hora huic collatum est præmium, ad quod illi per tot discrimina peruenerunt. Sic tu Domine, armentarios statim facis prophetas, opiliones reges, teloniarios Apostolos, piscatores doctores. Neque ab his quos sanas, lentè languor abscedit, sed illicò quem restituis ex integro, conualescit: quia consummatum est quod facis, & perfectum quod largiris. Hanc Dei gratiam recolens, qui de sacro calice bibit, ampliùs sitit: & ad Deum viuum erigens desiderium, ita singulari fame illo vno appetitu tenetur, vt deinceps fellea peccatorum horreat pocula, & omnis sapor delectamentorum carnalium sit ei quasi rancidum radénsque palatum acutæ mordacitatis acetum. Ad hæc inter sacra mysteria ad gratiarum actiones conuertitur, & inclinato capite, mundiria cordis adepta, se intelligens consummatum, restitutus peccatot sanctificatam Deo animam quasi depositum custoditum fideliter reddit, & deinceps cum Paulo gloriatur & lætatur dicens: Viuo iam non ego, viuit verò in me Christus. Hæc in Christi commemoratione tetractantur à fidelibus, [d] & defæcatis animis carnis eius edulium non est horrori, sed honori, potuque sancti & sanctificantis sanguinis spiritus delectatur. Hæc quotiens agimus, non dentes ad mordendum acuimus, sed fide sincera panem sanctum frangimus & partimur; dum quod diuinum & quod humanum est, distinguimus & separamus, itemque simul separata iungentes, vnum Deum & hominem fatemur. Sed & nos ipsi corpus eius effecti sacramento & te sacramenti capiti nostro connectimur & vnimur singuli alter alterius membra, ministerium dilectionis pro inuicem exhibentes, communicamus charitate, participamus sollicitudine, eumdem cibum manducaores, & eumdem potum bibentes qui de petra spiritali profluit & emanat, qui cibus & potus est Dominus noster Iesus Christus.

DE

a *Sed & in eodem articulo, &c.* Pulcher locus contra Nouatianos. PAM.

b *Mutauit in martyrium.* Vide epistolam ad Iubaianum. *Idem.*

c *Præmissus est in regnum.* Sic Manutius & Morelius pro, *permissus*, optimè; nam bis sic loquitur tract. de passione Christi sub medium. *Idem.*

d *Et defæcatis animis.* Ita prorsus lego pro, *defæcata. Idem*

DE ABLVTIONE PEDVM.

IAM Sacramenta corporis sui Apostolis Dominus distribuerat, iam exierat Iudas, cùm repentè de mensa surgens, linteo se præcinxit, & ad genua Petri, lauaturus pedes eius, ipse genibus flexis Dominus seruo consummatæ humilitatis obtulit famulatum. Et ne quid consummationi doctrinæ deesset, inter fixa & immobilia præcepta, & ea quæ moueri possunt & reperi, distinctionem posuit; vt cæteris immutabiliter semel statutis, [a] vltima lauacri species quotidianis expiationibus commodata commendaretur fidelibus: & sicut lex per singulas offensiones propria sacrificia

a *Vltima lauacri species.* Pœnitentiam haud dubiè intelligit nempè qua (vt paulò post inquit) adhærentes animæ sordes quotidiana satisfactione lauentur. PAM.

a Nam

ſacrificia requirebat, vnum figuretur fidei Chriſtianæ remedium; ad quod curreret, quotiens ſe cognoſceret offendiſſe. Quod quidem Petro nondum fuerat reuelatum, quippe qui huius traditionis nondum audierat diſciplinam. Docetur ergo quæ ſit baptiſmi & aliorum ſacramentorum ſtabilitas, & quantum ad expiationem proficiat humilis pietas & pia humilitas; & quo modo omni tempore proſequenda & repetenda ſit ablutio pedum, per quam rectè cognitam & intellectam, adhærentes animæ ſordes quotidiana ſatisfactione lauantur. [a] Nam baptiſmum repeti, Eccleſiaſticæ prohibent regulæ: & ſemel ſanctificatis nulla deinceps manus iterùm conſecrans præſumit accedere. Nemo ſacros ordines ſemel datos iterùm renouat; nemo ſacro oleo lita iterum linit aut conſecrat, nemo impoſitioni manuum vel [b] miniſterio derogat ſacerdotum: quia contumelia eſſet Spiritus ſancti, ſi euacuari poſſet quod ille ſanctificat, vel aliena ſanctificatio emendaret, quod ille ſemel ſtatuit & confirmat. Ipſe ſummus ſacerdos ſui eſt ſacramẽti inſtitutor & auctor, in cæteris homines Spiritum ſanctum habuêre doctorem; & ſicut par eſt Spiritui ſancto & Chriſto diuinitas, ita in ſuis inſtitutis æqua eſt auctoritas & poteſtas: nec minus ratum eſt quod dictante Spiritu ſancto Apoſtoli tradiderunt, quàm quod ipſe tradidit, & in ſui commemorationem fieri præcepit. Manet ſingulis propria dignitas, & vniformis in ſuo genere ſtat actio omnium; nihil addi, nihil ſubtrahi, nihil poteſt corrigi vel mutari. [c] Ornata & honorata eſt Eccleſia quaſi paradiſus, in amplitudinis ſuæ vmbilico fontem continens gratiæ ſingularis, flumina creans in vitam æternam ſalientia, viuam habens originem & decurſum perennem. Hinc egredientia quatuor Euangelii flumina per vniuerſum mundum ſecum regenerationis euehunt lauacrum; & de abdito & ſecretiſſimo Spiritus ſancti munere huius gratiæ liquor emanat, ſic lauans quos parentalis labes infecerat, vt nec actualis, nec originalis macula aliqua ſui poſt ablutionem illam veſtigia derelinquat. Prætcritis lotis, vita deinceps arbitrio eſt proprio deducenda; ita tamen vt actualibus aliquando recrudeſcentibus iam non imputentur originalia, nec propter illa damnationi obnoxius ſit cui ſemel illa ſunt in baptiſmo indulta. In originalibus enim corruptio naturæ abiici & exterminari meruerat; ſed quia non erat voluntas in culpa, prouidit Deus generali damnationi remedium, & ſuæ ſententiam iuſtitiæ temperauit, hæreditarium onus à ſobole remouens, & miſericorditer ablutione & vnctione medicinali corruptionis primitiuæ fermentum expurgans. Sed in eos qui poſt indulgentiæ huius gratiam voluntarii per peccata euagati ſunt; qui proprio abutuntur arbitrio, & voluntate non neceſſitate ducuntur; indignatio & ira non immeritò redit: nec in morte Chriſti aliquis eis ſupereſt quæſtus, ſed iuſtiſſimè eos beneficia contempta condemnant. Nunc contemptum ſuum non ſtatim vlciſcitur Deus, nec per ſingulas offenſas iudicantis ira diſcurrit, nec obſtruxit fonti miſericordiæ ſuæ oſtia meatuſque multiplices; ſed obuiat fugientibus, & cogit regredi deſperatos, oſtendens eis pœnitentiæ viam, qua nulla latior inuenitur: & reuerſis dat vt iterùm eis poſſint ſacramenta iniuriata prodeſſe, quorum ſi pœnitentia non ſubeſſet, nullo modo deinceps experiri poſſent effectum. Propter hoc, benigniſſime Domine, pedes lauas diſcipulis: quia poſt baptiſmum [d] quem ſui reuerentia non patitur iterari, aliud lauacrum procuraſti, quod numquam debeat intermitti: tamen ipſe quod doces facis, vt quanti quæſtus hoc opus ſit ex tua bonitate diſcamus, & inclinata ad pedes noſtros altitudine tua, ſtans aduerſus proximos, & erigens ſe contra Deum confundatur ſuperbia hominum, & ad humilitatem Dei nouerit de ſe humilia ſapere lutum. Pauent diſcipuli, nec audent obloqui, & quaſi ecſtaſis teneat eos, vel [e] mens alias rapta peregrinetur, nec magiſtro reſiſtere; neque quid hoc ſit, vel cur fiat inquirunt. Solus Petrus ſciens quia perhibuerat ei teſtimonium quod filius Dei viui eſſet, & quia verba vitæ æternæ haberet; iudicans apud ſe indignum & inconueniens, ſanctum ſanctorum flectere genua ad pedes peccatorum. [f] Neutiquam, inquit, tu mihi pedes ablues, & huius humilitatis ſuſtinere obſequium, non eſt noſtrûm, qui adorare debemus in loco vbi ſtant pedes tui, & ſatis eſt nobis quod ſicut catuli de menſæ tuæ reliquiis manducamus. Hoc in muliere peccatrice aliquando paſſus es, nec dedignatus es in menſa ſolemni multis conueſcentibus infamis perſonæ ſuſcipere famulatum; cuius deuotio vſa eſt ibi capillis pro linteo, oculis pro catino, lachrymis pro baptiſmo, tergit, lauit, & vnxit vnguento. Mactata intrinſecus anima proprium in ſancta ſanguinem intulit; ſingula ſuum præbuere miniſterium, cor contritum erupit in lachrymas, fides lauit, charitas vnxit. Hæc multa in conſpectu tuo congerens holocauſta, de fonte cordis fletus hauſit quos protulit: de pœnitentiæ pixide vnguenta quæ obtulit, caputque pro ſuppedaneo ſtrauit, crinibus circumfuſis

a *Nam baptiſmum repeti,* &c. vide latiùs ſuprà epiſtolam dictam ad Cæcilium. Idipſum autem non licere in Sacramentis ordinis & manus impoſitionis, hic docet. PAM.

b *Miniſterio derogat ſacerdotum.* Sic Manut. & Moſel. alii, *miniſterium. Idem.*

c *Ornata & honorata eſt Eccleſia.* Ita lego pro *erat.* Eſt autem ſimilis locus epiſt. ad Iubaianum, facit autem quod ſequitur contra Lutheranos. *idem.*

d *Quem ſui reuerentia non patitur iterari.* Manutius & Moſel. [illegible] *quo.* Ego autem iudico legendum *quem*, & aut præmittendum illud, *Et Euchariſtiam*, aut certè dictis verbis poſtponendum. Alioqui ſibi ipſi contradiceret auctor tract. præcedentis dum repetitis verbis nos ad eumdem panem angelorum reuerti dicit. Superfluum autem id eſſe vel ex eo colligere eſt, quod ſub finem, de Baptiſmo, non de Euchariſtia, repetat idipſum. Niſi legamus, *Chriſma*, pro eo quod eſt *Euchariſtiam. Idem*

e *Mens alias rapta. alias*, pro aliò. Sicut etiam ſuprà de ſtella & Magis, & infra de reſurrectione Chriſti *Idem.*

f *Neutiquam tu mihi pedes ablues* Omitto. ita legendum pro *ablues* iuxta Euangeliſtam, *Idem.*

circumfusis pedes sacros inuoluit & tersit. Nihil sibi de se retinens, totam se tibi deuouit, & tu affectum potius quàm factum attendens, vngebas vngentem, abluebas lauantem, tergebas intrinsecus pœnitentem. Superbo oculo Simon leprosus hanc clementiæ tuæ diligentiam non poterat intueri, sed molestè ferebat quòd tangi se ab huiusmodi persona Dominus sustinebat. Qui si lepræ suæ te attenderet mundatorem, non dedignaretur si de plenitudine gratiæ tuæ alii accipiunt, si lauas immundos, si iustificas impios, si reuocas exules & abiectos. Honor tuus Deus iudicium diligit, & æquum est vt omnis terra adoret te, & in nomine tuo omne genu flectatur: verùm quòd tu ante figmentum tuum curuaris, quod seruis pedes abluis, non competit maiestati. Habebat in excusatione sua zelum Dei Petrus, sed non secundùm scientiam: & tolerabile aliquo modo videretur quod humilitas suggerebat, si non obstinatio resistere præceptori niteretur. Non lauabis, inquit, mihi pedes in æternum. Ego, si oportuerit me mori tecum, paratus sum. Hoc enim debeo, hoc amplector. Pro te libenter ceruicem porrigo percussori, sed Deum meum & Dominum meum ad pedes meos prostratum non patior, non audeo sustinere. Simili modo & Ioannes venienti Domino ad baptismum tentauit resistere, sed mansuetiùs increpatus, illicò obediuit: & quia super hoc etiam responsum acceperat, licet territus acquieuit. Sed differentiam causæ huius Petrus intelligens, lauare magistrum & obsequi ei tolerabile iudicabat. Lauari autem ab eo, & tantam humilitatis eius pati deiectionem, ita videbatur indignum, vt omninò cogi non posset, nisi interminatio periculosissima coartaret. Ait ei Dominus: Nisi lauero te, non habebis partem mecum. Paulatim mysterii huius declaratur necessitas, quam conditio proposita ineuitabilem reddit: & si cum Christo aliter partem habere non possumus, nisi ipse pedes nostros abluat, quandoquidem sic artatur consensus, lauet & tergat, & sacramenti huius nobis virtutem exponat. Suprà diximus semel lotos baptismate, eodem lauacro vlteriùs non egere: sed hoc lauacrum quotidianis est excessibus institutum, & iugis retractatio vsque ad nouissima veniens, omnia debet opera & cogitatus singulos perscrutari; & affectus per vitia discurrentes, vagam instabilémque animam per inania euehentes corrigere & lauare; nec quidquam in vita prætermittere indiscussum, quod gemitibus & suspiriis non fuerit expiatum. Hoc cùm Dominus suos vsque in finem discipulos dilexisset, in fine statuit & dixit neminem posse habere perfectam ablutionem, nisi hac sollicitudine muniatur. Mandatum igitur simul & exemplum complexus est hoc, vt hoc exemplo instructi, non dedignarentur in alterutrum agere, quod actum est à magistro & mandato posteris religionis auctoritas firmaretur. Vnde & subiungit: Si ego Dominus & magister laui vestros pedes, & vos debetis alter alterius lauare pedes. Non erubescat seruus, si facere iubetur quod priùs fecit Dominus: nec difficile nobis esse debet, si sicut ille nobis donauit, & nos inuicem condonamus: quia alter alterius onera comportantes sic legem Christi implemus. Quotiens igitur cohortamur pusillanimes, & his qui Pharaoni in luto & latere famulati sunt persuademus, vt exeant de Ægypto, quotiens cum infirmis infirmamur, & cum his qui scandalum ferunt vrimur; quotiens cum afflictis gemimus; toriens inhærens lutum peccatorum qua possimus sollicitudine lauamus; non quod nostra ablutio ex nobis sufficiat, nisi ad lauandum omni tempore nos pius magister accedat. In hoc se periculo fluctuantem laborans anima in Canticis canticorum conqueritur: Laui, inquit, pedes meos, quo modo inquinabo illos? Quod ablutum est, timet iterùm inquinare: sed in via lutulenta vix aliquid solidum vbi pedem figat inuenit: & in quibus sæpè prouoluta est, paludum inquinamenta formidat. Clementissime magister, quotiens ego doctrinæ tuæ transgressus sum regulas, quotiens edicta tua Domine sancte contempsi: & cùm diceres mihi, reuertere, non sum reuersus; cùm minareris, non timui; cùm bonus esses & lenis, exasperans fui; vltra septuagies septies in cælum & coram te peccaui; quis tot sordes abluet? quis abradet stercora conglobata? Quidquid dicat Petrus, necesse est vt ipse nos abluas: neque enim lauare nos possumus, sed in omnibus quæ agimus indulgentiæ tuæ lauacro indigemus. Ad mensæ tuæ participationem [a] Iudas proditor est admissus; sed ab hoc lauacro salutari exclusus, lauari in fine non potuit, quia Apostolatus sui honorem detestabili cupiditate fœdauit. Quia verò apud te fons vitæ est, & miserationum quæ à sæculo sunt profunditas infinita: quos abluisti baptismo, quos lauisti sanguine tuo, quos semper lauas quotidiana peccata donando, transfer à paludibus sæculi huius, & luto vitæ præsentis ad [b] purgatissimum gloriæ tuæ regnum, vbi nec scabies vlla, nec lippitudo, vbi nemo fluxum sanguinis patiens, nemo immundus, vbi nullo amplius opus est lauacro, configurato corpori claritatis tuæ corpore nostro; secundùm promissa tua, [c] necesse est vt impleas, & qui incœpisti in nobis opus bonum, perficias solidésque per te Christum Dominum nostrum.

DE

a *Iudas proditor est admissus &c.* Nic. Faber; id est, ab effectu, Nam reuera Dominus etiam Iudæ lauit pedes, vt apparet ex cap. 13. Ioan R 3 11.

b *Purgatissimum gloriæ suæ regnum.* Grauius in margine pro *gratissimum.* Cauchius *pergratissimum*: sed prior lectio germana est. *Idem*

c *Necesse est vt impleas.* Manutius *esse*, at prius placet. *Idem.*

DE VNCTIONE CHRISMATIS ET ALIIS SACRAMENTIS.

Dies ista multiplicibus mysteriis honoratur. Hac die primum commendata est nobis fractio panis, & mensa Ecclesiæ panem Angelorum hominibus proposuit ad manducandum. Hodie Christus pedes lauit Apostolis, & hoc solemni deuotione omni tempore agendum instituit. Hodie in Ecclesia cum cæteris vnctionibus ad populum acquisitionis sanctificandum, in participationem dignitatis & nominis, [a] sacrum chrisma conficitur: in quo mixtum oleo balsamum, regiæ & sacerdotalis gloriæ exprimit vnitatem, quibus dignitatibus initiandis diuinitùs est vnctio instituta. Hodie reconciliantur Ecclesiæ peccatores, & eiecti foris ad matris vbera reducuntur, & exclusi à cœtu sanctorum, ad communionem qua caruerant reuertuntur: hodie patent carceres, & damnati libertate donantur. Seueritate deposita hodie iudices mansuescunt, & vndique coniugata pietatis negotia, quasi abortiuas traditiones antiquas sepeliunt, & Christianæ religionis parturiunt nouitatem. Mortuus quippe est Moyses, & veteris litteræ putruerunt ænigmata: à facie noui olei desiccatæ sunt vnctiones antiquæ, tota veteris instrumenti incompacta est strues, tabernaculum demolitum, arca ab Allophylis capta, totus templi decor ad Assyrios est translatus. Neque enim decebat vt Christiana religio ornamentis visibilibus occupata, in manufactis delectaretur: sed ipsa tabernaculi consumptio & templi ruina, & sancta in rapinam exposita, excellentioris gloriæ intimarent stabilitatem: & manentia in perpetuum sacramenta, cultores suos ad intuitum inuisibilium informarent, & abstractum à corporalibus desiderium nostrum, cælestis templi concupisceret & ambiret decorem; cuius nec antiquatur, nec senescit religio, in quo lucerna inextinguibilis sine fine coruscat. Vbi sanguis animalium non infertur in sancta, nec sunt hæreditariæ successiones pontificum, vel vni Leuiticæ tribui ministeria assignata: sed de omni tribu, & gente & lingua, quos dignos & idoneos diuina probat electio, secundùm vitæ, non generis meritum statuit sacerdotes, [b] quibus calicem sanguinis sui inexhaustæ plenitudinis abundantia semper refertum, conseruandum tradidit, & erogandum; cuius aspersione & communione intus & extra corda & corpora mundarentur. Hodie, vt diximus, vnguentum ad sanctificationem paratur, cuius fragrantia adolescentulæ & nouellæ animæ accedentes ad fidem illectæ delectantur, & exinanitionis eius suauitate delibutæ, diligunt & sequuntur aromatum largitorem, & vsque ad regis accubitum spiramine illo trahuntur, & post odorem illum vbique desiderio sancto perurgente sitibundæ discurrunt. Nihil hoc oleum commune habet cum liquoribus qui ex quorumdam fructuum pinguedine exprimuntur, nec vis eius est ex crassitudine penetratiua, quæ secundùm quasdam naturales rationes emollit & temperat spissamenta humorum, quos solet intrinsecus astringere siccitas aliqua, vel corruptio conglobare. Non hæc medendis corporibus est vnctio instituta: [c] quia sanctificatis elementis iam non propria natura præbet effectum, sed virtus diuina potentiùs operatur, sed adest veritas signo, & spiritus sacramento; vt & ipsis rerum efficientiis gratiæ dignitas pateat, & interiori homini quanta ex his detur auctoritas deiformi conuersatione & cælestibus moribus innotescat. Hoc oleo antiquitus sacerdotes sacrabantur & reges, & ipsi altarium lapides delibuti, spiritalem intelligi volebant sacris mysteriis inesse pinguedinem. [d] Et sicut oleum fluitat, & humidis quibuslibet superfertur, ita excellentia sacerdotalis & regiæ dignitatis secundùm formam Dei & Christi sub se omnia continens, regimen & munimen tam actiuæ, quàm contemplatiuæ vitæ obtinet: & ex hoc humore constat descendere omnes gratiarum diuisiones, quas Spiritus sanctus prout vult, singulis distribuit & largitur. Ex huius vnctionis beneficio & sapientia nobis & intellectus diuinitùs datur, consilium & fortitudo cælitùs illabitur, scientia & pietas, & timor inspirationibus supernis infunditur. Hoc oleo vncti [e] cum spiritalibus nequitiis colluctamur; nec fœtoribus spuriis imbui possumus, qui balsami spiritalis odore fragramus. Hoc oleum à creditorum vsuris sub Helisæo Propheta mulierem pauperculam liberauit. Hoc Heliæ tempore Sareptanam pauit, nec lecythus trina effusione defecit. Hoc oleo Iacob lapidem quem supposuerat capiti vnxit, & familiari mandato eruditus inter sacramenta ascensionum & descensionum, & discursus angelicos innixum scalæ sublimi videns Deum, quid virtutis hæc haberet vnctio, intellexit. Moyses hoc oleo tabernaculum & sacra vasa perunxit, & super caput Aaron tanta abundantiâ fudit, vt vsque in barbam eius descenderet, & [f] super oram vestimenti manaret. Samuel quoque ad reges initiandos sine oleo

a *Sacrum chrisma conficitur.* Latiùs hac de re suprà diximus epistola 70. ad Ianuarium, & cæteros Episcopos Numidas. PAM.

b *Quibus calicem sanguinis sui &c.... seruandum tradidit.* Quia de sacerdotibus loquitur, censeo reponi debere *conferendum*. Est autem insignis locus de electione sacerdotum legis nouæ. *Idem.*

c *Quia sanctificatis elementis.* Manutius & Morelius *sanctitatis*. Verùm illud malo. *Idem.*

d *Et sicut oleum fluitat.* Sic rectè Erasmus, pro eo quod Remboldus, *fluentis*. *Idem.*

e *Cum spiritualibus nequitiis colluctamur.* En proprium sacramentalis confirmationis effectum. *Idem.*

f *Super oram vestimenti manaret.* Manutius & Morel. *manerei*, at prius germanum est. *Idem.*

oleq non accedit, & vſque ad defectum & reprobationem carnalium cæremoniarum in populo illo huiuſmodi perſeuerauit traditio, ſed vaſis Iudaicis deficientibus defecit gratia, & ſtetit oleum. Impletis vaſis propheticis & ſanctis regibus ad patres appoſitis, in apoſtaſiam & diſcolatum verſum inſtabile vulgus, in ſe non retinuit locum quem poſſet Spiritus ſanctus inhabitare, & vaſa amurca plena non ſuſcepêre liquorem, ſteterunrque in ſummo fæces, quæ longo ſitu induruere; & vbi domicilium religionis fuerat ſterquilinium peccati computruit. Nec tamen ceſſantibus his quæ ritu antiquo inoleuerant; cùm iam in populo Chriſtiano circumciſio videretur damnabilis, & ſacrificia idololatriæ imputarentur vnctionis myſterium religio Chriſtiana contempſit, ſed cæteris generali ſanctorum conſenſu damnatis, non ſolùm in regibus & ſacerdotibus vnctionis honor permanſit, ſed in omnem populum catholicum effuſa eſt huius gratiæ plenitudo. [a] Vt ſicut Chriſtus à chriſmate dictus eſt, eò quòd ſingularis excellentiæ oleo vnxerit eum Deus; ita & participes eius quotquot ſunt, conſortes ſint tam vnctionis quàm nominis, & dicantur à Chriſto Chriſtiani, vt ſint ſui Chriſto duce rectores & duces, & offerant Deo quotidianum ſacrificium, ordinati à Deo [b] ſanctimoniæ ſacerdotes. Nec immeritò huic diei aſſignata eſt tanti operis cauſa; & ex hoc ſacramenta hæc obtinuère initium; quo hodie in ſacramento calicis Chriſti [c] Eccleſiæ vnitas, in lauacro pedum concors ſocietas, & donans inuicem charitas & ſubiecta humilitas; in vnctione Chriſtiani nominis dignitas excellentiæ ſpiritalis propriè data eſt, & confirmata filiis adoptionis perpes auctoritas & dignitas perſeuerans. Dedit itaque Dominus noſter in menſa, in qua vltimum cum Apoſtolis participauit conuiuium, propriis manibus panem & vinum: in cruce verò manibus militum corpus tradidit vulnerandum; vt in Apoſtolis ſecretiùs impreſſa ſincera veritas, & vera ſinceritas, exponeret gentibus, [d] quomodo vinum & panis caro eſſet & ſanguis, & quibus rationibus cauſæ effectibus conuenirent, & diuerſa nomina vel ſpecies ad vnam reducerentur eſſentiam, & ſignificantia & ſignificata eiſdem vocabulis cenſerentur. His gratiæ ſupernæ priuilegiis eſu ſanctificati panis refecti, loti, & vncti, non eam quam amiſerant, ſed ampliorem & digniorem recuperant libertatem: & eiecti de paradiſo nudi, ad lignum vitæ hodie reuertuntur veſtiti, reddita ſtola & annulo prolato in medium: & reconciliantur matri Eccleſiæ, quos inobedientiæ malum foras expulerat; & cherubim flammeum gladium ab introïtu tranquilli ſtatus & innocuæ conuerſationis amouit. Hodie in terra maledicta relictis raſtris & graui vomerum pondere, & ſtimulis fatigatorum boum cruore perfuſis, [e] deterſo ſudore vultus exuſti caloribus, ad paternam domum exules reducuntur: & egreſſus obuiam reuertenti filio lætabundus pater clementiam improperio non corrumpit, nec indulgentiam fœdat conuiciis, ſed bonitatis ſuæ honorat magnificentiam, & hilaritate magnificat largitatem. Reſonant in ſuſceptione huius ſollennis muſica inſtrumenta, & communis iubilatio pari conſonantia patri miſericordiarum gratias agit; cuius imperio antiquam prædam euomunt inferi, ligantur dæmones, & diruptis ferreis nexibus diu quaſſati liberi reuertuntur. Hæc dies nocti illi contigua eſt, qua abſolutionis noſtræ negotium Dominus inchoauit: qua à principibus ſacerdotum ad Romanum præſidem ductus iudex omnium ſuſtinuit iudicari: paſſus eſt rex illudi, & vita occidi; deſcendenſque ad inferos captiuam ab antiquo captiuitatem reduxit: hoc Eccleſiæ ſuæ hodierna traditione exemplum relinquens, vt fieret in Eccleſia abſolutio peccatorum, & hæreditati redderentur eiecti, & præcedentibus beneficiis quæ ſuprà enumerauimus, libertate donarentur pœnitentes, qui ſecundùm merita, niſi gratia ſubueniret, fuerant condemnati. Et omninò conuenit, vt eo tempore quo Chriſtus captiuos eduxit ab inferis, recônciliati peccatores ad Eccleſiam reducantùr: & quo confracta ſunt infernalis repagula carceris iudiciaria ſeueritas manſueſcat: & quo ab infernalibus tormentis ceſſatum eſt, humana ſupplicia crudelitatis horrorem deponant.

DE

a *Vt ſicut Chriſtus.* Quia ſequitur *ſint & dicantur*, profeſſus vt lego, pro *&*. PAM.

b *Sanctimoniæ ſacerdotes.* Priùs egit de ordine ſacerdotij, nunc de ſacerdotio laici, quod accipit in baptiſmo per vnctionem Chriſmatis. *Idem.*

c *Eccleſiæ vnitas.* Prætermiſi vocem *&*, ſuperfluam, ſicut etiam paulò poſt. *Idem.*

d *Quo modo vinum & panis caro eſſet & ſang.* Nic. Faber: nam & Chriſtus panis eſt & vinum, quo alimur & potamur ad vitam æternam. Nam & panis & vinum Chriſtus eſt, dixit enim: Hoc eſt corpus meum, panem demonſtrans: is inquam dixit, qui verbo ſolo omnia perficit. R I G.

e *Deterſo ſudore vultus.* Nic. Faber. alludit ad illud quod etiamnum in Eccleſia cantatur in die Cinerum, vt & antiquitùs cùm pœnitentes ex Eccleſia eiiciebantur, In ſudore vultus tui panem tuum comedes. *Idem.*

DE PASSIONE CHRISTI.

DOMINE audiui auditum tuum & timui. Terruit me cùm appropinquaret traditor Iudas, & immineret paſſionis hora, quod dixiſti ad patrem. Pater ſi fieri poteſt, tranſeat à me calix iſte: & triſtem te vſque ad mortem, præ nimia anxietate ſanguineo ſudore perfuſus coram Apoſtolis es profeſſus. Audiens hæc ego expaui. Quis enim non timeat, ſi timet ille, quem omnia timent; ſi pauet ille, cui omne genu curuatur; ſi ille qui mors eſt mortis, & morſus inferni, morte propinquante pertimeſcit? Nonne ad hoc veneras, & ita futurum ipſe prædixeras? Nonne hoc & ſigna, & ora-

tula, & vaticinia prophetarum à mundi initio conclamarunt? Si voluntariè obedisti patri, & non te vt patereris coegit necessitas: quid quereris, quid causaris? Nonne tu docueras & instruxeras fideles tuos, vt non timerent eos qui corpus occidunt, quia vsque ad animam tyrannica violentia non attingit? Sed metus ille infirmitatis humanæ communem exprimebat affectum, & generalitatem omnium in carne viuentium hoc dolore vrgeri, & dissolutionem corporeæ spiritalisque naturæ hac molestia non posse carere: & hanc pœnam vniuersæ successioni Adam sine exceptione impositam, vt difficultas extremi transitus timeretur. Et hæc quidem molestia in eos, qui Dei iudicio rationem reddituri occurrunt, non immeritò cadit: qui de eo quod beneficio vitæ & rationis, & reliquorum largitate munerum abusi sunt: accusante conscientia redarguti, examen illud in quo nullum est subterfugium timent: & ipsa auulsio spiritus carnis teneritudinem dirumpit & lædit: hanc nemo anxietatem euasit, & nemo egrediente anima sine amaritudine expiauit. Sed tu Domine, qui iudex es omnium, qui potestatiuè ponis animam tuam, & potestatiuè resumis: nec pœna te ex necessitate persequitur, nec formidabilis patris tibi potest esse conspectus: quid anxiaris? quid tremebundus ad orationem discurris? Dormitantibus Apostolis peruigil proditorem expectas, nec tamen te abscondis: sed obuius in aduentum eorum procedis, qui te ligare veniunt, & trahere ad Pilati tribunal, quos Iudas signifer instructa malignitate præcedit. Audiui, Domine, auditum tuum & expaui, dum quæris à quærentibus quid quærant, cum noueris quod te quærant: & dixisti eis te esse Iesum Nazarenum. Inuasit illicò timor tuus eos quos tu timuetas, & prostrati solo iacuere exanimes, & armatam cohortem vox vnius hominis terruit: & latens in humanitate omnipotentia te discipulis pauidum, coram persecutoribus terribilem exhibebat. Sed vt fieret voluntas patris, & sacrificium carnis à timore & tristitia inchoaret, suberant victimæ desolatorii carbones, quos obedientiæ liquefactus adeps extinxit: & cum traheretur vinctus ad præsidem, non supplicauit apparitoribus, sed Petri compescuit zelum: nec gladiorum passus est adhiberi suffragia, immo & Herodis & Pilati contempsit fastigia: nec potuit altitudo potestatum extorquere ad interrogata responsum. Iam postposito timore quasi vtens potentiori auctoritate, inter sputamenta, & colaphos, & reliqua ludibria, patientia & mansuetudine vesanas persecutorum mentes conturbat, & in eo quod inter iniurias & conuicia se malitia Iudaica sentit contemptam, vehementiùs exacerbatur: & de impietate & malitia suauitas pietásque Christi triumphat. Frustra funestas iudex manus in prætorio abluis, à sanguine Domini te profitens innocentem. [a] Tu ipse causam mortis cùm diligenter inquisieris, te non inuenisse in eo fateris: ipsa coniux tua nihil tibi & iusto huic esse mandauerat, quod vtrique per os eius dæmonia [b] imminere sibi iudicium sententia testabantur: non excusas sed accusas, causam tibi facis cum Iudæis communem. Illi se proditione, tu parricidio te condemnas. Illi lingua, tu ferro occidis: tam te quàm illos inauditæ crudelitatis scelus inuoluit. Veniet anima tua in manus iudicis quem condemnas, fractisque tribunalibus tuis iudicaberis, & demergeris in profundum inferni: eruntque tibi & Iudæ scelerato in tenebris & gehennalibus flammis pœnæ irremediales, inconsumptibiles ignes, dolores perpetui, & tormenta æterna. Et quidem filius hominis, sicut scriptum est de illo, vadit: qui damnatus est, vt liberaret damnatos: doluit, vt sanaret infirmos: timuit, vt faceret securos: opprobria pertulit, vt improperia detrahentium non mouerent electos. Deputatus inter impios, quorum alter assumptus, alter reprobatus est: vt daretur exemplum & [c] forma indissolubilis manens in posteros: quia nec in vltimis Dei clementia pœnitens excludit: nec vlla hora sera est, cui compunctio districta occurrit: nec eos qui vitæ suo quocumque articulo temporis veri sunt iudices iterum iudicari: quia, cum iudicis & tortoris vices non parcens peccator assumit, semetipsum persequens, dum confessionem confusione honorat: holocausti huius incensio in conspectu Dei veniam impetrat. Neque enim bis in idipsum iudicat Deus: sed impœnitentes ipse iudicat & damnat, pœnitentes vero quia à seipsis suscipit iudicatos, absoluit: neque iudicio quod pœnitentiæ humanæ seueritas protulit aliquid iustitia cælestis apponit. Iudicati sunt Ægyptii, cum in redeuntibus super se maris fluctibus inuoluerentur: iudicati Sodomitæ, cùm subuersis eorum vrbibus flammis sulphureis cremarentur: sed in eisdem subuersionibus gemetent pœnitentes, temporali pœnæ æternalis non succederet pœna, sed esset eis pro remedio supplicium, & pro absolutione tormentum: nec contritos corde æternum contereret & aggrauaret iudicium. Sic in cruce latro confitens non tantum indulgentiam meruit, sed Christi familiaris effectus, præmissus est in paradisum: & factus est particeps regni, per confessionem factus collega martyrii. Illi vero blasphemo, quia de Domini desperauit potentia, nulla potuit subuenire clementia: nec potuit illi crucis prodesse consortium, [d] cuius malitiam non expiabat pœnitentiæ lauacrum. Ascendisti Domine palmam: quia illud crucis tuæ

a *Tu ipse causam mortis cum diligenter inquisieris.* Gratius *causa mortis*, sed non placet. P A M.

b *Imminere sibi iudicium sententia.* Rectè sic ille cum Remboldo, pro eo quod apud Erasmum & alibi legebatur *sententia.* videtur autem alludere ad formam exorcismorum. *Idem.*

c *Forma indissolubilis in posteros.* Malim legere *manans.* Agit autem hic rursum contra Nouatianos de pœnitentia numquam sera. *Idem.*

d *Cuius malitiam non expiabat pœnitentia lauacrum.* Rectè sic Manutius & Cauchius, pro eo quod alii *malitia. Idem.*

tuæ lignum portendebat triumphum de diabolo, vel de principatibus, & potestatibus, & nequitiis spiritalibus victoriam: erantque in manibus tuis duo cornua, in quibus erant fortitudo tua abscondita, & imperium tuum super humerum tuum: tu ipse patibuli tui baiulus, hærebas ligno quod tuleras, euectionis & passionis anxietates sustinens & labores. Consideraui opera tua & expaui. [a] Clauis sacros pedes terebrantibus, fossisque manibus, de vulnerum anxietate non loqueris; de spinis sacrum caput pungentibus non quereris; sed satagis vt innotescat posteris, quare derelictus à Deo videaris, expositus contumeliis & Iudæorum ludibriis. Causam mortis in te non esse Pilatus ipse prædixerat, & Caiphas mortem tuam pro inimico populo satisfacturam, cùm esset anni illius pontifex, prophetauerat. Tu de morte non agis, de opprobriis non contendis: sed hoc vis intelligi, quæ sit causa mortis, quis quæstus; vt vtraque te cognita peccatum appareat & gratia; & quanti ponderis sit, vtrumque rerum probet effectus: [b] cum originali morti nullum nisi in Christi morte potuerit esse remedium; nec reconciliare Deo potuerit exules & damnatos quælibet oblatio, nisi sanguinis huius singulare sacrificium. Et sine hoc holocausto poterat Deus tantum condonasse peccatum; sed facilitas veniæ laxaret habenas peccatis effrenibus, quæ etiam Christi vix cohibent passiones, quæ vix sceleratos animos à voluptatum fæce auellunt. Vulneri sanè tam putrido & antiquarum cicatricum fœtori non inueniebatur medicamentum conueniens; nisi vnguento sanguinis huius plaga vetus liniretur, & malagmate carnis in cruce extensæ siccarentur venena, quæ calcaneo primi hominis & omni posteritati eius serpens ille seductor antiquus infuderat. Hæc vna medela corrosit illas quæ in immensum excreuerant cicatrices: & vim suam concupiscentiarum perdidit corruptela, & deleta damnationis conscriptione nouis litteris [c] assignata est & restituta libertas; priuilegio dato, charta indulgentiæ, sigillo plagæ lateralis firmata. Considero opera tua, & admiror te cruci inter damnatos affixum, iam nec tristem nec pauidum: sed suppliciorum victorem eleuatis manibus triumphantem de Amalech; & quasi sanctificantem de excelso plebem, & eleuatum in sublimi, & quasi cælo proximum superioribus inferentem consummati agonis vexillum: & inferioribus erexisse scalam in patris occursum. Ibi dolorum & conuiciorum immemor, subtiliter inuestigas & ipse exponis quare derelictus fueris, indicans anxietates illius quærimoniæ verba esse delictorum tuorum, quorum personam & causam assumpseras; in tantum vt per Moysen & per Apostolum sustineres vocari peccatum, & maledictum pro similitudine pœnæ, non culpæ: quod pro eis voluisti intelligi, qui deseri à Deo propter peccata meruerant, quorum reconciliationis agebas causam. In qua allegator subtilis pro seruis seruilem non dedignaris accipere personam: & in tantum infirmis compateris, vt nec crucifigi, ne mori dum illi viuant, & te patrocinante non pereant, nec erubescas nec formides; altitudinem tuam derelinquens, ad tempus gloriæ tuæ maiestatem euacuans, vt redeant dispersi, & respirent derelicti. Hæc est causa quare derelictus sis, vt colligeret & reuocaret inanitio tua eos qui fuerant derelicti: & qui sine Deo fuerant dum dominaretur eis peccatum, reducti ad iustitiam, conformes Christi, & Christi efficerentur & dij. Vnde scriptum est: Ego dixi, dij estis. Considero, Domine, te in illo patibulo vbi videbaris sine adiutorio, quo modo imperatoria potestate latronem præmittis ad regnum: & in cuius assumptione iam manifestè constat quantum apud derelictos profeceris, quorum primus iste gloria & honore coronatus, ipsa die paradisi ciuis, & domesticus curiæ cælestis efficitur. Impossibile quippe erat illam sanctam animam tuam teneri ab inferis, de qua ipse ad patrem dicis: Quia non derelinques animam meam in inferno, nec corrumpi carnem meam in sepulchro: quia vbi in præsentia illius effractis inferis est captiuata captiuitas, præsentata victrice anima in conspectu patris, ad corpus suum sine dilatione reuersa est; & appropinquauerunt saluti, qui longè erant à salute, & inter mortuos liber morti obnoxios perpetua libertate donauit. Considero te in cruce de matre sollicitum, cui volenti loqui tecum cùm euangelizares, negaueras retroactis diebus colloquium, & prætuleras matri auditores verbi, pauperes spiritu; dicens eos tibi esse pro matre & fratribus, qui voluntati patris obtemperant. Nunc materno moueris affectu, & thalamum humanitatis tuæ cubiculario dilecto commendas, & prouides sedulò benedictæ inter mulieres apostolicam clientelam, & obsequium virginis virgini discipulo tradis: [d] vt iam non Ioseph, tanti mysterij oneretur præpositura, sed Ioannes; quia iam exigebat ratio, vt coniugii remoueretur opinio; nec vltrà pa- Christi æstimaretur, qui eatenus vicem patris & coniugis tenuerat. Habebat Ioseph in hac Christi dispositione rationabilem contradictionem, cum alteri commendaretur Maria, si se cognouisset carnalem maritum: sed quia in spiritu actum erat coniunctionis illius mysterium, passus est Ioseph æquanimiter sibi eum in hoc seruitio præponi, quem digniorem se iudicabat; & ideò

a *Clauis sacros pedes terebrantibus.* Fuit igitur auctor in ea sententia, quod non vnico, sed duobus pedes Christi terebrati fuerint. Et certè confirmatur idipsum vetustiss. picturis quibusdam. PAM.

b *Cum Originali morti nullum nisi in morte Christi potuerit.* Sic lego prorsus cum Cauchio, & hic & in eo quod sequitur, pro, *potuerat* & *potuit*. *Idem.*

c *Assignata est & restituta libertas.* Etiam hic adieci voculam *&*. *Idem.*

d *Vt iam Ioseph.* Hinc colligere non est difficilè vixisse Ioseph in passione Domini, iuxta huius auctoris sententiam. *Idem.*

ideò maximè quia magistri electio sic negotium ordinabat. [a] Ad hæc sacerdotalis auctoritatis priuilegium in medio proferens, mediator inrer nos & patrem oras, pro his qui ad dolorem vulnerum tuorum opprobria addiderunt; & pro inimicis impetras veniam, supplicas & obsecras, vt hæc eis iniquitas dimittatur, & à morte tua habeantur innoxij ipsi, qui sanguinem tuum super se & super filios suos manere precantur, vsque adeò excæcati, vt scelus suum non intelligant, nec odium Christi ipsa mors crucifixi extinguat. Sed charitas tua interim suspendit iudicium, & reis ingratisque patientia tua [b] pœnitentiæ prouidet locum, tempusque reseruat, & differt punire dignos exitio; hæc orans vt aperiantur oculi eorum, & agnoscant quæ sit virtus crucis, quæ efficientia sanguinis, quæ magnitudo delicti & doni, gratiæ & peccati. Tanta erat spissitudo velaminis, & crassitudo doctrinæ, qua erant Moyseos scriptura imbuti: ita erant eorum sensus hebetes, & ingenia tenebrosa, vt in verbis legis nihil diuinum saperent; nihil aliud quàm exterioris vmbraculi integumenta viderent, neque ad sacramentorum secreta aliqua intellectus indagine penetrarent. Immò si quis eos vellet in sancta inducere, & introducere in arcana profundaque mysteria; impium iudicabant & stultum mel è petra sugere, & de saxo durissimo oleum eliquare. Dimissum est ergo Christo orante peccatum, & ex parte maxima cæcitas illuminata est, & malignantium perfidia demum credidit & intellexit: & de torculari crucis mustum expressit, accepit & bibit; & in calice quod propinarat Moyses vinum merum à fæcibus segregauit. Ecce plus potuit donum quàm delictum, & gratia quàm peccatum: quoniam ex debito damnationis obnoxios, gratis sine vllo merito gratiæ beneficio pietatis absoluit: & iudicium imperante Christo misericordiæ dedit locum, & districtionis suæ temperamentum iustitia Domino disponente modestè sustinuit. Iam videt Hebræus, & quicumque de seruitute Ægyptia ad repromissæ patriæ libertatem anhelat, quod sanguis Christi efficaciùs quàm sanguis agni illius, quem in Ægypto Israël immolauit, contrarias abigat potestates: cuius hodie tanta est auctoritas & potestas, vt non solùm Israëlitica limina muniat, sed etiam ab his qui Israëliticè non viuunt, solum sacramenti signum repellat dæmonia: & vbicumque conspecta fuerit, terribilis sit eis sacri nominis virtus & sanguinis nota. Denique quicumque sint sacramentorum ministri; qualescumque sint manus quæ vel mergunt accedentes ad baptismum, vel vngunt; qualecumque pectus, de quo sacra exeunt verba: [c] operationis auctoritas in figura crucis omnibus sacramentis largitur effectum, & cuncta peragit nomen, quod omnibus nominibus eminet, à sacramentorum vicariis inuocatum. Et licet indigni sint qui accipiunt, sacramentorum tamen reuerentia & propinquiorem ad Deum parat accessum, & vbi redierint ad cor, constat ablutionis donum, & redit effectus munerum: nec alias quæri aut repeti necesse est salutiferum sacramentum. Iam sanguis tuus, Domine, non quærit vltionem, sanguis tuus lauat crimina, peccata condonat. Clamat sanguis Abel, clamant Sodomorum peccata, & parricidium & libido digna sunt vltione. Tu olim vltionum Deus, modò misereris & parcis his qui offenderunt; sanas contritos corde & alligas vulneratos; filio prodigo reuertenti non improperas luxum; mulieri adulteræ non opponis prostibulum; peccatricis publicæ non recusas seruitium; [d] debenti pecuniam dimittis depositum. Iudæis perfidis & dedisti gratiam, & dimisisti scelus scelerum & peccatorum peccatum. De latere tuo fons egreditur in vitam æternam prosiliens; & de eadem consubstantialique origine diuisis limitibus aqua & sanguis emanant, ad complementum perfectionemque totius iustitiæ, sacramenta in perpetuum duratura; & fontis illius vbertas perenni lapsu vniuersam Ecclesiam irrigat & fecundat. Ex hoc fonte non tantùm ablutionis primæ, qua initiantur accedentes ad Christum, vndas haurimus: sed & compunctionum & lachrymarum perennes effluunt riui, misericordiarum suauitas, & totius pietatis effectus emanat. Tu, Domine, sacerdos sancte, qui in tempore iracundiæ factus es reconciliatio, sancti huius sanguinis permanentem plenitudinem reliquisti, & beneficium huius sancti liquoris in perpetuum tradidisti, & constituisti nobis inconsumptibiliter potum viuificum, crucis signum, & mortificationis exemplum. Tu consummatis omnibus vade ad patrem, & trahe nos post te: da nobis in vita præsenti, vt simus sine angaria baiuli crucis tuæ, & comprehendamus cum omnibus sanctis quid latitudo, quid longitudo, quid sublimitas, quid profundum huius ligni significet; quo conspecto non noceat nobis, neque mordeat coluber solitudinis, sed incolumes per omnia sequamur te; tecum paruuli simus, tecum circumcidamur, tecum baptizemur, tecum ieiunemus, tecum lotis pedibus panem angelorum edamus, tecum crucifixi mundo viuamus, tecum Spiritu sancto repleti, & corpore & spiritu in æternum maneamus. [e] Qui viuis, & vltra non moreris in sæcula sæculorum.

DE

a *Ad hæc sacerdotalis auctoritatis priuilegium.* Sic rectè Grauius pro, *auctoritas*. PAM.

b *Pœnitentiæ prouidet locum.* Rursus contra Nouatianos agit. *Idem.*

c *Operationis auctoritas in figura crucis, &c.* In lib. Fabul. August. tractat. 118. in Ioan. & serm. 17. de tempore. Chrysostomus homil. 55. in Matth. R I G.

d *Debenti pecuniam dimittis depositum.* Fortè *debitum* PAM.

e *Qui viuis & vltrà non moreris.* Anteà erat, *& non vltrà morieris*: verùm illam germanam esse conuincit Remboldus. *Idem.*

DE RESVRRECTIONE CHRISTI.

QVÆSSTIS Aromatibus ad vngendum Dominum Iesum in monumento positum, sacræ mulieres communicato consilio conuenerunt, & repertis ibi sine corpore sudariis, quem non inuenēte, putauêre sublatum. Nam & lapis reuolutus, & vacuum monumentum simplicibus animis coniecturas huiusmodi opponebant; quòd corpus strictum linteis nisi translatum esset moueri loco non posset: nec lapis magni ponderis nisi vi humana, nullatenus reuolui potuisset: vnde & manè venientes quomodo posset ab ostio monumenti lapis gyrari anxiè causabantur. Sed Dominus qui inspirauerat vt venirent, præuenerat venientes; & egressus de sepulchro vacuum locum reliquerat, apertóque ostio ingredi volentibus liberum dederat aditum, & quasi monebat se alias quæri, qui illis angustiis non poterat occultari. Flebant igitur sacræ fœminæ, quæ eum cui obsequi volebant, se perdidisse putabant: & obriguetant mœstitudine, eò quòd deuotio sua desiderato frustraretur effectu. Habuerant siquidem cum sicut prophetam, non inferiores fide illis discipulis, qui dicebant, quòd Iesus Nazarenus vir propheta fuerat, potens in opere & sermone. Et licet de resurrectione sua ipse tam Apostolos quàm reliquos discipulos, in quorum societate istæ esse meruerant, magister prouidus instruxisset; incusserat tamen omnibus dubietatem & terrorem supplicium crucis & mortis atrocitas: nec tamen ab eorum cordibus auelli poterat dilectio qua adhærebant, & recordatio signorum quæ viderant, & admiratio doctrinæ quam audierant, & conuersationis piæ admirabilis sanctitudo qua fuerant informati. Necdum firmo gressu ibant, sed lababat pes dubitantium, sed quærebant quem amabant, nec malignè desperabant: vnde factum est, vt quæstum inuentionis dilectionis perseuerantia mereretur. Illæ itaque primæ viderunt & cognouerunt quæ ardentiùs dilexerunt, quæ deuotiùs quæsierunt: illæ sermocinatæ cum Christo, certificatæ quòd ipse esset qui à mortuis resurrexisset, nunciant Petro & cæteris, quòd Christus resurgens à mortuis iam non moritur. Euangelizarunt viuentem, qui mortuus putabatur: nec iam sepulturæ eius odoramentis corporalibus deseruiunt; sed aromatibus firmæ fidei, & certæ spei, & charitatis sinceræ regnanti Domino famulantur, & virtutum fragrantiam non iudicato præsentant, sed iudici. Lætantur Apostoli, quos mundus quasi dehiscens terruerat, [a] & quasi dissolutione elementorum quassaretur, omnia præcipiti ruina sterneret, minas horribiles intentarat: solidarisque & compactis cælestibus & terrenis, æterna redemptione inuenta, gratulabundi adorant quem reliquerant; credunt, nec in aliquo hæsitant; assistunt quantùm possunt ei, à quo diffugerant. Quem non fragor ille mundi terreret; quando terra tremuit, sol expalluit, & radios lucis suæ sol contenebratus abscondit? Ipsa monumenta lapides sibi superpositos proiecerunt, & indignata superior & inferior plaga tenebris & motibus & scissuris, compassionis suæ & vehementis angustiæ indicauerunt affectum: nec sustinuit intueri mundus perfidiæ Iudaicæ scelus; & visa sunt insensata elementa sensu vti abundantiore, quàm homines, quibus secundùm naturam ratio inerat: & crudeliores excitêre feris abutentes intellectu; in tantum Christi sanguinem sitientes, vt se ipsos maledictione æterna damnarent, & in paruulos suos anathematis illius reliquias immobili stabilimento firmarent. Sed ne in eorum scelere diutiùs immoremur, qui repulsi sunt & destructi in finem; quorum parricidalia vota seruitium & exterminium meruerant, quos cùm Dathan & Abiron (quos ob dissensionis flagitium terra dehiscens viuos absorbuit) constat in tenebris inferi sigillatos: ne tantarum abominationum recordatio paschalem serenitatem interpolet, circa sollemnitatis inclytæ gaudia deuotis & alacribus animis insistamus. Neque enim fas est, vt à nobis aliqua his diebus tristia recitentur: sed sicut [b] filiis Chore datum est vt semper læta canerent & prophetarent, & omnes psalmi eorum attitulati nominibus gaudia prædicant, nec aliqua minantur aduersa: ita nos ad Christum pertinentes, cuius sanguine conspersa creditur [c] Adam caluaria, qui sub loco quo crux Domini fixa est humatus traditur ab antiquis; eiusdem sanguinis sanctificati elapsu, lætemur & delectemur in Domino: nec iam amatoribus crucis mors magistri sit horrori, neque pœna sit dolori, nec passio sit pudori: cùm hæc omnia vitæ nostræ sint instrumenta: quia mors eius pro peccatis nostris sacrificium fuit, & pœna crucis excessibus pœna dignis occurrit; labor eius onera nostra deposuit, dolor eius nos sanauit, & damnatio indebita nos à damnatione æterna absoluit. Et si quid confusionis visa est in tempore illo pati sancta eius humilitas, rerum hodie manifestatur effectu quòd Apostolus

a *Et quasi dissolutione elementorum quassaretur*, &c. Manutius & Morelius *quassarentur omnia*, sed prius malo. Est tamen locus obscurus, præsertim in eo quod sequitur. PAM.

b *Filiis Chore datum est, vt semper læta canerent*. Psalmos filiis Chore attitulatos, videtur ipsis auctoribus adscribere. *Idem*.

c *Adam Caluaria*. Hieron. non satis quidem probat hanc sententiam in Matth. dicens sepulcrum Adam iuxta Hebron & Arbee, sicut in lib. Iosue legitur. Præter tamen Epiphan. contra Tatianum (ad cuius verba videtur alludere Hieron.) Origenes tract. 35. in Matth. Athanas. de passione & omnis. Ambros. epist. 19. Chrysost. in Ioan. cum Theophylacto & Euthymio, & August. serm. 71 de tempore, idem cum hoc auctore sentiunt. *Idem*.

a *Varias*

stolus ait : stultum huiuscemodi sapientius esse hominibus , & infirmum fortius omni fortitudine , per quod reprobata sapientia huius mundi , & de sapientibus & potentibus in nomine crucifixi pauperes spiritu potentissimè triumpharunt. Cantemus igitur Domino , gloriosè enim honorificatus est. Liber populus egreditur de Ægypto , Moyse duce : mare fit peruium ; columna flammea nocte coruscans Israeliticum antecedit exercitum ; stat à dextera & læua mare suspensum , desiccato luto profundi , in offensum abyssus dat transitum : & egresso populo Dei , Pharaonem cum populo suo repentina mole illapsum pelagus intercludit. Iam præcesserat agnus quem Israel in Ægypto immolarat , cuius sanguine lumina rubricata percussor angelus non est ausus attingere : nec exterminatoris gladium populus formidabat , cui & de spiritalibus nequitiis parabat victoriam , illud sine macula sacrificium , & mare diuisum , & totum Ægypti robur extinctum. Primum illud antiquum pascha his miraculis coruscauit , & excluso fermento , præceptum est vt horum dierum celebritas ageretur in azymis: nec sollemnitatis huius gaudia seruilibus operibus fuscarentur , nec omninò aliqua tantæ sinceritatis gloriam malignitas inquinaret. Certa data est ex lege distinctio , quæ esset paschalis oblatio , & tempus , & locus , & modus ; quando , vel vbi , vel quo modo sacra deberet hostia immolari. Victima , agnus , locus , vna per singulas familias domus ; caro non elixa , sed assa , hora vespertina. Hæc cum eo tempore fierent in figura , quod nos in veritate agimus , typicè loquebantur : & dirupto in Christi morte templi velamine , vetus agnus solus inter filios hominum sine macula Christus ætate vltima , in qua mundi vesperascit conditio , ab vna populi Christiani familia in vnitate Ecclesiæ assus in cruce , proiectis foras hæreticorum fermentis , sinceræ fidei solidata compagine , inconsumptibiliter editur , creditur , & tenetur. Noua & vetera sub hoc nomine conuenerunt : egreditur Israel de seruitute Ægypti ; exit populus Dei de regno diaboli : baptizantur in nube , & mari Hebræi , & iam Spiritu sancto & sanguine Christi mundatur à peccatis populus Dei : ex diuersis familiis vna fit domus , vna fit tribus , vnus est cibus significantia & significata , & resigna [a] virtus inuisibilis , & visibilia sacramenta sic faciunt vnum corpus , sicut caro & spiritus , & quod videtur , & nomine & virtute Christi corpus censetur. In hac rerum conuenientia honorificatus est Christus , & gloriosæ laudis triumphos lætabunda hodie canit Ecclesia , [b] in lapide angulari consocians disiunctos olim parietes ; quos in vnum mirabilis artifex fuso sanguine glutinauit , & reprobato diu à malignis fidei fundamento , caritatis suæ nexibus diuisas copulauit macerias , & redegit partes in totum , & multa in vnum ; & facti sunt vna domus confœderati parietes , & stabile fundamentum. Honorificatus est Christus resurgens à mortuis , victor mortis , spolians inferos , & captiuos præmittens ad superos: Hucusque per humilitatis gradus ascendens , modò gloria & honore coronatus , nil mortale , [c] nil passibile retinens , impassibilitatis & immortalitatis donauit nos gloria , & resurgentes in beatitudine constituit sempiterna. Resurrexerunt quidem ante Christum , sed in nomine & fide eius , sub Helia viuente in corpore , vnus : & Helisæo viuo & mortuo , duo qui obierant : sed ad mortem quam gustauerant , iterùm redierunt. [d] Resurrexit & Lazarus , & alii nonnulli ad imperium Christi : & aliquo tempore beneficio vitæ vsi , iterùm ad funera rediere. Res quidem honorabilis & dominatio potestatiua fuit ad corpus exanime spiritum reuocare : sed resurrectionis huius cuius sunt in Christo primitiæ , incomparabilis est dignitas ; quam nec sequitur corruptela , nec dissoluit antiquitas , nec aliqua mutabilis labefactat. Mirati sumus in transfiguratione quæ facta est in monte præsentibus Apostolis Petro , & Iacobo , & Ioanne , quando sicut sol resplenduit facies Saluatoris , & vestimenta eius candorem omnem exuperantia Apostolorum hebetauere conspectum : sed momentaneus ille decor imaginem , non speciem ; similitudinem , non substantiam ; partem , non plenitudinem transformationis mirificè explicauit. Sed neque eamdem gloriam quam antè ostendit : sed quod videre consueuerant , hoc viderunt ; & dilata est claritatis illius quam nobis pollicitus est plenitudo , quæ in se erat perfecta , & à nobis expectatur perficienda , lucidior & sincerior , quàm æstimari possit ab aliquo , vel quam illa etiam claritas intimauerit , cuius primitias in Christo transformato accepimus. Agunt in cælestibus hæc paschalia gaudia ipsi angelici spiritus , & resurgentis Domini gloriam admirantur , lætantur & delectantur in eo , quod forma serui reuersa sit in formam Dei , & exinanitio humilitatis ad depositæ altitudinis redierit maiestatem. Sed & in hoc multiplicata sunt gaudia , quod ab his pro quibus se humiliauerat , [e] tantæ excellentiæ beneficium dignatur esse commune , & partiri nobis suæ abundantiam voluit claritatis : vt post resurrectionem corpus non aggrauet animam , sed sit caro sine mole , & pondere , agilis & mobilis , nullis clausa obstaculis , visu , & aditu penetrans omnia & attingens , quocumque voluerit sine impedimento discurrens.

a *Virtus inuisibilis & visibilia Sacramenta.* Ita prorsus lego cum Cauchio , pro , *inuisibilia sacramenta* , vel ob id quod sequitur *quod videtur , & nomine & virtute Christi corpus censetur* , quæ verba mirè faciunt contra Caluinistas. *Pam.*

b *In lapide angulari , &c.* locus obscurus , cum Ecclesiæ adscribatur , quod Christi peculiare est. *Idem.*

c *Nihil passibile retinens.* Manutius vitio operarum habebat , *nisi*. *Idem.*

d *Resurrexit & Lazarus.* Manutius & Morelius , *surrexit* : at prius placet. *Idem.*

e *Tanta excellentia beneficium dignatur esse commune.* Deprauatè prius lectum : *dignatus* , significat asterisco suo Manutius illud ergo cum Cauchio reponimus. *Idem*

rens. Inerit resuscitatis corporibus nulli vanitati subiecta libertas; & quæ cogi non possit ad aliquid, in nullo laborans, iam à spe educta, te ipsa perfruens, nulla expectatione suspensa, & in pace quietissima confirmata, omnisque expers formidinis, in spiritalibus deliciis illa permansio reflorebit. Quàm mirabilis est scientia tua Deus, confirmata est super nos, nec possumus ad eam attingere. [a] Hæc sapientiæ tuæ altitudo, qua mundum non ex præcedente materia, sed solo verbi tui condidisti imperio, creaturis verò corporalibus ex mundi essentia dedisti initium, suis incolis singula elementa adornans; hominem quem de mundo fecisti, cunctis in terra & aquis & aere viuentibus præficiens, ita vt suo præposito singula in suo genere ministrarent. Tu aliis vitam temporalem, aliis procurasti perpetuam; admirabili ordine quædam mutans & renouans: & præfinito tempore metam irrationabilibus omnibus præfixisti, & terminum quem transire non possit dissolutioni conditio destinata. Homo quia ex cælesti & terrena materia compactus est, vestitus extrinsecus pelle & carnibus, tempus accepit, quo te iubente, redderet terræ quod de terra assumpserat, & ad immaterialem originem reuerteretur spiritus, cuius natura dissolutionis non admittit iniuriam. Corpus putredine, & caro vermibus consumenda, secundùm naturæ suæ rationem æternitatis [b] non poterat priuilegio perfrui, & quod sibi iure non competebat, à conditore ne quibat exigere; neque vlla eorum interrogatio super hoc merebatur responsum. Sed tu, optime Domine, vltrò gratiam volens dare spiritui, decreuisti clementius, vt ex societate & clientela quam dederat animæ caro, aliquid ei commodi proueniret: & quæ ei vehiculum fuerat & particeps studiorum, in recompensatione ministerii, iterum dilecto accolæ consociata pudica & pacifica rediret, nullas secum reueliens contumelias, quibus deinceps quietis internæ concuteret puritatem. Sed & hoc, Domine, ad cumulum beneficii addidisti, vt inter legem carnis & spiritus nulla postmodum esset diuersitas, nec post initum fœdus illa iterum inter eos recrudescat rebellio; sed per manum tuam reconciliatio ordinata stabilis in perpetuum perseueret. Te igitur iubente, terra fit caro, & expulsa de domo iterùm coniugatur viro, non iam ancilla, sed libera: & habitant vnius moris in domo murmurationibus consopitis, quas olim compugnantes inter se concupiscentiæ concitabant. Quis, domine Deus, considerare hæc opera tua sufficit? & quis lutum coagulare potest in carnem? quis formare potest in hominem, quis infundere animam, quis reddere vitam, quis dare æternitatem, quis addere felicitatem? [c] Adhunc prouentum humana laborat creatio; hæc semper fidelium expectatio fuit: Hoc optabat rex ille humilis qui se nouerat imperfectum, vt adderes conditioni tuæ quod deerat, & perficeres & solidares opus tuum, quod corruptibilitas & mortalitas assiduè conuiciis multis solebant affligere, & variis opprobriis consueuerant infestare. Tu morti imperas, & absorpta eliditur: inanescit corruptio, vbi æger te medente sanatur. Gustasti mortem pro filiis hominum; vt qui tecum mortui erant, tecum viuerent, & participes tribulationum, etiam consolatione gauderent. Resurrectio quidem communis est, & ante tribunal Christi necesse est in corpore iustos stare & impios, Dei hoc dictante iustitia, vt pietas & impietas in operatoribus debitis stipendiis donarentur; & qui finem habere contempserunt in malis, infinita clauderentur vltione in pœnis: & qui gloriati sunt in cruce, cum crucifixo regnantes, beatæ fierent perennitatis participes. Non sunt participes huius gaudii, quos damnat ambitio: non potest furtiuos habens loculos, paschalibus sollemniis interesse. Nihil proditor & venditor magistri, fermentator profanus commune habet cum azymis: omnis immundus in anima ad esum huius agni prohibetur accedere. Nulla ad hanc lætitiam perfidia recipitur, omnis malignitas excluditur: calciatus pedibus [d] ad euangelizandum paratus, accinctus renibus & sanctimoniæ destinatus, habens baculum in manibus, & festinans vt Ægypti deserat idola, sequens Moysen, nec formidans vitæ discrimina, quisque purus & sincerus sine fraude homo verus accedat & edat: & securus quòd resurgat mortem optet, vt attingat ad æterna gaudia, in quibus est vita nostra sursum manens, & nos trahens ad bona cælestia. Qui viuit, &c.

DE

a *Hoc sapientiæ tuæ altitudo, qua.* Hoc quoque lego pro, *quo*. *Idem*.

b *Non poterat priuilegio perfrui.* Hoc etiam pro, *non poterant*, quia sequitur *nequibat*, & rursum, *merebatur*. *Idem*.

c *Ad hunc prouentum humana laborabat creatio.* Hoc reposuimus ex Remboldo, pro, *laborat*, quia sequitur, *fuit* & *optabat*. *Idem*.

d *Ad Euangelizandum paratus.* Sic rectè Grauius & Morelius, pro *paratum*. *Idem*.

DE ASCENSIONE CHRISTI.

CELEBRATA in cruce solemni victoria, cùm iam templum corporis sui, quod persecutio Iudæorum [a] effoderat, Dominus reparasset; noluit statim ad patrem ascendere, & glorificati corporis præsentiam inferre cælestibus: sed necessaria dispensatione discipulorum infirmitati consulens, vtiliter distulit; & quadraginta diebus in terra conuersatus, & visus est sæpè, & locutus cum Apostolis, & manducauit & bibit; & vulnera quæ ad dubietatem eorum tollenda, in corpore reseruarat

a *Effoderat.* Forte *perfoderat*. PAM.

seruarat, & videnda & palpanda exposuit, & impleta in se quæ in scripturis erant prædicta, euidentia rerum edocuit. Ad hoc necessaria fuit huius temporis mora; vt recollectis quos in fugam timor impegerat, quos supplicium crucis terruerat, in multis argumentis apparens, mentes quæ diffidentia titubauerant, solidaret: nec esse phantasticum, sed verum corpus quod surrexerat, tam comessationibus quàm contrectationibus probaret. Ad hoc dilata est ascensionis gloria, vt sub hoc dierum interstitio præcedens doctrina affectibus firmaretur, immò vt discipulorum desideria recessionem eius corporalem ambirent; quia spiritalis præsentiæ plenitudo quamdiu conspectu carnis præsens aderat, aduentare non poterat: & paulatim in hoc conducti sunt, vt libenter consuetudine conuictus assueti carerent, cùm inhabitator Spiritus sanctus eorum animas possidens, inuisibili accessu sinceriores eis affectus infunderet, & aperiret interiores oculos ad intuendum intellectu puro patrem luminum, & substantia rerum sperandarum proposita apparentia sepeliret: nec incertitudinis scrupulus superesset, cùm Dominus & magister, quem verum hominem probauerant, eis videntibus cælum ascenderet; sed iam securi se crederent secuturos, nec esse impossibile quin & ipsi in carne & spiritu ad superos transferrentur. Omnibus itaque ad tam delectabile spectaculum aggregatis: Ascendo, inquit, ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum, & Deum vestrum. Horum verborum auctoritas, cùm iam eorum virtutem Spiritus sanctus intimasset, omnem poterat excludere diffidentiam, & hilarescebant animi eorum paternitatis diuinæ illustrati honore, & fraternitatis Christi honorati consortio, cùm audirent & crederent se filios Dei & fratres Christi, in quo omnis excellentiæ plenitudo & sufficientia inerat. Nec iam quasi idiotæ & hebetes huic verbo applaudebant carnaliter: sed subtilissimè generationem & dignitatem creaturæ à voluntate & nutu creatoris habuisse initium, & imaginem & similitudinem Dei in interiori homine videbant; & dinoscebant intellectu potiùs quàm visu, quam affinitatem habeant inter se pater & filius; & quia substantiuo & naturali filio filij adoptiui conformes, à prima origine multa habeant ex natura, & multa ex gratia. Sanè huius generositatis consortium, secundùm quam simul cum Christo filij Dei sumus, nobilitatem existentiæ nostræ exponit & intimat: in quo honore si mansérimus non degeneres, constat omninò non posse patrem dissidere à filiis, sed deiformibus tutum esse ad paternitatem accessum; nec posse pati, ad hæreditatem possidendam dispositos, in petitionibus diuinis repulsam: sed in quibuscumque filius filialiter genitorem appellauerit, necesse est bonitatem largitoris iustè supplicantis prosequi voluntatem; [a] maximè cùm ipse pater qui largitur, ista suggerat peti quæ non differt benignè largiri. Et quidem paterna caritas bonis filiis & hæredibus maximè delectatur: & hoc gloriæ Christi vnigeniti dilecti accumulat, quòd beatitudinis suæ non patitur esse solitariam magnitudinem, sed addit fratres; non qui minuant quasi diuisam in plures excellentiam, sed qui altitudinem diuitiarum eius exornent participes & consortes. Quod cùm ipsum qui pater est, constet esse Deum, & eum Deum nostrum sicut & suum filius attestetur: in eo quòd filij sumus, ipse nos possidet; in eo quòd noster est Deus; quòd nostrum est, ipsum cuius proprij sumus, propriè possidemus. Dico igitur Domino meo: Deus meus es tu, & dicit mihi Dominus meus: Ego Dominus Deus tuus. Homo cuius Deus est, quid amplius quærit? Si sufficis tu Deo, sufficiat tibi Deus. Bonorum tuorum Deus non indiget, nec conferre potes ei quippiam, nec auferre. Si esurierit, non dicet tibi. Eius est orbis & plenitudo eius, & magnitudinem eius cæli cælorum non capiunt. Non infirmatur, non eget indumento vel cibo; omnia fecit, omnia potest, omnia continet: in ipso omnes viuimus, mouemur & sumus. Quid tu ei quasi indigo conferes? te solùm bonitate non necessitate desiderat. Scriptum est, & ipso iubente tabulis insculptum lapideis, vt diligas eum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua. Dilige, & diligeris: propè est merces tua, in manibus porrigitur præmium: esto tu Dei, & erit tuus Deus tuus. Impar sanè commercium, pretium inæquale: sed qui pro nobis triginta argenteis appretiatus, intelligi voluit, quanta fuerit in pretio quod pro eo datum est, & in eo quod ipse dedit pro mundo, dissimilitudo, cum ipse exiguo argenteo emptus & venditus, tanto pretio damnatos redimeret, vt dubium esse non possit, quin pretii magnitudo superaret negotium; nec æquari posset damnum, quod omninò damnatio iusta meruerat, obedientiæ Christi, quæ gratis vsque ad mortem progressa est, & vltrò soluit quod non debebat. His intellectis Apostoli, sicut filii prophetarum olim verum Heliam ascensurum sciebant, & horam illam præstolabantur gaudentes, nec iam anxiabantur parturientes, sed exorta lætitia parati erant prosequi recedentem: [b] minimè dubitantes, quin & ipsi post modicum conuersationis huius, postquam de torrente passionis in via hac bibissent, exaltato capite & erecto, se ad cælestia Dominum secuturos. Eleuatis igitur manibus hæreditariam eis benedictionem relinquens, non manufacto vehiculo, nec auxiliaribus carpentis euectus est Christus; sed naturæ diuinæ propria vsus virtute, carnem cælo intulit, & corpus glorificatum patris conspectibus præsentauit. Non indiguit vectoribus

a *Maximè cùm Pater, qui largitur ista.* Ita prorsus lego, pro, *qui largitur iusta*. P A M.

b *Minimè dubitantes quin & ipsi* Omninò solœcismus est, nisi omittatur illud: *quin & ipsi*. *Idem.*

ctoribus angelis, qui offendicula tollentes è medio, ferrent eum in manibus; sed præcedentes & subsequentes applaudebant victori, & concinentes in iubilatione modulabantur canticum nouum, & implebat cælos consonantiæ illius harmonia: thronis & dominationibus parantibus filio iuxta patrem consessum; cherubim & seraphim pedes pacificos ambientibus, radiantibus vndique diuinis claritatibus, & splendoribus supercælestibus; quos nec ardor perseuerans consumit, nec turbinis alicuius afflatus extinguit, nec interpolatio caliginis vllius abscondit. Celebrat tanti triumphi magnificentiam lætabundus cælestis exercitus; & qui descendenti coram pastoribus Bethleemitis decantauerunt in sublimi præconia, modò expressioribus conatibus, & intensioribus iubilis reuertenti ad patrem solemniora obsequia impendebant, & festiuis affectibus venerabantur hominem supra se sublimatum, quem gloria & honore coronauerat pater, [a] ad dexteram suam collocatum: hoc dato ei priuilegio singulari, vt in nomine eius omne genu flecteretur, & super omne nomen eius nomen excellentiùs coleretur. Quanta in eius susceptione in cælis iucunditas fuerit, nemo sufficit enarrare: rei huius magnificentia omnem superat intellectum. Si linguis hominum vel angelorum quis eloquatur, vel ad hoc cuiuslibet elaboret acumen ingenij, vt definire velit quæ patris in reditu filii hilaritas fuerit: aut si fortè illud sempiternum gaudium aliquod tunc admiserit incrementum, si stabilitatis æternæ se aliquo modo mutare possit immobilis magnitudo; scrutator ille maiestatis opprimetur à gloria: & verendum est ne dum vehementiùs exprimit verba quàm oportet, sanguinem pro lacte emungat. Attamen inuisibilem Deum visibilem filium recepisse ad dexteram suam, manifestum est; & humilitatem carnis nostræ throno iudiciario honoratam, paternæ complacuisse altitudini; [b] duo genera gentium ciuitati supernæ, de qua gloriosa dicta sunt, deinceps assignari, & esse supra mansionarios homines & angelos, & beatitudinis illius gloriam his duobus ordinibus in perpetuum frequentari. Hæc merces obedientiæ Christi, hæc crucis & mortis stipendia, hic passionis labor promeruit; vt corpus humilitatis nostræ fieret corpori claritatis Christi conforme, & mortale hoc indueret immortalitatem, & corruptibile incorruptionem: & fierent homines cum Christo in cælestibus iudices, qui cum eo iudicia pertulerant malignorum, & extiterant vsque ad mortem tribulationum consortes. Hac die primùm inuecta est in cælis hæc nouitas inaudita; & gauisus est pater hæreditate amplificata, sobole multiplicata, promissionibus quas locutus fuerat in prophetis redditis & completis. Solum ad hæc quæ prædicta sunt, restat iudicium, & examinationi vltimæ adhuc reseruant antiqua oracula locum. De iudicio quippe & angustia, Christo sublato, superest post misericordiæ tempora quæ ad finem festinant, vt iustitiam comitetur iudicium: & habeant singuli quod merentur, & honoretur honore dignus, & contemptor confundatur inglorius. Hoc & duo angeli Christo ascendente testati sunt, quia qui iudicatus abibat, iudex esset terribilis rediturus; & videret collecta in vnum generalitas hominum, quas foderat manus, quod terebrauerat latus, faciem quam conspuerat, & prolata in medium inflexibili sententia, occurrentibus saluatori electis, remaneant impii infinitis deputati tormentis. Quanta illud edictum sequentur lamenta, illius vltimæ tubæ clangor quàm horribilis erit; continuus erit & superfluus illarum lacrymarum decursus, stridorem illum dentium flammæ inextinguibiles agitabunt. Immortales miseri viuent; incendia, & inconsumptibiles flammæ nudum corpus allambent. Ardebit purpuratus diues, nec erit qui æstuanti linguæ stillam aquæ infundat. In proprio adipe frixæ libidines bullient, & inter sartagines flammeas miserabilia corpora cremabuntur: & omni tormento atrociùs desperatio condemnatos affliget. Non miserebitur vltrà Deus, neque tunc audiet pœnitentes, sera erit illa confessio: & cùm clausa fuerit ianua, frustra carentes oleo, acclamabunt exclusi. Nullum ibi refrigerium, nullum remedium: semel Christus descendit ad inferos, vlteriùs non descendet. Non vltrà videbunt Deum in tenebris sigillati: irregressibilis erit illa sententia, & immutabile iudicium, & stabit damnationis huius immobile constitutum. Exultabunt sanè Sancti in gloria, videbunt Deum & gaudebunt, lætabuntur & delectabuntur & fruentur gloria, & in felicitate iucundabuntur æterna. Ibi non gustabunt quàm suauis sit Deus, sed implebuntur & satiabuntur dulcedine mirifica: nihil eis deerit, nihil oberit, omne desiderium eorum Christus præsens implebit. Non senescent, non tabescent, non putrescent ampliùs: perpetua sanitas, felix æternitas beatitudinis illis sufficientiam confirmabunt. Non erit concupiscentia in membris, [c] non vltrà vlla exsurget rebellio carnis, sed totus hominis status pudicus & pacificus, sana ex integro natura, sine omni macula & ruga deinceps permanebit. Erit denique Deus omnia in omnibus, & illius præsentia omnes animæ & corporis implebit appetitus; cessabuntque de cætero consummatis omnibus ministratorii angelicarum virtutum discursus: & impleta ordinataque omninò ciuitate Dei, nec innouabitur, nec mutabitur vltrà fixæ & consummatæ beatitudinis status. Ei igitur, ante cuius tribunal stabimus, qui nunc vultui Dei apparet pro nobis,

cui

a *Ad dexteram suam collocatum.* Omisi voculam, & , super suam cum Cauchio, PAM.

b *Duo genera gentium &c. assignari.* Hoc reposui pro, *assignare. Idem.*

c *Non vltra vlla exsurget rebellio carnis.* Non rectè in Grauio omissa fuit vox *vltra.* Nam habet eam Remboldus *Idem.*

cui de nobis tanta cura fuit, vt pro nobis vellet nasci & mori, in præsenti quæsumus, vt cura sit curandi nos, & nobis auctoritatem & potestatem iudicandi nosmetipsos & corrigendi concedat; vt in illo terribili iudicio suo inter electos asciti & congregati, liberi à seruitute & captiuitate, cælestibus ciuibus coniungamur, & fruamur bonis, quæ ipse diligentibus se repromisit, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit.

DE SANCTO SPIRITV.

Adesto sancte Spiritus, & paraclesim tuam expectantibus illabere cælitus, sanctifica templum corporis nostri, & consecra in habitaculum tuum; desiderantes te animas tua præsentia lætifica; dignam te habitatore domum compone: adorna thalamum tuum, & quietis tuæ reclinatorium circumda varietatibus virtutum: sterne pauimenta pigmentis, niteat mansio tua carbunculis flammeis & gemmarum splendoribus; & omnium charismatum intrinsecus spirent odoramenta: afflatum balsami liquor fragrantia sua cubiculum tuum imbuat: & abigens inde quidquid tabidum est, quidquid corruptelæ seminarium, stabile & perpetuum hoc facias gaudium nostrum, & creationis tuæ renouationem in decore immarcescibili solides in æternum. Interfuimus sacræ verbi infantiæ, & puerperio virginis obsecuti sumus, cum cælesti militia gloriam decantauimus paruulo; confessi sumus omnipotentem, quem in cunabulis vidimus vagientem. Circumcisionis celebrauimus sacramenta, & truncato præputio voluptatum sanctimoniæ didicimus mancipari. Interfuimus baptismati Saluatoris, & audita patris voce de cælis, ad obediendum Christo traditi sumus, & instructi cælitus quo modo patrem & filium dilectio iungat, & vniat; ita vt in ipsis nominibus intimetur distinctio personarum, & naturæ vnitas euidentissimè innotescat. [a] Sed & Spiritum sanctum in specie columbæ inter illa mysteria vidimus, & intelleximus ex illa specie, gemitus pœnitentiæ & desideria contemplationis diuinæ, ex simplicitate cordis & innocentia vitæ immaculatæ incessanter prodire; & neminem nisi suspiriis huiusmodi præcedentibus, & inspiratione diuina monente, posse ad cælestia aspirare, vt suspiratio, & inspiratio, & aspiratio à sancto Spiritu & causam habeant, & effectum, & materiam, & prouentum. Secuti quoque sumus in eremum Dominum ieiunantem, & repulsa potenter diaboli vidimus tentamenta. Interfuimus cœnæ, & de calice Domini bibimus; pedes lauimus; mortui sumus cum Christo, & ecce viuimus: prosequimur ascendentem, & præstolamur promissum nobis Spiritum sanctum; cuius vnctio nos de omnibus doceat, qui inuisibili magisterio nos doceat, & cælestibus instruat disciplinis: qui carnales hebetet sensus, & conterat appetitus. Hic Spiritus sanctus ab ipso mundi initio aquis legitur superfusus; non materialibus aquis quasi vehiculo egens, quas potiùs ipse ferebat, & complectentibus firmamentum dabat congruum motum, & limitem præfinitum. Huius sempiterna virtus & diuinitas, cum in propria natura ab inquisitoribus mundi antiquis philosophis propriè inuestigari non posset, subtilissimis tamen intuiti sunt coniecturis compositionem mundi; compositis & distinctis elementorum affectibus præsentem omnibus animam affuisse, quæ secundùm genus & ordinem singulorum vitam præberet & motum, & intransgressibiles figeret metas, & stabilitatem assignaret, & vsum. Hanc vitam, hunc motum, hanc rerum essentiam animam mundi philosophi vocauerunt; putantes cælestia corpora, solem dico & lunam & stellas, ipsumque firmamentum, huius animæ virtute moueri & regi, & aquas, & terram, & aerem huius semine impraegnari. Qui si Spiritum, & Dominum, & creatorem, & viuificatorem, & nutritorem crederent omnium quæ sub ipso sunt, conuenientem haberent ad fidem accessum. Sed abscondita est à sapientibus & prudentibus tantæ rei maiestas: nec potuit humani fastus ingenii secretis interesse cælestibus, & penetrare ad superessentialis naturæ altitudinem; & licet intelligerent quod verè esset creatrix & gubernatrix rerum diuinitas, distinguere tamen nullo modo potuerunt quæ esset deitatis trinitas, vel quæ vnitas, vel quæ personarum proprietas. Superferebatur quidem elemento purificatorio Spiritus sanctificator, iam tunc baptismi virtutem enuncians. Iam tunc illa præfigurabantur tempora quibus arca Noë aquis inuecta diluuii viri iusti familiam conseruauit illæsam; abolita generatione adultera, qui in filiabus hominum bestiali petulantia effrænes, imprudenter se illis commiscuerant, nec diuinos, nec humanos in flagitiis publicis verebantur aspectus. Arcam illam quæ typum gerebat Ecclesiæ, Spiritus sanctus, & tunc regebat, & adhuc regit, extra quam quisquis perfidus euagatur, inuolutus fluctibus mergitur in profundum; & impossibile est eum viuere, cui non superfertur spiritus vitæ, cuius viuificus calor animat omnia, & fouet, & prouehit, & fecundat. Hic Spiritus sanctus omnium viuentium anima, ita largitate sua se omnibus abundanter infundit, vt habeant omnia rationabilia & irrationabilia secundùm genus suum ex quòd sunt, & quod in suo ordine suæ naturæ cumpetentia agunt: non quod ipse sit substantialis

[a] *Sed & Spiritum sanctum* [illegible] *oculum*, &, casu omissam apud Manutium denuò adiecimus PAM.

ſtantialis anima ſingulis, [a] ſed in ſe ſingulariter manens, de plenitudine ſua diſtributor magnificus, proprias efficientias ſingulis diuidit & largitur; & quaſi ſol omnia calefaciens ſubiecta, omnia nutrit, & abſque vlla ſui diminutione integritatem ſuam de inexhauſta abundantia, quod ſatis eſt & ſufficit omnibus, commodat & impartit. Hic Spiritus rubri maris aquas ſiccauit, & ſuſpenſis hinc inde vehementibus fluctibus, ab ollis carnium, & Ægypti pulmentariis populum ad ſpiritalem eremi libertatem eduxit incolumem; & alimoniis cæleſtibus pauit, manna quaſi rorem matutinum infundens graminibus, quod colligi iuſſum eſt ad menſuram. Aderat plena menſura per totam hebdomadam vacante ſabbati die; [b] cui ſexta præcedens dies conſueti victus duplicans quantitatem, octauæ præfigurabat quietem, in qua abſque labore & ſollicitudine in deliciis epulabuntur electi, & ſaturabuntur in terra ſua duplicia poſſidentes, corporis & animæ felici perennitate, & perenni felicitate ditati. Hic eſt Spiritus ſanctus, quem Magi in Ægypto tertii ſigni oſtenſione conuicti, cùm ſua defeciſſe præſtigia faterentur, Dei digitum appellarunt, [c] & antiquis philoſophis eius intimarunt præſentiam defuiſſe. Et licet de patre & filio aliqua ſenſiſſent Platonici: ſpiritus tamen tumidus & humani appetitor fauoris ſanctificationem intellectus diuini mereri non potuit: & vbi ad profunditatem ſacramentorum ventum eſt, omnis eorum caligauit ſubtilitas, nec potuit infidelitas ſanctitudini propinquare. Hic digitus Dei, mundanæ iudex & vindex perfidiæ, noui tempore teſtamenti potenter expellit dæmonia: nec laborat agendo, ſed ſolo nutu perficit omnia: quod dicit, facit; quod iubet implet; ſecreta indicat, pandit occulta, reuelat ignota: hebetat acutos, & perſpicaces confutat. Hoc digito in lapideis tabulis lex primùm conſcripta, quinquageſimo die poſt egreſſum Iſrael de Ægypto in monte Sina Moyſi eſt commendata: ſed populus nequam & gens duræ ceruicis, à quorum animis terror ille receſſerat, quem mors ardens & flammea iuga, & clangor buccinæ, & lampades coruſcæ, & horrenda tonitrua nuper incuſſerant, in Apoſtaſiam conuerſi, & de Moyſi reditu deſperantes, lege diuinitus miſſa indigni iudicati ſunt, quia in oculis eorum Moyſes frangens tabulas, tam verba quàm inſtrumenta comminuit & deleuit. Quin etiam ſceleris vltione patrata, reuerſus in montem ad Dominum, quadraginta diebus ieiunans & colloquens, tandem obtinuit, vt ipſe alias ex ſaxo ad inſtar priorum excideret tabulas; in quibus eamdem quæ in primis fuerat, ſcriptutam inſculperet & formaret. Factumque eſt mirabili diſpenſatione ſuperni iudicii, vt lex quam ſanctus ſcripſerat Spiritus, deleretur: & quam manus humana reſtituit, in poſterum teneretur. Quod ea ratione credi poteſt ſic actum, vt populus prior ſecundùm carnem ambulans & viuens, diuinis colloquiis & ſpiritalibus mandatis oſtenderetur indignus; nec poſſe mentes perfidas ſancta percipere, nec intelligere ſacramenta, quæ exemplarium tegmine velabantur. Porrò teſtamenti noui quæ Chriſto euangelizante patuit veritas verbo Chriſti prolata, indiſſolubilis permanſit, & ſolida deinde ſtabilitatis perpetuæ auctoritate fulcita eſt, eò quòd oblatam gratiam humiles ſuſceperunt, & quod filius inter pauperes ſpiritu inuenit ſibi domum in qua caput reclinaret: & meritò reprobatos viſibiles tabulæ inuiſibilis Dei indicant contemptores, & ampliori dignos honore incarnati verbi credulos auditores, & deuotos veneratores. Lex igitur à paſchalis agni immolatione die quinquageſimo datur: & Pentecoſtes nomen tantæ rei ſolemnitas ex lege accepit, in ipſo dietum numero ſacramenti magni complicans rationem. [d] Septenarius quippe numerus ſepties reuolutus, quinquageſimum efficit, addito monade qui præſentis ſæculi meta, & futuri initium, perpetuitatem ſub octauæ nomine continens, ſic præſentia terminat, vt nos ad perpetua introducat. Sacratus hic ſeptenarius numerus à conditione mundi auctoritatem obtinuit: quoniam in ſex diebus prima Dei operâ patrata ſunt, & ſeptima conſecrata quieti, quaſi ſancta & ſanctificans ſolemnitate vacationis honorata, & Spiritui ſanctificatori attitulata. Vnde & ceſſari à ſeruilibus operibus populo iubetur vt diem ſabbati ſanctificet &; Spiritui rectitudinis, & ſanctitudinis, & fortitudinis adſcribat, quod directè, quod honeſtè, quod viriliter incedit: quia totum ex eius conſtat ducatu quòd deuii diriguntur, quod impii conuertuntur, quod debiles confirmantur. Spiritus rectus, Spiritus ſanctus, Spiritus principalis regit, componit, conſummat, & perficit quas inhabitat mentes, & corda quæ poſſidet: nec errare patitur, nec corrumpi, nec vinci, quos docuerit, quos poſſederit, quos gladio potentiſſimæ virtutis accinxerit. Septenarius iſte ex quaternario & ternario conſtans, cùm in ſe propter prædictas cauſas honorabilis habeatur, habet ex partibus ſuis excellentiam maximam: quia artificis & materiæ videtur exprimere & diſtinguere primarias ſubſtantias; vt ternarius creatorem propter trinitatam enunciet, & quaternarius creaturam propter quatuòr elementa, quæ rerum omnium

a *Sed & in ſe ſingulariter manens.* Repoſui *ſed*, cum Cauchio pro, *& Pam.*

b *Cui ſexta præcedens feria.* Obſcurum quomodo ſextam feriam Octauæ comparet, quùm de ratione circumciſionis rectè aſſerat, poſt ſeptimanam, octauam ſubſequi. *Idem.*

c *Et non quod Philoſophis.* adiecimus, *&*, vt ſenſus conſtet. *Idem.*

d *Septenarius quippe numerus &c. quinquageſimum indicat.* Sic rectè Eraſmus pro eo quòd deprauatè erat apud Remboldum, *quinquagenium.* vide autem plura de ſeptenario numero lib. ad Fortunatum cap. 11. Pulchrè autem explicat quadruplicem ſeptimanam, hebdomadum nempè, dierum, menſium, annorum. *Idem.*

nium causæ sunt & semina, sub huius numeri breuitate concludat. [a] Spiritus sanctus à patre procedens, à patre & filio, quaternario superfertur, & conditor benignus opus suum amplectitur, & diligit quod plasmauit, & creaturam suam Sanctus ipse sanctificat & consociat sibi, & charitatis nexu statuit & conquadrat. His aliisque secretioribus rationibus quas illustrium virorum subtiliora ingenia indagarunt, septenarius numerus in Scripturis sanctis sæpè sacramentales causas complectitur; & simplex & multiplicatus, necessarios ad intelligentiam diuinorum operum parturit intellectus. In hebdomadibus apud Hebræos, dies septimus [b] Sabbatum, id est, requies appellatur: qui numerus non tam in septimanis, sed etiam obseruatur in annis, & annorum hebdomada consummata septimus annus requietionis est, & ipsi terræ sabbatum imperatur; nec fas est cuiquam eo anno serere vel metere quippiam, sed quæ sponte siue in terra, siue in vineis, vel in arboribus nascuntur, alimoniæ pauperum deputantur. Annorum quoque septimanæ apud Hebræos quinquagesimum annum faciunt, quem iubileum appellant; in quo decreto legis (vt suprà dictum est) fit terræ remissio, & seruorum libertas, & restitutio possessionum, quas eatenus distractio alienauerat, & cætera huiusmodi gratis ad hæreditatis ordinem reuertuntur. De numero septenario cùm multa dicta sint, plura supersunt quæ in lege & Euangelio præcipuè commendantur. Quinquagesimus itaque annus perficit iubileum; quinquagesimus dies à pascha pentecosten facit, in quo verè Spiritu sancto infuso Apostolis, ad hæreditatem cælestem à quo venumdati sub peccato exulabant, quos diabolo domino mendicitas & egestas subiecerat, reuertuntur. Septem sacerdotalibus clangentibus tubis, Hiericho corruit: septem petitionibus orandum patrem filius docuit. Remissio peccatorum duplicato septies septenario, Petro mandatur. Leprosus septimi diei inspectione à sacerdote iudicatur; summi sacerdotis in septem diebus consecratio consummatur. Dominus Iesus Christus de septem panibus quinque millia hominum reficit: & iustus quisque Deo laudes per diem septies dicit. Ipse Dominus Iesus ab Adam secundùm generationes, quas Lucas commemorat, septuagesimus septimus inuenitur; vt vltionem in Lamech septuagesies septies promulgatam veniens terminaret. Septem diebus in pascha editur azyma; septem diebus mense septimo tabernaculorum solemnitas celebratur. In septem annis templum à Salomone construitur; septem brachiis & totidem luminibus candelabrum adornatur. Celebramus tam nos quàm Iudæi quinquagesimum diem, sed illi in typo; nos autem in veritate, non tam significamus quàm agimus. [c] Pentecosten igitur celebrantes, commemoramus quæ olim sub Moyse in veteri Testamento sunt acta, & quæ sub Christo facta sunt. Post cuius ascensionem in cælos Spiritus sanctus visibiliter super Apostolos in linguis igneis apparuit, & ad instar prioris seculi vniuersitatem fidelium vnius labii esse voluit: vt quorum erat cor vnum & anima vna, vna esset & lingua, nec posset impedire intellectum credentium aliqua diuersitas verborum, sed Euangelica doctrina propria lingua prolata ad omnium auditum eamdem efficientiam obtineret, vt Græcis & Barbaris omnibusque gentibus verbum Euangelii sic esset intelligibile, ac si in eorum auribus linguæ in qua nati erant idiomata resonarent. Adetant Medi, & Elamitæ, Mesopotameni, & Arabes. [d] Hi omnes, dum Hebræa lingua Apostoli prædicarent, locutio Iudaica enunciationis suæ articulus cursu consueto euoluens, nullo exponebatur interprete, sed verbo eorum per Spiritum sanctum inerat virtus & gratia: vt habitantes Pontum & Asiam, suam esse dicerent linguam, quam audiebant; quasi primitiuæ linguæ libertas ad antiquitatis reuersa originem confusionis contumeliam euasisset. Nec tantùm Apostolis collata est hæc gratia, sed multitudini credentium idem Spiritus superfusus est, intus ardentibus, extrà loquentibus; & complectebantur se dilectio & verbum, & de calore Spiritus sermo feruebat ignitus. Iam omni timore excluso obedire, se Deo magis quàm hominibus, publicè profitebantur & videbatur eis gloria, si pro Christo iniuriam paterentur. Ad hunc modum olim Moysi iussum est, vt in viros septuaginta quos ipse presbyteros iudicaret, de Spiritu suo partiretur, vt in negotiis partem gererent sollicitudinis: quibus cùm imposuisset Moyses manus, requieuit in eis Spiritus sanctus; qui non Moysi ablatus est, quasi ipse sine Spiritu remaneret, vel idem Spiritus secaretur in partes; sed secundùm mensuram donationis diuinæ quæ erat in Moyse gratia singularis facta est multiplex & communis, & data est multis in eo potestas, quod prius solius Moysi disponebat auctoritas. Sic Heliæ Spiritum duplicem recepit Helisæus: non quòd in duas substantias idem Spiritus sit diuisus, & duos propheta sanctus habuerit Spiritus; sed quòd populo Christiano, cuius typum Helisæus gerebat, accepto Spiritu sancto data sit potestas in opere & sermone; & ascendentem Heliam, id est, Christum, pio desiderio prosecutus, fide claruerit & intellectu, & vita & signis & miraculis fulserit & exemplis. Hic sacrorum ordinum distributor, reges creat & principes, sacrat pontifices, eligit sacerdotes. Hic sapientia Salomonem, intellectu

a *Spiritus sanctus à patre procedens, à patre & filio.* Prius illud *a patre* censeo superfluum. PAM.
b *Sabbatum, id est, requies.* Prorsus sic lego, pro, *idem.* *Idem.*

c *Pentecosten igitur celebrantes, commemoramus.* Hoc quoque, pro, *commemoramus.* *Idem.*
d *Hi omnes dum Hebræa &c.* Aut solœcismus est, aut aliquid desideratur. *Idem.*

intellectu Danielem, Ioseph consilio, Samsonem fortitudine, Moysen scientia, Dauid pietate, Iob timore prosequitur: & sanctorum animas omnimodis fecundat virtutibus, in tantum affectus pacificos prouehens, vt iam in cælis nostra sit conuersatio, diffusa in nobis charitate per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Hic in pudicis mentibus sibi statuit mansionem. Hic humiles cælibes habet domesticos, abominatur ærarios, falsarios detestatur. Hic Giezi mercenarium lepra condemnat, & Ieroboam vendentem sacerdotia cum apostatis locat. Hic Simonem gratiæ Dei nundinatorem à sanctorum consortio exhæredat, cuius detestabiles ausus vltrix ruina confundit & quassat. Hic Balaam ad maledicendum conducto silentium imponit; & per asinam redargutum, colliso ad parietem pede, vacuum pecunia, contumelia oneratum, claudicantem ad propria remisit confusum. Hic omnibus Ecclesiæ sacramentis interest, quæ ipse efficit & consummat. Hic peccata diluit, hic iustificat impios, & ad vitam reuocat mortuos. Hic discordes pacificat, & vinculo dilectionis adstringit & ligat. Hic nos cælo inuehit, & à mundi huius vanitatibus auulsos superni regni constituit hæredes, cuius summa est felicitas, quod corpus istud spiritali effectu cum angelis conuersabitur, nec vltrà erit carnis & sanguinis aliquis appetitus, sed erit omnium plena sufficientia, cognoscibilis Deus, & inhabitator Spiritus sanctus.

DE ALEATORIBVS.

[a] MAGNA nobis ab vniuersa fraternitate cura, fidelis maximè: & rea perditorum omnium audacia, id est, aleatorum animi, ad nequitiam se in lacum mortis mergunt. [b] Et quoniam nobis diuina & paterna pietas Apostolatus ducatum contulit, & vicariam Domini sedem cælesti dignatione ornauit, & originem authentici Apostolatus, super quem Christus fundauit Ecclesiam in superiore vestro portamus, accepta simul potestate soluendi: salutari doctrina admonemur, ne cùm delinquentibus assiduè ignoscimus, ipsi cum eis pariter torqueamur. Ideò sal terræ dicimur, vt ex nobis omnis fraternitas cælesti sapientia salliatur. Nam cùm dicat: Sal autem si fatuatum fuerit, nihil valebit, nisi vt proiiciatur foras & conculcetur ab hominibus; hoc veremur & timemus, [c] ne in Ecclesia securi, quòd nobis sacerdotalis dignitas tradita est negligentes, iuxta quosdam fratres inertes reperiamur: aut dum falsam communicationem damus, id quod cum honore de Dei dignatione percepimus, [d] indignante Domino & exprobrante amittamus, dicit enim Scriptura diuina. Væ erit Pastoribus. Quod si ipsi pastores negligentes reperti fuerint, quid respondebunt Domino pro pecoribus? Quid dicent? à pecoribus se esse vexatos? non creditur illis: incredibilis res est, pastores pati posse aliquid à pecore; magis punientur propter mendacium suum. Et alia Scriptura dicit: [e] Rectorem te petierunt, noli extolli. Esto in illis quasi vnus ex ipsis: euram illorum habe & considera. Et iterum: [f] Existimate sacerdotem esse cultorem, & omnes esse apud eum delicias, granaria plena, & de quocumque considerauerint pabulo oues, eas saturare. Nam vt constaret nos, id est, Episcopos, pastores esse ouium spiritualium, hoc est, hominum fidelium qui sub cura nostra constituti, [g] ne vllum in eis scabiei vitium reperiatur; quo magis à nobis quotidie perscrutentur, vt medicamine cælesti adhibito, vellera eis florida crescant, quæ ad naturam vestis salutaris proficiant. In Euangelio Dominus ad Petrum dixit: Pasce oues meas. Et quoniam Episcopium, id est, Spiritum sanctum per impositionem manus, cordis excepimus hospitio; [h] cohabitatori nostro ne vllam molestiam proponamus, Apostolus monet & dicit: Nolite contristare Spiritum sanctum qui in vobis est; & nolite extinguere lumen, quod effulsit in vobis. Quanta autem Episcopum benè agentem & salubriter admonentem, [i] sine tribulatione corporis, sanctis condigna maneant Martyria: quanta & in Episcopum negligentem nulla de Scripturis sanctis documenta promentem, cumulentur tormenta; Apostolus nos excitat Paulus, [k] & condigno statu Episcopos & procuratores Euangelicæ doctrinæ ponit, & dicit: Quamdiu erit infans, procuratores & actores habet; at cùm creuerit, hæreditatem suam expetit. Nos etiam dispensatores & procuratores Euangelij sumus; hoc quoque inter dispensatores & procuratores quæritur, vt quis fidelis & iustus inueniatur; si ergo apud dispensatores quæritur, vt quis fidelis & iustus inueniatur, [l] quid si

oues

a *Magna nobis ab vniuersa fraternitate cura.* Fortè legendum: *vniuersæ fraternitatis cura:* est tamen adhuc planè mutilum huius libri frontispicium. PAM.

b *Et quoniam nobis diuina & paterna pietas, &c.* Nic. Faber notat hunc tractatum non esse Cypriani. Nam ex hoc loco apparere alicuius Pontificis Romani scriptum esse. RIG.

b *Et quoniam nobis.* Prætermisi voculam, *in*, superfluam. *Idem.*

c *Ne in Ecclesia securi.* Etiam hic interposita erat particula, *cum*, superflua. *Idem.*

d *Indignante Domino, exprobrantes amittamus.* Censeo legendum, *& exprobrante. Idem.*

e *Rectorem te petierunt.* Etiam hic malim, *posuerunt. Idem.*

f *Existimate sacerdotem.* Nescio ad quam scripturam alludat. *Idem.*

g *Ne vllum in eis scabiei vitium reperiatur.* Ita lego pro eo quod erat: *scabie*, est tamen adhuc locus obscurus & mutilus. *Idem.*

h *Cohabitatori nostro.* Superflua *&* particula, locum reddebat obscurum. *Idem.*

i *Sine tribulatione corporis* Hic velim adiectum *etiam. Idem.*

k *Et cum digno statu.* Prorius lego, *condigno. Idem.*

m *Quid si oues delinquant.* Ita ex Antonino, pro, *omnes. Idem.*

a *Primùm*

oues delinquant ; & delinquentibus dispensatores ignoscant ? Non ipsi delinquentium se pondere onerant ? Apostolus Paulus commemorat, quando ad Timotheum docendum & corroborandum in fidei firmitate, ne quid Deum fallat, & ne malignum orationibus iustorum intercedat, [a] prouidus & sollicitus dicit: O Timothee fili commendatum serua: noli spernere donum quod in te est per impositionem manuum seniorum: accingere fortiter, & viriliter age ministerium tuum, & cum integritate supple: esto cæteris bonum exemplum; nemo tibi contradicat, nemo iuuentutem tuam contemnat: peccantem coram multis castiga, vt & cæteri metum habeant, & ne communicaueris peccatis alienis. Et iterùm: Si quis frater fornicarius, aut idolorum cultor, aut auarus, aut raptor siue iniustus nominatus fuerit; cum eiusmodi quidem nec cibum capere. Et alio loco: Quicumque frater more alienigenarum viuit, & admittit res similes factis eorum, desine in conuictu eius esse; quod nisi tu feceris, & tu particeps eris eius. [b] Et in doctrinis Apostolorum: Si quis frater delinquit in Ecclesia, & non paret legi; hic nec colligatur, donec pœnitentiam agat, & non recipiatur, ne inquinetur, & impediatur oratio vestra. Et Apostolus etiam iterùm dicit: Eximite malos è medio vestri. Quod si multorum testium varia & consonanti monitione docemur, [c] cum delinquentibus fratribus cibo ne quidem vesci; quantò magis debeat & ab sacrificio Christi arceri? [d] Quàm magna & larga pietas Dei filii, quod in futurum præscius nobis consulat: ne quis fratres incautus denuò laqueis diaboli capiatur, sollicitos esse iussit & prouidos atque eruditos; quoniam hostis ille antiquus circuit, pulsans Dei seruos, [e] non vno genere tentans. Multæ enim sunt tentationes eius quorum primordia sunt; idololatria, [f] Mœchiæ, furta, rapinæ, auaritia, fraus, ebrietas, impatientia, adulterium, homicidium, zelus, perfidia, falsa testimonia, eloquium falsum, inuidia, extollentia, maledictum, error, & si qua sunt similia quæ his congruunt; ex quibus est aleæ tabula: Præsto est diaboli laqueus manifestus, venenum portans letale serpentis, & inductio corrumpens; quæ cùm videtur nihil esse, [g] magna amplexi operitur deletio. Quid illud est quæso fideles, vt [h] manus quæ iam ab iniuriis humanis expiata est, & [i] ad sacrificium Dominicum admissa, & quod ad salutem totius hominis pertinet, dignatione suscipit; [k] quæ ad laudem Domini in oraculo exsurgit; [l] quæ signum crucis, per quod tuemur, frontibus imprimit: [m] ipsa quæ diuina sacramenta consummat: [o] quid est, inquam, vt iterum laqueis diaboli, vnde exuta est, implicetur? & per ipsa damnetur? aleatrices manus, libidinoso studio consueuerunt, id est; aleæ tabulæ; quod est [n] diaboli venabulum, & delicti vulnus insanabile. Aleæ tabulam dico; vbi diabolus præsto est, ad capiendum summissus, & cum ceperit de captiuo triumphum, perfidia, falsa testimonia. Tabulam aleæ dico; [p] vbi dementia, & furia, & venale perjurium, imperium & colloquium serpentinum. [q] Illic tabiosa amicitia, illic atrocissimi, [r] sceleris fraternitas discordans, illic conuicia & audacia sæua, & mens insana, & fera impatientia. Aleæ tabulam dico; vbi possessionum amissio, & pecuniarum ingentium perditio, monstrum, & demonstrans litigiosum, furax dementia. O aleatorum noxia, sedentaria, & pigra nequitia! ô manus crudeles, & ad periculum sui armatæ, quæ bona paterna & [s] opes auorum sudore quæsitas ignominioso studio dilapidant: manus trux, noxia & insomnis, nocte dieque continuis instrumentorum suorum armigera: quæ peccando seipsam damnauit, & post peccata non desinit ire. O nequam manus, in perniciem domini sui armata, quæ sordidissimi æris totam substantiam perdit; & [t] cùm tot essent augendæ rei familiaris & multarum abundantiæ opum, modo inops & pauper est! Alea est, quam lex odit: alea est, quam sequitur crimen ignobile, vbi manifesta tentatio, & pœna occulta. [u] Alea est alueus mali, & supplantatio amici, quæ nec lucrum confert, sed totum consumit. Hinc deinde pauperes fiunt, hinc opes suas perdunt, hinc iam consumptis omnibus rebus suis; mutuis pecuniis se obruunt: hinc patrimonium [x] sine vlla furi calumnia amittunt. Qualis est

a *Prouidus & sollicitus dicit.* Omninò & istud lego, pro: *dicens.* PAM.

b *Et in doctrinis Apostolorum.* vnde hæc citat nescio, neque enim reperiuntur aut in canonibus aut in constitutionibus Apostolicis. *Idem.*

c *Cum delinquentibus.* Rursum omisimus *ne*, particulam superfluam. *Idem.*

d *Quam magna & larga pietas domini filii.* Lego, *Dei.* *Idem.*

e *Non vno genere tentans.* censeo legendum *tentationis.* *Idem.*

f *Mœchia.* Prorsus aut hoc legendum, aut *mœchia*, pro eo quod erat, *mœcha.* *Idem.*

g *Magna amplexi operibus deletio.* Locus multis est corruptus. *Idem.*

h *Manus quæ iam.* Omninò lego hoc, pro *tam*, adiicio verò, *est*, ex Antonino. *Idem*

i *Ad sacrificium Dominicum admissa.* aut alludit ad veterem consuetudinem, de qua libro de lapsis, aut (quod magis apparet ex sequentibus) de presbyteris loquitur. *Idem.*

k *Quæ ad laudem Domini.* Sic rectè Anton. & Morelli quidam codex, pro, *ipsa.* *Idem.*

l *Quæ signum crucis &c.* Hoc iterùm ex Antonino pro eo quod erat, *ipsa per quam tuemur signum crucis in frontibus* *Idem.*

m *Ipsa quæ diuina Sacr.* Iuxta præcedentem Antonini lectionem, non sum veritus interserere, *quæ.* *Idem.*

n *Quid est, inquam.* Particulam, *inquam*, ex eodem Antonino adieci; quippe apud quem haud dubiè sic legendum, pro eo quod habet, *inquit.* *Idem.*

o *Diaboli venabulum & delicti vulnus.* Hæc lectio quoque eius placet, præ vulgata, *Zabuli malum & diaboli vulnus.* Iuxta quem iterùm paulò pòst & prætermisimus. *Idem*

p *Vbi dementia & furia.* Antoninus, *vbi mentis furia.* *Idem.*

q *Illic rabiosa amicitia.* Sic etiam ille, & alius quidam Morelli codex, pro, *rabidosa.* *Idem.*

r *Sceleris fraternitas.* Ita alius Morelli codex, pro, *omnimoditas.* *Idem.*

s *Opes auorum sudore quæsitas* Alias Morelli codex *sudoribus*, sic & Anton. *Idem.*

t *Cum & tot essent augendæ rei &c.* Aliquid desideratur, nempè *occasiones*, aut simile quid. *Idem.*

u *Alea est alueus mali*, &c. hoc rursum ex Anton. pro, *laqueus est ille mali.* *& supplantatio inimici*, quo *Idem.*

x *Sine vlla fori calumnia.* Ex eodem *fori*, pro, *furti.* Sed vicissim apud illum reponendum *calumnia*, pro, *penuria* *Idem.*

est lis, vt quos nemo persequitur, seipsos per inuidiam persequantur? vt paternas suas hæreditates sub bostium suorum multiformi numero dispergant? Est & quando ipsi aleatores cum prostitutis mulieribus penes auctorem suum nocturnas vigilias clausis foribus celebrant: armantur aduersus se miseri, spiritu diaboli repleti: & illic duplex aut geminum crimen admittunt. Hic concrepat aleæ sonus, illic silentio operatur incestus: hic sine vllo dignitatis suæ respectu, sine vlla excusatione, pestifero studio cedere bonis suis cogitur; illic secretò mortale venenum bibitur. Vnde hæc sacrilega meditatio, vnde hoc crimen, auctorum testimonio comprobamus? Cum enim quidam studio litterarum benè eruditus, multum meditando hoc malum & tam perniciosum studium adinuenit, [a] instinctu solius Zabuli, qui eum artibus suis repleuerat; hanc ergo artem ostensit, quam & colendam sculpturis cum sua imagine fabricauit. Statuit itaque imaginem suam cum nominis sui subscriptione, suggetente sibi amico, qui vt banc artem excogitaret[b] in peccatorem subuenit. Sic ergo se in imagine speciosa demonstrans, alto quodam loco condidit; & [c] in sinus suos banc aleæ tabulam gestans, vt quasi ipse lusor & adinuentor huius malitiæ appareret, cuius nomen à Dei seruis nominari non deberet (sic enim in nomine turpis est, quomodo in factis iniquus) & quisque Dei seruus aleæ tabulam amplectitur, auctoris nomine vocaretur. Ille enim cum se [d] in statunculis, & simulacris formaret; aliud crimen adinuenit, [e] quo se ab imitatoribus suis colendum, & sibi sacrificandum instituit; ita vt qui vellet studio eius adhærere, non antè manum in tabulam porrigeret, nisi auctori huius priùs sacrificasset. Inde factum est, vt olim qui homo fuerat, & facinoris admissionis adulter, post mortem, à pronis & errantibus [f] sub fictitio nomine Dei talis coli meruerit. Aleæ tabula qui ludit, & maleficia nosse debet, quod à Dei seruis longè sit, sciens quoniam foris [g] maleficus & venenarius, & iterùm in iudicii diem in igne rotante torquebitur. Aleæ tabula qui ludit, prius auctori eius sacrificare debet; quod Christianis non licet dicente Domino: sacrificans diis, eradicabitur, nisi Deo soli; & iterùm: Nolite sacrificare diis alienis ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendum vos. Christianus qui es, & Aleæ tabula ludis; licet non sacrifices, lege huius facinoris particeps es. Et vtique Dominus occurrit & dicit: Exi de ea populus meus, ne sis particeps delictorum eius. Et iterùm: Discedite, discedite inde, exite de medio eius qui portatis vasa Domini, & immundum ne tetigeritis. Christianus quicumque es, & Alea ludis, hoc primum in loco credere debes, quia non Christianum, sed Ethnicum tibi nomen est; & illud quod ad sacrificium Dominicum pertinet, in vacuum sumus, sic enim dicit: Omnis immundus non tanget sacrificium sancti. Dicit enim scriptura: [h] Omnis vir manducans carnem sacrificii, & immunditia eius super ipsum; pereat anima illa de populo meo. Aleator quicumque es, Christianum te dicis; quod non es, eò quod seculo particeps es: nec animus Christi potes esse, qui cum inimico Christi tenes amicitiam. [i] Certè qualis dementia aleatorum fidelium, vbi insaniunt, & furacissimis vocibus peierant; [k] & deorbati Zabuli caligine, inuicem sibi manus inferunt, maledicunt, se deuouent, parentum originem [l] turbis præsentibus dehonorant. Sonat publicè aleæ strepitus, festinant ad necem hæreditatis suæ manus: nec intelligit miser, quid sibi noceat, quando se aleæ auctorat. Et qui iam sæpiùs vincitur, rursus ad nocentius studium, Zabulo suadente, animatur. O ars infesta studentibus, & studium libidinosum; quod non diuitias, sed nuditatem & inopiam præstat; manus carnifex, manus noxia, quæ nec post lucra desinit; sed adhuc post damna ludit. Christianus qui alea ludit, ad sacrificium Zabuli, [m] immolantibus pœnis auctoris, manus polluit. Et idcircò Dominus ad hoc indignari dicit: Nolite, inquit, extendere manus vestras iniustè, ne exacerbetis me, & non desinam vos diu permanere super terram; & iterùm: Abstinete manus vestras ab iniusto, [n] & ne feceritis quicquam mali. Et Apostolus beatissimus Paulus similiter dicit: [o] Videte fratres, ne obsiguremini huic seculo, & pompis, deliciis & voluptatibus eius, sed continete vos ab omni iniustitia. Nam qui delinquit in Deum, nulla fit excusatio, nec indulgentia vlla, [p] & nemini venia datur. In Euangelio Dominus dicit: Si quis, inquit, dixerit blasphemias in filium hominis, dimittetur illi: at is qui peccauerit in Spiritum sanctum, non dimittetur

a *Instinctu solius Zabuli.* Hoc quoque ex eodem, pro, *instigatu*, qui etiam legit, *adimpleuit*, pro, *repleuerat*, sed hoc malè. PAM.

b *In peccatorem subuenit.* Phrasis obscura. *Idem.*

c *In sinus suos.* Fortè *in sinu suo*; est tamen adhuc locus obscurus & mutilus *Idem.*

d *In statunculis & simulacris.* Adiecimus &, antè desideratum. *Idem.*

e *Quo se ab imitatoribus colendum &c.* Ita rursum ex illo, pro eo quod erat, *colendum deceret*, *sacrificandi sibi legem terminauit.* *Idem.*

f *Sub fictitio nomine Dei.* Prorsus sic lege, pro, *fictiosi.* *Idem*

g *Maledicus & venenarius.* Noua vox, quantùm apparet, à venerandis idolis detiuata. *Idem.*

h *Omnis vir manducans carnem sacrificii* Prorsus sic restitui hunc locum, ex lib. de lapsis, vbi sic citatur hæc scriptura, pro eo quod erat, *mendicans*: lego ex eodem *immunditia*, pro *immundicia.* *Idem.*

i *Certe qualis dementia.* Antonin. *O qualis*, qui etiam *peierant*, legit pro, *periurant.* *Idem.*

k *Et deorbati Zabuli caligine* Anton *diaboli.* noua autem est vox *deorbati* *Idem.*

l *Turbis præsentibus.* Hoc ex eodem reposui, pro eo quod erat, *turpibus*, pessimè. *Idem.*

m *Immolantibus pœnis auctoris.* Rursum obscurus locus. *Idem.*

n *Et ne feceritis quicquam mali.* Omninò sic lego, quia præcedit, *abstinete.* *Idem.*

o *Videte fratres ne obsiguremini.* Vbique alibi Cyprian. *configuremini.* *Idem.*

p *Et nemini venia datur.* Etiam hoc lego, pro, venia[illegible] videtur autem hoc pertinere ad errorem Nouatianorum. *Idem.*

dimittetur illi, nec hic, nec in futuro sæculo : & iterùm propheta dicit : [a] Si delinquendo peccet vir aduersus virum, orabitur pro eo ad Dominum : Si autem in Deum peccauerit, quis orabit pro eo? Et beatus Apostolus Paulus procurator vicarius Christi, Ecclesiasticam curam agens, ponit & dicit : Vos estis templum Dei, & in vobis Christus habitat ; si quis templum Dei violauerit, perdet illum Deus. Iterùm Dominus in Euangelio suo negat peccatores, & exprobrat dicens : Recedite à me omnes qui operamini iniustitiam ; numquam vos cognitos habui. Et Ioannes Apostolus dicit : Omnis qui peccat, non est de Deo, sed de diabolo est ; & scitis, quoniam ideò venturus est filius Dei, vt perdat filios diaboli. Si quis aleator Christianus es, tuus & hæreditatis tuæ inimicus es : quicumque es, desine ab illa dementia miser, quid te in laqueum mortis cum diabolo vltrà præcipitas? [b] quid opes & diuitias tuas sordidissimas æris admittis? quid te laqueis sæcularibus inuoluis, vt de sæculo iudiceris? quid inimicum tuum fauotibus laudando, delinquis; cum quo necesse est puniaris? Esto potius, non aleator, sed Christianus : pecuniam tuam adsidente Christo, spectantibus angelis, & martyribus præsentibus, super mensam Dominicam sparge : patrimonium tuum, quod forsitan sæuo studio perditurus eras, pauperibus diuide : diuitias tuas Christo vincenti committe : seruus cum Domino tuo vocare, studio deifico obsequere, artem Domini imitare, quæ non perdit sed potiùs acquirit. Desine ab illis tuis furacissimis moribus, cohibe præcipitem nequitiam tuam ; sit tibi cum pauperibus quotidianis lusus, sit tibi cum viduis frequens operatio ; censum & adparatus tuos omnes ad studium Ecclesiæ distrahe : aurum tuum, & argentum, & pecunias tuas in thesauris cælestibus repone ; fundos & villas tuas, iusta operatione [c] ad paradisum remoue : vt peccata donentur tibi, eleemosynis & orationibus continuis incumbe. Alea ne luseris ; vbi lusus nociuus est, [d] & crimen mortale ; vbi dementia sine consideratione ; vbi nulla veritas, sed [e] mendaciorum mandra. Abscide inde manum tuam, & auerte inde cor tuum : extrahe caliginem inimici ab oculis tuis, & purifica manum tuam à sacrificiis Zabuli : abige abs te furaces mores, esto patiens & Christianus, esto tibi & vitæ tuæ in operationibus iustus & prouidus. Fuge diabolum persequentem, & fuge aleam inimicam rerum tuarum : studium sit tibi sapientiæ, Euangelii monitis erudire, puras manus ad Christum extende ; vt promereri Dominum possis, Aleam noli respicere, Amen.

DE

a *Si delinquendo peccet vir.* Istud quoque ex Cypriani aliis locis, pro *peccatur.* PAM.
b *Quid opes & diuitias tuas.* Locus iterùm obscurus. *Idem.*
c *Ad paradisum remoue.* Fortè *remitto.* *Idem.*
d *Et crimen mortale.* Prorsus sic lego cum altero Morelij cod. pro, *immortale.* *Idem.*
e *Mendaciorum mandra.* Alius *mendacij maletia.* *Idem.*

DE MONTIBVS SINA ET SION ADVERSVS IVDÆOS.

[a] PROBATIO Capitulorum quæ in Scripturis deificis continentur, quæ in veteri Testamento figuraliter scripta sunt, per nouum Testamentum spiritaliter intelligenda sunt, quæ per Christum in veritate adimpleta sunt. Nobis enim per Iesum Christum spiritalis intellectus datus est, [b] ipso Iesu dicente : Vobis quidem datum est intelligere sacramenta Dei, aliis autem in similitudinibus. Inuenimus in Euangelio [c] κατὰ Ioannem scriptum : Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est. Quæ lex Moysi in monte Sina data est. Verùm iterùm inuenimus scriptum [d] : De Sion enim exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. [e] Quatenus hoc intelligere debemus? vtrum Sina mons, vbi à Deo Moysi lex data est, & Sion mons vnde lex exiuit, vnum sint ; an verò alter sit Sina mons, & alter sit Sion mons. Inuenimus enim hæc nomina duorum montium esse Hebraica [f] verùm latina interpretatio nominum differentium ab inuicem, ostendit aliud esse Sina montem, & aliud montem Sion. Hæc est interpretatio de Hebraica lingua in Latinam. Sina mons interpretatur tentatio æterna & odium : æque & Sion interpretatur tentatio exacerbationis & speculario. Vides ergò in Hebraica interpretatione non sibi similare, sed neque esse vnum montem, sed potiùs duos inuicem à se differentes gratia & honore. Præterea cùm dicat Dauid propheta [g] in psalm. 2. Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, annuncians imperium eius : ecce quatenus montem Sion sanctum designat. Vnde manifestum est montem Sion cælestem esse & spiritalem, [h] & montem Sina esse terrenum. Nihil enim

potest

a *Probatio capitulorum* Mutilum est atque adeò obscurum huius libri frontispicium, quod tamen legunt omnes excusi & MS. cod præter Cambron. qui sic habet. *quod probatio capitulorum &c.* neque ille satisfacit. PAM.
b *Ipso Iesu* Cambron. *Christo.* *Idem.*
c *Secundum Ioannem* Hoc ex cod. Cambron. Marchin. D̃ren. & Affligin. ac marginem cum Morelio pro eo quod Afflgin. in ipso contextu & vet. exc. *iuxtà*, cæteri verò *secundum.* *Idem.*
d *De Sion enim exiet lex.* Etiam hoc cum Morelio ex tribus cod. MS. pro *exibit.* *Idem.*
e *Quatenus hoc intelligere debemus.* Adiecimus interrogandi notam cum vet. exc. Grauio & Cauchio, & cùm nulli eam legerent, loco submouimus vbi erat. *in vnum.* *Idem.*
f *Verum latina interpretatio.* Manutius *latina verò*, at illud genuinum est. *Idem.*
g *In psalmo 2.* Prorsus sic lego non *primo*, cùm etiam Cyprianus supra lib testim. 1. cap. 29. secundum nuncupet hunc psalmum, hæc verba citans, non primum. *Idem*
h *Et montem Sina*, adiicio *montem* ex Cambron. cod. ex

potest, quod in terra est, esse sanctum, cùm totus mundus mala facta habeat, & à diabolo sit maculatus, dicente Iesu: Odit me sæculum, [a] & ego odi illud: quia mala facta sunt illius. Ex qua re quidquid est in hoc sæculo terreno, sanctum esse non potest. Sion autem non tam ex prophetico dicto constat esse sanctum & spiritalem; in quo monte [b] Spiritus sanctus filius Dei rex constitutus est, annuncians voluntatem & imperium Dei, & patris sui: & Sina montem terrenum esse in arida terra constitutum, qui est in Syria Palæstina, vbi est terra Iudæa, vbi est ciuitas illa interfectrix prophetarum: ante cuius portam Christus à Iudæis crucifixus est in horto: quæ ciuitas dicitur Hierusalem per Esaiam prophetam, spiritaliter verò execrata & derelicta. Nec immeritò. Quia & Deus ex eodem monte Sina terreno, per Moysen adhuc in carne terrena primi hominis positum populo Iudæorum terreno & carnali legem à Deo accepit illis tradendam, digitis sacris, scriptam in duabus tabulis lapideis, ([c] licet digitis sacris, tamen digitis in figura carnis) quasi populo carnali & durissimò: sicut fuerunt tabulæ lapideæ durissimæ, in quibus tabulis legem acceperunt. Ideò in duabus, quia significaret vnitatem populi diuidi in duas partes, partem quæ saluatur, & partem incredulam quæ perit; dicente Angelo ad Rebeccam vxorem Isaac: Duæ gentes in vtero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum superabit, & maior seruiet minori. Rebecca verò figuram portabat Ecclesiæ, sicut Isaac vir eius typum in se portabat Christi. Ergo cùm dicit, duæ gentes in vtero tuo sunt: quia & de gentibus duas partes futuras designabat, partem idololatram perditam, & partem credulam viuentem per fidem; hanc vnam partem gentium designat in vtero Ecclesiæ permanere, in generationem æternam in figura Rebeccæ; & partem populi infidelium Iudæorum à ventre tunc Rebeccæ diuidi, & separari à natiuitate Ecclesiæ. hæc fuit præfiguratio in Genesi per Angelum spiritaliter annunciata. Hæc verò nomina montium talem habent interpretationem in lingua latina, vt demonstret veritatem; qui sint hi duo montes Sina, vel Sion: quod quidem post paululum dicturi sumus. Ita enim hanc veritatis interpretationem probauimus, de principio generis humani venientem. [d] Ita ab initio mundi & deinceps omnes homines nascentes, de tempore & facto nomina à parentibus suis accipiebant (non quidem ex se, sed à Deo mente impellebantur; qui antequam fiant præscius est futurorum) vt quales post crementum ætatis suæ futuri essent, posteriori tempore verbis & nominibus Hebraicis designarentur; & quid singulis futurum esset, interpretatio nominum designaret veritatem; sicuti tunc temporis in Patriarchis completum est, secundùm primi hominis carnem de terræ limo esse. Ex ipso protoplasto probamus veritatem. Nomen accepit à Deo Adam. Hebraicum Adam in Latino interpretatur terra caro facta, eò quòd ex quatuor cardinibus orbis terrarum pugno comprehendit, sicut scriptum est: Palmo mensus sum cælum, & pugno comprehendi terram, & finxi hominem ex omni limo terræ: Ad imaginem Dei feci illum. Oportuit illum ex his quatuor cardinibus orbis terræ nomen in se portare Adam. Inuenimus in Scripturis, per singulos cardines orbis terræ esse à conditore mundi quatuor stellas constitutas in singulis cardinibus. Prima stella orientalis dicitur ἀνατολή, secunda occidentalis δύσις, tertia stella aquilonis ἄρκτος, quarta stella meridiana dicitur μεσημβρία. Ex nominibus stellarum numero quatuor, de singulis stellarum nominibus tolle singulas litteras principales, de stella Anatole, a, de stella Dysis, d, de stella Arctos, a, de stella Mesembria, m; in his quatuor litteris cardinalibus habes nomen Adam. Nam & in numero certo per quatuor litteras Græcas nomen designatur ἀδὰμ, ita α μία, [e] id est, vnum, δ τέσσαρα, id est, quatuor, α μία, id est, vnum. μ τεσσαράκοντα, id est, quadraginta. Fac & inuenies numerum quadragenarium senarium. Hic numerus XLVI. passionem carnis Adæ designat, [f] quam carnem in se figuralem Christus portauit, & eam in ligno suspendit. Quæ caro à Deo patre Iesu vocitata est Spiritus sanctus, qui de cælo descendit, Christus, id est, vnctus Dei viui à Deo vocatus est; spiritus carni mixtus, Iesus Christus. Hic ergo numerus 46. passionem declarat, eò quod sexto millesimo anno hora sexta passus, à mortuis resurgens quadragesimo die in cælos ascendit: vel quia Salomon quadraginta sex annis templum Deo fabricauerit. In cuius templi similitudinem Iesus carnem suam esse dixit,

eodem reposui illud. *cùm totus mundus mala facta habeat & à diabolo*, pro eo quod erat, *cùm totus mundus propter mala facta à diabolo*. PAM.

a *Quia & ego illud*. Cambron. omisso *quia*, legit *& ego odi illud*, neutrum placet, quia longè aliter Euangelista, *quia ego testimonium perhibeo de illo*. *Idem*.

b *Spiritus sanctus filius Dei*. De hac veterum loquendi formula, vide suprà librum, *quod idola non sint dij*. quare nihil mouere debent lectorem, aut iste aut duo similes infrà loci. Neque enim ante hæreses de Spiritu sancto exortas, tam cautè scripserunt veteres. *Idem*.

c *Licet digitis sacris, tamen digitis in figura carnis*. Manutius omissa voce *licet*, & semel tantùm recitans voces illas, *digitis sacris*, paulò priùs certa posuit. Verùm vulgatæ lectioni consentiunt MS nostri; & si parenthesis hæc includantur, sensus erit perspicuus. *Idem*.

d *Ita enim omnipotens Deus*, &c. Locum hunc deprauatissimum ex codic. MS. partim Affligin. Dun. Marchin. & vet. exc. partim Cambronensi ista restitui. *ita ab initio mundi & deinceps omnes homines nascentes, de tempore & facto nomina à parentibus suis accipiebant (non quidem ex se sed à Deo mente impellebantur qui antequam fiant, præscius est futurorum) vt quales post crementum ætatis suæ futuri essent, posteriori tempore verbis & nominibus Hebraicis designarentur, & quid singulis futurum esset, interpretatio nominum designaret veritatem*. *Idem*.

e *Id est vnum*, &c. Tum hoc, tum quæ sequuntur, *id est quattuor*, &, *id est, vnum*, & rursum, *id est, quadraginta*, adscripta erant in cod. MS. Dun, ad interpretationem græcarum vocum, in aliis MS. & vet. exc. omninò desiderabatur. Ad intellectum tamen maiorem putauimus retinenda. *Idem*.

f *Quam carnem in se figuralem*. Sanè & cautè hoc intelligendum rectè adnotauit Manutius. *Idem*.

xit, dicens Pharisæis: [a] Destruite fanum istud, & ego in tribus diebus excitabo illud. Et Pharisæi dicebant: Quadraginta sex annis ædificatum est fanum istud, & hic in tribus diebus excitabit illud? Dicebat autem Iesus fanum de corpore suo. Deinde Abel filius Adæ nomen accepit hebraicum, designans fratris interfectionem, & parentum luctum. Item Enoch, qui ante diluuium Deo iustus complacuit, & ideò de isto mundo in carnis suæ natiuitate viuus translatus est in loco, vbi Deus scit; ex quo loco in consummatione mundi innouari habet in hoc mundo; vnde etiam translatus est ad confundendum & reuincendum antichristum. A quo interfecti matyria sua complebunt, viuentes in æternum in sæcula sæculorum. Et ideò Enoch interpretatur innouatus. Deinde Iob iustus, qui ante diem iudicii meruit voce iudicis laudari, & ideò diabolo deuicto & superato, Iob interpretatur charissimus Dei. Æquè & Abraham in sua natiuitate à parentibus suis Abram vocatus est; tentatus verò à Deo fidelis inuentus est, & à Deo benedictus pater multarum gentium constitutus est, & ideò immutato à Deo nomine Abraham vocatus est, interpretatur pater multorum populorum. Ecce interim de multis probationibus pauca diximus, vt ad duorum montium nominum peruenientes interpretationes, eorum montium nominum probemus, qualiter designata sunt ad nostram instructionem; vt ex hac interpretatione nominum, intelligamus montem Sina esse terrenum, & montem Sion esse cælestem. Spiritaliter interpretatur Sina, tentatio æterna, & odium; [b] & mons Sion tentatio exacerbationis & speculatio. Ita intelligitur cum dicitur mons Sina tentatio æterna & odium, eò quod ex eo monte Moyses legem acceperit populo durissimo & contumaci. Per quam legem tentati à Deo æterno, inuenti sunt non posse eamdem legem sustinere in perpetuum, exinde Deo in odium conuersi sunt. Ideò in nomine montis Sina, vnde legem acceperant, interpretatio nominis designauit populum tentatum à Deo, & in odium æternum esse conuersos: ideò dicitur Sina tentatio æterna & odium. Inuenimus enim in scripturis eos esse à Deo tentatos. Ita positum dicente Domino ad Moysen: Exeat populus iste, & colligant sibi diurnum in diem, & tentabo eos an possint legem meam sustinere an non; & tentati à Deo per legem, [c] inuenti sunt ab ea lege alieni. Exinde Deo in odium æternum conuersi sunt, & completa est interpretatio Sina. [d] Manifesta verò & Moysen, per quem eos Deus per legem tentauit, in Latino interpretatur similiter, Moyses tentatio Dei, & inuentio, per quem tentati à Deo inuenti sunt alieni à legis obseruatione, ideò in æternum Deo in odium conuersi sunt. Hoc odium in ipso genere Iudæorum scriptum inuenimus, dicente Isaac de duobus suis filiis Esau maiore, & Iacob minore: Iacob dilexi, Esau autem odio habui. Esau verò maior pilosus fuit totus, inquit, quasi corium pilosum, in figura populi maioris, in impietate delictorum suorum constituti. Et Iacob fuit lenis & minor, in figura populi nouellioris, qui ex dicti audientia per crudelitatis fidem ex aspredine sæculi in lenitatem conuersus est ad Christum Deum, & Dei filium. Ecce probauimus per scripturarum fidem populum maiorem & vetustiorem esse Deo in odium conuersum secundùm interpretationem montis Sina dicentis, tentatio æterna & odium. Æque Sion mons ita interpretatur, tentatio exacerbationis & speculatio. Hæc verò interpretatio Latina ligni sacri passionem designat, dicente Salomone de ipsa passione Dominica: Contumelia & tormento interrogemus illum, vt sciamus reuerentiam illius & probemus patientiam ipsius, [e] & tentemus quæ euentura sunt illi. Si enim verè filius Dei est, suscipiet illum, & liberabit eum de manibus contrariorum; morte turpissima condemnemus illum. Hæc cogitauerunt & errauerunt; excæcauit illos malitia ipsorum, & non intellexerunt sacramenta Dei. Ecce tentatores Iudæos: Item scriptum est: Et tentauerunt Deum in loco inaquoso. Speculum verò altitudinem ligni declarat, dicente Salomone: Posuerunt me velut custodiam pomarii, eo quòd in horto in ligno confixus inter duos latrones pependit: & de altitudine ligni ambos speculatur in figura duorum populorum malefacturum; Gentes in sæculi mala facta iacentes, & Iudæos interfectores prophetarum. Hi sunt duo populi malefactores, quorum figuram in se portabant duo latrones, inter quos pependit innocens. Vnus blasphemabat; alius verò confessus est, quia innocens iniuriam patiebatur. Iesus autem ambos speculabatur de ligno speculatorio, blasphemum & confessorem saluauit, & blasphemum perdidit, sicuti de duobus populis fecit. Persecutores derelicti, qui in æternæ mortis sententia sibi non crediderint,

a *Destruite fanum istud.* Gratius *phanum*, & hic & bis posteà rerum illud constanter MS. omnes, & non Festus modò, sed & Varro de L.L. lib. 5. & Liuius 1. dec. lib. 10. à fando dictum fanum volunt. PAM.

b *Et mons Sion tentatio exacerbationis.* Addebant alii: *æterna*, verùm rectè omisit Manutius cum Cambrun. cod. quia suprà non legitur. *Idem.*

c *Inuenti sunt* Ex auctoritate eiusdem cod. omisi particulam, *&*, superfluam. *Idem.*

d *Manifesta verò & Moysen &c.* Locus vsque adeò corruptus, vt mederi ex MS. non licuerit. Ex illis enim quattuor consentiunt cum excusis vulgatis, sicut etiam veteres excusi, præterquam quod legant *Moyses*, quomodo & Metellus legens etiam, *Manifestat*, Cambrun. cod. verò longè aliter. *Manifesta verò Moysi & Aaroni, per quos eos Deus per legem tentauit, in Latino interpretatur. Similiter in monte tentati à Deo inuenti sunt alieni &c.* forsassis ita legendum; *& completa est interpretatio Sina, manifesta Moysi & Aaroni per quos eos Deus per legem tentauit*, omissis cæteris omnibus; quandoquidem priùs eadem verba sunt posita, atque adeò hic videantur superflua. *Idem.*

e *Et tentemus quæ euentura sunt illi.* Iterùm istud ex Cambron. cod. pro: *quæ ventura sunt:* Est enim Græcè apud 70. τὰ ἐκβάσεις, omittunt verò MS. voculam *&*, paulò post. *Idem.*

rint, si sic de sæcolo exierint, perient. Gentes verò ad se conuersæ fidem sibi habentes, quia filius Dei est; saluatæ videbunt in æterna sæcula sæculorum imperatorem & regem suum. Verùm in ipsa passione pendens in ligno, duas partes populi prospiciens speculabatur, de alto ligno. Pars populi, qui viderant virtutes eius mirabiles & deificas, patientem illum iniurias dolentes, plorabant: alij verò Iudæi irridentes, de arundine caput eius quassabant, blasphemantes & dicentes: Aue rex Iudæorum, vbi est pater tuus? veniat & liberet te de cruce. Exinde exacerbatus pater fecit cælum patefieri, & tonitrua facta sunt, & tenebræ insustinibiles; terra commota, patefacta sunt sepulchra, [a] & corpora sua eiecerunt, & foras à se miserunt; velum templi scissum est; & à tantò fragore cæli, & terræmotu, omnes qui stabant ante lignum, alij dolentes, alij verò blasphemantes, illudentes [b] prostrati in faciem iacuerunt, trementes tamquam mortui. Tunc Iudæi intellexerunt se offendisse Deum & in luctum conuersi sunt, & fuit exacerbatio. Eo enim tempore quo in ligno confixus pependit, dies fuerunt azymorum, qui sunt dies festi Iudæorum. Eo die meruerites factum esse terræmotum, & cæli fragorem, prostrati in faciem, in terra plangentes, in luctum conuersi sunt; & in ipsa sua passione compleuit propheticum dictum: Et conuertam dies festos eorum in luctum, & cantica eorum in lamentationem. Antè enim cum captiui detenti essent in Babylone, dicebant illis Babylonij. Cantate nobis cantica de canticis Sion, & Iudæi lamentantes captiuitatem suam dicebant Babylonis, vt diximus, lamentantes se: Quo modo cantabimus canticum Domini in terra aliena? Ecce quatenus completa est interpretatio montis Sion, tentatio exacerbationis & speculatio, vnde manifestum est montem Sion ligni sacri regnum esse in sanctitate iustificatum, dicente Dauid: Annunciate regnum Dei in gentibus, quia Dominus regnauit à ligno, & transiuit in gentibus. De quo regno ligni regalis idem propheta dicit: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, annuncians imperium eius. Quod dictum propheticum per Pontium Pilatum in sua passione pendens in ligno compleuit. [c] Pontius Pilatus impulsa mente à Deo accepit tabulam, & titulum scripsit tribus linguis, Hebraicè, Græcè, & Latinè: Iesus Nazarenus rex Iudæorum; & in capite ligni clauis tabulam cum nomine regis Iudæorum confixit: & tunc manifestauit propheticum dictum, eo quòd spiritaliter mons Sion crux est, quæ est virtus Dei, Apostolo dicente: Crux Christi non credentibus stultitia est, credentibus autem crux virtus est Dei; & iterùm dicit: Nos autem annunciamus vobis Christum, & hunc crucifixum: Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam; ipsis autem vocatis Iudæis & Græcis, Dei virtutem & Dei sapientiam. [d] Sic verò & alius propheta declarat lignum passionis Dominicæ esse montem Sion sanctum, in spiritu ita dicens: Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus; dextera læuáque extensis clauis fixis, innocentiam demonstrans. Ideò dicit innocens manibus, & mundo corde, qui non accepit in vano animam suam, [e] & non iurauit subdolè proximo suo, hic accipiet benedictionem à Domino, & misericordiam à Deo salutari suo. Omnis passio hominum in terram cadet, hæc sola passio crucis stantem demonstrat: vnde verum dicimus, montem sanctum lignum esse passionis. Inde innocens manibus, & mundo corde: hoc dicto prophetico Iudæos redarguebat, qui Moysen præponunt Christo Domino illius; eo quod Moyses eum in montem Sina ascendisset, vt legem Iudæis acciperet, innocens manibus & mundo corde non fuit. Nec enim mundus corde, eo quod Ægyptium calce percusserit in Ægypto, & mortificauerit eum, & manibus suis eum in arena obruerit; Christus autem in montem sanctum ascendit lignum regni sui, vt moreretur à Iudæis; quamquam ipse aliquem hominum non mortificauerit, nisi solum diabolum inimicum generis humani. Exinde in montem ascendit innocens & mundos corde; & ideò propheta dicit: Quis ascendet in montem Domini, & quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus & mundo corde. Et declarauit montem Sion sanctum esse sanctam crucem, dicente æquè propheta: De Sion exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. Lex Christianorum crux est sancta Christo filio Dei viui, dicente æquè propheta: Lex tua in medio ventris mei. Percussus in lateris ventre de lancea, sanguis & aqua mixtus profusus fluebat, vnde sibi Ecclesiam sanctam fabricauit, in qua legem passionis suæ consecrabat, dicente ipso: Qui sitit, veniat & bibat: Qui credit in me, sicut scriptum est, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Item in psalmis: Et erit velut lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo. Ecce verbum propheticum, fructum resurrectionis die tertio spiritaliter intelligendum dicentis: De Sion exiet lex, hoc est, de ligno regali, & verbum Domini ab Hierusalem quæ est Ecclesia.

a *Et corpora sua eiecerunt & foras & se miserunt.* Locum mutilum sic suppleuimus ex Cambron. & Cauchii cod. vulgati habebant dumtaxat: *& corpora à sepse*, pro quo non malè Manut. cum aliis MS. *& corpora foras emisit.* PAM.

b *Prostrati in faciem.* Hoc habeo ex omnibus MS. pro, *prostrato facie. Idem.*

c *Pontius Pilatus impulsa mente.* Cum codex Remboldi negligentia operarum haberet: *impolluta*, non malè repo-suit ex coniectura Erasmus, *infusa*. at illud genuinum est. *Idem.*

d *Sic verò & alius propheta* Manutius *verum & alius*, sed illud habent MS. nostri. Mirum autem est quod alium prophetam dicat, quum idem Dauid id pronuntiarit. *Idem.*

e *Et non iurauit subdolè.* Quùm sic legat alibi Cyprianus, hoc malo cum tribus MS & excusis vulgatis, quam *in dolo*, cum Cambron. *sub dolo*, cum Manutio. *Idem.*

clesia. Caro ligno confixa emisit verbum Dominicum dicens: Heli, heli. & adimpletum est propheticum spiritale antè dictum: De Sion exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. [a] Hierusalem dicit de cælo descendentem, nouam ciuitatem, quadratam per quatuor Euangelica, habentem duodecim fundamenta duodecim prophetarum, duodecim portas, duodecim Apostolorum; per quorum annunciationem Christiani in hanc ciuitatem sanctam & nouam introierunt, quæ spiritalis est Ecclesia. Ecce probauimus per omnium Scripturarum deificarum fidem duos montes, Sina in terra, & Sion in cælo, duorum Testamentorum portare figuram; veteris Sina, & noui Sion. Ex quibus duobus montibus videlicet duobus testamentis posteriori tempore demonstratos & declaratos duos populos; veterem & priorem Iudæorum, & nouum & posteriorem populum Christianorum: Iudæos terrenos, qui terram promissam à Deo acceperunt carnales; & Christianos cælestes qui regna cælorum à Deo promissa accepturi sunt in futuro sæculo. Caro enim Christianorum spiritalis & immortalis erit. Alia probatione veritatis in Scripturis posita ex ea veritate cælesti spiritalem facimus figurarum comparationem, de huius mundi conuersatione. Diximus enim, montis sancti Sion, quod lignum regale & sacrum haberet interpretationem [b] de Hebraico, in Græcum vel Latinum, tentatio exacerbationis vel speculatio, eo quòd de ligno speculabatur ante se stantes bonos & malos. Ita inuenimus ipsum Saluatorem [c] per Salomonem speculum immaculatum patris esse dictum, eo quòd Spiritus sanctus Dei filius geminatum se videat; patet in filio, & filius in patre, vtrique se in se vident, ideò speculum immaculatum. Nam & nos qui illi credimus, Christum in nobis tamquam in speculo videmus, ipso nos instruente & monente [d] in epistola Ioannis discipuli sui ad populum: Ita me in vobis videte, quo modo quis vestrûm se videt in aqua aut in speculo, & confirmat Salomonicum dictum de se dicens: Qui est speculum immaculatum patris. Verùm etiam & vitam æternam & verum se esse dixit; patrem suum agricolam. Si ergo Christus vitis vera: vtique constat, quia & nos qui in illo credimus & ipsum induimus, sumus vitis vera, quæ est vinea Dominica, & Christus custos vineæ suæ, dicente Salomone: Posuerunt me custodem in vinea. Inuenimus verò in conuersatione huius mundi in similitudinem spiritalem singulariter esse vineam, habentem dominum & possessorem suum. Tempore verò maturo prope dies vindemiarum positum in vineam custodem puerum in alto ligno media vinea confixo; & in eo ligno faciunt speculum quadratum de arundinibus quassatis, & per singula latera quadraturæ speculi faciunt cauernas ternas, quæ faciunt cauernas duodecim: per quam quadraturam cauernarum custos puer omnem vineam perspiciens custodiat, cantans, ne viator ingrediens vineam Dominicam sibi assignatam vexet, vel fures vuam vineæ conculcent. Quòd si importunus fur egens in vineam voluerit introire & vuam demere, illic puer sollicitus de vinea sua deintus de speculo dat vocem malam maledicens & comminans, ne in vineam viator fur audeat accedere, dicens, rectum ambula. Fur autem timens vocem pueri sibi comminantis refugit de vinea, speculum videt, vocem audit, puerum intus in speculo sibi comminantem non videt, & timens post viam suam vadit. Hæc conuersatio sæcularis similatur gratiæ spiritali. Ita est enim & in populo deifico sicut in vinea terrena. Vinea Dominica & spiritalis plebs est Christianorum, quæ custoditur iussu Dei patris à puero Christo in ligni speculo exaltato. Quòd si viator diabolus, perambulans viam sæcularem, ausus fuerit de vinea spiritali hominem de plebe Dominica separare & vexare; statim à puero cælesti voce correptus, & spiritalibus flagris emendatus, exulans ad centesimum effugit in locis aridis & desertis. Hic est custos puer filius Dominicus; qui vineam suam sibi à patre commendatam saluandam & reseruandam accepit: de quo Esaïas propheta canit dicens: Ecce puer meus dilectissimus, ponam super eum spiritum meum, & iudicium gentibus nunciabit: non clamabit neque contendet. Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet, quoadusque expellat in contentione iudicium; [e] & in nomine eius gentes credent & sperabunt.

CÆ-

[a] *Hierusalem dicit.* Quod adiecerat Erasmus, vt sensus constaret, *de qua dicitur in Apocalypsi, vidi.* Nulli habent MS. Sed priùs cum illis legunt veteres excusi codd. PAM.

[b] *De Hebraico in Græcum, vel in Latinum.* Istud extribus aliis MS. pro eo quod erat, *in Græco & Latino.* Tamen locus adhuc obscurus. Quæ verò sequuntur, intelligenda sunt, sicut suprà *Idem.*

[c] *Per Salomonem.* Et hic & anteà adscribis Salomoni quoque Sapientiæ librum. *Idem.*

[d] *In epistola Ioannis discipuli sui.* Nusquam tale quid habent Ioannis epistolæ Catholicæ, videtur itaque reponendum *Iacobi*, vt alludat ad illud, *Hic comparabitur viro consideranti vultum suum in speculo.* Quo magis miror quod legat Cambronensis, *ad Paulum. Idem.*

[e] *Et in nomine eius gentes credent & sperabunt.* Etiam hoc ea iisdem, quod miror, quum & apud Isaiam, & apud Matthæum non aliud habeatur, quam *sperabunt*, græcè & latinè; neque etiam Cyprianus suprà lib. testim. 2. cap. 13. aliud legat, quàm *credent.*

CÆCILII CYPRIANI GENESIS.

PRINCIPIO Dominus Cælum Terramque creauit:
Namque erat informis fluctuque abscondita tellus;
Immensusque Deus super æquora vasta meabat,
Dum cahos & nigræ fuscabant cuncta tenebræ.
Has dum disjungi iussit de cardine, fatur:
[a] Lux fiat, claro & nituerunt omnia mundo.
Cùm Dominus primi complesset facta diei,
Condidit albentem nebulis nascentibus axem;
Accipit immensus verrentia littora Pontus,
Multiplices rapiens validis cum tractibus amnes,
Tertia lux faciem terrarum fulua retexit,
Arida mox posito narratur nomine terra;
Florea ventosis consurgunt germina campis,
Pomiferique simul procuruant brachia rami.
Quarta dies generat Solis cum lampade Lunam,
Et Stellas tremulo radiantes lumine fingit;
Hæc elementa dedit subiecto insignia Mundo,
Tempora quæ doceant varios mutanda per ortus.
At quinta accipiunt liquentia flumina pisces,
[b] Et volucres varias suspendunt aëre pennas.
Sexta prægelidos in spiras lubricat angues,
Quadrupedumque greges totos diffundit in agros;
Cunctaque multiplici mandauit crescere passim
Germine, & immensis errare & pascere terris.
Hæc vbi constituit diuina potentia iussu,
Rectorem inspiciens mundanis defore rebus,
Hæc memorat: Nostris hominem faciamus [c] ad vnguem
Vultibus adsimilem, toto qui regnet in orbe;
[d] Et licet hunc vno posset componere verbo;
Ipse tamen sancta dignatus ducere dextra,
Inspirat Brutum diuino in pectore pectus.
[e] Quem postquam effigie formatum ceu sua vidit,
Metitur solùm mordaces voluere curas.
Ilicet irriguo perfundit lumina somno,
Mollibus vt vulsa formetur fœmina costa,
Atque artus mixtu gemino substantia firmet.
[f] Inditur & nomen vitæ, quod dicitur Eua.
Quapropter nati linquunt de more parentes,
Coniugibusque suis positis cum sedibus hærent.
Septima, quando Deus factorum fine quieuit,
Sacrata statuens venturi gaudia sæcli,
Ilicet exhibitis animantum ex ordine turbis,
Viritim cunctis nomen quod permanet, indit
[g] Adami à Domino donata Prudentia solers.
Quem Deus adloquio, iunctam dignatur & Euam:
Crescite multimodo ventura in tempora partu,
Vt polus & plenæ vestro sint germine terræ;
Hæredesque mei, varios decerpite fructus,
Quos nemora & pingui reddunt de cespite campi.
Hæc vbi disseruit, læta paradisus in aula
Instruitur, primique aspectat lumina Solis.
Gignitur hæc inter pomis lethalibus arbos

Coniunctum

a *Lux fiat, claro*. Sic Fabricius, pro eo quod Morelius, *claré*, rectius mea sententia. PAM.

b *Et volucres varias suspendunt*, &c. Ita lego cum Cauchio, pro *suspendunt corpore*.

c *Ad vnguem vultibus adsimilem*. Hoc cum eodem & Fabricio, *in vnguem*. *Idem*.

d *Et licet hunc vno*. Prætermisimus cum Fabricio vocem, *solo*, superfluam, additam quantum colligere est ex margine. *Idem*.

e *Quem postquam effigie formatam*. Corruptus versus aut ablatiuus *sua* corripitur contra artem metricam in vltima syllaba. *Idem*.

f *Inditur & nomen vita*. Fabricius *viua*, verùm illud placet. *Idem*.

g *Adami à Domino*, &c. Fabricius vt carmen constet: *Adami a Domino data data quo prudenter*. Verùm sensus est obscurior. *Idem*.

a Compulit

Coniunctum genetans vitæ mortisque saporem.
Ædibus in mediis puro fluit agmine flumen,
Quod rigat insignes liquidis de fluctibus ortus,
Quadrifidósque secat vndante ex fonte meatus.
Phison auriferis prædiues fluctuat vndis,
Conspicuásque terit rauco de gurgite gemmas;
Prasinus huic nomen, illi est carbunculus ardens;
Perspicuusque vadis terram prælambit Heuilath.
Post hunc Æthiopas Gihon adlapsus opimat.
Tertius est Tigris, Euphrati adiunctus amœno,
Assyriam celeri discretim flumine sulcans.
Hic positus custos Adamus cum coniuge fida,
Atque opifex, tali formatur voce tonantis:
Ne trepidata simul licitos præcerpere fructus,
Quos nemus intonsum ramo frondente creauit;
Sollicitì ne fortè malum noxale legatis,
Quod viret ex gemino discreta ad munia succo.
Nec minus intereà cæcos nox alta tenebat,
Ac modò formatos vestis nec texerat artus.
Has inter sedes, & baccis mitibus ortus;
Spumeus astuto vincens animalia sensu,
Serpebat tacite spiris frigentibus anguis,
Liuida mordaci voluens mendacia sensu,
Fœmineo tentat sub pectore mollia corda:
Dic mihi cur metuas felicia germina mali?
Numquid poma Deus non omnia nota sacrauit?
Equeis si studeas mellitos carpere victus,
Aureus astrigero remeabit cardine mundus.
Illa negat, vetitósque timet contingere ramos;
Sed tamen infirmo vincuntur pectora sensu.
Ilicet vt niueo iam mitia dente momordit,
Adfulsit nulla maculatum nube serenum:
Tum sopor illecebram mellitis faucibus indens,
[a] Compulit insueto munus deferre marito.
Quod simul ac sumpsit, detersa nocte nitentes
Emicuere oculi, mundo splendente, sereni.
Ergo vbi nudatum prospexit corpus vterque,
Cumque pudenda vident, ficulnis frondibus vmbrant.
Fortè sub occiduo Domini iam lumine Solis
Agnoscunt sonitum, trepidíque ad deuia tendunt.
Tum Dominus Cæli mœstum compellat Adamum:
Dic vbi nunc degas? Respondit talia supplex;
O Domine adfatus pauido sub corde tremisco
Magne tuos, nudusque metu frigente fatigor.
Tunc Dominus; Quis poma dedit noxalia vobis?
Tradidit hæc mulier, dum dicit lumina promptim
Candenti perfusa die, liquidumque serenum
Adfulsisse sibi, Sólémque & sidera Cæli.
Protinus ira Dei turbatam territat Euam,
Auctorem vetiti dum quærit maximus acti.
Illa sub hæc pandit: Serpentis suasa loquentis
Accepi, fallente dolo, blandóque rogatu:
Nam sua vipereis intexens verba venenis,
Hæc mihi præ cunctis, narrauit dulcia pomis.
Ilicet omnipotens condemnat gesta draconis,
Præcipiens cunctis inuisum viscere monstrum;
Pectore mox fuso prorepere, [b] tum sola morsu
Mandere: mansuro quæcumque in tempora bello,
Humanos inter sensus, ipsumque labantem;
Vertice vt abiecto pronus post crura virorum
Serperet, vt calcet dum labens cominus instar.

[a] *Compulit insueto munus deferre marito.* Cauchius conicit legi debere, *insuetum*. PAM.

[b] *Tum sola morsu, mendere.* Prorsus sic lego cum Cauchio, pro, *pandere*. Idem.

Fœmina fraudigeris miserè decepta loquelis,
Præcipitur duro discrimine pouere partum,
Seruitiumque sui studio perferre mariti.
Tu verò cui visa fuit sententia verax
Coniugis, immiti cessit quæ victa draconi;
Deflebis miserum per tempora longa laborem.
Nam tibi triticeæ surget pro germine messis
Carduus, & spinis multum paliurus acutis,
Vt cum visceribus lassis & pectore mœsto,
Plurima sollicitos præster suspiria victus;
Donec in occiduo venientis tempore mortis,
Vnde geris corpus, terræ reddare iacenti.
His actis Dominus trepidis dat tædia vitæ,
Deiectósque procul sacratis dimouet hortis,
Obuersósque locat, medióque eliminat igni;
In quo perceleri Cherubim euoluitur æstu,
Dum calidus deferuet apex, flammásque volutat.
Queis Dominus, pigro ne frigore membra rigerent,
Consuit euulsas pecudum de viscere pelles,
[a] Operiens nudos calidis de vestibus artus.
Ergo vbi coniugio sese iam fidus Adamus
Esse virum sensit, nomen genitricis amatæ
Exhiber vxori; bino qui germine factus
Continuò genitor, diuersis nuncupat orsis.
Atque Cain hic nomen habet, cui iunctus Abelus;
Innocuas huius seruabat cura videntes;
Ast alius curuo terram vertebat aratro.
Hi cum perpetuò ferrent sua dona tonanti,
Dissimiles fructus sensu suadente dedere.
Nam prior vberibus fuerant quæ prosata glebis
Obtulit: ast alius miti se deuouet agno,
Exta manu sincera gerens adipémque niualem;
Confestimque placet Domino pia vora tuenti.
Quod propter gelida Cain incanduit ira.
Quem Deus adloquio dignatus, talibus infit:
Dic mihi, si rectum viuas, & noxia cernas,
Degere non possis contracto à crimine purus?
Desine mordaci fratrem disperdere sensu,
Qui tibi ceu Domino subiectus colla daturus.
Nec tamen his fractus, fratrem deducit ad arua;
Atque vbi deprensum deserto in gramine vidit,
[b] Elidit geminis frangens pia guttura palmis.
Quod factum Dominus [c] Cælo speculatus ab alto,
Disquirit, quonam terrarum degat Abelus?
Ille negat positum custodem se fore fratris.
Cui Deus effatur: [d] Numnam vox sanguinis eius
Ad me missa sonat, celsumque descendit ad axem?
Nosce igitur mansura tibi pro crimine tanto.
Nam modo quæ maduit germani sanguine terra,
Inuiso maledicta tibi commissa negabit
Semina, & adsumptis fructum non proferet herbis.
[e] Torpidus vt multo collidens membra tremote.

EIVSDEM

a *Operiens nudos.* Fabricius & Cauchius: *Opperiens*, addita altera littera *p*, vt carmen constet. atqui aliam significationem ea vox habet. *Idem.*

b *Elidit geminis frangens &c.* Ex coniectura sic omninò legendum censeo, pro, *frandens. Idem.*

c *Cælo speculatus ab alto.* Sic rectè Morelius, pro eo quod Fabricius *celso. Idem.*

d *Numnam vox sanguinis.* Contrà sic rectius Fabricius, & ex coniectura Cauchius, quam Morelius *nonne. Idem.*

e *Torpidus vt multo collidens &c.* Quum prorsus mutilus sit finis huius carminis, suspicor cætera quoque geneseos capita, ad euersionem vsque Sodomæ, metro à Cypriano conuersa. *Idem.*

EIVSDEM CYPRIANI SODOMA.

IAm Deus omnipotens, primæui tempore sæculi
[a] Vindice diluuio cunctis aboleuerat vndis,
Quas cælum sparsit terræ, maris expuit æquor:
[b] Hactenus haud liquido pœnas decernere pactus
Excidio; quoties hiemes induceret aër,
Frenandis varium pluuiis mandauerat arcum,
Purpureo & viridi signantem nubila limbo;
Iridis huic nomen; propria est quæ fibula nimbis.
Sed recidiua hominum pariter cum gente secunda
Impietas, iterumque mali noua pullulat ætas;
[c] Excidio iam non imbres sortita, sed ignes,
Sic Sodomûm meruit tellus [d] ardentibus vri
Flammis, & finis portendere signa futuri.
Effera luxuries illic inimica pudoris
Instar legis erat, fugeret quam præscius hospes,
Antè vel ad Scythicas, vel apud Busiridis aras,
Exoptans per sacra necem, cæsusque cruorem
Fundere Bebrycium, & Libycas satiare palestras;
Antéque vel Circea nouas per pocula formas
Sumere, quam læsum Sodomis amittere sexum.
Pulsabant Cælum inuidia connubia mixta,
Incestu parili generis natura rebellis
In sese, læsumque viri cum corpore nomen.
Tempore sed certo Deus omnia prospeculatus,
Iudicat iniustos; [e] patiens, vbi criminis ætas,
Cessandi spacium vis nulla coëgerit iræ.
Iámque dies vltrix aderat: duo de grege missi
Angelico, forma iuuenes qui spiritus ambo
Diua ministerio Domini mandata ferebant,
Succedunt Sodomis. Illic de stirpe piorum
Transuena Loth aderat, sapiens iustique colonus
Vnus erat meminisse Deum; solet vtilis arbor
In syluis latitare feras velut hospita fructu.
Is tunc pro porta residens (vix mœnia adibant
Cælicolæ) quamquam diuinos nescius, vltrò
Aduocat, adpellat, patrio veneratur honore,
Hospitióque vocat, longè stabulare parantes;
Enisus longis precibus, pia pignora mensa
Officiísque probis studio dispungit amicos.
Nox requiem dederat, lux soluerat altera noctem,
Et Sodoma in foribus strepitat [f] conquesta rudendum,
Loth contra supplex: Ne vos nunc pacta libido
Incendat iuuenes ipsam fœdare iuuentam;
Quo luxus genitura vocat? quo semina frustra?
Quo nullæ nuprant animæ; non lustra colentes,
Non stabulis reduces, non vndis subter hiantes,
Nec quæ pennarum modulis prope nubila pendent,
Nec quæ per terram [g] pertracto corpore reptant.
Omne genus luxu genus est, sed fœmina coniux,
Omnibus, & numquam cuiquam nisi fœmina mater.
Nunc si fas iuuenilis habet vastare pudorem,
Sunt intus natæ biiuges mihi, nubilis ætas,

Virginitas

a *Vindice diluuio*. Rectè sic Morelius pro eo quod fabricius *Iudice*. PAM.
b *Hactenus haud liquido*. Contra hoc Fabricius, quidam Morelius, *hactenus* &c, quia commemorat pactum Dei de non excidendo post hac orbe per diluuium. *Idem*.
c *Excidio iam non imbres*. Morelius rursum ita melius quam aliter, *imbrem*.
d *Ardentibus vri flammis* Hoc denuò Fabricius et carmen constet, pro, *facibus*; Cauchius censebat legendum *fascibus*, non malè. *Idem*.
e *Patiens vbi criminis ætas*. Videtur desiderari versus vnus. *Idem*.
f *Conquesta rudendum*. Obscurum est hoc quomodo & illud, *pacta libido*, pro libidine Sodomitica, Item versus ille: *quo luxus genitura vocat*. &c. *Idem*
g *Pertracto corpore reptant*. Pulchrè sic Morelius, pro eo quod Fabricius *manant*. *Idem*,

Virginitas in flore tumet, iam dedita messi;
Digna cupido viris, tulerit quam vestra voluptas:
[a] Dedo, pater, próque hospitibus pensabo dolorem.
Vulgus ad hæc demens: quisnam tu, quantus, & vnde,
Qui nobis domineris, ait, legesque recondas?
[b] Transuena num rector Sodomorum, vt ingerat iras?
Nunc igitur tute ipse lues, quod nostra cupido est,
Pro natis, próque hospitibus; satis vnus in omnes,
Dicta & facta simul: vulgi nulla mora ferentis.
Turbidus hiberno vt dum voluitur impete torrens,
Riuorum numeros vno pede [c] fertur in omnes;
Si qua illic arbor rapidis offenditur vndis,
Haud mansura diu; quantum radice licebit
Crinitas durare moras, vbi subter adesam
Perdit humum [d] circumfosso iam caudice pendens,
Huc illuc certam differt incerta ruinam:
Haud aliter Loth in media vertigine vulgi
Nutabat vinci prope iam; sed diua potestas
Subuenit, Angelici iuuenes de limine raptum
Restituunt tectis; demens sed vulgus ibidem
Pœnarum auspiciis [e] multatur lumine diro.
Tunc decreta Dei reserant, dignam adfore pœnam
De cælo Sodomis; ipsum meruisse salutem
Iustitiæ titulo: Quin ergo accingeris istinc
Festinare fugam, pariterque educere si quid
Gentis habes: nos exitium iam inducimus vrbi.
Loth generos citus adloquitur: sed dura hominum mens
Credere despexit monitum, risitque timorem.
Tempore mox quo lux tenebras conscendere tentat,
Et bicolor cæli facies de nocte diéque est,
Instabant iuuenes [f] Chaldeam educere gentem
Ex Sodomis iustamque domum donare saluti:
Eia age Loth exsurge, ruamque adsume iugalem,
Et natas duplices, atque hinc exterminus ito;
Præueniens Sodomûm pœnas; Manibus quoque amicis
Producunt trepidos, [g] atque hæc ibi cætera mandant:
Serua Loth animam; ne visum in terga retrorsum
Vertere fortè velis, cœptum vel sistere gressum;
In montem propera. Timuit Loth ardua tardo
Ereptare gradu, cælestes ne priùs iræ
Opprimerent: alios igitur deposcere portus
Adgreditur, paruam quam contra aspexerat, vrbem.
Huc, inquit, contendo fugas; vix mœnibus extat,
Nec longè, nec magna. [h] Illi fauere precanti,
Vrbis & ipsius pariter gessere salutem;
Segor inde loco nomen vox Barbara nouit.
Tunc Loth ingreditur [i] Segor, simul exoritur sol,
Vltimus ille quidem; in Sodomamque incendia feruens
Infert, nam totos radios armauerat igni:
Æmula subseritur caligo, includere lucem
Cœptans, atque globos confuso intexere Cælo:
Fumantes coëunt nubes, nouus irruit imber;
Sulfura cum flammis flagrantibus æstuat æther.
  Hinc habet in falso de vero fabula famam,
Solis progeniem currus optasse paternos,
Nec valuisse leuem puerum frænare superbos

Iouis

a *Dedo pater.* Fabricius *cedo*, vtrum vis eligas. PAM.

b *Transuena num rector Sodom &c.* Fabricius *transuena corrector Sodomorum duplicat iras.* at illud placet *Idem.*

c *Fertur in omnes.* Optimè sic Fabricius, pro, *vehitur in omnes. Idem.*

d *Circumfosso iam caudice.* Placet contra hoc Morelli, pro eo quod Fabricius *cum caudice. Idem.*

e *Multatur lumine diro.* Ita Fabricius, pro eo quod Morelius, *interdum lumine multant.* Quod non displiceret, si legatur *interdiu. Idem.*

f *Chaldeam educere gentem.* Fabricius *Chaldæum educere saluum*, sed illud est elegantius, & sequens versus apud illum desideratur. *Idem.*

g *Atque hæc vbi cætera mandant.* Fabricius, *atque hæc tibi cætera mando.* Verùm non placet. *Idem.*

h *Illi fauere precanti.* Sic ex varia lectione hunc locum restitui. Fabritius habet; *illi fauere petenti*: Morelius verò *mihi fauete precanti. Idem.*

i *Segor inde loco nomen.* Fabric. *Inde Segor vico*, perinde est vtrum leges. *Idem.*

Iouis equos, arsisse orbem; tunc fulmine raptum
Aurigam illicitum, planctum mutasse sorores.
[a] Viderit Eridanus, si quà illic populus albet,
Aut si quis plumat senio modulatior ales:
Hîc aliter versæ mœrent miracula formæ.
Namque comes coniux heu me, malè tum quoque legis
Fœmina non patiens, diuina ad murmura Cæli
Audaces oculos ne quicquam sola retorsit,
Non habitura loqui quod viderit; & simul illic
In fragilem mutata salem, stetit ipsa sepulchrum;
Ipsaque imago, sibi formam sine corpore seruans;
Durat adhuc etenim nuda statione sub æthram,
Nec pluuiis dilapsa situ, nec diruta ventis.
Quinetiam si quis mutilauerit aduena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet;
Dicitur & viuens alio iam corpore, sexus,
Munificos solito [b] dispungere sanguine menses.
Nusquam sunt Sodomi, nusquam illorum impia lucent
Mœnia, cum Dominis domus omnis inops ita nusquam;
Tota rogus regio est; hinc atro horrore fauillæ,
Hincque situ cano cineres incendia signant.
Occidit illa prior feritas (quam prospiciens)
Nullus arat frustrà piceas fuligine glebas.
Semiperempta etiam si qua illic iugera, lætas
Autumni conantur opes; facilè optima sese
Promittunt oculis, pira, persica, & omnia mala,
Donec carpantur: nam protinus indice tactu,
Soluitur in cinerem, fit vana fauillaque pomum.
Sic igitur cælo pariter terraque sepultis
Nec mare viuit ibi, mors est maris illa quieti;
[c] Quòd nullus animat per anhela volumina fluctus,
Quódque etiam patrio nusquam suspirat ab austro;
Quòdque nequit proferre aliquam de gurgite gentem
Squamigeram, læuive cuti vel cortice septam,
Vel crispam concham, aut duplici compagine clausam.
Solùm illic propria mentitur fruge bitumen,
Exusti siligo maris; quod viuidus ardor
Subter stagna coquens de sulfuris & salis æstu,
Temperat, inque picem dat terræ hærere marinam:
Inuehitur proprio cum tempore pingue crematæ
Virus aquæ, spumisque cutis super æquora nigra
Texitur. Adpellunt queis est ea captio mercis;
Adclinant laterum læues libramine lembos,
Vt semel impositam doceant conscendere venam:
Nam se sponte leuans [d] adnabit inertis ad ora
Nauigij, pressumque dabit præ munere largo,
Ni plaga contigerit quam mensis fœmina vestit.
Ecce aliud monstrum pelagi de clade notatur:
Cuncta illic immissa natant; natura recessit
Mergendis data corporibus; si denique testæ
Luciferam narem sistens qua spiritus igni est
Velificauit apex, flammæ si flamma perempta est,
Ibit subter aquas destructio naufraga lucis.
Hæ Sodomûm & Gomorûm signatæ in sæcula pœnæ
Gentibus iniustis, queis pectora dura timorem
Deseruêre Dei, cælestia iura tueri,
Inque vnum rerum Dominum sperare docebunt.

AD

a *Viderit Eridanus.* Optimè sic Morel. pro eo quod Fabricius, *videres heu durum.* Præterquam enim quod: *viderit,* Cypriano familiare sit, in Eridanum decidisse Phaetontem de quo loquitur, ferunt poëtarum fabulæ. PAM.

b *Dispungere sanguine menses.* Rursum hoc rectius Morel. quam alter *depungere.* Nam & suprà dixit *dispungit amicos*, & est phrasis Cyprianica, [*quam prospiciens Loth*, etiam videtur hic versus desiderari. *Idem.*

c *Quod nullus animat per anhela volumina fluctus.* Fabr. *idque animat nullus*, &c. Verùm prius genuinum videtur, quia sequitur: *quodque* produxerunt enim veteres nonnumquam, *s*, in fine dictionis: quare neque placet, vt cum Morelio legatur, *nulles. Idem.*

d *Adnabit inertis ad ora Nauigij.* Placet & hoc Morelij, pro *annabit mercu ad ora.* Hoc autem significat ita hærere bitumen nauigiis, vt solui non possit nisi menstruo fœmineo, cuius rei locuples est testis Iosephus de bello Iud. lib. 5. cap. 5. *Idem.*

AD SENATOREM EX CHRISTIANA RELIGIONE ad Idolorum seruitutem conuersum.

CVM te diuersis iterùm vanísque viderem
Inseruire sacris, priscóque errore teneri;
[a] Obstipui monitus: quia carmina semper amasti,
Carmine respondens, properaui scribere versus;
Vt te corriperem, tenebras præponere luci.
Quis patiatur enim, te matrem credere magnam,
Posse deam dici, rursusque putare colendam;
Cuius cultores infamia turpis inurit?
[b] Námque sacerdotes tunicis muliebribus idem
Interius ritum cultu interiore fatentur;
Idque licere putant, quod non licet: vnde per orbem
Leuiter incedunt, mollita voce loquentes,
Lapsatósque tenent extenso pollice lumbos,
Et proprium mutant vulgato crimine sexum.
Cumque suos celebrant ritus, his esse diebus
Se castos memorant: at si tantummodo tunc sunt
Vt perhibent, casti reliquo iam tempore quid sunt?
[c] Sed quia coguntur saltem semel esse pudici,
Mente fremunt, lacerant corpus, fundúntque cruorem.
[d] Quale sacrum est vero quod fertur nomine sanguis?
Nunc etiam dicis, quod te non fecerit ætas,
Sed tua relligio caluum: caligáque remota
Gallica, sit pedibus molli redimita papyro.
Res miranda satis deiectáque culmine summo,
Si quis ab Isiaco Consul procedat in orbem,
Risus oris erit: qui te non rideat autem,
Qui fueris Consul, nunc Isidis esse ministrum?
Quodque pudet primo, te non putet esse secundo;
Ingeniumque tuum turpes damnare per hymnos
Respondente tibi vulgo & lacerante Senatu.
Téque domo propria pictum cum fascibus antè,
Nunc quoque cum sistro faciem portare caninam.
[e] Hæc tua humilitas, sed humilitatis imago est.
Ædibus illa tuis semper monmenta manebunt.
Rumor & ad nostras peruenit publicus aures,
Te dixisse: Dea erraui, ignosce, rediui.
Dic mihi si valeas, cùm talia sæpè rogares,
Et veniam peteres; quæ tecum, verba locuta est?
Verè mente cares, sequeris qui mente carentes.
Hæc iterùm repetis, nec te delinquere sentis.
Quid mereare vide: minus esses fortè notandus,
Si tantùm hoc scires, & in hoc errore maneres:
At cum vericolæ penetraueris ostia legis,
Et tibi nosse Deum paucis accesserit annis;
Cur linquenda tenes, aut cur retinenda relinquis?
Nilque colis, dum cuncta colis; nec corde retractas
Vera quid à falsis, quid ab vmbris lumina distent.
Philosophum fingis, cùm te sententia mutet.
Nam tibi si stomachum popularis mouerit aura;
Et Iudæus eris, totusque Incertus haberis.
Indulge dictis, sapientia non placet alta:
Omne quod est nimium contrà cadit: vnum operantur,
Et calor & frigus: sic hoc, sic illud adurit;
Sic tenebræ visum, sic sol contrarius aufert,

Et

a *Obstipui monitus.* Lego *monitum*, pro eo quod erat *motum*, mallem etiam legi *Obstupui*, nisi alibi legeretur apud Cyprianum, *mens obstrpuit.* PAM.

b *Namque sacerdotes tunicis &c.* Obscurus locus & quantum apparet corruptus. *Idem.*

c *Sed quia coguntur saltem semel.* Puto ex vitio operarum legi *saltem* apud Morelium. *Idem.*

d *Quale sacrum verò &c.* Etiam hoc carmen obscurum. *Idem.*

e *Hæc tua humilitas.* Etiam hic auctor more veterum *h* pro consonante vtitur, de quo vide bedam de arte metrica, nisi fortè legendum, *has non humilitas Idem.*

Et pariter lædunt gelidum feruensque lauacrum,
Esca aliter corpus, corpus corrumpitur esca;
Vimque suam minuit, si quid protenditur vltrà.
Denique si sedeas, requies est magna laboris;
Si multum sedeas, labor est. Maro namque Poëta
Pro pœna posuit: sedet, æternumque sedebit
Infelix Theseus; semper nocet vtile longum;
Prandia longa nocent, ieiunia longa fatigant:
Sic nimium sapere stultum facit improba secta,
Me dea sic docuit, moderamen amabile dixit.
Sed tu nec sectam modo, nec moderamina curas;
Mens autem stabilis nullo peruertitur æstu,
Ipsáque simplicitas numquam mala cogitat vlla.
Hinc sincera fides æterna sede fruetur:
Et contrà dolus longo cruciabitur igni.
Elige quid velis, vt digna piacula vites.
Sic tamen hanc veniam mereatur creditor inquam.
Vt leue crimen erit, si nolis noscere vera;
Non leue crimen erit, si cognita vera relinquas.
Sed te correctum forsan matura senectus
In melius reuocat satiatum erroribus istis;
Tempus enim mutat mala, digerit omnia tempus.
Tunc igitur cum te consulta reduxerit ætas,
Disce Deo seruare fidem, ne fortè bis vnum
Incurras lapsum; quia verè dicitur illud:
Qui pedis offensi lapidem vitare secundò
Nescit, & incautus iterum vexauerit artus;
Imputet ipse sibi, [a] nec casibus imputet illis.
[b] Corrige delictum fidamine, corrige mentem.
Suffecit peccare semel, desiste vereri:
Non erit in culpa quem pœnitet antè fuisse.

HYMNVS

a *Nec casibus imputet illis.* Etiam hoc lego ex coniectura, pro *illa*. PAM.

b *Corrige delictum fidamine.* Noua vox. *Idem.*

HYMNVS CYPRIANI [a] DE PASCHA DOMINI.

Est locus ex omni [b] medium quem credimus orbe,
Golgota Iudæi patrio cognomine dicunt:
Hic ego, de sterili succiso robore lignum
Plantatum, memini fructus genuisse salubres;
[c] Non tamen hos illis qui se posuere colonos
Præbuit; externi fructus habuere beatos.
Arboris hæc species vno de stipite surgit,
Et mox in geminos extendit brachia ramos;
[d] Sicut plena graues antennæ carbasa tendunt,
Vel cum disiunctis iuga stant ad aratra iuuencis.
Quod tulit hoc primo, maturo semine lapsum
Concepit tellus: Mox hinc mirabile dictu,
Tertia lux iterùm terræ superisque tremendum
Extulerat ramum vitali fruge beatum.
Sed bis vicenis conformiter ille diebus,
Creuit in immensum, cælumque cacumine summo
Contigit, & tandem sanctum caput abdidit alto.
Dum tamen ingenti bissenos pondere ramos
Edidit, & totum spargens porrexit in orbem;
Gentibus vt cunctis victum vitámque perennem
Præberent, mortémque moti qui posse docerent.

Explicitis

a *De Pascha Domini.* Beda de re metrica, Victorino Pictauiensi tribuit. RIG.

b *Medium quem credimus.* Anglicus codex cum Fabricio *medium*, at prius habent Dunen. & Cornelii Gualteri codd. & placet magis; Fabricius verò solus legit *cernimus*. *Idem.*

c *Non tamen hos.* E contrario arridet hæc Fabricii lectio, quod alii *hos* vel *hic*: aliud censeo de eo quod legit *colonus*, cum Dunensi cod. in margine pro *colonos*. *Idem*

d *Sicut plena graues antennæ.* Istud habeo ex varia lectione legentibus Angl. cod & Fabricio *graues*, aliis verò *grauia*: pro *sicut*, Gualteri codex minus rectè *sic vbi*. *Idem.*

Explicitis etiam mox quinquaginta diebus
Vertice de summo diuini nectaris haustum
Detulit in ramos cælestis spiritus aura:
Dulci rore graues manabant vndique frondes.
Ecce sub ingenti ramorum tegminis vmbra
Fons erat: Hic nullo casu turbante serenum,
Perspicuis illimis aquis, & gramina lætos
Fundebant circum vario de flore colores.
Hunc circum innumeræ gentes populique coibant;
Quam varij generis, sexus, ætatis, honoris,
Innuptæ nuptæque simul, viduæque nurusque,
Infantes, pueríque, viri, iuuenesque, senesque,
Hic vbi multigenis flexos incumbere pomis
Cernebant ramos, auidis attingere dextris
Gaudebant madidos cælesti nectare fructus.
Nec prius hos poterant cupidis decerpere palmis,
Quam lutulenta viæ vestigia fœda prioris
Detererent, corpusque pio de fonte lauarent.
Ergo diu circumspaciantes gramine molli,
Suspiciunt alta pendentes arbore fructus:
Tunc si quæ ex illis delapsa putamina ramis,
Et dulces multo rorantes nectare fructus.
Vescuntur, veros optantes sumere fructus.
Ergo vbi cælestem cœperunt ora saporem,
Permutant animos, [a] & mentes perdere auaras
Incipiunt; dulcique hominem cognoscere sensu.
Insolito multis stomachum mouisse saporem
Vidimus; & fellis commotum molle venenum,
Reiecisse bonos turbata mente sapores:
Aut auidè sumptum non dilexisse, diúque
Et malè potatum tandem euomuisse saporem.
Sæpè quidem multi renouatis mentibus ægros
Restituêre animos, & quæ se posse negabant,
Pertulerant, fructumque sui cepêre laboris.
Multi etiam sanctos ausi contingere fontes,
Discessere iterùm subitò, retróque relapsi,
Sordibus & cœno mixti voluuntur eodem.
Multi vera bono portantes pectore, totis
Accipiunt animis, penitusque in viscera condunt.
Ergo quique sacros possunt accedere fontes,
[b] Septima lux reparans optatas sistit ad vndas,
Tingunt in liquidis ieiunos fontibus artus;
Sic demum illuuiem mentis, vitæque prioris
Deponunt labem, purasque à morte recudunt
Illustres animas, cælique ad lumen ituras.
Hinc iter ad ramos, & dulcia poma salutis:
Inde iter ad cælum per ramos arboris altæ.
Hoc lignum vitæ cunctis credentibus. [c] Amen.

ORA-

a *Et mentes perdere auaras.* Quum ex verbis his satis constet desiderari versum saltem vnum atque alterum, non dubito quin genuini sint versus sex sequentes, quos solus habet Fabricius, hoc initio. PAM.

b *Septima lux reparans.* Optimè sic Anglicus codex, pro eo quod Morelius, *& quos septima lux*, aut Fabricius, *septima lux illos.* *Idem.*

c *Amen.* Dunensis & Gualteri codex ἀμήν. *Idem.*

ORATIO CYPRIANI PRO MARTYRIBVS.

HAGIOS, Hagios, hagios, sancte sanctorum, pater patrum nostrorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob, Deus Apostolorum, Deus Prophetarum, Deus Virginum, Deus benè viuentium, Deus credentium, Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi filij tui; te inuocamus supplices, pariter & deprecamur fili vnigenite, qui ex ore Altissimi procreatus es ante mundi dispositionem, & ex Mariæ sanctæ virginis vtero per mysterium editus; orantibus nobis, sancti desiderij spiritale incrementum, & integritatem cordis præstare digneris, vt lauacro salutari recreatum pectus à delictis carnalibus incolume persistat. Petimus fide illibata, mente incorrupta

ruptâ, deuotione robusta, operatione seu dilectione continua: vt in Ecclesia sancta tua nos florere permittas: quoniam tibi flectimus genua, & curuamus ceruices, cui Angeli & Archangeli, millia millium Martyrum, chorus Apostolorum, & Prophetarum gloria exultant, cui omnes aues canunt laudes, linguæ confitentur cælestium, terrestrium & infernorum: tibi omnes aquæ in cælo, & sub cælo confitentur; te insensibilia sentiunt: tu es solus, & præter te & extra te nemo. Te quæsumus Domine pater omnipotens, qui [a] soli filio conspicabilis es, cuius Angeli & Archangeli obtemperant tibi Domine Pater: te oramus, vt tribuas nobis mentem integram, [b] innocentiam puram, sinceritatem deuotam, conscientiam sanctam, puram, sobriam, castam, contra omnes insidias sæculi gloriosa fide degentem: contra diaboli minas, & carnales illecebras munitum pectus concedas; ne violenti & cruenti hostis lethalibus laqueis implicemur, [c] vt signum salutis æternæ incolume perferamus. Pelle à nobis omnem sæculi illuuiem, omnemque diaboli persuasionem. Laqueetur, concidat, & superetur à nobis, & amoueatur, sicut à Sarra famula tua Asmodeus demon nequissimus, extinctus per Angelum tuum sanctum Raphaël. Et sicut Tobiæ affuisti, ita mihi adesse digneris. Et vt tribus pueris in camino, & Danieli misericordiam præstitisti: sic circa nos famulos tuos facere digneris. Qui mortuos suscitasti; cæcos illuminasti; surdis auditum, mutis eloquia, claudis gressum, leprosis sanitatem dedisti: ita & da famulis tuis, qui te tota virtute mentis credimus natum, passum, venturum iudicare viuos & mortuos. Assiste nobis, sicut Apostolis in vinculis, Teclæ in ignibus, Paulo in persecutionibus, Petro in fluctibus. Qui sedes super septem thronos ad dexteram Patris, respice nos & libera nos de æternæ mortis interitu: vnus in vno, Pater in Filio, Filius in Patre, Spiritus sanctus, per quem, & cum quo est tibi in sancta Ecclesia honor, virtus, claritas, maiestas, potestas, benedictio, immortalitas, & nunc & in æternum, semper & in omnia sæcula sæculorum, Amen.

ORA-

a *Soli filio conspicabilis es.* M S. omnes & vet. etc. *conspectabilis.* Verùm illud placet, quod similiter dixerit Prudentius: *coram refulsit ore conspicabilis.* PAM.

b *Innocentiam puram.* Morelio rursus acceptam debemus vocem *puram*, & paulò post vocem *hostis*, vbi legitur *cruentis hostis*, alibi desideratur. *Idem.*

c *Vt signum salutis æternæ incolume perferamus.* Iisdem penè verbis vtitur etiamnum Ecclesia in ceremoniis baptism. *Idem.*

ORATIO CYPRIANI QVAM SVB DIE Passionis suæ dixit.

DOMINE Sancte Pater hagios, Deus hagie, & hagie Deus meus, quis enim maior te? tibi gratias & laudem refero [a] Deus Abrahæ, & Deus Isaac & Deus Iacob, Deus patrum nostrorum, Deus Apostolorum, & Deus Prophetarum, & Deus Martyrum, qui fuisti ante mundi dispositionem, Deus viuorum, venturus iudicare viuos & mortuos: qui es Deus verax, qui sedes super Cherubim & Seraphim sedem honoris tui, & prospicis abyssus: qui vides cuncta priusquam nascantur: [b] qui habes potestatem occidere & rursus restituere; qui habes potestatem de arido viride facere. Tu omnium Dominus dominator, libera me ab hoc sæculo, & exaudi me orantem, sicut exaudisti filios Israël de terra Ægypti, & non tibi crediderunt, nec famulo tuo Moysi. Væ peccatis meis. Cùm eleuaueris confringere terram, sub qua fissura petrarum me absconsurus sum ab ante virtutem tuam? Cui monti dicturus sum, cade super me; & cui colli, tege me ab ante metum Domini, cùm te leuaueris confringere terram? Rogo, Domine, subueni mihi: noli secundùm actum meum me iudicare: nihil enim in præceptis tuis patui. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Ionam de ventre ceti; sic exaudias me, & eiicias me de morte ad vitam. Sicut Niniuitæ induerunt cinerem & cilicium, & pœnitentiam egerunt [c] ante Dominum. Exomologesin facienti ante conspectum tuum pro vniuersis peccatis meis, qui es amator pœnitentiæ, miserere mei. Sed & Dauid dicit: Domine propter nomen tuum dele peccatum meum. Et ego deprecans maiestatem tuam; dele vniuersa peccata mea, & exaudi me orantem, sicut audisti tres pueros de camino ignis, Ananiam, Azariam, Misaëlem: & misisti angelum tuum cum nimbo roris, & confusus est Nabuchodonosor præpositus regni: quoniam tu es Rex regnantium, & Dominus dominantium, qui solus habes immortalitatem, & lucem habitas inaccessibilem, quam nemo hominum videt, nec videre potest. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Danielem de lacu leonum; & misisti Abacuc prophetam, & attulit ei prandium & dixit: Prande prandium, quod tibi misit Deus. Et dixit Daniel: Non relinquet Dominus quærentes se. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Tobiam & Sarram dum orarent in atrio domus suæ: tunc obtulit pro eis Raphaël angelus

a *Deus Abrahæ* Præmittit idem Grauius, *Deus patrum nostrorum*. quod vulgò postponitur, quantum apparet, quia sic ferè vbique scriptura, sed nobiscum legunt M S. PAM.

b *Qui habes potestatem occidere.* Adiicio *occidere* cum Morelio ex M S, adiicit autem præterea Grauius, *qui habes potestatem mortificare, & rursum viuificare*, sed non placet: alioqui enim bis id repeteretur. ex ipso tamen addidi illud, *& de viridi aridum. Idem.*

c *Ante Dominum* Hoc excusum ex Grauio. Omisimus verò cum M S. paulò post vocabulum *&* superfluum *Idem.*

angelus orationes eorum: sic & tu exaudias preces meas, & admittas ad aulam sanctam tuam orationes meas, & continenter mittas angelum tuum, qui deleat vniuersa delicta mea, sicut delesti spiritum immundum à Sara filia Raguel: & illumines cor meum, sicut illuminasti oculos Tobiæ. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Susannam inter manus seniorum, sic me liberes ab hoc sæculo, quia tu es amator puræ conscientiæ. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Ezechiam regem Iudæ & delesti ab eo infirmitatem: sic & à me auferas infirmitatem carnis, & augeas mihi ad fidem, sicut illi auxisti anoos quindecim ad vitam. Libera me de medio sæculi huius, a sicut liberasti Theclam de medio amphitheatro, libera me ab omni infirmitate carnis meæ. Te deprecor pater maiestatis, qui in fine temporum misertus es nostri mittens nobis Iesum Christum filium tuum Dominum Deum Saluatorem nostrum, natum ex Maria virgine de Spiritus sancto, annuncianre Gabriele angelo, per quem nos liberasti de periculo mortis imminentis. Et te deprecor filium Dei viui, b qui fecisti tanta mirabilia, qui in Cana Galilææ de aqua vinum fecisti, propter Israël; qui cœcis oculos aperuisti; qui surdos audire fecisti; qui paralyticos ad sua membra reuocasti; qui soluisti linguas blæsorum; dæmonio vexatos sanasti; claudos, currentes fecisti velut ceruos: mulierem de profluuio sanguinis liberasti; mortuos suscitasti; super aquam pedibus ambulasti; qui Petro labenti manum tradidisti; qui mare fundasti, & terminum ei posuisti, & dixisti: Hucusque venies, & hic te coofringes in virtute tua. Te deprecor filium Dei viui propter vniuersa commissa mea, qui es in cælis filius in patre & pater in te in sempiternum, qui sedes super Cherubim & Seraphim c sedem honoris tui. Tibi assistunt Angeli, Archangeli, numerus innumerabilis, timentes & pauentes honorem & virtutem tuam, clamantes voce magna & dicentes: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabaoth. Tu ipse nobis testamentum fecisti: Petite, & accipietis; pulsate, & aperietur vobis. Quodcumque à patre meo petieritis in nomine meo, ego à patre peto vt accipiaris. Ego peto, vt accipiam; quæro, vt inueniam; ego pulso, vt apetiatur mihi; ego in tuo nomine peto, vt tu à patre petas, & detur mihi. Paratus sum propter nomen tuum victimam sanguinis fundere, & quodcumque tormentum sustinere. Tu es, Domine, auditor meus & defensor: defende me ab aduersario meo. Angelus tuus lucis protegat me, quoniam tu dixisti; quod credentes petieritis per orationem, dabitur vobis. Omnis homo mendax, tu es verax. Sicut tu repromisisti, potestatem habes, Domine, dare mihi omne sacramentum tuum cæleste, vt dignus sim faciem sanctorum tuorum videre. Spiritus in me operetur, voluntas tua in me fiat: quoniam tibi spopondi omnibus diebus vitæ meæ, qui passus es sub Pontio Pilato bonam confessionem, qui crucifixus descendisti, & conculcasti aculeum mortis. Deuicta est mors, deuictus est inimicus diabolus. Tu resurrexisti à mortuis, & apparuisti Apostolis tuis, sedes ad dexteram patris: qui venturus es iudicare viuos & mortuos. Tu dominaberis, libera me de manu quærentis animam meam. Per nomen tuum libera me ab aduersaria potestate, vt opem des vincendi inimicum meum: quoniam tu es potens assertor & aduocatus precum, & petitionum nostrarum animarum. Die ac nocte interpelles pro peccaris meis, orationem meam perferas ad patrem tuum. Et tu Domine sancte pater digneris respicere super preces meas, sicut respexisti super munera Abel. Digneris me liberare ab igne & pœna perenni, & ab omni tormento quod parasti iniquis: per bonum & beoedictum Iesum Christum Saluatorem nostrum, pet quem tibi laus, honor, virtus, gloria, in sæcula sæculorum, Amen.

a *Sicut liberasti Theclam de medio amphitheatro.* Priori oratione, igniam Theclæ, hic amphitheatri meminit. Sancta enim Thecla Apostoli Pauli discipula, primùm ignes, deinde leones in amphitheatro solo crucis signo euasit illæsa; Postmodum tamen Martyrium Iconii passa: vide Metaphrasten. PAM.

b *Qui fecisti tanta mirabilia.* Morel. quidam cod. magnalia. *Idem.*

c *Sedem honoris tui.* Ex Morel adiecimus *Sedem, omne Sacramentum tuum caleste.* Hic adiicio ex MS. *tuum. Idem.*

a DE SINGVLARITATE CLERICORVM ORIGENIS iuxta quosdam.

PROMISERAM quidem vobis ante tempus epistolam, filij carissimi, quæ omnium morum instituta de lege commendans, summatim omnia etiam contineret, quæcumque vniuersis clericis generaliter ad dirigendam regulam competunt disciplinæ. b sed quia nunc de fœminarum commoratione vulgariter inter vos quidam c ad ignominiam deuoluti sunt, etiam de hac re specialiter vobis, d Domini correptione scribere compulsus sum: qui miserum me pro vestra negligentia

a *De singularitate Clericorum.* Codex Fossatensis Cypriano tribuit. In Corbeiensi inscribitur, Augustini de singularitate clericorum. RIG.

b *Sed quia nunc de feminarum commoratione.* Manutius & Morelius, cum Landulpho de Columna, *commemoratione.* Verum prius habet Antoninus cum vet. excus. & argumento libri magis conuenit. Nisi verò etiam Landulphus legeret illud *de*, superfluum putarem, & omitterem cum Antonino. PAM.

c *Ad ignominiam deuoluti sunt.* Ex vitio codicis Remboldi legebatur *ignominia*, dumtaxat quod non placeret, reposuit Erasmus ignominiosè, & illud legunt Antonius & vet. exc. *Idem.*

d *Domini correptione.* Manutius & Morel. *correptionem*,

tiam cum seueritate corripiens, mandare præcepit, ne clerici cum feminis commotentur. Et licet hæc admonitio sola litterarum mearum auctoritate sufficeret, tamen ne me somniatorem irrideat quisquam, sicut Ioseph fratres irriserunt, scripturarum addimus firmitatem; vt omnes sciant hoc etiam modo per reuelationem Dominum iubere, quod litteris cognoscitur antè iussisse; nec nos esse adulterantes verbum Domini, aut volentes iactanter de reuelationibus gloriari, sed sic ante conspectum Domini referendo non mentiri quod loquimur; sicut à Domino confidimus nos non audisse mendacium, præsumentes vocem Apostoli Pauli protestantis: Non enim sumus, inquit, sicut plurimi adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate sicut ex Deo coram ipso in Christo loquimur. In dolore itaque maximo constituti de quibusdam putrefactis membris corporis nostri, & in gemitu iacturam lamentantes Ecclesiæ, quæ per segnitiem nostram redigitur per dies singulos ad nimiam paucitatem; credimus nos ex parte aliqua subleuari, quod diligentiæ nostræ negligentia quorumdam obesse non possit, quibus numquam nostræ litteræ defuerunt, quæ per absentiam nostram frequentiam omnibus pensauerunt dissimulationis suæ: vt vnusquisque contemptor [a] reum semetipsum conscribat, nos autem libera fronte contemptoribus exclamemus, quòd Salomon confidenter exprobrat: Quoniam quidem vocabam, inquit, & non obaudiebatis: & extendebam verba mea, & non intendebatis, sed irrita faciebatis mea consilia, meis autem increpationibus non intendebatis: itaque & ego vestræ perditioni superridebo. Gratulabor ergo aduersum vos, cùm aduenerit vobis interitus, & [b] cùm aduenerit vobis subitò tumultus: euersio autem simul & procellæ, & cùm aduenerit vobis pressura & expugnatio. Erit enim cum me inuocaueritis, ego autem non exaudiam vos. Quærent me mali, & non inuenient: oderunt enim sapientiam. Verbum autem Domini non assumpserunt, neque voluerunt meis consiliis intendere. Spreuerunt enim meas correptiones: ideóque edent viæ suæ fructus, & sua impietate satiabuntur. Ad vos nunc mea exhortatio conuertitur, quos nolumus experiri talia præcipitia ruinarum. Metuite quantum potestis eiusmodi casus exitia: & in istâ subuersione, labentium vos experimenta perterreant. Nimium præceps est qui transire contendit, vbi alium conspexerit cecidisse: & vehementer infrenus est, cui non incutitur timor alio pereunte. Amator verò est salutis suæ, qui euitat alienæ mortis incursum. Et ipse est prouidus, qui sollicitus fit cladibus cæterorum: sicut Salomon approbat dicens: Astutus videns malum puniri, vehementer erudietur. Et iterum: Cadentibus impiis iusti vehementer terrebuntur. [c] Aduersaria est confidentia, quæ periculis vitam suam pro certo commendat. Et lubrica spes est, quæ inter fomenta peccati saluari se sperat. Incerta victoria est, inter hostilia arma pugnare. Et impossibilis liberatio est, flammis circumdari, nec ardere, quod Salomon non negat, dicens: Quis alligabit in sinu suo ignem, vestimenta autem sua non comburet? Aut quis ambulabit super carbones ignis: pedes verò non comburet? Sic qui introierit ad vxorem proximi sui, non erit immunis, neque omnis qui tangit eam. Credite quæso vos, credite diuinæ fidei, [d] quinimò quam nostræ: quia omne quidquid pollicetur non potest fallere, dicente Domino: Facilius est, inquit, cælum & terram præterire, quam de lege vnum apicem cadere. Et iterùm: Cælum & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt. Ipsi ergo nos fallimus, quotiens inordinaliter credimus, æstimantes per fidem nostram legis præcepta mutari: vt inter masculos & feminas speremus passim castitatem immobilem custodiri. Difficile quis venenum bibet, & viuet. Verendum est dormienti in ripa ne cadat, cùm dicat Apostolus: Qui se putat stare, videat ne cadat. In hac parte expedit plus benè timere, quàm malè fidere. Et vtilius est infirmum se homo cognoscat, vt fortis existat, quàm fortis videri velit, & infirmus emergat. De qua re præsumptores obiurgat Apostolus dicens: Si quis putat se aliquid esse, cùm nihil sit, seipsum implanat. Pro certo implanator proprius suam animam decipit, qui non cauendo contraria, noxiis rebus semetipse commiscetit. Ille autem tutiùs sibi consulit, qui circa malos semper insidus species quascumque noxias extimescit: quorum distantiam Salomon disseruit, dicens: Sapiens timendo declinabit ab omni malo: insipiens autem confidens sui miscetur iniquo. Magnum sapientiæ diuinæ consilium inuentum est, vbi timoris auxilio liberemur. Magna compendia prouidentiæ, vt aliquando fiat virtus & victoria per timorem. Magna remedia Dominus contulit ad salutem, vt habeat & timidus laudem, sicut Salomon repetit, dicens: Beatus vir qui veretur omnia per metum. Inæstimabilis Domini misericordia, [e] quæ vnicuique homini suam contulit gloriam: & incomprehensibilis pietas, quæ secundùm pugnas dedit & palmas: vt confitendo masculorum

verùm prius placet obsequentia: præsertim si legamus cum Antonino, *corripiens*, pro, *commouens*. PAM.

a *Reum semetipsum conscribat* Etiam hic Remboldus reposuit *rerum* corruptissimè; nam illud habent vet. excus. Grauius & Morelius *Idem.*

b *Cum aduenerit vobis interitus.* Nec vet. excus. neque Remboldus hoc habent, sed est apud 70. quare rectè quoque ex coniectura Cauchii adiecimus *&*, *illi* quod sequitur. *Idem.*

c *Aduersaria est confidentia* Ita etiam ille rectiùs, quam vulg. *aduersa*. *Idem.*

d *Quinimmò quam nostræ.* Accipit *quinimò* pro, *potius*, nam illud *plus*, neque habent veter. excus. neque Remboldus, sed primus Erasmus addidit. *Idem.*

e *Quæ vnicuique homini suam contulit gloriam.* Remboldus vitio operarum habebat, *sua*, quod quùm non quadraret, reposuit Erasmus, *vndique* pro, *vnicuique*, et prius genuinum est. *Idem.*

culorum sæuitiam superemus, & timendo fœminarum blandimenta vincamus; dummodò & de virtute & de infirmitate super nos Dominus glorias operetur: vt in omnibus & per omnia omnipotentem semetipse testetur, diuidens differentias triumphorum; vt tam consiliis quàm viribus à nobis bella vincantur, ne si vicerimus solius fidei fortitudine, contra Salomonem vacua essent opera sapientiæ. Nunc igitur sapientiæ arma gestanda, vbi fœminei & virilis sexus certamen indicitur vnde Salomon sic instruit, dicens, Prudentiam, inquit, fac notam tibi, vt te seruet à muliere aliena & pessima. Videte nunc prudentiam in isto bello, non fidem nobis datam esse victricem, quæ nos timiditatis remedio liberaslet: & contemplamini quæ sunt modò arma sumenda, si vultis habere legis auxilia. Estote timidi, vt sitis intrepidi: & licet timor in certamine infirmitas esse videatur, tamen secundùm verbum Apostoli, virtus in infirmitate perficitur. Separamini deprecor, separamini contagione pestifera. Quantumcumque fuerit vnusquisque longius ab aduersis, tantùm non sentit aduersa. Minùs voluptatibus stimulatur, qui non est, vbi frequentia est voluptatum. Et minùs auaritiæ molestias patitur, qui diuitias non videt: si admittimus Apostolum pollicentem: Qui volunt, inquit, diuites fieri, incidunt in tentationem [a] & in muscipulas, & desideria multa, & inutilia & noxia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Non aliter tentationibus subiacet, qui iunctus est feminæ; in qua nihil est aliud nisi quod feriat proximantem, aculeus peccati facta est forma fœminea; & mortis conditio non aliunde surrexit, nisi de muliebri substantia. Quod Salomon ad nostram sollicitudinem memorat, dicens: A muliere factum est initium peccati, & propter hanc omnes morimur. Inde mortales tenemur, nec timemus. Quid si iam immortales essemus? Per mulierem liberauit nos equidem Christus: sed vnde adhuc morimur formidare debemus. Tunc libertatio ipsa constabit in fœmina, si à nobis mors reuincatur, quæ per fœminam venerat. Cæterùm si adhuc per mulierem circa nos scandala dominantur, liberationis Christi fecimus pro certo dispendium. Si quidem in futurum spes ista libertatis manet, quem fidei nostræ Christum credimus contulisse: vt tunc nobis omninò mulier non noceat, cùm & ipsa mors fuerit euacuata. Nam si modò putamus nos intentabiles esse muliebribus iaculis; quid ergo restat cælestibus regnis? Non immeritò tales sensus Apostolus increpat, dicens: Iam satiati estis, iam diuites facti estis: sine nobis regnatis, & vtinam regnetis. Tempus ergo luctaminis adhuc geritur, & mors per fœminam adhuc vsque grassatur. Mentior, si non videmus exinde interitus plurimorum. Quanti & quales Episcopi & clerici simul & laici, post confessionum victoriarumque calcata certamina, post magnalia & signa vel mirabilia vsquequaque monstrata, noscuntur cum his omnibus naufragasse, cùm volunt in naui fragili nauigare? Quantos leones domuit vna muliebris infirmitas delicata, quæ cùm sit vilis & misera, [b] de magnis efficit prædam? Quod Salomon loquitur dicens: Pretium meretricis tantum est vnius panis, mulier autem pretiosas animas capit. Ante nos ista tractantur, & nullis terroribus coërcemur; quid faceremus, si opinionibus tantummodò gestas historias audiremus? Sed hæc est semper incredulitas humanæ duritiæ, vt non solùm audiendo, sed etiam videndo non credat alteros interisse, nisi & se ipsam viderit interire; nec sociorum mortibus quatitur, [c] dum illos promeritos aut inualidos opinatur. Se autem multùm mereri, aut multùm valere fiducialiter putat, nesciens præberi cunctis exempla, cùm fuerint quibusdam irrogata supplicia, sicut Dominus in Euangelio proponit & dicit: Putatis quod hi Galilæi præ omnibus Galilæis fuerint peccatores, qui talia passi sunt? Non, dico vobis nisi pœnitentiam habueritis, similiter peribitis, sicut illi supra quos cecidit turris in Syloa, & occidit eos. Putatis quoniam & ipsi debitores fuerunt præ omnibus hominibus habitantibus in Hierusalem? Non, dico vobis: si non pœnituerities similiter peribitis. Miramur si Adam per Euam seductus est, quem nulla morientium exempla præcesserant, nisi iussio vna constrinxerat; cùm modo nos nec innumerabiles mortes, nec infinita iussa compescant? Quibus conuenienter dicitur secundùm increpationem Domini: Si Adam vidisset mortes, quæ factæ in vobis; olim in cilicio & cinere pœnitentiam egisset. Dico autem vobis, quoniam Adæ tolerabilius erit in die iudicij, quàm vobis. Longè sit pestis illa & lues, & clandestina pernicies. [d] O quàm inordinabilis fœminæ propinquitas iaculatur, cuius vicinia est delictorum latrocinium. Non est in hac societate sinceritas approbabilis, quæ collisiones habet velut quibusdam fluctibus turbulentas. In hac familiaritate non habitat amica concordia: quoniam non nisi discordantes inimicitias creat. Fecit equidem viro Dominus mulierem adiutricem, sed serpentis inuidia personam sumpsit hostilem. Quòd si illa de viro suo nata, vsque hodie ipsum cui iungitur, tentat: quantò magis illa quæ copulatur, nulla lege coniuncta? Et si illi

qui

a *Et in muscipulas.* Omisimus vocem *diaboli*; quod neque vet. excus. neque Remboldus habeant, neque alibi Cyprianus, qui tamen vbique *muscipulam* legit. PAM.

b *De magnis efficit prædam.* Antoninus addit *enim*, pro *sui in*, antiquus verò alter codex Morelij longè aliter legit: *de magnis tantùm & fortibus suam mixtam efficit prædam.* Idem.

c *Dum illos promeritos aut inualidos opinatur.* Non malè etiam Erasmus, *emeritos*, nisi sequeretur, *si autem multum mereri*, quare illud ex vet. exc. & Remboldo reposuimus. Idem.

d *O quàm inordinabilis.* Sic etiam Antoninus: vet. excus. verò, & Remboldus *inordinalis*, locus obscurus. Conijcit autem Grauius legendum, *lenocinium*, pro, *latrocinium*, sed hoc non satisfacit. Idem.

qui duo sunt in carne vna concreti, tentationibus mutuis inuicem pungunt, quid facient hi qui in vna carne nec nati nec iuncti sunt? præsertim quia nec Deum iam inuocare permittitur, qui caritate alterius auocatur; nec sinitur cogitare diuina, qui sibi quæsiuit cui exhiberet domesticam curam. Propter quod sic Apostolus consulit dicens: Volo vos sine sollicitudine esse. Qui sine vxore est, sollicitus est quo modo placeat Deo: qui autem habet vxorem, cogitat quæ sunt huius mundi, quo modo placeat vxori. Quid est nunc quod in hac coniunctione delectet, in qua sunt solæ pugnæ? aut quæ vtilitas fauet, vbi non sunt officia coniugalia, quando nec ipsa possunt esse secura? [a] Causale est omne quod fœminæ est; & copulatio eius semper infesta est. Fœdere suo magnas molestias præstat; & cui adhæserit contra fas, insanabilem ingerit plagam. De carbonibus scintillæ dissiliunt, de ferro rubigo nutritur, morbos aspides sibilant, & mulier fundit concupiscentiæ pestilentiam, quam Salomon sic comparat dicens: De vestimentis procedit tinea, & à muliere iniquitas viri. Volo scire quæ sit affectio ista communis, quæ morbi dissensio semper ambigua, quæ propositum suum nutantibus consiliis impugnando conturbat. Vt quid sibi adhibuit mulierem qui ducere contempsit vxorem? Omnis qui non manducauerit carnem; vt quid habitationem suam carnis apparatibus replet? Et qui non biberit vinum, quid [b] videndi oblectatione perfruitur? Quasi non aliquotiens videndo nec gustando copia esculentorum animus pascitur, & vini odoriferi sola fragrantia suscitatur sæpius animus. Quid per hypocrisim vult ab hominibus abstinens dici, & in secreto carnibus & ebrietate distendi? Habent multi diuitias quas suis vsibus negant, sed pro cupiditate conseruant; quibus si nulla cupiditas inhæsisset, nec cupiditatis insignia possiderent. At verò quia cupiditate possessi sunt, perfruuntur animo quod visu non tangunt. Ita is qui despexit vinculum nuptiarum, & aliter vinculis fœmineis obligatur; quamuis nullo concubitu misceatur, desiderio tamen, visu, colloquio, coniunctione semper oblectatur. Nam si desiderium fœminæ non haberet, numquam feminam suis oblectamentis assumeret. Immò verò insuper mihi [d] suspectum placitum dedit: qui non legitimam duxit, & legitimam recusauit: nisi fallor, in publico argumentatus est hominibus promittere sanctitatem, & in occulto sine vxore non esse. Duo argumenta sanctitatis & libidinis hinc & inde miranda sunt, quæ vtraque inuicem tegunt, & vtraque inuicem produnt. Ingeniosus eunuchus & mœchus inuidet sibi dum consulit, & dum quærit vtrumque, neutrum facit; vt sanctus minimè deputetur, qui non vera coniunctione perfruatur, cùm Paulus Apostolus dicat: Alligatus es vxori? ne quæsieris solutionem. Solutus es ab vxore? ne quæsieris vxorem. Sed consentio non esse castitatis huius pudicitiam violatam: suspiciosis tamen malam porrigit famam; & pudicitiæ bonum frustrà intrinsecus laborioso agone custodit; [e] qui illud forinsecus efficit infamari, destruens magisterium Pauli prouidentis pariter & monentis: Vt quid, inquit, libertas mea iudicatur ab infideli conscientia? Si ergo gratiæ participo, vt quid blasphemor pro eo quod gratias ago? Peius est quam mœchia, continentiam ducere criminosam, & infamem facere sanctimoniam. [f] Blasphemiam ingerit religioni quam colit, qui quod confitetur, non ante omnes impleuerit; ne Christianitas credatur esse fallacia, & mœchatio videatur esse sanctitatis velamento vestita. Propter quod Dominus in Euangelio sic præmonet, dicens: Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, vt videntes opera vestra bona, magnificent patrem vestrum qui in cælis est. Hoc sequitur & Paulus Apostolus dicens: Non ergo blasphemetur bonum vestrum. Et iterùm: Prouidentes bona non tantùm coram Deo, sed etiam coram hominibus. Et alio loco: Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite. Et estote sine scandalo Iudæis, & Græcis, & Ecclesiæ Dei, sicut & ego per omnia omnibus placeo: Sed opponitur forsitan, quid est quod ipse iterùm dixerit? Si hominibus placere vellem, Christi seruus non essem. Numquam se quæcumque dicta legis excludunt, sed certis locis responsa vniuersa defixa sunt. Illic placere hominibus non licet, vbi voluntas hominum non capit Domini voluntatem. Vbi verò acceptant homines, quod ad gloriam proficit Dei; innotescere omnibus ipse Paulus Apostolus præcepit. Vnusquisque inquit, nostrûm, proximo suo placeat ad bonam ædificationem. Quale ergo præmium sanctitatis expectat, qui non solùm blasphemiam sanctitatis ab infidelibus prouocat, sed etiam fidelibus perniciosum præbet exemplar; vt infirmi sub prætextu dilectionis subtiliter fornicentur, & pudicus impudicissimæ castitatis præbeat magisterium, destruens quod Paulus Apostolus comminatur: Periit, inquit, frater infirmus in tua conscientia, propter quem Christus passus est? Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis. Et quidem non hoc iuuenibus tantùm, sed & senibus congruit; fratrum imbecillitati consulere;

a *Causale est omne quod fœmina est.* Erasmus *Casuale*, at illud habet vet. exc. & Remboldus. Alludere videtur ad illud: *Semper habet lites, alternaque iurgia lectus.* P A R.
b *Videndi oblectatione perfruitur.* Sic lego cum vet. exc. pro, *visus*, neutrum habet Remboldus. *Idem.*
c *Omnis qui non manducauerit carnem.* Videntur ea ætate clerici a carnibus & vino abstinuisse. *Idem.*
d *Suspectum placitum.* *Placitum* pro *decretum.* Solus enim Manut. *placidum*. *Idem.*
e *Qui illud forinsecus efficit infamari.* Ita ex Antonino, & quodam Morelij cod. pro, *quod forinsecùs*, legit etiam ille codex *permittit*, pro, *efficit*.
f *Blasphemiam ingerit religioni quam colit.* Sic optimè quidem Morelij codex, pro; *exhibet*. *Idem*

consulete ; ne senectus perire prouocet iuuentutem, ex qua debent omnia salutaria documenta procedere : sicut Eleazarus in libro Machabæorum profitetur & dicit : Præmitti malo in infernum, quàm patrias leges deserere. Non enim ætatem nostram dignum est fingere; vt multi adolescentium arbitrari Eleazarum nonaginta annorum, transisse ad vitam alienigenarum, & ipsi propter meam simulationem, & propter modicum & corruptibile tempus vitæ, per me seducantur, & odium ac maculam senectuti meæ acquiram. Ille maluit vitam suam tormentis obiicere, quàm cuiquam magister perditionis existere : & uos vbi nulla turmenta sunt, fluxibus solis, nolumus saluandos fratres anteponere : nec contenti sumus sine vllis cruciatibus tam nobis prodesse quàm cæteris, cùm ille noluit viuere moriturus: sicut inferiùs prosecutus est dicens : Quamobrem fortiter vita excedens, [a] senectute dignus apparebo, adolescentibus quidem exemplum forte relinquam, vt prompto animo ac fortiter pro grauibus & sanctis legibus honestæ morti succedant. Cùm hoc etiam laicos deceat, ne aut extraneis occasionem blasphemandi, aut fraternitati opportunitatem fornicationis opponant; tum maximè clericos vehementer necessitas ista constringit ; quibus aut religio blasphemata, aut fraternitas perdita pœnas duplices irrogabit. Nec inuenient in iudicio Domini vllum omninò solatium, qui alienigenis & fratribus peccandi fomitem ministrarunt. Propter quod sic Paulus Apostolus Titum instruit dicens : Te ipsum bonorum factorum præbens exemplum in doctrina, in integritate, in grauitate, in verbo sano atque irreprehensibili : vt aduersarius reuereatur, nihil habens de nobis dicere mali. Et iterùm : Omnibus, inquit, finem bonam ostende, vt bonam doctrinam Saluatoris Domini nostri præferant in omnibus. Sic & ad Timotheum scribit, dicens : Forma esto fidelibus in sermone, in conuersatione, in caritate, in fide, in castitate. Quod & Petrus Apostolus hortatur dicens : Conuersatio, inquit, vestra in gentibus bona sit, vt in eo quod detrahunt de vobis tamquam de malefactoribus, de bonis operibus vestris glorificent Deum. Et iterùm : Quoniam sic est, inquit, voluntas Dei, vt benefacientes obmutescere faciatis stultorum hominum ignorantiam. Nec quisquam sibi proponat & dicat, habere volo quod vincam : hoc est enim dicere, viuere desidero sub ruina. Quis tam stultus qui artari cupiat ad laborem, cui offertur delicatus triumphus ? neque enim duplex triumphus est sub fœminæ præsentia probari victorem, quàm est in singularitate seruare integram sponsionem sanctimoniæ. Et cùm sit vnus titulus gloriarum ; hoc loco vnus fortis est, qui satis laborat : & cum illo qui parum laborando vicerit, pariter muneratur. Quid quod ille [b] quinimmò consummatus adscribitur, qui se omni tempore fœmineis affectibus ostentat abscissum ? Quia eum Dominus in Euangelio perfectum vocat, qui totum suis vsibus amputauerit patrimonium. [c] Certè etiam soli cuicumque, quotidiani triumphi pro castitate non desunt ; quia numquam desideriis carnalibus spiritum cessat infestare corpus humanum, quod Apostolus affirmat dicens : Caro, inquit, concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem : hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæcumque vultis, illa faciatis. Habes nunc carnem tuam, quam superes semper : Quid tibi vis alteram vel conducere ? Nemo super vnam febrem cupit adhibere peiorem ; ne incipiat [d] hemitritæo insanabili laborare, cui nullus valeat medicus subuenire. Neque aliquis super onus proprium tollit insuper alienum ; ne oneribus duobus oppressus, vsque ad inferos demergatur. Vnde sic Hieremias propheta docet sanctitatis pondus singulariter sustinendum. Bonum est, inquit, viro cùm portauerit iugum graue in iuuentute sua ; sedebit singulariter & silebit, quoniam tulit super se iugum graue. [e] Sed quisquam malignus obsecutor ad dictum Apostoli Pauli confugiet dicentis : Onera vestra sustinete inuicem, & sic implebitis legem Christi : Non hæc sunt onera, quæ Paulus Apostolus imperat subuehenda ; sed vt tolerantes nosmetipsos discordia nulla discernat ; & in tentationibus constitutis fratribus præbeamus auxilia : non vt ipsi nobis tentamenta per fœminas procuremus, sed vt tentamentorum magis pondera subleuemus ; cùm sciat quale sit sanctitatis iugum, quod vix singulare portetur. De quo non solùm ipse, sed & Dominus noluit certum definire præceptum dicens : Non omnes capiunt verbum istud sed quibus datum est : Et iterùm : Qui potest capere, capiat. Si ergo difficile singulariter magnitudo istius ponderis toleratur quo modo tolerabitur, si geminatis ponderibus prægrauetur ? Et si singulares pænè omnes vix durant carnales insidias sustinere : quid faciunt illi, qui ex vtroque latere gladiis impendentibus non cunctantur incumbere ? Plus dico. Si mariti & vxores desideria coniugalia quotidie gerentes, sibi non sufficiunt ; quid agunt illi qui ad augendas impugnationes fœminis sociantur ? [f] Ex improuiso vel transeunter ad horam fœmineus aspectus occurrens velut sagittas alienis oculis iactat. Quando libera non est simplex reuerentia, quid

a *Senectute quidem dignus.* Adiicimus *quidem*, ex vet. cod. Nam legitur in Machabæis. P A M.

b *Quinimmò consummatus.* Prorsus sic lego cum Morelio pro, *qui minime*, Quia suprà hanc vocem habuimus eadem significatione, & consentiunt vet. exc. cod. & Remboldus *Idem.*

c *Certè etiam soli cuicumque.* Adiicio ea iisdem *soli. Idem.*

d *Hemetritæo insanabili laborare.* Hemetritæus febris est iuxta Remboldum, tertiana vna & dimidia. *Idem.*

e *Sed quisquam.* Omisimus voculam *si* interiectam iuxta cod. vet & Remboldum. *Idem.*

f *Ex improuiso vel transeunter.* Antoninus *in transitu*, sed illud bis ter verrsa repetitur. *Idem.*

quid illic geritur vbi libertatis sumit mulier in contubernalitate constantiam? quando in domesticis negotiis nunc lacertos ac femora lanificis operibus nudat, nunc æstuans detegit membra, nunc fatigata iactatur, [a] aut in vsu aliquando dissoluitur; nunc blanditias exhibet, & quod est venenosius super cuncta psallere delectatur, aut canere? Cuius cantu tolerabilius est audire basiliscum sibilantem. Contra quam Salomoo sic nos cautos efficit dicens: Cum saltatrice noli assiduus esse, nec audias illam, ne forte dispereas in efficacia eius. Taceo reliqua, quæ magis pudenda sunt quàm dicenda: solum hoc dico, in dolore vel in ira mulierem frangi conspicere, iam non est sine mulcedine Quid dicimus si videas iucundantem, aut quod est deterius blandientem? Semel dixerim, omnis inconueniens sodalitas mulierum, gluten est delictorum, & viscum toxicatum, quo diabolus ancupatur. Incongrua est sodalitas feminarum: quarum sodalitatem ita nos rursum Salomon docet in omnibus præcauere. Cum aliena, inquit, muliere ne sedeas omninò, & ne alterceris cum illa in vino, ne fortè declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem. Postremò si animum nostrum confidimus in hac communitate durare semper, vel illud apud nos debet esse suspectum; ne ipsæ quæ nobiscum conueniunt, in nos ipsos forsitan moueantur, aut in alteros amores præ rapida ætate incitamentis furialibus stimulentur, & erit nobis causa quod peius est sine causa, vt fornicatio nos maculet aliena, apud quos suggeritur cæteris occasio lupanaris; & crimine alieni reatus absorbebimur, cui nos ipsi subornamus immunditiæ lenocinium. Propter quod Apostolus Paulus de similibus ita nos instruit dicens: Si propter escam frater tuus scandalizatur, iam non in caritate ambulas. Noli esca tua illum perdere, propter quem Christus mortuus est. Et iterùm: Bonum est non manducare carnem, neque bibere vinum, [b] neque ostendere in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. Et alio loco: Hoc, inquit, iudicare magis, ne ponatis offendiculum aut scandalum fratri. Et de semetipso sic ait: Propter quod si cibus scandalizat fratrem meum, iam non manducabo carnem in æternum, ne fratrem scaodalizem. Cùm ergo nos pulsat comunctionis huius molestia detestabilis; & si adulteros non potest facere, facit tamen peiores adulteris & incestis. Quis enim cordis alterius scrutator qualitatem vniuscuiusque perpendat; & pro altera persona contra satanam repugnator, circa Deum verò idonens fideiussor esse præsumat? De semetipso demens est, qui aliquid pollicetur, ne dicam si etiam pro femina sponsionem ponere videatur; cum Paulus Apostolus sic de se pronunciet dicens: Non quia iam accepi, aut iam iustificatus sum, aut iam perfectus sum: sequor autem si quo modo comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo. Fratres ego me non arbitror comprehendisse: vnum tamen, posteriora quidem obliuiscens, ad ea quæ sunt ante pedes, ad regulam sequor, ad palmam supernæ vocationis Domini nostri Iesu Christi. Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus. Mihi, inquit, pro minimo est, vt à vobis iudicer, aut ab humano die, sed neque meipsum iudico, qui autem iudicat me, Dominus est. Et alio loco: Beatus, inquit, qui non iudicat semetipsum, in quo probat alium. Quamuis ergo nos nec de nostra stabilitate certum aliquid habeamus, qui sine cessatione cuncutimur, inter fluctus seculi sustinentes procellosos incursus: tamen si alicui tanta fiducia est de immobilitate propriæ firmitatis; saltem sollicitus reformidet, ne ipse sit scandalum visibus alienis, sed terreatur voce Domini comminantis: Væ, inquit, huic mundo ab scandalis: verumtamen væ homini illi per quem scandalum venit. Si has Domini comminationes religioso corde metuimus & veremur, plus de aliis quàm de nobis extimescamus periculum nostrum, qui mutuis ([c] ab Apostolo Paulo) vtilitatibus obligamur: Non quæ sua sunt, inquit, singuli cogitantes, sed quæ aliorum. Et iterùm: Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius. Sed aliquis arripiens de ipso Paulo quod opponat: Vnusquisque, inquit, vestrûm pro se rationem reddet Deo; & vnusquisque suam sarcinam portabit. Qui non vult ergo pro altero reddere rationem, nec causis eius, nec negotiis debet particeps illicitus interesse: & qui liber vel immunis circa sarcinas alienas conatur existere, nihil alienum contraria conditione teneat infra se. Nam necesse est vt rationi alterius subiiciatur, qui negotium tractauerit alienum. Oportet eum damno perstringi vel dispendio sarcinarum, apud quem sub intuta custodia fratris sarcinæ perierunt; quia quidquid in domo nostra sub minus idonea tutela perditum fuerit, aut latrooes effregerint, nostrum est, & à nobis exigetur quidquid per inertiam nostram malè commissum custoditur. Tunc verò ab inuicem liberi sumus, si nihil apud nos de re alterius reseruetur. Forsitan aliquis dicat: Ergo nec ad domum orationis debemus pariter conuenire, ne aliquis aliquem scandalizet. Hæreticæ professionis est ista contradictio calumniosa, quæ de bonis præscribit, vt asserat mala; & de sanctitate præiudicat, vt immunditiam subtiliter introducat; de licito calumnias facit, vt obtinere illicitum possit propter quod Apostolus Paulus hæresi huic antè præscribit dicens: Verumtamen neque mulier sine viro, neque vir sine muliere in Domino. Absit, absit, vt vbique feminæ præscribantur, aut vbique permissio tribuatur.

Habent

a *Aut in vsu aliquando dissoluitur* Remboldus legebat *in visu*, pro quo Erasmus rectiùs *in risum*: sed illud habet vet. exc. PAM.

b *Neque ostendere.* Non est istud hodiè apud Apostolum, *Idem.*

c *Ab Apostolo Paulo.* Erasmus *testante Apostolo*, ad illud attidet quia est in vet. cod. *Idem.*

Habent loca ſua circa maritum, circa filios, circa fratres, circa parentes, circa ſeruos; & in domo orationis tantummodo iuxta cunctos clericos. In manſione autem vna, ſine cognatione competenter non habent ſocios. Hæc eſt libera quæ ſtat. Stare verò non poteſt quidquid inclinauerit libera, dicente ſcriptura: Non declinabis in dexteram, neque in ſiniſtram. Et Dominus in euangelio: Quod amplius eſt, à malo eſt. Diſce nunc temperantiæ modum, qui per licentiam quæris exceſſum. Ama feminas inter ſacra ſolemnia, & odio habe in communione priuata; ſi vis Salomonis tenere doctrinam: Tempus, inquit, amandi, & tempus odiendi. Tunc ergo cauenda ſunt feminæ participia, quando geritur carnalium curarum continua vnanimiter frequentia: quoniam inter curas ſuas caro ſemper incitamenta cupidinis prouocat; & illic parit fomenta peccandi, vbi pertractans commoda ſua temporalis vitæ cogitationibus ſenſerit paululum relaxari; ſicut Salomon aſſerit dicens: Deprimit terrena cogitatio ſenſum multa cogitantem. [a] In conuentu verò ſacrorum, vbi ſpiritus dominatur, ancilla ſemetipſam cognoſcens, perdit ſuæ voluptatis vſum; perdit & luxum dum tractantur cæleſtia, dum celebrantur ſancta myſteria; tota humanitas occupatur, vbi non humana, ſed diuina ſunt omnia: vbi veneratio vel tremor & terror incutitur; animis vniuerſis ſepulta eſt perfecta ſubſtantia carnalis. Inter ipſa ferè carnis mercimonia multi voluptatem corporis negligunt, ſcilicet quando à legionibus exercitia meditantur armorum, aut crepat litibus forum, aut reſonant litteris auditoria, aut negotiatores commerciis inſtanter incumbunt, aut artifices in artificia ipſa propenſi ſunt: quantò magis vbi non carnale opus hominum, ſed ſpiritale geritur angelorum? Nihil illic impugnationes poſſunt, vbi & ipſi dæmones cedunt; & nulla ſexus alicuius permittitur conſiderari diſtantia, vbi nec ætas, nec dignitas, ſed ſola æqualitas regnat: atque vt pleniùs dicam, omnes illic tales ſenſus accipiunt; & vt ipſa coniugalitas ignoretur, vbi Chriſtus loquitur, auditur, attenditur, & per omnia & in omnibus ſolus eſt totum, teſtante Apoſtolo & dicente: Vbi non eſt, inquit, Iudæus & Græcus, circumciſio & præputium, Barbarus & Scytha, maſculus & femina, ſeruus & liber, ſed omnia & in omnibus Chriſtus. Hunc planè conuentum gloria eſt celebrare cum feminis, in quo nulla eſt diſcretio qualitatis, vbi tantum licet omnes æquare ſine aliqua differentia: vt nec in ipſo baptiſmate cuiuſquam nuditas erubeſcat, vbi Adæ & Euæ renouatur infantia; nec exponit, ſed potius accipit tunicam. Quod ſi & illic ſit aliquis diabolo peior, qui feminarum aſpectibus feriatur; de nullo tamen congregatio veſtra culpatur, quæ propter cæleſtia, non propter terrena colligitur. Verumtamen ſi quis illic luxurioſis obtutibus fuerit, nullo modo alterum lædit, qui non ad hominem, ſed ad Chriſtum pro ſalute proceſſit. Quinetiam de ſuis contradictionibus contradictores excludam, vt non meis, ſed ſuis propoſitionibus cedant. Si inter feſta ſancta poteſt communis conuentio ſcandalizari, vbi tentator ipſe diabolus tremit; quis illic ſtabilem ſe eſſe promittit, vbi tentator audenter occurrit? & ſi illic periclitamur, vbi Dei præcepta nos congregant, quid agimus vbi Dei iuſſa nos ſeparant? & ſi turbamur illic, vbi Dei voluntate munimur; quantò magis vbi non ſolùm diabolum, ſed etiam Dominum habemus aduerſum? Cum ſacroſanctis enim iuſſis nobis diuina protectio miniſtratur, ſicut Eſaias ait: Legem, inquit, in adiutorium dedit; ſine iuſſionibus verò diuinis nullum poteſt eſſe præſidium. Aliud eſt quod Deus imperat facere, & aliud voluntati eius obſiſtere. cuius ita ſunt mandata ſeruanda, vt ſi aliquid iuſſerit quod ſecundùm homines iniuſtum eſſe videatur, iuſtum credatur & fiat; & ſi iuſtum iuſſerit, iuſtum reputetur & fiat: [b] cum ſine iuſtitia non poteſt eſſe quod mandat, qui potens eſt iniuſtitiam iuſtificando vocare iuſtitiam, & iuſtitiam reprobando iniuſtitiam probare tranſuerſam, cuius voluntas eſt ſola & vera iniuſtitia. ſi enim totum quod gerimus, ad hoc tantummodò gerimus, vt Domino placeamus; profectò hoc ſolum erit iuſtum quidquid voluerit, & iuſſerit, & probauerit Deus cui placere geſtimus. Nam cum ſerui non poſſint à ſemetipſis ſcire quid ſuis dominis placeat niſi dominorum ſequantur imperia; & vtique homines hominum ſimilium ſibi non valeant voluntates agnoſcere, niſi acceperint quod obſeruent: multò magis mortales neſciunt immortalis Dei iuſtitiam comprehendere, niſi ipſe iuſtitiarum ſuarum dignetur indicia demonſtrare, ſicut Salomon approbat dicens: Quis enim hominum poterit ſcire conſilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? [c] Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ prouidentiæ noſtræ. Corpus enim quod corrumpitur, aggrauat animam: & deprimit terrena inhabitatio ſenſum multa cogitantem. Difficilè æſtimamus quæ in terra ſunt, & quæ in proſpectu ſunt inuenimus cum labore: quæ in cælis autem ſunt, quis inueſtigabit? Senſum autem tuum quis ſcit, niſi tu dederis ei ſapientiam, & miſeris Spiritum ſanctum de altiſſimis? Et ſi correctæ ſunt ſemitæ eorum qui in terra ſunt: & quæ tibi placent, didicerint homines, & per ſapientiam ſanati ſunt

a *In conuentu verò Sacrorum &c.* Pulcher locus pro Sacris ecleſiæ; quippè vbi dicit tractari cæleſtia, celebrari ſancta myſteria, opus ſpiritale angelorum geri, ea Dei præcepta nos congregare & colligere PAM.

b *Cum ſine iuſtitia non poteſt eſſe.* Phraſis eſt auctoris. Veteres excuſ. & Remboldus legunt *ſine victoria.* Sed non placet. *Idem.*

c *Cogitationes enim mortalium.* Rectè ſic Grauius & Morelius, pro eo quod alii *cogitationes immortalium.* Nam ſic habet liber Sapientiæ, quam Salomonis titulo citat, quomodo & paulò poſt librum Eccleſiaſtici. *Idem.*

sunt; ambulantes in tenebris sibimetipsis lumen non possunt ostendere, nisi vltroneum seipsum non videntibus offerat lumen. Ita humana cæcitas ad Deum non dirigit viam nisi ipse lucernam legis ostendat. Vnde Dauid sic loquitur dicens: Lucerna est, inquit, pedibus meis verbum tuum, & lux semitis meis. Et iterùm: Præceptum Domini lucidum illuminans oculos. Hoc est ergo luciferum quodcumque fuerit à Deo intimatum: & hoc Deo dignum, quod ipse Deus voluntati suæ fatetur acceptum, vt exerceat per omnia dominatum. Alioqui nec nos serui adsceriberemur, nec ipse Dominus haberetur; si secundùm voluntatem nostram permitteremur impendere seruitutem, & arbitrio nostro non Dei eligeremus exercitamenta iustitiæ. Tales Paulus Apostolus vanificat dicens: Ignorantes, inquit, Dei iustitiam, & suam volentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti: Tollantur nunc è medio ambages istæ tam vanæ, & querimoniæ inaniter calumniosæ. Ad spiritales actus cum fœminis, Deo iuuante, non metuimus adunari, qui per Dei iussionem iustitiam nos credimus operari, ex qua nobis scimus munimenta supponi. Priuatim verò, continentibus quàm plurimum clericis & virginibus, hospitia separanda sunt: quia quod Deus iniquum iudicat, iustum esse non potest. Contubernium tamen etsi nulla in ipso contubernio turpis consuetudo noscatur, accendit quia impossibile est integritatem ad victoriam peruenire, quæ contendit contra Dei iussa pugnare. Quantum enim lex obedientibus suggerit adiutorium, tantum inobedientibus incitat peccatum, dicente Apostolo: Virtus, inquit, peccati lex. Qui nos ergo iussit vt in sacris suis cum fœminis triumphemus, ipse iubet vt priuatim pugnas fœmineas caueamus. Sunt equidem necessitates aliæ, quæ nos quoque priuatim fœminas videre compellant, sed etiam ipsæ diuini operis vel præcepti imperant efficaciam, vt visitemus, vt solatia præbeamus, vt hortamenta vitalia salubriter intimemus: nec tamen & in his officiis minor cura agenda est pro moribus nostris, vt clarescant in nostra operatione indicia puritatis. Seueritas non desit, quæ sub clerico fœminam possit astringere, [a] vt ipsam consolationem nostram suscipiat cum tremore, & ita sentiat visitationis affectum, vt clericum vereatur. Ac ne tardius sit euagari per singula totum quidquid agimus, honestum esse potest, si semper in nobis signa honestatis eluceant: sicut Paulus Apostolus vniuersa complexus est dicens. Omnia vestra honestè fiant. Et iterùm: Sicut præcepimus, inquit, vobis, vt honestè ambuletis. Non benè succedit quidquid agitur passim: & sanctum non est quod geritur sanctum, nisi sanctè quod sanctum est peragatur, sicut Salomon asserit dicens: Qui enim custodierint iustè iusta, iustificabuntur. Sinceriter ergo sinceritas ipsa seruanda est; [b] & omne quod voti est, etiam in actu signandum, ne aliud vota commendent, & aliud actus insinuent. Vndique probanda est institutio voluntatis, & vndique consummandus est cursus vniuscuiusque certaminis; ne minus sit aliquid ad triumphum, si non pleniùs dimicetur. Hinc Paulus Apostolus introducit documenta certaminum: Sed & qui in agone, inquit, certat, non coronabitur, nisi qui legitimè certauerit. Et iterùm: Nescitis, inquit, quoniam qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium: sic currite, vt comprehendatis. Omnis enim qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet: & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, vos autem incorruptam. Plenitudo est ergo sanctitatis, [c] & palma perfecta, vt ex omni parte secum non habeat quod recuset; ne quod profitetur odisse, tenendo videatur amare. Quod si aliquis dicit: Captiuum teneo aduersarium meum, cui semper insultem, videat ne fortè aduersus eum captiuus incipiat præualere. Numquam securus cum thesauro latro tenetur inclusus: nec intra vnam caueam habitans cum lupo tutus est agnus. [d] Ipse se voluit superari, qui hostem proprium in suas portas induxit; & intestinum gladium sibi ipse supposuit, qui locum habitationis suæ aduersarij ingressibus reserauit: & qui fretus est conuersari cum scandalo, [e] sine causa dicit: pacatus esse volo cum diabolo; contra Apostolum dicentem: Nolite locum dare diabolo. Omni ergo muniendus est locus, vbi fuerit thesaurus absconditus, ne per vnam cauernam totum parietem latro suffodiat. Nam si deforis expugnatus vix murus expellitur, quantum valebit si intra muros acceperit habitaculum? & si illi qui contra eum claudunt, aliquotiens ab eodem capiuntur; quantò magis ille, qui vltroneus illi patefecerit ingressum, decipitur? cùm dicat Salomon: Si iustus vix saluus fit, iniustus vbi parebit? Omnes ergo rimæ, ne dicam portæ, claudendæ sunt, ne per vnum foramen castra omnia penetrentur: & vniuersa componenda sunt munimenta, ne per modicum non munitum tota ciuitas ruat, sicut Salomon repetit dicens. [e] Qui spernit modica, paulatim cadet. [f] Sic studeo autem huius peruersitatis arbitrium, vt à clericis ad communitatem fœmina magis quàm masculus eligatur. Numquid tantùm mulier vtilior est commodis clerici, quantùm prodest masculus continens, vel puer masculo continenti? aut ipsa erit decens vtilitas, quam

a *Vt ipsam consolationem nostram suscipiat.* Vetus excusus ac Remboldus, & hoc & sequentia plurali numero legunt, sed præcedit *fœminam*. PAM.

b *Et omne quod voti est.* Confirmatur hinc votum tacitum castitatis adnexum cœlibatui clericorum, de quo paulò post sperriùs. *Idem.*

c *Et palma perfecta.* Hinc apparet antè etiam legi deberet *vnus accipit palmam*, sicut vbique legit Cyprianus. *Idem.*

d *Ipse se voluit superari.* Vet. exc. & Remboldus *penetrari*. *Idem.*

e *Sine causa dicit.* Vet. exc. *non dicit*: sed prius placet. *Idem.*

f *Qui spernit modica, paulatim cadet.* Erasmus, malè, *e dit*, nam prius habet Ecclesiasticus. *Idem.*

f *Sic studeo autem, &c.* Hoc Erasmo placet pro eo quod erat, *arbitrio*. *Idem.*

quam indecens communitas facit ? & vbi erit quod Salomon ait : Omne animal diligit simile sibi ? Et iterùm : Volatilia ad sibi similia conueniunt. Sed & si fœmina vtilior existimatur, non oportebat carnalia emolumenta præponere vtilitatibus spiritalium commodorum : & expediebat qualemcumque virum inutilem sustinere pro existimatione munienda, [a] quàm bonos effectus mulieris cum existimatione turpissima. Quod Salomon comparat dicens : Melior est, inquit, iniquitas viri, quàm benefaciens mulier. Artificialia sunt itaque semper diaboli veneficia, quibus ingenium suæ calliditatis exercens, sanctimoniæ deditos dolosis commoditatibus iuuat vt perdat : & inter continentes quasi necessaria emolumenta mutuis adiuuaminibus subministrans, [b] agit prius masculum & fœminam pariter conuersari, vt postquam inseparabiles fecerit per alterutra solatia, possit occidere dantes simplices animos ad castitatis vota seruanda : & impugnationis suæ arma subducens interim, quasi placidus fautor suggerit sanctitatis argumenta, donec diutiùs inter ambos inimicam nutriat concordiam. Facit affabiles sibi inuicem & deseruire, & assentator infestus impedimenta remouens vniuersa, commodis eorum gaudet efficaciam commodare ; vt tota eos sibimetipsis necessitate commendans, exhibere eos possit in alterutrum solita consolatione pendere. Non vult eos in aliquo impedire, ne separet tam spiritaliter quàm carnaliter. Inconcussos efficit viuere, ne ipsa societatis initia immaturo tempore fœdera cœpta conturbent. vsque adeò illos videntibus cunctis ad perfectum sanctitatis inuitat, fouet, subleuat : vt Dei esse computent beneficia ipsa contraria, quibus inducuntur vt pereant ; nescientes numquam Deum iuuare quod vetat. Quibus in tantum diabolus blandiens securitatem præparat sanctimoniæ, vt coniunctos se magis æstiment quàm disiunctos, immobiles circa libidinem perdurare : quos cum omni tranquillitate deducens, nullis procellis aut fluctibus inquietat ; & velut in medio mari minus cautos inducit relaxare vela, nec quærere gubernacula, vt subita tempestate concitatos, naufragos ex inspetata commotione submergat. Hanc primò exhibet lenitatem, vt duas naues oblectet adinuicem conuenire ; quas cum fecerit iunctas, repentinis turbinibus [c] in semetipsas elidere possit & frangere : & his vtitur blandimentis, vt subtractis omnibus iaculis compescens aduersa, suggerens prospera, tam diu sopitum [d] ignem sine vllis flammis occultet, donec duas faculas iungens, simul ambas accendat : & tamdiu cessat sæuitiæ suæ tela supponere, donec sicut peritus venator quos occisurus est, laquei sui vinculis alliget. at vbi indissolubili catena deuinctos adstrinxerit ; velut lanista protinus duos gladiatores aduersus inuicem compellit armari ; & subinde stimulans membra, statim gladios aptat, statim succendit insaniam, & vulnificos amplexus impingens, vtrumque simul vno ictu mortificat. Sic explicat quod antè præstare videtur, sic de simplici caritate amorem conflat illicitum, sic per sanctitatem sibi inducit interitum ; dum contentus est cedere, sic valet fortius occupare ; [e] & dum summissus patitur semetipsum præbere deuictum, sic pleniùs deuincere gloriatur. cuius versutias Paulus Apostolus sic intelligit dicens : Non enim ignoramus, inquit, astutias eius. Malè itaque in hac participatione pacati sunt, qui ad bella pacificante diabolo perducuntur, & non benè in sanctitate proficiunt, quibus ad detrimentum profectus ipse inimici artificio subornatur ; nec recto cursu moliuntur continentiæ scalas ascendere ; quos vt de alto præcipitet, elaborat ad culmen aduersarius protelare. Sed necesse est caducis lapsibus elidantur, qui viam lubricam tenuerunt, de qua Salomon sic prædicat dicens : Est via quæ videtur apud homines recta esse, nouissima autem eius veniunt in profundum inferorum. Sed aiunt : Si de hac coniunctione clerici denotantur, notandi sunt etiam sancti plerique nobiscum. Sicut Helias, qui mansit apud viduam : siue Apostoli, qui mulieres secum comites circumducebant : vt Ioannes, qui matrem Domini assumpsit, eodem Domino delegante ; aut ipse Dominus, cui de suis facultatibus alimenta præstabant aliquæ mulieres religiosæ, cui etiam Martha ministrabat ad mensam, & qui singulariter locutus est ad puteum sedens cum alienigena muliere Samaritana, vel cui recumbenti fœmina lachrymis pedes lauit, & capillis extersit. Callidi argumentatores & iurisperiti fallaces : qui dum cupiunt præuaricari [f] controuersias actionesque causarum, etiam ipsa iura transuertunt ; & cùm nolunt competentibus coërceri iussionibus legum, ad eludendos iudices inconuenientibus exemplis velut similes coniecturas iuris obiiciunt : quæ per Salomonem ipsius legis sagacitate produntur : Peccator, inquit, homo euitat correptionem, & ad voluntatem suam inuenit comparationem. Tales ergo non per orationem, [g] sed per correctionem potiùs reuincendi sunt, vt non antè interpretatis orationibus instruantur, quàm admiserint quod ad defensionis solatium repererunt ; sicut nos aduersus huiusmodi homines Salomon edocet dicens : Noli, inquit, respondere insipienti ad ipsius insipientiam, ne similis fias illi, sed

respondo

a *Quam bonos effectus mulieris.* Erasmus *affectus*, minus rectè. PAM.

b *Agit prius masculum & fœminam, &c.* Remboldus omiserat conuersari, & Erasmus legebat *adigit*, illud verò habet vet. exc. *Idem.*

c *In semetipsas elidere.* Censeo legendum *illidere. Idem.*

d *Ignem sine vllis flammis occultet.* Rectè sic Morellus & Grauius cum vet. exc. & Remboldus pro eo quod alij *occultat. Idem.*

e *Et dum summissus.* Adiicio *dum*, & vet. exc. *Idem.*

f *Controuersias, actionesque causarum.* Genuina quoque est hæc lectio, & Remboldus pro eo quod reposuit Erasmus; *controuersias actiones, quæ causarum. Idem.*

g *Sed per correctionem.* Placet & ista pro *correptionem. Idem.*

responde insipienti contra ipsius insipientiam, vt non videatur sibi sapiens esse. Re vera magni homines qui se comparant sanctis, & eximia conuersatio nostra, quæ prophetis vel Apostolis videatur æqualis. Ad occasionem luxuriæ nostræ in peruersum sanctos volumus imitari; [a] & in cæteros actus vestigia iustorum nolumus sequi. In quibusdam infirmos nos excusamus ad imitanda facta maiorum; & in aliis nos æquales maioribus protestamur: cum Helias ipse in angustia constitutus, imparem se patribus suis ante Deum fateatur. Numquid, inquit, melior sum patribus meis? Hoc Helias de antecessoribus suis in infirmitate sua cogitur exclamare: & nos Heliæ vel prophetis, & Apostolis, & Domino virtutem nostram non dubitamus æquare? [b] Video planè sic apud vos calcari auaritiam, sicut Apostoli propria cuncta dimiserunt. Video crapulam & ebrietatem sic vestris conuiuiis abesse, sicut Apostoli nihil habentes frequenter coacti sunt esurire. Cognosco taliter in nobis ieiunia, sitim, famem, nuditatem propter instantiam doctrinæ solius vbique pollere, sicut in Apostolis legimus triumphasse; & approbantur apud nos eadem exercitia feruere virtutum quibus Apostoli omnia vitia tremuerunt. Planè quadraginta dierum ieiunium Domini meditamur, & orationes excubiásque quibus ille per solitudines etiam nocturna silentia rumpebat. Numquid similes agones frequentamus contra luctamina vitiorum, & sic agimus rigore, auctoritate, vigiliis, passionibus, labore, necessitate, afflictione, abstinentia, quibus peccata calcantur, vt nemo de nobis mali aliquid suspicetur? Per quæ Paulus Apostolus conscientiam suam immotuisse omnibus gloriatur: In omnibus, inquit, commendantes nosmetipsos quasi Dei ministros, in sustentatione multa, in pressuris, in tentationibus, in tribulationibus, in angustiis, in plagis, in custodiis, in carceribus, in seditionibus, in inuocationibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis, in castitate in, scientia in, longanimitate, in bonitate, in Spiritu sancto, in caritate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma iustitiæ à dextris & à sinistris. Ad has imitationes infirmi sumus; & ad mulieres circumducendas possibilitatem nobis comparandæ imitationis adsciscimus, quod si etiam cuncta illorum quisquam se implere iactasset; me tamen nullius suadela poterat inclinare, vt alios nunc Apostolos crederem, contra Apostoli Pauli professionem: Numquid, inquit, omnes Apostoli, numquid omnes prophetæ? Si Christus seipsum comparare ausus est Deo, qui ait: Pater maior me est: aut si Apostoli coæquare semetipsos ausi sunt Christo: nos hodie Apostolis æquales facit consimilis fortitudo. Misera humanitas in hac æqualitate non times fulminari, quæ de filio Dei, aut de filiis tonitrui, non cunctaris peccatis tuis exempla velut similia mutuare? cum superbiæ sit elata iactantia, etiam minimis Ecclesiæ quemquam comparabilem velle conscribit, cum Paulus moneat & dicat: Alter alterum superiorem sibi existimantes. Et inferiùs addidit dicens: Hoc sentire de vobis quod & in Christo Iesu, qui cum in forma Dei esset constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens. Minus itaque de nostris viribus sentiendum est, nec fortitudini sanctorum nostra infirmitas comparanda est, sicut nobis Apostolus Paulus de semetipso magisterium proponit, & dicit: Non enim audemus, inquit, comparare nos aut conferre quibusdam qui seipsos commendant, sed ipsi in nobis ipsis nosmetipsos nobis commendantes: non supra mensuram gloriantes, sed ad mensuram gratiæ, quam nobis mensus est Deus. Etenim contemplamur quod iterùm dixit: Plus ab illis omnibus laboraui, nihil melius, nihil aptius mihi proponitur, vnde vincam, nisi vt de ipso de quo mihi præscribitur, ego ipse præscribam. Certè plus omnibus ipse laborauit, & tamen ad mulieres circumducendas collegas suos imitari contemsit, ne se ad interitum subiiceret tentationi carnali. Vnde ipse rationem sic reddidit dicens: Ego, inquit, sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aërem cædens, sed affligo corpus meum & in seruitutem redigo, ne fortè aliis prædicans, ipse reprobus inueniar. Huic ergo te compara, qui Apostolum iactas; & ex ipso disce quid metuas, qui clamat & dicit: Oro vos imitatores mei estote. Noluit itaque de mulieribus circumducendis habere fiduciam; qui non ignorabat quantum aliæ virtutes ab aliis virtutibus differant, & aliam claritatem solis, & aliam lunæ, aliam verò stellarum, de charismatibus Ecclesiasticis similitudinem comparans intimauerat. Sed nos contrà de Apostolica nobis coæquatione blandimur, non intendentes penitus quid Apostoli & sancti omnes inuicta virtute gesserunt, & difficilem rumpere quærimus viam, cum per facilia planior sit nobis apposita; contra Salomonem dicentem: Non te credas, inquit, viæ laboriosæ, ne ponas animæ tuæ scandalum. Nec vllus considerat, quoniam vnus securus in lubrico graditur, & alius qui impar est, labitur: [c] vnus per rupes cursu montes ascendit, alius si se coartauit, cadit. Vni contingit per tempestates nauigia feliciter explicare, & alteri talis felicitas non potest euenire; quod [d] Paulus Apostolus decernit dicens: Vnusquisque, inquit, proprium donum habet ex Deo, vnus quidem

a *Vt in cæteros actus*. Etiam hæc, pro, *inter*. PAM.
b *Video planè sic*. Et hic & paulò post adiecit negationem *non*, Erasmus, sed non est opus. Est enim Ironia, sicut & in eo quod sequitur *cognosco &c*. Idem est iudicium de his adiuncta ab illo negatione, ad illam sententiam: *Si Christus seipsum &c*. præsertim si legamus cum illis *facit* pro, *faciet*. *idem*.
c *Vnus per rupes*. Vetus exc. & Rembolduis *rupes*. *Idem*.
d *Paulus Apostolus decernit dicens*. Adiecio dicens ex vet. exc. *Idem*.

dem sic, alius verò sic. Sed qui mihi de sanctorum exemplo præiudicant; [a] quid aliud exemplum nolunt contemplari, quod metuant [b] & qui Apostolis coæquari contendit, quare non magis presbyteros adulteros apud Danielem ad formidinem sibimetipse proponit? Hæc autem non ideò propono, vt quasi Apostolorum imitatoribus contradicam, sed vt illos confundam, qui se sanctis exæquent. Nec nego ipsos esse sectandos, quos doctores accepimus cuncti; sed aduersus eos contendo, qui cupientes ad mala sua bonorum historias deprauare, legem Dei sibi æstimant suffragari; sicut omnes qui perire festinant, & sub obtentu sanctorum dedecora sua volunt esse celata, vt sub imitatione maiorum contraria quæque committant; quos Apostolus Paulus prodit & publicat dicens: Quod autem facio, & facturus sum, vt amputem occasionem eorum qui volunt occasionem; vt in eo in quo gloriantur, tales inueniantur quales & nos sumus. Nam & huiusmodi pseudoapostoli sunt operarii dolosi, transfigurantes se in Apostolos Christi. Hoc addunt ad cumulum perditionis cumulandum, vt bonos infament, quorum exemplo vtuntur ad malum; quibus vtile esset satis & salubre; si cuiuscumque historiæ seipsos magis crederent non intellexisse rationem, quàm aliquid inhonestum arbitrarentur in lege: quos Apostolus Paulus corripit & confundit dicens: Non intelligentes neque de quibus affirmant. Etiterùm: Si quis putat se scire aliquid, necdum cognouit quemadmodum eum oporteat scire. Vacant itaque præiudicia petulantium, quos ingenia suæ peruersitatis errabunda transducunt; & quærunt competentes suis sensibus historias quas exponant, qui malè agentes mutuant legalia patrocinia. Benè agentibus bona sunt omnia, quæcumque scripta sunt, qui benedicta bene suscipiunt; sicut Paulus Apostolus pollicetur: Scimus quoniam bona est lex, si quis ea legitimè vtatur. Obtinuimus confundendo contradictores. Conuertamur subinde eosdem quos vicimus insuper erudire, ne aut vt sanctos remanere patiamur in crimine, aut ignari deputemur in reddendo rationem, vt publicè victi pœnitentiam gerant: aut si noluerint, nos expunximus, quod ad nostram pertinet diligentiam; vt quo modo satisfecimus supradictæ sententiæ Salomonis, ita satisfaciamus Paulo Apostolo concionanti: Seruum, inquit, Domini non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes, docibilem, patientem, cum omni modestia corripientem eos qui resistunt veritati; ne fortè det illi Deus pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur secundùm eius voluntatem. Omne quidquid ab auctoribus nostris gestum est, rationabiliter gerebatur: vt posteris nobis aduersus præuaricatores munita vndique auctoritas traderetur, propter hæresim amputandam quam superiùs taxauimus, de assumendis feminis; quam siue per semetipsum, siue per seruos suos Dominus paululum relaxauit, ne nimio rigore in totum Domini fabrica damnaretur. Præuidebantur à Domino hæretici, qui nuptias auferunt; & [c] quos Dominus iunxit, contra naturæ principium, & contra euangelium separare contendunt. Quibus interdicens iam tunc auctoritas parabatur, ne maritatæ mulieres accedere vetarentur ad Christum, qui in præsentia seruierunt. Sed non sine moderamine fuit etiam ipsa permissio procurata, quæ non sibi operabatur quod gerebat, sed cæteris. Nam sic allocutus Dominus Samaritanam, ad horam docuit & recessit, nec defensionem continuandis excessibus fecit. Ad horam quoque Martham passus est ministrantem. Sed quid erat aliud Domino; nisi regni cælestis prandia ministrare? Numquid sub Domino non fuere conuiuia? aut sub maiestate eius erat alius cibus aut potus, quàm disciplina tantummodò quæ pascebat? testante ipso Domino ac dicente: Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius qui misit me. [d] Sic Apostolos mulierum comitatus decebat non vt perderent, sed vt discerent reuerentiam, & propter humanitatis exhibendum ministerium sequebantur, sicut in euangelio de Domino & de ipsis pariter memoratur: Et factum est, inquit, post hæc & ipse iter faciebat per ciuitates & castella euangelizans regnum Dei, & duodecim cum illo, & mulieres quæ erant curatæ à spiritibus immundis & infirmitatibus, Maria quæ vocatur Magdalene, de qua dæmonia septem exierant, & Ioanna vxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ & ministrabant ei de facultatibus suis. Numquid adhærebant singularibus singulæ, aut indisciplinatæ commorantes, perseuerabant illecebroso consortio conuersantes? [e] Vbi tota Ecclesia propemodum videbitur, vt non ad conuiuationes improbas, sed ad discenda bonæ conuersationis studia sequerentur. [f] Ideò non inde scribitur, quod nostris conuiuationibus coæquetur, non risus, non iocus dicitur affuisse. Nec sicut apud quosdam nunc vsque assolet fieri, chorus psallentium virginum aures venenosis cantibus asseritur demulsisse. Et vt de Apostolis breuiter probem, quantum illis fluxa familiaritas potuit displicere, qui compulsi sunt & de ipso Domino loquente cum fœmina dubitare, nisi eos maiestatis notitia probata compesceret, sicut

a *Quid aliud exemplum nolunt*. Ex eodem cum Morelio lego sic, pro *volunt* PAM.

b *Et qui Apostolis*. Solus Manutius *Apostolicis*. *Idem*.

c *Quos Dominus iunxit*. Aut sic legendum cum Erasmo aut cum vet. exc. & Remboldo, *quod Dominus iussit*, prius tamen arridet magis. *Idem*.

d *Sic Apostolos mulierum comitatus decebat*. vet. exc. *Apostolus &c. decebat*. *Idem*.

e *Vbi tota ecclesia propemodum videbitur*. Locus prorsus obscurus vet. excusus verò & Remboldus legunt *conuirationes improbrosas*, pro, *conuiuationes improbas*, non rectè. *Idem*

f *Ideò non inde scribitur*. Hoc ex cod. vet. exc. pro quo Remboldus, *adeo*, Erasmus verò, *ad ea benè describitur*, Morel. *adeò non benè*. *Idem*.

ſicut Euangeliſta refert dicens: Inter hæc, inquit, venerunt diſcipuli eius, & mirabantur quòd cum muliere loqueretur. Nemo tamen dixit illi: quid quæris, aut quid loqueris cum ea? Quid autem loquar acceſſum fœminæ ad pedes Domini prouolutæ, cuius luctus & planctus ad defenſionem laſciuiæ ſuæ non erubeſcunt improbi flagitare? Vſque adeò illos propria cæcitas rapit, vt nec de ſimilibus cauſis audeant reluctari, de quibus Salomon excæcauit, inquit, eos malitia eorum, & neſcierunt ſacramenta Dei. Ioannes autem matrem Domini ſuſcepiſſe videtur, ſed matrem cuius mores maternum indicat nomen. [a] Tamen non poſſum & alias Chriſti matres admittere, nec æquanda eſt mulieribus cunctis, quæ genuit maieſtatem. Helias quoque iuſſus eſt à Domino relinquere ſolitudinem & ingredi tabernaculum viduæ. Pro imperio Domini laborauit vt in domo manſiſſet, cui ſolitudo ſolatium præſtabat & requiem. Occaſionem illi Dominus obtulit ad magnalia facienda, vt magis famis tempore tam ipſi viduæ quàm pupillis eius ſufficientia tribueret alimenta, qui ieiuniis vſquequaque afflictus tolerauerat indigentiam; & qui miſſus venerat paſci, paſtus quinimò conferens miſeris, miſerias egeſtatis fecit excludi. Et hoc non poteſt cuiuſquam fauere luxuriæ; cùm nulla fuerit opportunitas ſcandali vbi tranſeuntes quod peius eſt [b] egeſtoſam habuerit manſionem: quam quicumque hoſpes effugeret. At hic apud quos hoſpitatus eſt, impleuit & rediit; qui etiam ſi moraretur ſuſpectus eſſe non potuit. Qualis illic fuit communitatis effectus, vbi non erat victus? Et qualem ad viduam habuit Helias introitum, cui fames dedit hoſpitium? Quiſquis es qui te vis Heliæ de commoratione viduæ vocari diſcipulum, priùs ſolitudinis afflictiones, & quadraginta dierum tolera ieiunij exitum; & aut non quæres fœminam, aut non erit qui cum fœmina commoretur, & tamen ſi valueris tibi ſerua. Nobis autem in ſpiritu & virtute Heliæ non alium quàm Ioannem ſolum angelus, & Dominus Chriſtus inſinuat. Pro dolor, dolere cogimur quod docemus; qui vſque ad hoc venimus, vt in comparatione fluxorum, de ſanctorum tremendis virtutibus diſputemus. Parce iam parce proteruitas, numquam tibi ſancti conſentiunt; qui religioſa, mudeſta, veneranda, pudica, pudorata cum fœminis negotia peregerunt. Aut ſi adhuc per ſanctos cauillationis anfractus contendis exquirere; nos tamen [c] amicos Dei non nouimus, niſi ad venerationem tantummodò memorari, quod Dauid docuit dicens: Mihi autem vehementer honorificati ſunt amici tui Deus. Eant nunc prædones pudoris, & plagiarij caſtitatis, mulierculis ſuis exponere moleſtias querelarum. Apud ſanctos noſtros non habent omninò ſuffugium, quibus miſceri Eccleſiæ auctoritate Pauli Apoſtoli prohibetur: Ex hos, inquit, deuita; ex his enim ſunt qui repunt in domos, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis deſideriis. Poſt hoc edictum vtinam confidant ſibi Angelorum exempla conducere. Nos iam non valent flectere, [d] qui nouimus & angelos cum fœminis cecidiſſe. Ab ipſis equidem benè patrocinia mutuantur, ſed nos nullum Angelum audimus contra Paulum Apoſtolum: Et ſi, inquit, ego aut Angelus Dei aliter euangelizauerit vobis, prætetquam quod euangelizauimus vobis, anathema ſit. Inſaniunt prurſus, ardent deſiderio fœminarum, quotquot huic interdictioni non cedunt; & obſcœnitatibus inhiantes, malunt mori, quàm contenti ſint à lateribus mulierum aliqua diſiunctione diuelli: vt ad explendam [e] ſuæ auiditatis ingluuiem etiam puncto temporis non ſint ſine fœminæ voluptate: & hunc habent in mulieribus fructum, vt in illis ſemper defixa intentione, deſideria ſatient oculorum, ne vel momentum aliquod tranſeat, [f] quando indigeant quod affectant. Sic inter eos integritas emoritur; vbi omnis commutatio, ſiue conuiuendo, ſiue commanendo corruptis affectionibus inquinatur. Quos ſanctus Petrus Apoſtolus deſignauit dicens: In conuiuiis ſuis luxuriantes, oculos habentes plenos mœchationibus, & inceſſabilibus delictis, capientes animas infirmas. Hos etiam ita Salomon denotat: Abominatio eſt, inquit, coram Domino defigens oculum. Planè contrà, purum oculum teſtatur ſe habere Iob, qui ait: Et, ſi oculis conſenſit cor meum. Verùm enimuerò ille poteſt ſuis oculis obnoxius non teneri; cui nolenti repentiuus occurſus mulieris ſcandalum mouerit, quod protinùs mens quod nolebat expellit. Ille autem commotionem ſui viſus non meretur euadere, qui apud ſe ſcandali materiam tenet, qui vult intentionis ſuæ affectibus frui, qui affectat habere quod oculis offenſionem ingerat; quorum auiditas inexplebilis inter offendicula continua nullo modo poteſt omninò compeſci; quod Salomon approbat dicens: Infernus & interitus non ſatiantur, ſimiliter oculi hominum inſatiabiles ſunt. Et in alio loco: Non ſatiatur oculus videndo. Et iterùm: Nequius oculo quid creatum eſt? Hac caſtigatione non compuncti, diuina interdicta nefandæ familiaritatis obſtinatione contemnunt, & adhuc inſuper de charitate cauſantur, qui ſecundùm verbum Eſaiæ amaritudinem pro dulcedine deuorantes, nudam fœditatem velamento boni nominis tegunt, dum apud eos ſub falſa dilectione, vera dilectio

a *Tamen non poſſum*. Iſtud ruſum ex illorum vtroque, pro eo quod Eraſmus *poſſunt*. PAM.

b *Egeſtoſam*. Sic rectiùs Morelius, Remboldus & vet exc. quàm alii *egeſtuoſam*. *Idem*.

c *Amicos Dei non nouimus, niſi ad venerationem*. Locus inſignis pro veneratione Sanctorum, *Idem*.

d *Qui nouimus & Angelos cum fœminis cecidiſſe*. Etiam hic auctor filios Dei Gen. 6. Angelos interpretatur. *Idem*.

e *Sua auiditatis ingluuiem*. Vet. exc. & Remboldus, *illuuiem*, neutrum diſplicet, *Idem*.

f *Quando indigeant* Hoc certè ex illo repoſuimus, pro *cum*. *Idem*.

dilectio violatur. Sed exclamat charitas & appellat, tales ego non iunxi, falsa altera est quæ me simulando confinxit. Numquam Dei præceptis obsisto, numquam fluxis faueo, per me sanctitatem non opto culpati. Calumnias mihi auersa germanitas facit, pericula & ego inter falsos fratres incurri. Succurre meus præco, succurre Paule Apostole, dic testimonium meum, ne quod de me annuncias peruertatur. Finis autem præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. Dilectio deputabitur, per quam sanctitatis iniuria criminationibus appetitur? Aut illorum erit sincera fraternitas æstimandi, de quibus filiæ matris Ecclesiæ perducuntur in culpam? [a] Si talis Christiana charitas adnotatur; indubitanter odia meliora sunt, quæ dum separant, neminem maculant. Hæc autem parricidalis dilectio fratres persecutores adunare consueuit, qui libenter patiuntur de suo consortio filias Ecclesiæ fornicarias diffamari, contra charitatem quam Paulus Apostolus docuit, dicens: Dilectio proximi malum non operatur. Egregia probatio charitatis, quæ non tantùm noxia germanitate officit proximo, sed etiam subiecta non vult esse præscriptionibus Apostolicæ iussionis. Confundantur assertores dilectionis huiuscemodi, quos iudicant illi, qui pro communibus commodis etiam consanguineam deserunt charitatem. In omni mundo pæne totum iunctum est genus humanum, & vbique cognatio naturalis alterna peregrinatione discernitur. Possunt parentes, possunt filii, possunt fratres, possunt & ipsi quod plus est coniuges à Deo concessa sibi naturæ vincula disrumpere: & clerici Deo non concedente, insuper prohibente, mulierum nexibus ancillatam non valent recusare charitatem? Optanda semper cognatis absentatur affinitas proximorum; & peregrinari ab extraneis fœminis clerici reluctantur? quibus faciendum fuerat, etiam si peculiare aliquid vel inconsuetum Dominus imperasset; qui ad explicanda impossibilia habent Spiritum sanctum, quem mundani homines non habent. Vnde Ioannes Apostolus sic admonet, dicens: Filioli vincite illos, quoniam maior est qui in vobis est, quàm qui in hoc mundo. Nunc verò possibile etiam gentibus (non dicam Christianis) & leue prospicitur, & apud clericos sine vllis effectibus euacuatur; vt parum sit eis Dei mandata despicere, nisi aliud dedecus habeant quod nec sectantur, non dicam vincunt omnium gentium consuetudinem: quibus Dominus per Ezechielem exprobrat & dicit: In legalibus meis non ambulastis, & iustificationes meas non fecistis. Sed neque secundùm iustificationes gentium, quæ sunt in circuitu vestro, fecistis. Pudendum nescio quid dilectio ista significat, quæ extorqueri contra naturam putatur. [b] Adhuc habeo quid mirari: Cùm videam de Christianis pleiosque maritos pariter & vxores continentiam destinantes, domicilia singularia magis eligere, vt consensu communium votorum sine irritatione præsentiæ & concordante secessu valeant obtinere: & [c] eunuchi nostri non durant sine fœminæ sodalitate dormire? Apud illos amor coniugalis continentiæ amore pensatur; & apud spadones cohabitatio fœminæ numquam potest habere fastidium. Dicat eunuchorum charitas, dicat, ne fortè in hac secessione magis coniugalis charitas peccet; vt Apostoli Pauli consilium videatur coniugibus insinuasse diuortium: Tempus, inquit, quod restat, breue est. Reliquum est vt & qui habent vxores, sic quasi non habentes esse nitantur, & qui non habent, quasi habentes esse glorientur. De his ipse Apostolus ait: Gloria in turpitudine ipsorum. Dilectio est, inquiunt. O dilectio quæ inuidet sibi. O charitas quæ cupit se in vituperatione laudari. Grande miraculum, vt virginum charitas virgines faciat velut coniuges credi: & coniugum charitas coniuges faciat velut virgines æstimari. Ecce vera dilectio, quæ in coniugalitate diuidit, vt in castitate coniungat. Ecce sancta dilectio, quæ coniugalibus ad communem laudem inducit absentiam. Hi pro certo sese inseparabiliter diligunt, qui vt triumphos sibi inferant, à se ipsis discedunt; quibus nec crimen, nec natura, nec lex, nec Dominus, nec Apostolus [d] potestatem vnius interdixit aut tulit, sed pro tuendis paribus votis, semota vnanimitate absentari charitas quam nouerunt, qui nec crimini, nec naturæ, nec legi, nec Domino, nec Apostolo, nec ipsi coniugalitati succumbunt; quos tantùm virginitas probrosa condemnat, quantùm illos coniugalitas castrata glorificat, quibus sufficiat ad supplicium dedecorosum, quod spadones à coniugibus iudicantur. Ad quorum increpationem non tacendi sunt etiam filii Israël, qui apud Esdram vxores & filios contra diuina iura susceptos [e] non cunctati sunt depellere, nec contra Domini charitatem conati sunt excusare. [f] Verùm fatear, si permittor. Qui nunc pro dimittendis fœminis, alienis adhærent: quid facerent si liberos & vxores proiicere iubeantur? Aut quando valebunt pro Christo renunciare cognatis, qui mulierculas non suas præponunt, Christi præceptis? Dico eos faciliùs pro iisdem mulierculis parentes proprios abnegare, quàm propter Christum ipsas mulierculas relinquere posse: despicientes quod in Euangelio

a *Si talis Christiana charitas adnotatur.* Rectiùs sic vet. exc. & Remboldus, quam alij, *adnocatur.* P A M.

b *Adhuc habeo quid mirari.* Non placet quod reposuit Erasmus, *quid mirari non valeo* nisi addatur, *satis.* Certè illud habent vet. exc. & Remboldus. Est autem locus insignis de voto continentiæ coniugum. *Idem.*

c *Eunuchi nostri non durant.* Neque hîc arridet lectio Erasmi. *Et eunuchi dubitant. Idem.*

d *Potestatem vnius.* Adiecerat Erasmus, *conuersationis*, sed superfluè. *Idem.*

e *Non cunctati sunt pellere.* Hoc rursum ex vet. exc. cum Grauio & Morelio, pro eo quod corruptè Remboldus & cæteri: *contati.* Manutius vero *contenti. Idem.*

f *Verùm fatear, si permittor.* Etiam hæc Morelij & illorum genuina est lectio, pro eo quod Erasmus, *fatear, si permittar. Idem.*

Euangelio ipſe Dominus dixit: Si quis venit ad me, & non odit patrem ſuum, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut fratres, & ſorores, & animam ſuam, non poteſt meus eſſe diſcipulus. Si de abuciendis parentibus dubitantes, indigni ſunt Chriſto; quid ſibi promittunt, quos contemptores exhibet Chriſto non parentalis affectio? Ac per hoc illotum meritis euacuantur, quos vident contemplatione Chriſti nullas perſonas excipere cognatorum. [a] Nec minus eos, ſed peius etiam illi confundunt, qui metuentes non tantum cum aliena, ſed etiam cum ſua carne luctari amputatis genitalibus abſcedunt: De quibus modo examinationis ſuſpendo, ſententiam relinquens alia diſputatione promendam. Secundùm confuſionem ſpadonum, non dubito meliores aſſerere, qui nec ſibi parcunt quidem, dicam feminis audent tentamenta porrigere. Reſpondeant ſpiritales eunuchi, quis furor in dilectione mulierum, vel quod ſit in contubernalitate fœminæ myſterium, vt in perniciem ſuam alienis membris indulgeant, cum illi ſua quoque incunctanter abſcindant? Hi confirmatos in ſe artus abiiciunt; & illi aduerſariis artubus glutinantur. Hi pro integritate ſpiritali cum tormento non integri corporis dimicare non dubitant; & illi ſine tormento, integri eſſe ſine fœminatum dimidietate detrectant. Sed aduerſus illos comparatio nulla eſt facienda de noſtris; ne conſolentur addicti quibuſcumque iudiciis Chriſtianis. Peiores ſunt & aliqui memorandi, vt maior pœna ſit à damnato damnari. Iudæos conſiderent vſque hodie pro legis imperio caruis ſuæ partem circumciſione truncare; & ſciant quid mereantur, qui Euangelio iubente, diſſimulant circumciſi mulierum præſentia peragere Domini voluntatem, non intelligentes quod ipſe Dominus dixerit: Niſi abundauerit iuſtitia veſtra plus quam ſcribarum & phariſæorum, non intrabitis in regnum cælorum. Puto etiam [b] de Gallis ſuis nobis idololatræ exprobranter inſultent. qui abſcindentes ſemetipſos libenter excruciant, dum modo cum damno ſtatus ſui, ſimulachrorum diſſimulationibus pareant. Clerici autem noſtri, ad lucrum magis corporis proprij, damnum volunt mulierum ſecum commorantium ſuſtinere; quas etiam de ſubſtantia propria euellere oportebat, ſi cum illis naſci contingeret, ne comparati idololatris & ſacrilegis, erubeſcerent. De quibus & Dominus contemptores arguit dicens: Prudentiores ſunt filii ſæculi huius, filiis lucis. Ergo noſtris clericis talium profana deuotio eſt præponenda, quibus cum tantis exitiis amabilia ſunt turpia ſacerdotia. Clerici verò pro dignitate ſacerdotij cæleſtis non ſanguinem fundunt, non tolerant ferrum, non eſt aliquod vulnus, non eſt aliquis cruciatus; ſed ſolus contra Dominum fœminæ tenet aſpectus. Sic in fœminas ruunt, ſic fœminas amant, vt non ſperent manifeſtari dilectionis ſuæ quandoque poſſe impura myſteria; ſicut per conſimiles eorum turpiter publicata ſunt & detecta; quos Paulus Apoſtolus præuiderat, iam tunc dicens: Quorumdam hominum peccata manifeſta ſunt præcedentia ad iudicium, quoſdam autem & ſua ſubſequuntur. Similiter autem & facta bona manifeſta ſunt, & quæcumque aliter ſe habent abſcondi non poſſunt. At contrà & ipſi dicunt: Nonnulli de contemptoribus noſtris ſimiliter fœminas habentes in domibus, martyrium conſecuti ſunt, vt illorum innocens conſcientia probaretur. Nolo mihi de martyrio quiſquam moueat actionem; quia ſæpiùs & mœchi, & ſanguinarii, & ebrioſi, & omnium ſcelerum rei, reperta pugnæ occaſione conuerſi, [c] meruerunt ad martyrii veniam peruenire. Ideò enim martyrium appellatur tam corona, quàm baptiſma; quia baptizat pariter & coronat. Age nunc, ſi licuerit quibuſdam inuiolata fœminatum ſocietate martyrium promereri; ſine indulgentia quoque illis martyrium ipſum non fuit, quos reatus prohibitæ contubernalitatis non abſoluit. Nec innocentes in ipſa innocentia potuit approbare; quibus contemptum legis & conuerſationis illicitæ fœditatem, & quod eſt grauius ſuper omnia crimen Eccleſiæ cernitur ignouiſſe. Etenim noxia eſt innocentia, quæ ſponſæ Chriſti officit famæ. Et cum Chriſtus agnus innocens, immò ipſe cæleſtis innocentia, quod eſt verius, totum ſe contempſerit pro Eccleſia, vt eam ſine macula vlla vel ruga redderet illibatam; qualis eſt clericus cui ad hoc ſponſa Chriſti committitur, vt pro vnius fœminæ amore culpari totam Eccleſiam patiatur. Audemus dicere, à Deo patre miſſus eſt filius de ſinu patris, & regno abſens eſſe durauit, vt Eccleſiam faceret innocentem, & clericus mulieris latus deſerere non poteſt, ne Chriſti Eccleſiam reddat infamem? Sed aiunt: In martyrio ignoſcitur nobis, ſicut indultum eſt parentibus. Hoc ergo & nos omnes de peccatis noſtris confidamus; vt qui agere benè laboramus, inter luxurias euagemur, & diſcurramus per ſemitas peccatorum, retiacula dimittamus, & fræna laxemus: Eamus non quacumque mundus abſtulerit, & vbicumque nos diabolus inuitauerit, liberè fornicemur, inuideamus, rapiamus, fraudemus, omnia mala ſecuri committamus, martyrium ſubueniet & euademus. Sic enim Paulus Apoſtolus pollicetur: Faciamus mala vt veniant bona: quorum damnatio iuſta eſt. Huic martyrio ſpem tradant, quos mathematici docuerunt habere de craſtino præſcientiam; & has coronas expectent, qui ſuper angelos & Chriſtum per aſtrologos

a *Nec minus eos, ſed peius etiam illi confundunt* Mendum cod. Remboldi hic quoque remanſit hactenus in excuſis, *nec minus eos ſed penus.* PAM.

b *De Gallis ſuis.* Galli vti verè adnotauit Remboldus erant ſacerdotes Cybeles, à Gallo fluuio ſic dicti. *Idem.*

c *Meruerunt ad martyrij veniam.* Repoſuit Eraſmus *palmam*, ſed quia de peccatoribus loquitur, qui ipſo martyrio veniam impetrabant, illud aliorum placet. *Idem.*

logos didicerunt scire tempora, quæ patet in sua posuit potestate; vt vel tunc recordentur, ante martyrij tempus bene agere debuisse, cùm diem Domini senserint sicut furem. Sed credamus super illos martyrium iam iámque pendere. Interim priusquàm martyres fiant, legibus subiacent; vt iudicio subiiciantur, nisi armis exarmentur. Audaciæ nefas est, illis aduersus auctoritatem Domini parentum personas obiicere, quibus ipse Dominus contradictionis huius abstulit vocem. In legalibus, inquit, patrum vestrorum nolite ambulare, & iustificationes eorum nolite custodire, & studiis eorum nolite commisceri, & nolite inquinati. Ego Dominus Deus vester. In præceptis meis ambulate, & iustificationes meas custodite. Sciant nunc adempta sibi esse parentalia patrocinia, qui huc atque illuc recurrentes contradictionum latebras quærunt, ne vnquam fœminis careant: & quia vndique defensionis suffragio deseruntur, nouissimis cunctis argumentis exhaustis sententiam Pauli Apostoli opitulari sibi opinantur, & dicunt: Tu quis es, qui de seruo alieno iudices? Agnoscit equidem Paulus Apostolus constitutionis suæ verba prolata; sed constitutionarios & prolatores ipsos ignorat. Illis enim contulit defensionem, qui nullam partem legis impugnant; & ipsis tribuit patrocinium, qui ex voto suo aliquid faciunt, nec quidquam Ecclesiasticis iuris impediunt. [a] Ius tractat viuendi, & non edendi; arbitrium vniuscuiusque confirmans. De similibus neminem iussit iudicari, quæ voluntati singulorum auctoritas diuina concedens, in vtraque parte faciendi & non faciendi clementer indulsit. Illos autem Ecclesiasticis tribunalibus subdidit, quos [b] transgressores ordinariæ transgressionis nulla impunitas excusauit; vt qui passim (Tu quis es, qui de seruo alieno iudices?) aduersus nos veluti libellum contradictorium proferant,[c] rationabile simul & certum recognoscant quod accepimus ab eodem Paulo Apostolo repulsorium: Præcipimus, inquit, vobis fratres in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt separetis vos à fratribus ambulantibus inordinatè, & non secundùm traditionem quam accepistis à nobis. Euasimus vt opinor tanta ligamina quæstionum, quibus amatores eunuchos amplexus fœminei ligauerunt: qui peruersis interpretationibus decreta legalia demutare coguntur; & malunt audiri proponentes vana & fabulosa commenta, quàm ipsi quæ vera sunt audiant: quos Paulus Apostolus annunciat dicens: A veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur. Quidquid voluunt adhuc exquirant, vt obsistant pro mulieribus veritati. Victoriam non habent, apud quos contra Esdram mulier potiùs quàm veritas vicit. Vos autem filij charissimi non tantùm persuasione, sed potestate conuenio. Tale deliramentum despicite, quorum quæstiones Paulum Apostolum scitis vbique damnasse, sicut ad Romanos scripsit dicens: Rogo vos, fratres, diligenter obseruare eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis, aut dicunt, aut faciunt, & declinate ab ipsis. Sic & Timotheo delegat; Noli, inquit, verbis contendere, nihil enim vtile est, nisi in subuersionem audientium. Sollicitè cura teipsum probabilem exhibere Deo operarium irreprehensibilem, rectè tractantem verbum veritatis. Stulta autem & inania eloquia deuita: multum enim proficiunt ad impietatem, & sermo eorum sicut cancer serpit. Atque vt ostenderet, clericis disponendis, ad euacuandas quæstiones quæ sit doctrina conueniens; etiam Tito sic insinuat dicens: Tu autem loquere quæ conueniunt sanæ doctrinæ, maiores natu sobrios esse, prudentes, sanos in fide, in charitate, in patientia sincera. Ergo auditiones simplices obedientia vestra suscipiet, & versipellem contradictionum vitate fallaciam. Purum iter vestris gressibus mundate & super spinas & tribulos nolite seminare vel calcare, ne bonum semen non possit vobis propter spinæ frutices sanctitatis fructus afferre. Vnde propheta Hieremias sic hortatur & docet, dicens: Nolite, inquit serere in spinis. Circumcidite vos Deo vestro, circumcidite præputium cordis vestri. Abscindenda sunt ergo de agro nostro cuncta quæ pungere & lacerare consueuerunt; ne animus agricultoris in possessione sua malignis sentibus inseratur. Et amputanda sunt omnia nobis, quæcumque igniferi fomitis sulphurauribus flammis scatens fornax ebullientis carnis exæstuat; ne vel tenuis quidem scintilla seruata maiora conflet incendia. Quod Salomon manifestat dicens: Ab scintilla vna augetur ignis. Auertite occasiones impuras, quibus interiora pectoris penetrantur, vt liquida in vobis perspicuitas honoretur. Contenti estote singularitatem laboriosam pro pudore seruando potiùs sustinete, quàm sine labore ad dedecus peruenire. Contemplamini quid sit populo sancto præesse, & considerate quale sit diuinis sacramentis insistere. [d] Alteris placere debent, qui alteris viuunt, & talis conuenit cura sinceritatis sacratis, qualia sunt sacra ipsa quibus exhibent officia seruitutis; ne circa Dominum offendant ipsi quod tractant, aut circa populum incipiant impedire quod prædicant. Propter quod Paulus Apostolus sic testificatur: Et omnia, inquit, sustinemus, ne quod impedimentum demus Euangelio Christi. Et iterùm: Nemini dantes vllam offensionem, vt non vituperetur [e] ministerium nostrum. Hac igitur institucione vobis quàm plurimùm laborandum est, de iis quibus ad manifestandam grauitatem singularitas

a *Ius tractat viuendi non edendi*. Obscurus locus. PAM.

b *Transgressores ordinariæ transgressionis*. Rectè sic Erasmus pro eo quod illi *ordinariæ*. *Idem*.

c *Rationabile*. Et hic & suprà alicubi vetus excusus, & Rembolдus *rationale*. *Idem*.

d *Alteris placere debent qui alteris viuunt*. Hæc quoque genuina est lectio, pro eo quod non malè Erasmus, *altaribus placere debent, qui de altaribus viuunt*. *Idem*

e *Ministerium nostrum*. Prorsus sic legendùm cum Morellio, pro, *vestrum* quia consentit Apostolus. *Idem*.

a Casum

ritas magis quàm pluralitas testis vera est. Respicite quanta mala conuersatio pluralitatis huius acquirat: quæ non nisi corruptionem seminat, pullulat vitia, cupiditatem concipit, ignominiam parit, rabiem concitat, porrigit furiam, lasciuiam pascit, petulantiam nutrit, [a] casus exaltat, ruinas ædificat, ripas eripit, præcipitia instruit, periculis nauigat, naufragiis velificat, perditione gaudet, interitum fouet, confusionem mercatur, thezaurizat opprobrium, criminationes exaggerat, accusationes inflammat, & cateruatim semel in fascem glomerans numerosas indagines captionum, per infinita dedecorum, [b] multiplices mortes inuehit in perniciem perditorum. Tot itaque & tantas strages calamitatis [c] & pessimæ conuersationis nemo prosternit, nemo calcat, nemo funestat, nisi singularis castitas sola: quæ munimen inuictum est sanctimoniæ, & expugnatio fortis infamiæ: fortitudinis firmitas, & lasciuiæ petulantis infirmitas: probitatis præsidium, & improbitatis excidium; animæ victoria, & corporis præda: vbertas gloriarum, [d] & sterilitas criminum: pronuba sanctitatis, & repudium turpitudinis: sinceritatis indicium, & abolitio scandalorum; exercitium continentiæ, & euacoatio tota luxuriæ; pax secura virtutum, & debellatio inquieta bellorum: puritatis culmen, & libidinis carcer: honestatis portus, & ignominiæ naufragalis locus; virginitatis mater, & hostis immunditiæ: lorica pudoris, & spolium probrositatis; corruptionis exitium, mutus rigoris, & destructio vulgaritatis; seueritatis gladius, triumphator & dissolutionis occisor: armatura virium, & exarmatura fluxorum; integritatis dignitas, & fornicationis addictio; claritatis fastigium, & dedecoris præcipitium; voluntas bonorum operum, & afflictio vitiorum: refrigerium pudicitiæ, pœna petulantiæ; acquisitio triumphorum, & facinorum detrimentum: requies salutis, & perditionis exilium; vita spiritus, & carnis interitus; status qualitatis angelicæ, funus humanæ substantiæ. Huius retinaculis omnis obscœnitas frenatur, & compedibus eius calces furentis libidinis statuuntur. In hanc velut in scopulos franguntur impetus qualescumque sanguinis inundantis: & in illa sedatur spumans humoris insania corporalis. Quæ dum sibi subtrahit adminicula concupiscentiæ, mortua membra sua cognoscitur baiulare: de quibus Apostolus Paulus præmonet dicens: Mortificate ergo membra, quæ sunt super terram: fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & auaritiam, quæ est idolorum seruitus, propter quæ venit ira Dei. Ab his omnibus non nisi splendido singularitatis cultro castratur humana natura, vt illibatos spadones ad conuiuium sanctitatis dispensante circumcisione introducat. Cui sanctitas ita promisit annuli sui nuptiale signaculum, vt sine ipsa virginitas resignetur, quæ se sola contenta cupidinem domat, mentemque rectificat, concupiscentiam subigit, desideria ardoris extinguit, actus debilitat, corpus ancillat: & ita carnalia crucifigit, vt tam masculus quàm fœmina videatur in conuersatione mentiri, dum illos vtriusque sexus operatione abscidit: aut neutrum faciens de duobus, tertiam formam conferre gloriatur ambobus, vt ante resurrectionem resurrectionis imaginem, ad instar Angelorum meditari noscatur. Quod promittens Dominus futurum: qui digni, inquit, habentur sæculi illius & resurrectionis à mortuis, non nubent, neque nubentur, neque enim morientur. Nam sunt similes Angelis Dei: quia resurrectionis filij sunt. Hoc exigit sancta singularitas clericorum, vt antequam transfiguretur, iam transfigurata cernatur in Angelicæ claritatis aspectum, quæ omnia sibi amputans concupiscentiæ certamina deprædatur: cuius laudes Salomon exequitur dicens: Melius est esse sine filiis cum claritate. [e] Immortalitas est enim in memoria illius: quia & apud Deum nota est, & apud homines. Cùm præsens est, imitantur illam, & desiderant eam cùm se abduxerit; & in perpetuum coronata triumphat, incoinquinatorum certaminum prælium vincens. Non est sine filiis cum claritate, nisi singularitas sola, quam non solùm conscientia sua nullis sordibus maculat, sed etiam nullæ opiniones [f] suspectæ pluralitatis infamant. Nam si castitas, quod est difficile, masculum & fœminam pariter in virginitate conseruet, [g] non habet claritatem; quam communitas ipsa non potest nisi quibusdam probrositatum tenebris obscurare. Singularitas verò ita clara est omnibus & exerta, vt cunctis splendore sui candoris pura manifestetur & lucida. Vnde sic nos Apostolus edocet, dicens: Sicut filij lucis ambulate: fructus enim luminis est in omni bonitate, & iustitia, & veritate, probantes quod beneplacitum sit Deo. Et iterùm: Omnia, inquit, facite sine murmuratione & hæsitatione, vt sitis irreprehensibiles & simplices sicut filij Dei immaculati in medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo. Sic vbique singularitas splendet, [h] vt omnes pro illa splendere non

a *Casus exaltat.* Malè Erasmus *casus*. Neque verò etiam placet, quod reposuit ipse: *rapinas exigit*, pro eo quod illi κατακρημνοῦς, *ripas eripit*. PAM.

b *Multiplices mortes inuehit.* Vetus excus. *simplices mentes*. Remboldus verò & alij plerique *simplices mortes*, pro quo Grauius & Manut. *mores*; Morelius autem *multiplices mortes*, quod placet maximè. *Idem*

c *Et pessimæ conuersationis.* Interiecerat Remboldus denuò, *strages*, sed non est opus. *Idem.*

d *Et sterilitas criminum* Hæc lectio vet. excus. genuina est, quia præcedit *vbertas*, pro qua cum Remboldus legeret *cupiditas*, reposuit Erasmus *captiuitas*. *Idem.*

e *Immortalitas enim est memoria illius.* Contrà hic rectè non posuit Erasmus, *Immortalitas est enim memoria illius*, quia illud reperitur ad verbum græcè. Rectè tamen ipse, *quia*, pro *qua*, græce enim est ὅτι. *Idem.*

f *Suspectæ pluralitatis.* Rursum hic legebatur ex mendo cod. Remboldi *paralitatis*. *Idem.*

g *Non habet claritatem.* Ego negationem superfluam censeo *Idem.*

h *Vt omnes pro illa splendere non dubitent.* Metaphrasis efficis vt Erasmus reponeret, *splendere*. *Idem.*

non dubitent : & ita sanctitatem in semetipsa clarificat, vt laudem sibi ab ipsis quoque inimicis extorqueat. Quod maximè de præposito quocumque Paulus Apostolus mandat dicens : Oportet autem eum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, vt non in opprobrium incidat & laqueum diaboli. Hanc igitur amate, hanc tenete, quæ sola potest fœminas debellare : cùm adhuc concupiscentia nulla pectus impulsat, & dum adhuc simplicitas incorrupta permanet vel quieta, ad secretæ singularitatis tutelam citò concurrite, ne postmodum non valeatis effugere. Præoccupandus est aditus cunctis insidiis, ne hostilitas prior obrepens occurrat improuidis. Salutare remedium est præuenire potiùs quàm præueniri : & anticipare potiùs quàm anticipari, viribus fortibus congruit. Vbicumque fuerit prouidentia, frustrantur vniuersa contraria ; vbi autem prouidentia negligitur, omnia contraria dominantur. Ante famem certamus, ante inopiam laborando satagimus. Sic per omnia calamitatibus cunctis tollimus locum, dum gerimus prouidentiam temporum futurorum. Quantò magis antè præuenienda est omni prouisione calamitas fœminarum ; cuius cupido si admittitur incipere, numquam prorsus accipit finem ? Cuius comparationem Salomon explicat, dicens : Infernus, & amor mulieris, & terra quæ non satiatur aqua, & ignis non dicit : sufficit. Vnúsquisque itaque qui securus est quia necdum tentatur, timeat ; quia nihil de illo dicitur, prospiciat ne dicatur : homines sumus, fragilitatem nostram carne portamus. Sic iam vndique nos circumspecta viuacitate circumdare debemus & cingere, vt non sit pars aliqua quæ vacillet. Accipimus quidem fortitudinem spiritalem, per quam substantiæ nostræ fragilitas roboretur. Sed ita nobis spiritalis fortitudo collata est ; [a] vt prouidos non vt præcipites tueatur : vt illos muniat qui renunciant importunitatibus delictorum, non eos qui se magis importunis delictis immergunt. Custos nobis datus est spiritus, sed vt contraria declinantibus assistendo subueniat, non vt contraria eligentibus faueat ; nec vt voluntarios & pronos in aduersa confortet, sed vt ab aduersis nitentes separari confirmet. Nam quicumque perniciosis conatibus audet exercere virtutem, iuuamen non habet Spiritus sancti, qui neminem vult vltroneum virum fortem ad fraudulentas victorias coartari : nec protegit eum, quinimò sed deserit, quem periculis irruentem per illicitos euentus exquirere triumphos agnouerit ; sicut ipse iam tunc per Salomonem locutus est dicens : Amans periculum, in ipso periet. Ordine suo igitur, non nostro arbitrio virtus sancti Spiritus ministratur, & secundùm institutum eius prœlia prosperantur. Numquam nisi præcipitatus exercitus cecidit, qui auidus [b] fortiter facere ducis vel imperatoris sui dispositiones irrupit : [c] multò magis perperam erogat fortitudinem, qui sine armis doctrinæ magistri Spiritus præsumpserit triumphare : cùm dicat : Væ qui per præsumptionem suàm aliquid faciunt, non per Deum. Si qua igitur in vobis est fiducia virium spiritualium, [d] quid spiritales deceat recordemini : & si creditis vos spiritaliter militare, agnoscite quod docemus non esse carnale, sicut Paulus Apostolus loquitur, dicens : Si quis putat se Prophetam esse, aut Spiritalem, cognoscat quæ scribo vobis. Non est quod vobis in hac persuasione deceptoria blandiamini, vt quia spiritales estis, velitis [e] inter flagitiosorum armamenta versari, nec vos inhabiles esse pro clericatus dignitate : quia maiores maioribus consueuerunt conflictiones occurrere. Acriùs diuitibus quàm pauperibus inuidetur, & non inopes, sed locupletes inquietat infestatio sæua latronum. Plus duces & principes quàm milites ab hostibus appetuntur in pugna : & violentibus propulsantur ventis & turbinibus culmina, quæcumque sunt altiora. Ideò magis magisque quò plus cæteris vnusquisque potest, sciat esse sibi metuendum ne in aliquo minoretur, propter quod Salomon sic admonet, dicens : Qui gloriatur, inquit, in diuitiis, paupertatem vereatur. Rogo vos quantùm valeo, & vltra quàm valeo, hæc sint studia omnium clericorum, vt singularitatis inaccusabilis secessione fungantur : ne aut ipsi per fœminas, aut fœminæ per illos ad ignominiosa ludibria prouocentur. Si quis habet matrem, vel filiam, vel sororem, vel coniugem, vel cognatam, sic habeat, vt nulla ancilla intersit, neque aliqua ingrediatur extranea ; ne ad hoc videatur tenere proximas suas, vt ipsarum causa liberè sibi adhibeat alienas : quòd si non possint ipsæ quæ sunt proximæ sine famularum ministerio, vel sine amicarum esse solatio ; expedit vt migrent ad aliud domicilium, quàm propter illas personæ contrariæ teneantur. Humanum est enim, vt nec clericus illas necessitatis fœminis fraudet, nec ipsæ clericum per importunas fœminas sordident. Assignari possunt sanctis mulieribus, cum quibus viuant, dummodò cum clerico fœmina nulla commaneat. Non despecta, non vetula sine affinitate, peculiariter suscipienda ad domesticum obsequium : quia magis illicito delinquitur, vbi sine suspicione securum potest esse delictum ; maximè quia cupidini nulla deformitas, nulla despectio fastidij, vel vilis existit, sed diabolus pingens speciosum efficit, quidquid fœdum vel horridum fuerit. Si quis autem modo pro-

fectione

a *Vt prouidos non præcipites tueatur.* Adiecimus cum Morelio ex vet. excus. & Remboldo, *vt*, omissa tamen voce, *non* : cum iisdem, PAM.

b *Fortiter facere ducis, &c.* Cum iisdem adiecimus, *fortiter*. *Idem.*

c *Multò magis perperam.* Hactenus corruptissimè ex vitio cod. Remboldi legebatur, *per perituram*. *Idem.*

d *Quid spiritales deceat, recordemini.* Remboldus denuò corruptè *recordetur*, pro quo Erasmus, *recordemur*. at illud genuinum est. *Idem.*

e *Inter flagitiosorum armamenta.* Reposuerat Erasmus, *armenta*. *Idem.*

ſectione cogente. apud fratres, vel apud extraneos hoſpitatur, vbi mulieres interſunt; omninò ſe artet, ne paſſibilitate aliqua vitietur. Semotus ac ſecretus Deo vacet & ſibi, ne intus capiatur à diabolo; & qui foris capi non potuit, apud ſuos cadat. Qui hoſtes effugit, adtempus pro ſalutaribus cauſis procedat ad faciem, & iterùm citò diſcedere de conſpectu feſtinet. Vbique guſtanda eſt cum mulieribus, non continuanda præſentia, ſed quaſi tranſeunter fœminis exhibenda eſt acceſſio quodammodo fugitiua. Proteruitatis enim iam cœpta ſunt repræſentari ſemper in medium; & perditionis meditatio eſt, frequentatiuum inter mulieres celebrare proceſſum. De qua te nobis Salomon moderamen impoſuit dicens: In medio mulierum noli aſſiduus eſſe. Sic igitur ambulate, ſic agite, vt ſemper in clericis Eccleſiæ ſenatus candidus conſtet. Seueritas in vobis circa fœminas vigeat, auctoritas polleat, vigor teneatur, grauitas veneretur. Vt ſemel omnia colligamus ad clauſulam, breuiarium relegimus vobis, quod ad compendioſam plenitudinem redigens Paulus Apoſtolus inſinuat: De cætero fratres quæcumque ſunt vera, quæcumque pudica, quæcumque iuſta, quæcumque ſancta, quæcumque amabilia, quæcumque bonæ famæ, ſi qua virtus, ſi qua laus diſciplinæ, hæc cogitate, quæ accepiſtis, & didiciſtis, & audiſtis, & vidiſtis in me. Hæc agite; & Deus pacis & dilectionis erit vobiſcum. Amen.

EXPOSITIO IN SYMBOLVM APOSTOLORVM RVFINO Aquileienſi Preſbytero auctore.

[a] MIHI Quidem, fideliſſime Papa Laurenti, ad ſcribendum animus tam non eſt cupidus, quam nec idoneus; ſciens non eſſe abſque periculo, multorum iudiciis ingenium tenue & exile committere. Sed quoniam, vt [b] cum venia tui dixerim, temerè in epiſtola tua per Chriſti me ſacramenta, quæ à nobis maxima cum reuerentia ſuſcipiuntur, aſtringis, vt aliquid tibi de fide, ſecundùm ſymboli traditionem rationémque componam, quamuis ſuprà vires noſtras ſit pondus præcepti. ([c] Non enim me latet ſententia illa ſapientium, quæ prope admodum dicit, quia de Deo dicere etiam vera, periculoſum eſt.) Tamen in expoſitionis à te impoſitæ neceſſitatem orationibus iuues, dicere aliqua obedientiæ magis reuerentia, quàm ingenij præſumptione tentabimus; quæ quidem non tam perfectorum exercitiis digna videantur, quàm ad paruulorum in Chriſto & incipientium librentur auditum. Et quidem comperi nonnullos illuſtrium tractatorum aliqua de his piè & breuiter edidiſſe, [d] Photinum verò hæreticum ſcio eatenus conſcripſiſſe; non vt rationem dictorum audientibus explanaret, ſed vt ſimpliciter & fideliter dicta ad argumentum ſui dogmatis traheret; cum in his verbis ſanctus Spiritus prouiderit, nihil ambiguum, nihil obſcurum, nihil à reliquis diſſonans poni: quia in his verè completur prophetia qua dicitur: Verbum enim conſummans & breuians in æquitate: quia verbum breuiatum faciet Dominus ſuper terram. Nos ergo vel ſimplicitatem ſuam verbis Apoſtolicis reddere & aſſignare tentabimus, vel quæ omiſſa videntur à prioribus adimplere. Sed vt manifeſtius fiat argumentum verbi huius (vt diximus) breuiati cauſam qua hæc traditio eccleſiis data eſt, ab origine repetemus. Tradunt maiores noſtri quod poſt aſcenſionem Domini, cùm per aduentum ſancti Spiritus ſuper ſingulos quoſque Apoſtolos igneæ linguæ ſediſſent, vt loquelis diuerſis variiſque loquerentur, per quod eis nulla gens extera, [e] nulla linguæ barbaries inacceſſa viderentur & inuia; præceptum eis à Domino datum, ob prædicandum Dei verbum, ad ſingulas quæque proficiſci nationes. Diſceſſuri itaque ab inuicem normam [f] prius futuræ prædicationis in commune conſtituunt: ne fortè alius ab alio abducti, diuerſum aliquid his qui ad fidem Chriſti inuitabantur, exponerent. Omnes ergo in vno poſiti, & Spiritu ſancto repleti, breue iſtud futuræ ſibi, vt diximus, prædicationis indicium, conferendo in vnum quod ſentiebat vnuſquiſque, componunt, atque hanc credentibus dandam eſſe regulam ſtatuunt. Symbolum autem hoc multis & iuſtiſſimis ex cauſis appellare voluerunt. Symbolum enim Græcè, indicium dici poteſt & collatio, hoc eſt, quod plures in vnum conferunt. Id enim fecerunt Apoſtoli in his ſermonibus in vnum conferendo quod vnuſquiſque ſenſit. Indicium autem vel ſignum idcircò dicitur: quia illo tempore ſicut & Paulus Apoſtolus dicit, & in Actis Apoſtolorum refertur,

a *Mihi quidem fideliſſime Papa.* Epiſcopus fuit quiſpiam iſte Laurentius, tum enim, vti epiſt. 2. diximus omnes Epiſcopi Papæ nuncupabantur. PAM.

b *Cum venia tui dixerim.* Sic prorſus lego cum Morelio & Froben. editione operum Hieronymi; legebant enim vulg. *vt conueniatis qua dixerim.* Manut. *vt conueniat sù* &c vtique corruptiſſimè. Ex eadem adiecimus paulò poſt, *tua. Idem.*

c *Non enim me latet.* Cum Morelio & Froben. hic adiecimus, *&c.* Viciſſim apud hunc non rectè legitur, *petitionum*, pro, *expoſitionum*, legendum eſt etiam ibi, *qua quidem*, pro, *equidem. Idem.*

d *Photinum verò hæreticum.* De hoc vide Auguſt. hær. 45. & Epiphanium hær. 71. fuit autem multò recentior Cypriano. *Idem.*

e *Nulla linguæ barbaries*, &c. Iſtud non modò habet Frobenius, ſed & vetus exc. Hieronymi, pro eo quod erat, *nulla lingua barbara inacceſſa viderentur & inuia*, aut *in via*, quod peſſimè habent excuſi præter Morel. Viciſſim apud Frobenium caſtigandum, *ob*, pro, *ab. Idem.*

f *Prius futuræ.* Hoc quoque ex Frobenio hic deſideratum, & ex eodem cum Morelio legimus *inuitabantur*, pro, *mutabantur. Idem.*

refertur, multi ex circumcisis Iudæis simulabant se esse Apostolos Christi, & lucri alicuius vel ventris gratia ad prædicandum proficiscebantur; nominantes quidem Christum, sed non integris traditionum lineis nunciantes. Iccircò ergo istud indicium posuere, per quod agnosceretur is, qui Christum verè secundùm Apostolicas regulas prædicaret. Denique & in bellis ciuilibus hoc obseruari ferunt: quoniam & armorum habitus par, & sonus vocis idem, & mos vnus est, atque eadem instituta bellandi, ne qua doli subreptio fiat, symbola discreta vnusquisque dux suis militibus tradit; quæ Latinè vel signa, vel indicia nominantur: vt si fortè occurrerit quis de quo dubitetur, interrogatus symbolum, prodat si sit hostis, an socius. Iccircò denique hæc non scribi chartulis atque membranis, sed retineri cordibus tradiderunt, vt certum esset, neminem hæc ex lectione quæ interdum peruenire etiam ad infideles solet, sed ex Apostolorum traditione didicisse sufficeret. Discessuri ergo, vt diximus, ad prædicandum, istud vnanimitatis & fidei suæ indicium Apostoli posuere: non sicut filij Noë discessuri ab alterutrum turrem ex latere cocto & bitumine construentes, cuius cacumen pertingeret vsque ad cælum; sed munimenta fidei quæ starent aduersum faciem inimici ex lapidibus viuis, & margaritis Dominicis ædificantes: quæ neque venti impellerent, neque flumina subuerterent, neque tempestatum ac procellarum turbines permouerent. Meritò ergo illi ab inuicem separandi turrem superbiæ ædificantes, linguarum confusione damnati sunt, vti ne vnusquisque posset aduertere proximi sui loquelam. Isti verò qui turrem fidei construebant, omnium linguarum scientia & agnitione donati sunt; vt illud peccati, hoc fidei probaretur indicium. Sed iam nobis etiam de ipsis aliquid contrectandum est margaritis; in quibus primo in loco fons & origo omnium bonorum ponitur, cum dicitur: [a] CREDO IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM. Verùm priusquàm incipiam de ipsis sermonum virtutibus disputare, illud non importunè commonendum puto; quòd in diuersis Ecclesiis aliqua in his verbis inueniuntur adiecta. In Ecclesia tamen vrbis Romæ hoc non deprehenditur factum, quod ego propterea esse arbitror, quod neque hæresis vlla illic sumpsit exordium: & mos ibi seruatur antiquus, eos qui gratiam baptismi suscepturi sunt, publicè, id est, fidelium populo audienti symbolum reddere, & vtique adiectionem vnius saltem sermonis, eorum qui præcesserunt in fide non admittit auditus. In cæteris autem locis quantum intelligi datur, propter nonnullos hæreticos addita quædam videntur, per quæ nouellæ doctrinæ sensus crederetur excludi. Nos tamen illum ordinem sequimur, quem [b] in Aquileiensi Ecclesia per lauacri gratiam suscepimus. CREDO, ergo primum omnium ponitur, sicut & Paulus Apostolus ad Hebræos scribens dicit: Credere enim primò omnium accedentem oportet ad Dominum, quia est, & credentibus in se remunerator fit. Sed & Propheta dicit: Nisi credideritis, non intelligetis. Vt ergo intelligentiæ tibi aditus patefcat, rectè primò omnium te credere profiteris; quia nec nauem quis ingreditur, & liquido ac profundo vitam committit elemento, nisi se priùs credat posse saluari. Nec agricola semina sulcis obruit, & pro frugibus spargit in terram; nisi crediderit venturos imbres, affuturum quoque solis teporem, quibus terra confota, segetem multiplicata fruge, ac ventis spirantibus nutriat. Nihil denique est quod in vita geri possit, si non credulitas antè præcesserit. Quid ergo mirum si accedentes ad Deum, credere nos primò omnium profitemur, cum sine hoc nec ipsa exigi possit vita communis? Hoc autem iccircò in principiis præmisimus, quia pagani nobis obiicere solent, quod religio nostra, quia quasi rationibus deficit, in sola credendi persuasione consistat. Et ideò ostendimus nec agi nec stare aliquid posse, nisi præcesserit vis credendi. Denique ideò & matrimonia contrahuntur, quia creditur successura posteritas: & pueri discendis artibus traduntur, quia magistrorum in discipulos transfundenda creditur disciplina: Imperij quoque insignia vnus suscipit, dum credit sibi vrbes & populos, armatum etiam exercitum pariturós. Quod si hæc singula nisi priùs crediderit futura, nullus aggreditur, quo modo non multò magis ad agnitionem Dei credendo veniatur? Sed videamus quid iam breuiatus hic Symboli sermo proponat. [c] CREDO (inquit) IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM. Orientis Ecclesiæ omnes, ita tradunt: Credo in vnum Deum patrem omnipotentem. Et rursum in sequenti sermone, vbi nos dicimus: Et in Iesum Christum vnicum filium eius Dominum nostrum, illi tradunt: Et in vnum Dominum nostrum Iesum Christum vnicum filium eius. Vnum scilicet Deum & vnum Dominum secundùm auctoritatem Pauli Apostoli profitentis. Sed de hoc in competentibus locis repetemus. Nunc interim quod ait: In Deum patrem

[a] *Credo in Deum patrem omnipotentem*, Ita nos cum Morelio & Frobenio, quùm antea locus esset mutilus: præterquam quod Morelius in ablatiuo hæc legat, quomodo & Cauchius. Verùm quia legunt alij & plures in accusatiuo, certè magis placet, vt in accusatiuo legantur omnia, præsertim quùm sic legant, non modo Frobeo, & vet. etc. cod. Hieron. sed & vetustior adhuc ex prima editione; quam primùm innotuit ars Typographica, quem vidi in bibliotheca Tholosana. Accidit quod tria illa cætera symboli tom. 4 operum Hieronymi, & ipse Hieronymus dial. contra Lucifer. præterquam vno in loco, B. etiam August. vbique in accusatiuo omnia legant. Et hæc dicta semel sufficiant PAM.

[b] *In Aquileiensi Ecclesia*. Remboldus & vet. Hieronymi codex *Aquilegiensi*. *Idem*.

[c] *Credo*, inquit, *in Deum patrem omnipot*. Non modò accusatiues pro ablatiuis hic reposuimus, sed & locum mutilum ex Frobenio cum Morelio suppleuimus. *Idem*.

patrem omnipotentem, videamus. [a] Deus secundùm quod opinari potest humana mens, naturæ ipsius vel substantiæ, quæ est super omnia, est appellatio. Pater verò arcani & ineffabilis sacramenti vocabulum est. Deum cùm audis, substantiam intellige sine initio, sine fine, simplicem, siue vlla admixtione, inuisibilem, incorpoream, ineffabilem, inæstimabilem, in qua nihil adiunctum, nihil creatum sit. Sine auctore est enim ille, qui auctor est omnium. Patrem cùm audis, [b] filij intellige patrem, qui filius supradictæ sit imago substantiæ. Sicut enim nemo dicitur dominus, nisi habeat vel possessionem, vel seruum cui dominetur, & sicut nemo magister dicitur, nisi discipulum habeat: ita & pater & nullo pacto quis dici potest nisi filium habens. Hoc ergo ipso nomine quo Deus pater appellatur; cum patre pariter subsistere etiam filius demonstratur. [c] Quo modo autem Deus pater genuerit filium, nolo discutias, nec te curiosiùs ingeras in profundi huius arcanum: ne fortè dum inaccessæ lucis fulgorem pertinaciùs perscrutaris, exiguum ipsum qui mortalibus diuino munere concessus est, perdas aspectum. Aut si putas in hoc omni indagationis genere nitendum, priùs tibi propone quæ nostra sunt: quæ si consequenter valueris expedire, tunc à terrestribus ad cælestia, & à visibilibus ad inuisibilia properato. Expedi primò si potes, & explana, quo modo mens quæ intra te est, generet verbum, & quis sit in ea memoriæ spiritus: quo modo hæc cùm diuersa sint rebus & actibus, vnum tamen sint substantia vel natura; & cùm è mente procedant, numquam tamen ab ipsa separentur. Sed hæc quamuis in nobis & in animæ nostræ substantia habeantur, tamen tantò nobis occulta videntur, quantò & aspectui corporeo inuisibilia. De apertioribus requiramus. Fons quo modo ex se generat fluuium? quo autem spiritu rapidum fertur fluentum? quod quidem cùm vnum & inseparabile sit, & fluuius, & fons, tamen nec fons fluuius, nec fluuius fons intelligi aut appellari potest, & tamen qui viderit fluuium videt & fontem. Exerce te prius in horum explanatione, & discute si potes quæ habentur in manibus; & tunc ad horum sublimiora veniemus. Nec putes, quia te statim de terra suadeam ascendere super cælos; sed priùs te si placet ad istud firmamentum quod oculis patet, educam, & ibi si potes naturam huius visibilis luminis discute. Quo modo ignis iste cælestis generat ex semetipso splendorem lucis? quo modo etiam producit vaporem? & cùm sint tria in rebus, vnum tamen sunt in substantia. Quod, & si hæc singula inuestigare potueris; scito adhuc diuinæ generationis mysterium tantò esse differentius & eminentius, quantò creator creaturis potentior, quantò artifex opere suo præstantior, quantò ille qui semper est, eo qui ex nihilo cœpit esse nobilior. Credendus est ergo Deus, pater esse vnici filij sui Domini nostri, non discutiendus: neque enim fas est seruo de natalibus Domini disputare. Contestatus est pater de cælis dicens: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi benè complacui, ipsum audite. Pater ipsum dicit esse filium suum, & ipsum audiri iubet. Filius dicit: Qui me videt, videt & patrem. Et: Ego & pater vnum sumus. Et: Ego à Deo exiui, & veni in hunc mundum. Quis est qui inter has patris & filij voces medium se discussorem interserat, & Deitatem diuidat, affectum separet, & substantiam rumpat, spiritum secet, neget esse verum quod veritas dicit. Est ergo Deus pater verus veritatis pater, non extrinsecus creans, sed ex eo quod ipse est filium generans, id est, quia sapiens sapientiam, quia iustus iustitiam, quia sempiternus sempiternum, quia immortalis immortalem, quia inuisibilis inuisibilem, quia lux splendorem, quia mens verbum. Quod autem diximus: Orientis Ecclesias tradere [d] vnum Deum patrem omnipotentem & vnum Dominum, hoc modo intelligendum est, vnum non numero dici, sed vniuersitate. Verbi gratia: Si quis dicit vnum hominem, aut vnum equum; hic vnum pro numero posuit. Potest enim & alius homo esse & tertius, vel equus. Vbi autem secundus vel tertius non potest iungi, vnus si dicatur, non numeri, sed vniuersitatis est nomen. Vt si exempli causa dicamus vnum solem, hic vnus ita dicitur, vt alius vel tertius addi non possit; vnus est enim sol. Multò magis ergo Deus cùm vnus dicitur, vnus non numeri, sed vniuersitatis vocabulo nuncupatur, id est, qui propterea vnus dicatur quod alius non sit. Similiter & de Domino accipiendum est, quod vnus sit Dominus Iesus Christus per quem Deus pater dominatum omnium tenet, vnde & sequens sermo omnipotentem pronunciat Dominum. Omnipotens autem ab eo dicitur, quòd omnium teneat potentatum. Tenet autem omnia pater per filium, sicut & Apostolus dicit: Quia per ipsum creata sunt omnia, visibilia, & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates. & iterùm ad Hebræos scribens dicit: Quia per ipsum sæcula instituit, & ipsum constituit vniuersorum hæredem. [e] Constituit autem quod ait; genuit, intelligitur. Quòd

[a] *Deus secundùm quod opinari potest.* Sic vtraque editio Hieronymi, pro eo quod nostri, *Deus enim quod inopinari potest*, minus rectè, neque enim inopinari vox latina. PAM.

[b] *Filij intellige patrem.* Ita etiam lego cum Frobenio & Morelio. Ex illo vero & vet. edit. lego. *qui filius supradictæ sit imago substantiæ*, pro, *supradictum. Idem.*

[c] *Quomodo autem.* Placet & hoc illorum. pro, *sanè.* Legunt etiam *ingeras*, pro, *inferas*, & pro, *in profundi huius arcanum* habent *in profundo arcani*, pro quo ego legendum censeo *in profundum huius arcani. Idem.*

[d] *Vnum Deum.* Prorsus hoc adiiciendum cum iisdem quum prius id habuerit, sed vox *verum* omittenda. Castiganda etiam est vtraque Hieronymi editio, & legendum, hoc modo intelligendum pro *hoc non*, *& numeri*, pro, *vniuersitatis. Idem.*

[e] *Constituit autem*, *&c.* Tota hæc periodus in illis quoque supplenda. Item paulò post illud, *de Seraphim. Idem.*

Quod si per ipsum sæcula instituit pater, & per ipsum creata sunt omnia, & ipse est hæres omnium per ipsum, ergo & potentatum omnium tenet. Quia sicut lux de luce, & veritas de veritate: ita & de omnipotente omnipotens natus est. Vt in Apocalypsi Ioannis de Seraphim scriptum est: Et requiem non habebant die ac nocte, dicentes: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus [a] sabaoth, qui erat, & qui est, & venturus est omnipotens. Omnipotens ergo dicitur qui venturus est. Et quis est alius qui venturus est, nisi Iesus Christus filius Dei? His additur, inuisibilem & impassibilem. Sciendum quòd duo isti sermones in Ecclesiæ Romanæ symbolo non habentur: constat autem apud nos additos, hæreseos causa Sabellij, illius profectò quæ à nostris Patripassiana appellatur, id est, quæ patrem ipsum vel ex virgine natum dicit, & visibilem factum, vel passum affirmat in carne. Vt ergo excluderetur talis impietas de patre, videntur hæc addidisse maiores, & inuisibilem patrem atque impassibilem dixisse. Constat enim filium non patrem in carne & ex carne natum, & ex natiuitate carnis filium visibilem & passibilem factum. Quantùm autem spectat ad illam deitatis immortalem substantiam, quæ vna ei eademque cum patre est, ibi neque Pater, neque Filius, neque Spiritus sanctus visibilis aut passibilis creditur. Secundùm verò dignationem carnis assumptæ filius & visus & passus in carne est. Quod & propheta prædixerat, vbi ait: Hic Deus noster, & non reputabitur alter ad eum. Inuenit omnem viam disciplinæ, & dedit eam Iacob puero suo & Israël dilecto suo. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. [b] Sequitur post hæc: ET IN CHRISTVM IESVM VNICVM FILIVM EIVS DOMINVM NOSTRVM. Iesus Hebræi vocabuli nomen est, quod apud nos Saluator dicitur. Christus à chrismate, id est, ab vnctione appellatur. Legimus enim in libris Moysi, quòd Auses Naue filius cùm electus esset dux populi, commutato nomine Ause, Iesus cognominatus sit. Quo scilicet ostenderetur hoc esse nomen quod principibus & ducibus conueniret, iis dumtaxat qui salutem sequentibus se populis darent. Itaque & ille Iesus appellatus est, qui eductum de terra Ægypti populum, & de erroribus eremi liberatum in terram repromissionis induxit. Et hic Iesus dicitur, qui populum de ignorantiæ tenebris eductum, & de mundi erroribus euocatum introduxit ad regna cælorum. Christus quoque vel pontificale, vel regium nomen est. Nam prius & pontifices vnguento chrismatis consecrabantur & reges: sed illi velut mortales & corruptibiles vnguento materiæ corruptibilis vngebantur: hic verò Sancto spiritu perunctus, Christus efficitur, sicut Scriptura de eo dicit: Quem vnxit pater Spiritu sancto misso de cælis. Et Esaias præsignauerat, dicens ex persona filij: Spiritus Domini super me propter quod vnxit me, euangelizare pauperibus misit me. Quia ergo ostendimus quid sit Iesus qui populum saluet, & quid sit Christus qui pontifex factus sit in æternum: nunc ex consequentibus de quo dicantur ista, videamus. [c] Et in vnicum filium eius (inquit) Dominum nostrum. Per hoc docet nos, quia Iesus iste de quo diximus, & Christus de quo exposuimus, vnicus filius sit Dei & noster Dominus. Ne fortè putes quòd humana ista vocabula terrenum te aliquid doceant, ideò subiungit vnicum hunc esse filium Dei Dominum nostrum. Vnus enim de vno nascitur: quia & splendor vnus est lucis, & vnum est verbum cordis. Nec in numerum pluralem defluit incorporea generatio, nec in diuisionem cadit; vbi qui nascitur, nequaquam à generante separatur. Vnicus est, vt menti sensus, vt sapientia sapienti, vt cordi verbum, vt forti virtus. Nam sicut solus sapiens pater ab Apostolo dicitur, ita & solus filius sapientia nominatur. Vnicus ergo filius est: & cùm sit gloria, sempiternitate, virtute, regno, potestate, hoc quod pater est; omnia tamen hæc non sine auctore sicut pater, sed ex patre tamquam filius, sine initio, & æqualis habet: & cùm ipse sit omnium caput, [d] ipsius tamen caput est pater. Sic enim scriptum est: Quia caput Christi Deus, ipsius tamen auctor est pater generando sine initio. Quia nec pater præcedit filium, nec filius sequitur patrem in faciendo quasi adoptiuum, sicut nos. Filium sanè cum audis, nolo cogitationem carnalis natiuitatis assumas, sed memento hæc de incorporeæ dici substantiæ natura simplici. Si enim, vt suprà iam diximus, vel in eo quod cor generat verbum, vel mens sensum, vel lux ex se parit splendorem, nihil horum requiritur, nec vlla in tali generatione fragilitas cogitatur: quantò potiùs & sacratiùs de horum omnium creatore censendum est? Sed fortasse dicas, ista quam memoras, insubstantiua est generatio. Neque enim lex substantiuum profert splendorem, aut cor substantiuum generat verbum. Filius autem Dei substantialiter asseritur generatus. [e] Ad hoc primò omnium illud dicimus quod etiam in cæteris rebus

a *Sabaoth, qui erat.* Hoc vicissim nos ex illis recens adiecimus, quia reperitur & in Apocalypsi. PAM.

b *Sequitur post hac & in Iesum Christum, &c.* Locum hunc antea mutilum sic suppleuimus, ex vtraque Hieron. editione: neque enim etiam Morelius aliud habebat, quàm *& in Christo Iesu.* Potest autem præmittendum nomen *Iesu*, non Christi, quia prius illud explicat. *Idem.*

c *Et in vnicum filium eius, &c.* Sic quoque illi, in nostris desiderabantur: *inquit*, neque verò maiuscula litera hæc sanè dabent, vicissim apud illos legendum *per hoc*, non *post hoc.* Minus etiam rectè illi, *splendor vnius*, quam nos *vnus*. Illis quoque adiciendum, *sine initio & æqualis. Idem.*

d *Ipsius tamen caput est Pater, &c.* Hæc ex iisdem recens adiecimus haud dubiè germana. Videtur tamen etiam hoc aut simile quid adiiciendum, *cùmque filius sit omnium auctor*, & deinde subiungendum *ipsius tamen auctor est pater &c.* vsque ad illud *filium sanè*, quæ omnia illi non habent. *Idem.*

e *Ad hoc primò omnium illud dicimus.* Hæc quoque ex illis reposui pro, *ad hæc*, &c. *dicimus.*

rebus, cum proferuntur exempla, non per omnia similitudinem seruare possunt rei illius cui præbere putantur exemplum, sed vnius alicuius partis, pro qua videntur assumpta, similitudinem tenent, Verbi gratia, vt cum in euangelio dicitur: Simile est regnum cælorum fermento, quod abscondit mulier in farinæ mensuris tribus. Numquid putabimus regnum cælorum sic per omnia simile esse fermento, vt & substantia illa palpabilis sit ac fragilis, vt acida fieri possit & corrupta? Sed ad hoc solum exemplum istud videtur assumptum, vt ostenderetur, ex parua prædicatione verbi Dei, humanas mentes fidei fermento posse coalescere. Similiter & cum dicitur: Simile est regnum cælorum reti misso in mare, quod ex omni genere piscium attrahit: & in hoc numquid putandum est, quod naturæ lini quo rete aptatur, ac nobis quibus maculæ nectuntur, regni cælorum substantia per omnia conferatur? sed ad hoc solum videtur assumpta comparatio vt ostenderet: quia sicut rete de profundo maris pisces adducit ad littus, ita de profundo huius sæculi errore, humanæ animæ regni cælorum prædicatione liberantur. Ex quibus constat, exempla non in omnibus his quorum exempla sunt, esse similia. Alioquin si eadem essent omnia, iam non exempla dicerentur: sed ipsæ potiùs res, de quibus agitur, viderentur. Deinde etiam illud dicendum est, quod nulla creatura talis esse potest qualis creator eius; Et ideò sicut sine exemplo est diuina substantia, [a] ita & sine exemplo est diuina maiestas. Tunc etiam illud addimus, quia omnis creatura ex nihilo est. [b] Si ergo insubstantiua scintilla quæ ignis est, ex se creaturam, quæ ex nihilo facta est, gignit, & conditionem in hoc seruat originis suæ: cur illius æternæ lucis substantia, quæ semper fuit, quia insubstantiuum in se nihil habuit, insubstantiuum ex se splendorem proferre non potuit. Et ideo rectè vnicus dicitus filius. Vnicus enim eo solus est, quia natus sit. Nec comparationem aliquam potest habere quod vnicum est. Nec similitudinem substantiæ cum facturis suis habere potest ille, qui factor est omnium. Hic ergo Iesus Christus filius vnicus Dei, qui est & Dominus noster vnicus, & ad filium referri & ad Dominum potest. Vnus est filius, vere filius, & vnus verè Dominus Iesus Christus. Cæteri quippè, licet dicantur filij, adoptiunis tantum gratia dicuntur, non veritate naturæ. Et si dicuntur alij Domini, concessa non ingenita potestate dicuntur: hic vero solus est vnicus filius, & solus vnicus Dominus, sicut & Apostolus dicit: Vnus pater Deus, & vnus Dominus Iesus Christus, per quem omnia. Igitur posteà quam propositus ordo fidei, ineffabile sacramentum filij de patre natiuitatis exposuit; nunc ad humanæ salutis dignationem dispensationémque descendit. Et hunc quem suprà dixit vnicum filium Dei, Dominum nostrum nunc dicit. QVI NATVS EST DE SPIRITV SANCTO EX MARIA VIRGINE. Hæc iam inter homines dispensationis natiuitas est, illa diuinæ substantiæ; hæc dignationis est, illa naturæ. De Spiritu sancto ex virgine nascitur. Et iam hoc loco mundior auditus requiritur, & purior sensus. [c] Huic enim quem dudum de patre natum ineffabiliter didicisti, nunc à sancto Spiritu templum fabricatum intra secreta vteri virginalis intellige. Et sicut in sancti Spiritus sanctificatione nulla sentienda est fragilitas: ita & in partu virginis nulla est intelligenda corruptio. Nouus enim huic sæculo datus est hic partus, nec immeritò: qui enim in cælis vnicus filius est, consequenter & in terra vnicus est, quia & vnicè nascitur. Nota sunt omnibus & in Euangeliis decantata de hoc scripta Prophetarum qui dicunt, quod virgo concipiet & pariet filium. Sed & partus ipsius mirabilem modum Ezechiel propheta antè formauerat; Mariam figuraliter portam Domini nominans, per quam, scilicet, Dominus ingressus est mundum. Dicit ergo hoc modo: Porta autem quæ respicit ad Orientem clausa erit, & non aperietur, & nemo transibit per eam, quoniam Dominus Deus Israël transibit per eam, & clausa erit. Quid tam euidens dici [d] de conseruatione virginis potuit? Clausa fuit in ea virginitatis porta, per ipsam introiuit Dominus Deus Israël, & per ipsam in hunc mundum de vtero virginis processit: & in æternum porta virginis clausa, seruata virginitate, permansit. Igitur Spiritus sanctus refertur Dominicæ carnis& templi eius creator. Incipe hinc iam intelligere etiam sancti Spiritus maiestatem. Contestatur enim & euangelicus sermo de ipso, quod cum loquenti angelo ad virginem & dicenti: quia paries filium, & vocabitis nomen eius Iesum, hic enim saluum faciet populum suum à peccatis suis: illa respondisset: Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco? Dixerit ei Angelus Dei: Spiritus sanctus veniet super te, & virtus altissimi obumbrabit tibi. Et ideò quod nascetur ex te sanctum vocabitur filius Dei: [e] Vide ergo cooperantem sibi inuicem Trinitatem. Spiritus sanctus venire dicitur super virginem, & virtus altissimi obumbrare ei. Quæ est autem virtus altissimi, nisi ipse Christus qui est Dei virtus & Dei sapientia? Cuius autem hæc virtus est? Altissimi, inquit. Adest ergo altissimus, adest virtus altissimi, adest Spiritus sanctus. Hæc est Trinitas vbique latens, vbique apparens, vocabulis personisque discreta, inseparabilis verò substantia deitatis: Quamuis solus filius nascatur ex virgine, adest

a *Ita & sine exemplo est diuina maiestas.* Illi, *diuinitas.* PAM.

b *Si ergo in substantiua scintilla &c.* Locum hunc anteà mutilum sic ex iisdem supplevimus, & ante nos quoque Morelius, præterquam quod legat minus rectè, *si ergo in substantiua sit illa quæ ignis est. Idem*

c *Huic enim.* Vicissim sic illi castigandi sunt pro *hunc. Idem.*

d *De conseruatione Virginis.* Etsi cum nostris legat editio vetus *de consecratione.* Magis tamen illud Frobenii arridet. Placet etiam quod ille paulò post habet, *dixerit*, pro, dixit. *Idem.*

e *Vide ergo cooperantem sibi inuicem Trinitatem.* Corruptissimè anteà erat, *simplicem Trinitatem. Idem.*

adest & Altissimus, adest & Spiritus sanctus, vt & conceptus virginis sanctificetur & partus. Verum hæc quia ex scripturis propheticis asseruntur, possunt fortè Iudæos quamuis sint infideles & increduli confutare. Sed pagani solent ridere nos cum audiunt prædicati à nobis virginis partum: propter quod paucis & eorum obtrectationibus respondendum est. Omnis partus, vt opinor, ex tribus constat. Si adultæ ætatis sit femina, si virum adeat, si non sit [a] illius vulua vitio sterilitatis obclusa. Ex his tribus in hoc partu quem prædicamus, vnum defuit, vir; & hanc partem (quia qui nascebatur, non erat terrenus homo, sed cælestis) per cælestem spiritum dicimus, salua virginis incorruptione, completam. Et tamen quid mirum videtur si virgo conceperit; cum Orientis auem quam Phœnicem vocant, in tantum sine coniuge nasci vel renasci constet, vt semper & vna sit, & semper sibi ipsa nascendo vel renascendo succedat? Apes certè nescire coniugia, nec fœtus nixibus edere, omnibus palam est. Sed & alia nonnulla deprehenduntur vti huiuscemodi sorte nascendi. Hoc ergo incredibile videbitur diuina virtute ad totius mundi redintegrationem factum; cuius exempla etiam in animalium natiuitate cernuntur? Et tamen mirandum cur hoc gentilibus impossibile videatur, qui credunt Mineruam suam de cerebro Iouis natam: quid ad credendum difficilius? aut quid magis contra naturam? Hic femina est, hic naturæ ordo seruatur, hic conceptus & partus temporibus suis editur. Ibi nusquam femineus sexus, sed vir solus & partus. Qui illa credit, cur ista miretur? Sed & Liberum de femore eius asserunt natum. Ecce aliud portenti genus, & tamen creditur. Venerem quoque, quam aphroditem vocant, de spuma maris (sicut etiam nominis ipsius compositio ostendit) credunt esse progenitam; de ouo natos Castorem Pollucémque confirmant; ex formice Myrmidones: & alia mille sunt, quæ contra rerum naturam venientia, ipsis tamen visa sunt credibilia: vt Deucaleonis & Pyrrhæ lapides iactos, & hominum ex his segetem natam. Et cùm hæc tot & talia figmenta crediderint; [b] vnum eis verbum impossibile videtur, quod adolescens fœmina diuinum germen, non hominis vitio, sed Deo inspirante conceperit; Qui vtique si ad credendum difficiles sunt, illis tot & tam turpibus monstris fidem nequaquam commodare debuerant. Si verò faciles sunt ad credendum, multò promptiùs hæc nostra tam honesta & tam sancta recipere, quàm illa tam indigna & tam fœda credere debuissent. [c] Sed dicent fortassis, quia possibile quidem fuerit Deo vt virgo conciperet, possibile etiam fuerit Deo vt pareret; sed indignum videri vt tanta illa maiestas per genitales fœminæ transiret egressus: vbi quamuis nulla fuerit ex virili admixtione commixtio, fuit tamen ipsius puerperij obscenæ attrectationis iniuria: pro quo paulisper eis secundùm sensum suum respondeamus. Si quis videat paruulum in profundo cœni necari, & ipse enim sit vir magnus & potens, extremis, vt ita dixerim, plantis ingrediatur cœnum, vt paruulum morientem liberet; pollutus ne à te accusabitur hic vir, quod paululum luti calcauerit? an vt misericors laudabitur, quod vitam contulerit morituro? Sed hæc etiam de communi homine dicta sint. Redeamus nunc ad naturam eius qui natus est. Quantum putas natura solis eo inferior est? quantum creatura sine dubio creatore. Intuere nunc solis radios, [d] si in cœni alicuius voraginem demittantur, numquid inde iam aliquid pollutionis acquirunt? aut obscœnorum illustratio solis ducitur in iniuriam? Ignis quoque natura quantò est inferior his de quibus sermo est? Et nulla materia vel obscœna, vel turpis adhibita ei, ignem polluisse creditur. Cum ergo hæc ita esse in rebus materialibus constet; tu in illa supereminenti & incorporea natura, quæ super omnem ignem, & supra omne lumen est, pollutionis aliquid putas, aut obscœnitatis incidere? Tum deinde etiam illud aduerte: Nos hominem à Deo creatum de terræ limo dicimus; quod si obscœnitas Deo reputatur opus suum requirenti, multò magis ei reputabitur opus illud ab initio fabricanti; & superfluum est dicere cur per obscœna transierit cum non possis dicere, cur obscœna condiderit. Et ideò obscœna hæc esse non natura, sed obseruantia docuit. Cæterùm omnia quæ sunt in corpore ex vno eodemque luto formata, vsibus tantum & officiis naturalibus distinguuntur. Sed nec illud quidem ab absolutione vacare huius quæstionis omittam; quod substantia Dei quæ per omnia incorporea est, inseri corporibus, vel capi ab eis principaliter non potest, nisi aliqua media sit substantia spiritalis, quæ capax esse diuini spiritus possit. Verbi gratia, vt si dicamus: Lux omnia quidem membra corporis illustrare potest, à nullo tamen eorum nisi à solo oculo capi potest, solus enim oculus est qui capax sit lucis. Et filius ergo Dei nascitur ex virgine, non principaliter soli carni sociatus, sed anima inter carnem Deumque media generatus. Anima ergo media, & in secreta rationabilis spiritus arce verbum Dei capiente; absque vlla quam suspicaris iniuria Deus natus est ex virgine. Et ideò nihil ibi turpe putandum est, vbi sanctificatio spiritus inerat, & anima quæ

a *Illius vulua*. Addimus hoc ex iisdem cum Morelio. Item, *& hanc partem*, pro eo quod erat corruptè, *& hoc patet*. *Idem*.

b *Vnum eis verbum impossibile videtur*. Non habet vtraque Hieronymi editio: *verbum*, & legunt *spirante*, pro, *inspirante*. *Idem*.

c *Sed dicent fortassis quia possibile quidem fuerit*. Contrà rectiùs sic nostra, quam Froben. cum Morelio, *sed dicunt quia possibile si fuerat*, aut vet. edit *possibile quidem fuerat*. *Idem*.

d *Si in cœni alicuius voraginem demittantur*. Ita lego ex coniectura Cauchii & ex Froben. pro, *dimittantur*, quamquam legat iste omnia hæc in singulari numero cum vet. edit. *Idem*.

a Et

quæ erat Dei capax, particeps fiebat etiam carnis. Nihil ibi dicas impossibile, vbi aderat virtus Altissimi. Nihil de humana fragilitate cogites, vbi plenitudo inerat deitatis. CRVCIFIXVS SVB PONTIO PILATO, [a] ET SEPVLTVS DESCENDIT IN INFERNA. Docet Apostolus Paulus, illuminatos debere esse oculis cordis nostri ad intelligendum [b] quæ sit altitudo, latitudo & profundum descriptio crucis est. Cuius eam partem quæ in terram defixa est, profundum appellauit; altitudinem verò illam quæ in aërem porrecta sublimis erigitur: latitudinem quoque illam quæ distenta in dexteram læuamque protenditur. Cùm ergo tot species mortis sint, quibus de hac vita exitus dari hominibus solet: vult nos Apostolus illuminatos corde scire rationem, cur ex his omnibus crucis potius speciem ad mortem delecta sit Saluatoris. Vnde sciendum est, quòd crux ista triumphus erat: triumphi enim insigne est trophæum, trophæum autem deuicti hostis indicium est. Quia ergo adueniens Christus, sicut Apostolus dicit, tria pariter sibi regna subiecit, hoc enim indicat vbi ait: Quia & in nomine Iesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, & infernorum, & hæc omnia sua morte vincebat: conueniens mysterio mors quæsita est; vt in aërem sublimatus, & aëreas subiugans potestates, victoriam de his supernis & cælestibus traderet: [c] expensas autem manus tota die (sicut sanctus Propheta dicit) tenderet ad populum incredibilem qui est in terra, vt incredulos contestaretur & inuitaret credentes; ea verò parte quæ sub terram demergitur, inferna sibi regna subiiceret. Etenim vt breuiter aliqua etiam de secretioribus perstringamus, ab initio Deus cùm fecisset mundum, præfecit ei & præposuit quasdam virtutum cælestium potestates, quibus regeretur, & dispensaretur mortalium genus. Quod ita factum Moyses indicat in Deuteronomij cantico, vbi dicit: Cùm diuideret excelsus gentes, statuit terminos gentium secundùm numerum Angelorum Dei; sed horum nonnulli, sicut & ipse qui princeps appellatus est mundi, datam sibi à Deo potestatem non his quibus acceperant legibus temperarunt, nec humanum genus diuinis obedire præceptis, sed suis parere præuaricationibus docuerunt. Et hinc aduersum nos peccatorum chirographa scripta sunt, quia, vt propheta dicit, peccatis nostris venundati sumus. Pretium namque animæ suæ vousquisque consequitur, cùm concupiscentiæ satisfecerit. Istud ergo vnusquisque chirographum ab illis rectoribus pessimis tenebatur, quod Christus detraxit adueniens, & hac eos potestate nudauit: idque sub ingenti mysterio Paulus indicat, cùm dicit de eo: Delens quod aduersum nos erat chirographum, & affigens illud cruci suæ, traduxit principatus & potestates, triumphans eos in semetipso. Rectores ergo illi quos humano generi præfecerat Deus, in tyrannidis contumaciam versi, impugnare commissos sibi homines aggressi sunt, & peccati prœliis debellare. Sicut Ezechiel propheta mysticis designat eloquiis, cùm dicit: In illa die procedent angeli festinantes exterminare Æthiopiam, eritque inter eos perturbatio in die Ægypti, quoniam ecce venit. Rectè ergo eos omnipotentia nudatos Christus dicitur triumphasse, ablatamque ab eis potestatem hominibus tradidisse. Sicut ad discipulos suos dicit ipse in euangelio: Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici. Illos itaque qui accepta potestate malè abusi sunt, subiectis quondam suis subiicit crux Christi. Nos verò, hoc est, humanum genus edocet primò omnium vsque ad mortem resistere aduersum peccatum, & libenter interitum pro pietate suscipere. Tum deinde & obedientiæ nobis in hac eadem cruce proponit exemplum, sicut illis qui aliquando rectores nostri fuerant, posuit contumaciæ pœnas. Audi ergo quo modo Apostolus vult per crucem Christi obedientiam nos docere: Hoc, inquit, sentite in vobis quod & in Iesu Christo, qui cùm in forma Dei esset non rapinam arbitratus se esse æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu repertus vt homo, factus est obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Quia ergo ille magnus magister est qui fecerit & docuerit, [d] ideò obedientiam quæ piis morte etiam suscepta seruanda est, docuit ipse priùs pro hac moriendo seruari. Sed fortassè terreatur aliquis in huiuscemodi doctrina, quòd quem paulò antè cum Deo patre diximus sempiternum, ac de eius substantia esse progenitum, quemque regno, æternitate & maiestate vnum cum patre esse docuimus, nunc de eius morte tractemus. Sed noli terrearis, fidelis auditor, paulò pòst istum quem audis mortuum, rursum videbis immortalem, mors enim ab eo mortem spoliatura suscipitur. Nam sacramentum illud susceptæ carnis quod suprà exposuimus, hanc habet causam, [e] vt diuina filij Dei virtus, velut hamus quidam habitu humanæ carnis obtectus,

a *Et sepultus.* Prorsus hoc adiiciendum cum cod. patet tum ex eo quod infrà dicit, *vt tamen verbo eadem videtur esse in eo quod sepultus dicitur*, tum quia D. Augustinus lib. de fide & symbolo, & rursum lib. 2. & 3. ad Catech. de symbolo, id legat & exponat. PAM.

b *Quæ sit altitudo.* Adiicit cum illo Morelius *dimensatio*, verùm neque habet Apostolus, neque huic loco conuenit. Rectè tamen illud addunt, *altitudo ergo, & latitudo, & profundum, descriptio crucis est.* & deinde legunt, *eius*, pro *crucis*. *Idem.*

c *Expensas autem manus, &c.* Ita rectè restituit hunc locum Cauchius, antea corruptissimum, tam in nostris quàm illis edit. similiter & id quod sequitur, *ea verò parte quæ sub terram demergitur, inferna sibi regna subiiceret. Idem.*

d *Ideò obedientiam, &c.* Longè aliter Froben. & vet. edit. *Ideoque prius etiam suscepta morte seruanda docuit, ipse hac primum moriendo seruauit. Idem.*

e *Vt diuina filij Dei virtus.* Hunc locum antea corruptissimum ex illis restituimus, omissis vocibus, *erat, ergo, vt*, & legentes *possit*, pro, *posset. Idem.*

ctus, & (sicut antè Apostolus dixit) habitu repertus vt homo, principem mundi inuitarẽ possit ad agonem: cui ipse carnem suam velut escam tradidit; vt hamo eum diuinitatis intrinsecus teneret insertum, & effusione immaculati sanguinis, qui peccati maculam nescit, omnium peccata deleret, eorum dumtaxat qui cruore eius postes fidei suæ signassent. Sicuti ergo hamum esca conseptum si piscis rapiat, non solùm escam cum hamo non remouet, sed & ipse de profundo esca aliis futurus educitur: ita & is qui habebat mortis imperium, rapuit quidem in mortem corpus Iesu, non sentiens in eo hamum diuinitatis inclusum; sed vbi deuorauit, hæsit ipse continuò, & disruptis inferni claustris, velut de profundo extractus traditur, vt esca cæteris fiat. Quod ita futurum sub hac eadem figura & Ezechiel dudum signauerat dicens: Et extraham te in hamo meo, & extendam te super terram, campi implebuntur de te, & constituam super te omnes volucres cæli, & saturabo ex te omnes bestias terræ. Sed & Propheta Dauid dicit: Tu confregisti capita draconis magni, dedisti eum in escam populi Æthiopum. Et Iob de eodem mysterio similiter protestatur, ait enim ex persona Dei loquentis ad se: Aut adduces draconem in hamo, & pones capistrum circa nares eius? Non ergo damno aliquo, aut iniuria diuinitatis Christus in carne passus est; sed vt per infirmitatem carnis operaretur salutem in medio terræ Diuina natura in mortem per carnem descendit; non vt lege mortalium detineretur à morte, sed vt per se resurrecturus ianuas mortis aperiret: velut si quis rex pergat ad gentem in qua proprios habeat captiuitatis vinculo alligatos, deuictáque carcerem intret, in quo vincti detinebantur; [a] & ingressus aperiat ianuas, resoluat catenas, vincula, seras, & claustra comminuat & vinctos in remissionem educat, & eos qui sedent in tenebris, & in vmbra mortis luci ac vitæ restituat. Ergo dicitur rex fuisse quidem in carcere, non tamen ea conditione qua cæteri qui tenebantur inclusi: sed illi quidem vt pœnas soluerent, hic verò vt absolueret pœnas. Cautissimè autem qui symbolum tradiderunt, etiam tempus quo hæc sub Pontio Pilato gesta sunt, designauerunt; ne ex aliqua parte velut vaga & incerta gestorum traditio vacillaret. Sciendum sanè est quod in Ecclesiæ Romanæ symbolo non habetur additum: Descendit ad inferna, sed neque in Orientis ecclesiis habetur hic sermo: vis tamen verbi eadem videtur esse in eo quòd sepultus dicitur. Sed quoniam tibi erga scripturas diuinas amor & studium subiacet, sine dubio dicis mihi oportere hæc magis euidentibus Scripturæ diuinæ testimoniis approbari. [b] Quantò enim maiora sunt quæ credenda sunt; tantò idoneis magis & indubitatis testibus indigere, vera est & consequens propositio. Sed nos tamquam scientibus legem loquentes, testimoniorum syluam breuitatis causa reliquimus; pauca tamen ex multis, si etiam hoc requiritur, adhibemus; scientes studiosis quibusque in Scripturis diuinis latissimum testimoniorum pelagus patere. Primò ergo omnium sciendum est, quod ipsa ratio crucis non omnibus vna eademque est, sed aliud gentibus, aliud Iudæis, aliud credentibus sapit, sicut & Apostolus dicit: Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam, ipsis verò vocatis Iudæis & Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam. Et alibi: Verbum enim crucis [c] pereuntibus quidem stultitia est, his verò qui salui fiunt virtus Dei est. Iudæi ergo quibus ex lege traditum fuerat, Christum in æternum mansurum, scandalum patiebantur de cruce eius; quia resurrectionem eius recipere noluerunt. Gentibus autem stultitia videbatur, Deum mortem suscepisse, quia ignorabant mysterium carnis assumptæ. Fideles verò qui & natum & passum in carne receperant, & à mortuis resurrexisse; meritò virtutem Dei credebant esse, quæ vicerat mortem. Primò ergo hoc ipsum, quòd Iudæi quibus prophetæ hæc prædixerant, non essent credituri, sed illi qui numquam hæc à prophetis audierant: audi quo modo [d] prophetico sermone signatur. Quibus non est, inquit, annunciatum de eo videbunt: & qui non audierunt, intelligent. Quod autem his qui meditabantur legem Dei à pueritia vsque ad senectutem non credentibus, ad gentes esset omne mysterium transferendum, Esaias hoc modo prædicit; Et faciet, inquit Dominus, Deus sabaoth omnibus gentibus in monte isto inueniri lætitiam, bibent vinum, vngentur vnguento. Trade hæc omnia gentibus. Hoc enim consilium Dei omnipotentis super omnes gentes. Sed dicent fortasse nobis illi qui se iactant in scientia legis: Blasphematis, qui sic dicitis Dominum corruptioni mortis subiectum & passionis crucis fuisse. Legite ergo quod scriptum habetis in lamentationibus Hieremiæ vbi dicit: Spiritus vultus nostri Christus dominus, comprehensus est in corruptionibus nostris: in quo diximus, sub vmbra eius viuemus in gentibus. Audis quo modo propheta dicit Christum dominum comprehensum esse, & pro nobis, id est, pro peccatis nostris corruptioni traditum. In cuius vmbra quoniam populus ille qui permansit incredulus, abiectus est, dicit, quia viuemus non in Israël, sed in gentibus. Quod si operosum non videtur, quam possumus breuiter, singula quæ in euangeliis referuntur, qualiter in prophetis prædicta

a *Et ingressus aperiat ianuas.* Hoc adieci ex illis, quibuscum etiam & cum Morelio lego, *resoluat catenas, vincula, seras, & claustra comminuat.* PAM.

b *Quantò enim maiora sunt.* Hoc cum Morelio ex iisdem pro, *magna*, adiecimus etiam vocem *magis. Idem.*

c *Pereuntibus quidem.* Vicissim illis adiiciendum *quidem*, quia id habet Apostolus. *Idem.*

d *Prophetico sermone signatur.* Ex illis hoc reposui, pro, *signantur. Idem.*

prædicta sunt designemus: vt hi qui prima fidei elementa suscipiunt, testimonia hæc habeant in corde descripta, vt nulla eis vnquam de his quæ credunt ambiguitas inimica surripiat. Edocemur per euangelium quod Iudas vnus de amicis & conuiuis Christi, tradiderit eum; audi quo modo hoc prænuncietur in psalmis: Qui manducat, inquit, panes meos, ampliabit aduersum me supplantationem. Et alibi: Amici mei, & proximi mei aduersum me appropinquauerunt & steterunt. Et iterùm: Molliti sunt sermones eius super oleum, [a] & ipsi sunt iacula. Vis videre quo modo molliti sunt? Venit, inquit, Iudas ad Iesum, & dixit ei: Aue rabbi, & osculatus est eum. Per molle ergo osculi blandimentum, execrabile iaculum proditionis infixit. Vnde & Dominus ad eum dixit: Iuda osculo filium hominis tradis? Triginta argenteis audis eum appretiatum esse cupiditate proditoris. Audi & de hoc propheticam vocem. Et dixi, inquit, ad eos: Si bonum est in conspectu vestro, date mercedem meam [b] aut abnuite: & post hæc Et accepi, inquit, triginta argenteos, & misi eos in domum Domini in conflatorium. Nonnè hoc est quod in euangeliis scribitur, quia Iudas pœnitentia ductus reportauit pecuniam, & proiecit eam in templo, & discessit? Bene autem mercedem suam dicit, velut imputantis & exprobrantis affectu. Etenim tam multa opera bona apud eos egerat: Cæcos eorum illuminauerat; claudis pedes, paralyticis gressum, mortuis quoque reddiderat vitam. Pro iis ergo omnibus bonis mercedem restituunt ei, mortem triginta argenteorum æstimatione pensatam. Refertur item in euangeliis quod vinctus sit. Prædixit hoc sermo propheticus per Esaiam dicens: Væ animæ ipsorum, quia cogitauerunt cogitationem pessimam aduersum seipsos, dicentes: Alligemus iustum, quia inutilis est nobis. Sed dicet aliquis: Numquid hæc de Domino intelligenda sunt? numquid Dominus ab hominibus teneri poterat, & in iudicium protrahi? Et de hoc te idem propheta conuincet, dicit enim his verbis: Ipse Dominus in iudicium veniet cum senioribus & principibus populi. Iudicatur ergo ipse Dominus secundùm prophetæ testimonium, & non solùm iudicatur, sed & flagellis cæditur, & palmis in faciem verberatur & conspuitur, & omnem pro nobis perfert indignitatis iniuriam. Et quia hæc stupenda erant omnibus cum prædicarentur ab Apostolis, idcircò etiam ex persona ipsorum propheta exclamat & dicit: Domine quis credidit auditui nostro? Incredibile enim est vt Deus Dei filius ista pertulisse dicatur & prædicetur. Et ideò prædicuntur per prophetas, ne qua credituris dubitatio nasceretur. Ipse ergo ex sua persona Christus Dominus dicit: Dorsum meum dedi flagellis, & maxillas meas ad palmas, & faciem meam non auerti à confusione sputorum. Scribitur etiam illud inter cæteras passiones eius, quod alligantes eum duxerunt ad Pilatum: præsignauit etiam hoc propheta vbi dicit: [c] Et alligantes adduxerunt eum xenium regi Iarim: nisi si obiiciat aliquis & dicat, sed Pilatus non erat rex. Audi ergo quid in sequentibus euangelium refert: Audiens, inquit, Pilatus eum esse de Galilæa, misit eum ad Herodem, qui erat tunc rex in Israël. Et benè addidit nomen Iarim, quod est siluester. Non enim erat Herodes de domo Israël, nec de illa vinea Israëlitica, quam eduxerat Dominus de Ægypto, & plantauerat in cornu in loco vberi: sed erat siluester, id est, ex silua alienigenarum. Et idcò siluester appellatur, quasi qui de Israëliticæ vitis nequaquam palmitibus pullulasset. Sed & quod ait propheta, xenium, conuenienter aptauit. Tunc enim Herodes & Pilatus (vt euangelium testatur) ex inimicis in concordiam reuocati sunt. Et velut reconciliationis suæ xenium, [d] vinctum sibi inuicem mittebant Iesum. Quid interest dummodo Iesus vbique vt saluator dissidentes reconciliet, pacem reparet, concordiam reddat? Vnde etiam de hoc scriptum est in Iob: Dominus reconciliat corda principium terræ. Refertur item quòd cum Pilatus vellet eum dimittere, omnis populus clamauerit: Crucifige crucifige eum. Prænunciat hoc Hieremias propheta dicens ex persona Domini ipsius: Facta est, inquit, hæreditas mea mihi sicut leo in silua. Dedit super me vocem suam, propterea exosus sum eam. Et propter hoc inquit, dereliqui domum meam. Et iterùm alibi dicit. Super quem aperuistis os vestrum, & aduersus quem relaxastis linguas vestras. Cum iudicaretur, scribitur tacuisse. Multæ de hoc scripturæ testantur, in psalmis dicitur: Factus sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo increpationes. Et iterùm: Ego autem sicut surdus non audiebam, & sicut mutus non aperiens os suum: & iterùm alius Propheta: Sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium eius sublatum est. Imposita ei scribitur corona spinea. Audi de hoc in Canticis Canticorum, super iniquitates Hierusalem mirantis de iniuria filii patris vocem, & dicentis: Exite & videte filiæ Hierusalem coronam qua coronauit eum mater sua. Sed de spinis ita alius propheta commemorat. Et expectaui vt faceret vuam, fecit autem spinas, & non iustitiam, sed clamorem. Verumtamen vt mysterij secreta cognoscas: oportebat eum, inquam, qui peccata mundi venit auferre, etiam terræ maledicta purgare; quæ protoplasto peccante, sententiam præuaricationis acceperat, dicente

a *Et ipsi sunt iacula.* Illi, *flaut.* legit etiam Frobenius *audire* pro *videre.* quod tamen etiam habet vetus editio PAM.

b *Aut abnuite & posthec, &c.* Rectè sic illi cum 70. quos secutus Morelius, præterquam quod retinuerit *abite*, pro, *abnuite*, non rectè. *Idem.*

c *Et alligantes adduxerunt eum xenium Regi Iarim.* Prorsus sic legendum cum illis, pro eo quod alij, *ad xenium regis.* Non potui autem reperire, vnde hoc sumptum sit. Est haud dubiè iuxta 70. *Idem.*

d *Vinctum sibi inuicem mittebant.* Contrà sic illi castigandi, pro, *iniustum. Idem.*

cente Domino, maledicta terra in operibus tuis, spinas & tribulos producet tibi. Propterea ergo spinis coronatur Iesus, vt prima illa condemnationis sententia solueretur. Ad crucem ducitur, & in ligno totius mundi vita suspenditur. Vis & de hoc propheticis testimoniis confirmari? audi Hieremiam dicentem: Venite, & iniiciamus lignum in panem eius, & conteramus eum de terra viuentium. Et iterum: Moyses velut deflens eos dicit: Et erit vita tua suspensa ante oculos tuos, & timebis per diem & noctem, & non credes vitæ tuæ. Sed transcurrendum nobis est, iam enim propositæ breuitatis excedimus modum, & breuiatum sermonem longa dissertione distendimus; pauca tamen addemus, ne penitus quod cœpimus præteriisse videamur. Scribitur Iesus in latere percussus, aquam simul & sanguinem profudisse. Hoc quidem mysticum est; ipse enim dixerat, quia flumina de ventre eius procedent aquæ viuæ. Sed produxit & sanguinem, quem petierant Iudæi venire super se & filios suos. Produxit ergo aquam, quæ credentes diluat: produxit sanguinem, qui condemnet incredulos. Potest tamen etiam intelligi, quòd duplicem gratiam baptismi figurauerit, vnam quæ datur per aquæ baptismum: aliam quæ per martyrium profusione sanguinis quæritur, vtrumque enim baptismum nominatur. Quod si & hoc quæris cur non ex alio membro, sed ex latere potiùs produxisse dicatur aquam & sanguinem. Videtur mihi in latere per costam mulier indicari, quia fons peccati & mortis de muliere prima [a] quæ fuit primi Adam costa, processit; fons redemptionis ac vitæ de secundi Adam costa, producitur. Scriptum est quod in passione eius ab hora sexta vsque ad horam nonam tenebræ factæ sunt. [b] Accipe & de hoc prophetæ testimonium dicentis: Occidet tibi sol meridie. Et iterum Zacharias propheta: In illa, inquit, die non erit lux, sed frigus & pruina erit in vno die; & dies ille notus Deo, & neque dies neque nox, & ad vesperam erit lux. Quid tam euidens à propheta dici potuit? Vt iam rum hæc non tam futura prædici quàm narrari præterita videantur, etiam pruinam & frigus prædixit. Propterea enim Petrus calefaciebat se ad ignem, quia frigus erat, & frigus patiebatur, non solum temporis, sed & fidei. Addidit etiam: Et dies illa nota Domino, neque dies, neque nox. Quid est, neque dies neque nox? nonne apertè de insertis diei tenebris & reuocata rursum luce disseruit? Non fuit illa dies, neque enim cœpit ab ortu solis neque integra nux fuit; non enim peracto diei cursu, [c] spatia sibi debita vel ab initio suscepit, vel ad vltimum terminata perduxit, sed fugata per impiorum facinus lux reparatur ad vesperam. Post horam enim nonam depulsis tenebris sol redditur mundo. Et iterum alius de hoc ipso testimonium dicit: Obscurabitur super terram in die lux. Docet euangelij prædicatio, quòd etiam milites diuiserunt sibi vestimenta Iesu, & supra tunicam eius miserunt sortem. Hoc etiam curæ fuit Spiritui sancto Prophetarum vocibus protestari, cum dicit: Diuiserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam miserunt sortem. Sed nec de illa quidem veste quàm dicuntur milites illudentes induisse eum, id est, de veste coccinea prophetæ siluerunt. Audi enim quid dicit Esaias: Quis est iste qui venit de Edom, rubor vestimentorum eius [d] ex Bosor? Quare rubicunda sunt vestimenta tua, & indumentum tuum [e] tamquam à torculari calcato? Vnde & ipse respondit. [f] Torcular calcaui solus filius Sion. Solus est enim qui peccatum non fecit, & abstulit peccata mundi. Si enim potuit per vnum hominem moris introire: quantò magis per vnum hominem qui & Deus erat, potuit vita restitui? Refertur etiam quòd aceto potatus sit, vel vino myrrhato, quod est amarius felle. Audi quid de hoc propheta prædixerit. Et dederunt, inquit, in escа mea fel, & in siti mea potauerunt me aceto. Atque respondens iam tunc Moyses dicebat de populo illo: Ex vineis Sodomorum vitis eorum, & palmes eorum de Gomorrha. Vua eorum vua fellis, botrus amaritudinis ipsis. Et iterùm exprobrans eos dicit: Populus stultus & non sapiens, hæc Domino retribuisti? [g] Sed & in Canticis Canticorum eadem prænunciantur, vbi etiam hortus in quo crucifixus est designatur, dicit ergo: Intraui in hortum meum, soror mea sponsa, & vindemiaui myrrham meam. Vbi euidenter vinum myrrhatum quo potatus est declarauit. Spiritum post hæc scribitur tradidisse. Prænunciatum fuerat & hoc per prophetam dicentem ex persona filii ad patrem: In manus tuas commendo spiritum meum. Sepultus quoque perhibetur, & lapis magnus positus ad ostium monumenti. Accipe etiam de hoc quid propheticus per Hieremiam sermo prædixerit: Mortificauerunt, inquit, in lacu vitam meam, & posuerunt lapidem super me. Euidentissima hæc sepulturæ eius indicia propheticis vocibus designata sunt; accipe tamen & alia: A conspectu, inquit, iniqoitatis ablatus est iustus, & erit in pace locus eius. Et alibi: Et dabo malignos in sepultura eius. Item alius: Recumbens dormiuit vt leo, & vt catulus leonis: quis suscitabit eum? Sed & quod in infernum descendit, euidenter prænunciatur in

a *Quæ fuit primi Adam costa.* Rectè pro, *prima*, suppleuit etiam Morelius quod hic deerat. *Idem.*

b *Accipe & de hoc.* Adiicio &, quomodo & paulò post, *rum. Idem.*

c *Spatia sibi debita.* Etiam voculam *sibi*, & rursum *perduxit* cum Morelio. *Idem.*

d *Ex Bosor* Cod. *Bosra*, at illud habent 70. *Idem.*

e *Tamquam à torculari calcato.* Morelius *in torculari calcatum.* Verum illud habent 70. & ex græco ad verbum Cyprianus suprà epist. 63. *Idem.*

f *Torcular calcaui solus.* Quum istud non sit reperire apud 70. sed in versione Hieronymi, præterquam illud, *filia Sion*, videtur mihi alludere Rufinus ad illud Thren. 1. *Torcular calcauit Dominus virgini filia Iuda.* Atque adeò non rectè legunt alii, *filij* *Idem*

g *Sed & in Canticis Canticorum.* Non habent illi, *Canticorum*, *Idem.*

in psalmis vbi dicit : Et in puluerem mortis deduxisti me. Et iterùm : Quæ vtilitas in sanguine meo dum descendero in corruptionem ? Et iterùm : Descendisti in limum profundi, & non est substantia. Sed & Ioannes dicit : Tu es qui venturus es , an alium expectamus? Vnde & Petrus dixit : Quia Christus mortificatus carne , viuificatus autem spiritu. In ipso (ait) eis qui in carcere inclusi erant, descendit spiritibus prædicare , qui increduli fuêre in diebus Noë , in quo etiam quid operis egerit in inferno ; declaratur. Sed & ipse Dominus per prophetam dicit, tamquam de futuro. Quia non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem : quod rursus prophetice nihilominus ostendit impletum cùm dicit : Domine eduxisti ab inferno animam meam , saluasti me à descendentibus in lacum. Sequitur post hæc : TERTIA DIE RESVRREXIT A MORTVIS : Resurrectionis quippe gloria in Christo , omne quod infirmum & fragile videbatur , absoluit. Si tibi paulò ante non videbatur esse possibile vsque ad mortem venisse immortalem ; aspice nunc quia qui deuicta morte resurrexisse dicitur , non potest esse mortalis : sed bonitatem in hoc intellige creatoris , quia eousque ille miserando descendit, vsquequò tu peccando deiectus es. Nec creatorem omnium Deum impossibilitatis accuses, vt ibi putes opus eius caduco lapsu potuisse concludi , quo ille [a] id reparaturus peruenire non posset : inferna & superna nobis dicuntur , qui certa corporis circumscriptione conclusi , intra præscriptæ nobis legis terminos continemur. Deo autem qui vbique est, & nusquàm deest, quod inferum est , aut quod supernum , patet. Verumtamen in assumptione corporis etiam ista complentur. Resuscitatur caro quæ deposita erat in sepulchro, vt adimpleretur quod dictum est per prophetam : Quia non dabis sanctum tuum videre corruptionem. Rediit ergo victor à mortuis, inferni secum spolia trahens ; eduxit enim eos qui tenebantur à morte, sicut & ipse prædixerat , vbi ait : Cùm exaltatus fuero à terra , omnia ad me traham. Attestatur autem euangelium de hoc cùm dicit : Quia monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorum dormientium resurrexerunt & apparuerunt multis , & ingressi sunt sanctam ciuitatem illam de qua Apostolus dicit : Quæ autem sursum est Hierusalem libera est , quæ est mater omnium nostrûm : Sicut & ad Hebræos dicit : Decebat enim propter quem omnia, & per quem omnia, multos filios in gloriam adducentem, auctorem salutis eorum, [b] per passiones consummari. Igitur consummatam passionibus carnem humanam , quæ in mortem ceciderat per protoplasti lapsum , resurrectionis virtute reparatam, in dextera sedis Dei altissimi collocauit. Vnde & Apostolus dicit : Qui simul consuscitauit nos , simulque sedere fecit in cælestibus , hic enim erat figulus , qui (vt Hieremias docet propheta) vas de manu sua collapsum & confractum , rursum eleuauit manibus suis, & reformauit sicut placuit in conspectu eius. Placuit autem ita, vt corpus quod mortale & corruptibile susceperat , de sepulchri petra leuatum , & immortale atque incorruptibile effectum , iam non in terrenis , sed in cælestibus & in patris dextera collocaret. Plenæ sunt de his sacramentis scripturæ veteris Testamenti. Nullus super his propheta , nullus legislator aut psalmographus siluit, sed omnis pænè sacra de his loquitur pagina : & ideò superfluum videtur immorari nos ad congreganda testimonia : pauca tamen & admodum pauca ponemus , ad ipsos fontes diuinorum voluminum remittentes eos, qui potare abundantiùs cupiunt : dicit ergo statim in psalmis : Ego dormiui , & somnum cepi , & resurrexi, quoniam Dominus suscepit me. Et iterùm in alio loco : Propter miseriam inopum & gemitum pauperum nunc exsurgam, dicit Dominus. Et alibi sicut iam superiùs diximus : Domine , eduxisti de inferno animam meam ; saluasti me à descendentibus in lacum. Et in alio : Quoniam conuersus viuificasti me , & de abysso terræ iterùm reduxisti me. Euidentissimè autem in octogesimo & septimo psalmo de eo dicitur : Et factus sum sicut homo sine adiutorio, inter mortuos liber. Non dixit homo , sed sicut homo. Sicut homo enim erat , quia etiam descenderat in infernum : sed inter mortuos liber erat , quia à morte teneri non poterat. Et ideò in vna natura humanæ fragilitatis , in alio diuinæ potestas maiestatis ostenditur : Osee autem propheta etiam de tertia die manifestissimè prænunciat hoc modo : Sanabit nos , inquit , post biduum : in die autem tertia resurgemus & viuemus in conspectu eius. Hæc autem ex persona eorum dicit, qui cum ipso die tertia resurgentes , de morte reuocantur ad vitam: & ipsi sunt qui dicunt : die tertia resurgemus , & viuemus in conspectu eius. Esaias verò apertè dicit : [c] Qui educit de terra pastorem magnum ouium. Sed & mulieres quòd visuræ essent resurrectionem eius, scribis & pharisæis & populo non credentibus , etiam hoc prædixit Esaias his verbis : Mulieres quæ venitis ab spectaculo venite : non enim est populus habens intellectum. Sed & de illis quæ post resurrectionem perrexisse ad sepulcrum dicuntur & quæsisse eum , & non inuenisse : sicut Maria Magdalena refertur venisse ad monumentum

a *Id reparaturus*. Illi, *salutem operaturus*, sed minus placet. Contra rectiùs ille , *certa* , quam , *certe*. PAM.

b *Per passiones consummari*. Prorsus hoc cum illis lego, tum quia græcè est *διὰ παθημάτων* , tum quod sequatur *passionibus*. *Idem*.

c *Qui educit*, Ille *eduxit*. vtra lectio sit verior nescio. Quum neque Esaiæ 40. quod adnotarunt in margine Man. & Morel. neque alibi hanc scripturam reperire potuerim, sicut nec illud quod sequitur, *mulieres quæ venitis*, *&c.* nisi fortè illud ita translatum fuerit ab Aquila, Symmacho, aut Theodotione illo loco. *Idem*.

mentum ante lucem, & non inuento eo flens dixiſſe ad angelos qui aderant: Quia tulerunt Dominum, & neſcio vbi poſuerunt eum: etiam de hoc ita prædicitur in Canticis Canticorum: In cubili meo quæſiui quem dilexit anima mea, in noctibus quæſiui eum, & non inueni eum. De illis quoque quæ inuenerunt eum, & tenuerunt pedes eius, prædicitur in Canticis Canticorum: Tenebo eum, & non dimittam eum quem dilexerit anima mea. Hæc interim pauca de multis; breuitati enim ſtudentes plura coaceruare non poſſumus.

ASCENDIT IN CÆLOS, SEDET AD DEXTERAM PATRIS: INDE VENTVRVS EST IVDICARE VIVOS ET MORTVOS.

Conſequenti breuitate in fine ſermonis hæc continentur; in quibus quod dicitur quidem palam eſt, ſed requiritur quo ſenſu intelligi debeant quæ dicuntur. Nam aſcendiſſe & ſediſſe, & venturum eſſe, niſi ſecundùm dignitatem diuinitatis intelligas, aliquid per hæc humanæ fragilitatis videbitur indicari. Conſummatis etenim his quæ in terra gerebantur, & animabus de inferni captiuitate reuocatis, aſcendere memoratur ad cælos, ſicut propheta prædixerat: Aſcendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Illa ſcilicet dona, quæ Petrus in Actis Apoſtolorum de Spiritu ſancto dicebat: Exaltatus ergo dextera Dei, effudit hoc donum quod vos auditis & videtis. Donum ergo Spiritus ſancti hominibus dedit: quia captiuitatem, quam priùs diabolus per peccatum deduxerat in infernum, Chriſtus per mortis ſuæ reſurrectionem reuocauit ad cælum. Aſcendit ergo ad cælos, non vbi verbum Deus antè non fuerat: quippe qui erat ſemper in cælis, & manebat in patre; ſed vbi verbum caro factum antè non ſederat. Denique quia nouus iſte ingreſſus portarum cæli æditui & principibus videbatur, videntes naturam carnis cælorum ſecreta penetrantem, dicunt ad inuicem, ſicut Dauid plenus Spiritu ſancto enunciat: Tollite portas principes veſtras, & eleuamini portæ æternales, & introibit Rex gloriæ. Quis eſt iſte Rex gloriæ? Dominus fortis & potens, Dominus potens in prœlio. Quæ vox vtique, non propter diuinitatis, ſed propter nouitatem carnis aſcendentis ad dexteram Dei ferebatur. Dicit & alibi idem Dauid: Aſcendit Deus in iubilatione, Dominus in voce tubæ. In voce enim tubæ, moris victorum eſt redire de prœlio. De ipſo quoque & aliâs dicitur: Qui ædificat in cælo aſcenſum ſuum. Etiam alibi: Qui aſcendit ſuper Cherubim & volauit, volauit ſuper pennas ventorum. Sedere quoque ad dexteram patris, carnis aſſumptæ myſterium eſt: neque enim incorporeæ illi naturæ conuenienter iſta abſque aſſumptione carnis aptantur: neque ſedis cæleſtis profectum diuina natura, ſed humana conquirit. Vnde & dicitur de eo. Parata ſedes tua Domine ex tunc à ſæculo tu es. Parata ergo à ſæculo ſedes eſt, in qua ſeſſurus erat is in cuius nomine omne genuflectitur, cæleſtium, terreſtrium & infernorum. Et omnis lingua confitebitur ei, quia Dominus Ieſus Chriſtus in gloria Dei patris eſt. De quo & Dauid ita refert; Dixit Dominus Domino meo, ſede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos, ſcabellum pedum tuorum. Quæ tamen dicta Dominus in euangelio differens, dicebat ad Phariſæos: Si ergo Dauid in ſpiritu Dominum eum vocat, quo modo filius eius eſt? Per quod ſe oſtendit ſecundùm ſpiritum Dominum, ſecundùm carnem filium eſſe Dauid. Vnde & ipſe Dominus iterùm dicit: Verumtamen dico vobis, amodò videbitis filium hominis ſedentem à dextris virtutis Dei. Et Petrus Apoſtolus dicit de Chriſto: [a] Qui eſt in dextera Dei, ſedens in cælis. Sed & Paulus ad Epheſios ſcribens: Secundùm operationem, inquit, potentiæ virtutis eius, quam operatus eſt in Chriſto, ſuſcitans eum à mortuis, & ſedere faciens in dextera ſua. Quòd autem veniat iudicaturus viuos & mortuos, multis quidem diuinarum ſcripturarum teſtimoniis edocetur: ſed priuſquàm propheticis hæc eloquiis prædicta doceamus, illud neceſſariò arbitror admonendum, quòd iſta fidei traditio quotidie nos vult de aduentu judicis eſſe ſollicitos; vt actus noſtros ita præparemus, velut reddituri imminenti judici rationem. Hoc enim erat quod & propheta dicebat de viro beato. [b] Quia diſponet ſermones ſuos in judicio. Quid autem dicitur judicare viuos & mortuos, niſi quod alij viui, alij mortui ad judicinm veniant? ſed animæ ſimul iudicabuntur & corpora, in quibus viuos animas, corpora mortuos nominauit. Sicut & ipſo Dominus in Euangelio dicit: Noli timere eos qui corpus poſſunt occidere, animæ autem nihil facere poſſunt: ſed timete potiùs eum qui poteſt animam & corpus perdere in gehennam. Nunc iam paucis ſi videtur etiam per prophetas hæc prædicta eſſe doceamus. Plura autem teſtimonia cùm volueris, ipſe tibi de ſcripturarum latitudine congregabis. Dicit ergo Malachias propheta: Ecce venit Dominus omnipotens, & quis ſuſtinebit diem aduentus eius, aut quis ſuſtinebit aſpectum eius? quia ipſe ingreditur ſicut ignis conflatorij, & ſicut ſpuma lauantium: & ſedebit conflans eos, & purgans ſicut argentum & ſicut aurum. Vt autem euidentiùs agnoſcas quis ſit iſte Dominus, de quo hæc dicuntur, audi quid & Daniel propheta prænunciat. Videbam, inquit, in viſu noctis, & ecce in nubibus cæli quaſi filius hominis veniens, & vſque ad vetuſtum dierum

a *Qui eſt in dextra Dei, &c.* Peſſimè Froben. *Quod* atqui poſteriores duas voces hodiè non habet epiſtola Petri. PAM.

b *Quia diſponet.* Et Frobenius & vetus editio *diſponit*, ſed illud placet, quia græcè eſt οἰκονομήσει. *Idem.*

dierum perueniet, & in conspectu eius oblatus est: & ipsi datus est principatus, & honor, & regnum: & omnes populi, tribus & linguæ ipsi seruient. & potestas eius potestas æterna, quæ non peribit: & regnum eius non corrumpetur. Ex his ergo edocemur, non solum de aduentu & iudicio, sed & de potestate eius & regno, quia potestas eius æterna sit, & sine corruptionis fine sit regnum, sicut in Euangelio dicitur. Regni eius non erit finis. Vnde valde alienus à fide est, qui regnum Christi dicit aliquando finiendum. Scire tamen debemus, quod salutatem hunc Christi aduentum conabitur inimicus ad decipiendum fideles quosque callida fraude simulare, & pro filio hominis qui expectatur venturus in maiestate patris sui, filium perditionis in prodigiis & signis mendacibus præparare, vt pro Christo, mundo huic introducat Antichristum. De quo & ipse Dominus in Euangeliis prædixit Iudæis: Quia ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me: alius veniet in nomine suo, & ipsum recipietis. Et iterùm dicit: Cùm videbitis abominationem desolationis [a] stantem in loco sancto, sicut dicit Daniel propheta: Qui legit, intelligat. Daniel ergo de aduentu erroris istius pleniùs & latius in suis visionibus edocet: ex quibus valdè operosum est exempla nunc ponere, quia satis amplis narrationibus dilatantur. Et ideò scire de his pleniùs delectantem, ad ipsas magis recensendas remittimus visiones. Sed & Apostolus de eo dicit: Ne quis vos seducat vllo modo: quoniam nisi discessio venerit primum, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui aduersatur & extollit se super omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita vt in templo Dei sedeat, ostendens se tamquam sit Deus. Et paulò post: Et tunc reuelabitur, inquit, inimicus, quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui: & euacuabit illuminatione aduentus sui eum, cuius est aduentus secundùm opera satanæ, in omni virtute, signis & prodigiis mendacibus. Et iterùm paulo post: Et ideò mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati. Proptereà ergo propheticis & euangelicis atque apostolicis vocibus nobis prænunciatur hic error, [b] ne quis pro aduentu Christi aduentum credat Antichristi. Sed & ipse Dominus dixit: Cum dixerint vobis, ecce hic Christus, aut ecce illic, nolite credere: venient enim multi pseudochristi & pseudoprophetæ, & seducent multos. Sed quo modo demonstrabitur iudicium veri Christi, videamus: Sicut fulgur, inquit, de Oriente resplendet vsque ad Occidentem: ita erit aduentus filij hominis. Cum enim aduenerit verus Dominus Iesus Christus, sedebit, & iudicium statuet: sicut Euangelium dicit: Et segregabit oues ab hœdis, & iustos ab iniustis. Sicut & Apostolus scribit: Quia omnes nos stare oportet ante tribunal Christi, vt recipiat vnusquisque propria operis sui, prout gessit siue bona, siue mala: iudicabimur autem non solùm pro gestis, sed & pro cogitatis secundùm quod & ipse Apostolus dicit: Inter se inuicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus in die quo iudicabit Deus occulta hominum: sed de his ista sufficiant. Post hoc ponitur in ordine fidei. ET IN SPIRITVM SANCTVM. Ea quæ in superioribus paulò latius de Christo sunt tradita, ad incarnationis vel passionis eius mysterium pertinent. Quæ dum media intercedunt personæ ipsius cooptata, Sancti spiritus commemorationem paulò longiùs reddiderunt. Cæterùm si solius diuinitatis ratio habeatur eo modo quo in principio dicitur. Credo in Deum patrem omnipotentem, & post hæc: In Iesum Christum filium eius vnicum Dominum nostrum; ita iungitur: Et in Spiritum sanctum. Illa verò omnia quæ de Christo memorantur ad dispensationem carnis, vt diximus spectant: igitur sancti spiritus memoratione adimpletur mysterium Trinitatis. Sicut enim vnus dicitur Pater, & alius non est Pater: vnus dicitur & vnigenitus Filius, & alius vnigenitus non est: ita & Spiritus sanctus vnus est, & alius non potest esse Spiritus sanctus. Vt ergo fiat distinctio personarum affectionis vocabula secernuntur; quibus ille pater intelligatur, ex quo omnia, & ipse non habeat Patrem; filius verò tamquam qui ex Patre natus sit; & Spiritus sanctus, tamquam de Dei ore procedens & cuncta sanctificans. Vt autem vna eadémque in Trinitate diuinitas doceatur; sicut dictum est, in Deum Patrem credi adiecta præpositione, in: ita & in Christum Filium eius, ita & in Spiritum sanctum memoratur. Sed vt manifestius fiat quod dicimus, ex consequentibus approbabitur. Sequitur namque post hunc sermonem SANCTAM ECCLESIAM CATHOLICAM, REMISSIONEM PECCATORVM, HVIVS CARNIS RESVRRECTIONEM. Non dixit: in [c] sanctam Ecclesiam, nec in remissionem peccatorum, nec in carnis resurrectionem. Si enim addidisset, IN, præpositionem, vna eadémque vis fuisset cum superioribus. Nunc autem in illis quidem vocabulis, vbi de diuinitate fides ordinatur; in Deum patrem dicitur & in Iesum Christum filium eius & in Spiritum sanctum; in cæteris verò vbi non de diuinitate, sed de creaturis ac mysteriis sermo est, IN, præpositio non additur, vt dicatur, in

a *Stantem in loco sancto.* Ex Frobenio & vet. edit. Hieron. addimus, *stantem*, quod id habeat Euangelista. Ex quibus etiam paulò post legimus *magnæ*, pro, *magnas*. PAM.

b *Ne quis &c. credat.* Idem, *ne qui &c. credant, vt recipiat vnusquisque propria operis sui.* Legunt illi *corporis*, quomodo & græcè & latinè Apostolos: fortassis alia versione vsus est Ruffinus. Confirmant tamen tum iste tum supra Cyprianus lib. testim. 2. cap. 22. & Ambros. in comment. lect. vulgati nostri interpretis qui videtur legisse, τὰ ἴδια, pro eo quod est hodiè τὰ διὰ *Idem.*

c *Sanctam Ecclesiam Catholicam.* Ex iisdem adiicio, *Catholicam* quamquam mirer non explicari eam vocem ab auctore. Vicissim autem apud illos aducienda prorsus vox *huius.* *Idem.*

in sanctam Ecclesiam, sed Sanctam Ecclesiam credendam esse, non vt in Deum, sed vt Ecclesiam Deo congregatam: & remissionem peccatorum credendam esse, non in remissionem peccatorum; & resurrectionem carnis, non in resurrectionem carnis. Hac itaque præpositionis syllaba creator à creaturis secernitur, & diuina separantur ab humanis. Is ergo Spiritus sanctus est, qui in veteri testamento legem & prophetas; in nouo verò euangelia & Apostolos inspirauit. Vnde & Apostolus dicit: Omnis scriptura diuinitus inspirata, vtilis est ad docendum. Et ideò quæ sunt noui ac veteris instrumenti volumina, quæ secundùm maiorum traditionem per ipsum Spiritum sanctum inspirata creduntur, & ecclesiis Christi tradita competens videtur in hoc loco euidenti numero, sicut ex patrum monumentis accepimus, designare. Itaque veteris instrumenti primo omnium Moysi quinque libri sunt traditi, Genesis, Exodus, Leuiticus, Numeri, Deuteronomium: Post hos Iesu Naue, Iudicum simul cum Ruth: quatuor post hæc Regnorum libri, quos Hebræi duos numerant; Paralipomenon, qui dierum dicitur liber; & Esdræ libri duo, qui apud illos singuli computantur, & Hester: Prophetarum verò Esaias, Hieremias, Ezechiel, & Daniel: præterea duodecim Prophetarum liber vnus: Iob quoque & Psalmi Dauid singuli sunt libri: Salomonis verò tres ecclesiis tradidit, Prouerbia, Ecclesiastes, Cantica Canticorum. In his concluserunt librorum numerum veteris Testamenti. Noui verò quattuor Euangelia, Matthæi, Marci, Lucæ, Ioannis: Actus Apostolorum, quos descripsit Lucas: [a] Pauli Apostoli epistolæ quatuordecim. [b] Petri Apostoli epistolæ duæ. Iacobi fratris Domini & Apostoli vna: Iudæ vna: Ioannis tres: Apocalypsis Ioannis. Hæc sunt quæ patres intra canonem concluserunt; ex quibus fidei nostræ assertiones constare voluerunt. Sciendum tamen est, quòd & alij libri sunt qui non canonici, sed ecclesiastici à maioribus appellati sunt: vt est Sapientia Solomonis, & alia Sapientia quæ dicitur filij Syrach, qui liber apud latinos hoc ipso generali vocabulo Ecclesiasticus appellatur; quo vocabulo non auctor libelli, sed scripturæ qualitas cognominata est. Eiusdem ordinis est libellus Tobiæ, & [c] Iudith, & Machabæorum libri. In nouo verò testamento libellus, qui dicitur [d] Pastoris siue Hermatis, qui appellatur [e] duæ viæ, vel iudicium Petri; quæ omnia legi quidem in Ecclesiis voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. Cæteras verò scripturas apocryphas nominarunt, quas in Ecclesiis legi noluerunt. Hæc nobis à patribus, vt dixi, tradita opportunum visum est hoc in loco designare, ad instructionem eorum qui prima sibi Ecclesiæ ac fidei elementa suscipiunt, vt sciant ex quibus sibi fontibus verbi Dei haurienda sint pocula. Tenet deinde traditio fidei sanctam Ecclesiam. Causam iam superiùs diximus, cur non dixerit etiam hic in sanctam Ecclesiam, sed sanctam Ecclesiam. Hi ergo qui suprà in vnum Deum credere docti sunt sub mysterio Trinitatis, credere etiam hoc debent, vnam esse Ecclesiam sanctam; in qua vna est fides, & vnum baptisma, in qua vnus Deus creditur Pater, & vnus Dominus Iesus Christus Filius eius, & vnus Spiritus sanctus. Ista est ergo sancta Ecclesia, non habens maculam aut rugam. Multi enim & alij Ecclesias congregarunt, vt Marcion, vt Valentinus, vt Hebion, vt Manichæus, vt Arius, & cæteri omnes hæretici. Sed illæ Ecclesiæ non sunt sine macula aut ruga perfidiæ. Et ideò dicebat de illis propheta: Odiui Ecclesiam malignantium, & cum impiis non sedebo. De hac autem Ecclesia quæ fidem Christi integram seruat, audi quid dicat Spiritus sanctus in Canticis Canticorum: Vna est columba mea, vna est perfecta genitricis suæ. Qui ergo hanc fidem in Ecclesia susceperit, non declinet in concilio vanitatis, & cum iniqua gerentibus non introeat. Concilium namque vanitatis est, quod ait Marcion, qui negat patrem Christi Deum esse creatorem, qui per filium suum fecerit mundum. Concilium vanitatis quod Hebion docet, ita Christo credi debere, vt & circumcisio carnis, & obseruatio sabbati,

a *Pauli Apostoli Epistola.* Etiam hæc illorum lectio vt omnia sequentia, in nominatiuo non in accusatiuo legantur, placet magis. P. AM.

b *Petri Apostoli epistolæ duæ.* Locus diligenter adnotandus, quod Epistolam Pauli ad Hebræos, (nam alioqui tredecim tantùm essent epistolæ Pauli) vtramque Petri, Iacobi vnam, & Iudæ vnam, Ioannis tres, indubitatò inter Canonicas scripturas, iam ab ætate sua Rufinus numeret, quodque Petro & Iacobo Apostolis inscribat. De quarum adeò auctoritate plura hic statueram adscribere, sed ne sim prolixior, lectorem remitto ad Ioan. Driedonem lib. 1. ecclesiast. dogm. Melchiorem Canum locorum Theologic. 2. & Sixtum Senensem lib. 8. biblioth. sanctæ, quod opus non ita pridem prodiit, dignissimum profectò, quod omnium studiosorum teratur manibus. *Idem.*

c *Iudith.* Quàm non rectè hic sentiat Rufinus de cæteris hic commemoratis scripturæ libris suprà alicubi suis locis tractauimus. Vt idipsum autem faciamus de hoc libro Iudith. In primis non modò cum aliis recensetur in canone scripturarum locis in argum. citatis, sed & vel ipso D. Hieronymo teste in prologo, Synodus hunc Nicæna inter sacras scripturas computauit. Deinde citant tamquam scripturam canonicam Origenes in cap. vlt. lib. Iudic. Chrysostomus de variis locis in Matth. hom. 10. Ambros. officiis. lib. 3. epist. 81. lib. 2 de instit. virgin. cap. 2. ac lib. de viduis latissimè, etiam cum sua expositione dignatus, pro non exigua sui parte. Cyrillus in Ioannem lib 7. Fulgentius epist. de statu viduar. Ipse denique Hieronymus epist. ad Saluinam. Omitto Bellatorem presbyterum, D. Isidorum Hispal. & Rhabanum nostrum, qui in illum commentati sunt. Certè D. Hilarius prologo in psalm. etiam libros Iudith & Tobiæ annumerari dicit canoni scripturarum, vt 24. libri constituantur veteris Testamenti. *Idem.*

d *Pastoris siue Hermatis.* Magis placet illud, quod apud Origenem in epist. ad Rom. non Hermes, sed Hermas nominetur: quorum tamen vtriusque Apostolus meminerit. Damasus etiam in catalogo Pontificum Herman vocat. & Eusebius lib. 3. hist. eccl. cap. 3. ipso Ruffino interprete, Hermæ libellum nuncupat. Hic autem etsi apud veteres Clementem Alex. Irenæum, Athanasium, citetur etiam ad dogmatum confirmationem, posteà tamen à Prospero nullius auctoritatis indicatus, & à Gelasio reprobatus, quippè ex quo, cum Cassianus suum errorem hausisse, tum Ariani suam hæresim comprobare niterentur. *Idem.*

e *Duæ viæ vel iudicium Petri.* Verisimilius est illud *qui appellantur duæ viæ*, ad librum Pastoris referri quàm ad *Idem.*

fabbati, & sacrificiorum solemnitas cæteræque omnes obseruationes secundùm litteram legis teneantur. Concilium est vanitatis quod Manichæus docet. Primùm quòd se paracletum nominauit, tum deinde quòd mundum à malo factum dicit, Deum creatorem negat, testamentum vetus repudiat, vnam bonam, aliam malam naturam sibi inuicem aduersantes asserit, coæternas Deo animas hominum secundùm Pythagoricos in pecudes & animalia & bestias redire per diuersos nascendi circulos adstruit, resurrectionem carnis nostræ negat, passionem Domini & natiuitatem non in veritate carnis, sed in phantasiis fuisse confirmat. Concilium vanitatis est, quod Paulus Samosatenus & post eius successor Photinus asseruit Christum non fuisse ante secula natum ex patre, sed ex Maria cœpisse: & non eum Deum hominem natum, sed ex homine Deum existimat factum. Concilium vanitatis est, quod Atius atque Eunomius docuit, qui filium Dei non ex ipsa patris substantia natum, sed ex nihilo creatum volunt, & filium Dei habere initium, & minorem esse Patre: sed & Spiritum sanctum non solùm minorem esse sed & mittendarium asserunt. Concilium vanitatis est & quod illi aiunt, qui filium quidem de substantia patris fatentur, sanctum verò Spiritum separant & secernunt; cùm vtique vnam eamdemque virtutem & diuinitatem ostenderit Trinitatis Saluator in euangelio, cùm dicit: Baptizate gentes in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Et est apertè impium separari ab homine quod diuinitus jungitur. Concilium vanitatis est & hoc, quod olim congregauit pertinax & praua contentio, asserens quidem Christum carnem humanam suscepisse, non tamen & animam rationalem: cùm vtique & carni, & animæ, & sensui, & menti vna eademque salus à Christo collata sit. Sed & illud concilium vanitatis est, quod Donatus per Africam traditionis Ecclesiam criminando contraxit; [a] & quod Nouatus sollicitauit, lapsis pœnitentiam denegando, & secundas nuptias cùm fortè iniri eas necessitas exegerit, condemnando. Has omnes ergo velut congregationes malignantium fuge, sed & eos si qui illi sunt qui dicuntur asserere, quod filius Dei non ita videat, vel nouerit patrem sicut ipse noscitur, & videtur à patre: vel regnum Christi esse finiendum, vel carnis resurrectionem non integra naturæ suæ substantia reparandam: futurum Dei iustum erga omnes negare iudicium: [b] diabolum debita absoluere damnatione pœnarum. Ab his, inquam, omnibus fidelis declinet auditus, sanctam verò Ecclesiam teneat, quæ Deum Patrem omnipotentem, & vnigenitum Filium ejus Iesum Christum Dominum nostrum, & Spiritum sanctum concordi & consona substantiæ ratione profitetur, filiumque Dei natum ex virgine, & passum pro salute humana, & resurrexisse à mortuis in eadem carne qua natus est credit, eumdemque venturum judicem omnium sperat, in qua & remissio peccatorum, & carnis resurrectio prædicatur. Verùm de remissione peccatorum sufficere deberet sola credulitas. Quis enim causas aut rationem requirat, vbi indulgentia principalis est? Et tamen cùm terreni regis liberalitas discussioni non sit obnoxia, ab humana temeritate discutitur diuina largitio? Solent enim cum irrisione dicere aduersum nos pagani, quòd ipsi nos decipiamus, qui putamus crimina, quæ opere commissa sunt, verbis posse purgari, & aiunt: Numquid potest qui homicidium commisit, homicida non esse? aut adulter non videri, qui adulterium perpetrauit? Quo modo huiuscemodi criminum reus, sanctus vobis effici subitò videtur & purus? Sed ad hæc, vt dixi, meliùs fide quàm ratione respondeo. Rex enim est omnium qui promisit, terræ cælique Dominus est qui hæc pollicetur. Vis vt ei qui me hominem ex terra fecit, non credam quòd ex criminoso me faciat innocentem: & qui me cùm essem cæcus, fecit videre; cùm essem surdus, audire me fecit; qui mihi claudo reddidit gressum, innocentiam mihi perditam non poterit reparare? Et tamen veniamus ad ipsius naturæ testimonium. Occidere hominem non semper criminosum est, sed malitia non legibus occidere criminosum est. Non ergo factum me in talibus, quia interdum & rectè fit, sed animus malè consulens damnat. Si ergo animus in me, qui criminosus effectus est, & in quo origo fuit vitij corrigatur; cur tibi non videar posse innocens effici, qui priùs fueram criminosus? Si enim, vt suprà ostendimus, constat quòd non in facto, sed in voluntate sit crimen, sicut mala voluntas, auctore malo dæmone, peccato me & morti fecit obnoxium; ita in bonum voluntas mutata auctore bono Deo, innocentiæ me reddit & vitæ. Similis causa & in cæteris criminibus. Et hoc modo fides nostra non inuenitur naturalibus rationibus aduersari; dum remissio peccatorum non gestis quæ mutari non possunt, sed animo quem de malo in bonum verti posse, certum est, deputatur. [c] Sed & vlterius iste sermo, qui resurrectionem carnis prænunciat, summam totius perfectionis succincta breuitate concludit. Quamuis etiam de hoc non solùm à gentilibus, sed etiam ab hæreticis fides impugnetur Ecclesiæ. Nam Valentinus resurrectionem carnis omninodò negat, & Manichæus, sicut superiùs ostendimus. Sed & isti, qui Esaïam prophetam dicentem quidem: Resurgent mortui, & suscitabuntur qui in monumentis sunt, audire noluerunt; nec Danielem

a *Et quod Nouatus sollicitauit.* Rectè ita loquitur, nam auctor hæresis fu[it] Nouatus, assertor Nouatianus. PAM.

b *Diabolum debita absoluere damnatione pœnarum.* Hic vicissim illi non rectè *absolut.* Atqui veluti digito Origenem (quod mirum est) auctor notat. *Idem.*

c *Sed & vlterius.* Sic vetus editio pro eo quod alij, *sed vltimum.* Et videtur ille castigatius, quia sequitur in symbolo ET VITAM ÆTERNAM. Quod tamen nisi tacitè forte, non explicat auctor. *Idem.*

Danielem sapientissimum omnium prophetantem: Quia tunc resurgent qui sunt in terræ puluere; hi quidem in vitam æternam; hi autem in opprobrium & confusionem æternam. Inde vel in euangeliis quæ recipere videntur, discere debuerunt à Domino saluatore nostro Saducæos docente dictum: Quod autem resurgant mortui, non legistis quo modo dicit Moyses in rubo: Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob? Deus autem non est mortuorum sed viuentium. In quo etiam quæ sit & quanta resurrectionis gloria, in superioribus memorauit, cùm dixit: In resurrectione autem mortuorum neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut angeli Dei. Resurrectionis ergo virtus angelicum hominibus confert statum, vt qui de terra resurrexerunt, non iterùm in terra cum pecudibus, sed in cælo cum angelis viuant; quos tamen ad hoc ratio vitæ prioris admiserit: illos scilicet, qui iam non carni seruiunt, sed animæ suæ, carnem castis pudicitiæ frenis in obedientia sancti Spiritus subiugauerunt, & omni eam vitiorum labe tenuatam, & ad spiritalem gloriam sanctificationis virtute mutatam, Angelorum quoque meruerunt consortiis inferre. Sed infideles reclamant & dicunt: Quo modo potest caro quæ putrefacta dissoluitur, aut in puluerem vertitur, maris etiam interdum profundo sorbetur fluctibusque dispergitur; recolligi rursum & redintegrari in vnum, & corpus ex ea hominis reparari? Ad quos primam interim responsionem sermonibus Pauli faciamus, dicentes eis: Insipiens tu, quod seminas non viuificabitur nisi priùs moriatur. Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum tritici, aut alicuius cæterorum seminum: Deus autem dat illi corpus prout vult. Quòd ergo in seminibus quæ tu in terram iacis, per annos singulos fieri vides; hoc in tua carne, a quæ Dei lege seminatur in terra, futurum esse non credis? Cur, quæso te tam angustus & inualidus diuinæ potentiæ æstimatores, vt dispersum vniuscuiusque carnis puluerem in suam rationem colligi & reparari posse non censeas; cùm videas quod etiam mortale ingenium demersas in profundum terræ metallorum venas rimatur, & artificis oculus aurum videt, in quo imperitus terram putet? Nec tantùm quidem concedimus ei qui fecit hominem; quantùm homo qui ab ipso factus est, assequi potest? Et cùm auri esse propriam venam, & argenti aliam, æris quoque longè dispatem, ferrique & plumbi diuersas in terra species terræ latere, mortale deprehendat ingenium: diuina virtus inuenire posse ac discernere non putabitur vniuscuiusque carnis proprium sensum, etiam si videatur esse dispersum? Sed adhuc tentemus animas quæ deficiunt in fide, naturalibus rationibus adiuuare. Si quis diuersa semina in vnum permisceat, & hæc indiscreta seminet vel passim spargat in terram; nonne vniuscuiusque seminis quocumque loci fuerat satio, competenti tempore secundùm naturæ suæ speciem germen producit, & culmum suæ formæ suique corporis reparat? Ita ergo vniuscuiusque carnis substantia quamuis variè & diuersè dispersa sit, ratio tamen ipsa quæ inest vnicuique carni immortalis est. Tempore quo seminatis in terram corporibus primum verbum Dei voluntate cùm aruserit, collectum de terra, & attractum substantiæ suæ sensum reddit ac reparat in illa specie, quam mors aliquando dissoluerat. Et ita fit vt vnicuique animæ non confusum, aut extraneum corpus, sed suum quod habuerat reparetur: vt consequenter possit pro agonibus præsentis vitæ cum anima sua caro vel pudica coronari, vel impudica puniri. Et ideò satis cauta & prouida adiectione fidem symboli Ecclesia nostra docet, quæ in eo quod à cæteris traditur, carnis resurrectionem, vno addito pronomine tradit. Huius carnis resurrectionem HVIVS sine dubio, quam, is qui profertur, signaculo crucis fronti imposito contingit; quo sciat vnusquisque fidelium, carnem suam si mundam seruauerit à peccato, futuram vas esse honoris, vtile Domino ad omne opus bonum paratum: si verò contaminata fuerit in peccatis, futuram esse vas iræ ad interitum. Iam verò de ipsa resurrectionis gloria, & de promissionum magnitudine si quis pleniùs scire desiderat, omnibus pænè diuinis voluminibus inueniet indicari; ex quibus nos commonitionis tantummodò gratia, pauca in præsenti loco memorantes, finem iniunctì à te opusculi faciemus. Igitur Apostolus Paulus quòd resurgant mortui, talibus asserit argumentis, dicens: Quòd si resurrectio mortuorum non est, ergo nec Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, vacua est & fides nostra. Et paulò post: Nunc autem Christus resurrexit à mortuis primitiæ dormientium. Quoniam quidem per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, b ita & in Christo omnes viuificabuntur, vnusquisque autem in suo ordine: initium Christus, deinde hi qui sunt Christi in aduentu eius, deinde finis. Et in consequentibus addit etiam hæc: Ecce mysterium vobis dico: c Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Sed & ad Thessalonicenses

a *Quæ lege Dei seminatur in terra.* Prorsus ex illis adieci cum Morel. *terra* Cum iisdem tribus lego *tam*, pro, *nunc*, & *æstimator*, pro, *existimator*. PAM.

b *Ita in Christo omnes viuificabuntur.* Sic ex cod. pro *viuificantur*, quia exemplaria Apostoli & Latina & Græca sic legunt. *Idem*.

c *Omnes quidem resurgemus.* Adnotanda est hæc lectio conformis nostro interpreti, præsertim quum præcedentia ferè iuxta græcum Apostoli exemplar legantur. In cuius confirmationem latiùs D. Hieron epist. ad Minerium & Alexandrum. *Idem*.

nicenses nihilominus scribens dicit: Nolo autem vos ignorare fratres de dormientibus, vt non contristemini sicut & cæteri qui spem non habent. Nam si credimus quia Iesus mortuus est & resurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Iesum adducet cum illo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini: quia nos qoi viuimus, qui relicti sumus in aduentu Domini non præueniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in iussu, in voce Archangeli, in tuba Dei descender de cælo, & mortui qui in Cbristo sunr, resurgent primi: deinde nos qui viuimus, qui relicti sumus, simul cum illis rapiemur in nubibus obuiam Christo in aëra, & ita semper cum Domino erimus. Verum ne existimes hæc Pauli solius prædicatione quasi nouella signari: audi quid etiam Ezecbiel propheta olim per Spiritum prælocutus sit: Ecce, inquit, ego aperiam sepulchra vestra, & educam vos de sepulcris vestris. Iob quoque mysticis redundans totus eloquiis, audi quàm euidenter resurrectionem prædicet mortuorum: a Est, inquit, arbori spes: si enim abscissa fuerit, iterùm pullulabit, & virgultum eius numquam deficit: quod si senuerir, in terra erit radix eius. Si autem in petra mortuus fuerit truncus eius, ab odore aquæ reflorebit, & faciet fruticem quasi nouella. Vir verò si mortuus fuerit, abiit: & mortalis si ceciderit, vltrà iam non erit? Non tibi viderur in his cum quodam pudore arguere homines & dicere: Ita ne est stultum hominum genus, vt cum videant excissæ arboris truncum iterùm pullulare de terta, & lignum emortuum iterùm vitam recipere; ipsi nec lignis simile aliquid de semetipsis, nec arboribus opinentur? Vt autem scias quod velut interrogantis modo, legendum sit quod dixit: Mortalis autem cum ceciderit, non resurget? de consequentibus probar, subiungit namque statim: Si autem mortuus fuerit homo, viuet. Et paulò post dicit: Expectabo vsquequo iterùm fiam. Et iterùm idem dicit: Qui resuscitaturus est super terram pellem meam, quæ hæc nunc haurit. Hæc quidem dicta sunt ad comprobationem professionis nostræ, qua confitemur in symbolo huius carnis resurrectionem. Quod enim adiunctum est, HVIVS, vide quàm consonum sit omnibus his, quæ de exemplis diuinorum voluminum memorabamus. Quid enim aliud indicatur in dictis Iob, quæ superiùs exposuimus, cum dicit: Qui resuscitabit pellem meam quæ hæc nunc haurit, id est, quæ ista tormenta perpetitur, nonne apertè huius carnis dicit resorrectionem futuram? huius, inquam, quæ tribulationum & tentationum cruciamenta nunc sustinet. Sed & Apostolus cum dicit: Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem: numquid non corpus suum quodammodo contingentis, & digito palpantis est vox? Hoc ergo quod nunc corruptibile corpus est, resurrectionis gratia incorruptibile erit, & hoc quod nunc mortale est, immortalitatis virtutibus induetur; vt sicut Christus resurgens à mortuis, iam non moritur, neque mors ei vltrà dominabitur: ita qui & in Christo resurgunt, nec corruptionem sentiaot vltrà, nec mortem, non natura carnis abiecta, sed conditione eius & qualitate mutata. Erit ergo corpus quod resurget à mortuis incorruptibile & immortale, non solùm iustorum, sed etiam peccatorum: Iustorum quidem, vt semper possint permanere cum Christo: peccatorum verò, vt absque internecione sui debitas luant pœnas. Quod autem iusti semper cum Domino Christo permaneant iam & in superioribus edocuimus, vbi ostendimus quia Apostolus dicit: Deinde nos qui viuimus, qui relicti sumus, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Cbristo in aëra, & ita semper cum Domino erimus. Nec mireris si sacrosancta sanctorum corpora in tantam gloriam resurrectionis mirabuntur, vt in occursum Domini suspensa nubibus & aëre vectata rapiantur: cum ipse Apostolus exponens quantum conferat Deus his qui diligunt eum, dicat: Qui transformabit corpus humilitatis nostræ, b conforme corpori fieri claritatis suæ. Nihil ergo absurdum est, si sanctorum corpora dicantur nubibus in aëra sustolli, cum ad formam corporis Christi quod in dextera Dei sedet, dicantur esse reformanda. Sed & hoc sanctus Apostolus, vel de se, vel de cæteris sui loci, vel meriti addit & dicit: c Quia coexcitauit nos cum Christo; simulque fecit sedere in cælestibus. Vnde cum hæc & horum similia quàm plurima in repromissionibus habeat resurrectio iustorum; non erit iam difficile credere etiam illa quæ Prophetæ prædixerunt: quod iusti fulgebunt sicut sol & sicut splendor firmamenti in regno Dei. Cui enim difficile videbitur, eos fulgorem solis habituros, & siderum ac firmamenti huius splendore decorandos; quibus vel vita & conuersatio angelorum Dei paratur in cælis, vel conformandi dicuntur ad gloriam corporis Cbristi? Ad quam gloriam Saluatoris ore promissam respiciens sanctus Apostolus dicit: Quia seminatur corpus animale, surget corpus spiritale. Si enim verum est, sicut certè verum est, quod iustos quosque & sanctos angelorum consortiis sociabit diuina dignatio; certum est quod & corpora eorum in spiritalis corporis gloriam vertat. Nec hoc tibi contra naturalem corporis rationem videatur esse promissum. Si enim secundùm ea quæ scripta sunt, quod accipiens Deus limum terræ plasmauit hominem, credimus, & hæc est natura corporis

a *Est inquit arbori spes.* Est adnotatu dignum, quod hæc dicat interrogantis modo legenda, contra quam hodiè fit in Latinis & græcis exemplaribus. Mirum est vicissim quod vtrobique legat *cum ceciderit* quandoquidem græcè sic priori loco τελευτήσας, & posteriori πεσών. PAM.

b *Conforme corpori fieri.* Rectius quàm *corpori filij* græcè enim est σύμμορφον τῷ σώματι. adiecimus paulò post vocularn & *Idem*.

c *Quia coexcitauit &c. simulque fecit.* Contra non placet lectio *consuscitabit & faciet*, quia repugnant & græca & Latina Apostoli exemplaria. *Idem*.

corporis nostri, vt voluntate Dei terra verteretur in carnem; quid tibi aut absurdum aut contrarium videtur, si eisdem rationibus, quibus lutum profecisse dicitur in corpus animale, rursum corpus animale, in corpus proficere spiritale credatur? Hæc quidem atque his similia multa inuenies in scripturis diuinis de resurrectione iustorum. Dabitur autem & peccatoribus, vt suprà diximus, incorruptionis & immortalitatis ex resurrectione conditio, vt sicut Deus iustis ministrat ad perpetuitatem gloriæ, ita peccatoribus ad prolixitatem confusionis ministret & pœnæ. Sic enim propheticum definit eloquium, cuius & paulò antè meminimus, vbi dicit: Et multi resurgent de terræ puluere: hi quidem in vitam æternam, hi autem in confusionem & opprobrium æternum. Si ergo intelleximus qua veneratione Deus omnipotens pater dicatur, quoue sacramento Dominus noster Iesus Christus vnicus filius eius habeatur, & qua perfectione sanctus Spiritus eius nominetur, vtque sancta Trinitas vnum sit per substantiam sed affectu personisque discreta: quid etiam partus virginis, quid verbi in carne natiuitas; quid sacramentum crucis; quæ vtilitas diuini ad inferna descensus; quæ resurrectionis gloria, & animarum de infernis reuocata captiuitas; quid etiam ascensus ad cælum; & venturi iudicis expectatio: sed & sanctæ Ecclesiæ aduersum congregationes vanitatis, qualis haberi debeat agnitio; qui sacrorum voluminum numerus; quæue hæreticorum vitanda conuenticula: vtque in peccatorum remissione diuinæ libertati nequaquam ratio naturalis obsistat, & vt carnis nostræ resurrectionem non solùm diuinæ vocis, sed & ipsius Domini & Saluatoris exemplum & consequentia naturalis rationis assignet. Si, inquam, hæc secundùm traditionis suprà expositæ regulam consequenter aduertimus; deprecemur vt nobis & omnibus qui hæc audiunt, concedat Dominus, fide quam suscepimus custodita, cursu consummato, expectare repositam coronam iustitiæ; & inueniri inter eos qui resurgunt in vitam æternam, liberari vero à confusione & opprobrio sempiterno: per Christum Dominum nostrum, per quem est Deo Patri omnipotenti cum sancto Spiritu gloria & imperium in sæcula sæculorum. Amen.

[a] AD VIGILIVM DE IVDAICA INCREDVLITATE SEV POTIVS Celsi cuiusdam in altercationem Iasonis & Papisci, Præfatio.

[b] ET si plurimos gentilium scio Vigili sanctissime, ab ordine atque ratione veritatis aduersos, quo minus Dominum noscant, cæcitate mentis errare, tamen magis Iudaicæ plebis insaniam noui aduersus nomen Domini, pertinaci etiam nunc duritia cordis, ingenita patrum iniquitate, perstare; aduersantis veram salutem, nec inquirentis vitæ æternæ datorem, vt qui delictis stirpis antiquæ sint pari merito nequitiæ genitalis obnoxij, saltem vel serò credentes possint conuersi ad Domini timorem satisfactione omni pœnitentiæ ab iniquitatibus liberari: sed perstat & durat adhuc & semper adusque progeniem succidaneam innata patrum irreligiosa perfidia; quæ aduersum odium nominis Domini incredulitatis infamia roborata, nec ad noscendam veritatem potest corrigi, nec ad timorem Dei ipsius monitis doceri atque suaderi. Cum autem doceat Dominus, & ostendat dicens: Ego sum lumen sæculi, qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ: quæ, malum, ratio est, ostensum diuinitus vitæ lumen omittere, & mentis cæcitate malle tenebras mortis eligere, vt ostendat damnationis suæ propriæ voluntatis liberam & illicitam perditionem, contra Deum etiam illa nolle quæ prosunt. Secundùm quod & per Domini vocem increpatam Hierusalem quod colligi noluerit, Domino illam volente colligere, loquitur Spiritus sanctus, & bonitatem Dei manifestat peccatoribus subuenire ingiter velle: Hierusalem Hierusalem, quæ interficis Prophetas & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui colligere filios tuos, sicut gallina colligit filios suos sub assellas suas, & noluisti? Adeò Dei voce manifesta, perfidi populi contumacia denotatur, vt etiam salutem propriam suam semper aduersus clementem misericordiam Domini spreuisse doceatur. Propheta item alius, beneuolentiam Dei exhortatione offerens, prædicatione insinuans; proclamat & suadet dicens: Reuertimini ad me, & ego reuertar ad vos, dicit Dominus. Alias quoque similiter misericordiam suam Deus sempiternam manere demonstrans, addidit dicens: Nolo mortem morientis, quantum vt reuertatur & viuat, dicit Dominus. Quid est ergo reuerti, quam in Christum credendo, per eum qui est via veniendi ad patrem, Deo reconciliatum posse saluari? Quomodo autem reuerti ad Deum possunt, qui ei per quem est agnitio, & reuersio ad Deum, voluntatem Dei prædicanti credere noluerunt? aut quomodo Deum satisfactione placare potuerunt, qui eum qui est satisfactio & placatio pro nobis apud patrem, sacrilega impugnatione persequi maluerunt? Si enim aduocatum Christum habemus apud Deum patrem, seruare ea quæ nos docuit & monuit, quæque ad patrem locuturus est, sollicito timore facere debemus. Igitur nos qui mente in Domini metum prona, mandatorum eius monitis

[a] *Ad Vigilium, &c.* Nicol. Faber: memini me in altercatione Iasonis & Papisci, quæ græco sermone conscripta est, ita reperisse: λοιδορία θεοῦ ὁ κρεμάμενος, id est, maledictio Dei qui appensus est. RIG.

[b] *Etsi plurimos gentilium scio.* Optimè quidem quæ de hoc Vigilio postea narrat, conueniunt in D. Vigilium Episcopum Tridentinum & martyrem; sed videtur auctor iste vetustior, etiam S. Ambrosii ætate vixisse illum dicamus. PAM.

monitis insistimus, & religiosi ac venerabilis cordis fide credulitatem de eius timore concipimus; quid aliud sequi, quid cupere, quid magis velle ac tenere debemus, quàm vt omni à nobis mentis antiquæ nocte discussa, & caligine vitæ prioris abstersa, mandatorum Domini salutarium memores, ac vitæ æternæ promissa retinentes, ad eius monita vertamur, & in ipsius lumine quod ostendit, firmata credulitate gradiamur; vt qui ignari aliquando salutis futuræ, in erroribus implicati vitæ prioris, ac tenebris aberrauimus, illuminati nunc eius veri luminis claritate, & ostenso nobis atque patefacto melioris vitæ limite, Domini mandata sequenda & getenda teneamus. Hoc lumen nobis vitæ salutaris exurtum, hoc in reparationem hominis natum, de Dei patris procuratione ac miseratione, præsidium. Magi primi ab Orientali parte venientes, & stella eius duce, Iudæorum regem palàm præscia prædicatione quæreotes, adferentes etiam munera, testificata omnibus inquisitione monstrarunt. Et ne aliquibus, quis ille, esset absconsum: inuentum puerum procidentes genibus adorarunt; sicut testificatur Euangelium, dicens: Cùm autem natus esset Iesus in Bethleem Iudæ in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt in Hierosolymam dicentes: Vbi est qui natus est Rex Iudæorum? vidimus enim stellam eius in Oriente, & venimus adorare eum; testificantes scilicet veritatem de eo, etiam stellam sibi signum atque indicium natiuitatis ipsius esse monstratam, qua indice natum illum Magis prædicantibus & adfirmantibus, Hierosolymis crederent. [a] Simeon quoque iustus qui in cœcitate constitutus, diuino monitu audierat, se non antè moriturum quàm vidisset Christum; cùm in templum omni populo præsente infantem secum inferret mater, & in spiritu natum esse Christum sensisset, acceptum in manus puerum vidit; & benedicens Deum, in conspectu & auditu omnium dixit: Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundùm verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum. Simeon quod cœcus audierat, euidenti veritate perfectum est; & veritatem quam accepto lumine viderat, benedicendo palàm, Deum populo prædicabat. Ad hoc enim viderat vt referret, & reuelatione sua quòd Christus natus fuisset, ostenderet; & perfidi populi initia prima incredulitatis instrueret. Nec hoc solùm testimonium de eo scripturarum cælestium veritas perhibet, verùm & per Prophetas antè Spiritus sanctus aduentum eius in hunc mundum futurum, palam mente omnium consciente prædicauit. Nec est obtentus excusationis incredulis, vel ignorasse Dei filium Christum, vel nescisse futurum Saluatoris aduentum; sicut Dauid manifestat dicens: Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam; non sunt sermones nec verba, quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exiuit sonus eorum, & trans fines terræ fines eorum. In sole posuit tabernaculum suum, id est, in manifesto, in luce, palàm seipsum venisse monstrauit; & prædicatione per Prophetas, sui ostensione quodammodo, omnibus suam præsentiam probauit. Hoc etiam Esaias, per quem Dominus præsentiam suam clara annunciationis manifestatione monstrauit, prophetat & dicit: Ipse qui loquebar veni, id est, qui per prophetas antè aduentus mei futuri præloquens fueram, is propria nunc atque præclata voce præsentiam meam testis mei ipse manifesto. Quid euidentius? quid luce præclarius? quid verius potest dici? vt oculis quodammodo perspectus esset, ostendit venisse ipse qui fuerat venturus, antequam veniret; & incredulitate [b] mentes populi perfidi obstruente, venientem nemo cognouit. Sicut idem Isaias in prima increpatione populo proclamat dicens: Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepium domini sui; Israël autem me nesciit, & plebs me non intellexit. Palam cunctis sicut ipse prædixit apparuit, & sedentibus in tenebris manifestum vitæ lumen effulsit, & iustitia [c] perfidorum pectus obsessum, postposita propria ac reiecta salute tenebras potiùs cœcitate cordis elegit. Frequentatur vbique aut manifestat prophetatio cunctorum, qui sancto Spiritu præmonente aduentus Domini metatores esse sortiti sunt; hoc lumen sæculo datum, & diem nobis salutis exortum, viuificandis quoque in eum credentibus destinatum. Docet hoc in psalmis Spiritus sanctus & ostendit dicens: Lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: à Domino factum est istud, & est admirabile in oculis nostris: iste dies est quem fecit Dominus, ambulemus & iucundemur in eo. In hoc die nos ambulare Paulus quoque Apostolus præcipiens & docens ac præmonens dicit: Nunc enim propius est nobis salus quàm cum credimus: nox præcessit, dies autem appropinquauit. Abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis, sic vt in die honestè ambulemus, id est, in Christo & mandatis eius, cuius lumine ac monitis luminati & in claritate diei eius inuenti, proximam nobis salutem credulitatis in eum mente conspicimus. Solem quoque esse Christum cunctis timentibus eum Malachias propheta testatur & promittit dicens: Vobis autem timentibus nomen meum orietur sol iustitiæ, & sanitas in alis eius; ostendens ex nullo nobis salutem posse conferri, nisi in passione crucis eius, qua extendens manus cuncta sæculi saluaturus amplexus est. Conuerso ergo ad eum timore credamus, & ad æternitatem vitæ spe futuri regni eius animemur. Quis enim tam stolidus ac demens, quis sic ab intellectu suæ salutis alienus; qui tot & tantis veritatis testimoniis incredulus,

a *Simeon quoque iustus, &c.* Mirum est quòd etiam secundò repetit, Simeonem hunc cœcum fuisse; neque enim id apud quemquam me legisse memini. PAM.

b *Mentes populi perfidi obstruente.* Rursum hoc reposui, pro, *mentis. Idem.*

c *Perfidorum pectus obsessum.* Vox quæpiam hic desiderari videtur. *Idem.*

incredulus, [a] non aduersus, in meram fidem obduratum pectus intellectu veritatis emolliat; & tenebris vitæ quondam mortalis exutus, in lumine præceptorum cælestium gradiens, ad diuina monita & Domini salutaria gerenda mandata, illuminato corde, tota mentis ac fidei credulitate conuertat: vt quem Prophetæ prædicauerunt, Deum noscat; vt Christum qui se palam mondo venisse monstrauit, intelligat vt scripturis diuinitùs testificantibus, Dei filium & Deum credat. Sicut ipse, quæ sit vita æterna, manifestat dicens: Hæc est autem, ait, vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum; docens atque ostendens, nihil aliud esse Deum nosse, quàm credere & oculos cordis in Dominum prona, immò tota pectoris fide deuotæ mentis aperire. Inde iam fit vt credendo intelligas, intelligendo quod credis, in sensu Deum illuminato corde conspicias; sicut idem ipse Dominus & per Esaiam antemonet dicens: Si non credideritis, nec intelligetis. Tam facilis & præstans & larga est atque abundans de Domini pietate clementia; vt si quis semel sese in eum toto timore conuerterit, ad cæleste munus admissus; iam eius non nisi ad diuina mens pareat, & ad cælum ac superna oculos cordis adtollens, Christi lumen parte iam salutis aspiciat. Exemplum ac documentum nostri timoris & fidei, ex ipsius Abrahæ patriarchæ fideli credulitate monstratur, qui repromissioni Dei mente simplici statim credidit, & ideò ad iustitiam deputari ei condigna remuneratione commeruit. Hoc Deus diligit, hoc adpetit, hoc in seruis suis benignus remunerat, & honorat simplicitatem mundi cordis; [b] quo quidem eius cernimus timorem dilectionis Domini, quo probamur: credulam fidem mentis, qua iustitiæ deputamur. Hanc fidem sequi, hunc Dei timorem seruare nos conuenit; qui custodientes verba cælestia, & sperantes promissa diuina, filij Abrahæ meruimus nuncupari. Quod Apostoli Pauli, qui Dei voce vas electionis est dictus, contestatione firmatur dicentis. Sic Abraham credidit Deo, & accepto latum est ei ad iustitiam. Cognoscite ergo, quoniam qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. Hoc Iudaicus populus, cui à primordio legis monita loquebantur, incredulæ mentis duritia, & perfidi cordis insania seruare noluit; & ideò pro diffidentiæ merito, filiorum nomen amisit: non tamen omnium perfidæ gentis, aduersus nomen Domini, quo minùs intelligerent veritatem, odio durata mens est. [c] Etiámque Spiritus sanctus, id est, Christus Dominus noster profectus ex Deo patre, venit vt saluum faceret quod perierat Israëlis: qui maior ac fortior ad subigenda contumacium colla in timorem sui nominis & potestatem, eos qui aduersus luminis sui claritatem, obstinata etiam tunc mentis cæcitate durabant, ad notitiam claritatis & gloriæ suæ tam facilè conuertit; quàm vt omnes saluos faceret prouidentiæ suæ diuinæ misericordiæ dignatus aduenit. Nam vt duri cordis tunc & impiæ plebis ad Domini metum ipso Domino euangelizante conuersas mentes sileam; vt Apostolorum eius prædicatione multiplicatum in toto orbe & reuersum credentium populum conticescam; illud præclarum atque memorabile gloriosúmque [d] Iasonis Hebræi Christiani, & Papisci Alexandrini Iudæi, disceptationis occurrit: Iudaici cordis obstinatam duritiam, Hebræa monitione ac leni increpatione mollitam; victricem in Papisci corde, Iasonis de Spiritus sancti infusione doctrinam. Qua Papiscus ad intellectum veritatis admissus, & ad timorem Domini ipso Domino miserante formatus, & in Iesum Christum filium Dei credidit, & vt signaculum sumeret deprecatus, Iasonem postulauit. Probat hoc scriptura concertationis ipsorum, quæ collidentium inter se Papisci aduersantis veritati, & Iasonis asserentis & vindicantis dispositionem & plenitudinem Christi, Græci sermonis opere signata est: ad cuius translationem, ad intellectum latinum, animante Dei ope, & fidei viuentis firmitate, seruata verborum proprietate, intrepidus accessi; & his qui ab intellectu Græci docilitatis alieni sunt, interpretata, integra significatione verborum, & intellectus omnis ac veritatis manifestatione patefacta, Romani sermonis ratione discussa, disserui, cuius laboris probationem tibi charissime, [e] qui vtriusque linguæ instructione fundatus es, impensa petitione committo; vt qui sancti Spiritus veneratione verecundus es, collata vtriusque operis lectione; audaciam verecundæ temeritatis explores; & examine iudicij tui, quæ minus à nobis vel impropriè fortè digesta sunt, auctoritate Spiritus sancti, qui in pectus tuum inundatione gratiæ cælestis influxit, comprobes & emendes: Sitque ad te de ista lectione ab humilitate nostra mandata legatio, & insinuanda tibi in nos prima dilectionis petitio; vt paruitatem fidei meæ, cum discipulorum tuorum instructione atque eruditione coniungas; & me quem in alia parte huius prouinciæ constitutum propter visendos vultus tuos non itineris longinquitas terruit, nec senium ac difficultas fatigati ac fessi iam corporis retardauit,

a *Non aduersus, in meram fidem.* Locus corruptissimus: sic etiam paulò post mira est congeminatio, *cordis, pectoris, mentis.* PAM.

b *Quo quidem eius cernimus.* Etiam hic locus obscurus est & corruptus. *Idem.*

c *Etiámque Spiritus sanctus, id est, Christus, &c.* De hac veterum phrasi qua etiam Christum Spiritum sanctum vocabant, vide suprà lib. quòd Idola non sint dij. &c, de montibus Sina & Sion. Atque hic videtur conscripta hæc præfatio ante hæresim Arianam. *Idem.*

d *Iasonis hebræi Christiani & Papisci, &c.* Vel hinc & ex eo quod sequitur, *ad cuius translationem &c.* patet non aliud esse hoc scriptum quàm præfationem, vti latiùs in argumento diximus. Quamquam etiam iste locus videatur mutilus. Porrò Iason iste Thessalonicensis fuisse dicitur, cuius Rom. 16. & Actuum 17. fit mentio, quem Dorotheus Tyrius in synopsi posteà fuisse scribit primum Troadis Episcopum *Idem.*

e *Qui vtriusque linguæ instructione fundatus es.* Hæc & sequentia optimè in D. Vigilium quadrarent, quippe qui & Athenis studuerit, & inde reuersus statim ad Episcopatum raptus sit, ac posteà ad martyrium, qui etiam quosdam tractatus conscripserit: sed sicut iam diximus, vetustior fuisse auctor videtur. *Idem.*

rauit, sed animante stimulatu Domini, & vrgente festinata cupiditate properandi, contempta quoque omni tribulatione inopiæ atque penuriæ, quantacumque vitium facultate veniendi, sanctimoniæ tuæ celebris huc fama perduxit, ad perennitatem[a] dilectionis tuæ caritatem, cum vnanimitate fraternitatis admittas; & amore tuo quem discipulis suis Dominus hæreditatis titulo reliquit, coniungas pariter & adsciscas. Expectem pariter cum fratribus in apertione oris tui splendorem gratiæ luminis Christi sequar; in tractatibus tuis lumen vitæ, quod Dominus ostendit, quod Christus adueniens æternam vitam esse monstrauit. Certè quàm mihi læta illa, quàm exoptabilis dies est, cum misericordiæ Domini fauore accersitione dilata, senectam istam meam proferre contigerit; vt & orationibus sanctorum impensè & iugiter deprecantium Dominum, Christi martyrem videam, vt coronam iustitiæ, quæ tibi penes Dominum deposita est, portare conspiciam. Nec putaueris autem martyrii tibi, secundùm præsens votum fidei nostræ, gloriam tribui: tunc inde felicitatis huius collata dignatio est; tunc iudicio suo iusto Dominus elegit destinatum martyrem, cum te exemptum de iustorum grege atque adsumptū sibi, inopinatò constituit altari sacerdotem. Præclara prorsus & gloriosa vocationis electio, & de Domini dignatione noua atque inaudita & mira felicitas; transmarinæ peregrinationis necessitatibus occupatum, ad destinatum tibi munus, ignarum ac nescium repentè venisse: atque ita regressus tui tempus ad hoc esse libratum, vt insperata celeritate veniendi, intelligeres atque dignosceres honorem sacerdotij cælestis inter cæteros tibi potissimùm destinatum; & quod iussione Domini expectatus venires atque occurreres, reseruatus vt Ecclesiæ suæ Dominus tota miserationis pietate consuleret. Dimicationis plebis mora, quem potiùs eligeret Episcopum, te quærenti populo suo Christus inopinatum repentè obtulit, & complacitum sibi cælestus prouidentia, manifestè aduentus tui improuisa occursione monstrauit: documentum repentini ac perennis occursus, procurationem Dei voluntaris ostendit; vt quod difficili expeditione potuisset occurrere, facili celeritate perfectum sit, vrgente Domini iussione; & vt priùs te in Ecclesia Dei Episcopum stare conspiceres & stuperes, quàm venisse dignosceris. Inde dilectionem iam tecum suam Dominus initiata charitate firmauit; inde amicitiam tecum, quam discipulis suis cum triumpho crucis suæ tradidit dedicauitque, dicens: Si feceritis quæ mando vobis, iam non dico vos seruos, sed amicos, [b] inde martyrium, inde sacerdotii electionem signauit. Amicitia est, per quam ad Christi vultus admitteris, extraordinaria hostia peruenis. Sic eliguntur iusti, sic probantur religiosi, ac simplices in Christum timore electi; vt antè remunerationе fidei desisteris, antè præmio deuotæ mentis in Domino dignus habearis, quàm venerit hora decreti, quàm exceperis sententiam Christi, probatam te & paratam hostiam electio cælestis inueniat. Etenim ille te, qui non mendax Deus, qui Episcopum plebi suæ de improuiso constituit, ille plena dilectione suæ voluntatis te coronabit. Tantum tunc vt nostri memineris petimus, & optamus, cum pudicitia ad dilectionis Domini probata atque immaculata hostia, ante Christi tribunal adstiteris, cum gloriam gratiæ Dei, præmio deuotæ mentis ac remunerationis exceperis; memoriæ hæreat & teneas, vt in sensibus tuis maneat, quam nobis impertire dignaris, dilectio caritatis; vt orationibus tuis peccata nostra veniam consequantur, vt meritis iustitiæ tuæ, vitæ nostræ delicta purgentur. Etenim martyrii instat esse confido, peccatorem iusti martyris petitione meruisse saluari: & vt, cum ipse pro te promouere quod precibus tuis minus possis, martyris meritis libereris. Sic Iob iustus pro amicorum trium peccatis à Deo rogaturus & impetraturus, ostenditur, & probatio timoris eius & fidei Domini voce teste signatur. Cum ergo in die liberationis tuæ carissime, repræsentare te Christi vultibus cœperis, cum in æternitatem perpetuitatemque viuendi regnare cum Christo felici sorte successeris; in Domini misericordia, [c] in mente iam habe puerum tuum Celsum sanctissime.

ADVERSVS

[a] *Dilectionis tuæ caritatem.* Sic edidit Pamelius. In vet. cod. *Dilectio tua*, rectissimè. Rio.
[b] *Inde martyrium*, &c. Prorsus simile est, sed luculentius Epiphonema, illi Cyprianico de hab. virg. & de bono pudicitiæ, mirè confirmans inuocationem sanctorum. Pam.
[c] *In mente iam habe puerum tuum Celsum.* Hinc patet auctorem huius translationis, non Cyprianum, sed Celsum quemdam; nisi fortè velit quis legere *Cecilium*. Verum obstat ætas senectutis, in qua transtulisse hæc auctorem constat: neque enim est verisimile Cyprianum in Episcopatu suo hæc scripsisse, vt omittam quod martyrio prohibitus videatur, ne ad senectutem perueniret. *Idem.*

ADVERSVS IVDÆOS, QVI INSECVTI SVNT DOMINVM nostrum Iesum Christum, incerto auctore.

[a] ADTENDITE sensum & intelligentiam vestram & in Spiritu sancto, vt non tantum auribus audiatis, sed etiam oculis cernatis diuinum Christi sacramentum. Cernitis autem per fidem vestram: audire enim necessitatis est, credere sollicitudinis. Aurium officium est, indifferenter pariter vana atque vtilia perspicere; fidei autem, nisi quæ probauerit, credere. Neque enim quicquam prodest libenter audire, nisi credulitas auditum confirmet. Fidei oculi sunt spiritus, per quem videntur spiritalia:

[a] *Adtendite sensum & intelligentiam vestram.* Videtur alludere ad illud Philip. 4. Pax Dei custodiat sensus & intelligentias vestras &c. Pam.

talia: Si ergo vos estis spiritales, intelligite cælestia. Similia enim sui similia recognoscunt: etiam muta animalia de vocis sono inuicem se intelligunt, leones fremitum, tauri mugitum & miles tubam. Quantò ergo veriùs spiritales spiritalia intelligunt, cælestes & hæredes patris sui præcepta & ea quæ testamento patris cauta sunt? Vos ergo cum sitis Christi hæredes, intelligite testamentum eius. Quod si quis per ætatem minus docibilis est ad intelligendum, habet Spiritum sanctum interpretem, illum sequatur; illo duce & magistro facillimè poterit noui testamenti iura virtutémque cognoscere, quod hæreditas gentibus contributa est, hoc modo. Deus & Pater in principio fecit hominem sua manu, eumque posuit in paradiso, data certa conditione præceptorum vitæ legis & testamenti. Ille autem contemptis patris præceptis, expulsus est paradiso in suam terrigenam natiuitatem, in qua etiam defunctus est: sed Deus suscitauit genus iustum de semine Adæ, quod semen conseruauit in populum, super filium Noë, & hæredes eius. Ex illo genere inuenit hominem iustum, cui imperauit, vt faceret fabricam in modum machinæ, capacitatis certæ mensurarum compagibus; vt illa conditus [a] cum suis filiis Noë, seruaretur per illud genus: sed iusserat Deus, propter iniustitiam hominum, orbem terræ aquis inundantibus deperire. Igitur posteà saluus factus est cum suis Noë, cui constituit & Deus præcepti sui testificationem dicens: Omnes res cibus vobis, quasi pabulum olerum; excepta carne in sanguine vitæ: & posuit huius testificationis signum in arcu. Post hæc rursus Dominus Deus testificatus est Abrahæ in Isaac, hoc modo dicens: Tibi dabo hanc terram & semini tuo, & faciam te partem multarum gentium. Et exinde increuit semen in multitudinem populi, & diuisum est in duodecim Patriarchas. Sed etiam illis quoque Dominus testificationem posuit [b] in monte Choreb per Moysem, de quo loco expulsis gentibus, constituit illic populum quem accepit & possedit promissa sibi hereditate: quibus etiam pleraque signa & miracula ostendit Deus, quasi charissimo filio: Sed idem populus perceptis tot tantisque beneficiis, aduersatus est Patri & dereliquit Deum viuum. Dereliquit enim Israël Dominum, ostendens ei terga, & non faciem: nam faciem suam conuertit ad idola; & interficiendo missos ad se prophetas, qui de Christo prædicabant, exinde consueuit Israel persequi Christum, non tantùm in corpore aduenientem, sed etiam cùm à Prophetis adnunciaretur. Vniuersos etenim vates persecuti sunt, ex quibus quosdam lapidibus insectari, alios indignè excruciando, peremerunt non tantùm ipsos, sed & per eos Dominum Christum. Quæ enim huius probatio? scilicet eo quòd insimulatos & infidos, & perfidos, mendaces, & contrarios Christi susceperint; veros autem & fidei plenos impugnauerint. Moysen maledicebant, quoniam Christum prædicabat: Dathan amabant, quoniam Christum non prædicabat. Aaron repudiabant in sacerdotio, quoniam Christi similitudinem præferebat: Abiron constituebant, quoniam Christo contradicebat. Dauid oderant, quoniam Christum canebat: Saul extollebant, quoniam Christum non loquebatur: Samuelem respuebant, quoniam Christum loquebatur. [c] Agag seruabant, nihil enim de Christo loquebatur. Hieremiam lapidabant, Christum vaticinantem. Ananiam diligebant Christo aduersantem. Isaiam secabant, Christum vociferantem: Manasse magnificabant, Christum persequentem. Ioannem interimebant, Christum demonstrantem: Zachariam trucidabant Christum diligentem: Iudam diligebant Christum tradentem. Videtis quemadmodum Christum qui diligunt, odiuntur: qui odiunt amore flagrant apud indignam plebem. O pertinaciam persecutionis dignam vsque ad mortis exterminationem: non enim tantummodò testes Domini impugnauerunt, sed & ipsi Domino perfidi coloni, contumeliam fecerunt Patri in Filio. Quid igitur digni fuerunt pati ad hoc admissum? scilicet fugari de regno, abdicari hæreditate: & ita factum est, & ita euenit, digna dignis obtigerunt. Pater enim contumeliam passus in filio, filius perpessus in Prophetis tempore quo moriebantur; in suo tempore coactus est in indignatione scribere nouum testamentum, adhibitis testibus cælo & terra, & angelo de templo assistentibus Moyse & Helia. Hos enim testes adhibuit, cum pateretur in Israel; hæc ita facta prædixit per prophetas, his verbis: Audi cælum & præbe aurem terra, quoniam Dominus locutus est: Filios genui & exaltaui; ipsi autem me spreuerunt. Has voces effudit Dominus in Israel, vociferans & dicens: Vos me noluistis, alij me recipient, qui nondum nec mentionem mei audierunt. Vos nuptias meas spreuistis, alij ibunt qui non sunt vocati. Vos meum tus & vineam meam colere recusastis, vnde fructus iustitiæ proueniunt; alij colent & fructus capient in Deo. Quæ est ista tam dira mens & execranda cogitatio? Interficere ergo potuistis regem & sponsum? propter hoc testes sunt cælum & terra, & quæ in illis sunt elementa: Insuper omnis creatura testis est in mortem Christi. O nouam crudelitatem: [d] commota est omnis natiuitas in Domini passione; populus mansit immobilis sine trepidatione. Angelus in pœnitentiam conciso velamine refugit: plebs autem sine pauore, integra veste permansit.

Conuersa

[a] *Cum filiis suis.* Prorsus sic legendum, pro, *fratribus.* Neque enim Noë arcam ingressus est cum fratribus, sed cum filiis. Similiter paulò post, *arcu*, pro. *arca.* Posuit enim testimonium fœderis Deus in arcu cæli siue Iride. PAM.

[b] *In monte Choreb.* Sicuti alias omnes, sic & hanc scripturam iuxta 70, citat. qui *Choreb* legunt pro *Oreb. Idem.*

[c] *Agag seruabant* Etiam hunc locum restitui, pro eo quod erat *Acham*, neque enim vspiam seruasse Acham leguntur Iudæi, sed 1 Reg. 15. refertur pepercisse Saul & populus Agag, regi Amalech. *Idem.*

[d] *Commota est omnis natiuitas.* Natiuitas pro creatura. est autem mirum quod dicit. *Angelus in pœnitentiam conciso velamine refugit. Idem.*

a *Conculcabatur.*

Conuersa sunt elementa & confusa; Israël securus durauit. O duritia noua, ô audacia singularis; ô perfidia cruenta: Pilatus exteræ gentis iudex sæcularis, potestate temporalis, purificauit manus & abluit scelus necessitatis, dicens: Innocens & immunis sum ab huius sanguine; plebs autem nec alienum nec externum imitata est, & insuper adclamabat; Adfige in cruce, tolle: sanguis huius super nos & super filios nostros. Violenta crudelitas, & plebs inhumana: & corda obtusa, & oculi reclusi, interfecerunt benè merentem suum nec lacrymas profuderunt. Lugebant Apostoli, & populus gloriabatur: tremebat terra, & plebs lætabatur; iudicabatur Dominus, & Israël exultabat: patiebatur Christus, & impij exclamabant: [a] cruciabatur Dominus, & plebs lætabatur: suspendebatur Dominus, & plebs epulabatur: hac ignominiosa sua solemnitate iniqua consilia consignauerunt, delicto crudelitateque sua. Dic mihi & loquere impie Israël, talem hostiam obtulisti, patri immolando suum filium? talia profudisti libamina, sanguinem pignoris acceptissimi Deo? ducebas choreas Hierusalem, cùm interficeretur Christus; faustis vocibus cantus dabas cùm diceres; Adfige; suspende. Propter hoc in fame & in ægritudine: Popule Israël (queritur de te Dominus) neomenias, ait, sabbatorum & diem magnum non patior; ferias & ieiunium execratur anima mea, nec immeritò Deus odiuit cæremonias vestras, in quibus vnicum & primatium filium eius peremistis. O diem durum, & horam flebilem, & sollemnitatem lugubrem, & terram infaustam, & ciuitatem profanam, & populum Domini necè cruentum. Interfecerunt enim Dominum, & latronem liberauerunt. Ob hanc ergo causam coactus est Dominus nouum facere Testamentum, [b] consignatum septem signaculis, teste Moyse & Helia in monte; vbi præcepit ne pateficeret scripturæ sacramentum, nisi filius hominis resurrexisset à mortuis: sed mox vt surrexit Dominus die tertio, aperuit testamentum nouum, testamentum vitale, atque ita dixit: Venite exteræ gentes hæredes mei; Israël enim non obaudiuit: quapropter ite discipuli in vltimam vsque terram, & prædicate per orbem his verbis. Venite vndique patriæ gentium, introite in æternam hæreditatem. Israël enim noluit. Ne dubitetis; nulla hic exceptio est, nec ingenuitatis, nec dignitatis, nec conditionis, nec positionis, nec formæ, nec ætatis, licet dignitate magnifici, licet nobiles, licet senes, licet iuuenes, licet pauperes, diuites, boni malique, domini atque serui, æqualiter introite in hæreditatem: & si pedibus captus esset, corpore deformis, etsi maculis turpis, & capite defectus videatur, etsi oculis defectus, vniuersis liberè licet discumbere in conuiuio, & epulari nuptias sponsi. Ne hominem pudeat nec ætatis, nec humilitatis, nec valetudinis, nec conditionis. consueuit enim Dominus huiusmodi hominem sustinere. Nam & cœcis oculos restituit, & claudos ambulare fecit, & mutis sermonem reddidit, & maculosos emundauit, & mortuos suscitauit. Ne timeatis qui peccastis: priores ad vitam venite, nec qui homicidium fecerit paueat, quia fecerat; nec qui furatur aliena, desperet quia inuolauerat; nec publicanus timeat, quia concusserat. omnibus enim remissio peccatorum statuta est, & tales Dominus desiderat humilitate abiectos, & specie indecoros, & valetudine fractos, & seruitute depressos. Beati enim & gloriosi & magnifici, & potentes & diuites & fortes, noluerunt acquiescere Domino, neque introire in nuptias sponsi; insuper indignissimè peremerunt. Propterea factus est altissimus quisque eorum, humillimus; & fortissimus, inualidus; & prudens, stultus; & nobilis & diues; pauperrimus & hæres abdicatus: quoniam quidem ipsi abdicauerunt Regem modestissimum & benignissimum, dicentes: Ignoramus quis sit hic; non enim est Rex noster; habemus alium regem Cæsarem, propterea habent quem petierunt. Tunc completa est prophetiæ vox, quæ prædixit illis: Vos noluistis aquam Siloam quæ vadit silentio, sed magis voluistis aquam Rassin. Quapropter induco vobis regem Assyriorum, qui montes vestros in planum dabit, & introibit terras vestras. Atque ita factum est. Repudiatus enim Christus à populo, misit tyrannum quem voluerunt; qui ciuitates eorum diruit, & plebem captiuitate damnauit, & spolia accepit, & ad solitudinem Sodomæ patriam eorum redegit: Nam Dominus ex indignatione abstulit ab Hierusalem virtutem panis & aquæ fortem, gigantem hominem & bellatorem, iudicem, prophetam, destinatorem & senem laudabilem, conciliatorem & peritum architectum, & prudentem adiutorem. Hæc omnia autem auxilia munitionis propugnaculo transtulit ad gentes, & omne regnum suum infixo signo; inhabitauit in illis, & castra metatus est liminis, & ibi constituit virtutis exercitum, ibique permanebit. Non est iam regnum Hierusalem, sed in nobis: Hic castra, hic exercitus, hic dux, hic virtus, hic sponsus, hic nuptiæ, hic Rex, hic Christus, hic vita, hic suscitatio, hic æternitas; hic est qui ab initio figuratus est, & à prophetis honoratus, & in visceribus corporatus, & in Iordane tinctus, & à populo contemptus, & in ligno suspensus, & in terra sepultus. Hic est qui rupit vetus suum testamentum, & scripsit nouum, quo gentes [c] ad possessionem bonorum suorum vocauit: ideòque nos gentes humeris nostris crucem Domini nostri gestamus, crucem quam confessus est Israël Dominus; qui eos placidè adloquebatur his verbis: Venite ad me omnes qui sub onere laboratis, & ego vos reficiam. est enim iugum meum placidum; & onus leuissimum; & responderunt: non audiemus

a *Cruciabatur Dominus.* Addidi vocem *Dominus*, prorsus necessariam. PAM.

b *Consignatum septem signaculis.* Quum alludere videatur ad lib. de quo Apocal. 5. signatum signaculis septem, prorsus legendum censeo *septem signaculis*, nisi quis malit legi, *à septem spiritibus*, quippe quorū etiam Apoc. 1 fit mentio. *Idem.*

c *Ad possessionem bonorum suorum.* Ex coniectura hic quoque hunc locum restitui, pro, *ad sessionem* *Idem.*

audiemus; sed gentes nostræ exaudierunt, & crediderunt verbo salutari, quo patefactæ sunt aures eorum, & oculi illuminati cœcorum, & decuræ linguæ impeditorum, claudi prosilierunt velut fera lasciuiens. Christus enim cum suo regno sedem posuit illis; plebs autem derelicta, nuda, deserta, viduata regno cælesti atque terrestri: nam à cælesti abiecti sunt, consecuti omnia instrumenta quæ posse derunt, lychnum sepem luminum, & machinam Testamenti; & vasa ærea & rubas, & panem de cælo, & terram sanctam lacte & melle profluentem; hac hæreditate priuatus est Israel, & nunc derelictus in omni sua terra sine alimento, sine luminis auxilio. Auxilium enim & præsidium interemisti, & lumen persecutus es, & protectorem repulisti, & sponsum adfixisti, & regem suspendisti: propterea exules de patria tua, oberrans circa gentium flumina, [a] voce supplicum precem fleuisti dicens: Expulsus sum miser de propriis sedibus meis, hospes & aduena factus sum alienæ possessionis, sine domo, sine tecto, miserere deserti & impij & indignè victi. Hæc pœna in Israël est, hæc conditio in Hierusalem; & nisi conuerterint mentes, & dixerint: Viuit Dominus in sæcula, non poterunt intrare in Domini. Viuit etenim, & viuunt hæreditates eius; & viuit quem interfecistis impiè in Hierusalem: & tamen non tibi totam spem denegauit Dominus, dedit enim veniam pœnitentiæ, si quo modo pussis pœnitere. Quis tam bonus, quis tam pius, tam misericors? Accipe, inquit, salutem, licet me occideris: hæres esto cum virgine licet non merearis. Ignosco si te pœnitet. Ergo si fas est, sic capite mentem bonam, vel serò vel tardè intelligite testamentum nouum. Eia vos gentes, absoluite illis scripturas suas, & dicite: Adorate Dominum pro meritis suis, quòd [b] manus extenderis, licet exaggeres orationem ruam non exaudit, manus enim tuæ plenæ sunt sanguine. Lauamini, mundi estote, & venire colloquamur, dicit Dominus Deus; eluite sanguinem ex vobis, & emundabit corda vestra super niuem, & animas vestras super lac. Accedit huc, scripturis credite, hic est salus de Sion Dei, exiet verbum de Hierusalem, iudicabit in medio gentium, & corripiet plebem multam. concidant gladios suos in aratra, & frameas suas in falcibus commutent: non sumet gens contra gentem gladium, desinent enim belligerare. Et tu domus Iacob, venite eamus in lumine Domini; remisit enim plebem suam: completa est regio tua præsagiis alienis, & filij alienati sunt. Tua enim ipsa terra est, & exterum factum est genus Domini. Venite ergo, intrate, & esto quasi vna gens: [c] miserere errantium: æquum est honorificari sententiam Dei, qualiter magnifici prostrati sunt, & humiles alleuati, fortes debilitati, infirmi confirmati; diuites ad paupertatem redacti, hæreditati dominantes serui, [d] dominatui subiecti ad regnum vocati; videntes orbati, orbi illuminati; prudentes ad stultitiam, stulti ad prudentiam conuersi. Etenim qui quondam vecordes, & indocti spiritu, nunc scripturas docent, & sciunt, & intelligunt: qui autem ab initio docti & periti & legis disciplinam scientes, nesciunt legem, nesciunt legere, nec intelligunt spiritalia: & qui ex illis prudentibus cupiens videre venit, intelligit, togat puerum, aut paruulum, aut anum, aut viduam, aut rusticum, dicens: Viuere cupio, dux esto mihi in Sion: enarra mihi nouum testamentum, reconcilia me Domino: ecce trado me tibi discipulum, interpretare mihi legem, quæ acta sunt in Choreb, dissere præcepta quæ in Sion, & intellige sine litteris. Disserit scripturas eis, & puer docet senem, & anus persuadet diserto. Correptus ergo Israël sequitur iniecta manu ad lauacrum, & ibi testificatur quod credidit, & accepto signo purificatus per Spiritum, rogat accipere vitam per cibum gratiæ panis qui est in benedictione & fit mirum spectaculum: & qui Leuitæ offerebant, & sacerdotes immolantes, & summi antistites libantes adsistunt puero offerenti discum; [e] Docentur qui olim docebant, & iubetur eis qui præcipiebant, & intinguntur qui baptizant & circumciduntur qui circumcidebant: sic Dominus florere voluit gentes. Videtis, quemadmodum vos Christus dilexit.

TRACTA-

a *Voce supplicum precem fleuisti.* Mira est phrasis, aut certè locus mutilus. Sic & illud nescio quid sibi velit: *hæres esto cum Virgine.* PAM.

b *Quam manus tuas extenderes.* Ita legendum: hoc enim legunt 70. Esaiæ. 1. vnde sumpta sunt sequentia. *Idem.*

c *Miserere errantium.* Rursum videtur hic locus mutilus. *Idem.*

d *Dominatui subiecti* Etiam hoc lego, pro *dominati.* videtur autem rursum mutilus locus, aut certè solœcismus, vbi legitur paulò post, *interpretare mihi legem quæ acta sunt in Choreb. Idem.*

e *Docentur qui olim docebant.* Omninò adieci *docentur*, antea desideratum, quod alioqui sensus non constaret. *Idem.*

TRACTATVS DE REVELATIONE CAPITIS BEATI Ioannis Baptistæ, incerto Auctore.

a Narrat Iosephus vinctum fuisse abductum Ioannem Baptistam in Castellum Macheronta, ibique caput eius truncatum fuisse: b narrat historia Ecclesiastica sepulrum in Sebaste ciuitate regionis Palestinæ, quæ quondam Samaria est appellata. c Post longum verò tempus monumentum eius pagani inuaserunt, & ossa per campi planiciem dissipauerunt, rursumque collecta igne concremauerunt, & postea per agros cremata proiecerunt. Posteà verò aduenerunt quidam Monachi religiosi viri de Hierosolymis ad locum eiusdem monumenti, audientes ea quæ Ioanni acciderant, & quidquid potuerunt ex ossibus illius colligentes, ad patrem suum Philippum detulerunt Hierosolymam; & ille transmisit ea cum alus viris religiosis Athanasio Alexandriæ Pontifici fidelissimo. Ibique miro modo fuerunt seruata, vsque ad tempus Theophili eiusdem vrbis Episcopi. Qui Theophilus iubente Theodosio principe omnia idolorum fana in illa regione Christo fauente destruxit, & ecclesiam miræ magnitudinis construxit, & in honorem eiusdem sancti Ioannis Baptistæ consecrauit, & illius ossa quæ sibi direxerat suprascriptus Athanasius, in eadem ecclesia congregatis ibi vicinis pontificibus ex omni parte cateruatim, omnibusque ordinibus clericorum & populorum, honorificè constituit. Igitur accedente Paschali festiuitate decollatus est Ioannes Baptista imperante nequissimo Herode, qui dari saltanti puellæ caput eius iussit: & multò post decollationem eius, accedente illo anno quo constructa est Ecclesia in nomine eius, & ossa eius ibidem collocata à Theophilo pontifice, iubente Theodosio principe, in honore eius consecrata est quartò Kalendas Septembris. Sollemnitas namque eius mirificè est consecrata in dedicando. Caput autem illius tunc temporis repositum adhuc erat in loco, quod illud in absconso vxor Herodis deposuerat, nemine sciente postquam à filia in disco suscepit. Si quis omnia pleniùs voluerit scire, d chronicam Marcellini principis legat, & ibi reperiet, duos monachos ab Oriente in Hierusalem venisse causa orationis in tempore Marciani Imperatoris. Quibus monachis in visione angelica dictum est: Ite ad palatium Herodis, qui quondam hic fuit perfidus princeps, introeuntes perspicite diligenter, & vbi fumum è terra ascendentem videritis, fodientes ibi caput Ioannis Baptistæ incunctanter inuenietis. Et ita fecerunt, & cum magno honore clanculum secum Hierosolymam deportauerunt. Et non multò post à latronibus raptum est: qui e mittentes in quemdam specum ibidem dimiserunt, donec idem Ioannes Christo auxiliante cuidam viro religioso nomine Marcello sacerdoti, qui in eodem specu morabatur vt eremita, reuelauit dicens: Accipe caput meum, quod in hoc specu depositum est à latronibus, & defer illud f Iuranno Episcopo, qui nunc præest Alexandriæ ciuitati post Theophilum Deo carum, vbi reliquiæ corporis mei requiescunt. Et sic fecit Marcellus Christo annuente. In eadem igitur sollemnitate collectionis reliquiarum illius & translationis & Ecclesiæ consecrationis, allatum est caput Ioannis Baptistæ g ad ciuitatem Alexandriæ à Marcello Presbytero, & datum Iuranno Episcopo, quarto Kalendas Septembris. Et Iurannus suscepit illud collocans mirabiliter in eodem loco perpetim custodiendum. Et idcò hodierna festiuitas

a *Narrat Iosephus*, lib. nempè 18. antiq. 10. seu iuxta nostram versionem 7. Quod ipsum ex illo repetit Eusebius lib. 1. hist. eccl. cap 11. seu iuxta græcum exemplar, 11. & posteà Beda in cap. 14 Marci, vbi quidem iisdem verbis vtatur, atque adeò illinc hæc transcripta ad verbum videantur, non suo veritus reponere, *in castellum Macheronta abductum*. PAM.

b *Narrat historia ecclesiastica &c.* Sic lego, quia nullam huius rei facit mentionem Iosephus, sed hist. eccl. lib. 11. cap. 28. auctore Rufino in sua ad Eusebium appendice. *Idem.*

c *Post longum verò tempus* Tempore nempè Apostatæ Iuliani, inquit Beda cum Rufino: qui etiam rectius narrant, adfuisse tunc, quum dispergerentur ossa Ioannis Bapt. Monachos, non posteà aduenisse. Ex quibus etiam omninò legendum censeo *Philippum*, pro, *Iosephum*: præsertim consentientibus Petro Trecensi in hist. Scholastica, vt omittam MS. quemdam de hac re tractatum, & Adone in martyrol. ad 4. Kal Septemb. qui cum Rufino missa dicunt hæc ossa Athanasio per Iulianum diaconum. *Idem.*

d *Chronicam Marcellini principis*. anteà mendosè legebatur *Marcelli*. Citat enim etiam Beda loco citato chronicam Marcellini comitis. Is enim ad Chronicum Eusebii, & Hieron. Appendicem scripsit, & produxit ad tempora vsque Iustiniani, quæ excusa est cum fastis consularibus Onuphrii Panuinii. *Idem.*

e *Mittentes in specum quemdam*. Quod auctor à latronibus, Marcellinus comes & Simeon Metaphrastes, à figulo quodam raptum dicunt sacrosanctum Baptistæ caput. Atque hinc factum puto, vt maluerit Beda tum loco citato, tum in hom. de decollatione seu natali D. Ioannis Baptistæ, non aliud scribere quàm incuriæ culpa deperditum. Quod de verbo ad verbum etiam transcriptum est in Bedæ & Adonis martyrologiis ad 6. kal Martii, quem Peritinon vocat Metaphrastes. Quibus locis, vti & apud Vsuardum, legendum esse Emessam, seu potius Emessum Phœniciæ ciuitatem, non Edessam, patet ex Marcellino, Metaphraste, & Petro Trecensi: tum ex dicto narratione, & Martyrol. D. Donatiani MS. & ipsius Adonis Chronicis *Idem.*

f *Iuranno Episcopo*. Beda legit *Iuliorano* Petrus Trecensis, *Iuliarano*. Illud accedit magis ad lectionem Metaphrastis, qui cum MS. cod. legit *Vranio*, præsertim quum Marcellinus comes legat *Iulurano*. Qui tamen non Alexandrinus, sed Emisenus episcopus fuisse ab illis omnibus perhibetur, atque adeò videtur auctor memoria lapsus, dum Alexandriæ episcopum facit & successorem Theophili neque enim inter Alexandrinos episcopus Vranius recensetur, aut Iuliotanus *Idem.*

g *Ad ciuitatem Alexandriæ*. Etiam hic sui oblitus videtur auctor, fortassis ex eo quod apud Alexandriam, vti prius dixit; ossa D. Ioannis Baptistæ essent recondita. & in eius honorem ædificata Ecclesia. Nam etiam pro aliis facit, quod habet Siegebertus in Chronico ad annum Dom. 761 Caput Ioannis Bapt. ex Edessa (nam sic legendum censeo, pro eo quod est in) ciuitate transfertur. Nam de Translatione in Gallias, id intelligi patet ex Vincentio Belouacensi, Petro Trecensi, & Antonio; item ex Chronico quodam MS. Guilielmitarum incerti auctoris. *Idem.*

na festiuitas collectio beati Ioannis Baptistæ, non decollatio nominando Christo annuente, & inuentio ac reuelatio capitis eius. Iamque idem vir Domini Iurannus Episcopus, & Marcellus sacerdos feliciter ad Dominum ex hoc mundo in pace migrauerant. Annis euoluentibus non plurimis cuidam viro religioso sacerdoti ac monacho, Felici nomine, qui orationis gratia ab occidentali parte in illis diebus Hierosolymam adierat, angelica visione dictum est: Felix surge concitus & pergens ad ciuitatem Alexandriæ inuenies ibi Ecclesiam in honorem sancti Ioannis Baptistæ consecratam, vbi caput eius cum tribus paruulis innocentibus reconditum est. Quod accipiens transfer in partibus Galliarum in regione Aquitaniæ in locum quem tibi ostendero. De qua visione certus & expergefactus reuerendus senex gaudio amplissimo repletus; pergens illicò vbi iussus fuerat, sicut ei dictum fuerat, cuncta reperiens, rectori sui itineris grates innumeras rependit. properansque ad locum, thesaurum sibi à Deo destinatum in vnius sportellæ conclusit sinu: Statimque retrò iter arripiens, iunctis sibi sociis septem fratribus suis, qui cum eo abierant, vallansque clàm omnem regionem illam, perueniens ad littora maris inuenit nauem cum remigiis ac gubernaculis à Deo paratam; quam ingressus est cum thesauro & magni pretij margaritis. Igitur fratres & socij eius descendentes cum eo in naui, gratias agentes in hymnis, & laudibus Deum benedicentes, alta petunt æquora. Cumque iu mare iter agere cœpisset, Felix eleuatis oculis ad cælum palmas retendit dicens: Domine Iesu Christe qui fecisti cælum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt, & profundum abyssi intueris, qui super vndas maris siccis pedibus ambulasti, & Petrum mergentem manu erexisti, & Paulum ter de naufragio liberasti, libera nos de magnis fluctibus huius pelagi, vt viuentes benedicamus nomen tuum in sæcula sæculorum. Mittere etiam Domine dignare sanctum angelum tuum de cælis, vt sit dux itineris nostri, sicut fuit quondam patribus nostris, quando eduxisti eos de terra Ægypti in fortitudine magna, & in manu tua valida, & perduc nos recto itinere ad locum optatum, ad sanctas & preciosas margaritas collocandas. Hæc & his similia orante beato Felice, ecce nubes lucida descendit supra nauem, & de medio nubis egressa est columba ad instar niuis candida, & super puppim nauis immobilis perstitit, tam in die quàm in nocte, vsque dum in partibus Aquitaniæ ad littus maris Oceani pertingerent. Cumque non longè à terra se esse cognouissent, diuerterunt ad portum qui appellatur Angolismensis, qui est situs in pago Alniensi. Ibique euntes de naui ad terram, paulisper requieuerunt. Mouentes autem ex eodem loco, duobus milliariis peractis, inuenerunt eminus corpora mortuorum, * regem videlicet Vvandalorum cum omni exercitu suo iacentem super faciem terræ, vt opinor quasi viginti millia virorum. Quoniam egressus fuerat isdem populus crassa ceruice de vagina sua per mare cum classe magna, & ventus vehemens irruit in eos, & transuexit in partes occidentis in supradictum portum Angolismensem. Nunciatumque est Pipino regi Aquitanorum, quod gens Vvandala regnum eius inuaderet: misitque in omnes terminos Aquitanorum ac Xanctonicæ, nec non Angolismæ, siue omnes terminos eorum, vt contra eos pergerent ac dimicarent: quia isdem rex Pipinus tunc morabatur in territorio Alniense super fluuium Vultonæ, in palatio qui vocatur Engeriacus, inter medios fines Pictauorum ac Xanctonicæ. Denique cum isdem rex Pipinus cum omni multitudine armatorum occurreret hostibus suis, fecit Dominus salutem magnam omni exercitui suo, ita vt nullus euaderet ex hac multitudine, qui non cæde vastaretur. Supradictus autem rex videns sibi à Domino auxilium de cælo fuisse præstitum, & vltionem de inimicis, ita vt non minuerentur de exercitu suo, nisi viginti viri quos præ cæteris valdè diligebat. Quos accipiens, singulis deposuit feretris. Lætus pro victoria, mœstus pro amissorum funeribus exercitum reuocat, pergere cupiens ad propria. Cumque ab hac cæde quasi quatuor milliaribus disiuncti essent, figere tentoria imperat, pressusque somno stratum suum parari in papilionibus iubet. Tunc pro lassitudine somno ingruente vox diuina oblata est, dicens ad eum: Cur te piger somnus ita pressit? Noueris magni viri Ioannis Baptistæ caput ex transmarinis partibus ab oriente cum tribus paruulis innocentibus ad hunc pagum deferri, & propter eius meritum in hoc prælio diuinitus victoriam tibi à Domino esse collatam. Respondit ei Rex Pipinus in visione dicens: Si tanta beneficia propter eius meritum in me vigent, indica mihi quid agam: aut quemadmodum inuestigare vel inuenire potero eum. Respondit ei vox diuina, dicens: Ecce post tergum tuum sequuntur te septem fratres in habitu peregrinorum, & vnus qui cæteris præesse videtur Felix vocatur. Vade in occursum eorum cum paucis, & in humilitate cordis benignè suscipe: adornatásque preciosissimas magaritas, pacifice tecum ducere coneris; & videbis magnalia Dei. Vir autem Domini Felix visa tanta multitudine cæsorum corporum, pauore perterritus, tamen de adiutorio Dei confisus, confor-

rat

* a *Regem videlicet Vvandalorum.* Intelligendum est istud aut de strage Chilzingi Aruernensis, & Amingi Pictauiensis, comitum, quale quid indicat Sigebertus, qui in auxilium venerant duci Aquitaniæ contra Pipinum: aut de ipsa cæde Vvayfarii ducis seu regis, interfecti apud Pettagoricos, iuxta Adonem & Aimoinum: vt Vvandalos illos nuncupet, quòd à Vasconibus, atque adeò & Vvandalis orti essent. Aut certè reliquiæ quæpiam Vvandalorum rursum Gallias tunc infestantium, quemadmodum eos fecisse scribit Robertus Gaguinus paulò antè quam regnaret Carolus Martellus Pipini pater. PAM.

tat socios, & vt paulisper iter agerent, admonet. Diuertentesque ex aduerso, paruulum sibi statuerunt habitaculum, vt eadem nocte vsque manè in eodem permanere potuissent. Prædictus autem rex Pipinus à somno euigilans, intra semetipsum cogitare tacitus cœpit ex visione quam viderat, quid agere deberet, recogitans quia in antiquis est sapientia, & multorum peritorum prudentia. Mittensque concitus accersiri iubet virum prudentem, ac bonis operibus pollentem nomine Felicem, vt de tanta manifesta visione Dominum pulsarent, vt ei salubre consilium suggerere dignaretur. Igitur consilio inuentum est, vt exutis vestibus & calciamentis suis in cinere & cilicio nudis plantis incedentes, sicuti oraculo diuino admonitus fuerat, obuiam famulis Dei procederent. Cùmque se mutuo conspexissent, iacentes, tam ipse quàm omnes qui aderant, proni in terram tamdiu adorauerunt, quo adusque famuli Dei ad locum vbi iacebant, pertingerent. Cumque Dominum benedixissent, & se inuicem salutassent, osculum pacis sibimet dederunt. Leuantesque se à terra, lacbrymabiliter interrogabant se inuicem, qua causa hæc quæ viderant & audierant, accidissent. Vir autem Domini Felix cuncta intelligens à Deo esse manifestata, retexit historias quemadmodum Hierosolymam adierat orationis gratia, & thesaurum absconditum diuina misericordia ei reuelauerat. Et facta oratione cùm omnes respondissent: Amen: eleuatis Felix preciosissimis margaritis, capite scilicet Ioannis Baptistæ & reliquiis sociorum eius beatorum martyrum innocentium; cum hymnis & laudibus psallentium dirigit chorum. Quo audito cunctus exercitus qui in castris erat, quasi vnus vir ei obuiam processit numero triginta millia virorum. Exequias verò mortuorum qui in prælio corruerant, secum deferentes, petebant auxilium de cælo à Domino per præcursorem suum Ioannem, vt cuius reliquiæ deportarentur diuina gratia manifestare dignaretur; promittentes se tantam fidem habere, vt quidquid peteretur, sanctus Ioannes Domino annuente tribuere posset. Apprehendentesque sportellam, in qua beati Ioannis Baptistæ caput continebatur, singulis feretris imposuerunt, mortuos tangentes. Miro atque inæstimabili modo mox vt tetigit ossa iacentium, vita per mortuum mortuis reddita est. Surrexerunt autem eadem hora ab officio funeris viginti viri tam celeriter ac si à somno essent excitati; & qui à flentibus amicis portabantur ad tumulandum, iisdem gaudentibus ad vitam redeunt. Videns autem Rex Pipinus & cunctus exercitus magnalia quæ circa eos Dominus gesserat per præcursorem suum Ioannem Baptistam; plaudentes manibus benedicebant Dominum, qui fecit mirabilia in cælo & in terra. Vir autem Domini Felix & socij eius gaudio repleti, vna cum Rege Pipino & exercitu eius leuantes caput beati ac præcellentissimi præcursoris Christi Ioannis Baptistæ, & beatorum innocentium, cum gaudio & lætitia iter agere cœperunt. Cumque nulla mora fieret in eundo, peruenerunt ad quamdam villam, quæ appellatur Vultronia. Cumque ibidem paulisper quieuissent, obuius eis quidam cæcus factus est, qui statim sanus effectus est per beatissimi præcursoris merita. Cumque de eodem loco eis moueri placuisset, arripiunt iter per viam quæ ducit ad paludem cognomine Matheuallis. Cumque eis aliquantulum ibi requiescere placuisset, ecce quidam debilis pedibus qui se erigere omninò nequibat, rependo se trahens obniam eis processit. Qui inuocans meritum beati Ioannis, ita redditus est sanitati, vt firmus & stabilis sine dolore incederet cum turbis. Iamque propinquantes ad locum quò tendebant, super fluuium Vultonnæ ad palatium nomine Engeriacum peruenerunt. Audiens autem omnis populus à maximo vsque ad minimum, à viro vsque ad mulierem, omnes simul in vnum conglobati obuiam eis processerunt. Cumque ibidem ante palatium Regis Pipini peruenissent, in basilica beatissimæ & gloriosissimæ semper virginis Mariæ, cum magno feruore & studio, illicò ad custodiendum deposuerunt. Lætatusque est vniuersus populus lætitia magna, & celebrauerunt sollemnitatem huius diei quarto Kalendas Septembris, & reuersi sunt vnusquisque ad habitacula sua. Igitur beatus Felix & socij eius cùm venerando rege inter cætera Dominum deprecabantur, vt eis salubre consilium suggereret, quonam in loco sancta membra locarent. Ædificantesque basilicam, & in ea concauum ciborium cum sex columnis marmoreis mirifici operis benè compositis non longè à Vultonnæ littore, sed vt arbitror centum stadiis. In quo cum aromatibus & plurimis bonis odoribus condientes caput beati Ioannis Baptistæ almi præcursoris Christi, & beatorum trium innocentium corpora simul in hoc ciborio concluserunt, bitumineque sigillato munierunt. Domino autem auxiliante hoc ædificium completum est feliciter. Fecit etiam idem rex fontem ductorium, qui à duobus ferè miliariis per profundissimos terræ meatus ad palatium eius ductus decurreret, & in ipsam basilicam per ferrum & æs introduceretur, ac subtus ciborium per coneauam marmoream columnam ebulliret: ibique sacri baptismatis ablutio fieret: sicque iterùm ad primos aditus reflecteretur. Conuocans igitur Rex Pipinus & beatus Felix Pontifices & sacerdotes, omnesque patriæ nobiles; benedicentes Ecclesiam, atque in honore eiusdem Ioannis Baptistæ dedicando mirificè consecrantes, prædiis ac possessionibus suis à progenitoribus sibi dimissis eam nobiliter dotauerunt. Ordinatisque omnibus necessariis, monachos ibidem Deo in perpetuum seruituros statuerunt, postmodum multa Domino mirabilia operante per famulum suum Ioannem Baptistam. Tandem verò metam narrationi ponentes, oremus immensitatem bonitatis Christi, vt sua potenti dextera suffultos nos ad æternæ quietis stationem perducat: qui viuit & regnat cum Patre & Spiritu sancto per omnia sæcula.

DE DVPLICI MARTYRIO AD FORTVNATVM, auctore neoterico.

MVLTIPHARIAM Multiſque modis ago gratias, Fortunate mihi in Domino chariſſime, diuinæ benignitati, quòd & tuam pietatem excitauit ad extimulandum officium meum, vt vnico libello commilitonibus noſtris materiam ſubminiſtrarem; vnde ſibi gratia ſpiritus opitulante, munimenta teláque fabricarentur aduerſus perſecutionum incurſus: & mihi quod petebas conanti, non dedignata eſt adeſſe: & quod vtriuſque noſtrûm operam non paſſa eſt eſſe ſterilem, hoc eſt [a] quod mei Fortunati pium deſiderium benè fortunauit, & miniſtri ſui officium voluit eſſe gregis ſui beneficium. Scribis enim ex eo libro multùm roboris & alacritatis acceſſiſſe ſtrenuis, timidioribus autem & infirmis tantùm animorum eſſe additum, vt ex his quoque per Dei gratiam certam victoriam nobis promittere debeamus: eoque libentiùs obtemperaui poſterioribus tuis litteris, quibus orat tua charitas, vt quoniam hoc auſpiciis Domini noſtri Ieſu Chriſti benè ſucceſſit, addam volumen alterum de duplici martyrij genere: quorum vnum exhibetur, cùm ſæuit tortorum immanitas: alterum occultius quidem eſt, ſed nihilominus fortem animum poſtulat, multaque diuinitùs armatura communitum. Vtinam & hoc munus Chriſti ſpiritus per me fratribus & commilitonibus noſtris largiri dignetur, & quod dederit benè proſperare. Quemadmodum enim nihil ſanctum niſi illo ſanctificante, nihil potens niſi illo corroborante: ita nihil felix, nihil auſpicatum, niſi illo proſperante. Sanè & veſtris precibus, & Domini bonitate fretus aggrediar. Martyr (vt iis quoque notum eſt qui Græcè neſciunt) teſtem ſonat. Quamquam autem poſt exortam euangelicæ veritatis lucem, eccleſiaſtica conſuetudo cognominis huius honorem propriè tribuere cœpit iis, [b] qui in tormentis vſque ad mortem perdurarunt in profeſſione nominis Ieſu Chriſti, & euangelicum inſtrumentum ſanguine ſuo velut obſignarunt apud incredulos: omnis tamen piorum vita teſtimonium reddit Deo. Non quòd ille cuiuſquam egeat teſtimonio, qui ex ſe fons eſt æternæ gloriæ, vt nec vllis hominum honoribus fieri poſſit honoratior, nec vllis mortalium ignominiis obſcurior. Sed tamen ita viſum eſt æterno illius diuinoque conſilio, vt ſuam bonitatem, ſapientiam & potentiam apud homines per homines velit illuſtrari: ſicut mundum gubernari voluit per angelos, cùm angelorum miniſterio non egeat multaque hominibus per homines largiatur, quæ per ſe dare poterat, qui quidquid vult, nutu poteſt, & cui voluiſſe, feciſſe eſt. Et quamquam, vt dixi ad illam ineffabilem maieſtatem nulla pertingit ignominia, tamen in ſcripturis ita loquitur, quaſi per nos honoretur, vel ignominia afficiatur. Nam in Deuteronomio cum Moyſe expoſtulat, quòd apud populum [c] ob laticis penuriam murmurantem in Cades deſerti Sin, ad aquas contradictionis non ſanctificarit ipſum inter filios Iſraël, & ob hanc offenſam non eſt illi nec Aaroni datum ingredi terram promiſſam, ac tot annis expectatam, ſed tantùm è montis vertice procul aſpicere licuit. Porrò quòd dictum eſt ſanctificare pro glorificare, qui litteras Hæbræorum callent, affirmant eſſe ſermonis illius proprietatem; quod ipſum tamen ex aliis ſcripturarum locis liquere poteſt, ſi minus illorum teſtimonio fidimus, quandoquidem & in oratione Dominica: Sanctificetur nomen tuum, dictum eſt pro, glorificetur ſiue clarificetur nomen tuum. Sic & Corinthios exhortatur, vt glorificent ac baiulent Deum in corpore ſuo. Sicut enim nomen Dei glorificatur, vita piorum hominum, in quibus ipſe per ſpiritum ſuum operatur quidquid faciunt boni: ita è diuerſo polluitur & infamatur malefactis eorum qui ſe Dei cultores profitentur. Quemadmodum & militis virtus, aut ſerui probitas redundat in gloriam ducis, aut heri: ita militis ignauia, aut ſerui nequitia, dedecori eſt duci aut hero, proptereà, quòd horum mores magna ex parte pendent ab illorum moribus, in quorum poteſtate ſunt. Qui etiamſi prorſus abſunt ab omni culpa, tamen popularis exiſtimatio ſolet dominorum mores ex ſeruorum moribus æſtimare. Vnde etiam hîc videmus diuinam ſcripturam frequenter iuxta mortalium affectus loquentem, velut in Leuitico de eo qui de ſemine ſuo dediſſet idolo Moloch, dicit: Quia polluit nomen ſanctum meum. At quod ab hominibus ſanctificatum eſt, pollui poteſt: Dei verò nomen in ſe ſemper eſt glorioſum, apud homines tantùm contaminatur, quemadmodum mendax infamia non polluit virum integrum. Sic & apud Ezechielem clamat nomen ſuum fuiſſe pollutum inter gentes impiis moribus Iſraelitarum. Quin & beatiſſimus Paulus ſcribens Romanis ex auctoritate prophetæ dicit, appellans Iudæos legem profitentes, ſed ea quæ lex vetat facientes: nomen Dei per vos blaſphematur inter gentes. Et in oratione Dominica, ſicut attigi modò

a *Quod mei Fortunati, &c.* Quamquam hic vt Cypriani eſſe perſuaderet hunc librum, alterius libri ad Fortunatum meminerit, tamen ipſe ſtylus repugnat, neque enim veteres patres vnquam voce fortunare vſi ſunt, ne fortunæ viderentur aliquid tribuere. PAM.

b *Qui in tormentis vſque ad mortem perdurarunt.* Quam diuerſa ſignificatione martyres accipiat Cyprianus, ſuprà abundè diximus, præſertim tomo 1. epiſt. 9 *Idem.*

c *Ob laticis penuriam.* Non rectè Manutius & Morelius *laticis*, neque vero ſic etiam alicubi Cyprianus, cui etiam hera nomen ignotum eſt. *Idem.*

modo, ex auctoritate redemptoris, oramus vt sanctificetur nomen Dei Patris, hoc est, vt inclarescat & illustretur apud homines vtique, per homines, vel potiùs in hominibus. Illustratur autem, si spiritus illius regnet in nobis, & si illius voluntati obtemperetur in terris, quemadmodum in cælis nulla est rebellio. Quoniam autem homines ex sese nihil habent virtutis, quidquid per nos rectè geritur, cedit in gloriam Dei, & ideò thesaurum diuinæ potentiæ promit interdum ex vasis fictilibus; vt sublimitas sit virtutis Dei, & non ex nobis. Ergo quamquam omnis piorum vita martyrio suo glorificat Deum & Christum Filium eius, nullum tamen est illustrius testimonium apud homines, quàm sanguinis, hoc est vitæ propter Deum contemptæ, & mortis fortiter toleratæ. Reddiderunt & miracula testimonium diuinæ potentiæ, præsertim apud incredulos, nam his propriè data sunt signa, quemadmodum scribit beatus Apostolus: sed semper efficacius fuit sanguinis profusi testimonium. Quot morbos insanabiles verbo sanarat Dominus? quot cœcos illustrarat? quot mancos, paralyticos ac debiles restituerat? quot exanimes ad vitam reuocarat? Et tamen pauci credebant in eum, & audiebat: In Beelzebub eiecit dæmonia. Cæterùm vbi ventum est ad sanguinem, ibi deiectum est Satanæ regnum, ibi subactus est mundus. Commemorat & Ioannes euangelista triplex in terra testimonium, spiritus, aquæ & sanguinis: quod efficacissimum est, postremo recensens loco. Spiritum in columbæ specie descendentem super Iesum videre meruit Ioannes Baptista, an alij viderint incertum. Certè hoc testimonium Ioanni datum est, quo desineret dubitare de Domino Iesu, an ille esset qui baptizaret spiritu & igni. Aquæ testimonium vidit Ioannes euangelista, nec satis constat, solus ne viderit, an cum multis. Erat quidem hoc ingens mysterium sacri lauacri quo delentur peccata: sed vidit aquam simul effluere cum sanguine, qui nisi adfuisset, inefficax erat aqua. Quid enim prodest aboleri peccata, nisi succedat vita iustitiæ quam confert sanguis? Quamquam hi tres vnum sunt: vnus enim Deus est, qui per spiritum, aquam, & sanguinem declarat hominum generi virtutem ac bonitatem suam: [a] aut ideò dicuntur vnum esse, quoniam vndique sibi constat testimonium, nec vlla ex parte dissonat: quemadmodum quos artissima iungit amicitia, propter summum animorum consensum, vnus animus esse dicuntur. Ac iuxta sensum crassiorem, hæc tria præcipua sunt in homine vitæ argumenta atque etiam instrumenta. Quamdiu enim pulmonis officio attrahitur vicissim ac redditur halitus, certum vitæ indicium est: vnde loquendi consuetudine, spirare dicuntur qui viuunt, & expirasse qui vitam finierunt. Quin & anima Latinis flatus dicitur, ad Græcæ vocis imitationem, qui ventum anemon vocant: Super hæc, sunt in ipso homine subtilissimi spiritus, à corde vbi fontem habent sparsi per vniuersum corpus, sed præcipuè per arterias commeantes, licet & aliis partibus omnibus mixti: hi si subitò euolent, mortem præsentem adferunt: sin includantur, lenta ægrotatione consumunt hominem. Adest & humor quidam naturalis, quem (vt arbitror) medici phlegma vocant, sparsus & ipse per vniuersum corpus. Huius vsum numquam sentimus euidentius quam in sensu gustus: nisi enim hic admixtus sit inter linguam & palatum, nullum erit palati iudicium. Et tamen hæc sic mixta sunt in homine, vt non sit sanguis absque spiritu & phlegmate, & pariter ad tuendam vitam conferunt omnia. Videmus quoduis animal mori simulatque sanguis effluxerit; & consumpto humore, quem medici radicalem vocant, non aliter moritur homo, quàm extinguitur lucerna consumpto oleo. Sed nimium diu moramur in contemplatione naturæ; quod tamen non inutiliter factum opinor à nobis, vt dilucidius fiat charitati vestræ mysterium, in cuius contemplatione ideò versamur lubentiùs, quia salubrius. Nam iuxta naturæ considerationem tunc ista magnam vim habent, cum in viuo corpore sua munia peragunt: ac iuxta mysticam philosophiam, tunc demum plurimum valent, cum corpus relinquunt. Nemo miratus est Dominum humano more spirantem ac respirantem: sed cùm in cruce clamore valido emisisset spiritum, simul intellectum est, illum & verum fuisse hominem, & verum Deum: hominem, quod iuxta naturæ ordinem, & vbi vitalem flatum emisisset, desiit viuere; Deum, quod simul cum ingenti clamore mortuus est, declarans se volentem ac spontaneum deponere vitam, quod humanarum virium nemo nescit non esse. Sensit efficax testimonium spiritus vicinus Centurio, sic enim narrat beatus Marcus: Videns autem Centurio qui ex aduerso stabat, quia sic expirasset ait: Verè hic homo filius Dei erat. Quid morte abiectius iuxta carnem? sed nihil morte potentius iuxta spiritum. Erat & illud præter naturæ cursum quod è latere exanimati corporis, sanguis & aqua profluit, vt absolueretur triplex testimonium. Totum effudit spiritum vt nos respiraremus: quidquid erat humoris aquei reliquum, expressit vt nos ablueremur: quidquid resederat in corde sanguinis, emisit vt nos confirmaremur. Atque haud scio an perperam faciam hæc tria inter se conferens; cum sint vnum, non natura, sed in mysterio. Si qua tamen est discretio, sanguis in testimonium ratione potissimum celebratur, quod in hoc scriptura testatur esse vitam animantis, & ob id à cibis submouebatur edicto legis: prætereà magis est expositus hominum oculis sanguis quam spiritus aut aqua. [b] Vita Domini

a *Aut ideò vnum dicuntur esse &c.* Nimirum consentit hæc expositio adnotationibus Erasmi, in hunc epistolæ Ioannis locum: Ipse verò Cyprianus longè aliter, de vnitate Patris, Filij, & Spiritus sancti interpretatur, libro de vnit. ecclesiæ. Sic etiam alii veteres. PAM.

b *Vita Domini qui summus martyr fuit.* Non existima apud veteres Christum martyrem nuncupari. *Idem.*

Domini qui summus fuit martyr, quique & hodie pugnat & vincit in martyribus plurimis, fuit offendiculo: non iam loquor de Pharisæis & Scribis, ipsis etiam cognatis ac fratribus fuit detestabilis, cum dicerent illum in furorem versum: sed mors illius non solùm, sed piis impiis etiam fuit admirabilis, nec alibi magis verum fuit, quod Dei virtus in infirmitate perficitur. Ibi fracta est satanæ tyrannis, ibi deuicti sunt inferi, ibi triumphatum est de diabolo, ibi deiectus orcus, cælum apertum. Nimirum hoc erat quod instante mortis tempore deprecabatur Dominus: Pater clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te. Quid homine mortuo contemptius? Quis enim vel Cæsarem mortuum metuat? Sed Christi morte quid efficacius? Velum templi scissum est à summo vsque ad imum, terra concussa est, saxa discissa sunt, aperta sunt monumenta, reuixerunt sepultorum corpora, sol medio die obtexit faciem suam. Numquam per omnem vitam magis declarauit potentiam suam: mox refractis omnibus mortis repagulis viuum se discipulis exhibuit. Nimirum hoc est efficax illud sacrosancti sanguinis testimonium, qui solus potuit dirimere maceriem, quæ Deum ab hominum genere separabat: solus potuit vnica litura delere totum illud chirographum quod erat contra nos, & a satanæ in nos ius vindicabat. Neque enim sanguis hircorum aut vitulorum potuit abolere peccatum, vmbræ erant illa & typi futurorum. Nec vllus hominis sanguis poterat tollere peccatum mundi, præter vnici illius agni sanguinem cui Baptista tribuit testimonium dicens: Ecce agnus Dei, b ecce qui tollit peccata mundi. Plus est tollere peccatum quàm peccata: & peccatum non huius aut illius, sed mundi. Corpus enim peccati mundum vniuersum occuparat: hoc per Christum esse sublatum, sanguis ipsius pro nobis effusus reddit euidens testimonium, melius pro nobis loquens, vt inquit Apostolus, quàm sanguis Abel. Si quidem ille clamans de terra loquebatur vindictam: at Christi sanguis de cruce clamans, pacem loquitur & reconciliationem. Quin idem sanguis quoniam à nobis bibitur, si modò dignè bibitur, clamat in cordibus nostris verba pacifica & solarii plena. Et illic triplex est testimonium, licet spiritali quodam modo. Clamat spiritus, qui nobis arrhabonis loco datus est: Abba pater, testificans quod sumus filij Dei. Clamat aqua per quam renati sumus, quod condonata sunt nobis omnia peccata; & si quis adhuc dubitat, accedit sanguinis testimonium clamantis: quid adhuc hæsitas, quid adhuc pauitas tyrannum satanan? ecce pretium quo te redemit Dei filius. Nisi te saluum voluisset Deus, non tradidisset vnigenitum suum in mortem. Nemo maiorem charitatem habet, quàm vt animam suam ponat pro amicis suis. Si non est maius eximiæ beneuolentiæ testimonium, quàm si quis vitam impartiat amico; grauius est Dominici sanguinis testimonium, qui pro inimicis effusus est. Effusus pro inimicis, fecit amicos ac filios Dei: atque vt consideremus hanc fore perpetuam amicitiam, reliquit nobis edendam carnem suam, reliquit bibendum sanguinem; vt per eadem aleremur, per quæ sumus redempti. Sanguinis aspersione confirmatum est vetus testamentum quemadmodum Hebræis scribens præclarè docet beatissimus Paulus: Christi sanguine consignatum & corroboratum est nouum testamentum, hoc est testamentum & pactum gratiæ & remissionis peccatorum, per sanguinem agni immaculati, qui in se recipere dignatus est totius mundi peccatum, quod omnes ex Adam contrahunt qui prodeunt in hanc vitam, & cuius contagio peccant quicumque peccant. Tanta autem est Christi sublimitas, vt fortasse non oporteat quemquam cæterorum hominum cum illo conferre, nisi ipse nobis tantam fiduciam præbuisset; qui non dedignatus sit discipulos suos vocare amicos, seruulos suos vocare fratres & cohæredes. Quemadmodum igitur ille suo mirabili testimonio clarificauit patrem in hoc mundo, atque etiam in cælis: ita testimonium illius quodammodo consummatur testimonio sanctorum, quasi sit vna passio Domini & seruorum. Id ne quis existimet parum religiosè dictum, beatus Paulus nobis patrocinatur, ita scribens Colossens. Qui nunc gaudeo in passionibus, pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius, quod est Ecclesia. Quis enim nescit, fratres, quam vberem prouentum effudit Ecclesiæ seges, Apostolorum ac cæterorum martyrum sanguine irrigata? Quò plus sanguinis effusum est, hoc magis effloruit multitudo fidelium: hoc latius sparsit suas propagines illa beata vitis à Christo stirpe surgens, & occupans orbem vniuersum, quacumque patet ab oriente ad occidentem, ab aquilone vsque ad austrum. Ecce, fratres dilectissimi, à Domini redemptoris temporibus c anni fluxerunt plus minus ducenti quadraginta; iamque huius vitis palmites penè latiùs se sparserunt quàm Romanum imperium, efferas etiam nationes musto spiritus inebriantes, & quos nulla ferri vis domare potuit, emollit sanguis illius agni candidi. Qui naturæ causas scrutantur, narrant adamantem nullæ chalybis duritiei cedentem, hircino sanguine maceratum, ictu malleorum dissilire: nullus autem adamas corde saxeo peccatorum durior. Hoc igitur cor ferreum, cor saxeum, cor plus quàm adamantinum, emollit sanguis Christi, & huius

a *Satana in nos ius vindicabant.* Negligentia operarum apud Minutium erat, *vindicabat.* PAM.

b *Ecce qui tollit peccatum mundi.* Lugdunensis editio, & Manut. legunt *peccata*, sed illud habet vtraque Frobenii & Grauii editio, & genuinum esse constat ex interpretatione auctoris, quæ eadem est cum illa, quam habet Erasmus in Adnotationibus in Ioannem; ita vt vel hinc confirmetur coniectura H. Grauii. *Idem.*

c *Anni fluxerunt plus minus ducenti quadraginta.* Hoc addidit auctor vt putaretur vetustum opus, sed ipse sibi contradicit hac periodo, dum iam ea ætate latius sparsam dicit fidem, quam Romanum imperium; neque enim id ante tempora Imperatoris Constantini verum fuisse satis constat. *Idem.*

a *Vates*

huius martyrum, qui suppleuerunt quod illius passionibus deerat. Hoc argumento summus ille pastor, & vt Petrus ait, princeps pastorum testificatus est se esse pastorem bonum: quia animam suam posuit pro ouibus, nobis exemplum præbens, vt qui pro nostra qualicumque portione [a] vices illius gerimus, parati simus & ipsi pro grege Dominico sanguinem fundere, nisi malumus videri mercenarij quàm pastores. Domini verbis congruunt verba discipuli. Cùm enim dixisset se gaudere in passionibus, quibus consummaret passiones Christi, perpetiens & ipse pro corpore Christi, quod est Ecclesia, qualia passus erat Dominus; causam adiecit cur ea libenter pateretur: Cuius, inquit, factus ego sum minister secundùm dispensationem Dei, quæ data est mihi in vobis vt impleam verbum Dei. Et alio quodam in loco scribit se repleuisse Euangelium. Sicut ergo mortibus martyrum consummantur passiones Christi, ita sanguine pastorum confirmantur promissa Christi. Nullum enim instrumentum indubitabilius, quàm quod tot martyrum sanguine signatum est. Hoc nimirùm est implere verbum Dei, hoc est replere Euangelium. Sed interim grauissimus dolor oboritur animo meo, dilecti, dum mecum reputo, [b] cùm adhuc recens ille Christi sanguis feruere debeat in cordibus fidelium, tam multos esse in quibus refrixit charitas: atque hoc grauiùs discrucior, quòd tales non paucos pastores habeat Ecclesia, qui, non solùm non opponunt corpora sua aduersus luporum incursus, verumetiam ipsi lupos agunt, dum mactant ac perdunt animas simplicium, ipsi ventri suo, quæstui, & ambitioni seruientes, adeóque non implent verbum Dei, vt illud cauponentur potiùs & impiis dogmatibus adulterent; nec cogitant quòd ille pastorum Princeps seuerissimo iudicio reposcet singulas oues, pro quibus redimendis sanguinem suum fuderat, de manibus eorum. Sed illos suum manet supplicium: nunc melius est vt omissis querelis, nos inuicem ad officium quod Christo debemus exhortemur. Triplex à Christo testimonium accepimus, triplex illi testimonium reddamus oportet. Rudimenta fideliter tradamus baptizandis, perfectiora baptizatis. Confirmemus illos fructibus spiritus ad cælestem vitam prouocantes, & si res postulet, libenter etiam vitam commisso nobis gregi impendamus, nostraque morte vicissim Deum clarificemus. Et ne cui videatur mirum, morte hominum glorificari Deum, audi beatum Ioannem in Euangelio de Petro, cui Dominus prædixerat fore, vt vbi senuisset, ab alio cingeretur & duceretur quò nollet, ita loquentem: significans qua morte esset glorificaturus Deum. Quotquot igitur ab orbe condito propter Deum, propter iustitiam ac pietatem mortui sunt, morte sua glorificauerunt Deum. Nam eleemosynas, ieiunia, precationes, aliaque pietatis exercitamenta simulant etiam hypocritæ: mortem nemo suscepit alacriter, nisi qui certò persuasum haberet, nihil aduersi posse accidere iis qui persistunt in charitate Dei. Neque tamen statim martyr est, qui occiditur: occiduntur & sicarij & piratæ: [c] non supplicium facit martyrem, sed causa. Quòd si qui leguntur sibi fortiter consciuisse necem; aut infirmitas erat morte quærens dolorum finem, aut ambitio aut dementia. Nec hoc est testimonium præbere Deo, id facere quod & Deo displicet, & gentium etiam legibus prohibetur. Plurimùm interest inter barbaricam immanitatem, & martyrum modestissimam constantiam in se imbecillem, in Christo fortem. Sunt qui certis artibus corpus stupefaciunt, ne sentiant cruciatus: hoc modo se quidem malefici muniunt aduersus carnificum manus. Sunt & affectus impotentes, qui sensum adimunt animo, ita vt vel mortem impauidi perferant. Sed placidum illud ac mansuetum, illud humiliter sublime & sublimiter humile, non videmus nisi in Christi martyribus. Non obtuentur trucibus oculis carnificem, [d] non minitantur tyranno: magis dolent de illorum cæcitate, quàm de suis afflictionibus. Scilicet clamat & in illis Christus: Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Non aliud spectant quàm in cælum, vbi spem omnem habent repositam. Sic ipse Dominus velut agnus sine voce ad mactationem ductus est: & si quam edidit vocem, ea magis declarauit animum mitem ac placidum, quàm vllum potuisset silentium. Quàm blanda oratione compellat Iudam proditorem? quàm placidè respondit cæsus alapa? quàm nihil ferocius loquitur Annæ & Caiphæ? quàm tranquillè respondit Pilato? Denique cùm Pharisæi veluti victores mouerent capita sua, amarissimis conuiciis in illum debacchantes, ille mitissimus clamat: Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Non igitur mori per se, testimonium est; sed sic mori, est testimonium præbere Deo. Stephanus iuuenis inter homicidas, agnus inter lupos, stabat placido angelicoque vultu, & ad Domini exemplum orat pro lapidantibus, nec alibi habet oculos quàm in cælum. Illic videre meruit, cuius præsidio superior erat persequutibus. Qui verò timet Deum, non metuit hominum sæuitias. Qui ex animo diligit vitam cælestem, facilè vilem habet animam; atque illi, cum beato Paulo, Viuere Christus est, mori lucrum. An non ingens luctum est, hanc & breuem & innumeris

a *Vices illius gerimus.* Hoc rursum auctor addidit vt Episcopus putaretur. PAM.

b *Cùm adhuc recens ille Christi sanguis, &c.* Etiam hoc ad subornationem pertinet. Neque verò vspiam Cyprianus malos pastores lupos nuncupat, sed solos iuxtà Scripturam hæreticos. *Idem.*

c *Non supplicium facit martyrem, sed causa.* Sumpsit quidem hoc ex D. Cypriano, sed quod ille contra hæreticos, iste aduersus eos qui mortem sibi consciscunt, & maleficos in medium adducit. *Idem.*

d *Non minitantur tyranno.* Non per omnia hoc verum esse patet, vel ex solo Prudentio, vbi & Laurentius & Romanus martyres contra faciunt, immò & Macchabæi martyres non erunt, si huic auctori credendum sit. Cautè itaque hic locus legendus, ne fauere videatur pseudomartyribus nostri sæculi. *Idem.*

innumeris malis contaminatam vitam cum sempiterna felicitate commutare? Hic Dominus quemadmodum & in cæteris omnibus sese formam nobis exhibuit. Quum enim instaret extremus actus martyrij, quem aiunt in fabulis oportere esse optimum, secessit, abiecit sese in terram, prolixè atque etiam frequenter, ac sanguineo sudore madescens, nostræ naturæ in se expressit imbecillitatem, antè testatus animi tædium ac tristitiam vsque ad mortem, ne nos in desperationem caderemus, si cùm omnia mortem præsentem intentant, horrorem naturæ sentiremus. Nisi enim adesset sensus dolorum, nihil haberet admirabile martyrium: sed superare dolorem, corona dignum est. Horrere mortem, naturæ est: vincere naturam animi fortitudine, gratiæ est. omnia potest Paulus, sed in eo qui ipsum corroborat. Sed quibus præsidiis vincitur naturæ infirmitas? si nos totos humi prosternamus, hoc est, si nihil omninò tribuamus viribus nostris; si vigilemus & oremus instanter; si nostram voluntatem diuinæ voluntati submittamus, dicamusque illa ex animo, ex toto corde: Transeat hic calix si fieri potest, sed fiat non sicut ego volo sed sicut tu vis. Noui ego ac fleui quosdam magna animi fortitudine præditos; qui iam coronæ proximi defecerunt, & quem diu professi fuerant, abnegarunt. Quid fuit in causa? Dimouerant oculos suos ab eo qui solus robur dat infirmis: intermiserant rationem, ac cœperant ad humana præsidia respicere. Contemplabuntur suæ naturæ viriculas, considerabant aculeos, vngulas, candentes laminas, ferrum & ignem, reliquumque carnificinæ apparatum, etiam aspectu horrendum, & cruciatuum atrocitatem cum suis viribus conferebant, & ideò victoriam amiserunt è manibus. Vbi quis ita cogitat: hoc possum; illud perpeti non possum; numquam feliciter peraget martyrium. Sed qui se totum tradit diuinæ voluntati, non aliò spectans quàm ad illius opem, is demùm firmus est & inuictus. Hoc autem fieri non potest, nisi adsit vera ac viuida fides, nihil hæsitans, nihil disquirens: ne cogitaris quanta sit tyranni sæuitia, quanta hominis imbecillitas, sed quanta sit Domini virtus, qui certat ac vincit in membris suis. Ergo vt à digressione reflectamus ad id quod erat constitutum; quemadmodum Domini mors potentior erat quàm vita, ita voluit martyrum suorum mortem esse potentem. Quid enim infirmius quàm vinciri, damnari, cædi, cruciari, occidi, & ad carnificis arbitrium præbere corpus? Hæc species interdum misericordiam mouet etiam sæuissimis tyrannis. Verùm vbi iam ad monumenta martyrum pelluntur morbi, fugiunt dæmones, terrentur monarchæ, coruscant miracula, concidunt idola: tum apparet quàm sit efficax ac potens martyrum sanguis. Præsentia infirma, epistolæ graues, audiuit beatissimus gentium doctor; hoc & ad martyres rectè accommodabitur; vita infirma & contempta, mors grauis ac potens. [a] Iam non est par omnium martyrum in tormentis alacritas, quemadmodum nec omnes eodem genere mortis defunguntur. Tres illi beati pueri in mediis flammis inuenêre refugerium, & septi innocuo elemento, velut in conclaui canebant hymnum Domino. Daniel item citra noxam, leonum sodalitio est vsus. Beatus Andreas, [b] vt habet humana quidem historia, sed satis probatæ fidei, gaudens sibique gratulans ibat ad crucem. Alij diutinis ac variis cruciatibus subinde moriuntur, nec tamen morte datur finire dolorem. Est igitur & illud veri martyris, hoc quoque totum arbitrio Dei committere. Nouit ille quid expediat nobis, & quid ad ipsius gloriam maximè conducibile sit. Tantum illud assiduè cogitandum est; Siue viuimus siue morimur, Domini sumus. Nec sibi quisquam displiceat, si corpore pariter & animo sentiat grauem ac diutinam molestiam: tantùm fidat ei cui certat, is non patietur quemquam tentari supra id quod potest, sed faciet etiam cum tentatione prouentum. Quosdam electos interdum patitur in tormentis deficere, vt agnoscant imbecillitatem suam, atque eosdem post fortissimos reddit in certamine. Hac dispensatione Petrus ter abnegauit Dominum, vt edoctus quàm nihil posset suis viribus, confirmaret fratres suos. Quomodo autem confirmaret? vt sibi diffisi, fiduciam omnem collocarent in Domino. Sed iam tempus est, vt de altero martyrij genere differamus charitati tuæ, de quo etiam accuratius est disputandum, quod occultum sit & omnium temporum commune; neque enim semper sæuiunt Nerones, [c] Diocletiani, Decij, ac Maximini: numquam tamen cessat diabolus exercere Christi militiam professos. Et fortassis erunt post hac donante Christo tempora, quibus nullæ tyrannorum persecutiones affligent Ecclesiam: numquam tamen defutura sunt certamina, numquam martyria quibus homines pij glorificent Deum, Ecclesia quidem adhuc in hoc exilio militans, peculiaribus gaudiis applaudit iis, qui in professione nominis Iesu animas suas fideliter deposuerunt, & ad horum memorias magna cum alacritate concurritur: sed cæleste theatrum, angelorum myriades & iustorum cum Christo regnantium innumerabilis populus applaudunt omnibus, qui sinceram fidem, & charitatem inuictam, quam habent erga Dominum Iesum, integritate & innocentia vitæ testificantur. Nec solùm professione fidei, quæ iuxta Paulum,

a *Iam non est par omnium Martyrum in tormentis alacritas.* Morel. & Manut. *Martyrium*, verùm non placet PAM.

b *Vt habet quidem humana historia.* Hæc quoque phrasis veteribus est incognita, qui non humanas, sed ecclesiasticas historias nuncupant *Idem.*

c *Diocletiani.* Morellus coniicit legendum *Valeriani.* Verùm etsi id fiat, plura sunt alia quæ Cypriani non esse conuincunt. Neque verò vspiam de altero hoc martyrij genere apud illum sermo est. *Idem.*

Paulum, ote fit ad salutem, glorificatur Deus: verumetiam confessione commissurum. Hæc ne temerè ex nobis ipsis loqui videamur, adducenda sunt scripturarum testimonia. Ergo nisi piorum vita cederet in gloriam Dei, Christus non diceret in Euangelio: Vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cælis est. Nec [a] Paulus Apostolus scriberet Galatis: Et in me glorificabant Deum. Confirmatur hoc & per repugnantiam ex his quæ diximus. Etenim si nomen Dei polluitur ac dehonestatur impia vita sui populi; vtique bona illius vita cohonestatur. Damnatur apud Apostolum & Philosophorum impia sapientia, qui cum Deum cognouissent, non tamen eum vt Deum glorificauerunt. Sapientiam profitebantur, & summam exhibebant stultitiam. Itaque cum Deum esse profiterentur, tamen turpiter viuentes & idolis sacrificantes, falso testimonio quodammodo obscurabant Dei gloriam, quasi nec iustus esset nec verax: aut quasi non vnus esset, sed multi, aut quasi saxis esset adsimilis. Id autem euidentius etiam testatur beatissimus Paulus, scribens ad Corinth. Empti, inquit, estis pretio magno, glorificate & portate Deum in corpore vestro. Ideò Deus redemit nos pretio sanguinis sui, vt semel à peccatis expurgati, deinceps vitam ipso dignam ageremus. Ac symbolum imperatoris gestamus impressum frontibus nostris. Quid si gerens signum Christi, præstet opera Belial, nunne dedecoratur ille cuius insignia gerimus? Contrà sicut imperator sibi placet de milite præstrenuo, sic existimans illius virtutem ipsi decori & ornamento esse: sic Deus gloriatur in his quos redemit, quos lauit, quos sanctificauit, quos spiritus donatiuo dignatus est, si vitæ sanctimonia declararint, Domini gratiam in ipsis non fuisse vacuam. Si Paulus gloriatur in discipulorum pietate, gaudium & coronam suam illos appellans, qui nihil erat nisi dispensator alieni muneris: an non Dominus magis gloriatur, super his pro quibus mortuus est? Iam quod in libro Iob ad hunc modum satanæ loquitur Dominus: Num animaduertisti seruum meum Iob, quomodo non sit ei similis super terram, homo simplex & rectus ac timens Deum, & recedens à malitia? nonne sermonem profert de suo cultore gloriantis? Beatus autem Paulus splendidiore etiam verbo vsus est, scribens secundam ad Corinthios epistolam: Deo autem gratia, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco: quia Christi bonus odor sumus Deo. Meliùs est nomen bonum super vnguenta pretiosa. Scriptura gloriosam famam appellare solet odoramenta. Non tamen Deus gloriatur hominum more, sibi placens ac gestiens, sed nostram salutem suam ducit gloriam, & ideò subiecit Apostolus: In his qui salui fiunt, & in his qui pereunt. Quomodo glorificatur Deus in his qui salui fiunt? quoniam in illis illustratur illius misericordia. Quomodo in his qui pereunt? quoniam in his declaratur illius iustitia. Nunc ipse sermonis cursus nos eò deduxit, vt doceamus & peccatorum confessione glorificari Deum. Hic occurrit protinus ex libro Iesu Naue Achan, qui quoniam contra diuinum edictum sustulerat ex anathemate pallium coccineum insigne, ac ducentos siclos argenti, ac linguam auream siclorum quinquaginta, populus Israel terga vertit hostibus. Itaque Iosue dixit [b] Achan: Fili mi da gloriam Domino Deo Israël & confitere, atque indica mihi quid feceris, ne abscondas. Confessus, dedit pœnas, & auersus est furor Domini. Ea confessio clarificauit Dei iustitiam ac sapientiam. Sapientiam, quod illius oculis nihil esset abstrusum: iustitiam, quod non sine causa passus esset hostes aduersus Israëlem inualescere, quodque leges ipsius nullus hominum impunè violat. Nihil erat magni quod suffuratus erat Achan: magnum tamen erat documentum vniuerso populo, quantum periculum sit Dei iussa negligere, eique velle imponere quasi quidquam illum fugeret, aut quasi faueret præuaricatoribus. Atque ille quidem cum esset Iudæus ob vnicum peccatum, quod ipsi leue videbatur, seuerissimas pœnas dedit, lapidatus ab vniuerso populo, corporis interitu salutem animæ redimens. Non enim iudicat Deus bis in idipsum. Sed quæ pœna manet illos, qui post tantam Euangelii lucem & gratiam, posteà quàm semel illuminati sunt, gustauerunt etiam donum cæleste, & participes facti sunt Spiritus sancti, gustauerunt æquè bonum Dei verbum virtutésque sæculi venturi, in multa atque immania crimina relabuntur, crucifigentes sibimetipsis filium Dei, & ostentui habentes? Qui hoc sunt etiam miserabiliores, quod cum tales sint, aspernantur tamen pœnitentiæ salutaris remedium, contemnunt Ecclesiam maternum gremium offerentem, & ad sanitatis instaurationem inuitantem. Eiusmodi defectio quantam putas ignominiam inurit Ecclesiæ? nec ea ignominia non potest pertinere ad Christum qui est caput Ecclesiæ, & per omnia suum esse ducit, quod est corporis ac membrorum ipsius. E diuerso, quanta totius Ecclesiæ exultatio, cum qui lapsus est, per pœnitentiam Ecclesiæ reconciliatur? Ac ne putemus hoc gaudium apud nos tantum esse, Dominum audiamus in euangelio [c] κατὰ Lucam loquentem: Ita dico vobis, quod gaudium erit in cælo super vno peccatore pœnitentiam agente, quàm super nonagintanouem iustis, qui non indigent pœnitentia. Nam hæc clausula

a *Paulus Apostolus scriberet Galatis*. Rectè sic Manut. pro, *Corinthiis*. PAM.

b *Achan*. Morelius *Achar*. Et sic etiam 70. sed versio hæc mixta est ex vulgata edit. Hieron & 70. hoc autem mirum quod pœnitentiam lapsorum martyrium quoddam facere videatur. *Idem*.

c κατὰ *Lucam*. Manutius quidem hic & posteà reposuit, *secundum*. Verùm quod illud Cyprianicum sit, puto auctorem sic ex instituto scripsisse. Est autem etiam præter veterum sententiam huius loci expositio PAM.

clausula finit parabolam de pastore, qui relictis nonaginta nouem ouibus, vnam quæ à grege aberrauerat multo labore quæsitam ac tandem inuentam, imposuit humeris suis, & caulæ restituit. Simili sententia claudit parabolam de muliere, quæ drachmam perditam iouenerat. Ita dico vobis gaudium erit coram angelis Dei super vno peccatore pœnitentiam agente. Nec tamen hoc sic accipiendum est, quasi Deo & eius angelis gratius sit post lapsum redire ad pietatem, quàm citra lapsum perseuerare in innocentia: sed scriptura suo more loquitur secundùm affectus humanos, illud testatum esse volens, Deo gratissimam esse peccatorum conuersionem. Non enim quærit mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur & viuat. Atque interdum piorum hominum lapsus quamuis enormes, diuina dispensatione vertuntur in summum Ecclesiæ profectum. Sic lapsus est Apostolorum princeps: sic Paulus gentium doctor: sic Maria Magdalene, quibus nunc Ecclesia præcipuè gloriatur, quorum lapsus cesserunt in stabilimentum ac solatium domus Dei. Præterea non hic loquitur de vesè iustis, sed de iustitia Pharisaica, quemadmodum alibi dicit: Non est opus sanis medico, sed malè habentibus. At non erant sani quibus hoc dicebat Dominus; sed legis qualicumque obseruatione tumidi, sibi videbantur sani, & ideò non desiderabant medicum. Hæc cum ad hunc habeant modum, desiderate frater, conemur assiduis exhortationibus excitare fidelium animos, vt tota etiam vita martyrium, hoc est, testimonium reddat Deo: quod adeò negligendum non est, vt nisi ea præcesserit, martyrium quod sanguine perhibetur, non sit martyrium. Frustra enim cervicem præbueris carnifici, nisi prius occideris membra quæ sunt super terram, hoc est, affectus qui militant aduersus spiritum, odium, inuidiam, auaritiam, superbiam, libidinem: quibus quicumque seruit, Deum quodammodo abnegauit: & Christum ore profitens, vita satanam Deum confitetur. Nec hic sermo debet cuiquam videri durior, cum sit verax ac salutaris: quidquid homo quiuis Deo anteponit, sibi Deum facit, nec possumus duobus seruire Dominis: vnus enim est Deus ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus diligendus. Quisquis igitur ore dicit: Credo in vnum Deum, & seruit auaritiæ, aut libidini, aut luxui, sibi mentitur, sibique repugnat, aliud lingua sonans, aliud animo celans, voce tantum testimonium perhibens Deo, cùm vita satanam colat. Efficacius autem est vitæ, quàm linguæ testimonium. Non omnis qui dicit: Domine Domine, intrabit in regnum, sed qui facit voluntatem patris cælestis. Habent & opera suam linguam, habent suam facundiam, etiam tacente lingua. Ideò Dominus in Euangelio κατὰ Ioannem ita loquitur: Opera quæ dedit mihi pater vt perficiam ea, ipsa opera quæ ego facio testimonium perhibent de me. Quemadmodum igitur bona opera profitentur Deum: ita mala quodammodo loquuntur: non est Deus, nec est scientia in excelso. Quis non contremiscat, quis non inhorrescat, quis non laceret vestimentâ sua, quis non obturet aures suas, si tales voces audiat ex Christiano? Quantus horror, quantus dolor occupat animos nostros; cùm quis victus tormentis, iussus abnegare Christum, abnegat, & ad Iouis statuam tus adolet? Quàm trepidamus metuentes ne Deus iratus fulmen in nobis vibret iræ suæ, ne terra dehiscens nos absorbeat? vt interdum vnius impietas, supplicii consortio multos inuoluat: & sunt scelera tam immania, vt vidisse quoque aut audisse sit detestabile. Sed cur alias in simili crimine tam sumus conniuentes? Cur & nobis adeò blandimur & aliis? At vide quid de talibus loquitur Apostolus scribens Tito: Profitentur se nosse Deum, factis autem negant. Idem in priore ad Timotheum de vidua quæ negligit familiam: Si qua autem suorum, maximè domesticorum, curam non habet: fidem negauit, & est infideli deterior. Si fidem negauit, quæ negligentius habet suam familiam; quid dicturum putas de his qui se totos dediderunt mammonæ & ventri? De Christianis vtique loquitur Paulus scribens Philippensibus, cùm ait: Quorum finis interitus, quorum Deus venter est. Quos eosdem taxat, scribens Romanis: Huiusmodi Christo Domino non seruiunt, sed suo ventri. Seruire, iuxta scripturarum consuetudinem dixit, pro colere. Ventrem colunt, eum quem habent pro Deo. Iam de auaritia manifestius etiam pronunciat scribens ad Colossenses, Mortificate, inquit, membra vestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam & auaritiam, quæ est simulacrorum seruitus. Execramur eos qui procumbunt ad Dianæ simulacrum: quantò iustius eos execramur, qui toto pectore seruiunt mammonæ, qui illi quotidie sacrificant? Et si auarus est idololatra, qui pecuniæ studio tenetur, qui quod hæreditate obuenit, aut industria partum est recondit, nec erogat in egenos; quid censendum est de his qui lenocinio, qui fœnore, qui rapto, qui fraude, qui calumniis, qui opprimendis pauperibus rem accumulant? Atque hæc idolorum seruitus non solum inuenitur inter Christianos, verum etiam, quod gemendum est, inter Episcopos. [a] Porrò temulentia adeo communis est Africæ nostræ, vt propemodum non habeant pro crimine. An non videmus ad martyrum memorias Christianum à Christiano cogi ad ebrietatem? An hoc leuius crimen esse ducimus, quàm hircum immolare Baccho? Mihi videtur multò grauius, si rem recta ratione velimus expendere.

[a] *Porrò temulentia adeò communis est Africa &c.* Quod præmisit de episcopis, habet ex lib. Cypriani de lapsis. Hoc verò ex D. Augustino epist. ad Auxilium, vt putetur Africanus esse. PAM.

dere. Cùm tyrannus dicit : Abnega Christum, & immola Ioui, & esto amicus noster, aut morere : sæpè lingua negat, corde reclamante : & manus adolet tus, cùm animus intus adoret Christum : quamquam hoc quoque grauissimum est crimen, tamen aliquam impietatis culpam eleuat humanæ naturæ imbecillitas. Ibi satanas tibi loquitur voce tyranni : at quid tibi dicit idem per tuam concupiscentiam ? Abnega Christum, & esto diues : Sacrifica Mammonæ, & Christo nuncium remittito. Quid est quod pollicetur ? aurum & argentum, inutilem materiam nisi exerceas. Nec dicit morere, sed oblecta oculos ; immò potiùs hoc dicit : Lucrare pecuniam ad breue tempus habiturus, & perde in æternum animam tuam. Et tamen hic sponte submittis genua satanæ, & abnegato Christo, te totum illi mancipas. Quid autem Christus ? Meus esto, & viue in æternum : contemne diuitias istas temporarias, & ego tibi centuplum reponam in hoc sæculo, & vitam æternam in futuro. Relinque terram, & accipe cælum. Ac Deus ista pollicens deseritur ; & diabolus tam nihili res, easque falsò promittens adoratur. O fœdam defectionem! O turpem idololatriam! O iniquam permutationem! Quo præmio sollicitauit humani generis primos auctores ? Ostendit pomum, & dedit mortem. Mendacio fefellit : Non moriemini, sed eritis sicut dij, scientes bonum & malum. Atque illi delusi, qualem Dominum deseruerunt, & ad quem defecerunt ? A qua felicitate exciderunt, & in quas ærumnas semel coniecerunt ? Sed idem ille tenebrarum princeps qui Euæ locutus est per serpentem, nobis loquitur per satellites suos ac ministros, per lenas & lenones, per eos qui pelliciunt ad amorem pecuniæ, ad ambitionem, ad voluptatem, auocantes à sinceritate quæ est in Christo Iesu. Idem ille loquitur nobis per concupiscentias nostras, quæ viuunt in membris nostris. Nec dicit quod homo tyrannus : aut mihi obtempera aut morere, nec ostentat [a] carceres, catenas, vncinos, sartagines, aut caminos incensos, non cruces, laqueos aut gladios ; sed tantùm : contemne Deum, renuncia vitæ cælestis hæreditati, & committe adulterium, & capies voluptatem. Sed qualem ? Momentaneam & corporis tantùm, quot autem amaritudinibus conditam ? infamia, periculo, super omnia verò secreto conscientiæ cruciatu. Hæc est esca diaboli, hoc auctoramentum. Stipendium porrò quale est ? Dicat maiore cum fide beatus Apostolus : Stipendium peccati mors est. Quæ mors ? Corporis, quam solam minitatur & inferre potest tyrannus homo ? Non, sed mors gehennæ, quæ finem nescit. Plus potest homo tyrannus, quàm diabolus. Ille quodammodo cogit hominis naturam, hic nihil aliud potest quàm sollicitare : deiicere non potest, nisi assentiaris, contempsisse vicisse est. Maior itaque venia debetur, Christum in tormentis abneganti, quàm sponte assentienti diabolo ; cui credidisse, est Christum abnegasse. Ille mendax est, & omnis mendacij pater, & illius promissa, quantumcumque fronte blandiantur, nihil aliud sunt quàm præstigiæ pellicientes in exitium. Ne quis itaque sic sibi blandiatur : Sum peccator, amo pecuniam, seruio libidini, studeo honoribus, indulgeo vindictæ, deditus sum voluptatibus : sed Christum non abnegaui. At reclamat tibi Paulus : Factis abnegasti ; reclamat tibi Dominus ipse : Non potes duos dominos colere. Et interim horres abominandum [b] turificati aut libellati cognomen, ipse fortassè turificatis aut libellatis deterior. Illos humanus metus violentior, quam vt hominis natura possit vincere, eò compulit, vt impias voces promant lingua, reclamante conscientia ; tu tam vili mercedula sollicitatus, sponte deficis ad eum, à cuius tyrannide te Christus suo sanguine redemit : cuius iam totus es factus, quemadmodum ait Apostolus : Empti estis pretio magno, & iam non estis vestri. Huius militiam professus es ad salutare lauacrum, huic dedisti nomen, huius sacramentis initiatus es, accepisti donatiuum & pignus spiritus [c] ne quid dubitares de promisso stipendio, simulque diabolo denunciasti perpetuas inimicitias, renunciasti omnibus illius pompis ac voluptatibus ; exsufflasti, exsibilasti, iurasti in verba Redemptoris : cùmque tot vitiis seruias, tibi places quòd nondum sis turificatus aut libellatus. Si quis miles iuratus in verba Cæsaris profugeret ad Turcam, & ex illius arbitrio faceret ea quæ sciret ingratissima Cæsari ; nonne comprehensus ad supplicium, raperetur vt desertor, vt periurus, vt perfuga ? Quis autem audiret eum ita se defendentem : non sum desertor, non abnegaui Cæsarem ? An non mox audiret, quid refert si lingua tacuit ? re ipsa abnegasti, & plusquam abnegasti ; qui non solùm desetueris militiam, verùm etiam ad tyrannum & hostem imperatoris tui irreconciliabilem transfugeris. Meritò fidelium aures abominantur apostatæ vocabulum : verùm hoc non ibi tantùm execrandum est, cum incenso tusculo, aut scripto libello renunciatur professioni nominis Christi ; sed vbicumque contemptis Christi legibus, obtemperatur satanæ. Nec enim refert quid sonet lingua ; quæ si sonet Christum, cùm animus sit deditus criminibus, non est professio, sed hypocrisis ; abnegatura Christum si metus vrgeat, qui premit turificatos aut libellatos. Atque in his rebus quæ sic inter se pugnant, vt neutra ferat alterius consortium ; quotiens hanc amplectimur, illam abdicauimus ; quotiens vnam reiecimus, alteram agnoscimus. Cuiusmodi sunt lux & tenebræ, bellum & pax, mors

a *Carceres, catenas, vncinos.* Omninò sic legendum, P. A. M.

b *Thurificati aut libellati nomen.* Hoc iterùm ex D. Cypriano, qui tamen libellaticos nuncupat. *Idem.*

c *Ne quid dubitares.* Nimis sæpè inculcat hanc certam in Deo fidem. *Idem.*

mors & vita, Deus & Belial; quemadmodum testatur & beatus Paulus in secunda ad Corinthios: Quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate, aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Christi ad Belial? Adhæsisse Belial, est abnegasse Christum, [a] vtcumque lingua aut habitu Christum profiteatis. De hoc si quis simpliciorum dubitarit, dabo argumentum crassum & euidens. Fingamus tyrannum ita loqui Christiano: Incende tus Ioui; nihil addentem nec exigentem vt Christum abneget: si adoleuerit, nonne cunctis manifestum erit, illum hoc ipso Christum abnegasse, quod Ioui fecerit thymiama, etiamsi nihil protulerat impium in Christum? Quemadmodum qui magicis artibus vtuntur [b] (à quo malo nos Domini misericordia liberauit; sicut à cæteris omnibus, quibus iuxta veterem hominem quondam ambulantes tenebamur) tacitè Christum abnegant, dum cum dæmonibus habent fœdus. Iam si [c] Machabæi fratres vna cum matre maluerunt tot cruciatibus exanimari, quàm carne suilla vesci, sic existimantes, eum Deum legis auctorem negare, quisquis sciens ac volens legis præcepta violat: quo pacto sibi blanditur, qui in luxu, temulentia, auaritia, rapinis, adulteriis aliisque criminibus consenescunt, quæ gentium etiam leges noluerunt esse impunita? Et cùm tot modis Christum abnegent cùm toties immolent dæmonibus, pro Christianis haberi postulant? Atque in his sunt, qui palam ista committunt, ac propemodum etiam glorianrur in rebus pessimis; adeò non pudet aut piget admissorum: & tamen audent venire in Ecclesiam sanctorum, audent misceri gregi Dominico. Tales interdum tolerat Ecclesia, ne prouocati magis etiam perturbent populum Dei: sed quid prodest non eiici cœtu piorum, si meruens eiici? Nam eiici remedium est, & gradus ad recuperandam sanitatem: eiectionem meruisse, summa malorum est. Ac frustrà miscetur cœtui sanctorum in templo manufacto, si submotus est à consortio Dei & ab vniuerso corpore mystico Christi. Oportet autem & illud considerare, quanropere Christiani abhorrent ab idolothytis, & ab ingressu fanorum, atque ab ipsis etiam simulacris. Cùm Beatus Paulus clamet, neque idolum esse aliquid, neque idolothytum; multò minùs fanum ex lapidibus constructum, est aliquid: & tamen plurimorum animus ea religione tenetur, vt mortem oppetant citiùs, quàm gustent idolis immolatum: & inexpiabile piaculum esse ducant, si ingrediantur fanum Iouis aut Apollinis aut Dianæ, seque putent contactu simulachri vehementer contaminari. Equidem probo talium religionem, si sibi constet in omnibus. Nunc, pro dolor, videre est quosdam in his pænè superstitiosè trepidos, in aliis vbi grauior erat metuendi causa, nimium esse securos. Per se non inquinat animam contactus idoli, nec ingressus fani, nec esus idolothyti: sed per se polluit conscientiam amor pecuniæ, incestus, rapina, hypocrisis, & his similia monstra. Quàm verò congruit horrere fani ingressum, nec horrere in templo sancto Spiritui consecrato victimas immolare dæmoniis? Clamat sanctus Paulus scribens Corinthiis: Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violauerit, disperdet illum Deus. Rursus in eadem epistola: An nescitis quoniam membra vestra templum sunt sancti Spiritus qui in vobis est, quem habetis à Deo & non estis vestri? Quòd si Christianorum pectora sibi consecrauit Deus vt in illis inhabitet per spiritum suum; illic deliciatur & inambulat, [d] illic amat sibi offerri victimam puram in omni loco. Et qui in hoc templum Deo sacrum, eiecto sancto Spiritu, inducit abominationes quas in mystica visione conspexit Ezechiel; qui illic sedem facit Mammonæ, Veneri, Como, Baccho, aliisque portentis; qui ibi dæmonibus immolat spurcissimas hostias, veretur ingredi fanum gentium ne contaminetur? [e] Proinde nemo sibi frustrà blandiatur, Deus non irridetur; constet sibi nostra religio, nec alios detestemur, ipsi grauioribus obnoxij criminibus: nec alibi simus religiosè timidi, alibi impudenter impij. Sed Christum semel professi, tota vita reddamus illi testimonium, & vndique glorificemus illum, obedientes illius præceptis; vt in hoc cognoscant homines quod verè fidimus illi, quod ex animo diligimus illum, & quod non simulatè ad sacrum lauacrum adduximus nos illius militiæ. Beatus Apostolus prædixit, nulli piè viuere volenti in Christo Iesu defuturam persecutionem. Si deest tyrannus, si tortor, si spoliator, non deerit concupiscentia, martyrij materiam quotidianam nobis exhibens. Postremò hæc ipsa mala quæ secum defert vita mortalium, quæque piis cum impiis communia sunt, martyrij coronam nobis parabunt; si placidè, si cum gratiarum actione pertulerimus. Neque priuati sunt martyrij gloria quicumque violenta morte consummati non sunt. Quis autem ausit vel Abraham patriarcham, vel huius filium Isaac, vel beatum Iob eximere è Martyrum numero? Quæ carnificinæ grauius torserunt corpus, quam patriarchæ mentem torquebant naturæ affectus; cùm incunctanter ad Dei iussum appareret immolare filium vnicum & vnicè carum, in quo tota spes erat illi posteritaris? Quid defuit Isaac martyrio, qui nihil obmurmurans, passus est se colligari & imponi busto? nec expauit in ceruicem vibratam

[a] *Vtcumque lingua & habitu Christum profiteatis.* Cautè & hoc legendum. PAM.

[b] *A quo malo nos Domini misericordia liberauit* Hoc etiam addidit, vt Cypriani videretur hic liber, quippe quem magicas artes professum fuisse (quamquam perperam) quidam tradunt. *Idem.*

[c] *Machabæi.* Rectè sic Manut. pro eo quod erat *Maccabæi.* *Idem.*

[d] *Illic amat sibi offerri victimam, &c.* Mirè detorquet hanc Malachiæ scripturam auctor *Idem.*

[e] *Proinde nemo sibi frustrà blanditur.* Hoc rursum mutuatus est ad verbum ex lib. Cypriani de Lapsis. *Idem.*

tam machæram? Cuius autem martyrium audebimus conferre cum his quæ passus est Iob? Quod si quis adhuc diffidit sermoni nostro, certè beati Pauli verbis non poterit diffidere. Is scribens ad Hebræos orsus ab Abel vsque ad Gedeonem, ingentem sanctorum catalogum recenset, in quo plures sunt qui non defuncti sunt morte violenta; immò pauci sunt qui sic mortui sunt; & tamen de omnibus pronunciat: Et hi testimonio fidei probati inuenti sunt, perspicuè declarans etiam vita bona peragi martyrium fidei. [a] Ecclesiæ quidem vsus discernit illos cognominibus martyres appellans eos, qui violenta morte decesserunt; confessores, qui constanter in cruciatibus ac minis mortis professi sunt nomen Domini IESV, parati mortem oppetere, vel potiùs martyrii supremam coronam ambientes. Apud Deum tamen quicumque carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis, quicumque Christo verè commortui sunt, eique in baptismo consepulti sunt, vt iam non sibi viuant, neque mundo cui semel mortui sunt, sed ei, qui pro ipsis est mortuus; martyres sunt, nec martyrum corona fraudabuntur: in primis autem monachi, qui verè monachi sunt, ac virgines quæ verè virgines sunt. [b] Neque enim locus desertus, saccus pro veste, legumen pro cibo, neque ieiunia, neque chameuniæ monachum absoluunt; sub his inuolucris interdum latet animus valdè mundanus. Quod ita deprehenditur, si ad munus aliquod Ecclesiasticum vocentur: ibi videas quosdam ex illis facillimè vinci deliciis, impatientiores iniuriarum, appetentiores vindictæ quam quiuis alius sit ex media plebe. Quid causæ est? Quoniam corpus exercuerunt magis quàm animum; cum beatus Paulus doceat, quod exercitatio corporalis ad modicum vtilis sit, pietas ad omnia valeat. Non hæc dixerim, quod improbandi sint qui talibus modis castigant corpus suum, & in seruitutem redigunt: sed quod satanas mille instructus artibus, nonnumquam illudit incautis, transfigurans se in Angelum lucis, & ex huiusmodi corporum exercitamentis inducit illis falsam sanctimoniæ persuasionem; cumque intus madeant spiritalibus vitiis, & sibi, & aliis, habentur pij. Talis erat iustitia Pharisæorum, cui prælata est iudice Christo publicani iniustitia. Ita sunt & virgines fatuæ; quæ solidam existimant pietatem corpus habere viro intactum, cum animus auaritia, superbia, inuidia & obtrectatione sit corruptissimus. Sunt & falsò viduæ, quæ dum viuunt in deliciis, Christo mortuæ sunt. In summa tamen, quisquis verè Christianus, cuiusque status aut ordinis habet certamina sua, habet crucem suam; quam si patienter tollit, si constanter sustinet, testimonio suo glorificat Dominum, tantum ne sibi vindicet laudem bonorum operum: hoc enim non est glorificare Deum, sed clarificare seipsum. Habet vnusquisque fidelium agones suos, habet aduersarium diabolum, habet agonothetam Deum, habet theatrum non solum Ecclesiæ & Angelorum, sed & infidelium; quemadmodum dicit Paulus ad Corinthios: Spectaculum facti sumus mundo & angelis & hominibus. Si vincimus; gloriantur Angeli, gloriantur & fidelium Ecclesiæ, gloriatur & ipse Christus in membris suis. Sin vincimur ignauia nostra, triumphat satanas cum angelis suis, insultant nobis increduli, ac Deum contumeliis afficiunt, dicentes: Ecce qui iactant se redemptos à tyrannide satanæ, qui prædicant se mortuos mundo, nihilo minus vincuntur à cupiditatibus suis quàm nos, quos dicunt adhuc teneri sub regno satanæ. Quid prodest illis baptismus, quo dicunt exui veterem hominem cum actibus suis, & indui nouum qui secundùm Deum creatus est? Quid prodest illis Spiritus sanctus, cuius arbitrio dicunt se temperari? Cur semper in ore habent; Euangelium, Euangelium; cum tota vita discrepet ab Euangelii præceptis? Quanto creditis pudore suffunditur Ecclesia, cum hæc ingeruntur ab hostibus, nec habet quo refellat opprobria? Nónne videmus totum Ecclesiæ cœtum [c] demittere vultus atque erubescere, quotiens aliqua virgo quæ Christo nupserat, dilapsa ex angelico contubernio defecit ad stuprum, aut coniugium? Quantus mæror occupat omnium nostrûm animos, sed præcipuè pastorum, si quando Christi miles tormentis inferior, renunciauit imperatori suo? Quantus autem ex aduerso satanæ triumphus? Itaque, fratres dilectissimi, si verè diligimus Deum, si quotidie petimus ex animo: Sanctificetur nomen tuum; summo studio aduigilemus, necubi polluamus nomen illius, sed & morte & vita glorificemus illum, iuxta beati Pauli monita: Viuentes sine querela vt simplices filii Dei, sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos luceamus sicut luminaria in mundo verbum vitæ continentes ad gloriam Christi IESV Regis & agonothetæ nostri, qui suum esse ducit quidquid in membris ipsius geritur. Patiamur cum illo, vt cum illo glorificemur in die Domini. Nos hic illum clarificemus apud homines, vt ille nos clarificet claritate sua coram Angelis suis. Cum, vt inquit beatus Paulus, venerit glorificari in sanctis suis. Nemo coronatur nisi legitimè certauerit. Et hi qui corruptibilem coronam ambiunt, ab omnibus se abstinent, nihil non facientes quod ad victoriam conducit: quid nos facere conuenit, vt assequamur illam immortalis vitæ coronam incorruptibilem & immarcescibilem in cælis? Hic si quis roget, quo pacto quis possit esse martyr sine sanguinis effusione: quisquis hoc animo sequitur iustitiam, vt mortem citiùs admissurus sit,

quàm

a *Ecclesia quidem vsus*, &c. Non per omnia Cyprianicum esse hanc martyris & confessoris differentiam tomo 4. epist. 9. satis ostendimus. PAM.

b *Neque enim locus desertus*. Planè sunt hæc Erasmica, atque adeò & cautè legenda. *Idem*.

c *Demittere vultus*. Quidam non rectè *dimittere*. *Idem*.

quàm velit à iustitia deflectere: huic prompta voluntas pro martyrio deputabitur. Deus enim non æstimat quemquam ex euentu rerum, sed ex affectu. Cur enim ille fraudetur martyrii gloria, per quem non stetit quo minus martyrium peregerit? Vt contrà, mercedem apostatæ feret; quisquis hoc animo viuit, vt Christum negaturus sit, si iactura bonorum, aut corporis cruciatus, aut mors sit accipienda. Qui ob paululum pecuniæ peierat; an is verebitur abnegare Christum, si tota res periclitetur, si intentetur infamia, carcer & mors? [a] Qui ob febriculam ad incantatricum remedia confugit; an is malit cruciatus morte tristiores perferre, quàm Christo renunciare? Immò qui totiens ob breuem carnis delectatiunculam, ob momentaneam gloriam deficit à Christo; vitam habebit vilem pro Christo? Nec hunc tyrannus fecit apostatam, sed ad tyrannum accessit apostata. Vt autem est similis certandi ratio: ita iisdem armis fratrum animi communiendi sunt ad has pugnas quibus ostendimus confirmandos ad martyrium. Fides est, quæ pugnat & superat in martyribus: nec quisquam defecit in tormentis; nisi fidei defectu. Orandus igitur assiduè Deus, vt fidem in nobis augeat: est enim Dei donum, illi debetur omnis victoriæ gloria. Ingeramus illorum animis & infigamus, quàm horrendum crimen sit omnis idololatria, quàm seuerè punita sit à Deo sub lege verere: quot millia trucidarit Moyses ob vitulum aureum. Deinde proponatur comparatio manifestæ idololatriæ, cum immolatur simulacbris: & occultæ, cum contempto Deo obeditur per concupiscentiam satanæ. Deinde conferantur inter se Deus fons omnis boni, & diabolus omnis malitiæ princeps. Ostendatur & inæqualitas contubernii: in altera parte sunt filii Dei, conciues Angelorum, & hæredes beatæ immortalitatis; in altera filii Belial, societas omnium dæmonum, & hæredes gehennæ. Conferatur & impar malitiæ genus, comparentur diuersa stipendia. Hæc si priùs fuerint persuasa, & intimis infixa visceribus, facilis erit victoria. Nunc fides multis natat in labiis, cum in corde aut nulla sit, aut vehementer langueat. Quis enim non profitetur, quod in Deuteronomio legimus: Audi, Dominus Deus tuus, Dominus vnus est? Et; Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies? Quis non quotidie recitat ore: Credo in Deum Patrem omnipotentem? At non credit in Deum, qui non in eo solo collocat [b] totius felicitatis suæ fiduciam: nec vnum habet Deum ac Dominum, qui per scortationem, per luxum & auaritiam satanæ facit imperata, nec illi soli seruit, qui seruit ventri, qui deditus est huic mundo, qui in prauo positus est. Ethnici putant plures esse Deos, & hoc tibi videris perfectus Christianus, quòd persuasum habes vnum esse Deum? quid magni facis? Idem credunt Iudæi qui quotidie blasphemant Filium Dei in Synagogis suis: idem credunt dæmones & contremiscunt. Si verè credis in Deum, crede iustum & veracem: iustum in remunerandis piis, & puniendis impiis: veracem in promissis. Crede non esse spem salutis, nisi per filium eius quem pro nobis omnibus tradidit in mortem: crede nihil accidere mali posse iis, qui se totos illius voluntati tradiderunt & in illo perseuerant. Hoc est credere in Deum Patrem, hoc est credere in Filium eius, hoc est credere in Spiritum sanctum, vnum Deum, & Ecclesiam sanctam mysticum Christi corpus; extra quam, non est salus, & in qua non est pernicies. Quisquis in tali petra pedes animi fixerit, aduersus omnes tentationum incursus stabit immobilis. Exempli gratia: Lacessitus es conuicio, suggerit tibi caro vindictæ cupiditatem, priùs quàm respondeas, sic cogita tecum: Hunc maledicum hominem subornauit diabolus, vt me deiiciat, ac deiectum perdat, sed ausculta quid suadeat imperator tuus cui militas: Beati, inquit, mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Et; Mea est vindicta, & ego retribuam. Quid suadet fortissimus ille Christi dux Paulus: Non nosmetipsos vindicantes charissimi, sed date locum iræ, Diabolus dicit: Fruere vindicta, & perde vitam æternam. Deus dicit. Vince in bono malum, & noli resistere malo; & accipe cum filio meo possessionem regni cælestis. Mox dispice, vtri potiùs expediat obtemperare. Dicit tibi per concupiscentiam tuam diabolus: Mœchare, & fruere temporaria corporis voluptate, & esto meus seruus, & cohæres gehennæ. Audi potiùs quid dicat tibi Deus: Sperne temporariam voluptatem, & accipe centuplum bonæ conscientiæ gaudium in hoc sæculo, & vitam æternam in futuro: & expende vtri potiùs sit auscultandum. Suggerit tibi per carnis affectum veluti per Euam sathanas: Viue genialiter. Ex aduerso dicit Christus: Beati qui lugent, [c] quoniam ipsi consolationem accipient. Ad eumdem modum de cæteris tentationibus, obiice tentatori clypeum scripturarum; in quibus tibi loquitur Deus non minore fide, quàm si tibi coram ore ad os loqueretur. Ex his torrentibus sume tibi lapides, quibus deiicias superbum Goliath. Habes exemplum à Domino tuo, sic ille prostrauit diabolum: nec deiicias animum si sæpiùs inuadat, ac subinde maioribus machinis aggrediatur: nihil potest aduersus eum qui tecum est. Dic illud Ioannis: Maior est qui in nobis est, quàm qui in isto mundo. Succurrat illud Domini dictum: Confidite quoniam ego vici mundum. His orationibus si Christi miles fuerit exercitatus ad conflictum; in dies comperiet suum antagonistam debiliorem

Nec

a *Qui ob febriculam ad incantatricum remedia confugit.* Nescio quæ remedia incantatricum intelligat. PAM.

b *Totius felicitatis suæ fiduciam* Corruptè & hic quidem *infelicitatis*: quia etiam paulò post omiserat vocem, *et*, est etiam hoc cautè legendum. *Idem.*

c *Quoniam ipsi consolationem accipient.* Est etiam hæc Erasmi versio. *Idem.*

a *Adhibui*

Nec tamen remittendæ ſunt excubiæ, ſi quando hoſtis ſimulabit tranquillitatem; ſed obſeruans illius inſidias, dicat cum beato Abacuc: Super cuſtodiam meam ſtabo & gradum figam ſuper petram, omni cuſtodia ſeruans cor meum, ne qua pateat aditus obambulanti quærentique quem deuoret. Tutiſſimum autem cordis munimentum eſt ſobrietas cum inſtanti oratione, iugique ſcripturarum meditatione. Omnis enim ſcriptura diuinitùs inſpirata, vtilis eſt ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iuſtitia, vt perfectus ſit homo Dei, ad omne opus bonum inſtructus. Ex hac igitur colligendæ ſunt ſententiæ, quas ad manum & velut in procinctu habeas, vt his protinùs ſerpentem caput erigentem deiicias. Nullus eſt enim animorum morbus, cui non præſens remedium diuina Scriptura ſuppeditaret. Hinc comparanda ſua exempla piorum, ſed præcipuè Chriſti, quibus ſe quiſque vel animet vel conſoletur. Venio nunc ad illa mala quæ vel ipſam naturam hominis comitantur, vel fortuitu videntur inferri. Hæc quoque pius animus, & ad pugnandum inſtructus, ſibi vertet in materiam coronæ. Exemplo faciam, quod dico, clariùs. Excutitur aliquis facultatibus ſuis, ſiue bello, ſiue naufragio, ſiue rapina. Ne protinùs hic cogitet laqueum, aut rationem malis artibus ſarciendi quod periit; ſed ita ſecum loquatur: Dominus eſt qui tentat me, an diligam ipſum ex toto corde. Ipſe dedit, ipſe abſtulit, ſit nomen Domini benedictum. Gratias agat quòd acceperit ex Domini benignitate: agat gratias quòd amiſerit ad probationem fidei. Si hæc dixerit eo animo, quo dixit ſanctus Iob; cum illo mercedem accipiet. Nec enim Dominus æſtimat, quantùm quis perdat, ſed quàm patienter: quemadmodum non reſpicit, quantùm aliquis largiatur egentibus; ſed quo animo. Habet aliquis filium vnicè charum, eo te mors orbat præmatura, peſtilentia ſpoliat te cariſſimis, ſponſa, liberis, amicis; ferto patienter, & dic: Domino ita viſum, & ſic fortaſſis & nobis expediebat, & noſtris; Sit nomen Domini benedictum. Sunt & morbi qui non minus atroces habent cruciatus, quàm vlla poteſt inferre tortorum ſæuitia [a] veluti pleuritis, iſchiaſis, podagra, paralyſis, calculus, renum & veſicæ exulceratio. Tale ſi quid acciderit, ne mens exaſperetur ad impatientiam, ne lingua erumpat in voces blaſphemas, ſed cum beato Dauid & Heli ſacerdote dicat: Dominus eſt, faciat quod bonum eſt in oculis ipſius. Ita mala quæ non inferuntur ob Chriſti profeſſionem, vertemus nobis in coronam, & Chriſto in gloriam. Ac fiet fortaſsè, vt Dominus noſtra tolerantia propitiatus, aut auferat afflictiones, aut mitiget; quòd ſi non fit, tamen hac ratione faciemus, vt quod animo impatienti fuiſſet intolerabile, fiat patientia mitius. His atque huiuſmodi argumentis non deſinemus nos inuicem exhortari, ad illuſtrandam Domini gloriam, cuius titulum & inſignia gerimus. Præſtemus illi martyrium in ſuo quiſque ſtatu & ordine, non ſolùm in aduerſis, verùm etiam in proſperis. In aduerſis agnoſcamus amorem patris flagellantis nos ad correctionem, & gratias agamus charitati qua diligit nos, vt filios, quos abdicare non vult, ſed emendatos recipere. In proſperis æquè gratias agamus illius bonitati, qua conſolatur nos vt tentationum pondus poſſimus ſuſtinere: ita fiet vt tota vita noſtra nihil aliud ſit quàm teſtimonium, declarans apud credentes & incredulos ſapientiam, bonitatem, miſericordiam ac veritatem Dei Patris, & Filij illius Ieſu & Spiritus ſancti. Amen.

DE

[a] *Veluti pleuritis*, Magis placet hoc Morelij quàm quod -- habebant priùs excuſi, *pleuretis*, aut Manut. *pleureſis*. PAM.

DE DVODECIM ABVSIONIBVS SÆCVLI PERPERAM Cypriano adſcriptis.

CAPVT PRIMVM.

PRIMVS abuſionis gradus eſt, ſi ſine bonis operibus ſapiens & prædicator fuerit, qui quod ſermone docet, [a] actibus explere negligit. Auditores enim doctrinæ, dicta facere contemnunt, cùm prædicatoris opera à prædicationis verbis diſcrepare conſpiciunt. Numquam enim fit efficax conſtituentis auctoritas, niſi eam effectu operis cordi adfixerit audientis, præſertim cùm & ipſe doctor, ſi in vitiorum amorem delapſus fuerit, alterius doctoris medicamentum ſuis vulneribus adhibere paruipendit. Vnde & ipſe Dominus In Euangelio de doctrina pariter & bono opere inſtruere volens diſcipulos, qualem in his cautelam haberent admonebat, dicens: Quòd ſi ſal euanuerit, [b] in quo ſalietur? Hoc eſt, ſi doctor errauerit, à quo iterum doctore emendabitur? Et ſi lumen, quod in te eſt, tenebræ ſunt; ipſæ tenebræ quantæ erunt? Si namque oculus, à videndi officio deſierit; quis à manu, vel à pede, vel à reliquo corpore illud miniſterium exiget? quapropter doctores cogitent, ne ampliori vindictæ ſubiaceant, ſi plurimis perditionis occaſionem abundantiùs præſtent. Nam & ipſe Salomon dum multæ ſapientiæ

tranſgreſſionem

[a] *Actibus explere*. Auguſtinus *complere*. PAM. [b] *In quo ſalietur*. M S. *ſcilo*. Idem.

transgressionem incurrit, totius Israeliticæ plebis regni dispersionem [t] solius sui merito præstitit. Quibus ergo committuntur multa, maiora perdunt; si non rectè dispensauerint Rectoris sui munera, quæ perceperunt. Cui enim plus committitur, ab eo plus exigitur. Et seruus qui Domini sui voluntatem intelligens non facit, acrioribus flagellis grauioribusque vindictis vapulabit.

CAP.

u *Solius sui merito.* Augustinus *solo suo.* Idem.

CAPVT II.

Secundus abusionis gradus est, si sine religione senex esse inueniatur. [u] Cui cùm membra exterioris hominis veterascunt; vires animi, id est, interioris hominis membra, incrementa roboris non capiunt. Plus enim omnibus religioni operam dare senibus competit, quos præsentis sæculi florida ætas transacta deseruit. Sicut namque in lignis ipsa reproba arbor comparet, quæ post flores fructus optimos cultori suo non exhibet: sic & in hominibus ipse reprobus est, quem flos iuuentutis deserit, & tamen in sui corporis senectute, bonorum operum maturos fructus proferre patuipendit. Quid enim stolidius fieri potest; si mens ad perfectionem festinare non contendat, quando totius corporis habitus senectute confectus ad interitum properat? Dum oculi caligant, aures grauiter audiunt, capilli fluunt, facies in pallorem mutatur, dentes lapsi numero minuuntur, cutis arescit, flatus non suauiter olet, pectus suffocatur, tussis cachinnat, genua trepidant, talos & pedes tumor inflat; etiam homo interior, qui non senescit, his omnibus adgrauatur. Et hæc omnia ruituram iamiamque domum corporis citò prænunciant. Quid ergo superest: nisi vt dum huius vitæ defectus adpropiat, nihil aliud cogitare, quomodo futura habitatio prosperè comprehendatur, quisque senex adpetat? Iuuenibus enim incertus huius vitæ terminus instar, senibus verò cunctis maturior ex hac luce exitus breuiter concordat. Cauendæ enim sunt homini duæ particulæ, [b] quæ in illius carne non veterascunt, & totum hominem secum ad peccatum pertrahunt; cor videlicet & lingua: quia cor nouas semper cogitationes machinari non desinit; lingua impigrè loquitur, quodcumque machinari cor senserit. Caueat ergo senilis ætas, ne istæ iuuenescentes particulæ totam sui harmoniam decipiant, & per res ineptas reliqui corporis grauitatem ne illudant. Vnicuique enim considerandum est, quid ætate eminenti dignum sit, vt hoc agat, quod nec vitam, nec ætatem, nec ministerium vile reddat.

CAP.

u *Cui cùm membra.* Omisimus cum Augustino & M S. codic. vocem *multa*, ex Augustino etiam lego *deseruit*, pro *deserit*. PAM.

b *Quæ in illius carne.* Hic quoque prætermisimus voculam, *&*, cum M S. *Idem.*

CAPVT III.

Tertius abusionis gradus est, si adolescens sine obedientia deprehenditur; quo mundus à recto rationis ordine deprauatur. Qualiter namque in senectute [u] aliis ministerium imperabit, qui in adolescentia se senioribus obedientem exhibere contemnit? [b] Vnde & in prouerbio apud veteres habetur, quod dominari nequeat, qui prius alicui seruitutem præbere denegat. Propter quod & Dominus Iesus in temporibus suæ carnis, dum adhuc ad legitimam ætatem doctoris non perueniret, obedienter ministrationem parentibus suis præstitit. Sicut ergo in senibus sobrietas, & morum perfectio requiritur: ita etiam in adolescentibus, obsequium, & subiectio, & obedientia ritè debetur. Quapropter & in mandatis legis primùm in his quæ ad homines pertinent, patris & matris honor imperatur: quia quamuis carnalis pater non superuixerit, aut indignus fuerit; alicui tamen patri digno & viuenti, paternus honor vsque ad dignam ætatem à filiis præbendus esse ostenditur. Quatuor etenim modis per scripturas diuinas patres vocantur; hoc est, natura, gente, admonitione, & ætate. De patre namque naturali Iacob ad Laban loquitur: Nisi timor patris mei Isaac adfuisset, tulisses omnia quæ mea sunt tibi. Gente verò pater dicitur, quando Dominus de rubo ad Moysen loquebatur: Ego sum, inquiens, Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob. Ætate autem & admonitione pariter pater dicitur, cùm Moyses in cantico Deuteronomij loquitur: Interroga patrem tuum, & annunciabit tibi, maiores tuos, & dicent tibi. Quòd si ergo naturalis pater superstes non fuerit, aut indignus fuerit; [c] admonenti tamen seniori adolescentis obedientia præbenda erit. Quomodo ergo honoratus in senectute adparebit; qui disciplinæ laborem in adolescentia non sustinuerit? Quodcumque etenim homo laborauerit, hoc & metet. Omnis namque disciplina in præsenti non videtur esse gaudij, sed mœroris; posteà verò fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet iustitiæ. Sicut ergo fructus non inuenitur in arbore, in qua pampinus aut flos priùs non apparuerit:

u *Aliis ministerium imperabit.* Augost. *ille ministrare sibi spreuerit.* PAM.

b *Vnde & in prouerbio.* Hoc ex M S. cod. pro, *in prouerbiis.* Idem.

c *Admonenti tamen seniori.* Interserunt M S. cod. voculam *aut.* Idem.

fuerit : sic & in senectute honorem legitimum adsequi non poterit, qui in adolescentia disciplinæ alicuius exercitatione non laborauerit. Disciplina igitur absque obedientia, qualiter fieri potest? Adolescens ergo sine disciplina, adolescens sine obedientia est : quoniam & ipsa obedientia, quæ omnium disciplinarum mater est, magna exercitatione indiget; quæ sui normam studij in Christo Domino sumpsit, qui obediens patri vsque ad mortem, mortem autem Crucis, ignominiam liberter sustinuit.

CAPVT IV.

Quartus abusionis gradus est, diues sine Eleemosyna; qui superflua vsus sui quæ custodiendo in posterum recondit, indigentibus & nihil habentibus non distribuit : per quod efficitur, vt dum in terra quæsita diligenti cura custodit, cælestis patriæ perennem thesaurum amittat. Ad quem thesaurum Dominus Iesus adolescentem diuitem, qui eum de perfectione interrogauerat, ita respondens inuitauit : Si vis perfectus esse, vade & vende omnia quæ habes, & da pauperibus, & veni sequere me, & habebis thesaurum in cælo. Quem thesaurum nullus vnquam hominum habere potest, nisi qui pauperibus solatia præstat, aut qui per seipsum pauper est. Non ergo dormiat in thesauris suis, qui pauperes dormire non sinit. Diues namque etsi multa congregauerit, his frui solus nequaquam poterit; quia vnius hominis natura multis rebus non succurit. Quid ergo stultius est; quàm propter vnius hominis victum & vestitum, totam tegni cælestis perdere perennem iocunditatem, & æternos inferni cruciatus, absque consolationis præstolatione subire? Quod igitur aliquando per necessitatem amittendum est, pro æterna remuneratione sponte distribuendum est. Omnia enim quæ videntur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna sunt. Quamdiu namque temporales sumus, temporalibus temporalia deseruiunt; & cùm hinc transierimus, [a] æternis æterna solatia præstabuntur. Idcircò non debemus diligere ea, quæ non semper habebimus; præsertim cùm expertem rationis auarum diuitem, thesauri & sui agri, & omnia quæ haber, ostendant; quia toto cordis intuitu illas res amat, quæ numquam se diligunt. Si etenim aurum & argentum, & agros, & vestimenta, & cibos, & metalla, & bruta animalia quis dilexerit; hæc omnia vicem sibi amoris rependere non posse, ipsa rerum natura ostendit. Quid ergo à ratione longius est; quam diligere, quod te amare non valet, & negligere illum, qui [b] suæ ditioni cum dilectione omnia præbet? Propter hoc igitur non diligi mundus, sed diligi proximus à Deo præcipitur; quia proximus vicem sui amoris potest rependere, quod mundus non potest, vel minime non posse dubitatur. Sic enim inimicum esse diligendum Dominus præcepit, vt illa dilectio amicum illum ex inimico efficiat. Quisquis ergò diues cupidus, qui vult æternas habere diuitias, distribuendo egenis præter interim non mansuras. Si enim quod diligit, non vendit, nemo potest emere quod cupit. Auari namque ideò in iudicio à tectissimo iudice nuncupantur maledicti, quia cum præteribant eorum habitacula non dicebant : Benedictio Domini super vos, [c] benediximus vobis in nomine Domini. Infelices ergo sunt auari diuites, qui propter res transitorias, in æternam damnationem dilabuntur; & è contrario : Beati sunt misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. Felix est ergo misericors, dum in hac virtute non substantiam, sed adfectum Deus requirit.

CAP.

a *Æternis æterna solatia præstabuntur*. Rursum hoc ex M S. cod. pro, *præstabunt*. P A M.
b *Sua dilectione*. Augustinus *ditione*. *Idem*.

c *Benediximus vobis*. Etiam hoc ex M S. cod. pro, *benedicimus*, illud enim legitur in psalmis. *Idem*.

CAPVT V.

Quintus abusionis gradus est, femina sine pudicitia. Sicut enim omnes bonos mores procurat & custodit in viris prudentia; sic & in fœminis cunctos honores actus nutrit & fouet & custodit pudicitia. [a] Pudicitia namque castitatem custodit, auaritiam refrænat, lites deuitat, iram mitigat, libinem occupat, cupiditatem temperat, lasciuiam castigat, ebrietatem cauet, verba non multiplicat, gulæ concupiscentias purgat, furtum omnino damnat. Quid plura? Omnia vitia restringit; & omnes virtutes, & quicquid coram Deo & bonis hominibus laudabile est nutrit. Impudica namque vita : nec laudem ab hominibus in præsenti sæculo, nec remunerationem à Deo expectat in futuro. Pudica verò vita, famam bonam inter homines haber, & de spe futuræ beatitudinis gaudet. Præsentibus semetipsam imitabilem facit, posteris memoriam amabilem relinquit. Bonis semper moribus delectatur & conseritur, & assiduis scripturarum meditationibus & eloquiis animam vegetat. Bonorum præcedentium exempla custodit, & inseparabilia perfectis contubernia nectit. Duobus ergo modis constat veræ pudicitiæ exercitatio, id est, corporis habitu & superficie, & animi adfectu interno. Per exteriorem modum, iuxta Apostolum, coram hominibus exempla; per interiorem modum coram Deo, prouidemus opera bona. Pudicitia namque corporis

est,

a *Pudicitia namque castitatem custodit*. Istud ex Augustino, pro, *castitatem habet*. Cuius etiam istud paulò post placet,

animam vegetat, pro eo quod erat, *animum figit*. P A M.

est, alienas res non appetere, & omnem immunditiam deuitare, ante horam congruam non gustare velle, risum non excitare, verba vana & falsa non loqui; habitum per omnia ordinarum, compositionémque conuenientem tam capillorum quàm vestium sicut decet, habere; cum indignis contubernia non inire; superciliosо intuitu neminem adspicere, vagari oculos non permittere; pompatico & illecebroso gressu non incedere; nulli inferior in incœpto bono opere apparere; nulli contumeliam aut ruborem incutere, neminem blasphemare, bonis non inuidere, senes non irridere, meliori non controuersari; de his quæ ignoras, non tractare, & ea quæ scis non omnia proferre: Hæc enim proximis amabilem hominem reddunt, & Deo acceptabilem faciunt. [a] Pudicitia enim animæ est, plus propter Dei oculos, quàm hominum, omnia bona facere; adperitiones turpium cogitationum compescere; omnes meliores se esse æstimare, nemini inuidere; de semetipso nihil confidere, Dei semper auxilio res omnes committere, ante Dei oculos semetipsum constituere, hæretica prauitate sensum non maculare, Catholicis per omnia consentire: Deo soli adhærere, castitatem æternæ mentis Deo Christo offerre: [b] omnia cœpta opera bona mortis tantùm termino finire, præsentes tribulationes animi fortitudine negligere, paruipendere; in terra præter proximos nihil amare, cuncti amoris sui thesaurum in cælo constituere, & pro omni bono actu mercedem à Deo in cælestibus sperare. Pudicitia ornamentum nobilium est, exaltatio humilium, nobilitas ignobilium, pulchritudo debilium, prosperitas laborantium, solamen mœrentium, augmentum omnis pulchritudinis, decus religionis, defensio criminum, multiplicatio meritorum, creatoris omnium Dei amicitia.

CAP.

a *Pudicitia enim.* Augustinus *verò.* PAM.
b *Omnia cœpta bona opera.* Sic MS. pro eo quod Augustinus *intercepta*, & Morelius *accepta.* sic posteà vbi Morelius *mœrentium*, illi legunt, *mœstorum.* Idem.

CAPVT VI.

Sextus abusionis gradus est, dominus sine virtute. Quia nihil proficit dominandi habere potestatem, si dominus ipse non habeat virtutis rigorem. Sed hic virtutis rigor, non tam exteriori fortitudine, [a] quæ & ipsa sæcularibus dominis necessaria est, indiget: quàm animi interiori fortitudine, bonis moribus exerceri debet: sæpè enim dominandi per animi negligentiam perditur fortitudo, sicut in Heli sacerdote factum fuisse comprobatur. Qui dum seueritate iudicii peccantes filios non coërcuit in eorum vindictam, Dominus, velut consentienti, ferociter non pepercit. Tria ergo necessaria hos qui dominantur habere oportet: terrorem scilicet, & ordinationem, & amorem. Nisi enim ametur Dominus pariter & metuatur, ordinatio minimè constare illius potest. Per beneficia ergo & adfabilitatem, procuret vt diligatur: & per iustas vindictas, non propriæ iniuriæ, sed legis Dei, studeat vt metuatur. Proptereà quoque dum multi pendent in eo, ipse Deo adhærere debet, qui illum in ducatum constituit: qui ad portanda multorum onera, ipsum veluti fortiorem solidauit. Paxillus enim nisi benè forte figatur, & alicui fortiori adhæreat: omne quod in eo pendet citò labitur, & ipse solutus à rigore suæ firmitatis, cum oneribus ad terram delabitur. Sic & princeps nisi suo conditori pertinaciter adhæserit: & ipse, [b] & omne quod continet, citò deperit. Quidam namque per dominandi officium plus Deo appropinquant, quidam imposito sibi dignitatis honore deteriores fiunt. Moyses namque accepto populi ducatu, familiariùs Dei locutionibus vtebatur: Saul verò filius Cis, postquam sceptra regni suscepit, per inobedientiæ superbiam Deum offendit. Rex Salomon postquam patris sui Dauid sedem obtinuit, Deus illum vltra omnes mortales velut ad numerosi populi gubernationem sapientiæ munere ditauit. E contrario verò Hieroboam seruus Salomonis, postquam regni domus Dauid occupauit partem: ad idolorum culturam, decem tribus Israël, quæ erant in parte Samariæ, [c] deuerterat. Per quæ exempla euidenter ostenditur, quosdam in sublimiori statu ad maiorem perfectionem crescere, quosdam verò per supercilium dominationis ad deteriora defluere. Per quod vtrumque intelligitur: eos qui ad meliora condescendunt, per virtutem animi & Dei auxilium posse id facere: & eos qui ad deteriora deuertuntur, per mentis imbecillitatem pariter & negligentiam errare. Vnde & dominum absque virtute fieri non decet, qui virtutem sine Dei auxilio nullatenus habet. Qui etenim multa tuetur, si non habet fortitudinem animi, non valet id agere, quoniam magna magnis infestationibus, vel aduersitatibus solent laborare. Omnis ergo qui præest, hoc primus animi tota intentione procuret, vt per omnia de Dei adiutorio omninò non dubitet. Si namque cœperit in actibus suis auxiliatorem habere Dominum dominorum, nullus hominum contemptui poterit habere eius dominatum: non enim est potestas nisi à Deo. Ipse enim eleuat de stercore egenum, & sedere facit cum principibus populi sui, & deponit potentes de sede, & exaltat humiles: vt subditus fiat omnis mundus Deo, & egeat omnis gloria Dei.

CAP.

a *Quæ & ipsa.* Hoc ex MS. pro, *ipsis.* PAM.
b *Et omne quod continet.* Rectiùs sic Augustinus quàm alij, *& omnes quos consensus vitio.* Idem.
c *Deuerterat.* August. *diuertit*, & paulò post *diuertuntur*, pro, *deuertuntur.* Verùm vtrumque latinè dicitur, & consentiunt Morelij MS. Idem.

CAPVT VII.

Septimus abusionis gradus est, Christianus contentiosus, qui cùm participationem nominis Christi per fidem & baptismum susceperit, contra Christi dicta & propositum, mundi caduca delectamenta diligit. Omne enim de quo contenditur, aut propter propriam eius rei dilectionem de qua agitur; aut propter alterius amorem, quæ sub odiosa specie latet, adpetitur. Quemadmodum, verbi gratia, bellum animoso compugnantium conflictu cùm odiosa res sit, propter amorem victoriæ & libertatis peragitur; & multæ aliæ dilectæ species, sub odioso labore vel formidine, satis contentiosè expetuntur. Vnde patenter intelligitur, nihil contendi posse, nisi propter dilectionem, speratam scilicet & subsequentem amabilem remunerationem. Qui igitur de mundo præsente ex quacumque causa contendit, perspicuè ostendit quòd illum diligit. Quomodo ergo mundum diligi per Ioannem Spiritus sancti sermones interdicunt? qui ait: Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Mundi enim amor & Dei, pariter in vno corde cohabitare non possunt, quemadmodum iidem oculi cælum pariter & terram nequaquam conspiciunt. Sed requirendum est, si verè in mundo aliquid sit quod amari debeat, [a] & quis sit ille mundus, quem diligi diuina eloquia vetant. Terra ergo cum nascentibus ex ea, & metallis, & animantibus, & pulchritudine vestium, & oblectationibus ciborum, & iis quæ ad hæc pertinent, non diligi præcipitur: sed proximus, propter quem hæc omnia facta sunt, hic amari iubetur. Hæc enim omnia prædicta, velut non mansura, ad cælestem patriam pergentes concomitari nequeunt. Proximi verò velut mansuri regis cohæredes, semetipsos licenter diligunt. Quod ergo semper in mundo non manet, & cum mundo pariter deficiet. Ipse mundus non amari præcipitur, proximus autem qui est pars regni cælestis, in terra & inter ima elementa, à regni cælorum adpetitoribus non incongruè amatur: dum in suprema illa patria in æternum cohæres habebitur. Propterea verò mundus præsens non diligi imperatur, ne à Dei dilectione alienus, sæculi dilector quisque efficiatur. Non ergo debet contendi, quod non licet amari. Igitur Christianus, qui hominis Christi similitudinem tenet, morum quoque eius similitudinem habere debet. Christianus enim nemo rectè dicitur, nisi qui Christo moribus coæquatur. De Christo verò per Prophetam ita scribitur: Ecce filius meus quem elegi, electus meus, complacuit in illo sibi anima mea: ponam spiritum meum super eum. Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in platea vocem eius. Ecce Christus non contendit, neque clamauit: & tu si morum Christi similitudinem tenere cupis, ne contendas, ne [b] abusiuus in Ecclesia Christianus existas. Suis enim sectatoribus Christus præcepit: Nolite vocari Rabbi, vnus est enim magister vester, qui est Christus: & patrem nolite vocare super terram, vnus est enim pater vester, qui in cælis est. Omnes enim vos fratres estis, quibus ad supplicandum imperauit, cùm dicet: Sic autem orabitis: Pater noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum. [c] Frustrà ergo contendit patrem se habere in terra, qui patrem & patriam profitetur se habere in cælo. Cuius patriæ nemo possessor efficitur, nisi qui de terrenæ patriæ contentione securus habetur.

CAP.

[a] *Et quis sit ille mundus.* Iterùm hoc ex M S. pro *quid sit*, & paulo post ex August. *concomitari*, pro, *comitari*. PAM.
[b] *Abusiuus.* Hinc videtur comprobari titulus Cambron. cod. de 12. abusiuis sæculi, quæ vox a Cypriano, vti & a 12 pleraque est alienissima, postea tamen denuò reperitur sub finem. *Idem.*
[c] *Frustra ergo.* Rectiùs sic MS. quàm alij, *enim Idem.*

CAPVT VIII.

Octauus abusionis gradus est, Pauper superbus, qui nihil habens, in superbiam extollitur: cùm è contrario diuitibus sæculi non superbè sapere per Apostolum Paulum imperetur. Quid ergo stolidius potest fieri: quàm illum, qui per infimam miseriam velut in terram abiectus, extremus & humilis incedere & contristari debuerat, supercilioso superbiæ tumore inflatam mentem contra Deum erigere? Per quod vitium lapsi corruerunt, qui in summo cæli conditi erant culminc. Quid ergo velut quasi potens in terra superbit: qui præ omnibus hominibus deberat humilis apparere? Sed ne de paupertate sua tristitiam habeant, quid à Deo recepturi sint, pauperes attendant: ipse enim inquit: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum. Recta namque dispensatione misericors iudex cæli regnum illis committit, quibus regni terrarum participationem inter mortales abstulit: vt ipse diues in cæli sede appareat, qui in terra penitùs nihil procurat. Cauendum ergo pauperibus est, ne dum per egestatem & necessitatem terrenum regnum prætereunt, per mentis etiam impudentiam cælorum regna amittant. Cùm enim Dei dispensatione paupertatem necessariam acceperunt, in ipsorum arbitrio pendet, vtrum pauperes spiritu sint. Non enim quibuscumque pauperibus cæli regna promittuntur, sed his tantummodò in quibus diuitiarum inopiam animorum humilitas comitatur. Pauper enim humilis pauper spiritu appellatur, qui cùm egenus foris cernitur, numquam in superbiam eleuatur: quoniam ad appetenda regna cælorum plus valet mentis humilitas, quàm præsentium diuitiarum temporalis paupertas. Etenim humiles qui benè diuitias possessas habent, possunt pauperes spiritu appellari: superbos autem, nihil habentes, haud dubium est beatitudine paupertatis priuari. De quibus vtrisque sancta Scriptura ita loquitur: Est quasi diues nihil habens, & est quasi pauper, cùm in multis diuitiis sit. Quasi pauper ergo in multis diuitiis, est

diues humilis ſpiritu, & nihil habens quaſi diues, eſt pauper ſuperbus mentis affectu. Nobilis ergo inopia eſt mentis humilitas, & ineptæ diuitiæ ſunt animorum enormitas. Prouidendum eſt ergo pauperibus, vt ſemetipſos, quales ſint, intelligant: & quia rebus conſequi, quod cupiunt, non valent, mentis tumore ſuperbire deſinant.

CAPVT IX.

Nonus abuſionis gradus eſt, Rex iniquus. Etenim regem non iniquum, ſed correctorem iniquorum eſſe oportet. Inde in ſemetipſo nominis ſui dignitatem cuſtodire debet: nomen enim Regis intellectualiter hoc retinet, vt ſubiectis omnibus rectoris officium procuret. Sed qualiter alios corrigere poterit: qui proprios mores, ne iniqui ſint, non corrigit? Quoniam in iuſtitia regis exaltatur ſolium, & in veritate regis ſolidantur gubernacula populorum. Iuſtitia verò regis eſt neminem iniuſtè per potentiam opprimere, ſine perſonarum acceptione inter virum & proximum ſuum iuſtè iudicare, aduenis & pupillis, & viduis defenſorem eſſe, furta cohibere, adulteria punire, iniquos non exaltare, impudicos & hiſtriones non nutrire, impios de terra perdere, parricidas & periurantes viuere non ſinere, [a] Eccleſias defendere, pauperes eleëmoſynis alere, iuſtos ſuper regni negotia conſtituere, ſenes, & ſapientes & ſobrios conſiliarios habere, magorum, arioloꝛum, pythoniſſarumque ſuperſtitionibus non intendere, iracundiam differre, patriam fortiter & iuſtè contra aduerſarios defendere, per omnia in Deo confidere, proſperitatibus animum non eleuare, cuncta aduerſa patienter tolerare, fidem catholicam in Deum habere, filios ſuos non ſinere impiè agere, certis hotis otationibus inſiſtere, ante horas congruas cibum non guſtare. Væ enim terræ, cuius Rex puer eſt, & cuius Principes mane comedunt. Hæc regni proſperitatem in præſenti faciunt, & Regem ad cæleſtia regna meliora perducunt. Qui verò regnum non ſecundùm hanc legem diſpenſat, multas nimirùm aduerſitates imperij tolerabit. Idcircò enim pax ſæpè populorum rumpitur, & offendicula etiam de regno ſuſcitantur, terrarum quoque fructus diminuuntur, & ſeruitia populorum præpediuntur, multi & varij dolores proſperitatem regni inficiunt, charorum & liberorum mortes triſtitiam conferunt, hoſtium incurſus prouincias vndique vaſtant, beſtiæ armentorum & pecorum greges dilacerat: tempeſtas aëris & hyemis turbata rerum fœcunditate, maris miniſteria prohibent: & aliquando fulminum ictus, ſegetes & arborum flores, & pampinos quoſque exurunt. Super omnia verò Regis iniuſtitia, non ſolùm præſentis [b] imperij faciem obfuſcat, ſed etiàm filios ſuos & nepotes, ne poſt ſe regni hæreditatem teneant, obſcurat. Propter piaculum enim Salomonis, regnum domus Iſraël Dominus de manibus filiorum eius diſperſit. Et propter iuſtitiam Dauid Regis, lucernam de ſemine eius ſemper [c] in Hieruſalem reliquit. Ecce quantum iuſtitia regis ſæculo valet, intuentibus perſpicuè patet. Eſt enim pax populorum, tutamen patriæ, immunitas plebis, munimentum gentis, cura languorum, gaudium hominum, temperies aëris, ſerenitas maris, terræ fœcunditas, ſolatium pauperum, hæreditas filiorum, & ſibimetipſi ſpes futuræ beatitudinis. Attamen ſciat Rex, quòd ſicut in throno hominum primus conſtitutus eſt, ſic & in pœnis, ſi iuſtitiam non fecerit, primatum habiturus eſt. Omnes namque quoſcumque peccatores ſub ſe in præſenti habuit, ſupra ſe [d] modò implacabili, in illa pœna futura habebit.

CAP.

a *Eccleſias defendere*. Vel hinc patet Cypriani non eſſe, neque enim tunc reges erant Chriſtiani, eodem pertinet illud *Catholicam in Deum habere*. Citant tamen hinc quædam Iuo lib. 8. & Gratianus 23. quæſt. 5. cap. Rex. PAM.

b *Imperij faciem obfuſcat*. Sic Auguſt. alij, *fuſcat*. Idem.

c *In Hieruſalem*. MS. *in ſeculum*. ſed illud placet.

d *Modo implacabili*. Etiam hoc ex Auguſt. pro, *plagali*. Idem.

CAPVT X.

Decimus gradus abuſionis eſt Epiſcopus negligens: qui gradus ſui honorem inter homines requirit, ſed miniſter ſui dignitatem coram Deo, pro quo legatione fungitur, non cuſtodit. Primum namque ab Epiſcopo, [a] quid ſui nominis dignitas teneat, inquiratur: quoniam cùm Epiſcopus nomen Græcum ſit, ſpeculator interpretatur. Quare verò ſpeculator ponitur, & quid à ſpeculatore requiritur, Dominus ipſe denudat, cùm ſub Ezechielis prophetæ perſona, Epiſcopo officij ſui rationem denunciat, ita inquiens: Speculatorem dedi te domui Iſraël. Audiens ergo ex ore meo ſermonem, nunciabis eis ex me. Si autem videris gladium venientem, & tu non annunciaueris vt reuertatur impius à via ſua, ipſe quidem impius in iniquitate ſua morietur, ſanguinem autem eius de manu tua requiram. Si autem tu annunciaueris, & ille non fuerit reuerſus, ipſe quidem in iniquitate ſua morietur, ſed tu animam tuam liberaſti. Decet ergo Epiſcopum, [b] qui omnium ſpeculator poſitus eſt, peccata diligenter attendere, & poſtquam attenderit, ſermone, ſi potuerit, & actu corrigere; ſi non potuerit, iuxta Euangelij regulam ſcelerum operarios declinare. Si enim, inquit in Euangelio Dominus,

peccauerit

a *Quid ſui nominis dignitas teneat*. Iterùm hoc ex eodem, pro, *tenet*. PAM.

b *Qui omnium ſpeculator poſitus eſt*. MS. *omnium quibus in ſpecula poſitus eſt*. Ex quo repoſui *ſermone*, pro eo quod erat corruptè *ſermonem*. Idem.

peccauerit in te frater tuus, corripe illum inter te & ipsum solum. Si te audierit, [a] lucratus eris fratrem tuum: si te non audierit, adhibe tecum adhuc vnum vel duos testes, vt in ore duorum vel trium testium stet omne verbum: si illos non audierit, dic Ecclesiæ: si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus & publicanus. Tali ordine expellendus est, quicumque doctori vel Episcopo adhærere noluerit. Et qui tali ordine expulsus fuerit, ab alio aliquo doctore vel Episcopo non debet recipi. De sacerdote namque scriptum est in lege: Viduam aut repudiatam non accipiat vxorem. Qui ergo illum excommunicatum à Catholico, illo non permittente, sibi iungit: iura sacerdotii sancti, [b] quod Christianorum genus electum est, excedit. Hac ratione Episcopum, ad eos quibus in speculationem positus est, esse oportet. Cæterùm verò, qualis in semetipso esse debeat, Paulus Apostolus exponit: vt ad gradum Episcopi veniens sit sobrius, prudens, castus, sapiens, modestus, hospitalis, filios habens subditos cum omni castitate, testimonium habens bonum ab his qui foris sunt, proferens doctrinæ fidelem sermonem, antequam Episcopus sit, non plures habens vxores quàm vnam. Non percussor, non bilinguis, non ebriosus, non neophytus, & per hæc ipse ostendat in opere, quod alios docet in sermone doctrinæ. Caueant ergo negligentes Episcopi, quod in tempore vindictæ Dominus per Prophetam conqueritur, dicens: [d] Pastores multi demoliti sunt populum meum, & non pascebant gregem meum pastores, sed pascebant semetipsos, sed potiùs procurent hi, quos constituit Dominus super familiam suam, dare illis cibum in tempore suo mensuram tritici, puram scilicet & probatam doctrinam, quatenus veniente Domino mereantur audire: Euge serue bone & fidelis, quia supra pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam: intra in gaudium Domini tui.

CAP.

a *Lucratus eris.* MS. *es*, ex eodem adieci vocem *testium*. Cyprianus certè aliter etiam hanc & alias scripturas citat. PAM.

b *Quod Christianorum.* MS. *in quo Idem.*

c *Antequam Episcopus sit.* MS. & Augustinus *ante episcopatum* Pulchrè autem explicat auctor illud *vnius vxoris virum. Idem.*

d *Pastores multi.* August. *mei. Idem.*

CAPVT XI.

Vndecimus abusionis gradus est, plebs sine disciplina, quæ, cum disciplina exercitationibus non seruit, communi se perditionis laqueo constringit: iram etenim Domini absque disciplinæ rigore non euadit. Atque idcircò Psalmistæ vocibus, indisciplinatæ plebi prædicatur: Apprehendite disciplinam nequando irascatur Dominus. [a] Disciplina verò morum est ordinata correctio, & maiorum præcedentium regularum obseruatio, de qua disciplina Paulus Apostolus ita loquitur dicens: In disciplina perseuerate; tamquam filiis vobis offert se Deus. Quod si extra disciplinam estis, cuius participes facti estis? omnes enim adulteri & non filii estis. Qui ergo adulteri, sine disciplina sunt, & cælestis regni hæreditatem non capiunt: si filii autem paternæ disciplinæ correctiones ferunt, & hæreditatem quandoque recipere posse non desperent. De qua etiam disciplina Esaias quidem indisciplinatæ plebi prædicat, dicens: Quiescite agere peruersè, discite benefacere. [b] Et ad eamdem Psalmista consona voce compsallit, dicens: Declina à malo, & fac bonum. Infelix ergo est, qui abiicit disciplinam. Audet enim extra milites aliquid qui Dominum crucifigentes, non eius sciderunt tunicam, qui Ecclesiæ Christi scindit disciplinam. Sicut enim tunicâ totum corpus præter caput tegitur: ita disciplinâ, omnis Ecclesia, præter Christum, qui caput est Ecclesiæ & sub disciplina non est, protegitur & ornatur. Ipsa enim tunica contexta desuper fuerat per totum; quia eadem disciplina Ecclesiæ à Domino de cælo tribuitur & integratur. De qua Dominus cùm ad patrem ascendisset, postquam resurrexit à mortuis, ad Apostolos suos loquebatur, dicens: Vos autem sedete hic in ciuitate, quoadusque induamini virtute ex alto. Tunica ergo corporis Christi, disciplina Ecclesiæ est: qui autem extra disciplinam est, alienus est à corpore Christi. Non scindamus igitur illam, sed sortiamur de illa cuius sit, id est, non soluamus quicquam de mandatis Domini, sed vnusquisque in quo vocatus est, in eo permaneat apud Dominum.

CAP.

a *Disciplina verò.* Longè aliter definit disciplinam Cyprianus. PAM.

b *Et ad eamdem Psalmista consona voce compsallit.* Ita hunc locum ex MS. restitui, pro eo quod erat *ad eadem*, &c. *psallit.* nullo sensu. Ex eodem etiam paulò post *loquebatur*, pro, *loquitur. Idem.*

CAPVT XII.

Duodecimus abusionis gradus est. Populus sine lege, qui dum Dei dicta & legum scita contemnit, per diuersas errorum vias [a] eumdem perditionis laqueum incurrit. De quibus viis sub persona præuaricatoris populi, humanum genus propheta ita deplangit: Nos autem sicut oues errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit, [b] de quibus viis etiam sapientia

a *Eumdem perditionis laqueum.* August. *præuaricationis*, at illud conuenit præcedentibus. PAM.

b *De quibus viis etiam*, &c. Omisi cum MS. vocem *eadem*, malè interiectam; est autem mirum quod legat [illegible]

tia loquitur per Salomonem: Multæ viæ videntur hominibus rectæ, & nouissima earum deducunt ad mortem. Quæ vtique multæ perditionis viæ tunc incedunturs, cùm vna regalis via, lex Dei videlicet, quæ neque ad dexteram neque ad sinistram declinat, per negligentiam deseritur. De qua scilicet Dominus Iesus Christus, qui est finis legis ad iustitiam omni credenti, denunciat: Ego sum via, veritas & vita, neque venit ad patrem nisi per me. Ad quam viam omnes homines communiter inuitat, dicens: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. Quia non est personarum acceptio apud Deum, vbi non est Iudæus, nec Græcus, masculus & fœmina, seruus & liber, barbarus & Scytha, sed omnia in omnibus Christus: omnes enim vnum sunt in Christo Iesu. Dum ergo Christus finis legis est, qui sine lege sunt, sine Christo fiunt. Igitur populus sine lege, populus sine Christo est. Abusiuum ergo, in temporibus Euangelii populum sine lege fieri, quando Apostolis in rectas gentes licentia prædicationis data est, quando tonitruum Euangelii per cunctas sæculi partes intonuit, quando gentes quæ non sectabantur iustitiam, apprehenderunt iustitiam: quando qui de longè fuerant, facti sunt propè in sanguine Christi: qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei in Christo, quando est tempus acceptabile & dies salutis, & tempora refrigerii in conspectu altissimi, quando vnaquæque gens habet testem resurrectionis, quando ipse Dominus protestatur dicens: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem sæculi. Non itaque simus sine Christo in hoc tempore transitorio, ne sine nobis Christus esse incipiat in futuro.

COENA

via, quum non aliud habeatur prouerb. 24. quam *est via.. &c.* tam apud 70. quàm vulgatum interpretem. *Idem.*

COENA CYPRIANO FALSO ETIAM INSCRIPTA.

QVIDAM rex nomine Iohel, nuptias faciebat in regione Orientis, in Chana Galilææ. Is inuitauit plures, vt cœnam eius confrequentarent. Igitur qui temperiùs loti in Iordane, adfuerunt in conuiuio. [a] Tunc commendauit Naaman, aquam sparsit Amos, Iacobus & Andreas adtulerunt fœnum, Matthæus & Petrus strauerunt, mensam posuit Salomon, atque omnes discubuerunt turbæ. Sed cùm iam locus recumbentium plenus esset, qui superueniebant, quisque prout poterat, locum sibi inueniebat. Primus itaque omnium sedit Adam in medio, Eua super folia, Cain super aratrum, Abel super mulgarium, Noë super arcam, Iaphet super lateres, Abraham sub arbore, Isaac super aram, Loth iuxta ostium, Iacob super petram, Moyses super lapidem, Helias super pellem, Daniel super tribunal, Tobias super lectum, Ioseph super modium, Beniamin super saccum, Dauid super monticulum, Ionas super terram, Pharao in arena, Lazarus super tabulam, IESVS super puteum, Zacchæus super arborem, Matthæus in scamno, Rebecca super hydriam, Raab super stuppam, [b] Ruth super stipulam, Thecla super fenestram, Susanna in horto, Abessalon in frondibus, Iudas super loculum, Petrus super cathedram, Iacobus super rete, Samson super columnam, Heli super sellam, Rachel super sarcinam. Patiens stabat Paulus, & murmurabat Esau, & dolebat Iacob, Iob solus sedebat in stercore. Tunc porrexit Rebecca pallium, Iudith coopertorium, Agar stragulum, Sem & Iaphet cooperuerunt. [c] Recumbentibus illatus est gustus cœnæ, & accepit cucurbitas Ionas, olus Esaias, betas Israël, morum Ezechiel, sycomorum Zacchæus, citrium Adam, lupinos Daniel, pepones Pharao, carduum Cain, ficus Eua, malum Rachel, prunum Ananias, bulbos Lia, [d] oliuas Aaron, ouum Ioseph, vuas Noë, nucleos Simeon. Dedit acetum Ionas, accepit oxygarum IESVS Christus. Deinde superuenit Iacob cum filiis suis, & Laban cum filiabus suis, & sederunt super lapides. Venit & Abraham cum domesticis suis & Moyses cum cætera turba, & sederunt foris. Tunc respiciens rex inuitatos suos, sic ait: Quisque voluerit vestrûm venire in vestiarium meum, [e] dabo singulis singulas cœnatorias vestes: tunc aliqui ierunt, & acceperunt. Primus itaque omnium accepit Zacharias albam, Abraham passerinam, Iob sulphurinam, Lazarus lineam, Ionas ceruleam, Thecla flammeam, Daniel leoninam, Ioannes triclinam, Adam pelliceam, Iudas argyrinam, Raab coccineam, Herodias cardinam, Pharao marinam, Enoch cælinam, Agar variam, Dauid neruinam, Helias aeriam, Eua arborinam, Iob biblaginam, Esaias mesortopam, Maria stolam, Susanna castalinam, Moyses conchylinam, Abel purpuream, Leui spartacinam, Thamar colotinam, Azarias carbasinam, Aaron murrinam, Iudith iacinthinam, Cain ferrugineam, Abiron nigram, Anna persicinam, Isaac natiuam, Paulus Tharsicam,

a *Tunc commendauit Naaman.* Sic restitui ex M S. pro *Neeman.* PAM.

b *Ruth super stipulam.* Hoc ex iisdem adieci, & iuxta eosdem vbique lego *Abessalom.* pro, *Absalon*: fortassis legendum: Iudas super loculos pro eo quod est *loculum.* *Idem.*

c *Recumbentibus illatus est.* Etiam hoc ex illis, antea erat corruptissimè, *Recumbentes illatus est.* *Idem*

d *Oliuas Aaron, vuas &c.* Ita etiam prorsus ex MS. pro eo quod erat. *oliuas Noe, ouum Ioseph, vuas Aaron.* *Idem.*

e *Dabo singulis singulas.* Adiecio ex iisdem *singulas*, lego etiam ex illis *Dauid neruinam*, vbi erat *proneruicam.* Iidem legunt *Susanna Castilinam* pro, *castalinam*, & *Aaron myrrinam*, pro, *murrinam.* *Idem.*

Tharsicam, Petrus operariam, [a] Iacob alethinam, IESVS columbinam. At vbi diuisit vestes, Rex respiciens eos, sic ait: Non antè cœnabitis, nisi singuli singulas vices feceritis: atque ita [b] sibi præcepta diaconia consummauerunt. Primus itaque omnium ignem petiit Helias, succendit Azarias, lignum [c] porrexit Sara, collegit Iephte, adtulit Isaac, concidit Ioseph, puteum aperuit Iacob, hyssopum porrexit Sepphora, ad lacum stabat Daniel, aquam adtulerunt ministri, hydriam portabat Rebecca, vinum protulit Noe, vtrem portabat Agar, adtulit argentum Iudas, vitulum adduxit Abraham, adligauit Raab, resticulam porrexit IESVS, pedes copulauit Helias, ferrum tradidit Petrus, elisit Daniel, occidit Cain, supportauit Abacuc, suspendit Abessalon, pellem detraxit Helias, ventrem aperuit Hermocrates, mediana suspendit Tobias, sanguinem effudit Herodes, stercus proiecit Sem, aquam adiecit Iapheth, elauit Helisæus, partes fecit Phalech, numerauit Auses, salem misit Molessadon, oleum adiecit Iacob, in focum imposuit Antiochus, coxit Rebecca, prior gustauit Eua. Explicitisque omnibus, omnes locis suis resederunt. Tunc intulit panes Saul, fregit Iesus, tradidit omnibus Petrus, intulit lentem Iacob, solus manducauit Esau, intulit intritam Abacuc, totum comedit Daniel: [d] fabam intulit Amelsad, prior gustauit Misael. Sed quoniam Hœdum coctum comederat Isaac, & piscem assum Tobias; cœpit tumultuari Æglom. Valdè esuriebat Daniel, panem petebat Hermocrates, non manducabat Ioannes: nihil gustauerat Moyses, ieiunus fuit Iesus, micas colligebat Lazarus. Cæteri autem partes suas tenebant, quas ex variis venationibus acceperant. Abraham vitulinam, Isaac ceruinam, Abel agninam, Noe arietinam, Samson leoninam, Elisæus vrsinam; maiorem tamen partem tenebat Beniamin. Postmodum dedit panes Pharao, omnibus diuisit Ioseph, [e] discum adtulit Herodes, partes composuit Rebecca, intulit Iacob, distribuit omnibus Noe. Primus ergo sustulit Ioannes caput, cerebellum Abessalon, linguam Aaron, maxillam Samson, auriculam Petrus, oculos Lia, ceruicem Holofernes, arterias Zacharias, collum Saül, armora Agar, interanea Ionas, [f] fel piscis Tobias, cor Pharao, renalia Esaias, latus Adam, costam Eua, ilia Maria, ventrem Sara, vuluam Elizabeth, adipem Abel, femora Abraham, caudam Moyses, crura Loth, pedes Iacob, ossa collegit Ezechiel. Item Iacobus & Andreas intulerunt pisces: sustulit itaque asellum Iesus, labeonem Moyses, lupum Beniamin, mugilem Abel, murænam Eua, pellamidem Adam, locustam Ioannes, gladium Cain, captionem Abessalon, polypum Pharao, turpitudinem Lia, auratam Thamar, scarum Agar, cantaridem Dauid, halecem Ioseph, sexatilem Hieremias, vmbras Lazarus, soleam Iuda, hirundinem Tobias, argentillum Iudas, sepiam Herodes, [g] carnutam Esaü, glauculum Ionas, alopidem Iacob, salpam Molessadon, denticem Esaias, araneum Thecla, coracinum Noe, rubellionem Rebecca, lacertum Golias, mænam Maria, & leonem Samson. Posuit & Ionas acetum, Molessadon salem misit, prior intinxit Cain. Explicitisque omnibus, dedit adipem Abel, mel Ioannes, lac Abraham, conspersit Sara, dulcia fecit Iesus, omnia perministrauit Paulus. Sed quoniam aliquot genera vini habebant, passum bibebat Iesus, Marsicum Ionas, Surrentinum Pharao, pellinum Adam, Gaditanum Moyses, Creticum Isaac, Adrianum Aaron, arbustinum Zachæus, arsinum Thecla, albense Ioannes, campanum Abel, signinum Maria, florentinum Rachel. [h] Saturatione vini sopitus iacebat Adam, ebrius obdormiuit Noe, satis biberat Loth, stertebat Holofernes, somnus tenebat Ionam, vigilauit prope gallum Petrus, suscitabatur Iesus, surgere quærebat Iacob, prior surrexit Laban. Tunc miscuit scyphum Beniamin, intulit Martha, prior bibit Petrus. Sed quoniam vinum subduxerat Amelsad, & male miscuerat Ionas; murmurabat Hermippus, aquam bibebat Ioannes; vinum petebat Maria, non consentiebat Susanna, plenam ampullam ferebat Martha, sitiebat Ismael, ire volebat Tobias, alienum calicem bibere volebat Iacobus. Sublatisque omnibus, aquam ad manus petebat Pilatus, tradidit Iudas, ministrabat Martha, effudit Hermocrates, [i] linteum porrexit Martialis, intulit lucernam Esaïas, gratias egit Simeon, benedixit Anna, intulit coronas Rachel, Dauid hyssopum porrexit, dedit vnguentum Maria, perunxit Martha, poma intulit Adam, fauum porrexit Samson, cytharam percussit Dauid, tympanum Maria, psalterium duxit Iubal, choros duxit Iudith, cantauit Asael, saltauit Herodias, laudes dedit Azarias, magis lusit Mambres, risum fecit Isaac, osculum porrexit Iudas, vale fecit Lothor. Et cum vellent discedere, respiciens eos rex, sic ait: Nunc per omnia diem nuptiarum celebrate, & frequentate, & demutate habitus, velut pompas facientes; sic ite in domos vestras. Placuit verò omnibus voluntas Regis: [k] atque ita primus omnium

a *Iacob alethinam.* MS. *Ioannes pseudoallethinam* coniicio legendum *Ioseph halecinam* eo quod posteà sequatur: *Ioseph halecem.* PAM.

b *Sibi præcepta diaconia.* MS. *præceptas diaconias. Idem.*

c *Porrexit Sara.* Rursum hoc ex MS. adiicio. & lego paulò post *elauit Helisæus*, pro, *lauit.* habent iidem *Malessadon*, pro, *Malossadon*, &, *Arriochus*, pro, *Antiochus*, tum hic tum posteà. *Idem.*

d *Fabam intulit Amelsad.* MS. vnus *Melsad*, alter *Melsat. Idem.*

e *Discum attulit Herodes.* Ita lego ex iisdem, quia paulò post sequitur, intulit. *Idem.*

f *Fel piscis Tobias.* MS. *Sycothum Tobias.* legunt etiam paulò post, *politum*, pro, *polypum*, sed non placet. Contrà rectius legunt *Scarum*, quam alii *Scaurum. Idem*

g *Carnutam Esau, glauculum Ionas.* MS legunt *Cornutam & conchulam.* Item *Iob* vbi est, *Iacob. Idem*

h *Saturatione vini Sopitus* Priores duas voces adieci etiam ex MS. & reposui paulò post *Laban*, pro, *Lazarum*, *intulit Martha*, MS. *Maria. Idem.*

i *Linteum porrexit Martialis.* MS. *Petrus*, at non placet. Rectius verò illi paulò post, *choros*, quàm alii *choreas.* Siue autem legas, cantauit *Asael*, siue *Dauid* perinde est. *Idem.*

k *Atque ita primus procedit* MS. *procedit. Idem.*

omnium procedit in magistro Iesus, in custode Ioannes, in retiario Petrus, in secutore Pharao, [a] in venatore Nemroth, in delatore Iudas, in hortulano Adam, in exordiario Eua, in latrone Cain, in pastore Abel, in cursore Iacob, in sacerdote Zacharias, in rege Dauid, in cytharœdo Iubal, in piscatore Iacobus, in coquo Antiochus, in aquario Rebecca, in furnitore Ananias, in bestiario Thecla, in stupido Molessadon, in religioso Salomon, in ministra Martha, in milite Vrias, in insano Herodes, in famulo Cham, in medico Tobias, in ebrio Noe, in risiculo Isaac, in tristi Iob, in iudice Daniel, in fabro Ioseph, in prostituta Thamar, in formosa Rachel, in odibili Lia, in domina Maria; in impio Loth, in aduersario Amalech, instructore Sem, in rusticulo Esau, in forti Golias, in pistore Hieroboam. Sed quoniam contendebat Diana, aquam effundebat Aaron, & nudus erat Ionas: tunc solem petebat Auses vt siccaretur Bersabée. [b] Quo facto iussit eos Rex ad se venire, qui venerunt (altera die) & munera ei obtulerunt. Primus itaque omnium obtulit arietem Abraham, taurum Thecla, ouiculam Noe, camelum Rebecca, leonem Samson, ceruum Esau, vitulum Iesus, iumentum Iacob, currum Helias, vestem Iudith, [c] crines Bersabee, ligna Isaac, frumentum Ioseph, resinam Ruben, pecuniam Abimelech, strobilos Leui, capsam Moyses, fanum Petrus, copias Abigea. Sed quoniam ante diem conuiuii, quædam de conuiuio subducta fuerant, iussu regis [d] inquirebantur ab eis. Inuoluerat enim stragulum multicolorium Agar, sigillum aureum Rachel, speculum argenteum Thecla, sciphum bibitorium Beniamin, annulum signatorium Thamar, coopertorium subsericum Iudith, lanceam regiam Dauid, alienam vxorem abduxerat Abimelech. Tunc iussit rex, vt omnes qui fuerant in conuiuio ducerentur ad tormenta. Quo facto, [e] primus innocens decollatur Ioannes, occiditur Abel, foras proiicitur Adam, timens obmutescit Zacharias, fugit Iacob, quæritur Enoch, turbatur Abimelech, immutatur Nabuchodonosor, deprecatur Abraham, transfertur Helias, supprimitur Dina, includitur Noe, [f] impingitur Loth, suffigitur Iesus, damnatur Daniel, accusatur Susanna, adligatur Ioseph, occiditur Martha, tollitur Abacuc, bestiis datur Thecla, in fornacem mittitur Ananias, vinculis constringitur Sampson; punitur Vrias, flagellatur Paulus, tenditur Esaias, expoliatur Ionas, lapidatur Hieremias, excœcatur Tobias; non credebant Moysi, subducitur Abiron, suspenditur Abessalon, confunditur Rebecca; transducitur Agar, arguitur Pharao, relinquitur Israel, abducitur Datham, [g] deprimitur Chore, copulatur Isaac, mittitur Nathan, conuincitur Amalech, maledicitur Iudas, dehonestatur Mambres, cogitur Loth, interficitur Phinees, dimittitur Ophni, timens moritur Heli, comprimitur Dina, decipitur Esau: substringitur Saul, dolet de facto Iob, interrogatur Eua, nescio clamat Cain, tenetur & negat Petrus. Sed quoniam multorum conscientia erat in furto quod [h] erat suspiciens Raab, querebatur Laban, infamabatur Susanna, arguebat Ioannes, negabat Rachel, docebat Moyses, plorabat Triphæna, obseruabat Maria, attendebat Onesiphorus, tristis erat, iurabat Iacob, non credebat Pharao, mentiebatur Hieroboam, paucbat Susanna, erubescebat Rebecca, plangebat Hieremias. Postmodum scrutatis omnibus, inuentum est furtum apud Beniamin, quod erat in conscientia Ioseph. [i] Sed posteaquam probatum est Regi, quod Achar filius Carmi, solus esset reus furti, iussit eum mori, donauitque eum omnibus. Tunc occasione accepta, primus omnium calce eum percussit Moyses, abiit in complexum Iacob, vestem detraxit Thecla, ad terram elisit Daniel, lapide percussit Dauid, virga Aaron, flagello Iesus, medium aperuit Iudas, lancea transfixit Eleazar. Tunc iussit, vti qui mortuus esset sepeliretur; [k] & vendidit agrum Laban, emit Abraham, Ioseph monumentum fecit, & ædificauit Nachor; aromata imposuit Maria, clusit Noe, superscripsit Pilatus, precium accepit Iudas: quo facto gaudens clamat Zacharias, confunditur Elizabeth, stupet Maria, ridebat de facto Sarra. Explicitisque omnibus domos suas repetierunt.

a *In venatore Nemroth.* Magis hæc placet cod. Dunens. lectio, & MS. Tornac. quam aliorum *mambres.* PAM.

b *Quo facto.* Morelius præmittebat *pro*, MS *sub.* sed vtrunque superfluum est. Non habent autem MS. illud *altera die. Idem.*

c *Crines Bersabee.* Addit vterque MS. *Agar*, sed desideratur munus quod obtulisse dicatur, si legi debeat, fortassis adiicienda vox, *ampboram. Idem.*

d *Inquirebatur ab eis.* Sic lego, pro, *inquirebatur*, item. *inuoluerat* ex MS. Tornac. pro, *inuolauerat. Idem*

e *Coopertorium subsericum.* Vterque MS. *sericum. Idem.*

f *Primus decollatur Ioannes.* Omisimus cum MS. *omnium. Idem.*

g *Impingitur Loth.* Prorsus sic etiam lego cum iisdem; postea enim fit mentio *Agar*, legunt iidem *Maria* pro, *Martha Idem.*

h *Deprimitur Chore* Etiam hoc restitui ex MS. pro eo quod corrupte erat *Coreb*, legunt iidem *demonstratur mambres*, pro *dehonestatur. Idem.*

i *Erat suspiciens Raab.* alii *suspicens. Idem.*

k *Sed posteaquam.* Rursum & hoc pro, *&*, item *Achar*, pro, *Aghar*, legunt iidem *Eliezer*, pro, *Eleazar*, &, *vt ue*, pro, *vti. Idem.*

l *Et vendidit agrum Laban.* MS. vterque, *Emmon*, fortè legendum *Ephron. Idem.*

FINIS.

INDEX

INDEX
IN SANCTI CYPRIANI
EPISTOLAS ET TRACTATVS.

A

D

C

Celerinus,

III

D

E

F

G

H

N

O

Placetur

Q

INDEX
IN OBSERVATIONES AD CYPRIANVM.

D

Histriones

Q

R

FINIS.

MARCI MINVCII FELICIS OCTAVIVS

ET

CÆCILII CYPRIANI DE IDOLORVM VANITATE.

[a] MARCI MINVCII FELICIS [b] OCTAVIVS.

A COGITANTI mihi, & cum animo meo Octauii boni & [c] fidelissimi contubernalis memoriam recensenti, tanta dulcedo & affectio hominis inhæsit, vt ipse quodammodo mihi viderer in præterita redire, non ea quæ iam transacta & decursa sunt recordatione reuocare. Ita eius contemplatio; quantùm subtracta est oculis, tantùm pectori meo, ac penè intimis sensibus implicata est. Nec immeritò discedens [d] vir eximius & sanctus, immensum sui B desiderium nobis reliquit; vt pote cùm & ipse tanto nostri semper amore flagrauerit, vt & in ludicris & seriis, [e] pari mecum voluntate concineret [f] eadem velle vel nolle: [g] crederes vnam mentem in duobus fuisse diuisam. Sic solus in amoribus conscius ipse, socius in erroribus: & cùm

COMMENTARIVS.

[a] MARCI MINVCII FELICIS.] De Marco Minucio Felice quid in veterum scriptis reperiatur, præter illa quæ sunt huic editioni præfixa Lactantij, Hieronymi, & Eucherij testimonia, non habemus quicquam. Ipse circa fudiciarias curas occupatum sese innuit, huiusce disceptationis exordio. Quo tempore vixerit, auctores non tradunt: nisi quòd Hieronymus in illo suo Scriptorum ecclesiæ catalogo, vbi ordinem ferè temporum seruat, Minucium anteponit Cypriano, & iuxta Tertullianum atque alios censet, qui Seueri imperatoris æuo proximi fuisse dicuntur. Idem verò in Apologia ad Pammachium, vbi minimè necessaria temporis erat cura, citatis auctoribus iisdem, Minucium nostrum Tertulliano quidem, verùm & Cypriano, subiungit, credo ne Minuciani nominis interpositione magistrum à discipulo diuelleret. certè Minucio Victorinum & Firmianum & Hilarium subdit. At Eucherius episcopus Lugdunensis, in quadam ad Valerianum epistola, Felici nostro medium inter Firmianum & Cyprianum adsignat locum: vt iam propior vero sententia sit, non habitam fuisse in istis rationem ætatis cuiusque exactissimam. Certior igitur ea fuerit coniectura, quæ de ipsius Tertulliani ac Cypriani aduersùs idolorum cultores scriptis ducitur. Etenim si Tertullianicis comparentur Minuciana, statim apparebit, Minucium ab Tertulliano & argumenta & differendi ordinem, atque ipsa pleraque verba sumpsisse: Cyprianum verò, in illo præsertim opere, quo vanitatem idolorum arguit, Minucianis & sententiis & verbis vsum esse tamquam suis: vt gloriari tamen debeat Minucius ea sibi in mentem venisse quæ Cyprianus vsurpando sua fecerit. Hoc amplius: ne quidem semel a Cypriano Minucium esse nominatum, neque à Minucio Septimium, rationibus vtrimque, vt par est credere, haud improbandis. Denique Vouuerio libens adsentior existimanti, antiquiorem Cypriano fuisse Minucium, vel saltem edidisse hunc Dialogum priusquam Cyprianus de idololatria scriberet. At Minucium sanè manifesta imitatione aliorum verba suis immiscuisse, nec tamen esse penes ipsum quod acceptum ferre debeat Cypriano. Afrum fuisse Minucium opinari licet, cuius verbis Cyprianus tam familiariter vtatur, quam ipse Minucius Tertulliano. Afros item fuisse Cæcilium Natalem, & Octauium Ianuarium Cirtensis Fronto testatur: omnésque adeò se se inuicem demonstrant. RIGALTIVS.

[b] OCTAVIVS.] Qui & Ianuarius posteà dicetur. Hoc verò nomen aliquoties occurrit in nomenclatura episcoporum & presbyterorum, qui sententias dixere in concilio Africano de baptizandis hæreticis, sub Cypriano. *Idem.*

[c] *Fidelissimi contubernalis.* Contubernalis nomine vtitur, vt amicum & summa familiaritate coniunctum indicet. Nam contubernales sunt, qui sub eodem tecto habitant, quasi contabernales. Si enim propriè hanc vocem explicare quisquam voluerit, de seruorum vxoribus & liberis interpretabitur, ex Iurisconsultorum vsu & fori Romani consuetudine. Matrimonium quippe est inter liberos homines, verùm inter seruos contubernium propriè dicitur, aut cum seruis. l. 3. C. de incest. nupt. Contubernium etiam in re militari vndecim militibus constabat, quorum præfectus Decanus vocabatur. PRIORIVS.

[d] VIR EXIMIVS ET SANCTVS.] Virum sanctum & sanctam feminam etiam Ethnici dicebant moribus & virtute præstantem. Apud Christianos, qui datam Christo fidem seruabat, qui baptisma suum habebat integrum, sanctus appellabatur. Et hæc appellatio religionem designabat & mores. Quòd si aliquis moribus improbis notaretur, iam desinebat esse & haberi Christianus. RIGALTIVS.

[e] PARI MECVM VOLVNTATE *concineret eadem velle vel nolle.*] Sic habet vetus exemplar. Nec mutari debuit quicquam. Ait enim Minucius Octauium suum pari secum voluntate concinere solitum, Volo, vel Nolo. Est autem etiam in nolendo voluntas. Volumus abesse quæ lædunt aut displicent, & quæ scilicet nolumus. Concineret, consentiret, concordaret. *Idem.*

[f] *Eadem velle vel nolle.*] Sallustius bello Catilinario: *Idem velle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia est.* Cassianus in collat. 16. Abbatis Ioseph. cap. 3. *Idcircò in his tantum potest indisrupta dilectio permanere, in quibus vnum propositum, vnum velle ac nolle consistit.* Ennodius Euprepiæ lib. 6. epist. 1. *Et dum inter nos vnum velle & vnum nolle consistit.* Sic Cicero oratione illa pro Plancio: *Vetus enim, inquit, est lex illa iusta veraque amicitiæ, quæ mihi cùm iam diu est, vt idem amici semper velint, neque vllum est certius amicitiæ vinculum, quam consensus & societas consiliorum & voluntatum.* Atque è contrario lib. 3. in Verr. *An tu maiores vllas inimicitias putas esse quam contrarias hominum sententias, ac dissimilitudines studiorum ac voluntatum?* Hinc & Thucydides lib. 3. OVZELIVS.

Eadem velle vel nolle. Augustinus tom. 10. in fest. Epiph. *Amicos vt nouimus, coniunctio animorum facit: vnde quidam sapiens huius mundi ait, idem velle atque idem nolle, ea demum firma amicitia est.* Sallust. bello Catil. Hieronym. tom. 2. aduers. Ruff. cap. 2. Cicero pro Plancio. ELMENHORSTIVS.

[g] *Crederes vnam mentem in duobus fuisse diuisam.*] Aristoteles apud Diogenem Laert. ἐρωτηθεὶς τί ἐστι φίλος, ἔφη, μία ψυχὴ δυοὶ σώμασιν ἐνοικοῦσα. D. Lucas actor. cap. 4 τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία. VVOVVERA.

cùm discussa caligine de tenebrarum profundo in lucem [a] sapientiæ & veritatis emergerem, A non respuit comitem, sed, quod est gloriosius, præcucurrit. Itaque cùm per vniuersam conuictus nostri & familiaritatis ætatem mea cogitatio voluetetur, in illo præcipuè sermone eius mentis meæ resedit intentio, quod [b] Cæcilium superstitiosis vanitatibus [c] etiam nunc inhærentem disputatione grauissimâ ad verum religionem reformauit. Nam negotij, & visendi mei gratiâ Romam contenderat, relictâ domo, coniuge, liberis, & quod est in liberis amabilius, [d] adhuc annis innocentibus, & adhuc dimidiata verba tentantibus, loquelam ipso offensantis linguæ fragmine dulciorem. Quo in aduentu eius non possum exprimere sermonibus, quanto, quamque impatienti gaudio exultauerim: cùm augeret maximè lætitiam meam amicissimi hominis inopinata præsentia. Igitur post vnum & alterum diem, B cùm iam & auiditatem desiderij frequens assiduitatis vsus impleßet; & quæ per absentiam mutuam de nobis nesciebamus, relatione alterna comperissemus, placuit [e] Ostiam petere amœnissimam ciuitatem, quod esset corpori meo siccandis humoribus de marinis lauacris blanda & apposita curatio. [f] Sane & [g] ad vindemiam feriæ iudiciariam curam relaxauerant. Nam id temporis, post æstiuam diem, in temperiem semet autumnitas dirigebat. Itaque cùm diluculo ad mare inambulando litore pergeremus, vt & aura aspirans leniter membra vegetaret, & cum eximia voluptate molli vestigio cedens arena subsideret, Cæcilius [h] simulacro Serapidis denotato, vt vulgus superstitiosus solet, [i] manum ori admouens, osculum C labiis pressit. Tunc Octauius ait: [k] Non boni viri est, [l] Marce frater, hominem domi forisque lateri tuo inhærentem, sic in hac imperitiæ vulgaris cæcitate deserere, vt tam luculento die in lapides eum patiaris impingere, effigiatos sanè, & vnctos, & coronatos: cùm scias huius erroris non minorem ad te quàm ad ipsum infamiam redundare. Cum hoc sermone eius medium spatium ciuitatis emensi iam liberum litus tenebamus. Ibi [m] arenas extimas velut sterneret ambulacro perfundens lenis vnda tendebat. Et vt semper [n] mare etiam positis flatibus inquietum est, etsi non canis spumosisque fluctibus exibat ad D terram, tamen [o] crispis torosisque ibidem erroribus delectati perquam sumus, cùm in ipso æquoris limine plantas tingueremus, quod vicissim nunc adpulsum nostris pedibus adluderet fluctus, nunc relabens, ac vestigia retrahens in sese resorberet. Sensim itaque tranquilleque progressi, oram curui molliter litoris, iter fabulis fallentibus legebamus.

Hæ

a SAPIENTIÆ ET VERITATIS.] Hoc est, veræ sapientiæ, nempe Christianæ. Sic feminas sapientiam consecutas dicit Tertullianus, Christianas. Et Socratem sapere ad veritatem, cùm ad Christianorum scita propiùs accedebat. RIG.

b CÆCILIVM.] Hunc etiam appellabit Natalem. Vtriusque autem nominis episcopi & presbyteri citantur Africano concilio de baptizandis hæreticis. Sunt qui Cæcilium istum putant Cypriani fuisse præceptorum. Sed quibus id sibi rationibus persuasum fuerit, non explicant. Pontius in vita Cypriani: Erat sanè illi etiam de nobis contubernium viri iusti & laudabilis memoriæ Cæcilii & ætate tunc & honore presbyteri, qui eum ad agnitionem veræ diuinitatis à seculari errore correxerat, &c. *Idem*.

c ETIAM NVNC INHÆRENTEM.] Sic loquitur Minucius, respiciens ad illud temporis siue negotii quod hic describitur. *Idem*.

d *Adhuc annis innocentibus.*] Innocentem ætatulam dicit Prudentius in agone Romani. Tacitus histor. lib. 3. *innoxiam ætatem*. Philo, *ἀνήβου ἡλικίαν*, aduersùs Flaccum. [illegible] HERALDVS.

Annis adhuc innocentibus. Tertullianus aduersus Marcionem lib. 4. cap. 23. *Innocens ætas*. Hilarius in Psalm. 118. *Rudes a peccatis annos, & ætatem adhuc criminum nesciam*. Cyprianus de lapsis. *simplices annos*. Victor de persecutione Vandal. lib. 1. & 3. Prudentius in Romano Martyre, *innocentem ætatulam*. Martialis lib. 10. epigr. 62. *simplicem turbam* pueros appellat. ELMEN.

Annis adhuc innocentibus. Lactantius lib. 1. cap. 21. vbi de infantibus Saturno immolatis: *Cùm teneras atque innocentes animas, quæ maximè est ætas parentibus dulcior, sine vllo respectu pietatis extinguerent*. Dimidiata verba. Ita ad Lætam Hieronymus in re simili. VOVV.

e OSTIAM PETERE.] Quo loci etiam Augustinus sanctissimos habuit cum Monica matre de pietate Christiana sermones. Ostiam veteres dixere, & τὰ Ὤστια, Ostia Tiberina. Vnde & Ostianos & Ostiates atque etiam Ostios. RIG.

f SANE ET AD VINDEMIAM FERIÆ.] Ad formam huiusce opusculi Minuciani suam Cyprianus ad Donatum epistolam siue dissertationem concepit. *Idem*.

g *Ad vindemiam feriæ iudiciariam curam relaxauerant.*] Iustitium fieri siue vacationem ab omni actione forensi mensibus Quintili & Sextili nemo nisi rudis ignorat. Est autem hic locus verbis non dissimilibus expressus à Cypriano epist. ad Donatum de gratia Dei *Indulgente vindemia*, inquit, *solutus animus in quietem, solennes ac statas anni fatigantis inducias sortitur, locus etiam cum die conuenit, & mulcendis sensibus ac fouendis ad lenes auras blandientis autumni, hortorum facies amœna consentit*. Cessatio autem illa statuitur leg. 1. D. de Fer. & dilat. & Quamuis causæ quædam exceptæ fuerint quæ referuntur. D. eodem. PRI.

h SIMVLACRO SERAPIDIS DENOTATO.] Hoc est animaduerso, deprehenso, notato sibi obuiàm. RIGALT.

i MANVM ORI ADMOVENS.] Adorans. Plinius lib. 28. in adorando dexteram ad osculum referimus. Fulgetras poppysmis adorare consensus gentium est. *Idem*.

Manum ori admouens, osculum labiis pressit.] In adorationis ritu manum ori admoueri solitam, iampridem à doctissimis in hoc genere viris obseruatum est, quorum diligentiæ ac famæ nihil detractum volumus, etiamsi ad Minucium hac occasione quædam delibemus. Lucianus περὶ θυσιῶν. & paulò clariùs περὶ ὀρχήσεως. Sic Apuleius Milesiarum 4. Manum verò priùs osculari solebant, ac tum demum eam versùs illum, quem adorabant, porrigebant; vt rectè contra Lipsium obseruat vir stupendæ & ad miraculum reconditæ eruditionis excellentissimus Salmasius in notis ad Fl. Vospisci Probum. Et hoc dicebant, *osculo sacrare*, & *basia iactare*. OVZ.

k NON BONI *viri est*, *Marce Frater*.] Octauius Marcum Minucium fratrem appellat, Christianus Christianum. At infrà, Cæcilius adhuc ethnicus eumdem Minucium sic etiam compellabit, quamquam tibi Marce frater, hæc igitur appellatio fuit adfectus & religionis. Vtriusque certè in Octauio: Adfectus in Cæcilio. RIG.

l *Marce frater*.] Fratris nomine non solùm vocantur Germani, sed etiam qui similibus conueniunt moribus, paresque per omnia sunt; & ita Octauius Minucium Fratrem appellat: Sic ἀδελφὲ græcis. OVZ.

m ARENAS EXTIMAS *lenis vnda tendebat*.] Recta est hæc veteris libri scriptura. Tendebat arenas: extendebat. Sic tendere plagas, retia. RIG.

n *Mare etiam positis fluctibus inquietum est*.] Maris fidem infamem vocat Tertullianus cap. 2. de Pallio. & Horat. lib. 1. od. 3. *Infames scopulos Acroceraunia*. Sed Gregorius Nyssenus oratione funebri Placillæ Augustæ rem explicat. [illegible] *calamitatis turbine agitatum mare à fundo vsque commouetur*. PRI.

o CRISPIS TOROSISQVE.] Parum attentis oculis Regium exemplar inspexerat, qui primus ex eo renunciarat scriptuos, tortuosis. Nam in eo libro scriptum priùs fuerat, spis torotisisque. Et qui correxit, legi voluit, crispis torosisque. Venarum toros medici dixere, & tabarum toros Poetæ. RIG.

A [a] Hæ fabulæ erant Octauii differentis de nauigatione narratio. Sed vbi eundi spatium satis iustum cum sermone consumpsimus, eamdem emensi viam rursus versis vestigiis terebamus. Et cùm ad id loci ventum est, vbi subductæ naiculæ [b] substratis roboribus, à [c] terrenæ labe suspensæ [d] quiescebant, pueros videmus certatim gestientes, [e] testarum in mare iaculationibus ludere. [f] Is lusus est testam teretem iactatione fluctuum leuigatam legere de litore, eam testam plano situ digitis comprehensam, inclinem ipsum, atque humilem, quantum potest super vndas inrotare, vt illud iaculum vel dorsum maris raderet, vel enataret, dum leni impetu labitur: vel summis fluctibus tonsis emicaret, emergeret, dum assiduo saltu subleuatur. Is se [g] in pueris victorem ferebat, cuius testa & procurreret longiùs, & frequentiùs exiliret. Igitur cùm omnes hac spectaculi voluptate caperemur, Cæcilius nihil intendere, neque de contentione ridere, sed [h] tacens, anxius, segregatus, [i] dolere nescio quid vultu fatebatur. Cui ego: Quid hoc est rei? cur non agnosco, Cæcili, alacritatem tuam illam? & illam oculorum etiam in seriis hilaritatem requiro? Tum ille: Iamdudum me Octauii nostri acriter angit & remordet oratio, qua in te inuectus obiurgauit negligentiæ, vt me dissimulanter grauiùs argueret inscientiæ. Itaque progrediar vlteriùs: de toto & integro mihi cum Octauio res est. [k] Si placet vt ipsius sectæ homo cum eo disputem, iam profectò intelliget facilius esse in contubernalibus disputare, [l] quàm conserere sapientium modo. In istis ad tutelam balnearum iactis, & in altum procurrentibus petrarum obicibus residamus, vt & requiescere de itinere possimus, & intentiùs disputare. Et cum dicto eius assedimus, ita [m] vt me ex tribus medium lateris ambitione protegerent: nec hoc obsequii fuit, aut ordinis, aut honoris, quippe cùm amicitia pares semper aut accipiat aut faciat: [n] sed vt [o] arbiter & vtrisque proximus aures darem, & disceptantes duos medius segregarem. Tum sic CÆCILIVS exorsus est: [p] Quamquam tibi Marce frater, de quo cum maximè quærimus non sit ambiguum; vt pote [q] cùm diligenter in vtroque viuendi genere versatus repudiaris alterum, alterum comprobaris; inpræsentiarum tamen ita tibi informandus est animus, vt [r] libram teneas æquissimi iudicis, nec in alteram partem propensus incumbas, ne, non tam ex nostris disputationibus nata sententia, quàm ex tuis sensibus prolata videatur. Proinde si mihi quasi nouus

a *Hæ Fabulæ.*) Fabulam rem gestam etiam designare iampridem monuere Critici. Ita Plautus Persa act. 3. sc. 2.
Sed quid ego aspicio?
Hoc vide quæ hæc fabula est.
Apud Petronium habes multis in locis. Quæ omnia de re gesta capienda sunt. OVZ.

b *Substratis roboribus.*) φαλάγγας Pollux lib. 1. Non. Palangæ. Quamquam Minucius non tam de iis fustibus quibus naues subducuntur, sed quibus suspensæ eriguntur, quos puluinos appellasse veteres colligo ex Isidori lib. 19. nempè quod in iis naues quiescebant, vt loquitur Minucius. VOS.

c A TERRENA LABE SVSPENSÆ.) Labem dicit vliginem cænosam, qua putrescerent carinæ diutino situ. RIG.

d QVIESCEBANT.) Etenim ea robora puluini sunt nauium quiescentium. *Idem.*

e TESTARVM IACVLATIONIBVS.) ὀστρακισμοῖς.

f *Is lusus est.*) Ludum hunc puerilem, à Græcis ΕΠΟΣΤΡΑΚΙΣΜΟΝ appellatum, eleganter & plenissimè Minucius hoc loco describit. Iulius Pollux quoque Onomast. lib. 9. cap. 7. Eusthathius ad Iliad. σ. Etymologici M. auctor, ἐποστρακισμὸς παιδιά τις, ἣν παίζουσιν οἱ παῖδες, ὄστρακα ἀφιέντες εἰς τὴν θάλασσαν. Quæ totidem verbis & apud Suidam & Phauorinum habentur. OVZ.

g IN PVERIS.) Inter illos pueros. vt mox, in contubernalibus. RIG.

h TACENS, ANXIVS, *segregatus.*) Describit hominem vexatum mæroribus & curis ingentibus, qualis erat Homeri Bellerophon. *Idem.*

i *Dolere nescio quid vultu fatebatur.*) Vultus lætitiæ aut tristitiæ index. Q. Cicero, de petit. consulatus. Plinius lib. 2. cap. 37. Cyprianus de lapsis. Hieronymus in Ezech. cap. 1. Ouidius fastorum lib. 4. & 6. Iuuenalis sat. 9. Theodoretus serm. 8. de Prouid. Cassianus lib. 1. collat. 3. Athanasius apolog. ad Imp. Constant. ELMEN.

k *Si placet vt ipsius secta homo cum eo disputem.*) Hoc non est nouum pro Christiana confessione sectam dicere. Nam sub finem huius libri. *Et Deo cedo, & de sectæ iam nostræ sinceritate consentio.* Tertullianus multis in locis, & potissimum apologetici cap. 1. vbi in bonam partem accipit. *Si denique, inquit, quod proximè accedit, domesticis iudiciis nimis operata sectæ huius infestatio obstruit viam defensioni.* Quod & à magistro suo hausit Cyprianus epist. 22. *Celerinus confessor quàm sit moderatus & cautus, & humilitate ac timore sectæ nostræ verecundus.* Similiter quoque vocem αἵρεσιν in bonam partem interpretatur Apostolum, testatur Beda retractatione in acta Apost. atque eius loci non malè reddidit hanc vocem interpres, per *sectam*. PVL.

l QVAM CONSERERE. *Sapientium modo.*] Sic facilè restituimus ipsissimam scripturam Minucij depravatam in exemplari peruersa litterula: facilius esse in contubernalibus disputare, quàm conserere sapientium modo in istis ad tutelam balnearum, &c. Omnes hactenus editiones praua interpunctione sensum euerterant. Et falsi sunt interpretes, qui asserunt in manuscripto legi aliter quàm hic restituimus. Ait Cæcilius facturum se vt Octauius intelligat, facilius esse disputare & rixari inter contubernales vulgaribus dicteriis & conuiciis, quàm eo modo conserere quo solent sapientes. Deinde incipit aliam clausulam. In istis ad tutelam balnearum, &c. RIG.

m *Vt me ex tribus medium.*] Antiquis locus medius pro honestissimo habebatur, ac idcircò in omnibus cœtibus honoratiorem semper in medio collocabant. Suetonius in Claudio cap. 21. OVZ.

n *Sed vt arbiter, &c.*] Appositè Lucianus in amoribus, ἐν μέσῳ σου διαιτητὴν ἐκαθεζόμην. HER.

o *Arbiter.*] Iudex. Festus: arbiter dicitur iudex, quòd totius rei habeat arbitrium & facultatem. Sic & Eugraphius illud Terentij Heautontimor. *Me sepere arbitrum, me iudicem esse voluerunt.* Arnob. lib. 4. Cicero orat. pro L. Murena scribit hoc apud veteres consultos controuersum fuisse *iudicem* an *arbitrum* dici oporteret. Horum tamen nominum differentia ex eodem Cicerone orat. pro Q. Roscio Comœdo colligi potest, quòd qui bonæ fidei iudiciis, vel arbitrariis dabatur, *arbiter*, qui strictis *iudex* diceretur. Hic sub actionum angustissima formula, à qua ne latum quidem vnguem discedere licitum, iudicabat; ille liberum arbitrium habebat statuendi, quod ÆQVIVS MELIVS videretur. Hoc quoque discrimen Seneca lib. 3. de benef. cap. 7. perspicuè declarat. & lib. 2. de Clementia, cap. vlt. OVZ.

p QVAMQVAM TIBI MARCE FRATER.) Cæcilius ethnicus Minucium Christianum fratrem vocat, quocum erat amicitiæ familiaritate coniunctissimus, vt indicaui illa Octauij ad Minucium de Cæcilio, Hominem domi forisque lateri tuo inhærentem, suprà. RIG.

q CVM DILIGENTER *In vtroque viuendi genere versatus.*) Hinc apparet Minucium nostrum ætate iam prouecta factum Christianum. *Idem.*

r *Libram teneas æquissimi iudicis.*) ἴσον καὶ κοινὸν eleganter Græci dicunt; neque enim iudex æquus hic est ἄνισος. Demosthenes in ea de corona: [illegible] Rectè autem *libram teneat*, nempe vt vnicuique æquo pondere ius veluti appendatur. Prouerbium Græcorum est cuius meminit Eusthathius ad lib. 7. Iliad. ζυγὸν μὴ ὑπερβαίνειν. Eleganter Clemens Alex. lib. 1. pædag. cap. 10. [illegible] Prudentius.
Gentibus instam posituras æquo pondere libram. HER.

tus aliquis, & quasi ignarus partis vtriusque confidas, nullum negotium est patefacere, A omnia in rebus humanis dubia, incerta, suspensa: magisque omnia verisimilia, quàm vera. Quò magis mirum est, nonnullos tædio inuestigandæ penitus veritatis cuilibet opinioni temerè succumbere, quàm in explorando pertinaci diligentia perseuerare. Itaque [a] indignandum omnibus, indolescendumque est, audere quosdam, & hoc [b] studiorum rudes, [c] litterarum profanos, [d] expertes artium etiam sordidarum, certum aliquid de summa rerum, ac maiestate decernere, de qua tot omnibus sæculis sectarum plurimarum vsque adhuc ipsa philosophia deliberat: nec immeritò, cùm tantùm absit ab exploratione diuinâ humana mediocritas, vt neque [e] quæ supra nos cælo suspensa sublata sunt, neque quæ infra terram B profunda demersa sunt, aut [f] scire sit datum, aut [f] scrutari permissum, aut [g] stuprare religiosum: & beati satis, satisque prudentes iure videamur, [h] si secundùm illud vetus Sapientis oraculum, nosmetipsos familiariùs nouerimus. Sed quatenus indulgentes insano atque inepto labori vltra humilitatis nostræ terminos euagamur, & in terram proiecti, cælum ipsum & ipsa sidera audaci cupiditate transcendimus, vel hunc errorem saltem non vanis & formidolosis opinionibus implicemus. [i] Sint principio omnium [k] semina naturâ in se coëunte densata: quis hic auctor deus? Sint fortuitis concursionibus totius mundi membra coalita, digesta, formata: quis deus machinator? Sidera licèt ignis accenderit, [l] & cælum licèt sua materia suspenderit: [m] licèt terram fundauerint pondera, & mare licèt influxerit C liquor: vnde hæc religio, vnde formido, quæ superstitio est? Homo & animal omne quod nascitur, inspiratur, attollitur, elementorum vt voluntaria concretio est: in quæ rursum homo & animal omne diuiditur, soluitur, dissipatur. Ita [n] in fontem refluunt, & in semet omnia reuoluuntur, nullo artifice, nec iudice, nec auctore. Sic congregatis ignium seminibus, soles alios atque alios semper splendere. Sic exhalatis terræ vaporibus nebulas semper adolescere: quibus densatis coactisque nubes altiùs surgere; iisdem labentibus pluuias fluere; flare ventos, grandines increpare, vel nimbis collidentibus tonitrua D mugire, rutilare fulgura, fulmina præmicare. Adeò passim cadunt, montes irruunt, arboribus incurrunt; sine delectu [o] tangunt loca sacra & profana, homines noxios feriunt, & sæpè religiosos. Quid [p] tempestates loquar varias & incertas? quibus nullo ordine, vel examine

a INDIGNANDVM OMNIBVS *indolescendumque est.*] Sollicitari non debuit hæc scriptura veteris exemplaris. Etenim proba est. Et Octauij disceptatione firmatur Cæcilij verba repetentis RIG.

Et quoniam frater meus erupit ægre se ferre stomachari, indignari, dolere, &c. *Idem.*

b HOC STVDIORVM RVDES.] Rerum diuinarum imperitos. *Idem.*

Studiorum rudes, literarum profanos. Cæcilius hic & infrà pluribus locis agit, quod passim gentiles solebant, qui Christianis, literas seculares phaleratque verborum minùs colentibus, vti ad salutem non necessarias, obiiciebantque imperitiam ac ruditatem, scriptaque eorum ob stili simplicitatem spernebant, quasi ab indoctis & imperitis hominibus profecta. Lactant. lib. 5. cap. 1. & lib. 6. cap. 21. Arnobius lib. 1. 2. & 3. Isidorus Pelus. lib. 4. epist. 27. 28. & 30. Theodoretus serm. 5. ad Græcos. Theophilus ad Autolycum lib. 2. Tatianus contra Græcos. Iustinus apolog. 1. OVZ.

c LITTERARVM PROFANOS.] Illitteratos. Profanum vulgus RIG.

d EXPERTES ARTIVM *etiam sordidarum*] Inertes. Artium quarumlibet exsortes. Artes sordidas dicit, illiberales; quæ separari solent ab iis quas homine ingenuo non indignas censemus. Significat igitur vulgus infimum & fecem vulgi. Sic Cæcilius adhuc ethnicus pauperes Christianos despicit. *Idem.*

e QVÆ SVPRA NOS CÆLO *suspensa sublata sunt.*] Totus hic locus ad fidem exemplaris editus est. Et frustra sunt qui pro, sublata, scribi iubent, sublimata. Sustolluntur ea quæ sus, siue sursum, id est, in altum tolluntur. Itaque sublata sunt τὰ ἀφώδιον. Sublata dixere delicatiores pro sustlatis. Et hic sublata opponuntur demersis, vt suspensa profundis. Rectè igitur Minucius ait, non esse permissum scrutari quæ supra nos cælo suspensa sunt, neque esse religiosum ea quæ sub terram profunda sunt stuprare. Quasi stuprum inferant terræ, qui in viscera eius penetrare audent. Elegantissima sunt in hanc sententiam à Plinio notata lib. 2. cap. 63. & præfatione libri 33. *Idem.*

f SCRVTARI.] Liber Reg. scrutare. *Idem.*

g STVPRARI.] Idem liber: stoprari *Idem.*

h *Si secundum illud vetus Sapientis oraculum, &c.*] Variis hæc sententia tribuitur Clemens Alex. strom. 1. τὸ μὲν οὖν γνῶθι σαυτόν, οἱ μὲν Χίλωνος ὑπειλήφασι, [illegible] Ἀριστοτέλης δὲ τῆς Πυθίας. Cui & Dio Chrysost. adscribit orat. 6. At Clemens strom. 2. eo eo translatum ait quod Moyses αὐτόπτης [illegible]. Plato Alcibiade 1. & Xenophon, 4. [illegible]. Pythiæ præceptum, quod Pythagoras nosse dæmonium suum, hoc est vt Hierocles interpretatur, τὴν ψυχήν. VOTT.

i SINT PRINCIPIO OMNIVM SEMINA.] Sic legitur in exemplari. & rectissimè. RIG.

k *Semina.* ex sententia Epicureorum qui ἀτόμους statuunt: sic enim Latini ἀτόμους vocant, vt Lucretius plurimis in locis: & ita Seruius ad Virgilij ecloga 7. vbi eorum hac de re doctrinam paucis versibus inclusit. Statius Papinius lib. 3. Theb. Claudianus lib. 1. in Ruffinum. OVZ.

l ET CÆLVM LICET SVA MATERIA SVSP.] Nihil mutandum. Sua materia, id est, sui generis materia, apta, habilis, conueniens cælo. RIG.

m LICET TERRAM *fundauerint pondera, & mare licèt influxerit liquor.*] Sic ista duo commata restituimus ordine præcedentium ducti: nec dubitamus quin nobiscum sentiat quisquis attentiùs ea pensitauerit. In exemplari legitur: licèt terram fundauerit pondere, & mare licèt influxerit è liquore. Facilè adducor vt credam istud, è liquore, occasionē dedisse librariis conturbandi quæ non capiebant. Si quis autem adhuc pressiùs hærere velit exemplari, scribat nobis fauentibus: & mare licèt influxerit eliquor. Nam & eliquare & eliquamen dixere auctores valde boni. Stagnabat aquis terra priusquam dixisset Deus, Appareat arida. Verbo Dei aquæ se receperunt in cōceptacula sua, & sic eliquatus est humor ille circumfluus quo terra imbuebatur. Inde autē facta sunt aquarum maria, & eliquor fluxit in mare, vel vt ait Minucius, influxit mare. Hoc est, suo influxu fecit mare *Idem.*

n *In fontem refluunt, & in semet omnia reuoluuntur.*] Quoniam ea aqua & terra omnia constare quorumdam fuit opinio, in easdem resolui cuncta crediderunt. Vnde Homerus ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε. Lucretius lib. 4.

Omnia quandoquidem cogit natura referri.
Ac resilire ab rebus ad æquos reddita flexus. PRS.

o *Tangunt loca sacra & profana.*] Et hoc argumento diuinā prouidentiam euertere nititur Cæcilius, Epicurum sequens cuius discipulus lib. 6. de nat. rer. deliramenta talia loquitur.

Postremò cur sancta Deûm delubra, suasque
Discutit infesto præclaras fulmine sedes:
Et bene facta Deum frangit simulacra,
Demit imaginibus violento vulnere honorem.

Impij, & si qui adhuc cum Epicuro sentiunt, Isidorum Pelus. audiant, & videant, vt errorem suum recognoscant & emendent. Is epist. 73. lib. 1. Calliopium presbyterum affatur. ELMEN.

p *Tempestates varias.*] Quodcumque instabile ac mutabile est, passim hoc epitheto designant auctores. Sic apud Manilium *varia sidera*, Papinium lib. 1 *Sol varius*. Claudianum lib. 1. in Ruffin. *varia Phœbe*. Martian. Capell. lib. 8.

Et toties varia flammantia cornua luna.

Penes Boëtium consol. lib. 1. carm. 5. *variis annus*. OVZ.

A examine rerum omnium impetus volutatur. in naufragiis, bonorum malorumque fata mixta, merita confusa. in incendiis, interitum conuenire insontium nocentiumque. &, cum tabe pestifera cæli tractus inficitur, sine discrimine omnes deperire: & cum belli ardore sæuitur, meliores potius occumbere. In pace etiam, non tantum æquatur nequitia melioribus, sed & colitur: vt in pluribus nescias, vtrum sit eorum detestanda prauitas, an optanda felicitas. [a] Quod si mundus diuina prouidentia, & alicuius numinis auctoritate regeretur, numquam B mereretur Phalaris & Dionysius regnum; numquam Rutilius & Camillus exilium, numquam Socrates venenum. Ecce arbusta frugifera, ecce iam seges cana, [b] iam temulenta vindemia, imbri corrumpitur, grandine cæditur. adeò aut incerta nobis veritas occultatur & premitur: aut, quod magis credendum est, variis & lubricis casibus [c] soluta legibus fortuna dominatur. Cum igitur aut fortuna certa, aut incerta natura sit; quantò venerabiliùs ac meliùs antistites veritatis maiorum excipere disciplinam, religiones traditas colere, deos, quos à parentibus [d] antè imbutus es timere quàm nosse familiarius, adorare; nec de numinibus ferre sententiam, sed prioribus credere, qui adhuc rudi seculo in ipsius mundi nata- C libus, [e] meruerunt deos vel faciles habere, vel reges. [f] Inde adeò per vniuersa imperia, prouincias, oppida, videmus singulos sacrorum ritus gentiles habere, & deos colere municipes, vt Eleusinios Cererem, Phrygas Matrem, Epidaurios Æsculapium, Chaldæos Belum, Astarten Syros, Dianam Taurios, Gallos Mercurium, [g] vniuersa Romanos. Sic eorum potestas & auctoritas, totius orbis ambitus occupauit: sic imperium suum vltra solis vias, & ipsius Oceani limites propagauit, dum exercent in armis virtutem religiosam, dum vrbem muniunt sacrorum religionibus, castis virginibus, multis honoribus ac nominibus sacerdotum: D dum obsessi, & citra solum Capitolium capi, colunt deos, quos alius iam spreuisset iratos; & per Gallorum acies mirantium superstitionis audaciam pergunt telis inermes, sed cultu religionis armati: dum capti in hostilibus mœnibus adhuc ferociente victoria numina victa venerantur: dum vndique hospites deos quærunt, & suos faciunt: dum aras extruunt etiam [h] Ignotis numinibus, & Manibus. Sic dum vniuersarum gentium sacra suscipiunt, etiam regna meruerunt. Hinc perpetuus venerationis tenor mansit, qui longa ætate non infringitur, sed augetur. quippe antiquitas cerimoniis atque fanis tantùm sanctitatis tribuere consueuit, quantùm adstruxerit vetustatis. Nec tamen temerè, [i] ausim enim interim & ipse concedere & sic

a *Quod si mundus diuina prouidentia regeretur.* Impij in destruenda prouidentia diuina; omnes hoc ferè argumento vsi. Vide Cicer. lib. de nat. deor. Firmicum astronom. lib. 1. cap. 3. Claudianum lib. 1. in Ruff. Lucianum Ioue confutato. Lactant. lib. 1. cap. 9. Gaudentium in præfat. ad Beneuolum. Athenag. apol. pro Christian. Theodoretum serm. 6. de prouident. Ambrosium in epist. Pauli ad Corinth. 1. c. 3. de officiis lib. 1. Clementem recognit. lib. 3. Remigium Altissiodorensem episcop. in Malachiam cap. 2. ELMEN.

a *Si mundus diuina prouid.* Nihil vulgatum magis in schola non modo Epicureorum, sed etiam Stoicorum, vnde ex eorum sententia Lucanus lib. sept. *mentimur regnare Iouem.* Argumentum autem istud infirmum est, & debile, euertiturque à majoribus nostris passim, quorum loca multa indicauit olim Elmenhorstius. PRI.

b IAM TEMVLENTA VINDEMIA.] Proxima temeto. de qua mox temetum fiat: vnde & temulenti. RIG.

c SOLVTA LEGIBVS *fortuna dominatur.*] Præclara est in hanc sententiam fortunæ consideratio Plinij lib. 2. Toto quippe mundo & locis omnibus omnibusque horis omnium vocibus fortuna sola laudatur, sola arguitur, & cum conuiciis colitur; volubilis, à plerisque verò & cæca etiam existimata, vaga, inconstans, huic omnia expensa, huic omnia feruntur accepta, & in tota ratione mortalium, sola vtramque paginam facit. Lactantius 3. cap. 27. Simulacrum eius cum copia & gubernaculo fingunt, tamquam hæc & opes tribuat, & humanarum rerum regimen obtineat, &c. *Idem.*

d ANTE IMBVTVS *es timere quàm nosse.*] Rectissima est hæc libri veteris scriptura. Et impersonaliter quidem accipienda videtur. *Idem.*

e MERVERVNT DEOS *vel faciles habere, vel reges.*] Faciles dicit beneficos, benemeritos. Plinius lib. 2. Hic est vetustissimus referendi benemerentibus gratiam mos, vt tales numinibus adscribantur. *Idem.*

f *Inde adeò per vniuersa imperia, prouincias, oppida videmus singulos sacrorum ritus gentiles habere, & deos colere municipes.* Id Apologetici 24. Tertullianus enarrat, *vnicuique prouinciæ, & ciuitati suus est Deus, &c.* Sed expressiùs adhuc meo iudicio B. Athanasius orat. contrà gentes. καὶ ἑκάστη ἐθνῶν πόλις καὶ κώμη τοὺς τῶν γειτόνων οὐκ εἰδυῖα θεοὺς, τοὺς ἑαυτῆς προκρίνει, καὶ μόνους τούτους εἶναι νομίζει θεούς. *vnaquaque demùm ciuitas & vicus vicinorum deos respuens, suos præponit, eosque solos deos esse arbitratur.* PRI.

f *Inde adeò per vniuersa imperia, &c.* Tertullian. apolog. cap. 24. Ouidius lib. 4. Faster. Poeta in carmine libero. Sidonius Apollinaris in docto panegyrico ad Priscum Valerianum. OVZ.

g VNIVERSA ROMANOS.] Mox dicet. *Vniuersarum gentium sacra suscepisse.* Et paulò pòst; *Initiasse ritus omnium religionum.* Cur ergo tam crudeliter obstitere Christianis? sunt qui factum id fuisse dicant, eò quòd Iudæorum ac deinceps Christianorum Deus solus coli voluerit. Et certè cum sit vere Deus, sequitur eum solum esse Deum. nec præter ipsum coli debere alium quemquam. quod est sanè verissimum: sed, quæstionem minimè soluit. Lampridius aliam tradidit rationem in Alexandro Seuero, quem in larario suo habuisse refert diuos principes, sed optimos, electos; & animas sanctiores, in quis & Apollonium, & quantum scriptor suorum temporum dicit, Christum: præterea Christo templum facere voluisse, eumque inter deos recipere. hoc etiam cogitasse Adrianum; ac templa in omnibus ciuitatibus sine simulacris fieri iussisse ad hoc parata. sed prohibitum fuisse ab iis, qui consulentes sacra repererant omnes Christianos futuros si id euenisset, & templa reliqua deserenda. RIG.

g *Vniuersa Romanos.* Prudent. 1. aduers. Symm. Tertull. apolog. *Apud nos quoduis colere ius est præter verum Deum.* hæc ratio est cur Hebræorum Deum cum omnia numina Romani susceperunt, reiecerint, quod ille solus coli volebat, sine socio & æmulo maiestatis. August. de ciu. Dei lib. 9. VOV.

g *Vniuersa Romanos.* Romani quotquot prouincias, vrbes, populos edomabant, eorum omnium deos, partim publicè consecrabant, partim priuatim per familias spargebant, vt luculenter ea de re Arnobius lib. 3. OVZ.

h ARAS. IGNOTIS *numinibus & manibus.*] Benè Cæcilius componit Deos Manes cum ignotis numinibus. benè inquam ex Epicuri sensu, qui negabat esse aliquos Manes & subterranea regna. Etenim Manes eorum dicuntur, qui iam esse desierunt, ac proinde nulli sunt. Et Cæcilius, Ignotos Deos spernit, quia sunt ignoti: & manes siue defunctos quia defuncti & iam nulli. RIG.

h *Ignotis numinibus.* Etiam apud Athenienses ara θεῷ ἀγνώστῳ. actor. cap. 17. Diogenes in Epimenide. Lucianus, Philopat. Hieronymus in epist. ad Titum. Suidas ἡμεδαποί. apud Burdigalenses quoque ara Dei ignoti. Aurelianus Lemouic. episc. vita S. Martialis. VOV.

i AVSIM ENIM *interim & ipse concedere, & sic melius errare.*] Cæcilius suprà de schola Epicuri dixit, magis esse credendum in rebus humanis solutam legibus fortunam dominari, adeóque agi cuncta variis & lubricis casibus, non deorum aliqua prouidentia aut cura. Hac verò dissertatione sua currente, sentit eò se ferri vt fateatur Romanos haud frustrà deditos fuisse religionibus suis erga Deos etiam exteros quando talium numinum fauore ac tutela totius orbis imperium teneant. Antequam igitur exemplis hoc probare insi-

ſic melius errare, [a] maiores noſtri aut obſeruandis auguriis, aut extis conſulendis, aut inſtituendis ſacris, aut delubris dedicandis operam nauauerunt. [b] Specta de libris memorias, iam eos deprehendes initiaſſe ritus omnium religionum, vel vt remuneraretur diuina indulgentia, vel vt auerteretur imminens ira, aut vt iam tumens & ſæuiens placaretur. Teſtis mater Idæa, quæ aduentu ſuo & probauit matronæ caſtitatem, & vrbem metu hoſtili liberauit. [c] Teſtes equeſtrium fratrum [d] in lacu, [e] ſicut oſtenderant, ſtatuæ conſecratæ, qui [f] anheli, [g] ſpumantibus equis atque fumantibus de Perſe victoriam [h] eadem die qua fecerant nuntiauerunt. Teſtis [i] ludorum offenſi Iouis de ſomno [k] plebeij hominis [l] iteratio: & [m] Deciorum deuotio rata. [n] Teſtis & Curtius, qui [o] equitis ſui vel mole [p] vel honore hiatum profundæ voraginis coæquauit. Frequentius etiam quam volebamus, deorum præſentiam contempta auſpicia conteſtata ſunt. Sic [q] Allia nomen infauſtum. ſic Claudij, & Iunij non prœlium in Pœnos, ſed [r] ferale naufragium eſt. & vt [ſ] Thraſymenus Romanorum ſanguine & maior eſſet & decolor, [t] ſpreuit auguria Flaminius: & vt [u] Parthos ſigna repetamus, diratum imprecationes Craſſus & meruit, & irriſit. Omitto vetera, quæ multa ſunt, & [x] de deorum natalibus, donis, muneribus: negligo carmina poëtarum: prædicta etiam de oraculis fata tranſilio, ne vobis antiquitas nimium fabuloſa videatur. Intende templis ác delubris deorum, quibus Romana ciuitas & protegitur & ornatur; [y] magis ſunt augusta numinibus incolis, præſentibus, inquilinis, quàm cultus inſignibus & muneribus opulenta. Inde adeò pleni & mixti deo vates futura præcerpunt, dant cautelam periculis, morbis medelam, ſpem afflictis, opem miſeris, ſolatium calamitatibus, laboribus leuamentum.

etiam

piat, ne quid præiudicet opinioni ſuæ de fortuna, corrigit ſe ſe interiectione iſta: Auſim enim interim & ipſe concedere, & ſic melius errare; obijciens errorem pudendum Octauio, qui Deum colat cultoribus ſuis grauem & noxium potiùs quàm beneficum, bona futura & incerta promittentem, mala ac præſentia non auertentem; imò dehortantem ac depellentem ſuos ab honoribus opibus & voluptatibus, tamquam ab rebus non ſuis. Ait ergo Cæcilius ſe ſe melius errare quàm Octauium, ſi Romanorum ſuperſtitiones probare videatur tam vtiles & proſperas cultoribus ſuis.

a *Maiores noſtri aut obſeruandis augurijs*. Auguria olim non ſolùm apud illos qui humaniores audiebant, vti Græci, & Romani, ſed & barbaras quaſque nationes magno in pretio & æſtimatione fuiſſe liquet ex Æliano lib. II. c. XXXI. variar. hiſt. quiſnam augurandi ſcientiam primus inuenerit, non conuenit inter auctores. Suidas in voce τηλέγονον inuentorem eſſe vult. Plinius verò lib. 7. cap. 56. ait eſſe inuentum à Caris, à quo Caria nomen accepit. Apud Æſchylum in Prometh. ſibi ipſi inter alia augurij inuentionem quoque tribuit Prometheus. Alij in Etruria repertam volunt, auctoremque extitiſſe Tagen quemdam. Ouid. lib. 15. Metam. OVZ.

b SPECTA DE LIBRIS MEMORIAS.] In exemplari, quod hactenus vnicum habemus ſcriptum eſt, memoria. Itaque coniecturæ locus eſt. nec erit magni momenti diſcrimen, vtrum legas: Specta de libris memoriarum: an, ſpecta de libris memorias. Hos libros Arnobius Annales nuncupat. lib. VIII. aduerſ. Gen. Nonimus infitias, inquit, in Annalium ſcriptis contineri hæc omnia quæ ſunt à vobis in oppoſitione prolata. RIG.

c TESTES EQVESTRIVM FRATRVM.] Tyndaridarum, Caſtorum.

d IN LACV.] Iuturnæ.

e SICVT OSTENDERANT.] Eodem habitu.

f ANHELI.] Vel anhelis equis. Valer. Max. ſuum equorumque ſudorem abluere viſi ſunt Cicero Tuſcul. I. non modò adiutores in prœliis victoriæ pop. Rom. ſed etiam nuncij fuiſſe perhibentur.

g SPVMANTIBVS EQVIS ATQVE FVMANTIBVS.] Lactantius: equorum ſudorem abluentes.

h EADEM DIE QVA FECERANT.] Qua fecerant quod hic narratur, qua & ipſi pugnauerant.

i LVDORVM OFFENSI IOVIS.] Scriptum fuerat in aliquo exemplari primariò, offens. Iouis. Deſcriptum inde fuit in Cod. Reg. Offenſio Iouis. Legendum, offenſi Iouis. Et rectè, ludorum Iouis. Erant enim dicati Ioui Circenſes, ludi maximi votiui, bello Latino tum primum facti. Arnobius VII. Eſt vt ignoſcere debeamus Ioui indignanti, non adhibitam curam ſollicitiorem ludis Circenſibus propriis. Propriis ſcilicet, Ioui ipſi dicatis.

k PLEBEII HOMINIS.] Cicero, ruſtici cuiuſdam Romani. Valerius, nomen illi fuiſſe ſcribit, Ti. Atinio, homini ex plebe.

l ITERATIO.] Inſtauratio. Totam hanc hiſtoriam, prolixiùs certè, ſed & ſcrupuloſiùs perſequitur Arnob. VII.

m DECIORVM DEVOTIO RATA.] Etenim laborantes perditaſque vires Vrbis Rom. correxit. Itaque dignoſci arduum eſt, vtrùm Romana ciuitas vtilius habuerit Decios duces, an miſerit quoniam vita eorum ne vinceretur obſtitit: mors fecit vt vinceret. Huc alluſit Iuuenalis hoc verſu:

Pluris enim Decij quam qui ſeruantur ab illis.

n TESTIS ET CVRTIVS.] Lacus Curtius, ab illo famoſo equite M. Curtio.

o EQVITIS SVI.] Marci Curtij, vnde nomen inditum Lacui Curtio.

p VEL HONORE.] Val. Max. ſuper quem vniuerſi ciues honoris gratia certatim fruges inieceerunt. Liuius: donáque ac fruges ſuper eum à multitudine virorum ac mulierum congeſtæ.

q *Allia nomen infauſtum*. Quo die pugnata Allienſis ſit pugna, in hiſtoriis ambiguum: Tacitus enim II. Annal. A. D. 14. Cal. Sextiles, quo die in Calendario Farneſſano Romæ effoſſo LVCARIA notantur, quæ à Romanis in luco celebrabantur qui permagnus inter viam Salariam & Tyberim fuit, quod victi à Gallis fugientes è prælio ibi ſe occultauerant, & N F. hoc eſt nefaſtus poſtrema parte diei ſignatur. Mentio quoque apud Macrobium lib. 1. ſatur. cap. 4. & Feſt. in Lucaria. Titus Liu. lib. 6. & Plutarch. in Camillo. A. D. 15. Kal. ſextil. cladem Allienſem perpeſſam ſcribunt. Auctor de viris illuſtribus. A. D. 16. Kal. Aug. Cui præ aliis cum A. Schotto, hac de re aſſentior, idque potiſſimum, quia pridie eius diei, hoc eſt, poſtrid. EID. QVINCTIL. pro proſpero ac fauſto eius pugnæ ſucceſſu rebus diuinis operam datam eſſe prodit Agellius lib. 5. cap. 17. Macrob. lib. 1. Satur. cap. 16. Verrius Flaccus lib. 4. de verbor. ſignif. Hinc Afranius in Fratriis, à Nonio Marcello adductus dict. *Atri dies*. Dicti etiam hi dies, religioſi. Agellius lib. 4. cap. 9. OVZ.

r *Ferale naufragium*. Benè dixit Minutius *ferale naufragium*. nam in illo prælio XC. naues cum pugnatoribus captæ ſunt, 10. demerſæ. Vide breuiatorem Eutropij lib. 2. Valer. Max. lib. 1. cap. 4. de nat. deor. & lib 1. de Diuinat. Polybium lib. 1. ELMEN.

ſ THRASYMENVS DECOLOR.] Arnobius IV. apud Thraſymenum lacum ſanguinei cucurrere torrentes. RIG.

t *Spreuit auguria Flaminius*. Cicero lib. 2. de nat. *Flaminius non paruit auſpicijs, itaque perijt cum exercitu*. Idem lib. 1. de Diuin. Oroſius lib. 4. c. 15. Liuius lib. 21. Plutarchus Fab. Valer. Max. lib. 1. cap. 6. Florus lib. 2. cap. 6. ELMEN.

u ET VT PARTHOS SIGNA *repetamus*.] Hæc adſignare videntur ætatem Minucij ſub Seuero. Sed auctor eſt Spartianus Septimium Seuerum Parthicum bellum ſuſcepiſſe gloriæ cupiditate, non aliqua neceſſitate adductum. & iampridem Parthos ſigna militaria, quæ M. Craſſo & M. Antonio ademerant repoſcenti Octauio Auguſto reddidiſſe narrat Tranquillus.

x *De Deorum natalib*. Idololatriam illam profligat Tertullian. cap. 10. de Idolol. *etiam ſtrena captanda, & ſeptimontium, & bruma, & chara cognationis honoraria exigenda omnia, flore ſchola coronanda: Flaminica & Ædile ſacrificant Cereri, ſchola honoratur Ferijs. Idem fit idoli natali*. PRI.

y MAGIS SVNT *Auguſta Numinibus incolis præſentibus inquilinis, quam cultus inſignibus & muneribus opulenta*.) Sic olim habuit Codex Reg. Hodie præfert: cultu inſignibus. vnde Critici occaſionem arripuere corrigendi: cultu inſignia. Sed apparent veſtigia deraſæ litteræ ſ. quam nos hac editione reducimus in lucem, vt redeat Minucii ſenſus iſte genuinus, Templa ac delubra Romana magis eſſe diuinæ beneficentiæ titulis auguſta, quàm cultus inſignibus aut muneribus opulenta. Beneficentiæ tituli ſunt Auguſtæ illæ inſcriptiones, NVMINIBVS INCOLIS. NVMINIBVS PRÆSENTIBVS. NVMINIBVS INQVILINIS. At opulenta cultus inſignia ſunt aureæ ſtatuæ, thenſæ, acerræ, lectiſternia ſoliſternia, circus & alia huiuſmodi pretioſa. RIG.

A etiam per quietem deos videmus, audimus, agnoſcimus, [a] quos impiè per diem negamus, nolumus, peieramus. Itaque cum omnium gentium de diis immortalibus, quamuis incerta ſit vel ratio, vel origo, maneat tamen [b] firma conſenſio, neminem fero tanta audacia tamque irreligioſa neſcio qua prudentia tumeſcentem, qui hanc religionem [c] tam vetuſtam, tam vtilem, tam ſalubrem diſſoluere, aut infirmare nitatur. Sic licet ille Theodorus Cyrenæus, vel qui prior [d] Diagoras Melius, [e] cui Atheon cognomen appoſuit antiquitas, qui vterque B nullos deos aſſeuerando, timorem omnem, quo humanitas regitur, venerationemque penitus ſuſtulerunt: numquam tamen, in hac impietatis diſciplina ſimulatæ philoſophiæ, nomine atque auctoritate pollebunt. Cum Abderitem Protagoram Athenienſes viri, [f] conſultè potius quàm profanè de diuinitate diſputantem, & expulerint ſuis finibus, & [g] in concione eius ſcripta deuſſerint: quid? homines (ſuſtinebitis enim me impetum ſuſceptæ actionis liberiùs exerentem) homines, inquam, [h] deploratæ, inlicitæ, ac [i] deſperatæ factionis graſſari in deos non ingemiſcendum eſt? qui de vltima fece collectis imperitioribus & mulieribus credulis, ſexus ſui facilitate labentibus, plebem profanæ coniurationis inſtituunt; quæ [k] nocturnis C congregationibus, & ieiuniis ſolemnibus, & [l] inhumanis cibis, non ſacro quodam, ſed piaculo fœderantur. [m] latebroſa & [n] lucifugax natio, in publicum muta, in angulis garrula, [o] templa vt buſta deſpiciunt, deos deſpuunt, rident ſacra, miſerentur. miſeri! ſi fas eſt, ſacerdotum honores & purpuras deſpiciunt, ipſi ſeminudi. proh! mira ſtultitia & incredibilis audacia? ſpernunt tormenta præſentia, dum incerta metuunt & futura: & [p] dum mori poſt mortem timent, interim mori non timent. [q] ita illis pauorem fallax ſpes ſolatia rediuiua blanditur. Ac iam, vt fecundius nequiora proueniunt, ſerpentibus in dies perditis moribus, per D vniuerſum orbem ſacraria iſta teterrima impiæ coitionis adoleſcunt. Eruenda prorſus hæc, & execranda conſenſio. Occultis ſe notis & inſignibus noſcunt, & amant mutuò pænè antequam nouerint: paſſim etiam inter eos quædàm libidinum religio miſcetur: ac [r] ſe promiſcuè appellant

a QVOS IMPIE *per diem negamus, nolumus, peier.*] Verbum nolumus, minùs aptè interiectum videatur, niſi præcedentia ſic repetantur. Per quietem deos videmus, audimus, agnoſcimus, quos per diem negamus eſſe, nolumus videre, imò quos vidimus audiuimus, agnouimus peieramus. Scio quid hic alij tentauerint. Sed obſtat exemplaris auctoritas. RIG.

b FIRMA CONSENSIO.] Senſus publicus, conſenſus gentium, qui ſæpè adducitur à Plinio ad diſputationes huiuſcemodi. *Idem.*

c TAM VETVSTAM, TAM VTILEM.] In aliquo exemplari ſcriptum fuerat antiquario more, tam vetus tam vtilem. quod eſt iam vetuſtam, tam vtilem. Syllabas proximè repetitas ſemel ſcribebant, vt videmus in editione Pandectarum iuris ad exemplar Florentinum. Et hæc ſcriptura complurics in Minuciano exemplari reperitur. *Idem.*

d *Diagoras.* Cicero 1. de nat. Deor. Ioſephus 2. contra Appionem. Tatian. Athenag. πρὸς ἕλληνας. Clemens protrept. ὧν δὴ χάριν, οὐ γὰρ οὐδαμῶς ἀποκρυπτέον, θαυμάζειν ἔπεισί μοι, ὅτῳ τρόπῳ Εὐήμερον τὸν Ἀκραγαντῖνον, καὶ Νικάνορα τὸν Κύπριον, καὶ Διαγόραν, καὶ Ἵππωνα τὸν Μήλιον, τόν τε Κυρηναῖον ἐπὶ τούτοις ἐκεῖνον, ὁ Θεόδωρος ὄνομα αὐτῷ, καί τινας ἄλλους συχνοὺς σωφρόνως βεβιωκότας, καὶ καθεωρακότας ὀξύτερον που τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, τὴν ἀμφὶ τοὺς θεοὺς τούτους πλάνην, ἀθέους ἐπικεκλήκασι. VOV.

d *Diagoras Melius.* Suidas in Διαγόρας. Vixit autem Diagoras iuxta Euſeb. Olymp. 74. & deinceps: Vir perſpicaciſſimi ingenij Clariſſ. Voſſius, exiſtimat, eumdem eſſe Diagoram Athenienſem qui reliquit ſermones Phryios. Tatianus contra Græcos. Διαγόρας Ἀθηναῖος ἦν· ἀλλὰ τοῦτον ἐξορχησάμενον τὰ παρ' Ἀθηναίοις μυστήρια, τετιμωρήκατε· καὶ τοῖς Φρυγίοις αὐτοῦ λόγοις ἐντυγχάνοντες ἡμᾶς μεμισήκατε. Hi Phrygij ſermones fuiſſe videntur hiſtoria eorum, quæ ad Cybelen, ſiue matrem Phrygiam, & eius ſacra pertinerent. ab ipſo autem eo fine conſcriptos, vt homines à ſacris illius auerteret. OVZ.

e CVI ATHEON *cognomen appoſuit antiq.* Diagoræ cognomen appoſitum Atheo. Proſcripſere Athenienſes talenti pretium illi qui Diagoræ caput adferret. RIG.

f CONSVLTE POTIVS *quàm profanè.*] Non habere ſe dixerat Prothagoras quod de diis pronunciaret; eſſent, necne, multis impedimentis prohiberi. tam propter rei difficultatem quàm propter humanæ vitæ breuitatem. Huic certè ſermoni, pro Ethnici ſententia conuenire videatur illud Cæcilij Minuciani. Conſultè potiùs quàm profanè. Nam exordium ipſum, vt eſt à Cicerone poſitum, abruptius eſt. atque ob id iure Protagoras exterminatus. *Idem.*

g IN CONCIONE *eius ſcripta deuſſerint.*] Cicero: Librique eius in concione combuſti, Laërtius: κατέκαυσαν ἐν τῇ ἀγορᾷ.

h DEPLORATÆ, INLICITÆ *ac deſperatæ factionis.*] Aiunt in mſ. legi, inquinatæ. Sed Codicem antiquum alium à Regio exemplari nemo hactenus protulit. In Regio diſertiſſimè ſcribitur, inlicitæ. Et meritò quidem exploditur quod Ferrarius & Priſcianenſis ediderant, inclitæ. Illud verò, inlicitæ, etſi defendatur antiquitate exemplaris, nihilominus friget inter illa duo, deploratæ ac deſperatæ. Itaque, ſi coniecturæ locus eſt, legam incitæ, quod eſt incitatæ, furioſæ, rabidæ. Catullus in Galliambo. Alios age incitatos, alios age rabidos. Incitus, quemadmodum peritus. In Prudentij Vincentio vbi de ſpiritibus immundis: Qui vos latenter incitos, in omne compellunt nefas. *Idem.*

i *Deſperata factionis.* Tertullianus apolog. 50. ſiue vlt. *meritò itaque victis non placemus: propterea enim deſperati ac perditi exiſtimamur.* Lactantius lib. 5. cap. 9. *Qui autem cultores ſe Dei non abnegauerint, in eos totis carnificina ſua viribus, veluti ſanguinem ſitiant, incumbunt; & deſperatos vocant, quia corpori ſuo minimè parcunt.* Ob generoſam ſcilicet in perpetienda morte pro Chriſto conſtantiam deſperati dicebantur. Beſtiarij quoque dicti ſunt, eodem fermè ſenſu propter audaciam, vtpotè qui in beſtias pugnare non vererentur. PRI.

k NOCTVRNIS CONGREGATIONIBVS.] Peruigiliis, παννυχισμοῖς. RIG.

l INHVMANIS CIBIS.] Mox dicet de infanticidio.

m LATEBROSA ET *lucifugax natio.*) Sic habet exemplar. & ſic editum fuit prima editione Rom. *Idem.*

n *Lucifugax natio.* Latebroſam vocat nationem ob preces matutinas, & nocturnas congregationes, vt mox dicebat, quod Tertullianus apolog. 2. cœtus appellat antelucanos. S. Baſilius epiſt. 63. quæ eſt ad Clericos Eccleſiæ Neocæſarienſis. ἐκ νυκτὸς γὰρ ὀρθρίζει παρ' ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς. quod ita reddi poteſt. *Noctu quippe apud nos populus in domo orationis antelucanas preces fundit.* Niſi malit quis ita dictos Chriſtianos, quoniam rebus diuinis penitùs deditj, vulgo ſemouebantur. PRI.

o TEMPLA VT BVSTA DESPICIVNT) Mox recurret idem verbum, Purpuras deſpiciunt. quod accidiſſe per negligentiam Minucij non dixerim, ſed librariorum, qui fulciendum putauerunt quod Minucius ſcripſerat: Templa, vt buſta, deos deſpuunt. Tertullianus lib. de Spectac. cap. 13. Dum mortui & dij unum ſunt, vtráque idololatria abſtinemus: nec minus templa quàm monumenta deſpuimus. RIG.

o *Templa vt buſta deſpiciunt.* Meritò Chriſtiani templa paganorum, vt buſta deſpiciebant; nouerant enim illa nihil aliud eſſe quàm cineres & oſſa, functorumque corporum ſepulturas. Doctè Arnobius lib. 6. Clemens Alex. in protrept. Theodoretus contra Græcos ſerm. 8. de mart. ELMEN

p DVM MORI *poſt mortem timent, interim mori non timent.*) Ex eodem ſenſu Martialis, furor eſt, ne moriare mori. RIG.

p *Dum mori poſt mortem timent.* Lucianus peregrinat. πεπείκασι γὰρ αὑτοὺς οἱ κακοδαίμονες, τὸ μὲν ὅλον ἀθάνατοι ἔσεσθαι, παρ' ὃ καὶ καταφρονοῦσι τοῦ θανάτου, καὶ ἑκόντες αὑτοὺς ἐπιδιδόασιν οἱ πολλοί. VOV.

q ITA ILLIS *pauorem fallax ſpes ſolatia rediuiua blanditur.*) Sic omninò legitur in exemplari: & eleganter Minucius ſub perſona Cæcilii ethnici dixit, Fallax ſpes blanditur Chriſtianis pauorem: & blanditur, inquit, ſolatia neſcio quæ rediuiua. Tertullianus lib. de Anima Quies finem operis blanditur. RIG.

r *Sed promiſcuè appellant fratres, & ſorores.* Haud abs re Ca-

appellant fratres, & sorores, vt etiam non insolens stuprum intercessione sacri nominis fiat incestum. ita eorum vana & demens superstitio sceleribus gloriatur. Nec de ipsis, nisi subsisteret veritas, maxima & varia & honore præfanda sagax fama loqueretur. Audio eos [a] turpissimæ pecudis caput asini consecratum inepta nescio qua persuasione venerari: [b] digna & nata religio talibus moribus. alii eos ferunt ipsius antistitis ac [c] sacerdotis colere genitalia, & quasi parentis sui adorare naturam. nescio an falsa, certe occultis ac nocturnis sacris apposita suspicio. & qui hominem summo supplicio pro facinore punitum, & crucis ligna feralia eorum ceremonias fabulatur, congruentia perditis sceleratisque tribuit altaria, vt id colant quod merentur. Iam de initiandis tirunculis fabula tam detestanda, quàm nota est. infans farre contectus, vt decipiat incautos, apponitur ei qui sacris imbuatur. [d] is infans à tirunculo farris superficie quasi ad innoxios ictus prouocato cæcis occultisque vulneribus occiditur: huius, proh nefas sitienter sanguinem lambunt, huius certatim membra dispertiunt, hac fœderantur hostia, hac conscientia sceleris ad silentium mutuum pignerantur. hæc sacra sacrilegiis omnibus tetriora. [e] Et de conuiuio notum est. passim omnes loquuntur. [f] id etiam Cirtensis nostri testatur oratio. ad epulas solemni die coëunt, cum omnibus liberis, sororibus, matribus, sexus omnis homines, & omnis ætatis. illic post multas epulas, vbi conuiuium caluit, & incestæ libidini ebrietatis feruor exarsit, canis qui candelabro nexus est, iactu offulæ vltra spatium lineæ qua vinctus est, ad impetum & saltum prouocatur: sic euerso & extincto conscio lumine, [g] impudentibus tenebris nexus infandæ cupiditatis inuoluunt per incertum sortis: &, si non omnes opera, conscientia tamen pariter incesti; quoniam voto vniuersorum appetitur, quidquid accidere potest in actu singulorum. Multa prætereo consultò. nam & hæc nimis multa sunt, quæ aut omnia, aut pleraque omnium vera declarat ipsius prauæ religionis obscuritas. Cur etenim occultare & abscondere quidquid illud colunt magnopere nituntur? cum honesta semper publico gaudeant, scelera secreta sint. [h] cur nullas aras habent, templa nulla, nulla nota simulacra, numquam palam loqui. numquam liberè congregari, nisi illud quod colunt & interprimunt, aut puniendum est, aut pudendum? Vnde autem, vel quis ille, aut vbi Deus vnicus, solitarius, destitutus; quem non gens libera, non regna, non saltem Romana superstitio nouerunt? [i] Iudæorum sola & misera gentilitas vnum & ipsi Deum, sed palam, sed templis, aris, victimis, cerimoniisque coluerunt. cuius adeò

nulla

cilius Christianos ait sese appellare fratres ac sorores; nomina enim hæc gentilibus, inter lasciua & ἐρωτικὰ erant. Petronius passim Martialis,

Quare desine me vocare fratrem
Ne te Carmenion vocem sororem.

Sic apud Tragicum Phædra, cum amorem suum verecundè indicare vellet, ait:

Matris superbum est nomen, & nimium potens
Nostros humilius nomen affectus decet,
Me vel sororem Hippolyte, vel famulam voca.

At multò aliter sese res cum Christianis habebat, qui non libidinis, sed communis regenerationis & mutuæ charitatis causa hisce nominibus vtebantur. OVZ.

a *Turpissima pecudis caput asini, &c.* Execrandos hic ritus Gnosticorum Christianis affingit, ex errore gentilium. Ea enim Gnosticorum impia cæcitas, vt Porci, aut Asini figura Deum expressetint. *Φασὶ δὲ τὸν Σαβαὼθ οἱ μὲν ὄνου μορφὴν ἔχειν, οἱ δὲ χοίρου. dicunt alii Deum Sabaoth Asini, alij, porci figuram habere.* de iis loquens Epiphanius. PRI.

b DIGNA ET NATA RELIGIO TALIBVS MORIBVS.] Quasi asinina patientia & hebetudine. Sic illudebant impij Christianæ simplicitati. RIG.

c SACERDOTIS COLERE *genitalia.*] Calumnia stultissima, ex ea occasione concinnata, quod Christiani, quibus contigerat post fidem Christo datam grauiter labi, ita vt Ecclesiæ communione abstinerentur, si pœnitentiæ locum dari sibi flagitarent, hoc tam demissè ac suppliciter poscabant, vt acciderent ad pedes & genua fratrum & sacerdotum. Inde illa passim apud rerum Christianarum scriptores, Aduolui presbyteris, & Volutando caligas fratrum detergere. *Idem.*

c *Sacerdotis colere genitalia.* Hæc ad pœnitentiam pertinent, vnde Tertullianus presbyteris aduolui, & charis Dei adgeniculari. lib. de pœnit. & in Itinerario Rutilij

Reddimus obscœna conuicia debita genti,
Quæ genitale caput propudiosa metit. PRS.

d *Is infans, à tirunculo &c.* Tertull. apolog. c. 7. 8. & 9. calumniam illam diluit, probatque gentiles in Christianos retorsisse crimina quibus postulabantur. Hæ autem fœdes hæreticorum forsan fuere, multi enim hoc nomine infames, Gnostici Nicolaitæ, Carpocratiani & alij. Vide quæ ad Tertullianum obseruabamus. *Idem.*

e ET DE CONVIVIO NOTVM EST.] Plinius Cæcilius quamuis ethnicus ab omni de conuiuio calumnia Christianos liberauit apud Traianum: Etenim scripsit, morem illis fuisse coeundi ad capiendum cibum, promiscuum tamen & innoxium. RIG.

f ID ETIAM *Cirtensis nostri testatur oratio.*] Hanc aduersus Christianos orationem fuisse Frontonis declarat Octauius, vbi obiectionem Cæcilij sic diluit: Et tuus Fronto non vt adfirmator testimonium fecit; sed conuicium vt orator adspersit. Sed ambigitur vter iste Fronto fuerit, Papirius-ne Fronto Iurisconsultus, qui in Pandectis memoratur, an Cornelius Fronto rhetor, quem Lampridius Marci Antonini Imp. Præceptorem fuisse tradidit? Franciscus Balduinus præclara ad Minucium præfatione in hunc magis inclinat. quod & verius existimo. *Idem.*

g *Impudentibus tenebris nexus infandæ cupiditatis inuoluunt.* Tertullianus apolog. 7. *& post conuiuium incesto, quod euersores luminum canes, lenones scilicet, tenebrarum verecundia procurent.* Hinc igitur damnata mystica sacra ac nocturna peruigilationes ab antiquis, in quibus quid possit accidere innocentes Comici, vt eos appellabat Cicero οἰστικῶς, satis indicant, qua de re obseruabamus aliquid ad Arnobium. Alij autem horrorem noctis addere aliquid venerationis existimabant, & hac de causa nocturna sacra instituta; cum alij contrà libidinibus potiùs perfruendis excogitata censerent, qua de re locus est elegans apud Euripidem in Bacchis. HSR.

h *Cur nullas aras habent, templa nulla.* Origenes contra Celsum lib. 8. *μετὰ ταῦτα δὲ ὁ Κέλσος φησὶν ἡμᾶς βωμοὺς, ἀγάλματα, καὶ νεὼς ἱδρύσθαι φεύγειν.* Prioribus quidem Ecclesiæ temporibus Christianis à gentibus obiiciebatur, nulla iis esse templa venerationis ad officium constructa, quia tum temporis adhuc tenuiores minusque stabiles res erant Christianorum, quàm vt superbas illas ædificiorum moles erigere quirent. Habebant ergo sua tantùm conuenticula, vbi conueniebant, neque ea ob persecutionum sæuitias, semper fixa erant; tum enim latebras quærebant Christiani, ac ædibus priuatis, denique quibuscunque poterant locis congregabantur. De his conuenticulis Arnobius lib. 4. Lactantius lib. 5. cap. 11. Orosius lib. 7. cap. 12. Ammianus Marcellinus lib. 27. OVZ.

h *Nullas aras, templa nulla.* Arnob. lib. 6. *consuestis crimen nobis maximum impietatis affingere, quod neque ædes sacras venerationis ad officia construamus, &c.* Christiani non habebant templa dedicata, & consecrata ritu ethnico, suas tamen basilicas, seu vt ipsi appellabant, κυριακὰ habuisse satis constat, eaque frequentasse, nisi quatenus persecutione impedirentur. Tunc enim ad domos priuatas confugiebant. August. contra Donatist. *Domum priuatam Christianis congregandis præstitam consistit tempore persecutionis.* D. Lucas actos. 1. VOV.

i IVDÆORVM SOLA *& misera gentilitas vnum & ipsi Deum.* Feminam aliquam Hebræam potiùs quàm Christianam describit Apuleius IX. Metam. quæ spretis atque calcatis diuinis numinibus in vicem certæ religionis mentita sacrilega præsumptione Dei, quem prædicabat vnicum, confictis obseruationibus vanis, fallens omnes homines, atque ipsum ma-

ritum

A nulla vis, nec potestas est, [a] vt sit Romanis hominibus cum sua sibi natione captiuus. [b] At etiam Christiani, [c] quā in tam nostra, quæ portenta confingunt? Deum illum suum, quem nec ostendere possunt, nec videre, in omnium mores, actus omnium, verba denique, & occultas cogitationes diligenter inquirere: discurrentem scilicet, atque vbique præsentem: molestum illum volunt, inquietum, inpudenter etiam curiosum siquidem adstat factis omnibus, locis omnibus intererrat: cum nec singulis inseruire possit per vniuersa districtus, nec vniuersis sufficere in singulis occupatus. [d] Quid? quod [e] toto orbi, & ipsi mundo cum sideribus suis minantur incendium, ruinam moliuntur. quasi aut naturæ diuinis legibus constitutus æternus ordo turbetur: aut rupto elementorum omnium fœdere, & cælesti compage diuisa, moles ista, qua continetur & cingitur, subruatur. Nec hac furiosa opinione contenti aniles fabulas adstruunt

B & annectunt. [f] renasci se ferunt post mortem & cineres & fauillas: & nescio qua fiducia mendaciis suis inuicem credunt. putes eos iam reuixisse. anceps malum, & gemina dementia! cælo & astris, quae sic relinquimus vt inuenimus, interitum denuntiare: sibi mortuis, extinctis, qui sicut nascimur, & interimus, æternitatem repromittere. Inde videlicet & execrantur rogos, & damnant ignium sepulturas. quasi non omne corpus, etsi flammis subtrahatur, annis tamen & ætatibus in terram resoluatur: [g] nec intersit, vtrum feræ diripiant, an maria consumant: an humus contegat, an flamma subducat: cum cadaueribus omnis sepultura, si sentiunt, pœna sit: si non sentiunt, ipsa conficiendi celeritate medicina. Hoc errore decepti beatam sibi, vt bonis, & perpetem vitam mortuis pollicentur: ceteris, vt iniustis, sempiternam. Multa ad hæc suppetunt, ni festinet oratio. Iniustos ipsos magis, nec laboro,

C iam docui. quamquam etsi iustos darem, [h] culpam tamen, vel innocentiam fato tribui sententiis plurimorum. & hæc vestra consensio est. Nam quidquid agimus, vt alij fato, ita vos Deo dicitis. [i] sic sectæ vestræ: [k] non spontaneos cupere, sed electos. Igitur iniquum iudicem fingitis, qui sortem in hominibus puniat, non voluntatem. Vellem tamen sciscitari, vtrumne cum corporibus, & corporibus quibus; [l] ipsisne, an innouatis resurgatur. Sine corpore? Hoc, quod sciam, neque mens, neque anima, nec vita est. ipso corpore? sed iam antè dilapsum est. alio corpore? ergo homo nouus nascitur, non prior ille reparatur. & tamen tanta ætas abiit, secula innumera fluxerunt, [m] quis vnus vllus ab inferis vel Protesilai sorte remeauit, horarum saltem permisso commeatu, vel vt exemplo crederemus? Omnia ista figmenta male sanæ opinionis, & inepta solatia à poëtis fallacibus in dulcedine carminis lusa;

D à vobis nimirum credulis in deum vestrum turpitet reformata sunt: nec saltem de præsentibus capitis experimentum, quam vos irritæ pollicitationis [n] cassa vota decipiant. quid post mortem impendeat, miseri! dum adhuc viuitis æstimate. Ecce pars vestrûm & maior, melior,

ritum decipiens, matutino mero & continuo stupro corpus manciparat. Rig.

a Vt sit *Romanis hominibus.*) In exemplari legitur, nominibus, quod est, numinibus. *Idem.*

b At etiam *Christiani qua in tam nostra.*) Vetus exemplar, *qua in tā ara.* Vnde Ferrarius & Priscianensis confecere quod in cunctis editionibus hodie cernimus, quænam monstra. quæ lectio vitium ipsa suum satis prodit. nam vt congrueret sequentibus, dicendum fuerat, quæ monstra, quæ portenta confingunt? Sed quare perdimus sensum Auctoris ipsissimum & longè præstantem? At etiam Christiani, quà in tam nostra, quæ portenta confingunt? Iudæorum, inquit, sola gentilitas, patria sua velut angulo cohibita, Deum sibi suum habebat, quem etsi templis, aris atque victimis procuraret, non in regna tamen aliena exundabat. At Christiani, quà sunt in vrbes Italiæ, in populi Romani prouincias, in tam nostra diffusi, quæ portenta confingunt? *Idem.*

c Qua in tam nostra.] Tertullianus Apolog cap. 37. Vestra omnia impleuimus, vrbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, senatum, forum. *Idem.*

d *Quid? quod toto orbi, & ipsi mundo cum sideribus suis minantur incendium.* Vnde & Philopatris ille Luciani eos notabat quod nihil nisi infaustum augurarentur. Sanè nihil magis damnabant in tota doctrina Christiana Nationes, quam quod extremo Iudicio ac mundi consummatione & resurrectione docetur B. Basilius Hom. 1. in Hexam. Hera.

e Toto orbi.] Sic legitur in exemplari. Rig.

f *Renasci se ferunt post mortem.* Cum Christiani resurrectionis mentionem facerent, semper à paganis irridebantur. acta apostol. cap. 17. ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον, ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου. Damascenus de duobus martyr. Elmen.

g *Nec intersit vtrum feræ diripiant, an maria consumant* Petronius in satyr. *tamquam intersit periturum corpus, quæ ratio consumat, ignis an fluctus, an mora.* Statius Papin. lib. 9. Theb. Seneca de fortuit. remed. *quid interest ignis me an fera consumat, an tempus omnium sepultura?* & lib. 7. controuer. 1. *Multas rerum natura mortis vias aperuit, & hæc est conditio generis humani, quod nascimur vno modo, multis morimur: laqueum, gladium, praeceps locum, venenum, naufragium, mille aliâ mortes insidiantur miserabili animæ.* Firmicus Astronom. lib. 1. cap. 4. *Quidnam de mortalium vario exitu dicemus? ille cogente fato suspenditur laqueo, at ille gladio percutitur, ille mari fluminibusque submergitur, ille saeuientibus flammis, ignique traditur, in cinerem fauillasque conuertitur: ille per præcipitia iactatur, ille cadentium tectorum ruina comprimitur, &c.* & elegantes Teles. τί διαφέρει ὑπὸ πυρὸς κατακαυθῆναι, ἢ ἀπὸ κυνῶν καταβρωθῆναι, ἢ ἐπάνω τῆς γῆς ὄντα ὑπὸ κοράκων, ἢ κατορυχθέντα ὑπὸ σκωλήκων: *quid interest, igne absumi, aut à canibus lacerari, aut in aere à coruis, seu in terra defossum à vermibus discerpi?* Lucifer Calaritanus lib. moriendum esse pro filio Dei. *Quantum ad exitum nihil interest, clauo an lancea moriar.* Pal.

h *Culpam tamen, vel innocentiam fato tribui, &c.* Christianos bona vel mala, quæ in humanis rebus fiunt, fato adscribere, impudens improbumque mendacium est. Nam nihil æquè hominibus inculcant, & pressiùs commendant, quàm ingenitum nobis à Deo libertatis decus: detestantes Ethnicorum profanorum impietatem, qui hominem ad Dei imaginem conditum, tam infeliciter fati violentia & peccandi necessitate deuinctum putant, vt is etiam pecoribus inuidere cogatur. Elmen.

i Sic secta *vestra non spontaneos cupere.*) Hellenismus. Suidas, ἐπιδυμεῖ, ζητεῖ, προαιρετικῶς ἔχει. Rig.

k Non spontaneos, sed electos.] Paulus ad Rom. 9. 16. οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ. *Idem.*

l Ipsisne an *innouatis resurgatur. sine corpore. Hoc, quod sciam, neque M.*) Sic legitur in exemplari nisi quod aliter interpunximus; vide tribus quæstionibus propositis hæc prima sit: Sine corpore? Sequitur responsio: Hoc, id est, sine corpore resurgere, quod sciam, neque mens, neque anima, nec vita est. *Idem.*

m Quis vnus vllus ab inferis) Hoc habet à Minucio Lactantius omissa dictione vllus. Sed legitur in exemplari etsi contrarium adfirment qui excerpta sua venditant nimium credulis. *Idem.*

n *Cassa vota.* Virg. Æneid 12. *Dixit, opemque Dei non cassa in vota vocauit.* Vbi Seruius. *non ad inania vota poscit auxilium.* Vt Minucius *cassa vota*: Ita Prudentius Rom. Martyre, *cassa pericula,* Ova.

tior, vt dicitis, egetis, algetis, a opere, fame, laboratis: b & Deus patitur, dissimulat; non vult, aut non potest opitulari suis. ita aut inualidus, aut iniquus est. Tu qui immortalitatem postumam somnias, cum c periculo quateris, cum febribus vreris, cum dolore laceraris, nondum conditionem tuam sentis? nondum agnoscis fragilitatem? inuitus miser infirmitatis argueris, nec fateris? Sed omitto communia. d ecce vobis minæ, supplicia, tormenta, etiam non adorandæ, sed subeundæ cruces: ignes etiam quos & prædicitis & timetis: vbi deus ille qui subuenire reuiuiscentibus potest, viuentibus non potest? Nonne Romani sine vestro deo imperant, regnant, fruuntur orbe toto, vestrique dominantur? vos vero suspensi interim atque sollicti, honestis voluptatibus abstinetis; e non spectacula visitis, non pompis interestis, conuiuia publica absque vobis; sacra certamina, f præcerptos cibos, & delibatos altaribus potus abhorretis. Sic reformidatis deos, quos negatis. non floribus caput nectitis, g non corpus odoribus honestatis: h reseruatis vnguenta funeribus: coronas etiam sepulcris denegatis, pallidi, trepidi, misericordia digni, sed nostrorum deorum. ita nec resurgitis miseri, nec interim viuitis. Proinde siquid sapientiæ vobis, aut verecundiæ est, desinite cæli plagas, & mundi fata & secreta rimari. satis est pro pedibus aspicere, maximè indoctis, impolitis, rudibus, agrestibus: quibus non est datum intelligere ciuilia, multò magis denegatum est disserere diuina. i Quamquam, si philosophandi libido est, Socratem sapientiæ principem quisque vestrûm tantus est si poterit imitetur. Eius viri, quoties de cælestibus rogabatur, nota responsio est: Quod supra nos, nihil ad nos. k Meritò. Ergo de oraculo testimonium meruit prudentiæ singularis, l quod oraculum ipse præsensit, m idcircò vniuersis esse præpositum, non quod omnia comperisset, sed quod nihil se scire didicisset. ita, confessæ imperitiæ summa prudentia est. Hoc fonte defluxit n Arcesilæ, & multò pòst Carneadis & Academicorum plurimorum in summis quæstionibus tuta dubitatio; quo genere philosophari & cautè indocti possunt, & docti gloriosè. o Quid, Simonidis melici nonne admiranda omnibus, & sectanda cunctatio? qui Simonides cum de eo, quid, & quales arbitraretur deos ab Hierone tyranno quæreretur, primò deliberationi diem petiit, postridie biduum prorogauit, mox alterum tantum admonitus adiunxit; postremò cum causas tantæ moræ tyrannus inquireret, respondit ille, quod sibi quantò inquisitio tardior pergeret, tantò veritas fieret obscurior. Mea quoque opinione, quæ sunt dubia, vt sunt, relinquenda sunt: nec tot ac tantis viris deliberantibus temerè & audaciter in alteram partem ferenda sententia est; p ne aut anilis inducatur

a OPERE, FAME LABORATIS] Sic est in exemplari. Nec emendatione opus est vlla. Horatius, diesque longa videtur opus debentibus.

b *Et Deus patitur, dissimulat.* Hoc argumento plurimum vtebantur gentes aduersus Christianos, vt constat ex scriptoribus ecclesiasticis: Illi enim cum viderent Christianos malis multis diuersisque miseriis opprimi, sæpius insultabant eorum innocentiæ, dicendo: si cordi estis Deo omnipotenti, isque curam vestri gerit, cur perpeti patitur vos persecutiones tam acerbas. Sic enim apud Arnobium lib. 2. Sed optimè illis Christianis occurrebat Arnobius eodem loco, Augustinus lib 1. de ciu. Dei cap 29. Christiani autem se maximè à Deo tum diligi dicebant, cùm ab ipso castigarentur. Vide Lactant lib. 5 cap. 22. aliosque inter patres. O v z.

c PERICVLO QVATERIS.) Nam quis ipsa periculi præsentia non quatitur aut commouetur? Facessant ad Nonium cum suo querquero, quibus exemplaris antiqui scriptura displicuit. R i g.

d *Ecce vobis minæ, supplicia, tormenta, &c.* Vsitata supplicia, quibus in Christianos sæuiebant, recenset Tertul. Apolog. *Sic itaque nos ungulis fodiant, cruces suspendant, ignes lambant, gladij gutture detruncent, bestiæ insiliant, paratus est ad omne supplicium Christianus.* His adde innumera tormentorum & pœnarum ingenia, quæ solers tyrannis excogitabat, prodita Martyr. act. Euseb. Prudent. & aliis, quorum meminisse animus horret, ea sanè crudelia, & inhumana Romanorum iudicia arguunt. V o v.

e NON SPECTACVLA *visitis; non pompis interestis.*] Ex his conijcere est quo tempore vsitari cœperit inter Christianos ritus & formula renunciandi Satanæ, seculo & pompis eius. R i *g*.

f PRÆCERPTOS CIBOS *& delibatos altarib. potus*] Idolothyta, sacrificata aut parentata, sacrificales epulas. *Idem.*

g *Non Corpus odoribus.* Vnguenti vsus varius vnctioni corporis, & mixturæ cibi, & potus. Athen. Plin. Lucian. Nigrino Plutarch. Sym ns. adhibita autem potissimùm vnguenta fœtori pellendo, ideoque & cibis miscebant, vt habitum oris ex ingluuie contractum pellerent. Plin. lib. 13. cap. 1. & lib. 21. cap. 51. V o v.

g *Reseruatis vnguenta funeribus.* Tertull de Idolol. *Pigmenta nobis ad solatia sepulturæ vsui sunt.* Apolog. *sciant Sabæi, pluris, & cariùs suas merces, Christianis sepeliendis profligari, quàm diis fumigandis.* Prudent. Cathem. *Idem.*

h *Reseruatis vnguenta funeribus.* Mos vngendi cadauera sanè antiquissimus est, videturque ab Ægyptiis originem traxisse: ex horum enim ritu in sacra pagina, legitur, Iosephum pollinctoribus suis præcepisse, vt patrem Iacobum vita functum aromatibus condirent. Et paulò post Iosephus ipse simili ritu ab Ægyptiis conditus legitur geneseos cap. extremo Quomodo autem Ægyptij corpora defunctorum condierint, multis referunt Herodotus lib. 2. Diodorus Siculus Biblioth. hist. lib. 2. cap. 5. O v z

i QVAMQVAM SI *Philosophandi libido est.*) Tota hæc de Socrate periodus, vt est in exemplari, atque etiam in cunctis hactenus editionibus, supra modum obscura est & perplexa. Eam verò quisquis attentè perleget, mutatis interpunctionibus extricabit vt tribus notulis proximè sequentibus declaratur. R i g.

k MERITO.] Hoc est, Meritò ita respondit, quod supra nos nihil ad nos. Quam absurde confusa hæc fuerant. Meritò ergo de oraculo testimonium meruit. *Idem.*

l QVOD ORACVLVM *ipse præsensit.*) Hoc est, quod oraculi iudicium siue mentem ipse præuenerat, dicto illo suo de rebus cælestibus, Quæ supra nos nihil ad nos. *Idem.*

m IDCIRCO VNIVERSIS *esse prepositum.*] Supplendum de præcedenti commate, meruit. Idcircò meruit vniuersis esse propositum, eò quod prædicabat. Hoc vnum se scire quod nihil sciret. *Idem.*

n *Arcesila, & multò pòst Carneadis, & Academicorum tuta dubitatio,* Ioannes Sarisberiensis Polycratici lib. 1. cap. 22. *Malo cum Academicis de singulis dubitare, quàm perniciosa simulatione scientiæ, quod ignotum vel absconditum est temere definire.* lib. 7. cap. 1. *Academici vitantes præcipitium falsitatis, in eo quidem modestiores sunt, quod defectum suum diffitentur, & in rerum ignorantia positi, ferè de singulis dubitant. Quod quidem tutius est, quam incerta temere definire* Cicero in Acad. & lib. 3. de Orat. & lib. 1. de nat. deor. & Plutarchus adu. Coloten. Arnobius lib. 1. Isidorus Hispalensis lib. 8. Origin. cap. 6. E L M E N.

o *Quid, Simonidis Melici.* Cicero lib. 1. de nat. deor. *Roges me quid aut qualis sit Deus? autore vtar Simonide, de quo cum quæsiuisset hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi causa sibi vnum diem postulauit: cum idem ex eo postridie quæreret biduum petiuit: cum sæpius duplicaret numerum dierum, admiratusque Hiero quæreret. cur ita faceret? Quia quantò, inquit, diutius considero, tanto mihi videtur res obscurior. Idem.*

p NE AVT *anilis inducatur superstitio, aut omnis religio tollatur.* Est enim in traditionibus diuinis periculum, ne aut neglectis iis impia fraude, aut susceptis anili superstitione obligemur, inquit, Cic. 1. de diuin. R i g.

A catur superstitio, aut omnis religio destruatur. Sic Cæcilius, & renidens (ª nam indignationis eius tumorem ᵇ effusæ orationis impetus relaxauerat:) Et quid ad hæc, ait, audet Octauius ᶜ homo Plautinæ prosapiæ, vt pistorum præcipuus, ita postremus philosophorum? ᵈ Parce, inquam, in eum plaudere: neque enim prius exultare te dignum est concinnitati sermonis, quam vtrinque plenius fuerit peroratum; maxime cum non laudi, sed veritati disceptatio vestra nitatur. Et quamquam magnum in modum me ᵉ subtili varietate tua delectarit oratio, tamen altius moueor, non de præsenti actione, sed de toto genere disputandi: quod plerumque pro differentium viribus, & eloquentiæ potestate, etiam perspicuæ veritatis conditio mutetur. Id accidere pernotum est audirorum facilitate, qui dum verborum lenocinio à rerum intentionibus auocantur, sine delectu assentiuntur dictis omnibus: nec à rectis falsa secernunt, nescientes inesse ᶠ & incredibili verum, & in verisimili mendacium. Itaque

B quò sæpius asseuerationibus credunt, eò frequentiùs à peritioribus arguuntur: sic assiduè temeritare decepti, culpam iudicis transferunt ad incerti querelam, vt damnatis omnibus malint vniuersa suspendere, quàm de fallacibus iudicare. Igitur nobis prouidendum est, ne odio identidem sermonum omnium laboremus; ita vt in execrationem & odium hominum plerique simpliciores afferantur. Nam incautè creduli circumueniuntur ab his, quos bonos putauerunt: mox errore consimili iam suspectis omnibus, vt improbos metuunt, etiam quos optimos sentire potuerunt. Nos proinde solliciti, quod vtrinque omni negotio disseratur, & ex altera parte plerumque obscura sit veritas, ex altero latere mira subtilitas, quæ nonnumquam vbertate dicendi, fidem confessæ probationis imitetur: diligenter, quantum potest, singula ponderemus, vt argutias quidem laudare, ea verò quæ recta sunt, eligere, probare, suscipere possimus. Decedis (inquit Cæcilius) officio iudicis religiosi: nam perniciosum est, vires

C te actionis meæ intergressu grauissimæ disputationis infringere, cum Octauius integra & illibata habeat singula. ᵍ Si potes reputare id quod criminaris, inquam, in commune, nisi fallor, compendium protuli, vt examine scrupuloso nostram sententiam ʰ non eloquentiæ tumore, sed rerum ipsarum soliditate libremus. nec auocanda, quod queretis, diutius intentio. eum toto silentio liceat responsionem Ianuarij nostri ⁱ iam gestientis audire. Et OCTAVIVS: Dicam equidem, vt potero, pro viribus, & ᵏ adnitendum tibi mecum est, vt conuiciorum ˡ amarissimam labem ᵐ verborum veracium in lumine diluamus. Nec dissimulabo, principia ita

a NAM INDIGNATIONIS *eius tumorem.*] Etenim iam ipse sibi satisfecerat. RIG.

Nam indignationis eius tumorem. Arnobius lib. 1. *nullus tumor indignationum in dijs est.* Virgilius.

——— ——— *tumor omnis & ira*
concessere Deum. ——— ———

Hinc *ira sufflatum*, dicit Zeno Veronensis serm. 7. de tribus pueris: *Ipsum contempserunt regem, qui ira sufflatus solito septies amplius caminum iussit incendi.* OVZ.

b *Effusa orationis impetus.* Enormis est loquacitas de qua Petronius, & Fulgentius Myth *Apud Rhetores verò aliud profuso & libero cursu effrænata loquacitas, aliud constricta veritatis indagandæ curiosa nemilitas.* PRI.

c HOMO PLAVTINÆ *prosapiæ.*] Et tamen adhoc hæret illius animo dicacitas Octauij, Cæcilium tam luculento die impegisse in lapides, eò quod in Ostiensi littore lapidem vnctum & effigiatum ethnico ritu adorasset. Itaque Octauium suum alio sale defricat; &, Hominem esse dicit Plautinæ prosapiæ. quod prima quidem fronte ad Plautinos tantùm iocos referri videatur. At subinde illum ipsum hominem Plautinum in pistrinum trudit, vbi tres fabulas scripsisse M. Accium Plautum Varro & plerique alij tradiderunt. Hoc verò pistrinensis militiæ probrum torquet in Octauium Cæcilius ob religionis Christianæ simplicitatem, cuius sequaces magna pars erant idiotæ & opifices vt pistores, sutores, & id genus alij. Ait igitur Octauium esse quidem inter pistores Christianos præcipuum, at inter philosophos postremum. RIG.

c *Homo Plautinæ prosapiæ.* D. Hieronymus specie prouerbij vsurpasse videtur epist. 48. *Plautina familia voluminum.* & epist. 27. *inbeantur Plautinæ famulæ, & scioli tantum ad detrahendum.* Ab eo quod Plautus ad molas manuarias pistori se locasse dicitur. VOV.

d PARCE IN EVM PLAVDERE.] Cæcilium Minucius iam repercutit de Plautina prosapia. Parce, inquit in eum plaudere. quasi diceret. Noli in Octauium nostrum latrare cum illa tua Plautina, siue latrante Prosapia. Et est iocus duplex. Nam peracta comœdia solent actores plausum petere. hic Cæcilius sibi plaudit in odium & infamiam Octauij. Plausus autem datur complausis siue complosis manibus. & plautiores conchæ dicuntur quæ sunt ad plausum aptiores, & plauti canes quorum aures dependulæ, flaccidæ, & latiores applaudunt capiti. RIG.

e SVBTILI VARIETATE *tua delectarit oratio.*] Subtilem Cæcilij varietatem dicit Minucius, quam mox Octauius dicet subtilem variationem & vacillationem, quæ proximè accedat ad cauillationem & versutiam. *Idem.*

f ET IN *incredibili verum.*] In exemplari legitur, & *incredibili.* Sed mens Auctoris poscit, vt duas syllabas intelligamus in vnam fuisse contractas antiquario more, quem supra notauimus. Vt inesse in verisimili mendacium dixit Minucius, ita sanè dicere, inesse in incredibili verum. Incredibile est Deum hominem factum esse & crucifixum. Incredibile est fore vt corpora mortuorum siue cremata, siue sepulta, etiam post multa secula reuiuiscant. Et tamen isthæc, quamuis incredibilia, vera sunt. Rursus: Verisimile est non esse Deum, aut non agere curam rerum humanarum. aut si ageret, fore vt pollueretur tam tristi atque multiplici ministerio. Item, verisimile est morte omnia humana finiri. Et tamen hæc etsi verisimilia sint, falsissima sunt. *Idem.*

g SI POTES REPVTARE.] In exemplari legitur: si potest reputare. Vnde nonnullis placuit, si potest reputari. *Idem.*

h *Non eloquentiæ tumore, sed rerum ipsarum soliditate libremus.* Rem metiamur ex rerum pondere & argumentorum, non ex inanitate verborum, proiiciamus ampullas, & sesquipedalia verba. Sic Petronius in satyr. statim ab initio: *Grandis, & vt ita dicam, pudica oratio non est maculosa, nec turgida, sed naturali pulchritudine exurgit.* Et Idem. *Oratio sicut corpus hominis ea demum pulchra est, in qua non eminent venæ, nec ossa numerantur; sed temperatus ac bonus sanguis implet membra, & exurgit toris: ipsos quoque neruos robur tegit & decor commendat.* Et Seneca lib. 9. controuers. *Omnia vsque ad vltimum tumorem perducta, vt non extra sanitatem, sed extra naturam essent.* Tumor ille Græcis est ὄγκος. PRI.

i IAM GESTIENTIS] Eloquij, scilicet. RIG.

k ADNITENDVM TIBI MECVM EST.] Ambigua oratio, Minucio sit adnitendum, an Cæcilio. Sed vultu gestuque dicentis tolli potuit omnis ambiguitas; si conuersus ad Cæcilium hæc dixerit Octauius, quod sanè factum videtur.

l AMARISSIMAM LABEM.] Plautinæ prosapiæ & aliorum quæ Cæcilius in Christianorum religionem effudit.

m VERBORVM VERACIVM *inlumine*] Sic legitur in exemplari. Adnitendum tibi mecum est, inquit, vt omnes conuiciorum maculæ sermonum veracium radijs illuminatæ diluantur, verbis scilicet Christi, verbis vitæ æternæ, veritatis Christianæ lumine, ebdiuicia velut sordes & tenebræ Sole veritatis illuminatæ euanescunt. Sanè conuenientissimum est, quod à quibusdam suggeritur, flumine diluamus nam & sermo siue oratio fluere dicitur, labes & sordes fluminis diluuntur & Cæcilij ethnici peccata baptismo. *Idem.*

m *Verborum veracium inlumine diluamus.* Cicerò lib 2. de nat. deor *Neque flumine conturbet inanium verborum.* Et: *Orat vno flumine reprehensoris vitia diluuntur.* Quem locum in mente habuit Minutius. ELMEN.

[a] ita Natalis mei errantem, vagam, lubricam [b] nutasse sententiam, vt sit nobis ambigendum, A vtrum tua eruditio turbata sit, [c] an vacillauerit per errorem. nam interim deos credere, interim se deliberare variauit, vt propositionis incerto, [d] incertior responsionis nostræ intentio fundaretur. Sed in natali meo versutiam nolo, non credo, [e] procul est ab eius subtilitate simplici subtilis vrbanitas. Quid igitur? [f] vt qui rectam viam nescit, vbi, vt fit, [g] in plures vna diffunditur, [h] quia viam nescit, hæret anxius, nec singulas audet eligere, nec vniuersas probare: sic cui non est veri stabile iudicium, prout infida suspicio spargitur, ita eius dubia opinio dissipatur. Nullum itaque miraculum est, si Cæcilius identidem in contrariis ac repugnantibus [i] iactetur æstu, & fluctuetur: quod ne fiat vlterius, conuincam & redarguam, [k] quamuis diuersa sint quæ dicta sunt, vna veritate confirmata probataque. Nec dubitandum ei de cetero est, nec vagandum. Et quoniam meus frater erupit ægrè se ferre, stomachari, indignari, dolere, illiteratos, pauperes, imperitos, de rebus cælestibus disputare; sciat omnes homines sine delectu ætatis, sexus, dignitatis, rationis & sensus capaces & habiles procreatos: nec fortuna nanctos, sed natura insitos esse sapientiam: quin ipsos etiam philosophos, vel si qui alij artium repertores [l] in memorias exierunt, priusquam sollertia mentis parerent nominis claritatem, habitos esse plebeios, indoctos, seminudos. adeò diuites facultatibus suis illigatos, magis aurum suspicere consuesse, quam cælum. [m] nostrates pauperes, [n] & commentos esse prudentiam, & tradidisse ceteris disciplinam. vnde apparet [o] ingenium non dari facultatibus, nec studio parari, sed cum ipsa mentis formatione generari. Nihil itaque indignandum, vel dolendum, si quicumque de diuinis quærat, sentiat, proferat; [p] cùm non disputantis auctoritas, sed disputationis ipsius veritas requiratur: atque etiam, [q] quò imperitior sermo, hoc illustrior est: quoniam non fucatur [r] pompa facundiæ & gratiæ, sed, vt est, recti regula sustinetur. Nec recuso, quod Cæcilius asserere inter præcipua connisus est, [s] hominem

a ITA NATALIS *mei errantem, vagam.*] Obliqua oratione adfatus Cæcilium Natalem, & mox verbis directis ait. vtrum tua eruditio turbata sit. Sic enim legitur in exemplari. qui putarant sermonem ab Octauio factum ad Minucii personam, scripsere, Vtrum sua eruditio turbata sit. vt sua sit pro eius. RIG.

b *Nutasse sententiam.* Martianus Capella.

Anxia cum trepidis nutat sententia rebus.

Arnobius lib. 1. *Coniecturarum æstimationibus nutans.* OVZ.

c AN VACILLAVERIT *per errorem.*] Ethnicum scilicet. Quam penè transpositis litteris scripsit, an cauillauerit. vt cauillare seu cauillari dicuntur fontes cum sui copiam non faciunt, cum frustrantur & subterfugiunt. In veteri glossario Vacillator dicitur *συκοφάντης*. RIG.

d INCERTIOR RESPONSIONIS *nostra intentio fundaretur.*] In Ms. legitur, certio. Restitui compositionem negatiuam quæ exciderat, & est ad Octauij mentem necessaria. Ait enim Cæcilium subtili vacillatione per ethnicum errorem interdum Deos credere, interdum addubitare an vlli sint, vt per hanc variationem & per incertum suæ propositionis, siue per incertam præpositionem suam incertum reddat Octauianæ responsionis fundamentum. Hoc, versutiam mox dicet Octauius. *Idem.*

e PROCVL EST *ab eius subtilitate simplici.*] In Ms. legitur, Procul est ab eius subtilitate simplicitate subtilis vrbanitas. Mendosè. Subtilem vrbanitatem dixerit, quam suprà, versutiam, & subtilem varietatem. Verùm ne quid dissimulem, magis conueniret, subtilior vanitas, quæ parum distat à fraudulento mendacio, cuiusmodi est versutia, quam tantopere auertit & amolitur ab suo Natali. *Idem.*

f *Vt qui rectam viam nescit, vbi, vt fit in plures vna diffunditur.* Virgilius lib. 6. Æneid. *partes vbi se via findit in ambas.* Virgilij locum exscripsit Lactantius lib. 6. cap. 3. *Dicunt humanæ vitæ cursum Y litteræ esse similem, quod vnusquisque, cùm primùm adolescentiæ limen attigerit, & in eum locum venerit, partes vbi se via findit ambas, hæreat nutabundus, ac nesciat in quam se partem potiùs inclinet.* ELMEN.

f *Vt qui rectam viam nescit.* Ouid. fast. 5.

Vt stat, & incertus, qua sit sibi nescit eundum

Cum videt ex omni parte viator iter.

Hinc elegans est apud Græcos verbum ἀπορεῖν, & nomen ἀπορία: quæ est inopia consilij, cum quis rerum suarum inuenire exitum nescit. Scitum est hac de re Hieronymi Wolfij distichon in annot. Demosth.

Cum via multa patet, nulla est bona: qua sit eundum

Ipse tibi monstret ductor Atlantiades.

Pertinet huc quoque prouerbium Theognideum ἐν τριόδῳ δ' ἕστηκα· δύ' εἰσὶ δὲ τὴν πρὸ ὁδοῖο, φροντίζω ταύτων ἣν τιν' ἴω προτέρην. Alciat. Emblem.

Omnes in triuio sumus, atque hoc tramite vitæ

Fallimur, ostendat ni Deus ipse viam.

Hinc prouerbium *in triuio consistere*, in eum qui dubitat. Suidas ἐν τριόδῳ εἰμί [illegible] OVZ.

g IN PLVRES *vna diffunditur.*] Sunt qui emendari velint, diffinditur. Sed nihil est necesse. RIG.

h QVIA VIAM NESCIT.] Hæc scriptura exemplaris. *Idem.*

i IACTETVR ÆSTV AT FLVCTVATVR] Sic legitur in exemplari. nec video cur mutari debuerit. *Idem.*

k QVAMVIS DIVERSA *sint quæ dicta sunt.*] Turbata est libri veteris scriptura, Quamuis diuersa quæ dicta sunt vna veritate confirmata probataque sint. *Idem.*

l *In memorias exierunt.* Optimè in memorias ire dicuntur res æternitati ac famæ consecratæ: ac pari elegantia scriptores alij super aliisque rebus æternitati dedicandis loquuntur. De hominum clarorum memoria Symmachus lib. 10. epist. 32. *hinc factum est vt rustici adhuc sæculi optimo quoque ciuium manu & arte formati in longam memoriam mitterentur.* Venantius Fortunatus lib. 1. carm. 8.

O nimium felix, æternum in lumen iture,

Cuius vita suo proficit ista Deo.

Plinius iunior panegyrico optimo principi Traiano dicto: *Ibit in sæcula fuisse Principem, cui florentes & incolumes, numquam nisi modicè honores, sæpius nulli, decernerentur.*

Focas vita Virgilij

Et monstrare viam gradatura in sæcula fama.

Silius Italicus lib. 9.

—— deæ, quarum nobis sacra coluntur

Mortali totum hunc aperire in sæcula posse

Ore diem, speramus-ne?

Idem lib. 15.

Factoque in sæcula ituro Lætantur tribuisse locum.

Claudianus panegyrico Probini.

—— Te varijs scribent in floribus horæ

Longaque perpetuis ducent in sæcula fastis. OVZ.

m NOSTRATES PAVPERES.] Christianos, Fratres; qui communem habent in cælis patrem. quibus est communis patria cælum. RIG.

n PAVPERES *commentos esse prudentiam.*] Bonæ mentis soror est paupertas. *Idem.*

o INGENIVM NEC *studio parari.*] Democrates, πολλοὶ πολυμαθίην νόον οὐκ ἔχουσι. & πολυνοΐην, οὐ πολυμαθίην ἀσκέειν χρή. Tertullianus de Christianis pauperibus & idiotis: Deum quilibet opifex Christianus & inuenit & ostendit, & exinde totum quod in Deo quæritur, re quoque adsignat. *Idem.*

p *Cùm non disputantis auctoritas, sed disputationis ipsius veritas requiratur.* Simile est illud Heliodori Æthiopic. lib. 10. [illegible] Huc quoque referri posse videtur illud Romani Martyris apud Prudent.

Si me mouere rebus vllis noueris,

Ratione mecum non furore dimica. OVZ.

q *Quò imperitior sermo, &c.* Ambrosius in Luc. lib. 7. c. 11. lib. 8. cap. 17 & in epist. Pauli ad Corinth. 1. cap. 2. Lactant. lib. 3. cap. 1. Athenagor. apol. pro Christian. Cyprianus epist. 2 ad Donatum. ELMEN.

r *Pompa facundiæ.* Arnobius lib. 1. *pompa sermonis.* Ambrosius in Luc. lib. 7. cap. 1. *pompa facundiæ.* & lib. 8. *verborum inflata.* Cassiodorus variar. lib. 11. epistol 1. *Romani eloquij pompa.* *Idem*

f *Hominem nosse se & circumspicere debere.* Clemens Alex. pædagog. lib. 3. cap. 1. [illegible]

A minem nosse se, & circumspicere debere, quid sit, vnde sit, quare sit; vtrum elementis concretus, an concinnatus atomis, an potiùs à Deo factus, formatus. quod ipsum explorare & eruere sine vniuersitatis inquisitione non possumus, cùm ita cohærentia, connexa, concatenata sint, vt nisi diuinitatis rationem diligenter excusseris, nescias humanitatis, nec possis pulchrè gerere rem ciuilem, nisi cognoueris hanc communem omnium mundi ciuitatem: præcipuè cum à feris belluis hoc differamus, quod illa prona, in terramque vergentia, nihil nata sint prospicere, nisi pabulum: [a] nos quibus vultus erectus, quibus suspectus in cælum datus est, [b] sermo, & ratio, per quæ Deum agnoscimus, sentimus, imitamur, ignorare nec fas nec licet ingerentem sese oculis, & sensibus nostris cælestem claritatem. sacrilegij enim vel B maximi instar est, humi quærere, quod in sublimi debeas inuenire. Quò magis mihi videntur, qui hunc mundi totius ornatum non diuina ratione perfectum volunt, [c] sed frustis quibusdam temerè cohærentibus conglobatum, mentem, sensum, oculos denique ipsos non habere. [d] Quid enim potest esse tam apertum, tam confessum, tamque perspicuum, cum oculos in cælum sustuleris, & quæ sunt infrà circaque lustraueris, quàm esse aliquod numen præstantissimæ mentis, quo omnis natura inspiretur, moueatur, alatur, gubernetur? Cælum ipsum vide, quàm latè tenditur, quàm rapidè voluitur, vel quod in noctem astris distinguitur, vel quod in diem sole lustratur; iam scies quàm sit in eo summi moderatoris mira & diuina libratio. Vide & annum, vt solis ambitus faciat, & mensem vide vt [e] luna auctu, senio, labore circumagat. [f] Quid tenebrarum & luminis dicam recursantes vices, vt sit nobis operis C & quietis alterna reparatio? Relinquenda verò astrologis prolixior de sideribus oratio, vel quòd regant cursum nauigandi, vel quod arandi, metendique tempus inducant: quæ singula non modò vt crearentur, fierent, disponerentur, summi opificis, & perfectæ rationis eguerunt, verùm etiam sentiri, perspici, intelligi, sine summa sollertia & ratione non possunt. [g] Quid? cum ordo temporum ac frugum stabili varietate distinguitur, nonne auctorem suum, parentemque testatur? Ver æquè cum suis floribus, & æstas cum suis messibus, & autumni maturitas grata, & [h] hiberna oliuitas necessaria: qui ordo facilè turbaretur, nisi maxima ratione consisteret. Iam prouidentiæ quantæ, ne hiems sola glacie vreret, aut sola æstas ardore torreret, autumni & veris inserere medium temperamentum, vt per vestigia sua anni reuertentis occulti & innoxij transitus laberentur. Mari intende, lege litoris stringitur; quidquid arD borum est vide, quàm è terræ visceribus animatur. Aspice oceanum, refluit reciprocis æstibus: vide fontes, manant venis perennibus: fluuios intuere, eunt semper exercitis lapsibus. Quid loquar aptè disposita recta montium, collium flexa, porrecta camporum? quidue animantium loquar aduersus sese tutelam multiformem? alias [i] armatas cornibus, alias dentibus septas, & fundatas vngulis, & spicatas aculeis, aut pedum celeritate liberas, aut elatione pinnarum. Ipsa præcipuè formæ nostræ pulcritudo Deum fatetur artificem, status rigidus, vultus erectus, oculi in summo, velut in specula constituti, & omnes ceteri sensus velut in arce compositi. Longum est ire per singula. nihil in homine membrorum est, quod non & necessitatis causa sit, & decoris: &, quod magis mirum est, eadem figura omnibus, sed quædam vnicuique lineamenta deflexa. sic & similes vniuersi videmur, & inter se singuli dissimiles inuenimur;

ἔθ εἰδὼς, ἐξετάσασθαι) &c. Philostratus de vita Apollonij Tyanei lib. 7. cap. 7. Xenophon memorabil. lib. 3. ELMEN.

a *Nos quibus vultus erectus, &c.* Lactantius de opific. Dei cap. 8. *Cum igitur statuisset Deus ex omnibus animalibus solum hominem facere cælestem, cætera vniuersa terrena: hunc ad cæli contemplationem rigidum erexit, bipedemque constituit, scilicet vt eadem spectaret, vnde illi origo est: illa verò depressit ad terram; vt quia nulla his immortalitatis expectatio est, toto corpore in humum prosecta, ventri pabuloque seruirent. Hominis itaque solius recta ratio est, & sublimis status, & vultus Deo patri communis, ac proximus, originem suam fictoremque testatur.* lib. 2. cap. 1. de ira 7. & 14. lib. 7. cap. 5. & 9. In Epitome cap. 7. Ouid. lib. metam. fab. 2.

Pronaque cum spectent animalia cætera terram,
Os homini sublime dedit, cælumque videre
Iussit, & erectos ad sidera tollere vultus.

Doctè Basilius M. hom. εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῷ. ELMEN.

b *Sermo & ratio per quæ Deum cognoscimus.* Ambrosius lib. 5. epist. 38. *Processit postremus creaturarum homo specie gratus, mente sublimis, vt omni esset creaturæ miraculo, in quo ad similitudinem æterni Dei ius esset æternum, humana specie amictum.* VOV.

c FRVSTIS *quibusdam temerè concurrentib.* [Atomis. Si & atomi corpulentias de coitu suo cogunt, inquit, Tertul. Et lepida est illa descriptio apud Cic. 1. de nat. deor. Infinita vis innumerabilium volitat atomorum quæ interiecto inani cohærescunt tamen inter se, & aliæ alias apprehendentes continuantur. Alibi dicit, turbulentam atomorum concursionem. Quod vero Tullius dixit, continuantur, Minucius suprà, concinnantur. RIG.

d LVNA LABORE CIRCVMAGAT. [Defectu. Sol spectatorem, nisi cum deficit, non habet, nemo obseruat lunam, nisi laborantem. Seneca. *Idem.*

e *Quod enim potest esse tam apertum, &c.* Penè ad verbum, noster hæc ex Cicerone; apud quem in 2. de nat. deor. legis *quid potest esse tam apertum tamque perspicuum, cum cælum suspeximus, cælestiaque contemplati sumus quàm aliquod esse numen præstantissimæ mentis, quo hæc regantur.* Eamdem & adducit rationem lib. 2. de diuinat. *esse præstantem aliquam, æternamque naturam. & eam suspiciendam adorandamque hominum generi, pulchritudo mundi, ordoque rerum cælestium cogit confiteri.* Prudent. Apoth. vide Isidor. Pelus. lib. 4. epist. 186. OVZ.

f *Quid tenebrarum & luminis dicam recursantes vices?* Rectissimè vices, cùm alternatim succedant, nec sit quod interrumpat ordinem. *Idem.*

g *Quid cum ordo temporum.* Athanasius longa oratione hoc deduxit: verissimum est, inquit, æstimare Deum, qui συμφωνίαν istam operatur, quem licet subtractum oculis non cernamus, ordo tamen & concentus τῶν ἐναντίων ducem, & principem fatetur. VOV.

h HIBERNA OLIVITAS NECESSARIA.] Hoc minimè ad Octauii propositum facere videtur. nam plerisque regionibus non proueniunt oliuæ, neque est necessaria oliuitas, ineptè autem componeretur hiberna oliuitas cum autumni maturitate. Figurate igitur Minucius hibernam oliuitatem hic posuit pro hiberna vligine, cum scili et humus per hiemem ipso situ putris glacie per vices regelata & niuibus resolutis in limum pinguescit velut oliuo perfusa. hæc sanè hiberna oliuitas tam necessaria est quam autumni maturitas grata, etenim agros oblimat & oblimatione mollitos ad serendum aptiores reddit. Ceterùm, siquis hic allusum etiam velit ad ipsam oliuarum oliuitatem quæ fit mense Decembri, facilè concedam. RIG.

i *Armatas cornibus.* Lactantius de Opif. Dei cap. 5 *animalia alia vel plumis leuibus in sublime suspensa sunt vel suffulta vngulis, vel instructa cornibus, quibusdam in ore arma sunt dentes, aut in pedibus adunci vngues.* Apuleius Metam. 8. Ani-

nectimur. Quid nafcendi ratio, quid cupido generandi? nonne à Deo data eft, & vt vbera partu maturefcente lactefcant, & vt tener fetus vbertate lactei roris adolefcat? Nec vniuerfitati folummodò Deus, fed & partibus confulit. [a] Britannia fole deficitur, fed circumfluentis maris tempore recreatur. Ægypti ficcitatem temperat [b] Nilus: colit [c] Euphrates Mefopotamiam pro imbribus penfat. Indus & ferere Orientem dicitur, & rigare. Quod fi ingreffus aliquam domum, omnia exculta, difpofita, ornata vidiffes, vtique præeffe ei crederes dominum, & illis bonis rebus multò effe meliorem: ita in hac mundi domo, cum cælum, terramque perfpicias, prouidentiam, ordinem, legem, crede effe vniuerfitatis dominum, parentemque, ipfis fideribus, & totius mundi partibus pulcriorem. Ni fortè, quoniam de prouidentia nulla dubitatio eft, inquirendum putas, vtrum vnius imperio, an arbitrio plurimorum cæleste regnum gubernetur: quod ipfum non eft multi laboris aperire cogitanti imperia terrena, quibus exempla vtique de cælo. Quando vnquam regni focietas aut cum fide cœpit, aut fine cruore difceffit? [d] Omitto [e] Perfas de equorum hinnitu augurantes principatum: [f] & Thebanorum par, mortuam fabulam, tranfeo. Ob paftorum, & cafæ regnum de geminis memoria notiffima eft. [g] Generi & foceri bella toto orbe diffufa funt, & tam magni imperij duos fortuna non cepit. Vide cetera. [h] rex vnus apibus, dux vnus in gregibus, in armentis rector vnus: tu in cælo fummam poteftatem diuidi credas, & fcindi veri illius ac diuini imperij totam poteftatem? cum palam fit parentem omnium Deum nec principatum habere, nec terminum; qui natiuitatem omnibus præftet, fibi perpetuitatem: qui ante mundum fuerit fibi ipfe pro mundo; qui vniuerfa quæcumque funt, verbo iubet, ratione difpenfat, virtute confummat. [i] Hic nec videri poteft, vifu clarior eft; nec comprehendi poteft, nec æftimari, fenfibus maior eft, infinitus, immenfus, & foli fibi tantus quantus eft notus. nobis verò ad intellectum pectus anguftum eft: & ideò fic eum dignè æftimamus, dum inæftimabilem dicimus. Eloquar quemadmodum fentio. magnitudinem Dei qui fe putat noffe, minuit: qui non vult minuere, non nouit. nec nomen Deo quæras, Deus nomen eft: illic vocabulis opus eft cum per fingulos propriis appellationum infignibus multitudo dirimenda eft: Deo, qui folus eft, Dei vocabulum totum eft: quem fi patrem dixero, terrenum opineris; fi regem carnalem fufpiceris; fi dominum, intelliges vtique mortalem. Aufer additamenta nominum, & perfpicies eius claritatem. Quid, quod omnium de ifto habeo confenfum? Audio vulgus, cum ad cælum manus tendunt, nihil aliud quam Deum dicunt, & , Deus magnus eft, &, Deus verus eft: &, fi Deus dederit. vulgi ifte naturalis fermo eft, an Chriftiani confitentis oratio? Et qui Iouem principem volunt, falluntur in nomine, fed de vna poteftate confentiunt. [k] Audio poëtas quoque vnum patrem diuum atque hominum prædicantes, & talem effe mortalium mentem, [l] qualem parens omnium diem duxerit. [m] Quid Mantuanus Maro? non-ne

ereon, [Greek illegible], &c. Tullius 2. de natur. deor, *Animantium alia coriis tecta, alia villis veftita, alia fpinis hirfuta, pluma alias, alias fquama videmus obductas, alias cornibus armatas, alias habere effugia pennarum.* Ambrofius Hexamer. lib. 6. Plinius in proœmio. P u a.

a *Britannia fole deficitur.* Strabo lib. 4. in Britannia fereno etiam cælo aërem caliginofum, [Greek illegible]. Getulicus in epigram. de Britannis apud Probum in 1. Georg.

Non illic aries verno ferit aëra cornu
Gnoffia, nec geminæ procedunt cornua tauri:
Sicca Lycaoniæ refupinat plauftra Bootes. V o v.

b *Nilus.* Nilus dictus videtur effe ab Hebræo נחל, quo nomine in facra pag. appellatur Ief. cap. 27. com. 12. Amos cap. 6. com. 14. pro *Nahal* enim, fiue *Naal* Syri & Ægyptij dicere *Neel*, vt Phœnices, & alij pro *Bahal* fiue *Baal*, *Beel*: atque vti ex *Beel*, *Bel*, inde Βῆλος; ita ex *Neel*, *Nel vel Neil*, vnde Νεῖλος. multum huc quoque facit, quod Mela lib. 1. cap. 10. tradit, Nili fontem in Æthiopia *Nuchul* ab incolis nominari. *Nuchul.* at enim quin à נחל fit, vnde Νεῖλος anteà deducebamus, nullus dubitat. Quamquam non ignorem נחל propriè fluuium denotare, vnde etiam fept. interpretibus redditur ποταμὸς *Flumen*, item χειμάῤῥους *Torrens.* Nilus tamen κατ' ἐξοχὴν נחל dictus eodem modo vt in Afia per flumen פרת *Perath* fiue *phrath*, is qui Græcis Euphrates, intelligitur. O v z.

c *Euphrates Mefopotamiam.* Operam ludunt qui Euphratis originem ab Arabibus deducunt; quum vox ea prius extiterit apud Hebræos, Gen. 2. הוא פרת. O v z.

d *Omitto Perfas, &c.* Herodotus Thalia. Iuftinus hift. lib. 1. Valerius Maxim. lib. 7. cap. 3. Conftantinus Manaff. in Annal. E l m e n.

e P e r s a s d e *equorum hinnitu augur. princ.*] Sordida Magorum dominatione oppreffa, loquit, Valerius Memorabilium v i t. R i g.

f E t t h e b a n o r.] *Par, mortuam fab.*] In membranis antiquis legitur, permortuam fabulam. Haud dubiè fcripferat Minucius, Thebanorum par, neque aliter legebat Cyprianus cum dixit Thebanorum germanitatem, Statius, Par infandum, & geminis fceptrum exitiale tyrannis, Et confanguineum fcelus. & vnius ingens bellum vteri. Sed cur mortuam fabulam dicit Minucius, paulò ante fua tempora tota Statii Thebaide decantatam? Fortean fcripferat, mutuam fabulam. Etenim pacti erant fratres vt mutuis vonis regnarent, & mutua pernicies vtrifque, vide & mutua fabula. Sed expectanda auctoritas alterius exemplaris. *Idem.*

g G e n e r i e t *foceri bella.*] Vnde vulgatum illud: *Socer generque perdidiftis omnia. Idem.*

h *Rex vnus eft apibus.* Hieron. tract. 9. part. 1. epift. 39. ad Rufticum Monachum de contemptu feculi: *feratum greges ductores fequuntur fuos. In apibus principes funt. Grues vnam fequuntur ordine litterato. imperator vnus eft.* Ælianus de animal. lib. 1. cap. 10. Ariftot. in hiftor. animal. lib. 9. cap. 40. Origenes lib. 4. contra Celfum. Theodoretus orat. 5. de prouid. Ifidorus Pelus lib. 2. epift. 26. Elias Cretenfis in 3 orat. Nazianzen. Cato de re ruftica & Virgilius Georgic. lib. 4. E l m e n.

i *Hic nec videri poteft, vifu clarior eft*, &c. Carmina quæ Sibyllina vulgo oracula dicuntur, in proœmio [Greek illegible]. Bafilius M. hom. 10. in Hexam. Cyrillus Alex. in Amos. Ioannes Chryfoftomus orat. 2 de incomprehenfibili Dei natura. Nyffenus orat. de mortuis. [Greek illegible]. *Verùm omnibus hifque fimilibus remotis, concipere oportet quiddam quod mente conftat, materiaque expers, quod tangi nequit, quodque corpore caret & omni dimenfione.* Videndus Tertullianus cap. 17. Apolog. & Lactantius lib. 1. cap. 9. P u a.

k *Audio poëtas, vnum patrem Deum.* Athenagor. Apolog. pro Chriftian. Sophocles apud Theodor. contra Græc. orat. 2. de facrificiis Philolaus apud Philonem de mundi opificio. Iuftinum M. cohortat. ad Græcos. Tertull. ad Scapulam cap. 2. E l m e n.

l Q v a l e m p a r e n s *omnium diem duxerit.*] Sic legitur in exemplari, nifi quod fcriptura paulùm exerrante apparet, duxerit. Itaque legendum vt edidimus qualem parens omnium diem duxerit, [Greek illegible]. Talis eft mens, qualis dies: quo die mens edita eft. Hoc fibi vult Homerus & verfio Ciceronis quæ refertur ab Auguftino lib. v. de ciuitate Dei R i g.

m *Quid Mantuanus Maro.* Virgilius non vno loco de his lo-

non-ne apertius, proximius, verius? Principio, ait, cælum & terras, & cetera mundi membra, spiritus intus alit, & infusa mens agitat: inde hominum, pecudumque genus, & quidquid aliud animalium. Idem alio loco, mentem istam & spiritum Deum nominat. hæc enim

A vera sunt: Deum namque ire per omnes terrasque tractusque maris, cælumque profundum: vnde homines & pecudes, vnde imber & ignes. [a] Quid aliud & ab nobis Deus, quam mens & ratio, & spiritus prædicatur? [b] Recenseamus, si placet, disciplinam philosophorum, deprehendes eos, etsi sermonibus variis, ipsis tamen rebus in hanc vnam coire & conspirare sententiam. Omitto illos rudes & veteres, qui de suis dictis sapientes esse meruerunt. Sit Thales Milesius omnium primus, qui primus omnium de cælestibus disputauit. idem [c] Milesius Thales rerum initium aquam dixit: Deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta formauerit. [d] Eho, altior & sublimior aquæ & spiritus ratio, quàm vt ab homine potuerit inueniri. à Deo traditum. Vides philosophi principalis nobiscum penitus opinionem consonare. Anaximenes deinceps, & post Apolloniates Diogenes aera Deum statuunt, infinitum, & im-

B mensum. Horum quoque similis de diuinitate consensio est. [e] Anaxagoræ verò, descriptio & motus infinitæ mentis Deus dicitur. & Pythagoræ Deus est animus, per vniuersam rerum naturam commeans & intentus; ex quo etiam animalium omnium vita capiatur. [f] Xenophanem notum est omne infinitum cum mente Deum tradere: & [g] Antisthenem populares deos multos, sed naturalem vnum præcipuum. [h] Speusippum vim naturalem, animalem, qua omnia regantur, Deum nosse. Quid [i] Democritus? quamuis atomorum primus inuentor, nonne plerumque naturam, quæ imagines fundat, & intelligentiam Deum loquitur? [k] Straton quoque & ipse naturam. etiam [l] Epicurus ille, quid deos aut otiosos fingit, aut nullos, naturam tamen superponit. [m] Aristoteles variat, & assignat tamen vnam potestatem. nam interim mentem, mundum interim Deum dicit, interim mundo Deum præficit. Heraclides Ponticus

C quoque Deo diuinam mentem, quamuis variè, adscribit, alias mundo, alias menti diuinæ tribuens principatum. [n] Theophrastus, & Zenon, & Chrysippus, & Cleanthes, sunt & ipsi multiformes, sed ad vnitatem prouidentiæ omnes reuoluuntur. [o] Cleanthes enim mentem, modò animum, modò æthera, plerumque rationem Deum disseruit. [p] Zenon eiusdem magister naturalem legem atque diuinam, & æthera interim, interdumque rationem vult omnium esse

quitur, libro nempè 6. *Æneid.* & *Georg.* 4. citaturque locus Vergilij ex Æneide à B. Hieronymo lib. 16. in Esai. cap. 57. atque non solùm Latini, sed & Græci illud idem tradunt. Pri.

a] *Quid aliud & ab nobis Deus, quàm mens & ratio, &c.* Tertullianus Apolog. 21. *Apud vestros quoque sapientes, λόγον, id est, sermonem, atque rationem constat artificem videri vniuersitatis.* Et Athenagoras. ἐξ ἀρχῆς γὰρ ὁ Θεὸς νοῦς ἀΐδιος ὤν, εἶχεν αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ τὸν λόγον, ἀϊδίως λογικὸς ὤν. *Ab initio Deus qui est mens æterna, habuit in seipso verbum, æternum rationalis existens. Idem.*

a *Quid aliud & ab nobis Deus.* Seneca lib. 1. natural. quæst. *Quid est Deus? mens vniuersi.* Tertullianus Apolog. cap. 21. & 24. Nazianz. orat. 17. & Iamblico 18. Trismegistus Pimand. cap. 5. Iustinus M. cohort. ad Gr. August. tom 3. de spiritu & anima cap. 14. Lactant. lib. 4. cap. 8. & 9 lib. 7. cap. 3. Stobæus eclogis Physicis. Elmen.

b Recenseamus *disciplinam philosophor.*] Hanc omnem veterum philosophorum disciplinam habet Minucius ex lib. 1. Cic. de nat. Deor. Rig.

c *Milesius Thales rerum initium aquam dixit:* Idem de de Thalete habes à Iustino M. in parænesi ad Græc. Augustino lib 8. cap 2. de ciu. Dei & infinitis aliis. Veterum autem quorumdam ante Thaletem hæc fuit opinio. Orpheus hymno in Oceanum.

ὠκεανὸν καλέω πατέρ' ἄφθιτον αἰὲν ἐόντα
ἀθανάτων τε θεῶν γένεσιν, θνητῶν τ' ἀνθρώπων.

Hos versus sic reddidit Latinè heros maximus Iosephus Scaliger.

Te veneror Pater Oceane, immortalis origo,
Naturaque Deum æterna, & mortalium hominum. Pri.

d Eho, altior *& sublimior aqua & spiritus ratio quam vt ab hom. pot. inueniri, a Deo traditum.*) Qui Minucium antehac edidère, non videntur cepisse Minucij mentem, nec sanè peruiderant quid [illegible] exemplar suggereret; editioni Romanæ nimium cre[illegible]. etenim secundùm eam sic ediderant, Et altior & sublimior aquæ & spiritus ratio, quàm vt ab homine poterit inuaniri, à Deo tradita. Scriptum est in exemplari, Eo altior, &, à Deo traditum. Reddita aspiratione ac disjunctione redit sensus clausulæ alias, malè cohærenti. Postquam apposuit Cæcilius sententiam Thaletis propè consentaneam Mosi de Deo & Mundo condito, subiicit hac interiectione, Eho ac subinde considerata sublimitate sententiæ altiorem esse ait quàm vt ab homine potuerit inueniri aut cogitari. & continuò pronunciat absolutè: à Deo traditum. per Mosen scilicet à quo Thales acceperat. Rig.

e Anaxagoræ vero *descriptio & motus infinitæ mentis Deus dicitur.*) In exemplari legitur, descriptio & metus. Ferratius, & post Ferratium editores ceteri, descriptio & modus, bellè emendatum rati, quia legerant apud Ciceronem, vbi eiusdem Anaxagoræ sententia refertur, *primus omnium rerum descriptionem & modum mentis infinita vi ac ratione designari & confici voluit.* Sed ex iis quæ apud Ciceronem sequuntur, & ex veteris scripturæ Minucianæ vestigiis procul dubio tam Ciceronis quam Minucij editiones emendandæ sunt, legendumque, descriptionem & motum. Verba Ciceronis hoc euincunt apertissimè: In quo non vidit, inquit, neque motum sensui coniunctum & continentem in infinito vllum esse posse. *Idem.*

f *Xenophanem.* Cicero lib. de nat Deor. *Xenophanes mente adiuncta, omne præterea quod esset infinitum, Deum voluit esse.* Epiphanius de fide eccl. Cathol. Aristot. lib. Metaph. cap. 5. Elmen.

g *Antisthenem.* Cicero lib. 1. de nat. deor. *Antisthenes in eo libro qui physicus inscribitur, populares deos multos, naturalem vnum esse dicit. Idem.*

h *Speusippus.* Cicero lib. de nat. deor. *Speusippus Platonem auunculum subsequens, & vim quamdam naturalem Deum dicens, quâ omnia regantur.* Stobæus eclogis Physicis cap. 1. *Idem.*

i *Democritus.* Cicero lib. 1. de Nat. deor. *Democritus imagines, earumque circuitus in Deorum numerum refert, tum illam naturam, quæ imagines fundat ac mittat, tum scientiam intelligentiamque nostram. Idem.*

k *Straton quoque.* Cicero lib 1. de Nat. Deor. *Strato, is qui Physicus appellatur, omnem vim diuinam in natura sitam esse censet, quæ causas gignendi, augendi, minuendiue habeat. Idem*

l *Epicurus quid deos, &c.* Cicero lib. 2. de diuinat *Epicurus negat quidquam Deos nec alieni curare nec sui.* Ennius:

Ego Deum genus esse semper dixi, & dicam cælitum;
Sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus.

Et de nat. deor. lib. 1. Seruius in 2. Æneid. Theodor contra Græcos Plutarchus de placitis Philos. *Idem.*

m *Aristoteles.* Lactant lib. 1. cap 5. *Aristoteles quamuis ipse secum dissideat, ac repugnantia sibi & dicat & sentiat: in summum tamen vnam mentem mundo præesse testatur.* Vid. Aristot. lib. 1. Metaph. cap 3. & 4. Cicer. lib 1. de nat deor. *Idem.*

n Aristoteles variat.] Cicero: Aristoteles multa turbat: modò enim menti tribuit omnem diuinitatem modò mundum ipsum, Deum dicit esse. modò quemdam alium præficit mundo. Quod Tullius dixit, modo, Minucius, interim. Rig.

o *Theophrastus.* Cicero lib. 1. de nat. deor *Theophrastus modò menti diuinum tribuit principatum, modò cælo: tum autem signis, sideribusque cælestibus.* Elmen.

p *Cleanthes.* Cicero lib. 1 de nat. deor. Lactant. lib. 1. cap. 5. *Idem.*

q *Zenon.* Cicero lib 1. de nat. deor. *Idem.*

esse principium, idem interpretando Iunonem aera, Iouem cælum, Neptunum mare, ignem esse Vulcanum, & ceteros similiter vulgi deos elementa esse monstrando, publicum arguit grauiter & reuincit errorem. Eadem fere a Chrysippus, vim diuinam, rationalem naturam, & mundum interim, & fatalem necessitatem Deum credit, Zenonemque interpretatione physiologiæ in Hesiodi, Homeri, Orpheique carminibus imitatur. b Babylonio etiam Diogeni disciplina est c exponendi & disserendi, Iouis partum, & ortum Mineruæ, & hoc genus cetera, rerum vocabula esse, non deorum. Nam Socraticus Xenophon formam Dei veri negat videri posse, & ideò quæri non oportere: Aristo Chius comprehendi omninò non posse. vterque maiestatem Dei intelligendi desperatione senserunt. Platoni apertior de Deo, & rebus ipsis & nominibus oratio est; & quæ tota esset cælestis, nisi persuasionis ciuilis nonnumquam admixtione sordesceret. Platoni itaque in Timæo Deus est ipso suo nomine mundi parens, artifex animæ, cælestium d terrenorumque fabricator: quem & inuenire difficile, præ nimia & incredibili potestate, & cum inueneris, e in publicum dicere impossibile præfatur. Eadem ferè & ista quæ nostra sunt. nam & Deum nouimus, & parentem omnium dicimus; & f numquam publicè nisi interrogati prædicamus. Exposui opiniones omnium fermè philosophorum, quibus illustrior gloria est, Deum vnum multis licet designasse nominibus: vt quiuis arbitretur aut nunc Christianos philosophos esse, aut philosophos fuisse iam tunc Christianos. Quod si prouidentia mundus regitur, & vnius Dei nutu gubernatur, non nos debet antiquitas imperiorum g fabellis suis delectata, vel capta, ad errorem mutui rapere consensus: cum philosophorum suorum sententiis refellatur, quibus & rationis & vetustatis adsistit auctoritas. Maioribus enim nostris tam facilis in mendaciis fides fuit, vt temerè crediderint etiam alia monstruosa mira miracula: Scyllam multiplicem, Chimæram multiformem, & Hydram felicibus vulneribus renascentem, & h Centauros equos suis hominibus implexos, & quidquid famæ licet fingere, illis erat libenter audire. Quid illas i aniles fabulas, de hominibus aues, & feras homines, & de hominibus arbores atque flores? quæ si essent facta, fierent; quia fieri non possunt, ideò nec facta sunt. k Similiter ac vero erga deos quoque maiores nostri improuidi, creduli, rudi simplicitate crediderunt: l dum reges suos colunt religiosè, m dum defunctos eos desiderant in imaginibus videre, dum gestiunt eorum memorias in statuis detinere, sacra facta sunt quæ fuerant adsumpta solatia. Denique & antequam commerciis orbis pateret, & antequam gentes ritus suos moresque miscerent, vnaquæque natio conditorem suum, aut ducem inclytum, aut reginam pudicam sexu suo fortiorem, aut alicuius muneris vel artis repertorem venerabatur, vt ciuem bonæ memoriæ. sic & defunctis præmium, & futuris dabatur exemplum. n Lege Stoicorum scripta, vel scripta sapientium, eadem mecum recognosces. ob merita

a *Chrysippus*. Cicero lib 1 de nat. deor. Vide Aristotelem tom 1 Stobæum in eclog Phys cap. 2. Lactant. lib. 1. cap. 5. Diogenem Laert. lib 7. ELMEN.

b BABYLONIO ETIAM DIOGENI. [*ἐν Σελευκείᾳ τῆς ἐν Βαβυλῶνι*. Athen. v. RIG.

c EXPONENDI ET *disserendi Iouis partum*.] Sic etiam philosophatur Sallustius, libello de Diis & Mundo. *Idem*.

d *Terrenorumque fabricator*, &c. Platonis verba [illegible] Eadem Hermes Pimand. Iustinus paranet Platonem illa hausisse ex Moysis & Ægyptiorum disciplina scribit Clem protrept. Apud Hebræos enim Dei nomen [illegible]. Basil [illegible]. cap 49 VOV.

e IN PVBLICVM *dicere impossibile præfatur*.) Platonis verba sunt. *εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν*. Cic Patrem huius mundi nominari negat posse. Tertul. Apol. Neque inueniri facilem, & inuentum enarrari in omnes difficilem. Chalcidius: Opificem genitoremque vniuersitatis tam inuenire difficile est quam inuentum impossibile dignè profari. RIG.

f NVNQVAM PVBLICE, *nisi interrogati prad*.) prohibiti ab Ethnicis, Christianos publicè philosophantes audire erubescentibus aut timentibus. *Idem*.

g *Fabellis suis delectata*. Augnst. de ciu. Dei lib. 12 cap 6, *antiquitas recepit fabulas etiam fictas iucunditer*. Theodor. orat. 3. de fide. Arnobius lib. 1. August. tom. 4. de variis quæstion. Cicer. lib. 2. de diuin. ELMEN.

h CENTAVROS EQVOS *suis hominibus implexos*.] Bimembres dixit Ouidius. & in Centaurea pugna Monychus ipse centaurus sic alloquitur suos, & quid fortissima rerum in nobis duplex natura animalia iunxit. Hæc fuit fabula, Re ipsa homines fuere in equis. Palæphatus: [illegible]. Sic vnusquisque homo suum equum habuit, & equus quisque suum hominem sibi implexum. RIG.

i *Aniles fabulas*. Hieronymus in Daniel. cap. 4. *Scyllam quoque & Chimæram, Hydram atque Centauros, aues & feras, flores & arbores, stellas & lapides factos ex hominibus narrans fabula*. ELMEN.

k SIMILITER, AC *verò erga Deos quoque, maiores nostri, improuidi*.] Sic interpungenda est hæc veteris exemplaris scriptura, RIG.

l *Dum reges suos*, &c. Scholiast. Lycoph. [illegible]. VOV.

l *Dum reges suos*, &c. Suidas & Damascenus auctores sunt, Seruchum defunctos præstantes viros adorari, & quotannis eorum memoriam celebrari iussisse, & illorum nomina in sacros commentarios referri, atque Deos eos iudicari, tamquam benefactores. Hinc primùm ortam idololatriam, deorúmque pluralitatem. Suidas in *σερὲχ*. Damascen. de hær. Cyrillus contra Iulianum lib. 6. Marius Victor, lib. 3. in genes. Athanasius contra gentes. Lactant. lib. 1 cap. 8. & 15. lib. 2. cap. 13. August. contra Faustum Man. lib. 2. cap. 17. Nazians orat. 2. de Theolog. Philastrius de hæresib. Chrysostomus in Matth cap. 27. hom. 87. Constantinus Manasses in annal. Isidorus Hispal. Origen. lib. 8. cap. 18. Epiphanius Ancorato & in epist. ad Acacium & Paulum. August. de ciu. lib. 14. cap. 18 Hieronymus in Oseam cap. 2. ELMEN.

m DVM DEFVNCTOS *eos desiderant in imaginib. videre*.) Fulgentius Mythol. 1. ex Diophante Lacedæmonio, de filio Syrophanis cuiusdam Ægyptij: Doloris angustia quæ semper inquirit necessitatis solatium, filij sibi simulacrum in ædibus, fomentum potius doloris inuenit. Tertullianus lib. de Anima, vbi de Achille Patrocli corpus diutius seruante, laudat pietatis Homericæ industriam tantopere satagentis circa eiusdem Patrocli sepulturam, ne quis defunctum diu detinens, ipse ampliùs cum illo maceretur enormitate solatij dolore nutrii. RIG.

n LEGE STOICORVM [illegible]A.] Non bonæ fidei fuisse videntur qui de veteri exempla[illegible] varias lectiones Ioanni Voucrio descripsere. is fidem illorum secutus asserit in Ms. & Rom. editione legi, Historicorum, Vtrumque præ oculis habemus, & vtrobique disertissimè legitur, Stoicorum. Et inter philosophos quidem, Euemerus à Plutarcho censetur, & à Cicerone inter philosophos citatur, vt hic etiam à Minucio nostro, qui Euemero subnectit Prodicum & Persæum philosophantem. Fortean decepti aliqui fuerint eo quod lib. vi. de ciu. Dei Augustinus ait, Euemerum, non fabulosa garrulitate, sed historica diligentia tradidisse Iouem & ceteros huius generis, reges fuisse non Deos. Sed & ipse Augustinus lib. de cons. Euang. de eodem Euemero verba facit tamquam de Poeta, cap. 13. *Idem*.

a EVEMERVS

A merita virtutis aut muneris deos habitos. [a] Euhemerus exsequitur, & [b] eorum natales, patrias, sepulcra dinumerat, & per prouincias monstrat: [c] Dictæi Iouis, & Apollinis Delphici, [d] Phariæ Isidis & Cereris Eleusinæ. [e] Prodicus assumptos in deos loquitur, qui errando inuentis nouis frugibus vtilitati hominum profuere. [f] In eamdem sententiam & Persæus philosophatur, & adnectit inuentas fruges & frugum ipsarum repertores iisdem nominibus, vt comicus sermo est Venerem sine Libero & Cerere frigere. [g] Alexander ille magnus Macedo insigni volumine ad matrem suam scripsit, metu suæ potestatis proditum sibi de diis hominibus [h] à sacerdote secretum: [i] illic Vulcanum facit omnium principem, & postea Iouis gentem, & [k] de spicis Isidis ad hirundinem sistrum, & adsparsis membris inanem [l] tui Serapidis siue Osiridis tumulum. Considera denique sacra ipsa, & ipsa mysteria; inuenies exitus tristes, fata
B & funera, & luctus, atque planctus miserorum deorum. Isis perditum filium cum [m] Cynocephalo suo & [n] caluis sacerdotibus luget, plangit, inquirit: & Isiaci miseri cædunt pectora, & dolorem infelicissimæ matris imitantur: mox inuento paruulo gaudet Isis, exultant sacerdotes, Cynocephalus inuentor gloriatur: nec desinunt annis omnibus vel perdere quod inueniunt, vel inuenire quod perdunt. Nonne ridiculum est, vel lugere quod colas, vel colere quod lugeas? Hæc tamen Ægyptia quondam, nunc & sacra Romana sunt. [o] Ceres facibus accensis, & serpente circumdata, errore subreptam & corruptam Liberam anxia & sollicita vestigat. Hæc sunt Eleusinia. Et quæ Iouis sacra sunt? [p] nutrix capella est, & auido patri subtrahitur infans ne voretur, & [q] Corybantum cymbalis, [r] ne pater audiat, vagitus inentus eliditur. [s] Cybelæ Dyndima pudet dicere, quæ adulterum suum infeliciter placitum, quoniam & ipsa deformis & vetula, vt multorum deorum mater, ad stuprum illicere non poterat, exsecuit, vt Deum scilicet faceret eunuchum. Propter hanc fabulam Galli eam & semiuiri sui corporis supplicio colunt. hæc iam non sunt sacra, tormenta sunt. Quid formæ ipsæ & habitus? nonne arguunt ludibria & dedecora
C ra deorum vestrorum? Vulcanus claudus Deus & debilis: Apollo tot ætatibus leuis: Æsculapius benè barbatus, etsi semper adulescentis Apollinis filius: Neptunus glaucis oculis, Minerua cæsius, bubulis Iuno: pedibus Mercurius alatis, Pan vngulatis, Saturnus compeditis: Ianus verò frontes

a EVHEMERVS EXSEQVITVR.] Lib. *ἀνίερα καὶ ἀδεισιδαίμονα* [illegible]. RIG.

b EORVM NATALES, *patrias, sepulcra dinumerat.*] *Ἐξευθετίζει τὰ θεῖα.* Plutarch. lib. de Iside. *Idem.*

c *Dictæi Iouis.* Dicitur Iupiter Dictæus, quoniam in Dictæi montis antro, qui est Cretæ, habitasse fertur & educatus. Hinc Virgil. lib. 4. Georg.

Dictæo cæli regem pauere sub antro.

Apollonius Rhod. argonaut. lib. 1. [Greek illegible]. OVZ.

d *Pharia Isida.* Sic dicta Isis à Pharo insula Ægypti ex aduerso Alexandriæ. Videtur autem Isis nomen accepisse ab Hebræo אשה, quod viram sonat. Diodorus Siculus 1. bibl. ait Isidem iuxta linguam Ægyptiacam significare antiquam, [Greek illegible], additque ei tale nomen esse. *ἀπὸ τῆς ἀιδίου καὶ παλαιᾶς γενέσεως.* Ægypti verò sub Isidis nomine Lunam colebant, vnde & ei cornua attributa, quia talis Lunæ aspectus est, quando falcis imagine crescit & decrescit. *Idem.*

e PRODICVS *assumptos in Deos loquitur.*] In exemplari scriptum est, prodigus. Corruptè. Cicero lib. 1 de nat. deor. Quid Prodicus Chius? qui ea, quæ prodessent hominum vitæ, deorum in numero habita esse dixit. quam tandem religionem reliquit. RIG.

f IN EAMDEM *sententiam & Persæus philosophatur.*] Cicero: At Perseus eiusdem Zenonis auditor, eos dicit esse habitos Deos, à quibus magna vtilitas ad vitæ cultum esset inuenta, ipsasque res vtiles & salutares deorum esse vocabulis nuncupatas. *Idem.*

g ALEXANDER ILLE *Magnus Macedo.*] Immò Alexander Polyhistor. Deceptus est Minucius cum plerisque aliis quos notauimus ad Pallium Tertull. *Idem.*

h A SACERDOTE.] Augustinus 8. 12. de ciu. D. A magno antistite sacrorum Ægyptiu quodam Leone. Et in Astronomico Higini citatur Leon qui res Ægyptias conscripsit.

i ILLIC VVLCANVM.] In exempl illi. *Idem*

k DE SPICIS ISIDIS.] Sic apertissime legitur in exemplari. Ægyptius ille antistes Leo prodidit Alexandro mysteria, & de frumenti spicis, quas gestat Isis siue Ceres factum fuisse dixit sistrum, quod est Isidis & Isiacorum gestamen. spicas verò succussas & collisas siue agitatas crispante brachio sonum edere qualis editur concussione sistri: eiusmodi autem sonum alludere ad garritum hirundinis, cuius formam sumpsisse dicitur Isis. ac denique, de sparsis frumenti granis, quæ sunt velut membra tumuli siue aceruí, tumulum Serapidis siue Osiridis inanem fieri. Hæc Ægyptiorum sacrorum ratio, quam Physicam vocant, à Iulio Firmico Materno sic explicatur libro de err. prof. relig. Frugum semina (siquidem dicunt esse, Isin terram, Typhonem calorem. Et quia maturatæ fruges calore ad vitam hominum colliguntur, & rursus appropinquante hyeme seminantur, hanc volunt esse mortem Osiridis cum fruges reddunt: inuentionem verò, cum fruges genitali terræ fomento conceptæ noua rursus cœperint procreatione generari. *Idem.*

k DE SPICIS *Isidis ad hirund. sistrum.*] Repetendum est præcedens verbum facit, & aptandum singulis, hoc modo: Illic, id est, eo volumine siue epistola ad matrem Alexander doctus ab Ægyptio illo Leone sacerdote, facit Vulcanum omnium principem. facit postea Iouis gentem. facit de spicis Isidis sistrum ad hirundinem, hoc est, ad Isidem hirundinino garritu querulam. facit denique sparsis membris Osiridis tumulum inanem. *Idem.*

l TVI SERAPIDIS.] Hic rursus per derisum obiicit Octauius Cæcilio quod simulacro Serapidis obuiam sibi notato manum ori admouisset, osculum labiis impressisset, quod est, adorasset, suprà. *Idem.*

m *Cynocephalo suo.* Cyprian. contra Demetr. autor querolí. Origen. in exod. cap. 7. hom. 4. Lucian. de sacrif. Eusebius lib. 2. præp. Eccles. cap. 1. Albericus de deor. imaginib. Augustinus tomo 4. de variis quæst. Athanasius contra gentes. ELMEN.

n *Caluis Sacerdotibus.* Hieronymus lib. 13. commens. in Ezech. cap. 44. *perspicue demonstratur, nec rasis capitib. sicut Sacerdotes, cultoresque Isidis atque Serapidis, nos esse debere.* Ambros. epist. 36 ad Sabinum. *capita & supercilia sua radunt, qui Isidis suscipiunt sacra.* Prudent. lib. 2. contra Symmachum. *Idem.*

o *Ceres facibus accensis.* Nota fabula ex Seru. in Virg. 1. Georg. quam etiam multis narrat Tzetzes, aliique interpretes Hesiodi, Claudian. de raptu Proserp.—

—— *Faces extollit Eleusis:*
Angues Triptolemi strident, & squamea curuis
Colla leuant attrita iugis.

Hinc Apul. lib. 11. in descrip. Cereris. *dextra læuaque sulcis insurgentium viperarum cohibita.* VOV.

p *Nutrix capella.* Lactant. in 1. Thebaid. Stat. & lib. 8. *In Arcadia Iouem Amalthæa capra dicitur nutrisse.* Callimachus hymno in Iouem v. 5. Apollodorus biblioth. lib. 1. Porphyrius [Greek illegible] lib. 3. Firmicus Astron. lib. 8. cap. 6. Prudentius περὶ στεφάνων. Lucianus de sacrificiis. ELMEN.

q *Corybantum cymbalis.* Dicti Corybantes putantur, quia κορύπτοντες βαίνοιεν, hoc est, *saltantes incederent.* Quidam Corybantes cum Curetibus, Cabiris, Idæis Dactylis, Telchinis eosdem ponunt, alij cognatos inter se, & exilibus distinctos differentiis, vt ait Strabo lib. 10. In sacris verò Corybantum fraternum parricidium celebratur, mors scilicet Cabiro à fratribus illata. OVZ.

r NE PATER *audiat vagitus inentus eliditur.*] Hæc est Regij codicis scriptura, quæ sanè recta est, nisi quis malit, vagitus iouis eliditur. RIG.

s CYBELÆ DINDYMA.] τὰ Δίνδυμα. Nec fuit hic mutandum quicquam. Virgilius ita per alta Dindyma Seruius · Montes matris Deûm. Catullus dixit deam Didymi, hoc Dindymi. *Idem.*

frontes duas gestat, quasi vt auersus incedat: Diana interim est altè succincta venatrix: & Ephesia [a] mammis multis, & vberibus exstructa: & [b] Triuia trinis capitibus, [c] multis manibus horrifica. Quid ipse Iupiter vester? modò imberbis statuitur, [d] modo barbatus locatur: & cum Hammoo dicitur, habet cornua; & cum Capitolinus, tunc gerit fulmina; & cum Latiaris, cruore perfunditur; [e] & cum Feretrius, non auditur. Et ne longiùs multos Ioues obeam, tot sunt Iouis monstra quot nomina. [f] Erigone suspensa de laqueo est, [g] vt virgo inter astra ignita sit: [h] Castores alternis moriuntur, vt viuant: [i] Æsculapius vt in Deum surgat, fulminatur: Hercules vt hominem exuat, [k] Oetæis ignibus concrematur. Has fabulas & errores & ab imperitis parentibus discimus, &, quod est grauius, ipsis studiis & disciplinis elaboramus, carminibus præcipuè poëtarum, qui plurimum quantùm veritati ipsa sua auctoritate nocuere. Et Plato ideò præclarè [l] Homerum illum inclytum laudatum & coronatum [m] de ciuitate [n] quam in sermone instituebat, eiecit. Hic enim præcipuus bello Troico deos vestros, etsi ludos facit, tamen in hominum rebus & actibus miscuit. hic eorum paria composuit, sauciauit Venerem, Martem vinxit, vulnerauit, fugauit: [o] Iouem narrat à Briareo liberatum, ne à diis ceteris ligaretur; & Sarpedonem filium, quoniam morti non poterat eripere, fleuisse, & [p] loro Veneris illectum, [q] flagrantiùs quàm in adulteras soleat, cum Iunone vxore concumbere. alibi Hercules stercora egerit, & Apollo Admeto pecus pascit. Laomedonti vero muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit. illic Iouis fulmen cum Æneæ armis in incude fabricatur: cum cælum & fulmina & fulgura longè antè fuerint, quàm Iupiter in Creta nasceretur, & flammas veri fulminis nec Cyclops potuerit imitari, nec ipse Iupiter non vereri.

Quid

a MAMMIS MVLTIS *& vberibus exstructa*] In Ms. legitur, Veribus. duabus litteris antiquario more in vnam contractis. In archetypo scriptum fortassè fuit, vueribus, quod est, vberibus, vt tuua pro iuba. Ceres mammosa Lucretio, Diana multimammia, πολυμαστος, Hieronymo in prooemio, Epist. Pauli ad Ephes. Ceres, Diana, Hecate, sunt vnius eiusdemque fabulosi numinis appellationes variæ. Quod autem legitur in Ms. veribus exstructa, etsi Virgilio veruta dicantur iacula & mucrones teretes, nihilominus impropria locutio fuerit, si quis Dianam dicat exstructam veribus & iaculis. At conuenientissimè dicetur exstructa vberibus, talis enim cernitur in nummis antiquis, vbi sunt exstructa seu disposita vbera & mammæ tanquam cæmenta & lapides in modum columnæ, Diana siue Cerere mammis & pectore tenus superimposita. RIG.

b *Triuia trinis capitibus*. Diana quæ trinis capitibus hic dicitur, ab Orpheo in argonaut. τρικέφαλος & Lycophrone in Cassandra [illegible] τρίμορφος, ac τριαύχην appellatur. τρίμορφος, quoque dicitur a Porphyrio, vt refert Eusebius, lib. 4. de præpar. Euang. Cur autem trina fronte effingeretur varij varias causas afferunt. Cassiodoro assentimur qui Variar. lib. 5. epist. 42. ait, *Hanc trip icem Deam falsa imaginatione finxerunt: ipsam in cælo Lunam: ipsam in syluis Dianam: ipsam apud inferos Proserpinam* Est etiam τριπρόσωπος apud Athenæum lib. 7. sed quoniam hæc nota sunt apud scriptores Græcos & Latinos, prætermittimus quamplurima quæ multas paginas implere possent. PRI.

c MVLTIS MANIBVS *horrifica*.] Talis cernitur in veteri numismate aereo penes eruditissimum Io. Bap. Altinom. Conuenienter autem manus multas dederunt numini quod est omnia. veteri inscriptio ἐν τῇ Σάει, apud Plutarch ΕΓΩ ΕΙΜΙ ΤΟ ΠΑΝ. Alia item inscriptio Capuæ: TIBI VNA QVÆ ES OMNIA. DEA ISIS. Ipse in Apuleiana Metamorphos. Cuius nomen vnicum, multiformi specie, ritu vario, nomine multiiugo totus veneratur orbis. RIG.

d MODO BARBATVS LOCATVR.] Collocatur statua in basi. Phæd.

Æsopo ingentem statuam posuere Attici
Seruulumque collocarunt æterna in basi. *Idem.*

e ET CVM FERETRIVS, NON AVDITVR. Non abs re suspectum habuit hunc locum Io. Vouerius. Proposuit coniecturam vna littera detracta, cum Feretrius non aditur quæ sanè coniectura valdè mihi videtur probabilis: verùm alio sensu, quàm quo Vouerius intellexit. Iouem dictum fuisse Feretrium à ferendo desumtum ex ea formula qua Romulus opima spolia dicauit, apud Liuium lib 1. Spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id aptè ferculo gerens in Capitolium ascendit: simul cum dono designauit templo Iouis fines, cognomenque addidit Deo, Iupiter Feretri, inquit, hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero. Spolia igitur opima ferenda erant feretro siue feretro Feretrio Ioui. etenim Ipse Romulus ita vouerat, exstructumque fuerat templum Ioui Feretrio. sedem, vt ait Liuius, spoliis opimis quæ posteri ferrent. At subinde Pompilius Numa legem de opimis spoliis condidit. cuius verba exstant apud Festum & secundùm ea Seruius, æneid. vi. tradidit, præcepisse Pompilium prima opima spolia Ioui Feretrio suspendi, quod iam Romulus fecerat: secunda Marti, quod Cossus fecit: tertia Quirino, quod fecit Marcellus. Ergo Numa Iouem Feretrij cognomine gaudentem despexit. nam deinde alijs quam Feretrio opima spolia ferri voluit. Propterea Minucius dixisset Iupiter, cum dicitur Feretrius, non aditur. quia scilicet opima spolia Feretrio non ferebantur, sed Marti, sed Quirino. Pompilianam legem de opimis spoliis seruatam fuisse testatur Virgilius hoc versu, de Marcello.

Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.

Hoc de tertiis quidem, At de secundis, erit quæstio. Etenim Numa dixerat ferenda Marti. & tamen Liuius Ioui Feretrio suspensa fuisse narrat, vbi de Cornelio Cosso. Ceterùm, scio veteres auctores tradidisse, Feretrium à feriendo dictum. quo sensu possit etiam accipi quod legitur in exemplari Minucii, cum Feretrius, non auditur. quasi hoc in mentem Minucio venerit: Iupiter vocitatur Feretrius quia ferit; & tamen nemo ferientem audit, non auditur ferire, quiescit ignauus: qui alias, quando Feretrius non dicitur, habeat cornua, gerat fulmina, cruore perfundatur Sed priorem interpretationem magis probauerim. ato Propertij non fuisse certam huius cognominis Feretrij causam, ostendunt versus lib. 4.

——— *Causa Feretri,*
Omine quòd certo dux ferit ense ducem.
Seu quia victa suis humeris hæc arma ferebant.
Hinc Feretri dicta est ara superba Iouis.

Nec certiora sunt quæ tradidit Festus, neque etiam ea quæ Plutarchus tradidit. *Idem.*

f ERIGONE SVSPENSA *de laqueo est*.] Laqueo sibi mederi compulsa. Lactant. Thebaid. 11. nimio se loctus dolore laqueauit. *Idem.*

g VT VIRGO *inter astra ignita fit*.) Veram esse arbitror hanc scripturam etsi in exemplari legitur, ignata. Astra ignita dixit Minucius, quæ æstum siue æstatem conficiunt, & sunt igneæ siue ardentis naturæ. Statius Theb. iv. vim cœptis indulgent astra, mœræque æstifer Erigones spumat canis. Paulus Alexandrinus Isag. apotelesm. vbi de astro virginis: [illegible] ὑπὸ τῆς ἡλιακῆς [illegible], ὅτε [illegible] πῦρ. *Idem.*

h *Castores alternis moriuntur*. Seruius in 6. æneid. Apollodorus lib 3. Philo decalog. Tatianus contra Græcos Origenes lib. 3 contra Celsum Silius Ital. lib. 9. Virgil. æneid. 6. Lactantius lib. 1. aduers. gentes. ELMEN.

i *Æsculapius fulminatur*. Plato lib. 3. de Repub. ex Pindaro refert, ideo Æsculapium fulminatum, quod diuitem malum, morti iam vicinum, sanitati restituerit *Idem.*

i *Æsculapius fulminatur*. Tertullianus apolog. 14. Arnobius lib. 4. *Æsculapium fulminis transfixum esse telis*. Iulius Firmicus de errore profanar. religion. *Æsculapium alibi fulminatur*. PRI.

k OETÆIS IGNIBVS.] In Ms. heoneis. Dictatum fuerat, Æteis, prauè, pro Oetæis. RIG.

l HOMERVM ILLVM *inclytum, laudatum*] Quem Socrates in Ione Platonico dicit esse ἄριστον καὶ θειότατον τῶν ποιητῶν. *Idem.*

m DE CIVITATE EIECIT.) Lib. 3. de Repub. vbi de fabulis Homericis, [illegible] *Idem.*

n QVAM IN *sermone instituebat*) Sic legitur in exemplari. In sermone, hoc est, dialogis. *Idem.*

o *Iouem a Briareo liberatum*, &c. Quæ hic narrantur, ea habes apud Tertullianum omnia Apolog. 14. & Arnobium lib 4. PRI.

p LORO VENERIS ILLECTVM ἱμάντα, κεστὸν

q FLAGRANTIVS QVAM *in adulteras soleat*. Tertull. Fœdè sabantem in sororem sub commemoratione non ita di-

Quid loquar Martis & Veneris adulterium deprehensum: & in a Ganymedem Iouis stuprum cælo consecratum? Quæ omnia in hoc prodita, b vt iudiciis hominum quædam auctoritas pararetur. His atque huiusmodi figmentis & mendaciis dulcioribus corrumpuntur ingenia puerorum; & hisdem fabulis inhærentibus, adusque summæ ætatis robur adolescunt, & in iisdem opinionibus miseri consenescunt: cum sit veritas obuia, sed requirentibus. c Saturnum enim principem huius generis & examinis omnes scriptores vetustatis, Græci Romanique, hominem prodiderunt. Scit hoc Nepos & Cassius in historia: & Thallus, ac Diodorus hoc loquuntur. Is itaque Saturnus Creta profugus, Italiam metu filij sæuientis accesserat; & Iani susceptus hospitio rudes illos homines & agrestes multa docuit, vt Græculus & politus, litteras imprimere, nummos signare, d instrumenta conficere. Itaque latebram suam, quod tutò latuisset, vocari maluit Latium; & vrbem Saturniam de suo nomine; & Ianiculum Ianus, ad memoriam vterque posteritatis reliquerunt. Homo igitur vtique qui fugit, homo vtique qui latuit, & pater hominis, & natus ex homine: e terræ enim & cæli filius, quod apud Italos esset ignotis parentibus proditus: vt in hodiernum f inopinatò visos, cælo missos; ignobiles & ignotos, g terræ filios nominamus. Eius filius Iuppiter, Cretæ excluso parente regnauit, illic obiit, illic filios habuit; adhuc antrum Iouis visitur, & sepulcrum eius ostenditur, & ipsis sacris suis humanitatis arguitur. Otiosum est ire per singulos, & totam seriem generis istius explicare, cum in primis parentibus probata mortalitas, in ceteros ipsos ordine successionis influxerit. nisi fortè post mortem deos fingitis: & h peierante Proculo deus Romulus: i & Iuba Mauris volentibus deus est: & diui ceteri reges qui consecrantur, non ad fidem numinis, sed ad honorem emeritæ potestatis. Inuitis his denique hoc nomen adscribitur; optant in homine perseuerare, fieri se deos metuunt; & si iam senes, nolunt. Ergo nec de mortuis dij, quoniam Deus mori non possit; nec de natis, quoniam moritur omne quod nascitur: diuinum autem id est, quod nec ortum habet, nec occasum. Cur enim si nati sunt, non hodieque nascuntur? nisi fortè iam Iupiter senuit, & partus in Iunone defecit: & Minerua canuit antequam peperit. An ideo cessauit ista generatio, quoniam nulla huiusmodi fabulis præbetur assensio? Ceterum k si dii creare possent, interire non possent; l plures totis hominibus deos haberemus; vt iam eos nec cælum contineret, nec aër caperet, nec terra gestaret. Vnde manifestum est homines illos fuisse, quos & natos legimus, & mortuos scimus. Quis ergo dubitat horum imagines consecratas vulgus orare, & publicè colere; dum opinio & mens imperitorum artis concinnitate decipitur, auri fulgore præstringitur, argenti nitore & candore eboris hebetatur? Quod si in animum quis inducat tormentis quibus, & quibus machinis simulacrum omne formetur, erubescet m timere se materiem, ab artifice, vt deum faceret, illusam. Deus enim ligneus, rogi fortasse, vel n infelicis stipitis portio, suspenditur, cæditur, dolatur, runcinatur. & deus æreus, vel argenteus de immundo vasculo, vt sæpiùs factum Ægyptio regi, conflatur, tunditur malleis, & incudibus figuratur: & lapideus cæditur, scalpitur, & ab impurato homine leuigatur, nec sentit suæ natiuitatis iniuriam; ita vt nec postcà de

lectarum jampridem amicarum. R i g.

a *Ganymedem Iouis*, &c. Homerus hymno in Venerem, Appollonius argonaut. lib. 3. vers. 11. Lactant. lib. 1. cap. 2. Firmicus de errore prof. relig. E l m e n

b Vt iudiciis *hominum quadam auctoritas pararetur*.] Hæc scriptura est antiqui exemplaris, satis aperta. Iterum deprauato iudicio, hominibus malè iudicantibus, quæ leguntur, à diis vitia perpetrata pro virtutibus habentur. R i g

c Satvrnvm enim *principem huius generis*.] Tertullianus Apol. & lib. 11. ad [illegible] ationes Saturnum Patriarcham deorum nuncupat, à quo census totius diuinitatis. *Idem*.

d Instrvmenta conficere.) Ab ipso primum tabulæ, inquit, Tertul. *Idem*.

e Terræ enim *& cæli filius*.) Hoc de Saturno legitur apud Lactantium lib 1. diuinar instit cap. 11. quasi obseruationis istius auctor esset Minucius, & tamen acceperat ex Tertulliani Apolog. quem librum non legerat Lactantius cum institutiones suas scriberet. *Idem*.

f *Inopinato visos*. Tertullianus Apolog. 10. *Ex inopinato apparentes, de cælo superuenisse dicuntur*. vnde [illegible]. Herodianus in Commodo lib. 1. narrat simulacrum Cereris lapsum ἐξ οὐρανοῦ Claudianus Probini Panegyr

——— *Credas ex æthere lapsam Stare pudicitiam*,

Et Tibullus lib. 1. eleg. 1 *Tunc veniam subitò, nec quisquam nunciet ante, sed videar cælo missus adesse tibi*. Mitto hic Apuleium lib. 9. Tullium in Verrem vbi de Cereris simulacro. Lactantium lib 1. cap. 11. Politianum Miscellan. cap. [illegible]. an verò hic respexerit Minutius ad illud Deos [illegible] olim pronuntiare. P a l.

g *Terræ filios*. *Terræ filios*, inquit Tertullianus Apolog. 10. *vulgus vocat quorum genus incertum est*. Pariter quoque Tullius epistolar. ad fam. lib. 7. ep. [illegible]. & ad Atticum lib. 1. epist. 10. Seruius ad 1. Georg. *Achelous terræ filius fuisse dicitur*. Titinius lib. 1. Quintilian. cap. 8. lib. 3. *Multum auctoritatis adfert vetustas, vt ij qui terra dicuntur orti*. Et Ouid. lib. 1. Metamorph.

Iupiter è terra genitum mentitur, vt auctor Desinet inquiri.

Ij nimirum sunt de gygantum stirpe, qui [illegible] nuncupantur. *Idem*.

h *Peierante Proculo*. Plutarchus in Romulo. Liu. lib. 1. cap. 15. Solenne autem in ἀποθεώσει imperatorum, vt aliquis iuramentum assereret, se effigiem Imperatoris in cælum ascendentem vidisse. Iustin. Apolog. 1. [illegible] Vide Sen. init de morte Claudij. V o v.

i Et Ivba *Mauris volentibus Deus est*.) Cyprianus: Mauri verò manifestè reges suos colunt, nec vllo velamine hoc nomen obtexunt. Tertullianus dixerat: Mauritaniæ reguli sui dij sunt. Vtroque argutior Minucius. R i g

i *Iuba Mauris*, &c. Mauris enim Reges sui pro numine fuerunt. Cyprianus de vanitate gent. *Mauri manifestè reges colunt, nec vllo velamento hoc nomen prætexunt*. Lactantius lib. 1. cap. 15. Præ aliis autem Iobæ cultus à Mauris videtur, cùm nomen eius apud auctores expressum inuenitur; vel etiam fortè Iubæ nomen quasi commune regum Maurorum fuit, vti Pharaonum & Ptolemæorum in Ægypto. Magna autem affinitas est inter nomen *Iuba* & [illegible] sic vt literis contractis ex hoc formatum videatur. O v z

k *Si Dij creare possent*. Sublestam esse fidem delitiorum eiusmodi gentes ipsæ subodoratæ sunt. Vnde apud Senecam siue quem alium volueris in Octauia de Diis illis ait Nero, *Stultè verebor esse, cum faciam Deos*. P a l.

l Plvres totis *hominibus Deos haberemus*.) Plinius: Hist nat. 11. Maior cælitum populus quam hominum intelligi potest. R i g.

n Timere se *materiam ab artifice illusam*.) Lucretius Quæ finxere timent *Idem*.

o *Infelicis stipitis portio*. Quæ hic de materia deorum eiusmodi referuntur, a Tertulliano expressa sunt Apolog 12. non adtexam verba quoniam longiora sunt, dicam solum. Cras

de vestra veneratione culturam ; nisi fortè nondum deus saxum est, vel lignum, vel argentum. Quando igitur hic nascitur? ecce funditur, fabricatur, scalpitur. nondum deus est. ecce plumbatur, construitur, erigitur. nec adhuc deus est. ecce ornatur, consecratur, oratur; tunc postremò deus est, [a] cum homo illum voluit, & dedicauit. Quanta verò de diis vestris [b] animalia muta naturaliter iudicant? [c] mures, hirundines, milui, non sentire eos sciunt, norunt, insulcant, insident, ac nisi abigatis, in ipso dei vestri ore nidificant. araneæ verò faciem eius intexunt, & de ipso capite sua fila suspendunt. vos tergitis, mundatis, eraditis, & illos, quos facitis, protegitis, & timetis. Dum vnusquisque vestrum non cogitat, prius se debere Deum nosse, quàm colere cum inconsultè gestiunt parentibus obedire: dum fieri malunt alieni erroris accessio, quàm sibi credere: dum nihil ex his quæ timent, norunt, sic in auro & argento [d] auaritia consecrata est; sic statuarum inanium consignata forma; sic nata Romana superstitio. quorum ritus, si percenseas, ridenda quammulta, multa etiam miseranda sunt. [e] Nudi [f] cruda hieme discurrunt. alij [g] incedunt pileati, scuta vetera circumferunt, pelles cædunt, [h] mendicantes vicatim deos ducunt. quædam fana semel anno adire permittunt. quædam in totum nefas visere. [i] est quo [k] viro non licet, & nonnulla absque fœminis sacra sunt? etiam seruo quibusdam cerimoniis interesse piaculare flagitium est. alia sacra coronat vniuira, alia multiuira, & magna religione conquiritur, quæ plura possit adulteria numerare. Quid, qui sanguine suo libat, & [l] vulneribus supplicat, non profanus melius esset, quàm sic religiosus? aut, cui [m] exta sunt obscena demessa, quomodo deum violat, qui hoc modo placat? cum si eunuchos deus vellet, posset procreare, non facere. Quis non intelligat male sanos, & vanæ & perditæ mentis in ista delipere, [n] & ipsam errantium turbam mutua sibi patrocinia præstare? Hic defensio communis furoris est furentium multitudo. At tamen ista ipsa superstitio Romanis dedit, auxit, fundauit imperium; cum non tam virtute, quàm religione & pietate pollerent. Nimirum insignis & nobilis iustitia Romana ab ipsis imperii nascentis incunabulis auspicata est. Nonne in ortu suo & scelere collecti & muniti immanitatis suæ terrore creuerunt? Nam asylo prima plebs congregata est, confluxerant perditi, facinorosi, incesti, sicarij, proditores. Et vt ipse [o] Romulus imperator & rector populum suum facinore præcelleret, parricidium fecit. Hæc prima sunt auspicia religiosæ ciuitatis. mox alienas virgines iam desponsatas, iam destinatas, & nonnullas de matrimonio mulierculas [p] sine more rapuit, violauit, illusit: & cum earum parentibus, id est, cum soceris suis, bellum miscuit, propinquum sanguinem fudit. Quid irreligiosius, quid audacius, quid ipsa sceleris confidentia tutius? Iam finitimos agro pellere, ciuitates proximas euertere cum templis & altaribus: captos cogere, damnis alienis, & suis sceleribus adolescere cum Romulo, regibus ceteris, & postremis ducibus disciplina communis est. ita quidquid Romani tenent, colunt, possident, audaciæ præda est: [r] templa omnia de manubiis, id est, de ruinis vrbium, de spoliis deorum, de cædibus

bus & stipitibus imponitis Christianos, quod simulacrum non prius argilla deformat cruci & stipiti superstructa? Pat.

a CVM HOMO *illum voluit.*) Sic legitur in exemplari. cum homo illum voluit, nempè esse Deum, cum faber incertus scamnum faceretne Priapum, Maluit esset Deum. Deus inde ego, furum auiumque Maxima formido. Rig.

b ANIMALIA MVTA *naturaliter iudicant.*) Intelligunt statuas non esse Deos. Tertul. Apol. Rig.

c *Mures hirundines*, &c. Lactantius lib. 2. cap. 4. *Fures tam stulti sunt, vt Priapi tentiginem timeant, cum aues ipsa, simulacris fabrefactis insidant, nidificent, inquinent.* Vnde Horatius lib. 1. Satyr. 8.

Mentior at si quid, merdis caput inquiner albis. Idem;
Cornorum, &c.

Adeoque ne statuas illas sordibus aues conspurcarent *μηνίσκοι* siue lunulæ iis apponebantur in vertice. Pat.

d AVARITIA *consecrata est.*) Sic suprà, consecrare sacrilegium. Rig.

e *Nudi cruda hyeme.* Lupercalibus re diuina facta, nudi discurrebant ludibundi, pellibus occursantes quosque sibimet verberantes Lactant. lib. 1. cap. 21. Autor origin. gentis Rom. Seruius 8. Æneid. Dionysius Halicarn. lib. 1. Plutarchus Romulo & in quæst. Rom. Prudentius in Rom. Martyre. ELMEN.

f CRVDA HIEME] crudeli, aspera. Rig.

g *Incedunt pileati.* Pilei Saliorum, quod illis commune cum cæteris flaminibus, in coni formam fastigiati erant. Vnde Romanis dicebantur *apices*. A Græcis autem *κυρβασία*, vt est apud Dionys. Halicarn. lib. 2. antiq. Rom. Ovz.

h *Mendicantes vicatim Deos.* Mos sacerdotum Magnæ Matris, vt mendicando stipem vel panem quærerent, vnde & *μητραγύρται* dicti. Clemens Alex. Protrept. *Idem.*

i EST QVO *viro non licet.*] Rectissima est hæc scriptura veteris exemplaris. Rig.

k *Est quo viro non licet.* Propertius lib. 4. eleg. 9. de sacris Bonæ Deæ.

Fœminea loca clausa Deæ, fontesque piandos,
Impunè & nullis sacra retecta viris.

Adeò etiam, vt non solum viris templum Bonæ Deæ ingredi nefas esset, sed & picturæ masculæ in templo velatæ. Iuuenalis Sat. 6.

——— *Vbi velari pictura iubetur,*
Quæcumque alterius sexus imitata figuram.

Testatur & Seneca epist. 98. Ovz.

k VIRO NON LICET.] Testiculi sibi conscios vnde fugitmus Iuuen. Rig.

l *Vulneribus suis supplicat.* Lactant. lib. 1. cap. 21. *Sunt publica sacra matris Deum, in quibus homines suis ipsi virilibus litant. Amputato enim sexu, nec viros se nec fœminas faciunt.* Lactant. in Statij Theb. lib. 12. Firmicus de error. prof. relig. Lucianus in Dea Syria. ELMEN.

m EXTA SVNT *obscena demessa.*) Corrigere, resta. Sed vetus scriptura defendi potest. Exta obscena dicit Minucius illa pondera Catulli, exempta suis alueolis siue folliculis. Rig.

n ET IPSAM *errantium turbam.*] Iuuenalis in eumdem sensum. *Idem.*

o *Errantium turbam mutua sibi patrocinia.* Augustinus de ciu. Dei lib. 6. cap. 10. *Insanitatis patrocinium, insanientium turba est.* Ita enim locus iste legi debet, non vt in vulgatis libris habetur, *sanitatis patrimonium.* Voce *insanitas* eadem notione vtitur Cicero. lib. 4. Tuscul. ELMEN.

o *Romulus parricidium fecit.* Florus lib. 1. cap. 1. Liuius lib. 1. Leo serm. 1. de Natiu. Petri & Pauli Augustinus de ciu. Dei lib. 3. cap. 6. & de consensu Euangelistar. lib. 1. cap. 1. *Idem.*

p SINE MORE *rapuit.*] Alludit ad Virgilianum illud.

——— *Raptas sine more Sabinas.*

Sine more, sine exemplo, quod factum anteà non fuerat, quod inauditum & inusitatum antè. vt contrà, idem Virgil.

——— *lectas de more bidentes.* Rig.

q *Sine more.* Id est, vt ait Lactantius in 1. Theb. Statij, *incestè, sine exemplo.* Virgil. 8. Æneid.

——— *raptas sine more Sabinas*

Videndus Petrus Faber IC. lib. 2. Semest. cap. 18.

r *Templa omnia de manubijs.* Florus lib. 1. cap. 7. de Tarquinio superbo: *de manubijs captarum vrbium templum erexit.* Manubiæ autem propriè quid sint, & vt à prædis siue spoliis differant. docet Nonius Marcellus dum inquit, *Manubiæ à præda hoc distare veteres existimarunt, vt sit præda corpora ipsa rerum quæ capiuntur: manubiæ verò pecunia ex præda vendita*

A bus sacerdotum. hoc insultare & illudere est, victis religionibus seruire, captiuas eas post victorias adorare. Nam adorare quæ manu ceperis, [a] sacrilegium est consecrare, non numina. Toties ergo Romanis impiatum est, quoties triumphatum. tot de diis spolia, quot de gentibus & [b] tropæa. Igitur Romani non ideò tanti quod religiosi, sed quod impunè sacrilegi. Neque enim potuerunt in ipsis bellis deos adiutores habere, aduersus quos arma rapuerunt, [c] & quos post lauream detriumphatos colere cœperunt. Quid autem isti dij pro Romanis possunt, qui nihil pro suis aduersus eorum arma valuerunt? Romanorum enim vernaculos deos nouimus. Romulus, Picus, Tiberinus, & Consus, & [d] Pilumnus, ac [e] Volumnus dij. Cloacinam Tatius & inuenit & coluit: Pauorem Hostilius atque Pallorem. [f] mox à nescio quo Febris dedicata: hæc alumna vrbis istius superstitio, morbi & malæ valetudines. Sanè & Acca B Larentia, & Flora meretrices propudiosæ, inter morbos Romanorum & deos computandæ. Isti scilicet aduersus ceteros qui in gentibus colebantur Romanorum imperium protulerunt, neque enim eos [g] aduersum suos homines vel Mars Thracius, vel Iupiter Creticus, vel Iuno nunc Argiua, nunc Samia, nunc Pœna, nunc Diana Taurica, vel mater Idæa, vel Ægyptia illa non numina sed portenta iuuerunt. Nisi fortè apud istos maior castitas virginum, aut religio sanctior sacerdotum: cum pænè in pluribus virginibus, & quæ inconsultiùs se viris miscuissent, [h] Vesta sane nesciente, sit incestum vindicatum: in residuis impunitatem fecerit, non castitas tutior, sed impudicitia felicior. [i] Vbi autem magis à sacerdotibus, quam [l] inter aras & delubra conducuntur stupra, tractantur lenocinia, adulteria meditantur? frequentiùs denique in æditorum cellulis, quàm in ipsis lupanaribus flagrans libido defungitur. [m] Et C tamen ante eos, Deo dispensante, diu regna tenuerunt Assyrii, Medi, Persæ, Græci etiam, & Ægyptii, cum Pontifices & Aruales, & Salios, & Vestales, & Augures non haberent, nec pullos cauea reclusos, quorum cibo vel fastidio respublica summa regeretur. Iam enim venio ad illa auspicia & auguria Romana, quæ summo labore collecta testatus es, & pœnitenter omissa, & obseruata feliciter. Clodius scilicet, & Flaminius, & Iunius ideò exercitus perdiderunt, [n] quod pullorum [o] solemnissimum tripudium expectandum non putauerunt? Quid Regulus? nonne auguria seruauit, & captus est? Mancinus religionem tenuit, & sub iugum missus est & deditus. Pullos edaces habuit & Paulus apud Cannas, tamen cum maiore reipublicæ parte prostratus est. Caius Cæsar, ne ante brumam in Africam nauigia transmitteret, auguriis & auspiciis renitentibus, spreuit: eò facilius & nauigauit & vicit. Quæ verò & quanta D de oraculis prosequar? Post mortem Amphiaraus ventura respondit, qui proditum iri se ob monile ab vxore nesciuit. Tiresias cæcus futura videbat, qui præsentia non videbat. De Pyrrho Ennius Apollinis [o] Pythii responsa confinxit, cum iam Apollo versus facere desisset: cuius tunc cautum illud & ambiguum defecit oraculum, cum & politiores homines, & minus creduli

sedalla, & sic apud plurimos. nam & Marcum Tullium de lege Agraria ita sensisse voluerunt: Prædam manubias, castra denique Pompeij, videbis Agellium lib. 13. cap. 23. vbi Fusius hoc persequitur. OVZ.

a SACRILEGIVM EST *consecrare.*) consecrare sacrilegium, vt suprà, Auaritia consecrata est. RIG.

b *Tropæa.* Tropæa quid sint declarat Varro in Bimargo: *fuga*, inquit, *hostium Græcè τροπή: hinc spolia capta fixa in stipitibus, appellantur tropæa.* Erant propriè tropæa corpora trunca cum spoliis, qualia hodiéque adhuc duo Romæ in Esquilino visuntur, proque illis habentur, quæ Mario erecta forent de quibus Valerius Maximus lib. 6 cap. 9 Moles enim inibi est latericia, in qua bina tropæa ex Marmore, quæ corpora sunt trunca cum spoliis. Eorum alterum thorace squamoso indutum, cum clypeis & ornamentis militaribus, ante se iuuenem captiuum, manibus ad tergum religatis, & vndique alatas victorias habens: alterum armis ornatum, clypeis non vsquequaque rotundis, galeis duabus, altera aperta cum cono & cristis, altera clausa sine cristis: in eodem inest forma chlamidis & alia quædam vetustate minus apparentia. Interdum tamen turres, aræ, & columnæ pro tropæis fuere. Sic Domitius Ænobarbus & Fabius Maximus, qui primi è Romanis tropæa erexere, turres statuerunt, vt refert Florus lib. 3. cap. 2. OVZ.

c ET QVOS *post lauream detriumphatos colere cœperunt.*) Sic emendari posse censeimus quod absque vllo sensu legitur in exemplari, & quos postulauerant. Apparent pristinæ scripturæ vestigia: quod postulauerant, sed abrasa est littera, d, & superscripta littera, r, ab antiqua etiam manu. RIG.

d PILVMNVS.) Pilumno Deuerram adnectit Augustinus, lib. VI. de ciu. Dei cap. 10. Pilumnus à pilo. Deuerram à scopis. *Idem.*

e VOLVMNVS. In exempl. Polumnus. Tertullianus lib. 2. ad Nat. Item Voluntatis. Volumnum & Voletam. *Idem.*

f *Mox à nescio quo febris dedicata.* Ælianus variæ hist. lib. 12 cap. 11. ὅτι ῥωμαῖοι ὑπὸ τῷ λόφῳ τῷ παλατίνῳ πυρετῷ καὶ νεών, καὶ βωμὸν ἱδρύσαντο. Lactant. lib. 1. cap. 20. Cicero de natura deor. lib. 3. Augustinus de consens. Euangelistar. lib. 1. cap. 17. de ciuitate Dei lib. 2. cap. 14. lib. 4. cap. 22. & 23 lib. 4. cap. 23. Hieronymus in Ioel cap. 3. Valerius Maxim. lib. 2. cap. 5. ELMEN.

g ADVERSVM *suos homines.*) Sic suprà, Romanis hominibus cum sua sibi natione captiuis. RIG.

h VESTA SANE *nesciente.*) Turpe est deo siue deæ aliquid ignorare. Sed Vesta mentem non habet. etenim ignis est. Ouidius: Nec tu aliud Vestam, quàm viuam intellige flammam, Et tamen in casu simili.

——— *Vesta simulacra feruntur.*
Virgineas oculis opposuisse manus.

Quàm fuere fatua illa numinum commenta. *Idem.*

i VBI AVTEM *magis quàm inter aras & del.*) Vnde illud Virgilij.

Et quò. sed faciles nymphæ risere sacello.

& Iuuenalis.

Aut apud Isiacæ potiùs sacraria lenæ. Idem.

l *Inter aras & delubra.* Athanasius contra gentes. Euseb. de vita Constant lib 3 cap 55. Ruffin. lib. 11 eccl. hist. cap. 25. de templo Serapidis. Suetonius Tiberio. cap. 44. Iuuenalis sat. 6. Tertull. Apol. c. 15. Pausanias Achaicis. Iosephus antiquit. Iudaic. 18. c. 7. ELMEN.

m ET TAMEN *ante eos Deo dispensante.*) Hoc habet Minucius a Tertul. Videte igitur, ne ille regna dispenset, cuius est orbis, &c. Apolog. cap. 26. RIG.

n *Quod pullorum solemnissimum tripudium.* Hæc est lectio Rom. edit. & MS Reg. pro qua Gelenius edidit *solistimum.* sed etsi solistimum tripudium prosperum augurium propriè dicitur, quod pueri norunt: fieri tamen potest, vt scripserit Minucius *solemnissimum*, qua tetera solenne id erat & vsitatum auguriorum, cum auspicia ex auium volatu ipsius iam Ciceronis tempore in desuetudinem abiissent, quod ipse docet in libris de diuinat. HER.

n Solemnissimum erat Romanos duces non pugnare, nisi auibus addicentibus. Parendum igitur fuit religioni, nec patrius mos tam contumaciter repudiandus, inquit Cic. 11. de diuinatione Itaque solennissimum dixerit Minucius, cui de more patrio parendum fuit. Et tamen apud Ciceronem, eo loci legerat, solistimum: quod in augurali disciplina vsitatum erat & solenne. In exemplari legitur solemnissimum tripudium & Tertullianus dixit, solennissimam eloquij Propheticí formam, &, solennissimum Iudæorum sabbatum. RIG.

o *Pythij responsa.* Quam falsa ac inania gentilium oracula

creduli esse cœperunt. Et Demosthenes, quod sciret responsa simulata, [a] φιλιππίζειν Pythiam querebatur. At nonnumquam tamen veritatem ve auspicia vel oracula tetigere. Quamquam inter multa mendacia videri possit industriam casus imitatus, aggrediar tamen fontem ipsum erroris & prauitatis, vnde omnis caligo ista manauit, & altius eruere & aperire manifestius. Spiritus sunt insinceri, vagi, à cælesti vigore terrenis labibus & cupiditatibus degrauati: isti igitur spiritus, posteaquàm simplicitatem substantiæ suæ onusti & immersi vitiis perdiderunt ad solatium calamitatis suæ non desinunt perditi iam perdere, & deprauati errorem prauitatis infundere, & alienati à Deo, inductis prauis religionibus à Deo segregare. Eos spiritus dæmonas esse poëtæ sciunt, philosophi disserunt, Socrates nouit, qui ad nutum & arbitrium [b] assidentis sibi dæmonis vel declinabat negotia vel petebat. Magi quoque, non tantùm sciunt dæmonas, sed etiam quidquid [c] miraculi ludunt, per dæmonas faciunt. illis aspirantibus & infundentibus præstigias edunt; vel quæ non sunt, videri, vel quæ sunt, non videri. Eorum & magorum eloquio & negotio primus [d] Hostanes, & verum Deum merita maiestate prosequitur, & angelos, id est, ministros & nuntios Dei, sed veri, eiusque venerationi nouit assistere: vt & nutu ipso & vultu domini territi contremiscant. Idem etiam dæmonas prodidit terrenos, vagos, humanitatis inimicos. Quid [e] Plato? qui inuenire Deum negotium credidit, [f] nonne & angelos sine negotio narrat & dæmonas? & in Symposio etiam suo naturam dæmonum exprimere conititur? vult enim esse [g] substantiam inter mortalem immortalemque, id est, inter corpus & spiritum mediam, terreni ponderis & cælestis leuitatis admixtione concretam, [h] ex qua mouet etiam in nos [i] procupidinem amoris, & dicit informari & labi pectoribus humanis, & sensum mouere, & affectus fingere, & ardorem cupiditatis infundere. [k] Isti igitur impuri spiritus dæmones, vt ostensum à magis, à philosophis, & à Platone, sub statuis & imaginibus consecrati delitescunt, & afflatu suo auctoritatem quasi præsentis numinis consequuntur, dum inspirantur interim vatibus, dum fanis immorantur, dum nonnumquam [l] extorum fibras animant, auium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt falsis pluribus inuoluta. nam & falluntur, & fallunt, vt & nescientes sinceram veritatem, & quam sciunt, in perditionem sui non confitentes. Sic à cælo deorsum grauant, & à Deo vero ad materiam auocant, vitam turbant, [m] omnes inquietant, irrepentes etiam corporibus occultè, vt spiritus tenues: morbos fingunt, terrent mentes, membra distorquent, vt ad cultum sui cogant, vt [n] nidore altarium vel hostiis pecudum saginati, [o] remissis quæ constrinxerant, curasse videantur. Hi sunt & furentes, quos in publicum videtis excurrere, [p] vates & ipsi absque templo, sic insaniunt, sic bacchantur, sic rotantur; par & in illis instigatio

A B C D

& vaticinationes forent, auctor noster vt doctè, ita & elegantet in sequentibus dum originem & fontem eorum altiùs eruit, & manifestat, perspicuum facit. Libet autem quædam quasi per transennam de oraculo Pythio notare. Illud quomodo primo inuentum fuerit à capra, posteà à pastoribus, tradit Diodorus Sic. lib. 16. Cuius verba cum aliquo modo prolixiora sint, quam vt hic inseri possint, ipsum adire præstat; & sufficit nobis digitum ad fontem intendisse. Erat verò ibi specus. cuius ex intima parte spiritus erumpens Pythiam quæ feminibus diductis cortinæ insidebat, per interfeminium se insinuans, afflabat: atque tum illa spiritu plena vaticinabatur, vel potiùs delitia effutiebat. Schol. Aristoph. Priusquam verò Pythia vaticinia dabat, è sacro fonte potabat, laurumque manducabat. Lucianus in δὶς κατηγ. Corona quoque ornata erat, sicut & ipsi, qui oraculum consulerent, lauro redimiti quæsita in pugillaribus scribebant. Aristophanes Pluto, vbi eius Scholiastes. Sic Liuius lib. 23. Fabium Pictorem laurea coronatum oraculum Apollinis adiisse scribit. aures quoque eorum qui oraculum adibant, æris tinnitu circumsonare solebant, ne verba sibi malè ominata & inauspicata audirent. Plutarchus quæst. Rom. Cum ab oraculo rediteent, coronati etiam erant. Athenæus lib. 15. ait eos, qui ab oraculo reuerterent, coronam vnam capiti, alteram fronti, tertiam collo adhibuisse. Ovz

a ΦΙΛΙΠΠΙΖΕΙΝ PYTHIAM QVEREBATVR.] Cicero interpretatur, quasi cum Philippo facere. lib. de diuin. lib. 11. Rio.

b *Assidentis sibi Dæmonis.* πάρεδρον. Tertull. de anima cap. 28. Iustinus Apolog. καὶ οἱ λεγόμενοι τοῖς μάγοις ὀνειροπομποὶ καὶ πάρεδροι. Vov.

c *Miraculi ludunt.* Ludere hac in re proprium vocabulum. Arnobius lib. 1. *Magicarum artium ludi.* Cyprianus de idolorum vanit. *Et magis inde est ad perniciosa vel ludicra potentia.* Tertull. Apolog. cap. 23. *Multa miracula circulatoriis præstigiis ludunt.* Sic græcis quoque παίζειν dicuntur. Ovz

d *Hostanes.* Ita Tertull. Apolog. De Pallio. Tatian. Plutarchus de defectu orac. Apul Apol Lactant. in 1. Theb. & si qui Hostanis meminerunt. Quare non video, cur Sosthenes dicendus sit. Vov.

e PLATO QVI *inuenire Deum negotium credidit.*] Negotium, rem arduam, difficilem. εὑρεῖν τε ἔργον, καὶ εὑρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν. Rio.

f *Nonne & angelos, &c.* Tertull *Angelos etiam Plato non negauit.* At Plato non narrat angelos, sed illorum naturam & munia vt angelorum describit. Vov.

g SVBSTANTIAM INTER *mortalem immortalemque mediam.*] τὸ δαιμόνιον μεταξύ ἐστι θεοῦ τε καὶ θνητοῦ. ἑρμηνεῦον καὶ διαπορθμεῦον θεοῖς τὰ παρ' ἀνθρώπων Rio.

h MOVET *etiam in nos.*] Sequuti sumus vestigia exemplaris: ex qua monet etiam nos. *Idem.*

i PROCVPIDINEM *amoris.*) Qualem esse dicebat Epicurus πρόληψιν, quam Cicero dicit esse anteceptam animo rei quamdam informationem lib. 1. de nat. deor. *Idem.*

k *Isti igitur impuri spiritus.* Lactant. lib. 2. cap. 16. *Hi porrò incesti ac vagi spiritus vt turbent omnia, & errores humanis pectoribus infundant, ferunt ac miscent falsa cum veris.* Ovz.

l *Extorum fibras animant.* Existimant stolidæ gentes extat notis quibusdam signari à diis, variéque commoueri, ac quas animari. *Idem.*

m OMNES *inquietant.*] Ita legitur in membranis antiquis. Sunt quibus placeat, somnos inquietant. & sic etiam Cyprianus legisse videtur. Rio.

n *Nidore altarium.* Tertullianus *vt sibi pabula nidoris, & sanguinis procuret imaginibus oblata.* Porphyrius apud Theodoret. serm. 3. [illegible] Nidot. κνίσσα. Iustin. Theodoret. quam vocem retinuit Arnobius lib. 6. *Nidorem consectatur & fumos, pascitur que de cnissis, quas enomunt ardentia viscera.* Hesych. auctor Etymol Voy.

o REMISSIS *quæ constrinxerant.*] Desinunt lædere, vt curasse videantur. Tertul Apol. Rio.

o REMISSIS.] Sic in Ms. & sic legebat Cyprianus. *Idem.*

o *Remissis quæ constrinxerunt curasse videantur.* Tacianus adu. gentes: [illegible] Et posteà: [illegible] Ovz.

p VATES ET *ipsi absque templo sic insaniunt.*] Tertullianus: Locorum differentia distinguitur, opinor, vt à templis deos æstimetis, quos alibi deos non dicitis. Deinde ostendit, dæmonas etsi templa non habeant, iam esse deos quam ipsi qui in templis sub statuis delitescunt, qui non alii sunt quam dæmones: in eamdem verò sententiam Octauius noster ait, furiosos, qui in publicum excurrunt, etiam deos

A gatio dæmonis, ſed argumentum diſpar furoris. De ipſis etiam illa quæ paulò antè tibi dicta ſunt; vt Iupiter ludos repeteret ex ſomnio, [a] vt cum equis Caſtores viderentur, vt cingulum matronæ nauicula ſequeretur. [b] Hæc omnia ſciunt pleríque, [c] pars veſtrûm, ipſos dæmonas de ſemetipſis confiteri, quoties à nobis tormentis verborum, & orationis incendiis de corporibus exiguntur. Ipſe Saturnus, & [d] Serapis, & Iupiter, & quidquid dæmonum colitis, victi dolore, quod ſunt eloquuntur: nec vtique in turpitudinem ſui, nonnullis præſertim veſtrûm aſſiſtentibus, mentiuntur. Ipſis teſtibus eſſe eos dæmonas de ſe verum confitentibus credite: [e] adiurati enim per Deum verum & ſolum, inuiti, miſeri, corporibus inhorreſcunt; & vel exiliunt ſtatim, vel euaneſcunt gradatim, prout fides patientis adiuuat, aut gratia curantis aſpirat. Sic Chriſtianos de proximo fugitant, quos longè in cœtibus per vos laceſſebant. Ideò in-

B ſerti mentibus imperitorum, odium noſtri ſerunt occultè per timorem. [f] Naturale eſt enim & odiſſe quem timeas, & quem metueris, infeſtare ſi poſſis. Sic occupant animos, & obſtruunt pectora, vt ante nos incipiant homines odiſſe, quàm noſſe: ne cognitos aut imitari poſſint, aut damnare non poſſint. Quàm autem iniquum ſit, [g] incognitis & inexploratis iudicare, quod facitis, nobis ipſis pœnitentibus credite: & nos enim idem fuimus, & eadem vobiſcum quondam adhuc cæci & hebetes ſentiebamus: quaſi Chriſtiani monſtra colerent, infantes vorarent, conuiuia inceſta miſcerent: nec intelligebamus ab his fabulas iſtas ſemper ventilari, & numquam vel inueſtigari vel probari, nec tanto tempore aliquem exiſtere qui proderet, non tantùm facti veniam, verum etiam iudicii gratiam conſecuturum. Malum autem adeò non eſſe, vt Chriſtianus reus nec erubeſceret, nec timeret, & vnum ſolummodò,

C quod non antè fuerit, pœniteret. Nos tamen cum ſacrilegos aliquos & inceſtos, parricidas etiam, defendendos & tuendos ſuſcipiebamus, hos nec audiendos in totum putamus: nonnunquam etiam miſerantes eorum, crudeliùs ſæuiebamus, vt torqueremus confitentes ad negandum, videlicet ne perirent, [h] exercentes in his peruerſam quæſtionem, non quæ verum erueret, ſed quæ mendacium cogeret. Et ſi quis infirmior malo preſſus & victus Chriſtianum ſe negaſſet; fauebamus ei, quaſi eierato nomine, iam omnia facta ſua illa negatione purgaret. Agnoſcitiſne eadem nos ſenſiſſe & egiſſe, quæ ſentitis & geritis? Cum, ſi ratio, non inſtigatio dæmonis iudicaret, vrgendi magis, non vt diffiterentur ſe Chriſtianos, ſed vt de inceſtis, ſtupris, de impiatis ſacris, de infantibus immolatis faterentur. His enim & huiuſmodi fabulis iidem dæmones ad execrationis horrorem imperitorum aures aduerſus nos referſerunt. [i] Nec ta-

D men mirum. Cum hominum [k] fama, quæ ſemper inſparſis mendaciis alitur, oſtenſa veritate conſumitur, ſic eſt negotium dæmonum. Ab ipſis enim rumor falſus & ſeritur, & fouetur. Inde eſt quod audire te dicis caput aſini rem nobis eſſe diuinam. Quis tam ſtultus vt hoc colat

---

cenſeri poſſe & Vates abſque templo; quia par eſt in illis inſtigatio dæmonis, ſed argumentum diſpar furoris. Dixerat Tertullianus, Compar exitus furoris, & vna ratio eſt inſtigationis. RIG.

a *Vt cum equis caſtores viderentur*) Tertul. Phantaſmata Caſtorum. *Idem.*

b *Hæc omnia ſciunt pleríque pars veſtrûm.*] Ita ſcriptum eſt in membranis antiquis. deinde ſequitur: ipſo dæmonas de ſemetipſos confiteri. Vnde exiſtet proba lectio huiuſmodi, Hæc omnia ſciunt pleríque, pars veſtrum ipſorum, dæmonas de ſemet ipſos confiteri. *Idem.*

c *Pars veſtrûm.*] Alia dicet: nonnullis præſertim veſtrûm *Idem.*

d *Serapis.* Serapis ſiue Sarapis, vt græcis ferè vocatur idem ac Apis Ægyptiorum Deus, vt eſt apud Clementem Alex. lib. 1. Strom. qui Ariſtæam laudat auctorem idem & tradit ex Terentio Varone. Auguſtinus de ciu. Dei lib. 18. cap. 5 in his tamen falluntur & falluni, quod Apim hunc velint eſſe regem Argiuum, cum ſit Ægyptius & multò antiquior Ioue illo Argiuo, qui propter nomine Apis vocabatur. Pleríque per Serapim ab Ægyptiis cultum volunt Ioſephum, Patriarchæ Iacobi filium, eò quod Ægyptiis in fame maxima de frumento proſpexerit. Sic Firmicus de err. p. rel. manifeſtè ait Apim fuiſſe ſymbolum Ioſephi. OVZ.

e *Adiurati enim per Deum verum.* Lactantius lib. 4. cap. 27. huic muneri præfecti exorciſtæ. L. 6. C. de Episc. & Cler. l. 521. C. Theodoſ de decur. Auguſtinus lib. 1. de Symbolo cuius verba Gratian. 3. parte. 4 diſtinct. c. poſtquam ſe & Iſidorus lib. 6. Orig. cap. vlt referunt. Dicuntur & Ephorciſtæ epit can. tit. 5 ſect. 2 tit. 9 ſect. 1. VOV.

f *Naturale eſt odiſſe quem times.* Philoſtratus in heroicis [illegible], *cognatum eſt timori odium.* Seneca de Clementia lib. 1. cap. 12. De ira lib. 2. cap 16 ELMEN.

g *Incognitis & inexploratis iudicare.* Seneca qui ſtatuit aliquid, parte inaudita altera, æquum licet ſtatuerit, haud æquus fuit. Caſſiodorus. *Iuſtitiam non videtur, quidquid non diſcutitur nec examinatur.* Euripides Heraclid. [illegible] *Necentem,* vt ait Tacit. 11. Annal. *prohibendum eſt reum, quominus cuncta proferat, quibus innocentia eius ſubleuari poſſit.* Lactantius lib. 5. cap. 1. Maximus Tyr. diſſ. 6. Seneca in apoloc. OVZ.

h *Exercentes in his peruerſam quæſtionem.* Violata ſcilicet iudiciorum ſanctitate. Chriſtiani infanticidii & peſſimorum criminum falsò poſtulati non auditis partibus condemnabantur. cum & hæc ignorarent non modò, ſed eos qui certò deprehendebantur, nec audiendos putarent. Illa autem iudiciorum peruerſitas ideò ſæuiebat, vt Chriſtiani fidem ſuam eiurarent, quam tamen publicè profitebantur, ſi quando rogarentur an eſſent Chriſtiani, (quoniam vnum erat illud nominis crimen) liberè & intrepidè Chriſtianos ſe prædicabant. Vnde Tertullianus apolog. 2 cap. & Cyprianus epiſt ad Demetrianum. qui eleganti enthymemate gentiles vrget, *Quæ hæc eſt,* inquit, *inſatiabilis carnificinæ rabies? quæ inexplebilis libido ſæuitiæ? quin potius elige tibi alterum de duobus: Chriſtianum eſſe aut eſt crimen, aut non eſt. Si crimen eſt, quid non interficis confitentem? ſi crimen non eſt, quid perſequeris innocentem? torqueri enim debui ſi negarem.* PRI.

i *Nec tamen mirum cum omnium fama.*] Si nihil hic omiſſum eſt in exemplari, tota periodus ita conſtituenda eſt vt aliquis ſenſus eliciatur His enim & huiuſmodi fabulis iidem dæmones ad execrationis horrorem imperitorum aures aduerſus nos referſerunt nec tamen mirum. cum hominum fama, quæ ſemper inſparſis mendaciis alitur, oſtenſa veritate conſumitur, ſic eſt negotium dæmonum. ab ipſis enim rumor falſus & ſeritur & fouetur. illa autem verba, cum hominum fama, adnecti debent iſtis, ſic eſt negotium dæmonum vt clauſula ſic accipiatur. Nec tamen mirum. ſic eſt negotium dæmonum cum hominum fama, quæ, &c Hominum intellige, Chriſtianorum. In Ms. legitur, omnium. RIG.

k *Fama quæ ſemper inſparſis mendaciis alitur.* Claudianus contra Alaric. *Famaque nigrantes ſuccincta pauoribus alas.* Tertullianus Apolog. 7. famam deſcribit. *Natura famæ omnibus nota eſt, &c.* Depingitur & ab Ouidio Metamorph. 12. à Statio lib. 3. Theb. dicitur *facta infecta loqui.* Nicetas Choniates in Alexio [illegible] *famam loquacem vocat,* in Andronico [illegible] *effrænata loquacitatis.* Vnde Cedrenus de eadem loquens [illegible]. *Nouit ipſa quippe minora augere, reſque terribiliùs exponere.* S. Hieronymus epiſt 8. ad Rufinum presbyterum: *Multum in vtramque partem crebrò fama mentitur: & tam de bonis mala, quàm de malis bona, falſorum ora concelebrant.* PRI.

lat? quis stultior vt hoc coli credat? nisi quod vos & totos asinos in stabulis [a] cum vestra vel sua [b] Epona consecratis, [c] & eosdem asinos cum Iside religiosè decoratis: item boum capita & capita veruecum, & immolatis, & colitis: de capro etiam & homine mixtos deos, & leonum & canum vultus deos dedicatis. Nonne & Apim bouem cum Ægyptiis adoratis & pascitis? nec eorum sacra damnatis instituta serpentibus, crocodilis, belluis ceteris, & auibus, & piscibus, quorum aliquem deum si quis occiderit, etiam capite punitur. Iidem Ægyptii cum plerisque vobiscum non magis Isidem, quàm ceparum acrimonias metuunt. nec Serapidem magis, quàm [d] strepitus per pudenda corporis expressos contremiscunt. Etiam ille qui de adoratis sacerdotis virilibus aduersum nos fabulatur, tentat in vos conferre quæ sua sunt. Ista enim impudicitiæ eorum forsitan sacra sint, apud quos sexus omnis membris omnibus prostat, apud quos tota impudicitia vocatur vrbanitas: qui scortorum licentiæ inuident, qui medios viros lambunt, libidinoso ore inguinibus inhærescunt; [e] homines malæ linguæ etiam si tacerent: quos priùs tædescit impudicitiæ suæ, quàm pudescit. Proh nefas! [f] id in se mali facinoris admittunt, quod nec ætas potest pati mollior, nec cogi seruitus durior. Hæc & huiusmodi propudia nobis non licet nec audire, etiam pluribus turpe defendere est. Ea enim de castis fingitis & pudicis, quæ fieri non crederemus, nisi de vobis probaretis. Nam quod religionis nostræ hominem noxium, & crucem eius adscribitis, longè de vicinia veritatis erratis, qui putatis Deum credi, aut meruisse noxium, aut potuisse terrenum. næ ille miserabilis, cuius in homine mortali spes omnis innititur: totum enim eius auxilium cum extincto homine finitur. [g] Ægyptii sanè hominem sibi quem colant, eligunt, illum vnum propitiant, illum de omnibus consulunt, illi victimas cædunt, & ille qui ceteris deus, sibi certè homo est, velit nolit: nec enim conscientiam suam decipit, si fallit alienam. Etiam principibus & regibus, non vt magnis & electis viris, sicut fas est, sed vt deis turpiter [h] adulatio falsa blanditur, cum & præclaro viro honor verius, & optimo amor dulcius præbeatur. Sic eorum numen vocant, ad imagines supplicant, genium, id est, dæmonem eius, implorant; & est eis tutius per Iouis genium peierare, quàm regis. [i] Cruces etiam nec colimus, nec optamus. Vos planè

a CVM VESTRA *vel sua Epona.*) In exemplari legitur, cum Vestra vel epona. edidimus: cum Vestra vel sua Epona. & veram esse hanc scripturam demonstrant ista Tertulliani, vnde sua sumpsit Octauius. Vos tamen, inquit Septimius, non negabitis & iumenta omnia, & totos canterios cum sua Epona coli à vobis. Agebat pro Christianis Septimius apud Romani imperij antistites. cauit igitur ne quid inuerecundius diceret, & canteriis ac iumentis suam Eponam, ridiculum numen adsignauit. Hic verò Octauius adhuc memor Cæciliani ioci Plautinæ prosapiæ, & familiarius agens apud Minucium suum aduersus Cæcilium & alios ethnicos, nominata Epona & asinis dixit, Vestra vel sua, vt, Vestra, referatur ad Cæcilium & alios ethnicos; sua, ad asinos. Itaque sumpsit illud Tertulliani, cum sua Epona, & addidit, Vestra, cum vestra vel sua Epona. RIG.

b *Epona.* Scholiastes Iuuenalis in sat. 8. v. 157. *Epona dea mulionum est.* Iuuenalis:

—— *Iurat solam Eponam & facies olida ad præsepia pictas.*

Istum locum in mente videtur habuisse Prudentius contra Vnionitas. *Nemo Cloacina, aut Epona super astra deabus dat solium, quamuis olidam persoluat auenam.* Ita enim hi versus concipiuntur in tribus Mss. exemplaribus & vetusto codice, quem ante centum annos edidit Rudolphus Langius. libro inscript. fol. 87. inscript. 4. & 5. ELMEN.

c ET EOSDEM *asinos cum Iside Religiose decoratis.*] Liber Ms. deubratis, Mendosè. Scripsimus, decoratis, quod proximè accedit ad veterem scripturam. nec absurdum erit opinari asinos illos Isidis gerulos aliqua nobiliori statura cum Iside fuisse decoratos, cum Apuleius ipse narret Asinum suum istius Deæ gerulum à nonnullis etiam hordeo fuisse religiosè donatum. Milesf. vIII. RIG.

d STREPITVS PER *pudenda corporis expressos contremiscunt.*] Sic habet exemplar. Hic verò vsurpare liceat quod Hieronymus lib. XIII. in Esaiam dixit de Pelusiaco cepe, Horribile & formidolosum suis hortensis apud Hieratium Dei dississa oute tonitru, quo dacussi Canidiæ dentes, & exturbarum Saganæ caliendrum. & Martialis epigrammate ridetur mi illus Æthon qui Iouem salutans in Capitolio pepedit ad fectus ob istod flagitium trinoctialis domicoenio. Cato, oratione de sacrileg. Domicum auspicamus, inquit, serui, ancillæ, si quis eorum sub centone crepuit, quod ego non sensi, nullum mihi virium facit. Fatuam admodum circa hæc superstitionem Metroclis Theophrasti discipuli narrat Laertius. Et est Nicarchi epigramma εἰς πορδὴν. quo dicitur habere ius vitæ & necis, vt reges. Inde igitur orta est adorandi religio. [illegible] ἀδιέξοδος ἐστι, &c. *Idem.*

e *Homines malæ linguæ.* Fellatores, quos Martialis lib. II. epigram. 63. *lingua mœchos & ore mœchos* appellat. quo morbo Lesbij maximè laborarunt, vt testatur Suidas in λεσβιάζειν. Firmicus astronomic. lib. 8. cap. 5. & 27. lib 7. cap. 16. lib. 6 cap. 31. Natalem, Hostium, & Scaurum adeò noxæ impuritatis narrat Seneca, vt menstrua mulierum hiante ore exceptarint. Vide illum de benef. lib. 4. cap. 31. quæst. nat. lib. 1. cap. 16. & epist. 87 ad Lucilium. ELMEN.

f ID IN SE *mali facinoris admittunt.*] Ferrarius & Priscianensis & ceteri omnes ediderunt, pessimi facinoris. Iure idquidem. sed aduersus fidem exemplaris, quam etiam hic seruari placuit, & nihilominus Malum intelligi tribus vel etiam innumeris superlatiuis pessimis peius. RIG.

g *Ægyptij sanè hominem sibi quem colant, eligunt.* Theodoretus contra Græcos orat. 3. [illegible] Id est: *Porphyrius quoque inea epist. quam scribit ad Anebonem Ægyptium, testatur ab Ægyptiis hominem in Anabi villa pro Deo coli solitum esse, cui super aram rem diuinam facerent, certoque ac opportuno tempore propriam illi epulum conuenienfque offerrent.* ELMEN.

h ADVLATIO *falsa blanditur.*] blanditur falsa, vt suprà, solatia rediuiua blanditur. RIG.

i CRVCES NEC *colimus nec optamus.*] Sed cum Apostolo gloriamur in cruce Dn. N. Iesu Christi. [illegible] Chrysost. *Idem.*

i *Cruces etiam nec colimus nec optamus.* Verè Octauius. Christiani enim crucem non coluerunt, sed illum qui in cruce pependit. Nam quod scribunt Chrysostomus in epist. Pauli ad Corinth. 2. cap. 4. hom. 22. Damascenus de fide orthodoxa lib. 4. cap. 12. orat. 2. de imag. & orat. 3. autor de visitatione infirm. apud Augustin. lib. 2. cap. 3. Athanasius quæst. 39. ad Antiochum. Sedulius lib. 1. carm. & Petrus Siculus, id minimè intelligendum de adoratione arboris vel ligni. Sacrilegij enim vel maximi instar esset, ligno diuinitatis caperti cultum latriæ, soli Deo debitum, impertire. Si enim non adorandi angeli, non omnes sancti, non Maria ipsa, (vt rectè notant Athanas. serm. 3. contra Arianos. Hieronymus epist. 53 ad Ryparium presbyter. Theodoretus contra Græcos sermon. 5. Isidorus Hispal. de officiis Eccles. cap. 14. Epiphanius contra Collyridianos hær. 79.) quæ mundi sospitatorem in vtero gestauit, & ex qua nostræ carnis substantiam verè assumpsit, multò minus honor iste habendus cruci, quæ carnis substantiam Christo non subministrauit, neque sua virtute quidquam cooperata est redemptionis sacramento, cum non esset rationis capax, vt ait Clichtoueus in paraph. ad Damascen. de fide orthodox. per metonymiam igitur viri sancti cruci adscripsere quod propriè Christo fuit tribuendum. Ita enim Chrysost. in Math. cap. 16. hom. 55. [illegible] Prudentius in Roma. Ambrosius de cruce Christi serm. 55. *Hodie omne genus hominum de mortis periculo arbor eripuit.* Athanasius in passionem & crucem

A plane qui ligneos deos consecratis, cruces ligneas, vt deorum vestrorum partes, forsitan adoratis. Nam & [a] signa ipsa, & cantabra, & vexilla castrorum, quid aliud quàm inauratæ cruces sunt & ornatæ? [b] tropæa vestra victricia non tantùm simplicis crucis faciem, verùm & affixi hominis imitantur. Signum sanè crucis naturaliter visimus in naui cum velis tumentibus vehitur, cum expansis palmulis labitur, & cum erigitur iugum, crucis signum est. & cum homo porrectis manibus Deum pura mente veneratur. ita signo crucis aut ratio naturalis innititur, aut vestra religio formatur. Illum iam velim conuenire, qui initiari nos dicit aut credit de cæde infantis & sanguine. Putas posse fieri, vt tam molle, tam paruulum corpus fata vulnerum capiat? vt quisquam illum rudem sanguinem nouelli, & vix dum hominis cædat, fundat, exhauriat? nemo hoc potest credere, nisi qui possit audere. Vos enim video B procreatos filios nunc feris & auibus exponere, nunc [c] adstrangulatos misero mortis genere elidere. [d] Sunt quæ in ipsis visceribus medicaminibus epotis originem futuri hominis extinguunt, & [e] parricidium faciant antequam pariant. Et hæc vtique de deorum vestrorum disciplina descendunt. Nam [f] Saturnus filios suos non exposuit, sed vorauit. [g] Meritò ei in nonnullis Africæ partibus à parentibus infantes immolabantur, blandiciis & osculo comprimente vagitum, ne flebilis hostia immoletur. Tauris etiam Ponticis, & Ægyptio Busiridi ritus fuit hospites immolare: & Mercurio Gallos humanas vel inhumanas victimas cædere. Romani Græcum C & Græcam, [h] Gallum & Gallam sacrificiis viuentes obruere: hodieque ab ipsis Latiaris Iuppiter homicidio colitur; & quod Saturni filio dignum est, mali & noxii hominis sanguine saginatur. Ipsum credo docuisse sanguinis fœdere coniurare Catilinam: & [i] Bellonam sacrum suum haustu humani cruoris imbuere: & comitialem morbum hominis sanguine, id est, morbo grauiore sanare. Non dissimiles & qui de arena feras deuorant illitas & infectas cruore, vel membris hominis & viscere saginatas. [x] Nobis homicidium nec videre fas, nec audire:

& crucem Domini. Nazianz. orat. 2. in Pascha. orat. 2. in Iulian. Athanas. epist. ad Maximum, & de incarnat. Verbi Dei. Theodoret. de Prouid. orat. 6. Hieronym. serm. de Resurr. Domini epist 54. Metropolitanus vrbis Berythi in Syria apud Athanas. lib. de passione imaginis Domini nostri I. Ch. cap. 1. iubent nos adorare suspensum & crucifixum, non arborem. quibus etiam astipulatur Chrysost. loco prænotato. S. Ambrosius orat. funebri de obitu Theodosij imp. lib. 5. epist. hanc σταυρολατρείαν omninò euertit & tollit. Christiani igitur catholici firmiter tenent, & rectè pronunciant, crucem (propter Christum, qui in ea pependit, [illegible], vt ait Athanas. in parab. S. script. quæst. 83.) honorandam vt rem honore dignam, nihil vt numen adorandum, quod sit factum & conditum à Deo. sed vnum ipsum Deum, qui fecit & condidit omnia. Augustinus epist. 44. ad Maximum grammaticum Madaurensem. ELMEN.

a SIGNA IPSA & *Cantabra.*] Tertullianus Apolog. Siphara illa vexillorum & Cantabrorum stolæ crucium sunt. & lib. 1. ad Nat. Io Cantabris atque vexillis, quæ non minore sanctitate militia custodit, Siphara illa vestes crucium sunt. & in l. 2. C. Theod. de Colleg. fit mentio signiferorum & Cantabrariorum. Quod in Glossario quodam legitur. Cantabra, vexilla, pallia; non dubito quin ille, quisquis fuerit glossographus, id scripserit à lectione Tertulliani. Stolas & vestes ibi legerat, adiecit pallia. Quæ autem differentia sit inter vexilla & cantabra, ex illis Septimij locis colligitur. Siphara siue stolas & vestes dicit vexillorum & cantabrorum. Vexilla autem vela sunt parua, colore quæque suo militibus nota. Cantabra quoque vexilla sunt, quæ non tantùm colore militibus erant pro signo, sed & carmine seu nomine aliquo inscripta cantabant siue significabant illis aliquid grati & iucundi. Cantabra omnia erant vexilla: sed non omnia vexilla erant cantabra. Valde est notabilis in hanc sententiam locus ex lib. quadragesimo Dionis, vbi de rebus infaustis quæ M. Crasso acciderunt aduersus Parthos mouenti: [illegible]. RIG.

b TROPAEA *vestra simplicis crucis faciem imitantur.*] Crux simplex, rudis palus, solum staticulum ligni. Itaque ait Tertullianus lib. 1. ad Nationes: Cruces erant intestina quodammodo tropæorum, &c. Pars maior crucis est omne robur quod recta statione defigitur. reliquæ partes sunt antenna & sedile. Idem Tertul. ibidem. *Idem.*

c AD STRANGVLATOS *misero mortis genere.*] Pœna præpostera, incluso spiritu cui quæreretur exitus. Plin. 11. cap. 63.

d *Sunt quæ in ipsis visceribus medicaminibus epotis, &c.* Medicamina illa sunt Græcis ἀμβλωθρίδια φάρμακα & φθόρια, de his Dioscorides. Latinis sunt, abortionis pocula, Potiones nempè quas propudiosæ mulierculæ sumunt vt partum excutiant. Tertullianus apolog. 9. homicidium illud vocat, *homicidij festinatio est*, inquit, *prohibere nasci.* S. Augustinus serm. 215. de tempore, *nulla mulier potiones ad abortum accipiat, nec filios aut conceptos aut iam natos occidat.* B. Hieronymus ad Eustochium, *nondum nati hominis homicidium faciunt,* Tullius orat pro Cluentio hab. *memoria teneo Milesiam quamdam mulierem, cum essem in Asia, quod ab hæredibus secundis accepta pecunia partum sibi ipsa medicamentis abegisset, rei capitalis esse damnatam.* qui locus refertur l. 39. D. de pœnis. vnde miror Aristotelem 7. politic. illud permisisse, antequam vitam aut sensum haberet fœtus, [illegible]. Apud ipsas gentes id criminis loco semper fuit. illud exagitat Iuuenalis sat. 6.

Sed iacet aurato vix vlla puerpera lecto;
Tantum artes huius, tantum medicamina possunt,
Quæ steriles facit, atque homines in ventre necandos.

Sed profanos omitto, vt homicidij pœnæ subijci abortus procurantes ex antiquis Christianis, & conciliis constare ostendam. Athenagoras apologia pro Christianis, [illegible], *eos qui abortiuis poculis vtuntur, homicidium perpetrare, & abortionis rationem Deo reddituros.* Ambrosius lib. 5. hexam. cap. 18. Lactant. lib. 6. cap. 20. Augustinus adhuc ad Valerium de nupt. & concupisc. cap. 15. In veteri ecclesia homicidij crimen erat. sic Trullana synodus can. 91. [illegible], *dantes abortionis pocula, & partum interimentes potiones, homicidarum pœna subiicit:* Concilium Ancyranum aliquid mollius statuit can. 21. Homicidij quoque damnat concilium Wormaciense cap. 31. PRE.

e PARRICIDIVM FACIANT *antequam pariant.*] Infrà, dicet in eumdem sensum: Nec fratres vos, nisi sanè ad parricidium, recognoscitis. RIG.

f *Saturnus filios suos vorauit.* Strabo Geograph lib. 10. [illegible]. Dionys. Halicarnass. lib. 2. Apollodor. lib. 1. Bibl. Nonnus Dionysiac. Tacianus contra Græcos. Pausanias Arcad. Theophilus lib. 1. ad Autolyc. & 3. Damascenus de duob. Christi Martyrib. Epiphan. Ancorato. Athenagoras Apolog. pro Christ. Prudent. lib. 1. contra Symmach. Theodoret. serm. 3. contra Græcos. Seruius in 4. Georg. & 8. Æneid. ELMEN.

g *Meritò ei in nonnullis Africæ partibus, &c.* Procopius in Esaiæ cap. 46. [illegible]. Tertull. Apolog. Plutarch. [illegible] Iustinus Apol. 2. Athenagoras. Chrysostomus de Babyla Martyr. Prudent. 2. Adu. Symmachum Silius Ital. lib. 4. Plin. lib. 36. cap. 5. VOV.

h GALLVM ET *Gallam sacrificiis viuentes obruere.*] In Ms. sacrificij. Liuius. XXII. Ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta. RIG.

h GRAECVM ET *Græcam Gallum, & Gallam.*] Illos, vt viles ac despicatissimos: istos, vt odiosissimos & infensissimos hostes. in quorum caput omnia quæ execrarentur conuerti optarent. Inde illud Horatij: Gallis hanc, Philodemus ait.

i BELLONAM SACRVM SVVM.] Sic legitur in exemplari. Sacro Bellonæ tribuit Minucius, quod Tertullianus de sacratis & seruientibus Bellonæ dixerat in Apolog. vbi & alia quædam notauimus. *Idem.*

x *Nobis homicidium nec videre fas est.* Athenagoras Apolog. de [Christianos] [illegible]

audire: tantumque ab humano sanguine cauemus, vt nec edulium pecorum in cibis sanguinem nouerimus. Et de incesto conuiuio fabulam grandem a aduersum nos dæmonum coitio mentita est, vt gloriam pudicitiæ deformis infamiæ auersione macularet; vt ante exploratam veritatem homines a nobis terrore infandæ opinionis auerteret. Sic de isto b & tuus Fronto non vt affirmator testimonium fecit, sed conuicium vt orator aspersit. Hæc enim potiùs de vestris gentibus nata sunt. Ius est apud Persas misceri cum matribus. Ægyptiis, & Athenis cum sororibus legitima connubia. Memoriæ, & tragœdiæ vestræ incestis gloriantur, quas vos libenter & legitis & auditis: sic & deos colitis incestos, cum matre, cum filia, cum sorore coniunctos. Meritò igitur incestum penes vos sæpè deprehenditur, semper admittitur. etiam nescientes miseri potestis in illicita proruere. dum Venerem promiscuè spargitis, dum passim liberos seritis, dum etiam [c] domi natos alienæ misericordiæ frequenter exponitis, necesse est in vestros recurrere, in filios inerrare. Sic incesti fabulam nectitis, etiam cum conscientiam non habetis. At nos pudorem non facie, sed mente præstamus. vnius matrimonij vinculo libenter inhæremus. cupiditate procreandi aut vnam scimus, aut nullam. conuiuia non tantum pudica colimus, sed & sobria. nec enim indulgemus epulis, aut conuiuium mero ducimus, sed grauitate hilaritatem temperamus. casto sermone, corpore castiore, plerique [d] inuiolati corporis virginitate perpetua fruuntur potiùs quàm gloriantur. Tantum denique abest incesti cupido, vt nonnullis e rubori sit etiam pudica coniunctio. Nec de vltima statim plebe consistimus, si honores vestros & purpuras recusamus. nec factiosi sumus, si omnes vnum [bonum] sapimus eadem congregati quiete, qua singuli. nec in angulis garruli si audire nos publicè aut erubescitis, aut timetis. Et quod in dies f nostri numerus augetur non est crimen erroris, sed testimonium laudis. nam in pulcro genere viuendi & perstat & perseuerat suus, & accrescit alienus. Sic nos denique non notaculo corporis, vt putatis, sed innocentiæ ac modestiæ signo facilè dignoscimus. Sic mutuo, quod doletis, amore diligimus, quoniam odisse non nouimus: sic nos, quod inuidetis, g fratres vocamus, vt vnius Dei parentis homines, vt consortes fidei, vt spei coheredes. Vos enim nec inuicem agnoscitis, & in mutua odia sæuitis: [h] nec fratres vos, nisi sane ad paricidium recognoscitis. Putatis autem nos occultare quod colimus, si delubra & [i] aras non habemus? Quod enim simulacrum Deo fingam, cum si rectè existimes, k sit Dei homo ipse simulacrum? templum quod ei extruam, cum totus hic mundus eius opere fabricatus eum capere non possit; & cum homo latius maneam, [l] intra vnam ædiculam vim tamen maiestatis includam? Nonne melius in nostra dedicandus est mente? in nostro imò consecrandus est pectore? Hostias & victimas Domino offeram, quas in vsum mei protulit, vt reiiciam ei suum munus? ingratum est; cum sit [m] litabilis hostia, bonus animus, & pura mens, & sincera sententia. Igitur qui innocentiam colit, Domino supplicat: qui iustitiam, Deo libat: qui fraudibus abstinet, propitiat Deum: qui hominem periculo subripit, opimam victimam cædit. [n] Hæc nostra sacrificia,

ταῦτα τίς αὐ χριστιανοὺς ἀδελφοὺς ἀποκαλεῖ. Vov.

a ADVERSVM NOS *dæmonum coitio mentita est.*) In exempiari scriptum est, cotin, Hactenus editum fuit, concio, quasi hic intelligi debeat de oratione Frontonis. Rig.

b ET TVVS FRONTO.] Quem supra dixit Cirtensem. Is famosa declamatione Christianos onerauerat probris atrocibus. *Idem.*

b *Tuus Fronto.* Orator magister Antonini. Iulius Capitol. Antonino. Ausonior grat act. ad Gratian Vov

c *Domi natos alienæ misericordiæ exponitis.* Morem infantes exponendi admodum frequentem apud veteres fuisse arguunt scriptorum monimenta. hinc tam crebra infantum expositionis in veterum comœdiis mentio. hinc tot Christianorum huius moris exprobratio. Tertull. apolog. 9. *Imprimis filios exponitis, suscipiendos ab aliqua matre extranea.* Lactantius lib. 5. cap. 9. & 6. cap. 20. Aristoteles lib. 7. politic. cap. 17. airlege Athenis receptum fuisse, vt quidquid natum nollent, id vel morti darent vel exponerent. Quæ immanitas & hæc apud populum, qui sapientissimus vulgò audiebat. Quantò humanius Thebani, apud quos partum exposuisse capitale erat. Ita de illis Ælianus variar. histor lib. 2. cap. 7. Quod cum Christianorum principum legibus congruit, exponebantur verò sæpè infantes cum monimentis, generali nomine, Græcis *γνωρίσματα*, Latinis etiam *crepundia* dictis. Ovz.

d *Inuiolati corporis virginitate.* Athenagoras Apolog. παρθένους Tertull. παρθένους ascetriæ. Niceph. Callist. lib. 1. cap. 16. Vov.

e *Rubori sit etiam pudica coniunctio.* Athenagoras Apolog. ἐμοὶ δὲ τοσοῦτον ἀπέχομεν ἀδιαφορίας... Mira veterum Christianorum continentia. Tertull. lib. 1. ad vxor. cap. 6. & cap. 13. de virginib vel *Idem.*

f *Nostri numerus augetur.* Apologetici primo Tertullianus. *Obsessam vociferantur ciuitatem: in agris, in Castellis, in insulis Christianos.* Par.

g *Fratres vocamus, &c.* Eadem ferè ratio huius sanctissimi nominis apud Tertullian. Apol, Iustin. & Athenag. Lactant. lib. 5. c. 16. *Fratrum nomen nobis inuicem impartimur, quia pares nos esse credimus.* Clemens Strom. 2. ideò nos fratres, quod eodem verbo regenerati. Eusebius Emiss hom. 4. Epictet. omnes natura fratres putabat. Arrian. dissert. lib. 3. Vagas autem libidines, & promiscuum cum fœminis coitum Christianis ideò obiecerunt, quod Simonitæ, & posteà Nicolaitæ, qui nomine Christianorum censebantur, illo vterentur, vt tradit Irenæus lib. 1. cap 20. & 27. Euseb. hist. lib. 2. cap. 13. & lib. 3. cap. 29. Vov.

h NEC FRATRES *vos, nisi sanè ad paricidium recognoscitis.*) Nefandas libidines obiicit Ethnicis. & fratres isti paricidæ noti sunt satis ex Petroniano Critone. Homo est etiam in semine. paricida est qui suum disperdit. Rig.

i ARAS NON HABEMVS.] Et tamen libro de Oratione Tertullianus dixerat Aram Dei, mensam conuiuio Dominico paratam, & aliis passim libris, aras & altaria & sacerdotes & sacrificia. *Idem.*

k SIT DEI *homo ipse simulacrum.*] Est quidem Dei figmentum & plasma. sed & dicitur Dei templum & numisma. *Idem.*

l *Ita vnam ædiculam.* Ædiculæ dicebantur, in quibus deorum simulacra asseruabantur. Petronius Apuleius lib. 3. Miles. Iuuenalis sat. 8.

Ipsi deinde lares, si quod spectabile signum,
Si quis in ædicula Deus.....

Tertullianus item de Idololat. cap. 8. Ædiculam Tibullus appellat exiguam ædem —— *paupere cultu*
Stabat in exigua ligneus æde Deus. Ovz.

m *Litabilis hostia, bonus animus.* Iustinus martyr paræn. ... Lactant. lib. 6. cap. 25. ex Seneca. *Vultis ne vos Deum cogitare magnum & placidum, & maiestate leni verendum, amicum, & semper in proximo. Non immolationibus & sanguine multo colendus: (quæ enim ex trucidatione immerentium voluptas est?) sed mente pura, bono honestoque proposito. Idem.*

n HÆC NOSTRA SACRIFICIA.] Notauimus ad Tertullianum in Apolog. & ad Scapulam. Rig.

A crificia, hæc Dei sacra sunt. sic apud nos religiosior est ille, qui iustior. At enim quem colimus Deum, nec ostendimus, nec videmus. Immò ex hoc Deum credimus, quod eum sentire possumus, videre non possumus. In operibus enim eius, & in mundi omnibus motibus virtutem eius semper præsentem aspicimus, cum tonat, fulgurat, fulminat, cum serenat. Nec mireris si Deum non vides. vento & flatibus omnia impelluntur, vibrantur, agitantur, & sub oculis tamen non venit ventus & flatus. [a] In sole adeo, qui videndi omnibus caussa est, videre non possumus; radiis acies submouetur, obtutus intuentis hebetatur: & si diutiùs inspicias, omnis visus extinguitur. Quid? ipsum solis artificem, illum luminis fontem possis sustinere, cum te ab eius fulgoribus auertas, à fulminibus abscondas? Deum oculis carnalibus vis videre, cum ipsam animam tuam, qua viuificaris & loqueris, nec aspicere possis, nec tenere? Sed enim Deus actum B hominis ignorat, & in cælo constitutus non potest aut omnes obire aut singulos nosse. Erras ô homo, & falleris. vnde enim Deus longè est, cum omnia cælestia, terrenaque, & quæ extra istam orbis prouinciam sunt, [b] Deo cognita, plena sint? vbique non tantùm nobis proximus, sed infusus est. In sole adeò rursus intende, cælo affixus, sed terris omnibus sparsus est: pariter præsens vbique interest, & miscetur omnibus: nusquam enim claritudo violatur. quantò magis Deus auctor omnium, ac speculator omnium, à quo nullum potest esse secretum, tenebris interest, [c] interest cogitationibus nostris, quasi alteris tenebris? [d] non tantum sub illo agimus, sed & cum illo, vt propè dixerim, viuimus. [e] Nec nobis de nostra frequentia blandiamur: multi nobis videmur, sed Deo admodum pauci sumus. Nos gentes nationesque distinguimus: [f] Deo vna domus est mundus hic totus: Reges tantum regni sui per officia ministrorum vniuersa nouere: Deo indiciis opus non est. Non solùm in oculis eius, sed & in sinu viuimus. Sed Iudæis nihil profuit quod vnum & ipsi Deum aris atque templis maxima superstitione coluerunt. Ignorantia la- C beris, si priorum aut oblitus aut inscius, posteriorum recordaris. Nam & ipsi, Deum nostrum idem enim omnium Deus est, quamdiu castè, innoxiè, religioseque coluerunt, quamdiu præceptis salubribus obtemperauerunt, de paucis innumeri facti, de egentibus diuites, de seruientibus reges; modici multos, inermi armatos dum fugiunt insequentes, Dei iussu, & elementis adnitentibus obruerunt. Scripta eorum relege, vel si Romanis magis gaudes, vt transeamus veteres, [g] Flauij Iosephi, vel Antonii Iuliani, de Iudæis require; iam scies nequitia sua hanc eos meruisse fortunam: nec quidquam accidisse, quod non sit his, si in contumacia perseuerarent, antè prædictum. Ita priùs eos deseruisse comprehendes, quàm esse desertos: nec vt impiè loqueris cum Deo suo captos, sed à Deo, vt disciplinæ transfugas, deditos. [h] Ceterùm de incendio mundi, aut improuisum ignem credere, aut difficile non cadere, vulgaris erroris est. Quis enim sapientium dubitat, quis ignorat, omnia quæ orta sunt occidere, quæ facta sunt interire? Cæ- D lum quoque cum omnibus, quæ cælo continentur, ita vt cœpisse, desinere? [i] Fontium dulces aquas

a IN SOLE *adeò, qui videndi omnibus caussa est.*) Ita scriptum est in exemplari, & hæc scriptura confirmatur eo quod sequitur paulò post: In sole adeò rursus intende. RIG.

a *In sole adeò, qui videndi omnibus caussa est, videre non possumus, &c.* Quidam *Solem* legunt, sed idem sensus manet; Aristoteles in ethic. ad Nicomachum de noctuarum oculis ad solem, comparationem instituit, quæ huc referri potest. Xenophon item lib. 4. Memorab. ἐννόει δὲ, ὅτι καὶ ὁ πᾶσι φανερὸς δοκῶν εἶναι ἥλιος, οὐκ ἐπιτρέπει τοῖς ἀνθρώποις ἑαυτὸν ἀκριβῶς ὁρᾶν, ἀλλ' ἐάν τις αὐτὸν ἀναιδῶς ἐγχειρῇ θεᾶσθαι, τὴν ὄψιν ἀφαιρεῖται. *Attende verò quod sol ipse omnibus conspicuus videatur, si tamen hominibus videri clare non permittet, sed si quis eum temerè conspicere tentat visum statim amittit.* Lucretius lib. 5. *Sol etiam cæcat, contra si cernere pergas.* Theophilus lib. 1. ad Autolycum rem clariùs explicat. εἰ γὰρ ἡλίῳ ... δύναται ἄνθρωπος ἀτενίσαι, διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν θέρμην καὶ δύναμιν, πῶς οὐχὶ μᾶλλον τῇ τοῦ θεοῦ δόξῃ ἀνεκδιηγήτῳ οὔσῃ ἄνθρωπος θνητὸς οὐ δύναται ἀντωπῆσαι. *Si solem homo spectare non potest, propter immensum calorem & virtutem, quanto minus mortalis homo Dei maiestatem conspicere poterit.* Videndus Clemens Alex. in protrept. PRI.

b *Interest cogitationibus.* Seneca epist. 76. *Nihil Deo clausum est, interest animis nostris, & cogitationibus mediis interuenit.* Iustin. Apolog. 1. Θεοῦ ἐχομένου μαρτύρα τῶν τε λογισμῶν, καὶ τῶν πράξεων. Epictetus apud Arrian. lib. 2. Deum, & genium nostrum inertare cogitationibus, & videre quæ agimus. Hermog. apud Plutarch. lib. ὅτι οὐδὲ ζῆν ἔστιν ἡδέως κατ' Ἐπίκουρον. VOV.

c DEO COGNITA, *plena sunt.*) Hoc est, Deo cognita sunt. Deo plena sunt; Deo sunt cognita, & plena ipso. RIG.

d *Non tantùm sub illo agimus, &c.* S. Paulus in act. apost. cap 17. Deus non longè ab vnoquoque nostrûm, ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν· ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι. τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. RIG.

e NEC NOBIS *de nostra frequentia blandiamur.*) Vt ille apud Iuuenalem Sat. xiii.

Si curent igitur cunctos punire nocentes,
Quando ad me venient?

Plinius Hist. nat. ii. Deos agere curam rerum humanarum credi ex vsu vitæ est; pœnasque maleficiis aliquando seras, occupato Deo in tanta mole, numquam autem irritas esse. *Idem.*

f *Deo vna domus est mundus.* Lactant. lib. 4. cap. 29. Philo. lib. 1. de Monarchia. ELMAN.

g FLAVII IOSEPHI, *vel Antonij Iuliani.* In Ms scribitur Flaui Iosephi & abrasæ membranæ superficies ostendit scriptum fuisse Antonini Iuliani. RIG.

h CETERVM DE *incendio mundi aut improuisum ignem cadere, aut difficile non credere, vulgaris erroris est.*) Hæc quidem est antiqui exemplaris scriptura sed absque sensu. Nec placet quod in quibusdam editionibus tentatum fuisse video, Aut improuisum ignem cadere aut difficilem credere. Nec tamen arguo mutandi licentiam. nam est sanè leuissima mutatio, sed nihil iuuat, nec tollit absurditatem sententiæ. Videamus igitur an restitui vera lectio possit repositis quæ sunt elocata Ceterùm, de incendio mundi, aut prouisum ignem credere, aut difficile non cadere, vulgaris erroris est. Ait Minucius, eos sentire cum vulgo, qui putant non esse prouisum ignem idoneum tantæ conflagrationi; aut, si fuerit prouisus, difficulter tot per ætates prohibitum, ne caderet. Hanc sententiam viris cordatis indignam esse docet cum sit ignis apud Deum semper in promptu ac proinde tam facile sustineri & cohiberi, quàm non difficile promi. *Idem.*

i FONTIVM DVLCES *aquas maria nutrire in vim ignis abiturum.*) Loci antehac deprauatissimi præclaram emendationem suggessit nobis vetus exemplar. nam sic omninò habet Fontium dulcis aqua maria nutrire in vim ignis abiturum. Sic autem intelligenda est hæc scriptura, τὸ nutrire abiturum in vim ignis Stoicis constans opinio est. Illa verò quæ sequuntur, Quod consumpto humore mundus hic omnis ignescat, superuacua sunt & sapiunt notulam de margine abreptam. neque aliud dicunt, quàm id quod iam dictum est elegantius: Fontium dulces aquas maria nutrire abiturum in vim ignis. Id est, Maria non ampliùs nutrient fontes aquis dulcibus, sed illud nutrire abibit in vim ignis: nutrimentum illud mutabitur in flammas, & ebullient ignei torrentes de scaturigine fontium. Plinius Hist. nat. vii. 16. Raros patribus proceriores, consumente vbertatem seminum exustione, in cuius vices nunc vergat æuum. Et lib. ii. 106. Natura scatet, exustionem terris denuncians. Heraclitus

aquas maris nutrire [a] in vim ignis abiturum Stoicis constans opinio est: quod consumpto humore mundus hic omnis ignescat; & Epicureis de elementorum conflagratione & mundi ruina A eadem ipsa sententia est.[b] Loquitur Plato. partes orbis nunc inundare dicit, nunc alternis vicibus ardescere & cum ipsum mundum perpetuum & insolubilem diceret esse fabricatum, addit tamen, ipsi artifici Deo soli & solubilem, & esse mortalem. Ita nihil mirum est, si ista moles ab eo, quo exstructa est, destruatur. Animaduertis philosophos eadem disputare quæ dicimus, non quod nos simus eorum vestigia subsecuti, sed [c] quod illi de diuinis prædicationibus prophetarum vmbram interpolatæ veritatis imitati sint. Sic etiam conditionem renascendi sapientium clariores, Pythagoras primus, & præcipuus Plato corrupta & dimidiata fide tradiderunt. nam B corporibus dissolutis solas animas volunt & perpetuò manere, & in alia noua corpora sæpius commeare. Addunt istis & illa ad retorquendam veritatem, in pecudes, aues, belluas, hominum animas redire. Non philosophi sanè studio, sed [d] mimico vitio digna ista sententia est. Sed ad propositum satis est, etiam in hoc sapientes vestros in aliquem modum nobiscum consonare. Ceterùm quis tam stultus aut brutus est, vt audeat repugnare hominem à Deo vt primum potuisse fingi, ita posse denuò reformari? nihil esse post obitum, & ante ortum nihil fuisse: sicut de nihilo nasci licuit, ita de nihilo licere reparari? Porrò difficilius est id quod non sit incipere, quàm id quod fuerit iterare. Tu perire & Deo credis, si quid oculis nostris hebetibus subtrahitur? Corpus omne, siue arescit in puluerem, siue in humorem soluitur, vel in cinerem comprimitur, vel in nidorem tenuatur, subducitur nobis; sed Deo elementorum custodia reseruatur. Nec, vt creditis, vllum damnum sepulturæ timemus, sed veterem & meliorem consuetudinem humandi C frequentamus. Vide adeò quàm in solatium nostri resurrectionem futuram [e] omnis natura meditetur. [f] Sol demergit, & nascitur; astra labuntur, & redeunt; flores occidunt, & reuiuiscunt; post senium arbusta frondescunt; semina non nisi corrupta reuirescunt. ita corpus in sæculo, vt arbores in hiberno occultant virorem ariditate mentita. Quid festinas vt cruda adhuc hieme reuiuiscat & redeat? expectandum nobis etiam corporis ver est. Nec ignoro plerosque conscientia meritorum nihil se esse post mortem magis optare, quàm credere. [g] malunt enim extingui penitus, quàm ad supplicia reparari. Quorum error augetur, & in sæculo libertate remissa, & Dei patientia maxima, cuius quantò iudicium tardum, tantò magis iustum est. Et tamen admonentur homines doctissimorum libris, & carminibus poëtarum, illius ignei fluminis, & [h] de Stygia palude sæpiùs ambientis ardoris, quæ cruciatibus æternis præparata, & dæmonum indiciis, & de D oraculis prophetarum cognita tradiderunt. Et ideò apud eos etiam ipse rex Iupiter per torrentes ripas, & atram voraginem [i] iurat religiosè: destinatam enim sibi cum suis cultoribus pœnam præscius perhorrescit. Nec tormentis aut modus vllus, aut terminus. [k] Illic sapiens ignis membra vrit & reficit. carpit & nutrit: sicut ignes fulminum corpora tangunt, nec absumunt: sicut [l] ignes Ætnæ, & Vesuuij, & ardentium vbique terrarum flagrant, nec erogantur: ita pœnale illud incendium non damnis ardentium pascitur, sed inexesa corporum laceratione nutritur. Eos autem meritò torqueri, qui Deum nesciunt, vt impios, vt iniustos, nisi profanus nemo deliberat: cum parentem omnium, & omnium dominum non minoris sceleris sit ignorare quàm

& Hippasi Metapontini opinio fuit, *τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ σώματα ἀναλοῦσθαι ἐν τῇ ἐκπυρώσει.* Seneca nat. quæst. III cap. I. Ignis exitus mundi est. & cap. vlt. vbi de diluuio: At illo tempore solutus legibus, sine modo fertur. Qua ratione, inquis? Eadem qua conflagratio futura est. Vtrumque fit cum Deo visum ordiri meliora, vetera finiri. R I O.

a *In vim ignis abiturum.* Balb. Stoicus apud Cicer. 2. de nat. deor. Iustin. Apol. 2. Stoicorum opinionem ipsum Deũ solui in ignem, & mutatione mundum reparari. Plutarch. de defectu oraculor. V O V.

b LOQVITVR PLATO *partes nobis nunc inundare dicit.*) Ita distinguendum erit, si retinenda videatur hæc scriptura vetus. Ceterùm, malim notam & familiarem Minucio loquendi formam seruari detracto inutili verbo, dicit, in hunc modum: Loquitur Plato partes orbis nunc inundare, alternis vicibus ardescere. R I O.

b *Loquitur Plato, &c.* Platonis verba, quæ Minucius hîc innuit, comparent in Timæo. *πολλαὶ καὶ κατὰ πολλὰ φθοραὶ γεγόνασιν ἀνθρώπων, ἔσονται· πυρὶ μὲν καὶ ὕδατι μέγισται, μυρίοις δὲ ἄλλοις ἕτεραι βραχύτεραι.* O V Z.

c *Quod illi de diuinis prædictionibus.* Tertull. Apolog. apud quem ita emendo: *Quis Poetarum, quis Sophistarum, qui non omnino de prophetarum fonte potarit?* Tatian. *... ἀλλ' πολλοὶ σοφισταὶ περιεργίᾳ κεχρημένοι, ... κατὰ μωσέα ἔγνωσαν, ... ἐπιχειρήσαντες ...* Euseb. lib. 10. cap. I. præpar. Clem. strom. I. V O V.

d MIMICO VITIO *digna ista sententia est.*] Sic est in exemplari Mimico vitio, hoc est, mimico more, nempè, risus vndecumque captandi. Huncce morem Minucius austeritate Christiana vitium vocat, & opponit mimicum vitium philosophi studio. Quod in quibusdam editionibus reperitur, mimi conuicio, aptius respondere videatur philosophi studio. Sed rectè ait Minucius sententiam istam, animas hominum in pecudum & bestiarum corpora redituras, dignam esse mimico vitio. nam inter alia mimicæ artis vitia, illud est sanè turpissimum, quòd sæpè mimi pecudum & beluarum formas induunt. R I O.

d MIMICO VITIO.] Tertullianus Apologia. Multis etiam iocis & otio opus erit, si velimus ad hanc partem lasciuire. quis, in quam bestiam reformari velit. *Idem.*

e *Omnis natura meditetur.* Iisdem argumentis in adstruenda resurrectione vtuntur Theophilus lib. 2. Iustinus apolog. 2. Cydonius de contemnenda morte. Athenagoras de resurr. mort. Tertull. de resurr. carn. V O V.

f *Sol demergit & nascitur.* Prudentius lib. 2. contra Symmachum.

> *Solem certa tenet regio, plaga certa coercet:*
> *Temporibus varijs distinguitur, aut subit ortu,*
> *Aut ruit occasu.*

Catullus epigramm. 5.

> *Soles occidere & redire possunt.*

O V Z

g *Malunt extingui penitus, &c.* Hierocles in Pythagoram. *ἐβούλεται γὰρ ὁ κακὸς ἀθάνατον εἶναι τὴν αὐτοῦ ψυχήν, ἵνα μὴ ... τιμωρούμενος.* Clemens recognit. lib. 5. E L M E N.

h DE STYGIA *palude sæpius ambientis ardoris;*) Styx nouies interfusa. Seruius. Nouem circuli Stygis inferos, id est, terram cingunt. R I O.

i IVRAT RELIGIOSE.] —— *ὅς τε μέγιστος ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσι.*

k ILLIC SAPIENS IGNIS.] Sapientissimi artificis iussa exsequens. à sapientissimo artifice datus.

k *Sapiens ignis.* Clemens Alex. Protrept. *καὶ τὸν ἐν ... ἀπόλλωνος ... , ἔπειτα ... πῦρ σωφρονοῦν.* Tertull. Adu. Gnost. cap. 3. quæ loca etiam notata à Fuluio Vrsino & Vouuetio. Hieronym. in Daniel. cap. 3. *O quàm sapiens ignis, &c.* Paulinus epist. 9. ad Seuerum. E L M E N.

l IGNES ÆTNÆ & *Vesuuij.*] Is Ms. hetnei montis, & lesui montis, quæ sunt corrupta & intricata superuacuis interpretamentis. R I O.

l *Ignes Ætnæ & Vesuuij.* Vide Isidor. Hispal. de nat. rer.

A quàm lædere. Et quamquam imperitia Dei sufficiat ad pœnam, ita vt notitia prosit ad veniam; tamen si vobiscum Christiani comparemur, quamuis in nonnullis disciplina nostra minor est, multò tamen vobis meliores deprehendemur. Vos enim adulteria prohibetis, & facitis; a nos vxoribus nostris solummodò viri nascimur. vos scelera admissa punitis; apud nos & cogitare peccare est: vos conscios timetis; nos etiam conscientiam solam, sine qua esse non possumus. denique b de vestro numero carcer exæstuat: Christianus ibi nullus, nisi aut reus suæ religionis, c aut profugus. Nec de fato quisquam aut solatium capiet, aut excuset. euentum sit sortis, fortunæ, mens tamen libera est: & ideò actus hominis, non dignitas iudicatur. Quid enim aliud est fatum, quàm quod de vnoquoque nostrûm Deus fatus est; qui cùm possit præscire materiam, pro meritis & qualitatibus singulorum etiam fata determinat. Ita in nobis non B genitura plectitur, sed ingenij natura punitur. Ac de fato satis, vel si pauca pro tempore, d disputari alias & vberiùs & pleniùs. Ceterùm, e quod plerique pauperes dicimur, non est infamia nostra, sed gloria. animus enim, vt luxu soluitur, ita frugalitate firmatur. & tamen quis potest pauper esse, qui non eget, f qui non inhiat alieno, qui Deo diues est? g magis pauper ille est, qui cum multa habeat, plura desiderat. Dicam tandem quemadmodum sentio: nemo tam pauper potest esse, quàm natus est. Aues sine patrimonio viuunt, & in diem pascua pascuntur: & hæc nobis tamen nata sunt: quæ omnia si non concupiscimus, possidemus. Igitur vt qui viam terit, eò felicior, quò leuior incedit: ita beatior in hoc itinere viuendi qui paupertate se subleuat, non h sub diuitiarum onere suspirat. Et tamen facultates, si vtiles putaremus, à Deo posceremus. vtique indulgere posset aliquantùm, cuius est totum. sed nos contemnere malu- C mus opes, quàm continere. innocentiam magis cupimus, magis patientiam flagitamus: malumus nos bonos esse, quàm prodigos. & quod corporis humana vitia sentimus & patimur, non est pœna, militia est. fortitudo enim infirmitatibus roboratur, i & calamitas sæpiùs disciplina virtutis est: vires denique & mentis & corporis sine laboris exercitatione torpescunt. omnes adeò vestri viri fortes, quos in exemplum prædicatis, ærumnis suis inclyti floruerunt. Itaque & nobis Deus nec non potest subuenire, nec despicit; cum sit & omnium rector, & amator suorum: sed in aduersis vnumquemque explorat & examinat, ingenium singulorum periculis pensitat, vsque ad extremam mortem voluntatem hominis sciscitatur, nihil sibi posse perire se- D curus. Itaque vt aurum ignibus, sic nos discriminibus arguimur. Quàm pulcrum spectaculum Deo, cùm Christianus cum dolore congreditur, cùm aduersum minas & supplicia & tormenta componitur; cum strepitum mortis & horrorem carnificis irridens inculcat, cum libertatem suam aduersus reges & principes erigit; soli Deo, cuius est, cedit; cum triumphator & victor, k ipsi qui aduersum se sententiam dixit, insultat. vicit enim, qui quod contendit, obtinuit. l Quis non miles sub oculis imperatoris audaciùs periculum prouocet? m nemo enim præmium percipit ante experimentum: & imperator tamen, quód non habet, non dat. non potest propagare vitam, potest honestare militiam. At enim Dei miles nec in dolore deseritur, n nec morte finitur. Sic o Christianus p miser videri potest, non potest inueniri. Vos ipsi calamitosos viros fertis ad cælum, Mucium Scaeuolam, qui, cum errasset in regem, q periisset in hostibus nisi dexteram perdidisset. Et quot ex nostris r non dexteram solùm, sed totum corpus vri, cremari;

cap. 46. Tertull. Apolog. cap. 48. Nazianzen. in Iulian. orat. 1. Elmen.

a Nos *vxoribus nostris solummodo viri nascimur.*] Nam à Fide vita nostra computatur. Rio.

b *De vestro numero exæstuat carcer.* Item planè & fusius Apolog. 44. Tertullianus. *De vestris semper æstuat carcer, de vestris semper metalla suspirant, de vestris semper bestiæ saginantur, de vestris semper munerarij noxiorum greges pascunt.* Pariter idem ad Scapulam cap. 2. Fures, blasphemos, sacrilegos, & qui in grauissimis criminibus deprehenduntur Christianos non esse testatur. Pri.

c Aut profugus.] Quia iam, eò quod malus esse cœpit, desiit esse Christianus, transfugit in castra Ethnicorum.

d Disputari alias & *plenius & vberius.*] In Ms. scriptum est, verios. quod est vuerius, pro vberius. vt pag. 62. veribus, pro vberibus. Rio.

e *Quod plerique pauperes dicimur.* Isidorus Pelus. lib. 2. Epist. 168. & lib. 3. epist. 101. Lactant. lib. 5. cap. 22. Plotinus apud Theodoret. orat. 6. contra græcos. Maximus Monach. serm. 33. Elmen.

f *Qui non inhiat alieno.* Valer. Max. lib. 4. cap. 4. Apuleius Apol. Ovz.

g *Magis pauper ille est.* Claudian. lib. 1. in Ruffinum.
——— *Semper inops quicumque cupit.*

Seneca ad Heluiam cap. 11. *Eadem natura est in omni desiderio, quod non ex inopia, sed ex vitio nascitur. Quidquid illi congesseris, non finis erit cupiditatis, sed gradus. Idem.*

h *Sub diuitiarum onere.* Synesius περὶ Φαλακρ. [illegible] Apul. Flor. de Cratete. *Rem familiarem abiecit, velut onus stercoris, magis labori quàm vsui:* Vbi corrigendum arbitror: *onus tergoris.* Vov.

i *Et Calamitas sæpiùs disciplina virtutis est* Seneca de prouid. cap. 4. *Calamitas virtutis occasio est* Saluian. de gubernat. Dei lib. 1. *Neque quam nobis dolenda est afflictio infirmitatum quam intelligimus matrem esse virtutum.* Chrysost. in Psal. 50. Elman.

k Ipsi, qui adversum *se sententiam dixit insultat.*] In exemplari: ipsi qui aduersum se sententiam dixit insultat. Rio.

l *Quis non miles sub oculis Imperatoris &c.* Lactant. lib. 5. cap. 19. Chrysost. in Matth. cap. hom. 56. Elmen.

m *Nemo præmium percipit, ante experimentum.* Ambrosius in Lucam lib. 4. cap. 4. Augustinus tomo 3. de agone Christian. cap. 2. *Corona victoriæ non promittitur nisi certantibus. Idem.*

n Nec morte *finitur.*] Apud Ethnicos omnia morte finiuntur, etiam ipsa mors finitur. Et mori dicunt consumi, finiri, perire. Non item apud Christianos, qui de postuma vita sunt certi.

o *Christianus miser videri potest* Seneca de prouid. cap. 3. *Bonus vir potest miser dici, non potest esse.* Elmen.

p Miser *videri potest; non inueniri,*] Non semper ea sunt quæ videntur At non inueniuntur nisi quæ re vera sunt.

q Periisset in hostibus.] Apud hostes, in hostico.

r Non dexteram *solum, sed totum corpus.*] In hunc sensum legitur Martialis epigramma de arenario, cui nomen traditum Mucio, quod exemplo Mucij Porsenæ focis ardentibus manum imposuisset. Nam cum diceretur tunica præsente molesta Vre manum, plus est dicere, Non facio. Tunc enim totus ardebit, & mortem omninò contempserit, quam vitare cupiebat, per simulatam constantiam manus vltrò crematæ. Rio.

cremari, sine vllis eiulatibus pertulerunt, cum dimitti præsertim haberent in sua potestate? Viros cum Mucio, vel cum Aquilio aut Regulo comparo. [a] Pueri & mulierculæ nostræ cruces & tormenta, feras, & omnes suppliciorum terriculas inspirata patientia doloris illudunt. Nec intelligitis ô miseri, neminem esse qui aut sine ratione velit pœnam subire, aut tormenta sine Deo possit sustinere. Nisi fortè vos decipit, [b] quòd Deum nescientes diuitiis affluant, honoribus floreant, polleant potestatibus. Miseri in hoc altiùs tolluntur, vt decidant altiùs. Hi enim vt victimæ ad supplicium saginantur, vt bostiæ ad pœnam coronantur. In hoc adeò quidam imperiis ac dominationibus eriguntur, vt ingenium eorum [c] perditæ mentes [d] licentia potestatis liberè nundinentur. Absque enim notitia Dei, quæ potest esse solida felicitas? [e] cum mors sit. somnio similis. antequam tenetur, elabitur. [f] Rex es: sed tam times, quàm timeris: & quamlibet sis multo comitatu stipatus, ad periculum tamen solus es. Diues es: sed fortunæ malè creditur, & magno viatico breue vitæ iter non instruitur, sed oneratur. Fascibus & purpuris gloriaris: vanus error hominis & inanis cultus dignitatis, fulgere purpura, mente sordescere. [g] Nobilitate generosus es: parentes tuos laudas. [h] omnes tamen pari sorte nascimur, sola virtute distinguimur. Nos igitur qui moribus & pudore censemur, meritò malis voluptatibus & pompis vestris & spectaculis abstinemus, quorum & de sacris originem nouimus, & noxia blandimenta damnamus. Nam [i] in ludis curulibus [k] quis non horreat populi in se rixantis insaniam? in gladiatoriis, homicidij disciplinam? & in scenicis etiam [l] non minor furor & turpitudo prolixior. nunc enim mimus vel exponit adulteria, vel monstrat. nunc eneruis histrio amorem dum fingit, infligit. [m] idem deos vestros, induendo stupra, suspiria, odia, dedecorat. idem simulatis doloribus lacrymas vestras vanis gestibus & nutibus prouocat. sic homicidium in vero flagitatis, in mendacio fletis. [n] Quod verò sacrificiorum reliquias, & pocula delibata contemnimus: non confessio timoris est, sed veræ libertatis assertio. Nam etsi omne quod nascitur, vt inuiolabile Dei munus nullo opere corrumpitur; abstinemus tamen, ne quis existimet aut dæmoniis, quibus libatum est, cedere, aut nostræ religionis pudere. Quis autem ille qui dubitat vernis indulgere nos floribus, cum capiamus & rosam veris & lilium & quidquid aliud in floribus blandi coloris & odoris est? his enim & sparsis vtimur mollibus ac solutis, & sertis colla complectimur. Sanè quod [o] caput non coronamus, ignoscite. auram boni floris naribus ducere, non occipitio [p] capillisve solemus haurire. [q] Nec mortuos coronamus. Ego vos in hoc magis miror, quemadmodum tribuatis exanimi

aut

a *Pueri & mulierculæ nostræ.* Vide Euseb. lib. 5. Ecclesiast. hist. cap. 3. Cyprian. epist. 73. Basilium Mag. in martyr. Iulittam. Basilium Seleuc. orat. 35. Ambros. lib de virginit. Nicephorum Callist. Eccl. hist. lib. 4. cap. 17. lib. 5. cap. 30. lib. 6. cap. 21. Bedæ Martyrologium. ELMEN.

b *Quod Deum nescientes diuitiis affluant.* Chrysostomus tom. 5. serm. de paupertate & diuit. & hom. 67. ad pop. & in 1. epist. Pauli ad Cor. cap. 11. Theodoretus orat. 6. de prouid. Lactantius lib. 5. cap. 22. lib. 7. cap. 11. Salisberiensis lib. 2. cap. 1. Clemens lib. 5. recognition. *Idem.*

c PERDITÆ MENTES.] Delatores, calumniatores, & huiusmodi aliæ generis humani pestes, Suprà, pag. —— Quis non intelligat malè sanos & vanæ & perditæ mentis in ista desipere? RIG.

d LICENTIA POTESTATIS.] —— Nihil est quod credere de se non possit, cum laudatur dîs æqua potestas. Iuuen. Sat. IV. *Idem.*

e CVM *mors sit. Somnio similis.*] Felicitas sine Deo, mors est. Felicitas sine Deo somnio similis est. *Idem.*

f *Rex es, sed tam times quam timeris.* Seneca Oedipod. act. 3. Scena, *Etsi ipse vultus. Qui sceptra duro sæuus imperio regit timet timentes, metus in auctorem redit.* Cyprianus epist. 1. ad Donatum. *An tu illos tutos putas, illos saltem inter honorum infulas, & opes largas stabili firmitate securos, quos regalis aula splendore fulgentes, armorum excubantium tutela circumsistit. maior illis quam cæteris metus est, tam ille timere cogitur, quàm timetur.* ELMEN.

g *Nobilitate generosus es: Parentes laudas.* Iuuenalis Sat. 8.

—— *Quis enim generosum dixerit hunc, qui*
Indignus genere, & præclaro nomine tantum
insignis?

Et rectè Boëthius Consol. lib. 3. Metr.

—— *Quid genus & proauos strepitis?*
Si primordia vestra
Auctoremque Deum spectes,
Nullus degener extat,
Ni vitiis peiora fouens
Proprium deserat ortum.

Et Seneca Hercule fur.

—— *Qui genus laudat suum, aliena laudat.*

Subsequatur hos Romanos Martyr. cuius verè aureæ hæc sunt apud Prudentium,

—— *Absit vt me nobilem*
Sanguis parentum præstet, aut lex curia
Generosa CHRISTI secta nobilitat viros, &c.

h *Omnes tamen pari sorte nascimur.* Hieronymus tom. 4. in Psal. 81. *Æqualiter omnes nascimur, & imperatores & pauperes æqualiter & morimur omnes: æqualis enim conditio est.* Et lib. 3. in Ierem. cap. 4. Theodoret. orat. 6. de Prouid. *Idem.*

i IN LVDIS *curulibus.*] Circensibus. nam in iis aurigationes equorum & curricula —— nempè volucrem. Sic laudamus equum facili cui plurima palma feruet, & exultat rauco victoria circo. Iuuen. VIII. RIG.

k *Quis non horreat populi, &c.* Passim Christianorum veteres exprobrant, grauissimèque insectantur ludorum circensium infamiam ac furorem, amphitheatralium sæuitiam, & atrocitatem, Theatralium impudicitiam & obscœnitatem. Audi Tertullianum apologetico: *Nihil est*, inquit, *nobis dictu, visu, auditu cum insania circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenarum, xysti vanitate.* Et adu. Marc. lib 1. vide & illum lib. de spectaculis. Sic D. Hieronymus in Hilarione: *Non circi furoribus, non arena sanguine, non theatri luxuria delectabatur.* Plura de his congerere superuacuum esset. OVZ.

l NON *Minor furor & turpitudo prolixior.*] In exemplari legitur, Non minor furore turpitudo prolixior. Quod minimè spernendum est. etsi in eodem Ms. sæpè coalescant huiusmodi syllabæ furore turpitudo, pro Furor & turpitudo. RIG.

m *Idem Deos vestros, &c.* Hieronymus ad Marcellam epist. 15. *In theatralibus scenis, idem nunc histrio Herculem robustus ostendit, nunc mollis in venerem frangitur.* Et lib. 3. contra Pelag cap. 7 ELMEN.

n *Quod verò sacrificiorum reliquias contemnimus.* Clemens constit. apostol. lib. 7. cap. 21. [illegible] Cyrillus Catech. 4. & contra Iulian. imp. lib. 7. & alij innumeri. *Idem*

o *Caput non coronamus.* Christianorum veteres idcircò coronas respuebant, quia iis præcipuè gentiles in suis sacris ac idolorum cultu vtebantur. Clemens Alex. Pædagog. lib. 2. cap. 8. Ita vt etiam gentes capitib. Christianorum, cum eos ad sua sacra compellerent, coronam imponerent; quo facto Christiani adhuc magis coronarum vsum exsecrabantur. Atque hinc capiendus Cyprianus de lapsis, cum inquit, *Ab impio sceleratoque velamine, quo illic velabantur sacrificantium capita captiua, caput vestrum liberum mansit, &c.* OVZ.

p CAPILLISVE *solemus haurire.*] viderint, inquit Septimios, qui per capillum odorantur. Sed longè plura idem, lib. de cor.

q *Nec mortuos Coronamus.* Mortui coronati. Plin. lib. 10. cap. 43. Tertullian. de corona mil. cap. 13. Clemens. Alex. Pædag. lib. 2. cap. 8. VOV.

A aut non sentienti facem, aut non sentienti coronam: cum & beatus non egeat, & miser non gaudeat floribus. At enim nos exequias adornamus eadem tranquillitate qua viuimus, nec adnectimus arescentem coronam, sed à Deo [a] æternis floribus viuidam, sustinemus, quieti, modesti, Dei nostri liberalitate securi, spem futuræ felicitatis, fide præsentis eius maiestatis animamur. Sic & beati resurgimus, & futuri contemplatione iam viuimus. Proinde [b] Socrates scurra Atticus viderit, [c] nihil se scire confessus, testimonio licet fallacissimi dæmonis gloriosus: Arcesilas quoque, & Carneades, & Pyrrho, & omnis Academicorum multitudo deliberet: Simonides etiam in perpetuum comperendinet. [d] philosophorum supercilia contemnimus, quos corruptores & adulteros nouimus & tyrannos, & semper aduersus sua vitia facundos. Nos non habitu sapientiam, sed mente præferimus: non eloquimur magna, sed vi-
B uimus: gloriamur nos consecutos, quod illi summa intentione quæsiuerunt, nec inuenire potuerunt. Quid ingrati sumus? quid nobis inuidemus, si [e] veritas diuinitatis nostri temporis ætate maturuit? Fruamur bono nostro, & recti sententiam temperemus: cohibeatur superstitio, impietas expietur, vera religio reseruetur. Cum Octauius perorasset, aliquamdiu nos ad silentium stupefacti, intentos vultus tenebamus: & quod ad me est, magnitudine admirationis euanui, quod ea quæ facilius est sentire quam dicere, & argumentis, & exemplis, & lectionum auctoritatibus adornasset, & quod maleuolos iisdem illis quibus armantur, philosophorum telis retudisset: ostendisset etiam veritatem non tantummodò facilem, sed & fauorabilem. Dum istæ igitur apud me tacitus euoluo, Cæcilius erupit: Ego Octa-
C uio meo plurimumquantum, sed & mihi, gratulor, nec expecto sententiam: Vicimus, & ita, vt improbe, vsurpo victoriam: nam vt ille mei victor est, [f] ita ego triumphator erroris. Itaque quod pertineat ad summam quæstionis, & de prouidentia fateor, & Deo cedo, & de sectæ iam nostræ sinceritate consentio. Etiam nunc tamen aliqua consubsidunt non obstrepentia veritati, sed perfectæ institutioni necessaria, de quibus crastino (quod iam sol occasui decliuis est) [g] vt de toto congruentiùs, promptiùs requiremus. At ego, inquam, prolixius, omnium nostrum vice, gaudeo quod etiam mihi Octauius vicerit, cum maxima iudicandi mihi inuidia detracta sit. Nec tamen possum meritum eius verborum laudibus repensare: testimonium & hominis & vnius infirmum est. habet Dei munus eximium, à quo & inspiratus orauit, & obtinuit adiutus. Post hæc læti, hilaresque discessimus: Cæcilius quod
D crediderit: Octauius gaudere quod vicerit: ego & quod hic crediderit, & hic vicerit.

CÆCILII

a *Æternis florib. viuidam sustinemus.*] Sustinemus. Sic sæpè apud Tertul. & alios. Rig.

b *Socrates scurra Atticus.* Lactantius lib. 3. cap. 20. & Tullius lib. 1. de nat. deor. *Zeno Socratem scurram Atticum fuisse dicebat.* Pri.

c *Nihil se scire confessus.* Dio Chrysost. orat. 12. de Dei cognitione. *καὶ τοῦτο οὐκ οἶδα μόνον ἀλλὰ καὶ τὸν ἑταῖρον τοῦ δικαίου μετὰ τοῦτο ὑπὲρ αὐτοῦ διαβεβαιοῦσθαι πρὸς ἅπαντας . ὡς οὐδὲν εἰδείη*, Hieronymus in Ezechiel. lib. 3. cap. 42. Proemio in Abdiam proph. & de optimo genere interp. cap. 5. ad Pamlinum epist. 103. cap. 7. Lactant. lib. 3. cap. 27. Aristot. de elench. Sophistic. lib. 1. cap. 34. Plato Theæteto. Cicero lib. 2. Acad. quæst. & 4. Elmen.

d *Philosophorum supercilia contemnimus.* Philosophi austera facie, prolixa barba, & obstinata fronte Catonis se institutum imitari simulabant, sed hoc totum fucato mentiebantur affectu: erant enim petulantes & libidinosis voluptatibus implicati, quas latentes exercebant, vitia publicè facundissimè accusantes, intercutibus ipsi vitiis madentes. Tertull Apolog. cap. 39. *Leno est Philosophus & censor.* Iuuenal. Sat. 2. *Idem.*

e *Veritas diuinitatis nostri temporis ætate maturuit.*] Nato inter homines Christo. Rig.

f *Ita ego triumphator erroris.* Hieronymus epist. ad Augustin. *Cumque tu viceris, & ego vincam, si meum errorem intellexero.* Idem adu. Lucif. *Non solum te vicisse existimes, vicimus vterque nostrûm, palmam refers tu mei, & ego erroris.* Vov.

g *Vt de toto congruentiùs.*] Nam in iis tota erit hesterna disputatio crastina. Satis est quod hodie obtinuerimus id quod erat propositi caput. Rig.

CÆCILII CYPRIANI

a DE IDOLORVM VANITATE.

Quod idola dij non sint.
Quod Deus vnus sit.
Quod per Christum salus credentibus data sit.

DEos non esse, quos colit vulgus, hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa; inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulacra: Nam & immolabant hostias, & dies festos dando honore celebrabant. inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an sit & hæc apud singulos veritas. Melicertes & Leucothea præcipitantur in mari, & fiunt postmodum maris numina. Castores alternis moriuntur, vt viuant. Æsculapius vt in Deum resurgat, fulminatur. Hercules vt hominem exuat, Oetæis ignibus concrematur. Apollo Admeto pecus pauit. Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit. Antrum Iouis in Creta visitur, & sepulcrum eius ostenditur, & ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est, inde Latium de latebra eius nomen accepit: b Hic litteras imprimere, & signare nummos in Italia primus instituit, vnde ærarium Saturni vocatur, & c rusticitatis hic cultor fuit, inde falcem ferens pingitur. Hunc fugatum hospitio Ianus exceperat, de cuius nomine Ianiculum dictum est; & mensis Ianuarius institutus est. Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus annum incipientem pariter & recedentem spectare videatur. Mauri verò manifestè reges suos colunt, nec vllo velamento hoc nomen obtexunt. Inde per gentes & prouincias singulas varia deorum religio mutatur, dum non vnus ab omnibus Deus colitur, sed propria cuique maiorum suorum d cultura seruatur. Hoc ita esse Alexander Magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis proditum sibi de diis hominibus à sacerdote secretum; quod maiorum & regum memoria seruata sit; inde colendi & sacrificandi ritus inoleuerit. Si autem aliquando dij nati sunt, cur non hodiéque nascuntur? nisi fortè Iuppiter senuit, aut partus in Iunone defecit. Cur verò deos putas pro Romanis posse, quos sæpiùs videas nihil pro suis aduersus eorum arma valuisse? [e Romanorum enim vernaculos Deos nouimus: est Romulus peierante Proculo Deus factus, & Picus, & Tiberinus, & Pilumnus, & Consus; quem Deum fraudis, velut consiliorum Deum, coli Romulus voluit; postquam f in raptum Sabinarum perfidia prouenit. Deam quoque Cloacinam Tatius & inuenit & coluit. Pauorem Hostilius atque Pallorem. mox à nescio quo febris dedicata, & Acca, & Flora meretrices. In tantum verò deorum vocabula apud Romanos finguntur, vt sit apud illos & Viduus Deus qui anima corpus viduet, qui quasi feralis & funebris intra muros non habetur, sed foris collocatur; & nihilominus, quia extoris factus, damnatur potiùs Romana religione quàm colitur. Est & Scansus ab ascensibus, & Forculus à foribus, & à limiuibus Limentinus, & Cardea à Cardinibus, & ab orbitatibus g Suborbana. Hi dii Romani] Ceterùm Mars Thracius & Iupiter Creticus, & Iuno vel Argiua, vel Samia, vel Pœna; & Diana Taurica, & Deum mater Idæa, & Ægyptia portenta, non numina, quæ vtique si quid potestatis habuissent, sua ac suorum regna seruassent. Planè sunt apud Romanos & victi Penates, quos Æneas profugus

---

AD OPVSC. CYPRIANI
a DE IDOLORVM VANITATE.

VVlgatum huic opusculo titulum seruauimus; etsi minus conuenientem. sed vsitatum, & in aliquot exemplaribus antiquis repertum. Opusculum verò Cypriani adnectimus Octauio Minuciano, quia scilicet inde est à Cypriano ferè descriptum. Libri veteres trium articulorum distinctionem agnoscunt. Duûm priorum, Quod idola dij non sint, &, Quod Deus vnus sit, auctorem esse Minucium verba ipsa testantur. Tertius, Quod per Christum salus credentibus data sit, totus ferè est Tertulliani. Et tamen beatus Hieronymus, qui sanè Tertullianum & Minucium legerat, quicquid hic historiarum scientia, verborum & sensuum splendore laudabile continetur, Cypriano tribuit haud secus ac si Cyprianus proprio marte procudisset. Hæc autem sunt ad veterum exemplarium scripturam expressa. vnde & cetera sanctissimi Martyris opera propediem, si Deus dederit, exibunt. RIGALTIVS.

b HIC *litteras imprimere.*] Saxis, membranis, ebori. Vnde sunt suaues qui typographicæ artis originem hinc repetunt. *Idem.*

c RVSTICITATIS.] Ruris, agrorum.

d CVLTVRA.] Cultus.

e ROMANORVM ENIM *vernaculos Deos nouimus.*] Sequentes periodos vncis inclusimus, quarum maxima pars in quibusdam exemplaribus antiquis non legitur. & interiectæ sensum abrumpunt. Etenim illa, Quos sæpiùs videas nihil pro suis aduersus eorum arma valuisse, commodissimè adnexa erant istis, Ceterùm Mars Thracius & Iupiter Creticus, si quid potestatis habuissent, sua ac suorum regna seruassent.

f IN RAPTVM *sabinar. perfidia prouenit.*] Processit, euentu prospero. In Veronensibus membranis vetustissimis legitur, peruenit.

g SVBORBANA.] Orbona Plinio dicitur, lib. 11. nat. hist. Suborbana scribitur, fortean accidit per vltimæ vocabuli præcedentis syllabæ replicationem. RIG.

ASSERTII

fugus aduexit. Est & Venus multò hic turpiùs Calua, quàm apud Homerum vulnerata. Regna autem non merito accidunt, sed sorte variantur. Ceterum, imperium ante tenuerunt & [a] Assyrij, & Medi, & Persæ; & Græcos & Ægyptios regnasse cognouimus. Ita vicibus potestatum, Romanis quoque, vt & ceteris imperandi tempus obuenit. Ceterùm si ad originem redeas, erubescas. Populus de sceleratis & nocentibus congregatur, & asylo constituto facit numerum impunitas criminum; nunc [b] vt rex ipse principatum habeat ad crimina, fit Romulus paricida. Atque vt matrimonium faciant, rem concordiæ per discordias auspicantur. rapiunt, ferociunt, fallunt. Ad copiam ciuitatis augendam, nuptiæ sunt illis rupta hospitii fœdera, & cum soceris bella crudelia. Est & gradus summus in Romanis honoribus Consulatus: sic Consulatum cœpisse videmus vt regnum. Filios interficit Brutus, vt crescat de suffragio sceleris commendatio dignitatis. Non ergo de religionibus sanctis, nec de auspiciis, aut auguriis Romana regna creuerunt; sed acceptum tempus certo fine custodiunt. Ceterùm & Regulus auspicia seruauit, & captus est: & Mancinus religionem tenuit, & sub iugum missus est. Et pullos edaces Paulus habuit, & apud Cannas tamen cæsus est. C. Cæsar ne ante brumam [c] in Africam nauigia transmitteret, auguriis & auspiciis retinentibus, spreuit, & eò faciliùs nauigauit & vicit. Horum autem omnium ratio est illa, quæ fallit & decipit, & præstigiis cæcantibus veritatem, [d] stultum & prodigum vulgus inducit. Spiritus sunt insinceri & vagi, qui posteaquàm terrenis vitiis immersi sunt, & à vigore cælesti, terreno contagio recesserunt, non desinont perditi perdere, & deprauati errorem prauitatis infundere. Hos & poëtæ dæmonas norunt; & Socrates instrui se & regi ad arbitrium dæmonis prædicabat; & Magis inde est ad perniciosa vel ludicra potentatus; quorum tamen præcipuus Hostanes & formam veri Dei negat conspici posse, & Angelos veros sedi eius dicit assistere. In quo & Plato pari ratione consentit, & vnum Deum seruans, ceteros angelos, vel dæmonas dicit. Hermes quoque Trismegistus vnum Deum loquitur, eúmque incomprehensibilem atque inæstimabilem confitetur. Hi ergo spiritus sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt. hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, auium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper inuoluunt. nam & falluntur & fallunt; vitam turbant, [e] somnos inquietant, irrepentes etiam in corporibus occultè mentem terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbos lacessunt; vt ad cultum sui cogant, vt nidore altarium & rogis pecorum saginati, [f] remissis quæ constrinxerant curasse videantur. Hæc est de illis medela, cum illorum cessat iniuria. nec aliud illis studium est, quàm à Deo homines auocare, & ad superstitionem sui ab intellectu veræ religionis auertere; cùm sint ipsi pœnales, quærere sibi ad pœnam comites quos ad crimen suum fecerint errore participes. Hi tamen adiurati per Deum verum à nobis, statim cedunt & fatentur, & de obsessis corporibus exire coguntur. [g] Videas illos nostra voce, & operatione maiestatis occultæ flagris cædi, igne torreri, [h] incremento pœnæ propagantis, extendi, eiulare gemere, deprecari: vnde veniant, & quando discedant, ipsis etiam qui se colunt audientibus confiteri; vel exiliunt statim vel euanescunt gradatim, prout fides patientis adiuuat, aut gratia curantis aspirat. Hinc vulgus in odium nostri nominis cogunt, vt nos odisse incipiant homines antequam nosse; ne cognitos aut imitari possint, aut damnare non possint. Vnus igitur omnium Dominus, vnus est Deus. neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cùm sola omnem teneat potestatem. Ad diuinum imperium etiam de terris mutuemur exemplum. Quando vmquam regno societas aut cum fide cœpit, aut sine cruore desiit? Sic Thebanorum fratrum germanitas rupta, & permanens rogis dissidentibus etiam in morte discordia. & Romanos geminos vnum non capit regnum, quos vnum vteri cepit hospitium. Pompeius & Cæsar affines fuerunt, nec tamen necessitudinis fœdus in æmula potestate tenuerunt. Nec tu de homine mireris, cùm in hoc omnis natura consentiat. Rex vnus est apibus, & dux vnus in gregibus, & in armentis rector vnus. multò magis mundi vnus est rector qui vniuersa, quæcumque sunt, verbo iubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est: nec comprehendi, tactu purior est: nec æstimari, sensu

maior

a ASSYRII ET MEDI ET PERSÆ.] In illo Veronensi, Assyrij & Medi & Tyrij.

b VT REX *Ipse principatum habeat ad crimina fit Romulus paricida.*] Minucius dixerat, vt ipse Romulus Imperator, & rector populum suum facinore præcelleret, paricidium fecit.

c IN AFRICAM *nauigia transmitteret.*] In Corbeiensi legitur, nauta. quod elegantia non caret.

d STVLTVM ET *prodigum vulgus inducit.*] In Corbeiensi, stultum & crudelem, quod perfectò deprauatum est ex aliqua vetere scriptura quæ habuisse videtur, credulum. Illud verò, prodigum, vnde irrepserit, non habeo dicere: nisi scriptum olim fuisse, perditum: deque illo perdito factum ab imperitis proditom, ac deinde, prodigum. Perditi homines dicuntur, scelerati, ociosi.

e SOMNOS INQVIETANT.] Sic legitur in optimis exemplaribus, nec dubito quin ita scriptum habuerit Cyprianus in exemplari suo Minucij, vt iam hinc emendari debeant veteres Minucij nostri membranæ, quæ nobis exhibent, omnes inquietant, pag. 22. nisi dicamus istos dæmonas omnes homines inquietare, quia sunt humanitatis inimici vt ait ipse Minucius ex Hostane, pag. 22.

f REMISSIS QVÆ *constrinxerant.*] Hæc Minuciana locutio placet Cypriano, Nam & lib. de Mortalitate vsurpauit. Accenduntor trepidi, constringuntur remissi.

g VIDEAS ILLOS *nostra voce.*] Cum dicto nostro, simul atque iussimus. Sic legitur in cod. Thuani, Corbeiensi, Nauarrico & Victorino. At in optimo illo Veronensi, Videas illos, non nostra voce, sed operatione maiestatis occultæ flagris cædi. Ex vtráque autem scriptura facilè sensus elicietur idem.

h INCREMENTO *pœnæ propagantis extendi.*] Idem dixit verbis iisdem Epist. ad Donatum. RIG.

maior est: & ideò sic eum dignè æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. Quod verò templum habere possit Deus, cuius templum totus est mundus? & cùm homo latiùs maneat intra vnam ædiculam vim tantæ maiestatis includam? In nostra dedicandus est mente, in nostro consecrandus est pectore. Nec nomen Dei quæras: Deus nomen est illi: illic vocabulis opus est, vbi propriis appellationum insignibus multitudo dirimenda est. Deo qui solus est, Deus vocabulum totum est. Nam & [a] vulgus in multis Deum naturaliter confitetur cùm mens & anima sui auctoris & principis admonetur. Dici frequenter audimus, ô Deus; & Deus videt; & Deo commendo; & Deus mihi reddet; & quod vult Deus; & si Deus dederit. Atque hæc est summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare non possis. Quid verò Christus sit, & quo modo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic ratio: Iudæis primùm erat apud Deum gratia: sic olim iusti erant, sic maiores eorum religioni obediebant. Inde illis & regni sublimitas floruit, & generis magnitudo prouenit. sed illi negligentes disciplinarum postmodum facti, & fiducia patrum inflati; dum diuina præcepta contemnunt, datam sibi gratiam perdiderunt. Quàm verò fuerit illis profana vita, quæ contracta sit violatæ religionis offensa, ipsi quoque testantur, qui etsi voce tacent, exitu confitentur. dispersi & palabundi vagantur, soli & cæli sui profugi, per hospitia aliena iactantur. Nec non Deus antè prædixerat fore, vt vergente sæculo, & mundi fine iam proximo, ex omni gente, & populo, & loco cultores sibi allegeret Deus multò fideliores, qui indulgentiam de diuinis muneribus haurirent, quam acceptam Iudæi contemptis religionibus perdidissent. Huius igitur gratiæ disciplinæque arbiter & magister sermo & filius Dei mittitur, qui per prophetas omnes retrò illuminator & [b] deductor humani generis prædicabatur. Hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia eius & gloria. [c] hinc in virginem delabitur: [d] carnem Spiritus sanctus induitur; Deus cum homine miscetur. hic Deus noster, hic Christus est, qui mediator duorum, hominem induit, quem perducat ad Patrem. quod homo est, esse Christus voluit, vt & homo possit esse quod Christus est. Sciebant & Iudæi Christum esse venturum: nam hoc illis semper Prophetis admonentibus adnuntiabatur: sed significato duplici eius aduentu, vno, qui exercitio & exemplo hominis fungeretur, altero, qui Deum fateretur, non intelligendo primum aduentum, qui in passione præcessit occultus; vnum tantum credunt, qui erit in potestate manifestus. Quod autem hoc Iudæorum populus intelligere non potuit, delictorum meritum fuit: sic erant sapientiæ & intelligentiæ cæcitate mulctati, vt qui vita indigni essent, haberent vitam ante oculos, nec viderent. Itaque cum Christus Iesus, secundùm à prophetis antè prædicta, verbo & vocis imperio dæmonia de hominibus excuteret, paralyticos restringeret, leprosos purgaret, illuminaret cæcos, claudis gressum daret, mortuos rursus animaret, cogeret sibi elementa famulari, seruire ventos, maria obedire, inferos cedere; Iudæi qui illum crediderant hominem tantum, de humilitate carnis & corporis; existimabant magum, de licentia potestatis. Hunc magistri eorum atque primores, hoc est, quos & doctrina ille & sapientia reuincebat, [e] accensi ira & indignatione prouocati, postremò detentum, Pontio Pilato, qui tunc ex parte Romanâ Syriam procurabat, tradiderunt, crucem eius & mortem suffragiis violentis ac pertinacibus flagitantes. Hoc facturos & ipse prædixerat, & prophetarum omnium testimonium sic antè præcesserat, oportere illum pati, non vt sentiret tantùm mortem, sed vt vinceret: & cùm passus esset, ad superos denuò regredi, vt vim diuinæ maiestatis ostenderet. Fidem itaque rerum cursus impleuit: nam & crucifixus, præuenito carnificis officio, spiritum sponte dimisit, & die tertio rursus à mortuis sponte surrexit. Apparuit discipulis suis vt fuerat, [f] agnoscendum se videntibus præbuit, simul iunctus & substantiæ corporalis firmitate conspicuus ad dies quadraginta remoratus est; vt de eo ad præcepta vitalia instrui possent, & discerent quæ docerent. Tunc in cælum circumfusa nube sublatus est, vt hominem quem dilexit, quem induit, quem à morte protexit, ad patrem victor imponeret; iam venturus è cælo ad pœnam diaboli, & ad censuram generis humani, vltoris vigore, & iudicis potestate.

a VVLGVS IN *multis naturaliter Deum confitetur.*] Naturali & publico sensu Deum esse mundi rectorem agnoscunt. Naturaliter iudicant. Vt contrà Minucius de brutis animantibus dixit, eas naturaliter sentire, quòd idola dij non sint. De diis vestris, inquit, animalia multa naturaliter iudicant.

b DEDVCTOR HVMANI GENERIS.] Sic legitur in antiquissimis Cypriani, & Tertulliani exemplaribus.

c HIC IN *virginem delabitur.*] Tertullianus in Apolog. Delabitur in virginem quamdam

d CARNEM SPIRITVS SANCTVS INDVITVR] Sic habent exemplaria vetustiora. Quod in aliis legitur, carnem Spiritu sancto cooperante induitur, sequentium ætatum schola subtilior inuexit. Dei sermo, Dei ratio, Dei virtus, Dei sapientia, Dei spiritus, Dei filius carnem induitur. Angelus dixerat Mariæ, Spiritus Sanctus superueniet in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi. superuenit & obumbrauit qui subiit vt indueret. Obumbrauit carnem Spiritus incarnandus. Obumbratus est carne spiritus incarnatus. Spiritus autem dicitur & Dei Filius, in quo & Pater & Spiritus Sanctus sic tamen, vt Filius sit incarnatus, non Pater, non Spiritus Sanctus. In exemplari Beneuentanæ bibliothecæ, quod inspexit Augustinus, ita scriptum esse tradunt viri auctoritate & fide præstantes: Hic in virginem delabitur. carnem spiritu sancto induitur. Tertul. Apolog. Caro spiritu instructa nutritur, adolescit, affatur, docet, operatur & Christus est.

e ACCENSI IRA ET INDIGNATIONE PROVOCATI.) In Corbeiensi legitur: Accensa ira & indignatione reuocata. Quæ scriptura accedere videtur ad Manutij editionem, cui consentanea Veronensis.

f COGNOSCENDVM SE VIDENTIBVS PRÆBVIT SIMVL IVNCTVS) In Regio & Veronensi legitur, simul iunctis, vt sit illud Lucæ, συναλιζόμενος τοῖς ἀποστόλοις.

A potostate: Per orbem verò discipuli [a] non magistro sed Deo monente diffusi præcepta in salutem dare, ab errore tenebrarum ad viam lucis adducere, cæcos & ignaros ad agnitionem veritatis oculare. Ac ne esset probatio minus solida, & de Christo delicata confessio, per tormenta; per cruces, per multa pœnarum genera tentantur. Dolor qui veritatis testis est admouetur; vt Christus Dei filius, qui hominibus ad vitam datus creditur, non tantum præconio vocis, sed & passionis testimonio probaretur. Hunc igitur comitamur, hunc sequimur, hunc habemus itineris ducem, lucis principem, salutis auctorem, cælum pariter & Patrem B quærentibus, & credentibus pollicentem. Quod est Christus erimus Christiani, si Christum fuerimus imitati.

[a] NON MAGISTRO SED DEO MONENTE.) Sic habet exemplar Veronense. Quod est rectissimum. Non magistro, id est, non homine aliquo præcipiente, sed Deo.

ADDENDVM NOTIS

PAG. 10.

MERITO.] Aut est, Merito Socrates dixit, Quod supra nos, nihil ad nos. Quæ sequuntur ita perducenda sunt: *Ergo de oraculo testimonium meruit prudentiæ singularis, idcirco vniuersis esse propositum, non quòd omnia comperisset, sed quòd nihil se scire didicisset.* Illud verò, *quod oraculum idem ipse præsensit*, per parenthesin inserendum est, hoc modo: Quamquam si philosophandi libido est, Socratem sapientiæ principem quisque vestrûm tantus est si poterit imitetur. Eius viri quoties de cælestibus rogabatur nota responsio est: Quod supra nos nihil ad nos. Merito. Ergo de oraculo testimonium meruit prudentiæ singularis, (quod oraculum idem ipse præsensit) ideircò vniuersis esse præpositum, non quòd omnia comperisset, sed quod nihil se scire didicisset. ita confessæ imperitiæ summa prudentia est.

AVCTORES
A MINVCIO CITATI.

INDEX
RERVM, VERBORVM ET NOMINVM.

Numerus 1. vel 2. post paginæ numerum appositus, Commentariorum columnam indicat.

O

P

Q

R

FINIS INDICIS.

AVCTORES A MINVCII COMMENTATORIBVS CITATI.

VARIÆ

VARIÆ LECTIONES IN
M. MINVCII FELICIS
OCTAVIVM.

PAG. 2. Vers. 2. præcucurrit] Ita MS. & Fuluius Vrsinus. Romana editio Fausti Sabæi, præcurrit.

Vers. 4. tum] Ita Fulu. Vrsin. Sabæus, tunc. Aliter in Edit. nostrâ.

Vers. 7. annis adhuc innocentibus] Fulu. Vrsin. adhuc innocentibus.

Ibid. & vers. 8. loquela] Fulu. Vrsin. Sab. loquelam, malè.

Vers. 17. mollis] Fulu. Vrsin. Sab. molli.

Vers. 19. impressit] Ita Fulu. Vrsin. Sab. pressit.

Vers. 24. tundebat] Sab. tendebat.

Vers. 26. Torosisque] VVouuerius ex MS. tortuosisque.

Vers. 28. alluderet] Fulu. Vrsinus. Catull. --- Ipsius ante pedes fluctus salis alludebat. Sabæi editio, illideret. Ambros. Hexamer. lib. 3. cap. 2. Vbi fluctus impetum suum ad littus illiserit. Ruffinus Ecclesiast. hist. lib. 8. cap. 10. Et saxo immobili vnda allideretur. Hieron. Epist. 41. ad Ruffin. illisum scopulis æquor.

Pag. 3. Vers. 8. emicaret] Sabæus emicaret, emergeret. Fulu. Vrsin. emicaret & emergeret. Sed ego cum VVouuerio τὸ emergeret, vt superfluum, eiicio.

Vers. 10. exsiliret] Ita MS. & Fulu. Vrsin. Sabæus, exiliret. Gelenius, resiliret.

Vers. 12. dolere] Sab. dolore.

Vers. 17. facilius intelliget] Vouuer. ex MS. intelliget faellius esse, conferere sapientiam, quam in contubernalibus disputare.

Vers. 21. aut ordinis] Hæc verba MS. ignorat.

Vers. 24. qui] Sab. cum.

Pag. 4. vers. 2. minus] Sab. magis.

Vers. 3. penitus] Ful. potius.

Vers. 4. in explorando] Ful. in exploranda.

Ibid. imo] τὸ imo abest à MS. & Sabæi edit. sed Fulu. addit.

Vers. 5. audere] Ita MS. & Fulu. Sab. audire, malè.

Ibid. hus] Fulu & hoc. Sab & horum.

Vers. 6. nisi] Ita Fulu. Vrsin. Sabæus, etiam.

Vers. 7. de qua tot] MS. & Fulu. Sab. de qua tot omnibus.

Vers. 9. sublimata] Ita rectè VVouuer. Sabæus, sublata. Vide Commentarium.

Vers. 10. demersa sunt] Fulu. τὸ sunt inducit.

Ibid. sciscitari] Ita Fulu. Sab. & MS. stuprari. Scaliger, rusparì. Aliter in Edit. nostra.

Vers. 15. implicemur] Ita MS. & Fulu. Sab. implicamus.

Ibid. Sint principiorum semina] Ita lego cum VVouuerio in MS. Anianus ex Chrysost. in Matth. homil. 13. cap. 4. rerum primordia. Apuleius lib. 9. Metamorph. pag. 411. prima rerum exordia. Augustin. lib. 8. in Genes. cap. 7. primordia seminum. Ambrosius Hexamer. lib. 1. cap. 4 tenera rerum exordia. Ruffin. ecclesi. histor. lib. 1. cap. 1. rerum initia. Aliter in Edit. nostra.

Vers. 18. sua materia] MS. pura materia. Vuouuer. leuissima materia.

Ibid. pundos] Sab. pondere. aliter in edit. nostra.

Vers. 20. ultur] Ita Fulu. Sab. attollitur.

Ibid. ut] MS. & Fuluius. Sabæus. id.

Vers. 24. labentibus] MS. Sabæus, labantibus.

Vers. 25. nubibus collidentibus] Ita emenda hunc locum. alij legunt · nimbis collidentibus. Vide Commentarium.

Vers. 26. irruunt] Fuluius, diruunt.

Pag. 5. vers. 4. æquatur nequitia melioribus] Fuluius Vrsin. æ. n. sed attollitur. Sab. æ. n. m. s. & colitur.

Vers. 8. seges cana] MS. seges flaua. Autor Querolі pag. 33. flaua seges. sed vulgata lectio bona est. Vide Commentarium

Vers. 13. ante imbutus et timere] Ita MS. Sab. a. i. existimere quam nosse, malè.

Vers. 14. qui] Sabæus, quia.

Vers. 18. Magnam matrem] τὸ Magnam Fuluius addit.

Vers. 19. Dianam Tauricus] Ita Fulu. Vrsin. Sab. Taurios.

Vers. 23. iratus] Sabæus, iratus.

Vers. 28. mansit] Fulu. Vrsin. maneat. MS. manserit.

Vers. 30. adstruxerit] Fulu. adstruxerat.

Pag. 6. vers. 1. & sie] Fulu. Vrsin. esse.

Vers. 5. Mater Idæa] Ita Fulu. Vrsin. Sab. Mater Dea.

Vers. 6. sicut se ostenderant] Ita Fulu. Vrsin. Sab sicut ostenderant.

Vers. 8. uffenso Ioue] Fuluius. & MS. Sab. uffensio Iouis. Aliter in Edit. nostra.

Ibid. iteratio] Sab iterato.

Vers. 9. qui equitis sui] VVouuerius, q. eques, vel q. equi s.

Vers. 18. insignia] MS insignibus.

Pag. 6. vers. 2. violamus] Ita Fuluius, Vrsinus, Sabæus, volumus. MS. nolumus.

Vers. 4. & 5. tam vulem] τὸ tam à MS. & Sab. editione abest.

Vers. 9. Athenienses viri] Ita Rom. editio Sab. & MS. Fulu. Vrsin. τὸ viri delet. Cassiodor. variar. lib 11. epist. 1. Audistis principes viri, Tertullianus de pallio; Principes Africæ, viri Carthaginienses.

Ibid. inconsultè] Sab. consultè, malè.

Vers. 14. deusserint] Ita MS. & Fulu. Sab. deriserint, ineptè.

Vers 12. illicitæ] MS. & Fulu. Vrsin. Sab. inclytæ. MS. alius, inquinatæ.

Vers. 16. lucifuga] Ita MS. & Fulu. Vrsin. Sab. editio, lucifugax.

Ibid. publico] MS. publicum.

Vers. 17. miserantur] Sabæus, miserentur.

Vers. 18. prô] Fuluius, proh.

Ibid. incredibilis] Sabæus, incredibili.

Pag. 8. vers. 3. maximè nefaria] Ita MS. & Fulu. Vrsin. Sab. maxima & varia, malè.

Vers. 10. imbuitur] Sab imbuatur.

Vers 17. ebrietate] Sab. ebrietatis.

Pag. 9. vers. 1. numinibus] Ita MS. & Rom. editio Fulu Vrsini Sab. numinibus malè.

Vers. 14. & exstinctis] τὸ & Fuluius addit. Deest in Ed. nostra.

Vers. 19. &] Fulu. Vrsin. vt.

Vers. 20. laboru] Fulu. Vrsin labore.

Vers. 21. & 22. sententiis] Fulu sententia.

Vers. 22. etiam vestra] Sab. & hæc vestra.

Vers. 23. addicitis] Sab. & MS. dicitis.

Vers. 25. sine corpore, an cum corporibus] Ita Fulu. Vrsin.

Ibid. & 26. sine corpore, quod sciam] Sab. sine corpore hoc quod sciam.

Vers. 29. quis vnus ab inferis] Sab. quis vnus vllus ab inferis. sed MS. & Fulu. Vrsin. non agnoscunt τὸ vllus.

Vers. 32. nimium] Sab. nimirum. malè.

Pag. 10. vers. 1. ope, re, fame] VVouuer. Sab. opere, fame.

Vers. 3. periculo] Ita MS. & Sabæi editio. Fulu. Vrsin. legit, querquero. de quo vere vid. Arnobium lib. 1. aduers. Gentes pag. 7. Apuleium Apologia. Agellius lib. 20. cap. 1. Festus in Querquera.

Vers. 6. & jam] Sab. etiam.

Vers. 17. quisquis] Sab. quisque.

Vers. 20. quod idem ipse præsensit] Ita MS. & editio Fulu. Vrsin Sab. quod oraculum idem esse præsensit.

Ibid. se esse] τὸ se Fuluius addit.

Vers. 22. confessa imperitia] Sab. confessæ imperitiæ.

Vers. 27. prorogauit] Fulu. Vrsin. prærogauit.

Pag. 11. vers. 1. renidens] MS. renitens.

Vers. 2. & quid] Fulu. Vrsin ecquid.

Vers. 11. in incredibili] τὸ in à Sab. abest.

Vers. 18. in omni negocio] Sab. omni negocio.

Vers. 12. latear] Ita Fulu. Vrsin Sab. ex altero latere.

Vers. 17. refutari] Sab. reputari. MS. reputare.

Vers. 22. verborum veracium flumine] Ita Fulu. Vrsin. MS. & Sab v. v. in lumine.

Pag. 12. vers. 2. sua] Sabæus tua.

Vers. 3 incertior] Sab certior.

Vers. 4. simplicitate] Sab subtilitate.

Vers. 5. vt fit] Sab. vt sit.

Vers. 6. diffinditur] Ful. diffunditur.

Ibid. hæret anxius] Fulu. τὸ anxius delet.

Vers. 12. sciat] Sab sciret. malè.

Vers. 16. at verò] Sab. adeò.

Vers. 17. suspicere] Sab. suscipere. ineptè

Vers. 20. quicumque] Sab quæcumque. malè

Pag. 13. vers. 8. Deum] Sab. Dominum.

Vers. 14. supra circaque] Ita Lindenbrogius noster in catalect. veterum poetarum. Aliter in Edit. nostra.

Vers. 21. indicant] Ita MS. Sab. inducunt.

Vers. 35. præcipuè] Sab. præcipuæ. malè.

Pag. 14. vers. 4. Ægypti siccitatem temperat Nilus] Vid. Petrus Faber IC. Semest. lib. 3. cap. 15.

Vers. 13. desiit] Ita Fulu. Vrsin. Sab. discessit. malè

Vers. 14. præmortuam] Ita Fulu. Vrsin. Sab permortuam. Vera lectio est, par mortuum. Quintilianus declam. 317. par gladiatorum. Vopiscus in Probo m. gladiatorum paria trecenta. Petronius Thebanum par, humiles taberna spectatores. Seneca de prouident cap 2. Par Deo dignum vir fortis cum mala fortuna compositus. Videtur. Statius in 8 Thebaid.

Vers. 21. nec comprehendi potest, tactu purior est] Ita Fulu. Vrsin. ex Cypriano de idolorum vanitate.

Vers. 24. Dei] Sab. Deo.

Vers. 33. audio] Fulu. Vrsin. audi.

Pag. 15. vers. 1. proximius verius] VVouuerius legit, proximius veris.

Vers. 3. & 4. hæc enim eius verba sunt] Ita Fulu. Vrsin. hunc locum constituit.

Verſ. 8. ſit] Sab. ſi. malè.
Verſ. 10. Is rerum initium aquam dixit] Sab. idem. Mileſius Thales r. i. a. d.
Verſ. 11. & altior & ſublimior] Sab. & altior & ſublimior aquæ, & ſpiritus ratio.
Verſ. 19. Deum eſſe] Ita Fulu. Vrſin. Sab. Deum noſſe.
Verſ. 23 Heraclides Ponticus. in edit. Sabæ hæc verba prætereuntur: Ariſt. Ponticus variat, alias mundo, alias menti diuinæ tribuens principatum. quæ cum Fulu. & MS. vt ſuperflua reduxit.
Pag. 16. verſ. 6. & 7. Hoc genus rerum vocabula eſſe] Ita repoſui ex Ful. & MS. Sabæus, & hoc genus cæterarum rerum. Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 11. Ipſe ſuo nomine] Fulu. Vrſin. ipſo nomine.
Verſ. 13. & 14. Eadem fere iſta, quæ & noſtra ſunt] Ita Fulu. Vrſin. Sab. e. f. & iſta, quæ noſtra ſunt.
Verſ. 23. Equos ſuis hominibus] Vvouuer. e. ſemihominibus.
Verſ. 26. Similiter verò] Sab. ſ. ac verò.
Verſ. 33. Hiſtoricorum] Ita MS. & Fulu. Vrſin. Sab. Stoicorum, malè.
Pag. 17. verſ. 3. Eleuſiniæ] Fulu. Eleuſinæ.
Ibid. aſſumptos in Deos loquitur] Ita Vvouuer. Sab prodigiis a. i. d. l. Aliter in Edit. noſtra
Verſ. 4. inuentis nouis frugibus] Fulu. Vrſin. qui inuentis nouis vtilitati.
Verſ. 9. Diſpice] Ita Fulu. Vrſin. Sab. diſpiris. Aliter in Ed. n.
Verſ. 18. at] Sab. &.
Verſ. 19. eluditur] MS. illiditur. Vvouuer. editur.
Ibid. de Cybele Dindymena] Fulu. Vrſin. Sab. Cybele Dindyma, nec, Cybelen Dindymenam.
Verſ. 23. dedecora] Sab. decora. malè
Pag. 18. verſ. 1. Diana eſt interim altè ſuccincta venatrix, veribus extructa: & Epheſia mammis multis] Ita hunc locum rectè emendat Vvouuerius in notis pag. 145 Georgius Fabricius in expoſit. ad Prudentij Roman. Martyr. pag 24. ita citat Minutii verba: Diana Ilithyia eſt altè ſuccincta venatrix, & Epheſia mammis multis & veribus extructa. Petrus Faber I.C. Semeſt. lib. 3 cap. 3. Diana interim altè ſ. v. Epheſia, & mãmis multis Ceres extructa. Aliter in Ed. n.
Verſ. 10. permitum quantum] MS. plurimum quantum. Vid. Carrio antiq. lection. lib 2. cap 12. & lib. 2 emendat. cap. 18.
Verſ. 11. in ſermone] Fulu. & MS. ſermone.
Verſ. 15. Fleuiſſe, & ceſto Veneris illectum] Ita Fulu. Vrſin. Sab. fleuit & toto. V. illect. Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 18. illic Vulcanus] Ita Fulu. Vrſin. Deeſt in Edit noſtra.
Pag. 19. verſ. 4. iiſdem] Sab. hiſdem. malè.
Verſ. 8. acceſſit Iani ſuſceptus hoſpitio] Ita MS. & Fulu. Sab. acceſſerat ſuſceptus h.
Verſ. 11. Vrbem Saturniam dedit de ſuo nomine] Fulu. Vrſin. v. S. de ſuo nomine.
Verſ. 13. natus ex homine] Fuluius Vrſin. natus homine.
Verſ. 22. etiamſi] Fulu. etiam. Aliter in Edit noſtra.
Verſ. 33. materie] Ita MS. Sab. materies. Fulu. Vrſin. materiei.
Verſ. 35. Æreus] Sab. ceteus.
Verſ. 37. imputato] Ita MS. Sab. impetito
Pag. 20. verſ. 4. quanto verius] Ita Fulu. Vrſin. Sab. quanta verò. male.
Verſ. 5. judicant] Sab. indicant. malè.
Verſ. 6. inſultant] Ita Vvouuer. alii inculcant. malè.
Verſ. 19. teſta] Sab. extra.
Verſ. 30. cum ſoceris] Hoc Vvouuer. delet.
Pag. 21. verſ. 3. à Romanis] Ita Fulu. Sab. Romanis.
Verſ. 6. populauerant, detriumphatos] Ita Fulu. Vrſin. Sab. poſtulauerant d. malè. Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 15. caſtitas. Sab. caſtitatis. male.
Verſ. 16. vt] Sab &.
Verſ. 19. conducuntur] Fuluius Vrſin condicuntur.
Verſ. 23. Res ſumma] Fulu. Vrſin. Sab. reſpublica ſũma. malè.
Verſ. 24. et] Sab. eſt.
Verſ. 26. ſolliſtimum] Ita MS. & Fulu. editio Sab. ſoleuniſſimum. inepte.
Verſ. 30. cenitentibus] Fulu. Vrſin terinentibus.
Verſ. 34. cautum illud] Ita Fulu Vrſin Sab. cantum illud.
Pag. 22. verſ. 7. perditi jam perdere] Fulu. perditi perdere.
Verſ. 10. appetebat] Ita MS. Sabæus, petebat.
Verſ. 11. miraculi] MS. miraculis.
Verſ. 13. Hoſthanes] alii, Soſthenes.
Verſ. 14. eiúſque] Fulu. eius.
Verſ. 20. procupidinem] alii, porro cupidinem.
Verſ. 21. illabi] Sab. labi.
Verſ. 22. iſti igitur impuri ſpiritus] Ita Fulu. Vrſin. Sab. iſti i. i. ſ. dæmones.
Verſ. 23. conſecratis] Fulu. Vrſin ex Cypriano. Sab. conſecrati.
Verſ. 28. ſomnos] Ita Fulu. Vrſin. Sab. omnes.
Verſ. 30. remiſſis] Sab. remiſſius. malè.
Pag. 23. verſ. 4. tormentis verborum] Ita Vvouuer. ex MS. Fulu. tormentis verberum.
Verſ. 8. miſeris] Sab. miſceri.
Verſ. 14. quantum autem vitium ſit] MS. quam autem iniquum ſit.
Verſ. 19. indicij] Sab iudicij. malè.
Verſ. 23. vigeremus] MS. torqueremus.
Verſ. 28. vigendi] MS. & Fulu. Vrſin. Sab. arguendi.
Pag. 24. verſ. 2. Epona] alii, Hippona.
Verſ. 7. vobis] Sab vobiſcum.
Verſ. 8. crepitus] Sab. ſtrepitus.
Verſ. 25. inuocant] Sab. vocant.
Verſ. 26. oramus] Ita Fulu. Vrſin. Sab. optamus.
Pag. 25. verſ. 2. cantabra] Fulu. Vrſin. labara, quæ vera lectio. Vide Onuphrium in Faſtis. Adrian. Turneb. aduerſarior. lib. 25. cap. 16. Lipſium in epiſt. quæſtion. lib. 5. epiſt. 9. Godeſcalcum Stewechium ad lib. 5. Vegetii pag. 174. & ſequent. Iacobum Pamelium in Tertull. Apolog cap. 16. Papias, Labarum vexillum regis ..... Labarum ſignum bellicum fuit quod imperatorem præcederet, & à militibus adoraretur. id Conſtantinus in crucem mutauit. Iulianus imp. a ſe Chriſtianiſſimo in priſtinam formam reduxit. Nazianzen. orat. 1. in Iulianum fol. 287 Aldhelmus de laude virginit. fol 479. Tunc labarum tuum, quod ſigno Chriſti ex auro & gemmis eſt pictum. Hoc labarum tenens in dextera tua, dimitte frenum equi, vt quocunque duxerit te angelus Dei, illuc eas. Et pag 476. Chriſti labaro tutus, & Chriſti vexillo armatus.
Verſ. 20. audere] Sab audire. malè.
Verſ. 16. immoletur] Fulu. Vrſin. immolaretur.
Verſ. 17. Gallos humanas vel inhumanas] Vvouuer. Gallos inhumanos, humanas victimas.
Pag. 26. verſ. 2. cotem] Ita Fulu. Vrſin. Sab concio. malè.
Verſ. 3. infamiæ auerſione] Vvouuer. infamiæ aſperſione.
Verſ. 7. memoriæ] Fulu. Vrſin. comœdiæ. Sed vulgata lectio bona eſt. Vide Commentar.
Verſ. 12. inerrare] Fulu. Vrſin. errare.
Ibid. inceſti fabulam] Vvouuer. inceſtis fibulam.
Verſ. 20. vnum bonum ſapimus] Ful. Vrſin. vnum ſapimus.
Verſ. 23. oraculo] Fulu. Vrſin. occulta. Ita ſupra Cæcilius, occultis ſe notis & inſignibus noſcunt. Gloſſæ Notaculum, notæ, ſignum. Chalcidius in Platonis Timæum pag 185. in qua imprimuntur varia ſigna ... impreſſio ſignaculorum. Auguſtin. de moribus Manichæorum cap. xiii & oris ſignaculum oris & manus. Tertull. de corona militis cap. xv. ſignaculum crucis.
Verſ. 31. laxius] Ita Fulu. Vrſin. Sabæus, latius.
Verſ. 34. conſcientia] Fulu et Vrſin. Sab. ſententia. malè.
Verſ. 36. opimam] Sab optimam.
Pag. 27. verſ. 6. ſolem] Sab. in ſole.
Verſ. 10. tuen] Sab. tenere.
Verſ. 13. Deo cuncta plena ſunt] Ita Vvouuer. ex MS. Sab. Deo cognita plena ſunt.
Verſ. 14. in ſolem] Sab. in ſole.
Verſ. 18. vt propè dixerim] Fulu. Vrſin propè dixerim.
Verſ. 21. indiciis] Sab. judiciis. male.
Ibid. non ſolum] Ita Fulu. Sab. ſolum.
Verſ. 32. difficilem] Sab. difficile.
Verſ. 34. ita vt cæpiſſet deſinere] Ita Fulu. Vrſin. Aliter in Ed. n.
Pag. 28. verſ. 3 & 4. nunc alternis vicibus] Sab num. a. v.
Verſ. 7. prædictionibus] Sab prædicationibus.
Verſ. 12. mimi conuitio] Ita Fulu. Vrſin Sab. inimico vitio. MS. mimico officio. Aliter in Edit. noſtra.
Verſ 14. vt primum potuit fingi. Fulu. Vrſin. y. p. potuit effingi. Aliter in Editione noſtra.
Verſ. 19. coſtodi] Sab. cuſtodia.
Verſ. 29. hominum] Sab. homines.
Verſ. 35. ſicut ignis Ætnæ & Veſuuij] Ita Vvouuer. Sab. ſ. i. Æ. montis & V. montis.
Pag. 29. Verſ. 3. tamen] MS. tandem.
Verſ. 7. nec de fato] Totum hunc locum ita legit Petrus Faber lib. 1. ſemeſt cap 23 Nec de fato q. a. ſolatium capiet, aut excuſet fortunam, mens tamen libera eſt, & i. a. hominis non natiuitas iudicatur.
Verſ. 8. Fortis Fortunæ] Sab ſortis F.
Verſ. 13. quis] Vvouuer. qui.
Verſ. 16. in diem pecua paſcuntur] Ita Fulu. Vrſin. Sab. i. d. paſcua p. malè.
Verſ. 21. in infirmitatibus] Sab infirmitatibus.
Verſ. 31. irridens] Ita Fulu. Vrſin. Sab inſipiens. malè
Pag. 30. verſ. 8. vt ingenium eorum] MS. vt ingenium eorum perditæ mentis licentiam poteſtatis liberæ vindicetur. Aliter in Edit. noſtra
Verſ. 9. cum ſit ſomnio ſimilis] Sab. & MS. cum mors ſit, ſomnio ſ.
Verſ. 10. Rex es] Sab r. eſſe. malè.
Verſ. 29. quemadmodum tribuatis] Ita MS. & Fulu. Vrſin. Sab. q. t. exanimi aut non ſentienti facem, aut non ſentienti coronam. malè.
Pag. 31. verſ. 2. adoramus] Ita Roman. editio Fauſti Sabæi. MS. adornamus.
Verſ. 4. ſpe] MS. & Fulu Vrſin. Sab. ſpem.
Verſ. 10. qui] re qui ex Cypriano Fulu. addit. Deeſt in Edit. n.
Verſ. 12. quid nobis] Fulu. quid vobis.
Verſ. 14 ſeruetur] Sab reſeruetur.
Verſ. 15. intenti] MS intentos.
Verſ. 19. reuoluo] MS. euoluo.
Verſ. 20. quantum ad tranquillitatem] Ita Fulu. Vrſin Sab. & MS. quantum eadem tranquillitate. inepte. Aliter in Edit. n.
Verſ. 21. improbus] MS. improbe.
Verſ. 22. pertinet] Sab. pertineat.
Ibid. credo] alii, cedo.
Verſ. 30 Octauius quod vicerit] Ita MS. & Fulu. Vrſin. Sabæi editio, O. gaudere q. v.

ARNOBII
DISPVTATIONVM ADVERSVS GENTES
LIBER PRIMVS.

QVONIAM comperi nonnullos, qui se plurimùm sapere suis persuasionibus credunt, [a] insanire, bacchari, & velut quiddam promptum [b] ex oraculo dicere: [c] postquam esse in mundo Christiana gens cœpit, terrarum orbem perisse, multiformibus malis affectum esse genus humanum: ipsos etiam cælites derelictis curis solemnibus, quibus quondam solebant inuisere res nostras, terrarum ab regionibus exterminatos: statui pro captu & mediocritate sermonis contraire inuidiæ, & calumniosas dissoluere criminationes; ne, aut illi sibi videantur, popularia dum verba depromunt, magnum aliquid dicere, aut si nos talibus continuerimus à litibus, obtinuisse se causam putent, victam sui vitio, non assertorum silentio destitutam. Neque enim negauerim validissimam esse accusationem istam, hostilibusque condignos odiis nos esse, [d] si apud nos esse constiterit causas, per quas suis mundus aberrauit ab legibus, exterminati sunt Dij longè, examina tanta mœrorum mortalium importata sunt sæculis. Inspiciamus igitur opinionis istius mentem, & hoc quod dicitur, quale sit; summotisque omnibus contentionum studiis, quibus obscurari & contegi contemplatio rerum solet, an sit istud quod dicitur verum, momentorum parium examinatione pendamus. Efficietur enim profectò rationum consequentium copulatu, vt non impij nos; magis sed illi ipsi reperiantur criminis istius rei, qui se numinum profitentur esse cultores, atque inueteratis religionibus deditos. Ac primùm ab his illud familiari & placida oratione perquirimus: postquam esse nomen in terris Christianæ religionis occœpit, quidnam inuisitatum, quid incognitum, [e] quid contra leges principaliter institutas, aut sensit, aut passa est rerum ipsa, quæ dicitur appellaturque natura? Numquid in contrarias qualitates prima illa elementa mutata sunt, ex quibus res omnes consensum est esse concretas? Numquid machinæ huius & molis, qua vniuersi tegimur & continemur inclusi, parte est in aliqua relaxata aut dissoluta constructio? Numquid vertigo hæc mundi, primigenij motus moderamen

COMMENTARIVS.

a INSANIRE, *Bacchari*, &c. Idem prorsus hæ voces significant, nimirum audaciam qua hostes Christianorum se ex adytis loqui ferebant. est enim insanire oraculum edere, vnde Virgilius lib. 3.

Hu. vbi delatus Cumaeam accesseris vrbē
Diuinosque lacus & Auerna sonantia syluis
Insanam vatem aspicies.

& lib. 6. *At Phoebi nondum patiens immanis in antro*
Bacchatur vates.

De iis quippe id vsurpatur qui fatidico spiritu afflati loquuntur. PRIORIVS.

b *Ex oraculo dicere.* Qui Christianos conuiciis proscindebant, vera & tamquam [illegible] asseuerabant, vnde quasi oraculo haberi volebant, veluti ac si Deus aliquis ex tripodes locutus fuisset. *Idem.*

c *Postquam esse in mundo Christiana gens cœpit, &c.* Inualescente Christianismo, status Christianorum miserrimus erat, Nationes enim omnia mala, quibus genus humanum premebatur, Christianis imputabant. Cum fontem siccitas statuebat, cum rarus imber cælo descendebat, cum arescentibus campis sementa deficiebant, cum ieiunas & steriles herbas terra producebat, cum vineam debilitabat grando, cum oleam detruncabat turbo subuertens, cum locustæ & mores prodigaliter efferuescebant, frumentaque arrodebant, cum pestilens aura cæli statum corrumpebat, & morbos inducebat graues, cum fames, lues, bella, miserant mortalitatem sacinabant, omnium illorum incommodorum Christiani auctores incusabantur, vulgóque damnabantur ad leones. ELMENHORSTIVS.

d *Si apud nos esse constiterit, &c.* Ita constituendus locus totus auctoritate membranarum. Ceterùm vtrobique perit secundum illud crimen quod infideles Christianis obiectabant: ipsos scilicet, in causa esse, cur superi ea orbe omnes exterminati, profligatique essent. Ipsum Arnobium audiamus, qui ait lib. 4. *Nostra quidem nihil interest, quorum causa concèditis exterminatos esse à terris deos.* STEVVECHIVS.

e *Quid contra leges principaliter institutas, &c.* Id est, à Deo rerum principe, in ipso rerum principio & exordio

men excedens, aut tardiùs repere, aut præcipiti cœpit volubilitate raptari? Numquid ab occiduis partibus attollere se astra, [a] atque in ortus fieri signorum cœpta est inclinatio? Numquid ipse [b] siderum Sol princeps, cuius omnia luce vestiuntur, atque animantur calore, exarsit, intepuit, atque in contrarios habitus moderaminis soliti temperamenta corrupit? Numquid [c] Luna desiuit redintegrare se ipsam, atque in veteres formas nouellarum semper restitutione traducere? Numquid frigora, numquid calores, numquid tepores medij, inæqualium temporum confusionibus occiderunt? Numquid longos habere dies bruma, & reuocare tardissimas luces nox cœpit æstatis? Numquid suas animas expirauerunt venti emortuisque flaminibus neque cælum coactatur in nubila, nec madori ex imbribus arua succedunt? [d] Commendata semina tellus recusat accipere, aut frondescere arbores nolunt? Sapor frugibus esculentis, & viteis liquoribus mutatus est? Olearum ex bacculis cruor tæter exprimitur, nec lumini subministratur extincto? Animalia terris sueta, atque in aquis degentia [e] non suriunt, nec concipiunt? Fœtus non in vteris sumptos suis moribus, & sua lege custodiunt? Ipsi homines denique quos per inhabitabiles oras terræ sparsit prima incipiensque natiuitas, [f] non matrimonia copulant nuptiarum solemnibus iustis? Non dulcissimas procreant liberorum stirpes? Non negotia publica, non priuata, & familiares res agunt? Non, vt cuique libitum est per diuersas artium disciplinarumque rationes ingenia dirigunt, & studiosæ referunt grauitatis vsuras? Non regnant? Non imperant quibus sors rerum attributa est talium? Non auctiores quotidie dignitatibus, & potestatibus fiunt? Iudiciorum disceptationibus præsunt? Leges interpretantur & iura? Nonne omnia cætera, quibus vita succingitur & continetur humana, suis omnes in gentibus patriorum celebrant institutionibus morum? Cùm igitur hæc ita sint, neque ulla inruperit nouitas, quæ tenorem perpetuum rerum dissociata continuatione diduxerit: quid est istud, quod dicitur, inuectam esse labem terris, postquam religio Christiana intulit se mundo, & veritatis absconditæ sacramenta patefecit? Sed pestilentias, inquiunt, & siccitates, bella, frugum inopiam, locustas, mures, & grandines, resque alias noxias, quibus negotia incursantur humana, Dii nobis important iniuriis vestris atque offensionibus exasperati. Si in rebus perspicuis, & nullam desiderantibus defensionem, non stoliditatis esset diutiùs immorari, ostenderem profectò replicatis prioribus sæculis, mala ista, quæ dicitis, non esse incognita, non repentina: nec postquam gens nostra felicitate donari huius vocaminis meruit, [g] irrupisse has labes, & infestari cœpisse discriminum varietate mortalia. Si enim nos sumus in causa, & in nostri criminis meritum excogitatæ sunt hæ pestes, vnde nouit antiquitas miseriarum hæc nomina? Vnde bellis significatum dedit? Pestilentiam, grandines, qua potuit ratione signare? aut inter suas voces, quibus oratio explicabatur, assumere? Nam si nouella sunt hæc mala, & ab recentibus ducunt offensionibus causas, qui potuit fieri, vt eis rebus verba formaret, quas nec ipsa sciebat expertam se esse, neque vllis comperisset maiorum in temporibus factitatas? Penuria, inquit, frugum, & angustiæ frumentariæ arctius nos habent. Antiqua enim & vetustissima sæcula necessitatis istius aliquando fuerunt expertia? Nonne ipsa nomina, quibus censentur hæc mala, testificantur & clamant nullum ab his vmquam immunem abisse mortalium? Quod si ad credendum difficilis res esset, testimoniis agere possemus auctorum, quantæ, quoties, & quæ gentes famem senserint horridam, & aggerata interierint vastitate. Casus frequentissimi grandinis accidunt, atque adterunt cuncta. In literis enim priscis comprehensum & compositum non videmus, etiam [h] imbres saxeos totas sæpè communisse regiones? Difficiles pluuiæ sata faciunt emori, & sterilitatem indicunt terris. Immunis enim antiquitas malis ab his fuit

constitutas. Ita apud Tertull. non semel. HARALDVS.

[a] *Atque in ortus fieri signorum cœpta est inclinatio?* Hoc est ἡ τῶν ἀστέρων [illegible] seu vt vocant contrasseriem, quod aut ruinæ aut prodigij signum esset certissimum. PRI.

[b] *Siderum sol Princeps*, Cicero de nat. Deor. lib. 2. *Sol astrorum obtinet principatum, ex aliore innumerabiles flammæ siderum existunt, quorum est princeps Sol, omnia clarissima luce collustrans*. lib. 4. c. 2. Macrob. Saturnal. lib. 1. cap. 17. ELMAN.

[c] *Luna desiuit redintegrare seipsam*, In Neomeniis scilicet quibus [illegible] seu renasci videtur, & seipsam redintegrare. PRI.

[d] *Commendata semina tellus recusat accipere*. Varro apud Nonium. *Cum aut humus semina recipere non possit, aut recepta non reddat, aut reddita grandire nequeat.* Hunc enim locum ita legendum existimo. HER.

[e] *Non furiunt*. Apul. Apol. *Quoties & quo anni cuiusque eorum generis fœmina subent, mares furiant.* Glossæ furire, [illegible]. Festus. *Ex omni mansueto pecore immundissimi sunt sues, & ardentissima libidinis: ita vt opprobrium mulieribus unde tractum sit, cùm subare & furire dicuntur.* Nonius In amplhire. *Catulire, furere, vel libidinari*. ELMENH.

[f] *Non matrimonia copulant nuptiarum solemnibus iustis?* &c. Legendum arbitror cum Iurisprudentibus, *iusta*, similiter vt illi iustas nuptias, seruitutem iustam, iustam libertatem, libertos iustos dixere passim, Instit. tit. de libertinis. Itidem vxor iusta, quæ legum solemnitate obseruata ducta est l. si vxor D. de adulteriis. Alciatus ad l. lege obuenire. D de verbor. signif. de nuptiis instituta Apuleius 6 de asino. *Impares enim nuptiæ, & prætereà in villa, sine testibus, & patre non consentiente, factæ, legitimæ non possunt videri*. STAVV.

[g] *Irrupisse has labes &c.* Illud est quod exagitat Tertullianus Apol. 40 *prætexentes sanè ad odij defensionem, illam quoque vanitatem, quod existiment omnes publicæ cladis, omnis popularis incommodi, Christianos esse causam.* Hanc objectionem refutat S. Augustinus epist. 5. ad Marcellinum, & serm. 59. tom. 10. *Nemo dicat, antea melior erat mundus, quàm modo: ex quo cœpit iste medicus artem suam exercere, multa hoc videmus horrenda.* Mitto hic Origenem in cap. 24. Matth. & Ruffinum lib. 9. c. 7. PRI.

[h] *Imbres saxeos*. Solinus [illegible] imber. Valer. Flacc. lib. 5. Argon *saxifera surgit quibus imber harena.* Cicero lib. 2. de natura Deorum. Liuius libro 1. hist. 2. Tibullus lib. 1. ELMENH.

fuit; cùm etiam flumina cognouerimus ingentia limis inaruisse siccatis. Pestilentiæ contagia vrunt genus humanum. [a] Annalium scripta percurrite linguarum diuersitatibus scripta, vniuersas discetis gentes sæpenumerò desolatas, & viduatas suis esse cultoribus. [b] Ab locustis, ab muribus, genus omne acciditur atque adroditur frugum. Historias ite per vestras, & ab istis pestibus instruemini quoties prior ætas affecta sit, & paupertatis ad miserias venerit. Terrarum validissimis motibus tremefactæ nutant vsque ad periculum ciuitates. Quid? hiatibus maximis interceptas vrbes cum gentibus superiora tempora non viderunt, aut ab huiusmodi casibus fortunas habuere securas? Quando est humanum genus aquarum diluuis interemptum? Non ante nos? Quando mundus incensus in fauillas & cineres dissolutus est? Non ante nos? Quando vrbes amplissimæ marinis coopertæ sunt fluctibus? Non ante nos? Quando cum feris bella, & prælia cum leonibus gesta sunt? Non ante nos? Quando pernicies populis venenatis ab anguibus data est? Non ante nos? Nam quod nobis objectare consuestis bellorum frequentium causas, vastationes vrbium, Germanorum & Scythicas irruptiones, cum pace hoc vestra & cum bona venia dixerim, quale sit istud quod dicitur, calumniarum libidine non videtis. Vt ante millia annorum decem, ab insula quæ perhibetur Atlantica Neptuni, sicut Plato demonstrat, magna erumperet vis hominum & innumeras funditus deleret atque extingueret nationes, nos fuimus causa? Vt inter Assyrios & Bactrianos Nino quondam Zoroastreque ductoribus non tantùm ferro dimicaretur & viribus, verum etiam magicis & Chaldæorum ex reconditis disciplinis, inuidia nostra hæc fuit? Vt Helena Diis ducibus atque impulsoribus rapta, & suis esset dirum & venturis temporibus fatum, religionis nostræ attributum est crimini? [c] Vt ille immanis Xerxes mare terris immitteret, & gressibus maria transiret, nostri nominis effectum est cura? Vt ex Macedoniæ finibus vnus exortus adolescens Orientis regna & populos captiuitate & seruitio subiugaret, nos fecimus, atque excitauimus causas? Vt modò Romani, velut aliquod flumen torrens, cunctas submergerent atque obruerent nationes, nos videlicet numina præcipitauimus in furorem? Quod si hominum nullus est, qui, quæ iamdudum gesta sunt, nostris audeat temporibus imputare, quemadmodum possimus miseriarum esse præsentium causæ, cum noui fiat nihil, sed sint omnia vetera, & nullis antiquitatibus inaudita? Quamquam ista quæ dicitis bella Religionis nostræ ob inuidiam commoueri, non sit difficile comprobare, post auditum Christum in mundo non tantùm non aucta, verùm etiam maiore ex parte furiarum compressionibus imminuta. Nam cum hominum vis tanta magisteriis eius acceperimus ac legibus, malum malo rependi non oportere; iniuriam perpeti quàm irrogare esse præstantius; suum potius fundere, quàm alieno polluere manus & conscientiam cruore: habet à Christo beneficium iamdudum orbis ingratus, per quem feritatis mollita est rabies, atque hostiles manus cohibere à sanguine cognati animantis occœpit. Quod si omnes omninò, qui homines se esse non specie corporum, sed rationis intelligunt potestate, salutaribus eius pacificisque decretis aurem vellent commodare paulisper, & non fastu & supercilio luminis, suis potiùs sensibus quàm illius commonitionibus crederent: vniuersus iam dudum orbis mitiora in opera conuersis vsibus ferri, tranquillitate in mollissima degeret, & in concordiam salutarem incorruptis fœderum sanctionibus conueniret. Sed si per vos, inquiunt, nihil rebus incommodatur humanis, vnde sunt hæc mala, quibus vrgetur & premitur iamdudum [d] miseranda mortalitas? Sententiam me poscis huic necessariam nihil causæ. Neque enim præsens atque in manibus posita [e] disceptatio in id sumpta est, vt ostenderem vel probarem quibus vnaquæque res causis & rationibus fieret; sed vt maledicta criminis tanti procul esse ab nobis ostenderem. Quod si præsto, si facto & argumentis insignibus rei veritas explicatur, vnde sint hæc mala, vel ex quibus profluant fontibus principiisque, non curo. Ac ne tamen omninò quid de rebus huiusmodi sentiam, nihil videar interrogatus expromere, possum dicere. Quid enim si prima materies, quæ in rerum quatuor elementa

Sata faciunt emori. Virgilius ecloga. 7. — *vitio moriens sitit aeris herba*, & Georg. 1.
Deinde satis fluuium inducit, riuosque sequentes:
At cum exustus ager, morientibus æstuat herbis,
vbi Seruius: *secundùm Pythagoricos, qui dicunt omne quod crescat, animam habere, vnde est: atque interfice messes*: Cyprianus de laude martyrij. *Cum arentibus campis sementa defecerint*: *& herbas terra morientibus æstuaret.* ELMENH.

a *Annalium scripta percurrite.* Cornelium Tacitum lib. 15. *exorta vis locustarum ambederat quidquid herbidum aut frondosum.* De eiusmodi vastationibus ac damnis habes vbique exempla PRI.

b *Ab Locustis, muribus, &c.* Calamitates illas omnes paucis complectitur Synesius epist. 57 ad episcopos contra Andronicum [illegible] [illegible] *quod extrema Pentapolis clades fuerit, Andronicus post terræmotum, post locustas, famem, incendium, & bellum.* adde S. August. c. 2. lib. 3. de ciuit. Dei. *Idem.*

c *Vt ille immanis Xerxes* Hieronymus in Epitaphio Nepotiani ad Heliodorum episcopum epist. 64. *Xerxes ille rex potentissimus qui subuertit montes, maria constrauit.* Gregorius Nazianz. orat. funebri in Basilium M. Iuuenalis sat. 10. Herodotus Polymnia. Diodorus Siculus lib. 11. biblioth. Valerius Maximus lib. 1. cap. 11. Iustinus lib. 11. Lucretius lib. 4. Dio Chrysostomus [illegible], serm. 3. Suidas in [illegible]. Mela lib. 21. c. 1. ELMENH.

d *Miseranda mortalitas.* Id est homines, seu humanum genus. Afri characteris habet vestigium hæc vox, vt apud Tertullianum de Pallio cap. 2. *si tamen Ninus regnauit primus, vt autumat superiorum profanitas.* sed hac voce non semel vsus est Plinius lib. 7. cap. 40. & cap. 7. lib. 11. PRI.

e *Disceptatio.* Cyprianus ad Demetrianum. *virtutem mentis infringe, fidem destrue, disceptatione, si potes, vince.* vtitur hac voce Cicero bis de orat. lib 3. ELMENH.

Si facto & argumentis insignibus rei veritas explicatur Iacobus Cuiacius [illegible]. Corsyl. ant legebat, *si facto vt argumentis insignibus rei veritas explicetur.* HER.

menta digesta est, miseriarum omnium causas suis continet in rationibus inuolutas? Quid si siderum motus certis signis, partibus, temporibus, lineis pariunt hæc mala, & subiectis afferunt variorum discriminum necessitates? Quid si statis temporibus rerum vicissitudines fiunt, atque vt in maritimis æstibus, modò secundæ res affluunt, modò rursus refluunt malis [a] malis reciprocantibus prospera? Quid si materiæ fæx ista, quam sub nostris calcamus ingressibus, hanc habet sibi legem datam, vt expiret nocentissimos halitus, quibus corruptus aër iste, & corporibus labem ferat, & negocia infirmet humana? Quid si, quod proximum vero est, quidquid nobis videtur aduersum, mundo ipsi non est malum, omniaque quæ fiunt nostris commoditatibus statuentes, opinionibus improbis criminamur euenta naturæ? [b] Plato ille sublimis apex philosophorum & columen, [c] sæua illa diluuia, & conflagrationes mundi, purgationem terrarum suis esse in commentariis prodidit: nec vir prudens extimuit, humani generis subuersionem, cladem, ruinas, interitus, funera, rerum innouationem vocare: etenim iuuentutem his quamdam redintegratis viribus comparari. Non pluit, inquit, cælum, & frumentorum inopia nescio qua laboramus. Quid enim? Inseruire elementa tuis necessitatibus postulas? atque, vt viuere molliùs & delicatiùs tu possis, obsequia temporum tuis debent commoditatibus se dare? Quid enim si hoc pacto nauigationis cupidissimus conqueratur ventos jam diu non esse, & cæli conquieuisse flaturas? Numquid ideò dicendum est perniciosam esse tranquillitatem illam mundi, quia vectoribus impediat vota? Quid si [d] sole aliquis torrere se suetus, & acquirere corpori siccitatem, ratione consimili conqueratur frequentissimis nubilis iucunditatem serenitatis ablatam: numquid ideò dicenda sunt nubila inimica obductione pendere, quia libidini non permittitur ociosæ rutilare se flammis, & causas potionibus præparare? Euenta hæc omnia, quæ fiunt & accidunt mole sub hac mundi, commodulis non nostris, sed ipsius pendenda sunt rationibus ordinibusque naturæ. Nec si aliquid accidit, quod nosmetipsos, aut res nostras parùm lætis successibus fouit, continuò malum est, & in exitiabilis rei opinione ponendum. Pluit mundus, aut non pluit, sibimet pluit, aut non pluit: & quod forsitan nescias, aut vliginem nimiam siccitatis ardore decoquit, aut longissimi temporis ariditatem pluuiarum effusionibus temperat. Pestilentias, morbos, fames, atque alias suggerit malorum exitiabiles formas. Vnde tibi est scire, ne quod exuberat, sic tollat, vt per sua dispendia modum [e] rebus luxuriantibus figat? Tu audeas dicere, hoc & illud est in mundo malum, cuius explicare, dissoluere neque originem valeas, neque causam? Et quia tuas impediat deliciarum, forsitan & libidinum, voluptates, perniciosum esse atque asperum dicas? Quid ergo, quia frigus membris tuis aduersum est, & congelare, constringere sanguinis tui feruorem solet, idcircò in mundo hiems esse non debet? Et quia perferre, sustinere, flagrantissimos soles non potes, ex anno æstas tollenda est, atque aliis legibus alia rursus ordinanda natura? Veratrum venenum est hominibus. Numquid ob hanc caussam non debuit nasci? Ouilibus insidiatur lupus. Numquid in culpa natura est, quod lanitiis extulit importunissimam belluam? Morsu animam serpens tollit. Maledicam sic primordiis rerum, [f] quod tam sæua prodigia genituris spirantibus addiderunt? Superciliosa nimium res est, cum ipse sis non tuus, aliena etiam in possessione verseris, potentioribus dare conditionem velle vt id fiat, quod cupias, non quod in rebus inueneris, antiquis constitutionibus fixum. Quare habere si locum vestras vultis querimonias, homines prius est vt doceatis vnde, vel qui sitis, vobisne sit genitus & fabricatus mundus, an in eum veneritis alienis ex regionibus inquilini. Quod cum dicere non sit vestrum, neque explicare possitis, cuius rei causa sub hac cæli conuexione versemini, desistite arbitrari pertinere ad vos quicquam: cum ea quæ fiunt, non partiliter fiant, sed ad census summam redeant referanturque totius. Christianorum, inquiunt, causa, mala omnia Dij ferunt, & interitus comparatur ab superis frugibus. Rogo cum hæc dicitis,

a *Malis reciprocantibus prospera.* Propriè, id est: quasi fluctibus fluctus recipientibus ac remittentibus. Ennius Andromeda apud Nonium: *Rursus prorsus reciprocat fluctus, feram.* Sic enim hic locus proculdubiò legendus est. Ibidem ex alio scriptore, *reciproca animum, inquam, odiose*, scribi oportuit, animam. propriè enim omninò reciprocare spiritum, vt infrà hoc lib. HERALD.

b *Plato ille sublimis apex philosophorum.* Sugillat hic Platonem immodicis elogiis extollendo, vt & Tullius de nat. Deor. lib. 2. *Audiamus Platonem, quasi quemdam Deum philosophorum.* Tertullianus Apolog. 46. vbi philosophos insectatur, Platonem non omittit, eique gulam exprobrat, *Plato à Dionysio ventris gratia venditatur.* Neque enim fœdiùs aut turpiùs Alexandro adulatus est Aristoteles, quàm Dionysio tyranno coryphæus ille Plato, vt lautè viueret, & auaritiæ morbo quo magnopere tenebatur, præmio quodam obsequeretur. PRI.

c *Sæua illa diluuia &c.* Plato in Timæo, ὅταν δ᾽ αὖ οἱ θεοὶ τὴν γῆν ὕδασι καθαίροντες κατακλύζωσιν, οἱ μὲν τοῖς ὄρεσι διασῴζονται, βουκόλοι, νομεῖς τε, οἱ δὲ ἐν ταῖς παρ᾽ ὑμῖν πόλεσιν εἰς τὴν θάλατταν ὑπὸ τῶν ποταμῶν φέρονται. Citat hanc Platonis sententiam Origenes contra Celsum lib. 4. veram autem diluuij causam benè statuunt veteres Ecclesiæ Doctores, hominum improbitatem & malitiam. D. Clemens recognit. lib. 8. Lactantius c. 10. de Orig. Error. Gaudentius, tract. 10. de lect. Exodi. ELMENH.

d *Sole aliquis torrere se suetus.* In se olim erant antiqui, vt corporis colorem & siccitatem acquirerent. Seneca epistol. 108. *Qui in solem venit, licet non in hoc venerit, colorabitur.* Idem de breuit. vitæ c. 13. & de Tranquill. c. 3. & Turnebus aduers. lib 25. c. 21. *Idem.*

e *Rebus luxuriantibus figat.* Insolescere, pro luxuriari dixit Tertullianus lib. de anima cap. 3. PRI.

Non partiliter fiant. Hac voce Firmicus vtitur & alii at non eodem omnes significatu. Hîc ponitur, quasi diceret, ostendendum esse calamitates quibus omnes afficiuntur, non omnibus sed cuidam tantùm parti immissas, paganosque ab iis esse immunes. PRI.

f *Quod tam sæua prodigia genituris spirantibus addiderunt.* Cur perniciosa animalia crearit Deus, docet Augustinus de Genesi contra Manichæos. Lactant. lib. 7. c. 4. Basilius hom. 9. in Hexam. ELMENH.

citis, [a] non calumniari vos improbè in apertis conspicitis manifestisque mendaciis? [b] Trecenti sunt anni fermè, minus vel plus aliquid, ex quo cœpimus esse Christiani, & terrarum in orbe censeri. Numquid omnibus his annis continua fuerunt bella, continuæ sterilitates, pax nulla in terris, nulla protinus vilitas aut abundantia rerum fuit? Hoc enim primum efficiendum est ei, qui nos arguit, perpetuas & iuges calamitates fuisse has, numquam omninò respirasse mortalia, [c] & sine vllis, vt dicitur, feriis, multiplicium formas sustinuisse discriminum. Atqui vidimus mediis his annis, mediisque temporibus, è victis hostibus innumerabiles esse victorias reportatas: protolatos imperii fines, & in potestatem redactas inauditi nominis nationes: sæpenumero maximos annonæ fuisse prouentus, vilitutes, atque abundantias rerum tantas, vt commercia stuperent vniuersa, pretiorum auctoritate prostrata. Quemadmodum enim res agi, & vsque ad hoc tempus genus qui durare mortalium, si non omnia, quæ vsus posceret, subministraret fertilitas rerum? Sed fuerunt aliquando nonnulla in necessitatibus tempora? & relaxata sunt abundantiis. Rursus contra voluntatem quædam bella administrata? & victoriis postmodum successibusque correcta. Quid ergo dicemus? iniuriarum nostrarum deos modo memores esse, modo esse rursus immemores? Si quo tempore fames est, irati esse dicuntur, sequitur vt abundantiæ tempore irati & difficiles non sint: atque ita perducitur res eò, vt vicibus ludicris & ponant, & repetant iras, & in integrum se semper offensionum recordatione restituant. Quamquam istud quod dicitur, quale sit explicabili non potest comprehensione cognosci: Si Alamannos, Persas, Scythas, idcircò voluerunt deuinci, quod habitarent & degerent in eorum gentibus Christiani; quemadmodum Romanis tribuere victoriam, cum habitarent & degerent in eorum quoque gentibus Christiani? Si in Asia, Syria, idcircò mures & locustas efferuescere prodigialiter voluerunt, quod ratione consimili habitarent in eorum gentibus Christiani; in Hispania, Gallia, cur eodem tempore horum nihil natum est, cùm innumeri viuerent in his quoque prouinciis Christiani? Si apud Getulos, Tinquitanos huius rei causa siccitatem satis ariditatemque miserunt, eo anno cur messes amplissimas Mauris Nomadibusque tribuerunt, cùm religio similis his quoque in regionibus verteretur? Si in ciuitate vnaqualibet fame plurimos emori nostri nominis auersione fecerunt, cur ibidem annonaria caritate non tantùm corporis non nostri, verumetiam Christianos ditiores & locupletissimos reddiderunt? Aut igitur cuncti nihil læti habere debuerunt, si malorum causa nos sumus: nationibus enim sumus in cunctis: aut cum mixta videatis cum incommodis læta, desinite nobis adscribere id quod offendit res vestras, cum nihil lætis officiamus & prosperis. Si enim ego vt malè sit facio, cur vt benè sit non obsto? Si vt inopia magna sit, meum nomen in causa est; cur nihil impedio vt sit feracitas maxima? Si vt in bellis accipiatur vulnus ego dicor afferre fortunam; cur duelles cùm pereunt, læuum augurium non sum, nec aduersus spes bonas [d] mali ominis obscœnitate traducor? Et tamen ô magni cultores atque antistites numinum, cur vt irasci populis Christianis augustissimos illos asseueratis Deos, [e] ita non aduertitis, non videtis, affectus quàm turpes, quàm indecoras numinibus attribuatis insanias! [f] Quid est enim aliud irasci, quàm insanire, quàm furere, quàm in vltionis libidinem ferri, & in alterius doloris crucem effecati pectoris alienatione bacchari? Hoc ergo dij magni norunt, perpetiuntur, & sentiunt, quod feræ, quod belluæ, quod mortiferæ continent venenato in dente natrices. Quod leuitatis in homine, quod terreno in animante culpabile, est, præstans illa natura, & in perpetuæ virtutis firmitate consistens, scite asseueratur à vobis. Et quid ergo sequitur necessariò, nisi vt ex eorum luminibus scintillæ emicent flammeæ, æstuet anhelum pectus, spuma jaciatur ex ore, & ex verbis ardentibus labrorum siccitas inalbescat

a *Non calumniari vos improbè &c.* Calumniari improbè dixit, id est, impudentissimè, vt qui rapit propalàm, dicitur *fur improbus*, Iurisconsul. res nota est. vetus Persii interpres ad hæc verba, *nec enim mihi cornea fibra est*, *ὠμὸς ἀναιδής*, inquit, *id est corneum pectus*. HER.

b *Trecenti sunt anni fermè &c.* & lib. 2. *ante trecentos annos &c.* Ex his patet auctorem nostrum vixisse sub Diocletiano trecentis plus minus an. post natum Saluatorem; opusque hoc varia eruditione refertum scripsisse, an. Chr. fermè .08. vrbis 1050. exeunte 1049. coss. Maximiano & Galerio, vt eruditissimè obseruat vir doctiss. Ioan. Meursius. ELMENH.

c *Et sine vllis vt dicitur feriis*. Id est, sine vlla bonorum intermixtione. Idcircò Philo ait Deum solum verè feriari, quia solus vero gaudio fruitur, & pace sincera, nec vllo belli simolacro interrupta. comm. de Cain. HER.

d *Mali ominis obscœnitate traducor*. Quid si legatur *obscæuitate*? Obscæuare est quasi malum. Omen adferre. interprete Nonio Marcello. Plautus Asinaria. *Metuo quid illic obscæuauit mea falsa fallacia*. & Arnobius ipse libro 3. STEV.

e *Ita non aduertitis, non videtis &c.* Videtur hic noster illorum philosophorum secutus opinionem, qui asserebant non irasci Deum, nec in tam beneficam præstantissimamque naturam, hanc animi pusillitatem, affectumque noxium cadere, nulloque modo fieri posse, vt illa sancta majestas, id pateretur, quod proprium esset terrenæ fragilitatis. Grauiter illorum errorem reuincit Lactantius ad Donatum opere eleganti, De Ira, quem curæ pretium erit inspicere. Etenim ira in Deo non est perturbatio animi, sicut in hominibus; moderata enim in eo & ordinata omnia, sed pœna & necessaria correptio, qua peccatores corripiuntur. ELMENH.

f *Quid est enim aliud irasci, quàm insanire &c.* Id Tullius habet apertè lib. 4. Tusc. *An est quidquam similius insaniæ quam ira, quam benè Ennius initium dixit insaniæ*? & Horatius lib. 1. epist. 2. *Ira furor breuis*. -- Illa autem animi adfectio in Deo vitio non vertitur. Hac de re audi Origenem lib. 4. contra Celsum, [illegible] *Iram sane Dei dicimus, non autem in ipso passionem dicimus: sed assumptum quiddam ad correctionem pessimorum, qui varijs rationibus peccare solent*. PRI.

beſeat? Quod ſi verum eſt iſtud, & eſt exploratum, & cognitum, [a] efferueſcere Deos ira, & huiuſmodi motus perturbatione iactari, immortales & perpetui non ſunt, nec in diuinitatis alicuius exiſtimatione ponendi. Vbi enim eſt vllus, ſicut ſapientibus videtur, affectus, ibi eſſe neceſſe eſt paſſionem. Vbi paſſio ſita eſt, perturbationem conſentaneum eſt conſequi. Vbi perturbatio eſt, ibi dolor & ægritudo eſt. Vbi dolor & ægritudo eſt, imminutioni & corruptioni iam locus eſt. Quæ duo ſi vexant, adeſt vicinus interitus, mors omnia finiens, & cunctis adimens ſentientibus vitam. Quid quod iſto modo non tantùm illos leues & feruidos, verùm, quod ab diis conuenit procul eſſe dimotum, & iniquos inducitis, & iniuſtos, & æquitatis vel modicæ nullam prorſus obtinere rationem. Quid eſt enim tam iniuſtum, quàm aliis iraſci, & alios lædere? de hominibus conqueri, & innoxia dilacerare frumenta? [b] Chriſtianum nomen odiſſe, & diſpendiis omnibus ſuos labefactare cultores? An numquid idcircò in vos etiam ſæuiunt, vt inteſtinis vulneribus concitati in vltionem conſurgatis illorum? Ergo humana patrocinia dij quærunt, & niſi veſtra fuerint aſſertione protecti, idonei non ſunt ipſi, qui propulſare, defendere, ſuas valeant contumelias? Quinimò [c] ſi verum eſt ardere illos ira, permittite illis poteſtatem ſui, defendant ſe ipſi, atque in vltionem maieſtatis offenſæ, inteſtinas exerant experianturque virtutes. Poſſunt nos, ſi voluerint, æſtu, poſſunt nocentiſſimo frigore, poſſunt auris peſtilibus, poſſunt morborum obſcuriſſimis cauſis enecare, conſumere, atque ab omni penitus cœtu exterminare mortali. Aut ſi malum conſilium eſt aggredi nos vi, emittant aliquod indicationis ſignum, per quod eſſe liquidum cunctis poſſit inuitiſſimis nos eis habitare ſub cælo. Vobis ſecundas tribuant valetudines: aduerſas nobis, ac peſſimas. Opportunis imbribus veſtra irrigent rura: pluuiarum quicumque ſunt rores noſtris ab agellulis abigant. Lanitia curent veſtra numeroſis fœtibus multiplicari: ſterilitatem infauſtam noſtris pecuariis inferant. Ex oliuis veſtris atque vinetis plenam faciant autumnitatem fundi: at ex noſtris exprimi vnum prohibeant palmitibus rorem. Ad extremum & vltimum, in veſtro ore præcipiant ſuam fruges retinere naturam: at verò in noſtro mel amarum fieri, olearum fluenta ranceſcere, & ſub ipſis poſitum labris in acoris perfidiam vinum repentè mutari. Quod cùm minimè fieri teſtificentur res ipſæ, neque minùs ad nos quicquam, neque ad vos plurimùm redundare vitalibus ex beneficiis conſtet, libido quæ tanta eſt, inimicos atque hoſtes deos eſſe contendere Chriſtianis, [d] quos in rebus triſtiſſimis atque lætis, nihil abs te videas ratione in aliqua diſcrepare? Si verum vobis permittitis, ac ſine vllis aſſentationibus dici: verba ſunt hæc, verba ſunt, res immò per calumnias creditæ, non cognitionis alicuius teſtimonio comprobatæ. Cæterùm dij veſtri, & qui ferre nominis huius auctoritatem condigni ſunt, neque iraſcuntur, neque indignantur, neque quod alteri noceat, inſidioſis machinationibus conſtruunt. Etenim reuera eſt impium, & ſacrilegia cuncta tranſcendens, ſapientem illam credere beatiſſimamque naturam magnum aliquid putare, ſi ſe ſibi aliquis adulatoria humilitate ſubmittat: & ſi fuerit non factum, deſpectam ſe credere, & ab ſummi culminis decidiſſe faſtigio. Puerile, puſillum eſt & exile, vix & illis conueniens, quos jamdudum experientia doctorum [e] dæmonas appellat & heroas, non noſſe cæleſtia, & in hac rerum materia craſſiore conditionis ſuæ exortes verſari. Veſtra ſunt hæc, veſtra ſunt irreligioſè opinata, & irreligioſiùs credita. Quinimò, vt veriùs proloquar, haruſpices has fabulas, conjectores, [f] arioli, vates, & numquam non vani concinnauere fanatici: qui ne ſuæ artes intereant, ac ne ſtipes exiguas conſultoribus excutiant jam raris, ſi quando vos velle rem venire in inuidiam comperterunt, negliguntur dij, clamitant, atque in templis jam raritas ſumma eſt. Iacent antiquæ deriſui cærimoniæ, & ſacrorum quondam veterrimi ritus religionum nouatum ſuperſtitionibus

a *Efferueſcere Deos ira*, lib. 2. *Quas enim continetis offenſas, vt ad eam numinum mentionem rabidorum pectorum efferueſcatis ardoribus*. Seneca de ira c. 1. lib. 1. *Ira ſe profert, & in faciem exit: quantoque maior eſt, hoc efferueſcit manifeſtiùs.* Vlpianus in l. *Quid ſit fugitiuus*. §. 4. D. de ædil. edict. *Sin autem in hoc tantum latuiſſet, quoad iracundia domini efferueſceret.* Lucretius lib. 3. *iracunda mens facile efferueſcit in iras*. lib. 27. *quod auxit ira acerbius efferueſcens.* ELMENH.

b *Chriſtianum nomen odiſſe*. Apologetici cap. 2. odium illud expendit Tertullianus, quo gentiles nomen ſolum Chriſtianum proſequebantur. *nomen valde infeſtum*, inquit, *ſi ſolum nominis crimen eſt.* vnde Athenagoras in apol. pro Chriſtianis ὁ τὸν χριστιανῶν ἐξετάζεσθω βίος. τὸ δ' ὄνομα παντὸς ἀφαιρείσθω ἐγκλήματος. *nocentium vita examinatur, nomen verò omni crimine liberetur.* PRS.

c *Si verum eſt ardere illos ira*. Stoicorum hic vt antè dogma amplecti videtur, qui in Deum iram cadere negabant: Cùm tamen Epicurei Deum ſecuram vitam agere, immunem ab illa cura quam de humanis gerere dicitur. Quæ in Deum ira occurrit vitioſa non eſt, id enim vel ſomniare nefas. Locum modò Origenis adduximus, contra quem facit alter hic Gregorij Nazianz. orat. 31. quæ eſt in plagam grandinis, ἐγὼ τὸν τε τοῦ θεοῦ φιλανθρωπίας ἐγγυητὴς καὶ τῆς ὀργῆς ἀλλότριος. *Ego diuinæ miſericordiæ fideiuſſor, & remota ira quæ ipſius naturæ repugnat.* Idem.

d *Quos in rebus triſtiſſimis atque lætis*. Solenne eſt Arnobio & pleriſque omnibus illius æui ſcriptoribus mutare comparationis gradus, & ſuperlatiuum accipere pro poſitiuo, vt loquuntur οἱ γραμματικοὶ παῖδες, vnde & Menandri verſum Φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί. ita redditum apud antiquos Eccleſiæ doctores reperimus: *corrumpunt ingenia bona confabulationes peſſimæ.* Talia apud ſcriptores illos infinita. HRA.

e *Dæmones appellat, & hos non eſſe cæleſtia*. Differit Arnobius Deos veros, & qui ferre huius nominis auctoritatem condigni ſunt, paſſionibus non eſſe obnoxios; quippe iraſci, gaudere, indignari, adulationem admittere, nimis eſſe indigna ſuperis, immò vix cadere in eos, quos dæmonas philoſophorum ſcholæ appellant; Semones & minorum gentium deos: de quo Apuleius lib. de Deo Socratis. STAV.

f *Arioli, vates, & numquam non vani concinnauere fanatici*. Lepidi profectò mihi videntur, qui ariolos, à faris & fando, quaſi fariolos, vel ab Halando deducunt. Iſidorus lib. 8 ad Originem diligentiùs rimatur. *Arioli vocati propter quod circa aras idolorum nefarias preces emittunt, &*

tionibus occiderunt: & meritò humanum genus tot miseriarum angustiis premitur, tot laborum excruciatur ærumnis. Et [a] homines brutum genus, & quod situm sub lumine est cæcitate ingenita nequeuntes videre, audent asseuerare furiosi, quod vos credere non erubescitis sani? Ac ne quis nos tamen diffidentia responsionis, tranquillitatis existimet deos donare muneribus, innoxias affingere his mentes, atque ab omni perturbatione dimotas, concedamus, sicut libitum vobis est, intendere in nos iras, [b] sanguinem illos sitire nostrum, & jamdudum nos cupere mortalium submouere de sæculis. Sed si non est molestum, non graue, si communis officij res est, non ex gratia sed ex vero disceptationis huius dispectare momenta, audire à vobis exposcimus, quænam sit hæc ratio, quæ causa, propter quam in nos tantùm & dij sæuiant superi, & asperati homines inardescant? Religiones, inquiunt, impias, atque inauditos cultus terrarum in orbem trahitis. Quid, ô participes rationis audetis homines proloqui, quid effutire, quid promere temerariæ vocis desperatione tentatis? Deum principem, rerum cunctarum quæcumque sunt Dominum, summitatem omnium summorum obtinentem, adorare, obsequio venerabili inuocare, in rebus fessis totis vt ita dixerim sensibus amplexari, amare, suspicere, execrabilis religio est & infausta, impietatis & sacrilegij plena, cærimonias antiquitus institutas nouitatis suæ superstitione contaminans? Hoccine est quæso audax illud facinus & immane, propter quod maxime cœlites aculeos in nos intendunt iratum atque indignationum suarum? propter quod vos ipsi, cum libido incesserit sæua, exuitis nos bonis, exterminatis patriis sedibus, irrogatis supplicia capitalia, torquetis, [c] dilaceratis, exuritis, & ad extremum nos feris & belluarum laniatibus obiectatis? Quisquis istud in nobis damnat, aut in aliqua ducit criminatione ponendum, is aut nomine appellandus est hominis, quamuis ille videatur sibi? aut Deus esse credendus est, quamuis ipse se esse mille profiteatur in vatibus? [d] Trophonius nos impios, Dodonæus aut Iupiter nominat, & ipse dicetur Deus, atque in ordine computabitur numinum, qui aut summo seruientibus regi crimen impietatis affingit, aut sibi torqueetur maiestatem eius, cultumque præponi? Delius Apollo, vel Clarius, Didymæus, Philesius, Pythius, & is habendus diuinus est, qui aut summum Imperatorem nescit, aut ignorat à nobis quotidianis ei precibus supplicari? Qui si pectorum secreta nesciret, nec quid in intimis sensibus contineamus, agnosceret; summum tamen inuocare nos Deum, & ab eo, quod postulamus orare, vel auribus potuit scire, vel ipsius vocis sono, qua vtimur in precibus, noscitare. Nondum est locus vt explicemus omnes isti, qui nos damnant, qui sint, vel vnde sint; quantum possint, vel nouerint; cur ad Christi paueant mentionem? discipulos cur eius inimicos habeant & inuisos: quod tamen humanum pollicentibus sensum vna pariter definitione figamus: nihil sumus aliud Christiani, nisi magistro Christo summi regis ac Principis veneratores: nihil, si consideres, aliud inuenies in ista religione versari. Hæc totius summa est actionis: hic propositus terminus diuinorum officiorum, hic finis. Huic omnes ex more prosternimur, hunc collatis precibus adoramus, ab hoc iusta, & honesta, & auditu eius condigna deposcimus. Non quo ipse desideret supplices nos esse, aut amet substerni, & tot millium venerationem videre. Vtilitas hæc nostra est, & commodi nostri rationem spectans. Nam quia proni ad culpas, & ad libidinis varios appetitus vitio sumus infirmitatis ingenitæ, patitur se semper nostris cogitationibus concipi: vt dum illum oramus, & mereri eius contendimus munera, accipiamus innocentiæ voluntatem, & ab omni nos labe delictorum omnium amputatione purgemus. Quid dicitis, ô sacri, quid diuini interpretes iuris? Melioris ne sunt causæ, qui Grundules adorant Lares, Aios Locutios, Limentinos, quàm sumus nos omnes, qui Deum colimus rerum patrem, atque ab eo deposcimus rebus fessis languentibusque tutamina? Et illi cati, sapientes, prudentissimi vobis videntur, nec reprehensionis vllius, qui Faunos, qui Fatuas, ciuitatumque Genios, qui Pausos reuerentur, atque Bellonas. Nos hebetes, stolidi, fatui, obtusi pronunciamur & bruti, qui dedidimus nos Deo, cuius nutu & arbitrio omne quod est, constat, & in sententiæ suæ perpetuitate defixum est. Hanceine sententiam promitis? hanc legem constituitis? hanc promulgatis, vt honoribus

funesta sacrificia offerunt, bisque celebricantibus damonum responsa accipiunt. vnde in Glossis, Hariolus βωμολόχος. Sic Tertullianus dixit cap. 23 Apolog. de iis loquens. *atque producatur aliquis ex iis qui de caelo pati existimantur, qui aris inhalantes numen de nidore concipiunt.* Hos item irridet peracutè eiusdem lib. c. 43. P R r.

a *Homines brutum genus.* Pari sensu Horatius lib. 1. sat. 3 *mutum & turpe pecus* dixit, quasi paruum rationis vsum præferent: Quod in hoc hominum genere occurrere docet Arnobius, qui furore correpti & amentia, ea asserere non verentur, quæ sani cerebri homines vident ac despiciunt. *Idem.*

b *Sanguinem illos sitire nostrum.* ardentissimè optare, hoc est, græcorum αἷμα διψᾷ. Lactantius lib. 5. cap. 9. *Qui autem cultores se Dei non abnegauerint, in eos totis carnificina sua viribus incubat, sanguinem sitiunt, succumbunt, &c.* desperatos vocant. *Idem.*

c *Dilaceratis.* Nempè flagellis & vngulis. Ac flagellis quidem in quæstionibus vsi antiquissimis temporibus. Q. Curtius lib. 6. *ac primo quamquam hinc ignes, illinc verbera, iam non ad quæstionem sed ad pœnam ingerebantur. &c.* Ac de vngulis, quibus derasa & sulcata Christianorum latera, passiua obseruatio est. Erant autem vsitatæ in Martyrum agonibus αἱ δοκίδες τῶν μαστίγων; *inter cætera tormentorum genera, quibus eorum constantiam labefactare conabantur;* H s r.

d *Trophonius nos impios.* Vulgare erat gentilium conuicium quo impios & sacrilegos lacessere solebant Christianos. Iustinus Martyr. apol. 2. *ἄθεοι μὲν γὰρ πρὸς ἀθέους τοιούτων θεῶν ὁμολογοῦμεν, … Nos quidem pro nihilo habemus, mali quidquam perpeti, præterquam cum malefici*

noribus afficiatur amplissimis quisquis vestros adorauerit seruulos? [a] crucem mereatur extremam quisquis ipsis dominis supplicarit? [b] In ciuitatibus maximis, atque in potentioribus populis sacra publicè fiunt scortis meritoriis quondam, atque in vulgarem libidinem prostitutis; nullus tumor indignationis in diis est. [c] Templa felibus, scarabeis, & bucusis, sublimibus sunt elata fastigiis; silent irrisæ numinum potestates, nec liuore afficiuntur vllo, quod sibi comparatas animantium vilium conspiciunt sanctitates. Nobis solis sunt inimici, nobis asperrimi dij hostes, quia parrem veneramur illorum, per quem, si sunt, esse & habere substantiam sui numinis maiestatisque coeperunt; à quo ipsam deitatem vt ita dicam sortiti se esse sentiunt, & in rerum numero recognoscunt? cuius voluntate & arbitrio, & interire, & solui, nec solui possunt, nec interire? Nam si omnes concedimus vnum esse principem solum, quem nulla res alia vetustate temporis antecedat, post illum necesse est cuncta & nata esse & prodita, & in sui nominis prosiluisse naturam. Quod si fixum & ratum est, erit nobis consequens confiteri, & deos esse natiuos, & à principe rerum fonte ortus sui originem ducere. Qui si sunt natiui, & geniti, & interitionibus vtique pene ulisque vicini. At enim esse creduntur immortales, perpetui, & nullius vnquam participes finis. Ergo istud munus Dei patris & donum est, vt infinita meruerint iidem esse per sæcula, cum sint labiles solubilesque natura. Atque vtinam daretur in vnius speciem concionis toto orbe contracto oratione hac vti, & humani in generis audientia collocari. Ergone impiæ religionis sumus apud vos rei, & quod caput rerum & columen venerabilibus adimus obsequiis, vt conuitio vtamur vestro, infausti & athei nuncupamur? Et quis magis rectiùs horum ferer inuidiam nominum, quàm qui alium præ hoc Deum, aut nouit, aut sciscitatur; aut credit? Nonne huic omnes debemus hoc ipsum primum quòd sumus? quod esse homines dicimur? [d] quod [e] ab eo vel missi, vel lapsi cæcitate huius in corporis continemur? Non quòd incedimus, quòd spitamus & viuimus, & ab eo ad nos venit, vique ipsa viuendi efficit nos esse, & animali agitatione motari? Nonne ab hoc effluunt causæ, per quas nostra fulcitur salus variatum munificentia voluptatum? Mundus iste in quo degitis, cuius est? aut quis eius vobis adtribuit fructum possessionemque retinere? Quis, vt subiectas res cernere, vt contrectare, vt considerare possetis, publicum istud lumen dedit? Quis, ne fixa pigritiæ stupore torpescerent elementa vitalia, solis igneis constituit ad rerum incrementa futuros? [f] Solem Deum cum esse credatis, conditorem eius, opificemque non quæritis? [g] Luna cum apud vos Dea sit, non similiter scire curatis genitor eius & fabricator quis sit? Nonne cogitatio vos subit considerate, disquirere, in cuia possessione versemini? cuia in re sitis? cuius ista sit, quam fatigatis, terra? cuius aër iste, quem vitali reciprocatis à spiritu? cuius abutimini fontibus, cuius liquore? quis ventorum disposuerit flamina? quis vndosas excogitauerit nubes? quis seminum frugiferas potestates rationum proprietate distinxerit? Apollo vobis pluit? Mercurius vobis pluit? Æsculapius, Hercules, aut Diana rationem imbrium tempestatumque finxerunt? Et hoc fieri qui potest, cùm in mundo profiteamini eos natos, certóque tempore sensum arripuisse vitalem? Si enim temporis antiquitate mundus eos antecenit, & priusquàm nati sunt, jam nouerat pluuias tempestatésque natura, nullum serius nati pluendi jus habent, neque eis inserere rationibus se possunt, quas inuenetunt hic agi, & majore ab auctore tractari. O maxime, ô summe rerum inuisibilium procreator! O ipse inuise, & nullis vnquam comprehense naturis! dignus es verè si modò te dignum mortali dicendum est ore, cui spirans omnis intelligensque natura, & habere & agere numquam desinat gratias: cui tota conueniat vita genu nixo procumbere, & continuatis precibus supplicare. Prima enim tu causa es, locus rerum ac spacium, fundamentum

vocamur aut impij vocamur, apud eundem apol. 1. [illegible] sunt Christiani, & eo nomine insigniuntur apud Eusebium lib. 4. c. 25. Suetonius in Nerone temporum corruptionem sequitur. *Christiani genus hominum superstitionis nouæ, ac malefica.* PRI.

a *Crucem mereatur extremam*, quo suplicio nullum erat tertius, nec abiectius, nullum detestabilius. Nam etsi summum suppliciom, [illegible] dicitur pœna ὁ θανάτου simpliciter: aliquando tamen extremam θανάτου τιμωρίας fortem significat, Salnianus lib. 2. de Ecclesia Catholica. HER.

b *In ciuitatibus maximis atque potentioribus populis, &c.* Athenienses Leænam meretricem famosissimam, Romani Accam Laurentiam, & Floram, scorta propudiosa, post mortem sacrificiis, & annuæ parentationis honore mactarunt. Lactantius lib. 1. c. 20. Gellius lib. 6. c. 7. Macrobius lib. 3. Saturn. c. 10. Plutarchus in quæst. Rom. ELMEN.

c *Templa felibus, scarabæis, &c.* Perstringit Ægyptiorum superstitionem. Quod autem de scarabæis dicit, id Eusebio & aliis notum est. Cæterùm quæ constituebant animalibus illis templa, ea superba erant, & magnifica, quare *sublimibus elata fastigiis* dicit Arnobius. *Idem.*

c *Templa felibus, &c.* Superstitiosa imprimis fuit gens Ægyptiorum. Tertull. 24. Apolog. *atque adeò & Ægyptiis permissa est tam vana superstitionis potestas auibus & bestiis consecrandis.* PRI.

e *Missi vel lapsi cæcitate huius in corporis continemur* Rationales creaturas fuisse in cælestibus, & propter quædam antiqua peccata, in corpora esse delapsas ad pœnas luendas, delirarunt Pythagoras, Plato & Origenes: qui ob dogma malè sanum, doctorum sermonibus passim lancinantur & vapulant ELMEN.

d *Quod ab eo vel missi vel lapsi cæcitate, &c.* In Romano exemplari legitur, huius in corporis, eleganti phrasi pro hoc in corpore, quod nunc à nobis in suum & proprium locum restituitur. Sic idem auctor lib. 2. & in huius nominis supercilium sustulerunt. STAV.

f *Solem Deum cum esse credatis.* Ita, vt Θεὸς sine vlla adiectione sol dicatur Græcis non rarò: & [illegible] Θεός, sol oriens & occidens. Themistius Euphrades orat. 11. [illegible] HER.

g *Luna cum apud vos Dea sit.* Orpheus ad Lunam: Κλῦθι

damentum cunctorum quæcumque sunt, infinitus, ingenitus, immortalis, perpetuus, solus, quem nulla deliniat formà corporalis, nulla determinat circumscriptio, qualitatis expers, quantitatis, sine situ, motu, & habitu; de quo nihil dici & exprimi mortalium potis est significatione verborum: qui, vt intelligaris, tacendum est; atque, vt per vmbram te possit errans inuestigare suspicio, nihil est omninò mutiendum. Da veniam rex summe tuos persequentibus famulos: & quod tuæ benignitatis est proprium, fugientibus ignosce tui nominis & religionis cultum. Non est mirum, si ignoraris: maioris est admirationis, si sciaris. Nisi fortè audet quisquam, hoc enim furiosæ restat insaniæ, ambigere, dubitare, an sit iste Deus, an non sit: explorata fidei veritate, an rumoris cassi opinatione sit creditus.
ª Audimus enim quosdam philosophandi studio deditos, partim vllam negare vim esse diuinam, partim an sit quotidie quærere. Alios casibus fortuitis, & concursionibus temerariis summam rerum construere, atque diuersitatis impetu fabricari: cum quibus hoc tempore nullum nobis omninò super tali errore obstinatione certamen. Aiunt enim sana sentientes, contradicere rebus stultis stultitiæ esse maioris. Sermo cum his nobis est, qui diuinum esse consentientes genus, de maioribus dubitant, cum ijdem esse plebcia atque humiliora fateantur. Quid ergo? res tantas argumentis nitemur atquo elaborabimus obtinere? Discedat hæc longè, atque à nobis procul, procul inquam, vt dicitur; auerruncetur amentia. Ita est enim periculosum argumentis aggredi, Deum principem comprobare, quàm ratione huiusmodi esse illum, velle cognoscere. Nec quidquam refert, aut discrepat, vtrumne neges illum, an asseras, atque existere fatearis: cum in eadem culpa sit, & assertio talis rei, & abnegatio refutatoris increduli. Quisquamne est hominum, qui non cum istius principis notione diem primæ natiuitatis intrauerit? cui non sit ingenitum, non affixum; imò ipsi penè in genitalibus matris non impressum, non insitum; esse Regem ac Dominum, cunctorum quæcumque sunt moderatorem? Ipsa denique hiscere si animantia muta potis essent, si in linguarum nostrarum facilitatem solui: immò ᵇ si arbores, glebæ, saxa, sensu animata vitali vocis sonitum quirent & verborum articulos integrare, ita non duce natura, & magistra, non incorrupta simplicitatis fide, & intelligerent esse Deum, & cunctorum Dominum solum esse clamarent? Sed frustrà, inquit, nos falsò, & calumnioso incessitis & appetitis crimine, tamquam eamus inficias esse Deum maiorem: cùm à nobis & Iupiter nominetur, & optimus habeatur & maximus: cumque illi augustissimas sedes, & Capitolia ᶜ constituerimus immania. Dissimilia copulare, atque in vnam speciem cogere inducta confusione conanimi. Nam Deus omnipotens mente vna omnium, & communi mortalitatis assensu, neque genitus scitur, neque nouam in lucem aliquando esse prolatus, nec ex aliquo tempore coepisse esse, vel sæculo. Ipse est enim fons rerum, sator sæculorum ac temporum. Non enim ipsa per se sunt, sed ex eius perpetuitate perpetua; & infinita semper continuatione procedunt. At verò Iupiter, vt vos fertis, & patrem habet & matrem, auos, auias, fratres: nunc nuper in vtero matris suæ formatus, absolutus mensibus & consummatus decem; ignotam sibi in lucem sensu irruisse vitali. Ergo, si hæc ita sunt, Iupiter esse Deus qui potest? cum illum esse perpetuum constet, perhibeatur alter à vobis, ᵈ & dies habuisse natales, & pauefactus re noua lamentabilem extulisse vagitum? Sed sint, vt vultis, vnum, nec in aliquo vi numinis, & majestate distantes: ecquid ergo iniustis persequimini nos odiis? Quid, vt ominis pessimi, nostri nominis inhorrescitis mentione, si, quem Deum colitis, eum & nos? aut quid in eadem causa vobis esse contenditis familiares Deos, inimicos atque infestissimos nobis? Etenim, si vna religio est nobis vobisque communis, cessat ira cælestium: sin nobis infesti sunt solis, manifestum est nescire & vos, & illos Deum: quem Iouem non esse ipsis clarum est indignationibus numinum. Sed non, inquit, idcircò dij vobis infesti sunt, quod omnipotentem colatis Deum: sed quod hominem natum, ᵉ & quod personis infame est vilibus crucis supplicio interemptum, & Deum

Θεοὶ θεοῖσιν, αἰσθητοί, διὰ σώματα. Cicero de nat. Deorum lib. 3. *Si luna Dea est, ergo etiam Lucifer, cæteraque, errantes numerum Deorum obtinebunt.* Inscriptio vetus.

SOLI. INVICTO. ET. LVNÆ. ÆTERNÆ.

Plato de legibus lib. 7. Lactantius lib. 1. cap. 5. ELMEN.

Genu nixo procumbere. Vulgatus mos veterum Christianorum in orationibus, in terram poplite nixo procumbere. Origenes in Num. cap. 4. hom. 5. *Genua flectimus orantes.* Cæsarius Arelatensis Episcopus hom. 29 & 30. Hieronymus in epist. ad Ephesios cap. 5. *Idem.*

a *Audimus enim quosdam philosophandi studio deditos.* Sibi istam veterum philosophorum inscitiam cum pari coniunctam impietate, attingit, vt Epicureos, & atheos maximè inter quos primus obtinuit Diagoras ille; qui ob stupendam impietatem atheus dictus est. fuit & insignis Protagoras, Abderites, qui referente Tullio lib. 1. de nat. Deorum. in exordio libri cuiusdam adscripsit. *De Diis neque vt sint neque vt non sint, habeo dicere.* PRI.

b *Si arbores, glebæ, saxa, sensu animata vitali.* Similiter hoc ipso lib. *animalibus*, ait, *causis lucem semper, atque obscuritatem refundens.* Proinde hostiam animalem nuncupat lib. 7. Pariter apud Senecam in epistolis, quæ vulgò *animata, inanimata*, vocantur, *animalia inanimalia* in membranis nominari monuit doctissimus Franciscus Modius noster in suis nouantiquis, epist. 58. Itidem Charisius lib. 1. Gramm. *maternam animalem, animalem calculum.* vocat. Pacuuius apud Cicer. *Euiscerata, inanima, cum animali sono.* STEV.

c *Capitolia constituerimus immania.* Id fermè Tertul. Apologet. 25 *nam etsi a Numa concepta est curiositas superstitiosa, nondum tamen aut simulacris, aut templis, res diuina apud Romanos constabat. Frugi religio & pauperes ritus, & nulla capitolia certantia cælo.* Immane dicitur Capitolium a magnitudine & vastissima structura: quo sensu templa immania dixit Virgilius. Vel ab ara quam extruxerant primùm Romani in illo vertice, vt habet Dionysius Hal. lib. 6. quam *dice* *Δῖος* siue Iouis terrifici vocarunt. PRI.

d *Et Dies habuisse natales &c.* De ortu, natalibus, morte, & tumulo Iouis in Insula Creta dixi ad Apul. 25. locum hunc adire potes. *Idem.*

e *Et Crucis supplicio interemptum.* Pagani insultabant Christianis, & irridebant eos, quòd hominem crucifixum & ig-

Deum fuisse contenditis, & superesse adhuc creditis, & quotidianis [a] supplicationibus adoratis. Si vobis iucundum est, amici, edissertate quinam sint hi dij, qui à nobis Christum coli, suam credant ad iniuriam pertinere? Ianus Ianiculi conditor, & ciuitatis Saturniæ Saturnus auctor? Fauna Fatua, Fauni vxor, Bona-dea quæ dicitur, sed in vini melior & laudabilior potu? Indigetes illi, [b] qui flumen repunt, & in alueis Numici cum ranis & pisciculis degunt? Æsculapius, & Liber pater, Coronide ille natus, & ex genitalibus matris alter fulmine præcipitatus? Mercurius vtero fusus Maiæ, &, quod est diuinius, candidæ. Arquitenentes Diana & Apollo, circumlati per fugas matris, atque in insulis errantibus vix tuti? Dionæa Venus proles, viri materfamilias Troici, atque intestini decoris publicatrix? In Trinacriæ finibus Ceres nata; atque in floribus legendis occupata Proserpina? Thebanus, aut Tyrius Hercules, hic in finibus sepultus Hispaniæ, flammis alter concrematus Oetæis? Tyndaridæ Castores, equos vnus domitare consuetus, alter pugillator bonus, & crudo inexuperabilis cestu? Titanes & Bocores Mauri, & [b] quorum progenies Dij Syri? Apis Peloponnesi prodietus, & in Ægypto Serapis nuncupatus? Æthiopicis solibus Isis furua mærens perditum filium, & membratim coniugem lancinatum? Præterimus, & transgredimur Opis soboles regias: quas in libris auctores vestri, quæ fuerint, & quales, vobis ediscentibus prodiderunt. Hice ergo Christum coli, & à nobis accipi, & existimari pro numine; vulneratis accipiunt auribus? & obliti paulò antè sortis fuerint & conditionis cuius, id, quod sibi concessum est, impertiri alteri nolunt? Hæc est iustitia cælitum? hoc deorum iudicium sanctum? Nonne istud liuoris est atque auaritiæ genus, non obtrectatio quædam sordens, suas eminere tantummodo velle fortunas, aliorum res premi, & in contempta humilitate calcari? Natum hominem colimus. Quid enim? Vos hominem nullum colitis natum? non vnum & alium? non innumeros alios? quinimò non omnes, quos iam templis habetis vestris, mortalium sustulistis ex numero, & cælo sideribusque donastis? Si enim fortè vos fugit, sortis eos humanæ, & conditionis fuisse communis; replicate antiquissimas literas, & eorum scripta percurrite, qui vetustati vicini, sine vllis assentationibus cuncta veritate in liquida prodiderunt. Iam profectò discetis, quibus singuli patribus, quibus matribus fuerint procreati, qua in nati regione, qua gente, quæ fecerint, egerint, pertulerint, actitarint, quas in rebus obeundis aduersorum senserint, secundantiumque fortunas. Sin autem scientes vteris esse gestatos, & frugibus eos victitasse terrenis, nihilominus tamen nobis nati hominis obiectatis cultum, res agitis satis iniostas, vt id in nobis constituatis esse damnabile, quod & ipsi vos factitatis: aut, quæ vobis licere permittitis, consimiliter aliis licitum esse nolitis. [c] Sed concedamus interdum, manum vestris opinationibus dantes, vnum Christum fuisse de nobis, mentis, animæ, corporis, fragilitatis, & conditionis vnius: nonne dignus à nobis est tantorum ob munerum gratiam Deus dici, Deusque sentiri? Si enim vos Liberum, quòd vsum reperit vini: si, quòd panis, Cererem: si Æsculapium, quòd herbarum: si Mineruam, quòd oleæ: si Triptolemum, quòd aratri: si denique Herculem, quòd feras, quòd fures, quòd multiplicium capitum superauit compescuitque natrices, diuorum retulistis in cœtum: honoribus quantis afficiendus est nobis, qui ab erroribus nos magnis insinuata veritate traduxit? Qui velut cæcos passim, ac sine vllo rectore gradientes, ab deruptis, ab deuiis, locis planioribus reddidit. Qui, quod frugiferum primo atque humano generi salutare, Deus monstrauit quid sit, quis, quantus, & qualis. Qui profundas eius atque inenarrabiles altitudines, quantum nostra quiuit medioeritas capere, & intelligere permisit & docuit. Qui, quo autore, quo patre mundus iste sit constitutus & conditus, fecit benignissime sciri. Qui natiuitatis eius exprompsit genus, & nullius aliquando cognitione præsumptam materiam illius. Vnde ignibus solis genitalis feruor adscitur. Cur luna semper in mutuis damnis ac crementis, annualibus causis lucem semper atque obscuritatem resumens. Animalium origo quæ sit: rationes quas habeant semina. Quis ipsum finxerit hominem, quis informarit, vel ex materiæ quo genere constructionem ipsam confirmauerit corporum. Quid sit sensus, quid anima: advolarit-ne ad nos sponte, an cùm ipsis sata sit & procreata visceribus: mortis

particips

nominiosa morte defunctum colebant. ELMENH.

a *Supplicationibus adoratis.* Adorare vt monuit Heraldus est *προσκυνεῖν*. Quod verum, & alia etiam notione vox adorare intelligitur. Adoratio enim erat suam manum osculari. Iob 31. *Si osculatus sum manum meam ore meo.* Minutius Felix: *Cæcilius simulacro Serapidis viso, vt vulgus superstitiosum solet, manum ori admouens, osculum labijs pressit*. in libris Regum de illa adoratione mentionem inuenies. Sed multa apud Apuleium passim in Metamorphosi & Apolog. legere poteris. PRI.

b *Qui flumen repunt.* Inscriptum heroo: ΠΑΤΡΟΣ ΘΕΟΥ ΧΘΟΝΙΟΥ, ΟΣ ΠΟΤΑΜΟΥ ΡΕΥΜΑ ΔΙΕΠΕΙ. HER.

c *Et Crucis supplicio interemptum.* Pagani insultabant Christianis, & irridebant eos, quod hominem crucifixum & ignominiosa morte defunctum colebant. ELMENH.

d *Quorum progenies Dij Syri.* Legebant alij Dioscuri. De quibus Horatius sat. 1. lib. 2.

Castor gaudet equis, ouo prognatus eodem pugnis. PRI.

d *Sed concedamus interdum, manum vestris opinationibus dantes.* Sæpè interdum, pro, interim, apud hos scriptores: vt etiam interim, pro interdum. Quod autem ait manum dare, est pro, manus dare, quod est vsitatius. Nata locutio ab iis, qui victos fatentur se, & victoribus manus vinciendas præbent. Quare manus protendere hominum est victos se fatentium, & mortem deprecantium. Zozimus lib. II. [Greek, partly illegible] Præterea supplices omnes manus pro-

particeps degat, an immortalitatis perpetuitate donata sit. Qui status nos maneat, cum dissolutis abierimus à membris. Vt fitne nos simus, an memoriam nullam nostri sensus & recordationis habituri. Qui arrogantiam constrinxit nostram, & [a] elatas supercilio ceruices nodum fecit suæ infirmitatis agnoscere. Qui animantia monstrauit informia nos esse, vanis opinionibus fidere, nihil comprehensum habere, nihil scire, & quæ nostros sita sunt ante oculos, non videre. Qui, quod omnia superauit, & transgressum est munera, ab religionibus nos falsis religionem traduxit ad veram. Qui ab signis inertibus atque ex vilissimo formatis luto ad sidera sublevauit & cælum: & cum domino rerum Deo supplicationum fecit verba atque orationum colloquia miscere. Venerabar, ô cæcitas! nuper simulacra modò ex fornacibus prompta, in incudibus deos & ex malleis fabricatos, elephantorum ossa: picturatas [b] veternosis in arboribus tænias [c] si quando conspexeram, [d] lubricatum lapidem & ex oliui vnguine sordidatum, tamquam inesset vis præsens, adulabar, affabar, & beneficia poscebam nihil sentiente de trunco: & eos ipsos, diuos, quos esse mihi persuaseram, afficiebam contumeliis grauibus: cùm eos esse credebam ligna, lapides, atque ossa, aut in huiusmodi rerum habitare materia. Nunc doctore tanto in vias veritatis inductus, omnia ista, quæ sint, scio: digna de dignis sentio, contumeliam nomini nullam facio diuino: & quid cuique debeatur, vel personæ, vel capiti, inconfusis gradibus atque auctoritatibus tribuo. Ita ergo Christus non habeatur à nobis Deus? nec qui omnium alioquin vel maximus potest excogitari, diuinitatis afficiatur cultu, à quo jamdudum tanta & accepimus dona viuentes, & expectamus, dies cum venerit, ampliora? Sed patibulo affixus interiit. Quid istud ad causam? Neque enim qualitas & deformitas mortis dicta eius immutat aut facta, aut eo minor videbitur disciplinarum eius auctoritas, quia vinculis corporis non naturali dissolutione digressus est, sed vi illata decessit. [e] Pythagoras Samius suspicione dominationis iniustâ viuus concrematus in fano est: numquid ea, quæ docuit, vim propriam perdiderunt, quia non spiritum sponte, sed crudelitate appetitus effudit? Similiter [f] Socrates ciuitatis suæ iudicio damnatus capitali affectus est pœna: numquid irrita facta sunt, quæ sunt ab eo de moribus, virtutibus, & officiis disputata, quia iniuria expulsus è vita est? Innumerabiles alij gloria, & virtute, & existimatione pollentes, acerbissimarum mortium experti sunt formas: vt [g] Aquilius, Trebonius, Regulus: numquid idcirco post vitam iudicati sunt turpes; quia non publica lege fatorum, sed mortis asperrimo genere lacerati, excruciatique perierunt? Nemo vmquam innocens malè interemptus infamis est, nec turpitudinis alicuius commaculatur nota: quia non suo merito pœnas graues, sed cruciatoris perpetitur sæuitate. Et tamen, ô isti qui hominem nos colere morte functum ignominiosa ridetis, nonne Liberum & vos patrem membratim ab Titanis discerptum fanorum consecratione mactatis? Nonne Æsculapium medicaminum repertorem, post pœnas & supplicia fulminis, custodem nuncupauistis & præsidem sanitatis, valetudinis, & salutis? Nonne ipsum Herculem magnum sacrificiis, hostiis, [h] & thure inuitatis incenso, quem ipsi vos fertis viuum arsisse post pœnas, & concrematum [i] in funestis busticetis? Nonne illum Attin Phrygem abscissum

tendere soliti: quare & ii ipsi qui victorum clementiam implorabant, manus tendebant. Virgilius

Ille humilis, supplexque, oculos dextramque precantem
Protendens, Equidem merui, nec deprecor, inquit.

Sic igitur manum dare dicit Arnobius, vt Virgilius dextram protendere. HER.

a *Elatas supercilio ceruices.* Ceruicem tollere superbiorum est, Cyprianus de Mortalitate, *ceruicem flectat superbi.* Lactantius lib. 3. c. 11 Lucifer Calaritanus, Petronius, Sidonius Apoll. lib. 7. epist. 9. ELMENH.

b *Veternosis in arboribus tænias*: Arbores dicit, in quibus spolia suspensa erant, & Diis consecrata. Nam in ipsis donariis & anathemasi, teniæ, & aliquid ibi depictum. Plutarchus in Timoleonte; [Greek illegible] ex autem arbores religiosa obseruatione à prætereuntibus colebantur: & inuiolatæ durabant annos plurimos, quare veternosas appellat eas Arnobius. Hæc docet elegantissimè Lucanus lib. 1. De cultu autem & veneratione harum arborum testimonia exstant, cum alibi propè infinita, tum apud Apuleium verbis significantissimis florida prima. HERAL.

c *Si quando conspexeram lubricatum lapidem.* Ritum ordinandi, coronandi, vnguendi simulacra Deorum, illustraui apud Vegetium lib. 2. c. 6. Præsentem verò locum restituere tentaui, *& oliui vnguine enormatum*, in quæstionibus meis ad lib. 1. florid Apuleii, vbi plura hac de re. STEV.

d LVBRICATVM LAPIDEM &c. vnctum intelligit seu [Greek illegible] Ita enim græcis dicitur vt ex Clemente Alex. videre est strom. 7. [Greek illegible] *ideo lignum quodlibet & lapidem omnem etiam* lubricatum *dictum adorantes.* Non abludit Theophrastus de superstit. [Greek illegible]. Vnctum vocat lapidem in apolog. Apuleius, & in flor. *lapis vnguine delibutus.* PRI.

e *Pythagoras Samius.* De Pythagoræ morte diuersæ erant opiniones, alij enim scribunt eum in Milonis domo concrematum: alij autem in Musarum fano periisse inedia. vide Laertium. Vtramque opinionem confundit Arnobius. HER.

f *Socrates ciuitatis suæ iudicio damnatus.* Laertius lib. 2. in vita Socratis. Athenagoras apol. pro Christ. Plato in apol pro Socrate. Xenophon memorabil. Maximus Tyr. serm. 19. ELMENH.

g *Vt Aquilius.* de Manio Aquilio Oppij legato à Mithridate crudelissimè interempto agere Arnobium rectè obseruauit doctissimus Casaubonus, magnum literarum lumen, & singularis pietatis ac probitatis exemplum. Aquilio igitur capto miris modis illusit Mithridates, tandemque [Greek illegible], ait Appianus in Mithridat. *aurum in os infundit* ait Plinius lib. 33. c. 3. Ejusdem meminit Tullius de lege Manilia HER.

h *Et ture inuitatis accenso.* Sacrificiis igitur deos inuitabant, eósque etiam in ipso opere vocabant, *Adeste* &c. Virg. *Te libens Lenæe vocat.*

Ture autem scriptum in exemplaribus, quomodo æuo illo scribebant. Seruius ad lib. 1. Georg. *Sane tus modo sine aspiratione dicimus. Nam antiqui thus dicebant* [Greek illegible] *quod displicuit. Tura enim à tundendo dicta esse voluerunt, à glebis tunsis, cum quibus dicitur fluens de arboribus coalescere. Idem.*

i *In funestis Busticetis.* legunt alij *funebribus.* Discrimen aiunt esse inter rogum, pyram, & bustum Grammatici. PRI.

sciſſum, & ſpoliatum viro Magnæ matris in adytis deum propitium, deum ſanctum Gallorum conclamatione teſtamini? Nonne ipſum Romulum patrem, ſenatorum manibus dilaceratum centum, & [a] Quirinum eſſe Martium dicitis, & ſacerdotibus, & puluinaribus honoratis, & in ædibus adoratis ampliſſimis, & poſt hæc omnia cœlum aſcendiſſe iuratis? Aut igitur ridendi & vos eſtis, qui homines grauiſſimis cruciatibus interemptos deos putatis, & colitis: aut, ſi certa eſt ratio, cur id vobis faciendum putetis, & nobis permittite ſcire, quibus iſtud cauſis, rationibuſque faciamus. Natum hominem colitis. Etiam ſi eſſet id verum, locis vt in ſuperioribus dictum eſt, tamen pro multis, & tam liberalibus donis, quæ ab eo profecta in nobis ſunt, Deus dici appellarique deberet. Cùm verò Deus ſit re certa, & ſine vllius rei dubitationis ambiguo, inficiaturos arbitramini nos eſſe, quàm maximè illum à nobis coli, & præſidem noſtri corporis nuncupari? Ergone, inquiet aliquis furens, iratus, & percitus, Deus ille eſt Chriſtus? Deus, reſpondebimus, & interiorum potentiarum Deus: & quod magis infidos acerbiſſimis doloribus torquear, rei maximæ cauſa à ſummo rege ad nos miſſus. Poſtulabit forſitan inſanior & furioſior factus, an ſe ita res habeat, quemadmodum dicimus, comprobari. Nulla maior eſt comprobatio, quàm geſtarum ab eo fides rerum, quàm virtutum nouitas, quàm omnia victa decreta, diſſolutaque fatalia, quæ populi genteſque ſuo geri ſub lumine nullo diſſentiente videre: quæ nec ipſi audent falſitatis arguere, quorum antiquas ſeu patrias leges vanitatis eſſe pleniſſimas atque inaniſſimæ ſuperſtitionis oſtendit. Occurſurus forſitan rurſus eſt cum aliis multis calumnioſis illis & puerilibus vocibus: [b] magus fuit, clandeſtinis artibus omnia illa perfecit, Ægyptiorum ex adytis angelorum potentium nomina, & remotas furatus eſt diſciplinas. Quid dicitis, ô paruuli, incomperta vobis, & neſcia temeratiæ vocis loquacitate garrientes? Ergone illa, quæ geſta ſunt, [c] dæmonum fuere præſtigiæ, & magicarum artium ludi? Poteſtis aliquem nobis deſignare, monſtrare ex omnibus illis Magis, qui vnquam fuere per ſæcula, conſimile aliquid Chriſto milleſima ex parte qui fecerit? qui ſine vlla vi carminum, ſine herbarum & graminum ſuccis, ſine vlla aliqua obſeruatione ſollicita ſacrorum, libaminum, temporum? Non enim vrgemus, & quærimus, quæ ſeſe ſpondeant facere, vel in quibus generibus actuum ſoleat omnis illorum doctrina & experientia contineri. Quis enim hos neſciat aut imminentia ſtudia præſcoſcere, quæ neceſſariò velint nolint ſuis ordinationibus veniunt? aut mortiferam immittere quibus libuerit tabem: aut familiarum dirumpere charitates: aut ſine clauibus reſerare, quæ clauſa ſunt: aut ora ſilentio vincire: aut in curriculis equos debilitare, incitare, tardare: aut vxoribus, & liberis alienis, ſiue illi mares ſint, ſiue fœminei generis, inconceſſi amoris flammas, & furiales immittere cupiditates: aut ſi vtile aliquid videantur audere, non propria vi poſſe, ſed eorum, quos inuocant, poteſtate? Atqui conſtitit Chriſtum ſine vllis adminiculis rerum, ſine vllius ritus obſeruatione, vel lege, omnia illa quæ fecit, nominis ſui poſſibilitate feciſſe: & quod proprium, conſentaneum, dignum Deo fuerat vero, nihil nocens, aut noxium, ſed opiferum, ſed ſalutare, ſed auxiliaribus plenum bonis poteſtatis munificæ liberalitate donaſſe. Quid dicitis, ô iterùm? Ergo ille mortalis, aut vnus fuit è nobis, cuius imperium, cuius vocem [d] popularibus & quotidianis verbis miſſam, valetudines, morbi, febres, atque alia corporum cruciamenta fugiebant? Vnus fuit è nobis, cuius præſentiam, cuius viſum gens illa nequibat ferre merſorum in viſceribus dæmonum, conterritaque vi noua membrorum poſſeſſione cedebat? Vnus fuit è nobis, cuius fœdæ vitiligines iuſſioni obtemperabant pulſæ ſtatim, & concordiam colorum commaculatis viſceribus relinquebant? Vnus fuit è nobis, cuius ex leui tactu ſtabant profluuia ſanguinis, & immoderatos? Vnus fuit è nobis, cuius manus intercutes veternoſæ fugiebant vndæ, penetrabilis ille vitabat liquor, & turgentia viſcera ſalutari

a *Quirinum eſſe Martium dicitis.* Vide Plutarchum in Romulo Seruium ad lib. 1. Aen. Lactant. lib. 1. c. 21. ELMEN.

a *Et Quirinum eſſe Martium.* Martium eſſe gloſſema facilè crediderim. Et ſanè, aut valdè fallor, ita res eſt. Nam etſi plura vocabula copulare amat Arnobius, exemplum tamen videtur hic minus idoneum. Solita autem mortuis conſecratis nomina immutari, ne quis eos putaret homines fuiſſe, quod obſeruat Lactantius, notum hodiè omnibus eſt HER.

b *Magus fuit.* Pagani, quoniam miracula à Chriſto facitata, quorum fama per totum orbem peruenerat, & multorum aſſertionibus firmiſſimis iam probata erat, nullis poterant rationibus infirmare, ne vi ipſa veritatis victi, manum dare cogerentur, & Chriſtum Deum agnoſcere, blaſphemo ore & temeraria vocis deſperatione dicebant, quæ prodigioſè fecerat Redemptor noſter, ea omnia illum non vi numinis, ſed magicarum artium perpetraſſe poteſtate. Scriba quidam profanus & furioſus ad Philippum Apoſtolum apud D. Clementem Recognit. lib. 1. ex interpretatione Ruffini. *Ieſus veſter ſigna & prodigia quæ fecit, vt magus, non vt propheta fecit.* Auguſtinus in Matth. ſerm. 11. *Pagani dicunt, Dominum Chriſtum magicis artibus feciſſe miracula.* Idem de verbis B. Petri ſerm. 29. Origenes contra Celſum lib. 1. [Greek text, partly illegible] Horum omnium furioſam inſaniam refutant Auguſtin. de conſenſ. Euangel. lib. 1. cap. 8. 9. 10. 14. Euſebius, Demonſtrat. lib. 3. cap. 3. & 8. ELMEN.

c *Dæmonum fuere præſtigiæ & magicarum artium ludi.* Occurrit blaſphemiæ qua ethnici impiè aſſeuerabant Magiæ opera Chriſtum mira edidiſſe. Præſtigiæ enim ſunt [Greek] ſeu magorum miracula. Tertull. lib. de anima c. 57. *Magicas fallacias & præſtigias.* & B. Hieronymus lib. 1. in Daniel. c. 2. *dæmoniacas artes, atque præſtigias magorum.* & quidem verbo ludere in hac materia vſus Tertullianus cap. 23. Apolog. *Si multa miracula circulatoriis præſtigiis ludunt.* Miracula ille tangit Georg. 4. Virgilius

Omnia transformat ſeſe in miracula rerum.

[Greek] ab illis miraculis dicuntur præſtigiatores, de quibus Plato ait [Greek]. PRI.

d *Popularibus & quotidianis verbis miſſam.* Hoc ait pro-

tari ariditate deflabant? Vnus fuit è nobis, qui claudos currere præcipiebat? Etiam operis res erat porrigere mancos manus: & articuli immobilitates jam ingenitas explicabant: captos membris assurgere; etiam suos referebant lectos alienis paulò antè ceruicibus lati: viduatos videre luminibus; etiam cælum diemque cernebant nullis cum oculis procreati? Vnus, inquam, fuit è nobis, qui debilitatibus variis, morbisque vexatos centum, aut hoc amplius, semel vna intercessione sanabat? cuius vocem ad simplicem furibunda & insana explicabant se maria? procellarum turbines tempestatesque sidebant? qui per altissimos gurgites pedem ferebat inlutum? a calcabat ponti terga vndis ipsis stupentibus, in famulatum subeunte natura? qui sequentium sex millia quinque, quinque saturauit è panibus, ac, ne esse præstigiæ incredulis illis viderentur & duris, bis senarum sportarum sinus reliquiarum fragminibus aggerebat? Vnus fuit è nobis, qui redire in corpora jamdudum animas præcipiebat efflatas, prodire ab aggeribus conditos? & post diem funeris tertium pollinctorum voluminibus expediri? Vnus fuit è nobis, qui, quid singuli voluerent, quid sub obscuris cogitationibus continerent, tacitorum in cordibus peruidebat? Vnus fuit è nobis, qui cum vnam emitteret vocem, ab diuersis populis, & dissona oratione loquentibus, familiaribus verborum sonis, & suo cuique vtens existimabatur eloquio? Vnus fuit è nobis, qui cum officia religionis certæ suis sectatoribus traderet, mundum totum repentè complebat, quantúsque, & qui esset, reuelata nominis immensitate monstrabat? Vnus fuit è nobis, qui deposito corpore innumeris se hominum prompta in luce detexit? qui sermonem dedit, atque accepit, docuit, castigauit, admonuit? qui nè illi se falsos vanis imaginationibus existimarent, semel, iterùm, sæpiùs familiari collocutione monstrauit? qui iustissimis viris etiamnunc impollutis, ac diligentibus sese, non per vana insomnia, sed per puræ speciem simplicitatis apparet? b cuius nomen auditum fugat noxios spiritus? imponit silentium vatibus? haruspices inconsultos reddit? c arrogantium magorum frustrari efficit actiones, non horrore, vt dicitis, nominis, sed maioris licentia potestatis? Et hæc quidem summatim exposita, non ea ratione protulimus, tamquam magnitudo facientis solis in his esset perspicienda virtutibus. Quanta sint enim hæc, vel exilitatis cuius reperientur & ludi, si traditum fuerit nosci, ex quibus ad nos tegnis, cuius numinis ministrator aduenerit? Quæ quidem ab eo gesta sunt, & factitata, non vt se vana ostentatione jactaret, sed vt homines duri, atque increduli scirent non esse, quod spondebatur, falsum: & ex operum benignitate, quid esset Deus verus, jam addiscerent suspicari. Simul & illud volumus sciri, cum summatim, vt dictum est, enumerato facta gestorum est, non ea solum Christum potuisse, quæ fecit, sed constituta etiam exuperasse fatorum. Nam, si, vt liquet & constat, debilitates, & corporum passiones, surdi, manci, & muti, neruorum contractio, & amissio luminis, fatalibus accidunt irrogantur-que decretis, & solus hæc Christus correxit, restituit, atque sanauit: sole ipso est clarius, potentiorem illum fuisse, quàm fata sunt, cùm ea soluit & vicit, quæ perpetuis nexibus, & immobili fuerant necessitate deuincta. Sed frustrà, inquit nescio quis, tantum arrogas Christo, cum sæpè alios sciamus, & sciremus deos, & laborantibus plurimis dedisse medicinas, & multorum hominum morbos valetudinesque curasse. Non inquiro, non exigo, quis Deus, aut quo tempore, cui fuerit auxiliatus, aut quem fractum restituerit sanitati: illud solum audire desidero, an sine vllius adjunctione materiæ, id est, medicaminis alicuius, ad tactum morbos jusserit ab hominibus euolare, imperauerit, fecerit & emori valetudinum causam, & debilium corpora ad suas remeare naturas. Christus enim scitur, aut admota partibus debilitatis manu, aut vocis simplicis jussione aures aperuisse surdorum, exturbasse ab oculis cœcitates, orationem dedisse mutis, articulorum vincula relaxasse, ambulatum dedisse contractis, vitiligines, d queras, atque intercutes morbos, omniaque

preces magorum susurramina vocibus exoticis & barbaris, immò & horrendis concepta: quæ concitata lingua ab iis pronuntiabantur, ita vt auditorum aures sæpiùs ferirent tantùm, nihil autem iis insinuarent. Lucianus necr. dial. ῥῆσίν τινα μακρὰν ἐπιλέγων, ἧς οὐ σφόδρα κατήκουον, ὥσπερ γὰρ οἱ φαῦλοι τῶν ἐν τοῖς ἀγῶσι κηρύκων, ἐπίτροχόν τι καὶ ἀσαφὲς, legendum ἀσαφὲς, συνεφθέγγετο πολλά· ἐῴκει γέ τινας ἐπικαλεῖσθαι δαίμονας. μετὰ γοῦν τὴν ἐπῳδὴν τρὶς ἄν μου πρὸς τὸ πρόσωπον ἀπέπτυσεν, &c. Addit posteà παραμεμιγμένα βαρβαρικά τινα καὶ ἄσημα ὀνόματα, καὶ πολυσύλλαβα. Idcircò scribit Clemens Alex. preces eas existimatas efficaciores, quæ verbis barbaris conciperentur. Clementis verba sunt stromate I. αἱ δὲ εὐχαί φασι μάλιστα δυνατώτεραι, βαρβάρῳ φωνῇ, φύσει δὲ τὰ ὀνόματα ἔχοντα, ὅπου καὶ τὰς ἀρχὰς ἐφαρμόζουσι οἱ ἄνθρωποι δυνατωτέρας ἐπὶ ταῖς βαρβάρῳ φωνῇ λεγομέναις. Her.

a *Calcabat ponti terga.* Superficiem maris dici terga monuit Seruius ad illud Georg. I. Virgilij: *qua suscitat æquore terga.* Eodem sensu Minutius Felix dixit de Christo domino. *vt illud sæculum vel dorsum maris vaderet, vel enataret, dum leni impetu labitur.* Quamquam discrimen aliquod intercedit, nam per terga superficies intelligitur; per dorsum, arena quæ collidentibus & concursantibus vndis durescit in morem saxi & puluinus dicitur, vnde de hoc posteriore apud Homerum sæpe ἐπὶ θῖνα θαλάσσης de posteriore νῶτα θαλάσσης. B. Petr. Chrysologus hunc loquendi modum expressit sermone 20. *Mare quod Christi pedibus tumentia terga submisit.* Pri.

b *Cuius nomen auditum fugat noxios spiritus.* Gregorius Nazianz. carm. 61.

Θαῦμα, καὶ γὰρ ἐγὼ Χριστοῦ λαός, οὔνομα σεπτὸν
πολλάκις μοῦνον ἄϋσα· ὁ δ' ᾤχετο τῆλε δαίμων
τρίζων, ἀσχαλόων τε, βοῶν δεινοὺς ἀλαλητούς.
Non mirum, namque sum Christi è populo, nomen sanctum
Sæpe solum pronuntians, dæmon verò longè abijt
Stridens, renidens, & inclamans vim alterumentis.

Obseruat Origenes lib. I. contra Celsum, improbos quoque claro nomine venerabili dæmones expulisse, iuxta illud scripturæ Multi dicent in illa die in nomine tuo dæmonia ejecimus. *Idem.*

c *Arrogantium magorum.* Id est ἀλαζόνων, qui ea promittunt & spondent, quæ implere nequeunt. Nam quos Græci ἀλαζόνας appellant, eos latini *arrogantes* sæpissimè verterunt. Her.

d *Querquerus,* Fest 13, *febrem frigidam* interpretatur, Lucilius *querquera consequitur, febris, capitisque dolores,* lxxxii.

omniaque alia valetudinum genera, [a] quæ humana corpora sustinere nescio quæ voluit importuna crudelitas, verbo solitus imperióque sanare. Quid simile dij omnes, à quibus opem dicitis ægris & periclitantibus latam? Qui si quando vt fama est nonnullis attribuere medicinam, [b] aut cibum aliquem iusserunt capi, aut qualitatis alicuius ebibi potionem, aut herbarum & graminum succos superponere inquietantibus causis, ambulare, cessare, aut re aliqua, quæ officiat abstinere: quod esse non magnum, nec admirationis alicuius stupore condignum promptum est, si volueritis attendere: medici enim sic curant; animal humi natum, nec confisum scientiæ veritate, sed in arte suspicabili positum, & conjecturarum æstimationibus nutans. Nulla autem virtus est medicaminibus amouere, quæ noceant: beneficia ista rerum, non sunt curantium potestates: &, vt si laudabile scire, qua quos conueniat medicina aut arte curari, locus huius laudis non in Deo, sed in homine constitutus est. Hunc enim non est turpe rebus extrinsecus sumptis valetudinem hominis fecisse meliorem: indecorum Deo est, non ipsum per se posse, sed externarum adminiculis rerum sanitatem incolumitatemque præstare. Et quoniam beneficia salutis datæ aliorum numinum comparatis, & Christi: quot millia vultis à nobis debilium vobis ostendi, quot tabificis affectos morbis, nullam omninò retulisse medicinam, [c] cum per omnia supplices irent templa, cum deorum ante ora prostrati, limina ipsa conuerrerent osculis; cum Æsculapium ipsum datorem, vt prædicant, sanitatis, quoad illis superfuit vita, & precibus fatigarent, & inuitarent miserrimis votis? Nonne alios scimus malis suis commortuos, cruciatibus alios consenuisse morborum, perniciosius alios sese habere cœpisse, postquam dies noctesque in continuis precibus, & pietatis expectatione triuerunt? Quid ergo prodest ostendere vnum, aut alterum fortasse curatos, cùm tot millibus subuenerit nemo: & plena sint omnia miserorum, infeliciumque delubra? Nisi fortè dicatis, opem bonis ab diis ferri, malorum miserias despici. Atqui Christus æqualiter bonis, malisque subuenit: nec repulsus ab hoc quisquam est, qui rebus auxilium duris contra impetum postulabat iniuriasque fortunæ. Hoc est enim proprium Dei veri, potentiæque regalis, benignitatem suam negare nulli, nec reputare quis mereatur, aut minimè: [d] cum naturalis infirmitas peccatorem hominem faciat, non voluntatis, seu judicationis electio. Dicere porrò meritis opem laborantibus ab diis ferri, hoc est in medio ponere, & dubitabile, quod asseras, facere: vt & ille, qui sanus est factus, fortuitò possit videri esse seruatus: & ille, qui non est, [e] non meriti causa, sed infirmitate credatur valetudinem expellere non potuisse diuina. Quid? quòd istas virtutes, quæ sunt à nobis summatim, non vt rei poscebat magnitudo, depromptæ, non tantùm ipse perfecit vi sua, verùm quod erat sublimius, multos alios experiri, & facere sui nominis cum affectione permisit. Nam cum videret futuros vos esse gestarum ab se rerum, diuinique operis abrogatores, ne qua subesset suspicio, magicis se artibus munera illa beneficiaque largitum, ex immensa illa populi multitudine, quæ suam gratiam sectabatur admirans, piscatores, opifices, rusticanos, atque id genus delegit imperitorum, qui per varias gentes missi, cuncta illa miracula sine vllis fucis atque adminiculis perpetrarent. Verbo ille compescuit verminantium membrorum cruces: & illi verbo compescuerunt furialium vermina passionum. [f] Imperio ille vno exturbauit à corporibus dæmonas, & exanimatis suos restituit sensus: sub eorum tortantes & illi se casibus, iussione non alia sanitati & constantiæ reddiderunt. Ille notas albicantium vitiliginum manu admota detersit: liniamenta & hi corporum haud dissimili conciliauere contactu. Vliginosa ille & turgentia viscera siccitatem iussit recuperare natiuam: & famuli eius hoc modo statuerunt errantes aquas, & à pernicie corporum suos labi iussere per tramites. Ille vlcera oris immensi, & recusantia perpeti sanitatem intra vnius verbi moram continuato frenauit à pastu: & illi haud aliter contumaciam canceris sæui ad subeundam cicatricem circumscriptis euaginationibus compulerunt. Incessum ille claudis dedit, visum luminibus cæcis, [g] interemptos reuocauit ad vitam: nec minus & hi

a *Quæ humana corpora sustinere nescio quæ voluit, &c.* Blasphemum hoc. Quasi verò mala non proficiscantur à Deo. mala pœnæ dico, quibus Deus vt benignissimus pater castigat, impios vt iustissimus iudex punit. HER.

b *Aut cibum aliquem iusserunt capi.* Ita est: Dij, quorum in fanis ægri incubabant, certa remedia per sacerdotes suos præscribebant, καὶ συνέταττον. Hæc enim συντάγματα à Diis, id est, à dæmonibus profecta, propriè συνταγαί. Hac de re loquitur M. Antoninus Imp. & Phil. lib. 1. de vita sua. HER.

c *Cum per omnia supplices irent templa, &c.* Id auertendæ Deorum iræ causa, aut cum hostili aliquo nuntio ciuitas perculsa erat, factitatum Patet ex Dionys. Halicarnass. lib 8. & Brissonio de formulis lib. 1. ELMEN.

d *Cum naturalis infirmitas peccatorem hominem faciat non voluntatis, sed iudicationis electio* Hoc ait Arnobius; Nos infirmitate humana peccare; nec voluntatis, sed iudicationis electione; quia reuera nolumus malum nec eligimus; sed id bonum iudicamus naturali cæcitate, quod tamen reapse malum est, quæ fuit nonnullorum sententia, quam confutat Aristoteles lib. Nicomacheor. 3. & falsissimum sanè est, nos peccare non voluntatis electione, sed sola iudicij cæcitate: quam sententiam è Platonicorum schola hauserat Arnobius in doctrina Christiana nondum satis tritus. Lactantius lib. 5. cap. 14. Hanc autem sententiam defendit acerrimè Arrianus dissert. Epicteti locis compluribus: & præcipuè lib. 1. cap. 27. Totum enim caput in hoc argumento occupatur. HER.

e *Non meriti causa* Hic meritum, vt causam dixit seu αἰτίαν. Ouid. Epist. 5. *leniter ex merito quidquid patiare ferendum est.* Id adeò vulgare vt patres non modò vsurpent, sed & optimæ latinitatis auctores. PRI.

f *Imperio ille vno exturbauit à corporibus dæmonas, &c.* Dignus profectò stigmate locus, si quis alius apud Arnobium. quæ Christi exempla, seu potiùs miracula laudat, clata sunt, & verbis dilucidè expressa: quod ad ea, quæ Apostolos tribuit, quæque Christum potestati eorum subjecisse ait, in iis non me explico. STEVV.

g *Interemptos reuocauit ad vitam.* Non occisos, & vi aliena confectos; sed simpliciter è medio sublatos. Non

hi quoque contractionem relaxauere neruorum, luce oculos impleuere iam perdita, & ab tumulis remeare defunctos exequiarum conuersione iusserunt. Neque quicquam est ab illo gestum per admirationem stupentibus cunctis, quod non omne donauerit faciendum paruulis illis & rusticis, & eorum subjecerit potestati. Quid dicitis, ô mentes incredulæ, difficiles, duræ, alicuine mortalium Iupiter ille Capitolinus huiusmodi potestatem dedit? Curionem, aut Pontificem maximum, quinimmò dialem, quod eius est, flaminem isto iure donauit? Non dicam, vt mortuos excitaret, non vt cæcis restitueret lucem, non vt membrorum situm eneruatis redderet, & dissolutis: sed vt pustulam, reduuiam, papulam, aut vocis imperio, aut manus contrectatione comprimeret. Ergo illud humanum fuit, aut ex ore terrenis stercoribus immutrito tale potuit jus dari, talis licentia proficisci, & non diuinum, & sacrum? aut si aliquam superlationem res capit, plusquam diuinum, & sacrum? Nam si facias ipse, quod possis, & quod tuis sit viribus potentatuique conueniens, admiratio non habet quod exclamet: id enim quod potueris, feceris, & quod præstare debuerit vis tua, vt operis esset vna, & ipsius qui operaretur, qualitas. Transcribere posse in hominem jus tuum: & quod facere solus possis, fragilissimæ rei donare, & participare faciendum, supra omnia sitæ est potestatis, continentisque sub sese est rerum omnium causas, & rationum facultatumque naturas. Age nunc veniat quæso [a] per igneam zonam magus interiore ab orbe Zoroastres, Hermippo vt assentiamur autori, Bactrianus: & ille conueniat, cujus Ctesias res gestas historiarum exponit in primo Armenius Zostriani nepos, & familiaris Pamphilus Cyri, [b] Apollonius, Damigero, & Dardanus, [c] Velus, Iulianus, & Bæbulus, & si quis est alius, qui principatum & nomen fertur in talibus habuisse præstigiis: permittant vni ex populo in officium sermonis dandi ora coarticulare mutorum, surdorum auriculas reserare, sine luminibus procreatis oculorum redintegrare naturas, & in frigentia olim membra sensus animasque reducere. Aut si ardua res ista est, neque aliis permittere talium possunt operum potestates, ipsi faciant, & cum suis ritibus faciant, quidquid malefici graminis nutricant terrarum sinus, quidquid virium continet [d] fremor ille verborum, atque adiunctæ carminum necessitates, non inuidemus, aduciant; non interdicimus, colligant. Experiri libet & recognoscere, an cum suis efficere diis possint, quod ab rusticis Christianis jussionibus factitatum est nudis. Desistite, ô nescii, in maledicta conuertere res tantas, nihil ei nocitura qui fecit, periculum allatura sed vobis: periculum, inquam, non paruulum, nec in rebus exiguis, sed in præcipuis constitutum. Siquidem res anima preciosa est, nec ipso se homini quidquam potest carius inueniri. Nihil, vt remini, magicum, nihil humanum, præstigiosum, aut subdolum, nihil fraudis delituit in Christo, derideatis licet ex more atque in lasciuiam dissoluamini cachinnorum. Deus ille sublimis fuit, Deus radice ab intima, Deus ab incognitis regnis, & ab omnium principe Deus sospitator est missus, quem neque sol ipse, neque vlla, si sentiunt, sidera, non rectores, non principes mundi, non denique dii magni, aut, qui fingentes se Deos genus omne mortalium territant, vnde aut qui fuerit, potuerunt noscere vel suspicari. Et meritò. Exutus at corpore, quod in exigua sui circumferebat parte, postquam videri se passus est, cuius esset aut magnitudinis sciri, nouitate rerum exterrita vniuersa mundi sunt elementa turbata, tellus mota contremuit, mare funditus refusum est, aër globis inuolutis est tenebrarum, igneus orbis solis tepefacto ardore diriguit. Quid enim restabat vt fieret, postquam Deus est cognitus is, qui esse iamdudum vnus iudicabatur è nobis? Sed non creditis gesta hæc. Sed qui ea conspicati sunt fieri, & sub oculis suis viderunt agi, testes optimi, certissimique auctores, & crediderunt hæc ipsi, & credenda posteris nobis haud exilibus

hoc interimere, è rebus humanis aliquem omninò tollere. Emere enim olim auferre, & nota vis particulæ inter in his compositionibus, notata ab accuratis S. Grammatico Ælio Donato. Interempti igitur qui sæpius exempti simpliciter. Solinus cap. 26 *Controuersum litera sunt sumens, adeo ut interempti gaudiis prosequantur.* HER.

a *Per igneam zonam magus, &c.* Obseruauit olim Heraldus legendum hic, *veniat quæ Azonaces magus*, de hoc autem Azonace Plinius lib. 30. cap. 2. quem Hermippus Zoroastris præceptorem facit. Si minus vera sit Heraldi obseruatio, ingeniosa tamen videtur. PRI.

b *Apollonius, Damigero, & Dardanus.* Quidam addunt Hostanem insignem nebulonem, & magia infamem. De eo multa frequens auctores mentio, & si Phauorinum audiamus ὀνόματι ... [illegible] *Hostano olim apud Persas magi vocabantur.* Fortè ab illo Hostane. Tertullianus hunc aliis annumerat de anima cap. 57. Verum alios adhuc recenset de quibus Arnobius non loquitur. Damigero Ioannis Vuiero est is qui demogorgon dicitur. Cum tamen existimet Iunius esse Democriti in magicis appellationem. *Idem.*

c *Velus.* Non assentior Mercero, qui *Nilus* legit. Nam est Belus siue Iupiter Xiphilinus in Caracalla ὁ Ζεὺς ὁ Βῆλος ὀνομαζόμενος. καὶ ... [illegible] *Iupiter qui & Belus nominatur, & Apamea Syriæ colitur.* Babylonij per Belum solem seu per Iouem solem ipsum indicabant, Orpheus hymno in Iouem.

[illegible Greek verses]

Inclyte Iupiter, Bacche maris pater, terra pater.
Sol, Omniparens, omnia lustrans, aurea lumine.

Origo est hebræa ò voce בעל pro qua Chaldæi בל rejecto ע ab hoc vocabulo בעל proueniunt punica nomina, Hannibal, Asdrubal, Maharbal, Adherbal, &c. *Idem.*

d *Fremor ille verborum.* Ideo dicit *fremorem verborum*, quoniam magi in incantationibus stridebant, & feralia sua carmina immurmurabant. Hieronymus in Esaiam cap. 8. *Cum dixerint ad vos scribæ & Pharisæi vt eos audiatis, qui omnia ventris causa faciunt, & in morem magorum strident in incantationibus vt vos decipiant.* Ambrosius Hexameron lib 4. c. 8. *Magus ferale licet carmen immurmuret, hebetatur in Christi nomine.* Berosus lib. 5. antiq. *Tacitèque submurmurans carmine magico patri illusit.* Sidonius Apoll. panegyr. ad Anthem. *Pontificum de more senex arcana peregit murmura.* Prudentius in apoth.

Nil agit arcanum murmur, Nil Thessala prosunt
Carmina, turbatos reuocat nulla hostia manes.

Ouidius lib. 14. Metamorph.

Tot noxiae carmen magico demurmurat ore.

ELMENH.

exilibus cum approbationibus tradiderunt. Quinam isti sint, fortasse quæritis? Gentes, populi, nationes, & incredulum illud genus humanum. Quod nisi aperta res esset, & luce ipsa, quemadmodum dicitur, clarior, numquam rebus huiusmodi credulitatis suæ commodarent assensum. An numquid dicemus illius temporis homines vsque adeò fuisse vanos, mendaces, stolidos, brutos, vt, quæ numquam viderant, vidisse se fingerent? & quæ facta omninò non erant, falsis proderent testimoniis, aut puerili assertione firmarent? cumque possent vobiscum & vnanimiter viuere, & inoffensas ducere coniunctiones, gratuita susciperent odia, & execrabili haberentur in nomine? Quod si falsa, vt dicitis, historia illa rerum est, [a] vnde tam breui tempore totus mundus ista religione completus est? aut in vnam coire qui potuerunt mentem gentes regionibus dissitæ, ventis, [b] cælo, conuexionibusque dimotæ? Asseuerationibus illectæ sunt nudis, inductæ in spes cassas, & in pericula capitis immittere se spontè [c] temeraria desperatione voluerunt, cum nihil tale vidissent, quod eas in hos cultus nouitatis suæ possit excitare miraculo. Imò quia hæc omnia & ab ipso cernebant geri, & ab eius præconibus, qui per orbem totum missi beneficia patris & munera sanandis animis hominibusque portabant, veritatis ipsius vi victæ, & dederunt se Deo, nec in magnis posuere dispendiis membra vobis proiicere, & viscera sua lanianda præbere. Sed conscriptores nostri mendaciter ista prompserunt, extulere in immensum exigua gesta, & angustas res satis ambitioso dilatauere præconio. Atqui vtinam cuncta referri in scripta potuissent, vel quæ ab ipso gesta sunt, vel quæ ab eius præconibus pari iure & potentia terminata. Magis vos incredulos faceret vis tanta virtutum, [d] aut apprehendere locum fortasse possetis quo videretur esse simillimum veri & incrementa rebus apposita, & inditas scriptis & commentariis falsitates. Sed neque omnia conscribi, aut in aures omnium peruenire potuerunt gesta gentibus in ignotis, & vsum nescientibus literarum: aut, si qua sunt literis, conscriptionibusque mandata, malè volentia dæmonum, quorum cura & studium est hanc intercipi veritatem, & consimilium his hominum, interpolata quædam, & addita, partim mutata, atque detracta, verbis, syllabis, literis, vt & prudentium tardaret fidem, & gestorum corrumperet auctoritatem. Sed numquam fuerit, his bénè, vt Christus qui fuerit, literarum testimoniis colligatur: cuius in id solum dimissa sunt causa, vt, si esse constiterit ea vera, quæ dicimus, confessione omnium Deus fuisse monstretur. Non creditis scriptis nostris? & nos vestris non credimus scriptis. Falsa de Christo compingimus? & vos de diis vestris inania & falsa jactatis. Neque enim cælo Deus aliquis lapsus est, aut suis res vestras commentatus est manibus, aut ratione consimili nostris rebus, & religionibus derogauit. Ab hominibus hæc scripta? & illa sunt ab hominibus scripta, mortalibus edisserta sermonibus. Et quidquid dicere de nostris conscriptoribus intenderitis, & de vestris hæc dicta paribus sumite atque habetote momentis. Vultis vera esse, quæ in vestris comprehensa sunt scriptis? & quæ in nostris consignata sunt literis, confiteamini necesse est esse vera. Falsitatis arguitis res nostras? & nos vestras arguimus falsitatis. Sed antiquiora, inquitis, nostra sunt, ac per hoc fidei & veritatis plenissima. Quasi verò errorum non antiquitas plenissima mater sit, & non ipsa pepererit res eas, quæ turpissimas diis notas ignominiosis concinnauerunt in fabulis. [e] Ante millia enim annorum decem non potuerunt falsa & audiri, & credi? aut non simillimum veri est, fidem vicinis & finitimis quàm spatiorum inesse longinquitate distantibus? Testibus enim hæc, illa opinionibus asseruntur, & procliuius multò est, minus esse in recentibus fictionis, quàm in antiqua obscuritate submotis. Sed [f] ab indoctis hominibus, & rudibus, scripta sunt, & idcircò non sunt facili auditione credenda. Vide ne magis hæc fortior causa sit, cur illa sint nullis coinquinata menda-

ciis,

a *Vnde tam breui tempore totus mundus ista religione completus est?* De immenso Christianorum numero conquerebantur Ethnici, quod docet Tertullianus, 1. Apolog. *obsessam vociferantur ciuitatem, in agris, in castellis, in insulis Christianos:* Plinius notissima illa epistola ad Traianum. *Neque enim ciuitates tantùm, sed vicos etiam atque agros superstitionis istius contagio peruagata est.* Vnde idem Tertullianus ad Scapulam cap. 5. *quid facies de tantis millibus hominum, tot viris ac feminis, omnis sexus, omnis ætatis, omnis dignitatis, &c.* V R I.

b *Cælo conuexionibusque dimotæ.* Obertus Gifanius vir doctissimus, & summa mihi cum familiaritate coniunctus, legendum hoc loco censet, exlique conuexionibus. Sic etiam idem auctor noster suprà sub hac cæli conuexione. CANTERVS.

c *Temeraria desperatione voluerunt.* Temerariam desperationem appellat hic [illegible] qua quis se in præsentia pericula immittit. Sic [illegible] describit auctor orationum contra Aristogitonem: [illegible] De temeraria desperatione plura ad lib. 6. HER.

d *Aut apprehendere locum fortasse possetis, quod videretur, &c.* Cùm in libro antiquo vidissem scribi *quo videretur:* visum fuit vt mutarem atque interpungerem locum totum sic: *aut apprehendere fucum fortasse possetis, quo videtur esse simillimum veri, & incrementa rebus apposita, &c.* Vt sententiam habeat talem. Si omnia quæ Christus gessit, eiusque discipuli, relata forent in literas, occurrerent fortè, quæ fucum illum detegerent, qui falsò vobis omne blanditur, persuadetque omnia ab iis gesta, minora multò esse, quàm scriptorum fama ferat. STEV.

e *Ante millia enim annorum decem non potuerunt falsa & audiri & credi?* Potuerunt sanè. Poterat enim Deus mundum ante multorum ann. myriadas condidisse. Sed quidquid potuit Deus, id non præstitit. PRI.

f *Ab indoctis hominibus & rudibus.* Huic calumniæ locum dedit sinceræ veritatis studiū quam præ se ferebant Christiani; & fuci expers sermo. Assueti verò ethnici orationibus ad pompam compositis & fallacis eloquentiæ rudes nos vocabant & imperitos. Ne verò criminis vllius in nobis hæreret vel leuissima suspicio, criminationem diluerunt antiqui, Lactantius lib. 5. cap. 1. lib. 6. c. 21. Gregor. Naz. orat. 2. in Iulianum. Clem. Alexandrinus in protreptico & alij. *Idem.*

a *Pueriles*

tiis, mente simplici prodita, & ignara lenociniis ampliare. Triuialis & sordidus sermo est. Numquam enim veritas sectata est fucum, nec quod exploratum & certum est, circumduci se patitur orationis per ambitum longiorem. Collectiones, enthymemata, definitiones, omniaque illa ornamenta, quibus fides quæritur assertionis, suspicantes adjuuant, non veritatis liniamenta demonstrant. Cæterùm qui scit, quid sit illud quod dicitur, nec definit, nec colligit, neque alia sectatur artificia verborum, quibus capi consueti sunt audientes, & ad consensum rei circumscriptionis necessitate traduci. Barbarismis, solœcismis, obsitæ sunt, inquit, res vestræ, & vitiorum deformitate pollutæ. [a] Puerilis sanè, atque angusti pectoris reprehensio: quam si admitteremus, vt vera sit, abjiciamus ex vsibus nostris quorumdam fructuum genera, quòd cum spinis nascuntur, & purgamentis aliis, quæ nec alere nos possunt, nec tamen impediunt perfrui nos eo, quod principaliter antecedit, & saluberrimum nobis voluit esse natura. Quid enim officit, ô quæso, aut quam præstat intellectui tarditatem, vtrumne quid graue, an hirsuta cum asperitate promatur? inflectatur quòd acui, an acuatur quod oportebat inflecti? aut qui animus id, quod dicitur, verum est, si in numero peccetur, aut casu, præpositione, participio, coniunctione? Pompa ista sermonis, & oratio missa per regulas [b] concionibus, litibus, foro iudiciisque seruetur, deturque illis imo; qui voluptatum delinimenta quærentes, omne suum studium verborum in lumina contulerunt. Cum de rebus agitur ab ostentatione submotis, quid dicatur spectandum est, non quali cum amœnitate dicatur: nec quid aures commulceat, sed quæ afferat audientibus vtilitates; maximè cum sciamus etiam quosdam sapientiæ deditos non tantùm abjecisse sermonis cultum, verùm etiam, cum possent ornatiùs atque vberiùs eloqui, triuialem studio humilitatem secutos, ne corrumperent scilicet grauitatis rigorem, [c] & sophistica se potiùs ostentatione jactarent. Enimverò dissoluti est pectoris in rebus seriis quærere voluptatem: & cum tibi sit ratio cum malè se habentibus atque ægris, sonos auribus infundere dulciores, non medicinam vulneribus admouere. Quamquam, si verum spectes, nullus sermo natura est integer, vitiosus similiter nullus. Quænam est enim ratio naturalis, aut in mundi constitutionibus lex scripta, vt hic paries dicatur, & hæc sella? cum neque sexus habeant fœmininis generibus masculinisque discretos, neque quisquam docere doctissimus me possit, ipsum hic & hæc, quid sint, aut cur ex his vnum, sexum virile designet, fœmininis generibus id quod sequitur applicetur. Humana ista sunt placita, & ad vsum sermonis faciendi non sanè omnibus necessaria? nam & hæc paries forsitan, & hic sella dici sine vlla reprehensione potuissent, si ab initio sic dici placuisset, & à sequentibus sæculis communi esset in sermocinatione seruatum. Et tamen, ô isti, qui pollutas res nostras vitiorum criminamini fœditate, stribiligines & vos istas libris illis in maximis atque admirabilibus non habetis? Nonne alius hæc vtria, alius dicit hos vtres? cælus, & cælum? non item filus & filum? non item crocus, & crocum? non item fretus, & fretum? non item apud vos est positum hoc pane, & hic panis? hic sanguinis, hoc sanguen? candelabrum & jugulum ratione eadem jugulus & candelaber? Nam si singula nomina non possunt genera plura habere, quàm singula: neque eadem possunt huius esse generis, & illius, genus enim transire genus in alterum non potest, tam peccat qui genera masculina fœmininis pronunciat legibus, quàm ab eo peccatur, qui articulos masculinos fœmininis generibus anteponit. Atqui vos conspicimus & res masculinas fœmininè, & fœmineas masculinè, & quas esse dicitis neutras, & illo, & hoc modo sine vlla discretione depromere. Aut igitur nulla est culpa indifferenter his vti, & frustra nos dicitis solœcismorum obscœnitate deformes: aut si certum est singula quibus debeant rationibus explicari, in similibus vitiis vos quoque versamini: [d] quamuis Epicadios omnes, Cæsellios, Verrios, Scauros teneatis, & Nisos. Sed si Deus, inquiunt, fuit

a *Puerilis sanè & angusti pectoris reprehensio.* Angustum pectus appellat μικρόψυχον, & veluti μικρολόγον. Sic angustus animus [illegible] apud Zenonem Veronensem serm. de duplici tentationum specie: *Angustus animus, & parum putans esse quod nascitur, cuius abundantia desse aliquid computans: tum deinde subministratam propositum impertiendi cuiquam causam idoneam putans.* HAR.

b *Concionibus, litibus, foro iudiciisque seruetur.* Conciones foro, iudiciis lites conuenire certum est: nihil tamen audeo his verbis mutare. De cætero, improbat disputator acerrimus, malè collocatam quorumdam operam, qui docti videri, quam probi esse malunt: qui de ornatu sermonis potiùs, quàm de vitæ puritate solliciti, in exprimendo, imitando alterius sermone ætatem consumunt. Hos Ciceronianos, si quid video, simios appellauit, scripsitque, *Foro iudiciisque seruetur: deturque illis simiis, &c.* STEV.

c *Et Sophistica se potius ostentatione iactarent.* Sophistas appellabant eo æuo eos præcipuè, qui literas humaniores tractabant, & in rhetoricis, & poeticis, denique in sermonis cura, & flosculis elegantiæ colligendis studium suū occupabant: quæ erant Rhetorum & Grammaticorum præcipuæ partes. Clemens Alex. Strom 1. HAR.

d *Sophistica se potius ostentatione jactarent.* Sophistæ olim appellati sapientes, eloquentiæ, aliarumque artium bonarum doctores: eratque id nomen adeò venerabile apud omnes, vt horum hominum familiares vulgo *beati* nominarentur. Primus hoc titulo decoratus est Solon ab Atheniensibus teste Isocrate περὶ τῆς ἀντιδόσεως, aliique hoc nomen post illum vt honorificum vsurparunt, cui eo vsque honos mansit suus, dum qui hoc titulo gloriabantur, benè se gerebant, & quæ optima esse demonstrabant aliis, ipsi factitabant. Exorti deinde, vt fit, vani nonnulli, & superciliosè tristes, qui cum præ se omnes mortales contemnerent, reges & rerum-publicarum moderatores facetiis iocularibus lancinarent, majoraque quàm præstare possent, promitterent, ventosa & enormi loquacitate sua, bonos istos in tantum exosos reddidere mortalibus, vt Sophistas eos appellarent, qui spe prædæ & ostentationis causa philosopharentur. ELMEN.

d *Quamuis Epicadios omnes.* Hæc est lectio vetus, pro *Epicados*, vt est è Suetonio notum. Cætera Grammaticorum nomina ex A. Gellio, Prisciano & aliis nota sunt. Elegauter autem numero plurali vtitur. Sic Timocles apud Athenæum lib. 6. vbi Tragœdiæ dotes commendat:

[illegible]

Phinidem dicit pro Phineo, vt Scipiades dicitur pro Scipione. HAR.

fuit Christus, cur forma est in hominis visus? & cur more est interemptus humano? An aliter potuit inuisibilis illa vis, & habens nullam substantiam corporalem, inferre & commodare se mundo, conciliis interesse mortalium, quàm vt aliquod tegmen materiæ solidioris assumeret, quod oculorum susciperet injectum, & vbi se figere inertissimæ posset contemplationis obtutus? Quis est enim mortalium, qui quiret eum videre, quis cernere, si talem voluisset inferre se terris, qualis ei primigenia natura est, & qualem se ipse in sua esse voluit vel qualitate, vel numine? a Assumpsit igitur hominis formam, & sub nostri generis similitudine potentiam suam clausit, vt & videri posset, & conspici: verba faceret, & doceret: atque omnes exequeretur res eas, propter quas in mundum venerat faciendas, summi regis imperio & dispositione seruatis. Quid enim, dicit, rex summus ea, quæ in mundo facienda esse decreuerat, sine homine simulato non quibat efficere? si oporteret ita fieri, quemadmodum dicitis, ita fortasse fecisset: quia non oportuit, aliter fecit. Quare isto voluit, & illo genere noluit, latent taliter inuolutæ, & vix vllis comprehensibiles causæ, quas accipere fortasse potuisses, si non esses jamdudum ad nos accipiendum paratus: & prius te formares ad non credendi frontem, quàm tibi esset expositum id, quod nosse atque audire conquireres. Sed mors est hominis interemptus. Non ipse: neque enim cadere diuinas in res potest mortis occasus: nec interitionis dissolutione dilabi id, quod est vnum & simplex: nec vllarum partium congregatione compactum. Quis est ergo visus in patibulo pendere, quis mortuus est? homo, quem induerat, & secum ipse portabat. Incredibile dictu est, & cæcis obscuritatibus inuolutum. Si velis, non cæcum est, & similitudine proxima constitutum. Si quo tempore Sibylla, præsaga oracula illa depromens fundebat vi, vt dicitis, Apollinis plena, ab impiis esset cæsa atque interempta latronibus: numquid Apollo diceretur in ea esse occisus? Si b Bacis, si Helenus, Martius, aliique similiter vates hariolantes essent vita & luce priuati, numquid aliquid aliquis diceret, lege eos humanitatis extinctos, qui illorum per ora loquentes, vias rerum postulantibus explicabant? c Mors illa, quam dicitis, assumpti hominis fuit, non ipsius: gestaminis, non gestantis: quam nec ipsam perpeti succubuisset, tanta si non agenda res esset, & inexplicabilis ratio fari clausis patefacienda mysteriis. Quæ sunt ista, inquies, clausa atque obscura mysteria? Quæ nulli nec homines scire, nec ipsi, qui appellantur dij mundi, parte queunt aliqua suspicionis atque opinationis attingere, nisi quos ipse dignatus est cognitionis tantæ impertire muneribus, & in abditos recessus thesauri interioris inducere. Vides enim si nollet inferri sibi à quoquam manus, summa illi fuisse contentione nitendum, vt hostes ab se suos vel potestate inuersa prohiberet? Qui cæcis restituerat lumina, is efficere si deberet, non poterat cæcos? Qui debilibus integritatem, is debiles reddere difficultati habuit, aut labori? Qui claudos præcipiebat incedere, is motus alligare membrorum neruorum duritiâ nesciebat? qui extrahebat à tumulis mortuos, huic arduum fuerat letum cui vellet indicere? Sed quia fieri ratio ea, quæ fuerant destinata, poscebat: & hic in ipso mundo, nec modo, quàm gestum est alio, inæstimabilis illa atque incredibilis lenitas iniurias in se hominum, puerilibus pro ineptiis ducens, manus in se porrigi ab immanibus passa est durissimisque latronibus, nec imputandum putauit, quid illorum dissignasset audacia, dummodo suis ostenderet, quid ab sese expectare deberent. Cum enim de animarum periculis multa, mala de illarum contra insinuator, magister atque auctor, ad officiorum conuenientium fines, suas leges & constituta direxit: non superbiæ fastum comminuit? non libidinum extinxit flammas? non hiatum compressit auiditatis? non tela extorsit è manibus atque omnia seminaria totius vitiositatis abscidit? Ipse denique non lenis, non placidus, non accessu facilis, non familiaris affatu, non humanas miserias indolescens, omnes omninò crucibus & corporalibus affectos malis vnica illa benignitate miseratus reddidit & restituit sanitati? Quid ergo vos subigit, quid hortatur, maledicere, conuiciari, inexpiabiles cum eo conserere simultates, quem redarguere, quem tenere, nemo hominum possit vllius facinoris in reatu? Tyrannos ac reges vestros, qui postposito deorum metu donaria spoliant populanturque templorum: qui proscriptionibus, exiliis, cædibus nudant nobilitatibus ciuitates: qui matronarum pudorem ac virginum vi subruunt atque eripiunt licentiosa, appellatis indigetis, d atque diuos: & quos odiis acrioribus conuenoiebat à vobis carpi, e puluinaribus, aris, templis, atque alio

a *Assumpsit igitur hominis formam.* Non video cur Heraldus ignotam fuisse Arnobio Θεοῦ ἐνανθρώπησιν dicat. Cum enim dicit omissam causam præcipuam vt verus homo pro hominibus satisfaceret, quid aliud hic fingere potest quàm dolores nostros malaque omnia tulisse, quando quidem *hominis formam* assumpsisse testatus hic auctor. Pas.

b *Bacis.* Huius mentionem facit inter viros vates Pausanias Phocicis. [Greek illegible] Suidas in Βάκις. Clemens Alexand. lib. 1. Stromat. Dio Chrysost. orat. 11. de Exilio. eius oracula extant in carminib. sibyll. Tres statuit Suidas & Ælianus var. hist. lib. 12. cap. 35. Elmen.

c *Mors illa quam dicitis assumpti hominis fuit, non ipsius.* Mors nimirum Christum venisse demonstrat, vnde Tertullianus probat Marcioni lib. de Carne Christi capitib. 4. & 5. Christum seu Messiam venisse, quoniam mortuus est. Quod idem adstruit Ignatius epist. ad Trallianos. Pas.

d *Atque diuos.* Annotauit Seruius ad lib. 12. Æneid. Deos esse æternos, diuos autem ex hominibus fieri. *Deum* græci dicunt: quamquã aliquando etiã θεὸς dixerint. *Idem.*

e *Puluinaribus.* Glossæ, puluinar, κλισίον, [Greek illegible] θεοῦ. Val. Max. lib. 3. c. 7 *Iouis opt. max. puluinaria.* Suetonius. *Iuxta Deos puluinar, flaminem, luperces, templa,*

alio mactatis cultu, ludorum & celebritate natalium: nec non & illos omnes, qui conscriptione voluminum multiformi maledictis mordacibus carpunt publicos mores: qui luxurias ac viras, vestras secant, viunt, dilacerant: qui in temporis posteris notas scriptorum perpetuitate prolatant: [a] qui matrimonia persuadent habenda esse communia: qui cum pueris cubitant formosis, lasciuientibus, nudis? qui pecudes vos esse, qui fugitiuos, qui exules, qui vilissimæ setuos notæ, furiosos prædicant & insanos: admitantes, plaudentes ad cæli sustollitis sydera, bibliothecarum reponitis in arcanis, [b] quadrigis, [c] & statuis muneramini, & quantum est in vobis velut quadam æternitate donatis immortalium testificatione titulorum: solum Christum conuellere, dilacerare, potestis si Deum, vultis, imo solum si liceat belluarum agrestium ritu cruentis oribus mandere, comminutis cum ossibus transuorare. Quodnam quæso ob meritum, dicite, cuius ob peccati culpam? quid ab eo commissum est, quod tenorem inflecteret recti, & in odia vos aspera furialibus stimulis concitaret? Quia animarum vestrarum custodem se missum solo indicauit ab rege? quia vobis immortalitatem ferre, quam vos habete confiditis humanis paucorum asseuerationibus suasi? Quod si esset apud vos certum falsa illum dicere, spes etiam vanissimas polliceri, nec sic video fuisse causam, eumdem deberetis odisse, cur hostili animaduersione damnare. Imò, si animus vobis clemens fuisset & mitis, vel propter id solum eum deberetis amplecti, quòd optabilia vobis spondetet & prospera: quòd bonarum esset nuncius rerum; quòd ea prædicaret, quæ nullius animum læderent: securioris quinimò expectationis impleret. O ingratum & impium sæculum! ô in priuatam perniciem incredibili pectoris obstinatione paratum! Si aliquis ad vos medicus ex summotis venisset & numquam vobis regionibus cognitis, medicamen pollicens tale, quod à vestris corporibus omnia omninò prohiberet morborum & valetudinum genera, non certatim omnes accurreretis? non blanditiis omnibus atque honoribus forum familiaria susciperetis in mœnia? non illud medicaminis genus optaretis esse certissimum, non verum, quod immunes vos fore ab tam innumeris vexationibus corporum, vsque ad vltimos fines sponderet ætatis? & licet ambigua res esset, committeretis vos tamen, nec potionem incognitam dubitaretis haurire spe salutis proposita, atque amore incolumitatis incensi. Eluxit atque apparuit Christus rei maximæ nunciator, auspicium faustum portans & præconium salutare credentibus. Quænam est ista crudelitas, inhumanitas quæ tanta, quinimò, vt veriùs loquar, fastidium, supercilium, nunciatorem [d] muneris & portitorem tanti, non tantum verborum maledictionibus scindere, verumetiam bello graui atque omnibus persequi telorum effusionibus & rumis? Non placeant ea, quæ dicit, & cum offensionibus audiuntur à vobis? pro ludicris ea vaticinationibus computate. Stolidissimas res loquitur, & fatua dona promittit? ridete vt sapientes vos viri, & in suis erroribus fatuitatem relinquite volutari. Quænam est hæc feritas, vt repetamus quæ dicta sunt sæpiùs, quæ libido tam carnifex, inexpiabile bellum indicere nihil de te merito? Dilacerare, si detur, cum velle per viscera, qui non modò nullum intulerit malum nulli, sed æqualiter benignus hostibus diceret, quidnam his salutis Deo portaretur à principe: quid esset facto opus, vt interitum fugerent, & immortalitatem consequerentur ignotam? Cumque nouitas rerum, & inaudita promissio audientium turbaret mentes, & credulitatem faceret hæsitare, virtutum omnium dominus, atque ipsius mortis extinctor hominem suum permiserit interfici, vt ex rebus consequentibus scirent in tuto esse spes suas, quas jamdudum acceperant de animarum salute, nec periculum mortis alia se posse ratione vitare?

ARN.

erat sibi decorum positum est. Tacitus annal. lib. 15. Aurelius Victor in Claudio, Heluidio Pertinace, & Antonino Pio. ELMEN.

[a] *Qui matrimonia suadent habenda esse communia.* Platonem taxat, qui in Timæo & lib. 5. de Repub. portentosum hoc dogma introducit, & multis rationibus vellicatem eius probare conatur. *Idem.*

[b] *Quadrigis & statuis.* nempè statuis curulibus: quæ non solum magnis heroibus, & bellica laude florentibus erectæ: sed inertibus etiam quandoque hominibus, & planè σωματίζουσι, vt causidicis *Iuuen.*

Æmilio dabitur quantum petet. & nos ut nos
Egimus. Huius enim stat currus aheneus: alti
Quadrijuges in vestibulis: atque ipse feroci
Bellatore sedens curuatum hastile minatur
Eminus, & statua meditatur prælia lusca.
HERAL.

[c] *Et statuis muneramini.* Mirum, Romanos ita degenerasse à more prisco, vt quod olim præclaris & optimè de Repub meritis viris dabatur, tribuerent inertibus & pessimè de se meritis hominibus. Dio Chrysostom. Rhodiaca orat. 31. Quintil. lib. 3. c. 7. Firmicus Astron. lib. 5. c. 1. & lib. 8. c. 6. ELMENH.

[d] *Muneris & portitorem tanti.* Portitor hic pro nuntio vsurpatur, quod æui illius commune vocabulum videtur: vnde pro nuntiis seu tabellariis bajuli quibusdam dicuntur. Munus verò de quo hic mentio, est salutis præconium & veritatis prædicatio. PRI.

ARNOBII DISPVTATIONVM ADVERSVS GENTES

LIBER SECVNDVS.

HOc in loco tribui si vlla facultas posset, vellem cum his omnibus, quibus nomen inuisum est Christi, ab instituta principaliter defensione diuerticulo paulisper facto, talia verba miscere. Si nullam esse ducitis contumeliam, respondere aliquid interrogatos, [a] edissertate nobis & dicite quid rei, quid causæ est, quod tam grauibus insectamini Christum bellis? vel quas eius contuitus offensas, vt ad eius nominis mentionem tabidorum pectorum efferuescatis ardoribus? Numquid regiam sibi vindicans potestatem, terrarum orbem cunctum legionibus infestissimis occupauit, & pacatas ab exordio nationes alias deleuit ac sustulit, alias sibi parere ceruicibus compulit subjugatis? Numquid ardoribus auaritiæ flagrans vniuersas opes illas, quibus se genus humanum studiosè contendit impleri, possessionis suæ mancipio vindicauit? Numquid libidinum cupiditatibus gestiens pudicitiæ repagula vi fregit; aut alienis furtim insidiatus est matrimoniis? Numquid arrogantiæ supercilio tumidus [b] iniurias & contumelias [c] passim sine vllius personæ discriminibus irrogauit? Qui si dignus non esset, cui auscultare deberetis, & credere: vel hoc ipso fuerat non aspernandus à vobis, ostenderent quod vias vobis ad cælum, & vota immortalitatis optaret, vt non in cunctos lumen & prætenderit vitæ, & periculum ignorationis amouerit? At enim odio dignus est, quod ex orbe religiones expulit, quod ad Deorum cultum prohibuit accedi. Ergóne [d] qui veram in orbem religionem induxit? qui hominibus cæcis, & rebus in impietate degentibus, pietatis aperuit ianuas, & cui se submitterent, indicauit? An vlla est religio verior, officiosior, potentior, justior, quàm Deum principem nosse, scire Deo principi supplicare, qui bonorum omnium solus caput, & fons est, perpetuarum pariter fundator & conditor rerum, à quo omnia terrena cunctaque cælestia animantur, motu irrigantúrque vitali; & qui si non esset, nulla profectò res esset, quæ aliquod nomen, substantiamque portaret? Nisi fortè dubitatis an sit iste, de quo loquimur, imperator: & magis esse Apollinem creditis, Dianam, Mercurium, Martem. Da verum iudicium, & hæc omnia circumspiciens, quæ videmus, magis an sint Dij cæteri dubitabit, quàm in Deo cunctabitur, quem esse omnes naturaliter scimus: siue cum exclamamus, ô Deus, siue cum illum testem Deum constituimus improborum, [e] quasi nos cernat, faciem subleuamus ad cælum. Sed minoribus supplicare Diis homines vetuit. Dij enim minores qui sint, aut vbi sint, scitis? Perstrinxit vos aliquando suspicio eorumaut mentio, vt meritò feratis indignè abrogatos his cultus, & honoris impertitione viduatos. [f] Quòd si non non mentis elatio, & typhus qui appellatur à Græcis, obstaret atque officeret vobis, iamdudum scire potuissetis, quid aut quare prohibuerit fieri, intra fines quos stare voluerit religionem veram, quantum vobis periculum nasceretur ex eo, quod putaretis obsequio, vel ex quibus malis emergeretis, si insidioso renunciaretis errori. Verum hæc omnia illustriùs commemorabuntur & planiùs, cum vlteriùs prorsus fuerimus euecti. Monstrabimus enim Christum non impietatem docuisse nationes, sed ab latronibus pessimis miserorum hominum imprudentiam vindicasse. Non credimus, inquitis, vera esse quæ dicit. Quid enim? quæ vos negatis vera esse, apud vos liquent, cum immunentia, [g] & nondum cassa, nullis possint rationibus refutari? Sed & ipse quæ pollicetur, non probat.

a *Edissertate nobis &c.* Libro superiori dixerat pari loquendi genere, *mortalibus edissertata sermonibus.* Id est, explicate, exponite. Pat.

b *Iniurias & contumelias.* Seneca quoque iniuriam à contumelia distinguit, vultque injuriam nocentiorem esse & intolerabiliorem. *Quisquis volet,* inquit epist. 72. *tibi contumeliam facere, faciat & injuriam.* Item totam discretionem explicat idem Stoicus lib. quo disputat in sapientem non cadere injuriam. cap. 4. Her.

c *Passim.* Sic à petulantibus iuuenibus contumeliæ obiter passim ingeruntur, sine vllo personarum discrimine. Nec vlla alia hujus lasciuiæ causa est, quàm voluptas quam inde percipiunt: & quia se hoc modo existimant [Greek illegible]. Hoc docet Aristoteles lib. 2. Rhet. c. 2. *Idem.*

d *Qui veram in orbem religionem induxit.* Nugantur qui *in orbe* legendum putant, & lauream ex Mustaceo quærere videntur, vt philosophiam ostentent, & scrinia foruloſque venditent. Pr r.

e *Et quasi nos cernat, &c.* Tertullianus apolog. 17 *Iudicem quoque contestatur illum, Deus videt, & Deo commendo.* Plautus in captiuis. *est Deus in cælo qui quæ nos gerimus, auditque & videt.* *Idem.*

f *Quod si non mentis elatio, & typhus qui appellatur à Græcis.* Suidas. [Greek illegible]. inf. *Dum vestrus fidentis cordibus, & quod typhus est sapientiam vocatis.* Elmenh.

g *Et nondum cassa.* Inf. *Periculi nihil est, si quod dicitur imminere, cassum fiat & vacuum.* Prudentius in Rom. martyre -- *nos tesso sentit mersuram pericula.*

probat. Ita est. Nulla enim, vt dixi, futurorum potest existere comprobatio. Cum ergo hæc sit conditio futurorum, vt teneri & comprehendi nullius possint anticipationis attactu; nonne purior ratio est, ex duobus incertis, & in ambigua expectatione pendentibus, id potiùs credere quod aliquas spes ferat, quàm omninò quod nullas? Io illo enim periculi nihil est, si quod dicitur imminere, cassum fiat & vacuum: in hoc damnum est maximum, id est, salutis amissio, si cum tempus aduenerit, aperiatur non fuisse mendacium. Quid dicitis ô nescij, etiam fletu & miseratione dignissimi? Ita non extimescitis, ne fortè hæc vera sint, quæ sunt despectui vobis, & præbent materiam risus? nec saltem vobiscum sub obscuris cogitationibus voluitis, ne quod hoc die credere obstinata tenuitis peruersitate, redarguat serum tempus, & irreuocabilis pœnitentia castiget? [a] Nonne vel hæc saltem fidem vobis faciunt argumenta credendi, quod jam per omnes terras in tam breui temporis spatio, immensi nominis huius sacramenta diffusa sunt? quod nulla iam natio est tam barbari moris, & mansuetudinem nesciens, quæ non eius amore versa mollierit asperitatem suam, & in placidos sensus assumpta tranquillitate migrauerit? quòd tam magnis ingeniis præditi Oratores, Grammatici, Rhetores, Consulti iuris ac Medici, philosophiæ etiam secreta rimantes, magisteria hæc expetunt, spretis quibus paulò antè fidebant? quod abdominis se serui cruciatibus affici, quibus statuerint, malunt, solui conjuges matrimoniis, exheredari à parentibus liberi, quàm fidem rumpere Christianam, [b] salutaris militiæ sacramenta deponere? quod cum genera pœnarum tanta sint à vobis proposita religiouis huius sequentibus leges, augeatur res magis, & contra omnes minas atque interdicta formidinum animosiùs populus obnitatur, & ad credendi studium prohibitionis ipsius stimulis excitetur? An numquid hæc fieri passim & inaniter creditis? fortuitis incursibus adsumi has mentes? Itane istud non diuinum & sacrum est, aut sine Deo, eorum tantas animorum fieri conuersiones, [c] vt cum carnifices vnci, alijque innumeri cruciatus, quemadmodum diximus, impendeant credituris, veluti quadam dulcedine atque omnium virtutum amore correpti, cognitas accipiant rationes, atque mundi omnibus rebus proponant amicitias Christi? Nisi fortè obtusi & fatui videntur hi vobis, qui per orbem jam totum conspirant, & coëunt in istius credulitatis assensum. Quid ergo? [d] vos soli sapientiæ conditi atque intelligentiæ vi mera, nescio quid aliud videtis, & profundum? soli esse nugas intelligitis hæc omnia, soli verba & pueriles ineptias, ea quæ nobis promittimus principali ab rege ventura? Vnde quæso est vobis tantum sapientiæ traditum? vnde acuminis, & viuacitatis tantum? vel ex quibus scientiæ disciplinis tantum cordis assumere, diuinationis tantum potuistis haurire? Quia per casus, & tempora declinare verba scitis, & nomina? quia voces barbaras, solœcismosque vitare? quia numerosum, & instructum, compositumque sermonem, aut ipsi vos nostis efferre, aut incomptus cùm fuerit, scire? quia Fornicem Lucilianum, & Marsyam Pomponij obsignatum memoria continetis? quia quæ sint in litibus constitutiones, quot causarum genera, quot dictionum, quid sit genus, quid species, oppositum à contrario quibus rationibus distinguatur; idcircò vos arbitramini scire quid sit falsum, quid verum, quid fieri possit, aut non possit; quæ imorum summorumque natura sit? [e] Numquam ne illud vulgatum perstrinxit aures vestras, Sapientiam hominis, stultitiam esse apud Deum? [f] Primum ecquid ipsi penitus perspicitis vos ipsos, si quando de rebus disceptatis obscuris, & naturalia pergitis reserare secreta, & ipsa, quæ dicitis, quæ asseueratis, quæ capitali plerumque contentione defenditis, nescire, & vnumquemque [g] suspiciones suas pro probatis, & comprehensis pertinaci obluctatione tutari? Quid enim, si verum perspiciamus, etiam si omnia sæcula in rerum inuestigatione ponantur, scire per nos possumus, quos ita cæcos & superbos nescio quæ res protulit, & concinnauit inuidia, vt

Virgil. lib. 11. Æneid. — *dixit, opemque Dei non cassa in vota vocauit.*

Seruius; *non ad inania vota poscit auxilium.* Minutius Felix. *Quam vos irrita pollicitationum cassa vota decipiant.* Afranius apud Nonium, *numero incepti, pertimuisti cassam terriculam aduersarij*, *Idem.*

a *Nonne vel hæc saltem fidem vobis faciunt argumenta credendi.* Etsi solet Arnobius plura quandoque copulare, tem vnam & eamdem significantia, mihi tamen persuadere nequeo hæc esse sincera, *argumenta credendi.* & profectò ita est: scripserat aliquis ad oram lib. sui *argumenta credendi.* Hic enim proponuntur ab Arnobio argumenta, quibus fides Christiana affirmari potest. HER.

b *Salutaris militiæ sacramenta deponere.* Alludit ad sacramentum quo milites ad militiam astringebantur, pari metaphora vsus, Leo serm. 4. de Natiu. *si cælestis militiæ sacramentum seruauerit.* Item Lactantius lib. 3. c. 2. *sacramenti quod acceperat, proditor factus est.* Sic Tertullianus lib. ad Martyres cap. 3. *vocati sumus ad militiam Dei &c.* & cap. 11 de cor. mil. *credimus ne humanum sacramentum, diuino superinduci licere?* Transfertur enim verbum illud militare ad regni cælestis militiam. PRI.

c *Vt cum carnifices, vnci.* Hi vnci quorum meminit hoc loco Arnobius non sunt vnci veterum, quibus damnatorum corpora trahebantur, sed vngulæ. HER.

d *Vos soli sapientia conditi atque intelligentia vi mera.* Nihil mutandum existimo. Appellat conditos sapientiæ atque intelligentiæ vi mera, qui non solùm sapientia atque intelligentia tincti sunt, sed sapientiæ atque intelligentiæ meraco immersi. *Idem.*

e *Numquam ne illud vulgatum perstrinxit aures vestras, sapientiam hominis, stultitiam esse apud Deum.* D. Paulus ad Corinth. 1. c. 3. ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστι. Doctè Origenes lib. 1 contra Celsum. Sedulius lib. 2. carm. Lactantius lib. 5. cap. 11. & 18 Prudentius in Rom. martyre. Hilarius de Trinitate lib. 1. Tertull. de Idololatria c. 8 Hermias [illegible]. Leo serm. 5. de Natiuitate Domini ELMENH.

f *Primum & ipsi penitus.* In Romano legitur, primum & quæ ipsi. Fortè legendum, vt sequamur antiqua vestigia, primum itaque ipsi penitùs. CANT.

g *Suspiciones suas pro probatis & comprehensis.* Suppleuimus præpositionem quæ deerat, *pro*, eiusmodi autem correctiunculis, quæ vel stupidis in mentem venire possunt, gloriari, næ puerile nimis est, & putidum. HER.

vt cum nihil ſciamus omninò, fallamus nos tamen, & in opinionem ſcientiæ ſubinflati pectoris tumore tollamur? Vt enim diuina prætercam, & naturali obſcuritate res merſas, poteſt quiſquam explicare mortalium id, quod Socrates ille comprehendere nequit in Phædone: homo quid ſit, aut vnde ſit, anceps, varius, mobilis, pellax, multiplex, multiformis? in quos vſus prolatus ſit? cuius ſit excogitatus ingenio? quid in mundo faciat? cur malorum tanta experiatur examina? vtrum-ne illum tellus vliginis alicuius conuerſa putrore, tamquam vermes animauerit, tamquam mures? an fictoris alicuius, & fabricatoris manu lineamenta hæc corporis, atque oris acceperit formam? Poteſt, inquam, ſcire in medio hæc poſita, atque in ſenſibus conſtituta communibus, quibus cauſis mergamur in ſomnos, quibus euigilemus, quibus modis fiant inſomnia, quibus viſa? immò quod ambigit in Theæteto Plato vigilemus aliquando, an ipſum vigilare, quod dicitur, ſomni ſit perpetui portio? & quid agere videamur, inſomnium cum videre nos dicimus? Radiorum & luminis intentione videamus, an rerum imagines aduolent, & noſtris in pupillis ſidant? vtrum ſapor in rebus ſit, an palati contagionibus fiat? quibus ex cauſis pili nigrorem ingenitum ponant, neque omnes pariter, ſed paulatim adiiciendo caneſcant? Quid ſit quod humores vniuerſi vnum corpus efficiant mixtione, ſolum oleum reſpuat immerſionem in ſe pati, ſed in ſuam naturam impenetrabilem ſemper perſpicuè colligatur? Ipſe denique animus, qui immortalis à vobis & Deus eſſe narratur, cur in ægris æger ſit, in infantibus ſtolidus, in ſenectute defeſſus, delira, & fatua, & inſana? Quorum infirmitas, & inſcientia miſerabilis hoc magis eſt, quòd cum fieri poſſit vt veri aliquid aliquando dicamus, & hoc ipſum nobis incertum ſit, an veri aliquid dixerimus. Et [a] quoniam ridere noſtram fidem conſueſtis, atque ipſam credulitatem facetiis iocularibus lancinare, dicite ô feſtiui, & meraco ſapientiæ tincti & ſaturi potu, [b] éſtne operis in vita negocioſum aliquod atque actuoſum genus, quod non fide præeunte ſuſcipiant, ſumant, atque aggrediantur actores? Peregrinamini, nauigatis: non domum vos credentes peractis negociationibus remeaturos? Terram ferro ſcinditis, atque oppletis ſeminum varietate: non credentes vos frugem percepturos eſſe vicibus temporariis? [c] Coniugalia copulatis conſortia: non futura eſſe credentes caſta, & officioſi fœderis in maritos? Liberorum ſuſcipitis prolem: non incolumem credentes fore, & per gradus ætatis venturam ſenectutis ad metas? Ægritudines corporum medicorum committitis manibus: non credentes morbos poſſe mitigata aſperitate leniri? Bella cum hoſtibus geritis: non victoriam vos credentes præliorum ſucceſſionibus relaturos? Veneramini Deos & colitis: non credentes illos eſſe, & propitias aures veſtris ſupplicationibus accommodare? Quid illa de rebus ab humana cognitione ſepoſitis, quæ conſcribitis ipſi, quæ lectitatis, oculata vidiſtis inſpectione, & manibus tractata tenuiſtis? Nonne veſtrum quicumque eſt, huic vel illi credit auctoribus? non quod ſibi perſuaſerit quis verum dici ab altero, velut quadam fidei adſtipulatione tutatur? [d] Qui cunctorum originem eſſe dicit ignem, aut aquam, non Thaleti, aut Heraclito credit? qui cauſam in numeris ponit, non Pythagoræ Samio, non Architæ? qui animam diuidit, & incorporales conſtituit formas, non Platoni Socratico? [e] qui quintum elementum principalibus applicat cauſis, non Ariſtoteli Peripateticorum patri? qui ignem minatur mundo, & venerit cum tempus, arſurum, non Panætio, Chryſippo, Zenoni? qui indiuiduis corporibus mundos ſemper fabricatur & deſtruit, non Epicuro, Democrito, Metrodoro? qui nihil ab homine comprehendi, atque omnia cæcis obſcuritatibus inuoluta, non Archeſilæ, Carneadi? non alicui denique Academiæ veteris, recentioriſque cultori? Ipſi denique principes, & prædictarum patres ſectarum, nonne ipſa ea quæ dicunt, ſuis credita ſuſpicionibus dicunt? Vidit enim Heraclitus res ignium conuerſionibus fieri? concretione aquarum Thales? Pythagoras numeros ire? incorporales formas Plato? indiuiduorum Democritus concurſiones? aut illi, qui autumant, nihil poſſe omninò comprehendi, an ſit verum

in ſcholis veterum philoſophorum, vbi nulla tam ſtulta opinio, quæ non ſuum adſertorem, vindicem repererit. STEVV.

a *Quoniam ridere noſtram fidem conſueſtis.* Ethnici ridebant Chriſtianos vt nimium credulos in Deum, accuſabantque illos, quaſi rationem fidei vel reddere, vel accipere nollent, ſed ſimpliciter ſaltem credere. Iulianus imper. apud Nazianz. inuectiua 1. τὸ ὑμέτερον φησὶν οἱ λόγοι, καὶ τὸ ἑλληνίζειν, ὧν καὶ τὸ σέβειν θεούς, ἡμῶν δὲ ἡ ἀλογία, καὶ ἡ ἀγροικία, καὶ οὐδὲν ὑπὲρ τὸ πιστεῦσαι, τῆς ὑμετέρας ἐστὶ σοφίας. Demoliuntur hanc inuidiam calumnioſam, & procul eam à Chriſtianis eſſe oſtendunt rationibus firmiſſimis, Origenes contra Celſum lib. 1. Theodoretus ſerm. 1. de fide contra Græcos, Auguſtinus epiſt. 6. ad Honoratum de vtilitate credendi. ELMENH.

b *Eſt ne operis in vita negocioſum aliquod &c.* Origenes iiſdem argumentis & exemplis Celſum oppugnat hac in eadem diſputatione. Tractarunt hoc argumentum & alij, in quibus Euſebius lib. 1. de præparat. euang. eadem prorſus inductione. HER.

c *Coniugalia copulatis conſortia.* Optimè, eſt enim vxor mariti planè conſors ac ſocia, bonorum ac malorum particeps. vnde γάμος dicitur κοινωνία. Euſebius lib. 1. de præparat. Euang. & vxor dicitur ſocia: Plautus in ſticho. Cornelius Tacitus de moribus Germanorum. *Idem.*

d *Qui cunctorum originem dicit aquam, non Thaleti.* De his diuerſis philoſophorum opinationibus videndus ſextus Empiricus Pyrronius adver. Mathem. Chalcidius in Platonis Timæum. Laertius lib. 1. Tertullianus adu. Marcionem. Lactantius lib. 1. c. 5. Minutius felix in Octau. Plutarchus de placitis philoſoph. lib. 1. Cicero lib. 4. academic. quæſt. Euſebius de præparat. Euang. lib. 1. c. 5. Hermias in irriſione philoſophorum gentilium. Iuſtinus Martyr in cohortatione ad Græcos. Theodoretus contra Græcos ſerm. 4. de materia & mundo. Nemeſius περὶ φύσεως ἀνθρώπου cap. 5. ELMENH.

e *Qui quintum elementum &c.* Omnes hi philoſophi enunciare non poterant. quid eſſet decantata Ariſtotelis ἐντελέχεια, ideoque cauſis principalibus eam tribuebant. PAT.

rum quod dicunt, sciunt? aut ipsum, quod definiunt, veritatis esse intelligunt pronuntiatum? Cum igitur comperti nihil habeatis & cogniti, omniaque illa, quæ scribitis, & librorum comprehenditis millibus, credulitate asseueretis duce, quænam hæc est iudicatio tam iniusta, vt nostram deridealis fidem, quam vos habere conspicitis nostra in credulitate communem. Sed sapientibus vos viris omnibusque instructis disciplinarum generibus creditis? nempè illis, qui nihil sciscunt, nec pronunciant vnum: qui pro suis sententiis bella cum aduersantibus conserunt, & peruicacia semper digladiantur hostili: qui dum alter alterius labefactant, destruunt, conuelluntque decreta, cuncta incerta fecerunt, nec posse aliquid sciri ex ipsa dissensione monstrarunt. Sed officiant hæc nihil, nihilque impediant, quò minus eis credere atque auscultare debeatis: & quid est, quod in hac parte, aut vos plurimum habeatis, aut nos minus? [a] vos Platoni, vos Cronio, vos Numenio, vel cui libuerit creditis: nos credimus, & acquiescimus Christo. Iniquitas hæc quanta est, vt cum vtrique auctoribus stemus, sitque nobis & vobis vnum & socium credere, vobis velitis dari, quod ita ab illis dicatur, accipere, vos ea quæ proferuntur à Christo, audire & spectare nolitis? Arqui si causas causis, partes partibus voluerimus æquare, magis nos valemus ostendere, quid in Christo fuerimus secuti, quàm in philosophis quid vos. Ac nos quidem in illo secuti hæc sumus: opera illa magnifica, potentissimásque virtutes, quas variis edidit exhibuitque miraculis, quibus quiuis posset ad necessitatem credulitatis adduci, & judicare fideliter, non esse quæ fierent hominis, sed diuinæ alicujus atque incognitæ potestatis. Vos in philosophis virtutes secuti quas estis, vt magis vos illis, quàm nos Christo oportuerit credere? Quisquam-ne illorum aliquando verbo vno potuit, aut vnius imperij jussione, non dicam maris insanias, aut tempestatum furores prohibere, compescere: non cæcis restituere lumina, aut sine luminibus natis dare: non ad vitam reuocare defunctos, non annosas dissoluere passiones: sed quod leuissimum multò est, feruunculum, scabiem, aut inhærentem spinulam callo vna interdictione sanare? Non quo illos negemus, aut morum esse integritate laudabiles, aut non omni genere studiorum & disciplinarum peritos: nam & verbis eos luculentissimis scimus loqui, & compositionibus fluere leuigatis, concludere acutissimè syllogismos, ordinare sequaces inductiones suas, reddere definitionibus formulas, partiri, diuidere, multa dicere de numerorum generibus: multa de musicis, geometricas res etiam suis scitis & præceptionibus explicare. Sed quid istud ad causam? numquid enthymemata, syllogismi, resque aliæ similes, scire illos veritatem spondent: aut ea re digni sunt, quibus necessariò debeat rebus de obscurissimis credi? Personarum contentio non est eloquentiæ viribus, sed gestorum operum virtute pendenda. Ille non est dicendus auctor bonus, qui sermonem candidulè promsit: sed qui, quod pollicetur, diuinorum operum prosequitur sponsione. Argumenta vos nobis, & suspicionum argutias profertis, quibus ipse si Christus, cum pace hoc eius, & cum venia dixerim, populorum in conuentibus vteretur, quis acquiesceret, quis audiret, quis eum promitteret apertè aliquid iudicare? aut quis cassa & nuda iactantem quamuis esset imprudens, & [b] facilitatis stolidæ sequeretur? Virtutes sub oculis positæ, & inaudita illa vis rerum, vel quæ ab ipso fiebat palàm, vel ab eius præconibus celebrabatur in orbe toto: ea subdidit appetitionum flammas, & ad vnius credulitatis assensum mente vna concurrere gentes & populos fecit, & moribus dissimillimas nationes. Enumerari enim possunt, atque in vsum computationis venire ea, quæ in India gesta sunt, apud Seras, Persas, & Medos, in Arabia, Ægypto, in Asia, Syria, apud Galatas, Parthos, Phrygas, in Achaia, Macedonia, Epiro, in insulis & prouinciis omnibus, quas Sol oriens atque occidens lustrat: ipsam denique apud dominam Romam, in qua cum homines sint [c] Numæ regis artibus, atque antiquis superstitionibus occupati, non distulerunt tamen res patrias linquere, & veritati coalescere Christianæ. Viderant enim currum Simonis magi, & quadrigas igneas Petri ore difflatas, & nominato Christo euanuisse. Viderant, inquam, fidentem Diis falsis, & ab eisdem metuentibus proditum, pondere præcipitatum suo, cruribus iacuisse præfractis: post deinde [d] perlatum

a *Vos Platoni, vos Cronio.* In Romano habetur, vos Platoni, vos Crotonio, sed mendosè, pro quo quid substituam impræsentiarum equidem ignoro. Nisi fortè vt ignotum per ignotum illustremus, cum Apuleio legamus, protomo, vel Prothoma. Apuleii verba sunt è libro de Deo Socratis: Sat è Prothomio gloria, qui talis fuit vt eius nepotem non puderet. Apud quem tamen malim ad exemplum Arnobij legere, prothonio, & hoc eò libentiùs, quod in quibusdam veteribus codicibus scriptum inuenerim, sat è prothaonio gloria, quod hoc loco silentio præterire nolui. judicent doctiores. CANT.

a *Vos Platoni, vos Cronio.* Pro *Crotonio*, legit Fuluius vrsinus, *Cronio*, & pro, *Platoni*, *Plotino*. optimè opinor, sit enim mentio hoc loco, non veterum philosophorum sed recentiorum. Hi autem in recentioribus famæ fuerunt celeberrimæ. HER.

b *Facilitatis stolidæ.* Legendum hic crederem *solida*, non *stolida*, de plenissima enim loquitur credulitate, quæ solida erat. Qui *stolida* edidit Gelenius in malam partem detorsit, quasi stultam credulitatem hic innui existimauerit. PAR.

c *Numæ regis artibus.* Numa multarum vanitatum auctor, apud Romanos ritus sacrorum, sacerdotalia officia, insignia & priuilegia sacerdotum, sacrificalia ministeria, instrumenta, vasa sacrorum, ac piaculorum expiationes instituit. Plutarchus in Numa. Tertull. de Præscript. adu. Hær. c. 40. Lactantius lib. 1. c. 22. Salisber lib. 5. cap. 1. Polycrat. Ouid. lib. 15. Metamorph. ELMENH.

d *Perlatum Brundam.* Brunda est Brundusium, monente Festo Poetas quosdam vt versibus suis aptarent Brundam propter breuitatem dixisse. PAR.

tum Brendam, cruciaribus & pudore defessum ex altissimi culminis se rursum præcipitasse fastigio. Quæ omnia vos gesta neque scitis, neque scite voluistis, neque vmquam vobis necessaria iudicastis: ac dum vestris fiditis cordibus, & quod typhus est sapientiam vocatis, dedistis circumscriptoribus locum, illis inquam noxiis, quorum nomen interest obsolefieri Christianum, superfundendi caligines, atque obscurandi res tantas, eripiendæ vobis fidei, subiciendique contemptus: ut, quia sibi præsentiunt finem pro meritis imminere, vobis quoque immitterent causam, per quam periculum adire possetis, & viduari benignitate diuina. Interea tamen, ô isti, qui admiramini, qui stupetis doctorum & philosophiæ scita, ita non iniustissimum ducitis inequitare, illudere tamquam stulta nobis & bruta dicentibus: cum vel ea, vel talia reperiamini & vos dicere, quæ à nobis dici pronunciarique ridetis? Nec mihi cum his sermo est, qui per varia sectarum diuerticula dissipati, has atque illas partes opinionum diuersitate fecerunt. Vos vos appello, qui Mercurium, qui Platonem, Pythagoramque sectamini? vosque cæteros, qui estis vnius mentis, & per easdem vias placitorum incediris vnitate. Audetis ridere nos, quod patrem rerum, ac Deum veneramur & colimus: quoque illi dedamus & permittamus spes nostras? Quid Plato vester in Theæteto, vt eum potissimùm nominem, nonne animo fugere suadet è terris, & circa illum semper, quantum fieri potis est, cogitatione ac mente versari? [a] Audetis ridere nos, quòd mortuorum dicamus resurrectionem futuram? [b] quam quidem nos dicere dicere confitemur: sed à vobis aliter, quàm sentiamus, audiri. Quid in Politico idem Plato? nonne cum mundus occœperit ab occiduis partibus exoriri, & in cardinem vergere qui orientis est solis, rursus erupturos homines telluris è gremio scribit, senes, canos, decrepitos, & cum anni cœperint accedere longiores, per eosdem gradus, quibus hodiè crescitur, ad incunabula infantiæ exituros? audetis ridere nos, quod animarum nostrarum prouideamus saluti, id est, ipsi nobis? [c] Quid enim sumus homines, nisi animæ corporibus clausæ? Vos enim non omnes pro illarum geritis incolumitatibus curas? non quòd vitiis omnibus, & cupiditatibus abstinetis, metus ille vos habet, ne, velut trabalibus clauis affixi, corporibus hæreatis? Quid illi sibi volunt secretarum artium ritus, quibus affamini nescio quas potestates, vt sint vobis placidæ, neque ad sedes remeantibus patrias [d] obstacula impeditionis opponant? Audetis ridere nos, cum gehennas dicimus, & inextinguibiles quosdam ignes, in quos animas dejici ab earum hostibus, inimicisque cognouimus? Quid? Plato idem vester in eo volumine, quod de animæ immortalitate composuit, non Acherontem, non Stygem, non Cocytum fluuios, & Pyriphlegetontem nominat, in quibus animas asseuerat volui, mergi, exuri? Et homo prudentiæ non prauæ, & examinis iudiciique perpensi, rem inenodabilem suscipit, vt cum animas dicat immortales, perpetuas, & corporali soliditate priuatas, puniri eas dicat tamen, & doloris afficiat sensu. Quis autem hominum non videt, quod sit immortale, quod simplex, nullum posse dolorem admittere? quod autem sentiat dolorem, immortalitatem habere non posse? Nec tamen eius auctoritas plurimum à veritate declinat. Quamuis enim vir lenis, & beneuolæ voluntatis inhumanum esse crediderit, capitali animas sententia condemnare, non est tamen absonè suspicatus jaci eas in flumina torrentia flammarum globis, & cœnosis voraginibus tetra. Iaciuntur enim, & ad nihilum redactæ, [e] interitionis perpetuæ frustratione vanescunt. Sunt enim mediæ qualitatis, sicut Christo auctore compertum est, & interire quæ possint Deum si ignorauerint, vitæ & ab exitio liberari, si ad eius se minas atque indulgentias applicarint. Et vt quod ignotum est pateat, hæc est hominis mors vera, hæc nihil residuum faciens. Nam illa, quæ sub oculis cernitur, animarum est à corporibus dijugatio, non finis abolitionis extremus. Hæc, inquam, est hominis mors vera, cum animæ nescientes Deum per longissimi temporis cruciatum consumentur igni fero;

in

a *Audetis ridere nos quod mortuorum dicamus resurrectionem futuram.* Cùm resurrectionem asserentes Christianos audiebant Gentiles, sannis & cachinnis eos excipiebant: eam quippe non credebant, neque id fieri posse. Origenes lib. 1. contra Celsum [illegible] *Solenne verò de resurrectione mysterium irrisionibus infidelium diuulgatur.* Lucianus de Christianis [illegible] *persuaserunt sibi damnati, & immortales futuros & semper victuros.* PRI.

b *Quam quidem nos dicere confitemur, sed à vobis aliter.* De resurrectione carnis, iam inde ab ipsius mundi nascentis origine, multorum variatores, multæ & portentosæ fuerunt opiniones, quas Athenagoras & Tertullianus in lib. de resurr. carnis, partim recensent, partim refutant. Noster hic insanit cum furentibus hominibus, Marcione, Basilide, & Origene, qui resurrectionem non carnis sed corporis, & corporis quidem spiritualis credebant. ELMEN.

c *Quid enim sumus homines nisi animæ.* Hinc confirmari posse videtur prædicta de Arnobij opinione obseruatio. Nam Marcion & cæteri hæretici, qui corporis resurrectionem negabant, quum scripturæ testimoniis, quibus hominem resurgere efficitur, reuincerentur, hominem distinguebant in interiorem & exteriorem, atque interiorem hominem, id est, animam, verum hominem propriè esse dicebant; contra quos disputat Tertullianus libro de resurr. carnis cap. 40. HER.

d *Obstacula impeditionis opponant.* Existimabant enim dæmonas, siue genios singulis hominibus in hanc lucem prodeuntibus, quasi custodes & totius vitæ moderatores darj; eosdemque custodiss suas, quando hinc abeunt, in iudicium rapere: atque eorum testimonio ferri à judice sententiam. Hæc erat Platonis sententia, quam in Phædone proponit, & quam explicat Apuleius dissertatione de Deo Socratis. *Idem.*

e *Interitionis perpetua frustratione vanescunt.* & hæc inter spicas meas colligere non negligo, *frustratione euanescunt.* Similes aliquot geminationes vna quasi serie hoc loco proponendas putauimus, ne eam corrigendi semitam insistamus sæpiùs. infrà lib. 2. lib. 5. & lib. 7. STEV.

a *Credebitis*

in quem illas jacient [a] crudeliter sæui, & ante Christum incogniti, & ab solo sciente detecti. Quare nihil est quod nos fallat, nihil quod nobis polliceatur spes cassas, id quod nobis à quibusdam dicitur viris, immoderata sui opinione sublatis, animas immortales esse, Deo, rerum ac principi gradu proximas dignitatis, genitore illo ac patre prolatas, diuinas, sapientes, doctas, neque vlla corporis attrectatione contiguas. Quod quia verum & certum est, & à perfecto sumus inemendabili perfectione prolati, inculpabiles; & ideò irreprehensibiles viuimus, boni, iusti, & recti, vitiositatis nullius rei. Nulla cupiditas nos vincit, nulla libido dehonestat, virtutum omnium seruamus atque integramus tenorem. Et quia vno ex fonte omnium nostrûm defluunt animæ, idcircò vnum conuenientsue sentimus: non moribus, non opinionibus discrepamus: Deum omnes nouimus, nec quot in orbe sunt homines, sunt sententiæ totidem, neque infinita varietate discretæ. At dum ad corpora labimur, & properamus humana, ex mundanis circulis sequuntur nos causæ, quibus mali simus & pessimi, cupiditatibus atque iracundia ferueamus, exerceamus in flagitiis vitam; & in libidinem publica venalium corporum prostitutione damnemus. Et quemadmodum se possunt incorporalibus corpora conjungere? aut à Deo principe res factæ, ab infirmioribus causis ad vitiorum dehonestamenta traduci? Vultis homines istum typhum, [b] superciliumque deponere, qui Deum vobis adsciscitis patrem, & cum eo contenditis immortalitatem habere vos vnam? Vultis quærere, peruestigare, rimari, quid sitis vosipsi, cujus sitis, censeamini quo patre, quid in mundo faciatis, quanam ratione nascamini, quo pacto prosiliatis ad vitam? Vultis tumore deposito cogitationibus tacitis peruidere animantia, nos esse, aut consimilia cæteris, aut non plurima differitate distantia? Quid est enim, quod nos ab eorum indicet similitudine discrepare? vel quæ in nobis eminentia tanta est, vt animantium numero dedignemur adscribi? Ossibus illis fundata sunt corpora, & neruorum colligatione deuincta: & nobis comparili ratione ex ossibus fundata sunt corpora, & neruorum colligatione deuincta. Auras accipiunt naribus, & per anhelitum reciprocatas reddunt: & nos spiritum consimiliter ducimus, & respiramus commeatibus crebris. Femininis generibus, masculinisque distincta sunt: in totidem & nos sexus nostro sumus ab auctore formati. Edunt per vteros fœtus, & corporalibus conciliis procreant: & nos corporum coniugationibus nascimur, & ex aluis fundimur atque emittimur matrum. Cibo sustentamur & potu, & superfluas fœditates inferioribus egerunt abiiciuntque posticis: & nos cibo sustentamur & potu, & quod natura jam respuit, per eosdem effundimus tramites. Cura illis est omnibus famem prohibere mortiferam, & necessario inuigilare pro victu: quid aliud nos tantis egimus in occupationibus vitæ, nisi vt ea quæramus, quibus famis periculum deuitetur, & infelix sollicitudo ponatur? Morbos illa & inedias sentiunt, & ad vltimum senectute soluuntur: quid enim? nos immunes malis ab his sumus, & non eadem ratione morborum incommoditatibus frangimur, & senectutis destruimur tabe? Quod si & illud verum est, quod in mysteriis secretioribus dicitur, [c] in pecudes atque alias belluas ire animos improborum, postquam sunt humanis corporibus exemptæ; manifestiùs comprobatur, vicinos nos esse, neque interuallis longioribus disparatos. Siquidem res eadem nobis & illis est vita, per quam esse animantia dicimur, & motum agitate vitalem. Sed [d] rationales nos sumus, & intelligentia vincimus genus omne mutorum. Crederem istud verissimè dici, si cum ratione & consilio cuncti homines viuerent, seruarent officiorum tenorem, abstinerent ab illicitis sese, negotia turpia non adirent, neque quisquam prauitate consilij, atque ignorantiæ cæcitate contraria sibimet atque inimica deposceret. Vellem tamen scire quænam sit hæc ratio, per quam sumus potiores animalium generibus cunctis: quia nobis domicilia fecimus, quibus possimus hyemalia frigora, & æstatis flagrantias euitare? Quid? animantia cætera huius rei prouidentiam non habent? Nónne alia cernimus opportunissimis sedibus nidulorum sibi construere mansiones: alia saxis & rupibus tegere & communire suspensis: excauare alia telluris sola, & in fossilibus foueis tutamina sibimet & cubilia præparare? Quod si ministras manus illis etiam donare parens natura voluisset, du-

a *Crudeliter sæui.* Diabolum dicit crudeliter sæuum, quoniam genus humanum præcipitauit in mortem. Augustin. tom. 10. de morte serm. 62. & in psal. 48. ELMENH.

b *Superciliumque deponere.* Locus hic variis rationibus interpolatur. Mutandum tamen nihil. Institutum enim appellat Arnobius αὐθαδίαν, siue obstinationem συνεσμῶν. Iulius Firmicus lib. 8. cap. 6. HAR.

c *In pecudes atque alias belluas.* De illa metempsychosi omnes ferè antiqui aliquid attigerunt. Aristoteles lib. 1. de anima cap. 3. dum illam transmigrationem Pythagoræ tribuit, πυθαγορικὸς μύθους fabulas Pythagoricas vocat. Idem verò habet Lactantius lib. 7. *Pythagoras transferri animas in noua corpora disputauit; sed inepte: quod ex hominibus in pecudes, & ex pecudibus in homines.* S. Hieronymus contra Ruffinum cap. 10. *Apud Græcos Pythagoras primum inuenit immortales esse animas, & de aliis corporibus transire in alia.* Quod & docet Tertullianus apolog. 48. & de anima 28. PRI.

d *Rationales nos sumus.* Salustius. *Nostra omnis vis in animo sita est.* Cic. lib. 1. offic. *sed inter hominem & belluam hoc maximè interest, quod hæc tantùm quantum sensu mouetur, ad id solum quod adest, quodque præsens est, se accommodat: paululum admodum sentiens, præteritum aut futurum. Homo autem quia rationis est particeps, consequentia cernit principia, & causas rerum videt, earum que progressus, & quasi antecessiones non ignorat: similitudines comparat, & rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras: facilè totius vitæ cursum videt, ad eamque degendam præparat res necessarias.* ELMENH.

bitabile non foret, quin & ipsa construerent mœnium alta fastigia, & [a] artificiosa excuderent nouitate. Tamen in his ipsis, quæ rostris atque unguibus faciunt, multa inesse conspicimus rationis & sapientiæ simulacra, quæ homines imitari nulla meditatione possumus, quamuis sint nobis opifices manus, atque omni genere perfectionis artifices. Vestem illa non norunt, sellas, naues, atque aratra compingere: nec denique supellectilem cæteram, quam familiaris vsus exposcit. Non sunt ista scientiæ munera, sed pauperrimæ necessitatis inuenta. Neque cum animis artes cæli ex penetralibus ceciderunt: sed exquisitæ, & natæ sunt in terris hic omnes, & cum processu temporum paulatim meditatione conflatæ. Quòd si haberent scientias animæ, [b] quas genus & habere diuinum atque immortale condignum est, ab initio homines cuncti omnia scirent, nec sæculum esset vllum, quod artis esset ignarum alicuius, aut rerum experientia non paratum. Nunc verò inops vita, & multarum indigens rerum, fortuita conspiciens quædam commodulè prouenire, dum imitatur, experitur & tentat, dum labitur, reformat, immutat, ex assidua reprehensione, paruas & concinnauit scientiolas artium, & ad vnum exitum temporibus plurimis coëmendata perduxit. Quòd si homines penitus aut ipsos se nossent, aut intellectum Dei suspicionis alicuius acciperent aura, numquam sibi adsciscerent diuinam immortalemque naturam: nec existimarent quiddam magnificum se esse, quia sibi craticulas, [c] trulleos, craterasque fecerunt: quia subuculas, suppara [d] lænas, lacernulas, trabeas, cultros, loricas, & gladios: quia rastra, securiculas, vomerem. Numquam, inquam, crederent, typho & arrogantia subleuati, prima esse se numina, & æqualia principis summitati, quia grammaticam, musicam, oratoriam pepererunt, & geometricas formulas. In quibus artificiis quidnam insit admirabile non videmus, vt ex eorum inuentione credatur esse animas potiores & sole & sideribus cunctis, & hunc totum cuius membra sunt hæc, mundum & dignitate & substantia præterire. Quid enim aliud se spondent vel insinuare posse, vel tradere, quàm vt regulas nominum, differentiasque noscamus? vt interualla in vocum sonis? vt loquamur suadenter in litibus? vt terrarum continentias metiamur? Quæ si secum animæ diuinis ex regionibus attulissent, aut esset necessarium scire, omnes ea jamdudum in omni orbe tractarent: neque vllum hominum reperiretur genus, quod non esset his omnibus æqualiter atque vniformiter eruditum. Nunc verò in mundo quotus quisque est musicus, dialecticus, & geometres? quotus orator, poëta, grammaticus? Ex quo apparet, vt sæpiùs dictum est, inuenta hæc esse locorum necessitate, ac temporum, neque diuinas, eruditas aduolauisse huc animas: quòd neque omnes doctæ sint, neque discere omnes possint, & sint in his plurimæ acuminis obtusioris, & bardi, & [e] ad discedendi studium plagarum coërcitione cogantur. Quòd si ea, quæ discimus, reminiscentias esse constaret, vt antiquis opinionibus scitum est, conueniebat nos omnes ab vna veritate venientes vnum nosse, vnumque reminisci: non habere diuersas, non plurimas dissidentesque sententias. Nunc verò cum singuli aliud atque aliud asseramus, manifestum & promptum est, nihil hos attulisse de cælo, sed hîc nata addiscere, & suspicionibus coalita vindicare. Et vt vobis clariùs manifestiusque monstremus cuius sit pretij homo, quem simillimum creditis potentiæ superioris existere, concipite animis hanc imaginem vestris, & quod fieri si aggrediamur potest, tamquam si simus aggressi, similitudinis assumptione teneamus. Sit igitur nobis tellure in effossa locus habitabilis, formam cubilis efficiens, tecto & parietibus clausus, non algidus in frigore, non feruoris nimius in calore: sed ita temperatus & medius, vt nec frigoris hyemalis sensum, nec ardorem validum perpetiatur æstatis. In hunc sonus omninò nullius incidat vocis, non auis, non bestiæ, non tempestatis, non hominis, non denique fragoris alicuius, aut concrepantis terribiliter cæli. Excogitemus deinde quemadmodum lumen accipiat, non ex illato igni, neque ex sule conspecto, [f] sed nothum aliquid fiat, quod imaginem luminis caligine interposita mentiatur: janua non vna sit, nec sit introitus rectus: sed adeatur inflexibus flexuosis: nec recludatur aliquando, nisi eùm necessaria ratio postularit. Nunc quoniam imagini præparauimus sedem, accipiamus deinceps mox aliquem natum in loci illius hospitium, quod habeat rem nullam, & sit inane ac vacuum: Platonica licet aut Pythagorea progenie,

a *Artificiosa excuderent nouitate.* Steuechius legit *excluderent*, quod stare non potest: sensus enim non benè procederet. *Solus eam Polycletus*, de imagine Alexandri M. loquitur, *ære duceret, solus Apelles coloribus delinearet, solus Pyrgoteles cælamine excuderet.* Frustra esset qui lectionem vellet mutare. P R I.

b *Quas genus & habere diuinum atque immortale.* Minutius Felix *Nam corporibus dissolutis, solas animas volunt perpetuò manere.* Sic Ouidius Metam. 15. apud quem loquitur Pythagoras.

Morte carent animæ, semperque priore relicta
Sede, nouis domibus viuuntq; habitantq; receptæ.

Idem.

c *Trulleos.* Putarem scribi oportere, Trullas. Nam in gloss. Trulla est ἀγγεῖον. Nonius in *Trua*, & M. Varro lib. 4. de L. L. *Idem.*

d *Lænas.* Læna tunica est, à græco χλαῖνα. *Idem.*

e *Ad discedendi studium.* Sensus postulare videtur, ad discendi. *Idem.*

f *Sed nothum aliquid fiat.* Lumen perspicuè non excipiatur, sed aliunde per rimulas irrepat, adeò vt verum lumen dici non possit, sed suppositiuum & νόθον. Sic Lucretius de Luna lib. 5.

Lunaque siue notho fertur loca lumine lustrans.

& Catullus.

Tu potens Triuia, & notho es
Dicta lumine luna.

Idem.

progeniè, aut horum alicuius, qui acuminis perhibentur fuisse diuini, aut ex Deûm responsis sapientissimi nuncupati. Quod cùm actum fuerit, nutriri vt debeat sequitur, vt alimoniis conuenientibus educari. Adhibeamus igitur & nutricem; quæ semper ad eum nuda, semper silens accedat, verbum nullum faciens, nec in sermones aliquos ora & labra diducat: sed cùm mammas dederit, & consequentia suppleuerit officia, datum quieti linquat, & ante fores clausas dies noctesque continuet. Potest enim plerumque res; nutricias adesse curas, & obseruare temporarios motus. At verò cùm cœperit solidioribus cibis infans debere fulciri, nutrice inferantur ab eadem, veste vt diximus posita, & tenore reticentiæ seruato. Ipse autem, qui infertur cibus sit vnus atque idem semper; nihil materia differens, nec per varios redintegratus sapores: sed aut sitilla de milio, aut sit panis ex farre, aut vt sæcula imitemur antiqua, [a] ex cinere caldo glandes, aut ex ramis agrestibus bacculæ. Potio autem vini sit prorsus incognita, nec sedandæ aliud admoueatur siti, quàm liquor purus è fontibus, caldore ignis intactus: &, si fieri potis est, manibus subministratus cauis. Fiet enim familiaris è more consuetudo in naturam versa; nec appetitio porrigetur vlteriùs, esse ampliùs nesciens, quòd petatur. Quorsum igitur hæc spectant? Vt, quoniam creditum est animas diuinas à Deo, immortales esse, & ad hominum corpora disciplinis cum omnibus aduolare, experiamur ex isto, quem hoc genere voluimus educari, capiâtne res fidem, an sit leuiter credita, & frustrabili expectatione præsumpta. Procedat igitur nobis solitudine in operta nutritus, quot vultis annos agens? vultis vicenarius? vultis tricenarius? Immo cùm annos fuerit quadraginta permensus, mortalium conciliis inferatur: & si verum est illum principalis esse substantiæ portionem tam latam, ex fontibus vitæ deriuatum hic agere, antequam notitiam rei sumat alicuius, aut sermone imbuatur humano, det responsum rogatus, quisnam sit ipse, aut quo patre, quibus sit in regionibus editus, quo pacto, aut quânam ratione nutritus, quod operis aut negotii celebrans anteacti temporis decurrerit æuitatem. Ita ille non omni pecore, [b] ligno, saxo obtusior atque hebetior stabit? non missus in res nouas, & nunquam sibi antè cognitas, ipsum sese est ante omnia nesciturus? Poteritne, si quæras, sol quid sit ostendere, terra, maria, sidera, nubes, nebula, pluuiæ, tonitrua, nix, grando? Poterit arbores scire quid sint, herbæ aut gramina, taurus, equus, aut aries, camelus, elephantus, aut mulus? Esurienti si dederis vuam, mustacium, carpe, carduum, cucumerem, ficum, sciet posse sedari omnibus ex his tamen? aut quo genere singula esse debeant esui? Ignem si plurimum feceris, aut venenatas circumposueris bestias, nonne ibit per medias flammas, viperas, solifugas, esse noxias nesciens, & timere ipsum quid sit ignorans? Iam verò si vestem, si supellectilem ponas in medio tam vrbanam quàm rusticam, eritne idem vt possit discriminare cui negotio res quæque conueniat? cuius muneris accommodata sint vsui? Indicet in quos habitus vestis stragula facta sit, mitra, strophium, fascia, puluinus, [c] muccinium, læna, [d] calautica, mantele, mastruca, soccus, solea, calceus? Quid si adiicias [e] rota quid sit, aut tribula, vannus, dolium, cupa, trapetum, vomis, aut cribrum, mola, buris aut sarculum? Quid arquata si sellula, acus, strigilis, poluhrum, siliquastrum, trulla, lancicula, candelabrum, batiaca, scopæ, scyphus, saccus? Quid si cithara, tibia, argentum, æs, aurum, codex, radius, libet? Quid instrumenta si cætera, quibus vita succingitur & continetur humana? Ita, vt diximus, ille non bouis ritu aut asini, porci, aut si vllum est animal tardius, conspiciet hæc quidem, formatura varia res spectans, sed quæ sint singula nesciens, & quam in causam possideantur ignorans? nonne vocem, si fuerit necessitate aliqua coactus emittere, vt sollemne est mutis, inarticulatum nescio quid ore hiante clamabit? Quid in Menone ô Plato, quædam rationibus numeri admota ex puerculo sciscitaris, & ex eius niteris responsionibus comprobare, quæ discamus non discere, sed in eorum memoriam, quæ antiquitus nouteramus,

a *Ex cinere caldo glandes.* Nemo vel infans ignorat veteres glandibus primùm vesci solitos, Horatius lib. 1. sat. 3.

Cùm prorepserunt primis animalia terris,
Mutum & turpe pecus, glandem atque cubilia propter, &c.

Lucretius lib. 5.

Glandiferas inter curabant corpora quercus
Plerumque.

Maximus Tyr. de amore. [Greek], *erant verò, vt ferunt, vt solebat Epicurus, hominum alimenta glandes & pira* Iulius Pollux lib. 1. cap. 33. [Greek] *ante frumenta glandibus homines vescebantur.* Hic ex cinere calido glandes dicuntur, quia assabantur antequam ederentur. [Greek] *veteres solebant glandes coquere*, inquit author Etymologici magni. Pal.

b *Ligno, saxo obtusior.* Plautus in Milite.

Herus meus elephanti corio circumtentus est, non suo,
Neque habet plus sapientia quam lapis.

Lapis igitur conuicium est Græcis & Latinis commune, quo stupidos, & obtusi ingenii homines feriunt, Aristophanes in nubibus: [Greek]. Arn.

c *Muccinium.* Ita appellat dictione valdè propria, quod sudarium & sudariolum alij dixere, quod olim obseruauerat præstantissimus Turnebus. *Idem.*

d *Calautica.* Hæc lectio est è M S. Reg. scripserunt tamen nonnulli *calantica*; Nam hæc lectio non solùm apud Nonium, sed etiam apud Seruium ad 9. Aen. *Pilea virorum sunt: mitra fœminarum, quas calanticas dicunt.* & nonne belluli sunt qui calanticas referunt hic ad fœminas, vt sint fœminæ calanticæ. *Idem.*

e *Rota quid sit aut tribula, vannus &c.* Pro rota legunt plurimis, *traha*. cogit versus ex lib. 1. Georgic. Virgilij vbi

Tribulaq; trahaeq; & iniquo pondere rastri.

Traha, tabula est quæ ad pabulum colligendum bobus trahentibus induci solita, seu traga est vehiculum sine rotis. Iungitur cum *tribula*, est verò vehiculum omni ex parte dentatum. Vannus, vas est vimineum, in quod primitiæ frugum coacervabantur, vt inde Baccho sacra fierent. Buris est pars curua aratri. Hæc omnia à Seruio discenda. Pal.

noueramus, tedire? Qui si tibi verè respondet, non enim nos conuenit fidem rebus abiudicare quas dicis, non rerum scientia, sed intelligentia ducitur: & ex eo, quòd aliquos numeros quotidianis habet ex vsibus notos, fit vt sequatur rogatus, & ipsa illum semper multiplicationis adducat accessio. Quod si verè confidis immortales huc animas, & plenas scientiæ peruolare, adolescentulum istum rogare desinito, quem esse conspicis gnarum rerum, & humanitatis in finibus constitutum. Quadragenarium istum ad te voca, & ex eo percontare, non abstrusum aliquid, non volutum, non de triangulis, non de quadratis, [a] quid sit cubus, aut dynamis, sesquioctauus, aut sesquitertius vltimo: sed quod in medio situm est, bis bina, bis terna, quam efficiant summulam quærito. Volumus videre, volumus scire, quid rogatus respondeat, an inquisitam expediat quæstionem. Ita ille sensurus est, quamuis ei pateant aures, an aliquid dicas, an aliquid quæras, an tibi ab sese responderi aliquid postules: & non stipes vt aliquis, aut Marpesia, vt dictum est, rupes, stabit elinguis & mutus, hoc ipsum ignorans & nesciens, secum potiùs an cum altero colloquaris, cum altero sermocineris, an secum oratio sit ista, quam promis, an sonitus vocis, nihil rerum significans, sed inani continuatione pertractus? Quid dicitis, ô viri plusquam satis est vobis ex aliena generositate tribuentes? Hæc est anima docta illa quam dicitis, immortalis, perfecta, diuina, post Deum principem rerum, & post mentes geminas locum obtinens quartum, & affluens ex crateribus viuis? Hic est ille pretiosus, & rationibus homo augustissimis præditus, mundus minor qui dicitur, & totius in speciem similitudinis fabricatus atque formatus; nullo melior, vt apparuit, pecore, obtusior ligno, saxo. Qui nesciat homines, & in mutis semper solitudinibus degat, idem erit iners, valeat manere quamuis annis viuus innumeris, & numquam nodis corporeis eximatur. Sed cùm scholas attigerit, & magistrorum fuerit institutionibus eruditus, efficietur prudens, doctus, & quam nuper habuerat, imperitiam ponet. Et asellus, & bos æquè vsu atque assiduitate cogente, discit arare ac molere: equus jugum subire, & agnoscere in curriculo flexiones: camelus sese submittere, siue cum sumit onera, siue cum ponit: columba manu missa [b] reuolare ad Dominicas sedes: canis cum inuenerit prædam, cohibere & continere latratum: verba psittacus integrare, & nomina coruus exprimere. Sed ego cùm audio nescio quid præstans animam dici, Deo vicinum & proximum, scientem huc omnia superioribus aduentare de sæculis: nolo illam discere, sed docere: nec ex docta, vt dicitur, elementariam fieri: sed retinentem res suas corporibus semel circumligare terrenis. Nisi enim sese habuerit res ita, discerni qui poterit verum ne illud quod audit, reminiscatur, an discat? cum multò facilius sit credere, discere illam quod nesciat, quàm oblitam, quod paulò antè sciebat; & oppositu corporis amitti repetentiam priorum. Et vbi est illud quod dicitur, incorporales animas substantiam non habere? Quod enim nullius est corporis, oppositione alterius non impeditur, nec potest aliquid suaderi perdere id, quod non potest tactum rei oppositæ sustinere. Vt enim numerus in corporibus constitutus, quamuis mille corporibus obruatur, intactus & inuiolabilis constat; ita necesse est animas, si sunt, vt perhibetur, incorporeæ, obliuionem priorum nullam pati: quamuis eas solidissimæ corporum circumligauerint iunctiones. Quid, quod eadem ratio non tantum incorporeas indicat eas non esse, verum etiam priuat immortalitate has omni, & ad fines applicat, quibus vita consueta est terminari. Quidquid enim causa ingruente nonnulla ita mutatur & vertitur, vt integritatem suam retinere non possit: id necesse est indicari natura esse passiuum. Quod autem est promptum atque expositum passioni, corruptibile esse ipsa passibilitate interueniente denunciatur. Ergo, si & animæ perdunt omne quod nouerant, corporalibus vinculis occupatæ, patiantur necesse est aliquid, quod eas efficiat obliuionis induere cæcitatem. Neque enim nihil omninò perpessæ, aut integritatem conseruantes suam, possunt rerum scientiam ponere, aut in alios habitus sine sui mutabilitate transire. Atqui nos arbitramur, quod est vnum, quod immortale, quod simplex, quacumque in re fuerit, necessariò semper suam retinere naturam, nec debere aut posse aliquid perpeti, si modò esse perpetuum cogitat, & in finibus propriæ immortalitatis hærere. Omnis enim passio leti atque interitus janua est, ad mortem ducens via, & ineuitabilem rebus afferens functionem: quam si sentiunt animæ, & tactui eius atque incursionibus cedunt; vsu & illis est vita non mancipio tradita: quamuis aliter quidam inferant, & rei tantæ fidem suis in argumentationibus ponant. Ac

ne

a *Quid sit cubus, aut dynamis*. Sollicitat vir magnus illa verba *Quid sit Dibus, quid Dynamum sequi octauus*. sed omninò nihil mutandum. Est enim vox è græcis petita, quales in hoc scriptore aliæ multæ, & binionem designat. Agathias in epigr. & magnus Scaliger ad Ausonium lib. 2. cap. 19. Deinde pro *Dynamum* rescribo *Dynamis*, quæ vox similiter græca, & quaternionem significat. Sciendum autem a Pythagoricis inditam hanc appellationem, quia denarium, qui numerus perfectus, constituere possit. Audi super hac re Hieroclem ad carm. Pyth. Martianus Capella quoque hunc ipsum numerum, *potentiam* alibi nominat, quomodo *dynamin* Arnobius. MEVRSIVS.

a *Quid sit cubus &c.* De Dibo præter Agathiæ exemplum inanthol. quod Meursius etiam in critico Arnobiano affert, nihil quidquam legi. Voluissem sanè, vt ille qui miratur eruditis viris *Dibum* incognitum fuisse, exempla aliquot prompsisset, vt vim huius vocis plenius capere possemus. ELMEN.

b *Reuolare ad Dominicas sedes*. Qui *reuocare* ediderunt, à scopo discessisse videntur. Melius itaque Gelenius *reuolare*. Quamquam & haud absurda eorum conjectura qui *reuolgare* reponunt, nam volgare pro volare vsurparunt veteres. PRI.

tamen instructi non plenius abeamus, scire auemus à vobis, quemadmodum dicitis, animas, cum terrenis fuerint corporibus inuolutæ, priorum reminiscentiam non habere: cum in ipsis corporibus positæ, & propè insensibiles eorum commixtione perfectæ, pertinaciter & fideliter teneant ea, quæ ante annos plures, si velis dicere, vel octoginta, vel hoc amplius, vel fecerunt, vel passæ sunt, vel loquutæ sunt, vel audierunt? Si enim obstaculo perficitur corporis, ne meminerint eorum, quæ jamdudum, & ante hominem sciebant, magis est vt ea debeant oblivisci, quæ conclusæ in corporibus factitarunt, quàm quæ foris positæ, nondum hominibus coniugatæ. Quod enim rebus ingressis [a] priorum repetentiam detrahit, & intra se gesta irrecordabili debet obliteratione deperdere. Vna enim causa res duas efficere, ac sibi contrarias non potest, vt aliorum memorias sopiat, alia patiatur actoris in recordationem venire. Quod si animæ, quas vocatis, membrorum impediuntur obstaculo, quo minus artes suas antiquas reminiscantur: in corporibus ipsis quemadmodum constitutæ meminerunt & sciunt animas se esse, & corporalem substantiam non habere, immortalitatis conditione mactatas? quem teneant in rebus gradum? quo sint ordine à Deo patre discretæ? ad infima hæc mundi quanam ratione peruenerint? quas ex quibus circulis qualitates, dum in hæc loca labuntur, attraxerint? Quemadmodum, inquam, sciunt doctissimas se fuisse, & obstructione corporum amisisse quæ nouerant? Et hoc ipsum enim nescire debuerant, si aliquid eis labis corporalis inuexisset adiunctio. Nam scire quid fueris, & quid hodie non sis, non est signum memoriæ perditæ, sed comprobatio indiciumque seruatæ. Quæ cum ita se habeant, desinite quæso, desinite res paruas, atque exigui nominis immanibus pretiis æstimare. Desinite hominem proletarius cum sit, classicis, & capite cum censeatur, adscribere ordinibus primis: cum sit inops, pauper lare, & tugurij pauperis, nec patris clari, tantis cum meritis nuncupare. Cum enim vos oporteret viros recti atque integritatis auctores, typhum & arrogantiam frangere, quorum malis cuncti extollimur, & inanium distendimur vanitate: non tantùm accidere mala ista censetis, verùm, quod grauius multò est, addidistis causas, quibus & vitia crescerent, & inemendabilis nequitia permaneret. Quis est enim hominum, [b] quamuis ille sit indolis infamia semper atque ignominiosa fugientis, qui, cum dici exaudiat, viris ab sapientibus maximè, immortales animas esse, nec fatorum esse obnoxias legibus, non in omnia flagitia præceps, se ruat, non securus, intrepidus res obeat atque aggrediatur illicitas? non denique omnia suis cupiditatibus largiatur, quæ libido impotens jusserit, impunitatis præterea etiam libertate munita. Quid enim prohibebit, quò minus hæc faciat? metus supernæ potestatis, iudiciumque diuinum? Et qui poterit territari formidinis alicuius horrore, cui fuerit persuasum, tam se esse immortalem, quàm ipsum Deum primum? nec ab eo iudicari quidquam de se posse: cum sit vna immortalitas in vtroque, nec in alterius altera conditionis possit æqualitate vexari. Sed memoratæ apud inferos pœnæ, & suppliciorum generibus multiformes? Ecquis erit tam brutus, & rerum consequentias nesciens, qui animis incorruptibilibus credat, aut tenebras tartareas posse aliquid nocere, aut igneos fluuios, aut cœnosis gurgitibus paludes, aut rotarum volubilium circumactus? Quod enim contiguum non est, & ab legibus dissolutionis tutum est, licet omnibus ambiatur flammis torrentium fluminum, voluatur in cœno, saxorum imminentium casibus, & immanium montium operiatur ruinis, illibatum necesse est permaneat & intactum, neque vllum sensum mortiferæ passionis assumere. Quid quòd ista persuasio non tantùm est incitatrix ad vitia, libertate ex ipsa peccandi, verumetiam philosophiæ ipsius causam tollit, & inaniter eam suscipi superuacanei operis difficultate declarat. [c] Nam si verum est, animas nullius esse participes finis, & cum omnibus sæculis æuorum perpetuitate procedere; quid periculi res habet, contemptis prætermissisque virtutibus, quibus est contractior atque horridior vita, voluptatibus se dare, ac per omnia libidinum genera effrenatum spargere immensæ cupiditatis ardorem? Ne deliciis marceat, & corrumpatur mollitudine vitiorum. Et qua poterit ratione corrumpi id, quod immortale, quod semper est, & nulli obnoxium passioni? Ne sordescat, & polluatur actionum turpium fœditate. Et qui poterit pollui, corporalem quod substantiam non habet? aut vbi se dem contaminatio ponere, vbi spacium nullum est, in quo nota se possit ipsius contaminationis affigere? Rursus verò si animæ leti adeunt ianuas, Epicuri vt sententia definitur

a *Priorum repetentiam.* Vocem hanc quæ Lucretij est antea modo vsurpauerat, vt mox etiam, *priorum reminiscentiam.* est enim *repetentia ἀνάμνησις*, siue vt in gloss. ἀνάληψις. PRI.

b *Quamuis ille sit indolis infamia semper &c.* Philosophicè. Nam abstinent à peccatis nonnulli pœnarum formidine: alij vitia ipsa execrantur, & detestantur: alij denique infamiam metuunt, & sinistros de se rumores: atque idcircò rebus flagitiosis abstinent. Hi sunt teneræ frontis homines, ἐπιεικεῖς καὶ αἰδήμονες, quos improbi ἀπαλεῖς atque inertes arbitrantur, quemadmodum contra τοὺς ἀναισχύντους constantes, & ἀνδρείους. His igitur verbis describit Arnobius hominem αἰδήμονα. est enim αἰδήμων qui metuit τὰ εἰς ἀδοξίαν φαινόμενα φέρειν, vt definit Aristoteles, id est, qui infamia atque ignominiosa fugit, vt loquitur Arnobius. HER.

c *Nam si verum est animas nullius esse participes finis.* Argumentatur ex concessis. Cùm enim ea crederent Christiani, quæ credenda majorum gentium philosophi docebant, eorum sententiam hic expendit, docetque posteà, falsitatem in iis occurrere quæ opponebant Gentiles. De animorum immortalite magnificè disseruit Plato, atque in quibusdam nobiscum consentiens est eius doctrina, licet in aliis falsa; Epicuri verò doctrina quam modo insectabitur, non solùm falsa, verùm bonis moribus est perniciosa. PRI.

finitur, nec sic causa est competens, cur experi philosophia debeat: etiamsi verum est purgari hac animas, atque ab omni puras vitiositate præstari. Nam si communiter obeunt, & [a] in ipsis corporibus sensus eis deperit extinguiturque vitalis; non tantum est erroris maximi, verùm stolidæ cæcitatis, frenare ingenitos appetitus, cohibere in angustiis vitam, nihil indulgere naturæ, non quod cupidines iusserint atque instigauerint facere, cùm nulla te præmia tanti laboris expectent cùm dies mortis aduenerit, & corporalibus fueris vinculis exolutus. Medietas ergo quædam, & animarum anceps ambiguaque natura, locum philosophiæ peperit, & causam cur appeteretur inuenit: dum periculum scilicet ex malis iste formidat admissis: alter concipit spes bonas, si nihil sceleris faciat, & cum officio vitam iustitiaque traducat. Inde est quod inter doctos viros, & ingeniorum excellentia præditos, [b] de animarum qualitate certamen est: & eas alii dicunt mortali esse natura, nec diuinam posse substantiam sustinere: alij verò perpetuas, nec in naturam posse degenerare mortalem. Quod istud vt fiat, medietatis efficitur lege: quòd & illis argumenta sunt præsto, quibus eas passiuas atque interibiles inuenitur: & his contrà non desunt, quibus esse diuinas immortalesque monstratur. Hæc cùm ita se habeant, & cùm ab summo traditum teneamus auctore, non esse animas longè ab hiatibus mortis & faucibus constitutas: posse tamen longæuas summi principis munere ac beneficio fieri, si modò illum tentent ac meditentur agnoscere, eius enim cognitio fermentum quoddam est vitæ, ac rei dissociabilis glutinum, tum deinde feritate, atque inhumanitate depositis, resumant ingenia mitiora, vt ad illud, quod dabitur, esse possint paratæ, quid est quod à vobis tamquam bruti & stolidi iudicemur, si propter hos metus liberatori dedimus & mancipauimus nos Deo? Aduersus ictus noxios, & venenatos colubrarum morsus remedia sæpè conquirimus, & protegimus nos laminis, [c] Psyllis, [d] Marsis vendentibus, aliisque institoribus atque [e] planis: ac ne nobis frigora solesque incommodent rapidi, munimenta domorum ac vestium solicitæ præparamus diligentia cautionis. Mortis nobis cùm proponatur metus, id est, animarum interitus, quid non ex communi facimus sensu, quo amamus nos omnes, quod eum qui nobis sponder tali à periculo liberaturum retinemus, amplectimur animisque ipsis nostris, si modò iusta est vicissitudo, præponimus. Vos vestrarum animarum salutem in ipsis vobis reponitis, fierique vos Deos vestro fiditis intestinoque conatu: at verò nos nobis nihil de nostra infirmitate promittimus, naturam intuentes nostram virium esse nullarum, & ab suis affectibus in omni rerum contentione superari. Vos cùm primum soluti membrorum abieritis è nodis, alas vobis affuturas putatis, quibus ad cælum pergere, atque ad sidera volare possitis: nos tantam reformidamus audaciam, nec in nostra ducimus esse positum potestate sedes superas petere, cùm & hoc ipsum habeamus incertum, an vitam accipere mereamur, & ab lege mortalitatis abduci. Vos in aulam Dominicam tamquam in propriam sedem remeaturos vos sponte, nullo prohibente præsumitis: at verò nos istud, rerum sine Domino fieri neque speramus posse, neque vlli hominum tantùm potestati, attribui licentiæque censemus. Cum igitur hæc ita sint, quænam iniustitia tanta est, vt fatui vobis credulitate in ista videamur, cum vos & similia credere, & in eadem videamus expectatione versari? Si irrisione existimamur digni, quòd spem nobis huiusmodi pollicemur, & vos eadem expectat irrisio, qui spem vobis immortalitatis adsciscitis. Si tenetis aliquam sequiminique rationem, & nobis aliquam portionem ex ista ratione concedite. Si nobis hæc gaudia, hoc est, viam fugiendæ mortis, Plato in Phædro promisisset, aliusve ex hoc choro, possetque eam præstare, atque ad finem pollicitationis adducere, consentaneum fuerat eius suscipere nos cultus, à quo tantum doni expectaremus & muneris. Nunc cùm eam Christus non tantùm promiserit, verum etiam virtutibus

a *In ipsis corporibus sensus eis deperit.* Veterum philosophorum contra animæ immortalitatem, præcipuum argumentum erat, animas secùm cum corporibus languescere, minui, ac denique extingui. Fusè de hac re Lucretius lib. 1 de rerum natura. hæc autem argumenta refutantur à Lactantio cap. 12. libri 7. PRI.

b *De animarum qualitate certamen est.* Quæstio hæc de animarum origine & qualitate, summos semper viros, & ingeniorum excellentia præditos, non leuiter exercitos habuit: Cicero lib. 1. Tuscul. quæst. dicit originem animæ in terris nullo modo posse inueniri. Ipse Augustinus affirmat, multos mortales in hac quæstione diutinè laborasse, & etiam posteris in quo laborarent, plurimum reliquisse: neminem enim adhuc repertum, qui tam dilucidè de anima scripserit, vt nihil amplius sit quærendum. vide illum tomo 3. de genesi ad litteram lib. 6. c. 29. lib. 7. c. 1. & lib. 1 Retractat. cap. 1. tom 7. de baptis. paruul. & epistola 7. ad Marcellum. epistola 28. ad Hieronymum, HALMIN.

c *Psyllis.* Sarisberiensis de nugis curial. lib. 3. cap. 10. *Psylli siquidem Augusti mandato adhibiti, qui malitiam venenis solent longius aducere, ex quo id sero vocati essent, operam ferre non voluerunt* Adi Ælianum de hist animal. lib. 16. cap. 27. & 28. Solinus cap 30. Papiam in *psyllus.* Pausaniam in Bœoticis. Plin. Hist. nat. lib. 28. c. 13. Eustat. in Dionysium Alex. *Idem.*

d *Marsis.* Martyrolog. vetus ms. in Babila *Marsi incantauerunt serpentes, verbis incantationum suarum: & conuersi serpentes super serpentarios, occiderunt eos.* Firmicus Astronom. lib. 8 c. 6. *Marsi erunt, qui pestiferos angues, sopitu & mitigata aculeo opprimant.* Idem lib. 4 cap. 7. lib. 8. cap. 17. & 25. Hieronymus tomo 8 de celebrat. Paschæ. scholiastes Horatij vetus in epod. 5. Papias in *Marsis.* Adhelmus de virginitate seruanda. Gellius lib. 16. c. 11. Augustin. tom. 3. in psal. 57. Gloss. vetus. Abdias de viris Apostolor. lib. 7. *Idem.*

e *Planis.* Rectè Augustinus hom. 16. tomo 10. interpretatur *planum* impostorem. Lexicon græcolat. vetus: *πλάνος Seductor.* Gloss. Papiæ. *Planus aqualis, aut seductor magnus.* Cicero pro Cluentio *hic ille planus improbissimus, quæstu iudiciario pastus.* Tertull. contra Marcion. lib. 3. cap. 6. *Christum aduersati persecutique sunt, sed qua solummodo hominem, quem planum in signis & animam in doctrina æstimabant, Idem.*

tutibus tantis manifestauerit posse compleri: quid alienum facimus, aut stultitiæ crimen quibus rationibus sustinemus, si eius nomini, majestatique substernimur, à quo speramus vtrumque, & mortem cruciabilem fugere & vitæ æternitate donari? Sed si animæ, inquiunt, mortales & qualitatis sunt mediæ, immortales quemadmodum fieri mediis ex qualitatibus possunt? Si nos istud nescire dicamus, ac tantummodò auditum ex potentiore credidisse, vbi nostra videbitur credulitas lapsa, si omnipotenti credidimus regi nihil esse difficile, nihil arduum? [a] si quod impossibile nobis est factu, illi possibile, atque admodum executioni paratum? Est enim quod obstare eius voluntatibus possit, aut quod esse voluerit non necessariò sequatur vt fiat? An numquid nostris ex diuisionibus colligemus, quid aut fieri possit, aut non possit: nec rationes considerabimus nostras tam esse mortales, quàm sumus nos ipsi, & nullius apud principem nominis? Et tamen ô isti, qui mediæ qualitatis animas esse non creditis, & in medio limite vitæ atque interitus contineri; nonne omnes omninò, quos esse opinatio suspicatur, Dij, angeli, dæmones, aut nomine quocumque sunt alio, qualitatis & ipsi sunt mediæ, & in ambiguæ sortis conditione mutabiles? Nam si omnes concedimus, [b] vnum esse rerum patrem, immortalem atque ingenitum solum, nihilque omninò ante illum, quod alicuius vocaminis fuerit, inuenitur: sequitur vt hi omnes quos opinatio credidit Deos esse mortalium, aut ab eo sint geniti, aut eo iubente prolati. Si sunt prolati & geniti, & ordinis sunt posterioris & temporis: si ordinis posterioris & temporis, ortus necesse est habeant, & exordia natiuitatis, & vitæ. Quod autem habet introitum, & vitæ incipientis exordium, necessariò sequitur vt habere debeat & occasum. Sed immortales perhibentur Dij esse. Non ergo natura, sed voluntate Dei patris, ac munere. Quo igitur pacto immortalitas largitoris est donum Dei circa prolatos, & animas hoc pacto dignabitur immortalitate donare, quamuis eas mors sæua posse videatur extinguere, & ad nihilum redactas irremeabili abolitione delere. Plato ille diuinus multa de Deo digna, nec communia sentiens multitudini, in eo sermone ac libro, cui nomen Timæus inscribitur, Deos dicit & mundum corruptibiles esse natura, neque esse omninò dissolutionis expertes: sed voluntate Dei regis ac principis vinctione in perpetua contineri. Quod enim rectè sit vinctum, & nodis perfectissimis colligatum, Dei bonitate seruari: neque vllo ab alio, nisi ab eo qui vinxit, & dissolui, si res poscat, & salutari vinctione donari. Ergo si res est ita, nec aliud conuenit vel existimare vel credere, quid animas admiramini mediæ dici qualitatis à nobis, cum numinibus ipsis dicat Plato medias esse naturas, sed ad continuam & inocciduam vitam principali beneuolentia subrogari? Si enim fortè nescitis, & anteà vobis incognitum propter rei nobilitatem fuit, accipite serò, & discite ab eo, qui nouit, & protulit in medium Christo, non esse animas regis maximi filias, nec ab eo, quemadmodum dicitur, generatas cœpisse se nosse, atque in sui nominis essentia prædicari, [c] sed alterum quempiam genitorem his esse, dignitatis & potentiæ gradibus satis plurimis ab Imperatore disjunctum: eius tamen ex aula & eminentium nobilem sublimitate natalium. Quòd si essent, vt fama est, dominicæ prolis, & potestatis animæ generatio principalis, nihil eis ad perfectionem defuisset virtute perfectissima procreatis: vnum omnes intellectum habuissent, vnumque consensum, aulam semper incolerent regiam, nec prætermissis beatitudinis sedibus, in quibus augustissimas nouerant retinebantque doctrinas, imprudenter appeterent terrena hæc loca, tenebrosis vt corporibus inuolutæ inter pituitas & sanguinem degerent, inter stercoris hos vtres, & [d] saccati obscœnissimas farias. Sed habitari oportuit & has partes, & idcircò huc animas, tamquam in colonias aliquas, Deus omnipotens misit. [e] Et quid homines prosunt mundo, aut ob rei cuius sunt necessarij causam, vt non frustrà debuisse credantur parte in hac agere, & terreni esse corporis inquilini? Ad consummandam molis huius integritatem, partem aliquam conferunt: & nisi fuerint additi, imperfecta & clauda est vniuersitatis hæc summa? Quid ergo? si homines non sint, ab officiis suis cessabit mundus? vicissitudines suas non peragent sidera? æstates atque hiemes non erunt? ventorum flamina conticescent? nec ex coactis & pendentibus nubibus ad terram decident imbres ariditatibus temperamenta laturi? Atqui necesse est,

[a] *Si quod impossibile nobis est factu, illi possibile.* Sic Tertullianus cap. 3. de carne Christi. *Sed Deo nihil impossibile nisi quod non vult.* & Athenagoras de resurr. [illegible] *Non autem dicere, liceat, id quod possibile voluntarium esse, & quod Deus vult: omnino esse possibile.* PRI.

[b] *Vnum esse rerum patrem.* Arnobius lib. 3. *Deus pater rerum ac Dominus, constitutor, moderatorque cunctorum.* Hæc Arnobius dicit ex antiquorum opinione sapientum, qui vnum Deum principem ac patrem esse cunctorum Deorum & hominum affirmabant. Origenes in Genes. Hom. 14. c. 26. Trismegistus apud Suidam &c. ELMEN.

[c] *Sed alterum quempiam genitorem hic esse &c.* Animas ab angelis aut aliis à Deo creatas falsum est & inter impia dogmata veterum philosophorum, hæreticorumque, quos expendit Tertull. cap. 47. de præscript. & de anima c. 23. Varia de illa animarum origine opiniones extitere, quibus prætermissis in Theologia decernitur animas non extra corpus, nec ea corpore fieri, sed ex nihilo in corpore. *Idem.*

[d] *Et saccati obscœnissimas farias.* Sumptum è Lucretij peno.

Pueri sæpe lacum propter, se ac dolia curta
Somno deuincti, credunt extollere vestem
Totius humorem saccatum vt corporis fundant.

viri docti rectè capiunt *saccatum humorem* pro vrina per corpus quasi sacco percolata. Gifanius in indice Decret. Turnebus adu. lib. 11. cap. 14. ELMEN.

[e] *Et quid homines prosunt mundo.* Mundum non esse creatum hominum causa, insanientium Epicureorum & Stoicorum fuit opinio. Lucretius lib. 5. *Idem.*

est, cuncta suos ire per cursus, nec ab ordinis dati continuatione discedere, etiam si nomen in mundo nullum hominis audiatur, orbisque iste terrarum solitudinis vacuæ silentio conticescat. Quemadmodum ergo iactatur habitatorem debuisse regionibus his addi, cùm ab homine liqueat nihil ad mundi perfectionem redire, omniaque eius studia commoditatem semper spectare priuatam, nec à finibus propriæ vtilitatis abscedere? Quid enim prodest mundo, vt ab rebus incipiam seriis, maximos reges hic esse? Quid tyrannos, quid dominos, quid innumeras alias atque amplissimas potestates? Quid rei militaris experientissimos duces, capiendarum vrbium peritos? in equestribus prælus aut in pedestri pugna immobiles atque inuictissimos milites? Quid oratores, grammaticos, poëtas? Quid scriptores, dialecticos, musicos? Quid pantomimos, quid mimulos, histriones, cantores: tuba, tibia, calamóque flatores? Quid cursores, quid pugiles, quadrigarios, desultores, grallatores, funambulos, præstigiatores? Quid cybiarios, salinatores, bolonas, vnguentarios, aurifices, aucupes, vannorum sipiarumque vitores? Quid fullones, lanarios, phrygiones, coquos, [a] panchristarios, muliones, lenones, lanios, meretrices? Quid institorum alia genera, quid professorum & artium, quibus enumerandis omnis ætas angusta est, rationibus conferunt & constitutionibus mundi, vt sine hominibus condi non potuisse credatur, nec obtentutus integritatem sui, nisi ei conditio animalis miseri, & superuacui iungeretur? Nisi fortè rex mundi, quod temeritatis est maximæ humano ex ore depromere, idcircò ex se genitas huc animas misit, vt quæ fuerant apud se deæ, corporei tactus & materiæ circumscriptionis expertes, humana immergerentur in semina, fœminarum ex genitalibus prosilirent, ineptissimos ederent continuarentque vagitus, exúgerent fellitantes mammas, proluuie linerent & madidarent se sua: tum ad silentium pauidæ nutricis motibus, & crepitaculis adducerentur auditis. Idcircò animas misit, vt quæ fuerant simplices, & bonitatis nuper innoxiæ, simulare in hominibus discerent, dissimulare, mentiri, circumscribere, fallere, adulatoria humilitate captare, [b] mente aliud voluere, aliud in facie polliceri: illaqueare, decipere dolis atque insidiis nescios, per innumeras artes malitiarum venena conquirere, & ad vsum temporis pellaci mobilitate formare? Idcircò animas misit, vt in pacata & placita tranquillitate degentes, assumerent ex corporibus causas, quibus feræ fierent & immanes, simultates atque inimicitias gererent, consererent inter se bella, expugnarent atque euerterent ciuitates: seruitutis opprimerent & manciparent se iugo: & ad vltimum fierent alterius altera potestatis natalium conditione mutata? Idcircò animas misit, vt immemores veritatis effectæ, & quidnam esset Deus oblitæ, simulacris inertibus supplicarent, ligna, æra, & lapides, diuina alloquerentur vt numina, auxilia poscerent eos cæsorum animantium cruore, nullam sui facerent mentionem: quinimò ex his aliæ vt dubitarent se esse, aut vllum esse penitus abnegarent? Idcircò animas misit, vt quæ in sedibus propriis mente fuerant vna, intellectu & scientia paribus, postquam formas induere mortales, opinionum discriminibus dissiderent, aliud aliis iustum, aliud vtile videretur, & rectum: de appetendis rebus, fugiendisque certarent, malorum ac bonorum alios alias constituerent fines: veritatem cupientibus noscere rerum opponeretur obscuritas, & velut oculorum luminibus viduæ, nihil certum viderent, & per ancipites semitas suspicionum inducerentur errore? Idcircò animas misit, vt cùm animantia cætera sponte natis alerentur, & nulla satione prolatis, neque domorum aut vestium tutamina sibi, aut velamenta conquirerent, miserabilis istis necessitas adderetur vt cum impendiis maximis, perpetuisque sudoribus domos sibi construerent, membrorum conficerent tegmina, supellectilem variam diurnorum contraherent egestati, imbecillitatis auxilia animalibus mutuarentur à mutis, vim facerent terris, vt non sua sufficerent gramina, sed imperatas extollerent fruges, & cum sanguinem totum in subigenda tellure fudissent, rubigine, grandine, siccitate, spem laboris amitterent, & ad vltimum vi famis humanis cadaueribus incubarent: & ab hominum formis tabifica macie dissociarentur abiunctæ? Idcircò animas misit, vt quæ secum commorantes possessionis alicujus nullum vnquam habuissent amorem, auarissimæ hic fierent, & in habendi studium inexaturabili pectoris ardescerent appetitu: effinderent altos montes, & viscera ignota terrarum in materias verterent alieni nominis, atque vsus: [c] penetrarent abditas discrimine cum capitis

a *Panchristarios.* Rectè doctissimus Turnebus panchristarios appellat, artifices operis dulciarij, aduersar. lib. 23. c. 24. ELMEN.

b *Mente aliud voluere, aliud in facie polliceri.* Salustius in bello Catilin. *aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere.* Firmicus astronom. lib. 2. c 18. Hos homines *bilingues* appellarunt Latini. Virgilius lib. 1. Æneid. *Tyriosque bilingues.* Firmicus astron. lib. 1 c. 1. *Afrorum malitiosa commenta & bilingues animos.* Lactantius de ira Dei. cap. 4. *Hic verò si aliud sensit, & aliud locutus est, quidaliud appellandus est, quam deceptor, bilinguis, malus.* Phædrus lib. 2. fab. 15.

Quantum homo bilinguis sæpè concinnet mali. *Idem.*

c *Penetrarent abditas cum discrimine capitis nationes.* Admiranda & laudabilis fuit abstinentia veterum Christianorum: qui delegato sibi officio ita fungebantur, vt ferè derelictis omnibus, ad tutelam vitæ pertinentibus, non modò in futurum, sed ne in diem quidem laborarent: abundè contenti sorte sua, quam Deus illis assignauerat. Non spe prædæ, aut quæstus causa, mare ingrediebantur, nec ex longinquis & diffitis locis, vitæ cum periculo, lucrosas apportabant merces. Verè cælestes mentes vanissimum putabant, noctibus & diebus se angere habendi studio, periculosissimas suscipere peregrinationes, quo aggregare possent thesauri aceruos, quos quamdiu possiderent, nescirent. Hoc pio studio, eò ferè progressi sunt, vt ob negotiatorum imposturas crebras, fraudes, mendacia, blasphemias, mercaturam planè damnauerint. *Idem.*

nationes, & transfaris mercibus caritatem semper, vilitatemque captarent: exercerent auidum atque iniustissimum fœnus, & miserorum è sanguine supputandis se angerent insomnia nominibus. Possessionum semper producerent fines, & quamuis prouincias totas rus facerent vnum? pro arbore vna, pro sulco, forum litibus tererent? cum amicis & fratribus inexpiabiles susciperent simultates? Idcircò animas misit, vt quæ dudum fuerant mites & feritatis affectibus nesciæ commoueri, macella sibi, & amphitheatra constituerent, loca sanguinis & publicæ impietatis: ex quibus in altero mandi homines cernerent & bestiarum laniatibus dissipari: interficere se alios nullius ob meriti causam, sed in gratiam voluptatemque sessorum, ipsosque illos dies, quibus tantum committeretur nefas, in gaudiis communibus ducerent, & festa hilaritate sacrarent: at in altero verò animalium miserorum discerperent viscera, alias aliæ raperent, vt canibus mos est & vulturiis, portiones, subigerent dentibus, & crudelissimo ventri darent, & in tam sæuis atque horridis moribus sortem suam flerent, quas ab talibus mensis paupertatis angustiæ vindicarent: pro beatis ac felicibus viuerent, quarum ora & faciem tam crudeles polluerent apparatus? Idcircò animas misit, vt diuini ponderis & grauitatis oblitæ, gemmas, lapillos, margaritas, castitatis dispendio compararent, innecterent his colla, laminas pertunderent aurium, conficiendis quærerent corporibus fucos, immlnuerent frontes limbis, a fuligine oculos obumbrarent, nec in formis erubescerent masculorum calamistris vibrare cæsariem, cutem corporis leuigare, incedere poplitibus nudis, omnique alio cultu vigorem virilitatis & exponere, & in habitum fœminarum delitiasque molliri? Idcircò animas misit, vt viarum aliæ infestarent meatus, aliæ circumscriberent nescios, testamenta supponerent falsa, venenatas conficerent potiones, domos vt effringerent noctibus, sollicitarent, abigerent, præuaricarentur & proderent, saporum fastidia vt excuterent palato, vt in coquendis alitibus pinguitudinem nossent retinere labentem, vt spirulas & botulos facerent, isicia, [b] catillamenta, [c] lucanica, suminatam cum his carnem, & glaciali conditione [d] tuceta? Idcircò animas misit, vt res sancti atque augustissimi nominis symphoniacas agerent & fistulatorias hic artes, vt inflandis bucculas distenderent tibiis, cantionibus vt præirent obscœnis, numerosos iterarent scabillorum concrepationibus sonores, quibus animarum alia lasciuiens multitudo incompositos corporum dissolueretur in motus, saltitaret & cantaret, [e] orbes saltatorios verteret, & ad vltimum clunibus & coxendicibus subleuatis lumborum crispitudine fluctuaret? Idcircò animas misit, vt in maribus exoleti, in fœminis fierent meretrices, sambucistriæ, psalteriæ, venalia vt prosternerent corpora, vilitatem sui populo publicarent, in lupanaribus promptæ, in fornicibus obuiæ, nihil pati renuentes, ad oris sacri comparatæ stuprationem? Quid dicitis, ô suboles, ac primi progenies numinis? Ergóne sapientiæ illæ, atque ex causis principalibus proditæ genera hæc animæ turpitudinum, criminum, maliriarumque nouerunt? atque vt exercerent, vt gererent, vt percelebrarent hæc mala, habitare iussæ sunt has partes, & humani corporis circumiectione vestiri? Et mortalium quisquam est rationis alicuius accipiens sensum, qui ordinatum existimet mundum propter has esse, ac non potiùs sedem ac domicilium constitutum, in quo omne quotidie perpetraretur nefas, maleficia cuncta conficerent, insidiæ, fraudes, doli, auaritia, rapinæ, vis, scelus, audacia, obscœnitas, turpitudo, flagitium, mala omnia cætera, quæ in orbe homines toto mente noxia pariunt, & labem machinantur in mutuam? Sed sua, inquitis, voluntate, non regis iussione venerunt. Et vbi pater omnipotens fuit, vbi regiæ sublimitatis auctoritas, vt eas prohiberet abscedere, nec in præcipites labi permitteret voluptates? Si enim degeneres futuras locorum immutationibus sciebat, scire autem debuerat causarum vt omnium constitutor, aut extrinsecus aliquid accessurum his esse, quod eas faceret obliuisci suæ dignitatis & decoris; millies, vt ignoscat oratorium, vniuersorum non alius quàm ipse est causa: siquidem perpessus est euagandi eas habere ius liberum, quas retenturas non esse integritatis suæ habitum prauidebat. Atque

ita

a *Fuligine oculos obumbrarent*, Nigrum hic innuit puluerem, quo oculos collinere solebant. vnde Tertullianus de cultu fœm. cap 5. *oculos fuligine collinunt*. S. Hieronymus ad Furiam, *orbes stibio fuliginatos* vocat. Ouid. lib. 3. de arte,

Nec pudor est oculos tenui signasse fauilla
Nec prope te nato lucide Cydne croco.

Plinius lib. 13. cap. 17. *Tanta est decoris affectatio, vt tinguantur oculi quoque*. Herodianus vt mollitiem Heliogabali & effeminatam affectationem argueret ait [Greek], *oculos sibi pingebat*. quod de Sardanapalo Athenæus. S. Cyprianus de discipl. & habit. Virginum. *Deum videre non poteris, quando oculi tibi non sunt quos Deus fecit, sed quos Diabolus infecit*. mitto hic Clementem Alex. pædagog. lib. 3. c. 1. Ambrosium lib. 2. de Virgin. Basilium in caput 3. Isaiæ & alios. P a r.

b *Catillamenta, lucanica*. Legendum, *castellamenta, lucanica*. Castellamenta, Clementi Alexandrino in protrept. planè sunt [Greek], vt doctè ad Minutium notauit amicus noster vir amplissimus Dn. Iohan. Vvouuerius, illustrissimi. Principis Holsatiæ consiliarius E l m e n.

c *Lucanica*. Glossæ: lucanica, [Greek]. Apicius de re. coquin lib. 4. cap. 2 *cerebella elixa, lucanicas*. Cicero lib. 9. epist. fam. epist. 16. *Solebam enim antea delectari oleis & lucanicis tuis*. Varro lib. 4. de LL. Martial. epigr. 35. lib. 11 Charisius lib. 2. Instit. Gramm. *Idem*.

d *Tuceta*. Nonius; *Tuceta dicuntur esca regia*. vide scholiasten Persii in 2 sat. Papiam in Tuceta. *Idem*.

e *Orbes saltatorios verteret* Tullius oration in Pisonem illud idem exprobrat, *ne tum quidem cum illum suum saltatorium versaret orbem, fortunæ rotam pertimescebat*. Christianis verò saltatione omni interdictam erat, vt ex antiquis Patribus & conciliis patet: Ac quidem saltare prohibemur iisdem vel in nuptiis can. 53. concilij Laodiceni. S Paulus cap. 13 epist. ad Romanos illud vetat, cum ambulandum docet [Greek]. P a r.

ita perficitur, vt nihil intersit omninò voluntariè venerint, an illius obtemperauerint iussioni: cùm non prohibendo quod oportuerat prohiberi, cessatione crimen fecerit proprium, & retentionis dissimulatione permiserit prius. Sed procul hæc abeat scelerata opinionis immanitas, vt Deus credatur omnipotens, magnarum & inuisibilium rerum sator & conditor, procreator, tam mobiles animas genuisse grauitatis ac ponderis constantiæque nullius, in vitia labiles, in peccatorum genera vniuersa decliues: cumque eas tales atque huiusmodi sciret, in corpora ire iussisse, quorum inductæ carceribus sub procellis agerent tempestatibusque quotidie fortunæ, & modò turpia facerent, modò paterentur obscœna: naufragiis, ruinis, incendiorum conflagrationibus vt perirent. Pauperies alias, [a] alias vt mendicitas premeret, vt ferarum paterentur aliæ laniatus, musculatum aliæ vt interirent veneno, claudæ vt incederent aliæ, vt aliæ lumen amitterent, vt articulis sederent aliæ colligatis, morbis denique objectarentur vt cunctis, quos infelix & miseranda mortalitas diuersarum sustinet dilaceratione pœnarum: tum deinde oblitæ vnius esse se fontis, vnius genitoris & capitis, germanitatis conuellerent atque abrumberent iura: vrbes suas euerterent, popularentur hostiliter terras, seruos de liberis facerent, insultarent virginibus, & matrimoniis alienis, odissent inuicem sese, aliorum gaudiis & felicitatibus inuiderent: tum deinde se omnes maledicerent, carperent, & sæuorum dentium mordacitate laniarent. Sed procul hæc abeat, vt eadem rursus frequentiusque dicamus, tam immanis, & scelerata persuasio, vt ille salus rerum Deus, omnium virtutum caput, benignitatis & columen; atque vt eum laudibus extollamus humanis, sapientissimus, justus, perfecta omnia faciens, & integritatis suæ conseruantia mansiones, aut aliquid fecerit claudum, & quod minus esset à recto, aut vlli rei fuerit miseriarum aut discriminum causa, aut ipsos actus quibus vita transigitur & celebratur humana, ordinauerit, jusserit, & à sua fluere constitutione præceperit. Minora hæc illo sunt & magnitudinis eius destruentia potestatem: tantumque est longè vt istarum auctor rerum esse credatur, [b] vt in sacrilegæ crimen impietatis incurrat quisquis ab eo conceperit hominem esse prognatum, rem infelicem & miseram, qui esse se doleat, qui conditionem suam detestetur & lugeat: qui nulla alia de causa sese intelligat procreatum, quàm ne materiam non haberent per quam diffunderent se mala, & essent miseri semper, quorum cruciatibus pasceretur nescio qua vis latens, & humanitati aduersa crudelitas. Sed si parens, etiam genitor animarum, inquitis, Deus non est, quo auctore progenitæ, & qua sunt ratione prolatæ? Si infucata vultis audire, nec ab aliqua vocis ostentatione deducta; item confitemur nos istud ignorare, nescire, scientiamque tantæ rei non tantùm nostram ducimus infirmitatem fragilitatemque transire, verumetiam potestatum quæ in mundo sunt, omnium, & quæ numina se esse opinionibus vsurpauere mortalium. Sed quas Dei negamus, cujus sint debemus ostendere? Nihil istud necessariò sequitur. Non enim [c] si negemus muscas, scarabæos, & cimices, nitedulas, curculiones, & tineas omnipotentis esse opus regis: sequaciter postulandum à nobis est, vt quis ea fecerit, instituerítque dicamus. Possimus enim nulla cum reprehensione nescire, quis & illis originem dederit, & obtinere non esse Deo à superiore prolata tam superuacua, tam vana, tam ad nullas pertinentia rationes, quinimò aliquando & noxia, & necessariis importantia læsiones. Consimiliter hic quoque cùm animas tenamus Dei esse principis prolem, non continuò sequitur, vt explicare debeamus quonam patente sint editæ, & causis cuiusmodi procreatæ. Quis enim nos prohibet, aut vnde enatæ sint, prodierintque nescire, aut eas non esse Dei progeniem scire? Quanam, inquitis, ratione, qua via? Quia omni vero verissimum est, certoque certissimum, nihil rerum à principe, sicut sæpius dictum est agi, fieri, statui, nisi quod oporteat & conueniat fieri, nisi quod sit plenum & integrum, & in suæ integritatis perfectione finitum. Porrò autem conspicimus homines, id est, animas ipsas, quid enim sunt homines nisi animæ corporibus illigatæ? sceuitate innumerabili vitiorum ipsos se indicare non esse patricii generis, sed ex mediocribus familiis procreatos. Namque alios videmus immites, facinorosos, [d] audaces, temerarios, [e] præcipites, cæcos, fictos, dissimulatores, mendaces, superbos, arrogantes,

a *Alias vt mendicitas premeret.* &c. Vt præcedentia, item & ista de animabus dicta. Ego puto tangi illud genus cruciatus, quo mures aut glires, nudo torquendorum pectori imponuntur, ac posteà pelui integuntur. inde ignem superimpositum non ferentes, pectus lancinare incipiunt. Idcircò restitutum iri mihi persuasi hac ratione, *informorum paterentur aliæ laniatus musculorum.* forma, deformis, & formida antiquis designasse, quod nobis calida, testis mihi Festus non vno loco. STEVV.

b *Vt in sacrilegæ crimen impietatis incurrat.* Reuera impium est, & sacrilegia cuncta transcendit, creationem hominis remouere Deo ab maximo, & inferioribus potestatibus, nescio quibus, tribuere. Si Arnobius leuiter saltem libasset, quæ sanctiloquus vir Dei Moyses diuino ex pectore protulit, numquam tam horribilem & sceleratam opinionem mente concipere potuisset. ELMAN.

c *Si negemus muscas, scarabæos, & cimices, nitedulas* &c. Nitedula animalculum est ignis ad instar fulgens. in Glossis Papiæ Nitedula est λαμπυρίς, & in aliis gloss. λαμπουρὶς cicindela, dictæ sunt etiam hæ lampyrides πυγολαμπίδες. Solenne verò delirium est Marcionis, Valentini, Apellis, & aliorum fanaticorum Deum minuta hæc animalia non creasse. Augustinus lib. 11. de ciuit. Dei cap. 15. & lib. 21. cap. 15. illud refutat. PRI.

d *Audaces, temerarios* &c. Coaceruat more suo plures dictiones, quæ etsi rem vnam & eamdem significare videntur, differunt tamen aliquo modo, & proprietates quasdam singulæ adjunctas habent, quæ non insunt cæteris. HER.

e *Præcipites.* Iam ostendimus fontem audaciæ & temeri-

tes, auaros, cupidos, libidinosos, inconstantes, inualidos, & sua ipsos decreta conseruare nequeuntes. Quod vtique non essent, si generositas eos assereret principalis, & ab rerum capite descendentium ducerent honestamenta natalium. Sed & boni, dicetis, sunt in rebus humanis viri, sapientes, iusti, inculpatis atque emendatissimis moribus. Nullam referimus quæstionem an vlli aliquando fuerint tales, in quibus omninò nihil ista ipsa, quæ dicitur, desideraret integritas. Sint licet perhonesti, fuerintque laudabiles, remeārint apicem perfectionis summum, nec in aliquo lapsu eorum aliquando claudicauerit vita: sed audire deposcimus quot sint aut fuerint numero, vt ex multitudinis magnitudine metiamur, an oppositio justa sit facta, & an æqualitatis compensatione librata. Vnus, duo, tres, quatuor, decem, viginti, centum: certè numero definiti, & nominum forsitan comprehensionibus terminati. At genus humanum non ex bonis pauculis, sed ex cæteris omnibus æstimari conuenit, & ponderari. In toto enim pars est, non totum in parte: & vniuersitas applicari. Quid enim si hominem dicas, captum membris omnibus, & ejulantem ex cruciatibus asperis, idcircò esse sanum, quod vnius vnguiculi nullum perpetiatur dolorem? aut esse auream terram, quòd in verrucula collis vnius insint exiguæ miculæ, quibus nascitur colliquefactis aurum, & admiratio congregatione conquiritur? Qualitatem materiæ vniuersitas elementi probat; non puluisculi stabiles: nec mare continuò dulce est, si mitioris aquæ guttas alicuius adieceris atque immiseris numeri: [a] consumitur enim minuties ista immenso, & modo non parui, sed esse [b] nullius existimandum est mominis, quod per omnia diffusum perit, & in magni corporis intercipitur vastitate. Vos humano in genere bonos esse dicatis viros, qui vt esse credantur, comparatio forsitan efficiat pessimorum? Quinam isti sunt? dicite. Philosophi, credo, qui se esse solos sapientissimos autumant, & vi huius nominis supercilium sustulerunt. Nempe illi, qui cum suis quotidie cupiditatibus pugnant, & affectus ex animis insitos proturbare, pellere, pertinaci moliuntur obluctatione virtutum: qui ne in vitia proritari facultatis possint alicuius instinctu, patrimonia & diuitias fugiunt, & causas sibi afferant lapsus. Quod cùm faciunt & curant, apertissimè animas esse indicant labiles, & infirmitate ad vitia procliues. Nostra autem sententia, quod bonum natura est, emendari, neque corrigi se poscit: immò ipsum debet quid sit malum nescire; si generis forma cujusque in sua cogitat integritate perstare: neque enim contrarium insitum esse contrario potis est, aut in impari paritas, aut dulcedo in amaritudine contineri. Qui ergo luctatur animorum ingenitas corrigere prauitates, [c] is apertissimè monstrat imperfectum, probabilem se esse quamuis omni conatu & peruicacia contendat. Sed risui vobis est nostra responsio, quòd cùm regias suboles esse animas abnegemus, non referamus contrà, ex quibus sint causis atque originibus procreatæ. Quod est enim criminis genus, aut rei esse alicuius ignarum, aut ipsum, quod nescias, sine aliqua profiteri dissimulatione nescire? Aut vter magis videtur irrisione esse dignissimus vobis, qui sibi scientiam nullam tenebrosæ rei alicuius assumit, an ille, qui retur se ex se apertissimè scire id, quod humanam transiliat notionem, & quod sit cæcis obscuritatibus inuolutum? Si penitus spectetur rei cuiusque natura, in simili & vos estis, quam in nobis reprehenditis, causa. Non enim, quia dicitis ab ipso animas rege descendere, ac succedere in hominum formas, exploratum aliquid dicitis, & in luce positum manifestissimæ veritatis. Coniicitis enim, non scitis: suspicamini, non tenetis. Nam si scire est illud, quod ipse tu videris, aut cognoueris animo continere, nihil eorum quæ asseritis, potestis vos dicere aliquando vidisse: id est, animas, sede ab supera & regione descendere. Suspicione ergo vtimini, non cognitionis expressæ fide. Quid est autem suspicio, nisi opinatio rerum incerta, & in nil expositum iaculatio mentis illata? Ergo qui suspicatur, non tenet, nec in lumine positus cognitionis incedit. Quod si verum, & fixum est apud rectos & sapientissimos iudices; & ista vestra, qua fiditis, pro ignoratione est habenda suspicio. Ac ne tamen vobis tantummodò censeatis coniecturis vti ac suspicionibus licere, & nos easdem possumus, quoniam commune est quod interrogatis, expromere. Vnde inquitis homines, & ipsorum hominum quid, aut vnde sunt animæ? Vnde sunt elephanti, tauri, cerui, muli, asini? Vnde leones, equi, canes, lupi, pantheræ? eorùmque quæ viuunt, quid aut vnde sunt animæ? Neque enim fidem res habet, vt Platonico ex illo cratere, quem conficit miscetque Timæus, aut horum animæ venerint, aut locusta, mus, sorex, blatta, rana, centipeda, animata esse credantur, & viuere, quia eadem ex elementis ipsis causa est illis

ritatis esse nimium ingenij feruorem & æstum, quo absorpti feruntur homines, sine vlla rerum consideratione. Hinc Horatius, vbi hunc morbum describit planè deploratum.

Ingenium velox, audacia perdita: sermo
Promptus.

Har.

[a] *Consumitur enim minuties ista immenso.* Id est, exiguum illud aquæ fluuiatilis statim in salsuginem maris transit, neque pro paruitate sua mare potest commutare. Pur.

[b] *Nullius existimandum est mominis.* Momen hic pro momento, quamquam non recusarem admittere, *nominis* quod à nonnullis correctum, idem enim est sensus, hoc est, nullius ponderis ac momenti. *Idem.*

[c] *Is apertissime monstrat imperfectum se esse.* Restitutum è lib. ms. *improbabilem se esse.* tractum nomen à probatoribus operum publicorum, de quibus inscriptiones veteres, & scripta Romanorum millies meminere: & notarunt ea de re inter multos amici ac familiares nostri, Ianus Gulielmius lib. 2. verisimilium cap. 8. & Franciscus Modius in suis Nouantiquis, epistola 35. Item Carrio lib. 2. emendationum cap. 5. Stev.

illis, atque origo nascendi. Si ad animalia gignenda, quæ in singulis his degunt, insunt abditæ atque obscurissimæ rationes, a nam & videmus alios ex sapientibus dicere, b tellurem esse hominum matrem, aquam cum ea alios, aërium spiritum alios his jungere, solem verò nonnullos esse horum opificem, & ex ignibus animatos eius vitali agitatione motari, quod si & hæc non sunt, & est aliqua res alia, alia causa, alia ratio, potestas alia denique inauditi nobis atque incogniti nominis, genus quæ hominum finxerit, & rerum constitutionibus applicarit, nónne fieri potis est, vt exorti homines ita sint, nec ad Deum primum natiuitatis eorum referatur auctoritas? Quid enim putamus habuisse rationis Platonem illum magnum, piè sanctèque sapientem, cum hominis fictionem Deo remouit à maximo, & ad minores nescio quos transtulit: cumque eiusdem noluit sinceritatis esse mixturas humani animarum generis, cujus animam fecerat vniuersitatis istius: quàm quòd hominis fabricam indignam esse rebatur Deo, nec rei flaccidæ fictionem magnitudini eius & eminentiæ conuenire? Ergo cum hæc ita sint, non absonè neque inaniter credimus, mediæ qualitatis esse animas hominum, vtpote ab rebus non principalibus editas, juri subiectas mortis, paruarum & labilium virium: perpetuitate donari, si spem muneris tanti Deum ad principem conferant, cui soli potestas est talia corruptione exclusa largiri. Sed stultè istud credimus. Quid ad vos? Ineptissime, fatue. Vbi vobis nocemus, vel quam vobis facimus aut irrogamus iniuriam, si omnipotentem confidimus Deum habiturum esse rationem nostri; cùm abire à corporibus cœperimus, & ab orci faucibus, quemadmodum dicitur, vindicari? Ergóne, inquiet aliquis, sine Dei voluntate quidquam potis est fieri? Considerandum est nobis sollicitè, & cura inspiciendum non parua, ne dum honorare nos Deum tali interrogatione censemus, in contrarium labamur nefas, maiestatis eius eminentiam destruentes. Qua ratione, qua causa? Quoniam si cuncta eius voluntate conficiuntur, nec citra eius nutum quidquam potest in rebus vel prouenire, vel cadere, necessariò sequitur vt mala etiam cuncta voluntate eius intelligantur enasci. Sin autem dicere voluerimus contrà, pessimorum ab eo reiicientes causas, c mali esse conscium, generatoremque nullius: incipient videri, aut eo inuito res pessimæ fieri, aut, quod sit immane dixisse, nesciente, ignaro, ac nescio. Rursus autem d si dicere nulla esse voluerimus mala, sicut esse nonnullis opinatum & placidum reperimus, reclamabunt cunctæ gentes, vniuersæque nationes, cruciatus nobis ostentantes suos, & discriminum species multiformes, quibus puncta per singula genus vritur, & laceratur humanum. Tum deinde à nobis exquirent, cur mala si nulla sunt, ab operibus vos certis, & facinoribus abstinetis? Cur non omnia facitis, quæ impatiens iusserit atque imperauerit libido? Cur in noxios denique terribilibus pœnas constituitis legibus? Nam stoliditas inueniri quæ maior potest, quàm mala esse nulla contendere, & tamquam malos perdere & condemnare peccantes? Quæ cum esse consenserimus victi, & vniuersa his scatere nominaliter annuerimus humana, consequetur vt rogitent, cur ergo hæc mala Deus omnipotens non aufert, sed esse perpetitur, & cum omnibus sæculis pertinaci continuatione procedere? Si intellectus nobis affuerit Dei regis, ac principis, nec per impias vagari suspicionum voluerimus insanias, respondeamus necesse est, nescire nos ista: nec quæ nullis possent facultatibus comprehendi, expetisse aliquando aut studuisse cognoscere, meliusque ducentes, quinimò potius, magis in inscientiæ finibus atque ignorantiæ permanere, quàm sine Dei dicere nihil fieri voluntate, vt simul intelligatur, & malis eum causas dare, & miseriarum esse innumerabilium conditorem. Mala ergo, dicetis, vnde sunt hæc omnia? Ex elementis, inquiunt, & ex eorum inæquabilitate, sapientes. Quod fieri qui possit, vt quæ sensum & iudicium non habent, malitiosa esse perhibeantur & noxia: aut non ille sit potiùs malitiosus & noxius qui res pessimas, & nocentissimas futuras in alicuius operis assumpsit effectum: eorum est, qui asserunt, peruidere. Quid ergo nos, vnde? Responsionis necessitas nulla est. Siue enim possumus dicere, siue minus valemus, nec possumus, vtrumque apud nos par-

uum

a *Nam & videmus alios ex sapientibus dicere, tellurem esse hominum matrem &c.* Inclusa illa particula, *alios*, nisi abundet, atque inutilis sit, iam ego Arnobij mentem non adsequor. Etsi enim de generatione hominum variæ, ac discrepantes philosophorum fuerint opiniones & assaniæ; in eo tamen ferè omnes consenserunt, animam diuinæ particulam auræ desuper humano corpori datam, eamque solutam corporis carcere, eodem reuolaturam. vide quid tentem: *tum alios, aerem spiritum his adjungere.* & ne meum hoc somnium deputes, habe hæc Pacuuij Chryse: *Mater est terra, ea parit corpus, animam æther adjugat.* Adeundus Censorinus de die Natali cap. 2. 3. & 25. Nam quæ de vi Solis noster refert, inde scilicet animam hominibus datam, qua regerentur: id ex Chaldæorum opinione quondam creditum, ille monstrabit. STAVV.

b *Tellurem esse hominum matrem.* Orpheus γαῖα θεὰ, μήτηρ μακάρων θνητῶν τ' ἀνθρώπων. Lactant. lib. 11. cap. 10. *errantes quidem philosophi aiunt homines cæteraque animalia sine vllo artifice orta esse de terra, vnde illud Virgilianum est:*

Terrea progenies duris caput extulit aruis.

ELMEN.

c *Mali esse conscium generatoremque nullius.* Xystus in sententiis *mali nullius autor est Deus.* Prudentius in hamarty.

Inuentor vitij non est Deus, angelus illud
Degener infami conceptum mente creauit.

Hæret Arnobius in disputatione de natura mali, nec se extricare difficili in quæstione satis liquidò potest. dupliciter appellatur malum in Sacr. literis, nimirum: *malum culpæ, & pœna malum.* Primi istius auctor est diabolus, secundi Deus. August. contra Adamantium Manich. cap. 46. & de lib. arb. lib. 5. cap. 10. Chrysologus serm. 9. Lactantius lib. 4. cap. 6. Gennadius de Ecclesiastic. dogmat. cap. 57. *Idem.*

d *Si dicere nulla esse voluerimus mala.* Hæc pertinent ad mala pœnæ: de quibus etsi nemo dubitare poterat, quia à Deo lenissimo patre piis prouenirent ad eorum emendationem & castigationem: impiis autem infligerentur, sicque eorum peccata à iustissimo iudice punirentur, ecce tamen

uum est: nec in magnis ponderibus ducimus, vel ignorare istud, vel scire: vnum solum posuisse contenti, [a] nihil à Deo principe quod sit nocens atque exitiabile proficisci. Hoc tenemus, hoc nouimus, in hac vna consistimus cognitionis & scientiæ veritate, nihil ab eo fieri, nisi quod sit omnibus salutare, quod dulce, quod amoris & gaudij, lætitiæque plenissimum: quod infinitas habeat atque incorruptibiles voluptates, quod sibi quisque contingere votis omnibus expetat, forisque ab his esse exitiabile ac mortiferum ducat. Cætera quæcumque sunt alia, quæ in quæstionibus assolent controuersiisque versari, quibus genitoribus orta sint, vel quibus auctoribus fiant, neque nosse contendimus, neque inquirere aut vestigare curamus. Suis omnia relinquimus causis, nec ad id quod expetimus, esse nobis adiuncta atque applicata iudicamus. Quid est enim quod humana ingenia labefactare, dissoluere studio contradictionis non audeant, quamuis illud, quod infirmare moliuntur, sit purum, & liquidum, & veritatis obsignatione munitum? Aut quid rursus asserere verisimilibus argumentis non queunt, quamuis sit apertissimè falsum quamuis euidens manifestumque mendacium? Cùm enim sibi persuaserit, quis esse aliquid, aut non esse, amat quod opinatur asserere, & acumine alios anteire, maximè si agatur res summota, & abdita, & caligine inuoluta naturæ. [b] Mundum quidam ex sapientibus æstimant neque esse natum, neque vllo esse in tempore periturum: immortalem nonnulli, quamuis eum conscribant esse natum & genitum. Tertiis verò collibitum dicere est, & esse natum, & genitum, & ordinaria necessitate periturum. Et cùm ex istis opinionibus trinis vnam esse necesse sit veram, cunctis tamen argumenta non desunt, quibus & sua decreta confirment, & aliorum subrumpant & labefaciant scita. Eumdem hunc alij elementis ex quatuor tradunt, & pronunciant stare, ex geminis alij, ex singulis tertii. Sunt qui ex his nullo, sed indiuidua corpora eius esse materiem & primam originem dicant. Cumque ex his vera sit vna sententia, aut nulla ex his certa, similiter hic quoque argumenta omnibus præsto sunt, quibus & ea, quæ dicunt, vera esse constituant, & redarguant posita in aliorum sententiis falsitates. Sic & Deos nonnulli esse abnegant: prorsus [c] dubitare se alii an sint vspiam dicunt: alii vero existere, neque humana curare: immo alii perhibent, & rebus interesse mortalium, & terrenas administrare rationes. Cum ergo hæc ita sint, neque aliter fiat, quin sit vnum ex omnibus verum, pugnant tamen argumentis omnes, neque singulis deest id, quod probabiliter dicant, siue cum suas res asserunt, siue cum alienis opinionibus contradicunt. Non alia, neque absimili ratione de animarum ab his condicione differitur. Hic enim eas retur & esse perpetuas, & superesse mortalium functioni: superesse ille non credit, sed cum ipsis corporibus interire. Alterius verò sententia est, nihil eas continuò perpeti [d] sed post hominem positum aliquid eis ad vitam dari; mortalitatis deinde in iura succedere. Et cum omnia nequeant veri esse consortia, ita tamen fortibus & validissimis probationibus omnes agunt, vt reperire non possis quidnam tibi videatur falsum: quamuis ex omni parte diuersa dici aspicias, & rerum contrarietatibus dissona. Quod vtique non fieret, si certum aliquid tenere curiositas posset humana, vel quod videretur inuentum, aliorum omnium comprobaretur assensu. Inanissima igitur res est, & superuacui operis, tamquam scias aliquid promere, aut velle scire contendere, quod etsi sit verum, posse videas destrui: aut acceptare pro vero id, quod forsitan non sit, & ex more hallucinantium proferatur. Et meritò res ita est. [e] Non enim diuina diuinis, sed rationibus pendimus & coniectamus humanis: atque, vt fieri meruisse quid remur, ita esse oportere contendimus. Quid ergo? Nos soli ignoramus, nescimus, quisnam sit animatum conditor, quisnam constitutor? quæ causa hominem finxerit? mala vnde proruperint? vel cur ea rex summus & esse patiatur, & confici, neque à rebus propellat humanis? Vos enim horum quicquam exploratum habetis, & cognitum? Si suspicionum exponere volueritis audaciam, potestis

in re tam clara, totque scripturæ testimoniis comprobata, caligat Arnobius, & in hæreticorum illius æui nonnullorum errore versatur. HER.

a *Nihil à Deo principe quod sit nocens &c.* In tota hac disputatione Christianorum leges & dogmata non satis callere videtur Arnobius. Cum enim prima sit & vniuersalis omnium causa Deus, αἴτιος τῶν ὄντων, ab ipso pendent res omnes, & sub ea causa continentur. Si verò quædam ab eo proficiscantur quæ mala existimentur, malum illud ab eo non prouenit, quamuis arcana voluntate & beneplaciti hæc fieri permittat. PRI.

a *Nihil à Deo principe quod sit nocens.* Basilius Magnus homil. ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ θεός. Theodoretus orat. 5. contra Græcos περὶ φύσεως ἀνθρώπου. Isidorus Pelusiota lib. 3. epist. 146. Cassianus lib. 1. coll. 24. Gregorius Nazianz. orat. 2. in Iulian. Hieronymus tom. 5. in Esaiam cap. 55. ELMEN.

b *Mundum quidam ex sapientibus existimant neque esse natum.* Heraclitus Ephesius apud Clementem Alex. lib. 6. Strom. κόσμον τὸν αὐτὸν ἁπάντων οὔτε τις θεῶν, οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν ἀλλ' ἦν ἀεὶ καὶ ἔστιν, καὶ ἔσται πῦρ ἀείζωον ἁπτόμενον μέτρα, καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα. Aristoteles apud Lactantium lib. 11. cap 10. Photius lib. 1. cap. 1. Iunius Philargyr. in 2. Georg. Plutarchus de placitis philosophorum lib. 11. cap. 4. Ambrosius lib. 1. Hexameron capit. 3. & 5. ELMEN.

c *Dubitare se alij an sint &c.* Lib. de natura Deorum id agitat Tullius, & Laertius de Protagora. Quæ verò sequuntur de Epicureis omnino intelligenda sunt. PRI.

d *Sed post hominem positum aliquid eis ad vitam dari, &c.* Hæc erat Stoicorum sententia. M. Tullius lib. 1. Tuscul. quæst. *Stoici autem vsuram nobis largiuntur tamquam cornicibus: diu mansuros aiunt animos, semper negant.* sic autem dicit *hominem ponere*, vt alibi, *hominem exuere*. HER.

e *Non enim diuina diuinis, sed rationibus pendimus & coniectamus humanis.* Est lectio vetus, *commetamur* pro qua Gelenius, *commentamur*. Nollim quidquam temerè mutare. Nam *commetari* fortasse dicit Arnobius ἀμφιμετρεῖν pro *commetiri*, metari enim olim pro, metiri. vnde *castra metari*, quod interpretantur Græci στρατοπεδεύειν: & quandoque ...... χωρία ἀναμετρεῖν καὶ διαχαράττειν. Idem.

potestis explicare ac promere, mundus iste, qui nos habet, vtrum non sit genitus, an tempore in aliquo constitutus? Si constitutus, & factus est, quonam operis genere, aut rei cuius ob causam, potestis inducere, atque expedire rationem? cur non fixus atque immobilis maneat, sed orbico semper circumferatur in motu? sua ipse se sponte & voluntate circumagat, an virtutis alicuius impulsionibus torqueatur? locus ipse ac spacium in quo situs est hac volutatur, quid sit? infinitus, finitus? inanis, an solidus? axis eum sustineat extremis cardinibus nitens; an ipse se potius vi propria sufferat, & spiritu interiore suspendat? Potestis interrogati planum facere, scientissimeque monstrare, quid, a niuem in plumeas subaperiat crustulas? Quidnam fuerit rationis & causæ, vt non ab occiduis partibus dies primus exurgeret, & lucem in oriente finiret? Quemadmodum sol ipse vno eodemque contactu tam varias res efficiat, quinimò contrarias? Quid sit luna, quid stellæ? cur vna specie aut illa non maneat, aut per omne mundi corpus frustilla hæc ignea conuenerit, atque oportuerit figurari? alia ex his patua, ampliora & maiora sunt alia? obtusi hæc luminis, acutioris illa & fulgidæ claritatis? Si præsto est quod libuerit scire, & in aperto rerum est scientia constituta, edissertate nobis & dicite, quibus modis fiant & rationibus pluuiæ? vt in superis partibus, atque in aëris hoc medio suspensa aqua teneatur, natura res labilis, & ad fluorem semper decursionemque tam prona. Edissertate, inquam, & dicite, quid sit quod grandinem torqueat: quod guttatim faciat pluuiam labi; quod imbres: quod niues plumeas, & fulgora dilatarit: ventus vnde oriatur, & quid sit: cur temporum vicissitudines institutæ, cum statui vnum posset, & una esse species cæli, nihil vt rerum desideraret integritas. Quæ est causa, quæ ratio, vt maria salsa sint aut terrarum hæ dulces, aliæ sint amaræ vel frigidæ? Quo ex materiæ genere humanorum corporum concreta & stabilita sunt viscera? vnde ossa solidata? Quid intestina, quid venas fistulatas, & commeabiles fecerit? Cur cum esset vtilius oculis nos illuminare compluribus ad periculum cæcitatis, duorum sumus angustiis applicati? Belluarum & anguium tam infinita atque innumerabilia genera, cujus rei sunt causa vel informata, vel prodita? b Quid in mundo faciunt bubones, c immussuli, buteones? quid alites & volucres cæteræ? Quid formicarum & vermium genera, in varias labes perniciesque nascentia? quid pulices? quid impudentes muscæ, araneæ, sorices, mures, sanguisugæ, tippulæ? Quid spinæ, quid sentes, quid auenæ, quid lolium? quid herbarum, d aut fruticum suaueolentia naribus, aut tristitia in odoribus semina? Immò, si aliquid sciri, comprehendi aut aliquid si posse censetis, quid sit triticum dicite, far, hordeum, milium, cicer, faba, lenticula, melo, cuminum, e porrina, vlpicum, cepe? Non enim si fructui vobis sunt, & ciborum medijs in generibus constituta, expeditum aut promptum est, quid sint singula, scire: cur talibus figurara sint formis: fuerit necessitas aliqua, vt non alios sapores, alios odores, alios colores, quàm quos habent singulæ res, habere debuerint, an & alios potuerint sumere. Ipsa deinde hæc quid sint, sapor dico, vt est sapor, & cetera qualitatum distantias quibus ex rationibus ducant. Ex elementis, inquitis, & ex principalibus originibus rerum. Amara sunt enim elementa, vel dulcia, odoris sunt aliciuius, vel coloris, vt ex eorum concretione credamus partitas esse in nascentibus qualitates, quibus aut suauitas nascitur, aut sensibus offensio comparatur? Cum igitur & vos ipsos tantarum ac tot rerum fugiant origines, fugiant causæ, fugiant rationes, neque dicere, neque explanare possitis quid sit aut factum aut quare, aut cur oportuerit non esse, verecundiam conuellitis & dilaceratis nostram, qui quæ nequeunt sciri, nescire nos confitemur, neque ea conquirere aut inuestigare curamus, quæ comprehendi liquidissimum est non posse, quamuis mille per corda suspicio se porrigat atque intendat humana. Et ideò Christus licet vobis inuitis Deus, Deus inquam Christus, hoc enim sæpè dicendum est, vt infidelium dissiliat & dirumpatur auditus, Dei principis jussione loquens sub hominis forma, cum mortalium sciret cæcam esse naturam, neque vllam posse comprehendere veritatem positarum nec antè oculos rerum, pro comperto habere & cognito quidquid sibi esse suasisset, & prorsus suspicionibus hæsitare, litigiosas serere atque intendere quæstiones: omnia ista nos linquere & posthabere præcepit: neque in res eas, quæ sint à nostra procul

a *Niuem in plumeas subaperiat crustulas.* Eleganter equidem dictum, & postea, *quod imbres ac niues plumeas & Æolis ora dilatarit.* Sed Martialis quoque, de niuibus agens lib. 4 epigr. 1.

Adspice quam densum tacitarum vellus aquarum
Decidit in pectus Cæsaris usque sinum.

Nota *vellus aquarum.* Græci enim veteres niuem periphrasticωs appellabant ἐριώδες ὕδωρ. Eustathius ad Dionysij περιηγησιν. τὴν χιόνα ἐριώδες ὕδωρ ... [illegible] MAVR.

b *Quid in mundo faciunt bubones.* Bubones quid in mundo faciant docet nos Basilius homil. 8. in hexam. ELMEN.

c *Immussuli.* Immussulum Plinius lib. 10. cap. 8. vulturis pullum interpretatur, Festus in *immussulus*, vbi vide Scaligerum. *Idem.*

d *Aut fruticum suaueolentia naribus, aut tristitia odoribus.* Vide si quid placeat coniectura, *tristitia nidoribus.* nidorem agnoscit hic noster in aris scio non semel, lib. 6. & 7. Apuleius primo de asino. *In cuius hospitio nec fumum, nec nidoris nebulam vererer.* Tertullianus ad vxorem lib. 2. *incipiente mense, nidore thuris agitabitur.* STAVV.

e *Porrina.* Legunt alij *Inula.* vocamus nunc enulam à græco forte ἑλένιον, Inula verò prouitat stomachum, & excitat appetitum. duplicis est generis, acidæ sunt aliæ, aliæ amaræ. Plinius lib. 19 cap 5. Horatius satyr. 2. lib. 2. *Atque acidas mauult inulas* .... & eodem lib. sat. 8. -- *inulas ego primus amaras .. monstraui incoquere.* Porrina verò huic loco magis conuenire videtur. PAL.

cul cognitione dimotæ, infructuosas immittere cogitationes: sed quantum fieri potis est, ad dominum rerum tota mente, atque animo proficisci, sustolli ab his locis, atque in eum traducere suspensas pectoris conuersiones, memoriam eius habere perpetuam, & licet nulla possit imaginatione formari, auras tamen nescio quas eius sibi contemplationis affingere. Rebus enim ex omnibus, quæ augustæ continet diuinitatis obscuritas, solum esse indubitabilem, solum verum, & [a] de quo nullus ambigerê, nisi amens possit & desperationis insanæ, quem satis sit scite, vt nihil aliud noueris: sisque veram & maximam scientiam consequutus, in Deo rerum capite & cognitione defixus. Quid est, inquit, vobis inuestigare, conquirere, quisnam hominem fecerit? animarum origo quæ sit? quis malorum excogitauerit causas? orbe sit sol amplior, [b] an pedis vnius latitudine metiatur? alieno ex lumine, an propiis luceat fulgoribus luna? quæ neque scire compendium, neque ignorare detrimentum est vllum. Remittite hæc Deo, atque ipsum scite concedite, quid, quare, aut vnde sit; debuerit esse, aut non esse: semper natum sit aliquid, an ortus primigenios habeat: aboleri conueniat, an reseruari: exuri, dissolui, an repetita integritate renouari. Vestris non est rationibus liberum implicate vos talibus, & tam remota ab vtilitate curare. Res vestra in ancipiti sita est, salus dico animarum vestrarum, & nisi vos applicatis Dei Principis notioni, à corporalibus vinculis exolutos expectat mors sæua, non repentinam afferens extinctionem, sed per tractum temporis cruciabilis pœnæ acerbitate consumens. Neque illud obrepat, aut spe vobis aëria blandiatur, quod à sciolis nonnullis, & plurimum sibi arrogantibus dicitur: Deo esse se gnatos, nec fati obnoxios legibus: si vitam restrictiùs egerint, aulam sibi eius patere, ac post hominis functionem, prohibente se nullo, tamquam in sedem referri patritam: neque quod Magi spondent, commendatitias habere se preces, quibus emollitæ nescio quæ potestates, vias faciles præbeant ad cælum contendentibus subuolare: neque quod Etruria [c] libris in Acheronticis pollicetur, certorum animalium sanguine numinibus certis dato, diuinas animas fieri, & ab legibus mortalitatis educi. Blandimenta hæc cassa sunt, & inanium fomenta votorum. Seruare animas alius, nisi Deus omnipotens non potest: nec præterea quisquam est, qui longæuas facere, perpetuitatis possit & spiritum subrogare, nisi qui immortalis & perpetuus solus est, & nullius temporis circumscriptione finitus. Cùm enim Dij omnes, vel quicumque sunt veri, vel qui esse rumore atque opinione dicuntur, immortales & perpetui voluntate eius sint & beneficii munere; qui fieri potis est, vt alij præstare id quod ipsi sunt, valeant, cùm alienum id habeant, & majori ex potentia commodatum? Cædat licet hostias, quantaslibet Etruria: humana sibi omnia sapientes negent: Magi cunctas emolliant & commulceant potestates: nisi à Domino rerum datum fuerit animis id, quod ratio postulat, idque per mandatum, multum posteà pœnitebit fuisse irrisui, cum ad sensum cœperit interitionis accedi. Sed si, inquiunt, Christus in hoc missus à Deo est, vt infelices animas ab interitionis exitio liberaret, quid secula commeruerunt priora, quæ ante ipsius aduentum mortalitatis conditione consumpta sunt? Potestis enim scire, quid sit cum eis animis actum priscorum veterrimorumque mortalium? Subuentum & his an sit ratione aliqua, consultum atque prouisum? Potestis, inquam, scire id, quod Christo potuit docente cognosci; infinita, an finita sint secula, ex quo in terris esse genus hominum cœpit? quando primùm animæ corporibus alligatæ? quis auctor vinctionis istius, quinimmò ipsius quisnam hominis fabricator? quò priorum abscesserint animæ? quibus in mundi partibus, aut regionibus fuerint corruptibiles, an contrà? potuerintne accedere ad periculum moriendi, nisi tempore necessario conseruator occurrisset Christus? Exponite has curas, & incognitas vobis relinquite quæstiones: miseratio & illis impertita est regia, & æqualiter per omnes diuina beneficia cucurrerunt: conseruatæ sunt, liberatæ sunt, & mortalitatis sortem conditionemque posuerunt. Quo genere, quæ, quando? Si arrogantia, si typhus, si elatio abesset à vobis, iam dudum hoc eo scire potuistis auctore. Sed si generis Christus humani, vt inquitis, conseruator aduenit, quur omninò [d] non omnes æquali munificentia liberat? Non æqualiter liberat, [e] qui æqualiter omnes vocat? aut ab indulgentia principali quemquam repellit, aut despuit, qui sublimibus, infimis, seruis, fœminis, pueris, vniformiter potestatem veniendi ad se facit? Patet, inquit, omnibus fons vitæ, neque ab iure potandi quisquam prohibetur, aut pellitur. Si tibi

a *De quo nullus ambigere nisi amens possit.* Lactantius lib. 7. cap. 9. *Illos qui nullum omninò Deum esse dixerunt, non modo philosophos, sed ne homines quidem fuisse dixerim.* Cicero lib. 1. Tuscul. quæst. ELMENH.

b *An pedis vnius latitudine metiatur.* Theodoretus serm. 1. de fide contra Græcos [Greek illegible]. Cicero lib. 4. Academ. quæst. *Idem.*

c *Libris in Acheronticis.* Sunt quibus placet *Aruspicinis*, vt monet Canterus. verùm retinenda lectio de Acheronticis, nam de Hetruria mentio fit. Docet verò Seruius ad 8. Æneid. Tagen de sacris Acheronticis, quibusque haruspicinam scripsisse, aut saltem idita vulgo credi. PRIC.

d *Non omnes æquali munificentia liberat.* Ambrosius in epist. 1 ad Timoth. cap. 2. *vult Deus omnes saluos fieri, si accedant ad eum. Non enim sic vult, vt nolentes saluentur, sed vult ipsos saluari, si ipsi velint: nam vtique qui legem omnibus dedit, nullum excepit à salute.* ELMENH.

e *Qui æqualiter omnes vocat.* Sic Tertullianus lib. de patientia cap. 2. *qui florem lucis huius, super iustos & iniustos æqualiter spargit.* & S. Cyprianus de bono patient. *Super bonos & malos æqualiter facit diem nasci, & lumen solis oboriri, & cùm imbribus terram rigat, nemo à beneficijs eius excluditur.* PRI.

tibi fastidium tantum est, vt oblati respuas beneficium muneris, quinimò si tantum sapientia præuales, vt ea, quæ offeruntur à Christo, ludum atque ineptias nomines: quid inuitans in te peccat, cuius solæ sunt hæ partes, vt sub tui iuris arbitrio fructum suæ benignitatis exponat? Sortem vitæ eligendi nulli est, inquit Plato, Deus causa, neque alterius voluntas adscribi potest cuiquam rectè, [a] cum voluntatis libertas in ipsius sit posita potestate, qui voluit. An numquid orandus es, vt beneficium salutis ab Deo digneris accipere, & tibi aspernanti, fugientique longissimè, infundenda in gremium est diuinæ beneuolentiæ gratia? Vis sumere quod offertur, atque in tuos vsus conuertere? consuluéris tu tibi. Aspernaris, contemnis, & despicis? tu te muneris commoditate priuaueris. Nulli Deus infert necessitatem: imperiosa formidine nullum terret. Neque enim necessaria nostra illi salus est, vt compendii aliquid dispendiiue patiatur, si aut Deos nos fecerit, aut ad nihilum redigi corruptionis dissolutione permiserit. Immò, inquit, si Deus est potens, misericors, conseruator, conuertat nobis mentes, & inuitos faciat suis pollicitationibus credere. Vis ergo est ista, non gratia: nec Dei liberalitas principis, sed ad vincendi studium, puerilis atque animi contentio. Quid est enim tam iniustum, quàm repugnantibus, quàm inuitis extorquere in contrarium voluntates, inculcare quod nolint & quod refugiant animis? priùs noscere quàm prosis? & priore detracto, in alienum habitum sententiamque traducere? Tu qui te verti, & vim desideras perpeti, vt id quod nolis efficias, atque arripias coactus: cur respuis assumere voluntate id, quod versus desideras atque immutatus efficere? Nolo, inquit, & voluntatem non habeo. Qui ergo criminaris Deum, tamquam tibi desit? Opem desideras tibi ferre, cuius dona & munera non tantum aspemeris & fugias, verùm inania verba cognomines, & iocularibus facetiis prosequaris? Christianus ergo ni fuero, spem salutis habere non potero? Ita est, vt ipse proponis. Partes enim salutis dandæ, conferendique animis, quod tribui conuenit, necessariumque est applicari, solus à Deo patre iniunctum habet & traditum, ita se habentibus remotis atque interioribus causis. Vt enim Dii certi, certas apud vos habent tutelas, licentias, potestates, neque eorum ab aliquo id, quod eius non sit potestatis ac licentiæ, postulatis: [b] ita vnius pontificium Christi est, dare animis salutem, & spiritum perpetuitatis apponere. Si enim patrem creditis Liberum dare posse vindemiam, medicinam non posse: si Cererem fruges, si Æsculapium sanitatem, si Neptunum aliud, aliud posse Iunonem, Fortunam, Mercurium, Vulcanum, rerum esse singulos certarum ac singularum datores: & hoc necesse à nobis est, vt debeatis accipere, à nullo animas posse vim vitæ atque incolumitatis accipere, nisi ab eo, quem rex summus huic muneri officioque præfecit. Hanc omnipotens Imperator esse voluit salutis viam: hanc vitæ, vt ita dixerim, ianuam. Per hunc solum est ingressus ad lucem, neque aliàs datum est vel irrepere, vel inuadere, cæteris omnibus clausis atque inexpugnabili arce munitis. Licet ergo tu purus, & ab omni fuetis vitiorum contaminatione purgatus, conciliaueris illas atque inflexeris potestates, ad cælum redeunti ne vias claudant atque obsepiant transitum, ad immortalitatis accedere nullis poteris contentionibus præmium, nisi, quod ipsam immortalitatem facit, Christo attribuente perceperis, & veram fueris admissus ad vitam. Nam quod nobis obiectare consuestis, nouellam esse religionem nostram, & ante dies natam propemodum paucos, [c] neque vos potuisse antiquam & patriam linquere, & in barbaros ritus peregrinosque traduci, ratione istud intenditur nulla. Quid enim si hoc modo culpam velimus infligere prioribus illis atque antiquissimis seculis, [d] quod inuentis frugibus glandes spreuerint, & repudiauerint arbuta? [e] Quod corticibus contegi, & amiciri desierint pellibus, postquam vestis excogitata est textilis, vsu & commoditate succinctior? aut quod structis domibus, & lautioribus successibus institutis, non antiquas adamauerint casulas, nec sub rupibus & cauernis præoptauerint vt belluæ permanere? Commune est omnibus, & ab ipsis penè incunabulis traditum, bona malis anteferre, inutilibus vtilia præponere, & quod esse constiterit pretiosius, lætius, id consectari & petere, in eoque defigere spem priorum,

a *Cum voluntatis libertas in ipsius sit posita potestate, qui voluit.* Vid. Augustin. tom. 4. ad Simplicianum lib. 1. Iustinus Martyr apolog. 1. pro Christ. & apolog. 2 & Hieronymus de vita perfecta ad Demetriadem. Prudentius in hamartig. HELMEN.

b *Ita enim Pontificium Christi est.* Veram haud dubiè scripturam, è membranis Parisiensibus eruit Ludouicus Carrio Iureconsultus, qui & interpretatur Pontificium, licentiam, siue potestatem; ac testimoniis confirmat, primùm Gellij è lib. 1. cap. 13 *Ab eo cuius negotium, pontificiumque esset.* Item Symmachi è lib. 1. epist. 1. *Pontificio*, inquit, *iterati honoris auctus nullum mihi indicium communis gaudij dedisti.* Subdit idem Carrio constitutionem principalem è cod. Theodosiano, quam tamen insigni mendo ab eodem liberatam vel ipsam & inuidia, ano iueris inficias. sed ipsum vide lib. 3. emendat. cap. 6. STEVV.

c *Neque vos potuisse antiquam & patriam linquere & in barbaros ritus. &c.* Nationes religionem sibi traditam a majoribus pertinacissimè tuebantur & defendebant: nec vllis rationibus poterant eò deduci, vt inueteratam patriamque linquerent, & nouos cultus amplecterentur, Cotta apud Ciceronem de nat. deor. lib. 3. vide Porphyrium περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων. lib. 2. Lactant. lib. 2. cap. 6. lib. 5. cap. 19. Tertullian. apolog. cap. 6. Isocrat. 2. orat. ad Nicocl. de regno. Eusebium præparat. Euang. lib. 1. cap. 1. ELMAN.

d *Quod inuentis frugibus glandes spreuerint.* Hæc habet à Lucretio. Sic enim ille lib. 5. vbi priscorum hominum viuendi rationem describit.

Glandiferas inter curabant corpora quercus
Plerumque. &c.

HER.

e *Quod corticibus contegi. &c.* Prima enim primorum hominum tegumenta è corticibus fuisse tradebant: proxima è pellibus. His successisse vestem textilem. Lucretius lib. 5. *Idem.*

a *Mater*

ſalutis, & ſalutarium commodorum. Itaque cùm nobis intenditis auerſionem à religione priorum, cauſam conuenit vt inſpiciatis, non factum: nec quid reliquerimus opponere, ſed ſecuti quid ſimus potiſſimùm, contueri. Nam ſi mutare ſententiam culpa eſt vlla, vel crimen, & à veteribus inſtitutis in alias res nouas voluntateſque migrare; criminatio iſta & vos ſpectat, qui toties vitam conſuetudinemque mutaſtis; qui in mores alios atque alios ritus priorum condemnatione tranſiſtis. Numquid enim quinque in claſſes habetis populum diſtributum, veſtri olim vt habuere maiores? Numquid magiſtratus per populum creatis? Militaria, vrbana, communia quæ ſint comitia, ſcitis? Seruatis de cælo, aut otioſas facitis obnunciationibus actiones? Cùm paratis bella, ſignum monſtratis ex arce? aut fetialia jura tractatis? Per clarigationem repetitis res raptas? aut Martium diſcrimen obeuntes ſpem prælij ſumitis, & ex acuminibus auſpicatis? In poteſtatibus obeundis leges conſeruatis annarias? in donis, in muneribus Cineias? in cohibendis Cenſorias ſumptibus? In penetralibus coliginis perpetuos fouetis focos? Sacras facitis menſas ſalinorum appoſitu, & ſimulacris Deorum? Cùm in matrimonia conuenitis, toga ſternitis lectulos, & maritorum Genios aduocatis? Nubentium crinem cælibari haſta mulcetis? Puellarum togulas Fortunam defertis ad virginalem? [a] Matres-familias veſtræ in atriis operantur domorum, induſtrias teſtificantes ſuas? [b] potionibus abſtinent vini? affinibus & propinquis oſculari eas jus eſt, vt ſobrias comprobent atque abſtemias ſe eſſe? In Albano antiquitus monte nullos alios licebat, quàm niuei tauros immolare candoris. Nonne iſtum morem religionemque mutaſtis, atque vt rufulos liceret dari Senatus conſtitutum ſanctione? Cum Romulo, Pompilioque regnantibus, percocta planè ac madida concremarentur diis exta, nonne rege ſub Tullio ſemicruda cœpiſtis, & leuiter animata porricere, priſca obſeruatione contempta? Ante aduentum in Italiam Herculis, cum ex Apollinis monitu patri Diti ac Saturno humanis capitibus ſupplicaretur, & hunc ſimiliter morem, [c] non fraude callidula, & nominum ambiguitate mutaſtis? Cum igitur & vos ipſi modò illos mores, modò illas leges fueritis ſequuti, multaque vel erroribus cognitis, vel animaduerſione meliorum ſint à vobis repudiata, contemta; quid eſt à nobis factum contra ſenſum judiciumque commune, ſi maiora & certiora delegimus, nec ſumus nos paſſi falſorum religionibus attineri? Sed nouellum nomen eſt noſtrum, & antè dies paucos religio eſt nata, quam ſequimur. Vt interim concedam, id quod nobis objicitur intentionis eſſe non falſæ: quid eſt enim in negociis hominum, quod vel opere corporis & manibus fiat, vel ſolius animi diſciplina & cognitione teneatur, quod non aliquo cœperit tempore, & in vſum exierit experientiamque mortalium? Ede an Philoſophia, Muſica, cæteræque omnes artes, quibus vita eſt, & culta, & expolita communis, cum hominibus natæ ſunt, & non potiùs nuper, quinimò penè paulò antè, agitari, intelligi, celebrarique cœperunt? Antequàm Tages Thuſcus oras contingeret luminis, quiſquam hominum ſciebat, aut eſſe noſcendum, condiſcendumque curabat [d] an fulminum caſibus, aut extorum aliquid ſignificaretur in venis? Quando ſiderum motus, aut ratio cœpta eſt genethliaca ſciri? non poſt Theutin Ægyptium, aut poſt Atlantem, vt quidam ferunt, geſtatorem, bajulum, tibicinem illum ac [e] deſtinam cæli? Sed quid ego hæc parua? ipſi Dij immortales, quorum modò aditis templa, & numina ſuppliciter adoratis, ſicut veſtris literis atque opinionibus traditur, non eſſe, non ſciri ab temporibus cœperunt certis, & impoſitis nominum appellationibus nuncupari? Nam ſi verum eſt ex Saturno atque eius vxore Iouē ſuis cum fratribus procreatum; ante nuptias & partus Opis nuſquam fuerat Iuppiter tam ſupremus, quàm Stygius: nuſquam ſali dominus, nuſquam Iuno quinimò alius nullus, genitoribus duobus exceptis, cæli habitabat in ſedibus: ſed ex eorum concubitu concepti, & nati ſunt, & ſpiritum hauſere vitalem. Certo ergo à tempore Deus eſſe Iupiter cœpit, certo cultus & ſacrificia commereri, certo fratribus in poteſtatibus anteponi. Rurſus verò ſi Liber, Venus, Diana, Mercurius, Apollo, Hercules, Muſæ, Tyndaridæ Caſtores, igni potenſque Vulcanus, Ioue patre ſunt proditi, & genitore Saturnio procreati,

a *Matres-familias veſtræ in atriis operantur domorum.* Mulieres Romanorum ad diligentiam probandam, olim in primore ædium parte omne opus muliebre perficiebant. ELMEN.

b *Potionibus abſtinent vini.* Romæ vini vſu mulieribus interdictum refert Plinius lib. 14. cap. 13. cum Valerio Max. lib. 2. cap. 1. & idem docet Athenæus lib. 10. [illegible] *apud Romanos nefaſtum mulieribus erat vinum bibere.* Lactantius lib. 1. cap. 22 narrat hiſtoriam his verbis. *Clodius in eo libro, quem græcè ſcripſit, refert Fauni hanc (fatuam) vxorem fuiſſe, quæ quia contra morem decuſque regium clam vini ollam ebiberat, & ebria facta erat, virgis myrteis a viro vſque ad mortem cæſa.* ſi id per Romanorum annales excuteretur, nullus eſſet finis. PRV.

c *Non fraude callidulâ &c.* Romani diu humanis capitibus Ditem, & virorum victimis Saturnum placarunt. Tandem Hercules perſuaſit illis, vt infauſta ſacrificia ſalſis mutarent, & pro humanis capitibus oſcilla, in ſimilitudinem hominis effigiata, offerrent. Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 7. Dionyſ. Halicarn. lib. 1. antiq. ELMEN.

d *An fulminum caſibus, aut extorum &c.* Fulmen quia de locis ſuperis torquetur, ſi quid afflauerat, erat oſtentum non leue, & ad iram Deorum leniendam bidental ibi conſecrabatur, vbi fulmen exarſerat. HER.

e *Deſtinam.* Deſtina vox non nimis herclè vſitata, quid tamen deſignet facilè colliges ex iſtis Arnobij: vtitur quoque Corippus lib. 1.

Et Thomæ libyca nutantis deſtina terra.

Braulion in vita Iſidori. *Quem Deus poſt tot defectus Hiſpaniæ noviſſimis temporibus ſuſcitans, credo ad reſtaurandâ antiquorum monumenta, ne vſquequaque ruſticitate veteraſceremus, quaſi quandam appoſuit deſtinam.* MEVR.

procreati, antequam Memoria, quàm Alcmena, Maia, Iuno, Latona, Leda, Dione, tum & Semela [a] Diespitri factæ sunt compressionibus fœtæ, nusquam & hi gentium, nec in aliqua parte rerum fuere naturæ, sed ex conuentu Iouis inseminati & nati sunt, & aliquem sensum sui habere cœperunt. Et hi quoque à tempore esse cœperunt certo, & in numero numinum, sacrorum ad cærimonias inuocari. Quod ipsum similiter dicere translatum in Mineruam licebit. Si enim Iouis, vt asseueratis, ex cerebro sine vllius seminis emicuit iactu; antequàm est Diespiter genitus, & in vtero matris corporeæ formam circumscriptionis accepit, certum est vtique Mineruam non fuisse, neque rerum in numero, aut vlla esse in substantia computatam. [b] Sed ex quo capite Iouis enata est, & esse res cœpit nonnulla in essentia constituta. Habet ergo primigenios ortus, & à certo cœpta est tempore Dea dici, sacris in ædibus statui, & inuiolabili religione sanciri. Quod cùm ita se habeat, cum de nouitate loquimini religionum nostrarum, vestræ vobis in mentem non veniunt, nec curatis inspicere quando sint exorti Dij vestri, quas origines habeant, quas causas, vel ex quibus proruperint emicuerintque radicibus. Cuius est autem pudoris, quinimò, inuerecundiæ cuius, quod agere te videas, in eo alterum reprehendere? maledicti & criminis loco dare ea, quæ in te possint reciprocata vicissitudine retorqueri? Sed quod agimus nos nouum est, quod autem vos, priscum est, & nimiæ vetustatis. Et quid istud aut vos iuuat, aut uostram causam rationemque contritat? Noua res est quam gerimus? quandoque & ipsa vetus fiet. Vetus quam vos agitis? sed temporibus quibus cœpit noua fuit ac repentina. Religionis autem auctoritas non est tempore æstimanda, sed numine: nec colere qua die, sed quid, cœperis, conuenit intueri. [c] Antè quadringentos annos religio, inquit, vestra non fuit. Et Dij vestri non fuerunt ante millia annorum duo. Quibus istud ratiouibus colligi, aut quibus supputationibus potest? Non difficilibus, non obscuris, sed quas possit videre, qui volet, & contrectare, quemadmodum dicitur, manibus. Quis Iouem cum fratribus genuit? genialibus Opis adiunctus Saturnus, vt vos fertis, Cælo atque Hecata procreatus. Quis Picum Fauni patrem, atque auum Latini? Saturnus, vt vos iidem vestris scriptis atque auctoribus traditis. Ergo si hæc ita sunt, sequitur vt Picus & Iupiter germanitatis sibi sociati sint iure, vtpote vno ex sanguine, vnoque ex semine procreati. Consentaneum est ita esse quod dicitur. Ab Ioue & Pico quot sunt generis vsque ad Latinum gradus? trini, vt indicat series. Vultis Faunus, Latinus, & Picus, annis vixerint vicenis atque centenis? vltrà enim negatur posse hominis vita produci. Æstimatio iusta & liquida est. Trecenti ergo sunt pleni, & sexaginta post hos anni. Res ita est, vt indicat supputatio. Cuius socer Latinus fuit? Æneæ. Genitor is Ascanii. cuius? Albani oppidi conditoris Quot apud Albam regnatum est annis? quadringentis, & propè bis denis. Ætatis vrbs Roma cuius esse in annalibus indicitur? Annos ducit quinquaginta & mille, aut non multùm ab his minus. Ergo ab Ioue, qui frater est Pici, quique pater est minorum, & reliquorum Deorum, anni ad hæc tempora propè millia duo sunt, aut pleni, vt largiamur ætati. Quod cùm redargui non possit, non tantùm recens nata religio ostenditur, quam obitis: sed infantes, & paruulos esse ipsos adhuc Deos, quibus tauros atque alias hostias cum periculo corruptionis suggeritis, quos oportebat adhuc mammis, atque stillato lacte nutriri. At religiones vestræ multis annis præcedunt nostram, & eò sunt veriores, quòd vetustatis auctoritate munitæ sunt. Et quid eas prodest annis quamplurimis anteire, cùm à certo cœperint tempore? aut spatii cuius sunt millia annorum duo, seculorum tantis comparata cum millibus? Ac tamen ne causam tam longa prodere dissimulatione videamur, nisi molestum est, dicite, omnipotens, & primus Deus nouella vobis videtur res esse, & qui eum venerantes colunt, inauditas, incognitas, repentinas agitare atque inducere religiones? Est ne illo antiquius quicquam? aut quod eum præcedat re, tempore, nomine, potest aliquid inueniri? Nonne solus ingenitus, immortalis, & perpetuus solus est? Quis caput ac fons rerum est? non ipse? Cui debet æternitas hoc ipsum, quod nuncupatur æternitas? non ipsi? Infinita vt prodeant secula, non ex eius perpetuitate perficitur? indubitabile istud & verum. Non ergo quod sequimur nouum est, sed nos serò addidicimus, quidnam sequi oporteat & colere: aut vbinam conuenire, & spem salutis affigere, & salutaria subsidia collocare. Nondum enim affulserat, qui viam monstraret,

a *Diespitri.* Varro de LL. lib. 4. *Iupiter olim Diouis & Diespiter dictus, hoc est, aer, & dies pater, à quo Dei dicti qui inde.* ELMEN.

b *Sed ex quo capite Iouis enata est &c.* Meis auribus tinnit amplius, *nonnullam in essentiam constituta.* Fenestram coniecturæ aperuit manuscriptus, in quo erat, *essentiam.* Præterea amasse antiquos accusatiuum præ ablatiuo doceo alibi, & alias Deo propitio ostendam. vide notas nostras ad l. vlt. C. de iure emphyteutico. STEV.

c *Ante quadringentos annos religio*, inquit, *vestra non fuit.* Locum vitiosum esse non attinet dicere. Nam ex eo quod Arnobius lib. 1. scripsit, annos esse trecentos, plus minus, ex quo Christiani esse cœperint, & in orbe terrarum censeri: facile videre est in obiectione illa pagani, cum inquit, quadringentos in numerorum notis valdè aberratum esse. In considerationem quoque venire debet, quod scriptor hic mox subdit, annum vrbis conditæ circiter millesimum quinquagesimum esse, cum hæc scriberet: ac duo illa annorum millia, (de quibus suprà) inibi repetit ac recenset. Dum Fastos Romanorum inspicio, ac præter ea, quæ calculo hic subjicienda sunt, Diocletiani imperium expendo, sub quo Arnobium vixisse B. Hieronymus, & alij mihi testes; comperio in ann. vrbis Romæ conditæ millesimum quinquagesimum, hoc est, consulatum Anicij Fausti, & Galli, incidere demum annum Christi CCXCVIII. quare restituamus apud Arnobium, *ante CCC. annos religio*, &c. *Idem.*

ſtraret errantibus, & caligine in altiſſima conſtitutis cognitionis lumen immitteret, & ignorationis diſcuteret cæcitatem. Sed cauſa in huiuſmodi vertimur ſoli? Quid? vos [a] Ægyptiaca numina, quibus Serapis atque Iſis eſt nomen, non poſt Piſonem & Gabinium Conſules in numerum veſtrorum retuliſtis Deorum? Quid? Phrygiam matrem; cuius eſſe conditor iudicatur vel Midas, vel Dardanus, non, [b] cùm Hannibal Pœnus res Italas raperet, & terrarum expoſceret principatum, & noſſe, & ſcire cœpiſtis, & memorabili religione ſancire? Sacra Cereris matris, non quod vobis incognita eſſent, adſcita paulò antè, obtentum eſt vt Græca dicantur, nouitatem ipſam teſtificante cognomine? Non doctorum in literis continetur, Apollinis nomen [c] Pompiliana indigitamenta neſcire? Ex quo apparet, & liquidum eſt, & hunc vobis fuiſſe incognitum, poſt autem aliquando cœpiſſe eſſe & notum. Si quis igitur vos interroget, cur eorum numinum, quorum modò fecimus mentionem, tam ſerò ſuſceperitis cultum, reſponſuros vos certum eſt, aut quia illos nuper Deorum eſſe in numero neſciebamus, aut quia illos nuper Deorum eſſe in numero neſciebamus, aut quia nunc ſumus à vatibus moniti, aut quia in rebus aſperrimis beneficiis eorum ſumus auxiliiſque ſeruati. Quod ſi à vobis rectè exiſtimabitis dici, & ex noſtris partibus ratione conſimili exiſtimatote eſſe reſponſum. Religio noſtra nunc nata eſt: [d] nunc enim miſſus aduenit, qui eam nobis oſtenderet, qui in eius induceret veritatem, qui Deus monſtraret quid ſit, qui ad eius nos cultum ab rebus opinabilibus auocaret. Et quid, inquit, eſt viſum Deo regi atque principi, vt ante horas, quemadmodum dicitur, pauculas [e] ſoſpitator ad vos Chriſtus cæli ex arcibus mitteretur? Interrogamus & vos contrà: quæ cauſa, quæ ratio eſt, vt non ſuis aliquando reddantur menſibus tempora, ſed ſeriùs hiems, ſeriùs æſtas, atque autumnitas fiant? Cur poſt meſſes arefactas, atque extincta frumenta, nonnumquam decidant pluuiæ, quas rebus oportuit incolumibus labi, atque temporis opportunitatibus miniſtrari. Immò illud exquirimus potiùs, cur ſi Herculem oportuit naſci, ſi Æſculapium, Mercurium, Liberum, alioſque nonnullos, qui & conciliis adiungerentur Deorum, & mortalibus aliquid vtilitatis afferrent, tam ſerò à Ioue ſint prodiri, vt ſola illos poſteritas ſciret, ſuperiorum verò ignoraret antiquitas? Rationem aliquam fuiſſe diceris? Ratio ergo & hic fuit, cur non nuper, ſed hodie ſoſpitator noſtri generis adueniret. Quænam igitur ratio eſt? Non imus inficias neſcire nos. Neque enim promptum eſt cuiquam Dei mentem videre, aut quibus modis ordinauerit res ſuas. Homo animal cæcum, & ipſum ſe neſciens, nullis poteſt rationibus conſequi quid oporteat fieri, quando, vel quo genere. Ipſe rerum cunctarum pater, moderator, & dominus ſcit id ſolus. Nec ſi ego nequiuero cauſas vobis expromere, cur aliquid fiat illo vel hoc modo, continuò ſequitur vt infecta fiant quæ facta ſunt, & amittat res fidem, quæ generibus virtutum tantis & poteſtatum indubitabilis eſſe monſtrata eſt. Tu opponas, & referas, cur tam ſerò emiſſus eſt ſoſpitator? In infinitis perpetuis ſeculis nihil omninò dicendum eſt ſerum. Vbi enim finis, & initium nullum eſt, nihil præmaturum eſt, nihil tardum. Tempus enim à finibus & extremitatibus noſcitur, quæ habere non poteſt ſeries & immoderata continuatio ſæculorum. Quid enim ſi res ipſæ, quibus opem conueniebat ferri, oportunitatem iſtam temporis exigebant? Quid ſi alterius conditionis antiqua, alterius fuere ſequentia? Quid ſi priſcis aliter ſubueniri, aliter debuit poſterioribus conſuli? Nonne literas auditis commemorantes veſtras, fuiſſe homines olim Semideos, Heroas, cum immanibus corporibus atque vaſtis? Non infantes ſub vberibus matrum [f] Stentoreos legitis edidiſſe vagitus, quorum oſſa variis in regionibus eruta, vix repertoribus fecerunt fidem, humanorum reliquias eſſe membrorum? Poteſt ergo fieri, vt tum demum emiſerit Chriſtum Deus omnipotens Deus ſolus, poſtquàm gens hominum fractior, & infirmior cœpit noſtra eſſe natura. Si quod hodie factum eſt, ante millia fieri oportuiſſet annorum, feciſſet iſtud rex ſummus: aut ſi poſt totidem millia id, quod hodie factum eſt, debuiſſet impleri, nihil Deum cogebat neceſſarias temporum non expectare menſuras. Rationibus fixis peraguntur res eius, & quod ſemel decretum eſt fieri, nulla poteſt nouitate mutari. Cùm ergo, inquitis, omnipotenti ſeruitis Deo, & cum habere confiditis ſalutis atque incolumitatis veſtræ

a *Ægyptiaca numina quibus Serapis atque Iſis eſt nomen.* Tullius lib. 3. de nat. Deorum. *Si dij ſunt illi quos colimus & accepimus, cur non in eodem genere Serapim & Iſim numeremus?* Deorum autem Ægyptiorum illorum turpitudinem damnat atque arguit S. Epiphanius in Ancorato. Lucanus de iis numinibus.

Nos in templa tuam Romana accepimus Iſim
Semideoſque canes, & ſiſtra iubentia luctus. PRI.

b *Cum Hannibal Pœnus.* Cicero de Haruſp. reſpon. *Hæc igitur vate ſuadente quondam defeſſa Italia bello Punico, atque ab Hannibale vexata, ſacra iſta maiores noſtri adſcita ex Phrygia, Romæ collocauerunt.* ELMEN.

c *Pompiliana indigitamenta.* Seruius ad lib. 1. Georgic. Indigitamenta interpretatur libros pontificales, qui nomina Deorum, & rationem ipſorum numinum continent. *Idem.*

d *Nunc enim miſſus aduenit.* Hoc eſt Meſſias ſeu Silo de quo Gen. cap. 49. PRI.

e *Soſpitator ad vos Chriſtus.* Soſpitatos explicante Lactantio lib. 4. eſt vitæ dator. & in eumdem ſenſum Apuleius lib. de mundo dixit, *Soſpitator quidem, Deus, & genitor eſt omnium, Idem.*

f *Stentoreos legitis ediediſſe vagitus.* Adagium tractum à Stentore Græcorum vocaliſſimo, cuius mentio apud Homerum Iliad. E. & natum ab eo prouerbium, *Stentore clamoſior.* Iuuenalis ſat. 13. *Tu miſer exclamas, vt Stentora vincere poſſis.* Cæterùm quæ de immenſis Heroum corporibus dicuntur, mirum ne de gigantibus accipienda ſunt, de quibus multa Poetæ, & Beroſus lib. 1. De Oreſtis corpore ſub terra inuento, quod cubita ſeptem habuiſſe retulit Herodotus lib. 1. videndus Agellius lib. 3. c. 10. & Homerus. STEV.

ſtræ curam, a cur perſecutiones patitur perpeti vos tantas, atque omnia genera pœnarum & ſuppliciorum ſubire? Requirimus & nos contrà, cur & vos, cùm tantos & tam innumeros colatis Deos, cumque illis ſedes conſtituatis ſacras, ſimulacra effingatis ex auro, animantium macteris greges, b acerras omnes turis plenis coniiciatis altaribus, cur non immunes agitis tot diſcriminibus, & procellis, quibus quotidie vos agunt exitiabiles multipliceſque fortunæ? Cur, inquam, Dii veſtri ceſſant à vobis auertere tot morborum & valetudinum genera, naufragia, ruinas, incendia, peſtilentias, ſterilitatem, c amiſſionem pignorum, & proſcriptionem bonorum, diſcordias, bella, ſimultates, captiuitates vrbium, & ſublatis ingenuitatibus ſeruitutes? Sed & nobis in huiuſmodi caſibus minimè auxiliatur Deus. Prompta & manifeſta cauſa eſt. Nihil enim eſt nobis promiſſum ad hanc vitam, nec d in caruunculæ huius folliculo conſtitutis opis aliquid ſponſum eſt, auxilijque decretum. Quinimò edocti ſumus minas omnes, quæcumque ſunt, parui ducere atque æſtimare fortunæ. Ac ſi quando ingruerit vis quæpiam grauior, qua finem neceſſe ſit conſequi vitæ, eam nec timere, nec fugere, quò faciliùs exui corporalibus poſſimus ex vinculis, & tenebroſam euadere cæcitatem. Itaque iſta, quam dicitis, perſecutionis aſperitas, liberatio noſtra eſt, non perſecutio: nec pœnam vexatio infert, ſed ad lucem libertatis educet. Vt ſi aliquis brutus ac ſtolidus in carcerem hominem datum quæſtionum numquam afficere ſe grauibus atque immanibus exiſtimet pœnis, niſi in ipſum ſæuiat carcerem, materiam eius comminuat atque vrat; tectum, parietem, ianuas, parteſque alias operis renudet, dejiciat, affligat, neſciens hoc facto ei, cui videatur officere, dari ab ſe lucem, & ſceleratam eripi cæcitatem: itidem & vos flammis, exiliis, cruciatibus, belluis, quibus corpora lancinatis & diu vexatis noſtra, non vitam eripitis nobis, ſed pelliculis releuatis & cutibus vos neſcij: & quantum inſtatis & pergitis in effigies has noſtras ſpecieſque ſæuire, tantum artis & grauibus releuatis nos vinculis, & ad lumen efficitis circumciſis nexibus euolare. Quare homines e abſtinete quæſtionibus vacuis impedire ſpes veſtras; nec, ſi aliter quàm vos putatis, aliquid ſe habet, veſtris potiùs opinionibus credere, quàm rei debetis auguſtæ. Vrgent tempora periculis plena, & exitiabiles imminent pœnæ: confugiamus ad ſalutarem Deum, nec rationem muneris exigamus oblati. Cùm de animarum agitur ſalute, ac de reſpectu noſtri, aliquid & ſine ratione faciendum eſt, vt Epictetum dixiſſe approbat Arrianus. Dubitamus, ambigemus, nec eſſe quod dicitur plenum fidei ſuſpicamur: committamus nos Deo, nec plus apud nos valeat incredulitas noſtra, quàm illius nominis & potentiæ magnitudo: ne dum ipſi nobis argumenta conquirimus, quibus eſſe videatur falſum id, quod eſſe nolimus atque abnuemus verum, obrepat dies extremus, & inimicæ mortis reperiamur in faucibus.

ARNO-

a *Cur perſecutiones patitur perpeti vos.* Pagani eùm viderent Chriſtianos temporalia mala multa ſuſtinere, & diuerſis ſæpiùs miſeriis opprimi, inſultabant innocentiæ probiſſimorum hominum, illiſque dicebant: Si cordi eſtis Deo, cur perpeti patitur vos perſecutiones tam acerbas? ELMEN.

b *Acerras omnes turis plenis coniiciatis altarib.* Pro *conficiatis*, ſcribendum exiſtimo, *coniiciatis*: Id eſt, acerras ipſas turis in aras infundatis, nec tantum eminulis digitulis iniiciatis. Nam qui Deos religioſiùs venerari volebant, thus ingerebant aris, & quæcumque alij in cultu deorum mediocriter faciebant, ea omnia ὑπερβολικῶς iſti & luxurioſè præſtabant. Hecatombas igitur mactabant, altaria thure cumulabant, vinum largiſſimè effundebant. HER.

c *Amiſſionem pignorum.* Heraldi obſeruationem non ſine aliqua iactantia pronuntiatam, qui liberos intellgit, non video quomodo probarit. Interpretem Tertulliani vrget laceſſitque, quoniam lib. de Idololatria cap. 12. pignora, de parentibus explicat. Pignora propriè de liberis dicuntur; verùm in hoc Tertulliani loco, de eo agitur qui patrem ſepeliendi tempus neglexit, vt ad Chriſtum accederet. PRI.

d *In caruncula huius Folliculo.* Nonius: *Folliculum Lucilius poſuit pro corpore.* Tertull. Apolog. cap. vlt. Adhelmus de virgin. ſerm. Lactant. de opif. Dei cap. 20. Prudentius σῶμα [illegible]. ELMEN.

e *Abſtinete quæſtionibus vacuis.* B. Paulus ad Titum ſcribit cauendum ab illis quæſtionibus vanis & friuolis. PRI.

ARNOBII
DISPVTATIONVM ADVERSVS GENTES
LIBER TERTIVS.

[a] IAMDVDVM quidem [b] criminibus his omnibus, maledictionibus potius, vt vera dicamus, ab excellentibus parte in hac viris, & veritatem istam commeritis nosse, satis planè accuratéque responsum est: neque apex vllus vllius prætermissus est quæstionis, qui non sit modis mille, & rationibus validissimis refutatus. Non est igitur necessarium parte in hac causæ diutiùs immorari. [c] Neque enim res stare sine assertoribus non potest & religio Christiana: aut eo esse comprobabitur vera, si adstipulatores habuerit plurimos, & auctoritatem ab hominibus sumpserit. Suis illa contenta est viribus, & veritatis propriæ fundaminibus nititur: nec spoliatur vi sua, etiamsi nullum habeat vindicem: immò si linguæ omnes contrà faciant, contráque nitantur, & ad fidem illius abrogandam consensionis vnitæ animositate conspirent. Nunc ad ordinem reuertamur, à quo sumus necessariò paulò antè digressi: ne diutiùs interrupta defensio palmam criminis comprobati calumniatoribus concessisse dicatur. Subijciunt enim hæc: si vobis diuina res cordi est, cur alios nobiscum neque Deos colitis, neque adoratis, nec cum vestris gentibus communia sacra miscetis, & religionum coniungitis ritus? Possumus interim dicere, ad cultum diuinitatis obeundum satis est nobis Deus primus: Deus inquam primus, pater rerum ac dominus, constitutor moderatorque cunctorum: in hoc omne, quod colendum est, colimus: quod adorari conuenit, adoramus: quod obsequium venerationis exposcit, venerationibus promeremur. Cùm enim diuinitatis ipsius teneamus caput, à quo ipsa diuinitas diuorum omnium, quicumque sunt, ducitur, superuacuum putamus personas ire per singulas: cùm & ipsi, qui sint & quæ habeant nomina nesciamus: & cuius sint præterea numeri, neque liquidum, neque comprehensum, neque exploratum habere possumus. Atque vt in terrestribus regnis necessitate nulla compellimur, regalibus in familiis constitutos [d] nominatim cum Principibus adorare, sed in regum ipsorum cultu, quidquid illis annexum est, tacita & se sentit honorificentia comprehendi: non alia ratione quicumque hi Dii sunt, quos esse nobis proponitis: si sint progenies regia, & principali oriuntur è capite, etiam si nullos accipiant nominatim à nobis cultus, intelligunt se tamen honorari communiter cum suo rege, atque in illius venerationibus contineri. Et hoc quidem à nobis fuerit ita prolatum, si modò liquet & constat præter ipsum regem & principem esse alia etiamnum capita, quæ digesta & separata per numerum, velut [e] quemdam populum plebeiæ multitudinis faciant. Neque nobis in ædibus sacris effigies pro Diis, & illa simulacra velitis ostendere: [f] quæ intelligitis vos quoque, at recusatis & renuitis confiteri, vilissimi esse formas luti, & fabrorum figmenta puerilia. At cum de te loquimur diuina vobiscum, hoc vt ostendatis exposcimus, esse Deos alios natura, vi, nomine: non in simulacris propositos, quos videmus, sed in ea substantia, in qua conueniat æstimari tanti esse nominis oportere virtutem. Sed consilium non est parte in hac causæ diutiùs immorari, ne lites maximas concitare, ac tumultuosa conserere videamur velle certamina. Sit ista, vt prædicaris, plebs numinum, sint deorum

a *Iamdudum quidem criminibus his omnibus.* Crimina appellat accusationes, quæ sine maledictionibus & conuiciis stare possunt. Quoniam igitur gentium criminationes non erant simplices & nudæ accusationes, sed omni acerbitatis felle tinctæ; idcircò addit, *maledictionibus potius.* Similia sunt Origenis ista contra Celsum lib. 3. *ἀλλὰ καὶ ταῦτα πρὸς τὰς Κέλσου λοιδορίας μᾶλλον ἢ κατηγορίας.* HER.

b *Criminibus his omnibus, maledictionibus potius.* A crimine maximè differt maledicendi pruritus, quo in Christianos ardebant Ethnici. illam autem differentiam egregiè ostendit Tullius orat. pro M. Cœlio, statim ab initio. *Sed aliud est*, inquit, *maledicere, aliud accusare, accusatio crimen desiderat, rem vt definiat, hominem vt notet, argumento probet, teste confirmet: maledictio autem nihil habet propositi præter contumeliam: quæ si petulantiùs iactatur, conuicium: si facetius, urbanitas nominatur.* Non igitur crimen hærebat vllum in Christianis, verùm sola maledictione obruebantur. PRI.

c *Neque enim stare sine assertoribus non potest.* Stare, hoc loco significat permanere & perdurare, vt apud Virgilium lib. 4. Æneid.

Et bene apud memores veteris stat gratia facti.

Sueton. in Saluio Othone. cap. 3. & vetus interpres lib. Eccles. cap. 40. *fides in seculum stabit.* ELMEN.

d *Nominatim cum principibus adorare.* Imperatores & Principes olim adorati: Mamertinus Geneth. ad Maximinum. *Quale pietas vestra spectaculum dedit, cum in Mediolanensi palatio, qui sacros vultus adoraturi erant, conspecti estis ambo, & consuetudinem simplicis adorationis, geminato numine repentè turbastis.* Nazianz. orat. 2. in Iulian. Christiani, vt par fuit, hunc honorem soli Deo tribuerunt. Iustinus martyr apolog. 2. pro Christ. *Idem.*

e *Quemdam populum plebeiæ multitudinis.* Debs minorum gentium intelligit *δημος θεῶν* vt *συνόδου* Luciani. PRI.

f *Quæ intelligitis vos quoque. &c.* Antè orationem ex præscripto membraneo: *& recusatis, & renuitis confiteri.* Iterùm eadem pagina. *adstipulamur, adquiescimus*, duobus synonimis adstruo tertium *consentimus*: earumdem membranarum periculo, non meo. STEVV.

ium innumeræ gentilitates: adstipulamur, acquiescimus, conniuemus, nec in aliqua quæ-
stione dubitabile istud, ambiguumque configimus. Illud tamen à vobis audire exposci-
mus & rogamus, vnde vobis compertum est, vel quibus rationibus comprehensum, hinc
Dii sint in cælo, quos esse existimaris & colitis; an nescio qui alii, opinionis & nominis
inauditi? Potest enim fieri, vt hi sint, quos esse non remini, & quos esse confiditis, in
nulla inueniantur parte naturæ. Neque enim cæli aliquando subuolastis ad sidera, singu-
lorum facies atque ora vidistis: & quos esse meminetitis illic Deos, eosdem hic colere,
tamquam notos instituistis ac visos. Sed & illud rursus desideramus audire à vobis, im-
positáne habeant hæc nomina, quibus eos vocatis, an ipsi bæc sibi diebus imposuerint
lustricis? Si diuina bæc sunt & cælestia nomina, quis detulit ad vos ea? Sin autem à vo-
bis appositas appellationes has habent, quèmadmodum potuistis vocabula his dare, quos
neque videbatis aliquando, neque quales, aut qui essent in vlla cognitione noratis? Sed vt
vultis & creditis, atque vt vobis persuasum est, hi Dij sint: nominibus appellentur his etiam,
quibus eos populares censeri popularis vulgaritas ducit: vnde tamen vobis scire, quot nomi-
nis huius censum compleant, etsi sint aliqui vobis in cognitionem, in vsum aliquando noti-
tiamque perlati? Neque enim sciri est facile, definita & certa sit eorum numeri multi-
tudo: an sine vlla populositas summa fit, nec computationis alicuius rationibus terminata.
Fingamus enim [a] vos Deos mille percolere, vel millia potiùs quinque: at in rerum natu-
ta [b] potest forsitan fieri, vt Deorum millia centum sint; potest vt hoc amplius; immò,
quod diximus paulò antè, potest Deorum summa esse nulla, nec numerabili circumscri-
ptione finita. Aut igitur & vos impij, qui præter Deos paucos reliquorum officia non obi-
tis: aut si vobis veniam cæterorum ignorantiæ postularis, eamdem & nobis conciliabitis
veniam, si pro parte consimili eorum religionibus abstinemus, quos esse omninò nesci-
mus. Et tamen, ne nos quisquam peruicaciter arbitretur [c] sacramenta nolle suscipere cæ-
terorum, quæcumque sunt, numinum: deuotas etenim mentes & manus protendimus
supplices, neque aspernamur, quocumque inuitaueritis, accedere: si modò discamus qui-
nam isti sint diui, quos nobis ingeritis, & quos par sit adiungi summi regis ac principis
venerationi. Saturnus, inquit, & Ianus, & Minerua, Iuno, Apollo, Venus, Triptole-
mus, Hercules, Æsculapius, & cæteri, quibus magnificas ædes cunctis penè in vrbibus
religiosa consecrauit antiquitas. Inuitare nos forsitan ad istorum numinum potuissetis cul-
tum, si non ipsi vos primi opinionum turpium fœditate talia de illis confingereris, quæ
non modò illorum polluerent dignitatem, sed minimè illos esse qualitatibus comproba-
retis adiunctis. Adduci enim primum hoc vt credamus non possumus, immortalem illam
præstantissimamque naturam diuisam esse per sexus, & esse partem vnam mares, partem
esse alteram fœminas. Quem quidem locum plenè jamdudum homines pectoris viui, tam
Romanis literis explicauere, quàm Græcis: & ante omnes [d] Tullius Romani disertissi-
mus generis, nullam veritus impietatis inuidiam, ingenuè, constanter, & liberè, quid
super tali opinatione sentiret, pietate cum maiore monstrauit. A quo si res sumere iudi-
cij veritate conscriptas, non verborum luculentias pergeretis: perorata esset & hæc cau-
sa: nec secundas vt dicitur actiones nobis ab infantibus postularet. Sed quid aucupia
verborum, splendoremque sermonis peti ab hoc dicam, cùm sciam esse non paucos, qui
auersentur & fugiant libros de hoc eius, nec in autem velint admittere lectionem opi-
nionum suarum præsumpta vincentem? cumque alios audiam mussitare indignanter, &
dicere: oportere statui per Senatum, aboleantur vt hæc scripta, quibus Christiana reli-
gio comprobetur, & vetustatis opprimatur auctoritas? Quinimò si fiditis exploratum vos
dicere quicquam de Diis vestris, erroris conuincite Ciceronem, temeraria & impia di-
ctitare refellitote, redarguite, comprobate. Nam intercipere scripta, & publicatam velle
submergere lectionem, non est Deos defendere, sed veritatis testificationem timere. Ac
ne tamen & nobis inconsideratus aliquis calumniam moueat, tamquam Deum quem co-
limus, marem esse credamus, ea scilicet causa, quòd eum, cùm loquimur, pronuncia-
mus genere masculino: intelligat non sexum, sed vsu, & familiaritate sermonis appella-
tionem eius, & significantiam promi. Non enim Deus mas est, sed nomen eius generis
masculini est: quod idem vos dicere religione in vestrà non quitis. Nam [e] consuestis in
precibus, siue tu Deus es, siue Dea, dicere: quæ dubitatiorius exceptio dare vos diis
sexum

a *Vos Deos mille percolere, vel millia potiùs quinque.* Tertullianus sub finem cap. 14. apolog. *& Romanus Cynicus Varro Trecentos Ioues, siue Iupitres dicendum, sine capitibus introducit.* Per trecentos Ioues, ibi intelligit quod hic Arnobius, nempè millenos & ampliùs qui nec dij essent, neque vllo constarent egregio facinore. P. a. I.

b *Potest forsitan fieri, vt deorum millia centum sint.* De infinito illo deorum numero alio loco diximus, vide quæ ad Tertulliani apologeticum. Nullius rei apud Gentiles vilior erat annona quàm deorum, quod hic irridet auctor. *Idem.*

c *Sacramenta nolle suscipere.* Aptè vtitur verbo militiæ. Vegetius lib. 2. cap. 5. *Festinant militia sacramenta suscipere.* Glossæ; sacramentum, ὅρκος στρατιωτικός. Elmen.

d *Tullius Romani disertissimus generis.* Catullus:

Disertissime Romuli nepotum
Quot sunt, quotque fuere, Marce Tulli.

Seneca epist. 118. *Non faciam quod Cicero vir disertissimus facere Atticum iubet.* Hieronym. quæst. hebr. super Genesim. *Tullius rex oratorum & latinæ linguæ illustrator. Idem.*

e *Consuestis in precibus, siue tu Deus es.* Paganos omnes deos vel deas confusè in sacris inuocasse, docet vir magnus Barnabas Brissonius I. Ctus, in opere docto & laborioso de formulis & solennibus populi Rom. verbis lib. 1. *Idem.*

ſexum dijunctione ex ipſa declarat. Adduci ergo non poſſumus, vt corpora credamus Deum, [a] Nam neceſſe eſt corpora, ſi ſunt mares ac fœminæ, in ſignificatu eſſe è generum diſtinctione. Quis enim vel exigui ſenſus neſcit terrenorum ab illo animantium conditore non alia de cauſa generis diuerſi ſexus inſtitutos eſſe atque formatos; niſi vt per coïtus & connubia corporum res caduca & labilis, ſucceſſionis perpetuæ innouatione duraret? Quid ergo? dicemus Deos procreare? Deos naſci? & idcircò his additas genitalium membrorum partes, vt ſufficere prolem poſſent, & noua quaque ſuboriente fœtura; quidquid prior ætas abſtuliſſet, [b] recidiua ſubſtitutio ſubrogaret? Ergo ſi hæc ita ſunt, id eſt, ſi Dij procreant ſuperi, & ſi per has leges experiuntur ſe ſexus, ſuntque immortales, nec frigoribus fiunt ſenectutis effœti, ſequitur vt debeant plena eſſe Diis omnia, noque innumeros cælos eorum capere multitudinem poſſe: ſiquidem & ipſi perpetuò generant, & per ſuboles ſubolum multiplicata ſemper innumerabilitas ampliatur; aut ſi obſcœnitas coëundi, ita vt decet, ab Diis abeſt, quæ cauſa ratioque monſtrabitur, cur inſigniti ſint his locis, quibus ſexus ſe ſolent libidinum propriarum admonitionibus recognoſcere? Neque enim veri eſt ſimile haberi hæc fruſtrà, aut improuidam in illis ſuaue ludere voluiſſe naturam, vt eos his partibus aggeraret, quibus vtendum non eſt. Vt enim ad vſus certos, manus, pedes, oculi, cæteraque conſtructio membrorum ſua quæque in officia conſtituta eſt, ita conuenit credere in ſui muneris functionem has eſſe partes comparatas: aut confidendum eſt in Deorum corporibus eſſe aliquid vacuum, quod ſit fruſtra atque inaniter fabricatum. Quid dicitis ô ſancti atque impolluti Antiſtites religionum? Habent ergo Dij ſexus, & genitalium membrorum circumferunt fœditates, quas etiam ex oribus verecundis infame eſt ſuis appellationibus promere? Quid ergo iam ſupereſt, niſi vt eos credamus immundorum quadrupedum ritu, in libidinum furias geſtire, cupiditatibus rabidis ire in mutuas complexiones, & ad poſtremum fractis diſſolutiſque corporibus, voluptatis eneruatione langueſcere? Et quoniam quædam ſunt fœminarum generis propria, ſequitur vt eas quoque credamus circumactis perſoluere ſuas menſibus leges: faſtidioſos ducere atque habere conceptus, aboriri, perferre, & præpropero partu ſeptimanas edere aliquando fœturas. O pura, ô ſancta, atque ab omni turpitudinis labe diſparata atque abjuncta diuinitas! Auet animus, atque ardet [c] in chalcidicis illis magnis, atque in palatiis cæli Deos Deaſque conſpicere intectis corporibus atque nudis, ab Iaccho [d] Cererem, muſa vt prædicat Lucretij, mammoſam, Helleſpontiacum Priapum inter deas virgines atque matres circumferentem res illas, præliorum ſemper in expeditione paratas. Auet, inquam, videre deas grauidas, deas fœtas, gliſcentibuſque per dies aluis [e] inteſtini ponderis moroſitate cunctari, parturire alias tractu longo, & manus obſtetricias quærere: alias telis grauibus, & dolorum acuminibus fixas eiulare, tortari, & inter hæc omnia ſuppetias Iunonis implorare Lucinæ. Nonne multò eſt rectius maledicere, conuitiari, atque alia ingerere Diis probra, quàm obtentu pio talia de his monſtra opinionum indignitate præſumere? Et audetis adſcribere cauſam nobis offenſionis Deorum, cùm ſi judicatio fiat certiſſima, in vobis reperiatur hæc eſſe, & in contumelia, quam opinamini, ſtare? Nam ſi Dij, vt dicitis, afficiuntur ita, & animorum indignationibus incaleſcunt: cur eos non putemus ægrè atque acerrimè ſuſtinere, dari ſibi à vobis ſexus, quibus canes porcique formati ſunt? & cùm ita credatis, non aliter ſe fingi, & ignominioſa cum oſtentatione proponi? Ergo cùm hæc ita ſint, miſeriarum omnium cauſa vos eſtis, vos Deos impellitis, vos excitatis infeſtare omnibus malis terras, & noua quæque quotidie ſtruere, quibus vlciſci ſe poſſint tot à vobis iniuriis & maledictionibus exaſperati. Maledictionibus, inquam, & iniuriis, quas partim fabulis turpibus, partim opinionibus indecoris, quas veſtri Theologi, quas Poetæ, quas ipſi vos quoque ignominioſis celebratis in ritibus, res perditas inuenietis humanas, & abjeciſſe claVVum

a *Nam neceſſe eſt corpora, ſi ſunt mares ac fœminæ.* Nihil mutandum exiſtimo. Hoc enim dicere videtur Arnobius; Nam neceſſe eſt, ſi ſunt dij mares & fœminæ, deorum eſſe corpora, hinc ſignificata & demonſtrata, quia conſtituuntur diuerſa deorum genera, ſiue diuerſi ſexus. Probat autem hanc conſequutionem: quia diuerſi ſexus animalia, à Deo idcircò condita ſunt, vt corpora, quorum indiuidua labuntur & pereunt, in genere conſeruarentur. HER.

b *Recidiua ſubſtitutio ſubrogaret.* Quid iis in mentem eſſet neſcio, qui lectionem iſtam mutare voluerunt. Quid enim dici poterat elegantiùs aut expreſſiùs? Sic recidiuum annum appellat Tertullianus παλινδρομον, quem ἐνιαυτὸν Græci ideò dicunt. *Idem.*

c *In Chalcidicis illis magnis.* Arnobius lib. 4. *Scribuntur dij veſtri in tricliniis cæleſtibus, atque in Chalcidicis aureis curitare.* Auſonius periocha lib. 21. Odyſſ.

Chalcidicum greſſu nutrix ſuperabat anili.

Vitruuius de Architectura lib. 5. c. 1. Hyginus fabula 184. & [illegible] χαλκιδικον apud Euſthatium in Dionyſ. ad illum verſum [illegible]. Feſtus in *Chalcidicum*. ELM.

d *Cererem mammoſam.* Lucretius lib. 4.

At gemina & mammoſa Ceres eſt ipſa ab Iaccho.

Arnobius lib. 7. *Ceres mammis cum grandibus.* *Idem.*

e *Inteſtini ponderis moroſitate.* Inteſtinum pondus Arnobius appellat fœtum nondum in lucem prolatum. Ouid. lib. 10. Metam. & 1. Faſtor. *Onus vteri.* Apuleius lib. 10. Metam: *ſarcinam pregnationis.* Tertullian: lib. 1. ad vxorem cap. 5. *vteri ſarcinam.* Prudent. Cathemer. *alui pondus.* Donatus in Terent. Adelph. actu 3. ſcen. 4. *Pondus vteri.* Quintil. declam. 6. *vteri pondus.* Arnobius lib. 4. Lucretius lib. 4. Ouid. lib. 2. Faſtor. *Idem.*

e *Inteſtini ponderis moroſitate cunctari.* Iis quæ diligenter in hunc locum adduxit Elmenhorſtius, addam; Ouidium Heroidum epiſt. 11. qui, pondus, &, onus, vocat:

Iamque tumeſcebant vitiati pondera ventris
Ægraque furtiuum membra grauabat onus.

& non multò poſt.

Vt penitus noſtris (hoc te celauimus vnum)
Viſceribus creſcens excuteretur onus;

Plautus quoque dixit in milite glor. *onus.* Quod & S. Hieronymus de obitu Bleſillæ, vbi liberos *onera* vocat. mitto Sidonium Apollinarem lib. 4. epiſt. 21. quem Auitus lib. 6. iiſdemmet verbis ſequitur.

Semina quæ patris ſuperant, hæc pondera matris; PRI.

uum Deos, si modò illorum curam spectar, mortalium regere atque administrare fortunas. Nam nobis quidem cur irascantur, non habent: quos vident & sentiunt, neque se colere, neque deridere, quod dicitur, & honestiùs quàm vos multò de sui nominis dignitate existimare, credere. De sexu hactenus. Nunc ad speciem veniamus & formas, quibus esse descriptos Deos superos creditis: quibus immo formatis, & templorum amplissimis collocatis in sedibus. Neque quisquam Iudaicas in hoc loco nobis opponat & Sadducæi generis fabulas, tamquam [a] formas tribuant atque os Deo. Hoc enim putatur in eorum literis dici, & vt vel re certa, atque auctoritate firmari: quæ aut nihil ad nos attinent, nec ex aliqua portione quicquam habent commune nobiscum; [b] aut si sunt, vt creditur, sociæ, quærendi sunt vobis altioris intelligentiæ doctores, per quos possitis addiscere, quibus modis conueniat literarum illarum nubes, atque inuolucra relaxare. Nostra de hoc sententia talis est: naturam omnem diuinam, quæ neque esse cœperit aliquando, nec vitalem ad terminum sit aliquando ventura, [c] liniamentis carere corporeis, neque vllas formarum effigies possidere, quibus extima circumscriptio membrorum solet coagmenta finire. Quidquid enim tale est, mortale esse arbitramur & labile: nec obtinere perpetuam posse credimus æuitatem, quod extremis coërcitum finibus necessaria circumcludit extremitas. At verò vos Deos parum est formarum quòd amplectimini mensione, filo & adterminatis humano; & quod indignius multò est, terrenorum corporum circumcæsura finitis. Quid ergo? dicemus caput Deos gestare tereti rotunditate collectum, retinaculis neruorum dorso illigatum ac pectori, & ad ceruicum necessarias flexiones consertionibus verticum, atque ossea substructione fulciri? Quod si accipiamus vt verum sit, aures etiam sequitur vt habeant curuis perterebratas amfractibus: oculorum orbiculos mobiles, superciliorum marginibus obumbratos suspensum imbricem narium, munctionibus mucculentis & spiritali commeabilem tractum: subactionibus ciborum [d] dentes trini generis, atque in officia trina compositos: manus ministras operum, articulis, digitis, & cubitorum mobilitate tractabiles: corporibus sustinendis pedes, explicandis gressibus, & suggerendis anticipationibus itionum. Quod si ea, quæ prompta sunt, consentaneum est & illa portari, quæ sub costis, earumque sub cratibus cutes contegunt, atque omentorum membranulæ, gurguliones, ventriculos, lienes, pulmones, vesiculas, jecora, intestinorum volubilium tractus, & per omnia viscera commeantes purpurei sanguinis venas, cum arteriis spiritalibus coniugatas. An numquid cœlestium corpora fœditatibus his carent? & quoniam cibis mortalibus abstinent, [e] edentulos eos esse paruulorum credendum est ritu? & viduatos interioribus cunctis, tamquam vtres sufflatos, turgidorum corporum inanitate pendere? Quid, quòd si hæc ita sunt, erit vobis necessarium contueri, similesne sint Dii omnes, an formarum dispari circumscriptione teneantur? Si enim par cunctis, atque vna est omnibus similitudinis species, non absurdum est credere errare eos, fallique cognitionis in mutuæ comprehensione. Sin autem gerunt discrimen in vultibus, sequitur vt intelligi debeat, non alia de causa dissimilitudines his datas, nisi vt singuli se possent differentium signorum proprietatibus noscitare. Ergo esse dicendum est quosdam capitones, silunculos, frontones, labeones? in his alios mentones, næuios, atque nasicas: hos displosis naribus, illos resimis: nonnullos turgentibus malis, aut buccarum cumulatione saccibucces: [f] nanos, longos, medios, macilentos, pingues, crassos: hos capillorum intortionibus crispulos, caluitiis alios & glabritatibus rasos: neque opinari nos falsò, vestræ & produnt atque indicant officinæ. Siquidem cùm facitis atque informatis Deos, hos crinitos effingitis, alios leues, senes, iuuenes, pueros, aquilos, cæsios, rauos, seminudos, intectos, aut, ne frigus incommodet, fluidarum vestium superjectione perfusos. Quisquamne est hominum rationis alicuius sapore contactus, qui pilos & lanugines credat in Deorum corporibus nasci? qui annorum in illis inesse discrimina? qui & per varias tegminum atque amictuum formas vestitos hos ire, atque ab æstibus sese frigoribusque

[a] *Formas tribuant atque os Deo.* Anthropomorphitarum non autem Sadducæorum est impium hoc dogma. Deum membris constare delirauit etiam Epicurus, de quo Tullius lib. 1. de nat. Deorum. P a l.

[b] *Aut si sunt, vt creditur, sociæ.* Locus habet bellissimè. Si literæ Iudæorum, inquit, creduntur sociæ, id est, nobis etiam communes, vt quod in iis dicitur etiam ad nos pertinere videatur, superuacuæ sunt igitur & inutiles quæ proponuntur hic coniecturæ. H e r.

[c] *Liniamentis carere corporeis.* Gennadius de ecclesiasticis dogm. cap. 4. *Nihil incorporeum & inuisibile natura credendum, nisi solum Deum.* Augustin. de ciuitate Dei lib. 4. c. 27. *Verus Deus nec sexum habet, nec ætatem, nec definita corporis membra.* Eusebius præparat. Eccles. lib. 8. cap. 2. Cæsarius dial. 3. Theodoretus contra Græcos serm. 5 de nat. hom. Augustinus de definitionibus orthodoxia cap. 9 de speculo cap. 23 Origenes in Genes. lib. 1. cap. 8. E l m e n

[d] *Dentes trini generis.* Auctor de anatomia viuorum apud Galenum tom. 7. Plinius lib. 11. cap. 37. D. Clemens recogn. lib. 8. Cæsarius dialog. 3. Lactantius de Opificio Dei. cap. 10 Cicero lib. 2. de nat. deor. Aristoteles de animalib. lib. 3 cap. 1. *Idem.*

[e] *Edentulos.* Glossæ *edentulus*, νωδὸς. Pollux lib. 2. cap. 21 ὁ οὐ μὴ ἔχων ὀδόντας, νωδὸς, ὡς Ἀ[illegible] λέγει. καὶ [illegible]. Nonius; *edentulum quasi sine dentibus dici placuit.* Statius Cæcilius.

Tu ne amare audes edentule, & capularis senex,

Plautus Casina act. 4. *ut properarem &c.*

Propter illius operam improbi, barquis, edentuli;

Tertull. de resurr. cap. 45. *Idem.*

[f] *Nanos, medios, longos.* De media & militari statura, & altera eminenti, nos abundè in commentario ad Vegetium lib. 1. Nanos pro pumilionibus Laberium vsurpasse, auctor Agellius lib. 16 cap. 7. Apud eumdem lib. 19 c. 13. disceptari video an id vocabulum latinum. Festus. *Nanum, inquit, Græci vas aquarium dicunt, humile & concauum, quod vulgò vocant situlum barbatum: vnde nani pumiliones appellantur.* S t e w.

quę tutari? Quod qui habet verum, & hoc necesse est tamquam verum accipiat, esse Deos fullones, esse tonsores: qui vel sacras eluant vestes, vel capillos imminuant sylvescentium crinium velleribus inuolutos. Itáne istud non turpe, non impietatis & contumeliæ plenum est, moribundi & caduci animantis liniamenta Diis dare? insignire his partibus, quas enumerare, quas perfequi probus audeat nemo, nec sine summæ fœditatis horrore, mentis imaginatione concipere? Hoccine est illud fastidium vestrum, sapientia hæc arrogans, [a] qua despuitis nos vt rudes, atque omnem scientiam remini rerum vobis diuinarum patere? Ægyptiorum rideris ænigmata, quòd murorum animantium formas diuinis inseruerint causis, easdemque quòd species multo ture accipiant, & reliquo cæremoniarum paratu: vos effigies hominum, tamquam Deorum veneramini potestates, nec pudet his ora terreni animalis imponere; erroris alios & stultitiæ condemnare, & in erroris eiusdem similitudiné ac vitio deprehendi. Nisi fortè dicetis, alias quidem esse Diis formas, sed honoris & dicis causa species vos eis accommodauisse mortalium. Quod maioris multò est contumeliæ, quàm erroris aliquid ignoratione fecisse. Nam si vos fateremini id, quod vestra suspicio credidisset, formamentis adtribuisse diuinis, minus erat iniuriæ præsumpta in opinione peccasse. Nunc verò, cùm aliud creditis, & aliud fingitis, & in eos estis contumeliosi, quibus id attribuitis, quod eos confitemini non esse: & irreligiosi esse monstramini, cum id adoratis quod fingitis, non quod in re esse, ipsaque in veritate est, censetis. [b] Si aselluli, canes, porci, humanum aliquid saperent, fingendique haberent artes, iidemque nos vellent cultu aliquo prosequi, & statuarum consecrationibus honorare, quantas nobis irarum flammas, indignationum quos turbines concitarent, si suorum corporum formas nostra vellent portare atque obtinere simulacra? Quantas, inquam, irarum flammas suffunderent, excitarent, si vrbis conditor Romulus asinina staret in facie, si sanctus Pompilius in canina, si porcina sub specie nomen esset Catonis, aut Marci Ciceronis inscriptum? Ita ergo stoliditatem vestram non rideri, si rident, vestris aut numinibus remini? aut, quoniam censetis affici eos ira; non insanite, non furere, neque pro iniuriis & contumeliis tantis virum ire se velle, iacularique in vos ea, quæ dolor suetus est iacere, & offensionis acerbitas comminisci? Quantò fuerat rectius elephantorum his formas, pantherarum, aut tigridum, taurorum, equorumque donare? Nam quid in homine pulchrum est, quid quæso admirabile, vel decorum, [c] nisi quod & clurino cum pecore nescio quis auctor voluit esse commune? Sed si vobis, inquiunt, nostra opinio displicet, vos demonstrate, vos dicite, qua sit Deus præditus forma. Si veram vultis audire sententiam, aut nullam habet Deus formam: aut si informatus est aliqua, ea quæ sit, profectò nescimus. Neque enim quod vidimus numquam, nescire esse ducimus turpe: aut ea re prohibemur aliorum sententias refutare, quia supet hoc nostram nullam ipsi sententiam promimus. Vt enim si vitreus esse dicatur mundus, si argenteus, ferreus, vel ex fragili, conglobatus & fabricatus testa, non dubitemus falsum esse contendere, quamuis quæ sit eius materia nesciamus: ita cùm de specie agatur Dei, quam perhibetis conuincimus non esse, etiamsi quæ sit minus possumus explicare. Quid ergo, inquiet aliquis, non audit Deus? non loquitur? non ante se positas res videt? non intuetur? Suo forsitan genere, non nostro. Neque enim veri aliquid scire tanta in re possumus, aut suspicionibus indagare: quas esse apud nos liquet instabiles, lubricas, & vanorum similitudines somniorum. Si enim dixerimus iisdem illum rationibus videre, quibus & nos videmus, sequitur vt intelligi debeat superjectas populis eum habere membranulas, conniuere, nictare, radiis aut imaginibus cernere, aut quod oculis commune est omnibus, sine alterius luminis commixtione nihil omninò conspicere. Quod ipsum similiter de auditu, ac de eloquij forma, & verborum prolatione dicendum est. Si per aures audiat, eas quoque habere flexuosis tramitibus perforatas, quà irrepere vox possit sensum nunciatura sermonis: aut si verba ore fundantur, labia habere cum dentibus, quorum influctu & mobilitate [d] multiiuga lingua sonos articulet, & vocem in verba conformet. Si nostri animi motum non recusatis audire, tantum abest, vt nos Deo corporalia liniamenta tribuamus, vt animorum etiam decora, ipsasque virtutes quibus eminere vix concessum est paucis, tantæ rei vereamur adscribere. Quis enim Deum dixerit

[a] *Qua despuitis nos vt rudes.* Vulgare erat gentilium conuicium quo Christianos impetebant, eos nempè rudes & imperitos vocitabant. Christianorum societatem aiebant coalescere, vt loquitur Minutius in Octauio, ex hominibus *de vltima face, collectis imperitioribus, & mulieribus credulis.* Neque enim secularis literaturæ, iuxta Tertullianum cap. 18. de spectaculis, pompam affectabant, quam Dionysius Areopagita epist. ad Titum ὄγκο ... nominat, hoc est verborum monstra. Ignorantiam illam obiecit Iulianus Augustus apud Nazianzenum orat. 1. Nihil magis tritum, videndus Origenes contra Celsum lib. 3. Tatianus, Theodoretus serm 8 vbi Christianos nec diuites nec eruditos, sed simplices, & plerosque artifices ait. Ex illa simplicitate & secularium studiorũ neglectu ea promanarunt quæ habes apud Minutium in Octau. *Latebrosa & lucifugax natio, in publ cum muta, in angulis garrula.* PRI.

[b] *Si aselluli, canes, porci &c.* Hæc expressa videntur è Xenophanis Colophonij versibus, qui leguntur apud Clementem Alex. strom lib. 5. & Theodoretum contra Græcos orat. 1. ELMEN.

[c] *Nisi quòd & clurino cum pecore nescio quis auctor &c.* Auctor ille est Ennius, cuius ad versum hunc respicit,
Simia quam similis turpissima bestia nobis.
Nam, *clura* est πίθηκος, hoc est, simia. PRI.

[d] *Multiiuga lingua sonos articulet.* Adfirmare ausim vetaculum esse, *multiiugis lingua sonos*, ad eam faciem si quis insuper corrigere tentaoi, nullo negotio approbatione confiderit, qui stylum Arnobianum aliquis pauiò in bibe-rint, hoc est, modum quo in constructione vocum solens vtitur, obseruarint. STEVV.

xerit fortem, constantem, frugi, sapientem? quis probum? quis sobrium? quis immò aliquid nosse? quis intelligere? quis prouidere? quis ad fines officiorum certos actionum suarum decreta dirigentem? Humana sunt hæc bona, & ex oppositione vitiorum existimationem meruerunt habere laudabilem. Quis est autem tam obtusi pectoris, tam bruti, qui humanis bonis Deum esse dicat magnum? aut ideò nominis maiestate præcellere, quod vitiorum careat fœditate? Quidquid de Deo dixeris, quidquid tacitæ mentis cogitatione conceperis, in humanum transilit & corrumpitur sensum: nec habet propriæ significationis notam, quod nostris dicitur verbis, atque ad negocia humana compositis. Vnus est hominis intellectus de Dei natura certissimus, si scias & sentias, nihil de illo posse mortali oratione depromi. Et hæc verò prima est vestrorum numinum contumelia, quam de formis, & sexibus boni scilicet vindices, & religiosi constituistis auctores. Illud verò, quod sequitur, quale est, quòd Deos nobis inducitis alios fabros, alios medicos, alios lanarios, nautas, citharistas, aulœdos, venatores, pastores, & quod supererat, rusticos? Ille, inquit, musicus Deus est: & hic alter [a] diuinus est. Cæteri enim Dij non sunt, & ventura prædicere inscitia nesciunt, atque ignorantia futurorum. Obstetriciis ille informatus artibus, medicorum alius institutus est disciplinis. Ergóne singuli sua in re pollent, nec in auxilium vocati alienis possunt in partibus subuenire? Hic in sermone facundus est, atque in verborum continuationibus promptus: bardi enim sunt alij, nec possunt aliquid scitum, si oratio facienda est, eloqui. At rogo, quæ ratio est, quæ tam dura necessitas, quæ causa, vt artificia hæc superi tamquam [b] viles nouerint atque habeant sellularij? In cælo enim cantatur & psallitur, vt interualla & numeros vocum nouem conserant scitulæ ac modulentur sorores? Sunt in sidereis motibus siluæ, sunt lustra, sunt nemora, [c] vt venationum præpotens habeatur in expeditionibus Diana? Imminentia Dij nesciunt, & sortibus viuunt, agitanturque fatalibus, vt quid cuique crastinus dies ferat aut hora, Latonius explicet atque aperiat vates? ipse alio impletur Deo, & vi numinis premitur exagitaturque majoris, vt meritò dicatur habeaturque diuinus? Corripiuntur Dij morbis, & vulnerari, vexari aliqua ex re possunt? vt, cùm exegerit ratio, auxiliator subueniat Epidaurius? Parturiunt, pariunt, vt difficiles puerperiorum tricas Iuno mulceat, corripiatque Lucina? Rem rusticam tractant, aut curant militaria munera, vt flammipotens Vulcanus fabricetur his enses, aut ruris ferramenta procudat? Vestis indigent tegmine, vt virgo Tritonia curiosè iis stamen neat; & qualitate pro temporis, aut trilices tunicas, aut de serico & sine onere imponat? Accusant, & diluunt crimina, vt Atlantea progenies eloquii primas ferat studiosa exercitatione quæsiti? Erras, inquitis, & falleris: non enim ipsi opifices Dii sunt, sed ingeniis hominum subiiciunt has artes, atque vt vita sit instructior, tradunt scienda mortalibus. Sed qui aliquam subiicit ignaro ac nescio disciplinam, solertemque hunc efficere nonnullius operis scientia contendit, sciat ipse necesse est primus id, quod alterum docere constituit. Neque enim traditor alicuius esse scientiæ potis est, vt non eius quod tradit præcepta habeat cognita, & rationem teneat exercitatissimè comprehensam. Dij ergo sunto artifices, primi sunto: siue quòd, ipsi vt dicitis, subdunt scientiam mentibus: siue quod immortales & geniti numquam, genus omne terrenum vetustate temporis antecedunt. Hoc est ergo quod quæritur, cùm sit nullus apud superos artibus his locus, neque vsus illorum, neque natura deposcat ingeniosum aliquid, aut sellularium scire; cur esse dicatis in aliis alios perceptionibus gnaruros, & habere solertias, in quibus singuli emineant, scientiarum cognitione discreti? Nisi fortè hoc dicitis, Deos artifices non esse, sed eos his artibus præsidere, curare: immò sub illorum posita esse tutela omnia, quæ administramus, quæ gerimus; atque, vt benè ac feliciter cedant, illorum prouisione curari. Quod quidem meritò dici ac probabiliter videretur, si ad voluntatem semper sententiamque procederent ea, quæ obimus, quæ gerimus, aut in negociis periclitamur humanis. Cùm verò in contrarium quotidie res vertantur, neque ad propositum voluntatis actionum respondeant fines, ludentis est dicere Deos nobis superesse custodes, quos suspicio finxit nostra, non explorata veritas comprehendit. Per maria tutissimas præstat [d] Portunus commeantibus nauigationes: & cur insanum mare tam frequentes exposuit crudelium naufragiorum ruinas? Salutaria & fida consilia nostris suggerit

a *Diuinus est*. Hic est vates, nam gloss. Diuinus, *μάντις*. PRI.

b *Viles nouerint atque habeant sellularij*. Cicero: *Opifices que omnes in sordida arte versantur: nec enim quidquam ingenuum potest habere officina*. Sellularij autem sunt *τὰς ἐπιδίφριος τέχνας ἐργαζόμενοι*. HER.

c *Venationum præpotens habeatur in expeditionibus Diana*. Quo modo à Minutio dicitur *altè succincta venatrix*. Eò quòd venationi erat addicta, Orpheo dicitur *κυνηγέτις canum ductrix*, Callimacho *θηρήτειρα*, *ferecida*, Homero in hymno Apollinis, & Hesiodo in Theog. *ἰοχέαιρα*, *quæ sagittis delectatur*. Oppianus Cyneget. 2. Dianam inuocat, vt doceat, quis ab ea primùm venationis artem accepetit.

μυρόμεν τίς ἀγρευτήνδ' ἔρωτ' ... [illegible]
... ὑπὸ χειρὸς ... [illegible]

PRI.

c *Venationum præpotens &c*. Pollux lib. 5. cap. 9. *ἡ δὲ πολέμαρχος θεὰ καὶ ἀγροτέρα ... [illegible]*. Minutius Felix. *Diana interim est altè succincta venatrix*. ELMEN.

d *Portunus*. Glossæ: *Portunus ... [illegible] δαίμων θαλάσσιος*. Ouid. lib. 6. Fast. Phornutus περὶ τῶν θεῶν φύσεως. Cicero lib. 2. de nat. Deorum. Martianus Capella lib. 2. *Idem*.

rit cogitationibus [a] Consus: & in contrarios exitus cur assiduè vertitur placitorum inopinata mutatio? [b] Armentorum & pecorum gregibus Pales præsunt Inuusque custodes: & cur sæua contagia, & pestilentes morbos ab æstiuis auertere cessatione inimica non curant? Flora illa genitrix, & sancta obscœnitate ludorum, bene curat vt arua florescant: & cur quotidie gemmulas, & pubescentes herbas adurit atque interficit nocentissimum frigus? Puerperiis Iuno præposita est, & auxiliatur genitricibus fetis: & matrum intereunt cur quotidie millia, parricidalibus nixibus interemtæ? In tutela Vulcani est ignis, & materies eius in illius regimine constituta est: & cur ædes frequentissimè sacras, atque vrbium portiones ad cinerem patitur flammarum voracitate collabi? Diuinitatis scientiam largitur hariolantibus Pythius: & [c] cur obliqua ac dubia, cur obscuritatis submersa caligne dat sæpiùs subministratque responsa? Æsculapius officiis & medendi artibus præest: & cur plura morborum & valetudinum genera ad sanitatem nequeunt incolumitatemque perduci, immò sub ipsis fiunt curantium manibus atrociora? Curat Mercurius ceromas, pugillatibus & luctationibus præest: & cur inuictos omnes non perficit, quibus præest? cur vnius in officio præsidatus, hos victoriæ compotes, alios verò perpetitur ignominiosa infirmitate rideri? Tutelaribus, inquit, supplicat Diis nemo, & idcircò singuli familiaribus officiis atque auxiliis desunt. Nisi enim tura & salsas accipiant fruges, benefacere Dij nequeunt? & nisi pecorum sanguine delibutas suas conspexerint arulas, suos deserunt atque abjiciunt præsidatus? Atquin ego rebar paulò antè, spontaneas esse numinum benignitates, vltroque ab his fluere inexpectata beneuolentiæ munera. Numquid enim rex poli libamine aliquo exambitur aut hostia, ut omnia ista quibus viuitur, commoda mortalium generi largiatur? Non feruorem genitalem solis Deus, noctis & tempora, ventos, pluuias, fruges, cunctis [d] subministrat æqualiter bonis, malis, iustis, ingenuis, seruis, pauperibus, diuitibus? Hoc est enim proprium Dei potentis ac veri, inexorata beneficia præbere fessis atque inualidis rebus, & multiformi semper asperitate vallatis. Nam sacrificiis editis id, quod poscaris annuere, non est istud postulantibus subuenire, sed benignitatis propriæ munificentiam venditare. Ludimus & lasciuimus tanta in re homines, & quid sit Deus obliti, quid istius magnificentia nominis, quidquid vile vel sordidum suspiciosa potuimus credulitate confingere, diuis tutelaribus arrogamus. Vnctionibus, inquit, superest Vnxia, cingulorum Cinxia replicationi, [e] Victa & Potua sanctissimæ, victui potuique procurant. O egregia numinum, & singularis interpretatio potestatum! nisi postes virorum adipali vnguine oblinerentur ab sponsis: nisi virginalia vincula iam feruentes dissoluerent atque imminentes mariti: nisi potarent & manderent homines, Dii nomina non haberent? Quid quòd non contenti tam deformibus subdidisse atque implicuisse Deos curis, naturas his etiam feras, truculentas, immanes, malis gaudentes semper, & humani generis attribuitis vastitate. Non commemorabimus hoc loco [f] Deam Lauernam furum, Bellonas, Discordias, Furias: & læua illa quæ constituitis numina, taciturnitatis silentiò præteribimus. Martem ipsum ponemus in medio, & speciosam illam Cupidinum matrem: ex quibus vnum præficitis præliis, amoribus alteram, & cupiditatis ardori. Potestatem, inquit, bellorum Mars habet. Vtrúmne vt mota compescat, an vt cessantia & quieta commoueat? Nam si sedator militaris insaniæ est, cur quotidie bella non desunt? Sin autem conditer illorum est, Deum ergò dicemus in voluptatis suæ dulcedinem collidere orbem totum: discordiarum & discriminum causas inter gentes serere terrarum longinquitate diiunctas: conducere ex diuerso tot mortalium millia, & intra verbi vnius moras campos cadaueribus aggerare, sanguineos præcipitare torrentes, fundatissima delere imperia, æquare vrbes solo, libertatem ingenuis abrogare, & seruitutis conditionem imponere, dissensionibus gaudere ciuilibus, commorientium fratrum parricida nece, & ad vltimum filiorum & patrum parricidali congressionis horrore. Quod ipsum licebit in Venerem pari atque eadem ratione traducere. Nam si amoris hæc flammas, sicut perhibetis & creditis, cogitationibus subdit humanis, sequitur vt intelligi debeat, quidquid labis & criminis ab insania proficiscitur tali, id Venereis debere

vulneribus

a *Consus.* Augustin. de ciu. Dei lib. 4. cap. 11. *Ipse sit & Deus Consus, præbendo consilia.* Festus: *Consum, Deum consilij putabant.* Tertull. de spectac. cap. 5. hieronymus de vita Hilarionis cap. 16. Varro lib. 5. de LL. ELMEN.

b *Armentorum & pecorum gregibus Pales. &c.* De æstiuis istis notauit Varrò 2. rei rusticæ, Romanos nimirùm pecora alibi hibernatum, alibi æstiuatum egisse: ad eum ferè modum, quo alibi hiberna, alibi æstiua, eorum militibus: pro *inimica*, vide ne reponendum sit, *inimica.* Macrob. lib. 1. Saturn. cap. 28. inquit, *Pan ipse, quem vocant Inuum.* STEVV.

c *Cur obliqua ac dubia* Ex more vaticinantium qui amentia veluti & furore correpti, obscura & incerta pronuntiant. Sic Cassandra apud Lycophronem ἄ[illegible] λοξῶν ἐς διεξόδους [illegible], *aggredior obliquitates verborum intricatorum.* seu vt vertit Magnus Scaliger, *verborum obibo flexuosos tramites.* Apud Virgilium Sybilla Cumana,

Horrendas canit ambages, antroque remugit,
Obscuris vera inuoluens. PRt.

d *Cunctis subministrat æqualiter, bonis, malis, &c.* Tria olim libertinorum genera fuisse, Iureconsulti non ignorant, ciues Romanos, Latinos ac dedititios: ciues Romanos, eos vocabant, qui vindicta censu aut testamento, nullo jure impediente, manumissi erant, vt auctor Vlpianus: eosque dicebant majorem & justam libertatem consequi. §. Libertinorum. Instit. de libertinis. STEVV.

e *Victa & Potua.* Valdè velim, *vica & Pota*, nisi in veriloquio dissentiret Cicero. Nam quam Victam Arnobius vocare videtur, ab Romanis priscis, *Educa* appellata fuit, & quæ *Potua* huic, illis *Potina.* Nonius. Augustinus de ciuit. Dei. lib. 4. cap. 11. *In diua Potina potionem ministret, In diua Educa escam præbeat.* MEVR.

f *Deam Lauernam furum.* Nonius: *Lauerna dea, cui supplicant fures.* Plautus Cornicularia & Aulul. act. 1. scena. *redi quo fugis, &c* Varro lib. 4. de LL. vetus scholiastes Horatij lib. 1. epist. 16. Festus *Lauerniones.* ELMEN.

vulneribus imputari. Ergóne dea cogente in vilissimi nominis scorta suam sæpiùs produnt etiam nobiles dignitatem? disiuniuntur tenacium matrimoniorum nexus? in incestas libidines necessitudo sanguinis inardescit? insaniunt in liberos matres? patres virginum suarum vota in sé vertunt? contra decus ætatis senes in obscœnos ingemunt curis iuuenabus appetitus? [a] sapientes & fortes viri soluunt decreta constantiæ virilitatis vigore mollito? innectuntur ceruicibus laquei, conscenduntur ardentes rogi, & per vastas atque altissimas rupes jaciunt se passim voluntariis saltibus præcipitati? Quisquamne est hominum rationis alicuius primordiis imbutus, qui diuinitatis constantiam tam fœdis polluat aut contaminet moribus? qui naturas attribuat Diis tales, quas in agrestibus belluis lenitudo sæpè permulsit atque extenuauit humana? Vbinam quæso est illud, quod ab omni perturbationis affectu Dij procul amoti sunt? quòd lenes, placidi, mites, quòd in genere virtutis vnito perfectionis apicem, atque ipsius retinent sapientiæ summitatem? aut cur eos oramus, vt à nobis aduersa atque inimica propellant, si malorum omnium, quibus quotidie carpimur, ipsi esse nobis reperiuntur auctores? Quantumlibet nos impios, irreligiosos vocetis, aut atheos, numquam fidem facietis esse amorum Deos, esse bellorum, esse qui discordias conserant, qui furialibus stimulis animos inquietent. Aut enim verissimè Dij sunt; & ea quæ commemorastis non faciunt: aut si ea quæ dicitis faciunt, sine vlla dubitatione Dij non sunt. Et tamen possemus vtcumque accipere à vobis has mentes impiarum plenissimas fictionum, si non multa de Diis ipsi tam contraria promentes, dissoluentiáque se ipsa, sustinere animi compelleretis assensum. Cùm enim in singulis singulos anteire interioris contenditis scientiæ laude, & Deos ipsos, quos opinamini tollitis: & reponitis alios, quos manifestum est non esse: & alios alius Deos in eisdem dicitis rebus, & innumeros esse conscribitis, quos esse singulos semper consensio accepit humana. Incipiamus ergo solenniter ab Iano & nos patre, quem quidam ex vobis mundum, annum alij, solem esse prodidere nonnulli. Quod si accipiemus vt verum sit, sequitur, vt intelligi debeat nullum vnquam fuisse Ianum, quem ferunt Cælo atque Hecata procreatum in Italia regnasse primum, Ianiculi oppidi conditorem, patrem Fonti, Vulturni generum, Iuturnæ maritum: atque ita per vos Dei nomen eraditur, quem in cunctis anteponitis precibus, & viam vobis pandere Deorum ad audientiam creditis. Rursus verò si Ianus est annus, Deus esse nec sic potest. Quis enim annum ignorat temporis esse circumscriptionem statam, nec habere vim numinis id, quod spaciis mensium, & dierum dinumeratione conclusum est? Quod ipsum licebit in Saturnum non absimili ratione traducere. Nam si tempus significatur hoc nomine, Græcorum vt interpretes autumant, [b] vt quod chronos est, habeatur Cronos, nullum est Saturnium numen. Quis est enim tam demens, qui tempus esse dicat Deum, quod mensura cuiusdam est spacij in continua serie perpetuitatis inclusi? atque ita ex ordine tollitur & iste cælestium, quem Cælo esse editum patre, magnorum & esse procreatorem Deorum, [c] vitisatorem, falciferum, vetustas edidit prisca, & minorum transmisit ætati. Nam quid de ipso dicemus Ioue, quem solem esse dictitauere sapientes agitantem pinnatos currus, turba consequente diuorum? æthera nonnulli flagrantem vi flammea, atque nidoris inextinguibili vastitate? Quod si liquet & constat, nullus ergo omnino est vobis auctoribus Iupiter, qui patre editus Saturno, atque Ope matre, vt genitoris euaderet rabiem, in Cretensium finibus memoratur esse celatus. Iam verò Iunonem opinatio nónne consimilis Deorum tollit è censu? Nam si aër illa est, quemadmodum vos ludere ac dictitare consuestis, Græci nomini præposteritate reperita, nulla soror & coniux omnipotentis reperietur Iouis; nulla Fluuionia; nulla Pomona, nulla Ossipagina, nulla Februtis, Populonia, Cintia, Caprotina: atque ita reperietur inanissima esse istius nominis fictio opinionis vacuæ celebritate vulgata. Aristoteles, vt Granius memorat, vir ingenio præpotens, atque in doctrina præcipuus, Mineruam esse Lunam probabilibus argumentis explicat, & litterata auctoritate demonstrat. Eamdem hanc alij ætherium verticem, & summitatis ipsius esse summam dixerunt: memoriam nonnulli; vnde ipsum nomen Minerua, quasi quædam Meminerua formatum est. Quod si accipit res fidem, nulla est ergo Mentis filia, nulla Victoriæ, [d] nulla Iouis enata de cerebro inuentrix oleæ, nulla magisteriis artium, & disciplinarum varietatibus erudita. Quod aqua nubat terrum, appellatus est, inquiunt, cognominatusque Neptunus. Si ergo liquoris obtentio nominis huius appellatione signatur, nullius Deus est omninò Neptunus: atque ita tollitur, & remouetur è medio stygij

frater

a *Sapientes & fortes viri soluunt decreta constantiæ.* Loquitur verbis Stoicorum: apud quos fortes appellantur ij potiùs qui domant animum, & vitia comprimunt, quam qui bellica laude pollent. Indidem *decreta τὰ δογματα*: vnde efficit vt inuicta *ἀνάλωτα*, atque hinc constantia, *τὸ βέβαιον εἶναι*, quando virtus planè consummata est, & firmissimis radicibus fundata. H a a.

b *Vt quod Chronos est &c.* Lactantius lib. 1. cap. 12. Macrob. lib. 1. Saturnal. c. 22. Dionys. Halicarnass. lib. 1. antiq. Plutarchus de Iside & Osir. Isidorus orig. lib. 8. cap. 11. Cicero de Nat. deor. lib. 2. Apuleius de mundo. Theophilus ad Autolycum lib. 3. Athenagoras apolog. pro Christianis. E L M E N.

c *Vitisatorem.* Glossæ, *vitisator ἀμπελοφύτης.* Accius apud Macrobium lib. 6. Saturnal. cap. 5.

O *Dionyse pater optime, vitisator, Semela genitus.*

Virgil. lib. 7. Æneid. ...

Vitisator curuam seruans sub imagine falcem. *Idem.*

d *Nulla Iouis enata de cerebro.* Origenes contra Celsum lib 8. Pausanias Atticis. Ouidius lib. 3. Fastor. Seruius lib. 4. Æneid. Phornutus περὶ τῶν θεῶν φύσεως. Isidorus lib. 8. Orig. cap. 11. Nonnus lib. 1. Dionys. *Idem.*

frater Iouis Olympiique germanus, tridenti armatus ferro, pistricum Dominus atque marinarum, rex falsorum gurgitum, & tremebundi motator sali. [a] Mercurius etiam quasi quidam medicurrius dictus est: &, quod inter loquentes duos media currat & reciprocetur oratio, nominis huius concinnata est qualitas. Ergo si hæc ita sunt, non est Dei Mercurius nomen, sed sermonis reciprocantis & vocis: atque ita hoc pacto abolebitur & extinguitur [b] caducitor ille Cyllenius, in algido fusus monte, verborum excogitator & nominum; nundinarum, [c] mercium, commerciorumque mutator. Terram quidam è vobis, quòd cunctis sufficiat animantibus victum, Matrem esse dixerunt magnam: eamdem hanc aliquot, quòd salutarium seminum frugem gerat, Cererem esse pronunciant: nonnulli autem Vestam, quod in mundo stet sola, cæteris eius partibus mobilitate in perpetua constitutis. Quod si ratione profertur & asseueratur certa, trina pariter numina vobis interpretibus nulla sunt: non Ceres, non Vesta Deorum esse computabuntur in fastis: non ipsa denique Mater Deûm, quam Nigidius autumat matrimonium tenuisse Saturni, Dea rectè poterit nuncupari: siquidem vnius terræ hæc sunt omnia nomina, & his sola prædicationibus indicatur. Prætermittimus hoc loco satietatis fuga Vulcanum: quem esse omnes ignem pari vocum pronunciatis assensu: [d] quòd ad cunctos veniat, Venerem: & quod sata in lucem proserpant, cognominatam esse Proserpinam. Qua rursus in parte trium capita numinum tollitis: siquidem primum elementi est nomen, [e] non sentiens vocabulum potestatis: libidinis alterum, per cuncta animantia diffusæ: tertium verò significat attollentia se germina, & frugum subcrescentium motiones. Quid? cum Liberum, Apollinem, Solem, vnum esse contenditis numen, vocabulis amplificatum tribus, nonne sententiis vestris Deorum imminuitur census, & opinio prædicata dilabitur? Nam si verum est Solem eumdem Liberum esse, eumdemque Apollinem, sequitur vt in rerum natura neque Apollo sit aliquis, neque Liber: atque ita per vos ipsos abolentur, eraditur, Semeleius, Pythius: alter feculentæ hilaritatis dator, Siniuthiorum alter pernicies murum. Non indocti apud vos viri, neque quod induxerit libido garrientes, Dianam, Cererem, Lunam, caput esse vnius Dei triuiali germanitate pronunciant: neque, vt sunt trinæ dissimilitudines nominum, personarum differentias tres esse: Lunam his omnibus vocari, atque in eius vocamen reliquorum seriem coacervatam esse cognominum. Quod si exploratum, si fixum est, atque ita esse rei veritas monstrat, cassum item nomen est Cereris, cassum Dianæ: atque ita perducitur res eò, vt & illa frugum, sicut perhibetis, inuentrix, vobis ducibus atque auctoribus nulla sit: & exspolietur Apollo germanâ, quam quondam puris in fontibus abluentem membrorum sordes [f] corniger ille venator inspexit, & pœnam curiositatis inuenit. In Philosophiæ memorabiles studio, atque ad istius nominis columen vobis laudatoribus eleuati, vniuersam istam molem mundi, cuius omnes amplexibus ambimur: tegimur, ac sustinemur, [g] animans esse vnum, sapiens, rationale, consultum, probabili asseueratione definiunt: quorum si est vera, & fixa, certa sententia, etiam illi continuò desinent Dij esse, quos in eius portionibus paulò antè immutatis nominibus constituebatis. Vt enim homo vnus nequit, permanente sui corporis integritate, in homines multos scindi: neque homines rursus multi disiunctionis diffidentia conseruata, in vnius sensus simplicitatem conflari: ita si mundus vnum est animal, & vnius mentis agitatione motatur, nec in plura potest numina dissipari, nec, si eius particulæ Dij sunt, in vnius animantis conscientiam cogi, atque verti. Luna, sol, tellus, æther, astra, membra sunt, & mundi partes: quod si partes & membra sunt, animalia vtique sui nominis non sunt: neque enim partes hoc ipsum esse, quod totum est, aliqua in re possunt: aut sibi sapere, sibi sentire, quòd sine totius animantis assensu nullis propriis afficiatur è motibus. Quo constituto ac posito, summa omnis illuc redit, vt neque Sol Deus sit, neque Luna, neque Æther, Tellus, & cetera. Sunt enim partes mundi, non specialia numinum nomina. Atque ita perficitur, omnia vobis turbantibus miscentibusque diuina, vt in rerum natura vnus Deus constituatur mundus, explosis omnibus cæteris, quinimò inaniter, vacuè, & sine vlla substantia constitutis.

a *Mercurius etiam quasi quidam medicus.* Isidorus lib. 8. Orig. cap. 11. *Mercurius quasi Medius currens dicitur appellatus, quod sermo currat inter homines medius.* Augustinus de ciuit. Dei lib. 7. c. 14. ELMENH.

b *Caducitor ille Cyllenius.* Caduceatorem habent aliæ editiones, sed hic nolim quidquam mutare. Tralatitium est Mercurium designari, de quo ferè omnes: Cyllenium dictum explicat Virgilius lib. 8. PRI.

c *Mercium commerciorumque mutator.* Festus. *Mercurius à mercibus est dictus: hunc enim negotiorum omnium existimabant esse Deum.* Plautus prolog. Amphitr. Isidorus Orig. lib. 8. c. 11. Ouid. lib. 5. Fastorum. Pollux lib. 7. cap. 1. ELMEN.

d *Venerem quod ad cuncta veniat.* Cicero lib. 2. de nat. deorum. *Quæ autem dea ad res omnes veniret, Venerem nostri nominauerunt.* Idem

e *Non sentiens vocabulum potestatis.* Probo, *non sentiens.* Potestas autem passim pro numine. Ac de angelorum potestate, atque angelis potentibus dicebamus supra HERAL.

f *Corniger ille Venator.* Ouid. lib. 3. Metamorph. Diodorus biblioth. lib. 4. Fulgentius Mytholog. lib. 3. Dio Chrysostomus de Seruis. orat. 10. Nazianzenus orat. funebri in Basilium. ELMEN.

g ANIMANS, ESSE VNVM SAPIENS, RATIONALE. Plato in Timæo. οὕτως οὖν δὴ κατὰ λόγον τὸν εἰκότα δεῖ λέγειν, τόνδε τὸν κόσμον, ζῷον ἔμψυχον, ἔννουν τε τῇ ἀληθείᾳ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ γενέσθαι πρόνοιαν. vertit Cicero de vniuerso. *Quam ob causam non est cunctandum profiteri, si modo inuestigari aliquid coniectura potest, hunc mundum animal esse, idque intelligens, & diuina prouidentia constitutum.* Vidend. Philostratus de vita Apollonij lib. 3. capit. 11. *Idem.*

constitutis. Si totidem nos modis, totidémque sententiis Deorum vestrorum subrueremus fidem, nulli esset dubium, quin ira & rabie concitati, ignes, feras, & gladios, atque alia postularetis suppliciorum in nos genera, quibus sitim soletis vestram nostri sanguinis appetitione proluere. Cùm verò per vos ipsos propè omnis gens numinum sub ostentatione tollatur ingeniorum atque doctrinæ, audetis intendere nostri nominis causa res humanas ab Diis premi: cùm quidem, si verum est esse illos vspiam, atque incalescere irarum flammis, nihil habeant justius, propter quod in vos sæuiant, quàm quòd eos negatis subsistere, neque vlla esse in parte naturæ. Musas Mnaseas est auctor filias esse Telluris & Cæli: Iouis cæteri prædicant [a] ex Memoria vxore, vel Mente. Has quidam virgines, alij matres fuisse conscribunt. Libet enim iam paucis etiam illas partes attingere, quibus alius aliud eadem de re dicere opinionum diuersitate monstramini. Ephorus has igitur numero esse tres effert: Mnaseas, quem diximus, quatuor: [b] Myrtilus inducit septem: octo asseuerat Crates: ad extremum Hesiodus nouem cum nominibus prodit, Diis cælum & sidera locupletans. Nisi fallimur, ista dissensio nihil scientium verum est, non ab rei veritate descendens. Nam si liquidò sciretur quid sit, vna esset vox omnium, & in eiusdem sententiæ finem cunctorum pergeret & conueniret assensio. Quonam modo igitur religionis potestis integrare vim plenam, cùm circa ipsos erretis Deos? aut ad venerabiles inuitare nos cultus, cùm nihil nos certi de ipsorum numinum comprehensione doceatis? Vt enim de mediis conticescamus auctoribus, aut ille primus eradit atque interficit sex diuas Musas, si esse illas constat nouem: aut iste vltimus & extremus sex apponit, quæ nullæ sunt, tribus solis in veritate constantibus: vt neque sciri possit, aut comprehendi, quænam debeant addi, quæ demi, & in periculum deducatur religionis ipsius susceptio, aut id quod non est colens, aut quod sit fortassè præteriens. [c] Nouensiles Piso Deos esse credit nouem in Sabinis apud Trebiam constitutos. Hos Granius Musas putat, consensum accommodans Ælio. Nouenarium numerum tradit Varro, quòd in mouendis rebus potentissimus semper habeatur & maximus. Nouitatum Cornificius præsides, quòd curantibus his omnia nouitate integrentur, & constent. Deos nouem Manilius, quibus solis Iupiter potestatem jaciendi sui permiserit fulminis. Cincius numina peregrina nouitate ex ipsa appellata pronunciat. Nam solere Romanos religiones vrbium superatarum partim priuatim per familias spargere, partim publicè consecrare: ac ne aliquid Deorum multitudine aut ignorantia præteriretur, breuitatis & compendij causa vno pariter nomine cunctos Nouensiles inuocari. Sunt præterea nonnulli, qui ex hominibus diuos factos hac prædicant appellatione signari, vt est Hercules, Romulus, Æsculapius, Liber, Æneas. Sententiæ, vt apparet, diuersæ sunt hæ omnes: neque fieri per rerum naturam potest, vt qui opinionibus differunt, veritatis vnius habeantur auctores. Si enim Pisonis sententia vera est, Ælius & Granius mentiuntur: si quod dicitur ab his certum est, peritissimus errat Varro, qui rebus in substantia constitutis inanissima subdit, & re cassa. Si nouenarius numerus cognomen Nouensilium ducit, [d] Cornificius balare conuincitur, qui nouitati præsidentibus diuis alienæ potentiæ vim donat. Quod si opinio Cornificij vera est, imprudens Cincius inuenitur, qui vrbium victarum Deos potestate afficit Nouensilium numinum. Quod si hi sunt, quos Cincius prædicat, Manilius dicere reperietur falsum qui alieni fulminis jaculatores sub istius vocaminis appellatione concludit. Quòd si exploratum & verum est id quod Manilius autumat, in errore sunt hi maximo, qui honoribus diuinis auctos, consecratosque mortales ab nouitate honoris existimanuncupari. Quòd si Nouensiles hi sunt, quæ meruerunt ad sidera subleuari, postquam sunt vitæ mortalitate defuncti, nulli prorsus Nouensiles Dii sunt. Vt enim serui, milites, magistri, non sunt personarum subjacentium nomina, sed officiorum, conditionum, & munerum: ita cùm Nouensiles dicimus, si nomen est istud Deorum, qui ex hominibus meruerunt Dii esse, manifestum & promptum est non personas specialiter definitas, sed nouitatem ipsam cognomine Nouensilium nuncupari. Nigidius Penates Deos Neptunum esse atque Apollinem prodidit, qui quondam muris Troicum Ilium conditione adiuncta cinxerunt. Idem rursus in libro sexto exponit & decimo, disciplinas Ethruscas sequens, genera esse Penatium quatuor, & esse Iouis ex his alios Neptuni, inferorum tertios, mortalium hominum quartos, inexplicabile nescio quid dicens. Cæsius & ipse id sequens Fortunam arbitratur, & Cererem, Genium Iouialem, ac Palem, sed non illam fœminam, quam vulgaritas accipit, sed masculini

a *Ex memoria vxore.* Augustinus de ordine cap. 14. *Iouis & memoria filias esse Musas confictum est.* Origenes lib. 1. contra Celsum. Cicero libro 3. de nat. deor. Phurnutus περὶ τῶν θεῶν φύσεως. ELMEN.

b *Myrtilus* Quem *Myrsilum* appellant alij, vt Clemens protreptico. Mnaseæ autem meminit Stephanus locis compluribus. Crates autem illustris Grammaticus, satis notus. HER.

c *Nouensiles Piso Deos esse credit nouem.* Dij nouensiles sunt qui virtutis merito numinis auctoritatem sunt adepti, teste Seruio ad lib. 7. Æneid. de His Martianus Capella lib. 1. *Iuno sibi quoque domicilium possidebat, fons etiam, Lympha, deique Nouensiles.* De Pisone verò consule vide Tertullianum apolog. cap. 6. *Piso & Gabinius consules, non vtique Christiani, euersis etiam aris eorum abdicauerunt, &c.* Euersionem illam numinum Pisone & Gabinio Coss. factam multi asseuerant an. V. C. 695. PRI.

d *Cornificius balare conuincitur* Balare ouium esse præter Festum, Varronem alij monuere. Vir doctissimus & summo Belgij, ac totius literariæ Reip. damno nimis subitò è viuis ereptus Guilielmus Canterus, restituendum putabat, *balare.* quod accipitur pro *mentiri.* verumtamen subruunt eam scripturam membranæ, dum restituunt *labare.* Id altero & modestius, & Arnobio nostro non infrequens. STEVV.

masculini nescio quem generis ministrum Iouis, ac villicum. Varro, qui sunt introrsus atque in intimis penetralibus cæli Deos esse censet quos loquimur, nec eorū numerum, nec nomina sciri. Hos [a] Consentes, & Complices Etrusci aiunt, & nominant, quòd vnà oriantur, & occidant vnà; sex mares, & totidem fœminas nominibus ignotis, & [b] miserationis parcissimæ: sed eos summi Iouis consiliarios, ac principes existimari. Nec defuerunt qui scriberent Iouem, ac Mineruam, Deos Penates existere, sine quibus viuere ac sapere nequeamus, & qui penitus nos tegant ratione, calore, ac spiritu. Vt videtis, & hic quoque nihil concinens dicitur, nihil vna pronunciatione finitur, nec est aliquid fidum, quo insistere mens possit veritati suæ proxima suspicione conjiciens. Ita enim labant sententiæ, alteraque opinio ab altera conuellitur, vt aut nihil ex omnibus verum sit: aut si ab aliquo dicitur, tot rerum diuersitatibus nesciatur. Possumus si videtur, summatim aliquid & de Laribus dicere, quos arbitratur vulgus vicorum atque itinerum Deos esse, ex eo quòd Græci vicos cognominant lauras. In diuersis Nigidius scriptis modò tectorum domuumque custodes, modò Curetas illos qui occultasse perhibentur Iouis æribus aliquando vagitum, modo [c] Digitos Samothracios, quos quinque indicant Græci Idæos dactylos nuncupari. Varro similiter hæsitans, nunc esse illos Manes, & ideò Maniam matrem esse cognominatam Larum: nunc aërios rursus Deos, & Heroas pronunciat appellari: nunc antiquorum sententias sequens laruas esse dicit Lares, [d] quasi quosdam genios & functorum animas mortuorum. Infinitum est & immensum species ire per singulas, atque ipsis facere promptum libris, nullum esse à vobis Deum, neque existimatum, neque creditum, de quo non ambiguas, discrepantesque sententias opinionum mille varietatibus prompseritis. Sed breuitatis & fastidij causa satis hæc est dixisse, quæ dicta sunt: & est operosum nimis coaceruare in vnum multa, cùm ex vno & ex altero manifestum fiat & pateat, hæsitare, labare, nec quidquam vos certi de his rebus quas asseritis scire: nisi fortè dicetis, etiam si personaliter ignoramus, qui sunt Lares, qui sunt Nouensiles, qui Penates, esse illos tamen consensione ipsa vindicante auctorum, & in numeris cælitum formam sui generis obtinere. Et quemadmodum poterit an sit Deus aliquis sciri, si ignorabitur & nescietur quid sit? aut postulatio ipsa beneficiorum valere, si exploratum non erit, non certum, quis ad quamque debeat consultationem vocari? Omnis enim qui quærit alicuius numinis impetrare responsum, debet necessariò scire cui supplicet, quem imploret, à quo rebus auxilia & necessitatibus exposcat humanis: maximè cùm vos ipsi, & non omnes omnia deos posse præstare, & dissimilibus ritibus singulorum animos referatis offensionesque placari. Etenim si hic atram, ille albam desiderat pellem: huic capite velato, illi sacrificandum est nudo, [e] de matrimoniis ille consulitur, hic medelas incommoditatibus præstat, interesse non potest nihil, an sit ille Nouensilis, an ille, cùm ignoratio rerum, personarum confusio, & Deos offendat, cogat & necessariò piaculum contrahi. Finge enim meipsum incommoditatis alicuius & declinandi periculi causa horum cuipiam numinum supplicare dicentem: Adeste, adestote Dij Penates, tu Apollo, tuque Neptune, omniaque hæc mala, quibus vror, terreor, vexor, vestri numinis auerruncate clementia: eritne spes aliqua referendæ ab his opis, si Ceres, Pales, Fortuna, Iouialis aut Genius, non Neptunus & Apollo Penates Dij erunt? aut si Curetas pro laribus inuocaro, quos Digitos Samothracios pars vestrorum asseuerat auctorum, quemadmodum his potero auxiliatoribus & propitiis vti, cùm neque his sua, & aliena illis imposuero cognomina? Vsque adeò res exigit propriatim Deos scire, nec ambigere, nec dubitare de vniuscuiusque vi, nomine, ne si alienis ritibus & appellationibus fuerint inuocati, & aures habeant structas, & piaculis nos teneant inexpiabilibus obligatos. Quare si vobis liquet, in sublimibus palatiis cæli habitare, consistere multitudinem istam quam enumeratis deorum, in vnius proloquij finibus conuenit vos stare: nec per varias distractos, repugnantesque sententias fidem ipsis rebus, quas struitis, derogare. Si Ianus est, Ianus sit: si Liber est, Liber sit: si Summanus, Summanus sit. Hoc est enim confidere, hoc tenere, exploratæ in rei cognitione defigi, non more cœcorum atque errantium dicere: Nouensiles Musæ sunt,

a Trebiani

a *Consentes.* Varro de LL. lib. 7. *Dij penates, dij consentes.* Martian. Capella de nupt. Phil. lib 1. *Post ipsum Iouem dij consentes.* Augustin. de ciu. Dei lib. 4. c. 23 *Deos consentes, quos dicunt in consilium Iouis adhiberi.* Vetus inscript. pag. 3. ELMEN.

b *Miserationis parcissimæ.* Illustrissimus vir Iosephus Scaliger emendet *vesceratrionis.* Mihi præterea libeat suspicari, temerè tamen mutare nolim scripsisse Arnobium, *vesceratronis parcissimæ*, ille enim superlatiuus purus putus Lucretij, quem imitari amat, sic ait lib. 1.

———— ———— *paruissima quoque*
Corpora constabunt ex partibus infinitis.

& alibi. vtitur quoque Varro *vei ó fumpiei* Festus. *sparo parcissimi generis vocula.* Acron ad Od 5. lib 2. MAVR.

c *Digitos Samothracios.* Erant quum alibi legerent, *Indigetes Samothracios* nitebantur quippe Macrobij auctoritate, qui Deos magnos, Deos Samothracas, eosque Penates vocat lib 3 Non tamen facilè mutandum *digitos.* Nam digiti ij sunt dactyli de quibus agit. Iulius Pollux *τοὺς, δακτύλους* [illegible] *Idæos vocatos digitos ferunt, ob numerum, quoniam quinque sunt.* PRI.

d *Quasi quosdam genios & functorum animas* In Romano sic habetur. Suspicor autem glossemate pollutam hunc locum, & illud, animas mortuorum, glossema esse illius quod præcedit, genios defunctorum. CANTI

e *De matrimoniis ille consulitur.* Etsi matrimoniis sui præsides erant, Apollinem tamen adibant, oraculum eius sciaturi, si quando matrimonium contracturi erant · aut Augures, haruspices, cæterosque vanos Apollinis sequaces consulebant.

[a] Trebiani quinimo Dij sunt, immò nouenarius numerus, subuersarum potiùs vel vrbium præsides, & in id periculum perducere res tantas, vt dum alios tollitis, & reponitis alios possit iure de cunctis, an sint vlla in parte, dubitari.

a *Trebiani quinimò dij sunt.* De iisdem quod à Pisone nouem essent, dixit superiùs. Hi verò ad Lacum Trebiam in Sabinis constituti erant, vnde Trebiani. P R I.

ARNOBII
DISPVTATIONVM
ADVERSVS GENTES
LIBER QVARTVS.

INTERROGARE vos libet, ipsosque ante omnia [a] Romanos dominos rerum ac principes, vtrumne existimatis pietatem, concordiam, salutem, honorem, virtutem, felicitatem, cæteraque huiusmodi nomina, quibus aras videmus à vobis cum magnificis exædificatas delubris, vim habere diuinam, cælique in regionibus degere? an ita vt assolet dici, causa ex ea quod optamus & volumus bona ista nobis contingere, superorum retuleritis in censum? Nam si verba existimantes hæc cassa, & nullius substantiæ nomina, diuinis tamen religionibus consecratis: erit vobis videndum, vtrumne istud puerile sit ludicrum, an vestrorum numinum delusionem spectans, quibus coæquatis & adjungitis inanium figmenta verborum? Sin autem ex animi certiore sententia Deos esse & hæc rati, templis & puluinaribus honorastis, inscitiam nostram vt doceatis oramus, victoria, pax, æquitas, & cætera quæ in superioribus dicta sunt, quanam ratione, qua via intelligi possunt Dii esse, atque ad superorum concilium pertinere? Nos enim, [b] nisi fortè communem tollitis nobis atque eripitis sensum, nihil horum sentimus & cernimus habere vim numinis, neque in aliqua contineri sui generis forma: sed esse virtutem viri, salutem salui, honorem honorati, victoris victoriam, concordis concordiam, pietatem pij, memoriam memoris: feliciter verò viuentis ac sine vllis offensionibus felicitatem. Quod à nobis verissimè dici ex contrariis promptum est oppositionibus noscitare, infelicitate, discordia, obliuione, iniquitate, impietate, ignauia pectoris, & valetudine corporis minus fausta. Vt enim hæc accidunt, hominumque sunt posita in actionibus, ac effectibus fortuitis, ita quod illis aduersum ex qualitatibus begnioribus nominatur, in aliis necesse est hæreat, ex quibus ita formatis figuratio ista concepta est nominum. Nam quod nobis [c] cateruas ignotorum aliàs inducitis Deorum, existimare non possumus, vtrumne istud seriò, atque ex rei compertæ faciatis fide, an fictionibus ludentes cassis ingeniorum lasciuiatis luxu. Quod abiectis infantibus pepercit lupa non mitis, Luperca inquir, dea est auctore appellata Varrone. [d] Ex terum ergo prouentu, non ex vi naturæ Dea ista est prodita; & postquam feros morsus immanis prohibuit bellua, & ipsa esse occœpit, & ipsius nominis significantiam traxit. Aut si fuit jamdudum Dea, priùs quàm Romulus nasceretur & frater: cuius fuerit nominis atque appellationis expromite. Præstana est, vt perhibetis, dicta, quòd Quirinus in jaculi missione cunctorum præstiterit viribus: & quòd Tito Tatio, Capitolinum vt capiat collem, viam pandere atque aperire permissum est, [e] Dea Panda est appellata, vel Pantica. Antè facta hæc ergo numquam fuerant numina: & nisi Romulus tenuisset teli trajectione palatium, nique Tarpeiam rupem rex Sabinus potuisset accipere, nulla esset Pannica,

a *Romanos dominos rerum.* Virgil. lib. 1 Æneid.

Romanos rerum dominos, gentemque togatam.

Augustin de civ. Dei, lib 5 c. *Iuno cum Ioue suo iam fouebat Romanos rerum dominos.* Orosius lib. 1. histor. cap. 2 *Romanos fieri rerum dominos bonis communibus non obstare.* Tertull. Apolog. c. 21. *dominatores gentium* Eumenes Panegyr. ad Constant. Imp. *Domini generis humani.* Cæsius Bassus apud Diomedem lib. 1. *Romani victores.* E L M S N.

b *Nisi fortè communem nobis eripitis sensum.* Cui plurimum imò pœnè totum tribuebat is quem plurimum Arnobius imitatur, Lucretius: quippe Epicuri sectator, qui sensuum cognitionem existimabat omnium esse certissimam, & tutissimam, Lucretius lib. 1.

Corpus enim per se communis dedicat esse
Sensus: quo nisi prima fides fundata valebit,
Haud erit occultis de rebus quo referentes
Confirmare animi quicquam ratione queamus.

H E R.

c *Cateruas ignotorum alias inducitis deorum.* Tanta erat Numinum copia, vt communes, barbaros, rusticos & mille alios Deos inueherent. Vnde Tertullianus Apolog. 10. enumeratis monstrosis illis diis, ait, *Nec ego per singulos decurram, tot ac tantos, nouitios, veteres, barbaros græcos &c.* & modò, *otiosum est etiam titulos persequi vt colligam in compendium.* Nullius rei quam deorum major copia, nullus fertilior prouentus. P R I.

d *Ex rerum ergo prouentu.* Arnobius lib. 1. *maximos fuisse annonæ prouentus.* Plinius lib. 1. epist. 13. *prouentum poetarum.* Apuleius de mundo: *prouentus artium.* Arnobius lib. 2 *nec citra eius nutum quicquam potest in rebus vel prouenire vel cadere.* E L M S N

e *Dea Panda.* Glossæ: *Panda* θεὰ [illegible], *Idem.*

a Dea

ce, nulla Præstana esset. Si & has dicitis ante sui causam fuisse cognominis, quod in priore quæsitum est capite, cuius & hæc fuerint vocaminis indicate. Pellendorum hostium [a] dea potens Pellonia est: quorumne, nisi molestum est, edite. Confligunt partes, atque inter se cominus armorum collatione decernunt, & hæc illi est pars hostis, & illa huic hostilis: quos ergo Pellonia, cum hinc & inde pugnabitur, pellet, aut in gratiam concessura est quorum, cùm vtrique debeat parti sui nominis vires, officiumque præstare? Quod si vtrique fecerit, id est, partibus si vtrisque fauorem ac suffragium commodarit, nominis sui vim perdet, quod partis vnius in pulsione formatum est. Nisi fortè dicetis, Romanorum tantùm est Dea hæc, & cum solis Quiritibus faciens, gratiosis semper opitulationibus præsto est. Esse quidem hoc ita, quòd nomini fauemus, optamus: at quæstionem non exiguam res habet. Quid enim? Romani Deos possident peculiares, qui aliarum gentium non sint? Et quemadmodum poterunt Dij esse, si non omnibus, quæ vbique sunt gentes, æquabilitatem sui numinis exhibebunt? & vbi quæso jamdudum Pellonia hæc fuit, cùm apud Furculas Caudinas decus publicum subiugatum est? cùm [b] apud Thrasimeni lacum sanguinei cucurrere torrentes? cùm [c] Diomedis campi Romanis cadaueribus aggerati sunt? cum mille alia vulnera præliorum innumeris accepta sunt cladibus? dormiebat, stertebat, aut quod vilia facere consueta sunt capita, in hostilia castra defugerat? [d] Dij læua læua, [e] sinistrarum tantum regionum sunt præsides, & inimici partium dexterarum. Quod quanam istud ratione dicatur, quoue animi sensu, neque ipsi nos assequimur, nec à vobis confidimus posse in aliquam lucem communis intelligentiæ perduci. Iam primùm enim mundus ipse per se sibi neque dexteras, neque læuas, neque superas regiones, neque imas, neque anticas habet, neque posticas. Quicquid enim teres est, atque ex omni parte rotunditatis solidæ conuexione conclusum, nullum habet initium, nullum finem. Vbi finis & initium nullum est, esse aliqua portio sui nominis, & initium non potest. Itaque cùm dicimus, dextera hæc regio est, & illa læua, non ad mundi habitum dicimus, qui sui simillimus totus est, sed ad positionem nostram, situmque reuocamus, qui informati sic sumus, vt alia dextera, alia in nobis dicantur esse læua: quæ tamen hæc ipsa, quæ læua appellamus & dextera, alias in nobis nihil habent perpetuum, nihil fixum: sed prout nos casus, atque euentus collocauerit temporis, ita nostris sumunt ab lateribus figurationes. Si orientem solem respexero, cardo mihi frigoris, & Septemtrio fit læuus: in quem si ora traduxero, erit mihi sinister Occasus, qui ab sole posterganeus habebitur. Rursus verò si iecero plagam in occiduam lumina, in vocabulum suusti Auster & Meridies transit: in quam si me partem necessaria temporis circumegerit ratio, fit vt oriens læuus immutata corporis conuersione dicatur. Qua ex re poterit facillimè recognosci, neque læua natura esse vlla, sed positionis & temporis, & prout nostri corporis habuerit se situs, tetum ad circumstantiam collocatus. Quod cum ita se habeat, quanam ratione, quo pacto sinistrarum partium Dii erunt, cùm easdem constiterit regiones modò dexteras fieri, modò læuas? aut quid dexteræ meruerunt de immortalibus Diis partes, vt sine vllis præsidibus degerent, quas esse faustas, & prosperis semper cum omnibus edidcerunt? Lateranus vt dicitis, Deus est focorum & Genius, dictusque hoc nomine, quòd ex laterculis crudis ab hominibus caminorum istud exædificetur genus. [f] Quid ergo? si testa, aut materia fuerint quacumque alia fabricati foci, Genios non habebunt? & ab officio tutelæ quisquis iste est Lateranus abscedet, quòd regni sui possessio non luteis constructa est formis? Et quid, quæso, vt faciat, præsidatum focorum Deus iste fortuitus est? Per humani generis coquinas currit, inspiciens & explorans quibusnam lignorum generibus suis ardor in foculis excitetur: habitudinem fictilibus contribuit vasculis, ne flammarum dissiliant vi victa: curat vt ad sensum palati suis cum iucunditatibus veniant rerum incorruptarum sapores, & an ritè pulmenta condita sint, prægustatoris fungitur atque experitur officio. Itane istud non fœdum, quinimò, vt verius dixerim, non contumeliosum, non impium, ad hoc tantum inducere Deorum nescio quas fictiones, non quas dignis honoribus prosequare, sed quas rebus turpibus, & infami præficias actioni? Etiamne militaris Venus castrensibus plagiis præsidet;

a *Dea potens pellonia.* August. de ciuit. Dei lib. cap. 21. *Cum enim esset inuocanda propter fessos dona Fessona, propter hostes depellendos dona Pellonia. Idem.*

b *Apud Thrasymeni lacum.* Lacus Thrasymenus est hodiè *Lago de Perugia.* PRI.

c *Diomedis Campi Romanis cadaueribus aggerati sunt?* Cannas intelligit, ignobile oppidum Apuliæ, & sola cladis Romanæ magnitudine notum, ad quod commissum est temeritate Terentij Varronis atrox prælium in quo quadraginta Romanorum millia desiderata sunt. Diomedis campi ideò hic vocantur ij tractus, quoniam Aetolia pulsus Diomedes Argyripam siue Argos in Apulia condidit. Hanc vrbem intelligit Vergilius lib. 8. hoc versu:

Mittitur & magni Venulus Diomedis ad vrbem. Idem.

d *Dij læui.* Virgil. lib. 4. Georg.

Numina læua sinunt, auditq; vocatus Apollo.

Seruius: *Numina læua, prospera.* ELMENH.

e *Sinistrarum tantum regionum sunt Præsides.* Lactantius siue Luctat. in 3. Thebaid. Seruius in 2. Æneid. *Idem.*

f *Quid ergo? si testa.* Hæc lectio est è MS. Reg. Credit autem laterculis caminos sæpiùs exædificabant, vt etiam ostendit Plinius: quandoque etiam testis, vt non temerè hoc obijciat Arnobius. Nam tubulus, quo cingebatur ἰπνὸς ad est. ὀπαῖον siue foramen, per quod exibat & exhalabatur fumus, erat quandoque è testa; vnde καπνοδόχην Græci appellabant. [illegible], inquit Eustathius. [illegible] igitur siue quod è testa, siue quod è laterculo: nam reapse parum est discriminis. HERALD.

fidet, & puerorum stupris? Etiamne Persica vna est è populo numinum, quæ obscœnas illas & luteas voluptates ad exitum perficit dulcedine inoffensa procedere? Etiamne Pertunda, quæ in cubiculis præsto est, virginalem scrobem effodientibus maritis? Etiamne Tutunus, cuius immanibus pudendis, horrentique fascino, vestras inequitare matronas, & auspicabile ducitis, & optatis? Quod si minimè vos admonent ad intellectum veritatis res ipsæ: nec ex ipsis saltem potestis nominibus noscere inanissimæ superstitionis figmenta hæc esse, & falsorum imaginationes Deorum? Putationibus arborum Puta, inquitis, præsto est: rebus petendis Peta. Deus nemorum Nemestrinus est. Patellana numen est, & Patella: ex quibus vna est patefactis, patefaciendis rebus altera præstituta. Noduțis dicitur Deus, qui ad nodos perducit res satas: & quæ præest frugibus terendis, Terensis. Ab erroribus viarum dea Vibilia liberat. ᵃ In tutela sunt Orbonæ orbati liberis parentes: in Næniæ, quibus extrema sunt tempora. Nam quæ durat & solidat infantibus paruis ossa, Ossilago esse memoratur. Mellonia dea est pollens potensque in apibus mellis curans custodiensque dulcedinem. Dicite ô quæso, ita vobis propitiæ faueant Peta, Puta, Patella, si omninò non essent apes vllæ in terris, aut si exos genus humanum, velut quidam vermiculi nasceremur, dea Mellonia non esset? aut Ossilago solidatrix ossium nomen proprium non haberet? Etenim quæro, & rogito, vtrumne vobis videantur antiquiores Dij esse natura, tempore, vetustate, an homines, an apes, fruges, virgulta, & cætera? Dubitabit hominum nemo, quin innumeris dicatis Deos ætatibus, sæculis, cuncta quæcumque sunt anteire. Quod si habet se ita, qui fieri per rerum naturam potest, vt ex rebus posteà procreatis acciperent nomina ea, quæ sunt priora temporibus? aut tutelas sortirentur earum Dij rerum, quæ nondum essent genitæ, & in vsum mortalibus attributæ? An numquid jamdudum sine nominibus Dij erant, & postquam res nasci, terrisque inesse cœperunt, his à vobis dignati sunt signis atque appellationibus nuncupari? Et vnde scire potuistis quæ nomina singulis inderetis, cùm esse illos ignoraretis omninò: aut inesse potentias his certas, cùm esset vobis similiter nescium, quisnam eorum quid posset, & cui rei deberet pro sui numinis potestate præponi? Quid ergo, inquitis, hos Deos nusquam esse gentium iudicatis, sed falsis opinationibus constitutos? Non istud nos soli, sed veritas ipsa dicit, & ratio, & ille communis, qui est cunctis in mortalibus, sensus. Quis est enim qui credat esse Deos Lucrios, & lucrorum consecutionibus præsidere, cum ex turpibus causis frequentissimè veniant, & allorum semper ex dispendiis constent? Quis Libentinam, quis Liburnum libidinum superesse tutelis, quas iubet sapientia fugere, & quas mille per species propudiosa experitur & exercet obscœnitas? ᵇ Quis Limentinum, quis Limam custodiam liminum gerere, & ianitorum officia sustinere: cùm fanorum quotidie videamus, & priuatarum domorum conuelli & subrui: nec fine his esse flagitiosos ad lupanaria commeatus? Quis curatores obliquitatum Limos? quis Saturnum præsidem sationis? quis Montinum montium? quis ᶜ segnium Murcidam? quis ad extremum deam Pecuniam esse credat, quam velut maximum numen vestræ indicant literæ donare annulos aureos, loca in ludis atque in spectaculis priora, honorum suggestus summos, amplitudinem magistratus, & quod maximè pigri ament, securum per opulentias ocium. Quod si habere insistitis suos proprios præsides, ossa, mella, & limina, cæteráque alia, quæ vel cursim perstrinximus, vel nimietatis non attigimus tædio, licet consimili ratione mille alios inducere, qui rebus innumeris debeant suam curam, custodiamque præbere. Cur enim Deus præsit melli vni tantummodò, non præsit cucurbitis, rapis, non cunilæ, nasturtio, non ficis, betaceis, caulibus? Cur sola meruerint ossa tutelam, non meruerint vngues, pili, cæteraque alia, quæ locis posita in obscuris, & verecundioribus partibus, & sunt casibus obnoxia plurimis, & curam magis Deorum, diligentiamque desiderant? Aut si & has dicitis partes suis agere sub tutelaribus diuis, incipient totidem Dij esse, quot res sunt: nec explicabitur ratio, cur non rebus omnibus diuinæ præsideant curæ, si certas res esse, quibus præsint numina, & prouideant, dixeritis. ᵈ Quid dicitis ô patres nouarum

a *In tutela sunt Orbonæ orbati liberis parentes*, &c. Nolo eadem iterare sæpiùs: nam *Ossipanga* legendum ostendi lib. superiore. De cætero orbom dicebant veteres tam parens qui liberos, quàm liberos, qui patrem amisissent. Vtriusque testem habemus M. Tullium Cicer. Eodem spectare video ista Pauli, apud Pompeium Festom: *Orba est qua patrem aut matrem, aut filios quasi lumen amisit*. eluenda teor, *aut filios, aut si lumen amisit*. altero lumine orbum. & luminibus orbum corpus Plinius dicebat. Similiter Ouid. *Luminibus orbus -- rupibus incursat.* Iacere lumina ad plagam occiduam, dicit hic scriptor hoc libro; objicere lumini & conspectui, lib. 1. STAV v.

b *Quis Limentinum*. S. Cyprianus huius Dei meminit lib. de Idolor. van. atque etiam Augustinus cap. 8. lib. 4. de ciuit. Dei, *Tres deos*, inquit, *isti posuerunt*, *Forculum foribus*, *Cardeam cardini*, *Limentinum limini*. De his etiam omnibus lib. de Idololatria cap. 15. Tertullianus, qui meritò *Inania nomina & conficta* vocat, quod est Gregorij Naziant. orat. 2. [illegible]. P u r.

c *Segnium Murcidam*. Alij, *Murciam* retinent hoc est desidiosorum deam, Murcida forsan Dea est Murtia apud Tertull cap. 8. de spectac. est Dea amoris. sed de illa non est hic mentio. Deam Marmotis putauit Murciam eruditus Turnebus, in quo immeritò eum arguit sciolus nescio quis, nam pigros & immobiles vt marmora & stantes Dea illa mystas suos reddebat. *Idem*.

d *Quid dicitis ô patres nouarum religionum*? Periodum hic inchoandam existimo, sed nec sequentia videntur satis sana. Nam quorsum eos patres appellas nouarum religionum: An quia nouis dijs nomina imposuerant, aut noua numina creauerant? frigida, opinor, suspicio. Ridet eos ponitis Arnobius, & aceto suo vrit: titulisque, quibus gloriabantur, ornat eos; simulque quàm inaniter tam magnifica elogia arrogarent, rebus ipsis, quibus utebantur propositis, ostendit. H e r.

tum religionum, quid potestatum? Hoscine à nobis Deos violari, & negligi sacrilego clamitatis, quiritatisque contemptu, Lateranum genium focorum, Limentinum præsidem liminum, Pertundam, Persicam, Nodutum, Terensem? & quia non supplices humi ª Mutuno procumbimus atque Tutuno, ad interitum res lapsas, atque ipsum dicitis mundum leges suas & constituta mutasse? Atquin videte, perspicite, ne dum talia confingitis monstra, taliáque molimini, Deos offenderitis certissimos, si modò sunt vlli qui istius nominis mereantur sustinere atque habere fastigium: nec propter aliam causam mala ista, quæ dicitis, ferueant, & quotidianis accessionibus inolescant. Cur ergo, è vobis fortasse aliquis dixerit, esse falsum istos Deos? Et inuocati ab haruspicibus parent, & suis acciti nominibus veniunt, & fidelia reddunt responsa quærentibus. Possumus obtinere falsum esse quod dicitur, vel quòd suspicionibus plenissima res tota est: vel quòd multas quotidie prædictionum videmus, aut aliter cadere, aut in contrarios exitus frustrata expectatione torqueri. Sed sint vt asseritis, veræ: an iidem tamen facietis fidem Mellonam, verbi causa, vel Limentinum inserere se fibris, & ad rerum, quas quæritis, significantias aptare? Numquid illorum aliquando vidistis os, habitum, faciem? aut eadem hæc possunt in pulmonibus, aut jecusculis conspici? Nonne accidere, fieri, licet astu dissimuletis, potest, vt alter pro altero subeat, fallens, ludens, decipiens, atque inuocati speciem præstans? Si [b] magi haruspicum fratres sis in accitionibus memorant antitheos sæpiùs obrepere pro accitis, esse autem hos quosdam materiis ex crassioribus spiritus, qui Deos se fingant, nesciosque mendaciis & simulationibus ludant, cur ratione non dispari credamus hic quoque subjicere se alios pro his qui non sunt, vt & vestras opiniones firment, & sibi hostias cædi alienis sub nominibus gaudeant. Aut si sic accipere rei nouitate renuitis, vnde vobis est scire, an sit vnus aliqui, qui succedat pro omnibus iis quos inuocatis, partibus qui se cunctis locorum diuisionumque supponens, multorum vobis speciem diuorum præbeat & potestatum? Quisnam iste est vnus, interrogabit. Fortè possumus istum vobis veris auctoribus dicere: sed ne nobis fidem habere nolitis, Ægyptios, Persas, Indos, Chaldæos, Armenios interroget, omnésque illos alios, qui in interioribus viderunt & cognouerunt hæc artibus; jam profectò discetis, quisnam sit Deus vnus, vel sub eo qui plurimi, qui Deos se fingant, & humani generis imprudentiam ludat. Iamdudum nos pudet ad eum locum venire, [c] in quo risum tenere non possunt non tantùm puerculi, & procaces: verumetiam serij atque in moris tetrici asperitatem durati. Nam cùm à doctoribus omnes nostris insinuatum acceperimus & traditum, in declinationibus Deorum pluratiuos numeros non esse, quod essent Dij singuli, nec communiter ire per plurimos vniuscuiusque nominis proprietas quiret: immemores vos fact, & puerilium disciplinarum recordatione composita, & complures subditis vocabulis iisdem Deos, & cum fitis aliàs in eorum numero restrictiores, multiplices eos rursus cognominum societate fecistis: quam quidem olim partem judicii acris viri, atque per ingenio perspicaci, tam sermone Italo explicuere, quàm Græco. Et dare nobis compendium potuisset res ista, si non & aliquos videremus literarum esse istarum expertes & institutus à nobis sermo nos quoque compelleret nonnihil de his rebus, quamuis ab illis sumptum, commemoratumque, depromere. Aiunt igitur Theologi vestri, & vetustatis absconditæ conditores, [d] tres in rerum natura Ioues esse: ex quibus vnus Æthere sit patre progenitus, alter Cælo, tertius verò Saturno, apud insulam Cretam & sepulturæ traditus, & procreatus. Quinque Soles, & Mercurios quinque: ex quibus, vt referunt, Sol primus Iouis filius dicitur, & Ætheris habetur nepos: secundus æquè Iouis filius & Hyperiona proditus genitrice: tertius Vulcano, non Lemnio, sed Nili qui fuerit filius: quartus Ialysi parer, quem Rhodi peperit Heroïcis temporibus Acantho: quintus Scythici regis, & versipellis habetur Circæ. Iam Mercurius primus, qui in Proserpinam dicitur genitalibus adhinniuisse subrectis, supremi progenies

a *Mutuno procumbimus atque Tutuno.* Papias: *Mutunus vel Tutunus à græcis Priapus dicitur.* Augustin. de ciuit. Dei lib. 4. cap. 11. *Ipse sit Mutunus vel Tutunus, qui est apud Græcos Priapus.* Ita vetus codex Insilensis: nec hic audio Viuem qui *Tutunus* inducit. E L M E N.

a *Magi haruspicum fratres.* Genethliaci, Magi, Chaldæi, haruspices, & alij eiusdem artis nomine tenus tantùm differunt, & venenariorum nomine significantur apud Tertull. apolog. 45. P R I.

b *In quo risum tenere non possunt, non tantum puerculi & procaces.* In M S. Reg. *pueritur.* Vnde suspicantur nonnulli *pueri ridiculi*: vulgata lectio seruari potest, vt ita significet Arnobius vernularum dicacitatem, & procacitatem. Ac fuisse pusiones dicaces, eosque sæpiùs ex Alexandria in deliciis veterum, notum satis est. Papinius.

Non ego mercatus Pharia de puppe procaces
Delicias, doctumue sui conuitia Nili
Infantem, linguaque simul, salibusque proteruum

Hic est [illegible], de quo Lucianus aurea dissertatione de iis qui ἐπὶ μισθῷ circa magnates sunt. H A A.

c *Tres in rerum natura Ioues.* Hunc locum, vt & pleraque alia huius libri, (quemadmodum suis locis indicabimus) desumpsit auctor noster, tum ex Cicerone de nat. deorum, tum etiam ex Clemente Alex. protreptico ad gentes, & hos ipsos auctores videtur innuere, cum paulò antè dixit: Quam quidem olim partem judicij acres viri, atque ingenio perspicaci, tam sermone Italico explicuere quàm Græco, & dare nobis compendium res ista potuisset, si non & aliquos videremus, literarum esse istarum rudes, & institutus à nobis sermo, nos quoque compelleret, nonnihil de rebus, quamuis ab illis sumptum commemoratumque depromere. Hunc itaque locum mutuatus est Arnobius noster à Cicerone in 3. de nat. deor. eius verba hæc sunt: Principio Ioues tres numerant ij qui Theologi nominantur &c. Huius rei etiam Clemens sed breuiùs hoc modo meminit. [illegible] &c. C A N T.

d *Tres in rerum natura Ioues.* Teste Tertull. apolog. 14. Varro Romanorum doctissimus trecentos sine capitibus induxit. P R I.

genies Cæli est. Sub terra est alter, Trophonius qui esse iactatur. Maia tertius matre, & Ioue procreatus sed tertio: quartus suboles Nili est, cuius nomen Ægyptia gens horret & reueretur expromere. Quintus Argi est interemptor, fugitiuus, atque exul, & proditor apud Ægyptum litterarum. Sed & Mineruæ, inquiunt, sicut Soles & Mercurii, quinque sunt: ex quibus prima non virgo, sed ex Vulcano Apollinis procreatrix: Nili altera proles, & quæ esse perhibetur Ægyptia: stirps Saturni est tertia, & quæ vsum excogitauit armorum: Iouis quarta progenies, quam Messenii Coryphasiam nuncupant: & quæ Pallantem occidit patrem, incestorum appetitorem, est quinta. Ac ne longum videamur & nimiùm minutatim velle capitaite per singula, aiunt iidem Theologi quatuor esse Vulcanos, & tres Dianas, Æsculapios totidem, & Dionysos quinque, ter binos Hercules, & quatuor Veneres, tria genera Castorum, totidemque Musarum, pinnatorum Cupidinum trigas, & a quadrigas Apollinatium nominum: quorum similiter genitores, similiter matres, loca quibus nati sunt indicant, & originem singulorum suis cum prosapiis monstrant. Quod si verum & certum est, & ex rei cognitæ asseueratione monstratur, aut omnes Dii non sunt, quoniam plures sub eodem nomine, quemadmodum accepimus, esse non possunt: aut si aliquis ex his est, ignorabitur & nescietur quid sit, consimilium nominum confusione cæcatus. Atque ita per vos ipsos, quamuis fieri nolitis, efficitur, vt hæsitet religio conturbata, neque habeat finem certum, in quem dirigere se possit, & nullis elusa ambiguitatis erroribus. Fingite nos enim vel auctoritate commotos, vel violentia terroris vestri, induxisse in animum Mineruam, verbi causa, sacris vobis sollemnibus & ritu velle adorare vulgato: res si cùm diuinas apparamus, aggredimurque aris flammantibus sua reddere constituta, Mineræ omnes aduolent, ac de istius nominis possessione certantes poscant sibi singulæ apparatum illum sacrorum reddi, quid in medio faciemus nos animal tenue, vel in partes quas potius pij muneris officia transferemus? Dicet enim forsitan prima illa, quam diximus, meum nomen est Mineruæ, cum numine, quæ Apollinem genui, quæ Dianam, & ex meimet fetu cælum numinibus auxi, & Deorum numerum multiplicaui. Immò, inquiet quinta Minerua, tu tinnis, quæ marita, & puerpera toties castitatis puræ [b] imminuta es sanctitate? Nonne vides in Capitoliis omnibus virginaleis esse species Mineruarum, nec nuptarum his formas ab artificibus cunctis dari? Desiste igitur nomen iuris tibi asciscere non tui. Nam Mineruam me esse genitore ex Pallante procreatam, testis omnis est poëtarum chorus, qui Palladem me nuncupat, deriuato à patre cognomine. Quid dicis? inquiet secunda, hæc audiens, ergóne Mineruium nomen tu feres parricida, petulans, & ex amoris incesti contaminatione polluta? quæ dum te fucis, atque artibus excolis meretriciis, jam patris in te mentem furialibus plenam cupiditatibus excitasti. Perge igitur, aliud tibi quærere signum: nam mea res ista est, quam Nilus maximus fluminum aquis generauit ex liquidis, & in virgineos habitus roris concretione conduxit. Quod si fidem inquiris facti, Ægyptios & ego testes dabo, [c] quorum sum Neith lingua, Platonis testificante Timæo. Quid deinde arbitramur fore? desistetne & illa Mineruam se dicere, cui Coryfasiæ nomen est, vel ex Coryfæ matris signo, vel quòd ex vertice summo Iouis parmam ferens emicuit, atque armorum accincta terroribus? Aut illam quæ tertia est cessuram patienter nomine, & non dictis talibus habituram rationem sui, & primarum arrogantiam refutaturam? Tune tu audes maiestatem tibi mei nominis vsurpare, ex cœno & ex gurgitibus prodita coagulatáque limosis? at tibi tu aliam dignitatem assume, deam [d] quæ de vertice procreatam mentiris te Iouis, & Rationem te esse mortalibus ineptissimis suades? Ex capite conceptos filios procreat? Vt arma quæ gestas, procudi possent & fabricari, in verticis ipsius cauo officina fabrilis fuit, incudes, mallei, fornaces, folles, carbones, & forcipes? At si verum est quod asseueras, Rationem te esse, desiste tibi nomen id, quod meum est, vindicare: nam, quam dicis, ratio, non est species numinis certa, sed obscurarum intelligentia causarum. Si ergo, vt diximus, officia nobis adeuntibus religiosa Mineruæ adsint quinque, ac diuinus nominis proprietate rixantes, sibi quæque desideret aut turis suffimenta libari, aut è pateris aureis [e] inferia vina defundi, quo disceptatore, quo iudice controuersias tollemus tantas? aut quis quæsitor,

quis

a *Quadrigas Apollinarium nominum.* Cicero de nat. deor. *Apollinum antiquissimus is, quem paulò ante ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum, alter Corybantis filius, natus in Creta, cuius de illa insula cum Ioue ipso certamen fuisse traditur,* &c. ELMEN.

b *Imminuta es.* Proprio verbo vsus est. Nam imminuere virginem, est idem quod deuirginare. Arnobius lib. 5. *quibus nihil ante momentum castitatis imminueres genitricem.* Apuleius in Floridis. Plautus Cistell. act. 1. sea Ausonius in centone nuptiali imminutionem pro prima coitione posuit. *Idem.*

c *Quorum sum Neith lingua.* Plato in Timæo, cuius verba sic vertit Chalcidius. *Est Ægypti regio delta, cuius vertice nihil scinduntur fluenta, iuxta quæ Sais nomine ciuitas magna, quam reges mos vetus: seu Saitica nuncupatur, ex hac vrbe Amasis fuit imperator: conditor verò Dea urbis Ægyptiaca lingua censetur Neith, Græca dicitur* ΑΘΗΝΑ. *Idem.*

d *Quæ de vertice procreatam mentiris te Iouis.* Seruius in 4. Æneid. *Minerua Iouis de capite procreata esse dicitur.* Lucianus de sacrific. Clemens protreptico. Pausanias Atticis. Origenes contra Celsum lib. 8. Augustinus de ciuit. Dei lib. 4. cap. 10. Ouidius lib. 3. Fastor. Macrob. lib. 1. Saturn. cap. 17. Hieronymus contra Iouinianum lib. 1. cap. 16. *Idem.*

e *Inferia vina defundi.* Probè correxit Lud. Carrio *inferia vina*, cum vide lib. 2. emendat. cap. 1 & Arnobium ipsum lib. vltimo, item Iacobi Cuiacij obseru. lib. 2. cap. 11. STEVV.

quis arbiter ceruicibus tantis erit, qui inter personas huiusmodi, aut vindicias iustas dare, aut sacramenta conetur pronunciare non iusta? Nonne potius ibit domum, seseque abstinens ab negociis talibus tutius esse arbitrabitur nihil horum contingere, ne aut vni dando, quod omnium est, inimicas efficiat cæteras: aut stultitiæ crimen incurrat, si id attribuat cunctis, quod esse oportebat vnius? Possumus hæc eadem de Mercuriis, Solibus, imò de aliis omnibus, quorum numeros tenditis & multiplicatis, expromere. Sed satis est ex vno rationem in cæteris eamdem esse scire: & ne fortè prolixitas fastidium audientiæ pariat, cessabimus ire per singula, ne dum vos arguimus nimietatis, loquacitatis immodicæ suscipiamus & nos culpam. Quid dicitis, ô isti, qui ad Deorum nos cultum membrorum laniatibus inuitatis, & suscipere nos cultum vestrorum compellitis numinum? Possumus difficiles non esse, si modo aliquid nobis dignum tanti nominis opinione monstretur. Ostendite nobis Mercurium, sed vnum: date Liberum, sed vnum: vnam Venerem, atque vnam similiter Dianam. Nam esse Apollines quatuor, aut tris Ioues, numquam nobis facietis fidem: nec si testem ipsum citetis Iouem, aut Pythium constituatis auctorem. Sed ex diuerso, nescio quis, vnde inquit, scimus, an explorata & cognita Theologi scriptitarint, an vt visum est, atque sedit, [a] libidinosam extulerint fictionem? Nihil istud ad causam, nec sermonis istius in eo est ratio constituta, vtrumne res ita sint, Theologorum vt indicant scripta, an aliter se habeant, & multo dissociatæ discrimine. Nobis enim satis est rebus de publicatis loqui, neque quærere quid sit in vero, sed refutare, [b] conuincere id, quod in medio positum est, atque opinatio concepit humana. Sed si mendaces illi, vos, veritas quæ sit, exponite, & irrefutabile aperite secretum. Et qui fieri potis est, remotis magisteriis literarum? Quid est enim, quod dici de immortalibus Diis possit, quod non ex hominum de his scriptis ad humanas peruenerit notiones? Aut quicquam vos ipsi de illorum ritibus potestis, cærimoniisque narrare, quod relatum in literas non sit, & scriptorum commentariis publicatum? aut si ponderis existimatis nullius hæc esse, aboleantur omnes libri, quos de Diis habetis compositos, Theologorum, Pontificum, nonnullorum etiam philosophiæ deditorum: quinimmò potiùs fingamus ab exordio mundi nullum aliquando mortalium scripse de Diis quicquam, experiri volumus, & cupimus scire; an mutire, an hiscere Deorum in mentione possitis, an concipere eos mente, quos in animis vestris nullius scripti informauerit notio. Cùm vero nomina, & potentias illorum suggerentibus vobis libris addidicisse vos constet; iniquum est detrahere litteris his fidem, quarum ea quæ dicitis testimonio atque auctoritate firmatis. Nisi fortè hæc falsa, & ea, quæ à vobis dicuntur, erunt vera. Quo argumento, quo signo? Cum enim homines vtrique, & qui hæc, & illa commentati sunt, fuerint, & de rebus incertis ab vtraque sit disputatum parte: arrogantis est dicere; id quod tibi placeat esse verum, quod verò animum lædit, id libidinis & falsitatis arguere. Per humani generis jura, atque ipsius mortalitatis consortia, cum auditis & legitis, ex illo atque ex illa matre Deus ille est proditus, nónne animi vestri sensum tangit, humanum nescio quid dici, & ex terreni generis humilitate proficiscens? Aut cùm esse arbitramini vos ita, solicitudinem concipitis nullam, ne offensionis aliquid apud ipsos, quicumque sunt, contrahatis Deos; quod ex turpi concubitu creditis, atque ex seminis jactu ignoratam sibi ad lucem beneficiis obscœnitatis exisse? Nos enim, ne quis fortè existimet ignorare, nescire, quid istius nominis conueniat dignitati, aut natiuitatis expertes Deos esse oportere censemus: aut si aliquos ortus habent, ab domino rerum ac principe, rationibus quas ipse nouit, ipsos ducimus atque existimamus esse missos, immaculatos, castissimos, puros, nescientes quæ sit fœditas ista coëundi, & vsque ad illos ipsos principali procreatione finita. At verò vos contrà majestatis immemores & sublimitatis tantæ, eas illis adjungitis natiuitates, ortusque eos adscribitis, quos ingeniis lautioribus homines & execrationi habeant & horrori. Ex Ope, inquitis, matre, & ex genitore Saturno, cum suis est natus Diespiter fratribus. Vxores enim Dii habent, atque in coniugalia fœdera conditionibus veniunt antè quæsitis? [c] vsu, farre, coëmptione, [d] genialis lectuli sacramenta condicunt? habent speratas, habent pactas, habent interpositis stipulationibus sponsas? Et quid de ipsis coniunctionibus loquimur, quando & quosdam nuptias celebrasse, & festas habuisse frequentias dicitis, & lusisse in his deas; & quod

participes

[a] *Libidinosam extulerint fictionem.* Dicit pòsteà *libidinis & falsitatis arguere*, eodem sensu. Nam poetæ pro libidine ac cupiditate ea comminisci ausi sunt quæ chartis illeuerunt. PRI.

[b] *Conuincere id quod in medio positum est.* Id est, quod publicatum est, vt loquebatur modò. Lucret. lib. 5.

Et celata diu in medium peccata dedisse.

Sic Græci. Heraclitus apud Plutarchum alicubi: ἀμαθίην κρύπτειν ἄμεινον, ἀλλὰ εἰς μέσον [illegible]. sic εἰς μέσον φέρειν, εἰς μέσον ἐλθεῖν, & similia. Origenes contra Celsum lib. 3. Dio Chrysostom. de regno sermon. 3. HERAL.

[c] *Vsu, farre, coemptione.* Boetius in Topica Ciceron. Seruius in 1. Georgic. Anton. August. ad LL. 12. tabul. Brissonnius de ritu nupt. Lipsius ad 4. Annalium Taciti. ELMEN.

[d] *Genialis lectuli sacramenta.* Prædictæ enim solennitates ad fœdus conjugale sanciendum & affirmandum adhibebantur: quare *genialis lectuli sacramenta* dicit, eá igitur erant veluti mystica quædam signa, & prætereà quasi nudæ fidei vincula. HER.

a participes fescenninorum non essent, perturbasse discordiis omnia, & in humanum in posterum genus exitiorum seuisse discrimina? Sed in cæteris forsitan minus huius elucear turpitudinis fœditas. Ergóne ille rector poli, pater Deorum & hominum, supercilio & nutu totum motans & tremefaciens cælum, ex viro concretus & fœmina est? Et nisi ambo sexus in obscœnas dissoluerentur copulatis corporibus voluptates, Iupiter ille maximus non esset, & vsque ad hos dies, & regem numina non haberent, & cælum sine domino staret? Et quid Iouem miramur ex fœminæ effusum dictitate vos aluo, quando auctores vestri & nutricem habuisse conscribunt: & ex alieni vberis alimonia mox traditam retinuisse vitam? Quid dicitis, ô viri? Ergóne, iterùm dicam, tonans, fulgurans, & fulminans, & nubila terribilia conducens, suxit fluenta mammarum, vagitum edidit, repsit, atque, vt fletum exponeret ineptissimè tractum, crepitaculis obticuit auditis, & ad somnos inductus est in mollissimis cunis jacens, & vocibus delinitus infractis? O Deorum assertio religiosa! ô amplitudinis metuendæ venerabilem monstrans atque insinuans dignitatem! Siccine apud vos quæso supernarum nascitur eminentia potestatum? His in lucem prodeunt generationibus Dij vestri, quibus asini, porci, canes, quibus immunda hæc omnis concipratur & gignitur terrenarum proluuies bestiarum? Nec contenti hos cœtus grauitati attribuisse Saturniæ, etiam ipsum regem mundi flagitiosiùs liberos procreasse, quam ipse est natus atque editus, prædicatis. Ex Hyperiona, inquitis, matre, & ex Ioue jaculatore fulminis, Sol aureus & flagrantissimus natus est: ex Latona & eodem arquitenens Delius, & syluarum agitatrix Diana: ex Leda & eodem Castores, Græcè Dioscuris nomen est: ex Alcmena & eodem Hercules ille Thebanus, quem claua pellisque tutatæ sunt: ex Semela atque ipso Liber, b qui Bromius dicitur, & ex femine iterum natus patris: ex ipso rursus & Maia, c Mercurius ore facundus, & gestator affabilium colubrarum. Potest vlla grauior contumelia Ioui vestro infligi, aut quicquam est aliud, quod labefactet, aut destruat Deorum principis auctoritatem, quàm quod eum creditis voluptatibus aliquando libidinosis victum, & in fœmineos appetitus inflammati pectoris incaluisse feruore? Et quid regi Saturnio matrimonius fuerat cum alienis rei? Non illi fuerat satis Iuno, nec sedare impetum cupiditatum in regina poterat numinum; cum nobilitas eam commendaret tanta, facies, oris dignitas, & vlnarum niuei marmoreique candores? An vxore contentus haud vna, concubini, pellicibus, atque amiculis delectatus impatientiam suam spargebat passim, vt babecali adolescentes solent, salax Deus, & canus ex finitis corporibus flaccescentium voluptatum restituebat ardorem? Quid dicitis ô impii, vel quas de vestro Ioue opinionum confingitis fœditates? Ita non animaduertitis, non videtis, cuius eum noretis probri? cuius criminis constituatis auctorem? vel quas in eum labes flagitiorum, quantas coaceruetis infamias? Ad libidinem homines proni, atque ad voluptatum blanditias naturæ infirmitate procliues, adulteria tamen legibus vindicant, & d capitalibus afficiunt eos pœnis, quos in aliena comprehenderint fœdera genialis se lectuli expugnatione iecisse. Subsessoris & adulteri persona cuius esset turpitudinis, notæ cuius regum maximus nesciebat, & speculator ille, vt fama est, benè meritorum ac pessimè, quidnam deceret se velle rationibus pectoris non perspiciebat amissis. Et tolerari forsitan maletractatio hæc posset, si eum saltem personis coniungereris comparibus, & adulter à vobis immortalium constitueretur dearum. In humanis verò corporibus quidnam quæso inerat pulchritudinis, quid decoris, quod irritare, quod flectere oculos posset in se Iouis? Cutes, viscera, pituita, atque omnis illa proluuies intestinorum sub inuolucris constituta, quam non modò Linceus ille penetrabili acie possit horrescere, verumetiam quiuis alter sola vel cogitatione virare. O egregia merces culpæ! ô digna & pretiosa dulcedo, propter quam Iupiter maximus cygnus heret, & taurus, & candidorum procreator ouorum! Si aperire oculos mentis & veritatem propriam intueri sine vlla vultis gratificatione priuata: miseriarum omnium causas, quibus genus, vt diciris, jamdudum afflictatur humanum, ex huiusmodi reperieris opinationibus fluere, quas habetis antiquitus de Diis vestris, & quas in melius reformare ante oculos posita veritate aenuistis. Nam nos quidem quidnam de illis aliquando, aut inconueniens sensimus, aut conscriptionibus edidimus indecoris, vt in inuidiam

a *Participes fescenninorum non essent.* Fescennini versus à pueris cantari solebant, erantque verba nupta, seu omni verborum lascivia & obscœnitate plena, vnde *φωνὰς αἰσχρὰ καὶ ἀσχημοσύνης γέμοντα*, *verba turpia & obscœnitate referta*, dicuntur illa iocularia dicta Chrysostomo. & Lucanus lib. 2. Pharſ. ——— ——— *nec more Sabino Excepit tristis conuicia festa maritus.* dicti sunt verò fescennini, aut à Fescennio Hetruriæ oppido, vel à fascinn. P u t.

b *Qui Bromius dicitur & ex femine, &c.* Ouidius lib. 4. Metamorp. . . . . . . *Bacchumq; vocant, Bromiumq; Lyæumq; Ignigenamq; satumq; iterùm, solumq; bimatre e.* Hieronymus contra hæreses Iouin. cap. 24. *Mineruam de capite Iouis, & Liberum P. trem de femine eius procreatos doctissima finxit Græcia.* Fulgent. lib. 2. mythol. Lucianus deorum dialog. E L M E N.

c *Mercurius Ore facundus.* Isidorus lib. 8. Orig. cap 11. Fulgent. Mythol. lib. 1. Ouid. lib. 5. Fast. Clemens Alex. protrept. Horatius lib. 1. Ode. 6. *Idem.*

d *Capitalibus eos afficiunt pœnis.* Adulterium hic capitale facit, quomodo & auctor Queroli. Ammianus Marcell. hist. lib. 28. & Theodoretus serm. 3. contra Græcos. Romæ morte punitum non est, sed relegatione. Tiberius Imp. primus pœnam auxit: viris scilicet deportationem, fœminis deportationem & publicationem bonorum. Primus Constantinus Magnus adulterij crimen capitis pœna vindicauit, sacrilegosque nuptiarum temeratores gladio puniuit. vide Cuiacium lib. 6. obseru. cap. 11. Brissonium ad L. Iuliam de adult. Theodorum Marcilium ad Institut. Iustiniani. *Idem.*

inuidiam jaciantur nostram labores generis humani, & commoditates, quibus viuitur, imminutæ? Numquid à nobis dicitur, vt ciconias, vt palumbes, ex ouis esse progenitos quosdam Deos? Numquid ex pelagi spuma, & ex Cæli genitalibus amputatis Cythereiæ Veneris concretum coaluisse candorem? Numquid parricidii causa vinctum esse Saturnum, & ablui diebus statis, vinculorum ponderibus & leuari? Numquid beneficio Curetum ab interitu seruatum Iouem? Numquid expulisse regno patrem, & alieni iuris imperium violentia & fraude tenuisse? Numquid pulsum à nobis senem Italorum delituisse in finibus, & quod tutus fuisset à filio, [a] nomen Latio imposuisse pro munere? Numquid incestas nuptias cum sorore Iouem ipsum dicimus fecisse, nos? aut inuitatum ad ius mensæ pro suillis visceribus prolem nescium Lycaoniam pransitasse? [b] Numquid altero claudum pede apud insulam Lemnum fabrilia opera exercuisse Vulcanum? Numquid cupidinis atque auaritiæ causa, sicut canit Bœotius Pindarus, Æsculapium fulminis transfixum esse telo? Numquid Apollinem ditem factum, eos ipsos reges, quorum gazis fuerat locupletatus & donis, ambiguitate fefellisse responsi? Numquid furem Mercurium publicauimus? non vos esse Lauernam, atque cum hoc simul fraudibus præsidere furtiuis? Numquid ex nobis Myrtilus est auctor, qui Macari filias, Megalconis ancillulas, profitetur fuisse Musas? Numquid rege à Cyprio, cuius nomen Cinyras est, ditatam meretriculam Venerem diuorum in numero consecratam? Quis ex reliquiis Pelopis compactum esse palladium prodidit? non vos? Quis Spartanum fuisse Martem? non Epicharmus auctor vester? Quis in Thraciæ finibus procreatum? non Sophocles Atticus cunctis consentientibus theatris? Quis mensibus in Arcadia tribus & decem vinctum? non Melæ fluminis filius? Quis ei canes ab Caribus, quis ab Scythis asinos immolari? non principaliter cum cæteris Apollodorus? Quis dum genialibus insultat alienis, hæsisse in laqueis inuolutum? non commentarij vestri, non scenæ? Numquid aliquando à nobis conscriptum est, mercenariam Deos seruitutem seruisse? vt Herculem Sardibus amoris & petulantiæ causa: [c] vt Admeto Apollinem Delium: vt Laomedonti Troico Iouis fratrem: vt eidem, sed cum paterno Pythium: vt coniugalia secreta miscentibus, Mineruam luminis ministram, & lucernarum moderatricem? Nónneille vester est vates, qui Martem fecit & Venerem mortalium manibus vulneratos? Non ex vobis Panyasis vnus est, qui ab Hercule Ditem patrem, & reginam memorat sauciatam esse Iunonem? Non viraginem ab Ornyto cæsam, cruentatam, vexatam, Polemonis vestri indicant scripta? Non ab Hippocoontis liberis ipsum Sosibius Herculem cruciatum retulisse pronunciat, & illati vulneris, & doloris? Apud insulam Cretam sepulturæ esse mandatum Iouem nobis, editum traditur? In Spartanis & Lacedæmoniis finibus nos dicimus conditos, in cunis coalitos fratres? Noster ille est auctor, qui Patrocles Thurius scriptorum in titulis indicatur, qui tumulos memorat, reliquiasque Saturnias tellure in Sicula contineri? Chæroneus Plutarchus nostrarum esse partium comprobatur, qui [d] in Oetæis verticibus Herculem post morborum comitialium ruinas dissolutum in cinerem prodidit? Nam quid de illis amoribus dicam, quibus in fœminas sanctos incaluisse cælestes, vestris proditum literis atque auctoribus continetur? Numquid enim à nobis arguitur rex maris Amphitritas, Hippothoas, Amymonas, Menalippas, Alopas, per furiosæ cupiditatis ardorem castimoniæ virginitate priuasse? Numquid Apollo Latonius immaculatus ille, castissimus, atque purus, Arsinoas, Æthusas, Hypsipylas, Marpissas, Zeuxippas & Prothoas, Daphnas & Steropas, inconsulti pectoris appetisse feruoribus? Numquid senex Saturnus jamdudum obsitus canis, atque annorum vetustate jam frigidus, nostris carminibus indicatur ab vxore in adulterio comprehensus induisse formam feri; & sub pecoris specie hinnitibus euolauisse jactatis? Iupiter ipse rex mundi, nonne à vobis infamis est isse per innumeras species, & petulantis amoris flammam seruilibus obumbrauisse fallaciis? Numquid à nobis aliquando conscriptus est libidinosa vt perficeret furta, modò esse [e] in aurum versus, modò in satyrum ludicrum, in draconem, in alitem,

taurum

a *Nomen Latio imposuisse.* Creta profugus in Italiam appulit, eamque de suo nomine Saturniam vocauit, quod autem hic refertur, *quod tutus fuisset à filio*, narrat Minutius, *latebram suam, quod tutò latuisset, vocari maluit Latium*, sicque dictam Italiæ partem in qua delituerat, Latium à latendo, quod & Virgilius sequi videtur lib 8. Æneid

—— —— Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris

& quamuis Italia tota Saturnia dicta sit, hic tamen vrbs tantum eo nomine innuitur. P a s.

b *Numquid altero claudum pede.* Hæc vt quæ sequuntur, à Clemente Alexandrino mutuatus est Arnobius. Quod ante me obseruauit Theodorus Canterus qui verba ex protreptico adduxit. *Idem.*

c *Vt Admeto Apollinem Delium.* Id plurimi tradiderunt, & *vbicum* idcò dictus Apollo, qui pastor ab Amphryso Virgilio: Verùm id falsò Apollini tributum, Nam rex quidam Arcadiæ, cuius ignoratur nomen, regno pulsus, ad Admetum Thessaliæ regem confugit, qui cum eius infortunio moueretur, populos ad amnem Amphrysum regendos commisit, inde enata est fabula, de qua & Tertullianus Apolog. 14. *Hic Apollinem Admeto regi pascendis pecoribus addicit.* In Hercule furente Seneca, *Pastor Pheraei Delius pauit greges.* Sed non faciam vt omnes hic vel solum indicem tum sacros cum profanos qui de his egerunt. *Idem.*

d *In Oetæis verticibus Herculem post morborum comitialium ruinas.* Morbus iste comitialis ideò ab Aristotele, morbus Herculeus vocatur: Hercules apud Senecam in Oetæo Herc. plangentem matrem sic alloquitur.

quidquid in nobis tui
Mortale fuerat, ignis euictum tulit,
Paterna cœlo pars data est, flammis tua.

Minotius Felix in Octauio. *Hercules, vt hominem exuat, Oetæis ignibus concrematur.* Oeta mons est in Thracia vbi vstulatus Hercules traditur. *Idem.*

e *In aurum versus.* Hygin. fabul. 63. *Iouis in imbrem aureum conuersus, cum Danae concubuit.* Tertull. apolog.

taurum, & quod omnia genera contumeliarum transiliat, in formiculam paruulam, vt Clitoris videlicet filiam, Myrmidonis redderet apud Thessalos matrem? Quis illum [a] in Alcmena nouem noctibus fecit peruigilasse continuis? non vos? Quis in amoribus desidem derelicta cæli statione iacuisse? non vos? Et sanè adiungitis beneficia non parua: siquidem vobis Deus Hercules natus est, qui in rebus huiusmodi patris sui transiret exuperaretque virtutes. Ille noctibus vix nouem vnam potuit prolem extundere, concinnare, compingere: at Hercules sanctus Deus natas quinquaginta de Thestio nocte vna perdocuit & nomen virginitatis exponere, & genitricum pondera sustinere. Quid, quòd non contenti feminei generis attribuisse Diis curas, etiam sexus adiungitis adamatos ab his mares? Hylam nescio quis diligit: Hyacintho est alius occupatus: ille Pelopis desideriis flagrat: hic in Chrysippum suspirat ardentiùs: [b] Catamitus rapitur delicium futurus, & poculorum custos: & vt Iouis dicatur pullus, in partibus Fabius aduritur mollibus, obsignaturque posticis. Sed soli amant apud vos mares, & femineo sexui sua conseruata est sanctitas? Nonne vestris cautum est literis, adamatum esse ab Aurorâ Tithonum, arsisse in Endymionem Lunam, Nereidem in Æacum, in Achillis genitorem Thetin, Poserpinam in Adonem, matrem eius Cererem in Iasionem nescio quem rusticanum, & post Vulcanum, Phaëtontem, Martem, in Anchisæ nuptias ipsam illam Venerem Æneadum matrem, & Romanæ dominationis auctorem? [c] Cum talia igitur vos probra, & flagitiosa prodigia, non in vnum aliquem nominatim, sed in omnem pariter superorum gentem quam esse vos remini, sine vllius exceptione iaciatis, audetis salua verecundia dicere, aut esse nos impios, aut vos pios? cùm multò maiores ferant à vobis offensas ex omnibus probris, [d] quæ in illorum maledicta conducitis, quàm amplitudinis & honoris ex ritu atque officio cultionis? Aut enim falsa illa sunt cuncta, quæ sunt prompta de singulis, existimationem illorum maiestatemque lædentia, & res digna omninò est, propter quam Dij funditus genus omne debeant abolere mortalium: aut si explorata & vera sunt, & sine vllis dubitationibus comprehensa, ad eam perducitur res summam, vt inuitissimis vobis non generis superi, sed humani eos fuisse credamus. Vbi enim nuptiæ, matrimonia, puerperia, nutrices, artificia, debilitates, vbi status capitis, & [e] conditio seruitutis, vbi vulnera, cædes, cruor, vbi amores, desideria, voluptates, vbi omnis animorum affectio ab inquietis perturbationibus veniens, necesse est diuinum nihil istic esse: nec quod proprium caduci est generis, & terrenæ fragilitatis, præstantiori posse adhærere naturæ. Quis est enim qui credat, si modò agnoscit ac percipit vis istius potentiæ quæ sit, aut genitabiles habuisse partes Deum, & abscissione fœdissima priuatum his esse: aut ex se proditas aliquando intercepisse proles, & vinculorum coërcitum pœnis: aut cum patre quodammodo conseruisse bella ciuilia, & cum iure abstinuisse regali: aut exterritum minoris metu vertisse exuperatum terga, & tamquam fugitiuum & exulem in submotis delituisse secretis? Quis est, inquam, qui credat ad humanas accubuisse Deum mensas, interemptum auaritiæ causa, fefellisse supplices ambiguitate responsi, præcellere in furtorum dolis, adulterasse, seruisse, vulneratum esse, & adamasse, & per omnes libidinum formas incestarum cupiditatum circumegisse pellaciam? Atqui omnia vos ista & fuisse, & inesse in Diis asseueratis vestris: neque vllam prætermittitis speciem vitiositatis, maleficii, lapsus, quam non in conuitium numinum opinionum petulantia conferatis. Aut igitur vobis quærendi sunt Dii alii, in quos omnia ista non cadant: in quos enim hæc cadunt, humani sunt generis atque terreni, aut si hi sunt tantummodò, quorum publicastis & mores, eos opinionibus tollitis vestris. Mortalia sunt enim quæcumque narraris. Et possumus quidem hoc in loco omnes istos, nobis quos inducitis atque appellatis Deos, homines fuisse monstrare, [f] vel Agragantino Euhemero replicato, cuius libellos Ennius, clarum vt fieret cunctis, sermonem in Italium transtulit: vel Nicagora Cyprio, vel Pellæo Leonte, vel Cyrenensi Theodoro, vel Hippone ac Diagora Meliis, vel auctoribus aliis mille, qui scrupulosæ diligentiæ cura in lucem res abditas libertate ingenua protulerunt. Possumus, inquam, si placet, & Iouis res gestas, & Mignum,

cap. 18. Ouidius lib. 6. Metamoph. Athenagoras apolog. pro Christian. Theodoretus contrà græcos serm. 3. de diis, angelis, & dæmonibus. Seruius in 1. Æneid. Isocrates laudat. Helenæ. Lactant lib. 1. c. 91 Epiphanius in ancorato. Prudentius lib. 1. contra Symmachum. Elmen.

a *In Alcmena nouem noctibus fecit peruigilare.* Arnobius hic Clementem sequitur in protrept. Seruius in 8. Æneid. & Lucianus deor. dialog scribunt Iouem trinoctium, Plautus prologo Amphitr. vnam saltem sed longiorem. Hieronymus tom. 2. aduers. Vigilantium cap. 4. Ouidius lib. 1. Amor. eleg. 13. & Hygin. fab. 29. duas noctes congeminasse, dum cum Alcmena cubat. *Idem.*

b *Catamitus rapitur.* Ouid. lib. 10. Metam. Prudentius περὶ στεφάνων. Seruius ad 1. Æneid. Fulgent. lib. 1. Mythol Hygin. fab. 271. Epiphanius in ancorato. Festus in *catamitus.* Lucianus deor. dial. *Idem.*

c *Cum talia igitur vos probra, & flagitiosa prodigia, &c.* Tertullianus illa flagitia & turpitudinem, vanamque de diis fingendi libidinem, notat Apolog. 14. *Hæc neque vera prodi*, inquit, *neque falsa confingi apud religiosissimos oportebat* Religiosissimos eodem sensu vocat quo hic Arnobius, pios. Pri.

d *Quæ in illorum maledicta conducitis.* Proba lectio. Id est, quæ ad eos maledictis vexandos corraditis. nihil igitur mutandum. sic autem *conducere* sæpè apud Lucretium & alios. Her.

e *Conditio seruitutis.* Hæc à Septimio Tertull. examinantur Apolog. 14. nos suprà de Pastore Apolline diximus. Pri.

f Vel Agragantino Euhemero. Hunc Messenium facit Lactantius lib. 1. c. 91. vt & Plutarchus de Iside & Osiride; cur verò hic Acragantinus dicatur, aut ibi Messenius non ita facile est dicere. Scripsit autem Euhemerus

neruæ expromere bella, virginis & Dianæ: quibus dolis Liber Indorum affectauerit regnum, [a] cuius fuerit conditionis Venus, cuius operæ, cuius quæstus: matrimonium Magna cuius tenuerit mater: quidnam spei, quid voluptatis specioso ab Attide conceperit: vnde Serapis Ægyptius, vnde Isis, vel ex quibus causis appellatio ipsa concinnata sit nominum. Sed non istam suscepimus in eo sermone, quem facimus, vel operulam, vel voluntatem, vt ostendamus, & publicemus, quinam fuerint hi omnes. Illud nobis propositum est, vt quoniam nos impios & irreligiosos vocatis, vos contrà pios & Deorum contenditis esse cultores, demonstrare atque in medio ponere, ab hominibus magis nullis ignominosiùs eos tractari, quàm à vobis. Quod si habere se ita ex ipsis maledictionibus promptum est, sequitur vt intelligi debeat, vos superis stimulos indignationum furialium commouere: qui tam fœdas de illis vel auditis, vel creditis, vel ignominiosas ipsi compingitis fabulas. Non enim qui solicitè relegit, & immaculatas hostias cædit, qui aceruos turis dat concremandos igni, numina censendus est colere, aut officia solus religionis implere. Cultus verus in pectore est, atque opinatio de Diis digna: nec quicquam prodest illatio sanguinis & cruoris, si credas de his ea, quæ non modò sint longè ab eorum dissita distantiaque natura, verùm etiam labis & turpitudinis aliquid, & maiestati eorum concilient, & decori. Interrogare enim vos libet, & ad sermonis exigui responsionem vocare, vtrumne grauius existimetis nullas cædere his hostias, quia putes naturam tantam neque velle, neque appetere istas: an talia de his probra opinionum fœditate concipere, quæ cuiusuis animum in vltionis possint rabiem concitare? Si rerum momenta pendantur, nullum reperias tam inuidum iudicem, qui non criminosius æstimet maledictis insignibus cuiuspiam famam carpi, quàm à quoquam silentio præteriri. Hoc enim forsitan rationis existimari possit & credi: illud sacrilegæ mentis est, & desperatæ in fictionibus cæcitatis. In cærimoniis vestris, rebusque diuinis, postulionibus locus est, & piaculi dicitur contracta esse commissio, si per imprudentiæ lapsum, aut in verbo quispiam, [b] aut simpuuio deerrarit, aut si cursu in solennibus ludis, curriculisque diuinis: commissum omnes statim in religiones clamatis sacras, si ludius constitit, aut tibicen repentè conticuit: aut si patrimus ille qui vocitatur puer, [c] omisit per ignorantiam lorum, aut terram tenere non potuit: & audetis abnuere in delictis tam grauibus violari semper à vobis Deos, cùm in leuioribus causis irasci eos ipsi cum pernicie sæpiùs confiteamini ciuitatis? Sed poëtarum inquiunt figmenta sunt hæc omnia, & ad voluptatem composita lusiones. Non est quidem credibile homines minus brutos & vetustatis remotissimæ vestigatores, aut non eas inseruisse suis carminibus fabulas, quæ in notionibus hominum superessent, atque in auribus collocatæ: aut ipsos sibi tantum [d] licentiosi voluisse iuris adsciscere, vt confingerent per stultitiam res eas, quæ nec ab insania procul essent remotæ, & quæ illis ab Diis metum, & periculum possent ab hominibus comparare. Sed concedamus, vt dicitis, deformitatum tantarum concinnatores esse atque inuentores poëtas: immunes tamen à Deorum maletractatione nec sic estis, qui aut talia cessatis maleficia vindicare: aut non legibus latis, & seueritate pœnarum tantæ istis obuiam temeritati, constitutumque à vobis est, ne quis posthac hominum, id quod esset turpitudini proximum, aut Deorum indignum maiestatibus, loqueretur. Quisquis enim patitur peccare peccantem, is vires subministrat audaciæ: & maioris contumeliæ res est, falsis quemquam notare atque insignire criminibus, quàm vera ingerere atque obiectare delicta. Quod enim sis dici, & quod esse te sentias, morsum habet minorem testimonio tacitæ recognitionis infractum. Illud verò acerbissimè vulnerat, quod inuritur innoxio, & quod decus nominis atque existimationis infamat. Describuntur Dij vestri in triclinis cælestibus, atque in chalcidicis aureis cœnitare, potare, & ad vltimum fidibus & vocum modulatione mulceri. Vos aures patientissimas commodatis: nec iudicatis indignum voluptates attribui Diis eas, quibus corpora terrena fulciuntur, & quas aures expetunt eneruati pectoris dissolutione mollitæ. Inducuntur ex his alii amatores,

meruæ Iouis res gestas, & aliorum qui vulgò dij habebantur. De hoc mentionem fecit Tullius lib. 1. de nat. deorum. Plutarch. de plac. phil. Clemens Alexander in protrept. Iosephus 1. contra Appionem. Augustinus lib. 6. & 7. de ciu. Dei Eusebius cap. 4. lib. 11. de præp. & alij. P r i.

a *Cuius fuerit conditionis Venus, cuius operæ, cuius quæstus*. Hæc omnia significantissimè dicuntur, *conditio*, *opera*, *quæstus*. De conditione notauimus anteà: *opera* quoque propriè: sic ἐργάζεσθαι dicunt, & meretrices vocantur ἐργάστριαι: atque eartum ἐργασία, ac quæstus ἐργασία. De quæstu puerilis obseruatio est. Sed obseruent huncl ocum Plauti in Asinaria tirones.

—— mater, is quæstus mihi est:
Lingua poscit: corpus quærit: animus orat: res monet.

H e r a l.

b *Aut Simpuuio deerrarit*. Alij, *simpulum*, vas autem erat sacrificiis vtile, in quo lauabant sacerdotes. Aliquando & ex simpulo bibebant, vnde à sumendo deriuatum ais Varro ἀπὸ τοῦ... Iuuenalis sat. 6.

Simpuuium videre Numa, priscumque Catinum.

Tertullianus apol. 21. Simpuuium quod Græcis σπονδεῖον in conuiuiis primò vsurpabatur, vt guttum, ambo tamen ad sacrificia translata sunt. P r i.

c *Omisit per ignorantiam lorum*. Quod tenebant ii qui tensam deducebant, vt docet Asconius. Erat autem *tensa*, inquit Capito apud Festum, *vehiculum quo exuuia deorum ludicris Circensibus in circum ad puluinar vehuntur*. fuisse & ex ebore & ex argento ibidem docet. Erat igitur vehiculum: quare ὄχον appellat Dio lib. 44. ... de honoribus Iul. Cæsari decretis, de quibus Suetonius. H e r.

d *Licentiosi*. Glossæ: *licentiosum*, ... Quintilianus libro 1. capite 6. *Iecur & femur controuersiam fecerunt, quod non minus est licentiosum, quàm si sulphuri, & gutturi subijcerent in genitiuo literam ò mediam*. E l m e n.

ARN. i

tores, adulteri castitatis, nec cum feminis tantùm, sed cum viris etiam propudiosos flagitiosósque miscere concubitus. Vobis nulla est cura quid super rebus dicatur tantis, neque vllo saltem castigationnis metu luxuriantium literarum coërcetis audaciam. Per insanias, per furores orbare alij se, & tamquam hostili de sanguine, ita se proprio parricidio cruentare. Sacrilegia vos illa miramini elata sublimiter, & quod pœnis omnibus conueniebat plecti, vt animosiùs consurgat audacia, [a] incentiuo extollitis laudis. Illi vulnera orbitatis ingemere, & cum eiulatibus indecoris fata incusare crudelia: vos stupetis eloquentiæ viribus, & quod penitus oportebat ex humani generis coalitu tolli, percensetis, ediscitis, ac ne vlla intercidat obliuione curatis. Vulnerari, vexari, bella inter se gerere furialium memorantur ardore discriminum: vobis illa est descriptio voluptati, atque vt scriptorum tantam defendatis audaciam, allegorias res illas, & naturalis scientiæ mentimini esse doctrinas. Sed quid ego neglectas aliorum conqueror contumelias numinum? [b] Ipse ille Iupiter, cuius vos nomen effari non sine metu decuit & totius corporis concussione, amasio captus ab vxore describitur confiteri culpas suas, & velut demens ac nescius, quas amiculas coniugi, quas vxori antepofuerit pellices, obduratus inuerecundia publicare: vos talia qui extulere prodigia, poëtarum esse principes atque reges diuinis ingeniis præditos, capita esse memoratis sanctissima: tantumque ab officio religionum, quas inducitis, euolastis; vt grauioris ponderis sint apud vos verba, quàm cælitum violata sublimitas. Ita ergo non decuit, si modò vllus Deorum esset apud vos metus, aut si esse illos vspiam præsumptionis certissimæ confidentia crederetis, rogationibus, plebiscitis, consultorum senatus metu intercedere, prohibere, sancire, ne quis vellet de Diis passim, nisi quod esset plenum religionis, effari. Nec à vobis saltem istum meruerunt honorem, vt quibus expellitis à vobis, eisdem ab his legibus propulsaretis iniurias. [c] Majestatis sunt apud vos rei, qui de vestris sequius obmurmurauerint aliquid regibus. Magistratum in ordinem redigere, Senatorem aut conuitio prosequi, suis esse decreltis periculosissimum pœnis. [d] Carmen malum conscribere, quo fama alterius coinquinetur & vita, decemviralibus scitis euadere noluistis impunè: ac ne vestras aures conuitio aliquis petulantiore pulsaret, de atrocibus formulas constituistis iniuriis. Soli Dij sunt apud vos superi inhonorati, contemptibiles, viles: in quos ius est à vobis datum, quæ quisque voluerit dicere: turpitudinum jacere, quas libido confinxerit atque excogitauerit, formas. Et incuriam nobis intendere tam infamium non erubescetis numinum, cùm sit rectius multò Deos esse non credere, quàm esse illos tales, talique existimatione sentire. Sed poëtis tantummodò licere voluistis indignas de Diis fabulas, & flagitiosa ludibria comminisci? Quid pantomimi vestri, quid histriones, quid illa mimorum, atque exoleti generis multitudo? Nonne ad vsum quæstus sui abutuntur Diis vestris, & lenocinia voluptatum ex iniuriis attrahit contumeliisque diuinis? Sedent in spectaculis publicis sacerdotum omnium, magistratuúmque collegia, Pontifices maximi, & maximi Curiones: [e] sedent Quindecimviri laureati, & Diales cum apicibus Flamines: sedent Augures interpretes diuinæ mentis & voluntatis: necnon & castæ virgines, perpetui nutrices & conseruatrices ignis: sedet cunctus populus & senatus: consulatibus functi patres, Diis proximi atque augustissimi reges: & quod nefarium esset auditu, gentis illa genitrix Martiæ, regnatoris & populi procreatrix amans saltatur Venus, & per affectus omnes meretriciæ vilitatis impudica exprimitur imitatione bacchari: saltatur & Magna sacris compta cum infulis Mater; & contra decus ætatis illa Pessinuntia Dindymene, in bubulci vnius amplexu flagitiosa fingitur appetitione gestire: necnon & illa proles Iouis Sophoclis in Trachiniis Hercules pestiferi tegminis circumretitus indagine miserabiles edere inducitur eiulatus, violentia doloris frangi, atque in vltimam tabem diffluentium viscerum maceratione consumi. Quin & ille in fabulis maximus ipse regnator poli, sine vlla nominis majestatisque formidine, adulterorum agere introducitur partes, atque vt fallere castitatem alienarum possit familias matrum, ora immutare pellacia, & in species conjugum subditiui corporis simulatione succedere. Nec satis hæc culpa est: etiam mimis, & scurrilibus ludicris

a *Incentiuo extollitis laudis* Prudentius Apotheosi, *incentiuum peccaminis*. Cyprianus de laude martyrij, *mercedis incentiuum*. ELMAN.

b *Ipse ille Iupiter, cuius vos nomen.* Alludit hoc loco ad versus Homeri Iliad.

[illegible]
[illegible] &c.

CANT.

c *Majestatis sunt apud vos rei.* Non solùm maledicta aut liberiores voces, sed quæcumque minus religiosè, minus seruiliter dicta de Imperatoribus erant, ea grauissimis pœnis à crudelissimis tyrannis vindicabantur. Tandem Theodosius, Arcadius & Honorius A A A. constitutionem sanciuerunt sanè mitissimam in eos qui Imperatori maledixissent. exstat in cod. de famosorum carminum coercitione, plana res est

Si mala condiderit in quem quis carmina, ius est Iudiciumque, HER.

d *Carmen malum conscribere, &c.* Ipsam Decemvirorum legem ex 12. Tabulis rei illustrandæ adscribendam puto. *Si quis carmen occentassit, actitassit, condidisset, quod alteri flagitium faxit, capital esto.* Hanc non melius aliundè quàm Vlpiani verbis, interpretandam existimamus. lib. 50. ad edictum. STAVV.

e *Sedent quindecimviri laureati.* Quindecimviri Sibyllinorum librorum custodes: qui etsi tandem sexaginta fuerint, remansit tamen in his quindecim vocabulum, vt obseruat Seruius. *laureati* autem; quia cum ludos variè coronati spectarent, sanè quindecimviros qui sibyllinas sortes tractabant, lauro coronari erat æquissimum. HER.

cris ſanctiſſimorum perſonæ interponuntur Deorum. Et vt ſpectatoribus vacuis riſus poſſit atque hilaritas excitari, iocularibus feriuntur cauillationibus numina, conclamant, & aſſurgunt theatra, caueæ omnes concrepant fragoribus atque plauſu. Et quod nullis poſſit ſatisfactionibus expiari, exoletis, atque irriſoribus numinum dona inſtituuntur & munera, ab officiis ocium publicis, immunitas, & vacatio cum coronis. Et audetis poſt iſta mirari, vnde oriantur hæc mala, quibus inundatur & premitur ſine vlla intermiſſione mortalitas; cùm omnes res eas, quibus ſunt inuoluta probra numinum, & maledictionis elogia, & quotidie reſeratis, & ediſcatis quotidie: & ſi quando animum deſidem ocioſis vultis halucinationibus occupari, dies vobis poſcatis dari, & ſine vllis intermiſſionibus exhiberi. Quod ſi haberet vos aliqua veſtris pro religionibus indignatio, has potiùs literas, hos exurere debuiſtis olim libros, demoliri, diſſoluere theatra hæc potiùs, in quibus infamiæ numinum propudioſis quotidie publicantur in fabulis. Nam noſtra quidem ſcripta cur ignibus meruerunt dari? cur immaniter [a] conuenticula dirui? [b] in quibus ſummus oratur Deus, pax cunctis & venia poſtulatur magiſtratibus, exercitibus, regibus, familiaribus, inimicis, adhuc vitam degentibus, & reſolutis corporum vinctione: in quibus aliud auditur nihil, niſi quod humanos faciat, niſi quod mites, verecundos, pudicos, caſtos, familiaris communicatores rei, & cum omnibus [c] conſolidæ germanitatis neceſſitudine copulatos. Verùm ita ſe res habet, vt quoniam plurimum gladiis, & poteſtate valetis ferri, anteire vos etiam veritatis ſcientia iudicetis: & eſſe pro Diis pios, quorum potentias primi opinionum obſcœnitate fœdaſtis. Hoc in loco, ſi ferocitas veſtra permittit, & rabies patitur, illud nobis vt reſpondeatis, oramus: vtrumne iras cadere in naturam exiſtimetis Deorum, an ab affectibus his longè diuinam eſſe beatitudinem diſfugatam? Nam ſi concipiunt has faces, & motibus exaſperantur irarum, ſicut veſtræ opinationes ferunt: nam ſæpè illos dicitis & propter ludos minùs ſollicitè factos, & propter præſules non probatos, & propter quædam ſpatiola deſanata, & propter cæremonias non ritè perfectas, tremoribus infremuiſſe terrarum, & contagione peſtilenti corrupiſſe auras temporum luctuoſa cum populi vaſtitate, ſequitur vt intelligi debeat iracundias non paruas ex opinionibus eos continere prædictis. Quod ſi datur, & illud neceſſariò conſequens, miſerias has omnes, quibus olim genus accumulatur humanum, ab huiuſmodi fluere fictionibus. Quod ſi ab his cauſis indignatio proficiſcitur numinum, miſeriarum tantarum vos eſtis auctores, qui animos cælitum non ceſſatis offendere, & vltionis in rabiem concitare. Sin autem ab huiuſmodi furiis Deorum eſt genus immune, neque quid ſit iraſci Dij omninò nouerunt: & nobis ergo iraſci ſine vlla ratione dicuntur, qui ira quid ſit, ignorant. ([d] & ab eius comptu & permixtione ſunt abſoluti. Neque enim fieri per rerum naturam poteſt, vt quod vnum eſt, fiat duo: & in diuerſas res eat vnitas, ingenita ſimplicitate diuiſa.)

ARNO-

a *Conuenticula.* Conuenticula loca ſunt; vbi Chriſtiani congregati orare conſueuerunt. Auguſtin. tom. 2. epiſtol. 64. ad Aurelium vocat *domus orationum.* Maximian Imp. apud Euſebium lib. 8. Eccleſ. hiſt. c. 14. Oroſius lib. 7. cap. 12. ELMEN.

b *In quibus ſummus oratur Deus*, &c. Tertullian. apol. 29. 30. & 31. Martyrologium M S. in S. Sebaſtiano. S. Cyprianus ad Demetrianum; Cæſarius epiſcopus Arelatenſis hom. 29. Et Athenagoras pro Chriſtian. Auguſtinus ſermon. 30. de S. Stephano. *Idem.*

c *Conſolida germanitatis neceſſitudine copulatio.* Arnobius in pſalm. 133. *modo dicito mihi, quod commeniſtis omnes in vnum vos, qui fratres nominamini? aut vnde eſtis omnes fratres aſcendite? De vna*, inquit, *patre Chriſto, & de vna matre Eccleſia.* Tertullian. apolog. cap. 39. Minutius Felix Octauio. Athenagoras apolog. Philo de Charitate. Ambroſius de Abraham lib. 2. cap. 6. de Noe & Arca cap. 6. Hieronymus eruditè docet, quatuor modis in ſacris literis fratres dici, vide illum tom. 2. adu. errores Heluidij cap. 8. *Idem.*

d *Et ab eius comptu & permixtione.* Stenvechius legebat, *contentu*, verùm libentiùs ſequerer Vſinum qui *contactu* ſcribit; Niſi *contemptu* ſcriptum quis dicat & obliteratis quibuſdam literis *comptu* remanſiſſe. Doctiſſimus Cuiacius *contentio*, augurabatur, vtrum volet lector, eligat. PAL.

ARNOBII DISPVTATIONVM ADVERSVS GENTES

LIBER QVINTVS.

[a] ESTO: ab ludentibus poëtis cuncta illa sint prodita de immortalibus Diis probra. Quid illa quæ historiæ continent graues, feriæ, curiosæ, quæque in arcanis mysteriis traditis poëtarum sunt excogitata lasciuia? Quæ si vobis viderentur ineptiarum talium fabulæ, neque in vsu retineretis quotidiano, neque per cursus annuos lætitias exerceretis vt festas, neque vt rerum simulacra gestarum sacrorum conseruaretis in ritibus. Ex quibus tam multis vnum interim ponam, moderaminius temperamentum secutus, in quo stolidus & imprudens ipse ille inducitur Iupiter, verborum ambiguitatibus lusus. In secundo [b] Antiatis libro, ne quis fortè nos existimet concinnare per calumnias crimina, talis perscripta est fabula. Numam illum regem, cum procurandi fulminis scientiam non haberet, essetque illi cupido noscendi, Egeriæ monitu castos duodecim iuuenes apud aquam celasse cum vinculis: vt cum Faunus, & Martius Picus ad id locorum venissent haustum, nam illis aquandi solenne iter huc fuit, inuaderent, constringerent, colligarent. Sed quò res fieri expeditiùs posset, regem pocula non parui numeri [c] vino, mulsoque complesse, circaque accessus fontis insidiosam venturis opposuisse fallaciam. Illos more de solito bibendi appetitione correptos, ad hospitia nota venisse. Sed cum liquoribus odoratis offendissent fragrantia pocula, vetustioribus anteposuisse res nouas, inuasisse auiditer dulcedine potionis captos, hausisse plus nimio, obdormiuisse factos graues: tum bis senos incubuisse sopitis, iniecisse madidatis vincla, expergitosque illos statim perdocuisse regem, quibus ad terras modis Iupiter posset & sacrificiis elici: & accepta regem scientia rem in Auentino fecisse diuinam, elexisse ad terras Iouem, ab eoque quæsisse ritum procurationis & morem: Iouem diu cunctatum expiabis dixe capite fulgurita: regem respondisse, cæpicio: Iouem rursus, humano: retulisse regem, sed capillo. Deum contrà, anima: piscis, subjecisse Pompilium. Tunc ambiguis Iouem propositionibus captum extulisse hanc vocem, decepisti me Numa; nam ego humanis capitibus procurari constitueram fulgurita, non capillo cæpicio: quoniam me tamen tua circumuenit astutia, quem, voluisti habeto morem: & his rebus, quas pactus es, procurationem semper suscipies fulguritorum. Quid primum, quid vltimum, vel exequatur animus, vel conticiscat, nec facile dictu est, neque vllis considerationibus expeditum. Ita enim sunt omnia & excogitata, & comparata derisui, vt sit vobis connitendum, falsa vt credantur hæc esse, etiam si sint vera, quàm obtinere velle pro veris, & velut quiddam mirabile non sine ipsius numinis insinuare contemptu. Quid enim dicitis, ô isti? Credimúsne illum Faunum, & Martium Picum, si ex numero sunt Deorum, & ex illa perpetua immortalique natura, sitis aliquando aridirate siccatos, atque vt æstum possent irrigare venarum, fluenta isse per fontium? Credimusne captos mero, & dulcedine illectos mulsi, tamdiu [d] se poculis ingurgitauisse fallacibus, vt vsque ad ebrietatis periculum venirerut? Credimusne vinctos somno, atque altissimi soporis obliuione demersos, vinciendi copiam sui animalibus præbuisse terrenis? Quibus deinde partibus vinculorum illæ iniectæ sunt nexiones, soliditatis habebant quicquam? aut ex duris ossibus informaræ fuerant eorum manus, quæ constringi laqueis, & nodorum possent illigationibus coërceri? Non enim requiro, non exigo, an aliquid potuerit fari, ebrietatis alienatione nutantes: an Ioue inuito, vel potiùs nescio, protrahendi ad terras eius ritum quisquam potuerit publicare: illud solum audire desidero, cur si Faunus & Picus sunt diuini generis & potestatis,

a *Esto: ab ludentibus poetis.* Quæ proposita anteà do vobis a ludentibus & lasciuientibus poëtis conficta: quo tandem pacto excusabitis ea, quæ historiæ graues & feriæ produnt: quæque in sanctissimis vestris, vt existimatis, mysteriis traduntur, non minus ridicula? Ait, *poetarum sunt excogitata lasciuia.* Ita significat poetarum ludos & m. dias. HER.

b *Antiatis.* Huius meminerunt Liuius lib. 3. Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 13. ELMEN.

c *Mero vino.* Vinum merum dicitur, cui nihil admixtum est. Id Plautus Amphitr. scena 1. act. 1. appellat, *vinum vt à matre natum fuit. Idem.*

d *Se poculis ingurgitauisse fallacibus.* Dixerat modò, insidiosam venturis opposuisse fallaciam, de eodem vino loquens. vini fallaciam seu fraudem eleganter Plautus adumbrat.

Magnum hoc vitium vino est, pedes
Captat primum, luctator dolosus est.

Similiter Seneca paulò grauiùs vt philosophum decet epist. 114. *Sicuti in vino non antè lingua pedesque titubant quam mens onere cessit, & inclinata vel prodita est: ita ista oratio, nulli molesta est, nisi animus labat.* Mecœnatis orationem mollem & eneruatam carpebat. PAL.

ſtatis, non ipſi potiùs edidere quærenti id, quod ab ipſo Ioue periculoſiùs Numa cupiebat audire? An numquid Iupiter ſolus huius rei ſcientiam nouerat, ab ipſo enim decidunt fulmina, vt imminentia procurare alicuius debeat ſcientiæ diſciplina? An cùm ipſe iaculetur hos ignes, aliorum ſit operis ſcire, quibus modis conueniat iras eius, atque animos temperare? Etenim reuera ſtultiſſimum credere eſt, ipſum remedia ſcire, quibus auerti poſſint, quæ per fulminis iactum in humanis fieri conſtituerit rebus. Hoc eſt enim dicere: illo ritus genere meas iras placabitis: & ſi quando per fulgura ſignificauero aliquid imminere, facite hoc & illud, vt quod fieri ſtatui, inane fiat & vacuum, & ſacrorum vi vaneſcat. Sed concedamus, vt dicitur, ipſum aduerſum ſe Iouem remedia ſciſſe atque artes, quibus iri obuiam ſuis ſignificationibus conueniret: etiamne credemus Deum numinis tanti tractum eſſe ad terras, & in verrucula collis vnius cum homunculo ſtantem, altercabilem conſeruiſſe ſermonem? Et quænam illa quæſo diuina res fuit, quæ ab impetu rerum tanto Iouem compulit auocari, & mortalium ſeſe [a] denunciationibus [b] ſiſtere? mola ſalſa, tus, ſanguis, verbenarum ſuffitio, & nominum terribilium frêmores. & potentiora quàm Iupiter fuerunt hæc omnia, vt eum compellerent inuitum parere præceptis, aut voluntarium ſeſe circumuentionibus tradere? Quid? quod ſequitur fidem ſumet, aut tam improuidum fuiſſe Saturnium, vt aut ea proponeret, quorum ambagibus ipſe caperetur, aut neſciret futurum, quibus luſura ſe modis aſtutia eſſet calliditaſque mortalis? Expiabis, inquit, capite fulgurita. Imperfecta adhuc vox eſt, neque plena, proloqui, circumſcriptaue ſententia. Scire enim neceſſariò conuenit, vtrumne capite veruecino, an ſuillo, an quolibet alio, expiationem iſtam ſciſcat Dieſpiter perpetrari. Quod cum nondum ſpecialiter ſtatuiſſet eſſetque adhuc pendens, & nondum ſententia terminata, qui potuit Numa ſcire hominis Iouem dicturum caput, vt anteuerteret, anteiret, & in caput cæpicij ambiguitatis illius incerta traduceret? Niſi fortè dicetis regem fuiſſe diuinum. Numquid ipſo poterat eſſe Ioue diuinior? Niſi homo præſumens, quid dicturus eſſet Iupiter, circumſcripſit: Deus ſcire non poterat, quibus modis pararet circumſcribere ſe homo. [c] Ita non in promptu eſt, & apparet puerilium eſſe ingeniola fictionum: quibus cùm acquiritur cordis Numæ viuacitas, imprudentia maxima importatur Ioui. Quid enim tam imprudens quàm confiteri te captum argutia cordis humani, & cum deceptum te doleas, in victoris concedere voluntatem, & medicinam quam obtuleras, ponere? Nam ſi fuit ratio, & quædam conuenientia naturalis, cur humano capite procuratio debuerit ſuſcipi fulguriti, non video cur ab rege relatio ſit facta cæpicij: ſin autem poterat & cæpicio tranſigi, libidinoſè hominis inhiatum eſt cruori. Atque ita in contrarium pars vtraque traducitur vt nec Numam monſtretur voluiſſe ſcire, quod voluit, & crudelis Iupiter fuiſſe doceatur, qui quod à Numa potuit & cœpicio ſuſcipi, voluiſſe dixerit humanis capitibus expiari. Apud Timotheum non ignobilem Theologorum virum, nec non apud alios æquè doctos, ſuper Magna Deorum Matre, ſuperque ſacris eius, origo hæc ſita eſt, ex reconditis antiquitatum libris, & ex intimis eruta, quemadmodum ipſe ſcribit, inſinuatque, myſteriis. In Phrygiæ finibus inauditæ per omnia vaſtitatis petra, inquit, eſt quædam, cui nomen eſt Agdus, regionis eius ab indigenis ſic vocatæ: ex ea lapides ſumptos, ſicut Themis mandauerat præcinens, in orbem mortalibus vacuum Deucalion iactauit & Pyrrha: ex quibus cum cæteris & hæc, Magna quæ dicitur, informata eſt Mater, atque animata diuinitus. Hanc in vertice ipſo petræ datam quieti & ſomno, quam inceſtis Iupiter cupiditatibus appetiuit. Sed cùm obluctatus diu id, quod ſibi promiſerat, obtinere nequiſſet, voluptatem in lapidem fudit victus. Hinc petra concepit, & mugitibus editis multis priùs, menſe naſcitur decimo materno ab nomine cognominatus Acdeſtis. Huic robur inuictum, & ferocitas animi fuerat intractabilis, inſana & [d] furialis libido & ex vtroque ſexu, vi rapta deuaſtare, diſperdere, ire immanitas quò animi duxerat: non Deos curare, non homines, nec præter ſe quidquam potentius credere: terras, cælum, & ſidera contemnere. Cuius cùm audacia quibuſdam modis poſſet vel debilitari,

vel

a *Denunciationibus*. Denuntiatio propriè eſt interpellatio, qua quis per officiales magiſtratus in iudicium prouocatur. Paulus I. C. lib. 5. ſentent. tit 5. Briſſon. de verborum ſignific. lib. 4. ELMAN.

a *Denunciationibus*. Idem eſt denunciatio ac condictio priſca lingua, hoc eſt, in iure augurali: vide Iuſtinianum Imper. inſtit. lib. 4. cap. 6. de actionibus. PRI.

b *Siſtere*. Vſus eſt vocabulo forenſi. Cicero pro Quintio. *Ita diſceditur vt Id. Septemb. P. Quintium ſiſti Alphenus promitteret*, & lib 3. offic. *vas factus eſt alter, eius ſiſtendi*. Vlpianus l. 1. D. de eo per quem, &c. Plautus Curcul. act. 1. ELMAN.

b *Siſtere*. Verbum illud forenſe eſt repræſentare, vnde optimè Pomponius Iuriſconſultus reprehendit definitionem Labeonis, qui exhibere definiebat, eius de quo agitur præſentiam præſtare. ſicque exhibere cum ſiſtere confundebat, licet plus ſit exhibere quam ſiſtere. PRI.

c *Ita non in promptu eſt, & apparet puerilium eſſe ingeniola fictionum: quibus &c.* Fabulam narrauit quæ in 1. lib. Antiatis, de Ioue à Numa Pompilio, Romanorum rege circumuento, quod hic propoſitionibus captioſis, & verborum ambiguitate, fulminis procurationem ab illo expiſcatus ſit. eò & his Arnobij verbis alluſum: in quibus vernaculam ſcripturam fuiſſe *in promptum*, mihi omninò veriſimile. Iſto enim caſo loco ſeru, vſus libenter admodum antiquos, alibi diis & Muſis volentibus, oſtendam. Interim Gellius videatur lib. 1. cap 7. item notæ noſtræ ad lib. vlt. cod. de iure emphyteutico I & electa noſtra ad lib. 6. Arnobij. STEVV.

d *Furialis libido & ex vtroque ſexu*. Pauſanias Achaicis, *Δία ὑπνωμένον ἀφεῖναι, σπέρμα ἐς γῆν, τὴν δὲ ἀνὰ χρόνον ἀνεῖναι δαίμονα, διπλᾶ ἔχοντα αἰδοῖα, τὰ μὲν ἀνδρὸς, τὰ δὲ αὐτῶν γυναικὸς, ὄνομα δὲ Ἄγδιστιν αὐτῷ τίθενται*. ELMAN.

vel comprimi, sæpenumerò esset Deorum in deliberatione quæsitum; hæsitantibus cæteris, huius muneris curam Liber in se suscipit; familiarem illi fontem, quo ardorem fuerat suetus & sitiendi lenire flagrantiam, ludo & venationibus excitatam, validissima succendit vi meri: necessitatis in tempore haustum accurrit Acdestis, immoderatiùs potionem hiantibus venis rapit: fit vt insolitare victus soporem in altissimum deprimatur. Adest ad insidias Liber, ex setis scientissimè complicatis vnum plantæ injicit laqueum, parte altera proles cum ipsis genitalibus occupat: exhalata ille vi meri corripit se impetu, & adducente nexus planta, suis ipse se viribus, eo quo fuerat, priuat sexu: cum discidio partium sanguis fluit immensus: rapiuntur, & combibuntur hæc terra: malum repentè cum pomis ex his punicum nascitur, cuius Nana speciem contemplata [a] regis Sangarij vel fluminis filia carpit mirans, atque in sinu reponit: fit ex eo prægnans: tamquam vitiatam claudit pater, & curat vt inedia moriatur; pomis, atque aliis bacculis Deûm sustentatur à Matre, enititur paruulum: sed exponi Sangarius præcipit: repertum nescio quis sumit Phorbas, lacte alit hirquino: [b] & quoniam Lydia scitulos sic vocat, vel quia hircos Phryges suis Attagos elocutionibus nuncupant, inde Attis nomen vt sortiretur, effluxit. Hunc vnicè Mater Deûm, ore fuerat quod excellentissimo, diligebat, & Acdestis blandus adulto comes, & quâ solum poterat minus rectis assentationibus vinctus, saltuosa ducens per nemora, & ferarum multis muneribus donans: quæ puer Attis primò sui esse dicebat laboris, atque operis glorians, per vinum deinde confitetur, & ab Acdesti se diligi, & ab eo donis syluestribus honorari: vnde vino, quod silentium prodidit, in eius nefas est sanctum sese inferre pollutis. Tunc Pessinuntius rex Midas alienare cupiens tam infami puerum conjunctione, matrimonio ei suam filiam destinat: ac ne scæuus aliquis nuptialia interrumperet gaudia, fecit oppidum claudi. Verùm Deûm Mater adulescentuli fatum sciens, interque homines illum tamdiu fututum saluum, quamdiu esset solutus à matrimonii fœdere, ne quid accideret mœsti, ciuitatem ingreditur clausam, muris eius capite subleuatis: quod esse turritum ratione ab hac cœpit. Acdestis scatens ira conuulsi à se pueri, & vxoris ad studium deriuati, conuiuantibus cunctis furorem & insaniam suggerit: conclamant exterriti ad horam Phryges: mammas sibi demetit Galli filia pellicis, rapit Attis fistulam, quam instigator ipse gestitabat insaniæ, furiarum & ipse iam plenus, perbacchatus, iactatus, proïicit se tandem, & sub pini arbore genitalia sibi desecat, dicens: Tibi Acdesti hæc habe, propter quæ motus tantos furialium discriminum concitasti. Euolat cum profluuio sanguinis vita: sed abscissa quæ fuerant, Magna legit Mater Deûm, & injicit his terram, veste priùs tectis, atque inuolutis defuncti. Fluore de sanguinis viola flos nascitur, & redimitur ex hac arbos: inde natum & ortum est, nunc etiam sacras velarier & coronarier pinos. Virgo sponsa quæ fuerat, quam Valerius pontifex iam nomine fuisse conscribit, exanimati pectus lanis mollioribus velat, dat lachrymas cum Acdesti, interficitque se ipsam: purpurantes in violas cruor vertitur interemptæ, Mater suffudit & has Deûm, vnde amygdalus nascitur, amaritudinem significans funeris. Tunc arborem pinum, sub qua Attis nomine spoliauerat se viri, in antrum suum defert, & sociatis planctibus cum Acdesti tundit & sauciat pectus [d] pausatæ circum arboris robur. Iupiter rogatus ab Acdesti, vt Attis reuiuisceret, non sinit: quod tamen fieri per fatum posset, sine vlla difficultate condonat, ne corpus eius putrescat, crescant vt comæ semper, digitorum vt minimissimus viuat, perpetuo solus agitetur & motu. Quibus contentum beneficiis Acdestim consecrasse corpus in Pessinunte; cæremoniis annuis, & sacerdotum in testibus honorasse. Si contemptor aliquis numinum, & sacrilegi pectoris immanitate furiosus, intendisset animum maledicere Diis vestris; auderet in eos quicquam grauius dicere, quàm ista prodit historia, quam velut quiddam mirabile commentarij contulistis in formulam, ac ne illam vis temporis, & vetustatis obsolefaceret longitudo, perpetuitatis honore mactastis? Quid est enim de Diis in ea positum, quidve conscriptum, quod non, si in hominem dixeris pudibundis moribus & disciplinis horridioribus educatum, & contumeliæ reus sis, & iniuriæ, & offensionis odium simultatibus subeas inexpiabilibus comparatum? Ex lapidibus, inquitis, quos Deucalion jactauit & Pyrrha; Deûm procreata est

a *Regis Sangarij vel fluminis filia.* Sangarius Asiæ fluuius Ptolemæo & Straboni non incognitus. Ouidius Sagarim appellauit. Nascitur in monte Dindymo, per Phrygiam Bithyniamque in Pontum inlabitur. STAVV.

b *Et quoniam Lydia scitulos sic vocat.* Scitulos, decoros, formosos. Totam illam fabulam Pausanias, denarrat non sine tædio in Achaicis. & si voluerit illam quoque alibi legere, adeat Ouidium lib. 4. Fastorum PRI.

c *Pausata circum arboris robur.* Velim quis me doceret quænam ista arbor pausata. STAVV.

d *Pausata circum arboris robur.* Quid appellet *pausatam arborem* Arnobius, diuinare nequeo. Pausare est *ἀναπαύω & παύομαι* in gloss. Philoxeni. Plautus in trinummo: *Pausa, vicissi castigatorem tuum.* Sed *arbor pausata* quid est? Existimo igitur legi posse, *& sauciat pectus pausatè circum arboris robur.* Pausatè, scilicet, quia certo modo *ῥυθμῷ*, ac per paulas pectus pulsabant, quando planctus ad Næniam peragebatur veris & crudis planctibus iam effusis. Festus: *Præfica dicuntur mulieres ad lamentandum mortuum conductæ, quæ dant cæteris modum plangendi, quasi in hoc ipsum præfectæ.* Sic rectè *pausare plangere.* Quare & Seneca *Pausarium* appellat eum qui remigibus modos dat. epist. 56. Hincne etiam intelligendus in Caracalla Spartianus? *In quo quidem mihi mirum videtur, quemadmodum sacra Isidis primum per hunc Romam venisse dicantur, cum Antoninus Commodus ita ea celebrauerit, vt & Anubim portaret, & Pausas ederet.* Nam pinu pectus tundebant Isiaci. HAR.

Mater. Quid ô Theologi dicitis? quid supernatum antistites potestatum? Ergone Deûm Mater ante diluuii casum nulla fuit in parte naturæ? & nisi omne mortalium genus interemisset vis imbrium, procreationis illius causa atque origo cessaret? Humanum est ergo munus, quod esse se sentit: & beneficiis debet Pyrrhæ, quod orari se conspicit in alicuius sustantiæ qualitate: quod quidem si verum est, & illud erit necessariò non falsum, hominem illam fuisse non diuam. Nam si certum est homines ex illo lapidum iactu natiuitatis suæ originem ducere, & hanc necesse est credi vnam fuisse de nobis, consimilium causarum rationibus procreatam. Neque enim fieri rerum per repugnantiam quit, vt ex vno lapidum genere, & ex eadem ratione iaciendi, immortalium quidam sortis, conditionis alii substituerentur humanæ. [a] Varro ille Romanus multiformibus eminens disciplinis, & in vetustatis indagatione rimator, in librorum quatuor primo, quos de gente conscriptos Romani populi dereliquit, curiosis computationibus edocet, ab diluuii tempore, cuius suprà fecimus mentionem, ad vsque Hirtii consulatum & Pansæ, annorum esse millia nondum duo: cui dicto si constat fides, Mater quoque dicenda est magna intra huius numeri fines æuitatem suam habere conclusam. Atque ita perducitur res eò, vt quæ omnium numinum genitrix esse narratur, non sit mater, sed filia: quinimò infans & paruula, siquidem Deos concedimus neque initia, neque fines sæculorum perpetua in continuatione sortitos. Sed quid terrenis obsoluisse vos sordibus Deûm loquimur Matrem, cùm ab Iouis ipsius maledictis nullam pausam facere vel exigui temporis intercapedine quiueritis? Cùm in summo Agdi vertice Deûm dormitet tum genitrix, obrepere conquiescentis pudori filius, inquitis, insidiator enisus est. Post innumeras virgines, & spoliatas castitate matronas, [b] etiamne in matrem cupiditatis infandæ spem Iupiter cepit, nec ab illius appetitionis ardore horror eum quiuit auertere, quem non hominibus solis, sed [c] animalibus quoque nonnullis natura ipsa subiecit, & ingeneratus ille communiter sensus? [d] An respectus pietatis & honesti Capitoliorum defuit præsidi, nec, quid sceleris cuperet, conturbatis per insaniam mentibus, aut retractare poterat, aut peruidere? Sed vt res est, ponderis & maiestatis oblitus, ad furta illa flagitiosa correpens ibat, pauens ac trepidus, anhelitu oris presso, suspensis per formidinem gressibus, & inter media constitutus sollicitudinis speique confinia [e] palpabat res intimas, altitudinem dormientis & matris patientiam tentans. O rerum imaginatio indecora! ô habitus fœdus Iouis ad obscœni certaminis expeditionem parati! Ergóne ille rex mundi, cùm incautus & properus obreptionis esset reiectus à furto, in impetum se vertit: & quum rapere voluptatem insidiosa fraude non quiuit, vi matrem aggressus est, & apertissimè cœpit venerabilem subruere castitatem? Colluctatus ergo diutissimè cum inuita est, victus, fractus, superatusque defecit: & quem pietas dijugare ab infando matris non valuit appetitu, effusa libido dijunxit? Nisi fortè dicetis, conuentionis huiusmodi cœtum genus vitat atque execratur humanum: apud Deos incesta sunt nulla. Et cur mater acerrimè repugnabat inferenti vim filio? cur ab illius amplexibus tamquam illicitos vitans refugiebat attactus? Nam si nihil esset in re mali, tam gerere illa morem sine vlla retractione debuerat, quàm volebat hic cupidè appetitionis suæ irritamenta complere. Et sanè hoc loco frugalitatis magnæ viri, & circa res etiam flagitiosi operis parciores, ne sancta illa seminia frustrà videantur effusa, silex, inquit, ebibit Iouialis incontinentiæ fœditatem. Quid deinde quæso consecutum est, dicite? In sinu medio lapidis, atque in illa cotis duritie informatus atque animatus est infans, Iouis magni futura progenies. Non est facilè contradicere tam prodigiosis conceptionibus, tamque miris. Cùm enim genus humanum ex lapidibus apud vos ortum, procreatumque dicatur, necesse est credere, & receptacula lapides habuisse genitalia, & jaculatam combibisse sementem, & completis temporibus sustulisse aluos graues, & ad postremum peperisse feminei moris difficultate connixos. Illud nostram subigit curiositatem requirere, cùm post decem menses redditum esse dicatis partum: illo tempore quo in vtero lapidis

a *Varro ille Romanus multiformibus eminens doctrinis.* Romanorum hic doctissimum laudat M. Varronem, qui Romanus Cynicus a Tertulliano dicitur apolog. 3. vt Cynico Diogeni opponeretur. Fuit & alius Varro nempè Publius, iisdem fermè temporibus, rerum potiente Iulio Cæsare. PRI.

b *Etiamne in matrem cupiditatis infandæ spem Iupiter cepit.* Augustinus de ciu. Dei lib. 3. cap. 4. *Habet etiam quidam erga parentes humana verecundia, quod nec ipsa nequitia possit auferre.* ELMEN.

c *Animalibus quoque nonnullis, &c.* Varro de re rustica lib. 2. cap. 7. *Cum equum matrem vt saliret, adduci non posset, & eum capite obuoluto pro[r]iga adduxisset, & coegisset matrem inire: cum descendenti velum dempsisset ab oculis, ille impetum fecit in eum, ac mordicus interfecit.* Idem.

d *An Respectus pietatis ac honesti Capitoliorum defuit præsidi.* Romani expresserunt hoc modo, *defuit præsidi*, nec hoc mendo vacat. In codice M S. extat *capitoliorum depu[d]t præsidi*: vnde Modius faciebat *depudet.* de quo verbo etsi alias agendum mihi erit, tamen exempla aliquot huc adscerere non videtur inconsultum. Ouid. epist. 4. Her.

Depudui, profugusque pudor sua signa reliquit,
da veniam fassa.

Etiam Suetonium Tranq. memini dixisse *depudere dedicerat.* pari phrasi, hyemem desæuire, ait Virgilius libro 4. Æneid. & iram desæuire Lucanus. Liuius eius loco *ensem* [illegible] vsurpat. significant autem illa, desinere pudere, sæuire, &c. STAVV.

e *Palpabat res intimas.* Res, pro membro genitali, vt obseruat Scaliger in Catal. sup. *Res flagitij operit.* lib. 3. *circumferentem res illas.* lib. 5. *Artificij curas tum rebus adhibuisse perituris..... Corniculana deinde captiua imperauisse vt agnosceret, quid sibi res vellent.* In versione Orphic. carminum.

Obiectique oculis formatas inguinibus res.

ELMEN.

lapidis fuit clausus, quibus alimoniis irrigatus est, quibus succis? vel ex rigore quæ saxeo nutricia potuit ducere, vt est fœtibus solenne de matribus? Nondum, inquit, contigerat lucem, & tonitrus patrios jam mugiens imitus intusque referebat. Ex postquam illi datum est cælum diemque conspicere, obuia quæque vastabat incursans, atque ipsos sibi spondebat Deos cæli posse ab regione detrudere. O cauta & prouida Deûm Mater! quæ ne nati inuidiam tam insolentis subiret, aut mugiens fetus somnis suis officeret, aut interpellaret quietem, subtraxit se ipsam, & seminis illud nocentissimum virus transmisit ab se longè, & saxorum asperitatibus propinauit. Æstuatum est in conciliis Deorum, quibusnam modis posset intractabilis [a] illa feritatis edominari: & cum via nulla superesset, ad opem concursum est vnicam, vt mero madidaretur multo, & virilibus spoliaretur abscissis. Quasi verò affecti corporalibus his damnis, fiant languidioris audaciæ, & non quotidie videamus eos, qui [b] sibi demessuerint has partes, maioris petulantiæ fieri, atque omnibus postpositis pudoris & verecundiæ frenis, in obscœnam prorumpere vilitatem, flagitiorum confessione vulgata. Vellem tamen videre, si esset mihi illis nasci temporibus datum, patrem illum Liberum, debellatorem ferocitatis Acdestiæ, post Deorum angustissimas curias cæli ab culminibus lapsum, peniculantem, decurtantem cantherios, innectentem laqueos mobiles, aquarum innoxias puritates multa saucientem vi meri: & postquam ebrietas potu emersit, inseruisse cautè manus, contrectauisse virilia dormientis, atque vt omnia cingerent circumpositi laqueorum morsus, artificij curam sic tum rebus adhibuisse periturris. Hoccine de Diis quisquam vel exigua dixerit eorum opinione pollutus? aut si talibus occupati sunt negociis, cogitationibus, curis, quisquam eos sapiens aut Deos esse crediderit, aut immortalium saltem in numero computauerit? Acdestis iste, oro, cuius obscœnitas amputata securitatem fuerat illatura cælestibus, ex terrenis animantibus vnus fuit, an Deorum aliquis, & immortalitatis præditus honore? Si enim nostræ sortis, & conditionis habebatur humanæ, cur terrorem tantum numinibus inferebat? Deus autem si fuerat, qui potuit decipi, aut diuino aliquid ex corpore desecari? Sed quæstionem mouemus parte in hac nullam: fuerit licet diuino è genere, vel ex nobis aliquis, si hoc rectiùs existimabitis dici: [c] etiámne fluore de sanguinis, & ex genitalibus amputatis arbor mali enata est punici? an tum, quum vis illa telluris cooperta est gremio, solum radice complexa est, in stipitis exiliuit robur, oneratos fudit [d] balaustiis ramos, & in puncti spatio poma extulit initia perfectionis propriæ maturitate completa? & quia de rubro exorta sunt sanguine, idcircò illis color est purpurei luminis affectione subluteus: addite huc etiam idcircò esse vuida, idcircò vinosa, quod ex sanguine saporatiore genus ducant, & fabulam conuenienter impleftis. O Abdera Abdera, dares quantas vias mortalibus irridendi, talis si apud te esset fabula ita conflata? Dicunt eam cuncti patres, & superciliosæ perlegunt ciuitates, & esse tu fatua, & stoliditatis rigidissimæ iudicaris? Per sinum, inquit, Nana filium concepit ex pomo: sequitur se ratio: vbi enim cautes & saxa pariunt dura, e poma ibi necesse [e] furiant. Glandibus atque ficis alebat Berecyntia religatam. conuenienter & rectè: pomis enim debuerat viuere, quæ mater fuerat facta de pomo. Postquàm fœtus emissus est, longè iussus est ab Sangario proiici: quem conceptum diuinitus credidit esse jamdudum, & si gnatus esset, subolem sui pignoris nuncupari. Lacte infans educatus hircquino est. O fabulam sexui inimicam semper atque infestissimam masculino! In qua secus virile non solùm homines ponunt, sed pecudes etiam fiunt ex maribus. Pulchritudine inclyta, & prædicabili fuit insignitus decore: admirabilis res satis, quod non illum [f] fœtor vitabilem reddidit fugiendumque caprinus. Mater eum dilexit Magna: si nepotem vt auia, res simplex: sint theatra vt percrepant, infamis & flagitiosa dilectio est. Diligebat & Acdestis, venatoris eum muneribus locupletans: ab semiuiro quidem nullum esse poterat periculum castitatis, sed quid Midas horruerit, non est facile suspicantibus existimare. Ipsis mater est ingressa cum mœnibus: admiramur quidem in hac parte vices, & fortitudinem numinis: sed culpamus negligentiam rursus, quòd cùm legis meminisset & fati, patefecerit hostibus minùs prouida ciuitatem. Nuptialia celebrantibus vota, furias Acdestis insaniamque subjecit: si Midas rex offenderat, [g] qui vxore adulescentulum vinciebat, quid admiserat Gallus, quid

pellicis

a *Illa feritatis edominari.* Codicem Romanorum hic amplector qui habet *intractabilis illa feritas edomari.* id sensus videtur postulare. Par.

b *Sibi demessuerint has partes.* Pari ratione dixit Horatius lib. 1. satyr. sat. 2. --- *vt cuidam testes caudamque salacem Demeterent ferrum.* Idem.

c *Etiámne fluore de sanguinis, & ex genitalibus.* Fortè legendum, etiamne fluore de sanguinis viola flos nascitur, & ex genitalibus. &c. Sic enim suprà, fluore de sanguinis viola flos nascitur, & redimitur ex hac arbos. Cant.

d *Balaustys.* Dioscorides lib. 1. cap. 155. βαλαύστιον ἐστιν ἀγρίας ῥοιᾶς. Plinius natural. hist. lib. 13. cap. 19. & lib. 23. cap. 6. Elmenh.

e *Poma ibi necesse furiant.* Legebant alij *surgant*, sed *furire* metaphora est ab immundis animalibus ducta, illud ὀργᾶν Græci vocant. Par.

f *Fœtor vitabilem reddidit, fugiendumque caprinus.* Grauis ille odos, *& alarum negligens sudor.* Petronio; hircus passim dicitur propter fœtorem huic animali conuenientem. Horatius Epod. 12.

Polypus, an grauis hirsutis cubet hircus in alis.

Et Catullus; *Lædit te quædam mala fabula, qua tibi fertur, Valle sub alarum trux habitare caper.* Idem.

g *Qui vxore adulescentulum vinciebat.* Apuleius lib 6 Metamor. *Luxuria pueritiæ, nuptialibus pedicis alligandæ.* Elm.

pellicis filia, vt ille se viro, hæc mammarum honestate priuaret? Tibi habe hæc, inquit, propter quæ iras tantas animorum subuctionibus concitasti. Nesciremus adhuc omnes, quid in adulti corpore furor desiderasset Acdestius, nisi puer abscissas has partes obiecisset offenso. Quid dicitis, ô gentes? quid huiusmodi deditæ opinionibus nationes? nónne cùm ista promuntur, arripit vos pudor, & tantarum verecundia fœditatum? Nos auemus à vobis quid de Diis dignum vel audire, vel discere: at verò vos nobis mammarum expromitis exectiones, amputationes virilium veretrorum, iras, sanguinem, furias, interitus virginum voluntarios, & ex sanguine mortuorum flores atque arbores procreatas. Dicite, ô iterùm, ergone Deum Mater genitalia illa desecta cum floribus, ipsa per se mœrens officiosa sedulitate collegit, ipsa sanctis manibus, ipsa diuinis contrectauit ac sustulit [a] flagitiosi operis instrumenta fœdíque, abscondenda etiam mandauit terræ, ac ne nuda in gremio diffluerent sic soli, priusquam veste velaret ac tegeret, lauit vtique balsamis atque vnxit? Vnde enim violæ nasci potuissent odoræ, nisi putorem membri vnguentorum illa suffectio temperaret? Cum historias, quæso, perlegitis tales, nonne vobis videmini aut textriculas puellas audire tædiosi operis circumscribentes moras: aut infantibus credulis auocamenta quæritantes anus longæuas, & varias fictiones sub imagine veritatis expromere? Cum Ioue locutus est Acdestis, vt amato restitueret vitam: annuere Iupiter recusauit, quia fatis potentioribus prohibebatur: ac ne esset omninò durissimus, vnam largitus est gratiam, ne putrore corpus dissolueretur vllo, succrescerent comæ semper, minimissimus digitorum solus vt in corpore viueret, solus motus perpetuos exhiberet. Hoccine quisquam admiserit, aut credulitatis assensione firmarit, [b] pilum in mortuo crescere, partem non interisse, & seiunctum ab lege putredinis mortale corpus adhuc vsque durare? Vrgere vos iamdudum ad istius rei comparationem possemus, [c] nisi stultitiæ pars esset, & talia discere, & huiusmodi rerum indicia postulare. Sed historia hæc falsa est, neque vllam continet veritatis in se partem. Nostra quidem nihil interest, quorum causa contenditis, exterminatos esse ab terris Deos, vtrumne sit constans, & fidei firmitate connixa, an contrà mendacitet, & falsitatis alicuius fictione composita. Nobis enim satis est, quibus hodie manifestate propositum est, numina ista, quæ promitis, si sunt vspiam gentium, atque irarum feruoribus incalescunt, non magis à nobis, quàm à vobis accipere offensionum furialium causas: & esse illam in rebus, & à vobis in commentariis relatam, & à volentibus quotidie perlegi, & futuri temporis pro instructione, per ordinem succedentium tradi. Quæ si vtique vera est, nullam videmus subesse rationem, cur nobis irasci perhibeantur Dij cælites, cùm turpitudines illorum tantas neque nos prodiderimus, neque in literas contulerimus vllas, neque in publicam testificationem sacrorum celebritatibus miserimus. Sin autem, vt remini, falsa est, & mendaciis interpolata fallacibus, ambigere hominum nullus potest, quin causa vos sitis offensæ, qui vel talia quosdam conscribere siueritis, aut conscripta durare sæculorum in memoria sitis passi. Et tamen qui potestis falsitatis arguere conscriptionem istam, cùm ipsa sacra sint testimonio, quæ per cursus annuos factitatis, & credi à vobis esse vera, & exploratæ fidei iudicari? Quid enim sibi vult illa pinus, quam semper statis diebus in Deûm Matris intromittitis sanctuario? Nónne illius similitudo est arboris, sub qua sibi furens manus & infelix adulescentulus intulit, & genitrix Diuum in solatium sui vulneris consecrauit? [d] Quid lanarum vellera, quibus arboris colligatis & circumuoluitis stipitem? Nonne illarum repetitio lanarum est, quibus iam deficientem & contexit, & teporis aliquid rata est se posse membris conciliare frigentibus? Quid compti violaceis coronis, & redimiti arboris ramuli? Nonne illud indicant, vti Mater primigeniis floribus adornauerit pinum miserabilis indicem testimoniumque fortunæ? Quid pectoribus applodentes palmas passis cum crinibus Galli? Nonne illos referunt in memoriam luctus, quibus mater turrita cum Acdesti lacrymabili puerum prosecuta est eiulatu? [e] Quid temperatus ab alimonio panis, cui rei dedistis nomen Castus?

a *Flagitiosi operis instrumenta.* Instrumentum, pro nota virili. Petronius: *Illud vnum memento, non me, sed instrumenta peccasse.* ELMEN.

b *Pilum in mortuo crescere.* Hoc tamen affirmant medicorum alumni, & ipsa experientia testatur, id fieri in suspensis. Vide Tertullian. de anima cap. 51. Idem.

c *Nisi stultitiæ pars esset, & talia discere.* Iudicium penes populum esse sinam, vbi monuero in veteri exemplari legi, *& talia discere:* Arnobius sibi testis aduocandus est: *experiri*, ait, *volumus, & cupimus scire, an mutire, an hiscere Deorum in mentione possitis* lib. 4. STEVV.

d *Quid lanarum vellera, quibus arboris, &c.* Illud confidenter dicam, vel ob solum hunc locum persanatum, debituros mihi huius auctoris studiosos: & miratus sum non semel in editione recenti Romana nihil hic comperisse viros tam sagaces, tam acutos indagatores; tum & codicem manuscriptum nihil mutare. Fabula sic habet: Attidi morienti, præter magnam Deum matrem, adfuit & Acdestis, adfuit & sponsa eius Ia, cuius nomen in præcedentibus Arnobij postliminio donabis, restituendo: *Nonne illarum repetitio lanarum est, quibus Ia deficientem contexit?* In confirmationem coniecturæ nostræ, en testem plus satis idoneum. Arnobius supra hoc eodem libro, *Virgo*, inquit, *sponsa quæ fuerat, quam Valerius Pontifex Iam nomine fuisse conscribit, exanimati pectus lanis mollioribus velat;* &c. De cætero in Odyss. Homerus iam facit Atlantis minorem filiam, sororem Maiæ, quæ Mercurio mater fuit, Latini vocem diæcerunt. STEVV.

e *Quid temperatus ab alimonio panis, &c.* Vide quàm periculosum sit aliquid ex ingenio & sine libris emendare, & ab antiquis vestigiis recedere: cum enim in Romano rectè legeretur, temperatus ab alimonio panis, Gelenius emendauit, *temperatus faba alimonio panis.* Sed ignoratio significationis vocabuli, *temperatus*, ei ansam errandi præbuit, non enim hic, temperatus, pro mixtura, vt illa putauit, sed pro temperantia & abstinentia, accipitur. Plura de hoc loco diximus variarum lectionum lib. 1. cap. 21. CANT.

ſtus? Nonne illius temporis imitatio eſt, quo ſe numen ab Cereris fruge violentia mœroris abſtinuit? Aut ſi ea quæ dicimus, non ſunt ita, vos edifſertate, vos dicite, [a] euirati iſti molleſque quos intereſſe vobiſcum in iſtius numinis videmus ſacris, quidnam iſtic habeant negocij, ſollicitudinis, curæ? [b] & cur more lugentium cædant cum pectoribus lacertos, & fortunam imitentur in lamentabili conſtitutorum ſorte? Quid coronæ? quid violæ? quid volucta, mollium & velamenta lanarum? Cur ad vltimum pinus ipſa paulò antè in dumis inertiſſimum nutans lignum, mox vt aliquod præſens atque auguſtiſſimum numen Deum Matris conſtituatur in ſedibus? Aut enim hæc cauſa eſt, quam in veſtris ſcriptis & commentariis inuenimus: & manifeſtum eſt vos non diuinas conficere cærimonias, ſed imaginem triſtium redintegrare geſtorum: aut ſi alia ratio eſt, quam myſterii nobis abnegauit obſcuritas, & ipſa quoque neceſſe eſt turpitudinis alicuius participetur infamia. Quis eſt enim, qui credat honeſtatis aliquid in ea re eſſe, quam initiant viles Galli, effœminati conficiunt exoleti? Poſtulat quidem magnitudo materiæ, atque ipſius defenſionis officium, vt ſimiliter cæteras turpitudinum ſpecies perſequamur: vel quas produnt antiquitatis hiſtoriæ, vel myſteria illa continent ſancta, quibus initiis nomen eſt, & quæ non omnibus vulgo, ſed paucorum taciturnitatibus traditis: ſed ſacrorum innumeri ritus, atque affixa deformitas ſingulis, corporaliter prohibet vniuerſa nos exequi: quinimò, vt veriùs exprimamus, à quibuſdam nos ipſi conſilio, & ratione deflectimus: ne dum explicare contendimus cuncta, expoſitionis ipſius contaminationibus polluamur. Faunam igitur Fatuam, Bona quæ dicitur Dea, tranſeamus: quam myrteis cæſam virgis, quòd marito noſciente ſeriam meri ebiberit plenam, Sextus Clodius indicat Sexto de Diis Græco: ſignumque monſtrari, quòd cùm ei diuinam rem mulieris faciunt, vini amphora conſtituatur obtecta: nec myrteas fas ſit inferre verbenas, ſicut ſuis ſcribit in Cauſalibus Butas. Sed & Deos Conſerenteis pari more ac diſſimulatione taceamus, quos cum cæteris ſcribit Flaccus in humani penis ſimilitudinem verſos obruiſſe ſe cineri, qui ſub ollula fuerat factus extorum: quem [c] cùm Tanaquil dimoueret Etruriæ diſciplinarum perita, ſurrexiſſe ſe Deos & neruis obduruiſſe diuinis. Corniculæ inde imperauiſſe captiuæ, vt intelligeret & agnoſceret, quid ſibi res vellent: Ocriſiam prudentiſſimam feminam diuos inſeruiſſe genitali: explicuiſſe motus certos. Tunc ſancta, & feruentia numina vim vomuiſſe Lucillij, ac regem Seruium natum eſſe Romanum. Bacchanalia etiam prætermittamus immania, quibus nomen Omophagiis Græcum eſt: in quibus furore mentito, & ſequeſtrata pectoris ſanitate, [d] circumplicatis vos anguibus, atque vt vos plenos Dei numine ac maieſtate doceatis, caprorum reclamantium viſcera cruentatis oribus diſſipatis. Necnon & Cypriæ Veneris abſtruſa illa initia prætereamus: quorum conditor indicatur Cinyras rex fuiſſe: in quibus ſumentes ea, certas ſtipes inferunt vt meretrici, & referunt phallos propitii numinis ſigna. Obliuioni etiam Corybantia ſacra donentur, In quibus ſanctum illud myſterium traditur, frater trucidatus a fratribus, interempti ex ſanguine apium natum, prohibitum menſis olus illud apponi, ne à manibus mortui inexpiabilis contraheretur offenſio. Sed & illa deſiſtimus bacchanalia altera prædicare, in quibus arcana & tacenda res proditur inſinuaturque ſacratis: vt occupatus puerilibus ludicris, diſtractus ab Titanibus Liber ſit: vt ab iiſdem membratim ſectus, atque in ollulas coniectus vt coqueretur: quemadmodum Iupiter ſuauitate nidoris illectus, inuocatus aduolarit ad prandium, compertaque re graui graſſatores obruerit fulmine, atque in imas tartari præcipitauerit ſedes. Cuius rei teſtimonium, argumentumque fortunæ, ſuis prodidit in carminibus vates Thracius: talos, ſpeculum, turbines, volubiles rotulas, & teretes pilas, & virginibus aurea ſumpta ab Heſperidibus mala. Ea erat nobis conſilium præterire: præteruehi illa etiam myſteria, quibus Phrygia initiatur, atque omnis gens illa, niſi nomen interpoſitum his Iouis prohiberet nos ſtrictim iniurias eius ignominiaſque tranſire: non quo nobis dulce ſit, tam fœdis inequitare myſteriis: ſed vt ipſis vobis promptum etiam atque etiam fiat, quid in eos congeratis iniuriæ, quorum profitemini vos eſſe cuſtodes, vindices, veneratores. Quondam Dieſpiter, inquiunt, cùm in Cererem ſuam matrem libidinibus improbis atque inconceſſis cupiditatibus æſtuaret, nam genitrix hæc Iouis regionis eius ab accolis traditur, neque tamen auderet id, id quod procaci appetitione conceperat, apertiſſima vi petere, ingenioſas comminiſcitur captiones, quibus nihil

a *Euirati iſti molleſque, &c.* Archigalli Deûm Matris Cybeles ſacrificuli, quos S. Hieronymus in Oſeam cap. 4. truncatos & effeminatos vocat P R I.

b *Et cur more lugentium cædant cum pectoribus lacertos.* Hæc omnia interpretabantur allegoricè, vt Deorum mater terram ſignificaret: Galli autem lacertos ſibi lacerarent, ac virilia demeterent, propter arationem ac meſſim. Sic enim iſta ſignificabant. Hoc obſeruat Tertullianus aduerſus Marcionem lib. 1. cap. 13. obſcuro loco, & quem nullomodo intelligunt interpretes. *Ipſa quoque vulgaris ſuperſtitio communis idololatria, cum in ſimulachris de nominibus & fabulis veterum mortuorum pudet, &c.* H E R.

c *Cum Tanaquil demoueret Etruriæ diſciplinarum perita* Vxor erat Tarquinij regis Romanorum, inſignis diuinatrix & Hetruſcarum ſcientiarum, hoc eſt, magiæ periti ſſima. Hiſtoriam de qua hic mentio, fusè narrat Dionyſius Halicarnaſſenſis lib. 4. ant. Rom. P R I.

d *Circumplicatis vos anguibus* De ſerpentibus quas ſibi circumdabant in ſacris Bacchi videndus Euripides in Bacchis. Plutarchus Alexandro, Horatius lib. 2. ode 19. & inibi eius ſcholiaſtes. Clemens protreptico. E L M E N.

nihil tale metuentem castitate imminueret genitricem: fit ex Deo taurus, ^a & sub pecoris specie subsessoris animum atque audaciam celans, in securam & nesciam repentina immittitur vi furens, ^b agit incestiùs res suas, & prodita per libidinem fraude, intellectus & cognitus euolat: ardescit furiis, atque indignationibus mater, spumat, anhelat, exæstuat, nec fremitum continere tempestatemque irarum valens, ex continua passione Brimo deinceps vt appelletur, assumpsit: neque alia cordi est res ei, quàm vt audaciam filii pœnis quibus potis est, persequatur. Iupiter satagit fractus metu: nec quibus remediis leniat violatæ animos, reperit. Fundit preces, & supplicat: obstructæ sunt dolentis aures. Allegatur Deorum vniuersus ordo: nullius auctoritas tanta est vt audiatur. Ad postremum filius vias satisfactionis inquirens, comminiscitur remedium tale. Arietem nobilem benè grandibus cum testiculis deligit, exsecat hos ipse, & lanato exuit ex folliculi tegmine. Accedit mœrens & summissus ad matrem, & tanquam ipse sententia condemnasset se sua, in gremium proiicit & iacit hos eius. Virilitate pignoris visa sumit animum mitiorem, & concepti fetus reuocatur ad curam, parit mensem post decimum luculenti filiam corporis, quam ætas mortalium consequens modò Liberam, modò Proserpinam nuncupauit. Quod cùm verueceus Iupiter benè validam, floridam, & succi esse conspiceret plenioris, ^c oblitus paulò antè quid malorum & sceleris esset aggressus, & temeritatis quantum, redit ad priores actus: & quia nefarium videbatur satis, patrem cum filia comminus vxoria coniugatione misceri, in draconis terribilem formam migrat: ingentibus spiris pauefactam colligat virginem, & sub obtentu fero, mollissimis ludit atque adulatur amplexibus. Fit vt & ipsa de semine fortissimi compleatur Iouis, sed non eadem conditione, qua mater: nam illa filiam reddidit liniamentis descriptam suis: at ex partu virginis tauri species fusa, Iouialis monumenta pellaciæ. Auctorem aliquis desiderabit rei? tum illum citabimus Tarentinum notumque senarium, quem antiquitas canit dicens: ^d *Taurus draconem genuit, & taurum draco.* Ipsa nouissimè sacra, & ritus initiationis ipsius, quibus Sabadiis nomen est, testimonio esse poterunt veritati: in quibus aureus coluber in sinum dimittitur consecratis, & eximitur rursus ab inferioribus partibus, atque imis. Non esse arbitror necessarium sermone quoque hic multo membra ire per singula, quantæque insint in patribus prauis turpitudinum scatebræ flagitiorumque monstrare. Quis est enim mortalium vel exiguæ humanitatis sensum ferens, qui non ipse peruideat qualia sint hæc omnia, quàm scelerata, quàm fœda, quantasque ignominias Dij ferant ex ipsis mysteriorum sacris, & ex sacrorum originibus indecoris? Iupiter, inquit, exarsit in Cererem. Quid tantum quæso de vo adulterium nullum, quod in eius non caput, velut in aliquam congeratis vilem luteamque bis Iupiter iste, quicumque est, meruit, quòd genus est nullum probri infame, personam? Matrimonij prodidit ius Leda: Iupiter esse dicitur auctor culpæ. Virginitatem Danaë custodire nequiuit: furtum esse narratur Iouis. ^e Ad mulieris nomen properauit Europa: expugnator pudicitiæ idem esse iactatur. Alcmena, Electra, Latona, Laodamia, mille aliæ virgines, ac mille matres, cumque illis Catamitus puer pudoris spoliatus est honestate: eadem vbique est Iupiter fabula, neque vllum turpitudinis genus est, in quo eius non nomen consociatis libidinibus inseratis: vt videatur miserabilis prorsus nullam non esse causam ob aliam natus, nisi vt esset criminum sedes, maledictorum materia, locus quidam expositus, in quem spurcitiæ se omnes sentinarum colluuionibus deriuarent. Quem tamen si diceretis cum extraneis habuisse commercium feminis, impia res quidem, sed tolerabilis esset maledictionis iniuria. Etiámne in matrem, etiámne in filiam efferati pectoris appetitionibus adhinniuit? neque illum sanctitas, aut reuerentia genitricis, horror etiam pignoris ex se sati, ab imagine potuit tam fœdæ cogitationis abducere? Vellem inquam videre patrem illum Deorum Iouem, æternam rerum atque hominum potestatem, bubulis esse cohonestatum cornibus, hirsutas agitantem aures, contractis in vngulas gressibus ruminantem pallentes herbas, & ex parte postica caudam, suffragines, talos mollissimo perlitum, atque intestina proluuie delibutum. Vellem inquam videre, dicendum est enim sæpiùs, torquentem illum sidera, & qui pallidas nationes fragore perterret

&

a *Et sub pecoris specie subsessoris animum, &c.* Subsessores alieni matrimonij μεταφορικῶς dicuntur adulteri, à subsidendo, verbo in re militari proprio, sed hæc nos suo loco, id est, in commentario ad Vegetium, quem vide lib. 3. cap. 6. Stevv.

b *Agit incestius res suas.* Martialis lib. 9. Epigr. 13.

Res vxoris agit, res nullas crispulus iste,

Res non vxoris, res agit ipse suas. Elmen.

c *Oblitus paulo antè quid malorum & sceleris esset aggressus.* Quasi parum, inquit, fuerit materno se incestu contaminasse, quam tauri assumpta forma inuaserat, etiam filiam liberam aggreditur, sed mutatus in draconem: itidem vt sub tauri, cygni, formicæ, vel alterius animalis specie, plurima illius amorum furta, atque subsessiæ, veterum voluminibus celebrantur. Stevv.

d *Taurus draconem genuit, &c.* Huius versus auctor fuit quidam poëta Tarentinus. Hunc verò refert Clemens Alexandr. in protrept.

ταῦρος δράκοντος καὶ δράκων ταύρου πατήρ. Pri.

e *Ad mulieris nomen properauit Europa.* Mulier facta est, quum esset virgo. Ita *mulier* separata à Virgine: quod non solùm nostrate lingua vsurpamus, sed & Græci olim lingua sua vsurparunt. Sic rusticula illa apud Theocritum deuirginata, virginem venisse ait se, redire mulierem, γυναῖκα.

παρθένος ἔρπω δεῦρο, γυνὰ δ' εἰς οἶκον ἀφέρπω.

atque hæc distinctio à vulgo propriè frequentata, & quotidiano loquendi vsu quasi sancita. Her.

& prosternit, consectantem veruecum greges, inspicientem testiculos arietinos, arripientem hos manu censoria illa atque diuina, qua vibrare coruscos ignes, & sæuire fulminibus suetus est: tum deinde secreta rimantem illa, summotisque arbitris circumjectas prolibus diripientem membranulas, feruentique adhuc matri velut quasdam infulas eliciendæ miserationis offerentem: deductum, pallidum, saucium, simulantem doloris cruces, & ad fidem facto faciendam, arietino sanguine coinquinatum, & mendacia vulneris laneis fasciis, linteolisque contectum. Hoccine audiri & perlegi sub mundi hoc axe? & eos qui hæc tractant, existimari se velle pios, sanctos, religionumque custodes? Estne aliquod sacrilegium hoc maius? aut vlla gens inueniri tam irreligiosis potest opinionibus prædita, quàm quæ talia credit, aut accipit, aut sacrorum intimis in mysteriis prodit? Iupiter ille, quicumque est, si sentiret se esse, aut si vllo sensu afficeretur iniuriæ, nonne digna res esset, propter quam iratus & percitus terram nostris subduceret gressibus, solis lumina extingueret atque lunæ, quinimmò res omnes in antiquæ speciem confunderet vnitatis? Sed non sunt, inquit, Reipublicæ nostræ hæc sacra. Quisnam istud dicit, aut quis reponit? Romanus, Gallus, Hispanus, Afer, Germanus, aut Siculus? Et quid adiuuat causam, si vestra hæc non sunt, cùm qui ea conficiunt, sint vestrarum partium? aut quid refert vtrumne ea probetis, nécne: cùm quæ vestra sint propria, aut simili fœditate, aut turpitudinis genere reperiantur esse maiore? Vultis enim consideremus mysteria & illa diuina, quæ [a] Thesmophoria nominantur à Græcis, quibus gente ab Attica sancta illa peruigilia consecrata sunt & pannychismi graues? Vultis inquam videamus quas origines habeant, quásue causas, vt Athenas etiam probemus ipsas, humanitatis artibus, studiisque pollentes, tam in Deos dicere contumeliosa, quàm dictitent alij: nec minora ab his probra, quàm cæteris obiiciantur à vobis, religionis sub specie publicari? Quodam, inquiunt, tempore cùm in Siciliæ pratulis purpureos legeret nondum mulier flores, & adhuc virgo Proserpina: cumque illam per floream messem huc atque illuc passim lectionis cupiditas auocaret, per profundæ altitudinis specum rex prosiliens Manium, raptam virginem secum vehit, & terrarum absconditur succeslibus rursus. Quod cum factum nesciret Ceres, nec filia esset vbinam gentium suspicaretur, intendit animum perditam toto in orbe conquirere: [b] sumit faces geminas flammis comprehensas Ætnæis, quibus sibi prælucens, pergit ire quæsitum terrarum in regionibus cunctis. In istius conquisitionis errore Eleusinios etiam peruehitur fines, pagi istud est nomen regione in Attica constituti: qui illud temporis has partes incolebant, terrigenæ; quibus nomina hæc fuerant: Baubo, Triptolemus, Eubuleus, Dysaules, Eumolpus: boum jugator Triptolemus, capellarum Dysaules custos, Eubuleus parcorum; gregis lanitij Eumolpus, à quo & gens & fluit Eumolpidarum, & ducitur clarum illud apud Cecropios nomen, & qui posteà floruerunt Caduceatores, Hierophantæ, atque Præcones. Igitur Baubo illa, quam incolam diximus Eleusini fuisse pagi, malis multiformibus fatigatam accipit hospitio Cererem, adulatur obsequiis mitibus, reficiendi corporis rogat curam vt habeat, sitienti adoris oggerit potionem cinnum, cyceonem quam nuncupat Græcia: auersatur, & respuit humanitatis officia mœrens Dea, nec eam fortuna perpetitur valetudinis meminisse communis. Rogat illa atque hortatur contrà, sicut mos est in huiusmodi casibus, ne fastidium suæ humanitatis assumat: obstinatissimè durat Ceres, & rigoris indomiti pertinaciam retinet. Quod cum sæpiùs fieret, neque vllis quiret obsequiis inelluctabile propositum fatigari, vertit Baubo artes, & quam serio non quibat allicere, ludibriorum statuit exhilarare miraculis: partem illam corporis, per quam secus fœmineum & subolem prodere, & nomen solet acquirere generi, tum longiore ab incuria liberat: facit sumere habitum puriorem, & in speciem leuigari nondum duri atque striculi pusionis: redit ad Deam tristem, & inter illa communia, quibus moris est frangere ac temperare mœrores, retegit se ipsam, atque omnia illa pudoris loca reuelatis monstrat inguinibus: atque pubi affigit oculos diua, & inauditi specie solaminis pascitur. Tum diffusior facta per risum, aspernatam sumit atque ebibit potionem: & quod diu nequiuit verecundia Baubonis exprimere, propudiosi facinoris extorsit obscœnitas. Calumniari nos improbè siquis fortè hominum suspicatur, [c] libros sumat Threicij vatis, quos antiquitatis memoratis esse diuinæ, & inueniet nos nihil neque callidè fingere, neque quo

sunt

a *Thesmophoria.* Glossæ: Θεσμοφόρια, ἑορτὴ Δήμητρος. Cerealia. Pausanias Phocicis Δήμητρος δὲ Θεσμοφόρου ἀρχαῖος ἱερὸς ἐστιν ἀρχαῖον, καὶ ἄγαλμα ὀρθὸν λίθου πεποίηται, καὶ αὐτῇ Θεσμοφόρια ἑορτὴν ἀνὰ πᾶν ἔτος ἄγουσιν. Suidas Θεσμοφόρια. Plinius lib. 24. cap. 9. Iulius Pollux lib. 1. cap. 32. Diodorus Siculus. Biblioth. lib. 5. Theodoretus contra Græcos serm. 1. de fide & orat. 3. Hyginus fab. 147. E L M.

b *Sumit faces geminas flammis comprehensas Aetnais.* Diodorus Siculus lib. 5. biblioth. μετὰ δὲ τὴν τῆς κόρης ἁρπαγὴν, μυθολογοῦσι τὴν Δήμητραν μὴ δυναμένην εὑρεῖν τὴν θυγατέρα, λαμπάδας ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν Αἴτνην κρατήρων ἀναψαμένην ἐπελθεῖν ἐπὶ πολλὰ μέρη τῆς οἰκουμένης. Ouid. lib. 4. Fastor. Minutius Felix Octauio. Prudentius περὶ στεφάνων in Romano martyre. Lactantius lib. 1. cap. 17. Apollodorus lib. 1. Biblioth. *Idem.*

c *Libros sumat Threicij vatis, &c.* Circumferebant enim quosdam Orphei libros, quibus tribuebant plurimum, negare tamen videtur Origenes vlla Orphei & Lini scripta suo æuo extitisse. Sic enim lib. 1. contra Celsum, qui Orpheum & Linum non solùm præponebat Moysi, sed solos audiendos affirmabat: καὶ τῶν μὲν σοφῶν ... μηδὲ τὰ βιβλία ἔτι σώζεσθαι φυλαχθέντα ... τὰ δὲ Μωϋσέως τὰ γράμματα, &c. H E R.

sint risui Deum quærere atque efficere sanctitates. Ipsos namque in medio ponemus versus, quos Calliopes filius ore edidit Græco, & cantando per secula generi publicauit humano.

Sic effata, sinu vestem contraxit ab imo,
Obiecitque oculis formatas inguinibus res:
Quas tana succutiens Baubo manu, nam puerili
Ollis vultus erat, plaudit, contrectat amicè.
Tum Dea defigens augusti luminis orbes,
Tristitias animi paulum mollita reponit:
Inde manu poclum sumit, risuque sequenti
Perducit totum cyceonis læta liquorem.

Quid Erechthidæ ô cati, quid ciues Mineruij dicitis? Auet anim[illegible] scire quibus sitis eloquiis tam ridiculosa negocia defensuri, vel artibus habeatis quibus tam confossis salutem dare personis, vulneribus, atque causis. Non est ista falsa subscriptio, nec delatione appetimini calumniosa. Eleusiniorum vestrorum notas & origines producunt turpes, antiquarum elogia literarum: ipsa denique symbola, quæ rogati sacrorum in acceptionibus respondetis: *Ieiunaui, atque* ᵃ *ebibi cyceonem, ex cista sumpsi, & in calathum misi: accepi rursus, in cistulam transtuli.* Ergone, vt promunt sancta illa atque arcana mysteria, rapiuntur & rapiunt Dij vestri? matrimonia copulant fraudibus appetita furtiuis? ab repugnantibus, & inuitis decus virginitatis eripitur? imminentes nesciuntur iniuriæ? quidnam raptis accideric, ignoratur? amissi quæruntur vt homines? & sub sole clarissimo cum lucernis & facibus orbis peragrant vastitatem? afficiuntur, ægrescunt, lugentium sumunt sordes, & miserorum insignia, atque vt animum commodare alimoniis possint, victuique sumendo, non ratio, non tempus, non sermo aliquis adhibetur grauis, aut affabilitas seria, sed propudiosa corporum monstratur obscœnitas, objectanturque partes illæ, quas pudor communis abscondere atque naturalis verecundiæ lex iubet: quas inter aures castas sine venia nefas est, ac sine honoribus appellare præfatis. Quidnam, quæso, in spectu tali, quid in pudendis fuit verendisque Baubonis, quod feminei sexus Deam, & consimili formatam membro, in admirationem converteret atque risum? quod obiectum lumini conspectuique diuino, & obliuionem miseriarum daret, & habitum in lætiorem repentina hilaritate traduceret? O qualia, ô quanta irridentes potuimus, cauillantesque depromere, si non religio nos gentis, & literata prohiberet auctoritas! Iam dudum me fateor hæsitare, circumhiscere, tergiuersari, tricas, quemadmodum dicitur, ᵇ conduplicare Tellenas, dum pudor me habet Alimontia illa proferre mysteria, quibus ᶜ in Liberi honorem patris phallos subrigit Græcia, & simulacris virilium fascinorum territoria cuncta florescunt. Quid sit istud, obscurum est forsitan, & qua fiat ratione disquiritur. Quisquis istud ignoras, disce: atque admiratus res tantas, puris semper in sensibus meticulosa obseruatione custodi. Cum inter homines, inquiunt, esset adhuc Nysius & Semeleius Liber, nosse inferos expetiuit, & sub tartari sedibus quidnam rerum ageretur inquirere: sed cupiditas hæc eius nonnullis difficultatibus impediebatur; quod quà iret ac pergeret, inscitia itineris nesciebat. Prosumnus quidam exoritur, ignominiosus amator Dei, atque in nefarias libidines satis pronus, qui se januam Ditis, atque Acherusios aditus pollicetur indicaturum, si sibi gereret morem Deus, atque vxorias voluptates pateretur ex se carpi. Deus facilis iurat potestatis futurum ac voluntatis se eius, sed cùm primum ab inferis compos voti atque expeditionis redisset. Viam comiter ᵈ Prosumnus edisserit, atque in limine ipso prostituit inferorum. Intereà dum Liber Stygem, Cerberum, Furias, atque alias res omneis curiosa inquisitione collustrat, ex viuentium numero index ille decedit, atque ex more sepelitur humano, emergit ab inferis Euius, & recognoscit extinctum ducem. Qui vt fidem compleret pacti, & iurandi solueret religione se iuris, locum pergit ad funeris, & ficorum ex arbore ramum validissimum præsecans, dolat, runcinat, leuigat, & humani speciem fabricatur in penis: figit super aggerem tumuli, & postica ex parte nudatus, accedit, subdit, insidit. Lasciuia

a *Ebibi cyceonem.* Cyceon potio est Nicandro in alexipharm. κυκεῶνα ... ἐν κύλικεσσι τεύξας. Pharmacum est Homero Iliad. λ. ... τοῖσι δὲ τεῦχε κυκειῶ ... ἐυπλόκαμος Ἑκαμήδη. *id est quibus pharmacum parauit pulchricoma Hecamede,* vnde κυκᾶν pharmacum aut potionem miscere. Homerus eodem libro.

ἐν τῷ οἱ κύκησε γυνὴ εἰκυῖα θεῇσιν.

Vulgò ... redditur, & pro rerum mixtione ac perturbatione sumitur apud Lucianum & Synesium. P R I.

b *Conduplicare Tellenas.* Adagium illud redolet Græcorum τὰ τε Τελλήνου ᾄσματα, in eos vsurpatum qui cantilenam ridiculam canebant. *Idem.*

c *In Liberi honorem patris phallos subrigit Græcia.* Præcedebat in istis pompis, & vt ita dicam, processionibus ὁ φαλληφόρος, sequebatur deinde ὁ φαλλοφόροι, subsequebantur postremò οἱ ᾄδοντες τὸ φαλλικόν. Totum huius nefandæ superstitionis mimum habes apud Aristophanem, in Acharnanib. vnde etiam constat, probam esse lectionem proximè sequentem, *territoria.* H E R.

d *Prosumnus edisserit.* Prosumni fabulam narrant Clemens Protreptico, Theodoretus de martyribus serm. 8. Gregorius Nazianzenus στηλιτευτικῷ β. Hyginus poetico Astron. Scholiastes Nazianz. & Clemens Polymnum. Hyginus hypolipoum. Nicetas in sancta lomina. In nomine variant, Pausanias Corinthiacis eum appellat Πολύμνον. Gregorius Nazianz. & Clemens *Polymnum* Hyginus *hypolipnum*. Nicetas in Nazianz. orat. 10. & Elias Cretensis in 3. & 4. orat. contra Iulianum, *prosymnum*. Nonnus in expositione profanarum histor. quarum Gregorius Theologus meminit, *Polymnum*. E L M E N.

[a] Lasciuia deinde furientis assumpta, huc atque illuc clunes torquet, & meditatur ab ligno pari, quod iamdudum in veritate promiserat. Ac ne quis fortè à nobis tam impias arbitretur confictas res esse, Heraclito testi nun postulamus vt credat, nec mysteriis volumus quid super talibus senserit, ex ipsius accipiat lectione: totam interrogat Græciam quid sibi velint hi phalli, quos per rura, per oppida mos subrigit & veneratur antiquus; inueniet causas & eas res esse quas dicimus: aut si fuerit puditum veritatem simpliciter explicare, quid obscurare, quid tegere causam ritus, atque originem prodetit, cum criminatio ipsa religionis in re sit? Quid dicitis ô gentes? quid occupatæ, quid deditæ templorum venerationibus nationes? Ad hæccine nos sacra, flammis, exiliis, cædibus, atque reliquo genere suppliciorum compellitis, & crudelitatis metu? hoscine nobis Deos importatis, insinuatis, infligitis: quorum similes nec vos esse, neque alium velitis quemquam sanguinis vobis [illegible]adu, & iure familiaritatis adiunctum? Potestisne impubibus, & prætextatis vestris, [illegible]s Liber induxerit pactiones suis cum amatoribus indicare? Potestis vestras nurus, quinimò vobis matrimonio coniugatas, ad verecundiam Baubonis impellere, atque ad pudicas Ceteris voluptates? Vultis vestri iuuenes sciant, audiant, discant, Iupiter ipse qualis in vnam exstiterit atque alteram matrem? Vultis adultæ virgines, robustique adhuc patres, idem iste in filiam qua luserit arte cognoscant? Vultis germani iam feruidi, atque ex iisdem seminibus fratres, eumdem rursus accipiant, concubitus, lectulos non esse aspernatum sororis? Ita ergo non protinus ab huiusmudi fugiendum Diis longè, ac ne irrepat in animum tam impuræ religionis obscœnitas, audientia tota claudenda est? Quis est enim mortalium tam pudicis moribus institutus, quem non ad huiusmodi furias Deorum documenta proritent? Aut quis suas comprimere cupiditates à cognatis valeat reuerendisque personis, cum apud superos sanctum nihil in libidinum videat confusiune seruatum? Vbi enim primam perfectamque naturam intra fines constiterit iustos cupidinem suam non valuisse frenare, cur non in promiscuos appetitus effundat se homo, & ingenita fragilitate præceps datus, & magisterio sanctæ diuinitatis adiutus? Iam dudum me fateor reputantem mecum in animo rerum huiuscemodi monstra, solitum esse mirari, audere vos dicere quemqnam ex his atheum, irreligiosum, sacrilegum, qui Deos esse omninò aut negent, aut dubitent: aut qui eos homines fuisse contendant, & potestatis alicuius, & meriti causa Deorum in numerum relatos: cùm si verum fiat atque habeatur examen, nullos quàm vos magis huiusmodi par sit appellationibus nuncupari, qui sub specie cultionis plus in eos ingeratis maledictionum & criminum, quàm si apertè hoc facere confessis maledictionibus coimbibissetis? [b] Deos esse qui dubitat, aut esse omninò qui negat, quamuis sequi sententias immanes opinionum videatur audacia, fine vllius tamen insectatione personæ, fidem rebus non accommodat inuolutis: & qui generis asseuerat eos fuisse terreni, quamuis eos priuet sublimitate cælitum, subsiciuis tamen accumulat laudibus: siquidem illos diuinitatis ad meritum beneficiis autumat & virtutum admirationibus subleuatos. Vos verò qui vindices, & eorum contenditis immortalitatis esse propagatores, vnum ex his quempiam præteristis, transistis vestris maledictionibus inoulneratum? aut genus vllum est probri tam communi existimatione damnabile, quod in eos conferre metueritis, vel nominis saltem auctoritate tardati? Quis caduca & mortalia corpora Deos edidit amasse? non vos? Quis illa furta dulcissima [c] in alienis genialibus perpetrasse? non vos? Quis cum matribus liberos, quis cum suis virginibus rursus patres infaustos miscuisse concubitus? non vos? Quis sciculos pusiones, atque adultos venustissimis lineis, appetitos esse inhonestè? non vos? Quis abscissos, quis exoletos, quis versipelles, quis fures, quis in vinculis habitos, quis in catenis, quis denique fulminibus appetitos, quis vulneratos, quis obiisse supremos dies, sepulturas etiam meruisse terrenas? non vos? Cùm igitur à vobis tot & tanta conflata sint Deorum in contumelias crimina, auderis obiicere nostri nominis causa numinum esse offensas mentes, cùm iamdudum vos liqueat itarum esse tantarum reos, & diuinæ indignationis auctores? Sed erras, inquit, & laberis, satisque te esse impetitum, indoctum, ac rusticum ipsa rerum insectatione demonstras. Nam istæ omnes historiæ, quæ tibi turpes videntur, atque ad labem pertinere diuinam, mysteria in se continent sancta, rationes miras, atque altas, nec quas facilè quiuis possit ingenii viuacitate pernoscere. Neque enim quod scriptum est, atque in prima est positum verborum fronte, id significatur, & dicitur, sed allegoricis sensibus, & subditiuis intelliguntur omnia illa secretis. Itaque qui dicit, cum sua concubuit Iupiter matre, non incestas significat aut propudiosas Veneris complexiones, sed Iouem

a *Lasciuia deinde furientis.* In quibusdam editionibus legebatur, *luxuriantis*, sed mendum sustulit Steuvechius germanamque lectionem, *furientis*, restituit, quæ cum manuscriptis codicibus optimè conuenit. PRI

b *Deos esse qui dubitat, &c.* Protagoras Abderites cuius meminit Suidas, in ea videtur fuisse sententia. Ideò enim combusti sunt eius libri, quod aliquando dixisset, de diis loquens, *οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὔθ᾽ ὡς εἰσὶν, οὔθ᾽ ὡς οὐκ εἰσί. nescio vtrum sint, nec-ne. Idem.*

c *In alienis genialibus perpetrasse.* Adulteria perpetrasse quod pedem tollere in strato extraneo vocat Petronius in satyrico. Tullius ad Atticum. *Noli de vno pede sororum queri, licet etiam alterum tollas.* Martialis lib. 11. epigr. 72. pedes tollere est *αἴρειν σκέλη* Græcis. *Idem.*

uem pro pluuia, [a] pro tellure Cererem nominat. Et qui rursus perhibet lasciuias eum exercuisse cum filia, nihil de fœdis voluptatibus loquitur, sed pro imbris nomine ponit Iouem, in filiæ significatione sementem. Sic & ille, qui raptam Dite à patre Proserpinam dicit, non, vt retis, in turpissimos appetitus viraginem dicit raptam: sed quia glebis occulimus semina, isse sub terras Deam, & cum Orco significat fœdera genitalis conciliare fetutæ. Consimili ratione & in historiis cæteris aliud quidem dicitur, sed intelligitur aliud, & sub vulgaris simplicitate sermonis latet ratio secreta, & altitudo inuoluta mysterij. Argutiæ sunt, vt apparet, atque acumina hæc omnia, quibus fulcire sollemne est malas in iudiciis causas. Quinimò, vt verius dicam, sophisticarum disputationum colores, quibus non verum, sed imago & species veri semper atque vmbra conquiritur. Nam quoniam rectas accipere lectiones pudet, dedecet, decursum est in has partes, vt alia subiiceretur res alij, & in speciem decoris, turpitudinis interpretatio cogeretur. Sed quid ad nos istud, an alij sensus, aliæque sententiæ conscriptionibus vanis subsint? Nobis enim satis est, qui Deos à vobis scelerate contendimus impiéque tractari, quod scriptum est, quod auditur accipere, nec curare in abdito quid sit, cùm contumelia numinum non in obscura sensuum mente, sed in verborum eminentium significatione teneatur. Ac ne tamen videamur inspicere quale sit istud quod dicitur nolle: primum illud à vobis, si modò commodare patientiam vultis, exquirimus primum allegorico genere vel scripta hæc esse, vel eodem modo intelligi oportere, vnde est vobis cognitum, vel vnde intimatum? In consilium scriptores aduocauere vos? aut tum in eorum pectoribus latitabatis, cum pro aliis res alias inter veritate capta subdebant? Deinde si illi rationis alicuius, & religionis metu mysteria illa conuoluere tenebrosa obscuritate voluerunt, quantum vobis audaciæ est, vt quod illi noluerunt, vos velitis intelligere: vos scire & cunctorum substernere notioni, quod illi frustra verbis minus verum significantibus occulerunt? Sed, vt vobis assentiamur in fabulis his omnibus, ceruas pro Iphigeniis dici: vnde tamen vobis liquet, cùm allegorias istas vel explanatis, vel expanditis, eadem vos interpretari, eademque sentiri, quæ sub tacitis cogitationibus ipsis ab historicis sensa sunt, nec per voces proprias, significationibus sed aliis explicata? Vos Iouis & Cereris coitum, imbrem dicitis dictum, telluris in gremium lapsum: potest alius aliud & argutiùs fingere, & veri cum similitudine suspicari: potest aliud tertius, potest aliud quartus, atque vt se tulerint ingeniorum opinantium qualitates, ita singulæ res possunt infinitis interpretationibus explicari. Cùm enim è rebus occlusis omnis ista quæ dicitur allegoria sumatur, nec habeat finem certum, in quo rei quæ dicitur, sit fixa atque immota sententia, [b] vnicuique liberum est in id quo velit attrahere lectionem, & affirmare id positum, in quod eum sua suspicio & coniectura opinabilis duxerit. Quod cùm ita se habeat, qui potestis res certas rebus à dubiis sumere, atque vnam adiungere significationem dicto, quod per modos videatis innumeros expositionum varietate deduci? Denique si adcommodum ducitis, etiam illud à vobis repetita interrogatione conquirimus, omnes de dis fabulas existimetis, id est, singulas totas ambifarias ac bilingues, & versipellibus esse scriptas modis; an alias earum partes nihil ambiguum dicere, alias verò multifidas atque allegorici tegminis superiectione velatas? Si enim ad finem à capite textus omnis expositionis & series obtentionibus allegoricis clausa sunt, edissertate, monstrate, quid pro rebus singulis, quas vnaquæque eloquitur fabula, supponere debeamus, & promere, quasque in res alias atque intelligentias vocate. Vt enim [c] Iouem pro pluuia, Cererem, verbi causa, pro terra vultis audire, & pro Libera, ac patre Dite, submersionem seminis atque iactum: ita dicere vos conuenit, quid pro tauro debeamus accipere, quid pro indignatione Cereris atque ira? quid sibi velit Brimo verbum, quid Iouis sollicitj supplicatio? quid allegati cælites, nec auditi? quid exectus aries? quid execti arietis proles? quid satisfactio his facta? quid quæ rursus gesta sunt libidine obscœniore cum filia? Consimiliter & in altera fabula, [d] Hennæ nemus & flores quid sint? quid sumptus ignis ex Ætna, comprehensæque isto faces? quid peragratio cum his orbis? quid Attica regio? quid Eleusinius pagus? quid Baubonis tugurium atque hospitium rusticana? quid cyceonis

a *Pro tellure Cererem nominat.* Firmicus de errore profan. relig. *Terram ipsam Cererem vocitarunt.* Theodoretus contra Græcos serm. 3. Plato Cratylo D. Clemens recogn. lib. 10. [illegible]

a *Pro tellure Cererem &c.* Seruius Cereris nomen à creando deducit, quasi frugum creatrix diceretur, Varroni, Tullio, Arnobio etiam à gerendis frugibus, quasi *geres*, immutata prima litera ob affinitatem quod veteribus non insolens; atque iuxta illud Etymon ab Hebr. גרש quod frumentum contritum est, deduci potest, vel ab גרש, [illegible] vnde Ouidius lib. 5. Metamorph.

Prima Ceres vnco glebam dimouit aratro.

Iulius Firmicus de errore profanarum relig. nomen ait à serendis frugibus mutuatum. P a l.

b *Vnicuique liberum est in id quo velit attrahere lectionem.* In explicatione religionis suæ gentiles, & fabularum enarrationi, Theologiam illam superstitiosam, pro Herculis cothurno quasi assumebant, vnusquisque liberum sibi credebat, explicare, fingere, immutare, mentiri. Ac proculdubio tota illa farrago, Theramenis calceo similior videtur, tot enim explicationes vt falsæ sunt nulli rei conuenire possunt. *Idem.*

c *Iouem pro pluuia.* Iouis pluuij imaginem præbet Baronius tom. 2. Annal. quem ad. dicitur & Elicius ab eliciendis pluuijs, & Elicius à Aurelio Episcopo lib. 8. epistol. Fabulas autem istas de pluuio Ioue, & ridicula commenta exercet Tertullianus Apolog. 40. *Idem.*

d *Hennæ nemus &c.* Tangit fabulam de raptu Proserpinæ. *Idem.*

e *Quid Baubonis tugurium.* Baubonis fabula, eius hospi-

nis significet potio? quid aspernatio potionis? quid nouatio, & reuelatio pudendorum? quid spectaculi flagitiosa dulcedo, & ex remediis talibus orbitatis obliuio comparata? Quòd si pro omnibus quod oporteat subiici rerum immutatione monstratis, erit vt vobis assensum super tali assuetatione tribuamus: sin autem singula singulis neque potestis supponere, nec alterum in sensum rerum vocare contextum, quid allegoriis obscuratis honestis id, quod simpliciter scriptum est, & communem ad intelligentiam publicatum? Nisi fortè diceris, non toto in historiæ corpore allegorias has esse, cæterùm partes alias esse communiter conscriptas, alias verò dupliciter & ambifaria obtentione velatas. Vrbana est ista subtilitas, & quibuslibet brutis patens. Nam quia cuncta, quæ scripta sunt, inexpeditissimum vobis est traducere, inuertere, deriuare, eligitis quædam vestræ conuenientia voluntati, & ex ipsis obtinere contenditis nothas atque adulteras lectiones interiori esse superpositas veritati. Quod tamen vt vobis ita sese habere, quemadmodum dicitis, annuimus, qui scitis, aut vnde cognoscitis, vtra pars sit sententiis historiæ scripta simplicibus, vtra vero sit dissonis atque alienis significationibus tecta? Potest enim fieri, vt quod vos existimatis sic esse, aliter se habeat: aut quod aliter creditis, conceptionibus aliis contrariisque prolatum sit. [a] Vbi enim dicitur in vnius materiæ corpore pars esse allegoricè scripta, indubitabili altera sermone, rectoque: nec inest in re signum, quo differitas indicari ambiguorum possit simpliciterque dictorum, tam potest quod simplex est, ambiformiter dictum existimari, quàm quod ambiguè scriptum est, reclusis esse obtentionibus credi. Quod quidem quo genere aut fiat, aut fieri posse creditur, intelligere confitemur minimè nos posse. Inspiciamus enim quod dicitur hoc modo. In nemore, inquit, Hennensi quondam flores Proserpina virago lectitabat. Integrum adhuc istud est, & tecta pronunciatione prolatum. Nam & nemus, & flores quid sint, quid Proserpina, quid virago, cunctis indubitabiliter notum est. Emicuit Summanus è terris curru quadriiugo vectitatus. Simplex & hoc æquè est: nam quadrigæ, currus, atque Summanus interpretationem desiderant nullam. Improuisus Proserpinam rapuit, & sub terras secum auexit. Seminis, inquit, abstrusio raptione in Proserpinæ nuncupatur. Quid accidit, quæso, vt in aliud subitò conuerteretur historia, ac semen Proserpina diceretur? vt quæ virago jamdudum florum in lectionibus habebatur, postquam sublata & rapta est, significationem cœperit habere sementis? Iupiter, inquit, in taurum versus, concubitum matris suæ Cereris appetiuit. Vt expositum suprà est, nominibus his tellus & labens pluuia nuncupatur. Legem allegoricam video tenebrosis ambiguitatibus explicatam. Irata Ceres est, & exarsit, & arietis proles pro pœna atque vltione suscepit. Hoc iterùm video communibus in proloquiis promptum: nam & ira, & testes, satisfactio, suis hic moribus, & conditionibus dicta sunt. Quid ergo hîc accidit, vt ab Ioue qui pluuia, & ab Cerere, quæ appellata est terra, res transiret ad verum Iouem, atque ad rerum simplicissimam dictionem? Aut igitur debent allegorico genere omnia esse scripta, & posita, demonstrandaque vniuersa nobis: aut genere isto conscriptum est nihil, quoniam esse quod creditur, quasi parte ex historiæ non videtur. Allegorico genere scripta sunt hæc omnia. Minimè istud videtur certum. Quæritis qua ratione, qua causa? quia omne quod gestum est, & in alicuius operis euidentia, constitutum conuersionem non potest in allegoricam duci. Neque enim potest infectum esse, quod factum est: aut rei gestæ natura in alienam potest degenerare naturam. Numquid bellum Iliacum in Socraticam verti condemnationem potest? aut pugna illa Cannensis proscriptio fieri, crudelitasque Syllana? Potest quidem proscriptio, [b] quemadmodum Tullius ludit, pugna dici, appellarique Cannensis. Sed quæ gesta est dudùm pugna esse non potest eadem, eademque proscriptio: neque enim quod gestum est, potest aliud, vt dixi, quàm id esse quod gestum est, aut in alienam migrare substantiam id, quod in vi propria, atque in sui generis qualitate defixum est. Vnde igitur probamus historias has omnes rerum esse gestarum conscriptiones? Ex sollemnibus scilicet sacris atque initiorum mysteriis: vel quæ statis fiunt temporibus, ac diebus, vel quæ in abdito traduntur initiatis, moris proprij perpetuitate seruata. Neque enim credendum est sine suis originibus hæc esse, frustra atque inania fieri, nec habere coniunctas primis institutionibus causas. [c] Pinus illa sollemniter quæ in Matris infertur sanctum Deæ, nonne illius imago est arboris, sub qua sibi Attis virum, demessis genitalibus, abstulit, & quam memorant diuam in solatium sui consecrauisse mœroris? Phallorum illa fascinorumque subrectio, quos ritibus annuis

cium; cæteraque fusè narrantur à Clemente Alexand. in protrept. PRA.

a *Vbi enim dicitur in vnius materiæ corpore pars esse allegoricè scripta, &c.* Pergit excutere pudendas illas historias, quæ licet allegoricæ sint, turpes tamen sunt, & diis contumeliosæ; quæ & res turpissimas continent, & omni verborum obscœnitate eas explicant. *Idem.*

b *Quemadmodum Tullius ludit.* Cicero pro Roscio Amerino. *Te pugna Cannensis accusatorem sat bonum facit, multos vasos non ad Thrasymenum lacum, sed ad Seruilium.* ELMEN.

c *Pinus illa solemniter.* Firmicus de errore profan. relig. *In sacris Phrygiis, quæ Matris Deum dicuntur, per annos singulos, arbor pinea caeditur, & in media arbore simulacrum iuuenis subligatur. Idem.*

Eleusinia

annuis adorat & concelebrat Græcia, nonne illius facinoris similitudinem refert, quo se à debito Liber liberauit? [a] Eleusinia illa mysteria, & sacrorum reconditi ritus, cuius memoriam continent? nonne illius erroris, quo in filiæ conquisitione Ceres fessa, oras vt venit ad Atticas, triticeas attulit fruges, Nebridarum familiam pellicula cohonestauit hinnulæ, & illud spectaculum maximum Baubonis in inguinibus risit? aut si alia causa est, nihil ad nos istud, dummodò cuncta ista confiant. Neque enim credibile est, nullis antecedentibus causis suscepta hæc esse: aut insanire iudicandum est Atticos, qui sibi ritum religionis affixerint conflatum rationibus nullis. Quod si liquet & constat, id est, si rebus actis mysteriorum causæ atque origines effluunt, in allegoricas species nulla possunt conuersione traduci. Quod enim factum, gestum est, infectum non potest fieri rerum prohibente natura. Et tamen vt vobis ita se habere assentiamur res istas, id est, vt historiæ aliud verbis sonent, nescio quid aliud more hariolantium dicant, itane non animaduertitis, non videtis quanta istud dicatur & cum ignominia fieri, contumeliáque diuorum? An iniuria grauior vlla potis est reperiri, quàm terram, & pluuiam, vel quodlibet aliud, nihil enim refert quæ fiat interpretatione conuersio, Iouis & Cereris dicere atque appellare concubitum? & cum Deorum criminibus labem imbris è cælo, & telluris significare madorem? Potest irreligiosius quidpiam vel existimari, vel credi, quam seminia terris mersa, vel quodlibet aliud, nihil enim similiter refert, raptum Proserpinæ dicere, & cum nota Ditis patris rei rusticæ de opere proloqui? Nonne millies optatius fuit elinguem fieri atque mutum, atque scaturiginem istam vocis, & strepitum fœdæ loquacitatis amittere, quàm Deorum nominibus res appellare turpissimas? quinimmò turpibus Deorum factis negocia significare vulgaria? Anteà mos fuerat in allegorica dictione, honestissimis sensibus obumbrare res turpes, & fœda prolatu honestorum conuestirier dignitate. At verò vobis auctoribus per turpitudinem dicuntur res graues, & castitate pollentia obscœnis commemorantur in vocibus: vt quod olim prauitas fœdorum verecundia contegebatur, nunc verniliter turpiterque dicatur, dignorum elocutione mutata. Quod in adulterio dicimus Martem, inquit, & Venerem Vulcani esse circumretitos arte, cupiditatem dicimus atque iram, vi pressas consilioque rationis. Quid enim prohibebat, quid obstabat suis vnamquanque rem verbis, & suis significationibus promere? immò quid vrgebat, cum nescio quid indicare per commentarios & scripta voluisses, nolle illud intelligi, quod indicaris, sed contrarias res simul vna expositione suscipere, studium docere cupientis, & nolentis ostendere malignitatem? An Deos adulteros dicere periculum habuit nullum? prolatio cupidinis atque iræ, linguam & os fuerant obscœno coinquinatura contactu? Quod si vtique fieret, & allegoricæ cæcitatis obumbratio tolleretur, & facilis ad discendum res esset, & deorum dignitas conseruaretur illæsa. Nunc verò cùm dicitur, in Martis & in Veneris vinctione vitiorum esse significata compressio, peruersissimæ res duæ simul iisdem temporibus fiunt, vt & fœdæ rei, species intellectum subiciat honestatis, & prius animum turpitudo, quàm religionis alicuius perstringat auctoritas. Nisi fortè dicetis, hoc enim solum restat quod à vobis posse videatur opponi, Deos sua mysteria nolle ab hominibus sciri: & idcircò historias ambagibus esse allegoricis scriptas. Et vnde vobis est liquidum, quòd hominibus superi nolunt sua mysteria publicari? Vnde illa vos scitis, aut cur ea dissoluere in allegoriarum explanatione curatis? Ad extremum & vltimum, quid sibi Dij volunt, vt honesta cum nolint, turpissima de se dici atque indecora patiantur? Attidem cùm nominamus, solem inquit, significamus & dicimus: sed si Attis sol est, quemadmodum connumeratis & dicitis, quis erit Attis ille, quem in Phrygia genitum vestræ produnt atque indicant litteræ? quem passum esse res certas, fecisse item res certas? quem in spectaculis ludicris theatra vniuersa nouerunt? cui inter sacros cultus res videmus fieri specialiter annuas, nominatimque diuinas? Vtrumne ab sole ad hominem, an ab homine ad solem vocabuli huius facta translatio est? Si enim nomen istud principaliter

[a] *Eleusinia illa mysteria, & sacrorum reconditi ritus, &c.* Sacra Eleusinia philologis notissima sont, de iis mentio occurit quam sæpissimè. In honorem Cereris instituta erant apud Athenienses. S. Augustinus lib. 7. de ciu. Dei, cap. 20. *In Cereris autem sacris prædicantur illa Eleusinia, quæ apud Athenienses nobilissima fuerunt: De quibus nihil iste interpretatur, nisi quod attinet ad frumentum, quod Ceres inuenit, & Proserpinam, quam rapiente Orco perdidit.* At illorum sacrorum duo genera fuerunt, Magna enim sacra in honorem Cereris celebrata sunt, in mediocri Atticæ oppido quod Eleusis dicebatur, vnde Etymologicum magnum; [Greek illegible]. *Eleusis pagus est Atticæ propter Cereris aduentum, quoniam ibi appulsa filiam inuenit.* Idem refert Aristides in Eleusinis. Diodorus tamen Siculus, propter aduectum ibi frumentum, nomen impositum ait lib. 5. biblioth. hist. [Greek illegible]. *Locum enim Eleusin vocant, qui donum illud primus excepit, quod ab aliis aduectum fuerit frumentum.* Parua autem mysteria Proserpinæ sacra erant. Cum enim prohibitum esset ne quis peregrinus initiaretur, Hercules iis sacris adscribi voluit; Athenienses vt ei satisfacerent, sine legis abrogatione, parua instituerunt. Aristophanis scholiastes ad Plutum rem multis enarrat. Reconditi verò ritus dicuntur, quoniam noctu fiebant, [Greek illegible] ait Aristophanis scholiastes in Ranis. & Euagrius histor. Eccles. lib. 1. cap. 11. [Greek illegible]. *Sacra Eleusinia eo vna re laudabilia sunt, quod ea Sol non videt, sed tenebris damnata creduntur.* A profanorum cognitione remota erant Ouidius de arte lib. 2.

Quis Cereris ritus audet vulgare profanis.

Is enim morte damnabatur quisquis ea sacra reuelasset, librum elegantem de iis sacris edidit Ioannes Meursius, in quo omnia diligenter expenduntur. PRI.

liter ab origine solis, quid tandem de vobis sol aureus meruit, vt ei cum semiuiro facetetis vocabulum istud esse commune? sin hirquinum, & Phrygium est, quid Phaëthontis genitor, pater huius luminis & claritatis admisit, vt abscisso ab homine dignus videretur vocari, & augustior fieret euitati corporis nuncupatione signatus? Sed quid sit istud jam promptum est omnibus: nam quia talium scriptorum historiarumque vos pudet, nec aboleri videtis posse ea, quæ sunt fœdè semel in commentarios relata, nitimini cohonestare res turpes, atque omnibus argutiarum modis pro rebus subditis, verborum inuertitis corrumpitisque naturas: atque vt olim accidere malè sanis assolet, quorum turbida vis morbi sensum atque intelligentiam depulit, confusa atque incerta jactatis, & inanium per rerum figmenta bacchamini. Esto in Iouis & Cereris cœtu irrigatio sit significata telluris: occultatio seminis, patris in Ditis raptu: vina per terras sparsa distractis in visceribus Liberi: cupiditatis & temeritatis compressio, colligatio dicta sit adulterorum Veneris atque Martis. Sed si fabulas has vultis more esse allegorico scriptas, quid cæteris fiet, quas non videmus posse versuras in huiusmodi cogi? Quid enim subiiciemus pro illis fluctibus, quos super aggerem tumuli [a] Semeleiæ subolis vrigo concorsit? Et quid pro illis [b] Ganymedibus raptis, atque in libidinum magisteria substitutis? Quid pro illa conuersione formiculæ, in quem Iupiter maximus vastitatis suæ liniamenta contraxit? Quid pro cycnis, & satyris? quid pro aureis imbribus, in quos idem se pellax fraude induit perfida, formarum varietatibus ludens? Ac ne de Ioue solo loqui videamur voluisse, in amoribus numinum reliquorum esse allegoriæ quæ possunt? quæ in mercenariis conditionibus, ac seruitutibus? quæ in vinculis, orbitatibus, planctibus? quæ in cruciatibus, vulneribus, sepulchris? In quo cùm vnam contrahere possetis culpam conscriptione de superis tali, addidistis, vt dicitur, garo gerrem, cum Deorum nominibus appellauistis res turpes, & vocabulis rursus Deos rerum conquinauistis infamium. Quod si adesse hic eos, aut esse illos vspiam cognitione indubitabili crederetis: in mentione illorum facienda præstringeret vos metus: & tamquam vos audirent, vestrasque acciperent voces, ita credi oportuit, & haberi in cogitatione defixum. Apud enim homines officiosis religionibus deditos non ipsi Dij tantùm, verùm etiam nomina debent esse Deorum reuerenda: quantumque est in ipsis, qui censentur his nominibus, tantum esse par est in eorum appellationibus dignitatis. Da veram iudicii formam, & in illa estis reprehensionis parte, quòd in vsu sermonis vestri Martem pro pugna appellatis, pro aquis Neptunum, Liberum patrem pro vino, Cererem pro pane, Mineruam pro stamine, pro obscœnis libidinibus, Venerem. Quæ est enim ratio, vt cùm suis censeri appellationibus res possint, nominibus cognominentur Deorum, & ea fiat numinibus contumelia, quam nec homines sustinemus, si nostra quis nomina res ducat atque inuertat in friuolas? Sed oratio sordida, verbis fuerit polluta si talibus verecunda ac laude condigna. Erubescitis panem & vinum nominare, & pro coïtu Venerem non metuitis dicere.

ARNO-

[a] *Semeleiæ subolis vrigo.* Ithyphalliorum sacra, seu potiùs originem retractat, & infandum Liberi factum: de quo suprà hoc eodem lib. Cui nota fabula erit; neque incognitæ voces, *vrigo, vrido*, de quibus ego in quæstionibus ad Apuleij libros de asino satis abundéque notaui. STAVY.

[b] *Ganymedibus raptis.* Doctissimus iuuenis, & mihi summa dum viueret familiaritate coniunctus, Lucas Fruterius, legebat *raptis*, pro, *partis*: elegantissima, & ipso digna conjectura. CANT.

ARNOBII DISPVTATIONVM ADVERSVS GENTES

LIBER SEXTVS.

NVNC quoniam summatim ostendimus, quàm impias de Diis vestris opinionum constitueritis infamias, sequitur vt de templis, de simulachris etiam, sacrificiisque dicamus: deque alia serie, quæ his rebus adnexa est, & vicina copulatione conjuncta. In hac enim consuestis parte crimen nobis maximum impietatis affigere, [a] quod neque ædes sacras venerationis ad officia construamus, [b] non Deorum alicuius simulachrum constituamus, aut formam: non altaria fabricemus, non aras, non cæsorum sanguinem animantium demus, non tura, neque fruges salsas, non denique vinum liquens pateratum effusionibus inferamus. Quæ quidem nos cessamus non ideò vel exædificare, vel facere tamquam impias geramus & scelerosas mentes, aut aliquem sumpserimus temeraria in Deos desperatione contemptum: sed quod eos arbitramur, & credimus, si modo Dij certi sunt & nominis huius eminentia prædit, honorum hæc genera aut risui habere, & rideant, aut indignè perpeti, si motibus exasperentur irarum. Vt enim noscatis quid de isto nomine sentiamus, iudiciique simus cuius, existimamus nos eos si modò Dij certi sunt, vt eadem rursus satiateque dicantur, cunctarum esse debere perfectarumque virtutum, sapientes, iustos, graues, si modò nulla est culpa, quòd eos laudibus accumulamus humanis, intestinis pollentes bonis, nec extraneis adminiculis se addicere, quo illis integritas [c] inoffensæ beatitudinis compleatur, ab affectibus cunctis & cunctis perturbationibus liberos, non ira efferuere, non vllis cupiditatibus excitari, calamitatem irrogare nullis, non ex malis hominum crudelem accipere voluptatem, non terrere portentis, non prodigiosas ostentare formidines, non votorum debitis habere obnoxios & obligatos, nec piaculares hostias signis minacibus postulare: non pestilentias, non morbos corruptione aëris inducere, non adurere siccitanbus fruges, non cædibus interesse bellorum, non vrbium fragibus; non aduersa his velle, non illorum commoditatibus suffragari; sed quod magnarum est mentium pari pendere cunctos lance, & indiuiduas cunctis beneuolentias exhibere. Caduci enim generis, & infirmitatis humanæ est, contrariis egere, eosque quos tangat affectio, pati, dolere, diminui, sapientium scita & pronunciata definiunt: nec posse aliter fieri, quin legibus mortalitatis adstricti sint, qui sint vllis perturbationibus mancipati. Quod cùm ita se habeat, qui possumus iudicari Deos habere contemptui, quos nisi sunt recti, & magnarum mentium admiratione laudabiles, Deos negamus existere, nec potestatibus posse cælitibus applicari? Sed templa illis extruimus nulla, nec eorum effigies adoramus, non mactamus hostias, non tura ac vina libamus. Et quid amplius possumus vel honoris eis attribuere, vel dignitatis, quàm quod eos in ea ponamus parte, qua rerum caput, ac dominum, summumque ipsum regem, cui debent diuina nobiscum quod esse se sentiunt, & vitali in substantia contineri? [d] Numquid enim delubris aut templorum eum constructionibus honoramus? Numquid & hostias cædimus? Numquid alias res damus, quas libare, profundere, non est rationis expensæ, sed tracti per consuetudinem motis? Etenim plena dementia est, necessitatibus tuis potentiora metiri, & quæ tibi sint vsui, datotibus Diis dare, & honorem istum, non contumeliam ducere. Templa igitur quærimus in Deorùm quos vsus, aut in rei cuius necessitatem, aut dicitis esse constructa, aut esse rursus ædificanda censetis? [e] Hiemalia sentiunt frigora, aut solibus torrentur æstiuis? pluuialibus

a *Quod neque ædes sacras &c.* Cæcilius apud Minutium Felicem: *Christiani nullas aras habent, templa nulla, nulla nota simulachra.* Ad quem locum vide quæ obseruat amicus noster vir amplissim Ioannes Vouverius, & præterea Origenem lib. 8. contra Celsum. Clementem Alex lib. 7. strom. ELMEN.

b *Non deorum alicuius simulacrum constituamus.* Lampridius in Alexandro Seuero. *Christo templum facere voluit, eumque inter Deos accipere, quod & Adrianum cogitasse fertur, qui templa in omnibus ciuitatibus sine simulacris iusserat fieri.* Idem.

c *Inoffensæ beatitudinis.* Sic apud Gellium lib. 2. cap. 1. *inoffensa valetudo.* Solin. cap. 4. *inoffensa felicitas.* Ouid. eleg. 8. lib. 1. tristium, *inoffensa vita.* Plinium Iunior, *inoffensa voluptas.* Tacitum: *inoffensum iter.* Idem.

d *Numquid enim delubris, aut templorum, &c.* Notandum verbum *honoramus.* Ethnici templis honorari Deos existimabant, quasi locis consecratis: Christiani contrà dicebant, honores istos Deo non esse tribuendos, neque diuinitatem quasi septis quibusdam continendam. Loca item constituenda, non quibus diuinitas concludi existimetur, sed in quibus Deus oretur, & religionis officia celebrentur. Quare conuenticula, ecclesias, oratoria, *οἶκους εὐκτηρίους*, ab vsu & fine ea loca appellabant. HER.

e *Hiemalia sentiunt frigora.* Templorum constructionem conuellere incipit: Rem igitur aggreditur ab eorum vsu & fine. Templa, inquit, à vobis construuntur, vel tamquam deorum domicilia, vbi scillicet dij vestri repo-

pluuialibus nimbis perfluuntur, ventorum eos aut turbines vexant? incursionem pati periclitantur hostilem, ferarum aut rabidos appetitus, vt meritò illos conueniat tectorum munitionibus claudere, saxorum aut obiectione tutari? Templa enim hæc quid sunt? Si humanam infirmitatem roges, nescio quid immane, atqueamplum: si Deorum potentia metiaris, succeßius quidam parui, atque, vt verius eloquar, genus angustissimum cauernarum paupertini cordis excogitatione suspensum. Quorum si quæris audire quis prior fuerit fabricator, aut Phoroneus Ægyptius, aut Merops tibi fuisse monstrabitur: aut, vt tradit in admirandis Varro, Iouis progenies Æacus. Sint ergo hæc licet aut ex molibus marmoreis structa, laquearibus aut renideant aureis, splendeant hic gemmæ, & sidereos euomant variata interstinctione fulgores; terra sunt hæc omnia, & ex fæce vltima vilioris materiæ concreta. Neque enim, si vos eos pretiis carioribus penditis, delectari credendum est his Deos: nec recusare, nec spernere, quò minus se sepiant, & eorum obiectibus coërceantur inclusi. Templum, inquit, hoc Martis est, hoc Iunonis & Veneris, hoc Herculis, Apollinis, Ditis: quid est aliud dicere, quàm domus hæc Martis est, hæc Iunonis, & Veneris, Apollo hic habitat, in hac manet Hercules, illa Summanus. Ita non prima & maxima contumelia est, habitationibus Deos habere districtos? tuguriola his dare, conclauia & [a] cellulas fabricari, & eis existimari necessarias res esse, quæ hominibus, felibus, quæ sunt formiculis, & lacertis, quæ fugacibus, pauidis, atque exiguis muribus? Sed non, inquit, idcircò attribuimus Diis templa, tamquam humidos ab his imbres, ventos, pluuias arceamus, aut soles: sed vt eos possimus coram & cominus contueri, affari de proximo, & cum præsentibus quodammodo venerationum colloquia miscere. Sub axe enim nudo, & sub ætherio tegmine inuocati si fuerint, nihil audiunt: & nisi de proximo admoueantur his preces, tamquam nihil dicatur, obstructi atque immobiles stabunt. Atquin nos arbitramur omnem Deum omninò, si modò nominis huius vi pollet, ex quacumque mundi parte, quod quisque fuerit locutus, tamquam si sit præsens, audire debere: immò quod quisque conceperit sub obscuris & tacitis sensibus cognitione anticipata præsumere. Atque vt astra, sol, luna, cùm supra terras meant, omnibus omninò cernentibus statim sunt & vbique præsentes; ita quoque conuenit audientiam numinum nulli esse clausam linguæ, semperque esse præsentem, quamuis ad eam voces regionibus ex distantibus confluant. Hoc est enim proprium Deorum, complere omnia vi sua. non partiliter vspiam, sed vbique esse totos: non adesse, non abesse, non cenatum ad Æthiopas pergere, & post dies bissenos priuatum ad domicilium redire. Quod si ita non erit, tollitur omnis spes opis: erit in dubio audiamini ab Diis, necne, si quando res sacras cæremoniarum conficitis debitis. Constituamus enim noscendæ rei causa, templum numinis alicuius esse apud Canarias insulas, eiusdem [b] apud vltimam Thylem: eiusdem apud Seras esse, apud furuos Garamantas, & si qui sunt alij, quos ab sui notitia maria, montes, syluæ, & quadrini disterminant cardines. Si omnes vno in tempore rebus diuinis factis, quod sua quosque necessitas cogitare compellit, poscant de numine, referendi beneficij quænam omnibus spes erit, si non vndique ad se missam vocem Deus exaudiet, & erit vlla longinquitas, quò penetrare non possit auxilium poscentis oratio? Aut enim nullis erit partibus præsens, si vspiam poterit aliquando non esse; aut aderit vnis tantùm, quoniam præbere communiter suum non potest atque indiscretus auditum. Atque ita perficitur, vt aut nullis Deus opituletur omninò, si occupatus re aliqua ad audiendas voces non quiuerit aduolare: aut exauditi tantummodo vni abeant soli, nihil egerint cæteri. Quid? quod multa ex his templa, quæ tholis sunt aureis, & sublimibus elata fastigiis, auctorum conscriptionibus comprobatur contegere cineres atque ossa, & functorum esse corporum sepulturas? Ex eo nónne patet, & promptum est, aut pro Diis immortalibus mortuos vos colere, aut [c] inexpiabilem fieri numinibus contumeliam, quorum delubra & templa mortuorum superlata sunt bustis? In historiarum Antiochus nono, Athenis in Mineruio memorat Cecropem esse mandatum

niantur, & aduersus hominum, vel cæli injurias tuti sint; vel vt ibi deos vestros quasi præsentes habeatis, vtrumque finem destruit. Herat.

a *Cellulas fabricari* Cellulas partem templi sanctiorem dicit, vbi deorum simulacra reponebant. Gellius lib. 7. cap. 2. Valerius Max. lib. 1. cap. 1. Elmen.

b *Apud vltimam Thylem.* Virgilium hic noster imitatus, etsi tamen pro consuetudine antiqua y pro u adhibitum sit. vnde confusa passim in vetustissimis membranis hæc Gyla gula; de quo & Sosipatrum Charisium verba facere memini; Capya & Capua; Sylla & Sulla; similia sexcenta. Virgilij versus primo Georg.

A- - - - - - tibi seruiat vltima Thyle.

Itidem apud Claudianum - - - - - - - *procul axe remotam.*

Insolito belli tremescecat murmure Thulen.

Stavv.

Vltimam Thylem. Prudent. Hamartig.

- - oppositus sed transis lumine montis

Oceani fines, atque vltima litora Thylen.

Solinus cap. 25. *multa & alia circum Britanniam insula, è quibus Thule vltima, in æstiuo solstitio, sole de cancri sidere faciente transitum, nox pene nulla, brumali solstitio perinde nullus dies, vt ortus eundem sit occasus. vltra Thulem accepimus pigrum esse & concretum mare.* Statius lib. 5. siluar. Seruius in 1. Georgic. Plin. lib. 2. cap. 75. Strabo lib. 4. Mela lib. 3. cap. 6. Elmen.

c *Inexpiabilem fieri numinibus contumeliam, &c.* Locum istum vt attentius considerare cœpi, præcipitationem literæ, scripturæ commutandæ fuisse putaui: germana lectio visa est, *& templa mortuorum subterata sunt bustis*, scalata voce ad tumulos humatorum. Itidem in Nonio est, suggrundaria, *nec tanta cadauera immanitas, qua locum ingesceres.* tumulos istos, aggeres alibi vocat noster, vt l. Vopiscus in Probo & Iulianus A. in l. pergit C. de sepulcro violat. Suadeo vt Gratiani Imper. constitutionem legas, quæ extat in l. 2. C. de sacrosan. Eccl. Stavv.

mandatum terræ: in templo rursus eiusdem, quod in arce Larissæ est, conditus scribitur atque indicatur Acrisius: Erichthonius Poliadis in fano: Dairas & Immarus fratres in Eleusino conspecto, quod ciuitati subiectum est. [a] Quid? Celei virgines non in Cereris Eleusinæ humationis habuisse perhibentur officia? non in Dianæ delubro, quod in Apollinis constitutum est Delij, Hyperocha, Laodiceque quas aduectas illuc esse finibus ex Hyperboreis indicatur? In Didymæo Milesio, Clearchum dicit habuisse supre-ma Leandrius funeris. Leucophrynæ monumentum in fano apud Magnesiam Dianæ esse Myndius profitetur ac memorat Zeno. Sub Apollinis arula; quæ Telmessi apud oppidum visitur, Telmessum esse conditum vatem, non scriptis constantibus indicatur? Ptolemæus Agesarchi de Philopatore quem edidit primo, Cyniram regem Paphi cum familia omni sua, immò cum omni prosapia in Veneris templo situm esse, literarum auctoritate declarat. Infinitum est & immensum, quibus quique in fanis toto sint in orbe describere? nec exactam desiderat curam, quam is pœnam constituerit Ægyptius in eum qui publicasset, quibus Apis iaceret absconditus? [b] Polyandria illa Varronis, quibus templis contegantur, quasque in se habeant superlati ponderis moles. Sed quid ego hæc parua? Regnatoris in populi Capitolio quis est hominum qui ignoret Oli esse sepulchrum Vulcentani? Quis est, inquam, qui non sciat ex fundaminum sedibus caput hominis euolutum non ante plurimum temporis, aut solum siue partibus cæteris; hoc enim quidam ferunt, aut cum membris omnibus humationis officia sortitum? Quod si planum fieri testimonijs postulatis auctorum, Sammonicus, Granius, Valerianus vobis, & Fabius indicabunt, cuius Aulus fuerit filius, gentis & nationis cuius, vt à germani seruulis vita fuerit spoliatus & lumine: quid de suis commeruerit ciuibus, vt ei sit abnegata telluris patriæ sepultura. Condiscetis etiam, quamuis nolle istud publicare se fingant, quid sit capite resecto factum, vel in parte qua rei curiosa fuerit obscuritate conclusum: vt immobilis videlicet atque fixa obsignati ominis perpetuitas staret. Quod cùm opprimi pat esset, & vetustatis obliteratione celari, compositio nominis iecit in medium, & cum suis causis per data sibi tempora inextinguibili fecit testificatione procedere. Nec erubuit ciuitas maxima, & numinum cunctorum cultrix, cùm vocabulum templo daret, ex Oli capite Capitolium, quàm ex nomine Iouio nuncupare. Satis igitur, vt opinor, ostendimus templa Diis immortalibus aut inaniter iis esse constructa, aut contra decus, & potentiam credita contumeliosis opinationibus fabricata. Sequitur vt [c] de signis aliquid, simulacrisque dicamus, quæ multa arte componitis, & religiosa obseruatione curatis. Qua in parte si fides est vlla, constituere apud nos ipsos nullis considerationibus possumus, vtrumne istud seriò & cum proposito faciatis graui, an ridendo res ipsas, puerili alucinatione ludaris. [d] Si enim certum est apud vos Deos esse, quos remini, atque in summis cæli regionibus degere, quæ causa, quæ ratio est, vt simulachra ista fingantur à vobis, cùm habeatis res certas, quibus preces possitis effundere, & auxilium rebus in exigentibus postulare? Sin autem non creditis, aut, vt mediocriter dicatur, ambigitis: etiam sic, ratio quænam est dubiorum fingere atque instituere simulachra, & quod esse non credas, ventosa imitatione formare? An numquid dicitis fortè præsentiam vobis quamdam his numinum sub exhiberi simulacris, & quia Deos videre non datum est, eos sic coli, iis & munia officiosa præstari? Hoc qui dicit, & asserit, Deos esse non credit: nec habere conuincitur suis religionibus fidem, cui opus est videre, quod teneat: ne inane fortè sit, quod obscurum non videtur. Deos, inquitis, per simulachra veneramur. Quid ergo, si hæc non sint, coli se D.j nesciunt, nec impertiri à vobis vllum sibi existimabunt honorem? Per tramites ergo quosdam, & per quædam fideicommissa, vt dicitur; vestras sumunt, atque accipiunt cultiones: & antequàm hi sentiant, quibus illud debetur obsequium, simulachris litatis priùs, & velut reliquias quasdam aliena ad illos ex auctoritate transmit-

a *Quid? Celei Virgines non in Cereris Eleusinæ humationis habuisse perhibentur officia?* Ceres Proserpinam filiam quærens, ad Eleusinum pagum delata, (Eleusin alij quondam, modò Lepsinem vocatam aiunt, vrbem non longè ab Athenis) à Baubone hospitio excepta est, vt narrante Arnobio didicimus lib. 5. Alij tamen ab Eleusio rege ibidem regnante; alij à Celeo rege Deam acceptam fabulantur. Ea vt sint, ab Eleusi loco, & fabula ista, Eleusinia sacra (Thesmophoria quidam vocarunt) originem traxisse testis locupletissimus in Octauio suo Minutius Felix: Idemque Eleusinios Cererem, vt Phrygas magnam Matrem, alios alias aliosve coluisse, memoriæ prodidit. Vnde non planè absimile vero, templum Eleusinios Cerari suæ habuisse, & in humandis ibidem hominibus virgines illas, de quibus Arnobius meminit, libitinariorum vicem functas, vel ipsas potiùs ibidem conditas. STAV.

b *Polyandria illa Varronis.* Papias: *Polyandrium, tumulus mortuorum.* Glossæ; strages. πολυάνδριον, κοινὸς τάφος. Lactantius Epitome diuin. institution. cap. vlt. *Et congerentur in ea valle corpora mortuorum, & vocabitur nomen eius polyandrion.* Inscriptio vetus. Pausanias Boeoticis. Corinth. Ælianus de varia hist. lib. 12. c. 21. interpres bibliorum in Ezechiel. cap. 39. HEMSN.

c *De signis aliquid simulacrisque.* Hic de simulacris agitur: Crimen primum illud obijciebatur Christianis, quòd templa non haberent: tum verò quod simulacra nulla, vnde criminationem illam diluit. simulacrum est εἴδωλον, cuius etymum explicat Tertullianus cap. 3. de Idololatr; eratque deorum: ξόανα Heroibus erigebantur, Regibus ἀνδριάντες, sapientibus εἰκόνα, viris illustribus ἀγάλματα. PVT.

d *Si enim certum est apud vos Deos esse quos remini.* Hoc est primum argumentum, quo probat simulacra esse inania: Si dij sunt re vera, inquit, quorsum simulacra constituitis, quibus preces fundatis? Sic igitur argumentatur; deos esse aut creditis, aut non creditis, siue ambigitis. Si creditis, nihil opus est simulachris, quippe cum deos ipsos re vera habeatis, quibus preces fundatis, si ambigitis; quorsum dubiorum simulacra constituitis? Hoc argumentum generale est, & ad qualibet simulacra pertinet. HAR.

transmittis. Et quid fieri potis est iniuriosius, contumeliosius, durius, quàm Deum alterum scire, & rei alteri supplicare? opem sperare de numine, & nullius sensus ad effigiem deprecari? Nónne illud est quæso, quod in vulgaribus prouerbiis dicitur, fabrum cædere cum ferias fullonem? & cum hominis consilium quæras? ab asellis, & porculis, agendarum rerum sententias postulare? Et vnde notissimè scitis, an simulachra hæc omnia, quæ Diis immortalibus vicaria substitutione formatis, similitudinem referant, habeantque diuinam? Potest enim fieri, vt barbatus in cælo sit, qui esse à vobis effingitur leuis: potest vt senectute prouector, cui puerilem commodatis ætatem: potest vt hic flauus sit, qui in veritate habeat oculos cæsios: displosas vt gestitet nares, quem esse vos facitis, figuratisque nasicam. Neque enim rectum est dicere, aut appellare simulachrum, quod non pariles lineas principali ab ore traducat: quod esse planum & certum, manifestis poterit à rebus agnosci. Nam cùm omnes homines teretem esse solem indubitabili luminum contemplatione videamus: os illi vos hominis, & mortalium corporum liniamenta donastis. Luna semper in motu est, & ter denas facies in restitutione accipit menstrua: vobis ducibus & figuratoribus femina est, vultuque est vno, quæ per habitus mille quotidiana instabilitate mutatur. Intelligimus omnes ventos aëris esse fluorem pulsi, & mundanis rationibus concitati: per vos hominum formæ sunt, buccinarum animantes tortus intestinis & domesticis flatibus. Inter Deos vidémus vestros leonis toruissimam faciem, mero oblitam minio, & nomine Frugiferi nuncupari. Si simulachra hæc omnia superorum sunt imagines numinum, ergo & in cælo habitare dicendus est Deus talis, ad cuius formam & speciem simulachri huius similitudo directa est: & videlicet vt hic iste, ita illic ille, sine reliquo corpore persona est, & facies sola, fremebundis hiatibus, toruis rictibus, sanguinea de ceroto, malum dentibus suis comprimens, atque fessi canes linguam ore de patulo potus auiditate projiciens. Quod si vtique non est, ita vt omnes existimamus non esse, quænam tanta audacia est, formam tibi quam volueris fingere, ac dicere esse simulacrum Dei, quem probare non possis vlla esse in parte naturæ? Ridetis temporibus priscis Persas fluuium coluisse, memorialia vt indicant scripta: [a] informem Arabas lapidem: acinacem Scythiæ nationes: ramum pro Cinxia Thespios: [b] lignum Icarios pro Diana indolatum: Pessinuntios silicem pro Deûm Matre: pro Marte Romanos hastam, Varronis vt indicant Musæ: atque, vt Aëthlius memorat, ante vsum disciplinamque fictorum, pluteum Samios pro Iunone: & abstinetis à risu, cum pro Diis immórtalibus, sigilliolis hominum, & formis supplicatis humanis? Quinimmò Deos esse sigillaria ipsa censetis, nec præter hæc quicquam vim creditis habere diuinam. Quid dicitis, ô isti! ergóne Dij cælites habent aures, & tempora, ceruices, occipitium, spinam, lumbos, latera, poplites, nates, suffragines, talos, membraque alia cætera, quibus constructi nos sumus, & quæ prima in parte paulò plenius dicta sunt, & scripto vberiore prolata? Vtinam liceret introspicere sensus vestros, recessusque ipsos mentis, quibus varias voluitis, atque initis obscurissimas cogitationes! reperiremus & vos ipsos eadem sentire, quæ nos: neque alias gerere super numinum figuratione sententias. Sed studiis facere quid peruicacibus possumus? quid intentantibus gladios, nouasque excogitantibus pœnas? Animantis asseritis malam scientissimi causam, & quod semel sine ratione fecistis, ne videamini aliquando nescisse, defenditis, meliusque putatis non vinci, quàm confessæ cedere atque annuere veritati. Ex huiusmodi causis illud etiam vobis conniuentibus consecutum est: vt in Deorum corporibus lasciuiæ artificum luderent, darentque his formas, quæ cuilibet tristi possent esse derisui. Itaque [c] Hammon cum cornibus jam formatur & fingitur arietinis: Saturnus cum obunca falce, custos ruris vt aliquis, ramorum luxuriantium tonsor: cum petaso gnatus Maiæ, tamquam vias aggredi præparet, & solem, puluereinque declinet: Libet membris cum mollibus, & liquoris feminei dissolutissimus laxitate: Venus nuda, & aperta, tamquam si illam dicas publicare, diuendere meritorij corporis formam: cum pileo Vulcánus, & malleo, manu liber sed dextera, & fabrili expeditione succinctus: cum plectro

a *Informem Arabas lapidem.* Suidas in Θεῦς ἄρης, auctor est Arabas lapidem nigrum nulla figura, pro Marte coluisse. ELMEN.

b *Lignum Icarios pro Diana indolatum.* Carios, alij legebant, sed Clemens Alexandrinus Icarios persuasit, cui non repugnat Strabo lib. 14. qui Dianæ templum fuisse apud Icarios narrat. [Greek text illegible], *Samo adjacet insula Icaria, a qua Icarium mare.* & posteà. [Greek text illegible] *est & in insula Cereris sacrum Tauropolium.* PRI.

c *Hammon cum cornibus.* Hammon iste est Iupiter, Ægyptiis magno in honore. Herodotus in Euterpe: [Greek text illegible]. *Hammonem Ægyptij Iouem vocant.* eumque hunc esse cum filio Noe Cham multa persuadent, quæ eruditè exprompsit Bochartus in Geographia sacra. Cum cornibus autem hic dicitur, quod non infrequens, Claudian. 4. consulat. Honorij

---- tibi corniger Hammon.

Ouid. lib. 3 de arte amandi.

Sed neque Phœbus tripodes nec corniger Hammon

& idem Metamor. lib. 15. Lucanus lib. 9. Pharsal.

----sed tortis cornibus Hammon

Silius lib. 9. belli Pun.

At patrius flexo per tempora cornibus Hammon

Cornutus verò ideò Iupiter fingebatur quoniam orbem vniuersum vndequaque regebat; vnde Alexander M. qui Iouis Ammonis filium se venditabat, ob imperij amplitudinem, bicornis dictus est Arabibus *du-lcharnaim.* Illud enim ei tribuitur quod in expeditionibus suis floreret ac egregiè res ei succederent. קרן fortitudinem & splendorem significat, vnde arabica vox profluxit. *Idem.*

ctro & fidibus Delius citharista, gestus seruans cantaturi & nænias histrionis: cum fuscina rex maris, tamquam illi pugna sit gladiatorij obeunda certaminis: neque vllum est reperire figmentum alicuius numinis, quod non habitus certos ferat fabrorum liberalitate donatos. Ecce si aliquis, vobis nescientibus & ignaris, [a] rex vrbanus & callidus ex foribus suis Solem tollat, & in Mercurij transferat sedem: Mercurium rursus arripiat, atque in Solis faciat commigrare delubrum, vterque enim à vobis glaber, atque ore confingitur leui, detque huic radios, Solis capiti petasunculum superponat; quibus modis internoscere poteritis, vtrumne Sol iste sit, an ille Mercurius, cum habitus vobis Deos, non oris soleat proprietas indicare? Consimili rursus translatione, si nudo Ioui cornua detrahat, & Martis temporibus affigat, Martem armis spoliet, & his rursus circumcludat Hammonem; interstitio fieri quæ poterit singulorum, cùm qui Iupiter fuerat, idem possit existimari Mars esse, & qui Mauors fuerat, subintroire speciem Iouis possit Hammonis? Vsque adeò ludus est, simulachra ista confingere, nomina illis tamquam propria dedicare, quibus si habitum detrahas, tollatur cognitio singulorum: Deus pro Deo credi, alter videri pro altero: immò pro vtroque vterque possit existimari. Sed quid ego Diis datas falces & fuscinas rideo? quid cornua, malleos, & galeros? cum simulacra quædam sciam certorum esse hominum formas, & infamium liniamenta meretricum. Quis est enim qui ignoret, Athenienses illos Hermas Alcibiadei ad corporis similitudinem fabricatos? Quis Praxitilem nescit, Posidippi si relegat, ad formam Cratinæ meretricis, quam infelix perditè diligebat, os Veneris Cnidiæ solertiarum coëgisse certamine? Sed sola est hæc Venus, cui de scorti vultu translaticium decus auctum est? [b] Phryna illa Thespiaca, sicut illi referunt, qui negotia Thespiaca scriptitarunt, cùm in acumine ipso esset pulchritudinis, venustatis, & floris, exemplarium fuisse perhibetur cunctarum, quæ in opinione sunt Venerum: siue per vrbes Graias, siue iste quo fluxit amor talium cupiditasque signorum. Itaque artifices omnes ipsis iisdem qui temporibus extiterunt, quibusque primas dabat exprimendarum similitudinum veritas, omni cura studioque certabant, filum capitis prostituti Cythereïa in simulachra traducere. Ardebant artificium scita; alterque alterum vincere contentiosa æmulatione quærebant, non Venus vt augustior fieret, sed vt Phryna pro Venere staret. Atque ita perducta est res eò, vt pro Diis immortalibus sacra meretricibus fierent, & infelix religio signorum fabricationibus falleretur. Inter significes ille memoratus Phidias est primos: cùm Olympij formam Iouis molimine operis extulisset immensi, [c] super Dei digito Pantarces inscripsit pulcher. Nomen autem fuerat amati ab se pueri, atque obscœna cupiditate dilecti: neque vllo metu est aut religione commotus, Deum nomine prostibuli nuncupare: quinimò exoleto Iouis numen simulachrumque sacrare. Vsque adeò ludus est, & puerilis affectio, sigillaria ista formare, adorare pro Diis ea, sanctitatibus accumulare diuinis; cum ipsos videamus artifices in effingendis his ludere, & libidinum propriarum monumenta sancire. Quid est enim, si quæras, cur Phidias ludere ac lasciuire dubitaret, cùm ante paululum temporis Iouem ipsum, quem fecerat, sciret aurum fuisse, lapides, atque ossa informia, dispatata, confusa, seque horum omnium congregatorem, atque vinctorem, habitus eis per se datos in membrorum similitudine fabricata, &, quod inter omnia primum est, sui esse beneficium muneris, quod natus per se esset, atque in rebus adoraretur humanis? Libet in hoc loco, tamquam si omnes adsint terrarum ex orbe nationes, vnam facere concionem, atque in aures hæc omnium communiter audienda depromere. Quidnam est istud homines, quod ipsi vos vltrò in tam promptis ac perspicuis rebus, voluntaria fallitis & circumscribitis cæcitate? Discutite aliquando caliginem, regressique ad lumen mentis, intuemini propiùs & videte istud, quod agitur, quale sit: si modò retinetis ius vestrum, atque in finibus vobis datæ rationis consiliique versamini, Simulachra ista, quæ vos terrent, quæque templis in omnibus prostrati atque humiles adoratis, ossa, lapides, æra sunt, argentum, aurum, testa, lignum sumptum ex arbore, [d] aut commixtum glutinum gypso: ex ornatibus fortassè meretricis, aut ex muliebri mundo, camelinis ex ossibus, aut ex Indici animalis dente, ex caccabulis, ollulis, ex candelabris, ex lucernis, aut ex aliis obscœnioribus vasculis congesta, conflata, in has species ducta sunt, atque in formas quas cernitis exierunt: fornacibus incocta figulinis,

a *Rex vrbanus & callidus ex foribus suis solem tollat.* numquam existimassem posse aliquem de hac lectione dubitare. Sol rectè in foribus, vnde προστατήριος appellabatur. Sophocles in Electra.

Κλύοις ἂν ἤδη Φοῖβε προστατήριε
κεκρυμμένην μου βάξιν.

Scholiastes. προστατήριε, ὅτι πρὸ τῶν θυρῶν ἵδρυται. Atque ita Pausanias. Tertullianus de Idololatr. *etiam apud Græcos Apollinem θυραῖον, & Antelios dæmonas ostiorum præsides legimus.* προπυλαίαν ἀπόλλωνα dicit Aristides hymno in Mineruam. HER.

b *Phryna illa Thespiaca.* Propudiosa illa mulier ob infamiam notissima & famosa, tantæ fuit pulchritudinis, vt pictores, cum Venerem effingere aggrederentur ad Phrynes vultum & lineamenta opus exigerent: testis Alexandrinus Clemens. PRI.

c *Super Dei digito Pantarces inscripsit pulcher.* Suidas in καλοί. dicit amatores amasionum nomina scripsisse in parietibus, vel foliis arborum, addito titulo, ille est pulcher ELMEN.

d *Aut commistum glutinum gypso.* Prudentius lib. 1. in Symmachum.

- - - - mollis si brattea gypsum
Texerit, infido rarescit glutine sensim.

HERALD.

figulinis, ex incudibus & malleis nata, tornis rasa, descobinata delimis ferris, perforaculis, asciis, secta, dolata, effossa; terebrarum excauata vertigine, [a] runcinarum leuigata de planis. Ita iste non error est non, vt propriè dicatur, amentia, Deum credere, quem tute ipse formaris? supplicare tremebundum fabricatæ abs te rei? & cùm scias, & certus sis tui esse operis, & digitorum artem, pronum in faciem ruere, opem rogare suppliciter, aduersisque in rebus, atque in temporibus asperis propitij numinis fauorem succurrere? Ecce si aliquis ponat in medio æs rude, atque in opera nulla conjectum, argenti massas indomiti, infectum aurum, lignum, lapides, atque ossa, tesque alias cæteras, quibus signa consueta sunt, & numinum simulachra constare: imò si aliquis ponat in medio collisorum Deorum vultus, conflata atque imminuta simulachra; jubeatque vos idem fuistis hostias & fragminibus cædere, informibus massis sacra & munia impertite diuina: audite à vobis exposcimus, facturine istud sitis, an contrà quàm imperabitur recusaturi? Fortasse dicetis, qua causa? quia nemo est in rebus humanis tam stolidè cæcus, qui argentum, æs, aurum, gypsum, ebur, argillam, Deorum in numerum referat, ipsaque per se dicat vim habere atque obtinere diuinam. Quænam est ergo ratio, vt si omnia hæc corpora intacta atque infecta permanserint, careant vi numinis, atque auctoritate cælesti? ea formas si accipiant hominum, si auriculas, nasos, buccas, labra, oculos, cilia, continuò Dij fiant, & in ordinem cælitum referantur, & censum? Nouitatis aliquid fictio corporibus his addit, vt adjectione ipsa cogamini aliquid eis credere diuinitatis maiestatisque collatum? In aurum æs mutat, aut testulæ vilitatem in argenteam cogit degenerare materiam? Quæ insensilia fuerunt paulò antè, facit vt sint viua, & spiritali agitatione moueantur? Si quas foris habuere naturas, eas omnes retinent simulachrorum in corporibus constituta, stupiditas quæ tanta est, detrecto enim dicere cæcitatem, terum existimare naturas formarum qualitate mutari, & accipere numen exhabitu, quod in primigenio corpore iners fuerit & brutum, & sensus mobilitate priuatum? Itaque immemores & obliti simulachrorum substantiæ atque originis, quæ sit, rationale homines animal, & sapientiæ munere consiliique donatum, coctilibus testis succumbitis, æris laminas adoratis, elephantorum à dentibus secundas poscitis valetudines, magistratus, imperia, potestates, victorias, adquisitiones, lucra, messes opimas, feracissimasque vindemias; & cùm pateat, luceat, [b] rebus fieri verba cum brutis, exaudiri voces remini, ipsique vos vltrò credulitatis vacuæ circumscriptione traducitis? O vtinam liceret in simulachra alicuius medias introire pendigines! immò vtinam liceret. [c] Olympiacos illos, & Capitolinos Ioues deducere in membra resolutos, omnesque illas partes, quibus summa concluditur corporum; discretas ac singulas contueri. Iamdudum istos videretis Deos, quos exterior leuitas lenocinio fulgoris augustat, laminarum flatilium esse crates, particularum coagmenta deformium, ab ruinarum casibus, & dissolutionis metu, subscudibus, & catenis, vncis, atque ansulis retentari, interque omnes sinus, commissurarumque junctutas plumbum ire suffusum, & salutares moras signorum diuturnitatibus commodare. Videretis, inquam, jamdudum solas sine occipitiis facies, manus sine brachiis semiplenas, ventres cum lateribus dimidiatos, plantarum imperfecta vestigia; & quod maximè risum ferat, parte ligneos ex vna, at ex altera saxeos, inæquabili corporum constructione contractos. Quæ si vtique perspici obscuritatis arte non quirent, vel ipsa vos saltem quæ in medio sita sunt, docere atque monere debuerunt, agere vos nihil, & circa res cassas officiorum impendere vanitates. Ita enim non videtis spirantia hæc signa quorum plantas & genua contingitis, & contrectatis orantes, modò casibus stillicidiorum labi, putredinis modo cariè relaxari: vt nidoribus, atque fumo suffita ac decolorata nigrescant? quemadmodum sæcli longioris incuria perdant situs, species, & rubigine conuulnerentur exesa? Ita, inquam, non videtis sub istorum simulachrorum cauis stelliones, sorices, mures, blattasque lucifugas nidamenta ponere, atque habitare? spurcitias huc omnes, atque alia vsibus accommodata conducere, semirosi duritias panis, famis [d] ossa in spem tracta; pannos, lanuginem,

a *Runcinarum leuigata de planis.* Runcina ferræ genus est, *συξάνα* vt explicat Turnebus. Hieronymus cap. 44 in Esaiam. *Quis possit hoc credere, quod ascia, lima, & terebro malleoque formetur Deus? & vel in prunis simulacra fundantur, vel norma, runcina, & angularibus, circinoque in Deos repente consurgant.* Runcinatur; in eodem sensu habet Minutius; & Tertullianus apolog. 12.

Validius incumbunt ascia, & runcina, & scobina. Pri.

b *Rebus fieri verba cum brutis.* Sic Origenes contra Celsum lib. 3. [Greek text, partly illegible] *Quicumque enim res brutas & inanimas tanquam Deum alloquuntur, ebrij habentur a nobis. Sed quid dico, ebrij? Multò enim potius insanire existimantur & furere, in templa itantes, & simulacra tanquam deos adorantes.* H a n.

c *Olympiacos illos & Capitolinos Ioues.* Olympiacus Iupiter, hic est Iupiter Olympius, cui templum ab Antiocho superbum, & Dei magnitudine dignum, excitatum. Nam de Antiocho Epiphane, huc potiùs Epimane accipiendum fragmentum illud T. Liuij quod extat lib. 41. quod non animaduertentes viri eruditiss. de Perseo acceperunt. Atque si id conferas cum alio Polybij fragmento quod extat apud Athenæum lib. 5. rem inuenies vnam & eamdem ab vtroque narrari, & T. Liuium Polybij narrationem penè interpretari. *Idem.*

d *Ossa in spem tracta.* Nihil mutandum existimo. Nam hoc ait Arnobius, à bestiolis illis non solùm semirosi duritias panis; sed etiam ossa contrahi, & in statuarum caua ac latebras conuehi: ossa autem in spem tracta: nempè quia mures, sorices &c. etsi ossa rodere nequeunt, ea tamen quin prædam suam auertunt, trahunt nihilominus: quia scilicet sperant iis posse se vesci, nondum satis tentatis dentium viribus, nec dum ea cum ossium duritie compositis. *Idem.*

nuginem, chartulas, nidulorum in mollitiem scilicet, & miserorum fomenta pullorum? Non in ore aliquando simulachri ab araneis ordiri retia, atque insidiosos casses, quibus vulatus innectere stridularum possint, impudentiumque muscarum? Non hirundines denique intra ipsos ædium circumuolantes tholos, jaculariet stercoris plenas, & modò ipsos vultus, modò numinum ora depingere, barbam, oculos, nasos, aliásque omnes partes, in quascumque se detulerit deonerati proluuies podicis? Erubescite ergo vel serò, atque ab animantibus muris vias rationis accipite: doceantque vos eadem nihil numinis inesse simulacris, in quæ obscena dejicere neque metuunt, neque vitant, leges suas sequentia, & instincta veritate naturæ. Sed erras, inquitis, & laberis, nam neque nos æra, neque auri argentique materias, neque alias quibus signa consiunt, eas esse per se Deos, & religiosa decernimus numina: sed eos in his colimus, eosque veneramur, quos dedicatio infert sacra, & fabrilibus efficit inhabitare simulachris. Non improba, neque aspernabilis ratio, qua possit quiuis tardus, necnon & prudentissimus credere, Deos relictis sedibus propriis, id est, cælo, non recusare; nec fugere, habitacula inire terrena: quinimò jure dedicationis impulsos simulactorum coalescere iunctioni. In gypso ergo mansitant, atque in testulis Dij vestri? quinimò testularum & gypsi, mentes, spiritus, atque animæ Dij sunt? atque vt fieri augustiores vilissimæ res possint, concludi se patiuntur, & in sedis obscuræ coërcitione latitare? Ergo illud à vobis parte in hac primùm desideramus & postulamus audire, inuiti-ne hoc faciunt, id est, iure dedicationis attracti, simulachrorum ineunt mansiones? an proni, & faciles, neque vllis necessitatibus irrogatis? Si inuiti hoc faciunt, & qui fieri potis est, vt in aliquam necessitatem imminuta maiestate cogantur? Si voluntariæ obsecutionis assensu: & quid in testulis Dii petunt, vt eas sedibus sidereis anteponant, vinctionis vi propemodum colligati, nobilitantes testulas, & cætera, quibus signa consiunt? Si concedamus vt cælo & sidereis sedibus eas anteponant, diuinitatis suæ perdiderint potestatem. Quid ergo? in materiis talibus semper-ne Dij mansitant, neque abeunt vspiam, etiam si res postulauerit maxima? [a] An habent itus liberos, cùm libuerit abire quocumque, & ab suis sedibus, simulachrisque discedere? Si permanendi necessitatem patiuntur, quid miserius his esse; aut quid infelicins poterit, quàm si eos in basibus ita vnci retinent, & plumbeæ vinctiones? Sin autem cùm voluerint, euolant & absolutum ius habent, inania relinquere simulachra: ergo aliquo tempore desinent esse Dij signa, & in dubio stabit, quando sacra debeant reddi, quando his conueniat atque oporteat abstinere. Sæpenumerò videmus ab artificibus hæc signa modò paruula fieri, & palmatem in minutiem contrahi: modò in immensum tolli, & admirabilem in amplitudinem subleuari. Ratione hac ergo sequitur, vt intelligere debeamus in sigilliolis paruulis contrahere se Deos, & alieni ad corporis similitudinem coarctari: at verò in vastis porrigere se longiùs, atque in maximitatem producere. Ergo si hoc ita est, [b] & in sedentibus signis Deum sedere dicendum est, & in stantibus stare, in procurrentibus currere, jaculariet in jacientibus tela, ad illorum formare atque aptare se vultus, & ad reliquos habitus figurati corporis similitudinem commodare. In simulachris Dii habitant: singuli-ne in singulis totis, an partiliter atque in membra diuisi? Nam neque vnus Deus in compluribus potis est vno tempore inesse simulachris, neque rursus in partes sectione interueniente diuisus. Constituamus enim decem millia simulachrorum toto esse in orbe Vulcani: numquid esse, vt dixi, decem omnibus in millibus potis est vnus vno in tempore? Non opinor. Qua causa? Quia quæ sunt priua singulariaque natura, multa fieri nequeunt simplicitatis suæ integritate seruata: & hoc amplius nequeunt, si hominum formas Dii habent, opinatio vt vestra declarat. Neque enim manus à capite separata, aut pes diuisus à corpore, summam possunt præstare totius: aut dicendum est portiones idem posse quod totum, cùm consistere nequeat, nisi fuerit partium congregatione conflatum. Si autem in cunctis idem esse dicetur, perit omnis ratio atque integritas veritati, si hoc fuerit sumptum, posse vnum in omnibus vno tempore permanere: aut Deorum est vnusquisque dicendus ita ipsum semet ab ipso sese diuidere, vt & ipse sit & alter, non aliquo discrimine separatus, sed ipse idem & alius. Quod quoniam recusat, & respuit, aspernaturque natura: aut innumeros dicendum est, confitendumque esse Vulcanos, si in cunctis volumus eum degere, atque inesse simulachris: aut erit in nullo, quia esse diuisus natura prohibetur in plurimis. Et tamen ô isti, si apertum vobis & liquidum est, in signorum visceribus Deos viuere, atque habitare cælites, cur eos sub validissimis clauibus, ingentibusque sub claustris, sub repagulis, pessulis, aliisque huiusmodi rebus custoditis, conseruatis, atque habetis inclusos; ac ne fortè fur aliquis, aut nocturnus irrepat latro æditüis mille protegitis, [c] atque excubito-

a *An habent itus liberos.* Rectè, nam liber [illegible] ἐλευθέρως, qui ἰαδίποος Græcis, quia habet itus liberos. Plautus in Menæchmis. H z a.

b *Et in sedentibus signis Deum sedere dicendum est.* Deos enim suos [illegible] χειμῶνα [illegible] καὶ [illegible] τὸ καὶ [illegible] καὶ ἀμφιάσεσιν, ait apud Eusebium Porphyrius. *Idem.*

c *Atque excubitoribus mille.* Summa erat Gentilibus cura, æditüos & excubitorés templis suis adhibere, ad tutelam deorum. S. Martyr Cyprianus ad Demetrianum: *Sic illos lapsos vltro vestra defendit, quomodo & clausos, ne pereant, tutela vestra custodit. Pudeat te eos colere, quos ipse defendis: pudeat de his tutelam sperare, quos tu tueris.* Vanitatem illam multis traducit Tertullianus de corona

ribus mille? Cur canes in Capitoliis pascitis? cur anseribus victum, alimoniamque præbetis? Quinimò si fiditis Deos istic esse, nec ab signis vspiam, simulachrisque discedere, permittite illis curam sui, reserata sint semper atque aperta delubra: ac si quid à quopiam temeraria fuerit fraude subreptum, vim numinis monstrent, & sub ipso furti atque operis momine sacrilegos pœnis conuenientibus figant. Indigna enim res est, & potentiam destruens, auctoritatemque, summorum custodiam numinum canum sollicitudinibus credere: & cùm aliquam quæras prohibendis formidinem furibus, non ab ipsis petere, sed in anserum ponere & collocare gingritibus. [a] Antiochum Cyzicenum ferunt quindecim cubitorum Iouem ex delubro aureum sustulisse, & ex ære bratteolis substituisse fucatum. Si in simulachris præsto sunt atque habitant Dij suis, quibus negociis Iupiter, quibus curis fuerat illigatus, quò minus priuatas persequeretur iniurias, & suppositum se sibi viliore in materia vindicaret? Dionysius ille, sed iunior, cùm velamine aureo spoliaret Iouem, & pro illo laneum subderet, iocularibus etiam facetiis ludens, cum esse illud in rigoribus algidum, hoc vaporum: onerosum illud in æstatibus diceret, hoc rursus sub adoribus flabile. Vbinam fuerat rex poli, vt præsentem se esse formidine aliqua comprobaret, & vrbanum scurrulam cruciatibus reuocaret ad seria? Nam quid Æsculapij grauitatem ab eo esse commemorem risam? quem cùm barba spoliaret amplissima, boni ponderis, & [b] philosophicæ densitatis, facinus esse dicebat indignum, ex Apolline procreatum, patre leui & glabro, simillimoque impuberi, ita barbatum filium fingi, vt in ancipiti relinquatur, vter eorum pater sit, vter filius, immò an sint generis & cognationis vnius? Quæ cum omnia fierent, & cùm sacrilegis prædo irrisionibus iocaretur, si suberat numen in statua nomini eius maiestatique sacrata, cur [c] oris contumeliam leuigati, & dehonestati vultus, non iusta & merita persecutus est vltione, demonstrauitque hoc facto, & se esse præsentem, & custodia pertinaci suas ædes, simulachraque tutari? Nisi fortè neglegere Deos dicetis hæc damna, nec putare esse idoneam causam, propter quam se exerant, & nocentibus pœnam violatæ religionis infligant. Ergo si hæc ita sunt, nec simulachra ipsa habere desiderant, quæ conuelli & diripi perpetiuntur impunè: immò è contrario perdocent, aspernari se illa, in quibus spretos se vltione in aliqua significare non curant. Philostephanus in Cypriacis auctor est, Pygmalionem regem Cypri, simulachrum Veneris, quod sanctitatis apud Cyprios & religionis habebatur antiquæ, adamasse vt feminam, mente, animo, lumine rationis, iudicioque cæcatis: solitumque dementem, tamquam si vxoria res esset, subleuato in lectulum numine copularier amplexibus atque ore, resque alias agere libidinis vacua imaginatione frustrabiles. Consimili ratione Posidippus in eo libro, quem scriptum super Gnido indicat, superque rebus eius, adulescentem haud ignobilem memorat, sed vocabulum eius obscurat, correptum amoribus Veneris, propter quam Gnidus in nomine, est amatorias & ipsum miscuisse lasciuias, cum eiusdem numinis signo genialibus fusum toris, & voluptatum consequentium finibus. Vt similiter rursus interrogem, si in ære, atque in materiis cæteris, quibus signa formata sunt, superorum potentiæ delitiscunt, vbinam gentium fuerant vna atque altera Veneres, vt impudicam petulantiam iuuenum propulsarent ab se longè, & contactus impios cruciabili coërcitione punirent? Aut, quoniam mites, & ingeniis tranquillioribus Deæ sunt, quantum fuerat, miseris furialia vt restinguerent gaudia: mentemque insanam recreatis reducerent sensibus? Nisi fortè, vt vos fertis, libidinis & voluptatum Deæ, contumelias istas habuere gratissimas, nec vltione facinus existimauere condignum, quod suas quoque mulceret mentes, & quod ab se subdi humanis cupiditatibus scirent. Sed si Deæ Veneres ingeniis placidioribus præditæ, gerendum esse morem infortuniis iudicauere cæcorum, [d] cùm Capitolium toties edax ignis absumeret, Iouemque ipsum Capitolinum cum vxore corripuisset ac filia, vbinam fulminator tempore illo fuit, vt sceleratum illud arceret incendium, & à pestifero casu res suas ac semet, & cunctam familiam vindicaret? Vbi Iuno regina, cùm inclitum eius fanum, sacerdotemque Chrysidem, eadem vis flammæ Argiua in ciuitate deleret? Vbi Serapis Ægyptius, cùm consimili casu iacuit solutus in cinerem, cum mysteriis omnibus, atque Iside? Vbi Liber Eleutherius, cum Athenis? Vbi Diana, cum Ephesi? Vbi Dodonæus Iupiter, cum Dodonæ? Vbi denique Apollo diuinus, cùm à piratis, maritimisque prædonibus, & spoliatus est, & incensus, vt ex tot auri ponderibus, quæ infinita congesserant secula,

milit. cap. 11. PAL.

a *Antiochum Cyzicenum*, &c. Furta illa & impietates Antiochi & tyranni Dionysij habes apud Clementem Alex. in protreptico: vt alia multa quæ exinde mutuata sunt. *Idem.*

b *Philosophicæ densitatis.* Philosophi enim barbati. Prudentius lib. 2. contra Symm. *Sophista barbatus. & nec eundem barbatus Plato.* Iuuenalis sat. 14. v. 12. *barbato magistro.* Tacianus contra Græcos. Theodoretus de prouid. serm. 1. ELMAN.

c *Oris contumeliam leuigati.* Barbæ euulsio cum summo coniuncta erat dedecore. Philostratus de vita Apollonii lib. 7. cap. 14. Procopius in Esaiam. Herodian. in Maxim. & Balbo. *Idem.*

d *Cum Capitolium toties ignis edax absumeret.* Capitolium non semel fulminibus corruisse docet Lactantius libro 3. cap. 17. & Clemens Alexand. in protrept. [Greek text illegible] *Sæpe & capitolium Romanum absumptum est.* PAL.

secula, ᵃ ne vnum quidem habuerit scripulum, quod hirundinibus hospitiis, Varro vt dicit Menippeus, ostenderet? Infiniti operis res esset toto in orbe describere, quæ sint sacra conuulsa terræ motibus, & tempestatibus: quæ incensa ab hostibus, quæ ab regibus & tyrannis, ᵇ quæ antistites, & sacerdotes, & ipsi suspicione auersa nudauerint: quæ ad vltimum fures, & obserata pandentes remedorum obscuritate canachem: quæ tuta vtique permanerent, & nullis obnoxia fortuitis, si adessent Dij præsides, aut haberent aliquas templorum, quemadmodum dicitur, curas. Nunc verò quò cassa sunt, & nullis habitatoribus tecta, habet in illis fortuna ius suum, & perinde cunctis subiecta sunt casibus, quàm sunt omnia cætera motu interiore priuata. In parte hac eadem illud etiam dicere simulachrorum assertores solent, non ignorasse antiquos, nihil habere numinis signa, neque vllum omninò inesse his sensum: sed propter indomitum atque imperitum vulgus, quæ pars in populis atque in ciuitatibus maxima est, salutariter ea consilioque formasse · vt velut quadam specie obiecta his numinum, abiicerent asperitatem metu: arbitratique præsentibus sese sub Diis agere, facta impia deponerent, & ad humana officia morum mutatione transirent. Nec propter aliam causam venerabiles formas auro eis argentoque quæsitas, nisi vt adesse vis quædam ipsis in fulgoribus crederetur, quæ non oculorum tantùm perstringeret sensum, verumetiam mentes ipsas augustissimæ lucis radiationibus territaret. Quod ratione cum aliqua videretur forsitan dici, si post condita Deorum templa, atque instituta simulachra, nullus esset in mundo malus, nulla omnino nequitia: iustitia, pax, fides mortalium pectora possideret: neque quisquam in terris nocens diceretur, scelerosa opera nescientibus cunctis. Nunc verò cùm contra malis omnia plena sint, ᶜ innocentiæ penè interierit nomen, per momenta, per puncta, examina maleficiorum noua noxiorum improbitate patiantur: dicere qui conuenit, ad incutiendas formidines vulgo Deorum instituta simulachra: cùm præter innumeras criminum & facinorum formas, ipsa etiam videamus templa sacrilegis violationibus appeti ab tyrannis, ab regibus, ab latronibus, & nocturnis à furibus: ipsosque illos Deos, quos ad metus faciendos vetus finxit & consecrauit antiquitas, vadere in antra prædonum, cum ipsis suis aureis metuendisque fulgotibus? Quid enim, si verum & sine vlla gratificatione perspicias, signa ista quæ dicunt, habent in se magnum, vt meritò sperarit atque existimarit antiquitas, conspectu illorum posse frangi hominum vitia, & mores à maleficio temperari? Falx messoria scilicet, quæ est attributa Saturno, metum fuerat iniectura mortalibus, vitam vellent vt pacificam degere, ac malitiosas abiicere voluntates: fronte Ianus ancipiti, aut dentata illa, qua insignitus est, clauis: ᵈ riciniatus Iupiter atque barbatus, dextera fomitem sustinens perdolatum in fulminis morem: ᵉ Iunonius ille cæstus, aut militari sub galea puellula delitiscens: Deûm Mater cum tympano: cum tibiis, & cum psalteriis Musæ: Mercurius pinnatus Argiphontes: Æsculapius baculo, Ceres mammis cum grandibus: aut in Liberi dextera pendens potorius cantharus: Mulciber fabrili cum habitu: aut Fortuna cum cornu, pomis, ficis, aut frugibus autumnalibus pleno: semitectis femoribus Diana: aut ad libidinem concitans Venus nuda: ᶠ Anubis canina cum facie: aut genitalibus propriis inferior Priapus. O species formidinum ditæ, metuendique terrores, propter quos genus humanum torpedine in perpetua affigeretur, nihil moliretur attonitum, ab omnique se actu sceleroso flagitiosoque frenaret! Falciculæ, claues, caliendra, fomites, talaria, baculi, tympauiola, tibiæ, psalteria, mammæ promptæ atque ingentes, canthari, forcipes, cornuaque pomifera, nuda corpora feminarum, & veretrorum magnitudines publicatæ. Nonne satius fuerat saltitare, cantare, quàm sub titulo grauitatis, & seueritatis obtentu, tam frigida, tamque inepta narrare simulachra, ab antiquis ad peccata cohibenda, & ad nocentium formata impiorumque formidines? Vsque adeóne mortales sæculi illius ac temporis corde fuerunt vacui, rationis sensusque nullius, vt ab actionibus improbis tamquam patuuli pusiones, personarum monstruosissima toruitate, sannis etiam constringerentur, & maniis? Et vnde est in contrarium res versa, vt cùm tam multa in ciuitatibus templa sint plena omnium simulachris Deorum, tot legibus, & generibus suppliciorum tantis, iti

a *Nec vnum quidem habuerit scripulum.* In Romano codice legitur: ne vnum quidem habuerit scypulum, quo hirundinibus hospitiis (Varro vt dicit) & Thenipeus ostenderet? Iudicet lector. CANT.

b *Quæ antistites & sacerdotes, & ipsi suspicione auersa nudauerint: quæ ad vltimum fures.* Posteriorem illam copulam redundare animaduertit Theodor Canterus, ideoque eiiciendam censuit: ego verbo sequenti eas literas, etsi leuiter mutatas, excidisse potiùs credere volui, restituendas hoc modo, *& sacerdotes ipsi suspectione auersa nudauerunt.* De qua voce in præsentiarum nihil dicam, nisi illam meo sub dio apud Flauium Vegetium, neutique Iulium Frontinum iure postliminij reuertisse: tam & opera aliorum in aliis scriptoribus, atque adeò in ipso Arnobio reuocatam. Etenim Petronio Arbitro *suspectando* verbum excidisse non negabis potiùs mirabere nondum redditum. Verba illius sunt. *Dum flenit, ac ne tunc quidem vos vllam adspiciamus verbum, sed attoniti suspectauimus lacrymas.* STAT.

c *Innocentiæ penè interierit nomen.* Sic eleganter Græci, quam rem penitus sublatam significare volunt, ne nomen quidem superesse dicunt. Theocritus in Hierone

- - - - ἀρχαῖα δ' οἱ ὄνα' ἀρχαῖα
ἀνθρώποι ... [illegible]

d *Riciniatus Iupiter.* Molliebriter caput velatus, reiecto ricinio siue lacinia in humeros. PAL.

e *Iunonius ille cæstus.* Cæstus non tantum Veneri sed & Iunoni tributus. Martialis: *A te Iuno petat Ceston & ipsa Venus.* Turnebus aduers. lib. 25. c. 12. ELMEN.

f *Anubis canina cum facie.* Anubis idem cum Cynocephalo, vnde canino capite repræsentabantur. Sic Lucanus lib. 8. *Semicanem Deum* vocat, & Virgilius 8. Æneid.

Omnigenumque Deum monstra & latrator Anubis.

iri obuiàm nequeat multitudini noxiorum: neque vllis remediis audacia possit abscidi: tantoque se magis maleficia congeminata multiplicent, quantò legibus iudiciisque contenditur imminuere facta crudelia, & pœnarum coërcitione sedare? Quod si metus aliquos infligerent simulachra mortalibus, legum latio cessaret, nec tam diuersæ cruces facinorosorum constituerentur audaciæ. Nunc verò quia constitit, comprobatumque est re ipsa inanem esse opinionem timoris, qui ab signis dicatur effluere, ad legum decursum est sanctiones: à quibus esset formido certissima, etiam fixa, constitutaque damnatio: quibus debent & ipsa simulachra, quòd incolumia adhuc perstant, & honoris alicuius concessione munita sunt. Quoniam satis, vt res tulit, quàm inaniter fiant simulachra monstratum est; de sacrificiis deinceps, de cædibus, atque immolationibus hostiarum, de mero, ture, deque aliis omnibus, quæ in parte ista consiunt, poscit ordo quàm paucis, & sine vllis circumlocutionibus dicere. In hac enim consuestis parte inuidias nobis tumultuosissimas concitare, appellare nos atheos: & quod minimè attribuamus Diis, pœnas etiam capitis belluarum crudelitatibus irrogare. Quod quidem nos fatemur non contemptu facere, atque aspernatione diuina: sed quod existimemus huius potentias nominis nihil tale deposcere, neque rerum huiusmodi cupiditatibus attineri.

ARNO-

Cur autem sic pingeretur discendum ex Plutarcho de Isi- de & Osyr. Huius verò Anubim Mercurium fuisse, sic cultum quod cane nihil sagacius quidam arbitrantur: Ita Seruius ad 8. Æneid. jam indicatum. P a t.

ARNOBII
DISPVTATIONVM
ADVERSVS GENTES
LIBER SEPTIMVS.

QVID ergo, dixerit quispiam, [a] sacrificia censetis nulla esse omninò facienda? Vt vobis non nostra, sed Varronis vestri sententia respondeamus, nulla. Quid ita? quia, inquit, Dij veri neque desiderant ea, neque deposcunt; ex ære autem facti, testa, gypso, vel marmore, multò minus hæc curant. Carent enim sensu, neque vlla contrahitur, si ea non feceris, culpa: neque vlla, si feceris, gratia. Sententia reperiri nulla potest integrior, verior & quam quiuis possit, quamuis ille sit sæuus & difficillimus, occupare. Quis est enim pecturis tam obtusi, qui aut rebus nullum habentibus sensum hostias cædat & victimas: aut eis existimet dandas, qui sunt ab his longè natura & beatitudine disiugati? Qui sunt, inquitis, Dij veri? Vt communi vobis, & simplici respondeamus verbo, non scimus. Quos enim vidimus numquam, qui sint, scire quemadmodum possumus? Ex vobis audire consueuimus, Deos esse quàm plurimos, & nominum in serie computari: qui si sunt, vt dicitis vspiam, verique, vt Terentius credit, eos esse consequitur sui consimiles nominis, id est tales, quales eos vniuersi debere esse conspicimus, & nominis huius appellatione dicendos: quinimò, vt breuiter finiam, qualis dominus rerum est, atque omnipotens ipse, quem dicere nos omnes Deum scimus atque intelligimus verum, cum ad eius nominis accessimus mentionem. Deus enim ab altero, in eo quo Deus est, nulla in re differt: nec quod vnum est genere, suis esse in partibus minus aut plus potest, qualitatis propriæ vniformitate seruata. Quod cùm dubium non sit, sequitur vt geniti numquam, perpetuique vt debeant esse, extrinsecus appetentes nihil, nec carpentes aliquas terrenas ex materiæ opibus voluptates. Ergo si hæc ita sunt, primum illud à vobis expetimus noscere, quæ sit causa, quæ ratio, sacrificia vt ista faciatis: quid deinde ex hoc lucri ad Deos ipsos perueniat, atque in eorum commoditate subsidat. Quidquid enim geritur, debet habere causam sui: neque ita esse ab ratione seiunctum, vt in operibus feratur cassis, & in vacuis ludat inanitatis erroribus. Numquid fortè Dij cælestes aluntur his sacris, & ad eorum compaginem retinendam nonnullius opus est suffectione materiæ? Et quis ita est hominum, Deus prorsus qui sit, ignorans, vt eos existimet contineri alicuius alimonij genere: & cibi esse munus, quod eos faciat viuere, & immensa

in

a *Sacrificia censetis nulla esse facienda?* Lucianus lib. de sacrificiis, stultissimos mortales pronuntiat, quod diis offerant sacrificia. vetus poeta apud Porphyrium περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων lib. 2.

τίς ὧδε μῶρος καὶ λίαν ἀνειμένος
ἀνδρῶν, ὅστις ἐλπίζει θεοὺς
ὀστῶν ἀσάρκων καὶ χολῆς πυρουμένης,
ἃ καὶ κυσὶν πεινῶσιν οὐχὶ βρώσιμα,
χαίρειν ἅπαντας καὶ γέρας λαχεῖν τόδε; E L M E N H.

in perpetuitate durare? Quicquid enim causis & rebus fulcitur extraneis, necesse est esse mortale: & habere ad periculum viam pronam, vbi aliquid cœperit deesse, quo viuitur. Tum quod ex his rebus, quæ admouentur altaribus, nihil videmus accedere, atque ad numinum substantias peruenire. [a] Aut enim tus datur, & liquefactum carbonibus disperit: aut animalis est hostia, & ab canibus abliguritur sanguis: aut si aliquod viscus aris fuerit traditum, ratione ardescit pari, & dissolutum in cinerem labitur: [b] nisi fortè hostiarum Deus animas deuorat, aut ex aris ardentibus nidorem consectatur & fumos, pasciturque de cnissis, quas euomunt ardentia viscera, adhuc suda de sanguine, & prioribus humecta de succis. Sed si Deus, vt dicitur, nullius est corporis, omnique est incontiguus tactu, qui fieri potis est, vt corporalibus rebus nutriatur incorporeum, quod mortale est vt immortale sustineat, subdatque salutem rei quam contingere nequeat, & motus subministrare vitales? Cessat ergo, vt apparet, sacrorum hæc ratio, neque dici à quopiam potis est, ea causa sacrificia celebrari, quòd alantur his numina, & eorum sustineantur è pastu. Numquid; si fortè hoc non est, voluptatis alicuius, animique, vt dicitur, causa, cæduntur Diis hostiæ, & succensis adiiciuntur altaribus? Et quisquam est hominum, qui Deos sibi persuadeat voluptatum diffusione mollescere, gestire in libidinis gaudium, & velut animal vile blandis sensibus affici, & dulcedinis labilis volucri titillatione mulceri? Quod enim voluptate dissoluitur, id contraria necesse est tristitia contrahatur: nec immune existere ab anxietate mœroris, quod lætitia trepidat, & leuitatibus extollitur gaudiorum. Vtroque autem affectu debent esse Dij liberi, si eos esse perpetuos, & mortalium volumus fragilitate priuatos. [c] Quid quòd omnis voluptas quasi quædam est adulatio corporis, notisque illis sensibus assumitur quinque: quam si superi sentiunt, & eorum necesse est esse participes corporum, per quæ via est sensibus, & accipiendis voluptatibus janua. Postremò quod gaudium est, innoxiorum animantium mactatione lætari, miserabiles sæpè exaudire mugitus, riuos sanguinis cernere, animas cum cruore fugientes, patefactisque secretis prouolui & intestina cum stercore, & ex residuo spiritu exultantia adhuc corda, tremebundasque palpitantes in visceribus venas? Semiferi nos homines, quinimò, potiùs vt pronuntiemus quod est verius atque apertius dictu, feri, quos infelix necessitas, & malus vsus edocuit cibos ex his carpere: miseratione interdum commouemur illorum, arguimus nos ipsi, penitusque re visa, atque inspecta damnamus, [d] quod humanitatis iure deposito naturalis initij consortia rupimus. Deos aliquis credit pios, beneficos, mites, cæde pecorum delectari, diffundique lætitia, si quando sub his concidunt & spiritum miserabiliter ponunt. Et voluptatis ergo, vt cernimus, nulla est in sacrificiis causa, nec cur fiant, ratio est; quoniam nec voluptas est vlla: ac si fortè est aliqua, in Deos eam cadere nulla posse ratione monstratum est. Sequitur vt illam quoque inspiciamus partem, quam jactari audimus vulgo, & populari in persuasione versari: sacrificia superis ea fieri Diis causa, vt iras atque animos ponant, reddanturque mites & placidi, feruidorum pectorum indignatione sedata. Et si definitionem teneamus illam, quam pertinaciter meminisse conuenit nos semper, vniuersos animorum affectus ignotos Diis esse, consectaneum est credere, numquam Deos irasci: quinimò nullum affectum magis esse ab his longè, quàm qui feris & belluis proximus, turbat tempestatibus patientes, & ad periculum interitionis inducit. Quidquid enim vexatur rei alicuius è motu, passibile esse constat & fragile: quod passioni fragilitatique subjectum est, id necesse est esse mortale: ira autem vexat, & patientes se soluit: ergo esse mortale dicendum est, quod passionibus subjectum est iræ. Atquin Deos scimus esse oportere perpetuos, & naturam immortalitatis tenere: quod si constat, & liquidum est, ira ab his longè & ab eorum conditione disiuncta est. Nullis ergo rationibus conuenit, id in superis velle placare, quod posse non videas in eorum beatitudinem conuenire. Sed concedamus, vt vultis, perturbationem huiusmodi familiarem Diis esse, placandique eius causa res diuinas fieri, & sacrorum solemnia celebrari: quando ergo conueniet adhiberi hæc munia, vel in tempore quo dari? antequàm sunt irati & perciti? an cùm fuerint moti, ipsisque in indignationibus constituti? Si ne sumant animos occurrendum est his antè: feras nobis proponitis, non Deos, quibus ne sæuiant concitatæ, & cauearum discutiant claustra, objectari moris est escas, in quas rabidè sæuiant, & cupidinem vexationis inclinent. Si autem jam feruidis, atque indignatione flagrantibus satisfactio ista

sacrificiorum

a *Aut enim tus datur.* Cum precibus deos adibant, tus illis offerebant. eruditè Barnabas Brissonius I. C. de formul. lib. 1. ELMEN.

b *Nisi fortè hostiarum animas Deus deuorat.* Lucianus de sacrif. Firmicus de errore profan. relig. Origenes contra Celsum lib. 3. Porphyrius περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων lib. 2. Athenagoras apolog. Gregorius Nazianz. orat. 1. in Iul. Theodoretus serm. 3. & 7. contra Græcos. *Idem.*

c *Quid quod omnis voluptas quasi quadam adulatio est corporis.* Cicero de finibus lib. 2. *voluptas omnium latinè loquentium more ponitur, cum percipitur ea quæ sensum aliquem moueat, iucunditas. Idem.*

d *Quod humanitatis iure deposito.* Philosophicè admodum ab Arnobio hæc dicta sunt. Quoniam enim nulla propriè juris communio hominibus, cum animantibus brutis, non dicit simpliciter Arnobius, jure rupto, aut quid simile: sed *humanitatis iure deposito.* Humanitatis iure scilicet quia homo natura mite animal à ceteris animantibus abstinere debuisse videtur, quæ Pythagoræorum & aliorum posteà nonnullorum sententia fuit. HER.

sacrificiorum oggeritur: non inquiro, non exigo, an illa læta & sublimis magnanimitas numinum, homunculorum offensione moueatur: habeatque pro vulnere si quid animal cæcum, atque in nubibus semper ignorationis incedens, dissignauerit, dixerit, quo illorum minueretur auctoritas. Sed neque illud dici, aut audire deposco, quas irarum in homines habeant Dii causas, vt sacrificiis debeant contracta offensione mulceri. Numquid aliquas leges sanxere aliquando mortalibus, constitutumque est ab his vnquam, quid eos agere conueniret, vel quid non, quid consectari, quid fugere, vel coli se saltem quibus rationibus cuperent, vt aliter, quàm imperauerant gesta, vltionibus persequerentur irarum, contemptique se vellent de audacibus & transgressoribus vindicare? Vt opinor ab his numquam neque constitutum est aliquid, neque sancitum, quoniam nec visi aliquando, neque si sunt visi, apertissima potuit cognitione dignosci. Quænam est ergo, iustitia, vt eis ob aliquas causas irascantur Dij cælites, quibus neque se esse, monstrare aliquando dignati sunt, neque vllas dederint, aut imposuerint leges, quas coli ab his vellent, & inuiolabili obsecutione seruari? Sed hoc, vt dixi, prætereo, & silentio patior abire dunatum: vnum illud præ omnibus quæro, quæ causa est, vt si ego porcum occidero, Deus mutet affectum, animosque & rabiem ponat: si gallinulam, vitulum, sub illius oculis atque altaribus concremaro, obliuionem inducat iniuriæ, & ab sensu penitus offensionis abscedat? Quid ad eius dolorem ex opere hoc migrat: aut remedij cuius est anser, caper, aut pauus, vt ex eius cruore medicina adhibeatur irato? [a] Ergóne iniurias suas Dii vendunt, atque, vt paruuli pusiones, vt animosis parcant abstineantque ploratibus, passerculos, pupulos, equuleos, panes accipiunt, quibus auocare se possint: ita Dij immortales placamenta ista sumunt, quibus iras atque animos ponant, & in gratiam suis cum offensoribus redeant? Atqui ego rebar deos, si modò rectum est credere quod motibus exagitentur irarum, sine vllis præmiis, nullisque mercedibus, iras atque animos ponere, & peccatoribus delicta donare. Hoc est enim proprium numinum, liberales venias, & concessiones habere gratuitas. Quod si fieri non potest, sapientius multo est, pertinaciter eos in offensione durare, quàm munerum corruptione mitescere. Crescit enim multitudo peccantium, cùm redimendi peccati spes datur: & facilè itur ad culpas, vbi est venalis ignoscentium gratia. Ecce si bos aliquis, aut quodlibet ex his animal, quod ad placandas cæditur mitigandasque ad numinum furias, vocem hominis sumat, eloquaturque his verbis: Ergóne ô Iupiter, aut quis alius Deus es, humanum est istud & rectum, aut æquitatis alicuius in æstimatione ponendum, vt cùm alius peccauerit, ego occidar, & de meo sanguine fieri tibi patiaris satis, qui numquam te læserim, numquam sciens, aut nesciens tuum numen maiestatemque violarim, animal, vt scis, mutum, naturæ meæ simplicitatem sequens, nec multiformium morum varietatibus lubricum? Numquid aliquando tuos ludos minus sanctè diligenterque perfeci? numquid aliquem præsulem, tuum numen qui offenderet, ante te traduxi? numquid iuraui per te falsò? numquid sacrilegis furtis tua rapui, spoliauique donaria? [b] numquid erui sacratissimos lucos, aut religiosa quædam loca substructionibus pollui profanauique priuatis? Quænam est ergo causa, vt alienum crimen meo luatur è sanguine, & in nefas extraneum mea vita innocentia producatur? An quòd animal vile sum, nec rationis, nec consilij particeps, quemadmodum pronunciant isti, qui se homines nominant, & ferocitate transiliunt belluas? Nónne primordiis iisdem eadem & me genuit informauitque natura? Nonne spiritus vnus est, qui & illos, & me regit? Non consimili ratione respiro, & video, & cæteris afficior sensibus? Habent iecora, pulmones, corda, intestina, ventriculos: & mihi membrorum non idem est numerus attributus? Amant suos fetus, & [c] gignendis conueniunt liberis; non & mihi prolis, & subrogandæ est cura, & dulcedo cum fuerit procreata? Sed rationales illi sunt, & articulatas exprimunt

a *Ergo-ne iniurias suas dij vendunt, atque, vt paruuli pusiones, &c.* Pupus & pupa, pro pusionibus & puellulis, nota. Varro lib. 6. pullum, pullam vocat. Ab his pupis pupulus, & populi, eadem notione diminuta sunt Catullo, Apuleio & aliis. Ea nomina antiquitas etiam *iniosa*, sigillaria seu imagunculas, quæ hodiéque in vsu nutricibus, ac poetis, designabant: à quibus etiamnum nostrate idiomatismo denominantur *puppen*. de quibus est Persianum illud: *nempe hoc quod Veneri donata à virgine pupa* STEVV.

b *Numquid erui sacratissimos lucos*, Quos quidem facinorea, plusquam sacrilegio deorum iras, atque offensas inexpiabiles contrahi existimabant. Quare Cæsariani milites quum Massiliensem lucum antiquæ religionis horrore sanctissimum ad bellica tormenta, & cætera obsidionis instrumenta cædere iuberentur, rem aggressuri pauidè substiterunt, veriti ne in se suæ secures resilirent. Hanc militum superstitionem viuis coloribus expressit Lucanus lib. 3.

Hanc iubet immisso syluam procumbere ferro
Nam vicina operi, belloque intacta priore
Inter nudatos stabat densissima montes.
Sed fortes tremuere manus: motique verenda
Maiestate loci, si robora sacra ferirent,
In sua credebant redituras membra secures,
Implicitas magno Cæsar torpore cohortes
Vt vidit: primus raptam vibrare bipennem
Ausus, & aeriam ferro proscindere quercum, &c.

Sacratissimos autem, nempè diis consecratos, & quos ferro temerare ideò erat nefas: quemadmodum cætera omnia loca Θεοῖς *ἀνειμένα*, substructionibus aut alio vsu profano polluere grande piaculum erat. HER.

c *Gignendis conueniunt liberis.* Augustinus de moribus Manich. cap. 18. *Nuptiæ, vt ipsæ nuptiales tabulæ clamant, liberorum procreandorum causa, marem, feminamque coniungunt* Tomo 10. serm. 5. de castitate coniugali. *Vxor non propter libidinem, sed propter filiorum procreationem accipitur. Denique & ipsæ matrimoniales tabulæ hoc continent,* LIBERORVM PROCREANDORVM CAVSA, *videte quia non dixit libidinis causa, sed liberorum procreandorum.* ELMEN.

munt voces: & vnde illis notum est, an & ego quod facio, meis rationibus faciam, & vox ista, quam promo, mei generis verba sint, & solis intelligantur à nobis? Interroga pietatem, vtrum ne sit æquius me occidi, me confici, an hominem venia, & commissorum impunitate donari? [a] Quis in gladium formauit ferrum? non homo? quis cladem gentibus, quis nationibus imposuit seruitutem? non homo? quis parentibus, fratribus, quis vxoribus, qui amicis mortiferas subdidit, commiscuitque potiones? non homo? quis maleficia reperit, aut commentatus est tanta, quanta vix explicari decem millibus queant vel annalium, vel dierum? non homo? Ita istud non ferum, non immane, non sæuum est? non tibi, ô Iupiter, iniustum videtur & barbarum, me occidi, me cædi, vt fias tu placidus, & vt scelerosis contingat impunitas? Ergo ob hanc causam, id est, numina vt placentur irata, inanitet fieri sacrificia constitit, cùm docuerit nos ratio, neque Deos irasci aliquando, neque alterum velle pro altero confici, cædi, nec innoxij sanguine abolitionem dissignationibus comparari. Sed fortasse aliquis dicet: idcircò Diis hostias, & cætera impendimus munera, vt familiares quodammodo nostris supplicationibus facti, res tribuant prosperas, auertantque à nobis mala, cùm gaudiis faciant agere nos semper, tristitias verò propellant, & ex casibus imminentia fortuitis. Non exiguam curam locus iste desiderat, nec quod dicitur facile, tam consuetum est vel audiri, vel credi. Aduolabit enim continuò vniuersus ille doctissimorum chorus, qui asseuerans, & comprobans fato fieri quæcumque fiunt, eripiat nobis è manibus opinionem istam: & inanibus nos arguat persuasionibus fidere. Quicquid in mundo, inquiet, gestum est, geritur, & geretur, olim definitum, & fixum est: habetque immobiles causas, per quas sibi res nexæ, & inexpugnabilem conserant præteritorum cum imminentibus necessitatem. Si definitum & fixum est, quid obtingere singulis mali debeat, boniue iam certum est. Quod si certum est & fixum, vacant omnia Deorum auxilia, vacant odia, vacant benignitates. Tam enim præstare non possunt id, quod non potest fieri, quàm prohibere ne fiat id, quod necesse est euenire: nisi quod validiùs premere opinionem istam si voluerint, quibunt, vt etiam ipsos Deos frustra dicant à vobis coli, & superuacaneis supplicationibus adorari. Cum enim ordinem vertere, & fatalia nequeant constituta mutare, quid rei, quid causæ est fatigare, & obtundere eorum aures velle, quorum auxiliis nequeas supremis in necessitatibus fidere? Postremò si tristia, atque importuna Dii pellunt, si ea quæ sunt læta, atque amica largiuntur, vnde sunt mundo tanti, tamque innumerabiles miseri? vnde tot infelices lachrymabilem vitam in extrema sorte ducentes? cur immunes à calamitatibus non sunt, qui momenta per singula, qui per puncta, sacrificiis onerant atque accumulant aras? Nonne alios, inquiunt, videmus ex illis domicilia esse morbotum: extinctis luminibus, atque auribus obseratis, pedum carere processu, truncos sine manibus degere, incendiis, naufragiis, & ruinis, obrui, mergi, confici: patrimoniis ab ingentibus euolutos mercenario sese labore fulcire: [b] stipes emendicare supremas, exterminari, proscribi, semper esse in luctibus, liberorum orbitatibus fractos: vexari per infortunia cætera, quorum species & formas nulla potest enumeratio definire? Quod vtique non fieret, si propulsare, si flectere mala ista Dii possent, sacrorum meritis obligati. Nunc verò quia casibus nullus est in his locus, sed ineluctabili omnia necessitate confiunt, agit sese ordo præscriptus, & quod semel decretum est, perficit. Aut ingrati esse dicendi sunt cælites, si cùm habeant iura prohibendi, patiuntur infelix genus tot pœnis & calamitatibus implicari. Sed fortassè aliquid dicant magnum, nec quod auribus debeat frustratoriis, leuibus, & contemnentibus sumi. Quas tamen nos partes, quia res nimium longi est multique sermonis, inexplicatas transcurrimus atque intactas: solum illud posuisse contenti, inhonestas vos famas adiungere Diis vestris, si eos aliter negatis præstare quæ bona sunt, atque inimica transuertere, nisi priùs empti capellarum fuerint atque ouium sanguine, & cæteris quæ admouentur altaribus. Indignum enim primum est, vt illa vis numinum sublimitasque cælestium beneficia credatur sua habere venalia, prius sumere, atque ita præstare. Tum quod fœdius multò est nisi acceperint, prodesse nulli, perpetique miserrimos discriminum subire fortunas, cum prohibere possint ac subuenire. Si ex duobus facientibus res sacras [c] honestus vnus, & locuples, alter angusto lare, sed innocentia fuerit & probitate laudabilis: centum ille cædat boues, totidemque cum agniculis suis matres, tus pauper exiguum, & odoris alicuius vnam concremet glebulam: nónne erit consequens, vt debeat credi, si modò nihil numina, nisi præmiis antecedentibus, præstant, vt fauorem suum commodent locupletis

a *Quis in gladium formauit ferrum?* Iuuenal sat. 15. v. 160.
Ast homini ferrum lethale incude nefanda
Produxisse parum est, cum rastra, & sarcula tantum
Adsueti coquere, & marris, ac vomere lassi
Nescierint primi gladios extundere fabri. ELMEN.

b *Stipes emendicare supremas.* Id summè miserum. Firmicus astronom. lib. 1. cap. 3. lib. 5. cap. 3. 8. & 10. *Idem.*

Vt etiam ipsos Deos frustra dicant à vobis coli. Hoc argumentum pluribus nodis nectit Lucianus in Ioue Tragœdo. HER.

c *Honestus vnus & locuples.* Ita honestus à Iureconsultis dicitur locuples, & opponitur egeno. lib. 52. §. 25. D. de furtis, opponitur vulgari personæ l. 5. D. de legit. tut. *Idem.*

pleti, auertant à pauperculo lumina, quem testrictum non animus, sed familiaris tei necessitas fecit? Vbi enim venalis, & mercenarius dator est, ibi necesse est gratiam pro magnitudine muneris tribui, & eò inclinare suffragium, vnde ad eum, qui præstat, mercedis plus multò, & indecoræ corruptionis affluxerit. Quid si populi rursus duo hostilibus dissidentes armis, sactificiis paribus superorum locupletauerint aras, alterque in alterum postulent vires sibi atque auxilium commodari, nónne iterum necesse est credi, si præmiis sollicitantur, vt prosint, eos partes inter vtrasque debere hæsitare, defigi, nec reperire quid faciant, cùm suas intelligant gratias sacrorum acceptionibus obligatas? Aut enim auxilia hinc & inde præstabunt, id quod fieri non potest, pugnabunt enim contra ipsos seipsi, contra suas gratias, voluntatesque nitentur, aut ambobus populis opem subministrare cessabunt, id quod sceleris magni est, post impensam acceptamque mercedem. Itaque ergo ab Diis longè infamia est ista tota pellenda, neque est omninò dicendum, præmiis eos ac mercedibus allici, bonas vt res conferant, dimoueantque contrarias: si modò Dij veri sunt, atque in nominis huius exceptione ponendi. Aut enim fato fiunt, quæcumque fiunt, [a] & ambitionis & gratiæ nullus locus in Diis est: aut si excluditur & eiicitur fatum, non est superæ dignitatis, boni operis fauorem, & collatas munificentias venditare. Satis, vt opinor, ostendimus frustra Diis immortalibus hostias rebus cum consequentibus admoueri: quod neque alantur his, neque vllam percipiant voluptatem, neque iras, aut animos ponant, neque vt res tribuant faustas, neque vt abigant, auerruncentque contrarias. Sequitur vt illam quoque inspiciamus partem, quæ ab nonnullis consueta est asseri, & causis cærimonialibus applicari. Aiunt enim sacra hæc honorandis esse instituta cælestibus, & ea quod faciant honoris ergo facere, & eis numinum potentias auctitare. Quid si similiter dicant euigilare sese, atque dormire, deambulare, subsistere, conscribere aliquid, & lectitare, vt honorem Diis habeant, & dignitatibus eos faciant ampliores? Quid enim cruore de pecorum, quid sacrorum confectione de cætera superadditur his rei? quid apponitur, atque adiicitur potestatis? Etenim honos omnis, qui haberi ab aliquo dicitur, & reuerentiæ potioris attribui, relatiui est ad alterum generis, & constans partibus duabus, ex concessione tribuentis, & amplificatione sumentis. Vt si quispiam viso potentissimi nominis atque auctoritatis viro, [b] via decedat, assurgat, caput reuelet, vehiculoque desiliat: tum deinde salutet acclinis, ancillarum seruuli pauibundis trepidationibus imitatus. Video quid agatur in huiusmodi honorationis officio: submissione alterius datur alteri plurimum: efficiturque, vt videatur magnus, quem suspectio minoris extulerit, & suis anteposuerit rebus. Sed concessio hæc omnis, & honoris, de qua loquimur, attributio, solis habet in hominibus sedem, quos naturalis infirmitas, & amor in altioribus standi, docet gaudere de fastibus, & aliorum comparationibus anteponi. At quæro in superis vbi est honori locus? vel quas eis eminentias accedere sacrorum ex confectionibus inuenitur? Augustiores, potentiores, mactatis pecudibus fiunt? additur illis ex hoc quidquam, aut esse Dij magis diuinitate incipiunt ampliata? Atqui ego contumeliæ proximum, quinimò esse plenam contumeliam iudico, cùm honorari ab homine Deus dicitur, & muneris alicuius oblatione mactari. Etenim si honos auget, eiusque accumulat dignitatem, cui fuerit attributus, sequitur vt auctior Deus fiat ab homine, à quo fuerit munere & honoris collatione donatus. Atque ita perducitur res eò, vt inferior Deus sit, qui honoribus mactatur humanis: homo verò sublimior qui auget potentiam numinis. Quid ergo, inquiet aliquis, honorem Diis dandum nullum esse omninò censetis? Si Deos nobis proponitis tales, quales, si sunt, debent esse, quosque dicere nos omnes in istius nominis prædicatione sentimus: quemadmodum possumus honorem his non habere vel maximum, cùm etiam colere homines potentioribus acceperimus imperiis, cuiuscumque ordinis fuerint, cuiuscumque fortunæ? Quisnam iste est maximus? Officiosior multò, quàm habetur à vobis, & potentiore in genere constitutus. Dicite, inquitis, quæ sit opinio de Diis digna, recta, & honesta, nec turpitudinis alicuius deformitate culpabilis. Primùm vt neque illos credas quidquam hominis habere consimile, nec quicquam expectare quod sit ab se foris, atque extrinsecus veniens: tum quod sæpiùs dictum est, non ardescere irarum flammis, non gestire corporea voluptate, non exhiberi vt prosint, [c] non præmiis vt noceant prouitari, benignitatem & gratiam non habere venalem, non gaudere honore collato, non indignari

a *Et ambitionis & gratiæ nullus locus in dijs est.* Ambitio hic pro gratia & fauore, quod minimè notarem, nisi id viderem homines, qui optimos scriptores emendare audent, turpissimè ignorare. Cornelius Tacitus initio Agricolæ: *Ita celeberrimus quisque ingenio ad prodendam virtutis memoriam, sine gratia aut ambitione, bona tantum conscientiæ pretio ducebatur*, id est, ἄνευ χάριτ... καὶ ... Sic ambitio dicitur nimia diligentia, qua auræ populi velificamur, & apud omnes ordines gratiosi esse volumus. Titus Liu. lib. 43. *exercitum con... infrequentem commeatibus vulgò datis per ambitionem esse.* quapropter ambitiosi, qui hac ambitione ad fauorem grassantur. Ibid. & alibi. & decreta ambitiosa, id est, gratiosa. l. 111. D. de minor. HAR.

b *Via decedat, assurgat, caput reuelet.* Seneca epist. 64. *Si consulem videro aut prætorem, omnia quibus honor haberi solet faciam, equo desiliam, caput adaperiam, semita cedam.* ELMEN.

c *Non præmijs vt noceant prouitari.* Fortè legendum, *ne noceant*, id est, non præmiis inuitari & allici ne noceant. eodem modo loquitur etiam infrà. CANT.

a Puni

indignari & affici non dato · sed quod rei diuinæ est proprium, sua se vi nosse, nec se alienis adulationibus æstumare. Et tamen, vt videamus istud quod dicitur quale sit, quod est istud honoris genus, veruecem, arietem, taurum, Dei sub ore connectere, conspectuque in eius occidere? Quod est honoris genus, Deum inuitare ad sanguinem, quem cum canibus videas eum sumere, atque habere communem? Quod est honoris genus lignorum struicibus incensis, cælum fumo subtexere, & effigies numinum nigrore offuscare ferali? Quod si ea quæ fiunt, propria vi pendere, non antè sumptis placet opinionibus æstimari, aræ istæ, quas dicitis, altariaque hæc pulchra, infelicissimi animalium generis vstrinæ, rogi, sunt, & busticeta in opus structa fœdissimum, atque in sedem fabricata fœtorum. Quid dicitis, ô isti! ergone ille putor, qui ex coriis tollitur atque expirat ardentibus, qui ex ossibus, qui ex fetis, ex agnorum lanitiis, gallinarumque de plumis, Dei munus & honor est? mactanturque hoc illi, quorum templa cùm adite disponitis, ab omni vos labe [a] puros, lautos, castissimosque præstatis? Et quid esse his potest conquinatius, infelicius, spurcius, quàm si ita facti sunt sui natura, vt in amotibus habeant tam sæua, sintque illis in voluptate putores, quos neque ipsi sacrificantes ferre, nec ingenuæ sustinere tractos valeant per spiritum nares? Quod si animantium cruore honorari, & affici superorum animos existimatis, cur non eis & mulos, & elephantes mactatis, & asinos? cur non & canes, vrsos, & vulpes, camelos, & [b] belbas, & leones? & quoniam volucres hostiarum quoque in numeris ponitis, cur non vulturios, aquilas, ciconias, immussulos, buteones, coruos, accipitres, noctuas? cumque illis salamandras, natrices, viperas solifugas? Nempè subest & his sanguis, & consimili ratione vitali agitantur spiritu. Quid in illis maioris est operis, aut solertiæ in his minus, vt ista non augeant, superorum illa amplificent dignitatem? Quia rebus ex his, inquit, Deos par est honorare cælestes, quibus ipsi alimur, sustentamur, & viuimus, & quas nobis ad victum sui numinis tribuere benignitate dignati sunt. Sed & cuminum, nasturtium, rapa, bulbos, apium, carduos, radices, cucurbitas, rutam, mentam, ocimum, puleium, porrumque sectiuum, idem tribuere Dij vobis, esseque in vsibus vestris alimoniarum in parte iusserunt. Quid ergo cessatis altaribus & hæc dare, rebusque his omnibus cunilam superspergere bubulam, & acrimonias intermiscere ceparum? Ecce si vos canes, necesse est enim quædam fingi, perspici vt liquidiùs res possint, si inquam canes, & asini, si motacillæ cum his simul, si hirundines garrulæ, pariterque cum his porci, sensu aliquo humanitatis accepto, Deos putarent atque existimarent vos esse; sacràque vobis intenderent honoris ergo facere, non ex materiis aliis, aliisque de rebus, sed quibus ali moris est illis, & naturali appositione fulciri: audire à vobis exposcimus, vtrumne hunc honorem, an contumeliam potiùs esse iudicaretis amplissimam? cùm hirundines vobis muscas, motacillæ cæderent consecrarentque formiculas: cùm altaribus vestris darent asini fœnum, paleasque libarent: cùm imponerent canes ossa, & humani stercoris proluuiem concremarent: cùm ad vltimum porculi cœnum vobis profunderent ex volutabris horrentibus, lutosis & voraginibus sumptum? Ita ergo non despui vestras inflammaremini dignitates, [c] stercoribusque vos accipi inter atroces computaretis iniurias? Sed taurorum corporibus honoratis vos Deos, & aliorum animantium cædibus. Et quid hoc ab illo differt, cùm & ipsa si nondum, mox tamen futura sint stercora, & exigui temporis contracta interiectione putescant? Denique definite supponere aris ignem, iam profectò cernetis viscera illa taurorum sacra, quibus honor à vobis auctificatur Deorum, ferueścere vermibus & fluctuare, vitiare & corrumpere statum cæli, & ex odoribus morbidis regiones consauciare vicinas: quæ si vobis præcipiant Dij curam, in vestram inualetudinem vertere; prandia inde, vel cœnas sollemni ex more conficere; longè fugiatis, execratique odoris genus, veniam poscatis à superis, facturosque vos eis numquam talia sacra iuretis? Ita istud non ludere est, non confiteri, non pandere, quid sit Deus nescire, nec cui potentiæ debeat nominis huius vis subdi, appellatioque supponi? Cibis notis auctificatis Deos, nidoribus cohonestatis, & succis: & quia vobis iucunda & grata sunt, ea quæ vos alunt, Deos etiam creditis in eorum affluere voluptates, latratorum & canum ritu ossis sæuitias ponere, atque alludere porrigentibus sæpius? Et quoniam nobis in manibus hostiarum sermo versatur, quæ causa, quæ ratio est, vt cùm Dij immortales, sint enim & per nos licet quicumque esse creduntur, sint vnius sententiæ,

a *Puros lautos castissimosque &c.* Hoc est ab omni labe vacui *[illegible]*. Pariter in amicorum periculis defendendis castè & integrè versatum se Tullius prædicat, hoc est, sine tergiuersatione aut præuaricatione. PRI.

b *Stercoribusque vos accipi inter atroces computaretis iniurias.* Iulius Paulus lib. 5. sentent. cap. 4. Valerius Maxim. lib. 2. cap. 5 *legati à senatu Tarentum ad res petendas missi, cum grauissimas ibi iniurias accepissent, vnus etiam vrina respersus est.* Liu. lib. 12. Florus lib. 1. cap. 2. Dionys. Halicarnass. in excerptis de legat. ELMEN.

c *Stercoribusque vos accipi. &c.* Iurisconsult. l. 1. D. de extraord. crim. *si iniuria contra bonos mores, veluti si quis fimo corrupto aliquem perfuderit, &c.* adde L. 27. §. 17. D. ad leg. Aquil. Sic P. R. legatos à Tarentinis lotio repersos, *per obscœnam, turpemque dictu contumeliam violatos*, ait Florus. Atque hæc contumelia malis ingentibus postea fuit expiata. Eamdem Achaici belli, quo vrbs nobilissima & florentissima Corinthus euersa est, causam fuisse scribit Strabo. HER.

ſententiæ, vel vnius debeant eſſe naturæ, generis & qualitatis vnius, non omnibus omnes hoſtiis, ſed quibuſdam quidam ſacrorum mulceantur legibus? Quæ eſt enim cauſa, requiram vt eadem rurſus, vt ille tauris Deus, hœdis alius honoretur, aut ouibus: hic lactentibus porculis, alter intonſis agnis: hic virginibus buculis, captis ille cornutis: hic ſterilibus vacculis, [a] at ille recentibus ſcrofis: hic albentibus, ille tetris: alter fœminei generis, alter verò animantibus maſculinis? Si enim honoris & reuerentiæ cauſa mactantur Diis hoſtiæ, quid refert, aut intereſt, cuius animalis è capite luatur hoc debitum, cuius ita offenſioque ponatur? An numquid alterius alteri minus gratior & iucundior ſanguis eſt? alteri verò alterius voluptatem infundit, & gaudium? aut, vt fieri moris eſt, obſeruationis alicuius, & religionis metu, ille caprina abſtinet ſe carne, [b] porcinum alius execratur attactum, huic ouilla fœtulenta ſunt viſcera: ac ne ſtomachum fatiget inualidum, hic bubulam duritiem vitat, & lactentium lenitatem, quo digerat expeditiùs, ſumit? Sed erras, inquit, & laberis: nam Diis fœminis fœminas, mares maribus hoſtias immolare, abſtruſa & interior ratio eſt, vulgique à cognitione dimota. Non inquiro, non exigo, quid ſacrorum præcipiant, vel quid contineant leges: ſed ſi vicerit ratio, atque obtinuerit veritas, differentiam generum nullam in Diis eſſe, neque vllis ſexibus eos eſſe diſcretos, nonne ſolui neceſſe eſt rationes has omnes, & ſtultiſſimis creditas opinationibus comprobari, inueniri? Sapientium virorum non aduocabo ſententias, qui riſum nequeunt continere, cùm diſcrimina ſexuum Diis audiunt immortalibus attributa: vnoquoque ab hominum quæro, an ipſe apud ſe credat, ſibique ipſe perſuadeat, diſtinctum eſſe Deorum genus, mares, ac fœminas hos eſſe, & ad generandos fetus conuenientium membrorum diſpoſitione formatos? Sed ſi ſexibus ſexus pares, id eſt, fœminas fœminis, mares autem hoſtias Diis maribus immolari ſacrificiorum jura præſcribunt, quæ in coloribus ratio eſt, vt meritò his albas, illis atrás conueniat, nigerrimaſque mactari? Quia ſuperis Diis, inquit, atque ominum dexteritate pollentibus, color lætus acceptus eſt, ac felix hilaritate candoris. At verò Diis læuis, ſedeſque habitantibus inferás, color furuus eſt gratior, & triſtibus ſuffectus è fucis. Sed ſi rurſus obtinuerit ratio, inferorum penitus caſſum eſſe nomen & vacuum, neque vlla ſub terris regna eſſe [c] domiciliaque Plutonia, opinionem neceſſe eſt id quoque fruſtrari, quam ſuper atris pecudibus habetis, diuiſque ſubterreis. Quod ſi inferi nulli ſunt, Deos etiam Manium neceſſe eſt eſſe nullos. Fieri enim qui poteſt, vt cùm loca ſint nulla eorum, quæ non ſunt, vlli perhibeantur eſſe cultores? Sed aſſentiamur, vt vultis, & eſſe inferos, & eſſe manes, & habitare neſcio quos in his Deós, hominibus minus fauſtos, & triſtioribus præpoſitos rebus: & quæ cauſa, quæ ratio eſt, vt terræ his hoſtiæ, nigerrimique admoueantur coloris? Quia nigra nigris conueniunt, & triſtia conſimilibus grata ſunt. Quid ergo? non videtis, vt vobiſcum & nos ſtolidè, ſimiliterque ludamus, albas eſſe hoſtiarum carnes, oſſa, dentes, pinguitias, omenta cum cerebris, molleſque in oſſibus medullas? Sed vellera nigra ſunt, nigræque animantium ſetæ. Solas ergo immolate Diis lanas, vulſaſque ex hoſtiis ſetulas: relinquite infeliciſſimas pecudes, ſpoliatas licet ac tonſas, cæli animam ducere, & paſtibus innocentiſſimas incubare. Quod ſi grata numinibus inferis ea, quæ ſunt nigra, furuique exiſtimatis coloris: cur non omnia cætera, quæ illorum inferre ſacrificiis moris eſt, ſint nigra, & fumigata, tætréque vt colorata curatis? Inficite tura, ſi dantur, ſalſas fruges, atque vniuerſa libamina: lacti, oleo, ſanguini, hic ponat vt purpureum colorem, illa vt ſint lurida, fuliginem infundite cum fauillis. Quòd ſi vobis religio nulla eſt, alba quædam ferre, & ſuos retinentia candores: ipſi veſtras religiones rationeſque diſſoluitis, cùm ſacrorum in opere nihil vnum, perpetuumque ſeruatis. Sed & illud hoc loco conſentaneum eſt ex vobis addiſcere: ſi caper cædatur Ioui, [d] quem patri ſolemne eſt Libero, Mercurio mactari: aut bos ſi ſterilis Vnxiæ, quam Proſerpinæ tribuitis, quo ritu, atque obſeruatione præcipitur: quid facinoris in hoc erit, quid malorum, ſceleriſue contractum: cùm nihil interſit obſequij, cuius animalis è capite honorarium iſtud debitum compleatur? Confundi hæc, inquit, fas non eſt, nec piaculi parui eſt, officia rituum procurationemque miſcere. Cauſam oro ediſſere: quia generis certi hoſtias certis ius eſt conſecrare numinibus, certaque eſt ſupplicamenta

a *At ille recentibus ſcrofis*. Infrà. *Telluri matri ſcrofa incients immolatur ſuta*: Feſtus *ſcropham incientem* dicit, cuius vetus ram incipit incitari. ELMEN.

b *Porcinum alius execratur attactum*. De Iudæis ſimili loquendi forma in iis verſibus qui Petronio à multis adſcribuntur.

Iudæus licet & porcinum numen adoret. PRI.

c *Domiciliaque Plutonia*. Horatius lib. 1. carminum od. 4. dixit, *& domus exilis Plutonia* · hoc eſt exilij, nam exilis, pro tenuis, ſumi ibi non poteſt. In Hercule fur. *nocentum exilia* vocat Seneca, & Horatius od. 3. lib. 2. *& nos in æternum exilium impoſitura cymba*. Huius porrò loci ſenſus idem eſt ac Iuuenalis ſub finem ſat. 2.

Eſſe aliquos manes, & ſubterranea regna,
Et contum, & Stygio ranas in gurgite nigras,
Atque vna tranſire vadum tot millia cymba:
Nec pueri credunt, niſi qui nondum ære lauantur.

PRI.

d *Quem Patri ſolemne eſt Libero*. Seruius ad lib. 3. Æneid. *Hircus Libero immolatur*. Ouid. lib. 15. Metam.

Vite caper morſa Bacchi mactatus ad aras
Ducitur vltoris.

ELMEN.

plicamenta præstari. Et quæ iterùm causa est, vt generis certi hostias, certis sus sit consecrare numinibus, certaque & supplicamenta præstari? Et hoc enim ius ipsum debet habere suam causam, certisque ab rationibus exoriri, duci. Antiquitatem, consuetudinemque dicturus es? Hominum mihi scita pronuncias, & cæci animalis inuenta. Ego autem cum postulo causam mihi depromi, audire desidero, aut cælo aliquid lapsum, aut quod magis res poscit, quid applicitum Iupiter ad tauri habeat sanguinem, vt ei debeat immolari, non debeat Mercurio, Libero? Aut natura quæ capri est, vt his rursus accommoda, Iouialibus conueniens sacrificiis non sit? Animalium facta est inter Deos diuisio, transactionis alicuius pactione conuenit, vt ille contineret ab huius se hostia, hic vt vsurpare desineret alieni sanguinis iura? an, vt zelotypi pusiones, communicare gustatum suarum pecudum nolunt? aut, vt gentibus fieri moris diuersissimi fama est, quæ habentur his esui, aliarum eadem reiiciuntur ab victibus? Ergo si hæc cassa sunt, nec rationis alicuius habentia firmitatem, sacrificiorum & ipsa inanis est ratio. Etenim qui potis est habere idoneam id, quod sequitur, causam, cùm ipsum illud primum, à quo defluit secundum, inanissimum esse reperiatur & vacuum, & nulla soliditate firmatum? [a] Telluri, inquiunt, matri scrofa inciens immolatur & feta; at Mineruæ virgini virgo cæditur vitula, nullis vnquam stimulis, nullius operis exercitata conatu. Atquin nos arbitramur nec virginem virgini oportuisse mactari, ne virginitas violaretur in pecude, qua Dea plurimum pollet: nec Telluri grauidas atque fetas ob honorem fecunditatis ipsius, quam cuncti expetimus & optamus inextinguibili semper fecunditate procedere. Nam si, quia virgo Tritonia est, idcircò ei conuenit virgines hostias immolari: & quòd Tellus est mater, [b] consimiliter grauidis accipienda est scrofis: ergo & musicis Apollo, quòd musicus: & quod medicus Æsculapius, medicis: & quòd faber Vulcanus est, fabris: & quòd Mercurius eloquens, eloquentibus debet disertissimisque mactari. Quod si dicere illud insanum est, aut, vt mediocriter pronunciem, brutum, multò illud maioris amentiæ est, fetas iugulare Telluri, quòd sit fetibus grauior: Mineruæ castas & virgines, quia sit pura, [c] virginitatis intactæ. Nam quod dici à vobis accipimus, esse quosdam ex Diis bonos, alios autem malos, & ad nocendi libidinem promptiores: illisque vt prosint, his verò ne noceant, sacrorum sollemnia ministrari: quanam istud ratione dicitur, intelligere confitemur non posse. Nam Deos benignissimos dicere, lenesque habere naturas, & sanctum, & religiosum & verum est: malos autem, & læuos nequaquam sumendum est auribus; ideò quoniam diuina illa vis ab nocendi procul est dimota & disiuncta natura. Quidquid autem potis est causam calamitatis inferre, quid sit primum videndum est, & ab Dei nomine longissima debet diuersitate seponi. Itaque vt vobis commodemus assensum, dextrarum, sinistrarumque rerum Deos esse fautores, vlla nec si ratio est, cur alios alliciaris ad prospera, alios verò, ne noceant sacrificiis commulceatis & præmiis. Primùm quòd Dij boni malè non queunt facere, etiam si nullo fuerint honore mactati. Quidquid enim mite est, placidumque natura, ab nocendi procul est vsu, & cogitatione discretum: malus verò comprimere suam ferociam nescit, quamuis gregibus mille, & mille alliciatur altaribus. Neque enim in dulcedinem vertere amaritudo se potest: aut ariditas in humorem, calor ignis in frigora: aut quod rei cuicunque contrarium est, id quod sibi contrarium est, sumere, in suam atque immutare naturam. Vt si manu viperam mulceas, veneuato blandiaris aut scorpio, petat illa te morsu, hic contractus aculeum figat: nihilque illa prosit allusio, cùm ad nocendum res ambæ non stimulis exagitentur irarum, sed quadam proprietate naturæ. Ita nihil prodest promereri velle per hostias Deos læuos, cùm siue illud feceris, siue contrà non feceris, agant suam naturam, & ad ea quæ facti sunt ingenitis legibus, & quadam necessitate ducantur. Quid quòd isto modo vtrique Dij desinunt esse suis in viribus, & suis in qualitatibus permanere. Nam si bonis vt prosint, res diuina conficitur, aliis autem ne noceant, iisdem rationibus supplicatur: sequitur vt intelligi debeat, nihil dexteros profuturos, nulla si acceperint munera, fierique ex hoc malos: malos autem si acceperint, nocendi posituros mentem, fierique ex hoc bonos. Atque ita perducitur res eò, vt neque hi dexteri, neque illi sint læui: aut, quod fieri non potest, vtrique ipsi sint dexteri, & vtrique iterùm læui. Esto, concedatur infelicissimas pecudes non sine aliquo religionis officio diuorum apud templa mactari, & quod ex vsu consuetudinis factum est, rationis alicuius causam aliquam continere. Sed si magnificum videtur, atque amplum, iugulare Diis tauros, si illibata, si solida concremari animantium viscera, [d] quid sibi reliqua

a *Telluri, inquiunt, matri scrofa inciens* Antonius Augustinus, vir extra controuersiam doctissimus, putauit hoc loco pro *feta*, legendum, *forda*. CANT.

b *Consimiliter grauidis accipienda est scrofis.* Ita [illegible] Græci frequenter aiunt. Artemidorus lib. 3. cap. 34. [illegible]. Neque enim hæc aliter accipienda sunt. HERAL.

c *Virginitatis intactæ.* Id est, integræ Virginitatis. Euripidi virgines intactæ sunt [illegible]. ELMEN.

d *Quid sibi reliqua hæc volunt magorum coharentia disciplinæ?* Sunt enim vocabula tenebrosa, & quasi barbara, qualia sunt ea, quibus magi hominibus illudunt, vt docebamus ad lib. 1. Eusebius præfat. lib. 4. de præpar. Euang. *Idem.*

qua hæc volunt magorum cohærentia disciplinis, quæ in sacrorum reconditis legibus pontificalia restituere mysteria, & rebus inseruere diuinis? Quid, inquam, sibi hæc volunt, apexanes, hirciæ, silicernia, longaui? quæ sunt nomina, [a] & farciminum genera hirquino alia sanguine, comminutis alia inculcata pulmonibus? Quid tædæ? quid tæniæ? quid offæ? non vulgi, sed quibus est nomen [b] appellatioque penitæ: ex quibus quod primum est, in exiguas arurina est miculas catillaminum insecta de more: quod in secundo situm est, intestini est porrectio, per quam proluuies editur, succis perexiccata vitalibus: offa autem penita est, cum particula visceris cauda pecoris amputata. Quid [c] polimina? quid omenta? quid palasea, siue, vt quidam cognominant, plasea? ex quibus est nomen omenti pars quædam, quo receptacula ventrium circumretita finiuntur. Bouis cauda est plasea, siligine,& sanguine delibuta. Polimina porrò sunt ea, quæ nos proles verecundiùs dicimus: à vulgaribus autem assolent cognomine testium nuncupari. Quid [d] fitilla, quid frumen, quid africia, quid gratilla, catumeum, conspolium, cnbula? ex quibus duo quæ prima, sunt pultium nomina, sed genere & qualitate diuersa. Series verò, quæ sequitur, liborum significantias continet: & ipsis non est vna eademque formatio. Non enim placet [e] carnem strebulam nominare, quæ taurorum è coxendicibus demitur: pulpamenta non assa, quæ in verubus exta sunt, animata priùs & torrefacta carbonibus: non sallamina denique, quæ sunt voa commixtio quadrinis copulata de frugibus. Non similiter fendicas, quæ & ipsæ sunt hiræ, quas plebis oratio ilia solet, cum eloquitur, nuncupare. Non ratione eadem, ærumnas quæ sunt prima in gurgulionibus capita, qua deiicere cibos & referre natura est ruminatoribus sæculis. Non magmenta, non augmina, non mille species vel farciminum, vel fitillarum, quibus nomina indidistis obscura, vulgoque vt essent augustiora fecistis. Si enim quæcumque ab hominibus fiunt, maximeque in re sacra, debent habere suas causas, nec sine ratione est quidquam in negociis omnibus, atque in omni administratione faciendum, edissertate nobis, & dicite, quæ sit causa, quæ ratio vt hæc etiam Diis dentur, sacrisque adoleantur altaribus? In hoc enim diutiùs loco huic causæ vel maximè necessariò immoramur, insistimus, inhæremus, cupientes addiscere quid cum pultibus Deo sit, quid cum libis, quid diuersis cum fartibus confectionis iure multiplici atque impensarum varietate conditis? Opiparis numina cœnis afficiuntur, aut prandiis, vt innumeras conueniat excogitare his dapes? aut fastidiis nibus stomachorum laborant, & ad expellenda fastidia saporum varietas quæritur, vt modò his assa, modò cruda ponantur, semicocta modò & semicruda? Quod si omnes has partes, [f] quas prosicias dicitis, accipere Dij amant, suntque illis gratæ, vel voluptatis alicuius vel dulcedinis sensu; quid intercedit, quid prohibet, vt non semel hæc omnia totis cum animantibus inferatis? Quæ causa, quæ ratio est, vt caro strebula separatim, rumina, cauda, & plasca separatim, hiræ solæ, nomenque solum augmentorum adiiciantur in causam? Pulmentorum varietatibus afficiuntur Dij cælites, vt fieri mos est post cœnarum ditium & locupletium saginas, frustilla hæc patuula pro suauibus mateolis sumunt, non quibus famem sedent, sed vt palati admoneant ocium, seque ipsos plenæ appetitu voracitatis instigent? O Deorum magnitudo mirabilis! ô nullis hominum comprehensa, nullis intellecta naturis! siquidem vt prosint, testiculis pecudum redimuntur, & rumis: neque priùs iras, atque animos ponunt, nisi sibi adoleri paratas conspexerint oxænias, offasque redemptas. Sequitur vt de ture, deque mero aliquid sine vlla nimietate dicamus. Copulata enim, & mixta sunt cærimoniarum & hæc genera, cultumque adhibentur in plurimum. Ac primum illud à vobis isto ipso quærimus percontamurque de ture: vnde aut quo tempore nosse illud aut scire potueritis, vt meritò existimetis aut esse Diis dandum, aut eorum acceptissimum voluntati. Nouella enim propemodum res est, neque annorum inexplicabilis series, ex quo eius notitia profluxit in has partes, & delubris meruit interesse diuinis. Nam neque [g] temporibus, quemadmodum creditur & perhibetur, heroicis, quidnam esset tus scitum est, scriptoribus vt comprobatur à priscis, quorum in libris posita nulla eius mentio reperitur: neque [h] genitrix & mater superstitionis Etruria opinionem eius nouit aut famam, sacellorum vt indicant ritus: neque quadringentis annis, quibus Albana res viguit, in vsum cuiquam venit, sacra cum res fieret:

a *Apexabo.* Varro de LL. lib. 5. *Quod in farcimine quiddam summo eminet, ab eo, vt quod in capite apex, apexabo dicta.* ELMEN.

b *Appellatioque penita.* Festus. *Penem antiqui codam vocabant, à qua antiquitate etiamnum offa porcina cum cauda in cœnis puris offa penita vocatur, Idem.*

c *Polimina.* Festus, *Polimenta testiculi porcorum dicuntur, cum castrantur. Idem.*

d *Fitilla.* Scaliger ad Varronem. *Quoddam pultis genus fritilla dicitur, à græco ἀθάρα. Nam fere ἀθήρ. Idem.*

e *Carnem strebulam.* Festus: *strebula lingua Vmbrorum appellabant partes carnium sacrificatarum. Idem.*

f *Quas prosicias dicitis.* Glossæ: prosiciæ. αἱ τῶν θυμάτων ἀπαρχαί. Martianus Capella de nupt. Philolog. lib. 1. *prosiculatis extorum prosicijs viscera loquebantur.* Varro: *Prosiciem extorum in mensam porricere.* Vid. Brissonium de formulis lib. 1. *Idem.*

g *Temporibus heroicis.* Plinius lib. 13. natur. hist. cap. 1. *Iliacis temporibus dijs ne ture supplicabatur.* Eius loco oblatum pium far, vt ex ipso Arnobio patet. *Idem*

h *Genitrix & mater superstitionum Etruria.* Ex Etruria enim acciti primum haruspices, & qui portenta fœliciter interpretarentur. Cicero diuinat lib. 1. & de haruspicum respons. Tertullianus de spectaculis cap. 5. Dionysius Halicarnass. lib. 3. antiq. Rom. Liuius lib. 1. *Idem.*

fieret: neque ipse Romulus, aut religionibus artifex in comminiscendis Numa, aut esse sciuit, aut nasci: vt pium far monstrat, quo peragi mos fuit sacrificiorum sollemnium munia. Vnde igitur cœpta est vsurpatio eius assumi: aut in antiquam & veterem consuetudinem quænam irruit nouitas, vt quod tempestatibus tantis necessarium non fuit, [a] locum sumeret in cærimoniis primum? Nam si sine ture religionis officium claudicat, necessariaque vis eius est, quæ propicios faciat, mitesque hominibus cælites, peccatum est ab antiquis, quinimò piaculis plena vita omnis illorum fuit, qui quod maximè conueniens Deorum fuerat voluptati, per incuriam neglexere libare. Sin autem temporibus priscis, neque homines, neque Dij huius turis expetiuere materiam, comprobatur & hodiè frustrà illud inaniterque præstari, quòd neque antiquitas necessarium credidit, & sine vllis nouitas rationibus appetiuit. Denique vt illam semper regulam definitionemque teneamus, qua demonstratum & fixum est, quicquid fiat ab homine, habere oportere suas causas, & in ista quoque retinebimus parte, vt requiramus ex vobis quæ sit causa, quæ ratio, vt antè ipsa numinum signa tura iniiciantur altaribus, & ex eorum incendio familiaria fieri existimentur & mitia. Quid ex huiusmodi facto acquiritur his rei, aut eorum ad animos quid accedit, vt meritò iudicemus rectè ista dependi, & non frustrà atque inaniter concremari? Vt enim vos debetis ostendere cur tura Diis detis, sic & Deos sequitur vt debeatis expromere, habere aliquam causam, cur ea non respuant, quinimò cur ea tam familiariter concupiscant. Honoramus, inquiet aliquis fortassè, his Deos. Sed nos non vestrum, sed numinum requirimus sensum: nec quid fiat à vobis, sed pendatur ab his quanti, quod in præmium datur fauoris, interrogamus. Sed tamen, ô pietas, quantus iste est honor, aut qualis, qui ex ignis odore conficitur, & resina ex arboris comparatur? Nam ne fortè ignoretis quid, aut vnde sit tus istud: viscum est corticibus profluens, ita vt ex amygdalo, ceraso, lacrimabili destillatione coalescens. Hoccine ergo superas honorat & auctificat dignitates, aut offensa si aliquando contracta est, turis vapore dissoluitur, & temperata indignatione sopitur? Quid ergo cessatis cuiuslibet arboris viscum, sine vlla passim differitate comburere? Nam si honorantur hoc numina, nec indignè sustinent [b] Panchaicas sibi ardere resinulas, quid interest, vnde fumus altaribus conficiatur in sanctis, vel ex visci quo genere nubes suffitionis exæstuent? An numquid aliquis dicet, idcircò superis tus dari, quòd odoratus habeat suaues, & narium commulceat sensum, reliqua verò sint aspera, & ob causam offensionis exclusa? Habent enim Dij nares, quibus ducant aërios spiritus? Accipiunt auras, & remittunt, vt penetrare illos possint nidorum differentium qualitates? Quod si damus vt fiat, mortalitatis eos adiungimus legi, & excludimus diuinitatis à finibus. Quidquid enim spirat & reciprocos halitus auris commeabilibus ducit, id necesse est esse mortale, quia cœli sustineatur è pastu. Quidquid autem cæli sustinetur è pastu, si recursus abstuleris, quibus alternatio redditur abstrahiturque vitalis, oblidi eius necesse est animam, & rationem subrui atque interire viuendi. Ergo si & Dij spirant, odoremque ad se attrahunt auris comitantibus inuolutum, non est ab re dicere & alienis eos suffitionibus viuere, & interclusis posse spiraminibus interire. Et vnde nouissimè scitis, an si odorum suauitate capiuntur, eadem sint eis iucunda quæ vobis, & parili sensu vestras mulceant afficiantque naturas? Nonne fieri potis est, vt quæ vobis afferunt voluptatem, contrà illis aspera videantur & tristia? Cùm enim Deorum sint sententiæ dispares, substantiæque non vnæ, quibus effici rationibus potest, vt quod qualitate diuersum est, vnum sentiat accipiatque contactum? An non quotidiè cernimus & inter animantia terris orta, esse aliis eadem vel amara vel dulcia: mortifera his esse, quæ illis nata in perniciem non sunt? vt quæ alios mulceant odoribus lætis, eadem pestiferos halitus aliorum corporibus spirent? Sed hoc vt fiat, & accidat, non in rebus est causa, quæ simul esse mortiferæ, simul salutares, simul dulces nequeunt, simulque amaræ consistere: sed, vt quisque est factus ad extrinsecus rei venientis attactum, ita afficitur: qualitatem non accipit ex rerum impulsionibus natam, sed ex sui sensus contagiique natura. Verùm omnis hæc ratio longè ab Diis sita, nec exigui limitis interiectione discreta. Nam si verum est, vt ab sapientibus creditur, incorporales hos esse, nec soliditatis alicuius eminentia subleuari, inanis apud hos odor est, nec sensibiliter commouere aura eos potis est nidoris alicuius: non si mille tu pondera masculi turis incendas, cælumque hoc totum redundantuim vaporum nebulositate eludatur. Quod enim non habet robur, & substantiam corporalem, contrectari à substantia non potest corporali: odor autem corpus est, tactis sicut naribus indicatur: ab Deo ergo sentiri ratione non potest vlla, qui caret re corporis, atque omni sensu & cogitatione priuatus est. [c] Merùm turis est socium, quod explanari consimiliter poscimus, cur ei

a *Locum sumeret in ceremoniis primum.* Ita res est: Ignem accendebant; tum in aram tus ingerebant; victimas posteà mactabant. Seneca in Oedip. H e r.

b *Panchaicas sibi ardere resinulas.* Panchaia Arabiæ felicis regio est thurifera siue oppidum, vt alij; Sabæorum gentem fuisse putat Seruius. Lucretius lib. 2.

Araque Panchaeos exhalat propter odores

Virgilius lib. 4. Georg. *Panchæis adolescunt ignibus aræ.* & alio loco. *Totaque thuriferis Panchaia pinguis arenis.* P h i.

c *Merum turis est socium.* Ita est: iniecto in aram accen-

ei superfundatur incensioni. Nisi enim ratio cur fiat ostenditur, nec habebit expositam sui causam, non iam istud errori obiiciendum est ludicro, sed vt dicatur expressiùs, insaniæ, dementiæ, cæcitati. Vt enim iam sæpiùs dictum est, debet omne quod geritur, causam sui habere perspicuã, nec caliginis alicuius obscuritate conte&tam. Si ergo fiditis facto, aperite, monstrate, liquor iste cur detur, id est, vinum superfundatur altaribus. Numquid enim numinum corpora sitim sentiunt aridam, & eorum necesse est siccitates humore aliquo temperari? Numquid, nobis vt mortalibus moris est cœnis intermiscere potiones, pari etiam more post solidos victus liborū & pultium, hostiarumque cæsarum, quo putrefiat faciliùs, aut percoquatur cibus, frequentissimo irrigant accipiuntque se vino? Date quæso immortalibus Diis bibant, scyphos, [a] brias, pateras, simpuuiaque depromite: & quoniam tauris, pinguibusque se dapibus, atque opimis infarciunt escis ne quod in stomachi tramite malè transuoratum subsistens viscus, sue currite, properate, Ioui optimo maximo merum, ne præfocetur, date: cupit eructare, nec potis est: ac ni illa labatur, & dissoluatur obstructio, [b] periculum maximum est, ne oblisus interrumpatur spiritus, & viduatum remaneat sine suis administratoribus cælum. Sed frustra, inquit, inequitas nobis: non enim nos superis ob eas profundimus merum causas, tamquam illos existimemus aut sitire, aut bibere, aut suauitatis eius affectione lætari. Honoris eis ergo datur, quo fiat illorum clatior, amplior, augustiorque sublimitas, altaria super ipsa libamus, & venerabiles museos carbonibus excitamus extinctis. Et quæ grauior infligi contumelia Diis potest, quàm si eos credas accepto mero propitios fieri: aut honorem existimes habitum his magnum, si modo vini exigui rores super viuidam ieceris atque instillaueris prunam? Non nobis est sermo cum hominibus rationis expertibus, neque quibus non sit communis intelligentiæ veritas: inest & vobis sapientia, inest sensus, verumque nos dicere apud vos ipsi interiore iudicio scitis. Sed quid facere possumus, considerare nolentibus penitus res ipsas, secumque ipsos loqui? Facitis enim quod fieri cernitis, non quod fieri oportere confiditis: nimirum quia apud vos plus valet nullam habens consuetudo rationem, quàm rerum inspecta natura veritatis examinatione pondera. Quid est enim Deo cum vino, aut in eius materia vis qualis, aut quanta est, quòd cùm effusum fuerit, sublimitas eius augescat, & honorata existimetur auctoritas? Quid inquam Deo cum vino est, [d] Veneri is re proxima, neruos omnium debilitante virtutum, verecundiæ, pudoris, & castitatis inimica? quod in insanias, & furores mentes sæpiùs præcipitauit excitas, ipsosque illos Deos maledictis compulit exauctorare dementibus. Itane istud non nefas, & plenum sacrilegij crimen est, honori hoc dare, quod si tu id auidiùs sumpseris, quid facias, nescias: quid loquaris, ignores: ad extremum temulenti, luxuriosi, & perditi conuitium, infamiamque mereris? Operæpretium est etiam verba ipsa depromere, quibus, cùm vinum datur, vti, ac supplicare consuetudo est. [e] *Mactus hoc vino inferio esto.* Inferio, inquit Trebatius, verbum ea causa est additum, eaque ratione profertur, ne vinum omne omninò, quod in cellis, atque apothecis est conditum, ex quibus illud quod effunditur promptum est, esse sacrum incipiat, & ex vsibus eripiatur humanis. Addito ergo verbo, solum erit, quod infertur, sacrum, nec religione obligabitur cæterum. Qualis ergo hic honor est, in quo imponitur quasi lex Deo, ne plus quærat quàm datum est? aut cuius ipse est auiditatis Deus, qui nisi verbi fuerit præscriptione submotus, cupiditatem suam protendat vlteriùs, & apothecis fuis supplicem priuet? *Mactus hoc vino inferio esto.* Iniuria est ista, non honor. Quid enim si diuus ampliùs hoc volet, neque erit contentus illato? nonne insigniter dicendum est lædi, qui honorem accipere eum conditione cogetur? Nam si exceptione non addita, sacrum necesse est fieri omne omninò quod in cellis est vinum, manifestum est & Deo contumeliam fieri, cui modus constituatur inuito: & vos ipsos in re sacra cæremoniarum officia violare, qui non tantùm tribuitis vini, quantùm Deum videtis sibi velle præstari. *Mactus hoc vino inferio esto.* Quid est aliud quàm dicere, tantum esto mactus, quantum volo, tantum amplificatus, quantum iubeo: tantum honoris assumito, quantum te habere decerno, & verborum circumscriptione definio? O Deorum sublimitas præpotens, quam venerari, quam colere officiis omnibus cæremonialibus debeas? cui legem veneratot imponit, quam eum pactionibus adorat & formulis: quæ per vnius formidinem verbi ab immodicis vini cupiditatibus arcetur? Sed sit, vt vultis, honor in vino, sit in ture, immolatione & cædibus hostiarum iræ numinum offensionesque placentur. Etiamne Dij [f] sertis, coronis afficiuntur, & floribus? etiámne æris tinnitibus,

Iam ture, vinum statim ingerebatur, & infundebatur. Ouidius: *Da mihi tura puer, pingues facientia flammas: Quodque pio fusum stridat in igne merum.* Horat.

a *Merum turis est socium.* Vinum inter odolendum effundebant. Lactantius lib. 6. cap. 1 *Religiosos se putant, si templa ac aras hostiarum sanguine cruentauerint, si focos odoratis ac veteris vini profusione madefecerint.* Elmen.

b *Brias.* Glossæ: *Bria*, [illegible] *Idem.*

c *Periculum maximum est, ne oblisus interrumpatur spiritus, &c.* Quod de solius Iouis obstructione, siue oblisione tractetur, qui vnus cæli administrator est! existimaui legi debere *sine suo administratoribus cælum.* quod tantumdem est ac si dicas administrationibus. Solent ac crebrem esse id genus nominum in hoc scriptore, nemo posthac monendus est. Stevv.

d *Veneri is re proxima.* Valerius Max. lib. 2. cap. 1. *vini vsus olim Romanis fœminis interdictus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur, quia proximus a libero patr. intemperantia gradus ad inconcessam Venerem esse consueuit.* Elmen.

e *Mactus hoc vino inferio esto.* Seruius in lib. 9. Æneid. *Quoties aut thus aut vinum super victimam fundebatur, dicebant: mactus est taurus vino vel thure, hoc est, cumulata est hostia, id est, magis aucta.* Iacobus Cuiacius obseruat. lib. 2. cap. 10. Brissonius lib. 1 de formulis. *Idem.*

f *Sertis coronis afficiuntur & floribus.* Enumerat Tertullianus lib. de corona cap. 7. seruias & coronas quibus deos

tinnitibus, & quassationibus cymbalorum? etiámne tympanis? etiámne symphoniis? quid efficiunt crepitus scabillorum, vt cùm eos audierint numina, honorificè secū existiment actum, & feruentes animos irarum obliuione deponant? Annumquid vt paruuli pusiones ab ineptis vagitibus crepitaculis exterrentur auditis: eadem ratione & omnipotentia numina tibiarum stridore mulcentur, & ad numerum cymbalorum mollita indignatione flaccescunt? Quid sibi volunt excitationes illæ, quas canitis matutini, collatis ad tibiam vocibus? Obdormiscunt enim superi, remeare vt ad vigilias debeant? quid dormitiones illæ, quibus benè vt valeant, auspicabili salutatione mandatis? Somni enim quiete soluuntur, occuparique vt hoc possint, lenes audiendæ sunt næniæ? [a] Lauatio, inquit, Deū Matris est hodie. Sordescunt enim diui, & ad sordes eluendas lauantibus aquis opus, atque adiuncta antiqua cineris frictione? Iouis epulū cras est. Iupiter enim cœnat, magnisque implendus est dapibus, iamdudum inedia gestiens, & anniuersaria interiectione ieiunus? Æsculapij geritur, celebraturque vindemia. Colunt enim Dij vineas, & ad suas vsiones contractis exprimunt vindemiatoribus vinum? [b] Lectisternium Cereris erit Idibus proximis. Habent enim Dii lectos, atque vt stratis possint mollioribus incubare, puluinorum tollitur atque excitatur impressio? Telluris natalis est. Dij enim ex vteris prodeūt, & habent dies lætos, quibus Floralibus, & Megalensibus nomen est, cæterique omnes alij, quos esse sacros voluistis, & religionum inter officia deputari, quam rationem habent, quam causam, vt instituí, condique debuerint, & ex numinum appellatione signari? Honorantur, inquit, his Dii, & si quas ab hominibus continent offensionum memorias illatarum, abiiciunt, excludunt, redduntque se nobis redintegrata familiaritate fautores. Et quæ causa est rursus, vt tranquilli, placidi efficiantur & mites, ineptæ si res fiant, & ab hominibus ociosis multitudine spectante ludantur? Ponit animos Iupiter, si Amphitryo fuerit actus pronunciatusque Plautinus? aut si Europa, si Leda, Ganymedes fuerit saltatus, aut Danaë, motum compescit irarum? Tranquillior, lenior, Mater magna efficitur, si Attidis conspexerit priscam refricari ab histrionibus fabulā? Obliterabit offensam Venus, si Adonis in habitu gestum agere viderit saltatoriis in motibus pantomimum? Indignatio relanguescet Alcidæ, si tragœdia Sophoclis, cui Trachiniæ nomen est, Euripidis aut Hercules actitatur? [c] Existimatur tractari se honorificè Flora, si suis in ludis flagitiosas cōspexerit res agi, & migratum ab lupanaribus in theatra? Itane istud non est Deorum imminuere dignitatem, dicare & consecrare turpissimas res eis, quas censor animus respuat, [d] & quarum actores inhonestos esse ius vestrum, & inter capita cōputari iudicauit infamia? Mimis nimirum Dei gaudent, & illa vis præstans, neque vllis hominum comprehensa naturis, libentissimè commodat audiendis his aures, quorum symplegmatibus plurimis intermixtos se esse, derisionis in materiam norunt. Delectantur vt res est, stupidorum capitibus rasis, [e] salapittarum sonitu, atque plausu, factis & dictis turpibus, facinorum ingentium rubore. Iam verò si viderint in fœmineas mollitudines eneruantes se viros, vociferari hos frustra, sine causa alios cursitare, amicitiarum fide salua contundere se alios, & crudis mutilare se cæstibus, certare hos spiritu, buccas vento distendere, votisque inanibus concrepare, manus ad cælum tollunt, rebus admirabilibus moti prosiliunt, exclamant, in gratiam cum hominibus redeunt. Hæc si Diis immortalibus obliuionem afferunt simultatum, si ex comœdiis, attellanis, mimis, ducunt lætissimas voluptates, quid moramini, quid cessatis, quin & ipsos dicatis Deos ludere, lasciuire, saltare, obscœnas compingere cantiones, & clunibus fluctuare crispatis? Quid enim differt, aut interest, faciantne hæc ipsi, an ab aliis fieri in amoribus atque in deliciis ducant? Vnde igitur fluxit, vel ex quibus enata est causis opinionum hæc prauitas? Ex eo scilicet maximè, quod nequeuntes homines, quidnam sit Deus scire, quænam sit vis eius, natura, substantia qualis, vtrumne habeat formā, an nulla sit corporis circumscriptione finitus: agat aliquid, an non agat, vigiléne perpetuò, an aliquando soluatur in somnos: currat, sedeat, ambulet, an ab huiusmodi motibus, & cessatione sit liber. Hæc omnia, vt dixi, nequeuntes scire, neque ratione aliqua peruidere, in eas sunt opinationes lapsi, vt Deos ex se fingerent, & qualis sibi natura est, & illis talem darent actionum, rerum, voluntatumque naturam. Quod si animal cernerent nullius esse se precij, nec inter formiculā plurimum seseque esse discriminis, profectò desinerent arbitrari quidquā se habere commune cum superis, & intra suos fines humilitatis suæ modestiam continerent. Nunc verò quia cernunt ora, oculos, capita, buccas, auriculas, nasos, cæterasque se alias membrorum gerere ac viscerum portiones; & Deos existimant eadem ratione formatos, habitumque illos suum compagine in corporea continere: & quia gaudere, lætari, mæstosque se fieri tristioribus conspiciunt causis, arbitrantur & numina ex rebus hilarioribus gaudere, & ex minus lætis animorum contractione

conduci

suos gentiles ornare consueuerant, atque plura adhuc contineri in libris Claudij Saturnini, qui de iis librum ediderat. PRI.

a *Lauatio Deum Matris est hodiè.* Vibius Sequester de flumin. *Almon Romæ vbi mater Deūm 4. Cal. April. lauatur.* Valerius Flacc. lib 8 argonau.

Sic vbi Mygdonios planctus sacer abluit Almon;
Lotaque iam Cybele, festaque per oppida tæda,
Quis modo iam sæuos adytis fluxisse cruores
Cogitet! aut ipsi qui iam meminere ministri. ELMEN.

b *Lectisternium Cereris.* Lecti sternebantur in honorem deorum dearumque. Augustinus de ciui. Dei lib. 3. c. 17. Inscriptio vetus pag. 2251. Valerius Max. lib. 2. c. 4. Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 6. Liuius lib. 7. *Idem.*

c *Existimatur tractari se honorificè Flora, &c.* Floræ ludos celebrarunt Romani: Floralia nuncuparunt. In vetusto Kalendario Rom. videmus incidisse in 4. Kalend. Maias, cui videtur adstipulaturus Plinius. Ouidius tamen:

Exit & in Maias Festum Florale Kalendas.

Floram propudiosam meretricem fuisse, auctor Minutius, & Plutarchus, Ouid. Augustin. In deos relatam, & quare cultam, docebit ipse Arnobius. STAVV.

Habent dies lætos. In Natalitiis enim diebus voluptatib. operam dabant. Seruius in Eclog. 3. Virgilij. Iuuenalis sat. 11. Censorinus de die Natali. ELMEN.

d *Et quarum actores inhonestos esse ius vestrum, & inter capita computari iudicauit infamia.* Iure Romanorum ludiones & scenici infames erant l. 2. D. de iis qui not. inf. l. imperialis. C. de nuptiis. ἀτιμωτικοὺς fuisse docent antiqui canones inter quos 51. Trullanæ synodi, & concilij Arelatensis caput quintum. Vox autem, *actores*, de mimis vsurpatur ferè semper, *grex agit in scena mimum*, ait Petronius. Addo hic Tertullianum cap. 22. de spectac. *Immò*, inquit, *quanta est confessio malæ rei, cuius actores cum acceptissimi sint, sine nota non sunt.* PRI.

e *Salapittarum sonitu.* Glossæ: *salapitta, ῥάπισμα.* vide Tertullianum in apolog. & spectac. *Idem.*

conduci. Affici se ludis: putant & cælitum mentes ludorum delectatione mulceri. Et quia illis se voluptas est lauacrorum refouere caldoribus: & superis ducunt lauationũ esse munditias gratas. Vindemiamus nos homines: & Deos tentur, & credunt suas ducere atque agitare vindemias. Dies nobis natalicij sunt: & potentias cælites dies autumant habere natales. Quod si possent adscribere valetudines, ægritudines, & corporales Diis morbos, non dubitarent eos lienosos, lippulos, atque a enterocelicos dicere, eò quòd ipsi, & lienosi, & lippi sunt sæpè, & ingentium herniarum magnitudine ponderosi. Age nunc summatim, quoniam sermo prolatus est, & perductus in hæc loca, singulorum partium oppositionibus comparemus, vtrumne vos melius rebus de superis sentiatis, an potiùs nos multò & honoratius opinemur, & rectius, quodque rei diuinæ suam præstet, atque attribuat dignitatem. Ac primùm vos Deos, quos in rerum natura vel arbitramini esse, vel creditis, quorũque in templis omnibus simulachra constituistis & formas, profitemini esse natos, & ex masculorum fœminarumque seminibus conuentionum progenitos lege. At verò nos contrà, si modo Dij certi sunt, habentque huius nominis auctoritatem, potentiam, dignitatem, aut ingenitos esse censemus, hoc enim religiosum est credere, aut si habent natiuitatis exordium, Dei summi est scire, quibus eos rationibus fecerit, aut sæcula quanta sint ex quo eis attribuit perpetuitatẽ sui numinis inchoare. Vos habere sexus Deos, aliosque ex his mares, feminni generis alios esse censetis: nos potentias cælites discretas esse sexibus abnegamus, quoniam discrimen huiusmodi terrenis animantibus datum est, quas coire, quas generare auctor voluit rerum, substituendis per libidinem prolibus. Vos hominum similitudinem gerere, & mortalium vultibus existimatis esse formatos: nos effigies remur submotas esse ab his longè, quoniam forma mortalis est corporis: & si forte est vlla, comprehendere neminem posse indubitabili asseueratione iuramus. A vobis artificia singuli opificũ more habere perhibentur: ridemus cùm audimus nos ista: quoniam Diis artes necessarias ducimus arbitramurque non esse, & eas constat & liquidum est paupertatis ad subsidium comparatas. Discordiarum alios ex his vos, alios dicitis, qui pestilentias irrogent, alios qui amores, qui furias, alios verò qui præsint bellis, & sanguinis effusione lætentur: at verò nos contrà ab ingeniis numinum iudicamus esse disiunctas, aut si sunt qui hæc mala miserrimis inferant subiiciantque mortalibus, ab Deorum contendimus procul esse natura, nec sub huius nominis prædicatione ponendos. Irasci & perturbari vos numina, cæterisque animorum affectibus mancipata esse atque obnoxia iudicatis: nos huiusmodi motus alienos existimamus ab his esse: sunt enim ferocium generum, & mortalitatis obeuntium functiones. Vos peccorum sanguine, vos cædibus & mactationibus hostiarum gaudere, lætari, & in gratiam cum hominibus remini offensionibus redire sopitis. Nos amorem sanguinis nullũ esse in cælitibus ducimus: nec esse tam duros, vt miserorum animantium cæde saturatas abiiciant iras. Vos mero, vos ture, honorem arbitramini Diis addi, & eorum augescere dignitates: nos monstrum, & prodigium iudicamus, quod quisquam hominum credat aut augustiorẽ fieri Deum fumo, b aut ex roribus exiguis vini, ipsum sibi ab hominibus ducere satis sanctè atque honorificè supplicatum. Vos æris tinnitibus, & tibiarum sonis, vos equorũ curriculis, & theatralibus ludis persuasum habetis Deos & delectari, & affici, irasque aliquando conceptas eorum satisfactione mollire. Nos inconueniens ducimus, quinimò incredibile iudicamus, eos qui gradibus mille genus omne virturum perfectionis transierint summitate, in voluptatibus habere atque in deliciis esse res eas, quas homo sapiens rideat, & quæ non aliis videantur continere aliquid gratiæ, quàm infantibus paruulis, & triuialiter & populariter institutis. Hæc cum ita se habeant, cumque sit opinionum tanta nostrarum, vestrarumque diuersitas, vbi aut nos impij, aut vos pij, cum ex partium sensibus pietatis debeat, atque impietatis ratio ponderari? Non enim simulachrum qui sibi aliquod concit, quod pro Deo veneretur, aut qui pecus trucidat innoxiũ, sacrisque incendit altaribus, is habendus est rebus deditus esse diuinis. Opinio religionem facit, & recta de Diis mens: vt nihil eos existimes contra decus præsumptæ sublimitatis appetere. Cũ enim cuncta, quæ his dantur, sub oculis hic nostris videamus absumi, quid ad eos aliud ab nobis dicendum est peruenire, nisi opiniones Diis dignas, & eorum conuenientissimas nomini? Hæc sunt dona certissima, sacrificia hæc vera: nam pulticulæ, tura cum carnibus, rapacium alimenta sunt igniũ, & parentalibus coniunctissima mortuorum. Sed si Dii immortales nequeunt, inquit, irasci, neque vllis animorum affectibus eorum quatitur concutiturque natura; quid historiæ sibi volunt, quid annales, quorum in conscriptionibus legimus, nonnullis offensionibus Deos motos, pestilentias, sterilitates, ac frugum inopias, aliaque intulisse ciuitatibus, nationibusque discrimina: eosque rursus sacrorum satisfactione placatos, indignationũ posuisse feruores, & in habitum lætiorem statum cæli, tempestatumque mutasse? Quid terrarum fremitus, quid motus, quos esse accepimus factos, quod essent acti per indiligentiam ludi, nec ad suam formam, conditionemque curati: instauratis his tamen, & curiosa obseruatione repetitis, superorum conquieuisse terrores, & ad hominum curam, familiaritatemque reuocatos? Quoties vatum iussis, haruspicumque responsis, postquam diuina res facta est, & ex gentibus transmarinis acciti Dij quidam, delubraque his facta, c & in altioribus columnis signa quædam & simulachra sunt constituta, & imminentium auersi sunt periculorum metus, & grauissimi hostes pulsi, & amplificata res publica est, & victoriarum frequentibus gaudiis, & prouinciarum possessione complurium? Quod vtique non fieret, si sacrificia, si ludos, cæterosque aspernarentur Dij

a *Enterocelicos.* Glossa: *Ramex ἐντεροκήλη* Fulgent. lib. 1. Mytholog. *Nam & emplastrum entaticum, quem Stisidem Aphricanum iatrosophistes vocant, pollici & talo imponendum praecipit. Nam & Orpheus illum esse principalem libidinis indicat locum. Nam denique in Enterocelicis in ijsdem locis cauteria ponenda praecipiunt.* Plinius Natural. histor. lib. 20. cap. 4. *De collo eorum poto cum vino, Enterocelicis prosunt.* ELMEN.

b *Aut ex roribus exiguis vini.* Propriè Silius Italicus:
——— ante omnia ductor honore
Numinis augusto libat charchesia ritu:
Caetera quem sequitur, Bacchique ex more liquorem.
Irrorat mensis turba, ardescitque Lyaeo. HAR.

c *Et in altioribus columnis signa quaedam, &c.* Nam simulachra eorum quos honoratissimos esse volebant, columnis su-

Dij cultus: neque se honorari eorum procurationibus ducerent. Si ergo his datis calor omnis numinum indignatioque frigescunt, vertunturque in prospera ea, quæ videbantur afferre terrores, manifestum est hæc omnia non sine cælitum fieri voluntate, & quod ea tribuantur à nobis, inaniter & cum tota imperitia reprehendi. Ventum est ergo dum loquimur ad ipsum articulum caussę, ventum rei ad cardinem, ventum ad veram atque adiunctissimam quæstionē, in quam conuenit, vt debeamus inspicere, formidine superstitionis amota, & gratificatione deposita, verumne hi Dij sint, quos sæuire asseueratis offensos, reddique ludis & sacrificiis mites: an sint longè aliud; & ab huius vi debeant, & nominis, & potentiæ segregari. Non enim imus inficias, in annalium scriptis contineri hæc omnia, quæ sunt à vobis in oppositione prolata: nam & ipsi pro modulo, ingeniique pro captu, & legimus, & esse positum scimus, ludis quondam ipsis Circensibus, qui Ioui Maximo fierent, patremfamilias quemdam, antequam inciperent res agi, seruum pessimè meritum per Circi aream mediam transduxisse cæsum virgis, & ex more multasse post patibuli pœna. Ludis deinde jam terminatis, profligatisque curriculis, non multi post temporis spacium ciuitatem occœpisse pestilentia vastari. Cumque dies adderet malum malo grauius, cateruatim & populus interiret, [a] rusticulo cuidam sorte humilitatis obscuro Iouem per insomnium dixisse, vti ad consules vaderet, [b] præsulem sibi displicuisse monstraret, posse melius fieri ciuitati, si ludis sua religio redderetur, & ex integro rursus curiosa obseruatione procederent. Quod cùm ille facere minimè curasset, vel quòd esse vanum suspicaretur insomnium, nullamque habiturum apud audituros fidem: vel quod ingenitæ humilitatis memor, potestatis tantæ fugeret & formidaret accessum, cunctatori redditum inimicum Iouem, filiorum obitus irrogauisse pro pœna. Mox cùm & ipsi proprium minaretur interitum, ni præsulis pergeret nuncius improbati: obeundi formidine territatum, cum iam & ipse contactus pestilentiæ flagraret incendio, de sententia propinquorum perlatum ad curiam patrum, insomniique exposita visione, flammas euolauisse contagii. Ludorum deinde instauratione decreta, & spectaculis adhibitam grauem curam & priorem populo redditam sanitatem. Sed neque illud æquè nos negabimus scire, temporibus quondam ciuitatis & reipublicæ duris, vel quæ lues infesta faciebat continua populū contage conficiens: vel quæ hostes validi, & ad periculum libertatis auferendæ præliorum prosperitate iam proximi: iussis & monitis vatum, transmarinis ex gentibus quosdam Deos accitos, magnificisque honoratos templis, & luis sedasse flagrantiam, & viribus hostium fractis, frequentissimè triumphatum, & auctos imperii fines, innumerasque prouincias sub leges vestri cecidisse dominatus. Sed neque hoc nostrā conscientiam fugit lectum & positum, ictum cùm esset Capitolium fulmine, multaque in hoc alia, Iouis etiam simulachrum sublimi quod in culmine stabat, suis esse ab sedibus prouolutum. Responsum deinde ab haruspicibus editum, res sæuas tristissimasque portendi, ab incendiis, cædibus, ab legum interitu, & ab iuris occasu, maximè tamen ab domesticis hostibus, atque ab impia coniuratorum manu. Sed flecti hæc posse, immò aliter publicari scelerata non posse consilia, nisi Iupiter rursus altiore in culmine figeretur, orientalem conuersus ad cardinē, radusque oppositus solis: Adfuisse dicto fidem: nam subrecto culmine, conuersoque ad solem signo, patuisse res abditas, & reserata in maleficia vindicatum. Habent quidem miraculi speciem, quinimò habere creduntur cuncta ista, quæ dicta sunt, si ita, vt sunt prompta, humanū veniant ad auditum: nec diffitemur inesse his quiddam, quod in prima positum, quemadmodum dicitur, fronte, perstringere aures possit, & veritatis similitudine circumuenire. Cæterùm si penitus intueri res factas, personas, & personarum volueris voluptates, nihil esse reperies Diis dignum, & quod sæpè iam dictū est, quod ad huius nominis speciem, dignitatemque referatur. Quis est enim primum, qui Deum illum fuisse credat, qui currentibus frustra delectaretur equuleis, auocarique se genere hoc ludicri iucundissimum duceret? Immò illum fuisse quis est qui assentiatur Iouem, quem Deū principem dicitis, & rerum quæcumque sunt conditorem: qui spectatum proficisceretur è cælo, cantherios de velocitate certantes, [d] replicantes gyros septem: & quos dissimiles ipse corporum esse in mobilitate voluisset, eos tamen gaudere transire, transiri, pronos & cernuos ruere, cum curribus resupinos verti, trahi alios cruribus & claudicare præfractis, & ineptias nugis & crudelitatibus mixtas summis in voluptatibus habuisse, quas [e] homo quiuis lætus, nec ad studium plenæ grauitatis ac ponderis eruditus, puerilia duceret atque aspernaretur vt ludicra? Quis est, inquam, qui credat, repetamus vt assiduè hanc vocem, generis eum fuisse diuini, qui quoniam ludis actus per Circi est spacium meritorum pœnas & supplicia redditurus, ira exacerbatus ardesceret, seseque ad vites accingeret vltionis? Si enim nocens seruus, atque illa fuerat animaduersione puniendus, qui

perponebant. Soetonius in Galba: *senatum, vt primum licitum fuit, statuam ei decreuerat rostratæ columnæ superstantem in parte fori, qua trucidatus est.* Scribunt primis temporibus columnas pro simulacris erectas, easque simulacrorum ritu coltas. Clemens Alexand. strom. 1. [illegible] Idem obseruat Euseb lib. 1. de præpar. Euang. HER.

b *Rusticulo cuidam.* Macrob. lib. 1. Saturn. c. 11. August. de ciu. Dei. c. 26. lib. 4. Dionys. Halicarn. lib. 7. Plotarch in Coriolano. Lactant. lib. 2 cap. 7. Valer. Max. lib. 1. cap 7. ELMEN.

c *Præsulem sibi displicuisse monstraret.* Præsultorem dicunt alij, [illegible]. Hunc autem furciferum seruum præsulem, siue præsultorem appellabat dæmon, quod qui virgis cæduntur, conuertunt se & trepidant saltantium more, atque idcircò dicuntur quandoque per similitudinem saltare: quapropter scribit Artemidorus lib. 1. Oneirocr. cap. 78. multas plagas seruo portendi, si saltare se somniarit. HER.

d *Replicantes gyros septem.* Aurigarum in Circo Rom. certamen quasi penicillo depingit Arnobius: de quo quia diximus ad scriptorem rei milit. lib. 2. c. 14. in præsentia supersedimus: numerum tantùm illum septenarium aliquot testimoniis adserturi. Numerum imparem vt magis faustum adamasse antiquos, etiam in re nulla, docui non vno loco prænominati commentarij mei. attamen præter ternarium septenarium etiam religioni maximè commodum fuisse, liquet in verbis Apuleij lib. 11. de asino. *meque protinus purificandi studio, marino lauacro trado, septiesque submerso fluctibus capite: quòd eum numerum præcipue religioni aptissimum diuinus ille Pythagoras tradidit.* Venio ad gyros aurigarum septem. Hieronymus in vita Hilarionis: *et propter felicem Sabinarum raptum, ab ipso quasi consiliorum deo (Consum intellige) quadrigā septeno currant circuitu.* Septies enim circuibant pernicissimo cursu metas, quæ constitutæ in Circo. Sidonius Apollinaris in laude vrbis Narbonensis; vbi inter alia multa hac de re ita canit.

Tu conamine duplicatus ipso
Stringis quadriiugos, & arte summa
In gyrum benè septimum reseruas. STAVV.

e *Homo quiuis lætus,* legunt alij, *lautus,* & ex glossis explicant [illegible]. FAL.

ARN.

qui debuit Iupiter indignatione aliqua commoueri, cum ageretur iniustè nihil, immò cum nocens caput pœnis cōuenientibus plecteretur? Sin autem immunis ab scelere, neque vlli obnoxius crimini, vitiosi præsulis ipse fuit in causa; cui cum subuenire potuisset, non fecit, immò ipse quæsiuit, & pati quod improbabat, & ab aliis pœnas suæ permissionis exigere: & cur læsum deinde illo se quæstus est & pronunciauit in præsule, quia crucis ad pœnas per Circi actus est medium, virgis dilaceratus & flagris? Et quid ex hoc facto labis potuit & fœditatis effluere, quod aut Circum faceret minus purum, aut Iouem contaminatum, cum per exigua momenta, per puncta, tot in orbe conspiceret millia mortis in generibus variis, & cruciatibus interire diuersis? Ante, inquit, est actus, ludi quàm inciperent confici. Si sacrilego pectore, religionisque contemptu, est vt ignoscere debeamus Ioui indignanti se spretum, nec Circensibus propriis sollicitiorem adhibitam curam. Sin autem errore, vel casu, latens illud non est animaduersum & cognitum vitium, nonne fuerat rectum, Iouique conueniens, vt humanis ignosceret lapsibus & imprudentiæ cæcitatem veniali concessione donaret? Sed vindicanda res fuit. Et post hæc aliquis fuisse illum Deum credet, qui puerilis ineptiam ludicri, ciuitatis vltus est & persecutus interitu? grauitatis ac ponderis, aut vllius habuisse constantiæ firmitatem, qui vt sibi ex integro voluptatis in gaudia curreretur, venenatam in perniciem aëris haustus vertit, & pestilentiæ morbo stragem mortalitatis indixit? Si ludorum exhibitor magistratus minus curauit ediscere, quisnam esset illo die Circi actus per medium, contractaque est ex hoc culpa, quid infelix commeruerat populus, vt aliena delicta capitis sui dissolueret pœnis, pestilentibusque contagiis crudeliter expelleretur è vita? immò quid fœminarum genus, [a] quas ab negociis publicis conditio fragilitatis excepit? quid adultæ virgines? quid puerculi fecere pusiones? quid denique adhuc parui nutricum sub alimonia constituti, vt in eos immitteretur par & vna sæuitia, priusque acerbitatem mortis, quàm dulcedinem aliquem perciperent luminis? Si sibi Iupiter ludos scrupulosiùs fieri, restituique quærebat, si fideliter reddere suam populo sanitatem, nec malum, quod fecerat, prorogari vlteriùs & augeri: nonne rectius fuerat, consulem vt ad ipsum veniret, sacerdotum ad aliquem publicorum, Pontificem maximum, aut ad Flaminem suum Dialem, eique per somnium, & præsulis vitium, & funesti causam temporis indicaret? Quæ fuerat ratio, vt ruri hominem suetum, obscuritate incognitum nominis, vrbanarum inscium rerum, quid sit præsul fortasse nescientem, voluntatis suæ deligeret nuncium, & expetitæ satisfactionis auctorem? Quem si vtique sciebat, diuinus modo si fuerat, tergiuersatorem in obsequio futurum, nonne fuerat pronius, & Deo conueniens, mentem hominis vertere, & parendi subigere voluntatem, quàm vias aggredi sæuiores, & latrocinij ritu sine vlla passim ratione sæuire? Si enim rusticus, senior, inexpeditus in rebus obeundis, cunctabatur in re iussa causis superioribus retardatus, quid infelices eius commeruerant liberi, vt in eos ira & indignatio verteretur, offensasque alterius, luminis sui spoliatione pensarent? Et quisquam est hominum, qui fuisse illum Deum credat tam iniustum, tam impium, nec mortalium saltem constituta seruantem, apud quos nefas haberetur magnum, alterum pro altero plecti, & aliena delicta aliorum ceruicibus vindicari? Sed & ipsum fecit pestilitatis sæuitia comprehendi. Nonne ergo præstantius, quinimmò æquius fuerat, si hoc esse videbatur faciendum, vt ab ipso patre terror coërcitionis inciperet, apud quem causa tanti fuerat motus, & inobœda cessatio, quàm in eius dolorem vim liberis facere, & innoxias vrere, atque abolere personas? Quænam illa sæuitia, crudelitas fuit quæ tanta, vt extincta subole intestinis periculis post territaret patrem? Quod iamdudum si facere, id est, loco priore voluisset, nec germanitas conficeretur innoxia, & voluntas numinis cognosceretur offensa. At enim completo annunciationis officio, statim morbus euanuit, & sanitati homo est continuò restitutus. Et quid habet admirationis res ista, si malum quod inspirauerat, repulit: seseque inani ostentatione iactauit? Quod si penitus res pendas, magis illa crudelitas, quàm beneficium salutis fuit: si quidem hominem miserum, & interire post filios cupientem, non gaudia seruauit ad vitæ, sed vt suam solitudinem disceret, & orbitatis cruciamenta sentiret. Consimili ratione per alias ire licebit historias, & ostendere in his quoque longè aliud, quàm esse Dij debeant, de ipsis dici, & earum in expositionibus indicari: velut in hac ipsa, quam deinceps ponam, vna ei duabusue coniunctis, [b] fastidium ne immoderatione pariatur. [c] Post aduectos, inquitis, transmarinis ex gentibus Deos quosdam, postque condita his templa, post cumulatas sacrificiis aras, malè habens sese recreatus conualuit populus, & pestilentes morbi inducta sinceritate fugerunt. Qui, effamini, Dij quæso? Æsculapius, inquitis, Epidauro bonis Deus valetudinibus præsidens, & Tiberina in insula constitutus. Si esset nobis animus scrupulosiùs ista tractare, vobis ipsis obtineremus auctoribus, minime illum fuisse diuum, qui conceptus & natus muliebri aluo esset: qui annorum gradibus, ad eum finem ascendisset ætatis, in quo illum vis fulminis, vestris quemadmodum literis continetur, & vita expulisset & lumine. Sed quæstione ab ista discedimus: Coronidis filius sit, vt vultis, ex immortalium numero, & perpetua præditus sublimitate cælesti. Ex Epidauro tamen quid est aliud allatū, [d] nisi magni augminis coluber?

Fidem

a *Quas ab negotijs publicis conditio fragilitatis excepit.* Vlpianus lib. 2. ad Sabinum. *Fœmina ab omnibus officijs ciuilibus vel publicis remota sunt.* Liuius lib. 34. *Maiores nostri nullam, ne priuatam quidem rem fœminas agere voluerunt.* ELMEN.

b *Fastidium ne immoderatione pariatur. . . Post aduectos &c.* Ante verba vltima, vbi notatæ clausulæ, liber membraneus, ac similiter Vrsini editus Romæ, inserunt paginam totam, quam nos ad finem textus Arnobiani adcudendam curauimus: simulq; digitum intendimus ad alium similem huius scriptoris locum, quo facilius sit erudito lectori de sinceritate verborum aut superfluitate, ac repetitione eiusdem sententiæ, sententiam ferre. STEV.

c *Post aduectos transmarinis ex gentibus deos.* Lactant. lib. 2. c. 7 *illud aque mirum, quod liue senectute Æsculap. ex Epidauro accitus, vrbem Romam diuturna pestilentia liberasse perhibetur.* Val. Max. lib. 1. cap. 8. Ouid. lib. 15. Metamorph. Augustin. de ciuit. lib. 3. cap. 17. Liuius lib. 10. Orosius lib. 3. cap. 22. ELMEN.

d *Nisi magni augminis coluber.* Lucretium imitatur more suo, qui augmen pro mole vsurpat lib. 2.

Nam quodcumque erit, esse aliquid debebit id ipsum
Augmine vel grandi, vel paruo denique dum sit.

Item lib. 3 —— —— *Et tamen ex his*
Omnibus est vnum perfecti corporis augmen.

Papyrius apud Ciceronem lib. 9. epist. vle *Academici negent re rebus quicquam reperiri posse tam exiguum magnitudine, atque augmine, quod non diuidi porro queat.* Pugnat tamen Ausonius Mosella. —— —— *longo non corporis agmina fulcem.*

Fidem si annalium sequimur, & exploratam eis attribuimus veritatem, nihil, vt conscriptum est, aliud. Quid ergo dicimus? Æsculapius iste quem prædicatis, Deus præstans, sanctus Deus, salutis dator, valetudinum pessimarum propulsator, prohibitor, & extinctor serpentis est forma & circumscriptione finitus: per terram reptans, cœno natis vt vermiculis mos est, solùm mento radit & pectore: tortuosis voluminibus se trahens, atque vt pergere prorsus possit, partem sui postremam conatibus prioris adducit. Et quoniam legitur vsus cibis etiam, quibus vita in corporibus immoratur; habet patulas fauces, quibus cibos transuoret, oris hiatibus appetitos: habet receptaculum ventris, vt ibi mansa & vorata decoquat viscera, sanguis detur vt corpori, & viribus redintegratio subrogetur: habet & extremos tramites, per quos immunda fæx eat, auersabili corpora fœditate deonerans. Si quando mutat loca, & ab aliis transgredi in alias regiones parat, non vt Deus obscurè per cæli euolat sidera, punctoque in temporis, vbi causa postulauerit, sistitur: sed velut animal brutum, vehiculum quo sustineatur, petit: vndas pelagi vitat: atque vt tutus possit incolumisque præstari, cum hominibus nauem ascendit, & ille publicæ sanitatis Deus, fragili se ligno, & tabularum compagibus credit. Non arbitramur euincere, atque obtinere vos posse, Æsculapium illum fuisse serpentem, nisi hunc colorem volueritis inducere, vt in anguem dicatis conuertisse se Deum, quo mentiri se posset, quisnam esset, aut quales homines intueri. Quod si fuerit à vobis dictum, quàm infirmiter, inualideque dicatur, ipsa rerum inæqualitas indicabit. Si enim se Deus videri ab hominibus euitabat, nec in forma serpentis velle debuit conspici: cum in qualibet forma non ab ipso se alius, sed ipse esset futurus. Sin autem intenderat cernendum se dare, non debuit oculorum negare conspectui: cur non talem videri se præbuit, qualem sciebat se esse, qualemque se nouerat sui numinis in potentia contineri? Erat enim hoc potius, multoque præstantius, augustæque conueniens dignitati, quàm fieri belluam, horrentisque animalis in similitudinem verti; & dare ambiguis contradictionibus locum, essetne verus Deus, an nescio quid aliud, longeque ab supera sublimitate seiunctum. Sed si Deus, inquit, non erat, cur è naui postquam extulit sese, Tyberinam ad insulam repsit: nusquam statim comparuit, & videri ier vt antè desit? Possumus enim scire, vtrumne aliquod obstaculum fuerit, cuius sese obiectu atque oppositione protexerit, an hiatus aliquis? Vos pronunciate, vos dicite, quidnam illud fuerit, aut cuinam rerum generi debuerit applicari, si personarum officia sunt certa certarum vestra. Cùm res ita sit, deque vestro numine, vestraque & religione tractetur, vestrum est potiùs edocere, vestrumque monstrare, quid illa res fuerit, nostras velle quàm exaudire sententias, nostraque expectare decreta. Nam nos quidem quid aliud possumus dicere, nisi quod fuit, & visum est: quod historiæ prodidere omnes, & oculorum sensibus est comprehensum? Hanc tamen scilicet colubram validissimi corporis, & prolixitatis immensæ? aut si nomen hoc sordidum est, anguem dicimus, serpentem nominitamus: aut si quod aliud nobis vsus vocamen obtulerit, aut ampliatio sermonis effinxerit. Si enim repsit vt coluber, non pedibus se ferens, neque suas subexplicans itiones, sed ventre nixus ac pectore, si ex materia formatus carnis longitudinem porrigebatur in lubricam, caput si habuit atque caudam, si obsita squamis terga, si macularum suffectionibus varia, si os dentibus horridum, & ad infligendos instructum morsus: quid aliud possumus, quàm generis eum dicere fuisse terreni? quamuis fuerit immanis & nimius: quamuis illum, ab Regulo exercitus vi cæsum, longitudine corporis & roboris anteiret. Sed aliud nos remur, & labefacimus & destruimus veritatem. Ergo vestrûm est explicare quidnam ille fuerit, vel cuius generis, nominis, & qualitatis cuius. Nam Deus esse qui potuit, cum haberet ea, quæ diximus, quæ Dii habere non debent, si cogitant Dii esse, & vocaminis huius eminentiam possidere. Tyberinam postquam ad insulam repsit nusquam continuò apparuit: qua ex re numen fuisse monstratur. Possumus enim scire vtrumne istic aliquod rei fuerit alicuius obstaculum, cuius sese obiectu atque oppositione protexerit, an hiatus aliquis, aut ex molibus inæqualiter aggeratis successus quidam, & fornices, in quos intulit se raptim, circumscripto tuentium visu? quid enim si flumen transiliuit: quid si transnatauit: quid si syluarum densitatibus se dedit. Argumentatio flaccida est, ea re suspicari Deum illum fuisse serpentem, quòd ab oculis sese properata omni festinatione subtraxit: cùm Deum non fuisse eadem rursus possit argumentatione monstrari. Sed si Deus præsens anguis ille non fuit, cur post illius aduentum pestilentiæ vis fracta est, & populo salus reddita Romano? Referimus & nos contrà: si [a] ex libris fatalibus, vatumque responsis inuitari ad vrbem Deus Æsculapius iussus est, vt ab luis contagio morbisque pestilentibus tutam eam incolumemque præstaret, & venit non aspernatus, vt dicitis, colubrarum in formam conuersus: [b] cur toties Romana ciuitas mali huius afflicta est cladibus? toties aliis aliisque tẽporibus dilacerata, vexata est, & innumeris stragibus ciuium minor facta est millibus? Cùm enim Deus accitus in hoc esse dicatur, vt omninò omnes causas, quibus pestilentia conflabatur, auerteret: sequebatur vt ciuitas intacta esse deberet, flatuque à noxio immunis semper innocuaque præstari. Atquin videmus, vt superiùs dictum est, sæpenumerò his morbis cursus eam vitæ habuisse funestos: nec dispẽdiis leuibus esse populi fractas debilitatasque virtutes. Vbi ergo Æsculapius fuit, vbi ille promissus oraculis venerabilibus? Cur templa post condita, sibique exædificata delubra, diutiùs haberi perpessus est bene meritæ ciuitatis luem, cum in id esset accitus, vt & malis mederetur instantibus, nec sineret in futurum tale aliquid quod metueretur irrepere? Nisi fortè aliquis dicet, minoribus & consequentibus seculis idcircò Dei talis defuisse custodiam, quòd impiis iam moribus & improbabilibus viueretur: opem autẽ contulisse maioribus, quòd innoxij

a *Ex libris fatalibus*. Romani malis oppressi, vel morbis impliciti, libros fatales consulebant. Liu. lib. 5. *Deos pestis arcendæ causa, placandos esse in libris fatalibus inuentum est*. Idem lib. 42. ELM.

b *Cur toties Romana ciuitas mali huius afflicta est cladibus?* Vrget disputator arduus impotentiam Æsculapij Dei, qui etiamsi in hoc Romam accitus, vt in posterum pestilitates omnes ab ea vrbe, & populo arceret, euenerit nihilominus, vt & sæpiùs, & maximis stragibus vires eorum fractæ, & numerus ciuium imminutus sit. Quam auctoris nostri intentionem clariùs multò perspicies ex sequentib: STAVR.

innoxii fuerint, & ab omni scelerum contagione dimoti. Quod ratione cum aliqua & audiri forsitan potuisset, & dici, si aut in temporibus priscis omnes essent vsque ad vnum boni: aut sequentia tempora malos omnes generarent, & nulla diuersitate discretos. Cum verò res ita sit, vt in magnis populis, nationibus, quinimò & in ciuitatibus cunctis mixtum sit humanum genus naturis, voluntatibus, moribus, tamque potuerint in prioribus seculis, quàm in nouellis ætatibus boni simul, malique existere: stultum satis est dicere, propter malitias posteros auxilia numinum non meruisse mortales. Si enim propter malos sequentium seculorum boni non sunt protecti temporum nouellorum, & propter antiquos malos boni æquè majores non debuerãt merere beneuolentiam numinum. Sin propter bonos priscos mali etiam conseruari sunt prisci, & propter bonos minores, ætas debuit sequens, quamuis esset improbabilis, protegi. Aut ergo iam fracta atque imminuta vi morbi, anguis ille perlatus [a] famam conseruatoris assumpsit, cum nihil omninò commoditatis attulisset: aut fatalia dicenda sunt carmina, multum veris aberrauisse præsagiis, cum remedium ab his datum non deinceps cunctis, sed auxilio fuisse vni tantum reperiatur ætati. [b] Sed & Magna inquit, mater accita ex Phrygio Pessinunte, jussis consimiliter vatum, salutaris populo & magnatum causa lætitiarum fuit. Nam & diu potens hostis ab Italiæ possessione detrusus est, & gloriosis illustribusque victoriis decus vrbis restitutum est pristinum, & imperii fines longe lateque porrecti, & innumeris gentibus, ciuitatibus, populis libertatis ius raptum est, & iugum seruitutis impositum: multæque res aliæ foris domique perfectæ, ineluctabili firmitate gentis nomen maiestatemque fundarunt. Si verum loquuntur historiæ, neque vllas inserunt rerum conscriptionibus falsitates, allatum ex Phrygia nihil quidem aliud scribitur missum rege ab Attalo, nisi lapis quidam non magnus, ferri manu hominis sine vlla impressione qui posset, coloris furui, atque atri, angellis prominentibus inæqualis: & quem omnes hodie ipso illo videmus in signo, oris loco positum, indolatum, & asperum, & simulacbro faciem minus expressam simulatione præbentem. Quid ergo dicemus? Hannibalem illum Pœnum, hostem potentem ac validum, sub quo anceps & dubia res Romana contremuit, & magnitudo trepidauit, lapis ex Italia depulit, lapis fregit, lapis fugacem, ac timidum, suique esse dissimilem fecit? Et quod rursus exiliuit ad imperij columen, & regium principatum, nihil consiliis actum est, nihil hominum viribus, nec ad reditum sublimitatis antiquæ tot tantisque ab ducibus quicquam est scientia militari, aut rerum experientia collatum? Lapis aliis vires, aliis roboris infirmitatem dedit: hos secundis præcipitauit ab rebus, aliorum extulit stratas desperatione fortunas? Et quis hominum credat terra sumptum lapidem, sensu agitabilem nullo, fuliginei coloris atque atri corporis, Deûm fuisse Matrem? aut quis rursus accipiat, hoc enim solum restat, numinis alicuius habitasse in silicis fragmentis more subjectam, venisque in eius abstrusam? Et vnde parta victoria est, si Pessinuntio lapidi nullum inerat numen? Sedulitate possumus dicere, ac virtute pugnantium, vsu, tempore, consilio, ratione, fato etiam possumus, & reciproca varietate fortunæ. Sed si auxilio lapidis res facta est melior, & felix recuperata victoria est, [c] vbinam Mater Phrygia tempore illo fuit, cum tot tantisque exercitibus cæsis, inclinata est res summa, & ad vltimæ labis periculum venit? Cur non minaci fortiter se obtulit? Cur impetus tantos belli non priùs fregit, ac repulit, quàm immanes inciderent plagæ, quibus omnis effunderetur sanguis, & exhaustis tueret vita ipsa penè vitalibus? Aduecta enim nondum, nec fauorem fuerat vt commodaret, rogata. Sed bonus auxiliator numquam rogari se poscit, spontanea semper opitulatione subueniens. Hostem pellere, ac fugare non potuit, multo adhuc mari, terrisque habitabilibus discreta. Sed Deo, si Deus est, longum nihil omninò est, cui punctum terra est, & sub nutu omnia constituta. Sed fuerit præsens, vt exposcitis credi, illo ipso numen in lapide: & mortalium quisquam est, quamuis ille sit credulus, & facillimas aures quibuslibet fictionibus præbeat, qui eam iudicet fuisse, aut tempore illo Deum, aut hodie dici appellarique debere? quæ modò hæc appetat, modò illa deposcat, suos deserat fastidiatque cultores: prouinciis ab humilioribus migret, potentioribus populis, ditioribusque se jungat. Verùm bellicas res amat, interque esse desiderat pugnis, cædibus, mortalitatibus, & cruori. Si Deorum est proprium, si modò sunt veri, & quos deceat nuncupari vi vocis istius, & potentia numinis nihil facere malitiosè, nihil iniustè, hominibusque se cunctis vna & parili gratia sine vlla inclinatione præbere: generis eam fuisse diuini quisquam ne hominem credat, aut habuisse æquitatem diis dignam, quæ humanis sese discordiis inferens, aliorum opes fregit, aliis se præbuit exhibuitque fautricem? libertatem his abstulit, alios ad columen dominationis erexit? quæ vt vna ciuitas emineret, in humani generis perniciem nata, orbem subiugauit innoxium.

INDEX

& *agmina* sunt quæ *volumina* Virgilio, Apuleio. MEVR.

[a] *Famam conseruatoris assumpsit.* σωτῆρος. Nam Græcam appellationem, qua insigniebantur siue dij, siue homines qui à ceteris pericula propulsasse credebantur, exprimere voluit. Sic Castor & Pollux ἄνακτες σωτῆρες appellantur à Plutarcho in Theseo. HER.

[b] *Sed & magna, inquit, mater accita ex Phrygio Pessinunte.* Liuius lib. 27. *Quandocumque hostis alienigena terra Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia, vincique posse, si mater Idæa Pessinunte Romam aduecta esset.* August. de ciuit. Dei lib. 3. cap. 12. Tertull. apolog. 24. Minutius Felix. Lactantius lib. 11. cap. 7. Cicero de Haruspicum resp. ELMEN.

[c] *Vbinam mater Phrygia tempore illo fuit?* Tertullianus apol. 25. matris Pessinuntiæ diuinitatem euertit, ridetq; Cum enim auertendæ cladis consilium præbere crederetur, omniaq; fauste portenderet, non potuit tamen vitam amouere, nec quicquam scire, quæ M. Aurelij mortem ignorauit. *Itaque maiestatis suæ in vrbem collata grande documentum nostra etiam ætati proposuit, cum M. Aurel. apud Sirmium Republicæ exempto, die 16. Kalend. April. archigallus ille sanctissimus die 9. Kalend. earumdem, quo sanguinem impurum, lacertos quoque castrando libabat pro salute Imperatoris Marci iam interempti, solita æque imperia mandauit. O nuntios tardos! ô somniculosa diplomata, quorum vitio excessum Imperatoris non ante Cybele cognouit! Ne deam talem riderent Christiani.* PRI.

FINIS.

INDEX
RERVM, LOQVENDI FORMVLARVM AVTHORI FAMILIARIVM ET PECVLIARIVM, VERBORVM ET NOMINVM, QVÆ TAM APVD ARNOBIVM passim occurrunt, quàm apud eius Commentatores annotantur & explicantur, ordine Alphabetico digestus.

Numerus 1. vel 2. post paginæ numerum appositus, Commentariorum columnam indicat.

A

B

E

F

M

ARN.

T

V

FINIS.

CATALOGVS

CATALOGVS SCRIPTORVM,

QVI AB ARNOBIO CITANTVR.

FINIS.

ALTER CATALOGVS AVTORVM,

QVI AB ARNOBII COMMENTATORIBVS CITANTVR.

FINIS.

COLLE-

COLLECTANEA

VARIARVM LECTIONVM

IN ARNOBIVM ADVERSVS GENTES.

PAG. 1. verſ. 12. à litibus] M S. ab litibus.

Verſ. 20. exterminati ſunt dij longe] ita M S. *Sabæi edit.* e, ſumas dum longe.

26. mentem] *alij* ſontem.

29. verſ. 4. impij nos magis] *Fulvius Vrſinus.* magis nos.

Pag. 2. verſ. 2. ferri] ita *Ful. Sab.* fieri.

Verſ. 9. coartatur] *Melius Fulvius*, coactatur. Vid. Arn. lib. 2. Virgil. lib. v. Æneid. Minut. Felix. Scholiaſtes vetus Horatij in Epod. 13. Cicero lib. 2. de Natur. deor. pag. 216. Ambroſius Hexameron. lib. 2. cap. 3. Hieronymus tom. 4. lib. 2. cap. 64. in Eſaiam pag. 212. Lucretius lib. 6. pag. 198.

Ibid. nec madidari ex imbribus arua ſucceduns] *Ita Romana editio Sabæi, quod fruſtra & ineptiſſime mutant. Vid. Obſeruat.*

Verſ. 12. æſculentis cruſtis liquoribus mutatus eſt] ita *Sab. edit.* M S. æſculentis & vitis liquoribus mutatus eſt.

Verſ. 13. nonne ſuriunt] *Ita recte Ful. Sabæus*: non eſuriunt, *male, Nec audio eos qui hanc lectionem defendere conantur.*

Verſ. 18. ingenia dirigunt] M S. & ingenia derigunt.

Ibid. Studioſæ referunt natiuitatis] *Ful.* ſtudioſæ ref. natiuitatis.

Verſ. 29. quibus ſors rerum attributa eſt talium] *Ita recte emendaut hunc locum ex M S.*

Verſ. 31. gens noſtra] M S. genus ninſtrum, *male.*

Ibid. poſtquam] *Ful.* priuſquam.

Verſ. 32. irrupuiſſe has labes] *Steuwich.* irrupiſſe ſe h. l.

Ibid. infeſtari] *Ita Fulv. Sabæus* infeſtare, *male.*

44. Verſ. 15. adierunt] Ita M S. & *Sabæi edit. Ful.* atterunt, *male vide Obſeruat.*

Ibid. compoſitum] *Ful.* poſitum.

Verſ. 46. inducunt] *Ful Sab.* inducunt, *vide Obſeruationes.*

Pag. 3. verſ. 1. inaruiſſe] *Ita Fulv. Sab.* inhorruiſſe. *Steuwich.* induruiſſe.

Verſ. 4. veſtras] ita M S. *edit. Sab.* exteras.

Ibid. occiditur] *Ful.* acciditur.

Verſ. 3. affecta ſit] *Ful.* afflicta ſit, *male. Vide Obſeruat.*

Verſ. 28. poſſumus] M S. poſſimus.

Verſ. 32. ex parte] *Sab.* de parte.

Verſ. 36. quod] ita *Ful. Sabæus*, quid.

Verſ. 38. eſſe ſe] *τὸ ſe Ful. addit.*

Verſ. 38. ſupercilio luminis] *Ita Sabæus edit. Gelenij.* ſupercilio tumidi *vere. Vide obſeruationes noſtras ad lib. II.*

Verſ. 44. diſcrepatio] *Ful.* diſputatio, *male.*

Verſ. 46. ſi facto] *Has duas voces delent ex M S. Cujacius legit.* Si ſaxo vt argumentis inſignibus rei veritas explicetur.

Pag. 4. verſ. 1. in rationibus] *Sab.* & M S. irrationibus, *Gelenius* rotationibus. *Steuvechius & Canterus* in rationibus.

Verſ. 10 columen] *Steuvechius* culmen, *inepte vid. Obſeruation.*

Verſ. 13. & juuentutem] *Steuwich.* etenim juuentutem. *Sabæus* in juuentutem.

Verſ. 21. otio ſe rutilare] *Ful.* otioſe vſtulare.

Verſ. 31. tuas impediat deliciarum forſitan & libidinum] M S. tuarum impediat felicitatum forſit.

Verſ. 32. congelare] *Legunt ex* M S, congelare, conſtringere.

Verſ. 33. & quia perferre] *Augent ex* M S. ſuſtinere.

Verſ. 37. maledicam ſcilicet] *Ita Ful. Sabæus.* maledicam ſi. *Steuwich.* maledicas ilicet.

Verſ. 39. potentioribus dare conditionem velle, vt id fiat] *Steuwich.* p. d. conditionem, velle vt id fiat.

Verſ. 45. ſeorſus] *Ful.* cenſus.

44. Partibiter] *Ita Ful. Sabæus*, pariliter, *male.*

Verſ. 45. adierunt] *Ita Sabæus.* M S. dij ferunt. *Sed nihil eſt mutandum.*

Pag. 5. verſ. 7. atqui] M S. atquin.

Verſ. 9. annonæ] ita M. S. *Sabæus.* annorum, *male*

Verſ. 11. qui duraret] *Ful.* quiret durare.

Verſ. 13. ad] *Ita Ful. Sab.* &

Verſ. 18. ſe ſemper offenſionum recordatione] *Ful.* ſeſe per offenſionum recordationem.

Verſ. 20. Alemannos] *Ful.* Alanos, *male. vide Obſeruat.*

Verſ. 25. Aquitanos] *Ful.* Tingitanos. *Recte.* Vid. Plin. lib. v. cap. 2. Philoſtratum de vita Apollonij lib. v. cap. 1.

Verſ. 30. læti] M S. lætum.

Verſ. 36. aduerſus ſpes bonas] M S. in aduerſas ſ. b. *Ful.* nec aduerſas res bonas. *alij*: nec aduerſas ſpes bonas m. o. obſcænitate traduco.

Ibid obſcænitate] *Steuwich.* obſcævitate.

Verſ. 40. crucem] M S. crucis.

Verſ. 44. ſcire] *Ful.* ſentire. *Sed nihil eſt mutandum, ſcire enim eſt quod prius dixeras, noſſe, percipe, ſentire.*

Ibid. perpetuæ] *Steuvechius* perpetua.

Verſ. 45. ſcintillæ emicent, flammæ æſtuent, anhelum pectus ſpiritum] *Ful.* ſ. e. flammis æſtuet anhelum pectus, ſpumas.

Verſ. 46. jaciat] M S. jactetur.

Pag. 6. verſ. 2. efferueſcere] *Ita Ful. Sabæus.* & ferueſcere.

Verſ. p. 3. exiſtimatione] *Ful.* æſtimatione. *male.*

Verſ. 13 defendere] *Steuvechius male.* τὸ defendere *delet.*

Verſ. 17. experianturque] *Ful.* expedianrque.

Verſ. 19. mortalium] *Ita Ful. Sab.* mortalia. *male.*

Ibid. vi ſi malum conſilium eſt aggredi nos vi] *Ful.* ſin alia conſilium eſt aggredi nos via.

Verſ. 20. emittant] *Ful.* mittant.

Ibid. indignationis] *Ful.* indicationis. *Steuvich.* judicationis. *inepte.*

Verſ. 24. vnum] *Ful.* vllum.

Ibid. palmites] *alij*, palmitis, *alij*, palmitibus.

Verſ. 56. olearum] *Ful.* oleorum *vel* oliui.

Ibid. ſub ipſis potum labris] *Ita Ful. Sab.* ſub ipſius potû labris.

Verſ. 33. dij veſtri] *Ful.* dij veri.

Verſ. 39. dæmones appellat & Heroas] *Ita Ful. Sab.* dæmi. & errores.

Verſ. 44. atque] *Ful.* aræque.

Pag. 7. verſ. 1. occiderunt] *Ful.* conciderunt.

Verſ. 3. affingere] *Sab.* affigere, *male.*

Verſ. 12. deſperatione] *Ful.* diſparatione, *male.*

Verſ. 19. interceſſerit] *Lege* juſſerit.

Verſ. 22. hominis] *Ful.* numinis.

Ibid. ille] *Ful* eſſe.

Verſ. 23. in vatibus profanus, nos impios Dodonæus aut Iupiter nominat] *Ita Sab. edit. Ful.* in vatib. prof. n. aut i. D. I. n. *Mercerus ſic diſtinguit hunc locum*: Is haut nomine appellandus eſt hominis, quamuis ille videatur ſibi quamuis h. d. ipſe ſe eſſe ſimilem profiteatur in vatibus. *Franciſc. Pythæus, I C.* in vatibus Trophonius nos impios, &c.

Verſ. 30. quod poſtulamus orare] *Fulvius* quo poſtulamus ore.

Verſ. 31. iſtos] M S. iſti.

Verſ. 44. juris] *Ita Fulv. Sab edit.* viri.

Ibid. melioris ne ſunt cauſæ] *Fulv.* meliori ne ſunt cauſa.

Verſ. 45. Qui grundules adorant Lares, Aios Locutios, Limentinos] *Ita Gelenius, Sabæi edit.* Q. G. a. L. Aiacios, Boëtios, Libentinos *male*, M S. Gruoduleos Locutios, Ajaceos, Boëtios, Libentinos.

Verſ. 48. Fatuas] Ita M S. & *Lipſius, Sabæi editio* ſtatuas, *male.*

Pag. 8. verſ. 4. tumor] *Ita Sabæi edit. & M S. alij* timor, *inepte.*

Verſ. 9. ſortiri eſſe ſe ſentiunt] *Fulv.* ſortitos eſſe ſ. ſ.

Verſ. 19. collocare] *Ful.* collocari.

Verſ 20. columen] *Ita Sab. & M S. quod ineptiſſime mutant* in culmen.

Verſ. 21. & quis] *Steuvich*, ecquis.

Verſ. 24. lapſi cæcitate huius in corporis] *Ful.* lapſi hoc in corpore.

Verſ. 28. poſſeſſionemque retinere] *Steuvechius ex M S.* p. cum re.

Verſ. 30. futuros] *Meurſius* foturos.

Verſ. 34. vitali reciprocatis à ſpiritu] *alij* v. r. ſpiritu.

Verſ. 38. poteſt] M S. potis eſt.

Verſ. 43. inuiſe] *Ita Ful. Sab.* inuiſus.

Pag. 9. verſ 2. corporalis] *Fulvius* corporis.

Verſ. 18. ita eſt enim] *Fulvius*, tam e. e.

Verſ. 23. ipſi] M S. ipſis.

Verſ 25. poſſent] *Sab.* potuiſſent, *alij* potiſſent.

Verſ. 32. inducta] *Fulv.* indocta.

Verſ. 38. ſenſu irruit ſe vitali] *Ita Fulvius & Steuvechius Sab.* ſ. irruiſſe, v.

Verſ. 42 ominis peſſimi] *Sab. edit.* Quid (vt homines

ARNI ſ

nes pessimi]
Pag. 10. vers. 4. Fauna] *Ita Sab.* M S. Fenta *male.*
Vers. 5. potu] *Sab.* pota.
Vers. 9. Dionea Venus proles] *Ita rectissime Sab.* M S. Lonica v. p. *male.*
Vers. 10. decoris] *Ful.* & *M S.* dedecoris, *male.*
Vers. 12. Tyndaridæ Castores] *Sab.* & M S. Tunc dati dij Castores.
Vers. 13. Dioscuri] *Ita MS.*
Ibid Tisanes & Bucutos Mauri] *Ita Sab. edit. Gelenius,* ignes & fulgores marini. *nimis calide.*
Vers. 17. hi] *Sab.* hinc.
Vers. 23. non vnum] *Ful.* num.
Vers. 24. non innumeros alios quin imo] *Ful.* non innumeros, quinimò.
Vers. 29. qua innati regione] *alij* qua nati in r.
Vers. 32. nati homines] *MS.* nati nobis h.
Vers. 38. Triptolemum] *Sab.* Neoptolemum, *male.*
Vers. 40. coetum] *MS.* & *Ful.* censum.
Vers. 47. Nollint aliquando cognitione præsumptam materiam illius] *Ita Ful. Sab.* n. a. cognitione præsumptam materia illius. *male.*
Vers. 48. ascitur] *Ful.* adsciscitur.
Ibid. Cur lona semper in motu indemnis creditur] *Sabam,* cur luna semper in motu: idem ne quis creditur. *Ful.* c. l. s. i. m. idem ne orbis redditur, *alij.* c. l. s. i. m. iisdem ne o. r.
Pag. 11. vers. 2. victurine] *alij,* visurine.
Vers. 3. constrinxit] *Sab.* constringit.
Vers. 4. informia] *Steuvvich.* infirma.
Vers. 7. traduxit] *alij,* transduxit.
Vers. 10. in incudibus deos] *Ful. male* τὸ in *delet.*
Vers. 12 ordinatum] *Hic aqua haeret emendatoribus prurientibus. Legunt* exornatum, diuatum, odoratum, sordidatum.
Vers. 16. dignis] *Steuvvichius* diuis.
Ibid. nomini] *alij,* numini.
Vers. 24. in fano est] *alij,* in Samo est.
Vers. 29. Aquilius] *ita Sab. edition, quod inepte mutant in* Acilius.
Vers. 33. sæuitate] *Sab.* sæuitatem.
Vers. 35. mactatis] *Ita* M S. *Sab.* aptatis, *male.*
Vers. 38. inuitatis] *Ful.* indigetatis *inepte.*
Vers. 39 funestis] *alij* funebribus. M S. funestibus.
Pag. 12. vers. 10. re certa] *Ful.* re veta.
Ibid. sine vllius rei dubitationis] *Ful.* τὸ rei *delet.*
Vers. 14 iratus & percitus] *Ful.* ita percitus. *Sed nihil est mutandum. Vide Obseruationes.*
Vers. 29. & seq. suo geri sub lumine] *Ita Ful. Saba.* sui generis sub lumine, *male.*
Vers. 33. familiarum] *Ful.* familiatinm.
Vers. 39. nominis] *Ful.* numinis.
Vers. 40. auxiliaribus plenum bonis] *Ita Ful.* Sab. a. p. nobis. *alij,* auxiliaribus plenum. *alij,* auxiliare pleos bonis.
Vers. 43. missam] *Ful* emissam, *sed nihil est mutandum.*
Ibid. valetudines] *Ita Sab.* M S. inualetudines.
Vers. 49. penetrabilis ille vitabat.] Ful. p. cunabat.
Pag. 13. vers. 1. deflabant] *Ful.* defluebant.
Ibid. et iam] *alij* etiam.
Vers. 2. immobilitates] *Sab.* mobilitates.
Ibid. ingenitas] *Ful* incognitas.
Vers. 8 inlutum] *Ful.* illotum.
Vers. 9. sequentium se millia quinque, quinque saturauit è panibus.] *Ita Ful.* & M S.
Vers. 13. voluminibus] *Ita Carrio ex* M S. *Vide illum lib. 2. emendat. cap. 13.*
Vers. 17. certæ] *Ful.* cetra.
Vers. 21. vanis imaginationibus existimarent] *Ful.* v. imaginibus æstimarent.
Ibid. semel] *Ful.* se semel.
Vers. 22. etiamnum] *alij,* etiam nunc.
Vers. 25. efficis] *Ful.* facit.
Vers. 28 exilitatis cujus] *Ita Sab. edit.*
Ibid. nosci] *Ful.* nosse.
Ibid. reperirentur] *Ful* reperientur.
Ibid. traditum] *Ful.* datum.
Vers 29. numinis) *Sab.* nominis.
Vers. 42. medicaminis) *Meursius glossema putat.*
Vers. 47. querquetras) *Operarum error est, legendum enim* querqueras.
Pag 14. vers. 3. attribuere) *Sab.* aut tribuere.
Vers. 5. superimponi) *alij,* superponere.
Vers 7. enim) *Sab.* etiam.
Vers. 9. quæ) M S. qua.
Vers. 21. triuerunt) *Sab.* tribuerunt, *male.*
Vers. 23. dicatis) *Sab.* diceris.
Vers. 35. abrogatores) *Sab.* arrogatores *Steuvvich.* atrogatores.
Vers. 41. sub eorum portantes & illi se casibus) *Ful.* portatores & illis successibus jussione nuda sanitati.
Vers. 42. rita) *Ful.* nuda.
Vers. 43. liniamenta) *Ful.* linimenta. *male.*
Vers. 44. recuperare) M S. reciperare.

Vers. 48. euagationibus) *Sab* & M S. euaginationibus.
Vers. 7. situm) *M S* sitos.
Vers. 8. sed vt pustulam, reduuiam, papulam) *Ita Ful. Sab,* sed vt pullulare dubiam papulam, *inepte.*
Vers. 13 operis) *Ita Ful. Sab.* potueris, *male.*
Vers. 19. Hostanis) *Sab.* & M S. Zostriani.
Vers. 20 Velus) *Steuvvich.* Belus.
Vers. 3 dehruit in Christo) *Ita recte hunc locum constituerunt viri docti.*
Vers. 38. noscere] MS. nosse,
Ibid. & merito] *Steuvvich.* at emerito,
Pag 16. vers. 8. nomine] *Ful.* omine,
Vers. 15. munerandis animis, hominibusque portabat] *Ful.* munera Dui hominibusque: *vel* munera nudis animis, ominibusque: *vel* munera piis animis ominibusque. *Carrio* munera sanandis animis hominibusque. *Ex his eligat lector quod placuerit,*
Vers. 21. quod] MS. quo,
Pag. 15. vers. 3. intercipere] MS. intercipi,
Vers. 16. interpolata quædam & addita] *Ful.* i. quædam, quædam e: a,
Vers. 27. prudentium tardarent] *Ful.* id credentium tardarent,
Vers. 29 sunt] MS. est.
Vers. 31. compingimus] *Ita Sab Fulv* confingimus, *male,*
Vers. 34. edisserta] *Steuvvich.* edissertata.
Vers. 35. conscriptoribus] *Ful.* conscriptinorbus. *Sup.* si quæ sunt litteris, conscriptionibusque mandata.
17. vers. 4. assertionis] *Ful.* assertioni.
Vers. 9. admitteremur] *Ful.* admittimus.
Vers. 15. leve] *Sab.* grave, *Ful.* lene.
Vers. 16. illis imo] *Steuvvich.* illis similis:
Ibid. delinimenta] *Saba.* deliniamenta.
Vers. 17. fatum] *Sab.* & MS. omnes vnum.
Vers. 29. sexum virilem] *Carrio ex MS.* secus virile.
Vers. 30. applicet] MS. applicetur
Vers. 33. vitiorum criminamini fœditate] *Ita Sab. Editio.*
Vers. 34. aliud] *Lipsius,* aliobi hæc verba *Ful.* alius h: n.
Vers. 35. filus & filum] *Fulv* hilus & hilum.
Vers. 41. fœminine] *Ita Fulvius.*
Vers. 46. Epicadios] *Sab.* Epicandeos, *male.*
Pag. 18. vers. 4. susciperet] *Ful.* sustineret.
Ibid. ineptissime] *Ful.* inertissime.
Vers. 5. est] *Ful* etenim.
Ibid. quiret] *Sab.* quireret, *male.*
Vers. 7. voluit] *Sab.* noluit, *male.*
Vers. 10. seruatis] *Sab.* seruatur, *male.*
Vers. 13. latenter inuolutæ] *Ful.* latentes, inuolutæ: *Steuvvich.* latent altæ.
Vers. 16. quod oosse] *Sab.* quod non esse.
Ibid. conquireres] *Ful.* conquiris.
Vers. 21. &] *Ful* sed.
Ibid. præsaga] *Sab.* præsagia.
Vers. 23. si Bacis, si Helenus, si Martius] *Ita recte emendarunt hunc locum ex M S.*
Vers. 25. eos] *Ful.* Deos.
Vers. 26. assumpti hominis fuit, non ipsius] *Ita Fulvius Vrsinus.*
Vers. 27. succubuisset] *Ita Fulvius.*
Vers. 28. fati] *Sab* & MS. fatis.
Vers. 32. quid enim] *Sab.* vides e.
Vers. 35. colligare] *Ita Fulvius.*
Vers. 40. durissimis] *Ful.* dirissimis.
Ibid. imputandam] *Sab.* reputandum
Vers. 5. medelarum contra insinuator] *Ful.* multaque de illarum natura.
Ibid. insinuator] *alii* insinuauit.
Vers. 45. suas] *Ful.* vias.
Vers. 51. suis] *Ful.* seruis.
Pag. 19. vers. 3. vitas vestras] *Ful.* vitia vestra, *male.*
Ibid. in temporis] *Ful.* qui sui temporis: *Steuvvich.* qui in tempus posterum.
Vers. 9 conuelleret] MS. compellere. *male.*
Ibid. Christum conuellere, dilacerare] *Ful.* C. d. si possitis, vultis.
Vers. 20. ingratum] *Transpositionem quam hic loco fecit Canterus, Sab. editio damnat:* & *MS. quoque, vt monet Steuvvichius.*
Vers. 21. paratum] *Ful.* pronum. MS. priuatum.
Vers. 24. accuretis] *Ita MS.*
Vers. 39. hostibus diceret] *Ful.* omnibus, docuerit.

AD LIB. II.

Pag. 20. vers. 4. & dicite] *Steuvvich.* edicite.
Vers. 10. possessionem] *Ful.* possessioni.
Vers. 11. sine vllius personæ] *Ful.* s. vllis personarum.
Vers. 15. opteret] *alij.* apparet.
Vers. 16. prætenderit] *Ful.* prætenderet.
Vers. 17. orbem] *Sab.* orbe.

Vers. 25. da verum judicium] *alij*, ad verum judicium: *alij*, da verum animæ judicium.
Vers. 40. cassa] *Sab.* passa, *male.*
Pag. 21. vers. 8. amore] *Ful.* ad mores.
Vers. 17. quod ab dominis se serui] *Ful.* quod ex dominis esse serui. *Canterus*, q. a. de s. s. c. affici quibusvis statuerint, malunt solui coniuges matrimoniis.
Ibid. quibus statuerint] *Ful.* omnibus statuerint, malint solui.
Vers. 22. numquid] M S. an numquid.
Vers. 24. carnificis] *Sab.* carnifices.
Vers. 25. impendeant] *Ful.* impendant.
Vers. 26. cognitas] *Ful* incognitas.
Ibid. præponant.] *Sab.* proponant. *male.*
Vers. 27. vos soli sapientia conditi atque intelligentiæ vi mera, nescio quid aliud videtis & profundum] *Ful.* sapientiæ atque intelligentiæ v. m. nescio quid abditum videtis & conditum. *Cant.* v. s. s. c. a. i. m. n. quid aliud. *Stevvich.* altius & profundius.
Vers. 35. Lucilianum] *Sab.* Lucialinum, *inepte.*
Vers. 45. perspiciamus] *Sab.* perspiciam.
Vers. 46. inuidia.] *Stevvich.* inuida.
Pag. 22. vers. 1. subinflati] *Ita Sab.*
Vers. 6. vtrumne] *Ita MS.*
Vers. 12. & quid] *Steuvich.* ecquid.
Vers. 25. suscipiant, sumant, atque aggrediantur] *Ful.* suscipiamus, sumamus, atque aggrediamur.
Ibid. actoris] *alij* actores, *alij sic distinguunt*: à thoris peregrinamini. *alij* an temere p. *verba hæc desunt in nostra Editione.*
Vers. 36. auctori] M S. autoribus.
Vers. 41. ignem minatur mundo] *Ful.* igne minatur mundum.
Vers. 45. recentiorisque] *Steuvich.* recentiorisve.
Vers. 46. sectarum] *Sab.* sententiarum. *male.*
Vers. 48. ire, *alij*, coire, scire.
Pag. 23. vers. 4. in] *Ful.* eum. *male.*
Vers 9. sed officiant hæc nihil, nihilque impediant] *Ita Ful. & M S. Sab.* efficiant h. n. n. i. *male.*
Vers. 11. & 12. vos Platoni, vos Crotonio, vos Numenio] *Gelenius*, vos, P. vos Plotino, vos N. *Theodoretus serm. 2. de Principiis pag. 33.* αὐτή γε τοίνυν τῶν Πλάτωνος διάνοιαν ὑποπτεύσαντες, καὶ ὁ Πλωτῖνος, καὶ Νουμήνιος. *Ful.* vos Plotino, vos Cronio, vos Numenio.
Vers. 13. cum vtrique auctoribus stemus] *Ita feliciter Gelenius hunc locum restituit. Sabæi editio*, cum vtrisque auctoribus tempus. *inepte.*
Vers. 38 promitteret] M S. permitteret.
Vers. 39. stolidæ] *Sab.* solidæ, *male.*
Vers. 47. artibus] *Stevvich.* ritibus.
Vers. 49. currum *Ita* M S. aliter, cursum.
Pag. 24. vers 9. illudere] *Alij hanc vocem putant abundare.*
Vers. 15. fecerunt] M S. fecerunt.
Vers. 18. quod] *alij*, qui.
Vers. 23. desituros] *Ful.* redituros. *Stevvich.* desituros: *in hac Editione*, exituros.
Vers. 26. abstineatis] *Ful* abstinetis.
Vers. 36. doloribus afficiat sensuum] *Ita Sab.* M S. doloris affici sensu. *In nostra editione, doloris afficiat sensu.*
Vers. 40. condeminare [*Ita* M S vulgò condemnari.
Vers. 42. vanescunt] *Stevvich.* euanescunt.
Vers. 44. feminas] *Sab.* femina. *Ful.* misericordiam.
Vers. 47. per longissimi temporis cruciatum consumentur igni fero] *Ita M S. Fulv.* per l. te cruciatum : *Sab.* perlongissimi t. cruciatum c. ignifero.
Pag. 25. vers. 2. à nouis quibusdam] *Ful.* à bonis quidem. *Sab.* à nobis. *In nostra hac editione id quod nobis a quibusdam dicitur viris.*
Vers. 3. sui.] *Sab.* sibi, *male.*
Vers. 11. sunt sententiæ] M S. non sunt sententiæ.
Vers. 14. sed] *Sabæus* & : *ita etiam in hac edit.*
Vers. 21. coniungere] *Ful* jungere.
Vers 22. infirmioribus] *Ful.* infimioribus.
Ibid. institutum] *Ful.* fasti typhum. *In hac Editione* istum typhum.
Vers. 26. fastu *Sab.* fauore. *in hac Editione* tumore.
Vers. 27. cæteris] *Sab.* cætera.
Vers. 32. reciprocatis *Ful.* reciprocis. *male.* Arnob. lib. 1. cuius aer iste, quem vitali reciprocatis à spiritu. *In nostra Editione* reciprocatas.
Ibid. Consimiliter] *Ful.* similiter.
Vers. 45. exuiæ] *Ita recte Gel. Sab.* exemptæ. M. S sumptæ.
Vers. 50. obirent] *Sab* adirent. *Et ita nostr. Edit.*
Ibid. prauitate] *Sab.* paruitate. *Ita & nostr. Edit.*
Vers. 55. saxis & rupibus] *Ful.* saxis se c. r.
Vers. 56. fossilibus] *alij* fossibilibus.
Pag. 26. vers. 2. nouitate] *Fulv.* nauitate.
Ibid. tamen] *Ful.* & tamen.
Vers. 3. possumus] *Ful.* possimus.
Vers. 4. omnigenæ] *Sab.* omni genere *Ita & nostra Editio.*

Vers. 11. partum] *Sab.* paratum. *vt nostra Editio. Fulv.* petitum.
Vers. 15. coëmendata] *Ita* M S.
Vers. 17. nosse] M S. esse. *Ita & nostra Editio.*
Ibid. trullas] M S, trulleos. *Ita & nostra Editio.*
Vers. 18. craterasque] *Ita Ful. Sab.* cæteraque.
Vers. 21. pepererunt] *Ful.* tepererunt. *Sed nihil est mutãdum.*
Vers. 22. diuinas] *Ita Sab.* & M S *Ful.* diuinitus.
Vers. 34. discendi] *Ful.* ediscendi. *nostra Editio discedendi.*
Vers. 33. tardi] M S. barbi, *Ita & nostra Editio.*
Vers. 35. quod si ea] M S. Quod etsi ea.
Vers. 38. nata addiscere *Ful.* natos discere.
Vers. 43. non feruotis nimius in calore] *Ita Canterus. Fulv.* non feruens nimio calore.
Vers. 44. hyemalis] *Ita Fulvius.*
Pag. 27. vers. 4. nec in sermonem aliquem ora & labra diducunt.] *Ful.* n. i. sermones aliquos. o. e. l. d.
Vers. 8. inferatur] M S. inferantur.
Vers. 14. fit] *Sab.* fieri. *in nostra Editione*, fiet.
vers. 15. porrigetur] *Ita Ful. Sab.* corrigetur.
Vers. 17. atque adeo] *Sab.* à Deo. & ita nostra edit.
Vers. 22. principalis esse substantiæ portionem] *Ita Ful. Stevvich.* p. e. s. portionem tam lectam. *Sab.* p. e. s. portione jam læta ex fontibus.
Vers. 31. mulus *Stevvich. alij* miluus.
Vers. 34. solifugas] *alii* solipugas.
Vers. 38. calantica] *Ita MS. Sab.* vrica. *in nostra Editione* calantica.
Vers. 39. traha] *Sab.* rota. *& in nostra Editione.*
Vers. 41. polubrum] *Stevvech.* colubrum, *male.*
Ibid. siliquastrum] *Ita recte Sabæi editio. nec necesse vt seliquastrum nobis hic obtrudatur.*
Ibid. lancicula. *Ful.* lenticula.
Ibid. scopæ] *alij* copæ.
Vers. 45. equidem formaturas varias respectans] *Ita Ful. Sab.* hæc quidem. In nostra Edit. *conspicies hæc quidem, formatura varia res spectans.*
Pag. 28. vers. 1. abjudicare] *Sab.* adjudicare.
Vers. 8. dibus] *Ful.* cubus. *male.* Ita tamen in nostra Edit.
Ibid. dynamis] *Ita Meursius, alij*, dynamus
Ibid. numerus] *Sab.* vltimus, *male.* In nostra Edit. *vltimo.*
Vers. 10. sensurus] *alij*, hæsurus.
Vers. 19. similitudinis] *Ful.* similitudinemque.
Vers. 21. iners veluti puer] *Ita Ful. Sab.* iners valeat in aëre. *sensu nullo.* In nostra Edit. *idem erit iners valeat manere*, &c.
Vers. 24. cogente] M S. cogendi.
Vers. 26. reuolare] *Sab.* reuocare *male.*
Vers. 27. sedes] *Ful.* ædes. *male.*
vers. 28. cotuus] *Ita ex MS. emendant.*
Ibid. expromere] *Ful.* exprimere. *male.*
Vers. 28. scientem] *Ful.* sciensque.
Vers. 29. sæculis] *Ful.* sedibus.
Vers. 33. amitti reperentiam] *Ful.* amittere scientiam.
Ibid. incorporalem animas substantiam] *Ita Fulvius Vrsinus*, in nostra Edit. *incorporales.*
Vers. 35. suaderi] *Ful.* videri.
Vers. 37. & 38. in corporibus] *Ful.* incorporeus.
Vers. 39. junctiones] *alij* vinctiones.
Vers. 46. inducere] *alij*, inducere.
Pag. 29. vers. 1. audire auemus] *Ita Fulvius.* nostra edit. *scire auemus.*
Vers. 3. eorum commistione perfectæ] *Ful.* commixtione eorum effectæ.
Vers. 10. res duas] *alij* r. diuersas. *Sab.* r. contrarias.
Vers. 21. nominis] *alij* nominis.
Ibid. proletarius cum sit, classibus & capite cum censeatur] *Ita Gelenius hunc locum emendauit.* In nostra Edit. *classicus.*
Vers 22. patriciæ] *Sab.* patriæ. *male.* In nostra Edit. *nec patris clari tantis cum meritis nuncupare.*
Vers. 24. aliis] *Sab.* malis. & ita Edit. nostra.
Ibid. inanium] *Ful.* inani.
Vers. 25. mala ista censetis] *Ful.* alas istas noluistis.
Vers. 27. infamiam] *Ful.* infamiæ. nostra Edit. *infamia.*
Vers 29. præceps se ruat] *Ita Steuv. & Fulvius.*
Ibid. intrepidus] M S. securus. vtrumque additur in nostra Edit.
Vers. 32. supernæ] *alij* superæ.
Vers. 41. illibatum] M S. illæsum tamen.
Vers. 42. assumere] *Ful.* assumat.
Vers. 44. superuacua] *Ful* superuacanei. & ita nostra Edit.
Vers. 53. affigere] *Ful.* affingere.
Pag. 30. vers. 12. nec in natiuam posse degenerare mortalem] *ita MS.*
Vers. 13. quod] *Sab.* quid.
Vers 22. dedimus] *Sab.* dedidimus.
Ibid. mancipauimus] *Fulvius* mancipamus.
Vers 27. communi] *Sab.* commodi. *male.*
Vers. 33. è nodis] *Sab.* senodes. *male.*
Vers 34. volare [*Stevvich.* auolare.
Vers. 35. sedes] *Ita Steuv. Sab.* res, *male.*
Pag. 31. v. 1. compleri] *Ful.* conserere.
Vers. 2. nomini] *Stevvich.* numini.

Verſ. 3. vitæ æternitate donari] *Stewech.* vitæ æuiternitate donari.
Ibid. ſed ſi animæ mortales qualitatis] *Ful.* ſed ſi animæ qualitatis.
Verſ. 8. executioni] M S. obſecutionis.
Verſ. 11. mominis] *Ita recte Meurſ. alij*, noominis.
Verſ. 14. mutabiles] *Sab* nutabiles.
Verſ. 18. ſi prolati] *Ita Fuluius.*
Verſ. 22. Dei] *Ful.* Deus.
Verſ. 29. neque ab vllo alio] *Ita Fuluius.*
Ibid. miſſione] *alij* juſſione, *noſtra Edit.* vinctione.
Verſ. 35. eſſentia] *Ita Fuluius Sab.* eſſe ſententia, *male.*
Verſ. 40. habuiſſent] *Ful.* hauſiſſent.
Pag. 32. verſ. 3. mundi perfectionem] *Fuluius* mundum perfectionis.
Verſ. 15. conferunt] *alij*, confert.
Verſ. 17. contentio] *Ful.* completio. *noſtra Edit.* conditio.
Verſ. 19. terrenæ] *Sab.* temeratiæ, *male*, *noſtra Editio* meratiæ.
Verſ. 22. pauidæ] *Ita* M S. *alij*, pauidi.
Verſ. 27. pellaci] *Ita Ful. Sab.* pellaciæ.
Verſ. 33. poſcerent] *Sab.* poſcerentur.
Verſ. 39. noſcere] *Ful.* noſſe.
Verſ. 42. natis] *alij* nata.
Ibid. prolatis] *alij*, prolata.
Verſ. 48. conſtituerent] *alij* conſtruerent.
Pag. 33. verſ. 2. & 3. ſopputandi ſe angerent inſania] *Stewech.* ſupputandis ſummis augerent inſomnia. *Noſtra Edit.* ſupputandis ſe angerent inſomnia hominibus.
Verſ. 13. motibus] *alij*, oribus.
Verſ. 14. viuerent] *alij*, ducerent.
Verſ. 15. faciem] *Ful.* fauces.
Verſ. 17. his] *Ful.* catenis.
Verſ. 18. limbis] *alij*, nimbis, *male.*
Verſ. 19. nec in forinis] *Ita Sab. editio, nec quidquam immutandum.*
Verſ. 21. & exponere] *Fulv* deponere.
Verſ. 25. altilibus] *Ful* altilibus.
Verſ. 34 vilitatem] *alij*, viriditatem.
Ibid. in fornicibus obuiæ, nihil partenuentes, ad oris ſtuprum paratæ] *Ita hunc locum ex MS. & Fuluii editione recte emendauit*, aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 44. juſſione] *Ful & MS.* miſſione.
Verſ. 45. abſcedere] *Sab.* abſcondere.
Verſ. 50. præuidebat] M S. prouidebat.
Pag. 34. verſ. 5. mobiles] *Stewech.* nobiles, *male.*
Verſ. 7. juſſiſſe] *alij*, joſſiſſet.
Ibid. ſub procellis agerent] *Fuluius*, procellis agerentur.
Verſ. 10. internorum paterentur vt aliæ laniatus muſculorunt] aliter in Edit. noſtra, *Ita Fuluius.*
Verſ. 21. conſeruantia] *Canterus*, conſeruans.
Verſ. 22. eminos] M S. minus.
Verſ. 30. quæ vis latens] *Ita Modius*, *MS.* quamuis.
Verſ. 31. etiam] *MS. & Ful.* jam.
Verſ. 50. ſæuitate] *Ful.* ſcæoitate, M S. ſeruitute. *male.*
Pag. 35. v. 4. in rebus humanis viri, ſapientes] *alij ſic diſtinguunt*, i, r, humanis viri ſ.
Verſ. 6 deſideraretur] M S. deſideraret.
Verſ. 10 definiti] M S. diffiniti.
Verſ. 12. ponderari] *Ful.* penderi.
Verſ. 16. admiratio] *Ful.* adunatione. *Stev.* adnumeratio.
Verſ. 17. materiæ] *Ful.* terræ.
Verſ. 19. in immenſo] *Ita Fuluius.*
Verſ. 23. vi] *Ita Ful. alij*, iri.
Verſ. 24. & 25. pertinaci] *Sab.* pertinacium.
Verſ. 26. vt cauſas ſibi auferant lapſus] *Ita MS. alij*, ne cauſas ſibi adferant.
Verſ. 28. corrigi] *Sab.* corripi.
Verſ. 30. pote eſt] *Ita Sabeus.*
Ibid. in impari] *Ita Fuluius.*
Verſ. 32. imperfectum] M S. improbabilem.
Verſ. 52. qui] *Ful.* quæ.
Verſ. 55. credantur & viuere] *Ita Ful.*
Pag. 36. verſ. 3. hominum matrem] *Ita Fulv.*
Verſ. 11. animarum] *alij*, animas.
Verſ. 15. conſerimus] *alij*, conſerant.
Verſ. 16. ineptiſſimi & fatui] *Ita Ful. Sab.* ineptiſſimæ, fatuæ, *inepte.* Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 20. poteſt] M S. potis eſt.
Verſ. 30. facinoribus] *Sabeus*, fatoribos, *male.*
Verſ. 34. maior] *Sabeus*, inanior, M S. immanior.
Verſ. 42. & 43. in inſcientiæ] *Ita Fulv.*
Pag. 37. verſ. 16. & abdita] M S. & abditæ caligine.
Verſ. 21. ſubrumpant] *Ful. & Modius*, ſobruant. M S. ſubripiant.
Verſ. 38. diſſona] *alij*, diſſonare.
Verſ. 43. & 44. conjectamus] *Ita MS. alii*, commentamur *Sab.* commetamur.
Verſ. 46. quæ] *alii*, qua.
Pag. 38. verſ. 1. habet] *Ful.* ambit.
Verſ. 5. ſe circumagat. *Ita MS Saba* circomagatur.
Verſ. 6. infinitus, an ſimtus] *Ita Ful.*

Verſ. 9. ſubaperiat] *Stew.* ſuboperiat.
Verſ. 13. conuenerit, oportuerit Egi] *Ita Fulv.* Aliter in editione noſtra.
Verſ. 18. & dicite] *Stewech.* edicite.
Verſ. 19. niues plumeas & Æoli ora dilatarit] *Ful.* in plumulas & foliola dilatarit: ventus vnde.
Verſ. 22. terrarum] *Ful.* cæterarum aquarum.
Ibid. falſa] *MS.* fola.
Verſ. 31. redolentia] *Sab.* adolentia. *Aliter in edit. noſtra.*
Verſ. 32. ſciri, comprehendive] *Ita Ful.*
Verſ. 37. olores] *MS.* colores.
Verſ. 38. & qualitatom] *Ita Ful.*
Pag. 39. verſ. 8. Deo] *MS.* Dei.
Verſ. 13. ſupernatum] *Fulv.* ſemper natum.
Verſ. 26. animarum veſtrarum] *Ful. & Stew. hæc delent.*
Verſ. 19. ſcholis] *Ful* ſciolis.
Verſ. 28. longævas ſ. perpetuitates] *Ful.* longævæ caſ ſ. perpetuitatis.
Verſ. 33. negent] *Ful.* arrogent.
Verſ. 42. junctionis] *Ful.* viuctionis.
Verſ. 43. ipſius *MS.* potius.
Verſ. 47. depoſite] *Sab.* exponite.
Verſ. 50. potuiſtis] *Ful* potuiſſetis.
Verſ. 51. cur omnino noli omnes] *Ita Fulv.*
Verſ. 53. reſpuit] M S. deſpuit.
Pag. 40. verſ. 3. peccat] *Sab.* expectat *male.*
Verſ. 4. eligendi] *MS.* eligenti.
Verſ. 9. remuneris commoditate priuauetis] *Ita Fulv.*
Verſ. 20. volo.] *Ita Ful. Sab.* nolo. *male.*
Verſ. 22. inania] *Ita Ful.*
Verſ. 24. animis] *Ita Ful.*
Verſ. 28. pontificis] *Ita Sab. editio, nec temere id rejiciendum.* M S. pontificiom.
Verſ. 50. conſtiterit] *Ita Fulv.*
Pag. 41. verſ. 5. & ad vos ſpectat] *Ita* M S.
Verſ. 11. ſpem præſumitis] *Ita Fuluius, alij.* ſ. prælij ſumitis.
Verſ. 13. ignis] *Ful.* τὸ ignis *inducit.* Aliter in edit. noſtra.
Verſ. 22. Tullio] *Sab.* Tullo.
Verſ. 32. corporis] *Ful.* τὸ corporis *delet.*
Verſ. 34. etenim] *Ita* M S. *Aliter in Edit. noſtra.*
Ibid. & culta] M S. caſtructa. *Fulv.* caculta.
Verſ. 39. Theutin] *Sab.* Theutatem.
Pag. 42. v. 1. Alcmena] *Ful.* Camena.
Ibid genitore Saturno] M S. g. Saturnio.
Verſ. 7. corporeæ] *Ita MS. & Fulv. Sab.* corpore.
Verſ. 21. quadringentos] *Recte Fuluius*, trecentos. *Sup.* trecenti ſunt anni ferme.
Verſ. 25. genitalibus Opis adjunctus] *MS.* genialibus O. adjunctis.
Verſ. 33. Æneæ genitoris Latini] *Ful. & Giſanius.* Æneæ genitoris ? cuius : *vel* Æneæ genitoris Aſcanij, Albanio. c. *Aliter in Editione noſtra.*
Verſ. 37. haud] *Ful.* aut.
Verſ. 41 ſuggeritis] *Ful.* oggeritis.
Verſ. 48. bonam] M S. longam, *alij*, longa.
Verſ. 55. ſequimor] *Ita Fulv.*
Ibid. oporteat colere, aut vbinam conueniat] *Ita Fuluius.*
Pag. 43. v. ſola] *Fulv* ſolo. *Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 5. indicatur] *Ita MS. & Fulv.*
Ibid Italas] *Sab.* Italicas.
Verſ. 10. aliquando] *Sab.* aliquanto.
Verſ. 12. cultum] *Ful.* verum cultum.
Verſ. 18. vos] *Sab.* nos.
Verſ. 31. nullis poteſt] *Ita Fulv. & Sab.* M S. vllis potent.
Verſ. 36. nihil omnino] *Ita MS. & Fulv. Sab.* nihilominus.
Verſ. 44. fecerunt] *Ful.* fecerint.
Verſ. 47 opportuiſſet] *Sab.* potuiſſet.
Pag. 44. v. 3. ſedes] *Ful.* ædes, *male.*
Verſ. 4. plenas] *Sab.* plenis.
Verſ. 14 adſcribere inforiunio, voluptatem] *Hæc delenda putat Ful. Vrſinus.*
Verſ. 17. in carcerem hominem datum] *Ita recte hunc locum conſtituit Ful. Vrſinus.*
Verſ. 22. lancinatis & diu vexatis] *Fulv.* laniatis & diuexatis.
Verſ. 29. agitur] *Sab.* agatur.
Verſ. 32. nominis] *Ful.* numinis.

AD LIB. III.

PAG. 45. verſ. 6. ſtare] *MS.* reſtare, *male.*
Verſ. 24. tacita ſe ſentit honorificentia] *Sab.* t. vt. ſ. ſ. h.
Verſ. 32. recuſatis & rennitis] *Ita in MS. legitur.*
Verſ. 35. nominis] *alij* numinis.
Pag. 46. verſ. 1. acquieſcimus, conniuemus] *Ita MS.*
Verſ. 9. diebus impoſuerint ludicris] *Ful.* de rebus à, l, *Meurſius* d, s, loſtricis *melius.*

Verſ. 22. iu vlla] Sab. in uhlla.
Verſ. 25. ſint] Sab. ſunt.
Verſ. 26. populares] Hanc vocē Ful. inducit, MS. popularem.
Ibid. quæ nominibus his cenſum complent] Ful. qui nominis huius e, c, Aliter in edit. noſtra.
Verſ. 29 Æſculapius] Ita Ful
Verſ 46. dicta] Sab dictare.
Verſ. 47 refellitore] Stewvich. refellite.
Verſ. 52. ſignificantiam] MS, ſignificationem, male.
Verſ. 54. ſiue tu Deus es, ſiue Dea] Ita Stewvich. rectiſſimè.
Pag. 47. verſ 2. nam] Ful. at.
Ibid. eſſe] Ita Ful. Vrſin. Aliter in edit. noſtrâ.
Ibid. vi ſignificata ex generum diſiunctione] Ful. & MS. inſignita eſſe generis diſtinctione, bene. Alites in edit. noſtra.
Verſ. 7. noua quoque ſuboriente fœtura] Ita Ful. Vrſinus. Aliter in edit noſtra.
Verſ. 8 recidiua] Ful. rediuiua inepte.
Verſ. 9. ſi per] Sab. & MS. ſuprs.
Verſ. 15. ludere] alij, lucere.
Verſ. 16. non eſt] Ful. non eſſet.
Ibid. vt enim] alij, ſicut enim.
Verſ. 21. etiam] Ita Ful. Vrſin.
Verſ 24 ut ad poſtremum] Ita MS. Alites in edit. noſtra.
Verſ. 27. aborire] Ful aborriri, ineptè.
Verſ. 29. auet animus] Ita recte Gelen. Sab. editio. Habet etiamnum.
Ibid. chalcidicis] Gelenius, chalcæicis, male.
Verſ. 30. ab Iaccho Cererem] Ita Carrio ex MS.
Verſ 31. Lucretij] alij. Lucretina, MS. Lucretia.
Verſ. 34. telis] Stewvich. tricis.
Verſ. 35. hortari] alij, tortari.
Verſ. 36. diis] Sab. de his, male.
Verſ 40. acerrimè] Ful. ægertime.
Pag 48 verſ. 1. ſi modo ad illorum curam ſpectat] Ita MS. Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 3. atque] alij quam, Aliter in Edit. noſtra.
Verſ 8. & velis re certa] Ful. & lege certaque a, f, Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 10. credita, ſocij] Ita Ful. Sab. creditæ ſociæ, male. Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 18. determinaris] Sab. atterminaris.
Verſ. 21. vertebrarum] Sab. verticum.
Verſ. 27. putari] MS. portari, alij, porthre.
Verſ. 29. lienes] alij, venas Stewvich. renes.
Verſ. 34. pendere] Stewvich. pedere.
Verſ. 40. ſilunculos] alij cilunculos.
Verſ. 41. næuios] Sab. nænimos, MS. næuinos.
Verſ. 42. actiuoces] Sab. factiuoces, Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 45. leues] Sab. lenes, male.
Ibid. aquilos] Sab. aquilios.
Pag. 49 verſ. 12. eſſe] MS. fuiſſe.
Ibid. & honoris & dicis cauſa] Ful. ſed h, e, d, c, Sab. & h & doris c, male
Verſ. 15. formamentis] Ita MS. & Ful. Sab. formam mentis, male.
Verſ. 18. reapſe] Ita Ful Sab in re ipſa, male. Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 22. ſuffunderent] Ful. effunderent.
Verſ. 23. ſanctus Pompilius] Forte ſi Ancus Pompilius.
Verſ. 30. clurino] Ita MS. Sab. veterino.
Verſ. 34. prohibemur aliorum] Sab. prohibemus aliquosū.
Verſ. 36. ex fragili condolatus & fabricatus ſi teſta] Ful. e, f, coalitus e, f, s. Stewvich. e, f, l, dolatus ſeu f, eſſe teſta.
Verſ. 38. perhiberis] Sab. perhibitis, male.
Verſ. 41. nos] Ful. vos.
Verſ. 43. pupillis] MS. pupulis.
Pag. 50. verſ. 2. dirigere] Sab. dirigentem.
Ibid. exiſtimationem] Ful. æſtimationem.
Verſ. 5. nominis] alij, numinis.
Verſ. 13. ſuperetur] Ita MS. Ful. & Gulb. Sab. ſuperar, male.
Verſ. 15. diis] Ful. diuinis.
Verſ. 18. continuationibus] Ful concinnationibus.
Verſ. 22. motibus] Sab. monitibus.
Verſ. 23. venationum vt præpotens habeatur] Ita Fulv. Vrſinus.
Verſ. 30. fabricetur] [illegible] fabrices.
Verſ. 33. erras] Sab. & erras.
Verſ. 37. colere] Ful callere. Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 43. præceptionibus] Sab. perceptionibus, male.
Ibid. gnariores] MS ignariores Scaliger. gnarures.
Verſ. 44 in quibus ſingulis euincant] Ful. in q. ſinguli & vincat, Stewvich. i, q, ſ, vigeant. Aliter in Edit. noſtra.
Pag. 51. verſ. 3. inimica] Stewvich mimica.
Verſ. 8. potiores] MS. portiones.
Verſ. 10. cui obliquata, dubia, cui obſcuritatibus ſubmerſa] Ful. cur obliqua & obſcuritatum, ſ, c, Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 13. ceroma] Ful. ceromaſi, Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 14. præſtat] Ful præeſt:
Verſ. 15. compotes] Stewvich. compotit, ineptiſſime.
Ibid. infirmitate] alii, infinitate.
Verſ. 20. inexſpectata] Ful. incapetita, MS. inextorta.

Verſ. 23. malis, juſtis] Ful. m. juſtis, injuſtis, ingenuis, ſeruis.
Verſ. 28. nominis] alij, numinis.
Verſ. 30. Victa] Ful. Victua.
Ibid. Potua] alii, Pota.
Verſ. 35. vaſtitatem] Ful. vaſtitate.
Verſ. 36. Bellonas] MS. Bellonam.
Verſ. 47 particidalis] Ita Ful. Sab. particidali.
Verſ. 50. tali] Sab. talibus, male.
Pag. 52. verſ. 2. tenacium] Ful tenaces.
Ibid. inceſta libidine] Stewv. in inceſtas libidines.
Verſ 18. viuito] Ful. vnito, Stewv. vincæ.
Verſ. 20. in] Ita Ful. Vrſinus.
Verſ. 47. Fonti] alij, Fauni.
Verſ. 33. vt quod Chronos eſt, habeatur Cronos] Hæc fruſtra eruditi viri delent.
Verſ. 34. numen] alij, nomen.
Verſ. 41. ac dictitare] MS. vos addictare male.
Verſ. 45. Fluonia] Sab. Fluuionia.
Ibid. Oſſipagina] alij, Oſſipanga.
Ibid. Februtis] Ful Februlis.
Ibid. Populonia] Ful. Populona.
Verſ. 51. Mentis] Ita Sab. & MS. Meurſ. Metis.
Verſ. 52. nata] Sab. elara, male. Noſtra Edit. enata.
Pag. 53. verſ. 2. ſali] alij ſoli.
Verſ. 3. duos] Sab. & MS. duo.
Verſ. 5. hoc pacto] Sab. hocacto. male.
Verſ. 10. ſola] Ful illa.
Verſ. 16. cunctos] Ful. cuncta.
Verſ. 17. proſerpant] alii protepant.
Verſ. 18. ſentientis] Sab. ſentiens.
Verſ. 19. attollentia ſe germina] Ita Fulvius Vrſinus;
Verſ. 22. prædicata Ful. præjudicata.
Verſ. 24. Pythius] Ful. Sminthius.
Verſ. 26 indixerit] alij. indixerit.
Verſ 27. differentias] MS. diſſidentias.
Verſ. 29. item] Sab. iterum.
Verſ 31. expolietur] Ful & ſpolietur, Stewv. deſpolietur;
Verſ. 33. memorabiles] Sab. memorabili, male.
Ibid. columen] Ful. & Stewv. culmen, inepte.
Verſ. 36. rationale] Sab. rationabile, male.
Verſ. 37. fixa & certa] Ita Fulv. Vrſin. Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 40. coniunctionis] in coniunctiones MS. recte delet, & Fulv. Vrſinus. Aliter in Edit. noſtra.
Ibid. ſenius] Ful. cenſum.
Verſ. 50. quinimo] Ful omnino.
Pag. 54. verſ. 6. quidem] Sab. quidam, male.
Verſ. 7. vlla] Sab. vna, male.
Verſ. 11. Ephorus] Sab. Iforus, male.
Verſ. 12. Myrtilus] Ful. Myrſilus, MS. Murcylas, Sab. Myrtilis.
Verſ 25. in mouendis] Full. innouandis.
Pag. 19. verſ. 2. deos omnes] MS. regiones, vibium, Meliùs, religiones
Verſ. 36. in ſubſtantia] Modius, in eſſentia, Stewv. inſtātia.
Verſ. 37. rationes] Ita Ful. Vrſin. Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 38 labare] Ita MS. Sab. balare.
Verſ. 47. nomen eorum] Ful. omnes nomen eorum. Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 51. ipſe aſſequens] Canterus, ipſe bas ſequens. Aliter in Edit. noſtra.
Pag. 55. verſ. 4. miſerationis] Ita Sab. MS. Ful. memorationis.
Verſ. 5. exiſtimari] Ful. æſtimari.
Verſ. 7. concinens] Ita MS. Sab. continens, male.
Verſ. 8. finitur] Ful. finitum.
Ibid. ſidum] Ful. ſolidum.
Verſ. 13. lautas] Ful. [illegible]
Verſ. 14. quos quinque] Ful. quoſque inepte.
Verſ. 18. genios defunctorum] Ita Ful. Stewv. & functorum animas mortuorum.
Verſ. 20. de quo ambiguas] Ful. d. q. non ambig.
Verſ. 22. coacervare] MS. coadunare.
Verſ. 23. certi] Sab. certe, male.
Verſ. 24. ſcire] Sab. dicere.
Verſ. 28. conſultationem] MS. conſolationem, inepte.
Verſ. 39. vexor] Stewv. verſor.
Verſ. 41. Indigetes Samothraceos] MS. eſſe digiros. S. inepte.
Verſ. 43. cognomina] Ful. nomina.
Ibid. propriorum] Canterus proprium.
Pag. 56 verſ. 2. perducere] alij, adducere. alij, ducere.

AD LIB. IV.

PAG. 56. verſ. 2. verumne] MS. verumne.
Verſ. 7. regionibus] Fulv. religionibus.
Ibid. conſecraſtis] Sab conſectatis.
Verſ. 9. coæquatis & adiungitis] Ful. coaptatis ac iungitis.
Verſ. 10. honoraſtis] MS. oneraſtis, male.
Verſ. 15. viri] Stewv. virtuoſi.

Vers. 18. est oppositionibus] *Ful.* est & oppos.
Ibid. inquietate] *alij*, iniquitate.
Vers 20. in actionibus affectibus fortuitis] *Ful.* in actionibus fortuitis. *Stewsch.* 1. a. effectibus. f. In nostra Editione *i. a. ac e. f.*
Vers. 22. ignotorum] *Sab.* signatorum, *male.*
Vers. 27. esse occœpit] *Ita* M S.
Vers. 31. capiat] *Ful.* caperet.
Ibid. vel *Ful.* &.
Vers. 32. ante facta hæc ergo] *Ita* M S. *Sab* pasefacta & h.e.
Vers. 33. nique] *alij*, neque.
Ibid. potuisset accipere] *Ful.* posivisset. *vel* cœpisset.
Pag. 57. v. 3. quorumuam] *Sab.* quorumne.
Ibid. nisi molestum est] M S. si ne molestum est.
Vers. 7. vtraque] *Sab* vtrinque.
Vers. 8. partis ex vnius] *Ita Fulv Aliter in Edit. nostra.*
Ibid. expulsione] *Ful* polsione.
Vers. 52 poterunt] *Sab.* potuerunt.
Vers. 15 Thrasimenum] M S. Thrasumeni.
Vers. 18. defugerat] *alij*, perfugerat.
Ibid. Dij læui, deæ læuæ] *Ita Stewv. Aliter in Edit nostra.*
Vers. 25. dicimus] *Sab.* dicemus.
Vers. 32. transit] *Ita* M S. *alij*, trahet.
Vers. 39. adauctusque] M S. adjectusque. *alij*, affectusque. *Aliter in Edit. nostra*
Vers. 41. Quid ergo si sesta] *Ita* M S. *&* *Stewsch.*
Vers. 45. suis] *Stewsch.* summis.
Pag. 58. v. 5. admonent] *Ful.* admouent.
Vers. 7. esse.] *Sab.* ipsa
Vers. 50. terendis] *Sab.* ferendis.
Vers 51. Vibilia] *Sab.* Vpibilia.
Vers. 12. extrema tempora] M S. e. sunt t.
Vers. 15. humanum genus] *Ita Ful.*
Vers 16. Mellonia] *alij*, Mellona.
Ibid. Ossilago] *alij*, Ossipago. *Stewv.* Ossipangi.
Vers 27. quid] *alij*, quod.
Vers. 28. sed] *Sab.* &
Vers. 29 in] *Ful.* inditus.
Ibid. quis] *Sab.* qui.
Vers. 32. Liburnum] *Ita* M S. *Sab.* Burnum.
Vers. 33. operitur] *Ita* M S. Sab. expeditur, *male.*
Ibid. Lunam] *Sab.* Lunam. *male.*
Vers. 34. liminum] *Sab.* luminum. *inepte.*
Vers 36. Limos] M S. Limones.
Ibid. sationis] *Sab.* latinis.
Vers 40. quod si haberent in sedibus] *Ful.* Quod si haberens in se diuos *Aliter in Edit. nostra.*
Vers. 42. attigimus] *Sab.* attingimus,
Vers. 45. ficis] M S. ficubus.
Vers. 46. quæ locis] *Ita* M S.
Vers. 48. tutelaribus] *Sab* tutelatoribus, *male.*
Vers. 50. & Pag. 59. v. 1. quid dicitis ô patres nouarum religionum, qui potestatum] *Ita Sab & M S. sensu nullo V. Cl. Fridericus Lindebrogius, I C. feliciter hunc locum restituit, legendo.* Q. d. o. p. vanarum religionum? quid protestamini? *&c. Aliter in Edit. nostra.*
Vers. 2. quiritaminique] *Sab.* queritaminique.
Ibid. Larem] M S. Lateranum *sed vulgata lectio bona est.*
Vers 8. inolescant] M S. insolescant.
Ibid. contendis] *Ita Ful Deest in Edit. nostra.*
Vers. 11. suspicionibus] *Ita* M S. & *Fulv. Sab.* superstitionibus.
V. 13. qui tandem facietis fidem] *Ita Fulvius Vrsinus. Aliter in Editione nostra.*
Vers. 16. astu] *Sab.* actu, *male.*
Vers. 18. incantationibus] *Sab.* in actionibus. *Aliter in Editione nostra.*
Vers. 19. accitis] *Ita Stewsch. Sab.* actis *Ful* certis
Vers. 15. ratione non deos pati] *Ita Ful. Aliter in Editione nostra.*
Vers 21. his] *Ful* deis.
Vers. 23. interrogatis] *Ful.* interrogabitis *Aliter in Editione nostra.*
Vers. 25. istum] M S instituti.
Vers 27. interrogetis] *Sab* interroget.
Vers 30 puerculi] M S puericuli
Vers. 31 in mores tetricos] M S. mares tetrici. *Aliter in Editione nostra.*
Vers. 33 essent] *Ful* sint
Vers 34 consopita] *Ita* M S. *Sab* composita.
Vers. 37. judicii acris] *Ita Ful* Sab i. acres.
Vers. 40. commodatum] *Sab* commemoratum
Vers. 43 procreatus] *Ful.* prolatus *male Ius* Maja tertius natus & Ioue procreatus.
Vers. 44 referunt] *Sab* resferunt *male.*
Ibid Ætheris] M S Æthèrius.
Vers. 45. æque Iouis filius & Hyperiona proditus genitrice] *Ita M S.* secundus Regina & Hyperione p. g *Quam lectionem etiam restituere possumus. Nam Magnam Matrem Reginam dictam affirmat Diodorus Siculus lib 3. Biblioth. pag 190 & Augustin. de ciuitate Dei lib. 11 cap 1v*
Ibid. genitrice] *Sab.* genitore.

Pag. 60. v 8. Pallanseum] *Sab.* Corypallantem *Ful.* Corya Pallantem
Vers. 9. minutatim] *Ita* M S. *Sab.* minutum.
Vers. 19. idonea mosos] *Ita Fulv Vrsin.*
Vers 21 aggredimurque] *Sab* aggrediamurque.
Vers 25 tum numen] *Ful* ac nomen *Aliter in Edit nostra.*
Vers. 27 minime inquit quanta Minerua tu sis] *Ita Ful. Vrsin. Aliter in Edit nostra.*
Vers 33. feres] *Sab* fers.
Ibid ex.] *Ful.* τὸ ex *delet.*
Vers. 35 plenam] *Ful* planè.
Ibid quærere] *Sab* quære.
Vers 38. Neith] *Ita Ful. & Canterus Sabaus* Nili *male.*
Vers 41 patienser] *Sab* patieptiæ.
Vers. 43 vsurpare] *Ful.* v *Sab* cum ex coroo.
Vers. 44 alienam *Sab* aliam.
Vers 47 foscipes] *Sab.* fornices
Vers. 51 inferia] *Ita Carrio ex* M S *Sab.* in feriam. *malè*
Pag 61. v. 6. renditis & multiplicatis] *Stewv.* ua renditis, multiplicatis.
Vers. 11 libidinosa exculcerint fictione] *Ita* M S. *Aliter in Editione nostra*
Vers. 23. hominum de Scriptis] *ita Fulv in.*
Vers. 28. meminisse] *Sab.* nullum esse. *Aliter in Edit. nostra.*
Vers 36. libidinosæ] *Lego.* libidinosè *Sab* libidinia.
Vers. 39. vos] *Ful* eos.
Vers 41. beneficiis obscœnitatis] *Ful.* beneficiò eos o.
Vers. 42. eapertes] *Stewv.* ex M S. a. ñ expertos d. e. o. censemus, aut si.
Vers. 44. missos] *Ful.* emissos.
Vers. 51. condicuns] *Sab.* conducunt.
Pag. 62. Vers. 2. seuisse] *Sab.* Ceuisse.
Vers. 5. dissoluerentus] *Sab.* dissoluerent.
Vers. 9. fulgurans] *Sab.* fulgens.
Vers. 16. gignitur] M S. genitur.
Ibid. coitus] *Sab.* cœtus.
Vers. 18. quam ipse est natus atque editus] *Ita* M S.
Vers. 20. Siluarum habitatrix] *Ita Fulv. Vrsinus. Aliter in Editione nostra.*
Vers. 22. & ex femine iterum natus] *Ita Stewsch. ex* M S.
Vers. 29. oris dignitas] M S. os, dignitas.
Vers. 43. in se] *Ita Meursius rectè: Sabaus*, inde.
Vers. 48. propriam] *Stewv.* promptam.
Vers. 49. afflictatur] M S. flictatur
Pag. 63. v. 5. suis diebus tantum] *Ita Fulv.*
Ibid. seleuari] *Sab.* eleuari. *Aliter in Edit. nostra.*
Vers. 7. à Ioue] *Ita Ful.* M S. *Sab.* nobis. *inepte.*
Vers. 56. Myrtilus] *Ful.* Myrsilus.
Ibid. Megalconis] *Sab.* Meglaconis. *malè.*
Vers. 57. ditatam] *Sab.* dictatum. *malè.*
Vers. 21. Melæ] *Lego ex Plutarcho*, Meletis.
Vers. 23. genitalibus] M S. genialibus
Vers. 25. sordidi] *Ful.* Sardibus.
Vers. 27. moderatricem] *Sab.* modulatricem.
Vers. 42. Ærusas] *Sab.* Chrysas. *male.*
Pag. 64. v. 2. reddeset] *Ita Ful. Vrsinus.*
Vers. 9. sexus] M S. *rectè hanc vocem inducit.*
Vers. 14. cautum] *Canterus* cantum.
Vers. 22. quæ in illorum maledicta conducitis] *Ful. Vrsin.* quæ in illos vestra maledicentia c.
Vers. 32. genitales] M S. genitabiles.
Vers. 35. regali] *Sab.* reguli.
Vers. 41. dolis] *Ita Ful. &* M S.
Vers. 51. Nicanora.] *Sab.* Nicagora. *male.*
Pag. 65. vers. 7. vos contra pios] *Ita Ful. Vrsin.*
Vers. 13. censendus] *Sab.* consentiendus *male.*
Vers. 24. postulationibus] *Ita Sab. Ful.* pollutionibus M S. postilionibus. *Vide Obseruationes.*
Ibid. piaculi] *Stewv.* piacularis.
Vers. 25. sympuuio] *Ita* M S. *Sab.* sympruio.
Ibid. rursus] *Ita* M S. *alij*, cursu.
Vers. 27. pastimus ille qui vocitatur] *Ful.* p. i. & matrimus q. v.
Vers. 28. tertam] *alij* thensam.
Vers. 33. voluptatem] *Sab.* voluntatem.
Ibid. minus] *Ful* minime.
Vers. 39. Deorum] *Sab.* eorum.
Vers. 49. patientissimas] *Stewv.* parentissimas. *inepte.*
Pag. 150. v. 6. incentiuo] *Ita* M S.
Vers. 7. fata] *Sab.* facta. *male.*
Vers. 8. cætu] *Sab.* coalitu, *inepte.*
Ibid. percenseris, ediscitis] *Ita* M S.
Vers. 13. nomen] *Sab.* numen.
Vers. 14. amasius] M S. amasio.
Ibid. velut] *Sab.* vel.
Vers. 17. præditos] *Sab.* proditos, *male.*
Vers. 18. quam] *alij* quibus.
Vers. 20. certæ] M S. certissimæ.
Vers. 22. meterent] *alij* metuerunt.
Vers. 24. sequius] *Ita* M S. *alij*, secus.
Vers. 29. in quos ius] *Ita Ful. Sabaus*, in quosvis.
Vers. 30. confinxerit] *Sab.* confixerit, *male.*
Vers. 46. circumteritus] *Ita* M S. *& Guilhel.*

Verſ. 48. numinis] *Sab.* numin[illegible]
Ibid. introducitur] *Ful.* [illegible]
Verſ. 51. ſubditiui] *Ita* [illegible] *Sab.* ſubdititi.
Pag. 67. verſ. 5. plauſibus] MS. plauſu. *Sabaeus*. plauſis.
Verſ. 12. metuetunt] *Ita* MS. *Sab.* metuerint.
Verſ. 16. familiaris communicatores rei] *Ita Ianus Gulielmus alii*, familiares, communicatores rei.
Verſ. 17. germanitatis n. copulatio] *Stewech.* germanitas n. copulatos. *Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 26. corrupiſſe] *Sabaeus* corruiſſe.
Verſ. 31. furiis] *Ita* MS.
Verſ. 33. contactu] *Stewech.* contentu. *Sab.* contenta *alii* conceptu. MS. comptu. *mendoſe.*

AD LIB. V.

PAG. 68. v. 2. neque] *alij.* quæque.
Verſ. 4. quotidiano] *Sab.* quodam ſuo.
Verſ. 14 mero vino] *Ita recte Ful. Vrſinus. Vide Obſeruat. Aliter in noſtra Editione.*
Verſ. 23. animali] *Ful.* anima. MS. animalia.
Ibid. piſcis] *Ita rectiſſime Gelenius Vide Obſeruat.*
Verſ. 25. non] *Sab* Numa. *inepte.*
Verſ. 29. ſint] *Sab* ſunt.
Verſ. 36. vinctos] *Ful.* victos.
Pag. 69. verſ. 4. operis] *Stew.* τὸ operis *putat redundare.*
Verſ. 7. meas] *Sab.* has.
Verſ. 8. ſacrarum vi vaneſcat] *Ita Stew.*
Verſ. 16. tradere] *Ita* MS. *Ful.* traditis.
Verſ. 21. veruecino] MS. ceruicino.
Ibid. ſuillo an quolibet alio MS. ſ. an bubulo, an. q. a.
Verſ. 24. cæpitum] *Sab.* cæpitij.
Verſ. 29. Ioui] *Sab.* Iouis.
Verſ. 30. Deum] *Sab.* te.
Ibid. deceptum ſe doleat] *Ita Fulv. Vrſinus.* Aliter in Editione noſtra.
Verſ. 33. potuiſſe] *Stew.* putauit. *Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 36. virum] *Ful.* vnum.
Verſ. 45. hinc] *Sab.* hanc.
Verſ. 48. ex vtroque ſexu] *Ita Fulv. Vrſin.*
Verſ. 49. præter ſe. *Ful.* præ ſe.
Pag. 70. verſ. 3. validiſſime] *Sab.* validiſſima.
Verſ. 4. æſtatis] *Sab.* neceſſitatis.
Verſ. 7. exhalata ille vi meri] *Ita Scaliger & Vrſin* MS. exaltata. *Sab.* exaltatur.
Verſ. 8. eo quo fuerat] *Ful* eo quo vir erat. *Inf.* ſub quo Atys nomine ſpoliauerit ſe viri, ... vt ille ſe viro, hæc omnimarum honeſtate priuaret.
Ibid. diſcidio] *Sab.* diſſidio. *male.*
Verſ. 10. Sangarij fluminis] MS. Sang. vel fluminis.
Verſ. 13. formas *Sab.* formas. *male. Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 14. ſcitulos] *Ful.* citulos. *inepte ſup.* ſcituli puſiones.
Verſ. 16. comes] MS. comis.
Verſ. 17. mimus] *Ita Canterus*, MS. minus. *alij* mitibus.
Ibid. tectis] *Sab.* rectis. *male.*
Verſ. 20. vnde vino] *Stew.* vnde de v. *Ful.* vnde vinum.
Ibid. ſanctum] *Fulv.* ſanctuarium. *male.*
Verſ. 21. ſeſe inferre pollutis *Ita Ful. Vrſ.*
Ibid. pollutis] *alij* pollutis.
Verſ. 28. adorandorum] MS. ad orandum. *alij.* ad ora ſanctorum. *Ful.* ad ora deorum. *Meurſius.* ad ora amborum. *Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 35. Ion] *Sabaeus.* Iam. *male.*
Verſ. 38. ſuffodit eam Deûm] *Ful.* ſuſtulit & ſepelit e. D. *Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 42 putreſcat] *Ita Sab. &* MS. Aliter in Edit. noſtra.
Pag. 71. verſ. 2. caſu] *Ita Ful. Vrſin. Sab.* cauſa *inepte*. Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 9. jaciendi] *Ita bene Stew. Sabaeus*, faciendi.
Verſ. 10. multiformibus] MS. multiformis.
Verſ. 18. continuatione] *Ita Ful. & MS. Sab.* cognitione. *male.*
Ibid. obſoleuiſſe v. ſordibus Deum.] *Ful.* obvoluiſſe v. ſ. d. *Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 21. eniſus eſt] *Ita MS. Sab.* enixus.
Verſ. 25. diſpuitur præſidij. MS. depuit *Modius* depuduit. p. *Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 28. vt vt] *Ita Ful. Vrſinus Edit. noſtra* vti.
Verſ. 30. & matris] *Ful.* matris &.
Ibid. fœdus] *Ita MS. Sab.* fœdi.
Verſ. 32. obreptionis] *Ita recte Fulv. Sab.* objectioois.
Verſ. 36. conuentionis huiuſmodi cæptum] *Gulielm.* conuentiones in h. cætum.
Verſ. 37. repugnabat] MS. pugnabat.
Verſ. 38. cupidæ] *Ful.* cupitæ. *Editio noſtra* cupidè.
Verſ. 44. jaculatum] MS. jaculatam.
Pag. 72. verſ. 38. imitabatur atque referebat] *Ita Fulvius Vrſinus.* Aliter in Edit. noſtra.
Ibid. at] *alij* &.
Verſ. 5. regiune] *Stew.* reginine.

Verſ. 9. poſſet] *Ita Sab. & alij.* eſſet.
Ibid. edomari] MS. edominari.
Verſ. 14. illis] *alij*, his.
Verſ. 16. curiat] *Stew.* curas.
Ibid. peniculamenta decurtantem cantheriorum] *Ita Ful. & Scaliger. Sab* peniculantem decuramenta cantherios. *Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 17. mobiles] *Stew.* artificij curatum.
Verſ. 22. immortalium] *Sab.* mortalium.
Verſ. 31. puncti ſpatio] *Ita Ful. & MS. Sab.* punctis ratio. *male.*
Verſ. 34. ſaburato] *Ita Fulv. & MS. Sab.* ſaburatio. *Aliter in Edit. noſtra.*
Ibid. impletis] MS. impleſtis.
Verſ. 35. dicunt] *Ful.* diſcunt.
Ibid. cuncti] *Stew.* cati.
Verſ. 37. ſurgant] *Ful.* furiant. *ſed nihil eſt mutandum, vide Obſeruationes.*
Verſ. 40. etſi gnatus eſſet] MS. deſignatus, *Stew.* dedignatus eſt ſobolem.
Verſ. 42. ſecus virile] *Ita* MS. *Sab.* ſexus virilis.
Verſ. 43. matres] *Sab.* mares. *Deeſt in Edit. noſtra.*
Verſ. 48. exiſtimate] *Ful* æſtimate.
Verſ. 49. admiramur] *Ita Ful. Vrſin.*
Verſ. 50. & 51. nimis prouidam] *Ful.* nimis perviam. *Florus lib. 3. cap. 18.* Miſerabili funere mediam etiam vrbem perafecit. *Aliter in Edit noſtra.*
Pag. 73. verſ. 3. abſciſſæ ſocietatis objeciſſet offenſam] *Ita Ful. Sab.* abſciſſa ſatietatis p. offenſi. *Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 9. deſecta cum ſinoribus] *Ita recte Ful. inf.* ſub pini arbore ſibi genitalia deſecat.
Verſ. 15. credulis] *Ful.* querulis.
Verſ. 22. non interiſſe] *Ita Ful. Vrſin.*
Verſ. 23. comparationem] *Canterus* comprobationem.
Verſ. 24. hiſcere] MS. *alij*, diſcere, *male.*
Verſ. 30. eſſe illam in diebus] *Ita recte Ful. Sabaeus.* eſſe illam in rebus.
Verſ. 31. præſtructione] *Ita Ful. Vrſ.* Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 35. miſeremur] *Ful.* inſeruerimus.
Verſ. 39. exploratæ] MS. *& Ful. Sab.* explicatæ, *male.*
Verſ. 40. intromittis] *Ita* MS. *alij*, intermittitis.
Verſ. 44. Ion.] MS. *Ful. Sab.* Iam. *Meurſ.* Io. *Stew.* Ia.
Verſ. 6. velamenta] *Puto hanc vocem abundare.*
Verſ. 9. ceremonias] *Ita Ful. &* MS. Sab. quærimonias, *male.*
Verſ. 12. inhiant] *Ful.* inant & initient. *alij*, ineant. *Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 16. traditis] *alij*, tradunt.
Verſ. 17. corporaliter] *Ful.* ſpecialiter.
Verſ. 18. quibuſdam] *Ita Ful. alij*, à quibus.
Verſ. 19. Fatuam] *Sab. &* MS. Fætam. *male.*
Verſ. 23. Butas] *Ita recte Gelenius, Sab. &* MS. putar. *male.*
Verſ. 27. Corniculariæ] *Ita Ful. Sab.* Corniculæ, *male.*
Verſ. 30. immania] *Sab. &* MS. inania.
Verſ. 37. trucidatus] *alii*, trucidatur.
Verſ. 41. nidoris] *Sab.* odoris.
Verſ. 45. vates Thracius] *Ita Ful. Inf.* Libros ſumat Threicij vatis.
Verſ. 46. ſumptea] *Sab.* aſſumpta.
Pag. 75. verſ. 4. ſpumat] MS. exſpumat.
Verſ. 6. Brimo] *Ita recte Ful. &* MS. *alii*, primo. *male.*
Ibid. appelletur] MS. appellaretur.
Verſ. 11. ipſi] *Sab.* ipſe.
Verſ. 14. concepti fœtus reuocatur ad curam] *Ita Ful. & Stewech. alii*, concepit, f. r. a. c.
Verſ. 18. actus] *Stew.* aſtus.
Verſ. 20. feri] *alii*, *fore.*
Verſ. 21. fortiſſimi] *Ful.* ſummi. *male.*
Verſ. 23. ſpecie] *Ful.* ſpecies eſt.
Verſ. 24. rei] *Ful.* rei tantæ,
Ibid. Tarentitum] *Ful.* tritum.
Verſ. 27. dimittitur] *Ful.* demittitur.
Verſ. 32. quantaſque ignominias] *Ful.* quantumque ignominiæ.
Verſ. 41. inferatis] *alii*, conſecratis.
Verſ. 41. ſeges] *Sab.* ſedes, *male.*
Verſ. 45. maledictionis] *Ita Canterus &* MS. *Ful.* maletractationis.
Verſ. 50. ruminantem] *Ita Sab.* MS. rumigantem, *male.*
Ibid. ſuffragines talos molli fimo perlitum] *Ita Ful. Sab.* ſuffragine talo molliſſimo perlitum.
Pag. 76 verſ. 4. ferventi inula] *Ita Ful. Sab.* feruenti nullas, *male. Aliter in Edit. noſtra.*
Ibid. diripientem] *Stew.* diribentem.
Verſ. 16. ſunt] *Sab.* ſint.
Verſ. 18. aut ſimuli] MS. aut in ſimili.
Verſ. 20. & pannychia ? ni graue vultis] *Ita Fulv. Sab.* & phannicciis migraue. *ſenſu nullo.* Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 23. dicitent] *alii*, dicent.
Verſ. 25. virago.] *Ita* MS. *Sab.* virgo.
Verſ. 26. ſpecum] *Sab.* ſpeluncam.
Verſ. 29. & 30. flammis comprehenſas Æraxis] *Ita Ful.*

Sab. f. onere pressas *Æ. male.*
Vers. 35. effluit] *Ita Ful. Sab.* & fluit.
Vers. 39 cinnum] *Ita Canterus* & M S *Sab.* cynum, *male.*
Vers 40 fortuna] *Sab* fortunam.
Vers 45. secus femineum] *Ita Carrio ex* M S.
Vers 47. ftriculus] *alii ex* M S. isstriculus.
Vers 48 redit] M S redita *Stewechius* ; redit ita.
Vers 54. calide] *alij* callide.
Ibid. fingere] *Ful.* effingere.
Pag 77 vers. 2 generi] *Sab* juri.
Vers. 6. quas caua] *Ful.* fuccutiens quas Baubo caua manu; nam pueril s Ollis *&c sed nihil est mutandum.*
Vers 12. Q. Erichthæo fati] *Pithœus.* quid Erichtidæ o cati, *sed vulgata lectio bona est, nec mutari debet.*
Vers. 14. suspectio] *Ita Lipsius & M S. Ful.* suspitio. *Sab.* susceptio. *Aliter in Edit nostra.*
Vers. 15. produnt vrbes] *Sab* producunt turpes.
Vers. 22 miserorum] *Sab* miseriarum.
Vers. 27. spectaculo] *Sab.* specu *Ar. ob. inf.* illud spectarulum maximum Baubonis in inguinibus risit —— spectaculi flagitiosa dulcedo. *Aliter in Edit. nostra*
Vers. 34. Alimuntis] *Ita rectè Franst. Pithœus. Sab.* alimoniæ. *male.* Edit. nostra *Alimontis.*
Vers. 35 territoria] *Ful* tectoria, *malè.*
Vers. 38. Liber] τὸ Liber *delet Stew.*
Vers 44. expeditiones] *Ita* M S. *Sab.* expetitionis.
Vers 46 omnes] *Sab* omni.
Vers. 47. ille] *Sab.* inde.
Ibid. decedit] *alij* decidit.
Vers. 51. subdit] M S subsidit.
Pag. 78. v. 1. furientis] M S. *Sab.* luxuriantis.
Vers. 7. & 8 cum criminatio] τὸ cum *Ful. addit.*
Vers. 10. reliquo] *Sab* aliquo.
Vers. 18. & 19. concubitus] *Ful. putat abundare.*
Vers 24. intra] *Sab.* inter.
Vers. 31. nullos] *Sab.* nullius.
Vers. 37 subsiciuis. *Ita MS & Canterus Ful.* subsitiuis:
Vers. 39. propagatores] *Ful.* propugnatores.
Ibid. num.] *alij* vnum.
Vers. 45. inhoneste] *Sab.* injuste.
Vers. 49. contumelias] *Ita* M S. & *Sab. Ful.* contumeliis.
Vers. 56. dicit] *Sab.* dicet.
Pag. 79. vers. 4. vt reris] *Ita* M S. & *Ful. Sab.* vt Cereris *ineptissimè.*
Vers. 11. inclinatum] *Ita Ful. & Sab.* M S. indecorum. *Aliter in Editione nostra.*
Vers. 15. primum] τὸ primum *abundat.*
Vers. 16. in cunsilium scriptores aduocauere] *Ita Fuluius Vrsinus*
Vers 17. & 18. intercepta veritate] *Sab.* inter veritate capta. *male*
Vers. 19. quod] *Sab.* quid.
Vers 23. sensire] *Ful.* sentiti.
Vers. 35. totas in bifarias] *Ita* M S. *Aliter in Edit. nostra.*
Vers. 42. jactum] *Ful. supplet.* vini jactum. *Inf.* vina per tertas sparsa distractis in visceribus Liberi.
Vers. 43. Brimo] *Ita* M S.
Vers. 46. isto] *Ita* M S. & *Ful. Sab* ista.
Pag. 80. Vers. 1. nouatio] *Stew* nudatio. *malè.* Sup partem illam corporis per quam secus fœmininum & sobolem prodere, & nomen solet acquirere generi, eam longiore ab incuria liberat, facit sumere habitum puriorem.
Vers. 5. nec ad rerum vocare contextum] *Sab.* nec alterum rerum vocare c. *Stewech.* ad alterum reuocare c. *Aliter in Editione nostra.*
Vers. 8 vniter conscriptas] *Ita Ful. Sab.* communiter scriptas *Aliter in Editione nostra.*
Vers. 18. differitas] *Ita* M S. *Sab.* differentiis.
Vers. 24. virago] *Ita Ful. Vrsin*
Vers. 35. satisfactio] *Ful* & satisfactio.
Ibid. moribus & conditionibus] *Ful* nominibus & distinctionibus. *Stew.* notionibus.
Vers. 41 constitutum] *Ita Ful. Sab.* constitutum est.
Vers. 42 conuersionem] *Ful Vrsin.* conuersione.
Ibid. allegoricam] *Ful.* allegoriam
Vers 46 pugna esse. *Ful.* pugna, pugna esse.
Vers. 47. eadem, eademque] *Ita Stewech.*
Vers. 52. gentes] *Sab.* genitis *male. Aliter in Edit. nostra.*
Vers. 53. inanirer] *Sab.* inania.
Vers. 54. sanctum] *Stew.* sanctuarium.
Vers. 56. Ityphallorum] M S. phallorum.
Pag 81. v. 4. & 5. hinnulæ] *Ful* binnulea
Vers. 9. è rebus] *Ita Ful. Vrsin Aliter in edit. nostra.*
Vers 19 de opere] *Ita Stew.* ex M S.
Vers. 21. quam] *Ita* M S. *Sab.* atque
Vers. 24. grauiter] *Sab.* grauitas *Aliter in Editione nostra.*
Vers. 25. fœdorum verecundia contegebat] *Ita* M S. *Sab.* fœdæ rei verecundia contegebatur. *Aliter in Edit. nostra.*
Vers. 37. subeat] *Sab.* subjiciat.
Vers. 45. commemoratis] *Ita Canterus Sab.* connumeratis.
Pag. 82. vers. 2. dignius] *Sab* dignus *Stewech.* diuus.
Vers. 16. cœtu] *Sab.* coitu.

Vers. 15. occultatio] [illegible] occupatio.
Vers. 25. prurigo] *Ita* [illegible] rigo. *Stew.* vrigo.
Vers. 16. raptis] *Ita Vrsinus* [illegible] *Canterus Sab.* partis.
Vers. 23. conscriptione] *Ful.* conscriptioni.
Vers. 24 conquinauistis] *Stewech.* coinquinauistis.
Vers. 30. ad] M S. da.
Vers. 34. &] *alij* sed.
Vers. 36. verecundia hæc laude] *Ful.* ver. laude. *Stew.* verecundi ac lauti condigne. M S. ver. at l.

AD LIB. VI.

PAg. 83. v. 2. infamias] *Vrsinus.* insanias. *Lib.* 1 Nec per impias vagari suspicionum volucrimus insanias..... suspicionum argutiæ..... inspitionum audaciæ.
Vers. 5. affingere] *Sab.* affigere, *male. Lib.* 1. Quæ ant summo seruientibus regi crimen impietatis affingit.
Vers. 10. eos] *Ita* MS. *Sab* deos.
Vers. 17. indigere quo] *Ita Ful. Sab.* addicere, quod *Aliter in Edit nostra.*
Vers. 24. incommoditatibus] *Ita Ful. Sab.* commoditatibus.
Vers. 26. esset] *alij.* est.
Ibid. pati, dolere, diminui] *Ita* MS. *& Vrsin. alij.* pati dolorem, diminui.
Vers. 30. cælitus] *Vrs.* cælitum. *Aliter in Edit. nostra.*
Vers. 32. ecquid] *alij.* & quid.
Vers. 33. ponamus] *alij.* ponimus.
Vers. 36. Numquid ei] τὸ ei. *Vrs. addit.* Edit. nostra &.
Vers. 38. potiora] *Ita MS. Sab.* potentiora.
Vers. 41. aut] τὸ aut *a Cantero est.*
Ibid. dicitis] *Stewech.* ducitis.
Pag. 84. vers. 5. quidem] *alij.* quidam.
Vers. 25. obiectionibus] MS. obiectibus.
Vers. 13. & Veneris, Apollo hic habitat] *Supplet Stewech.* ex MS. & Veneris hoc Herculis, Apollinis, Ditis, quid est aliud dicere, quàm domus hæc Martis est, hæc Iunonis, & Veneris. Apollo hic habitat, in hoc manet Hercules, illa Summanus, Ita non prima; &c.
Vers. 16. ita] *Sab.* ista.
Vers. 19. inquit] *Ful.* inquiens. *male.*
Vers. 33. audiamus] *Sab.* audiamus.
Vers. 35. causa templum numinis alicuius] *Stewech. ex* MS. τὸ causa & τὸ alicuius *delet.*
Vers. 38. rogitare] *Sab* cogitare, *male.*
Vers. 43. atque ita] *Ita* MS. *alij.* at ita.
Vers. 49. superlata] *Stew.* tuberata. *male Arnob. inf* Polyandria illa Varronis, quibus templis contegantur, quasque in se habeant superlati ponderis moles.
Pag. 85. vers. 2. Immarnachus] MS. Immaranchus. *male.* Aliter in Edit. nostra.
Vers. 3. Eleusinus] MS. Eleusinio.
Ibid. emitati] *Ful.* arci.
Ibid. Celei] *Sab.* Elei.
Vers. 4. humationis sortitæ perhibentur officia] *Ita Vrsin. Sab.* humationibus perhibentur officio. *Arnobius inf* cum membris omnibus humationis, officia sortitum. Aliter in Edit. nostra.
Vers. 5. Laodiceque] *Sab.* Elaudiceque.
Vers. 6. Clearchum] *Ita Vrsin. & Clemente Alexand. Sab.* Cleomachum. *quomodo & Eusebius* κλεόμαχον.
Vers. 7. Leandrus] *Sab.* Leandrius.
Vers. 10. primo] *alij.* Brimo.
Vers. 13. Ægyptus] *Sab.* Ægyptius.
Vers. 20. Valerianus] *Ful.* Valerius Antias.
Vers. 21 & 22. à germani seruulo] *Ita Ful. Sab.* germani seruuli. *Aliter in Edit. nostra*
Vers. 24. rei] *Ful.* τὸ rei *reducit.*
Vers. 41. ita coli] *Ita Gelenius & MS. Sab.* eos insolidi. *inepte.* Edit. nostra *sic coli.*
Pag. 86. vers. 1. pote est] *Ita Sab editio*, MS. potis est.
Vers. 2. alteri] MS. alteræ
Vers. 3. vulgaribus] MS. vulgaribus.
Vers. 5. nouissime] *Sab.* notissime.
Vers. 7. effingitur] *Ita Sab.* MS. effigitur. *Stew.* effigiatur.
Vers. 16. fluorem] *Ful.* fluores. MS. fluuium pulsi & m. r. concitari.
Vers. 17. rationibus] *Ful* latrationibus.
Vers. 18. inter Deos videmus vestros] *Ita* MS.
Vers. 19. nigro oblita minio, & nomine truci, serio nuncupant] *Ita Ful. Vrsin. & Lipsius. Sab.* m. o. m. & n. frugi. s. n. *alij*, & nomine trucis feræ n. *Aliter in Edit. nostra.*
Ibid. oblita] *Ful.* oblitus. *Aliter in Edit. nostra.*
Vers. 20. superorum] *Sab.* superiorum.
Vers. 21. facie] *Sab.* facies.
Vers. 23. de gutture] *Ita Gelenius & Ful. Sab.* decotoro. MS. cotoro. *Rigaltius.* decerotoro. *alij.* de colore.
Vers. 26. credere] *alij* dicere.
Vers. 28. & 29. tantum pro Cinxia Thespi s.] *Ita Ianus Gualthelmus*, & MS. *Sab.* t. procinexia Thespi t.
Vers. 32. Æthelius] *Sab.* Ethedius.
Ibid. puteum] *Ita Canterus & Vrs. Sab.* puteum.

Verſ. 34. ipſa] M S. illa.
Verſ. 36. ſuffragines] *Sab.* ſuffraginem.
Pag. 87. verſ. 11. interſtinctio] *alij* interſtitio.
Verſ. 20. ſolertiarum] *Ful* ſolerti aliarum.
Verſ. 22. negotia Theſpiaca] *Male Vrſ.* τὸ negotia *induxit.*
Ibid. culmine] *Sab.* acumine.
Verſ. 26. veritas] *Ful.* nauitas.
Verſ. 32. Pantarces] *Sab.* Pantarches. *male.*
Verſ. 40. vinctorem] M S. junctorem.
Ibid. habitu eis per ſe datos] *Ita Fulv. Sab.* habitus e. p. ſ. datos.
Verſ. 42. adoraretur] *Ful.* adnotaretur. *male.*
Verſ. 47. vobis] *Sab.* bis. *male.*
Verſ. 50. ex] *Sab.* &.
Pag. 87. verſ. 1. groſsis] *Ita Vrſinus Sab.* & *MS.* groſſis. *male.* Aliter in Edit. noſtra.
Ibid. & 2. forcipibus] *Ita Ful. Sab.* furfuribus. *male.* Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 5. artem] *Sab.* partem.
Verſ. 6. fauore] *Ful.* fauores. *Aliter in edit. noſtra.*
Ibid. & 7. ſuccurrere] *Ita Sab.* & M S. *alij*, accurrere.
Verſ. 20. æs mutat, aut teſtulæ] *Ita Steuvich.* & *Vrſinus. Sab.* æs mutata, vt teſtula.
Ibid. cogit] *Sab.* cogat.
Verſ. 21. inſenſilia, *alij* inſenſibilia. *male.* vid. Obſeruation.
Ibid. fuerunt] *Fulv* fuerant.
Ibid. facit.] *Ful.* faciat.
Verſ. 21. moueantur] *Steuv.* morentur.
Ibid. retineant] *Fulv.* retinent.
Verſ. 23. corporibus] M S. corporalibus.
Verſ. 29. acquiſitiones] *Sab.* acquiſitionis.
Verſ. 31. vacuæ] *Ful.* fatuæ *inſ.* vacua imaginatione.
Verſ. 42. obſcuritatis] *Ful.* obſcurata.
Verſ. 44. vanitates] *Ful.* nauitates.
Verſ. 47. incuria] *Ful.* injuria
Ibid. ſitu ſpeciem] *Sab.* ſitus ſpecie. *Aliter in Edit noſtra*
Verſ. 48. cauis] *Sab.* cauſis. *male. Fulvius* caſis *Steuv.* caueis.
Verſ. 50. ſpem] *Ful.* ſtupam.
Pag. 89. verſ. 1. mollities] *Sab.* mollitie, ſollicite *Aliter in Editione noſtra.*
Verſ. 4. ſplenas] *Ita Auratus Sab.* plenas. *Ful.* tela. *Sed prior lectio verior. Martialis.* ſplenia tolle, leges.
Verſ. 8. deijcere] *Ita Ful. Sab.* dicere *male.*
Verſ. 9. inſtincta] *Sab.* & *MS.* diſtincta.
Verſ. 15. junctioni] *Ful.* vinctioni.
Verſ. 20. irrogatis] *Sab.* irrogati.
Ibid. ſi inuius] *Ful.* τὸ ſi *delet.*
Verſ 21 & 22. cogantur voluntariæ obſecutionis] *Ful. ſic diſtinguit* : cogantur. Voluntariæ. *Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 23. vincti omnes] M S. anteponant vinctiones, vt prupemodum *Aliter in Edit. noſtra.*
Ibid. nobilitent] *Sab.* nobilitatis. *male.* Aliter in Editione noſtra.
Verſ. 36. maximitatem] *Sab.* maximitate.
Verſ. 37. in ſtantibus] *Sab* inſtantibus. *male.*
Verſ. 44. priua.] *Ita Ful. Sab.* priuata.
Verſ. 49. veritatis] *Sab.* veritati.
Pag. 90. verſ. 1. alimoniamque] M S. alimoniaque.
Verſ. 5. nomine] *Ful.* crimine, *vel* momine, *id eſt* momento.
Verſ 13. ludens] *Ful.* luſit.
Verſ 22. jocaretur] *Sab.* loqueretur, *male.*
Verſ. 24. ſedes] M S. ædes.
Verſ 28. ſpretos ſe] τὸ ſe *Ful. addit.*
Verſ. 31 animo] *Sab.* anima
Verſ. 32 vxoria] *Ful.* vxoris.
Verſ 33 vacua] *Sab.* vacuæ.
Verſ. 35. rebus eius] M S. reapſe. *Steuvichius* reatu eius. *bene.*
Verſ. 41. quod ab ſe] *Fulvius*, quod ſe.
Verſ 53. Epheſo] *Sab.* Epheſi.
Verſ. 54. Dodone] *Sab.* Dodonæ.
Pag. 91. verſ. 1. ſcrupulum] *alij* ſcripulum.
Ibid. hoſpitis] *Sab.* hoſpitiis.
Ibid. & 2. Varro vt dicit in Menippæis] *Ita Ful. Sab.* V. v. d. ſe Theuipeus. *inepte. Aliter in Editione noſtra.*
Verſ. 4. ſuſpitione] *Steuv.* ſuſpectione.
Verſ 5. tenebrarum] *Ita Ful. Sab.* remedorum.
Verſ. 8. ſubjecta] *Sab.* objecta.
Verſ. 40. & 41 humanum] *Sab* hominum. *male.*
Verſ. 41. affigeretur] *Ful.* figeretur.
Verſ. 42. caliendra] *Sab.* caliendria.
Verſ. 49. monſtruoſiſſima totuitate annos] *Ita Fulv. Sab.* monſtruoſiſſimas totuitates anni. *male.* Aliter in Editione noſtra.
Verſ. 7. affixa] *MS.* fixa.
Verſ. 12. circumlocutionibus] *Ful.* circumlationibus.
Verſ. 13. minimum tribuamus] *Ita Ful. Sab.* & M S. q; minime attribuamus.

AD LIB. VII.

PAG. 92. verſ. 6. integrior] *MS.* verior. *Editio noſtra habet vtrumque.*
Verſ. 12. ſerie] *Ful.* ſeriem.
Verſ. 17. quod [M S. quo.
Verſ. 21. terrenæ] *Sab.* terrenas.
Pag. 93. v. 8. vda] *Sab.* ſuda. *male.*
Verſ. 11. poteſt] M S. potis eſt.
Verſ. 14. è paſtu] *Ita* M S.
Verſ. 15. ſuccenſis adijciuntur] *Steuvich.* ſ. thura. a.
Verſ. 26. pronolui & inteſtina] *Ful* prouului inteſtina.
Verſ 27. tremebundas] *Ful.* tremebundis.
Verſ 28. prius] *Sab.* apertius. *Edit. noſt.* potius.
Verſ. penult. ruperimus] *Sab* reperimus.
Verſ 31. diffundique] *Sab.* diffindique.
Verſ. 34 nec voluptas eſt vlla] *Sab.* vna.
Verſ 37 at] *Sab.* &.
Verſ. 39. conſentaneum] *Steuv.* ex M S. confectaneum.
Verſ. 49 conueniet] *Sab.* conueniat.
Pag. 94. v. 1. læta] *Ful.* lauta. *Sic inf.* homo lautus --- nec ab homine lauto.
Verſ. 3. deſignauerit] M S. diſſignauerit.
Verſ. 4. quas irarum] *Sab.* quaſi parum. *inepte.*
Verſ. 11. viſi] M S. vlli.
Verſ. 12. ſeſe eſſe] *Ita MS Edit. noſtra.* ſe.
Verſ. 15. abire] *Sab.* & M S. obire.
Verſ. 16. & 17. vitulum] *Ful.* vel pullum.
Verſ. 19. & 20. quo animis] τὸ quo *Fulvius addit.* Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 21. pupulos] *Steuv.* pupulas.
Verſ. 26. habere] *Ful.* tribuere.
Verſ 32. quum] *Sab.* quod, M S. qui.
Verſ. 34. numen] *Sab.* nomen.
Ibid. vt ſcis] M S. vt ſcitis.
Verſ. 37. numen] *Sab.* nomen.
Ibid. ante] *Ful.* & *Gel.* aut te. *male.* Aliter in Edit. noſtr.
Verſ. 40. luatur è ſanguine] *Fulv.* τὸ è *sustulit.* male
Verſ. 41. perducatur] M S. producatur.
Pag 95 verſ 7 commentatus] *Ful.* commentus.
Ibid. queant] *alij.* nequeant.
Verſ. 26. voluerint] *Sab.* noluerint.
Verſ. 34. inquiunt] *Ful.* inquient.
Verſ. 42. cunſiunt] *Ita Cant. Sab.* conficiant *Ful.* conficiãt.
Ibid. agit] *Ful.* aut agit.
Ibid. præſcriptus] *Sab.* perſcriptus.
Pag. 96. verſ. 14. exceptione] *Ful.* acceptione.
Verſ. 16. fauorem] M S. fauores.
Verſ. 14. & 25. dignitatibus] M S. dignitatibuſque.
Verſ. 30. acclinis] *Ita* M S. *nec aliter citatur ab eruditiſſimo Briſſon. lib. 1. de Formulis. pag. 38.* *Sab.* acclinis. *male.*
Ibid & 31. ancillarum ſeruuli] *Ful.* ancillæ, aut ſeruuli.
Verſ. 33. ſuſpectum] *Sab.* ſuſceptio.
Verſ. 36. comparationibus] M S. conjectionibus.
Ibid. vero] *Sab.* quæro.
Ibid. honori] *Sab.* honoris.
Verſ. 37. accedere] *Ful.* addere.
Verſ. 39. incipiunt] *Sab.* concipiunt.
Verſ. 43. vt inferior deus ſit] *Steuv. ſupplet. ex* M S vt i. d. ſ. q. b. m. h. homo vero ſublimior qui auget potentiam numinis.
Verſ. 48. potentioribus acceperimus imperiis] *Ful.* potentioris a. imperij.
Verſ. 50. ne] *Sab.* Quæ *male.*
Ibid. opinio de his] M S. o. d. h. primum digna, recta & honeſta, nec turpitudinis alicuius deformitate culpabilis. *Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 53. tum] *Sab.* tunc.
Pag. 97. verſ. 1. affici] *Ita Sab. Ful.* affligi. *male.*
Ibid. rei] *Ful.* naturæ.
Verſ. 2 æſtimare] M S. æſtimari.
Verſ. 6. ſtruibus] M S. ſtructibus. *Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 14. ſui natura] *Ita Ful. Sab.* ſenſus natura.
Verſ. 21. ſolifugas.] *Ita Sab. Ful.* ſulipungas. *male.*
Verſ. 27 iidem] *Sab.* idem.
Verſ 25. cenſu] *Lege* ſenſu.
Verſ 33. facere] *Ita Gulhel.* & *Ful. Sab.* facerent.
Verſ. 34 appoſitione] *Ful.* appetitione.
Verſ 41. puteſcant.] *Ita MS.* & *Sab. alij.* putreſcant.
Verſ. 44. cerneris] *Sab.* cernitis.
Verſ. 46. curam] *Ful.* culturam.
Verſ 47. inualetudinem vertere] *Ful.* in voluptatem v.
Verſ 52. ea quæ] *Sab.* eaque. *male.*
Pag. 94. v. 4. buculis] *ita Ful. recte Sab.* bubulis. *Steuvich.* vitulis. *male.*
Verſ 55 incientibus ſcrophis] *Ita Ful. Vrſinus recte. Sab.* ingenitibus, *male. Vid. Columella lib. 7. cap. 8. Varro de re ruſtica. lib. 2. cap. 8*
Ibid. annis] M S. terris.
Verſ. 8. animalis] *Ful.* τὸ animalis *addidit.* Aliter in Editione *noſtra.*

Verſ. 15. & 16. vicetit] *Ita* NS. *Ful.* euicerit. *Sab.* iuſſerit.
Verſ. 18. inueniti] *Ful.* inuti.
Verſ. 24. præſcribuot] *Ita Ful. Sab.* perſcribunt.
Verſ. 25. omnium] *alij.* bominum, *male.*
Verſ. 35. coloris] *Sab.* colores.
Verſ. 41. nigra, furuique exiſtimatis] *Ful.* nigri, furuique æſtimatis.
Verſ. 45. ferre] *Ita Sab.* MS. *& Fulv. Steuv.* inferte.
Verſ. 47. addiſcere] MS. diſcere.
Verſ. 52. procurationemque] *Steuv.* procurationumque.
Pag. 99. verſ. 9. pactioue] *Sab.* pactionis.
Verſ. 13. ratio] MS. datio. *male.*
Verſ. 19. fœtas] *Anton. Auguſtin.* fordas *male.* MS. majoris amentiæ eſt fœtas iugulare telluri.
Ibid. quoniam] *Sab.* quam.
Verſ. 27. &] *Ful.* τὸ & *addit. Deeſt in Edit. noſtra.*
Verſ. 30. uon poſſe] MS. nos non poſſe.
Verſ. 44. contractus] *Ful.* conructus. *male.*
Verſ. 45. exagitentur] *Sab.* exagitantur.
Pag. 100. verſ. 3. longano] *Sab.* longauo. *Vide Obſeruationes.* Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 4. qoid rædæ] *Ful.* tucera.
Ibid. & 5. tæniæ] *Ita Scaliger Sab.* neniæ. *male.*
Verſ. 7. porrectio] *Petrus Daniel.* profectio.
Verſ. 10. ex quibus eſt omenti pars quædam] *Ita Ful. Vrſinus.* Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 13. fritilla] *Sab.* fit illa.
Verſ. 15. & ipſis non eſt] *Ita Ful. Vrſin.*
Verſ. 19. biræ] *Sab.* diræ. *male.* Aliter in Edit. noſtra.
Verſ. 20. rumas] *Sab.* ærumnas. *male.*
Verſ. 21. vitulis] *Ita Ful. Vrſin. Sab. Carrio &* MS. ſeculis. *recte. Vid. Lucretium.*
Ibid. uugmina] *Ful.* augmenta.
Verſ. 22. velamen ſanguinum] *Ita Sab. Ful.* vel amen ſanguinum. *Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 28. & 29. fraitibus] *Ita Sabaus & Canterus. Ful.* fratribut. *Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 30. innumeras] M S. numeras.
Verſ. 33. proſicias] *Sab.* præſicias.
Verſ. 36. cauda] M S. coda.
Ibid. hiræ ſolæ, omentum ſolum magmentorum] *Sab.* iræ ſolæ nomenque ſolum augmentorum. *Aliter in Editione noſtra.*
Verſ. 38. hæc] *Ful.* ac.
Ibid. maieolia] *Ful.* macteolis.
Verſ. 39. admoueant] *alij* amoueant.
Verſ. 43. tænias] *Sab.* nænias.
Ibid. penitas] *Sab.* redemptas
Verſ. 44. ſunt] *Sab.* fiunt.
Verſ. 46. poteritis] *Ful.* potueritis.
Pag. 101. v. 16. accedit] *Sab.* accidit
Verſ. 22. odore] *Ful.* ardore.
Verſ. 39. & 40 ſuffitionibus] M S. ſuffectionibus. *malè.*
Verſ. 43. deorum] *Fulv.* τὸ Deorum *delet.*
Verſ. 47. & quæ alios] *alij*, vt quæ illos. *Aliter in Editione noſtra.*
Verſ. 50. uttactu, ita afficitur] *Ita Ful. Sab.* attactum ita efficit. *Aliter in Editione noſtra*
Verſ. 51. euntagij *Fulv.* compagiique.
Verſ. 53. ſoliditatis] *Sab.* & M S. validitatis. *alij* oblíditis.
Verſ. 54. neque] *Sab.* nec.
Pag. 102. v. 6 ſiccitates] *Ful.* ſiccitatem.
Verſ. 7. ſulitos] M S. ſolidos. *Beme lib. 2. fol. 58.* cum experit ſolidioribus cibis infans debere fulciri.
Verſ. 10. ſympuviaque] *Sab.* ſympiniaque. MS. ſympubiaque.
Verſ. 18. viſcus] *Ita lego, alii* muſcus. *Gelen.* cruſſas. *Aliter in Edit. noſtra.*
Verſ. 24. nimirum] *Sab.* primum. *malè.*
Verſ. 25. plus] MS. τὸ plus *non habet.*
Verſ. 28. Veneri] *Sab* Venereis. *alij.* Veneris.
Verſ. 38. & 39 obligabitur cæterum] *Ita Ful. Vrſinus.*
Pag. 103. verſ. 6. & 7. domuitioner] *Sab. &* MS. dormitiones.
Verſ. 9 lauantibus] *Canterus*, labentibus. *Sab.* lauentibus.
Ibid. antiqua] *Ful.* aliqua. *Steuv.* antiquæ.
Verſ. 12. ſuaſionibos] *Steuv.* vaſionibus. *Aliter in Edit. noſtra.*
Ibid. contractis] *Sab* contracti.
Verſ. 18 illatarum] *Sab.* illatas.
Verſ. 31. ſalpictarum] *Sab* ſalpictanum. *Scaliger &* MS. ſalapittarum.
Verſ. 33. cauſa. *Sab.* culpa.
Verſ. 34. iuanibut] M S. immaoibut.
Verſ. 43. ceſſatione] *Ita* M S. *Sab* ceſſione. *Ful.* ſeſſione.
Pag 104. v. 20. juramut] *Ful.* firmamus. *vel* judicamus.
Verſ. 22. quas] *Sab.* & eas M S. eſſe & eas conſtat & l.
Ibid. Diſcordiarum] *Ful* Diſcordias.
Verſ. 24. hæc] *Sab.* vero.
Verſ. 25. disjuncta] *Sab.* disjunctas.
Verſ. 28. obeuntium] *Sab.* obeuntibus.
Verſ. 34. credat] *Sab.* credit.
Verſ 37. mollite] *Sab* molliti.
Verſ. 45. præſumptæ] *Sab. & MS.* promptæ.
Verſ. 48 ſed dij] *Ful. &* MS. ſed ſi dij.
Pag. 105 verſ. 5. iuſtiſſimam] *Ita Ful. Sab.* adiunctiſſimam.
Verſ. 6 ludis] *Ful.* τὸ ludis *addit.*
Verſ. 9 & eſſe] *Ful.* hæc eadem & eſſe poſita.
Verſ 15 vaderet] *Ita Lipſius & Ful. Sab.* ſuaderet. *male.*
Verſ. 18 & 19. coutatori] *Ful.* cunctatori.
Verſ. 35. ſubrecto] *Ita Guilhelm. & Ful Sab.* ſubrepto. *malè.*
Verſ 38. perſtringere] *Ful.* præſtriogere.
Verſ. 39. penitus] *Stewvich* penitius.
Ibid. & 40. voluntates] MS. voluptates. *male.*
Verſ. 46. trahi alios erutibus] *Ful.* i. a. debiles cruribus.
Pag. 106. v. 16. indixit] *Ful.* induxit, *male.*
Verſ 19. adultæ] *Sab.* adulteræ.
Verſ. 22. ſe] *Sab.* ſibi.
Ibid. reddere] *Sab.* redderet.
Verſ. 23. protogare] *Sab.* prorogaret. M S. protogari.
Ibid. augere] *Sab.* augeret. M S. augari.
Verſ. 24. uut. *Sab.* vt.
Verſ. 27 deligeret] *Sab.* diligeret
Verſ. 37. obeundo] M S. obeda. *Meurſius*, obedientia:
Verſ. 42. tepulit.] *Sab.* retulit. *male.*
Ibid iuani] *Sab. &* M S. in alia *Ful.* mali.
Verſ. 48. patiatur] *Poſt hoc verbum Rom. Edit. &* M S. *hæc interſerunt, quæ ſuprà etiam habentur.* Non imus inficias in annalium ſcriptis contineri hæc omnia, quæ ſuut à vobis in oppoſitione prolatu: nam & ipſi pro modulo, ingeniique pro captu, & legimus hæc eadem, & eſſe poſita ſcimus, ſed quæſtionis in hoc ſumma eſt, vtrumne hi dij ſint, quos ſæuire aſſeueratis offeoſos, reddique ludis & ſacrificiis mites? an ſint longe aliud, & ab huius vi debeant & nominia & potentiæ ſegregari. Quis eſt enim primum, qui eos Deos exiſtimet, aut eſſe qui credat, qui motibus & ſaltationibus ſcenicis, qui cantheriis fruſtra currentibus, voluptatum ſoluuntur in gaudia, ineptas & frigidas actiones ſpectatum proficiſcuntur è cœlo? offendique ſe doleant, & ſuis honoribus derogatum, ſi paulisper conſtiterit ludius, aut tibicen modice intetquieuerit feſſus? qui præſulem ſibi diſplicuiſſe pronuntient, ſi per Circi medium pergat uocens aliquis, meritorum pœnas & ſupplicia redditurus? Quæ ſi penitus cuncta & ſine vlla gratificatione cernautur, uon tantum ab diis eſſe, reperientur aliena, verum ab homine quouis lauto, nec ad ſummos apices grauitatis ac ponderis inſtituto. Quis eſt enim primum Deos illos qui exiſtimet fuiſſe, aut eſſe qui credat, qui nocendi habeant, ſæuiendique naturam, eaſque abjiciant ruſſus cyatho vno ſanguinis, & turis ſuffitione molliti? Qui motibus ſceniciis & ſaltationibus biſtrioonum feſtos dies ducant & bilaritatis pleniſſimas voluptatet; qui cantherios fruſtru & ſine vlla ratione curtentes ſpectatum proficiſcantur è cœlo: gaudeantque ex his alios tranſiti pronos & cernuos ruere, cum curribus reſupinos verti, trahi alios debiler, & crutibut claudicare præfractis; qui præſulem ſibi diſplicuiſſe pronuntient, ſi per Circi medium pergat nocens aliquis meritorum pœnas & ſupplicia redditurus, qui offendi ſe doleana & ſuis honoribus derogatum, ſi paulisper conſtiterit ludiut, interquieuerit tibicen feſſus, puer ille matrimus decidat fortuito alicuius inſtabilitate prolapſus. Quæ ſi penitut cuncta & ſine vlla partium gratificatione pendantur, non tantum longè longéque ab diis eſſe repetiuntur aliena, verum a quouis homine ſentiente communia, nec ad ſtudiuus veri ratioonum cognitionibus erudito
Pag. 107. verſ. 14. dicimus] M S. dicemus.
Verſ. 15. quiſnam eſſet aut qualis. *Ful.* nec quiſquam aut qualit, poſſent homines *Aliter in edit. noſtra.*
Verſ 16 dicatur] *Sab.* edicantur.
Verſ. 32. dicimus *Ful.* dicamus.
Verſ. 34. oiſus M S. nixus.
Verſ. 35. obſita] *Sab.* oblita
Verſ. 39. quiſnam] *Sab.* quidnam
Verſ. 43. piotexerit *Ita Canterus &* M S. *alij*, proterit.
Verſ. 45. & 46. quid ſi ſyluarum denſitatibus ſe dedit] *Ita Ful. Vrſinus ſupplet.*
Pag. 52. verſ. 1. Romana] *Sab.* Roms.
Ibid. afflicta eſt cladibus] *Ita augentur Codice* M S.
Ibid. ſpeciebos *alij*, temporibus.
Verſ. 58. pientas ciuitates] M S. meritæ ciuitatis,
Pag 108 verſ 8 metere] M S. mereri.
Verſ. 20. angulis] M S. angellis *male*
Verſ. 29. credat] *Sab.* credit.
Ibid. corporis] *Ful.* τὸ corporis *delet.*
Verſ. 30. quis] *Sab.* qui.
Verſ. 31 more] *Ful.* molem *male.*
Verſ. 38. fauorem] *Sab* pauorem *male.*
Verſ. 49. credat] τὸ credat *Fulv. addit.*
Verſ. 52. ſubjugauit] *Ful. Vrſinus putat mancum librum hunc eſſe & imperfectum.*

IVLII FIRMICI
MATERNI V.C.
DE ERRORE PROFANARVM RELIGIONVM
AD
CONSTANTIVM ET CONSTANTEM AVGG.

IOAN. à WOVVER *recensuit.*

IVLII FIRMICI
MATERNI. V. C.
DE ERRORE PROFANARVM RELIGIONVM.

QVOD in fabricatione hominis artifex fecit, vt anteà diximus, annuis perditorum commonitionibus ac communicationibus specialiter retexenda sunt, in testificationem veritatis manifestis rationibus exemplorúmq; testimoniis diuinationem probabimus per diabolum esse inuentam & perfectam: vt per hoc spiritus maculata cogitatione, spe fluxę felicitatis, peruersa discretione peruerteret miseros homines perpetuis calamitatibus implicitos.***. Quatuor Elementa esse principia creaturarum nemo est qui dubitet [id est, ignem, aquam, aërem & terram,] Sed hæc Elementa diuersa sunt, vel in potestate contraria. [a] In errore sunt itaque gentes, quæ cum elementis tribuant principatum, adhuc deputant ignem, quasi summum Deum, quasi cætera ex ipso habeant substantiam calore nescientes, quòd omnia Elementa ex ipsa sint sua contrarietate coniuncta, & quòd & ipsa habeant fabricatorem Deum, qui singula suis locis ordinibúsque constituens creauit, quòd aut mente, aut cogitatione colligimus, aut certè quòd oculis cernimus diuina verbi sui societate compositum, æquata corporum moderatione in hoc toto. Ægypti incolæ aquarum beneficia percipientes, aquam colunt, aquis supplicant, aquas superstitiosa votorum continuatione venerantur. Sed in sacris suis (quæ mysteria vocant) addunt tragica funera & funesta calamitatis metuendæ certamina. Incestum cum sorore adulteriúmque aiunt commissum, & hoc facinus seueris mariti animaduersionibus vindicatum. Isis soror est, Osiris frater, Typhun maritus; is cum comperisset Isidem vxorem incestis fratris cupiditatibus esse corruptam, occidit Osirim, artuatimque lacerauit, & per omnes Nili fluminis ripas miseri corporis palpitantia membra projecit. Isis repudiato Typhone, vt & fratrem sepeliret & coniugem, [b] adhibuit sibi Nephthen sororem sociam, & Anubin venatorem. Cui ideò caninum caput impositum est, quia lacerati corporis partes artificio canis vestigantis inuenit. Sic inuentum Osirim Isis tradidit sepulturæ. Fuerant sani hi apud Ægyptum reges pariter ac tyranni, sed Osiris justus, præter illud, quod cum sorore commisit. Typhon furiosus impotens ac superbus. Ideo ille colitur, iste vitatur. Hæc est Isiaci sacri summa. In adytis habent idolom Osiridis sepultum: hoc annois luctibus plangunt, radunt capita, vt miserandum casum regis sui turpitudine dehonestati defleant capitis, tundunt pectus, lacerant lacertos, veterum vulnerum resecant cicatrices, vt annuis luctibus in animis eorum funestæ ac miserandæ necis exitium renascatur. Et cum hæc certis diebus fecerint, tunc

fingunt

[a] *IN errore itaque sunt gentes.*] Cultum elementorum multis refellit Athanas. πρὸς ἑλλ.

Ægypti incolæ aquam colunt.] Athanas. πρὸς ἑλλ. Παρὰ μάλιστα Αἰγύπτιοι τὸ ὕδωρ προτιμῶσι, καὶ θεὸς ἀναγράφουσι.

Quæ mysteria vocant.] Glossema.

Isis soror est, Osiris frater.] Totam hanc fabulam singulari libro complexus Plutarchus, vnde his Firm. petenda interpretatio

[b] *Adhibuit sibi Nephten.*] Ita legendum docet Plutarch. περὶ Ἴσιδ. κ. Ὀσίρ.

Et Anubin.] Athanas. Κυνοκέφαλος Ἄνουβις. Propert. latrans Anubis.

Venatorem.] Plutarch. de Iside.

Fuerant hi apud Ægyptum reges.] Vide Synes. orat. Ægypt. siue de prouid.

Annuis luctibus plangunt.] Athanas. πρὸς Ἕλλην.

Radunt capita.] Prudent. 1. contra Symm.

Isidis amissum semper plangentis Osirim,
Mimicaque & ridenda sua sollennia caluis.

Appian. 4. de bello ciu. Euseb. Præpar. Euang. lib. 11. cap. 1. Plutarch. de Iside. Lucian. de Dea Syria. Synes. [illegible] Tandem autem solitos in luctu ex Plutarch. [illegible], & aliis notum

Tundunt pectus, lacerant lacertos.] Herod. Eut. [illegible] Lactant. 1. cap. XXI. *Isidis Ægyptia sacra sunt, quatenus filium paruulum vel perdiderit, vel inuenerit. Nam primo sacerdotes eius deglabrato corpore sua pectora tundunt, lamentantur, sicut ipsa, cum perdidit, fecerat. Deinde puer producitur quasi inuentus, & in lætitiam luctus ille mutatur.* Theophil. lib. 1. ad Aut.

Frugum semina Osirim dicentes.] Athenag. Apol Euseb. præparat. Euang. lib. 11. cap. 1. lib. 111. cap. 11. Macrob Sat. 1. Lactant. in 1. Stat. Theb. Adires Plutarchus de Iside, & Osir. Vide Suid. Δόγμα.

Cum fruges reddunt.] Lege: redduntur.

Cum fruges genitalis terra frumento concepta omnia rursus coperint procreatione generari.] Emenda: cum fruges genitali terra frumento conceptæ noua rursus.

fingunt se lacerati corporis reliquias reperire, & cum inuenerint, quasi sopitis luctibus, gaudent. O misera & caduca mortalitas, vt regibus tuis per annos singulos funestas mittas inferias, neglecto Deo summo, qui omnia diuini artificij moderatione composuit, & spem tuam perdis & vitam! Nec ostensi tibi luminis splendore corrigeris, nec recuperatæ libertatis quæris insignia, nec spem redditæ tibi salutis agnoscis, nec ex pœnitentia præteritorum criminum indulgentiam postulas. Frustrà tibi hanc aquam, quam colis, putas aliquando prodesse. Alia est aqua, qua renouati homines renascuntur. Hanc aquam, quam colis per annos singulos, vis alia decoctis venarum meatibus siccat, aut certè funestus regis tui sanguis commaculat. Illa, quam despicis, ignita venerandi spiritus majestate decoratur: vt ex ipsa per veteres conscientiæ cicatrices credentibus hominibus salutaris sanitas irrigetur. Sed in his funeribus & luctibus, quæ verè sunt funera, quæ facta sunt, quorum extant hodie quoque reliquiæ (nam & sepulchrum Osiridis hodie in Ægypto est, & cremati corporis reliquiæ cernuntur) defensores eorum volunt addere physicam rationem. Frugum semina Osirim dicentes esse, Isin terram, Typhonem calorem: Et quia maturatæ fruges calore, ad vitam hominis colliguntur, & à terræ consortio separantur, & rursus appropinquante hyeme seminantur. Hanc volunt esse mortem Osiridis cum fruges reddunt. Inuentionem verò cum fruges genitali terræ fomento conceptæ, noua rursus cœperint procreatione generari. Pone hanc veram esse sacrorum istorum rationem, pone propter fruges vota reddi numinibus, quid addis incestum, quid adulterium, quid miserandæ animaduersionis exitium? Quid errantibus hominibus & simpliciter peccare cupientibus de sacris tuis malum monstras exemplum? physica ratio, quam dicis, alio genere celetur. Quid autem cælari oportuit, quod omnibus notum est? Cur plangitis fruges terræ, & crescentia lugetis semina? Ad sustentationem generis humani hæc omnia diuina summi Dei liberalitate donata sunt. Agendæ sunt summo Deo gratiæ propter hoc, nec est summi Dei lugenda largitio. Deflete potius quòd erratis, & quod errorem vestrum restauratis semper luctibus plangite. Nolite annuis sacris quærere funus alienum; vestris potiùs funeribus parate solatia per annos singulos. O miser homo, inuenisse te nescio quid gaudes, cum animam tuam ex istis sacris per annos singulos perdas! Nihil illic inuenis nisi simulacrum, quod ipse posuisti, nisi quòd iterum aut quæras aut lugeas. Quære potius spem salutis, quære exordium lucis, quære quod te summo Deo aut commendet aut reddat. Et cum veram viam salutis inueneris, gaude, & tunc erecta sermonis libertate proclama, [a] εὑρήκαμεν, συγχαίρομεν, cum ab his calamitatibus post pœnitentiam tuam summi Dei fueris indulgentia liberatus. Phryges, qui Pessinuntem incolunt, circa Galli fluminis ripas terræ cæterorum elementorum tribuunt principatum, & hanc volunt omnium esse matrem. Deinde vt & ipsi annuum sibi sacrorum ordinem facerent, mulieris diuitis ac reginæ suæ amorem, quæ fastus amati adolescentis tyrannicè voluit vlcisci, cum luctibus annuis consecrarunt. Et vt satis iratæ mulieri facerent, aut vt pœnitenti solatium quærerent, quem paulò antè sepelierant, reuixisse jactarunt, & cum mulieris animus ex impatientia nimij amoris arderet, mortuo adolescenti templa fecerunt. Tunc quod irata mulier pro iniuria spretæ fecerat formæ, hoc ordinantes à se pati voluere sacerdotes. sic annuis sacris cum honore terræ istius funeris pompa componitur, & cum persuadetur hominibus quòd colant terram, miseri funeris venerantur exitium. Hic quoque, sacratissimi Imperatores, vt error iste cæletur, etiam hæc sacra physica volunt esse ratione composita. Amare terram volunt fruges, amatum vero hoc ipsum volunt esse, quod ex frugibus nascitur; pœnam autem, quam sustinuit, hoc volunt esse quod falce messor maturis frugibus facit. Mortem ipsius dicunt, quod semina collecta conduntur. Vitam rursus, quod jacta semina annuis vicibus reconduntur. Velim nunc mihi inquirenti respondeant, cur hanc simplicitatem seminum ac frugum cum facinore, cum morte, cum fastu, cum pœna, cum amore junxerint? Itane non erat aliud, quod diceretur? Itane non erat, quod in agendis Deo summo pro frugibus gratiis faceret misera mortalitas? Vt gratias pro renatis frugibus agas, vlulas; vt gaudeas, plangis. Nec te, cùm veram rationem videris, hoc aliquando fecisse pœnituit; sed hoc agis, vt annuis luctibus occupatus vitam semper fugias, mortem requiras. Dicant mihi, quid hoc frugibus profuit, vt fletus suos annuis vlulatibus seminent in tristitia, interfecti funeris calamitatibus ingemiscant, quod dicant physica ratione compositum, lugetis & plangitis, & luctus vestros alia ratione cælatis. Nouit agricola, quando terram aratro dimoueat, quando sulcis frumenta committat. Nouit, quando maturas solis ardoribus colligat segetes. Nouit, quando tostas terat fruges. Hæc est physica ratio, hæc sunt vera sacrificia, quæ ab sanæ mentis hominibus annuo labore complentur. Hanc simplicitatem diuinitas quærit, vt homines in colligendis fructibus ordinatis

temporum

a *Εὑρήκαμεν, συγχαίρομεν.*) Solemnia verba exclamantium in sacris Isidis, inuento corpore Osiridis. Scholiastes Iuuenal. ad illa Sat. VIII. *Exclamare libet, populus quod clamat Osiri inuento. Populus Ægypti inuento Osiri dixit: εὑρήκαμεν, συγχαίρομεν.* Ita enim Isidem inuentis Osiridis membris exclamasse putabant. Athenag. Apolog. τὴν μὲν τοῦ σίτου σποράν, Ὄσιριν ὄντα, φασὶ μυστικῶς ἐπὶ τῇ ἀνευρέσει τῶν μελῶν ἢ τῶν καρπῶν ἐπιλεχθῆναι τῇ Ἴσιδι, εὑρήκαμεν, συγχαίρομεν.

Phryges, qui Pessinuntem incolunt.) Strabo lib. XII. Herod. lib. I. Ammian. lib. XXII.

Hoc ordinantes a se pati voluere.) Mater Deûm diligebat Atyn, is ab Acdesti actus in furias testula sibi genitalia desecat. hoc in honorem magnæ matris imitantur Galli eius Sacerdotes Arnob. lib V. August. de ciuit Dei lib I. cap. IV. Schol. Nicandri Theriac. Tatian. πρὸς Ἕλλ. Ouid. IV. Metam. Iustin. Apolog. Clem. Protrep. Lucian. de dea Syr. Euseb. præp. Euang. lib. II. cap. IV.

temporum legibus seruiant. Cur huic ordini miseræ mortis figmenta quæsita sunt? Cur cœlatur lachrymis, quod cœlari non debuit? vnde confiteantur necesse est, hæc sacra non in honorem frugum, sed in honorem esse compositа mortis alienæ. Nam quod terram matrem esse omnium Deorum dicunt, qui huic elemento tribuunt primas partes, verè deorum suorum mater est, nec abnuimus aut recusamus. Quia ab hac collectos deos suos, aut lapideos faciunt semper aut ligneos. Terram omnem circumfluunt maria, & rursus inclusa Oceani ambientis circulo stringitur. Cæli eam rotunda sublimitate operitur, perflatur ventis, aspergitur pluuiis, & timorem suum assidui motus tremoribus confitetur. Quid vos maneat, qui hæc colitis considerate, cùm dii vestri infirmitatem suam vobis quotidianis professionibus prodant. Assyrij & pars Afrorum aërem ducatum habere elementorum volunt, & hunc imaginata figuratione venerantur. [a] Nam hunc eumdem, nomine Iunonis vel Veneris virginis, si tamen Veneri placuit aliquando virginitas, consecrarunt. Iunonem sanè, & ne huic deesset incœstus, Iouis volunt ex sorore coniugem factam. Effœminarunt sanè hoc elementum, nescio qua veneratione commoti. Num quia aët interiectus est inter mare & cælum, effœminatis eum sacerdotum vocibus prosequuntur? Dic mihi hoccine est, quod in viro fœminam quærunt, cui aliter seruire sacerdotum suorum chorus non potest, nisi effœminent vultum, cutem poliant, & virilem sexum ornatu muliebri dedecorent. Videre est in ipsis templis cum publico gemitu miserenda ludibria, viros muliebria pati, & hanc impuri & impudici corporis labem, gloriosa ostentatione detegere. Publicant facinora sua, & contaminati corporis vitium [b] cum maxima delectationis macula confitentur. Exornant muliebriter nutritos crines, & delicatis amicti vestibus vix caput lassa ceruice sustentant. Deinde, cùm sic se alienos à viris fecerint, adimpleti tibiarum cantu, vocant Deam suam, vt nefario repleti spiritu vanis hominibus, quasi futura prædicant. Quod hoc monstrum est, quódve prodigium? Negant se viros esse, & sunt; Mulieres se volunt credi, sed aliud qualiscumque qualitas corporis confitetur. Considerandum est etiam, quale sit numen, quod sic impuri corporis delectatur hospitio, quod impudicis adhæret membris, quod polluta corporis contaminatione placatur. Erubescite ô miseri supinitatem, aliter vos Deus fecit. Cùm cohors vestra ad tribunal judicantis Dei accesserit, nihil vobiscum afferetis, quod Deus, qui vos fecit, agnoscat. Abiicite hunc tantæ calamitatis errorem, & studia profanæ mentis aliquando deserite. Nolite corpus, quod Deus fecit, sceleratа Diaboli lege damnare; calamitatibus vestris, dum adhuc tempus patitur, subuenite. Misericordia Dei diues est, libenter ignoscit. Relictis nonaginta nouem ouibus amissam quærit vnam. Et reuerso pater prodigo filio vestem reddit, & parat cœnam. Nulla vos desperare faciat criminum multitudo: Deus summus per filium suum Iesum Christum Dominum nostrum volentes liberat, & pœnitentibus libenter ignoscit, nec multa exigit vt ignoscat. Fide tantùm & pœnitentia potestis redimere, quicquid sceleratis diaboli persuasionibus perdidistis. Persæ & Magi omnes, qui Persicæ regionis incolunt fines, ignem præferunt, & omnibus elementis putant debere præponi. Hi itaque Ionem in duas diuidunt potestates, naturam eius ad vtriusque sexus transferentes, & viri & fœminæ simulacra ignis substantiam, deputantes, & mulierē quidem triformi vultu constituunt, monstrosis eam serpentibus illigantes. Quod ideò faciunt, ne ab autore suo diabolo aliqua ratione dissentiant: sed vt dea sua serpētibus polluta, maculosis diaboli insignibus adornetur. Virum verò abactorem boum colentes, sacra eius ad ignis transferunt potestatem.

Sicut

a *Nam hunc eumdem, id est, aerem nomine Iunonis vel Veneris.*) Illa, id est, aërem. sunt glossographi. Assyrios autem siue Syros coluisse aërem, nomine Iunonis seu Veneris ex Plutarcho in Crasso discimus, vbi de dea Hierapolitana: [illegible] Ἀφροδίτην, οἱ δὲ Ἥραν, οἱ δὲ τὴν ἀρχὴν [illegible] Ἀφροδίτη hæc, ἀήρ. Herodotus lib. 1. [illegible] Ἀσσυρίων [illegible], καὶ Ἀραβίων. Pausan. Atticis.

Effœminarunt sane hoc elementum.) Cic. II. de Nat Deor. *Aer autem interiectus inter mare, & calum, Iunonis nomine consecratur. qua est soror & coniunx Iouis. quod & similitudo est ætheris, & cum eo summa coniunctio. Effœminarunt autem eum, Iunonique tribuerunt, quod nihil est eo mollius.* Heraclides Ponticus: [illegible] αἰθέρος δὲ καὶ ἀέρος, τὸν μὲν Δία τὴν πυρώδη φαμὲν [illegible], μετ' αὐτὸν δὲ ἀὴρ μαλακώτερος στοιχεῖον, διὰ τοῦτο [illegible]. Philo [illegible]. Tertull. adu. Marcion. Probus in Virgil. Eclog. VI. Seru. in I. Æneid.

b *Cum maxima delectationis macula*) Forte, detestationis.

Erubescite ô miseri sublimitatem) Lege: supinitatem.

Nec multa exigit.) Forte: mulctam exigit.

Ignem praferunt.) Clem. Protrept. Πέρσαι δὲ καὶ Μάγοι τὸ πῦρ [illegible] τὴν Ἀσίαν [illegible]. Strabo lib. XV. Eustat. in Hom. Iliad. Socrates Histor. Eccles. lib. VI. Max Tyr. Serm. XXXIX. Ruffin. Hist. lib. II. cap. XXVI.

Hi itaque Ionem.) Persarum peculiaris Deus Sol. Iouis & Solis idem numen ostendit Macrobius.

Naturam eius ad vtriusque sexum) Athenag. Apol. [illegible] Macrob. I. Saturnal.

Monstrosis eam serpentibus) Cur solis statuæ Draconis effigies subiungi solita docet Macrob lib. I Satur. cap. XIX. & XX.

Virum vero abactorem boum) Solem Persis coltum Herodotus, Iostinus, Strabo, & alij prodiderunt. Herculem autem Solem multis probare conatur Macrob. Saturn. lib. I. cap. XX.

Mythram vocant.) Strabo lib. XV. de Persis: Τιμῶσι τὸν ἥλιον, ὃν καλοῦσι Μίθραν. Hesych. Μίθρας ὁ ἥλιος [illegible]. Frequens in v. Inscrips. *Soli inuicto Mithra. Soli Mythra* Martian. Capell. lib. II. à Mithre, qui in Solis vrbe regnauit Plin. lib XXXV. cap. II.

Sacra eius In speluncis abditis tradunt.) Porphyrius comment. de Nympharum antro. *Primus Zoroastes apud Persas, vt narrat Eubulus, speluncam natura factam in Persia montibus consecrauit, in honorem rerum omnium auctoris, & parentis Mithra, vt per speluncam significaret mundum à Mithra conditum.* Lactant. ad illa Stat. Theb. I. *Seu Persei sub rupibus antri Indignata sequi torquentem cornua Mithram.* Hieron. ad Lætam. *Gracchus specum Mythra subuertit.* Tertull. de Corona mil Iustin. dial. cum Tryph.

Vt armata clypeo, lorica thorace gladio, & hasta consecratur) Forte legendum: Vt armatus, & capiendum de milite Mythræi initiari solito Tertull de corona militis. *Erubescite Romani commilitones eius, iam non ab ipso iudicandi, sed ab aliquo Mythra milite. Qui cum initiatur in spelao, in castris verò tenebrarum, coronam interposito gladio sibi oblatam quasi mimimum martyrij monetur obuia manu capite depellere,* & de præscript. adu. Hæret *Signat illic in frontes milites suos & sub gladio redimit coronam.* Sed potius nihil mutandum, vt hæc & sequentia de alterius numinis potestate accipiamus. Nisi de Iouis fœminæ simulachro, quod triformi vultu constituisse ait, intelligenda sint, Μίτραν Ἀφροδίτην Persas coluisse auctor Herodotus lib. I.

Sicut Propheta eius nobis tradidit, dicens: Μυσταγώγῳ μυστάκῳ ὁ κλοπίης σύνδετε πατρὸς ἀγαυοῦ. Hunc Mithram dicunt. Sacra verò eius in ſpeluncis abditis tradunt, vt ſemper obſcuro tenebrarum ſqualore demerſi, gratiam ſplendidi ac ſereni luminis non videant. O cæca numinis conſecratio! O nefariæ legis fugienda commenta! Deum eſſe credis, cuius de ſceleribus confiteris. Vos itaque, qui dicitis in his templis ritè ſacrificari non magorum ritu Perſico, cur hæc Perſarum ſacra laudatis? Scio hoc Romano nomine dignum putatis, ac Perſarum ſacris. At Perſarum legibus ſequatur.

* * * * * * vt armata clypeo, lorica, gladio & haſta conſecratur * * * * * Tertia etiam pars eſt; qua in aſperis ſecretiſque ſyluarum agreſtiúmque ferarum ſortita imperium. Vltima pars tripartitæ iſtius diuiſionis æſtimat libidinum vias, quæ praua deſideria quæque præpoſteræ cupiditatis monſtrant illecebras. Ideò vnam partem capiti aſſignant, vt hominis iram quodammodo denotare videatur. Aliam in corde ſtatuunt, vt diuerſarum cogitationum varietatem, quas multiplici intentione concipimus, in modum ſyluarum tenere videatur. Tertia pars conſtituitur in jecore, vnde libido naſcitur & voluptas. Illic enim genitalium ſeminum collecta fœcunditas naturalibus ſtimulis deſiderium cupiditatis exagitat. Quid ergò perficit iſta diuiſio, diligenter aſpicite, vt cernatis, quàm facilè commentum ratio veritatis impugnet. Si diuiditur anima, & ſubſtantia eius diuerſo efficaciæ genere ſeparatur, diſſoluto ordine ſuo, incipit eſſe quod fuerat. Aliud enim mens eſt, aliud ira, aliud libido. Animam ergo ſeparatio iſta diſſoluit, & patitur maximam ex iſta partitione jacturam, nec integram ſui ſpeciem res iſta cuſtodit, quæ per tres contrarias ſeparatim diuiditur, & (vt verum dicam) fit ex ipſa diuiſione mortalis. Etenim quod poteſt diuidi, corpus eſt. Quod autem corpus eſt, neceſſe eſt eſſe mortale. Ergo ſi anima diuiditur, corpus eſt. Si corpus eſt, neceſſe eſt ſit res mortalis. Egregia erroris iſtius, ac præclara comitantia. Maximum nobis beneficium ex iſta conſequentia confertur. Commentis iſtarum abſurditatum animas volunt eſſe mortales. Sic ſunt ſacratiſſimi Imperatores, elementa à perditis hominibus conſecrata. Sed adhuc ſuperſunt aliæ ſuperſtitiones, quarum ſecreta pandenda ſunt Liberi & Liberæ, quæ omnia ſacris ſenſibus veſtris ſpecialiter intimanda ſunt, vt & in iſtis profanis religionibus ſciatis mortes eſſe hominum conſecratas. [a] Liber itaque Iouis fuit filius regis ſcilicet Cretici. Hic cùm fuiſſet adultera matre progenitus, nutriebatur apud patrem ſtudioſiùs, quàm decebat. Vxor Iouis, cui Iunoni fuit nomen, nouercalis animi furore commota, ad necem infantis omnifariam parabat inſidias. Proficiſcens peregrè pater, quia indignationes tacitas ſciebat vxoris, ne quid ab irata muliere dolo fieret, idoneis (ſicut tibi videbatur) cuſtodibus tutelam credit filij. Tunc Iuno opportunum inſidiarum nacta tempus, & ex hoc fortiùs inflammata, quia proficiſcens pater, & ſolium regnj puero tradiderat & ſceptrum, cuſtodes primum regalibus præmiis, muneribuſque corrupit, deinde ſatellites ſuos, qui Tytanes vocabantur, in interioribus regiæ locat partibus, & crepundiis ac ſpeculo affabrè facto animos ita pueriles illexit, vt deſertis regiis ſedibus ad inſidiarum locum puerilis animi deſiderio duceretur. Illic interceptus trucidatur. Et vt nullum poſſet necis inueniri veſtigium, particulatim membra conſciſſa, ſatellitum ſibi diuidit turba. Tunc, vt huic facinori aliud facinus adderetur, quia vehementer tyranni crudelitas timebatur, decocta variis generibus pueri membra conſumunt, vt humani cadaueris, inauditis vſque in illum diem epulis veſcerentur. Cor viſum ſibi ſoror ſeruat, cui Minerua fuit nomen, quia & ipſa ſceleris fuit particeps, & vt manifeſtum eſſet delationis indicium, & vt haberet vnde furentis patris impetum mitigaret. Reuerſo Ioui filia ordinem facinoris exponit. Tunc pater funeſta calamitate cladis, & acerba luctus atrocitate commotus, Tytanes quidem vario genere ſuppliciorum excruciatos necat. Nec prætermiſſum eſt in vltione filij, aut tormentum aliquod aut pœna, ſed per omnia pœnarum genera bacchatus, necem qualitercumque filij vindicauit, affectu quidem patris, ſed tyrannica poteſtate. Tunc quia diutiùs pater ferre lugentis animi tormenta non poterat, & quia dolor ex orbitate veniens nullis ſolatiis mitigabatur, imaginem eius ex gypſo, plaſtico opere perfecit, & cor, ex quo facinus fuerat, ſorore deferente, detectum, in ea parte plaſtæ collocant, qua pectoris fuerant lineamenta formata. Poſt hæc pro tumulo extruit templum, & pædagogum pueri conſtituit ſacerdotem. Huic Silenus fuit nomen. Cretenſes vt furentis tyranni ſæuitiam mitigarent, feſtos funeris dies ſtatuunt, & annuum ſacrum trieterica conſecratione componunt, omnia per ordinem facientes, quæ puer moriens aut fecit, aut paſſus eſt. [b] viuum laniant dentibus taurum, crudeles epulas annuis commemorationibus excitantes, & per ſecreta ſyluarum clamoribus diſſonis ejulantes fingunt animi furentis inſaniam, vt illud facinus non per fraudem factum, ſed per inſaniam crederetur: præfertur ciſta, in qua cor ſoror latenter abſconderat, tibiarum cantu, & cymbalorum tinnitu, crepundia, quibus puer deceptus fuerat, mentiuntur,

a *Liber itaque Iouis fuit filius*) Clemens Protrept. τὰ γὰρ Διονύσου μυστήρια τέλεον ἀπάνθρωπα ὃν εἰσέτι παῖδα ὄντα ἐνόπλῳ κινήσει περιχορευόντων κουρήτων δόλῳ ὑποδύντων Τιτάνων, ἀπατήσαντες παιδαριώδεσιν ἀθύρμασιν οὗτοι δὴ οἱ Τιτᾶνες διέσπασαν ἔτι νηπίαχον ὄντα. &c. Quæ profert Euſeb. προπαρ. εὐαγγελ. Higinus Fab. CLXVII. paulò aliter fabulam narrat Arnob. lib. v.

b *Viuum laniant dentibus taurum.*) Heſich. ταυροφάγος. Vide Suid.

mentiuntur. Sic in honorem tyranni à seruiente plebe Deus factus est, qui habere non potuit sepulturam. Fuit etiam alius Liber apud Thebas tyrannus, magicæ artis potestate conspicuus. Hic cùm muliebres animos venenis quibusdam, & carminibus occupasset, pro arbitrio suo crudelia facinora furentibus imperabat, vt mente captas nobiles fœminas, & libidinum ministras haberet & scelerum. Qui qualia fecerit scelera, vel quantum matri contra filium, vel sororibus contra fratrem imperauerit facinus, in scenis quotidie à tragici carminis autoribus traditur, vt scelerati tyranni facinorosa crudelitas in animis audientium funestis semper relationibus tenascatur. Hunc Lycurgus, sobria virorum conjuratione protectus, regno exuit, pellit patria. Neque enim effœminatus ille consensum virorum potuit diutiùs sustinere. Effœminatum enim fuisse, & amatorum seruisse libidinibus, Græcorum gymnasiis decantatur. Nec fuga eius Lycurgus tantùm est exilióque contentus, sed timens ne fugiens & ab aliis receptus, ludibriosa scelerum suorum etiam in alia regione conderet semina, succinctus ferro, patriæ dedecus minaci persequitur edicto. Tunc liber proiectis insulis, quas pampineis coronarum circulis illigabat, cum semiviro comitatu fugiens (soli enim eum sequuti sunt stuprorum & flagitiorum & libidinum socij) per omnes oras vicini maris cum summa trepidatione desperationis errauit. Illic inter ebrias puellas, & vinolentos senes, cùm adhuc cum scelerum pompa præcederet, & alter nigro amictu teter, alter [a] ostenso angue terribilis, alter cruentus ore, dum viua pecoris membra discerpit, à Lycurgo comprehensus per proximam rupem, quæ immensum præcipitium saxis inuiis fecerat, in mare præcipitatur, vt lacerum corpus marinis diu jactatum fluctibus, errantium populorum animos ad sanitatis ac sobrietatis ordinem seuera animaduersione reuocaret. Hunc finem Liberi Homerus, vt fugam & trepidationem detegeret, & vt ostenderet mortem, ait: Iliad.

------Διώνυσος δὲ φοβηθεὶς.
Δύσεθ' ἁλὸς κατὰ κῦμα. Θέτις δ' ὑπεδέξατο κόλπῳ
Δειδιότα, κρατερὸς γὰρ ἔχε τρόμος ἀνδρὸς ὁμοκλῇ.

Imitatur te Lycurge, & sobrium tuum institutum sequitur, nec à salutaribus tuis legibus exorbitat etiam consul noster Posthumius. Nam sicut in libris Annalibus inuenimus, bacchanaliorum scelera Ebutio quodam adolescente deferente, detecta sunt. Erant adhuc in vrbe Roma integri mores, nec quisquam peregrinas superstitiones dissolutis moribus appetebat: tunc nec Senatus Consuli nec leges Reipublicæ nec Consul legibus defuit: Sed inuestigatis omnibus, qui huius sacri scelerata commenta tradebant, contra omnes seruos, imò Romanos quæstionis examine capitalis pœna de Senatus sententia decreta est. Nec tamdiu vindices gladij Consulis conquieuerunt, quamdiu hoc malum fuisset radicitus amputatum. O digna Romano nomine animaduersio! O priscæ virtutis laudanda constantia, nec ciuibus suis Consul parcere voluit, cùm ob purgandam patriam peregrina vitia corriguntur! Sequitur hanc sacri contagionem, & imitatur ordinem funeris, à Cerere Hennensi muliere, mors filiæ consecrata. Nam quicquid in Creta pater ob filium fecerat, hoc totum Ceres apud Hennam amissa filia, impatientia materni doloris instituit, quod quatenus factum sit, breui sermone perstringam. Vnicam Cereris filiam, quam Græci Περσεφόνην, nostri immutato sermone Proserpinam dicunt, ad coniugale consortium plures petebant. Mater sollicitè de singulorum meritis judicabat. Et cùm adhuc omnibus matris sententia videretur incerta, diues rusticus, cui propter diuitias Πλούτων fuit nomen, temerario cupiditatis ardore, cùm moram dilationis ferre non posset, & cùm de præpolteri amoris conquereretur incendiis, prope Pergum inuentam virginem rapit. Pergus autem lacus, in Hennæ ciuitatis finibus satis amœnus, & gratus, cuius amœnitas ex florum varietatibus nascitur. Nam per omnem annum vicissim sibi succedentibus floribus coronatur. Illic inuenies quicquid hiacynti turget in caulem; illic comam narcissi, vel quòd auream rosam desuper pingit: Illic albæ hederæ per terram molliter serpunt, & cum purpureis violis suauiter rubens amaracus inuenitur: nec coronam istam albam deserunt lilia. Prorsus aptus locus, qui gratia sua, puellares animos & inuitaret pariter, & teneret. In hoc loco, cùm à Plutone virgo prope vesperam fuisset inuenta, vi rapitur, & superimposita vehiculo, scissis vestibus, laceratis crinibus ducitur. Nec reseruati vngues contra amatorem rusticum aliquid profuerunt, nec clamor atque vlulatus adiuuit, nec cæterarum strepitus puellarum. Tunc vna celeri cursu, cùm de ciuitate nemo succurreret, facta ex ipso timore velocior, matri raptum virginis nunciat. Contra raptorem indignata mater, armatam manum ducit. Nec Plutonem mulieris fefellit aduentus, sed vt terorsit ad ciuitatem oculos, & infinitos cuneos respexit venire cum matre, funestum cœpit ex desperatione consilium. Quadrigam, quæ vehiculum trahebat, per medium lacum dirigit. Is erat profundis voraginibus immersus, illic cum amata submersus virgine, miserandæ matri de morte filiæ funestum spectaculum præbuit. Hennenses, vt possent maternis luctibus ex aliqua parte inuenire solatium, inferorum regem virginem rapuisse finxerunt. Et vt fides figmentum sequeretur, prope Siracusas eum

a *Ostenso angue terribilis*] Arnob. lib. v *Bacchanalia prætermittemus, in quibus furore mentito, circumplicatis vos anguibus, atque caprorum reclamantium viscera cruentatis oribus dissipatis.* Schol. Lycoph. de Bacchis: ζῶντας γὰρ εἰλίκας ἀγκαλίζοντες καὶ ὠμὰ θηρία, διασπῶντες δὲ καὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ὠμοφάγουν.

eum per alium locum cum virgine emersisse iactarunt. Templum sanè & raptori, & virgini accuratè collatis sumptibus faciunt, & annua in templo vota decernunt. Sed nullo genere matris dolor vincitur, nec muliebris impatientiæ tormenta curantur. Sed credens verè filiam prope Siracusas esse visam. Triptolemo villico suo duce, nocturnis itineribus ad Siracusanæ ciuitatis littus cum lugubri veste ac sordido squallore peruenit, nec illi defuit, qui credulam de calamitatibus suis falleret matrem. Tunc ait se Pandarus, nescio quis, vidisse non longè à Pachyno nauem raptorem ascendisse cum virgine. Persuasum est mulieri, quæ quolibet genere viuere filiam cupiebat audire, infinitis dotibus remunerat ciuitatem. Siracusani liberalitate mulieris prouocati, raptum virginis consecrant, & mitigantes dolorem matris pompam miseri funeris excolunt honore templorum. Sed nec hoc sufficit matri, sed ascensa naue per peregrina littora filiam quærit. Sic fluctibus tempestatibusque iactata ad Atticæ vrbis locum peruenit. Illic hospitio recepta, incolis incognitum adhuc triticum diuidit. Locus ex patria & ex aduentu mulieris nomen accepit. Nam [a] Eleusis dictus est, quod illuc Ceres, relicta Henna, venerat. Sicque tùm ipsa dispensatio quod attulerat frumenta, tùm quod colligendarum frugum tradiderat disciplinam, post mortem ob beneficium, quod ex frugum copia nascebatur, & sepulta in eo loco est, pariter & consecrata, & diuino eum filia appellata nomine. Amat enim Græcorum leuitas eos, qui sibi aliquid contulerint, vel qui consilio, aut virtute se iuuerint, diuinis appellare nominibus. Et sic ab ipsis beneficiorum gratia repensatur, vt deos dicant, & deos esse credant, qui sibi aliquando profuerint. Sic de Libero Nisa non dubitat, nec de nouis ambigit Spartana syderibus, cremat & consecrat Herculem tristis Oeta, & à vanis Cretensibus adhuc mortui Iouis tumulus adoratur. Addunt tamen, sacratissimi imperatores, ad huius profani erroris augmentum, quod hos homines, [id est, Liberum & Proserpinam,] maiore quasi authoritate defendat. Nam Liberum ad Solem volunt referre commenta Græcorum, Proserpinam verò Liberam dicentes, Lunam esse confingunt. Quod quàm absurdum & quàm miserum sit, ex ipsa veritatis possumus ratione colligere. Quis vidit puerum Solem? quis fefellit? quis occidit? quis lacerauit? quis diuisit? quis membris eius epulatus est? Quis Lunam rapuit? quis abscondit? quis Plutonis coniugem fecit? Sed & errorem istum physica rursum volunt protegere ratione, indiuisam mentem, & diuisam, id est, τὸν ἀμέριστον καὶ τὸν μεμερισμένον νοῦν, hac se putant posse ratione venerari. Dicite mihi, ô vos mortales, quid naturalibus rebus additis funera? quid Dei dispositionem crudelium mortium atrocitate polluitis? quid opus erat tam duro crudelique tormento? quid sibi vult ista persuasio, vt diuinis rebus funestæ calamitatis ordo societur? vt naturæ syderum, quam Deus summus certis legibus fecit, mortalis calamitas luctibus iungeretur? Cui rei prodest quod facitis? misceris terrena cælestibus, caduca superis, tenebrosa lucentibus, dolores ac luctus hominum diuinis honoribus consecrantes. Si conuocato omni genere humano Sol habita concione loqueretur, desperationem vestram hac forsan oratione percuteret. Quis vos caduci homines & per dies singulos summo Deo variis generibus rebellantes ad hoc tantum facinus impegit, vt profano nefariæ cupiditatis errore & mori me dicaris vestro arbitrio & viuere? Atque vtinam vsitato more vel vno genere vesanæ cohitationis vestræ figmenta procederent. Vtinam sine contumelia mei, sceleratæ cogitationis vestræ grassaretur improbitas. Nunc vosinet per præcipitia iactantes, mihi quoque non parcitis, nec aliquam habet vester sermo reuerentiam; sed cum dedecore meo in exitium vestrum, mortemque properatis. Alii me apud Ægyptum vndis Nili & rapidis verticibus obstinato mentis furore submergunt. Alii amputatis virilibus plangunt. Alii creduli morte cæsum, [b] aut in olla decoquunt, aut septem veribus corporis mei membra lacerata subfigunt. Qui paululum mihi placida fuerit oratione blanditus, quadriiugi currus aurigam me esse confingit. Proiicite aliquando tanti furoris exitium & salutari persuasione conuicti, veram salutis viam quærite. Inimicus Dei est, qui hæc aut cogitauit, aut finxit: nec facinus eius simplex aut vsitata pœna comitatur, qui sacra profanis persuasionibus polluit, qui de præclaro opere Dei tanta confingit. Lugete mortuos vestros, & ipsi simili morte morituri. Mittite regibus vestris, vt vultis inferias, & orbitates eorum alio remediorum genere mitigate. Lugete Liberum, lugete Proserpinam, lugete Attin, lugete Osyrin, sed sine nostra contumelia dignitatis. Nolo me per tumulos eorum faullasque ducatis, nolo vt errori vestro nomen meum fomenta suppeditet. Ad lucem diei à Deo factus sum, hoc mihi sufficit solum. Quid me honesti muneris dignitate priuaris? Aliud me Deus fecit, aliud esse iussit, & vos me pro libidine vestra diuiditis, pro arbitrii vestri cupiditate laceratis? Quicquid sum simpliciter Deo pareo, ne aliud volo de

me

a *Eleusis dictus est.*) Idem tradit auctor Etymol. Ἐλευσίς. *Et à vanis Cretensibus.*) Vide Suid. [illegible]. *Rapidis verticibus.*) Emenda: verticibus.

b *Aut in olla decoquunt, aut septem verubus corporis mei membra subfigunt.*) Apud Homerum πεμπώβολα. Iliad. α. [illegible] πεμπώβολα [illegible], quinque sunt verutum, non septem. Fortassis corrigendum: aut in olla decoquunt, aut discerpti corporis mei membra lacerata verubus subfigunt. Clem. Protrept. [illegible] Τιτᾶνες [illegible] ἔτι νήπιον ὄντα [illegible] τὸν Διόνυσον [illegible] Arnob. lib. v. *Desistimus Bacchanalia prædicare, in quibus arcana, & tacenda res proditur sacratis, vt occupatus puerilibus ludicris distractus à Titanibus Liber sit, vt ab iisdem membratim sectus atque in ollulas coniectus vt coqueretur.*

me intelligatis nisi quod videtis. Hoc Deo gratum est, hoc Deus libenter amplectitur, hoc homines ad salutis viam ducit, si proiectis erroribus Dei gratiam simpliciter ac fideliter audiatis. Hæc quidem sacratissimi Imperatores, prosopopœiaco me sermone dixisse sufficiat. At ego nunc sacrarum lectionum institutione formatus, perditos homines religioso sermone conuenio. Si Dii sunt quos colitis, cur eos lugetis? Cur eos annuis luctibus plangitis? [a] Si lachrymis, & luctu digni sunt, cur eos diuino honore cumulatis? Vnum itaque è duobus facite, aut nolite eos lugere, si Dii sunt: aut, si luctu eos dignos putatis ac lachrymis, Deos eos appellare nolite, ne luctibus ac lachrymis vestris, maiestas diuini nominis polluatur. Sed quia mens perdita, & sceleratæ cupiditatis laqueis implicata, nulla potest ratione reuocari; persequar cætera, vt publicatis omnibus atque detectis quæ profana consecrauit improbitas, misericordia Dei in nomine Domini nostri Iesu Christi lapsos erigat, fugientes ad se reuocet, dubitantes confirmet, errantes corrigat, & quod est potissimum, vitam morientibus donet. In plurimis Orientis ciuitatibus, licet hoc malum etiam ad nos transitum fecerit, Adonis quasi maritus plangitur Veneris, & percussor eius circumstantibus, vulnusque monstratur. Mars enim in porci syluestris speciem formamque mutatus, vt sibi primas partes in amore Veneris vindicaret, incautè contra se ruentem percutit iuuenem. Si Deus erat Adonis cur riualis insidias nesciebat? Si homo, cur cum superiore certabat? Sed & alium audio cum Venere coniugale habuisse consortium. Vulcanus, nisi fallor, ab his Deorum cultoribus maritus Veneris esse perhibetur. O vanorum hominum ridenda persuasio inter duos maritos adulter positus ab vno capitur, alterum vincit! Sed vide, vt adulter Deus maritum vinceret quod sibi corpus elegit, procus esse maluit: qui, si habebat corporis mutandi potestatem, leonis debuit potius speciem formamque suscipere. Sed leonem dicunt, qui naturas animalium norunt, in illa agrestis animi feritate pudicitiæ seruare virtutem. Meritò igitur ab adultero leonis spernitur forma & libidinosi animalis eligitur. Hic iam Euangelicæ traditionis secreta tractemus. Eiecto dæmonio Dominus porcorum gregem donat. Nec immeritò, vt cum libidinosis animalibus per dura præcipitia fluctusque iactatus, per mortes porcorum varias, digna nece immundus spiritus carperetur. Audio Cinyram Cyprium templum amicæ meretrici donasse, ei erat Venus nomen. Initiasse etiam Cypriæ Veneri plurimos, & vanis consecrationibus deputasse. Statuisse etiam vt quicumque initiari vellet, [b] secreto Veneris sibi tradito, assem in manum mercedis nomine Deæ daret. Quod secretum quale sit omnes taciti intelligere debemus, quia hoc ipsum propter turpitudinem manifestius explicare non possumus. Benè amator Cyniras meretriciis legibus seruit, consecratæ Veneri à sacerdotibus suis stipem dari iussit, vt scorto. Sebazium colentes Iouem anguem cum initiantur, per sinum ducunt. Adhuc primi erroris vitia grassantur, & quicquid hominem perdidit, colitur, & funesti anguis callida & malitiosa crudelitas adoratur. In sacris Coribantum parricidium colitur. Nam vnus frater à duobus interemptus est, & ne quod indicium necem fraternæ mortis aperiret sub radicibus Olympi montis à parricidis fratribus consecratur. Hunc eumdem Macedonum colit stulta persuasio. Hic est Cabirus, cui Thessalonicenses quondam cruento, cruentis manibus supplicabant. Considerandum itaque est, quale sit numen, quod parricidalis amentia, vt parricidium

Mat. 8.
Luc. 8.
Marc. 5.

a *Si lacrymis & luctu digni sunt.*) Planè sunt illa apud Clem. Protrept. εἰ θεοὺς νομίζετε, μὴ θρηνεῖτε αὐτούς, μηδὲ κόπτεσθε. εἰ δὲ πενθεῖτε αὐτούς, μηκέτι τούτους ἡγεῖσθε εἶναι θεούς. Sunt autem Xenophanis Colophonij ad Ægyptios. Plutarch. de Iside. Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος, ἠξίου οἱ τοὺς Αἰγυπτίους εἰ θεοὺς νομίζουσι, μὴ θρηνεῖν. εἰ δὲ θρηνοῦσι θεοὺς μὴ νομίζειν, ἀλλ' ὅτι γελοῖον ἅμα θρηνοῦντας εὔχεσθαι, τοὺς καρποὺς πάλιν ἀναφαίνειν καὶ τελειοῦν ἑαυτοῖς, ὅπως πάλιν ἀναλίσκωνται, καὶ θρηνῶνται.

Adonis quasi maritus plangitur Veneris) Lucian. de Dea Syria: εἶδον δὲ καὶ ἐν Βύβλῳ μέγα ἱρὸν Ἀφροδίτης Βυβλίης, ἐν τῷ καὶ τὰ ὄργια ἐς Ἄδωνιν ἐπιτελέουσι. λέγουσι γὰρ δὴ ὦν τὸ ἔργον τὸ ἐς Ἄδωνιν ὑπὸ τοῦ συὸς, ἐν τῇ χώρῃ τῇ σφετέρῃ γενέσθαι, καὶ μνήμην τοῦ πάθεος, τύπτονταί τε ἑκάστου ἔτεος, καὶ θρηνέουσι. καὶ τὰ ὄργια ἐπιτελέουσι, καὶ σφίσι μεγάλα πένθεα ἀνὰ τὴν χώρην ἵσταται. Ouid. x Metam.

> —— *luctus monimenta manebunt*
> *Semper Adoni mei, repetitaque mortis imago*
> *Annua plangoris peraget simulamina nostri.*

Macrob. Saturn. lib 1. cap. 21.

Incautè contra ferentem percutit iuuenem.) Scribe: incautè contra se ruentem percutit iuuenem. Ouid. Metam. x.

> *Fortè suem latebris vestigia certa secuti*
> *Excivere canes, siluisque exire parantem*
> *Fixerat obliquo iuuenis Cinyreius ictu,*
> *Protinus excussit pando venabula rostro.*

Audio Cyniram.) Lucian de Dea Syria.

Vt quicumque initiari vellet asse manum mercedis nomine Deæ daret.) Lege: assem vnum mercedis nomine. Posset etiam ferri: assem annuum mercedis. Sed prior lectio vera.

b *Secreto Veneris sibi tradito asse, manum mercedis nomine Deæ daret.*) Lege: tradito, assem in manum mercedis nomine Deæ daret, vel, assem vnum.

Quod secretum quale sit.) Nempe ἁλῶν χόνδρος, καὶ φαλλός. Clem. Protrept. ταύτης τῆς πελαγίας ἡδονῆς τεκμήριον τῆς γονῆς, ἁλῶν χόνδρος, καὶ φαλλὸς τοῖς μυουμένοις τὴν τέχνην τὴν μοιχικὴν ἐπιδίδοται. νόμισμα δὲ εἰσφέρουσιν αὐτῇ οἱ μυούμενοι, ὡς ἑταίρᾳ ἐρασταί. Arnob. lib. v. *Nec Cypriæ Veneris abstrusa illa initia præterimus, quorum conditor indicatur Cyrinas rex fuisse: in quibus sumentes ea, certas stipes inferunt vt meretrici, & referunt phallos propitii numinis signa.* Vbi verissima coniectura restituendum censeo: in quibus sumentes æra, certas stipes inferunt.

Sebazium. Vet. inscript. Sabazium.

> Q. NVNNIVS
> ALEXANDER
> DONVM DEDIT
> IOVI SABAZIO

Vtroque enim modo scriptum. Cic. Arnob. Macrob. Sebadium scribunt. At Hesych. Σαβάζιος, ἐπώνυμον Διονύσου. παρὰ τὸ σαβάζειν, id est, βακχεύειν. Idem adfirmat Suid. & Harpocration & Strabo lib. x. & Diodor. Sic. lib. iv. Sabazium Dionysium narrant, & eius genus, ac sacra tradunt.

Anguem cùm initiantur per sinum ducunt] Arnob. lib. v. *Ipsa sacra, & ritus initiationis ipsius, quibus Sebadiis nomen, testimonio esse poterunt veritati, in quibus aureus coluber in sinum demittitur consecratis, & eximitur rursus ab inferioribus partibus.* Clem. Protrept. Σαβαζίων γοῦν μυστηρίων σύμβολον τοῖς μυουμένοις, ὁ διὰ κόλπου θεός. δράκων δέ ἐστιν οὗτος, διελκόμενος τοῦ κόλπου τῶν τελουμένων.

Vnus frater à duobus interemtus] Arnob. lib. v. *Oblinioni etiam Corybantia sacra donentur, in quibus sanctum illud Mysterium traditur: frater trucidatur à fratribus, &c.*

Hic est Cabirus] Scribe: Cabirus. Strabo lib. x.

Vt parricidium celaret, inuenit.] Malim: coleret.

Puerorum aliquis.] Eadem ferè apud Arnob. lib. iv.

dium coleret, inuenit. Quapropter quicumque hæc sacra deuora mente veneratur, cuicumque placet superstitionis istius metuenda contagio, aut malis suis solatium quærit, aut facinora eorum tacita collaudat cogitatione, hoc optans, hoc quærens, hoc vtique magnopere desiderans, vt & sibi liceat, quod diis suis licuit, vt & se ad consortium talis vitæ morum similitudo perducat. Adulterio delectatur aliquis, Iouem respicit, & inde cupiditatis suæ fomenta conquirit, probat, imitatur, & laudat, quod Deus suus in cygno fallit, in tauro rapit, ludit in satyro, & vt liberalis in flagitiis esse consuescat, quod inclusam regiam virginem auro largiter fluente corruperit. Puerorum aliquis delectatur amplexibus, Ganymedem in sinu Iouis quærat, Herculem videat Hylam impatienti amore quærentem, Hyacinti desyderio captum Apollinem discat. Chrysippum alius, alius Pelopem videat, vt per Deos suos sibi licere dicat, quicquid hodie seuerissimè Romanis legibus vindicatur. Adulteria omnia eorum enumerare difficile est. Quis Amymonem? quis Alopen? quis Menalippen? [a] quis Chionem, Hippothoenque corrupit? Nempe Deus vester hæc fecisse memoratur. Ille, quem volunt seueris oraculis errantium hominum peccata corrigere, Steropen amat, Æthusam rapit, Zeuxippen stuprat, quærit Prothoen, & Arsinoæ adultera cupiditate blanditur. Sed ex isto corruptarum mulierum grege vna puella amarorem Deum vicit. Daphnen enim diuinans Deus & futura prædicens, nec inuenire potuit, nec stuprare. Muliebria patitur aliquis, & effœminato corpori solatium quærit? Videat Liberum amatori suo post mortem etiam promissæ libidinis præmia imitatione flagitiosi coitus repræsentantem. Si quis monstruoso cupiditatis ardore in paternæ necis armatur exitium, à Ioue sumat exemplum. Qui fraternum desiderat sanguinem, Coryhantum sequatur institutum, & incestum desiderantibus à Ioue sumantur exempla. cum matre concubuit; sororem duxit vxorem; & vt integrum facinus impleret incesti, filiam quoque animo corruptoris aggressus est. Inferiores aliquis æmulo stridore persequitur, & aduersarium cupit crudeli feritate torquere, ab Apolline ex Marsiæ casibus crudelium tormentorum casus discat. Alienum aliquis desiderat & hoc cum morte domini conatur implere, videat vt Hercules occiso Gerion Iberas abegerit boues. Si quis promiscua hominum cæde gaudet, præposteras Martis cupiditates diligenter inspiciat. Semina penè omnium scelerum à diis suis peccantium turba collegit. Et vt perditus animus impunè facinus posset admittere, ex præcedentibus facinorum exemplis maiore se autoritate defendit. Si stupri præmia corruptor inquirit, si viam optat sollicitationis addiscere, in sinu corruptæ mulieris aurum videat Iouis. Si publicus parricida, commissam sibi regni custodiam nefaria prodere cupiditate desiderat, respiciat ad eos, qui Saturnum filio prodiderunt. Quatenus ius lædatur hospitii, vel quatenus amicitiæ intra turbentur, vel quatenus mensæ conciliatio sancta violetur. Si quis ad iniuriam pronus quærit esse, ordinem scelerum de Tantali casibus discat. O facinorosæ cupiditatis triste solatium! O hominum deflenda persuasio! O infelicis imitationis cruenta meditatio. [b] Scenam de cælo fecistis, & errantes animos per abrupta præcipitia creduli calamitate duxistis, cum hominibus peccare cupientibus facinorum via de Deorum monstratur exemplis. Sed in ista criminum lege, in ista confessione scelerum gratias agamus illis, qui etiam exitia & mortes Deorum istorum nobis nescientibus prodiderunt: vt disceremus omnia per tot obstantes. Fuit enim & apud veteres, licet nondum terram illuminasset Domini nostri Iesu Christi veneranda dignatio, in spernendis superstitionibus religiosa constantia, Diomedes pudicus ac sobrius

a *Quis Chionem, Hippogoenque corrupit*) Emenda; Hippothoenque. Clem. Protrept. Καλεῖ μοι τὸν Ποσειδῶ, καὶ τὸν χορὸν [illegible] Arnob. lib. IV. qui vt Firmicus, Menalippen, non, Melanipen, & fortè pud eumdem Chionas, non Alcyonas.

Æthusam rapit.) Lege: Æthusam. Clem. Protrept. [illegible] Arnob. lib. IV.

Videat Liberum amatori suo.) Arnob. lib. V. *Liber esse inferos expetiuit sed qua iret, ac pergeret, nesciebat. Prosumnus quidam exoritur, qui se Acherusios aditum pollicetur indicaturum, si Deus varias voluptates pateretur ex se carpi. Deus facilis curæ potestatis futurum se eius, sed cum primum ab inferis compos voti redisset; votum Prosumnus edisserit, atque in limine prostitute inferorum. Interea dum Liber Stygem collustrat, ex viuentium numero index decedit: emergit ab inferis Euhyus, & vt fidem impleret pacti, ficorum ex arbore ramum præsecans humani speciem fabricatur in penis, & meditatur ab ligno pati, quod in veritate promiserat* Eadem Clem. Protrept. & Greg. Nazianzenus [illegible] 9. Omnes muneris infernalis indicem Prosymnum dicunt. Higinus vero lib II Poët. Astron. Hypolipnum petenti Libero descensionem ad inferos monstrasse. Sed ex eodem Nazianzeno legendum Polyhypnus [illegible] hac fabula ortum, vt Baccho φαλλοὺς erigerent. Lucian. de Dea Syria: [illegible]. Quæ verba repetit Schol Aristoph. [illegible] Vide eumdem [illegible], & Suid. [illegible] Inde solemnis festiuitas [illegible], in qua [illegible] circumferebant, & adorabant. Theodoret Serm. III. Arnob. lib. V. Notanda sunt illa apud Marium Plotium de metris, scriptorem hactenus ineditum. *Ithyphallicum dictum, quod hoc sono cantantes Athenienses Libero patri,* [illegible], *id est fascinum viride* [illegible], *id est, ciebant, dicentes*, [illegible]. Harpocration [illegible] inde Athenis [illegible], lasciui, & amori indulgentes. Demosth. Orat. adu. Cononem: [illegible]. Sed Demosthenem optime interpretantur, illa quæ profert Suid. ex Semo Grammatico: [illegible].

Semina scelerum à peis suis peccantium turba collegit.) Emenda: à diis suis.

Cænam de calo fecistis.) Vera est emendatio: Scenam de cælo fecistis. Plane expressit illa Clementis Protrept. [illegible]

Deihi, & Ephialta) Lege: Ot. Homer. Iliad. E. Arnob. lib. IV.

Temporalis exitio) Mensibus tribus & decem. Arnob Hom.

Ob amore contamiti) Corrige: catamiti, Ganymedis. Festus.

Illic casus mortesque saltatoris, illic Deorum in templis) Locus mutilus fortè ita supplendus: illic casus, mortesque saltatores exhibeant, illis Deorum in templis.

Ioseph

ſobrius Venerem vulnerat, Martem vincit & percutit. Oti & Ephialtæ edicto Mars bellipotens temporali exilio damnatus, ferrea catenarum vincla ſuſtinuit. Sarpedonem filium mortuum in Troja Iupiter plangit. Et mercedem fabricatorum murorum, Neptunus à ſuperbo rege non recepit. Alterius regis Apollo greges paſcit. Et ſoli omnia videnti alius, occiſarum boum nunciat mortes. Caſtores ſepelit Sparta, ardet apud Oëtam Hercules, & Æſculapius alibi fulminatur, Vulcanus à patre præcipitatus pedem frangit. Lycurgum fugiens Liber moritur. Venus in adulterio deprehenſa detegitur, & poſt Dei nuptias Anchiſæ hominis cubile ſectatur. Saturnus regno timens deuorat filios. Hic ex Creta fugiens in Italia à Spartanis abſconditur. Ob amorem catamiti Iuno ſpernitur, & ad Endimionem Luna deſcendit, & contra voluntatem vxoris & filiæ Trojanis auxilium ferens deceptus Iupiter dormit. O flagitioſa confeſſio, ô miſerabiles deflendique cultus, ô duræ ſeruitutis miſeranda conditio. Ad iſtorum cultum deorum ſanctos homines, & Deum deuota mente colentes ſacrilegum tyrannorum traxit imperium, & vt huic facinori aliud facinus adderetur, mors eſt decreta nolentibus. Ad theatrum potiùs templa transferte, vt in ſcenis religionum iſtarum ſecreta tradantur, & vt nihil prætermittat improbitas, hiſtriones facite ſacerdotes. Altet dignior locus religionibus iſtis inueniri non poterit. illic amores deorum vilis turba decantet. illic caſus morteſque ſaltatores * * * * * illic deorum in templis ab impiis & facinoroſis magiſtris melius mens perdita & muliebris docetur facinus. Diſcite etiam, ſanctoſancti imperatores, venerandum Alexandriæ numen vnde ſumpſerit exordium, ac à communi noſtra fragilitate detecta, ad veritatis exordium mortalitatis noſtræ ſermo reuocetur. Cùm ingrueret areſcentibus frugibus malitioſa fames, Iacobi religioſi patriarchæ ſemine procreatus iuuenis Ioſeph, interpretatuſque ſomnium regis, totum quicquid innuebat, oſtendit. [a] Ioſeph (eſt Iacobi filius) qui ob pudicitiam in carcerem miſſus, ereptus poſt interpretationem ſomnij, fuit particeps regni. Nam ſeptem annorum collectis, & ſeruatis frugibus, alterius ſeptennij egeſtatem diuinæ manus prouidentia mitigauit. Huic poſt mortem Ægyptij patrio gentis ſuæ inſtituto templa fecerunt: &, vt juſtam diſpenſationis gratiam poſteritas diſceret, quo modio eſurientibus & ementibus frumenta diuiſerat capiti is ſuperpoſitus eſt. Nomen etiam, vt ſanctiùs coleretur, ex primo autore generis accepit. Nam quia Saræ pronepos fuerat, ex qua nonageuaria Abraham indulgentia Dei ſuſceperat filium, Serapis dictus eſt græco ſermone, hoc eſt, Σαρᾶς ἀπὸ. Sed hoc inuito Ioſeph accidit, imò mortuo. Neque enim ad hoc facinus religioſus animus, & Deo ſummo dicatus adduci potuiſſet, vt erroris illecebras ex nomine ſuo ſuperſtitioſis hominibus ipſe præberet, præſertim cùm ſciret hæc eſſe in Dei ſacroſanctis legibus, ne quis hominum tale aliquid aut veneraretur aut coleret. Hic in Ægypto colitur, hic adoratur, huius ſimulachrum Neocororum turba cuſtodit, & ad memoriam vetuſtatis errans populus ordinem ſacrorum in honorem integerrimi, ac prudentiſſimi hominis conſtiturum, contentioſa hodie animoſitate cuſtodit. Sed & in ipſo ſimulacro, ſicut in cæteris, ex aſſiduis ſacrificiis immundi dæmonum ſpiritus colliguntur. Nihil enim operantur animæ, & cruor ex aſſidua pecudum cæde profuſus, niſi vt dæmonum ſubſtantia, qui diaboli procreatione generantur, ex iſto ſanguine nutriatur. Nam ita eſſe Porphyrius defenſor Stoïcorum, hoſtis Dei & veritatis in multis ſceleratarum impietatum ſcriptis, manifeſtis nobis probationibus prodidit. In libris enim quos appellat περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας majeſtatem eius prædicans, de infirmitate confeſſus eſt. In primis enim librorum partibus, [id eſt in ipſis auſpiciis poſitus] dixit: *Serapis vocatus, & intra corpus hominis collocatus talia reſpondit.* Dicant nunc nihi perditi homines, quis potior eſt, qui vocat & imperat & includit, an qui voatur & paret? Et cùm venerit, in ſuſcipientis hominis corpore poreſtate jubentis includitur. Gratias agimus Porphyri quòd libris tuis deorum tuorum nobis ſubſtantiam prodidiſti. Didicimus per te, quatenus dij tui hominibus viuentibus ſeruiant. Serapis tuus ab homine vocatur, & venit, & cùm venerit ſtatim iuſſus includitur, & loquendi neceſſitas nolenti forſitan imperatur. Sic apud nos deos veſtros, cum hominibus nocere cœperint, [b] religioſi ſermonis flagella caſtigant. Sic in corpore hominum conſtituti dij veſtri verbo Dei ſpiritualium flammarum igne torquentur, & qui apud vos, quaſi dij coluntur, apud nos religioſæ fidei medela Chriſti gratia humano ſubjacentes imperio, & tormenta repugnanges ſuſtinent, & victi pœnis vltricibus ſubiugantur. Penates etiam qui ſint, explicare contendam, ne quid à me ſit prætermiſſum. Qui nihil aliud putant eſſe vitam, niſi

Gen. 41. Gen. 39. Gen. 21.

Ioſeph eſt Iacobi filius.] Expunge gloſſema: eſt Iacobi filius.

Quomodo eſurientibus, & ementibus frumenta diuiſerat, capitis ſuperpoſitus eſt.) Rectè emendabis: Quo modio eſurientibus, & ementibus frumenta diuiſerat, capiti is ſuperpoſitus eſt. Ruffin. Hiſt. lib. II. cap. XXIII. vbi multis Serapidis ſtatuam, & cultum apud Alexandrinos deſcribit: *De Serapidis origine diuerſa fertur opinio, alij Iouem putant, cuius capiti modium ſuperpoſitum, vel quia cum menſura, modoque cuncta indicet moderari, vel vitam mortalibus frugum largitate præberi. Quidam in honorem noſtri Ioſeph formatum perhibent ſimulachrum ob dimenſionem frumenti, qua famis tempore ſubuenit Ægyptiis.* Vide Suid. Σάραπις.

Serapis dictus.) Alia origo nominis Serapidis ab antiquis traditur. Clem. Strom. I ex Nymphodoro τὸν Ἄπιν τὸν ταῦρον τελευτήσαντα εἰς σορὸν ἀποτίθεσθαι τῷ νεῷ τῷ τιμωμένῳ δαίμονος, ἐντεῦθεν Σοροάπιν κληθῆναι, ὃ Σάραπιν συνήθεια τινῶν ἐγχωρίων, ὕστερον. Aliorum opiniones recenſet Plutarch. de Iſide. Clem. Protrept. Ruffin. II. Hiſt.

Huius ſimulacrum Neocororum turba cuſtodit.] Vera eſt lectio: Neocchororum turba cuſtodit. Νεώκοροι.

Nam iſta eſſe Porphyrius.] Scribe: Nam ita eſſe.

Id eſt, in ipſis auſpiciis poſitus.] Puto irrepſiſſe è gloſſa.

Religioſi ſermonis flagella caſtigant.) Infrà: *adhærens homini laceratur, vritur, vapulat, & ſtatim de commiſſis ſceleribus confitetur* Cyprian. de Idol. vanitate. *Videas illos (dæmonas) noſtra voce & operatione majeſtatis occultæ flagris cædi, igne torreri, incremento pœnæ propagantis extendi, eiulare, gemere, deprecari.* Origenes homil. XXIV. in Ioſua. *Si inimica virtus dæmonum obſideat alicuius corpus, adhibeantur autem*

nisi vescendi & potandi licentiam, hos sibi deos ex cupiditatis suæ humilitate finxerunt, nutrimenta corporis, quæ ex quotidianis epulis comparantur, hoc nomine pro salute hominum consecrantes. Quia per epulas corporis reficitur infirmitas, alimenta solum esse Deum sanxerunt, nescientes diuini oraculi veritatem. Cùm enim Dominus noster Iesus Christus cum diabolo pro nostra salute sollicitus, diuina majestatis suæ colluctatione certaret, & vt de faucibus eius, quem gerebat hominem liberaret, hac eum responsione quassauit. Nam cùm *Mat. 4.* diceret ei diabolus: *Si filius Dei es, fac vt isti lapides panes fiant.* Respondens ei Dominus *Luc. 4.* dixit: *Non in pane tantùm viuit homo, sed in omni verbo Dei.* Nescientes itaque substantiam generis humani, quotidianas epulas hoc nomine consecrarunt. Nam omne, quo vescuntur homines penus vocatur; hinc & cella penaria, hinc & dij penates, ab abjectis & prostratis hominibus misera sunt cogitatione composita. Vesta autem quid sit, discite, ne pure tis antiquum aliquid, aut cum summo terrore inuentum. Ignis est domesticus, qui in focis quotidianis vsibus seruit. Quapropter coquos habeat, non miseras virgines sacerdotes, quæ contemnentes ignis ipsius fauillas, aut prostituto corpore peccare coguntur, aut in virginitate perseuerantes perdunt honestam gloriosi nominis dignitatem. Palladij etiam quid sit numen audite. Simulachrum est ex ossibus Pelopis factum. Hoc auarus Scytha fecisse perhibetur, jam quale sit considerate, quod Scytha barbarus consecrauit. Est-ne aliquid apud Scythas humana ratione compositum, & illa efferata gens (hominum) & crudeli atque inhumana semper atrocitate grassata, in constituendis religionibus rectum aliquid potuit inuenire? Simulactum hoc Trojanis auarus vendidit, stultis hominibus vana promittens. Vendebatur deus, vt prodesset emptori, & emptor suppliciter adorabat, quicquid paulò antè viderat sub hastatum. Substantia autem simulachri ipsius ex ossibus Pelopis est. Si humana vis miseros homines ossa venerari, putioris saltem & castioris hominis reliquias collige. Accedat idolo quod facis, ex hominis virtutibus meritum. Pelops in deliciis amatoris fuit, & diu prostituti pudoris damna sustinuit. Sed nec adulto ei scelus defuit. Is enim cuius filiam petebat, eum fraude proditoris occidit. Proditorem etiam ipsum perjuriis aggressus esse, & ne promissa redderet præmia, hunc eumdem per abrupta præcipitia jactauit. En cujus electa sunt ossa, vt deus fieret, qui vrbes & regna seruaret. Sed nec seruauit aliquando, nec profuit, & quid se maneat, ex vrbium, in quibus fuit, casibus vidit. Incensa est Troja à Græcis, à Gallis Roma, & ex vtroque incendio Palladium reseruatum est. Sed reseruatum non propriis virtutibus, sed humano præsidio: ab vtroque enim loco homines liberant, & translatum est, ne humano flagraret incendio. Tanto numini humana fuerunt præsidia necessaria, & ne arderet, humanum quæsiuit auxilium. Dilatum est Palladium ab incendio, non liberatum. Stat sententia, manet pœna, ignis imminet, ignis vrget, quem vitare non poterit. Iam parturit flamma cælestis, iam diuinæ animaduersionis monstratur aduentus, iam futuræ cladis nunciatur exitium, in hoc incendio Palladium latebras inuenire non poterit, ignis iste scrutatur abdita, quærit abscons a: & quicquid errantes homines vanis persuasionibus perdidit, rapida flammarum populatione *Mal. 4.* complectitur: *Venit enim* (inquit) *dies Domini vt ardens clibanus.* Audisti quid veniat. Nihil est, quod ex te collectum in apothecis Dominicis reponi possit, ardebis vt stipula, cuius inanis vilitas in cineres fauillasque seruatur, quam rapax ignis violentia congeniti spiritus pascitur. Hic est exitus finisque vester: hæc est pœna, quam pro deceptis hominibus Deus statuit, vt perpetuis ardeat flammis, qui contra voluntatem Dei miserum hominem aut decepit aut perdidit. Volo sanè diligenter inquirere, cuius Mineruæ hoc volunt esse signum. Plures enim Mineruas fuisse constat, nec aliquis in ista parte dissentit. Singularum itaque genus, institutum, artem propositumque dicamus, vt ex his omnibus inueniri possit, Palladium cuius Mineruæ sit nomine consecratum. [a] Quinque Mineruas fuisse legentibus nobis tradit antiquitas. Vna est Vulcani filia, quæ Athenas condidit, quam ex agrestibus locis ad vrbanæ conuersationis ordinem rustica turba comitata est. Fuit alia in Ægypto, Nili regis filia, textrinæ artis magistra. Tertia verò patre Saturno genita est. Sed hanc viraginem fuisse commemorant: nam numquam se intra fœminei sexus verecundiam renuit, sed arma semper strepitumque pugnarum, & cruenta sequuta est studia bellorum. Quarta Iouis Cretici regis fuit filia, quæ occisum patri detulit Liberum. [b] Quinta Pallante patre, & Tritonide matre orta est, quæ patris appellata nomine, Pallas est ab hominibus nuncupata. Hæc parricidialis amentia furoris & vesanæ temeritatis instinctu, patrem Pallantem crudeli

multa exorcistarum inuocationes & ad hac omnia surdus dæmon in obsesso corpore persistat, facilius ferens exorcistarum pœnas, & adhibita sibi ex Dei nomine inuocatione tormenta. Vide, quæ notamus ad Minucium.

Penates etiam.) Cic. II. de Nat. Deorum.

Cella penaria.) Festus: Penora. Varro IV. de lingua Lat.

Vesta quid sit.) Cic. II. de Nat. Deor.

Simulachrum ex ossibus Pelopis.) Clemens Protrept. Arn. lib. 4.

a *Quinque Mineruas.*) Idem Clemens: Εἰσὶ δὲ αἱ πέντε Ἀθηνᾶς [illegible], τὴν μὲν [illegible], τὴν Ἀθηναίαν, τὴν δὲ Νείλου, τὴν Αἰγυπτίαν. [illegible] τοῦ Κρόνου, τὴν πολέμου εὑρέτιν. τετάρτην, τὴν Διὸς [illegible] Μεσσήνιοι κορυφασίαν ἐπικεκλήκασιν. ἐπὶ πᾶσι τὴν Πάλλαντος, καὶ Τιτανίδος τῆς Ὠκεανοῦ, ἣ τὸν πατέρα [illegible], τῷ πατρῴῳ κεκόσμηται δέρματι ὥσπερ κωδίῳ.

b *Quinta Pallante patre, & Titanide matre orta est.*) Corrige: Tritonide.

Et medelas artificum aspernatas contemnit.) Emenda: aspernat ac contemnit.

crudeli morte iugulauit. Nec simplici patris morte contenta, vt diutiùs malis suis frueretur, & vt de morte patris crudeliùs triumpharet, exuuiis corporis eius ornata est, vt parricidij facinus ex crudeli ostentatione publicaret. Huius est Palladium, pro nefas, nomine consecratum. Hæc est Pallas quæ colitur, hæc est quæ pontificali lege seruatur, & cuius facinus seueriùs damnari debuerat, eius imago suppliciter adoratur. Apponite ignem, augete flammas, vt quotidianis sacrificiis vestris dicatur ardere. Quid enim meretur aliud parricida, nisi vt perpetua mutatione flammarum ante sententiam Dei quotidie flammis vltricibus concremetur. Busta sunt, sacratissimi imperatores, appellanda non templa. Rogi sunt potiùs dicendi miserorum. Nam in honorem hominum perditorum ædes pro sepulchris miseranda hominum seruitus facit. Hic crematorum corporum fauillæ seruantur, hic cineres mortuorum irreligiosa lege conduntur, vt acerbarum mortium casus quotidiano victimarum sanguine recrudescat, vt tristis lamentationis exitus renouatus annuis luctibus renascatur, vt sopitos fletus recentior vlulatus exagitet, vt parricidia, vel incesta vel mortes ex sacrorum ritu misera mens hominum, & colere discat & facere. Amputanda sunt hæc, sacratissimi Imperatores, penitùs atque delenda, & seuerissimis edictorum vestrorum legibus corrigenda, ne diutiùs Romanum orbem præsumptionis istius error funestus enmmaculet, ne pestiferæ consuetudinis conualescat improbitas. Quicquid hominem Dei conatur perdere ne diutiùs in terra dominetur. Nolunt quidam & repugnant, & exitium suum prona cupiditate desiderant: sed subuenite miseris, liberate pereuntes, ad hoc vobis Deus summus commisit imperium, vt per vos vulneris istius plaga curetur. Facinoris eorum periculum scimus, erroris notæ sunt pœnæ, sed melius est, vt liberetis inuitos, quàm vt volentibus concedatis exitium. Ægrotantes contraria delectant, & cùm corpus hominis aduersa valetudo possederit, contra salutem suam à laborantibus peruersa poscuntur. Capta mens languoris vitio, morborum semper augmenta desiderat, & medelas artificum aspernat ac contemnit, respuit remedium medicinæ, & in exitium suum prona animositate festinat. Tunc si malum morbi fortius creuerit, maiora remedia quæruntur, & pro salute hominis sollicita fortiùs se medicina opponit. Aspeti cibi, amari potus nolentibus ingeruntur: & si conualuerit malum, & ignis adhibetur & ferrum. Sic homo recepta sanitate & salute sibi reddita, quicquid ægrotantis corporis vitio inuitus passus est, hoc totum pro vtilitate sua factum esse, stantis animi iudicio confitetur. Accipite etiam, sacrosancti Principes, nomina eorum qua sunt ratione composita; lumen hoc, quod hominibus iussu Dei, fugatis tenebris diem reddit, quod per duodecim horarum spatia cursus sui ordinem dirigit, solem dici volunt, non quia solus est, vt quidam volunt, quia ibi & cælum est & luna, & alia plurima sydera quæ videmus, ex quibus quædam vna serie, & cohærentia perpetua simulque copulata lucent, alia tota sparsa cælo vagos cursus suis metiuntur erroribus. [a] Sed ideò Sol appellatur, quia cum ortus fuerit, obscuratis cæteris syderibus luceat solus. Luna etiam hæc eadem Lucina à nocturno lumine nomen accepit. Hanc etiam quidam dici voluerunt Dianam, quod per noctem lucens hominibus alterum pænè diem faciat. A natando Neptunum dici voluerunt, ex hoc quod libenter faciebant substantiam nominis figurantes. Terrenam vim omnem atque naturam, Ditem patrem dicunt, quia hæc est natura terræ, vt & recidant in eam omnia, & rursus ex ea orta procedant, quæ res opulentiam terræ diuitiasque monstrauit. Frugum substantiam volunt Proserpinam dicere; quia fruges hominibus, cùm seri cœperit, prosunt. Terram ipsam Cererem nominant, nomen hoc à ferendis fructibus mutuatum. Ex bellorum casibus Mauors nomen accepit, quasi magna vertat. Mineruasimiliter bellicum nomen est, quasi aut minuat aut minetur. Venustas hominum Venus dicta est. Apollinis nomen ex humanis finxerunt casibus, sermone græco, quasi omnia commissa sibi, aut amittat aut perdat. Solem etiam quidam Apollinem dicunt, quia quotidie in occasu constitutus splendorem luminis perdat. Perdere autem græci ἀπόλλυν dicunt. Videtis vt vestros ementitos & fictitios deos turbulentus error excogitauerit, vt superstitionibus anilibus & formæ vobis traditæ sunt & nomina. Sed hæc omnia vetitas detexit, & ratio sanæ mentis inuenit, vt inuestigatis omnibus atque detectis, quæ sacrilegus error absconderat, veritatis semita luceret. Hæc enim omnia cùm essent malè composita terrori primùm fuere mortalibus: dehinc consumpta nouitate, quasi ex longa ægritudine conualescentibus hominibus, natus est quidam ex admiratione contemptus. Sit paulatim, quod stupebat animus, ausus est diligenter inquirere, & statim in arcana fictarum ac vanarum superstitionum sagax misit ingenium. Tunc ex assiduis tractatibus latentium ratione collecta peruenit ad causas, vt profanarum religionum miseranda commenta humanum genus primùm disceret, & deinde contemneret, tertiò. recusaret. Libet nunc explanare quibus se signis vel quibus symbolis in ipsis superstitionibus miseranda hominum turba cognoscat. Habent enim propria signa, propria responsa, quæ illis in istis sacrilegiorum cœtibus diaboli tradidit disciplina. In quodam templo, vt in interiores partes homo moriturus possit admitti; dicit: de tympano manducaui, de cymbalo bibi; & religionis secreta perdidici. Quod græco sermone dicitur [b] ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα, γέγονα μυστικός.

Malè

a *Sed ideò Sol appellatur.* Hæc omnia apud Cic. l. 2. de Nat. deor. Olympiod. in Plat. Alcibiad. Fulgent. & alios.
b *ἐκ τυμπάνου βέβρωκα.*] Clemens Protr.: ἐκ τυμπάνου ἔφαγον, ἐκ κυμβάλου ἔπιον, ἐκερνοφόρησα, ὑπὸ τὸν παστὸν ὑπέδυον. ταῦτα τὰ ὕβρεως σύμβολα, τὰ χλεύης μυστήρια.

Malè miser homo de admisso facinore confiteris, pestiferum veneni virus hausisti, & nefarii furoris instinctu lethale poculum lambis, cibum istum mors sequitur semper, & pœna æterna. Hoc, quod bibisse te prædicas, vitalem venam stringit in mortem, & sedes animæ contaminata malorum te continuatione conturbat. Alius est cibus, qui salutem largitur & vitam; alius est cibus, qui hominem summè Deo & commendat & reddit; est cibus, qui languentes reuelat, errantes reuocat, lapsos erigit, qui morientibus æternæ immortalitatis largitur insignia. Christi panem, Christi poculum quære, vt terrena fragilitate contempta, substantia hominis immortali pabulo saginetur. Quis est autem hic panis, vel quod poculum? de quo in libris Salomonis sapientia magna voce præclamat, ait enim: *Venite, & manducate de meis panibus, &* [Prov. 9.] *bibite vinum, quod miscui.* & Melchisedech Rex Salem, & sacerdos summi Dei, reuertenti [Gen. 14.] Abrahæ cum pane & vino benedictionis obtulit gratiam. Isaac etiam cùm Iacob benedixisset, cùm hoc idem Esau à patre suppliciter exigeret, respondit ei pater: *Dominum tuum feci* [Gen. 27.] *illum, & omnes fratres eius feci seruos, tritico & vino confirmaui illum.* Tunc Esau casus suos misera lamentatione defleuit, quia tritici & vini, id est, futuræ felicitatis perdidit gratiam. Quod autem consecratis hominibus à Deo panis diuinus iste præstetur, per Esaiam dicit Spiri- [Esa. 65.] tus sanctus: *Sic dicit Dominus, Ecce qui seruiunt mihi manducabunt, vos autem esurietis. Ecce qui seruiunt mihi, jucundabuntur, vos confundemini, vos interficiet Dominus.* Non solùm panis iste à Deo summo sacrilegis & impiis denegatur, sed & pœna promittitur, & acerbæ mortis decernuntur exitia, vt esurientibus faucibus diuinæ animaduersionis exitus ingeratur. Sequuntur etiam hoc idem XXXIII. Psal. veneranda responsa, ait enim per Dauid Spiritus sanctus: *Gustate & videte quoniam dulcis est Dominus, dulce est cæleste pabulum, dulcis Dei cibus, nec habet in se miseræ famis triste tormentum, & de medullis hominum, præcedentis veneni virus excludit.* Hæc ita esse sequentia oraculi responsa declarant, ait enim: *Timete Dominum sancti eius, quia non est inopia eis, qui metuunt eum. Diuites eguerunt, & esurierunt; qui autem inquirunt Dominum, non indigebunt omni bono.* Qui sic in templo prætextatus incedis, qui fulges purpura, cuius caput aut auro, aut lauro premitur, errorem tuum turpis egestas insequitur, & ceruicibus tuis onerosum paupertatis imminet pondus. Illum quem despicis pauperem, [a] largus & diues est, [Luc. 16.] spatium illi Abraham in sinu suo præparat. Tunc tu per interjecta flammarum spacia ad mitigandæ conscientiæ tuæ vulnera, tenuem ab eo stillantis aquæ guttulam postulabis, nec tibi volens Lazarus lenimentum doloris tui aut dare poterit aut impetrare. Singulorum enim pari gratia merita pensantur, illi vita confertur, propter huius sæculi mala, tibi propter huius sæculi bona perpetua tormentorum pœna decernitur. Vt autem manifestiùs diceretur, quinam ille esset panis, per quem miseræ mortis vincuntur exitia, ipse Dominus sancto ac venerando ore signauit, ne per diuersos tractatus spes hominum prauis interpretationibus fallerentur. Dicit enim [cap. 6.] in Euangelio Ioannis: *Ego sum panis vitæ, qui venerit ad me, non esuriet: & qui in me crediderit, non sitiet vnquam.* Item in sequentibus hoc idem simili modo significat; ait enim: *Si quis sitit veniat & bibat, qui credit in me.* Et rursus ipse, vt majestatis suæ substantiam credentibus traderet, ait: *Nisi ederitis carnem filij hominis, & biberitis sanguinem eius, non habebitis vitam in vobis.* Quare nihil vobis sit cum tympanis, cibo odij miseri mortales, salutaris cibi gratiam quærite, & immortale poculum bibite. Christus vos epulis suis reuocat ad lucem, & graui veneno putres artus, & torpescentia membra viuificat. Cælesti cibo renouate hominem perditum, vt quicquid in vobis mortuum est, diuinis beneficiis renascatur. Didicistis quid vos facere conueniat, eligite quod vultis; inde mors nascitur, hinc immortalis vita donatur. Dicis etiam: χαῖρε νύμφιε χαῖρε νέον φῶς. Quid sic miserum hominem per abrupta præcipitas, calamitosa persuasio? Quid illi falsæ spei polliceris insignia? Nullum apud te lumen est, nec est aliquis sponsus qui hoc mereatur audire. Vnum lumen est, vnus est sponsus hominum quorum gratiam Christus accepit. Non poteris ad te alienæ felicitatis transfere gloriam, nec poteris cælestis numinis splendore decorari. In tenebras squalloresque projectus es: illic sordes, squallor, caligo, tenebræ, & perpetuæ noctis dominatur horror. Si vis vt tenuis saltem tibi splendor luminis [Ioan. 8.] luceat, erige vultus, & demersos erige oculos, & desertis his ad eum te confer qui dixit: *Ego sum lux mundi*; cuius diuinis præceptis continetur, vt in hac terrena conuersatione opus nostrum per dies singulos luceat. Lucere autem non potest nisi immaculata nos conscientiæ ornamenta protexerint, nisi integra nos & incorrupta vita commendet: tunc orietur nobis veri luminis gratia: tunc se nobis lucis autor insinuet: tunc verum lumen & accipere possumus & videre. Sed vt sacrilegæ vocis comprimatur improbitas, quis sit verè sponsus sacratum lectionum oraculis comprobabo; vt probetur sponsum esse Christum, sponsam Ecclesiam: ex quo venerando patri spirituales filij per dies singulos procreantur. In hac probatione arcana prophetarum veneranda pandantur. Adsistat nobis sanctorum oraculorum fides. Ioel diuino spiritu [cap. 2.] monente sic dicit: *Canite tuba in Syon, sanctificate jejunium, & indicite curationem, aggregate populum, sanctificate Ecclesiam, excipite maiores natu, colligite paruulos lactentes, procedat sponsus de cubiculo suo, & sponsa de thalamo suo.* Hoc idem Ieremias simili ratione significat, ait enim [cap. 16.] cùm Hierosolymæ truci minatur oraculo: *Et auferam de ciuitatibus Iuda, & de vrbibus Hierusalem*

a *Largus & diues est*] Fortè: Lautus.

Hierusalem vocem lætantium, & vocem sponsi & vocem sponsæ. Processum sponsi etiam per Psalmos prædicat Spiritus sanctus. In XIX. Psalmo hoc inuenitur oraculum, ait enim: *Et ipse velut sponsus egrediens de thalamo suo exultauit, vt Gigas viam currere. A summo cæli profectio eius, & decursio eius vsque ad summum eius, & non est qui lateat à calore eius.* Secretiora pandantur arcana, in [a] Apocalypsi, quis sit sponsus inueniemus, ita enim scriptum est: *Veni ostendam tibi nouam nuptam vxorem agni. Et duxit me in spiritu in montem magnum, & ostendit mihi ciuitatem sanctam Hierusalem descendentem de cælo.* (cap. 21.) Inuestigandum est, quid etiam nobis de hac ipsa re tradat Euangelica disciplina; inueniemus enim in Euangelio Ioannis ita esse signatum: *Vos mihi testes estis, quoniam dixi eis, qui missi sunt ab Hierosolymis ad me, quia non sum Christus, sed quoniam missus sum ante ipsum. Qui enim habet sponsam sponsus est; amicus autem sponsi est, qui stat & audit eum, & gaudio gaudet propter vocem sponsi.* (cap. 3.) Huius rei mysterium ostensum est, huius sponsi aduentum sapientium virginum chorus expectat, huic præfert lumina peruigili cura sancta virginitas, expectantibus sponsum seruis fœlicium præmiorum promittitur munus. Inuenimus enim in Euangelio Lucæ: *Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes, & vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando veniat à nuptiis. Vt cum venerit, & pulsauerit aperiant illi. Felices serui illi, quos adueniens Dominus inuenerit vigilantes.* (Mat. 25. cap. 12.) Ecce venerandorum responsorum oraculis sponsus ostensus est. Quid tu tibi in acerbis casibus constitutus beatum nomen imponis? Si vis liberatus lumen sequi sponsi, proiice errores, & peruigili cura sollicitus, præcedentia vitæ facinora religiosa deuotione castiga. Tunc te in nomine suo cum vigilantem inuenerit sponsus, cum fidei tuæ merita cognouerit, dabit maximum præmium, dabit integrum munus, intrabis cum eo cæli thalamum, videbis regna mundi, & vt eorum particeps esse possis, à piissimo & iustissimo Domino immortalitatis tibi gratia conferetur. Alterius profani Sacramenti signum est: [b] θεὸς ἐκ πέτρας. Cur hoc sanctum venerandumque secretum ad profanos actus adulterata professione transfertis? Alius est lapsis, quem Deus in confirmandis fundamentis promissæ Hierusalem missurum se esse promisit. Christus nobis venerandi lapidis significatione monstratur. Quid tu ad commaculatas superstitiones furtiua fraude venerandi transfers nominis dignitatem? Lapidem tuum ruina sequitur, & cadentium culminum funesta collapsio. Noster lapis Dei fundatus manu extruit; confirmat, erigit, munit, & restaurati corporis gratiam, perpetuæ immortalitatis splendore condecorat: ait enim de hoc Esaias, innuente Spiritu sancto: *Sic dicit Dominus, ecce ego immitto in fundamenta Sion lapidem preciosum, electum, summum, angularem, honoratum, & qui crediderit in eum, non confundetur.* (Esa. 28.) In Psalmis etiam simile responsum est: ait enim Spiritus sanctus in CXVII. Psal. *Lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. An non factus est iste, & est mirabilis in oculis nostris?* Per multos prophetas Spiritus sanctus nominis istius ordinem monstrat; ait enim Zacharias propheta: *Ecce ego adduco puerum meum, ortus ei nomen est, quoniam lapis, quem dedi coram Iesu, super lapidem ipsum vnum, septem oculi sunt.* (cap. 3.) Sed vt manifestius constet, antiquiora venerandarum lectionum secreta pandamus. In Deuteronomio ita comprehensum est: *Et scribes super lapidem omnem legem hanc.* (cap. 27.) Iesus etiam Naue iussu diuinitatis hoc specialiter comprehendit, ait enim: *Et accepit lapidem magnum, & statuit eum contra Dominum. Et ait Iesus ad populum: Ecce lapis iste erit mihi in testimonium, quia iste audiuit omnia quæ dicta sunt à Domino quando loquutus est ad vos. Et erit iste nobis in testimonium in nouissimo dierum, quando recesseritis à Domino vestro.* (cap. 24.) Quod autem per hunc lapidem, id est, per Dominum nostrum Iesum Christum, & dii isti casuri sint, & multitudo templorum, aperte Daniel venerandis oraculis explicauit, ait enim, cùm interpretaretur somnium regis: *Et ecce imago, imago nimis magna, & contemplatio ipsius imaginis metuenda, elata stabat contra te, cuius caput fuit ex auro bono, pectus & brachia eius argentea, venter & femora ærea, pedes autem ex parte quidem ferrei, ex parte autem fictiles, quoadusque abscissus est lapis de monte, sine manibus concidentium, & percussit imaginem super pedes ferreos & fictiles, & comminuit eos minutatim, & factum est simul ferreum & testa, & æramentum, & argentum, & aurum facta sunt minuta quasi palea, & vt puluis in area æstate, & ventilauit illa ventus, ita vt nihil remanserit in illis. Et lapis qui percussit imaginem, factus est mons magnus, & impleuit totam terram.* (cap. 2.) Quis locus in terra est, quem non Christi possederit nomen? qua Sol oritur, qua occidit, qua erigitur septentrio, qua vergit auster, totum venerandi numinis maiestas impleuit. Et licet adhuc in quibusdam regionibus idololatriæ morientia palpitent membra, tamen in eo res est, vt è Christianis omnibus terris pestiferum hoc malum funditus amputetur. De idololatrarum lapide, de quo dicunt: θεὸς ἐκ πέτρας quid prophetarum respondet oraculum? quis autem restitit, vel cui parcit iste lapis? Lapis autem hic sanctus, id est, Christus aut fidei fundamenta sustentat, aut in angulo positus, duorum parietum membra æquata moderatione coniungit, id est, veteris & noui Testamenti in vnum colligit gentes; aut certè corporis & animi diuersitatem, inuiolata homini immortalitate

[a] *Apocalypsi, id est, in reuelatione.*) Dele glossema; id est, in reuelatione.
[b] θεὸς ἐκ πέτρας) Mithra, in cuius mysteriis hoc Sacramenti signum vsurpatum. Hieron. 1. aduersus Iouinianum. Mithram iuxta gentilium fabulas in lapide de æstu libidinis generatum scribit. Iustin adu. Tryphon. οἱ τὰ τοῦ Μίθρου μυστήρια παραδιδόντες λέγουσιν ἐκ πέτρας γεγενῆσθαι αὐτόν.

litate consociat; aut legem promulgat, aut contra peccantes testimonium perhibet: aut (quod est potius) imaginem Diaboli percutit, vt superato eo atque prostrato, & in cinerem fauillasque conuerso, erecto sublimitatis suæ vertice, purum dominationis imperium habeat. Vos nunc Constanti & Constans, sacratissimi Imperatores, & venerandæ fidei vestræ imploranda virtus est, quæ supra homines erigitur, & à terrena fragilitate separatur, cælestiumque se rerum societate coniungit, quæ in omnibus actibus suis, prout potest, Dei summi sequitur voluntatem. [a] Modicum tantum superest, vt legibus vestris funditus prostratus Diabolus iaceat, vt extinctæ idololatriæ pereat funesta contagio. Veneni huius virus euanuit, & per dies singulos substantia profanæ cupiditati exspirat. Erigite vexillum fidei, vobis hoc diuinitas reseruauit, cuius fauore eminentes prostratores estis omnium hostium vestrorum; quorum opera [b] Romanum infirmabatur imperium. Signum venerandæ legis erigite, sancite, promulgate quod prosit; Sit faustum fœlixque Reip. quod tot aceruis cæsorum hostium prostrauistis exercitum, Felices vos quoque gloriæ ac voluntatis suæ Deus fecit esse participes, idololatriæ excidium, & profanarum ædium ruinas propitius Christus populo vestris manibus reseruauit. Ille spiritualibus armis malos spiritus, vos mala terrena vicistis. Erigite tropæa victoriæ, & profetatur ingens titulus triumphorum: profanatum rerum strage gaudentes, exultate fortius, exultate fidenter. Felicitas vestra cum Dei virtute coniungitur, pro salute hominum Christo pugnante vicistis. Omnia symbola profanæ religionis per ordinem suggerantur, vt probemus nequissimum hostem generis humani de sanctis hæc venerandisque prophetarum oraculis ad contaminata furoris sui scelera transtulisse. Inueniens enim & ita dicit: ἰλλικερες διμόρφε. Deus iste vester non biformis est, sed multiformis. In multas enim species veteratoris forma mutatur. Ipse est basiliscus & scorpio, qui fidelium securis vestigiis premitur: ipse maliciosus anguis, cuius caput quærit decepta mortalitas: ipse tortuosus Draco, qui hamo ducitur, qui captiuus includitur: iste Deus vester Lernei anguis crinibus adornatur, videns vt percusso Domino morientium anguium turba succedat. Quid sic renascentibus hydris pullulas? quid te fœcunda scelerum sobole componis? mortis tuæ viam didicimus, scimus quibus remediis artis tuæ venena vincantur. Christi immortalem sanguinem bibimus, nostro sanguini Christi sanguis adiunctus est. Hoc est salutare remedium scelerum tuorum, quod à Dei plebe mortiferum virus excludit. Quis Deum istum, quem plangunt, cum cornibus vidit? quæ sunt ista cornua, quæ habere se iactat? Alia sunt cornua, quæ propheta sancto Spiritu annuente commemorat, quæ tu, diabolo, ad maculatam faciem tuam putas te posse transferre. Vnde tibi ornamenta quæris & gloriam? Cornua nihil aliud nisi venerandum signum crucis monstrant. Huius signi vno extenso ac directo cornu mundus sustentatur, terra constringitur. Et è duorum quæ per latus vadunt compagine oriens tangitur, occidens subleuatur, vt sic totus orbis tripartita stabilitate firmatus confixi operis, immortalitatis radicis fundamenta teneantur: hoc secretum nobis venerandum prophetæ oraculum tradidit. Inueniemus enim in Abacuc ita esse perscriptum: *Texit cælos virtus eius, & laude eius plena est terra. Et splendor eius vt lux erit, cornua in manibus eius erunt. Et illic constabilita est virtus gloria eius, & constituet dilectionem suam. Ibit verbum, & precedet secundùm gressus suos.* En veneranda crucis cornua, en sanctæ virtutis immortale fastigium, & gloriosi operis diuina compago. Tu Christe mundum ac terram extensis manibus, tu cæleste sustentas imperium; tuis immortalibus adhæret humeris salus nostra, tu Domine æternæ vitæ baiulas signum, tu venerando instinctu hoc nobis denuncias per prophetas. Ait enim Esaias: *Ecce natus est nobis filius, imperium super humeros eius, & vocatum est nomen eius magnæ cogitationis nuncius* Hæc sunt crucis cornua, quibus omnia & subleuantur pariter & continentur. His cornibus bene hominum nititur vita. Vt Amalech vinceretur extensis manibus Moyses hæc imitatus est cornua, vt facilius impetraret, quod magnopere postulabat, crucem sibi fecit ex virga. Ad hæc cornua festina celeritate properate, ad hæc cornua humili veneratione confugite. His vos affigant cornibus, iusticia, æquitas, pudicitia, misericordia, patientia, fides: vt veneranda præferentes insignia, consecrati fontis maiestate gaudentes, & sepulturæ Christi participes sitis & vitæ. Aliud etiam symbolum proponamus, vt conamine cogitationis scelera reuelentur; cuius totus ordo dicendus est, vt apud omnes constet, diuinæ dispositionis legem peruersa diaboli esse imitatione corruptam. Nocte quadam simulacrum in lectica supinum ponitur, & per numeros digestis fletibus plangitur. Deinde cum se ficta lamentatione satiauerint, lumen infertur. Tunc à sacerdote omnium qui flebant, fauces vnguntur, quibus perunctis, sacerdos hoc lento murmure susurrat.

Iob. 40. | cap. 3. | cap. 9. | Exo. 17.

Θαῤῥεῖτε

a *Modicum talium superest.*) Lege: modicum tantum.
b *Romanum firmabatur imperium.*) Scribe: infirmabatur.
Ειλικερες διμορφε.) Emenda: ταυρόκερως, δίμορφε. Vel potius: ταυρόκερως, δίμορφε Symbolum orgiorum Bacchi, siue Solis. Idem enim vtriusque numen, vt multis docet Macrobius Saturn. Bacchus autem πυρίσπορος, ταυρόκερως & δίμορφος cultus ab antiquis. Diodorus Siculus lib v. Scholiastes Nicandri Alexiph. Orpheus in Hym.
Κικλήσκω Διόνυσον, ἐρίβρομον, εὐαστῆρα,
Ἄγριον, ἄρρητον, κρύφιον, δικέρωτα, δίμορφον,
κισσόβρυον, ταυρωπὸν ——
Solem quoque taurina specie cultum Porphyrius περὶ ἀγαλμ. & Lactant. ad lib. 1. Thebaid. Statij traduat.
Cornua nihil aliud) Vide Tertul. III. adu. Marcion. Augustin. de Ciu. Dei lib. XIIX. cap. XXXII. *Cornua in manibus eius quid est nisi tropæum crucis?*
Vt imperes, vt regnet, vt teneat.) Alterutrum superfluum videtur. Fortasse melius: vt imperet, vt regna teneat.

Θαῤῥεῖτε μύσται τοῦ θεοῦ σεσωσμένου,
Ἔσται γὰρ ἡμῖν ἐκ πόνων σωτηρία.

Quid miseros hortaris vt gaudeant? quid deceptos homines lætari compellis? quam illis spem, quam salutem funesta persuasione promittis? quid illos falsa pollicitatione sollicitas? Dei cui mors nota est, vita non comparet, nec de resurrectione eius diuinum aliquando respondit oraculum, nec hominibus se post mortem, vt sibi crederetur, ostendit, nulla huius operis documenta promisit, nec se hoc facturum esse præcedentibus monstrauit exemplis. Idolum sepelis, idolum plangis, idolum de sepultura profers, & miser, cum hoc feceris, gaudes. Tu Deum tuum liberas, tu iacentia lapidis membra componis, tu insensibile corrigis saxum. Tibi habeat gratias Deus tuus, te paribus remuneret donis, & sui velit esse participem, sic moriaris vt moritur, sic viuas vt viuit. Nam quod vnguento perunguntur fauces, quis non facinus istud despecta vanitate contemnat? Habet ergo Diabolus Christos suos, & quia ipse Antichristus est, ad infamiam nominis sui miseros homines scelerata societate perducit. Vnguentum hoc reserua mortuis reserua morituris vt quos laqueis tuis ceperis, eos venenato vnguento oblitos lugubri ac funesto semper mergas exitio. Aliud est vnguentum, quod Deus pater vnico tradidit filio, quod filius credentibus diuina nominis sui maiestate largitur. Christi vnguentum immortali compositione conficitur, & spiritualibus pigmentorum odoribus temperatur. Hoc vnguentum à mortalibus laqueis putres hominum artus exuit, vt sepulto primo homine, ex eodem statim homine homo alius fœlicius nascatur. Et vt hoc manifestius explicetur, sacrarum lectionum arcana pandenda sunt. Ait enim David, vt huius vnguenti gratiam traderet: *Speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit tibi in æternum. Accingere gladium tuum circa femur tuum potentissime. Specie & pulchritudine tua intende, prospere procede, & regna. Propter veritatem & mansuetudinem & iusticiam, & deducet te mirabiliter dextera tua. Sagitta acuta potentissima populi intra te decident in corde inimicorum Regis. Sedes tua Deus in seculum seculi: virga recta, est virga regni tui. Dilexisti iusticiam, odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus tuus oleo lætitia præ consortibus tuis. Mirrha & gutta, casia à vestimentis tuis de ædificiis eburneis, ex quibus te iucunditate affecerunt.* Immortalis vnguenti secreta peruidimus, & diuinæ nobis dispositionis ordo monstratus est. Regnum perpetuum, & cæli diadema Domino nostro cum vnguenti maiestate collatum est. Quis autem hic sit qui regendi orbis accepit potestatem, qui venerandi nominis maiestate decoratur, aliud nobis monstrat oraculum: ait enim is idem David: *Vt quid fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania. Astiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum aduersus Dominum, & aduersus Christum eius.* Quid te sic extollis sacrilega persuasio? quid miseros homines effrenata temeritate circumuenis? vnguentum Christi cæli donat imperium, vnguentum vestrum gehennæ suscitat flammas. Sed quod impuro ore sacerdos iste, & polluta verborum contaminatione componit, libet diligenti inquisitione discutere. Liberato Deo suo, bonum animum gerere socios, fiduciam bonæ spei habere persuadet: O quàm miseris, quàm luctuosis se laqueis inuoluit caduca calliditas! Quis Deum tuum liberat? cui hoc præstitit, quod laborat? Disce, disce quod nescis, disce quod non vides. Christus filius Dei, vt humanum genus à mortis laqueis liberaret, omnia ista sustinuit, vt captiuitatis duræ iugum tolleret, vt hominem patri redderet, vt mitigata offensa hominum cum Deo prospera conciliatione componeret, vt promissæ resurrectionis fructum proprio monstraret exemplo, fecit filius Dei quod antè promiserat, clausit ianuas sedis infernæ, & duræ legis necessitatem calcata morte prostrauit. Per triduum recens ita ab eo iustorum turba collecta est, ne diutius contra eos mortis dominaretur improbitas, ne iustorum meritum ex longa desperatione concideret, fregit claustra perpetua, & ferreæ fores Christo iubente collapsæ sunt: ecce terra contremuit, & fundamentorum suorum stabilitate concussa, præsentis Christi numen agnouit. Ante præfinitum tempus præcipitat diem mundi rotata vertigo; & Sol non completo diurnarum horarum spacio properato cursu vergit in noctem. Ecce veli fastigia summa finduntur, & obscurioribus tenebris orbem terratum caligo noctis abscondit. Omnia elementa Christo pugnante turbata sunt, tunc scilicet cum primùm contra mortis tyrannidem humanum corpus armauit. Per triduum ista conflictatione pugnatum est, quam diu mors superatis maliciæ suæ viribus frangeretur. Quid sola impatientia homo religiose, homo Christi desperas & deficis. Tridui moram non fers, sollicitudinem ac desperationem tuam nouis precibus confiteris? Hoc te facturum esse illo die Spiritus sanctus veneranda voce significat, cum per David dicit: *Æstimati sumus sicut oues occisionis. Exurge quare obdormis Domine? exurge & ne disperdas vsque in finem. Quare faciem tuam auertis? obliuisceris inopiam nostram, & tribulationem: quoniam humiliata est in puluere anima nostra, hæsit in terra venter noster. Exurge Domine opem fer nobis, & libera nos propter nomen tuum.* Ecce post triduum lucidior solito dies oritur, & reddita soli præteriti luminis gratia. Omnipotens Deus Christus splendidioribus solis radiis adoratur. Exultat salutare numen, & triumphales currus eius iustorum ac sanctorum turba comitatur. Tunc elato gaudio clamat elata mortalitas: *Vbi est mors aculeus tuus?* Tunc præcurrens salutare numen

Psal. 44 — *Psal. 2.* — *Luc. 23* — *Mat. 27.* — *Psal. 44* — *1. Cor. 15.*

aperiri sibi cælestes ianuas præcipit. Aperite, aperite, & immortalia claustra c onuellite. Christus Deus calcata morte ad cælum, hominem quem susceperat reuocat. Hoc à venerando propheta sancta voce præcanitur, & ex ore prophetico vox iubentis auditur, ait enim Spiritus sanctus, vt vobis potentiam Christi iubeotis ostenderet: *Tollite portas Principes vestras, & extollite vos portæ æternales, & introibit rex gloriæ.* Hoc angelis nescientibus imperatur, neque enim scire potuerunt, quaodo verbum Dei descendit ad terram, ideò & ipsi sollicita interrogatione respondent: *Quis est iste rex gloriæ?* [Psal. 24] Quibus quærentibus perspicua Christus numiois sui maiestate respondit: *Dominus fortis & potens, Dominus potens in prælio.* Cognoscitur statioi à custodibus cæli filius Dei, & quicquid illos antè fefellit, agnoscunt. Vident prostrati hostis exuuias, & recordati primæ dispositionis ordinem, etiam ipsi cum ascendentibus iterata pariter voce conclamant: *Tollite portas qui præestis illis, & extollite vos portæ æternæ, & introibit rex gloriæ.* Reuerso filio promissa pater regni sceptra restituit, & sellam regni æqua potestate concedit, vt imperet [vt regnet] vt teneat, vt perpetua numinis sui [cap. 7.] maiestate dominetur. Audi quid de illo Danielem Spiritus sanctus iusserit dicere: *Videbam in visu nocte, & ecce in nubibus cæli quasi filius hominis veniens, venit vsque ad veterem dierum, & stetis in conspectu eius, & qui assistebant obtulerunt eum. Et data est ei potestas regia, & omnes reges terræ & regnum & omnis claritas seruiuit ei. Et potestas eius æterna, quæ non auferetur, & regnum eius non corrumpetur.* Hæc eadem nobis sancta reuelatione monstrantur: in- [cap. 1.] uenimus enim in Apocalypsi ita esse perscriptum: *Et conuersus respexi, vt v derem vocem, quæ mecum loquebatur, & vidi septem candelabra aurea, & in medio candelabrorum similem filio hominis vestitum podere, & erat præcinctus supra mammas zona aurea. Caput autem eius & capilli erant albi, velut lana alba vt nix, oculi eius vt flamma ignis, & pedes eius similes aurichalco, sicut de fornace ignea, & vox eius, vt sonus aquarum multarum, & habebat in dextera sua septem stellas, & ex ore eius gladius, ex vtroque acutus, & facies eius splendebat, vt sol in virtute sua. Et cum vidissem cecidi ad pedes eius tamquam mortuus. Et imposuit dexteram suam super me dicens: Noli timere, ego sum primus, & nouissimus, & viuus, qui fueram mortuus, & ecce sum viuens in sæcula sæculorum, & habeo claues mortis, & inferorum.* Post resurrectionem etiam, cùm discipulis suis daret certa mandata, immortalium mandatorum ordinem ista lege con- [Mat. 28] clusit: *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Ite ergo & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia, quæcumque præcepi vobis.* Quod autem Deos pater participem eum regni faciens, regalis sellæ ei [Psalm. 109.] coucesserit sedes, hoc docetur oracolo: *Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos subpedaneum pedum tuorum. Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Syon, dominaberis in medio inimicorum tuorum. Tecum principium in die virtutis tuæ, in claritate sanctorum, & ex vtero ante luciferum genui te. Iurauit Dominus, nec pœnitebit eum.* Hi sunt inimici Dei sacratissimi imperatores, qui veritatis ordioem contraria lege conturbant, qui peruersæ cupiditatis instinctu sacrilega vota concipiunt, qui profanæ mentis furore aut lignum semper venerantur aut lapidem. In isto loco positi ordinem debemus sanctæ dispositionis aperire: vt quicquid oobis inuestigantibus sanctum Dei verbum, prophetica tradidit disciplina, ad refutandas profaoi erroris maculas specialiter explicetur, ne * * sicut nos diximus, commenti suot, qui sacrilegia errantibus tradiderunt. Sic à nobis ordo veritatis curiosius requiratur. Suspensis itaqoe paululum cæteris ad hæc explicanda, quæ vera sunt, trauferatur oratio. Vos, Domini Imperatores, sanctarum aurium vestrarum mihi commodate patientiam, vt totum clementiæ vestræ, quod promittimus, explicemus. Cur Deus, id est, filius Dei, homo passus est fieri, breui ac vera pietati vestræ ratione moostrabitur.

[Gen. 2. 3.] Cum hominem primum, id est, Adam, ad imaginem suam Deus faceret, certam illi mandatorum dedit legem. Is per fœminam, id est, Euam deceptus, Diaboli persuasionibus, promissæ sibi gloriæ perdidit dignitatem. Lignum erat in Paradiso, quo promissorum à Deo præmiorum perdidit gratiam. De virginis terræ limo homo factus est: nondum enim, vt ait scriptura, supra terram pluerat. Hic contemptis mandatis Dei, humanum genus mortalitatis laqueis afflixit. Oportebat hoc totum & reformari, & corrigi, & reformatio originis debuit reformare primordia. Ex virginis terræ limo factus Adam præuaricatione propria promissam perdidit vitam. Per virginem Mariam ac Spiritum sanctum Christus natus, & immortalitatem accepit & regnum. Arbor ligni pestiferum deceptis pabulum præbuit: lignum crucis vitam immortali compage restituit. Contempsit Adam, obediuit Deo Christus. Sic diuina dispositione quicquid Adam perdidit, Christus inuenit. Nam post multa tempora nouissimis temporum spaciis [id est, nouissima pænè seculorum hebdomade] verbum Dei humano se miscuit corpori, vt hominem liberaret, vt mortem vinceret, vt fragilitatem humaoi corporis cum diuina immortalitate coniungeret. Quid enim faceret tanta turba sanctorum? quæ illis spes salutis? quod meritorum præmium, si sub vna eademque coodicione sortis ineluctabilibus mortalitatis laqueis etiam ipsa obligata teneretur? Nihil Abel, nihil Enoch, nihil Noë, nihil Sem, nihil Abraham, nihil Isaac, nihil Iacob de Dei sibi misericordia ac maiestate promitterent: irent etiam ipsi post tantum fidei meritum cum cæteris omnibus pariter addictis, & omnes Dei sanctos

vnum

vnum mortis exitium exciperet, nec haberet apud Deum præmium pietas, si vna eademque omnes conditio mortis hauriret. Sed Deus Abrahæ clarius à cæli syderibus promiserat regnum: ideò ex genere Abrahæ descendens Maria virgo Deum concipit, vt supradictorum hominum soboles immortalis societatis vinculo iungeretur, & sic humanum genus per hominem pariter & Deum æquata societatis comparatione coniunctum, ad immortalitatis imperium obedientiæ merito perueniret. Quia itaque, sacratissimi Imperatores, curiosis auribus satisfecimus, reliqua prosequamur, vt vel sic pollutarum aurium sordes purificans possit sermo purgare. Sequitur adhuc aliud symbolum, quod pro magno miserorum hominum credulis auribus traditur: ª *Ταῦρος δράκοντος, καὶ δράκων ταύρου πατήρ*. Aliquando nobis signa, Diabole, maculati nominis prodidisti, aliquando infame nomen propria vòce confessus es. Scio qui fueris, quid ausus sis, scio quid feceris scelerum tuorum maliriosa persuasio. Hoc erat, quod Euæ, quum eam perderes, magnopere pollicebaris, cùm ei diceres: *Eritis quasi Dy*. Tunc parabas tibi ac tuis templa, & delubra faciebas, & venenati oris illuuiem nefariis ceremoniis consecrabas. Setpis in templis, & occisarum hostiarum misero pasceris sanguine. Nec venenis tuis cruor defuit, nec semiustæ crematorum corporum partes, humanarum te etiam victimarum frequenter sanguine cruentasti. Et satiaris templi cruore, vel ara Carthaginis rabies tua, & siccarum faucium venena nutrita sunt. Tu hæc faciens hominibus te miseris prodesse iactas, vt crudelitate tua perimas, persuasione decipias, pollicitatione prosternas. Sic tuis prospicis parricida. Fugite ô miseri homines, fugite, & contagionem istam quantacumque potestis celeritate deserite. Draco est, qui colitur. Latere non potest, proprietatem nominis sui ipse confessus est. Confessum teum pœna consequitur. Audite quid sanctus propheta diuina instigatione denunciet. Oraculum hoc Esaiæ nobis fides tradidit, ait enim: *In illa die superinducet Deus gladium sanctum & magnum, & fortem super Draconem, serpentem magnum, & tortuosum, & interficiet Draconem* ᵇ Voluntas Dei perfectio operis substantia est. Benè Draconis lata sententia est: quicquid Deus dixit factum est, morituri Draconis hoc solatium est, vt exitium suum frequens perditorum turba comitetur. Si mortis eius dies quæritur, tunc percussus est, cùm hominem Deum vidit, cumque nobis Christi numen apparuit. Post illum diem, qui serpentis huius secutus fuerit institutum, necesse est vt cum serpente moriatur. Deos istos, quos colitis ipse finxit, ipse composuit. Si pertinaces animi vestri in isto errore permanserint, ardebitis etiam vos pariter cum Diis vestris, vt quicquid autores vestri diuina animaduersione meruerunt, etiam ad vestrum exitium hoc societatis consortio transferatur. Mihi credite, nihil prætermisit Diabolus, quod hominem miserum aut debilitaret, aut perderet: ideò sese in omnes formes multiplici diuersitate conuertit, ideò se diuersi generis calliditate composuit, vt variis ac multiplicibus fraudibus homines itreretos interimeret. Sacra sua perditus carnifex, prô nefas, per lignum semper tenouari disposuit, vt quia sciebat ita fore, vt ligno crucis affixa vita hominis perpetuæ immortalitatis compagine stringeretur, ideò perituros homines ex ligni imitatione deciperet. In sacris Phrygiis, quæ matris Deum dicunt, per annos singulos arbor pinea cæditur. In Isiacis sacris de pinea arbore cæditur truncus, huius trunci media pars subtiliter excauatur. illis de segminibus factum idolum Osiridis sepelitur. In Proserpinæ sacris cæsa arbor in effigiem virginis formamque componitur, & cum intra ciuitatem fuerit illata, quadraginta noctibus plangitur, quadragesima verò nocte comburitur. Sed & illa alia ligna, quæ dixi, simili flamma consumit: nam etiam post annum ipsorum lignorum rogum flamma depascitur. Errasti miser, & vehementer errasti, nihil tibi poterit ignis iste prodesse, frustra tibi ex ista flamma blandiris, hunc ignem commentis tuis semper renouans. Ignis qui de facinoribus tuis exigit pœnas, perpetua tormentorum continuatione grassatur. Diuini ac liberantis ligni ordinem disce, vt scias nulla tibi posse ratione succurri. De cataclysmo humanum genus arca lignea liberauit. Deinde Abraham ligna vnici filij humeris imponit. De Ægypto recedentem populum Dei plebem lignea virga protexit. Lignum dulcem saporem amaræ myrrhæ fontibus reddidit. Lignea virga ex spirituali petra salutaris vnda profertur. Et, vt Amalech vinceretur, circa virgam Moyses expansis manibus extenditur. Scalæ ligneæ patriarcha incumbentem angelum somniat, & per eamdem alios ascendere, alios cernit descendere. Et lex Dei atcæ ligneæ creditur, vt his omnibus, quasi per gradus quosdam, ad lignum crucis salus hominum perueniret. Quapropter lignum crucis cæli sustinet machinam, terræ fundamenta corrobotat, affixos sibi homines ducit ad vitam. Lignum Diaboli ardet semper & mo-

Marginal references: Gen. 3. — cap. 27. — Gen. 7. — Gen. 22. — Exod. 14 — Exod. 15 — Exod. 17 — Exod. 17 — Gen. 28 — Exod. 40

a *Ταῦρος δράκοντος.*) Clem. Alex. Protrept. *ταῦρος δράκοντος πατὴρ, καὶ πατὴρ ταύρου δράκων*. Arnob. lib. v *Auctorem aliquid desiderabit res tanta, illum tritum, notumque senarium, quem antiquitas canit, dicens: Taurum draconem genuit, & taurum draco.*

Nec se miusto crematorum corporum partes.) Restituo verissima coniectura: Nec venenis tuis eruor defuit, nec semiustæ crematorum corporum partes, humanarum te etiam victimarum sanguine cruentasti.

Nec semiusta crematorum corporum partes.) Non sufficiunt tibi venena tua, etiam cruorem victimarum ligueris: neque à semiustis crematorum cadauerum frustis abstines, quin diripi·s ex rogo, &, quod omnem diritatem superat, placaris infanticidiis & puerilibus Carthaginensium & Pœnorum victimis. Ennius: *Pœni sunt soliti suos sacrificare puellos.*

Et satiaris templi cruore.) Omninò emendandum censeo: Et Latiaris templi cruore. Porphyr. [Greek text, partly illegible] *τῷ Λατιαρίῳ Διὶ* [illegible] *ἄνθρωπον*.

Vel ara Carthaginis.) Plutarch. [Greek text, partly illegible] *τῷ Κρόνῳ* [illegible]. Videq̀ quæ notamus ad Minucii Octau.

b *Voluntas Dei perfectio operis substantia est.*) Fortasse: perfectio operis sub instantia est.

In sacris Phrygiis.) Arnob. lib. v *Quid sibi vult illa pinus, quam semper statis diebus in Deûm matris intromittitis sanctuario? Nonne illam similitudo est arboris, sub qua sibi furens adolescentulus manus intulit* & quæ sequuntur.

Illis de seminibus factum idolum Osiridis sepelitur.) Rectè emendabis: Illis de segminibus. Vide Plutarch de Iside & Osir.

& moritur, & ad ima tartari credentes homines cum fauillis suis ducit. Illud etiam quale sit ratione tractetur. Arborem suam Diabolus consecrans, intempesta nocte arietem in cæsæ arboris facit radicibus immolari. Quis tibi hoc scelerate persuasit? vnde hoc pestifera cupiditate didicisti? Semperne te contra Dominum summum nefaria cupiditate componis? ideò te de cælo seuerum diuinitatis iudicium caduca humilitate præcipitat, ideò tibi Dei sententiâ perpetua pœna decernitur, quod facinoribus tuis per dies singulos nouum semper additur facinus, quod hominem Dei fraudulenta conaris persuasione decipere. Vide quid sibi ludibriosus hostis inuenerit. Abrahæ immolaturo filium iussu Dei aries supponitur, & in vicinæ arboris radicibus alligatur. Liberaturus Deus summus ex Ægyptiorum tyrannide plebem suam, arietem nocte iussit occidi, & sanguine eius postes liniri præcepit. Ipsum à certo numero hominum per nocturnas epulas confici iubet, & sacrificio ipsi Paschæ nomen imponit. Sed hoc ad imaginem futurorum prouidentia diuinæ maiestatis inuenit, vt per signum, verum Pascha nobis ostenderet. Ideò cùm de passione Domini nostri diuino Spiritu iubente Propheta præcaneret, ait: *Sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium ei sublatum est. Natiuitatem eius quis enarrauit? quoniam auferetur à terra vita eius.* Alius etiam Propheta hæc eadem simili respondit oraculo: *Domine significa mihi & cognoscam, tunc vidi meditationes eorum. Ego sicut agnus sine malicia perductus sum ad victimam. In me cogitauerunt cogitatum dicentes: Venite mittamus lignum in panem eius, & eradamus à terra viam eius.* Agnum autem appellari Dominum nostrum sanctâ nobis reuelatione monstratur. In Apocalypsi enim ita inuenimus esse perscriptum: *Et vidi in medio throni & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem, quasi occisum, habentem cornua septem, & oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei missi per orbem terræ. Et venit & accepit librum de dextra sedentis in throno. Et cum accepisset librum, quatuor animalia & viginti quatuor seniores prostrauerunt se ante agnum, habentes singuli aureas cytharas plenas odoramentis supplicationum, quæ erant orationes sanctorum, & cantauerunt nouum canticum dicentes: Dignus es accipere librum, & aperire signa eius, quoniam occisus es, & redemisti nos Deo sanguine tuo ex omni tribu & lingua & populo & natione, & nos regnum Deo nostro sacerdotesque fecisti, & regnabimus super terram.* Iohannes quoque filium Dei agni nomine appellat, vt & ipse propheticæ pollicitationi respondeat; ait enim in Euangelio: *Altero die videt Iohannes Iesum venientem ad se & ait: Ecce agnus Dei, ecce qui aufert peccata mundi.* Pro salute hominum agni istius venerandus sanguis effunditur, vt sanctos suos filius Dei profusione preciosi sanguinis redimat: vt qui Christi sanguine liberantur, maiestate prius immortali sanguinis consecrentur. Neminem apud idola profusus sanguis iuuerit. Et ne cruor pecudum miseros homines aut decipiat aut perdat, polluit sanguis iste, non redimit, & per varios casus homines premit in mortem. Miseri sunt, qui profusione sacrilegi sanguinis cruentantur. [a] Tauribolium vel Criobolium scelerata te sanguinis labe perfundit. Lauentur itaque sordes istæ, quas colligis. Quære fontes ingenuos, quære puros liquores, vt illic te post multas maculas cum Spiritu sancto Christi sanguis incandidet. Vt autem miseros homines ad sanam mentem reuocet plena persuasio, maiore autoritate opus est, vt curatis ac sanatis mentibus, nullum præcedentis pestilentiæ vestigium relinquatur. Quid itaque sunt idola, vel quam habeant substantiam, prophetarum oraculis, ac diuina voce monstratum est, quæ omnia specialiter dicenda sunt, vt hoc non nostra temeritate prolatum, sed diuino magisterio nobis traditum, & cælesti agnoscatur voce signatum. Quæ sit substantia eius sapientiæ veneranda voce monstratur, ait enim in libris Salomonis: *Omnia idola nationum æstimauerant Deos, quibus neque oculorum visus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti manuum ad tractandum. Sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos, & qui spiritum mutuatus est finxit illos. Nemo autem sibi* hominum

Marginalia: Gen. 22. — Exod. 12 — Esai. 53 — Hier. 11 — cap. 5. — cap. 1. — Sap. 15.

a *Tauribolum, vel Oriobolium scelerata te sanguinis labe perfundit.*) Scribe: Tauri:olium vel Criobolium. Vet. inscript.

M D. M. I. ET ATTINIS.
L. CORNELIVS SCIPIO. ORFITVS.
V. C. AVGVR. TAVROBOLIVM
SIVE CRIOBOLIVM FECIT
TVSCO ET ANVLLINO COSS.

In aliis inscript. Tauripolium scribitur. & apud Hesych. ταυροπόλιν, ἡ ἄρτεμις. & ταυροπόλια, ἡ τῆς ἑορτῆς ἄγουσιν ἀρτέμιδι. vide Suid. ταυροπόλιν verò Ἄρτεμιν, ut venatrici. Ita ex Vet. Inscriptione patet instituta ea fuisse in honorē magnę matris, & Attidis, cuius venationes fabulæ narrant. Verba inscript.

DIS. MAGNIS. MATRI. DEVM. ET. ATTIDI.
SEXTILIVS. AGESILAVS. ÆDISIVS.
V. C. CAVSARVM. NON. IGNOBILIS. AFRICANI.
TRIBVNALIS. ORATOR. TAVROBOLIO
CRIOBOLIOQVE IN ÆTERNVM. RENATVS.
ARAM. SACRAVIT. DD. NN. VALENTE. V. ET.
VALENTINIANO IVN. AVGG. CONSS.

Hæc sunt quæ ad Firmicum notabam; tumultuaria quidem opera, imo friuola & inani, quam tamen meliorem illi locare tædii non duxi, veritus ne quis cum Plinio obiiceret, me has horas melius perdere potuisse. Nam si excipias pauca quædā reconditæ & rarioris eruditionis, ambigo sanè an Firmicum iterata lectione dignum existimem; in quo tamen emendādo maiorem indubiè laborem, quā laudem inuenero. Neq; enim credentibus persuasero quam fœdissimis mendis contaminatū susceperim, & verè ex subucrbusto, vt antiqui loquebantur, non dedititium, sed in fraudem legis Æliæ S. ntiæ ciuem Romanū fecerim, hoc est, ope ingenij omni squallore liberarim. Quod fortasse non ita manifestò legentium oculis sese offert; nam de singulis cum illis deliberare superuacuum arbitrabar, quod rectius ij facient, qui ocii sui ephemeridem numquam à se exigunt. Nō nego tamen multa residua & latentia & aperta errata, quæ festinantes oculos meas effugerunt. Istiusmodi aliorum acumini reliqui, vt ille olim, qui Veneris effigiem inchoatam aliis perficiendam exposuerat. Inter illa hæc quoque quæ subnectam, in quibus cum hærerem, consulere libuit oraculum Illustriss viri Iosephi Scaligeri, qui pro incredibili in optimas literas studio, & suo in me amore ita rescripsit:

Μικτα βοομυςα κυ . . . . , ς . . . . . κλοπιης σω . . . δητε πατρὸς ἀγαυοῦ.] Emenda:

Μυκέτω βοῦς μύςαι ——
Κύκλω βοικλοπίης συνδέξιτε πατρὸς ἀγαυοῦ.

Mithra vocabatur βουκλόπος. Porphyrius in antro: καὶ βουκλόπος ὁ θεὸς ὁ τὴν γένεσιν λεληθότως ἀκούων, &c. Vnde eo nomine paulò antè à Firmico vocatur abactor boum, quod disertè expressit Statius: *Indignata sequi torquentē cornua Mithran.* Eius τελετὴ icci'co vocatur βουκλοπίη. & quia quotānis in orbē redibat, propterea κύκλῳ βουκλοπίης dixit Poeta, hoc est, solēnc & in orbē rediens festū. Firmicus de industria truncauit acroteleution prioris versus, vt sæpè auctores solēt facere. Sed posterioris versus lacunæ sunt à librariis, aut ab eo qui primus Firmicum edidit, quod literas Φοινικικὰς non posset consequi.

hominum poteris Deum formare: cum sit enim mortalis, mortuum fingis manibus iniquis. Melior est autem his quos colit, quoniam quidem ipse vixit, illi numquam. Quid amplius quærimus? sapientia nos diuina voce conuenit, & quicquid in arcanis Dei viderat docuit, & quod erat salubre monstrauit, ne fragilis & caduca mortalitas in exitium suum mortemque properaret. Hoc idem in Psalmis præmonet Spiritus sanctus. Inuenimus enim in Psalmo CXXXIV. ita esse perscriptum: *Idola gentium, argentum & aurum, opus manuum hominum. Os habent & non loquuntur, oculos habent & non vident, aures habent & non audiunt. Neque enim est spiritus in ore ipsorum; similes sunt illis qui faciunt ea.* Si artifex, qui ad ostentationem ingenii simulachrum aut sculpsit, aut fudit diuina maledicti animaduersione percutitur, quid sperare debeat considerandum est, qui, quod alter vendidit, Deum dicit. Hieremias etiam cum præcepta Deo iubente plebi daret, hac populum oratione conuenit: *Dicite autem in corde vestro, te oportet adorare Domine. Angelus autem meus vobiscum est, legem autem exquiram ab animabus vestris. Lingua eorum polita fabro, ipsa etiam inaurata, & inargentata falsa sunt, & non possunt loqui: Et sicut virgini hortatu amantis accepto auro fabricati sunt coronas supra capita Deorum suorum. Est autem quando subtrahent sacerdotes à Diis suis aurum & argentum, & erogabunt illud in semetipsos. Dabunt etiam ex ipso & prostitutis meretricibus, ornabuntque illos vt homines vestimentis, Deos argenteos, & aureos, & ligneos.* Addit etiam in sequentibus, vt omnem dubitationem trepidationis excutiat: *Suprà corpus eius & caput volitant noctua & hirundines & aues similiter. Vnde scietis quia non sunt Dii? Non ergo timueritis eos. Aurum est, quod circa se habent ad speciem, nisi aliquis extorserit aruginem, non fulgebit. Neque enim cum conflabatur sentiebat, precio empti sunt in quibus spiritus non est, sine pedibus in humeris portantur.* Addit etiam vt confirmata mens fortiùs roboretur: *Scientes itaque ex his quia non sunt dii, ne timueritis eos.* Et vt sacerdotum eorum miserum dedecus mõnstret, addit: *In domibus eorum sacerdotes sedent habentes tunicas scissas, & capita & barbas rasas, quorum capita nuda sunt. Rugiunt autem clamantes contra Deos suos, sicut in gehenna mortui.* Quod autem & reges & gentes hæc de ipsis pronunciaturi sunt, is idem Propheta præsaga voce significat, ait enim: *Scietur postea, quia falsa sunt, gentibus vniuersis, & regibus, quia manifestum est, quod non sunt dii, & nullum Dei opus sit in ipsis. Regem regioni non suscitabunt, neque pluuiam hominibus dabunt. Iudicium quoque non discernent, neque regionem liberabunt ab iniuria, quia nihil possunt. Et cum inciderit in domo Deorum ligneorum & inauratorum, & inargentatorum ignis, sacerdotes illorum liberabuntur: ipsi autem sicut trabes in medio comburentur. Regi autem & bello non resistent, quomodo existimandum est, vel recipiendum, quia sunt Dii? Neque à furibus, neque à latronibus se liberabunt Dii lignei & aurati, & inargentati, quibus hi, qui fortes sunt, aurum & argentum, quo operti sunt, auferent illis.* Tollite, tollite securi, sacratissimi Imperatores, ornamenta templorum. Deos istos aut monetæ ignis, aut metallorum coquat flamma. Donaria vniuersa ad vtilitatem vestram dominiumque transferre. Post excidia templorum in maius Dei estis virtute prouecti; Vicistis hostes, propagastis imperium: &, vt virtutibus vestris gloria maior accederet, mutato ac contempto temporum ordine. Hyeme (quod nec factum est aliquando, nec fiet) tumentes, ac sæuientes vndas calcastis Oceani sub remis vestris. Incogniti iam nobis penè maris vnda contremuit, & insperatam Imperatoris faciem Britannus expauit. Quid amplius vultis? Virtutibus vestris victa elementa cesserunt. Quod autem Deus iubeat idola non fieri, sacrosanctæ legis scripta declarant. In Exodo enim sic inuenimus esse perscriptum; *Non facietis vobis Deos argenteos, neque Deos aureos.* Et rursus in eodem libro, vocem Dei iubentis inuenio: *Non facies idolum, nec cuiusquam similitudinem.* Pudorem miseris indicit Spiritus sanctus, quia cupit errantes reuocare, non perdere. Et ait per Esaiam: *Confundemini confusione, qui fiditis super sculptilia, qui dicitis fusilibus: vos estis Dii nostri.* Dat etiam legem, quam consecratus populus deuota perpetuitate custodiat, & ita mandat: *Dominum Deum tuum adorabis, & ipsi soli seruies.* Et in Deuteronomio similia Dei mandata noscuntur, ait enim: *Non erunt tibi Dii alii absque me.* Addit etiam, vt animis eorum maiestatis suæ pondus insinuet: *Videte, videte quia ego sum, & non est Deus præter me. Ego interimam, & viuere faciam, percutiam & ego sanabo, & non est, qui eripiat de manibus meis.* In Apocalypsi etiam hoc idem sancta reuelatione monstratur, ita enim scriptum est; *Et vidi alium angelum volantem medio cælo, habentem Euangelium æternum, vt annunciaret super terram per omnes nationes & tribus, & linguas, & populos, dicentem voce magna: Metuite potius Dominum, & date illi claritatem. Quoniam venit hora iudicii eius, & adorate eum qui fecit cælum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt:* Dominus quoque noster Iesus Christus paterna legis instituta custodiens, hoc idem veneranda constitutione promulgat, ait enim: *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus vnus est, & diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua; hoc primum est, & secundum simile huic: Diliges proximum tibi tamquam te. In his duobus præceptis tota lex pendet, & prophetæ.* Sequitur autem hoc diuinum venerandumque præceptum immortalis Domini ac sancta conclusio; addit enim, vt manifestius viam salutis ostendat, & ita loquitur: *Hæc est autem vita æterna, vt agnoscant te solum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.* Sacrorum mandatorum ordinem scitis, quid sequi, quid fugere debeatis, veneranda atque immortali voce didicistis. Audite rursus, quod maneat contemnentes exitium, quibus illos calamitatibus necessitas venerandæ legis astrinxerit: clausula enim venerandorum mandatorum in hæc verba colligit: *Sacrificans Diis eradicabitur, præter Domino soli.* Si solum sacrilegum hominem metuenda pœna percuteret: si peccanti soli minaretur seueritas legis, benè se ad sacrilegium obstinati furoris temeritate firmaret: nunc etiam stirpi minatur & soboli, & hoc agit ne qua pars nequissimi seminis relinquatur, ne quod profani generis vestigium maneat. *Sacrificans*, inquit, *Diis eradicabitur.* Considera quid agas misera

Baruch. 6.
Baruch. 6.
cap. 20.
cap. 20.
cap. 42.
cap. 5.
cap. 32.
cap. 14
Mat. 22.
Luc. 10
Marc. 12.
Exod. 22

ac luctuosa persoasio. Facinus tuum plurimos perdit, & per omnem substantiam generis tui fœcunda pœna diuiditur. Cur autem contra sacrificantes sic sæuiat, ordinatæ legis autoritas in Deuterono- (cap. 32.) mio manifesta significatione monstratur: ita enim inuenimus esse perscriptum: *Sacrificauerunt dæmoniis, & non Deo.* Ad contaminatos ac pollutos te spiritus ne transferas, ab inferioribus ne speres auxilium: ne his supplices, quibus Dei gratia iam imperare debes. Ecce dæmon est quem colis, cum Dei & Christi eius nomen audierit, contremiscit, & vt interrogantibus nobis respondeat trepidantia verba, vix se colligit: adhærens homini laceratur, vritur, vapulat, & statim de commissis sceleribus confitetur. Ne hunc colas, ne huic supplices; ne prostratus huic flectas genua, interdicto venerandæ legis iuberis. Hinc seueritatis pœna, hinc animaduersionis metu metuenda sententia. Quid Dei [illegible]dulgentia libertate concessa iugum eligis seruitutis * * Non desinit Deus summus etiamen hoc [illegible]utari voce pulsare, sed misericordia eius errantes homines corrigere frequenti comminatio- (Esa. 1.) ne festinat. Audi per Esaiam Prophetam vox diuina quid dicat. *Adorauerunt Deos, quos fecerun[illegible] digiti eorum, & curuatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis.* Et iam vos, ô profani homines, iratum numen alloquitur, & adhuc errores vestros sacra conuenit voce, ait enim in sequenti- (Esa. 57) bus per eumdem Prophetam: *Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia. Super hæc non indignabor, dicit Dominus?* Adhuc indignationem suam salutaris Deus dilatat, seueritatem suspendit, si vos fortsitan peccare pœniteat, vt sacrilegæ voluntatis exitium aliquo genere relinquatis. Ecce in ipso indignationis impetu moderata rursus voce, persuadet, & iratum suarum comprimit stimulos, ait enim per Hieremiam prophetam: *Nolite ambulare post Deos alienos, vt seruiatis eis; & ne adoraueri-* (cap. 25.) *tis, ne incitetis me in operibus manuum vestrarum, ad disperdendos vos.* Quid hic ad sacrilegium pronus aures tuas obstruis? quid hic obstinati furoris ardore in exitium mortemque festinas? Liberum te Deus fecit, in tua manu est, vt aut viuas, aut pereas. Quid te per abrupta præcipitas? in lubrico itinere constitutus, & in ipso lapsu potiùs, titubantia aliquando suspende vestigia. Ecce sententia depromitur, ecce pœna decernitur, diu criminibus tuis pepercit diuina moderatio, diu facinus tuum cum dissimulatione respexit, peruenis ad illud anceps, vbi spes, vbi vota deficiunt. Et vt manifestius in- (cap. 14.) struaris, animaduersionis exitium disce. Super hac te in Apocalypsi totus ordo responsi est, ita enim scriptum est: *Si quis adorat bestiam & imaginem eius, & accipit nota in fronte sua, & in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei, mixto in poculo iræ eius. Et puniet igne & sulphure sub oculis agni, & fumus de tormentis eorum in sæcula sæculorum ascendet. Nec habebunt requiem die ac nocte, quicumque adorant bestiam, & imaginem eius.* Sed & vobis, sacratissimi Imperatores, ad vindicandum & puniendum hoc malum necessitas imperatur, & hoc vobis Dei summi lege præcipitur, vt seueritas vestra idololatriæ faci- (cap. 13.) nus omnifariam persequatur. Audite & commendate sanctis sensibus vestris quid de isto facinore Deus iubeat. In Deuteronomio lex ista præscripta est, ait enim: *Quod si rogauerit te frater tuus, aut filius tuus, aut vxor tua, quæ est in sinu tuo, aut amicus tuus, qui est æqualis animæ tuæ, latenter dicens: Eamus & seruiamus aliis Diis gentium, non consenties ei, & non exaudies eum, & non parcet oculus tuus super eum, & non celabis, annuncians annunciabis de illo. Manus tua erit super eum imprimis interficere eum, & manus omnis populi deinceps. Lapidabunt eum & morietur, quoniam quæsiuit auertere te à Domino tuo.* Nec filio iubet parci, nec fratri, & per amatam coniugem gladium vindicem ducit. Amicum quoque sublimi seueritate persequitur, & ad discerpenda sacrilegorum corpora omnis populus armatur. Integris etiam ciuitatibus, si in isto fuerint facinore deprehensæ, decernuntur excidia: & vt (Deut. 13) hoc prouidentia vestra manifestius discat, constitutæ legis sententiam proferam. In eodem libro in integris ciuitatibus pœnam Dominus hac voce constituit, ait enim: *Aut si audieris in vna ex ciuitatibus, quas Dominus Deus tuus dat tibi, inhabitare illic, dicentes: Eamus & seruiamus Diis aliis, quos non nostis: interficiens necabis omnes, qui sunt in ciuitate cæde gladij, & incendens ciuitatem igni, & erit sine* (Deut. 13) *habitatore. Non ædificabitur in æternum. Et auertetur Dominus ab indignatione iræ suæ, & dabit tibi misericordiam, & miserebitur tui, & multiplicabit te, si exaudieris vocem Domini Dei tui, & obseruaueris præcepta eius.* Misericordiæ suæ vobis sacratissimi Imperatores, Deus summus præmia pollicetur, & amplificationis maximæ argumenta decernit. Facite itaque quod iubet, complete quod præcipit. Auspicia vestra maioribus cumulata sunt donis, initio fidei positæ diuini fauoris incrementa sensistis. Nunquam vos manus Dei veneranda deseruit, numquam vobis laborantibus denegauit auxilium. Strati sunt aduersantium cunei, & rebellantia ante conspectum vestrum semper arma ceciderunt. Missi sunt superbi sub iugum populi, & Persica vota collapsa sunt. Nec stare diu contra vos poterit malis suis armata crudelitas. Dei virtutem vtrique diuerso sensistis euentu. Vobis cælestis victoriæ corona collata, & felicitate vestra nostra releuantur incommoda. Hæc vobis Deus summus, sacratissimi Imperatores, pro fide vestra reddidit præmia. His vos interim remuneratos insignibus ad arcana venerandæ legis inuitat. Pura mente, deuota conscientia, incorrupto animo clementia vestra cælum semper aspiciat, à Deo semper expectet auxilium, Christi venerandum numen imploret, & pro salute orbis terrarum ac vestra, salutari Deo spirituales offerat victimas. Sic vobis feliciter cuncta prouenient, victoriæ, opulentia, pax, copia, sanitas & triumphi, vt diuina maiestate protecti, orbem terræ felici gubernetis imperio.

FINIS.

COMMODIANI INSTRVCTIONES

ADVERSVS GENTIVM DEOS.

PRO CHRISTIANA DISCIPLINA.

Tempore Siluestri P. R. ſub Conſtantino Caſ. compoſita.

Nunc primum typis mandatæ,

Cura & ſtudio NICOLAI RIGALTII cum eiuſdem Notis.

NICOLAI RIGALTII DE COMMODIANO EIVSQVE OPVSCVLIS.

BENE à Gennadio Commodianus, libello de viris illustribus, describitur. Vir bonus, verè Christianus & simplex; ab omni fastu, ab omni gloriæ sæcularis ambitione alienus; caritatis, quæ propriè Christianum demonstrat, cultor egregius: perfectissimus ascetes futurus, incipiente iam tempore sapientiæ Monachalis. Gazeum se dicit. An à Gaza Phœnices siue Palestinæ, an à gaza siue gazophylacio, nondum comperi. Ipse sibi cognomentum indidit, Mendico Christi: & gazum dixit, ærarium pauperum necessitatibus paratum, cui semper augendo, munificas opes potentiorum crebris obtestationibus ac propè conuiciis implorat & flagitat. Huncce igitur Commodianum æuo Siluestri primi, Ecclesiæ Romanæ Pontificis, vixisse, satis ipse Commodianus significat, opusculo, quo Gentiles inuitat siue compellit ad istius Pastoris præsepe. adeòque verisimile videatur, ipsum opusculum Romæ, aut certè in Italia, fuisse compositum. Stilus, Africanæ ferociæ rusticitatem sapit. quæ tamen ad acumina Tertulliani, Cypriani, Minutij non infrequenter alludit; quædam etiam interserit Græcæ & Latinæ antiquitatis scita non vulgaria. Libelli vetus exemplar haud vidi. apographum habui tantum, ab eximio viro Iacobo Sirmondo; sed fœdis vbique ferè mendis corruptum. Veterem scripturam, vel ipse Sirmondus habet, vel vnde haberi queat scire non diffitetur. Ego quidem valdè assentior existimantibus, futilem esse atque fallacem; immò plerumque in hac litterarum parte perniciosam, coniectandi licentiam: Sed ex istius libelli apographis constat, manum illlam antiquam fuisse jampridem deprauatissimam. Itâque, quod fieri solet in desperatis, libuit in isto misello Commodiano, non tamquam in Care; nam esse pretij duco non minimi Christianum, quem inter illustres censuit Gennadius, periculum facere, si qua posset industria libellus scriptoris antiquissimi editione nostra reformari ac restaurari. Latebat inter apocrypha Gelasij, Millenariæ fabulæ felicitatem expectans. Fabulam dico illam quæ priscis Christianis tantopere placuit, vt sequestres & fidei commissarios interpretes habuerit Iustinos, Papias, Irenæos, Tertullianos, Lactantios. quorum certè virorum, in quibus & martyres quidem præclari, tanta fuit auctoritas, vt ipsum etiam Augustinum habuerint sectatorem, spe felicitatis illius temporariæ aliquatenus & aliquandiu captum: Hieronymum quoque addubitatorem, certè non condemnatorem, sed judicio Domini reseruantem. Libello suo Commodianus titulum fecit, Instructiones, scilicet ad Paganos, vt ab idolorum cultu ad veram Christianæ legis philosophiam conuertantur. quin etiam ad Christianos ipsos, ne obliti Christianorum ad secularia redeant. Scripsit mediocri sermone, quasi versu. Etenim versibus faciendis nec leges nec modulos

seruat. maior vbique acrostichidis ratio, quàm metri. Acrostichides verò sunt, ex cuiusque poëmatij titulis constructæ, sic adsignata cuique versui litera, vt à primo cuiusque poëmatij versu totus deinceps poëmatij titulus per litteras versuum primas decurrat; quemadmodum fabulæ nomen in Plautinis quibusdam comœdiarum argumentis. qui modus acrostichidum vulgaris, apertus & innocens; absimilis illi versutiæ, quam Tullius in carminibus æuo iam suo Sibyllinis obseruauit. Cæterùm, qualiscumque iste Commodianus esse videbitur, ab Gennadio primùm, inde ab Gelasio citatus, hoc tandem sæculo in Sirmondi manibus apparuit squalidus, tamquam ex vinculis ac diutino apud Barbaros situ, vindicias poscens. Nec vindicem sanè alium optare potuit præstantiorem Sirmondo. Nam exinde ostensus & communicatus amicis, benignè excipi ac foueri cœpit. Neque ipsum hac editione sperare aliud velim, quàm vt oblatus iterùm Sirmondo, plena demum ac iusta apud eum manumissione prodeat, liberali schemate tersus ac nitidus. Intereà verò dum id properatur, magnæ auctoritatis manumissorem exoratum cupio, ac, pro viri benignitate, confido fore, bonas vt in partes accipiat, horas aliquot à me impensas homini Christianæ pietatis ac disciplinæ sanciendæ studiosissimo: nimirùm vt appareat hodie Cypriano, sicut Minutius nuper adstitit Tertulliano: & iam vterque doctor suo gaudeat sequaci, siue diacono: vterque item ministet suo seruiat magistro, siue sacerdoti. Sæculum iste suum malis moribus inquinatissimum castigat; acer vbique & horridus monitor. quasi prophetico furore carminum sonos fundit, negligens ordinis, negligens elegantiarum; asyndeta vel anacolutha passim. vt tamen existat in ipso neglectu cura, & facultas, & vis aliqua dicendi, carpendique ipsos tunc temporis Christianorum proceres. Obseruationibus meis hoc præsertim studui; de scriptoribus æuo Commodiani proximis apponere quod obscuris daret lucem. Coniecturas proposui, quales absque exemplaribus antiquis præstare nemo debeat; quibus tamen vti minimè pudeat, quamdiu non contradicent exemplaria. Denique, vsus & efficacia libelli huiusce fuerit, constans & perpetuus amor Christi; animus ad martyrium fortis; pietas erga pauperes maxima. Hoc præterea scire, vitia, quæ etiamnum Ecclesiam dehonestant, esse vetustissima. Infinitam semper fuisse de rebus diuinis disputantium multitudinem, paucissimos verò Christianos.

COMMODIANI INSTRVCTIONES
PER LITTERAS VERSVVM PRIMAS.

1. PRÆFATIO.

PRÆFATIO noſtra viam erranti demonſtrat,
Reſpectumque bonum ; cùm venerit ſæculi meta;
Æternum fieri, quod diſcredunt inſcia corda.
Ego ſimiliter errAui tempore multo,
Fana proſequendo, parentibus inſciis ipſis.
Abſtuli me tandem inde, legendo de Lege.
Teſtificor Dominum ; doleo. prô ciuica turba!
Inſcia quod perdit, pergens deos quærere vanos.
Ob ea perdoctus ignaros inſtruo verum.

COMMODIANI.] Inter veteres Inſcriptiones Iani Gruteri ſtudio collectas videre eſt pag. CCCII. matriculam ordinis domus Auguſtæ Palatinæ, vbi nomen Commodiani, cum prænomine Mindij ; quod occaſionem dediſſe appellationi Mendici, qua ſe Commodianus noſter inſignem fecit poematiorum extremo, tam verum eſſe videbitur, quam incertum huiece noſtro Commodiano prænomen fuiſſe Mindio. Illud ſimilius vero, dictum in ſæculo Commodianum, Chriſtiana poſtmodum ſimplicitate cognominari voluiſſe Mendicum : & Chriſti mendicum, Chriſto ditatum, iam extitiſſe verè Commodianum ¶ COMMODIANI INSTRVCTIONES] Laterculum Gelaſij Epiſcopi Romani de Scripturis apocryphis, in Concilio Rom. I. anno Dom. CCCCXCIIII opuſcula Tertulliani, Lactantij, Commodiani inter apocrypha recenſet. Huiuſce autem Concilij canon inſertus eſt Gratiani Decreto, Diſt. XV. c. 3. omiſſis opuſculis Commodiani PER LITT. VERS. PR.] Eugenius Ep. Toletanus, cuius opuſcula Iac. Sirmondus edidit, epithaphia duo ſcripſit per litteras verſuum primas & vltimas. ¶ RESPECTVMQVE BONVM] Septuaginta Interpretes Reſpectum dicunt ἐπισκοπὴν, viſitationem ; diuinæ ſcilicet gratiæ aut vltionis ; benedictionis in vitam æternam ; maledictionis in gehennam. Bonum reſpectum pollicetur ſapientia Salomonis iuſtis & ſanctis, cap. 3. Et in tempore erit reſpectus illorum : ΚΑΙ ΕΝ ΚΑΙΡΩ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΑΥΤΩΝ ΕΚΛΑΜΨΟΥΣΙ ¶ LEGENDO DE LEGE] Legem hîc & alibi paſſim appellat libros vtriuſque teſtamenti. ¶ IGNAROS INSTRVO VERVM] Atque hinc titulus operi, Inſtructiones, Chriſtianæ videlicet pietatis. Habemus etiam ſub eodem Inſtructionum titulo, Eucherij epiſc. Lugdunenſis duos ad Salonium libros, ſæculo Theodoſij iunioris.

2. *Indignatio Dei.*

In Lege præcepit Dominus cæli terræ mariſque,
Nolite, inquit, adorare deos inanes,
De manibus veſtris factos ex ligno vel auro;
Indignatio mea ne vos diſperdat ob iſta.
Gens ante Moſen rudis, ſine lege morata,
Neſcienſque Deum, morientes deos orabant,
Ad quorum effigies faciebant idola vana,
Tranſlatis Iudæis Dominus de terra Ægypti,
Impoſuit legem poſtmodum, & iſta præcepit
Omnipotens, Sibi ſoli deſeruire, non illis;
De reſurrectione quoque docetur in ipſa,
Et ſpe, fortunarum rurſum in æuo viuendi,
Idola ſi vana relinquantur, neque colantur.

DE RESVRRECTIONE QVOQVE DOCETVR] In Lege Domini docetur de Reſurrectione corporum : docetur etiam de ſpe vitæ rurſum viuendæ in æuo. Atque hinc iam Auctor incipit dogma ſuum Millenariæ felicitatis adſtruere. ¶ ET SPE, FORTVNARVM] Tertull. in hanc ſententiam librum ſcripſerat De ſpe fidelium. & hunc librum habuit olim in ſuo Tertulliani codice Agobardus epiſc. Lugd. ſicut indice declaratur exemplaris antiqui, quod in Bibliotheca Regia ſeruatur. ¶ RVRSVM IN AVO VIVENDI] In æuo, in orbe terræ, in hoc mundo.

3. *Cultura dæmonum.*

Cùm Deus omnipotens exornaret mundi naturam,
Visitari voluit terram ab Angelis istam,
Legitima cuius spreuerunt illi dimissi:
Tanta fuit forma feminarum quæ flecteret illos,
Vt coinquinati non possent cælo redire.
Rebelles ex illo contra Deum verba misere.
Altissimus inde sententiam misit in illos;
De semine quorum Gigantes nati feruntur.
Ab ipsis in terra artes prolatæ fuerunt,
Et tingere lanas docuerunt, & quæcumque geruntur.
Mortales & illis mortuis simulacra ponebant.
Omnipotens autem, quòd essent de semine prauo,
Non censuit illos recipi defunctos è morte.
Vnde modo vagi subuertunt corpora multa:
Maximè quos hodie colitis deos & oratis.

CVLTVRA DAEMONVM.] Quæ narrantur hac instructione de Angelis apostatis siue desertoribus, vnde nati gigantes, ac de gigantibus dæmones auctores simulacrorum & idololatriæ, peculiaria ferè sunt Commodiano. Etsi nolim infitiari, quæ sunt hac de re à veteribus Christianis tradita, originem traxisse de libro Enoch apocrypho, vnde aliquid tamen Paulus ipse citauit. Sed tam varia super hisce ac diuersa quisque commentus est, & sic omnes ab Auctore suo & abs se inuicem, dissentiunt, vt quid traditionis instar poni oporteat valdè sit incertum; præter hoc vnum, valde esse temerarium mortali, de rebus diuinis aliquid afferere, vltra quod est ab ipso Domino nostro proditum. ¶ CVM DEVS OMNIPOTENS EXORNARET MVNDI NAT.] ΚΟΣΜΟΝ ΚΟΣΜΗΣΑΣ, stellis, angelis. ΚΟΣΜΟΝ Græci nomine ornamenti appellauère: eum & nos à perfecta absolutaque elegantia, mundum. Plin. initio libri secundi. ¶ VISITARI VOLVIT TERRAM AB ANGELIS.] Moses non dixit angelos, sed filios Dei. de quibus obseruabimus aliquid ad Instr. XXXVI. ¶ LEGITIMA CVIVS SPRAV.] Mandata, leges. ¶ TANTA FVIT FORMA FEMINAR.] Iustinus, Athenagoras, Tertullianus, Cyprianus, Lactantius, Sulpitius Seuerus, & alij, consimilia tradiderunt ex illo apocrypho Enoc: cuius verba ipsa Ios. Scaliger edidit notis ad Græca Eusebianæ Chronologiæ, vbi de Egregoris. ¶ NON CENSVIT ILLOS RECIPI.] Lactantius: Tum in cælum ob peccata quibus se immerserant non recepit, ceciderunt in terram. ¶ SVBVERTVNT CORPORA MVLTA.] Quod fieri creditur in caducariis, epilepticis. Augustinus, libro de beata vita, pagin. 215. *Isti homines caducarij sunt, quo nomine vulgò apud nos vocantur quos comitialis morbus subuertit.* Obseruauimus ad illud Tertulliani ad Scapulam, cùm à dæmone præcipitaretur.

4. *Saturnus.*

Saturnusque senex, si Deus, quando senescit?
Aut si Deus erat, cur natos ille vorabat
Terroribus actus? Sed quia Deus non erat ille,
Viscera natorum rabie monstrosa sumebat.
Rex fuit in terris, in monte natus Olympo:
Nec diuinus erat, sed Deum sese dicebat.
Venit inops animi, lapidem pro filio sorpsit.
Sic Deus euasit, dicitur modo Iupiter ille.

CVR NATOS ILLE VORABAT.] Nota est fabula, Saturnum filios suos vorasse, quum audisset à filio se regno esse pellendum, & vxorem, nato Ioue, lapidem pro infante obtulisse vorandum. Seruius ad XIII. Æneid. ¶ LAPIDEM PRO FILIO SORP.] Et lapidem omninò terminalem.

5. *Iupiter.*

Iupiter hic natus in insula Creta Saturno,
Vt fuit adultus, patrem de regno priuauit.
Proinde nobilium vxores sororesque delusit.
Prætereà, sceptra fecerat faber illi Pyracmon.
Initio cælum terram Deus & mare fecit;
Terribilis autem iste, medio tempore natus,
Ex antro processit iuuenis, furtimque nutritus.
Respice quod rerum auctor est Deus, non Iouis ille.

IVPITER.] Acrosticha sibi volunt, *Iuppiter.* ¶ NON IOVIS ILLE.] Sic Inst. seq. *Iouis tonat*, & sæpè deinceps vsurpabit Iouis in primo casu: quod est etiam ab auctoribus multò etiam antiquioribus factitatum.

6. *De fulmine ipsius Iouis.*

Dicitis, ô stulti, Iouis tonat: fulminat ipse,
Et si paruulitas sic sensit, cur annis ducentis
Fuistis infantes; numquid & semper eritis?
Versa in maturum infantia non capit æuum
Lusus; puerilis ætas cessit, sic & corda recedant.

Motibus virilibus consilia vestra debentur.
Insipiens ergo Iouem tonitruare tu credis;
Natus hic in terris lacte captiuo nutritur.
Ergo si illum deuorasset Saturnus,
In istis temporibus quis pluebat illo defuncto?
Præsertim si mortali patre Deus nasci credatur.
Saturnus in terris senuit, & defecit in ipsis.
Illum non aliquis prophetauit prænasci:
Vel si tonat ipse, lex ab ipso lata fuisset.
Seducunt historiæ per vates confictæ.
Ille autem in Creta regnauit, & ibi defecit.
Omnipotens vobis factus Alcmenes amator;
Viuos ipse modo similiter amaret si viueret ille.
Impuros oratis & dicitis esse cælestes.
Semine mortali natos de Gigantibus illis.
Auditis, & legitis natum in terra fuisse;
Vnde benè meruit corruptor ascendere cælum?
Dicitur & fulmen Cyclopas illi fecisse,
Immortalis enim habuit à mortalibus arma.
Tot reum criminibus, paricidam quoque suorum,
Ex auctoritate vestra contulistis in altum.

DE FVLMINE IPSIVS IOVIS.) Hoc tantùm in apographo. At in acrostichide addidit Commodianus, AVDITE. sidendo scilicet. nam toto poëmatio docet, Iouem non esse Deum, non tonare, non audiri tonantem. ¶ ET SI PARVVLITAS SIC SANEIT.) Paruulos intra annum vigesimum quintum dici Cuiacius obseruauit, ad l. 2. De fundis patrim. quæ est Constantini, & ad l. 1. de fugit. col. quæ est Gratiani. Ea verò intra tempora vixit Commodianus, & sæculi sui sermone vsus est: quo etiam sermone vtitur vetus interpres S. Scripturæ. ¶ CVR ANNIS DVCENTIS) Annos ducentos à Christi sæculo numerat, trecentis adhuc currentibus. ¶ VERBA IN MATVRVM INFANTIA.) Vetus versio Pauli, 1. ad Cor. 13. *Cùm essem paruulus, sapiebam vt paruulus; quando autem factus sum vir, euacuaui quæ erant paruuli.* Apollonius apud Philostr. lib. 1. cap. XIII. pag. 23. ΜΕΙΡΑΚΙΟΝ ΩΝ ΕΖΗΤΗϹΑ, ΝΥΝ ΔΕ ΟΥ ΧΡΗ ΖΗΤΕΙΝ, ΑΛΛΑ ΔΙΔΑϹΚΕ ΙΝΑ ΕΥΡΗΚΑ. ¶ TONITRVARE TV CREDIS.) Glossæ veteres: *Tonitrum, Tonitru*, BRONTH. Aliæ, ms. BRONTH, *Tonitruum*. BRONTΩ, *Tonitruo*. BRONTAIOϹ, *Tonitruabilis*. Legendum *tonitrualis*; Lucr. 1. *Nòne ruant cæli tonitralia templa supernè.* ¶ GANYMEDIS AMATOR.) In apographo legitur, *crime*, & superscriptum, *medis*. Festus, *Catamitum, pro Ganymede dixerunt, qui fuit Iouis concubinus.* ¶ ET DICITIS ESSE CÆLESTES.) Nam & in cælum dicitur raptus ab aquila Ganymedes. Videatur opusculum Eusebij, tit1. edit. Sirm. pag. 198-199.

7. *De Septizonio & Stellis.*

De circulo Zonæ fallit vos imperitia vestra,
Ex eoque forte Iouem experitis orandum.
Saturnus fertur ibi, sed stella; nam ille
Expulsus à Ioue, aut Iouis in stella credatur:
Poli qui sidera tractauit, solique sator,
Trojanis qui bellum fecit, Venerem almam amauit,
Ipsis sideribus aut Mars cum ipsa deprehensus
Zelo maritali; Deus nominatur adulescens.
O nimium stulti, qui putatis Maios ab astris,
Nascentes regere, aut totam mundi naturam.
In vulnera positi, & ipsi sub fata viuentes,
Obsceni, curiosi, bellatores, impiæ vitæ;
Et filios totidem mortales illi fecère;
Terribiles omnes, stulti, septizonio fortes.
Si stellas colitis, colite & bis sena sigilla;
Tum arietem, taurum, geminos, ferumque leonem,
Et denique vadunt in piscibus, coque, probabis.
Lex sine lege fuga vestra, quod vult esse valebit.
Lasciua vult esse, sine freno viuere quærit.
Ipsi quod vultis eritis, & deos & deas oratis.
Sic ego colui dum erraui, quod modo culpo.

DE SEPTIZONIO] Septizonium dixere & Septemzonium, & Septizodium, omnem septenarium ordinem, moles, alias aliis superstructas, giganteos contextus. Septizonium Seueri. Am. Marcel. XV. Septizonium operis ambitiosi nymphaeum. Ios. Scaliger Animad. in Euseb. chron. pag. 209. ¶ EXPVLSVS A IOVE] In apographo legitur, *Effugit expulsus à Ioue.* Abundat verbum, *Effugit*. itaque dempto, constat versus & acrostichis *Nam ille Expulsus à Ioue; aut Iouis in stella credatur.* Iouis, in primo casu, vt Instr. 5. —— *non Iouis ille.* ¶ POLI QVI SIDERA TRACTAVIT, SOLIQ. SATOR] Sic emendandum videtur, vt Iouem derideat, soli conditorem, sicut & poli; qui neque solum, neque polum condiderit ¶ VENEREM ALMAM AMAVIT] Sic emendauimus quod est in apographo, *Venerem mortalem amauit*, mendosè. nec ad rem faceret historia Ledæ in cycnum conuersæ. At Iouialis in Venerem lasciuiæ plena sunt poëtarum figmenta. ¶ IPSIS SIDERIBVS] In ipso cælo. ¶ AVT MARS CVM IPSA DEPREHENSVS] Martem notat in Venere deprensum. ¶ CVM IPSA] Venere, quæ est in cælo, & in numero quidem stellarum. Hinc verò firmatur

coniectura proximè allata ¶ ZELO MASI TALI] Iunonigenæ Vulcani: Ouid. VIII. Fast. ¶ DEVS NOMINATVR ADVLESCENS] Mars. ¶ QVI PVTATIS MAIOS AB ASTRIS] In apographo legitur, *marbos*. & sic vbique constanter, vbi tamen haud dubiè legendum est, MAIOS, hoc est Maia genitos, Atlantis filia. ¶ ET DILIOS TOTIDEM MORTALES] Hoc est, consimiliter mortales. ¶ ET DENIQVE VADVNT IN PISCIBVS] Etenim qui bis sena Zodiaci sigilla complectuntur versiculi vulgares, sic desinunt, ——— *Caper, Amphora, Pisces*. Pergit Commodianus sidendo: *coque probabit*. antecedit enim Aquarius · *probabit* experiens non asse Deos, & coquina ipsa probabit.

8 *De Sole & Luna.*

De sole & Luna, licet sint præsentanea nobis,
Erratis, quod ego prius, putatis oranda.
Sunt quidem in astris, sed non sua sponte currunt.
Omnipotens illos cum conderet omnia primum
Locauit ibidem cum stellis quarta dierum.
Errorem antiquus quin cum * * *
Et quidem in Lege iussit ne quis illos adoret.
Tot deos oratis, qui nihil de vita promittunt.
Lex quorum in terra non est, nec ipsi prædicti.
Vos autem seducunt sacerdotes pauci,
Numinis quid dicant aliquid morituri prodesse.
Accedite, legite, & discite verum.

LICET SINT PRAESENTANEA NOBIS] Astra præsentanea dicit Solem & Lunam, quæ apprimè omnium astrorum sentiuntur à nobis: quæ sunt efficacissima, validissima, & spectatissima. Sic dixit præsentes, Virgilio, apud quem & Nisus ad Lunam: *Tu dea, tu præsens nostro succurre labori*. Aeneid. IX. ¶ NIHIL DE VITA PROMITTVNT.) Vita immortali, æterna. ¶ PROMITTVNT.) Horat. *qua medicorum. Promittunt medici*. Iuuenalis. *oculos medico nil promittente relictos*.

9 *Mercurius.*

Mercurius vester fiat cum saraballo depictus,
Et galeam aut pileum pinnatus, & cetera nudus.
Rem video miram, deum cum saccello volare.
Currite pauperculi cum gremio quò volat ille;
Vt sacculum effundat, vos extunc estote parati,
Respicite pictum, quoniam vobis sic ab alto
Iactabit nummos, vos tunc saltate securi.
Vane non insanis? colere deos pictos in axe?
Si viuere nescis, cum bestiis perge morari.

CVM SARABALLO) Hieronymus in Danielem: Aquila, inquit, & Theodotio saraballa dixerunt, & non vt corruptè legitur, sarabara. Hesych. ΤΑ ΠΕΡΙ ΤΑC ΚΝΗΜΙΔΑC ΕΝΔΥΜΑΤΑ. Tertullianus lib. de Pallio, vbi de Alexandro: *in captiua sarabara decessit* Idem ad Martyras. *Deus scilicet non audiat penulatos, qui tres sanctos in fornace Babyloniȷ regis orantes cum sarabaris & tiaris suis exaudiuit*. Versio latina vetus Danielis cap. III. 94. habet, saraballa: Græca tamen retinet CΑΡΑΒΑΡΑ. Isidorus, Orig. XIX. citat ex Publio: *Vt quid ergo in ventre tuo Parthi sarabara suspenderunt?* Hieronymus in Dan. Latinè vertit, *braccas* quæ versio verior videtur & aptior ad mentem Publiȷ, Tertulliani, & Commodiani. ¶ DEOS PICTOS IN AXE] Axis hoc loco ponitur eo sensu quo Virgilius dixit Aen. VIII. *vbi maximus Atlas Axem humero torquet stellis ardentibus aptum*. In axe, in cælo, nam Axis ΑΝ ΑCΤΡΟΙC, Ser. ¶ SI VIVERE NESCIS.) Hoc est, si non sapis ad Christum, vitæ auctorem æternæ. ¶ CVM BESTIIS PERGE MORARI.) Alludit ad bestias & ΖΩΔΙΑ quæ in Zodiaco pingi solent, ariete, tauro, leone.

10 *Neptunus.*

Neptunum facitis deum ex Saturno pronatum:
Et tridentem gerit, vt pisces suffigere possit.
Patet esse deum cumatilem illo paratu.
Troianis non ipse cum Apolline muros eduxit?
Vnde deus factus inops cæmentarius ille?
Non Cyclopem genuit monstrum? non Maius & ipse
Viuere non poterat de suo? quod structura gerebat.
Sic genuit generatus, qui fuit iam mortuus olim.

TROIANIS NON IPSE CVM APOLLINE.) Vid. Seruium, ad illud Virg. Aen. II. Neptunus muros, magnoque emota tridenti Fundamenta quatit.

11 *Apollo sortilegus, falsus.*

Apollinem facitis citharoedum atque diuinum.
Primum de Maia natus in insula Delo,
Oblata mercede postmodum structor, obsecutus
Laomedonti regi Troianorum muros eduxit.
Locauitque sese, quem deum seducti putatis:

Offibus cuius amor Caffandrae flagrauit,
Subdole quem lufit virgo, fallíturque diuinus.
Officio veruecis potuit fcire bicordem,
Repudiatus enim difceffit inde diuinus.
Terruit hunc virgo fpecie, quam ille deberet.
Illa prior quæ debuerat Deum amauiffe,
Lafciuiens qui Daphnen fic cœpit amare:
Et tamen infequitur, dum vult violare puellam,
Gratis amar ftultus, nec potuit confequi curfu.
Vel, fi deus erat, occurreret illi per auras.
Sub tectis illa prior venit, remanfitque diuinus.
Fallit vos gens hominum, nam victu trifti fuerunt.
Admeti quoque pauiffe refertur.
Lufibus impofitis dum mitteret difcum in altum,
Sublapfum non potuit retinere, proftrauit amicum;
Vltimus ille dies fuit Hyacinthi fodalis.
Si diuinus erat, mortem præfciffet amici.

APOLL. FACTVS CITHAR.) Eufebius, 15. Opufculor. à Sirm. editor. pag. 199. *Nonne & citharifta ille honeftus? Primo quidem cur citharifta Deus ponamus?* &c. ¶ OFFICIO VERVECIS] officio harufpicis, qui exta veruecis infpexiffet. ¶ BICORDEM] Vafram, verfutam. Bicordem vocat, quæ duplici corde fuit, fefellitque amatorem fuum. Vno corde promifit amplexus fuos Apollini, vt ab eo difceret artem diuinandi: altero corde perfida fuit; poftquam didicit, negauit quod promiferat. Bicors, ambiguo corde. Hefychius, ΔΙΨΥΧΙΑ, ΑΠΟΡΙΑ. Commodianus dixiffet, BICORDIA. & in epiftolis Barnabæ & Clementis, ΔΙΨΥΧΟΣ, ΔΙΓΝΩΜΟΣ, ΔΙΓΛΩΣΣΟΣ, ¶ TERRVIT HVNC VIRGO SPECIE.) Torruit. ¶ ILLA PRIOR QVÆ DEB.) à quo tam efficacem fcientiam percipere cupiebat. ¶ NEC POTVIT CONSEQVI CVRSV.) Iulius Firmicus: *Sed ex ifto mulierum corruptarum grege vna puella amatorem Deum & vitauit & vicit. Daphnen enim diuinans Deus & futura prædicens, nec inuenire potuit nec ftuprare.* Eufeb. qui fuprà: *O miuriam: virgo ob pudicitiam fugit: Deus autem qui dicitur, ob amorem libidinis infequitur, & non comprehendit*, &c. Et paulò poft: *Sed forte quadam poëta facile & inconfiderate loquens mentitus de diis eft talia, & non eft infequutus virginem citharifta*, &c. ¶ NAM VICTV TRISTI FVERVNT.) In apographo legitur *bita*, deprauatum ex *victu*. ¶ TRISTI) diro, mifero, crudo, fiue crudeli. ¶ ADMETI PECORA) In apographo *armenta*.

12 *Liber Pater, Bacchus.*

Liberum pattem certè bis genitum dicitis ipfi,
In India natus ex Ioue, Proferpina primum,
Belligerans contra Titanas profufo cruore,
Expirauit enim ficut ex mortalibus vnus.
Rurfus fato fuo redditus in altero ventre.
Percipit hoc Semele iterùm Iouis altera Maia,
Abfciffo cuius vtero, prope partum defunctæ,
Tollitur, & datur Nifo nutriendus alumnus.
Ex eo bis natus Dionyfus ille vocatur,
Religio cuius in vacuo falfa curatur.
Bacchantur & illi, qualia nunc ipfi videntur
Aut periculones Mimnermonifque furores,
Confpirant in malo, proludunt ficto furore,
Ceteros vt fallant, dicturos numen adeffe.
Hinc manifeftè vides homines fimile viuentes,
Vino permotati primus quod expreſſerat ille,
Sub ludicro fuo honorem illi dedêre.

LIBERVM PATREM CERTE BIS GENITVM.) Confimilem fabulam narrat Iulius Hyginus, Aftron. CLXVII. Liber Iouis & Proferpinæ filius à Titanis eft diftractus, cuius cor contritum, Iouis Semelæ dedit in potionem. Ex eo prægnans cùm effet facta Iuno, in Beroen nutricem Semelæ fe commutauit & ait: Alumna, pete à Ioue vt fic ad te veniat, quemadmodum ad Iunonem, vt fcias quæ voluptas eft cum Deo concumbere. Illa autem inftigata petit à Ioue, & fulmine eft icta. ex cuius vtero Iouis Liberum exfuit, & Nyfo dedit nutriendum vnde Dionyfus eft appellatus, & Bimater eft dictus. Idem, num. CLXXIX. Non. Dionyfiacos. VIII. initio. ¶ IOVIS ALTERA MAIA) Iouis hic primo cafu, vt fuprà. Gloffæ Ifidori. Maia, medica, obftetrix. ¶ EX EO BIS NATVS DIONYSVS Hæc poëtica nominis origo. Aliam tradidit Philoftratus, Apoll. II ΝΥΣΙΟΣ ΓΑΡ Ο ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΝ ΙΝΔΟΙΣ ΝΥΣΗΣ. Arfaces, Armeniæ rex pardalin facrauit elogio: REX ARSACES DEO NYSÆO. Steph ΛΕΓΕΤΑΙ ΚΑΙ ΝΥΣΑΙΟΣ. Hoc igitur ex Philoftr. colligere eft, Nyfam effe veluti femur Caufaci hanc verò partē fuiffe confitam vite, Baccho, Dionyfo, atq. inde fabulam Iouis geftantis in femore, ΕΝ ΜΗΡΩ, Bacchum. Menfores agrorum, vt vertices & fupercilia montium, fic etiam femur & furā & crepidinem, & coxigiam & pedem dixere. vnde & poëtæ Dionyfum femori Iouis infertum. ¶ AVT PERICVLONES) Gloffæ veteres, ΡΙΨΟΚΙΝΔΥΝΟΣ, *periculofus* Alii dixere, parabolum, & parabolanum. Paulus ad Philip ΠΑΡΑΒΟΛΕΥΣΑΜΕΝΟΣ ΤΗ ΨΥΧΗ. verfio Latina vetus MS *parabolatus de anima fua* ¶ MIMNERMONISQVE FVRORES ' Sic legitur in apographo. Fortean. fcripferat Commodianus, *Mimnermomerique furores*. ΓΕΛΩΤΟΠΟΙΟΙ, ΡΑΨΩΔΟΙ, qui ex Mimnermi & Homeri carminibus in alium fenfum confutis & concinnatis rifum captabant in theatris. videndus Athenæus lib. XIII. pag. 620. vbi de hilarodis & hilarotragœdis. ¶ SIMILE VIVENTES] vt fuprà; hac ipfa loftr *bacchantur qualia*. Iuuenalis, *bacchanalia viuunt* Aut *fimile* aduerbialiter dixit, vnde fimillimè. ¶ VINO PERMOTATI ' Motantur bene poti, perpotati. Motari, frequenter motari Frequenter moueri, faltare. Hor. Vt feftis matrona [illegible]gri iuffa diebus. ¶ PRIMVS QVOD EXPRESSERAT ILLE) Bacchus in India primus vini vfum monftraffe dicitur. Vnde & vitifator, & vitium repertor. ¶ LVDICRO SVO) Ludis, exiguis trietericis

13. *Inuictus.*

Inuictus de petra natus, si deus habetur,
Nunc ergo retrò vos de istis date priorem.
Vicit petra deum, quærendus est petræ creator.
Insuper & furem adhuc depingitis esse;
Cùm si deus esset vmquam, non furto viuebat.
Terrenus vtique fuit, & monstriuora natura.
Vertebatque boues alienos semper in antris,
Sicut & Cacus, Vulcani filius ille.

INVICTVS) Historiam Agdestis huiusce inuicti, qui fuit magnæ Matris filius, Agdi petræ, in Phrygiæ finibus, inauditæ per omnia vastitatis nepos, narrat ex Timotheo theologo Arnobius, lib. 1. aduers. Gentes, ad eamque historiam Commodianus noster respexit, nec aliunde petenda est huic Instructioni lux. Valde autem abludit Timotheus ab iis quæ de eodem Agdesti referuntur in Achaïcis Pausaniæ, pag. 221. ¶ INVICTVS DE PETRA NATVS.) Arnobius: *Huic robur inuictum, & ferocitas animi fuerat intractabilis, insana & furialis libido ex vtroque sexu; vi rapta diuastare, disperdere, immanitas quò animi duxerat; non deos curare, non homines, nec præter se quicquam potentius credere, &c.* Inuictus autem deus etiam dictus est Mithras, quo nominè Solem appellant Persæ. quod in antiquis inscriptionibus passim legitur. Quin & confundi aliquando videntur Agdestia cum Mithriacis, præsertim Christianorum scriptis: & Mithran virum fuisse abactorem boum tradidit Iulius Firmicus, lib. de errore prof. relig. vnde & Statius dixit: *Indignata sequi torquentem cornua Mithran*, quod Agdesti Commod. imputat. ¶ NVNC ERGO RETRO VOS DE ISTIS DATE PRIOREM) In apographo: *Nunc ego reticeo*. Vnde hanc à quibusdam video confici scripturam: *Nunc ergo reticee*. quam arbitramur minimè ad Commodiani mentem facere. Nam hoc sibi vult: Dicitis inuictum de petra natum: date igitur, hoc est, narrate de istis, Inuicto & Petra, vnde genus & originem traxerint. Etenim qui retro fuisse arguetur eorum parens aut creator, is haud dubiè fuerit prior superior, maior. deinde ex historia Timothei siue Arnobii subiicit: *Vicit petra Deum*, cui Commodianus reponit: Si petra Deum vicit, quærendus est creator illius petræ, vnde prognatus est Deus ille vester Inuictus. ¶ VICIT PETRA DEVM] Arnobius, vbi de lapidibus in orbem vacuum à Deucalione & Pyrrha iactatis: Ex quibus, inquit, cum ceteris & hæc Magna quæ dicitur, informata est Mater atque animata diuinitus. Hanc in vertice ipso petræ datam quieti & somno, incestis Iupiter cupiditatibus appetiuit. sed cùm obluctatus diu, id quod sibi promiserat *obtinere nequiuisset, voluptatem in lapidem fudit victus, &c.* En Iupiter à petra victus ¶ INSVPER ET FVREM ADHVC DEPINGITIS ESSE) Sic Instr. 12. *& proprium satellitem dedicat esse.* & proxima Instr. seq. de Siluano: *Siluanus vnde deus iterùm apparuit esse.* ¶ CVM SI DEVS ESSET VNQVAM.) Est qui malit: *cum si deus esset, vtiq. non furto viuebat.* Sed hæc particula, *vtique*, rursus occurret versu proxime seq. ¶ MONSTRIVORA NATVRA) Placet emendatio: *Monstruosa.* leonino vultu. ¶ VERTEBATQVE BOVES ALIENOS) Itaque Inuictus iste, sicut & Mithras, prædones, abigei, indignata sequi torquentes cornua quod supra notauimus ex Statio. & confirmat Luctatius ad Theb. 1. Iulius Firmicus: *Virum verò abactorem colentes, sacra eius ad ignis naturam transferunt.*

14 *Siluanus*

Siluanus vnde deus iterùm apparuit esse?
Inde fortè placet, eo quòd benè fistula cantat,
Largitur quoniam lignum, nam fortè non esset.
Venalem emisti dominum cùm empseris illi.
Aspice, deficit lignum. quid illi debetur?
Non te pudet stulte tales adorare tabellas?
Vnum quære deum qui post mortem viuere diat.
Secede ab istis qui sunt biothanati facti.

SILVANVS.) Glossæ veteres: Siluanus, Pan, ΘΕΟϹ ΥΛΑΙΟϹ. Syrinx, fistula. vnde commenti sunt Syringem puellam amatam Pani. Seruius, ad 1. Georg. Pan, rusticum numen. ¶ VENALEM EMISTI D.) Commodianus scripsisse videtur: *Venalem emisti deum*, Sic instr. 16. Et qui fabricantur deos tibi nuncupas esse. ¶ CVM EMSERIS ILLI] Nempe fistulam: absque illa esset, non haberetur deus. ¶ NON TE PVDET STVLTE TALES ADOR. TAB.] Non te etiam pudeat, alias, quamuis concinniores adorare fabellas, siue tabellas? ¶ QVI POST MORTEM VIVERE DIAT] Quid si Commodianus scripserit, *duat*? archaicè, pro *dederit.* vt *fuat* pro *fuerit.* & apud Festum *duit* dederit. Glossæ veteres: *Duit*, ΔΟΙΗ, *Duint*, ΔΟΙΕΝ, ΔΩϹΩϹΙΝ. In apographo, pro emendatione ponitur, *post mortem viuere docet.* ¶ QVI SVNT BIOTHANATI FACTI) Biothanatos dicit, idololatras, qui peracto vitæ suæ curriculo præcipitantur in mortem æternam. at Christiani, de morte ad vitam vocantur immortalem. Huc non pertinent quæ apud Tertullianum de aoris & biothanatis, siue biaiothanatis, libro de Anima.

15. *Hercules.*

Hercules quod monstrum Auentini montis elisit,
Euandri qui solitus erat armenta furari,
Rustica mens hominum indocilis quoque pro laude
Cùm gratias agere vellent, absenti Tonanti
Vouerunt hostias inepti, vt deo orando,
Lactentes aras, in memoriam sibi fecerunt.
Ex eo prouenit de vetusto more colatur.
Sed deus hic non est, licet fuit fortis in armis.

RVSTICA MENS HOMINVM) In apographo legitur: rustica gens hominum. ¶ ABSENTI TONANTI.) Hoc est mortuo Ioui.

16 *De DIs Deabusque.*

Dicitis esse deos qui sunt manifestè cruenti:

Et dicitis fata genesis adscribere vobis.
Dicite nunc ergo quibus primùm sacra ferantur.
Inter vtrimque vias, mors immatura vagatur.
Si tribuunt fata genesis cur deum oratis?
Deciperis, vane, qui manes quæris orare,
Et qui fabricantur dominos tibi nuncupas esse,
Aut fœminas quoque nescio quas Deas oratis,
Bellonam & Nemesin deas, Fariam vnà Cælestem
Virgines, & Venerem cui coniuges vestræ delumbant.
Sunt alia prætereà dæmonia fanis,
Quæ nec numerantur adhuc, & in collo feruntur,
Vt nec ipsi sibi possint rationem reddete. Pestes
Exportari magis in vltimas terras deberent.

ET DICITIS FATA GENESIS] ΓΕΝΕCΕΙC, geneses, genituras. ¶ DOMINOS TIBI NVNCVPAS ESSE] Sic Instr. 48. *& proprium sacellum dedicat esse*. In apographo legitur, *Furiam*. Et inter Deas censet Arnobius, Lauernam, Bellonam, Discordias, Furias. Hanc verò Cælestem, alij Lunam, alij Atargatin, siue Astarten, alij Deam Syriam nuncupant. ¶ CVI CONIVGES VESTRÆ DELVMBANT] Luxu lasciuiaque fractæ lumborum crispitudine fluctuant. Idcircò Persius lasciua carmina lumbos intrare dixit. Hinc etiam delumbati & elumbes. ¶ IN COLLO FERVNTVR] vt solent amuleta, ΠΕΡΙΑΠΤΑ: vel potiùs, succollantur. Itaque mox dicet: Exportari magis in vltimas terras deberent. ¶ QVÆ NEC NVMERANTVR ADHVC.] Plinius, Hist. nat. 2. *Et numina in iisdem innumerabilia nominat: inferis quoque in genera descriptis, morbisque, & multis etiam pestibus, dum esse placata trepido metu cupimus.*

17 *De simulacris eorum.*

Deludunt vos pauci scelerati vates inanes,
Extricare suam dum quærunt vitam;
Subornant aliis esse sub mysteria falsum.
Inde simulantes concuti numine quodam
Maiestatemque canunt, & se sub figura fatigant.
Vidistis Dindymarios, quali fragore
Luxurias ineunt, dum furias fingere quærunt,
Aut cum dorsa sua allidunt spurca bipenne:
Cum doctrina sua seruant quod cruore sanant.
Respicite quo non illos nomine cogunt,
Ipsis qui se primum componunt integra mente.
Sed stipem vt tollant ingenia talia quærunt.
Ex eo videte quoniam sunt omnia ficta.
Obumbrant populum simplicem, perituri ni credant.
Res semel in vano de vetustate processit,
Et vaticinanti credatur prodenti falsa.
Maiestas autem illorum nulla locuta est.

EXTRICARE SVAM DVM QVÆRVNT VITAM.] Sic Horat. Ser. 1. Sat. 3. *Mercedem aut nummos vndeunde extricat.* Glossæ veteres: *Extricare*, ΕΚΠΟΔΙCΑΙ. Expedi, ΕΚΠΛΕΞΟΝ. Bibaculus, de Valerio Catone: Omnes soluere posse quæstiones, Vnum difficilè expedire nomen. ¶ SVBORNANT ALIIS ESSE SVB MYSTERIA FALSVM] Hoc est, fraudibus & imposturis sic illudunt oculis vulgi, vt falsitas mysterio tecta & adumbrata non deprehendatur. Ex eo genere impostorum Galli Matris Magnæ, Romanis, Sangarium fluuium ponte transgressis occurrere cum insignibus suis, inquit Liuius lib 38. cap. 18. vaticinantes fanatico carmine, Deam Romanis vim belli & victoriam dare. Ita veso scripsisse Liuium: *viam belli & victoriam dare*, non vt in omnibus editis legitur: *viam belli*, apparet ex Polybio· ΦΑCΚΟΝΤΕC ΠΡΟCΑΓΓΕΛΛΕΙΝ ΤΗΝ ΘΕΟΝ ΝΙΚΗΝ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟC. Insignia impostórum dicit Liuius, quæ Polybius ΠΡΟCΤΗΘΙΔΙΑ ΚΑΙ ΤΥΠΟΥC. ¶ ET SE SVB FIGVRA FATIGANT.] Sub figura, sub persona; fictè, simularè. Pub. Syrus: *Heredis fletus sub persona risus est.* ¶ OBVMBRANT. POPVLVM] Fallunt, obiecta nube & vmbra, fraudibus ¶ VIDISTIS SÆPE DINDYMARIOS] Dindymarii sunt, pecora Dindymenæ Cybeles. Atys Catulli ad suos Gallas: *Agite, ite ad alta Gallæ Cybeles nemora simul, Simul ite, Dindymenæ dominæ vaga pecora.* Martialis: *Spado Dindymus* ¶ AVT CVM DORSA SVA ALLIDVNT) Ciscastrorum nebulonum præstigias variant scriptores: Lucianus, lib. de Dea Syria, ΤΕΜΝΟΝΤΑΙ ΤΕ ΤΟΥC ΠΗΧΕΑC, ΚΑΙ ΤΟΙCΙ ΝΩΤΟΙCΙ ΠΡΟC ΑΛΛΗΛΟΥC ΤΥΠΤΟΝΤΑΙ. Apuleius, lib. viii. Brachiis suis humero tenus renudatis, attollentes immanes gladios ac secures, euantes exsiliunt, incitante tibiæ cantu lymphaticum tripudium. Et paulò post: Ad postremum ancipiti ferro quod gerebant brachia sua dissecant. Et post alia quædam· Arreptu flagro indidem sese multinodis commulcant ictibus: myrrbæ, contra plagarum dolores, præsumptione communiti ¶ DORSA SVA ALLIDVNT SPVRCA BIPENNE] In apographo; *parca bipenne*. Commodianus aliquid hic propudiosè obsceni Gallis cinædis exprobrare videtur. Glossæ vetares: ISCHION, Dossum, Lumbi. Glos. aliæ: OCΦΥΕC, ISCIA. Apuleius: cerneres profectu gladiorum, ictuque flagrorum, solum spurcitia sanguinis effeminati madescere. &c. ¶ CVM DOCTRINA SVA SERVANT) Hoc est: nequicquam doctrina sua seruant, neque item cruore suo sanant. ¶ STIPEM VT TOLLANT INGENIA TALIA QVÆRVNT] Suprà eadem Instr. dixit: Dum vitam suam extricare quærunt. Talia vero iam æuo suo agyrtarum ingenia fuisse restatur auctor libri De morbo sacro, qui vulgo fertur Hippocratis: ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΒΙΟΥ ΔΕΟΜΕΝΟΙ ΠΟΛΛΑ ΚΑΙ ΠΑΝΤΟΙΑ ΤΕΧΝΕΟΝΤΑΙ ΚΑΙ ΠΟΙΚΙΛΛΟΥCΙΝ. ¶ INGENIA TALIA QVÆRVNT] Sic apud Tertullianum: Ingenium decoris: ingenia pœnarum: ingenia artium. &c. ¶ DE VETVSTATE PROCESSIT] Ouidius iii. Fast. ——— *pro magno teste vetustas creditur, acceptam parce mouere fidem.* ¶ VATICINANTI CREDATVR PRODENTI FALSA) Fortè hæc transposita fuere: *falsa prodenti.* ¶ MAIESTAS AVTEM ILLORVM NVLLA LOC. EST) Hoc de simulacris Gentium Commodianus, ex oraculo Psalmi 113. *Os habent & non loquentur*. Maiestas illorum, nempe simulacrorum, de quibus est Instructionis titulus, nulla locuta est, hoc est, nihil locuta est, nulla fudit oracula.

18 *De Ammudate & deo magno.*

Diximus iam multa de ſuperſtitione nefanda,
Et tamen exſequimur, ne quid prætermiſſe dicamur.
Ammudantemque ſuum cultores more colebant,
Magnus erat illis quando fuit aurum in æde.
Mittebant capita ſub numine quaſi præſenti.
Ventum eſt ad ſummum, vt Cæſar colleret aurum,
Defecit numen, aut fugit, aut tranſit in ignem.
Auctor huius ſceleris conſtat qui formabat eumdem.
Tot viros & magnos ſeducit falsè prophetans;
Et modò reticuit qui ſolebat eſſe diuinus.
Erumpebant enim voces, quaſi mente mutata,
Tamquam illi deus ligni loqueretur in autem.
Dicite nunc ipſi ſi non ſint numina falſa?
Ex eo prodigio quot perdidit ille propheta?
Oblitus eſt iſte prophetare qui antè ſolebat.
Monſtra adeò iſta ficta ſunt per viniuoraces;
Audacia quorum damnabilis numina fingit.
Geſtabant enim, & atuit tale ſigillum:
Nam & ipſe ſilet, nec vllus de illo prophetat
Omninò, ſed vos ipſos perdere vultus.

DE AMMVDATE.] Gratulabor monſtranti alium ſcriptorem, qui huiuſce numinis mentionem fecerit. Terminatio Perſicam vocem indicat, vt ſunt, Mithradates, Orondates, Tiridates, Meherdates. Et eſt apud Procopium in Perſicis ΑΜΜΟΥΔΙΟϹ, ager haud ignobilis. ΔΑΡΑϹ ΜΕΤΡΟΝ ΕΙΚΟϹΙ ϹΤΑΔΙΩΝ ΑΠΕΧΩΝ, vbi caſtra Perſarum adoerſus Romanos Et apud Heſychium, Daris, nomen Imperatoris Perſæ: ſed hæc, quàm ſunt inania, ſi non aliunde confirmentur.

19. *Nemeſiacis vanis.*

Non ignominium eſt virum ſeduci prudentem,
Et colere talem, aut Dianam dicere lignum?
Mane ebrio crudo, petituro creditis viro;
Ex arte qui ficte loquitur quid illi videtur;
Seuerè dum agit, ſibi viſcera paſcit.
Incopriat ciues vnus deteſtabilis omnes.
Adplicuitque ſibi ſimili collegio facto
Cum quibus hiſtoriam fingit, vt deum adornet.
Ipſe ſibi neſcit diuinare, ceteris audet.
Succollat quando libet eum, & quando deponit.
Vertitur à ſe rotans cum ligno bifurci.
Ac ſi putes illum afflatum numine ligni.
Non deos vos colitis quos ipſi falsè prophetant;
Ipſos ſacerdotes colitis, in vano timentes.
Sed ſi corde viges, fuge iam ſacraria mortis.

NEMESIACIS] De Gallis Cybeles, Idæis, Bellonariis, Iſiacis, & Nemeſiacis etiam ſcripta Gentium profanatum confusè diſſerunt. Nemeſiacum deſcribit Apuleius Mil. VIII. *Inficit vaticinatione clamoſa, conficto mendacio, ſemetipſum incessere, atque criminari quaſi contra fas ſancta religionis deſignaſſet aliquid, & inſuper iuſtas pœnas noxij facinoris ipſe de ſuis manibus expoſcere. arrepto denique flagro*, & cetera, quæ ſupra de Dindymatris obſeruauimus, ad Inſtr. 17. vbi de fragore quo luxurias ineunt, & furias fingunt: qui fragor & furor etiam Nemeſiacorum fuit, vt videre eſt in iſtis Apuleianis: *Ab ingreſſu primo ſtatim abſonis vlulatibus conſtrepentes fanaticè peruolant, &c.* Propiereà Nemeſin Catullus Deam vehementem eſſe dixit, epigrammate ad Licinum. *Ne pœnas Nemeſis repoſcat à te, Eſt vehemens dea, lædere hanc caueto.* Babrius, apud Suid. ΠΑΡΗΝ Δ' Η ΝΕΜΕϹΙϹ, Η Τ' ΑΔΙΚ' ΕΠΟΠΤΕΥΕΙ. & aliæ huiuſmodi ibidem in hanc ſententiam de ſcriptoribus antiquis citata. Ammianus Marcellinus libro XIV. Hæc, & huiuſmodi quidem innumerabilia vltrix facinorum impiorum, bonorumque præmiatrix operatur Adraſtia; quam vocabulo duplici etiam Nemeſin appellamus, &c. Hanc denique Apul. libro de Mundo, Neceſſitatem eſſe dixit vltionis ineffugibilem. ¶ NON IGNOMINIOSVM EST.) Iſidorus libro 4. cap. vlt. vbi de pœnis, quæ ſunt legibus conſtitutæ, Ignominium & Infamium. ¶ SIBI VISCERA PASCIT.) Apuleius: *Morſibus ſuos incurſant muſculos, brachia diſſecant.* ¶ INCOPRIAT CIVES.) Conuiciis, opprobriis conſpurcat, & quaſi ſtercore conſpergit. Gloſſ. Iſidori a Vulcanio editæ: *Scurra, qui incopriatur. Scurrula, qui incopriat.* Scurras dictos fuiſſe Græco vocabulo, ΚΟΠΡΙΑϹ, iam pridem ex Dione & Suetonio viri eruditiſſimi docuère. Suidas: ΚΟΠΡΙΟϹ ΑΝΗΡ ΩϹ ΑΠΟ ΔΗΜΟΙ ΛΕΓΕΙ ΔΕ ΤΟΝ ΚΟΠΡΟΛΟΓΟΝ. In apographo legitur *incopiat.* ¶ VERTITVR A SE ROTANS) Planus ille artificio ligni decuſſatim bifurci rotat ſeſe, vt imperita plebecula correptum è numine exiſtimet, caducaria paſſione, ſuorta iuinz, vertigine & rotatione diuina, ære diuino circumactum. At naſuti rident impoſtorem, & inclamant: Quære peregrinum. &, Tollat te qui non nouit. ¶ CVM LIGNO BIFVRCI] Agrimenſores terminum dixere bifurcium, vngulam bifurcam.

20 *Titanes.*

Titanas vobis Titanos dicitis eſſe.
Immites tacitos ſub culmine veſtro rogatis.

Tot

Tot lares, ædiculas, ſimulacra ficta Titano.
Adoratis enim ſtulti malo leto defunctos.
Non legem ipſorum legentes. noo ipſi loquuntur.
Et deos audetis æramine dicere fuſos.
Solueritis eos magis in vaſeula vobis.

TITANAS VOBIS TYTANOS) Titanas Mauri pro regibus colunt. Arnob I. INNIXAS, TACITUS) In apographo: *Ant mueas, tacitum.* ¶ SOLVERITIS EOS MAGIS) vtilius æramina illa conflata & colliquefacta diſſolueritis, vnde fiant vrceoli, pelues, ſartago, patellæ.

21 *Monteſiauis.*

Montes & deos dicitis. dominentur in auro.
Obſcurati malo, aliena mente iuuantes.
Nam, ſi purus animus & mens ſereoa maneret,
Tu tibi de illis ipſi diſputare deberes.
Exeordaris homo, ſi putas vt ipſi te ſaluent.
Seu tegant ſeu minuant. ſi quid tu ſani tequiris,
Iuſtitiam Legis quære magis: illa ſalutis
Auxilium portat, & fieri dicit æternum.
Nam quod in vanis ſequeris, per tempora gaudet.
In breui lætaris, & poſtmodum plangis in imis.
Subtrahe te illis, ſi vis reſurgere cum Chriſto.

MONTES ET DEOS DICITIS.] In apographo legitur, *Monteſes deos dicitis.* quod accedere videtur ad deos Montenſes: quorum mentio fit Inſcrip. quadam apud Gruterum pag. XXI. I. vbi legimus ex Deorum Montenſium præcepto poſitam fuiſſe aram Ioui Fulgeratori. Nihilominus tamen ſcribendum hic eſſe arbitramur, *Montes & deos dicitis*, vt Monteſiaui Commodiano ſint, qui numina quædam in Montibus eſſe crederent. Ideoque ait: *dominentur in auro obſcurati malo*, auaritiem damnans eorum qui felicitatis humanæ ſummam ponebant in nummis & auri congerie, quod eſt malorum omnium irritamentum. Iſti inquit dii dominentur in auro obſcurati malo, quaſi deſcribat deos illos Manes metallorum cuſtodes ſub obſcuris & inimis montium cauis, inuidentes mortalibus, nimium cupidis theſaurorum. qui nempe dii ſi forte proſint ſuffodientibus montium latebras auaris, proſunt inuiti, tamquam nolentes, & aliena mente, hoc eſt animo prorſus alieno ſic iuuantes, vt dici non debeant dediſſe quod niſi rapina non tollitur. nimirum expugnatione ac ruina montis, multo igne, aceto multo ſuffoſſi ſupplique. Plinius, Hiſt nat XXXIII. principio libri: *Perſequimur omnes telluris fibras, viuimuſque excauatas montes, mirantes dehiſcere aliquando, aut intremiſcere illam. cum vero non hoc etiam exemplum indignationis ſacra parentis exprimi poſſit. imus in viſcera eius, & in ſede Manium opes quærimus. Illa nos ad inferos agunt quæ occultauit atque demerſit. Vtinamque poſſet è vita in totum abdicari aurum, ſacra fames, vt celeberrimi auctores dixere, proſciſſum conuiciis ab optimis quibuſque, & ad perniciem vitæ repertum.* Et cap. IV. *Opera vicerit gigantum.* Et paulò poſt: *relinquuntur itaque fornicea crebris montibus ſuſtinendo. Occurſant ſilices, hos igni & aceto rumpunt.* Et poſt alia quædam: *Manes trahuntur ad homines, vt vitrum importent.*

22 *Hebetudo ſaculi.*

Heu doleo, ciues, ſie vos hebetari de mundo!
Excurrit alius ad ſortes, aues aſpicit alter
Balantum cruore fuſo, manus inſpicit alter,
Et cupit audire reſponſa vana eredulus,
Tot duces, & reges, vbi ſunt conſulti de vita,
Vel portenta ſua feciſſe quid profuit illis?
Diſcite quæſo booum, ciues ſimulacra cauete.
Omnipotentis enim in Lege quærite cuncti;
Sic ipſi complacuit Domino dominorum in altis,
Ad probatiooem noſtram dæmonas in mundo vagari.
Et tamen ex alia parte mandata præmiſit,
Cæleſtes fieri qui relinquunt aras eorum.
Vnde non hoc curo diſputare paruo libello,
Lex docet, in medio ciet, Coofulite pro vobis.
In duas intraſtis vias, condieite rectam.

TOT DVCES ET REGES VBI SVNT CONSVLTI DE VITA] Huiuſce artis aſtronomicæ profeſſor Iulius Firmicus lib II. cap. vltimo, per adulationis aulicæ prudentiam diſciplinæ ſuæ præuaricator eſſe maluit, quam periclitari quid etiam circa regum ſiue imperatorum geneſeis valeret. Caue, inquit, ne quando de ſtatu reipublicæ, vel de vita Romani Imperatoris aliquid interroganti reſpondeas. Non enim oportet, nec licet, vt de ſtatu reipub aliquid nefaria curioſitate diſcamus. Sed nec aliquis mathematicus verum aliquid de fato Imperatoris definire potuit. Solus enim Imperator ſtellarum non ſubiacet curſibus: & ſolus eſt in cuius fato ſtellæ decernendi non habent poteſtatem. &c. ¶ PORTENTA SVA FECISSE] Quibus de ſe aliquid ſignificatur ac præmonſtratur. Gloſſæ veteres: *Portendit*, CHMAINEI ΔIA TEPAC.

23 *De vbique paratis.*

Dum ventri ſeruis innocentem eſſe te dieis,
Et quaſi communis faeis te vbique paratum.
Væ tibi ſtulte homo, mortem eireumſpieis ipſe.

Barbaro de more sine lege viuere quæris;
Ipse tibi hymnificas etiam incinere de verbo,
Qui simplicem fingis: Simpliciter viuo cum isto.
Viuere te credis dum ventrem cupis implere.
Exiguus tua in domo resîdere praue.
Paratus ad epulas & refugiscere præcepta.
Aut quia discredis deum iudicare defunctos;
Rectorem cæli facis te inepte pro illo.
Aspicis ad ventrem quasi tu sis prouidus illi.
Tu modò profanus, modò sanctus esse videris.
In supplicem prodis dei, sub aspectu tyranni.
Senties in fatis cuius modo lege iuuaris.

ET QVASI COMMVNIS] Ambiguum est in apographo, *communis* legi debeat an *comm.* Communem animum & le uem dixit Terentius. ¶ BARBARO DE MORE] Barbaros mores nuncupat, ritus ac religiones Gentium minime Christianarum: Seculi ritus, non Ecclesiæ. ¶ IPSA TIBI HYMNIFICAS] In apographo legitur, *hymnificas*. quasi alludat Commodianus ad hinnitum iumenti. Et Græca phrasi dixesit, *Ipse tibi hymnificas incinere*. Ipse tamen Instructione LX. dicet chorum hymnificarum, pro Ecclesia quæ delectari solet hymnis & laudibus Dei ac Domini nostri. Latina versio Esaiæ x 30. Hinni voce tua filia Gallim. ¶ EXIGVVS TVA IN DOMO] Domi tuæ exilis & præparcus. ¶ PARATVS AD EPVLAS ¶ Potentiorum: etiam vbi apponuntur idolothyta ¶ ET REFVGISCERE PRÆCEPTA] Christi Domini, siue disciplinæ Ecclesiasticæ, & Christianæ caritatis agapas. ¶ IN SVPPLICEM PRODIS DEI] Hoc est, Christo supplicas, adgeniculatus simulacro Iouis. ¶ SVB ASPECTV TYRANNI] Tyrannum dicit, Cæsarem, non Christianum; Simulacrum Iouis, Diabolum.

24 *Inter vtrumque viuentibus.*

Inter vtrumque putans dubiè viuendo cauere,
Nudatus à lege, decrepitus luxu præcedis.
Tot vane prospicis, quid quæris iniqua?
Et quicquid egisti istinc remanere defuncto
Respice tu stulte: non eras, & ecce videris.
Vnde processisti nescis, nec vnde nutriris:
Tu Deum excelsum fugis tuæ vitæ benignum,
Rectoremque tuum, qui te magis viuere vellet,
Vertis te in faciem & dorsum deo remittis,
Mergis te in tenebras dum putas te in luce morari.
Quid in synagoga decurris ad Pharisæos,
Vt tibi misericors fiat, quem denegas vltrò?
Exis inde foris, iterùm tu fana requiris.
Vis inter vtrumque viuere, sed inde peribis.
Insuper & dicis, Quis est qui à morte redemit?
Vt credamus ei, quoniam ibi pœnæ aguntur,
Eia, non sic, vt putas esse, maligne.
Nam illi prodest post funera, rectè qui vixit.
Tu tamen mox moriens ducêris in loco maligno:
In Christo credentes autem in loco benigno.
Blanditurque quibus hæret amœnitas illa.
Vobis autem dubiis, in vos sine corpore pœna,
Suscitat in fratrem tortoris ordo clamare.

NVDATVS A LEGE] Viduus operibus indictis Lege Christiana. ¶ PRÆCESSIS] Præcessisse dicuntur Christiani, qui sunt in Ecclesiæ pace dimissi ad Dominum. ¶ QVID IN SYN. DECVRRIS AD PHARISÆOS] In apographo legitur: *decurris sæpe bisartus*. ¶ DVCERIS IN LOCO MALIGNO] Ad male Christianum Ducêris, inquit, in loco maligno. Ad vere Christianum, Ducêris in loco benigno. Extra hosce duos ordines Sanctus Ephrem Syrus, æuo Commodiani proximus, ab Hieronymo, libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, laudatus, alium non esse medium ordinem docet. Deinde ait: Loquor autem de altero quidem superno, altero vero inferno. inter quos medius est varietas differentiæ retributionum. Idem paulò post: Effugere gehennam, hoc ipsum est regnum cælorum ingredi: quemadmodum & eo excidere, est gehennam introire. Hæc sunt à Gerardo Vossio de Græcis nondum editis Latinè versa: atque vt ipse Vossius editione sua censuit, neutiquam Purgatorio præiudicant. Tertullianus ad Animam *Affirmamus te manere post vita dispunctionem, & expectare diem iudicii, proque meritis aut cruciatui destinari aut refrigerio: vtroque sempiterno.* ¶ QVIBVS HÆRET AMOENITAS ILLA] Amœnitatem intelligit Millenariorum. ¶ IN VOS SINE CORPORE POENA] Ignis æternus, qui etiam animas torret exutas corpore. ¶ SVSCITAT IN FRATREM CLAMARE] Per *fratrem*, intelligit fidelem, Christianum. Suscitat in fratrem clamare, hoc est, aduocare fratris auxilium; sicuti faciebat diues ille purpuratus clamans ad Lazarum, vt intingueret extremum digiti sui in aquam. Lucæ XVI. 24. ¶ TORTORIS ORDO] Tentatoris, diaboli, exprobrantis damnato causam suæ damnationis; vt hanc etiam adiiciat damnati supplicio contumeliam.

25 *Qui timent, & non credent.*

Quamdiu stulte homo Christum agnoscere non vis?
Vitas agrum pinguem, & sterili semina iactas.
In silua manere quæris, vbi latro moratur.

Tu dicis, Et ego Dei sum, & foras oberras.
Ingredere iam nunc toties inuitatus in aulam.
Matura iam messis, tempus totidemque paratum.
Ecce modo mete. quid? non te pœnitet? inde
Nunc, si non habes, collige: vindemia vina.
Tempus adest vitæ credendi tempore mortis.
Est Dei lex prima fundamentum posteræ legis.
Te quidem signabat crediturum in lege secunda,
Nec minæ ex ipso, sed ex ipsa tibi potentes:
Obstupe iam factus, iura te credere Christo.
Nam testamentum vetus de illo proclamat.
Credere enim opus est tantùm in ipso defuncto
Resurgere posse, viuere tempore toto.
Ergo si quis ea discredis esse futura,
Dummodo vincetur reus in morte secunda,
Euentura eanam paucis in isto libello.
Nam cognosci potest vbi sit spes anteponenda.
Tamen vos adhortor quantociùs credere Christo.

INGREDERE IAM NVNC TOTIENS INVITATVS] Instructione xxxii. Intrate stabiles Siluestri ad præsepe pastoris. ¶ TEMPVS TOTIDEMQ PARATVM] Totidem pro, etiam, consimiliter. vt supra. ¶ EST DEI LEX PRIMA] Vetus Testamentum præ se tulit vmbras & sacramenta siue mysteria Noui. ¶ NEC MINÆ EX IPSO] Deo, scilicet. Nam te saluum fieri vult Deus. Ideoque posita lege monstrauit tibi viam salutis: quam si prauitate tua derelinquas, iam ipsa tibi via comminatur exitium. ¶ OBSTVPE IAM FACTVS] Varro in libris de re rust. dixit, Ecande me fecerunt, & Consue quoque faciunt, & Perserue ita fit. Ennius autem dixerat ——— saxo cere comminuit brum. ¶ VINCETVR REVS] Conuincetur. ¶ IN MORTE SECVNDA] Post corporis mortem, anima mortis æternæ pœnis addicta. Apoc. 2. *Qui vicerit, non lædetur à morte secunda.* Commod. Instr. 45. Inde qui merent, mittuntur in morte secunda. Tertullianus libro de Fuga in persec. In stagno sulphuris & ignis, quod est mors secunda.

15. *Repugnantibus aduersus legem Christi Dei viui.*

Respuis infelix bonum disciplinæ cælestis,
Et ruis in mortem dum vis sine freno vagari.
Perdunt te luxuria & breuia gaudia mundi:
Vnde sub inferno crucieberis tempore toto.
Gaudia sunt vana quibus oblectaris ineptè.
Non illa te reddunt hominem fuisse defunctum?
Anni te non possunt iam triginta reddere doctum?
Nescius si primum errasti, respice eanum.
Tu putas nunc vitam istic perfrui lætam.
Iniurias inter. ibi sunt damna tuorum,
Bella, vel infandæ fraudes, cum sanguine furta,
Vlceribus corpus vexatur, gemiturque, ploratur,
Seu leues inuadit; aut longo morbo teneris,
Aut natis orbaris, aut perdita coniuge defles.
Deseritur totum, heu ruunt dignitates ab alto,
Vitiis, pauperie, dupliciter certè si languis;
Et dicis vitam vbi vitæa vita mortalis.
Respice iam tandem hoc tempus irritum esse:
Sed in futuro tibi spes est sine dolo viuendi.
Viuere volebant vtique patuuli rapti,
Sed vita priuati iuuenes senescere forte,
Lætitios dies, perfruique ipsi parabant;
Et tamen inuiti reponimus omnia mundo.
Gens & ego fui peruersa mente moratus;
Et vitam istius sæculi veram esse putabam;
Mortemque similiter sicut vos iudicabam adesse;
Cùm semel exisset animum periisse defunctum.
Hac autem sic non sunt, sed conditor orbis & auctor.
Requisiuit enim fratrem à fratre peremptum.
Impie dic, inquit, Vbinam frater. ille negauit.
Sanguis enim fratris ad me proclamauit in altum.
Torqueris video vbi nil sentire putabas,
Ille autem viuit & loca dextera tenet;
Delicias fruitur, quas tu perdidisti, nefande.
Et eùm reuocasti sæculum; & ille prægressus,
Immortalis erit, nam tu sub tartara plangæs.

Viuit certè Deus, qui defunctos viuere fecit.
Innocuisque bonis vt reddat præmia digna:
Vesanis autem & impiis tartara sæua.
Incipe sentire judicia Dei, seducte.

DISCIPLINA COELESTIS) Diuinæ, Christianæ. ¶ NON ILLA TE REDDVNT H. F D.) Cogitatio mortis non te reddit tibi? non te reuocat ad temetipsum? ad mentem sanam? Fortean vero legendum, Terrebunt. Non te illa terrebit cogitatio? adfore tempus, vel intra paucos dies futurum te in statu hominis defuncti, cuius anima corripietur à dæmone crucianda. ¶ DVPLICITER CERTE SI LANGVIS) Si langues, si languore aliquo diuturno consumeris; atque vt suprà dixit: si longo morbo teneris. Vnde illud: Genus esse misericordiæ, citò occidi. ¶ VITREA VITA) Quod de fortuna dixit verus Scriptor, hoc de vita humana verissime dicatur: Vita nostra vitrea est, tunc quum splendet, frangitur. ¶ LAETIFICOS DIES) Lætitiæ, Lætificos, Lætos. Valde mihi suspecta est istius vocabuli formatura, nec pronunciari quicquam potest, nisi inspecto codice antiquo. Vetus interpres Latinus Epistolæ quæ dicitur Barnabæ, ΕΥΦΡΟΣΥΝΗΝ vertit *lætationem*. In edit. Paris. prauè legitur: *legationem*. ¶ ILLE NEGAVIT) Etenim respondit, Nescio. Negauit scire se quod certissimè sciebat. nam ipse recens adhuc erat à fratris nece. atque hoc mentitus Deo, in quem non cadit ignorantia, impudentissimè negauit Deum, & sacrilego mendacio, Dei scientiam suffurari & quasi occidere conatus est: optauit eripi Deo diuinitatem, ΤΟ ΘΕΙΟΝ. ¶ ET CVM REVOC. SECVLVM) Repugnans aduersus Legem Christi, reuocasti seculum, reuocasti diabolum cui renunciaueras.

27. *Stulte, non permoreris Deo.*

Stulte, non permoreris, nec mortuus effugis Altum.
Tu licet disponas nihil te sentire defunctum,
Vinceris insipiens, viuit Deus conditor orbis,
Legitima cuius clamant valere defunctos.
Tu autem dum præceps sine Deo viuere quæris.
Extinctum in fatis iudicas & fatale credis.
Non ita disposuit vt tu putas Deus æternus,
Obliuitos esse mortuos de gesto priore.
Nunc nobis imperitans fecit receptacula mortis,
Post cineres autem nostros videbimus illa:
Exuere stulte qui putas per funera vt non sis;
Rectorem dominumque tuum nil posse fecisti.
Mors autem in vacuum non est, si corde retractes,
Optandum noscas, nam sero senties illum.
Rector eras carnis, non te certè caro regebat.
Exemptus ab illa, reconditur illa, tu horsum:
Rectè mortalis homo separatur à carne.
Idcircò non poterunt oculi mortales æquari.
Sic habet abyssus noster de Dei secreto.
Da nunc ergo Deo fragilis dum moreris honorem:
Et crede quod Christus viuum te de mortuo reddet,
Omnipotenti laudes in Ecclesia reddere debes.

NON PERMORERIS DEO] Non sic moreris, vt vel mortuus effugias Dei manus. vt iam in defunctum Deus non habeat quid faciat. ¶ VINCERIS INSIPIENS) Etiam inuitus insipientiæ teneris. ¶ LEGITIMA CVIVS CLAMANT) Legitima dicit Leges & mandata Christi: disciplina ex fide custodita. ¶ VALERE DEFVNCTOS) Vocatos scilicet ad vitam æternam. ¶ OBLIVITOS ESSE MORTVOS) Obliuioni tradita esse quæ defunctus quisque gessit olim dum viueret in corpore. ¶ EXVERE STVLTE QVI PVTAS) Qui te per mortem sic exui putas, vt iam sis nullus, nec amplius tui supersit quicquam. ¶ OPTANDVM NOSCAS) Illum videlicet Deum Patrem ac Dominum nostrum. ¶ RECONDITVR ILLA) Sepulcro. ¶ TV.) Anima tua; principalissima pars tui. ¶ HORSVM) Horsum se capessit. ¶ NON POTERVNT AEQVARI] Diuinis.

28. *Iusti resurgunt.*

Iustitia & bonitas, pax & patientia vera
Viuere post fata faciunt, & cura de actu.
Subdola mens autem, noxia, perfida, praua,
Tollit se in partes, & fera morte moratur.
Impie nunc audi, quid per malefacta lucraris,
Respice terrenos iudices, in corpore qui nunc
Excruciant pœnis diros. aut ferro parantur
Supplicia meritis, aut longo carcere flere.
Vltime tu speras Deum irridere cælestem,
Rectoremque poli, per quem sunt omnia facta?
Grassaris, insanis, detractas nunc & Dei nomen;
Vnde non effugies. pœnas per factaque ponet.
Nunc volo sis cautus, ne venias ignis in æstum.
Trade te iam Christo, vt te benefacta sequantur.

CVRA DE ACTV) Suprà dixit: *de gesto priore.* ¶ EXCRVCIANT POENIS DIROS) Sic de ipso Christo, Instr. 36. *per crucem dirus.* Glossæ veteres: *Dirus*, ΘΕΟΧΟΛΩΤΟΣ, ΔΕΙΝΟΣ. *Diritas*, ΔΕΙΝΟΤΗΣ. Aliæ Glossæ: ΔΕΙΝΟΣ, Malitiosus, *iniquus, sæuus, trux, acerbus, atrox.* ΔΕΙΝΟΠΟΙΩ, *acerbo inacerbo.* Et alibi: ΘΕΟΧΟΛΩΤΟΣ *Deiratus, vel deo iratus.* Et apud Festum: Dirus *de ira natus*; Iuuenalis, *dis ille iratis genitus.*

29. *Diuiti incredulo malo.*

Differes diues nimium tua cuncta videndo
Inſatiabiliter, quibus adhuc adhærere quæris.
Viuere poſt iſta, dicis, non ſpero defunctus.
Ingrate ſummo Deo, qui ſic Deum iudicas eſſe.
Te qui neſciente protulit, deinde nutriuit;
Ipſe prata tua gubernat, vineas ipſe,
Ipſe gregem pecorum, & quicquid poſſides ipſe.
Nec iſtis attendis, aut tu regis omnia forte.
Cælum hoc & terram & maria ſalſa qui fecit,
Reddere decreuit nos ipos in aureo ſeclo;
Et modo ſi credis viuitur in Dei ſecreto.
Diſce Deum, ſtulte, qui vult te immortalem adeſſe,
Vt gratias illi teferas in agone perenneſ.
Lex docet ipſius, ſed quia vagari tu quæris,
Omnia diſcredis, & inde in tartaros ibis:
Mox animam reddis, duceris quò te pœnitet eſſe.
Adluitur ibi pœna ſpititalis æterna;
Lugia ſunt ſemper, nec permoreris in illa,
Omniporentem Deum iam nunc ibi ſero proclamans.

IN AVREO SECLO) In aurea Jeruſalem. illo ſcilicet millenario inoffenſæ felicitatis curriculo. ¶ IN DEI SECRETO) Suprà dixit: Sic habet abyſſus noſter de Dei ſecreto. ¶ LVGIA SVNT SEMPER) Fletus & ſtridor dentium.

30. *Diuites humiles eſtote.*

Diſce moriture bonum te oſtendere cunctis.
In medio populi quid te facis alterum eſſe?
Vadis vbi neſcis, & inſcius inde recedis.
Impie tractas, cum ipſo corpore ſitis
Tu ſemper diuitias. nimium te tollis in altum,
Et typhum ducis, nec reſpicis pauperes vltro.
Subditos nunc vobis, nec parentes paſcitis ipſos.
Heu miſeri! fugiant longiùs mediocres à vobis.
Vixit. &, Extinxi. Pauper EVPHKA clamat.
Mox furiis ageris, cùm pereas ipſe, Charybdis.
Indiſciplinati ſic vos diuites eſtis.
Legem datis iſtis, non vobis paratis ipſis.
Exue te diues tantis malis, Deo peruerſus,
Subueniat vtique tibi quod nunc operaſti, ſi forte.
Eſtote comes minimis, dum tempus habetis,
Sicut vlmus amat vitem, ſic ipſi puſillos.
Terribilem legem malis, bonis æquè benignam
Obſerua nunc ſterilis, ſubtutus in proſperis eſto:
Tollite corda fraudis diuites, & ſumite pacis.
Et ſpectate malum veſtrum. Benefacitis? Adſum.

PAVPER EVPHKA CLAMAT) In apographo: *Vixit & extinxit pauper Ebrea clamor.* Emendatio præclara: Vixit, &, Extinxit. *Pauper* EVPHKA *clamat.* Ait Commodianus verſu præcedenti *Heu miſeri! fugiant longius mediocres à vobis.* diuitibus, ſcilicet. Deinde diuitem inducit obloquentem in funere pauperis, quaſi dum viueret importuni, ac nimium inſtantis: Abegi tandem magnam à me moleſtiam: Vixit putidus ille Lazarus. Extinxi miſerum. Tum de pauperis anima corpore exuta & iam in cælum adſumpta, Pauper, inquit Commodianus, EVPHKA clamat quod eſt, Inueni quod optaueram, quod petieram à Domino: Teneo viam qua itur in cælum. Sic autem in ipſa lapidatione Stephanus, Video cælos apertos &c. ¶ SVBEAS CHARYBDIS) Angelis Satanæ in inferni voragine, vbi non eſt ſubſtantia, ſed inenarrabile profundum. ¶ OBSERVA NVNC STERILIS) De ſterilibus Chriſtianis dicetur Inſtr. 51. ¶ BENEFACITIS? ADSVM) Hoc ex perſona Dei miſericordiam offerentis, & reſipiſcenti gratiam atque auxilium præſentiſſimum suggerentis, ſeipſum videlicet omnimodæ felicitatis auctorem.

31. *Iudicibus.*

Intuite dicta Salomonis, iudiees omnes,
Vno verbo ſuo qualiter vos ille derractat.
Dona quam & xenia corrumpunt iudices: inde
Inde ius ſequitur. datores ſemper amatis.
Cúmque erit cauſa, victoriam tollit iniqua.
Innocens ſic ego ſum, nec vos incuſo puſillus,
Blaſphemium tollit Salomon quia aperte.

Vobis autem deus est venter & præmia iuta.
Suggerit hoc Paulus Apostolus, non ego duplex.

VICTORIAM TOLLIT INIQVA] In apographo legitur, *victoria* tollit iniquam. ¶ BLASPHEMIVM TOLLIT] SOLOMON] Sic in apographo legitur, vt suprà, Ignominium & Infamium, Instr.

32. *Sibi placentibus.*

Si locus aut tempus fauet, aut persona prouexit;
Iudex esto nouus, quid nunc extolleris inde?
Blasphemas indocilis, de cuius præstantia viuis
In fragilitate tanta non respicis vnquam.
Per gradus & lucra auidus fortunæ præsumis;
Lex tibi non vlla est, nec te in prosperitate dinoscis.
Auro licet censeantur, bacchent aulæa semper;
Cruciarium Domini si non adorasti, peristi.
Et locus & tempus & persona tibi donatur
Nunc, si tamen credis: sin autem, pro eo timebis,
Tempera te Christo; & ceruicem illi depone.
Isti honor remanet & tota fiducia tecum.
Blanditur quando tibi tempus, cautior esto.
Vltima fatorum non prouidens quæ te oportet,
Sine Christo reuiuiscere non potes vnquam.

IVDEX ESTO NOVVS] Nouum magistratum adeptus. ¶ DE CVIVS PRAESTANTIA] Dei qui tanta tibi tam liberali manu præstas. ¶ CRVCIARIVM DOMINI] Sic legitur in apographo: Cruciarium Domini, Crucem Christi, Christum crucifixum. ΤΟΝ ΜΕΓΑΝ ΕΚΕΙΝΟΝ ΤΟΝ ΕΝ ΤΗ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΟΙΚΟΝ ... Pro Cruciario, Græci dixere Martyrium: quo nomine vocitatam fuisse basilicam, à Constantino Cæs. magnificè excultam, narrat Eucherius Ep. Lugdunensis libello, de Vrbis Hierosolymitanæ situ. Ex eo vero in Vaticana libello, doctissimus Iac. Sirmondus obseruauit alteram quoque basilicam eiusdem Constantini erectam fuisse, appellatamque proprio nomine, Anastasin Hanc certè Latini scriptores eo iure nuncupauerint Resurrectionem, quo iure Græci Crucem dixere Martyrium, basilicæ illius nomen, cuius præcipuè mentionem fecit Eucherius. Porrò vocabulum illud, ΑΝΑΣΤΑΣΙΝ, pro ipsa fidelium resurrectione, Commodianus noster ad sua Latina transtulit, Instr. XLIIII. Nemo tamen idcirco basilicæ quoque nomen fuisse negauerit. Sed nummum sub Constantino cusum, cuius pars anterior exhibet viri, absque nomine vllo, vultum; posterior verò, templi inter duos milites structuram Christi Domini effigiem præferre, non alio magis argumento probabitur quàm quod Christus ipse dixerit destructurum se templum hoc, seipsum demonstrans, & triduo post reparaturum, hoc est, se quoque ipsum resurrecturum, significans. Absque illo certe significato, aduersus eos qui forte vultum illum esse negauerint Christi, multo leuioribus ages coniecturis qui contradicet. Iam si veram illic esse Christi effigiem, perque annos trecentos seruatam fuisse archetypi fidem credimus, cur tamdiu premitur res tanto studio cultuque Christianis omnibus conspicienda? cur autem apud illos tamdiu latent, qui tam formosum sibi depingi Christum volunt? Etenim Sirmondus, qui nummum vidit, hoc tantum ait, faciem esse viuidam & grauem. Atque tam alicubi dixi, vt sic quam minime derogarem traditionibus Patrum primo illo Christi seculo proximiorum, quibus nec pudori fuit neque fraudi, neque item odio, ΤΟ ΔΥΣΕΙΔΕΣ, ΤΟ ΑΕΙΔΕΣ, ΤΟ ΕΥΤΕΛΕΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΨΙΝ ΑΙΣΧΡΟΝ. ¶ TEMPERA TE CHRISTO] Obtempera Christo: Compone vitam tuam ad Christi leges, secundùm mandata Christi.

33. *Gentilibus.*

Gens sine pastore ferox, iam noli vagare.
Et ego qui moneo idem fui, nescius, errans.
Nunc ideò Domini figuram sumite vestri:
Tollite corda fera & exasperata sursum:
Intrate stabiles Siluestri ad præsepe pastoris,
Latronibus tuti sub tegia tecta manentes.
In silua lupi sunt, ideò refugite sub antro,
Bellaris, insanis, nec respicis vbi moraris.
Vni crede Deo, vti mortuus viuere possis;
Surgas & in regno eùm fiet resurrectio iustis.

GENTILIBVS] Omnibus quidem; sed iis præsertim qui adhuc per Italiam passim & Romæ sæuiebant in Christianos, aut Christi nomen sine disciplinam oderant ac deridebant. ¶ DOMINI FIGVRAM SVMITE VESTRI] Induite Christum Dominum. Paul. ad Rom. 13. & ad Gal. *In baptismo Christum induistis*. Sumite figuram, characterem Christi; Hoc Seruate mandata & præcepta: Ipse Christus, Matth. 11 *Discite à me quia mitis sum & humilis corde*. Vnde subiungit Commodianus: *Tollite corda fera*. ¶ TOLLITE CORDA SVRSVM] Alludit ad solennem formulam, Sursum corda. ¶ INTRATE STABILES] In apographo, *Intrate stabiles siluestre ad præsepia tauri*. In promptu fuit emendatio: *Intrate stabiles Siluestri ad præsepe pastoris*. Quæ verba ad Ecclesiæ Romanæ præstantiam faciant non mediocriter. ¶ SVB REGIA TECTA] In Ecclesia Christi, sub Rege Christo. ¶ REFVGITE SVB ANTRO] In cryptis Ecclesiæ Christianæ. Et fortean alludit ad illud temporis, quo Siluester, ad montem Soracten cum suis clericis delituisse creditur.

19. *Item Gentilibus ignaris.*

Indomita ceruix respuit iugum ferre laboris;
Tunc iuuat in campis crassis satiari siliquis,
Et tamen inuita domatur vtilis equa,
Minuiturque ferox esse, primum dedomata.

Gens, homo, tu frater, noli pecus esse ferinum,
Erue te tandem, & tecum ipse retracta;
Non vtique pecus, nec bestia es, sed homo natus;
Tu te ipse doma sapiens, & intra sub arma,
Idola qui sequeris, nihil nisi vanitas æui,
Leuia vos corda perdunt pænè liberatos.
Ibi aurum vestes argentum vlnis refertur;
Bellatur ibi, dein cantatur pro psalmis Amor.
Vitam esse putas vbi ludis, aut prospicis ista?
Sortiris ignare extincta, aurea quæris,
Inde non effugies pestem, licet ipse diuinus.
Gratiam quam misit Dominus in terra legendam,
Non requiris eam, sed sic quasi bestius errans.
Aurea præfata venient tibi secla si credis,
Rursus & incipies immortale viuere semper.
Illud quoque datur scire quod antè fuisti,
Subiectum te præbe Deo, qui cuncta gubernat.

CRASSIS SATIARI SILIQVIS) Hor. Epistolar. 11. Ep. 1. ——— viuit siliqua & pane secundo. ¶ DOMATVR VTILIS SQVA) Hoc exemplo Philostratus narrat Apollonii fratrem à fratre suo iniuriose fuisse correctum. K'AKEINON MEN ΠCHEP OPKATAΨΩNTEC TOYC ΔYCHNIOYC TE KAI MYEYAΓΠΓOYC TΩN ΙΙΙΤΙΩΝΕC ΤΙΕΙΘΩ ΗΓ ΑΓΕ ΚΑΙ ΜΕΤΕΡΡΥΘΜΗCE ΤΩΝ ΑΜΑΡΤΗΜΑΤΩΝ, &c. lib. 1. cap. 10. ¶ INTRA SVB ARMA] In castris Christianorum. sias miles Christi, in Ecclesia Christi. ¶ BESTIVS) De bestia fecit masculinum Bestius. ¶ AVREA PRAEFATA) Hic etiam fabulam ingerit Millenariorum, suis aureæ & gemmatæ Ierusalem.

35. *De ligno vitæ & mortis.*

Adam protolapsus, vt Dei præcepta vitaret,
Belias tentator fuit de inuidia palmæ,
Contulit & nobis seu boni seu mali quod egit,
Dux nati natiuitatis, morimur indeque per illum;
Ex diuino ipse vt recedens exul à verbo.
Finitis sex millibus annis immortales erimus.
Gustato pomi ligno mors intrauit in orbem:
Hoc ligno mortis generamur vitæ futuræ.
In ligno pendet vita ferens poma, præcepta.
Cauete nunc vitalia poma credentes.
Lex à ligno data est homini primitiuo timenda,
Mors vnde prouenit neglecta lege primordi:
Nunc extende manum & sume de ligno vitali.
Optima lex Domini sequens de ligno processit
Perdita lex prima, gustat vnde licet illi
Qui deos adorat vetitos, mala gaudia vitæ.
Respuite gustum, sufficiet scire quod esset.
Si viuere vultis, reddite vos legi secundæ.
Templorum culturas, dæmonum fata vitate.
Vertite vos Christo, & eritis Deo sodales.
Xanta Dei lex est quæ mortuos viuere docet.
Ymnum sibi solus Dominus proferre præcepit,
Zabolicam legem omnes omninò vitate.

ADAM PROTOLAPSVS) Alludit ad protoplastum. ¶ BELIAS TENTATOR] Diabolus bestia pro serpens. Sic Instr. 35 *Tu tibi præterea in Belian parcere noli.* ¶ LEGE PRIMORDI.] Legem primordialem dixit Tertul. lib. adu. Iud. cap. 2. ¶ OPTIMA LEX DOM. SEQVENS] Lex secunda: Nouum Testamentum, Euangelium. ¶ REDDITE VOS LEGE.] Sic suprà, Instr. 26. Non illa te reddunt. ¶ DAEMONVM FATA] Oracula idolorum, idololatrarum præstigias. ¶ XANTA DEI LEX EST) Sancta. sic Xantones, Santones Elias Vinetus ad Ausonii Epist. 21.

36. *De Crucis stultitia.*

De duplici ligno dixi, mors vnde processit;
Et iterùm inde procedere vitam frequenter,
Crux autem stultitia facta est adulteræ genti:
Rex æternitatis per crucem dirus adumbrat,
Vt sibi nunc credant, ô stulti morte viuentes!
Cain iuniorem occidit nequam repertus:
Inde Enoch suboles Caïnæa nati feruntur;
Sic gens iniqua increuit mundo quæ numquam

Tranſmittit animos in Deum : Credere erucem
Venit in horrorem, & dicunt ſe viuere rectè.
Lex in ligno fuit prima, & inde ſecunda.
Terribilem legem primo, cum pace reuenit.
In præuaricationes vanas elati ruerunt:
Traiectum elauis Dominum cognoſcere nolunt:
Iudicium cuius cùm venerit, ibi dignoſcent.
Abel genus autem credit modo Chriſto benigno.

DE CRVCIS STVLTITIA] Aut compoſito vocabulo legendum, *crucistultitia*. CTAYPOMOPIA; aut deerit acroſtichidi verſus ¶ CAVA AVTEM STVLTITIA SACTA EST] Paulus ad Corinth. ΕΛΛΗCΙ ΜΟΡΙΑ. Hic vero Commodianus vniuerſim ad omnes gentes quæ idola colunt vt per gentem adulteram ſignificet Cainæam ¶ PER CRVCEM NIRVS ADVMBRAT] vt ſuprà, *obumbrauit populum ſimplicem*. Cruce ſua Chriſtus ſapientes ſæculi pro ſtultis & fatuis habuit. Adumbrauit eos diritate Crucis, tam admiranda diuinæ maieſtatis patrans facinora ¶ ENVS ENOCH SVBOLES CAINAA] In apographo legitur: *Inde Nobel ſuboles Cananas* De iſto Enoch Euſebius, priore Chronicorum libro, quem edidit Scaliger. *Iſte Enoch alter eſt*, *non qui tranſpoſitus eſt vt non moreretur. ille enim filius eſt Iareth ſeptimus ab Adam.* ¶ ABEL GENVS AVTEM] Imo genus Sethi, quem ipſe Adamus ait poſitum ſibi a Deo fuiſſe ſemen aliud pro Abele quem occiderat Cainus. Lucas, ad Sethum, non ad Cainum, Chriſti genealogiam refert. Quæ autem de mixigamia filiorum hominum cum filiis Dei, qui & Egregori paſſim in ſcriptis veterum reperiuntur, tot fabularum intricata ſunt commentis, vt quid adfirmari liquidò poſſit minimè diſcernant etiam perſpicaciſſimi. Videatur Suidas, in vocabulo, ΜΙΑΙΓΑΜΙΑ, cum Excerptis Scaligerianis ex Enochi libro 1. & Collectaneis Petauianis, volumine de Angelis.

37. *Qui iudaidiant fanatici.*

Quid? medius iudæus, medius vis eſſe profanus?
Vnde non effugies iudicium Chriſti defunctus.
Ipſe cœcus eras, & ad cœcos intras, inepte:
Idcireò cœcum cœcus in foſſam deducit:
Vadis vbi neſcis, & inſcius inde recedis.
Diſcentes ad doctos eant, doctique recedant.
At tu ad eos vadis, vnde nihil diſcere poſſis.
Exis pro foribus, inde & ad idola vadis.
Interroga primum quid ſit in Lege præceptum;
Dicant illi tibi ſi iuſſum eſt deos adorare.
Ignorantur enim propter quod maximè poſſunt.
At illi quoniam rei ſunt, ex ipſo delicto
Nihil de præceptis Dei niſi mirabile narrant.
Tunc tamen in foſſam ſecum vos cæci deducunt.
Funera ſunt, nimium de illis nota referre.
Aut quia concludit agrum congeſtus aratri.
Noluit omnipotens illos intelligere Regem;
A ſcelere tanto refugit ipſe cruentus.
Tradidit ſeſe nobis ſuperaddita Lege,
Inde modo latirant nobiſcum rege deſerti.
Ceterùm in illis ſi ſpem eſſe putatis,
In totum erraris ſi Deum & fana colatis.

QVI IVDAIDIANT FAN.] Iudaizant. In antiquiſſimis Cypriani Codicibus Concil Carthag Exorcidiare, pro, Exorcizare. Sic & Inſtr. 5. Zabolicam legem, pro Diabolica. & paſſim Zacones pro Diacones ¶ FVNERA SVNT] Alludit ad vulgatum illud, ΔΙC ΚΡΑΜΒΗ ΘΑΝΑΤΟC. Crambe repoſita mors eſt. Occidit miſeros Crambe repetita magiſtros. ¶ AVT QVIA CONCLVDIT AGRVM CONG. AR.] Acroſtichidos modus non capit plura. ¶ A SCELERE TANTO] Scelus intelligit Iudæorum qui Regem ſuum Dominum noſtrum crucifixère. ¶ REFVGIT IPSE CRVENTVS] In ipſa Cruce Chriſtus conſummatis omnibus quæ Pater mandauerat, abdicauit populum ingratum, conuertitque ſeſe ad Nationes exteras. Cruentum hic dicit, quem ſu, rà, *dorum*.

38. *Iudæis.*

Improbi ſemper & dura ceruice recalces,
Vinci vos non vultis, ſic exhæredes eritis.
Dixit Eſaias incraſſato corde vos eſſe.
Aſpicitis Legem quam Moſes alliſit iratus.
Et idem Dominus dedit illi Legem ſecundam,
In illa ſpem poſuit, quod vos ſubſannati reicitis.
Sed ideò digni non eritis regno cæleſti.

VINCI VOS NON VVLTIS] Sic ſuprà, Inſtr. 17. *Vincere inſipiens*. At inſipiens, cum vinci ſe patitur, reſipiſcit. Iudæi qui recalcitrant, vinci nolunt.

Item

39. *Item Iudæis.*

Inſpice Liam typum Synagogæ fuiſſe:
Tam infirmis oculis, quam Iacob in ſigno recepit;
Et tamen ſeruiuit rurſum pro minore dilecta.
Myſterium verum & typum Eccleſiæ noſtræ.
Intuite plenè dictum Rebeccæ de cælo:
Vnde ſimilantes alienæ, Chriſto credatis:
Deinde Thamar partum geminorum adite:
Ad Caïn intendite, primum terræ cultorem,
Et Abel paſtorem qui fuit immaculatus
In fratris exitio offertot mactatus à fratre.
Sic ergo percipite, iuniores Chriſto probatos.

INSPICE LIAM] His argumentis pugnant Iuſtinus, Tertullianus, Cyprianus & alii Patres Chriſtiani aduerſus Iudæos. ¶ TAM INFIRMIS OCVLIS] Cyprianus: *Maiorem Liam oculis infirmioribus.* Sulpitius Seuerus, *Lia oculis deformior* Hancce Liam Commodianus ait typum Synagogæ fuiſſe: at Rachelem iuniorem & pulcriorem, Eccleſiæ Chriſtianæ. Quæ ſane comparatio decutit ſupercilium Iudæorum qui Synagogæ anguſtias, Eccleſiæ latitudini præferebant. Hieronymus. Epiſt. ad Dardanum 126. ¶ QVAM IACOB IN SIGNO RECEPIT] Suppoſitam ſibi, pro Rachele quam diligebat. ¶ IN SIGNO] Myſterio & figura, veteris Teſtamenti. ¶ PRO MINORE DILECTA] In apographo *pro minore delicto.* Mendosè, Cyprianus: *Minorem ſpecioſam, in typum Eccleſiæ.* ¶ SIMILANTES ALIENA) Virgil. ——— formam adſimilata Camertj.

40. *Iterum ipſis.*

Incredulus populus, non eſt niſi veſter, iniqui,
Tot locis & totiens reprobatus lege clamantum,
Et ſabbata veſtra ſpernit & tricenſimas Altus
Reſpuit omninò vniuerſas veſtras de Lege,
Vt ne ſacrificia faceretis illi præcepta;
Mittere qui dixit lapidem in ſcandalo veſtro.
Iniqua ſi qui non crediderint morte periiſſe;
Perque alias leges ſaluati dilectos: inde
Suſpenſam in ligno vitam, nec illi creditis,
Ipſe Deus vita eſt, pependit ipſe pro nobis.
Sed vos indurato corde ſubſannatis eumdem.

LEGE CLAMANTVM) Scriptis Prophetarum. Sic Iuſtr. 56. Si propheta tantum declamaſſet in nube. ¶ ALTVS) Qui & Altiſſimus. ¶ INIQVA MORTE PERIISSE) Mortuum eſſe: ſublatum de rebus humanis. Humano, ſeu potiùs Ethnico more loquitur. Neq. enim periiſſe dici debet qui à mortuo tertia die reuixit.

41. *De Antichriſti tempore.*

Dixit Eſaias: Hic homo qui commouet orbem,
Et reges totidem, ſub quo fiet terra deſerta:
Audite quoniam propheta de illo prædixit:
Nihil ego compoſitè dixi, ſed neglegendo.
Tum ſcilicet mundus finitur, cùm ille patebit,
In tres imperantes ipſe diuiſerit orbem,
Cùm fuerit autem Nero de inferno leuatus,
Helias veniet priùs ſignare dilectos.
Res quas Africæ regio & Arctoa natio tota
In ſeptem annis tremebit vndique terra,
Sed medium tempus Helias, medium Nero tenebit.
Tunc Babylon meretrix incineſacta fauilla,
Inde ad Ieruſalem perget, victorque Latinus,
Tunc dicet, Ego ſum Chriſtus, quem ſemper oratis.
Et quidem conlaudant illum primitiui decepti,
Multa ſigna facit quoniam eius pſeudopropheta.
Præſertim vt credant illi loquetur imago,
Omnipotens tribuit vt talis euadat,
Recapitulantes ſcripturas ex eo Iudæi
Exclamant pariter ad excelſum ſeſe deceptos.

DIXIT ESAIAS] Quæ ſequuntur non ſunt apud Eſaiam, vt iam iſthinc veriſſima ſit Auctoris præfatio. Nihil ſe compoſitè dixiſſe. Sed eſt tamen apud Eſaiam de Noua Ieruſalem locus qui ab Iuſtino Martyre aduerſus Tryphonem citatur pro tempore illo Mille annorum. Et eſt prophetiæ cap. 65. ¶ QVI COMMOVET ORBEM, ET REGES TOT] Commouet orbem & conſimiliter Reges. Iam ſæpè obſeruauimus hanc particulam *totidem* in hoc ſignificatu. ¶ NERO DE INFERNO LEVATVS] Sic Inſtr. 61 *de cloaca leuatus.* Deprauatiſſimè in apog. *Herode inferno leuatus.* ¶ MEDIVM NERO TENEBIT] Sulp. Seuerus Hiſt. 11. Opinione multorum receptum fuiſſe ait, ipſum Antichriſtum venturum.

§ TVNC BABYLON MERETRIX) Quæ in Apocalypsi Ioannis habet in fronte nomen, Mysterium, Babylon magna, mater fornicationum & abominationum terræ. Tertullianus lib. aduers. Iudæos, *Babylon apud Ioannem nostrum Romanæ vrbis figura est. Proinde & magna & superba & sanctorum debellatrices*. Auctores finium regandor. Babylonem Romam dixere: vbi & obseruauimus quæ huc pertineant pag. 171. & 173. § VICTORQ. LATINVS] Irenæus lib. 5 cap. 15. Sed & Latinos nomen sexcentorum sexaginta sex numerum. *Et valde verisimile est quoniam verissimum regnum hoc habet vocabulum: Latini enim sunt, qui nunc regnant*. Sed *non in hoc nos gloriabimur*, &c. Quam iste Latinus ab illo Siluestro diuersus! ad cuius præsepe cunctos conuocat Christianos Instr. XXX. § PRIMITIVI DECEPTI] Sic Instr. 35. *homini primitiuo*. § LOQVATVR IMAGO] Apoc. XIII. 15. Hoc etiam de Apollonii Thyanæi imagine narratur. § RECAPITVLANTES EX EO SCRIPTVRAS] Hesychius: ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΟΥΤΑΙ, ΣΥΜΠΛΗΡΟΥΤΑΙ, ΕΠΑΝΑΛΑΜΒΑΝΕΙ. Frequenter vsurpat hoc verbum Irenæus, lib. 5. cap. 21. de ipso Christo: *recapitulans*, inquit, *in se omnia quæ in cælis, & quæ in terra sunt*. Et paulò post: *hæc igitur in semetipso recapitulatus est, adunans hominem spiritui*, &c. Tertul. lib. v. adu. Marc. *Sicut verbum illud in Græco sonat, recapitulare, id est, ad initium redigere, vel ab initio reconsere omnia in Christum*. Esdr. IIII. 12. 25. *qui recapitulabunt impietates eius, & qui perficient nouissima eius*.

42. *De populo absconso sancto omnipotentis Christi Dei viui.*

Desideretur absconsus vltimus sanctus,
Et quidem ignotus à nobis vbi moretur.
Per nouem tribum agens & dimidiam nobis
O . . . .
Præcepitque per Legem viuere priscam:
Viuamus nunc omnes nouella traditio legis,
Lex vt ipsa docet aptius iudico vobis.
Obrelictæ duæ tribuum & dimidia, quare.
Ab istis dimidia tribuum? vt martyres essent
Bellum cùm inferret electis suis in orbem.
Seu certè sanctorum chorus prophetarum
Consurgeret ad plebem, qui frenum imponeret illis,
Obsceni quos equi trucidarunt calce remissa.
Nec rueret temerè ad pacem manus aliquando.
Semotæ sunt istæ tribuum, & mysteria Christi
Omnia per istas complentur sæculo toto.
Sunt autem de scelere duorum fratrum enatæ,
Auspicio quorum facinus secutæ fuêre.
Non immeritò tales dispersi sunt ipsi cruenti
Conuenient iterùm propter mysteria Christi.
Tunc autem properant compleri Legis narrata.
Omnipotens descendit Christus ad suos electos,
Obscurati nobis qui fuerunt tempore tanto:
Millia tot facti, illa est gens vera cælestis.
Non natus ante patrem moritur ibi, neque dolores
In suis corporibus sentiunt, aut tubera naso.
Pausantes in lecto suo maturè recedunt,
Omnia complentes Legis. ideóque tutantur.
Transire iubentur ad Dominum partibus dextris,
Exsiccat fluuium quibus sicut ante traiectis
Nec minus & dominus ipse procedit cum illis,
Transiit ad nostra, veniunt cum rege cælesti.
In quorum itinere quid dicam quod Deus educet?
Subsidunt montes ante illos & fontes erumpunt,
Cælestem populum gaudet creatura videre.
Hic tamen festinant matrem defendere captam.
Rex autem iniquus qui obtinet illam, vt audit,
In partem boreæ fugit & colligit omnes.
Sed cùm se inlidet exercitu Dei tyrannus
Terrore cælesti prosternuntur milite cæli;
Ipse cum infando comprehenditur pseudopropheta.
Decreto Domini traduntur viui gehennæ.
Ex eo primores & duces seruire iubentur.
Intrabunt tunc sancti ad antiquæ vbera matris.
Vt autem & illi refrigerent quos malè ille suasit,
In variis pœnis cruciabit sibi credentes.
Ventum est ad finem quo tolluntur scandala mundo.
Incipiet Dominus iudicium dare per ignem.

SANCTORVM CHORVS PROPHETARVM] Synodus Episcoporum. § OBSCENI QVOS EQVI] Carpit Nouati & Nouatiani scelera, qui absterriti eiectique Ecclesia plebem aduersus Episcopos suos accenderant. Vid. Cypriani Epistolam 43. § NEC RVERET TEMERE AD PACEM] Hoc pertinet ad historiam Lapsorum & Schismaticorum, qui factiosis prensationibus Episcopos perurgebant, vt pacem indignis etiam inoiti concederent. § DE SCELERE DVOR. FRATRVM] Quondam fratrum, hodie apostatarum. § CRVENTI] Truces, diri, atroces. § PROPTER

MYSTERIIS CHRISTI] In apographo: propter mysteria castus. ¶ COMPLERI LEGIS NABBATA) Hac loquendi formula vsus est, deque antichristo & fine seculi consentanea Commodiano scrib. sit, circa annum Chr. 360. Q. Iulius Hilario: *Si nos imperia Dei, quod fidele est, audiamus, accipiamus necesse est quicquid nobis diuina Lex fideliter enarrauit*, &c. ¶ AVT VBERA NASO) In apog. *vbera nato*. prauè. Ozænam significat, vel potius Polypum. Ozæna, malum vlcus in naso, à polypo pisce noncupatum; & est ΚΑΡΚΙΝΏΔΕΣ, nares vrget & strangolat. ¶ PAVSANTES IN LECTO) Inscriptio vetus Mediolani AVRELIVS. AVSERIVS, MATRI. CONTRA. VOTVM. FIDEL. PAVSANT, Gruterus. pag. ML. 9. ¶ TRANSIRE IVBENTVR AD OOM.) Sic in Inscriptione antiqua, Viennæ Allobrogum. ¶ TRANSIIT SVBRIS.... OBAIS. FAVSTO. VIRO. C........... CONSS.... PROSTERNVNTVR MILITES COELI] Vid. Apoc. xix. 19. In apographo legitur, *prosternuntur milites Eli*. ¶ PARVHOPROPN) Apoc. xix. 10 ¶ PRIMORES ET DVCES SERVIENT) Infra dicet: *Sub iugo seruili portent victualia collo* ¶ IVDICIVM DARE PER IGNEM) Tertullianus, lib. de resur. car. cap. 25. Dehinc & igne dato, vniuersalis resurrectionis censura de libris iudicabitur.

43 *De sæculi istius fine.*

Dat tuba cælo signum sublato leone
Et fiunt subitò tenebræ cum cæli fragore;
Summittit oculos Dominus vt terra tremiscat;
Adclamat vt & audiant omnes in orbem:
Ecce diu tacui sufferens tanto tempore vestra:
Conclamant pariter plangentes serò gementes;
Vlulatur, ploratur, nec spatium datur iniquis:
Lactanti quid faciet mater? cùm ipsa crematur.
In flamma ignis dominus iudicabit iniquos:
Iustos autem non tanget ignis, sed immò delinget.
Sub vno morantur, sed pars in fententia fleuit.
Tantus erit ardor vt lapides ipsi liquescant;
In fulmina coeunt venti, furie ira cælestis,
Vt quacumque fugit impius occupatur ab igne;
Suppetium nullum erit, nec nautica puppis:
Flammat Amen gentes, & Medi Parthique feruent;
In annis mille, vt ferunt operta Ioannis.
Nam inde post annos mille gehennæ traduntur,
Et fabrica cuius erant cum ipsa cremantur.

DE SECVLI FINE) Clausulam temporum dixit Tertul. lib. de resur. car. Alibi: Clausulam sanctificationis & gloriæ secularis. ¶ SVBLATO LEONE) Hunc fore Neronem opinabantur Christiani. Sulp. Seuerus, Dial. II. vbi de iis quæ angelus beato Martino nunciauerat. Cùm ab eo de fine seculi quæreremus, ait nobis: *Neronem & Antichristum prius esse venturos, &c.* Et paulo post, *Denique Neronem ab Antichristo esse perimendum* &c. ¶ IN FLAM. IGNIS) Paulus II. ad Thesal. 8. ΕΝ ΠΥΡΙ ΦΛΟΓΟΣ. Apocal. xix. 12. ΦΛΟΞ ΠΥΡΟΣ ¶ FLAMMAT AMEN) Amen Verbum Dei, quo ipse Dominus designatur: Ο ΠΙΣΤΟΣ ΚΑΙ ΑΛΗΘΙΝΟΣ, Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΚΤΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ. Apoc. III. 14. Quemadmodum vero hac Instructione Commodianus ait Flammat Amen, sic per Ecclesiam Romanam ad similitudinem cælestis tonitrui Amen roboare dicit Hieronymus, proemio lib. II. ad Gal. Vid. Isid. Orig. VI cap. 19. ¶ VT FERVNT OPERTA IOANNIS) in apographo legitur. Vt ferunt corpora sanctis, quod procul dubio deprauatum est. Emendamus, *Vt ferunt coperta Sanctis*, vel potius *operta Ioannis*, veteres Glossæ: Opertum, ΑΠΟΚΡΥΦΟΝ. Apocalypsin Latini dixere, Reuelationem. De Apocalypsi Ioannis, Sulpitius Seuerus Hist. Eccl. IIII. 25. inter dubia recenset. Hieronymus Epist. ad Dardanum, 129. vbi de epistola Barnabæ ad Hebræos, *Vtramque*, inquit, *recipimus, ad Hebr. & Apocalypsin*. Quæ certe reuelatio mysteria nobis exhibet valde operta & abscondita.

44. *De resurrectione prima.*

De cælo descendet ciuitas in anastasi prima:
Est quod referamus de fabrica tanta cælesti.
Resurgemus illi qui fuimus illi deuoti,
Et incorrupti erunt, iam tunc sine morte viuentes;
Sed nec dolor vllus, nec gemitus erit in illa.
Venturi sunt illi quoque sub antichristo qui vincunt.
Robusta martyria: & ipsi toto tempore viuunt,
Recipiuntque bona quoniam mala passi fuêre,
Et generant ipsi per annos mille nubentes:
Comparantur ibi tota vectigalia terræ,
Terra quia nimium fundit sine fine nouata.
Inibi non pluuia, non frigus in aurea castra,
Obsidiæ nullæ, sicut nunc, neque rapinæ.
Nec lucernæ lumen desiderat ciuitas illa:
Ex auctore suo lucet, nec non ibi paret
Per duodecim millia stadia lata longa sic alta,
Radicem in terra, sed caput cum cælo peræquat;
In vrbe pro foribus autem Sol & Luna lucebit.
Malus in angore septus propter iustos alendos.
Ab annis autem mille Deus omnia perdet.

DE CÆLO DESCENDIT CIVITAS) Tertullianus lib. III adu. Marc. *Confitemur in terra nobis regnum repromissum, sed ante cælum, sed alio statu, utpote post resurrectionem in mille annos, in ciuitate diuini operis Ierusalem, cælo delata; quam & Apostolus matrem nostram sursum designat.* Ibidem paulò post *Constat Ethnicis quoque testibus in Iudæa per dies quadraginta matutinis momentis ciuitatem de cælo pependisse &c.* ¶ IN ANASTASI PRIMA) Apocal. 20. 5. Tertul. lib. de resur. car. *Diabolo in abyssum relegato primæ resurrectionis prærogatiua de soliis ordinatur.* Ex Millenariorum disciplina duas constituit resurrectiones; primam resurgentium ad illam mille annorum terrenam felicitatem: alteram vniuersalem, quam dabit Deus ignem totius orbis conflagraturum, ad supremi iudicii censuram. Et tamen ipse Tertullianus alibi passim martyrum animas in ipsa martyrii corona statim rapi ad cælum adfirmat: aliis vero, & fidelibus quidem ipsis, moram resurrectionis opponit; ita vt apud inferos modicum quodque delictum breuiore aut longiore mora illa resurgendi luant. Sententiis certe perplexis & intricatis; vt solent esse mortalium, Dei consilia curiose nimis inquirentium, vel minus verecundè sollicitantium. Vid. lib de An. cap. 24. & Scorp. cap. 12 Obser. ad Cyp. Epist. 52. ¶ ET GENERANT IPSI) Hoc certe fuit eximie fatuum in illa millenarii temporis fabula Lactantius, VII. Per eosdem mille annos infinitam multitudinem generabunt, & erit soboles eorum sancta & Deo cara &c. ¶ OBSIDIA NVLLA) Infrà dicet: Obsidiando perit. ¶ MALVS IN ANGORA) Malum dicit, draconem, serpentem, diabolum, satanam, ΠΟΝΗΡΟΝ. ¶ ANGORA) Angina, cruciatu.

45. *De die iudicij.*

De die iudicij propter incredulos addo.
Emissus iterum Dei donabitur ignis:
Dat gemitum terra verum, tunc in vltima fine
Iter agentes, & tunc increduli cuncti.
Euitante tamen sanctorum castra suorum.
In vna flamma conuertitur tota natura:
Vritur ab imis terra, montesque liquescunt:
De mare nil remanet, vincitur ab igne potente.
Interit hoc cælum & astra, & ista mutantur.
Componitur alia nouitas cæli terræque perennis.
Inde qui merent mittuntur in morte secunda.
Interioribus autem habitaculis iusti locantur.

ITER AGENTES] Præfinitum in terra viuendi spatium peragentes. Vel, *In terra agentes.* EVITANTA TAMEN] Vt suprà, Instr. 41. *Iustos autem non tanget ignis.* MITTVNTVR IN MORTE SECVNDA] Prima est corporis, secunda animæ; quæ est mors æterna, ignis æternus. Vid. Inst. 52. INTERIORIBVS AVTEM HABITACVLIS) Etenim intrare siue introire dicuntur sancti in regnum Dei, in vitam æternam. Mali contrà, eiciuntur, pelluntur, mittuntur in tenebras exteriores.

46. *Catecuminis.*

Credentes in Christo derelictis idolis omnes
Admoneo paucis propter salutaria vestra.
Temporibus primis per errorem si qua gerebas,
Erogatus enim Christo tu cuncta relinque.
Cúmque Deum nosti esto bonus tyro: probatus,
Virgineusque pudor tecum versetur in agno.
Mens bonis inuigilet: caue vt non delinquas inante.
In baptismo tibi genitale solox lauatur.
Nam si quis peccans catecumenus pœna notatur
In signis ille viuat, sed non sine damno.
Sumina tibi, grauia peccata deuita tu semper.

CATECVMINIS) Hoc vocabulum ita scriptum vulgo fuisse æuo Commodiani acrostichis indicat. Sunt autem ΚΑΘΗΧΟΥΜΕΝΟΙ, Audientes, Competentes. ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΟΙ. ¶ CAVE VT NON DELINQVAS INANTE) Hoc est, vt vitam non viuas qualem viuebas antequam esset ad fidem Christianam vocatus. Sic Instr. seq. *Vnde non effugies peccatum prisca sectans.* Prisca sectatur, qui professus Christi nomen, redit ad vomitum, & vitam viuit seculi vitiis dissolutam, qui moribus vtitur, quibus vtebatur ante fidem Christo datam. ¶ IN BAPTISMO TIBI GENITALA SOLOX LAVATVR) In apographo legitur: *In baptismo tibi genitals sola tenantur.* Prima visione placebat, baptismum genitalem dici, quo sensu dixit Cyprianus ad Donatum, vndæ genitalis auxilio superioris æui labem detersam, Vt hæc sententia Commodiani fuerit, nouam in Christiano baptismo nobis natiuitatem donari, qua nempe renascimur depositis sordibus Adami veteris. Omnes enim ex eo nascimur, eiusque peccatum quasi per traduces longa sese propagatum in nos dimanauit. At renascimur in Christo, baptismo videlicet genitali. Qui sensus sane bonus est & verus. Sed quid fiet his quæ sequuntur in apographo *sola tenantur* vel *sola lauantur.* Sic igitur opinabar: sola peccata genitalia lauari baptismo, non ea quæ post baptismum, violata Christianæ disciplinæ fide, committuntur. Qui sensus satis itidem commodus videatur, vt sit genitale peccatum, quod ab origine sua quisque secum infert. Verùm, ne quid dissimulem, displicebat ea scriptura, genitalia sola baptismo lauari, quæ ipsa sui ambiguitate risum mouet. Itaque pensitanti recogitanti subuenit alia huiusmodi. *In baptismo tibi genitale solox lauatur.* Quæ lectio, etsi non penitus sublata ambiguitate, sed tamen correcta, lauacri genitalis necessitatem taxat, vt iam solox genitale dicantur sordes originalis peccati, quas elui baptismo credimus. Solox, vetustum Tertulliani Pallio vocabulum, sub Commodiani stilum, vt pleraque alia quæ passim obseruabimus, venit. Lanam crassam significare notat Festus. ΟΙΣΥΠΗΙΟΝ, ΕΡΙΟΝ ΡΥΠΑΡΟΝ ΠΡΟΒΑΤΩΝ. Vnde & solœcismum dixere Grãmatici, & quicquid crassum aut pingue, inhonestum & turpe. ¶ NAM SI QVIS PECCANS CAVSCH] Cyprianus, lib. III. ad Quirinum, Art. 28. Cathecumenum peccare iam non debere. In cuius articuli testimonium citat ex Epistola Pauli ad Rom. cap. 3. Faciamus mala, dum veniant bona. Quasi d ceteri quidam in cathecumenatu positi, Ludamus, Indulgeamus voluptatibus & genio quantum videbitur etenim, quicquid peccatum à nobis fuerit, abluet baptismus. Nimirum, fuere tam impii, qui distulerint baptismum in extrema vitæ tempora, vt malitia sua diuturniore fruerentur, securi de istius lauacri etiam in extremis, efficacia. Hoc verò Constantini Cæsaris baptismo crimini datum est. Multò prudentior & tutior illa Prosperi Aquitani confessio Natum me quondam sub lege peccati, & transfusa in me a parentibus ordinaria mortis conditione captiuum, ne longo ferocis domini iure detineret, inter ipsa me vitæ initia, misericors & miserator Domine liberasti, Antè inueni tyrannicidam, quàm intelligerem seruitutem, &c. ¶ POENA NOTATVR) Mox dicet: *sed non sine damno.* Prolato scilicet catechumenatus sui tempore. Patres Synodi Nicænæ, can. 14. De catechumenis qui prolapsi sunt, statuerunt tribus annis eos à catechumenorum oratione separatos,

postea recipi debere. ¶ IN SIGNIS ILLA VIVAT.) Legendam arbitramur, In signis ille viuat. In signis, nempe Christianis, vt in castris. ¶ SVMMA TIBI) Quasi diceret, Hoc in summa tibi sit animo & memoriæ fixum.

47. *Fidelibus.*

Fideles admoneo fratres de odio tollant:
Impia martyribus odia reputantur in ignem;
Distruitur martyr cuius est confessio talis:
Expiari malum nec sanguine fuso docetur.
Lex iniquo datur, vt possit sese frenare.
Inde debet carere dolis; similiter & tu.
Bis Deo peccas qui lites fratri protendis:
Vnde non effugies peccatum prisca sectans.
Semel es lotus, numquid poteris denuò mergi?

FRATRES DE ODIO TOLLANT) Aduersus hæc inter Christianos odia & dissensiones studiosissimè Tertullianus egit, libello ad Martyres, *Inprimis ergo benedicti, nolite contristare Spiritum sanctum, &c.* Fratres odio tollunt, qui per odia fraternitatem euertunt; nec tantum de amicis, sed de fratribus, faciunt inimicos. Itaque scribendum: Fideles admoneo, fratres ne odio tollant. ¶ LEX INIQVO DATVR) Iniquum dicit eum qui non est Christianus. ¶ VT POSSIT SESE FRENARE) Sic etiam dicet Instruct. sequenti: Lex homini data est & doctrina vitæ legenda, Ex qua recordetur vt possit viuere caute. ¶ VNDE NON EFFVGIES PECC. PRISCA SECTANS) Hoc est, quod suprà dixit: peccans in ante. Vtrum leges, *peccatum prisco sectans*, quod est in apographo; aut, *prisca sectans*, parum refert, sensus est idem. ¶ SEMEL ES LOTVS, NVMQVID POTERIS DENVO MERGI?) Amisisti baptisme, quod vnum est. Præclara est Prosperi fides: Licet ego à donis tuis recesserim, in me tamen tua dona manserunt.

48. *Fideles cauete malum.*

Falluntur volucres & siluarum bestiæ siluis,
Ipsis incanta, iactura quibus est tradita, mentis.
Decipiuntque quæstuosa, vt esca, sequentes,
Et vitare malum nesciunt, nec lege tenentur,
Lex homini data est & doctrina vitæ legenda,
Ex qua recordatur, vt possit viuere cautè,
Suique locum; mortis & deroget ea quæ sunt.
Condemnat se ipsum grauiter qui Regi delinquit;
Aut ferro ligatus, aut de suo gradu deiectus,
Vel vita priuatus perdit quod frui deberet.
Exemplo moniti, grauiter peccare nolite.
Translati lauacro magis caritatem habete.
Escam muscipuli, vbi mors est, longè vitate.
Multa sunt martyria quæ fiunt sine sanguine fuso.
Alienum non cupere, velle martyrium habere,
Linguam refrænare, humilem te reddere debes,
Vim vltrò non facere, nec factam reddere contrà.
Mons patiens fueris, intellige te martyrem esse,

IPSIS INCANTA IACTVRA QVIBVS EST TRAD. MENTIS) Disrupto vocabulo, *incantamentis*, quo sit vt versus etiam videatur disruptus. Consimiliter lusit Eugenius ille Toletanus, ad quemdam Ioannem, cui displicebant versus nexi,

O, *Io*, versiculos nexos qui despicis, *hannes*,
Accipe *do* sollers si nosti iungere *nesos*.

Hæc illius æui technopaignia fuere Tmesis: ipsis incantamentis iactura quibus est tradita. Hoc est, quæ obiecta sunt passim & negligenter fallendis volucribus & bestiis. Incantamenta dicit, sophismata omne genus fallaciarum capiendis volucribus & bestiis. Quidni autem & incantamenta dixerit huiusmodi dolos obiectos siue expositos fallendis auibus & bestiis incautis. Hæc verò tmesis, non est durior illa Enniane: *Saxo cere comminuit brum*. ¶ DECIPIVNT QVÆSTVOSA, VT ESCA, SEQ.) In apographo superscriptum est, *Decipiunt qua antra*. Vera fortean scriptura fuerit, Decipiuntque antra, vt esca, sequentes. Antra, fossæ obtectæ virgultis & frondibus, subruendis bestiis insequentibus venatores. ¶ SVIQVE LOCVM) Repetendum de præcedentibus: *recordatur*: Lex homini data, facit vt recordetur viuere cautè. facit vt recordetur locum sui, hoc est, cælum, si sanctè & rectè viuat; infernum, si praue. Eadem verò lex facit *vt deroget* ea quæ sunt mortis: vt deprecetur à Deo mortem, quam peccando fortè promeruit æternam. ¶ ESCAM MVSCIPVLI) Sic emendare videtur, quod est in apographo depreuatum, *Et escam muscipuli, vbi mors & longâ vita*. Glossæ veteres: Muscipulum, ΜΥΑΓΡΑ. Muscipula, ΠΑΓΙΔΕC. & in singulari fœminino. Muscipula, ΠΑΓΙC Phædrus: Qui sæpè laqueos & muscipula euaserat. ¶ VELLE MARTYRIVM HABERE) Sic legitur in apographo: nec aliud significat, quèm velle martyrium tollere, siue habere optare martyrium, cupere martyrem fieri.

49. *Pœnitentibus.*

Pœnitens es factus, noctibus diebusque precare;
Attamen à matre noli discedere longè,
Et tibi misericors poterit Altissimus esse.
Non fiet in vacuum confessio culpæ; perinde
In reatu tuo disce manifestè deflere.
Tu si vulnus habes herbam medicumque require.
Et tamen in pœnis poteris tua damna lenire.

Namque, fatebor enim, vnum me ex vobis adesse,
Terroremque-linquendum. sensi ipse ruinam.
Idcircò commoneo vulneratos cautiùs ite.
Barbam comamque fœdare in puluere terræ,
Volutatique saccis, & petere summo de Rege:
Subueniet tibi, ne pereas forte de plebe.

POENITENS ES FACTVS) Ad pœnitentiam admissus. Etenim indulgeri sibi pœnitentiæ locum ambiebant, longa pœnitentiæ demonstratione. Aegrè pœnitentia dabatur illi qui sic deliquerat, vt probrum Ecclesiæ obiiceret, retinenti locum tam ignominiosum peccatorem, vt expelli, abstineri, ac prohiberi Ecclesia meruisset. qui Ecclesiam delicto suo fecerat vt erubesceret. Porro eadem Ecclesia non inuidebat pœnitentibus ad Deum conuersionem, apud quem de venia impetranda non desperabat. ¶ A MATRE NOLI DESCENDERE) Ab Ecclesia, domina matre, cuius de vberibus alimur. ¶ SENSI IPSE RVINAM) Sensi me mori. Sensi vnde ipse decideram. In apogr. *sensisse ruinam*. ¶ VOLVTARIQ. SACCIS) In apogr. *volutarique satis*. Pœnitentis habitus, mala sui ipsius tractatio. extra lætitiam deuersari, in asperitudine sacci, & horrore cineris, ab omni vitæ fruge dilui. In sacco & cinere volutantis, concinerati & concilicati, Tertullianus. ¶ NE PEREAS FORTE DE PLEBE) Hoc est, de Ecclesia, de turba fidelium, de populo Christi, de populo sancto. Erat enim tunc temporis Ecclesia, Episcopus, presbyter, diaconus, plebs, siue laica.

50. *Qui apostauerunt Deo.*

Quando bellum autem geritur, aut ingruit hostis,
Vincere qui poterit aut latere, magna trophæa.
Infelix autem erit qui fuerit captus ab illis.
Amittit patriam & Regem, qui dignè pro veritate
Pugnare pro patria qui noluit, neque pro vita:
Obisse deberat, quàm ire sub barbaro rege,
Seruitiumque petat qui hostibus sine lege deserre.
Tu si prœliando moreris pro Rege, vicisti.
At si manus dederis, incolumis Lege peristi.
Transfluuiat hostis, tu sub latebra conde:
Aut si intrare potest: si neene, ne cessa,
Vndique te redde tutum, tuos quoque, vicisti.
Et vigilanter age, ne quis incurrat in illa.
Res infamis erit si quis se propalat hosti.
Vincere qui nescit & occurrit tradere sese,
Nec sibi nec patriæ laudem remisit ineptus.
Tunc viuere noluit, cum ipsa vita peribit.
Domini si quis inops, aut profanus ab hoste
Eramon sonans facti, velut aspides surdi,
Orare satis debent, aut se condere tales.

QVAM IRE SVB BARBARO REGE) Barbarum regem dicit, regem non Christianum. ¶ SI MANVS DEDERIS) Thus in aceram miseris. ¶ VNDIQVE TE REDDE TVTVM) Dissentit à Tertulliano Commodianus: consentit autem Cypriano. suadet in persecutione fugam, aut latebras. immo in latebris & in fuga martyrium esse docet. Omnino vetat ne quis incurrat, ne quis se offerat. Denique ait Christianum qui se propalat hosti, esse sui ipsius traditorem. si tamen incidat in hostem, vel opprimatur à persequutoribus, tunc pro nomine Christi esse debere constantissimum. nam si vitam negando redimat, cum ipsa vita periturum. ¶ TVNC VIVERE NOLVIT) Vitam æternam viuere noluit. qui pagani fortis coram præside, coram tyranno, fuit. thura dedit idolo, vel negauit Christum, æternæ vitæ renunciauit, vt momentaneam seruaret. ¶ DOMINI SI QVIS INOPS) vt simpliciter ethnicus. Inopem Domini dicit, qua forma de Saturno, *vents inops animi*, Iuste 4. ¶ VEL PROFANVS AB HOSTE) à persecutoribus nominis Christiani subactus à quibus redditur negator. ¶ ÆRAMEN SONANS FACTI] I. Cor. 13 1. ΑΛΑΛΑΖΟΝ ΤΕC. ¶ VEL VT ASPIDES SVRDI) Qui aduersus Dei sapientiam aures suas obturant. ¶ ORARE SATIS DEBENT) Ita vt pœnitentiæ facultatem ab episcopo impetrare mereantur, Ecclesia, quam negato Christo dehonestauerunt, placata per longam ac miserabilem exomologesin. ¶ AVT SE CONDERE TALES] Ita vt nusquam post hac in Ecclesiæ castris conspiciantur.

36. *De infantibus.*

Duellum hostis subitò venit inundans,
Et priùs quàm fugerent, paruulos occupauit inertes.
Improperandum eis non est, licet capti videntur:
Nec quidem excuso: ob delicta forte parentum
Fuére promeriti, ideò Deus tradidit illos.
Attamen adultos hortor in arma recurrant,
Nascanturque quasi denuo suæ matri de ventre.
Terribilem legem fugiant, semperque cruentam:
Impiam, indocilem, ferina vita viuentem.
Bellum enim aliud cùm fuerit forte gerendum,
Vincere qui poterit, aut certè iam scire cauere.
S . . . .

DESPERANTES] Sensus est apertus: stabilienda tantum [illegible] quo nunc edi curauimus: ¶ ET PRIVSQVAM FVGERENT, PARVVLOS] In apographo: *Et priusquam fugeret paruulos oc in.* ¶ IMPRO-

BILEM LEGEM FVGIANT] In apographo: *Terribilem Legem fugiens*. Fugiant, inquit, Legem illam terribilem, Ethnicam, quæ sacrificare idolis iubet, cuius Legis cultores flammis æternis sunt destinati,

52. *Desertores.*

Desertores enim genere non vno dicuntur.
Est alius nequam, alius in parte recedit;
Sed tamen vtrique iudicia vera decernuntur.
Ecce militatur Christo, sicut Cæsari paretur.
Refugium Regis pete si delictor fuisti;
Tu illum implora, prostratus illi fatêre:
Omnia concedet, cuius sunt & omnia nostra.
Repositis castris vlterius caue delinquas.
Errare noli diu miles per spelæa ferarum.
Sit tibi peccare desistere gestum immensum.

DESERTORES) Desertorum duo genera constituit. Turificatorum & Libellatorum. ¶ AST ALIVS NEQVAM) qui sacrificat idolo: quod est apud Deum principale crimen ¶ ALIVS IN PARTE RECEDIT) qui ne pertrahatur in capitolium sacrificaturus, paciscitur, oblato præsidi libello: concussori, pecunia. ¶ MILITATVR CHRISTO, SICVT CÆS. PAR.) Militatur Christo, qui sacrificare idolo vetat; & in sacrificantes, etiam mortuos, animaduertit pœnis æternis. Paretur Cæsari, qui mori iubet non sacrificantes idolo; nec habet quid faciat mortuis, nam sic mortui pro Christo, qui sic Cæsari paruerunt, vt mortem fortiter oppetierint pro Christi nomine, vitam viuunt æternam. ¶ SI DELICTOR FVISTI.) Delictorem dicit, peccatorem. & sic etiam loqui Cyprianum obseruauimus ¶ REPOSITIS CASTRIS) Castris scilicet aduersus Ecclesiam rursus positis, tu ipse post acceptam pœnitentiam repositus Ecclesiæ castris, noli amplius esse desertor. ¶ SIT TIBI PECCARE DESISTERE G. I.) Consimile est illud Instr. 46, *Summa tibi: grauia peccata deuitato semper.*

53. *Militibus Christi.*

Militiæ nomen cùm dederis, freno teneris.
Incipe tunc ergo dimittere pristina gesta:
Luxurias vita, quoniam labor imminet armis.
Imperio Regis omni virtute parendum,
Tempora postrema si vis pertingere læta.
Ille bonus miles, semper expecta fruenda;
Blandire noli tibi, desidias omninò mitte,
Vt tuo præposito cottidie præsto sis, antè
Sollicitus esto, matutinus signa reuise.
Cùm videris bellum, agonia sume propinqua.
Hæc gloria regis militem videre paratum.
Rex adest, optato propter spem dimicaturum.
Ille parat dona, ille pro victoria lætus
Suscipit, & proprium satellem dedicat esse.
Tu tibi prætereà in Belian parcere noli.
Inpiger esto magis, vt reddat famam pro morte.

INCIPE TVNC ERGO DIMITTERE PRIST. GES.) Suprà dixit: caue vt non delinquas inanis, Instr. 46. Opponit hîc, *dimittere pristina*, illi quod Instr. 47. *sectari prisca*. Prisca seu pristina, sunt quæ ante fidem commissa sunt, & qualia peccant ethnici siue profani. ¶ IMPERIO REGIS) Regis intellige Christum, Ecclesiæ caput. ¶ VT TVO PRÆPOSITO COTTIDIE PRÆSTO SIS) Emendauimus quod in apogr. deprauatum fuerat, *vt tuo proposito*. Præpositum vocat, quem Iustinus & alii: ΠΡΟΕΣΤΩΤΑ: Tertul. *præsidentem*. qui & præpositum Ecclesiæ dixit, & præpositum baptismo. ¶ AGONIA SVME PROPINQVA) Sume, præsume, intellige in proximo esse festum & solenne certamen, ex quo patet in cælum iter. Agonalem diem & Agonalia festa certamina dixêre Romani, quæ priùs Agonia dicebantur: teste Ouidio, 1. Fast. Et prius antiquus dicebat Agonia sermo. ¶ OPTATO PROPTER SPEM DOMINICATVRVM) Scribendum videtur: præter spem dimicaturum. Venturum Regem, id est, Christum, qui præsideat martyrio, certamini. Vigilate vtique milites Christi, quia qua hora non putatis filius hominis veniet. ¶ ET PROPRIVM SATELLEM DEDICAT ESSE) Satellem dixit pro, Satellitem. &, *proprium esse dedicat*, hoc est stabilem, firmum fortemque. In apogr. superlitum animaduerti veteris scripturæ vestigium, *dedicat*, quam hic minimè conuenire arbitramur. ¶ TV TIBI PRÆTEREA IN BELIAN PARCERE NOLI) In apographo scriptum fuerat; *Tu tibi præterea in delictis parcere noli*. Quæ scriptura ferri & explicari posset nisi nos admoneret is qui apographum recensuit veterem manum fuisse, *in Belian*. Hoc est, caue ne desidia aut supinitate tua, dum tibi fortè nimium blandiris, desis tibi ipsi aduersus Belian, siue diabolum; ne tibi improuido obrepat Satanas; Malus, Iniquus. ¶ IMPIGER ESTO MAGIS) Tantum absit vt tibi perniciem inferat Belias tentationibus suis: quin potius ab iis famam reporta; ita vt sis exemplo fratribus disciplinæ ac fidei diligentissimè seruatæ,

54. *De refugiis.*

Damnatorum animæ meritò se ipsæ secernunt.
Ex hoc progeniti iterùm ad sua recurrunt.
Radix Cainæa, maledictum semen erumpit,
Et in seruili gente sub barbaro rege refugit.
Flamma quos æterna torquebit die decreto.
Vult vagus errare sine disciplina profugus,
Grassari per fauces viarum lege solutus.

Iſti ergo tales, quos nulla pœna coëgit,
Si viuere nolunt, ab idolis reſpici debent.

DE REFVGIIS) In apograph. legitur, de refugiis, & ante vltimum verſum apparet lacuna, quaſi *refugia* dixerit Commodianus, pro *refugis*: vt ſeruitia, pro ſeruis. Nos deeſſe quicquam non arbitramur, & Inſtructioni titulum fecimus, De refugis. ſic fuerit nota lacunæ ſuperflua. ¶ EX HOC PROGENITI] Ex hoc ſcilicet Belia, de quo Inſtr. præced ¶ ITERVM AD SVA RECVRRVNT] ad ſuos Ethnicos, idololatras. ¶ RADIX CAININA] vel potius, Cainæa, vt ſupra inſtr. 36. In apogr. vitioſe, *Radix Cananaa*. ¶ SVB BARBARO REGE) vt ſuprà, Chriſtum ſimpliciter dixit, Regem, ita hic Barbarum regem vocat Beliam, Satanam, Antichriſtum. ¶ DIE DECRETO] Decretorio. cenſorio. die iudicij, die reſpectus. In cognitione animarum. In reſpectione. ¶ SI VIVERE NOLVNT, AB IDOLIS RESPICI DEBENT] In apographo legitur: *Sydere volunt*. Secundum hæc veſtigia ſcribendum: *Si videre volunt*. Si videre volunt, quos adorent deos, nec fidem adhibere velint Deo vero, quia non vident; confidant autem ſimulacris ſuis æneis ligneiſque aſpiciantes certe quantum voluerint, oculos habent æneos ligneoſque, nec tamen vident, ergo talium fabricatores & cultores deorum, numinibus ipſi ſuis peiores ſe faciunt, & ſubſannant oculos deorum ſuorum cæcos, adeoq. ob impietatem ſuam ab ſuis ipſi diis reſpui debent. At, ſi verum amamus, præferenda eſt hæc ſcriptura: *Si viuere nolunt, ab idolis reſpici debent*. Etenim tota Commodiani philoſophia eſt, vita æterna. quam ſi viuere iſti, inquit, nolunt, ab idolis reſpici debent: hoc eſt ab Satanæ miniſtris, qui adulantur in cauis ſimulacrorum.

55. *De lolij ſemine.*

De ſemine lolij; qui ſtant in Eccleſia mixti.
Expletis temporibus meſſis ſeparatur à fructu
Lolium enatum, quod non miſerat Dominus.
Omne lolium agricola collectum ſeparat illud.
Lex ager nobis eſt, qui fecerit bonum in illa,
Ipſa vtique nobis præſtat requiem veram;
Ipſe dominator: nam lolium igne crematur.
Si ergo putatis quoniam ſub vno morantur.
Erratis. ſteriles Chriſtianos vos eſſe deſigno.
Maledicta fuit arbor ſine fructu ficulna
In verbo Domini; & ſtatim exaruit illa.
Non operas facitis, non donum gazo paratis.
Et ſic promereri Dominum putatis inanes?

LEX AGER NOBIS EST] Agri parabola ſignificat nobis Legem Chriſti. Ipſe Chriſtus, Ego ſum vitis vera. Ioan. xv. 1. ¶ STERILES CHRISTIANOS] Infrugiferos, ΑΓΟΝΟΥΣ, ſpadones. bonorum operum ſteriles. ¶ NON DONVM GAZO PARATIS] Gazum dicit, theſaurum ſacrum, Corbonam. Gazam Eccleſiæ, Gazophylacium Inſtruct. 71. In gazo præterea de labore mittere debet. Arcam dixerat Tertullianus; Alij, Concham. Hic igitur Commodianus ſteriles Chriſtianos appellat, qui de facultatibus ſuis in vſus pauperum nihil conferebant. Hanc ſterilitatem Cyprianus ſacrilegam eſſe ait, lib. de opere & eleemoſyn. Paulinus Epiſt. 34 Aridas manus dixit, eorum qui negligebant in Eccleſia poſitam à Domino menſam indigentibus. Idem: *caleſtis igitur trapezita hac menſa eſt, theſaurum vita ſtruens, & ad margaritam negotiandam Dei ſenus exercens.*

56. *Diſſimulatori.*

Diſſimulas legem tanto præconio latam,
In tot prophetarum cæleſti voce clamantem.
Si propheta tantùm declamaſſet in nubem,
Sufficeret vtique Domini vox miſſa per illum.
In tot prophetarum volumina lex Domini proclamat,
Malitias nullus dimittit. ita æquè de corde
Vis bona videre, & fraudibus viuere quæris.
Lex ipſa cur ergo proceſſit tanto labore?
Abuteris Domini mandata, & te filium inquis.
Tu ſi talis eris, ſine cauſa, videris inquam.
Omnipotens mites quærit ſibi filios eſſe,
Rectos corde bono, deuotos legi diuinæ,
Immites autem iam ſcitis vbi demerſit.

DISSIMVLATORI.) Hypocritæ; qui ſe Chriſtianum ſimulat, & Antichriſtiana, ſiue Secularia & Satanica viuit ¶ ITA AEQVE DE CORDE VIS BONA VID.) Quia pariter cupis Dei benedictionibus & benefactis adfici, eadem opera per calumnias & dolos de fratris tui ſpoliis diteſcere. ¶ OMNIPOTENS MITES QVÆRIT) Matth. v. 5. Beati pacifici, quoniam filij Dei vocabuntur Pacificatores, ΕΙΡΗΝΟΠΟΙΟΙ ¶ IMMITES AVTEM) Paulo ad Tim. II. 3. ΑΝΗΜΕΡΟΙ, ΑΦΙΛΑΓΑΘΟΙ, oppoſiti benignis. ¶ SCITIS VBI DEMERSIT.) In ſtagnum ignis, vbi fletus & ſtridor dentium.

57. *Sæcularia in totum fugienda.*

Si quidam doctores, dum expectant munera veſtra,
Aut timent perſonas, laxant ſingula vobis;
Et ego non doleo, ſed cogor dicere verum.
Cum caterua mali pergis ad ſpectacula vana,
Vbi Satanas fragoribus Circo operatur.

Licere

Licere persuades tibi quodcumque placebit.
Altissimi proles, cum filiis Zabuli mixta,
Respicere num vis, queis renunciasti, priora?
In ipsis versaris iterùm, quid proderit Vnus?
Aut si pro languore datum quod stulte profanus
I . . . .
Nolite diligere mundum neque ambitum eius;
Tanta Dei vox est, & tibi proba videtur.
Obseruas mandatum hominis, & Dei deuitas;
Tu fidis muneri, quo doctores ora procludunt,
Vt taceant, neque dicant tibi iussa diuina.
Me vera dicentem, sicut teneris, prospice summum:
Filius cuius eras, illi te adsigna clientem,
Viuere si quæris gentiliter homo fidelis;
Gaudia te mundi remouent à gratia Christi:
Indisciplinatè quod leue licere præsumis,
Et caros histriones & cantica musica quæris,
Nec tali subolem garrire amentia curas;
Eum vita frunisci putas? improuidus erras.
Altissimus iubet, & iusta præcepta deuitas.

SECVLARIA IN TOTVM EVO.] Hoc est, non esse dissimulandum. neque enim conuenire Ecclesiæ cum seculo. Ecclesia, Christus; Seculum, Satanas. Itaque non permiscendam esse Altissimi prolem cum filiis Diaboli: neque laxandam esse disciplinam nimia pastorum indulgentia, per gratiam, aut sordes. ¶ DOCTORES] Doctores, præpositi, præsides, pastores, episcopi. ¶ CVM CATERVA MALI] Mali, id est Satanæ. ¶ VBI SATANAS FRAGORIB. CIRCO OP.] Tertullianus, lib. de spec. Cum ergo furor interdicitur nobis, ab omni spectaculo auferimur, etiam à Circo, vbi propriè furor præsidet &c. ¶ CIRCO OPERATVR) In apographo scriptum fuerat, *Vbi Satanas fragoribus comparatus.* ¶ QVAIS RENVNCIASTI PRIORA) Priora dicit quæ suprà, *pristina*, prisca, ea quæ in ante Fidem. Ea vero sunt, Diabolus, pompa, & angeli eius. Tertul. & toto illo de Spectaculis. ¶ QVID PRODERIT VNVS] Quid proderit tibi factum fuisse in lauacro filium Dei, qui est vnus, omnipotens, Altissimus, cui perfidum dixisti sacramentum? Imo iam iudicatus, damnatusque es ab eo qui solus est, cui soli peccasti: vt est in Psal. 51. soli inquam, Deo, qui consortem non habet: aduersus quem non habes opponere alium Deum qui te eripiat. Scio aduersam huic Psalmi versiculo interpretationem adferri ex Ambrosio; quæ Dauidis, id est, regis personam accipit, & circa adulationem iudicari periclitatur. ¶ AVT SI PRO LANGORE DATVM) Ad refocillandas aut recreandas animi languescentis vires, ab iis mollissimis & facillimis doctoribus concessa tibi fuerint spectacula. ¶ NOLITE DILIGERE MVNDVM] Ioannis 1. ¶ NEQ. AMBITVM) Hoc est, id omne quid mundo ambitur & continetur. Ioannes dixit *ea quæ in mundo sunt.* Tertullianus & Cyprianus dixêre *pompa Diaboli.* ¶ OBSERVAS MANDATVM HOMINIS] Discernit inter mandata Dei & mandata siue traditiones hominum. quod ostendimus sæpissimè factum à Cypriano, secundùm præcepta Pauli. ¶ QVO DOCTORES ORA PROCLVD] & fiunt muti, non valentes latrare. ¶ PROSPICE SVMMVM] Altissimum Deum opt. max. qui & summus Doctor. ¶ GENTILITER] Ethnicè. Sic Paulus ad Gal. 2. ¶ ET VITA FRVNISCI) Vita illa quam Deus Fidelibus suis pollicetur, frui putas? ¶ SVBOLEM GARRIRE) Loquacem nidum, dixit Iuuenalis, Sat.

58. *Christianum talem esse.*

Cùm Dominus dicat, In gemitu edere panem:
Hîc vt quid nunc agis, qui cupis viuere lætus?
Rescindere quæris sententiam summi Dei missam
In protoplastum: vis frenum prodere Legis.
Si Deus omnipotens cum sudore viuere iussit,
Tu qui iocundaris, eris iam exterus illi.
Indignatum ait Dominum scriptura Iudæis:
Ab esca refecti surrexerunt ludere filI.
Nunc ergo cur illos prosequimur sponte profectos?
Vnde perierunt illi nos cauere debemus.
Maxima pars vestrûm luxuriis dedita paret.
Transgrederis legem cùm te fucis inficis, in te
Apostolus clamat, immò Deus per illum:
Licentia vestra vos, inquit, in ipsa deperdunt.
Esto ergo talis, qualem vult esse te Christus,
Mitis & in illo hilaris, nam sæculo tristis
Excurre, labora, suda, cum tristitia pugna.
Spes cum labore venit, & victoriæ palma donatur.
Si refrigerare cupis, admartyriza.
Exspecta requiem futuram in transitu mortis.

CHRISTIANVM TALEM ESSE) Non hypocritam, non dissimulatorem, non secularia sectantem. ¶ ERIS IAM EXTERVS ILLI) non coheres Christi, non filius Dei, non municeps æternæ illius ciuitatis. ¶ SPONTE PROSECTOS] Iudæos recutitos, curtos, ΛΕΙΠΟΔΕΡΜΟΥΣ, verpos. ¶ SPES CVM LABORE VENIT) Spes labori conuenit. Spes alit agricolam. ¶ ADMARTYRIZA] Adsiste martyri, procede ad martyras qui in carcere. horum necessitates pro facultatibus tuis adiuua: constantiam monitis, hortatibus foue, accende. Ipse Commodianus, Instr. 6. *Certe si non ipse pugnat, vel suggerat illis.* Vetus Inscriptio. Romæ, via Ostiensi. ¶ MANDROSA MARTYRVM OBSEQVIIS DEVOTA TRANSEGI FALSI SECVLI VITAM) Apud Grut pagina MLV.

59. *Matronis Ecclesiæ Dei vivi.*

Matronas vis esse, Christiana, vt sæculi domnas,
Auro te circumdas, aut serica veste, pudica;
Terrorem Legis ex auribus vento remittis:
Res vanas adfectas, cuncta de Zabuli pompa:
Ornatis ad speculum, cincinnos fronte reflexos;
Necnon & inducis malis medicamina falsa:
In oculis puris stibium peruerso decore,
Seu crines tingis, vt sint toto tempore nigri.
Est Deus inspector, penetrat qui singula corda,
Ceterùm pudicis ista necessaria non sunt.
Casto atque pudico sensu pertundite pectus.
Lex Dei testatur tales abscedere leges.
Ex corde qui credit feminæ marito probatæ
Sufficiat esse non cultibus sed bona mente.
Induete vestes quas optat frigus & æstus
Aut nimium solis; tantum vt pudica probetis:
Et in plebe Dei facultatis dona demonstra.
Das tibi mometium Clarissima quondam
Exanimata iacens precibus viduarum erecta,
In dando promeruit, non comtibus, inde leuari.
Vos matronæ bonæ vanitatis fugite decorem.
In feminas congruit cultura lupanas.
Vincite malignum, pudicæ feminæ Christi.
In dando, diuitias vestras ostendite totas.

CRINES VT SINT VOTO TEMPORE NIGRI) Etiam cùm appropinquante senio candidiores fiunt ¶ EX CORDE QVA CREDIT FEMINA MARITO PROB.) Sufficiat feminam marito, qui credit ex corde, probatam esse, non cultibus, sed bona mente. ¶ DAS TIBI MOMERIVM) Sic legitur in apographo Hesych. ΜΟΜΜΩ, ΟΗΜΕΙΣ ΜΟΡΜΩ ΦΑΜΕΝ. ΤΟ ΦΟΒΗΤΡΩΝ ΤΟΙΣ ΠΑΙΔΙΟΙΣ. Etymologicum: ΜΟΡΜΩ, ΟΝΟΜΑ ΓΥΝΑΙΚΟΣ. ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΩΣ ΕΚ ΤΑΥΤΗΣ ΤΑ ΠΡΟΣ ΚΑΤΑΠΛΗΞΙΝ ΤΥΠΩΘΕΝΤΑ ΠΡΟΣΩΠΕΙΑ ΕΚΑΛΟΥΝ ΜΟΡΜΟΛΥΚΕΙΑ. Momar, Sicula dictio: habitus vituperandus & turpis Festus, & Isidorus in Gloss. An igitur Commodianas Matronas Christianas indecenter excultas, ipsas sibi mumerium dare, indutas improbiore aut lasciuiore cultu comtuque, ¶ NON COMTIBVS In apographo, *non comtibus*, & superscriptum, *cultibus*. Lucretius I. *Virgineos circumdata comtus.* ¶ DAS TIBI) Circumdas, Induis. ¶ PRECIB. VIDVARVM ERECTA) Tabithæ historiam tangit. Commotus viduarum precibus Petrus, orauit Deum, vt suscitaret à morte Thabitam, & erecta est clamante Petro, Tabitha surge. Act. IX. Cyprianus lib. de opere & eleemos. ¶ FEMINAS LVPANAS) In apographo *Lupans*: Lupanas, ΛΥΚΑΙΝΑΣ, Lupas. Glossæ. ΠΟΡΝΗ, *Lupanaria*, Meretrix, ΠΟΡΝΕΙΟΝ, *Lupanarium*.

60. *Item ipsis.*

Audi vocem, quæ vis Christiana manere,
Beatus Paulus qualiter te ornari præcepit.
Cæliloquus item Esaïas doctor & auctor.
Detestatur enim prauitatem mundi sequentes.
Exaltatæ, inquit, iacebunt filiæ Sion.
Fas in Deo non est Christianam coli fidelem.
Gentili more quæris procedere, Dei sancta,
Has Dei præcones damnant in Lege, clamantes;
Iniustas esse fœminas quæ se taliter ornant.
Capillos inficitis, oculos fuligine telinitis,
Leuatis comulas granulatim, fronte depicta,
Malas medicatis quodam superducto tubore,
Nec non & in aures grauissimo pondere pendent;
Obruitis collum monilibus, gemmis & auro;
Palmas Deo dignas præsagio malo ligatis.
Quid memorem vestes, aut totam Zabuli pompam?
Respuitis Legem cùm vultis mundo placere.
Saltatis in domibus, pro psalmis cantatis amores.
Tu licet sis casta, non te purgas sinistra sequendo:
Vos ideò tales Christus cum Gentibus æquat.
Ymnificato choro placitoque Christo placere;
Zelantes feruore Christo offerte odorem.

AVDI VOCEM) Instructionis istius versus sunt abecedaria, siue alphabetica serie compositi ¶ FAS IN DEO NON EST) Hoc etiam habet Commodianus à Tertulliano, & quæ deinceps hac instructione sequuntur. ¶ INIVSTAS ESSE DAMNAS) Iniustæ sunt quæ damnant Dei manus: exprobrant Deo quod non aliter ipsas ornauerit, adfectant quod noluit Deus faciunt se alias quam fecerit Deus quod est iniustum & inuerecundum. Sic Tertullianus iustum esse colorem

negat de colorum adulterio confectum. Auctor naturæ Deus, interpolator Satanas. Vid. lib. 11. de cultu fem. ¶ OCVLOS FVLIGINE REPLINITIS) nigro puluere quo oculorum exordia producuntur. ¶ LEVATIS COMVLAS) Iuuenalis in VI. —— tot adhuc compagibus altum Ædificat caput ¶ GRANVLATIM) Discriminatis per granos capillis. Granos intellige ipsa crinium flagella; Vetus interpres historiæ Iudith. Comam discriminauit, id est, granam fecit. & in Synodo Bracarensi, placuit Lectores granos gentili ritu non demittant. Glossæ vet. *Granatum*, ΚΟΚΚΟΤΟΝ. Isid. Orig. 21. *Granus & cinabar*, *Gotherum*, Iac. Sirmondus, & Io. Sauaro, ad Ep. 13. lib. 3. Sidonii Apollin. Aliis dispositio crinium in gradus & anulos toto capite comtu Quintil. 12. 10. ¶ MALAS MEDICATIS) Tertul. Cutem medicaminibus vigeor: genas rubore maculant. ¶ PALMAS DEO DIGNAS) quas dignius debeatis ad Deum vrantes expandere. ¶ PRÆRAVIO MALO LESVRTIS] Etenim damnationis præsagium est: cuius est apud Matthæum formula: Ligatis manibus & pedibus eius mittite eum in tenebras exteriores. ¶ HYMNIZICATO CHORO) Ecclesiæ Christi. ¶ PLACITOQ. CHRISTO PLECETE) Cui Pater de cælo: *Hic est filius meus dilectus in quo mihi complacui.*

61. *In Ecclesia, omni populo Dei.*

Iustus ego non sum, fratres, de cloaca leuatus:
Nec me supertollo, sed doleo vestri, qui eerno
Ex tanto populo nullum in agone coronari.
Certè si non ipse pugnat, vel suggerat illis.
Cladem obiurgatis: ô venter effercite luxu,
Laborat frater aduersante mundo sub armis,
Et fartus opibus nec pugnas, nec pugnanti te sistis?
Stulte, non intendis vnum bellare pro multis?
In talem pendet Ecclesia tota, si vincat.
Abstineri vides fratrem, & pugnare cum hoste.
Optas tu in castris, pacem foras ille repugnat.
Misericors esto, vt sis ante omnia saluus.
Nec metuis Domium præconio tanto clamantem?
Inimicis etiam qui iubet alimenta præbere,
Prandia ab eo prospice Tobia, qui semper
Omnibus omninò diebus cum paupere sumpsit.
Pascere tu quæris, stulte, qui te deouò pascat.
Vis ille mihi paret, qui componi proponit?
Laute cibatum distento ventre declamat
Oppressus inopia frater iuxta tabescens.
De die Dominica quid dicis? si non ante locauit,
Excita de turba pauperem, quem ad prandium ducas.
Io talibus spes est vestra de Christo refecto.

DE CLOACA LEVATVS) De Seculo, de Idololatria Suprà, Instr. 41. *Nero de inferno leuatus.* ¶ NVLLVM IN AGONE CORONARI) Hoc deplorabat etiam Cyprianus. ¶ CLADEM OBIVRGATIS) Lapsorum deformes reliquias. Cypr. lib. de Lapsis. ¶ O VENTER EFFERCITE LVXV) In apogr. *omanter efficite luxu.* ¶ NEC PVGNANTI TE SISTIS) Vt obfirmes hortatu, consilio, exemplo, vt refoueas subsidio ¶ ABSTINERI VIDES FRATREM) Causa schismatis abstentum. ¶ PVGNARE CVM HOSTE) Stare aduersus Ecclesiam cum hoste, cum aliis schismaticis. ¶ OPTAS TV IN CASTRIS PACEM) Ante pacem Ecclesiæ datam, optas præcipitem dari pacem abstentis. Cypr ¶ FORAS ILLE REPVGNAT) Ille lapsus vel abstentus contemnit Ecclesiam, aut aduersatur Ecclesiæ. ¶ MISERICORS ESTO) Sis mollissimo corde pius & beneficus erga pauperes. ¶ PRANDIA AB EO PROSP. TOBIA) Propius accedet ad vestigia scripturæ quæ est in apographo: *Prandia ab eo prospice Tobo.* Sic in Bibl. Theodulfi præfatione aureis litteris. *Liber Tobi.* Et in veteri canone Scripturarum apud Anastasium Patr. C. P. *Tobo & Tobias.* Græcè ΤΩΒΙΤ ΚΑΙ ΤΩΒΙΑC. Et apud Suidam, ΤΩΒΗΤ, ΟΝΟΜΑ ΚΥΡΙΟΝ, ΚΑΙ ΤΩΒΙΑC ΟΜΟΙΟC. Pater vocatur ΤΩΒΗΤ, vel ΤΩΒΙΤ, Filius ΤΩΒΙΑC. In apogr. *ab eo prospice Larua.* Suprascriptum, *Tobba.* Tobiæ erga pauperes pietatem sacris paginis commendatam in suorum Testimoniorum lib. III. Cyprianus contulit. ¶ QVI TE DENVO PASCAT) . vicissim. ¶ QVI COMPONI PROPONIT) Componi, sepeliri. qui de sepultura cogitat, quis se felicem putat, si quamprimum componatur. Horatius: *Omnes composui Felices: nunc ego resto conficc.* Acro: *Omnes composui: Omnes in vrnas sepeliui.* ¶ SI NON ANTE LOCAVIT] Promisit alteri, qui eum vocauit, cui copiam sui condixit ad prandium. ¶ EXCITA DE TVRBA PAVPEREM) In apographo, *Excute.* Hic vero locus indicat æuo Commodiani in Ecclesia diebus Dominicis Agapas in vsu fuisse. ¶ IN TALIBVS SPES EST) In tabulis Noui Testamenti ¶ DE CHRISTO REFECTO) Christus ipse, Matthæi XXV, 35. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare, &c.

62. *Martyrium volenti.*

Martyrium, fili, quoniam desideras, audi.
Abel qualis erat esto, aut qualis Isaac ipse; aut
Rectam qui diligit Stephanus sibi vitam in itet.
Tu quidem quod optas, res est felicibus apta.
Vince prius Malum benefactis, recte viuendo.
Rex ille tuus cum viderit, esto securus.
Ipsius est tempus, & nos in vtrumque gerentes.
Vt si bellum abest, in pace martyres ibunt.
Multi quidem errant dicentes, Sanguine nostro
Vicimus Iniquum, quo manente vincere nolunt.
Obsidiando perit, & ideo sentit Iniquus.
Legitimus autem non sentit pœnas adactas.
Eiulatuque zelando pectus pugnis pertunde.

Nunc si benefactis viceris, martyr in illo.
Tu ergo qui quæris martyrium tollere verbo,
In pace te vesti bonis, & esto securus.

VINCES FORTE MALUM] Satanam, qui in sacris litteris Ο ΠΟΝΗΡΟC. ¶ REX ILLE TUUS] Christus. ¶ IPSIUS EST TEMPUS] Persecutionis & Pacis. ¶ ET NOS IN UTROQUE OBSEQUENTES] Ipsi Christo seruiamus in Pace & Bello. ¶ SI BELLUM ABSIT] Si persecutio cessat. IN PACE MARTYRES SUNT] Vt suprà, martyres sine sanguine, quibus etsi defuere tormenta, etsi defuit tyrannus, non defuit animus aduersus quælibet tormenta fortis. ¶ QUO MARTYRES TEN. NOL] Manente Iniquo vincere nolunt deficiunt, non perstant in fide, euertuntur, deciciuntur de fide. ¶ OBSIDIANDO PERIT INIQUUS] Obsidione diuturna Satanas circa fortissimum Christianum tandem fatigatur & frangitur. ¶ LEGITIMUS AUTEM] Fortissimus Christianus, verus athletes; probè fidelis, non vincitur, non sentit pœnas, ipsa tormenta superat ¶ EIULATUQ. ZELANDO PEC. PUO. PERTUDIT] eiulatum suum castigabit pugnis, & præ zelo & amore Domini zelabit mortem. Sap. 11. 12. ¶ MARTYRIUM TOLLERE] Martyrium subire · martyrem fieri. Sic loquitur versio Latina vetus Eusebii Cæs. opusculo de Resur. l. *et qui occiditur & et qui martyrium tollit.*

63. *Bellum cottidianum.*

Belligerare quæris, stulte, quasi bella quiescant.
Ex protoplasto die pugnatur in fine vobis.
Libido præcipitat, bellum est, pugna cum illo.
Luxuria suadet, abutere, bellum vicisti,
Vino copioso parce, ne per illum aberres.
Maledicti retine linguam vnde Dominum adoras.
Compesce furorem. pacificum redde te cunctis.
Oppressos miseriis deprimere caue minores.
Tutorem adcommoda tantum, & noli nocere.
Tramite vos recto ducite sincero præ zelo.
In tuis diuitiis comem te redde pusillis,
De labore tuo dona, nudum vesti, sic vinces.
Insidias nulli facias qui Deo deseruis.
Aspice principium, vnde periit inuidus hostis.
Non sum ego doctor, sed lex docet ipsa clamando.
Verba geris tanta vanè, qui sub vno momento
Martyrium quæris otiosus tollere Christo.

BELLUM COTTIDIANUM] Hominis vita, militia est. ΠΕΙΡΑΤΗΡΙΟΝ. Iobi vii. 1. Hanc vero sententiam fusè exsequitur Arrianus ad Epictetum iii cap. 44. CTPATEIA TIC ECTIN Ο ΒΙΟC ΕΚΑCΤΟΥ, ΚΑΙ ΑΥΤΗ ΜΑΚΡΑ ΚΑΙ ΠΟΙΚΙΛΗ. &c, pag. 174. Hæc Philosophus ille profanus, qui litteras nostras attigerat. Est autem multo perfectior Sapientia Christi apud Eusebium, septimò opusculorum quæ Sirmondus edidit Latina versione antiqua, Græcis, si non iam interiere, adhuc latentibus. pag. 155. *Semper persecutio est, semper inuisibile bellum habetur, semper corona, semper abnegatio. Vultis videre certamina religiositatis? Nonnumquam efferbuit quis ira aduersus subditum sibi; rememoratus autem Domini, deposuit acerbitatem: prius enim est feruori incensa ira resistere, quam flammæ ignis quæ à foris habetur. Quia igitur martyr est, qui propter Deum ad exteriorem flammam resistit, martyr & verè martyr, qui extinguit interius incendium inuidiæ propter Dominum Iesum.* Et paulò post: *Certamina igitur cottidiana sunt ista, quæ per dies & noctes sunt nobis.* Dein apponit exempla. ¶ BELLIGERARE QUÆRIS] Temere & furiose ad martyrium ruis inquietus & subitus. ¶ COMPESCE FUROREM] Noli contra furiatæ mentis aduersarium refutari, nec maledicenti remaledicere, nec remordere mordentem. ¶ SINCERO PRÆ ZELO] In agoni *sincero perfecte* ¶ OTIOSUS CHRISTO] qui nullis operibus vacas, quæ mandatis Christi continentur.

64. *De zelo concupiscentiæ.*

Dum cupis, inde peris; dum ardes proximi zelo.
Extinguis te ipsum quando te incendis abintus.
Zelans alium, inuide, de malo laborantem,
Et te parem concupis fieri pecuniæ tantæ.
Lex sic non aspicit. dum illum incumbere quæris
Omnia suspensus, viuis in ardore lucrorum.
Cùmque reus tibi sis, ipsum te iudice damnas,
Oculorum acies numquam satiatur auara.
Nunc ergo si redeas & cogites, vana cupido est.
C............................
Vnde Deus clamat, Stulte hac nocte vocaris,
Post te mors ruit: Cuius erunt ista talenta?
In suprêma ædis iniusta lucra condendo.
Suggeret cum Domino vnicuique vita diurna.
Congestet alius: tu benè viuere quære.
Et Dei cor conscius, ages super omnia victor.
Nec enim dico vt te in triuio tinnites,
Cùm pro die tuo vigilas, sine fraude viuendo.
In esca perit auis, aut hæret improuida visco.
Arbitrare tibi simpliciter valdè cauendum.

Excedant alij finem, tu prospice semper.

DVM ILLVM INCVMBERE QVÆRIS) Incumbere in illum tamquam in prædam. ¶ AD ERORAS) Ad temet-ipsum. ¶ STVLTE HAC NOCTE VOCABERIS) Lucæ xii. ΤΑΥΤΗ ΤΗ ΝΥΚΤΙ ΤΗΝ ΨΥΧΗΝ ΣΟΥ ΑΠΑΙΤΟΥΣΙΝ ΑΠΟ ΣΟΥ. Cyprianus lib. de Opere & Eleemos. Stulte, hac nocte expostulatur anima tua. quæ ergo parasti, cui erunt? Martialis, viii. 44. Rape, congere, aufer, posside: relinquendum est. ¶ IN SVPREMA ARCIS) Luc In apothecas. ¶ VT TE IN TRIVIO TINNITES) Captandæ plebeculæ gratia cum tintinabulo incedas. ¶ SIMPLICITER VALDE CAVENDVM) Columbæ simplicitatem, serpentis prudentiâ temperare debes.

65. *Qui de malo donant.*

Quid te bonum fingis alieno vulnere, vecors.
Vnde tu largiris, alter cotide plorat.
Ista tu discredis Dominum videre de cælis?
Dona iniquorum non probat Altissimus, inquit.
Erumpes miseris, dum fueris locum adeptus.
Munera dat alter, vt alterum reddat inanem.
Aut si fenerasti, duplicem centesima nummum.
Largiri vis, vt te, quasi malum malo depurges:
Omnipotens tales operas omninò recusat.
Donasti de lacrimis, candidatus ille ingratis
Oppressus vsuris deplorat factus egenus.
Nactus præterea tempus capratoribus, hostis
Ad præsens populus; pretio tu sanctus iniquus
Nec non & de lucro mercis vis te piare;
Te ipsum inludis, non alium, inique.

QVI DE MALO DONANT) Ignatius ad Trallianos: ΠΑΡΑΙΝΕΙ ΤΙΣ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΩΝ. ΜΗΔΕΙΣ ΑΓΑΘΟΣ ΛΕΓΕΣΘΩ ΚΑΚΩ ΤΟ ΑΓΑΘΟΝ ΚΕΡΑΝΝΥΣ. ¶ DONA INIQVORVM) Ecclesiastici xxxiiii. ¶ ERVMPES MISERIS) Vt suprà, Illum incumbere quæris, Omnia suspensus. Instr. 64. ¶ DVPLICEM CENTESIMA NVMMVM) Ea pecunia fenore occupata quot mensibus centesimam exegisti. vt apud Iuuenalem Pollio, *qui triplicem vsuram præstare paratus, Circuit, & fatuos non inuenit.* & apud Horat. I. Ser. Sat. 2. *Quinas qui capite mercedes exigit.* ¶ CENTESIMA) Esdræ II. 5. Reddite eis agros suos quin potius & centesimam pecuniæ. Græca Sixtinæ editionis tantum habent: ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥ ΑΡΓΥΡΙΟΥ ΤΟΝ ΣΙΤΟΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΟΙΝΟΝ, ΚΑΙ ΤΟ ΕΛΑΙΟΝ ΕΞΕΝΕΓΚΑΤΕ ΑΥΤΟΙΣ. Deesse aliquid videtur. Latinus interpres Latina sua, ad æui sui vsum accommodauit. Chrysologus: *Vsura mundi, vnum ad centum. Vsura Christi, centum ad vnum.* ¶ CANDIDATVS) Candidatum dicit petitorem, togatorem, mendicum, & candidatum fortean baptismi, quem Tertullianus dicit, candidatum Dei. ¶ TEMPVS CAPTATORIBVS) Annonæ flagellatoribus. ¶ HOSTIS AD PRÆSENS POPVLVS) qui iam auaritiem tuam detestatur: sed in futurum habebis etiam Deum vltorem. ¶ DE LVCRO MERCIS) Turpiter comparatæ, sæpiùs repositæ ac reseruatæ, ad captandum ex annonæ caritate lucrum.

66. *De pace subdola.*

Dispositum tempus venit nostris. pax est in orbe;
Et ruina simul blandiente seculo premit
Præcipitis populi, quem in schisma misistis.
Aut facite legem ciuitatis, aut exite de illa.
Conspicitis stipulam cohærentem in oculis nostris,
Et vestris in oculis non vultis cernere trabem.
Subdola pax vobis venit, persecutio flagrat.
Vulnera non parent, & sic sine cæde ruitis.
Bellum in absconso geritur, sub pace quod ipsa
De vobis vix vnus cautè se gessit.
O malè muniti, & in occisione prædicti!
Laudatis pacem subdolam, & vobis iniquam.
Alterius facti milites, non Christi. peristis.

DISPOSITVM TEMPVS) Pacis subdolæ. Seculum à Deo sic ordinatum Eiusmodi vero tempus à Cypriano descriptum fuerat, libro de Lapsis. *Traditam nobis diuinitùs disciplinam pax longa corruperat. Studebant augendo patrimonio singuli* &c. ¶ PRÆCIPITIS POPVLI) Qui temere pacem dari volebat lapsis; qui ad pacem festinabant. ¶ FACITE LEGEM CIVITATIS) Legem, disciplinam ciuitatis Dei, Ecclesiæ. Cypr. Epist. 10. 11. 12. 13. 14. ¶ ET IN OCCISIONE PRÆDICTI) Ieremiæ 48. 15. & 50 27. ¶ LAVDATIS PACEM SVBDOLAM) Inceditis per ignes suppositos cineri doloso.

67. *Lectoribus.*

Lectores moneo quosdam, cognoscere tantùm,
Et dare materiam cæteris exemplo viuendi.
Certamen fugere, lites totidemque vitare.
Terrorem premere, nec vnquam esse superbos.
Obsequia iusta malorum quoque deferre.
Reddite vos Christo similes, filioli magistro;

Inter agrestina benefactis lilia sitis.
Beati facti estis cum feritis edicta.
Vos flores in plebe, vos estis Christi lucernæ.
Seruate quod estis & memorare potestis.

LECTORES MONEO QVOSDAM) Quibus ea non erat peritia, quam Cyprianus in iis ordinandis requirebat, Epist. 24. 32. & 34. ¶ CONOSCERE TANTVM) ΑΝΑΓΝΩΝΑΙ, quod a Commodiano transfertur ad simplicem ooritiam frontis & oris & vultus. ¶ CERTAMEN FVERE) Contentiones. iurgia. ¶ TERRORES PREMERE) Non esse minaces. ¶ OBSEQVIA IVSTA MAIORVM) Episcoporum, atque etiam ceterorum, immo etiam secularium potestatum. ¶ AGRESTINA LILIA) ΚΡΙΝΑ ΤΟΥ ΑΓΡΟΥ) Matth. vi. 29. ¶ CVM FERITIS EDICTA) quæ ad martyrii coronam ducunt. ¶ VOS ESTIS CHRISTI LVCERNÆ) Etenim Lectores ex ambone & pulpito scripturas legebant in Ecclesia. ¶ VOS FLORES IN PLEBE) Ecclesiastici xxxix. 19. *Florete flores quasi lilium* Quemodo autem in plebe Lectores, qui etiam à Cypriano tam studiosè velut in gradu constituebantur, adhibita in consilium plebe antratam habente ordinationem. nam & inter Lectores erat doctor Audientium siue Cathecumenorum. Erat igitur Lector in ordinatione quidem clerica, non autem sacerdotali, quæ ab Episcopo, qui summus erat sacerdos, vltra diaconum aut subdiaconum non extendebatur, adeoque florebat in plebe Lector, mellaproximus sacerdotio siue ordini sacerdotali. Videantur Epistolæ Cypriani supra citatæ. Scripturas, siue codices sacros penes Lectorem fuisse docent Gesta purgationis Cæciliani & Felicis sub Constantino & Constantio Coss.

68. *Ministris.*

Mysterium Christi Zacones exercite castè,
Idcito ministri facite præcepta magistri.
Nolite ludere personam iudicis æqui,
Integrate locum vestrum per omnia docti,
Susum intendentes, semper Deo summo deuoti.
Tuta Deo reddite sacta ministeria aræ,
Rebus in diuersis exemplum dare parati.
Inclinate caput vestrum pastoribus ipsi.
Sic fiet vt Christo possitis esse probati.

MYSTERIVM CHRISTI ZACONES) Idem Ignatius ad Trall ΔΕΙ ΔΕ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΔΙΑΚΟΝΟΥΣ ΟΝΤΑΣ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ ΧΡΙΣΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΚΑΤΑ ΠΑΝΤΑ ΤΡΟΠΟΝ ΑΡΕΣΚΕΙΝ, &c. ¶ ZACONES) Diacones, breuiata dictione Græca, ΔΙΑΚΟΝΟΥΝΤΕΣ. ¶ MYSTERIVM CHRISTI) Sacramentum Christi. Corpus Christi plerisque in Ecclesiis diaconi offerebant, quod posteà vetitum Concil. Arelatensi I. cap. 15. *De diaconis quos cognouimus multis locis offerre, placuit minimè fieri debere.* Arelat. II. 15 *Vt diaconus in secretario inter presbyteros non sedeat: & corpus Christi præsente presbytero tradere non præsumat.* Vnde sequitur absente presbytero, tradidisse. Hoc verò mysterium castè exerceri vult Commodianus.

69. *Pastoribus Dei.*

Pastor, si confessus fuerit, geminauit agonem.
Apostolus autem tales iubet esse magistros:
Sit patiens rector, sciat vbi frena remittat.
Terreat in primis, & posteà melle perungat.
Obseruetque priùs vt faciat ipse quæ dicit.
Redditur in culpa pastor secularia seruans,
In faciem cuius sis ausus dicere quicquam.
Bullit in inferno rumoribus ipsa gehenna.
Væ miseræ plebi, dubia quæ fronte vacillat.
Si talis aderit pastor, penè perdita stat;
Deuotus autem continet, rectè gubernans.
Exhilarantur examina regibus aptis.
In talibus spes est, & viuit Ecclesia tota.

PASTOR SI CONFESSVS) Si de Nomine interrogatus clare & constanter responderit, Sum Christianus. Si thus aceræ profanorum imponere iussus, fortiter abnuendo clamauerit: Non facio. ¶ SECVLARIA SERVANS) qui se adhuc secularibus immisceat. Secularia dicit opposita Christo: antichristiana. Contraria sunt Christus & Seculum. siue Satanas. Christus personas non respicit: Seculum siue Satanas loquitur nobilitatem, generositatem, magistratus. Christus simplicitatem, & sanctam paupertatem: Seculum diuitias: Christus benignitatem, misericordiam, pietatem: Satanas regna, victorias, perfidias, rapinas, incendia, triumphos. Plura de istis ostendimus Epistola præfixa editioni nostræ Cypriani, quæ ab seculo Commodiani summum cepisse videntur incrementum. ¶ PLEBI OVBIA QVÆ FRONTE VACIL.) An Commodianus Pastores episcopos, presbyteros, frontem esse populi Christiani: Itaque, vt in acie militari, primis ordinibus collocandos esse milites fortissimos, qui sint exemplo ceteris, Tertullianus lib. de fuga. Sed quum ipsi ductores, id est ipsi diaconi, presbyteri & episcopi fugiunt, quis de gregario numero sustinebit, ad gradum in acie figendum suadentes. &c. pag. 696. ¶ DEVOTVS AVTEM) Bonus ille pastor, qui ponit animam suam pro ouibus. ¶ CONTINENT) totum ouile continet in vestigio Fidei constantis. ¶ EXAMINA REGIBVS APTIS) Neorum apium examina regem siue ducem quæque suum habere dicuntur. Cypr. Ep. 69.

70. *Maioribus natu dico.*

Me solum exposcit tempus vobis dicere verum.
Ab vno sæpè monetur, quod multi detrectant.
In me solùm volo odia conuertere vestra;

Omnium vt paueant præcordia tentatorem.
Respicire dictum, quod veritas odia tollat.
Iam prædixi quidem de paee subdola quanta.
Blandiens dum vobis subrepsir, ebeu, seductor.
Vos quia nescistis laqueos instare, ruistis.
Sorbetis omninò amara, sed est sæculi ipsum.
Non graris agit, pro quo intercedìtis, vllus.
Ab igne qui refugit, agir in voragine, vestro:
Tunc petit suppetium miser denudatus à vobis.
Ipsi iam borrescunt iudiees peculantia vestra.
S. . . . .
De breuiori titulo non tot inararem,
Inspieitis doeentes quibus vos tenditis vltrò.
Cum ipsis & epulas capiris, & pascitis ipsos.
Ob ea iam terræ pænè fundamenta intratis.

MAIORIBVS NATIS) Tales erant primores, patroni, locupletes, qui tenuiores in clieotelam suam recipiebant. ¶ MI SOLVM) Solus vt, plures altare Domini circumdabo, inquit Tertullianus aduersos Psychicorum gloriosissimam multitudioem, lib. de Pudic. ¶ AB VNO SÆPE) In hanc sententiam fabulatur Phædrus Aug. lib. 1111. fab. 3. Plus esse in voo sæpè quam in torba booi. Hac tatem Instructiooe Commodianus eorum qui inter æui sui Christianos auctoritate pollebant vitia carpit. Sed & cunctis passim Instructionibus de oeglecta disciplina tanto cordis affectu zeloqoe disserit, vt sui seculi Christianis desperationem salutis incutiar. Seosit oraculi veritatem Gennadius episcopus Massiliensis, nec amolitus est quidem vaticinii siue querelæ tristitiam, sed Commodianum ipsum posteris tradens, hoc discrimine fecit insignem. Neque tamen ista fuit solius Commodiani querela Nam & pacem Ecclesiæ sobdolam paulò ante Cyprianus opusculo suo de Lapsis arguerat: & postmodum Sulpitius Seuerus historiæ sacræ libros suos hac certe miserabili deploratione conclusit. Et ounc, inquit, cùm maxime discordiis Episcoporum turbari aut misceri omnia cernerentur; cunctaque per eos odio aut gratia, metu, inconstantia, inuidia, factione, libidine, auaritia, arrogantia, somno, desidia essent deprauata; postremò plures aduersum paucos bene consulentes insanis consiliis & pertinacibus studiis certabant. ¶ OMNIVM TENTATOREM) Satanam. Hic certe Commodianus incutit desperationem Episcopis. ¶ QVOD VERITAS ODIA TOLLAT) Pariat, conciliet sibi. Sic ipse alibi dixit, Martyrium tollere, quod est patrare, reportare martyrii Christiani gloriam. ¶ NON GRATIS AGIT) Patrocinium vestrum venditis magno. ¶ PECVLANTIA VESTRA) Sic legitur in apographo: quæ scriptura, si verà est, peculantia dixerit peculatum, ΔΙΑΡΠΑΓΗΝ. ¶ ET PASCITIS IPSOS) Deuotatis. ¶ TERRÆ FVNDAMENTA) Inferos. Locus Esaiæ cap. XXXIII. secundùm Septuag. sic habet: ΝΥΝ ΔΕ ΕΙΣ ΑΔΟΥ ΚΑΤΑΒΗΣΗ ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΗΣ ΓΗΣ. Aquila & Theodoto dixere, ΕΙΣ ΛΑΚΚΟΝ. Latina versio vetus: in fundamenta laci. Glossæ veteres, ΛΑΚΚΟΣ, Lacuna, lacus, cisterna. Item: Lamæ, ΠΗΛΩΔΕΙΣ ΤΟΠΟΙ. Tertullianus dixit, stagnum ignis & sulphuris, lib. de Fug.

71. *Infirmum sic visita.*

Infirmus si fuerit fratèr, de paupere dieo,
Nolite vacuj talem visitare iacentem.
Fac sub Deo bonum, obsequia redde per nummum.
Inde reualescit, vel si conciderir ille,
Refoueatur bomo pauper, qui non habet vnde
Mercedem tibi, pro illo sed conditor orbis & auctor.
Vel si pigeret ire ad pauperem, semper abosum,
Mitte nummos, & vnde se resumere possit.
Similiterque soror si paupera lecto decumbit,
Incipiant vestræ matronæ victualia ferre.
Clamat ipse Deus, frange tuum panem egeno.
Verbis opus non est visitare, sed benefactis.
Iniquum est, fratet inopia victus ægrotet.
Satagite, non verbis, esum potumque requirit.
Inspieite tales, sed certè debilitatos,
Transigere sese qui non possunt, date subinde.
A Domino vobis spondeo dari quadruplum.

TALEM VISITARE IACENTEM) Clinicum. Grabbatarium. ¶ PAVPEREM SEMPER ABOSVM) Importuni diuitibus, & odiosi solent esse pauperes. sed & proximis etiam & amicis. ΦΙΛΟΙ ΜΙΣΗΣΟΥΣΙ ΦΙΛΟΥΣ ΠΤΩΧΟΥΣ. Prouerb. 14.20. ¶ VNDE SE RESUMERE POSSIT) Vnde ad subleuandam inopiam suam sumere aliquid possit, & sumpticulum facere parandis sibi necessariis, quibus doleat natura negaris; ac tandem vires resumer suas. ¶ VICTVALIA FERRE) Ipse Instr. 61. dicet ——— potent victualia collo.

72. *Pauperibus sanis.*

Pauperies sana quid, nisi diuitiæ adsint?
Ars certè si fuerit, iam & tu communica fratri.
Vnum præsta tibi, ne superbus esse dicaris.
Polliceor quoniam securior diuite viuis.
Excipe doctrinam magni Salomonis in aures.
Responsorem in alto odit Deus pauperem esse,

Idcircò te ſubde, & honorem redde potenti.
Blandus enim ſermo, prouerbium noſti, deriget.
Vincitur officio etſi fuerit ira vetuſta.
Si lingua taceat, nil melius inueniſti.
Sanè ſi non fuerit ars vnde vita regatur,
Aut operam præbe, aut curſum, iuſſu potentis,
Non pudeat neque pigeat procurrere ſanum.
In gazo prætereà de labore mittere debes;
Sicut ſingularis illa, quam prætulit Vnctus.

PAVPERIBVS SANIS] Inſtructione præcedenti dixit, de infirmis & iacentibus: iam de valentibus & ſanis, ſed egenis. qui tamen artis ſuæ quæſtu parare ſibi poſſunt vnde ſe exhibeant. Et hos quidem aliquid de ſubſidio artis ſuæ conferre vult fratribus infirmis. ¶ PAVPERTAS SANA] Eccl. 30. 14. ΠΤΩΧΟΣ ΥΓΙΗΣ ΚΑΙ ΙΣΧΥΩΝ ΤΗ ΕΞΕΙ. ¶ RESPONSOREM IN ALTO] qui ſic reſpondit quaſi deſpiciat, Prouerb. 18. 23. *Cum obſecrationibus loquetur pauper.* ¶ BLANDVS ENIM SERMO] Blandus ſermo ſæpe apud iratos plurimum valet, & gratia ſua facit vt ſubſidant iracundo æſtus. vt ferunt detumeat; confutat animum iracundi feruidum. Sic Lucilius dixit: *Coquens aheneum cùm feruet, paula confutat trua.* ¶ DERIGET] Rigorem ſoluit, emollit, fundit liquefacit. Plautus eodem ſenſu dixit, dirigere, in Curcul. Clipeatus elephantum vbi machæra dirigit: hoc eſt, ità diſcindit aut transverberat, vt effuſo ſanguine prærigida belluæ moles diſſoluatur, aut diuiſa proſternatur. Gloſſæ: ΑΠΕΥΘΥΝΩ, Derigo. ¶ PROVERBIVM NOSTI] Gloſſæ veteres: ΘΕΟΛΟΓΙΑ, *Dei prouerbia.* ¶ IN GAZO PRÆTEREA] Suprà Inſtruct. 55. *Non donum gazo paratus.* Gloſſæ, *Gaza*, ΧΡΗΜΑΤΑ, ΠΕΡΣΙΔΙ ΔΙΑΛΕΚΤΩ. Cyprianus: *Et Dominicum celebrare te credis, quæ Corban non reſpicis?* Commod. 61. De die Dominica quid dicis? SINGVLARIS ILLA] Vidua. Sobriæ ¶ VNCTVS] Chriſtus. Tertul. Apolog. *Chriſtianus quantum interpretatio eſt, de vnctione deducitur.* nomen de ſuauitate vel benignitate compoſitum.

73. *Filios non lugendos.*

Filiorum caſus licet & dolium cordis relinquat,
In nigris exire tamen nec plangere fas eſt.
Lex prudenter ait; animo, nec pompa, dolete.
In Salomoniaco libro ſeptimana finita.
Oblita Dominum de reſurrectione promiſſa,
Si martyras feceris filios, ſic voce deflebis?
Non pudet infrenem gentiliter plangere natos.
Os laceras, tundis pectus, veſtimenta deducis.
Nec metuis Dominum cuius optas regnum videre?
Luge quod fas eſt, noli tamen errare pro illis.
Vos ideò tales, quod minus quàm gentes eſtis;
Germine zabolico facitis vt turbæ pronatæ;
Extinctos clamatis. qua gratia! falſe, periſti!
Nec dolore duxit pater filium mactandum ad aram;
Dolore nec vates filium luxit defunctum!
Omnipotentis enim nec flens deducebat alumnum,
Sed Deo deuotus feſtinanter funus agebat.

IN NIGRIS EXIRE] Vt mos erat gentium minimè Chriſtianarum. Iulius Paulus, Sententiarum lib. 1. Tit. de Sepulcris & Lugendis *Qui luget, abſtinere debet à conuiuiis, ornamentis, purpura & alba veſte.* Atra veſtis conueniens luctui color, triſtior habitus: ſpe reſurrectionis non habebant, mortuos ſuos lugebant vt perditos, vt iam nullos. At Chriſtiani qui Fideles, Fratreſque ſuos ad vitam æternam migraſſe, abiiſſe, præceſſiſſe dicebant, non exibant in nigris: ΤΟ ΓΑΡ ΜΕΛΑΝ ΘΑΝΑΤΩΔΕΣ. Itaque auerſabantur omnia mortis præſagia. Nam & nigrum illud & ferale in tumulis Theta, & nigra in veſte ſeneſcere, ad Chriſtianos pertinere negabant, de vita poſt exceſſum æterna certos. ¶ IN SALOMONIACO LIBRO] Liber inſcribitur Eccleſiaſticus, Sapientia Ieſu, filii Sirach. Salomoniacum librum vocat Commodianus, quia gnomas ſiue ſententias continet ad exemplum Salomonis. ¶ SEPTIMANA FINITA] Eccleſiaſtici xxii. 11. *Luctus mortui ſeptem dies.* Morem fuiſſe antiquiſſimum diſcimus ex hiſtoria Iacobi, Geneſ. L. 10. & ex iis quæ ſunt ad eum locum & ad Siracidem ab doctis viris notata ex Philone & Am. Marcellino. ¶ GENTILITER PLANGERE] More gentium: Paulus ad Theſſalonic. 1. ΚΑΘΩΣ ΚΑΙ ΟΙ ΛΟΙΠΟΙ, ΟΙ ΜΗ ΕΧΟΝΤΕΣ ΕΛΠΙΔΑ. Scilicet reſurrectionis. ¶ EXTINCTOS CLAMATIS] Vt ſuprà Inſtr. 30. Viſit. & 1. Extinai. Extinctos Ethnici dicebant defunctos: Chriſtiani, Præmiſſos ad Deum translatos, euocatos à Domino. ¶ NEC DOLORE DVXIT PATER] Hæc Abrahami & Dauidis exempla ad communem hunc de filiis non lugendis locum citauit Ennodius Ep. Ticinenſis, Ep. 1. lib. 11. vbi Sirmondus hoſce Commodiani verſiculos, & ipſius quidem Commodiani nomen, ab æuo Gennadii & Gelaſii ignoratum primus indicauit. Euſebius, opuſculo de reſurrectione: *Nolo enim quærere ſi non eſt occiſus Iſaac: ſed ex quo propoſuit Pater, mortuus eſt patri Iſaac.* pagina 51. editione Sirmundi. ¶ DEO DEVOTVS] Gloſſæ. *Deuotiſſimus*, ΚΑΘΟΣΙΩΜΕΝΟΣ. Omnia pati & facere paratus.

74. *De pompa funeris.*

De funeris pompa ſollicitus eſſe qui quæris,
Erras, Dei ſeruus, adhuc in morte placere,
Pro! exanimum corpus ornari funeſtum.
O vanitas vera, cupere defunctis honorem.
Mens mundo detenta, nec in morte Chriſto deuota.
Prouerbia noſti. per forum efferri volebat.
Adeo illi ſimiles & fera mente viuentes,
Fauſtum feliceṁque diem in exitu vultis habere,

Vt coëat populus, laudem cum luctu videre,
Non prouides quonam merearis ire defunctus.
Ecce prosequuntur illi, tu iam forte eternaris
Redactus in pœnam. quid proderit pompa defuncto?
Incusatus eris qui ob ista collegia quæris.
Sub Veioue cupis viuere. te decipis ipsum.

PROVERBIA NOSTI) Sic Iulianus Cæs Dionysiu cuidam. ΜΥΘΟΝ ΑΚΗΚΟΑΣ, & ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΕΠΙΣΤΑΣΑΙ. ¶ PER FORVM EFFERRI VOLEBAT) Quemadmodum ille apud Horatium Gargilius, *qui mane plagas, venabula, seruos, Differtum transire forum populumque iubebat.* ¶ QVI OB ISTA COLLEGIA QVÆRIS) Corporis artificum Labitinariorum, qui funera ad ritum Ethnicum ministrabant magnifico apparatu; numerosissima turba prosequentium suos & maiorum imagines. ¶ COLLEGIA QVÆRIS) Aduocas, Sic Instr. 19. dixit collegium facere —— *simile collegio facto.* SVB VEIOVE) Sub Idolis. In apogr, *sub vigore.*

75. *Clericis.*

Congruit in Pascha, die felicissimo nostro,
Lætentur & illi qui postulant sub acta diuina,
Erogetur eis quod sufficit, vinum & esca.
Respicite fonte quo memorentur ista pro vobis.
In modico sumptu deficiris Christo donare.
Cùm ipsi non facitis, quo modo suadere potestis
Iustitiam Legis ralibus? vel semel in anno.
Sic multos vrget blasphemia sæpè de vobis.

CONGRVENT IN PASCHA DIE FELICISS. N.) Quo pignus & arrabonem accepimus resurrectionis in vitam æternam. ¶ QVI POSTVLANT SVMPTA DIVINA) In apographo superscriptum est *qui postulant sabata diuina.* Neutra lectio probabilis mihi videtur: Ista vero sensum efficeret huic Instructioni conuenientissimum: *Lætentur & illi qui postulant sub acta diuina.* Commandatur pietas erga pauperes; illos præsertim, qui postulant & rogant opem ac beneficia fidelium, sub id tempus, quo soluitur synaxis die Paschæ, sub id tempus quo pronunciari solet missa, siue missio Paschalis: sub id tempus, quo dimittuntur fideles, peractis solennibus, peractis mysteriis, peractis rebus diuinis. ¶ RESPICITE FONTE QVO MEMORENTVR ISTA) In apogr. *Respice de forte quo memorentur.* Quæ sunt corruptissima. ¶ CVM IPSI NON FACITIS) Supra, Instr. 69. dixit: *Obseruetque prius vt faciat ipse quæ dicit.* Apollonius: ΔΕΙ ΓΑΡ ΝΟΜΟΘΕΤΗΝ Α ΠΕΠΕΙΚΕΝ ΕΑΥΤΟΝ, ΤΑΥΤΑ ΕΠΙΤΑΓΜΑΤΑ ΕΣ ΤΟΥΣ ΠΟΛΛΟΥΣ ΠΟΙΕΙΣΘΑΙ. Horatius. Si vis me flere, dolendum est primùm ipsi tibi. Pharisæorum est, dicere & non facere: imponere plebi onera, quæ ipsi ne digito quidem velint attingere. ¶ SIC MVLTOS VRGET BLASPHEMIA) Hoc de sæculi sui Clericis Commodianus, & Clerici vocabulum tunc pertinebat etiam ad Sacerdotem. Hoc de sæculo quoque suo testatur etiam ad Eustochium Hieronymus: *Clerici ipsi, inquit, quos & magistros esse oportuerat, pariter & timore, osculantur capita matronarum, & extenta manu, vt benedicere eos putes velle, si nescias, pretia accipiunt salutandi. Illæ interim quæ Sacerdotes suo viderint indigere præsidio, eriguntur in superbiam, &c.* Quanta iam illis temporibus per Ecclesias spatia confecerat antichristus? iam ipsi præsides indigebant monitoria præsidio; & qui monitis suis regendæ plebis pontificium susceperant, mala præuaricatione præsidium ipsi suum deserabant.

76. *De fabulosis & silentio.*

Dum leue videtur euicumque neque vitatur,
Et quasi facile ruit, dum abureris illud,
Fabulæ subueniunt quo venisti fundere preces,
Aut pulsare domum stomachi pro delicto diurno.
Buccina præconum clamat, lectore legente,
Vt pateant aures, & tu magis obstruis illas;
Luxaris labia, quibus ingemiscere debes.
Obsera malis pectus, vel in pectore solue.
Sed quia diuitibus faciunt pecuniæ frontem,
Inde perit omnis, quando sibi maximè fidunt.
Sic feminæ quoque coeunt quasi inirient balneo,
Et de domo Dei facitis ceu nundinas, artent.
Terruit sanè Dominus domum orationis,
Sacerdos Domini cùm *Sursum corda* præcepit;
In prece fienda, vt fiant silentia vestra;
Limpide respondes, nec temperas quoque promissis.
Exorat ille Altissimum pro plebe deuota,
Ne pereat aliquis, & tu re in fabulas vertis;
Tu subrides ibi, aut detrahis proximi famæ;
Indisciplinatè loqueris, quasi sit Deus absens,
Omnia qui fecit, nec audiat neque cernat.

DE FABVLOSIS) coogerronibus, confabulatoribus. ¶ DOMVM STOMACHI) Pectus. ¶ STOMACHI) cordis, animi, conscientiæ. ¶ PRO DELICTO DIVRNO) In apogr legitur, *diurno* Delictum diurnum, cotidianæ incursiones. ¶ LVXARIS LABIA) Labia profanas, violas, dissoluis luxu, nequitia. Vir luxuria, luxuriari; sicà luxu, luxari, ΑΣΩΤΕΥΟΜΑΙ, *Luxo, Luxurior* Festus: *Luxantur à luxu dictum, id est, Luxuriantur.* ¶ QVASI INIRIENT BALNEO) Quasi inirent balneum. Et versu seq. *Et de domo Dei ceu nundinas factis artent.* ¶ SEV NVNDINAS) ΟΙΚΟΝ ΕΜΠΟΡΙΟΥ. Io. II. ¶ TERRVIT SANE DOMINVS DOMVM ORATIONIS) Cùm in-

torto flagello eiecit collybiftas. Ioan. II. ¶ SVRSVM CORDA] Prifca formula pofcentis attentionem & filentium. Gloffæ veteres : Sos, ΑΝΩ, Sofum, ΕΠΑΝΩ. Item. ΑΝΩ, ΚΑΤΩ, Sufum, Deorfum. ¶ PRO PLEBE DEVOTA] Pro omni fraternitate.

77. *Ebriofis.*

Ebriofo modum non pono, fed belluam malo.
Bibendo fuperbis, interior à mente recedis,
Regentis imperium tenens apud, ftulte, Cyclopas:
Inde iu biftoriis. dum mortuus non bibo, dicis.
Optima mihi bibere, & corda fapere.
Subminiftra magis, quid amplius quæris abuti,
Infimo pauperclo, & eritis ambo refecti.
Si facias ifta, extinguis tibi gehennam.

EBRIOSO MODVM NON PONO SED BELLVAM MALO] In apographo legitur : *Ebriofo modum non pno fed bellua malor.* Et prima quidem lectione ftatim fe obtulerat emendatio : *Ebriofo modum non pono, fed bellua maior.* Vnde apparebat ifte fenfus : Deditus ebrietati, modum fibi non ponit ; nec ponere monentem audit, fed maior bellua, maior belluo modum ponit combiboni fuo, quem turbata mente crapula coofopitum proftrabit ; iam non mentis, non rationis compotem ; ac per hoc belluam. Sed hæc funt exquifita & coacta nimis. Itaque placet ifta fimplicior fcriptura : *Ebriofo modum non pono, fed belluam malo.* ¶ BIBENDO SVPERBIS] In apogr. *fuperim* vel *fuperim.* ¶ REGENTIS IMPERIVM TENENS APVD ST. CYCLOPAS] Polyphemi. ¶ INDE IN HISTORIIS] In fabulis, In Odyffæ, Gloffæ : ΙΣΤΟΡΙΑΙ, *Mnemonta.* Hefych. ΙΣΤΟΡΕΙ, ΜΥΘΕΥΕΙ. ΙΣΤΟΡΙΑ, ΜΑΡΤΥΡΙΑ. ΚΑΙ ΤΑΟΜΟΙΑ. ¶ OPTIMA MIHI BIBERE] Hoc ex perfona fua Commodianus apponit : Intelligit autem bibere vitam æternam per euangelia, præcepta & exempla Chrifti. ¶ EXTINGVIS TIBI GEHENNAM] Alludit ad hiftoriam diuitis purpurati, cuius lingua apud inferos tam ardenti cruciatu vrebatur, vt de Lazari digito inftillari fibi aquæ tantillum pro fummo leuamine exoptaret Lucæ, XVI.

78. *Paftori.*

Pafcere qui quæris, & quod potuifti parafti,
Affiduè pafcendo rectè fecifti.
Sed ramen inuife pauperem qui te non repafcat.
Tunc erit menfa tua per vnum Deum probata.
Omnipotens tales vel maximè pafci præcepit.
Refpice cùm pafcis infirmos, & feneras Alto.
In illo vos Dominus voluit probatos adeffe.

PASTORI] Conuiuatori. ΕΣΤΙΑΤΟΡΙ. ¶ PAVPEREM QVI TE NON REP.] Inftr. 61. ¶ FENERAS ALTO] Cypr. lib. de difcipl. *Patrimonium tuum Deo fenera, Chriftum ciba.*

79. *Oranti.*

Orantem fi cupias exaudiri de cælo,
Rumpe de latibulis nequitiæ vincla.
Aut fi benefactis ores miferatus egenis,
Ne dubites quin quod petieris detur oranti.
Tu fanè fi nudus benefactis Deum adores,
In totum ne facias fic orationes inepte.

DE LATIBVLIS] De intimo receffu cordis & de penetralibus mentis tuæ. ¶ ORES MISERATVS EGENIS] Paulinus, ep. 34. Aliud eft quando tu folus oras pro te : & aliud quando multitudo pro te apud Deum trepidat.

80. *Nomen Gazai.*

Incolæ cælorum futuri cum Deo Chrifto
Tenente principium, vidente cuncta de cælo.
Simplicitas, bonitas, habitet in corpore veftro.
Irafci nolite fine caufa fratri deuoto.
Recipietis enim quicquid feceritis ab illo.
Hoc placuit Chrifto, refurgere mortuos imo,
Cum fuis corporibus, & quos ignis vffit in æuo
Sex millibus annis compleris mundo finito.
Vertitur intereà cælum tenore mutato:
Comburuntur enim impij tunc igne diuino.
Ira Dei fummi ardet creatura gemendo.
Digniores, ftemmate & generati præclaro,
Nobilefque viri fub Antichrifto deuicto,
Ex præcepto Dei rurfum viuentes in æuo,
Mille quidem annis vt feruiant fanctis & Alto,
Sub iugo feruili, vt portent victualia collo;

Vt iterum autem iudicentur regno finito.
Nullificantes Deum, completo millesimo anno.
Ab igne peribunt, cum montibus ipsi loquendo.
In bustis & tumulis omnis caro redditur acto,
Demerguntur inferno, trahunt pœnas in æuo.
Ostenduntur illis & legunt gesta de cælo.
Memoria prisca debito & merita digno.
Merces in perpetuo secundùm facta Tyranno.
Omnia non possum comprehendere paruo libello.
Curiositas docti inueniet nomen in isto.

NOMEN GAZAEI] Id est Commodiani à Gaza, Gazæus: à Commodis Commodianus. Commoda autem dicuntur opes, diuitiæ, gaza. Glossæ veteres: *Commoda*, ΑΥCΙΤΕΛΗ, ΧΡΗΜΑΤΑ. ¶ ET QVOS IGNIS VSSIT IN AEVO] Legibus Cæsarum de pœnis, summa fuit ignium pœna. Christiani verò, etiam in corporibus defunctorum, rogos & busta exhorrescebant, præsaga formidine ignis illius æterni. Hoc igitur in primis curabant, vt martyrio deuotis obfirmarentur animi aduersus ignium tormenta. Petrus, Ep. 1. hortatur Christianos ne expauescant martyrium si per ignes & vstionem corporis accidat, nec exhorreant vt rem nouam, inauditam, inusitatam aut alienam Christianis. ΜΗ ΞΕΝΙΖΕCΘΕ ΤΗ ΕΝ ΥΜΙΝ ΠΥΡΩCΕΙ. Cyprianus, Ep. 56. Nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit, &c. vbi etiam obseruauimus nonnihil. Atque hæc parodia sic fuerit Christiana: *O quantos æstus, quantos passure labores! Ac fuerint ignes res peregrina tibi.* ¶ SEX MILLIBVS ANNIS COMPLETIS] Iustinus Martyr, Dial. cum Tryph. Iud. pag. 307. hoc se cum plerisque aliis rectè sentientibus credere profitetur: ΕΓΩ ΔΕ, ΚΑΙ ΟΙ ΤΙΝΕC ΕΙCΙΝ ΟΡΘΟ ΝΩΜΟΝΕC ΚΑΙ ΠΑΝΤΑ ΧΡΙCΤΙΑΝΟΙ, ΑΝΑCΤΑCΙΝ ΚΑΙ ΧΙΛΙΑ ΕΤΗ ΕΝ ΙΕΡΟΥCΑΛΗΜ; &c. Huiusce temporis, annorum sex mille consummationem sic putabat circa an. Chr. 369. Q. Iulius Hilario, quem sarcinatores Bibliothecæ Patrum ediderunt ex bibliotheca Petri Pithoei; *A passione Domini Christi, ex quo tempore fide in se credentibus resurrectionem pollicitus Dei filius, anni compleantur necesse est quadringenti & septuaginta, vt concludatur summa sex millium annorum. Septimo millesimo incipiente, fide vera credentes liberabuntur e mundo. Tunc enim erit resurrectio prima sanctorum. De quadringentis vero & septuaginta annis à passione Domini in consulatum Cæsarii & Attici, die nono Cal. April. anni transierunt trecenti sexaginta nouem. Restant itaque anni centum & vnus, vt consummentur anni sex mille, &c.* ¶ COMPLETO MILLESIMO ANNO] Epistola quæ tribuitur Barnabæ, pag. 54 ΟΥΚ ΟΥΝ ΤΕΚΝΑ ΕΝ ΕΞ ΗΜΕΡΑΙC, ΕΝ ΤΟΙC ΕΞΑΚΙCΧΙΛΙΟΙC ΕΤΕCΙ, CΥΝΤΕΛΕCΘΗCΕΤΑΙ ΤΑ ΠΑΝΤΑ. Vetus interpres latinus: *Vnde scire debetis, quoniam sex millia annorum consummabuntur omnia.* ¶ CVM MONTIBVS IPSI LOQVANDO] Lucæ 23. Tunc incipient dicere montibus, Cadite super nos: & collibus, Operite nos. Quod Oseas prædixerat 10. 8. ¶ OMNIS CARO REDDITVR ACTO] Redditur & restituitur vnà cum actis & operibus cuique suis; vt secundùm ea quæ gessit quisque, ad coronam aut ad gehennam mittatur. ¶ CVRIOSITAS DOCTI INVENIET NOMEN IN ISTO] Ab hoc postremo pœmatii versu sursum relegens per litteras versuum primas inueniet. COMMODIANVS MENDICVS CHRISTI. & pro titulo: Nomen Gazei, quod est Commodiani, à gazo siue gazophylacio.

GENNADIVS

MASSILIENSIS EPISCOPVS.

LIB. DE VIRIS ILLVSTRIBVS.

COMMODIANVS, *dum inter seculares litteras etiam nostras legit, occasionem accepit Fidei. Factus itaque Christianus, & volens aliquid studiorum suorum muneris offerre Christo sua salutis Auctori, scripsit mediocri sermone quasi versu, aduersus paganos. Et quia Patrum nostrorum attigerat litteras, magis illorum dogmata destruere potuit, quàm nostra firmare. Vnde & de diuinis repromissionibus aduersum illos vili satis & crasso vt ita dixerim, sensu disseruit: stuporem illis, nobis desperationem incutiens; Tertullianum & Lactantium & Papiam auctores secutus. Moralem sanè doctrinam, & maximè voluntaria paupertatis amorem optimè prosecutus, studentibus inculcauit.*

INSTRVCTIONVM

ACROSTICHA.

FINIS.